

THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON;
A. B. GAJENDRAGADKAR; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE;
V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†;
RAGHU VIRA; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†;
AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

VOLUME 2

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Imperial Government of India; the Provincial Governments of Bombay, Madras, Burma, and U. P.; the States of Baroda, Hyderabad (Deccan), Gwalior, Phaltan, Mysore, Bhabnagar, Sangli, Kolhapur, Patiala, and Phar; the Universities of Bombay and Tribandrum; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1944

THE
SABHĀPARVAN

BEING THE SECOND BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA

THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

FRANKLIN EDGERTON

SALISBURY PROFESSOR OF SANSKRIT AND COMPARATIVE PHILOLOGY
IN YALE UNIVERSITY (U.S.A.)

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1944

☛ Pages 1-200 of this Parvan were issued in 1943.
as Fascicule 13 ; and the rest (Introduction etc.)
in 1944, as Fascicule 14 of this Edition.

*Printed at cost of a subvention from
Government of Bombay*

All rights reserved

Published by the Bhandarkar Oriental Research
Institute, Poona.

Printed by Mr. R. Y. Shedge, at the Nirnaya Sagar Press,
26-28, Kolbhat Street, Bombay.

CONTENTS OF VOLUME TWO

	PAGES
PREFACE	VI-VII
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
INTRODUCTION	IX-L
CONCORDANCE WITH OTHER EDITIONS	LI-LXVII
TEXT AND CRITICAL NOTES OF THE SABHĀ	1-364
APPENDIX I	365-453
APPENDIX II	454-483
ADDENDA ET CORRIGENDA	484-516
ERRATA	517

LIST OF PLATES AND ILLUSTRATIONS

FACSIMILE OF THE ŚĀRADĀ CODEX, (Fol. 179 b)				FRONTISPIECE	
ILLUSTRATION TO	2.	3.	33	FACING PAGE	14
• „	„	2.	18. 30	„ „	102
„	„	2.	34. 23	„ „	175
„	„	2.	61. 41	„ „	305
„	„	2.	68. 1	„ „	334

PREFACE

In the spring of 1937 I received from my friend Dr. Sukthankar the suggestion that I should undertake for the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, the edition of Book 2 of the Mahābhārata, in place of the late lamented Professor Winternitz, to whom it had originally been assigned. I could not decline this honourable offer, although it meant a serious interruption to other extensive studies on which I was then engaged.

I gave a good deal of time during the summer of 1937 to a preliminary study of the printed editions of the book. In the fall of that year I received copies of the entire collation sheets for the book, which enabled me to study thoroughly the readings of the MSS. and to prepare from them a tentative text during the winter and spring of 1937-38. With this I sailed to India in June 1938, and spent nearly three months (July to September, 1938) in careful revision of the text, examining personally all the MSS. which were available in Poona, and benefiting by numerous conferences with Dr. Sukthankar himself.

After my return home (where I arrived in January 1939), I began to receive parts of the Critical Apparatus, which was prepared by the collators in the Mahābhārata Department of the Institute. The last batch of this material arrived only in the early spring of 1940. The whole was carefully gone over and checked by me against the copies (in my possession) of the original collation sheets. The final checking of the statements of readings of the MSS. has been undertaken by Dr. Sukthankar himself, with reference to the original collation sheets, which have never left Poona.

Practical considerations seem to make it necessary that no proof-sheets of the printed work shall be sent to me. While it is to me a new experience to allow work to be issued over my name without seeing the printers' proofs, I have such great confidence in Dr. Sukthankar's accuracy and reliability that this unusual procedure does not greatly disturb me. Dr. Sukthankar has undertaken to make himself responsible for all the proof-reading, as he has done (I am informed) for other books of this edition, even though their editors resided in India.

For this and for many evidences of friendly concern, as well as for invaluable assistance in the editing, which only his unequalled learning and experience in this line could have given, I tender him my most heartfelt thanks.

Yale University, New Haven,
Connecticut, U.S.A.

June 1940.

FRANKLIN EDGERTON.

Postscript. Dr. Sukthankar had supervised the proof-reading of pages 1-296 of the Text and Critical Apparatus, when his death on January 21, 1943, deprived me of an invaluable collaborator and friend, and the world of Indic scholarship of one of its leading ornaments. In a forthcoming issue of the *Journal of the American Oriental Society* I shall try briefly to express my sentiments on this irreparable loss.

The new Editor, Professor S. K. Belvalkar, has most graciously and helpfully corresponded with me about the unfinished work of this book. The proof-reading of the balance of the Text, and of all the Introduction, Appendices, and Addenda, has fallen to his lot. I am confident that his scrupulous and intelligent scholarship will come as near to replacing Sukthankar as is humanly possible. The distance between us, and the difficulties of war-time correspondence have made his labour more troublesome than it would be otherwise. Any unevennesses which may appear will, I am sure, be due to these circumstances, and possibly in part to oversights or obscurities of which I may have been guilty, rather than to any deficiencies in his work. I hereby express to him my sincere gratitude.

June 23, 1943.

F. E.

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
Arj. = Arjunamiśra.
B. = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799).
Bom. or Bomb. = Bombay (edition).
C. = Calcutta edition of the Mbh. (*editio princeps*).
Cal. or Calc. = Calcutta (edition).
comm. = commentary.
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
Dev. = Devabodha.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam*.
int. lin. = *inter lineas*.
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam edition of the Mbh.
Kumbh. = Kumbhakonam (edition).
L. = Line.
M. = Madras edition of the Mbh. (of P. P. S. Sastri, 1931-1936).
Mad. = Madras (edition).
m or marg. = marginal(ly).
Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 65).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
Mbh. = Mahābhārata.
Nil. = Nilakaṇṭha.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).

post. = posterior.
pr. m. = *propria manu*.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
ref. = refer(ence).
resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu*.
st. = stanza(s).
subst. = substitute(s).
suppl. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam*.
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = (with variation).
v. l. = varia(e) lectio(nes).

* * (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.
 [ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.
 ( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.
 * (superior star) in the text indicates an *emendation*.
 * * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.
 ~~~~~ printed below any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.
C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator; thus, **Cd** = Commentary of Devabodha; **Ca. d. n. v** = Commentaries of Arjunamiśra, Devabodha, Nilakaṇṭha and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha"; thus, **Cnp** = a pāṭha mentioned in the Commentary of Nilakaṇṭha.

INTRODUCTION

THE CRITICAL APPARATUS

The MSS. recorded in the Critical Apparatus for the *Sabhāparvan*¹ are :

I. Northern Recension (N)

(a) *North-western Group*

Kaśmīrī Version (Ś)

Ś₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 159 of 1875-76 (The Śāradā Codex).

Devanāgarī Group allied to the Kaśmīrī Version (K)

K₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 56 of 1882-83.

K₂ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 192 of Viśrāmbāg II.

K₃ = Adyar Library, No. xxxv B 131.

K₄ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29 of A 1879-80.

(b) *North-eastern Group*

Nepālī Version (Ñ)

Ñ₁ = Nepal Darbar Library, No. I 1635.

---

¹ For the sake of unity of method and in conformity with the practice of the edition, I have adopted in this list the classification of the Mahābhārata MSS. into those of the Northern and the Southern Recension. But I consider (for reasons stated further on, p. xlv ff.) that it would be more appropriate, at least for the *Sabhāparvan*, to assume *three* independent versions or streams of tradition instead of assuming only two recensions. I have accordingly classified and described below the *Sabhāparvan* MSS. as belonging to the Western Version (comprising Śāradā and K), the Eastern

---

Version (comprising Nepālī, Maithilī, Bengālī, and Devanāgarī) and the Southern Version (comprising Telugu, Grantha, and Malayālam). There is little or no difference in the results, whichever way the MSS. are classified. But for theoretical considerations it would be in my opinion more correct to proceed on the assumption of three more or less independent recensions rather than two. What I call below the "Western" and "Eastern" versions (for brevity and simplicity) are identical with what are called in the above table the "North-western" and "North-eastern" Groups respectively.

Maithili Version (V)

V₁ = Nepal Darbar Library, No. I 1559.

Bengali Version (B)

B₁ = Dacca, University Library, No. 971.

B₂ = Dacca, University Library, No. 1093.

B₃ = Calcutta, Sāhitya Parishad Library, No. 76.

B₄ = Santiniketan, Visvabharati Library, No. 65.

B₅ = Santiniketan, Visvabharati Library, No. 273.

B₆ = Dacca, University Library, No. 592.

Devanāgarī Versions *other than K* (D)

Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha (Dn) "the Vulgate"

Dn₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 511 of Viśrāmbāg I.

Dn₂ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 235 of 1895-1902.

Other Devanāgarī Versions

D₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 167 of 1884-87.

D₂ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 74 of 1902-1907.

D₃ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 469 of Viśrāmbāg I.

D₄ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 210 of 1887-91.

D₅ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 510 of Viśrāmbāg I.

D₆ = Baroda, Oriental Institute Library, No. 827.

II. Southern Recension (S)

Telugu Version (T)

T₁ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number).

Grantha Version (G)

G₁ = Pudukkottah State Library, No. 319.

G₂ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number).

G₃ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number).

G₄ = Kadathur, Coimbatore District, in private possession.

G₅ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11824.

G₆ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11851 and 11839.

Malayālam Version (M)

M₁ = Cochin State Library, No. 1.

M₂ = Malabar, Poomulli Mana Library, No. 298.

DETAILED ACCOUNT OF THE MANUSCRIPTS

Ś.

(The Śāradā Codex)

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 159 of 1875-76. Described by Sukthankar, *Ādi, Prolegomena*, p. x. Śāradā characters ("of perhaps the 16th or 17th century"); birchbark. The text of *Sabhā* begins on folio 155a, line 5, and ends at the bottom of 206b, thus containing 52 folios; about 24 lines, 36 akṣaras. Towards the bottom of 171b there is a blank space in the MS. covering the rest of that folio and all of 172a. It is clear that the original had a lacuna at this point, extending from our 2. 21. 13° to 2. 22. 9°; for our 2. 21. 13° is substituted a wholly original reading, apparently composed by the copyist (?); folio 172b resumes with our 2. 22. 9°. There are no other lacunæ of any consequence. The MS. is of prime importance; Sukthankar's elaborate description applies to the text of this book as well as to that of *Ādi*, and makes further remarks here unnecessary. — *Collated at the BORI.*

K.

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 56 of 1882-83. Devanāgarī; paper; undated; no colophon at the end: 99 folios, 10 lines, 40-45 akṣaras. *Sabhāparvan* alone; complete. Folios 1a and 99b are blank. Clearly written in large legible script, and generally correct. The vowel *e* is generally though not invariably written with vertical stroke placed before the consonant — the so-called *Prṣṭhamātrā* — (and correspondingly *ai*, *o*, *au*). An excellent text. — *Collated at the BORI.*

K.

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 192 of *Viśrāmbāg II*. Devanāgarī; paper; undated. *Sabhāparvan* alone; complete: 74 folios, but 1a is blank, and the actual text ends with 73b (see below for contents of 74a).

The text is curious. It was written either by the same scribe at different times, or possibly by two different scribes; at any rate in two sections which do not quite fit together and were not written consecutively. The first three folios have double *daṇḍas* in red ink; these are then discontinued on folios 4-49, but the handwriting seems the same. These first 49 folios have about 13 lines per page with 43-45 akṣaras. Folio 49b ends in the middle of 2. 48. 21^b, with दिग्भ्यः समा-. But the next folio, 50a, begins with मणिकामन- in 2. 47. 28°, so that the MS. contains a duplicate version of 2. 47. 28° to 2. 48. 21^b. Moreover, with 50a the red double *daṇḍas* are resumed, and the writing becomes more cramped, with ca. 54-56 akṣaras per line, yet with only 12 lines per page. I am however not certain that the scribe was a different man. The red *daṇḍas* continue till near the bottom of folio 60a, where they cease to occur, but without clear change in the handwriting, although from that point the writing gradually becomes coarser, until the end of folio 62b, which stops with दक्षो in

2. 61. 46°. However, the following folio 63a was not originally designed to follow 62 b; for it begins with पुत्रस्तस्य विरोचनः, corresponding to 2. 61. 59°. The intervening gap in the text (with a slight overlap, completing stanza 2. 61. 59) is filled at the end of the MS. on folio 74a, where however the MS. gives no indication of the point at which these verses are to be inserted. Folios 63-73 are all written in the more cramped hand characteristic of folios 50 ff., with 12 lines and 54-56 akṣaras, and with the red double daṇḍas.

The MS. is thus a sort of patchwork, whether written by two scribes or by the same scribe at different times. The most probable assumption is that parts of the original copy were lost and later replaced, either by the original scribe or by another. It appears however that all parts of the MS. were copied from an identical original, or at least from no other than a K version. The repeated passage (2. 47. 28-2. 48. 21) scarcely varies in its two forms, aside from (rather numerous) miswritings. I have discovered no clear evidence of any influence from a non-K version.

All parts of the MS. are carelessly written, and at times suggest ignorance of Sanskrit. In the collation, not a few of the more obvious purely scribal errors are ignored. But the underlying text is nevertheless a sound K version. — *Collated at the BORI.*

K₃

Adyar Library, No. xxxv B 131. Devanāgarī; paper; dated Śaṃvat 1880 (ca. 1822 A. D.). Sabhāparvan alone; complete: 73 folios, 15 lines, ca. 40 akṣaras. Like K₂ it is carelessly written, but contains fundamentally the uncontaminated K version. — *Collated at the BORI.*

K₄

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29 of A 1879-80. Complete MS. of the Mbh. Text of Sabhā on 78 folios numbered separately 1-78; 1a and 78b blank. Devanāgarī; paper; on date see below: 16 lines; 35-37 akṣaras.

This is the MS. collated for Ādi and described by Sukthankar as D₁ (Prolegomena to Ādi p. xviii, which see for further data). He was clearly right in saying that the MS. was "copied from different exemplars; some parvans have the commentary of Nīlakaṇṭha, while others contain some old text tradition." This mixture of traditions is found in the text of Sabhā, though no commentary occurs there. Frequently the MS. agrees with the vulgate and other D MSS. alone, or with them and B against all others. On the other hand, it is also very common to find it agreeing with Ś and K; or, when these two differ (cf. Sukthankar l.c. LI), with one or the other (interestingly, not infrequently with Ś against K₁₋₃!). These agreements seem to me to make it quite certain that the "old text tradition" noted by Sukthankar as blended in the MS. with a vulgate source, was no other than the Kashmirian. Whether our MS. used this source more than the vulgate in this book, it is hard to say. My

impression is that it probably did; but the proportions vary in different parts of the book. Towards the end it appears that the vulgate source was used more than in the early parts; yet there is some mixture throughout.

There seem to me to be good practical reasons for classifying this as a K MS. When we find it agreeing with K_1 or $\dot{S}_1$ against D, as happens very often, this agreement becomes significant and valuable for our purposes, as tending to establish the important Kashmirian version. On the other hand, it should be borne in mind that agreement of K_1 with any D MSS. means *nothing whatever* for the text of K; for in that case the presumption always is that K_1 was following its other (D) source.

No date is given to the text of Sabhā in the MS. In several later parvans, various dates (about Śaka 1675 to 1680; i. e. ca. 1753 to 1758 A. D.) are given, but these were surely copied from the originals, for the MS. is obviously quite modern.

Little more needs to be added to Sukthankar's description. The writing is clear and the text quite correct; there are hardly any marginal corrections, but in a few cases accidental omissions are supplied on the margins, possibly in a different hand.

— *Collated at the BORI.*

$\dot{N}_1$

Nepal Darbar Library, No. I 1635. Collations, by local pandits, kindly supplied by Rājaguru Pandit Hemaraj, C.I.E., D.P.I. of Nepal, who describes it as follows: Newari script, palm leaves; size $22\frac{1}{2}'' \times 2''$: 93 folios, 5-6 lines. Last leaf missing. Apparently about 500 years old.

An extremely valuable manuscript, vying in importance with $\dot{S}_1$. Text is very old and good, often agreeing with $\dot{S}_1$ and the K MSS., but sometimes with S against other N MSS.

V₁

Nepal Darbar Library, No. I 1559. Collations supplied as for $\dot{N}_1$, q.v. The description supplied is as follows: Maithili script, palm leaves; size $13\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$: 192 folios, 5 lines. Complete. Date, Lakṣmaṇasena Samvat 335 (= ca. 1452 A. D.).

B₁

Dacca, University Library, No. 971. Bengali: 145 folios, 4 lines. Dated (?) Śaka 1680 (ca. 1758 A. D.). Well preserved and distinctly written; "seems old".

Seems to be on the whole the best text of B; in not a few cases shows what we believe to be original readings, against all or most other B MSS. — *Collated at the Visvabharati.*

B₂

Dacca, University Library, No. 1093. Bengali; palm leaves: 165 folios (folio 85 missing); 3-4 lines. Dated Śaka 1770 (ca. 1848 A. D.).

I incline to rate this next to B₁ in originality and value. — *Collated at the Visvabharati.*

B₂

Calcutta, Sāhitya Parishad Library, No. 76. Bengali; paper: 102 folios, 6 lines. Dated Śaka 1690 (ca. 1768 A. D.). Copyist, Gaurisāṅkara Śarmā. — *Collated at the Visvabharati.*

B₃

Santiniketan, Visvabharati Library, No. 65. Bengali; palm leaves: 151 folios, 3-4 lines. Dated Śaka 1691 (ca. 1769 A. D.). Worm-eaten. — *Collated at the Visvabharati.*

B₄

Santiniketan, Visvabharati Library, No. 273. Bengali; palm leaves: 76 folios; 4 lines. No date; "seems to be old". Last folio torn off, and apparently otherwise in poor condition; not a few lacunæ reported. — *Collated at the Visvabharati.*

B₅

Dacca, University Library, No. 592. Bengali: 128 folios, 6 lines. Dated Śaka 1662 (ca. 1740 A. D.). — *Collated at the Visvabharati.*

Dn₁

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 511 of Viśrāmbāg I. Devanāgarī; paper; no date (rather modern). Sabhāparvan alone, with commentary of Nīlakaṇṭha. Complete: 172 folios (1a and 172b blank), average 10-11 lines, counting the lines of commentary (which naturally vary inversely with those of the text); 40-50 akṣaras; indentation of 2-5 akṣaras at both ends of lines of text, as compared with lines of commentary. Occasional marginal corrections. A good representative of the "vulgate" text. — *Collated at the BORI.*

Dn₂

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 235 of 1895-1902. Devanāgarī; paper; no date (modern). Sabhāparvan alone, with commentary of Nīlakaṇṭha. Complete: 238 folios (1a blank; text ends on 238a), 7-9 lines, average 45 akṣaras to full line (indentions in margins of text as in Dn₁ above, but chiefly in first part, later almost or quite eliminated). Beautifully written in a large, bold, clear hand, and quite correct. Adhyāya colophons and references to speakers in red; at first double daṇḍas in red also, but these are discontinued from

folio 59b. Text is on the whole correct; marginal corrections rare. A good representative of the "vulgate" text. — *Collated at the BORI.*

D₁

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 167 of 1884-87. Devanāgarī; paper; no date. Sabhāparvan alone, with commentary of Devabodha. Complete: 115 folios, (1a and 115b blank; text ends on 114b); 11-13 lines; 40-46 akṣaras. Written in a slovenly hand and not very correctly, but extensively corrected; deletions in ochre, and marginal replacements or insertions. Text of the commentary is far more incorrect, indeed extremely corrupt, and has not been corrected. There is no regular correspondence between the readings of Devabodha and those of the text given in this MS., which is definitely *not* that of Devabodha. In general it is a relatively good D version. — *Collated at the BORI.*

D₂

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 74 of 1902-1907. Devanāgarī; paper; dated Samvat 1821 (ca. 1763 A. D.). Sabhāparvan alone, with Devabodha's commentary. Complete: 115 folios (1a and 115b blank; text ends on 114b), average 10-11 lines, 53-55 akṣaras. Very well and clearly written; text is generally quite correct. Adhyāya colophons, references to speakers, and double daṇḍas in red throughout. The text of the commentary, however, is in little better shape than in D₁, both being frightfully corrupt, though fortunately their corruptions are usually different and independent of each other; by combining the two one can usually make a reasonable guess as to what Devabodha wrote. As in the case of D₁ the text found in the MS. is definitely *not* that of Devabodha. — *Collated at the BORI.*

D₃

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), N. 469 of Viśrāmbāg I. Devanāgarī; paper; dated Śaka 1747 (ca. 1825 A. D.). Sabhāparvan alone; Complete: 84 folios (1a and 84b blank); 11-12 lines, average about 53 akṣaras (with considerable variation since the writing, though apparently all by one scribe, is at times cramped, at other times bold and free). The text shows much influence from the Bengali recension and I consider it of relatively little critical value. — *Collated at the BORI.*

D₄

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 210 of 1887-91. Devanāgarī; paper. No date. Sabhāparvan alone; complete. A composite MS., in two parts which overlap slightly, and were written on different paper by different scribes. They were obviously once parts of different MSS. Part 1 has 52 folios

(1a is blank), 10–12 lines, average ca. 40 akṣaras. It breaks off with चैवे चत्वा[र] in our 2. 42. 25^{ca}. Part 2 has 34 folios numbered 47–80 (80b and most of 80a are blank), 13 lines, about 50 akṣaras. It begins with कुशार्थे (so!) तपस्विनी in our 2. 42. 11^b. A small part of adhyāya 42 is thus presented twice. Both parts must have been copied from closely related originals, for they share the same tendencies. The text of both is close to the “vulgate” in general, yet there are not a few agreements with Ś–K, against all or most other D MSS.; this may be due to contamination, but more likely (as I believe) means that we have here a relatively good and old version of the “vulgate”. — *Collated at the BORI.*

D.

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 510 of Viśrāmbāg I. Devanāgarī; paper; dated “Samvat 16” (so!). Sabhāparvan alone; complete: 93 folios (1a and most of 93 blank; text ends at top of 92b); 10 lines, average ca. 50 akṣaras. The paper is yellow and seems quite old. Clearly written and reasonably correct; rather numerous marginal corrections and annotations in a later hand. — *Collated at the BORI.*

D.

Baroda, Oriental Institute Library, No. 827. Devanāgarī; paper; dated Samvat 1628 (ca. 1570 A.D.): 114 folios, of which the first four are missing. Collated at the BORI while on loan, but *not* seen by the editor.

T₁

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number). Telugu; palm leaves. Contains Ādi and Sabhā; described by Sukthankar as T₁, Prolegomena to Ādi, xx. Text of Sabhā on 72 folios numbered 196–267; 11 lines, 75–110 akṣaras. Written by Śivarāmayyaṇāru of Ūrugudi. Collated at the BORI while on loan, but *not* seen by the editor.

G₁

Pudukkottah State Library, No. 319. Grantha; palm leaves; dated 6th day of month Jyestha of year Dundubhi. Contains Ādi, Sabhā, Sautika, Mausala, Mahāprasthāna, and Svargārohaṇa parvans (254 folios in all). Text of Sabhā contains 64 folios, numbered 169–232; 14–16 lines; 70–80 akṣaras. Size 19" × 1.5". Collated at the BORI while on loan, but *not* seen by the editor.

This I regard as on the whole the best MS. of G. Its version of the text seems old and relatively original, judging by the number of cases in which it agrees (on what seem to be original readings) with other, and especially good Northern, traditions. No other G MS. shows so many such cases; G₁ is the only one which approaches it.

G₁

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number). Grantham; palm leaves; no date. Contains first four books (Ādi, Sabhā, Āraṇyaka, Virāṭa) complete. Described by Sukthankar as G₂ in Prolegomena to Ādi, p. xxi. Text of Sabhā has 60 folios, 15-17 lines, 65-75 akṣaras. Writing very fine but clear. Next to G₁ (q.v.), appears to be the best and most original G MS. in our list; not infrequently agrees with G₁ and Northern sources against other G MSS. — *Collated at the BORI.*

G₂

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number). Grantham; palm leaves; no date (quite old). Contains the first five books of the Mbh. (but the fifth, Udyoga, is incomplete); 392 folios in all. Text of Sabhā on 54 folios (numbered 111-164), 16-21 lines, 85-90 akṣaras. Fragile; many leaves damaged, but not so that any considerable parts of the text are lost. Writing good; old style. — *Collated at the BORI.*

G₃

In private possession of Mrs. Seshammal, wife of Gopalkrishna Aiyar, of Kadathur, Coimbatore District; borrowed through the kind offices of the Tahsildar of Udumalpet, and forwarded by the Collector of Coimbatore.

Grantham; palm leaves. Sabhāparvan alone; complete: 69 folios, 11-13 lines, 70-75 akṣaras. Date: see below.

The MS. is composite, in the following way. The first 26 folios are on distinctly older-looking palm leaves, and in a different handwriting from the rest. The remainder of the original MS. was evidently lost, and later replaced by another scribe, on much more modern looking palm leaves; although the writing (very fine but clear) is of about the same fineness in both parts (same average number of lines and akṣaras). Folio 26b ends in 2. 25. 14^b: तत्तत्तान्नब्रवीद्राजन्वाङ्-; and 27a continues: -वः पादशासनिः; evidently therefore the continuation was specifically written to complete this particular MS., of which the second part had been lost.

The last part is dated in the cyclic year Pramāthī, which, in view of the modern appearance of this part, probably means 1879 A. D.; the scribe names himself as Rāmasvāmī the son of Anantanārāyaṇa. — *Collated at the BORI.*

G₄

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 11824. Grantham; palm leaves. No date; "very old". Folios 148. — *Collated at Tanjore.*

G₅

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell Nos. 11851 and 11839. ("This Parvan is found in two bundles, first [Burnell No. 11851] contains Ādi, and Sabhā

, adhyāyas 1-38; the second [Burnell No. 11839] contains Sabhā, adhyāyas 39 to end, and "Vana"). Grantham; palm leaves; no date (both bundles "very old"). — *Collated at Tanjore.*

M₁

Cochin, State Library, No. 1. Malayālam; palm leaves; dated Kollam 1013 (ca. 1838 A. D.). Described by Sukthankar as M₁ in Prolegomena to Ādi, p. xxii. Text of Sabhā on 85 folios (numbered 167-251); 12-13 lines, 80-85 akṣaras. Scribe's name, Nārāyaṇa. According to Sukthankar, "a modern MS., perhaps less than 100 years old". Collated at the BORI, but *not* seen by the editor.

M₂

Malabar, Poomulli Mana Library, No. 298. Malayālam; palm leaves: 194 folios, 8 lines, 50 akṣaras. Collated at the BORI, but *not* seen by the editor.

MANUSCRIPTS NOT INCLUDED IN THE CRITICAL APPARATUS,
AND OTHER TESTIMONIA

Complete or partial collations of a considerable number of other manuscripts were at the disposal of the editor but have not been included in the Critical Apparatus. Partial citations from many of them are given in the Addenda; these will now be described.

Maithili Recension (V)

Collations of several other MSS. from Nepal were made by local pandits and kindly supplied by Rajaguru Pandit Hemaraj, as in the case of N₁ and V₁ above.

V₂ = Nepal Darbar Library, No. 1 947. Nepalese paper; Newārī script. Size 18" × 4 $\frac{7}{8}$ " : 98 folios, 9 lines. "Two or three hundred years old". Despite the alphabet, it obviously belongs to the Maithili, not the Nepalese, recension and goes quite closely in general with V₁.

V₃ = a manuscript for which no data have been furnished us. It is evidently fragmentary, the first part being missing; the first variant recorded is for our 2. 9. 15. From that point on it appears to be complete or nearly so. Its readings also go quite closely with V₁.

V₄ = Nepal Darbar Library, No. 1 969. Indian paper; Maithili script. Size 12 $\frac{3}{4}$ " × 4 $\frac{5}{8}$ " : 72 folios, 12 lines. On the back is written in a different hand महाराजाधिराज-भाबसिंहदेवस्य. The collations show extensive gaps, suggesting that the MS. is very fragmentary; but no details have been furnished. It also goes quite closely with V₁, as far as its readings are available.

Bengali Recension (B)

The following Bengali MSS. were all collated at the Visvabharati, Santiniketan, and (like B₁₋₄ above) have *not* been seen by the editor.

- B₁ = Dacca, University Library, No. 1890: 62 folios, 11 lines. No date; "seems to be fairly old".
- B₈ = Calcutta, Sāhitya Parishad Library, No. 93: 91 folios, average 8 lines. Paper. Dated Śaka 1690. Well written. Copyist Śivanātha Devaśarmā. Collations incomplete.
- B₉ = Calcutta, Sāhitya Parishad Library, No. 73. Paper: 108 folios. No date; "fairly old".
- B₁₀ = Santiniketan, Visvabharati Library, No. 14. Yellow, country-made paper, well preserved and distinctly written, but "a good many errors". Dated B. S. 1220: 76 folios, 9 lines. Collations incomplete.

All four of these seem to be normal Bengali MSS. presenting no special points of interest. In the greater part of the book, our records present the readings only of B₁ and B₉, not of B₈ and B₁₀.

Devanāgarī Versions *other than K* (D)

Devanāgarī version of Nīlakaṇṭha (Dn)

- Dn₈ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 266 of Viśrāmbāg II. Contains Ādi and Sabhā, with the commentary of Nīlakaṇṭha on Sabhā only. Described as "D₁₄" by Sukthankar on Ādi. Text of Sabhā originally had 78 folios (of which about a dozen are lost), 16–18 lines, 60–65 akṣaras. Was completely collated, but collations have been discarded (except for an occasional citation in the Addenda), since it is fragmentary and goes closely with Dn₁.

Partial collations, which were discontinued when it became apparent that the MSS. were vulgate texts of little value, were made of the following five other "vulgate" (Dn) MSS.:

- Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 131 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone; complete except for loss of a folio or two at the end. (Preserved) folios 312 (ending with our 2. 71. 42), 7–8 lines, ca. 35 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 283 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone; complete except that last folio is lost. Folios 131, average 13 lines, 50 akṣaras. Ends with 2. 72. 29.
- Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 133 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone. Originally 317 folios, but many scattered folios missing; 5–8 lines, 35 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 274 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone. Begins on folio 52a with our 2.16.6 and continues to end. Originally 171 folios, 10–11 lines, ca. 58 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 132 of Viśrāmbāg II. Part of Sabhā (up to our 2.43.10) alone; 201 folios preserved (out of 317 originally according to cover), 7–8 lines, 35 akṣaras.

Other Devanāgarī Versions

D₇ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 1127. Paper: 71 folios. No date: "old". "Some additional sheets in which alterations and omissions in the text are supplied recently." Contains a number of insertions from a Southern source in the latter part (the first occurs at our 2.38. 31); also contains nearly all the vulgate and Bengali insertions. Aside from this, presents in general a good old text, not infrequently agreeing with **Ś₁** and **K**. *Collated at Tanjore.*

D₈ = Tanjore, Sarawathi Mahal Library, Burnell No. 1158. Paper: 83 folios. No date: "old". *Collated at Tanjore.* Contains nearly all the vulgate and Bengali insertions, but few or none from Southern versions. Except for this, agrees quite closely, in general, with **D₇**.

D₉ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 1224. Paper: 119 folios. No date: "old". *Collated at Tanjore.* This is one of the most conflated of our MSS. It contains practically all the vulgate and Bengali insertions, and a very large number of the Southern insertions too. Although too composite to have much critical value, it nevertheless retains, in passages that belong to the original, not a few readings of considerable interest, frequently showing agreements with **Ś₁** and **K**.

D₁₀ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 1247. Paper: 89 folios. No date: "very old." *Collated at Tanjore.* Contains a very few Southern insertions, but in general is a normal MS. of what I call the "E" (B and D) type.

D₁₁ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 1388. Paper. No date: "old". Folios 97. *Collated at Tanjore.* Contains a very large number of Southern insertions, but most of them stated to be inserted marginally. Original text of the same general character as **D₁₀**.

D₁₂ = Calcutta, Royal Asiatic Society of Bengal, MS. No. 8728 (b). Sabhā alone; complete. Paper: 143 folios, 7 lines, ca. 45 akṣaras. Date Samvat 1903. This MS. was obtained only after the text and Critical Apparatus were virtually finished, so that it would have been very difficult to include all its readings. No complete collation has been made, but I have examined it on many crucial points, and when it offers important evidence, this has been noted in the Addenda. In general it is a MS. of the "E" (B and D) type, but contaminated from various sources. Among such sources appears to have been at least one very good and old version, related to the Kashmirian (see Addenda on 2.28. 49*). It also contains, however, at least one Southern insertion of some length (see Addenda on 2. 30. 1). It contains quite a large number of interlineal and marginal corrections by a later scribe.

No notice has been taken of the collation of the following:

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 31 of A 1879-80. Devanāgarī; paper. Sabhā alone, with commentary of Devabodha. Complete; no date. Folios 115, 11 lines, 45 akṣaras. Extremely corrupt text, not based on that of Devabodha, and so unbelievably erroneous that it seemed best to ignore it.

Manuscripts in Telugu alphabet but belonging to Northern versions:

T₁ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math, No. 155. Telugu; palm leaves. Contains the first five books of the Mbh. complete in 308 folios (except that folios 3 and

243 are missing). *Sabhā* is complete in 26 folios numbered 95–120, average 14 lines, 145 akṣaras. No date; appearance of palm-leaves and writing suggest that it is rather old. Lines on each page are numbered at both ends in text of *Sabhā* (not in most of the other books). Fundamentally the text belongs to the “E” (B and D) version, with all that version’s insertions, but it has been extensively contaminated by the insertion of many additional passages from a Southern source (more, probably, than in any other non-S MS., except perhaps D₂ and D₁₁ if its marginal insertions are counted). Yet contaminatory influence of the S version in original stanzas is rare. For the use made of this MS. see below.

T₂ = Madras, Govt. MSS. Library, No. 1922. Telugu; palm leaves: 86 folios, 8 lines, 70–76 akṣaras. The basic text agrees in general quite closely with T₁. This MS. also contains some Southern insertions, but far fewer than T₂. For the use made of this MS. see below.

T₄ = Madras, Govt. MSS. Library, No. 1923. Telugu; palm leaves: 107 folios, 6–7 lines, 63–67 akṣaras. Also fundamentally an “E” (B and D) text, with all the insertions characteristic of that version, and with readings of detail agreeing even more regularly therewith than is the case with T₂ and T₃. Contains also some Southern insertions, but very few after the first adhyāya (which evidently was padded from a Southern source).

These MSS. T_{2–4} were completely collated, and their collations have been considered by the editor with great care. After much thought, it was decided not to include them in the Critical Apparatus. It is evident that to group them with T₁, the only other Telugu MS. we have, would be highly misleading. T₁ is on the whole a normal Southern MS., agreeing with G and M, especially closely with G. It is true that it has some few Northern readings and interpolations; but this is true of some G MSS. also, and I am not sure that it is commoner in T₁ than in them. With T_{2–4}, it is just the other way round. It is perfectly obvious that they are based on a Northern text; specifically, on an *Eastern* one, agreeing with B and D. They also contain Southern readings and (especially T₂) interpolations; but there can be no doubt that it is these which are intrusions, whereas in T₁ it is the occasional *Northern* features which are secondary intrusions in its basically Southern text.

To show the character of T_{2–4}, I have included in the Addenda, especially in the first part of it, extensive citations of their readings. From these, any one who is interested will be able to infer the general nature of the text presented by them. Rarely do they contain any important evidence for the reconstruction of the original.

Southern Recension (S)

G₇ = Poona, BORI, Mahābhārata Collection No. 37. Grantha alphabet. *Sabhā* alone; complete: 50 folios, 15–17 lines, 95–105 akṣaras. The last two folios are broken, and they especially, also some earlier leaves, are worm-eaten. The conclusion is however preserved. No date; clearly rather old. Handwriting old style, reasonably legible. Completely collated, but cited only occasionally in the Addenda.

DG¹ = Adyar Library, xi c 42. Devanāgarī, but text of the Grantha recension; clearly a recent copy of a Grantha original. Sabhā alone; paper; complete. No date (modern). Folios 141, 10-11 lines, 45-50 akṣaras.

DG² = Adyar Library, xxxvi g 13. Devanāgarī, but text of the Grantha recension, like the preceding. Sabhā alone; paper; complete except that folios 1, 7, 60-78, and 126 are missing. Originally had 128 folios, 10-11 lines, 50-55 akṣaras. No date (modern). This and the preceding were fully collated, but are not included in the Critical Apparatus. Their readings are occasionally cited in the Addenda. They are normal MSS. of the G recension, despite the use of the Devanāgarī alphabet.

OTHER MANUSCRIPTS

A few other MSS. used not at all, or to a minimal extent, may finally be mentioned here.

At the end of my stay in Poona I accidentally discovered that the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal of Poona had in its care (not, as I then understood, in its possession) a complete MS. of the Mahābhārata, in the form of a long continuous roll, written on paper, in Devanāgarī, in an extremely fine hand, so that it can hardly be read without a magnifying glass. It is said to be about a hundred years old, and to have been written by a Kashmirian scribe. I was able to examine it very briefly; from a passage or two in its text of Sabhā, which I examined, it seemed to me that the text belonged to the Kashmirian recension. If this should prove to be the case, it would be extremely important, especially for the later books of the epic, for some of which no MS. of the Kashmirian version is now known to exist. At my request Dr. Sukthankar made efforts, after my departure, to obtain a loan of the MS. or to have the Sabhā portion of it photographed for my use. Unfortunately these efforts have proved unavailing, owing to the refusal of the person to whom the MS. belongs. I regret this very much, and hope that for later books, especially those for which no Kashmirian MS. is now available, it may be possible to use it.

About the same time there was received in Poona a Lahore MS., No. 41 of the D. A. V. Library, of the Sabhāparvan, written on paper in Devanāgarī, and obviously quite old; dated Samvat 1654. In part, at any rate, it apparently shows agreements with K. I was able to take down from folio 37b its two variant forms of our 2.28. 49^{ab}, which are cited in the Addenda *ad loc.* The custodians declined to entrust it to me for an extended time, so that I have been unable to make further use of it.

According to the Catalogue (p. 276) of the Library of the Benares Sanskrit College, it would appear that it possesses (No. 1799) a Newārī MS. of Sabhā. If true, this would be very important in view of the rarity of Newārī MSS. of the Mbh. and of this book in particular. Unfortunately the entry is erroneous. I was able to examine the MS. personally in Benares, and found that it is a quite ordinary Devanāgarī MS. to which there is no reason to attribute any special importance. The paper on which it is written is stated to be Nepalese; this seems to have given rise to the erroneous description of it as Newārī; there is nothing else Nepalese about it.

[Failing to secure the minuscular Mbh. scroll for the Critical Edition, the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal generously offered to place its other Mahābhārata MSS. at the Disposal of the B. O. R. Institute. Amongst these is a complete MS. of the Mbh. written on old country paper in bold Devanāgarī characters of the Kashmirian type, which seems to have preserved a version of the Mbh. closest to the Śāradā. The scribe seems to have copied direct from a Śāradā original, as is clear from the circumstance that once in a while, almost unconsciously, he writes an akṣara here and there in the Śāradā script instead of the Devanāgarī. The readings given by the MS. in the Sabhāparvan come nearest to those of the Śāradā codex (Ś₁). It is however independent of Ś₁ as it does not show the lacuna from 2. 21. 14 to 2. 22. 9*. The folios of each parvan are numbered separately. Folios for the Sabhāparvan 101 (with the obverse side of fol. 1 and the reverse side of fol. 101 blank); 12 lines to a page; about 36 akṣaras to a line. Margins carefully ruled in double red and yellow. Fairly correct. The scribe scrupulously indicates even small blanks of an akṣara or two in the original by leaving a blank space, as on fol. 8a, 8b, 29b, 36b, 60b, 61b, 62a, 62b, 64b, 69b, 89a, 95b and 96b. There are a few corrections and attempts to fill in lacunæ (*sec. m.*) on fol. 10a, 13a, 19a, 29a, 63a, 65a, 76b, and 89a, on the strength of which the second scribe certifies at the back of the MS. “शोधितमिदं सभापर्व”. The upper left-hand corner of the last 50 folios slightly worm-eaten. The alternative akṣaras of most colophons have blanks left for them, which the scribe seems to have intended later to supply in red ink. In appearance the MS. seems about 200 years old. It is a gift to the B.I.S. Mandal from Sardar N. Y. Mirikar of Ahmednagar, and is numbered “Mirikar 207”. The collations of the MS., which were only recently made at the Institute, are listed in Appendix II. S. K. B.]

COMMENTARIES

Only three commentaries on this book are included in the Critical Apparatus, namely, those of Devabodha, Nilakaṇṭha, and Vādirāja.

Devabodha (Cd)

The text of Devabodha's commentary is cited from the two MSS. described above as D₁ and D₂. As was said, they are both, in their text of the commentary, extremely corrupt; but by combining the two it is generally possible to establish Devabodha's text. It is clear that it is a very good old text, often showing close relations with the Kashmirian recension.

Nilakaṇṭha (Cn)

This is cited from the printed text of the Bombay edition, of which the volume containing Ādi and Sabhā is dated Śaka 1807. It agrees, naturally, pretty generally with the text of Dn, but not invariably so. There are quite a good many cases, in all, in which the Dn MSS. have departed from the text of their commentator. In such cases, the commentary almost invariably agrees with other D and B MSS.

Vādirāja (Cv)

This commentator is cited from the printed text of Sabhā in the Southern Recension, ed. P. P. S. Sastri, being Volume 3 of his edition (Madras, 1932). The commentary, entitled Lakṣālamkāra, is described on p. xi of Sastri's introduction, and the text of the single MS. which he then knew is printed on pages 597-665. Before the book was printed, however, Sastri secured another MS. of this commentary, which often corrects corruptions in the first MS.; variants of this second MS. are cited by Sastri at the end, on nine pages numbered separately 1-9. My citations often make silent use of these corrections. — There is no question that Vādirāja's text belongs to the Southern Recension. It generally includes glosses on parts of the numerous lengthy insertions of that version. Rarely does it fail to agree with the S MSS. when they all differ from the Northern texts. Yet there are occasional exceptions, such as 2. 38. 23^a and 23^c (q. v. in Crit. App.), where it agrees with Northern MSS. against all of S.

Commentaries not included in the Critical Apparatus

Besides the three commentaries named above, there has been available an incomplete collation of the text of Arjunamiśra's commentary, collated at the Visvabharati, Santiniketan, from a Calcutta MS., Sāhitya Parishad Library No. 24. It follows in general the Bengali version. When it contained matter of any interest or importance, I have cited it, as Ca, in the Addenda.

Further, Dr. Sukthankar has provided me with a copy of a commentary by Vimalabodha on a few (about twenty) scattered verses in this book¹. This commentary has been cited in the Addenda when it seemed interesting. The text presented belongs to the "Eastern" (B and D) type, at times agreeing specifically with Bengali MSS.; see, e. g., Addenda on 2. 64. 7.

OTHER TESTIMONIA

There is little further evidence of general importance for the construction of the text of this book. A passing mention may be made of the existence in the Rāmāyaṇa of a passage roughly parallel to large parts of the fifth adhyāya; see Addenda on 2. 5. 7ff. No Javanese version of this book has been reported. The text of Kṣemendra's Bhāratamañjarī is of minimal value; I have consulted it throughout, but found very little occasion to quote it. Even when it contains a passage presenting a problem, sometimes the same variants are reported in its MSS. that appear in ours; thus in Kṣemendra verse 5, corresponding to our 2. 2.13, the variants *Saibya-* and *Sainya-*, are both recorded (our text *Sainya-*, vulgate *Saibya-*). I have found in Kṣemendra no evidence for any passage assumed by us to be a secondary insertion; but this means little, since the original text is drastically abbreviated.

¹ The commentary is called the Viṣṇusloki. A complete MS. of it for the whole Mbh. is in the Govt. Collection deposited at the B. O. B. Institute, being No. 84 of 1869-70; 88 folios, 17 lines,

ca. 36 akṣaras. Size 9½" by 5½". Country paper. Devanāgarī characters. Copied in A. D. 1802 at Poona by Kṛṣṇambhaṭṭa Śaṅkara. — S.K.B.

CONTENTS OF THE BOOK

This second book, the *Sabhāparvan*, begins with the story of how the Asura Maya (rescued by Arjuna at the end of Book 1) in gratitude built a marvellous court or palace (*sabhā*) for Yudhiṣṭhira. Many sages and princes attended him there; among them Nārada who, after a lengthy lesson in political science (the longest chapter in the book, 5) described to him the heavenly *sabhās* of Indra, Yama, Varuṇa, Kubera, and Brahmā (saying that no earthly *sabhā* could vie with Yudhiṣṭhira's). Nārada also reported to the king a message from his father Pāṇḍu in the next world, urging him to emulate the ancient royal sage Hariścandra and undertake the *rājasūya* ceremony, a symbol of universal sovereignty.

So stimulated, and supported by the approval of his kinsmen and advisers, Yudhiṣṭhira consulted Kṛṣṇa. Kṛṣṇa approved the plan of a *rājasūya* but said it could only be undertaken after killing Jarāsaṁdha, King of Magadha, who had pretensions to supremacy among the kings then living.

There follows the long episode of Jarāsaṁdha. After some persuasion, Yudhiṣṭhira allowed Kṛṣṇa, Arjuna, and Bhīma to go to that king's capital. They entered in disguise and challenged Jarāsaṁdha to a duel. He accepted, fought a wrestling match with Bhīma, and was finally killed by him.

After the victorious return, Yudhiṣṭhira's four brothers set out to conquer the world in his name, which was a necessary preliminary to the *rājasūya*. Simultaneously Arjuna conquered the north, Bhīma the east, Sahadeva the south, and Nakula the west. All lands either were subdued by force or submitted voluntarily; such kings as were friendly gave token tributes.

After this the *rājasūya* of Yudhiṣṭhira was celebrated with great pomp, attended by all the kings of the earth. On its conclusion Yudhiṣṭhira, on the advice of Bhīṣma, awarded the first gift of honour (*arghya*) to Kṛṣṇa, as the most distinguished guest. This angered Śiśupāla, king of Cedi, who denied that Kṛṣṇa deserved that compliment. Bhīṣma and Sahadeva replied, defending the choice, but Śiśupāla became more and more violent and insulting, and finally challenged Kṛṣṇa to a fight; whereupon Kṛṣṇa punished his insolence by beheading him with his disk. Shortly after this the assembly of kings dispersed.

Duryodhana and his uncle Śakuni were the last to depart, and on the way home Duryodhana revealed to Śakuni his bitter jealousy over Yudhiṣṭhira's glory and success. Śakuni proposed to challenge Yudhiṣṭhira to a gambling match, promising to win all his possessions in Duryodhana's name. They laid the plan before king Dhṛtarāṣṭra, who finally consented, despite the wise Vidura's opposition, after Duryodhana had described at length the occurrences which had aroused his envy and resentment.

Unwillingly Vidura carried the challenge to Yudhiṣṭhira, who came equally unwillingly; he disapproved of gambling, but felt that the royal code of honour forbade him to decline such a challenge. Arriving with his court, he became involved in a long gambling match with Śakuni, who played for Duryodhana. Vidura tried to interrupt, but in vain. Yudhiṣṭhira gradually lost all his wealth and his kingdom; he then staked his sons, his four brothers one by one, then himself, and last of all Draupadī his wife. Śakuni won them all for Duryodhana, who then sent his usher to summon Draupadī as

his slave. Learning that Yudhiṣṭhira had staked her after losing his own freedom, she raised the point that then he no longer had power over her, so that the play for her as stake was void. On Duryodhana's orders Duḥśāsana dragged her violently into the assembly. A long argument ensued on the legal question raised by Draupadī. Vidura and Vikarṇa sided with her; Karṇa took the opposite view; Bhīṣma found the point too difficult for him to decide, and most of those present remained silent. The violent Duḥśāsana stripped Draupadī's garments from her, but as soon as one garment was removed, another miraculously replaced it. Bhīma swore in revenge to drink Duḥśāsana's blood from his breast after slaying him in battle. Duryodhana more suavely offered to let Yudhiṣṭhira and his brothers decide whether Draupadī had been legally won or not. When however they did not venture an opinion, he bared his thigh in the assembly, smiling insultingly at Draupadī; whereupon Bhīma swore to kill him too, by crushing that thigh. At last evil omens forced Dhṛtarāṣṭra to intervene. He granted Draupadī's request of freedom for the Pāṇḍavas and allowed them to go in peace.

This conclusion was unacceptable to Duryodhana and his sympathizers, who persuaded the weak Dhṛtarāṣṭra to recall the Pāṇḍavas for another gambling match. This time Śakuni proposed that they play only once; the losing party to go into exile in the forest for twelve years, to spend a thirteenth year in an inhabited place in disguise, and if discovered during this year, to suffer another twelve years of forest-dwelling. Again Yudhiṣṭhira lost the wager, and the Pāṇḍavas departed, mourned by nearly everyone but mocked by Duryodhana and Duḥśāsana, whose taunts prompted Bhīma to foretell their destruction. Dhṛtarāṣṭra, conversing with Vidura and Saṁjaya, reflected gloomily on these events and their probable evil sequel, and thought of recalling the Pāṇḍavas, but did nothing. Here the book ends and the third book (Āraṇyaka) begins.

SUBPARVANS OF THE BOOK

In the Parvasaṁgraha section of Book 1, in 1. 2. 39-41, are listed the nine subparvans of Book 2. With the aid of the colophons of our MSS. it is not hard to determine their limits.

The first is called Sabhāparvan in 1. 2. 39; that is, its title is given as the same as that of the entire Book. But many of our MSS., particularly at the end of adhy. 11 but also in the colophons to some earlier adhyāyas, have the title Sabhā-varṇana, which fits the contents very well and seems in all likelihood to be the true title. It is obvious that it contains adhyāyas 1-11.

The second is called Mantraparvan in 1. 2. 39, and I have adopted this, although the fuller title Rājasūyamantra(-parvan) is given in several of the best MSS. at the end of adhy. 12 and 13, and may possibly be correct. It includes adhyāyas 12-17. (There is confusion in some B and D MSS. which use the title Jarāsaṁdhavadha, or the like, as early as the colophon of adhy. 14, but the original division seems clear; I may note that T₁ has *mantra* in the colophon to adhy. 17.)

The third is called Jarāsaṁdhavadha(-parvan) in 1. 2. 40, and in most of our colophons. It clearly includes adhyāyas 18-22.

The fourth is called Digvijaya(-parvan) in 1. 2. 40 and regularly in our colophons. It includes adhyāyas 23-29.

The fifth is called Rājasūyika(-parvan) in 1. 2. 40. Most of our colophons read *rājasūye*; I have followed them and adopted the form Rājasūyaparvan. It includes adhyāyas 30-32.

The sixth is called Arghābhiharāṇa(-parvan) in 1. 2. 41, with variants, notably अर्घ्य° for अर्घ°. I have adopted the same designation with most of our colophons; the variant अर्घ्य° occurs there also. It includes adhyāyas 33-36.

The seventh is called Śiśupālavadha(-parvan) in 1. 2. 41 and in most of our colophons. It includes adhyāyas 37-42.

The eighth is called Dyūtaparvan in 1. 2. 41 and in the colophons of most MSS. from adhy. 45 on; in the colophons to 43 and 44 many use the title Duryodhanasamtāpa or the like. It includes adhyāyas 43-65.

The ninth and last is called Anudyūta(-parvan) in 1. 2. 41 and regularly in our colophons. It includes adhyāyas 66-72.

EXTENT

As here edited, the book is divided into 72 adhyāyas. This is precisely the number attributed to it in the Parvasaṃgraha (1. 2. 103). Suspiciously pat as this is, I believe I have not applied Procrustean methods in arriving at it; it seems to me that in establishing division into adhyāyas I have followed the same principles of textual criticism which have proved themselves in the rest of the work.

The number of “*ślokas*” attributed to this book in the Parvasaṃgraha (1. 2. 104) is 2511. The total of numbered stanzas in this edition is 2390. Of these 151 are *triṣṭubh-jagati*; one (2. 38. 40) is *halamukhī*; and the rest, 2238 in all, are *anuşṭubh* or “epic *śloka*”. It should be noted that 82 of the *anuşṭubh* stanzas, and one *triṣṭubh*, contain third lines, that is six pādas each instead of only four. If, for the purpose of reckoning the extent of the book, we count each of these extra-length stanzas as one and one-half stanzas, we should have to add $41\frac{1}{2}$, or say roughly 42, to the total, bringing it to 2432, which is within measurable distance of the Parvasaṃgraha total of 2511. If, however, we believe, as Sukthankar (Prolegomena to Ādi, xcix) is inclined to, that by *śloka* in the Parvasaṃgraha is meant only a sum of 32 syllables, as a unit of measurement, and that furthermore the figure stated was meant to include also colophons, references (like वैशंपायन उवाच etc.), and perhaps the captions of *adhyāyas* etc., then our text would, it may safely be assumed, equal or exceed the number of 2511 “*ślokas*”. In any case, it comes close enough to it to suggest that both the Parvasaṃgraha and our text are approximately right or at any rate not far wrong. — In our book there are no prose passages; this complication, which Sukthankar faced in Book 1, is therefore absent.

DATE OF ORIGINAL

I have been so fortunate as to discover one datum of prime importance for its bearing on the date of this “original” text of the Mbh. (see below on the sense in

which I take that term). In 2. 28. 49 occurs, in my opinion as a certain part of the original, the name of the city of Rome; see JAOS 58.262 ff. This must now be recognized as the oldest occurrence in India of the name of Rome, and the only known occurrence in Sanskrit of the name with its proper feminine gender, *Romā*. It justifies the inference that our text cannot have been composed at any time before this city name came to the ears of the Indians. This means surely not before the first century B. C., and very likely not until a century or two later.

COMPARISON WITH THE VULGATE EDITIONS

In the Bombay edition the vulgate is divided into 81 adhyāyas. One of these, 46, is entirely a secondary insertion, found only in some (not all) D MSS. and (in part) in S. Except for this, the increase in number is due rather to subdivision; extra colophons are introduced, and new adhyāyas begun, after our 2. 11. 42; 17. 7; 23. 10; 50. 9; 51. 21; 53. 16; 62. 21; and 66. 27. Most of these divisions are lacking in most of the best versions, and all in some of them.

In the Calcutta edition, which is nearly identical with the Bombay, the stanzas are consecutively numbered, and the last has the number 2709. Since not only do many of these "stanzas" contain three lines, but also some contain only one line, accurate comparison with our figure is impossible without a count, which I have not made.¹ But it is probable that the vulgate (both Calcutta and Bombay editions) contains not far from three hundred more stanzas than our text.

The vulgate editions follow the B and D MSS. in general and more especially the Dn MSS. as a rule. Their additions consist mostly of brief passages, varying in length from a single line up to some four or five stanzas. The longest is the extra adhyāya (46 in the Bombay ed.). Next in length is the twelve stanzas (Bombay 2.23. 11-22) dealing with the technique of wrestling, inserted after our 2. 21. 10 (App. I, No. 7). All the others are still briefer.

While aesthetic considerations have of course no weight whatever in judging the originality of these or any passages, it is worth noting that from the artistic standpoint, the text seems to gain rather than lose by the exclusion of these, and indeed of all other parts of the vulgate that have been judged unoriginal on textual grounds. The artistry of the interpolators rarely if ever equalled that of the original.

No one will, I think, regret the dropping of the banal adhyāya 46 of Bombay, nor that of the extremely unpoetic little treatise on wrestling. A few passages, however, which we have had to omit, have become famous in India, and for sentimental reasons may be missed by pious conservatives (cf. the similar case of Draupadi's insult to Karna, in Book 1; Sukthankar Proleg. lx f.).

Much the most important of these is Draupadi's celebrated prayer to Kṛṣṇa when Duḥśāsana was stripping off her garments (Bombay 2. 68. 41-46; inserted after our 2. 61. 40). The evidence of the MSS. is entirely conclusive. There can be no doubt that in the original, after Duḥśāsana "began violently to tear off Draupadi's

[¹ On an actual count (ignoring the length of the pāda) there were found to be 5502 ślokaṛdhas

(lines), i. e. 2751 ślokas, in the Sabhāparvan as given by the Calcutta edition. — S. K. B.]

clothes," there followed this simple statement (2. 61. 41): "But as Draupadī's garment was torn off, (each time) another garment of the same sort appeared again and again." • All the kings were amazed and raised a great clamour; Bhīma swore his famous oath to drink Duḥśāsana's blood; and then (2. 61. 48): "But when a heap of garments was piled up in the midst of the hall, then Duḥśāsana sat down, wearied and ashamed." That is all. No prayer by Draupadī; no explanation of the miraculous replacement of one garment by another; no mention of Kṛṣṇa or any superhuman agency. It is apparently implied (though not stated) that cosmic justice automatically, or "magically" if you like, prevented the chaste and noble Draupadī from being stripped in public. It is perhaps not strange that later redactors felt it necessary to embroider the story. Yet to me, at least, the original form, in its brevity, simplicity, and rapid movement, appeals very forcefully. However edifying from the religious standpoint the prayer to Kṛṣṇa and his intervention may be, from the purely secular and artistic standpoint I believe most people—at least when they get used to it, and if they can detach themselves from familiar memories (which no one quite likes to give up at first)—will find that the original version is finer than any of the "doctored" ones.

Whether that be true or not, the insertion will have to go on strictly scientific grounds. Of the six stanzas (2. 68. 41-46) of the Bombay ed., the first five (our 543*) are found only in Dn and D₄, and inserted on the margins of D₁; (variants of the first two, also, inserted on the margin of K₁); that is, only in a few Devanāgarī MSS., chiefly of Nilakaṇṭha's version. A stanza somewhat resembling the first one (41) is also found, to be sure, in a good many Southern MSS., though not in two of the best ones, G₁ and M₁. These two excellent Southern MSS. have in fact no added verses at this point. Most of the other S MSS., like the vulgate, have different insertions, which (except the first) are entirely discordant with those of the vulgate and do not even agree with each other; obviously they are all secondary. The last of the six verses, 46 (our 544*), is found more extensively; namely, in K₂₋₄ V₁ B D; it is also written on the *margin* of K₁. This last suggests the way in which it came to be inserted in K₂₋₄; it is lacking in Ś₁, as well as in Ñ and in *all* the Southern MSS. except G₅. No one who has studied Mbh. text-tradition will have any doubt that it too is secondary.

A similar case occurs in the scene in which Kuntī takes leave of the exiled Pāṇḍavas (our adhy. 2. 70). In its original form it is very powerful in its simple pathos. But the epigoni could not let well enough alone; after our 2. 70. 20 some later versions add to Kuntī's words a much more frantic and hysterical utterance, varying in length in the different schools (*crescit eundo*, like a snowball!). The longest form is that of the vulgate, Bombay ed. 2. 79. 21-29, and includes an appeal to Kṛṣṇa. All the added material seems to me to detract from the dignity of the original (very appropriate to the aged dowager Kuntī) more than it adds in the way of vigour or romantic feeling. There is no lack of feeling in the original; but there is no screaming or hair-rending. Of course, I am not suggesting this as an argument for the omission; if the MSS. seemed to me to support the passage, I should unhesitatingly keep it. It was only after I found that the MSS. seemed to advise its rejection that I noticed the difference in tone.

COMPARISON WITH THE SOUTHERN VERSION AND SASTRI'S EDITION

The Sabhāparvan occupies Volume 3 of P. P. S. Sastri's edition of the "Mahābhārata, Southern Recension"; it is dated 1932. It is valuable to us chiefly because it prints the commentary of Vādirāja. Otherwise its scientific value is slight; it by no means satisfies the need for a real critical edition of the "Southern Recension". It gives the text of that recension only in a very rough and approximate way; though much better, to be sure, than the Kumbhakonam edition, which included practically all insertions of all known recensions. Sastri's text contains, according to his own count, 4511 stanzas, or more than 2000 more than our text. (Many of these "stanzas" consist of either three lines or only one, as in the vulgate editions.) It is true that all the lengthy additions contained in it, and nearly all of the short ones, are found at least in some Southern manuscripts (though not a few are not found in our best ones). But either the MSS. used by Sastri must have been extensively contaminated from the vulgate text, or his editorial methods are to me incomprehensible. For in many readings his text agrees with the vulgate, against all our Southern MSS.

The longest single insertion occupies a full hundred pages of Sastri's text, fully one-sixth of the whole. He divides it into seven adhyāyas, numbered 34-40. It is a glorification of Kṛṣṇa, put into the mouth of Bhīṣma in the Śiśupālavadha episode, between our adhyāyas 35 and 36. It is not found in our N MSS. Its insertion resulted in the repetition of Sahadeva's threat (our 2. 36. 1 ff.), which appears first in Sastri 2. 33. 33-37, and again, in slightly different form, after the insertion, in Sastri 2. 41. 1-7. Similarly our 2. 66. 7-12 is found first in Sastri 2. 66. 7-12 and then again, with very few variants, after a long insertion, in Sastri 2. 67. 83-88. In these cases, the Southern text itself, by this internal duplication, seems to show that it is not original.¹ As a rule, however, it is true that, when the plus parts of S (however lengthy) are deleted, the remaining parts of the text dovetail into each other perfectly. But is this an argument for the originality of the long insertions of S? Quite the contrary. Consider the implications of such a theory. If the S text was original, and was reduced in the Northern versions by excision of long blocks (whether by accident or design), we should have to attribute to those who performed these supposed surgical operations an incredible amount of skill and care. Not only that, but an incredible degree of luck also, namely, the repeated existence of the possibility of excision of great blocks of text, leaving a text which, (as a rule) without the slightest change, or at any rate none of any importance, reads as smoothly as if the excised parts had never been there! For, in the great majority of cases this will be found to be true. In the stanzas just before and just after the S insertions, such differences as may chance to occur between S and the other versions could rarely be in any way related to the insertion (or "omission"). The briefer text reads consecutively in a perfectly sensible way, leaving out the plus part of S. When that plus part is very long, as it often is, it is hard to

¹ The like sometimes happens with a shorter insertion. After our 2. 16. 30^{ad}, Sastri 2. 19. 37, there is a Southern insertion of 9 lines (Sastri 2. 19. 38-41), after which all S MSS. repeat our 2. 16. 30^{ad}.

Sastri omits this repetition, but confesses in his note that it is found in *all* his MSS. Perhaps the only reason why he retained the repetitions noted above is that he did not notice them.

conceive how these conditions could exist, if the plus was part of the original. Luck and cunning combined might conceivably (though not probably, I think) account for a few such cases, but surely not for so many as occur. Any one can convince himself of this by looking at our Critical Apparatus on the verses just before and just after any of the numerous S insertions.

Sometimes the Southern MSS., and Sastri's text, contain repetitions which are not due to insertions. For example, several verses beginning with our 2. 30. 27 occur first in their proper place in Sastri 2. 29. 33ff., and then are repeated, out of place, in 2. 30. 47ff. Again, Sastri 2. 51. 17-23 contains (with some additions and alterations) a variant version of Sastri 2. 52. 13-19, which is the proper place for our 2. 46. 13-18 to which it corresponds quite closely (with one additional verse, not found in the earlier passage).

RELATIONS OF THE VERSIONS AND PRINCIPLES OF RECONSTRUCTION

In his Prolegomena to Book 1, pp. lxxvi-civ, Sukthankar has explained and defended his general approach to the problem of editing the Mbh. His statement seems to me masterly and conclusive on the whole. In the matter of general principles I could not find much to add or subtract, nor could I improve on his phraseology. Although, as will presently appear, my view of the interrelation of the extant versions is not quite the same as his, this will mean merely a slightly different way of applying the principles he has so admirably laid down.

1. I begin, therefore, by accepting "as original a reading or feature which is documented uniformly by all manuscripts alike" (1. c., lxxxvii, top). And that even when the result seems internally inconsistent. Sukthankar noted (1. c.) some such cases in Book 1, and I can cite at least two in Book 2.

(a) The most glaring occurs in adhy. 60. Here Duryodhana sends his *prātikāmin* to summon Draupadī to the assembly. She demands first to know whether Yudhiṣṭhira gambled her away before losing his own liberty; if not, her claim is that having lost himself first, he no longer had any rights over her person. The *prātikāmin* is instructed by Duryodhana to bid her come and put this question publicly to Yudhiṣṭhira; and he obeys. Hereupon, in verse 13, Draupadī reflects: "This must be the will of fate; yet *dharma* alone is supreme and will prevail for me." Next come two *anuṣṭubh* verses, 14 and 15, interrupting a *triṣṭubh* passage, in which it is said: "Yudhiṣṭhira now sent a trusted messenger to Draupadī, and she, clad in a single garment, her waist-cloth dropped, weeping, in her monthly courses, came into the assembly and stood before her father-in-law." But immediately after, in 16ff. (reverting once more to *triṣṭubh*), Duryodhana again addresses the *prātikāmin*, telling him to bring Draupadī; and when he hesitates charges Duḥśāsana to do so, a command which in 19ff. Duḥśāsana willingly obeys. There ensues the famous scene in which he drags in the helpless Draupadī by the hair.

Clearly we have here parts of two entirely different versions of the story. In one Yudhiṣṭhira sends a trusted messenger commanding Draupadī to come, and she does so. In the other, Duḥśāsana at Duryodhana's command drags her in by violence. Some one may suggest that by excluding verses 14 and 15, the only ones relating to the former version, we should get a consistent text. Such a critic might conjecture that 14-15 were first written on the margin of some early manuscript,

and (either by inheritance from it, or in part by contaminatory inter-borrowing) have now got into all our MSS. May be that is what happened. It would be impossible to disprove it; but equally impossible to prove it. It is a matter of pure conjecture, and I am by no means sure that such a theory would be right. Perhaps it is quite as likely that the "original" author or redactor of the text to which all our manuscripts go back knew both versions of the story, and tried to combine them, not very successfully.

Trying to remove the inconsistency, a few MSS. in verse 15 change *pāñcālī* ... 'bhavat to *pāñcālī* ... *bhava*. (These MSS. are S¹ K¹ B¹ D⁴. Some other MSS. read *pāñcālī* (but 'bhavat!'), and a few read *bhava* while keeping *pāñcālī*!). This changes the statement of 15 to a command quoted from Yudhiṣṭhira, which remains unobeyed (and cannot have been in the original, if only because Yudhiṣṭhira would never have included in such a command the descriptive words of 15^{ab} ending *rajasvalā*!). Other attempts to smooth over the matter are made by inserting unoriginal verses (in some D MSS.) before and (in K⁴ V¹ BDT¹) after the troublesome verses 14 and 15. They are not found in any S¹, K (except K⁴), or Ñ MS. nor in any S MS. except one (T¹), and no one with the slightest familiarity with Mbh. textual problems will doubt for a moment that they are secondary.¹

(b) Less obvious perhaps, but also pretty convincing evidence of different and inconsistent accounts of the same events recorded in our text, is the story of the events leading up to the gambling match. In adhy. 45 we find Duryodhana and S'akuni appealing to Dhṛtarāṣṭra. After a relatively brief description by Duryodhana of the pomp and glory of Yudhiṣṭhira's *rājasūya*, which had aroused his envy, S'akuni proposes to challenge Yudhiṣṭhira to a gambling match. Dhṛtarāṣṭra at first wishes to consult Vidura, but when Duryodhana objects, he yields at once, and gives orders (2. 45. 46-47) for the construction of a fine new *sabhā* for the gambling match. He then sends for Vidura, who disapproves the plan; but Dhṛtarāṣṭra overrules him and orders him to summon Yudhiṣṭhira (2. 45. 56). Vidura, however, goes (2. 45. 58) not to Yudhiṣṭhira but to Bhīṣma (Āpageya). With this ends adhy. 45. The 46th begins as if a new theme were starting, with Janamejaya's request to hear the story of the famous gambling match. In 2. 46. 6 Vaiśampāyana resumes the tale. Dhṛtarāṣṭra, "having learned Vidura's opinion" (see below), privately advises Duryodhana against the match, which he has already ordered in adhy. 45. Then in a long speech covering the rest of adhy. 46, and the whole of adhy. 47, 48, and 49, Duryodhana tells in much greater detail of the glories of the *rājasūya*, and this time also of the personal humiliations which he suffered (2. 46. 26ff.). In adhy. 50, Dhṛtarāṣṭra replies, still trying to pacify his son, but Duryodhana insists. Finally, in adhy. 51, S'akuni again makes the same proposal of a challenge to gambling, and in words which certainly sound as if it were being made for the first time. In 2. 51. 5 Dhṛtarāṣṭra says he will have to consult Vidura and will then decide (having previously got and overruled Vidura's opinion!). Duryodhana again objects on the ground that Vidura is hostile to him, and after some more demurring, Dhṛtarāṣṭra orders *once more* the construction of a *sabhā* for the gambling match, as if he had not ordered it before. This time we are told that his men carried out his orders. He then *again* commands Vidura to summon Yudhiṣṭhira; just as before, Vidura objects but is overruled; and this time at last, in 2. 52. 1, he finally departs to carry the challenge—but, *nota bene*, without any consultation with Bhīṣma.

Again it seems to me that two accounts of the same events are taken into the text side by side. The first is much briefer, and is no doubt truncated; it includes only adhy. 45. Note the significant fact—heretofore unnoticed, I believe—that this adhyāya ends with a statement that Vidura, who has just been commanded to carry the challenge to Yudhiṣṭhira, goes instead, full of misgivings, to Bhīṣma. Now the rest of our text has no reference to any interview between Vidura and Bhīṣma. But surely there must have been one in the version which began as in our adhy. 45. Such references in the Mbh. always lead to something; they are not left hanging in the air. Probably the next following adhyāya, or surely some later passage, in the version of which our adhy. 45 is a beginning, contained an interview between Vidura and Bhīṣma. But our text has no more of this version. Instead adhy. 46 begins

[¹ Cf. V. Venkatachellam Iyer, *Notes of a Study of the Preliminary Chapters of the Mahabharata*

(Madras 1922), pp. 173 ff. — V. S. S.]

afresh. To be sure the duplication is glossed over by a passing reference (2. 46. 6) to Vidura's opinion; this however is completely forgotten later, in 2. 51. 5, where Dhṛtarāṣṭra once more proposes to consult Vidura and to find out what he thinks before deciding!

Even apart from this point of Vidura's undescribed interview with Bhīṣma, it seems to me clear that our text contains duplicate accounts of a story which (aside from that incident) is essentially the same, and that this can be reasonably accounted for only on the assumption that it was composed with the use of different versions, parts of which were incorporated side by side in this text, the ancestor of all our known MSS.

To try to make the text consistent on such points would be to enter the realm of higher criticism. I agree with Sukthankar¹ that our job is different. When all manuscripts agree, I have invariably followed them. Furthermore, if there are only a few sporadic variants; and particularly if no single recognized recension or group of related MSS. agrees, or approaches agreement, *against* the virtual unanimity of the great majority; then, too, I have taken it for granted that the great majority have preserved the original reading.

2. "When there was fluctuation (in the MSS.), the choice fell...upon a reading which is documented by the largest number of (what *prima facie* appear to be) more or less independent versions, and which is supported by intrinsic probability" (Sukthankar, l. c. xci). I should say, "serious fluctuation"; cf. the last sentence above.

The conditions of Indian and especially Mahābhārata tradition make it impossible to be more precise than this, as Sukthankar showed in the pages which precede. These conditions are probably without exact parallel elsewhere in the world. No version, no single manuscript even, can be guaranteed to be absolutely "independent" of any other version or manuscript. What seem to be certainly "secondary" agreements can be found between practically any two manuscripts. The origin of many such can easily be understood from the frequency with which alternative variants, in many manuscripts, are written above or below the lines or in the margins (the next copy would produce the "secondary" agreement!) Such things as this are, to be sure, not peculiar to India. More nearly unique is the part certainly played by oral tradition there. Millions of pilgrims visit holy places all over India each year, and for hundreds of years have done so. Many of them certainly knew by heart large sections of the Mbh., and delighted to recite—and to listen to—epic texts. From very early times "contaminations" may well have arisen through such processes. Cf. Sukthankar LXXIX, and below.

It is, then, a question fundamentally of more or less, when we undertake to decide which "recension" a particular manuscript belongs to. And having once decided, we must be prepared for all sorts of qualifications of our answer. Even different parts of the same MS. may suggest different groupings (cf. Sukthankar LXXII, next to last paragraph, and LXXXIII; I have found quite similar cases).

And "intrinsic probability" is extremely important. Subjective, certainly! Unfortunately that cannot be avoided in many cases. It will not do simply to count manuscripts, as if taking a vote. Nor even to count the votes of "what *prima facie*

¹ Prolegomina to the Ādi, p. LXXXVII.

appear to be more or less independent versions," and let that decide. We must try to consider how the origin of (at least the principal) existing variants can most plausibly be explained. There are degrees of difference; one version, while not identical with another, may yet be obviously an easy derivative of it, while a third may seem quite unrelated. A rare form, a recondite or intricate meaning, a metrical irregularity may constitute a better claim to originality than agreement of a large number of (even "independent") MSS. on a simpler version. See below (5), p. xxxvii ff.

3. On one extremely important methodological point, I have gradually come, in the course of my work, to a position which entirely agrees with Sukthankar's *procedure*, but goes slightly further than his *theory* as stated xciv ff. This concerns the "plus or minus" passages; passages (long or short) which are entirely missing (with no equivalent substitutes) in one or more recensions. Sukthankar relegates such passages, almost without exception, to his Notes or Appendix, and does not admit them to the text, even when all recensions but one contain them. Yet he says (xcv) that they are "not necessarily spurious. There might be a hundred good reasons why.....[they] are missing in a particular recension". Well, I suppose there "might" conceivably be such reasons. As far as Book 2 is concerned, I can only say that I very gravely doubt the existence of such cases. I have come to believe that any passage, long or short, which is missing in *any* recension or important group of MSS. *as a whole*, must be very seriously suspected of being a secondary insertion. For the Mbh., I should now hesitate long before including any such case in the edited text. This was not a preconceived notion. Indeed I started with a quite different attitude. It is only long and careful study which has finally forced me to this conclusion (which, I take the liberty of saying, I believe is at least not far from Sukthankar's own view *at present*). I should now go so far as to assert that probably not one of the some fifty MSS. I have studied for Book 2, nor any of their genealogical ancestors, ever *deliberately or intentionally* omitted a single line of the text; and that such accidental omissions as occurred were, in every recension represented by several MSS., almost invariably made good in at least some MSS. which we possess of the recension in question. Mistakes will happen, of course. Doubtless few MSS. are wholly free from accidental omissions (often, but by no means always, explainable by haplography or the like). But in the Sabhāparvan, very rarely will these accidental lacunæ be found in *all* the MSS. of any recension (we must count out the Nepalese, for which in this book we have only a single MS.). And it appears that no scribe, no redactor, ever knowingly sacrificed a single line which he found in his original¹. Not even if he found something which seemed to him incomprehensible, inconsistent with the context, irreligious, or immoral. In that case he sometimes changed the text, doubtless feeling that a mistake had been made and that he was only doing the pious work of restoring what must have been the original intention. But there is certainly not a shred of evidence for a single *deliberate* omission: and I do not believe it ever took place. In general, therefore, I feel rather more confident than Sukthankar seems to have

¹ Of course I do not deny or ignore the existence of deliberate abridgements of the Mbh., such as Kṣemendra's Bhāratamañjarī. They have no bear-

ing whatever on the problem we are now discussing.

felt when editing Book 1, that we are following the original text in omitting, generally speaking, every line that is missing in *any* recension as a whole (excepting only $\tilde{N}$ because it is represented by a single MS., and in one MS. anything can happen)¹. In other words, I believe that in general these are not "omissions" in the recension that lacks them, but secondary insertions in those that contain them, even though these latter may be what we must regard as generally independent versions².

Now all recensions, without exception, contain secondary insertions, as I shall henceforth frankly call passages "omitted" in some recensions. But most of these are found only in MSS. of a single recension (such as S), or of a group of closely related recensions (such as VBD, which may properly be called a single recension, genetically). More important for us, at this point, is the fact that not one of our recensions is free from secondary insertions found in more than one seemingly "independent" version. This can only mean that all recensions are to some extent contaminated³. I do not mean merely some MSS. of each recension. The unanimity of all MSS. of any particular version will at times present insertions which must be unoriginal, yet are also found in all or many MSS. of some other "independent" version. This is only confirmed by a study of detailed variant readings, where such cases are in fact much more numerous; only the insertions are, naturally, more striking and probative.

It appears then that probably all, certainly most, MSS. of every recension contain some readings which are neither inheritances from the original nor independent changes, but due to the contaminative influence of forms of the text which stood outside of the recension in question. This, I have suggested, may be due to peculiar features of Indian literary tradition. This on the one hand is characterized by the extensive development of regional versions of the same literary work, but on the other hand also

¹ When one recension has a passage more or less equivalent in general sense, though quite different in language from the others, this need not be counted an "omission". Also it sometimes happens that one recension reshuffles the arrangement of lines, in a passage of some length, and in so doing leaves out a line or two; in a few such cases I have judged the omission probably accidental, though it may be found in all MSS. of the recension in question.

² It is not necessary to assume that such versions go back to a common secondary archetype; though the greater the number of such secondary agreements, the more likely such an assumption becomes. See the next footnote.

³ Sukthankar LXXXVII makes substantially this statement of all "with the possible exception of the Śaradā (Kāśmīrī) version." I doubt if he would now think this qualification necessary. I, at least,

think I can definitely prove that $\tilde{S}$ too has some clear contaminations and "conflations."—Scholars will naturally ask at this point: may not this be due to errors in our classification of MSS. and versions? If *all* MSS. of what we have called two "independent" versions agree on a secondary reading, particularly an insertion, does that not raise the presumption that these versions go back to a common secondary archetype? The answer is that such instances can be found between any two extant versions; so that we should arrive at the absurdity that each recension is secondarily related to every other. It is simply a question of more or less. When apparently secondary agreements are very numerous, we assume secondary relationship. When they are relatively sporadic, we assume contamination. Precise figures for variant readings cannot be given—hardly even for insertions; but see p. XLV ff. below.

by extensive inter-relations and inter-influences between such versions. Doubtless much of this confusion is attributable, particularly in the case of such a work as the Mbh., to the great popularity of oral recitation in India, and to the characteristically Indian institution of pilgrimage on a large scale (possibly also of wandering monkhood?).

IS THE RECONSTRUCTION A HISTORIC REALITY?

4. In spite of this, I do not agree with those scholars (such as Sylvain Lévi) who, because of this confusion, have questioned the value of any attempt at reconstruction of the Mbh. Sukthankar's defence (LXXVII ff.), admirable in its restrained reasonableness, concedes possibly a shade more to that point of view than I should (or perhaps than Sukthankar himself would now). As a matter of fact I believe that, by mere luck, the Sabhāparvan is particularly valuable for its evidence as to just what the reconstructed text is; it happens to be clearer than either Ādi or Virāṭa, at least.

It is quite true, as Sukthankar properly emphasizes, that the reconstruction is not an "ur-Mahābhārata." This is sufficiently indicated by the inconsistencies, and traces of discordant versions, which it contains (illustrations above, p. xxxi ff.).

But I believe that it is to *all* Mahābhārata manuscripts now accessible to us approximately what the Alexandrian text of Homer is to the Homeric tradition since its time. That is, with due allowance for many minor uncertainties, and for errors in editing, it is a text—in this case of the Sabhāparvan—which once existed, and from which all MSS. of the work known to us are directly descended.

I can find no reason to believe that any of our MSS. has been directly or indirectly influenced by any version not descended from this text. (This is not saying that I claim to be able positively to disprove such a possibility.) And I believe firmly in the one-time real existence of this text (with the qualifications as to its precise form indicated above).

Much has been said of the "fluidity" of Mbh. tradition. In a sense the term is justified. But it is dangerous to use it without definition, and I miss this in the writings of many who use it. What do they mean?

(a) If they mean that there has been a vast deal of inter-influence and contamination between various MSS. and recensions, I have already said that I agree. But none of these influences seems, as far as I can see, to show evidence of coming from any version not descended from our "original" text (however expanded or otherwise secondarily altered).

(b) Or if what is meant by "fluidity" is that, before the establishment of this text, the ancestor of all our MSS., there were already different versions of the Mbh. stories, again I agree. I have cited evidence from our text (as Sukthankar did from Ādi) to show that this text itself contains signs of such variant versions. The late and obviously secondary attempts to patch them up, to which reference was made, are to me further evidence that *all* our MSS. go back to *this* text, inconsistencies and all. Whatever other versions existed before it are now, apparently, lost for ever, except as they are dimly reflected in the manner described in our text itself.

But this text itself was nothing "fluid"! To be sure we must at present, and

doubtless for ever, remain ignorant about many of its details. But we should not confuse our ignorance with "fluidity" of the text itself. That, to put the matter in a nutshell, seems to me precisely what those critics are doing who call the critically edited Mbh. an "imaginary" thing. Because we, the editors, honestly admit that we cannot be sure just what form it had in many details, they jump to the conclusion that it never had any form. I, on the contrary, have no doubt at all that every line of the text had once a definite, precise form, even though we are now frequently uncertain about just what that form was. It is not an indefinite "literature" that we are dealing with, but a definite literary composition.

As a matter of fact it is easy to exaggerate even our uncertainties. In the printed form we indicate them by wavy lines underneath. But in Book 2 these wavy lines will be found to be not all too numerous. Many whole pages contain few or practically none. Moreover, I think we are erring, if at all, on the side of conservatism, by using wavy lines in not a few cases where very little doubt really exists. By mere luck it has proved easier to establish the text of Book 2 than of either 1 or 4 (at the time of writing this, only part of 5, without introduction or commentary, has appeared). Hardly any gross and glaring inconsistencies exist of the kind found in those other books, where great blocks of text are recorded in widely variant forms in different recensions. (This is especially true of Book 4.) In Book 2 there are no such cases concerning more than a very few lines; and few even brief ones. There are many extensive additions in S, and a very few in BD (and V). There are brief additions, of one line up to four or five stanzas, in all versions, though relatively fewest in ŚK and Ñ. But, as has been indicated, I think any competent student, after careful consideration of the evidence, will agree with us that practically all these additions are, in fact, "additions", and do not create any real uncertainty about the state of the original. Such real uncertainty therefore exists, in Book 2, almost exclusively in regard to a number of minor variant readings, no one of which is preponderantly established by the manuscript evidence, and all or more than one of which may be defended on what Sukthankar called "intrinsic probability"; so that there seems no conclusive reason for adopting any one. The number of such minor uncertainties in Book 2, while considerable in the aggregate, seems to me, relatively speaking, fairly small. Some such uncertainties would of course be found by a conscientious editor of any text.

5. In applying concretely the above principles to the reconstruction of the text of Book 2, it is proper first to emphasize the fact that the editorial problems which confront us in the several books of the Mbh. are never quite the same; so that I must specifically disclaim any idea that the classification of MSS. adopted by me could be automatically applied in other books. The Mbh. is so enormous that each of its larger books has commonly been treated as a separate unit by scribes and redactors. There are very few MSS. of the entire work. A larger number contain several books. But very many contain only single books. Fully two-thirds of those used for this edition contain this book alone. It happens to be unquestionably true that the divergencies among them are, on the whole, much less serious and troublesome than in Books 1 and 4, the only ones for which full Critical Apparatus and Introduction are available as I write this. While I have of course not ignored the classifications

published for 1 and 4, and while I think that my own results may perhaps suggest some modification of them, yet in the main I have based my conclusions on the MSS. of this book, and leave to others the question of how far they may apply in the rest.

Secondary relationship, that is descent from a common source more recent than the "original" (the original of all our known MSS.), as defined in the preceding section, can only be made plausible on the ground of common agreement in *secondary* features. Any amount of inter-agreement in features which are, or may plausibly be argued to be, original features will prove nothing; for they may on that assumption be directly inherited from the source of all our MSS.

The most impressive and powerful arguments for such secondary relationship consist of insertions; for they are on the whole more certainly unoriginal than any variant readings. True, they too may be, like the latter, introduced by contamination. But if a group of MSS. shows a large number of them in common, it is unlikely that all are due to that. Such a condition, as the number rises, makes it increasingly likely that we are dealing with a secondary "version" or "recension"; that is, that all these MSS. are derived from a common secondary archetype. It will be found that this is invariably confirmed by the existence, in the same MSS., of a very large number of concordant variant readings (in original verses), many of which will, on examination, turn out to be for various reasons probably unoriginal. This condition exists, for instance, among the Southern MSS.: T₁, the G MSS., and the M MSS. They contain a vast number of common insertions, and an even vaster number of common readings of detail differing from those of all other MSS.; many of these readings of detail in S (I do not say by any means all!) are probably, or in some cases quite certainly, unoriginal. Therefore, the S MSS. constitute one "version"; they go back to a common archetype, more recent than the original. I do not suppose that any one questions this; even the most patriotic Southerner will surely not claim that *all* its peculiar features go back to the original. (If any does, I should ask him to explain such matters as the duplications mentioned above, p. xxxi ff.: the list could easily be extended.)

It is in evaluating variant readings of detail from this point of view that we find the greatest difficulty. All manuscripts are to some extent surely contaminated, directly or indirectly. At least, there is not one of which we can say with confidence, nor even with plausibility, that it is directly descended, generation by generation, from the original, through MSS. which have never introduced into their text, as taken from their primary source, any reading or insertion from any other source, oral or written; so that such changes as occurred would have been due solely to accidental or deliberate (but independent) alterations of the copyists.

For this reason, *any* single agreement between various MSS. may be due to contamination, rather than a common inheritance (whether from the original or a secondary "recension"). It may also be due to quite independent changes; in fact a great many variants which actually occur are of the sort which may quite well have been introduced by different copyists, independently of each other. Such are changes involving particles like *ca* and *ha* and *hi*; stock tags of verbiage like *vasi* and *bali*; and many others which may have been made quite accidentally and unconsciously.

Moreover, in many cases the context may suggest easily, and so to speak almost necessarily, a particular alteration; especially if the original had any troublesome feature, such as irregularity in metre or *saṃdhi* or grammar, or if it was recondite and difficult in interpretation. In such cases it often happens that a particular change is so natural that we may easily suppose it was introduced by more than one person, without mutual contact of any sort. On the other hand, it also often happens in such cases that *different* changes—sometimes quite a number of them—are made, apparently motivated in the same way (namely, to remove what was felt as a troublesome feature of the original). The extent to which *conflicting* versions agree or disagree is, therefore, always a matter of great importance. Besides that, we must always try to consider the relative closeness to each other of the variants, especially when they are numerous. If one is phonetically or semantically very close to another, that is, if it sounds like it or means about the same, then to some extent they must be felt as supporting each other, as compared with a third reading which is quite different in sound or meaning or both.

If we find in versions which appear not to be secondarily related (because they do not contain many common insertions, nor a very large number of common variants in detail) a common variant reading, the chances of its being a common inheritance from the original are enhanced if (1) the other versions are discordant among themselves; or (2) it is difficult to understand how that reading could have been hit upon more than once, by accident, as a secondary change from any rival reading which may be supposed to have been the original. (But it must always be remembered that contamination is *never* impossible!)

All these and doubtless other factors have to be considered; and very often some point in one direction, others in another. The net result is that mere lists of agreements in detail between this or that group of MSS. mean very little—except in the few cases (like the Southern MSS.) where they are unnecessary because the secondary relationship is obvious on the face of it. I have made, for my own use, a great many such lists, and studied them. But to publish them would be not only useless but misleading, unless each case were accompanied by a commentary, balancing the weight of various kinds of evidence in each case. Hardly any two cases would be of exactly equal weight, because of the infinite variations in extent, character, and importance of agreements and disagreements between different manuscripts, and the impossibility of assigning definite weights to the various moments, some of which have just been referred to. Therefore, to say for instance “S agrees with Ś, or with K, or with Ñ, in so and so many readings” is impossible, or if at all possible, would be meaningless and misleading. Only as regards insertions have we something approaching a definite criterion (not to be taken absolutely, because contamination accounts for some insertions, even); wherefore I shall give special attention to them.

The conclusions I have arrived at are based on very long and painstaking study of the variants of the whole book. They are radically different from such preconceptions as I had at the outset. They have changed repeatedly in the course of the investigation. They may not be right, but at least they have not been hastily adopted. I have tried all sorts of other hypotheses; no others seem to work. For

reasons suggested in the last paragraph, to explain my reasons would require almost as much space as the Critical Apparatus itself. Aside from the insertions, which I shall list rather fully, I shall present no detailed readings in support of my views. It would be easy to do so in a way which would sound impressive; but the reader would still have to take my word for it that the examples were typical. (It would be possible to select at least a few agreements to "prove" secondary relationship between almost any two manuscripts in the whole lot!) Anyone who is interested can easily find examples for the very few and very general positive secondary relationships between versions which I shall postulate. In the course of the search, he will very probably also think he has found some which I ignore. All I ask is that he will then assume provisionally that the same thought occurred to me at some stage. So many such thoughts have occurred to me, and been investigated and finally discarded, that the assumption is a fairly safe one.

I find reasons for assuming three streams of Mbh. tradition in this book, which seem sufficiently distinct to be regarded as probably independent. I shall call them W (a Western type), E (Eastern), and S (Southern). W includes Ś and K; E includes Ñ, V, B, and D; and S includes T, G, and M.

THE WESTERN GROUP OF MANUSCRIPTS

This is also known as the Kashmirian version. It was discovered, and its great importance proved, by Sukthankar in his work on Book 1. It includes Ś₁ and the four K MSS. Ś₁ is the same manuscript used by Sukthankar for Book 1 (under the same designation). The K MSS. clearly contain a version of the text of Book 2 which corresponds to that presented by Sukthankar's "K" MSS. of Book 1.

The secondary relationship between Ś and K cannot be proved, for the text of Book 2, on the ground of insertions. Insertions common to ŚK alone hardly occur¹. Even insertions which seem originally peculiar to them, that is which occur in other MSS. only sporadically and by secondary contamination, are rare. This version, indeed, has fewer secondary insertions than any other. In that negative respect, at any rate, it is the most faithful representative of the original.

Yet it does contain some undoubted insertions. And it also contains a very large number of peculiar readings, differing from those of all other MSS. In many of these, all or nearly all other MSS. agree among themselves; and in not a few there are special reasons which suggest that ŚK are probably secondary. For these reasons I think it can hardly be doubted that these MSS. go back to a common secondary archetype. That Sukthankar found the same thing true in Book 1 gives me additional confidence in this view.—I find no reasonable ground for supposing secondary connection between either Ś or K, or both, and any other version. Such secondary agreements as exist between MSS. of this group and others must be due to accident or contamination.

¹ Strictly, they do not occur at all. For 111*, the nearest approach, is found in Vs. & Dr.s; 192*

and 193* in various B and D MSS.; 171* in S as well as some B and D MSS.

THE EASTERN GROUP OF MANUSCRIPTS

This consists of $\tilde{N}$, V, B, and D. It is probable that a subdivision should be made between V, B, and D on the one hand, and $\tilde{N}$ on the other. Certainly as regards common secondary insertions, there are very few which $\tilde{N}$ shares with the others. On the other hand, $\tilde{N}$ has in this book no insertions whatever, common to any other version, which it does not share with VBD; that is, none in common with manuscripts of $\acute{S}K$, or S, or both, but not found in VBD. $\tilde{N}$'s insertions at least do not suggest any closer relations with any other version than with VBD. ($\tilde{N}$ has in fact fewer insertions than any other recension except $\acute{S}K$; although it has some which are peculiar to itself, and found in no other manuscript.)

VBD have a very large number of secondary insertions; more than enough, by themselves, to make it highly likely that they all go back to a common secondary archetype. We must probably postulate two successive stages of the archetype, E and E_1 . From E, the earlier one, which lacks these numerous insertions, were derived $\tilde{N}$ on the one hand and E_1 , the common original of VBD, on the other; the insertions being made in the latter after separation.

The following secondary insertions are common to all E MSS., that is, $\tilde{N}_1$ as well as VBD: 141*; 154*; 170*; 186*; 571* (also in $K_4 T_1$); 619* (also in T_1). Obviously they are too few to establish the secondary relations between $\tilde{N}_1$ and VBD which it nevertheless seems (to me as well as to Sukthankar) necessary to assume on the ground of very numerous agreements in secondary readings of detail.

But secondary insertions of VBD are extremely numerous (and are only confirmed by far more numerous agreements in detailed readings): 15*; 21* (also in G_3); 23* (also $T_1 G_{4.5}$); 27* (also $K_{3.4}$, in a different place); 33* (not in $\tilde{D}_4$); 34* (also $T_1 G_{8-9}$); 36*; 40*; 46* (also $T_1 G_{1-8}$); 53*; 61*; 63*; 64*; 66*; 69* (also T_1); 72* (not in D_6); 73*; 74*; 77*; 82* (not in V_1 , but in V_2 ; not in B_5 ; also in T_1); 86* (partly also in S [cf. 87*] in a different place); 95* (also T_1); 103*; 130*; 131* (also $G_{8.9}$); 142*; 146* (not in V_1 , but in the other V MSS.; not in D_1); 175*; 181* (also in G_3); 184* (not in B_1 ; also in $K_4 G_3$); 185*; 190* (also G_3 , in different place); 198*; 205*; 232* (not in V_1 but in other V MSS.); 235* (also G_3); 237*; 243* (not in V_1 but in other V MSS.; not in B_1 ; in different place in $B_5 D_2$); No. 7 of App. I (also K_1 , and in different place G_3); 268*; 275*; 285* (also $T_1 G_3$); 286* (also M_2); 299*; 301* (also G_3); No. 14 of App. I (lines 1-4 also in S, as 302*); 304* (not in $D_{1.6}$); 316* (not in $B_1 D_6$); 325* (not in $D_n D_1$; in D_6 margin); No. 19 of App. I (also K_4 ; not in $D_{4.6}$); 354* (also $K_4 G_3$); 357* (also K_4); 365* (also K_4 ; not in $D_{4.6}$); 382* (not in $D_{4.6}$; also in $K_4 T_1 G_{1-8.9}$); 404* (not in D_6 ; also in $K_4 M_1$); 448* (also in K_4 ; not in D_6); 463* (not in D_6); 468* (not in $B_1 D_{2.6}$); 470* (also in K_4 ; not in $D_n D_6$); 481* (also in K_4 ; not in D_6); 492* (also $K_4 T_1$); 493* (also K_4); 501* (also in $K_4 T_1$; not in D_6); 514* (also $K_4 T_1$); 523* (not in $D_n D_6$); 526* (also T_1); 528* (also K_4); 529* (also K_4); 532* and 534* (really one passage; also $K_4 T_1$; 532* not in D_4); 554* (also $K_{2.4}$); 570* (also $K_4 T_1$); 581* (also $K_4 T_1$); 585* (also $K_4 T_1$; not in $B_3 D_{1.2}$); 586* (also K_4 and V_3); 594* (also $K_4 T_1$).

Furthermore, 55* is found in B (except B₁)¹ and D but not in V; 222* in V and B and D_{1,2} but not in the rest of D; 263* is found in all of B and in D_n D_{1,2,4}, not in V nor in the rest of D (lacking also in D₇₋₁₁; but found in T_{1,2}). There are other somewhat confused instances of this sort which I have not listed here.

When it comes to common secondary variants of detail, we find to be sure things which make the theory of the special position of $\tilde{N}_1$ in relation to VBD somewhat uncertain. Not only does $\tilde{N}_1$ have a great many variants (many of them apparently secondary) in common with all or most VBD MSS.; this is reconcilable with the theory, since they may be common inheritances from the E archetype. But further, we find a very large number of cases in which $\tilde{N}_1$ agrees on secondary readings with some one MS. or several MSS. of the VBD (or E₁) group. Not with any particular one or ones, but with many of them at different times. However, there are also not a few cases where $\tilde{N}_1$ agrees with MSS. of the ŚK group, and even with S MSS.; and certainly not by any means all are common inheritances from the original. Contamination, therefore, has certainly taken place on a considerable scale in $\tilde{N}_1$. It is not strange that such contamination should have come with special frequency from its nearest geographical neighbours, the VBD group. Be it remembered, too, that $\tilde{N}_1$ is a single manuscript; we have no other of its exact type. And, as I have said, in a single MS. almost anything may happen.

Among the VBD MSS., little in the way of grouping by genetic relationships seems possible. There are two small but well-defined subgroups, namely D_n and D_{1,2}. D_n is practically identical with the version of Nilakaṇṭha, whose commentary accompanies these MSS. D_{1,2} belong to no commentary²; they are very close to each other, and frequently differ not only from all other D MSS. but from any V or B MSS. too; although, contrariwise, they frequently agree with most B MSS. against most or all the other D MSS. (This is however by no means regular; there are numerous counter-agreements.) D₄ and D₆, though each as a rule independently of the other, frequently agree with ŚK; this may be a matter of secondary contamination, not of original inheritance. Among the B MSS. no clear groupings seem possible, though B₁ seems to me to agree with other versions (Ś, K and S) on apparently original readings more often than any other. I am not sure whether most of these original readings have been borrowed in B₁ by contamination from an S or SK source, or whether some or most of them may be regarded as direct inheritances from the original. In the latter case we should have to assume that they were in E and E₁, and have been replaced in all other V and B and D MSS. (sometimes in $\tilde{N}$ too) by contaminatory influences, which must then have spread to almost all MSS. of the group. Strange as this assumption may seem, it is not impossible, and may be supported by the observed fact that most other B and D MSS. also show at times original readings, against the majority of their nearest kin; though I think none quite as often as B₁.

The fact is that—barring the two small subgroups, D_n and D_{1,2}—I am unable to find any convincing evidence for any subdivision, on genetic lines, of the VBD MSS. The terms V, B, and D of course refer to the alphabets used. But these do not appear

¹ 55* is also found in S.

² Although these MSS. contain the commentary of Devabodha, their text bears no relation to it.

to correspond in the least to genetic relationships. There are countless agreements of the entire group, without exception, or with one or two sporadic exceptions. But there are practically no agreements of all B MSS., for instance, against all D MSS.; or *vice versa*. When there is extensive disagreement, we regularly find some B MSS. agreeing with some D MSS., and others of both alphabetic types agreeing on a different reading. Nor have I been able to discern, in spite of much careful search, any tendency for any particular D or B MSS. to agree with particular ones of the other alphabet. The same holds good of V; and even, as far as detailed readings are concerned, of Ñ (which however, as we saw, lacks most of the VBD insertions). They all seem to agree or disagree with each other on secondary readings in what looks like a quite random fashion. Very commonly about half the B MSS. agree with about half the D MSS., the other moiety on each side also often agreeing. Only the agreeing MSS. constantly shift! When all D MSS. agree, at least one or two B MSS. will practically always go with them; and so also at least one or two D MSS. with a unanimity of B MSS. In such cases V, and even Ñ, seem to show no definite tendencies; they seem to agree about as often with one as another.

Sukthankar's estimate of the evidence for Book 1 is rather different from this. He found that Ñ, V, and B constituted a more closely related group, with D standing somewhat apart. His D MSS. seem moreover to have been a less homogeneous group than mine (perhaps partly because more numerous; but I do not think this the chief reason, since I have at my disposal complete collations of half a dozen other D MSS., besides those included in the Critical Apparatus, and they do not modify my results). Without questioning Sukthankar's judgment (it is quite possible that the two books differ, see p. xxxvii ff.), I can only say that I am quite sure that this is not the case in Book 2. Here all D MSS. are as apt to agree among themselves as all B MSS.; and cross-agreements regularly affect parts of both B and D alike. Nor do either V or Ñ seem to be more commonly in agreement with the B MSS. (all or most) than with the D MSS. Usually (when there is any difference at all) they will agree with some of both; indeed in such cases Ñ and V very commonly go different ways. (Moreover, V_{1.1} do not always agree with V₁.)

In Book 2, then, neither V nor B nor D MSS. seem to constitute a unit, genetically speaking. So far as I can see, they could all be lumped together as one version, which I should call E₁, within which only two minor sub-varieties of little importance (D_n and D_{1.1}) are discernible. The difference in alphabets apparently means, in this case, just nothing as to the history of the texts. I may recall that the K MSS., too, are written in Devanāgarī; I follow Sukthankar in treating them as a separate version from the D MSS. Just below we shall see that some S MSS. (more specifically of the Grantha type) are written in Devanāgarī, and that conversely some MSS. written in the Telugu alphabet belong fundamentally to the E recension, though contaminated more or less extensively from S. For the MSS. of the G (Grantha) type written in Devanāgarī we have adopted the siglum D^G. It would have been logical, but more cumbersome, to use such a siglum as "D^B" instead of simply "D" to designate our D MSS., which belong to the same group as the B MSS.; and to use "DK" instead of simply "K" for the MSS. of the "Western" recension written in Devanāgarī.

Not in the Critical Apparatus, but in the Addenda, are found partial records of the readings of a number of other MSS. of the VBD group. V_2 , though written in Nepālī characters, goes rather with V_1 , and when it differs from that regularly agrees with B or D MSS. (not with $\tilde{N}_1$). The same is true of the text offered by V_3 (the alphabet of which is unknown to us; doubtless either Nepālī or Maithilī) and V_4 (Maithilī). The text of B_{7-10} differs in no important respect from that of other B MSS. D_{n_3} is fragmentary and quite similar to $D_{n_{1.2}}$. D_{7-12} contain fundamentally the VBD (or " E_1 ") text; practically all the secondary insertions of E_1 are found in all of them. Most of them are however much contaminated. D_{7-9} and D_{12} seem, like $D_{4.5}$, to contain contaminations from, or at least agreements with, a ŚK source. In fact there seem to be a number of special agreements between these MSS. and D_4 . On the other hand, most of these MSS. also contain contaminations from S: particularly D_6 and D_{11} ; to a far less extent D_{10} ; occasionally D_7 , especially in its latter part. (In D_{11} a much greater number of S insertions are written on the margin by a later corrector; not very many are due to the original copyist.) D_{7-11} contain also a number of very late insertions, found otherwise only in a few VBD MSS. (frequently D_n). D_6 is one of the most "conflated" MSS. we have, resembling in this respect T_2 (see below). D_{12} was not included on the collation sheets, and I have not collated it fully, but have examined it at a number of points of special interest. While fundamentally it belongs to the E_1 (or VBD) recension, it contains some valuable old readings. Many of them are no doubt due to contamination from a ŚK source; I am not sure whether this accounts for all. Its value was discovered after most of our work was finished, so that it would have been very difficult to include a complete collation of it in the Critical Apparatus; but its most important variants are recorded in the Addenda. Otherwise, all these MSS. (that is, D_{7-11}) are of little value for us; they may be described as extensively conflated MSS. of the E_1 type. On T_{2-4} , which also fall in here fundamentally, see just below.

THE SOUTHERN GROUP OF MANUSCRIPTS

The Southern manuscripts included in the Critical Apparatus fall alphabetically into three groups: one Telugu (T_1), six Grantha (G_{1-6}), and two Malayālam ($M_{1.2}$). Genetically speaking, there seems to me to be no very convincing reason to separate T_1 from G. It seems to differ from the G MSS. in general little, if any, more than any one of them differs from the rest. On the other hand, the M MSS. seem to constitute a real group or sub-recension. Indeed, it sometimes happens that they seem to preserve original features found nowhere else in S. Sukthankar found the same thing true of his M MSS. of Book 1. Possibly this may mean that contamination from some secondary source has spread to the other S MSS. but did not penetrate as far as the Malabar country, the home of M.

In the Addenda, references will be found to certain S MSS., or MSS. in Southern alphabets, which were completely collated but have not been included in the Critical Apparatus.

Two of these, DG^{1,2}, are written in Devanāgarī. Yet they are quite normal and average MSS. of the Grantha recension, diverging no more from the G standard than other G MSS. in general. The same may be said of G₇, a Grantha MS.

T₂₋₄ are MSS. written in the Telugu alphabet. They are, however, not Southern MSS. in the proper sense at all. The text they present is fundamentally that of VBD, what I call E₁; since they include most of the additional passages peculiar to VBD. However they also include some insertions peculiar to S, and contaminatory changes from S in some detailed readings. Such changes, especially insertions from an S source, are numerous in T₂, rather rare in T₃, and still rarer in T₄ except in the first adhyāya, where T₄ has a number which are found in no other MS. (except for the regular S MSS.). It seems clear that in an ancestor of T₄, someone began systematically to "correct" the text on the basis of an S source, but stopped very soon.

T₂, especially in its later parts, has a very considerable number of S insertions, so that it resembles the Kumbhakonam edition in having most, or at least very many, of the additions found in both E and S. In spite of this, it does not very often show agreement with S on detailed readings; and such agreements are still rarer in T₃ and T₄. In general, T₂₋₄ agree with VBD MSS. on all detailed readings. When the latter differ among themselves, they agree now with one, now with another; and very often they are themselves not unanimous in such cases, but one will agree with some VBD MSS., another with others. Very rarely do they present features which have any important bearing on the reconstruction of the original. As they seem to be merely inferior VBD MSS. conflated secondarily from S sources, I have not thought it desirable to include their readings in the Critical Apparatus. The Addenda quote all their agreements with any other version on insertions; they also include, especially in the early adhyāyas, rather numerous examples of their detailed readings. These will suffice to show the nature of the MSS., and the relations of their version of the text.

CLOSER RELATIONS BETWEEN ANY TWO OF W, E, AND S?

Common secondary insertions found in W and S, but not in E, are extremely rare in this book. No. 171* may be counted as such, since it is found in Ś, K, and S, and otherwise only in a few stray MSS. of E (B_{2.3} Dn₂ D₄; note that D₄ shows many contaminations from ŚK). The only other approach to such a case is 78*, which is inserted in five different places (see Crit. App. on 2. 6. 4) in Ś₁ K V₁ B_{1.2.4} D₁₋₄ S. Though found in all ŚKS MSS., the fact that it is also found in many VBD MSS. (not in Ñ₁ B_{2.3.6} Dn D_{5.6}) makes it impossible to regard it as necessarily borrowed from ŚK into S or *vice versa*.

There is certainly no reason to assume secondary relations between W (ŚK) and S.

Common secondary insertions found in E and S, but not in W, are more numerous. The great majority are not found in Ñ, however, so that they are really common only to E₁ and S. Since I think it can hardly be doubted that E is a real

unit—in other words, that $\tilde{N}$ is more closely connected with E_1 (= VBD) than either with any other version—it seems that we must assume that these insertions have spread by contamination (rather than inheritance from a common archetype). It may be noted that some of them are lacking in some one MS. in VBD (indicating, perhaps, that it happened not to be subjected to the contaminatory intrusion); also that several, though found in S, are found there in a different location from VBD. — The occasional occurrence of some of these in K_4 means nothing for primary relationships, since K_4 has been considerably contaminated from an E source.

The following are found in E_1 and S generally, not in W (= $\dot{S}K$), but also not in $\tilde{N}_1$: No. 1 of App. I (but S omits some parts and transposes others); 41*; 42*; 52* (found in K_4); No. 2 of App. I (found in K_4); 60*; 62*; 103* (= 105* in S; in $G_{1.6}$ only the first line); 108*; No. 3 of App. I (in S mostly in different places from VBD); 117*; 118*; 121* and 122* (in S in slightly different place from VBD); 125*; 127* (not in B_6); 132*; 133*; 134*; 145* (not in B_1); No. 4 of App. I (in B_1 only margin!); 196*; 197* (in S in different place from VBD); 297* (not in B_6); No. 13 of App. I; 302* (= lines 1–4 of No. 14 of App. I); No. 19 of App. I (in K_4 ; not in $D_{4.6}$; same insertion in expanded form as No. 20 of App. I in S); 392*, lines 1–2 (in K_4 , not in D_4 ; $K_{1.8}$ have a different secondary insertion); No. 23 of App. I (in K_4 ; not in $D_{4.6}$).

I may add the following which for one reason or another do not deserve to be included in the above list: 55* (common to B [except B_6] and D, but not in V; in T_4 , not in $T_{2.8}$); 86* (partly in S in a different place). — The gradual spread of intrusions from E_1 to S may be illustrated by 382*, found in VB and all of D except $D_{4.6}$; also in K_4 , and in T_1 and most of G, but not in $G_{4.6}$ nor in M. Similar cases (all found in all VBD) are 23* (in $T_1 G_{4.8}$); 34* (in $T_1 G_{8-9}$); 46* (in $T_1 G_{1-8}$). — Various individual S MSS. (usually T or G MSS., but sometimes even M) will be found to contain by contamination occasional insertions characteristic of E; see the list of E insertions, p. xli.

The following are the only insertions common to all of E ($\tilde{N}VBD$) and S; 119* (in slightly different place in S); 194* (not found in D_6 , which however has many agreements with $\dot{S}K$, particularly in this vicinity, where it seems to have followed a K source for some time); 261* (in slightly different place in S); 556* (not in D_6 ; in K_8 ; bracketed in K_4). — Further, 502* is found in all of E (except D_6), also in K_8 , and in most of S (but not in $G_{1.2.8}$); 557* is found in S with $\tilde{N}_1 V_1 B_{4-6}$ and most of D, but not in $B_{1-8} D_{1.2.6}$.

In my opinion, the foregoing lists are not numerous enough to make at all likely secondary genetic connections between E, or E_1 and S. Nor are secondary readings of detail at all common. Agreements between these versions, then, must be either inheritances from the original, or due to contamination (or perhaps, in some minor points of phraseology, independent changes due to accident).

Insertions common to W and E, but lacking in S, are less numerous than those common to S and E_1 , though much more numerous than those common to S and the whole of E (including $\tilde{N}$). Some in the following list, it will be noted, are lacking in some Northern, particularly K MSS., so that it is doubtful whether they could properly be counted as tending to show closer genetic relations between W ($\dot{S}K$) and E ($\tilde{N}VBD$).

as against S; in such cases it would seem more likely that the W MSS. which contain the passage have been contaminated from an E source. (There are only five W MSS. in all, one $\tilde{S}$ and four K; and all are certainly at times contaminated.) Similarly, some insertions here listed are not found in $\tilde{N}_1$, suggesting that they did not belong to the original of E (or "N"), and have spread by contamination to the other E MSS., or perhaps were inserted in E_1 . Including such doubtful cases, the following are the only insertions which could be called common to W and E: 48*; 80* (found in G_8 ; not found in Dn_8 ; it is barely possible that a trace of it is found in M, and that it may be original, see Addenda); 92* (not in K_{1-4} D_4); 93* (not in K_4); 100*; 106*; 109*; 116* (first line not in K_{1-8}); 148*; 162* (found in $G_{2.8}$); 164*; 280*; 327* (not in $\tilde{N}_1$!); 380* (not in D_{11} ; S and D_{11m} have a different line, 381*; both lines seem unoriginal); 385*; 388* (but here again S has a different secondary insertion); 392*, lines 3-4; 427*; 440*; 469* (not in D_8); 477*; 497* (found in $G_{3.5}$); 597* (not in V_4 $D_{3.4.6.10.11}$); 600* and 601* (both not in $\tilde{N}_1$!). (In the vicinity of these last insertions, No. 42 of App. I is found in all W and E MSS. *except* $\tilde{N}_1$, and also in some S MSS.; not in $G_{1.2.6}$ M_2 DG^2 .)

These insertions in W and E, lacking in most of S, are not only few in number but brief and unimportant; many consist of a single line, none of more than a very few lines (except 477*, ten lines). Obviously they could all be the result of contamination. One who denied this would, *a fortiori*, have to deny the possibility that the insertions common to E_1 (VBD) and S, which are more numerous and sometimes longer, could be due to contamination. This would force him to assume that VBD and S went back to a common secondary archetype in which $\tilde{N}$ was not concerned. But this would be negated by the obviously much closer relationship of $\tilde{N}$ to VBD than to S, which seems to me self-evident from multitudes of detailed readings in Book 2, and is recognized also by Sukthankar for Book 1. It would also be negated by the fact that there are relatively very few agreements between VBD and S on secondary readings of detail.

Study of the variant readings in detail leads to no other conclusion. When the generality of W and E (that is, what in our Critical Apparatus is called N) agrees against S, there is no reason to doubt that in the vast majority of cases W and E (or N) preserve the original, and S is secondary. The same is true when W and S agree against E, and when E and S agree against W. General agreement between any two of the three main streams of tradition creates a presumption of originality. I say, a presumption: not absolute certainty. But rarely can I discern any reason to regard as original a reading of *any* of the three groups—W, E, or S—when most or all of both the other groups *agree* against it. (The case is very different when each of the three has a reading of its own, or even several discordant readings.)

THE SIGLUM "N"

Following the usage adopted for other books, the Critical Apparatus of this book uses the siglum "N" to include all W and E MSS., that is all MSS. except S.

For this book, however, it must be clearly understood that I do not regard "N" as a historic reality. I do not believe that W and E are descended from a common secondary archetype.

Sukthankar's view is different with regard to Book I, and Raghu Vira's on Book 4. They both assume two independent recensions, instead of three, lumping my W and E together, and treating "N" as a real recension. Nearly all that they say on the subject tends to prove that S, when it differs from N, is secondary. Thus Sukthankar emphasizes the number and extent of secondary insertions in S; Raghu Vira furthermore notes that the violent changes in order introduced in the sections of Book 4 by the S MSS. are awkward and surely secondary. I agree with them heartily. But of course such things prove only that the *Southern* MSS. as a group go back to a secondary archetype; not that the others, which are presumed to retain the form of the original, also go back to a secondary archetype different from S. Retention of original features *never* even *tends*, in the slightest degree, to prove secondary relationship with any other manuscript or recension which also retains them. Such relationship can only be proved, or made in any way likely, by demonstration of common departures from the original. And in view of the extensive contamination of all known manuscripts, it requires a very considerable number of such common departures to make such relationship really probable. Such probability is at least greatly enhanced if these common departures include a large number of secondary insertions.

The existence of evidence of this sort for the secondary archetype N, as including my W and E, is suggested by Sukthankar xlv ff. Here he mentions, first, a long insertion (No. 118 of App. I, Book 1), found in N (in some S MSS. at a different place, evidently by late contamination); and says that there are "quite numerous" other insertions in N alone, though the rest are "short and contextually unimportant." But are these insertions more numerous than the insertions which are common to VBD (my E₁), on the one hand, and S on the other? Such study of Sukthankar's Critical Apparatus as I have made seems to me to show that they are, on the contrary, less numerous, as are certainly those in Book 2. If so, surely the text-critical views which Sukthankar and I share would suggest that the insertions found in Book 1 look more towards secondary relations between VBD and S, than between VBD and ŚK. At any rate, if the common insertions of VBD and S may be due to contamination, as Sukthankar obviously assumes, then those of (Ñ) VBD and ŚK, if less numerous, surely *may* equally well be due to contamination, rather than inheritance from a common secondary archetype.

Sukthankar however also quotes one verse, 1. 214. 5, in which S alone seems, on grounds of general plausibility, to have preserved the original reading, while the N MSS. agree essentially (the variants are minor and unimportant) on secondary readings. Now, if such cases were *numerous*, they would tend to support Sukthankar's view. He must believe that they are sufficiently numerous for that; for he expresses the opinion that "in parts unaffected by the tendency of S to expand the text, it is likely to prove, on the whole, purer, more conservative,

and more archaic than even the best Northern version." His opinion on such a point is certainly worthy of the utmost respect. It may be, then, that the relations of W and E in Book 1 are closer than in Book 2. (I should feel readier to think so, however, if the common insertions of W and E were more numerous than they seem to be, relatively speaking; see just above.) I can only say that as regards Book 2, I am very definitely of the contrary opinion. I recall only one single instance¹ similar to Sukthankar's 1. 214. 5, where we seem to have to assume common secondary variants in all N MSS. If there are others in Book 2, they are certainly extremely rare. There are other cases (though not many) where I have judged that S alone probably has preserved an original reading; but usually in such cases W and E are *discordant*, so that they do not contain any *common* secondary reading, and hence do not tend to show derivation from a common secondary source. And since a very considerable number of such common secondary readings would have to be found to establish the reality of "N" as a secondary archetype, I feel that it is quite safe to say that, for Book 2, such a theory cannot be proved and is distinctly implausible.

The practical effect of this difference of opinion is minimal. Indeed, it really does not lead to *any* practical difference in choice between variant readings. For, as Sukthankar plainly tells us (xci), "when the two recensions N and S have alternate readings.....which have equal intrinsic merit, I have.....adopted, as a stop-gap, the reading of N." (What he means by "equal intrinsic merit" is clear from the general context; for instance, there is *unequal* "intrinsic merit" when for any reason one out of several variants "best explains how the other readings may have arisen," xcii.) It has been my intention to proceed in exactly the same way, except that when the variant readings have "equal intrinsic merit", I adopt one generally supported by any two of the three groups, W, E, and S. Since W and E together make up Sukthankar's N, and since he elsewhere makes it clear that (other things being equal) he likewise adopts an agreement of S with either ŚK or NVBD (that is, W or E), the result is precisely the same. Only I do not regard it as a mere "stop-gap"; I have more faith than he in the agreements of W and E. Yet such confidence can never be absolute, and I have readily agreed to make the typography of this book consistent with that of others in the series by putting wavy lines, as Sukthankar and Raghu Vira do, under readings in which S unanimously differs from an agreement of W and E, unless there are *intrinsic* reasons for feeling more confidence in the W-E readings as adopted. To be strictly consistent with my view of the facts, these wavy lines might better have been omitted, or else extended to cases where W and S agree against E alone, or E and S against W alone. But they merely involve a slight understatement of confidence, which I feel, in a work like this, is always better than an overstatement.

REFERENCES

The Mahābhārata seems to be the only known work of Sanskrit literature

¹ This is 2. 43. 10^b; here the S reading seems to me proved original by 2. 46. 32 f., and the "N" MSS. agree.

which uses the curious literary device of inserting, between its lines of verse, prose words or phrases to indicate the speakers of words quoted in the text. Most MSS. use the word *uvāca* (or *ūcatuḥ*, *ūcuḥ*) preceded by the name of the speaker(s). Some have no verb, only the name; this system is adopted by P. P. S. Sastri in his edition. It is well known that all adhyāyas invariably, in most MSS., begin with such a word or phrase, even if no speech begins at that point; that is, if the speaker is the same who was speaking at the end of the preceding adhyāya, nevertheless his name is repeated at the beginning of the next. The end of a speech introduced by such a reference is regularly indicated by a reference to the name of the main or inclusive speaker, that is the one who quoted the preceding quotation: in our *Sabhāparvan*, generally *Vaiśampāyana*, who speaks the whole of the book except for a few verses attributed to *Janamejaya*, and one to the *Sūta* (who of course is the speaker of the whole, since he quotes the words of *Janamejaya* and *Vaiśampāyana*).

It seems to be impossible now to determine in detail just how this principle was originally applied: except that, as stated, each adhyāya apparently had to name the speaker at the beginning. There are exceptions even to the nearly universal rule that when a reference begins a quotation, another reference (to the quoting or inclusive speaker) must come at its end. At least, the unanimous testimony of the MSS. indicates two such exceptions in this book. After 2. 34. 22, the end of a speech by *Śiśupāla*, introduced before 2. 34. 1 by *शिषुपाल उवाच*, the regular scheme would demand *वैशंपायन उवाच*, but not a single MS. has it. Similarly 2. 60. 18 is introduced by *दुर्योधन उवाच*, and should be followed by *वैशंपायन उवाच*, since *Duryodhana*'s speech contains only that one verse; but there is no such reference in any MS. Sastri apparently adopted the plan of putting references before and after every quotation which begins and ends with a line of verse. This involves constant, though by Sastri unadmitted, departure from the MSS. or most of them. Sukthankar has adopted the plan of admitting references, besides at the beginning of adhyāyas, only when the preceding words contain no indication of the speaker, so that the reference is needed for a clear understanding of who is speaking. It may well be that some such principle was originally responsible for the custom. The MSS. however vary wildly, and without regard to any principle. This is not strange, since the protection afforded to the text by the metre is here absent.

My own procedure has approached Sukthankar's, without perhaps quite coinciding with it. I have tried to be guided by the MSS. evidence when it seemed clear and overwhelming. In the many doubtful cases I have tended to omit the reference when it seemed "unnecessary" in Sukthankar's sense. I have probably kept a few references, supported by the great majority of the MSS., which Sukthankar would have omitted; but I think my departure from his practice is not very serious.

Concordance of this Edition with the Bombay, Calcutta, and
Madras (Sastri's) Editions

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
1. 1 ^{ab}	1. 2 ^{ab}	1 ^{ab}	1. 5
1. 1 ^{cd}	1. 2 ^{cd}	1 ^{cd}	1. 6 ^{cd}
1. 2	1. 3	2	1. 7
1. 3	1. 4	3	1. 10 ^{abcd}
1. 4-5	1. 5-6	4-5	1. 11½-12½
1. 6-7	1. 7-8	6-7	1. 17½-18½
1. 8	1. 9	8	1. 20
1. 9 ^{ab}	1. 10 ^{cd}	9 ^{cd}	1. 20½
1. 9 ^{cd} -11	1. 11 ^{cd} -13	10 ^{cd} -12	1. 21½-23
1. 12-14 ^{ab}	1. 14-16 ^{ab}	13-15 ^{ab}	1. 24½-26½ ^{ab}
1. 14 ^{cd}	1. 16 ^{cd}	15 ^{cd}	1. 27
1. 15-18	1. 17-20	16-19	1. 28½-31½*
1. 19 ^{ab}	1. 21 ^{ab}	20 ^{ab}	1. 23½*
1. 19 ^{cd}	1. 21 ^{cd}	20 ^{cd}	1. 32
2. 1-9	2. 1-9	21-29	2. 1-9½ ^{ab}
2. 10	2. 11, 12 ^{ab}	31, 32 ^{ab}	2. 10½-11
2. 11	2. 13	33	2. 12 ^{cd} -12½
2. 12-16 ^a	2. 14-18 ^c	34-38 ^c	2. 13½ ^{cd} -18½ ^a
2. 16 ^b	2. 18 ^d	38 ^d	—
2. 16 ^{cd}	2. 19 ^{ab}	39 ^{ab}	(p. 8, fn. 2, l. 2)
2. 17	2. 19 ^{cd} , 20 ^{ab}	39 ^{cd} -40 ^{ab}	2. 21½
2. 18-19 ^{ab}	2. 20 ^{cd} -21	40 ^{cd} -41	2. 23½ ^{cd} -24½
2. 19 ^{cd} -23 ^{cd}	2. 25-29 ^{ab}	45-49 ^{ab}	2. 25½-29
2. 23 ^{ef}	2. 29 ^{cd}	49 ^{cd}	2. 32 ^{ab}
3. 1	3. 1	58	3. 1½-2½ ^{ab}
3. 2-16 ^{ab}	3. 2-18 ^{ab}	59-75 ^{ab}	3. 4½-20
3. 16 ^{cd,ef}	3. 18 ^{cd} , 19 ^{ab}	75 ^{cd} , 76 ^{ab}	8. 21 ^{cd} -21½
3. 17-18	3. 20-21	77-78	3. 22½-23½
3. 19 ^{ab}	3. 22 ^{cd}	79 ^{cd}	—
3. 19 ^{cd} -29	3. 23-32 ^{ab}	80-90 ^{ab}	3. 27-37
3. 30-34	3. 33-37	91-95	3. 38-42
4. 1	4. 1	96	4. 6½
4. 2 ^{ab}	(cf. 4. 2 ^{abcd})	(cf. 97)	(cf. 4. 7½ ^{ab} , 8½ ^{ab})
4. 2 ^{cd}	4. 4 ^{ab}	99 ^{cd}	4. 9½ ^{ab}
4. 3-8	4. 5-10	100 ^{cd} -105	4. 10½-15½
4. 9-15	4. 11-18 ^{ab}	106-113 ^{ab}	4. 16½ ^{cd} -24 ^{ab}
4. 16-19 ^{ab}	4. 18 ^{cd} -21	113 ^{cd} -116	4. 25-27½

* 1. 16-19^{ab} also repeated in Sastri 3. 25-26.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
4. 19 ^{cd} , 20 ^{ab}	4. 22, 23 ^{ab}	117	4. 29, 30 ^{ab}
4. 20 ^{cd} -21	4. 23 ^{ef} -24	118 ^{cd} -119	4. 30 ^{cd} -31
4. 22 ^{ab}	4. 25 ^{cd}	120 ^{cd}	4. 32 ^{ab}
4. 22 ^{cd} -23 ^{ab}	4. 26	121	4. 40 $\frac{1}{2}$
4. 23 ^{cd}	4. 27 ^{ab}	122 ^{ab}	4. 33 ^{ab}
4. 24 ^{ab}	4. 27 ^{cd}	122 ^{cd}	4. 28
4. 24 ^{cd} -27	4. 28-31	123-126	4. 33 ^{cd} -36 $\frac{1}{2}$
4. 28-29	4. 33 ^{cd} -35 ^{ab}	128 ^{cd} -129	4. 38 $\frac{1}{2}$ -39 $\frac{1}{2}$
4. 30 ^{ab}	4. 36 ^{ab}	—	4. 41 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
4. 30 ^{cd}	4. 36 ^{cd}	130 ^{cd}	4. 42
4. 31 ^{ab}	4. 37 ^{cd}	131 ^{ab}	4. 43 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
4. 31 ^{cd} -33 ^{ab}	4. 38, 39	131 ^{cd} -133 ^{ab}	4. 44 $\frac{1}{2}$, 45 $\frac{1}{2}$
4. 33 ^{cd} , 34	4. 40, 41	133 ^{cd} , 134	4. 46 $\frac{1}{2}$ ^{cd} , 47 $\frac{1}{2}$
5. 1	5. 1	135	5. 1
5. 2, 3	5. 10-12 ^{ab}	144-146 ^{ab}	5. 11 ^{cd} -13
5. 4	5. 13, 14 ^{ab}	147, 148 ^{ab}	5. 14, 14 $\frac{1}{2}$
5. 5 ^{ab}	5. 14 ^{cd}	148 ^{cd}	5. 16 ^{ab}
5. 5 ^{cd}	5. 15 ^{cd}	149 ^{ab}	5. 16 ^{cd}
5. 6-14	5. 16 ^{cd} , 24	150-158	5. 17 $\frac{1}{2}$ -25 $\frac{1}{2}$
5. 15, 16	5. 25 ^{cd} -27 ^{ab}	159 ^{cd} -160	5. 26 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -28
5. 17	5. 27 ^{cd} , 28 ^{ab}	161 ^{ab} ^{cd}	5. 30
5. 18	5. 29	162	5. 31
5. 19	5. 30	163	5. 29
5. 20, 21 ^{ab}	5. 31, 32 ^{ab}	164, 165 ^{ab}	5. 32, 33 ^{ab}
5. 21 ^{cd}	5. 32 ^{cd}	165 ^{cd}	5. 33 $\frac{1}{2}$
5. 22-24	5. 33 ^{cd} -35	166 ^{cd} -169 ^{ab}	5. 34 $\frac{1}{2}$ -36 $\frac{1}{2}$
5. 25	5. 36	169 ^{cd} , 170 ^{ab}	5. 38 $\frac{1}{2}$
5. 26	5. 37	170 ^{cd} , 171 ^{ab}	5. 37 $\frac{1}{2}$
5. 27-47	5. 38-57	171 ^{cd} -191	5. 39 $\frac{1}{2}$ -59 $\frac{1}{2}$
5. 48-68	5. 58 ^{cd} -78	192 ^{cd} , 212	5. 60-80 $\frac{1}{2}$
5. 69-82	5. 79-92	213-226	5. 81 $\frac{1}{2}$ -95
5. 83-86	5. 93-96 ^{cd}	227-230	5. 97-100
5. 87-90	5. 97-100	231-234	5. 101-104
5. 91-98	5. 102-109 ^{ab}	236-243	5. 105-112
5. 99-106 ^{ab}	5. 110-117 ^{ab}	244 ^{cd} -252 ^{ab}	5. 113-120 ^{ab}
5. 106 ^{cd} -113	5. 117 ^{cd} -124	252 ^{cd} -259	5. 120 $\frac{1}{2}$ -127 $\frac{1}{2}$
5. 114-6	5. 126-8	261-3	5. 128 $\frac{1}{2}$ -130 $\frac{1}{2}$
6. 1-4	6. 1-4	264-7	6. 1-4
6. 5, 6 ^{ab}	6. 5, 6 ^{ab}	268 ^{cd} -269	6. 5-6 ^{ab}
6. 6 ^{cd} -12 ^{ab}	6. 6 ^{cd} -12 ^{ab}	270-276 ^{ab}	6. 6 $\frac{1}{2}$ -12 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
6. 12 ^{cd} -18	6. 13 ^{ef} -19	277 ^{ef} -282	6. 12 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -18 $\frac{1}{2}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
7. 1-7 ^{ab}	7. 1-8 ^{ab}	283-290 ^{ab}	7. 1-7 ^{1/2} ^{ab}
7. 7 ^{cd} -9 ^{ab}	7. 8 ^{cd} -10	290 ^{cd} -292 ^{ab}	7. 7 ^{1/2} ^{cd} -9 ^{1/2} ^{cd}
7. 9 ^{cd}	7. 11 ^{ab}	292 ^{cd}	7. 11 ^{ab}
7. 10 ^{ab}	7. 11 ^c , 12 ^b	293 ^{a,c}	7. 11 ^{cd}
7. 10 ^{cd}	7. 12 ^{cd}	294 ^{ab}	7. 12 ^{ab}
7. 11	7. 13	294 ^{cd} , 295 ^{ab}	7. 12 ^{cd} , 13 ^{ab}
7. 12	7. 14	295 ^{cd} , 296 ^{ab}	7. 14
7. 13-15 ^{ab}	7. 15-17 ^{ab}	296 ^{cd} -298 ^{ab}	(p. 42, fn. 1)
7. 15 ^{cd} , 16 ^{ab}	7. 17 ^{cd} , 18 ^{ab}	298 ^{cd} , 299 ^{ab}	7. 15
7. 16 ^{cd} -17	7. 18 ^{cd} -20 ^{ab}	299 ^{cd} -301 ^{ab}	7. 17 ^{cd} -19 ^{ab}
7. 18 ^{ab}	7. 20 ^{cd}	301 ^{cd}	7. 25 ^{1/2}
7. 18 ^{cd} -19	7. 21, 22 ^{ab}	302-303 ^{ab}	7. 19 ^{cd} , 20
7. 20	7. 23	304	7. 21
7. 21 ^{ab}	7. 24 ^{ab}	305 ^{ab}	7. 22 ^a , 23 ^d
7. 21 ^{cd,ef} , 22	7. 24 ^{cd} -26 ^{ab}	305 ^{cd,ef} , 306	7. 24, 25
7. 23-26	7. 26 ^{cd} -30	307-310	7. 26 ^{1/2} -30
8. 1-5	8. 1-5	311-315	8. 1-5
8. 6	8. 6 ^{cd} , 7 ^{ab}	317	8. 6
8. 7-15	8. 7 ^{cd} -16 ^{ab*}	318-327 ^{ab}	8. 8-16
8. 16 ^{ab}	8. 17 ^{ab}	328 ^{ab}	8. 17 ^{ab}
8. 16 ^{cd} -22 ^{ab}	8. 18-23	329-334	8. 17 ^{cd} -23 ^{ab}
8. 22 ^{cd} -38	8. 25 ^{cd} -41	336 ^{cd} -352	8. 23 ^{cd} -39 ^{1/2}
9. 1-6	9. 1-6	353-8	9. 1-6
9. 7 ^{ab}	9. 7 ^{ab}	359 ^{ab}	—
9. 7 ^{cd} -9 ^{ab}	9. 7 ^{cd} -9 ^{ab}	359 ^{cd} -361 ^{ab}	9. 8 ^{cd} -10 ^{ab}
9. 9 ^{cd}	9. 9 ^{cd}	361 ^{cd}	9. 12 ^{cd}
9. 10	9. 10 ^{cd} , 11 ^{ab}	362 ^{cd} , 363 ^{ab}	9. 13
9. 11 ^{ab}	9. 11 ^{cd}	363 ^{cd}	9. 16
9. 11 ^{cd} -20 ^{ab}	9. 11 ^{ef} -20 ^{ab}	364-372	9. 17 ^{cd} -26 ^{ab}
9. 20 ^{cd}	9. 23 ^{cd}	(cf. 375 ^{cd} , 376 ^{ab})	9. 29 ^{ab}
9. 21-24 ^{ab}	9. 24 ^{cd} -27	376 ^{cd} -379	9. 30-33 ^{ab}
9. 24 ^{cd} -25	9. 29 ^{cd} -30	381 ^{cd} -382	9. 34 ^{1/2} -35 ^{1/2}
10. 1-4	10. 1-4	383-6	10. 1-4
10. 5	10. 5 ^{cd} , 6 ^{ab}	387 ^{cd} , 388 ^{ab}	10. 5
10. 6-11	10. 6 ^{cd} -12 ^{ab}	388 ^{cd} -394 ^{ab}	10. 7-12 ^c , 13 ^d
10. 12-13	10. 12 ^{cd} -14 ^{ab}	394 ^{cd} -396 ^{ab}	10. 14-15
10. 14	10. 14 ^{cd} , 15 ^{ab}	396 ^{cd} -397 ^{ab}	10. 22
10. 15-18	10. 15 ^{cd} -19 ^{ab}	397 ^{cd,ef} -400 ^{ab}	10. 23 ^{cd} -26 ^{1/2}
10. 19 ^a	10. 19 ^c	400 ^c	10. 30 ^a
10. 19 ^{bc}	10. 19 ^d , 20 ^a	400 ^d , 401 ^a	—

* With 16^c, cf. our 10^a.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
10. 19 ^d	10. 20 ^b	401 ^b	10. 30 ^b
10. 20, 21 ^{ab}	10. 21 ^{cd} , 22	402, 403 ^{ab}	10. 30 ^{cd} , 31
10. 21 ^{cd} -22 ^{cd}	10. 23, 24 ^{ab}	403 ^{cd} , 404	10. 34 ¹ ₂ -35 ¹ ₂ ^{ab}
10. 22 ^{ef}	10. 24 ^{cd}	405 ^{ab}	—
10. 23	10. 40	419	10. 38, 38 ¹ ₂
11. 1-6	11. 2-7	421-6	11. 2-7
11. 7-11 ^{ab}	11. 10-14 ^{ab}	429-433 ^{ab}	11. 10-14 ^{ab}
11. 11 ^{cd}	11. 14 ^{cd}	433 ^{cd}	11. 14 ¹ ₂
11. 12-14	11. 16-18	424-436 ^{ab}	11. 15 ¹ ₂ -17 ¹ ₂
11. 15 ^{ab}	11. 19 ^{ab}	436 ^{cd}	11. 19 ^{ab}
11. 15 ^{cd} -16	11. 20 ^{cd} -21	438-439 ^{ab}	11. 20-21
11. 17	11. 25 ^{cd} , 26 ^{ab}	443	11. 25 ^{cd} , 26 ^{ab}
11. 18-22 ^{ab}	11. 27-31 ^{ab}	444 ^{cd} -448	11. 26 ¹ ₂ -31 ^{ab}
11. 22 ^{cd} -26	11. 31 ^{cd} -35	449-453 ^{ab}	11. 31 ¹ ₂ -35 ¹ ₂
11. 27, 28	11. 37, 38	454 ^{cd} -456 ^{ab}	11. 36 ¹ ₂ -37 ¹ ₂
11. 29	11. 39 ^{cd} , 40	456 ^{ef} , 457 ^{ab}	11. 38 ¹ ₂
11. 30	11. 44	460	11. 42 ¹ ₂
11. 31	11. 49 ^{cd} , 50 ^{ab}	465	11. 47 ¹ ₂ ^{cd} -48
11. 32-42	11. 52 ^{cd} -62	468-478	11. 51-61
11. 43-48	12. 1-6	479-484	12. 1-6
11. 49-50	12. 7-8	485-6	12. 8, 9
11. 51-2	12. 9-10	487-8	12. 10 ^{cd} , 11 ¹ ₂
11. 53-6	12. 11-14	489-492	12. 16-19
11. 57-60	12. 15-18	493-497 ^{ab}	12. 21 ¹ ₂ -25
11. 61	12. 19	497 ^{cd} , 498 ^{ab}	12. 20
11. 62-5	12. 20-23	498 ^{cd} -502 ^{ab}	12. 26-29
11. 66	12. 25	503 ^{cd} , 504 ^{ab}	12. 30
11. 67 ^{ab}	12. 28 ^{ab}	506 ^{cd}	12. 31 ^{ab}
11. 67 ^{cd} -69	12. 28 ^{cd} -30	507-509 ^{ab}	12. 32 ^{cd} -34
11. 70-73	12. 31-34	509 ^{cd} -513	12. 35-39
12. 1-7	13. 1-7	514-520	13. 1-7
12. 8	13. 9	522	13. 9
12. 9, 10	13. 19, 20	532-3	13. 18, 19
12. 11-15 ^{ab}	13. 21-25 ^{ab}	534-538 ^{ab}	13. 22-26 ^{ab}
12. 15 ^{cd} -17 ^{ab}	13. 26-28 ^{ab}	539-541 ^{ab}	13. 26 ^{cd} -28 ¹ ₂ ^{ab}
12. 17 ^{cd}	13. 28 ^{cd}	541 ^{cd}	14. 3 ^{cd}
12. 18 ^{ab}	13. 29 ^{ab}	542 ^{ab}	14. 4 ^{ab}
12. 18 ^{cd}	13. 29 ^{ef}	542 ^{ef}	14. 4 ^{cd}
12. 19, 20 ^{ab}	13. 30, 31 ^{ab}	543, 544 ^{ab}	14. 6 ¹ ₂ -7 ¹ ₂ ^{ab}
12. 20 ^{cd} ^{ef}	13. 31 ^{cd} , 32 ^{ab}	544 ^{cd} , 545 ^{ab}	14. 8, 8 ¹ ₂
12. 21 ^{ab}	13. 32 ^{cd}	545 ^{cd}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
12. 21 ^{cd}	13. 33 ^{ab}	546 ^{ab}	14. 7½ ^{cd}
12. 22 ^{ab}	13. 33 ^{cd}	546 ^{cd}	14. 10½ ^{ab}
12. 22 ^{cd}	13. 34 ^{ab}	547 ^{ab}	14. 11
12. 23	13. 34 ^{cd} , 35 ^{ab}	547 ^{cd} , 548 ^{ab}	14. 9½
12. 24-29	13. 35 ^{cd} -41 ^{ab}	548 ^{cd} -553	14. 12-17
12. 30 ^{ab}	13. 41 ^{cd}	554 ^{ab}	14. 20 ^{cd}
12. 30 ^{cd} -40	13. 42-51	554 ^{cd} -564	14. 21 ^{cd} -31
13. 1-7 ^{ab}	14. 1-7 ^{ab}	565-571 ^{ab}	15. 1-7 ^{ab}
13. 7 ^{cd} -15	14. 9-16	572 ^{cd} -580	15. 7 ^{cd} -15½ ^{ab}
13. 16-28	14. 17-29	581-593	15. 16½-28½
13. 29-32 ^{ab}	14. 30-33 ^{ab}	594-597 ^{ab}	15. 30½-33
13. 32 ^{cd}	14. 33 ^{cd}	597 ^{cd}	15. 34½ ^{ab}
13. 33 ^{ab}	14. 34 ^{ab}	598 ^{ab}	15. 33½
13. 33 ^{cd}	14. 34 ^{cd}	598 ^{cd}	15. 34½ ^{cd}
13. 34-8	14. 35-9	599-603	15. 36½-40½
13. 39-58 ^{ab}	14. 40-59 ^{ab}	604-623	15. 42½-61½
13. 58 ^{cd} , 59	14. 59 ^{cd} , 60	624, 625 ^{ab}	15. 65½, 66
13. 60 ^{ab}	14. 61 ^{ab}	625 ^{cd}	16. 1½ ^{ab}
13. 60 ^{cd}	14. 61 ^{cd}	626 ^{ab}	16. 1½ ^{cd}
13. 61-63 ^{ab}	14. 62-64 ^{ab}	626 ^{cd} -628	16. 6-8 ^{ab}
13. 63 ^{cd}	(cf. 14. 64 ^{cd} , 65 ^{ab})	(cf. 629)	16. 9½
13. 64	14. 66	630 ^{cd} , 631 ^{ab}	16. 9
13. 65	14. 67	631 ^{cd} , 632 ^{ab}	16. 10½
13. 66 ^{ab}	14. 68 ^{ab}	632 ^{cd}	16. 13 ^{cd}
13. 66 ^{cd}	14. 68 ^{cd}	633 ^{ab}	16. 13 ^{ab}
13. 67	14. 69	633 ^{cd} , 634 ^{ab}	16. 14
13. 68	14. 70	634 ^{cd&f}	16. 16
14. 1-4	15. 1-4	635-8	17. 1-4
14. 5, 6	15. 5, 6	639, 640	17. 6½-8
14. 7-9	15. 11-13	645-7	17. 9-11
14. 10	15. 14	648	17. 13
14. 11	15. 15, 16 ^{ab}	649, 650 ^{ab}	17. 5, 6 ^{ab}
14. 12-16	14. 17-22	651 ^{cd&f} -655	17. 15-19
14. 17-20	14. 23-26	656-9	17. 20 ^{cd} -23½
15. 1-3	16. 1-3	660-2	18. 1-3
15. 4 ^{ab}	16. 4 ^{ab}	663 ^{ab}	18. 4 ^{cd}
15. 4 ^{cd} -9 ^{ab}	16. 5-9 ^{ab}	664-668 ^{ab}	18. 4½-9½ ^{ab}
15. 9 ^{cd} -16	16. 10-17	669-675	18. 9½ ^{cd} -16½
16. 1-3	17. 1-3	676-8	19. 1-3
16. 4	17. 4 ^{ab} , 5 ^{cd}	679 ^{ab} , 680 ^{cd}	19. 4
16. 5-13 ^{ab}	17. 6-14 ^{ab}	681-689 ^{ab}	19. 5-13½ ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
16. 13 ^{cd} -21	17. 14 ^{cd} -21	689 ^{cd} -697	19. 14½ ^{ab} -22
16. 22-23	17. 22-23	698-9	19. 24½-25½
16. 24 ^{ab}	17. 24 ^{ab}	700 ^{ab}	—
16. 24 ^{cd} -30	17. 24 ^{cd} -30	700 ^{cd} -706	19. 31-37
16. 31	17. 32	708	19. 43½
16. 32-7	17. 33-8	709-714	19. 44½ ^{cd} -50
16. 38-46 ^{ab}	17. 39-47 ^{ab}	715-723 ^{ab}	19. 53-61 ^{ab}
16. 46 ^{cd}	17. 47 ^c , 48 ^b	(cf. 723 ^c , 724 ^{ab})	19. 61 ^{cd}
16. 47-51	17. 48 ^{cd} -52	724 ^{cd} -728	19. 61½-66
17. 1	18. 1	729	20. 1
17. 2-3	18. 6-7	734-5	20. 2-3
17. 4-7	18. 9-12 ^{cd}	737-740 ^{cd}	20. 5-8
17. 8-12	19. 1-5	741-5	20. 10-14
17. 13 ^{ab}	19. 7 ^{cd}	747 ^{cd}	20. 15 ^{ab}
17. 13 ^{cd} -24	19. 9-20	748 ^{cd} -759	20. 16-27½
17. 25	19. 26	765	20. 29½
17. 26, 27	19. 27, 28	766-7	20. 34½, 35½
18. 1-10	20. 1-10	768-777	21. 1-10
18. 11-17	20. 11-17	778-784	21. 11½-17½
18. 18 ^{ab}	20. 18 ^{ab}	785 ^{ab}	21. 19 ^{ab}
18. 18 ^{cd}	20. 18 ^{cd}	785 ^{cd}	21. 18
18. 19-22	20. 19-22	786-9	21. 19 ^{cd} -23
18. 23-6	20. 23-6	790-3	21. 21½-27½
18. 27	20. 27	794	21. 28½ ^{cd} , 29
18. 28 ^{ab}	20. 28 ^{ab}	795 ^{ab}	21. 28½ ^{ab}
18. 28 ^{cd} -30	20. 28 ^{cd} -30	795 ^{cd} -797	21. 29½-31½
19. 1-4	21. 1-4	798-801	21. 32½-35½
19. 5 ^{ab}	21. 5 ^{ab}	802 ^{ab}	(cf. 21. 36½ ^{cd})
19. 5 ^{cd} -8 ^{ab}	21. 5 ^{cd} -8 ^{ab}	802 ^{cd} -805 ^{ab}	21. 37½-40 ^{ab}
19. 8 ^{cd}	21. 8 ^{cd}	805 ^{cd}	21. 40 ^c , 40½ ^b
19. 9, 10	21. 9, 10	806-7	21. 41½, 42½
19. 11-14	21. 11 ^{cd} -15 ^{ab}	808 ^{cd} -811 ^{cd}	21. 48-51½ ^{ab}
19. 15, 16	21. 16, 17	812-3	21. 51½ ^{cd} -53
19. 17-19	21. 19-21	815-7	21. 54-6
19. 20 ^{ab}	21. 22 ^a , 22 ^d	818 ^a , 818 ^d	21. 57 ^{cd}
19. 20 ^{cd}	21. 23 ^{ab}	819 ^{ab}	21. 57½
19. 21-24 ^{ab}	21. 24-26	820 ^{cd} -823	21. 58½-61½ ^{ab}
19. 24 ^{cd} -27	21. 27-29	824-827 ^{ab}	21. 62½ ^{cd} -65½
19. 28	21. 30	827 ^{cd} , 828 ^{ab}	21. 67
19. 29, 30 ^{ab}	21. 31, 32 ^{ab}	828 ^{cd} , 829	21. 68½, 69
19. 30 ^{cd} -40 ^{ab}	21. 35 ^{cd} -44 ^{cd}	833-842	21. 69½-79½ ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
19. 40 ^{cd} , 41	21. 44 ^{ef} , 45	843, 844 ^{ab}	21. 80, 81
19. 42 ^{ab}	21. 46 ^{cd}	845 ^{ab}	21. 82 ^{ab}
19. 42 ^{cd}	21. 46 ^{ab}	844 ^{cd}	21. 82 ^{cd}
19. 43-4	21. 47-8	845 ^{cd} -847	21. 83-4
19. 45-50	21. 49 ^{cd} -54	848 ^{cd} -853	21. 85-90
20. 1-5 ^{ab}	22. 1-5 ^{ab}	854-858 ^{ab}	21. 91-95 ^{ab}
20. 5 ^{cd} -9	22. 6 ^{cd} -10	859 ^{cd} -863	21. 95 ^{cd} -99
20. 10, 11	22. 11, 12	864-5	21. 100 ^{cd} -102 ^{ab}
20. 12-23	22. 14-25 ^{cd}	867-878	21. 102 ^{cd} -113 $\frac{1}{2}$
20. 24	22. 26	879	21. 114 $\frac{1}{2}$
20. 25-34	22. 27-36	880-889	21. 125 $\frac{1}{2}$ -134 $\frac{1}{2}$
21. 1-3	23. 1-3	890-2	22. 40-42
21. 4 ^{ab}	23. 4 ^{cd}	893 ^{cd}	22. 42 $\frac{1}{2}$
21. 4 ^{cd} -10	23. 4 ^{ef} -10	893 ^{ef} -899	22. 44-50
21. 11-12 ^{ab}	23. 23-24 ^{ab}	912-913 ^{ab}	22. 51, 52 ^{ab}
21. 12 ^{cd}	23. 24 ^{cd}	913 ^{cd}	22. 53 ^{ab}
21. 13-15	23. 25-7	914-6	22. 54 ^{cd} -56 $\frac{1}{2}$
21. 16, 17 ^{ab}	23. 28, 29 ^{ab}	917, 918 ^{ab}	22. 58 $\frac{1}{2}$, 59 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21. 17 ^{cd}	23. 29 ^{cd}	918 ^{cd}	22. 60 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21. 18-23	23. 30-35	919-924	22. 61 $\frac{1}{2}$ -66 $\frac{1}{2}$
22. 1-4	24. 1-4	925-8	23. 1-4
22. 5 ^{ab}	24. 5 ^{ab}	929 ^{ab}	23. 8 ^a , 9 ^b
22. 5 ^{cd} , 6	24. 5 ^{cd} , 6	929 ^{cd} -930 ^{cd}	23. 9 ^{cd} -10
22. 7-9	24. 8-10	931-3	23. 11 $\frac{1}{2}$ -13 $\frac{1}{2}$
22. 10-16	24. 11-17	934-9	23. 22-28
22. 17-40	24. 18-41	940-963	23. 31-54
22. 41 ^{ab}	24. 42 ^{ab}	964 ^{ab}	23. 66 ^{ab}
22. 41 ^{cd}	24. 43 ^{ab}	965 ^{ab}	23. 66 ^c , 67 ^b
22. 42	24. 43 ^{cd} , 44 ^{ab}	965 ^{cd} , 966 ^{ab}	23. 68
22. 43 ^a	24. 45 ^a	967 ^a	23. 72 $\frac{1}{2}$ ^a
22. 43 ^b	24. 45 ^b	967 ^b	—
22. 43 ^{cd}	24. 45 ^{cd}	967 ^{cd}	23. 72 ^c , 72 $\frac{1}{2}$ ^b
22. 44-8	24. 46-50	938-972	23. 73 $\frac{1}{2}$ -77 $\frac{1}{2}$
22. 49-53	24. 51-5	973-7	23. 84-8
22. 54-8	24. 56-60	978-982	23. 90 $\frac{1}{2}$ -94 $\frac{1}{2}$
23. 1-3	25. 1-3	983-5	24. 3-5
23. 4-10	25. 4-11 ^{ab}	986-993 ^{ab}	24. 15 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -22 $\frac{1}{2}$
23. 11, 12	26. 1, 2	994-5	24. 23 $\frac{1}{2}$, 24 $\frac{1}{2}$
23. 13	26. 3	996	24. 31 $\frac{1}{2}$
23. 14	26. 4	997	24. 36 $\frac{1}{2}$
23. 15 ^{ab}	26. 5 ^{ab}	998 ^{ab}	24. 35 $\frac{1}{2}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
23. 15 ^{cd} , 16 ^{ab}	26. 5 ^{cd} , 6 ^{ab}	998 ^{cd} , 999 ^{ab}	24. 37, 38 ^{ab}
23. 16 ^{cd} -24 ^{ab}	26. 6 ^{cd} -14 ^{ab}	999 ^{cd} -1007 ^{ab}	24. 38½-46½ ^{ab}
23. 24 ^{cd} -26	26. 15, 16	1007 ^{ef} -1009	24. 46½ ^{cd} -48½
24. 1-8	27. 2-9	1011-8	24. 51½-58½
24. 9-14	27. 10-15	1019-1024	24. 61-66
24. 15 ^{ab}	27. 16 ^{ab}	1025 ^{ab}	24. 67 ^a , 67 ^d
24. 15 ^{cd} -22	27. 16 ^{cd} -23	1025 ^{cd} -1031	24. 67½-74½
24. 23-26	27. 24-28 ^{ab}	1032-1036 ^{ab}	24. 77½-81
24. 27	27. 29	1037	24. 85
25. 1-6	28. 1-6	1038-43	25. 1-6
25. 7 ^{ab}	28. 7 ^{ab}	1044 ^{ab}	25. 65 ^{cd}
25. 7 ^{cd} -14	28. 7 ^{cd} -14	1044 ^{cd} -1051	25. 67½-75 ^{ab}
25. 15	28. 15	1052	25. 76
25. 16-20	28. 16-20	1053-7	25. 77½-81½
26. 1, 2 ^{ab}	29. 1, 2 ^{ab}	1059-1060 ^{ab}	26. 1, 2 ^{ab}
26. 2 ^{cd} , 3	29. 3, 4 ^{ab}	1061, 1062 ^{ab}	26. 2 ^{cd} , 3
26. 4-6 ^{ab}	29. 4 ^{cd} -6 ^{ab}	1062 ^{cd} -1064	26. 4½-6½ ^{ab}
26. 6 ^{cd} -16	29. 6 ^{cd} -16	1065-74	26. 7½-17½
27. 1-12	30. 1-14 ^{ab}	1075-1088 ^{ab}	26. 18-31
27. 13-20 ^{ab}	30. 15-22 ^{ab}	1089-1096 ^{ab}	26. 32-38½
27. 20 ^{cd} -23	30. 22 ^{cd} -25	1096 ^{cd} -1099	26. 40½-43
27. 24-28	30. 26-30	1100-4	26. 45½-49½
28. 1-8	31. 1-8	1105-12	27. 1-8
28. 9, 10	31. 9 ^{cd} , 10	1113 ^{cd} -1115 ^{ab}	27. 9 ^{cd} -10½
28. 11-13	31. 21-23	1124-6	27. 25½-28½ ^{cd}
28. 14-17	31. 24-27	1127-30	27. 29½-32½
28. 18 ^{ab}	31. 30 ^{cd}	1133 ^{cd}	27. 33½ ^{ab}
28. 18 ^{cd}	31. 31 ^{ab}	1134 ^{ab}	27. 33½ ^{cd}
28. 19, 20 ^{ab}	31. 31 ^{ef} , 32	1135, 1136 ^{ab}	27. 34½, 35½ ^{ab}
28. 20 ^{cd} -29 ^{ab}	31. 34 ^{cd} -42	1138-1146	27. 35½ ^{cd} -44
28. 29 ^{cd} -33 ^{ab}	31. 51-4	1155-8	27. 46½-50
28. 33 ^{cd} -36 ^{ab}	31. 55-58 ^{ab}	1159-1162 ^{ab}	27. 52½-55
28. 36 ^{cd} -47 ^{cd}	31. 59-70 ^{ab}	1163-73	27. 56 ^{cd} -67 ^{cd}
28. 47 ^{ef} , 48 ^{ab}	31. 70 ^{cd} , 71 ^{ab}	1174	27. 70, 71 ^{ab}
28. 48 ^{cd} -49	31. 71 ^{cd} -72	1175-1176 ^{ab}	27. 74, 74½
28. 50 ^{ab}	31. 73 ^{ab}	1176 ^{cd}	27. 68½ ^{ab}
28. 50 ^{cd} -53 ^{ab}	31. 73 ^{cd} -76 ^{ab}	1177-1180 ^{ab}	27. 80½ ^{cd} -83½
28. 53 ^{cd} , 54	31. 76 ^{cd} , 77	1180 ^{cd} , 1181	27. 222 ^{cd} , 223
28. 55 ^{ab}	31. 78 ^{ab}	1182 ^{ab}	27. 227 ^{ab}
28. 55 ^{cd}	31. 78 ^{cd}	1182 ^{cd}	27. 228
29. 1-6 ^{ab}	32. 1-6 ^{ab}	1183-1188 ^{ab}	28. 1-5½

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed. ,
29. 6 ^{ed} -9	32. 7 ^{ed} -10	1189 ^{ed} -1192	28. 7-10 ^{ab}
29. 10 ^{ab}	32. 11 ^{ab}	1193 ^{ab}	28. 10 ^e , 11 ^b
29. 10 ^{ed} -11	32. 11 ^{ed} -13 ^{ab}	1193 ^{ed} -1195 ^{ab}	28. 12, 13
29. 12-19	32. 13 ^{ed} -20	1195 ^{ed} -1203	28. 15½-22½
30. 1, 2	33. 1, 2	1204-5	29. 5½, 6½
30. 3 ^{ab}	33. 3 ^{ab}	1206 ^{ab}	29. 7½ ^a , 8½ ^b
30. 3 ^{ed} -5	33. 3 ^{ed} -5	1206 ^{ed} -1208	29. 8½ ^{ed} -10½
30. 6	33. 6	1209	—
30. 7-11	33. 7-11	1210-4	29. 12-16½
30. 12 ^{ab}	33. 12 ^{ab}	1215 ^{ab}	29. 17½ ^a , 17½ ^d
30. 12 ^{ed} -14	33. 12 ^{ed} -14	1215 ^{ed} -1217	29. 18-20
30. 15	33. 15 ^{edef}	1218 ^{ed} , 1219 ^{ab}	29. 21
30. 16 ^{ab}	33. 16 ^{ab}	1219 ^{ed}	—
30. 16 ^{ed} -30 ^{ab}	33. 16 ^{ed} -30 ^{ab}	1220-1234 ^{ab}	29. 22-36 ^{ab*}
30. 30 ^{ed} -34 ^{ab}	33. 30 ^{ed} -34 ^{ab}	1234 ^{ed} -1238 ^{ab}	29. 36½-40
30. 34 ^{ed} -36	33. 34 ^{ed} -36	1238 ^{ed} -1240 ^{ed}	29. 41 ^{ed} -43
30. 37, 38	33. 37, 38	1240 ^{ef} -1242 ^{ab}	29. 45, 46
30. 39-42	33. 39-42 ^{ed}	1242 ^{ed} -1246 ^{ed}	30. 1-4
30. 43	33. 43	1247	30. 8
30. 44-52	33. 44-53	1248-57	30. 10-19
30. 53	33. 54	1258	30. 5½
30. 54	33. 55	1259	30. 6½, 7
31. 1 ^{ab}	34. 1 ^{ab}	1260 ^{ab}	30. 24 ^{ab}
31. 1 ^{ed}	34. 1 ^{ed}	1260 ^{ed}	—
31. 2 ^{ab}	34. 2 ^{ed}	1261 ^{ed}	30. 26 ^{ed}
31. 2 ^{ed} , 3 ^{ab}	34. 3	1262	30. 22
31. 3 ^{ed}	34. 4 ^{ab}	1263 ^{ab}	30. 23 ^{ed}
31. 4	34. 4 ^{ed} , 5 ^{ab}	1263 ^{ed} , 1264 ^{ab}	30. 21
31. 5	34. 5 ^{ed} , 6 ^{ab}	1264 ^{ed} , 1265 ^{ab}	30. 25
31. 6 ^{ab}	34. 2 ^{ab}	1261 ^{ab}	30. 26 ^{ab}
31. 6 ^{ed} -25	34. 6 ^{ed} -25	1265 ^{ed} -1285	30. 27-46
32. 1-3	35. 1-4	1286-9	30. 53-6
32. 4 ^{ab}	35. 5 ^{ab}	1290 ^{ab}	30. 56½ ^a -58 ^b
32. 4 ^{ed} -8	35. 5 ^{ed} -9	1290 ^{ed} -1295 ^{ab}	30. 59-63
32. 9-18	35. 10 ^{ed} -19	1296-1306	30. 65-74½
33. 1-21	36. 1-21	1307-1326	31. 1-21
33. 22-30	36. 22-30	1327-35	31. 40½-48½
33. 31-2	36. 31-2	1336-7	31. 53-4½
34. 1-9	37. 1-9	1338-46	32. 1-9
34. 10 ^{ab}	37. 17 ^{ab}	1354 ^{ab}	32. 24½ ^{ab}

* The latter part repeated in 30. 47 ff., with variants.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
34. 10 ^{ed} -15	37. 17 ^{ed} -23 ^{ab}	1354 ^{ed} -1360 ^{ab}	32. 25-31 ^{ab}
34. 16, 17 ^{ab}	37. 24, 25 ^{ab}	1361, 1362 ^{ab}	32. 32, 33 ^{ab}
34. 17 ^{ed} -23	37. 25 ^{ed} -31	1362 ^{ed} -68	32. 33½-39½
35. 1-12 ^{ab}	38. 1-12 ^{ab}	1369-1380 ^{ab}	33. 1-12 ^{ab}
35. 12 ^{ed} -17 ^{ab}	38. 12 ^{ed} -17	1380 ^{ed} -85	33. 13-18 ^{ab}
35. 17 ^{ed}	38. 18 ^{ed}	1386 ^{ed}	33. 18½
35. 18 ^{ab}	38. 19 ^{ab}	1387 ^{ab}	—
35. 18 ^{ed} -25	38. 19 ^{ed} -26	1387 ^{ed} -1394	33. 19-26
35. 26-29	38. 30-33	1397-1400	33. 28-31
36. 1, 2 ^{ab}	39. 1, 2 ^{ab}	1401-2 ^{ab}	41. 1, 2 ^{ab}
36. 2 ^{ed}	39. 2 ^{ed}	1402 ^{ed}	41. 5 ^{ab*}
36. 3	39. 3	1403	41. 5, 5½†
36. 4	39. 4 ^{ed} , 5 ^{ab}	1404	41. 3
36. 5, 6	39. 5 ^{ed} -7 ^{ab}	1405-6	41. 6½, 7½†
36. 7 ^{ab}	39. 7 ^{ed}	—	41. 8½ ^{ab}
36. 7 ^{ed}	39. 8 ^{ab}	1407 ^{ab}	41. 8½ ^{ed}
36. 8, 9 ^{ab}	39. 14, 15 ^{ab}	1413-14 ^{ab}	41. 11, 12 ^{ab}
36. 9 ^{ed} -11	39. 16 ^{ed} -18	1415 ^{ed} -1417	41. 12 ^{ed} -14
36. 12-15	39. 10-13	1409-12	41. 15-18
37. 1 ^{ab}	40. 1 ^{ab}	1418 ^{ab}	41. 19 ^{ab}
37. 1 ^{ed} -9 ^{ab}	40. 2-9 ^{ab}	1418 ^{ed} -1426 ^{ab}	41. 19 ^{ed} -27 ^{ab}
37. 9 ^{ed} -15	40. 9 ^{ed} -15	1426 ^{ed} -1432	41. 28-33½
38. 1-3	41. 1-3	1433-5	42. 1-3
38. 4	41. 4	1436	42. 5
38. 5	41. 5	1437	42. 4
38. 6-8	41. 6-8	1438-40	42. 6-8
38. 9-10	41. 9-10	1441-2	42. 10-11
38. 11-15 ^{ed}	41. 11-15	1443-7	42. 12½-16½
38. 15 ^{ed}	41. 16 ^{ed} , 16 ^d	1448 ^{ed} , 1448 ^d	42. 17
38. 16 ^{ab}	41. 17 ^{ab}	1449 ^{ab}	42. 18 ^{ab}
38. 16 ^{ed}	41. 17 ^{ed}	1449 ^{ed} , 1450 ^{ab}	(cf. 42. 18 ^{ed} , 18½)
38. 17, 18 ^{ab}	41. 18, 19 ^{ab}	1450 ^{ed} , 1451 ^{ab}	42. 19½, 20½ ^{ab}
38. 18 ^{ed} -20	41. 19 ^{ed} -21	1451 ^{ed} -1453	42. 21½-23
38. 21 ^{ab}	41. 22 ^{ed}	1454 ^{ab}	42. 24 ^{ab}
38. 21 ^{ed} -31	41. 22 ^{ed} -32	1454 ^{ed} -1464	42. 24½-34½
38. 32-5	41. 33-5	1465-8	42. 46-9
38. 36-40	41. 36-40	1469-73	42. 51-55
39. 1	42. 1	1474	43. 7
39. 2-6	42. 2-6	1475-9	43. 2-6
39. 7-20	42. 7-20	1480-93	43. 8-21

* cf. also 33. 35^{ab}, 41. 4^{ab}.† cf. also 33. 35^{ed}, 36.

‡ cf. also 33. 37.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
40. 1-7	43. 1-7	1494-1500	43. 29-9
40. 8 ^{ab}	43. 8 ^{cd}	1501 ^{cd}	43. 30 ^{cd}
40. 8 ^{cd}	43. 9 ^{ab}	1502 ^{ab}	(cf. 43. 30½)
40. 9-13	43. 9 ^{cd} -14 ^{ab}	1502 ^{cd} -1507 ^{ab}	43. 31½-35½
40. 14	43. 15	1508	43. 36½ ^{cd} , 37
40. 15-19 ^{ab}	43. 16-20 ^{ab}	1509-1513 ^{ab}	43. 38 ^{cd} -42
40. 19 ^{cd}	(cf. 43. 20 ^{cd} , 21 ^{ab})	(cf. 1513 ^{cd} , 1514 ^{ab})	43. 42½
40. 20, 21	43. 21 ^{cd} -23 ^{ab}	1514 ^{cd} -1516 ^{ab}	43. 43½, 44½
40. 22	43. 24	1517	43. 46
40. 23 ^{ab}	43. 25 ^{ab}	1518 ^{ab}	—
40. 23 ^{cd}	43. 25 ^{cd}	1518 ^{cd}	43. 47½ ^{cd}
41. 1-4	44. 1-4	1519-22	43. 48½-51½
41. 5-9	44. 5-9	1523-7	44. 1-5
41. 10, 11 ^a	44. 12, 13 ^a	1530, 1531 ^a	44. 7, 7½ ^a
41. 11 ^b	44. 13 ^b	1531 ^b	—
41. 11 ^{cd}	44. 13 ^{cd}	1531 ^{cd}	44. 8½ ^{cd}
41. 12 ^{ab}	44. 14 ^{ab}	1532 ^{ab}	44. 8½ ^{ab}
41. 12 ^{cd}	44. 14 ^{cd}	1532 ^{cd}	44. 9
41. 13-18 ^{ab}	44. 22 ^{cd} -27 ^{ab}	1540 ^{cd} -1545 ^{ab}	44. 14½ ^{cd} -20 ^{ab}
41. 18 ^c	44. 27 ^c	1545 ^c	—
41. 18 ^d -33	44. 27 ^d -42	1545 ^d -1560	44. 21 ^d -36
42. 1-4	45. 1-5 ^{ab}	1561-1565 ^{ab}	44. 37-41 ^{ab}
42. 5	45. 5 ^{cd}	1565 ^{cd}	(cf. 44. 48)
42. 6-11	45. 6-11	1566-70	44. 50-55
42. 12-16 ^{ab}	45. 12-16 ^{ab}	1571-75 ^{ab}	44. 63-67 ^{ab}
42. 16 ^{cd}	45. 16 ^{cd}	1575 ^{cd}	44. 68 ^{ab}
42. 17-21 ^{ab}	45. 17-21 ^{ab}	1576-1580 ^{ab}	—
42. 21 ^{cd}	45. 25 ^{cd}	1584 ^{cd}	(cf. 46. 50½ ^{cd})
42. 21 ^{ef} -23 ^{ab}	45. 26-27 ^{cd}	1585-6	46. 51-53 ^{ab}
42. 23 ^{cd} -28	45. 27 ^{ef} -32	1587-1592 ^{ab}	46. 53½-58½
42. 29	45. 33	1592 ^{cd} , 1593 ^{ab}	46. 64
42. 30 ^{abcd}	45. 34 ^{cd} , 35 ^{ab}	1594	46. 65
42. 30 ^{ef} , 31	45. 35 ^{cd} , 36	1595, 1596 ^{ab}	46. 66 ^{cd} , 67
42. 32-3	45. 37-8	1596 ^{cd} -1598 ^{ab}	48. 1, 2
42. 34 ^{ab}	45. 39 ^{ab}	1598 ^{cd}	48. 3½
42. 34 ^{cd}	45. 39 ^{cd}	1599	48. 3
42. 35-40	45. 40-46	1600-1606 ^{cd}	48. 10½-16½
42. 41 ^{ab}	45. 47 ^{ab}	1606 ^{ef}	48. 20½
42. 41 ^{cd} , 42 ^a	45. 47 ^{cd} , 48 ^a	1607 ^{ab}	48. 17½ ^{ab}
42. 42 ^{cd}	45. 48 ^{cd}	1607 ^d , 1608 ^{ab}	48. 18½ ^{cd} , 19 ^b
42. 43 ^{ab}	45. 49 ^{ab}	1608 ^{cd}	(p. 385, fn. 2)

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
42. 43 ^{cd} -45 ^{ab}	45. 49 ^{cd} -51 ^{ab}	1609-10	48. 22½-24 ^{ab}
42. 45 ^{cd}	45. 51 ^{cd}	1611 ^{ab}	(cf. 48. 25)
42. 46-8	45. 52-4	1611 ^{cd} -1614 ^{ab}	48. 26-28
42. 49-52 ^{ab}	45. 55 ^{cd} -58	1615-7	48. 29-31½
42. 52 ^{cd} -55 ^{ab}	45. 59-61 ^{ab}	1618-20	48. 32½ ^{cd} -35½ ^{ab}
42. 55 ^{cd}	45. 61 ^{cd}	1621 ^{ab}	48. 36½ ^{ab}
42. 55 ^{cd}	45. 62	1621 ^{cd}	48. 37½
42. 56	45. 63	1622	48. 40½ ^{cd} , 41½ ^{ab}
42. 57-60 ^{ab}	45. 64-7	1623-6	48. 42½-45½
42. 60 ^{cd}	45. 68 ^{ab}	1627 ^{ab}	48. 47 ^{ab}
42. 60 ^{cd}	45. 68 ^{cd}	1627 ^{cd}	(cf. 48. 48 ^{cd})
43. 1-3 ^{ab}	47. 1-3 ^{ab}	1662-4 ^{ab}	50. 1-3 ^{ab}
43. 3 ^{cd} , 4 ^{ab}	47. 3 ^{cd} , 4 ^{ab}	1664 ^{cd} , 1665 ^{ab}	50. 6½, 7
43. 4 ^{cd}	47. 4 ^{cd}	1665 ^{cd}	—
43. 5	47. 5 ^{cd} , 6	1667	50. 3 ^{cd} , 3½
43. 6 ^{ab}	(cf. 47. 7)	(cf. 1668)	50. 4½ ^{ab}
43. 6 ^{cd} , 7	47. 8, 9 ^{ab}	1669, 1670 ^{ab}	50. 4½ ^{cd} , 5½
43. 8	47. 9 ^{cd} , 10 ^{ab}	1670 ^{cd} , 1671 ^{ab}	50. 10½
43. 9	47. 10 ^{cd} , 11 ^{ab}	1671 ^{cd} , 1672 ^{ab}	50. 9½
43. 10	47. 13	1674 ^{cd} , 1675 ^{ab}	50. 8½
43. 11-19 ^{ab}	47. 14-22 ^{ab}	1675 ^{cd} -1683 ^{ab}	50. 11½-19½ ^{ab}
43. 19 ^{cd} -26	47. 22 ^{cd} -29	1683 ^{cd} -1690	50. 23½ ^{cd} -30½
43. 27-36	47. 31-40	1692-1701	50. 31½-40½
44. 1	48. 1	1702	50. 41½
44. 2 ^{ab}	48. 2 ^{cd} (cf. 3 ^a)	1703 ^{cd} (cf. 1704 ^a)	50. 42½ ^{ab}
44. 2 ^{cd} , 3	48. 3 ^{cd} , 4	1704 ^{cd} , 1705	50. 42½ ^{cd} , 43½
44. 4-10	48. 5-11	1706-12	50. 45½-51½
44. 11-22	48. 12-23	1713-24	50. 54½-65½
45. 1	49. 1	1725	51. 1
45. 2 ^{ab}	49. 2 ^{ab}	1726 ^{ab}	51. 4 ^{cd}
45. 2 ^{cd}	49. 2 ^{cd}	1726 ^{cd}	—
45. 3-5	49. 3-5	1727-9	51. 6 ^{cd} -8½
45. 6-8	49. 6-8	1730-2	51. 10½-12½
45. 9-11	49. 9-11	1733-5	51. 13½ ^{cd} -16
45. 12-14 ^{ab}	49. 12-14 ^{ab}	1736-8 ^{ab}	51. 24-6 ^{ab}
45. 14 ^{cd}	49. 14 ^{cd}	1738 ^{cd}	51. 26½
45. 15-18	49. 15-18	1739-43 ^{ab}	51. 27½-31
45. 19, 20	49. 19, 20 ^{ab}	1743 ^{cd} -5 ^{ab}	51. 32 ^{cd} -33½
45. 21-2	49. 21-2	1746-7	51. 34½, 35½
45. 23-6	49. 23-6	1748-51	51. 37-40
45. 27 ^{ab}	49. 27 ^{cd}	1752 ^{ab}	51. 41 ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
45. 27 ^{ed} -28	49. 28-29 ^{ab}	1753-4 ^{ab}	51. 41 ^{ed} -42
45. 29 ^{ab}	49. 29 ^{ed}	1754 ^{ed}	51. 43 $\frac{1}{2}$
45. 29 ^{ed} -32 ^{ab}	49. 30 ^{ed} -33 ^{ab}	1755 ^{ed} -1757	51. 57-60 ^{ab}
45. 32 ^{ed} -34 ^{ab}	49. 34-35 ^{ed}	1758 ^{ed} -1760 ^{ab}	51. 60 ^{ed} -62 ^{ab}
45. 34 ^{ed}	49. 35 ^{ed}	1760 ^{ed}	51. 62 ^{ed} , 62 $\frac{1}{2}$ ^b
45. 35	49. 36	1761	51. 63 $\frac{1}{2}$
45. 36-38 ^{ab}	49. 37-39 ^{ab}	1762-4 ^{ab}	51. 66 $\frac{1}{2}$ -68 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
45. 38 ^{ed}	49. 39 ^{ed} , 40 ^d	1764 ^{ed} , 1765 ^d	51. 68 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
45. 39-53	49. 41-55	1766-80	51. 69 $\frac{1}{2}$ -83 $\frac{1}{2}$
45. 54	49. 56	1781	51. 85 $\frac{1}{2}$
45. 55	49. 57	1782	51. 84 $\frac{1}{2}$
45. 56-8	49. 58-60	1783-5	51. 86 $\frac{1}{2}$ -88 $\frac{1}{2}$
46. 1-3	50. 1-3	1786-8	52. 1-3
46. 4	50. 4	—	52. 4
46. 5-7	50. 5-7	1789-91	52. 5-7
46. 8-16	50. 8-16 ^{ab}	1792-1800 ^{ab}	52. 8-16*
46. 17-23	50. 16 ^{ed} -22	1800 ^{ed} -1806	52. 18-24*
46. 24	50. 23	1807	52. 26
46. 25	50. 24	1808	52. 25
46. 26, 27 ^{ab}	50. 25, 26 ^{ab}	1809-10 ^{ab}	52. 27, 28 ^{ab} †
46. 27 ^{ed} , 28 ^{ed}	50. 26 ^{ed} , 27 ^{ab}	1810 ^{ed} , 1811 ^{ab}	52. 29†
46. 28 ^{ed} -32	50. 28 ^{ed} -32	1812 ^{ed} -1816	52. 29 $\frac{1}{2}$ -34§
46. 33-4	50. 33-4	1817-8	52. 36 $\frac{1}{2}$, 37 $\frac{1}{2}$
46. 35	50. 36	1820	52. 38 $\frac{1}{2}$ ¶
47. 1-4	51. 1-4	1821-4	52. 40 $\frac{1}{2}$ -43 $\frac{1}{2}$
47. 5 ^{ab} ed	51. 5	1825	(cf. 52. 44 $\frac{1}{2}$)
47. 5 ^{ed}	51. 6 ^{ab}	1826 ^{ab}	—
47. 6 ^{ab}	51. 7	1827 ^{ab}	52. 45 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
47. 6 ^{ed}	51. 8 ^{ab}	1827 ^{ed}	—
47. 7 ^{ab} ed	51. 8 ^{ed} , 9 ^{ab}	1828-9 ^{ab}	52. 74 ^{ed} , 75 ^{ab}
47. 7 ^{ed}	51. 9 ^{ed}	1829 ^{ed}	52. 75 $\frac{1}{2}$
47. 8 ^{ab}	51. 10 ^{ab}	1830 ^{ab}	52. 75 ^{ed}
47. 8 ^{ed}	51. 10 ^{ed}	1830 ^{ed}	(cf. 52. 76 ^{ed})
47. 9-16 ^{ab}	51. 11-18 ^{ab}	1831-1838 ^{ab}	52. 77 $\frac{1}{2}$ -84
47. 16 ^{ed}	51. 20 ^{ed}	1840 ^{ed}	52. 84 $\frac{1}{2}$
47. 17-8	51. 21 ^{ed} -23 ^{ab}	1841 ^{ed} -1843 ^{ab}	52. 85 $\frac{1}{2}$, 86 $\frac{1}{2}$
47. 19 ^{ab}	51. 23 ^{ed}	1843 ^{ed}	52. 94 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
47. 19 ^{ed} -21 ^{ab}	51. 24-25 ^{ed}	1844-5	—
47. 21 ^{ed}	51. 25 ^{ed}	1846 ^{ab}	52. 94 $\frac{1}{2}$ ^{ed}

* On Sastri 52. 13-18, cf. the variant version Sastri 51. 17-23.

† Also 51. 44-5.

‡ Also 51. 46.

§ Also 51. 47-52.

¶ Part of this last passage duplicated in Sastri.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
47. 22 ^{ab}	51. 26 ^{ab}	1846 ^{cd}	52. 95½ ^{cd}
47. 22 ^{cd}	51. 26 ^{cd}	1847 ^{ab}	52. 95½ ^{ab}
47. 23 ^{ab}	51. 27 ^{ab}	1847 ^{cd}	(cf. 52. 101 ^{ab})
47. 23 ^{cd}	51. 27 ^{cd}	1848 ^{ab}	52. 102 ^{ab}
47. 24 ^{ab}	51. 28 ^{ab}	1848 ^{cd}	52. 101 ^{cd}
47. 24 ^{cd}	51. 28 ^{cd}	1849 ^{ab}	—
47. 25 ^{ab}	51. 29 ^{ab}	1849 ^{cd}	(cf. 52. 96)
47. 25 ^{cd}	51. 29 ^{cd}	1850 ^{ab}	52. 102 ^{cd}
47. 26	51. 30	1850 ^{cd} , 1851 ^{ab}	52. 100
47. 27 ^{ab}	51. 31 ^{ab}	1851 ^{cd}	(cf. 52. 101 ^{ab})
47. 27 ^{cd}	51. 31 ^{cd}	1852 ^{ab}	(cf. 52. 102 ^{cd})
47. 28	51. 32	1852 ^{cd} , 1853 ^{ab}	52. 103
47. 29-31	51. 33 ^{cd} -35	1854-6	52. 104-6
48. 1-8	52. 1-9 ^{ab}	1857-65 ^{ab}	52. 116½-124½ ^{ab}
48. 9-13	52. 10-4	1866-70	52. 124½ ^{cd} -129
48. 14 ^{ab}	52. 15 ^{ab}	1871 ^{ab}	—
48. 14 ^{cd} -17	52. 15 ^{cd} -18	1871 ^{cd} -1874	52. 130-132½
48. 18 ^{ab}	52. 19 ^{cd}	1875 ^{cd}	(cf. 52. 133½)
48. 18 ^{cd}	52. 19 ^{cd}	1876	—
48. 19	52. 20	1877	52. 134½
48. 20 ^{abcd}	52. 21 ^{abcd}	1878 ^{abcd}	52. 135½ ^{abcd}
48. 21	52. 22	1879	52. 139, 139½
48. 22-8	52. 23-29 ^{cd}	1880-6	52. 141½ ^{cd} -148
48. 29	52. 29 ^{cd} , 30 ^{ab}	1887 ^{cd} , 1888 ^{ab}	52. 150
48. 30, 31 ^{ab}	52. 35 ^{cd} , 36	1893 ^{cd} -1894	52. 140½, 141½ ^{ab}
48. 31 ^{cd}	52. 37 ^{ab}	1895 ^{ab}	—
48. 32-42	52. 37 ^{cd} -52	1895 ^{cd} -1907	52. 155-166½
49. 1-9	53. 1-9	1908-16	52. 167½-175½
49. 10-11	53. 10-11	1917-8	(p. 43, fn. 2)
49. 12-13	53. 12-13	1919-20	52. 176½, 177½
49. 14, 15	53. 14 ^{cd} -16 ^{ab}	1921 ^{cd} -1923	52. 178½, 179½
49. 16-21	53. 16 ^{cd} -22 ^{ab}	1924-9	52. 180½ ^{cd} -186
49. 22-5	53. 23-6	1930 ^{cd} -1933	52. 186½-190
50. 1-5	54. 1-5	1934-8	53. 1-5
50. 6 ^{ab}	54. 6 ^{ab}	1939 ^{ab}	53. 7½ ^{ab}
50. 6 ^{cd} -8	52. 6 ^{cd} -8	1939 ^{cd} -1941	53. 8-10
50. 9	54. 11	1944	53. 11
50. 10-17	55. 2-9	1946-53	53. 12-19
50. 18-28	55. 11-21	1955-65	53. 20-30
51. 1	56. 1 (cf. 2 ^a)	1966 (cf. 1967 ^a)	54. 1
51. 2 ^{ab}	56. 2 ^{cd}	—	54. 2 ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
51. 2 ^{cd} -5	56. 3-6	1967 ^{cd} -1970	54. 2 ^{cd} -5
51. 6-21	56. 7-22	1971-1986	54. 8-23
51. 22-6	57. 1-5	1987-1991	54. 24-28
52. 1-21 ^{ab}	58. 1-21 ^{ab}	1992-2012 ^{ab}	54. 29-49 ^{ab}
52. 21 ^{cd} -25 ^{ab}	58. 21 ^{cd} -25 ^{ab}	2012 ^{cd} -2016 ^{ab}	54. 78-81 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
52. 25 ^{cd}	58. 26 ^{ab}	2017 ^{ab}	54. 82 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
52. 26-35	58. 26 ^{cd} -26 ^{ab}	2017 ^{cd} -2027 ^{cd}	54. 83 $\frac{1}{2}$ -92 $\frac{1}{2}$
52. 36-7	58. 37-8	2028-9	54. 93 $\frac{1}{2}$, 94 $\frac{1}{2}$
53. 1-11	59. 4-14	2033-43	55. 1-11
53. 12-16	59. 17-81	2046-50	55. 13 $\frac{1}{2}$ -17 $\frac{1}{2}$
53. 17-25	60. 1-9	2051-9	56. 1-9
54. 1-2	61. 1-2	2060-1	56. 10-11 $\frac{1}{2}$
54. 3-7	61. 3 ^{cd} -7	2062 ^{cd} -2066	56. 12-16 $\frac{1}{2}$
54. 8-11	61. 15-18	2075-8	56. 17 $\frac{1}{2}$ -20 $\frac{1}{2}$
54. 12-15	61. 8-11	2067-70	56. 21 $\frac{1}{2}$ -25
54. 16-18	61. 12-14	2071-4	56. 26-28 $\frac{1}{2}$
54. 19-22 ^{cd}	61. 19-22	2079-83	56. 29 $\frac{1}{2}$ -33
54. 22 ^{ef} -25 ^{ab}	61. 23 ^{cd} -26 ^{ab}	* 2084 ^{cd} -2087 ^{ab}	56. 33 $\frac{1}{2}$ -36 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
54. 25 ^{cd} -28 ^{cd}	61. 27-9	2088-91	56. 36 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -39 $\frac{1}{2}$
54. 28 ^{ef} , 29	61. 30 ^{cd} , 31	2092 ^{cd} , 2093	56. 40, 41
55. 1-6 ^{ab}	62. 2-7 ^{ab}	2095-2100 ^{ab}	57. 1-5 $\frac{1}{2}$
55. 6 ^{cd} -14	62. 8-15 ^{ab}	2101-2108 ^{ab}	57. 6 $\frac{1}{2}$ -14
55. 15-17	62. 15 ^{cd} -17	2108 ^{cd} -2110	57. 15 $\frac{1}{2}$ -18 ^{ab}
56. 1-10	63. 1-10	2111-20	57. 19-28
57. 1-18	64. 1-17	2121-37	58. 1-18
57. 19-21	64. 18-20	2138-40	58. 20-22
58. 1-3 ^{abc}	65. 1-3 ^{abc}	2141-3 ^{abc}	59. 1-3 ^{abc}
58. 3 ^{def} -14	65. 4 ^{bcd} -15	2144 ^{bcd} -2155	59. 3 ^d , 3 $\frac{1}{2}$ -16
58. 15	65. 16	2155	—
58. 16-34	65. 17-35	2157-75	59. 17-35
58. 35-40	65. 37-42	2177-82	59. 36-41
58. 41-3	65. 43-5	2183-5	59. 43 $\frac{1}{2}$ -45 $\frac{1}{2}$
59. 1-12	66. 1-12	2186-97	60. 1-12
60. 1-7	67. 1-8 ^{ab}	2198-2205 ^{ab}	60. 13-19 $\frac{1}{2}$
60. 8 ^{ab}	67. 9 ^{ab}	2206 ^{ab}	60. 20
60. 8 ^{def} -13	67. 10-15	2207-12	60. 21-6
60. 14-15	67. 18-19	2215-6	60. 27-8
60. 16-34	67. 23-41	2219-37	60. 29-47
60. 35-45	67. 42-52	2238-48	60. 49-59
60. 46-7	67. 53-4	2249-50	60. 61-2
61. 1-27	68. 1-27	2251-77	61. 1-27

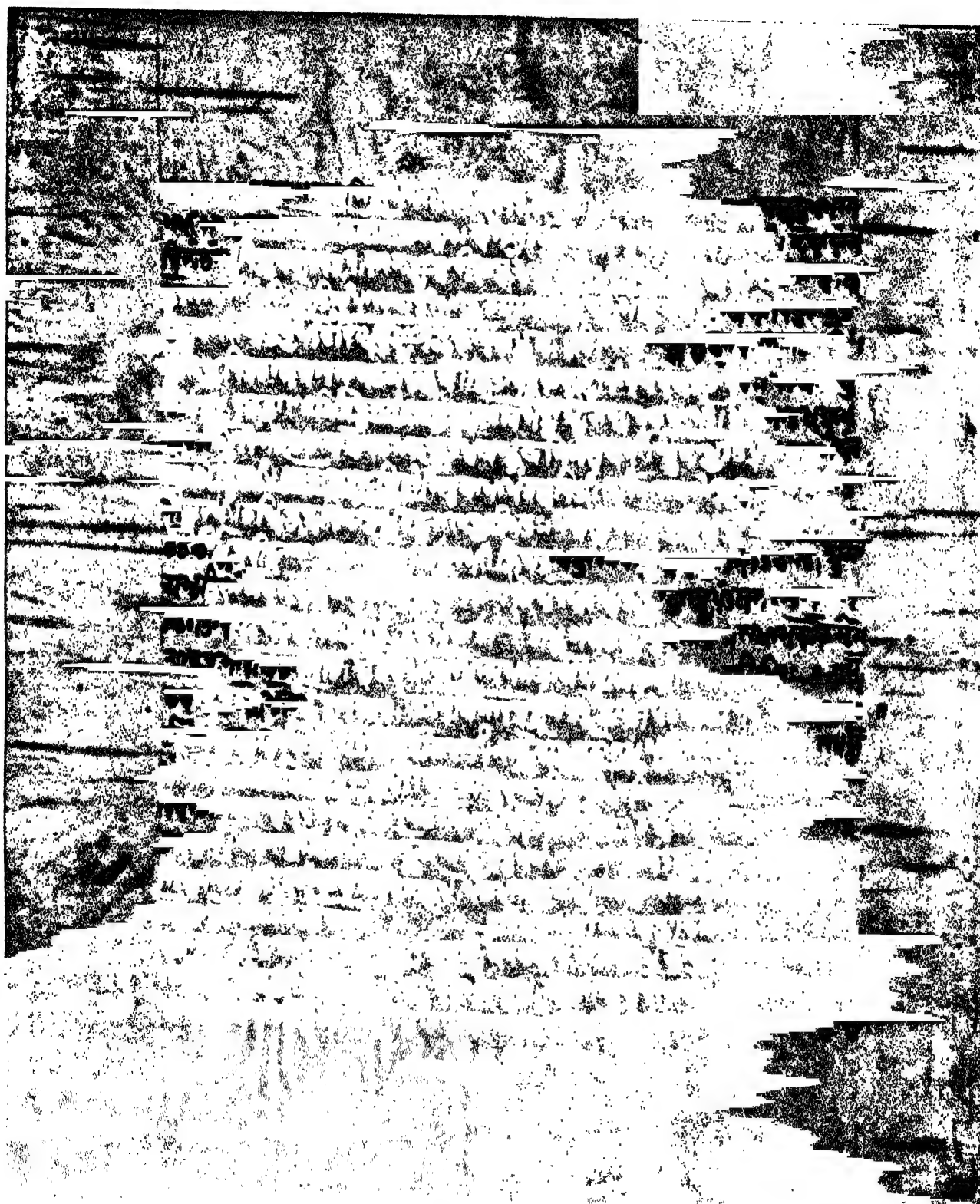
Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
61. 28-40	68. 28-40	2278-90	61. 30-42
61. 41 ^{ab}	68. 47 ^{ab}	2296 ^{ab}	(cf. 61. 42 ^a , 49 ^{ab})
61. 41 ^{cd}	68. 47 ^{cd}	2296 ^{cd}	61. 49 ^{cd}
61. 42	68. 49 ^{abcd}	2298 ^{abcd}	61. 51
61. 43-7	68. 50-4	2299-2303	61. 53½-57½
61. 48	68. 55	2303	61. 52½
61. 49-67	68. 56-74	2305-23	61. 58½-76½
61. 68-73 ^{ab}	68. 76-81 ^{ab}	2325-2330 ^{ab}	61. 78½-83½ ^{ab}
61. 73 ^{cd}	68. 81 ^c , 82 ^b	2330 ^c , 2331 ^b	61. 83½ ^{cd}
61. 74 ^{ab}	68. 82 ^a , 81 ^d	2331 ^a , 2330 ^d	61. 84½ ^{ab}
61. 74 ^{cd} -82	68. 83-90	2332-9	61. 85½-93
62. 1-21	69. 1-21	2340 ^{cb} -2360	62. 1-21
62. 22-28 ^{abcd}	70. 1-7	2361-7	63. 1-7
62. 28 ^{ef} -37	70. 8 ^{cd} -17	2368 ^{cd} -77	63. 7½-16½
62. 38	70. 18	2378	63. 17½ ^{cd} , 18
63. 1-21	71. 1-21	2380-2400	63. 19-39
63. 22-30	71. 22-30	2401-9	64. 25-33
63. 31-2	71. 31 ^{cd} -32	2410 ^{cd} -11	64. 34 ^{cd} -35½
63. 33-6	71. 33 ^{cd} -36	2412 ^{cd} -15	64. 36½-39½
64. 1-5 ^{ab}	72. 1-5 ^{ab}	2416-20 ^{ab}	65. 1-5 ^{ab}
64. 5 ^{cd} -17	72. 5 ^{cd} -17	2420 ^{cd} -2432	65. 6-18
65. 1-6	73. 1-6	2433-8	65. 19-24
65. 7-9	73. 8-10	2440-2	65. 25-7
65. 10-17	73. 11 ^{cd} -18	2443 ^{cd} -51	65. 28-35
66. 1-12	74. 1-12	2452-63	66. 1-12*
66. 13-27	74. 13-27	2464-78	67. 88½-103
66. 28-30	75. 1-3	2479-81	67. 104-6
66. 31-4	75. 4 ^{cd} -8 ^{ab}	2482 ^{cd} -86 ^{ab}	67. 107-110
66. 35-7	75. 10-12	2488-90	67. 111-2½
67. 1-4	76. 1-4	2491-4	68. 1-4
67. 5-11	76. 6-12	2496-2502	68. 5-11
67. 12-13	76. 14-15	2503-4	68. 12-13
67. 14-19	76. 17-22	2506-11	68. 14-19
67. 20	76. 23 ^{cd} , 24 ^{ab}	2512 ^{cd} , 2513 ^{ab}	68. 20
67. 21	76. 24 ^{cd} ^{ef}	2513 ^{cd} ^{ef}	68. 26½
68. 1-29	77. 1-29	2514-42	69. 1-29
68. 30-44	77. 30-44	2543-57	69. 31-45
68. 45-6	77. 45-6	2558-9	69. 47-8
69. 1-2	78. 1-2	2560-1	69. 49-50
69. 3 ^{ab}	78. 3 ^{ab}	2562 ^{ab}	69. 51 ^{cd}

* With 7-12 repeated (= 67. 83-88).

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
69. 3 ^{cd} -6	78. 3 ^{cd} -6	2562 ^{cd} -2365	69. 52 ^{cd} -55
69. 7-13	78. 9-15	2568-74	69. 56-62
69. 14-20	78. 16 ^{cd} -23 ^{ab}	2575 ^{cd} -2582 ^{ab}	69. 63-9
69. 21	78. 24	2583	69. 70
70. 1-20	79. 1-20	2584-2603	70. 32½-51½
70. 21-2	79. 30-1	2613-4	70. 57-8
70. 23 ^{ab}	79. 34 ^a , 35 ^b	2617 ^a , 2618 ^b	70. 59 ^{ab}
70. 23 ^{cd} , 24	79. 35 ^{cd} , 36	2618 ^{cd} , 2619	70. 59 ^{cd} , 60
71. 1-22	80. 2-23	2621-2642	71. 1-22½
71. 23 ^{ab}	80. 24 ^{ab}	2643 ^{ab}	71. 35 ^{ab}
71. 23 ^{cd}	80. 26 ^{cd}	2645 ^{cd}	71. 35 ^{cd}
71. 24-8	80. 27-31	2646-50	71. 24½-28½
71. 29-31	80. 33-5	2652-4	71. 30-2
71. 32-9	80. 36-43	2655-62	71. 50-7
71. 40-41 ^{ab}	80. 45, 46 ^{ab}	2664-5 ^{ab}	71. 58-59 ^{ab}
71. 41 ^{cd}	80. 47 ^{ab}	2666 ^{ab}	71. 59½
71. 42 ^{ab}	80. 48 ^{cd}	2667 ^{cd}	71. 59 ^{cd}
71. 42 ^{cd} -44	80. 49-51 ^{ab}	2668-70 ^{ab}	71. 60½-62
71. 45	—	—	71. 63
71. 46-7	80. 51 ^{cd} -52	2670 ^{cd} -2671	71. 63½-65
72. 1-17	81. 1-17	2672-88 ^{cd}	72. 1-17
72. 18, 19	81. 18 ^{cd} -20 ^{ab}	2689-90	72. 18, 19
72. 20-35	81. 21 ^{cd} -37	2692-2708 ^{ab}	72. 20-35½
72. 36	81. 38 ^{cd} , 39	2709	72. 36½

Codex Sāradā, fol. 179 b

॥ सभापर्व ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽब्रवीन्मयः पार्थ वासुदेवस्य संनिधौ ।

प्राञ्जलिः श्लक्ष्णया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः ॥ १

C. 2. 1
B. 2. 1. 2
K. 2. 1. 7

The first fol. of Ds is missing; the second fol. begins with 8^a.

The introductory mantra:

1* नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in Ś1 K1.8 N1 V1 B Dn D1-5. Ś1 Ks Ds read व्यासं (for चैव) in the second line.

Before the introductory mantra, Ś1 ins. ॐ नमः शिवाय । श्रीगणेशाय नमः; K1 ॐ नमः श्रीगणेशाय; Ks Dn1 Ds.4 श्रीगणेशाय नमः; B1 ॐ नमः श्रीकृष्णाय; B2.8 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय; B3 ॐ नमो गणेशाय; B4 ॐ नमो वासुदेवाय; D1 श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः; D2 ॐ नमः श्रीगुरुगोविंदगणपतिभ्यः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय.

After the introductory mantra, K1 ins.:

2* ॐ नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।

यस्य प्रसादाद्दृश्यामि नारायणकथां शुभाम् ॥;

while Ds (marg.) ins.:

3* * * * *

ततोऽज्ञानतमोन्धस्य कावस्था जगतो भवेत् ।

[= (var.) Ādi, 66*, line 2; Virāṭa, 3*, line 2.]

Of K2.4, which omit the introductory mantra, K2 begins with ॐ नमः श्रीपुराणपुरुषोत्तमाय, followed by 2*, while K4 begins with ॐ नमः श्रीकृष्णाय.

Of the Southern MSS., T1 begins with श्रीगुरुभ्यो नमः; G1 (marg.) हरिः ॐ अविज्ञमस्तु । सभापर्व (sic) । श्रीरामाय नमः; G2.8 हरिः ॐ श्रीमते रामानुजाय नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः; G5 ॐ; G6 अस्मद्गुरुभ्यो नमः; M1 हरिः श्रीगणपतये नमः । अविज्ञमस्तु । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः; M2 हरिः श्रीगणेशाय नमः । अविज्ञमस्तु.

It should be understood that the words उवाच, उचुः of references like जनमेजय उवाच, पाण्डवा उचुः are generally omitted in Ś1 and in S, and

frequently abbreviated or omitted in other MSS., apparently for reasons of economy of space. Only the occurrences or omissions of these words (उवाच, उचुः) in unexpected places, will be noted in the sequel. -- The readings of Nilakanṭha's commentary (Cn) were collated, but have been cited, as a rule, only when they differ from Dn, or for some other cogent reason.

Before वैशं उ*, B1 ins.:

4* जनमेजय उवाच ।

मयस्य तु कथां दिव्यां श्रोतुमिच्छामि सत्तम ।

सभां चैव कृतां तेन धर्मराजस्य धीमतः ।;

while Ds ins.:

5* जनमेजय उवाच ।

रक्षितः पाण्डवा * * मयो नाम महासुरः ।

कृष्णाच्च पावकाच्चैव पार्थेनामिततेजसा ।

स चकार यत्पूर्वं वै कर्म प्रत्ययकारकम् ।

तद्ब्रूहि भगवन्सर्वं प्राणदाय किरीटिने ।;

and, finally, S ins.:

6* जनमेजयः ।

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो मोक्षयित्वा मयं तदा ।

किं चकार महातेजास्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ।

[T1 om. the ref.]

1 Owing to missing fol., 1^a-8^a is lost in Ds.

— After the ref., S ins.:

7* शृणु राजन्वदितश्चरितं पूर्वकस्य ते ।

मोक्षयित्वा मयं तत्र पार्थः शस्त्रभृतां वरः ।

गाण्डीवं कार्मुकश्रेष्ठं तूष्णीं चाक्षयसायकौ ।

दिव्यान्वस्त्राणि राजेन्द्र दुर्लभानि नृपैर्भुवि ।

रथध्वजं पताकाश्च श्वेताश्वैः सह वीर्यवान् । [5]

एतानि पावकाद्यास्त्य मुदा परमया युतः ।

तस्यौ पार्थो महावीर्यस्तदा सह मयेन सः ।

C. 2. 2
B. 2. 1. 3
K. 2. 1. 7

अस्माच्च कृष्णात्संभ्रूतापावकाच्च दिग्धक्षतः ।

त्वया त्रातोऽसि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ २

अर्जुन उवाच ।

कृतमेव त्वया सर्वं स्वस्ति गच्छ महासुर ।

प्रीतिमान्मव मे नित्यं प्रीतिः स्यात्ते वयं च ते ॥ ३

मय उवाच ।

युक्तमेतच्चयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ ।

प्रीतिपूर्वमहं किञ्चित्कर्तुमिच्छामि भारत ॥ ४

अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः ।

सोऽहं वै त्वत्कृते किञ्चित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ॥ ५

[(L. 1) Gs पूर्वजस्य. — (L. 3) A few MSS. कार्मुकं श्रेष्ठ. — (L. 4) M1 (*inf. lin.* as above) वरैर् (for नृपैर्). — (L. 5) G1 रथध्वजं पताकं च; G2 ध्वजं पावकाश्च; G3.6 ध्वजपताकाश्च; G5 M2 रथं ध्वजं पताकाश्च. G6 श्वेताश्वाश्च स वीर्यवान्. — (L. 7) T1 G2 महावीरः. T1 कृष्णेन सहितस्तदा (for the post. half).]

— Cd cites 1^{ab} entirely as in text. — ^a) G1 ins. स before ततो (*hypermetric*). — ^b) Ś1 (*sup. lin.* as in text) मयः पार्थस्य (for वासु). — After 1^{ab}, S ins.:

8* पाण्डवेन परित्रातस्तत्कृतं प्रत्यनुस्मरन् ।

— ^a) G1.2 पुनर्मयः (for पुनः पुनः).

2 Bs damaged. Ds missing (cf. v.l. 1). Before 2, Ś1 K4 B2 D (except D1.2; Ds missing) Gs.4 M ins. मय उ° (some MSS. om. उ°). — ^a) G1-5 यस्माच्च. K4 N1 अस्मात्कृष्णात्सुसंक्रुद्धात्; V1 B1.2.4 Dn D1-4 अस्मात्कृष्णात्सु (V1 B1 च्छात्सु; B1m च्छं सु; B2 च्छाच्च; D1.2 च्छाच्च)संरुद्धात्; Bs.6 Ds अस्माच्च कृष्णा (Bs च्छात्संरुद्धात्; Bs damaged; Gs मयं तस्माच्च संक्रुद्धात्; M1 (*hypermetric*) अस्माच्च कृष्णात्सुसंरुद्धात्. — ^b) Gs.4 पावकाच्चद्विक्रमात्. — ^c) Gs.4 भद्रं ते (for कौन्तेय). — After 2, S ins.:

9* अहं हि विश्वकर्मा वै असुराणां परंतप ।

तस्मात्ते विस्मयं किञ्चित्कुर्यामन्यैः सुदुष्करम् ।

एवमुक्तो महावीर्यः पार्यो मायाविदं मयम् ।

ध्यात्वा मुहूर्तं कौन्तेयः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ।

[With lines 1-2, cf. stanza 5. — (L. 1) G1.2 कसु° (for असु°). — (L. 2) G2 कार्यमन्यैः; M1 कुर्यामय; M2 कुर्या यदि (for कुर्यामन्यैः). — (L. 3) G1.2 महावीरः (for र्यः). M मायाविनं. Gs तेजस्वी चरितव्रतः (for the post. half).]

3 Ds missing (cf. v.l. 1). Ds om. 3. T1 Gs M2 om. the ref. — ^a) K1.4 कृतं मय; K2.8 V1 B4 Dn1 D2 T1 G1.2.4.5 कृतमेतत्. B1m विश्वं (for सर्वं). — ^b) K V1 B1m.2-4 Ds स्वस्ति तेस्तु; N1 युक्तमात्थ; Bs damaged. V1 B2-4 Ds ब्रजामुर (for महा°). — ^c) S (except Gs

M1) नो (for मे). — After 3, B1 (marg.) ins. 13*; while S (except Gs) ins.:

10* प्रासोपकारार्थं हि नाहरामीति मे व्रतम् ।

[Gs M प्राणोपकारणार्थं (M °कारार्थं) हि. G1.2 नादास्यामि; M2 नाचरामि. G4 मतं (for व्रतम्).]

4 Ds missing (cf. v.l. 1). — ^a) T1 G4.5 अयुक्तं तत्; Gs युक्तमेव. S (except Gs M1) वचो (for विभो). — ^b) D1.2 S (except G1) यदात्थ. K2 पुरुषोत्तम. — ^c) Gs M1 °पूर्वमिदं. — ^d) Ś1 तेनच; K2 पाण्डव; K4 भारते; T1 Gs-5 M ते प्रियं; G1.2 तेर्जुन; G6 तेस्म्यहं (for भारत).

5 Ds missing (cf. v.l. 1). — ^{ab}) B1.4 transp. विश्व° and दान°. K (except K2) M1 महात्मनां; Cd महाकविः (as in text). Cv cites 5^a as in text. — ^{ad}) Cf. 4^{ad}. Ś1 K N1 तदहं (for सोऽहं वै). V1 B (except Bs) D (Ds missing) M2 transp. किञ्चित् and कर्तुं. K2.8 भारत (for पाण्डव). N1 पार्थ कुर्या महद्ययं (for ^a). — After 5, S ins.:

11* दानवानां पुरा पार्थ प्रासादा हि मया कृताः ।

रम्याणि सुखदर्शानि भोगाख्यानि सहस्रशः ।

उद्यानानि च रम्याणि सरांसि विविधानि च ।

विचित्राणि च शस्त्राणि रथाः कामगमास्तथा ।

नगराणि विशालानि साहस्रकारत्तोरणः । [5]

वाहनानि च मुख्यानि विचित्राणि सहस्रशः ।

विलानि रमणीयानि सुखयुक्तानि वै भृशम् ।

एते कृता मया सर्वे तस्मादिच्छामि फल्गुन ।

[(L. 1) M transp. मया and कृताः. — (L. 2) T1 G1.2 सुखगर्भाणि. G4.5 भोगार्थानि; G6 भोगार्हाणि. M गृहाणि च (for सह°). — (L. 3) Gs-5 विचित्राणि (for च रम्याणि). — (L. 4) G1 विविधानि (for विचि°). G6 वस्त्राणि (for श°). T1 कामकाश्च रथाश्च वै; G4 कार्मुकाणि रथा मया; G6 कामगानि रथानि च; M कामगा (M2 °मुंका)श्च रथा विभो. — (L. 5) Gs M2 °तोरणं; G6 °वंति च. — (L. 6) G1 रम्याणि (for मुख्यानि). G2 च सर्वशः (for सह°). — (L. 7) T1 Gs जालानि; Gs.4 ज° (for वि°). — (L. 8) T1 transp. कृताः and मया. G4.5 M2 यत्कृतं मया सर्वं (M2 पूर्व°).]

अर्जुन उवाच ।

प्राणकृच्छ्रादिमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया ।
एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ॥ ६
न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव ।
कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तथा प्रतिकृतं मयि ॥ ७
वैशंपायन उवाच ।
चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ ।
मुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ॥ ८

चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति ।
धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ॥ ९
यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः ।
मनुष्यलोके कृत्स्नेष्वप्यस्मात्कुरु वै सभाम् ॥ १०
यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया ।
आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ॥ ११
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संप्रहृष्टो मयस्तदा ।
विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा ॥ १२

C. 2. 13
B. 2. 1. 14
K. 2. 1. 25

6 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^a) K₄ प्राणकृत्स्-
(for 'कृच्छ्राद्'). Ś₁ K₁ विमुक्तं स्वाम्; Dn₂ S विनिमुक्तम्.
K₈ प्राणकृच्छ्रापि (sic) मुक्तं स्वम्; V₁ B (except B₁; B₈
damaged) D_{1-2.5} विमोचितं प्राणकृच्छ्राद्. — ^b) Ś₁ यदि;
K₁ Ā₁ V₁ B_{1.2.4.5} T₁ M मय (B₆m [S]सुर); B₂
D₁₋₅ [S]नच; B₈ damaged (for मया). — ^c) K₄ T₁
G₈₋₅ कृते; Cd गते (as in text). K₈ शक्यामि; B_{2-4.6}
D_{1-2.5} शक्नोमि; B₈ damaged. B₁ एतत्कृते न गच्छामि
(m एवं गते न शक्यामि). — ^d) V₁ Cn स्वयि (but Dn
as in text!); B₁m स्वहं (for स्वया).

7 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^b) Ś₁ K Ā₁ B_{1.6}
(both marg.) Cd का (K₄ क)इयप (for दानव). — ^c)
K₂ कृष्णार्थ. G₆ प्रीतिस (for किञ्चित्). — ^d) B D_{2.2.5}
तत्ते (B₁ भवेत्); D₁ कृते; G₂ तदा (for तथा). B₁ T₁
प्रीति (for प्रति). Ś₁ मम (for मयि). — After 7,
T₁ G_{4.5} ins.:

12* मयः ।

वासुदेव मया कर्तुं किमिच्छसि शुभानन ।

8 In D₆, 8^{ab} is missing (cf. v.l. 1). Dn D_{2.4}
om. the ref. — ^a) K_{1.2} नोदितो. — ^b) V₁ B_{2.8}
D_{1.2} मयेन पुरुषर्षभ; S मयं प्रति नरर्षभ. — 8^{ab} (with
9^{ab}) partly damaged in B₈. — ^c) Ś₁ अपि; K₂ एव;
M₂ अभि- (for इव). — ^d) K_{1.4} नोद्य; K₂ कार्यं
(for चोद्य). — V₁ B₄ D_{1.2} subst. for 8^{ab}: B_{8.6} ins.
after 8: B₁ (marg.) ins. after 3: D₄ ins. after 14*:

13* नैपुणं दिवि शिल्पस्य संचिन्त्य मयमब्रवीत् ।

[V₁ B₈ D₄ नैपुण्यं; D₁ निपुणं.]

V₁ B_{8.4.6} D_{1.2} cont.: K_{2.4} B_{1.2} Dn D₆₋₈ G₈ ins.
after 8:

14* ततो विचिन्त्य मनसा लोकनाथः प्रजापतिः ।

• [B₁ (m as above) सुखिरं (for मनसा).]

9 ^a) K_{1.2.4} नोद (for चोद्य). — After 9^{ab},
V₁ B D ins.:

15* यदि त्वं कर्तुं कामोऽसि प्रियं शिल्पवतां वर ।

— ^c) Ś₁ K_{2.8} दैत्येय; K₁ दैत्येन्द्र; T₁ G₄₋₅ M दयितां; G₈
सदर्शी. — ^d) B₈ यदि त्वं; Cd यादृशी (as in text).
N₁ T₁ G_{1.2.4-5} M इव; V₁ B_{8.4.6} G₈ मय; B₁ (m as in
text) D_{1.2} अभि; Cd इह (as in text). — After 9,
G₈ ins.:

16* अनवाप्यां मनुष्येण तादृशीं कुरु वै सभाम् ।

असुरान्मानुषान्देवान्गन्धर्वान्नाक्षसानपि ।

10 ^a) Ā₁ यादृशं; K₈ यां कृत्वा; G_{1.2} यां क्रियां;
G₈ यान्कृतान्. V₁ B₂₋₆ D_{2.3.5.6} नानुकुर्युर्हि; B₁ Dn D₄
'कुर्वति'; D₁ 'कर्तुं हि. — ^b) V₁ B (except B₁) D_{1-2.5.6}
कुशलः (for मानवाः). Ś₁ Dn D₄ विहिताः; Ā₁ निहिताः;
V₁ B₂₋₆ D_{1-2.5.6} मानवाः; B₄ विहिताः (for विस्मिताः).
— ^c) Ś₁ K Dn D₄ सकले; D_{1.8} कृष्णेसिन्; G₁ कृच्छ्रे
(for कृत्स्ने).

11 G₆ om. 11^{ab}. — ^b) K₁ मन्वेम; K₂ पश्यामो; B₁
प्रेक्षामो; D_{2.5.6} पश्याम. B₁ विकृतांस; B₄ Dn (!) D₄
हि कृतांस (for विहितांस). — ^c) Ś₁ K₄ D₁₋₈ G_{8.5.6}
असुरान्. K₈ B₁ S (except G₆) मानवान् (for मानुषान्).
— ^d) K₂ Ā₁ V₁ B_{2.4.5} Dn D₄ transp. तां and सभां.
S तादृशीं कुरु वै सभां (= 10^d). — After 11, T₁ G_{4.6}
read 19^{ab}.

12 Ā₁ reads 12-15 after 19, those four stanzas
being then followed by lines 4^{ab}-8^{ab} of the foll.
adhy., before the colophon. B₈ damaged for entire
stanza. — K₈ om. 12. — Before 12, Ā₁ V₁ B
(except B₈) Dn G₈ ins. वैशं उ (G₈ om. उ).
— ^a) D₈ संनिगृह्य (for प्रति). — G₁ om. (hapl.)
12^a-14^b. — ^d) Ś₁ सभां पुनः; K_{1.4} मुदा युतः; K₁
(marg. sec. m.). सभां ततः; V₁ तदा सभां; B_{2.4.6}
D_{1.2.5.6} सभां तदा; Dn D_{2.4} शुभां सभां; G₂ मुदा ततः;
M₂ सभायुत (for सभां मुदा). B₁ सभां धर्मात्मजस्य वै.

13 For sequence of Ā₁, cf. v.l. 12. — G₁ om.

2. 2. 14
B. 2. 1. 19
K. 2. 1. 25

ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामास तुर्मयः ॥ १३
तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा ।
स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः ॥ १४
स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते ।
कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत ॥ १५
स कालं कंचिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च ।

सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १६
अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः ।
पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः ॥ १७
तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रशः ।
धनं बहुविधं दत्त्वा तेभ्य एव च वार्यवान् ॥ १८
सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम् ।
दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

13 (cf. v.l. 12). — ^b) B₁ D₁ 'राजं' 'ष्ठिर'. — ^c) K₁ V₁ अथावेद्य; B₁₋₄ D_{1.2} यथातथ्यं; N₁ B₆ D_n D_{s.4} समावेद्य; T₁ तदावेद्य; G₁ M₂ तथावेद्य; C_v यथावेद्य (as in text). K₁ सर्वमेव तदावेद्य; B₁ D_{s.6} (m as in text) सर्वमेव तदाज्ञाय.

14 For sequence of N₁, cf. v.l. 12. — G₁ om. 14^{ab} (cf. v.l. 12). — ^b) K₁ M₂ यथार्हाम्. — After 14^{ab}, T₁ G₁₋₅ ins.:

17* आसनं कल्पयामास पूजयामास च प्रभुः ।
— ^{ad}) K_{1.2.4} B₁ T₁ G_{1.2.3.5.6} M₁ च (for तु). S₁ K₁ N₁ B₁ D_n D_{s.4} भारत; T₁ G_{s.6} M₂ सत्क्रियां (for सत्कृतः). G_{s.4} ततस्तु सत्कृतस्तेन कथयामास भारत. — After 14, T₁ G₁ ins. the G_{s.4} variant of 14^{ad}.

15 For sequence of N₁, cf. v.l. 12. — ^a) S₁ स पूर्वदेवचरितैस्; K_{1.4} B₁ स पूर्व देवचरितं; D₁ संपूर्ण देव; D_s स दैत्यदेव. C_d cites पूर्वदेवाः (= दानवाः); C_n cites पूर्वदेवः (= कृष्णपर्व दानवाः). — ^b) V₁ B D T₁ तदा (for the first तत्र). — G_{s-5} (which all om. 15^{ad}) ins. after 15^{ab}:

18* संप्रहृष्टो मयो राजन्पाण्डवस्य च तत्पतः ।
— ^c) K_{1.4} D_s दैत्येयः; K_s दैत्याय. — ^d) M₂ पाण्डवेयु महात्मसु. — After 15, N₁ (erroneously) reads 4^{ad}-8^{ab} of the next adhy.

16 Lines 16^{ab}-18^{ab} are repeated (with v.l.) in T₁ G_{s.5} after 34*, in G_{1.2} M after 2. 3. 18, in G₆ after 2. 3. 19^{ab} (cf. v.l. 2. 3. 18). — B₁ damaged for entire stanza. — ^a) S₁ K_{1.2} N₁ B_{1.2} D₁ G_{s.6} किंचिद्. G_{s-4.6} आश्वस्य; C_d as in text. — ^b) K₁ V₁ B_{1-4.6} D G_{1-3.6} विधिंय (for प्रचिन्त्य). N₁ युधिर्मुवि (for प्रचिन्त्य च). K_s यः; B_{s.4.6} D_n तु; D_s वै (for च). — ^c) K₁ N₁ V₁ B_{s-4.6} D_{1.2} G_{s-5} मनोरमां (for महात्मनाम्). B₁ D_{s.5.6} पाण्डवस्य मनोरमां (B₁ महात्मनः).

17 For repetition of 17 in S (except G₄), cf. v.l. 2. 3. 18. G₁₋₃ read 19^{ab} after 17^{ab}; M₂, after 17. — ^a) S पार्थस्य (G₆ कृष्णस्य) (for पार्थानां).

— ^b) G₆ पार्थे (for कृष्ण). B₁ मनोरमां (for महात्मनः). — ^c) N₁ G_{1.2.6} M महाबाहुः; K_{1.4} महाराज.

18 For repetition of 18^{ab} in S (except G₄), cf. v.l. 2. 3. 18. — ^b) V₁ B (B_{1m} as in text) D_{1-3.5.6} ससर्पिषा (for सहस्रशः). — G_s om. 18^c-19^b. — ^{ad}) K_s transp. दत्त्वा and तेभ्यः, and reads भक्त्या (for एव). K_{1.2.4} स (for च). — After 18, D_s ins.:

19* इति सर्वविधिं कृत्वा प्रदक्षिणमवर्तत ।

19 G_s M₁ om. 19^{ab} (for G₆, cf. v.l. 18). T₁ G_{s.5} read 19^{ab} after 11; G₁₋₃, after 17^{ab}; M₂, after 17. — ^a) N₁ समस्तगुणः; B₁ सर्वर्तुफलः; B_s 'गुणसंपूर्णा. — ^b) N₁ चित्रं (for दिव्य). T₁ G अलंकृतां (for मनो). — After 19^{ab}, G_s ins.:

20* जनौघस्य रथौघस्य यानयुरयस्य चैव हि ।

— ^c) K_s B_{1m} T₁ G_{s-6} M C_v दशकिष्कु (G_s 'निष्कु; G_{s.6} 'निष्क) सहस्राणि; N₁ तथा निष्कसहस्राणि; G₁ शतकृष्ण-सहस्राणां. C_d cites किष्कुः. — ^d) G_s पूरयामास; G_{s.6} M₂ दापः; C_v मापः (as in text). K_{1.2} वै मयः; K₄ B_{1m} G_{s-6} सर्वशः; C_{d.v} as in text. — After 19, N₁ reads stanzas 12-15 of this adhy., followed by lines 4^{ad}-8^{ab} of the next adhy.

Colophon. B_s missing. — Sub-parvan: N₁ V₁ सभाक्रिया. — Adhy. name: K_s सभानिर्माणप्रारंभः; N₁ सभास्थाननिर्णयः; V₁ B_{1-3.6} D_{s.3.6} सभोपन्यासः; B_s मयोपन्यासः; D_s सभाविन्यासः; G₁ सभाप्रकरणप्रस्तावः; G_s युधिष्ठिरमयदर्शनः; M_s सभाकरणारंभः. — Adhy. no. (figures, words, or both): K N₁ V₁ D_n D_s S 1 (as in text). — Sloka no.: K_{s.2} 20; D_n D_{1.2} 21.

२

वैशंपायन उवाच ।

उषित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः ।
 पार्थैः प्रीतिसमाः क्तैः पूजनाहोऽभिपूजितः ॥ १
 गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः ।
 धर्मराजमथामन्त्र्य पृथां च पृथुलोचनः ॥ २
 ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः ।
 स तया मूर्ध्न्युपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ॥ ३
 ददर्शनन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः ।
 तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या बाष्पसमन्वितः ॥ ४

अर्धं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम् ।
 उवाच भगवान्भद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ॥ ५
 तया स्वाण्डवादीनि श्रावितो वचनानि सः ।
 संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ॥ ६
 तामनुज्ञाप्य वार्ष्णेयः प्रतिनन्द्य च भामिनीम् ।
 ददर्शनन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ॥ ७
 ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः ।
 द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमन्त्र्य च जनार्दनः ॥ ८
 भ्रातृनभ्यगमद्वीमान्पार्थेन सहितो बली ।

C. 2. 29
B. 2. 2. 9
K. 2. 2. 9

2

1 ^b) B (except B_{4.5}) Dn₂ D_{2.5.6} T₁ G₈₋₉
 सुखावासं. — ^a) Ñ₁ B₁ M 'समापन्नैः; G₈ 'समुद्युक्तैः.

— ^a) B₁ 'हं: सुपूजितः.

2 M₂ om. 2^{ab}. — ^a) K₁ मनश् (for मतिं).
 — ^b) K₂ पितृद. — ^c) Ñ₁ 'राजं समा'. — ^d) G₁ पार्थ
 (for पृथां). D₂ पृथुल' (for च पृथु'). K₂ B₁ D₅
 'लोचनां; Ñ₁ G₈ 'लक्षणः; T₁ G_{1.2} M₁ 'लेक्षणः.

3 ^a) Ś₁ सभायां (for स तया). K₁ B₁ D_{1.2.5.6}
 G₈ [उ]पाघ्राय. — ^a) K₂ परिष्वज्य च पाण्डवान्.

4 ^a) Cf 7^c. B₂₋₆ D₄ दर्शनानन्तरं. T₁ G_{4.5} भद्रां
 (for कृष्णो). — Ñ₁ (erroneously) reads 4^{ad}-8^{ab}
 after stanza 15 (transposed) of the previous adhy.
 — ^c) K₁ तामुवाच. — ^d) K_{1.3.4} बाष्पसमन्वितां;
 B₁ बाष्पाकुलेक्षणः.

5 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 4. — ^a) K₁
 अर्चितस्तु; Ñ₁ अल्पं तथा; V₁ B₂₋₆ D_{1.2.5} Cnp तथ्यं पथ्यं
 (Cn as in text); B₁ D₅ पथ्यं तथ्यं; D₈ पथ्यं पथ्यं
 (for अर्धं तथ्यं). B_{5m} युक्तं (for वाक्यं). — ^b) G_{1.2}
 लघु व्यक्तम्; G₈ damaged; G₄ लघु वृत्तम्; G₈ युक्तियुक्तम्.
 Cd cites युक्तं. B₁ Dn(l) D₄ अनुसरं. V₁ B_{1m.2}
 (m as in text). 3-6 D_{1-5.5.6} Cnp गुरु स्व(B₄ गुरुम;
 D₂ 'र'ह्वाक्षरं मृदु. — ^c) Ñ₁ उक्तवान् (for उवाच).
 D₁ (by corr.) भद्र. — ^d) = 1. 55. 33^d. K₂ चारं; K₈
 मित' (for भद्र').

6 For sequence of N₁, cf. v.l. 4. — ^a) K₂ तया
 च गजगामिन्या; K₈ D₄ S (G₈ damaged) तया स्वजनगा-
 (T₁ G_{8.6} 'ना; G₂ 'का)मिन्या(D₄ 'न्यां); Ñ₁ तया

स्वजनगामीन्या; V₁ B (B₅ damaged) तया सौहार्दयुक्तानि
 (B_{1m} तथा सुजनगामीनि; B_{2m} तथाप्यजनयामीनि); D_{8m}
 तथा सौहार्दगामीनि. Cd cites स्वजनगामीनि (as in text).
 — ^b) K₄ Ñ₁ V₁ D_{1.2} S (except M₁; G₈ damaged)
 च (for सः). — ^{ad}) K₈ D₅ चाथ सकृत्; D₁ चाथा' (for
 चाप्य'). V₁ चाभिनिन्दितः; B₁ 'वाथ च; B_{2.6} D₁ G_{2.4.5}
 M₁ (inf. lin. as in text) 'वन्दितः. D₂ संपूजिताश्चाथ सकृ'
 'वन्दिताः.

7 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 4. Ñ₁ om. 7^{ab}.
 — ^a) Ś₁ K_{1.4} B_{1.4} Dn D_{1.5} G_{1.2} तामनुज्ञाय; D₂
 स्वसारं चापि. — ^b) V₁ B_{1m.2.6} D₆ Cnp भाविनीं (B_{6m}
 भागिनीं); Cd. n as in text. — ^c) Cf. 4^a. B₁ S (G₈
 damaged) कृष्णो (for कृष्णां); but cf. 8^c द्रौपदी. K₂
 ददर्श कृष्णां पांचाली. — ^d) Ś₁ चाथ. B₁ पुरोहितं (for
 जनार्दनः).

8 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 4. — V₁ D₄ om.
 (hapl.) 8. — ^a) K₂ G₈ स; K₈ तां (for च). — ^b)
 B (B₅ corrupt) D_{1-5.5.6} M₁ धौम्यं स (B₁ D_{5.5.6} च)
 पुरुषोत्तमः. Cd cites पुरुषसत्तमः (as in text). — ^{ad})
 To avoid hiatus: Ś₁ K₄ चाप्यामन्त्र्य (for च आमन्त्र्य).
 K₂ ह्यामन्त्र्य च; B₂₋₆ D_{1-5.5.6} तथामन्त्र्य (for आमन्त्र्य च).
 S (G₈ damaged) सुभद्रां (but cf. 5^d!) परिवा(G₈
 'धा)य च (for ^d).

9 ^a) K₂ समगमत्; G₂ अभ्यधिकं (for अभ्यगमत्). K₂
 सर्वान्; Ñ₁ V₁ B_{2-4.6} Dn D_{1.2} M₂ विद्वान्; T₁ वीरान्
 (for धीमान्). — ^b) K₈ Ñ₁ V₁ S (G₈ damaged) वशी
 (for बली). — ^c) B₁ (m as in text) G₈ सहितः
 (for पञ्चभिः). D₄ भूत्वा (for कृष्णो). — ^d) K₁
 ह्वावसौ. — After 9, V₁ B D G₈ ins.:

C. 2. 29
B. 2. 2. 9
K. 2. 2. 9

भ्रातृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ॥ ९
अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः ।
माल्यजप्यनमस्कारैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ।
स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः ॥ १०
स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्द्विपात्रफलाक्षतैः ।
वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ११
काञ्चनं रथमास्थाय तार्क्ष्यकेतनमाशुगः ।
गदाचक्रासिशार्ङ्गाधैरायुधैश्च समन्वितः ॥ १२

21* यात्राकालस्य योग्यानि कर्माणि गरुडध्वजः ।
कर्तुंकामः शुचिर्भूत्वा स्नातवान्समलंकृतः ।
while T1 G4 (om. line 1). 5 ins.:

22* आमङ्ग्य च पृथां कृष्णः प्रतस्थे तस्थुषां वरः ।
आमङ्ग्य च पृथां कृष्णां धौम्यं च पुरयोत्तमः ।

10 ^a) T1 G8-5 अग्निमभ्यर्च्य (for अर्चया). K2
ताम्सर्वान् (for देवांश्च). — ^b) K2 G8 यदुनन्दनः; G8
भरतर्षभ. — ^c) K1 ज्ञानजप्यः; K2.4 Ñ1 V1 B1.2.5 Dn
D8 माल्यजप्यः; B8 माल्यैः पुष्पैः; T1 G8.5 माल्यैर्जप्यैः;
G1.2.6 माल्यैर्जप्यः; G4 अर्घ्यैर्माल्यैः (for माल्यजप्यः).
— ^d) G1.2 M तथा (for अपि). B1 गंधैर्गन्धवहैस्तथा.
— After 10^{ad}, T1 G4.5 ins. 23*. — G8 om. 10^{ef};
T1 G4.5 read 10^{ef} after 11. — ^e) T1 G8-5 निर्वर्त्य
(for स कृत्वा). B2 सर्वकर्माणि. — ^f) S (G8 om.)
प्रतस्थे पुष्करेक्षणः. Cd cites तस्थुषां वरः (as in text).
— V1 B D ins. after 10^{ef}; T1 G4.5, after 10^{ad}:

23* उपेत्य स यदुश्रेष्ठो बाह्यकक्षां विनिर्गतः ।

[T1 G4.5 च (for स). V1 राज्यकक्षां; B2.4.5 Dn
बाह्यकक्षाद्. D8.4 रथं गतः.]

11 ^a) B1 वाच्य ततो; G8 वाच्यान्मातान् (for वाच्या-
र्हतो). — ^b) K1 दधिपत्रफलान्वितैः; K2 दधे पांक्षतान्;
D2 दधिपालफलाक्षतैः; D5.6 दधिपात्रघृताक्षतैः (D8 sup. lin.
'पूर्णफला'); T1 G4.5 'सर्वपतंडुलैः; G1.2.6 M 'पुष्पफला-
क्षतैः. — ^c) T1 G8-5 सुभृशं (for च ततः). S1 वसुप्रिये च
तत्पुत्रं. — ^d) V1 B Dn D1.2 अथाकरोत् (B1 अवर्तयत्;
B8 damaged) (for अवर्तत). T1 G8-5 वासांस्याभरणानि
च. — After 11, T1 G4.5 read 10^{ef}. — G1-2.6 M
ins. after 11; T1 G4.5, after 10^{ef} (transposed):

24* ततस्तु कृतमाङ्गस्यो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।

12 ^a) M1 ततः स्वरथमा. — ^b) V1 तार्क्ष्यकेतनमाशुगः.
— ^c) S1 T1 M1 समन्वितैः (M1 'तः'); B1 समंततः; G1.2
समावृतः (G2 'तैः'). K2 V1 B (B1 marg.) D (except
D4) आयुधैरावृतं शुभं.

तिथावथ च नक्षत्रे मुहूर्ते च शृणान्वित ।
प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यसुग्रीववाहनः ॥ १३
अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा युधिष्ठिरः ।
अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तुसत्तमः ।
अभीषुन्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा ॥ १४
उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम् ।
रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् ॥ १५
तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी ।

13 ^a) K2 शुभायां; B2.4 अप्यथ; Dn1 अस्य च (for
अथ च). K2.4 B1.2.5 D8.6 सु- (for च). D8 तिथिवारं
च नक्षत्रे; G1.2 निर्ययावथ नक्षत्रे. — ^b) G4.6 शुभान्विते.
— ^c) K2 स (for प्र-). — ^d) K2 प्रवर्तयकवृष्टिगुः;
K4 Ñ1 V1 B D (except D8) शैव्य (D8 शैव्य) सुग्रीवः;
G8 सैनिकैश्च समावृतः. Cf. 1. 212. 3 etc. on सैन्य.

14 ^a) V1 अथारुरोह. S1 K D4 तं चा (D4 वा) पि;
B1 (m as in text) कृष्णस्य (for चाप्येनं). — ^b)
B1 (m as in text) धर्मराजो (for प्रेम्णा राजा). — ^c)
K8 आपास्य. T1 G (except G8) चाशु (for चास्य). — ^d)
D2 यन्तसत्तमं; T1 G2 M1 सूतसत्तमं; G1.4-6 M2 सूतसत्तमं;
G8 हुतः. — ^e) K1.2 अभीशुः; K2.4 G1-2.5.6 M Cv
अभीशुः (K4 'सू' नू; T1 अहशुः; G4 अभिशुः; Cd as in
text. K8 T1 G8-5 M Cv प्रति; B1 तत्र; B8 अस्य;
G1.2.6 परि- (for संप्र-). — ^f) B4 ततः (for तदा).
K2 स्वयं राजा युधिष्ठिरः.

15 B8 damaged. — ^a) K2 अपगृह्य; D8 अपानुष
(for उपारुह्य). B1 तूर्णः; B2.2.6 D1.2 चास्य (for चापि).
— ^b) S1 B (B8 damaged) D2.4 T1 G4.5 चामरं (for
चामर-). K1 B1 (m as in text) S शुभं (for सितम्).
K2 'व्यजने शुभे; K8 चामरे व्यजने सिते. — ^c) V1 B2.2.6
D1.2 बृहद्दीरः; B1 बृहत्सार्धिः; B1m.4 Dn D8.2.6
बृहद्वाहुः; B8 damaged; G8 ब्रह्ममूर्ध्नि. — ^d) S1 K1.2.4
Ñ1 D4 धारयामास पाण्डवः; K2 छत्रं दधे स पाण्डवः; V1 B2-6
D1.2.6 विदुः (B2.6 'द' धाव प्रदक्षिणं (so old printed
ed. !); B1 आ (m वि) दधार प्रदक्षिणं; Dn (1) विदुषौ (Dn1
विदुषो) वामदक्षिणं; D8.6 विदुधाव (sio) स पाण्डवः (D8
'व प्रद- क्षिणं); G1.2 दुधावाशु प्रदक्षिणं.

16 ^a) D2 युधिष्ठिरं चार्जुनोपि. — After 16^a, S (T1
G1.2.6 M om. lines 5-6) ins.:

25* रथमाकृष्ट वीर्यवान् ।
छत्रं शतशलाकं च दिव्यमास्त्रोपसोभितम् ।
वैदूर्यमणिदण्डं च चामीकरविभूषितम् ।

पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैः ॥ १६
 स तथा भ्रातृभिः सार्धं केशवः परवीरहा ।
 अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः ॥ १७
 पार्थमाम्ब्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम् ।
 युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा ॥ १८
 परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः ।
 ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः ॥ १९
 निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान् ।

स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः ॥ २०
 लोचनैरनुजग्मुस्ते तमा दृष्टिपथात्तदा ।
 मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् ॥ २१
 अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने ।
 क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शनः ॥ २२
 अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः ।
 निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः ।
 स्यन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् ॥ २३

C. 2. 49
B. 2. 2. 29
K. 2. 2. 32

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

दधार तरसा भीमश्छत्रं तच्छार्ङ्गधन्वने ।
 उपाख्य रथं शीघ्रं चामरप्रजने सिते ।
 नकुलः सहदेवश्च धूम्रमानौ जनार्दनम् ।
 भीमसेनार्जुनौ चापि ।

[5]

[(L. 2) T1 चित्रं (for छत्रं). M दातं (for शतं).
 — (L. 5) G8 शुभे (for सिने). — (L. 7) G2 वृद्धा (for
 चापि). T1 रूपचित्रमसंपन्नौ; G8.5 भीमसेनोर्जुनश्चैव.]
 — ^b) B D बली (for वशी). S यमावरिनिपूदनौ (M2
 'घातिनौ). — ^c) G M1 [S]नुययुः (G2 न्वयतुः). T1
 ययतुः पृष्ठतः कृष्णम्. — ^d) K1 B4.5 Dn D5.6 M2 सह;
 T1 वृत्तौ; G1.8-5 M1 वृताः; G2.6 वृत्तं. D8.4 ऋत्विग्भिः
 स्वजनैर्वृतः.

17 ^a) Ś1 K2 स प्रायाद्; B1 (m as in text) ततः स;
 T1 स तदा (for स तथा). G2 पाण्डवैः (for भ्रातृभिः).
 Ś1 lacuna; V1 B2-6 D (except D8.4) G8 M2 सर्वैः
 (for सार्धं). — D1 om. 17^{ad}. — ^c) Hypermetric!
 V1 B2-6 Dn D2.5.6 G8.4 अन्वीयं (for अनुगम्यं).
 G6 बृहस्पतिरिवाभाति. — ^d) G4 चैव (for इव). Ś1
 K1.4 गुरुप्रियः; K8 गुरुः स्वयं; N1 गुरुः प्रियः; Dn D8.6
 G2 गुरुप्रियः. V1 B2.8.6 D2 मरुत्तिरिव वासवः; B8
 damaged. — After 17, S ins.:

26* अभिमन्युं च सौभद्रं वृद्धैः परिवृतस्तदा ।
 रथमारोप्य निर्यातो धौम्यो ब्राह्मणपुंगवः ।
 इन्द्रप्रस्थमतिक्रम्य क्रोशमात्रं महाद्युतिः ।

[(L. 1) M परिवृतः.]

18 ^b) B2.4 Dn D8.4.6 सुपीडितं; S सहायुगं (G8
 'जं). Cd oites पीडितं (as in text). — ^c) T1 G2.4.5
 ययौ (for यमौ). B1 (m as in text) T1 G1.2.4.5 M1
 तदा. G8.6 भीमसेनार्जुनौ तदा (G8 'नावपि).

19 ^a) K4 B4.5 Dn D5.6 तैस्तु (for ताभ्यां). — ^b)

V1 D1.2 चाभिवादितः; G8 अभिवंदितः. — V1 B D ins.
 after 19^{ab}; K8.4, after 21^{ab}:

27* योजनाधर्मथो गत्वा कृष्णः परपुरंजयः ।
 युधिष्ठिरं समाम्ब्य निवर्तस्वेति भारत ।
 ततोऽभिवाद्य गोविन्दः पादौ जग्राह धर्मवित् ।
 उत्थाप्य धर्मराजस्तु मूर्ध्न्युपाधाय केशवम् ।
 पाण्डवो यादवश्रेष्ठं कृष्णं कमललोचनम् ।
 गम्यतामित्यनुज्ञाप्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

[5]

[(L. 1) D8 मयो (for अथो). — (L. 2) V1 विनिवर्तति;
 B4.6 निवर्तति च (for निवर्तस्वेति). B1 चाब्रवीत् (for भारत).
 — (L. 4) K4 D1.2 उत्थाय. K4 B8 तं (for तु).
 — (L. 6) K4 [अ]थोवाच (for [अ]नुज्ञाप्य).]
 — ^c) G8 स; B8 तौ (for तैः).

20 B8 damaged. — ^a) D8.4 [अ]थ; G6 तान्
 (for च). Ś1 K1.2.4 D4 स तान्; D8 सदा; G6 तथा; G6
 सर्वान् (for तदा). V1 B Dn D1.2.5.6 निवर्त्य च तथा
 कृच्छ्रात् (B1 निवर्तयामास तदा). — ^b) V1 B4.6 सपुरोहि-
 तान् (for सपदा). — ^c) N1 V1 B2.4 D (except D8.4)
 S हृष्टः (for कृष्णः). — ^d) V1 B (B8 damaged)
 D (except D8.4) यथा शक्रोमरावर्ती; G6 पुरंदर इवालयं.

21 B8 om. 21^{ab}. — ^a) M2 अभि- (for अनु-).
 B4 च (for ते). — Ś1 om. (hapl.) 21^{ab}. — ^b) D8.4
 तं चा; G8 तस्माद् (for तमा). K1 दृष्टिपथे; K4 D1.2.4 G8
 दृष्टिपथं. S पुनः (for तदा). K2 तं च दृष्टिपथादिव(?);
 B1.4 कृष्णप्रीतिसमन्विताः. — After 21^{ab}, K8.4 ins.
 27*; while B8 ins. (of. 27*, line 5):

28* पाण्डवा यादवश्रेष्ठं कृष्णं कमललोचनम् ।

— ^c) B8 लोचनैर् (for मनोभिर्). D1 अतिः; T1
 G1.2.4.6 M2 अभि- (for अनु-). N1 G6 M च; V1 B2.8.6
 D1.2.6 तं (for ते). — ^d) K2 कृत- (for कृष्णं). K1.4

C. 2. 38
B. 2. 3. 1
K. 2. 3. 1

वैशंपायन उवाच ।

अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम् ।
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् ॥ १
उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया ।
कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरः प्रति ॥ २

B_{2.6} D_{1.2} S प्रीति (G₂ प्रति) समन्विताः; K₃ प्रीतिसमुच्चात्; B₁ प्रतपतां वरं. See Addenda.

22 ^a) K₁ B₁ चैव; T₁ G₂ एवं (for एव). — ^b) K₃ 'दर्शनात्.

23 ^a) V₁ B₂₋₆ D (except D_{3.4}) एव (for हव). Ñ₁ B₁ S पार्थाश्च (G₆ कौन्तेया). — ^c) K_{1.4} G₃ निवर्त्य; D₁ निवृत्ताः; T₁ निर्वृत्य. K₂ [अ]थ; K_{3.4} [ए]व; B₁ च; D₁ प्र- (for [उ]प-). K₄ V₁ B Dn D_{1.2.6} तृणं (for सर्वे). — ^d) Ś₁ K_{2.3} B स्वं पुरं. S भरतं (for पुरुषं). — G₆ om. 23^{ef}. — ^e) G_{2.4} 'नापि (for 'नाथ). Ñ₁ भगवान् (for कृष्णोऽपि). — ^f) V₁ B (B_{1m} as in text) D स्वरितं (for समये). Ñ₁ द्वारिकामगमिष्युरी. — A passage given in App. I (No. 1) is ins. in V₁ B (B₃ damaged) D (except D₆) S after 23 (T₁ G_{1.2.4-6} M om. lines 1 and 3; ins. lines 4-7 after 23^{ad} and lines 15-16 after वैशं' of the next adhy.; the latter [namely, lines 15-16] are erroneously ins. in B₂ just before वैशं' उ' of that adhy.).

Colophon om. in V₁ D₆. B₃ missing. — *Sub-parvan*: Ñ₁ सभाक्रिया; G₄ संभव! — *Adhy. name*: Ś₁ Ñ₁ भगवद्यानं; K₃ कृष्णद्वारकागमनं; B₄ गोविन्दप्रयाणं; B₆ सभोपन्यासः; D_{3.4} कृष्णप्रयाणं; M₂ द्वारकानिवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁₋₃ Ñ₁ Dn₁ D_{1.2.4} S 2 (as in text). — *S'loka no.*: K₃ 27; Dn 36; D_{1.2} M₂ 37.

3

1 Lines 15-16 of a passage given in App. I (No. 1) are ins. in B₃ before and in S after वैशं' उ' (of. v.l. 2. 2. 23). — V₁ om. वैशं' उ'. — ^b) B₁ (m as in text) वदतां वरः; D_{1.2} जयतां वरः. — ^c) Ś₁

सभायां सत्यसंधस्य यदासीद्वृषपर्वणः ।

आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत ॥ ३
ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने ।
मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ ४
अस्ति बिन्दुसरस्येव गदा श्रेष्ठा कुरुद्रह ।
निहिता यौवनाश्वेन राज्ञा हत्वा रणे रिपून् ।

स्वा (for स्वां). — K₂ om. (hapl.) 1^d-3^b. — ^a) V₁ B (except B_{1.5}) Dn D_{1.2} पुनर् (for क्षिप्रम्). K₁ [अ]हं बिभो (for चाप्यहम्). — After 1, S ins.:

29* विश्रुतां त्रिषु लोकेषु पार्थ दिव्यां सभां तव ।

प्राणिनां विस्मयकरीं तव प्रीतिविवर्धिनीम् ।

पाण्डवानां च सर्वेषां करिष्यामि धनंजय ।

[(L. 2) T₁ G₂ M₂ 'विवर्धिनी'; G_{1.2.6} मित्र°.]

2 K₂ om. 2 (cf. v.l. 1). — 2^{ab}-8^{ab}. — ^a) Ś₁ K_{1.4} D_{3.4} अस्त्यु (Ś₁ 'त्यु) उत्तरेण; K₃ अभ्यन्तरेण; Cv उत्तरेण तु (as in text). [Possibly read as in K_{1.4} D_{3.4}; but cf. 8^a.] K_{1.3} D₅ कैलाशं; Ñ₁ V₁ B (B₁ marg.) D_{1.2.6} कैलासान् (cf. v.l. 8); Cv as in text. — ^c) Ñ₁ प्रेक्ष्यमाणेषु; B₁ युद्धमानेषु; G_{1.3} यक्षमाणेषु. G_{1.2} देवेषु; G₃ broken; M क्रतुभिः (for सर्वेषु). V₁ B (B₁ marg.) Dn D_{1.2.5.6} यिय (D₁ विप) क्षमाणेषु पुरा. — ^d) Ñ₁ तदा मम; V₁ B Dn D_{1.2.5.6} मया कृ (B_{1m} हृ; D_{1.2} हृ) तं; G₃ मया * * ; G₆ मया तदा (by transp.); M कृता (M₂ पुरा) मया. — ^e) V₁ B D (except D_{3.4}) चित्रं (for कृतं); but Cn as in text! — ^f) D_{3.4} दिव्यं; S हेमं (G_{1.2.6} हेमं) (for रम्यं).

3 K₂ om. 3^{ab} and आगमिष्यामि of 3^c (of. v.l. 1). — ^a) S सभायां दानवैद्रस्य. — 3^b-16^d. — ^c) V₁ B (except B_{1.6}) D_{1.2} गृहीत्वा तत्समेष्यामि; G₃ आनयिष्यामि तद्गृह्य. Cv cites तद्गृह्य (as in text). — ^d) T₁ G_{2.6} यत्तु (for यदि).

4 ^a) K₂ ततः सर्वं प्रकर्तामि. — ^b) Ñ₁ V₁ B (except B₂) Dn D_{3.6} पाण्डवस्य. Ñ₁ V₁ B₃₋₆ यशस्विने; B_{1.5m} Dn D_{3.6} 'स्विनी; D₄ S महात्मने. K₃ धर्मसूतो महात्मनः. — ^c) K₁ मनःप्रदं नकरां; K₃ 'दिनी चित्रा; K₃ B_{1.3} D₆ 'दनी चित्रा; S 'वजननी. — ^d) K₃ 'भूषिता.

5 ^a) B_{1-3.5m} D_{1.2} तस्मिन् (for अस्ति). V₁ B₃₋₆ Dn D_{3.6} [उ]ग्रा; B_{1.2} D_{1.2} [आ]सीत् (for [ए]व). Ś₁ अस्ति बिन्दुसरेषापि; Ñ₁ अस्ति बिन्दुसरे वापि. — ^b) Ñ₁

सुवर्णचिन्तुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ॥ ५
 सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वधातिनी ।
 अनुरुपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ॥ ६
 वारुणश्च महाशङ्खो देवदत्तः सुघोषवान् ।
 सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः ।
 इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थ प्राग्दीक्षामगादिशम् ॥ ७
 उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
 हिरण्यमृङ्गो भगवान्मणिमया गिरिः ॥ ८
 रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ।

दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥ ९
 यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना ।
 आहूताः ऋतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम ॥ १०
 यत्र यूपा मणिमयाश्चित्याश्चापि हिरण्मयाः ।
 शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ॥ ११
 यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः ।
 यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः ।
 उपास्यते तिग्मतेजा वृत्तो भूतैः सहस्रशः ॥ १२
 नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः ।

C. 2. 72
B. 2. 3. 13
K. 2. 3. 16

सदा श्रेष्ठकुलोद्बहः V1 B2-6 Dn Ds.6 गदा च कुलन्दन.
 — *) Ks Gs निहता; N1 विहिता. S1 Ks N1 Dn D4
 भावयाम्येवं (S1 Ks 'म्येन); K1.4 या मया तत्र; Ks सा मया
 शेषा; V1 B2-6 D1.2.5.6 वृषपर्वण; G2.4 युवनाश्वेन; Cv as
 in text. B1 रणे हत्वा रिपूत्राज्ञा; Ds राज्ञा रणे रिपूहत्वा.
 — *) K Gs राज्ञो; Cd.n (as in text) राज्ञा (both
 gloss वृषपर्वणा). S transp. रणे and रिपून्. B1 Ds
 निहता वृषपर्वणा. — *) M2 युक्ता (for चित्रा). — *)
 G1.2 रणे (for दृढा). — After 5, B1 ins.:

30* स्वर्णभारसहस्रेण निर्मिता शत्रुधातिनी ।

[Cf. 6^{ab} and v.l.]

6 *) N1 B1 D1.2 या (for सा). Ks सा विंशति-
 सहस्रस्य; B2.6m सा वै शतसहस्रेण; Cn p स्वर्णभारसहस्रस्य
 (cf. 30*). — *) T1 Gs-6 निर्मिता; Cd संमिता (as in
 text). B1-8.6 D1.2 साध्व (B1 'त्व)योमयी; B2m.4.5.6m
 Dn D1m.2.6 G1.2.6 शत्रुधातिनी; Ds शत्रुपातिनी. K1
 रिपूणां जीवधातिनी. — *) S1 गाडिवं; K1.2 गांजीवं.

7 *) B2.6 D1.2 तथा (for महा-). — *) Ks स;
 D1.2 T1 G4.6 च (for सु-). — *) Ks एवम् (for सर्वम्).
 — *) Ks.4 भवतो. D1 न च (for नात्र). S पांडवाय
 महात्मने. — Ds om. 7^a-8^b. — *) D1.2 पार्थान्. — *)
 V1 B2-6 Dn Ds.6 दिशं गतः; G1.2 दिशं ययौ (for
 अगादिशम्).

8 Ds om. 8^{ab} (of. v.l. 7). — 8^{ab}-2^{ab}. — *)
 Ks अभ्यन्तरेण; S अभ्यु (Gs 'व्यु)त्तरेण (for उत्तरेण तु).
 K1 D1 च (for तु). K1-8 कैलाशं; B2.4 कैलासान् (of.
 v.l. 2). N1 V1 B2.6 Dn Ds.6 अथोत्तरेण कैलासान्
 (Ds 'ज्ञान्). — *) N1 V1 B2-6 Dn D1-8.6 सुमहान्;
 Dsm. मघवान्; S नगराण् (M1 'वान्); Cd भगवान्
 (as in text). For भगवान्, of. 1. 56. 27^a (with
 v.l.), and Addenda on this passage.

9 *) K1.8 N1 V1 B D M2 द्रष्टुं (for दृष्ट्वा). — *)
 D1.2 उपास; Gs उवाह.

10 *) N1 V1 B (except B2) Dn Ds.6 M2 यत्रेष्टं;
 T1 G M1 यत्र वै. N1 सह (for सर्व-). — *) N1
 यत्रेष्टक्यंबकसखः. — *) S1 शतं भारतसत्तम; V1 B2 S
 सहस्राणि शतानि च (M2 सहस्रशतदक्षिणाः); B1-4 D1.2
 शतशो भरतर्षभ.

11 *) S1 Ds.4 चै (S1 चि)त्याश्चासन्; K1 प्रासादाश्च;
 K2-4 V1 B (B2 damaged) Dn D1.2.5.6 T1 चैत्याश्चापि;
 N1 चित्राः संति; G1 M1 वीत्याश्चैव; G2.6 M2 चैत्या (G2
 चित्रा)श्चैव; G2-5 यत्र चैत्या (Gs 'त्रा) (for चित्याश्चापि).
 Cd oites चित्याः (of. S1 above). Cf. 15^b below.
 — *) G2 सहिता (for विहिता). K2 शोभार्थं विहितार्थेन.
 — *) Ks तेन (for न तु). K1 दृष्ट्वा न वा; K2 दृष्टांतरं;
 G4 दृष्टास्ततः; Cd दृष्टान्ततः (as in text). K2 कचिन्;
 Ks Ds स्मृताः. N1 V1 B1m.2-4.6 D1.2 T1 विचित्रा
 (N1 V1 B1m 'त्र-) मणि(B2 मान)मंडिताः; G1.2 न तु
 दृष्टाश्च ते कृतौ; Gs.5.6 न त्वदृष्टार्थतः कृताः. See Addenda.

12 *) S1 यं दृष्ट्वा (for यत्रेष्ट्वा). Ks M2 संगतः;
 B1 D1.2 [अ]धिगतः; T1 G1-5 च गतः. B2 स्वर्ग (for
 सिद्धिं). — *) K2 पुरंदरः (for शची). — *) K4 Gs
 भूतपतिः; G1.2 लोकपति (Gs 'तिः). Ks M सृष्ट्वा; N1
 शंभुर्; G1.6 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा). — *) N1 ईजे देवान्;
 V1 B (except B2) Dn Ds.6 Gs सर्वलोकान्. — After
 12^{ab}, N1 ins.:

31* यत्रेष्टं मुनिभिः सर्वैर्नारदाद्यैर्मुमुक्षुभिः ।

— *) B1(m as in text) सहस्रांशुः; Ds उपास्थितः (for
 उपास्यते). Gs महा (for तिग्म). — *) K1 सर्वः;
 B1m.2-6 Dn1 Ds स्थितो (for वृत्तो).

13 *) S1 Gs उपास्यते. S1 मनुः; K मंत्रः; N1 V1
 धर्मः; S परं (G2 मनुः; M2 विमुं) (for सर्वं). Ks उपासते

C. 2. 72
B. 2. 3. 15
K. 2. 3. 16

उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये ॥ १३

यत्रेष्टं चासुतेष्टे सत्रैर्वर्षसहस्रकैः ।

श्रद्धधानेन सततं शिष्टसंप्रतिपत्तये ॥ १४

सुवर्णमालिनो यूपाश्रित्याश्राप्यतिभास्वराः ।

ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च केशवः ॥ १५

तत्र गत्वा स जग्राह गदां शङ्खं च भारत ।

स्फाटिकं च सभाद्रव्यं यदासीदृषपर्वणः ।

किंकरीः सह रक्षोभिरगृह्णात्सर्वमेव तत् ॥ १६

यं मनुजाः. See Addenda. — ^a) G₂ सहस्रायुतपर्ययं; Cd as in text.

14 ^b) T₁ G₅ यज्ञैर् (for सत्रैर्). Ś₁ M₁ वर्षसहस्र- (M₁ 'स्त्रि'कैः; K₈ V₁ B_{1.8-8} Dn D_{8.5.8} वर्षगणान्वहून् (B₁ 'गानपि'); B₂ D_{1.2.4} M₂ वर्षसहस्रिकैः (D₄ 'स्त्रशः'). — ^a) K₂ इष्टं संप्रतिपत्तये; K₈ N₁ V₁ B D धर्म (D_{2.5} धर्म; D₄ सिष्टं) संप्रति; S शिष्टानां प्रति; Cd Cnp as in text. Cv cites प्रतिपत्तये.

15 ^a) N₁ V₁ B (except B₈) D यूपान्. — ^b) Ś₁ 'भासुराः. K_{1.3.4} चैत्या (K₈ 'त्यां) आश्राप्यतिभासुराः; K₂ B₈ चैत्याश्चापि (B₈ 'आसन्) हिरण्मयाः; N₁ चित्राश्राप्यतिभास्वरान्; V₁ B₁₋₈ D चैत्यां आश्राप्यतिभास्वरान् (D_{1.2.4} 'आप्य-तिभासुरान्; D₈ 'श्च प्रतिभासुरान्; D₈ corrupt); S तस्य चित्रा (G_{1.2} तस्य चित्या; G₈ M₁ तस्य चित्य; G₈ तस्याश्चित्या; M₂ तत्र चित्य) आश्राप्यतिभास्वराः. On चित्या: cf. 11^b. — ^c) K₈ शात (for यत्र). S सहस्राणां. — ^d) B₁ (mas in text).₈ D_{1.2} प्रयुतान्यर्बुदानि च (epic tag = 1. 31. 18^b; 47. 23^b; 52. 2^b; etc.); S अर्बुदानि जनार्दनः.

16 ^b) K₂ G_{4.6} गदाशङ्खं. — After 16^{ab}, T₁ G₈₋₈ ins.:

32* तस्माद्गिरेरुपादाय शिलाः सुरचिराः शुभाः ।

— ^a) K₈ D₈ स्फटिकं. — ^a) = 3^b. N₁ आसाद्य; S (by transp.) आसीद्यद् (G₂ आसीद्वा). — ^c) B D_{8.6} किंकरीः. — ^f) K₈ हि (for तन्). V₁ B Dn D_{8.5.6} यदरक्षन्महन्नं. — After 16, V₁ B D (except D₄) ins.:

33* तदगृह्णाम्यस्तत्र गत्वा सर्वं महासुरः ।

17 B₈ damaged. — ^a) V₁ B_{2.4.8} Dn D_{1.5.8} G₈ M च (for तु). — ^b) S पार्थाय (for सोऽसुरो). Dn₈ D_{8.4} सभामप्रतिमां तदा. — ^d) D_{8.4} मयः (for शुभाम्). Ś₁ K दिव्यां चक्रे सभां मयः.

18 ^b) D_{8.4} T₁ G_{4.6} M₁ transp. प्रवरां and प्रददौ. B₈ प्रवरौ (for 'ददौ). K₂ ददौ शङ्खं महास्वनं; G₈ प्रययौ

तदाहृत्य तु तां चक्रे सोऽसुरोऽप्रतिमां सभाम् ।

विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्यां मणिमयीं शुभाम् ॥ १७

गदां च भीमसेनाय प्रवरां प्रददौ तदा ।

देवदत्तं च पार्थाय ददौ शङ्खमनुत्तमम् ॥ १८

सभा तु सा महाराज शातकुम्भमयद्रुमा ।

दश किङ्कुसहस्राणि समन्तादायताभवत् ॥ १९

यथा वह्नैर्यथार्कस्य सोमस्य च यथैव सा ।

आजमाना तथा दिव्या बभार परमं वपुः ॥ २०

परमां तदा. — ^a) N₁ V₁ B_{4.8} Dn D_{8.6} चार्जुनाय (for च पार्थाय). K₂ धनंजयाय दैत्यैर्. — ^a) K₂ देवदत्तं सुवर्चसं; V₁ B D (except D_{8.4}) शङ्खप्रवरमुत्तमं. — After 18, V₁ B D T₁ G₈₋₈ ins.:

34* यस्य शङ्खस्य नादेन भूतानि प्रचकम्पिरे ।

[G₈ शब्दस्य (for शङ्खस्य). B₂ D_{1.2} शब्देन (for नादेन). G_{8.4.6} यस्य शब्दनिनादेन. T₁ G₈₋₈ सर्वलोका (G_{8.6} 'भूता')-श्वकम्पिरे.]

— Lines 16^a-18^b of adhy. 1 are repeated (with v.l.) in T₁ G_{8.8} after 34*, in G_{1.2} M after 18, in G₈ after 19^{ab} [v.l.: 16^{ab}] S (except M₁) किंचिद्. G_{8.6} आश्वास्य. S (except G₈ M₁) विचिंत्य (for प्रचिंत्य). — 17^{cd}) S सर्वतुंगुणसंपन्नां दिव्यरूपामलंकृतां. — 18^{ab}) G_{8.5} तदा विभुः (for सहस्रशः).]

19 S (except G₈) om. 19^{ab}. — ^a) N₁ V₁ B₂₋₈ Dn D_{8.6} च सा; B₁ D_{1.2} सा तु (by transp.). K₂ तथा दिव्यां सुदीप्तां च; G₈ सा सभा भामिनीसंभा. — ^b) Ś₁ शातकौभं; B₈ शातकुम्भमयी तदा; D_{1.2} शातकुम्भमहाद्रुमा. — After 19^{ab}, G₈ repeats 16^a-18^b of adhy. 1 (cf. v.l. 18). — ^d) D₄ परितो (for आयता).

20 ^a) B_{2.8} D_{1.2} महेंद्रस्य; S प्रभा चा (G₁ प्रभाया; G_{2.4} प्रभया)भेर् (for यथा वह्नैर्). — ^b) N₁ (1 gloss) चंद्रस्य (for सोमं). Ś₁ यथै[व] भाः; N₁ B Dn D_{2.5.8} T₁ G₈₋₈ M₁ यथा स (T₁ G₄₋₈ प्र)भा; V₁ यथाभवत्; G_{1.2} M₂ यथैव ह. See Addenda. — ^c) N₁ राजं; G₄ शोभं (for आजं). Ś₁ K V₁ B₄ Dn D_{8.5} तथात्यर्थ; B₈ damaged; D_{4.6} यथात्यर्थ; G₂ यथा दिव्या; G₈ परं दिव्या. — ^d) N₁ B_{1.2.4} D दधार; V₁ B_{8.6} विभ्रली (for बभार). D₁ वपु (for वपुः). S सा चित्रा परमा (G₂ चित्रा परमया) बभौ.

21 ^a) V₁ B_{4.8} Dn D_{8.6} अग्नि (for प्रति). G₈ प्रहसन्निव तेजोभिः. — ^b) Ś₁ D_{1.2.5} भासुरां; K₂ भास्वराः

प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वराम् ।
 प्रबभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वर्चसा ॥ २१
 नगमघप्रतीकाश्च दिवमावृत्य विष्टिता ।
 आयता विपुला श्लक्षणा विपाप्मा विगतक्लमा ॥ २२
 उत्तमद्रव्यसंपन्ना मणिप्राकारमालिनी ।
 बहुरत्ना बहुधना सुकृता विश्वकर्मणा ॥ २३
 न दाशार्ही सुधर्मा वा ब्रह्मणो वापि तादृशी ।
 आसीद्भूषेण संपन्ना यां चक्रेऽप्रतिमां मयः ॥ २४
 तां स्म तत्र मयेनोक्ता रक्षन्ति च वहन्ति च ।

सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः ॥ २५
 अन्तरिक्षचरा घोरा महाकाया महाबलाः ।
 रक्ताक्षाः पिङ्गलाक्षाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः ॥ २६
 तस्यां सभायां नलिनीं चकाराप्रतिमां मयः ।
 वैदूर्यपत्रविततां मणिनालमयाम्बुजां ॥ २७
 पद्मसौगन्धिकवतीं नानाद्विजगणायुताम् ।
 पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्ममत्स्यैश्च शोभिताम् ॥ २८
 स्रपतीर्थामकलुषां सर्वर्तुसलिलां शुभाम् ।
 गोमतेऽहो चोद्धूतैर्मुक्ताविन्दुभिराचिताम् ॥ २९

C. 2. 90
B. 2. 3. 32
K. 2. 3. 35

K₄ D₈ भास्वरं; Ñ₁ भास्वतः; B₈ भासुरा; D₄ भास्वरी;
 T₁ भास्करा; G_{1.2.6} M भास्वती. — °) G₈ बभौ सा.
 — °) V₁ B_{1.3.4} Dn₁ D_{8.6} तेजसा; Cd वर्चसा (as in
 text).

22 °) K₂ Ñ₁ V₁ B D नवमेघ°; G₈ नगमेघप्रकाशेन.
 — °) K_{1.4} D₂ तिष्ठती; K₂ B_{1.2.6} D₁ T₁ G₄₋₆ तिष्ठति;
 K₃ B₃₋₅ Dn₁ D₃₋₆ धिष्टिता; Cn as in text. — °) G₈
 आगता. Ś₁ K D₄ विमला (for विपुला). V₁ B₃₋₆ Dn
 D_{8.5.6} M₂ रम्या; G_{1.2} सक्ता (for श्लक्षणा). T₁ G₄
 आयता विपुलश्लक्षणा. — °) Ñ₁ T₁ G₃₋₆ M₁ विपापा;
 D₂ corrupt; G_{1.2} विमला; Cd विपाप्मा (as in text).
 K_{2.8} Ñ₁ B_{1.2} विगतज्वरा. V₁ B₃₋₆ D_{8.5.6} Cn p
 विचित्रमणि(B₄ 'मान')वेदिका. ✽ Cd: विक्लमा विगच्छति
 क्लमः श्रमो यस्यां । Cn: व्यूढास्त्वत्र विचित्रमणिवेदिकेति पाठं
 कल्पयन्ति । ✽

23 °) Ś₁ K Ñ₁ उत्तम(Ñ₁ 'मा')द्रव्यसंछन्ना. — °)
 K₂ D_{8.4} मणिप्राकारतोरणा; V₁ B_{1.2.4.6} Dn D_{8.6}
 रत्नप्राकारमालिनी; B₅ यनप्राकार * * * ; G_{1.2} मणिप्रवरमा.
 Cn cites प्राकारतोरणा, Cn p 'मालिनी (as in text).
 — °) V₁ B (except B₂; B₅ damaged) Dn D_{8.6}
 बहुचित्रा. V₁ D₈ G₈ बहुविधा; Cd 'धना (as in text).
 — °) Ś₁ K Dn₂ D_{8.4} निर्मिता; D₅ विकृता (for
 सुकृता).

24 °) K₂ न शक्रस्य; V₁ B₃ Dn (erroneously)
 D_{8.6} न सा(V₁ शा)स्वती; B₈ T₁ G_{8.6} न तादृशी; D₂
 न दाशार्ही; G₁₋₄ त्रिदशानां. B₈ वै (for वा). Cn cites
 दाशार्ही (as in text); Cn p सास्वती! — °) B₄ Dn D_{2.8}
 वाथ (for वापि). D₁ ब्रह्मलोकापि तादृशी. — °) V₁
 B (except B₂; B₅ damaged) Dn D_{8.6} सभा रूपेण;
 G₈ नासीद्भूषेण; G₈ M आसीद्भूषेण. K₂ संछन्ना. — After
 24°, K₁ ins.:

35*

शंभोर्वाध महात्मनः ।

अतीव रूपसंपन्नां.

— °) T₁ तां (for यां). N (except K₂ D₈) मतिमान्
 (for ऽप्रतिमां).

25 G₈ om. (hapl.) 25^a-27^b. — °) K₁ तां च;
 B₄ तस्यै (for तां स्म). T₁ च दिव्या; G_{1.2} M स्म दिव्यां;
 G₄ सुदिव्यां; G₅ सुतत्र (sic); G₆ स्म दिव्या (for स्म तत्र).
 B₈ 'नोक्तां. — Ś₁ K₁₋₈ D_{8.4} transp. 25^b and 25^a.
 — °) T₁ रक्षितां च. B₈ हरन्ति च; G_{4.6} वहन्त्यधः (for
 वहन्ति च). — °) T₁ G_{1.2.4.6} अष्ट (for अष्टौ).

26 G₈ om. 26 (cf. v.l. 25). — °) B_{3.4.6}
 अन्तरिक्ष°. — °) G_{1.2} राक्षसाः (for रक्ताक्षाः). — °) B₁
 D_{8.4} शंकुकर्णाः.

27 G₈ om. 27^{ab} (cf. v.l. 25). — °) Ś₁ K B_{1.8}
 D_{1.2.4} मतिमान् (for [अ]प्रतिमां). — °) K₁ D_{8.4} वैदूर्य-
 पत्ररचितां; B (B₅ damaged) M वैदूर्यपत्रविततां (B₂
 'पत्रैर्जलजैः; B_{3.6} 'चित्रपत्रां तां); D_{1.2} वैदूर्यपत्रैर्जलजैः;
 T₁ 'र्यचित्रपर्यतां; G_{1.2} 'र्यपत्रैर्विततां. Cn cites वैदूर्य-
 — °) B_{1.8.6} Dn D_{8.6} T₁ Cn p मणिनालोज्ज्वलांबुजां;
 G M मणिनालांबुजां शुभां (G_{1.2} 'नालां शुभांबुजां; G₈ M
 'नालशुभांबुजां); Cn as in text.

28 °) V₁ B (except B₁; B₅ damaged) Dn
 D_{1-2.5.6} G_{8.6} Cn p है (V₁ B_{2.4} D₂ हे) मसौगन्धिकवतीं
 (D₁ 'नां); Cn as in text. — °) K Dn₂ D_{8.4} G₈
 नानाद्विजगणैर्युतां; V₁ B_{3.4.6} राजहंसनिधेवितां; B₅ dama-
 ged. — °) G_{1.2} प्रकुलैः (for पुं). — °) K₈ Ñ₁ V₁ B
 D (except D_{8.4}) G₄ कूर्मैर् (for कूर्म-). V₁ B (except
 B₁) D कांचनैः (for शोभिताम्).

29 B_{1.5} m read 29^{ab} as in B Dn etc., and also
 as in text. — °) K₂ तपनीयाम्; K₄ सूर्यतीर्थाम्;
 T₁ G₃₋₅ रम्य°; G_{1.2.6} M₁ सुख°; Cd सूप° (as in text).

C. 2. 81
B. 2. 3. 33
K. 2. 3. 36

मणिरत्नचितां तां तु केचिन्म्येत्य पार्थिवाः ।
दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तऽज्ञानात्प्रपतन्त ॥ ३०
तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्ता महाद्रुमाः ।
आसन्नानां विधा नीलाः क्षीतच्छाया मनोरमाः ॥ ३१
काननानि सुगन्धीनि प्राकरिण्यश्च सर्वशः ।

हंसकारण्डवत्ताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३२
जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः ।
मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्स्म निषेवते ॥ ३३
ईदृशीं तां सभां कृत्वा मासैः प्राकृतैः ।
निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवदय ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

४

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः ।

अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः ॥ १

घृतपायनेन मधुना मह्यैर्मूलफलैस्तथा ।

V1 B D चित्ररूप (Dn: °रूपा) टिकसोपानां. — °) Ks D1.2 सर्वत्रसलिलां (Ks °ललितां); N1 सुखं; V1 B Dn Ds-6 निष्पंक; Gs सर्वतुङ्गसुमां. — °) B2 Ds माहतेनेव. K1 उद्धतैर; Ks चोद्धतैर (for चोद्धतैर). V1 B2-6 Dn Ds-6 मंदानिलसमुद्ध (Ds.4 °ज्जुतां; D1 माहतेन समुद्धतां. — °) V1 आवृतां; D1 आर्षितां (for आचिताम्). — V1 B D ins. after 29 (B1 after 30^{ab}):

36* महामणिशिलापट्टबद्धपर्यन्तवेदिकाम् ।

[B1.3.1. °शिलापट्ट (B1 °पर्ण) बद्धयंत्रसुवेदिका; B2 °शिलापट्ट-बद्धयंत्रसुवेदिका; D1 °शिलापट्टबद्धपर्यन्तवेदिकां.]

30 B1 reads 30 twice: first time as in text (with v.l.) and second time as in B2.6 etc. — °) B2 damaged. S1 K4 G2.2 M मणिरत्ना (K4 °रत्न) चितां; B1 (first time) महारत्न. B1 (first time) D1.2 मानवाः (for पार्थिवाः). V1 B1 (second time).s.6 Dn Ds.5.6 अभ्येत्य मानवाः केचिद्द्रुमापि न विजानन्ते. Cn cites all of 30^a and अभ्येत्य of 30^b as in text! — °) K1 Ds नाभ्य (D2 °भि) जानन्तस; K2 न अभ्यजानन्त; B1 (first time) नाभिजानन्ति. S दृष्ट्वा न स्म (T1 G1.2.5 न सं-) प्रजानन्ति. K2 तेजसा (? read तैजसा, i. e. तेऽज्ञसा) (for तेऽज्ञानात्). S1 K D4 प्रापतन् (for प्रपतन्ति). K1.4 द्रुतं; K2 भुवि; Cd उत (as in text). V1 B1 (second time).s.6 Dn Ds.5.6 तेजानात्प्रप (V1 तेना-ज्ञानात्प्रप) तंति स्म नरा विभ्रांत (V1 °ब्रह्म) चेतसः; D1 दृष्ट्वा तां नाभिजानन्तस्तेजोभिप्रतपन्त्युत.

31 K1 om. 31^{ab}. — °) G1.2 अस्यां (for आसन्). K2 B Dns कीलाः (sic) (for नीलाः).

32 °) N1 कांचनानि (for कानं). — °) V1 B2.6 सहस्रशः; G1 M1 च सर्वतः. — After 32^{ab}, K4 reads

33^{ab}-34^{ab}. — 32^{ab} = (var.) 1.199.45^{ab}; etc. — °) V1 B (except B2; B2 damaged) Dn Ds.6 हंसकारण्डवोपेताः; T1 Gs-5 भृंग (Gs.4 हंस) कारण्डवाकीर्णाः. — °) T1 (before corr.) G (except Gs) °कृजिताः (for °शोभिताः).

33 °) N1 G2 मत्स्यानां; V1 B (B2 damaged) D (except D4) पद्मानां (for माल्यानां). — °) G1.2 सर्वतः. — °) K2 T1 G1.2.6 च; Ks D1.4 स; Ds.5 सं; Gs.4 सु (for स्म). B1 पाण्डवानभिसेवते. — After 33, Gs-5 ins.:

37* अष्टौ तानि सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः ।

अयस्मयप्रहरणाः शूलमुद्गरपाणयः ।

उपगूढाः प्रनृत्यन्ति रमयन्ति स्म पाण्डवान् ।

प्राकरेण परिक्षिप्तां रत्नजालविभूषिताम् ।

34 °) S1 तादृशी. — °) Gs तादृशीश्च चतुर्दशैः. Cd cites परि (as in text). — °) K2 T1 G1-5 M1 (inf. lin. as in text) निर्मितां; Ds धिष्ठितां. — °) B D1.2.5.6 T1 G1.2 M2 राजन् (for राज्ञे).

Colophon. — Sub-parvan: N1 V1 सभाक्रिया; T1 G4 संभव! — Adhy. name: S1 Ks N1 B4 Gs सभा-निर्माणं; V1 B1-8.5.6 सभावर्णना; D1.2 °वर्णनं; Ds.4 °निवेदनं; M °करणं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (sec. m.).2.2 N1 V1 Dn Ds S 3 (as in text). — S'loka no.: Ks.2 Dns 37; D1.2 38.

4

1 Gs om. the ref. — After the ref., S ins. (G1 om. lines 7-8):

अहतैश्चैव वासोभिर्माल्यरुचावचैरिति ॥ २
 ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः ।
 अप्याहवापस्तत्रासीदिवस्पृगिव भारत ॥ ३
 वादिर्दिविर्गीतैर्गन्धैस्त्वष्ट्रैश्चैव ।

पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो देवतानि निवेद्य च ॥ ४
 तत्र मल्ला नटा झल्लाः सूता वैताः कास्तथा ।
 उपतस्थुर्महात्मानं समरात्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५
 तथा स कृत्वा पूजां तां भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।

C. 2. 103
 B. 2. 4. 8
 K. 2. 4. 14

38* तां तु कृत्वा सभां श्रेष्ठां मयश्चाभ्यर्चयत् ।
 भूतानां च महावीर्यो ध्वजाग्रे किकरो गणः ।
 तव विष्कारघोषेण मेघवज्रिनदिष्यति ।
 अयं हि सूर्यसंकाशो ज्वलनस्य रथोत्तमः ।
 इमे च दिविजाः श्वेता वीर्यवन्तो हयोत्तमाः । [5]
 मायामयः कृतो ह्येष ध्वजो वानरलक्षणः ।
 असज्जमानो वृक्षेषु भूमकेतुरिवोच्छ्रितः ।
 बहुवर्णं हि लक्ष्येत ध्वजं वानरलक्षणम् ।
 ध्वजोत्कटं ह्यनवमं युद्धे ब्रह्मसि विष्ठितम् ।
 ह्युक्त्वालिङ्ग्य बीभत्सुं विस्मृतः प्रययौ मयः । [10]

[After line 1, M1 ins.:

39* एषा सभा सव्यसाचिन्ध्वजोऽयस्ते भविष्यति ।
 — (L. 3) G1 विस्फारः. — (L. 7) T1 G2 आसज्जमानो.
 G2-4 M धूमराजिर् (G2 M1 'शिरः). M1 इवोत्थितः.
 — (L. 8) G2 M2 'वर्णं तु; G4 'वर्णानि. T1 वक्ष्यंति; G2. 4
 M1 (inf. lin.). 2 लक्ष्यंति; G5 रक्ष्यंति; G6 चक्ष्यंत; M1 दृश्यंति.
 — (L. 9) G1 हि नवमं; G2 तव रथं. G4 निष्ठितं. — (L. 10)
 G4 विस्मृत्य (for 'ष्टः).]
 — ^a) Ñ1 V1 B3-6 Dn D5. 6 तस्यां चक्रे (by transp.);
 B1. 2 D1. 2 चक्रे तत्र. Ś1 K D5. 4 पार्थो (for राजा).
 — ^{1st} damaged in B5. — ^o) V1 B5. 4. 6 D (except
 D1. 2) भोजयित्वा तु (D4 स) (for 'यामास). — ^a) K2
 B6 युधिष्ठिरः; B2. 4 D4. 6 G4. 5 नराधिप.

2 D4 reads 2^{ab} first as in text (v.l. मक्षैर्),
 and then as in Dn. — ^a) Hypermetric! G1. 2. 6 M
 शुचिना (for मधुना). K4 वृतपायसमधुना; V1 B5. 4. 6
 Dn D5-6 साज्येन (D5 साज्येन) पायसेनैव (B5 'नाथ);
 B1. 2 D1. 2 वृते (D1. 2 घने) न पयसा चैव; B5 damaged;
 T1 G5-6 परमाक्षेन शुचिना. — ^b) K2. 8 D4 (first time)
 मक्षैर्; B1 बहु- (for मक्षैर्). Ñ1 मूलैः (for मूल).
 V1 B (B1 marg.; B5 damaged) D मधुना मिश्रितेन च;
 S मोदकैश्च (G1. 2 'कैः स) फलैस्तथा. — After 2^{ab},
 V1 B D ins.:

40* मक्षैर्मूलैः फलैश्चैव मांसेभ्यो राहहारिणैः ।

V1 B D cont.: S (T1 om. lines 2-3; see Addenda)
 ins. after 2^{ab}:

41* कुरुसरेणाथ जीवन्त्या हविष्येण च सर्वशः ।
 मां भकारिर्विविधैः साक्षैश्चापि तथा नृप ।

चोष्यैश्च विविधै राजन्पेयैश्च बहुविस्तरैः ।

[(L. 1) B2. 4. 6 कृषः; D1. 2. 4. 6 कृशः (for कृतः).
 S च (for [अ]य). — (L. 2) G1-5 M भक्ष्यः (for मांसः).
 G6 भक्ष्यभोज्यप्रकारैश्च. B8 चक्ष्यैः; G1-5 M लेक्ष्यैः; G6 फले
 (for खाद्यैः). D1 G1-2. 6 नृपः. — (L. 3) G1. 4 चूष्यैश्च;
 G6 शोष्यैः.]

— T1 om 2^{ad}. — ^o) B1. 2. 5. 6 (m as in text) आहतैः;
 Cd अहतैः (as in text). Ñ1 G2. 5. 6 M चापि (for चैव).
 — ^a) B1. 2 D1. 2 तथा (for अपि). S (T1 om.) घनेन
 (G1. 6 M1 रुक्मेण; G2 रौक्मेण; M2 रुक्मेण) च सहस्रशः.
 — After 2, V1 B (except B2) D S ins.:

42* तर्पयामास विप्रेन्द्रास्त्रानादिग्रन्थः समागतान् ।

3 Ś1 B2 om. (hapl.) 3^a-4^b. — ^a) K1. 2. 4 B4
 D1. 2. 4 तेषां (for तेभ्यः). — ^b) K2 Ñ1 V1 B2-6 Dn
 D5. 5. 6 पुनः; B1 तथा; D1. 2 तदा (for प्रभुः). — ^a) K2. 8
 D4 T1 G1-5 M1 दिवि (T1 'व्य) स्पृक्. S कीर्तिवर्धनः (for
 इव भारत). Cf. 1. 1. 78^d.

4 Ś1 K2 B2 om. 4^{ab} (for Ś1 B2, cf. v.l. 3).
 See Addenda. — ^a) B1 G M गंधैर्; Dn D1. 2
 दि (Dn2 द्र) ध्यैर् (for गीतैर्). — ^b) B1 दिव्यैः; G2-6
 माद्यैः (for गन्धैः). G6 चोक्षा (for उक्षा). B1 D1. 2
 तथा (for अपि). T1 गंधैर्धूपैश्च रामभिः; G1. 2 M माद्येनो-
 चावचेन च. — ^o) G5 अपूजयत् (for पूजयित्वा). K2
 द्विजश्रेष्ठान्; B1 सुरश्रेष्ठो. Note loose construction
 (nominativus pendens)! — ^a) K2 G1. 2 निवेद्य.
 B1. 8 D1. 2 देवताः संनिवेद्य च.

5 ^a) K2 मल्लनटाः; G2 मल्लानटाः; G3 मल्लानटाः.
 Cd.n cite मल्लाः (as in text). Ś1 जल्लाः; K1 D5 चैव;
 B2 मल्लाः; Dn (!) रल्लाः; D5 (marg. sec. m. as in text)
 गल्लाः; T1 वल्लाः; G2 फल्लाः; G3 सर्वैः; C7 हल्लाः (gloss:
 नानावायुकुशलाः); Cd.n झल्लाः (as in text). — ^b) T1
 G2-5 सूतमा (G4 'ता मा) गधवंदिनः; G1. 2. 6 M सूतमा (G1. 6
 'ता मा) गधकैः सह. — ^a) Ś1 ससरात्रः; K2 D4 धर्मराजः;
 B1m Dn D5. 5. 6 धर्मपुत्रः; M1 ससरात्रं.

6 ^a) Ś1 K D4 (partly corrupt) transp. पूजां
 and तां. S तथा स पूजां तां (T1 स पूजितां; M1 प्रवेक्षणं)
 कृत्वा. — ^b) K2 पार्थिवः (for पाण्डवः). — ^o) T1 G1. 2
 धर्मात्मा; G2 दिव्याय (for रम्बायां). — B2 om. from 6^d

2. 103
2. 4. 6
2. 4. 14

तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शक्रो यथा दिवि ॥ ६
सभायाः पयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते ।
आसांचक्रुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ॥ ७
असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः ।
अर्वावसुः सुमित्रश्च भैत्रेयः शुनको बलिः ॥ ८
बको दाल्भ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुक्रः ।
सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ॥ ९

up to दाल्भ्यः (in 9^a).

7 B₂ om. 7 (cf. v.l. 6). — ^b) B_{1.3.4} चासते (for आसते). Ś₁ K₂ पाण्डवान्समुपासते; K_{1.8} N₁ B₆ D₄ पाण्डवैः स सह (B₆ 'दा')सते; V₁ पाण्डवैः स महामते; S पाण्डवैश्च सहा (T₁ 'भा')सिरे. [Note varied attempts to eliminate hiatus, which was certainly in the original.]

— ^a) S नानादेश्याः (T₁ 'दिग्भ्यः') समा (G₅ सभा)गताः.

8 B₂ om. 8 (cf. v.l. 6). — ^a) Cf. 1. 48. 8^a. G₅ सूर्यः (for सत्यः). — ^b) K₁ सूर्यमाली; N₁ V₁ B (B₂ om.) D (except Dn₂ D₄) सर्पिमाली. D₂ महाशिराः. S सुमाली चाप्यथांगिराः. — ^c) K₄ अर्वावसुः; D₂ अद्य D₅ आर्चो; G₂ दुर्वासाश्च. — ^d) T₁ G_{2.5.6} M₂ शौनको. K₈ B₂ G_{1.2.5} M बली; D_{1.2} G₅ बलः; T₁ बलि. — After 8, S ins.:

43* आत्रेयः कण्वजठरौ मौद्गल्यो हस्तिकाश्यपौ ।

[With prior half cf. 1. 48. 8^a. — G_{1.2} खण्डरौ; G₃ कण्वकचौ; G_{4.5} कठरौ; G₆ कश्यपौ.]

9 B₂ om. up to दाल्भ्यः (cf. v.l. 6). — ^a) K_{2.8} बकदाल्भ्यः (K₂ 'दा'भ्यः); G_{1.2} M बकोदाल्भ्यः; G₅ बको दाल्भ्यः. — ^c) Cf. 1. 57. 74^a. K₁ Dn₁ D₈ G₆ पैलो. — ^d) K₁ तथा वसुः; K₂ तथैव ते; K_{8.4} तथा च ये. S (except T₁) वैशंपायन एव च (cf. 1. 57. 75^b).

10 ^a) Ś₁ K V₁ D₈₋₅ G₅ तैत्तिरिः. — ^b) K₁ सुसुतो; K₈ सुमंतो; T₁ G_{4.5} सुदेवो; G₁₋₃ M₁ संयु (G₈ 'य')तो; G₆ M₂ संयुक्तो (for ससुतो). S (except M₂) रोम (for लोम). — After 10^{ab}, G₃ ins.:

44* सत्याषाढश्च दुर्वासा भारद्वाजस्तथैव च ।

शुनःशेफो वसिष्ठश्च कण्वरुद्रहालकस्तथा ।

श्वेतकेतुः सहस्रैव कपर्दी चाश्वलायनः ।

बोधायनो भरद्वाज आपस्तम्बस्तथैव च ।

— ^c) A few MSS. असु (for अप्सु). Ś₁ N₁ 'होमश्च; K B_{1.2.4.5} (m as in text) D (except Dn₁) 'होमश्च; T₁ G₈₋₅ 'जातश्च; M 'हो' (M₂ 'हो')म्योय. — ^d) K_{1.4} V₁ B_{1.8-5} Dn D₄₋₅ अणी; K₂ D₈ T₁ G₁ अणि; B₂ D_{1.2}

तित्तिरियोश्चवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः ।

अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च आणीमाण्डव्यकौशिकौ ॥ १०

दामोष्णीषस्त्रैवणिश्च पर्णादो घटजानुकः ।

मौज्जायनो वायुभक्षः पाराशर्यश्च सारिकौ ॥ ११

बलवाकः शिनीवाकः *सुत्यपालः कृतश्रमः ।

जातूकर्णः शिखावांश्च सुबलः पारिजातकः ॥ १२

पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः ।

कण्वो; G₂₋₅ M आणि- (for आणी- as in Ś₁ K₂ N₁). See Addenda.

11 ^a) N (except K₃; B₅ damaged) त्रैबलिश्च (Ś₁ D₆ त्रैबलि; D₁ त्रैबली च; D₄ त्रिवर्णिश्च); S त्रिषव- (M₁ 'प')णः. See Addenda. — ^b) K₂ शूकर्णाजो (hypermetrio); G₂ पर्णादो; M₁ वर्णादो. K₁ D₅ घटजानुजः; D₈ 'काः; G₁ घटजानुकः; G_{5.6} घटजानुगः. D₁ पर्णादो घेजटाहुकाः. — ^c) G₄ मुंजायनो. B_{1.2} Dn D_{3.6} वायुभक्ष्यः. K₂ परासर्योथ सुनकः. — ^d) N₁ V₁ B (B₅ damaged) D सारिकः (B₆ D_{5.6} शारिकः; Dn₂ सारकः); S हारितः. K_{1.3.4} पारासर्याश्च सारि (K₃ 'र')कौ; K₂ कौजायम्योथ सारिकः. See Addenda.

12 ^a) Ś₁ D₄ चल; N₁ V₁ B_{1.4} Dn D₁ बलि; B_{2.3.6} बली; B₅ damaged; D₂ वल; D₈ बाली; D_{5.6} वलो (for बल). N₁ V₁ B_{3.5.6} शिलीवाकः; B₁ सत्यपालः (see below); B₄ Dn D_{1.2} सिनी (for शिनी). K बलवाकशिनीवाकौ (K₂ 'कः शिनी चैकः; K₃ 'कशिनावाकौ; K₄ 'कोश्विनीवाकः); S शी (G₂ नी)लवानश (G₆ 'वाञ्जिशि). निर्घाता (G₃ 'तः). — ^b) Ś₁ सुत्यपालः; K₁ B_{2.3} Dn₁ D_{3.6.6} सत्य; K₂ शूलपाणिः; K₃ D₄ मृत्युपालः; K₄ S शून्य (G₈ श्रत्य); N₁ B_{4.5} Dn₂ D_{1.2} सत; V₁ सन्यदानः; B₁ शिलीवाकः (see above); B₆ वज्रपालः (for *सुत्य). [Though nowhere precisely recorded, सुत्यपालः seems almost certain.] D₄ T₁ G₈₋₅ कृतश्रमः. — ^c) K₂ D₄ जातु (D₄ 'तू')कर्ण्यः; D_{1.8} T₁ G_{1.3.4} M जातु (D₁ M 'नु')कर्णः; G₂ जातुकर्णिः. — ^d) K₂ सुपर्णः; K₃ गालवः; K₄ मालवः; N₁ व्यालश्च; V₁ B₈₋₅ Dn D_{8.5.6} आलंबः; D₁ भुवनः; S प्रलंबः (for सुबलः). [Metathesis of ब and ल.]

13 ^a) K₄ च्यवन (for पर्वत). N₁ B₄ महाबाहो; G₄ तथाभागो. — ^b) K_{2.4} B_{1.2.5} D (except D₄) महा (for तथा). — After 13^{ab}, D₂ reads 11^{ab}. — ^c) N₁ V₁ B_{1.6} T₁ सावर्णि; B_{2.4.5} Dn₁ D_{8.5.6} सावर्णो; G₆ स्वपरो (for सावर्णिर्). — K₂ om. 13^d-25^e.

य वित्रपाणिः सावर्णिर्भाकिर्गालवस्तथा ॥ १३
 जङ्घाबन्धुश्च रैभ्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः ।
 हरिबभ्रुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः ॥ १४
 कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः ।
 पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः ।
 कर्करो वेणुजङ्घश्च कलापः कठ एव च ॥ १५
 मुनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः ।
 एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ १६

उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः ।
 कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः ॥ १७
 तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते ।
 श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः ॥ १८
 संग्रामजिदुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान् ।
 कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकक्षापराजितः ।
 काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः ॥ १९
 सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः ।

C. 2. 117
B. 2. 4. 23
K. 2. 4. 29

— ^a) B₃ जालुकिर; B_{om} भालुकिर; D_{1.2} भालुकीर (D₁ 'की); T₁ G₅ वालुभिर; G_{1.2} चालुकिर; G₄ चालुग(!). K₃ गालुकिस्; K₄ भार्गवस्; D₅ दानवस् (for गालवस्). D_{n1} भानुकिर्दालवस्तथा; G₅ corrupt.

14 K₂ om. 14 (cf. v.l. 13). — ^a) Ñ₁ जंघामन्धु; G M जंघाबंधं (G₅ जंघश्चंद्र; M₂ जंघाबद्ध). — ^b) K_{1.3} D_n (1) D₁ कोपवेगश्च वा; K₄ B_{4.6} D₄ कोपवेगस्तथा; B₅ damaged; D_{3.5.6} कोपवेगश्रवा; G_{1.5.6} M कोपो (G₅ गोप; G₅ को नु) वेगश्रवा. — ^c) Ś₁ हरिबभ्रुश्च; Ñ₁ परिवक्; V₁ हरिबक्; B हरिबभ्रु; S प(M₁ व)रिबभ्रु(G₅ 'भ्र)श्च. — ^d) K₄ चक्रमाली; D_{1.2} वभ्र; D₅ बभ्रुमालिः.

15 K₂ om. 15 (cf. v.l. 13). — 15^{ab} is damaged in B₅. — ^a) K_{1.4} Ñ₁ V₁ B D_{n1} D_{2.4.6} काक्षीवान्; T₁ कक्षि; M₂ कक्षीवाण्. K₁ उसिजश्चैव; K_{3.4} औसिज; Ñ₁ उषिज; B_{1.2.6} D_{1.2} कुशिक; B₃ ऋषिज; D₃ कुटिज; D₅ ऊषिज. — ^b) Ś₁ has lacuna between ना and गौ. K₄ नासिकेतोथ; D₃ G₃ नाचिकेतश्च. V₁ B_{4.6} शौनकः (for गौतमः). — ^c) K (K₂ om.) B_{1.2} D_{1.2} पिङ्गो; T₁ पैल्लो; G₃₋₆ पैगिर; M₁ लैङ्गो; M₂ पैङ्गो. — ^d) G_{1.5} शौण्डिल्य. G₃₋₅ महायसाः. — ^e) K_{1.4} D₄ कर्कटो; K₃ कर्कयो; Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D_n D_{3.5.6} कुक्कु(B_{3.4} D_{3.6} 'कु)रो; B₁ D_{1.2} कुण्डिनो (B₁ 'लो); S कुरो (T₁ कुरवो; G₅ कूररो; G₆ कूरवो; M₁ कुबेरो). Ñ₁ जानुजंघश्च; V₁ B₅ D_n D_{3.5} M₂ वेणुजंघोथ. — ^f) B_{1.2.5.6} D_n D_{3.5.6} G_{1.2} कालाप; D₁ कालेयः. Ś₁ कत; K₁ कच; K₄ B₄ कल; V₁ कंक; D₅ कट (for कठ). — After 15, S ins.:

45* शार्ङ्गरसैलकुप्यश्च पर्णवल्कलस्यैव च ।

[G_{3.4} शार्ङ्गरिस्; M शार्ङ्गकस्. T₁ शैलकुप्यश्च; G_{1.2.6} सैलकुण्डि(G₅ 'भ)श्च; G₅ 'कूप्यश्च. G₄ परि; M₁ (inf. lin.) वणं (for पर्ण).]

16 K₂ om. 16 (cf. v.l. 13). — ^a) Ś₁ K (K₂

om.) D₄ एते वै (for मुनयो). V₁ B₃₋₆ D_n D_{3.5.6} धर्मविद्वांसो; G₅ धर्मरहिता. — ^b) Ś₁ B₁ महा; B₂ जित्वा; B₃ D_{1.2.4} S जिता (for धृता). — ^c) Ś₁ K (K₂ om.) D₄ समागम्य महात्मानः (K_{1.4} D₄ 'नं). — Ś₁ K_{1.4} om. (hapl.) 16^d-17^a.

17 K₂ om. 17; Ś₁ K_{1.4} om. 17^a (cf. v.l. 13, 16). — ^a) B₂ उपासत; B_{4.6} समासते; S उपासिरे. B_{3.4.6} D₁ S (except M₁) महात्मानः. — ^b) G_{1.2} सभामध्ये युधिष्ठिरं; G₅ सभायां मुनिसत्तमाः. — ^c) K₁ प्रवदंतः (for कथं). K₃ दिव्या; T₁ G (except G₃) शुभाः (for पुण्याः). — ^d) K₃ धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः; T₁ G शुचयो धर्मवत्सलाः.

18 K₂ om. 18 (cf. v.l. 13). — ^a) B₁ D_{2.4} T₁ G (except G₄) क्षत्रियाः (or 'या) श्रेष्ठा; B_{3.6} क्षत्रिया राजन्; B₅ damaged. — ^b) M₂ युधिष्ठिरम् (for धर्मराजम्). S (except G_{5.6}) उपासिरे. — ^c) S श्रीमांश्च सुम(T₁ G₅ श्रीमान्बसुर्मे)हात्मा च. — ^d) D₁ पुण्य; G (except G₂) मुचं (for मुञ्जं). G₅ विवर्धनः.

19 K₂ om. 19 (cf. v.l. 13). — ^a) G_{1.2} संग्रामजनमुखश्च. T₁ G₃₋₅ (avoiding hiatus!) 'मुखश्चाप्युग्रं (for 'मुखश्च उग्रं). K₃ सुमुखश्चैव (for उग्रसेनश्च). S भारत (for वीर्यं). — After 19^{ab}, S (except G_{5.6}) reads (with v.l.) 24^{ab}. — ^c) D₄ वज्र; G₅ तक्ष (for कक्ष). — ^d) K_{3.4} क्षप(K₄ 'म)कक्षा; D_{1.2} क्षेमकक्षापरा; G₂ क्षेमकक्ष परा. — ^e) B₅ G₁₋₃ कंबोजराजः. K₄ D_{n2} D_{1-3.5} कमठ; B₅ कृकल; G_{5.6} कपिलः (for कमलः). K₃ T₁ M₂ कांबोजराजकमलः; Ñ₁ V₁ B_{1.2.5} D_{n1} D₅ कंबोजराजः कमठः (B_{1m} कृकलः); B_{3.4} कां(B₄ कं)बोजः कृकलश्चैव. — ^f) D₅ कंपनः स; M₂ कंबलश्च. B₃ महाजरः.

20 K₂ om. 20 (cf. v.l. 13). — ^b) V₁ च; B_{1.5.6} S सः (for यः). — After 20^{ab}, V₁ B D T₁

2. 118 * यथाः रान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा ॥ २०
2. 4, 23
2. 4, 29

जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा

कुन्तिः कुणिन्दश्च किरातराजः ।

तथाङ्गवज्रौ सह पुण्ड्रकेण

पाण्ड्योद्वराजौ सह चान्ध्रकेण ॥ २१

किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा ।

चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः ॥ २२

श्रुतायुधश्च कालिङ्गो जयत्सेनश्च मागधः ।

सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः ॥ २३

केतुमान्वसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्षणः ।

सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः ॥ २४

अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः ।

G1-8 ins.:

46* बलपौरुषसंपन्नान्कृतास्त्रानमितौजसः ।

[B1 D1.2 'संपन्नः. D1.2 कृतास्त्रान्ति (D2 'मि) ततेजसः.]

— °) D1.2 यथा सुतान्; M2 तथा दुरान् (for यथासुरान्).

21 K2 om. 21 (cf. v.l. 13). Owing to damaged fol., 21^{ab} is lost in B5. For B1-4.6 D1.2 see below.

— °) N1 V1 B4m Dn D3-6 मद्रकानां च; T1 G1.2 मत्त (T1 मंत्र) कांतश्च. — °) S1 K3.4 कुंभी; K1 D3 कुंती; S कुणि; (for कुन्ति:). N1 V1 कुलिन्दश्च; B4m कुलिकुं; Dn D3-6 पुलिन्द; G5 किणिद; G6 corrupt. — °) K1.4 B4m Dn2 D4.5 T1 G1.3.4 M2 त (K4 य) थांगवांगौ; K3 यथांगवांगौ; G2 तथांगवकौ. S1 B3.4m.5 D3 पुण्ड्रकेण; T1 G2.5 M1 पौण्ड्रकेण (G2 'न); G1 पाण्डकेण; G3.4 पौण्ड्र; M2 पाण्य. G6 तथांगवकौ च सुपौण्ड्रकौ वा. — °) S1 K (K2 om.) पाण्ड्यश्च राजा; Dn1 पाण्ड्योद्वराजौ. N1 V1 B3.4m.5 Dn D3.5.6 transp. सह and च. B4m D3 [आ]ध्रकेण. S पाण्ड्योत्र (G1.2 पाण्ड्योत्र; G6 पौण्ड्र; M1 पाण्ड्योपि; M2 पाण्योपि) राजा सह केरलेन. — For 21, B1-4.6 D1.2 subst. the foll. Anuṣṭubh lines (B3 subst. lines 1-2 for 21^{ab} and reads 21^{cd} with v.l. as given above):

47* जटासुरो मद्रकश्च राजा कुन्तिः पुलिन्दकः ।

किरातराजश्च तथा वज्रेशः सहपुण्ड्रकः ।

पाण्ड्यश्च राजा सुमहान्ध्रकेण महात्मना ।

[(L. 1) B1 कुंती. B2 कुलिन्दकः. D1.2 राजा कुन्ति (D2 'डी) पुलिन्दकः. — (L. 2) B1.2 D1.2 'पौण्ड्र (B2 'पौण्ड्र) कः. — (L. 3) D1 माद्र (for पाण्ड्य). B2 नलकेश (for अन्धकेण). B3 पाण्ड्योद्वराजौ च सह अन्धकेण etc.] — N (K2 om.) ins. after 21 (B1-4.6 D1.2 ins. after 47*):

48* अङ्गो वज्रः सुमित्रश्च शैब्यश्चामित्रकर्षणः ।

[N1 अङ्गो वङ्गः पाण्ड्यश्च; B1 D1.2 अङ्गो वङ्गश्च पौण्ड्रश्च; B2 वङ्गावङ्गश्च पौण्ड्रश्च; D4 तथांगवांगौ सहिती. S1 K3 B शैब्य (B2 सैन्य) चामित्रकर्षणः; D6 शैब्य आमित्र.]

22 K2 om. 22 (cf. v.l. 13). S1 K (K2 om.)

D4 transp. 22^{ab} and 24^{ab}. — °) B3 शुभश्च; G1.2 च तथा (for सुमना). — °) B3 जव (for यव). — After 22^{ab}, S ins.:

49* पाञ्चालश्च विराटश्च दुमशास्यः पृथुश्रवाः ।

[G4 M2 पांचाल्यश्च; G5.6 पांचालाश्च.]

— S reads 22^{cd}-23^{ab} after 29. — °) N1 वानरो; B चानूरो; D1 चाणूरो; T1 G6 चारणो. B1m D1.2 G3 दे (D1.2 दै) वराजश्च; T1 G6 भोजराज. — °) N1 भैमरथश्च यः; T1 G6 देविरथ (G6 देवरथ) च यः; G1.2 M2 है (G1.2 भै) मरथश्च यः; G3.5 हैमरथोपि च; G4 M1 भैमरथोपि च (M1 'रथस्तथा).

23 K2 om. 23 (cf. v.l. 13). For sequence in S, cf. v.l. 22. — °) S (except G4 M2) शता (for श्रुता). N1 V1 B3.6 विक्रान्तो (for कालिङ्गो). — °) K (K2 om.) N1 V1 B (except B2; B4 damaged) D (except D4) जयत्सेनश्च; T1 G (except G1.2) यज्ञ. — In Dn2 the sequence of 23^{cd}-25^{ab} is: 24^{ab}, 23^{cd}, 25^{ab}, 24^{cd}. — °) B1 Dn (!) सुकर्मा; B3 M1 सुधर्मा. K1 च कृतानश्च (for चेकितान). — N1 om. (hapl.) 23^d-24^a. — °) K1.2 D4 सुरथो (K3 'जो) मित्रकर्षणः; K2 om.; K4 V1 वैदेहोऽथ कृतक्षणः (= 24^b); B (B3 damaged) Dn D1-2.5.6 पु (B3 म; D2 पू) रश्चामित्रकर्षणः (B3 Dn1 D1.2.5.6 'शनः); S मुख्यत्सेनश्च भारत.

24 K2 om. 24 (cf. v.l. 13); G5.6 om. 24^{ab}; N1 om. 24^a (cf. v.l. 23). S1 K (K2 om.) D4 transp. 22^{ab} and 24^{ab}. For sequence in Dn2, cf. v.l. 23. T1 G1-4 M read 24^{ab} after 19^{ab}. — °) G (G5.6 om.) M क्षेमश्च (for केतुमान्). G4 वत्सादानश्च. K1.4 केतुवङ्गः सुदानश्च. — °) T1 G1-3 M1 वैदेहश्च. G4 विदभेश. B1.4 D1.2 वैदेहोऽथ कृतक्षणः. — °) K1 S सुव (K1 G2.6 'श) मां चा; N1 V1 B (B3 damaged) D1.2 निषधश्च. — °) S महारथः (for 'बलः).

25 K2 om. 25^{ab} (cf. v.l. 13). For sequence in Dn2, cf. v.l. 23. — °) G1.2.4 अनूपराजा. — °) K1.4 B1.2 D1.2 क्षेमक (K1 'य) च; G3 क्षेमजिच्च. B3 सुवर्त्तनः

शिशुपालः सहसुतः करुणाधिपतिस्तथा ॥ २५
 वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारः देवरूपिणः ।
 आहुको विप्रथुश्चैव गदः सारण एव च ॥ २६
 अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः ।
 भीष्मकोऽथाहृतिश्चैव द्रुमत्सेनश्च वीर्यवान् ।
 कैकेयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः ॥ २७
 अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः ।

अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः ॥ २८
 तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः ।
 रौक्मिणेयश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः ॥ २९
 एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते ।
 धनंजयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ॥ ३०
 चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 गीतवादित्रकुशलाः शम्भ्यातालविशारदाः ॥ ३१

C. 2. 131
 B. 2. 4. 38
 K. 2. 4. 44

D₄ अदक्षिणः (for सुद^०). B₅ Dn₁ Ds. 5. 6 क्रमजिह्व
 सुदर्शनः. — ^०) Ñ₁ सपुत्रश्च; B₁ सात्वकीकः; G₄. 5 M₂
 दशमीवः (for सहसुतः). T₁ G₁. 2. 6 M₁ शिशुपालदशमीवौ;
 G₈ शिशुपालो (sic) जरासंधः. — ^d) Ś₁ lacuna; S
 करुणा^०; Cd as in text. — After 25, T₁ ins.:

50* पान्थान्धराजौ सहितादं * * न महात्मनाम् ।

26 ^a) K₄ सुरुपा (for वृष्णीनां). Ś₁ K D₂. 4 T₁ G₆
 चापि (for चैव). — ^b) = (var.) 1. 78. 12^b. G₈-s
 काम^० (for देव^०). — ^c) Ś₁ K₈ B₈ आहुको विप्रथुश्चैव;
 Dn₁ D₁. 2 G₄. 5 आहुकोपि (D₁. 2 'ति-') पृथुश्चैव; G₁. 2
 आहुकः पृथुकश्चैव.

27 ^a) T₁ कृतकर्मा; G₆ क्रूरकर्मा. — ^b) Ś₁ Ñ₁ V₁
 B₁. 2. 4 Dn₁ Ds. 5. 6 सत्यक (B₁ D₅ 'कि')श्च; B₅ damaged;
 Dn₂ G₈ सात्यकश्च; G₂ सात्विकश्च. See Addenda.
 A few MSS. सिनेः. T₁ G₆ शिनिजः (G₆ निशिजे)
 शश एव च. — ^c) Ś₁ has lacuna between को and ति.
 K₁ भीष्मकश्च धृतिश्चैव; K₂ Ñ₁ B₂. 4. 6 Dn D₁. 2. 6 G₈
 भीष्मकोऽथाहृति (D₆ 'वृति-'; G₈ 'हृदि')श्चैव; K₈. 4 D₄ भीष्म-
 कश्चाहु (K₄ 'को' व्याहृ-; D₄ 'कोप्याहु')तिश्चैव; V₁ भीष्मको-
 थाहुकश्चैव; B₁ भीष्मकः सांगतिश्चैव; B₅ damaged; T₁ G₅. 6
 'को हृदि (T₁ 'ति-'; G₆ 'वि')कश्चैव; G₈ भीष्मकोऽथाहृतिश्चैव;
 text as in B₈ Ds. 5 G₁. 4 M. [The name आहृति
 recurs in 2. 13. 21^a and 2. 28. 39^a, and must be
 read thus each time.] — ^d) K₁. 8 युद्ध (K₈ 'म')सेनश्च;
 K₂ क्रतुसेन^०; B₁ युयुत्सेन^०; D₁. 2 द्रुमसेन^०. — ^e) K₈
 B (except B₁; B₅ damaged) D कैकेयाश्च (Dn₁ 'योथ');
 K₄ कैतियाश्च. Ś₁ K D₄ G₁. 2 महावीर्या (for महे^०).
 — ^f) Ś₁ K₈ जयसेनश्च; G₁ ब्रजसेनश्च. K D₄ सौमकिः;
 B₂ सौमिकः; D₂ सौनिकः; S सौमकः (G₆ सैनिकाः;
 M₁ as in text). — After 27, Dn(1) Ds-s ins.:

51* केतुमान्धसुमाश्चैव कृताकश्च महाबलः ।

[Of. 24^{ab}. Ds. 5 क्षतायुश्च (for कृताक^०).]

Dn Ds-s cont.: K₄ V₁ B (B₈ lacuna) D₁. 2. 6 S ins.

after 27:

52* एते चान्ये च बहवः क्षत्रिया मुख्यसंमताः ।

उपासते सभायां स्म कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

[(L. 1) B₁ युद्धदुर्मदाः (m 'संमताः'); Ds-s मुख्यसत्तमाः;
 G₈-s लोकसंमताः. K₄ राजानो मुख्यतां गताः; G₆ क्षत्रमुख्याः
 समागताः. — (L. 2) B₄ तां; G₈-s वै (for स्म).]

28 B₈ om. 28-29. — ^a) K₂ चैव; B₂. 4. 5 Dn
 Ds. 5. 6 ये च (for चापि). Ś₁ K₄ संश्रुत्य; K₁. 8 B₆ D₄
 संसृत्य; T₁ संगृह्य. G M अर्जुनं तू (G₆ चो)पसंगृह्य. — ^b)
 V₁ B₈ महारथाः; S यशस्विनः (for महाबलाः). — ^c)
 S (except G₄) शिक्षन्ते स्म (for अशिक्षन्त). D₁. 2 'वेदा.
 29 B₈ om. 29 (of. v.l. 28). — ^d) M₁ तथैव.
 S सर्वे (for राजन्). — ^e) Ñ₁ B₁. 4 कुमारः वृष्णिवर्धनाः;
 S वृष्णिपुत्रा यशस्विनः. — ^f) = 1. 211. 9^a. S प्रयुक्तो
 रौक्मि (G₆ 'हि')णेयश्च. — ^g) = 4. 67. 20^a. Ś₁ K₁. 2. 4
 Ñ₁ V₁ D₄ युयुधानोथ (perhaps read so; see Addenda).
 — After 29, S reads 22^{ad}-23^{ab}; while Ñ₁ repeats
 26^{ad}. On the other hand V₁ B (B₈ om.; B₅
 damaged) D ins. after 29:

53* सुधर्मा चानिरुद्धश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ।

[B₁ सुधन्वा; B₁. 6 सुशर्मा. B₁. 2. 4. 6 D₁. 2 चेकितानश्च
 (for चानिरुद्ध^०). Post. half = Gītā 1. 5]

30 ^b) B₁. 2 D₁. 2 राजानः पृथिवीश्वराः (B₁ 'सुराः');
 S राजपुत्रा महाबलाः. — After 30^{ab}, S ins.:

54* धनंजयमुपातिष्ठन्धनुर्वेदचिकीर्षवः ।

— ^c) K₂ B₁. 2 D₁. 2 चैव; S तत्र (for चात्र). — ^d) K₁
 [S]त्र; K₈ च; T₁ G₄-s स (for स्म). K Dn D₁. 2
 तुम्बुरुः. — After 30, B₁-s D S ins.:

55* उपासते महात्मानमासीनं सप्तविंशतिः ।

[S उपासत (G₆ M 'ते') तमासीनं. D₄ आसीनाः; S
 (except M₂) गंधर्वाः (for आसीनं).]

31 ^a) G₁ गंधर्वराजः सामात्यः. — ^b) S गंधर्वा (G₁
 M₂ 'र्वो')प्सरसां गणैः. — After 31^{ab}, S ins.:

2. 132
2. 4. 38
2. 4. 44

प्रभाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्रमाः ।
संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ॥ ३२
गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः ।

पाण्डुपुत्रानृषींश्चैव रमयन्त उपासते ॥ ३३
तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः ।
दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते संभाषणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

वैशंपायन उवाच ।
तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत ॥ १

लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तां सभामृषिः ।
नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा ॥ २
राजेन्द्र रैवतेन च धीमता ।

56* तस्यां सभायामास्ते स्म बहुभिः परिवारितः ।
— °) B₅ नृत्यं. — °) Cf. 58*. B₅ damaged.
Ś₁ शम्भ्यास्तालः; K₁ शिष्या तालः; K_{2.4} B₅ D_n D₅
स(D₅ श)म्यक्तालः; K₅ सम्यातालः; N₁ V₁ B_{1.2.4} G₂
सा(G₂ शा)म्यतालः; D₁ सम्यक्तालः; D₄ रम्यातालः;
T₁ G_{1.6} शम्भ्यातालः; text as in B₅ D_{5.6} G₅₋₈ M.
Cd cites शम्भ्या (as in text), Cn cites साम्यं (=ताल-
विशेषः), Cnp शंपा (=दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषः).

32 °) K_{2.8} D_{n2} D₄ S च; B₁ तु (for थ).
K_{1.2.4} N₁ V₁ B_{2.4.6} D₄ G_{5.6} Cn लये (for लय-).
— °) Ś₁ K_{1.2.4} B_{1.2} m. s. 6 D_{n2} D_{5.4.6} कृतनिश्रमाः;
B₅ damaged; D_{1.2} G₁ विश्रमाः; T₁ G₂₋₅ च कृतश्रमाः.
See Addenda. — °) K_{2.4} संचोदितासः; S (except
T₁ G₅) ते चोदितासः. K₂₋₄ D_n(1) तुम्बुरुणा; D₂ तंजु.
— °) K_{5.4} D₄ गंधर्वे (for गन्धर्वाः). K₁ सभायां;
D₁ सहिताः (for सहिताः). N₁ विभोः; B₅ damaged;
B₅ तथा; D_{1.2} तदा (for जगुः). V₁ B₁₋₄ D_n D_{5.6}
गंधर्वसहितास्तदा(B₄ स्था); S गंधर्वाः (G₁ 'वैः') किन्नरैः
सह.

33 °) N₁ B₂₋₄ D_{1.2} गायन्तो. K₁ B_{2.6} दिव्यगानैस्ते;
K₅ 'मानैश्च; N₁ 'गाथैस्ते; B₁ 'तालैस्ते. D₄ तैः (for ते).
S दिव्यगानेषु गायन्ति (G_{1.2} 'गानेऽवगायन्तः; G₅ M 'तानेषु
गायन्ति). Cd cites दिव्यतानैः (as in text). — °) K₁
यथाज्ञाय; D₄ यथान्यायं. N₁ दिव्यगाथा स्म भारत; S गाथा
(G₅ M 'था) दिव्याश्च भारत. — After 33^{ab}, N₁ ins.:

57* देवतांश्च मुनींश्चैव पार्थिवांश्चैव तोषयन् ।;
while S ins.:

58* शम्भ्यास्तालेषु कुशलाः कुशला गीतवादने ।

[T₁ समक्ता (sio); G_{1.2} श(G₂ र)म्यता. G₅ M 'वादिने
(for 'वादने). G_{1.2} गीतवाद्यविशारदाः. Cf. 31^d.]

— °) S पाण्डवेयान् (for पाण्डुपुत्रान्). N₁ नृपांश्चैव (for
ऋषीं). — °) G₁ M₅ उपासिरे. — After 33, G₅ ins.:

59* हाहाहूहूः पर्वतश्च नारदश्च पृथुश्रवाः ।

गायन्ति च प्रनृत्यन्ति उर्वश्वाद्यप्सरोगणैः ।

34 °) Ś₁ K सत्यवादिनः (for 'संगराः). S तस्यां
सभायामृषयो (T₁ 'यां राजानं; G₅ 'यां कुशलो) राजानश्च
पृथग्विधाः. — Cd cites 34^{ab} exactly as in text. — °)
Ś₁ K B₁ D_{2.4} देवं (for देवा). S देवैर्ब्रं (for ब्रह्माणं).

Colophon. — Sub-parvan: N₁ V₁ सभाक्रिया.
— Adhy. name: Ś₁ N₁ V₁ D_{1.2.4} सभाप्रवेशः; K₅ G₅
युधिष्ठिरसभावर्णनं (G₅ 'सभाप्रवेशः). — Adhy. no. (figu-
res, words or both): K₁₋₅ N₁ V₁ D_n D_{2.3} S 4 (as
in text). — S'loka no.: K₅ 34; K₄ 5 (1); D_{n2} 40.

5

1 B₅ damaged. — °) B₄ D_n(1) D₄ अथ (for तथा).
S अथो(T₁ G₅ तत्रो; G₅ ततो; G_{4.5} तथो)पविष्टेष्वृषिषु.
— °) T₁ च राजसु (for महात्मसु). G M पार्थिवेषु च
भारत (G_{1.2} नारदः). — °) S सर्वतः (for भारत);
B₁ महारमसु च सर्वतः. — After 1, all MSS. except
Ś₁ K₁₋₅ N₁ ins. a passage (of 16 lines) given in
App. I (No. 2).

2 B₅ reads 2^{ab} after 3^{ab}. — °) T₁ G_{4.5} देवान्;
G₅ M₁ सर्वान् (for लोकान्). K₁ उपचरन्; G₅ अतिचरन्.
T₁ G₅ लोकान् (for सर्वान्). K₂ देवलोकांश्च राजान्;
M₅ सर्वानपि चरंलोकान्. — °) K_{2.3} B₂ D_{n1} D_{2.3.5.6}
G_{1.2} अगमत्; Cn as in text. D₄ महान् (for सभान्).
V₁ B₅₋₈ D (except D₄) नृप; B₂ प्रति (for ऋषिः).
T₁ G₅₋₈ M आजगाम वरच्छया. — °) K_{1.2} तु (for तु).

सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः ।
 सभास्थान्पाण्डवान्द्रुं प्रीयमाणो मनोजवः ॥ ३
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् ।
 सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैः सह ।
 अभ्यवादयत् प्रीत्या विनयावनतस्तदा ॥ ४
 तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि ।
 अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥ ५
 सोऽर्चितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ।

— ^a) B₁ मुनि° (for ऋषि°). K₄ तथा; S (except G_{1.2}) सभा° (for तदा). — After 2, G₂ ins. 60*.

3 ^a) B_{4.6} परिपात्रेण; T₁ परिजानेन; G₆ परिजातेन; G₈ परिज्ञाने च. — ^b) K₈ दैवतेन; N₁ V₁ D_n(1) पर्वतेन; B₆ (m as in text) केहडेन (for दैव°). K₁ महात्मना (for च धीमता). — ^c) B₁ D_{1.2} सुमुखेनाथ (for 'खेन च). D_{8.5} S (except G_{1.2}) सौम्येन (for सौ°). — ^d) B₆ damaged. B_{8m} महर्षिरमित°; D_{1.2} देवर्षि-
 श्चामित°. — After 3rd, B₂ reads 2^{ab}; D₂ repeats it (with v.l. as in D_{n1}). — 3rd damaged in B₆. — ^e) B₁ सभायां. — ^f) S₁ D_{2.4} प्रीयमानो. K_{1.4} महौजसः; T₁ G_{4.5} बभूव ह (for मनो°). K₂ प्रीयमागा-
 न्मनोजवान्. — V₁ B (B₆ damaged) D ins. after 3: S ins. after 4 (G₂, after 2):

60* जयाशीर्भिः स्तुतं विप्रो धर्मराजानमार्चयत् ।

[B₁ च तं; D_{n1} स्तुवन् (for स्तुतं). S जयाशीर्वच (G₂ 'द'-
 नेनाथ. V₁ B₁ D_{5.6} G₂ M₂ अर्च° (for आर्च°).]

4 ^a) K₁ समागतम्; K₂ तमायांतम् (for तमागतम्). — ^b) K₈ धर्मवित्तमं; G_{8.4} तु स धर्मवित् (for सर्वधर्म°). — ^c) S (except G₂ M₂) सगणः (for सहसा). S₁ K₄ पांडवो ज्येष्ठः; B_{1.8} D₂ M₂ पांडवज्येष्ठः. — ^d) S₁ अभ्यवान्ययत्; G₁ 'वादयत् प्री°; G_{2.4} अभिवाद्य ततः प्रीत्या. — After 4, S ins. (G₂ repeats) 60*.

5 ^a) G₁ सर्वधर्मम् (for तदर्हम्). G₂ तदर्हमानं चास्मै स. — After 5th, V₁ B D ins.:

61* गां चैव मधुपर्कं च संप्रदायार्थमेव च ।

[A few MSS. 'यार्थमेव.]

— 5th is damaged in B₆. — ^a) G₈₋₆ तर्प° (for अर्च°). — ^b) B₁ सर्ववित्; S पार्थिवः. — After 5, V₁ B (B₆ damaged) D S ins.:

62* तुतोव च यथावत् पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् ।

[B_{1.2.4.6} D_{1.2m} G₂ यथावत् (D₂ orig. यथान्याय°); T₁ G₆ ऋषिस्तसात्; M महर्षिस्तां. G₂ तुतोव महर्षिस्तसात्

धर्मकामार्थसंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ॥ ६

नारद उवाच ।

कच्चिदार्थाश्च कल्पन्ते धर्मे च रमते मनः ।
 सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ॥ ७
 कच्चिदाचरितां पूर्वैर्नरदेव पितामहैः ।
 वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृषु ॥ ८
 कच्चिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा ।
 उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रबाधसे ॥ ९

C. 2. 153
 B. 2. 5. 19
 K. 2. 5. 22

(hypermetric); G₈₋₅ 'प नारदस्तसात्.]

6 ^b) B (B₆ damaged) D_{1.2} देवर्षिर; T₁ G₆ स ऋषिर; G₁ सहर्षिर (for महर्षिर). K₈ B₁ D_{1.2.6} वेदपारगैः. — ^c) K₂ T₁ G_{1.6} धर्मकामार्थसहितं; M₁ धर्मार्थकामसंयुक्तं.

See Addenda for Rāmāyaṇa parallel to the passage beginning here (7 ff.). The references given below are to the Kumbhakonam edition (by Krishnacharya and Vyasacharya), 1911.

7 K₂ V₁ G₅ om. the ref. — ^a) K_{2.3} G_{1.8.6.6} च कल्पन्ते; B_{1.2} प्रकल्पन्ते; M प्रकल्पन्ते. B_{4.6} G_{2.4} कल्पं (G_{2.4} 'ल्पं)ते कच्चिदार्थास्ते (B_{8m} कच्चित्तेर्थाः प्रकल्पन्ते). — S (except G₂) transp. 7^b and 7^d. — ^b) S₁ K₂ मतिः (for मनः). — ^c) K_{1.4} D₄ सुखानि तव जायन्ते. — ^d) G₂ transp. मनश्च and न. K₄ न पुनश्च न विद्यते; B_{1.2} D_{1.2} भोगाश्च विविधा नृषु; G₆ विमतश्च विहन्यते.

8 ^a) N₁ V₁ B (except B₆) G₄ M₂ 'चरितं; T₁ G_{1.8.5.6} M₁ 'चरिता. — In B₆, 8^e-9^d is lost on a damaged fol. — ^b) G₂ कच्चिद् (for वृत्तिम्). K_{2.8} अक्षिणां; K₄ N₁ B_{1.2.4.6m} D (except D₄) अक्षुद्रां. T₁ G_{1.8-6} M वर्तते वृत्तिरक्षीणा. — ^d) D₃ 'रहितां; S (except G₁) 'सहिता. K_{2.3} N₁ V₁ B_{4.6} D_n D_{4.6} (sup. lin.) त्रिषु; B₃ D_{8.5.6} शुभां (for नृषु). B_{1.2} D_{1.2} धर्मकामार्थसहितां.

9 = (var.) Rām. 2. 100. 63. — ^a) K₄ यद् (for वा). D₁ कच्चिदर्थं न चाधर्मं. — ^b) B (B₆ damaged) धर्मेनार्थम्. D₈ च (for वा). — ^c) K₁ N₁ च; K₂ वै (for वा). B₁ उभौ प्रीतिसारेण. — ^d) K₂ कामे न प्रतिबाधसे; S कामेन (G₆ कामे च) न च (G₈₋₆ वि-) बाधसे. Cv cites विबाधसे (as in G₈₋₅).

10 = (var.) Rām. 2. 100. 64. — K₂ om. 10^{ab}. — ^{ab}) B₆ D₄ G_{1.2} transp. धर्मं and कामं. B_{1.2} D_{1.2} वदतां (for जयतां). — ^c) N₁ धर्मज्ञः; V₁ B D (except

2. 154
2. 5. 20
2. 5. 23

कश्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।
विमज्ज्य काले कालज्ञ सदा वरद सेवसे ॥ १०
कच्चिद्राजगुणैः षड्भिः सप्तोपायांस्तथानघ ।
बलाबलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ॥ ११
कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर ।
तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे ॥ १२
कच्चित्प्रकृतयः षट् ते न लुप्ता भरतर्षभ ।

आढ्यास्तथान्यसनिनः स्वनुरक्ताश्च सर्वशः ॥ १३
कच्चिन्न तर्कैर्दूतैर्वा ये चाप्यपरिशङ्किताः ।
त्वत्तो वा तव वामात्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम् ॥ १४
कच्चित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे ।
कच्चिद्वृत्तिः दासीने मध्यमे चानुवर्तसे ॥ १५
कच्चिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः ।
कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः ॥ १६

D1.2.4) M1 कालज्ञः. — ^a) V1 D (except D1.2.4) Cnp समं; Cn सदा (as in text). G2 सदाचारं च सेवसे. 11 G2 transp. 11 and 12. — ^a) K4 राजगुणैः; D4.6 S (except G1 M2) राजगुणैः. K8 सन्निः (for षड्भिः). Cv as in text. — ^b) K2 T1 G3.4 सप्तोपायैः; K4 'रमां' (sic); B1 D3.4 G2 सप्तोपायाः; B5 प्राप्तेपायांसः; Cv as in text. B1 D1.2 S (except M2) तथैव च (for तथानघ). — ^c) N1 बलाबले तथा; V1 'बलेनथा' (sic). K2 च तत् (for तथा). T1 G च सम्यक्च (G8 सर्वं च; G5 सौम्यं च); Cn (apparently) तथासवाः (citing variant 'सवः') (for तथा सम्यक्). B1-6 Dn D3.5.6 Cnp बलाबलेन सम्यक्च (B4.6 'क्च'). — ^d) K2 M2 चतुर्धा सं- (M2 च); T1 G M1 कार्यं दश (for चतुर्दश). Cv oites दश. B1.5 D समीक्षसे (Dn1 'क्ष्यसे; D2 'क्ष्य च'); T1 G2 Cv निषेवसे. K4 **दर्शमिरीक्षसे.

12 G2 transp. 11 and 12. — ^a) K2 'मर्थाश्च; B1.5.6 (m as in text) D1.2 'मन्विष्य (for 'मन्वीक्ष्य). — ^b) B1 पुत्रांश्च (for परांश्च). B2 परांश्चैव विशेषतः. — In B5, 12^a-13^a is lost on a damaged fol. — ^c) M1 Cv संधायि. B6 कार्याणि; G6 धर्मेण (for कर्माणि). — ^d) To avoid hiatus: S1 N1 B4.6 D2 चाष्टौ; K2 अष्टौ (for अष्टौ). K1.2.4 T1 G2 भारताष्टौ निषेवसे; G1.5-6 M चाष्टौ वरद सेवसे.

13 ^a) B5 damaged. S1 K B2.4 Dn D1.4 सप्त (K8 सत्ते); V1 B1.5.6 D2.5.5.6 T1 सर्वा; G4 षडभ्यः (for षट् ते). G2 कच्चित्प्रकृतियष्टेषु. — ^b) V1 B1.5.6 Dn D3.5.6 (sup. lin. as in text) T1 न लु (B1 ल)ब्धा; G2 अलुब्धो; G3.4 ह्य (G4 प्र)लुप्ता; G5 M ह्य (M2 अ)लुब्धा. K8 पुरुषर्षभ. G1.6 अलुब्धाः पुरुषर्षभ. — ^c) D1 M1 (inf. lin.) Cv आढ्यास्तथा (M1 Cv आसाश्चैवा)व्यवसिनः; T1 G2 आढ्याश्चा (G2 'अ)व्यवसिन्यश्च; G3-5 आयांश्चैवाव्यस- निनः; G6 आसाश्च वै व्य'; M आढ्याश्चाव्य (M2 'श्चैवा)व्य'. B1 स्वनुरक्ताश्च; Dn2 D1.2.5.6 G3.5 त्वत्तु; D5 तत्तु (sic); G2 स्वात्तु; G6 व्यत्तु; M अत्तु. G1 आढ्याश्चैवाव्यवसिनो-

प्यनुरक्ताश्च सर्वशः.

14 = (var.) Rām. 2. 100. 22. B5 reads 14 twice in succession. — ^a) Dn1 कच्चित्त् (for कच्चिन्न). K2.3 धूतै (K8 दूतै)स्तर्कैर्वा; N1 V1 B (B5 both times) D (D5 sup. lin. as in text) Cn कृतकैर्दूतैः (B1 तर्कितैर्दूतैः; D3-5 कृतकैर्दूतैः); G4 M2 तर्कैर्दूतैर्वा; Cv Cnp as in text. T1 कच्चित्प्रकृतिनै (read 'कै')दूतैः. Cd cites कृतकैः. — ^b) K2 ये चाप्यपरिशंचिताः; V1 ये चाप्य- परिष्कृताः; B1 D5 (sup. lin.) ये चान्ये (D5 'प')परि- शंकिताः; B3 D1.2 T1 चारैर्वा (T1 'नै')परिष्कृताः; B4 चारैर्वापरिशंकिताः; B5 (first time) ये चाप्यपरिशंकिताः as in text (m 'तैः'); B5 (second time) चारैर्वा परिष्कृताः. Cv oites अपरिशंकिताः (as in text). — ^c) B5 (second time) रहो; D1 ततो; T1 G2-5 Cv त्वया (for त्वत्तो). G1 स तु; G6 न तु (for तव). G4 M न तवामात्यैः (for तव वामा); Cv as in text. K4 N1 V1 B (B5 both times) Dn2 G2 चामा; T1 वार्ता (for वामा). K2 त्वत्तो वाथ तवामात्यैः. — ^d) G2 वेद्यते; Cv भिद्यते (as in text). G1.6 न तु; G2 Cv तव (for जातु). V1 B (B5 first time) D (except D4) मन्त्रितं तथा (for जातु मन्त्रि). — V1 B D ins. after 14 (B5, after repetition of 14):

63* मित्रोदासीनशत्रूणां कच्चिद्वैरिष चिकीर्षितम् ।

15 K1 om. 15-27. — ^a) K8 तथाकालं; T1 G2-5 यथान्यायं; G2 च यानं च. — ^b) B1.2 D1.2 चापि (for चोप). — ^c) B5 damaged. G4.5 उदासीनं (G5 'नां'). G2 Cv उदासीनेषु वृत्ति च (Cv वृत्तिश्च). — ^d) B5 damaged. K2 मध्यमां. K8 D2 T1 G2-5 M2 चानुवर्तसे; N1 चानुपचसे; V1 B1.2.4.6 Dn D3.5.6 चा (B5 D5 वा)- नुमन्यसे. G1 Cv मध्यमेषूपपद्यते.

16 = (var.) Rām. 2. 100. 16. — K1 om. 16 (of. v.l. 15). — ^a) S1 K2.6 V1 B (B5 damaged) D G4 वृद्धाः (K2 वृत्ताः; D1.2 वृद्धाः); Cd as in D1.2. — ^b) B5 damaged. K2 N1 जीवितं क्षमाः; K8 निर्णयक्षमाः;

विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत ।
 सुसंवृतो मन्त्रधनं मात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ १७
 कश्चिद्भिद्रावशं नैषि कश्चित्काले विबुध्यसे ।
 कश्चिद्वापररात्रेषु विद्वत्पर्यमर्थवित् ॥ १८
 कश्चिन्मन्त्रयसे नैकः कश्चिन् बहुभिः सह ।
 कश्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति ॥ १९
 कश्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुगुणान्वितोऽपि ।

क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विमयति तादृशा ॥ २०
 कश्चिन् सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः ।
 सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् ॥ २१
 कश्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः ।
 विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् ॥ २२
 कश्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः ।
 कारयन्ति कुमारांश्च योधमुख्यांश्च सर्वशः ॥ २३

C. 2. 168
 B. 2. 5. 34
 K. 2. 5. 37

S विगतकृमाः. V1 B2.4.6 Dn D2.5.6 (sup. lin. as in text) Cn शुद्धाः संबोध (V1 'पाद'नक्षमाः; Cnp as in text. — °) G1.6 M कुलीनाश्च विनीताश्च. — °) D1 वर- (for वीर). S नियता (T1 नियतां; G2 यत्तास्ते; G3 M यत्तास्ते; G4 रक्तास्ते) मन्त्रिणः कृताः. — After 16, T1 G2-s read 19.

17=Rām. 2. 100. 17. — K1 om. 17 (cf. v.l. 15). — °) K2 विभवो (for विजयो). K2.3 मन्त्रिमूलो; D1 मन्त्रतुल्यो; D2 मूलमन्त्रो. D2 वै (for हि). S (except G2) मन्त्रो विज (G2 'व')यमूलं हि. — °) N1 V1 B D (except D4) G4 राज्ञो (for राज्ञां). — °) N1 B1 D1.2 G2 सुसंवृतो; G1 'वृत्तैर्'; M1 'वृत्तैर्'. K2 मन्त्रिधनैर्; K3 G1.6 मन्त्रिव (G1 'प')रैर्; K4 M मन्त्रपरैर्; B1 'रवैर्'; D1.2 T1 G2-s 'धरैर्'; D4 'वरैर्'. V1 B2-6 Dn D2.5.6 कश्चित्संवृतमन्त्रैस्ते (B2.6 Dn2 'सैर्'; B3 'श्च'). — °) V1 अक्षः; G1.6 मन्त्र (for शास्त्र). — After 17, V1 B D ins.;

64* राष्ट्र सुरक्षितं तात शत्रुभिर्न विलुप्यते ।

18=(var.) Rām. 2. 100. 18. — K1 om. 18 (cf. v.l. 15). — °) D1 'वशे' (for 'वशां'). G1-4 नैषीः. — °) Dn (1) [S]पि; M1 प्र- (for वि-). — °) D1.4 G1.2.6 कश्चिद्वा (D4 'द')परं; D2.5 'वापररात्रेषु. — °) N1 T1 G2 अर्थवत्. B1.2 D1.2 चितयंश्चार्थं (B1 'यन्सर्वे'; B2 D2 'यत्यर्थे')निश्चयान्.

19=(var.) Rām. 2. 100. 19. — K1 om. 19 (cf. v.l. 15). T1 G2-s read 19 after 16. — °) G1.6 नैकैः. — °) S1 ते मन्त्रिते; B1 दुर्मन्त्रिणं (for ते मन्त्र). — °) D2 राष्ट्र. N1 V1 B2-6 Dn D2.5.6 T1 G2-s परि; B2 D1.2 प्रति (for अनु). B1 राष्ट्रं न परिराधते.

20=(var.) Rām. 2. 100. 20. — K1 om. 20 (cf. v.l. 15). — °) G1.6 च (for वि-). — °) S लघुपयान्. S1 K2.3 महाक (S1 'व')कान्. — °) G2 कश्चिन् (for कर्तुं). — °) S द्वीर्वे (for विज्ञ). — °) S द्वीर्वे (for विज्ञ).

21=(var.) Rām. 2. 100. 53. — K1 om. 21

(cf. v.l. 15). — °) K2 D2 (orig.) कश्चिन्; D4 कश्चित्. K2 B1.6 सर्वे (for सर्वे). — °) V1 B2.4 (m as in text).6 महीपते; B1 [S]रिङ्किताः (for विशङ्किताः). S प्रत्यक्षास्ते नरर्षभ (G2 विशां पते; G4 'र्वभाः). Cv cites प्रत्यक्षाः. — After 21^{ab}, S ins. (Cv glossos);

65* परोक्षा वा महाराज मध्यं ह्यत्र प्रशस्यते ।

[T1 G1.6 ह्यस्य (for ह्यत्र).]

— V1 B2 om. 21^{ab}. — °) S (except G2) सर्वथा (M2 erroneously उत्सृष्टाः) (for सर्वे वा). D2 'रुत्सृष्टाः' (for 'रुत्सृष्टाः'). K2 सर्वेषु वा पुनर्हृष्टाः. — °) S1 G2 संहृष्टाः; B2 संसृष्टिः; T1 G1.6-6 संसृ (G2 'रुत्सृष्टाः); Cn as in text (= स्नेहः!). S1 तत्र; K2 B1 D1-2.5.6 यत्र; N1 B2-s Dn Cd चात्र (for ह्यत्र). — B1-5 (B2 damaged) D ins. after 21: V1 B2 (which om. 21^{ab}) ins. after 21^{ab}:

66* आसैरलुब्धैः क्रमिकैस्ते च कश्चिदनुष्ठिताः ।

[B2 तत्र; B2 तव (for ते च). B1-3 D1.2.4 'दधि' (for 'दनु').]

22=(var.) Rām. 2. 100. 21. — K1.4 om. 22 (for K1, cf. v.l. 15). B2 damaged. — °) K2 कृतप्राणानि; D1 कृतमायाति. — °) D1 चार- (for वीर). — °) K2 Dn1 G2 नानावाप्तानि; B1 नानार्थानि च; B2 (m as in text) D1-2.5.6 नानारब्धानि; T1 G1.6 न स्वारब्धाः; G2-s M नार (G2 न ल)ब्ध्याः; M1 (inf. lin. sec. m.) Cv नानवाप्ताः; Cn as in text. S1 N1 केचन; K2 D4 केनचित्; T1 कानि च; G2 कर्हिचित्. ✽ Cv: अनवाप्तानि अनुपगृहीतानि । ✽

23 K1 om. 23 (cf. v.l. 15). G2 reads 23 after 26; probably also Cv, which here has the insertions of G2, but cites nothing from 26. — °) S1 N1 V1 D2 (sup. lin. as in text) G4 M2 कारुणिकाः; T1 G1.6 करं; G2 च कारुणाः; all comm. as in text. B2m कर्मै; B2-6 Dn D2.6 धर्मै; D2 धर्मा (for सर्वे). — °) Dn2 सर्वे शास्त्रेषु; G2 राजशाः; M सर्वशः. B1 D1.2 सर्वशास्त्र-

2. 2. 168
3. 2. 5. 35
K. 2. 5. 36

कच्चित्सहस्रैः सर्वाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् ।
पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् ॥ २४
कच्चिदुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः ।
यत्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ॥ २५
एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।
राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ २६
कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च ।
त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वैत्ति तीर्थानि चारकैः ॥ २७
कच्चिद्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा ।
नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुसदन ॥ २८

विशारदाः; B₂ T₁ सर्वशास्त्रार्थकोविदाः. — °) B₈ शिक्ष°;
T₁ G_{5.6} धार° (for कार°). Ś₁ K₈ B₈ G₄ कुमारश्च.
— °) Ś₁ K₈ B₈ D₄ योधमुख्याश्च; T₁ G_{1.6} धर्ममुख्याश्च;
G₄ M₂ योधमुख्यां (M₂ °ख्या)श्च. — After 23, G₂ C_v
ins. a variant version of 109, 110^{ad}, 111 (q. v.),
repeating them below (with 110 complete).

24=(var.) Rām. 2. 100. 23. — K₁ om. 24
(cf. v.l. 15). G₂ transp. 24 and 25. — °) D₂
सहस्रैः; G_{8.4} सहस्रं; G₅ M₂ सहस्रान्. — °) S इच्छति
(for क्रीणासि). — °) M₂ ह्यत्र (for ह्यर्थे). — °) K₈
निःश्रेयसं; D₂ नैश्रे°. G₂ महत् (for परम्).

25=(var.) Rām. 2. 100. 54. — K₁ om. 25
(cf. v.l. 15). G₂ transp. 24 and 25; T₁ G₄₋₆ M
transp. 25 and 26. B₈ damaged. — °) T₁ G_{1.3-6}
M transp. दुर्गा° and सर्वा°. G₂ गृहा° (for दुर्गा°).
— °) S धनधान्योदकायुधैः (G₂ °धान्यायुधादिकैः). — °) T₁
तथा शिल्प°.

26=(var.) Rām. 2. 100. 25. — K₁ om. 26
(cf. v.l. 15). T₁ G₄₋₆ M transp. 25 and 26.
— °) B₈ damaged. G₂₋₄ एको ह्यमात्यो. — °) B₈
damaged. B_{1.2} D_{1.2} शूरः प्राज्ञो बहुश्रुतः. — °) K_{2.8}
राजानो (K₂ °नां). D_{1.2} च (for वा). — After
26, G₂ C_v read 23, followed by 109, 110^{ad}, 111
(cf. v.l. 23).

27=Rām. 2. 100. 37. — K₁ om. 27 (cf. v.l. 15).
G₂ transp. 27 and 28. — °) D_{8.8} °दशान्येषु; S C_v
°दशान्येषां. — °) G₄ सपक्षो. M C_v सप्त (for पञ्च).
— °) D₄ T₁ अभिज्ञातैर्; G_{1.6} M₁ अना°. — °) G₁
वेत्त्यनर्थनिवारकैः.

28 K₄ om. 28. G₂ transp. 27 and 28. — °)

कच्चिदुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः ।

अनस्ययुरनुप्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥ २९

कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।

हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ॥ ३०

कच्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः ।

उत्पातेषु च सर्वेषु दैवज्ञः कुशलस्तव ॥ ३१

कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।

जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥ ३२

अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्जुचीन् ।

श्रेष्ठान्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु ॥ ३३

G₁ °विदितं. — °) N (except Ś₁ K₁ D₄; K₄ om.)
प्रतिपञ्चश्च; S कृतयज्ञ (G₅ °ज्ञ)श्च; Cnp as in text. G₂
सर्वशः. — °) K₂ B_{1.8} D₂ Cd नित्ययुक्तो; D₂ विनियुक्तो;
G₁ नित्ययुक्तान्. — °) Ś₁ K_{2.8} N₁ D₄ G M ईक्षसे
(G₂ सेवसे); K₁ ईक्ष्य°; D₀ वीक्ष्यस्ते. V₁ रिपुमर्दन.
— After 28, G₂ C_v ins. a version of 108, 51, 52
and 50 (q. v.), repeating them below.

29=(var.) Rām. 2. 100. 12. — B₈ damaged.
— °) G₄ °संपन्नैः. — °) V₁ कुले पुत्रो; D_{n1} कुरुपुत्रो;
Cn as in text. K₁ युधिष्ठिर; G₀ बहुश्रुतः. — °) K_{1.2}
D₄ अनु° (for अन°). K₈ अनुष्टान (sic); V₁ अशंकी तु;
B₁ अतिश्रेष्ठः; B_{2.3.6} D_{n1} D_{8.8.6} Cnp असंकीर्णः; D₂
अनुत्पष्टा; T₁ अनुत्पष्टा; G_{1-2.8.6} M अनुष्ट (G_{1.2} °ष्ट्र)ष्टा;
G₄ अनुष्टाता; Cd.n अनुप्रष्टा (as in text).

30=Rām. 2. 100. 14. — °) B₈ damaged. G₂
कच्चिद्विषयसमायुक्तो. — °) K₂ G₄ वेदयते. D_{1.2} यदा;
G₄ तदा. N₁ हुतं च होष्यं होमाग्नौ स्वीकुर्वति च देवताः.

31 °) N₁ कच्चिदङ्गेषु; V₁ कच्चिदङ्गेषु. S कच्चित्पञ्चगवि-
(T₁ G_{1.6} °गैर्नि; G₂ °गो नि; M₁ °गे नि)ष्णातो. — °) Ś₁
D_{1.2} ज्योतिषि; B₂₋₆ Dn D_{8.8.6} °चः. S प्रतिपादकः.
— °) K₁ तथा; S स (G₁ त)दा (for तव).

32=(var.) Rām. 2. 100. 26. — °) D₈ मुख्यान्.
K₁ च मुख्येषु; K₂ महत्स्वेषु; D₈ सहस्रेषु. — °) G₂
मध्यमाः. — °) D₁ तु (for च). — °) Ś₁ K N₁ D₄
ते ताव; B_{1.2} ते साधु (for कर्मसु). B₈ भृत्यांसः साधु
योजिताः; D_{1.2} भृत्यास्ते सायुधो जि (D₂ साधु योचि)ताः.

33=Rām. 2. 100. 27. — B₈ damaged. — °) K₂
अमात्यानुपधानीतान्; T₁ G_{1.6} °नय निर्जी°; G_{2.8} °जु (G₂
°न)पथानी°; C_v as in text. — °) G₀ जुषान् (for
जुषीन्). G₂ M₁ पिपृष्वामहोचितान्. — °) B₈ D_{1.2}

कश्चिन्नोप्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः ।

राष्ट्रं तवा-भासन्ति मन्त्रिणो भरतर्षभ ॥ ३४

कश्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।

उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ॥ ३५

कश्चिद्दृष्टश्च शूरश्च मतिमान्मृतिमाञ्शुचिः ।

कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्तव ॥ ३६

कश्चिद्भलस्य ते मुख्याः सर्वे युद्धविशारदाः ।

दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ॥ ३७

कश्चिद्भलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।

संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ॥ ३८

कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः ।

भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ॥ ३९

कश्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः ।

कश्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ॥ ४०

C. 2. 184
B. 2. 5. 50
K. 2. 5. 54

कश्चिच्च; T₁ G 'त्तु.

34 = (var.) Rām. 2. 100. 28. — ^a) Ś₁ K_{1.2} N₁ भृशमुद्वेजयन्प्रजाः; K₂ 'मुद्वेजितप्रजाः; V₁ B_{4.5} D_n D_{2.3.6} 'मुद्वेजिते प्रजाः; B_{1.2.6} राजन् (B₁ 'ज्ञो) द्वेजिताः प्रजाः; B₂ D_{1.2} T₁ G_{1.2.4-6} भृशमुद्वेजिताः (G₂ 'द्वेजये; G₄ 'द्वेजसि; G₅ 'द्वेजितः) प्रजाः; M 'मुद्वेजितप्रजं (M₂ 'तः प्रजं); text as in K₄ D₄ G₈ (see Addenda). — ^c) D_{n1} D₈ राष्ट्रे. D_{1.2} तथानु^०; G_{2.4} तव प्र^० (for तवानु^०).

35 = Rām. 2. 100. 29. — ^a) D₆ G₄ त्वा (for त्वां). K₂ भव^०; G₁ नोप^० (for नाव^०). — ^b) K₂ याचकाः; G₈ याजकं. K₂ तथा. — B₆ om. 35^{ad}. — ^c) K₁ D₄ उग्रप्रतिग्रही^०; K₂ V₁ B_{1.2.4} D_{n1} D_{1-2.5} Cd उग्रं (D₁ दुर्गं) प्रतिग्रही^०; M₁ उग्र—तारः; C_{n.v} as in text. — After 35, D₄ ins.:

67* कश्चिन्न विद्यते राष्ट्रे तव कीर्तिविनाशकाः ।

36 = (var.) Rām. 2. 100. 31. — ^a) Ś₁ कश्चिद्भलं (sup. lin. ख for ण); K₂ 'दृष्ट'; D₄ G_{2.4} दृष्ट (for 'दृष्ट'). B₁ D₂ कश्चिच्छूरश्च दृष्टश्च. — ^b) G₄ transp. मति^० and दृष्टि^०. D₄ भूति^० (for दृष्टि^०). D₄ कविः; G₂ ऋजुः (for शुचिः). — ^c) B₂ damaged. B_{1.2} D_{1.2} 'रूपश्च (for 'रक्तश्च). — ^d) B₂ damaged. G₂ कृतः (for तव).

37 = (var.) Rām. 2. 100. 32. — B₂ damaged. — ^a) G₄ 'द्वलश्च (sup. lin. 'द्वले च). B₁ D_{1.2} G₂ मुख्यास्ते (by transp.). — ^b) B₂ damaged. Ś₁ K₂ N₁ V₁ B_{2-4.6} D_{n1} D_{1-2.6} सर्वे (for सर्वे). — ^c) K_{1.2} D_{1.6} दृष्टापदाना (K₂ 'ननेन; D₁ वदान्या); K₄ N₁ V₁ B₂ D_n D₈ दृष्टापदाना (D₈ 'ना); B_{1.2.4.6} D_{2.3} T₁ G₄ M दृष्टा (B₂ 'सा; M₂ 'द्वा) वदाना (M₁ [inf. lin.] 'प्रदाना); C_v दृष्टाः प्रदानाः. K₂ दृष्टं शौर्योत्तिविक्रान्ताः; D₄ दृष्टापदाना विक्रीतान्. — ^d) D₄ G₂ स्वयं (for स्वया). N₁ संभृत्य; G₄ विक्रीत- (for सत्कृत्य). B₆ लाकृताः (for मानिताः). C_n cites 37^d entirely as in text.

38 = (var.) Rām. 2. 100. 33. — T₁ om. (hapl.)

38^a-39^b. — ^a) K₁ भक्तं त्वं; K₂ ते भक्तं; B₁ भक्तस्य. — ^b) K₁ विशेषं; K₂ चेतनं; C_v as in text. B₁ यथेप्सितं. — ^c) K₂ N₁ V₁ B D (except D₄) G₄ संप्राप्तकाले. — ^d) K_{2.4} विकर्षसे; B₂ 'ल्पसे; B₃ 'शंसि.

39 = (var.) Rām. 2. 100. 34. — T₁ om. 39^{ab} (cf. v.l. 38). — ^a) K₂ N₁ V₁ B D 'णादेते (D₄ 'णाद्येते); G₂₋₄ 'णाद्येतोर. — ^b) K₁ भक्तावनतयोर. B₂ दृताः; B₄ D₆ दृताः; C_v as in text. — ^c) G₈ भर्त्रे; M₂ भेत्तुः. N₁ V₁ B D (except D₄) कुर्वन्ति (for कुप्यन्ति). K₁ B₂ M दौर्गत्याः; V₁ B_{2.3.6} D_n D_{2.3.6} यद्गत्याः; B₁ D_{1.2} दौर्गत्यं; B₂ 'हृद्यं; D₄ 'गत्यान्; S दू (G₂ M₂ दुः; G₄ पुः; M₁ द्वि) प्यन्ति (for दौर्गत्यात्). — ^d) K₄ M भवेत् (for स्मृतः). — After 39, N₁ ins. (in lieu of 40-44, omitted):

68* कश्चित्सर्वे महीपालास्त्वदाशा मूर्ध्नि धारिताः ।

कश्चित्सुहृद्व्याः सर्वे ह्यर्चयन्ति भवकृते ।

कश्चिदन्तपुरा देवा काले संसेवितास्त्वया ।

कश्चिद्वाजपुरन्ध्रीभिः प्रसूयन्ते कुलोचिताः ।

कुमारा धार्मिकाः शूरा राजधर्मविशारदाः । [5]

कश्चित्सेवां च पुत्राणां विवाहः क्रियते त्वया ।

संतानार्थं तु वंशस्य दोषं तस्य महीयसः ।

कश्चिदाश्वासि*राजंस्त्वया शरणमागतान् ।

देवादीन्भयसंश्रान्तानकार्पण्यधिया भृशम् ।

40 = (var.) stanza 85; = (var.) Rām. 2. 100. 35. N₁ om. 40-44. B₂ damaged. — ^a) D_{1.2} सर्वत्र; D₄ सर्वे सु (for सर्वेऽनु). — ^b) G₂ कुरुपुत्राः; C_v as in text. B₁₋₂ D_{1.2} तनुयजः; C_v प्रधावतः; C_n as in text. G₄ कुलवंशप्रधा. — ^c) B₁₋₂ D_{1.2} हृ (B₁ कृ) दृष्टाः (for कश्चिद्). Ś₁ K₄ तवार्थे च; B_{1.2} D_{1.2} तवैवार्थे; B₂ तवार्थेषु. — ^d) B₁ युधिष्ठिर; G₂ तदा युधि.

41 N₁ om. 41 (cf. v.l. 40). — ^a) B₂ damaged. B_{1.2} G₁ अर्थोः; D_{n1} D_{2.6} सर्वान्; D₅ सर्वाः; C_v as in text. — ^b) B₂ damaged. B_{1.2} D_{1.2} सततं; S (except M₂) सर्वतः (for सर्वशः). — ^c) Ś₁ K₄ G M₂ C_v

2. 185
2. 5. 51
2. 5. 55

कश्चिन्नैको बहूनर्थान्सर्वशः सांपरायिकान् ।
अनुशासि यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ॥ ४१
कश्चित् रूपकारेण पुरुषः कर्म शोभयन् ।
लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवतनः ॥ ४२
कश्चिद्विद्याविनीतांश्च नराञ्ज्ञानविशारदाः ।
यथार्हं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ॥ ४३
कश्चिद्वारान्मृग्याणां तवार्थं मृत्युमेयुषाम् ।
व्यसनं चाभ्युपेतानां विमर्षि भरतर्षभ ॥ ४४
कश्चिद्भयादुपनतं क्लीबं वा रिपुमागतः ।
युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ॥ ४५

कश्चित्त्वमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते ।
समश्च नाभिश्चक्षुश्च यथा माता यथा पिता ॥ ४६
कश्चिद्व्यसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ ।
अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ॥ ४७
पार्णिमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम् ।
बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ॥ ४८
कश्चिच्च बलमुख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप ।
उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ॥ ४९
वज्रिजित्वाऽपराष्ट्रे विजित्य विजितेन्द्रियः ।
पराजिगीषसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ॥ ५०

अनुशासि; K1-s V1 B1.2.5 D (D6 after corr.) 'शासि;
B2.4 D6 (before corr.) 'शासि; only B6 T1 M1
as in text! B1.2.4.6 यथाकालं; Cv as in text. — ^a)
G2 शासनातिकः; G4.6 'नातिगं; M1 (inf. lin. sec. m.)
Cv 'नानि च. B2.6 कामशासनिकां गतिं.

42 N1 om. 42 (of. v.l. 40). — ^b) Dn2 D4 भाव'
(for शोभ). — ^c) G M Cv अत्यंतं (for अधिकं). — ^d)
S Cv भूतो (T1 भूयो; G1.6 हृतो) वा वेतनं त्वयि (T1 बहु).

43 N1 om. 43 (of. v.l. 40). — ^b) S द्विजा-
(G2.4 जान; G5 M जना)न् (for नरान्). — ^c) B6
D1-s यथार्हगुणतश्चैव; D4 यथार्थं गुणतश्चापि. — ^d) S1
धनेन; M1 ज्ञा' (for दा'). K1 दानेन प्रतिपद्यसे; V1 B D
दानेनाभ्युपपद्यसे (Dn1 D6 'ते); T1 G6 कालेनाभ्युप';
G1 कालेनाभसिपत्त्यसे (sic); G2 M2 दानेनाभ्यवपत्त्यसे.

44 N1 om. 44 (of. v.l. 40). B2 damaged. — ^a)
S कश्चिद्वारान्भटानां (G1.6 'वारान्भटानां; G2 'हासा भटा वा)
ते. — ^b) K2 V1 B1-4.6 D (except D2) G2.8
मृत्युमीयुषां (G2 'मेयुषः). G6 भूतपार्थेयुपेयुषां. — ^c)
S (except G2) Cv व्यसने. K1.2.4 B2.4 D1.2 T1 G1
वाप्यु (K1 चाप्यु; K2 D1.2 G1 वाभ्यु; T1 नाभ्यु)पेतानां;
Cv as in text. — ^d) K2-4 पुरुष' (for भरत').

45 ^a) K4 युद्धाद् (for भयाद्). K1.4 V1 B D
G2.8 उपग (K4 D4 G2 'र')तं; N1 निपतितं. — ^b) V1 B
Dn D1-s.5.6 क्षीणं; S गृहं (G2 M1 रिपुं) (for क्लीबं).
G2 दो (for वा). G2 M1 गृहम्; G4 पुनर् (for रिपुम्).
K2 D4 क्लीबं रिपु (K2 वारि)मुपागतं. — ^c) N1 V1 B
(except B2.5) D2.2.5.6 युधा; S युधि. T1 G6 निजितं;
Cv as in text. G1 प्राप्तं (for पार्थ). — ^d) K1.4 B1
'रक्षसे.

46 ^a) S1 K D4 त्वमस्याः; G1 समोपि; G2 त्वमेवं.
T1 G6 सर्वस्य; G1.2 सर्वस्यां. — ^b) T1 G1.2.6 पृथिव्यां.
B1-4 D1.2 भरतर्षभ. — ^c) K (except K1) G2-s M
समश्च नाति'; N1 V1 B2.5 Dn D2.5.6 Cd समश्चानभि';
B1.2.4.6 D1.2 समत्वेनावि (B6 'नाभि'); T1 G1.6 सुमना
अ(T1 ना)ति'. — ^d) S पुत्रो (for माता). Dn1 तथा
(for the second यथा).

47 ^a) B2.4 T1 G1.6 M कश्चिद्व्यसनिनः शत्रुन्. — 47^{ad}
lost in B2 on a damaged fol. — ^b) S1 बलेनैव. — ^c)
V1 B6 T1 संगृह्य (for समीक्ष्य). — After 47, V1 B
(B2 damaged) D T1 ins.:

69* यात्रामारभसे दिष्ट्या प्राप्तकालमरिंदम ।

[T1 कश्चित् (for दिष्ट्या).]

48 ^a) K2 पार्णि मूलं; G1 पार्णिमूलं; M1 वार्ष्णि मूलं;
M2 पाष्णीमूलं; Cv पार्णिमूले. — ^b) K4 B1 व्यवसायपरा-
जयं; S 'यपुरोगमः. — ^c) D4 तु (for च).

49 K2 transp. 49 and 50. — ^a) G2-s कश्चित्.
S1 N1 V1 B2.5.6 D1.2 ए (B2.6 D2 पु; D1 वी)रमुख्येभ्यः
(for बल'). K B1 कश्चित्परममुख्येभ्यः (K2 'त्परममुख्येभ्यः;
B1 'त्पुरुषमुख्येभ्यः). — ^b) A few MSS. परंतपः. — ^c)
K1 V1 B1-2.5 D2 उपपन्ना (K1 'कृष्णा; B2 'स्थिता)नि;
G M अविच्छि' (G6 अहिच्छ'). — ^d) K2 M2 प्रयच्छति;
G1.6 कुरुद्वह (for यथार्हतः).

50 For G2 Cv, of. v.l. 51. K2 transp. 49 and 50.
— ^a) B1.2 D1.2 कश्चित्त्वमा (B1 'वैद्य)त्सनात्मानं. — ^b)
G2 (after 28) Cv विजित्वा. G6 भरतर्षभ (for विजिते').
— ^c) B2 damaged. D2 G2 परा; G2 (second time)
परं. K2 विजिगीषे; D2 जयिष्यसे; G2 जिहीर्षसे; M2
जिगीर्षसे. G2 (second time) कश्चित् (for पार्थ). B1.2

कश्चित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति स्वनुष्ठिताः ।
 साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ॥ ५१
 कश्चिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते ।
 तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ॥ ५२
 कश्चिदष्टाङ्गसंयुक्ता चतुर्विधबला चमूः ।
 बलमुख्यैः सुनीता ते द्विषतां प्रतिबाधनी ॥ ५३
 कश्चिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप ।
 अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ॥ ५४

कश्चित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव ।
 अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ॥ ५५
 कश्चिदभ्यवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च ।
 घ्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ॥ ५६
 कश्चित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम् ।
 आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ॥ ५७
 कश्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशां पते ।
 रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च स्वेभ्यो मिथश्च तान् ॥ ५८

C. 2. 202
B. 2. 5. 68
K. 2. 5. 72

D1.2 समस्तान्वि(B1 'थोन-; B2 D2 'स्तान)जितेंद्रियान्;
 G2 प्रमत्तानजितेंद्रिय; G2 प्रमत्तानि जितेंद्रियः. For 50^{ad},
 G2 reads first time (i. e. after 28) आत्मानमुपमां कृत्वा
 विजयाय प्रवर्तसे.

51 G2 Cv read a version of 51, 52 and 50
 (following 128) after 28 (see v.l. there), repeating
 them here. — ^{ab}) G2 (second time) मंत्रायंति (for
 पूर्व यान्ति). B1.2.4 स्वधिष्ठिताः; Bsm G1 सुनिं; D2
 स्वनुष्ठितान्. G2 पूर्व यास्यत्यनुष्ठिताः. — For 51^{ab}, G2
 reads first time (i. e. after 28) 'यास्यतो यात्रा नित्यं
 गच्छत्यनुष्ठिता. Cv cites अनुष्ठिताः and गच्छन्ति. — For
 51^{ad}, G2 reads first time (i. e. after 28) चाराः साम च
 दानं च त्रयः पूर्व समो गुणः. Cv cites चाराः, साम, दानं,
 त्रयः, पूर्व, समाः and गुणैः (sic). — ^c) M2 दानश्च. K2 G
 भेदं च. — ^d) G2 (here).s M चतुरो (for विधिवद्).
 G1.4-6 दंढं च चतुरो गुणाः (G4.5 'णान्).

52 For G2 Cv, cf. v.l. 51. — ^{ab}) Ś1 laouna.
 V1 B D (except D4) T1 परान् (for यात्रां). G2
 (after 28) यास्यसि भूमिप. — ^c) T1 G2 (here) ततो;
 G1.6 बलं; G2 (after 28) कश्चिद्; G2-3 रिपुं; M1 त्वं च;
 M2 स्वयं (for तांश्च). K4 गत्वा (for जेतुं). — ^d) G2
 (after 28) राक्ष्यं (for जित्वा). G4 सु- (for च). B1
 'रक्षसे; G2 (here) 'कर्षसि.

53 ^a) B2 damaged. T1 प्रणीता; G4 सुनीतस्.
 Ś1 K2-4 B1 D4 G2 बलमुख्य (G2 'ल्या)सुनीता ते (D4 च).
 Cv cites बलमुख्या. — ^d) B2 damaged. K2-4 N1 V1
 B1 Dn1 D1.2-3 Cn प्रतिबाधनी (K4 'वातिनी; N1
 'माधिनी; V1 वाधिनी; Dn1 D2 Cn 'वधिनी; D1 'बाधनी);
 B2 संप्रधावनी. S द्विषतः प्रतिबाधते (G1 M 'बाधने; G4
 परिबाधते; G2 'वातने).

54 ^a) B2 damaged. Ś1 (sup. lin.) G2 कश्चिल्लं;
 K1 'छापं. Ś1 पुष्टिं (for मुष्टिं). Cv as in text. — ^b)
 Ś1 परराष्ट्रं. — ^c) K2 अविहार्य; D2.5 अभिजाय; D4.6

(sup. lin.) अविजाय; T1 G2 Cv [v.l. of Udipi MS.
 quoted by Sastri at end] अभियाय; G1 M अभिहस्य;
 G2 अभियाम; G2 अपयासि; G2.6 Cv [Sastri p. 603]
 अभिधाय. — ^d) Some MSS. विहन्ति. V1 B2.5 D
 (except D4) G4 M2 Cv निहंसि; G2 विहासि. Ś1 K2.5
 समयं; K1 D4 समये (for समरे). Ś1 K2.5 D4 रिपोः;
 Cv as in text.

55 ^a) B2 कश्चिदपरं; D1.2 'च परराष्ट्रेषु; G2 M
 'स्वपुराष्ट्रे. — ^b) K1 'वोविकु'; K2 'वोविजि' (for
 'वोऽधिकु'). S (except M2) त्वया (for तव). — ^c)
 K2 समुपतिष्ठति; B D (except D4) समधि' (for समनु').
 N1 V1 अर्थ समधि'; S अर्थ चैवानु'.

56 ^a) S कश्चित्तेभ्य' (G2.4 'ते भ्य'). — ^b) N1 Bsm
 Dn T1 G2-3 M गात्रसंस्पर्शनानि (T1 'शनेन); V1 B2.6
 D1-2.5.6 Cnp 'संघर्षणा'; B1.5 'संघर्षणा'; B2 illegible;
 B2 'संघनना'; D4 'संस्पर्शणा'; G1.6 'संरक्षणा'; text as in
 Ś1 K Cd (gloss, अनुलेपनानि). — ^c) Ś1 B1 प्रियाणि; K1
 G2 प्रियाणि; K2 श्रेया'; K2 G2 श्रेया'; V1 B2-4.6 गृहानि
 (V1 B2 'णि); T1 G2 पेयानि; G2 श्रेयानि (for श्रेयाणि).
 T1 G (except G2) महार्हाणि. — ^d) B2 damaged.
 D4 रक्षते. S रक्षत्यविमना भिषक्.

57 B2 damaged. — ^a) Ś1 K1.4 B2 D1.2.4.5
 transp. कोशं (D2 कोषं) and कोष्ठं. N1 V1 Dn D2.6
 (sup. lin.) कोशश्च; B4 राष्ट्रं च; D2 कोषश्च; Cv as in
 text. T1 G1.2.4.6 M1 (inf. lin.) Cv गोष्ठं (for कोष्ठं).
 B2 कश्चित्कोष्ठं च कोषश्च; B2 M2 'क्लोषं च (M2 'शश्च)
 राष्ट्रं च; G2 'दोषं च गोष्ठं च. — ^b) K2 G4.6 M1
 वाहनद्वारम्; G2 वाहनं धारम्; M1 (inf. lin.) वाहनं वारम्.
 V1 Cv वाहनं परमायुधं; G1 'नं च वरायुधं. — ^d) B2 तव
 भक्तिर; T1 संवसक्तैर; M2 तव भृत्यैर. Ś1 K2 G2 'ष्ठितं;
 B2.2.6 D2 G1.4.6 M 'ष्ठिताः (B2 G4 'ता). Cv as in
 text.

58 ^a) K2 B1-4 D1.2 G1.2 'दभ्य'; Cv as in text.

2. 203
2. 5. 69
2. 5. 73

कच्चिन्न पाने घृते वा श्रीडासु प्रमदासु च ।
प्रतिजानन्ति पूर्वाङ्गे व्ययं व्यसनजं तव ॥ ५९
कच्चिदायस्य चार्धेन चतुर्भागेन वा पुनः ।
पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ॥ ६०
कच्चिज्ज्ञातीन् रून्बृहान्वणिजः शिल्पिनः श्रितान् ।
अमीक्ष्यमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ॥ ६१
कच्चित्पुत्रे युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः ।
अनुतिष्ठन्ति पूर्वाङ्गे नित्यमायव्ययं तव ॥ ६२
कच्चिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ।
नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्बिषम् ॥ ६३

कच्चिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ।
त्वं कर्मस्वरूपेषु निराह्वयसि भारत ॥ ६४
कच्चिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते ।
अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ॥ ६५
कच्चिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीबलेन वा ।
त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कच्चित्पुष्टाः कृषीबलाः ॥ ६६
कच्चिद्राष्ट्रे तडागानि पूर्णानि च महान्ति च ।
भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ॥ ६७
कच्चिद्वीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते ।
प्रतिकं च शतं बृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ॥ ६८

— ^b) B₂ राज्ये (for बाह्ये). — ^d) B₁ D_{1.2} S (except M₂) C_v तेभ्यो (for स्वेभ्यो). G₁ चरन्; G₂ चरान्; C_v च तान् (as in text).

59 ^a) D₂ पान- (for पाने). B_{1.2.4} D_{1.2} च (for वा). — ^b) B_{1.2} D₂ विविधा (for प्रमदा). Ś₁ K₁ G_{1.2.6} M C_v वा (for च). — ^c) B₂ अभि- (for प्रति). C_v cites 59^{ad} as in text. Some MSS. पूर्वाङ्गे; B₁ पूर्वाधे.

60 B_{2.5} om. (hapl.) 60-62. — ^a) D₅ कच्चिदर्थस्य. B₂ D₂ चार्धेन. — ^b) D_{1.2} 'भोगेन. — ^c) G₂ 'भोगैस्त्रि- भागैर्वा. — ^d) Ś₁ K B₄ D₂ D₄ G_{1.6} M₁ C_n संशुध्यते; N₁ संसृज्यते. G_{1.6} ततः.

61 B_{2.5} om. 61 (cf. v.l. 60) — ^a) K₂ अभि- (for अनु-). G₂ अभिपुण्यासि धनदो. — ^d) G₁ 'धान्यैश्च (for 'धान्येन). N₁ वा पुनः (for दुर्गतान्). G₁ धान्येन च सुपूजितान्; G₂ धनधान्यैरदुर्जनान्. C_v cites सुदुर्गतान् (implying before it a reading like G₂ or G₁).

62 B_{2.5} om. 62 (cf. v.l. 60). — ^a) K₄ B_{1.2.4.6} D (except D₄) G₅ कच्चिन्ना; G_{1.6} कच्चिदायस्य वै. K₂ 'व्ययमुक्ताः. — ^b) M₂ गुण (for गण). — ^c) B₁ उपा; B₂ उप (for अनु). A few MSS. पूर्वाङ्गे. — ^d) N₁ B_{2.6} D_n D_{5.6} आयं व्ययं; T₁ G_{1.2.5.6} M आयव्ययौ; G₄ 'व्यये. V₁ च ते (for तव). B_{1.4} D_{1.2} राजस्वनु- मतास्तव. — C_v cites as a variant, probably on this pāda: आयव्ययेन (implying ते at the end as in V₁!).

63 ^a) Ś₁ 'थे च; K_{2.3} 'थेन (for 'थेषु). Ś₁ (before corr.) K₁ V₁ B_{1.2.4.6} D_{1.2.6} संभू (for संप्रौ). B_{2.5} D_{2.6} 'दर्थेष्वसंभूदान्. — ^b) K₁ M₁ 'ननुवतान्. — ^c) Ś₁ K₁ नापकर्षसि; D₂ कच्चिद्विदित्वा; D₂ न प्रक;

T₁ G_{4.5} नोपेक्षसे (G₄ 'सि) हि; G₂ नोपकर्षसि. — ^d) S 'माज्ञाय (G₂ 'मज्ञाय; G₂ 'माज्ञा च) (for 'मप्राप्य).

64 ^a) G₄ त्वत्; M₂ तान् (for त्वं). K₁ B₁ त्व(B₁ त्वं)कर्मस्वनुरूपेण. — ^d) B₁ कुत्रचित्; S नित्यशः (for भारत).

65 ^a) S (except T₁ G₂) 'श्चौरा. — ^b) V₁ पुष्टा वापि; D₂ चारयन्ति; G₂ मन्त्रिणो वा; M₂ वैरिणोपि. — ^c) G₂ 'व्यवहारो. B₁₋₃ D₂ वै (for वा). Ś₁ अप्राप्तव्यवहारावा (sic). C_v cites text. — ^d) Ś₁ B₁₋₃ D₂ कर्मभ्य (for कर्मस्व).

66 ^a) N₁ V₁ B₂ D_n D_{2.5.6} G₂ transp. लुब्धैः and चौरैः. T₁ G_{1.2.4-6} M 'श्चौरैर्वा. — ^b) N₁ B₂ स्त्रीजनेन वा; S त्रि(G_{4.5} वि)विधैरपि. — 66^{ad} is lost in B₂ on a damaged fol. — ^c) K₄ तु (for वा). G_{1.6} राजन् (for राष्ट्रं). — ^d) K B_{1.2.6} D कच्चित्(B_{1.2} D₁ 'हु; D_n D₂ 'हु; D₂ 'हु)ष्टाः.

67 ^a) Ś₁ राष्ट्र. Ś₁ तडागानि; S तडाका(G_{5.6} M₁ 'गा)नि. — ^b) K₄ N₁ V₁ B (B₂ damaged) D (except D₄) बृहन्ति (for महान्ति). — ^c) B_{1.2} D₂ भागशो विनिस्त- (B₂ D₂ 'कृ)ष्टानि; D_n (by corr. sec. m.) 'शो वै निवि; T₁ G_{2.4.5} 'शोभि(G_{2.4} 'शोपि)निवि. C_v as in text.

68 ^a) N₁ V₁ कच्चिन्न भक्तं बीजं च; B₂₋₆ D (except D_{1.2.4}) कच्चिन्न बीजं भक्तं च. — ^b) Ś₁ कर्ष; K_{1.2} D₂ कर्षु. K₁ N₁ 'सीदति. V₁ B D_n D_{1-2.5.6} कर्षकस्या- (B_{1.2} D₂ 'काक्षा)वसीदति. — ^c) Ś₁ m K D_n (1) प्रत्येकं च; N₁ पंचकं च; V₁ B_{2-5.6} (m as in text) D_{1-5.6} (sup. lin. as in text) C_n पादिकं च; B₁ प्रतिशक्तं; S C_v प्रतिकुंज(T₁ 'गुंज्या; G₂ M₁ [inf. lin. sec. m.] 'गुंज; G₂ C_v 'गुंजा)शतं; C_d as in

कच्चित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः ।
 वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽयं सुखमेधते ॥ ६९
 कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः ।
 क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ॥ ७०
 कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थं ग्रामा नगरवत्कृताः ।
 ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ॥ ७१
 कच्चिद्वलेनानुगताः समानि विषमाणि च ।
 पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विषये तव ॥ ७२

कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः ।
 कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद्दुष्टं न भाषसे ॥ ७३
 कच्चिच्चारानि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च ।
 प्रियाण्यनुभवञ्जेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ॥ ७४
 कच्चिद्द्वौ प्रथमौ यामौ रात्र्यां सुप्त्वा विशां पते ।
 संचिन्त्यसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ॥ ७५
 कच्चिदर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान् ।
 उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ॥ ७६

C. 2. 220
B. 2. 5. 86
K. 2. 5. 90

text. K1 वृष्ट्या; Gs चास्या (for वृष्ट्या). — ^a) Gs ददात्येषाम् (for 'स्युणम्'). N1 अनुत्तमं; V1 B1.2.6 Ds (sup. lin.) अरिदम; S अनुग्रहात्. B2 ददासि ऋणमुत्तमं. — After 68, S ins.:

70* कचित्ते दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षजीविनः ।

69 ^a) N1 Gs कच्चित्स्वनु; B2 'दनु'; B3 'त्सुनु'; G2 'त्वानु'; Cv as in text. — 69^{ad} = (var.) Rām. 2. 100. 48^{ad}. — ^e) B संसृतस्; D1.2 हि श्रितस्; T1 संश्रुतस्; G4 संस्मृतस्; Gs संश्रयस्. V1 सर्वे; B3 सर्वौ (for तात). — ^d) K2 कालो (for लोको).

70 ^a) K1 शुचिकृतः; B1 स्वधिकृताः; B2 अधिष्ठिताः; D1.2 स्वधिष्ठिताः; G1.6 शुचिकृताः; Gs शुचिः कृतः. S1 N1 V1 B3-6 Dn D3-6 G4 M1 कच्चिच्छुराः (N1 G4 M1 'च्छुचि') कृतप्राज्ञाः; K2.3 T1 G2.5 M2 'च्छुचि' (Ks 'जुवि') कृतप्राज्ञाः. — In B2, 70^b-71^b is lost on a damaged fol. — ^e) G2 एवं (for क्षेमं). G1.2.6 M1 संगत्य. — ^d) K2 'देन वा; B1 'देषु च; D1 'देन च; G2 M2 'दं तव.

71 B2 damaged (cf. v.l. 70). — ^a) K1 'ज्ञ पर' (for 'ज्ञगर'). — ^{ad}) K4 ग्रामवत्सु; B1-4 D1.2 ग्रामाणां च (for 'मवच्च'). K1 राजा ते; K2 N1 T1 Gs.5 रक्षास्ते; Ks Dn D3-5 घोषास्ते; K4 रक्ष्यस्ते; V1 B4-6 Ds (sup. lin. as in text) प्रांतास्ते (for रक्षा ते). Cn cites प्रांताः. Gs ग्रामाश्च कृतरक्षास्ते (for ''). Cv cites ग्रामवत्, कृता and रक्षा. Gs तव (for ते च). V1 B D (except D4) S Cn. v त्वदर्पणाः (B3 'र्पिताः).

72 ^a) K1.2.4 N1 B1 D4 S Cv कच्चिद्वलेनानुमताः (K1 'मनाः; Ks 'मतः; N1 'श्रुताः; T1 'तताः); V1 B3-6 कच्चिच्चारानुमताः (B4.6 'ज्वास्तेनु'; B5 'ज्वास्तेनुगताः). Cn cites बलेन. — ^b) V1 B1-3.5 Dn1 D1-3.5.6 T1 Cnp समेषु विषयेषु च; Cv as in text. — ^e) K1

पुराणचौराः; K2 T1 Gs.5.6 M1 Cv पुराणि चाराः (Ks Gs.6 'रा); Ks 'णपौराः; N1 G1 M2 पुराण (G1 'णि)चौराः; G4 पुरा चागश्च. S1 G1 साध्यक्षा; Ks साध्यक्षः; Cv as in text. V1 B D पुराणि चौरा नि (B1 पुरेषु चौरान्नि; B3 Dn1 D4.6 'णि चौरान्नि)भ्रंतः; G2 पुराणि चाराः संनद्धाः. Cn cites निभ्रंतः. — ^d) B1 (m as in text) D1.2 शिबिरे (for विषये).

73 = Rām. 2. 100. 50. — ^a) N1 नंदः; B1 शांत्व' (for सान्त्व'). — ^b) G1.2.6 M कच्चित्तात. — ^e) D1 (by corr.) श्रद्धास्यासां.

74 B2 damaged. — ^a) S1 कच्चिच्चारानिति; N1 'चारं निशि; V1 B2 m.5.4.6 Dn D1 m.5.5.6 'दात्य (Ds 'दात्या)यिकं; D1 'द्वाराश्चि. Cv cites text (gloss, चारादिति पञ्चमी). — ^b) B3 Dn D3.5.6 तदर्थम् (for तत्कार्यम्). D2 अनुचितय (for 'चिन्त्य च). V1 मित्रकार्यं विचिन्त्य च; B4.6 निशि कार्यं विचिन्त्य वा (B3 'यमचिन्त्य च); D4 कार्यमनुचिन्त्य च (submetrical); Gs तत्कामानविचिन्त्य च. — ^e) Ks प्रिया ह्यनु'. — ^d) S1 K N1 D4 विचि- (N1 'ज)त्य (for विदित्वा). Gs.4 'त्वा ह्य' (for 'त्वाभ्य'). V1 B2-4.6 Dn D1-3.5.6 न त्वमंतःपुरे नृप. Text as in Ks B1 S ("Knowing your intimate associates", and hence being secure).

75 B2 damaged for 75^{ad}. — ^a) Ks T1 G1.6 मध्यमौ; D1 प्रथमं; Cv as in text. — ^b) N1 B (B2 damaged) Dn D1-3.5.6 रात्रेः (B1 D1.2 'स्याः); S (except G2) रात्रौ. K1.2 N1 सुप्तौ; D4 सुप्तौ. — ^e) S विचिन्त्यसि (G4 वशी जयसि). Gs धर्मार्थौ. — ^d) B3 D1-3 Gs यामे चो (D1 वो)त्थाय. N1 यामावुत्थाय पश्चिमौ; T1 G1.2.4-6 M याममुत्थाय पश्चिमं.

76 76^{ad} = (var.) Rām. 2. 100. 52^{ad}. — Dn1 (erroneously) transp. 76 and 77, but the stanzas are numbered correctly. — ^a) K1 'द्वर्धयसे; B2.4.5

2. 221
2. 5. 87
2. 5. 91

अभितस्त्वापासन्त रक्षणार्थमरिंदम ॥ ७७
कच्चिद्वृत्तेषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते ।
परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ॥ ७८
कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेन वा ।
मानसं वृत्तेषु सेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ॥ ७९
कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टाङ्गायां विशारदाः ।

*दर्थः; G1 न्दर्शयते. — ^b) B1 आत्मानं (for मनुष्यान्). B1.8-8 Dn1 D1-8.8 T1 G1-4.8 M समलंकृतः (T1 M2 ताः). — ^c) K1.2 D2.4 G1.2.6 कालज्ञः; K8 B1-8 Dn D1.8.5.6 G8 कालज्ञैः. — ^d) N1 B8 सदा (for सह).

77 ^a) G1.6 कच्चिद्वृत्तेषु राजन्. — ^b) G M स (G1-8 स्व)कुंडलाः (for स्वलंकृताः). — ^c) K2 अभिवस्त्वाम्; B1 अभितस्त्वाम्; T1 अभीतास्त्वाम्. G1.6 उपासन्तः. S1 अभितस्त्वामुपा * * * N1 V1 B8-8 D (except D1.2.4) M2 उपासन्ते त्वामभितः. — ^d) G1 सरक्षार्थम् (for रक्षणा). A few MSS. अरिंदमाः or मः. S1 * * * * मरिंदम.

78 B8 damaged. — ^a) D2 गण्येषु; a few MSS. दंडेषु. — ^b) D1.2 त्वपि (for तु च). — ^c) K2 परीक्ष; D4 परिक्ष्य. G4 M2 वर्तते. G1 वर्तसे सुपरीक्ष्यैव. — ^d) K1 D8.5.6 प्रियेषु चा (K1 परेष्वप्य)प्रियेषु च.

79 ^a) B8 damaged. K4 Dn2 G8.5.6 Cv कच्चिच्छारीरम्; D1 तच्च शारीरम्; D4 कच्चि रीरम्. K8 कच्चिच्छारीरमाबाधं. — ^b) K2 अपघैर्; K2 D8 ओषधैर्. S1 lacuna; K2.8 N1 B2.6 D1-8 T1 G4-6 M च (for वा). — ^d) G2 कच्चित् (for सदा). S1 K B8.6m पार्थाव (B8m वि)कर्षसि.

80 ^a) G6 कच्चिद्वै विचिकित्सायां. Cv cites text. — ^b) K8 आष्टाङ्गायां; D1 नष्टां; D8 अष्टाङ्गाय; G1 गाया; G8 वेषु; Cv as in text. S1 विशारदः; K1 विचक्षणः. — ^c) G2 सस्कृताश्वा (for सुहृदश्वा). — ^d) D8.5.6 शारीरे.

81 B8 damaged. — ^a) K8 S transp. मानात् and मोहात्. S1 V1 B8.4.6 Dn D8.5.6 लोभान्; N1 B1.2 D1.2 कामान् (for मानान्). B1 मोहाच्च. — ^b) N1 V1 B2-4.6 Dn D8.5.6 मानाद्वापि; B1 D1.2 लोभाद्वापि; B8 damaged; M1 कामा वापि. K2 वा च (for वापि). — ^c) S1 प्राप्तुपाससि; K1-8 साक्षापाससि (K8 ति); N1 साक्षापाससि; V1 B (B8 damaged) D साक्षा पश्यसि; T1 G2 M1 साक्षापाससि; G1.6 पार्थ ना (G8 न)पश्यसि; G4 पार्थानपास्य च; G8 प्राप्तानापाससि.

सुहृदश्वा रक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ॥ ८०
कच्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते ।
अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपाससि कथंचन ॥ ८१
कच्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा ।
आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणत्सि च ॥ ८२
कच्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः ।
त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ॥ ८३

Cv cites नापाससि; Cn cites double न and glosses पश्येदेव.

82 S1 om. 82^{ab}. — ^a) K8 D4 transp. लोभात् and मोहात्. S द्वेषाद्वा (for मोहा). — ^b) K8 (corrupt) विश्रांघात्ते; V1 B8.4 वि (V1 नि)ग्रहात्; D8 विभ्रमात्; some MSS. विरुंभात्. B2 प्रणयेण; G4 प्रयतेन (for प्रणयेन). — ^c) K2 असितानां; S वर्तमानो (G8 M2 ने). B4 मानुषाणां. — ^d) B8 damaged. K1 D4 G4 वृत्ति त्वं; B2 वृत्तिं न. D4 न (for सं). S1m नो (orig. सं cancelled) रणत्सि च; B1 न रणत्सि वै; B2 D1.2 विरुणत्सि च; T1 G8-8 M1 अनुरुध्यसे (T1 रुंध्यसे; G8 M1 रुध्यसि). V1 वा; B8 Dn D8.5.6 वै (for च). G1 वृत्तात्वंमनुंरुध्यसि (sio); G2 वृत्तिं समनुरुध्यसि; M2 वृत्तिं च निरणत्सि हि. — After 82, 8 ins. (cf. 63):

71* कच्चिदर्थेषु संप्रौढानर्थकर्मविचक्षणान् ।

नापकर्षसि कर्मभ्यो ह्यर्थयुक्ता इतीव हि ।

[(L. 1) G2 संप्राप्तान् (for संप्रौढान्). T1 G8 अर्थकाम-विचारणान्; G8.4.6 अर्थकाम (G8 धर्म)विचक्षणान्. — (L. 2) G2 M2 अर्थ; G8 ह्यनु (for ह्यर्थ). G4 हि (for हि). G1.6 ह्यनु (G8 धर्म)युक्तानतीव ह.]

83 B8 om. 83. G8.4 repeat 83 after 85. — ^a) S1 D1.2.6 पौराण; K1-8 न पौराः (K1 रा; K2 र); B1 पौराण; Dn2 चोरैर्न; G1.8 पौरानु; G8 (second time) पौरैस्तु; G4 (second time) पौरास्तु (for पौरा न). — ^b) K1 रात्रिसेविनः; G1.4.6 राष्ट्रवर्धनाः (G4 र्तिनः). N1 ये च राष्ट्रात्प्रवासिताः; B4 ये च राष्ट्रनिवासिनः. — ^c) G8 (second time) च न; G4 (second time) हि न (for सह). K1 विरुध्यन्ति. — ^d) T1 G चा (G8 ना)रैः (for परैः). D1.4 परा (D4 रैः)क्रीताः (for परैः क्रीताः). G4 ज्ञाताः (for क्रीताः). V1 B8.4.6 परंतप (for कथं).

84 D4 om. 84^a-85^b; D8 om. 84. — ^a) B8 damaged. S1 K2-4 B4.6 Dn Cn कच्चिन्न; Cn p से (as in text). Cn seems to have read बोडरिद् (for शत्रुर्). — ^b) K1 बलिनोपरिपीडिनः; K2.8 N1 V1

कश्चित्ते दुर्बलः शत्रुर्बलेनोपनिपीडितः ।
 मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्यां वा युधिष्ठिर ॥ ८४
 कश्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वा भूमिपालाः प्रधानतः ।
 कश्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वया हताः ॥ ८५
 कश्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽर्चा प्रवर्तते ।
 ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ॥ ८६
 कश्चिद्धर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरिते जनैः ।
 वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ॥ ८७

कश्चित्तव गृहेऽन्नानि स्वादन्यश्नन्ति वै द्विजाः ।
 गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ॥ ८८
 कश्चित्कर्तुनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः ।
 पुण्डरीकांश्च कात्स्न्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ॥ ८९
 कश्चिज्ज्ञातीन्गुरुन्वृद्धान्देवतांस्तापसानपि ।
 चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ९०
 कश्चिदेषा च ते बुद्धिर्बुद्धिरेषा च तेऽनघ ।
 आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ॥ ९१

C. 2. 236
B. 2. 5. 102
K. 2. 5. 106

Bs. 6 Dn Ds. 6 बलेन परिपीडितः; B1 D1. 2 स्वबलेनोपनिपीडितः; B2 स्वबलेनोपनिपीडितः (hypermetrio); T1 बलिना विनिपीडिता; G1 बलिनावरी (sio) पीडितः; G2. 8 M बलिनोप (G2 'नोपि; G3 'नो वा) निपीडितः; G4 बलिना विरि (sio) पीडितः; G5. 6 बलिनापि नि (G6 'ना परि) पीडितः. — °) G2 तन्त्रेण (for मन्त्रे). B1. 3. 6 Ds S (except M2) कश्चित्. — °) Bs. 8 Dn Ds. 6 उभाभ्यां च (Bs वा) कथंचन; S त्वमुभाभ्यां (G6 तव वाभ्यां; M2 त्वमुपाभ्यां) तथा समः (G1. 2. 4 समाः). Cn cites च (for वा).

85 = (var.) stanza 40; = (var.) Rām. 2. 100. 35. — D4 om. 85^{ab} (of. v.l. 84). — °) K1 सर्वान्. Ś1 त्वा; N1 B1. 2 D1. 2 ते; S (except G3) च (for त्वा). — °) Ś1 K2-4 N1 V1 B1. 3. 6 D1. 2 त्वर्थे च; S तवार्थेषु (T1 G2. 4 'थौय). — °) B1 D1. 2 संत्यजन्ति. K1. 2 Bs m Ds-6 Cnp स्वयाहताः; K4 तथा भूताः; V1 B1 स्वया कृताः; B2 स्वया भूताः; S समाहिताः. Cn cites हताः. See Addenda. — After 85, G2. 4 repeat 83 (with v.l.).

86 G4 om. 86^{ab}. — °) S (G4 om.) C7 सर्ववैद्येषु. — °) K2. 8 गुणतोर्थः; B1. 2 D2 'तो वा; T1 G2. 3. 5. 6 M गुणेनार्चा (G2 'र्ता); C7 गुणेनार्चा (अर्वा = अश्वा)! — °) M1 तु (for च). D6 M2 सर्वेषां; G2. 4 तत्सुषु (for साधूनां). T1 G1. 5. 6 ब्राह्मणेषु च विद्वत्सु. — °) Bs damaged. N1 V1 B2. 4. 6 Dn Ds. 5. 6 नैःश्रेयसी. B1. 2 D1. 2 तव नैःश्रेयसं शुभं (B1 'सी कथा); S (except G3) तव निःश्रेयसं च (M1 हि) तत्. — After 86, V1 B (Bs damaged) D (except D6) ins.:

72* दक्षिणास्त्वं ददात्येषां नित्यं स्वर्गापवर्गदाः ।

[B (Bs damaged) D1. 2 प्र- (for त्वं), and 'वर्गयोः (for 'वर्गदाः).]

87. Ks om. 87. Bs damaged. — °) G6 त्रिमूले तु (for त्रयीमूले). — °) D2. 8 G1. 5. 6 पूर्वैराचरिते जनैः; G3 पूर्वैराचरिते जनैः. — °) K4 वर्तमानं; V1 B (Bs damaged)

D (except D1. 2. 4) यतमानस. — °) B1 D2 अस्मिन्; D1 कस्मिन्.

88 °) G2. 4 व (G4 प) रात्रानि (for गृहेऽन्ना). — °) Ś1 K2 तवाध्यक्षाः. K1 'क्षिणाः; D4 'क्षिणाः. V1 Bs. 6 विधिवद्भूरिदक्षिणाः; S तवा (G4 ताव) ष कुरुसत्तम.

89 Ks om. 89^a-105^b. — °) Ś1 'कर्तुनेकचित्तान्; D4 'कर्तुनेकचित्तो; T1 G3-5 'कर्तुनेककांश्च. — °) S (except M1) पौंड (for पुण्ड). A few MSS. कार्त्स्न्येन. — °) S कर्तुमादरात्.

90 = (var.) Rām. 2. 100. 62. — Ks om. 90 (of. v.l. 89); Gs om. 90-92. — °) S (Gs om.) द्विजान् (M2 राजन्) (for ज्ञातीन्). G1 M2 कुरुन् (for गुरुन्). D1 सर्वान् (for वृद्धान्). — °) Ś1 Ds Gs M2 देवतान्; K (Ks om.) Bs. 6 Dn Ds G1. 2 M1 दे (Bs Dn1 दै) वताः. Bs तापसाः. S (Gs om.) तथा (for अपि). — °) Bs damaged. K1 चैत्यान्वृक्षांश्च कल्याण; B1 D1. 2 S (Gs om.) चैत्यवृक्षांश्च (G1. 2 M2 'क्षान्स; G3-5 'क्षान्सु; M1 चैत्यान्वृक्षान्स) कल्याणान्. — °) Bs damaged. S (Gs om.) ब्राह्मणांस्त्वं (T1 ज्ञातिंश्च त्वं; G2 'णांस्त्वा; M1 पांडव त्वं). M1 नमस्यसि. B1 ब्राह्मणाश्चावमन्यसे. — After 90, V1 B (Bs damaged) D ins.:

73* कश्चिच्छोको न मन्युर्वा त्वया प्रोत्पाद्यतेऽनघ ।

अपि मङ्गलहस्तश्च जनः पार्श्वेऽनुतिष्ठति ।

[(L. 1) B2 Dn प्रोत्पाद्यते; D1 प्रोत्पाद्यते. D1. 2 त्वया प्रोच्छा (D2 'त्ता) द्यते न च. — (L. 2) B1 Ds-6 अभि- (for अपि). B2 D1. 2 अभिमङ्गलहस्तश्च जनस्त्वांगं तु (Bs 'गेषु; D2 'गेनु) तिष्ठतः.]

91 = (var.) Rām. 2. 100. 74. — Ks Gs om. 91 (of. v.l. 89, 90); G1 om. 91-92. — °) T1 Gs-5 transp. बुद्धिर् and वृत्तिर्. Ds वृत्तिर्; G2 वृद्धिर् (for वृत्तिर्). Bs ते सदा (for तेऽनघ). K1 वृत्तिरेषा तवानघ. — °) B1 आयुष्या वा यशस्या वा. — °) Dn Ds. 6

2. 2. 237
B. 2. 5. 103
K. 2. 5. 107

एतया वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति ।
विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ॥ ९२
कच्चिदायो विमुद्रात्मा क्षारितश्चौरकर्मणि ।
अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बध्यते शुचिः ॥ ९३
पृष्टो हीतस्तत्कारी तज्ज्ञैर्दृष्टः सकारणः ।
कच्चिन्न मुच्यते सेनो द्रव्यलोभाभरर्षभ ॥ ९४
व्युत्पन्ने कच्चिदाद्यस्य दरिद्रस्य च भारत ।

अर्थात् मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हता धनैः ॥ ९५
नास्तिक्यमन्तं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रता ।
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं क्षिप्तचित्ताम् ॥ ९६
कचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम् ।
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ॥ ९७
मन्त्रस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विषयेषु च ।
कच्चित्त्वं वर्जयस्येताज्जादोषांश्चतुर्दश ॥ ९८

धर्मकामार्थदर्शनी; S (G1.6 om.) धर्मार्थसुखदर्शि (T1 'सुख-
दर्श'; G2 M 'शुभदर्शि')नी.

92 Ks G1.6 om. 92 (cf. v.l. 89, 90, 91); T1 om. 92^a-93^b. — ^a) Ś1 राष्ट्रेण (m as in text); Gs-s राज्यं न. — ^c) Gs M2 निर्जित्य. Ks D4 महीं. M2 राजन्. G2-4 M1 निर्जित्य च महाराज. — ^d) S (T1 G1.6 om.) सोनंतं (M1 'नंत्यं; M2 'त्यंतं) सुखमभुते.

93=(var.) Rām. 2. 100. 57. — Ks om. 93 (cf. v.l. 89); T1 om. 93^ab (cf. v.l. 92). — ^a) B5 (m as in text) 'दात्तौ'; G2 'दाढ्यो. — ^b) Ś1 क्षालितश्च; K1 रक्ष'; D1 साक्षि'; D4 छादि'; G1.6 कारि'; M1 (inf. lin.) Cv हरि'. K4 चौर्यकर्मणि; Ds S (T1 om.) Cv चोरकर्मणि (Gs 'णा). B5 प्रेक्षकः शास्त्रचक्षुषा. — ^c) B5 अदृष्टः शास्त्र'; B5 Dn1 D1.6 T1 G2.4-s M1 (inf. lin.) Cn p अदृष्टः शास्त्र'; G1 M अपृष्टः (M2 'ष्ट') शास्त्र'; M1 (by corr.) अदृष्टशास्त्र' and अपृष्टशास्त्र'; Cn. v as in text. — ^d) B1.2 D1.2 Gs मोहाद् (for लोभा'). K1 विद्यते; D2 Gs बध्यते; Ds G4.5 बुध्यते.

94=(var.) Rām. 2. 100. 58. — Ks om. 94 (cf. v.l. 89). — ^a) K2.4 पृष्टे; V1 B2-s D दुष्टो (D1 पृष्टैर्; D2 [marg. sec. m.] दृष्टे); G2 M1 (sup. lin. sec. m.) Cv दृष्टो; Gs वृष्टो (for पृष्टो). B1 G1.6 तत्कामी; T1 तत्कर्ता. — ^b) B5 damaged. Ś1 K (Ks om.) B1-s D4 Cd प्राज्ञैर्; Cv as in text. D4 दृष्टे; T1 सृष्टे; Cv as in text. Ś1 K2 M2 सकारणं; T1 G M1 Cv 'रणैः. — ^d) G2 अर्थ' (for द्रव्य'). B1.2 D1.2 परंतप (D1 'प').

95=(var.) Rām. 2. 100. 59. — Ks om. 95 (cf. v.l. 89). — ^a) Ñ1 V1 B Dn D1-s.5 Cd उ (B1 D2 [marg. sec. m.] Cd व्युत्पन्नान्; S व्यक्तं ते (T1 Gs व्यसने). Some MSS. आद्यस्य. — ^b) Ds om. from च up to क्षि in 96^d. G1.6 तु (for च). Ś1 K (Ks om.) D4 वा पुनः (for भारत). — ^c) S (except

G2.4 M2) transp. न and मिथ्या. Cv अर्थोन्नपथ्या. — ^a) G2 तवामाया (for तवामात्या). Gs भृता (for हता). K1 Ñ1 B5 Dn जनैः; T1 यनैः; Cn p as in text (or धनैर्हताः).

96=(var.) Rām. 2. 100. 66. — Ks om. 96 (cf. v.l. 89); Ds om. up to क्षि in 96^d (cf. v.l. 95). — ^a) G1 घोरैः; M1 क्रोधः. M2 नास्तिक्यमन्तः क्रोधः. — ^b) B5 प्रमादी; Gs नास्तिक्यं. K1 दीर्घसूत्रतां; B5 'सूत्रता. M प्रमादो दीर्घसूत्रता. Cv cites दीर्घसूत्रता (as in B5 M). — ^d) K1 क्षिप्तचित्तां; K2.4 Ñ1 V1 B1 Ds क्षि (Ds om. क्षि)प्रचित्तां; S अकृतज्ञतां (M 'ता). [Nilakanṭha's remark नास्तिक्यमित्यादि सार्धश्लोकत्रयं व्याख्यातम् refers to his comm. on stanza 21 of the Vulgate, corresponding to our stanza 11 above.]

97=(var.) Rām. 2. 100. 67. — Ks om. 97 (cf. v.l. 89). — ^a) Ś1 K1 B4 Ds-s G1 एकचित्त (G1 'चित्त)मनर्थानां; Cv as in text. — ^b) G2 चित्तिंत. — ^c) M1 चित्ति' (for निश्चि'). K1.2 Ñ1 D2 G1.3 M अनारंभो. — ^d) B5 damaged. S 'पालनं (for 'रक्षणम्).

98=(var.) Rām. 2. 100. 68. — Ks Gs om. 98 (for Ks cf. v.l. 89). — ^a) B5 damaged. K (Ks om.) Ñ1 D4 T1 Gs मंगलस्य; G1.6 प्रसंगस्य; G4 मांगल्यस्य. V1 B5 मंगलस्याप्रधानत्वं; B1-4 Dn D1-s.5.6 असंगल्य-प्रयोगं च; M संगल्य (M2 'ल)स्याप्रयोगश्च. — ^b) Ñ1 V1 प्रसंगः; Dn (11) संगमं; G1.6 M प्रसंगो. D2 विषयेषु. Gs om. from विष' up to वै in 100^b. V1 वा (for च). — ^c) Gs पुनान्. — ^d) K1 B1.3.6 Dn Ds राजन् (for राज). — After 98, V1 B D ins.:

74* प्रायशो वैर्विनश्यन्ति कृतमूलापि पार्थिवाः ।

[D4 'शो वै विनश्यन्ति. V1 B2.3.6 D1.2 (inf. lin.).3 कृत (B5 'तः; D1 'त्वः; Ds orig. 'छः; Ds 'तं)मूला हि; D4 कृतमूलापि.]

99=(var.) Rām. 2. 100. 73. — Ks Gs om. 99

कश्चित्ते सफला वेदाः कश्चित्ते सफलं धनम् ।

कश्चित्ते सफला दाराः कश्चित्ते सफलं श्रुतम् ॥ ९९

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम् ।

कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् ॥ १००

नारद उवाच ।

अग्निहोत्रफला वेदा दत्तश्रुतफलं धनम् ।

रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ॥ १०१

वैशंपायन उवाच ।

एतदाख्याय स मुनिनारदः सुमहातपाः ।

पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १०२

नारद उवाच ।

कश्चिदभ्यागता दूतद्वयिणा लाभकारणात् ।

यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः ॥ १०३

कश्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः ।

उपानयन्ति पुण्यानि उपधाभिरवञ्चिताः ॥ १०४

कश्चिच्छृणोषि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः ।

नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिनम् ॥ १०५

कश्चित्ते कृषितत्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च ।

धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिषी ॥ १०६

द्रव्योपकरणं कश्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम् ।

चातुर्मास्यावरं सम्यङ्द्रियतं संप्रयच्छसि ॥ १०७

C. 2. 253
B. 2. 5. 118
K. 2. 5. 122

(cf. v.l. 89, 98); G₄ om. 99^{ab}. — ^a) D_{1.2} दारा (for वेदाः). — ^b) D₂ D₁ श्रुतं; G₂ श्रितं (for धनम्). — ^c) D₃ कश्चिद्दे. D_{1.2} वेदाः (for दाराः). — ^d) D₃ कश्चिद्दे. D₂ D_{1.2} G₂ धनं; D₄ युतं (for श्रुतम्). G₄ शीलवृत्तफलं श्रुतं (= 101^d).

100 K₃ om. 100 (cf. v.l. 89); G₃ om. up to वै in 100^b (cf. v.l. 98); K₁ om. (hapl.) 100^b-101^a. — ^b) D₄ श्रुतं (for धनम्). — ^d) D₄ धनं (for श्रुतम्). — After 100, B₂ ins.:

75* इत्येवं भाषितो राज्ञा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

धर्मराजं महात्मानं पुनराह च तत्त्वतः ।

101 = (var.) 5. 39. 51; (var.) Pañcatantra text. simpl. ed. Kosegarten 2. 154; or ed. Bühler 2. 145; = Pūrṇabhadra's version, ed. Hertel 2. 150. — K₃ om. 101 (cf. v.l. 89); K₁ om. 101^a (cf. v.l. 100). — D₄ transp. 101^b and 101^d. — ^d) G₂ शीलपुत्रं.

102 K₃ om. 102 (cf. v.l. 89). — ^a) D_{1.2} एवमाख्याय. — ^b) K₂ Ñ₁ V₁ T₁ G_{1.3-5} स; B_{4.5} D_n D_{1.2.5.6} वै (for सु-). B_{1.2} D₂ नारदः सर्वधर्मवित्. — ^d) Ś₁ K_{1.2} D₄ धर्मराजं (for धर्मा).

103 K₃ om. 103 (cf. v.l. 89); G_{1.2.6} om. the ref. — ^a) K₁ D_{2.6} G_{2.8} M₂ 'दभ्यागतान्दू' (G₃ 'दू'). — ^b) D₂ D₆ G₃ लोभं (for लाभ). — ^c) B₃ 'मवधार्यते; T₁ G_{1.2.3} 'मेव हा (G₁ का)यते; G_{2.4} M₁ 'मपहा'; G₆ 'मवभाष्यते. — ^d) B₁ D₄ G₆ 'जीविनः.

104 K₃ om. 104 (cf. v.l. 89). — ^b) K₁ पर-; B (except B₃) पुरो; D₂ पुर- (for पुरे). Ś₁ मानदः

K₄ मानतः; T₁ G₂₋₅ M₂ पालिताः; M₁ कारिताः (for मानिताः). G_{1.6} पुरराष्ट्रेषु (G₆ 'ण) पालिताः. — G_{1.6} om. 104^a-106^b. — ^c) Ś₁ (before corr.) D_{2-4.6} (before corr.) पुण्यानि. S (G_{1.6} om.) उत्पादयन्ति पुण्यानि. — ^d) Ś₁ K (K₃ om.) Ñ₁ D₄ 'धाभिर्न वञ्चिताः; V₁ B₁ 'नेयानि सर्वतः; G₅ 'धाभीरवञ्चिताः.

105 G_{1.6} om. 105 (cf. v.l. 104); K₃ om. 105^{ab} (cf. v.l. 89). — ^c) K₁ T₁ नित्यं धर्मविदां; G₂ नित्यमात्म'. — ^d) K₁ तथा धर्मानुदर्शनं; K_{2.8} Ñ₁ V₁ B D_n D_{2.5.6} य (K_{2.8} Ñ₁ B_{1.8} त) तथा धर्मार्थदर्शिनं (B₃ 'नी'); D_{1.2} तथा (D₁ थात sic) धर्मार्थदर्शनाः; T₁ G₃ धर्माधर्मानुशासनं (G₃ 'दर्शिनं).

106 G_{1.6} om. 106^{ab} (cf. v.l. 104). — ^a) Ś₁ कृषिधर्मेषु; Ñ₁ त्रिषु तत्रेषु; D₃ विष'; D₆ (m as in text) ऋषि'. — After 106^{ab}, S (except G_{1.6}) ins. (M₂ inf. lin. sec. m.):

76* नियुक्ताः कुशलास्तेषु विभागज्ञाः कुलोचिताः ।

— ^c) Ś₁ K_{1.4} D₄ धर्मार्थं द्विजमुख्येभ्यो. — ^d) Ñ₁ V₁ B D_{n1} D₆ M₁ दीयेते; T₁ G_{1.4-6} यजते; G₃ यच्छते. K₃ G_{1.5} मधुसर्पिषा; T₁ G₄ 'षु; G₂ 'वः; G₆ 'षां; C_d 'षि; C_n as in text. See Addenda.

107 ^a) K₁ अधोपकरणं; Ñ₁ B_{1.3} यज्ञोप'; D₂ यज्ञेषु क'. K₃ Ñ₁ V₁ B_{4.5} D_n D₂₋₅ T₁ किञ्चित्. D₁ यज्ञेषु किञ्चित्सर्वेषु. — ^b) D₄ om. from शिल्पि up to सत्करो in 108^d. V₁ B_{2.6} सर्वं सर्वत्र शिल्पिनां. — ^c) Ñ₁ किञ्चिद् (for सम्यङ्). D_{1.2} चातुर्मास्यधनं सम्यङ्; S C_v चातुर्मास्यादधिकृतं (G₂ 'स्यान्दधिकृतं; G₃ 'धिकृतां; M₂ 'विकृतं). — ^d) D_{1.2} नियतः.

2. 254
2. 5. 119
2. 5. 123

कश्चिदं विजानीषे कर्तारं च प्रशंससि ।
सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् ॥ १०८
कश्चित्प्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ ।
हस्तिसूत्राश्चप्राणि रथसूत्राणि चाभिभो ॥ १०९
कश्चिदभ्यस्यते शश्वद्गृहे ते भरतर्षभ ।
धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ॥ ११०
कश्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ ।
विषयागाश्च ते सर्वे विदिताः शस्त्राशनाः ॥ १११

कश्चिदभिमन्याचैव संपन्थालमयात्तथा ।
रोगरक्षोभयाचैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ॥ ११२
कश्चिन्धांश्च मूर्कांश्च पङ्कन्यङ्गानवान्धवान् ।
पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रव्रजितान ॥ ११३
वैशंपायन उवाच ।
एताः शृणुमामृषभो महात्मा
श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तम य ।
प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो

108 G₂ reads a version of 108 after 28, repeating it here. D₄ om. up to 'हे in 108'. — ^a) B (except B_{2.5}) D_{1.2} G₈₋₅ M₁ च; G_{1.2} (here).⁶ M₂ तु (for वि-). K₈ विजानीते; G₂ (after 28) विजानासि. — ^b) G₂ (here) प्रशंससि; G₄ 'स्यसि. K₈ कर्तारं प्रतिशंससि. — ^c) K_{8.4} N₁ B_{2.4} D₁₋₃ सभा- (B_{2.4} 'भा') मध्ये (K₈ 'ध्य-). — ^d) G₂ (after 28) सकृत्प्रतिपूज्य च. B₁ सु- (for च).

109 G₂ C_v read a version of 109, 110^{ad} and 111 after 23, repeating them here (with 110 complete). — ^{ab}) B₈ damaged. G₆ transp. सूत्राणि and सर्वाणि. B₁ सूत्राणि (for सूत्राणि), and transp. सर्वाणि and गृह्णासि. G₂ (after 23) वर्तते सर्वाणि (for सर्वाणि गृह्णासि). S₁ K D₄ गृहीषे; D₆ गृह्णासि; G_{1.6} साराणि; G₂ (here) गृह्णाति. — ^c) K₂ हस्तिसूत्राणि * * * ; K₈ हस्तसूत्राश्च सूत्रा * ; G_{1.6} M हस्तिसूत्राश्च (M₂ 'त्राश्च') सूत्रं च; G₂ (after 23) हस्तिशीक्षाश्च सूत्रं च; G₂ (here) 'सूत्रं चाश्चसूत्रं; G_{2.4} ह (G₈ स्व) स्ति सूत्राणि सर्वाणि. — ^d) K₂ तथा (for रथ-). G₂ (after 23) रथसूत्रं च चा'. K_{1.2} N₁ V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5.6} वाविभो; K₈ चाविभो; K₄ वाविभो; B_{1.2} D_{1.2} च प्रभो; D₄ चापि ते; T₁ G₁ चाविभो; G₄ चापि भो.

110 For G₂ C_v, cf. v.l. 109. — ^a) In S₁, the orig. 'हस्तश्च ते is cancelled and 'दभ्यस्यते is written on marg. B₈ T₁ G₂₋₅ 'दभ्यस्यते. S₁ N₁ V₁ B_{4.5} D_n D_{2.5.6} सम्यग्; T₁ G₂₋₅ निहं; G₆ शब्दाः (for शश्वद्). K₈ कश्चिदभ्यस्य शश्वद्. — G₂ om. 110^{ad}. — ^b) S₁ गृहीते; D_{n1} गृहीत्वा; T₁ G_{1.4.5} आयुधं (G₁ 'धे); G₆ युद्धे तु (for गृहे ते). K₈ गृहे भरतसत्तम. — ^c) G₁ 'वेदं च. V₁ B₂₋₅ D_n D_{2.5.6} वै (for च). — ^d) B₂ G₂ (here).⁶ यज्ञ' (for यज्ञ').

111 For G₂ C_v, cf. v.l. 109. — ^a) G₂ (after 23)

सूत्राणि (for अस्त्राणि). — ^b) K₂ ब्रह्मदण्डस्य; G M₂ 'दण्डं च (G₂, after 23, 'दंडाश्च); C_{n.v} as in text. S₁ K D₄ भारत; D₁ ते नयः; G_{1.6} ते विभो; G₂ (after 23) कृत्स्नशः (for तेऽनघ). — ^c) D₂ विनियोगाश्च; T₁ विषयोगां च; G₆ 'योगाश्च. K₄ V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5} तथा; D₆ तदा (for च ते). D₄ सर्वे ते (by transp.). — ^d) K₈ ज्ञायंते; G₆ वियोगात् (for विदिताः). S₁ शत्रुनाशन; V₁ B₁ 'तापना; B₆ M 'कर्शना.

112 ^a) K_{2.2} G₂ चापि (for चैव). — ^b) S₁ सर्पेभ्यां'; K S सृग (G_{1.6} 'त्यु' व्याल'; N₁ V₁ B_{4.5} सर्वं व्याल'. C_n did not read सर्पे, for it glosses व्यालः सर्पे etc. K₈ (m as in text) तदा (for तथा). — ^c) S₁ रक्षोरोगभयाच्; V₁ चौररक्षो'; D₆ रोगक्षोभ'; G₁ रोगरक्षो-भयाश्च; M चौररक्षो'. T₁ G_{2.2.4} (by corr.) M चापि (for चैव). — ^d) S स्वराष्ट्रं (for राष्ट्रं स्वं).

113 ^a) K_{2.2} वृद्धांश्च; B_{2.4} कुर्जां' (for मूर्कां'). — ^b) K₈ पशुं मानवं धवान् (sic); V₁ B_{2.6} D₅ G₈₋₅ पंगू (G₈₋₅ 'कू' न्यंगंश्च मानवान्; B_{1.2} D_{1.2} T₁ 'न्यंगंस्तथा जवान्; G₁ पङ्कगाश्चाथ बांधवान्; G₂ न्यंगान्पङ्कुश्च (sic) बांध'; G₆ पङ्कन्यंगंश्च बांध'; M₁ पङ्कन्यंगान् बांध'. — After 113, V₁ B D ins.:

77* वदनरथो महाराज कश्चित्ते पृष्ठतः कृताः ।

निद्रालस्यं भयं क्रोधो मार्दवं दीर्घसूत्रता ।

[(L. 1) V₁ वल्लभा; B₈ वदनाथा. — (L. 2) B₁ निद्रालस्ये भयक्रोधौ.]

— D₄ reads 116 after the above; G_{1.6} read it after 113.

114 M₁ om. the ref. — ^a) K₈ एताः; N₁ B_{1.5} D_n D_{2.5.6} ततः; S एवं. — ^b) S श्रुत्वा वचो ब्रह्मर्षिसत्तमस्य (T₁ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुसत्त'; G₂ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुसत्त'; G₆ 'त्वा द्विजो ब्रह्मर्षिसत्त'. — ^c) B₁ 'वमिन्ध. V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5.6} तुष्टो (for हृष्टो). — ^d) G₁ कर्म; G₆ काम'

राजाश्रवां नारदं देवरूपः ॥ ११४
एवं कथ्यामि यथा त्वयोक्तं
प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा ।
उक्त्वा तथा चैव चकार राजा

लेभे महीं सागरमेखलां च ॥ ११५
नारद उवाच ।

एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।
स विद्वत्येह सुसुखी शकस्यैति सलोकताम् ॥ ११६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

वैशंपायन उवाच ।

संपूज्याथाम्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परः ।
प्रत्यवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १

भगवत्कथाव्यमाहृतं यथावद्धर्मनिश्चयम् ।

यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्मया ॥ २
राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः ।

C. 2. 266
B. 2. 6. 3
K. 2. 6. 3

(for देव').

115 Before 115, V₁ B (B₁ marg.) D ins.
युधिष्ठिर उ'. — *) Ś₁ K D₄ यथै (K₁ 'दे') तदुक्तं. — *)
B₁ T₁ च (for हि). Ś₁ एवाभिवृद्धा; K₁ 'भिसिद्धा'; K₂ G₂
इवाभिवृद्धा; G₁ एवाभिवृद्धा; G₄ 'भिवृद्धिः'. — V₁ om.
115^a-116^d. — *) B₁ उक्तो; G₂ उक्तात्. K₂ स
तथैवापि; K₄ तथैव स; B₁ D₁ T₁ यथोक्तं च; G₁ स
यथा चैव. D₄ तथा च; G₁ स तथैव (for चकार). — *)
K₄ B₁-4 D₁ स तां; N₁ स (for च).

116 V₁ om. 116 (of. v.l. 115). D₄ reads 116
after 77*, and G₁ s read it after 113. D₄ G₁ s. s M
om. the ref. — *) Ś₁ चातुर्वर्ण्य *; K₁-s G₁-s 'वर्णस्य'.
— *) Ś₁ D₄ M₁ विद्वत्येव. M₂ स सुखी. K₂ स विद्वत्येव
सुसुखी (sio); T₁ G स विद्वत्येव च सुखी (G₁ 'त्येव सुसुखि';
G₂ 'त्येव स सुखी'; G₃ 'त्येव ससुखं'; G₄ 'त्येव च सुखी').
— *) K₂ D₂ s शकस्येति; K₄ 'त्येव'; N₁ शक्रेणेति;
G₂ शकस्येव; G₄ 'त्येव'.

Colophon. — Sub-parvan: N₁ लोकपालसभाख्यान.
— Adhy. name: Ś₁ K₁ s. 4 D₄ M₂ कश्चिदध्यायः; K₂
नारदागमनं प्रश्नश्च कश्चिदध्यायः; N₁ नारदप्रश्नमुखेन राजधर्मा-
नुशासनं; V₁ B₂ s. 4 युधिष्ठिरनारदसंवादः; B₂ D₁ s नारद-
प्रश्ने (B₂ 'शः') कश्चिदध्यायः; B₂ D₆ युधिष्ठिरनारदप्रश्नः;
D_n युधिष्ठिरप्रश्नः; D₂ s G₂ नारदप्रश्नः; G₁ s राजनीतिः;
G₄ 'शकस्येव'. — Adhy. no. (figures, words or
both): K₁ (sec. m.) s. 4 N₁ V₁ D_n D₂ S 5 (as in
text). — S'loka no.: K₁ 128; K₂ 116; D₁ s 132;
M₁ 131.

6

1 G₂ om. the ref. T₁ युधिष्ठिरः (for वैशं उ').
— After the ref., B₂ ins. 78*. — *) K₂ संपूज्यार्था-
भ्यनु; G₁ 'ज्याथाभ्यनु'. — *) V₁ B₂ D_n D₂ s
प्रश्नार्थवचना; T₁ G₂ M महर्षि (T₁ 'र्षी') वचना; G₂ s
महर्षिव (G₂ 'र्षिव') चनं परं; G₄ महर्षिसुवनात्परं. — *) K
D₂ T₁ G₁ 'नुपूर्वेण'; B₁ 'नुरूपेण'.

2 Before 2, N₁ V₁ B₁-4 D₁ s. s ins. युधिष्ठिर उ'.
B₂ damaged. — *) Ś₁ V₁ भगवत्कथाव्यमाहृतं (V₁
'त्येतं'); K₁ 'शास्त्रमाहृतं'; K₂ s. 4 D₁ s. s भगवत्कथाव्यमाहृतं
(D₁ 'व्यमाहृतं'; D₂ s 'यमाहृतं'); K₂ N₁ B₁ s D_n s
D₄ s 'व्यमाहृतं' (K₂ D₄ 'व्यमाहृतं'; B₁ 'व्यमाहृतं';
D_n s 'व्यमाहृतं'; D₂ s 'यमाहृतं'); T₁ व्यक्तं तद्भगवानात्थः;
G₁ M₁ भगवन्मममाहृतं; G₂ M₂ 'व्यन्मममै' (M₂ 'माहै')-
तत्; G₂ s 'वान्यन्ममाहृतं' (G₂ s 'हैतं'). See Addenda.
— *) N₁ यमर्थं धर्मसंशयं; V₁ यथाधर्मविनिश्चयं; B₁ यथा-
धर्मस्य निश्चयं; D₁ यथावद्धर्मनिश्चयः; S मर्थं धर्म (G₂ अर्थ
धर्मार्थ) संहितं. — *) Ś₁ K₂ यथान्याय्यं. — *) B₁ S
स (for ऽयं). K D₄ क्रियते विधिर्वन्मया.

3 *) S तु (for यद्). B₂ D₂ G₄ यथान्याय्यं; G₂ s. s
तथा कार्यं. D₁ (m as in text) राजभिजयना...र्मया
(written and cancelled). — *) V₁ B₂ s D₂ कृतं
(for पुरा). K₂ कृतन (sio); K₂ तद्वत् (sio); K₄ V₁
B₂ D₂ s. 4 तत् न; N₁ तत् न; B₁ तत्र न; B₄-s D_n D₂ s
वै तत्; D₂ तत् (for तत्तत्). D₁ कृतं तत् न संशयं;
S पुराणज्ञैर्न (G₄ क्रियते नात्र) संशयः. — *) D₄ तथा न्यायो.
— *) K₁ भू *; K₂ भूति; K₃ भूत; K₄ भूत; G₄ कृत-

1. 266
2. 6. 3
2. 6. 3

यान्यायापनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ॥ ३
वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो ।
न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्लज्जितात्मभिः ॥ ४
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च ।
मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ॥ ५
नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः ।
अच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ॥ ६
भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्बहून् ।
ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥ ७

(for कृतं). G₂ अर्थवित्.

4 ^a) B₂ damaged. D₁ एवं तु (for वयं तु). K₂ सत्पथं (sic); D₂ D₄ सत्पथे; T₁ सत्पथः; G₂ सत्पथा; G₄ सत्पथा (G₅ 'था). V₁ वयं चैव यथा तेषां. — ^b) D₁ T₁ G₂ गन्तुम् (for यातुम्). B₂ इच्छाम वै; B₄ इच्छामि वै; B₅ damaged. Ś₁ D₄ तथा; K₁ [5]नच; V₁ B₂-6 D₂ 5.6 विभो. — ^c) B₁ D₁ न च; G₂ ननु; G₃ न हि. D_n (1) शक्यास् (for शक्यं). G₄ यथा. K₁ कर्तुं (for गन्तुं). K₄ न तु कर्तुं तथा शक्यं. — ^d) G₂ 'तार्थिभिः. — Ś₁ K V₁ D₂ Cd ins. after 4: D₄, after 5^{ab}: B₁ 4, after 5: D₁ 2 subst. for 6^{ab}: B₂ ins. after वैशं उ° of st. 1: S ins. after 6^{ab}:

78* तं तु विश्रान्तमासीनं देवर्षिममित्युतिम् ।

[Before the line, K₁-8 D₂ ins. वैशं उ°. G₁ 6 विष्टरम् (for विश्रान्तम्). V₁ 'र्षिममित°.]

5 Before 5, B D_n D₁ 2.4-5 S ins. वैशं उ° (S om. उ°). — ^b) D₄ तच्चाभिः; G₂ तमभिः. — After 5^{ab}, D₄ ins. 78*. — ^c) K₂ तं (for च). B₁ D₁ 2 मुहूर्तमे- (B₁ 'मि)व कालं च; G₂ 'ताप्याप्य कालं च. — ^d) K₂ दृष्ट्वा लोकचराचरं (॥ मुनिं). — After 5, B₁ 4 ins. 78*.

6 E₂ om. 6^{ab}. For 6^{ab}, D₁ 2 subst. 78*. — ^a) N₁ सुखम्; V₁ B (B₂ om.) D_n T₁ M₁ सुस्थम् (for स्वस्थम्). D₄ om. (hapl.) नमुपासी. — G₄ om. (hapl.) from 6^b up to the prior half of 78*. — After 6^{ab}, S ins. 78*. — ^c) N₁ S अपृच्छद्राजमध्ये तं (T₁ G₁ तु). — ^d) V₁ B₂ 4.6 महासुनिं; B₁ 2 D₁ 2 युधिष्ठिरः; B₂ D_n D₂ 5.6 महासुतिं; D₄ महीपतिः. N₁ T₁ G₂-6 M प्रीतिपूर्व-मिवं तदा (G₂ मुदा; G₃ वचः); G₁ इति पूर्वमिवं वचः.

7 Before 7, K₂ 8 V₁ B D S (except M₂) ins. युधिष्ठिर उ° (S om. उ°). — ^a) B₂ चरति वै; B₄ च चरति (for संचरते). S भगवत्संचरत्लोकान्. — ^c) D₄ G

ईदृशी भवता कांच दृष्ट्वा सभा क्वचित् ।
इतो वा श्रेयसी ब्रह्मस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा धर्मराज च भाषितम् ।
पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ॥ ९
मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता ।
सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत ॥ १०
सभां तु पितृराजस्य वरुणस्य च धीमतः ।
कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ॥ ११
ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतकुमाः ।

निर्मितात्. D₄ पूर्वे. — ^d) A few MSS. प्रेक्ष्य. K₂ महाजवः; B₁-8 D₁ 2 मुहुर्मुहुः.

8 ^a) K₂ D₄ इदृशी; B₁ सदृशी; T₁ ईदृशा. D_n 1 (before corr.). n₂ C_n भविता! D₂ कश्चिद्. — ^b) Ś₁ भवेत् (for क्वचित्). — ^c) T₁ इतोपि. G₂ इतः श्रेष्ठतमा ब्रह्मन्. — ^d) G₂ M₁ तां (for तन्). Ś₁ K₁ तत्त्वतः (for पृच्छतः). T₁ तन्माचक्ष्व हि पृच्छतः; G₁ 6 ममाचक्ष्वोत् पृच्छतः (G₂ इदृश्यथ).

9 Before 9, B (except B₂) D_n D₁ 2.4 S (except G₂) ins. वैशं उ° (S om. उ°). — ^{ab}) K₂ स्वस्य; D₄ स्वस्य (for तस्य). K₁ ततः श्रुत्वा नरेन्द्रस्य नारदस्तस्य भाषितं. — ^c) K₂ D₁ G₁ स्मरन्; G₂ स्वयं; G₃ कथां; Cd स्मयन् (as in text). M₁ गिरः.

10 Before 10, V₁ B D ins. नारद (D_n 1 with prefixed श्री) उ°. — ^a) K₄ B₂ D₂ मया (for न मे). S काचिद् (for तात); cf. 8^{ab}. — ^c) D₁ या चैव; D₂ याचेयं (for यथेयं).

11 ^a) K₂ B₂ 4.6 च (for तु). B₁ प्रेतं; G₂ धर्मं (for पितृ). — ^b) M₁ पाण्डव; M₂ भारत (for धीमतः). B₁ 2.4 यमस्य वरुणस्य च. — ^c) Ś₁ K₄ D₄ महेन्द्रस्य; G₁ तवेन्द्रस्य. — ^d) A few MSS. कैलाश°. Ś₁ वा (for च).

12 ^a) K₂ (as in text). 4 M ब्रह्मणस्य (for 'गस्तु). — ^b) V₁ गतव्यथ; D₁ 2 ततः क्रमात्; G₁ M₁ गतकुमाः (M₁ 'मां). B₁ 2.6 T₁ G₂ कथयिष्येऽतः क्रमात्. — After 12^{ab}, Ś₁ K₂ 4 B₁ (marg.). 2.4.5 D_n D₂-5 ins. (and Cd glosses):

79* दिव्यां दिव्यैरभिप्रायैरुपेतां विश्वरूपिणीम् ।

देवैः पितृगणैः साध्वैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः ।

मुष्टां मुनिगणैः शान्तैर्वेदयज्ञैः सदक्षिणैः ।

[(L. 1) B₁ 4.5 दिव्या दिव्यैर्. Ś₁ विश्वकर्माणी. — (L. 2)

यदि ते श्रवणे ऽद्विर्वर्तते भरतर्षभ ॥ १२
 नारदेनेव ऽतुः धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 प्राञ्जलिर्भ्रातृभिः सार्धं तैश्च सर्वैर्नृपैर्वृतः ॥ १३
 नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः ।
 सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १४
 किं द्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किं विस्ताराः किमायताः ।
 पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते ॥ १५

वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के ।
 वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते ॥ १६
 एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्त्वव ।
 श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः ॥ १७
 एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम् ।
 क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः ॥ १८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

नारद उवाच ।

शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता ।

स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा ॥ १
 विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता ।

C. 2. 284
B. 2. 7. 2
K. 2. 7. 2

Ś1 सार्धं (for साधैर्). B1 यजूभिर्; B5 ऋषिभिर्. Ś1 यज्वभिश्च
 महात्मभिः; Ds. 5 यतिभिश्च यतात्मभिः. — (L. 3) B1 गुणः;
 B5 (m as in text) गुणि (for मुनि). Ś1 सिद्धैर्; Ds. 5
 दिव्यैर् (for शान्तैर्). Ś1 वंशयज्ञैः; K4 देवः; Dn1 Ds. 5
 वेदैर्यज्ञैः.]

— ^a) M2 वर्तते पुरुषर्षभ.

13 D1 om. 13. Before 13, Ñ1 B (except B4)
 D2.4 M ins. वैशं उ (D4 M om. उ). — ^a) G1
 नारदेनेव. K4 च (for तु). — ^b) Ś1 K4 D4 धर्मपुत्रो.
 K2 राजे छिरे. — ^a) Ś1 दृष्टपूर्वैर् (for तैश्च सर्वैर्).
 Ś1 K B5 Dn1m D4 नृपोत्तमैः; B5 Dn Ds. 5.6
 द्विजोत्तमैः; G8 नृपो वृतः (for नृपैर्वृतः).

14 G2 om. 14^{ab}. — ^b) Ñ1 B1.2 D1.2 युधिष्ठिरः;
 D4 महात्मनाः. S (G2 om.) सभामध्ये व्यवस्थितं.
 — Before 14^{ab}, D4 reads युधिष्ठिर उ. — ^a) Ś1 K1
 D2 G8 कथय नः; K2 D1 G2 कथयतः; Ñ1 च कथिताः.
 — ^a) B5 इच्छाम वै (for इच्छामहे).

15 ^a) B2 राजन् (for ब्रह्मन्). — ^a) G8 पितामहस्य
 (for 'महं च). — ^a) G1.4.6 प्रत्यु (for पर्यु).

16 Ds G1.6 om. (hapl.) 16. — ^a) Ś1 देवराजं तु;
 S (G1.6 om.) देव (T1 धर्म)राजानं. — ^b) K4 वैश्रवणं
 (for वैव). V1 मे (for के). — ^a) K4 D1.4 के
 (for च).

17 ^a) K B2 D1.2.4 य (K1 त)थावृत्तं; V1 B5-6 Dn
 Ds. 5.6 M1 यथान्यायं. — ^b) K2 D4 M2 देवर्षेः; Ñ1 B4.5
 Dn Ds. 5.6 ब्रह्मर्षे (D5 'र्वैर्). V1 B5.6 वद तस्व (B5

*दतस्व)तः. B1 D1.2 वयं स्व (B1 त)तो हि नारद. — ^a)
 Dn2 G8 इच्छामि. K2 सह ताः. T1 G8-5 श्रोतुमिच्छामहे
 सर्वाः. — ^a) D4 Cd मे (for नः).

18 ^b) Ś1 K1.2.4 D4 ह; K8 च (for तम्). V1 B2-6
 Dn Ds. 5.6 नारदः प्रत्यभाषत. — ^a) B1 D1.2 ताः सर्वाः
 (for दिव्यास्ताः). — ^a) K1-8 D1.8-5 T1 श्रूयतां. M इति
 (for इह). K1 भारत; D4 तत्सभाः; T1 ताः सभाः (for
 नः सभाः). V1 B4.6 शृणु मत्तः शुभाः सभाः (B4 by
 transp. सभाः शुभाः).

Colophon. — Sub-parvan: Ñ1 V1 लोकपालसभा-
 ख्यान. — Adhy. name: K8 M2 सभाप्रश्नः; Ñ1 V1
 युधिष्ठिरसभाजिज्ञासा; D1.2 युधिष्ठिरप्रश्नः; D4 सभावर्णनं;
 M1 नारदयुधिष्ठिरसंवादः. — Adhy. no. (figures, words
 or both): K1.8 Ñ1 V1 Dn1 Ds S 6 (as in text).
 — S'loka no.: K2 Dn M1 19; K8 D1.2 18.

7

1 ^a) K8 B5 शक्रस्य च; S शतक्रतोः (G5 'तु). — ^b)
 Ś1 भासुरान्; D1.2 भासुरा. V1 कर्मनिश्चिता; B2m.8 Dn
 D1 S कर्मनिर्जिता (Dn G2 'मि)ता. — After 1^a, G2 reads
 6^b-7^a, repeating the lines in their proper place.
 — ^a) B (except B5) Dn G2.8 निर्जितार्क.

2 ^a) Ś1 (before corr.) विकीर्णा. — ^b) K2 शत-
 सार्धार्धमा; K8 शतमध्यर्धमा; G2 'ध्यर्धमायतं; G2.4 M

2. 284
2. 7. 2
2. 7. 2

प्रायसी कामगमा पञ्चयाजन-श्रिता ॥ २
जराशोक-मापेता निरात, शिवा शुभा ।
वेष्मासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ॥ ३
तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने ।
आस्ते शच्या म-प्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत ॥ ४
विभ्र-रनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः ।
विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ॥ ५
तस्या-पासत नित्यं महात्मानं शतक्रतुः ।
मरुतः सर्वतो ऋ-च गृहमेधिनः ।

सिद्धा देवर्ष्य-साध्या वगणास्तथा ॥ ६
एते सानुचराः सर्वे वि-रूपाः स्वलं-ताः ।
उपासते महात्मानं देवराजमरिदमः ॥ ७
तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्र-पासत ।
अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाम्रयः ।
तेजस्विनः साम-जो विपापा विगत-माः ॥ ८
पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ ।
शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ॥ ९
दुर्वासाश्च दीर्घतपा या-व-स्थोऽथ भालुकिः ।

शतमध्यार्धः; Gs 'ध्यर्ध' योजना. Cd cites अध्यर्ध (as in text). — ^a) D1 'मुक्तता'.

3 ^a) Ks 'जराशोक-मापेता'; G1.6 'जराशोकसमा'; Gs 'जराशोकसमा'. — ^b) Ks 'निरातक'. S1 B1 Ds S 'सुखा' (for शुभा). — ^c) = 2. 9. 5°. D1 'वेष्मासनवती'; G1.6 'युतवती'; Gs 'स्वनवती'.

4 ^a) S1 Ks Gs 'तस्याः'. — ^b) G1 'सभायाः'. — ^c) S1 (m as in text) 'नद्या' (for शच्या). Ks.4 D1.3.4.5 T1 Gs.6 M 'सहैद्राण्या'; Gs 'शची'. — ^d) K1.4 'तथा'; Gs 'श्रीमान्'; Gs M1 'हिया' (for श्रिया). N1 'लक्ष्मी'. Gs 'श्री * * * ह्रीमीश्च भारत'.

5 ^a) B1 'लोहितांबरः'. — ^b) Hypermetric! Ks Ds (by corr.) 'विरजांबरः'. V1 Bs-8 'सुवासाश्रि' (V1 'साचि')-माल्यश्च; Bs D1.2 'विरजोम्बरमाल्यश्च'; T1 G1.8-8 'बरचित्रांगो' (G1 'त्राङ्गो'; Gs 'त्राल्यो'). — ^d) Ks Ds.5 'ह्रीकीर्तिद्युतिभिः'; D1 'मूर्तिभिः'; Gs.5 'श्रीकीर्तिद्यु'.

6 ^a) S1 T1 Gs.4 M 'तस्यां तूपासते नित्यं'. — ^b) S1 Ks.4 'महात्मानः'. — ^c) N1 V1 B Dn Ds.5.6 Gs M 'सर्वशो'; D1.2 'शतशो'. — ^d) S1 'सेवका'; Ks 'सर्वे ते'; D1 'सर्वे (sic) वा'. — ^e) B1 D1.2 'दिव्या' (for सिद्धा). B1.2 D1.2 'चापि' (for चैव). — ^f) G1 'तदा' (for तथा). B1 'साध्यामरगणास्तथा'; M 'मारुत' (Ms 'तै')श्च धनैः सह (cf. 80*). — After 6, N Gs ins.:

80* मरुत्वन्तश्च सहिता भास्वन्तो हेममालिनः ।

[K1 'मरुत्वन्तश्च'; Ks 'मेरुत्वन्तश्च'; Ds.5 Gs 'मरुत्वन्तश्च'. Ks 'भास्वतो'. D1.2 'दिव्य' (for हेम).]
— Thereafter Gs reads 13^{ab} (which other S MSS. except M om. 1).

7 ^a) Bs 'सानुचराः'; Dn1 'स्वानु'; S (except Gs) 'स्वलंकृताः' (in Gs originally lacuna indicated, filled in as in text). — ^b) T1 Gs.6 M1 'सर्वे' (T1 'तथा')

सानुचरा नृप; G1.3.4 M2 'सर्वे' 'सानुच' (G1 'स्व'; M2 'स')रा नृप. — ^a) S1 K1 'उपासते'. Ks transp. 'महात्मानं and देवराजं'. Ks 'अरिदमः'; Ks 'दमः'; Ks 'दमे'; S 'शतक्रतुः'. N1 'देवराजपुरंदर'.

8 ^a) T1 Gs-8 'तमृषयः'; M1 'चैवर्षयः' (for देव'). G1.6 'चापि' (for सर्वे). — ^b) Dn1 Gs 'पार्थो'; Ds 'यथा'. — ^c) S1 Ks Dn2 'धुत'; Gs-8 'पूत'. T1 'अमलायुतपाप्मानो'. — ^d) Ks 'दिव्य'; D1.5 'दीव्य' (for दीप्य). — ^e) S1 'समयुजो'; Ks-4 'साम'; N1 V1 Bs.6 Dn Ds 'सोमसुतो'; B1-2.5 D1.2 'सोमयुजो'; Ds.5 'सोमसुता'; S 'सोमपाश्च'. — ^f) S1 K Ds 'विपाप्मानो गतक्रमाः'; V1 B Dn D1-2.5.6 'विशोका' (V1 'पापा') 'विगतज्वरः'.

9 ^a) K 'पराशरः'. Ms 'पावकश्च' (for पर्व). — After 9^{ab}, S (except Ms) ins.:

81* एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महासुनिः ।

[G1 'भूतश्चैव' (for एक). Gs 'क्रीतश्च स' (for त्रित). Gs 'महामतिः'; Gs 'दुतिः'.]

— ^a) Ms 'लिखितश्चैव'. — ^b) B1-8 D1.2 'गौरमुखो'; G1 'गौरशिरा'.

10 ^a) S1 'दुर्वासाय'; K1 'दुर्वासाय'; Ks 'दुर्वासा*'. Ks 'दीर्घतमाः'. Ks N1 V1 Bs Ms 'दुर्वासायो' (Bs 'सा वै'; Ms 'साय') 'दीर्घतमाः'; B1-8 D T1 'दुर्वासाः क्रोधनः इयेनः'; T1 (before corr.) G1.5 'दुर्वासा दीर्घतपसः' (G1 om. 'सः'); Gs 'दुर्वासा दीर्घतपमसो'; Gs 'दुर्वासा दीर्घतमाः'; M1 'दुर्वासा दीर्घतमसौ'. — After 10^a, B1-8 D T1 ins.:

82* तथा दीर्घतमा मुनिः ।

पवित्रपाणिः सावर्णिः.

[(L. 1) B1.2 (m as above).s दीर्घतपा.]

— ^a) Bs m 'भालुकिः'; T1 'भालुकिः'; Gs 'भालुकिः'; Gs 'भालुकिः'; Gs 'भालुकिः'; Ms 'भालुकिः'. Gs 'भालुकिः' 'महासुनिः'. — ^b) M1 'उहालक'. — ^c) B1 'तावतः'; Bs D (except

उद्दालकः श्वतकेः तथा शाठ्यायनः प्रभुः ॥ १०
 हविष्मांश्च गविष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ।
 हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृषीह्वलः ॥ ११
 वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च ।
 अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः ॥ १२
 अयोनिजा योनिजाश्च वायुमक्षा हुताशिनः ।
 ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते ॥ १३

सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः ।
 समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताः सत्यसंगरः ॥ १४
 मेघातिथिर्वामदेवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः ॥ १५
 कक्षीवान्गौतमस्तार्क्ष्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः ।
 मुनिः शाल्यश्चैव आश्रव्योऽथ हिरण्यदः ।
 संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् ॥ १६

C. 2. 300
B. 2. 7. 19
K. 2. 7. 19

D₄) T₁ G₄ M तांढ्यः; G₁ स्वध्यः; G₂ स्यांढ्यः; G₃ तांढिः;
 G₄ शांढ्यः; G₅ स्वध्यः (for तथा). B₂ तांढ्यो (sic)
 चांढायनिः (for तथा शाठ्या). Ś₁ K_{1.2} सां(K₂ सं)-
 क्वायनः; K₃ शाठ्या; K₄ D₄ शं(D₄ शां)खा; B₁
 भांढायणः; B₂ D_n D_{1.2.3.4} भां(D₁ भं)ढायनिः; D₂ T₁
 भांढायनिः; G₂ शांढ्यायनः. K₃ प्रभो; B_{1.2.3} D (except
 D_{2.4}) S तथा.

11. *) D_{n1} अविष्मांश्च; G₁ M₁ हविष्मं(M₁ 'ष्म)श्च.
 N₁ गविष्ठश्च; B D_n D₆ T₁ गरिष्ठश्च; G M हविष्य(G₁ 'ष्य-;
 M₂ 'प्या)श्च. — *) K₁ हृद्यु चोदर; V₁ कृष्यश्चोदर;
 B₁ कृष्यश्चोदर; T₁ हृद्यश्चोदर; G₁ हृद्यश्चोदरशौर्ध्वः; G₆
 'पांढियः; M₂ 'श्रावत्सर्गिण्यः. — *) Ś₁ K₁ कृषिह्वयः;
 K₂₋₄ D₄ कृता(K₄ 'शा)ह्वयः; N₁ V₁ D_n D_{2.3.4} कृषीवलः;
 B_{1.2.3.4} कृषीवलः; B_{2.4} D_{1.2} कुशीलवः; T₁ कपिष्वलः;
 G₁ M कपिष्ठ(M₂ 'ष्क)लः; G₂ कपिजलः; G_{3.4} गविष्ठलः.
 G₅ पाराशर्यगविष्ठलौ; G₆ पाराशर्यश्च कविष्मलः (hyper-
 metric). — After 11, S ins.:

82a*. जाबालिर्वामदेवश्च शक्तिर्गार्ग्यसुवामनौ ।

[T₁ M₂ शक्तिर्गार्ग्यः स वामनः; G_{1.2} 'गर्गः (G₆ 'गर्भः)
 स वा; G_{2.3} 'गार्ग्य (G₂ 'गर्ग्यः)सुवामनौ.]

12. *) D₅ बालस्कन्धो. — *) V₁ B_{2.4} विधाता
 मालवि(V₁ गालव)स्तथा; G_{1.2} 'ता कालकौशिकः. — *)
 V₁ B₂₋₅ D_n D_{2.3.4} करालदन्तस्; T₁ G₄₋₆ M अनन्तदन्तस्.
 — *) N₁ विश्वकर्माथ; G₄ विश्वावसु च. D_{1.2} स (for च).
 K_{2.3} D_n D_{1.2} तुम्बुरुः. — After 12, D₄ reads 14^{ad}.

13 T₁ G_{1.2.4-6} om. 13^a-15^b. G₂ reads 13^{ad}
 after 80*. — *) K_{2.4} B₂ D_n D_{2.3.4} वायुमक्षाः.
 Ś₁ हुताशनिः; K M हुताश्रयः (K₁ हुताशिवः); N₁ G₂
 'शानाः; D_{n1} 'शनः; D₂ 'शिनाः. — G₂ om. 13^a-15^b.
 — *) M ईशानाः. — *) N₁ B_{1.2} D_{1.2} M पयुं
 (for-ससु).

14 T₁ G om. 14 (of. v.l. 13). — *) D_{1.2}
 सहदेवः. K₂ सुतीर्थश्च; V₁ B₁ सुनीतश्च. — *) N₁ V₁

D_n D₄ M₂ वाल्मीकिश्च; D₁ बाह्लिकिश्च. D₄ महायशाः.
 — D₄ reads 14^{ad} after 12. — *) Ś₁ समीपः; K_{2.3} D₄
 शमीकः. K₁ N₁ V₁ B_{2.4-6} D_n D_{2.3.4} स(K₁ D_{n2}
 D_{2.3} 'श)मीकः सत्यवाक्चैव; B_{1.2} D_{1.2} समीकः (D₁ शमाकः;
 D₂ शमीकः) सत्यकिश्चैव. — *) K₁ स पुनः (for प्रचेताः).
 15 T₁ G om. 15^{ab} (of. v.l. 13). — *) D₄
 वासुदेवः (for वाम). — 15^b=1. 60. 4^b. — *) Ś₁
 मार्कडेयो; K_{2.3} D₁₋₄ T₁ G_{1.4} मरु(D_{1.2} 'रुं)तश्च. T₁
 मरीचश्च. — *) N₁ B_{1.2.3} D_{n1} D_{1-2.3} G_{2.3} M चात्र;
 V₁ B₄ चाद्रिर्; D₄ G_{1.2} चित्रो; D₅ चानु (for चात्रिर्).
 K₃ महाशिरा; K₄ D₄ महायशाः.

16. *) K_{1.4} B_{1.2} D_n D_{2.3.4} का(B₁ कौ)क्षीवान्.
 D_{n1} D₁ गौतमस्; D₄ औतमस्. K₂ B_{1.2.3} तार्क्षः; K₄
 ताक्षः. — After 16^{ab}, S ins.:

83* षडर्तुः कवपो धूम्रो रैभ्यो नलपरावसु ।

तत्प्रात्रेया जरत्कारः कद्दोलः काश्यपस्तथा ।

विभण्डको ऋष्यशृङ्ग उन्मुखो विमुखस्तथा ।

[(L. 1) G_{1.2} षडर्तुः (G₆ 'सर्तु)कवचो; G₂ 'तुः कवचो.
 T₁ G₂ M₁ धूम्यो; G_{1.2} धूतो. G₁ रैसा (for रैभ्यो).
 — (L. 2) G_{2.3} जरत्कारिः. — (L. 3) G₁ विभण्डक्यशृङ्गौ
 च; G₆ विभाण्ड ऋष्यशृङ्गश्च; M₁ विभण्डकोयशृङ्गः; M₂ विभण्ड-
 कश्यशृङ्गौ च.]

— D₂ om. 16^{ad}. — *) B₁ T₁ G₂₋₅ M ऋषिः (for
 मुनिः). K₁ कालकनृक्षीयः; K_{2.3} कालिकवृक्षीयः; G_{2.4}
 कालकवर्षीयः. D_{1.2} ऋषिवै कालवृक्षीयः; G₁ सर्वर्षीः काल-
 वृक्षीयु. — *) K_{2.4} D₂ आश्रव्यो; K₃ बाधव्यो; T₁
 सुश्रुतो; G_{1.2} श्रुतपो; G₂₋₅ M सुश्रु(G₂ 'श्रो)तो (for
 आश्रव्यो). K_{1.2} हिरण्यदः; D (except D₄; D₅ om.)
 G₆ हिरण्यमः. — *) N₁ संवर्तो; G₁ संवर्ते. D_{n1} हव्यदेवश्च;
 T₁ वीतहव्यश्च; G_{2.4} हव्यकव्यश्च; G_{2.5} वेदहव्यश्च. K₃
 संवर्जो देविहार्तश्च. — *) Ś₁ विश्वक्से; K₂ विष्क्क्से;
 D₄ विस्क्के; S विश्व(G₆ 'व्व)सेन. — B₂ ins. after 16:
 B₁, after 86*:

2. 300
2. 7. 19
2. 7. 19

दिव्या आपस्तथौषधः श्रद्धा मेघा सरस्वती ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चापि पाण्डव ॥ १७
जलवाहास्तथा मेघा वायवः स्तनयिलवः ।
प्राची दिग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सप्तविंशतिः ॥ १८
अग्नीषोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा ।
भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत ॥ १९
यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः ।
यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते ॥ २०

84* कण्वः कात्यायनो राजन्यार्ग्यः कौशिक एव तु ।

[B1 काशेयनो (for कात्यायन), and च (for तु).]

17 * N1 दिव्याश्चापस्; M दिव्यरू(M1 'कू)पास्.
— G4 om. 17^{ad}. — *) D6 कामाश्च. — *) K2
विद्युत * पि; V1 B D (except D4) विद्युतश्चैव; G8
विद्युत्चापि च. K8 पार्थिव.

18 T1 G1.2.4-6 M1 read 18^{ab} after 22; G8
transp. 18^{ab} and 18^{ad}. — *) Dn1 जलवाहास्; M2
जलदाश्च. T1 G1.2.4.6 M1 च मेघाश्च (for तथा मेघा).
— *) A few MSS. वायव-; Cd वायव्यः. — G4 om.
18^a-19^b. — *) N1 D1.2 T1 'वाहश्च; G1 'बाहुश्च.

19 G4 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). — *) K2 D8
अग्निषोमौ; B1 अग्नीसोमौ; G1-8 अग्निष्टोमस् (G1 'मा);
G6 अग्नीषोमा. D1 (before corr.) अग्निषोमौ तथेन्द्राग्नि.
— *) B D (except D4) मित्रश्च. — *) K4 भगौ;
D8 भागो; T1 भगो. B4.6 विश्वेथ. — *) B2.5 D1.2
शुक्रो मंकिश्; T1 G4-6 शुक्रामंथी (G5.6 'धी). S1 मंकी च;
K1 सध्री च; K2.4 D4 G1.2 M मन्त्री च; K8 सोमं च
(for मन्थी च). N1 V1 B1.2.4 Dn D8.5.6 गुरुः शु(Ñ1
मन्त्री शु; B1 गुरुः श)क्रस्तथैव च; B6 शुक्रो मंकिस्तथैव च.
Although only G8 has the text throughout, it may
be regarded as certain. — After 19, B2.5 D1.2 ins.:

85* सर्वेषां मरुतां मान्या गुरुः शुक्रस्तथैव च ।

[With post. half, cf. v.l. 19^d. D1.2 मान्यो (for
मान्या).]

— B2.5 D1.2 cont.: V1 B1.2.4.6 Dn D8-6 ins. after
19 (for S of. 87*):

86* विश्वावसुश्चित्रसेनः सुमनस्तरुणस्तथा ।

[V1 शंबुश्च; B1 स्वसनस्; B2.8 शमनो; B6 पर्वतस् (for
सुमनस्). V1 B1.6 तुंबुरं; B2.8 वरुणः; D1 वारुणं
(for तरुणं).]

— Thereafter B1 ins. 84*.

20 *) K2 B4 D8 यज्ञश्च. S1 B2.4-6 D6 दक्षिणाश्चैव;

तथैवाप्सरसो राजन्यान्धर्वाश्च मनोरमाः ।

त्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि ।

रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् ॥ २१

स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा ।

विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् ॥ २२

ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा ।

विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥ २३

स्रग्विणो भूषिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे ।

G1 'णांश्चैव; G2 'णायुक्ताः. — *) S1 K2.8 Dn8 D4
ग्रहा(K2 ग्रह-; K8 गृहा)स्ताराश्च; K1 ग्रहास्तार्वाश्च; Dn1 D8
ग्रहाः (D6 'ह-) स्तोभाश्च; G1-8 गृहा(G1 ग्रहा)स्तोभाश्च;
G4 ग्रहाः स्तोभाश्च. Many MSS. om. the visarga before
स्तोभाश्च. N1 V1 B8-6 Dn D8.5.6 भारत (for सर्वशः).
— *) G2 यज्ञवाटश्च. — *) D8 S सर्वे तस्यामुपा(D8
शक्रमुपा; G1 तस्यां समा)सते.

21 After 21^a, S ins.:

87* रम्भोर्वश्यथ मेनका ।

घृताची पञ्चचूडा च विप्रचित्तिपुरोगमाः ।

विश्वावसुश्चित्रसेनः पर्वतस्तुम्बुरुस्तथा ।

विद्याधरास्तु राजेन्द्र.

[(L. 1) G8 'वंश्यौ च. — For line 3, cf. v.l. 86*.

— G4 om. (hapl.) lines 3-4 and 21^b. — (L. 4)

G8 'धराश्च; G6 'धरैश्च.]

— G4 om. 21^b (see above). — *) S1 गीतवादित्र-तैश्च;
S (except G5 M2) नृत्तवादित्रगीतैश्च. — *) T1 G2-6
भावैश्च (for हास्यैश्च). S1 K D4 'धैस्तथा. G1 भावश्चैव
विधेरपि. — *) T1 G8-6 रंजयन्ति. S (except G1)
महात्मानं (for स्म नृपते).

22 *) D4 सह (for तथा). — *) K8 विक्रमैस्तु;
D4 विक्रमश्च. — *) S1 K8 B8 D4.6 बलवृत्रनिषूदनं
(K8 'षूदनं; D4 'षूदनं); K4 D6 बलवृत्ति(D6 'त्रं)निषू;
S स्तुवं(G6 रमं)तो रमयन्त्युत. — After 22, T1 G M1
read 18^{ab} (G8 repeating it).

23 *) N1 B D चैव (for सर्वे). — *) V1 देवता
ऋषयस्तथा; B6 D6 सर्वे राजर्षयस्तथा; D1.8 सर्वदेवर्षयः;
S तथा (G1 तथो) देवर्षयोप्यु(G4 'यु)त. — *) D4
'धैर्द्वयैः; S 'धैरद्वयैः (T1 G8-6 'धै रम्यैः). — *) K1
राजमानैर; K4 ज्वलं; B1.2 दीप्यं. V1 B8-6 Dn D8.5.6
दीप्यमाना इवाग्निः.

24 *) B Dn D1.2 S सर्वे (B6 चैव) (for चान्ये).

— *) K2 चायन्ति. D1.2 चापरे. — *) K2 बृहस्पति तथा

बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह ॥ २४
एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतव्रताः ।
विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः ।

ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा ॥ २५
एषा सभा मया राजन्दृष्टा पुष्करमालिनी ।
शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ ॥ २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

नारद उवाच ।

कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम् ।
वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह ॥ १
तैजसी सा सभा राजन्वभूव शतयोजना ।

विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव ॥ २
अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी ।
नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ॥ ३
न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम् ।

C. 2. 314
B. 2. 8. 4
K. 2. 8. 4

शुक्रः. — ^a) V₁ B_{1.8-6} D_n D_{3.5.6} नित्यमास्तां हि तत्र वै;
B₂ D_{1.2} नित्यमायां (B₂ नित्यमार्थः; D₁ नित्यामायां)ति तत्र वै;
S नित्यमास्तां विशां पते.

25 ^b) K₂ B₁ जितात्मानो; K₄ धृता^o; N₁ V₁ S
(except T₁) विपाप्मानो; B_{2.4-6} D_n D_{3.5.6} महात्मानो.
S₁ K_{2.4} D₄ धृतव्रताः; G₁ तपोधनाः. — ^c) K_{2.8} B₃
G_{1-8.5.6} M₂ सूर्य^o; B₂ D_{1.2} T₁ सोम^o; G₄ M₁ प्रिय^o
(for चन्द्र^o). — ^d) K₁ D₆ (by corr.) सोमवत्प्रिय-
दर्शनैः; B_{1.2} D_{1.2} चंद्रवत्प्रियदर्शनाः. — ^e) V₁ B₂₋₆ D_n
D_{3.5.6} सदृशाः (B₆ शः) (for वचनात्). V₁ B_{2.6} तात
(for राजन्). K₁ ब्रह्मण उवाचवाद्राजन् (corrupt). — K₈
om. (hapl.) 25^f-26^a. — ^f) K₂ भृगुसप्त^o.

26 K₈ om. 26^a (cf. v.l. 25). — ^a) G₁ transp.
सभा and मया. K₁ महाराज (for मया राजन्). S दृष्टा
(for राजन्). — ^b) K₂₋₄ दृष्टा; D_{n1} दृष्टा; S दिव्या. D₁
मालिनि. — ^c) V₁ B_{1.4-6} D_{3.5} G_{1.4-6} M महाबाहो;
D_n D₆ G_{2.8} होर; T₁ हू. — ^d) K₂ G_{1.6} मयानघ.
N₁ B₁₋₈ D (except D₄) T₁ याम्या (T₁ याम्यां शृणु
[sic])मपि सभां शृणु; V₁ B₄₋₆ याम्यां मत्तः सभां शृणु
(B₄ शृणुष्व वै; B₆ शृणु स्व वै).

Colophon. — Sub-parvan: N₁ V₁ लोकपालसभा-
ख्यान. — Adhy. name: S₁ शक्रसभा; K₈ N₁ V₁ B_{2.5}
D G₁ M इन्द्र (N₁ V₁ B₂ शक्र)सभावर्णनं; B₃ * * * * वर्णनं.
— Adhy.no. (figures, words or both): K₁ (marg.
sec. m.). 2.8 N₁ V₁ D_{n1} D₈ S 7 (as in text).
— S'loka no.: K₂ 28; K₈ 29; D_n 30; D_{1.2} 31;
M₁ 33.

8

1 ^a) D_{1.4} T₁ G_{4.6} सभा. V₁ B D (except D₄)
याम्यां (for दिव्यां). — ^b) K₄ निबोधतां; D₁ नीबोधता;
D₃ निबोध मे. S याम्यां राजन्निबोध मे. — ^c) S₁ (by
corr.) V₁ B D यां (D₄ या) पार्थे; S चार्थाय (for यामर्थे).
— ^d) S यां (for ह).

2 ^a) K_{2.4} D₁ G_{1.4} तेजस्वी (K_{2.4} सी) सा; G_{2.6}
तेजस्विनी; M₂ ज्यायसी सा. — ^b) B_{1.4-6} G₈ विस्तार^o; D₆
विस्तार^o. — ^d) D_n (!) वापि (for चापि). K₄ D₄
भूयस्यपि च पाण्डव; B_{1.2} D_{1.2} मनोज्ञा सा (B₁ ज्ञासा)
परंतप (B_{2m} भूयसी सा परंतप). Cd cites भूयसी (as
in text).

3 ^a) S₁ K_{1.2.4} D₄ अर्कप्रभाभा (lectio difficilior,
possibly original; "having splendour or appearance
[आभा] of sunlight"); K₈ अद्भुतप्रभावा (sic). — ^b) T₁
G_{3.4} सर्वदा. D_n D_{3.5.6} कामरूपिणी. — ^c) V₁ B_{2.4} नैव
शीता न चात्युष्णा; B₁ नातिशीता नात्युष्णा (submetrical);
B₅ D_n D_{3.5.6} नातिशीता न चात्यु (D_{n1} वात्यु-; D₃ चात्यु-
ष्णा. — ^d) K₄ प्रकर्षणी (for प्रह^o). V₁ B_{2-4.6} D_{1.2}
मनसः प्रीतिवर्धिनी (B_{4.6} धर्षणी; D₃ धर्षना); B₁ मनःप्रीति-
विवर्धिनी; D₈ G_{1.2} M₁ मनसश्च प्रहर्षणी.

4 ^a) K₄ व्याधिः (for तस्यां). — ^b) B_{2.5} क्षुत्पिपासा.
K₁ तथाप्रियं; B₂ न मेप्रियं; B₃ न चाप्युत; D₂ न वाप्रियं;
G₁ न चाप्ययं; G₆ न च श्रमः. — ^c) D_{1.4} दैन्यकृमौ (D₄
मो). S न दैन्यं न च (G₂ by transp. च न) कार्ष्णवं.
— ^d) G₂ प्रतिकृदयं. K₁ D₁ वां (for चां). B₆
प्रतिकूलानि चाप्युत.

2. 8. 4
K. 2. 8. 4

न च दैन्यं क्लमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ॥ ४
सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः ।
रसवच्च प्रभूतं च भक्ष्यमाज्यमरिंदम ॥ ५
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानि चैव ह ॥ ६
तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ॥ ७

ययातिर्नहुषः पूरुर्मान्धाता सोमको नृगः ।
त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ॥ ८
अरिप्रणुः सिंहश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः ।
प्रतर्दनः शिबिर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ॥ ९
ऐडो मरुतः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्मवः ।
चतुरश्वः सदश्वोर्मिः चतुर्वर्गश्च पार्थिवः ॥ १०
भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैषधो नलः ।

5 " D4 T1 G2-s M1 सर्व- (for सर्वे). G1 सर्वकाम-
स्थितस्; G6 सर्वे कामार्थिताः. — " D4 M1 य दिव्या; G4
ये दिव्यं. K2 D4 मानुषा; B1 M2 मानवाः. — " B2.4
सारवच्च (for रस). B1 प्रभूताश्च. S रसवतः प्रभूताश्च (T1
'सूताश्च; G4 'भूता च). — " K1 भक्ष्य; K2 D1 भक्षं;
K2.4 N1 V1 Dn D2-s भक्ष्यं (for भक्ष्य). N1 अथापि वा
(for अरिंदम). S भक्ष्या (G2.5 M 'क्ष्य-) भोज्याश्च भारत.
— After 5, B1 (marg.).6 Dn D4.5 ins.:

88* लेह्यं चोष्यं च पेयं च हृद्यं स्वादु मनोहरम् ।

6 G1.5 om. 6. — " D1 स्रजस्याश्च (for 'स्रज). S1
K2-4 चात्र; K1 चापि; V1 B1.4.5 Dn1 D6 तस्य; Dn2 D2
तस्यां. D4 G8 पुण्यगंधस्रजश्च (G8 'स्रज)त्र. — " S1 K4
नित्यकालफलद्रुमाः; K1-s D4 'कामफल (D4 'ला)द्रुमाः; N1
D1 G5 नित्यपुष्पफल (N1 'ला)द्रुमाः; V1 B2.4-5 Dn D2.5.6
नित्यकामफला द्रुमाः; T1 M नित्यपुष्पफला द्रुमाः. — " S1 K
V1 B2.4.6 D4 शीतलानि (for रसवन्ति). — " N1 B1.5
D2 G8 हि (for ह). S1 K V1 B2.4.6 D4 सुखोष्णानि (V1
कटुम्ला; B2.4.6 कटुष्णानि) च भारत. — After 6, S
(except G1.6) ins.:

89* वृक्षाश्च विविधास्तत्र नित्यपुष्पा मनोरमाः ।

शीतलानि च रम्याणि सुखोष्णानि च भारत ।

[(L. 1) M1 वृक्षास्तु. M2 'धाश्चात्र. G2-4 नित्यपुष्प.
— (L. 2) Cf. v.l. of S1 K etc. above. M1 तोयानि
(for रम्याणि). G5 सुखान्युष्णानि भारत.]

7 " K8 तस्यां (for तथा). G8 राजर्षयो. — " S1
K N1 D4 पार्थ; G2 तत्र (for तात). — K8 om. 7^d-8^e.
— " D8 प्रतिष्ठाः. B1 D2 तमु; D1 समु (for पर्यु).

8 K8 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7); S1 om. 8^{ab}. — " K1
D4 ययातिनहुष (D4 'हु)षः. MSS. पूरु, पूरुर, पुरुर also.
— " K1 सोमपो; G1 सोमगो; G5 सोमतो; G6 सोमकान्.
K2.4 N1 B D1.2 M2 नृपः (K2 'प); Dn1 मृगाः. — " S1
चतुरयं; K1 चतुरयः; N1 च तुरगः; V1 B Dn D1-s.5.6 च
राजर्षिः (B1 करुषः); S चैत्र (G2 'क)रथः. — " K1

श्रुतवीर्यः (for कृत). S1 श्रुतश्रमः; K2.8 N1 G1.5.6
कृतश्रवाः; Dn2 श्रुतश्रवा. T1 G4 कृतवीर्य (G4 'र)श्रुतश्रवाः.

9 " S1 अरिप्रणुस्सः सिंहश्च; K1 अरिभगुप्रसिंहश्च; K2.8
अरिपुंड (K2 'इ)श्च सिंहश्च; K4 अरिपुंडश्च हिंसिश्च; N1 V1
अरिप्रणुः सुसिद्धश्च; B1-s.5 m.6 D1.2 अरिष्टसेनः सिंहश्च; B4.5
Dn2 D4 अरिष्टनेमिः (B2 'सेन-) सिद्धश्च; D2.5.6 अविप्रणुस्सु-
(D2 'सु; D6 अरिप्रणुस्सु)सिद्धश्च; S अरिपुंडः (G1.6 'इ-)
सुविप्रश्च. — " K1 कृतखगाः; B2 कृतवेगः; D2 कृतवर्गः; T1
कृतवेतः; G5 'वेदः. K4 कृतिर्निमिः; N1 B2 D2.5.5.6 कृमि-
निमिः; V1 कृषि; D1 कमि; T1 G1.8-9 M कृताकृतिः. G2
कृतवेगकृताकृतिः. — " K1 D8 प्रतर्दनः; D4 प्रियंकरः. D2
M1 शिनिर्; G6 पृथुर (for शिबिर). D4 G4.5 मात्स्यः; M2
मत्स्याः. — " K1 पृथ्वक्षोथ; K2 D4 पृथ्वक्षोथ; K8 पृथ्वक्षोथ;
K4 बृहकोथं; N1 V1 B Dn D1-s.5.6 पृथुलाक्षो (V1 B2
'कोथ); S पृथुवक्षा (G2 'रक्षो; M2 'वक्षो). N1 जयद्रथः;
D2.5 बृहद्रथः.

10 " S1 ऐडो; K1 खादी; K2 खदी; K8 एडो; K4
ऐडो; N1 V1 B Dn D1.5.5.6 वार्लो (D5 'लौ); D2 वार्लो;
S ऐडो (G6 'लो). K2.8 मरुतः; D1.4 मरुतः. K1
कुसिकः; K4 G2 कुशकः; N1 V1 B1.2.5 D4 कुषिकः; G1.6
कु (G6 कु)तकः; G4 कुशिकाः. — " S1 G6 संकाश्यः; K1-8
सं (K8 शं)काशः; K4 B2 सं (B2 सां)काशः; B1 शार्ङ्गिकः.
S1 सकृतिर्; K2.8 B2 D1.2.4 संकृ; D6 साकृ. B D
(except D4) G8 ध्रुवः; M1 ध्रुवः. — " K1 चतुरस्यः; K2
'रश्च; Dn1 (m as in text).n2 D1.2.5 'रश्च; T1 G M1
शंतनु (G2 संतनः; G5 संतनु; G6 शांतनु)श्च. K2 N1 V1 B
(except B2) Dn2 D2.6 सदश्वोर्मिः; D1 'श्वोर्मिः; D2
'शोर्मिः; G5 'श्वोर्मिः; G6 शतश्वोर्मिः. M2 सदश्वः कार्तवीर्यश्च.
— " K1 (before corr.) D1 'वीर्यश्च; G1 'वीर्यश्च. G8
पार्थिवः; G6 वीर्यवान्. M2 पार्थिवो भरतस्तथा.

11 " K B1 G2-s M1 भरतस्तपोथ (K1 'स्तथा च; K4
'स्तथा च; G2-s M1 'स्तथैलः) सुरथः (hypermetrio); N1
B2.4-6 Dn D2.5.6 भ (B2.4 भा)रतः सुरथश्चैव; T1

दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीषो भगीरथः ॥ ११
 व्यश्वः सदश्वो वध्यश्वः पश्वहस्तः पृथुश्रवाः ।
 रुषदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्सो ध्वजी रथी ।
 आर्षिषेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः ॥ १३

औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः ।
 अङ्गोरिष्टश्च वेनश्च दुःषन्तः संजयो जयः ॥ १४
 भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निषधोऽथ त्विषीरथः ।
 करंधमो बाहिकश्च सुद्युम्नो बलवान् धुः ॥ १५
 कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनौ तथा ।

C. 2. 328
 B. 2. 8 17
 K. 2. 8. 17

(corrupt) भरतश्च तथैकस्वः सुरथः; G1.6 भ(G6 पु)रतोथ नलः पूरुः; M2 देलः सुनीथः सुरथः. — ^a) K1 सुरथो; M2 सुनासो (for सुनीथो). K1-3 B1 D4 G8-5 निषधो; B2.4.5 Dn D8.5.6 निशठो; T1 निशथो (for नैषधो). Bsm.6 तथा राजा तपोबलः (B6 'रथः); Bsm (also) सुनीथो निषधाधिपः. — For 11^{ab}, V1 B8 D1.2 subst.:

90* भरतः सुरथश्चैव तथा राजा तपोरथः ।

सुनीथो निशठो राजा नलो वै निषधाधिपः ।

[(L. 1) V1 सुरतश्चैव. — (L. 2) V1 B8 सुनीथो नि(B8 नै)षधश्चैव नलो राजा परिश्रुतः.]

— ^a) K D4 G8 M1 दिवोदासो वसु; B1.2.4.5 Dn D1-3.5.6 'दासश्च सु'. — ^d) K8 अंबरीषा. — After 11, Ś1 K8.4 D4.5 ins.:

91* लोमपादोऽनरण्यश्च लोहितः पूरुद्वहः ।

[K8.4 रोहितः. K8 पुरुद्वहः; K4 पूरुद्वहः; D4 पूरुद्वहः; D8 पूरुद्वहः.]

12 D1 om. 12^a-13^b. — ^a) K1 विश्वः; N1 न्यश्वः; B6 व्यश्वः; D8 अश्वः; G4 व्यश्वः (for व्यश्वः). G6 सदा वा (for सदश्वो). Ś1 M2 वध्यश्वः; K1.2 वध्यः (submetrical); K4 D4 G8 वाध्यश्वः; B1 व्यत्ताश्वः; B8 वध्यश्वः; B8 वध्यश्वः; Dn1 वध्यः (submetrical); Dn2 वध्यश्वः; D2.6 वध्यश्वः; D8 वध्यः; D8 वध्यः; T1 वध्यः; G1.2 वाध्यश्वः; G4 वाध्यश्वः; G8 वध्यश्वः. K8 (corrupt) व्यश्वसदश्वो वाध्यव. — M1 om. 12^b-14^a. — ^b) B1 पृथुकोथः; B2.4.5 Dn D8.5.6 पृथुवेगः; D2 पृथुवेदाः (for पश्वः). D4 पंचाग्निः पृथिवीपतिः. — B2.4.5 Dn D8.5.6 transp. 12^a and 13^a. — ^c) K2 D8.5 रुषंगुरः; K8 रुषगुरः; K4 D4 त्रिशंकुरः; B1 उषतः; B2.4.5 Dn रुषदुरः; D2 उषदुरः; T1 G रु(G2.6 दृ)षभो; M2 माषगुर (for रुषदुर). K1 पृषसेनश्च. V1 B8 पृ(B8 ऊ)षदश्वो वसुमनाः; B6 रुषदश्वो गयश्चैव. — ^d) K8 चक्षुपः; B6 T1 G4-6 M2 कृप(G6 'त)श्च; G1-3 कुप(G1 'त)श्च (for क्षुपश्च). Ś1 K D4 रथिनां वरः; N1 सुमनोजवः (for सुमहा). B1 चक्षश्चैव मनोजवः; D2 क्षुपो राजा मनोजवः.

13 M1 om. 13; D1 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). — B2.4.5 Dn D8.5.6 transp. 12^a and 13^a. — ^a) K1 पृषदाधो; K2 रुतदश्वो; K8 अस्तः; K4 Dn D4 T1 G2.4.5

M2 पृषः; V1 कुलंकरो; B1.6 m D2 उषदश्वो; B8.6 औषंगवो; B8 D2 m G8 वृषदश्वो; G1.6 कु(G6 कृ)शदश्वो. B1 (corrupt) विसूसरः. — ^b) Ś1 पुरुकुत्सी. K8 कृतुद्विजः; V1 B1.6.6 Dn2 D2 विदूरथः; G1.6 ध्वजी (G6 'नी) रथः. K1 कुरुषस्थस्सकृतध्वजः (corrupt); K2 पुरुकुत्सकृतध्वजा; K4 पौरुकुत्सोकृतध्वजः. — ^c) K1 B8 G4 आर्षिसेनो; K2 आर्षिषेणो; K4 आर्षिणो (sio); D1 आर्षी; T1 G1.2 आर्षि. — ^d) B8 महाराजो (for महात्मा च). D8 वा (for च). K8 'शीरथः; B1 'षीनरः; D8 G8 'शीनराः.

14 M1 om. 14^a (cf. v.l. 12). — ^a) K1 उशीनरः; K2 D1.4 G8 उशीनरः (D1 'राः); V1 B Dn D8.6 औशी- (B1.8 'षी)नरिः; T1 औशीनरः; G6 औशीरवः. — ^b) K1.2 B1 शर्यातिः; D8 शर्यातीः; D4 शर्यातिः; G1.6 वामनः; M2 शर्यातिः. K स(K8 सु)रभः; B1 सुलभः; D1.2 T1 G8 शलभः; G1.6 कुमुदः; G2.4.5 भरतः (for शरभः). — ^c) K1 अंगिरिष्टः; K8 अंगारेष्टः; D1 अंशोरिष्टः; G1.2.6 अंसो दि- (G2 'रि)ष्टः; G8.4 अंसो मुष्टिः; G6 हंगोदिष्टः; M असो (M2 अंशा)दिष्टः. K1.4 N1 V1 D2 वेणुश्च; D1.2.5.6 वेणुश्च; G M देवाश्च (G2 देवो वा; G4 देवाश्च). — ^d) Ś1 B8 D6 G6 दुषन्तः; K1-3 D8-5 दुषन्तः; K4 दुःखन्तः; N1 V1 B2.4-6 Dn दुषन्तः; B1 दुखन्तः; D1.2 दुःसूनुः. B Dn D8.4-6 T1 G8 M संजयो.

15 ^a) K D2 M1 भागस्वरिः (K1 'रः); N1 V1 B4 Dn भांगासुरिः; B1 भाङ्गसु; B2 भंगस्वः; B8.5.6 भांगसु (B8 'स्व)रिः; D1 भार्गश्चरी; D8-5 भा(D4 भ)गासुरिः; D6 भाङ्गसु; T1 G भागस्वरिः (G1 'री); M2 भाङ्गस्वरिः. D1 सुनियश्च; G2 स्वनी; G6 सुरि; M2 सुनीथा. — ^b) N1 V1 B2-6 Dn1 D8.5.6 व(V1 वि)हीनरः; B1 द्विलीरथः; Dn2 D2.4 दिवीरथः; T1 G M2 निमीरथी (G1.6 'रथः; G8 निमिः कथः). K1 निषधोथात्विषीरथः; D1 निषधोर्थादीषी- स्वतः (sio); M1 निमेषो धमनी रथी. — ^c) Ś1 करंधमो; K1 कबंधमो; B4-6 कवं; G1.6 कुरंड(G6 'दृ)मो; G2 करंधमो. K8 बाह्वी; D4 बाहिकश्च. B1 कम्बरश्चैव बाहिक (sio). — ^d) K1 B1 प्रद्युम्नो; G1.6 सुद्यु (G6 'द्व)मो (for सुद्युम्नो). Ś1 D8 T1 मधु. — After 15, N (except K1.4 D4) ins.:

C. 2. 329
B. 2. 8. 16
K. 2. 8. 16

रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः ॥ १६
अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्च एव च ।
जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा ॥ १७
भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्वश्चो जनकस्तथा ।
वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः ॥ १८
ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा ।

92* ऐलो मरुत्तश्च तथा बलवान्पृथिवीपतिः ।

[Ś1 ऐडो; K2 ऐडो; D3 ऐलो. K2 D3 मरुत्तश्च; D1 मरुत्तस्य. K3 (corrupt) ऐडो मरुत्तश्च.]

16 ^a) B2 कपोतनामा; B3 लोमा; D3 रोमो. G2 तृणकः. K1 कपोतसेनो मातृणकः (hypermetrio); B1 कपोतको मातृलकः; G1.6 कपोतरोम्णः कुणकः. — ^b) K1 सहदेवार्थमौ तथा; K8 सहदेवोर्जुनौ तथा; S (except G8) सहदेवोर्जुनस्तथा (G2 दा). — After 16^{ab}, N (except K4) ins.:

93* व्यश्वः साश्वः कृशाश्वश्च शशबिन्दुश्च पार्थिवः ।

[K1.2 व्यश्वः; N1 V1 न्यश्वः; Dn1 अश्वः. D1 कृशाश्वः; D2 कृशाश्वश्च. — D4 om. (hapl.) from the post. half of the above line up to 17^e. Dn2 शशबिन्दुश्च. Ś1 पंचाभिः पृथिवीपतिः; K1-3 N1 V1 पंचहस्तः पृथु (V1 कृत)श्रवाः; B1 अश्वहस्तः पृथुश्रवाः; B8 पृथाश्वोश्च पार्थिवः; D1.2 अनु (D2 आणु)हश्च पृथुश्रवाः.]

— On the other hand, G8 ins. after 16^{ab}:

94* राजा दशरथश्चैव ककुत्स्थोऽथ प्रवर्धनः ।

— G2 om. 16^{ad}. — ^a) B8 दासरथि. — ^d) Ś1 णश्च; K1 णोश्च. G1.5.6 लक्ष्मणश्च महामनाः.

17 D4 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — ^a) Ś1 अडर्कः; D1 अर्धकः; S अलर्कः. B1 कर्क (for कक्ष). D3 अलर्कः कक्षश्च गयो. — ^b) K1 गद्यो; K8 प्रयो; G6 हयो. Ś1 K गौरश्च; B1 D1 गौरश्च; M1 गौराश्च; M2 गौरौश्च. D3 गौराश्चः इयेन एव च. — ^c) N1 V1 B D (D4 om.) T1 G8-5 M2 जामदग्न्यश्च. K4 N1 B2.4 Dn D3 G1.6 रामश्च; T1 G8-5 M2 रामोश्च. G2 जामदग्निश्च नाभागः; M1 जमदग्निः सुपुत्रश्च. — ^d) Ś1 नाभागो नक्ष एव च; B1 D1.2 G1.6 नाभागः सगरस्तथा; G2 सगरश्च प्रतर्दनः.

18 D1.2 om. (hapl.) 18^{ab}. — ^a) B1 सदश्वश्च; Dn1 महाश्वश्च; T1 G1.2.4 M ह्यधीरश्च; G8 [S]यधीरश्च; G8 ह्यतिरथः (for महाश्वश्च). G6 भूमिद्युम्नो ह्यधीरश्च. — ^b) K1 पृथाश्वो; K2 पृथ्वश्चो; K3 पृथुश्च; K4 पृथ्वो; N1 V1 B Dn D3.5.6 T1 G2-4 M पृ (D3.5 M1 वृ; T1 प्र)थाश्वो; G1.6 पृथुलो; G5 पृथाश्वो. — ^c) K D1.2 वैण्यो; M2 वैद्यो.

इन्द्रद्युम्नो भूमिजाः गयः पृष्ठो नयोऽनघः ॥ १९

पद्मोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित् ।

अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथगश्वोऽजकस्तथा ॥ २०

शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं हयाः ।

धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥ २१

शतं च महारथीणां वैरिणां शतम् ।

Ś1 चार्ष्टिसेनः; K1 आर्ष्टिषेणः; K8 वारिषेण्यः; K4 वारिषेणः; T1 G2-5 पारि; M1 चार्ष्टि. N1 V1 B2.5 Dn D3.5.6 राजा वैण्यो (Dn1 राजा वैण्यो; D3.5 राजवैश्यो; D6 राजा वैण्यो) वारिसेनः; B1 वैण्यो राजाथ वार्यण्यः; B8 राजा तथा वारिषेणः; B4 राजा वैण्यो वारिषेणः; B6 वैण्यो राजाथ चार्ष्टेणः; D4 वैण्यो राजा आर्ष्टिषेणश्च (hypermetrio); G1.6 वैण्यो राजारि (G6 मि)षेणश्च. — ^a) K1 पुरंजो; K8 पूरजो; N1 V1 B D पुरुजिज्; G2 पुरूजो; M पूरजो.

19 ^a) N1 V1 B2.4.5 G4 M त्रिगर्तिश्च; G1 त्रिभर्तश्च. — ^b) K4 परिधरस्; G8 पारिचरस्. — G2 om. (hapl.) 19^e-20^d. — ^c) B1 ऐन्द्रद्युम्नो. B2 भूमिजानुर; D6 भूरि; T1 हीम. G1.6 महाभुजो महाजानुर. — ^d) N1 V1 B D (except D4) गौर (V1 रु)पृष्ठो; T1 G8 M1 जय (G8 मय; M1 जय)पृष्ठो; G1.4-6 मा (G4 जा; G5 ज)यापृष्ठो. K1 B1.2 D1.2 नयो (B2 घो)नयः; K2.8 नयोजयः; N1 V1 रयोनयः; B8 D5 लयोल (D5 न)यः; B4-6 Dn नघोलयः; D8 लघोनयः; D4 गजोजयः; D6 नघोनघः; T1 G8 M1 हयो; G1.6 जयो; G4 गया; G5 भयो; M2 [S]मलो; text as in K4 G2. Ś1 गयः पृथ्वनयो नयः.

20 G2 om. 20 (cf. v.l. 19). — ^a) T1 G8.4 M पद्मश्च; G1.6 पांढ्यश्च; G4 M1 पत्तमश्च; G5 पाद्मश्च. Ś1 K8.4 D3.6 T1 G1.2.4 M1 मुच (for मुचु). — ^b) Ś1 K4 युधुश्च सेनजित्; K1 युधुश्चो व्यसेन; K2.8 युधुश्चो सेन; G1.6 युधुश्चो प्रसेन. — ^c) Ś1 V1 B D (except D4) सुद्युम्नः. — ^d) K1 (sup. lin. as in text) पृथकाश्च; N1 B1 पृथुरश्चो. K2-4 Dn2 D4 शंभु (D4 भू)देवातिथिस्तथा; V1 B2-6 Dn1 D1-3.5.6 T1 पृथुलाश्वोष्ट (B6 स्योष्ट; Dn1 श्वोट; D8 श्वोय)कस्तथा; G (G2 om.) M पृथुश्च जनकस्तथा.

21 K4 om. 21^a-22^b. — ^a) K8 G2 शतमत्स्याः; G1.6 शतमा (G6 म)स्याः (sic); G8 शतं मत्स्याः. — ^b) K2 शतं निपाः; G1 शतनिपाः; G8 शतानीपाः. T1 G2-4 M गयाः; G1.6 गवाः (for हयाः). — D8 om. (hapl.) 21^{ad}. — ^c) Ś1 K (K4 om.) द्वाश्चैकशता. — ^d) K8 अशीति. Ś1 B4 T1 G4.5 जनमेजयः; K1 G1 जय.

22 K4 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). — ^b) Ś1 हरीणां;

शंतनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव ॥ २२
 उशद्भवः शतरथो देवराजो जयद्रथः ।
 वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह *समन्त्रिणा ॥ २३
 अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः ।
 इष्टाश्चमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २४
 एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः ।
 तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते ॥ २५
 अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च ।

यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः ॥ २६
 अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाश्चोष्मपाश्च ये ।
 स्वधावन्तो बर्हिषदो मूर्तिमन्तस्तथापरे ॥ २७
 कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः ।
 नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः ॥ २८
 कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये ।
 तस्यां शिशपपालाशास्तथा काशकुशादयः ।
 उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः ॥ २९

C. 2. 344
B. 2. 8. 39
K. 2. 8. 3

Ñ1 मेरिणां (for ईरिणां). D2 च तथा (for वैरिणां). K2 B1.6 ईरिणां वीरिणां शतं (B6 तथा); K3 V1 आरि(V1 शिबि)णां वीरिणां शतं; B2-5 Dn D3.5.6 वी(D3 वा)रिणा-मीरिणां शतं (B4 तथा); D1.4 T1 ईरिणां चारिणां (D4 वै शतं; T1 चिरिणां) शतं; G M वैरिणोवै[M1 डवै]रिणस्तथा. — After 22^{ab}, V1 B D T1 ins.:

95* भीष्माणां द्वे शतेऽप्यत्र भीमानां तु तथा शतम् ।

शतं च प्रतिविन्ध्यानां शतं नागाः शतं हयाः ।

पलाशानां शतं ज्ञेयं शतं काशकुशादयः ।

[(L. 1) B1.5 D6 शतेष्वे तु; B2-4.6 D1.2.4 T1 शते साधे (B4 तत्र; D1 चाधे). B6 Dn2 D3 transp. तथा and शतं. — (L. 2) D1.2 विन्ध्यानि. T1 नृगाः (for हयाः).]

— °) Ñ1 V1 B D (except D2-4) G5 शान्तनुः. B2 D1.2 T1 G1.2.6 M तत्र (for चैव). V1 B2-6 Dn D3.5.6 राजेंद्र (B3.4 द्रः). — °) Ś1 K4 G1 चापि; G6 तत्र (for चैव).

23 °) Ś1 K1.8.4 N1 B4 D4 उशङ्गवः (K1 तवः; K4 गदः); V1 जरद्भवः; B1-3.5 D1.2 उषद्भवः; B6 रुषङ्गः; Dn D2.5.6 उषङ्गः; T1 G4 M ऋषद्भः; G1.6 षमद्भु(G6 द्रवः); G2 ऋषङ्गः; G3 ऋषट्; G5 ऋषद्भवः. G1 शिवरथो; G2 (by corr.) M शतरजो; G6 शिमनथो. — °) K1.2 V1 B2.3.5.6 D4 G2 M देवराजो. — °) K4 T1 G2.5 वृषादर्भि(T1 वीः; G6 वि)श्च; Ñ1 V1 B2-5 Dn D1.2.6 G4 वृषदर्भ(G4 वि)श्च; B1.2.6 G1 पृषदश्च(G1 दाभि)श्च; G2 M वृषाक(G2 द)पिश्च; G6 पृषदंशुश्च. D2 वृषदर्भः पृथदश्चश्च (hyper-metric). — °) Ś1 वामासह सदर्तिना; K1-3 D4 धर्मात्मा (K1 र्थ) सह मन्त्रिणा; K4 धाम्य सह च मन्त्रिणा; Ñ1 V1 B1.8-6 Dn D3.5.6 T1 बु(T1 वृ)द्धिमान्सह मन्त्रिभिः; B2 D1.2 हविर्धान्स(B2 र्धमे)ह मन्त्रिभिः; G1.8-6 धा(G1 धः; G3 ध्याः; G6 सा)ज्ञा सह समृद्धिना; G2 धामाः सर्वे समन्त्रिणा; M धर्मात्मा सह मन्त्रिभिः.

24 °) Ś1 तथापरे; K2 अथापर. — °) Ś1 ये शतं; T1

(sup. lin. as in text) G1 M2 ते गताः; G2 स्ते गताः; G6 ते शता. K1.4 शशिबिन्दवः; K2.8 M1 शाशः; V1 G1.3.4 श(G3 शा)तः; B4 शाश्वतीं दिवं. — °) K2 महान्निरः; K3 D2-5 महान्निरः.

25 °) Dn2 दिवि श्रुताः. G1 महर्षिमन्तो बहु (hyper-metric). — °) V1 B2-6 D (except D4) राजेंद्र.

26 °) D4 कलो. Ś1 कालोथ मृत्युरेव च. — °) K1 जिह्वानश्चैव; K2 यद्भानः; D1 (after corr.) यजनः; G1.6 मिच्छा(G6 छा)नः. G3 सिद्धार्थो. — °) B1 ये तु. K2 योगे शरीः; V1 योगशरीरगाः; Dn1 रोयोशरीरिणः; D1 योगशरीरिणः.

27 °) Ś1 K Ñ1 V1 B3 पितरश्च महात्मानः; D6 अग्निष्वात्ताश्च पितरः; G1 ष्वात्ता च पितराः. — °) V1 B2.3 D1-3 सोमपाश्च; T1 फेनपश्च. D5 चोष्माः; G1.6 चोर्मिः; G2 औष्मः; G3 चोष्णः; M2 सोम (for चोष्म). M1 तथा (inf. lin. च ये as in text). — G1 om. (hapl.) 27^a-29^b. — °) Ś1 K4 Ñ1 V1 B2-6 Dn1 सुधाः; K2 स्वधामन्तो; K3 वन्ताः; D1 स्वभावन्तो; D4 स्वधार्वातो; G6 स्वाहावन्तो. T1 सहिषदो; G4 बर्हिषाद्या. — °) S(G1 om.) मूर्तामूर्ताश्च ये स्मृ(G6 मृ)ताः.

28 G1 om. 28 (cf. v.l. 27). — °) K4 D4 चक्रं तु; G6 चक्राच्च. Ś1 साक्षात्तु; K D4 यः (K1 यत्; K4 वै) साक्षाद्; B1 साध्याश्च. — °) A few MSS. दुःकृ (for दुष्कृ). G6 नराश्च ये दुष्कर्माणः; Cv as in text. — °) M1 मृत्यपः.

29 G1 om. 29^{ab} (cf. v.l. 27). — °) = 1. 60. 15°. K2-4 B1.2.5 D4 कालस्यानयने. — °) K1.8 G4 यमश्च. — °) Ś1 शिशपमूलाशाः; K1 D6 शंसि(D6 शिश)पालाशाः; K2 शंशपः; B3 शैशपः; D1 शिशपः; D3 सिशुपः; T1 G शिश(G1 शु)पपालाशी (G2 समित्यलाशाश्च); M1 शिशव-पालाशाः; M2 शिशपपालाशैः. K4 यस्यां शंशपपालाशः; B1 यां तस्यां सिंहपाः पाशाः; D2 तस्यां शंशपपालाशश्च. — °) Ś1

C. 2. 344
B. 2. 8. 33
K. 2. 8. 33

एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः ।
अशक्याः पारसंख्यातं नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ३०
असंवाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा ।
दीर्घकालं तपस्तप्त्वा निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ३१
प्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत ।
तामुग्रतपसो यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ॥ ३२
शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा ।
सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ॥ ३३
चित्राङ्गदाश्चित्रमाल्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिवर्हेर्विभूषिताः ॥ ३४
गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सः गणाः ।
वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च सर्वशः ॥ ३५
पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः ।
दिव्यानि माल्यानि च ताम्रपतिष्ठन्ति सर्वशः ॥ ३६
शतं शतसहस्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम् ।
उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ॥ ३७
ईदृशी सा सभा राजन्पितृराज्ञो महात्मनः ।
वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनीम् ॥ ३८

काशकुशोदकाः; G₂ कशकुशादयः. — °) B₁ उपासते. T₁ G_{1.4} M यमं राजन्; G₂ धर्मराजन्. — °) B_{2.6} मूर्तिमंतः; G₁ कीर्तिमंतो. Ś₁ K D₄ युधिष्ठिर; N₁ V₁ B₂₋₆ Dn D_{2.5.6} जनाधिप (B_{2.6} 'पा:'); B_{1.2} D_{1.2} नराधिपः (D₂ 'प:') (for निरामया:). Text only in S (but note wide variations in the rest, all looking like *lectiones faciliores*).

30 30^a = 1. 1. 179^a; 48. 10^a; 114. 61^a; etc., etc. — °) Ś₁ पितृराजसभास्थिताः; D_{2.5} 'लोकसभासदः'. — °) K₁ D₄ G₂ M₁ (before corr.) असंख्याः; N₁ B_{1.2.4.5} Dn D_{1-2.5.6} G₁ न शक्याः (D₁ 'क्या'). K₈ शक्या अपरि-संख्यातुं.

31 °) K₂ असंबंधो; Cd as in text. N₁ समा (for हि सा). — °) M₁ कामागमा. K₈ तथा; K₄ T₁ G_{1.2.5} M₂ शुभा; D₄ मुभा (sic) (for सभा).

32 °) Ś₁ K₁ प्रभासती; K₂ प्रवासती; B_{1.2} संभाषंती; D₁ M₂ प्रभासंति; M₁ प्रभावती. K_{2.4} N₁ B_{1.2} D₄ S (except M₂) ज्वलंती च. V₁ B₄₋₆ Dn D_{2.5.6} ज्वलंती भासमाना च. — °) K₂ G_{1.6} तेन (for स्वेन). K₁ पार्थिव; G₂ भास्वता. — °) T₁ यंति. — °) B₁ T₁ G_{2.5} सुव्रताः.

33 °) B₁ संतः. K₁ Dn₁ D_{2.4.6} संन्यासिनः; Cd. n as in text. Ś₁ K D₄ राजन्; N₁ B₄ Dn D₂ G_{1.6} बुद्धाः; T₁ G₂₋₅ पूताः (for सिद्धाः). — °) Ś₁ K D₄ सिद्धाः; B₂ पुण्याः; T₁ G₂₋₅ सदा (for पूताः). — °) Ś₁ K₂ V₁ भासु (K₈ 'स्क'र'. — °) G_{1.6} वै (for च). K₂ विरजो-बराः; K₈ विरजांबराः; T₁ (after corr.) M₂ विरजांबराः; T₁ (before corr.) 'जोबलाः.

34 °) M₁ चित्रांबराः. B₂ चित्रतुल्याः. — °) M₂ सर्वे

स्वलित'. — °) K₁ सकृतैः; K_{2.8} B₂ T₁ G_{1.4-6} स्वकृतैः. Ś₁ K D₄ दिव्यैः (for पुण्यैः). — °) Ś₁ परिवारैश्च भूषिताः; K₁ पारिवर्हिश्च भू'; K₂₋₄ V₁ B_{2.6} Dn₁ D_{2.5} परिवर्हेश्च भू'; B₂₋₄ Dn₂ D₄ T₁ G₁₋₄ पारि (G₂ 'र')वर्हेर्वि (Dn₂ D₄ श्र)भू'; D₂ * * * * श्र भू'; G₂ परिवर्हेर्वि; text as in N₁ B₁ D_{1.2} G₂ M. Cd cites परिवर्हेः (as in text).

35 °) G₂ संगंधाश्च (for गन्ध'). N₁ गंधर्वाश्चासते तत्र. — °) N (except Ś₁) संघश (K₁ संपूर्णा; K₈ संघम; B₁ सहश; D₂ पयश)श्चाप्सरो; T₁ G₂₋₅ शतशोप्सरसां गणाः. — °) K₁₋₂ N₁ V₁ B₄₋₆ Dn₂ D₂₋₆ G₁ नृत्यगीतं. B₁₋₂ D_{1.2} वादित्र (B_{2.5} 'त्र')नृत्यगीतानि; T₁ G₂₋₆ M वादित्रनृत्त-गीतं च (T₁ 'ताश्च). — °) D₂ G_{1.8} हास्यलास्यं. S तथैव च (for च सर्वशः). Ś₁ लास्यं हास्यं च सर्वतः.

36 °) D₂ (by corr.) गंधाश्च (for च गन्धाः). K₁ शब्दगंधाश्च; K_{2.8} गंधाः शिष्टाश्च (for गन्धाः शब्दाश्च). — °) G_{1.8} तस्याः (for तस्यां). G₂ समन्विताः. V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} तस्यां पार्थिवसत्तम (D₁ [by corr.] 'माः; D₂ 'म:'); B₁ तस्यां पार्थ उपासते. — °) N₁ V₁ B D (except D₄) चैव माल्यानि (for माल्यानि च ताम्). K_{1.2} M₁ ताम्रपु'; D_{2.5} ताम्रपा'; G₂₋₅ ताम्रपु'; M₂ ताम्रपु'. K₄ V₁ B₂₋₆ D (except D₄) G_{1.2} नित्यशः (for सर्व').

37 °) Ś₁ K₂₋₄ B_{1.2.6} D_{1.2.4} शतं शत (K₈ 'तं')-सहस्राणां; G₂ शतशोथ सहस्राणि. — °) K₁ N₁ धर्मिणं तं; K₈ 'णां च; B₁ D₂ धर्मिणां तु; B₂ 'र्मिणीं तां; T₁ G_{1.8-9} M धर्मिणं तं; G₂ धर्मराजं; G₂ 'र्मिज्ञा जि (corrupt). B_{2.4} D₁ G_{2.6} प्रजेश्वर (G₂ 'र:'); B₂ जनेश्वरं. — °) S महात्मानो (G₂ तदा राजन्). — °) N₁ तपस्विनः; D_{1.2} मनस्विनं; G₁ यशस्विनः. G₂ रूपवतः स्वलंकृताः.

38 °) K₂ D₂ इदृशी. G_{1.6} महाराज (for सभा

९

नारद उवाच ।

शुभिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा ।
 प्रमाणेन यथा याम्या शुभप्राकारतोरणा ॥ १
 अन्तःसालिख्यविहिता विश्वकर्मणा ।
 दिव्यरत्नमयैर्दृष्टैः फलव्यप्रदैर्युता ॥ २
 नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
 अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ॥ ३

तथा शोभयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः ।
 अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४
 सा सभा सुवर्णवर्णा न शीता न च धर्मदा ।
 वैष्णवासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ॥ ५
 यस्यामास्ते स वरुणो वारुण्या सह भारत ।
 दिव्यरत्नमयैर्भूषणैरुपशोभितः ॥ ६
 स्रग्विणो भूषिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः ।

C. 2. 259
 B. 2. 9. 7
 K. 2. 9. 8

राजन्). — ^b) Gs 'राजस्य धीमतः. — Ks reads 38^{ad} after नारद उ' of the next adhy. — ^c) Ms 'णस्य च (for 'णस्यापि). Gs पश्यामि (for वश्यामि). — ^d) B (except Bs) D1.2 कांचनमालिनी; G1.6 Ms पुष्करमालिनः. — After 38, ¹ ins.:

96* त्वमेकाग्रमना राजश्रवधारय पार्थिव ।

Colophon. — Sub-parvan: ¹ V1 लोकपालसभा-
 श्यान. — Adhy. names: N (except K1.2 B1.6) G1 M1
 यम (Ks वैवस्वत) सभावर्णनं; Ms सभावर्णनं. — Adhy. no.
 (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.). 2.2 ¹ V1
 Dn1 S 8 (as in text); Ds 7. — S'loka no.: Ks
 D1.2 40; Ks 39; Dn 41.

9

1 After the ref., Ks [(wrongly) reads 38^{ad} of the previous adhy. — ^a) Ks सभा दिव्या; B1-2.6 D1.2 सभा रम्या. — ^b) ¹ S1 वरुणस्य सितप्रभा; K V1 B D 'णस्यामितप्रभा (Ks 'भो). — ^c) Ks शुभप्राकार'; Dn Gs.2 शुभप्रा'; G2.4 शुभा प्रा'.

2 ^a) ¹ S1 D4 Gs निर्मिता (for विहि'). — ^c) Ks.2 ¹ V1 B (except B2) Dn Ds.2.6 दिव्यै रत्न'. Gs (before corr.) पुष्पैः (for वृक्षैः). — ^d) V1 'प्रदैर्मता; D1 'फलैर्युता; G1.4.6 'प्रदैर्युता (G4 'त').

3 ^a) ¹ S1 नीलपीतासितश्यामैः; K1 G1.2 Ms नीलपीत-
 सित' (Gs 'पीतहरि'); K4 Bs.6 'पीतासि (Bs 'सि) तैः
 श्यामैः; B1 D1.2 'पीतासित (D1 'तः) श्यामैः. Cn cites
 सितः (= वृक्षाः), after its gloss on अवतानैः in 3^a;
 perhaps it reads as in the Bombay ed., 'पीतैः सितः

श्यामैः. — ^b) K1 शतैर; B1 सितैर; Dn2 सीतैर; Gs
 स्थितैर. — ^c) ¹ S1 बहुशालैस्; ¹ N1 T1 G (except G2)
 अवदातैस्; all comm. अवतानैः (as in text). For Cn
 cf. v.l. of 3^a. — ^d) V1 Bs-2 Dn Ds.2.6 मंजरी-
 जालधारिभिः.

4 ^a) B1 ततः (for तथा). M1 शकुंतयस्. K1 रम्या;
 Ks तस्य (for तस्यां). K4 D4 तस्यां तथा शकुनयो. — ^b)
 S नानावर्णा (Gs 'र्ण'). ¹ S1 K1.2.4 D4 G1.4 (by corr.).
 Ms मृदुस्वनाः (Ks 'ध्वराः). V1 Bs.2 Dn Ds.2.6 विशित्रा
 मधुरस्वराः. — ^c) K1 S (except Gs) अनिर्देश्य.

5 ^a) K1 हिमसंस्पर्शा; Ms सुमुखंस्पर्शा. — ^b) S
 नातिशीता न धर्मदा. — ^c) = 2. 7. 3^a. ¹ N1 दिव्या'; S
 शुभा' (Gs हैमा'). — ^d) K2.4 शता; B1 Ds शिता; Cd
 as in text. S वरुणसंमता.

6 ^a) T1 G1.2-6 Ms तस्यामा (Gs तस्या आ) स्ते. ¹ S1
 K1.4 स्म; B1 D1.2 च; Gs तु (for स). Ks वरुणे. G2
 तत्रास्ते वरुणो राजा. — G1.6 om. from 6^b up to prior
 half of line 2 of 97*. — ^b) K4 D1.2 वरुण्या. ¹ N1
 भारतः. V1 Bs-2 Dn Ds-6 वा (Bs व) रुण्या च समन्वितः.
 — ^c) ¹ S1 K Dn1 दिव्यरत्नवरधरो; S (G1.6 om.)
 दिव्यमाल्यां (Gs.2 'रत्नां) वरधरा. — ^d) Ks G2 भूषणैरुप-
 शोभिता; ¹ N1 V1 Bs-2 Dn Ds-6 दिव्याभरण (N1 'लंकार-
 भूषितः; T1 Gs-2 M दिव्यरत्नविभूषिता. — S ins. after 6
 (G1.6, which om. from 6^b up to prior half of line 2
 of the foll. passage, ins. after 6^a):

97* द्वितीयेन तु नाम्ना या गौरीति भुवि विश्रुता ।

पश्या स वरुणो देवः प्रमोदति सुखी सुखम् ।

[(L. 1) G2 वै (for या). G4 विख्याता (for विश्रुता).]

Gs.4 cont.:

C. 2. 359
B. 2. 9. 7
K. 2. 9. 8

आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ॥ ७
वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैरावतस्तथा ।
कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ॥ ८
कम्बलाश्वतरौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ ।
मणिमान्कुण्डलधरः कर्कोटकधनंजयौ ॥ ९

98* दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यालंकारभूषिता ।

7 ^a) B1. 2. 6 D1. 2 सर्वे (for चापि). $\tilde{N}_1$ V1 B8-5
Dn1 D8. 5. 6 स्रविणो दिव्यगंधाश्च; M1 स्रग्धरो भूषितश्चापि.
— ^b) $\tilde{S}_1$ दिव्यमाल्यविभूषिता; K $\tilde{N}_1$ D4 *माल्यप्रक (K1
*माया प्रक; K4 *माल्यप्रव) विणः; V1 B8-5 Dn D8. 5. 6
*गंधानुलेपना; B1. 2. 6 D1. 2 *माल्यपरिच्छदा; S (except
G2) *माल्यानुलेपना. See Addenda.

8 G4 om. (hapl.) from 8^b up to prior half of
line 2 of 99*. — ^b) K1 नागास्त्वैरा; D1 भागश्चैरा.
[The reading ऐरावणस् of the Calcutta edition is
nowhere recorded.]. — ^c) K2 कृष्णश्च; K8 वृष्णश्च.
K2 लोहिताश्चैव. — ^d) K1. 4 Dn1 D8-6 G1 पद्मचित्रश्च;
K2 सद्यश्चित्र; Dn2 G2 पद्मपत्र; D1. 2 यमश्चित्र. B1-2. 6
D1. 2 भारत (for वीर्यवान्).

9 G4 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). — ^b) G1-8 M1
*बलाहकौ. — S ins. after 9^{ab} (G4, which om. from
8^b up to prior half of line 2 of the foll. passage,
ins. after 8^a; M1 om. line 1):

99* मणिश्च मणिनागश्च नागः शङ्खनखस्तथा ।

कौरव्यः स्वस्तिकश्चैव एलापुत्रः सुवामनः ।

अपराजितश्च दोषश्च नन्दकः पूरणस्तथा ।

अभीकः शिभिकः श्वेतो भद्रो भद्रेश्वरस्तथा ।

[(L. 1) G2 मणिनागश्च नागश्च; G5 मणिश्च मणिनागश्च. G2
मणिः (for नागः). G1 शंखनक; M2 शंखणख. — (L. 2)
T1 G1-8 M1 कौरव्य. G1. 6 एलापुत्रोथ वामनः; G2 *पुत्रश्च वा;
M *पुत्रः स वा. — (L. 3) M1 जोष; M2 योष्य (for
दोष). G2 अपरातो ज्योतिषश्च (for prior half). G8
पूरक. G1 अपराजितश्च दौषाचानंदः पूरणस्तथा; G6 अपराजित
ऊषा च नंदः पुरुषक (sup. lin. न)स्तथा. — (L. 4) G1. 4
अभिक; G2. 8 M2 अहिक. T1 शिभिकश्चेतो; G1. 6 *कश्चैव; G2
रोहिकश्चैव; G8 शिशुकश्चेतो; G4 M2 शिहिक (M2 *क)श्चेतो;
M1 शुनकश्चैव.]

— ^c) G1 माणिमान्. K8 कुंडलधरा; $\tilde{N}_1$ कमंडलुधरः
(hypermetric); V1 B Dn D1-2. 5. 6 कुं (B6 दं) डधारश्च;
D4 कुंडलधरः; T1 G1. 6 भिडिकमौरः; G2 पिंडकः सारः; G8-5
भि (G8 भं) डिकसारः; M1 गणिकस्सारः; M2 गंडिकस्सारः.

प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः ।

पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः ॥ १०

एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्यां युधिष्ठिर ।

उपासते महात्मानं वरुणं विगतक्लमाः ॥ ११

बलिर्वैरोचनो राजा नरकः पृथिवीजयः ।

— ^a) = 1. 31. 5^d: 5. 101. 9^b. $\tilde{S}_1$ S (except T1 G8)
कार्कोटक; K8 कर्कोटक. — After 9, N ins.:

100* पाणिमान्कुण्डधारश्च बलवान्पृथिवीपते ।

[V1 कुंडकश्चैव; B3. 5 D6 कुंडकश्चैव; B4 कुंडलश्चैव (for
कुण्डधारश्च). $\tilde{S}_1$ एणीमान्कुंडकश्चैव; K D4 एणी मार्कंडकश्चैव;
 $\tilde{N}_1$ एलावान्कुंडकश्चैव; B1. 2. 6 D1. 2 एणीशो गं (B1 *शो गुं; D1
*रा गं) डकश्चैव; D8. 5 मणिमान्कुंड (D5 *नकुंड) कश्चैव. K8. 4 D4
मालवान्. K4 पृथिवीपति; B2 अवनपते.]

10 ^a) K4 B2-6 Dn D1-8. 5 प्रह्लादो; G1 प्रसादो. T1
G3. 4 मूषिकादस्तु (G4 *दैश्च). K1 प्रह्लादो मूषकश्चैव; K2
अनुह्लादो मूषिकारस्; K8 अनुह्लादो मूषिकादस्; B1 प्रह्लादो
मूषिकश्चैव. — ^c) $\tilde{N}_1$ पिनाकिनो; D6 एताकिनो. K3
मंडिनः (sio); D1 मंडलेन; T1 मंडलीन; G5 मंडलिना. G1
पाताकिनो मंडलीन; G2 पाकिनो मंडलीनश्च. — ^d) $\tilde{S}_1$ Dn2
D8-5 G8 फणावन्तश्च; D6 फणवन्तश्च; G2 पणवन्तश्च. B1. 2. 6
D1. 2 भारत (for सर्वशः). — After 10, S ins.:

101* अर्थो धर्मश्च कामश्च वसुः कपिल एव च ।

अनन्तश्च महानागो यं स दृष्ट्वा जलेश्वरः ।

अभ्यर्चयति सत्कारैरासनेन च तं विभुम् ।

वासुकिप्रमुखाश्चैव सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ।

अनुज्ञाताश्च शेषेण यथार्हमुपविश्य च । [5]

[(L. 1) G8 आर्थो. — (L. 2) G2 अनन्त (for अनन्त).
G1. 6 समं; M1 यं च (for यं स). G5. 6 M1 जलेश्वर.
— (L. 3) G2 विभुः; G2 भुवि; G6 प्रभुं. — (L. 4) G1. 6
तथा (for स्थिताः). — (L. 5) G1. 6 *ज्ञाता विशे. T1 G2
यथार्थम्.]

11 ^b) K2 सर्पास्तस्या; B1. 2. 4. 6 D1. 2 त (B1 य) स्यां
सर्पा; B8 D8. 5. 6 M2 तत्र सर्पा; T1 G (except G5) M1
सर्पास्तत्र. — After 11^{ab}, S ins.:

102* वैनतेयश्च गरुडो ये चान्ये परिचारिणः ।

[G2 M1 चास्य (for चान्ये). G1. 6 परिचारकाः; G8
*चारणः; M1 वारिचारिणः.]

— ^a) S विगतज्वराः.

12 ^a) K1 G4 चैव; K4 V1 B1. 2. 6 D2 राजन्; G8 तत्र
(for राजा). $\tilde{S}_1$ बलिर्वैरोचनो राजन्; K2. 8 बलिवै (K8
*वि) रोचनश्चैव; B8 D1 बलिर्वैरोचनो राजन्; T1 G1. 2. 5. 6 M

प्रह्लादो िप्रचित्तिश्च कालख... सर्वशः ॥ १२
 सुहनुर्दुर्मुखः शङ्खः सुमनाः सुमतिः स्वनः ।
 घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥ १३
 विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपोऽथ म... शिराः ।
 दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशावरः ॥ १४
 कैटभो विटद्रुतश्च संह्रदश्चेन्द्रतापनः ।
 दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः ॥ १५

स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः ।
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगत... त्यवः ॥ १६
 ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा ।
 उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः ॥ १७
 तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या ।
 कालिन्दी विदिशा वेण्णा नर्मदा वेगवाहिनी ॥ १८
 विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती ।

C. 2. 371
B. 2. 9. 19
K. 2. 9. 23

बलिवैरो (G₂ 'मा') चनिश्चैव. — ^b) G₂ सुनरः (for नरकः).
 Ś1 K D1.2.4 G1.2.6 पृथिवीजयः. — ^c) K B1-2.5 D1.2.6
 प्रह्लादो; N1 V1 B4.6 Dn D4 संह्रदो; G1 प्रह्लादो; G₂
 प्रह्लादो. D1 विप्रवर्तिश्च. — ^d) K1 कलंकजाश्च; K₂ काल-
 खंगाश्च; N1 V1 B (except B4) D1.2.6 'कंजाश्च; S 'केयाश्च.
 N1 V1 B₂-3 Dn D₂.5.6 दानवाः (for सर्वशः).

13 D₄ om. 13^{ab}. — ^a) Ś1 S सुमुखो; B₂ सुतनुर
 (for सुहनुर्). B₂ om. from शङ्खः up to 15^b. K1
 G1.6 चैव (for शङ्खः). — ^b) K₂ समुनाः; V1 सुधामा;
 Dn1 सुनामा (for सुमनाः). K₄ B1 T1 G₂-3 M1
 सुमतिश्च (B1 'सु')नः; D1 शुभनिस्वनः. K1 स्वनः; K₂.3
 पुनः; V1 Dn(1) ततः (for स्वनः). B₂ D₂.6 सुनामा स-
 (D₂ सं)मनिस्व (D₂ 'श्च')नः; G1.6 सुशंखः सुमुख (G₂
 सुखद)स्तथा. — ^c) G₂ घटोदयो. K₂ महापार्श्वः; T1 'पार्श्व
 (sio). K1 घटोदरमहापार्श्वः. — ^d) K1 क्रथनिः; K₂
 'थमः; K₂ 'ठनः; D1 कुथनः; D₂ कृ'; D₂ क'; S क्रथ (T1
 कुथ; G1 कथ; G₂ कत; G₄ कथ)श्च. Ś1 पिठिरस्; K1
 परवस्; K₂ पिवरस्; Dn1 पठिरस्; T1 G पितरस्; M1
 विकलस्; M₂ विरतस्.

14 B₂ om. 14 (of. v.l. 13). — ^a) T1 विश्वरूपः.
 N1 V1 B₂.4 Dn D₂.5 G₂.2.3.6 स्ख (B₂ वि)रूपश्च. K₂
 D₄ विश्वरूपश्च रूपश्च. — ^b) B₂ सुरूपोय; S वि (G₂ सु)-
 रूपश्च. V1 महासुराः; G1.6 महारथः. — ^c) D₄ 'ग्रीवाश्च.
 K₂ बाल्मीकी; T1 G₂.4 शापी च; G1.5.6 M शाली च (for
 वाली च). — ^d) K₂ मेघवासो. K1 दशावरः; K₂
 निशावरः; B1 (m as in text) दशावरः; B₂.4 दशाननः;
 Dn₂ दिशावरः; D1 दशावरः. T1 G₂.5 मेघ (T1 before
 corr. 'वा') वासश्च भारत; G1 मेखवाहश्च मोहनः; G₂ मेघवासा
 विरोचनः; G₂ 'बाहश्च भारत; G₂ 'बाहश्च मेघनः; M1 'वासी
 च भारत; M₂ 'वासाश्च भारत.

15 B₂ om. 15^{ab} (of. v.l. 13). — ^a) K1 दोभाभो;
 K₂ टैट'; K₂ टैटू'; N1 B D₂.6 टिटि'; Dn(1) टिटिवो
 (Dn₂ 'भो'); D₂.5.6 टी (D1 टि)टिभो; D₂ टिटि'; T1 G₂.4.5

दोदुहो (T1 'ही'; G₂ 'भो'); G₂ दोदूहे; G₂ M गोदुहो; G₂
 दोदुहो. K1.2.4 विटसूदश्च; K₂ विकटस्तम्भः; N1 V1 B₂.4
 Dn D₂.5.6 विटभूतश्च; B1 वीटवृत्'; B1m.2.6 D1.2
 विकटभ'; D₄ विपामश्च; T1 विगदूह'; G1 विभ्रदूह'; G₂
 विटदोह'; G₂ घटदूष'; G₂ विटदूह'; G₂ विगदूभ'; G₂
 विभ्रदूश्च; M1 विददूह'; M₂ विदुहश्चैव. — ^b) Ś1 B₂ D1.2
 प्रह्लादश्च (of. 10^a, 12°); K1 N1 V1 B₂.6 प्रह्लादश्च; K₂
 संह्रदाश्च; D₄ स ह्रदश्च; S प्रभव (M1 'वह')श्च. K₂ B₂ D₂
 चंद्रतापनः; K₄ D1 चंड'; G1 चंद्रपाकः; G₂ 'वाहनः; G₂
 'पातकः. — ^d) K₂.3 B1.2.6 D1.2 'उज्जलित' (for
 'रुचिर').

16 ^a) N1 B1-2.6 D1.2 G1-8 मालिनः (for मौलि').
 V1 B₂ D₂.6 स्रग्विणो मालिनश्चैव; B₄ Dn D₂ 'णो
 मौलिनश्चैव. — ^b) B1.2.6 D1.2 दिव्यगंधपरिच्छदाः; S सर्वे
 च (G1.6 सु) चरितव्रताः (of. 17^d). — ^c) K1 तत्र (for
 शूराः). — ^d) Ś1 K₂ G₂ विगतमम्यवः; N1 B1 D1.2
 विहृतमूलवः; V1 B₂.2.6 समर'; T1 G1.2-3 M विजित'.

17 ^a) K₄ तस्यां ते (by transp.). S ते तत्र वरुणं
 पार्थ. — ^b) Ś1 धर्मपाशहिताः; K₄ धर्म पाशशिनाः (corr.
 to 'नः); N1 V1 B D 'धरं (B₂ 'करं; D₄ 'सितः); T1 M
 'सिताः; G1-4 'शा (G₂ 'श')स्थिताः. — ^c) K1 उपासते; D1
 सपा (read 'मा)सते. D₂ महात्मानः. — ^d) S सर्वे दिव्य-
 परिच्छदाः (of. 16^b).

18 ^b) V1 B₂-3 Dn D₂.6 च सा; B₂.6 तथा; D₂
 [इ]व सा. — ^c) Ś1 कालिनी. K G₂ विशदा (K₄
 विदशा); B₂ विदिषा; D₂ दिविशा; G1 विविशा; G₂
 विरिशा. K1 वैण्णा; K₂ N1 V1 B₂.4.6 D वेण्णा (Dn1
 'इमा); K₂ वेण्या; K₄ वेणुः; B₂ रेवा; T1 G₂.4 M₂
 (sup. lin. as in text) पेण्णा; G1 वेण्णा; G₂ बाण्णा; G₂
 वण्णा. — ^d) Ś1 K₄ D₄ कावेरी च सरिद्रा (= 20^b); G1
 नर्मदा चैव वाहिनी; G₂ नर्मदावैशवाहिनी.

19 ^a) K1 शतद्रुश्च; K₂ D₂ G1 शतद्रु च; K₄ D1.2.4.5
 G₄ M₂ शतद्रुश्च; T1 शतर्हश्च. — ^c) K₂ ईरावती; G₂ भारा'.

C. 2. 372
B. 2. 9. 19
K. 2. 9. 23

इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा ॥ १९
गोदावरी कृष्णवेणा कावेरी च सरिद्वरा ।
एताश्चान्याश्च सतिस्तीर्थानि च सरांसि च ॥ २०
कृपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर ।
पल्लवाणि तडागानि देहवन्त्यथ भारत ॥ २१
दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः ।
उपासते महात्मानं सर्वे जलचरस्तथा ॥ २२

गीतवात्रिवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते ॥ २३
महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः ।
सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरपासत ॥ २४
एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ ।
दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुबेरस्य सभां शृणु ॥ २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

— 4) B (except B4) D G2 देवनदी (D1 'दीप्त').

20 *) K1 कृष्णवेला; K2 कृदावेसा; K3 कृष्णवेणा; K4 T1 G1.2.4-5 वेणी; N1 V1 B4-5 D G2 वेणा; B2 वेण्या; M2 वेण्या. — 5) S1 K4 D4 (also as in text) नर्मदा वेगवाहिनी (=18d); S कावेरी सरितां वरा. — After 20ab, V1 B D ins. (cf. 105*):

103* किंपुना च विशल्या च तथा वैतरणी नदी ।
तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चापि महानदः ।
चर्मण्वती तथा चैव पर्णाशा च महानदी ।
सरयुर्वारवत्याथ लाङ्गली च सरिद्वरा ।

[(L. 1) V1 B1.6 D2 कंपना च; D1 कंपमाना. B2 विशाला च. D1 नदी वैतरणी तदा. — (L. 2) D1 ज्येष्ठिला; D2 वेष्ठिला; D3 ज्येष्ठिला. B2 वामा; D1.2 रामा (for चैव). V1 B1.2 शोणश्चैव. — (L. 3) D1.2 वृषद्वती (for तथा चैव). B1 पूर्णेशा च; D1.2 फाल्गुनी च. — (L. 4) V1 B2 D2.4.5 सरयुर्वारवत्या (D4 'कशा') च; B2 'युर्वारवत्या' च; B2.4 'युर्वारकी' चैव; B2 शरयुर्वारवत्या; D1 सरयुर्वारवत्या च; D2 'युद्धारवत्या' च. B2 नदिनी; D4 नागिनी (for लाङ्गली).]

— B (B1 marg.) Dn D4 (om. line 2) cont.:

104* करतोया तथात्रेयी लौहिल्यश्च महानदः ।

कङ्कनी गोमती चैव संध्या त्रिजोतसा तथा ।

[(L. 1) B2 महाददः. — (L. 2) Dn (1) लघती. B2 तथान्या च सरिद्वरा; B4 संध्या त्रिजोतसा अपि; Dn (1) संध्या त्रिजो (Dn1 'श्रो') तसी तथा.]

— On the other hand, S ins. after 20ab (G1.6 ins. line 1 only; cf. 103*):

105* कम्बुदा च विशल्या च कौशिकी गोमती तथा ।

देविका च विपङ्गा च तथा वैतरणी नदी ।

तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चैव महानदः ।

चर्मण्वती श्वेतनदी फल्गुना च महानदी ।

सरयुश्चीरवल्केला कुलिश सरितस्तथा ।

[(L. 1) T1 G4 विशया; M1 विशल्या. G1.6 कौशी च; G2

काशिकी. T1 गोमतिस्; G1.6 कुलिश; G2 गौतमी; G4 कौमुदी (for गोमती). — (L. 2) T1 देविका च; G2 देविकापि. G2 सुवंगा; G2 विशंका (for विपङ्गा). M देविका चापि वंगा च. — (L. 3) G2 तृतीयज्येष्ठिलाश्चैव. G2 शोण (for शोण). — (L. 4) G2 पशुपाला; G2 फल्गुनी च; M वदु (M2 'स्तु') सा च. — (L. 5) G2 साधुश्चीरवल्केला (sic); G2.4 सरयुश्चीरवल्के (G4 'कौ') ला; M1 'युश्चीरवल्का' च; M2 'युर्वारवत्या' च. T1 कुर्याश्च; G2 कुलिश; G2 M1 कुल्याश्च; G2 कुलिश; M2 कुल्यश्च.]

— 6) N राजेंद्र (for सरितस्). — After 20*, N ins.:

106* सुतीर्थो लोकविश्रुताः ।

सरितः सर्वतश्चान्यास.

— After 20, S ins.:

107* इदाश्च वरुणं देवं सभायां पर्युपासते ।

21 *) V1 सुप्रज्ञ; D1 भद्रश्च; D2.5 सप्रज्ञ; D4 सप्रज्ञवर्णा. K1-2 S कृपाः प्रज्ञ (K1-2 'श्च') वणाश्चैव. — T1 G1.6.6 M om. 21ad. — 6) S1 तडाकानि; G2.2 तडाकानि. — 4) K1 V1 G2 देहवन्ति च; Dn2 'वन्त्यश्च'.

22 S transp. 22ab and 22ad. — 6) K4 D4 दिशः सर्वा; S दिशश्चाथ. — 6) T1 G2-3 M सर्वे चैव; G1.6 तथैव च; G2 विदिशश्च (for तथा सर्वे). T1 महीरथाः. — 6) K1 उपासते. K2 महात्मानः. — 4) N1 V1 B2 D1.2 जलधरास्तथा; G2 'चराश्च ये'.

23 *) G2 'त्रनुत्तैश्च; G2 'त्रवादाश्च. — 6) S1 सर्वे चाप्सरसां. — 6) K4 देवं (for तस्यां). S (except G2) स्तुवंतस्तत्र वरुणं. — 4) S1 सर्व एवमुपासते; T1 G2-3 M सभायां च समा; G1.6 सभायां पर्युपा. — After 23, B2.6 Dn D1.2 ins. 108* (B2 Dn om. 24ab).

24 G2 om. 24; B2 Dn (1) om. 24ab. B2 D1.2 read 24 after 108*. — 6) B2 महनीया (for मही). M2 रत्नवहा (for 'वन्तो). — 6) S1 K1.4 N1 V1 B2-3 D1-4.6 T1 रसा ये च; B1 रसायां सु; D2 धरण्यां ये; M2 अन्ये ये च (for रसा येषु). K1 प्रतिश्रुताः. — V1 B1.2-3

नारद उवाच ।

सभा वैश्रवणी राजञ्चरुत्तमपरायणा ।

विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा ॥ १

तपसा निर्मिता राजन्स्व वैश्रवणेन सा ।

शशिप्रभा चरीणां कलासशिखरोपमा ॥ २

गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विपक्तेव दृश्यते ।

दिव्या हेममयैरुच्चैः पादपैरुपशोभिता ॥ ३

रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।

सिताभ्रनिचया शिखराः प्लवमानेव दृश्यते ॥ ४

तस्यां वैश्रवणो राजा विन्दिताः शिखराः ।

C. 2. 387
B. 2. 10. 5
K. 2. 10. 5

Ds-8 S (except G2, which om. 24) ins. after 24^{ab} :
B2 (om. line 1).6 Dn (om. line 1) D1.2 ins.
after 23 :

108* कथयन्तः सुमधुराः कथास्तत्र समासते ।

वारुणश्च तथा मञ्जरी सुनामः पर्युपासते ।

पुत्रपौत्रैः परिवृतो गोनाम्ना पुष्करेण च ।

[(L. 1) D1 कथयन्तः सुमधुराः (marg. sec. m. सुमंगल्याः);
G1.6 *यन्तश्च मधुराः. T1 G1.8-6 M कथास्ते तु. — (L. 2)
B1 वरुणस्य; B2 वारुणस्य; D4 वरुणश्च. T1 G1.8-6 M वरुणस्य
महामञ्जरी (G4 *त्रं). D4 सुनामाः; G1.6 सुनादः. B1-8.6
D1.2 सुमहाबलः; T1 G1.8-6 M परिसेवते. — (L. 3) Ds
गोनाम्ना; G1 गोनात्ता. V1 B1m G1.6 पुष्करेणः.]
— Thereafter B2 D1.2 read 24. — *) K1.8 Ds.4
Ms *हवन्तश्च. — *) V1 B2 जले* (for तमी*).

25 *) S1 ते कथिता; K2 संतपना; K4 सुसंचारा; B1.2.6
D1.2 T1 संचरता; G1 संप्रतः; G4.6 संप्रगी*. Ds.6 एषा मया
(Ds मय) सभा तात. — *) B1 वरुणस्य महात्मनः. — *)
S1 तु तां (for सभां).

Colophon. — Sub-parvan: N1 V1 लोकपालसभा-
ख्यान. — Adhy. name: S1 Ks.4 N1 V1 B2-8 D
(except Ds.6) G1 M1 वरुण (D1.2 वारुणि)सभावर्णनं; B2
वारुणीसभा (sic). — Adhy. no. (figures, words or
both): K1 (marg. sec. m.) Ds 8; K2.8 N1 V1 S 9
(as in text). — Sloka no.: K2.8 25; Dn 29;
D1.2 30; M1 35.

10

1 *) K2.8 वैश्रवणि. — *) K2 शतयोजनमायन्तः; Ks
*मायुता; D1.2 *विस्तरा. — *) K1 सप्ततीश्चैव; K2. B2 Ds
सप्तति चैव; Dn1 D1 सप्ततिश्चैव. — *) K4 B1.8 D1.2 G2
योजनानां. Ks शतं प्रभो; K4 शतप्रभा; B1 शितं;
Ds सितः प्रभा.

2 *) S1 N1 V1 B2 Dn D1.6 Ms निर्जिता; Ks
निर्मितो. K4 तपसा निर्मितोप्रेण. — *) G4 स्वया; Ms
सभा. K1-8 हि (for सा). — *) K1 खेचराणा; K2
*रणां; K2 *रणं; K4 T1 *रणा; N1 Dn (!) Ds प्रावरणा; V1
B D1-8.6 Gs खेचरी (B2 *रा) सा; D4 G2.4.6 *रणां; G1
व्यचीराणां; G2 भूरुचिरा; M खेचरा च (Ms सा). See
Addenda. — *) K Ds कैलाश*.

3 *) K2 गुह्यकैरुह्य; B2 गुह्यकैरुह्य; Ds T1 G1-4 M1
(inf. lin. as in text) *कैरुह्य*. D4 गुह्य * * * माना सा.
— *) S1 वसन्तीव; K1 विभक्तैव; K2 विविक्तव (corrupt);
V1 B1 D4 विभक्तैव; B2-4 Ds विलक्तैव (B4m विशन्तीव).
Cd cites विपक्ता (as in text). B1.2.4m.8.6 D शोभते
(for दृश्य*). — G4 om. (hapl.) 3*-4*. — *) K1-8
N1 V1 D1.2 दिव्यहेम (Ks *देह)मयैरुच्चैः; K4 Dn2 G1-8
दिव्या हेममयैरुच्चैः (Dn2 *रंगैः); T1 G4.6 M दिव्यैर्हेम-
मयैरुच्चैः. — *) B2-8 Dn1 Ds-6 G6 प्रा (Dn1 प्र)-
सादैरुपशोभिता (B4 *भते); Dn2 विद्युद्गिरिव चित्रिता
(cf. 109*).

4 G4 om. 4 (cf. v.l. 3). — *) K1.2.4 D1.2 T1
G5 M रश्मिवती; B2.6 रश्मिमती; G1.6 *मंती; G2
अर्विष्मती; G3 अर्विष्मद्गिरि. S1 K2.8 भासुरा च; N1
भास्वरी सा; B2.6 D1.2 भास्व (B2 *का)ती च. V1 B2-8
Dn Ds-6 महारत्न (B4 *धि)वती (D4 *न्ति) चित्रा; B1
कश्मीरचित्रभानोस्तु. — *) Ks दिव्यगन्ध. — *) B1.2.6
D1.2 शिताभ्रशिखरा; S (G4 om.) शिताभ्रनिचया. — *)
N1 V1 खे विभक्तैव ह; B (except B5) D1.2 हेमतोरण-
शोभिता. — After 4, N ins.:

109* दिव्या हेममयैरुच्चैर्विद्युद्गिरिव चित्रिता ।

[Cf. 3rd, of which this is a variant. K2.8
दिव्यहेममयैः स्तम्भैर्; N1 V1 दिव्य *यैरुच्चैर्; B1-4.6 D1.2
दिव्यहे (B1.2.4 *व्यैर्हे)ममयैः स्तम्भैर्. Dn2 दिव्यहेममयैरुच्चैः प्रासा-
दैरुपशोभिता.]

5 *) B1 विचित्रास्तारणाश्च; G4 *त्रावरभूषणः. — *)
N1 V1 B2-8 Dn Ds-6 क्रीसहकैर्द्वै (B2 *कट्ट)तः. Ds तेजः

C. 1. 308
B. 2. 10. 6
K. 2. 10. 6

स्त्रीसहस्रावृतः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ॥ ५
दिव्यतानेन मे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
दिव्यप्रादोपधाने च निषण्णः परमासने ॥ ६
मन्दाराणां दाराणां वनानि सुरभीणि च ।
सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ॥ ७
नलिन्याश्चाल्यायाश्चन्दनानां वनस्य च ।
मनोदयसंहादा वायुस्तमुपसेवते ॥ ८

(for आस्ते). K₁ कलितं (for ज्वलितं). T₁ G₂ s M सहित (G₂ M₂ 'तै') छिदशैः सार्धमास्ते रुचिरकुण्डलः; G₁ s सहितछिदशै रम्यै (G₂ 'शैः सन्धो') रास्ते रुचिरं; G₂ s सहस्र-स्त्रीगणो राजन्नास्ते रुचिरः. — After 5, 8 ins.:

110* सह पत्न्या महाराज ऋक्षः सह विराजते ।

सर्वाभरणभूषिण्या पुष्पवत्या धनेश्वरः ।

[(L. 1) G₂ पत्न्या (for पत्न्या). G₁ महाराजा राजराजो. M₂ स हि (for सह). — (L. 2) M₂ दिव्या (for सर्वा). G₂ s वपुष्मत्या (for पुष्प). G₂ सहै (for धने).]

6 " B (except B₂) D₂ रम्ये; S दिव्ये (for पुण्ये). D₁ दिव्याकरनिमे रम्यो. — " S₁ दिव्यकरनिमे रम्यो; K₂ पुण्यास्तरणसंवृते; K₄ दिव्यास्तरणसंस्कृते; B₁ भरणसंवृते; M₂ स्तरणसंवृते. — " K₄ दिव्यरागो. — " K₄ विषण्णः.

7 " V₁ B₂ s D (except D₁ s) परिलोडयन्; B₂ s s सुरभीनि च; S भीण्यथ. K₂ पवनानि सुरभीणि च (hypermetrio). — " V₁ B₂ s D (except D₁ s) सौगं (B₂ 'कं') धिकवनानां च; G₁ s 'कानामादाय; M₂ 'काकां चादाय. — " N₁ वायु; V₁ B (except B₂) D₄ s G₂ M₁ गंधं; D₁ D₂ गंधं (for गन्धान्). K₁ गंधवहं. K₁ s शुभः; K₂ s शुभाः (K₂ 'भा'); V₁ B₂ s D₂ s वहन्; D₁ (1) वहन्.

8 " K₂ नलिनाक्ष; G₄ नखिन्याक्ष. S चालुल्यायाक्ष (G₂ s 'ल्याश्च'). — " S₁ K V₁ B₂ s D₂ s s नं (B₂ चं) दनस्य; D₂ नकुलस्य; G₂ (corrupt) च नन्दानां (for चन्दनानां). — " S₁ स नो हृदयं; K₂ D₁ G₁ M₁ मनो (D₁ शीतो) हृदयसंहादी (G₁ 'हृदो; M₁ 'हृदि); B₂ s D₂ s D₄ s G₂ शीतो हृदयसंहादी (G₂ 'दो); D₂ सतां हृदयं; Cnp as in text (not citing preferred reading!) Cd cites मनः and हृदयं (as in text). — " K₂ वायुस्तस्तमुपसेवते (hypermetrio); B₁ वायुश्च तमुपास्ते.

9 " S य (G₂ त) त्र ते देवगंधर्वा. — " N₁ 'प्सरसं; D₄ 'प्सरसा. K₁ किल; B₁ गणा; D₁ G₂ वृता. — " K₁ s दिव्यता (G₁ s s 'गा') नेषु; V₁ B₁ 'तालन; D₂

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ॥ ९
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रनेना शुचिस्मिता ।
चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला ॥ १०
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा ।
वर्गा च सौरमेयी च समीची बुधुदा लता ॥ ११
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः ।

नित्यतानेन. V₁ B₂ s s D₁ s G₂ गायंति (for गीतानि). B₂ s D₂ s दिव्यतानै (D₄ s 'लै') महाराज. — " G₂ भांति; M₂ शांति (for गान्ति). K₁ s B₁ G₂ गायंति (K₂ 'सी') भरतर्षभ; V₁ B₂ s s D₁ s G₂ गी (G₂ नी) तानि भरतर्षभ; B₂ s D₂ s गायंतः स्म (D₄ 'तश्च') समास्ते; D₁ (1) गायंति स्म सभागताः; G₁ s भांकि (G₂ गांति) तव्यानि भारत. See Addenda.

10 " K₂ मिश्रकेशि. — " D₂ चित्रसेनी; G₂ चित्रा चैव; G₄ चक्रसेना. — " D₄ चारुनेत्र; D₂ चरुनेत्रा; T₁ चारुदेव्या; G₁ 'देव्यः; G₂ चारुनेत्रा; G₂ s s चारुदेव्या. — " B₂ s D₂ s पुंजि (D₂ 'ज') कस्थली; B₄ पुंजिकस्थना; D₁ D₂ पुंजका (D₂ 'क') स्थला; D₁ पुंजकस्थली. S₁ K तथैव च तिलोत्तमा (but of. v.l. 11^b).

11 " K₁ 'जम्बाध. — " D₁ प्रक्षोचा (m प्रम्लोचा as in text). S₁ मेनका पुंजिकस्थला (of. 10^a); K मेनका पुंजिकस्थला (K₂ 'ली'); T₁ G₂ s M प्रम्लोचं (M₂ 'म्लायं') ल्युर्वशी तथा; G₁ s s प्रम्लोचाप्यु (G₂ 'चा ह्यु') र्वशी तथा. — Note that S₁ K have here a version of 10^a and in the following 111* a version of 11^b. See Addenda. — After 11^a, S₁ K (K₂ om. the post. half) ins.:

111* प्रम्लोचाप्युर्वशी चैव इडा चित्रा विभावरी ।

[Cf. 11^b. K₁ s इरा. K₁ विभाविनी.]

— K₂ om. 11^a. Cf. 1. 208. 19. — " S₁ चर्मा च; K₁ चर्माभा; K₂ चर्मा च; K₄ वत्सा च; B₁ वंगा च; B₂ s s वर्णा च; D₁ वर्णा च; D₄ वर्णा च; D₂ वर्णा च; S दिव्या च. See Addenda. S₁ सौरमेयी चैव; T₁ सौरमेयी च. — After 11^a, 8 ins.:

112* र्वशी रम्भा मनोरमा ।

गोपाली पञ्चवृद्धा च विशुद्धार्णो सुलोचना ।

चित्रदेवी च नीला च.

[(L. 2) G₁ s विशुद्धवृद्धा; G₄ विशुद्ध[र्ण]ो. — (L. 3) G₂ चित्रदेवा च नीला च.]

— " S₁ K₂ सामीची (of. 1. 208. 19 and v.l.); K₂

उपातिन्ति धनदं पाण्डवाप्सरसां गणाः ॥ १२

अनिशं दिव्यवादित्रैर्चैर्गीतैश्च सा सभा ।

अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ १३

किंनरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथापरे ।

मणिभद्रोऽथ धनदः श्वेतभद्रश्च गुह्यकः ॥ १४

कशेरको गण्डकण्डुः प्रद्योतश्च महाबलः ।

कुस्तुम्बुरुः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः ॥ १५

वराहकर्णः सान्द्रोष्ठः फलभक्षः फलोदकः ।

अङ्गचूडः शिखावर्तो हेमनेत्रो विभीषणः ॥ १६

पुष्पासनः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः ।

वृक्षवायनिकेतश्च चीरवासाश्च भारत ॥ १७

एते चान्ये च बहवो यक्षाः शतसहस्रशः ।

C. 2. 399
B. 2. 10. 18
K. 2. 10. 19

सामेदी. K1 भद्रवा; D1 (corrupt) चूडवा (m as in text); Ds बुद्धिदा (for बुद्धिदा). K4 Ds [अ]लसा (for लता). V1 समीची बुद्धदानना; S काम्या च ललिता तथा (T1 काम्या च ललिता तथा; G2 क्रम्याक्रम्या च ललिता).

12 ^b) N (except S1) M2 नृत्य (for नृत). — ^c) S1 उपतिष्ठत; K2 उपातिष्ठत; Ks उपविष्टति. V1 सततं; G2 राजानं (for धनदं). T1 G1.8-8 M उपनृत्यन्ति राज्ञो वै. — Ds om. (hapl.) 12^a-13^a. — ^d) N (except N1; Ds om.) गंधर्वा (for पाण्डवा). See Addenda.

13 Ds om. 13^{ab} (of. v.l. 12). — ^a) K4 अंनिशं. Ks.4 S (except G1) Cv गीत (for दिव्य). Ks अनिसं दि *** ज्यैर. — ^b) S1 K2 M नृ (K2 नृ) चैर्दिव्यैश्च; K1.4 नृत्यैर्गीतैश्च; Ks नृत्यै *** श्च; N1 V1 B D (Ds om.) नृत्यगीतैश्च; G2 दिव्यैर्नृत्यैश्च; Gs नृत्यगीतैश्च. — S ins. after 13 (Gs, after 14^{ab}) lines 2-13 and 29-30 of a passage given in App. I (No. 3).

14 G1 M1 om. 14^a-15^a; Gs-s om. 14^{ab}. — ^a) V1 किंनराश्च संगंधर्वा; D1.2 किंनरोरगगंधर्वा; M2 किंनराः शतशस्त्र. — ^b) B1 बलवन्तस्तथापरे; M2 भगदत्तपुरोगमाः. — After 14^{ab}, N1 ins.:

113* एते गायन्ति नृत्यन्ति धनदं ह्लादयन्ति च ।
On the other hand Gs (which om. 14^a-15^a) ins. after 14^{ab} lines 2-13 and 29-30 of a passage given in App. I (No. 3). — M2 om. 14^a-15^a. — ^c) K1.2 Bs.6 Ds.8.8.8 मणिभद्रोय; T1 G4-s म (G4.8 मा) णिभद्रश्च. G2 धनदं; Gs-s निधनः. — ^d) S1 K1.2.4 B1 Ds श्वेतभ (K4 रु) द्रोय; Ks भद्रोज. — After 14, T1 Gs-s ins.:

114* स्थूणश्च सूर्यभानुश्च तथा शोणकतिन्दुकौ ।

[T1 शोणकतिन्दुकः; Gs वेणुकतिन्दुकौ.]

15 Gs om. 15; G1 M1 om. 15^{ab}; M2 om. 15^{ab} (of. v.l. 14). — ^a) K1.2 कशेरको; V1 Ds.6 G4 कशेरलो; B1 कशैरसो; Bs.6.6 कशेरणो; Bs रदा; Dn(1) कशेरको; D1 कशेवभो; D2 कशेवलो; Ds कशैरलो; T1 G2.8 कुशेरको; Gs कुशेरला. S1 V1 B1.2.4-8 Dn Ds गंडकण्डुः;

K1 कुंडुः; Ks.8 कर्णः; N1 कंठः; Bs मंडकंठः; D1.2 गंडगंडः; D4 केतुः; T1 Gs.8 गंधप (Gs व) णो; Gs.4 गंध (Gs ड) पिंडो. — ^b) T1 G2-s वृक्षो (Gs तो; Gs षो) दश्च (for प्रद्योतश्च). — G4 om. 15^a. — ^c) K N1 V1 B1.2.8.8 Dn D1 (m as in text). 4 कुस्तुम्बुरुः (K1 स्तुम्बरः; Ks स्तम्बरः). Ks पाशाचश्च; Bs पिपाशश्च; Bs विशावसुं; D1.2 विश्व (D2 श्वा) वसुर्; D4 पिशाचाश्च. T1 Gs.8.8 M2 हुमः किंपुरुषश्चैव. — ^d) G1 गणकश्रोत्रवीणकः.

16 ^a) Gs वाराहकर्णः; M विशाल. K1 व्याघ्रोष्ठः; Ks-4 सांद्रौ; B Dn D4-s ताडौ; S संकु (Gs साकु; Gs.6 संकु) ष्टः. S1 कर्णसांद्रौष्ठः; N1 V1 कर्णसांद्रो; D1.2 कर्णताडौ (D2 ज्ञो); Ds वर्णताडौ. — ^b) Ks Bs फलभक्षः; N1 B1 G2 कर्णः; B2 Ds भक्ष्यः; B4 Dn कक्षः; Bs भक्ष्यः; D1.2 भक्षः; G1 पुक्षः; M1 वक्षः; M2 दक्षः. S1 फलादकः; B1 फलौदनः. — After 16^{ab}, Gs ins.:

115* मुद्रश्चमूहिलः पुष्पो हेमनेत्रप्रणालुकः ।

— ^a) K1 अंगस्थलः; Ks छलः; N1 मूलः; V1 Gs M शंखचूडः (M2 लः); B1 अक्षः; Bs अंशः; Bs.8 Dn Ds.8.8 हंसः; D4 हंसवृत्तः; G1 अंगचूलः. Ks शिखावत्तो; B1 वार्ता; D1 शखावर्तो; D4 शिखावर्तो; T1 Gs.8 M शिलापुष्पो; G1 शिलापुषो. G2 अंगचूलशिखावर्तौ; G4 अर्कचूलशिखावर्तौ; Gs अंगचूलशिखापुषो. — ^d) Ks हेमनेत्रो; N1 चित्रो; D4 नेत्रः; Gs.4 चंद्रो. Gs.8.8 विभीषणः. T1 हेमनेत्रोय भूषणः.

17 ^a) S1 ऊष्माननः; B1 पुष्पासनः; T1 नतः. G1.6 पुष्पकरः; G2 पिंगलाक्षी. — ^b) S1 K1.4 Bs शोणितादः; Ks शाणितोदः. S1 K प्रणा (Ks का) लकः; N1 V1 D प्रवा; T1 G1.8-8 M प्रपालिकः (Gs पालितः; M2 तोलिकः). G2 शोणिताशप्रशालकः. — ^c) S1 वृक्षवायनिकेतः; K1-8 वृक्षपालः; B1 वृक्षवासः; B2 वृक्षवायः; Bs D1.2 वृक्षवाश्वा; S वृक्षपाशो (G1.6 पाशः; G2 वायो; M1 वान्यो; M2 पातो) निकेतश्च. — ^d) Ks चरः; Ds Gs वीरः; G1 धीरः; Gs चित्र (for वीर). S तथैव च (for च भारत).

18 ^a) V1 Bs-8 D लक्ष्मीस् (for च श्रीस्). S उपासते श्रीश्च (Gs श्री च) सदा. — ^d) Bs.4-8 Dn1 Ds-8 तथैव (for तथैव). S1 नडकू. — After 18, S ins.

C. 2. 400
B. 2. 10. 19
K. 2. 10. 20

सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूबरः ॥ १८

अहं च न. शस्तस्यां भवन्त्यन्य च मद्विधाः ।

आचार्याश्चाभवन्स्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे ॥ १९

भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः ।

उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्र ॥ २०

अन्यम् । राजशार्दूल देवी च विगतकृमा ।

महाविष्टैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः ॥ २१

मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रवणदर्शनैः ।

नानाप्रहरणैर्वैरैर्वैरैश्च महाजवैः ।

वृतः सहायैस्तत्रास्ते सदैव धनदं नृप ॥ २२

सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तारिण्यम् ।

पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतकृमा ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

lines 14-18 of a passage given in App. I (No. 3); cf. v.l. 21, 22 also,

19 *) Ś1 K4 B1 नित्यशस्त्र; T1 शतशस्त्र (for बहु). S तत्र (for तस्यां; but belongs with 19*). — S om. 19^{ab} (hapl., from स्त to स्त). — *) K4 भवत्यन्ये. — *) N1 V1 B D ब्रह्म (N1 B1 मह)र्षयो भवन्त्यत्र. [Text confirmed by S तत्र, see v.l. of 19*.] — *) G4 यथा (for तथा). — After 19, N (K1-s om. line 1) ins.:

116* कस्यादाश्च तथैवान्ये गन्धर्वाश्च महाबलाः ।

उपासते महात्मानं तस्यां धनदमीश्वरम् ।

[(L. 1) Ś1 K4 मेद (K4 'दो)मांसाशनैरुग्रैः; N1 V1 B2.3 D1.3 कस्यादा राक्षसाश्चान्ये; B2 कस्यादश्च तथै. Ś1 K4 उग्रधन्वा महाबलः. — (L. 2) K1 उपासति. Ś1 K4 उपासते महात्मासौ. Ś1 K तस्यां नित्यं धनेश्वरं (Ś1 K4 'रः).]

20 *) G2 हृद् (for भूत). — *) K3 शतः (for शत). S वृतः सततमीश्वरः. — *) D1.3 गणं (for पशु). G1 'पति'पति. — *) Ś1 G4 (after corr.) शूलधृद्; K4 N1 V1 B (except B2) Dn2 'भृद्; Dn1 G4 (before corr.) 'भृद्. K1-s शूलपाणिरभिन्नाहा.

21 *) T1 G1.3-s M1 ज्यं (G2 त्रि)बको विश्वरूपश्च; G2 त्रिबंको विश्वरूपो; M2 त्र्यंबकोपि विरूपाक्षो. — *) G1 विगतकृमा. — After 21^{ab}, S ins. lines 19-23 of a passage given in App. I (No. 3); cf. v.l. 18, 22 also. — *) T1 बाह्वैर्. T1 G1.3.4.5 M विकृतैः; G2 कुमुदैः (for विकृतैः). K2 कुट्टैः. — *) K2 कृतजाक्षैः; V1 B2 D1.3 तथा यक्षैः. Ś1 मनोजवः; V1 B1.3.4.5 महाव- (B1.3 'व)हैः; B2.4 D T1 G महार (D1 महार; D2 महाज; G2 महान)जैः.

22 K2 om. 22^{ab}. — *) N1 मेदामांसावसाहारैः;

V1 B D मेदो (B1.4-s 'द)मांसाशनैरुग्रैः; G1.3 मांसमेदोव-
सामा (G2 'हा)वैर्; G2 'मेदोद्वणपरैर्. — *) K1 उग्रधन्व-
दर्शनैः; K2 'श्रवणदर्शनैः; K4 'नासिकैः; V1 B2-s D
उग्रधन्वा महाबलः. — *) B2 D (except D1.3) उग्रैर्
(for घोर्दैर्). — *) K1 वातिरिव; D2 वायोरिव. K4 T1
G1.3.4.5 M2 मनो (for महा). — S (except G2 M1)
om. 22^{af}. — *) Ś1 K1 वृतः; D4 पतः. V1 B2.3.4 D1.3
वृतः सहायैस्तत्रास्ते. — *) D1 तथैव (for सदैव). B2.3
D1-s धनदो (D2 'दै). D2 नृपं. — A passage of 30
lines given in App. I (No. 3) is ins. in V1 B D
after 22. In S the same passage is split up into
four groups, which are ins. at different points of
the constituted text; viz., lines 2-13 and 29-30
are ins. after our stanza 13, lines 14-18 after our
stanza 18, lines 19-23 after our 21^{ab}, and finally
lines 24-28 after our 22^{ab}.

23 *) V1 B2-s D रम्या (for राजन्). — *) B
'रीक्षणा; G1 'रिक्षणाः. — *) T1 पितामहसभा; G2 पैतामर्ही
सभा. Ś1 K दिव्यां; D2 राजा; T1 G2-s M2 तात; G1 तत्र;
G2 तस्य (for राजन्). — *) N1 B1 G2 कीर्तं (for कथं).
K2 कथयिष्ये गतकृमा; V1 B2-s D कीर्तयिष्ये निबोध तां;
M2 कथयिष्यामि तां दृणु.

Colophon. — Sub-parvan: N1 V1 लाकपालसम-
ख्यान. — Adhy. name: Ś1 M1 वैश्रवणसभावर्णनं; K2 V1
B2.3.4 D G1 M1 'वैश्रवणसभा'वर्णनं; K4 B2 धनदसभा; N1
B2 कुबेरसभावर्णनं. — Adhy. no. (figures, words or
both): K2 (marg.). N1 V1 Dn1 S 10 (as in text);
K2 11; D2 9. — S'loka no.: K2 24; K2 25; Dn
D1.3 40; M1 37.

नारद उवाच ।

पुरा देवयुगे राजभादित्यो भगवान्देवः ।

आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्लमः ॥ १

चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः ।

सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तत्त्वेन पाण्डव ॥ २

अग्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ ।

अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ॥ ३

श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाप्मनन्दन ।

दर्शनेप्सुस्तथा राजभादित्यमहमभुवम् ॥ ४

भगवन्द्रमिच्छामि पितामहसभामहम् ।

येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ॥ ५

औषधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया ।

तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ॥ ६

ततः स भगवान्स्वर्यो मामुपादाय वीर्यवान् ।

C. 2. 429
B. 2. 11. 10
K. 2. 11. 10

II

1 After the ref., V1 B D S ins.:

117* पितामहसभां तात कथ्यमानां निबोध मे ।

शक्यते या न निर्देष्टुमेवंरूपेति भारत ।

[(L. 1) G1.6 तां तु (for तात). B1 निबोधय. S कथयिष्यामि तां शृणु (T1 G4.6 तच्छृ; G1.6 ते शृ). — (L. 2) D1.2 (both marg.) केन (for या न). S न शक्यते या निर्दे.]

— 1^a = (var.) 1. 14. 5^a. — 2^a S तात विवस्वान् (for राजभादित्यो). G1 दिवा. — 3^a G1 अगच्छ; G2 आगच्छ; G3 M अगच्छन्. — 4^a S1 K4 दिदृक्षुर्मां (K4 'मां') जितक्लमः; K5 G1 'क्षुर्विगतक्लमः; D5.6 'क्षुर्मां गत'.2 K4 om. 2-3. — 1^a G1.6 मानुषेणैव रूपेण; G2 स चरन्मानुषं प्राप्य. — 2^a S1 स मां; B1 मां च (for सभां). G3 दिव्यां (for दृष्ट्वा). D6 स्वयंभवः. — 3^a B4.6 Dn D5.6 स ताम् (for सभाम्). S1 अकारयद्; T1 G1.4-6 तां कथयन् (T1 G1 'थयं'). S1 K1-3 दिव्यां; B2 अष्टं (for मद्यं). — 4^a S1 K1-3 मद्यं; V1 B D दृष्ट्वा; G2 ब्राह्मी; G3 ब्राह्मी. N1 V1 B1 G1.2.4.6 भारत; D4 पार्थिव.3 K4 om. 3 (cf. v.l. 2). — 1^a S1 K5 B2-3 D M2 अग्रमेयां सभां (K5 'यसभां; D4 'यां स तां'). S1 रम्यां (for दिव्यां). — 2^a B1 मानुषे; G1 आसीनां; G3 मासिनां (sio) (for मानसीं). — 3^a K2 अनिर्देशां; D6 'दैव्याः; G2 'दैव्य'. S1 K5 N1 V1 B M2 प्रभावेण. — 4^a S1 सर्वतः सुमनो; D6 सर्वभूतमनोरमं.4 1^a G2 गुणम् (for गुणान्). — 2^a V1 B D G2 पाण्डवर्षभ (B1 कुरुवंदन). — 3^a D1.2 दर्शनेषु. S1 K सभां; N1 G2 ततो; B1 अहं; B2 D1.2 G1.2.6 M1 तदा (for तथा). — 4^a N1 V1 B Dn D5-6 G2.6 M2 हृदम् (for अहम्). D1.2 अभुवम्; G3 M1 अभवम्; G4 अभुवम्.5 1^a S1 V1 B4.6 Dn D5-6 G6 श्रुतां (for अहम्).— 1^a N1 V1 B4 Dn येन वा; S केन वा. — 2^a K2 यापि. T1 G1.8-6 M सा द्रष्टुं केन (G6 द्रष्टुं केन च; M1 द्रष्टुं सा केन; M2 संद्रष्टुं केन) कर्मणा (G1 'णः').6 1^a K1.2 G1 औषधैर्. M2 कथं (for तथा). B1 यज्ञैर् (for युक्तैर्). Cd oites तथा युक्तैः (as in text).— 2^a T1 G2-6 M कया (for यया). V1 B D उत्तमा पापनाशिनी (B1 अथ वा सा यया यया [m उत्तमा याचनाशिनी]; B2 उत्तमा याचनाशिनी; B3.6 Dn1 'मा पापनाशिनी; D4 'मा पापनाशिना); G1.6 कु(G6 कृ)तो वा मायया तथा; G2 उत वा केन वा मया. — 3^a G1 तं (for तन्). K2 D5 भगवान्. — 4^a K1 निर्मिता; K4 नामदं (for तां सभां). S1 कथं सभां (by transp.); V1 B2-6 D सभां यथा. B1 येन पश्यामि तां सभां; S द्रष्टुमिच्छामि तां सभां (M2 तामहं). — After 6, V1 B D S ins.:

118* स तन्मम वचः श्रुत्वा सहस्रांशुर्विवाकरः ।

प्रोवाच भरतश्रेष्ठ व्रतं वर्षसहस्रिकम् ।

ब्रह्मव्रतमुपास्त्व त्वं प्रयतेनान्तरात्मना ।

ततोऽहं हिमवत्पृष्ठे समारब्धो महाव्रतम् ।

[(L. 1) M2 तु मद्यं (for तन्मम). T1 G M1 स मद्यं वचनं श्रुत्वा. — (L. 2) D5 G1-6 व्रतं; M2 दिव्यं (for व्रतं). D1.2 T1 G2-6 वर्षसहस्रिकं; G1 M1 वर्षं (M1 वर्षं) सहस्र'. — (L. 3) D2 ब्रह्मव्रतमुपास त्वं; D3 'मुपास्त्व (sio) त्वं; D4 'मुपेयास्त्वं; D5 'मुपास त्वं; T1 G2-6 ब्राह्मं व्रतमुपास्त्व (G2.4 'स) त्वं; G1.2.6 M2 ब्रह्मव्रतमुपास्य त्वं (G2 'स्याम; G3 'स्त्व त्वं; M2 'स्त्व त्वं). — (L. 4) G2 कृत्वाहं. D1.2 हिमवत्पृष्ठं. D4 ततो हि हिमवत्पृष्ठं; G1.6 ततो हिमवतः पृष्ठे. D4 समारब्धं. S तपश्चर्यामुपागतः (G1.6 'र्यामुपागतं; G2 व्रतचर्यामुपागतः; M2 तपश्चर्यामुपागमं).]

7 1^a B2 ततः स्म. V1 B1.4.6 D1.2 ततस्तपश्चारयित्वा (V1 B1 'श्चित्वास्तौ). — 2^a G1 मा मामादाय (sio); G4.6 मामादाय स (G6 च). — 3^a K1-3 N1 B1 D

C. 2. 429
B. 2. 11. 10
K. 2. 11. 10

अगच्छतां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतकृमाः ॥ ७
एवंरूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप ।
क्षणेन हि विभर्त्यन्यदनिर्देष्टुं वपुस्तथा ॥ ८
न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत ।
न च रूपं मया तादृग्दृष्टं कदाचन ॥ ९
सुसुखा सा सभा राजस्य शीता न च धर्मदा ।
न हृत्पिपास न ग्लानिं प्राप्य तां प्राप्नुवन्त्युत ॥ १०

नानारूपैरिव कृता सुविचित्रैः सुभास्वरैः ।
सम्मैर्न च घृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ॥ ११
अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा ।
दीप्यते नाकपृष्ठस्याऽऽलोक्यते भास्करम् ॥ १२
तस्यां स भगवानास्ते विदधेवमायया ।
स्वयमेकोऽनिशं राजल्लोकल्लोकपितामहः ॥ १३
उपातिः न्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।

(except Ds. s) T1 Gs. s M1 आगच्छतां; Ks आगच्छतां;
V1 आगमतां; G1. s आगच्छतां. K1 ततो ब्राह्मी; S सभां
सात (Gs राजन्). — ८) K N1 V1 D1 Gs. s विपाप्मां;
B Dn Ds. s Gs विपाप्मा. N1 V1 Bs. s D (except Ds)
Gs विगतकृमाः; B1 'ज्वरां; B2 'क्रमां.

8 ८) Ks जनाधिपः; V1 जनेश्वर; Bs D (except
D1. s) नराधिप. T1 G1. s-s M न शक्या सा वि (Ms हि)-
निर्देष्टुमेवंरूपेति भारत. — ९) Gs विभर्त्यन्यद्. B1 क्षणेन
तु विभर्त्युग्रम् (sic). — ८) Ksm V1 Bs Gs तदा
(for तथा). T1 G1. s-s M1 पुनरन्यद्गुस्तथा (G1. s. s
'दा); M2 वपुरन्यत्पुनस्तथा.

9 Ks om. 9. — ८) Bs-4. s D1. s S जाने (for वेद).
G1 परिमाणं. N1 हि (for वा). — ९) K1. s V1 B1. s. s
Dn Ds. s Ms चापि (for वापि). Ks. s पांडव; V1 मानद
(for भारत). N1 तस्या[:] संस्थानमेव वा. — ९) K1
तदरूपं; B1 न च पूर्व. D1. s सात (for तादृग्). — ८)
B1 दृष्टपूर्वा. S1 K (Ks om.) B1. s न च भुतं (B1 'ता);
Gs कथंचन.

10 ८) K1 Dn सुसुखा; Ds. s सुसुखा. B1 साभवद्;
Dn D1. s-s सा स (Ds त) वा. Gs राज्ञो (for राजन्).
— ८) Gs नातिशीता न धर्मदा. — ९) S1 Ks. s ग्लानिं वा;
K1 (marg. sec. m.; see below) राजेन्द्र; Ks D1-s T1
G1 M1 न ग्लानिः (D1-s 'नि; G1 'नी). Bs Gs हृत्पिपासे
न च (Gs न) ग्लानिं. — ८) K1 ग्लानिं वा (for प्राप्य तां);
see above. Ks प्रपत्त्युत; Bs G1. s प्राप्नुवन्ति च.

11 ८) S1 'रूपैः कृता रूपैः; K B1 'रूपैः कृता सा तु
(Ks 'ता वर्यैः); Gs 'रूपैरविकृता. — ८) N1 V1 B D
मणिभिः सा (for सुविचित्रैः). Ks. s सुभास्वरैः; B1 सुरासुरैः;
Bs. s Ds ह्यु (Bs स) भासुरैः; Ds सुभास्वरैः. S विचित्रैरिव
भास्वरैः. — S ins. (Cv glosses) after 11st; N1 V1 B
D ins. after 11:

119* दिव्यैर्नानाविधैर्भास्वरैर्भास्वरैर्मितप्रभैः ।

[S (except M1) भास्वरैः; Cv भास्वरैः. Gs M

अजितप्रभैः.]

— ९) Gs संबैर. K B1 विष्ट (Ks 'वृ) ता; Bs तु घृता.
S1 सा च; B1 राजन्; Gs साधु (for सा तु). — ८)
K1 साश्वती; B1 Ds साश्वती. Ms शाश्वती सा सभाक्षरा.
Cv cites न च सा क्षरा (as in text). — After 11st,
N1 V1 B D ins. 119*.

12 ८) G1 अग्निं (for अति). S1 T1 G1-s M transp.
चन्द्रं and सूर्यं. Gs अग्निं सूर्यं च नृपः. Cv cites अति
सूर्यं च as pratika; Cd paraphrases चंद्रसूर्यादीनति-
क्रम्य; Cn cites अति चंद्रम् as pratika. — ८) V1
Bs. s. s D1. s भास्ते सा; B1 निखिलं (m शिखिनः) च;
G1 शिखाया वा; Gs शिखायां * (for शिखिनं च). — ९)
Ks दीप्यत; V1 Bs-4. s D1. s प्रदीप्ता. — ८) K1 भासयंती
च; Ks 'यंति च; Ks नासती च (sic); V1 B D भस्ते (B1
भाष)-यंतीव; G1 भासंति च (sic); Gs दीपयंतीव.

13 ८) Ks-4 N1 B1 यस्यां; G1. s सभां. S1 Ds. s
भगवानास्ते. — ८) S1 विविधद्; K1 वेदभृद्; Ks विदधः;
Ks D1. s विदधं; B1 विरिचिद्; T1 Gs विदधे; G1 विदधन्;
Gs विविधं; Cd. n as in text (Cn supplies लोकान्).
Ks दिव्यमायया; V1 Bs. s. s D Cnp देवमानुषान्; Cd. n
as in text. N1 विदधक्षिब मायया. — D1. s om. 13st.
— ८) S (except Gs) एवानिशं (for एको). — ८) S1
लोको [लोक] पितामहः (लोक on marg.); K1 लोकं लोकं;
V1 B D (D1. s om.) सर्वलोक. Cd cites लोकान्
(as in text).

14 ८) D1. s उपातिहंति; Ds उपतिहति; T1 Gs. s
M उपा (Gs 'प) तिहंत. K1 चाप्योभ्यं; Ks चाप्यभ्ये;
T1 Gs-s M तं सर्वे; Gs तन्नैः. G1. s चाप्योभ्यः सर्वे.
— ८) Ds प्रभुः; G1. s पति. — ८) Ks मरीचीः; Gs
मरीचः. B1. s S (except Ms) काश्यपः. V1 Bs-s D
प्रभुः (for तथा). — S ins. after 14 (Ms, after 15st):

120* आदित्याश्च तथा राजसुभाश्च वसवोऽग्निवै ।

[G1. s M1 आदित्यास्तु; Gs आदित्यास्तु. Gs वसवस्तु. T1

दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपस्तथा ॥ १४
 भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमश्च तथाङ्गिराः ।
 मनोऽन्तरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही ॥ १५
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च भारत ।
 प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः ॥ १६

चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभास्तेमा ।
 वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥ १७
 एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
 अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तपो दमः ॥ १८
 आयान्ति तस्यां सहिता गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

C. 2. 445
 B. 2. 11. 28
 K. 2. 11. 28

G₂₋₄ वसवश्चाश्विनौ (G₄ 'नी') तथा; G₅ रुद्रा वसव अभिनौ;
 M₂ वसवश्च तथाश्विनौ.]

— Thereafter S ins. 121*.

15 °) D₅ गुरुत्रिर्. K₁ Dn₁ D₅ T₁ वशिष्ठश्च; K₂
 वसिष्ठोय. — °) K_{1.4} Ñ₁ V₁ B D G₂ गौत(K₄ D₄
 गौत-; D₅ गौतु)मोय; K₅ गौतम *. Ś₁ D₅ तथाङ्गिरः;
 S (except T₁ G₂) महाकविः. — V₁ B D ins. after
 15^{ab}: S ins. after 120* (T₁ repeating after 15^{ab}):

121* पुलस्त्यश्च ऋतुश्चैव प्रह्लादः कर्दमस्तथा ।

[D_{1.2.3.4.5} S (except G₅ M₂) प्रह्लादः.]

V₁ B D T₁ M₂ cont.: G M₁ ins. after 15^{ab}:

122* अथर्वाङ्गिरसश्चैव वालखिल्या मरीचिपाः ।

[D_{2.3.4} वालखि'; D₅ वा*खिल्या; G₁ वालखिल्य-. Dn₁
 मरीचयः.]

— B₁ (marg.) cont.:

123* ऋषयश्च महाभागाः पितामहमुपासते ।

— °) B_{2.3} मनोतरीक्षं; D₁ 'रिक्ष-; D₂ 'रीक्ष-; D₄
 मर्णोतरिक्षं; D₅ मनोतरिक्षे. K₁ देवाश्च; K₂ वेदाश्च; B₁
 वायुश्च; B₅ D₅ विद्या च. S मनो विद्यांतरिक्षं च (M₂
 'क्षश्च). — °) K₂ वायू'. D₅ उवलं; G_{2.4.5} वलं. B₁
 विद्या तेजो मही वलं.

16 °) Ś₁ K₁₋₃ B₁ शब्द[:] स्पर्शस्; Ñ₁ V₁ B₂₋₃ D
 शब्दस्पर्शौ (D₅ 'श-). T₁ G M₁ शब्द[:] स्पर्शश्च रूपं च
 (G₁ 'र्शा च रूपां च; G₂ 'र्शौ च रूपं च; G₅ 'र्शश्च रूपश्च;
 G₅ 'र्शं च रूपं च). M₂ शब्द[:]स्पर्शस्तथा रूपं च (hyper-
 metric). — °) Dn₁ रस-; G₅ मनो (for रसो). B₁
 पंचमः (for भारत). — °) K₂ प्रकृतेश्च; G_{1.5} प्राणादिभिर्. G₅ M₂ Cd विकाराश्च. — °) K₂ *चान्यात्; V₁ यत्सत्यं;
 D_{1.2} पंचान्यात्; G_{1.5} यथान्यात्. Ś₁ T₁ G_{1.4-5} M₁ कारणं
 भुवि; K₂ कारणप्रभुः. Cd cites यच्चान्यत्कारणं (as in
 text). — 16^{ab} = (var.) Manu 12. 98^{ab}. — After
 16, G₂ ins.:

124* क्षमा वृत्तिः भुविश्चैव प्रज्ञा बुद्धिः स्मृतिर्विशः ।

आभ्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति च भारत ।
 which is followed by 125*. — V₁ B D S ins.
 after 16 (G₂ after 124*):

125* अगस्त्यश्च महातेजा मार्कण्डेयश्च वीर्यवान् ।

जमदग्निर्भरद्वाजः संवर्तश्चैव नस्तथा ।

दुर्वासाश्च महाभाग ऋष्यशृङ्गश्च धार्मिकः ।

सनत्कुमारो भगवान्भोगाचार्यो महातपाः ।

असितो देवलश्चैव जैगीषव्यश्च तत्त्ववित् । [5]

ऋषभो जितशत्रुश्च महावीर्यस्तथा मणिः ।

आयुर्वेदस्तथाष्टाङ्गो देहवांस्तत्र भारत ।

[(L. 1) B₅ (m as in text) असतश्च (for अगस्त्यश्च).
 T₁ G₂₋₄ M दीप्तिमान्; G_{1.5} कीर्तिमान्; G₅ दीप्तवान्.
 — (L. 2) D₅ जामदग्निर्. — (L. 3) T₁ महाभागा; G_{1.5}
 'भागो. D₄ रुष्य'; T₁ M₁ ऋष्य'. — (L. 4) S (except
 M₂) महायशाः. — (L. 5) D₂ T₁ जैगीषव्यश्च; D₅
 जैगीषश्च; G₁ जैर्मुषव्यश्च; G₅ जिगीषव्यश्च; G₅ जैगीषश्चैव.
 — After line 5, M₂ ins.:

126* कृष्णद्वैपायनश्चैव सह शिष्यैर्महामुनिः ।

— (L. 6) S (except G_{1.5}) ऋषभोजातशत्रुश्च. B_{1.5} मुनिः
 (for मणिः). B₅ महावीर्यो महामणिः; T₁ G₂₋₅ M महावीरस्तथा
 मणिः (T₁ G_{4.5} 'थार'; G₅ 'थार'). — (L. 7) B₅ तथा प्राप्ते;
 D_{1.2} तथाष्टाङ्गो. D₁ (marg. sec. m. as in text).₂ (m as
 in text) पुत्र (for तत्र). T₁ G_{1.5-6} M वेदास्तत्र च भारत.]

17 G₂ reads 17-26 after 134*. — °) K₂ D₅
 चंद्रमा; K₅ चंद्रमः. — °) Ś₁ आदित्याः स; G₅ आयुर्वेद-
 B_{1.5.6} D₂ गभस्तिभिः. — K₁ om. 17^a-18^d. — °) Ś₁
 हृतव'; D₅ कृतव'. — °) T₁ संकल्प-. D₄ आह (for
 प्राण). — After 17, V₁ B₁₋₅ D S ins.:

127* मूर्तिमन्तो महात्मानो महाव्रतपरायणाः ।

[D₅ महाराज (for 'त्मानो). T₁ G₁ 'यणः.]

18 K₁ om. 18 (cf. v.l. 17); Ñ₁ om. 18^{ab}. — °)
 K_{2.3} V₁ B_{1-3.5} D_{1.2} उपासते (for उपस्थिताः). B_{4.5}
 Dn D₅₋₆ ब्रह्माणं समुप'; G₂ स्वयंभुं समुप'. — °) G₂
 भर्मा (for अर्थो). T₁ G₂₋₅ M द्वेषो (M₂ क्रोधो) हर्षस्
 (for हर्षो द्वेषस्). K₄ तथोद्यमः; V₁ तथा मदः; B₁
 तथा यमः. G_{1.5} भर्मार्यकाममोक्षा (G₅ 'क्ष)श्च पुरुषार्था
 मनोरमाः.

19 °) K₁ प्रवर्ति. G_{1.4} तत्र (for तस्यां). K₁₋₅
 (by transp.) सहितास्तस्यां (K₅ 'ताः सर्वे'); T₁ G_{2.3.5.6} M
 तत्र सततं. D_{5.5} सहसा (for सहिता). — °) K₁ 'प्सरसा-
 स्तथा; V₁ B_{2.4} D (except D_{1.2}) G_{1.5} 'प्सरसां गणाः.

C. 2. 446
B. 2. 11. 28
K. 2. 11. 28

विंशतिः सप्त चैवान्ये ल कपालाश्च सर्वशः ॥ १९
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ।
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च ॥ २०
मन्त्रो रथंतरश्चैव हरिमान् वज्रमानपि ।
आदित्याः साधिराणां नानाद्वंद्वैरुदाहृताः ॥ २१
मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत ।
तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ॥ २२
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव ।

अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते ॥ २३
इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च देवतानि च सर्वशः ॥ २४
सावित्री दुर्गातरुणी वाणी सप्तविधा तथा ।
मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा ॥ २५
सामानि स्तुतिश्चाणि गंधाश्च विविधास्तथा ।
भाष्याणि तर्कः कानि देहवन्ति विशां पते ॥ २६
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च ।

— After 19^{ab}, G₂ ins.:

128* कालिका सुरभी देवी सरमा चैव गौतमी ।

प्रपा कद्रश्च ता देवीस्तत्र देवाः समातरः ।

— G₂ om. 19^a-22^b. — *) B₄ विंशतिः (for विंशतिः).
Ś₁ K₁-s चैव सप्तान्ये; K₄ सप्त लोकान्ये; N₁ V₁ B₂ D₂-s
सप्तविंशान्ये (V₁ 'श्चैव'). Cd cites विंशतिः सप्त (as in
text). — *) K₄ D₂ 'पाळांश्च; B₂.4 'पाळास्तु. — After
19, G₂ reads (for the first time) 24^{ab} (with v.l.),
followed by 25^{ab}.

20 G₂ om. 20 (cf. v.l. 19). — *) K N₁ V₁ ग्रहा
वै सर्वे (K₁ 'हाः सर्वे स; K₄ 'हाश्च सर्वे; N₁ V₁ 'हाः सर्वेग)
एव च; G₁.6 ग्रहाः सर्वे उपासिरे (G₂ सर्वमुपासते).

21 G₂ om. 21 (cf. v.l. 19). — *) K₂.4 N₁ V₁
B D₂ D₁.4-s T₁ G₂-s रथंतरं चैव. — *) Ś₁ प्रीतिमान्;
K₂ B₁.8 हविष्मान्; T₁ G₂-s हरिवान्. B₁ उष्ममानधि;
D₂ वसुमानपि. — *) K आदित्याश्चापि राजानो; D₄
आदित्यां साधिः; T₁ G₂-s M₂ 'त्याश्चाद्रि (T₁ M₂ 'दि'रा);
G₁ आनीतास्तु रा' (submetrical); G₂ अनीतश्चेति रा';
M₁ (inf. lin. as in T₁ M₂) अनीताश्चादिरा'. — *)
K N₁ B D M₁ Cd नामद्वंद्वैर (D₁.2 नानाद्वंद्वैर). V₁
B₁.2.4-s D₁.2 उपाग (B₁ 'वृ'ताः; D₂ अपाहृताः; D₄
उपाहृताः; D₂.6 उपाहृताः; G₁.6 विनाहृताः; G₂ उदाहृताः.

22 G₂ om. 22^{ab} (cf. v.l. 19). — *) B₂ D₁.2 G₂
मारुतो. V₁ 'कर्माथ. — *) S (G₂ om.) विज्ञानानि च
भारत. — After 22^{ab}, S (G₂ om.) ins.:

129* सर्वे च कामप्रचुराः सभायां तत्र नित्यशः ।

[G₁.6 M₁ कामाः प्रचुराः.]

— Ś₁ om. 22^{ab}. — *) K₁ सर्वाणि हि; B₁ 'ण्यथ.
K₁.2.4 V₁ B₂ D₄ G₂ हवींषि च. T₁ G₂.5 M 'दे (M₂ 'दे)-
वतानि च मूर्तिमान्; G₁.6 देवताश्चैव सर्वशः; G₂ देवता
निजमूर्तयः.

23 *) Ś₁ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः; K₄ ऋग्वेदः सामवेदो

(submetrical); G₂ 'दः सामवेदश्च (sio). — *) K₁
भारत (for पाण्डव). Ś₁ सामवेदस्तथैव *. — *) K₁
अथर्ववेदश्च सर्वाणि; G₂ अथर्ववेदश्चैव तथा. — *) K₂ वेदांश्चैव;
T₁ G₂.5 सर्वाणि च; G₁.6 पूर्वमेव; M₂ पुराणानि (for
पर्वाणि च). N₁ B₁-s.5.6 D सर्वशास्त्राणि चैव ह (B₂ हि);
M₁ शास्त्राणि विविधानि च.

24 *) B₂ 'सोपदेशाश्च; G₄ 'सोपि वेदाश्च; M₂ 'सोप-
निषदः. Cd cites उपवेदाः (as in text). — *) K₁
भारत (for सर्वशः). — N₁ T₁ G₂.5 om. 24^{ab}. — G₂
reads (for the first time) 24^{ab} after 19. — *)
Ś₁ G₄.5 ग्रहयज्ञाश्च; K₂ ग्रहायताश्च; G₁.8 (both times)
गृहयज्ञाश्च; M₁ ग्रहा यज्ञश्च. Cd cites ग्रहाः. B₂.6 D₁.2
G₂.5 M₂ सोमाश्च; G₂ (first time) होमाश्च. — *) Ś₁
D₁.2 G₂ M₂ देवतानि च; V₁ B₂-s D₂ D₂-s देवताश्चापि.

25 For sequence of 25^{ab} in G₂, cf. v.l. 19.
— *) D₁.2 सावित्रा. D₂ सर्ववेदश्च; G₁.6 दुर्गातरुणी
(G₁ 'गीर्). — *) B₁ सप्तविधानि च. D₂ तरुणी सप्तधा
तथा. Cd has सप्तविधा — 'वाण्यः. — K₁ om. (hapl.)
25^a-26^b. — *) K₂ दधा धृती (corrupt); B₂ D₂ G₁
मेधातिथिः (G₁ 'थि-); T₁ मेधा धृतिः. Ś₁ K₂.4 D₂ D₂
स्मृतिश्चैव; G₂ श्रुतिश्चैव. — *) G₁-s M प्रज्ञा क्षातिः
(G₁.4 क्षातिः; M₂ क्षातिः) स्मृतिर्यशः; G₂ प्रज्ञा क्षातिस्तु
नित्यशः.

26 K₁ om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). — *) Ś₁ K₂ D₁-s
M₁ सामानि; B₂.4.5 M सर्वाणि; G₁ समानी. K₂-4 V₁
श्रुतिश्च (V₁ 'श'क्षाणि; B D₂ स्तु (B₁ स्तु)तिशा'; T₁ G₁-s
M स्तुतिगीतानि. G₂ सामान्यस्तुतिशा'. [स्तुति = स्तुत,
n.; not to be emended with PW!] — *) K₄
गंधाश्च; G₁ गंधाश्च. S विविधा अपि (G₂ sup. lin.
'धानि च). — After 26, V₁ B D ins.:

130* नाटका विविधाः काव्याः कथाक्यायिककारिकाः ।

तत्र तिष्ठन्ति ते पुण्या ये चाप्ये गुरुपूजकाः ।

अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षड् भारत ॥ २७

संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः ।

कालचक्रं च यद्विष्यं नित्यमक्षयमव्ययः ॥ २८

अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सुरसा विनता इरा ।

कालका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी ॥ २९

आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि ।

C. 2. 480
B. 2. 11. 44
K. 2. 11. 44

[(L. 2) D1.2 पुण्या ये (for ते पुण्या). Ds गुरुपुत्रकाः.]

27 Gs reads 27-31 after 16. — *) T1 G1.2-6

M क्षणो लवो. G1.6 M1 मुहूर्तश्च. Gs क्षणो लवमुहूर्तश्च.
— *) S1 K दिवारात्रः; Ds दिवा रात्री; G1 दिवारात्रः;
M1 दिव रात्रिः. N1 V1 B2-4.6 D1.2 S (except G1.6)
च भारत (for तथैव च). — *) K1-8 N1 B2.6 D2 Gs
अर्धमासा (K2 स) स्तथा मासा. — *) Gs ऋतवः षड्वि-
भागशः.

28 *) Ks Ds संवत्सरः. K4 पंचयुगा; B1 चतुर्युगम्;
Gs पंचविधाश्च. Gs M संवत्सरः पंचविधः (Gs 'धाः).
Gs तथा रात्रीश्च; G4 मासा रात्रिश्च (for महोरात्राश्च). K1.8
चतुर्विधा (Ks 'चः). N1 V1 B1.5 D महोरात्र (N1 Ds
मासा रात्रिः; V1 समा रात्रिः)श्चतुर्विधः; B4.6 T1 G1.2.5.6 M
समा (Gs मासा; Gs सम-) रात्रिश्चतुर्विधा. S1 B2.8
'राः पंचयुग'श्चतुर्विधाः (B2 'रात्रश्चतुर्विधाः; B2
'रात्रश्चतुर्विधः). Cd cites संवत्सरः, पञ्च, युगं, महोरात्राः,
and चतुर्विधः. — *) B1-8 D (except D1.2) तद्विष्यं.
— *) Ks अक्षय्यम्; Ks अकृतम्; G1.4.6 Ms अक्षरम्.
N1 Gs नित्यं ध्रुवमव्ययं. Cd cites नित्यं, अक्षयं and
अव्ययं (as in text). — After 28, Ks V1 B D
Gs.6 ins.:

131* धर्मचक्रं तथा चापि नित्यमास्ते युधिष्ठिर ।

[B1 'चक्रं तथास्त्राणि.]

29 *) = (var.) 1. 59. 12*. Hypermetric! G1
अदितिर्दितिर्दनुश्च; G2 'तिर्दितिश्च दनुः. — *) D1.2 इला.
S1 सरसा विनता इडा; S विनता सुरसा (Ms 'ता) तथा.
— *) S1 K1.2.4 B1.4.5 Dn D1.2 T1 कालिका. N1 V1
B (except B2) Dn Ds.5.6 M1 सुरभी देवी; Gs 'भीर्देवी.
— *) S1 G1 सुरसा; Gs सुरमा. S1 चैव; K1 या च;
K4 चाथ; D1.2 साथ; G1 चापि (for चाथ). B1 M1
देव (M1 वन) माताथ गौ. — After 29, V1 B D
S ins.:

132* प्राधा कद्रश्च वै देव्यौ देवतानां च मातरः ।

रुद्राणी श्रीश्च लक्ष्मीश्च भद्रा षष्ठी तथापरा ।

पृथिवी गां गता देवी ह्रीः स्वाहा कीर्तिरेव च ।

सुरा देवी शची चैव तथा पुष्टिरक्षन्धरी ।

संवृत्तिराशा निचयिः सृष्टिर्देवी रतिस्तथा । [5]

एताश्चाप्याश्च वै देव्य उपतस्थुः प्रजापतिम् ।

[(L. 1) V1 Ds T1 प्रजा; B1 (m as above) प्राधा;

Ds G2.4 प्राधा; G1 प्राधा; Gs पृथा; Gs.6 पृथा; M तथा
(for प्राधा). B1 D4.6 कद्रश्च; Ds कद्रश्च. D1.2 वै देव्यौ;
S ता देव्यः. Gs om. (hapl.) from post. half of line 1
up to prior half of line 6. S (Gs om.) तत्रासन्देव-
मातरः. — (L. 2) Ds.5.6 रुद्राणीः (Ds 'णि). Gs लक्ष्मी च.
Bs भद्रा येता; Ds.6 भद्रा षष्ठी; G1 चंद्रषष्ठी; G2.4 भद्रः;
Gs चंद्रा. Ds तथारजा; T1 G (Gs om.) M1 तथा जरा
(Gs 'या); Ms जरा तथा. — (L. 3) T1 G2.4.5 पृथ्वी च
गंगा देवी च; G1.6 भागीरथी च पृथिवी; M गंगा च पृथिवी देवी.
D4 T1 G4 M1 ह्री स्वाहा; G1 ह्रःस्वाहा; Gs हा स्वाहा.
— (L. 4) B1 स्वधा (for सुरा). G4.6 शशी (for शची).
G1.6 Ms तुष्टिर्; Gs पुनर्. — (L. 5) B2 Ds संवृत्तिराशा;
Bs सृष्टिः; D1.2 समृद्धिः; S (Gs om.) संपत्तिराशा (Gs
'रीशा; M1 संवृत्तिराशा). D1 नयती; D2 नियती. V1 B
दुर्गा देवी; Bs D1.2 इडा देवी; Bs उमा दे; T1 G4 Ms
पुष्पदे; G1.2.5.6 M1 पु (Gs वृ; M1 तु)ष्टिर्दे. — (L. 6)
S (Gs om.) ता (Ms का) (for वै). Gs दिव्या (for
देव्य).]

30 *) T1 G1.2-8 M [अ]थ (for च). Ks.8 om.
(hapl.) from [अ]श्विना up to पितरश्च in 30*. S1 वसवः
सर्वे एव च; K1.4 Gs मरुतः सर्वे एव च (K1 हि).
— G1.6 om. (hapl.) from 30* up to prior half of
line 5 of 133*. — *) K1 मारुतश्च (for पित).
— V1 B D S ins. after 30 (G1.6, which om.
from 30* up to prior half of line 5, ins. after 30*):

133* पिपृणां च गणान्विद्धि ससैव पुरुषर्षभ ।

चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्र्यश्वान्वशीरिणः ।

वैराजाश्च महाभागा अभिष्वात्ताश्च भारत ।

गार्हपत्या नाकचराः पितरो लोकविश्रुताः ।

सोमपा एकशृङ्गाश्च चतुर्वेदाः कलास्तथा । [5]

एते चतुर्षु वर्णेषु पूज्यन्ते पितरो नृप ।

तैराप्यायितैः पूर्वं सोमश्चाप्याय्यते पुनः ।

त एते पितरः सर्वे प्रजापतिमुपस्थिताः ।

उपासते च संहृष्टा ब्रह्माणमभितौजसम् ।

[(L. 1) Gs पिपृणै स- (for पिपृणां च). Bs सप्त वै; D1.8
तस्यैव; Ds तथैव. V1 B1 T1 Gs-8 M भरत (for पुरुष).
— (L. 2) V1 Bs Dn1 Ds-8 transp. चत्वारः and
मूर्तिमन्तो वै. Bs त्र्यश्वेवाशः; Dn Ds.4-6 M त्र्यश्वान्वि शः.
— (L. 3) Gs वैराजश्च महाभाग. Bs अभिस्वात्ताश्च; Dn1

C. 2. 460
B. 2. 11. 44
K. 2. 11. 44

विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ॥ ३०
राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवाः ॥ ३१
सुपर्णनागपशवः पितामहमुपासते ॥ ३२
देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये ।
ऋषयो बाला बल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ॥ ३३
यच्च किञ्चिन्निलोकेऽस्मिन्दृश्यते स्थाणुजङ्गमम् ।
सर्वे तस्यां मया दृष्टं तद्विद्धि मनुजाधिप ॥ ३४
अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाः ।

प्रजावतां च पञ्चाशद्वीणामपि पाण्डव ॥ ३५
ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः ।
प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ॥ ३६
अतिथिनागतान्देवान्देव्यान्नागान् नीस्तथा ।
यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३७
महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
यथावत्प्रभृतेषु यथाहं प्रतिपद्यते ॥ ३८
प्रतिगृह्य च विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः ।

*वाताश्च. Gs 'वातादयश्च ताः. — (L. 4) Bs नमेषवाः; Ds एकचराः; S (G1.6 om.) नाम परे. — (L. 5) V1 Ds धनुर्वेदाः; S अन्वा(Gs 'ना)हाराः (for चतुर्वेदाः). G2.8 कथास्तथा. — (L. 6) D1.8 एते वर्णेषु; G1.2.8 तथा (Gs एते) च त्रिषु. Ds वेदे (for वर्णे). S इ(Gs Ms याः; G4 उ)ज्यते. B1 मम (for नृप). — (L. 7) V1 Dn1 S एतैराप्यायितः (Gs 'यकैः; Gs 'यिताः). Ds.4 चाप्यायते (for 'व्यते). S सोम आप्यायते (G1 सोम आप्याययेष्ट; G2 सोमोप्याप्याय्यते; G3 सोम आप्याय्यते; Ms सोमं चाप्याय्यते) जगत्. — (L. 8) Bs D1.8 एते तु; G1.6 एते च (for त एते). — (L. 9) Gs उपासते. G1 सा सृष्टा (for संष्टा).]

31 *) S1 गुह्यका राक्षसास्तथा. — *) K2.8 सुपर्णनागाः पशवः; K4 G6 Ms सुपर्णा नागपशवः (G6 'नागशर्वः, corrupt); N1 T1 Gs-s सुपर्णा (N1 'र्णः) नागपतयः; B1.8-s Dn Ds-s नागाः (Bs 'काः) सुपर्णाः पशवः; Gs सुपर्णनागपशवाश्च. — *) T1 G1.8-s M सर्वे गच्छं (G1.8 'जं)ति तत्र वै. — After 31, V1 B D S ins.:

134* स्थावरा जङ्गमाश्चैव महाभूतास्तथापरे ।

पुरंदरश्च देवेन्द्रो वरुणो धनदो यमः ।

महादेवः सहोमोऽत्र सदागच्छति सर्वशः ।

महासेनश्च राजेन्द्र सदोपास्ते पितामहम् ।

[(L. 1) T1 G1.8-s M स्थावरं जंगमं चैव. G1 M1 महाभूतं. — (L. 2) T1 देवेन्द्रो. — (L. 3) V1 सोमो (for होमो). S महादेव(Gs 'सेन)श्च भगवान्. G4 om. post. half of line 3 and prior half of line 4. Bs.6 T1 G1.8-s.6 M पर्वसु (for सर्वशः). — (L. 4) Bs राजेंद्र. S (G4 om.) महादेवश्च (Gs M1 'सेनश्च; Gs 'देवस्तु) भगवान्. S नित्यामास्ते (for सदो).]

32 *) S तत्र (for तस्यां). — *) T1 Gs-s M1 तत्र; Gs महा- (for तथा). S1 G4 ते; K4 मे; T1 वै (for वे). — *) S1 M1 ऋषयो बालास्तथाश्च; K2.8 Ds.6 (sup. lin. as in text) 'यो बालास्तथाश्च; V1 'यश्च महात्मानो.

— *) K4 N1 V1 च ये; G1.6 अपि (for तथा). Ds योनिजायोनिजस्तथा; G4 योजितायोनिजस्तथा.

33 G1.6 M om. 33. — *) D1.8 एवं (for यच्च). B1 त्रिलोकेषु (for त्रिलोकेऽस्मिन्). T1 G2-s यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु. — *) D1.8 दृश्यते. S1 स्थाणुः; G4 स्थाणुः (for स्थाणुः). B1 G2.8 दृश्यं (Gs दृश्य-) स्थावरजंगमं. — *) G4 यद् (for तद्). K2.8 तद्विद्धि भरतर्षभ (= Gitā 13. 26^d); Bs-s D (except D1.8) इति विद्धि नराधिप.

34 *) = 4. 65. 16^a. Bs 'सहस्राणां. — *) S1 B1 मुनीनाम्; Bs-s D G6 ऋषीणाम् (for यतीनाम्). — *) N1 प्रजावतां च; V1 Bs.4.6 S (except G2) प्रजापतीनां. Cd cites प्रजावतां (as in text). — *) S (except G2) भारत (for पाण्डव). V1 Bs.4 ऋषीणां पाण्डुनंदन.

35 *) S1 वसन्ति स्म; K1 ते स्म सर्वे; G6 ते तु तत्र. K1 तथा कामं; S (except G2) यथान्यायं. — *) D1.8 दृष्टाः सर्वे; T1 G1.8-s M1 दृष्ट्वा देवं; G2 सर्वे तुष्टा. — *) T1 Gs-s देवं (for तस्मै). — *) V1 B1.2.8 D सर्वे; S पुनर् (for प्रति). N1 B1-4 D1.8 G2 यथासुखं; B6 यथायथं.

36 *) K2 अतिथिनागामिः; V1 D1.8 अतीतानागताः; G1 'थीनागतं. G2 देवा. — *) S दैत्यानेवं (G1.6 'नपि; G2 'नेव; M1 'न्विद्यान्; Ms 'न्देवः). T1 G2-s M transp. मुनीन् and तथा. B1.2.8-s D तथा द्विजान्; G1.8 महामुनीन्; Gs तथा मुनिः (for मुनीस्तथा). — *) S1 तथा (for यक्षान्). K4 सुपर्णाः; Bs.8 सुपर्णाः. — *) S1 गंधर्वाप्सरसास्तथा; K4 D6 'प्सरसास्तथा; D1.8 'नप्सर-स्तथा; Ds 'प्सरसं तथा.

37 *) B1 'गोप्यमितधीर्; T1 'गानमितया. — *) K1 ब्रह्म. Ds 'पितामहं. G1 महालोकपितामहः. — Ms om. 37^d. — *) Ds यथावत्सर्वं. — *) B1 यथा हि. K4 यथा 'प्रतिपद्यता; S (Ms om.) यथाहं प्रतिपद्यते (Gs 'मतिपद्यते; G6 'हं प्रत्युपद्यते).

सांत्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ॥ ३८
तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत ।

आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ॥ ३९
सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ।
ब्राह्म्या श्रिया सांत्वमानां शुशुभे विगतक्लमा ॥ ४०
सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा ।
समेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ॥ ४१
एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव ।

तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ॥ ४२

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रायशो जलोकस्त कथितो वदतां वर ।
वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ॥ ४३
वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो ।
दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरास्तथा ॥ ४४
तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ॥ ४५

C. 2. 481
B. 2. 12. 3
K. 2. 12. 3

38 ^a) $\tilde{N}_1$ V1 B D तु (for च). $\tilde{S}_1$ K1-s V1 भूतात्मा; K4 धर्मा (for विश्वा). T1 G1.8-s M तांस्तु सर्वांस (G1 तांस्तु भगवान्स; Gs स तांस्तु सर्वां; G4 तांस्तु स [sic]) भगवान्. — ^b) $\tilde{S}_1$ B D स्वयंभूरमितद्युतिः; G1.8 ^aभूरमितप्रभः; Gs ^aभूरमितप्रभो. — After 38^{ab}, T1 G1.8-s M1 ins.:

135* मधुरेण साक्षा भगवान्प्रतिगृह्णाति नित्यशः ।

[G1.8 साक्षा द्वावा भग. G1.8.8 प्रति (G1 ^aल)गृह्य च; Gs प्रतिगृह्णातु.]

— M2 om. 38^{ab}. — ^c) K1.4 सांत्वनामा (K4 ^aमानो)थे; K2.8 सा च (Ks सांत) मानार्थसंयोगैर्; $\tilde{N}_1$ B2.8 D1-s G4 सांत्वमाना (D4 स्वांत्वपानो)थेसंयोगैर्; M1 सांत्वदानार्थ-संभोगैर्. Cd cites सान्तं (wrong for सान्त्वं=मधुरं), मानः, अर्थः, संभोगः. — ^d) G1 युतया (for युनक्ति). K1 युनक्ति वसुधाधिप; $\tilde{N}_1$ संयोजयति सर्वशः; D1.8 Gs युनक्ति मनुजाधिपः.

39 ^a) K1 तथा तैरुपजापैश्च; D1 तथा तैरुपयानैश्च; Gs अपरैरुपयातैस्तु. Cd cites उपयातैः (as in text). — ^b) K1 प्रतिवातैश्च; K4 Ds ^aयाज्ञिश्च; V1 ^aपादैश्च; Dn D1.8.8 Cd प्रति (D1.8 ^aती)यज्ञिश्च; Ds ^aपज्ञिश्च; Gs प्रतीयातैश्च. T1 G1.8-s M सर्वशः (for भारत). Gs प्रतियातैस्तथापरैः. — ^c) $\tilde{N}_1$ अनुकुला; G4 आमूला सा. Gs नित्यं; M2 तत्र (for तात). — B1 om. 39^d-40^a. — ^d) Ds भवतिः; T1 भवती. Ks [ए]व; Ks [ए]वं; Ds स (for स्म).

40 B1 om. 40^a (cf. v.l. 39). — ^a) Ds ^aजोमया. Ks विद्या; Gs शुभा (for दिव्या). — ^b) $\tilde{S}_1$ K1.4 ब्रह्मर्षिगणभाविनी; $\tilde{N}_1$ ^aभावना; B1 ^aप्रेरिता; Gs M महर्षि-गणसेविता. — ^c) Ks Ds ब्रह्म्या; T1 Gs ब्राह्म. D1.8 दीप्यमाना. — ^d) $\tilde{S}_1$ सुशुभा; K1 (before corr.) सुशुभा; K1 (by corr.) सुशुभे; Ks सुशुभा; K4 सुशुभा; V1 शुभगा (for शुशुभे). S कांत्या चैव गतक्लमा.

41 ^a) T1 G1.8.8.8 M सा मया; Gs सभा या (for सा सभा). $\tilde{N}_1$ दिव्या (for दृष्टा). — ^b) $\tilde{N}_1$ B D (except D1.8) T1 मया; G (except Gs) M सभा (for सर्वे). K1 वल्लभा (for दुर्लभा). — ^c) G1 सभेया. T1 ^aशार्दूल. — ^d) V1 S (except M2) मानुषेषु. Bs तथा (for यथा).

42 ^a) Bs G1.2.4.8 M1 एषा (for एता). Ds G1.2.4 M1 ^aपूर्वा. — ^b) K1.8 B D भारत (for पाण्डव). — ^c) Ks $\tilde{N}_1$ V1 B D Gs समेयं (for तवेयं). — ^d) Ks Gs (inf. lin. as in text) शुभा; $\tilde{N}_1$ V1 B D त (D4 भ)व (for सभा). G1.8 सभा श्रेष्ठतमा शुभा. — After 42, B D S Cd ins. an addl. colophon (adhy. no.: Dn1 S 11; Ds 10).

43 ^a) K4 G2.8 राजलोकास्ते; T1 G4.8 देवलोकास्ते. — ^b) K4 T1 G2-s कथिता. — ^c) $\tilde{S}_1$ G2.4 वै; D1.8 च (for तु). K V1 ^aसभा नित्या (K1.8 ^aल्यो); G1.8 ^aसभा दिव्या. — ^d) M2 यदा (for यथा). $\tilde{S}_1$ K Bs D (except D1.8) Gs मे (for वै). Gs.4 यथावदनुपूर्वशः; Gs यथावद्वदसि प्रभो.

44 ^a) $\tilde{S}_1$ K4 G2 वै; T1 G1.8-s M च (for तु). $\tilde{N}_1$ V1 वरुणस्य सभा नित्या. — ^b) Ks नागस्ते; Ks नागस्य. B1.8.4.8 D1.8 T1 G1.8-s M तथा नागाः (T1 G1.8.8.8 यथा नागाः; M2 तथा नाग-) सभासदः. — ^c) K1 दैत्यैर्द्वैश्च. K4 $\tilde{N}_1$ V1 B D G1.8.8 चापि (for चैव). $\tilde{S}_1$ K1.8 भूयिष्ठं.

45 ^a) T1 Gs ततो; M1 यथा. D1.8 धनपतिर्. — ^b) $\tilde{S}_1$ अपि (for तथा). S राक्षसा गुह्यकाश्च वै (Gs ^aकास्तथा). — ^c) K4 ^aप्सरसां चैव. — ^d) $\tilde{S}_1$ K1.8 B1 D4 T1 Gs M1 भगवान्मृषभध्वजः.

46 ^a) D1.8 पितामहं (for ^aमह). $\tilde{S}_1$ K4 ते (for तु). — ^b) Ks कस्मितास्ते. $\tilde{S}_1$ तु; K4 सु; V1 वै (for ते). — G1 om. (hapl.) 46^a-47^d. — D1.8 repeat

C. 2. 482
B. 2. 12. 4
K. 2. 12. 4

पितामहस्य भायां तु कथितस्तत् महर्षयः ।
सर्वदेवानां कायाश्च सर्वशस्त्राणि चैव हि ॥ ४६
शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने ।
उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ॥ ४७
एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महासुने ।
कथितस्तत् सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ४८
किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतः ।
येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म मायशाः ॥ ४९

46^{ad} (with v.l. as in other D MSS.) after 47.
— *) K₄ N₁ V₁ D (except D_{1.2}) G_{2.5} M₂ सर्वे
(for सर्व-). — *) S₁ N₁ V₁ B₁₋₂ D (except D_{2.4})
G_{4.5} M₂ ह (for हि).

47 G₁ om. 47 (cf. v.l. 46). — *) S₁ B₁ T₁
G₂₋₅ शकस्य च; K₂ तत्र क्रतुः; K₄ N₁ V₁ B₂₋₅ D (except
D₂) G_{2.5} M₂ शकस्य तु (for शतक्रतुः). S₁ G₂ वै; B_{2.4}
ते; D₂ तु (for तु). — *) K₂ संकीर्तितो. S₁ विभो;
K₁ पुनः (for मुने). D₂ देवासे कीर्तिता मुने; G₂ देवाः
संपरिकीर्तिताः. — *) S₁ विद्याधरस्तु गन्धर्वा. Cd glosses
उद्देशः — *) S₁ विदितस्तु; K₁₋₂ G₂ विचित्राश्च. — After
47, D_{1.2} (which om. 48^{ab}) repeat 46^{ad} with v.l.
(cf. v.l. 46).

48 D_{1.2} om. 48^{ab}. — *) G₂ एष (for एक).
N₁ राजर्षे. — *) T₁ G_{1.2-5} M₁ कथितस्तत् (G_{1.5} 'स्तु')
(for हरिश्चन्द्रो). K₁ महासुनिः. — *) D_{1.2} शकस्य तु
(cf. 47^a); D₂ कथितस्तत्; S (except G₂ M₂) हरिश्चन्द्रः
(for कथितस्तत्). N₁ सभा नित्या; V₁ B D सभायां वै
(B_{1.2-5} D_{1.2} तु); T₁ G₂ सभां नित्यो; G_{1.5} सभां नीतो.
Cv cites 48^a exactly as in text (erroneously
attributed by Sastri in part to his 2. 11. 15).
— *) N₁ V₁ यशस्विनः (for महा'). — After 48,
T₁ G₂₋₅ ins. (cf. 60):

136* केन कर्मविपाकेन हरिश्चन्द्रो द्विजर्षभ ।

तेषु राजसहस्रेषु प्रभवाप्यतिरोचते ।;
while B₄ ins. 137* (see below).

49 *) B₂ किं कर्म तेन चरितं; G₁ किं कृतव्येनाचरितां;
G₂ किं कृतव्येन चरितं. — *) S₁ K_{2.4} N₁ V₁ B_{1.5} D_{1.5}
नियतव्रतः; B₂ D_{1.2} नियतव्रतः; B_{2.4} नियतव्रतः; D₂ D₂
नियतं व्रतं. T₁ G₂₋₅ M₂ नियमो वा यतव्रतः; G_{1.5} नियमेन
यतव्रतः; G₂ तपो वापि व्रतोपि वा. — K₁₋₂ V₁ B₁ D₄
ins. after 49^{ab}; B₄ after 48:

पितृलोकं चापि त्वया विप्र पिता मम ।
दृष्टः पाण्डुमहाभागः कथं चासि समागतः ॥ ५०
किमुक्तवांश्च भगवभेतच्छामि वेदितुम् ।
त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ ५१
नारद उवाच ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि मातृत्वं तस्य धीमतः ॥ ५२
स राजा बलवानासीत्सम्राट् सवभहीक्षिताः ।

137* किंचिदहं हुतं तेन इहं वापि महासुने ।

— *) K₂ येनासौ सह * * *. — *) N₁ स्पर्धति; G₂
मोदते. K₄ V₁ B_{1.2-5} D T₁ G₂ सु (V₁ च; T₁ G₂
स) महायशाः; N₁ G_{1.5} M₂ स महात्मना (G₁ 'मनाः');
G_{4.5} M₁ स (M₁ सु) महात्मना; G₂ स महासुनां (corrupt).
K₂ कथं वासिम माहायशाः (sic).

50 *) B_{1.5} D₂ D_{2.5} M₂ चैव (for चापि). D₂
D₄ पितृलोकं गतश्चैव. — *) G₂ तत्र (for विप्र). K_{2.4}
पितामहाः (K₄ 'ह') (for पिता मम). — *) K₂ महाराजः;
K₄ B₂ D₂ D_{1.2} G_{2.4} M₁ महाभागः; G_{1.5} महात्मा तु;
G₂ कथं चासीन् (for महाभागः). — *) S₁ चैव; K₁
B_{2.4-5} D₂ D₂₋₅ वापि; K_{2.5} वासि; N₁ V₁ B_{1.5} D_{1.2}
चापि (for चासि). K₂ समागतः; B₁ D₂ सभां (D₂ 'भा-')
गतः; D₂ समागतः. T₁ G_{1.5-5} M₂ कथं त्वासीत्स (G₁
M चासीत्स; G₂ चापि स) मागमः; G₂ महाराजसमागमः.

51 *) S₁ N₁ वा; K_{1.5} स; K₂ om.; V₁ D_{1.2} त्वां;
B_{1.5} मां; T₁ G_{2.4-5} M₂ मा; G₂ मे (for च). K₁ B₂ D₂
भगवान्. G_{1.5} किमुक्तवांश्च महाभागः. — *) N₁ नारद
(for वेदितुम्). V₁ B D तन्ममाचक्ष्व नारद (B₁ पृच्छतः;
B₂ D₂ D₂₋₅ सुव्रत). — After 51^{ab}, S ins.:

138* अनागतमतिक्रान्तं तत्सर्वं त्वयि निष्ठितम् ।

[G₂ अनाशितम् (for अनागतम्), and तिष्ठति (for
निष्ठितम्).]

— *) G₂ त्वत्तत् (for त्वत्तः). B_{1.2-5} D_{1-2.5} इदं
(for अहं). V₁ B_{2.4-5} D₂ D_{2.5} सर्वमिदं (for अहं सर्वं).
K₂ पूर्वः; N₁ ब्रह्मन् (for सर्वं). S₁ T₁ G_{1.5-5} M₂ त्वत्तः
सर्वमहं (G_{1.5} M₁ 'मिदं') श्रोतुं. — *) T₁ G_{4.5} यत्ते;
G_{1.5} मुने; G₂ यत्ते; M₂ महत् (for परं). B₂ मम
(for हि मे).

52 G₄ श्रीनारदः (for the ref.). — *) T₁ G₂
यं (for यन्). S₁ K₂ T₁ G_{2.5} M₂ मां (for मां).
S (except G₂ M₂) कौतेय (for राजेन्द्र). Cd cites 52^{ab}

तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ॥ ५३
 तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम् ।
 शत्रुप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ॥ ५४
 स विजित्य महीं सर्वा सशैलवनकाननाः ।
 आजहार महाराज राजसूयं महाक्रतुम् ॥ ५५
 तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजहुराज्ञया ।
 द्विजानां परिवेष्टिताः च तेऽभवन् ॥ ५६

प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानां नरेश्वरः ।
 यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिन्ततः पञ्चगुणाधिकम् ॥ ५७
 अतर्पयच्च विविधैर्वैभिर्ब्राह्मणांस्तथा ।
 प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिगम्यः समागताः ॥ ५८
 भक्ष्यैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामं पुरस्कृतैः ।
 रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतः ।
 तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽप्यधिकोऽभवत् ॥ ५९

C. 2. 496
B. 2. 12. 17
K. 2. 12. 22

(entire) as in text. — *) Ks तस्ते तं; Gs ततोहं.
 Bs D1 वै (for सं-). — *) Ks Ds (before corr.)
 महासूयं; S (except Gs. 4) चरितं (for माहासूयं).
 — After 52, S ins.:

139* इक्ष्वाकूणां कुले जातस्त्रिभुङ्गनाम पार्थिवः ।
 अयोध्याधिपतिर्वीरो विश्वामित्रेण संस्थितः ।
 तस्य सत्यवती नाम पत्नी केकयवंशजा ।
 तस्यां गर्भः समभवद्धर्मेण कुरुनन्दन ।
 सा च काले महाभागा जन्ममासं प्रविश्य वै । [5]
 कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकलमपम् ।
 स वै राजा हरिश्चन्द्रकौशिक इति स्मृतः ।

[(L. 1) Gs इक्ष्वाकोस्तु. — (L. 2) G1. 8. 8 M 'त्रेण
 सुस्थितः; Gs 'त्रे सुसंस्थितः; Gs 'त्रेण धीमता. — (L. 3) Ms
 सत्यवती. — (L. 5) T1 Gs. 4. 6 M1 महाभाग. T1 जन्ममास;
 G1 राजभ्यासं; G2-4 M राजन्मा (Gs 'न्मा) सं; Gs राजाभ्यासं.
 Gs प्रपद्य वै. — (L. 6) M1 दशमं (for कुमारं).]

53 *) Ks पूर्व मही; Gs. 4 सर्वमहीभृतां. — *)
 S1 Ks. 8 सर्व- (for सर्वे). — *) B4 स्मृताः (for स्थिताः).
 K1 शासनाच्च पुरः स्थिताः; Ks. 8 सर्वदा शासने स्थिताः;
 Ds शासनावनतः स्थितः; Gs शासिता वंशमास्थिताः.

54 *) S1m जेतुं हेम; B1 चित्रं हेम; D1. 2 जैत्रहेम;
 Gs जैत्रं रत्न. — *) S1 Ks जिताः शत्रुप्रतापेन; K1-8
 शत्रुप्रतापैः (Ks 'प्रतापैर्विजिताः; G1. 8 'प्रतापैश्च जिता.
 — *) Bs (m as in text) सर्वे; G4 सर्वा (for सप्त).
 B4. 8 D (except D1. 2) S (except Gs) जने (for
 नरे). — After 54, Gs reads 61, followed by 140*.

55 Gs om. 55-56. — *) K1 B D Gs M
 स निर्जित्य; T1 स हि जित्य. D1. 2 मही. B D Ms
 कृत्वा (for सर्वा). — *) Ks आजुहाव. S1 महातेजा;
 Ks महाराजन्; G1 महाराजा; Gs महाराजो.

56 Gs om. 56 (cf. v.l. 55). — *) Ks तस्य यज्ञस्य
 तेभवन्. — After 56, T1 G1-8 M read 61, followed
 by 140*.

57 *) S (except Gs) अददाच्च (for प्रादाच्च). G1. 8
 राजन् (for प्रीत्या). — *) S1 K Ds याच (K1 'च) केभ्यो;
 B Dn Ds याचकानां (Bs Ds 'कान्त). Ks Bs D1. 2
 नरेश्वर; Ds जनेश्वर; S (except Gs) युधिष्ठिर. — *) K1
 तथोक्तं. N1 तैस्तु; T1 G1. 8-8 M च क्र (G1 कृ) तौ
 (for तत्र तैस्). V1 B D यथोक्तवन्तस्ते तस्मिन्; Gs यथोक्तं
 तत्र तैस्तु. — *) N1 तत्तु; G1 स्थितः (for ततः).
 Ks पञ्चगुणात्मकं.

58 *) Ks अतर्पयस्तु; T1 'पयं च; Gs समर्पय (sup.
 lin. समर्चय) च. T1 Gs. 8 वसुभिर्; G1. 8. 4 Ms बहुभिर्;
 M1 पशुभिर् (for विविधैर्). — S1 om. (hapl.) 58^b-59^a.
 — *) N1 Bs Dn Ds-8 तदा (for तथा). B1. 2. 4. 6 D1. 2
 धनैः स (B1 दानैः स; B4. 8 धनैः तु; D1. 2 धनैश्च) बहुशो
 द्विजान्; S ब्राह्मणान्भरतर्पणम्. — *) K1 प्रासर्पि; Ks
 प्रदान; N1 Bs Ds प्रसर्प; V1 Bs प्रतर्पकाले (Bs 'प्यकाल-);
 B1 (m as in text) प्रतप्य; B4. 4. 6 (m as in text)
 प्रसाद्य; Ds. 4 प्रासर्प्य; Cd as in text. T1 Gs-8 M
 यज्ञकालेय (T1 Gs M1 'ले च; Gs 'ले तु) संप्राप्तान्;
 G1 यज्ञकालेय संप्राप्ता; Gs ये तत्र काले संप्राप्ता. — *)
 D1. 2. 4 Gs समागताः.

59 S1 om. 59^a (cf. v.l. 58). — *) K1. 2 B1-4. 6
 D4 भक्षैर्; K4 Dn Ds भक्ष-; N1 V1 Bs Ds. 8 भक्ष्य-
 (for भक्ष्यैर्). T1 Gs-8 पानैश्च; G1 * चैश्च; Gs M रत्नैश्च;
 Gs पेयैश्च (for विविधैर्). — *) K1 यथाकामं पुरस्कृतैः;
 N1 'ममुपस्कृतैः; V1 'मसमन्वितैः; Bs 'ममतर्पयत्; Ds
 'यैपुरस्कृतैः; S यथाकाममुदा (T1 Gs. 8 'कालमुदा; Gs
 'काममुपा; Ms 'क्रममुदा) हतैः. — *) K1 रत्नैः प्रत; B1
 रत्नाख्यैस्; B4. 8. 6 D1. 2 Gs रत्नौघैस्; M1 'रत्नौघत'.
 G1. 8 M1 हटैर् (for तुष्टैर्). — *) B2. 8 Gs द्विजैश्च
 समुदाहृतः; T1 G1. 8-8 M1 द्विजैश्च (G1 'श्वेत) मुदाहृतं.
 — *) Bs Ds तेजस्वी च नृपेभ्योऽसौ (Ds 'पि). — *)
 S1 भवेत् (for ऽभवत्). K1. 2. 4 नृपेभ्योऽप्यधिको भवान्
 (K4 भव); Bs सर्वेभ्योऽप्यधिको भवत्; Ds G1. 8. 4 M1

C. 2. 496
B. 2. 12. 18
K. 2. 12. 23

तस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते ।
तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ ६०
समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान् ।
अभिषिक्तः स शुशुमे साम्राज्येन नराधिप ॥ ६१
ये चान्येऽपि महोपला राजसूयं महाक्रतुम् ।
यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ॥ ६२
ये चापि निधनं प्राप्ताः संहामेष्वपलायिनः ।

ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भरतर्षभ ॥ ६३
तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्ती कलेवरम् ।
तेऽपि तत्स्थानमासाः श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ॥ ६४
पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुः कौरवनन्दनः ।
हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः ॥ ६५
समर्थोऽसि महीं जेतुं आतरस्ते वशे स्थिताः ।
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ॥ ६६

सर्वेभ्योभ्यधिकोभवत् (G₁ M₁ 'को भव'); T₁ G₁.६ सर्वेभ्यो
ह्यधिको भव; G₂ सर्वैरभ्यधिकोभवत्; M₂ सर्वेभ्यो ह्य(भ्य-
धिकोभवत्.

60 *) K₁ V₁ B₂-६ D G_६ राजन्; N₁ T₁ G_६-६ M
तात; G₁ राजा (for पार्थ). B₁ पृतस्मिन्कारणे राजन्.
— *) K₂ विजायते; S (except G₂) युधिष्ठिर (for
विरा). — **) B₂ तं (for तद्). S तेषु राजसहस्रेषु
प्रभयाप्य (M₂ 'या व्य')तिरिच्यते. — 60^d = Gita 13. 26^d.

61 S reads 61 after 56 (G_६ after 54; M₂
further transp. 61^{ab} and 61^{cd}). — *) K₂ समाप्ये
च; B₁ समाप्य तु. K₄ transp. हरिश्चन्द्रः and महायज्ञः.
S समाप्तयज्ञो (M₂ 'ज्ञे') विधिबद्धरिश्चन्द्रः प्रतापवान्. — *)
K₁.६ N₁ V₁ B₄.६ D (except D₁.२) G₁.६.६ M 'षिक्तश्च;
K₂.६ 'षिक्तस्तु; G₂ 'युक्तश्च. — *) V₁ B₂.६ D₁.२
साम्राज्ये वै. B₂.६ D₁.२.६ T₁ G₁.६.६ M₁ नराधिप;
G₄ नरर्षभः. — After 61, S ins.:

140* राजसूयेऽभिषिक्तस्तु समासवरदक्षिणे ।

[G₂ 'सूयाभिषिक्तश्च; G₂ 'सूयेभिषिक्ते तु; G₂.६ 'सूयेभिषि-
क्तश्च.]

62 *) K₂ V₁ B₁.२.६.६ D (except D₁.२) T₁
G₁.६-६ M च (for ऽपि). G₁ महाराजा; G₂ महीपाल;
G_६ महाराज (for महीपाला). B₂ ये चान्ये पृथिवीपाला;
G₂ ये यजन्ते महीपाला. — *) K₁ यजन्ते वै; S संग्रासास्ते
(G₂ सर्वे तेन). B₄.६ D₂ D₂.६.६ G₂ सहेंद्रेण; G₂ नरेंद्रेण.
— *) K₂ स तु भारत; N₁ सह वै दिवि; B₂.६ D (except
D₁.२) भरतर्षभ.

63 S₁ om. 63. — *) K N₁ चान्ये (for चापि).
K₂ सम्भ (for प्राप्ताः). — *) M₁ संग्रामेष्वपला. — *)
K₄ माहेंद्रं सव आसाद्य; N₁ तेषु तत्सदमासाद्य; B₁-६ D₂
D₁-६.६.६ ते तत्सदनमासाद्य; T₁ G₂-६ ते प्राप्तास्तां सर्वा
राजन्; G₁.६.६ M₂ ते तां सर्वा समासाद्य (G₂ 'गम्भ');
M₁ ते तां सर्वासाद्य (submetrical). — *) K₄ पांडु-
नन्दन; T₁ G₂-६ सह भारत; G₁ भरतर्षभ; G₂ दिवि भारत.

64 *) D₂ कालेन; G₂ घोरेण (for तीव्रेण). — *)
G₁.६ त्यजं (G₁ 'ज')ति स्वकले; G₂ त्यक्त्वा जीर्ण कले.
— *) K₁ ते च (for तेऽपि). K₄ B₂ तेषु तत्स्थानं
समासाद्य (hypermetrio); B₂ ततः स्थानं समासाद्य;
D₂ D₁.६-६ M₂ ते तत्स्थानं समा; D₂ ते तत्सदनमा. — *)
G₂ श्रीमतो.

65 *) K₁.६ त्वाह; B₁.६ D₁.२ Cd त्वामाह; B₂.६
ते स हि; D₂ त्वा त्वाह; G₁ च तव (corr. from च
तत्त्व); G₄ ह त्वाह; C_v [आ]ह त्वा च (for च त्वाह).
S₁ कौरव्यः; K₂-६ B₂ D₂ कौरव्य (for कौन्तेय). — *)
S₁ K₂ N₁ V₁ B₁.२.६.६ D₂.६ G₂ कौरवनन्दन; D₂ पौरव-
नन्दन; T₁ G₁.६-६ M कौरववर्धनः (G₂ 'न'). B₂ शृणु त्वं
पांडुनन्दन; D₂(1) पांडुसे पांडुनन्दन. — *) K₂ हरिश्चन्द्रः;
D₄ हरिश्चन्द्र. — *) T₁ नृपते. G₂ सर्वपूज्यतां (for जात).
— After 65, N₁ V₁ B D ins.:

141* विज्ञाय मासुषं लोकमायान्तं मां नराधिप ।

प्रोवाच प्रणतो भूत्वा वदथास्वं युधिष्ठिरम् ।

[(L. 1) B₂ D₁.२ नराधिपः. — (L. 2) D₂1 प्रवणो
(for प्रणतो). D₁.२ वदथास्वं; D₂ वदाशु त्वं.]

66 *) G₁ समर्थोऽहं; G₄ 'र्थोपि. — *) N₁ V₁ B
(except B₄) D स्थिता वशे (by transp.); G₂ (sup.
lin.) वशस्विनः. — *) K₂ राजसूयं क्रतुवरम्; K₂ राजसूयं
क्रतुश्रेष्ठम्. — *) G₁ आभरस्व. — After 66, V₁ B D
ins.:

142* त्वयीष्टवति पुत्रेऽहं हरिश्चन्द्रवदाशु वै ।

मोदिष्ये बहुलाः शशस्समाः शक्रस्य संसदि ।

एवं भवतु वदयेऽहं तव पुत्रं नराधिपम् ।

मूलोक्तं यदि गच्छेयमिति पाण्डुमयाशुवम् ।

[Before line 3, a few MSS. ins. नारद उ.
— (L. 3) B₁.२.६ D₂-६ पुत्रं तव (by transp.); B₂.६
पुत्रं ते च. B D₂.२.६.६ नराधिप; D₄ युधिष्ठिर. — (L. 4)
B₁ स्वलोकं; B₄ मूलोक्तं.]

67 After 67^{ab}, G₂.६ M₁ ins. (cf. 67^{cd}):

तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव ।
 गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सह सलोकताम् ॥ ६७
 बहुविघ्नश्च नृपते क्रतुरेष स्मृतो महान् ।
 छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६८
 युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम् ।
 किञ्चिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ॥ ६९
 तत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर ।
 अप्रमत्तोत्थितो नित्यं नातुर्पण्यं रक्षणे ।

भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ॥ ७०
 एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिच्छसि ।
 आपृच्छे त्वां मां पृच्छसि दाशार्हणगरीं प्रति ॥ ७१

वैशंपायन उवाच ।

एवमाख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनः जय ।
 जगाम तैर्वृतो राजभृषिमिहैः समागतः ॥ ७२
 गते तु नारदे पार्थो भ्रातृभिः सह कौरव ।
 राजद्वयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ॥ ७३

C. 2. 513
B. 2. 12. 34
K. 2. 12. 39

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्तं सभापर्व ॥

143* गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सर्वे पितामहाः ।

सलोकतां सुरेन्द्रस्य त्रैलोक्याधिपतेर्नृप ।

[(L. 1) G₂ पूर्वैः पूर्वपितामहाः.]

— G₂ om. 67^{ad}. — °) Ś1 B₂.4 Cd गंतारः स्थः;
 V₁ B₁.8.8 Dn D₂-8 गंतारसि त्वं; D₁ (corrupt) स
 गंतारस्क; D₂ स गंतारस्य; S (G₂ om.) गंतारसि वै. — °) Ś1 K Ṇ₁ B₂ स (K₁ B₂ पू) पूर्वैः एव; B₁ सर्वमेव; B₂ सर्वैरेव;
 D₂ सर्वैः सह; G (G₂ om.) M₁ पूर्वैः सर्वैः. — After 67,
 B₄ (cf. 143*) repeats 67^{ad} [with v.l. पूर्वैः एव
 (for पूर्वैः सह).]

68 °) K₁ S बहुविघ्नस्तु कौंतेय (K₁ G₁.8 नृपते).
 — °) G₄ महत् (for महान्). — With 68^{ad}, of. Rām.
 1. 12. 17^{ab} (Kumbh. ed.). — °) K₂ छिद्रं यत्र हि
 वाञ्छन्ति; Ṇ₁ B Dn D₁-2.5.8 S छिद्राण्यस्य तु (Ṇ₁ B₂.8
 D₁.8 °यत्र तु; D₂ °यस्य च; T₁ °यस्य तु) वाञ्छन्ति.

69 D₁.8 om. 69^{ab}. — °) B₁ युद्धं हि. Ś1 छ (or पृ)-
 हगमनं; K₁ (orig.).2.4 Ṇ₁ पृष्ठ (or पृ)शमनं; K₁ (sup.
 lin. sec. m.).8 B₁ दु (B₁ दृ)शमनं; V₁ दुष्टमनसः;
 B₂-8 Dn D₂-8 क्षत्र (D₂ शत्रु)शमनं; G₂-4 प्राणिशमनं;
 M पृष्ठानुगमं; Cd पृष्ठसवनं. — °) Ś1 B₄.8 D (D₁.8 om.)
 T₁ G₁.4 M₂ क्षयकारणं. — °) D₂ किञ्चिदेव; G₂ किञ्चिदे-
 तन्; Cd as in text. G₂ निवृत्तं. S (except G₂)
 तु (for च). — °) Ś1 Ṇ₁ भवत्येव. T₁ G (except G₂)
 M₂ भया (for क्षया). M₁ भवत्यत्रासुखा (marg. 'शुभा')-
 वहं. — After 69, S (except G₂) ins.:

144* एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः करवाणि ते ।

[M₁ भूयः किं (by transp.). G₁.8 कथयामि (for कर).]

70 °) K₁ Ṇ₁ V₁ B₂.4-8 D (except D₂) M₂
 यत्क्षेमं. K₂ यज्ञमेतत्समाचर. — °) Ś1 'मत्तोत्थितं; K₁ B₂
 Dn D₁.8 G₂.8 'मत्तः स्थितो; K₂ 'मत्तो * * ; K₃ 'मेत-

स्थितो; B₂ T₁ G₁.8.4 M₁ 'मत्तस्थितो. — °) K₂ D₂ G₁-8
 'वर्णस्य. — °) Ś1 भवत्य चैव; K₁ भव एजस्य; Ṇ₁ भवत्ये-
 धस्व; G₁ भव सायस्य; G₂ भव साधस्व. — °) V₁ B₂-8 D
 धनैस्; T₁ दादोस् (corrupt); G₂ दारैस् (for दानैस्).
 K₁ सदानैस्तर्पय द्विजान्; K₂ प्रभूतै (sic) तर्पयद्विजान्;
 K₃ प्रभूतास्तर्पय द्विजान्; B₁ धर्मैश्चर्यपरो द्विजान्; G₁ दाने
 संतर्पयद्विजान्; G₂ सुदानैस्तर्पयद्विजान्; G₃ धनैस्तर्पयत
 द्विजान्.

71 °) K₂ एतत्ते विस्तरे प्रोक्तं. — °) M₂ यथा (for
 यन्मां). K₁.8 यन्मां त्वमनुपृच्छसि; K₂ यन्मा त्वमनुपृष्टवान्.
 — °) Ś1 D₂ त्वा. — °) K₂.8 दशार्हं (K₂ 'हं)नगरीं;
 B₂ Dn₁ D₁.8 T₁ G₂-8 M₁ दा (T₁ द)शार्हणगरीं; G₁
 द्वारकानगरं. — Cd cites 71^{ad} (entire) as in text.

72 G₁.8 read 72^a-73^b after वैशं उ of the next
 adhy. B₁ G₂ M₁ om. the ref. — °) T₁ G₂ एतद्
 (for एवम्). G₂ आज्ञाय (for आख्याय). Cd cites
 text. — °) Ś1 K₂ D₁.8 Cd नारदो भगवानुविः. — °)
 G₂ तैर्वृतो. — °) K₂ ऋषिवर्यैः; G₁ ऋषिभिस्ते; G₂
 'भिर्यैः; G₃ 'भिर्यैः. K₂ समावृतः; T₁ G₂ समागताः;
 G₁ महात्मभिः.

73 For sequence of G₁.8 cf. v.l. 72. — °) K₂
 गतेय; D₂ गतेषु. Ṇ₁ V₁ G₂ राजा (for पार्थो). — °)
 Ś1 V₁ भारत; Ṇ₁ B (except B₂) Dn T₁ G₂-4 M₂
 कौरवः; D₁.8 कौरवैः. G₁.8 भ्रातृभिः परिवारितः. — G₁.8
 om. 73^{ad}. — °) K₂ Ṇ₁ क्रतुवरं. — °) Ś1 K₂ V₁ B₂
 Dn D₁.4-8 पार्थिवः; K₁ भारतः; Ṇ₁ वै तदा; B₂ D₂
 पार्थिव (for भारत).

Colophon. — Sub-parvan: N (except K₄) सभा-
 वर्णन (Ṇ₁ V₁ लोकपालसभाख्यान); to it K₂ V₁ B₁.2.8

१२

C. 2. 814
B. 2. 13. 1
K. 2. 13. 1

वैशंपायन उवाच ।

ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः ।
चिन्तयन् राजसूयां न लेभे शर्म भारत ॥ १
राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाः ।
यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च ॥ २
हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं राज्ञां विशेषतः ।
यज्वानं यज्ञमाहूतं राजसूयसंनिधेयं सः ॥ ३
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः ।

D add समास. — *Adhy. name*: N₁ पांडुसंदेशकथनं;
B₄ नारदयुधिष्ठिरसंवादः; M₁ राजसूयोपोद्घातनं. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 2. 8
11 (as in text); N₁ V₁ Dn S 12. — *S'loka no.*:
K₂ 74; Dn 34; D_{1.2} 35; M₁ 39.

12

1 After the ref., G_{1.6} (which om. 1^{ab}-2^{ab})
read lines 72^{ab}-73^{ab} of the previous adhy. — ^a)
K_{1.2} तु (for तद्). — ^b) K₂ धर्मपुत्रो (for निशश्वास).
— ^c) N₁ V₁ B_{1m.2.3} Dn D₂₋₆ चितयन् राजसूये (D₆
'र्थे') हि; B_{1.2} D_{1.2} चितयानस्तु (B₁ 'मास') राजेन्द्रो.

2 G_{1.6} om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). — ^a) N₁ V₁
B_{1.2.3.6} D G₂ M च (for हि). K₁₋₃ G₂ तत्; B₂ स;
D₂ तां (for तं). — ^b) K_{1.4} D₂ M₁ यज्वनां; K₂
याज्वनां; Dn₂ यज्ञानां. D_{1.2} कर्मनिपुणैर् (for 'भिः पुण्यैर्').
— ^c) K₂ D_{1.2} लोकप्राप्तं.

3 ^a) K₄ N₁ B_{1-2.6} D_{1.2} G₂ राजानं (for राजर्षिं).
— ^b) G_{1.6} राजसूयाद् (for रोचमानं). B₁ विचिंत्य च
(for विशेषतः). — ^c) K_{2.3} B₂ D_{1.2} Cd यज्ञानां; B₁
G₁ यज्वनां; D₂ G₂ यज्वानां; G_{2.4} पार्थस्यं (G₄ 'स्तु'). S₁
आहर्तुं च महायज्ञं. — ^d) B_{1.2.6} वै (for सः). B₂ 'सूयं'
विशेषतः.

4 ^a) S (except G₂) ततः सभासदः (for युधि-
ष्ठिरस्ततः). S₁ K तु (K₄ च) तान् (for ततः). — ^b) T₁
G (except G₂) M₁ नृपोत्तमः; M₂ नरोत्तमः (for
सभासदः). — ^c) B₂ अथ्यं (for प्रत्यं). K₂₋₄ D₄ तु
(for च). B₁ सभैः (for च तैः).

5 G_{1.4.6} om. (hapl.) 5-6. — ^a) D₂ राजसूयं च
(for स राजसूयं). K₁ Dn₂ T₁ G₂ M₁ राजेन्द्रः; B₁ विधि-

प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ॥ ४

स राजसूयं राजेन्द्र कुरुणामृषभः क्रतुम् ।

आहर्तुं प्रवणं चक्रे मनः संचिन्त्य सोऽसकृत् ॥ ५

भूयश्चाद्भुतवीर्यो धर्ममेवानुपालय- ।

किं हितं सबलोकानं भवेदिति मनो दधे ॥ ६

अनुगृह्यन् प्रजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः ।

अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ॥ ७

एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसज्जनाः ।

वत् (for राजेन्द्र). — ^b) S₁ B₂ D (except D_{1.2}) तदा
(for क्रतुम्). — ^c) B₂ प्राहर्तुं. K₂ G_{2.3} प्रणवं. — ^d)
S₁ K₄ B₂₋₆ Dn₂ D₂₋₆ M च; Dn₁ वा; T₁ सा (for सः).
K₂ मनः संचिन्त्य (sic) सोमकृत्; B₁ संचिन्त्य मनसासकृत्.

6 G_{1.4.6} om. 6 (cf. v.l. 5). — ^a) N₁ V₁ भूय-
श्चाद्भुतवीर्यो वै. — ^b) S₁ K B₂₋₆ D (except D_{1.2}) M₂
'चितयन्' (for 'पालयन्'). — ^c) D_{1.2} विहितं; G₂ किं
हिताः (for किं हितं). K सर्वलोकस्य.

7 ^a) D₁ अनुगृह्यन्; G_{1.2.6} अन्वगृह्यन्; G₂ अन्वगृह्यात्
(for अनुगृह्यन्). — ^b) S₁ K₄ B_{1.4.5} D (except D_{1.2})
T₁ G (except G₂) M सर्वं (G₄ 'र्वा') धर्मभृतां वरः; B₂ 'धर्म-'
विशारदः. — After 7, V₁ B₂₋₆ D S ins. (Cv glosses):

145* सर्वेषां दीयतां देयं मुष्णन्कोपमदाबुभौ ।

साधु धर्मेति धर्मेति नान्यच्छूयेत भाषितम् ।

[(L. 1) T₁ G₂₋₆ M Cv क्रियतां; G₂ दीयतां (for सर्वेषां).
G₂ कीयतां (for दी*). Cv cites as above; Cn cites दीयतां
(noting an unspecified पाठान्तर). B₂₋₆ D₂ मुष्ण (B₂
मुंच) न्कोपमलाबुभौ; T₁ G M₁ मुक्त (G₁ तस्य; G₄ अक्त) कोपैर्वलं
विना; M₂ मुक्तपापो बलोद्धतः; Cv मुक्तकोपो बलान्वितः (for
the post. half). — (L. 2) B_{2.3} साधुकर्मेति; T₁ G₂ सधर्मे
इति; G₁ सत्वधर्मास्य; G₄ सत्वधर्मेम; G₆ स तु धर्मोस्य (for साधु
धर्मेति). Cv implies as above. S Cv पा (M₂ चा) धर्मस्य
(for धर्मेति). S (except G₁₋₂) श्रूयत; Cv as above.]

8 ^a) Dn₁ गते तदा; S वृत्ते जगत् (G₂ गते तत्र) (for गते
ततस्य). D₂ तेस्मिन् (for तस्मिन्). — ^b) K₄ B₁ G₂ प्रजाः
(for जनाः). S₁ पितरीव स्वके यतः; T₁ G_{1.2-6} M 'रीवा-'
न्वरज्यत. — ^c) K_{1.4} द्वेष्यस्य; G_{1.2} द्वेष्य (for द्वेषा).
— ^d) D₄ न तस्य; G₂ तत्तस्य; (for ततोऽस्य). G₁
'जातशत्रवः. — After 8, V₁ B (B₁ marg.) D S ins. a
passage given in App. I (No. 4).

न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ॥ ८
 स मन्त्रिणः समानाद्य भ्रातृश्च वदतां वरः ।
 राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरपृच्छत ॥ ९
 ते पृच्छयमानाः सहिता वचोऽर्थ्य मन्त्रिणस्तदा ।
 युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं यियक्षुमिदमब्रुवन् ॥ १०
 येनाभिषिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणमृच्छति ।
 तेन राजापि सन्कृत्स्नं सम्राज्यमभीप्सति ॥ ११
 तस्य सम्राज्यगार्हस्य भवतः करुणन्दन ।

राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तव ॥ १२
 तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः क्षत्रसंपदा ।
 साम्ना षडग्रयो यस्मिंश्चीयन्ते संशितव्रतैः ॥ १३
 दर्वीहोमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते ऋतून् ।
 अभिषेकं च यज्ञान्ते सर्वजित्तेन चोच्यते ॥ १४
 समर्थोऽसि महाबाहो सर्वे ते वशगा वयम् ।
 अविचार्य महाराज राजसूये मनः कुरु ॥ १५
 इत्येवं सुहृदः सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।

C. 2. 539
 K. 2. 13. 26
 K. 2. 13. 27

9 Before 9, Dn₂ D_{2.5.6} वैशं उ°. — °) B₂₋₄ transp. स and मन्त्रिणः. B₁ समाहूय; D₄ भाष्य; D₅ (by corr.) नीय (for नाय्य). — °) B₁ यजतां (for वदतां). K₈ वर; D₄ वराः. — °) B₈ यदा (for तदा).
 10 °) Ś₁ K₄ पृच्छयमानाः; K_{2.8} N₁ V₁ B D G_{1.5.6} M पृच्छ (for पृच्छय). — °) Ś₁ वचस्तं; Dn₁ D₈ वचोर्थ्य; D₅ र्था (for ऽर्थ्य). K_{1.2.4} B_{2.4.6} D_{1.2} तथा (for तदा). — °) Ś₁ K_{2.4} महाराजं; K₁ राज; K₈ त्मानं; B₁ बाहुं; B₈ प्रज्ञं; G₂ राजन्; G₄ प्राज्ञा (for प्राज्ञं). — °) D₂ G₂ विवक्षुम्; D₅ जिघृक्षुम् (for यियक्षुम्). G₄ अभ्रवीत् (for अब्रुवन्). T₁ अधियक्षुमिदमब्रुवन् (sic); G₁ इदं वचनमब्रुवन्.

11 °) Ś₁ N₁ B₈ M नृपते (for नृपतिर्). — °) K₁ N₁ V₁ T₁ G₂₋₄ M गृहम्; B_{1.6} पदम्; Cd गुणम् (as in text). K₁ T₁ G₈ M₂ इच्छति; K₂ B₁ अच्छति; B₄ अहति (for ऋच्छति). G₁ वारणच्छत्रमिच्छति; G₆ वारणावतमिं; G₈ वारणत्रौमिच्छति. — °) G₁ एवं (for तेन). K₁ सर्जि च; K_{2.8} राजैव (for राजापि). K₁ स; K₈ T₁ G₄ M₂ सत्; K₄ B_{2.4} तत्; N₁ V₁ B_{1.5.5.6} D तं (for सन्). G₄ कृत्यं (for कृत्स्नं). — °) K₈ तस्माद् (for सम्राट्). Cd cites सम्राज्यं (as in text). Ś₁ B₁ T₁ G_{1.5-6} M अभीप्सते; D₈ अभीप्सति. G₂ स सम्राज्यमर्हति.

12 °) D₈ G_{1.6} तस्मात् (for तस्य). K₈ तस्माद् (for सम्राट्). B₄ गुणार्हस्य; G₄ (sup. lin. as in text) गुणार्हस्य. Cd cites सम्राज्यगार्हस्य (as in text). — °) K₁ सामग्र्यं; Cd समयं (as in text). B_{2.4.6} transp. समयं and मन्यन्ते. K₄ मन्त्रिणस् (for सुहृदस्).

13 °) K₁ यस्य. B₁ D₂ समयं; Cd समयः (as in text). — °) Ś₁ स्वाधीनः; K₂ स्वाधीना; B₁ स्वाधीनं; G₁ (corrupt) स्वामिनः. K₁ क्षत्रसंभवा; Cd as in text. — °) Dn₁ सम्राट्; T₁ सामा; G₁ यत्ता; G_{2.4} M₂ नाज्ञा; G_{5.6} प्राज्ञा; Cd. n सामा (as in text). Ś₁ K N₁ D_{1.2}

तस्मिन् (for यस्मिन्). — °) K₁ श्रीयंते; K₂ G₁ corrupt; K₄ धी; B₁ नी; G₄ व (for ची). Ś₁ K प्रज्ञवादिभिः; some MSS. संशितव्रतैः.

14 °) Ś₁ K₄ D_{2.4} T₁ G_{2.6} दर्वीहोमान्; K_{1.8} हविर्होमान्; K₂ हविर्हो; N₁ दर्वीहोमाद्; B₁ दर्वीहोमम्; D₈ द्रव्यहोमान्; G₁ दर्पि; Cv दर्वी (as in text). G₄ (corrupt) दर्वी हि मानुषादाय. — °) K₂ सर्वा (for सर्वान्). K_{2.8} यः प्राप्नुयात् (K₂ या); D₈ यत्प्राप्नुते; T₁ G_{1.5-6} M₁ संप्राप्य च; G₂ प्राप्नोति यः; M₁ (inf. lin.) संप्राप्नुते (for यः प्राप्नुते). Cd cites प्राप्नोति; Cn प्राप्नुते. B₁ सर्वतः प्राप्नुते ऋतून्; D_{1.2} सर्वतः प्राप्य सत्कृतं. — °) K_{1.2} B₁ D_{1.2} G_{1.6} अभिषेकस्य; K₈ अभिषे (read वे) च न; T₁ G₈₋₈ M अभिषेकस्य; G₂ महाभिषेको (for अभिषेकं च). K₁₋₃ यागांते; N₁ V₁ B_{1.2.4.6} D (except D_{3.5}) G₁ M₁ यस्यांते; B₈ यस्यास्ते (for यज्ञान्ते). — °) K_{2.4} D₁ (m as in text) सर्व (K₄ सर्व) यज्ञेन; S सर्व (G₆ र्वे) जितेन (for जितेन). K₁ योच्यते; D_{1.2} वाच्यते; G₆ युज्यते (for चोच्यते).

15 °) K₁ महाराज; S (except G₂) भाग (for बाहो). — °) K₈ वै (for ते). — After 15^{ab}, B D (except D₁) ins.:

146* अचिरात् महाराज राजसूयमवाप्स्यति ।

— °) D₁ सुविचार्य; G₁ अविचारं (for अविचार्य). — °) B₁ कृथाः (for कुरु).

16 °) Ś₁ पृथात्मजमथाब्रुवन्; K₁ पृथक्पृथग्गथाब्रु; K₂ पृथग्वा सह वाम्; K₃ ग्वा सह वाब्रुवन्; K₄ क्व सहिताब्रु; V₁ B_{1.2.4.6} Dn₁ D_{1.2} G₄ ग्वचनमब्रु; D_{8.8} क्व सहसाब्रु; G_{1.6} क्वेन वचोब्रु. — °) B_{4.6} सरशं (for स चर्यं). N₁ तच्च; G_{1.6} श्रीमान्; M₁ भ्रुत्वा (for तेषां). B_{1.2} D_{1.2} सदस्यानां ततस्तेषां. — °) M₁ तेषां (for भ्रुत्वा). N₁ भ्रुत्वा तेषां वचो नृप; G₂ सर्वेषामेव भाषितं. — °) Ś₁ N₁ दृष्टम्; B₈ म्रियम्; B_{4.6} दृष्टम्; T₁ G_{2.4} दृष्टिम् (G₆

C. 2. 540
B. 2. 13. 27
K. 2. 13. 27

स धर्म्यं षड्वत्सेषां वचः श्रुत्वा विशां पते ।
धृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा ॥ १६
श्रुत्वा सुहृद्वचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम् ।
पुनः पुनर्मनो दध्रे राजसूयाय भारत ॥ १७
स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः ।
धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रायामास मन्त्रिभिः ॥ १८
युधिष्ठिर उवाच ।

इयं या राजसूयस्य सम्राडर्हस्य सुक्रतोः ।

‘हम्’); G1.० कर्तुम्; Cd.१ धृष्टम् (as in text). — ^f) B1-2.० D1.१ M1 (inf. lin.).१ जगाम (for जग्राह). K1 G३ गिरा; V1 B (B३ marg.) D1.१ हरिः; G३ कर्तुं (for [अ]रिहा).

17 ^a) B1 सध्यः; B३ तसु; B३ तेषां; T1 G1.१.१.० M क (T1 G३ का)ल्यं (for तच्च). D1.१ श्रुत्वा च सुहृदस्तस्य; G३ कृत्वा सुहृजानः कल्यं. — ^b) K1 जानंश्चाप्यात्मनः; B1 जानंश्चाप्या; B३.० D1.१ जानानश्चा; D३ प्रजाश्चाप्या; D३.० (sup. lin. as in text) जानंश्चाप्या; S (except M1) जानंश्चाप्या (for जानंश्चाप्या). G३ प्रियं (for क्षमम्). — After 17^{ab}, S (G३ om. lines 4-6) ins. (Cv cites pratikas of first 2 lines):

147* संप्रशस्तः क्षमारम्भः परीक्षामुपचक्रमे ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

चतुर्भिर्भीमसेनाद्यैर्भ्रातृभिः सहितैर्हितम् ।

एवमुक्तत्वा पार्थो धर्म एव मनो दधे ।

स राजसूयं राजेन्द्रः कुरूणावृषभः क्रतुम् ।

जगाम मनसा सद्य आहरिष्यन्धुधिष्ठिरः । [5]

भूयस्त्वञ्जुतवीर्यौजा धर्ममेवावुपाकलयन् ।

[(L. 1) G1.१.० संप्रशस्तः; M३ संप्रशस्तः. G३.१ क्रिया (for क्षमा). — (L. 3) G1 सदा (for तदा). — (L. 4) M३ राजेन्द्र. — (L. 5) G३.१ जग्राह (for जगाम). — (L. 6) — (var.) 2. 12. 6^{ab}. G1 भूयस्तञ्जुतवीर्यौजा (sio).] — ^{ad}) G३ om. 17^{ad}. M1 reads 17^{ad} after line 1, M३ after line 6, of 147*. S (G३ om.) किं हितं सर्वं (G३ हितं सर्वं)लोकस्य धर्मराजो मनो दधे (of. 6^{ad}).

18 ^a) S स मन्त्रिभिर्महाप्राज्ञैः. — ^b) K1 ऋत्विग्भिः स. S३ समस्ततः; V1 महामतिः; D३ महामत्तेः (sio). — After 18^{ab}, N ins.:

148* मन्त्रिभिश्चापि सहितो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

[B1 (m as in text) मुनि (for मन्त्रि). S३ K N३ V३

श्रद्धानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् ॥ १९

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तास्त ते तेन राज्ञा राजीवलोचन ।

इदं वचः काले यदात्मानं युधिष्ठिरम् ।

अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुः ॥ २०

अथैवमुक्ते नृपतावृत्तिग्भिर्भ्रूषिभिस्तथा ।

मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् ॥ २१

स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान् ।

B३.० चैव (for चापि). S३ K1-3 N३ V1 B (except B३.१) D1 राजसूयं (for धर्मराजो).]

— ^a) S धौम्यद्वैपायनमुखैः. — ^d) S३ K समस्तः; N३ संमितः; V1 B D M३ मन्त्रवित् (B1 भारत; B३ धर्मवित्); G३ सर्वशः (for मन्त्रिभिः, changed in N to avoid duplication of this word in 148*). — G३.१ ins. after 18: T1 G३-१, after 19:

149* भीमार्जुनयमैः सार्धं पार्षतेन च धीमता ।

T1 G M1 ins. after 18 (G३.१, after 149*):

150* त्वेराट्पुत्राभ्यां च सात्यकेन च धीमता ।

युधामन्युत्तमौजोभ्यां सौमदेन च धीमता ।

द्रौपदेयैः परं द्रुपदोऽप्यसंभृतः ।

19 ^a) K1 इयं सा; K३ इयं हि; S Cv भवंतो (for इयं या). — ^b) K३.१ साम्राज्यार्हस्य; K३ सम्राडर्हस्य; G1.० M1 सम्राट्साध्यस्य; G३ मम साध्याश्च. K३ सुक्रतौ; B1 संक्रतोः; B३.० G३ M1 संक्रतोः; B३ शतक्रतोः (sio). — ^c) T1 G त (G३ स)त्वेन (for वदतः). — ^d) S ममावाप्तिः (for स्पृहा मे सा).

20 ^{ab}) K३ ततस्तु; G३ तदा (for तु ते). K३ ते च; G1 केन (for तेन). K३.१ D३ transp. तेन and राज्ञा. K३ लोचनं; D३ G३.० M३ लोचनः; T1 G1-4 M1 लोचनः. — After 20^{ab}, G1 reads 21^{ad}. — ^d) K1 B1.१ Dn D३-० G३ धर्मराजं (for धर्मराजं). — After 20^{ad}, T1 G३-० M read 21^{ad}. — G३ om. 20^{ad}-21^b. — ^e) K३ राजेन्द्र; M1 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ). — ^f) V1 B३.१.० D1.१ राजसूये महामतौ. — After 20, T1 G1.१-० M read 23 (G३.१ M1 repeating the stanza in its proper place).

21 S om. 21^{ad} (G३.१ read it after 23; for G३ of. v.l. 20). — ^a) K1 transp. उक्ते and नृपतौ. G३ उक्तो (for उक्ते). G३.१ नृपति (for नृपतौ). — ^b) G३.१ विद्वद्भिः (for ऋत्विग्भिः). K३.१ प्राज्ञैश्च; V1 B३-१.० मुनिभिश्च (for ऋषिभिश्च). G३ तदा (for तथा). — After

भूयो विमृशे पार्थो लोकानां हितकाम्यया ॥ २२
 सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालौ व्ययागमौ ।
 विमृश्य सम्यक् च धिया कुर्वन्प्राज्ञो न सीदति ॥ २३
 न हि यः समाश्रमः केवलात्मविपत्तये ।
 भवतीति समाज्ञाय यत्नतः कार्यमुद्वहन् ॥ २४
 स निश्चयार्थं कार्यस्य कृष्णमेव जनार्दनम् ।
 सर्वलोकात्परं मत्वा जगाम मनसा हरिम् ॥ २५

अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्ञातमजं नृपु ।
 पाण्डवस्तर्कयामास कर्मभिर्देवसंमितैः ॥ २६
 नास्य किञ्चिदपिज्ञातं नास्य किञ्चिदकर्मजम् ।
 न स किञ्चिन्न विषहेदिति कृष्णममन्यत ॥ २७
 स तु तां नैष्ठिकीं बुद्धिं कृत्वा पार्थो युधिष्ठिरः ।
 गुरुवद्भूतं रवे प्राहिणोदूतमञ्जसा ॥ २८
 शीघ्रगेन रथेनाशु स दूतः प्राप्य यादवान् ।

C. 2. 553
 B. 2. 13. 40
 K. 2. 13. 46

21^{ab}, Gs. 4 ins. 151*. — G1 reads 21^{ad} after 20^{ab}.
 — *) S (except Gs) ऋषयो आतरश्चैव. — *) S (except G4) तद्वाक्यं. G1.6 पर्यपूजयन्; M1 प्रत्यपूज्यते; Ms 'पूज्य च. — After 21^{ad}, Gs reads 23, repeating it in its proper place.

22 S reads 22 after 151* (Gs, however, reads 22^{ab} after 23). — *) K2.3 च (for तु). S एवमुक्तस्तु धर्मात्मा. — *) K1 'रेवात्मना तदा; Dn1 'रेवात्मवांस्तथा. S पुनरा (M2 'श्वा)स्मानमात्मनि (G1 'ना). — After 22^{ab}, Gs ins. 151*. — *) Ś1 Ds.5 विमृशे; B1-3.6 Dn2 D1.2.6 विमृश (B1 'व्य; B2.6 Ds 'व)ते (for विमृशे). K G2 भूयोपि (K3 'रि; K4 'ति) म (K3 om. म). मृशे पार्थो; G1.6 भूयोपि विमृशत्पांडो (Gs 'न्यार्थो). — *) S लोकात्म (G1.6 'कस्य; G2.8 [by corr.] 'कानां; Gs [orig.] 'कात्मा)हितकारणात्. K1 भूतानां (for लोकानां).

23 S reads 23 after 20^f (Gs, after 21^{ad}); G2-4 M1 repeat the stanza here. — *) Ś1 Ks सामर्थ्ययोगं; Ds सामर्थ्यकालं; Gs M1 (both second time) सामर्थ्ययोगौ; Gs (second time) 'योगान्; G4 (second time) 'योगात् (for 'योगं). Cd cites सामर्थ्य and योगं. Ś1 K4 संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य). S (Gs-4 M1 first time) सामर्थ्ययुक्ति (G1.6 'क्त)मुद्यम्य. — *) Ś1 K1.2.4 D1.2 Gs (second time) Cd क्षयागमौ; Ks व्ययागतौ (for 'गमौ). V1 देशकालसमागमौ. — *) Ś1 Bs.6 Ds.5.6 विमृश्य; D1 'स्य; G4 (second time) 'ज्य (for 'इय). K1 Ds सम्यक्नु. V1 B1 विमृश्य सर्वशश्चापि; S (Gs-4 M1 first time) अवेक्ष्य (G1 'क्ष्यं) च विमृश्यं च (G1 'इयं तु; G2 'इदेव; G4 'ज्यं च). — *) Ds वचनज्ञो; G2-4 M1 (all second time) कुर्वन्प्राज्ञा (for कुर्वन्प्राज्ञो). S (Gs-4 M1 first time) संशयेषु पुनः पुनः. Cd has सम्यक् च and कुर्वन्. — S ins. after 23 (Gs.4, after 21^{ad}; Gs, after 22^{ab}):

- 151* सर्वैर्निश्चितमतिः काल इत्येव भारत ।

24 S (except Gs-4 M1) reads 24 after 22.

— *) V1 प्राज्ञसमारंभः; G1 यन्धर्मसंरम्भः (corr. from 'सन्दर्भो); Gs यज्ञो महारंभः (for यज्ञसमारम्भः). — *) V1 B2.4.5 Dn Ds-5 केवलात्मविनिश्चयात्; B1 Ds T1 Gs.4 M केवलात्मविबु (B1 'बु)द्धये; Bs.6 D1.2 लोकेषु मति-निश्चयात्; G1.5.6 केवलो (G1 'ले) नामबुद्धये; Gs काले चात्म-विबुद्धये. See Addenda. — *) K1 रोचतीति समाज्ञानाद्. — *) K2-4 Ds-5 उद्वहेत्; B1 उद्यतम् (for उद्वहन्).

25 *) N1 कुर्वाणः; Gs (before corr.) काकुत्स्थो (for कार्यस्य). — *) V1 सर्वलोकात्मकं (for 'त्परं).

26 *) S अनाद्यंतं (for महाबाहुं). — *) K1 काम-ज्ञानम्; Gs कामजातम्. Cd cites कामात् (as in text). B1.5.6 विभुं (for नृपु). — *) K2.8 हेतुभिर् (for कर्मभिर्). K1 B2.4.5 T1 G1.5 Cn देवसंमितैः; Gs.4 'निर्मितैः; Cnp 'संमितैः (as in text). ☞ Cd देवशब्दे-नोपचाराद्देवानां कर्मोच्यते । ☞

27 *) G4 नष्टा (for नास्य). S अविज्ञेयं (for अवि-ज्ञातं). Cd cites text. — *) K1 नास्ति (for नास्य). Gs अकालजं (for अकर्मजम्). Cd cites text. — *) Dn2 D1.2 च (for स). K1 मया पृष्टो; V1 Bs.6 D1.2 न सहते; B1 अविषहेद्; Bs Ds.6 न विषहेद्; Dn (1) न विदधद् (for न विषहेद्). S नास्य किञ्चि (M1 कश्चि)द्दे-वन्मोह (G1 'हाम्; Gs 'वम्). Cd cites text. — *) K1 गोपयेदित्यमन्यते; D1 (m as in text) इति कृष्णस्य सभ्यता.

28 *) T1 स तदा; Gs सत्कृता (for स तु तां). Ms मत्वा (for बुद्धिं). — *) Ks Gs मत्वा; Ms बुद्धि (for कृत्वा). — *) G1.5.6 गोरवाद् (for गुरुवद्). — *) T1 इतम्; G4 दूतम् (for दूतम्).

29 *) Ś1 K1.2 Ds.4 शीघ्रगेण; Ks सीघ्रगेण. — *) S दूतः संप्राप्य यादवान् (G1.6 संप्रा [G1 'प्र]ययौ नृप). — *) D1.2 द्रष्टुं (for कृष्णं). — *) Ks द्वारावत्यां. K1 समागतं; N1 V1 उपागमत्; Gs समागमत् (for 'सदत्). — After 29, S ins.:

152* स प्रह्वः प्राञ्जलिर्भूत्वा विज्ञापयत् माधवम् ।

दूतः ।

C. 2. 553
B. 2. 13. 41
K. 2. 13. 47

दृष्टिवासेन कृष्णं द्वारवत्यां समासदः ॥ २९
दर्शनाकाक्षिणं पार्थं दर्शनाकाक्ष्याञ्जितः ।
इन्द्रसेनेन सहित इन्द्रप्रस्थं ययौ तदा ॥ ३०
व्यतीत्य विविधान्देशांस्त्वरान्निक्षप्रवाहनः ।
इन्द्रप्रस्थं पार्थमभ्यगच्छजनादनः ॥ ३१
स गृहे आतुवद्भ्रात्रा धर्मराजेन पूजितः ।
भीमेन च ततोऽपश्यत्स्वसारं प्रीतिमान्पितुः ॥ ३२
प्रीतः प्रियेण सुहृदा रेमे स सहितस्तदा ।

धर्मराजो हृषीकेश धौम्यव्यासादिभिः सह ।
पाञ्चालमात्स्यसहितैर्भ्रातृभिश्चैव सर्वैः ।
त्वदर्शनं महाबाहो काङ्क्षते स युधिष्ठिरः ।
इन्द्रसेनवचः श्रुत्वा यादवप्रवरो बली ।

[(L. 1) Gs. ६ स प्रभुः; Gs स प्राह (for स प्रहः). Gs. ६ व्याजहार च; M1 व्यापयत (for विशा). — Some MSS. om. the ref. (दूतः). M1 इन्द्रसेनः (for दूतः). — (L. 3) G1 पाञ्चाल्यामत्स्यसहितैः; Gs. ६ M2 पाञ्चालमा (Gs M2 'म' तस्य-सहितो. T1 Gs-६ स्वैश्च (for चैव). — (L. 4) M2 त्वदर्शन-महोत्साहः (for the prior half). M1 मधुसूदन (for स युधि). — (L. 5) G4 भव (for इन्द्र). T1 यादवप्रवरो; G1 माधवः प्रवरो; G4 राधवाप्रवरो.]

30 ^a) G1 दर्शनाकाक्षिणः. Ds G1 पार्थ; D4 पार्थे. — ^b) Ks T1 Gs. ६ M दर्शनाकाक्ष्या; G1 'काक्षिणो. K4 [अ]च्युत; D1 (m as in text) पुनः (for [अ]च्युतः). — After 30^{ab}, S ins.:

153* आमङ्ग्य वसुदेवं च बलदेवं च माधवः ।

[G1. ६ राजसुहृदो; Gs. ६ वसुदेवश्च (for वसुदेवं च). G1. ६ बालुदेवश्च (for बलदेवं).]

— ^a) G1 दालकेन च (for इन्द्रसेनेन). Ks सहितं. — ^d) B1. ६ Dn1 Ds-६ अगात् (for ययौ). — Cd cites इन्द्रप्रस्थं, पार्थ, and ययौ (as in text).

31 ^a) M1 अतीत्य (for व्य). S transp. विविधान् and देशान्. — ^b) Bs. ६ वेगवान्; M2 त्वरवान्. — ^c) D4 T1 इन्द्रप्रस्थं. — ^d) K1-६ अर्विदमः (for जना).

32 ^a) Ks G M स्व (for स). N1 Bs. ६ D1. २ तदा; V1 तथा (for गृहे). S1 K4 V1 B4. ६ Dn Ds-६ पितृवद्; B1 भ्रातृभिः; Bs. ६ D1. २ माधवो (for भ्रातृवद्). B1 सार्धं; a few MSS. भ्राता; Cd भ्रात्रा (as in text). — ^c) Ks भीमेन तु; Ds T1 Gs भीमसेनं (for भीमेन च). V1 तथा; Bs तदा (for ततो). V1 Bs-६ D1. २ राजन् (for ऽपश्यत्). T1 ततोऽप्यभ्यगच्छ; G1 (corrupt) वितोपात्

अर्जुनेन यमाभ्यां च स्तुतपथ्युपस्थितः ॥ ३३
तं विश्रान्तं शुमे देशे क्षणिनं कल्पमच्युतः ।
धर्मराजः समागम्य ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ॥ ३४
युधिष्ठिर उवाच ।
प्रार्थितो राजसूयो मे न चासौ केवलेप्सया ।
प्राप्यते येन तत्ते ह विदितं कृष्ण सर्वशः ॥ ३५
यस्मिन्सर्वं संभवति यश्च सर्वत्र पूज्यते ।
यश्च सर्वेश्वरो राजा राजसूयं स विन्दति ॥ ३६

(for ततोऽपश्यत्). — ^a) Bs पितृमानपि (for प्रीति-मान्पितुः). S (except M2) प्र (Gs वि)भुः (for पितुः). V1 Bs-६ D1. २ अपश्यद्भगिनीं (V1 'भवनं') पितुः.

33 ^a) N (except K1-६ N1) प्रीतेन (for प्रियेण). B1 मनसा (for सुहृदा). S प्रीत्या (Gs M प्रीतः) प्रियेण चै (M2 'जैव') सख्या. — ^b) K1 रामेण; Ks. ६ दारेण; Gs रेमेथ (for रेमे स). D1. २ सह तैस् (for सहितस्). — ^d) S1 V1 B4. ६ Dn Ds-६ पर्युपासितः; B1 पर्यवस्थितः; Bs. ६ Ds प्रत्युपस्थितः; D1 पर्युपस्थितं. K1-६ S शिष्यवत्समुपस्थितः (G1. ६ 'पासितः).

34 ^a) K1 (by transp.) विश्रान्तं तं. D1. २ ते (for तं). S1 B1 सुखे; S समे (for शुमे). — ^b) K1 N1 Gs क्षणिकं; Ks दक्षिणं; Bs Dn (for Cn see below) D1. २ Gs क्षेमिणं (Bs 'नं'); B4. ६ Ds-६ क्षमिणं (B4 'नं'); all comm. क्षणिनं (as in text). S1 कालः; K V1 D Cd कल्पम्; N1 कालम्; G1 कार्यम्; Gs काल्यम्; G4 कल्प्यम् (for कल्प्यम्). See Addenda. — ^c) V1 Bs स्वयं कार्यः; Ds समागम्य; G1 स धर्मात्मा (for समागम्य). — ^d) S1 [अ] ज्ञापयत्; Ks कथयत्; Gs निवेद्य (for ज्ञापयत्). N1 B1. २. ६. ६ T1 Gs स्व (for स्व). V1 Bs उपगम्याद्वीदितं.

35 G1. २. ६ om. the ref. — ^a) S1 [५]सौ; B1 चै (for मे). Ks प्रार्थिता राजसूयो ये; Gs युधिष्ठिरो राजसूयः. — ^b) Ks चासौ; Ks Gs वा (for चा). V1 B4 केवलेच्छया (for 'प्सया). — ^c) K1 तत्तेन; D4 ते ते हि; S केनेह (Gs केनाहं) (for तत्ते ह). Ks N1 V1 B D हि (for ह). — ^d) S विदितं (G1. ६ 'तस्') तव चा (G1 सो)च्युत.

36 ^a) Gs यस्मात् (for यस्मिन्). Gs काले (for सर्व). B1 यस्मिन्प्रतिष्ठितं सर्वं. — ^b) Ds यश्च सर्वैः प्रपूज्यते; S यदा सर्वैश्च उच्यते. — After 36^{ab}, Gs reads 38^{ab}, repeating it in its proper place. — ^{cd}) Gs om. 36^{ab}. B4 लभेत सः (for स विन्दति). T1 G1. ६-६ M

तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे ।
तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ॥ ३७
केचिद्धि सौ दादेव दोषं न परिचक्षते ।
अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ॥ ३८

प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्वितम् ।
एवंप्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ॥ ३९
त्वं तु हेतुनतीत्येतादृशमधौ व्यतीत्य च ।
परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

श्रीकृष्ण उवाच ।
सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि ।
जटतस्तु ते सर्वं किञ्चिद्वक्ष्यामि भारत ॥ १

जामदग्न्येन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम् ।
तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् ॥ २
कृतोऽयं कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप ।

C. 2. 567
B. 2. 14. 3
K. 2. 14. 3

राजसूयाभिषेकाय तदा साम्राज्यमिष्यते.

37 ^a) Gs स राजसूयः (for तं 'सूयं'). — ^b) Ś1 समेत्य (for 'त्य'). Ś1 Ks च; K1.2.4 ह (for मे). V1 Bs प्राप्तं मेने (Bs प्राप्यं मन्ये) समेत्य ह; B1.2.4.6 D1.2 Gs क्रियतामित्यथा (B4 'त्येता)ब्रुवन्; T1 G1.2.4-6 M प्राप्यमाहुः समेत्य मां (G1 मे; G2 M1 मा). — ^c) K4 तच्च (for तत्र). T1 Gs-6 निश्चिता बुद्धिः; G2 निश्चितमतं. — ^d) T1 कथं तव (for तव कृष्ण).

38 ^a) Bs च; Bs वै; Gs तु (for हि). — ^b) N (except Ś1 K Bs) न दोषं (by transp.); Gs न दोषान्; M1 दोषाश्च (for दोषं न). — ^c) Ś1 K4 B (except B2) Dn Ds.5.6 स्वार्थहेतोस्; D4 स्वार्थं हेतो (for अर्थ). Bs S च (Gs वा) (for [ए]व). — ^d) Gs एतद् (for एव). K1 अप्रियं प्रवदन्त्युत.

39 ^a) Ś1 K4 परीप्सन्ति; T1 G1.3-6 Ms परी (G1 'रि)क्षन्ते; Gs प्रतीक्षन्ते. — ^b) Ś1 K1 T1 G2.4.5 M केचिद्वात्म (K1 'ध्व)नि; B1 (m as in text) केचिद्वाक्यानि. V1 वर्तितं; Bs तद्धितं. — Dn1 om. 39^{ad}. — ^c) S (except Gs) जनवाद (T1 जनवादाः; Gs.6 जना वाद) प्रयोजनाः.

40 ^a) K1 तत्; Gs तान् (for त्वं). D1 च (for तु). S (except Gs) सर्वान् (for हेतुन्). Ś1 [ए]नान् (for [ए]तान्). — ^b) T1 G2.4.5 कामं क्रोधम्; G1.5.6 काम-क्रोधम् (for कामक्रोधौ). Ś1 न्युदस्य; Ks-4 B4.5 D (except D2) व्युदस्य; S अतीत्य (for व्यतीत्य). — ^c) N1 परमे (for 'मं). K1 B1-2.5.6 D यत्; Gs ना; Gs च; Ms न (for नः). D1 कृतं (for क्षमं). S काले (for लोके). B4 क्षेमं यत्परमं लोके. — ^d) Ś1 क्षंतुम् (for वक्तुम्). V1 अर्हसि (for अर्हसि). G1 त्वया वदसि माधव.

Colophon om. in B2. — Sub-parvan: Ś1 राजसूय-सूत्र; Ks-4 राजसूयमंत्र; N1 V1 राजसूयारंभ; B4 राजसूय. — Adhy. name: N1 V1 B1.5.6 D G1.6 M1 वासुदेवा-गमनं; B2.4 (with श्री-) कृष्णागमनं; Gs राजसूयाप्रसंगः; Ms भगवदागमनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.).2.8 Ds 12 (as in text); N1 V1 Dn1 13; S 14. — S'loka no.: Ks.8 41; Dn 51; D1.2 54; M1 32.

13

1 T1 Gs-6 श्रीभगवान्; G1.2.6 M श्रीवासुदेवः (for the ref.). — ^a) T1 G4 धर्मैर् (for गुणैर्). — ^b) S सम्राडसि न संशयः. — Cd cites 1^{ad} (entire) as in text. — ^c) K1.8 जानान (Ks नानाम)स्वेव; Ks जानते-स्वेव; Bs जानतश्चैव; Dn3 D1 G2 जानतस्त्व; G4 जानत-स्वेन. Cn cites जानतः (as in text). K4 Dn3 D1.2 M1 तत् (for ते). K1.8 व्यक्तिं; Ks B1.2.6 व्यक्तं (for सर्वं). Bs जानन्नपि विदित्वाहं; Cd जानतस्ते (read स्वे)व तत्सर्व. — ^d) Bs मानद् (for भारत). Bs किञ्चिद्वेधि नराधिप; S व्यक्तं वक्ष्याम्यशेषतः; Cd as in text.

2 ^b) Ks यदविशेषितं; G1.6 निरव* (for यदव*). Cd cites अवशेषितं (as in text). — ^c) D1.2 एव परे; S अराजके; Cd अवरजं (as in text). — ^d) G4 क्षत्रसंस्मृतं; Gs 'संस्थितं; Gs 'संज्ञकं.

3 ^a) T1 Gs-6 किल संकल्पः; G1 कूरसं; G2 (before oorr.) तव सं; Ms कुलसंकल्पैः; Cd as in text. — ^b) Ś1 S (except Gs) वसुधाधिपैः. — ^c) Ś1 Cnp निर्देश-भारिभस्; Bs Ds T1 G1.4-6 निर्देशवाग्भिस्; Cn.v as in

C. 2. 567
B. 2. 14. 3
K. 2. 14. 3

निदेशवर्तिभस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ॥ ३
ऐलस्येक्ष्वाकुवंशस्य प्रकृतिं परिचक्षते ।
राजानः श्रेणिबद्धाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ॥ ४
ऐलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्ष्वाकवो नृपाः ।
तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ॥ ५
ययातस्तेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान् ।
भजते च महाराज विस्तरः स चतुर्दिशम् ॥ ६

तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते ।
सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोमेदेष्वमन्यत ॥ ७
चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभवत् ।
स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्नो भवति योनितः ॥ ८
तं स राजा महाप्राज्ञ संश्रित्य किल सर्वशः ।
राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ९
तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः ।

text. Cd cites निदेशः. Ś1 [S]त्र; V1 B2.6 D2 हि;
D2 G2.6 [S]ह (for ह). K2 दिदेशवासिभिस्तत्ते.

4 *) Ś1 K2.6 ऐलस्य; D2 एलस्य; G2 M1 ऐलस्य.
B2 'वंश्याश्च; M1 (inf. lin. as in text) 'वंश्यास्य. T1
एलं चेक्ष्वाकुवंश्याश्च; G1.2.4 ऐलं चै (G2 चे)क्ष्वाकुवंशं (G2
'इयं) च. Cd.v cite 4* as in text; but Cv also
cites ऐलं (cf. v.l. of G1.2.4). — *) K2 प्रकृतं; V1 B2
विशेषात्; G2 प्रकृतिः; Cd.v as in text. Dn1 G1
'चक्षते; D1 'वर्तते; Cd as in text. — *) B1 राजन्याः.
K2 श्रेणीबंधाः; T1 G1.2.4 श्रेणि (T1 before corr. 'ह)-
बंधाः. Cd in one MS. श्रेणिबंधाः (gloss प्रधानभूताः),
but in the other 'बद्धाः (as in text). — *) K1
तेभ्योन्ये; N1 V1 B D G2 तथाप्ये.

5 *) Ś1 K2 ऐलवं (K2 'न्यं)इयाः; K2.8 Dn D2-8 G2
ऐल (K2 'ला)वंशाः; D1.2 कुलवंशाः; T1 G2 M1 ऐलवंश्याः;
G1 ऐलवंशाः; G2 ऐलं वंश्याः; Cn as in text. Ś1 तु यो;
K2 G2 ततो; K2 N1 V1 B1.2.5.6 D M2 च ये;
T1 G2-8 तु ते; G1.6 च ते (for तु ये). — *) K2 T1 G2.5
तथैवेक्ष्वा. K1 N1 T1 G2.4 नृप; G1 नृपः.

6 *) K1 ययातिस (for ययातेस्). B2 D1.2 चैव;
G1.6 त्वथ; G2.8 तव (for त्वेव). S (except G2)
वंश्या (G2 'शा)नां (for भोजानां). — *) K2 B1-8 D1.2
T1 G2.5 विस्तारो. Ś1 विहितो; K Dn1 (sup. lin.) G2
द्विगुणो (K2 ऽभिहतो); V1 B1.2.4 विश्रुतो; B2 Dn2 D2-8
गुणतो (for ऽतिगुणो). — *) S भ्राज (for भज).
Ś1 स; K2 G1.6 हि; N1 V1 B1.4.5 Dn D2.5.6 [अ]थ;
D2 [अ]थ; T1 G2-8 M चै (for च). — *) K1 B1
विस्तारं; K2 'स्तारः; V1 B2.4.5 D2 'स्तारं. K2 Dn1
(before corr.) D2 चतुर्दशं; N1 'दिशः. B2 विस्तारं सर्वतो-
दिशः; S चतुर्धा तद्यथादिशं (G1 'बाँच यथा नृपः; G2
'धौन्यायधावृत्तं).

7 *) Ś1 तलः; K1-8 सा (for तां). Ś1 K1-8 लक्ष्मीः.
— *) K1 सर्वत्र समुपासते; V1 D1.2 सर्वक्षत्राण्युपासते;
T1 सर्वक्षत्रिभ्यः पासते (hypermetric). — After 7*,

N1 V1 B D ins.:

154* इदानीमेव वै राजभरासंधो महीपतिः ।

अभिभूय श्रियं तेषां कुलानि ततोऽपि चितः ।

स्थितो मूर्ध्नि नरेन्द्राणामोजसाक्रम्य सर्वशः ।

[(L. 1) B2.6 D1.2 राजा (for राजन्). — (L. 3)
D1.2 युद्धे (for मूर्ध्नि).]

— *) K2 [S]वति; K2 M1 [S]वति; D2 [S]वनी;
D2 [S]वनां. M2 सोवनेर्मध्यमं भुक्त्वा. — *) Ś1 'वर्तत
(for 'मन्यत). K1 N1 V1 B D (except D1.2) M2
मि (D2 मै)योमेदममन्यत. Cd supports text.

8 *) Ś1 चतुर्युस्त्वपरो राजा; K2 चतुर्थस्त्वपरो राजा;
N1 V1 B D प्रभुर्यस्तु परो (D2 'स्त्वपरो) राजा (D2 m
दनुर्यस्तु परो राजा); T1 G2 चतुरंतपरो (G2 'रे) राजन्;
G1.2.6 चतुरंगबलो राजा; G2.8 M चतुरंतपरो (G2 'करो;
M1 'वरो) राजा. Cd Cnp चतुर्जस; Cdp चतुर्जस (as in
text) and 'वैस्. See Addenda. — *) Ś1 B1 तस्मिन्
(for यस्मिन्). K2 B2 S एकशतं; N1 B2.4.6 D 'वशो
(D2 'वशं); V1 'परं; B1 'वशो; B2 एव वशो (for
एकशतो). K2 B1.2 D1.2 S भवेत्; V1 B2-8 Dn D2-8
जगत् (for ऽभवत्). See Addenda. — *) G2 M Cv
तत् (for स). K2 (by transp.) साम्राज्यं स. V1 B D
महाराज (for जरा). — *) Ś1 K मानव (K2 भारत);
B D योगतः (B2 धर्मतः; D2 योनतः); G1 जन्मतः; G2.6
योनितः; Cv योनितः (as in text).

9 *) G1 सन्तु (for तं स). V1 G1 राजन्; G2 राजं
(for राजा). M2 राजानः (for स राजा) K2 महाप्राज्ञः;
K2 V1 B D जरासंधः; S महाराज. — *) T1 संभृतः;
G1.2-8 M संश्रितः (M2 'ताः); G2 संभृतः (for संश्रित्य).
— *) N1 B2-8 Dn2 D1-2.5.6 राज (N1 'जा)सेनापतिः.
— ☞ Cd: तं जरासंधमाश्रित्य सेनापतिः सन् शिशुपालो राजा
जातः इत्यन्वयः । ☞

10 *) D2 स साम्राज्यं (for तमेव च). G2 महाराजः;
G2 'राजन्. — *) Ś1 G2.4 समुपस्थिताः; Dn1 D2 'पास्थितः.
— *) K1 Dn1 D1 चक्रः; K2 G2 चक्रः; V1 चक्रः;

वक्रः कर्षाधिपतिर्यायोधी महाबलः ॥ १०

अपरो च महावीर्यो महात्मानो समाश्रितौ ।

जरासंधं महावीर्यं तौ हंसडिभकाबुधौ ॥ ११

दन्तवक्रः करुषश्च कलभो मेघवाहनः ।

मूर्ध्ना दिव्यं मणिं विभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः ॥ १२

मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ ।

अर्द्धराजो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा ॥ १३

भगदत्तो महाराज वृद्धस्तव पितुः सखा ।

स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत ॥ १४

स्नेहवद्वस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि ।

प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः ॥ १५

मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः ।

स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शत्रुतापनः ॥ १६

जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः ।

पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्मतिः ॥ १७

आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽसिन्पुरुषोत्तमम् ।

C. 2. 583
B. 2. 14. 19
K. 2. 14. 19

Bs Ds-s वक्रः (Ds-s 'अ.'): Dns वक्रः; Gs वक्रः (for वक्रः). S (except Ms) करुषाधिपतिर. — ^a) Bs महायोधो; Bs मायायोधो; Ds मायोपाधी (for माया').

11 ^a) Gs अपरेण (for 'तौ च'). Ś1 K4 Ms तु (for च). V1 महावीर्यो; S 'त्मानो' (for 'वीर्यो'). — ^b) Ś1 K4 Bs-m महात्मानं; Ks सहात्मानौ. Ś1 K2-s तमाश्रितौ; B4 समाश्रिताः. S बलवीर्यपरिश्रुतौ. — ^c) B (except Bs) D1-s महाराज; Ds 'वीर्य'; S समाश्रित (T1 'श्रु')त्य (for महावीर्य). — ^d) K4 D1 तं (for तौ). Ś1 Ks हंसडिभ (Ks 'डिभ'कौ; K1 'हित'कौ; Ks Ds 'डिभ'कौ; N1 V1 B Dn D1-s Gs 'डिभ'कौ; T1 'विभ'कौ; G4 'डिभ'कौ; Gs-s Ms 'डिभ' (Gs 'डिभ'कौ).

12 ^a) N1 V1 Dn T1 वक्रदन्तः; Ds G4 दन्तवक्रः. K कुमारश्च; S (except Ms) करुषश्च. — ^b) K क (K1 का)हिगो; N1 V1 B1-s-s D करभो (for कलभो). — ^c) D4 मूर्ध्ना; G1-s M मूर्ध्नि. N1 V1 B Dns Ds-s दिव्यः; G1 व्योम- (for दिव्यं). K1-s मूर्ध्ना विभ्रन्मणिं दिव्यं; Gs मूर्ध्निव्योममणिं विभ्रद्. — ^d) G1-s-s यस् (for यं). N1 V1 Dn Ds-s यमश्रुतमणिः; Bs-s अत्यश्रुतः; D1-s इत्यश्रुतः (for यं तं श्रुतः). B1 अश्रुतं मणिविदुः.

13 ^a) K1-s-s N1 V1 Bs-s Dn Ds-s Gs-s मु (Ks D4 म)हं; B1-s पुहं (for मुरं). B1 तुर्वसुं; D4 S यवनं (for नरकं). — ^b) Bs शास्ते. T1 Gs-s यौ (for यो). K1 [S]यं जनाधिपौ; Ks-s V1 B D Gs य (Ds ज)वनाधिपः (K4 'पं'); G1-s-s यवनाबुधौ; Ms 'नाधिपैः'.

14 ^a) A few MSS. महाराज. — ^b) Ds सदा च; T1 G1-s M स चापि (for स वाचा). Gs स जातप्रणयस्तस्य. — ^c) Bs-s चैव; M1 [ए]व च (by transp.). B1-s-s D कर्मणा च विशेषतः.

15 ^a) Ś1 स्नेहवान्मनसा; N1 'वत्सेन'; V1 Bs-s D 'वत्सेन'; G1-s-s 'बंधस्तु'; Gs 'बंधश्च'. N1 विधिवन् (for पितुः). V1 B1-s-s D transp. पितृवद् and मनसा.

— ^a) N1 V1 D1 प्रतीच्या. K1-s Dn1 दक्षिणां चांतं; N1 दक्षिणांतं च; V1 दक्षिणात्याश्च; Bs-s D4 S दक्षिणां च; Bs दक्षिणे चांते. — ^b) Ś1 B4 Ds पृथिव्याः प्रति यो नृपः; Ks पृथिव्या पाति यो नृपः; Ks-s V1 Bs D1 पृथिव्याः प (Ks पा)तयो नृपाः (K4 'प'; V1 Bs 'प:'); N1 Ds पृथिव्यां (Ds 'व्याः') पति (sio) यो नृपः; B1-s-s पृथिव्यां (Bs 'व्याः') पार्थिवो नृप (Bs 'प:'); Dn1 D4 पृथिव्यां (D4 'व्या') संति ये नृपाः; Ds पृथिव्याः पाति यो नृपः; S पृथिवीं पाति (Gs 'व्यां' संति; M1 प्रथिता याति; Ms पृथिवीं याति) ये नृपाः (G1 पृथिव्यास्त; the rest broken); text as in K1 Dns Ds (but cf. Ks Ds). — After 15, T1 G1-s-s ins.:

155* ते चापि प्रणतास्तस्य महात्मानो भयार्दिताः ।

16 ^a) Ś1 राजा; Ks-s राजन् (for शूरः). K1 मातुल्याज्ञजले युष्मान्; K4 मातुलो भजते राजा. — ^b) Cf. 5. 169. 2^a. K1 परजित्; Ks पुरजित्. — ^c) Ś1 सह संनतिमानेकः; V1 स तेषामतिः; Ds स ते संनधः. Cd cites संनतिमान् (as in text). — ^d) K N1 V1 Ms शत्रुबाधनः; B D 'सूदनः'.

17 ^a) K1 D1-s Gs-s जरासंधः; Gs 'संधो'. Ś1 तत्र; N1 V1 B1-s-s D (except Ds-s-s) S स्वेव (Gs स्वेकः; Gs चैव) (for स्वेवं). — ^b) T1 G1-s-s-s M1 transp. मया and हतः. Ś1 मया ये (read यो) न पुरा हतः; K यः पुरा न मया हतः; G4 Ms पुरा यो निहतो मया. — Ś1 om. 17^a-18^b. — ^c) K1-विज्ञानं; Ks-s-विज्ञानाद्; G1-विज्ञाया; Gs-विज्ञाता. T1 G4-s पु (G4 प)रुषोक्तिम-विज्ञाता; M पु (M1 प)रुषोक्तिमविज्ञाय. Cd cites पुरुषोत्तमः and विज्ञातः. — ^d) K1 D4 द्वेष्टि स; Ks-s द्वे (Ks द्वे)ष्टि सु; K4 विद्वेष्टि (for चेदिषु).

18 Ś1 om. 18^a (of. v.l. 17). — ^a) V1 S (except Gs-s Ms) प्रतिजानीते; Ds 'जानामि'. — ^b) T1 Gs M1 आदत्तः; Gs आदत्तः (for आदत्ते). — ^c) K4 यस्तु;

C. 2. 383
B. 2. 14. 19
K. 2. 14. 19

आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिह्नं च मामकम् ॥ १८
वङ्गपुण्ड्रकिरातेषु राजा बलसमन्वितः ।
पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेषु विश्रुतः ॥ १९
चतुर्युः स महाराज भोज न्द्रसखा बली ।
विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यक्रथकैशिकान् ॥ २०
भ्राता यस्याहृतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि ।
स भक्तो मागधं राजा मीष्मकः परवीरहा ॥ २१

G₂ यस्य; G₄ यद्यच् (for यः स). K₈ D₂ G₄ स; B₁ तु (for च).

19 *) K₁ चक्रपुण्ड्र; K₂ वंगपुण्ड्र; V₁ अंगपुण्ड्र; D_{1.2} वंगपुण्ड्र; T₁ G_{1.4-6} वंगपुण्ड्र; M₁ पंगपुण्ड्र. G₂ वसन्पुण्ड्र-किरातेषु (hypermetrio). — *) S (except M₂) राजा सबलवाहनः. — *) Ś₁ G_{1.6} पुण्ड्रको (Ś₁ 'के); K_{2.4} पौण्ड्रको; D_{1.2} पौण्ड्रको. Ś₁ वसु (for वासु). — *) Ś₁ K₄ लोकेषु पप्रथे; B (except B_{2.4}) D_{1.2.4} G₈ (before corr.) लोकेति (D₄ देवेति) विश्रुतः; D_n D_{8.5} लोकेभिर्वि (for लोकेषु वि).

20 *) Ś₁ N₁ V₁ B D Cd चतुर्थभाह् (D₈ स च सज्जाण्); T₁ G चतुर्बाहुर् (G₂ 'भुजो); M₂ चतुर्भागं (for चतुर्युः स). K_{1.4} चतुर्युस्त्वपरो राजा; K_{2.8} चतुर्थः स परो राजा. Cf v.l. 8. — *) T₁ भाग; G₁ राजन्; G_{4.5} भोग (for भोज). D₄ भोजेन्द्र (for भोज इन्द्र). K₁ D_n इन्द्रसखा; G (G₁ laouna) M₂ 'समो (G₆ 'बलो) (for 'सखो). — *) K₁ B₈ विद्याबलान्यो; D₈ 'ब्धो. Ś₁ K₂ B₈ ह्यजयत्; N₁ [S] भिजयन्; D₆ विजयत् (for ह्यजयत्). V₁ B_{1.2.6} D₂ विद्याधरान्यः खचरान्; D₁ विद्याधरात्रये वे च (m विद्याबलाद्योजयन्स); S विद्याभुजबलो- (M₁ 'बलभुजो)द्योः. — *) K₁ पाण्ड्यक्रथकैशिकान् (sic); N₁ B_{4.5} D_n D₈₋₆ स पाण्ड्यक्रथकैशिकान्; V₁ B_{1.2.6} D_{1.2} या (D₁ पा)ति वै क्रथकैशिकान् (B₁ 'कौशिकौ; B₆ 'कौशिकान्); B₈ पाण्ड्यान्सक्रथकौ; T₁ अंजयन्पौण्ड्रकौ; G_{1.6} अजयत्पाण्ड्र (G₆ 'ड्र'केरलान्; G_{2.4} अजयत्पाण्ड्यकेक (G₂ 'के*)यान्; G₈ M अजयत्पाण्ड्यकैशिकान्; G₆ अजयन्पौण्ड्रकै.

21 *) Ś₁ यस्य महा; K₁ यस्याहृतिः; K₂ यस्याहुकः; N₁ V₁ B D_n D_{1.4.6} 'हृतिः; D₂ 'हृदि; D₈ यस्य हृतिः; G₂ यस्याहृतिः; G₈ 'हृतिः (for 'हृतिः). See on 2. 4. 27°; and of. 2. 28. 39°. M₂ भासयन्त्याहृतिः शूरो. — G_{1.6} om. 21°-23°. — *) N₁ B₈ D_n D₈₋₆ [S] भवत्; D_{1.2} बले; D₆ भवान्; G₄ भुवि (for युधि). — *) K₈ G₂ मागधो; V₁ B (except B_{4.5}) G₈ मागधे; T₁ 'धा. — *) K₄ 'वीरहः.

प्रियाण्याचरतः प्रह्वान्सदा संबन्धिनः सतः ।
भजतो न भजत्यस्मान्प्रिये व्यवस्थितः ॥ २२
न कुलं न बलं राजभभिजानंस्तथात्मनः ।
पश्यमानो यशो दीप्तं जरासंधमुपाश्रितः ॥ २३
उदीच्यभोजाश्च तथा लालान्यष्टादशाभिभो ।
जरासंधभयादेव प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ॥ २४
शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटच्चराः ।

22 G_{1.6} om. 22 (of. v.l. 21). — *) K₂ 'ण्याचरिते; B_{1.8} 'ण्याचरति; S (except G₂; G_{1.6} om.) 'णि चरतः (G₅ 'ता). K₁ N₁ V₁ G₂ सर्वान्; B₈ D₁₋₈ प्रह्वः; B₁ प्राह्वः; D₄ प्रह्वान् (for प्रह्वान्). — *) K₈ प्रियः; T₁ G (G_{1.6} om.) M₁ अस्मान्; M₂ सर्वान् (for सदा). K₁ N₁ B_{2.4.5} D_n ततः; K₈ सतं; B₆ सुतः; D_{1.2} श्रुतः; D₈ स्मृतः; S (G_{1.6} om.) तथा (for सतः). — *) K₁ G₂ C_v भजति (for भजति). T₁ M₁ [ए]वं; G₈ C_v [अ]स्माद् (for [अ]स्मान्). — *) K₁ प्रियेषु न; K₈ न प्रियेषु; V₁ B₈ योप्रियेषु; G₂ प्रियेषु त्वं; C_v अप्रियेषु (as in text).

23 G_{1.6} om. 23° (of. v.l. 21). — *) B₁ सु; B_{2.4.5} D (except D_{1.2}) स (for the second न). D₄ 'कुलं; G₈ 'कुलं (for बलं). T₁ राजा (for राजन्). — *) K₂ G₈ नाभिजानं; K₄ नाभिजातं; N₁ B_{1.2.5} D_n D₆ अभ्यजानात्; V₁ B_{8.4} नाभिमानं; B₆ नाभ्यजानात्; D_{1.2} अभ्यनन्दत्; D₈ अभ्यजानान्; D₄ नाभिजानन्; D₅ अभ्यजानन्; T₁ G_{2.4.5} M₂ नाभिजात्यं; M₁ नापि जातिम् (for अभिजानन्). M₁ अथात्मनः; M₂ तथात्मना. G_{1.6} नाभिजा (G₆ 'जा)ताभिधादनः. — *) K₁ यस्य यानो; B_{2.4} पश्यंश्चापि (for पश्यमानो). — *) K₈ उपाश्रिता; N₁ समाश्रितः; B_{2.5} D_n D₈₋₆ उपस्थितः; D_{1.2} अपाश्रितः; G_{1.6} उपाश्रितं (G₆ 'श्रितान्).

24 *) K₈ M₂ उदीच्यभोजश्च; G₈ 'भोजाश्च. K₈ यथा; T₁ G_{1.8-6} M वयं (for तथा). Ś₁ उदीच्यभोजः शतशः; N₁ V₁ B D उदीच्यश्च (B₈ 'च्यां च) तथा भोजाः; G₂ उदीच्यश्चैव भोजाश्च. — *) Ś₁ [अ]ष्टादशापरे; K_{1.8} 'शानि भो; N₁ B_{1.2.4-6} D 'श प्रभो; V₁ B₈ 'शानघ; T₁ 'शाविभो; G₈ 'शाहिभो; G₄ 'शापि भो; G₅ [अ]ष्टौ दशापि भो; G₆ [अ]ष्टादशानभो. — *) D₄ G₂ प्रतीच्यां. K₈ आश्रितः; B_{1.5} D_n D₈₋₆ (by corr.) आस्थिताः; D₈ (before corr.) T₁ G₈ आस्थितः; G₆ आश्रिताः (for आश्रिताः).

25 G₄ om. (hapl.) 25-27. — *) B₁ करभकाः; D_{1.2.6} (before corr.) G_{2.4.5} M₁ भद्रकाराः; G₁ 'बोधाः;

सुस्थराश्च सुकुट्टाश्च कुणिन्दाः कुन्तिभिः सह ॥ २५
 शाल्वेयानां च राजानः सोदर्यानुचरैः सह ।
 दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाः कुन्तिषु कोशलाः ॥ २६
 तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः ।
 मत्स्याः संन्यस्तपादाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥ २७
 तथैव सर्वपाञ्चाला जरासंधभयार्दिताः ।

स्वराष्ट्रं संपरित्यज्य विद्रुताः सवतोदिशः ॥ २८
 कस्यचिस्त्वथ कालस्य कंसो निर्मथ्य बान्धवान् ।
 बार्हद्रथसुते देव्यावुपागच्छद्वृथामतिः ॥ २९
 अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते सहदेवानुजेऽबले ।
 बलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय वृथामतिः ॥ ३०
 श्रेष्ठ्यं प्राप्तः स तस्यासीदतीवापनयो महान् ।

C. 2. 596
 B. 2. 14. 32
 K. 2. 14. 33

G₄ 'योधाः (for 'काराः). — *) K₁ बोधाः; K₂ बोडाः;
 V₁ D₄ T₁ G_{2.2.5} M यो(G_{2.5} M यौ)धाः; B₁ बोडाः;
 B_{2.6} D_{1.2} चोलाः (for बोधाः). Ś₁ K₄ D₈ T₁ G_{2.2.5} M
 साल्वाः; K₁ शाम्याः; B₁ शाह्याः (for साल्वाः). G_{1.6}
 सागरांतपटच्च(G₁ 'पदर्व)राः. — *) K₁ सक्राश्च; K_{2.3}
 सस्थूलाः; K₄ सुस्थूराः; N₁ V₁ B_{2.4.5} D_n D_{1.2.4.6}
 सुस्थलाः; B₁ संस्थलाः; B_{2.6} सुस्थूलाः; D_{2.5} स्वस्थलाः;
 G_{1.6} सुस्थिरा (for सुस्थरा). K_{1.3} सकूटा(K₂ 'ह्रा)श्च;
 K₂ सकुट्टाश्च; K₄ सुकुट्टाः; B₁ सुपुष्टाः; B_{2.6} D₂ मु(B₂ म)-
 कुष्टाः; D_{n2} सुगुष्टाः; D_{1.4} मुकुंदाः; G_{1.6} विघट्टा (for
 सुकुट्टा). T₁ G₂ सुस्थिरात्मनिघट्टाश्च (G₂ 'कटादाश्च);
 G_{2.5} सुस्थिरात्मनि(G₂ 'वि)घट्टाश्च; M सुस्थिरात्मकघट्टाश्च.
 — *) Ś₁ कुनिन्दाः; N₁ V₁ B D कु(B₂ पु)लिन्दाः (N₁ B₂
 'गाः; B₂ D_{1.2} 'काः); G_{1.6} तथा वै (for कुणिन्दाः).
 B₁ कृत्तिभिः; B₂ कीर्तिभिः; G₂ कुन्दिभिः (for कुन्तिभिः).
 D_{1.2} सह ह (for सह).

26 G₄ om. 26 (cf. v.l. 25). — *) K₁ शाल्वः;
 N₁ V₁ B D शाल्वा(D₂ साल्वा; D₄ पांथा)यनाश्च.
 S (G₄ om.) साल्वे(G₁ सल्वे; M₂ साले)यानां च राजासीत्.
 — *) K₄ सौदर्यानुचरैः; S (G₄ om.) सामात्यो(G₁
 'न्यो)नु. — *) G_{2.5} दक्षिणा. Ś₁ चैव (for ये च).
 Ś₁ पांचाल्याः. — *) Ś₁ K केर(K₁ 'व)लाः; N₁ कालकाः;
 D_{n2} कौशलाः; T₁ G₂ M माळ(M₂ 'ल)वाः (for
 कोशलाः). B पूर्वाः कुंतिसकोशलाः (B₂ 'केरलाः; B₂
 'कोसलाः); D_{1.2} पूर्व(D₂ पूर्वाः)कुंतिसकोशलाः; G₁
 पूर्वा * * * * लवाः; G₂ पूर्वोर्वन्तिष्ठमालवाः; G₂ पूर्वाः कुन्दिष्ठ
 माळवाः; G₂ पंचकुंतीषु माळवाः.

27 G₄ om. 27 (cf. v.l. 25). The sequence of
 27-28 in K₁ is: 27^{ad}, 28^{ab}, 27^{ab} and 28^{ad}. — *)
 S (G₄ om.) त उ(T₁ द)त्तरां (for तथोत्तरां). K₁
 ततोपरां दिशं चापि. — *) N₁ परित्यज्याश्रितार्दिताः; V₁
 B_{1.2.5} D_{1.2} वसंत्याश्रित्य दस्यवः; G_{1.6} त्यक्त्वा पश्चिममा-
 श्रिताः. — *) G₁ उत्साः (for मत्स्याः). Ś₁ K₁ G₂ M
 सुन्यस्तपादाश्च; K_{2.3} B₂ तु(B₂ च)न्यस्तः; K₄ समस्त्यः;
 G₂ संन्यस्तपादाश्च. — *) S (G₄ om.) पश्चिमां (for

दक्षिणां). K₁ T₁ दिशिम्. K₁ D_{2.4} आस्थिताः; B₂
 आगताः (for आश्रिताः).

28 K₂ om. 28^{ab}. For sequence of K₁, cf. v.l. 27.
 — *) B₁-s.6 D_{1.2} कुरवः; G₁ तथा वै (for तथैव).
 K_{1.2} D_{n1} G₂ सर्वे (for सर्वे). — *) Ś₁ स्वं राष्ट्रं.
 V₁ B D G_{2.4.6} M₂ स्व(D₄ स्वं)राज्यं. — *) B₂ D₁ G₄
 विश्रुताः; D₂ 'द्रुताः (for 'द्रुताः). K₁-s B₁ T₁ G₂-s
 दिशः (for दिशिम्). — After 28, S ins.:

156* अग्रतो ह्यस्य पाञ्चालास्तत्रानीके महात्मनः ।

अनिर्गते सारबले मागधेभ्यो गिरिव्रजात् ।

[(L. 1) G₂ [S]ग्रस्य (for ह्यस्य). M₁ तत्रानीकं मनस्विनः
 (for the post. half). — (L. 2) G₂ अनिर्गतो सारबलो
 (for the prior half).]

29 *) = 1. 123. 68^a; 5. 193. 30^a. S उग्रसेनसुतः
 कंसः. — *) D₁ सोत्तिः; S पुरा (for कंसो). K₁-s
 B_{1.2.5} D (D₂ m as in text) यादवान् (for बान्धवः).
 — *) K₁ मने देव्यौ; G₂ सुनीथः* (for -सुते देव्यौ).
 K₂ देव्याम्; D_{n2} देव्यान्; G₄ M₁ दिव्ये (for देव्यौ).
 — *) Ś₁ K₂ T₁ G₄-s M उपा(G_{4.5} 'प)यच्छद्;
 K₂ उपयेमे; K₄ उपायच्छद्; G₂ उपगच्छद् (for उपागच्छद्).

30 Ś₁ K₂ om. (hapl.) 30. — *) K_{1.4} D_{4.6}
 G_{2.4} अस्तिप्राप्तिश्च (G₂ 'सि च); D₂ T₁ M₁ अस्ति(M₁
 'स्तिः)प्राप्तिश्च (T₁ 'च); G₁ अस्ति प्राप्ति च; G₂-s अस्तिप्राप्तिं
 (G₂ 'स्ती; G₄ 'सि च; G_{2.5} अस्तिः प्राप्ती (G₂ 'स्ति) च.
 K_{1.4} नाम्नो. K_{1.4} मे; K₂ द्वे (for ते). — *) B₁ बली
 (for ऽबले). — *) N₁ B D_{n1} D₂-s T₁ स्वः; D_{1.2} G₁
 सं (for स). — *) K₂ सुदुर्मतिः; T₁ स्वथामतः (for
 वृथामतिः).

31 B₂ reads 31^{ab} twice in succession. — *)
 K₂ श्रेष्ठः; B_{2.4} (second time) श्रियं; G_{1.6} उवैष्ठ्यं;
 G₂ श्रेष्ठं (for श्रेष्ठ्यं). K₁-s B_{2.4} (second time).
 D_{n1} D_{1.2} G₁-s M₂ प्राप्तस्य (for प्राप्तः स). B₄ (first
 time) तत्र (for तस्य). — *) D_{1.2} अतीवोपचयो; T₁
 G_{4.5} इति चा(G₄ पा)पनयो; M₁ अतीवावनयो (for
 अतीवापः). B₄ (first time) अतीव बलवान्नृपः. — *)

C. 2. 596
B. 2. 14. 32
K. 2. 14. 33

भोजराजन्यवृद्धेऽस्तु पीड्यमानैर्दुस्तमन्तः ॥ ३१
गतिः प्राणमलिप्समिदं भावना कृता ।
दत्त्वाकूराय सुतनुं तामाहुकसुता तदा ॥ ३२
संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम् ।
हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ॥ ३३
भये तु संप्रक्रान्त जरासंधे समुद्यते ।
मन्त्रोऽयं मन्त्रितो राजन्लेश्चदशावरैः ॥ ३४
अनारमन्तो निघ्नन्तो महाह्रैः शतघातिभिः ।
न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्बलम् ॥ ३५

Ś1 K2 B2.5 Dn च (for तु). K1 V1 B4.6 D1.2
भोजराजस्य वृद्धेऽस्तु (K1 V1 'स्तु'); K2 'राजन्यमन्त्रैश्च';
K4 'जन्मैश्च वृद्धेऽस्तु'; B1 'राजसमृद्धेस्तु'. — '4) B1 दुरात्मभिः.
D1 पीड्यमानो दुरात्मनः.

32 '4) K1 अभीप्सुमिदं. D1 गतिप्राणमलिप्समिदं.
— '4) Ś1 आत्मः; V1 मयि; D2 अयं (for अस्मत्).
— S transp. 32^{ad} and 33^{ad}. — '4) K4 D1-8 सू';
B1 स्वातंत्रं; B2 स्वतनुं (for सु'). Ś1 K2.8 B1.8 तां
(B1 तं) स्वा(K2.8 चा)हुकसुतां; S (except G2.6)
आहुकस्य सुतां (for तामाहुक). K1 (corrupt) दत्त्वाकूरा-
(added in marg. यसु)तनुं तामाहुकस्य सुतां तदा.

33 '4) G2 संक्षेपद्वितीयेनैव. — '4) S (except M2)
'प्राणं (for 'कार्यं). Ś1 K transp. मया and कृतं. — '4)
K2 हतः कंसः सुनामासौ; K4 G2.8 हतौ कंससुनामानौ.
Cd oites सुनामा. — '4) K1.4 G2-5 चा(K1 वा)प्युत;
K2 चाप्युत; V1 चानघ; T1 चाप्युतौ; M चाह वै (for
चाप्युत). — After 33, T1 G (except G2) ins.:

157* हत्वा कंसं तथैवाजौ जरासंधस्य विभ्यता ।

मया रामेण चान्यत्र ज्ञातयः परिपालिताः ।

[(L. 1) G1.8.6 'वादौ (for 'वाजौ).]

34 '4) Ś1 क्षत्रे तु; V1 B1.8.4 कंसे च; B2 उभये;
G4 भयेन (for भये तु). K2-4 च (for तु). Ś1 समनुक्रांते;
K4 Ō1 V1 B D समतिक्रांते (D2 'नुप्राप्ते); G1.2.5 समुपा'
(for समुप'). — '4) K2 T1 G2 जरासंधः. Dn2 समुद्यते
— '4) K1 भोजैर् (for कुलैर्). G2 अष्टादशावरैः; Cd as in
text.

35 '4) V1 अविश्रम्य विनिघ्नन्तो; B1 अनक्षौत च निघ्नन्तो;
B2.6 अविश्रान्तं विनिघ्नन्तो (B2 'तौ); B4 अनेन मन्त्रो विघ्नन्तो;
Dn1 D2.4 अनारमन्तो नि(D4 वि)घ्नन्तो; Dn2 D1.2
अनारतं विनि'; G1 अनामतोभिनि'; G2 अरमन्तो विनि';
G3 अरमन्तानि. — '4) Ś1 K1.2.4 शतपा(K1 'या)तिभिः;

तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ ।
नामभ्यां हंसडिभकावित्यास्तां योधसत्तमौ ॥ ३६
तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान् ।
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ ३७
न हि तैलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः ।
तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥ ३८
अथ हंस इति ख्यातः कश्चिद्विशेषः ।
स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशावरैः ॥ ३९
हतो हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत ।

K2 शक्यपा'; Ō1 शरघा'; B1 शतपत्रिभिः; B2 Dn D2.4
G1.2.6 M2 शत्रुघातिभिः; B2 D1 G2 शक्यपा'. B2 महाशक्यैः
पत्रिभिः. — '4) Ś1 G2.4 नि- (for न). Ś1 Ō1 V1
B (except B2.6) D (except D2.4) M2 हन्यामो;
G2 निहन्या. K1.8 S (except M1) बलं (for वयं).
— '4) G1.6 वर्षैः पुनर्; G4 वर्षगतैर् (for वर्षशतैर्).
K1-8 Ō1 V1 B4 M2 अपि; T1 G M1 वयं (for बलम्).

36 '4) V1 च; S[अ]पि (for हि). K2 तस्या ह्यमर'.
— '4) K1-8 नामतो; D2 नामत्यां. Ś1 K2 हंसडिभकौ;
K1.2 D2 T1 G1 'डिभिकौ; K4 'डिभिकौ; Ō1 B Dn D2.4
G2 'डिभिकौ; V1 'तिभिकौ; G2.6 'डिभिकौ; G4 'डिभिकौ;
G2 'डिभिकौ. — '4) Ś1 आसते (for ह्यास्तां). T1 G2.4
यौध' (for योध'). Ō1 V1 B D अशस्त्रनिधनावुभौ.

37 '4) D1.2 संहतौ (for सहितौ). — '4) G1.2.6
पर्याप्त. G1 नो (for मे).

38 '4) K2-4 V1 B2.6 D1.2 G2-5 M1 [S]पि; G2
lacuna; G6 ह (for च). — '4) Ś1 K Ō1 V1 B4 एषैव
(K1 एषा हि) (for तथैव). B4 आसीत्. — '4) T1 G4
युद्धं; G2 युधि (for बुद्धिर्). A few MSS. वरः, वर'.
— After 38, S (except M2) ins.:

158* अष्टादश मया तस्य संग्रामा रोमहर्षणाः ।

वृत्ता न च हतो राजजरासंधो महाबलः ।

[(L. 1) G2 संग्रामो रोमहर्षणः (for the post. half).
— (L. 2) T1 G4 तु (for च). G4 राजा (for राजन्).]

39 '4) G2 अतो (for अथ). D1 अंस (corr. to हंस).
— '4) K1-8 D4.6 महा- (for महान्). D4.6 नृप. S आसीत्-
कश्चिन्नराधिपः (M2 'प); Cv (?) आसीत्कश्चिन्नराधिपः
(uncertain). — D1 ins. marg. sec. m. 39^{ad}-40.
— '4) K स चाप्य(K2 'न्यो)मिहतो राजन्; Ō1 B1.2.4-6 D
रामेण स हतस् (B2 सहितस्) तत्र; V1 B2 ततो रामेण स
हतः (B2 निहतः); S (and Cv? uncertain) वरोन्मः

तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यनाम्भस्यमञ्जत ॥ ४०
 विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ॥ ४१
 तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः ।
 प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमञ्जत ॥ ४२
 तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ ।
 स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ४३
 ततो वयमभिन्नं तस्मिन्प्रतिगते नृपे ।
 अनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ॥ ४४

यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना ।
 कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ॥ ४५
 चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता ।
 पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनररिदम् ॥ ४६
 ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमभितम् ।
 संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ॥ ४७
 पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम् ।
 प्रपतामो भयात्तस्य सधनज्ञातिबान्धवाः ॥ ४८
 इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ।

C. 2. 614
B. 2. 14. 49
K. 2. 14. 52

(G_{2.8} 'न्य'; G₁ lacuna after 'न्य') स हत(T₁ G₈ सहित)स्तस्य. — ^a) Ñ₁ V₁ B D S C_v अष्टादशावरे (M₁ [inf. lin.] C_v 'वृत्तः; G_{2.8} M₂ 'परे'); Cd as in text.

40 D₁ ins. 40 marg. (cf. v.l. 39). — ^a) Ś₁ K₁ ततो (for हतो). S (except G₈) transp. हतः and हंसः. K₄ G₂ प्रोक्तः (for प्रोक्तम्). — ^b) Ś₁ इति; K₄ कथं (for अथ). — ^c) Ś₁ K₁ डिभको (K₁ marg. sec. m. डिभिको); K_{2.8} डि(K₈ डि)फिको; K₄ Ñ₁ B Dn D_{1.2.4.6} T₁ G₈ डिभं; V₁ तिभं; D₈ डिभिकौ; G₁ विभुको; G₂ डिबं; G₄ डिबु; G_{5.6} डिबि. D₄ G_{1.6} राजा (for राजन्).

41 G₄ om. (hapl.) 41-42. — ^a) Ś₁ K₁₋₈ हंसं नृलोके; D₄ [अ]हं तेन लोके; T₁ corrupt. Ś₁ [S]पि (for ऽस्मिन्). — ^b) Ñ₁ V₁ नाहं जीवितु मन्महे. — ^c) Dn₁ एनां; G_{1.2} एव; G₆ एवं (for एतां). — ^d) Ś₁ डिभको; K₁ (marg. sec. m.) डिभिको (orig. हंसं); K_{2.8} डि(K₈ डि)फिको; K₄ Ñ₁ B Dn D_{4.6} डिभं; V₁ तिभं; D_{1.2} डिभं; D₈ G₁ डिभिं; G₂ डिबं; G_{5.6} डिबि. G₂ धनदं (for निधनं).

42 G₄ om. 42 (cf. v.l. 41). — ^a) D₂ तथापि (for तथा तु). Ś₁ डिभकं; K_{1.4} Ñ₁ V₁ B Dn D_{1.2.4} M₂ डिभं; K_{2.8} डिभिं; D₈ डिभिं; G₁ विभु; G₂ डिबं; G_{5.6} डिबि (for डिभं). — ^b) Dn₁ G₆ पुरपुरंजयः; D₈ परपुरंजयः. — ^c) B₁ चैव (for एव). — ^d) K_{1.2} निमञ्जत (K₂ 'तः'); K₄ Dn₁ व्यमं; D_{8.5} G₂ M₂ अमं (for व्यमं).

43 ^a) S ततो (for तौ स). — ^b) K₁ B₁ तु; K₂ Ñ₁ V₁ B₄ Dn च; B_{2.8} D_{1.2} [अ]थ; S तौ (for [अ]प्सु). — ^c) K तद् (for स्व). B_{1-8.6} D_{1.2}

शूरसेनायां (B₁ 'या; B₈ 'या); B₄ सर्वसैन्येन; T₁ G_{8.4} शूरशून्यं वै; G_{1.2.5.6} M शूरसेनेभ्यः. Ñ₁ V₁ B₈ Dn D₈₋₆ पुरं शून्येन (B₈ पुरमन्येन) मनसा. — ^a) K_{1.4} पुरुषर्षभ (K₄ 'भः).

44 ^a) K₁ T₁ G_{4.6} अभिन्नघ्नासु; K₄ D₄ अभिन्ने तु. — ^b) D₄ प्रतिगृहे; G₈ 'हते (for 'गते). D₈ G₆ नृप; G₂ नृपः. — ^c) Ś₁ नरा (for पुनर्). Ś₁ K B₈ Dn D_{8.6} M₂ आ(Ś₁ सा)नंदिनः; D_{4.6} आनंदितः.

45 ^a) K₁ त्वभ्येत्य; K₂ चभ्यस्य (sic) (for त्वभ्येत्य). S यदा तु पुनरेवैनं. — ^b) S राजन् (for सा वै). D₈ राजीवलोचनं; G (except G_{8.4}) 'लोचन. — ^c) K₈ कंसभार्या. K₈ D₄ T₁ G (except G₈) जरासंधः.

46 ^a) K₂ नोदयत्येव. K₈ राजेन्द्र. B₁ चोदयत्येव हि राजेन्द्र. — ^b) K₈ प्रति (for पति). K₄ G_{1.6} 'कश्चिता; Ñ₁ 'कश्चिता. — ^c) K₄ तं (for मे). B₈ D_{1.2} S (except G₁) एव (for एवं). — ^d) Ś₁ D_{1.2} 'दमं.

47 ^a) S कुरुश्रेष्ठ (for महा). — ^b) D_{1.2} तत् (for तं). K₂ पूर्वमित्रतं. K₁ मंत्रपूर्वमत्तंद्रिता; B₁ G₈ मंत्र (G₈ 'त्रं)-पूर्वममंत्रितं; G₁ मंत्रपूर्व * * * *; G_{5.6} तं(G₆ मं)-त्रपूर्व सुमंत्रितं. — ^c) B₈ तं; D₈ स (for सं). K₄ व्यमनसो; D₄ विमनसं. — ^d) K₁ D_{1.2} व्यपयाता; M₂ [S]व्यपयाता. K₄ नराधिपा; S (except G₈) च (G_{1.6} M₁ स्म) सर्वशः (for नरा).

48 ^a) D_{1.4} पृथा(D₄ 'थ)क्तन; G_{2.4} पृथके(G₄ 'के)न (for 'क्त्वेन). Ś₁ द्रुता राजन्; K₈ द्रुतो रा; K₄ कता रा; Ñ₁ V₁ B D महाराज. — ^b) Ś₁ संक्षिप्य (for संक्षिप्य). S विपुलां (for महती). — ^c) K₁ अपेताम; K_{2.4} प्र(K₂ प्रा)पताम; K₈ व्यपयाता; Ñ₁ V₁ B_{1.6} प्रपलामो; B_{2.4.5} Dn D₈₋₆ पलायामो; B₈ (conflated) प्रपयामो; D_{1.2} प्रयतामो; S अपयाता (G₂ अपवाद). B₈ बलात्तस्य; G₈

C. 2. 614
B. 2. 14. 50
K. 2. 14. 53

कुशस्थलीं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ॥ ४९
पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्तो वयं नृप ।
तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ॥ ५०
स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किं पुनर्दृष्टिपुंगवाः ।
तस्यां वयमात्रेण निवसामोऽकुतोभयाः ॥ ५१
आलोच्य गिरिमुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च ।
माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवावन् ॥ ५२

एवं वयं जरासंधादादितः कृतकिल्बिषाः ।
सामर्थ्यवन्तः संबन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ॥ ५३
त्रियाजनायः सद्यः त्रिस्कन्धं यजन्तादधि ।
योजनान्ते शतद्वारं विक्रमक्रमतोरणम् ।
अष्टादशावरैर्नदं क्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५४
अष्टादश सहस्राणि व्रातानां सन्ति नः कुले ।
आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ॥ ५५

भयार्तस्य; M1 भयात्तस्मात्. — ^a) K4 सधना ज्ञाति; N1 V1 B2-6 Dn D8-6 समुत्तज्ञाति; B1 D2 समुद्भजज्ञाति; D1 समुद्रं ज्ञाति; G1. 5. 6 सबलज्ञाति.

49 ^a) Ś1 K4 संमंथ; N1 V1 'मंथ (for 'चिन्त्य). D1 सर्वेषु (for सर्वे स्म). — ^b) Ś1 K2 Dn1 D4 प्रतीची. — ^c) Ś1 कुशस्थलं पुरीं; K1. 2. 4 कृत्वा कुशस्थलीं; D1 कुशस्थलिपुरी. S शून्यां (for रम्यां). B6 'स्थली पुरी रम्या. — ^d) K2. 8 [उ]पलक्षितां; S निवेशितां (for [उ]पशोभिताम्).

50 ^a) K4 ततो (for पुनर्). Ś1 K1-3 B1-3 D ततो नि(B1. 3 D1. 2 पुनर्नि)वेशं तस्यां च (K1 'स्याश्च); S पुनर्नि(T1 G2 पुरं नि)वेश्य नंदामो. Cv pratika cited as पुनर्निवेश्य, but gloss cites पुरं (as accusative of पुर), as in T1 G2. Text as in N1 V1 B6; but cf. K4. — ^b) D1. 2 नृपाः. S जरासंधभयादितः. — ^c) T1 G1. 3 'संस्कारान्; M1 'संस्काराद्. B1. 3. 6 D1. 2 ततो वयं महाराज. — ^d) K2 दुरासदं; B6 M1 'सदा; D1. 2 'सदः; D2 T1 G2 M2 'सदा; G1 'सदान्.

51 ^a) Ś1 T1 युध्येरन्; K यु(K2 यु)ध्येते (for 'ध्येयुः). — ^b) G4 'दृष' (for 'दृष्टि'). V1 B D किमु दृष्टिम् (D1. 2 'मै)हारथाः. — ^c) K2 D4 तस्या; K2 यस्यां (for तस्यां). S ते (M2 के) वयं सजना (G1. 6 विज्वरा) राजन्. — ^d) K2 न्यवसामो (for निव).

52 ^a) K2 N1 V1 B1. 4. 5 D (except D2. 3. 5) M2 आलोच्य. Ś1 दर्विमुख्यं तु (for गिरिमुख्यं तं). — ^b) K2 माधवं तीर्थम्; N1 V1 मागवीतीर्थम्; B1 D1. 2 मागधं द्रुतम्; B2-3 Dn D8-6 (D2 before corr.) मागधं तीर्थम्; B6 मागधं तु तम्. S अलभाम (G6 वसाम सु) सुखं नृप. — ^c) K2. 4 माधवां (K4 'वः); B1 बादवाः; B4 मागधं; B6 मागधः; Dn1 D1. 2 मागधाः (for माधवाः). S माधवा माधवीतीर्थम्. — ^d) K2 D1. 2 अबामुवत्; K4 B6 'सवान्; B8 'मुयुः; D4 'मुयात् (for अबामुवन्). S आसाद्य सुखिनो (G2 'खिता)भवन् (M2 'वसन्).

53 ^a) K1 वरं (for वयं). G6 जरासंधे (for 'संधाद्). K4 G2 एवं (G2 वयं) जरासंधभयाद्; V1 जरासंधेन च वयं. — ^b) K2 आदिभिः; N1 B2-6 D M2 अभितः; V1 पुरैव; T1 आदिताः; G1. 2. 4. 6 अ(G6 ना)दिताः (for आदितः). D4 कृतकिल्बिषात्. — ^c) K2-4 D4 G2. 3. 6 M1 सामर्थ्यवन्तं. B2 संबन्धाद्; G2 संबन्धं; G6 संबन्धान्. — ^d) B1m. 2-3 D गोमंतं (for भवन्तं). K2. 8 समुपस्थिताः; T1 समुपाश्रिताः.

54 ^a) Ś1 त्रियोजनमयं; G2 (before corr.) 'जनादिकं. Cv pratika cited as in text, but gloss cites 'जनायुतं. Ś1 वरं; B1 (m as in text) सख्यं; B2. 3. 6 सद्यः; Cv सद्यः (as in text). — ^b) Ś1 त्रिस्कन्धं; B2 त्रिध्वं; D1. 2 त्रिध्वं; S विस्तीर्णं. Cd cites स्कन्धः (=परिखा). K1 D2 योजनादपि; K2 om. (hapl.) योजनादधि; K2 N1 V1 B2. 4 D1. 2. 6 योजनावधि; B6 'नादिविं; S 'नाधिकं (G2 'नायितं; M1 inf. lin. 'नायुतं); Cd as in text. — M1 om. 54^{ad}. — ^c) B2 D1. 2 योजनांतः; Cv 'नान्ते (as in text). T1 G2. 3. 5 कृतद्वारं; G4 तु तद्वारं; M2 शतद्वारः; Cv 'द्वारं (as in text). Ś1 योजनांतं शतद्वारं; B1 योजनांतगतं द्वारं. — ^d) G2 व्युत्क' (for विक्र'). K4 N1 V1 B1. 2. 4-6 Dn D8-6 वीर(Dn1 'रं)विक्रमतोरणं; B2 वीरविद्रुम'. — ^e) K2 अष्टादशाचरैर्; K2 'दशैर्वरैर्; N1 B2. 3. 6 D1. 2 S 'दश(B2. 6 'दशा)कुलेर्; Dn1 'दशावरे; D2. 6 'दशवरैर्; Cd as in text. Ś1 K2 Cd नद्धां; D4 युद्धं; D6 (before corr.) न त्वं; G6 युक्तं (for नद्धं). — ^f) Ś1 मद' (for युद्ध').

55 ^a) K1 व्रातानां; K2 B2 व्राता; K2 वाता; N1 B1. 2. 4-6 D आदृणां; V1 रथानां; T1 G2-3 आतरः; G1. 6 वृत्ती(G6 'ता)नां; G2 M2 पुत्राणां; Cd व्रातानां (=समुदायानां) as in text. — ^b) G4 आहुः सप्तशतं पुत्राः. — ^c) B1 S एकैकं (G6 'के; M2 'क) (for एकैकस्). K1 B2 D2 त्रिदशा वरः (D2 'राः); K2 त्रिदशद्वारः; K2 च शतावरः; N1 Cd त्रिशतावराः; V1 B1. 2. 4. 6 Dn D1. 4. 6 त्रिदशावरः

चारुदण्यः सह भ्रात्रा चक्रदेवाज्य सात्यकिः ।
अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ॥ ५६
एवमेते रथाः सप्त राजान्याभिबोध मे ।
कृतवर्मा अनाष्टिः समीकः समितिजयः ॥ ५७
कङ्कः शकुनिदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः ।

पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ॥ ५८
लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
सरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ॥ ५९
स त्वं सम्राजुणैर्युक्तः सदा भरतसत्तम ।
क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ॥ ६०

C. 2. 626
B. 2. 14. 61
K. 2. 14. 61

(Dn D1 'वरा:'); S अश्वशोपमाः.

56 °) K1.2 आता. S1 चारुदोण्यस्तव आ*. — °) S1 D4 T1 G2-s M2 चक्रदेवो; K1 बभ्रुदेवो; G1.6 चारुदेवो (G1 'भो') (for चक्रदेवो). — °) S1 रौहिणीयश्च. — °) B2.4 Dn1 D1.2.5 सांबः; B2 शास्वः; D2 सांबः; D2 शास्वः. K2 शौरिः समो; K4 B2.5 Dn1 D4 सौरिसमो; T1 G2 शौर्यं (G2 'थो')समो; G1.2.4 शौर्यं समो (G2 'मे'); G2 M2 शौर्यं (M2 'रे')समा; Cd as in text. K2 सांबसौरिसमा युधि; N1 सांबः शौरिः समो युधि; V1 B2.6 D1.2 सांबः (V1 D2 सांबः; B2 शास्वः) प्रयुज्य एव च; B1 सांबः सूरस्तथाकृतिः; M1 सांबश्चैव महारथः.

57 °) S1 एवमति- (for 'मेते'). K2 G1 रथा; T1 G2 तथा; Cv रथाः (as in text). — °) G1 कृतकर्मा. S1 K B1 अ(K2.4 त्व)नावृष्टिः; N1 V1 B2-s D अनावृष्टिः; T1 म्यनावृष्टिः; G M [अ]प्यनावृष्टिः (T1 G2.2 'ह'; G2 'धि')ष्टिः. — °) K2 Dn2 शमीकः; D1.2 समिकः; G1.6 समीपः.

58 °) K1 कंकच; K2 कंकस; K4 B2 D4 कंकुः; N1 V1 B1.2.4-s Dn D1.2.5.6 M2 कंकः; G2 कंकः; G4.5 कंसः (for कङ्कः). See Addenda. K1.2 शकुनिदान्तश्च; N1 शकुनिदान्तश्च; V1 B (except B1) Dn D2.6 T1 शकुश्च कुंतिश्च; D1.2 शकुनिहंता च; G2 शकुतिदान्तश्च; G2.4 M शकुनि (G4 'क्षि')नादश्च; G2 शकुनिरादश्च (for शकुनिदान्तश्च). K2 कंकशकुनिदान्तश्च; D2 ककन्शकुश्च कुंतिश्च; G1 कक्ष शत्रुक्षिनादश्च; G2 कंबः शत्रुनिनादश्च. — °) S1 सप्तैवैते; K1 B1 सप्तैते च; K2 सप्त वै ते; K2.4 V1 S सप्त (V1 सर्वे) चैते; N1 B2.5.6 Dn D1.2.6 सप्तैते वै; B4 सप्तैरेते; D4 (corrupt) स(स्व)प्तैते वै; text as in B2 D2.5. — After 58^{ab}, S ins.:

159* प्रयुज्यश्चानिरुद्धश्च भाररुक्तरसारणां ।

निशठश्च गदश्चैव सप्त चैते महारथाः ।

वितद्वृक्षलिखन् च उड्वोऽथ विद्वरथः ।

बभ्रुदेवोऽप्रसेनौ च सप्तैते मन्त्रिपुंगवाः ।

प्रसेनजिह्व यमलो राजराजगुणान्वितः ।

[5]

स्वमन्तको मणिर्यस्य रुक्मं निजवते बहु ।

[Cv cites part of line 5. — (L. 1) T1 मुदेष्य* (for प्रयुज्य*). T1 G2 सामुरक्त* (for the post. half).

— (L. 2) G2 निशमश्च. T1 G4 गत* (for गद*).
— (L. 3) T1 G4 वितद्वृक्षलिखन्श्च; G1 वितद्वृक्षलिखन्श्च;
G2 विकद्वृक्षलिखन् च; G2 वितद्वृक्षलिखन् च; G2 विकद्वृक्षलिखन् च;
M1 वितद्वृक्षलिखन् च; M2 बभ्रुवर्कद्वर्वाहीकः (for the prior half). T1 उत्तवोपि; G2 'द्वोपि; G2 दुमैदोष (for उड्वोऽथ). G2 विद्वं; M2 विम्वं (for विद्वं). — (L. 4) G2 वसु* (for वसु*). — (L. 5) G2 यमजो (for 'लो'). T1 G2.5 M1 प्रसेनो यदुशार्दलो महेंद्रसदृशः प्रभुः (G2 'भो'). — (L. 6) G2 च सप्तैते (for निज*).]
— °) G2 M2 पुत्राश्च (for पुत्रौ). S1 K पुत्रौ चान्धक-
राजस्य (K2 'राजश्च'); T1 G2-s पुत्रा (T1 'त्र')चान्धकभोजानां;
G1 पुत्राश्च चक्रभोजस्य; G2 अत्र चान्धकभोजश्च. Cv cites as a variant अन्धकभोजस्य.

59 °) N1 लोहं; V1 B D G2 वज्रं; M2 दिव्य* (for लोक*). — °) B2.5 D (except D1.2) T1 G2-s महारथाः (for 'बलाः'). — °) B2 सरन्तं (for 'तो'). S (except G2) संसरन्तो मध्यदेशं (G1 'क्षे'). — °) K2 D2 'मध्य'. S1 K B2-s D (except D1.2) व्यवस्थिताः (for गतव्यथाः). S वृष्णिवीरा गतज्वराः (G1.6 सहस्रधाः). — G1.2.6 M1 ins. an addl. colophon after 59; T1 G2-s M2, after 160* (adhy. no.: 15). G1.2.6 M1 ins. after the above colophon: T1 G2-s M2, after 59:

160*

श्रीभगवान् ।

पाण्डवैश्चापि सततं नाथवन्तो वयं नृप ।

[G2 M श्रीवासुदेवः (for श्रीभगवान्).]

60 ^{ab}) K1-s त्वं तु (for स त्वं). D1.2 'सत्तमः'. S सर्वसंपदुणैः (M1 'द्रुणैः') सिद्धे (G2 M2 'दैः') तस्मिन्नेवं व्यवस्थिते. — °) K1.2 क्षात्रे; B2 D2 क्षेत्रे; T1 G2-s क्षितौ (for क्षेत्रे). N1 V1 B1 Dn2 D1.2 G2.4 M2 सा (B1 Dn2 स)साम्राज्यमात्मानं; G1 समाजमां; G2 साम्राज्यमात्मातुं; M1 साम्राज्यसंस्थानं. — °) N1 मनुम्; B1 योद्धुम्; D1.2 योद्धुम्; T1 G2-s कथम् (for कर्तुम्). G1.6 नार्हसि; M2 हृष्टसि (for अर्हसि). D1.2 भारतः. — After 60, S ins.:

161* दुर्योधनं शांतनवं द्रोणं द्रोणायनि कृपम् ।

कर्णं च शिशुपालं च रुक्मिणं च अनुधर्मम् ।

C. 2. 626
B. 2. 14. 62
K. 2. 14. 72

न तु शक्यं जरासंधे जीवमा- महाबले ।

राज-यस्त्वया प्रामुमेषा राजन्मतिर्मम ॥ ६१

तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरिव्रजे ।

कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ॥ ६२

सोऽपि राजा जरासंधो यियक्षुर्वसुधाधिपैः ।

आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ॥ ६३

स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृतनागतान् ।

पुरमानीय बद्धा च चकार पुरुषव्रजम् ॥ ६४

वयं चैव महाराज जरासंधभयात्तदा ।

मथुरां संपरित्यज्य गता द्वावर्ती पुरीम् ॥ ६५

यदि त्वेन महाराज यज्ञं प्रामुमेच्छसि ।

यतस्व तेषां मोक्षाय जरासंधवधाय च ॥ ६६

समारम्भो हि शक्योऽयं नान्यथा कुरुनन्दन ।

राजसूयस्य कारुर्येन कर्तुं मतिमतां वर ॥ ६७

इत्येषा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ ।

एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ॥ ६८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ १३ ॥

एकलक्ष्यं दुमं श्वेतं शक्यं शकुनिमेव च ।

एतानजित्वा संग्रामे कथं शक्नोषि तं क्रतुम् ।

अथैते गौरवेणैव न योत्स्यन्ति नराधिपाः । [5]

एकस्तत्र बलोन्मत्तः कर्णो वैकर्तनो वृषा ।

योत्स्यते स बलामर्षी दिव्यास्त्रबलगर्वितः ।

[(L. 3) T1 G1.4 श्वेतं (for शक्यं). — (L. 5) G1.6 तथैते; G2 अथ ते (for अथैते). — (L. 6) G2 एकतस्तु (for 'स्तत्र'). — (L. 7) G1 स परामर्षी; G2.4 परमा; G3 परबला; G4 समरा (for स बला).]

61 " K1-s D4 G2 शक्यो; M2 शक्या. S महाराज (for जरासंधे). — " S जरासंधे (for जीव). V1 तस्मिन्जीवति दुर्जये. — " B2 D (except D4.6) S (except G1.2 M2) राजसूयं (for 'सूयस्'). B D (except Dn1 D4) G2.6 [अ]वाप्तुं (for प्राप्तुं). — " S तस्मिन्जीवति (G1 'अपति) पार्थिवे.

62 " G2 युद्धाद्धि (for रुद्धा हि). — " T1 G2-s M जित्वा (G2 जिताः) सर्वे (by transp.); G1.6 जित्वा तस्मिन्. — " S नमो (G1.6 महो)द्रस्य (for गिरीन्द्रस्य). K4 N1 V1 B1.2 D1.2 कंदर्या पर्वतद्रस्य; B2-s Dn D2-s कंदरे पर्वतद्रस्य. — " T1 G2 सिंहेनेव. S1 G1 'गजाः (for 'द्विपाः).

63 " N स हि (V1 स तु) (for सोऽपि). K4 राजम्. — " G4 M1 इयक्षुर्. — N ins. after 63^{ab}: G2.2, after 163*:

162* महादेवं महात्मानमुमापतिमरिदम् ।

[K1 D1.2 अरिदम्. N1 तंडुलप्रस्थे राजन्महादेवमुमापति.]

On the other hand, T1 G2-s M ins. after 63^{ab}:

163* अभियुक्तैश्च राजन्यैः सहस्रैस्त चाहभिः ।

[G2 तु (for the first च). T1 वा (for चा).]

Thereafter G2.2 ins. 162*. G1 om. from 63^{ab}

up to the prior half of line 2 of 168* (cf. v.l. 2. 14. 9). — S (G1 om.) transp. 63^{ab} and 64. — " K (except K2) Cd आशा (K1 'सा)स्व (for आराध्य). G2 M2 च (for हि). B D तपसोऽग्रेण (for हि महादेवं). — After 63, N ins.:

164* प्रतिज्ञायाश्च पारं स गतः क्षत्रियपुंगवः ।

[V1 प्राप्तः (for गतः). Dn D2-s पार्थिवसत्तम (for क्षत्रिय).]

64 G1 om. 64 (cf. v.l. 63). — " B1.2.6 T1 G2.4-s स वि (G2 अपि) निर्जित्य (for स हि नि). B1 नृपतीन्; B2.6 तान्सर्वान् (for the second निर्जित्य). K2.2 स विजित्य महीपालान्; B2 D1.2 पार्थिवान्स विनिर्जित्य. — " K2.2 संग्रामे; B1.2 D1.2 सर्वांश्च (for पार्थिवान्). V1 B2.6 पार्थिवान्सर्वतोदिशं; G2 सर्वान्वै पृथिवीश्वरान्; M1 पार्थिवान्पृत्यगागतान्. — " B1 पुनराणीय (for पुरमा). K4 बद्धौ; D2 रक्षां (for बद्धा). — " K2 D1.2 पुरुषं व्रतं (K2 व्रजं; D2 व्रतं); K2 B2.2.6 Dn D2 पुरुषव्रतं; C' व्रजं (as in text).

65 G1 om. 65 (cf. v.l. 63). — " D2 ते च (for चैव). — " K1 ततः; B2 तथा (for तदा). T1 G2-s 'भयादिताः. — " G2 मथुरां (for मथु). — " T1 G2.2 M1 गत्वा (for गता). K2 D2.2 द्वारावती (K2 'ती). — After 65, S ins.:

165* निवसाम तथाद्यापि सधनज्ञातिबान्धवाः ।

कंसहेतोर्हि यद्वैरं मागधस्य मया सह ।

पारं गत्वा स तस्याजौ यियक्षुर्वेवमुत्तमम् ।

[(L. 1) M1 निवसामस्. — (L. 2) M1 कस्य (for कंस). — (L. 3) G2 सदस्यापि; M स तस्याजा (for स तस्याजौ). G2 देवसत्तमम्.]

66 S transp. 66^{ab} and 66^{cd}; but G1 om. 66

१४

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो व मर्हति ।
 संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि ॥ १
 गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः ।
 न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्राट्शब्दो हि कृत्स्नमाक् ॥ २

कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति ।
 परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ॥ ३
 विशाला बहुला भूमिर्बहुरत्नसमाचिता ।
 दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णि कुलोद्भव ॥ ४
 शममेव परं मन्ये न तु मोक्षा वच्छमः ।

C. 2. 639
 B. 2. 15. 5
 K. 2. 15. 5

(of. v.l. 63), and M₂ om. 66^{ab}. — ^a) K₂ स्वेयं; N₁ D₂ स्वेयं; V₁ स्वेयं; B₁.s. Dn₁ D₁-s. स्वे (B₁ ह्ये) तन्; B₂.s. स्वेयं (for स्वेयं). S (G₁ M₂ om.) यदीमं (G₂ यदीहं; G₃ यदि स्वेयं; G₄ यदीव) नृपते यज्ञं. — ^b) V₁ यद्गुम् (for प्राप्तुम्). N₁ V₁ B (except B₂.s) Dn D₂-s अभीप्स (Dn₂ प्य) सि (for इहेच्छसि). S (G₁ M₂ om.) प्राप्तुमिच्छसि भारत (M₁ पार्थिव). — ^c) S तेषां मोक्षाय कांक्षस्व. — ^d) S₁ भयाय (for वधाय).

67 G₁ om. 67 (of. v.l. 63). — ^a) B (except B₂.s) D न (for हि). K₂ जरासंधाद्विशंक्योहं; T₁ G₂-s M न ह्येषोद्या (G₂ 'योद'; G₃ 'वाद्या'; M₂ 'वा ह्य') अन्यथा शक्यः (G₂ 'क्या'); G₃ न ह्येषो अन्यथा शक्यो. — ^b) B (except B₂) D अन्यथा (for नान्य). S (G₁ om.) आ (G₂ ह्य) रंभो भरतर्षभ. — ^c) G₂ शक्यं (for कर्तुं). — After 67, S (G₁ om.) ins.:

166* जरासंधवधोपायश्चिन्त्यतां भरतर्षभ ।

तस्मिन्निजिते जितं सर्वं सकलं पार्थिवं बलम् ।

68 G₁ om. 68 (of. v.l. 63). — ^a) S (G₁ om.) यद्वा (M₂ यथा) स्वं (for यथा वा). B₂ D₁.s S (G₁ om.) नृप (for सन्ध). — ^b) K₁.s B₂.s. Dn₂ D₂ समाचक्षवं (for समा). — ^c) K₁-s हेतुम (K₁ 'व') त्; B₂ भारत (for हेतुमि:).

Colophon om. in G₁. — Sub-parvan: S₁ राजसूयसत्र; K₂.s N₁ राजसूयमंत्र; V₁ राजसूयारंभ; B₂ जरासंधवध; B₄ राजसूय; T₁ मंत्र. — Adhy. name: N₁ V₁ कृष्णवाक्यं; B₂.s D₁.s M₁ वासुदेववाक्यं; B₄ भगवद्वाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.).s D₂ 13 (as in text); N₁ V₁ Dn₁ 14; S (G₁ om.) 16. — S'loka no.: K₂.s Dn D₁.s 69; M₁ 16.

14

1 G₁ om. 1-9 (of. v.l. 2. 13. 63). — ^a) T₁ G₂-s M त्व (G₂ त्वा) न्नान्यो (for यन्ना). A few MSS. अर्हसि (for अर्हति). V₁ नान्यो वक्तुमिर्हति. — ^b) B₁.s. D₁.s समुच्छेता; D₂ न मे वक्ता; D₂.s. om न निर्मोक्ता; T₁ G₂-s M विनि; G₂ विनिर्जेता (for हि निर्मोक्ता). — ^c) S₁ स्वं; Cd त्वत् (as in text). D₂.s. om अन्यो (for नान्यो). K₁-s जनः; N₁ विभो (for भुवि). V₁ B₂ त्वतो न्यो विद्यते न मे; B₁.s. D₁.s नान्यः कश्चिद्भवेन्म (D₁.s 'वे स) म; T₁ कोन्यस्त्वतो भवेन्मम; G₂-s M कोन्यस्त्वतोस्ति (G₂ हि) नः पुमान्.

2 G₁ om. 2 (of. v.l. 1). — ^a) S₁ K B₂ च (K₂ तु) (for हि). — ^b) V₁ B₂ प्रियंवदाः (for 'करा:). — ^c) B₂ साम्राज्यमापुस्ते; D₂ 'मान्यास्ते; D₂ 'प्राप्तास्ते. — ^d) B₁ सन्नाहलब्धो; G₂ 'दृढो; Cd as in text. S₁ कृष्णमाक्; K V₁ B₂-s D (except D₂) G₂ M₁ कृच्छं (for कृत्स्नं).

3 G₁ om. 3 (of. v.l. 1). — ^a) K₂ पराणां भावज्ञः; G₂.s पुरानु. — ^b) K₁ स्वं (for स्वं). K₂ स्वं प्रशंसितुम्; T₁ G₂.s M₁ स्वयं (G₂ कथं) शंसितुम्; G₂-s स्वयं संशितुम्. K₁-s N₁ V₁ T₁ G₂.s अर्हसि (for अर्हति). — ^c) G₂.s परेण (for परेण). G₂ समुपेतस् (for समवेतस्). — ^d) S₁ K V₁ B₂-s Dn D₂-s प्रशस्तः (for 'स्तः). K₂ प्र (for स). K₁ पार्थिवः (for पूज्यते).

4 G₁ om. 4 (of. v.l. 1). — ^a) K₂ B₁ विशालः; V₁ B₂ विपुला; D₁.s विस्तीर्णा; G₂ विरला (for विशाला). T₁ G₂-s M विमला (for बहुला, which G₂ om.). — ^b) D₂ 'समन्विता; D₂ 'समाविता; M₁ 'समाकुला; Cd. v as in text. — ^c) V₁ तस्मिन्निजित्य; B₂.s तां विजित्य; Cd दूरं गत्वा (as in text). V₁ B₂ विजानामि; T₁ G₂-s वि (G₂ [अ]पि) जानंति. — ^d) G₂ दूरं; Cd. v श्रेयो (as in text). K₂ वृत्ति (for वृष्णि). B₂ 'कुलोद्भवः. — After

C. 2. 639
B. 2. 15. 5
K. 2. 15. 5

आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ॥ ५

एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः ।

कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ॥ ६

भीम उवाच ।

अनारम्भपरो राजा बल्मीक इव सीदति ।

दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योऽधितिष्ठति ॥ ७

अतान्द्रतस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम् ।

जयत्सम्यक् यो राजप्रीत्यर्थानात्मनो हितान् ॥ ८

कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थे धनंजये ।

मागधं साधयेष्यामो वयं त्रय इवाग्रयः ॥ ९

कृष्ण उवाच ।

आदत्तेऽर्थपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते ।

4, 8 (G1 om.) Cv read 11, followed (except in T1) by 171*.

5 G1 om. 5 (of. v.l. 1). — ^a) K1 यत्नमेव; Ks सममेव (for शममेव). Cd cites शमं (as in text). M1 वरं (for परं). — ^b) Gs. 6 नित्यं (for न तु). Ks मोहाद्; Gs वाचा; M [अ]मोक्षाद् (for मोक्षाद्). K1. 8 श्रमः; Ks समः (for शमः). N1 V1 B1. 2. 4. 5 D T1 Gs श (Gs क्ष)माल्लेखं (T1 'मो; B1 यतो मोक्षो) भवेन्मम; Bs. 4 भवे (B4 शमा)ल्लेखं शमान्मम; Gs स च मोक्षो भवेच्छमाद्. — After 5^{ab}, T1 ins. 171*. — Before 5^{ab}, Gs. 4. 5 M1 ins. भीमः. — ^c) Ks आरंभ्य. T1 G4-8 M पारमेष्ठ्ये तु (Gs तन्). V1 Gs आरंभः परमो (Gs प्रथमो) ह्येष; Bs प्रारंभे पारमेष्ठ्यंति. Ks corrupt. Cd cites आरम्भे and पारमेष्ठ्यं (as in text). — ^d) Ś1 T1 G4. 5 M1 नाप्राप्यम्; Gs न प्राप्य (for न प्राप्यम्). Cn seems to read दुष्प्रापं!

6 G1 om. 6 (of. v.l. 1). — ^a) N1 V1 B (except Bs) D Gs. 8 M एते (for एव). V1 Gs विजानन्ति; Bs. 8 Dn Ds. 5 हि जानन्ति; Ds हि धावन्ति; Gs M न जानन्ति (for [अ]भिजा'). — ^b) B1 (as in text). 8 Ds Gs कश्चित् (for कश्चित्). K1 एवैषां; Ks एषां तु (for एतेषां). — ^c) Bs भवेच्छ्रेयो; T1 G4-8 M1 'ज्येष्ठो; Gs Ms भावश्रे (Gs 'ज्ये)ष्ठो (for भवेच्छ्रेष्ठो). Some MSS. जनार्दनः. — After 6, Ks. 8 (both om. line 1) Dn D1. 8 (both marg. sec. m.). 8. 4 ins. :

167* वयं चैव महाभाग जरासंधभयात्सदा ।

शक्तिताः स्म महाभाग दौरात्म्यात्स चानव ।

अहं हि तव दुर्धर्षं भुजवीर्याश्रयः प्रभो ।

नात्मानं बलिनं मन्ये त्वयि तस्माद्विशङ्किते ।

त्वत्सकाशाच्च रामाच्च भीमसेनाच्च माधव ।

अर्जुनाद्वा महाबाहो हन्तुं शक्यो न वेति वै ।

एवं जानन्हि बाष्पेय विमुशामि पुनः पुनः ।

त्वं मे प्रमाणभूतोऽसि सर्वकार्येषु केशव ।

तच्छ्रुत्वा चाभ्यवीक्षीमो वाक्यं वाक्पवादेशारः ।

[(L. 2) Ks शंकितोसि (for शक्तिताः स्म). — (L. 3)

Dn1 D1. 8 प्रभोः. — (L. 4) Ks. 8 तव (for तस्माद्). — (L. 6) Ks. 8 वा (for वै). — (L. 7) Ks एवं जानामि; Ks एतज्जानामि (for एवं जानन्हि). Ks. 8 विमुशय च; Dn2 विमुशयामि. — (L. 8) Ks Ds. 4 त्वमेव (D4 त्वं हि मे) प्राणभूतोसि (for the prior half).]

7 G1 om. 7 (of. v.l. 1). — T1 G4-8 M1 om. the ref. B1. 8. 4. 5 D4 भीमसेन (for भीम). — ^a) B2 अनारंभोत्सुको राजा. — ^b) Ś1 (by corr.) Ks D1. 8 Gs बाल्मीक. — ^c) 8 (G1 om.) दुर्बल (T1 दुर्लभ)श्चाप्युपायेन. — ^d) Ks Gs बलिना (for 'नं'). Ds. 8 योधिगच्छति; T1 G2-8 M योधयिष्यति; Gs योधीर्बलः (sic) (for योऽधितिष्ठति).

8 G1 om. 8 (of. v.l. 1). — ^a) B1 उपायतस्तु (for अतन्निद्रतस्तु). V1 B2-8 D (except D1. 8) च (for तु). — ^b) Ks Bs D1. 8 बलिनां (for 'नं'). D1 रिपुः; Cd as in text. — ^c) Ś1 Ks सम्यक्प्राज्ञाद्राजन् (Ś1 'प्राज्ञ); K1 'कृष्णो राजा; Ks. 8 V1 'कृष्णप्राज्ञा; N1 B D 'कप्रयोगेण (Dn Ds 'न; Ds 'कप्रयोगेण); Gs 'कु यो राजन्; Gs 'कुरो राजन्; Cv 'कृष्णो राजन् (as in text). — ^d) K Bs Ds. 4 Cd नी (K1 इ; Ds नि)त्यर्थानात्मनो हितान् (Cd: नीत्यर्थानात्मनो हितान्); V1 बलिनोप्यात्मनो हितान्; Ds नीहार्यावात्मनो हितान्; T1 Gs. 4. 5 M इत्यर्थे हि (G4 भि) प्रवर्तते; Gs. 5 नित्यत्वे (Gs नीत्यर्थे) हि प्रवर्तते.

9 G1 om. 9 (of. v.l. 1). — ^a) Ks जयो; B1 योगो (for नयो). — ^b) Ś1 Ds साधयिष्यामि. — ^c) Ś1 Ks. 4 Bs. 8 D इष्टि; K1 यज्ञे; Ks इष्टं (for वयं). — 8 ins. after 9 (G1, which om. from 63^{ab} of adhy. 13 up to the prior half of line 2, ins. after 63^{ab} of that adhy.):

168* त्वं द्विबलमाश्रित्य सर्वं प्राप्स्यसि धर्मराट् ।

जयोऽस्माकं हि गोविन्द येषां नाथो भवान्सदा ।

[(L. 1) Gs प्राप्स्यसि. — (L. 2) Gs transp. भवान् and सदा.]

10 Ś1 K (except Ks) Dn1 श्रीकृष्णः; T1 Gs. 8 श्री (Gs. 8 om. श्री)भगवान्; M वासुदेवः (for कृष्ण उ'),

तस्मादिति न मृष्यन्ति बालमथंपरायणः ॥ १०

हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाश्च भगीरथः ।

कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्बाला भरतो विभुः ।

ऋद्ध्या मन्तस्तान्पञ्च सम्राज इति शुश्रुमः ॥ ११

निग्राहलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनयलक्षणैः ।

बाह्यद्रव्यो जरासंधस्तद्विधिः भरतर्षभ ॥ १२

न चैनमनुष्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः ।

तस्मादेतद्बलादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः ॥ १३

रत्नभाजो हि राजानो जरासंधमुपासते ।

न च तुष्यति तेनापि बाल्याद-एवमिति ॥ १४

मूर्धामिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात् ।

आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् ॥ १५

C. 2. 654
B. 2. 15. 21
K. 2. 15. 22

— ^a) K1 'र्ष' (for 'र्ष-'). V1 B2-6 Dn D2-6 अर्थानार-
(Dn1 'ल')भते बालो; B2 आदत्तेऽर्थेऽनपरः (sio) बालो;
D1.2 आदत्तेर्थानपरो बा; S आत्मनोर्थेपरो बा. — ^b) K1
उपेक्षते; B2.6 अये (for अवे). — ^c) K4 न मृष्येह; Cd
as in text. S तं (G2 ता) विषक्तमथो (T1 विषक्तमथो;
G1 विविक्त; M विषक्तद्विषो) प्रंसि. — ^d) S1 बलम्; Dn1
बाला (for बालम्). — After 10, S ins. (Cv glosses):

169* सर्वान्वश्याननुशुश्रुमोऽमेव सतां युगे ।

[Cf. 171*, which is a variant of this, repeated
in S. G2 तस्माद् (for सर्वान्). G4 वश्यान् (for वश्यान्).
G1 चैवम्; Cv एवम् (for एकम्). G2 सदा युगे; G2 तु संयुगे;
Cv युगे युगे (for सतां युगे).]

11 G1 om. 11. T1 G2-8 M Cv read 11 (followed,
except in T1, by 171*) after 4. — ^a) S1 K1 जित्वा;
K4 हत्वा; Cd हित्वा (as in text). Cn जित्वा जय्यान्,
but Cnp हित्वा करान् (as in text). S1 यो * * *;
Dn D1.2 जौवनाश्वः. G2 हत्वा कृत्यौवनाश्वः. — ^b)
S1 कार्तवीर्यात् (for 'वीर्यम्'). N1 V1 B D G2.4
तपोवीर्यात् (for 'योगाद्'). — ^c) K1-8 D6 च (for तु).
K2 विदुः; N1 मुनिः; G2.4.6 भुवि (for विभुः). — ^d) K1
(sup. lin. as in text) सध्या (for ऋद्ध्या). S1 मरुतस्;
K1.2 D1.2 मरुतस् (for मरुतस्). K2.2 ह्यागाश्च; B1
आख्यश्च; B2 तान्सर्वान् (for तान्पञ्च). — ^e) S1 समाज;
K1 सम्राजम्; B1 साम्राज्यं (for सम्राज). S1 K4 इति
शुश्रुम (K4 'मु'); K1 अनुशुश्रुम; K2.2 इति सुश्रुमः;
N1 V1 B D त्वनुशुश्रुम (B1 नाभिःशुश्रुम; D2.2 त्वनुशुश्रुमः).
G2.2 M Cv साम्राज्येनेति (G2 'उये इति) शुश्रुमः (M1 'म).
— N1 V1 B D ins. after 11 (B2, after 171*):

170* साम्राज्यमिच्छतस्ते तु सर्वाकारं युधिष्ठिर ।

B2 Dn2 cont.: S1 K B2 D4 S ins. after 11 (T1,
after 5^{ab}):

171* सर्वान्वश्याननुशुश्रुमोऽमेव सतां युगे युगे ।

[This is merely a variant of 169*, being repeated
in S. Nil. notes it as a variant version (इति
पठन्ति), reading as in Dn2. S1 सर्वान्वश्यान्; K1-8 B2.2

D4 G2 सर्वान्वश्यान् (K2 'शा')न्; Dn2 मन्त्रान्वश्यान्; T1 सर्वान्वश्यान्
(for 'न्वश्यान्'). G2 सर्वान्वश्याननुशुश्रुम (for the prior
half). T1 चैते; G2 नैके (for नैते). S1 K2.2 एवमेव
महाश्वे (K2 'त'); K1 एवमेव च संयुगे; K4 B2.2 Dn2
एवमेव (K4 'वं') सतां युगे; D4 एवं तिष्ठत्सतां युगे; G2 नेति शान्ति
युगे युगे (for the post. half).]

12 ^a) K1 न ग्राह्यः; G2 M2 Cv संग्राह्यः (for निग्राह्यः).
K4 D2 Cn प्राप्तिः; D2.2 'से; Cnp 'हो (as in text).
T1 G1.2-8 M1 निग्राह्यं (G1 निगृह्यः; G2 विग्राह्यं; M1
inf. lin. संग्राह्यं) लक्षणप्राप्तौ (T1 'प्राप्ता; G1 लक्षणप्राप्तौ
स; G4 लक्षणप्राप्तः; M1 inf. lin. वावं). Cd निग्राह्यलक्षणं
(as in text). — ^b) B1 धर्मार्थकामलक्षणैः; D4.6
धर्मार्थनयः; G1 ममार्थस्तु न लक्षणैः; G4 धर्मार्थनयलक्षणैः;
Cnp धर्मार्थनयः; Cd.7 as in text. — ^c) S बाह्यद्रव्यं
(M2 'थ-') जरासंधं. — ^d) = Gita. 13. 26^d. T1 त्वं; G
(G1 om.) M2 Cv तं (for तद्). M1 (hypermetrio) तं
विद्धि त्वं भर*.

13 ^a) B2 चैवम् (for चैनम्). S1 अनुशुश्रुमः; B1.6
अनुशुश्रुमः; T1 G1.2.4.6 प्रत्यनुश्रुयंत (G1 'तं; G2 'रुष्यंत);
G2.2 M प्रत्यनुश्रुयंत (M1 'रुष्यंत; M2 'श्रुयंत). — ^b)
G4 'न्येकशता नृपाः. — ^c) K1-8 यस्माद् (for तस्माद्).
V1 B D इह (for एतद्). Cv cites एतद्बलाद् (as in
text). B1.2.6 D1.2 एतद्; D4 corrupt (for एव).
— ^d) G2 च कुतो (for कुरुते). V1 B D हि (for ऽद्य).
N1 नः (for सः).

14 ^a) K2.2 T1 G2.2.6 M रत्नभाजं; K4 'भागं;
G1 'भाजा. G4 'भाजाहं (for 'भाजो हि). K2.2 S
राजम्या (for राजानो). K1 रत्नभाजं च राजम्यो. — ^b) K1
जरासंध (for 'धम्). S1 K उपाहरन् (K1 'दद्त्) (for
उपासते). — ^c) K2 आश्रितः (for आस्थि). S (except
M1) बलेना (T1 G2 M2 'न)नयमास्थितः (G1 'तियमास्थितः;
G4 'यमयोस्थितः; G2 'नियमोस्थितः).

15 ^a) K1-8 S (except G2 M1) मूर्धामिषिक्तं (K1
'क्ते); K4 मूर्धामिषिक्तो; Cv मूर्धामिषिक्तं (as in text).
K1.4 नृपतिः; G2 (before corr.) राजम्यं (for नृपति).

C. 2. 685
B. 2. 15. 22
K. 2. 15. 23

एवं सर्वान्वो चक्रे जरासंधः क्षतावरा- ।
तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ पश्यति ॥ १६
प्रोक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पश्यते गृहे ।
पञ्चनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्षभ ॥ १७
क्षत्रियः शङ्कमरणो यदा भवति सत्कृतः ।

ननु स मागधं सर्वे प्रतिबोधि यद्वयम् ॥ १८
पश्यतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश ।
जरासंधेन राजानस्ततः क्रूरं प्रपत्स्यते ॥ १९
प्राप्यात्स यशो दीप्तं तत्र यो विभ्रमाचरे ।
जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राण्यनितं भवेत् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

— ³) Ks V1 Bs प्रधानपुरुषो; Dn1 G (except Gs) M
नं पुरुषं; Cv नपुरुषं (as in text). Ks N1 Ds S कुलात्
(G1 कुले; Gs किल) (for बलात्). — ⁴) K1 आवित्ये
(for दत्ते). Ds स च; Gs (by transp.) च न. Ks
ततो; Ds वरो (for च नो). Ks मे; S (except G1.2) यो
(for नो). Ks पृष्ठो; Ds द्यो; M1 [S]भागो; Cv दृष्टा
(for द्यो). — ⁵) M1 दृष्टः; Cv भागं (for उभागः).
Cd cites पुरुषतः (as in text). S1 भागदाः पुरुषः कश्चित्;
Gs भागाहः पुरुषः कश्चित्.

16 ^a) S1 सर्वान्वशी; Ds सर्वानुगे. N1 S एवं सर्वान्वी-
त्ये (N1 वे; T1 Gs ले)को. — ^b) Ks B2.6 Dn Ds m.4
Cdp प्रतापवान्; V1 Bs नराधिपः (Bs पान्); Gs क्षतापरान्;
Cd. n as in text. — ^c) S1 K1.4 N1 V1 तं दुर्बलः
(K1 लः) परो; Dn2 तं दुर्बलतमो; Gs न दुर्बलबलो;
M सुदु (M1 तदु)र्बलपरो. — ^d) Ks-4 पार्थम् (for पार्थ).
S1 Ks.8 Ds T1 Gs-8 उपेक्ष्यति; K1 पेक्षति; Ks पाक्ष्यति;
B1 G1 M1 पेक्ष्यते; Bs पेक्ष्यति; Gs पेक्षति; M2 पेक्षते.
— After 16, 8 ins. (Cv glosses):

172* तण्डुलप्रस्थके राजा कपर्दिनमुपास्त सः ।

[G1 प्रास्तके; Gs.4 M Cv प्रस्थको (Cvp as above).
G1 कपर्दिनः; Gs.8 कमर्दिनम् (for कपर्दिनम्). G1.2.6 M
उपासते; Gs.4 उपास्ति सः (for उपास्त सः).]

17 ^a) K1.8 V1 Ds G1.4.6 Cd प्रो (Ks यो)वि
(for प्रोक्षि). D1 प्रवृष्टानां; Ds T1 G1.8.4.6 प्रवृष्टानां;
Gs प्रवृष्टः; Gs M Cd प्रवृष्ट (for प्रवृष्ट). — ^b) Dn2 जीवने;
G1 जीवितो (for जीविते).

18 ^a) K1 सत्त्वमरणो; Ks शाक्वः; Ks Gs शङ्कमरणो;
Cd. v as in text. — ^b) Bs Ds यथा; Cd (?) जेता (for
यदा). Bs यदा स्वात्सकृतसदा. — ^c) K1 N1 B2.4-6 D

ततः; Ks.4 T1 न तु; V1 न च; Gs तस्माद् (for ननु).
K1 B1 तं; Bs D1 च; Gs हि (for स्म). S1 Ks V1 B2-3
D (except D1.2) संख्ये (for सर्वे). G1 (submetrical)
तस्मान्मागधा (sic) सर्वे. — ^d) S1 प्रतियुज्येम्; D1-8
बाधेन; G1.4.6 योधेम्; Cd as in text. G1 ता; Gs.4 M1
तद्; Gs.6 M2 तं; Cd यद् (as in text). B2.2.6 D1.1
संगताः (for यद्वयम्). K प्रतिबाधामहे वयं; T1 प्रतिबोधि-
महद्वयं (sic). Cd cites प्रतिबाधेम् (as in text); Cv
oites (? glosses) युज्येत.

19 ^a) Ks G1 षडशीती; Gs तः; Gs M2 ति; Cv
as in text. S1 Ks.4 Ds G1 समानीता; Gs समानीताः.
— ^b) S Cv चान्ये (for राजन्). — ^c) B1 तदा; Bs तथा;
G1.6 तत्र (for ततः). S1 Ks प्रवत्स्यति; K1 वक्ष्यति;
Ks.8 N1 V1 Bs Dn D4.2.6 (by corr.) M2 वत्स्यते
(Ks ति; Ds से); B1 पश्यति; B4 पत्स्यति; Ds.6
(before corr.) वत्स्यते; Gs M1 वरते.

20 ^a) S1 त्वन्न (for तत्र). — ^b) K1 जयेत यश्च
(hypermetrio); Bs Dn1 जयेयुश्च; D1 यस्तु (for यश्च).
— ^c) Bs transp. स and सज्जाद. K1 निश्चयं; Ks G1.6
नियतो (for नियतं).

Colophon. — Sub-parvan: S1 राजसूयसत्र; Ks
राजसूय; Ks-4 राजसूयमंत्र; N1 V1 राजसूयारंभ; B2.2.2
जरासंधवध; B4 राजसूय and जरासंधोपाख्यान; D1.2
जरासंधोपाख्यान. — Adhy. name: N1 V1 कृष्णवाक्यं;
G1 धर्मपुत्रभीमकृष्णवचनं; M1 भगवद्भवनं. — Adhy. no.
(figures, words or both): K1 (marg. sec. m.).2.2
Ds 14 (as in text); N1 V1 Dn1 Ds 15; S 17.
— S'loka no.: Ks.2 25; Dn 26; D1.2 21; M1 23.

१५

युधिष्ठिर उवाच ।

ममार्जुनार्जुनो ममो नमो मनो मन्ये जनार्दनम् ।

कथं प्रहिणुयां भीमं बलात्कवलसा सात् ॥ १

मामार्जुनात्तौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम् ।

मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् ॥ २

जरासंधबलं प्राप्य दुष्पारं भीमाविक्रमः ।

श्रमो हि वः पराजय्यात्कः तत्र विचेष्टितः ॥ ३

अस्मिन् यान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते ।

यथाहं विष्णोः कार्यं कृतवान् यतां मम ॥ ४

संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन ।

मद्विद्वन् मनो मेऽद्य राजद्वयो दुरासदः ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेणमक्षय्या च महेषुषी ।

रथं ध्वजं समां चैव युधिष्ठिरमभाषत ॥ ६

C. 2. 665
B. 2. 16. 6
K. 2. 16. 6

15

1 °) Ds आर्थाद्; Gs साम्राट् (for सन्नाट्). Ks समीप्सन्; G1 अवैप्सन् (for अभीप्सन्). — °) Ś1 मुक्त परायणः; Ks सार्थः; Ks सार्थे पं; Ds पार्थः; Ds स्वार्थ परायणैः; Gs स्वर्थपरायणः. — °) K1 Gs. १ प्रहिणुयाद्; Ks 'या; Ks हिमनुयां (sic); Ds हिप्रणुयां (sic); G1 Ms प्रतिणु (G1 'ण)यां. V1 B D (except D1. 2) T1 कृष्ण; Gs. १ M1 भीम (for भीमं). — °) K बाल्या (Ks 'ला)त्; N1 B1 D1. 2 Gs बालं; V1 B2-3 Dn Ds-3 सोहं; Gs बालान् (for बलात्). Ś1 केवलमामुयात्; K1 केशव साहसात्; Gs केवल साहसान्.

2 In V1 B2-4 D1. 2 this stanza is repeated after 2. 18. 12. — °) Bs Gs M1 उभे (for उभौ). N1 भीमसेनार्जुनौ नेत्रे. — °) K1-3 V1 B2. 4 मनो मे त्वं (V1 मनस्तन्मे; B2. 4 'त्वं मे; so also B2. 4 in the repetition) जनार्दन (V1 B2 'नः). — °) Ś1 मनश्च चक्षुर्विहीनस्य. — °) Gs transp. कीदृशं and जीवितं.

3 °) T1 जरासंधे. D1. 2 'वधं (for 'बलं). — °) N1 विष्णारं (for दुः). G1 अभिविक्रमं (for भीमं). — °) K1 यमः; Cd श्रमः (as in text). Ś1 कः; Ks वा; Gs नः (for वः). K1 पराजय्या; Ks पराजय्यत् (sic); K4 पराजय्याः; T1 Gs Ms परो ज (Ms 'ह)न्यात्; Gs परो हि स्यात्; G4 परं जन्यात्; M1 वरो जन्या (inf. lin. 'ह)त् (for पराजय्यात्). N1 V1 B2. 4 Dn Ds. 5 यमोपि न विजेताजौ; B1 स मे श्रमः पराजय्यात्; Bs श्रमो हि विजयेताजौ; B2. 6 D1. 2. 6 Gs यमोपि (D2 'मो वै) विजयेताजौ; D4 यमो हि न विजातारौ; G1. 6 श्रमो वः परमो जन्यात्. Cd श्रमो — पराजयेत्; Cn oites विजेता; Cnp ("नौदपादे") श्रमोपि विजयेताजौ; Cv समा [read समो?] हि वः परोक्षः] स्याद्. — °) V1 B2. 5 Dn Ds-6 तत्र वः किं (for किमु तत्र).

B2. 4. 6 D1. 2 Gs तत्र वः किमु (Gs किं तु) चेष्टितं. Cd oites (as in text) विचेष्टितं (= विक्रांतं). — After 3, V1 ins. 174*; while T1 G4. 5 ins.:

173* कथं जित्वा पुनर्युयमस्मान्संप्रतिवाक्यथ ।

4 V1 om. 4^{ab}. — °) B4 यस्मिन्; Ds G1 तस्मिन् (for अस्मिन्). N1 B D त्वयान्तरे (for अयान्तं). Cd gloss अर्थेच्छिन्ने. Ds (sup. lin. as in text) मुक्तं; Ds m उद्युक्तं; Cv युक्तं (as in text). — °) B1 G1. 6 Cv अनर्थः; Gs 'कं (for अनर्थः). Ś1 Ks अर्थ मे प्रत्य (Ks 'ति)पद्यत; K1. 2. 4 अर्थमप्रतिपद्यतः (K1 'ते); T1 G2. 4 M1 अनर्थ प्रतिपद्य च. Cv oites प्रतिपद्य. — B1 (marg.). 4. 5 Dn Ds-3 Ms ins. after 4^a: V1 (which om. 4^{ab}) ins. after 3:

174* तस्मात् प्रतिपत्तिस्तु कार्या युक्ता मता मम ।

[V1 B4 तस्मिन् (for तस्मा). Ds कार्यः (for कार्या). B4 मतिर् (for मता).]

— °) T1 G1. 2. 4 यथाहं; Gs यथावद् (for यथाहं). Ś1 विमृष्याम्येकः; Dns Ds. 6 (before corr.) 'वाम्येकः (for 'शाम्येकः). B1 यथा विमृश्य रक्षेहं. — °) D4 क्रियतां (for श्रु). K4 V1 इति; Bs हि मे (for मम).

5 °) Ks सनासं; B1 (m as in text) अभ्यासं; Cd संन्यासं (as in text). K1 रोचते; Bs रोचयेत्; T1 'येः. Cv oites संन्यासं रोचये (as in text). K1 साधु; G1. 6 सोहं (for साधु). A few MSS. जनार्दनः. V1 तच्च ते रोचतां वीर कार्ये ह्यस्मिजनार्दन. — °) T1 'हंतु (for 'हन्ति). Ks सद्यो (for मेऽद्य). — °) K2. 3 N1 B2. 5 Ds-6 T1 G2-3 Ms Cv दुराहरः; K4 G1 'वहः (for 'सदः).

6 -2. 23. 1. Gs om. the ref. — °) Ks transp. पार्थः and प्राप्य. M1 (before corr.) मनुः (for धनुः). — °) -1. 216. 7^a: 5. 166. 32^b. Ś1 B (except B2) Ds-3 Ms अक्षय्ये; D1. 2 'ये (for 'द्यौ). — °) T1 रथ-

C. 2. 686
B. 2. 16. 7
K. 2. 16. 7

धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदमीप्सितम् ॥ ७
कुले जन्म प्रशंसन्ति वैद्याः साधु सुनिष्ठिताः ।
बलेन सदृशं नास्ति वीर्यं तु मम रोचते ॥ ८
कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किं करिष्यति ।
क्षत्रियः सर्वशो राजन्यस्य वृत्तिः पराजये ॥ ९
सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान्हि तरेद्विपुः ।
सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥ १०

(for रथं). Gs हयान् (for सभा). G1.6 रथध्वजहयान्धैव.
7 = 2. 23. 2. Before 7, Ś1 N1 V1 B1.2.4.5
(marg.) D4.6 Gs ins. अर्जुन उ°. — °) V1 B (except
Bs) D शस्त्रं; Cd. v अस्त्रं (as in text). M1 (by corr.)
शरान् (for शरा). — °) M2 वक्षो; Cd पक्षो (as in text).
— °) G1 एतं (for एतन्). K2-4 V1 B1 T1 G1.6 महाराज
(T1 'जं') (for मया राजन्). — °) Ks दुष्प्राप्यं यदमीप्सितं;
Gs दुष्प्रापं यदिहेप्सितं. Cv cites इह (as in Gs).

8 Ks om. 8. — °) Ś1 बुधाः; B1.6 Cd विद्याः; Cv
वैद्याः (as in text). Ś1 K2.4 विनिष्ठिताः; B4 सुनिष्ठि°;
M1 सुशिक्षि°; Cv as in text. K1 तज्ज्ञा रणविशारदाः; N1
V1 B4 वैद्या वै साधु निष्ठिताः; B6 D1-6 G1.5.6 द्वे (D1.2 G1
वि)द्या साधु निष्ठिताः. — °) V1 कुलेन (for बले°).
— °) Ks B2.6 D1.2 च (for तु). V1 Bs मह्यं वीर्यं तु
रोचते; Gs वीर्यवंतमरो°.

9 °) K1 कृतवीर्यकुले; S (except Gs) कृतविद्यः (T1
कुलवीर्यः; G4-6 कृतवीर्यः) कुले. Cd explains कृतवीर्यकुलं.
— 9°-10°. Dn om. (hapl.) from 9° up to the
prior half of 175°. — After 9°, V1 B D (Dn om.
the prior half) ins.:

175° निर्वीर्यं तु कुले जातो वीर्यवान्सु विशिष्यते ।

[Ds निर्वीर्यो (for 'वै'). B1.2.6 D1.2 [S]पि; B4 च
(for तु). Ds (by corr.) जाते (for जातो). B1.2.6
D1.2 प्रशं (Bs 'शं')स्यते (for विशिष्यते).]

— G1.6 om. (hapl.) 9°-10°. — °) Ś1 Dns T1 Gs-6
सर्वशो; K4 स शरो; B6 स बुधा (for सर्वशो). — °) Ks
B1 वृत्ति; D1 वृत्ति; Gs पत्ति; M2 [अ]वृत्तिः (for वृत्तिः).
V1 B4-6 Ds. 2.6 द्विपजये; D4 विसजये. Cd cites text.

10 G1.6 om. 10 (cf. v.l. 9); N1 B1 om. (hapl.)
10°. — °) K4 एव (for अपि). B2 हीत्वा (sic) (for
हीनो). V1 B4-6 D (except D1.2) सर्वैर्गुणैर्बिहीनोपि.
— °) Ś1 निहनेद्; K1 G4 हि जयेद्; B2 निर्जयेद्; Gs
वितरेद्; M1 (inf. lin.) हि हरेद् (for हि तरेद्). B2.6

द्रव्यभूता गुणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे ।
जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म दैवं च संश्रितम् ॥ ११
संयुक्तो हि बलैः कश्चित्प्रमादात्प्राप्यते ।
तेन द्वायेण शत्रुभ्यः क्षीयते सबलो रिपुः ॥ १२
दैव्यं यथाबलवति तथा मोहो बलान्विते ।
तावुमौ नाशकौ हेतु राज्ञा त्याज्यौ जयार्थिना ॥ १३
जरासंधविनाशं च राज्ञां च परिमोक्षणम् ।
यदि कुर्याम यज्ञार्थं किं ततः परमं भवेत् ॥ १४

D1.2 वीर्यवान्सुस्तरो रिपुः; T1 Gs वीर्यवान्सुस्तरोरिपून्. — K1
om. (hapl.) 10°. — °) = 9°. Ś1 करोति च (for
करिष्यति).

11 G4 om. 11°. — °) K1 प्रयुक्तता; V1 B4-6 D
गुण (V1 B4.4 Dns 'णी')भूता; T1 Gs द्रव्यभूता; Gs
द्रव्यभूतः; Cd. v as in text. G2 द्रव्यभूतगुणैः सर्वैस्. — °)
Ds M1 [इ]ह; G1.6 च (for हि). D1.2 पराजये; Cd
'क्रमे (as in text). — °) Ks स यस्य हेतुः सिद्धिर्हि. Cd
implies text. — °) Ś1 चैव; K4 दैवे; Gs. 4.6 दैवं (for
दैव). Ś1 K2-4 Gs हि (for च). G2 संश्रितं (for
'श्रितम्). K1 कर्म दैवे हि संश्रितं; G1 कर्मदैवं हि संश्रितं;
Cd as in text. Cv seems to cite all the words in
11° as in text.

12 °) Ś1 B1.2.6 D1.2 [S]पि; T1 [S]नि (for हि).
K4 M1 बले; B2 (m as in text). 6 D1.2 गुणैः (for बलैः).
— °) Ś1 प्रमादात्प्राप्यते; Ks B6 D1.2 प्रमादेनो (Ks
'दोषो')पयुज्यते; B1 'देनो'पयुज्यते; S प्रमादेनेह (G1.6 'देन
हि; Gs 'दो नेह; Gs प्रमदा नेह) युज्यते. Cd implies
text. — °) M2 ननु (for तेन). Gs द्वायेण; Cd द्वायेण
(as in text). — °) A few MSS. क्षियते. D1.2
प्रबलो (for स°).

13 °) Ks दैले; B2 दैवं (for दैव्यं). Ś1 बलैर्हीनं; K1
तु भवति (for [अ]बलवति). T1 G1.4-6 M2 अबले विक्रमो
यादह; Gs अबलेपि क्रियायुक्तं; Gs सबले विक्रमे यादह; M1
अबलो (inf. lin. 'ले) विक्रमो (inf. lin. 'क्रिया) यादह.
Cv cites अबले विक्रिया. Cd as in text. — °) Gs
मोच; M2 मोचो (for मोहो). Cv cites text; Cd
implies text. — °) S एतावुमौ महादोषौ (G4 M1
[after corr.] 'दोषौ; M1 before corr. 'वीर्यौ). — °)
K4 राजन्; B6 राज्ञा; S नित्यं (for राज्ञा). B1 त्यज्या (for
त्याज्यौ). Ś1 जयार्थिना; B6 'ना; M1 जयैषिणा.

14 °) D1.2 जरासंधवि (D1 'नि)नाशाय. — °) N1 V1
B2.6 Dn M2 परिरक्षणं; B1 D1.2 'मोक्षणे; B6 'रक्षणे; G4

अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणनिश्चयः ।
गुणाभिः संशयात् राजनैर्गुण्यं मन्यसे कथम् ॥ १५

कापायं सुलभं पश्चान्नानां समामिच्छताः ।
साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं यात्स्यामहे परैः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

वासुदेव उवाच ।

जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च ।
या वै युक्ता मतिः सेयमर्पणेन प्रदर्शिता ॥ १
न मृत्योः समयं विद्य रात्रौ वा यदि वा दिवा ।

न चापि कांचदन्तर्यदेनापि शुश्रुमः ॥ २
एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतापणः ।
नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ॥ ३
सुनयस्यानुपायस्य संयुगे परमः क्रमः ।

C. 2. 679
B. 2. 17. 4
K. 2. 17. 4

रिपुमोक्षणं. — °) K₁ कुर्यात् (*sup. lin.* 'व') (for 'म').
K₂ याज्ञार्थः; S यज्ञार्थः. — °) Ś₁ K (except K₂)
स्वतः; B₁. 2. 6 स्वतः (for ततः). S तदा (G₁. 2. 4 M₁
'था') रंभो महान्भवेत्.

15 °) N₁ V₁ B₂ D (except D₁. 2) M₁ हि (for
तु). Cv cites text. V₁ B₂ नियतं; G₁. 2. 6 M₂ Cv
'युक्तो; G₂ 'यातो; G₄ 'याते (for 'यतो). — °) Ś₁
भवेदगुणनिश्चयः; V₁ B₂ भवेद् (V₁ 'वत्य) गुण एव नः; B₂
भवे हि गुणनिश्चयः; G₁. 6 भवेद् गुणं; Cv as in text. Cd
cites अगुणनिश्चयः (as in text). — °) K₁. 6 D₁. 2
गुणा[.]; K₄ गुणे; N₁ गुणैर्; all comm. गुणात् (as in
text). K₂ निःसंशया; D₁. 2 'यं; Cd. v as in text. V₁
हित्वा (for राजन्). — °) K₄ वैगुण्यं; V₁ अगुणान्; D₂
G₁ नैगुण्यं; Cd. n नैर्गुण्यं (as in text).

16 °) K₁. 2. 4 D₂. 2. 5 कपायं; N₁ उपायं; B₁ कामये;
S (except M₂) Cv कालोयं; Cd as in text. N₁ S Cv
सुलभः (G₁. 6 'अगः); B₄ सुलभे. — °) Ś₁ K₂ मुनिना;
G₁. 6 मानिनां (for मुनीनां). K₄ ज्ञातम्; G₁. 4-6 M शुभम्;
G₂ समम्; Cd ज्ञामम् (as in text). Ś₁ K₂ G₂ इच्छता
(for 'ताम्). Cv cites 16^b as in text. — °) B₂
साम्राज्ये. Ś₁ (corr. to) न (orig. तु as in text); K₁. 6
च. Ś₁ भवेच्छांतो; N₁ V₁ भवेच्छात्रोर्; B₁. 2. 6 भवान्भाक्तो;
B₂. 4. 6 D भवेच्छक्यं; G₁ तवेत्स्यंतो; G₂ 'जंतो; G₄ 'प्संतो
(for 'च्छन्तो). — °) K₂ परैः; B (except B₁. 2) D
परात् (for परैः).

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś₁ राजसूयसत्र; K₁ B₄
राजसूय; K₂-4 राजसूयमंत्र; N₁ V₁ राजसूयारंभ; B₁-2. 2. 6
Dn D₂. 6 जरासंधवध (B₂ om. वध); D₁. 2 जरासंधोपाख्यान.
— *Adhy. name*: N₁ V₁ जरासंधवधमंत्रणं; B₄ मंत्रिणे

(*sio*); G₁ M₁ धर्मपुत्रा (M₁ युधिष्ठिरा) जुनसंवादः. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K₁ (*marg. sec. m.*). 2. 2
D₂ 15 (as in text); Dn₁ 16; S 18. — *S'loka no.*:
K₂. 2 M₁ 16; Dn D₁. 2 17.

16

1 Ś₁ K₁ श्रीकृष्ण उ° (Ś₁ om. उ°); K₄ G₂ श्रीवासुदेव
उ° (G₂ om. उ°); T₁ G₄. 2 श्रीभगवान् (G₂ 'वानुवाच).
— D₁ reads 1^{ab} *marg. sec. m.* — °) Dn₁ D₂. 2 भरते.
— °) Ś₁ V₁ B₂ तव; B₁ G₁. 2 यथा (for तथा).
B₂ कुंती (for कुन्त्याः). — °) G₁ यथा (for या वै).

2 °) K₁. 4 विप्रो; K₂ विप्र; M₂ विप्रा. Ś₁ न मृत्यो
मैमयं विप्रो; N₁ V₁ B₂-6 D न अ मृत्युं वयं विप्र
(B₂. 6 D₂-4 विप्रो; Dn₁ 'ज्ञो; D₂. 6 विप्र); D₂ न अ
मृत्युमयं विप्रो; G₁ न मृत्युः समयं वेधि; G₂ न मृत्युसमयं
विप्र. — °) G₂ रात्रिर्वा. — °) D₂ वापि; T₁ G₂-6 वैव;
Cv as in text. K₂. 2 B₂ Dn₁ D₂. 2 G₁. 2 किंचिद्.
B₁. 2 D₁. 2 अपरम्; G₄ आरंभं; Cv अमरम् (as in text).
— °) Ś₁ K₁ V₁ B₂ D₂ T₁ M₁ शुश्रुम. K₄ न हृदं नापि
शुश्रुम; N₁ B₂. 4-6 Dn D₁-2 अयुदेनानुशुश्रुम (D₁-2 'मः);
B₁ 'नाथ शुश्रुम; G₂ न युदेनेति शुश्रुम; G₄ युदेनापि न
शुश्रुम.

3 G₂ om. 3^a-4^b. — °) Ś₁ K₂. 2 एतावत्वेव (K₂
'त्वे च; K₂ 'त्वेन); K₁ एतावत्वेव. — °) K₁ हृदयपोषणं.
— °) G₁ युदेन (for नयेन). Cv नयेनावाच. — °) K₂
नरान्; B₄ भवान्; D₁. 2 परः (for परान्). Ś₁ यदुपक्रमते परं.

4 G₂ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). B₄ Cn (see below)
read 4 twice. — °) K₂ नयस्यानुपायस्य; V₁ B (B₄
second time) Dn D₁. 2. 4-6 M अनयस्यानुपायस्य; D₂
सुनयस्या * * वस्य; T₁ G₄. 2 'स्थानयो वस्य; G₁ अनयस्य

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण कोऽयं जरासंधः किंवीर्यः किंपराक्रमः ।

यस्त्वां स्पृष्ट्वाभिसदृशं न दग्धः शलभो यथा ॥ १०

कृष्ण उवाच ।

शृणु राजञ्जरासंधो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः ।

यथा चोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशः कृतविप्रियः ॥ ११

अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः ।

राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः ॥ १२

रूपवान्वीर्यसंपन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ।

नित्यं दीक्षाकृतशतः शतक्रतुरिवापरः ॥ १३

Cn. v cite शेषेण (glosses imply 'हताः'). — *) Śī K₄ B₁. s. 6 D₈ प्रामुख्यमस. B₁ तथा (for ततः). — *) G₁. 6 जातिधर्मपरायणाः. — After 9, G₂ ins. line 2 of: 191*, followed by 8*-20* of the next adhy.

10 G₂ om. 10-28; N₁ om. 10. — *) = 3. 258. 4^b. G₄ किं वीर्यं कः परा. — D₁. s om. (hapl.) 10*-11^b. — *) Śī स्वा (for त्वां). D₂ G₂ दृष्ट्वा; D₄ G₄ पृष्ट्वा. K₄ 'संकाशं' (for 'सदृशं'). — *) M₁ (inf. lin. as in text) शरभो; C_v as in text.

11 G₂ om. 11; D₁. s om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). Śī K₁ D_{n1} श्रीकृष्ण उ (Śī om. उ); T₁ G₂-s M₂ श्रीभगवान् (G₂ M₂ om. श्री); G₁. 6 M₁ वासुदेवः. — *) G₂ यद्विप्रो (for यद्वीर्यो). — *) S (G₂ om.) यथा कु (G₁. 6 'भ्यु') वे. B₁ राजन् (for 'स्माभिर्'). — *) K₂ कृतविप्रियः; B₁ 'विग्रहः'; B₂ D₄ 'विक्रमः'; B₂ D₆ S (G₂ om.) 'किल्बिषः'; D₈ 'विप्रियः'.

12 G₂ om. 12 (cf. v.l. 10). — *) G₄ M₂ अक्षो. D_{n2} D₁. 2 तिसृणाम्; T₁ G₄ (before corr.) तिस्राणाम्. C_v cites 12* as in text. — *) N₁ V₁ B (except B₂) D₁. 2 पतिः (for आसीत्). Śī D₂ T₁ G₁. s. 6 M परमदर्पितः; K₂ कृमरदर्पितः; K₄ परमदुःखितः; G₄ सममदर्पितः. — *) V₁ B₂-4. 6 D₁. 2 आसीत् (for राजा). B₂ राजा (for नाम). — *) D_{n1} D₂ T₁ मागधा. N₁ D_n D₆ बली; V₁ प्रभो; B₁. 4. 5 m पुरा; B₂. 2 D₁. 2 G₁. 6 नृपः; B₂ T₁ G₂-s M नृप; C_n पतिः (as in text)!

13 G₂ om. 13 (cf. v.l. 10). — *) K₂ M₁ वीर्यवान्-संपन्नः; B₁ बहुबान्वीर्यः; G₄ स रूपवीर्यः. — After 13^{ab}, S (G₂ om.) ins.:

177* स्वराज्यं कारयामास मगधेषु गिरिवज्रे ।

[M₁ स (for स्व-).]

तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।

यमान्तकसमः कोपे श्रिया वैश्वानरः ॥ १४

तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ।

व्याप्तेयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ १५

स काशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ ।

उप्येमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते ॥ १६

तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुषर्षभः ।

नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा ॥ १७

स ताम्भ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप ।

प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः ॥ १८

C. 2. 694
B. 2. 17. 1
K. 2. 17. 1

— *) K T₁ G₁. s-s M नित्यदीक्षा (K₁. s 'दीक्षो'; K₄ 'दक्षो') कृश (M₁ 'त') तनुः; N₁ B D G₂ नित्यं दीक्षांकिततनुः; V₁ नित्यं दक्षो बहुधनः. — *) G₁ मूर्तक्रतु.

14 G₂ om. 14 (cf. v.l. 10). — *) = (var.) 1. 94. 12*. Śī N₁ B₁. s. s. 6 D (except D₂) M₂ सूर्यसंकाशः. — *) = 1. 94. 12^f; = (var.) 5. 154. 2^b; = Rām. 1. 1. 18^b (Kumbh. ed.). B₂ क्षमया च क्षमासमः. — *) B₂ यमांतकोपमः; B₄ 'कः समः'; D₁. 2 'को यमः'; S (except G₂; G₂ om.) यश्चांतकसमः. K₁ V₁ B D (except D₂) क्रोधे (for कोपे).

15 G₂ om. 15 (cf. v.l. 10). — *) V₁ तस्याभिजन-संपन्नैर्; D₂ 'गुणसंयुक्तैर्'; D₂ 'जनसंयुक्तो'. — *) D₄ गुणो. K₁ 'सत्तमः'. S (G₂ om.) गुणैश्च भरतर्षभ. — G₂ om. (hapl.) 15*-17^b. — *) G₁ व्याप्तेव.

16 G₂. 6 om. 16 (cf. v.l. 10, 15). — *) V₁ B₂. 4 पुरुष (for भरत). — *) K₁. s 'संमते'; V₁ B₂-s D_n D₂-s M₁ 'संयुते'; T₁ 'संयुते'; G₁ 'संयुते'.

17 G₂ om. 17; G₂ om. 17^{ab} (cf. v.l. 10, 15). — *) T₁ G₂. 4 च (for स). K₁ G₁. 4 M₂ भरतर्षभ; K₂. s B₂. 6 D₁. 2 T₁ G₂. s पुरुषर्षभ (D₁. 2 'भं'). B₁ मिथः पुरुषसत्तम. — *) G₂ नातिवर्तेव; C_d as in text. K₁ T₁ G₄. s इत्येव. — *) Śī सदा (for तदा). V₁ B₂. s. 6 D₁. 2 समक्षं (B₂ 'मक्षः'; B₂ 'मयं'; D₁. 2 'ममं') श्रेष्ठभार्ययोः.

18 G₂ om. 18 (cf. v.l. 10). — *) G (G₂ om.) M₁ ताम्भ्यां स (by transp.); M₂ सभाभ्यां. K₁ B₂ D₁. 2 राजन् (for राजा). — *) Śī D₂ वसुधाधिप; N₁ V₁ B₂ मगधाधिप; B₁. s. 4-s D_n D₁. 2 वसुधाधिप; D₂ वसुधाधिप; D₂ मनु * * *; S (G₂ om.) सहितस्वदा. — K₂ om. (hapl.) 18*-19^b. — *) G₁ करिणी (for करेणु).

C. 2. 695
B. 2. 17. 19
K. 2. 17. 19

तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः ॥ १९
विषयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात् ।
न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन ॥ २०
मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः ।
नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् ॥ २१
अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः ।

19 G₂ om. 19 (cf. v.l. 10); K₂ G₂.4 om. 19^{ab} (for K₂, cf. v.l. 18). — ^a) K₂ तयोरंतर्गतश्चापि; B₁ तयोर्मध्ये गतश्चापि. — ^b) K₂ सद्युमे (for रराज). K₁ 'धिप.

20 G₂ om. 20 (cf. v.l. 10). — ^a) Ś₁ K D₆ प्रसक्तस्य (K₁ D₆ 'अ'); B₂ विमग्नस्य. — ^b) K₁ तथा (for तस्य). Ś₁ K₁-s N₁ V₁ B (except B₂) D_n (D_ns also as in text) D₁.2.5 G₂ 'मभ्यगात्'; D₄ 'मगात्'; G₂ 'मन्वगात्. — ^{ad}) B D_n D₁-s वंशधरः पुत्रस्य. B (G₂ om.) न च वंशकरं पुत्रमासादयत (G₂ M₂ 'ति) पार्थिवः.

21 G₂ om. 21 (cf. v.l. 10). — ^a) M₁ मंगल्यैर्. D_n 'भियैः. — ^b) K₂ 'त्रकामादिरि'; B₁ 'भिरिष्टितः'; G₂ पुत्रकामकरीष्टिभिः; G₄ 'काम्याभिरि'. — ^c) B₁.2.6 D₁-s मनुष्यैः (for नृप). — ^d) B₁.2.6 D₁-s सुतं (for पुत्रं). D₂ किल (for कुल). — After 21, S (G₂ om.) ins.:

178* स भार्याभ्यां सह तदा निचंदनमनमृशम् ।

राज्यं चापि परित्यज्य तपोवनमथाश्रयत् ।

वार्षमाणः प्रकृतिभिर्नृपभक्त्या विशां पते ।

* [(L. 3) G₂ नृपपत्न्या (for 'भक्त्या).]

22 G₂ om. 22 (cf. v.l. 10). — ^a) G₂ om. from तः पुत्रं up to 'दृष्ट' in line 2 of 179*. V₁ B₁ D₁.2 काक्षीवतः; D₄ G₂.5.6 कक्षी'; G₁ 'क्षी'. — ^b) K₂ गौतमस्य. K₁ महाबलं. — ^c) B₂ D₁.2 तपसा युक्तम्; D_n D₄ तपसी श्रान्तम्; T₁ G₁.4 M तपसि श्रेष्ठम्. B₁ सुतीव्रतपसा श्रान्तम्. — ^d) Ś₁ नृपतिश्चंड.

23 G₂.s om. 23 (cf. v.l. 10, 22). — ^a) Ś₁ K D₆ Cd यदृच्छापतितं तत्र (K₁ यदृच्छया [hypermetric] for यदृच्छा; Cd does not cite तत्र); B₂ D₁.2 G₁.6 'दृच्छयागतं त(D₁ 'तस्य)त्र. — ^b) D₄ G₁ उपश्रितं. — ^c) T₁ G₄.s राजन्. — ^d) K₂ V₁ B₂ D_n D₂.6 G₁.6 M सर्ववर्द्धै. But C_n: रतैः मुनियोगैः उत्कृष्टवर्द्धैः. — S (G₂ om.) ins. after 23 (G₂, which om. from तः पुत्रं

शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् ॥ २२
यदृच्छया तं तं तु वृष्ट्या पाश्रितम् ।
पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् ॥ २३
तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवागृषिसत्तमः ।
परितुष्टोऽस्मि ते राजन्वरं वरय सुव्रत ॥ २४
ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः ।
प्रदर्शनैराश्याद्वाष्पगद्गदया गिरा ॥ २५

in 22^a up to 'दृष्ट' in line 2, ins. after अथ काक्षीव in 22^a; C_v comments on line 9):

179* बृहद्रथं च स ऋषिर्यथावत्प्रत्यनन्दत ।

उपविष्टश्च तेनाथ अनुज्ञातो महात्मना ।

तमपृच्छत्तदा विप्रः किमागमनमित्यथ ।

पौरैरनुगतस्यैव पत्नीभ्यां सहितस्य च ।

स उवाच मुनि राजा भगवन्नास्ति मे सुतः । [5]

अपुत्रस्य वृथा जन्म इत्याहुर्मुनिसत्तमाः ।

तादृशस्य हि राज्येन बृहत्त्वे किं प्रयोजनम् ।

सोऽहं तपश्चरिष्यामि पत्नीभ्यां सहितो वने ।

नाप्रजस्य मुने कीर्तिः स्वर्गश्चैवाक्षयो भवेत् ।

एवमुक्त्य राजा तु मुनेः कान्त्यभागतः । [10]

[(L. 1) T₁ G₄.s चापि (for च स). G₁ बृहद्रथं च***; M₁ 'थं चापि स ऋषिर् (hypermetric); M₂ 'वश्च तमृषिर्. G₁ यथावत्पाप्यनन्दत; G₂ 'चाभ्य'; M₂ यथावत्प्रति'. — (L. 2) G₁ स (for च). T₁ हनु' (for अनु'). G₁ 'त्मनः. — G₄ om. lines 3-6. — (L. 3) G₁ पप्रच्छ (for अपृच्छत्). — (L. 4) T₁ G₂.s M 'गतस्येह. — (L. 5) M₂ उवाच च (for स उवाच). — (L. 6) G₂ नापुत्रस्य. G₁.6 M तु (G₂ नु; M₂ च) राज्येन (for वृथाजन्म). G₁.6 M om. the post. half of line 6 and the prior half of line 7. G₂ 'सत्तम. — (L. 8) G₂ मुने (for वने). — (L. 9) G₂ स्वर्ग' (for स्वर्ग). — Before line 10, G₁.4.6 ins. वैश'; M₁ वासुदेवः; M₂ कृष्णः. — (L. 10) G₂ एवमुक्ते तु राजेन्द्रे.]

24 S om. 24^{ab}. — Before 24^{ab}, T₁ G₂-s M₁ ins. चण्डकौशिकः; G₁.6 M₂ कौशिकः. — ^a) N₁ V₁ B₁.2.5.6 D (except D₆) राजेन्द्र (for ते राजन्). — In K₂, the portion from इ in 24^a up to संधि in 6^a of the next adhy. is lost on a missing fol. — ^d) Ś₁ K₁.s N₁ D₆ पार्थिव (for सुव्रत).

25 K₂ missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 25 (cf. v.l. 10). — ^a) G₁ सभार्यः. Ś₁ ततस्तसंभार्यो नृपतिस्. — ^c) K₂.4 पुत्रादर्शनं; G₁ पुरादर्शने नाराश्याद् (corrupt).

बृहद्रथ उवाच ।

भगवन्नाज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम् ।
किं वरेणाल्पभाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे ॥ २६

कृष्ण उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः ।
तस्यैव चाग्नवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् ॥ २७
तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपपात ह ।
अवातमकादष्टमेकमात्रफलं किल ॥ २८

तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्य च ।
राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तेकारकम् ॥ २९
उवाच च महाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः ।
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ॥ ३०
यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः ।
द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्षभ ॥ ३१
ते तदाम्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे ।
भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यतया मुनेः ॥ ३२

C. 2. 709
B. 2. 17. 33
K. 2. 17. 44

— ^a) V₁ B D (except D₆) बाष्पसंदिग्धया गिरा; G₁ corrupt.

26 K_s missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 26 (cf. v.l. 10). Ś₁ K_{1.4} D_n M om. the ref. N₁ V₁ B D (D_n om.) राजोवाच (for बृहद्रथ उ). — ^b) N₁ प्रस्थितोऽस्य; V₁ B D (except D₆) प्रस्थितोऽहं. G₂ तपोवने. — ^c) V₁ B₆ D_{1.2} किं दारैरल्प; B₁ किं राज्येनाल्प; G₁ किं वरेणाल्पभाग्यस्य. — ^d) K₄ वरेणा; B₁ दारैर; D₄ राज्ये वा (for राज्येना). K₁ D_{1.2} च (for मे).

27 K_s missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 27 (cf. v.l. 10). Ś₁ G₁ श्रीकृष्ण; K₁ D_n श्रीकृष्ण उ; T₁ G₂-s श्रीभगवान्; M₁ वासुदेवः. — ^b) K₁ अगच्छत्. K₄ क्षुभितेन्द्रियः. Cd supports text. — ^c) Ś₁ (corrupt) तस्यैव चाग्न; K₄ तस्यैव चाग्न. — ^d) K_{1.2} छायायामुपविष्टवान्.

28 K_s missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 28 (cf. v.l. 10). — ^a) Ś₁ अवातमशुकैर्दष्टम्; V₁ B_{1.2} वृक्षस्याप्राच्छुकाङ्क (B₁ काङ्क; B₂ काङ्कष्टम्; B_{2.4} D_n (!) अवानमशुकादष्टम्; D₆ (marg. sec. m. as in text) शुक्रदष्टं महारम्यम्; G_{1.2.5.6} M अमारु (G₂ नावु) तमनाविष्टम्. Cn oites अवानं; Cd. np as in text.

29 K_s missing (cf. v.l. 24). G₂ reads 29^a-47^b after line 1 of 191* (cf. v.l. 2. 17. 7). — ^a) Ś₁ नरश्रेष्ठो. — ^b) D_{1.2} राज्ञो. B₁ राज्ञे ददावप्रतिमः; G₂ राज्ञेददवप्रतिमं. — ^c) B (except B₆) D₁-s पुत्रसं (D_{1.2} स) प्राप्तेकारकं; G_{1.2} संपादकारकं.

30 K_s missing (cf. v.l. 24). — ^a) Ś₁ महागतिः; D_{1.2} मुनिः. — ^b) Ś₁ V₁ B₂-s D (except D_{2.6}) निवर्तस्व नराधिप; T₁ G₂-s तस्व जना. — After 30, S ins. (Cv comments on line 3):

180* एष ते तनयो राजन्मा तप्सीस्त्वं तपो वने ।

प्रजाः पालय धर्मेण एष धर्मो महीक्षिताम् ।

यजस्व विविधैर्यज्ञैस्त्रिंशं तर्पय चेन्दुना ।
पुत्रं राज्ये प्रतिष्ठाप्य तत आश्रममाव्रज ।
अष्टौ वरान्प्रयच्छामि तव पुत्रस्य पार्थिव । [5]
ब्रह्मण्यतामजेयत्वं युद्धेषु च तथा रतिम् ।
प्रियातिथेयतां चैव दीनानामन्ववेक्षणम् ।
तथा बलं च समुहलोके कीर्तिं च शाश्वतीम् ।
अनुरागं प्रजानां च ददौ तस्यै स कौशिकः ।
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्तस्व जनाधिप । [10]
अनुज्ञातः स ऋषिणा पत्नीभ्यां सहितो नृपः ।
पौरैरनुगतश्चापि विवेश स्वपुरं पुनः ।

[(L. 1) G_{1.2.6} मा तप त्वं (G₂ पत्स्वं). G₄ निवर्तस्व तपोवनात् (for the post. half). — (L. 3) T₁ इज्यां तर्पय (for इन्द्रं तर्पय). G₂ M₁ चाध्वरेः (for चेन्दुना). — (L. 4) G₂ तत्र (for तत). — (L. 6) G₁ ब्राह्मणत्वम् (for ब्रह्मण्यताम्). G₁ मतिः; M₂ धृतिः (for रतिम्). — (L. 7) M₂ प्रयातिदेयता. — (L. 8) G₁ त्रिलोकं चापि शाश्वतीम् (for the post. half). — (L. 10) = (var.) 30^{ad}! G₁ नराधिप. — After line 10, G₂ ins. 181*. — (L. 12) M₁ ततः (for पुनः).] — On the other hand, V₁ B D ins. after 30: G₂ (om. line 2) ins. after line 10 of 180*:

181* एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्यं शिरसा प्रणिपत्य च ।

मुनेः पादौ महाप्राज्ञः स नृपः स्वगृहं गतः ।

[(L. 2) B₁ पुनः (for मुनेः).]

31 K_s missing (cf. v.l. 24). — ^a) B₆ D_{1.2} तथा (for यथा). K₂ अज्ञाय; G₁ आज्ञा च. — ^b) T₁ G₂-s M ततः (for तदा). — ^c) K₂ D_n D_{2.4} T₁ G₂-s एक (for एकं). Ś₁ दद्यात् (for प्रादात्). A few MSS. 'तर्षभः'. — After 31, S ins.:

182* मुनेश्च बहुमानेन कालस्य च विपर्ययात् ।

32 K_s missing (cf. v.l. 24). — ^a) V₁ B₂ ते तदा तं; S ततश्चाग्रं. G₂ द्विधाकृत्य. — ^b) G₂ स्वात्तस्य. — ^c) N₁ V₁ B₂-s D_n D₁-s सत्यवाक्यतया (D₂ क्यस्य

C. 2. 710
B. 2. 17. 34
K. 2. 17. 45

तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः ।
ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां दमवाप ह ॥ ३३
अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते ।
प्रजायेतामुमे राजञ्च शरीरशकले तदा ॥ ३४
एकाक्षिबाहुचरणार्धोदरमुखस्त्रिजै ।
दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उमे भृशम् ॥ ३५
उद्विग्ने सह संमथ्य ते भगिन्यौ तदाबले ।
सजीवे प्राणिशकले तत्प्रजाते सुदुःखिते ॥ ३६

वै) मुनेः.

33 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) Ks प्रजाप्राशन°. — °) B4 तु (for च). B (except Bs) D (except Ds) स नृपतिः (for नर°). S दृष्ट्वा नरपतिः श्रीमान्. — °) G1.6 M सः (for ह).

34 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) K4 'प्राज्ञे. S काले तु समनुप्राप्ते. — °) Ms याते समयमंगते. — °) K4 D1 प्राज्ञा°; D4 प्रजामे°; Cv प्रजायेथम् (so, repeated, gloss प्रजनयेताम्). K1 B1 मुमे (for उमे). — °) Gs शकले मांसले तथा. Cd cites शरीरशकले (as in text).

35 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) D1 एकाक्ष°. Ks चार्धोदर°; N1 V1 B D1-s.5 अर्धोदरमुखस्त्रिजै (Ds 'चौ'); T1 G4-6 अ(G4 दृष्ट्वा)र्धोदरमुखस्त्रिजै; Gs अर्धोदरमपि स्त्रिजै. G1 एकाक्षिबाहुचरणावर्धोदरमुखस्त्रिजै; M1 बाहुचरणेथार्धोदरमुखस्त्रिजै. — °) S1 D1 प्रावेपाते; K4 B Dn D1-4 प्र(B1 प्रा)वेपतु; N1 V1 प्रावेपेताम्; Ds प्रावेपते; Ds प्रावेपाते (sup. lin. 'वतु). T1 G M1 दुःखेनापततां (M1 'पेततुः) क्षियौ; Ms दुःखेनापततां क्षियौ (sio).

36 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) B1 Gs.6 सहसामंथ्य; T1 G1-4 M सहसा तत्र. — °) Ds भगिन्यौ ते (by transp.). K1 महाबले; V1 B1.3.6 Dns D1.3 तदा किल; B4 तदा नृप; G1 ** बले; Gs तदापले. Cv cites अबले (as in text). — °) G1 प्राण°. — °) S1 तन्नाजाते; Bs Gs तस्य जाते; Dn1 तत्प्रजाते; T1 तस्याजाते; G1.6 M1 दृष्ट्वा जाते; Ms स त्यजाते; Cv as in text. Ds.5 तस्याजातेतिदुःखिते.

37 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) K1 कृत्वासौ; B (except B4) Ds.4 ते कृत्वा (by transp.); D1 ते गत्वा; Ds ते * त्वा. B1 गर्भसंभवे; Bs 'संपुटे; Cd as in text. — °) S निष्कर्म्यान्तःपुर°. — °) B D (except Ds) Gs 'त्सुज्याभि'; Gs 'त्सुज्याथ. — After 37, S (Gs om. lines 2-3) ins.:

तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंप्लवे ।
निर्गम्यान्तःपुरद्वारात्समुत्सृज्यान् जग्मतुः ॥ ३७
ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी ।
जग्राह मनुजव्याघ्र मांसं तानि तभोजना ॥ ३८
कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी ।
संघट्टयामास तदा विधानबलचादिना ॥ ३९
ते रघुनाथौ तु शकले पुरुषर्षभ ।
पुरुषर्षित वीरः कुमारः समपद्यत ॥ ४०

183* दुकूलाभ्यां सुसंलभ्ये पाण्डुराभ्यामुमे तदा ।

अज्ञाते कस्यचित्ते तु जहत्तुसे चतुष्पथे ।

ततो विविशतुर्धात्र्यौ पुनरन्तःपुरं तदा ।

कथयामासतुरुमे देवीभ्यां तु पृथक्पृथक् ।

[(L. 1) G1 स (for सु). — (L. 2) Gs आज्ञाते; M1 अज्ञाता. T1 Gs 'चित्तेव जह'. — (L. 4) Gs पत्नीभ्यां (for देवी°).]

38 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) K1 'पथि. B1 चतुष्पथनिक्षिप्ते. — °) Ks जग्राह; Gs जगृहे. V1 Bs पुरुषव्याघ्र; T1 Gs.4 मनुजव्याघ्रं (T1 'घ्री).

39 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) B1 भोक्तुकामा. G1 अर्तु°; Gs.6 योक्तु°; Ms कर्तुकामाः. Ks सुखवहे; K4 मुखे चोमे; Cd as in text. — °) D1.3 ते तु; T1 Gs.5 Ms साथ; G4 साधु; Gs सा च. — °) K1 योजयामास च; Ks संघट्टयामास; K4 N1 B1.2.4.5 Dn D1m.3-5 Gs.6 संयोज°; D1 संनद्ध°; T1 G4 Ms Cd संघाट°; (Cd v.l.; संघाट°; gloss संघाते चक्रे [both MSS.]); G1 सुयोज°; Gs M1 संघात°. V1 तदा ते घट्टयामास; Bs तदा संघट्टयामास. Text as in S1 Bs Ds (orig.). Gs. See Addenda. — °) S1 कृतांतबलचोदिता; K1.4 B1 विधानबलनो°; Ks Dns Gs विधातृबलचो° (Ks 'नो°); T1 विधानाबलचोदिता; G1.4.5 विधिना ब(G1 'भानफ)लचो°.

40 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) Ds 'नीयमात्रे तु; T1 G 'नीयमात्रेण. Cd cites समानीतमात्रे (as in text). — °) S1 V1 Bs.4 S (except M1) भरतर्षभ (G1 'भः); D1.3 पुरुषर्षभः. — °) S1 K1.4 N1 Ds एकमूर्ति (K1 'तिः)कृतो; V1 B1.2.6 Dn D1-s.5m 'तिष्ठतो; Bs 'तीकृतो; T1 Gs-5 M1 'तिंगते; Cd as in text. Ks वीरा; Bs राजन्; S (except M1) तत्र (for वीरः). — °) S1 समुपद्यत; Ks समपद्यते.

41 Ks missing (cf. v.l. 24). — °) S1 समोद्बोद्धुं; S समुद्बुतु. — °) S1 Gs वज्रसारसमं; Cd as in text.

ततः सा राक्षसी राजन्विसयोत्तललाचना ।
 न शशाक समुद्रोदुं वज्रसारमयं शिशुम् ॥ ४१
 ललात्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः ।
 प्राक्रोशदत्तिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ॥ ४२
 तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः ।
 निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ॥ ४३
 ते चाबले परिग्लाने पयःपूर्णपयोधरे ।
 निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ॥ ४४
 अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेष्टसंततिम् ।
 तं च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ॥ ४५
 नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः ।

बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ॥ ४६
 सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम् ।
 बृहद्रथ सुतस्तेऽयं महत्तः प्रतिगृह्यताम् ॥ ४७
 तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात् ।
 धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ॥ ४८
 ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे ।
 तं बालमभिपत्याशु प्रस्रवैरभिषिञ्चताम् ॥ ४९
 ततः स राजा संदृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च ।
 अञ्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ॥ ५०
 का त्वं कमलगर्भा मे मम पुत्रप्रदायिनी ।
 कामया ब्रूहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ॥ ५१

C. 2. 728
B. 2. 17. 52
K. 2. 17. 61

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

K1 वपुः; K2 Dn1 D1.2 G2 शुभं (for शिशुम्).

42 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B1 तान्नकरं; D4 'तरं; S (except G2) 'तलां. — ^b) S कृत्वास्ये तु (M1 च). K1 च (for सः). — ^c) K1 N1 V1 प्राक्रोशदत्ति; K4 D6 आक्रोशदत्ति; B1.2.4-6 Dn D1-2 प्राक्रोशदत्ति (B6 'भि)संरम्भः; M2 'ति सारंभात्. Cd cites संरंभः (gloss प्रयत्नः कोपो वा). — ^d) G1 सतोयध्वनितोयदः.

43 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) D6 नादेन (for शब्देन). N1 T1 G2 संभ्रान्तः; G1.2.4.6 M विभ्रान्तः (for संभ्रान्तः). — ^b) V1 B2.4 नरश्रेष्ठ; S (except M2) महाराज (M1 before corr. 'वीर्य'). — ^c) S1 सह राज्ञा (by transp.).

44 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B2 ते चापले; T1 ते च बाले; G1.2.3.6 M तेबले च; G2 ते चापरे; G4 ते बाले च. K1 N1 V1 B (except B6) Dn D2.6 परिग्लाने (K1 'न); K2 D2.4 G1.6 परिग्लाने (G2 'ते); T1 G2 'आति. — ^b) S वि(G2 स)फले (for निराशे). G2 पुत्रलाभेन; G6 'लोभेन.

45 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B2 D2 S ते च दृष्ट्वा; B4 ते तु दृष्ट्वा; B2 Dn D4.6 तेथ दृष्ट्वा; D1 अथादृष्ट्वा. S1 तथाभूतं; K2 'त. — ^b) S1 D2 राजानं नष्टं; T1 G2-3 M राजस्येष्टं; G1.6 राजस्येष्टं तु संततिं (G1 संत मे).

46 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) D2.4 G1 वससी. S1 पुत्रगृद्धिनः; K2 'गृद्धिनः; K4 'गृद्धितः; D2 'गृद्धिनः; D4 'गृद्धिनाः; T1 G4.6 'गर्धिनः; G6 'गर्धिनी.

— After 46^{ab}, K4 V1 B2-6 D G2 ins.:

184* बालं पुत्रमिमं हन्तुं धार्मिकस्य महात्मनः ।

[B2 उपादातुं (for इमं हन्तुं). K4 सुतं हर्तुं महाभागं; D6 बालपुत्रमिमं हर्तुं.]

— ^c) K2 बालपुत्रम्. K1.4 उपादाय; Cd as in text. V1 B2-6 D G2 सा तं बालमुपादाय.

47 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B2-3 Dn D2-3 कृत्वा च (for सा कृत्वा). — ^b) S1 B1.2.4.6 Dn D2-3 G2 वसुधाधिपं. — Before 47^{ed}, V1 B D G2 M1 ins. राक्षस्युवाच (D4 G2 M1 om. उवाच); while G2 ins. राक्षसी च नराधिपम्. — ^c) G2 बृहद्रथ. — ^d) M2 महत्तं. K1 परिगृह्यतां. B D (except D6) G2 मया (G2 मम) दत्तः प्रगृह्यतां.

48 K2 missing (cf. v.l. 24). — ^a) K2 'द्वयो; G2 'चयो (sic). S1 m (by corr.) तव पत्नीद्वयाजातो. — ^b) D6 द्विजातिवरदानतः; G2 ऋषेस्तु वरशासनात्. — ^c) D1.2 धात्रिजनं; G1 धात्रीपरिजनत्यक्तो; G4.5 धात्रीजनपरिरक्षितो.

49 K2 missing (cf. v.l. 24). Before 49, V1 B2.4.6 ins. वैशं उ; B1 (marg.) Dn2 D1-3 कृष्ण उ (D4 om. उ); B2 Dn1 D6 श्रीकृष्ण उ. — ^a) S1 पुरुषश्रेष्ठ. — ^b) K1 काशि; T1 G2 काशी. T1 G2-6 उभे (for शुभे). B1 काशिपुत्रसुते शुभे; B2 Dn2 D2-3 काशिराजस्य ते सुते (B2 शुभे). — ^c) S1 'पत्याय; B Dn D1.2 G1 'पत्यायु (B2 'थ); T1 G4.5 'पित्यायु. — ^d) S1 D1.2.3.6 (before corr.) प्रस्रवैर; K1 D4 प्रस्रवैर; K2.4 N1 V1 B Dn D2.6 (by corr.) M1 Cd प्रस्रवैर;

C. 2. 729
B. 2. 18. 1
K. 2. 18. 1

राक्षस उवाच ।

जरा नामासि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी ।
तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् ॥ १
साहं प्रत्यपकाराय चिन्तयन्त्यनिशं नृप ।
तवेमे पुनश्चकले दधत्यसि धार्मिक ॥ २

संश्लेषिते मया दैवात्कुमारः समपद्यत ।
तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ॥ ३
कृष्ण उवाच ।
एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।
स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ॥ ४

T₁ G₂ प्रस्तवैर्. K₂. 4 N₁ V₁ B D T₁ G₂. 6 M अभ्यर्चि-
(D₁ 'विच-'; D₂ 'विच्य-'; D₃ 'विच्य') तां; G₂ अभिविच्यतां.
50 K₂ missing (of. v.l. 24). — *) B₁ ततस्तु.
— *) G₂ तमुप'. S वै (for च). — *) K₂ अप्रच्छन्नवहे-
माभ्या; N₁ संपृच्छन्नवहेमाभां; V₁ B₂. 4. 8 Dn D₁m. 8-8
अपृच्छन्नेमामाभां; B₂ अथापृच्छत हेमाभां; G₂ अपृच्छन्वे
महाभागां. — After 50^d, G₂ ins. तान्नचक्षुषीं (which
is, no doubt, a lect. fac., incorporated from mar-
ginalia of exemplar of G₂).

51 K₂ missing (of. v.l. 24). Before 51, K₁ V₁
B D G₂. 2 M₂ ins. राजोवाच; K₂ बृहद्रथ उ'. — *) K₄
कमलपत्राभे. — *) Ś₁ K₁. 4 B₂. 4-8 D₂. 8 G₄-8 'प्रदायिनि.
— *) For कामया, of. l. 10. 6^a, and v.l. Ś₁ कस्य वा
बृहि; K₄ काम्यया बृहि; V₁ B₂ कामतो बृहि; B₂. 8 कामगा
बृहि; Dn₁ D₂ T₁ G₂-8 कामं मे बृहि; D₁. 2 कामतो बृव;
D₂ कामया बृहि; D₄ काम्यया प्रति; G₁. 2. 6 कामं प्रबृहि.
Cn cites कामया (as in text). — *) G₁. 6 प्रतिभाति.
G₁. 6 M₂ मां (for मे).

Colophon. K₂ missing. — Sub-parvan: K₂
B₂. 8. 8 जरासंधवध (B₂ om. वध); N₁ V₁ D₁
राजस्यारंभ; B₂ राजस्य. — Adhy. name: Ś₁ K₄ N₁ V₁
B₄ D₁-8 G₁. 8 M₂ जरासंधोत्पत्ति: (M₂ 'सिक्वर्णनं').
— Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.
sec. m.) 15; K₂ D₂ 16 (as in text); N₁ V₁ Dn₁ 17;
S 19. — S'loka no.: K₂ 51; Dn D₁. 2 52; M₁ 66.

17

1 K₂ missing (of. v.l. 2. 16. 24). — *) K₂ T₁
G₂ नाज्ञा (for नामा). — *) D₂ [अ]भ्यवसं; G₂
व्यवसत्; G₄ व्यवसन् (for 'वसं'). — After 1, V₁ B D
ins.:

185* गृहे गृहे मनुष्याणां नित्यं तिष्ठति राक्षसी ।
गृहदेवीति नाज्ञा वै पुरा सृष्टा स्वयंमुवा ।

दानवानां विनाशाय स्थापिता दिव्यरूपिणी ।
यो मां भक्त्या लिखेत्कुण्डे सपुत्रां यौवनान्विताम् ।
गृहे तस्य भवेद्दुःखिरन्यथा भयमाप्नुयात् । [5]
स्वगृहे तिष्ठमाना तु पूजिताहं सदा विभो ।
लिखिता चैव कुण्डेषु पुत्रैर्बहुभिरावृता ।
गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्भोज्यैः सुपूजिता ।

[(L. 1) V₁ B₂. 4 Dn D₁. 2. 4 तिष्ठामि (for तिष्ठति).
— (L. 4) B₁. 4-8 D₂-8 तां; B₂ D₂ त्वां (for मां).
D₂ पुत्रिणी; D₄ सपुत्रो; D₂ पुत्राणां (for सपुत्रां). — (L. 6)
B₂ स्व- (for स्व-). Dn (1) [अ]हं (for तु). — (L. 7)
D₂ अचिता (for आवृता). — (L. 8) B₁. 8. 4 भक्ष्य-; B₂. 8. 8
D₂ भक्षैर्; Dn (1) भक्ष- (for भक्षैर्). B₁ D₂ च (for तु).]

2 K₂ missing (of. v.l. 1). — *) V₁ D₁. 8
प्रत्युपकाराय (for 'रायं'). — *) K₂. 4 N₁ V₁ B D
चित्तयाम्य' (D₂ 'यत्य') (for 'यन्त्य'). Ś₁ K₄ B D तव
(for नृप). — *) V₁ तवेमे; D₂ (before corr.) तवेमे
(for तवेमे). A few MSS. पुनश्चकले. — *) K₄ D₁ T₁
धार्मिक: (D₁ 'के; T₁ 'कं); B₂ M₂ पार्थिव (for धार्मिक).

3 K₂ missing (of. v.l. 1). — *) Ś₁ तथा (for
मया). — *) S कुमारस्वमुपागते. — *) N₁ V₁ B
D (except D₂) भाग्यान् (for भाग्यैर्). Ś₁ D₂ महाभाग
(for 'राज). — *) K₂ S त्वहं (K₂ M₁ अहं) नृप
(for अहं त्विह). — After 3, N₁ V₁ B D ins.:

186* मेहं वा खादितुं शक्ता किं पुनस्तव बालकम् ।

गृहसंपूजनात्तुष्टया मया प्रत्यर्पितस्तव ।

[(L. 1) B₁. 8. 4 च (for वा). B₂. 8 D₁. 2 शक्ताहं खादितुं
मेहं. — (L. 2) B₁. 8. 8 D₂ गृहसंपूजने (for 'नात्').]

— On the other hand, T₁ G₂. 8 M₁ ins. after 3:

187* तस्य बालस्य यत्कृत्यं तत्कुलम् नराधिप ।

T₁ G₂. 8 M₁ cont.: G₁. 2. 4. 8 M₂ ins. after 3:

188* मम नाज्ञा च लोकेऽस्मिन्मया एव भविष्यति ।

4 K₂ missing (of. v.l. 1). — M₂ om. the ref.
Ś₁ K₁. 4 Dn₁ D₂ श्रीकृष्ण उ' (Ś₁ om. उ'); T₁ G₂-8
श्रीभगवान् (G₂ om. श्री); G₁ श्रीभगवानुवाच; M₁

तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा ।
 आनापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ॥ ५
 तस्य नामाकरोत्तत्र मज्जन्तस्तेऽस्यः पिता ।
 जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततोऽभवत् ॥ ६
 सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः ।
 प्रमाणबलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ॥ ७
 कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः ।
 मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ॥ ८

तस्यागमनसंष्टः सामात्यः सपुरःसरः ।
 सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम बृहद्रथः ॥ ९
 पाषाणार्थाचमनीयैस्तमर्चयामास भारत ।
 स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् ॥ १०
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवाद्भगवानृषिः ।
 उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ११
 सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा ।
 पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽयं भविष्यति ॥ १२

C. 2. 745
K. 2. 19. 5
K. 2. 19. 5

वासुदेवः (for कृष्ण उ°). — ^a) K1.2 महाराजः; S जरा राजन् (for तु सा राजन्). — ^b) G4 तथैव (for तत्रैव). — ^c) Ś1 K1.4 V1 B2.4 संगृह्य च; N1 B2.5.6 D स संगृह्य; B1 संग्रह्य; S सोपि (G1.6 स प्र-) गृह्य (for स गृह्य च). See Addenda. Ś1 B1.6 D1.2 स्वं; Ds तु (for तं). — ^d) K1 Ds स्वं गृहं; V1 B2.4 G (except G4) M स्वपुरं (for स्वगृहं). Ds T1 G2.5.6 नृप (for नृपः). K4 (corrupt) प्रावशष्यद्गृहं नृप; N1 B1.2.5.6 Dn D1-5 प्रविवेश गृहं नृपः.

5 Ks missing (of. v.l. 1). — ^b) Ś1 K (Ks missing) Ds प्रहृष्टः (Ś1 'हृष्टे')वान् (for नृपस्तदा). — ^c) K1 तु (for च). Bs राजासौ; G1 राजन्यां (for राक्षस्या). — ^d) K4 N1 V1 B D (except Dn1 Ds) G2 मगधेषु (for माग°).

6 Ks missing up to संधि in 6° (of. v.l. 1). — ^a) V1 B (except B4) Dn Ds-5 चैव; D1.2 चैकः (for तत्र). — ^b) B (except B4) Dn D1-5 पितामह-समः; Ds (before corr.) प्रजापतिसमाः (for 'समः'). — ^d) Ś1 K B4.5 Dn Ds-6 भवत्वयं; B1 D1.2 इति स्मृतः; B2.6 ततस्मृतः (for ततोऽभवत्).

7 ^a) B2.4 Ds महाराज (for महातेजा). — ^b) K2.4 B (except B2.4) Dn M मागधाधिपतेः. — ^d) Ds घृता (marg. added for orig. omission) हुतिः. — After 7, Ks reads 8^{ab} (for the first time), followed by (accidental) repetition of most of 7^{ad}:

189* मागधो बलसंपन्नो ** हुतीरिवानलः ।

[Ks cont. with 8.]

V1 B D ins. after 7: Gs, after 191*:

190* मातापित्रोर्नन्दिकरः शुक्रपक्षे यथा शशी ।

[V1 B1 D1.2 Gs जरासंधो महातेजाः (for the prior half). Cn cites नन्दिकरः as above.]

— Thereafter Bs Dn (1) Ds-5 ins. an addl. colophon

(adhy. no.: Dn1 18; Ds 17). — After 7, G2.4 read 16-17. S ins. after 7 (G2.4 ins. after 17 transposed; G2 ins. line 2 after 2. 16. 9):

191* एवं स वधुधे राजन्कुमारः पुष्करेक्षणः ।

कालेन महता चापि यौवनस्थो बभूव ह ।

[After line 1, G2 reads 29^a-47^b of the previous adhy.]

8 For the sequence of 8^a-20^a in G2, cf. v.l. 2. 16. 9. — Before 8, Bs Dn Ds-6 G1.2 ins. कृष्ण उ°. — ^b) Ś1 महाबलः (for 'तपाः'). — ^c) Ks G1.2.4.6 M2 मागधानु°; V1 B2.4 Dn Ds-5 म(Ds.5 मा)गधेषु°; B1.5.6 D1.2 म(D1 मा)गधायो° (for मगधानु°). N1 मगधोपरि चक्राम.

9 ^a) Ks 'संकुष्टः; G1 'संसृष्टः. — ^b) G4 om. सामात्यः. K1-5 N1 B2.6 Dn2 G2 M2 सपुरोहितः; V1 B2.4 ससुहृजनः (for सपुरः). — ^d) Ds गृहानुपः (for बृहद्रथः).

10 ^a) K2.3 B2-5 D4 पाषाणार्थाचमनीयैस्तम्; B1.5.6 D1.2 पाषाणार्थादीन्समानी (D2 'दा')यः; Ds पाषाणार्थाचमनीयेन. — ^c) Ds सन् (for स). S राष्ट्र(Gs 'ज')सहितं. — ^d) S (except G2.3) राज्यं (for पुत्रं). K1 V1 B Dn D1-5 Gs तस्मै; K4 Ds G1.5.6 अस्मै (for चास्मै).

11 ^a) K1.2 N1 B2-4 D G2 M2 च; V1 स (for तु). G1 तं (for तां). — ^b) G1.6 पार्थिवं (for 'वाद्'. — ^c) Ś1 K2-4 Ds तत्र (for राजन्). S (except G2) उवाच नृपतिं विप्रः. — ^d) T1 [अं]तरात्मनः.

12 ^a) T1 G1 एतं (for एतन्). K4 V1 B2-5 Dn Ds-5 मया ज्ञातं; N1 B1.2.6 D1.2 G2 महाराज (for मया राजन्). — ^b) Ś1 ध्यान°; G4 दिव्य° (for ज्ञान°). K4 V1 B2-5 D (except D1.2.6) राजन्दिव्येन (K4 'निवृत्तान्') चक्षुषा. — ^c) Ś1 K2.3 पुत्रं (for पुत्रस्). Ś1 च; K4 N1 B1.2 ते; Ds [अ]यं (for तु). S (except

C. 2. 747
D. 2. 19. 7
K. 2. 19. 7

अस्य वीर्यवतो वीर्यं नानुयास्यन्ति पार्थिवाः ।
देवैरपि विसृष्टानि शस्त्राण्यस्य महीपते ।
न रुजं जनयिष्यन्ति गिरेरिव नदीरयाः ॥ १३
सर्वमूर्धाभिषिक्तानि मूर्ध्नि ज्वलिष्यति ।
सर्वेषां निष्प्रभकरो ज्योतिषामिव भास्करः ॥ १४
एनमासाद्य राजानः समृद्धबलवाहनाः ।
विनाशपयास्यन्ति शलभा इव पावकम् ॥ १५

एष श्रियं समुदितां सर्वराज्ञां प्रहोष्यति ।
वर्षास्त्रिवर्षतजला नदीर्नदनीपतिः ॥ १६
एष धारयिता सम्यक्चारुवर्ष्य महाबलः ।
शुभाशुभमिव स्फीता सर्वसस्यधरा धरा ॥ १७
अस्याः स्फीताः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः ।
सर्वभूतात्मभूतस्य वायोरिव शरीरिणः ॥ १८
एष रुद्रं महादेवं त्रिपुरान्तकरं हरम् ।

G₂ तव (for शृणु). D₂ तां पूजां (for राजेन्द्र).
K₁ पुत्रं शृणुष्व राजेन्द्र. — After 12°, D₂ repeats
11°-12° [v.l. वदामि तव (for पुत्रस्तु शृणु)]. — ^a)
Ś₁ ते; D₂ वै (for स्यं). — After 12, Ś₁ K B₁(marg.).
Dn D₂-s ins.:

192* अस्य रूपं च सर्वं च बलमूर्जितमेव च ।

एष श्रिया समुदितः पुत्रस्तव न संशयः ।

प्रापयिष्यति तत्सर्वं विक्रमेण समन्वितः ।

[(L. 2) K₁ एकः (for एष). — (L. 3) K₄ एष प्राप्स्यति
(for प्रापयिष्यति).]

13 ^a) D₁ यस्य; D₂ तस्य (for अस्य). K₂.s नित्यं
(for वीर्यं). S (except G₂) अ(G₁ य)स्य वीर्यं प्रभावं च.
— ^b) G₂ पश्यन्ति (for यास्यन्ति). Ś₁ मानवाः; V₁ B₂.s
भूमिपाः; G₂ पार्थिवः (for वाः). — After 13^{ab}, Ś₁ K
B₁(marg.).s.4 Dn D₁.s.4.6 ins.:

193* पततो वैनतेयस्य गतिमन्ये यथा खगाः ।

[B₄ पतितो; Cd पततो. K₁ D₂ (sup. lin.) गतिर्
(for गतिम्). K₂ मन्ये (for अन्ये).]

— B₁.s.4 Dn D₁.s.4 cont.: N₁ V₁ B₂.s.6 D₂.s S ins.
after 13^{ab}:

194* विनाशमुपयास्यन्ति ये चास्य परिपन्थिनः ।

[T₁ G₄ चान्ये (for चास्य).]

— ^a) K₁ न स्पृष्टानि; K₂ विहृष्टानि; K₃ निसृष्टानि. — ^b)
K₁ विशां पते; K₂ महिमते; K₄ D₁.s G₂ (before corr.)
M₁ महीपते: (for पते). — ^c) Ś₁ न भयं; G₂ नाकुलं
(for न रुजं). — ^d) D₂ G₂ नदीरयः; T₁ रदः; G₁ रया
(for रयाः).

14 ^a) K₁-s S (except G₂) सर्व(M₁ राजा)-
मूर्धावसिक्तानां; K₄ एष मूर्धाभिषिक्तानां. — ^b) K₄ राजन्;
T₁ एष; G₁.s एको (G₁ क) (for एष). B₂ बुद्धिर् (for
मूर्ध्नि). K₄ भविष्यति; B₁ विराजते; B₂.s Cdp विराजिता;
Cd ज्वलि (as in text). — After 14^{ab}, G₂ repeats
13^{ab}, followed by 194*. — ^c) K₂ B₁ निष्प्रभकरो
(B₁ ती) (for भकरो). V₁ B₂-s Dn D₂-s शुभाहरेण

सर्वेषां.

15 ^a) K₁ (sup. lin. as in text) एषम् (for एनम्).
D₁.s मागध (for आसाद्य). K₂ D₂ राजानं. — ^b)
K₄ G₂ बलवाहनं; G₁ बलिवाहनाः.

16 G₂.s read 16-17 after 7. — ^a) K₂-4 श्रियः;
D₁ श्रेयः; G₂ श्रियां. Ś₁ प्रज्वलितां; K₁ समुज्जित्य;
K₂.s प्रज्वलिताः; K₄ समुदितः; D₁ समुदितं; G₂ युक्तां. N₁ B₂
Dn D₂-s एष श्रि(B₂ श्रि)यः समुदिताः. — ^b) K₁
हरिष्यति; K₂.4 Dn₁ D₁.s.6 (before corr.) गृही;
K₂ गृही; N₁ प्रसि. — ^c) Ś₁ K₄ द्यतजला; K₁
द्यतजलो; K₂ V₁ द्यतजलो; B₁ दीर्णजलं; B₂.s.4
Dn D₂-s दीर्णजला; B₂.s D₁.s दीर्णजलो; D₂ द्यतजलो;
T₁ G₂.4 द्यतजलां; G₂ स्थितजलां; G₂ द्यतजलान्; M₁
द्यतजलाः. K₂ वर्षास्त्रिवर्षतजलो; G₁ वर्षास्त्रि चोद्यतजलां.
— ^d) K₁ G₂ नदी; B₁.s.6 D₂ यथा; T₁ G₂.4 नदीं
(for नदीर्). V₁ नदीर्नदपतिर्यथा; D₁ यथा नदं नदीपतिः;
G₁ नदी नदनुदीपितं; G₂.s नदीमि(G₂ रि)व नदीपतिः.

17 ^a) B₁ पालयिता (for धार). V₁ B₂.4 धार-
यिष्यत्ययं सम्यक्. — ^b) G₁.s.4 चातुर्वर्णं. K₁ नराधिपः
(for महा). — K₂ om. 17°-18°. — ^c) N₁ T₁ G₂-s
M₁ शुभाशुभवती (N₁ ती); G₁.s शुभां शुभवती (G₂ ती);
G₂ M₂ शुभां शुभवति (G₂ मति) (for शुभाशुभमिव).
Cd शुभा धराया विशेषणं । शुभं कस्याणं (surely wrong!).
K₄ D₁ स्फीताः; S (except G₁.s.6) स्फीतां. — ^d) T₁
सर्वसर्वधरां धारां; G M सर्वसस्यधरां (G₂ रा) धरां (G₁ तां).
— After 17, G₄ ins.:

195* श्रियं समुदिताः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः ।

18 K₂ om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). — ^a) D₂ यस्य
(for अस्य). G₂ अत्यंतं वशगाः; G₄ असि ते वशगाः (for
अस्याः). — ^b) K₂ सर्वभूतात्मभूतस्य; B₂ समभावस्य;
D₂ m धिभूतस्य.

19 ^a) Ś₁ भद्रं (for रुद्रं). B₁ महावीर्यं; D₁.s देव
(for देवं). — ^b) G₄ (before corr.) हरि (for हरम्).
G₂ द्वां रौतकसंहर (sic). — ^c) K₂[अ]तिबलाः; T₁ G₂.s

सर्वलोकेष्वतिबलः स्वयं द्रक्ष्यति मागधः ॥ १९
 एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तय- ।
 विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् ॥ २०
 प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंबन्धिभिर्वृतः ।
 अभिविच्य जरासंधं मगधाधिपतिस्तदा ।
 बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ ॥ २१
 अभिषिक्ते जरासंधे तदा राजा बृहद्रथः ।

पत्नीद्वयेना- गतस्तपोवनरतोऽभवत् ॥ २२
 तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत ।
 जरासंधः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोदशे ॥ २३
 अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः ।
 समार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः ॥ २४
 तस्यास्तां हंसडिभकावशस्त्रनिधनावुभौ ।
 मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धा-देशरदौ ॥ २५

C. 2. 765
B. 2. 19. 26
K. 2. 19. 26

*बलं; G1.६ 'रथः (for 'बलः). B1 सर्वलोकेप्रतिबलः.
 — ५) V1 B2-s Dn D2.६ साक्षाद् (for स्वयं). G1 M1
 यक्ष्यति (for द्रं). N1 शंकरं (for मागधः).

20 ५) K2 एव (for एव). D2 मुनिः; G2 तदा (for
 मुनिः). — ६) K1 स कार्यार्थम् (for स्व). K1 N1 G2
 अचित्तयत् (N1 'नृ' (for विचिन्तयन्). V1 B Dn D1-s
 स्वकार्यमनु (V1 B2-s Dn D2 'मिव') चित्तयन्; T1 G1.६-s M
 आह्विकार्थं महातपाः. — ७) D2 m मुनिं (for नृपं). — ८)
 B2.६ अथाहंयन्; S अनामयं (G2 अथोरिहन्) (for अथा-
 रिहन्). B1 बृहद्रथ उपाविशत्; D1.६ स नृ (D2 तु) राजा
 बृहद्रथः.

21 ५) K4 N1 V1 B2 D (except D1.६) G1-s नगरि
 (for 'इ'). B1.६.६ D (except D2) चापि (for चैव).
 — ६) K2 हताः (for वृत्तः). — ७) M2 अभ्यविच्य-
 — K2 om. 21^a-22^b. — ८) K4 B2.६ D2.६ T1 G2-s M
 'पतिं (for 'पतिस्). K1 B2 T1 G1.६.६ तथा; B2.६ नृपः;
 D1 नरः (for तदा). — ९) D1 (marg. sec. m. as in
 text) न विद्यते ततोत्पत्तिः. — १०) K4 Dn1 T1 निर्वृतिम्
 (for 'वृत्तिम्). B1 परां प्रीतिमुपाययौ.

22 K2 om. 22^{ab} (of. v.l. 21). — १) N1 ततो;
 T1 G1.६.६ M त्वथ; G2 अथ; G4 ह्यथ (for तदा).
 D2.६ महाराजो (for तदा राजा). — २) K2 V1 T1 G1.६-s
 M तपोवनगतो; B D (except D2) 'चरो (for 'रतो).
 K2 भवान् (for ऽभवत्). G2 तपोवनमुपागतः.

23 ५) K4 N1 V1 B D G2 ततो (for तपो).
 — ६) T1 भार्याभ्यां (for मातृभ्यां). S1 मातृभ्यां स
 विशां पते; K4 स मातृभ्यां विशां पते; N1 V1 B D (except
 D2) मातृभ्यां विशां पते (V1 B2-s वनस्थयोः). — ७)
 K1 च; S (except G2) तु (for स्व).

24 Before 24, V1 B (Bi marg.) D ins. 'वैशं उ'.
 — ५) B1.६ ततो (for अथ). S1 कालस्य दीर्घस्य (by
 transp.); K1 G2.६ दीर्घेण कालेन. — ६) V1 B D
 तपोवनचरो (D2 'रतो) नृपः. — ७) K1 सभायाः. S
 (except G2) पत्नीभ्यां सहितश्चापि. — ८) D1.६ तेपे;

D2 तसा (for तत्त्वा). S (except G2) दिवं ययौ
 (G1 गतः) (for बृह). — After 24, V1 B D S ins.:

196* जरासंधोऽपि नृपतिर्यथोक्तं कौशिकेन तत् ।

वरप्रदानमखिलं प्राप्य राज्यमपालयत् ।

[(L. 1) D2 [S]थ (for ऽपि). D1 जरासंधः पितृपतिर्
 (for the prior half). B1.६.६ D1.६ यदुक्तं (for यथोक्तं).

— (L. 2) S (M1 inf. lin.) अकारयत् (for अपालयत्).
 M1 (orig.) प्राप राजा बलोद्धतः.]

— V1 B D cont.: S (T1 G1-s M om. lines 1-2;
 G2 om. lines 1-3) ins. after 199*:

197* निहते वासुदेवेन तदा कंसे महीपतौ ।

जातो वै वैरनिर्बन्धः कृष्णेन सह तस्य वै ।

भ्रामयित्वा शतगुणमेकोनं येन भारत ।

गदा क्षिप्ता बलवता मागधेन गिरिव्रजात् ।

तिष्ठतो मथुरायां वै कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । [5]

एकोनयोजनशते सा पपात गदा शुभा ।

दृष्ट्वा पौरैस्तदा सम्यग्गदा चैव निवेदिता ।

[(L. 2) D1.६ जातो वैरनिर्बन्धः (for the prior half).

— (L. 3) B2 येनैकेनैव; B2 एकोनं सह; D2 एको न येन;

T1 G1-s M एकपाते (G2.६ 'दे)न (for एकोनं येन).

— (L. 4) G1 मगधानां (for मागधेन). — (L. 5) M1

तिष्ठतां (for 'तो). T1 G2.६ मम च; G1.६ (before corr.)

कृत्स्नस्य (for कृष्ण). — (L. 6) D2.६.६ एकोने योजनशते

(for the prior half). G2 तदा गदा (for गदा शुभा).

— (L. 7) S न हि (for दृष्ट्वा). M1 यौधेय (for पौरैस्).

M1 तस्य (for सम्यग्). B1 गत्वा; B2 D2 अध्वा (for गदा).

B1 निवेदितं; B2 'तः (for 'ता). S अध्वा तस्य (G1.६.६

गत्वा तस्य; M1 सम्यग्गत्वा) निवेदितः.]

— V1 B D further cont.:

198* गदावसानं तत्कथां मथुरायां समीपतः ।

25 S reads 25 after 196*. — ५) S1 हंसडिफकी;

K2.६ D2 'डिफि' (D2 m 'डिप'); N1 V1 B Dn D2.६ G1

M 'डिभ'; D2 T1 'डिभि'; G2.६.६ 'डिभ'; G4 'डिभु'; G2

'डिभि'. — ६) V1 अशक्नौ निधनं गतौ; D2 अशक्नोति

C. 2. 766
B. 2. 19. 27
K. 2. 19. 27

यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ ।

त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ २६

एवमेष तदा वीर बलिभिः कुकुरान्धकैः ।

वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ समाप्तं मन्त्रपर्व ॥

१८

वासुदेव उवाच ।

पतितौ हंसडिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ ।

जरासंधस्य निधने कालोऽयं समुपागतः ॥ १

न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः ।

प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे ॥ २

मयि नीतिर्वलं मीमे रक्षिता चावयोर्युनः ।

डभौ; Ds 'धनीडुभौ; Ds अमाल्यौ तद्धिते रतौ; Gs अशक्नीनि'. Cd implies text. — *) Ks मंत्रौ मतिमतां; Ks मंत्रमेति; Ds मंत्रमति (for मन्त्रे मति). — *) N1 V1 नीतिशास्त्रे; B1.2.8 D1.2 G1.2.8 M युद्धनीति; Bs-s Dn Ds-s नीतिशास्त्र; T1 G4.8 युद्धे त्वति; Gs युद्धे शस्त्र. — After 25, S ins.:

199* हते चैव मया कंसे सहस्रडिभके तदा ।

जरासंधस्य दुहिता रोदते पार्श्वतः पितुः ।

ततो वैरं विनिर्वहं मया तस्य च भारत ।

[(L. 1) G1 हतश्च (for हते). T1 सहस्रडिभिके; G1.8.8 तौ हंसडिभि (G1 'भि)कौ; G2.8 सहस्रडिभिके; G4 M2 'डिभिके. — (L. 3) G2 सुसंबद्धं; G4 M1 महद्बद्धं; M2 विनिर्वहं. G1 ततो वैरनिर्वहं (submetrical); Gs ततो वैरविनिर्वहं. T1 G2.4 मम (for मया).]

26 *) N1 G2 एते मया ते कथिताः; T1 G1.8-8 M मया तौ कथितौ (M2 ते कथिता) राजन्. — *) S1 महामते; N1 G2 'बलं; G4 'सुतौ (sup. lin. 'नरौ); M2 'बलाः (for 'बलौ). — *) Gs अथ (for अयम्). — *) Ks पर्यस्ता; Gs पर्युस्ता (for पर्याप्ता). S1 K1 D2 M1 हव; G2 एव (for इति). S1 शुश्रुम; K4 Ds G1.2.8 M भारत (for मे मति:).

27 *) T1 Gs M2 एवमेव (for 'व). K1-8 तदा वीरैर् (K1 वीरैर्); B1.2.8 D2 महावीर; Bs त्वया वीर; G2 महाराज (for तदा वीर). — *) B (except B2) Dn कुकुरान्धकैः. — *) S1 G2 महा (Gs 'या) राजन्; Ds 'जा. — *) B1.2.8 D1.2 जरासंध; G4 भीतिहेतोर्; Cv नीतिहेतोर् (as in text).

Colophon. — Sub-parvan: Ks B1-8.8 जरासंधवध; N1 V1 राजसूयार्चन; B4 राजसूय (followed by जरासंधोपाख्यान); T1 मंत्र. — Adhy. name: S1 K B2.8 D

जरासंधोत्पत्तिः; N1 V1 जरासंधप्रशंसा; G1 जरासंधाभिषेकः; Gs जरासंधबलकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.).2.8 17 (as in text); N1 V1 Dn1 19; Ds 18; S 20. — S'loka no.: K2.8 30; Dn 28; Ds 40; M1 36.

18

1 K1.4 G2 श्रीवासुदेवः; T1 Gs-8 श्रीभगवान् (for वासुदेवः). — *) K4 यौ तु तौ; Gs-8 M1 निहतौ; Cv पतितौ (as in text). T1 (corrupt) हरिस- (for हंस-). S1 K1 हंसडिभकौ (K1 sup. lin. sec. m. as in text); K2.8 'डिभिकौ; B Dn D1.2.4 M 'डिभिकौ; Ds 'डिभिकौ; Ds 'डिभिकौ (m 'प)कौ; G1.8 'डिभिकौ; G2 'डिभिकौ; G4 'डिभिकौ; Gs हंसडिभिकौ (sup. lin. 'वि)कौ. — *) S1 K Ds सामात्यौ (S1 स * * *; Ds अमाल्यौ) विनिपातितौ; N1 V1 B Dn D1-8 T1 Gs कं (Ds कौ)सश्च सगणो हतः (B1 हंसपुत्रौ निपातितौ); G1 कंसामात्यः; Gs M1 सुनामा कंस एव च; Gs कंसोमात्यौ निपां; M2 कंसामात्यौ महाबलौ. Text as in G2.4; see Addenda.

2 *) K1.2 Ds न हि; Ks स हि; G1.8.8 स न (by transp.). S1 शक्नो (for शक्यो). N1 V1 B (except B2.4) Dn D1-8 Gs न शक्योसौ (for न स शक्यो). — *) M2 दिव्यैरकैः सुरैरपि. — *) Ks T1 G (except G1.8) M1 बाहु (for प्राण). Cd cites text. — *) Bs इह (for इति).

3 G1.8 M om. (? hapl.) 3^{ab}. — *) S1 K1 (after corr.).2 N1 B2-8 Dn D1-8.8 Cn.v चावयोर्युनः; V1 यौ (sic) तथार्जुनः; G2 चावयोर्युनः; Gs चावयोर्युनः. See Addenda. — *) Bs Gs (before corr.).8 साधयिष्यामि. S1 K2-4 B4.8 Dn Ds-8 Gs मागधं साधयिष्यामि. — *) S1 K B4.8 D Gs इति (K1 यज्ञं) (for ययं).

साध येव्याम तं राजन्वयं त्रय इवामयः ॥ ३
 त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः ।
 न संदेहो यथा युद्धमेकेनाभ्युपयास्यति ॥ ४
 अवमानाच्च लोकस्य व्यायतत्वा धर्षितः ।
 भीमसेनेन युद्धाय ध्रुवमभ्युपयास्यति ॥ ५
 अलं तस्य महाबाहुभीमसेनो महाबलः ।
 लोकस्य सदीणस्य निधनायान्तको यथा ॥ ६
 यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि ।
 भीमसेनार्जुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।

भीमपार्थौ समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ॥ ८
 अच्युताच्युत मा मैवं व्याहरामिप्रकर्षण ।
 पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयम् ॥ ९
 यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते ।
 न हि त्वमग्रतस्तेषां येषां लक्ष्मीः पराशुखी ॥ १०
 निहतश्च जरासंधो मोक्षिताश्च महीक्षितः ।
 राजसूयश्च मे लब्धो निदेशे तव तिष्ठतः ॥ ११
 क्षिप्रकारिण्यथा त्वेतत्कार्यं समुपपद्यते ।
 मम कार्यं जगत्कार्यं तथा कुरु नरोत्तम ॥ १२
 त्रिभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 धर्मकामार्थरहितो रोगार्त इव दुर्गतः ॥ १३

C. 2. 780
B. 2. 20. 13
K. 2. 20. 13

Bs तत्र (for त्रय). — Cf. 2. 14. 9.

4 " Gs 'साधितो; G4 'साधतो; M2 'सादिते; Cv as in text. — " D4 Gs विजने (for 'ने). Gs जना' (for नरा). — " B1.2 D1.2 T1 G (except G2) M1 युद्धे (for युद्धम्). — " B1.2.6 D1.2 एक एकेन यास्य (B1 योत्स्य)ति; Bs-s Dn Ds-s एकेनाप्युप'.

5 K1 V1 om. (hapl.) 5. — " Bs.6 अप'; Gs कं'प'; Cd अव' (as in text). N1 Bs-s D (except Ds) लोभाच्च (for लोकस्य). — " Gs हर्षितः (for ध'). Ks वियतत्वा' धर्मतः; N1 B D (Ds marg. sec. m.; orig. as in text) बाहुवीर्याच्च दर्पितः; T1 Gs-s M व्यायामाच्चैव हर्षितः (Gs भारत); G1.6 माना (G1 'न्वा)च्चैव विभीषितः (sio). Cv cites व्यायामात्; Cd व्यायतत्वात् (as in text). ॥ Cd: धर्षितः अभिभूतः आहतो वा. ॥ — " S (except Gs.5) भीमेन सह (for भीमसेनेन). — " Bs वयम् (for ध्रुवम्). Bs-s Dn Ds-s अप्युप' (for अभ्युप').

6 " Ds अस्य (for तस्य). — " Dn निधाना'! Bs अंतको निधने यथा; G1 निधने चांतको यथा.

7 " B D T1 G (except G4) मे (for ते). Ks वेत्ति; Ks वेत्ति; B (except Bs) D S (except G4 M2) वेत्ति (for वेत्ति). See Addenda. — " Ks वा (for ते). G1.6 प्रणयः; Cd प्रत्ययः (as in text). S1 भवेत् (for मयि). — " B1 मद्यं (for शीघ्रं). — " S1 न्यासी'; Ds न्यस्त'; M2 न्यासभूतौ; Cv as in text.

8 G4 om. the ref. — " B1.2.3.6 D (except Ds) T1 Gs.6 भीमार्जुनौ (for भीमपार्थौ). — " D1.2 समं हृद' (for संप्रहृद'). Ks 'मुखोत्थितौ; T1 'मुखस्थितौ. V1 Bs.4 प्रहृष्टवदनौ (Bs 'सुमुखौ) स्थितौ.

9 Before 9, K1 Bs.5.6 D G1-4 ins. युधिष्ठिर उ'.

— " K1 मैवं त्वं; Ds मामेव; D4 G2 मा मैव; Ds मामेवं (for मा मैवं). Ks अच्युतानागमामेवं (sio). — " G1 व्यहर. K1 'काशिन; K2.8 G1.6 'कर्शन; K4 B (except Bs) D (except D4) T1 Gs-s M 'कर्शन (for 'कर्षण). — " B1.2 D1.2 Gs चाश्रिता; G4 चापिधा (sio); Gs चापि यद् (for चाश्रिता).

10 " K4 यद्वा; B1 यत्वं; B2 यद्यद्; B3 D1 यदा; B8 यद्वा (for यथा). — " V1 G2 तथा (for सर्वं). K4 V1 B (except B4.5) D1.2 स्वयुपपद्यते; T1 G (except G2) तदुपपत्स्यते; M1 तदुपवत्स्यते. — " Cv स्वदग्रतः. — " G2 एषां (for येषां). A few MSS. लक्ष्मी. — After 10, T1 Gs-s ins.:

200* येषामभिमुखी लक्ष्मीस्तेषां कृष्ण त्वमग्रतः ।

11 " Dn1 विहृतश्च; Dn2 निहित'. — " D1.2 मोक्षिताश्च (for मोक्षि'). S1 राजानश्च विमोक्षिताः. — " S1 'सूयो मया; Gs 'सूयं च मे (for 'सूयश्च मे). N1 प्राप्तो; D1.2 तद्यो; D4 लब्धौ (for लब्धो). — " K4 Bs Ds Gs निर्देशे; Cd as in text. S1 lacuna for तव तिष्ठतः. K1.2.4 Ds तिष्ठता; D4 'त; Gs तिष्ठितः (for तिष्ठतः).

12 " N1 V1 Bs-s D (Ds m by corr.) क्षिप्रमेव; B1 S 'कारी (for 'कारिन्). S1 क्षिप्रकारिण्यथा. G1.6 यथा तत्तत्; G2 यथायैतत् (for यथा स्वेतत्). — " G1 क्षिप्रं (for कार्यं). — " K2 न च कार्यं विनश्येत्; V1 Bs-s Dn D1.2 (m as in text). s-s अप्रमत्तो जगन्नाथ; Cd as in text. — " S1 Ds m.4 नरोत्तमः; B1.2.6 D1.2 (orig.) जनार्दन (for नरोत्तम). — After 12, V1 Bs-4 D1.2 repeat 2. 15. 2 (v.l. Bs.4 मनस्वं मे जनार्दन for मनो मन्थे etc.).

13 " K4 Ds रहितो; V1 Bs.8 Ds विहीनो; B1 वै हीनो; D1 विहितो; T1 G4.5 न विना; G2 हीनो वै; Gs ह

781
20. 14
20. 14

न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना ।
नाजेयोऽस्त्यनयोलोके कृष्णयोरिति मे मतिः ॥ १४
अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः ।
युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः ॥ १५
प्रणीता बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमः ।
अन्धं जडं बलं प्राहुः प्रणेतव्यं विचक्षणैः ॥ १६
यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम् ।
यतश्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् ॥ १७

तस्मात्पावेधानज्ञं पुरुषं लोकविश्रुतम् ।
वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यसिद्धये ॥ १८
एवं प्रज्ञानयबलं क्रियोपायसमन्वितम् ।
पुरस्कृवीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये ॥ १९
एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये ।
अर्जुनः कृष्णमन्वेतु मीमोऽन्वेतु धनंजयः ।
नयो जयो बलं चैव विक्रमे सिद्धिमेष्यति ॥ २०
एवमास्ततः सर्वे आतरो विपुलौजसः ।

विना (for हि विना). — ^b) T1 G4.5 [अ]प्यहं (for नाहं). — ^c) Ś1 K4 D6 G5 धर्मार्थकामर (Ś1 G2 'स'हितो; D1 धर्मकामार्थसंहृत्यो; D5 धर्मश्रीकीर्तिरहितो. — ^d) K1-s M1 दुर्बलः; K4 दुर्गतिः; B5 Dn Ds-s दुःखितः; D6 दुर्मतिः; Cv as in text. — After 13, Gs repeats 12^{ab}.

14 ^a) K1 B4 सौरिणा and सौरिः (for शौरिणा and शौरिः). G1 पाण्डवा (for 'वं'). — ^c) D1.2 G1.2.6 M2 तु (for [अ]स्ति). K2 [अ]यनं (for [अ]नयोर्). — ^d) Ś1 अस्ति (for इति).

15 ^a) D1 बलवतां (for च बलिनां). S मुख्यः (for श्रेष्ठः). — ^b) V1 अत्र (for अपि). — ^c) S (except G2; Gs om.) पार्थः (for धीरः). — ^d) Ś1 B5 Dn2 M2 किं न कुर्यात्; K4 किं न कुर्या; D5 किमकुर्यात्; T1 G4.5 न किं कुं. S (except G2) परंतपः (M1 'रं तव' (for महायशाः). — After 15, Ks reads 18^c-19^b.

16 ^a) T1 सुप्रणीतः. V1 बलौघेन; B1 D5 बलो (D5 'लौ) यो हि. K2 सुप्रणीतौ बलौ तौ हि; G M सुप्रणी (G1 'ण; G2 'ही)तबलो यो हि. Cv cites सुप्रणीतबलः. — ^b) D5 क्रियते (marg. sec. m. as in text). — ^c) D5 अंध- (for अन्धं). N1 बलं जलं; V1 जनं जलं; Dn (1) बलं जडं (by transp.); G2.5 M1 जलं बलं; G4 जलं धलं; Cd. v as in text. B1 अज्ञं जलं बलं प्राहुः; G1 अंधलैव जलं बालं; G6 युद्धं चैव बलं बालं. — ^d) Ś1 विचक्षणाः. S Cv प्रणीतम-विचक्षणैः (G1 'णं; G6 'ते). Cd cites प्रणेतव्यं (as in text).

17 ^a) G4 यथा (for यतो). G1 निम्ने; M2 नम्रं (for निम्नं). V1 G2 यतो निम्नं भवति वै (G2 हि). — ^b) K2 D5 M2 नयन्ति ह; N1 V1 B1.4.5 Dn D1.2-6 नयं (B2.5 'व)ति हि; B5 पततीह; G1 जनह (corrupt); G5 नयतीह; G6 न गच्छति (for नयन्तीह). T1 G1 बलं (for जलम्). — ^c) D4 तपश्छिद्रं. — ^d) K1 G1.2.6 M नयन्ति (G6 'तु) विपुलो बलं; K2 नयन्ते धीवरा बलं; K2.4 N1 B1-s Dn

Ds-s नयन्ते (Ks om. ते) धीवरा जलं (K4 बलं; B1 वणं); V1 सर्वं वै धीवरा जलं; B5 नयन्ति धीवरा व(m ज)लं; D1.2 नयन्ति विधिना बलं (D1m धीवरा जलं); T1 G2-s नयते पंडितो बलं; Cd (apparently) नयन्ति धीवरा बलं; Cn (apparently) नयन्ति धीवरा जलं. See Addenda.

18 S (except G2) transp. 18^{ab} and 18^{cd}. — ^a) B1 अस्मिन् (for तस्मान्). D5 नयं; G1 नवः; G4.5 प्रिय- (for नय-). — ^b) Ś1 बलं (for लोकं). — After 18^{ab}, Ś1 K4 read 19^{cd}, K1.2 read 19^{ab}. Ks reads 18^c-19^b after 15. — ^c) K4 एवम् (for वयम्). G2 गोविन्द. — ^d) K2 यजामः; G2 यावता; G5 वर्तामः (for यतामः).

19 For the sequence of 19, cf. v.l. 18. G1.6 M om. 19^{ab}. — ^a) Ś1 K1 यथा (for एवं). Dn1 Ds.5.6 G2 'बल- (for 'बलं). — ^b) K2 प्रियोपायः; N1 क्रिया-दानं; S (G1.6 M om.) क्रियो (G4.5 क्रीडो)पायविशारदं (G2 'दः). — ^c) Ś1 पुनः कुर्वीत; V1 पुरस्कृत्य हि; B5 पुरस्कृत्येह; D1.2 पुरस्तुवीत; D5 G1.6 पुरस्कृवीत; D6 M पुरः कुर्वीत; T1 G2-4 पुरा कुं; G5 पौराः कुं. — ^d) Ś1 कृष्णा; K2 N1 V1 B D (except D4) G1.2.5 कृष्णं; G6 कृष्णः; Cv as in text. K1 कार्याणि सिं.

20 Gs om. (hapl.) 20^{ab}. B2 repeats 19^{cd} instead of 20^{ab}. — ^a) N1 एवमाह. Ś1 K2.4 V1 Dn2 D1-4.6 G4 M2 यदुश्रेष्ठः; Dn1 'श्रेष्ठे. — ^b) Ś1 K2.5 B5 D1.2 G1.2.6 पार्थः; K4 V1 B1 Dn Ds-s यावत् (for पार्थः). — ^c) G1 ins. विजयो after अन्वेतु. — ^d) Ś1 चैवं (for चैव). — ^e) Ś1 K (except K3) B4.5 Dn1 D4 T1 G2-4 Cd विक्रमः; N1 V1 B5 Cv (1) 'माद्; D5 'मं; N1 V1 B5 T1 G2-4 M Cv वृद्धिम्; D5.4 सिद्धिम्; G1.6 सिद्धिर्; G5 वृद्धिर् (for सिद्धिम्).

21 Before 21, all MSS. except Ś1 ins. वैशं उं (or वैशं). — ^a) Ś1 K B5 Dn Ds.5 G2 उक्त्वा (sometimes written उक्ता) (for उक्ताम्). — ^b) Dn2 D4.6

बाष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं प्रति ॥ २१
वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां पारेच्छदा. ।
आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोज्ञैरभिनन्दिताः ॥ २२
अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम् ।
रविसोमाग्निवपुषां मीममासीत्तदा वपुः ॥ २३
हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा मीमपुरोगमौ ।
एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ ॥ २४

ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने ।
धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे ॥ २५
कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम् ।
रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च ॥ २६
गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च ।
एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य ब्रजन्ति ते ॥ २७
संतीर्य सरयुं रम्यां दृष्ट्वा पूर्वांश्च कोसलान् ।

C. 2. 795
B. 2. 20. 28
K. 2. 20. 28

(before corr.) T₁ G आतरो. K₁ D₁ विमलौजसः; K₂ वि. लौजसा; T₁ G₁-s. s. s. 'लौजसौ; G₄ 'लौजसं. — °) K₂. 4 बाष्णेयः. B₂. 4 पाण्डवौ चैव (for 'वेयौ च). — °) G₈ प्रतस्थौ; M₁ प्रतस्थे (inf. lin. sec. m. as in text). Ś₁ K T₁ G₄. 5 मा(Ś₁ K₁ म)गधान्; G₁ मागधः; G₂ मगधं. B (except B₂. 5) D₁. 2 G₁. 5 M पुरं (for प्रति). — Cf. 2. 19. 12.

22 °) K₁ वर्चस्विनौ; D₈ वर्चस्विनं (sio); C_v वर्षास्विनां (!). B₂ T₁ G₂. 4 स्नातकानां ब्राह्मणानां (by transp.); B₄ स्नातकानां परिगृह्य. Ś₁ T₁ G₈-s M परिच्छदैः; B₁. 5. 5 D₁-s G₁. 2 C_n (!) 'च्छदं; C_d as in text. C_v (!) वलिच्छदैरलंकारैः. — °) B₂ आश्वास्य; C_d आच्छाद्य (as in text). K₂ D₁. 2 सुहृदा; B₂. 5 'दो (for 'दां). — °) K₁ मनोत्तरभिनन्दितं. — After 22, S ins.:

201* माधवः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्वेतधारिणः ।

[G₂ M₂ 'वक्षेव (for 'वेयौ च).]

23 °) D₁. 2 आमर्षाद्. T₁ अपि तप्तानां. — °) K₁ G₂ ज्ञात्यर्थं; K₄ M₂ अत्यर्थं; D₄ C_d जाल्यर्थं; M₁ चाल्यर्थं. Ś₁ मुक्तवाससां; K₁ V₁ B D S मुख्य(D₈ 'ख)तेजसां; K₂ मुख्यवाससां; N₁ मुख्यमेधसां; C_d as in text. See Addenda. — °) K₁ रविः सोमोभिः; K₄ 'भिसदृशं; D₈ रविसोम्यभिः; G₁ 'माग्निवपुषा. — °) Ś₁ सौम्यम्; B (except B₄) D दीप्तम् (for भीमम्).

24 °) S राजा (for दृष्ट्वा). Ś₁ भीमपुरःसरौ; G₂. 5 M 'पुरोगमैः; G₄ 'पुरोगमः; C_v as in text. — °) K₁ एकवीर्यः; T₁ G₂. 4-5 M₁ एककार्यैः; G₁ एजकाये (sio). N₁ V₁ B₂. 5 D_n D₈-s 'समुद्युक्तौ. — °) K₁ महीतले (for 'अपराजितौ). T₁ G₂-s दृष्ट्वा कृष्णौ विनिर्गं(G₂ 'जि)तौ; G₁ दृष्ट्वा कृष्णावनिर्जितौ; G₂ दृष्ट्वा कृष्णधनंजयौ; G₈ M दृष्ट्वा 'ज्णावनिर्जितौ.

25 °) K₂ ईशौ इ तौ; V₁ हितौ हि तौ; B₁. 5 m इमौ हि तौ; B₂ ईशौ तौ; T₁ G₂-s अंशौ हि तौ; G₁. 5 M₂ सुशोभितौ; G₂ ईशौ भीमो; C_v as in text. C_d understands हि तौ as one word (gloss अनुकूलौ). — °)

K₂. 5 V₁ B D G₂ C_d 'प्रवर्तिनौ (D₁ 'प्रवृत्तिनौ); G₁. 5 'प्रवर्तनौ; M₂ 'प्रवर्तकौ. — °) Ś₁ धर्मार्थकामकार्याणां; K₁. 4 धर्मकामार्थः; N₁ D_n D₈-s धर्मकामार्थलोकानां; V₁ B₂. 5 D₁. 2 धर्मकामार्थमोक्षाणां; B₂. 5. 5 G₂ M₁ (inf. lin.) C_v धर्मार्थकाममोक्षाणां; T₁ G₁. 2. 4-5 M₁ 'काम(G₈ 'कार्य)-लौक्यानां; M₂ धर्मकामार्थलौक्यानां; C_v धर्माथौ काममोक्षाणां; C_d as in text (gloss: धर्मार्थकामा एव कार्याणि प्रयोजनानि येषां). — °) K₁. 2 B₁ लोकानाम्; C_d. v कार्याणाम्; (as in text). Ś₁ इति विग्रहे; K₁. 4 च विनिग्रहे; K₂ इव निग्रहः; N₁ B₂. 5 D₁. 2 इव विग्रहौ; V₁ B₂-s D_n D₈-s च प्रवर्तकौ; T₁ G अपि निर्णये (G₂ 'ग्रहे:); M₁ इव सञ्चये (inf. lin. as in text); M₂ इव संग्रहे; C_d. v as in text. See Addenda. — After 25, G₂ repeats 201*!

26 °) D₈ कुरुभिः; G₈ आरुह्य (for कुरुभ्यः). — °) K₁. 4 N₁ B₁-4. 5 'जंगलं (B₁ 'ले) (for 'जाङ्गलम्). — °) K₁ रम्यां; D₂. 4 रम्य- (for रम्यं). Ś₁ K पद्मसरो; D₈ पद्मसरो. — °) Ś₁ K (except K₂) B₂ D₂. 5 कालकूटीम्. — After 26, S reads 28°.

27 °) G₂ शोणां (for शोणं). Ś₁ K₁-s गण्डकीयं (Ś₁ गणकीयां) तथा शोणं (K₁ शोणां; K₂ श्रोणं); N₁ V₁ B₂. 5 D₁. 2 गण्डकीं च तथा शोणं; K₄ गण्डकीयांस्तथा शोणं; B₁. 4. 5 D_n D₈-s गण्डकीं च (B₁ 'कीयं) महाशोणं (D₈ 'जां); B₂ सदानीरां तथा शोणं; T₁ G₁. 5-5 M गण्ड(G₁ कंट-; G₈ कंट)कीमनुरागां च. — °) Ś₁ K सदा(K₂ 'स)नीरं; G₂ तथा नीरां. V₁ B₁. 5 D₁(sup. lin.). 5-5 शर्करावर्तमेव च; B₂. 5 D₁(orig.). 2 कर्करावर्तमेव च. C_d cites सदानीरा. — °) Ś₁ एका; G₁ एकं (for एक-). B₁ 'पर्वतको. V₁ B₂ चैव; G₄ सद्यः (for नद्यः). — °) Ś₁ G₁. 5 अद्य; K₄ अद्य; N₁ अन्ये; B₁. 2. 5 D₁. 2 G₂ अनु; T₁ M₂ अत्र; G₄. 5 M₁ अति- (for एत्य). Ś₁ G₈ ब्रजंत; N₁ V₁ B₂. 5 D_n(!) [अ]ब्रजंत (B₂ 'तु); B₂. 5 D₁. 2 ब्रजंश्च (for ब्रजन्ति). B₁ च (for ते). D₂. 5 (before corr.) ब्रजंतु मे (D₂ 'स्तु ते); G₂ M₂ [अ]ब्रजंस्तथा (M₂ 'दा) (for ब्रजन्ति ते). B₂

2. 795
2. 20. 28
2. 20. 28

अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चमप्यन्तीं नदीम् ॥ २८

उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राप्नुवन्त्यस्य ।

*रवारश्छदं जग्मुर्मगधं क्षेत्रमच्युताः ॥ २९

ते शश्वद्रोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम् ।

गोरथं गिरिमासाद्य ददृशुर्मगधं पुरम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते सभाषर्षणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

वासुदेव उवाच ।

एष पार्थ महान्स्वादुः पशुमाभित्यमम्बुमान् ।

निरामयः सुवेशाख्यो निवेशो मागधः शुभः ॥ १

वैहारो विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा ।

नदीवत्य व्रजश्च ते (sio); Gs क्रमेणातीत्य यांति ते.

28 S reads 28^{ab} after 26. — ^a) N₁ V₁ B (except B₄) D (except D₄) उत्तीर्य (for सं). D₂ D₄ शरयुः. — ^b) T₁ G₄ सतः (for इष्टा). S₁ B₄ D₂ पूर्वा च; K₂ पूर्वाश्च; K₄ संतीर्य; D₂ स(m पू)र्वाश्च; G₁ पूर्व च; M₂ पूर्वान्स- (for पूर्वाश्च). S₁ कोसलां; K B₁ 2. 2. 6 D₂ D₄ कोश(B₁ 'ष'लान् (B₂ 'लां); D₁ 2 कौशलां; G₁ कौशलं. G₂ दशाणांश्च सकौसलान्. — ^c) T₁ G₁ 2-6 M मिथिलां जग्मुः (by transp.); G₂ विपुलां जग्मुः. — ^d) B₁ 2. 6 तथा; D₁ 2. 6 तदा (for नदीम्). S पश्यन्तो विपुला (G₄ विविधा) नदीः (G₁-8 विपुलां नदीं).

29 ^a) S₁ K संतीर्य; N₁ B D अतीत्य (for उत्तीर्य). K₁-8 D₂ 4 गंगाशोणं; G₁ भंगशोणं; G₂ 5 M₂ गंगां शोणां; G₂ गंगां शोणी. — ^b) S₁ K₄ V₁ B₄-6 D₂ D₄-6 त्रयस्ते; K₂ 8 तदा ते; B₁ 2 D₂ सर्वे वै; B₂ ते तदा; B₂ m अच्युताः (for सर्वे ते). D₂ D₁ [5] वाङ्मुखात्. S₁ K₄ N₁ V₁ B₄-6 D₂ D₄-6 तदा; G₄ स्त्रियः (for त्रयः). — ^c) S₁ कुरवोरच्छदं; K N₁ V₁ B₄ 5 D₂ D₁ m कुशवीरच्छदा (K₂ 'च्छिदा'; V₁ 'हदं); B₁-8 कुश(B₁ 2 'शा'म्वोरस्थलं; D₁ 2 कुशस्थोरस्थलं; D₂-6 कुशावोपस्थलं (D₂ 'लीं) (for *कुरवोरच्छदं). S रम्यं जनपदं (G₂ 'दो; G₂ 'द' स्फीतं. See Addenda. — ^d) B₄ 6 क्षत्रम्; S जग्मुर् (for क्षेत्रम्). S₁ G₂ अच्युतः; K₁ N₁ D₄ अच्युतं; V₁ अभ्यथा; B₄ अक्षताः; B₄ 6 D₂ 5 अच्युतः; C_d अच्युताः (as in text).

30 ^a) K₁ B₁ ते सम्यग्; T₁ G₁ 2. 4-6 M देशं च (G₂ M तं) (for ते शश्वद्). K₁ योजनां (for गोधनां). — ^b) K₄ अंशुवंतं; N₁ B (except B₄ 5) D₁ 2 पशुमन्तं; S मधुमन्तं (G₂ M₂ 'ई तं) (for अम्बुमन्तं). D₂ शुभद्रुमं; D₄ शतद्रुमं; G₂ शुभं ततः. — ^c) B₄ (m as in text) 2. 5 m D₂-6 जा(B₂ गो)रथं; S गोव्रजं (G₂ 'वृकं) (for गोरथं).

S₁ K N₁ V₁ B₄ 4 आरुह्य (for आसाद्य).

Colophon. — Sub-parvan: S₁ K N₁ V₁ B₁-8. 6 D₁ 2. 4 G₂ M₂ जरासंधवध (K₁ om. वध); B₄ राजसूय and जरासंधवध. — Adhy. name: N₁ V₁ कृष्णपांडव-मागधयात्रा; G₁ जरासंधो मागधपुरदर्शनं; G₂ गिरिव्रजप्रवेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.) 2. 2 18 (as in text); N₁ V₁ D₂ 20; D₂ 19; S 21. — S'loka no.: K₂ 2 D₂ 30; D₁ 32; M₁ 39.

19

1 S₁ K₄ श्रीवासुदेवः; K₁ G₄ श्रीकृष्ण उ'; T₁ G₂ श्रीभगवान्; G₂ भगवान् (for वासुदेव उ'). — ^a) K महाबाहो; N₁ V₁ B D महान्भाति; G₁ 6 M महास्वादुः. — ^b) K₂ इत्यमंशुमान् (sio); K₄ इति बंधुमान्; B₁ निस्-मंशुमान्; D₂ 'मंशुवान्. — ^c) D₁ 2 निरामयः; S अनामयः. V₁ प्रवेशमाख्यो; B₂ सुवेशाख्यो; D₂ 1 D₂ 5. 6 सुवेशमाख्यो; G₁ 2. 6 M₁ 'घैर्; G₄ सुवेशाख्यो. — ^d) D₁ 2 मागधे. — After 1, N₁ ins.:

202* पुष्पौषधिफलोपेतो धनधान्यसमृद्धिमान् ।

2 ^a) S₁ विहारैर्विमलैः; K₁ B₁ विहारो विपुलः; D₂ 2 चहारविपुलः; D₂ स वै सो विपुलः; G₂ वैराहो वि'. — ^b) S₁ K₁-8 वरोयं; K₄ N₁ V₁ वराहः; D₁ 2 वेगहा; G₁-8 वाराहो; G₂ वराहो (for वराहो). S₁ K N₁ V₁ वृषभस्तथा. — ^c) S₁ तथैवर्षगिरिस्तातः; N₁ तथैवर्षगिरिः; B₁ 2. 5. 6 m D₂ D₄-6 तथा ऋषिगिरिः; B₂ 2. 6 तथैव गिरयः; D₁ 2 तथैव गिरयः; T₁ G₂-8 तथा वर्षगिरिः (G₂ 'गिर'); G₁ 6 M तथैवर्ष- (G₂ 'क'; M₁ 'क्ष')गिरिः. — ^d) S₁ G₂ 'पंचकाः (for 'पञ्चमाः).

ते शब्दोपनाक्षीर्णमनुमते ह्यनुमत् ।
गोत्रं विरिमाद्या ददुर्मागं पुरम् ॥ २. १८. ३०

तथैवर्षिगिरिस्तात शुभाथैत्यकपञ्चमाः ॥ २
एते पञ्च महाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः ।
रक्षन्तीवामिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ॥ ३
पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः ।
निगूढा इव लोध्राणां वनैः कामिजनप्रियैः ॥ ४
शृङ्गायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः ।
औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादान्सुता- पिः ॥ ५

गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेष्टमनि ।
भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ॥ ६
अङ्गवङ्गादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः ।
गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ॥ ७
वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानं मनोरमाः ।
लोध्राणां च शुभाः पार्थ शौचैः समीपजाः ॥ ८
अर्बुदः शक्रवापी च पद्मगौ शत्रुतापनौ ।

C. 2. 806
B. 2. 21. 9
K. 2. 21. 9

3 *) Ś1 शती- (for महा-). — *) G2 शीतमास्तः
(for शीतलद्रुमाः). — *) B2 D2 क्षरन्ति (for रक्षन्ति).
K2.2 D1 T1 G2.4 M1 रक्षन्ति वामि (K2 'पि')संह (K2 'ह';
M1 'ग')स्य; Dn1 रक्षन्तो वामिसं; D2 रक्षन्ति वामिः सं; D4
रक्षन्ति वामि (om. संहत्य); G1.6 रक्षन्ति तात संभृ (G2
'वृ')स्य; M2 रक्षन्ति च आहस्य (submetrical). — *) K2
संहताङ्गो; K4 संहिताङ्गा; B2 संहताश्च; B2 D2 संहतास्ते;
G1.2.2.2 M स (G2.2 सं)हिता वै; G2 संगताश्च (for
संहताङ्गा). Ś1 संहता गिरिषु व्रजं.

4 *) D2 'शाखाघैर'. — *) K1 B (except B2) D
'हृदैः (for 'रमैः). — *) B2 D1.2 निगूढम्; G1 निगूढाव;
M2 निगूढम्. K4 रोध्राणां. — *) Dn1 बलैः (m as in
text); D1.2 वनं (for वनैः). — After 4, S ins.:

203* यत्र दीर्घतमा नाम ऋषिः परमयज्ञितः ।

[G2 तत्र (for यत्र). G4 ऋषिः (for ऋषिः).]

5 *) K2 शृङ्गाणां; B1 शृङ्गां तु. T1 G2-2 M ससु (G2
तस्यो)त्पञ्चस्तु (T1 'स') श्रु (M1 म)द्रायां; G1.6 समुत्पाद्य
स्वमा (G2 'जा')यायां. — *) T1 G2-2 M1 गौतमः; G2 M2
गौतमान् (for महात्मा). K2.4 D4.2 संशित (K2 'ते')व्रतः;
Dn1 संशितः; G2 सुशुभः. G1 गौतमाद्यान्सुभावृताः. — *)
K1 D2 T1 G2-2 M उशी (for औशी). G1.6 उशीर्यो-
अनयामास. — *) K2 काक्षिवादीन्; K4 काषीवादीन्; B D
का (D2.2 क)क्षीवाद्यान्. B (except B2.4) D मुनिः (D4
प्रतिः) (for ऋषिः). S पुत्रान्क (G2.2 'न्का')क्षीवदा (G1.2.2
'ता')दिकान्.

6 See 1. 98. 27 ff. for the story referred to here.
— G1.6 M om. 6. — *) Ś1 गौतमो क्षयणाद्; K1 N1
D1.2 'मक्षयणाद्; K2.4 'मः कारणाद्; K2 'मः कृपणाद्; V1
B Dn D2-2 'मस्य क्षयाद्; T1 G2.4.2 'मः (G4 'म-)
प्रणयाद्; G2 'मस्याङ्गाया (for गौतमः क्षयणाद्). N
(except Ś1) G2 तस्माद् (B2 तस्या) (for अस्माद्). — *)
K4 यथावत्; B D (except D2) यथासौ; G2 अयासीद्;
G2.2 अयासीद् (for अयासौ). D2.2 भद्रः; G2.4.2 अत्र

(for तत्र). N1 V1 B1-2.2 m D G2 सद्यनि; B2 स मुनिः
(for वेष्टमनि). — *) B2.2 (m as in text) D1-2 Cn
मानवं; T1 माधवं (for मागधं). K2 वंशे. G2 वर्धते
मागधो वसः. — *) N (except Ś1 K2) अनुग्रहः; G2 'हाः
(for 'ग्रहात्).

7 N1 om. 7-8. — *) K2 B2 D2 अङ्गा (for अङ्ग-).
S (except G2) 'वङ्ग (G2.2 'वङ्क')मुखा (for 'वङ्गादय').
— *) S (except G2) भूमिपाः (for राजानः). Ś1
सुहाकास्तथा; B2 सुमहाबलाः; G2 च महाबलाः. — *) V1
B2.2 T1 G1.2-2 M आसाद्य (for अभ्येत्य). G2 गौतम-
क्षययत्नः. Cd. n explain क्षयं by गृहं. — *) V1 रमन्ते
हि; B1 रमन्ति स्म; G2 रमन्तेत्र; G2 रमन्तोद्य. Ś1 S सहा (G2
ततोः); M2 सदा)र्जुनः; V1 मुदार्जुनः.

8 N1 om. 8 (cf. v.l. 7). — *) K2 G2.2.2 M1
वनराजिः. Ś1 K4 तु पश्यामः; K1-2 च पश्येमाः; S प्रियाला-
(or 'ला)नां (G2 च पश्याम). — *) V1 B D पिप्पलानां;
S (except G2) सालानां च (for प्रियालानां). G2 M2
'रमा (for 'रमाः). — *) D1.2 लोध्राणि. D2 शुभाः; D4
शुभाः; G2-2 शुभा (for शुभाः). G1.6 महापाकं (G2 'थै').
— After 8*, T1 G2-2 ins.:

204* राजप्राजीवलोकन ।

पुनागानां नगानां च.

— *) Ś1 D2.2 G1.6 गौतमोक्तः; K2.4 G2 'मौक्तः. K1
V1 समीपगाः; S (except G2) समीपतः.

9 *) Ś1 मर्बुदः; G1.2 अर्बुदः (G2 'दाः) (for अर्बुदः).
Ś1 शत्रुवापी; K2 D2 शत्रुतापी (K2 'पि'); K2 Dn1m D2
शक्रतापी; K4 शत्रुताही; D1 शक्रवापि; T1 शक्रवापी; G1
शक्रवासी; G2 चक्रवापी; G2 चक्षवापी (for शक्रवापी).
— *) K1 N1 G2 शक्रवाहनौ; K4 शत्रुतापिनौ. — *) D1
स्वस्तिकः इयालयश्च; G1 'कार्यलयश्च; G2 'कस्तवकश्च; G2.4
M1 (inf. lin. as in text) 'कश्चालयश्च. Ś1 तत्र; B2 चाथ;
G1.6 चाथं (for चात्र). — K1 om. 9^d-10^e. — *) D1
माणिनागस्य; D2 मणिनामस्य (m 'नागस्य as in text). D2

806
21. 9
21. 9

स्वस्तिकस्थालयश्चात्र मणिनागस्य चोत्तमः ॥ ९
अपरिहार्या मेघानां मागधेयं मणेः कृते ।
कौशिको मणिमांश्चैव ववृधाते ह्यनुग्रहम् ॥ १०
अर्थसिद्धिं त्वनपगां जरासंधोऽभिमन्यते ।
वयमासादने तस्य दर्पमद्य निहन्म हि ॥ ११

मनागस्त्वस्य चोत्तमः.

10 K1 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9). — ^a) Ś1 परिहाय न; K2 V1 B2 D1.2 M2 अपरि (D2 'री')हार्यो; K3 अपरिहार्य; B1.2.4-6 अपरि (B2 'री')हार्य; D2 अपरिहार्याश्च (hypermetrio); T1 G1.8-6 M1 अवा (G1 M1 'पा')रिहार्यो; G2 अपरिहार्यो च (hypermetrio); M1 (inf. lin.) सपरिहार्यो; Cv स परिहार्यो (for अपरिहार्यो). G2 ननु गां; M1 (inf. lin.) Cv मेघानां (for मेघानां). — ^b) K2 मागधेय; V1 B2.2.6 D1.2 G1.8-6 M मा (V1 म)गधेय. Cv cites मागधो [देशः]. Ś1 मनः कृते; K2 G2 मणे कृते (G2 'ते'); K4 मणिकृते; V1 B2 महीपते; (B2 'ते'); B2.6 D1.2 महीपतिः (for मणेः कृते). Cv cites मणेः (as in text). N1 B1.4.8m Dn (Dn1 orig.) D2.6 मा (D2.6 म)गधा मनुना (Dn1 after corr. मुनिना) कृताः; B2 D2 मा (D2 म)गधो मनुना कृतः (D2 'ता'); D4 मनुना मागधाः कृताः; T1 माधवो धर्मणेः कृते; G2 मागधौ यमलौ कृते. — ^c) B1.3.4 कौशिको हि मणि (B2 मुनि)श्चैव; B6 'को मणिमांश्चापि; S शेषज (G2 'ज')श्च मणिश्चैव. — ^d) N1 V1 B1.8-6 D2-6 चक्राते चाप्यनुग्रहं; B2.6 D1.2 विवृधाते (D2 'तो') अनु; S कृतवन्ताव (G1 'म')नु. — After 10, V1 B D ins.:

205* एवं प्राप्य पुरं रम्यं दुराधर्षं समन्ततः ।
while S (G2 om. line 1) ins.:

206* पाण्डुरे विपुले चैव तथा वाराहकेऽपि च ।
चैत्यके च गिरिश्रेष्ठे मातङ्गे च शिलोद्धये ।
एतेषु पर्वतेभ्यो सर्वसिद्धिसमालयाः ।
यतीनामाश्रमाश्चैव मुनीनां च महात्मनाम् ।
बृषभस्य तमालस्य महावीर्यस्य वै तथा । [5]
गन्धर्वरक्षसां चैव नागानां च तथा लयाः ।
कक्षीवतस्सपोषीयात्तपोदा इति विश्रुताः ।
पुण्यतीर्थाश्च ते सर्वे सिद्धानां चैव कीर्तिताः ।
मणेश्च दर्शनादेव भद्रं हि शेषमामुखा ।

[(L. 3) G2 सर्वे (for सर्व-). G1 'महा' (for 'समा').
— (L. 4) G2 M2 'माणां च; M1 'मास्तत्र (for 'माश्चैव').
— (L. 6) G4 'वाप्सरसां (for 'वरक्षसां). M1 पद्मगानां (for नागानां च). G2 गन्धर्वरक्षसानां च सिद्धानां च महालयः. — (L. 8)

चोत्तमः पायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततः सर्वे आतरो विपुलौजसः ।
वार्ष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं पुरम् ॥ १२
तुष्टपुष्टजनोपेतं चातुर्वर्ण्यजनाकुलम् ।
स्फीतोत्सवमनाधृष्टश्च गिरिव्रजम् ॥ १३

G2 M2 प्रसिद्धाश्चैव (for सिद्धानां चैव). — (L. 9) G1.2.6 M1 शिवमवा* (for हि शिवमा*.)]

11 ^a) S दैव* (G1 इष्ट*; G2 देव*) (for अर्थ*). Ś1 K4 च परमां; K1 त्वनमां (sic); K2 धनवरं; K3 तनुवरं; N1 V1 B D त्वनुपमां (for त्वनपगां). [Ś1 K do not support Vulgate; S reading more recherché, less like lect. fac.] — ^b) V1 [S]त्र मन्यते; B1.2.6 [S]नुमं; B2.4 हि मं; D1 न मं; D2 न्वमं; T1 विपद्यते; G1.4-6 [S]मिपद्यते; G2 M2 [S]पि मं; M1 [S]मि- (corr. pr. m. from पि)पत्यते (for ऽभिमन्यते). — ^c) Ś1 'साधने (for 'सादने). V1 B2.4 वयमासादयिष्यामो; D2 G2 'मासाद्य चैतस्य; G1.8 'मासाद्य वै तस्य; G2 'मन्यासने तस्य; M1 'मासाद्य ते सर्वे. — ^d) G4 पदम् (for दर्पम्). K1.4 T1 G (except G1.8) M2 अस्य; M1 तस्य (for अद्य). Ś1 [अ]पहर्महि; K [अ]पहन्महि (K4 'हे'); B2.4 M1 निहन्महे; B2 D हरेम हि; G2 निहन्मह्यहं; G3 निहन्मि हि (for निहन्म हि). V1 दर्पाज्जिर्मध्य वै त्विह.

12 K4 G2 M2 om. the ref. — ^a) G1.6 'मुक्तौ; G2 'मुक्तास् (for 'मुक्त्वा). D2 नताः; G2 M1 तु ते (for ततः). G1.6 सद्यो (for सर्वे). — ^b) D2 D4 T1 G आतरो. T1 G विपुलौजसौ. — ^c) K4 D1 वार्ष्णेय; T1 G1-4 M कृष्णश्च. B1.8 Dn D2-8.6 (before corr.) G1.6 पाण्डवौ (G2 'वायु' चैव. — ^d) B2 प्रस्थितौ; B4 प्रस्थिता (for प्रतस्थुर). K4 वरं (for पुरम्). — Cf. 2. 18. 21.

13 ^a) Ś1 तुष्टपुष्ट; K2.8 B2.8 D (except D1.8) G2.8 इष्टपुष्ट; K4 इष्टपुष्ट (for तुष्टपुष्ट). G2.4 जनाकीर्ण (for 'जनोपेत'). — ^b) Ś1 K 'जनाहृतं; V1 B4 'विभूषितं; B1-2.8.6 D S (except G2 M1) 'समाकुलं. — ^c) G2 स्थिरो; G4 स्थितो (for स्फीतो). — ^d) S 'स्ते (for 'अ'). D1 'दुःखरितव्रजं. — After 13, G2 ins.:

207* पुरद्वारमपास्य स्वमद्वारेण प्रविश्य ते ।

14 ^a) N1 V1 B D ततो (D2 sup. lin. ते त[द्]; T1 ते तं; G2-8 M2 ते च; M1 ते वै (for तेऽय). K2-4 B2 समा* (for अना*). G1.8 ते तदा द्वारमासाद्य; G2 पुरमध्यं समासाद्य. — ^b) K4 'मुह्यितं; D1 'पूजितं (for 'मुह्यितम्). — ^c) K2 बार्हव्यं; T1 'व्रथे; G1.8 बृहव्रथैः (for बार्हव्यैः).

तेऽथ द्वारमनासाः पुरस्य गिरिसुच्छितम् ।
 बार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवासिभिः ॥ १४
 यत्र माषादमृषभमाससाद बृहद्रथः ।
 तं हत्वा माषनालाश्च तिस्रो भेरीरकारयत् ॥ १५
 आनह्य चर्मणा तेन स्थापयामास स्वे पुरे ।
 यत्र ताः प्राणदन्मेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः ॥ १६

मागधानां सुरुचिरं चैत्यकान्तं समाद्रवन् ।
 शिरसीव जिघांसन्तो जरासंधजिघांसवः ॥ १७
 स्थिरं सुविपुलं शृङ्गं सुमहान्तं पुरातनम् ।
 अर्चितं माल्यदामैश्च सततं सुप्रतिष्ठितम् ॥ १८
 विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभिहत्याभ्यपातयन् ।
 ततस्ते मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविविधुस्तदा ॥ १९

C. 2. 817
 B. 2. 21. 21
 K. 2. 21 25

G₄ पूज्यमाना. — ^a) S (except G_{5.6}) नरैर् (for तथा).
 — After 14, Dn reads 17^{ab} (with v. l.), repeating
 it in its proper place (Cn also; see on 17^b)!

15 ^a) K₈ मच्छादम्; K₄ मासादम्; N₁ V₁ B D
 मासादम् (for माषादम्). K₂ G_{1.2} M₁ (before corr.)
 C_v माषा (G₁ 'सा')दमृषभम्; D₆ (marg. sec. m.)
 मासादमसुरम्. — ^b) K₁ माषनाभौश्च (sic); K₂₋₄ माष-
 (K₈ मांस)तालाश्च; N₁ V₁ D₁ मां (N₁ मा)सनालाभिस्
 (called गौडपाठ by Cn); B D_{3.4.6} मांसताला (B_{2.8}
 'नाना'; D₄ 'लाला')भिस्; Dn (!) D_{2.5} मासतालाभिस्; T₁
 मांषनाशश्च; G₁ माषनालेभ्यस्; G₂ माषनामानं; G₃ मांस-
 नालीभिस्; G₄ M माषनाला (G₄ 'शा'; M₂ 'ला')श्च; G_{5.6}
 मांसनाले (G₅ 'ले')भ्यस् (for माषनालाश्च as in S₁). Cd
 explains मास- and तालः (cf. Dn D_{2.5} above). For
 C_v and general discussion see Addenda. — ^c) G₁
 त्रयो भेर्यश्; G₈ (and C_v!) त्रिन्नो भेर्यश् (for तिस्रो
 भेरीर्). S (except G₈) चकार ह (G_{1.2} सः). C_v
 cites चकार.

16 G₈ om. 16-18. — ^{ab}) S₁ K₈ G₁ आनाह्य; K₁
 विनह्य; T₁ अ(ड)वनह्य (sic); G_{4.5} अनहुच्; G₆ आनह्य;
 M₂ अवनह्य; Cd. v as in text. G₁ कर्मणा; C_v as in
 text? G₂ अवनह्य च नादेन (for ^a). B_{2.4} G_{2.5} वै (for
 स्वे). T₁ G₄ वै पुरा; G_{1.6} चैत्यके (for स्वे पुरे). N₁ V₁
 B_{1.2.5.6} D स्वपुरे (D_{1.2} स पुरा) स्थापयामास तेन चानह्य
 (Dn₁ चानह्य; D_{1.2} संनह्य) चर्मणा. — ^c) K₈ यतताः;
 G_{1.4} यत्र तान् (G₄ तां). K₈ G_{2.5} M₂ प्रणदन्; K₄
 प्रणुदन्; D₆ प्राणदं; C_v as in text. — ^d) V₁ B_{2.4} 'पुष्प-
 विभूषिताः; B₁ 'पुष्पावचूर्णिताः; B_{2.6} D_{1.2} 'पुष्पावगुण्डिताः;
 D₄ 'पुष्पैश्च चूर्णिताः; T₁ G_{2.4.5} M 'पुष्पाभि (M₁ 'व')पूजिताः;
 G_{1.6} 'पुष्पावभूषिताः. Cd cites अवचूर्णिताः (as in text).
 — After 16, Dn (!) D₈₋₆ T₁ (D_{8.6} om. line 1) ins.:

208* भङ्क्त्वा भेरीत्रयं तेऽपि चैत्यप्राकारमाद्रवन् ।

द्वारतोऽभिमुखाः सर्वे ययुर्नानायुधास्तदा ।

[(L. 1) For line 1, T₁ subst.:

209* धोरनादं नदन्त्येते परचक्रागमे सदा ।

श्रुत्वा नादं महाधोरं गिरिव्रजनिवासिनः ।

— (L. 2) D_{8.4} नानाविधाश्; T₁ आत्तायुधौ (for
 नानायुधाश्).]

17 G₈ om. 17 (cf. v.l. 16). Dn Cn read 17^{ab}
 (for the first time) after 14, repeating it here.
 — ^a) B₁ च सुरुचिरं; Dn (first time) तु (for सु-).
 — ^b) K₈ N₁ V₁ B_{2.8.5} D₈₋₆ चैत्यकं तं (K₈ च); B₁
 चैत्रकांतं; B₆ D₂ G_{1.4-6} M चैत्यं कांतं; Dn (second
 time) चैत्यकं ते; D₁ चैत्यं केतुं; G₂ चैत्यकात्रं (for चैत्यकान्तं).
 Cn cites चैत्यकं both times; Cd cites चैत्यं; C_v perhaps
 चैत्यकं ते. See Addenda. S₁ अपाद्रवन्; S (G₈ om.)
 महाद्रुमं (for समाद्रवन्). K₂ चैत्यैश्च समाद्रवन् (sic); B₄
 चैत्रकं समुपाद्रवन्; Dn (first time) चैत्यकांतरमाद्रवन्.
 — ^c) S₁ K₄ शिरांसीव; D_{1.2} शरसीव; G₆ जरसीव; C_v as
 in text. S₁ K B_{1.4.5} D (except D_{1.2}) समाग्रतो; G₂
 तदा जघ्नुर्; C_v as in text. — ^d) B D (except D₄)
 G_{1.2} M जरासंधं जि; C_v as in text.

18 G₈ om. 18 (cf. v.l. 16). — ^a) G₂ स्थितं (for
 स्थिरं). G₂ लिंगं (for शृङ्गं). G_{1.6} सुस्थिरं विपुलं शृङ्गं.
 — ^b) S₁ N₁ V₁ B D G₂ सुमहान्तपुरा. — ^c) B_{2.8}
 अर्चितं (for अर्चितं). S₁ K₄ माल्यगंधैश्च; B₂₋₅ Dn D₈₋₆
 गंधमाल्यैश्च; G₂ गंधपुष्पाद्यैः; C_v as in text. — ^d) V₁
 सुकृतं (for सततं).

19 ^a) D_{1.2} बहुभिर्. D₄ वाराश्; D₆ चाराश् (for
 वीराश्). — ^b) V₁ B_{2.8.6} D₂ T₁ G₄ निहत्य; C_v as in
 text. S₁ K₄ न्यपातयन्; V₁ B₂ [अ]भिदार; B₂ D_{1.2}
 [अ]भिपात; M₂ [अ]भ्यपालयन्; C_v as in text. G₂ ते
 बलादभ्यताडयन्. — ^c) B_{2.4} विविधुर्; G₁ मागधान् (for
 मागधं). N₁ वीराः; V₁ B Dn₂ D₂₋₆ हृष्टाः; S (except
 G_{1.2} M₂) द्रष्टुं (for दृष्ट्वा). — ^d) T₁ G₈₋₆ M हृष्टाः; G₁
 हृष्टा (for पुरं). K B₆ D_{1.2} तद्विविधुस्; V₁ B_{2.4}
 दैववशात् (for प्रविविधुस्). B₂ च ह (for तदा). G₂
 प्रहृष्टा राजमार्गतः. — S ins. (C_v glosses) after 19:
 Dn (!) D₄ (transposing the pādas!) ins. after 20^a
 (see variants below):

C. 2. 619
D. 2. 21. 22
K. 2. 21. 26

तास्मिन्नेव काले तु जरासंधं समर्चयन् ।
पर्यभि कुर्वन् नृपं द्विरदस्थं पुरोहिताः ॥ २०
नातकव्रतानस्ते तु बाह्विः निरायुधाः ।
युयुत्सवः प्रविविशुर्जरासंधेन भारत ॥ २१
भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम् ।
स्त्रीतां सर्वगुणोपेतां सर्वकामसमृद्धिनीम् ॥ २२
तां तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वीथ्यां तस्यां नरोत्तमाः ।

210* दृष्ट्वा तु दुर्निमित्तं तद्वाङ्मना वेदपारगाः ।
[G₂ [अ]थ (for तु). Dn D₄ G₂.s दुर्निमित्तानि; C_v
‘त्तं तं (for ‘त्तं तद्).]

— G₂ cont.:

211* शान्तिदानजपैर्होमैर्देवानप्रीणयंस्तदा ।

20 ^b) Ś₁ K₁-s Cd समर्थयन् (Cd gloss: समर्थं कुर्वन्
मंत्रक्रियासामर्थ्यात्); N₁ G₆ ‘पयन्; B₁.s.5 Dn D₈-s
अदर्शयन् (for समर्थयन्). V₁ B₈.4.6 D₁.s जरासंधः
प्रतापवान् (D₂ marg. sec. m. जरासंधं समर्थयन्); G₂
जरासंधपुरोहिताः. — V₁ B₈.s.6 D₁ om. 20^{ad}; B₄ reads
it after 213*; D₈ reads it in marg. sec. m. — ^c)
Ś₁ damaged. N₁ B₄ Dn D₄-s M पर्यय्यकुर्वन्; Cd. v
as in text. K₁ स नृपः; B₄ च तदा; T₁ G₁.s.4.6 M
नृपति (for च नृप). B₁ पर्यकर्षत नृपते; G₂ आरोप्य
द्विरदश्रेष्ठ. — ^d) K₁ D₂ समंश्री सपुरोहितः; K₂.4 द्विरद (K₂
‘दे)स्थं पुरोहितः; K₈ समंश्रीसपुरोहितः; D₈ द्विरस्थं ते पुरो;
T₁ द्विरस्थं पुरो; G₂ गंधमाल्यैरलंकृतं. — After 20,
Dn (!) D₄ ins.:

212* ततस्तच्छान्तये राजा जरासंधः प्रतापवान् ।
— Dn D₄ cont.: V₁ B₂-4.6 D₁ ins. after 20^{ad}; D₂,
after 20^{ad}:

213* दीक्षितो नियमस्थोऽसावुपवासपरोऽभवत् ।
[B₂.s.6 D₁.s ‘स्थश्च (for ‘स्थोऽसौ).]

On the other hand, G₂ ins. after 20:

214* मीराजयन्ति दीपैस्तं कालमृत्युरैर्जपैः ।

एतस्मिन्नेव काले तु कृष्णभीमधनंजयाः ।

21 ^a) G₁ ज्ञातका (for ‘क). G₂ ज्ञातकप्रतिनिगास्ते.
Cd cites text. — ^b) K₂ M₂ बहु; G₁ बाहुशालं. — G₂
ins. after 21^{ad}:

215* पश्यन्तः पुरतौभाग्यमूर्जितां च पुरश्चियम् ।
— G₂ om. 21^{ad}. — ^c) B₁.s.6 D₁.s महासत्त्वा; B₈
महाराज (for प्रविविशुर्). — ^d) G₁.s.6 पालिताः (for
भारत).

22 ^a) K₂ Dn₁ D₂ भक्ष्यमाल्या; B₁.s.6 भक्ष्यमाल्य-

राजमार्गेण गच्छन्तः ॥ २३
बलाद्गृहीत्वा माल्यानि मालाकारान्महाबलाः ।
विरागवसनाः सर्वे रग्विणां मृष्टकुण्डलाः ॥ २४
निवेशनमथाजगुर्जरासंधस्य धीमतः ।
गोलादिव वीक्षन्तः सिंहा हैमवता यथा ॥ २५
शैलस्तम्भनिभास्तेषां चन्दनागुरुभूषिताः ।
अशोभन्त महाराज बाहवो बाहुशालिनाम् ॥ २६

(B₁ ‘ह्या)फलानां; D₈ ‘माल्यापणानां; T₁ भक्ष्या माल्या;
G₂ भक्ष्यभोज्या; Cd as in text. V₁ B₁-s.6 D₁.s तु
(for च). — After 22^{ad}, G₂ ins.:

216* विपणिं रत्नवाससाम् ।

विषयनानापणानां च.

— ^b) G₁.s रत्नानां (for ददृशुः). K₂.4 D₈ M₁ श्रि (K₂
प्रि)यमुत्तमं. — ^c) G₂ पुरी; M₂ स्थिता (for स्त्रीतां). Ś₁
K N₁ ‘गुणैर्युक्ता; Dn₁ ‘गणो (for ‘गुणो). — ^d) K₄
‘समृद्धिभिः; D₁ ‘विवर्धिता; D₂ ‘विवर्धिनी.

23 ^a) K₈ ततो दृष्ट्वा; V₁ तां च दृष्ट्वा; D₁.s.5 तं (D₈
तां) तु दृष्ट्वा; D₈ G₁.s तां दृष्ट्वा सु- (G₆ स-); G₂ दृष्ट्वा पुर-
D₁.s समृध्यंते. — ^b) T₁ वीर्या (for वीथ्यां). K₈ तस्य;
D₄ G₁ तस्या (for तस्यां). G₂ मेनिरे बलभित्पुरी. — ^c)
K₄ गच्छेत; D₁ गच्छंत. — ^d) G₂ पश्यंतः परितः पुरी.

24 ^a) B₁.s.6 D₁.s संगृह्य (for गृहीत्वा). T₁ G₂-s
M गृह्य माल्यापणान्मा (G₂ ‘णा मा)ह्यं; G₁.s संगृह्य त्वापणा
(G₆ ‘णं) माल्यं. — ^b) K₁-s D₈ माल्या (K₈ D₈ ‘ला)-
गारान् (for मालाकारान्). Ś₁ च सर्वेशः (for महाबलाः).
S बलाद्वलवतां वराः. — After 24^{ad}, S ins.:

217* कर्पूरशृङ्गं कोष्ठं च सफलं चान्तरापणे ।

वैश्याद्वलाद्गृहीत्वा ते विदुष्य च महारथाः ।

[C_v cites from line 1. — (L. 1) G₂ ‘शृंगं (for
‘शृङ्गं). G₂ M₂ कुष्ठं (for कोष्ठं). G₆ M₁ ‘पणात् (for ‘पणे).
G₂ कस्तूरी कुकुमं तथा (for the post. half). — (L. 2)
G₄ तु (for ते). G₁ महापला; G₂ M₂ ‘बलाः; G₈ M₁ ‘पथात्
(for ‘रथाः).]

— ^d) T₁ G₂.s मणि (for मृष्ट).

25 ^a) G₂ ‘मयो जगुर्. — ^b) G₂ पार्थिव (for
धीमतः). — ^c) K₂ T₁ G₂-s गो (K₂ गौ)वाटमिव; G₆
गोवाससह; M₂ गोलाटमिव. Cd cites गोवासं (as in
text). Ś₁ K V₁ B₈.4 D₈ पश्यंतः. — ^d) K₁ हैमवत-
स्तथा; K₂ G₂ ‘वता तथा; B₁.s ‘वतास्तथा; G₆ ‘वतं यथा.
Cd implies text.

26 ^a) K₁ शिल; N₁ V₁ B₈-s Dn D₈-s शा (B₈

तान्दृष्ट्वा द्विरदप्रख्याञ्जालस्कन्धानिवोद्गतान् ।
 ऋदोरस्कान्मागधानां विस्मयः सः ॥ २७
 ते त्वतीत्य जनाकीर्णास्तिस्रः कक्ष्या नरर्षभाः ।
 अहंकारेण राजानमुपतस्थुर्महाबलाः ॥ २८
 तान्पाद्यमधुपर्काह्निमानाह्निस्तर्जतिं गतान् ।
 प्रत्युत्थाय जरासंध उपतस्थे यथाविधि ॥ २९

उवाच चैताम्राजासौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः ।
 तस्य ह्येतद्व्रतं राजन्वभूव भुवि विश्रुतम् ॥ ३०
 स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्ताञ्श्रुत्वा स समितिंजयः ।
 अप्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत ॥ ३१
 तांस्त्वपूर्वेण वेपेण दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः ।
 उपतस्थे जरासंधो विस्मितश्चाभवत्तदा ॥ ३२

C. 2. 635
 B. 2. 21. 37
 K. 2. 21. 43

सा)ल- (for शैल-). Ś1 सकाशास्ते; G2-निमैलेषां. — १) K2 Dn1 Ds. 2. 6 T1 G4-8 चंदनागर- K4 B8-8 Dn Ds. 4. 6 (before corr.) T1 G -रुषिताः. — २) G2 अशोभंताङ्गताकारा. — ३) N1 B4-8 D (except D1. 2) युद्धशालिनां; S परिघोपमाः (for बाहुं).

27 १) Ś1 विप्रप्रतिमान् (for द्विरद-). — २) Ś1 B2. 8 S (except G2) साल-; Cd as in text. K1 'द्रमान् (for 'द्रतान्). — ३) K4 N1 B1. 2. 6 D (except D6) T1 Gs. 4 M 'पद्यत (for 'जायत). — After 27, S ins.:

218* अद्वारेणाभ्यवस्कन्ध विविशुर्मागधालयम् ।
 [G4 'ण ह्यव' (for 'णाम्यव-). G1 'वाश्रयं (for 'धालयम्).]

28 १) K2 न्वतीत्य; D1 स्वमात्य-; D6 G4 ह्यतीत्य. — २) K1. 2 D6 तिस्रः कक्ष्या; N1 V1 B Dn D1-8 Gs कक्ष्या(D8 'क्ष्या; D6 'क्ष्य)स्तिस्रो. Cd कक्ष्या [v.l. 'क्षा], gloss द्वाराणि; Cn oites कक्ष्याः. Ś1 तिस्रः कक्ष्यौ नरोत्तम. — ३) B2-8 अपद्वारेण; T1 G2-5 M1 अद्वारेण तु (G2 M1 'णैव) (for अहंकारेण). — ४) Ś1 K B8 D (except D1. 2) गतव्यथाः; G8 महारथाः (for महाबलाः). — After 28, S ins.:

219* भोशब्देनैव राजानमूचुस्ते तु महारथाः ।

[M2 तु (for [ए]व). G2 'स्तेन (for 'स्ते तु). T1 Gs M1 महाबलाः; G2 शुभाशिषा (for महारथाः).]

— G2 cont. (with the gloss):

220* आयुष्मान्भव सौम्येति वदेद्विप्राभिवादाने ।

विजयं बाहुजं श्रूयाद्वैश्ये नष्ट इतीरयेत् ।

आरोपयं पादजे श्रूयाच्छत्रौ नोशब्दमीरयेत् ।

राजदत्तेष्वनर्थेषु न निषेदुस्तदासने ।

पादेनासनमाकृष्य तस्मिन्नुपविशेद्विपुः । [5]

भूतले वाप्यनास्तीर्णे शत्रुवेष्टमन्ययं क्रमः ।

[(L 3) Read भो (for नो)?]

29 १) Ś1 damaged. K2 'पर्काभ्यां; K8 पर्काईन्; V1 'पर्काधैर्; B8 'पर्काभ्य-; D2 'पर्काभ्य-; S 'पर्केण (for 'पर्काईन्). D1 तानर्धमधुपर्काध- — २) Ś1 damaged. K1 गामर्हान्; K2. 4 B6 महार्हान्; N1 समहान्; B1. 2. 4. 8 Dn Ds. 6 गवार्हान्; D4 lacuna (for मानार्हान्). T1 सुकृतिं ग-;

G1. 6 सद्रतिं गतान्; G2 सत्कृतिद्विजान् (for सत्कृतिं गतान्). K2 V1 B8 D1. 2 महा(K8 गोर्हा)सत्कृतितां (K8 V1 'मा-) गतान्; D6 दृष्ट्वाह्निगृहमागतान्. — ३) Ś1 इत्यु- (for प्रत्यु-). N1 महाराजा (for जरासंध). — K4 om. (hapl.) 29^a-32^a.

30 K4 om. 30 (cf. v.l. 29); D1 om. 30^{ab}. — १) Ś1 T1 G1. 8-8 M2 चैनान् (for चैतान्). M2 वै (for [अ]सौ). G2 उपस्थाय च राजासौ. — २) G2 यो (for वो), and भुवन् (for प्रभुः). — After 30^{ab}, Dn (!) Ds. 4 ins.:

221* मौनमासीत्तदा पार्थभीमयोर्जनमेजय ।

तेषां मध्ये महाबुद्धिः कृष्णो वचनमब्रवीत् ।

वक्तुं नायाति राजेन्द्र एतयोर्नियमस्थयोः ।

अर्वाङ्घ्रिशीयात्परतस्त्वया सार्धं वदिष्यतः ।

यज्ञागारे स्थापयित्वा राजा राजगृहं गतः । [5]

ततोऽर्धरात्रे संप्राप्ते यातो यत्र स्थिता द्विजाः ।

— G1. 6 om. 30^{ab}. — ३) G2 एतद्व्रतं सदा तस्य. Cv oites तस्य ह्येतद्. — ४) K2 बलस्य (for बभूव). Ś1 K (K4 om.) D6 किल; D1 मुनि- (for भुवि). G2 M2 विश्रुतः. — After 30, V1 B D1. 2 ins.:

222* बाह्व्यो वै राजेन्द्रो महाबलपराक्रमः ।

31 K4 om. 31 (cf. v.l. 29). — १) Ś1 K1. 2 D6 प्रा(K2 प्र)ज्ञान्; K8 B1. 2. 6 S ज्ञा(G2 म)त्वा (for प्राप्तान्). — २) K1 ज्ञात्वा स; B1. 2. 6 सदा स; T1 G2 संप्राप्तान्; G1. 8. 8. 6 M प्राप्तान्स; G2 प्राप्तवान् (for श्रुत्वा स). — ३) G6 अप्युत्तरात्रे. — After 31^a, G2 ins.:

223* योषित्संगतोऽपि वा ।

श्रुत्वा समागतान्विप्राण्.

— ४) G2 सादः (for भारत).

32 K4 om. 32^{ab} (cf. v.l. 29). — १) Ś1 B D8 वेशेन; G2 संरद्धा (for वेपेण). — २) K8 B (except B8) D (except D6) T1 G1. 8-8 M1 स नृप- (for नृपति-). G2 गांभीर्यात्सागरोपमः. — G8 om. 32^a-33^a. — ३) B8 G1. 6 सोमवत् (for चाभवत्).

33 G8 om. 33 (cf. v.l. 32). — १) K2. 8 तं (for

2. 835
2. 21. 38
2. 21. 44

ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासंधं नरर्षभाः ।
इदमूचुरमित्रघ्नाः सर्वे भरतसत्तम ॥ ३३
स्वस्त्यस्तु कुशलं राजभित्ति सर्वे व्यवस्थिताः ।
तं नृपं नृपशार्दूल विप्रैश्चन्त परस्परम् ॥ ३४
तानब्रवीजरासंधस्तदा यादवपाण्डवान् ।
आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छद्यसंभृतान् ॥ ३५
अथोपविशुः सर्वे त्रयस्ते पुरुषर्षभाः ।

ते). G₂ [5]पि (for तु). — ^b) D₈ नरर्षभ; G_{1.6} नराधिप (G₆ 'पा:). G₂ निस्तदंगमिवार्णवं. — After 33^{ab}, G₂ ins.:

224* सत्त्वं तजो बलं धैर्यं गाम्भीर्यमिव मूर्तिमान् ।
— ^a) K_{1.2} D_{1.2} T₁ 'सत्तमः; D₈ G₁ 'सत्तमः. G₂ त्रयो
यादवकौरवाः. — After 33, K₈ D₈ D₄ ins. (of. 226*):

225* राजन्विश्रुतिथीनस्मानर्थिनो दूरमागतान् ।
तच्चः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे ।
किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः ।
किमदेयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनान् ।
योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम् । [5]
नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः ।
हरिश्चन्द्रो रन्तिदेव उच्छृङ्खलितः शिबिर्बलिः ।
व्याधः कपोतो बहवो ह्यधुवेण ध्रुवं गताः ।

34 ^b) Ñ₁ V₁ B D (except D₆) इति तत्र; S
इत्युक्त्वा ते (for इति सर्वे). — ^a) Ś₁ K₂₋₄ D₆ ते (for
तं). S पुरुषव्याघ्रा (G₁ 'ग्र; G₂ विस्मयावि-) (for
नृपशार्दूल). — ^a) Ś₁ B₁ G₆ विप्रेक्षं (B₁ 'क्ष)त; K₁
विप्रेक्षंत; K₂ विप्रेक्षंत; Ñ₁ B₂ D_{1.2} G₈ M₂ विप्रेक्षंत; V₁
B₈₋₅ D_n D₈₋₅ प्रेक्ष (D₈ 'क्ष्य)माणाः; G₁ विप्रक्षंत; G₂
प्रपश्यन्ति (for विप्रेक्षन्त). Ś₁ K₂₋₄ D₆ नरर्षभाः (for
परस्परम्).

35 G_{1.6} om. (hapl.) 35^b-37^a. — ^b) K₄ B_{4.5} D
(except D₆) तथा (for तदा). Ñ₁ V₁ B₂₋₅ D (except
D₆) पाण्डवापादवान् (by transp.). G₂ पश्यन्नापादमस्तकं.
— ^a) K_{2.8} T₁ G (G_{1.6} om.) राजेन्द्रो. — ^a) D_{n2}
ब्राह्मणान् (for ब्राह्मण).

36 G_{1.6} om. 36 (of. v.l. 35). — ^b) Ś₁ K D₆
ततस्ते (K₄ 'स्तु); B₂ यत्र ते (for त्रयस्ते). K_{2.8} T₁ G_{3.4}
भरतर्षभ (K_{2.8} 'भा:); G₂ केवले स्थले; G₅ पुरुषर्षभ.
— ^a) Ś₁ संप्रदीप्तास्त्वयो लक्ष्म्या; K₄ त्रयो लक्ष्म्या
संप्रदीप्ता; B_{1.6} D_{1.2} 'सास्त्वयो देवा; T₁ G_{4.5} M₁ 'साः समं
(G₄ समा) लक्ष्म्या; G₂ सहैव दीक्षितं लक्ष्म्या; M₂ 'साः
समालक्ष्या. — After 36, K₈ D_{n2} D₄ ins. (of. 225*):

संप्रदांतास्त्वयो लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्रयः ॥ ३६
तानुवाच जरासंधः सत्यसंधो नराधिपः ।
विगर्हमाणः कौरव्य वेषग्रहणकारणात् ॥ ३७
न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्माल्यानुलेपनाः ।
भवन्तीति नृलोकेऽस्मिन्निदितं मम सर्वशः ॥ ३८
ते यूयं पुष्पवन्तश्च भुजैर्ज्याघातलक्षणैः ।
विभ्रतः क्षात्रमोजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानथ ॥ ३९

226* स्वरैराकृतिभिस्तांस्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहतैरपि ।

राजन्यबन्धून्विज्ञाय दृष्ट्वाऽपि विभ्रति ।

राजन्यबन्धवो ह्येते ब्राह्मलिङ्गानि विभ्रति ।

ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम् ।

बलेन श्रूयते कीर्तिर्वितता दिक्षु सर्वतः । [5]

ऐश्वर्याङ्गं शितश्चापि विप्रव्याजेन विष्णुना ।

क्षियं जिहीर्षतेन्द्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे ।

जानन्नपि मर्ही प्रादाद्धार्यमाणोऽपि दैत्यराद ।

विजिता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्थः क्षत्रबन्धुना ।

देहेन तपमानेन नेहेत विपुलं यशः । [10]

इत्युदारमतिः प्राह युष्माकुरुदोदरान् ।

हे विप्रा प्रीयतां कामो ददाम्यात्मा शिरोऽपि च ।

37 G_{1.6} om. 37^a (of. v.l. 35). — ^b) G₁ M₂
जनाधिपः. G₂ सत्यसंधा जयं मृधे. — After 37^{ab},
G₂ ins.:

227* हरिमिन्द्रं समीरं च लीलामानुषविग्रहान् ।

— ^a) K₄ कौरव्यं; D₄ 'व्यः; G_{1.6} 'व्ये; G₈ 'व्यान्.

— ^a) K₈ वेस-; M₂ वेग-; a few MSS. वेश-. K_{1.4} G_{1.6}
M 'धारणं; K₂ 'कारणं; K₈ 'कारकं; Ñ₁ V₁ B₈₋₅ D_n D₈₋₅
G₈ 'वैकृतान् (B₅ 'तात्); B₁ 'संभृतान्; B_{2.6} D_{1.2}
'संभृतान्; T₁ G_{4.5} 'धारणां; G₂ वेषविग्रहधारणं.

38 Before 38, K₈ ins. जरासंध उ'. — ^a) D₈ 'व्रते
(for 'व्रता). — ^b) K₁ बहैमा' (for बहिर्मा'). — Ś₁
om. (hapl.) 38^a-40^b. — ^a) K₁₋₈ त्रिलोकेऽस्मिन्; D₄
नृपो लोके (for नृलोकेऽस्मिन्). G₂ तथाभूता हि लोकेऽस्मिन्;
G₈ क्षत्रिया इव लोकेषु; G₄ क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्; G₆
भवंतीतींद्रलो'. — ^a) G_{8.4} विदिता (for 'तं). G₂ संप्रतं
(for सर्वशः).

39 Ś₁ om. 39 (of. v.l. 38). — ^a) B D (except
D₆) G_{2.4.6} M₁ के (for ते). K₁₋₈ D₆ वै वपुष्मतो; V₁
B_{8.4.6} मास्यवंतश्च; T₁ पुष्पमंतश्च. — ^b) K 'ज्याघातलक्षणैः;
Ñ₁ B₈ D_n D₈₋₆ 'ज्याघातल'; V₁ B_{8.4.6} 'ज्याघात (V₁
'ज्याकिण)कर्कशैः; B₂ 'ज्याघातलक्षणैः; G₂ भुजा ज्याघात-
लक्षणाः. — After 39^{ab}, G₂ ins.:

एवं बेरागवसना बहिर्माल्या-लेपनाः ।
 सत्यं वदत के यूयं सत्यं राजसु शोभते ॥ ४०
 चैत्यकं च गिरेः शृङ्गं भित्त्वा किमिव सन्न नः ।
 अद्वारेण प्रविष्टाः स्थ निर्भया राजकिल्बिषात् ॥ ४१
 कर्म चैतद्विलिङ्गस्य किं वाद्य प्रसमीक्षितम् ।
 वदध्वं वाचि वीर्यं च ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ ४२

एवं च मामुपस्थाय कस्माच्च विंध्यनार्हणाः ।
 प्रणीतां नो न गृहीत कार्यं किं चासदागमे ॥ ४३
 एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच महामनाः ।
 स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४४
 स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
 विशेषनियमाश्चैवामविशेषाश्च सन्त्युत ॥ ४५

C. 2. 849
 B. 2. 21. 50
 K. 2. 21. 57

228* कृतभ्रमश्रुमुखा रक्ता रक्ततीक्ष्णनखाङ्कुराः ।
 रक्तोष्णीषधरा रक्तदन्तः क्लिविराजिताः ।
 — G₂.s om. 39^a-40^b. — *) D₈ G₈ M₂ विभ्रंतः. K₁
 (by corr.) क्षत्रम्. — *) V₁ 'ण्यमिह संशयः; B₄ 'ण्यमिह
 संशयः.

40 Ś₁ G₂.s om. 40^{ab} (of. v.l. 38, 39). — *) K₁
 बहिर्मा; K₂ बहिर्मा (for बहिर्मा). D₁.s 'लेपनैः (for
 'लेपनाः). — After 40^{ab}, T₁ G₄.s ins.:

229* क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्विदिता मम सर्वशः ।
 — *) = 1. 187. 6^b. V₁ B₂.4 D₁.s साधुषु (for राजसु).
 B₁.s D₁.s शोभनं; G₈ सेवते (for शोभते). B₈ सत्यं नाम
 सुशोभनं. — After 40, G₂ ins.:

230* इयं वसुमती सत्यं सत्यरूपा महीक्षितः ।

सत्ये स्थितो वदेत्सत्यमन्यथा विनशिष्यति ।

41 Ś₁ D₈ read 42^{ab} before 41^{ab}; while K Ṇ₁ V₁
 B₁.s D₁.s G₁-s.6 M₂ read it after 41^{ab}. — *) V₁
 B D (except D₈) T₁ G₈-s चैत्य(B₁.4 'त्र)कस्य. G₂
 गिरौ (for गिरेः). — *) Ś₁ छित्वा; G₁.s क्त्वा (for
 भित्त्वा). Ś₁ समुपसर्पथ; K₁ किमिव सर्पथ; K₈ Ṇ₁ V₁ B
 D_n D₁-s किमिह (K₈ B₂.s 'व) छद्मना; K₄ D₈ किमुप-
 सर्पथ; S किं मम सन्ननि (G₁.s M₂ 'गाः; M₁ 'नः). — *)
 K₂ अश्वरेण (for अद्वारेण). K₁ B₈ च; K₄ स्थो; D₁.s तु;
 G₂ हि (for स्थ). — After 41^a, G₂ ins.:

231* प्रवेष्टव्यं रिपोर्गृहम् ।

सोऽहं न भवतां शत्रुब्राह्मणा मम देवताः ।

अताडयत किं भेरिर्युद्धसंनाहलक्षणाः ।

यूयं मया न योद्धव्या.

— *) G₁ निर्बधा; G₂ निर्भयं. G₁ राजकिल्बिषं. Cd
 cites किल्बिषात्.

42 B₈-s D_n D₈-s M₁ transp. 42^{ab} and 42^{cd}.
 — *) Ś₁ B₁.s.4.5 D_n D₈.s.6 कर्मचैत (D₈ 'व)द्विलिङ्गस्य
 (Ś₁ 'त्वं); K₂ V₁ D₁.s कर्म चैतद्वि (V₁ 'चैतद्वि)लिङ्गस्य; K₈
 कर्म चैतद्विलिङ्गं च; T₁ G₄-s कर्म (G₈ किमे)त (T₁ 'तं)-
 द्विलिङ्गस्य; G₁ कर्म चैतद्विजलिङ्गस्य (hypermetric); M
 कर्म चैतस्य लिङ्गस्य. Cd cites विलिङ्गस्य; Cv cites 42^a

as in text except 'द्विलिङ्गस्य (gloss इयोः ब्रह्मक्षत्रयोर्लिङ्गं
 यस्य तस्य). — *) K₂.s G₂ चाद्य; K₄ मेघ; Ṇ₁ V₁
 B₁.4.5 D_n D₈-s M₂ बोद्य; B₂.s.6 D₁.s.6 चा (D₈ बो
 corr. to चा)न्यत्; G₈ वात्र (for वाद्य). D₁ समभाषितुं;
 D₂ प्रसमीक्षिते; T₁ G₂.4 'मीक्ष्य तं; M₁ पृथिवीक्षितः. K₁
 किमु बोद्य समीक्षितं. — Ś₁ D₈ read 42^{ab} before 41^{ab};
 Cv reads it before 42^{ab} (at least, no citation of
 40-41); and, finally, K Ṇ₁ V₁ B₁.s.6 D₁.s G₁-s.6 M₂,
 after 41^{ab}. — *) K₈ अवधू; D₂ वद त्वं; D₈ वदस्व. V₁
 बाहुवीर्यं; B (except B₈) D₂ क्षात्रवीर्यं (B₈ 'योश्च); D₄
 वा विचार्य; G₈ वाचा वीर्यं. Cv cites वरध्वमविचार्यं! S
 (except M₂) हि (for च). — *) K₁ D₈ ब्राह्मण्यस्य;
 B₂.s D₂ ब्राह्मण्यं च. Ś₁ विनिक्षितं; G₂ च नो हृदि.

43 K₂ transp. 43 and 44. — *) Ś₁ समुपस्थाय;
 K₄ Ṇ₁ V₁ B D_n G₈ मामुपा. T₁ G₁-4.6 M एवं मां
 समुप (G₈ 'पा)स्थाय. — *) Ś₁ K₁.s D₈ 'च; D₁.s 'त्तु;
 T₁ G (except G₈) M₂ 'द्वा; M₁ 'द्वै (for 'च). See
 Addenda. Ś₁ 'हृणात्; K B₈ D₁-4.6 'हृणं; Cd as in
 text (Cd v.l. 'णं). — *) Ś₁ K₂.4 प्रणीतां (K₂ 'तं) मे न
 (K₄ 'नु) गृहीत (Ś₁ 'थ); K₁.s 'तमेतद्गृही (K₂ 'ही)त;
 Ṇ₁ V₁ B₁-s D_n D₈.s 'तां नानुगृहीत (B₈ 'च्च); B₈ D₁.s
 'तं नानुगृहीथ; D₄ प्रीणतां नानुगृहीत; D₈ प्रणीतमेमन्गृहीत;
 G₁.4.6 M 'तां नोप (G₄.s 'व)गृहीत. — *) K₈ om. च.
 K₂ B₁.s.4.5 D_n D₈-s वा; G₁ तु; G₈ नु (for च). V₁
 B₈.s कार्यमागमने च (V₁ 'नेन) किं. Cd. v cite असदागमे.

44 K₂ transp. 43 and 44. — *) Ṇ₁ V₁ B₈-s
 D_n D₈-s 'मुक्ते ततः; G₈ 'मुक्तवतः (for 'मुक्तस्ततः). — *)
 K Ṇ₁ B₁.s D_n D₁.s.6 त (K₈ त्व)मु (for प्रत्यु). S
 'यज्ञाः (for 'मनाः). — *) G₁ 'विशारदं.

45 Before 45, B₂.s.5.6 D_n D₈-s ins. कृष्ण उ.
 — B₁.4 D₁.s G₈ ins. after 44: B₂.s.5.6 D_n D₈-s,
 after कृष्ण उः
 232* स्नातकान्ब्राह्मणान्नाजन्विध्यस्मांस्त्वं नराधिप ।
 — *) K₈ G₈ स्नातका ब्र. S संति (for राजन्). — *)
 D₁ विशेषा (for विशेष). D₁.s चैवम् (for चैवाम्).

G. 2. 849
B. 2. 21. 50
K. 2. 21. 57

विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमर्हति ।
पुष्पवत्सु ध्रुवा श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयम् ॥ ४६
क्षत्रियो बाहुवीर्यस्तु न तथा वाक्यवीर्यवान् ।
अप्रगल्भं वचस्तस्य तस्माद्बार्हद्रथे स्मृतम् ॥ ४७
स्ववीर्यं क्षत्रियाणां च बाहोर्घाता न्यवेशयत् ।

तदिदक्षसि चैव राजन् द्रष्टव्यं न संशयः ॥ ४८
अद्वारेण रिपोर्गेहं द्वारेण सुहृदो गृहम् ।
प्रविशन्ति सदा सन्तो द्वारं नो वर्जितं ततः ॥ ४९
कार्यवन्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणां वयम् ।
प्रतिगृह्णीम तद्विद्धि एतच्चः शाश्वतं व्रतम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

जरासंध उवाच ।
न स्मरेयं कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत ।

चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतां प्रति वैकृतम् ॥ १
वैकृते चासति कथं मन्यध्वं मामनागसम् ।

— ^a) G₁ विशेषांश्चेह (for अविशेषाश्च). K₂ स च्युतः; G₈ संतत (for सन्त्युत). G₄ विशेषाश्च भवंत्युत. Cd cites अविशेषाः (as in text).

46 ^a) S विशेषतश्च (G_{1.6} 'स्तु'). T₁ G_{4.5} नियतं; G_{1.6} नियमं (for सततं). Cd cite विशेषवान् (as in text). — ^b) Ś₁ N₁ V₁ D_n G₂ 'मृच्छति'; B₁ T₁ G_{1.8-8} M 'मिच्छति' (M₂ 'सि'); B₂₋₈ 'मर्हति'; text ('मर्हति') as in K D₁₋₈ (epic form, see Whitney, Roots). — ^c) V₁ B_{2.4} माक्यं (for पुष्पं). K₄ B_{2.6} D_{n2} D_{1.2} लक्ष्मीः (for श्रीश्च). — ^d) V₁ B_{2.4} माक्यं (for पुष्पं).

47 ^a) N₁ 'यश्च'; B₂ 'यो हि'; G₂ 'यं तन्'. — ^b) M वाचि (for वाक्य). K₄ न तु वाक्ये स वीर्यवान्; V₁ B_{2.4} वाक्यवीर्यो न वै तथा. — ^c) D₈ अप्रगल्भं; G₁ अप्रलंभः; G₈ अप्रलंभं; Cd.v as in text. — ^d) Ś₁ G_{1.4} (after corr.). ^e 'द्रथे स्थितं; K₄ 'द्रथे श्रुतं; N₁ V₁ 'द्रथेप्सितं; B D G₈ C_v 'द्रथेरितं.

48 ^a) K₂ B (except B₂) D_n D₈₋₈ M₂ तु (for च). T₁ G₈₋₈ स्वयं वीर्यं क्षत्रियाणां. — ^b) Ś₁ बाहोर् (for बाहोर्). D_{1.2} न्यवेशयन्; M₂ 'वयत्'. — ^c) K₁ तद्य द्रक्ष्यसि; T₁ G₈₋₈ तन्नो द्रक्ष्यसि (for तदिदक्षसि). V₁ चेदद्य (for चेद्राजन्). G₂ तन्द्रक्ष्यचेतद्राजन् (corrupt). — ^d) K₂ द्रष्टास्य; K₄ द्रक्ष्यस्य; V₁ B₂ द्रष्टासीह; B₂ 'स्नेह'; D_{n2} 'स्याद्य'; T₁ द्रष्टा सद्य; G₁ मद्या द्यद्य; G₄ द्रष्टा द्यद्य; G₈ नृत्ता द्यद्य (sic) (for द्रष्टास्य). K₁ संशयं.

49 ^a) D_{n1} अवारेण. D₈ गृहं. — ^b) Ś₁ B_{1.2.2.2} D (except D₈) गृहान् (for गृहम्). — ^c) Ś₁ नरा द्वारं; K₁ N₁ V₁ D₈ नरा वीरा; K₂₋₄ B D_n D₁₋₈ नरा धीरा; M₂ सदा द्वारं (for सदा सन्तो). — ^d) M₂ om. द्वारं. G_{1.6}

ते (for नो). G₈ तदा (for ततः). Ś₁ damaged; K₁ द्वारमात्मन वेस्य हि; K_{2.4} द्वारमा (K₂ 'मारु')जनयन् स हि; K₈ द्वारमारुजय स हि; N₁ V₁ B D द्वाराण्येतानि धर्म (B₁ सर्व)तः (D₈ नीतिशास्त्रविशारदाः); G₂ द्वारं नोपजितं ततः.

50 ^a) B_{2.4.6} गृहान्येत्य (B₄ 'ता'); D₁ प्रहाण्येत्य; D₂ गृहाण्ये; D₄ गृहाणे. — ^b) K₂ G₂ नार्हणा; D₁₋₈ T₁ G₁ M₂ 'जं. — ^c) S प्रतिगृह्णी (G_{1.6} 'ह्ना')महे (or 'म हे') राजन्. — ^d) Ś₁ ह्येतच्चः; K₁ राजन्नः; G₈ M₂ नैतच्चः (for एतच्चः).

Colophon. — Sub-parvan: N G₁ M₁ जरासंधवध (K₁ om. वध). — Adhy. name: N₁-V₁ कृष्णजरासंध-संवादः; G₂ कृष्णार्जुनभीमसेना जरासंधनिकेतनप्रवेशः; M₂ जरासंधदर्शनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.).s 18; K₂ 19; N₁ V₁ 21; D₈ 20; S 22. — S'loka no.: K_{2.2} 60; D_n 54; D_{1.2} 52; M₁ 47.

20

1 Before the ref., G₂ ins.:

233*

वैशंपायनः ।

एवमुक्तो भगवता गृहद्रथसुतो बली ।

आत्मन्यौस्तुक्यमालोक्य कृष्णमाह नृपोत्तमाः ।

— ^a) Ś₁ K B (except B_{2.6}) D (except D_{1.2}) स्मरामि; N₁ स्मरेहं (for स्मरेयं). — ^b) T₁ om. इति. K₂ G_{2.6} 'रच्युत'; N₁ B_{1.4} G_{1.2.4} M₂ 'रच्युत'; D₄ 'रित्यतः' (for 'रित्युत'). — ^c) K_{2.2} (by transp.) 'वद्य च' (for 'वद्य न'). — ^d) Ś₁ K_{1.2} N₁ D₈ भवतः; V₁ भवतः

अरिं विवृत तद्विप्राः सतां समय एष हि ॥ २
 अथ धर्मोपधाताद्धि मनः संप्रपद्यत ।
 योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ॥ ३
 अतोऽन्यथाचरल्लोके धर्मज्ञः सन्मत्प्रव्रतः ।
 वृजिनां गतिमामोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ॥ ४

त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं साधुचारिणाम् ।
 अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ॥ ५
 वासुदेव उवाच ।
 कुलकार्यं महाराज कश्चिदेकः कुलोद्बहः ।
 वहते तन्नियोगाद् वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ॥ ६

C. 2. 880
B. 2. 22. 7
K. 2. 22. 7

(for भवतां). K₄ वैकृतं प्रति (by transp.).

2 *) B₁ विकृते. Cd cites वैकृतं. K₂ N₁ V₁ B (except B₂) D₂ D₁-s G₁-s वा; C_v च (as in text). — *) T₁ G₄-s मन्थये (for 'मं'). S₁ मामनागतं (sup. lin. as in text); S मां (G₁ M मा; G₂ वा) कृतागतं. — *) B₁ अथ; V₁ B₂ (m as in text). D₁-s सत्यं (D₁-s m as in text) (for अरिं). K₁-s N₁ B₄-s D_n D₁-s वै (for वि-). C_n cites वृत; Cd as in text. K₁ वृत्तो विप्राः (for -वृत तद्विप्राः). K₄ विप्राः स्तो (for तद्विप्राः). K₂-s मां; N₁ V₁ B₁-s D_n D₁-s-स हे; B₂-s-स-स D₂ वै; C_n (?) तद् (as in text). S अरिववृत यद् (M मा) विप्राः. — *) S₁ स्यान्मे; K₄ [S]सतां (for सतां). S₁ संशय; G₁ असम (for समय). K₂-s N₁ V₁ B₁-s D₂ S (except G₂-s M₂) एव (for एष). G₂ किं (for हि). C_v cites 2^d entirely as in text.

3 *) S₁ K₄ B₂ D₄-s T₁ G₄-s M C_v अर्थ; K₂ अथा; G₁ अर्थ; G₂ कथं (for अथ). D₂ धर्मोपधाताद्धि. — G₁-s om. (hapl.) 3^b-5^a! — *) S₁ K₄ मनः संप्र- (K₄ समनु)तप्यते; V₁ G₂ (before corr.) मनः समुपपद्यते; B₂ (m as in text) D₁-s अनर्थ उप(B₂ 'धंसुप)पद्यते; B₂ अनर्थः समुपपद्यते; C_v as in text. — *) K₂ नायोगसि; D₂ येनागसि; T₁ एनागसि; G₂ योगसिद्धि; C_v as in text. S₁ जने विप्रः; K₂ प्रसृजसि; B₁-s-4-s T₁ C_n प्रसृजति; D₂ प्रसृजति; G₄-s प्रसिद्धेत्; Cd.v as in text. — *) B₁-s-4-s D (except D₂) G₂ हि; M [S]सौ (for सपि). M₂ धार्मिकः (for संशयः). T₁ वीर्यरुद्धितः; G₂ स विनश्यति; G₄-s वीर्यमुत्थितः (for सपि न संशयः). — After 3, G₂ ins.:

234* क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ।

4 G₁-s om. 4 (cf. v.l. 3). — *) V₁ ततो (for अतो). K₁-s D₄ 'चरं लोके. C_v cites आचरन् (as in text). — *) V₁ धर्मतश्च; T₁ धर्मजः स (for धर्मजः सन्). S₁ ह्यु; K₁-s B₂ D₁-s G₂-s M₂ स (for सन्). C_v seemingly reads सन् as in text ["सत्युहवः"]. K₂ महाव्रतं; V₁ B D T₁ G (G₁-s om.) M₁ महारथः (B₂ G₂-या); M₂ महाबलः; C_v (with S₁ K N₁)

as in text. — *) D₂ वृजिनं सोपि संप्राप्य. — *) S₁ K₄ D₄-s श्रेयांस्यभ्यु(S₁ 'भ्यु-; D₄ 'प्यु)पहंति च; N₁ V₁ B₂-s D₁-s T₁ G₂-s M श्रेयसो इय(V₁ D₂ G₂ M 'भ्यु; T₁ 'तु; G₂ ह्यु)पहंति च (M₂ यः); G₂ 'प्युपहन्त्यते.

5 G₁-s om. 5* (cf. v.l. 3). — *) K₂ D₁ त्रैलोक्य- S₁ क्षत्रधर्माश्च; N₁ क्षात्रधर्माद्धि; V₁ B₁-s-4-s D_n D₂-s क्षत्रधर्मो हि; Cd as in text. C_v probably intends text: क्षत्रधर्मा नि[read 'नि?']मिस्तात्. G₂ क्षात्रधर्मे वर्तमानः. — G₂ om. 5^b-7*. — *) K₁ B₁ श्रेयासां; N₁ V₁ B₂-s-4-s D_n D₂-s श्रेयान्वा; C_v as in text (gloss supplies मां). S₁ K D₂ धर्मचारिणां (K₂-s D₂ 'णं); B₂ साधु चारिहन्; D₂ 'चारिणः; T₁ G₄-s M 'चा(G₂ M₂ 'का)रिणं; G₁ 'नाकरं. — After 5^a, V₁ B D G₂ ins.:

235* नान्यं धर्मं प्रशंसन्ति ये च धर्मेविदो जनाः ।

तस्य मेऽथ स्थितस्येह स्वधर्मे नियतात्मनः ।

[(L. 1) G₂ क्षत्र- (for ये च). — (L. 2) B₄ मे सुस्थि⁰; B₂ सत्ये स्थि⁰ (for मेऽथ स्थि⁰). D₂ G₂ स्वधर्मनियता⁰.] — *) K₁ V₁ B D₂ अनागसि; D_n D₁-s-स 'सः; C_v as in text. K₁ V₁ B₁-s प्र(K₁ प्रा)युजानाः (V₁ 'नः); N₁ B₂-s-4-s D_n D₁-s-स प्रजानां च; D₂ 'नाश्च; T₁ G₂-s M C_v 'नंतः; G₁ 'नायं; G₂ 'नां हि; Cd as in text (with S₁ K B₄). ☞ Cd: प्रजानाना इति मौलिकः पाठः । प्रजानन्यामिति (sic) पाठे तु प्रजानन्निति मां ब्रूयेति शेषः । ☞ — *) K₄ प्रमादादिव. B₁ मन्थय (for जल्पथ). Cd cites प्रमादाद् and जल्पथ (as in text).

6 G₂ om. 6 (cf. v.l. 5). D₁-s om. the ref. K₁ N₁ V₁ B D_n D₂-s G₄ कृष्ण (B₂-s D_n with prefixed श्री) उ⁰ (G₄ om. उ⁰); K₄ श्रीवासुदेव उ⁰; T₁ G₂-s श्रीभगवान्. — *) S₁ कुले कार्ये (for कुलकार्यं). B₄-s D_n D₂-s महाबाहो; T₁ G₁-s 'राजः (for 'राज). — *) K₁ 'देव (for 'देक). B₂ कुरुद्रह; D₂ कुलोद्बहं. — *) V₁ B₂ विभर्ति (for वहते). G₄ तान् (for तन्). K₁ V₁ D₂ 'गावः; B₂ 'गार्थः; B₂ D₁-s 'गाद्धि (for 'गाद्धि). S₁ अहते त्वयि नियोगाद्; K₂ च हतोतस्तन्नियोगाद्; K₂-s N₁

C. 2. 861
B. 2. 22. 8
K. 2. 22. 8

त्वया चोपहृता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः ।
तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागसम् ॥ ७
राजा राज्ञः कथं साधून्दिह्यापतिसत्तम ।
तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ॥ ८
अस्मास्तदेनो गच्छेत त्वया बार्हद्रथे कृतम् ।
वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धमचारिणः ॥ ९
मन्त्र्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन ।
स कथं मानुषैर्देवं यष्टुमिच्छसि शंकरम् ॥ १०

सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति ।
कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासंधं वृथामतिः ॥ ११
ते त्वां ज्ञातिक्षयकरं वयमातां नुसारिणः ।
ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः ॥ १२
नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेष्विति चैव यत् ।
मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥ १३
को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप ।
नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमन्ययम् ॥ १४

B1. 2. 4. 5 Dn Ds-6 बहुते नस्त (Ks यस्त; N1 B1. 2. 4 Dn यस्त) जियोगाद्. — ^a) Ks 'मन्युच्छितासः; N1 V1 B1-5 Dn Ds-6 Gs 'मन्युच्छितासः; Bs D1. 2 'मन्युच्छितासः (for 'मन्युच्छितासः). S1 N1 B1 D1. 2 ततः; V1 B2-6 Dn Ds. 6 त्वयि; D4 युधि (for त्वयः).

7 Gs om. 7^a (cf. v.l. 5). — ^a) Ks वयं; N1 V1 सर्वे (for त्वया). N1 V1 G1. 6 चापहृता; Bs चापहृता; Ds चोपहृता. Cd cites उपहृता. — ^b) G1. 6 'विश्रुताः (for 'वासिनः). — ^c) Ks तदाग्रे (for 'गः). Ks 'मासाद्य (for 'मुत्पाद्य). — ^d) S1 K4 Dn D1m. 6 M1 किमनागसं; K1-5 N1 V1 B D1-8. 5 किं न (K1. 2 N1 V1 B1. 4. 6 नु) मागध (Ks 'धः); Gs किं कथंचन (for किं त्वनागसम्).

8 Gs om. 8^a-10^b. — ^a) Ds राजन्; G4 राज्ञा (for राजा). — ^b) S1 Ks B1. 6 D1. 2 Gs 'सत्तमः; Ks 'सत्तमान्. T1 G1. 4. 5 वि (G1 अ) हिंस्यापतिसत्तम (T1 'मः); Gs damaged. — ^c) T1 Gs M ताम्राज्ञः. — ^d) T1 Gs-5 'जिहीर्षसे.

9 Gs om. 9 (cf. v.l. 8); G1 om. 9^a. — ^a) Gs अस्मात्; Gs अस्मात्; Cv as in text. Ks तु (for तद्). S1 गच्छेत; N1 Dn(1) D4 'द्धि; V1 B2. 6 D1. 2 'द्धि (for 'त). K4 अस्मास्तदागो गच्छेद्यत्; B1. 4. 5 Ds. 5 अस्मास्त (B1 तस्मात्) देनोपगच्छेत्; Bs अस्मास्तथान्ये गच्छेद्युः. Cd cites अस्मान्, तदेनः and गच्छेत्. Cn cites एनोपगच्छेत् (: संघिरार्थः). — ^b) S1 N1 V1 B D (except Ds) कृतं बार्हद्रथ त्वया. Cv cites बार्हद्रथे. — ^c) K1 च शक्ता; Ks हि शक्त्या; Ks शक्ता हि; Ds तु शक्ता; Gs शक्ताः स्म (for हि शक्ता). K1 धर्मज्ञ (for 'स्व). — ^d) N1 धर्मकारिणः; S (Gs om.) वृद्धचारिणः. — After 9, T1 G2-5 M1 ins.:

236* तस्मादधोपगच्छामस्तव बार्हद्रथेऽन्तिकम् ।

[Gs. 4 M1 'दयैव (for 'दधोप-). Gs तं वै (for तव).]

10 Gs om. 10^a (of. v.l. 8). — ^a) Ks मानुषाणां. S1 Ms समारम्भो; Cd. v as in text (but Cd v.l. as in S1 Ms). Cv gloss हिंसा. — ^b) T1 G (Gs damaged; Gs om.) M1 हि (for च). Ks G1 Ms कथं (for कदा). — ^c) Gs सु (for स). Ks मानुषे लोके (for मानुषैर्वैवं).

11 ^a) Ds om. हि. G1 सुवर्णोपि विवर्णानां; Gs M1 सवर्णोपि हि (M1 स-) वर्णानां; G4 सवर्णो हि सुवर्णानां; Cv सवर्णोपि विवर्णानां. — ^b) D1. 2 'यज्ञं (for 'संज्ञां). S1 N1 V1 B (except Bs) Dn Ds 'व्यसि (for 'व्यति). S कथं कुर्याद्विहंसनं. Cv paraphrases: हिंसनं न कुर्याद् etc. — ^c) B4 कोर्ये (for कोऽन्य). Ks. 5 D4 एव (for एवं). S यो न (G1-5 येन) स्यात्स्वमिवानार्यो (Gs 'साधो). — ^d) Bs यथामतिः; Ds वृथामते. — After 11, V1 B D ins.:

237* यस्यां यस्यामवस्थायां यद्यत्कर्म करोति यः ।

तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समवामुयात् ।

[of. Manu 12. 81. D1. 2 om. (hapl.) the post. half of line 1 and the prior half of line 2.]

12 ^a) S1 ये त्वा; Ds मत्वा; G1. 2 M Cv ते त्वा. — ^b) N1 वयमत्रालुः; S वयं मार्गानुसारिणः (T1 'जं); Cd as in text. — ^c) S1 'वृद्धः; Ds. 5 'वृद्धि' (for 'वृद्धि'). S ज्ञातिक्षयनिवृत्त्यर्थं. — ^d) B D (except Ds) 'हंतुम् (for 'यन्तुम्). S परीप्सामो विशेषतः.

13 ^a) K1 'यो वेति (for 'वेत्तिविति). Ks वै च (for चैव). K1 Bs तद्; V1 हि (for यत्). S (Gs damaged) क्षत्रियोऽस्मान्तीय च. Cv cites अस्मान्तीय. — ^b) K1 (sup. lin.). 5 Gs मन्यते (for 'से). — ^c) Dn1 (by corr.) महान्बुद्धिविपर्ययः.

14 ^a) Ks यो हि जानात्यभिः; Cd as in text. — ^b) K1 G1 Ms आत्मानः; B2. 5 Dn Ds-5 आत्मवान्; Ds T1 आत्मानं (for आत्मनः). K B1. 2 नृपः; G1 [S] ब्रह्म; M1 भुवि (for नृप). — ^c) K4 स विसत्; D4 नाविक्षेत्;

स्वर्गं श्रेव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः ।
 यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप ॥ १५
 स्वर्गयोनिर्जयो राजन्स्वर्गयोनिर्मद्यशः ।
 स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽन्यभिचारवान् ॥ १६
 एष ह्येन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः ।
 येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः ॥ १७
 स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव ।

मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः ॥ १८
 मावमंस्थाः परात्राजः नास्ति वीर्यं नरे नरे ।
 समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर ॥ १९
 यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव ।
 विप्रहो दत्ताकर्मते राजन्ब्रवीमि ते ॥ २०
 जहि त्वं सदृशेष्वेव मानं दर्पं च मागध ।
 मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च यमक्षयम् ॥ २१

C. 2. 876
 B. 2. 22. 23
 K. 2. 22. 23

G1.2 न विशेत्; M1 न गच्छेत् (for नाविशेत्). Ś1 दुर्गम् (for स्वर्गम्).

15 *) Ś1 Ds T1 Gs स्वर्गमेव; K2.2 स्वर्गं श्रेवं; V1 B (except Bs) D1.2 स्वर्गे मनः; M1 स्वर्गयोनि (for स्वर्गं श्रेवं). T Gs-s M1 समुद्दिश्य; Cd समास्थाय (as in text). G1 स्वर्गहेतवसमुद्दिश्य; M2 स्वर्गे हि वासमुद्दिश्य. — *) B1.2 दीक्षितः. — *) Ś1 Bs Gs यजन्ति; K2.4 Gs M1 Cv यजन्ते; N1 V1 B4 Dn Ds-s यजन्ति (Ds 'ती') (for यजन्ते). Ks G1 क्षत्रियो. Ks Ms लोके; D4 T1 G1 लोकास्; G4 लोकात् (for लोकान्). — *) N1 V1 B2.2 D1.2 T1 G Cv तान् (for तद्). K1 क्षत्रियर्षभ; K2.2 Bs मनुजाधिप; N1 V1 B1-s D (except Ds) मनुजर्षभ; T1 G मगधेश्वर. M तान्सा-
 न्विद्धि मागध.

16 *) K1 महान्ब्रह्म; N1 V1 B D (except Ds) महान्ब्रह्म; T1 भयो राजन्; Gs जयो राजा; Gs damaged; Cv तपो युद्धे. Cd cites जयः (as in text). — *) Ks D4 स्वर्गयोनि; G1 स्वर्गयोगं (for 'योनिर्'). Ks महेश्वरः (for महद्यशः). — *) Ds लयो (for तपो). Ś1 युद्धः; Ks लोके; Ds बुद्धिः; T1 युद्धो (for युद्धे). — *) Ś1 damaged; V1 Bs.6 D (except Ds) मृत्युः (for मार्गः). B1 सत्यश्चैव विचारितः; Bs.4 मृत्युश्चैवा-
 विचारितः (Bs 'तं'); T1 G4.5 मार्गस्त्वय्यभिः; G1.2 मार्गः सोऽप्यभिः; Gs मार्गस्याप्यभिः.

17 *) S Cv वैजयिको; Cd as in text. — *) N1 V1 B D Gs.4 गुणैर् (G4 'जं') (for गुणो). Ks Ms नित्यं (for नित्यं). — *) Ś1 K1 परित्यज्य (for पराजित्य). — After 17, Gs ins.:

238* येन सर्वान्पराजित्य विजयस्त्वभिपादितः ।

18 *) N1 V1 B1.2.6 Dn D1.2.4 स्वर्गमार्गाय; Bs.4 'मार्गे हि; Ds.5 'मार्गाय; Cd 'मास्थाय as in text (with Ś1 K Bs Ds). Cn paraphrases स्वर्गमार्गहेतोः. T1 स कस्माद्दृढमास्थाय; G1.6 तस्य स्याद्ब्रह्ममास्थाय; G2-s M

Cv कस्य (Gs स कः; Cv अत्य in pratika citation, but यत् in gloss) स्यात्स्वर्गं (Gs 'स्वर्गः; G4.5 'द्रव्य)-
 मास्थाय. — *) K1-s विग्रहत्वं; V1 B1-s Dn D1-s विग्रहो (D4 'हे') वै; T1 Gs.6 विग्रहीतुं; G1 विग्रहीतुं; G2 विग्रहीतुं; Gs damaged; G4 विग्रहीतं; M विग्रहस्तु (M1 inf. lin. 'हीतुं as in G1); Cv निग्रहीतुं; Cd as in text. Cn cites विग्रहो. G4 कथं बलं; Cv यथा तव (as in text). — *) Ś1 K1.2.4 Ds बहुलैः; Ks Bs.4 बहुभिः (for विपुलैः). — *) S बाहुल्याद् (G4 बाह्यात्वं) (for बाहुल्यं). Bs Dn Ds.4 T1 G1.2.2.6 बलदर्पितः; G4 बहुदर्पितः; M2 अतिदर्पितैः.

19 *) G1 नाव' (for माव'). B4 Ds (before corr.) मावसंस्थाः. — *) Ś1 K1 Bs.6 Dn1 Ds-s अस्ति (for नास्ति). Cd cites नास्ति (as in text). K1.4 नरेश्वरे; Bs.6 D1.2 जने जने; T1 G नरेश्वर (for नरे नरे). — *) G1.2.6 तथा (for स्वया). Ś1 देवः; S लोके (for चैव). Cd cites text. — *) V1 B1.4-s Dn1 Ds-s विशिष्टः; Dn2 वरिष्ठ (for केवलं). Ś1 V1 Bs.5 Dn Ds-s वा (Ś1 वै) नरेश्वर (for मनुजे'). S बलं च (G4 तु) मनुजर्षभ (G1 'भः').

20 *) Bs तावदेव; T1 G1.4-s M1 यावदेतन्; Ms 'देवं; Cd as in text. Ds संयुद्धं; G1.2.6 संविद्धि; G2 संबन्धस्; G4 संबद्ध (for संबुद्धं). N1 V1 B1.2.4.6 Dn1 D1-s यावदेतदसंबुद्धं (D1 'बुद्धं); Gs यावदेतौ समयुद्धन्. — *) D1.2 तावदेवं; S तावदर्थो. — *) Bs.6 Ds-s विसह्यम्; Ms विषयम्; Cd. v as in text. Cd gloss on एतत् : तव वीर्यं. K4 विषहेदेतमस्माकम्; Ds अविषह्यं तदस्माकम्. — *) K1 ततो; K2.2 इतो (for अतो). Bs ब्रवीहि मे (for ब्रवीमि ते).

21 *) Ks न हि; Ms जनिस् (for जहि). K4 Ds सदृशेष्वेव; Ds जनितं मानं. — *) D1.2 मानदर्पः; Ds दर्पं मोहं; T1 G2.2.6 दर्पं मानं (by transp.); G1.4 M1 दर्पमानं; Gs damaged. — *) Ds Gs Ms मागधः

C. 2. 877
B. 2. 22. 24
K. 2. 22. 24

दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः ।

श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सबला नृपाः ॥ २२

मुमुक्षमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणध्रुवाः ।

शौरिरस्मि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ ॥ २३

त्वामाश्रयामहे राजाद्रिपः युध्यस्व मागध ।

मुञ्च वा - पतीन्सर्वान्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥ २४

जरासंध उवाच ।

नाजितान्वं नरपतीन्हमादधि कांश्चन ।

जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः ॥ २५

क्षत्रियस्तदेवाहुः कृष्णापजीवनः ।

विक्रम्य वामानीय कामतो यत्समाचरे ॥ २६

देवताथः पाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात् ।

अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुसर ॥ २७

सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः ।

द्वाभ्यां त्रिमिर्वा योत्सेऽहं रणपट्टथगव वा ॥ २८

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा जरासंधः सहदेवामिषेचनम् ।

आज्ञापयत्तन् राजा युयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥ २९

(G₂ 'ध') (for मा गमः). K_{1.2} सबलामात्यः; D₄ त्वं सुता; G₂ स्वसुता; M₁ सहिता (for ससुता). K_{1.2} ससुतश्च; G_{1.6} सुहृद्भिस्तु (for सबलश्च). K₈ मा गमंस्ते च सबलामा-
त्यास्तव यमक्षयं; D₆ ससुतामात्यसबलो मा याहि त्वं यमक्षयं.
G₈ damaged.

22 *) T₁ G₁₋₅ M₁ दम्भो (G₂ दिम्भो)द्भवः; G₆ सिम्भो-
द्भवत् (sic). K₈ कार्यवीर्यः. — *) B_{2.2.6} D_{1.2} मरुतश्च;
T₁ G₁ उत्तरं च; G₄ ह्युत्तरश्च. Ś₁ जयद्रथः; T₁ बृहद्रथ.
— *) Ś₁ श्रेयसोप्यवमन्येह; K₂ 'सो ह्यवमं'; K₄ श्रेष्ठान-
प्यवमं; D₆ श्रेयसोयावमं; S (G₈ damaged) 'सो
ह्यवमत्येह (G_{1.6} 'त्येव; G₂ 'त्येव). Cv oites श्रेयसः
(as in text). — *) K₄ G_{4.5} सकला; G₁ सबलान्;
G₂ सबलं (for सबला). Ś₁ N₁ G₆ नृप; K₂ नृपः
(for नृपाः).

23 *) N₁ B₅ D_n D₁₋₅ C_n युयुक्ष* (D_{2m} C_{np}
as in text); V₁ B_{1-4.6} D₆ युयुत्सु*; G_{1.4-6} बुभुक्ष*;
Cd मुमुक्ष* (as in text). B_{1.4.5} D_n D₈₋₅ 'सो हि
(for 'त्तश्च). — *) K₁ ब्राह्मणप्रताः; K₈ ब्राह्मणसत्तमाः
(hypermetric); K₄ ब्राह्मणा ध्रुवाः; V₁ B D (implied
in C_n) ब्राह्मणा ध्रुवं (D₆ नृप); Cd. np ब्राह्मणध्रुवाः (as in
text). — *) K_{1.4} सौरि* (for शौरि*). — *) D₄
नृवरौ (for नृवीरौ). K₄ 'रौ पाण्डवा वयं; S इमौ
भीमधनंजयौ. — After 23, B₅ D_n D₈₋₅ ins.:

239* अनयोर्मातुलेयं च कृष्णं मां विद्धि ते रिपुम् ।

[D₄ जानीहि; D₆ वै विद्धि (for मां विद्धि).]

24 *) Ś₁ स्थितौ; B₅ स्थित्वा (for स्थिरो). Ś₁ K₁
मागधः; D₄ भारत; G₄ भारतं (for मागध). — *) B₂
D_{1.2} मुंचैतान्; T₁ G_{1.4-6} मुंचेमान् (for मुञ्च वा). — *)
K₁ मा वा गास्त्वं; K_{2.8} मा गास्त्वं वै; N₁ V₁ B_{1.8-6}
D_n D₈₋₅ गच्छ वा त्वं; B₂ D_{1.2} मा च (D₂ मात्र) गास्त्वं
(for मा गमस्त्वं). G₈ damaged. — After 24, S ins.

(Cv glosses) a passage given in App. I (No. 5).

25 B₈ om. 25. — *) B_{1.2.6} D₈₋₅ नाजित्वा;
D_{1.2} नाजितो; S Cv नाजितं (for नाजितान्). D₈
वैरिनुपतीन्; S वै नरपतिम्. — *) Ś₁ 'माहन्मि; K₈
'मादास्मि; Cv as in text. B₄ D_{1.2} G₂ किंचन;
M₁ कंचन (for कांश्चन). B₁ न ददामि कथंचन; T₁ G_{1.4-6}
अहं पश्यामि कंचन; G₈ अहं वेष्टि कथंचन. — *) K₁
यतः कः; K₄ जितः स; N₁ V₁ B (B₈ om.) D (except
D₆) अजितः (D_{6m} अतः कः) (for जितः कः). Cv oites
जितः (as in text). T₁ G_{1.2.6} प्रत्यव*; Cd पर्यव*
(as in text). — *) Ś₁ K_{1.2} जितो मया (by transp.);
D₂ पराजितः. K₈ को नृपो न जितो मया; K₄ कोत्र न
विजितो मया; D₆ कोत्र यो नाजितो मया; S को मया न
पराजितः.

26 *) D_{n1} कर्म; D_{n2} D₆ G_{4.6} धर्म; D₈ धैर्य;
Cd धर्म्य (as in text). K_{1.4} G_{8.4} कृष्णोपजीविनं;
N₁ क्षत्रोपजीविनं; G_{1.2.6} कृष्णोपजीविनः; Cv as in text.
— *) N₁ V₁ B₆ च समा* (for वदामा*). — *) K₁ यः
(for यत्).

27 *) K₂₋₄ B D (except D_{1.2}) G_{4.6} 'हृत्य;
Cd 'कृत्य (as in text). G₈ damaged. — *) T₁
कृष्णः. G₂ धनं (for कथं). K₈ भवान्; D₈ भवेत्
(for भयात्). — *) N₁ V₁ B D_n D₈₋₅ G₆ M₂
विमुञ्चेयं (for 'ञ्चेयं). — *) D₂ क्षात्रं वृत्तं; D₈
क्षात्रव्रतं; D₄ क्षत्रं व्रतं; T₁ G क्ष (G₂ क्षा)व्रधर्मं; M
क्षात्रं धर्मं.

28 *) K₁₋₈ B₆ सैन्येन सैन्यं (by transp.). K_{1.2}
D₄ व्यूढेन; B₂ व्याहन् (sic) (for व्यूढेन). Ś₁ सैन्याकः
सह सैन्येन; K₄ व्यूढेन सैन्येन सैन्यं; B_{8.4} सैन्यं व्यूढेन
सैन्येन; D₈ सैन्येन सह व्यूढेन; D₆ सैन्येन सैन्यव्यूढेन.
K₈ एकमेकेन; B₈ एकमेकोपि (for एक एकेन). B₁

स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ ।
 कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्पुद्ग उपस्थिते ॥ ३०
 ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च ।
 पूर्वं संकथिते पुष्पिर्नृलोके लोकसत्कृते ॥ ३१
 तं तु राजन्विभुः शौरी राजानं बलिनां वरम् ।

स्मृत्वा पुरुषशार्दूल शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३२
 सत्यसंधो जरासंधं भुवि भीमपराक्रमम् ।
 भागमन्य च निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ॥ ३३
 नात्मनात्मवतां मुख्य इयेष मधुसूदनः ।
 ब्रह्मणोऽऽज्ञां पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ॥ ३४

C. 2. 009
 B. 2. 22. 36
 K. 2. 22. 46

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

(corrupt) सैन्येन सैन्यं व्यूहमेकेन वा पुनः. — °) K₁ बहुभिर् (for त्रिभिर्वा). — °) D₈ च (for वा).

29 G_{1.6} om. the ref. — °) K₄ D_{1.2} राजन् (for राजा). B₈ आज्ञापयामास तदा; D₈ आज्ञापयच्च विप्रान्वै. — K₈ om. (hapl.) 29^a-30^a. — °) D_{1.2} T₁ G_{2.4.5} भीमविक्रमः (G₃ 'मै:'); D₈ मंत्रिवृद्धान्पुरोहितान्; G_{1.6} 'रथ कर्मभिः.

30 K₈ om. 30^a (cf. v.l. 29). — °) Ś₁ K₄ स तौ; D₈ ततः; C_v तौ तु (for स तु). N₁ V₁ D (except D_{8.4}) G₈ M₂ सेनापतिः; C_v as in text. G₈ damaged. N₁ G_{2.4} राजन् (for राजा). — °) K₈ सस्मरे (for सस्मार). Ś₁ K₄ D₈ पुरुषर्षभः (K₄ 'भ'); B₈ मनुजं (for भरतं). — °) K₄ D₂ (before corr.) युद्धसुपं.

31 °) Ś₁ B₂ D₂ तयोस्ते; D₈ ययोस्ते; T₁ G₈₋₅ ययोस्तु (for ययोस्ते). N₁ V₁ B D (except D₈) राजन् (for लोके). G_{1.2.6} M तौ (M₂ यौ) तु सेनापती लेभे (G₂ काले; M₁ लोके). — G₁ om. 31^b; G₈ om. 31^b. — °) Ś₁ D₈ K₂ डि(Ś₁ डि)फकेति (D₈ sup. lin. as in text); K₈ डिफिके; N₁ V₁ B Dn D_{1.4} M₂ डिभके; D₈ T₁ डिभिके; G₂ डिभके; G₄ डिभके; C_v डिभगे. — °) K₁ पूर्वसंकथिते; K₈ B (except B_{2.5}) Dn₂ पूर्व संकथितं; D₈ पूर्व संकथ्यते; T₁ G₁₋₅ M₁ (inf. lin.). 2 पूर्व स्तः (G_{1.2} तौ) कथितौ (T₁ तं); M₁ पूर्व नः कथितौ. C_v cites पूर्व, काले (1 for पुष्पिर्), and कथितौ. G₁ पूर्वौ; G₄ पुष्पिर् (for पुष्पिर्). — °) K₁ 'संस्कृते (sio); K₄ 'सकृतः; T₁ G₁₋₅ M₁ 'सकृतौ. G₈ लोके त्रैलोक्यसः तौ. — After 31, D₈₋₅ ins.:

240* निशश्वास जरासंधो दिष्टं संचिन्तयंस्तदा ।

[D₈ दिष्टमेवानुचिन्तयन्.]

32 Before 32, G_{1.6} ins. वैशं. — °) K₂ ते तु; K₄ ते स; B₂ ते च; D₄ तत्तु (for तं तु). K_{1.4} सौरी. — °) K₂ बलिनं. — °) C_v कृत्वा; C_d स्मृत्वा (as in text). Ś₁ K_{1.2} B D₈ G₂ 'शार्दूलः; D_{1.2} G₂ M₂ C_v 'शार्दूलः; G₁ 'ला. — °) K₄ T₁ G_{1.2.6} M 'विक्रमः;

B₂ 'विक्रम. G₈ damaged.

33 D₁ om. (hapl.) 33^a. — °) K_{2.8} जरासंधो (for 'धं). — °) V₁ B_{2.6} D_{1.2} भीमस्य (for अन्यस्य). — °) K₁₋₅ B₁ वध्यं सू(K_{2.8} भू)रिभिरित्युत (B₁ 'रच्युतं); K₄ वध्यं (sio) इति विधित्य तु; N₁ V₁ B₂₋₆ D (except D₈) G₈ अवध्यं मधु(D_{1.2} भूरि; D₄ यदु; G₃ रिपु)भिर्मृधे; T₁ G_{1.2.6} वध्यं मत्वा तदाच्युतः; G_{2.4} मन्यमानो हि चा(G₄ वा)च्युतः; M वध्यं भू(M₂ सू)रिभिरच्युतः.

34 G_{1.6} om. 34^a. — °) Ś₁ श्रेष्ठः; B₈ मुख्यम् (for मुख्य). — °) Ś₁ N₁ V₁ B D (except D₈) ब्राह्मीमाज्ञां; K_{2.8} T₁ G₈₋₅ M₁ C_v ब्राह्मणाज्ञां. — °) K₂ 'प्रजः; G₄ 'युधः (for 'नुजः).

Colophon. — Sub-parvan: N G₁ M जरासंधवध (K₁ om. वध); G₈ संभव! — Adhy. name: N₁ V₁ G₈ जरासंधयुद्धो (G₂ 'वधो)द्योगः; G₁ वासुदेववचनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 8 20 (as in text); K₂ 26; N₁ V₁ 22; D₈ 21; S 23. — S'loka no.: K₈ 33; Dn D_{1.2} 36; M₁ 46.

After adhy. 20, S ins. (C_v glosses) a passage given in App. I (No. 6).

21

1 G_{4.5} om. the ref. — °) B₁ सु; D₂ T₁ G_{1.2.4} तु (for तं). — °) N₁ मधुसूदनः; G₁ यदुनंदनः; G₂ यदुपुंगवः.

2 Before 2, B D (except D₈) ins. कृष्ण उं (Dn₁ श्रीकृष्ण उं). — °) K (except K₂) कं तु; G_{1.6} येन (for केन). — °) K₂ योधं. K₁ वित्तुते; K₂ चिरमते; K₄ हि रमते; N₁ B₂ D_{1.2} वै रमते; V₁ B_{1.4-5} Dn D₈₋₅ उत्सहते; G_{1.6} हि लभते; G_{4.5}

२९

C. 2. 880
B. 2. 23. 1
K. 2. 24. 1

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तं निःतात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः ।
उवाच वाग्मी राजानं जरासंधमधोक्षजः ॥ १
त्रयाणां केन ते राजन्योद्धं वितरते मनः ।
अस्मदन्यतमेनेह सजीभवतु को युधि ॥ २
एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वव्रे महाद्युतिः ।

जरासंधस्ततो राजन्मीमसेनेन मागधः ॥ ३
धारयन्नगदान्मुख्याभिर्वृतीर्वेदनानि च ।
उपतस्थे जरासंधं युयुत्सुं वै पुरोहितः ॥ ४
कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना ।
समनद्यजरासंधः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ५
अवमुच्य किरीटं स केशान्सममृज्य च ।

M1 वि (G₂ वै) कुरुते (for वितरते). B₂ योद्धुं समनुसृज्य च.
G₂ damaged. — *) K₂ यस्मद्; D₂ अस्माद् (for
अस्मद्). T₁ M₁ 'तमस्त' (M₁ तमस्त्व) त्र; G_{1.6} 'तमेनैव';
G₂ 'तमो राजन्'; G_{4.6} 'तमो' (G₂ 'तमे') छेह (for 'तमेनेह').
— ^a) K₄ सो (for को). — After 2, K₂ ins.
(cf. 242*):

241* त्वया मायाविना कृष्ण न योत्स्येऽहं कदाचन ।

भयेन मे योजितानां यदूनां च पलायतः ।

अर्जुनो न भवेद्योद्धा न च तुल्यबलो मम ।

भीमः क्षणं क्षणार्धं वा क्षमः स्यादिति मे पुरः ।

3 *) Ñ₁ T₁ G₄ M₁ तु (for स). Ñ₁ V₁ B
Dn D₂₋₅ नृपतिर्; D₁ नृपते (for कृष्णेन). — ^b) Ś₁
K D_{1.2.6} (after corr.) G_{1.6} 'मतिः'; Ñ₁ 'रथः'; D₂
(before corr.) 'मुनिः' (for 'द्युतिः'). — *) V₁ B₂ G₁ M
तदा (for ततो). B_{4.5} Dn D₂₋₅ G_{1.2-5} M राजा
(for राजन्). — ^a) G_{1.6} 'सेनं तु' (for 'सेनेन'). — After
3, D₄ ins. (of. 241*):

242* न त्वया भीरुणा योत्स्ये युधि विह्वलचेतसा ।

मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ।

अयं तु वयसातुल्यो नातिसखो न मे समः ।

अर्जुनो नो भवेद्योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ।

इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रदाय महतीं गदाम् । [5]

द्वितीयां स्वयमादाय निर्जगाम पुराद्वहिः ।

B_{2-1.6} D ins. after 3 (D₂, after 4; D₄, after
242*); B₂, after 4^{ab}:

243* आदाय रोचनां मालां माङ्गल्याभ्यपराणि च ।

4 B₂ D₂ om. 4^{ab}. — *) K D₂₋₅ धारयन्नगदान्;
B₂ 'यंस्तान्गदान्'; B₂ 'यंस्तं गदां'; S 'यंतं गदां' (for
'यन्नगदान्'). Cd cites अगदान् (as in text). V₁ तस्य;
B₂ मुखं; B₂ मुख्यां; G_{1.6} M₂ श्रुत्वा; G₂ M₁ दिव्यां;
T₁ G₂₋₅ दद्या; Cd मुख्यान् (as in text). D₂ अगदा-
भिर्वृतीश्चैव. — ^b) K₁ निवृत्ती; D₂ क्रचस्ता; D₂ निवृत्तिः;

D₄ निवृत्ती (for निवृत्तीर्). K₂ नव्यतीर्थोदकानि च;
V₁ B_{2.6} विधूमोमिरिव ज्वलन्; S बलं श्रुत्वा च निवृत्तः
(G₂ निवृत्तिं च जनाधिपः). Cd (corruptly): निवृत्ताः
वेदनानि च क्रममंत्रविशेषः । अथ वा निवृत्तीराह्लादकानि ...;
Cn cites text. — After 4^{ab}, B₂ ins. 243*; while
S ins. (in G₂ line 2 damaged):

244* अर्जुनं वासुदेवं च वर्जयामास मागधः ।

मत्वा देवं गोप इति बालोऽर्जुनमिति स्म ह ।

— *) B_{1.4.6} जरासंधो; G₂ 'ध'. — ^a) K₁ B_{1.4.6}
युयुत्सुर्वै पुरोहितं (K₁ 'तः'); D₂ मुख्यान्कृत्वा पुरोहितः.
— After 4, B₄ repeats 2. 19. 20^{ab}, with v.l.
in the first half as in B₄ there; in second half
corruptly विवादस्थं पुरोहितः. After 4, D₂ ins. 243*,
followed by a repetition of 4^{ab} (with v.l. जरासंधो,
and युयुत्सुर्).

5 *) K_{2.3} B_{1-3.5} D (except D_{1.2}) G₂ राजा
(for विद्वान्). — ^b) Ś₁ K D₂ तप' (for यश').
— *) K₂ D₂₋₅ समनद्य; B_{1.2.6} D_{1.2} स (B₁ सु) संनद्य;
S संनद्यत (for समनद्यज्). B₄ स गाढं वसनं बद्धा (sic).
Cd cites समनद्यत (probably intending 'त्'). — ^a)
= 5. 130. 10^a. Ś₁ B_{1.5.6} Dn D₂ M₁ क्षात्रं; K₂ क्षेत्र;
B₂ D₂ क्षात्र- (for क्षत्र-). Ś₁ K B_{2.5} D (except D_{1.2})
'स्मरन्' (for 'व्रतः').

6 G_{1.6} om. 6-7. — *) Ś₁ अवसृज्य (or 'मथ्य');
V₁ B₄ अनुबध्य; Dn₁ अवमुच्य; G₂ अविमुच्य. Ś₁ V₁
B_{2.4} च (for स). — ^b) Ś₁ समनुसृज्य; K₁ 'नुसृज्य';
K₂ सम*सृज्य; K₃ 'वसज्य'; K₄ 'वसृज्य'; Ñ₁ B₂
Dn D₂₋₆ 'नुगृह्य'; V₁ B_{2.4} गाढं निबध्य; B_{1.2.6} D_{1.2} G₂
संयम्य चैव; Cd समनुसृज्य (gloss बद्धा) (for समनुसृज्य).
B₁ D_{1.2} ह; B_{2.6} G₂ हि (for च). — *) T₁ G₂₋₅ M
उपा'; G₂ उप' (for उद'). — ^a) V₁ वेलातीत. G₂
damaged.

उदातिष्ठजरासंधो वेलातिग इवार्षवः ॥ ६
 उवाच मतिमात्राजा भीमं भीमपराक्रमम् ।
 भीम योत्स्ये त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ॥ ७
 एवमुक्त्वा जरासंधो भीमसेनमर्दिमः ।
 प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिरिवासुरः ॥ ८
 ततः संमन्य कृष्णेन कृतस्त्वय्यत्ना बली ।
 भीमसेनो जरासंधमाससाद युयुत्सया ॥ ९
 ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः ।

वीरौ परमसं. द्वावन्यान्यजयकाङ्क्षिणौ ॥ १०
 तयोरथ भुजाघाताभिग्रहप्रग्रहात्तथा ।
 आसीत्सुभीमसंहादो वज्रपर्वतयो वि ॥ ११
 उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलाबुभौ ।
 अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सु परस्परजयैषिणौ ॥ १२
 तन्नीममुत्सार्य जनं पुद्गासीदुपह्वरे ।
 बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ १३
 प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः ।

C. 2. 915
 K. 2. 23. 26
 K. 2. 24. 29

7 G₁. 6 om. 7 (cf. v.l. 6). — ^a) B₈ वचनं राजा;
 T₁ G₂. 4. 5 M च महाबाहुर्; G₈ damaged (for
 मतिमात्राजा). — ^b) Ñ₁ V₁ B Dn₁ D₁-s T₁ G₂. 5
 'पराक्रमः'. — B₈ om. (? hapl.) 7^a-8^b. — ^c) K₈
 योत्स्ये भीम (by transp.). — ^d) D₈ श्रेयः स्यान्निर्जितं.
 G₈-s M₂ परं; C_v वरं (as in text). — After 7,
 K₈ ins.:

245* क्षेत्रोदये ततः कृष्ण बालोऽयमनुजोऽर्जुनः ।

8 B₈ om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). — ^b) Ś₁ K (except
 K₂) B₁. 2. 6 D₁. 2. 6 G₈ अर्दिमं; Dn₁ 'म; G₂ महाबलः
 (for अर्दिमः). — ^c) G₁ महाबाहुः. — ^d) V₁ B₂-s
 Dn₁ D₈-s बल इवासुरः; B₈ M₁ बलिरि (B₈ 'ल इ'वापरः.

9 ^a) M₂ ततस्त्वा (for ततः सं). — ^b) B₂. 6 D₁. 2
 युवा (for बली). — ^{ad}) G₈ damaged.

10 ^b) K₁ 'शक्रं; K₄ 'युद्धं; D₁. 2 'शस्त्रौ (for 'शस्त्रौ).
 — ^c) G₄ वीरः. T₁ G₈-s M₁ समरं (for परमं).
 B₈. 6 D₁. 2 परस्परं तु (D₁ सु) संहृष्टौ; G₁. 6 वीरौ परस्परं
 दृष्ट्वा. — ^d) D₆ G₂. 8 अन्योन्यं (for अन्योन्य-). — A
 passage given in App. I (No. 7) is ins. in K₁ V₁ B
 D after 10, in G₈ after 11.

11 B₂. 2. 5 D₁. 2 read 11-12 after line 20 of
 passage No. 7 of App. I. Only in B₂. 2 a further
 interpolation of six lines intervenes (between
 line 20 and stanzas 11-12). — ^a) B₈ तयोरथ;
 D₁. 2 ततो (D₂ रथो) रथः (for तयोरथ). — ^b) K B₂
 D₁. 2 T₁ G₁. 4. 5 M₁ Cd निग्रहात् (T₁ 'य'ग्रहात् (K₁ 'हौ;
 K₄ G₁ 'इस्) तथा; B₂. 2 निग्रहात्प्रग्रहात् (B₈ 'स्त)था;
 Dn₂ निग्रहः प्रग्रहस्तथा; D₈ निग्रहात्प्रग्रहस्तथा; G₈ निग्रहात्-
 प्रग्रहात्स्थिता (sic). — ^c) Ś₁ B₂. 2. 5 Dn D₄. 6 G M₂
 सुभीमः; K₄ B₈ T₁ स भीम- (for सुभीम-). K V₁ B₁. 4
 Dn D₈-s संपातो (Dn₁ m as in text); D₁ संहृष्टौ; D₂
 संहृष्टौ; S संहृष्टौ; Cd as in text.

12 G₄ om. 12. For B₂. 2. 5 D₁, cf. v.l. 11. — ^a)
 M₂ (hypermetric) उच्चतुः (for उभौ). — ^b) B₁. 2. 4. 6
 Dn D₈-s बलेन बलिनां वरौ; B₂. 5 D₁. 2 बलेन बलिनाबुभौ;
 G₁. 6 बलादतिबलाबुभौ. — After 12^{ab}, K₄ reads 16^{ad};
 while S (G₄ om.) ins.:

246* अन्योन्यं तौ करतलैर्योधयामासतुर्भृशम् ।

[G₁. 6 कर्णतले (for करतले). T₁ G₈ M₂ योजया;
 G₁ पोथया; G₂ वारया; G₈ M₂ पोथया (for योधया).]
 — ^c) Ś₁ K₁. 2. 4 D₁-s T₁ G (G₄ om.) 'स्यान्तर (G₈ 'रे)-
 प्रेप्सु. — ^d) A few MSS. 'जयेषिणौ. — After 12,
 S (except G₄) ins.:

247* शिरोभिरिव तौ मेघौ वृक्षैरिव निशाचरौ ।

पदैरिव शुभावश्चो तुण्डाभ्यां तित्तिराविव ।

[(L. 2) G₈. 6 पादै (for पदै). G₁ तुण्डाभ्यां; G₂ M₁
 तुण्डै.]

13 ^a) K₁ S C_v तद्युद्धं; K₄ संयुद्धं; D₄. 6 तं भीमं
 (for तन्नीमं). — ^b) K₁. 4 S (except G₈. 6) भीमं
 (for युद्धं). Ñ₁ B₂. 6 D₁. 2 भयंकरं; V₁ B₁. 8-s Dn
 D₈-s Cn उपप्लवे; C_v उपह्वये; Cd (gloss रहसि)
 Cnp उपह्वरे (as in text). — ^{ad}) D₁. 2 बलिनां (for
 'नोः). Ñ₁ V₁ B₈ हृष्टयोर् (for संयुगे). Ś₁ वालिसुग्री-
 वयोर्भ्रात्रोः पुरेव कपिलिहयोः.

14 Ś₁ has a long lacuna (of about a folio and
 a quarter) for the missing portion of the text from
 2. 21. 14 up to 2. 22. 9^{ab}. — ^a) K₄ Ñ₁ B₁. 2. 6
 D₁-s. 6 प्रकर्षणाकर्षणयोर्; B₈ D₄. 5 आकर्षणाकर्षणाभ्यां;
 S आकर्षणं प्रकर्षणं. — ^b) K₁ अभ्याकर्षविकर्षणौ; Ñ₁ B₂. 6
 'र्षणात् (Ñ₁ 'नृ); B₁. 8-s Dn D₈-s अनुकर्षविकर्षणैः;
 D₁. 2 अस्याकर्षविकर्षणात्; S उत्कर्षविकर्षणे (G₁ 'णं;
 G₂. 2. 6 [also] 'णौ; G₈ 'विचक्षणो also). — ^c) K₂. 4
 अथ (for तथा). K₁. 5 आ (K₈ अ) कर्षतामथान्योन्यं; Ñ₁
 अवकर्षमथा; V₁ B₂. 2. 6 D₁. 2 आकर्षयेतामं; B₁ अपकर्षा-

2. 915
2. 23. 26
2. 24. 29

आकर्षेतां तान्योन्यं जानुमिश्राभिजघ्नतुः ॥ १४
ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम् ।
पाषाणसंघातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ १५
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलाबुभौ ।
बाहुभिः ससजेतामायसः परिधैरिव ॥ १६
कार्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि ।
अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत ॥ १७
तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः ।
चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्लृप्तात् ॥ १८
तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः ।

उवाच भीमकर्माणं भीमं संबोधयन्निव ॥ १९
क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे ।
पण्डितो हि कात्सर्येन जहाजीवितमात्मनः ॥ २०
तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः ।
सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ ॥ २१
एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा ।
जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे ॥ २२
ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः ।
संरम्य बलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकाविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

तथा'; B₁.s Dn Ds-s आचकर्षतुर'; Ds आकर्षतोस्तथा';
T₁ G₁.s अ(T₁ स्य)कर्षतां तथा'; G₂ विकर्षतां तदा';
Gs-s M विकर्षतां तथा' (M₂ ततो'). Cv oites विकर्षतां
(= आकर्षतां). — ^a) K₂ 'आभिजघ्नतुः'; V₁ B₁.s-s Dn
Ds-s 'आवजघ्नतुः'; B₂ D₁.s T₁ G₁.4-s M₂ 'आनु';
B₃ 'आन्व'; G₂.s 'अ नि'; M₁ 'आपि जघ्नतुः'.

15 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — ^a) K₂ N₁ V₁
Bs.s.s D₁.s.s 'पात' (for 'घात'). — ^a) K₂ 'जघ्नतुः'
(for 'जघ्नतुः'). G₁ प्रहारैरभिज'; G₂ प्रहारैरिव ज'; M₁
प्राहारैरभिज'. — After 15, S ins.:

248* ततो भीमं जरासंधो जघानोरसि मुष्टिना ।

भीमोऽपि तं जरासंधं वक्षस्यभिजघान ह ।

16 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). K₄ reads 16^{ab}
after 12^{ab}. G₂ repeats 246* after 16^{ab}. — ^a)
B₂ सभयभेजेतां (corrupt); T₁ G₂ समसज्येतां; G₁
परिसज्येता (for समसजे'). — ^a) G₁.s बाहुभिः (for
आयसै:).

17 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — ^b) K₁ प्रयुक्तं;
K₄ B₁.s.s D₁.4.s प्रवृत्ते; D₂ प्रवर्त; G₁.s प्रवृत्तिः.
— After 17^{ab}, S ins.:

249* तदा तद्युद्धमभवद्दिनानि दश पञ्च च ।

— ^a) K₁.s N₁ M₁ अनारमं; B D G₂ 'हारं' (D₂ 'रत');
G₁ 'रक'; Cd अनारमत् (for 'रत'). D₂ दिवा राजन्;
T₁ G₂-s अविश्रांतं (for दिवारात्र:). — ^a) T₁ G₂-s
विस्मापनक(G₂ 'ग')रं महत्; G₂ अविश्र: त उ वर्तते
(corrupt). Cd oites अविश्रांतं (as in text). — After
17, S ins.:

250* घोरं विस्मापनकरमभूत्पञ्चदशेऽहनि ।

[T₁ G₂-s अतिघोरं दिवारात्रम् (for the prior half).
T₁ G₂.4.s M अभवत्पंचमेहनि (for the post. half).]

18 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — ^a) K₂ वृद्धं तं;
D₂ तद्वर्त (for तद्वृत्तं). Cd oites तद्वृत्तं तु. S (except
M₁) तद्युद्धमासीच्च तयोः. — ^b) K₂ समवेतं; V₁ समवृत्तं;
D₁ समवेतं; G₁ समवेतां; Cd समवेतं (as in text).
D₂ समवेतौ महात्मानौ. — After 18^{ab}, K₂ ins.:

251* गात्रं गात्रेण संपीड्य विश्राममगमद्वयोः ।

वायुना ह्यमृतश्वासादाप्यायत वृकोदरः ।

— ^a) T₁ G₂-s पंचदश्यां (for चतुर्द'). K₂ वै; D₁
तु (for तु). — ^a) G₁.s प्रहीणो (for निवृत्तो). G₂
माधवा. B₂.s G₂ क्रमात् (for कृ'). K संसृ (K₂ संयु)ष्टो
मागधः क्लृप्तैः; V₁ मागधः क्लृप्तमीयिवान्; T₁ G₂-s M
प्रहीणात्माभवत्क्रमात् (M 'रमा यथाक्रमं').

19 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — ^a) S जरासंधं
(for तं राजानं). D₁ यथा; T₁ G₂-s तदा; G₁.s ततः;
M₂ समा (for तथा). — ^b) S विद्वान् (for राजन्).
— After 19, K₂.s ins.:

252* समयुद्धे नृणां मध्यात्पाटयन्बोधयन्निव ।

while D₂(1) D₄ ins.:

253* शत्रोर्जन्ममृती विद्वान्जीवितं च जराकृतम् ।

पार्थमाप्याययन्त्वेन तेजसाचिन्तयद्भरिः ।

संचिन्त्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः ।

दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ।

20 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — ^a) K₂ क्लृप्तं;
G₁.s त्वां तु (for क्लान्तः). K₂ सधनी (for शत्रुर्न).

२२

वैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनः ।

बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंधजिघांसया ॥ १

नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम् ।

प्राणेन यदुशार्दूल बद्धवक्त्रणवाससा ॥ २

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम् ।

त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ॥ ३

यत्ते दैवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वनः ।

C. 2. 928
B. 2. 24. 4
K. 2. 25. 4

B1.6 च; D2 तु; S (except G1.6) हि (for न).
T1 कौतेयः. — Ks om. (hapl.) 20^b-21^a. — *) T1 G2.8
शक्यः; G1 शक्तिः; G4.8 M1 शक्यं; G6 शक्तः (for लभ्यः).
S (except G1.6) शृवां (for रणे). — *) T1 G4 M1
[S]पि (for हि).

21 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — Ks om. 21^a
(cf. v.l. 20). — *) K1 Ñ1 B2 D2-8 ते नैव; V1 B1-8.8
D1 यत्नेन; D2 अनेन; D6 तेद्यैव; T1 G2-8 तथैव; G2 स्वयैव
(for ते नैव). Cn cites ते (=स्वया). — *) Ñ1 B1.4
D2-8 T1 G (except G2) जनाधिपः; B2 Dn जनाधिप (!).
— *) B2 D6 G1.2.8 M समवेतेन. G2 युज्यस्व; G8
युद्धं च. — *) Ñ1 मुजाभ्यां (for बाहु). K1 B2.4 D4
पुरुषर्षभ; K8 भरतर्षभः; V1 च नरर्षभ.

22 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — *) T1 G (except
G2) M2 उक्तस्तु (G6 उक्तेन also) (for उक्तः स). — *)
B1.4.8 D M2 तद्रूपं (D2 तद्रोधं); G2 तद्युद्धं; G4 तं रंधं.
— *) G8 तस्य (for चक्रे). B2 D1.2 मर्ति (B2 'ति' मृधे;
B4 मर्ति युधि; S (by transp.) वधे मर्ति (T1 M2 'ति:)).

23 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — *) V1 तु गर्हितं
(for तमजितं). — *) Dn D2-8 संरंभं; S संरंभाद् (G8
संभ्रमाद्). Ñ1 B (except B4) D (except D6) श्रेष्ठो
(for मुख्यो). — *) B1 G4-8 कुरुनंदन; D2.8 बलिनां वरः.

Colophon. Ś1 missing (blank fol.). — *Sub-
parvan*: N (except Dn2 D2; Ś1 missing) जरासंधवध;
G4 संभव! — *Adhy. name*: Ñ1 V1 जरासंधकान्तिः;
G1 जरासंधयुद्धं; G6 जरासंधवधोद्योगः; M1 भीमजरासंधयुद्धं.
— *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg.
sec. m.) 21 (as in text); Ks D2.8 22; Ñ1 V1 Dn1
23; S 26. — *S'loka no.*: K2 23; Ks 24; Dn D1.2
35; M1 28.

22

1 In Ś1, 1^a-9^b is missing (cf. v.l. 2. 21. 14).
Gs om. the ref. — *) Ñ1 S (except G2.6) तदा (for

ततः). — *) V1 'जिगीषया; B1 'वधेच्छया; B2.8.8.8
D (except D6) 'वधेप्सया.

2 Ś1 missing (cf. v.l. 1). — *) Cv अयं (for
नायं). — *) K1.4 युक्तं (K4 'कश्' चिरमुपेक्षितुं; K2 D6
(before corr.) युक्तः स्यान्नानुरोधितुं; K8 युक्तः स्यादतिरो'.
Cd cites अनुबोधितुं (=निबोधुं); Cv अनुरो' (as in
text). — *) S (except G6) प्रायेण (M2 प्रयाणे);
Cd as in text. G8 नर' (for यदु'). — *) K1
बाह्यावेक्षणवाससा; K2 बद्धलक्षण'; K2.8 बद्धो (K4 बुद्धु-
वंक्षण'; Ñ1 V1 B D बद्धकक्षेण वाससा (B2 वामया;
D6 न शक्योयं व्यपोहितुं); S बांधव (G1 बाणस्या; G6
बाणस्य)क्षयकृत्त्व. Cd cites बद्धुं and रक्षणवाससा (gloss
कटिवक्त्रेण, which shows that either 'वक्षण' or 'वक्त्रेण'
is intended).

3 Ś1 missing (cf. v.l. 1). — *) T1 G1.2.8 M
तदा (for ततः). — *) T1 G2-8 त्वरस्व; G1 त्वरयत्;
G2 त्वरया (for त्वरयन्). G8 'व्याघ्र; G6 M2 'व्याघ्र.
— *) K2 'मर्दिमः; B4 'वधेच्छया; M1 'जिघांसया.

4 Ś1 missing (cf. v.l. 1). Ks om. 4^a-5^b. — *)
B1 यच्च; T1 G2.4 यत्तु; G6 यत्त्व[द्] (for यत्ते). G2
यत्तदेवं. B1 परं तत्त्वं. — *) K1.8 Ñ1 M यत्स्त्वं;
T1 G2-8 पितुस्ते; G1.6 वत्स त्वं (for यच्च ते). — *)
S (except G6) दर्शयस्व (G1.6 'यस्वे') (for 'याशु').
D4 om. नः. V1 B1.8-8 Dn D2.8 वै (for नः).
— After 4, Dn2(1) D4 ins.:

254* बले तुभ्यं महाबाहो तमिमं जहि मागधम् ।

Dn2(1) D4 cont.: S ins. after 4:

255* तवैष वध्यो दुर्बुद्धिर्जरासंधो महारथः ।

इत्यन्तरिक्षे त्वश्रौषं यदा वायुरपोहते ।

गोमन्ते पर्वतश्रेष्ठे येनैव परिमोक्षितः ।

बलदेवमुजं प्राप्य कोऽन्यो जीवेत मागधात् ।

तदस्य मृत्युर्विहितस्त्वरते न महाबल ।

बायुं चिन्त्य महाबाहो जहि त्वं मगधाधिपम् ।

एवमुक्तस्तदा भीमो मनसा चिन्त्य मारुतम् ।

जनार्दनं नमस्यैव परिष्वज्य च कस्तुनम् ।

[5]

2. 928
2. 24. 4
2. 25. 4

बलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ॥ ४
एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिदमः ।
उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्बलवन्तं महाबलः ॥ ५
भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ ।
बभञ्ज पृष्ठे संक्षिप्य निष्पिप्य विननाद च ॥ ६
तस्य निष्पिप्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः ।
अभवत्तुमुलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ॥ ७

[(L. 1) G1.6 त्वयैव (for तवैष). Dn2 D4 M2 'बलः (for 'रयः). — (L. 2) Dn2 D4 श्रोण्यामो; G1.6 घोषेण; T1 M [s] श्रोणं स (for त्वश्रोणं). G5 अवाप्यते (for अपोह्यते). Dn2 D4 यदा रामेण युध्यता; G6 यदा वा बाणपोह्यति (for the post. half). — (L. 3) Dn2 D4 M G1 तेनैव (for येनैव). — (L. 4) T1 G2-5 बलदेवबलं; G1.6 'भद्रमुजं. Dn2 D4 जीवति; T1 G5 जीवेत्तु (for जीवेत). — (L. 5) G2.4 M2 महाबलः. Dn2 D4 त्वं तु बायुसुतः प्राप्य महाबल-पराक्रमं. — (L. 6) Dn2 D4 हनस्व; T1 G2.4 जहीमं (for जहि त्वं). — Dn2 D4 om. lines 7-8.]

5 Ś1 missing (cf. v.l. 1). K2 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). — ^a) S प्रभंजनबलाविष्टो. — ^b) K1 D2.6 G4.6 अरिदमः; K4 B6 D1.2 'दमं; V1 महाबलः (for अरिदमः). — V1 om. (? hapl.) 5^{cd}. — ^c) K1-3 T1 G4.5 M1 [अ]भ्रा- (G5 भ्र)मयद्रा (K1 'भ्रा)जन्; N1 G2 भ्रामयभ्राजन्; B D (except D6) G1.6 भ्रामयामास. T1 अक्षप्याभ्रा * * * *. — T1 om. from 5^d up to 20^e; D2 om. 5^d-6^e. — ^d) G1.2.6 जरासंधं; G2 बलवन्तो (for बलवन्तं). D1 G1.2.5 'बलं (for 'बलः).

6 Ś1 missing (cf. v.l. 1). T1 om. 6; D2 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). — ^a) K2 Cd गुणशतं; D2 G2.4.5 दश' (for शत'). — ^b) K1 पूजाभ्यां; K4 B4.5 Dn D4.5 जानु'; G4 द्विजा' (for भुजा'). D1 G1-3 भरत (G2 पुरुष)र्षभः. — ^c) K1.4 पृष्टि; N1 V1 B D (D2 om.) G2 पृष्ठं (for पृष्ठे). M2 जानुभ्यां (for संक्षिप्य). — ^d) K2 N1 V1 निक्षिप्य; G6 निर्विष्य (for निष्पिप्य). K1 B2.6 G1 ह (for च). D2 G4 विनिष्पिप्य ननाद च; M निष्पिप्य च ननाद च. — After 6, Dn (1) D4.6 ins.:

256* करे गृहीत्वा चरणं द्वेधा चक्रे महाबलः ।

[D4.5 द्विधा (for द्वेधा).]

7 Ś1 missing (cf. v.l. 1). T1 om. 7 (cf. v.l. 5). — ^c) K4 Dn 'तुमलो. — After 7, K2.5 D2 ins.:

257* स वामपादं संकृप्य गृहीत्वा दक्षिणे महे ।

वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुसुबुः ।
भीमदेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ॥ ८
किं नु खिद्विमवान्मिन्नः किं नु खिदीर्यते मही ।
इति स मागधा जङ्गुभीमसेनस्य निखनात् ॥ ९
ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम् ।
रात्रौ परासुप्तसृज्य निश्चक्रमुरिदमाः ॥ १०
जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम् ।

द्विधा चकार तं पार्थो जरासंधं महाबलम् ।

[(L. 1) D6 तं (for स), and संक्षिप्य (for 'कृष्य).]

8 Ś1 missing (cf. v.l. 1). T1 om. 8 (cf. v.l. 5). — ^b) K2 प्र- (for च). K1.2.4 D2.4 सुसुबुः. — ^a) K4 D2.6 G (G4 before corr.) हि (for ह).

9 T1 om. 9 (cf. v.l. 5). Ś1 missing for 9^{ab} (cf. v.l. 1). — ^a) K4 N1 V1 B (except B2.4) Dn D2-5 किं नु स्याद्; G1.6 किं खिद्वि (for किं नु खिद्वि). M2 हि महान् (for हिमवान्). K4 विद्वः (for मिन्नः). — ^b) N1 V1 B2.2.6 D1.2 आहो खिद्वि; G1 किं खिद्वि; G2 किं खिद्वि (for किं नु खिद्वि). — ^c) K2 N1 B (except B2) Dn D2-5 G2.6 द्वे (for स्म). K1.4 जङ्गुर; B2.6 Dn D1.2-3 जङ्गुर; D2 सर्वे; G M जङ्गुर (G5.6 M2 जङ्गुर) (for जङ्गुर). — ^d) V1 B4 विक्रमात्; G2 गर्जनात्; some MSS. निःखनात् (for निखनात्). D6 जशिरे भीमनिखनात्. — After 9, Dn (1) D4 ins.:

258* गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ।

एकं पादं पदाक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य च ।

गुदतः पातयामास शास्त्रमिव महागजः ।

एकपादोरुवृषणकटिहृत्पृष्ठनासिके ।

एकबाह्वक्षिभूकर्णे शकले ददशुः प्रजाः ।

[= (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 44-46]

On the other hand G2 ins. after 9 a passage given in App. I (No. 8).

10 T1 om. 10 (cf. v.l. 5); G4 om. 10^a-12^b. — ^a) Ś1 N1 V1 B1.5 Dn D2.5.6 राजः (for राज-). — ^b) G1.6 विसुप्तम् (for प्रसुप्तम्). — ^c) N1 V1 B1.2.4 Dn D2.5 गतासुम् (for परासुम्).

11 T1 G4 om. 11 (cf. v.l. 5, 10). — ^a) B2 'वधं कृत्वा (for 'रथं कृष्णो). — ^b) B2 G2 पताकिनी; D1 'नः. — ^c) G2.5 राजो (for चैव). — ^d) G2 मोचयामास. K1-3 B1.6 D1.2 बंधनं; K4 D2 बंधनात्; V1 पार्थिवान् (for बान्धव').

आरोप्य आतरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ॥ ११
 ते वै रत्नभुजं कृष्णं रत्नाहं पृथिवीश्वराः ।
 राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् ॥ १२
 अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः ।
 रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् ॥ १३
 यः स सादृश्यवान् द्वियोधः कृष्णसारथिः ।
 अभ्यासघाती संदृश्यो दुर्जयः सर्वराजभिः ॥ १४
 भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः ।

शुशुमे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः ॥ १५
 शक्रविष्णू हि संग्रामे चेतुस्तारकामये ।
 रथेन तेन तं कृष्ण उपारुह्य ययौ तदा ॥ १६
 तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना ।
 मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणाभिन्नघातिना ॥ १७
 येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव ।
 तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः ॥ १८
 ततः कृष्णं महाबाहुं आवृम्यां सहितं तदा ।

C. 2. 942
B. 2. 24. 20
K. 2. 25. 33

12 T₁ om. 12 (cf. v.l. 5); G₄ om. 12^{ab} (cf. v.l. 10). — ^a) G₂ तं (for ते). G₂ ते वै कृष्णं रत्नभुजं; C_v as in text. — ^b) B_{1.4.5} D_n D_s-s रत्नाहोः; C_v as in text. G₂ चैव पृथिवीः. K_s आभासा पृथिवी-धराः. — ^c) G_{1.6} पूजयां; G₂ C_v राजानं (for राजानश्च). — ^d) N₁ रक्षिता (for मो). G₂ च महत् (for महतो भं).

13 T₁ om. 13 (cf. v.l. 5). — ^a) B_{2.2.8} D_{1.2} अभ्युतः. S₁ K_{s.4} B_s D_s सत्त्वसंपन्नो; K_{1.2} सर्वं; G₁ शस्त्रसंनिभो. — ^b) G₂ वाजिभिः (for राजं). — After 13^{ab}, B_{s.4} read 15. — After 13, G₂ ins.:

259* उद्गाणां शतसाहस्रं वाहयित्वा धनं बहु ।
 महाहोणि च रत्नानि रजतं काञ्चनं तथा ।
 सहदेवं प्रतिष्ठाप्य स्वाधीनं च गिरिव्रजे ।
 चतुरङ्गबलैः सार्धं निर्जगाम गिरिव्रजात् ।

14 T₁ om. 14 (cf. v.l. 5). — ^a) S₁ यस्तु; K_s यश्च; K₄ तस्य; G₂ योः (corrupt); G₂-s M₁ C_v तयोः (for यः स). S₁ सोदर्यवान्; K_{1.2} सौदर्यवान्; K_{s.4} D_{s.4} G₂ C_v सौदर्यवान्; G₂-s M₁ सोदर्ययोर् (for सोदर्यवान्). D₁ यः समो दर्पवान्नाम; G_{1.6} यश्चासौ वीर्यवान्नाम. — ^b) N₁ V₁ B_s D_s M₁ C_n द्वियोधी; D_{1.2} दुयोधः; G₂ M_s C_v विधेयः (for द्वियोधः). D_{n1m} (gloss) अर्जुनः (for कृष्ण). In D_s, the sequence of 14-15 is: 14^{ab}, 15^{ab}, 15^{ab}, 14^{ab} (15^{ab}-15^{ab} being added in marg.). — G₄ om. 14^a-15^b; G_s om. 14^a. — ^c) G₂ अभ्यासघाति; M_s अभ्यासघाती. N₁ संदृष्टो; B_s D_s सदृशो; D₄ संस्पृश्यो (for संदृश्यो). K₁ अक्षतः शत्रुसंघातैर्; K_s अभ्यासघाती सदृशो; K_s शुशुमे रथवर्योऽसौ (= 15^a); G₁ अभ्यासघाति मुखोऽसौ; G_{s.6} अभ्यासघाति-भिमुखो. — ^d) S₁ D_{1.2} सह राजभिः; K (except K_s) G (G_{s.4} om.) M सर्वधन्विभिः; V₁ सर्वशत्रुभिः (for राजभिः).

15 S₁ D_s T₁ om. 15 (for T₁, cf. v.l. 5); G₄ om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). B_{s.4} read 15 after 13^{ab}; D_s (transposing 15^{ab} and 15^{ab}) read it after 14^{ab}. G_s (like D_s marg.) transp. 15^{ab} and 15^{ab}. — ^a) V₁ वीराभ्यां; M_s यौधाभ्यां. — ^b) B_s सहितः (for आस्थितः). — ^c) K_s अभ्यासघाती संदृश्यो (= 14^a). — ^d) K (except K_s) सर्वराजभिः; D_s सारथिः (for धन्विभिः).

16 T₁ om. 16 (cf. v.l. 5). — ^a) S₁ [ए]तेन; G₂-s M₁ येन (C_v ?) (for तेन). V₁ B_{1.4-8} D_n D_s-s M_s वै; G₁ [अ]यं; G_{2.6} चं (for तं). S₁ D_s (orig.) तं कृष्णम्; K₁ कृष्णस्तम्; K_{2.8} B_s कृष्णस्तु; B_s D_{1.2} कृष्णः स; D_s (by corr.) तं कृष्णस् (for तं कृष्ण). N₁ कृष्णो रथवरं तं वै. — ^d) K_s उपः; N₁ B_s समा; D_s (by corr.) तूपा (for उपा). S (except M_s; T₁ om.) [उ]पयास्तदा (for ययौ तदा). — After 16, S (T₁ om.) ins.:

260* एवमेतौ महाबाहु तदा दुष्करकारिणौ ।
 कृष्णप्रणीतौ लोकेऽस्मिन्नेव को ब्रुमुर्महि ।
 इत्यबोध्यन्मज्जन्तं तं जरासंधपुराणयाः ।
 वासुदेवं नरश्रेष्ठं युक्तं वातजवैहयैः ।

[(L. 1) G₁ मेतन् (for मेतौ). — (L. 2) G_{1.2.6} M₁ तावेक (M₁ त) सिन् (for तौ लोकेऽस्मिन्). — (L. 3) G_{1.6} पुनस्तत्वं (for ब्रजन्तं तं).]

17 T₁ om. 17 (cf. v.l. 5). — ^a) S₁ K_s G₄ M₁ काराभेन; K_s G₁ करा (G₁ करा) तेन. — ^d) G₂ जैत्रिणा (for जैत्रेणा).

18 T₁ om. 18 (cf. v.l. 5). — ^b) = Taittiriya Brāhmaṇa (ed. Mysore 1908) 1. 5. 8 (p. 277). K₁ जघान दशतीर्दश; G_{1.6} अनीकानि जघान सः. — ^c) K_s समदृश्यत. — ^d) G_s षंभ (for षंभा).

19 T₁ om. 19 (cf. v.l. 5). — ^a) K_s ततः कृष्ण महाबाहो. — ^c) G₁ रथस्थौ; D_s स्थान्. G₂ माधवं (for मागधा). — ^d) K₁ V₁ D_s विस्मयं (for विस्मिताः).

C. 2. 942
B. 2. 24. 20
K. 2. 25. 33

रथस्थं मागधा दृष्ट्वा समपद्यन्त विस्मिताः ॥ १९

हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे ।

अधिष्ठितः स शुशुभे पुण्डरीकाक्षे भारत ॥ २०

असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्नथवरे ध्वजः ।

याजनाददृशे श्रीमानिन्द्राद्यसमप्रभः ॥ २१

चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात् ।

क्षणे तस्मिन्स तेनासीच्चैत्ययूप इवोच्छ्रितः ॥ २२

व्यादितास्यैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः ।

तस्यौ रथवरे तस्मिन्गरुत्मान्यग्राशनः ॥ २३

दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं बभौ ।

आदित्य इव मध्याह्ने सहस्राकिरणैः ॥ २४

न स सज्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिष्यते ।

दिव्यो ध्वजवरो राजन् पुण्डरीकाक्षः देवमानुषैः ॥ २५

तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिखनम् ।

निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाभ्यां सहाचरतः ॥ २६

यं लेभे वसुस्तस्माद्बृहद्रथः ।

बृहद्रथात्क्रमणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् ॥ २७

स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः ।

गिरिव्रजाद्विस्तृत्यौ समे देशे महायशाः ॥ २८

तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा ।

ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २९

बन्धनाद्वैप्रयुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम् ।

20 T1 om. 20^{ab} (cf. v.l. 5). — *) Ś1 K Ds वातसमो (K4 'मैर्'). — *) Ś1 युधिष्ठिरः (for अधिष्ठितः). N1 V1 B (except B4.5) D1.2 तु (for स). — *) Ks (by corr.) नानाभातीव भारत.

21 *) Ś1 N1 V1 B D (except Ds) Gs असंगो (for असङ्गी). G1.6 असंगिने च विहितस्. — *) K4 Ds योजनान् (for 'नाद्'). K1-8 दृश्यते (for दृश्ये). S स योजनद्वये दृश्यः (Gs 'इयात्'). — *) S (except G4 M2) श्रीमानिन्द्रायुधप्रभः (Gs 'ब्रध्वजोपमः').

22 N1 om. 22-23. — *) Ś1 K Dn Ds कृष्णोपि; D4 कृष्णोऽथ; G1 कृष्णाय (for कृष्णोऽथ). — *) T1 गरुत्मानं. Ks च साम्ययात्; Ds G1.2 स चाभ्ययात्. — *) Ś1 गते नासीच्च; S स तन्नासीच्च (G1.2.6 'त्रासौ') (for स ते नासीच्च). B1.2.6 D1.2 क्षणेन तस्मिन्तेनासौ; Bs क्षणे तस्मिन्स तेनासौ. — *) Ś1 चैत्ययूपम्; K1 चैत्यो यूप; Ks Cv(1) चैत्ये यूप; K4 B6 चैत्ययूप; B4.5 Dn Ds-8 चैत्यवृक्षः; Ds 'यूथ'. Ś1 इवोच्छ्रितः; K1 G4 'च्छ्रितः'; B1.4.5 Dn Ds-8 'स्थितः' (for 'च्छ्रितः').

23 N1 om. 23 (of. v.l. 22). — *) Ś1 K V1 B4 Ds व्यादि(Ś1 'धि')तास्यो(Ks 'स्या'); D1 व्यादितस्यैर्. Ś1 V1 B4 महानादः. — *) K4 G1.2.6 सर्वैः; D1 महद् (for सह). Bs सूतैर् (for भू). Gs संभूतैर्विजालयैः. — *) V1 B1.2.5.6 D (except Ds) transp. तस्यौ and तस्मिन्. K1 वरये.

24 *) K1.2.4 Dn D1 (after corr.). 2.4.5 G1 M1 दुर्निरीक्षो. V1 Bs [S]थ; Gs [S]ति (for हि). — *) S (except Gs) सुपर्णो (for तेजसा). K1 [अ]प्यधिकं; B2.2.6 D1.2 Gs [अ]भ्यधिको; M2 [अ]त्यधिकं. — *)

Ś1 'णान्वितः'; Ks 'जो वृत्तः.

25 *) Gs सर्जति; M2 सज्यति. — *) K2.8 G1.6 च (for च). Ś1 K4 Ds न भिद्यते; K1 न छिद्यते; K2.8 V1 न दीर्ये(Ks 'य')ते; B1-2.6 D1.4 न हन्यते; Bs Ds.5 निरस्यते (Bs 'ति'); Dn Cnp(1) न विध्यते; G1.6 न छिद्यते; G4 न शिष्यति; Gs निरीक्ष्यते; Cn न रिष्यते (as in text). Ds शस्त्रैश्चामरतेन (sio) चै; M2 शस्त्रैश्च न विशस्यते. — *) Ks दिव्यौ. Ś1 K4 V1 Ds S रथवरो (Gs 'चरो') (for ध्वजवरो). Dn1 D1 दिव्यौ ध्वजवरौ राजन्. — *) N1 V1 B1-5 Dn Ds-8 T1 Gs.4 M चेह; Bs D1.2 G1.2.5.6 चैव (for देव as in Ś1 K Ds).

26 *) Some MSS. निःखनं. Ds पर्जन्य इव निखनं. — *) K4 Bs पुरुषव्याघ्रः; S पुण्डरीकाक्षः (T1 'क्षं'; G1 'क्ष').

27 *) Gs राजन् (for राजा). — *) Gs श्रमेण (for क्रमेण). Bs D1.2 [अ]पि; Ds-8 [ए]नं (for [ए]व). — *) A few MSS. नृपः, नृप (for नृपम्). K1 व्यासो बार्हद्रथो नृपः; S प्राप्तो बार्ह (Gs बृह)द्रथो रथं.

28 *) K1 B D (except Ds) G1.2 M स निर्याव (B4 चक्राम); V1 निश्चक्राम (for स निर्ययौ). — *) Ś1 K Ds M1 प्रभुः; Ds G1.6 तदा; Gs तथा (for ततः). B1.2.6 D1.2 पुण्डरीकनिभेक्षणः. — Ds om. (hapl.) 28^a-29^b. — *) K2.8 N1 V1 Dn D1.2.4.5 T1 G1-4 M1 समः; Gs सह (for समे). Ds 'तपाः'; S 'मनाः' (for 'यशाः').

29 Ds om. 29^{ab} (of. v.l. 28). — *) Bs.4 मागधाः (for नागराः). — *) Ds [अ]त्ययुः; G1 ययुः (for [अ]भ्ययुः). — *) V1 यथा (for विधि).

30 *) Bs विप्रयुक्ताश्च. V1 तु (for च). — *) Bs

पूजयामासुरुचुश्च सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३०
 नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि वाकेनन्दन ।
 मीमार्जुनबलोपेते धर्मस्य पारंपालनः ॥ ३१
 जरासंधहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताः ।
 राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ॥ ३२
 विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे ।
 दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमाप्तं ते पुरुषोत्तम ॥ ३३
 किं कुर्मः पुरुषव्याघ्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ ।
 कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ॥ ३४
 वाच हृषीकेशः समाश्वास्य महामनाः ।
 युधिष्ठिरो राजसूयं ऋतुमाहर्तुमिच्छति ॥ ३५

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं विप्रपतः ।
 सर्वैर्भवद्भिर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामेति ॥ ३६
 ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ ।
 तथेत्येवाब्रुवन्सर्वे प्रतिजन्तुश्च तां गिरम् ॥ ३७
 रत्नभाजं च दाशार्हं चक्रुस्ते पृथिवीश्वराः ।
 कृच्छ्राजग्राह गोविन्दज्ञेऽं तदकम्पया ॥ ३८
 जरासंधात्मजश्चैव सहदेवो महारथः ।
 निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ॥ ३९
 स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः ।
 सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ॥ ४०
 भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा ।

C. 2. 964
B. 2. 24. 42
K. 2. 25. 67

राजानं. — M₂ om. 30th. — *) B₂ ऊचुस्तु; G₆ अव्यग्रं.
 — *) K₄ D₆ सामं; V₁ B_{1.2.3} D_n D₈₋₉ स्तुतिं;
 G₆ साधुं (for सान्त्व).
 31 *) K₁ N₁ V₁ B_{2.4.5} D_n D₈₋₉ M₂ नन्दने.
 B₂ देवकीनन्दने त्वयि. — *) S₁ पेतो (for पेत्ये). — *)
 G_{1.6} स्वधर्मे (for धर्मस्य). N₁ V₁ B D_n D_{1-2.5} M₂
 प्रतिपालनं; D₄ प्रतिपादनं.

32 *) B_{2.4} जरासंधे (for संघ). V₁ भवे; G₁ हरे
 (for हृदे). G₂ लोके (for घोरे). G₄ जरासंधाभिभूतानां.
 — *) K₂ D₄ T₁ राज्ञा (for राज्ञां). V₁ B_{2.4} राजाभ्युद्धरणं
 देव; B₁ राज्ञां चोद्धरणं वीर. — *) S₁ यद्यद्य (for यदिदं).
 V₁ B_{2.4} कृतवानसि (for मद्य ते). S₁ K₄ N₁ B_{1.2.5.6}
 D G_{1.6} वै; K₂ मे (for ते).

33 *) K G_{1.2.6} M राज्ञां; D_{1.2} G₂ विष्णोः. S₁
 समवपन्नानां; K₁ भग्नानां; K₂ रुद्धानां; M₂ समुपसन्नानां.
 — *) B₂ D_{2.4} दुर्गेषु दारुणे; D₄ दुर्गो सुदारुणो. — *)
 K₂ दिष्ट्या. B₂ मुल्याद् (for मोक्षाद्). — *) D₂ भ्राजते
 (for भासं ते). K₁ N₁ पुरुषर्षभ; B_{1.2.5.6} D (except
 D₆) यदुनन्दन (for पुरुषो). S आहृतं ते नरोत्तम.

34 *) S₁ D_{n1} D₄ G₂ M₁ कुर्मः. — *) K₁ ब्रवीहि
 पुरुषोत्तम; K₄ D₆ ब्रूहि त्वं पुरुषर्षभ; N₁ B_{1.2.5.6}
 D_n D₁₋₆ चाधि नः प्रणति (D₈ त) स्थितान्; V₁ B_{2.4}
 ब्रूहि नो यदुनन्दन; S समाश्रय नः प्रभो. — *) K₁
 जितम् (for कृतम्). K₁₋₂ N₁ B_{1.2.5.6} D (except D₆)
 तद्विद्धि; K₄ ते ज्ञेयं; V₁ B_{2.4} जानीहि; G_{1.2.6} तं ज्ञेयं.
 — *) S यद्यपि स्यात् (G_{1.6} यद्यस्माकं) सुदुष्करं (T₁ कृतं).

35 *) N₁ बलः; V₁ B_{2.4} यशाः; T₁ G_{2.4} स्मनः;
 G₁ स्मना (for मनाः).

36 *) D₆ साम्राज्यत्वं (for पार्थिवत्वं). T₁ G_{4.5}
 पार्थिवांश्च जिगीषतः. — *) M₂ सर्वे (for सर्वैर्). N₁ V₁
 B₂ यज्ञार्थं; B_{1.2.6} D_{1.2} यज्ञाय; B_{4.5} D_n D₈₋₉ विशाय;
 T₁ यज्ञेयं. — *) T₁ (corrupt) साहृतं (for साहाय्यं).
 N₁ V₁ B D (except D₆) G₂ क्रियं (for दीयं).

37 *) K_{2.3} तं प्रीतं; V₁ B_{2.4} ते प्रीतं; B_{1.2.5.6}
 D (except D₆) G₂ सुप्रीतं; G₂ प्रसन्नं (for प्रतीतं).
 — *) V₁ B_{2.4} नृपा वै (for ते नृपा). N₁ B_{1.2.5.6}
 D (except D₆) नृपसत्तम (for भरतं). — D₄ om.
 37th-38th. — *) S₁ D₂ तथेत्येवां; K₁ तथान्ये चां;
 S तं त (G_{1.6} तत्तथेत्यं) (for तथेत्येवां). — *) S₁ T₁
 G₂₋₆ जमुश्च; K₄ जहृश्च; V₁ गृह्य च; B_{1.5} D_n D_{8.5.6}
 गृह्यास्य; B_{2.6} D_{1.2} गृह्य तु; B_{2.4} पूज्य तु (for जजुश्च).
 K₁ ता; G₂ तं (for तां). K₁ गिरः; G₁ गिरा; G₂ गिरि
 (for गिरम्).

38 D₄ om. 38 (cf. v.l. 37). — *) G₁ भाजन
 (for भाजं च). — *) B_{2.6} D_{1.2} नृपपुंगवाः (for
 पृथिवी). — *) K₁ कृच्छ्रा (sup. lin. कृच्छ्रा as in
 text). V₁ B₂ दाशार्हस्य (for गोविन्दस्य). — D₂
 transp. तेषां and तत्.

39 K₂ om. 39. — *) N₁ B_{1.2.5.6} D_n D_{1.2.4.5}
 मनाः; V₁ B_{2.4} G_{1.6} बलः; D₂ स्मनाः (for रथः).
 — *) K₄ निर्जयो (for निर्ययौ). K₁ D₄ G₁ सजनां;
 V₁ B_{2.4} च सहां; D₂ स्वजनां (for सजनां).

40 *) V₁ B_{2.4} प्रांजलिः; D₄ समीचै; S सचिवैः
 (for स नीचैः). K (K₁ inf. lin.) D₆ प्रसृतो;
 N₁ V₁ B₁₋₃ D_n D₈₋₉ प्रणतो; G₁ प्रसृतो (for प्रश्रितो).
 — *) S बलि (G₄₋₆ बली) (for बहु). S₁ समागतः;

2. 2. 965
1. 2. 24. 43
K. 2. 25. 67

अभ्यविश्रुत तत्रैव जरासंधं तदा ॥ ४१
गच्छत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः ।
विवेश राजा मतिमान् नर्वाहद्रथं पुरम् ॥ ४२
कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन् ।
रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ॥ ४३
इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ।
समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ॥ ४४
दिष्ट्या भीमेन बलवाञ्जरासंधो निपातितः ।

K4 D6 'पुरस्कृतः; V1 B4.4 'समन्वितः; D4 'पुरोगमाः.
— ') Ś1 नृणां देवो; D6 महाबाहुर्. — ') D1 G1 M1
उपस्थितं. — After 40, S ins. a passage given in
App. I (No. 9).

41 B6 G4 [अ]भयं; T1 G1.2.5.6 M तदा; G6 तथा
(for ततस्). — ') T1 G1-4 M दत्त्वा कृष्णो (by
transp.). B6 ततस्तदा. G6 तथा (for तदा). G1.6
दत्त्वा विष्णुसुधाभयं. — N1 V1 B D ins. after 41^{ab}:
S, after 262*:

261* आददेऽस्य महार्हाणि रत्नानि पुरुषोत्तमः ।

[V1 आददद्दे; B6 आदत्तास्य; B6 आदिदेश; G6 आददे स.
G6 वस्त्राणि (for रत्नानि).]

— N1 V1 D1 cm. 41^{ab}. — ') Ś1 K D2.6 अभिविच्य च
(K6 'विच्य च; D6 'विच्यत); D6 अभ्याविच्यत. Ś1 K6
तत्रैवं; K6 तत्रैनं; D6 वै राजन्; S राजानं (for तत्रैव).
— After 41*, S ins.:

262* सहदेवं जनार्दनः ।

मगधानां महीपालं.

[(L. 2) M2 मगधानां.]

— ') Ś1 K4 D6 नृपं; B1-2.5 Dn D4.5 मुदा; G6 तथा
(for तदा).

42 ') K1 साध्यकत्वं; C7 गत्वैकत्वं (as in text).
D6 हि; S (except G6) स (for च). — ') K2 S चापि
(for दैव). K6 च नमस्कृतः (for चैव सत्कृतः). — ')
B6 Bn D6-8 राजा शुतिमान्; S (by transp.) मतिमात्राजा
(G6 'जन्). B1 विवेश सहदारोपि (sic). — ') K6
तदा (for पुनर्). B6 बार्हद्रथपुरःसरः; Dn D6-8 बार्हद्रथपुरं
पुनः. [Some printed ed. erroneously read नृप
(for पुरस्), which has no MS. support in our
apparatus!] — After 42, B Dn D1.2.4 ins.:

263* अभिविक्तो महाबाहुर्जरासंधिर्महात्मभिः ।
while S ins.:

राजानो मोक्षिताश्वेमे बन्धनाः पसत्तम ॥ ४५
दिष्ट्या कुशलिनौ चेमौ भीमरेवधृष्टज्यौ ।
पुनः खनगरं प्राप्तवक्षताविति भारत ॥ ४६
ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः ।
भीमसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिष्वजे ॥ ४७
ततः क्षीणे जरासंधे आतृभ्यां विहितं जयम् ।
अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे आतृभिः सह ॥ ४८
यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः ।

264* पार्थाभ्यां सहितः कृष्णः सर्वैश्च वसुधाधिपैः ।

यथावयः समागम्य विससर्ज नराधिपान् ।

विस्ज्य सवाञ्जपतीत्राजये महात्मभिः ।

आगम्यं भवन्निस्तु धर्मराजप्रियेभ्युभिः ।

एवमुक्त्वा माधवेन सर्वे ते वसुधाधिपाः । [5]

एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा समेताः परया मुदा ।

भीमार्जुनहृषीकेशाः प्रहृष्टाः प्रययुः सह ।

रत्नान्यादाय भूरीणि ज्वलन्तो रिपुसुदनाः ।

43 S om. 43^{ab} (cf. however last line of 264*
in S1). — ') B6 Dn D6-8 युतः (for ज्वलन्). — ')
B1.2.5.6 D (except D6) पुरुषर्षभः; S च (G1 सन्;
G6 स) नृपैः सह (for पुष्करे*).

44 ') K1-8 B6 G6 अथागम्य; V1 B4.4 समासाद्य;
G1.6 M2 समागम्य (G6 'त्य); G6 तु संगम्य (for उपागम्य).
— ') S आतृभ्यां सहितो (G6 'ते)च्युतः. — ') B6.4
'राजं च; D6 G1.6 'राजेन (for 'राजानं). — ') B1.2.5.6
D1.2.4.5 'माणमव (D2 'सम)र्धयत्; B6.4 कृष्णोवर्धयत् प्रभुं;
D6 प्रियमाणमभाषत; T1 G6-8 प्रीयमाणमुपस्थितः (G6.4
'ताः); G1.6 M 'माण उपस्थितः.

45 Before 45, T1 G6-8 ins. श्रीभगवान्; G1.2.6 M
युधिष्ठिरः. — ') K2 दिष्ट्या. G6 त्वयैव (for भीमेन).
— ') K2 मोक्षिताश्च; D6 मोक्षिताश्च (for मोक्षिताश्च).
K1 सर्वे; B (except B6) D (except D6) चैव; G6
ये मे (for चेमे). — ') D6 च महाभुजः; S (except G6.4)
नृपसत्तमाः.

46 ') B6 हृष्ट्या. N1 चोभौ; T1 G6.8 भीमौ;
G1 वेमौ; G4 हीमौ (for चेमौ). — ') G1.6 'विव
माधव (for 'विति भारत).

47 ') K1 जनार्दनं; T1 यथार्हतं. G1.6 पूजयामास
भारत. — ') Ś1 K1.2.4 Dn1 'वर्षजे; B1.6 D6 'सस्वजे.

48 ') M2 तस्मिन्हते जरासंधे. — ') B6 D1.3
G (except G2) M1 आतृभिर् (for 'भ्यां). K2.8

सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ॥ ४९
 युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्ते नृपाः प्रमानसाः ।
 जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ॥ ५०
 एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ॥ ५१
 घातयित्वा जरासंधं बुद्धिपूर्वमरिंदमः ।
 धर्मराजमज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ॥ ५२
 सुभद्रां भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा ।
 धौम्यमामभ्रयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ॥ ५३
 तेनैव रथमुख्येन तरुणादेः प्रहसा ।

धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ॥ ५४
 ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ ।
 प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ ५५
 ततो गते भगवति कृष्णे देवकीनन्दने ।
 जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ॥ ५६
 संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत ।
 द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ॥ ५७
 तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
 तद्राजा धर्मतत्त्वके राज्यपालनकीर्तिमान् ॥ ५८

C. 2. 982
B. 2. 24. 80
K. 2. 25. 96

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ समाप्तं जरासंधवधपर्वं ॥

सहितं जयं; V1 B2.4 सहितो हरिः (B2.4 'रि'); T1 विस्मयं जयं (for विहितं जयम्). G1 जयः. — *) V1 'शत्रुमा' (for 'शत्रुरा'). — After 48, S (except M2) Cv ins. a passage given in App. I (No. 10).

49 *) Ks यथा च यैः; N1 स यथावत् (for यथावयः). V1 समासाद्य; T1 G2-8 M च सं (G2 समा; M2 स सं)भाष्य. G1 यथावयस्य (sio) संभाष्य. — *) N1 V1 B (except B2) D (except D2) आनुभिः (for राजभिः). V1 B1.4.5 Dn D2-8 सह; B2.2.6 D1.2 चैव (for तैश्च). Ks पाण्डवैः. S प्रेम्णा राजा (G1.2.6 'जन्' नृपैः सह. — *) K2 D2 संहृत्य; Ks संहृत्य; D1 सत्कृत्या (for सत्कृत्य). V1 तु (for च). — *) D1 नराधिपः; D2 'प.

50 *) G4.6 सर्वे (for नृपा). — *) G5 स्वदेशं. — *) K4 यज्ञैर् (for यानैर्). N1 बहुविधैस् (for उच्चावचैस्). K2.8 T1 G5 तदा; K4 D2 G4 अपि; G1-2.6 M तथा (for ततः).

51 Before 51, S ins. वैशं. — *) S एवं स. लक्षणायाः. — *) D2 पातं (for घातं). — *) K2 B2 अरिं तथा; K2 D2 अरिंदम.

52 *) D2 याजं; T1 G2 पातं (for घातं). N1 B2.6 D1.2 च (D1 तु) तं कृष्णो (for जरा). — *) K4 B2.6 D2.6 M2 अरिंदम; Ks अरिं तदा; B1 अरिंदमं. — *) D2 G1.2.4 (by corr.) M अनुप्राप्य; T1 अनाज्ञाप्य. — *) B2 तथा (for पृथां). Ks जनार्दनः (for च भारत).

53 *) D2 भद्रसेनं च; S बासुदेवस्तु (for भीमसेनं च). — *) N G1-8 फाल्गुनं (S1 फल्गुनं; Dn1 फाल्गुनौ; D2 as in text). K1 B2 Dn2 च यमौ (for यमजौ).

— *) Ks सम्यग् (for धौम्यम्). V1 B2.4 नमस्कृत्य ततः; B2.6 D1.2 आमंत्र्य भगवान्; S भीममनुज्ञा (G2.8 'प्रा')प्य (for आमन्त्रयित्वा च). D2 [अ]थ (for च). — *) V1 नगरं; B1.2.6 D1.2 स्वपुरं; B2.4 स्वपुरी; S द्वारकां (for स्वां पुरीं). — After 53, S ins.:

265* पाण्डवैरनुधावद्भिर्युधिष्ठिरपुरोगमैः ।

हर्षेण महता युक्तः प्राप्य चानुत्तमं यशः ।

जगाम हृष्टः कृष्णस्तु पुनर्द्वारवतीं पुरीम् ।

[(L. 1) T1 'यातश्च; M 'यायद्भिर् (for 'धावद्भिर्). — (L. 2) G2.2.6 प्राप्तश्च (for प्राप्य). — (L. 3) G2 युक्तः (for हृष्टः), and प्रति (for पुरीम्).]

54 *) S1 'बर्हेण (for 'मुख्येन). — *) B1.2.2.6 D (except D2) अनसक्तं ल्यगाभिना. — *) S1 K1.2.4 D2 धर्मराजा (K1 'ज्ञा')तिसृष्टेन; Ks S 'राजनिस्'; B1.2.4.5 'राजाविस्'; B2 'राजाभिस्'; B2 'राजा प्रस्'. — *) K2.4 D2 नादयन्; V1 G2 M1 (inf. lin.) [आ]नन्दं (for [आ]नादं).

55 *) D2 प्रदक्षिणाम्. S1 अवर्तत; K2 अकुर्वति; S अथा (T1 G4.6 तदा; G2 तथा)कुर्वन् (for अकुर्वन्त). — *) V1 'कारिणः.

56 *) D2 ततो जिज्ञौ (for ततो गते). — *) V1 B2.4 देवकीनन्दने तदा (V1 तथा). — *) K2.8 तु; B2 D1.2 च (for सु). — *) K1 अभयदं; K4 अभयतस्; G2.8 अभयदस् (for अभयदास्). G1 तदः (!); G4-8 M1 ततः; M2 तथा (for तदा). K2.8 N1 B D राज्ञां (D1 'ज्ञो; D2.4 'ज्ञा') दत्त्वाभयं तदा; V1 राज्ञामभयदे हरी.

57 *) S1 G1 M2 संवर्धितौजसौ; K1-8 N1 V1 B D

२३

2. 23. 1
2. 23. 1
2. 23. 3

वै-पायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।
रथं ध्वजं समां चैव युधिष्ठिरमभाषत ॥ १
धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभाप्सितः ॥ २

तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम् ।
करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वाङ्गपोत्तम ॥ ३
विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम् ।
तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ॥ ४
धनंजयवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

*धितं (K₂ 'धित-') यशो; G₂ संवृद्धस्तेजसा; G₂ संवर्धतौजसे.
— *) K₁ D₁₋₄ G₁ द्रौपद्या. — *) V₁ B₂₋₄ प्रचक्रिरे
(for अवर्धयन्).

58 K₁ om. 58. — *) D₂ कालेषु (for काले तु).
K₂ पुत्रयुक्तं (sic); K₂₋₄ तु तद्युक्तं; S तु संप्राप्ते (G₁₋₆ 'सं').
— *) B₂₋₄ S (except G₂) 'संयुतं. — *) D₂ धर्मजश्च
(for 'तश्च'). Ś₁ तज्जेजे धर्मराजश्च. N₁ V₁ तद्राज्यं
धर्मजश्चक्रे. — *) K₂ राज्यपालश्च कीर्तिमान्; K₄ प्रजापाल-
नकी; N₁ V₁ B Dn D₁₋₃ प्रजापालनकीर्तनं (Dn₂
'नमेव च'); D₆ राज्यपालनमेव च; T₁ G₂₋₅ राज्यं प्राप्य
युधिष्ठिरः; G₁₋₂₋₆ M राज्यं प्रथित (G₂ पालन) कीर्तिमान्.

Colephon. — Sub-parvan: N M जरासंधवध;
to it Ś₁ K N₁ V₁ B₁₋₂ D (except Dn₁) M
add समाप्त. — Adhy. name: N₁ V₁ G₁₋₃ M₁
जरासंधवधः. — Adhy. no. (figures, words or both):
K₁ (marg. sec. m.). 22 (as in text); K₂ D₂ 23;
Dn₁ 24; S 27. — S'loka no.: K₂₋₃ D₁₋₂ 58;
Dn 60; M₁ 76.

23

1=2. 15. 6. — Ś₁ K₂ om. the ref. — After the
ref., S ins.:

266* ऋषेस्तद्वचनं चिन्त्य निशश्वास युधिष्ठिरः ।

धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठः कर्तुमिच्छन्परंतपः ।

तस्येकितशो बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

संविद्वर्तयिषुः कामं पावकात्पाकशालिनः ।

[(L. 1) = (var.) 2. 12. 1^{ab}. G₂ (before corr.). 3-5
M₂ श्रुत्वा (for चिन्त्य). T₁ G₂₋₃₋₆ विशश्वास. — (L. 2)
G₁₋₆ M₁ कर्तुमिच्छत्. T₁ G₂₋₄ M₂ परंतपः; G₁₋₆ अरिदमः
(G₆ 'म'). — (L. 4) G₆ संसंवर्तयिषुः कर्म.]

— *) Ś₁ एवं पार्थो; K₂ D₄ पार्थं प्राप्य; K₄ अथ प्राप्य;
G₁₋₆₋₆ संप्राप्य च (G₄ तु). K₁₋₃ धनुर्विजयम्. — *)

= 1. 216. 7^a: 5. 166. 32^b. G₁₋₃ अक्षय्यौ; B₂ D₂ Cd
अक्षय्ये (Cd v.l. 'ये). K₁ महेषुधी; K₂ 'पुधिः; N₁ Dn
D₂₋₅ तथेषुधी. — *) T₁ G₁₋₂ रथध्वजं. G₆ रथध्वज-
सभाश्चैव.

2=2. 15. 7. — Before 2, K₄ V₁ B D G₁₋₃ ins.
अर्जुन उ' (D₄ G₂ om. उ'). — *) B₂₋₃ Dn₁ D₂₋₆ धनुः
(D₄₋₆ 'नु') शस्त्रं (Dn₁ D₆ श्रेष्ठं). Cd cites अस्त्रं
(as in text). G₁₋₆ सभावीर्यं; G₂ शरानवीर्यं. — *) G₂
परेषां भूर्यशो बलं; Cd as in text. — *) K₁ B (except
B₂) D₂ G₆ महाराज (for मया राजन्). — *) K₂₋₄
D₂₋₃₋₆ दुःप्रापं. K₁ पुनः प्रापं यदीप्सितं.

3 *) D₁₋₂ एतत्; S तस्य (for तत्र). — *) Ś₁
कार्यस्यास्य; B₂ शेषस्यास्य; S कोशस्यैव (G₂ 'स्याद्यः; M₁
'स्येह'). B₁₋₂₋₃₋₆ D (except D₆) कोश (B₁₋₂₋₃₋₆ 'व')स्य
परिवर्धनं; N₁ V₁ 'स्यादविवर्धनं. — *) K₄ D₆ नराधिप
(for नृपो). S (except G₂) राजभ्यो गजसत्तम. — After
3, S ins. a passage given in App. I (No. 11).

4 G₆ om. 4^a-7^b. — *) Ś₁ K D₆ [अ]भियास्यामि;
S (G₆ om.) प्रयातास्तु (G₂ 'स्ते') (for प्रयास्यामि).
— *) V₁ B D दिशं धनदपालितां; S (G₆ om.) दिशः
सर्वा नरोत्तमाः. — After 4^{ab}, G₂ ins.:

267* सर्वे वायुप्रवेगाश्च सर्वालंकारभूषिताः ।

— *) K₁ तिथौ पुण्ये; N₁ तिथौ दिने; V₁ B₂₋₄₋₆ D₁₋₂
तिथाव (V₁ B₂ 'थौ ह्यः; B₄ 'थौ त')स्मिन्; B₁ तिथावह्नि.
S (G₆ om.) तिथावहनि नक्षत्रे. — *) S (G₆ om.) मुहूर्ते
(for नक्षत्रे). Ś₁ K D₆ (by transp.) शिवे तथा
(K₁ 'दा'); N₁ V₁ B₂₋₄ G₂ तथा शुभे. B₁₋₂₋₃₋₆ Dn
D₁₋₃ नक्षत्रे चाभि (B₆ 'ति'; D₄ 'पि')पूजिते.

5 G₆ om. 5 (cf. v.l. 4). Before 5, N₁ V₁ B D
ins. वैशं उ'. — *) S (G₆ om.) प्रहृष्टो मुदितश्चापि.
— *) K₁ खिद्यगंभीरया दिव्या; V₁ 'रभाषिण्या; B₂
'रहाविण्या. — *) T₁ G₂₋₃ तान्; G₁₋₂ तां (for सं).
B₆ प्रत्यपूजयत्; D₆ प्रत्यपद्यते.

द्विग्विजयपर्व ॥ ५
स्वस्ति राज्यादि विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ ।
दुर्हदामप्रहर्षाय सुहृदां नन्दनाय च ।
विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ॥ ६
इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः ।
अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ॥ ७
तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुषर्षभौ ।
ससैन्याः प्रययुः सर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ॥ ८
दिशं धनपतरिष्टामजयत्पाकशासिनः ।

र्ममसनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ॥ ९
प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्ववित् ।
खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १०
ज. मेजय उवाच ।
दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्तय ।
न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ११
वैशंपायन उवाच ।
धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते ।
यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुंधरा ॥ १२

C. 2. 995
B. 2. 26. 2
K. 2. 27. 2

6 Gs om. 6 (cf. v.l. 4). — ^a) Ś1 प्रयाति; G1 प्रयातु. K V1 B2.4 D1.6 पुरुषर्षभ. — ^b) G2 दुर्हदाम-
प्रहर्षाय; G2-s 'दामुप(G2 'दां मुख)घाताय. — ^c) K2
Dn1 G2 सुहृदानन्दनाय च; N1 'दामर्चनाय च; B2.4
'दां प्रहर्षाय च. — ^d) G2 विजयस्व; M2 विजितस्ते.
Ś1 K1.8 D1.6 T1 G2.4 M ध्रुवः. — Ś1 om. (hapl.)
6¹-7^a. — ^f) N1 V1 B2.4 प्रियान्कामान्; D1.3 श्रियं
साध्वीम्. B2 Dn D2-s G2 अवाप्स्यति (Dn 'प्स्यति).

7 Gs om. 7^{ab} (cf. v.l. 4); Ś1 om. 7^a (cf. v.l. 6).
— ^{ab}) N1 इत्युक्तो धर्मराजेन पार्थः सैन्येन संवृतः. — ^c) Ś1
वह्निदत्तेन. — ^d) After 'द्भुत, D2 (erroneously)
reads from शासनि: (in 9^b) up to 'क्षिणा (in 9^d).
Ś1 K4 N1 रथेन प्रययौ तदा (N1 ततः); D1 रथेनाद्भुतकर्मणः;
D2 'द्भुततेजसा.

8 Ds om. (hapl.) 8-13. — ^a) Ś1 K1 V1 G1.6
M2 भरतर्षभौ (V1 'भ); G2 पुरुषर्षभ. — ^d) B (except
B2) D (except D2; Ds om.) M1 धर्मराजेन पूजिताः.

9 Ds om. 9 (cf. v.l. 8). — ^a) T1 धनुपतेर्. — ^b)
M2 व्यजयत् (for अज). — ^c) B2 D1.2 तदा (for
तथा).

10 Ds om. 10 (cf. v.l. 8). — ^a) G2.8 दिव्यं
(for दिशं). G1 सुजयद्; G4 विजयद्. Ś1 अर्थ (for
अज). K4 विजयद्विशमन्; V1 B D (except D2;
Ds om.) T1 दिशं व्य(Dn1 D2 वि)जयताम्. — ^c)
N1 V1 B D (except D2; Ds om.) 'मध्यस्थो (B1
'मध्ये तु). — ^d) K4 धर्मपुत्रो. — After 10, V1 B D
(Ds om.) ins.:

268* आसीत्परमया रुक्म्या सुहृद्व्रणवृतः प्रभुः ।

[V1 B2.6 D1.2 आस्ते (for आसीत्). D2 सुहृद्व्रणवृतः.

B1 तदा (for प्रभुः).]

— Thereafter Dn (!) D2.6 ins. an addl. colophon

(adhy. no.: Dn1 25).

11 Ds om. 11 (cf. v.l. 8). T1 om. the ref.
K2 D1-जन्मेजय उ. — ^a) K4 D2 दिशामनुजयं; B1
'मति'; T1 G4 'मपि जयं; M1 'मवि'. — ^b) S विस्तरेण
वदस्व मे. — 11^{ad} = 1. 56. 3^{ad}. — ^c) B1 तृप्यामि न हि
(by transp.). G4 तृप्याणि (for 'मि). Ś1 D2 सर्वेषां;
S भगवन् (for पूर्वेषां). — ^d) B2 शृण्वन्श्च; S पूर्वेषां
(for शृण्वानश्च). N1 V1 शृण्वन्श्चरितमुत्तमं.

12 Ds om. 12 (cf. v.l. 8). — ^a) T1 चरितं (for
विजयं). B2 च (for ते). G1.6 पूर्व विजयमेव ते. — ^c)
S र गपत्युर्वीरस्तु. — ^d) V1 B1-s Dn D4.5 निजितेयं;
G2 विजितेयं. — After 12, 8 ins.:

269* अवाप्य राजा राज्यार्धं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

महत्वे राजशब्दस्य मनश्चक्रे महामनाः ।

तदा क्षत्रं विदित्वास्व पृथिवीविजयं प्रति ।

अमर्षात्पार्थिवेन्द्रास्ते तं समेयुर्युयुत्सवः ।

तत्समेत्य ध्रुवः क्षत्रं रथनागाश्वपत्तिमत् । [5]

अभ्ययात्पार्थिवं जिष्णुं मोघीकर्तुं जनाधिप ।

तत्पार्थः पार्थिवं क्षत्रं युयुत्सुः परमाहवे ।

प्रत्युद्ययौ महाबाहुस्तरसा पाकशासनिः ।

तद्भ्रमं पार्थिवं क्षत्रं पार्थेनाह्निष्टकर्मणा ।

वायुनेव घनानीकं मोघीभूतं ययौ दिशः । [10]

तजित्वा पार्थिवं क्षत्रं समरे परवीरहा ।

ययौ तदा वशे कर्तुमुदीचीं पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 1) T1 G2 M2 राजन् (for राजा). T1 G1 M2

राज्यार्धः; G2.8 राजार्धः. — (L. 2) G1.6 महत्तपाः. — (L. 3)

G1.6 तथा (for तदा). G2.8 क्षत्रं; G2 हि तं. G2 समाश्रायः

G2.6 विजित्वास्व. — In G2 there is a lacuna for the

post. half of line 4, and prior half of line 5.

— (L. 4) G1 समेयुस्ते; G2 तं समीयुर्; G2.6 प्रसमेयुर्.

M समेयाय (M2 समवेता) युयुत्सया. — (L. 6) M पाण्डवं

C. 2. 990
B. 2. 25. 3
K. 2. 27. 9

पूर्वं णिन्दविषये वशे चक्रे महीपती ।
धनंजयो महाबा नातितीव्रेण कर्मणा ॥ १३
आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः ।
सुमण्डलं पापजितं कृतवानसैनिकम् ॥ १४
स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः ।
विजिग्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् ॥ १५

(for पार्थिवं). T₁ G₄ M₂ मोघं कर्तुं. G₂ नराधिप;
G₆ जनाधिपान्. — (L. 7) G₁₋₃ युयुत्सुं. — (L. 9)
T₁ G₄ M₂ पार्थिवाकृष्टं. — G₂ om. from line 10
up to st. 14. — (L. 10) G₂ वायुनुप्रधानीकं. G_{4.5}
तुली* (for मोघी*). G₆ दिशं. — (L. 12) G_{1.4} वशीकर्तुम्.]

13 D₂ G₂ om. 13 (for D₂ of. v.l. 8). — *)
Ś₁ N₁ V₁ B D (D₂ om.) पूर्वं कु (B_{1.5} पु) लिदं. — *)
Ś₁ M₁ वशी; D₂ वशं; G₁ नशे (for वशे). K₁ T₁
G_{1.2.4} M महीपतिं. — *) B_{2.6} D_{1.2} महाराज; D₆
बाहुबलैर्. — S ins. after 13 (G₂, after line 9 of
269*):

270* तेनैव सहितः प्रायाजिष्णुः साल्वपुरं प्रति ।

स साल्वपुरमासाद्य साल्वराजं धनंजयः ।

विक्रमेणैव धनवानं वशे चक्रे महामनाः ।

तं पार्थः सहसा जित्वा धुमत्सेनं धनेश्वरम् ।

कृत्वा नुसैनिकं प्रायात्कटदेशमरिंदमः ।

तत्र पापजितं जिष्णुः सुनाभं वसुधाधिपम् ।

विक्रमेण वशे कृत्वा कृतवाननुसैनिकम् ।

[(L. 3) G_{1.6} विक्रमेण च युक्तं तं. — (L. 4) M जनेश्वरः
(for धनेश्वरम्). — (L. 5) G_{1-3.6} कृत्वा तु. G₂ सैनिकि.
G_{1.6} कटं दे (G₆ दै) वम्; G₂ M कटदेवम्; G₂ घटदेशम्.
— (L. 6) G₂ ततः. T₁ G_{4.5} पापजितं; G₁ पापं जितं;
M चापजितं. — With lines 6-7 of stanza 14.]
— Thereafter T₁ G_{4.5} M₁ read 15^{ab} (for the first
time, repeating it in its proper place).

14 G_{1-3.6} om. 14 (cf. 270*, lines 6-7). — *)
K_{2.3} B_{2.6} D_{1.2.6} अनंतान्; B₁ D₄ अनर्तान्. Ś₁ अनर्ता
कालकूटी*; K₁ अनर्ता कालकूटी च; K₄ अनर्ता कालकूटां च;
T₁ G_{4.5} M अनंतकालकु (T₁ 'क'; G₄ 'कू) टिकान्. — *)
Ś₁ N₁ V₁ B_{1-3.5.6} D₂ D₂₋₅ कुलिंदां (D₂ 'दा') श्व;
K₁ कुणिदं च; K₂ कुणिदान्स; B₄ D_{1.2} पुलिंदां (B₄ 'दा') श्व.
— K₂ om. 14^a-15^b; G₄ om. 14^{ab}. — *) K₂ सुमंडलुं;
D₄ स्वमंडलं. K₂ चापजेतुं; K₄ N₁ V₁ B D चावजितं
(V₁ 'पजितं; B₁ 'पचितं; B₆ D₄ 'विजितं; D_{1.2}
च विजितं; D₆ चावतकं). — *) N₁ V₁ B₂₋₆ D₂ D_{1-4.6}

सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः ।

अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ॥ १६

स तानपि महेष्वासो विजित्य भरतर्षभ ।

तैरेव सहितः सर्वैः प्रागज्योतिषमुपाद्रवत् ॥ १७

तत्र राजा महानासीद्भगदत्तो विशां पते ।

तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवः महात्मनः ॥ १८

Cd (one MS.) कृतवान्सहसैनिकं (B₂ 'सैनिक'; D₂
'सौत्पकं'); Cd (v.l.) as in text.

15 K₂ om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). T₁ G_{4.5} M₁
read 15^{ab} (for the first time) after 270*, repeating
it here. — *) Ś₁ परंतपः; G₂ धनंजयः. — *) D₁ T₁
G_{1.2.6} विजित्य. K₂ D_{1.2.4} G₄ शाकलं; K₄ शाकलि;
G_{1.2.5} M सकल. — *) G₂ प्रतिबंधं.

16 *) K₁ N₁ V₁ B_{1.2.4-6} M सकलद्वीपवासाश्च
(B₆ 'सी च'); K₂ D₂ D_{1.4.6} शा (K₂ सा) कलद्वीपवासांश्च;
K₄ D₂ D₂ शाकल (K₄ 'लि) द्वीपवासाश्च; T₁ G_{2.3}
स (G₂ शा) कलं द्वीपवासांश्च. — *) K₂ V₁ B D (except
D₆) सप्तद्वीपेषु; N₁ 'द्वीपाश्च. — After 16^{ab}, T₁ G₂₋₅
ins.:

271* तान्सर्वानजयत्पार्थो धर्मराजप्रियेप्सया ।

Thereafter T₁ G₂₋₅ read 23^a-25^b of adhy. 24
(T₁ G₂ repeating all the lines in their proper place;
G₄ repeating 25^{ab} only). — K₂ om. from अर्जुनस्य
in 16^a up to सहितः in 17^a (both incl.). — *) K₁
च तेषां च; B D₂ D_{1-3.5} च (D_{2.5} स) सैन्यैस्तैर्
(B₂ ससैन्यानां); D₄ ससैन्यैस्तु. G₁ अर्जुनस्यवसैन्यानां
(corrupt); G_{2.3} 'स्यानु (G₂ 'स्य तु) सैन्यानां. — *)
S transp. विग्रहः and तुमुलः (or equivalents).
K₄ तुमलो; G₁ तुमुल्ये (corrupt). G_{1.6} विक्रमः; G₄
वग्रहः (for विग्रहः).

17 K₂ om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — *) S (except
G₂) तानाजौ (for तानपि). K₂ महाबाहुर्; B (except
B₂) D (except D₆) महेष्वासान्. — *) Ś₁ K_{1.2.6}
B_{1.4-6} D (except D_{1.2}) M₂ विजिग्ये; T₁ G M₁ निर्जित्य.
K₁ G_{2.6} M₂ भरतर्षभः; N₁ V₁ B₂ पुरुषर्षभः; B_{2.4.6} D_{1.2}
G_{1.2} M₁ पुरुषर्षभः. — *) Ś₁ सहिताः; B₆ G₄ सहितैः.
Ś₁ T₁ G₂ सर्वैः. K₄ वृत्तस्तु तैरेव सर्वैः. — *) D₂ D₁
प्रागज्योतिषम्. Cd glosses प्रागज्योतिषम् by कामरूपम्.
Ś₁ उपाद्रवन्.

18 *) B₂ येनासीत्; S तेनैव. — *) K₄ D₆ महौजसः.

19 *) K₂ वीनैश्च; K₂ चान्यैः; B_{2.6} वीरैः; D₂ D_{1.6}

स किरातैश्च चीनैश्च ब्रुतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत् ।
अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः ॥ १९
ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम् ।
प्रहरणैर्द्विजैः संग्रामे विगतक्लमः ॥ २०
उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्द- ।
पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि ॥ २१
अहं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे ।
न च शक्नोमि ते तात स्थातुं प्रमुखतो युधि ॥ २२
किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।

यद्वक्ष्यसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक ॥ २३
अर्जन उवाच ।
कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् ॥ २४
भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च ।
ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् ॥ २५
भगदत्त उवाच ।
कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः ।
सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते ॥ २६

C. 2. 1009
B. 2. 26. 16
K. 2. 27. 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

(before corr.) नीचैः; G₁ योधैः (for चीनैः). G₂ किरातैर्यवनैश्चापि. — ^b) D₁ D₁ ब्रुतः. G₁ 'वैश्वरः (for 'वोऽभवत्). — ^c) B₂ S विविधैर् (for बहुभिर्). G₁ चीरैः (for योधैः).

20 ^b) M₁ धनंजयः. — After 20^{ab}, G₂ ins.:

272* चतुरङ्गबलैः सार्धं भगदत्तः पराजितः ।

पार्थसायकनुशस्तु विह्वलाङ्गो भृशानुरः ।

— ^a) T₁ G_{1.6} राजन् (for राजा). — ^d) N₁ V₁ B_{1.2.4.5} संग्राम- (for 'मे). B_{1.4.5} D_n D_{2.4} G विगतक्लमं (G₂ 'उवरं).

21 K_{1.2} here write, and cancel 23^d; in K₁ stanzas 21-23 are all written marg. sec. m. — ^a) D₂ उपपन्नो. — ^b) V₁ B D (except D₂) त्वयि कौरवनन्दनः; S स्वद्येतत्पाण्डुनन्दन (G₄ तत्करिष्यामि पाण्डुनन्दन, bracketed). — ^c) Ś₁ K_{1.2} 'दायाद (for 'दायादे). — ^d) Ś₁ 'शोभनः; K₁₋₈ 'शालिनि (for 'शोभिनि). M शिष्य आह-वशोभिनिः.

22 For K₁ cf. v.l. 21. — ^a) K₄ N₁ V₁ B₂ D (except D_{1.2}) महेंद्रस्य (for सुरेन्द्रस्य). — ^b) N₁ V₁ B D (except D₂) G₂ Cd अनवरो (for 'वमो). — ^c) B_{2.6} D_{1.2} transp. च and शक्नोमि. G_{1.2.6} M हि (for च). B_{2.6} D_n D₂₋₅ न शक्या (B₄ D_n 'क्ष्या)मि च ते तात. — ^d) K₁ त्वयि (for स्थातुं). N₁ प्रतिमुखो. B_{1.8} रणे (for युधि).

23 For K₁ cf. v.l. 21. — ^a) B_{1.2.5} D_n स्वमी-प्सितं; D₂₋₅ अभी. S तुष्टोस्मि तव शौ (G₂ M वी)र्येण. — ^b) G₂ तव (for ब्रूहि). — ^c) K_{1.2} D₂ यद्वक्षसि. — ^d) Ś₁ भारत; S पाण्डव (for पुत्रक).

24 N₁ om. the ref. — ^a) S प्रवरो (for ऋषभो). Ś₁ राजन् (for राजा). — ^b) = 1. 144. 13^b; 187. 20^b; 199. 9^b; 4. 63. 37^b; 67. 36^b; etc., etc. Ś₁ K₁₋₈ D₂ कुन्तीपुत्रो; N₁ S धर्मनित्यो. — After 24^{ab}, Ś₁ D_n D₂₋₅ ins.:

273* धर्मज्ञः सत्यसंभ्रम यज्वा विपुलदक्षिणः ।

[Ś₁ यज्ञे (for यज्वा).]

— ^a) B₂ तत्र. K₂ ईप्सो; K₂ D₂ S (except G_{1.6}) Cv ईप्सो; K₄ ईप्स्ये; D₁ इच्छे. — ^d) K₂ B₂ D₁ करमस्मै; B₂ D_n (and Cv) paraphrases तस्मै करं प्र' करं तस्मै; T₁ G₂₋₅ करमद्य; G_{1.6} करस्तस्मात्; G₂ करं तस्य; M करः साधु. G₂ प्रदर्शितः.

25 K₄ om. (hapl.) 25. — ^a) B_{2.6} D_{1.2.6} पितृसखः; D_{2.6} G₂ प्रियसखा. M₁ चापि. K₂ भगवान्पितृमखो चैव (sic). — ^b) Ś₁ ममापि च; D₂ m ममैव च; S मया (T₁ G_{2.4} महा) युधि (for मयापि च). V₁ प्रीतिमानधिकं मयि. — ^c) S अतो (for ततो). D_n [S]नुज्ञापयामि. M₁ त्वा (for त्वां).

26 ^a) D₂ m कुन्तीपुत्रः; S कुन्तीसुत. V₁ यथास्थ; G₂ यदास्थ (for यथा मे). — ^d) T₁ किं चान्यं; G_{1.4-8} किं चान्यत्; M₁ यद्वान्यत्. Ś₁ K₄ D₂ यथा त्वं भाषसेनघ. — After 26, S ins.:

274* स तत्र सङ्कृतस्तेन मासमुप्य धनंजयः ।

उदक्प्राच्यां विनिर्जित्य प्रायाद्रामगिरिं प्रति ।

ततो रामगिरिं जित्वा तथा भुवनपर्वतम् ।

अन्यानपि वशे चक्रे तरसा पाकशासनिः ।

[Before line 1, G₂ ins. वैशं. — (L. 2) T₁ रामपुरं; G₂ कामपुरं; G₂ कामगिरिं (for राम). — (L. 3) G₁

२४

C. 2. 1011
B. 2. 27. 2
K. 2. 28. 2

वैशंपायन उवाच ।

तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
प्रययावुत्तरां तस्मादिशं धनदपालिताम् ॥ १
अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम् ।
तथोपरिगिरिं चैव विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ २
विजित्य पर्वतान्सर्वान् च तत्र नराधिपाः ।
तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ३
तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च ताञ्छुपान् ।

नामगिरिं; Gs. ६ राज*. T1 Gs. ६ गत्वा (for जित्वा). — (L. 4)
T1 Gs. ६ M2 अनाविलं; Gs अरा* (for अन्यानपि). G1. ३ कृत्वा
(for चक्रे).]

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś1 K B1. ३. ६ Ds Gs
दिविजय. B2-4 Dn D1-३ M1 (all om. sub-parvan
name) mention only अर्जुनदिविजय. — *Adhy. name*:
Gs भगदत्तपराजयः; M2 भगदत्तार्जुनयुद्धं. — *Adhy.*
no. (figures, words, or both): K1 (marg. sec. m.). ३
23 (as in text); K2 Ds 24; Dn1 26; S 28.
— *S'loka no.*: K2 36; K3 26; Dn 16; D1. ३ 27.

24

1 Gs om. the ref. — After the ref., V1 B
D ins.:

275* एवमुक्तः प्रत्युवाच भगदत्तं धनंजयः ।

अनेनैव कृतं सर्वं भविष्यत्यनुजानता ।

[(L. 2) B1 अनुजानीहि याम्यहं (for the post. half).]

— " T1 Gs-३ स (for तं). K2 महाबाहो. G1. ३. ६ M
वि(Gs वै)जित्य स (G1 सु-) महाबाहुः. — " Ś1 स
ययावुत्तरं; K2 प्रययावुत्तरं; B2 "वुत्तमां; Ds "वन्तरं; Gs
"वुत्तरात्. G4 चास्माद् (for तस्माद्).

2 " K2 अंतर्गिरिं; K3 "गिरिं; S अभ्यन्तरं. K2. ३
राजेंद्र (for कौन्तेयस्). — " K2 बहिर्गिरिं; D4 बहि-
र्गिरिः; G1 बहिर्गिरिः; G2 बहून्गिरिन्. Ś1 कुन्तीपुत्रो धनंजयः
(= 1^b). — " Ś1 तथोपरिगिरिं; N1 V1 B Dn Ds-३
तथैवोप*; G1. ३ ततोपरि*. S चापि (for चैव). — " Dn1
विजिग्ये; D4 विजिज्ञे. Ś1 B2 भरतर्षभ; B6 D1. ३ G2
भरतर्षभः; Dn1 पुरुषर्षभ; G1. ६ च धनंजयः (G1 "य);

उल्लुतवासेन राजन्बृहन्तमुपजग्मिवा ॥ ४

मृदङ्गवरनादेन शृणोतेऽस्तेन च ।

हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥ ५

ततो बृहन्तस्तरुणो बलेन चतुरङ्गिणा ।

निष्क्रम्य नगरं तत्राधायामास पाण्डवः ॥ ६

सुमहान्संनिपातोऽर्द्धनंजयबृहन्तयाः ।

न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ॥ ७

सोऽविषद्यतमं ज्ञात्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः ।

M2 पुरुषोत्तमः.

3 " K2 विजिते. N1 V1 पूर्वं तान्; T1 Gs-4 M
यवनान्; G1. ६ नृपतीन्; Gs धनवान् (for पर्वतान्). Ś1
सम्यग् (for सर्वान्). — " Gs नराधिपान्; M समागताः.
G1. ६ एकस्तत्र महाबलान्. — " Ś1 K1. 4 B2 Ds च (for
स). K2. ३ Ds. ६ M2 तान्वशे स्थापयामास. — " B2-3
Dn Ds-३ धनान्यादाय; D1 (m as in text) रत्नान्या*.

4 Ś1 om. (hapl.) 4-8. — " K2 B4 G4 सहितैः.
K4 सर्वान्. — " B2 अनुयुज्य. D1 ततो (for च तान्).
K2 अनुरज्यत ताञ्छुपान्; K4 अन्वगच्छंस्ततो नृपान्; D4 "रज्य
च तं नृप; T1 Gs-३ M1 अनुसंगम्य ताञ्छु; G1. ६ M2
अनुगम्यापराद्धं; G2 अनुमान्य ततो नृ*. — " K1. 4 उल्लुत*;
V1 B D (except Ds) उल्लुक्* (D2 marg. sec. m. as in
text); M1 कौल्लुत* (cf. 9^b, 10^a).

5 Ś1 om. 5 (cf. v.l. 4). — " K1 बृहन्तं शंखनादेन;
K2. ३ मृदङ्गशंख*; D2 मृदङ्गदर*; S वादित्रश्रव*. Cd cites
मृदङ्गः. — D4 om. (hapl.) 5^b. — " K2 रथे नेमिस्त्रि*;
S हयहेषा (Gs "य एष; Gs "यहेषस्त्रि*). — " S कुंजराणां च
शब्देन. — " K4 कम्पयन्वसुधामिमाम्; B1. ३. ६ D1. ३ S
"यस्मिन् मेदिनी.

6 Ś1 om. 6 (cf. v.l. 4). — " K V1 B Dn Ds-३
स्वरितो; D1. ३ तु रणे (for तरुणो). — " D1. ३ निष्क्रम्य.
S राजन् (for तस्माद्). — " N1 V1 B2-३ Dn D4. ३
फाल्गुनं; Ds फाल्गुनं (for पाण्डवम्). S उपतस्थे (M1
"स्थौ) धनंजयं.

7 Ś1 om. 7 (cf. v.l. 4). — " D1 [S]त्र (for
Sभूद्). — " K1. ३ N1 Ds च; D1. ३ तं (for तु).
— " Ds पावकविक्रमं; G2 पार्थस्य विक्रमं.

8 Ś1 om. 8 (cf. v.l. 4). — " B "सद्य" (for

उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ८
 स तद्राज्यमवस्थाप्य कुलूतसहितो ययौ ।
 सेनाबिन्दुमथो राजन्नाज्यादाशु समाक्षिपत् ॥ ९
 मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम् ।
 कुलूतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् ॥ १०
 तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात् ।
 व्यजय नंजया राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ॥ ११

'षष्ट'). K₄ Ñ₁ V₁ B (except B₂) D (except D_{1.2}) मत्वा (for ज्ञात्वा). — °) K_{2.4} B_{1.4} D_n D₆ दुर्धर्षो; K₈ उद्धर्षो (for दुर्मेधा). — °) S धनान्या (G_{1.6} 'नमा'दाय सर्वशः. — After 8, T₁ G_{4.5} ins.:

276* उपचारच्छलेनासौ प्रददौ संचितान्वसुम् ।
 अर्द्धदं कुञ्जराणां च न्यर्द्धदं वाजिनां तथा ।
 ततस्तेनैव सहितः कौलूतेन धनंजयः ।

9 °) Ś₁ K₂ तं (for तद्). K₄ राष्ट्रम् (for राज्यम्). Ś₁ अवस्थाप्य; K₄ D₆ वशे स्थाप्य. M स तं राज्य अवस्थाप्य. — °) K₁ (marg. sec. m.).₈ कुलूतमभितो; K₄ उलूत-सहितो; V₁ B_{1.5.6} D (except D₆) उलूक* (D_{n1} [marg. sec. m.] बृहंतः स*); B₂ उलूक*; B_{2.4} चोलूक*; T₁ G₂₋₃ M₁ कौलूत (G₂ 'क'स*. Cf. 4°, 10°. K₄ B₁ T₁ G युवा (for ययौ). — °) Ś₁ सेनाबन्धमतो; K₁ सुनाबिन्दुमथो; B₈ सेनया सहितो; G₂ सेनाबिन्दुमतो. — °) D_{2.5} अथा* (for समा*).

10 K₈ om. (hapl.) 10. — °) Ś₁ K_{1.2.4} D₆ गोदावरी; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2.6} महारथो; B₁ मोदापुरी; G₁ M₂ मोदापुरे; G₂ मोदपूरं; G₆ गोदापुरे. V₁ महादेवं; G₁ M₂ वासुदेवं (for वाम*). — °) Ś₁ सुदापानं; K_{1.2.4} D₆ T₁ G_{1.2.4} M सुदामानं. Cv cites अनामिनं (!?). G_{1.6} च पुष्कलं; M₂ तु पुष्कले. — °) Ś₁ K₄ उलूतान्; K₁ कुलूतान्; V₁ B D_n D₁₋₄ उलूकान्; D₆ कुलूकान्; T₁ G_{4.5} M₁ कौलूतान्; G_{2.8} कलू*. Cf. 4°, 9°. K₂ कुलूतान् तराश्चैव; Ñ₁ 'तानागतान्श्चैव. — °) Ś₁ राज्यं (for राज्ञः). K₈ D₆ (marg. sec. m.).₆ समाक्षिपत्; D₄ समासदत्; M₂ समादयत्. B₆ D_{1.2} राज्ञः सर्वान्समानयत्; G_{1.6} राज्ञ (G₁ 'ज्ञा'स्तान्धनमानं; G₂ तांश्च राज्ञ्यवर्तयत्.

11 °) K₂ D_{1.6} G₄ तत्रस्थः; B₁ ततस्तैः; D₆ G₂ तत्रस्थैः. — °) G₁ यमं राजस्य शास*. — °) Hyper-metric! T₁ व्यजयं. M₂ राजा. Ś₁ K_{1.2} D₆ व्यजय-द्विजयो (K₁ 'ये' राजन्; K₄ विजयद्विजयो राजन्; Ñ₁ V₁ B_{1.2-5} D_n D₈₋₉ किरीटी जि (V₁ क्रि)तवाज्राजन्; B_{2.6}

स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाविन्दोः पुरं महत् ।
 बलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ १२
 स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगश्च नराधिपम् ।
 अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभम् ॥ १३
 विजित्य चाहवे रत्नान्पार्वतीयान्महारथा- ।
 ध्वजिन्या व्यजयद्राजन् पौरवरक्षितम् ॥ १४
 पौरवं तु विनिर्जित्य दस्युन्पर्वतवासिनः ।

C. 2. 1025
 B. 2. 27. 16
 K. 2. 28. 16

D_{1.2} किरीटी व्यजयद्राजन्; G₂ जयद्वनंजयो राजा. — °) K₄ T₁ G₂₋₃ प्रधानतः; B D (except D₆) ग (B₆ तु)णांस्ततः (D₆ marg. sec. m. गणांस्तथा); G₁ प्रधानथ; G₂ त्रिणानतः; G₆ धनानथ; M प्रणादतः. V₁ देशानेतान्महारथः.

12 °) Ś₁ स शिवप्रस्थमा*; K₁ V₁ B D_n D_{1.6-8} स (D_{n2} त-) देवप्रस्थमा*; K_{2.4} D_{2.6} स दिवप्रस्थमा*; Ñ₁ स हेमप्रस्थमा*; T₁ G₂₋₃ समीप (G₆ 'व'प्रस्थमा*; G_{1.6} समीप- (G₆ सत्यव)स्थमथा*; M स दीपप्रस्थमा*. — °) K₁ सेनाभिन्दोः; D₄₋₆ 'विन्दोः; G₈ 'विज्योः. Ś₁ पदं; G_{1.6} रणं; G₄ M₂ परं (for पुरं). B_{1.5} D_n D₈₋₉ प्रति (for महत्). — °) K₁ विभुः; B_{1.2.6} D_{1.2} ततः (for प्रभुः). S निवेशनमथाकरोत्.

13 °) Ś₁ K_{2.4} D₈₋₉ विश्वगश्च; G_{1.6} विवेगा (G₆ 'शा')श्च; G₈ विषगश्च. T₁ G₁₋₄ M₁ जनाधिपं. — °) S (except G₄) महाबाहुः (for 'तेजाः). — °) Ś₁ पाण्डवं; T₁ पौरवं (for पौरवं). Ś₁ K₄ B₆ D_{n2} D₈₋₉ G₆ पुरुषर्षभं; K₈ Ñ₁ V₁ B_{1.6} D_{n1} 'र्षभ.

14 °) K_{1.2} स विजित्य (for K₂ see below); T₁ G_{4.5} M तं विजित्य; G_{1.6} तस्मिजित्य (G₆ 'त्वा'); G₂ तं विजित्वा (for विजित्य च). After स विजित्या (v.l. for विजित्य चा), K₂ follows up with 15^{ad}, om. (hapl.) the portion from हवे up to 'जित्य (in 15^{ad}). S शूरं (for शूरान्). — °) S पार्वतीयं (G_{1.6} 'यान्' महारथः (G_{1.6} जनाधिपः; G₂ महारथं). — D₆ reads 14^{ad} marg. sec. m. (with v.l.). — °) D₆ m ध्वजिन्या; Cd (as in text) ध्वजिन्या (= सेनया). K₄ विजं (for व्यजं). V₁ B_{1.2-5} D_n D_{8.4.6} जिगाय सेनया राजन्; G_{2.2.5.6} ध्वजिन्याप्यजयद्राजन्. — °) Ś₁ क्षत्रियान्पुरुषर्षभं; K₁ पुरं पौरवसंस्थितं; K₄ D₆ m क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभं; G_{1.6} पुरं पौरववर्धितं. — After 14^{ad} (in marg.), D₆ cont. (marg. sec. m.):

277* महता तत्र सैन्येन प्रमथ्यकुलुन्दनः ।

उरसावकिनं चैव रोमाणं च रणेऽक्षिपत् !,

C. 2. 1025
B. 2. 27. 16
K. 2. 28. 16

गणात्सवसंकेतानजयत्सप्त पाण्डवः ॥ १५
ततः काश्मीरस्तन्वीरास्तत्रियान्क्षत्रियवर्षमः ।
व्यजयल्लोहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह ॥ १६
अत्रैवार्तान्कौन्तेयो दार्पणिकान्दत्तये ।
क्षत्रिया बहवो राजपावर्तन्त सर्वशः ॥ १७
अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः ।
उरगावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् ॥ १८

which is followed in the body of the text by the Vulgate reading of our 14th (namely, जिगाय सेनया राजपुंरं पौरवक्षितं). This latter has further a v.l. given marg. sec. m. as विजिगाय हितं चैव मण्डलं दशभिः सह.

15 *) M₂ पौरवस्. N₁ V₁ B Dn D₁. 2. 4. 5 युधि; D₂ विधि; G₂ तं वि; G₂-s च वि (for तु वि). — After 15^a, T₁ G₂-s ins.:

278* सेनाबिन्दुं च तस्युरे ।

व्यघापयदमेयात्मा.

[(L. 1) T₁ स (for च). — (L. 2) T₁ G₂ न्याः; G₄ न्याथा.]

— *) T₁ G₂. 6 दस्यु (G₂ पसु)नां पतिमर्जुनः; G₁. 6 दस्यूनां धृन् (G₁ 'य')नान्यथा; G₂ M दस्यूनां पर्वतानथ; G₄ दस्यूनां मर्जुनः * *. — *) G₁ 'जुल्लवसंसक्तो. — *) K₂ G₂ व्यजयत्; G₁ न जयत् (for अज).

16 *) Ś₁ तथा (for ततः). K₁ D₂ वीरः; K₂ D₄ वीराः; K₂. 4 वीर. — *) V₁ G₂ विजः; G₂ अज. K₁ लोहितांश्वैव; T₁ लोहितीं चैव.

17 *) G₂. 3 तत्र (for ततस्). K₂ दृगर्तान् (sic). K₁ कौन्तेय. K₂ N₁ V₁ B Dn D₁-4 ततस्त्रिगर्ताः कौन्तेयं (K₂ 'य'). — *) K₁-s D₂ m देशाः; K₄ दार्भान्; N₁ B₁. 4 Dn दार्वाः; V₁ सर्वैः; B₂ गर्भोः; B₂. 3 D₂. 4 दर्वाः; B₂ D₁. 2 दर्भोः; D₂ दस्योः (for दार्वान्). Ś₁ K₄ कोकनदाश्च; K₁ कोकनदाश्च; N₁ B₂ D₂-s केतनका (D₂ 'क')स्; B₂ कौत्तनकास्; B₂ केतनकास्; B₂ कौत्तनकास्; D₁. 2 कौत्तलकास् (for कोकनदाश्च). N₁ V₁ B₁-4. 6 D (except D₂) तथा; B₂ तदा (for च ये). D₂ m दार्याः कंदरावासिनः; T₁ G₂. 4. 5 दार्विकानथ तं (G₄ का)कणान्; G₁ दर्विकानथिकं कणान्; G₂ दार्विकानथ कं कणान्; G₂ दार्विकानथ कं कणान्; M दर्वी (M₂ 'वि')कानथ तं कणान्. — *) S क्षत्रिया-प्राजन्. — *) K₄ S (except G₂) 'वर्तत.

18 *) Ś₁ अभिसारीं; B₁ अभिसारीं; B₄ अभिसारी; B₂ अभिसारी; D₂ आभीरीं च. N₁ तथा (for ततो). K₂

ततः सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम् ।
ग्रामथः लभास्याय पाकशासनिराहवे ॥ १९
ततः सुह्मांश्च चोलांश्च किरीटी पाण्डवर्षमः ।
सहितः सर्वसैन्येन ग्रामथः कुरुनन्दनः ॥ २०
ततः परमविद्वान् बालीकान्कुरुनन्दनः ।
महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् ॥ २१
गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः ।

अभिसारंस्तथा रम्या; K₂. 6 अभिसारांस्ततो (K₂ 'था') रम्यान्; D₂ (marg. sec. m.) अभिकस्कारतो रम्यां; D₂ m अपि सारास्ततो रम्यान्; T₁ G₂. 4 M अभिसारं तथा रम्यं; G₁ 'धारं' तथारम्य; G₂. 3 'सारं' तदा (G₂ ततो) रम्यं; G₂ 'धायं' (sup. lin. 'धारं') तथारम्य. — *) K₁ G₁. 6 विजिग्य. Ś₁ पुरुषर्षभः; K₂ कुलनन्दनः; B₁ भरतर्षभः; T₁ G₁. 3. 4. 6 M कुरुसत्तमः (G₁. 6 'म'). — After 18^a, G₄ reads 21. — *) Ś₁ तरसावासिनं; K₁ कुल्लतां; K₂ अल्लतं; K₂ कल्लतं; K₄ उल्लवः; D₂ (m as in text) उल्लवः; S कल्लवः (G₂ 'शा'). — *) Ś₁ G₄ ततो (for रणे). N₁ रोचमानं धनंजयः.

19 *) B₂ चित्रं (for रम्यं). — *) G₂ चक्रायुधं; G₄ चित्रायुधं. — *) B (except B₂) Dn M₂ ग्राममदः; D₂ ग्रामथः; D₂ ग्रामथः; T₁ ग्रामधदः; G₂ ग्राममदः. K₂ उवलम्; D₂. 3 रथम् (for बलम्). T₁ G₂-s आश्रित्य (for आश्रयाय).

20 Ś₁ lacuna for 20^a. — *) K₁ सर्वांश्च; K₂. 3 सर्वांस्तु; K₄ सुह्मान्स्; B₂ सुम्मांश्च; Dn₁ सुह्मां; D₂ (m as in text) स्वह्मां; T₁ G₂ M₁ वंशां; G₂. 4. 5 वंकां; M₂ वंशां (for सुह्मां). K₁ शौलांश्च; K₂ वैनां; B₁. 4 लोलां; B₂ चोनां (for चोलां). G₁. 6 ततोर्गानपि (G₂ 'वि') चोलांश्च. — *) G₁ कीनदी; G₂ विजिग्ये (for किरीटी). K₄ T₁ 'र्वभ. — G₁. 3. 6 M₁ om. 20^a-21^b. — *) V₁ प्राजयत्. T₁ G₂-s पृथुविक्रमः (for कुरुं).

21 G₁. 3. 6 M₁ om. 21^a (of. v.l. 20). G₄ reads 21 after 18^a. — *) T₁ G₂-s ततः परमसंहृष्टो. — *) Ś₁ K₁. 3 B₂ D₁ बाह्लिकान्; D₂ बाह्ली. Ś₁ K₄ D₂ सुमहाबलान्; V₁ B₂-s Dn D₂-s M₂ पाकशासनः; B₁. 3. 6 D₁. 3 पाण्डवर्षभः; T₁ G₂-s समित्तिजयः (for कुरुं, as in K₁-s N₁). — *) K₁. 3 परिवर्हेण; B₂ (m as in text) 'तापेन; G₄ परमर्देन. Ś₁ lacuna; D₂ कुंतीपुत्रो महाबाहुर. — *) Ś₁ वशी. K₂ वश्येन च नरापान्. — After 21, G₂ ins. a passage given in App. I (No. 12).

22 G₂ om. 22. — *) K₁. 3 गृहीत्वा बलसारं तु; S (G₂ om.) ततः सारबलं गृह्य. — *) Ś₁ कस्तुभो भरतर्षभः

रदान्सह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः ॥ २२
प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दसवः ।
निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः ॥ २३
लोहान्परमकाम्बोजानृषिकान् चरानपि ।
सितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः ॥ २४
ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः ।

तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः ॥ २५
स विजित्य ततो राजर्षिकान्नमूर्धनि ।
कोदरसमग्रन्यान्हयानष्टौ समानयत् ।
मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् ॥ २६
स विनिर्जित्य संग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम् ।
श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवसत्पुरुषर्षभः ॥ २७

C. 2. 1037
B. 2. 27. 29
K. 2. 28. 29

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

Ñ1 V1 B Dn1(m as in text).n2 Ds-s फा(Ds
फ)ल्लुनः पांडुनंदनः; S (Gs om.) फल्लुनो(G1.2 न्यो, in
G1 corr. pr. m. to नो)न्यद्वि(T1 G4.5 'न्यान्वि)सुजय सः.
Cd oites फल्लु (as in text). — *) B1.6 D2 'न्सहकां-
बोजान्; D4 'न्सह बांबोजैर्; T1 G4.5 'न्सहकांबोजैर्; G1.6
न्सहकांबोजान्; G2 'न्सह कांबोजैर्. — *) Ś1 K Ds
व्यजयत्. — T1 G2.4(om. line 4).5.6 M2 ins. after
22: G1, after 23:

279* यवनांश्च महाराज शकांश्च व्यजयद्युधि ।

किरातान्सभयान्खलान्काचान्बहुवृत्तान् ।

नीरानुत्पासिकांश्चैव म्लेच्छांश्चान्यान्सहस्रशः ।

तान्सर्वानजयत्पार्थो धर्मराजप्रियेप्सया ।

[(L. 1) G1.2 M2 यवनान्स (G1 'नांश्च) महाराजा. G1
शकांश्च; G2 M2 वंकांश्च. — (L. 2) T1 सहसान्; G2 M2
सहयान्; G4 सह तान्; G5 डमकान् (for सभयान्). G1.6
खलान्; G4.5 सर्वान् (for खलान्). T1 खुरान्; G4.5 खरान्
(for खलान्). T1 सवभृकान्; G4 सुवभृकान्; G5 सबभृकान्
(for बहुवृत्तान्). G2 क्षुद्रान्कौचान्सव्याहकान्; M2 कुररांश्च
सहस्रकान्. — (L. 3) T1 तीरानुवासकां; G2 M2 तीरानु-
पसकां; G4 नीराभिपासिकां. G1 म्लेच्छानन्यान्.]

23 T1 Gs-s read 23*-25* after 271* (cf. v.l. 2.
23. 16); T1 Gs repeat 23*-25* here; G4 repeats
25* only. — *) G1.5.6 ते (for ये). — *) K1 च ते;
Ds वनं (for वने). G1.5.6 चैव (for ये च). — *) K4
transp. तान् and सर्वान्. S (except M1) युधि (for
प्रभुः). Ds तान्निविजयये धनंजयः.

24 For sequence of T1 Gs-s, cf. v.l. 23. — *)
K2 लोकान्; K4 मौकान्; Ds होलान्; T1 G1.2.4 ततः;
Gs (both times) गतः (for लोहान्). Gs (first
time) परमकांभो. Ś1 लहान्परमकांबोजान्; K1 पंख्या-
न्परमकांबोजान्; V1 लंबकान्परकांबोजान्; B1.2.4.6 महाकंदर-
कांबो; B2 महाकंधककांबो; B3 Ds.4.5(marg. sec. m.)
लंपाकान्परकांबो; D1.2 मदा(Ds 'हा)कंदककांबो. — *)

D1 ऋषकान्; T1 Gs (first time) M2 ऋषी; G1 हृषि;
Gs(second time).6 हृषी. — *) K4 सहितांश्च; Ñ1 V1
B2-4.6 D1.2 सहितसैर्; G (Gs both times) सहितसैर्
(G1 'तैस्ते). T1 (both times) सहितसैर्महाबाहुर्. — *)
T1 (both times) अज* (for व्यज*).

25 Gs om. 25*-26*. For sequence of 25* in
T1 Gs-s, cf. v.l. 23. — *) K1 हृषीकेषु तु; Ñ1 V1 B
Dn D1.2.4 ऋषिकेष्व (B4 'केना)पि; Ds.5 ऋषी(Ds 'षि)के-
ष्वति; T1 ऋषीकिषितु (sio); G2 हृषीकेषु तु; G4 (sup. lin.)
ऋषिकेषु तु; Gs (first time) हृषिकेषु तु; Gs (second
time) M हृषीकेषु तु; G6 येषु केषु तु. — *) T1 G1.2.4.5
(second time).6 M बभूव सुभयंकरः. — Gs om. from
25* up to stanza 6 of the next adhy. — *) G4
'संकाशः. — *) K4 परमार्षिक; Ñ1 V1 B Dn1 D1.2-5
परस्त्वृ(Ds 'स्त्वृ; D4 'स्त्वृ; Ds 'स्त्वृ)षिक; Ds (before
corr.) परावृषिक; T1 G4.5 परं त्वृषिक; G1.6 परमैषि(Gs
'षी)क; M परमर्षिक.

26 Gs om. 26; Gs om. 26* (of. v.l. 25). — *)
Ds निर्जित्य. K2 T1 M तदा; G1.4-6 तथा (for ततो).
K1 राजा. B1.2 D1.2 स विनिर्जित्य समरे. — *) K1
हृषि; K2 T1 G4 ऋषी; K4 मृषि; G1.6 हृषी. — *)
V1 B1.2.5.6 Dn Ds-s M2 शुकोदरसमां(Bs 'हयां)स्तत्र.
— Ds om. 26*. — *) Ś1 'न्यानीतयानेव चाप; K4 Ds
'ननेकानपि चाप; Ñ1 V1 B2.4-6 Dn 'नुत्तरा(Dn1m
'ननेका)नपरानपि; B1 'नहयानेवापि चापरान्; B2 D1.2.4.6
'नुत्मानपरानपि; G1 'नुभयाते च चापरान्; G2 'नुहयानेव
चाप. — After 26, N (Ds om.) ins.:

280* जवनानाशुगांश्चैव करार्थं समुपानयत् ।

[K2 पवनान्; B2 D1.2 य(Ds या)वनान्. K1.2 जवमाना-
शुगांश्चैव. D1 करार्थः; D4.6 करार्थे.]

— On the other hand, S (Gs om.) ins. after 26:

281* ततः स जित्वा बीभत्सुर्भारतं वर्षकं तदा ।

अन्यान्वै दिव्यवर्षांश्च जितवान्कुलपर्वतान् ।

२५

C. 2. 1096
B. 2. 28. 1
K. 2. 29. 1

वैशंपायन उवाच ।

स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत ।
देशं किंपुरुषावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् ॥ १
महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरेण ह ।
व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् ॥ २
तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम् ।

जनमेजयः ।

कथं स जितवान्पार्थो दिव्यान्वर्षान्सपर्वतान् ।
आनुपूर्व्यां मे शंस नामभिः सह वै द्विज ।

वैशंपायनः ।

स जित्वा भारतं वर्षं बलाद्राजा धनंजयः । [5]

दस्युंश्चाप्यजयत्सर्वान्कुक्षौ हिमवतो बलात् ।

[(L. 1) G_{4.5} तथा (for तदा). G₈ M₁ भारतं वर्षमुत्तमं.
— (L. 2) M₁ नव- (for दिव्य-), and कुलपर्वतैः. — (L. 3)
G₈ च सर्वतः (for सपर्वतान्). — A few MSS. om. वैशं
before line 5. — (L. 5) T₁ G_{4.5} राजन् (for राजा).
— (L. 6) G_{1.6} यथा (for बलात्).]

27 G₈ om. 27 (cf. v.l. 25). — ^a B₈ समरे (for संग्रामे). — ^b K₂ समिष्कुटं; K₄ D₈ सनिःकुटं; D₄ सुनिष्ठिरं; T₁ विनिष्क्रमन्; G₁ स निष्कुमन्; G₂ स निष्क्रमत्; G_{4.5} व्यनिष्क्रमत् (G₅ 'मं'); G₈ स निष्क्रमन्; M समंततः (for सनिष्कुटम्). Cd निष्कुटो गुहारामः; Cn निष्कुटं शैलविशेषं. — ^c K_{1.2} D_{8.5.6} श्वेतं (for श्वेत). — ^d N₁ V₁ B D (except D₈) न्य(B₈ प्रा)विशत्. T₁ G₈ M₂ भरतर्षभः; G_{1.2.4.5} M₁ भरतर्षभ.

Colophon om. in G₈. — *Sub-parvan*: Ś₁ K₁₋₈ B₁ G₅ दिग्विजय. K₄ B₂₋₆ D G₁ M₂ (all om. sub-parvan name) mention only अर्जुन(K₄ D₈ उत्तरः; B₈ Dn D₄ फाल्गुन)दिग्विजय. — *Adhy. name*: G₁ भारतवर्षविजयः; G₅ हिमवत्प्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.) 24 (as in text); K₂ D₈ 25; Dn₁ 27; S (G₈ om.) 29. — *S'loka no.*: Dn₁ D₂ 29; T₁ 32; M₁ 28.

25

1 G₈ om. 1-6 (cf. v.l. 2. 24. 25). G₈ om. the ref. — ^a K₁ D_{1.2} G_{4.5} श्वेतं (for श्वेत). Ś₁ चैव; K₄

पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ॥ ३
तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम् ।
ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ॥ ४
सरो मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः ।
गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवः ॥ ५
तत्र तिचिरिकल्माषान्मण्डूकाक्षान्हयोत्तमान् ।

D₈ श्रीमान् (for वीरः). — ^b N₁ D₁ भारतः; V₁ B₈₋₈ Dn D₈₋₈ वीर्यवान्. — D₈ reads 1^d-3^a on marg. (sec. m.). — ^d D₂ राजः; S (G₈ om.) राम (for द्रुम). Ś₁ K₄ D_{1.2} पालितं (for रक्षितम्).

2 G₈ om. 2 (cf. v.l. 1). — ^b Ś₁ K₄ चै; B₂₋₄ D_{8.5} च; G_{1.6} M हि (for ह). D_{1.2} क्षत्रांतकरेण ह; G₈ क्षत्रियांतकरेण हि. — ^c V₁ B₂₋₈ Dn D₈₋₈ S (G₈ om.) अज (for व्यज). — ^d Ś₁ करे चैव; K₁ V₁ B₁₋₈ Dn D₈₋₈ करे चैनं; T₁ G_{1.2.4.5} करं चैव. G_{1.2} न्यवेदयत्.

3 G₈ om. 3 (cf. v.l. 1). — ^a K₁₋₈ स (for सं). G₁ नीत्वा (for जित्वा). G₈ हाटकान्. — ^b B₄ गुंभकरक्षितं; D_{1.2} गुह्यकरक्षकं (D₂ 'क्षितः'). — ^d K_{2.4} D_{8.4} सहसैन्यसमा; T₁ G_{4.5} M ससैन्यो वशमानयत्; G_{1.2.6} ससैन्यो (G₈ 'न्ये') वै समाविश (G₂ 'नय')त्.

4 G₈ om. 4 (cf. v.l. 1). — ^a Ś₁ D₄ तं तु; K₂ तास्तु. B_{5.6} शांत्वेन; G₂ सत्वेन. — ^b K_{2.8} सरमुत्तमं; B_{4.5} सर उत्तरं. — ^c D₈ ऋषी. K₈ N₁ V₁ B_{4.5} Dn D₄ तथा; B₁ च तान्; D₈ ततः; D₈ तदा (for च ताः). Ś₁ ऋषिकुल्यांस्तथा साध्यान्; S (except M₁; G₈ om.) ऋषिकुल्यांश्च तान्सर्वान्. — ^d Ś₁ विजित्य कुरुनन्दन.

5 G₈ om. 5 (cf. v.l. 1). — ^a K₁ D₂ S (G₈ om.) transp. सरः and मानसं. B_{1.2.6} D₁ सरश्च मानसं प्राप्य. — After 5^a, G_{1.6} ins. a passage given in App. I (No. 13). — G_{1.6} om. 5^b-6^d. — ^b Ś₁ हाटकम्. T₁ G_{4.5} अजयत् (for अभितः). V₁ हाटकानां च स प्रभुः; G₂ हाटकानमितप्रभान्. — Ś₁ om. (hapl.) 5^d-7^c. — ^d K₈ V₁ B₂₋₈ Dn D₈₋₈ G₂ M₂ अजयत्. K₁ B₁ पाण्डवस्तदा; V₁ पाण्डवः प्रभुः; B_{2.6} D₂ G₂ पाण्डुनन्दनः; D₁ यदुनन्दनः; M₂ पाकशासनिः.

6 Ś₁ G_{1.2.6} om. 6 (cf. v.l. 1, 5). — ^a B₈ Dn₈ D_{1.2} ततस् (for तत्र). K₄ D₄ 'रकमाषान्; D₈ om 'रवर्णांश्च (gloss?). — ^b K_{1.2} माण्डूकाक्षान्; K_{2.4} B D

लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा ॥ ६
 उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः ।
 इयेष जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ॥ ७
 तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः ।
 द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ॥ ८
 पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन ।
 उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ॥ ९
 इदं पुरं यः प्रविशेद्भुवं स न भवेन्नरः ।
 प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्त्व ॥ १०

(De marg. as in text) G₄ मंडूकाख्यान्; T₁ मंडूका*न्;
 G₂ M समुद्रा (M₁ 'स्त्रा)क्षान्. — *) K₁.s.4 G₂ सकलम्;
 K₂ स फलम्; M₁ स काम्. B₁ अभ्येत्य; B₂ M अत्यर्थं
 (for अत्यन्तं). D₈ लेभे सकलरत्नानि. — *) K₂-4 B₄ D₂
 'नगरं; D₈ 'नगरे. K₂-4 Ñ₁ B₁-s.6 D₁.2.6 तथा; B₄
 महत्; D₈ ततः (for तदा). — A passage given in
 App. I (No. 13) is ins. in S after 6 (in G₁.6 after
 5*; in G₈ after 2. 24. 21).

7 Ś₁ om. 7^{ab} (cf. v.l. 5). — *) B₂ बर्हिर्वर्षस्य;
 G₁.6 M कुरुवर्ष. K₁.4 D₈ च; D₁ तु (for तु). — *) Ñ₁
 V₁ B₄.s Dn D₈-s transp. समासाद्य and स. K₂.s च
 (for स). S धनंजयः (for स पाण्डवः). K₁.4 D₈
 समासाद्याथ पाण्डवः. — After 7^{ab}, S ins.:

282* विद्याधरगणांश्चैव यक्षेन्द्रांश्च विनिर्जयन् ।

तत्र लेभे महात्मा वै बासो दिव्यमनुत्तमम् ।

किंनरदुमपुत्रांश्च तत्र कृष्णाजिनाम्बहन् ।

याज्ञीयांस्तदा दिव्यांस्तत्र लेभे धनंजयः ।

[(L. 2) G₈ महाबाहुर् (for महात्मा वै). — (L. 3)
 G₈.6 किंनरदुमपुत्रांश्च. — (L. 4) G₈ यज्ञीयांश्चैव ये दिव्यांस.]
 — *) D₈ देशं (for जेतुं). G₂ M तस्योर्ध्वं (for तं देशं).
 K₂ B₁ G₈ (by transp.) इयेष देशं तं (B₁ ते) जेतुं.
 — *) G₂ M तं देशं पाण्डुनन्दनः.

8 ^{ab} B₂.4.6 तत्र (for ततः). K₁ एवं; B₂ एतं.
 B₁.s Dn₁ D₈-s T₁ G₈-s transp. 'काया and 'वीर्या.
 Ñ₁ V₁ B₂.4 Dn₂ 'वीर्यं (for 'काया), and 'काया (for
 'वीर्या). G₁ तत एनं महाकायं महावीर्यं महाबलं. — *) Ñ₁
 समागम्य; B₄ समाहृष्टा. — *) B₄ इदं; T₁ G₂.s हृष्टा;
 G₁.6 M हृष्टं; G₂.4 हृष्टा (for हृष्टा).

9 *) B₁ जातु (for पार्थ). D₈ (corrupt) पंथा
 नेदपुरं शक्यं. — *) D₈ त्वया; G₂ पुनर् (for पुरं). — *)
 Ś₁ उपारमस्व. B (except B₄) D₁.2.4 कल्याणं. — *) Ś₁

न चापि किञ्चिज्जेतव्यमर्चनात्र प्रदृश्यते ।
 उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ॥ ११
 प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किञ्चन ।
 न हि मानुषदेहेन शक्यं द्रष्टुमभिवीक्षितुम् ॥ १२
 अथेह पुरुषव्याघ्र किञ्चिदन्यच्चिकीर्षसि ।
 तद्वीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत ॥ १३
 ततस्तानब्रवाद्राजमर्जुनः पाकशासनिः ।
 पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः ॥ १४
 न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः ।

C. 2. 1052
 B. 2. 28. 15
 K. 2. 29. 74

उच्यते; K₄ अच्युतः; G₂ अर्जुन.

10 *) K₄ Ñ₁ V₁ Dn D₈.s.6 transp. स and न.
 K₂ D₄ G₈ om. न. B₁.4 भुवनं स (for भुवं स न). K₁
 विशेन् (for भवेन्). — *) Ś₁ प्रीयामहे; Dn₂ D₈ T₁
 G₁.2.5.6 प्रीयामहे.

11 *) D₁.s स (for न). Ś₁ Ñ₁ V₁ Dn M₂ चात्र;
 K₁-s चैव (for चापि). K₂ कर्तव्यम् (for जेतव्यम्).
 — *) G₈ प्रविश्य ते. G₁.6 अर्जुनो (G₈ 'ने-) नात्र दृश्यते.
 — *) G₁ उत्तरां. — *) Ś₁ transp. नात्र and युद्धं.

12 *) B₁ प्रविष्टोपि च; B₂ D₂ 'ष्टोपि तु; B₄-s Dn
 D₈-s 'ष्टोपि हि; D₁ 'ष्टोपि तु (for 'ष्टश्चापि). Ś₁ कौन्तेय.
 — *) K₄ M₁ न च; G₈ न हि; M₂ न स (for नेह). G₁.s
 कंचन. G₂ नाद्रक्ष्यसि नरैर्भुवि. — *) G₂ 'वेपेण (for
 'देहेन). — *) T₁ G₁.4-s अत्रापि; G₂ तत्रापि (for
 अत्रापि).

13 *) B₁ यथेह; B₂ तथेह; M₁ अथ हे. G₈ पुरुष-
 व्याघ्रात्. — *) K₂ चिकीर्षयः; T₁ G₂-s M चिकीर्षितं.
 G₁.6 कियदस्ति चिकीर्षितं. — K₂ om. 13^a-14^a. — *)
 K₂ तद्वीहि न; Ñ₁ B₆ G₁.2.6 M तद्वदस्व; V₁ B₂-s Dn
 D₁.s.4 तद्वद्वीहि; B₁ तद्वदाशु; D₂ एतद्वीहि; G₂-s तद्ववीहि.
 K₁ तद्वीहि (वः) करिष्यामि. — *) G₁.s M वचनं तव.

14 K₂ om. 14 (cf. v.l. 13). — *) S पाण्डवः (G₈
 अभवीत्) (for अर्जुनः). Ś₁ K (K₂ om.) D₈ परवीरहा;
 V₁ B Dn D₁-s प्रहसन्निव (for पाक, as in Ñ₁ S).
 — *) Ñ₁ धर्मतः (for धीम). — After 14, T₁
 G₂-s ins.:

283* कृष्णस्य शासनाच्चैव पार्थिवत्वं चिकीर्षति ।

[G₄ वचनां (for शासनां).]

15 *) Ś₁ को देशं; K₂ G₈ वै देशं; D₈ देशं तं. — *)
 K₁-s अगम्यं; K₄ D₈ वर्जितं; Ñ₁ वर्येयं; V₁ अजितं; B
 (B₂ marg.) Dn D₈-s विरुद्धं; B₂ (orig.) D₁.s न जितं

C. 2. 1052
I. 2. 28. 15
C. 2. 29. 74

युधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करवन्नः प्रदीयताम् ॥ १५
ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
मोकाजिनानि दिव्यानि तस्यै ते प्रददुः करम् ॥ १६
एवं स पुन्याघ्रा विजिग्ये दिशमुत्तराम् ।
संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा ॥ १७
स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह ।

धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च ॥ १८
ह्यांस्तिष्ठित्तिरकल्माषाणां कपत्रनिभानपि ।
मयूरसदृशांश्चान्यान्सर्वाननिलरंहसः ॥ १९
वृतः सुमहता राजन्बलेन चतुरङ्गिणा ।
आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरातनम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

(for बाध्यत्वं). S यद्यदृश्याः स्थ (G₁ 'इयास्थि'; G₂ 'इयास्त'; G_{3.4} 'इयं हि'; G₅ 'इय स्थ') मानुषैः. — *) K_{1.2} यः कश्चित्; K₃ M₁ यः कश्चित्; G₂ M₂ यः किञ्चित्. — *) K_{1.2} करः समुपदी (K₃ 'नी')यतां; K₃ * * समुपनीयतां; K₄ D₃ करं नः (D₂ तु) संप्रदी'; N₁ V₁ B Dn D_{1.2.3.4} M₁ करं (B₅ करं)पण्यं प्रदी'; D₅ करं तत्र प्रदी'; T₁ G₂₋₃ करमत्र प्रदी'; G_{1.2.3} M₂ करं (M₃ 'रः') साधु प्रदी'. — After 15, G_{1.6} ins.:

284* नो चेत्कृष्णेन सहितो योधयिष्यामि पालकाः ।

16 *) D₂₋₃ transp. दिव्यानि and वस्त्राणि. — G₂ om. 16^a-18^a. — *) K₁ D₅म मौक्तिकानि च; K₂₋₄ मौकाजिनानि; N₁ V₁ B_{1.4.5} Dn D₂₋₃ क्षौमाजि'; B_{2.3.6} D_{1.2} मुक्ताजि'; D₅ शुभ्राजि'; G₅ रत्नाजि'; M₁ (inf. lin.) C_v योगाजि'. B₃ द्रव्याणि; T₁ G_{5.6} M₂ शुभ्राणि (for दिव्यानि). G₁ रत्नामोकाजिनानि; G₂ मेघाजिनानि तस्यैते; G₄ कंबलाजिनानि शुभ्राणि (hypermetric). — *) N₁ B (except B₃) D (except D₅) तस्य ते; G₅ तथा च.

17 G₂ om. 17 (cf. v.l. 16). S₁ om. 17^{ab}. — *) K₃ V₁ B_{1.4.5} Dn विजित्य. — After 17^{ab}, T₁ G₅ ins.:

285* सुदर्शनद्वीपमिदं कात्स्न्येन भरतर्षभः ।

— *) S₁ K₂₋₄ D₅ विविधान्; D₄ स बहून्. — *) S₁ K₂₋₄ D₅ M₁ बहुभिस् (for दस्युभिस्). S₁ K_{2.3} तदा (for तथा). G_{1.6} देवगंधर्वमानुषैः. — 18 G₂ om. 18 (cf. v.l. 16); G_{1.6} om. 18^{ab}. — *) G₄ हि (for वि-). K_{2.3} तान्सर्वान्; K₄ तान्नाशः; D₅ राजन्यान्; T₁ राज्ञस्तान्. — *) S₁ करे वै; N₁ करेण; T₁ G₂₋₃ करेषु (for करे च). S₁ K₁ V₁ B₃ T₁ G₂₋₃ M च; B₁ सः; B_{4.5} Dn D₂₋₃ तु (for ह). K₄ तान्करे च न्यवेश्य ह. — *) D_{1.2} धनमादाय. K_{2.3} राजभ्यो; G₁ सत्ये (for सर्वे').

19 *) K_{2.4} D_{1.2.4} 'स्तित्तिर'. — *) S₁ शुभान् (for अपि). K₁ शुकोदरशुभानपि. — *) K₁₋₃ N₁ V₁ B_{1.2-5}

Dn D₂₋₃ T₁ G₂₋₃ मयूरसदृशानन्यान्; D₅ मयूरपिच्छवर्णांश्च. — *) T₁ G₅ सोभान् (for सर्वान्).

20 *) T₁ G₂₋₄ M₁ स (for सु-). G_{1.6} ततः समाहृता राजन्. — *) G₅ निर्जगाम. K₂ पुरं (for पुनर्). B_{2.3} D_{1.2} धीमान् (for वीरः). — After 20, V₁ B D T₁ G₅ ins.:

285* धर्मराजाय तत्पार्थो धनं सर्वं सवाहनम् ।

न्यवेदयद्-ज्ञातस्तेन राजा गृहान्ययौ ।

[(L. 2) B₃ आवेद'. V₁ B₃ G₅ गृहं (for गृहान्).]

Colophon. — Sub-parvan: S₁ दिग्विजय. K B_{1.2.3} Dn D_{1.2.4.5} (all om. sub-parvan name) mention only उत्तरदिग्विजय; B₂₋₄ G₁ M (likewise) only अर्जुनदिग्विजय; D_{2.3} only अर्जुनस्योत्तरदिग्विजय (followed by समाप्त); G₅ only धनंजयस्योत्तरदिग्विजय. — Adhy. name: K₄ अर्जुनागमनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 25 (as in text); K₂ D₅ 26; Dn₁ 28; S 31. — S'loka no.: K₂ 20; K₃ 18; Dn D_{1.2} 21.

26

1 *) G_{1.6} धर्मसूनुम्. K₃ D₁ G₄ M₁ (inf. lin. as in text) अनुप्राप्य. N₁ V₁ धर्मराजाभ्यनुज्ञातः. — *) S₁ K₄ B₃ D₂₋₃ प्रययौ पुरुषर्षभः (D₅ 'म'); N₁ V₁ B_{1-4.5} D_{1.2} प्रययौ भरतर्षभः (B_{2.3} 'म').

2 *) G_{1.6} महाबलस्य चक्रेण. — *) K₃ T₁ G पर (G₁ पुरा)राष्ट्रविमर्दि (G₁ 'र्द')ना; V₁ B₄ परराष्ट्रप्रमर्दिना. — After 2^{ab}, V₁ B D M₃ ins.:

286* हस्त्यश्वरथपूर्णेन दंशितेन प्रतापवान् ।

— *) K₂ G₁ वृत्तो; V₁ D₃ ततो; D₄ वृत्तो. S₁ K₃ B₅ D₂ T₁ G_{2.3} M भरतशार्दूलः; G₁ भारतशार्दूलो. — *) K₄ G₅ द्विषतां शोकवर्धनः; G₂ द्विषां शोकवि'. — After

२६

वे२.५.५.८. उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान् ।
 धर्मराजम-ज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति ॥ १
 महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना ।
 वृतो भरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्धनः ॥ २
 स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत् ।
 पाञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ॥ ३
 ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः ।

विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रः ॥ ४

तत्र दाशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणः ।

तत्र भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ॥ ५

भीमसेनस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः ।

अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ॥ ६

ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः ।

सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ७

सोऽश्वमेधेश्वरं राजत्रोचमानं सहानुजः ।

C. 2. 1066
B. 2. 29. 8
K. 2. 30. 9

2, S reads for the first time 8^a-9^b, repeating the lines in their proper place (G_{1.6} read them here only).

3 ^a) K₁ गजशार्दूलः (sic); K_{2.4} G₈ राजशार्दूलः; N₁ V₁ B Dn D₁₋₈ M नरशार्दूलः (M 'ल). — After 3^a, D₄ repeats 2^a-3^a. — ^b) K_{1.2.4} N₁ V₁ B Dn D₄₋₈ पंचाला. T₁ G₂₋₈ M transp. पुरं and महत्. G_{1.6} ययौ (for महत्). — ^c) K_{1.2.4} N₁ V₁ B Dn D₄₋₈ G_{1.6} M पंचाला. — ^d) S₁ K₂ (marg. sec. m.) D₈ शमयामास; K₁₋₈ साध; B_{8.5.6} शात्व. S₁ K₄ D₆ भारत; G_{1.6} गर्वितान् (for पाण्डवः). — After 3, T₁ G (except G₂) ins.:

287* किंचित्करं समादाय विदेहानां पुरं ययौ ।

4 G_{1.6} om. 4^{ab}. — ^a) K₁ गण्डकीं; K₄ गंडिकीं; N₁ B₄ Dn D₆ गंडकान्; B₈ D₈₋₈ कुंडिनं; T₁ कंदकीं; G₂ कटकीन्; G₈ कंटकीन्; G₄ कंटकिं; G₆ कंटकीं; M₁ कंडकीन्; M₂ कंडकिं. Cd cites गंडकी. K₁ N₁ T₁ G₂₋₈ वीरो; B₈ D₈₋₈ गत्वा (for शूरो). K₈ ततः संगतुकान्छूरो (sic); V₁ B₈ ततः स गंडकीयांस्तु; B₁ ततः कंकडकान्छूरो; B₂ ततः स गंडकीभाश्च; B₆ D_{1.2} ततः स गंडकीयांश्च. — ^b) B₈ विदेहांस्तु; B₈ D_{4.5} सिंधुराजं; D₈ भीष्मकं स; G₂ विदेशांश्च. Cd cites विदेहां (=मिथिलां). S₁ K_{2.4} G₈ नरर्षभ; B_{1.2.6} D_{1.2} महाबलः. N₁ B₄ Dn D₆ विदेहान्भरतर्षभः. — ^c) K₄ स विजित्याल्पकालेन. — ^d) K₂ दशार्णान्; D₁ दशार्णाम्; D₆ दशार्णम्; Cd as in text. N₁ V₁ B (except B₂) Dn D_{2.4} S अजयत्.

5 G_{1.6} om. 5^{ab}. — ^a) G₂ तदा (for तत्र). K₄ B₂ दशार्णको; D₈ दाशार्णिको. — ^b) K₂₋₄ T₁ G_{4.5} M₂ सुधर्मा; N₁ सुधर्मा. K_{1.8} B_{1.2.6} D_{1.2} लोमहर्षणः;

18

T₁ G₂₋₈ M रोमहर्षणः (G₄ M 'जं). — ^c) T₁ G₈₋₈ अद्भुतं (for कृतवान्). S₁ K B₈ Dn D₈₋₈ कृतवान्भीमसेनेन (D₈ 'नस्तु); G_{1.6} सुधर्मा तत्र भीमेन. — ^d) S₁ महयु*; K₄ B₁ सह युद्धं; T₁ G_{2.8} M युधि चक्रे (for महद्युद्धं). B_{2-4.6} D_{1.2} सह युद्धे (D₁ युद्धं) द्वायुधः; G_{1.6} रणं चक्रे सुदारुणं; G_{8.4} युद्धं (G₄ 'धि) चक्रे निरायुधः.

6 ^a) K₈ Dn D_{1.2} T₁ G_{1.2.4.6} तं (for तद्). — ^b) S₁ K D₈ transp. तस्य and कर्म. V₁ B₈₋₈ Dn D₈₋₈ महात्मनः; G₈ परंतप. — After 6^{ab}, T₁ G_{1.2.3.6} ins.:

288* बलं सर्वमवष्टभ्य परिचक्राम मण्डलम् ।

पोथयित्वा पुरं सर्वं सुवर्माणं ततोऽजयत् ।

[(L. 2) G₁ नृपं; G₆ नृपो (for ततो).]

— ^c) V₁ अय; B₈ अध; B₆ T₁ G यु (G₈ वि)धि; Cd अधि- (as in text). B₈ कृत्वा (for चक्रे). — ^d) S₁ K₂₋₄ D₆ S सुवर्माणं; N₁ सुश. B_{1.2.6} D_{1.2} नराधिपं (for महाबलम्).

7 G_{1.6} om. 7^{ab}. — ^a) M₂ तत्र (for ततः). B₈ प्राची. — ^b) S₁ K₄ D₆ प्रययौ भीमविक्रमः. — ^c) S ब (G₆ का)लेन (for सैन्येन). K₄ D₆ युक्तः (for राजन्). — After 7, G₄ reads 9^{ad}.

8 S reads (for the first time) 8^a-9^b after 2, repeating the lines here (G_{1.6} read them after 2 only). — ^a) S₁ सोऽश्वमेधेश्वरं; G_{1.6} अप्रमेयबलं; M₁ (second time) अश्वमेधेश्वरं. T₁ G₂₋₈ M (all first time) अप्रमेयबलं राजन्. — ^b) K D₆ महामुजं; N₁ V₁ B Dn D₁₋₈ T₁ G_{4.5} M₁ (last four second time) स (D₁ म)हानुजं; G₈ (second time) महाबलं. — ^c) D₁ जीगाय; G₁ जगाद; G₄ (second time) जगाय.

C. 2. 1067
B. 2. 29. 8
K. 2. 30. 8

जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ॥ ८
स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा ।
पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः ॥ ९
ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत् ।
सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपः ॥ १०
ततस्तु धर्मराजस्य शासनात्तरर्षभः ।
शिशुपालं महावीर्यमभ्ययाजनमेजय ॥ ११
चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम् ।
उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यङ्गात्परंतपः ॥ १२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

तौ समेत्य महाराजः कुरुषेदिवृषौ तदा ।
उभयारात्मजयोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् ॥ १३
ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते ।
उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुषेऽनघ ॥ १४
तस्य भीमस्तदाचख्यौ धर्मराजः कीर्षितम् ।
स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः ॥ १५
ततो भीमस्तत्र राजञ्जुषित्वा त्रिदशाः क्षपाः ।
सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सबलवाहनः ॥ १६

K1 समये; K2 स मेदिनी (sio); G2 (first time) स तदा.
B2 धीरो. — ८) Ś1 K2 वरं (K2 also वरः as in text).
B1 बलेन महता वृत्तः.

9 For S cf. v.l. 8. — ९) T1 नातितीव्रेण. — G4
reads 9th after 7. — १०) K2 पूर्वां विशां. V1 पूर्वदेशा-
धिपं संख्ये. — ८) G1.६ विजित्य.

10 ८) K1.६ D2.६ M2 आगत्य; B2.६ D1.६ T1 G M1
आसाद्य. — ९) S प्रति (for महत्). — १०) Ś1 वशी-
K2 वशं. D2 (m as in text) सुकुमारेण युद्धेन. — ८)
B2 सुजितं (for सुमित्रं). K2.६ जनाधिपं (K2 'प').
Ś1 वसुमित्रं नराधिपं; D2 वशे चक्रे नराधिपं (m सुमित्रं च
जनाधिपं).

11 G1.६ om. 11th. — ८) T1 G2.६.६ M ततः स;
G4 तत्तस्य. — ९) Ś1 K2.६ B1-2.६ D1.६-8 भरतरर्षभ;
N1 पाण्डवर्षभः; T1 G2-8 M कुरुनन्दनः (G2 'न'). — १०)
T1 G2.६ महाबाहुम्; G4 महीपालम् (for महावीर्यम्).
G1.६ शिशुपालपुरं राजन्. — ८) N1 V1 B (except B2)
D (except D2) अभ्यगात्. G1.६ ययौ माहिष्मतीं पुरीं.

12 ८) G2 चेदिराजोऽपि. — १०) D2 (marg. sec. m.)
अथात् (for उप-). K2.६ D2m अयास्त्रिक्म्य; K4
उपसंगम्य; D4 उपनिष्क्रम्य. — ८) K1.६ N1 V1 Dn D2
परंतप; B1.६ D1.६ अरिदमः (B1 'म').

13 ९) K1.६ V1 B2.६.६ D1.६.६ m 'नृपौ; K4 G2.६
'पती (for 'वृषौ). G4 तथा. — १०) K2.६ T1 G2.६.६
उभयो राजकुलयोः; G1.६ एतावुभावप्युभयोः; G4 उभयो-
स्तुष्टयो राजन्. — ८) Ś1 K2.६ G2-4 कुशलं; G1.६ M
कौशलं. K4 पर्यपृच्छत; B2 'तोः; D2 'तौ; G1.६
परिपृच्छतां.

14 ८) B2 T1 G2 निवेद्य. Ś1 K2.६ D2 T1 G2-8

तद्राष्ट्रं; G1.६ तं दृष्ट्वा. — ९) T1 चेदीराजो; G1 चेदिराजा.
— १०) B1 वीरं (for भीमं). — ८) K2 D2 कुरुते;
S क्रियते.

15 D4 om. 15th-16th. — १०) K4 N1 V1 B1-8 D
(except D1.६; D4 om.) स च तं; T1 G2 तस्य च; G1.६ स च
तां; G2.६ तद्वचः; M1 स चाज्ञां. D2 'गृह्यैव'; T1 (corrupt)
'गृह्येतु. — ८) Ś1 तदा नृपं; K1 नराधिप; T1 G2 परंतपः
(G2 'प').

16 D4 om. 16 (cf. v.l. 15). — ८) Ś1 transp.
ततो and तत्र. D1 तु तं (for तत्र). S भीमसेनस्तदा
(G4 'था') राजन्. — ९) Ś1 D2 T1 G1.६.६-8 M1 त्रिदश
क्षपाः; G2 द्वादश क्षपाः; M2 त्रिदशस्तपाः. Cd oite त्रिदशाः
(as in text). — ८) Ś1 K1-8 D2 सुखी (for ययौ).

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K1-8 B2 दिग्विजय.
K4 B1-8 D G1 M2 (all om. sub-parvan name)
mention only भीम (K4 D2 पूर्व; B1 पूर्वदि; D2 G1 M2
भीमसेन) दिग्विजय; G2 likewise only भीमपूर्वदिग्विजय;
M1 only भीमविजयः. — Adhy. no. (figures, words
or both): K1 (marg. sec. m.) 25; K2 D2 27;
K3 26 (as in text); Dn1 29; S 32. — S'loka no.:
K2.६ Dn 16; D1.६ M1 17.

27

1 G1-2.६ om. the ref. — ८) Ś1 कुमारविजये; V1
B2.६ कुलिंदविषये; B1.६ (m as in text) पुलिंद-
S कुलिंद. — ९) K1 श्रेणीवंतम्; T1 श्रेणीमंतम्; G1 श्रेणि-
Ś1 K1.६ B1 M2 अवाजं; B2 तथाजं; D2 (m as in
text) अपजं. — १०) B1.६ कोषकां; B4.६ Dn D1-4

२७

वर्णापायन उवाच ।

ततः कुमारविषय श्रेणिमन्तमथाजयत् ।

कोसलाधिपतिं चैव हृदयमरिंदमः ॥ १

अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम् ।

अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ २

ततो गोपालकच्छं च सेनापतिं चोत्तरान् ।

महानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ॥ ३

ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्रवम् ।

सबलने कालेन देशं चक्रे वशे बली ॥ ४

एवं बहुविधान्देशाह्वित्य पुरुषर्षभः ।

उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम् ।

पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ॥ ५

स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम् ।

वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रान्तः ॥ ६

ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम् ।

युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ॥ ७

C. 2. 1082
B. 2. 30. 8
K. 2. 31. 8

कोशला; G कौसला. Ś1 K D6 कोश(Ś1 'स)लानाम-
धिपति. — 4) B1 D6 अरिंदमं; D6 अरिंदम; G6 अथापि च.
T1 G1. 2. 4-5 M कौसल्यमभितौजसं.

2 4) B1. 2. 6 D1. 2 च धर्मज्ञं; D6 तु धर्मज्ञं; D6
सुधर्मज्ञं; S महीपालं (T1 G6 'ल). — 5) K6 V1 B4. 5
Dn D6 दीर्घयज्ञं; D6 om. — 6) S सततं भूरिदक्षिणं.

3 N1 om. 3^a-8^b. — 1) Ś1 गोपालवच्छं; K6. 4 V1
B4 'कक्षं; Dn(1) 'लक्षं; D1. 2 'कष्टं; D2. 5 'कत्वं.
V1 तु (for च). S गोपालकं च (G1. 5. 6 'लं चैव)
कौंतियो. — 2) K6 सोत्तरामपि; V1 B D T1 सोत्तरानपि.
K6 केरलान्; V1 सोमकान्; B1 कोषलान्; B2. 4. 5 Dn T1
कोसलान्; B6 चोत्तरान्; B6 Dn1 D1-5 कोशलान्. G M
हृदयपालं तथोत्तमं (G6 'लमथोत्तरं; G4 'लं तथोत्तरं). — 4)
G1. 5. 6 कौसल्यम् (for पार्थिवं). V1 B6-5 Dn D6-5
आजयत्; G1. 5. 6 अजं; G4 M2 अजं.

4 N1 om. 4 (cf. v.l. 3). — 1) Ś1 V1 B6
D (except D1. 2) पार्श्व. B6 ततश्च हिमवत्पार्श्व. — 2)
V1 B (except B6) D1. 2 समासाद्य (for समभ्येत्य).
K6 om. from जरद्रवं up to 5^a (inclusive). K1 D6
(marg. sec. m.) जरंगवं; B1. 2 जरोद्रवं; B4. 5 Dn D4. 5
जलो(D6 'नो)द्रवं; D6 जनेश्वरं. S देशान्बहुविधान्बहून्.
— After 4^a, G1. 6 read 5^a. — 6) K6 V1 G1. 4-5
D (except D6) वशं. Ś1 K1. 2. 4 B6 वशी (for बली).
T1 G2-5 M सर्वानल्पेन यत्नेन वशे चक्रे बलाद्वली (G4
'क्रे बहुन्वलीन्); G1. 6 सर्वानल्पेन वशमनयत्पांडुनंदनः.

5 N1 om. 5; K6 om. 5^a (cf. v.l. 3, 4). — 1)
Ś1 एवं विजित्य ताम्सर्वान्; G1. 6 मागधान्बहुधा देशान्.
— 2) V1 B4. 5 Dn D6 विजिग्ये; B1. 2. 5 D1. 2 निजित्य;
D2. 4 विजिज्ञे. K6 G6 पुरुषर्षभ; V1 B1. 2. 4-5 Dn D1-5

T1 G1. 2. 6 M भरतर्षभः (B6 Dn6 'भ). Ś1 बहुन्पुरुष-
सत्तमः. — G1. 6 read 5^a after 4^a. — 3) Ś1 lacuna;
K6 उन्नादम्; V1 त(read उ?)न्नाटम्; B (B1 marg.)
Dn D4. 5 (marg. sec. m.) मन्नाटम्; B1 उन्नाटम्; D1. 2
मन्नाटम्; D6 मन्नाटम्; T1 कर्णाटम्; G1 कुंजागम्; G2
कर्णासिम्; G6-5 कुंतलान् (G6 'म्); G6 कुन्नागम्; M1
कर्णाटीम्; M2 कन्माषीम्. G6 आस्थितो. K6 जग्ये; D6
जज्ञे; D6 जिज्ञे; G1. 6 जित्य. — 4) Ś1 B6 कुक्षिवन्तं;
K1 कुक्षमन्तं; B1. 5 D6. 5 कुंति; Dn(1) D6 कुक्ति;
D4 कुंती. — G1. 6 om. 5^a. — 5) Ś1 पाण्डवः स महा;
T1 G2 पांडुपुत्रो महावीर्यो. — 7) = 1. 208. 10^a; 4. 21.
48^b. B1. 2. 6 D1. 2 बलेन चतुरंगिणा.

6 N1 om. 6 (cf. v.l. 3). — 1) D6 काशि. Ś1
काशिराजं च समरे; D1. 2 स काशिराजसमरे; S काशिराजं
समेयाय (T1 स समरे; G1. 6 विनिर्जित्य). — 2) Ś1 संबंधम्;
K1 सुवन्तुम्; K2 संबंधम्; V1 B Dn D1-5 T1 G6
सु(D6 स; D6 स्व)बाहुम्; G2 संबंधम्; G6 सुबुद्धिम्.
K6 अभिवर्तनं (sio); K6 V1 अभिवर्तिनं; Dn1 G6
अनिवर्तनं; G1 अतिवर्तिनं; G2 अतिवर्तनं. K4 D6 सम(D6
'ग)रेष्वनिवर्तिनं. — 3) Ś1 वशीचक्रे.

7 N1 G1. 6 om. 7 (for N1 cf. v.l. 3). — 1)
Ś1 *पार्श्वम्; K6 तु पार्श्वम्; K6 स पार्श्वं; Dn1 D6 स्वपार्श्वं;
M1 सुपार्श्वं. — 2) M2 तदा. K1 राजपतिं; K6 गजपतिं;
K4 पारापतिं; G2. 4 काशी; G6 राजपथि. Ś1 G2 नृपं;
K4 G6 कथि; D6 कुमात्; D4 G6 कथं; D6 क्रतुं; G6 कुथं;
M1 कृति; M2 कृतं. V1 B1-4. 6 तथा ग(B1 रा)जपराक्रमं
(B4 'म); T1 नृपं गजपतिं कृति (sio). — 3) V1 बलं.
G6 M2 संघे. — 4) K2. 5 भरतर्षभः (K2 'भ); K4
पुरुषर्षभः.

C. 2, 1082
B. 2, 30, 8
K. 2, 31, 8

ततो महाबाहुर्मदवीरं महावीरम् ।
अनवधान्यांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ॥ ८
निवृत्य च महाबाहुर्मदवीरं महीधरम् ।
सोपदेशं विनिर्जित्य प्रयत्नान्तरम् ।
वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलात् ॥ ९
भर्गणामधिपं चैव निषादाधिपतिं तथा ।
विजिग्ये मणिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् ॥ १०
ततो दक्षिणमल्लांश्च भोगवन्तं च पाण्डवः ।

8 $\tilde{N}_1$ om. 8^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K1 तथा (for ततो). D1.2 मल्लान् (for मत्स्यान्). S ततः काशिपतिं (T1 G2.5 'पतीन्') मत्स्यान्. — ^b) $\tilde{S}_1$ सालवांश्च; K1 नलयां; K4 पलादां; V1 B2-4 Dn D1.2.6 मलदां; B1 बलवां. T1 मल्लजांश्चैव पाण्डवः; G1.6 मालवांश्च भ(G6 ह)योषितान्; G2 मानवानिव पाण्डवः; G8-8 M मालवानिह (G4 'वानपि; M3 'वांश्चैव) पाण्डवः. — G1.6 om. 8^c-9^d. — ^e) K2 अनवाधान्; K8 अनघान् (submetrical); D8 अनवधां; T1 अनवध्यान्; G2.8 M अनवधां. V1 B2-4.6 हयांश्चैव; G8 भयां; G4 गधां. $\tilde{N}_1$ B1.5 Dn D8.4 अनघान् (B1 'वधा')भयांश्चैव. — ^d) K8 D8.6 वसु (D8m वत्स)भूमिं; K4 मरु; T1 पशुभूमिं. G4 सर्वतः. K2 सभूमिश्चैव सर्वशः.

9 G1.6 om. 9^{abod} (cf. v.l. 8). — ^a) K1.2 B2 विजित्य च; K8.4 G2.5 निर्जित्य च; B1 निवर्तनं; B6 निवर्त्य च; T1 वशे चक्रे. $\tilde{S}_1$ महावीर्यो; K1.8 महातेजा. — For 9^b and 9^c see Addenda. — ^b) $\tilde{S}_1$ मदवीर्यं; K8 D8 मदधीकं; K4 मंदवीरं; $\tilde{N}_1$ V1 B Dn D1-5.6m मदधा (B1 'धी'रं). T1 अटविर्यं च पर्वतं; G2 अटवीं चैव सर्वतः; G2.4 आटवीयं (G4 'र्यं') च पर्वतं; G5 M अटवीयं च पर्वतं. — ^c) V1 सोमदेशं; B1 सोधिपांश्च; D1.2 सोपदेशं; D8 सापदेश (sic). $\tilde{S}_1$ K1-8 $\tilde{N}_1$ सोमधे- (K2 सोमधे; K8 सोमकी)यांश्च निर्जित्य; K4 सोमधेयांस्तु निर्जित्य; T1 G2.4.5 M गोपतेयांश्च निर्जित्य; G8 damaged. — ^d) K4 प्रययावुत्तरां दिशं. — ^e) $\tilde{S}_1$ कर्मभूमिं; K4 वशं; B1 रत्नं; G8 मरु. — ^f) K2 विजिग्य; D8 विजिज्ञे. K बली (for बलात्). G5 विजिग्येरिबलान्बलात्.

10 G1.6 om. 10^{ab}. — ^a) $\tilde{S}_1$ B2 भार्गणाम्; K1.2.4 B8 D8 M गर्गां; K8 सर्गां; G4.5 भृंगां. T1 गर्गाणामधिपांश्चैव; G2 गर्गाणाधिपतिं चैव. — ^b) $\tilde{S}_1$ निषाधाधि. K2 D1-8.5 तदा (for तथा). — ^c) D8 विजिज्ञे; T1 विजिग्य. K2-4 'पालांस्तु. — ^d) $\tilde{S}_1$ G4 नृपान्; D4

तरसेवाजयमीमो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ ११
शर्मकान्वर्मकांश्चैव सान्तेऽपैराष्ट्रभुः ।
वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम् ।
विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो जगतीव्रेण कर्मणा ॥ १२
वैदेह्यस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकात् ।
किरातानामधिपतीन्व्यजयत्स पाण्डवः ॥ १३
ततः सुहान्प्राच्यसुहान्समक्षांश्चैव वीर्यवान् ।
विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्वली ॥ १४

वहन्.

11 ^a) G2 'मद्रांश्च. — ^b) D1.2 G1.2.5 M1 भोग (G2 'ज)वंतश्च; G4 भागवंतं च. V1 B8.5.6 Dn D8-8 पर्वतं (for पाण्डवः). B4 भोगमंतं च पर्वतं; T1 भोजवंतं च पाण्डवः. — G8 om. 11^{ad}. — ^c) D4 तरसेवाजं; T1 G2 तरस्वी चाजं; G1.6 तरसोपाजं. — ^d) = 12^f. K4 धर्मशर्माश्च सात्विकान्.

12 K4 M1 om. 12^{ab}. — ^a) K1 शर्मकाशर्मं; V1 शकांश्च वर्मं; B1 शर्मकाशर्मं; B8 शकांश्च धर्मं; B5 T1 G1.6 शर्मकान्वर्मं; D8 शर्मकान्वर्मं; D4 शार्ङ्गकान्वर्मं; D8 शार्माकावर्मं; D8 शर्मकान्वर्मं; G2 शर्मकान्वर्मं; G8 गुर्म-गान्धर्मगां; G4 शर्मगांधारगां; G5 शर्मगान्धर्मगां. — ^b) G8 damaged. B1.4 शांवेनैवा; B5 शांतं; B6 शांत्वं. V1 Dn D8-8 व्यजयत्सांस्त्वपूर्वकं. — G1.6 om. 12^c-13^b. — ^c) $\tilde{S}_1$ वैदेहाकं; K1-8 वैदेहिं; K4 विदेहं; D1.2 वेदेहं. D8 G5 वैदेहं चैव (G5 चापि) राजानं. — ^d) B1.2.5.6 (m as in text) D1.2 शाल्वं च; B4 जनकं; G4 जानकं. $\tilde{S}_1$ जानकिं जगतीपतिः; K4 जानकिं च महीपतिं. — ^e) $\tilde{S}_1$ विजित्य; D8 विजिज्ञे. D8.5 पुरुषश्रेष्ठो. — After 12, $\tilde{N}_1$ Dn (1) ins.:

289* शकांश्च बर्बरांश्चैव अजयच्छत्रपूर्वकम् ।

[Dn1 वर्षवां; Dn2 वर्षकां (for बर्बरां). Dn1 छंदपूर्वकं; Dn2 सांत्वपू.]

13 G1.6 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). — ^a) K B8.4 D1.2 M विदेहस्थस्तु (K1 'श्च); B1 वैदेहस्थांस्तु; B8 damaged; T1 वैदेहस्थस्तु (corrupt); G8-8 वि (G8 'वै)देहस्थं तु. — ^b) K1 चंद्रपर्वं. K4 अभ्यगात् (for अन्तिकात्). — ^c) B1.6 अधिपती. S किराताधिपतीन्सह. — ^d) $\tilde{N}_1$ V1 B8-8 Dn D8.5 अजयत्; D4 अज (न)यत्. T1 G2-5 M तत्र (for सह). G1.6 इंद्रकेतुमुखोऽसत्.

14 ^a) B1 शृङ्गाणाम्; B8 सुहान्. Cn सुहान् (= राडाः). N1 B Dn D8.4 T1 G2.5 M प्रसुहान् (B8 'स्मां)श्च;

दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन् ।
 तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ॥ १५
 जारासंधिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह ।
 तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्वली ॥ १६
 स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा ।
 युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना ॥ १७

स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत ।
 ततो विजिग्ये बलवान्राज्ञः पर्वतवासिनः ॥ १८
 अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम् ।
 पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघान महामृधे ॥ १९
 ततः पौण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम् ।
 कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् ॥ २०

C. 2. 1096
 B. 2. 30. 22
 K. 2. 31. 23

Ds (m as in text) प्राच्यपुत्रान्. K1 (corrupt)
 ततः प्राच्यसुषान् जजैहान्; V1 ततः शुष्कान्प्रशुष्कांश्च;
 D1.2 ततः सूक्ष्मान्प्रसूक्ष्मांश्च; Ds ततः सुवृक्षान्प्राच्यास्तु;
 G1.6 ततः सुदृष्यसुखां (Gs 'ग्मां')श्च; Gs ततः सिंहान्प्रसिंहाश्च;
 G4 ततः सुमहितान्प्राह. — ^b) Ś1 K1-3 Ds सु(Ds स)-
 पक्षांश्चैव; N1 T1 G1.2.5 M2 समक्षांश्चापि (G1 'ति');
 V1 B4 Dn(1) सपक्षानति- (Dn2 'पि'); B1 समक्षांश्चैव;
 B2.5m.6 D1.2 समस्तांश्चैव; B3 स यक्षानपि; B5 D4
 सुपक्षानपि; Ds.5 स्वपक्षानपि; G2 समकांश्चैव; G4 समक्षं
 चापि; G6 भीमसेनोति; M1 सपक्षांश्चापि. B1.2.6 D1.2
 पार्थिवान् (for दीर्यं). — G1.6 om. 14^{ad}. — ^c)
 Ks यदि (for युधि). — ^d) Gs damaged. D4 मगधान्.
 K1 आययौ; N1 प्रययौ; V1 B2-5 Dn1 Ds G4.5 Cn
 अभ्यधाद्; B1 अन्वयाद्; B6 D1.2.5 अभ्य'; Dn2 अभ्यगाद्;
 D4 अभ्यायाद्. T1 बलान्.

15 D1.2 om. (hapl.) 15-16. — ^a) B1.6 दंडांश्च.
 G1 दंडदरां च. — ^b) K4 विजित्ये; N1 T1 G2.4.5 M विजित्ये.
 Ś1 K4 Ds जगतीपतीन्; K1.2 V1 B2.4 G4 पृथिवीपतिं;
 Ks T1 Gs 'पति'; N1 तरसा बली; B1.2.6 तरसा रणे;
 M1 पृथिवीपती. G1.6 मागधानजयत्प्रभुः. — After 15^{ab},
 Ś1 K2-4 V1 read 17^{ab}, K2-4 V1 repeating it (some
 with v.l.) in its proper place. — ^c) Gs.5 तथैव;
 G4 तदैव (for तैरेव). Ś1 K1.2 N1 V1 B4.5 Dn2
 Ds.4.6 Gs सहितैः. — ^d) D4 गिरिं व्रजम्. K1 अथाद्रवत्;
 Ks उपागमत्; G4 'द्रवन्'.

16 D1.2 om. 16 (cf. v.l. 15). — ^a) K1-2 Ds.6
 (before corr.) जरासंधिं; K4 Ds (by corr.) Gs
 जारासंधं. K2.4 G2.5 M साधयित्वा; B6 ज्ञात्वं; D4
 ज्ञातं; Ds m घातं; T1 सादं. G1.6 करे च विनिवेश्याशु
 (Gs 'थ'). — ^b) K1.2 T1 G2-4 M1 च; B1 Gs सः;
 M2 तं (for ह). Ś1 K4 Ds करे चापि निवेश्य ह;
 G1.6 जरासंधिमयो (Gs 'यो')जयत्. — ^c) Gs.4 M तेनैव.
 N1 V1 B4.5 Dn2 D4.5 सहितैः. N1 V1 B Dn Ds-5
 सर्वैः; S पार्थः (for राजन्). — ^d) Bs damaged. B1.2.6
 युवाभ्ययाद्; T1 Gs अभ्यगमद्; G1.6 M अभ्यागमद्.

G4 कर्णावभ्यागमद्वली.

17 Ś1 K2-4 V1 read 17^{ab} after 15^{ab}, K2-4 V1
 repeating it here. — ^a) K2 (first time) D4 सं-
 (for स). V1 (first time) शकं चैव ययातिं च. — ^b)
 T1 'रंगिणां. — ^c) T1 पाण्डवः श्रेष्ठः. — ^d) K1-2 T1
 G1.4-6 M1 'मित्रकर्षिणा; N1 'मित्रकर्षिणां; B1.2 'मित्र-
 कर्षणः; D1.2 'मित्रकर्षणः; G2 'मित्रकर्षणा. — After 17,
 Ś1 ins. (a v.l. of 16^{ad}):

290* तैरेव सहितः सर्वैः कर्णं चाप्यजयत्प्रभुः !;
 while G1.6 ins.:

291* शिशुपालेन सहितस्तं विनिर्जित्य पाण्डवः ।
 Thereafter Gs reads 20.

18 Ś1 om. 18-21; G1 om. 18-19; Gs om. 18^{ab}.
 — ^b) K2 T1 Gs-5 चक्रे (for कृत्वा). K1.2.4 Ds
 वीर्यवान् (for भारत). — ^c) K2.3 च बलान् (for
 बलवान्). — ^d) Gs राज्यं (for राज्ञः).

19 Ś1 G1 om. 19 (cf. v.l. 18). — ^a) K1
 मोदागिरिं; K2 गोद(ति)गिरिं; Ks Ds m गोदगिरिं;
 N1 B4.5 Dn D4-6 मोदागिरौ; V1 मेदोगिरौ; B1 मोधगिरिं;
 B2.2.6 D1.2 मोदगिरौ. B1.2.6 D1.2 चापि (for चैव).
 T1 G4 अधमोधा (G4 'धं')गिरिपतिं; G2.2.5.6 M अथ
 मोदा (Gs 'दं')गिरिपतिं. — ^b) D1.2 राजानं बलवत्तरः;
 S (G1 om.) राजानं वै महौजसं (T1 'सा'). — After
 19^{ab}, G2.6 read 23^c-25^b. — ^c) G4 पाण्डवं. B1
 बाहुवीर्येण; T1 G2 भुजं. — ^d) Ds निध्यानं च (for
 निजघान). T1 G2.6 मृधे तदा (T1 'तः'); Gs-5 महाबलः
 (Gs 'लं') (for महामृधे). K1 निर्जित्य सुमहामृधे.

20 Ś1 om. 20 (cf. v.l. 18). — ^a) K4 पौंड्रां;
 N1 B2-5 Dn Ds G M पुंड्रां; D1.2 पौंड्रा (D2 'द्रा')धिपश्च;
 D4 पुंड्राधिपं; Ds पौंड्रां; T1 पृष्टां. B1.6 D1.2 चैव;
 D4 वीरः; G2-5 M वीरो. Ds पुंड्राधिपं रणे वीरं. — ^b)
 Ds बाहुदेवं. D1.2 महौजसं; T1 G2 महाबलः. G1.6
 वाः देवाभ्यमाययौ. — After 20^{ab}, G1.5.6 ins.:

292* इदानीं वृष्णिवीर्येण न योत्स्यामीति पौण्ड्रकः ।
 कृष्णस्य ह् जसं त्रासात्करमाशु ददौ नृपः ।

C. 2. 1097
B. 2. 20. 23
K. 2. 21. 24

उमौ बलवृत्तौ वीरावृत्तौ तीव्रपदयोः ।

निर्जित्याजौ महाराज वज्रराजमुपाद्रवः ॥ २१

सद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम् ।

ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वज्राधिपं तथा ॥ २२

सुहानामधिपं चैव ये च सागरवासिनः ।

सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैव विजिग्ये भरतर्षभः ॥ २३

एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पवनात्मजः ।

वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्वली ॥ २४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

स सर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरद्विपानिः ।

करमाख्यामास रत्नानि विविधानि च ॥ २५

चन्दनागुरुवस्त्राणि माण्युक्तमनुत्तमः ।

काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् ॥ २६

स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा ।

अभ्यवर्षदमेयात्मा धनवर्षेण पाण्डवम् ॥ २७

इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमोऽपराक्रमः ।

निवेदयामास तदा धनं राजाय तद्वनम् ॥ २८

— °) K₄ कौशिकीकच्छनिलयौ; B₁ कौषिकीकच्छनिलयं; B₆ T₁ G₅ कौशिकं कच्छं; D_{1.2} कौशिकीं 'यां; D₆ (m as in text) 'बादनिलयं; G_{1.6} निर्जित्य कच्छनिलयं; G_{2.4} काशिकं कच्छं; G₈ कौशिकीकच्छं. — G_{1.6} om. 20^d-21°. — °) B_{1.2.6} D_{1.2} महाबलं (for महौजसम्). K₄ D₆ राजानममितौजसं.

21 Ś₁ om. 21; G_{1.6} om. 21^{ab} (cf. v.l. 18, 20). — °) K₁ B₅ बलवृत्तौ; K₈ N₁ B_{1.2} D_n D₆ G₂ M₁ 'भृत्तौ; V₁ स बलिनौ; B_{8.4.6} सुबलिनौ; D_{1.2} बलं भृत्तौ; T₁ लभ्यकृतौ; G₈ damaged; G_{4.5} बलभृत्तौ; M₂ बलावृत्तौ. B₂ तीव्रौ (for वीरौ). — °) K₄ नवपराक्रमौ; B₂ भीमं; G₂ तीव्रपराक्रमं. — °) K₄ D₆ विजित्याजौ; B₁ निर्जित्य तौ; D₄ G₅ निर्जित्यादौ. T₁ G₂₋₅ M महावीर्यौ (T₁ 'यौ; G₂ 'रा; G₄ M₁ 'यौ). — °) K₁ बहुराजम्; G₁ वंकं; G₆ पाकं.

22 °) G_{4.5} सामुद्रं. — °) N₁ चंद्रदेवं. G₁ पार्थिवः. — °) K_{1.2.4} M तामलिप्तं; B₂ D₈ तमं; G₂ दामलप्तं; G₄ रामलिप्तं; G₆ रामं. — °) G₂ कचं; G₄ कुचं. G₅ वंकाधिपं. Ś₁ K_{2.8} D₆ (orig.) काशी (K₈ 'शि) नामधिपं (D₆ by corr. शकानामधिपं); K_{1.4} कासीनामधिपं; N₁ V₁ B D_n D₁₋₅ कर्चं (B_{1.4} कर्कं; D_n कर्पं; D_{1.2} कप; D₈ कर्चं) आधिपतिः; T₁ कौचवंकां; G₂ कालवंकां. G₁ कोशनामाधिपं नृपं; G₆ क्रौंचं वंकाधिपं च सः. — After 22, G₁ ins.:

293* अज्ञानामधिपं चैव कालिज्ञानामधेश्वरम् ।

23 G₁ transp. 23^a and 23°. — °) V₁ सुक्तीं; B₈ सुम्मां; G₄ सुम्मां. — °) G₆ जिग्ये (for ये च). B_{1.2.6} (m as in text) D_{1.2} पर्वतं (for सागरं). — B₄ om. (hapl.) 23°-25^b; G_{2.5} read those lines after 19^{ab}. — °) B₈ D₈₋₅ पूर्वान् (for सर्वान्). D_n (!) स्लेच्छं. — °) Ś₁ K₄ N₁ V₁ B₁ D₆ G_{4.5} M₁

पुरुषर्षभः (K₄ 'भ); B₆ भरतर्षभ. G₁ पूर्वकांबोजकानपि. — After 23, G₁ (om. lines 1 and 3). 8-5 ins.:

294* किरातान्पुरुषादांश्च कर्णप्रवरणानपि ।

ये च काकमुखा नाम नरराक्षसयोनयः ।

किरातांस्तुणमूलांश्च किरातानां कर्णिकां ।

24 B₄ om. 24 (cf. v.l. 23); T₁ om. 24^{ab}.

— °) G₁ एवं विविधवेषांश्च. — °) D_{1.2} निर्जित्य. G_{2.6} M₂ (orig.) भरतर्षभः; G₈₋₅ M_{1.2} (by corr.) पुरुषर्षभः. G₁ नानादेशान्विजित्य सः. — G₁ om. 24°-25^b. — °) Ś₁ K₂₋₄ D₆ करं (for वसु). T₁ G₂₋₆ M₂ वसुन्वेषासु (G₂ 'नु) पादाय. — °) G₈ damaged. K₁ सौचित्यम्; K₄ D_n S (G₁ om.) लौहित्यम्. K₁ T₁ G_{2.4-6} वशी (for बली). B_{1.2.6} D_{1.2} लौहित्यमुपजग्मिवान्.

25 B₄ G₁ om. 25^{ab} (cf. v.l. 23, 24). — °) G₂ सर्वान्म्लेच्छांश्च नृपतीन्; G₄ स सर्वान्म्लेच्छनगरीन्; G₆ सर्वान्म्लेच्छांश्चाधिपतीन्. — °) N₁ सागरद्विपं; V₁ B D_n D₁₋₅ सागरान् (D_n 'रू; D_n D₈ 'नुपं; G₆ सगरद्वीपं. — °) K₁ D₈ करमाहरं; K₂ करमाहरं.

26 °) B_{1.2.6} D_{1.2} चन्दनागुरुमुखाणि; D_n D₈₋₆ S 'गरुवस्त्राणि (T₁ 'गरुवर्णानि). — °) N₁ G₂ M मणिरत्नं (M₁ 'युक्तमनुं; V₁ B_{1-4.6} D_{1.2} मणिमौक्तिकमुत्तमं; B₈ D_n D₈₋₅ 'मौक्तिककंबलं; D₆ (before corr.) 'मुक्तामनुत्तमं; G₁ प्रवालमणिमौक्तिकान्. — °) K_{2.8} B_{8.4} G₂₋₆ M₁ राजतं. Ś₁ K₄ D₆ T₁ G_{2.6} वज्रं; N₁ V₁ B D_n D₁₋₅ चैव; M₁ पात्रं (for वज्रं as in K₁₋₈ G₈₋₅ M₂). G₄ महाखनं. G₁ कांचनानि च वस्त्राणि वसूनि च * * * *.

27 °) K₂ G₂₋₄ स कोटीं; K₄ स कोशं; N₁ V₁ B_{1.2.4.5} D_n D_{4.5} T₁ ते कोटीं; B_{8.6} D_n D₁₋₆ G₈ ते कोटिं; G₁ बहुपद्मेन संख्येन. — °) N₁ B D (except D₆) कौतये; G₁ नवेन; G₆ सैव्येन (for धनेन). K₄ ins.

२८

वैशंपायन उवाच ।

तथैव सहदेवाजपि धर्मराजेन पूजितः ।

महत्या सेनया सार्धं प्रययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १

सूरसेनान्कात्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः ।

मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्वली ॥ २

अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे ।

जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवशय ॥ ३

सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ।

तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटच्चरान् ॥ ४

निषादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा ।

तरसा वज्रपादाभ्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ॥ ५

नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रव ।

प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ॥ ६

ततश्च जम्भकस्यात्मजं नृपम् ।

C. 2. 1111
B. 2. 31. 7
K. 2. 32. 7

च after धनेन. Ś1 ततः; K4 D6 G2-5 M1 वृत्तः; B1 G6 तथा; Dn (!) वृत्तः (for तदा). — K2 om. 27^a-28^b. — °) N1 V1 B D (except D6) T1 अभ्यवर्षन्महात्मानं; M2 'वर्षन्मेयात्मा. — °) K1.2.4 G2.6 M2 पांडवः. G1 पौलस्त्यो विधयो यथा. G2 damaged.

28 K2 om. 28^{ab} (of. v.l. 27). K1 reads 28^{ab} on marg. — °) K1 V1 B2 Dn D2-5 G4 'स्थमुपागम्य; K2 B1.2.4 'स्थं समागम्य. — °) Ś1 तथा. G2-5 न्य(G2 नि)वेदयदमेयात्मा. — °) K2 वली (for धनम्).

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K2 Dn D1.2 G2 दिग्विजय (G2 पूर्वदिग्विजय also). K1.2.4 B1.2.4-6 D2-6 (all om. sub-parvan name) mention only भीम (K2.4 B2 D2 पूर्व) दिग्विजय; B2 likewise only भीमविजय; G1 M2 likewise only भीमसेनदिग्विजय. K1 D2.5 cont. समाप्त. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 21(!); K2 D2 28; K2 27 (as in text); Dn1 30; S 33. — S'loka no.: K2 Dn 30; D1.2 27; M1 28.

28

1 G2 om. the ref. — K2 om. 1^a-2^b. — °) K1.2 N1 B (except B2) D राजन् (for सार्धं).

2 B2 om. 2; K2 om. 2^{ab} (of. v.l. 1). — °) K1.2 D2 सूर (for दूर). K4 सूरसेनं; M2 दूरसेना. K1.2 कात्स्न्येन. — °) B2 सर्वान् (for पूर्वम्). D2 G1 'मेव जयत्प्रभुः. — °) K2 मत्स्यराज्यं. G2 कौरव्य. — °) Ś1 वशी; D2.5 वशं.

3 G1 om. 3^a-4^b. B2 transp. 3 and 4. — °) T1 G2.5 अथ राजाधिपं चै(G2 'पक्षै)व; G2 अधिराजाधिपं चैव; G6 'ज्याधिपतिं चैव. — D2 om. (hapl.) 3^b.

— °) D1 दंडचक्रं; G4.5 दंतवक्रं (as in text!); the rest (D2 G1 om.) दंतवक्रं. N1 B4.5 Dn D2-5 महाबलं; B1.2.6 D1.2 महारथं. — °) G2 जिघाय. G2.6 M1 नरकं (for करदं). G4 जगायैकरथं चैव. — °) Ś1 कृत्वा चैव न्यवेश'; K2-4 V1 B2-5 Dn D2.4.6 कृत्वा राज्ये न्यवेश'; B2 G2 स्वराज्ये संनिवेशय(G2 'थे)व; T1 'ज्ये स न्यवेश'; G4 'ज्ये संनिवेश्य च.

4 G1 om. 4^{ab}. — °) D1 स कुमारं. Ś1 वशी; K2 D2.5 वशं. Ś1 K4 B2 D1.2.6 कृत्वा (for चक्रे). — °) B (except B2) सुजितं च; D2 सुनिमित्रं (for सुमित्रं च). K2 M2 नराधिपं; G4 जनाधिपं. — For 4^{ab} in G1, see 295* below. — °) D2 T1 G2 तथैव परमत्स्यांश्च; G2 'वापरमत्स्यांश्च. — °) B2 D2.4 व्यजेष्ट (for व्यजयत्). K2.5 D2 G2 च (for स).

5 For 5 in G1, see below. — °) K4 निषादभूमौ. G2 गोशृङ्ग. — °) K1 पर्वतप्रवरांस; T1 पर्वतं प्रवरम्. G4 तदा. — °) N1 V1 B1.2-5 Dn D1-5 तरसेवा(D1.2 'सा. चा)जय'. K1 द्वीपान्; B2 D2 M1 श्रीमान् (for भीमान्). — °) K2 T1 श्रेणी; K4 मणि; G2 श्रेणि. Ś1 नराधिपं; K1 D2 च पर्वतं. — For 4^a-5^d, G1 subst.:

295* श्रेणिमन्तमयो जित्वा गोशृङ्गेऽथ पटच्चरान् ।

6 °) K1 ततो राष्ट्रं; K2.5 D2 तं च राष्ट्रं; N1 V1 B2-5 Dn D1 (by corr.). 4 नरराष्ट्रं; B1 तत्र राष्ट्रं; B2.6 D2 नर (D2 'व)राज्यं; D2 वराष्ट्रं च (corrupt); S नव(G2 'र)राष्ट्रान्. Ś1 K4 V1 B1.2-5 Dn D4.5 च निजित्य; M विजित्यै(M2 'त्ये)व. — °) K2 B (except B2) D1.2 T1 G1.2.4.6 कुन्तीभोजम्. — G1 om. 6^{ab}. — °) K4 जग्राह प्रतिशासनं.

7 °) K2 'नद्या; N1 V1 B1.2.6 D1.2 T1 G4-6 M1 'तीरे (for 'कूले). — °) K1 जम्भकंसात्मकं; K2 D2.6 जम्भ(D2 'भि)कंसात्मजं; K4 भोजं कंसा; D1 कुजं तस्यां.

C. 2. 1111
B. 2. 31. 7
K. 2. 32. 7

ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ॥ ७
चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत ।
स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥ ८
करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च ।
ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ॥ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्येन महता वृतौ ।
जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् ॥ १०
ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ ।
तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ॥ ११
पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान् ।

ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् ॥ १२
सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च ।
चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान् व्यवाहनः ॥ १३
ततो हया रथा नागाः पुरुषाः कवचानि च ।
प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा ॥ १४
ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः ।
नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय ॥ १५
जनमेजय उवाच ।
किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यग्नित्रोऽभवद्युधि ।
सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानय वै द्विज ॥ १६

Ks कृळे भुजं नृपं स्थितं. — *) Ś1 ***वेन. — *) K1 शोचितं; Ks शोचितं; G1 प्रोषितं (for शेषितं).

8 *) N1 V1 B2.4-5 Dn D1-s तेन स; B2 स तेन; T1 G1.4.5 M स (G1 च) तत्र; D6 तत्र न; G2 तत्र * (for तत्र स). Ś1 स चक्रे तत्र संग्रामं; G2.6 स तत्र तेन संग्रामं. — *) D1 भारतः. B2.4 N1 Dn (1) सहदेवेन भारत. — *) G2 damaged. Ks *णाभिमुखे; B1 G1 *णाभिमुखं; G2 *णादि-
मुखो. — After 8, G1 ins.:

296* भगवत्सं महाबाहुः क्षत्रियं नरकात्मजम् ।

अर्जुनाय करं दत्तं धृत्वा तत्र न्यवर्तत ।

— V1 B1-s D S ins. after 8 (G1, after 296*):

297* सेकानपरसेकांश्च व्यजयत्सुमहाबलः ।

[B1.2 D2.4.5 मेकानपरमेकांश्च; B2 मेकानानारमेकांश्च; B4 मेकानपरसेकांश्च; D2 मेकं च परमेकां; T1 G2-4 M मोकान्परम-
मोकांश्च; G1 स मोकान्परमोकांश्च; G2 *मोकान्परमोकांश्च; G2
मंकान्परमंकांश्च. D2 न्यजयत्. D1.2 M स महाबलः; T1
G2-6 स पुनः पुनः. G1 विनिर्जित्य पुनः पुनः.]

9 *) N1 V1 B D (except D6) करं तेभ्य; G1 करं-
स्तेभ्य. — G2.6, which om. 9^b-10^d, ins. after 9^a, a
passage given in App. I (No. 13). — *) Dn (1)
M2 तेनैव (for तैरेव). — *) K1.4 V1 B2 D6 नर्मदाभि-
मुखो ययौ. — After 9, D4 ins. the same passage
given in App. I (No. 13).

10 D4 G2.6 om. 10 (cf. v.l. 9). — *) G1 द्वावन्त्यौ
(for आवन्त्यौ). — *) K4 महता कतौ (?); B2.6 D1.2
महता वृतः; B2 महतावुभौ. — *) B1 श्रीमान्; T1 G2.4 M
वीरः. G1 जिगाय सांपरे वीरः. — *) G2 damaged. Ś1
अश्विनेयः; T1 G1.4.5 M पाण्डवेयः. — A passage given
in App. I (No. 13) is ins. in V1 B (B1 marg.) Dn
D2-2.4.5 T1 G1.2-5 M after 10; in D4 (which om.

hapl. stanza 10 and line 1 of the additional
passage), after 9; in G2.6 (which both om. hapl.
from 9^b up to the prior half of line 1 of the
passage), after 9^a.

11 G2.6 om. 11^a (cf. v.l. 10). — *) D1 माही^a;
D2 माहिष्मतां. G1 ततस्तेनैव संदिष्टो माहिष्मत्यां विवेश सः.
— G1 om. 11^a-12^b. — *) G2 M2 राजा. Ś1 K2 G2 च
(for स). — *) K1-s T1 G2-s transp. चक्रे and युद्धं.
Ś1 K4 D2 नरर्षभ.

12 G1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). — *) B1 परंतपः
(for प्रतापवान्). — *) B1 तेनास्य; M2 तत्रास्य. G1 तत्र
तस्य महाद्युद्धं (sio). — *) Ś1 K4 D6 अभूद् (for
आसीद्). K4 वीरभयंकरं; B1 भीरुभयानकं; D2 भीम-
भयंकरं; M2 भूरि भयं. G1 भवहोकरभयंकरं.

13 *) K2 *क्षयंकरं. — *) G1.2-5 प्राणिनां. Ś1 K2-4
B2 Dn D2-6 संशयावहं; V1 B1 G2 संशयाय च. — *) G2
damaged. T1 G2.4.5 M च (for हि). V1 माहात्म्यं
(for साहाय्यं). G1 तत्र नीलस्य साहाय्यं. — After 13,
G1 ins.:

298* चक्रे भारतशार्दूल बहुरूपत्वमास्थितः ।

14 *) K1.2 N1 V1 B2 Dn D2-5 G1-4 रथा (G1
रथ-) हया (by transp.); G2 हयरथा. — *) B1 प्रक्षिप्तानि.
K4 स दृश्यंते; D1.4 त्व(D4 च) दृश्यंत; D2.8 T1 G2
दृश्यंते. K1-2 प्रदीप्तान्येव दृश्यंते; N1 संप्रदीप्तान्येव दृश्यंत;
G1.2.4 प्रदीप्ता इव (G2 *सानीव; G4 *सानिव) दृश्यंते. — *)
G2 (by corr.) तथा. K2 सहदेवबलेन च.

15 *) Ś1 K4 B1 D2.6 T1 G2.2.5 M ततः स सं(D2
सु)भ्रातं. G2 मनो वै (hypermetrio). — *) Ś1 K2.4
N1 D2 M प्रतिपत्तुं. K4 D2 स (for च). — For 15, G2
subst.: ततः संभ्रान्तमनसो नोत्तरं प्रत्यपद्यत.

उवाच ।

तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः ।
श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः ॥ १७
नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत् ।
तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया ॥ १८

तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशादभिमन्यत ।

प्रजज्वाल ततः कापाद्भगवान् व्यवाहनः ॥ १९
तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम् ।
चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः ॥ २०
वरेण छन्दयामास तं नृपं ।

C. 2. 1139
K. 2. 31. 30
K. 2. 32. 37

16 Ks जन्मेजयः. — *) Gs damaged. N1 V1 B D (except Ds) G1.2 वङ्किः; Gs अस्ति (for अग्निः). — *) B1 प्रत्यक्षमभवद्; Dns 'मित्रो भवेद्. Cd cites अमित्रः. Gs सुधीः (for युधि). — *) S1 K4 Ds G1.6 M यज्ञार्थे; Bs यज्ञानां.

17 After वैशं उ*, V1 B1 (marg.).s Ds.s transp. 17 and the first two lines of 299* (Ds.s repeating the lines in their proper place). — *) N1 तस्मिन् (for तत्र). D1.2 माही*. T1 Gs Cv 'वासो. — *) K1 B4 नि(B4 हि)गृहीतोसौ; V1 B1.5 Dn Ds-s हि (B1 च) गृहीतो वै; B2.2.6 D1.2 च गृहीतः स (D2 'तोस्य). Cn cites गृहीतः (= विवशः); Cv cites निगृ* (as in text). Gs श्रूयतोनुगृहीतो वै; Gs श्रूयते हि ततो *वै. — *) S1 K Bsm D1.2 Cd पारजायिकः; B1 'दारिके; Bs 'दायिकः; G1 परिदारिकः; G2 पारिवारिकः; G4 पारदादिकः. Cd.n cite text. — V1 B D ins. after 17 (V1 B1[marg.].s Ds.s transp. 17 and the first two lines of 299*; Ds.s repeating the two lines in their proper place):

299* नीलस्य राज्ञो दुहिता बभूवातीव शोभना ।

सामिहोत्रमुपातिष्ठदोभनाय पितुः सदा ।

व्यजनैर्धूयमानोऽपि तावद्वज्रवले न सः ।

बावचारुपुटौष्ठेन वायुना न विधूयते ।

ततः स भगवानभिमन्यकमे तां सुदर्शनाम् । [5]

[(L. 1) Bs तनया (for दुहिता). V1 B1(m as in text).s Ds.s (the latter two first time) रूपेणाप्रतिमा युधि (for the post. half). — (L. 2) Ds.s (both first time) अग्नि* (for सामि*). V1 अग्निहोत्रस्य यातिष्ठद्. Ds (second time) सह (for सदा). V1 Ds.s (the latter two first time) पितुः शुश्रूषणे तदा (V1 रता). — (L. 3) Ds प्रलयते (for प्रज्वलते). Ds न च प्रज्वलतेनि (by corr. नलः). V1 वीक्ष्यमाणोपि स तदा नैव प्रज्वलितः किल. — (L. 4) Ds 'पुटौष्ठेन. V1 समीरितः (for विधू*). — (L. 5) V1 B1.2.4.6 D1.2 वङ्कि* (for अमित्र*). B1 सुमध्यमा; Bs सुदर्शनः; Ds सुदर्शनी.]

18 *) K1 B1.4.5 Dn Ds-s सर्वेषाम्; N1 B2.6 D1.2 जनयाम् (for पूर्वेषाम्). — *) Gs उपा*. N1 उपनीतो-

भवत्पुः. Glosses on उपनीतः : Cd आहितः; Cn [तया...] स्त्रीकृतः; Cv प्रसादितः. — *) K4 Ds तत्र; V1 B1.5-s Dn Ds-s ततो; Gs तथा (for तदा). — *) Gs damaged. V1 B Dn D1-s रममाणो (Bs 'जं); T1 वर*. Cv cites text. — After 18, Dns (!) ins.:

300* चक्रे तां वरारोहां कन्यामुत्पललोचनाम् ।
a line absorbed by almost all our old printed ed., not excepting the Kumbhakonam, which is said to be "mainly based on the South Indian texts".

19 Ds reads 19^{ab} twice. — *) K1-s तत्र; N1 तं स. K1 तथाशास्त्रं. — *) S1 अन्वगाद्; K1 शशाकः; N1 V1 B2.4.5 Dn Ds (both times).s T1 G M1 Cv अशासद्; D1 अन्वशाद्; M2 अयशाद्. Ks ब्राह्मणं; V1 धर्मतस् (for धार्मिकस्). S1 B2 T1 G2.5.6 तथा; D1 सदा (for तदा). Ds (second time) अशासद्भरतर्षभ. — *) Gs कोपाद् (for कोपाद्). Ds ततोतिहर्षाद्भगवान्प्रजज्वाल हुताशनः.

20 *) S1 Ks तद् (for तं). G1 विततो (for विस्मितो). — *) K2.5 मनसा; Ds सह* (for शिर*). K1 सुवं; Ks करिः; V1 B Dn D1-s [अ]वनि (B1 [? gloss] विनि); T1 कवी; G1 [अ]अली; M1 कविः. Cd cites कविः (=वङ्किः). Dsm जगाम मनसावनी. — After 20^{ab}, V1 B D (Ds marg. sec. m.) Gs ins.:

301* ततः कालेन तां कन्यां तथैव हि तदा नृपः ।

प्रददौ विप्ररूपाय वङ्गये शिरसा नतः ।

प्रतिगृह्य च तां सुभ्रूं नीलराज्ञः सुतां तदा ।

[(L. 1) B4 काले च. B1 कन्यां स; B2.6 D1.2 कन्यां तां; Gs महता (for तां कन्यां). B2.4.6 D1.2 Gs तस्यै स (for तथैव). Bs तथैव विहितां नृपः; Ds तथैव च तदा नृप. — (L. 3) B1 तां कन्यां; Dn1 D4 तां सुभ्रूं. B1 D1.6 नीलराजसुतां तदा.] — *) Ks B (except Bs) D (except Ds) भगवान्; Gs तु तदा. — *) Gs यस्य (for तस्य).

21 *) B1 छद्मः; Gs छाद्. — *) K1 B2.6 स्विष्टि-कृतमः; S स्वि(Gs नि)दृक्तदा. Cd cites text; Cv cites स्विष्टकृत. — *) S1 स च; K2 च सह (hypermetric); V1 B2.5 Ds.5 चैव; D4 स्वेव; S वै स (for च स). — *) K1 स्वसैन्येन; B2 D1.2 ससैन्यो वै; B2 Ds-s स्वसैन्ये स; S

C. 2. 1130
B. 2. 21. 25
K. 2. 22. 27

अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः ॥ २१
ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः ।
जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दहन्तीह वह्निना ॥ २२
तस्यां पुर्यां तदा चैव माभ्यत्यां कुरुद्रह ।
बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल ॥ २३
स्त्रैरिण्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टं प्रचरन्त्युत ॥ २४
जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरोऽहम् ॥ २५
तदा प्रभृति सर्वदा ॥ २५

सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयादितः ।
परांतः गच्छेत् राजा कम्पत यथा गिरिः ॥ २६
शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः ।
त्वदर्थोऽयं समारम्भः कृष्णवत्सलमोऽस्तु ते ॥ २७
मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वदात्तः पावक ।
पावनात्पावकश्चासि वह्नात् व्यवाहनः ॥ २८
वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवदस्ततो ह्यसि ।
यज्ञस्त्वदर्थं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन ॥ २९
एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरास्तीर्य मेदिनीम् ।

परसैन्यान् (G1 'सैन्यां; G2 'सैन्यो; G3 'सैन्या; G4 'सैन्यं).
22 *) S (except G2.4) तदा (for ततः). D2
किंचिद्. — *) T1 पुरी. B1 G4 (by corr.) नृप. — *)
K2 B D1.2.5 G2 जिगीषन्ति; V1 D2 'वंतो; T1 M2 'वंति;
G1 जहिषन्ती; G4 जिगीषन्ति. — *) S1 K2 दहन्ते हि; K2
'हन्ते न; K4 B2 'हन्तीव; V1 B1.4-5 Dn D2 'हन्ते स (B1
'ते च; D2 'ते ह); G1.6 'हन्ति च; G2 'हन्त्येव; M2 त्वदहन्त
(for दहन्तीह). B2 दहन्ते स्मरवह्निना; D2.5 दहन्ते ते स
वह्निना; D4 दहन्ते ते(न) स वह्निना.
23 *) K1-3 तदा वीर (K1 'रा); B1.2.4.6 D1.2
महाराज (for तदा चैव). — *) S1 माहिकत्यां. G1.2.6 M
नराधिप (for कुरु). — *) S1 V1 B2.5 Dn D2-6 T1
G1.2-5 'बुरनतिग्राह्याः; D2 'बुस्तानवग्राह्याः. Cd cites अन-
भिग्राह्याः (as in text). — *) T1 योषिताः; G2 बभूवुः.
G4 छन्दतः; M2 छन्दनः. V1 B2-4.6 D1.2 स्त्रैरिण्यो योषितः
किल. Cd cites छन्दतः (as in text).

24 *) G1 अभिस्वरं. — *) K1 क्षीणामत्र निवारणे; D2
'मप्रतिमारणे; T1 G2-5 'मप्रतिवारणं; G1 'णां प्रतिनिवारणे;
G2 'णां च प्रतिचारणे. — *) K2 वरिण्यस्; G1 स्त्रैरिण्यस्.
— *) D2.5 यथेष्टं. S1 K B4.5 Dn D2 M1 'ष्टं विचरं-
त्युत; B1.2.6 D1.2 'ष्टं प्रचरन्ति ह (B2 हि); G2 damaged.
Cv cites प्रचरन्ति.

25 *) S1 वर्जयन्ति च; G1 वर्जयन्ति हि; G4 'यन्त्येव.
— *) S1 K Dn D2 तत्पुंरं; T1 G2-5 तद्राज्यं. B1
मनुजाधिप; B2-6 D1-5 पुरुषर्षभ; Dn (1) भरतर्षभ. — *)
B2 D2-5 ततः; M2 तथा (for तदा).

26 *) G1 तथा (for भया). — *) G1 प्रलसम्;
G2-4.6 प्रदीप्तम् (for परीतम्). T1 G2 अप्रलसमना राजन्.
— *) S1 K2 Dn D2 व(D2 त)थाचलः; G2 तथा गिरिः.

27 *) B1m अप (for उप). G4 गिरिर् (for
शुचिर्). — *) K1 प्रति; T1 G2-5 तदा (for ततः).

— Before 27^{ad}, N1 V1 B D G2-4.6 M1 ins. सहदेव उ'
(some MSS. as usual om. उ').

28 *) K1 स्वमेव. — *) D1-5 G1.4 पावकः; T1
पावकं. B2 यज्ञस्त्वदात्तः पावकः; G2 'स्वमधिपावक. — *)
K2 D2 पवनात्; G2.6 पावयन्; G4 पावकात्. G1 चासीद्
(for चासि). — *) S1 K1.2 N1 V1 B1-3.6 D1-3.6 (by
corr.) हवनाद्; G1 भगवन्; G2 वाहनाद्. D2 'वाहन.

29 *) B2 देवास. Dn1 तदर्थ. K4 B4.5 Dn D2
जाता वै; D2.5 जातास्तु; G2 यज्ञाश्च. D4 वेदास्त्वं (गताः
पुत्राङ्गोभूदर्थं जास्तु (the bracketed letters being
from a following stanza); G2 वेदास्त्वदर्थ्या यज्ञाश्च.
— *) K1 'स्तथा ह्यसौ. — After 29^{ab}, V1 B D ins. a
passage given in App. I (No. 14). On the other
hand, S ins. after 29^{ab} a somewhat different
version of the first four lines of that passage:

302* चित्रभानुः सुरेशश्च अनलस्त्वं विभावसुः ।

अग्निर्दुःस्पर्शनश्चासि हुताशो ज्वलनः शिखी ।

वैश्वानरस्त्वं पित्रेभ्य भूरितेजाः पुत्राङ्गमः ।

कुमारसुनुर्भगवान् रुक्मगर्भो हिरण्यकृत् ।

[(L. 1) T1 G2-5 सुरेशश्चाप्यनलस्त्वं; G2.6 'शश्च अनलश्च.

— (L. 2) G2 अग्ने सुदर्शनश्चासि. — (L. 3) G2 'नरस्तु.
G1.6 M पुत्राङ्गो (G1 पुत्रको; M2 पुत्राङ्गो) भूरितेजसः; G2 पुत्राङ्गो
भूरितेजसः. — (L. 4) G1 कुमारगर्भो; G2.6 M 'मित्रो. M1
भगवन्. G4 उप; G5 नृत् (for रुक्म).]

— Before 29^{ad}, V1 B D ins. सहदेव उ' (D4.6 om.
उ'). — *) K1 यज्ञ विप्रम्; K2 यज्ञविप्रम्. K2 G1.6
इदं. — *) V1 Dn2 M1 यज्ञ (for हव्य). N1 नार्ह-
स्त्वमसि पावकः; T1 G M2 नार्हसि (G2.6 'से) त्वं हुताशन
(G2 has only नार्ह; rest damaged).

30. Before 30, G1 reads वेदां. — *) S1 D2
उक्त्वा स; K2 उक्त्वाथ; D2 उक्त्वा. D1 मां राजन् (for

विधिवत् पुरव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ॥ ३०
 प्रमुखे सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत ।
 न चैनमत्यगाद्विर्वेलामिव महोदधिः ॥ ३१
 जलन्यस्त्य शनैर्वा रुवाच कुरुनन्दनम् ।
 सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३२
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया ।
 वेभिः सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ॥ ३३
 मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम ।
 यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति ।

ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ॥ ३४
 तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलिः शिरसानतः ।
 पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ॥ ३५
 पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा ।
 सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ॥ ३६
 प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम् ।
 माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम् ॥ ३७
 त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानममितौजसम् ।
 निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ॥ ३८

C. 2. 1164
B. 2. 31. 61
K. 2. 32. 63

माद्रेयः). — °) Ks प्रविशत् (for विधिवत्). — °) G1. 2. 6 M पाण्डवः (for पावकं).

31 °) Ś1 K4 Dn Ds तस्य (for सर्व-). — °) Ks भीतोद्विग्नस्य; V1 °द्विग्नः स; Ds °द्विग्नश्च; S भयोद्विग्नस्य (Gs पश्यतोमे च). — °) K1 Ds वैनम्. K1 N1 B1. 6 Dn D1. 2. 6 Gs अभ्यगाद्; G1 अत्यकाद्. Cn cites text. G M अभिर् (Gs वाक्यं) (for वद्विर्).

32 °) Ks समुपेत्य; Dn (!) Ds समुपेत्य (for तम-
 श्वेत्य). S (Gs damaged) अभिर् (for वद्विर्). — °) B4-s शांत्व°.

33 °) T1 आदितोत्तिष्ठ (sic). Ś1 कौतेय; Ks राजेंद्र; N1 B1. 6 Ds माद्रेय (for कौरव्य). — °) K1 B2. 4. 6 D1. 2 Ms मया कृता (by transp.); Ks कृता तव. — G1. 8 (om. line 3) ins. after 33^{ab}: Gs, after 34^{ab}:

303* देवदेवस्य कृष्णस्य विष्णोरमिततेजसः ।

भुजमाश्रित्य यज्ञं तं चिकीर्षु पाण्डुनन्दनम् ।

जानामि सहदेवाद्य कृतार्थो याहि सांप्रतम् ।

[(L. 2) Gs यदयुः; Gs यत् तु. — (L. 3) Gs सहदेवाहं.]
 — G1 om. 33^{ad}. — °) K1 धर्म्यम्; Ks. 8 धर्मम् (for सर्वम्). T1 वेदी सर्वमभिप्रायां. — °) M1 वै (for च).

34 °) K1 मया च; Ks मया तु; Bs-s Ds-s मया पू[:]. Ks मया रक्षयितव्येयं; N1 V1 मया तु रक्षितव्या पूर; D1. 2 मया तु रक्षितव्योयं. Cn cites पू: (=पुरी). — °) N1 V1 हयं; Bs-s D1-s. 6 सदा; Ds तदा; Gs पुरी.
 — After 34^{ab}, Gs ins. 303*. — G1 om. 34^{adef}; Gs. 6 M om. 34^{ad}. — °) Ś1 राज्ञोय; N1 V1 B1 Dn Ds राज्ञो हि. Gs च तदा (for नीलस्य). — °) Ś1 K4 N1 Dn Ds Gs-s कुले वंशध (G4 °क)रा इति; V1 B2 D1. 2 T1 कुल (V1 °के)संततिधारणा; Bs-s Ds-s कुल (Ds °के)संतति-
 धारिणी. — °) Bs. 6 Ds-s च; S (except Gs; G1 om.) ते (for तु). — °) S (G1 om.) मनसः पाण्डु (Gs कुल).

नन्दन (T1 Gs °नः).

35 °) K1-s G1. 2. 6 M धर्मोत्सा; Ds हृद्ये (for हृष्टा). — °) Ks D1 Gs. 6 शिरसा ततः; B1 प्रणतः स्थितः.
 — °) Ś1 K4 Dn Ds T1 Gs-s भरतर्षभ (Gs. 4 °भः); Ks N1 V1 B1. 2. 6 पुरुषर्षभ; G1. 2. 6 M परमेश्वरं.

36 °) V1 हि (for वि-). K4 विनिवृत्ते ततो वद्वौ.
 — °) B2 Dn (!) [अ]भ्य (Dn1 °त्य)गात्. Gs ततः (for तदा). K4 नीलो राजा तदाभ्ययात्; B1. 6 नीलो राजा भयात्ततः (Bs °दा); G1 नीलस्तु प्रददौ करं. — After 36^{ab}, V1 B D (except D1. 6) ins. :

304* पावकस्याज्ञया चैनमर्चयामास पार्थिवः ।

[B1 Dn1 चैवम्.]

— G1 om. 36°-37°. — °) Ks तत्कारेण. V1 M नरव्याघ्रः (M1 °घ्र); Ds नरं व्याघ्रं. — °) K1 नृणां (for युधां). Gs प्रति (for पतिम्).

37 G1 om. 37 (cf. v.l. 36). — °) V1 स प्रगृह्य; Ds. 4 प्रतिपूज्य. Ks Ms तु; B1 स (for च). Ds om. च.
 — °) B1 करेण; M1 करे स. Ś1 B2. 3. 6 Ds ह; B1 सः; B4 Dn Ds Gs. 6 M च; Ds तां (for तम्). — °) K1. 2 माद्रीपुत्रस्य. Ks तदा (for ततः). — °) Ś1 विजयद्; Ks Ds विजयि.

38 °) D1 त्रिपुरेशं (for त्रैपुरं स). K1 तु; B4 T1 Gs. 4. 6 स्व- (for स). Ś1 वशीकृत्वा; B1-s. 6 D1. 2 वशी-
 कृत्य. — G1 om. 38^{ad}. — °) B1-s. 6 D1. 2 महाराज (for बाहुस्य). — Ms om. (hapl.) 38°-39°. — °) K1 योधनेश्वरं; Ks नोदने; Ks वै नरे; K4 पोतृते; N1 V1 यौवने; B1 जौदरे (m कौरवे, पौरवे, जवनै); Bs यवना-
 धिप; Bs जवनेश्वरं; B4. 5 Dn Ds-s. 6 m पौरवे; B6 Ds यवने; D1 पवने; Gs. 4 पत्तने; Gs वेतने. Ś1 सेनया स धनेश्वरं; text as in Ds T1 Gs. 5 M1.

39 Ms om. 39^{ab} (cf. v.l. 38). — °) Ś1 अङ्कुरि;

C. 2. 1165
B. 2. 31. 61
A. 2. 32. 63

आहुतिं कौशिकाचाय यत्नेन महता ततः ।

वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ॥ ३९

सुराष्ट्रविषयस्थं प्रेषयामास रुक्मिणे ।

राक्षे भोजकं चाय महामात्राय धीमते ॥ ४०

गोष्ठेऽयं स धर्मात्मा साक्षादेन्द्रसत्त्ववै ।

स चास्य ससुतो रत्नप्रतिजग्राह शासनम् ॥ ४१

प्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च ।

ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ॥ ४२

K₁ आहुत्य; K₂ G_{1.2} आहुतिं; K₄ D₁ T₁ G₆ आहुतिं; N₁ V₁ B Dn D₂ आहुतिं; D₃ अहुतिं; D₄ आहुतिं; D₅ आहुतिं; D₆ M₁ आहुतिं. See on 2. 4. 27^a; 13. 21^a. K_{2.3} कौशिकं नायं; D₁ काशिकाच^८; D_{2.3} कौरवा; D₄ कुशिका; G₅₋₆ कैशिका. — ^b) B₂ D₂₋₃ बलेन (for यत्ने). K₁ महताननः; K_{2.3} 'ता नृप; K₄ 'तात्मनः; V₁ B_{2.3} Dn D₂₋₃ G₅ 'ता वृतः; B₁ 'ता तथा; G₆ 'ता तपः. G₁ पोतशैलमथोजयत्. — G₁ om. 39^a-42^a. — ^c) Ś₁ वशीचक्रे; K₂ वशे कृत्वा; D₃ वशं चक्रे. K₁ महाबाहुः. — ^d) K₂ D₂ स राष्ट्रा; M₂ सुराष्ट्राधिपतिस्. Ś₁ ततः; N₁ B_{2.3} Dn D₂ S (except G₄; G₁ om.) तदा (for तथा).

40 G₁ om. 40 (cf. v.l. 39). — ^a) Ś₁ S (G₁ om.) सुराष्ट्रविषयस्थः सन् (Ś₁ G₂ स); K₄ स सुराष्ट्रविषयस्थः; Dn₂ D₁ (before corr.).₂ स्वराष्ट्र (Dn₂ सुराष्ट्रा)-विषयस्थश्च; D₃ सुराष्ट्रविषयास्थश्च. — ^c) D₁ T₁ राज्ञो. K₁ भोजवर. — ^d) Ś₁ महामात्राय.

41 G₁ om. 41 (cf. v.l. 39). — ^a) B₂ M₂ जैष्णव. Ś₁ K N₁ B₂ D₂₋₃ च (for स). K₂ धर्मज्ञः. — ^b) K₁ साख्या. Ś₁ G₅ च (for वै). — ^c) V₁ B₂₋₃ D₂₋₃ तस्य; M₁ चापि. Ś₁ K V₁ Dn D₂ प्रतिजग्राह; B₂ सुसुतो राजन्; S (G₁ om.) ससुतो राजा. — ^d) Ś₁ K V₁ Dn D₂ ससुतः शासनं तदा.

42 G₁ om. 42 (cf. v.l. 39). — ^a) K₂ T₁ प्रीतिपूर्वं. Ś₁ K B_{1.3} Dn D₂ महाराज (for 'बाहुर्'). — ^b) Dn₂ सहदेवम् (for वासु). K₂ अवेक्ष. B_{1.3.6} D_{1.3} इ (for च). — ^c) G₅ सु (for स). K₂ G_{2.6} ततः स रत्नमादाय; G₆ ततः स रत्नान्युपादाय (hypermetrie). — ^d) K₁ पुनः प्राप्य; K₄ (by transp.) प्रायात्पुनर्; V₁ B_{2.3.6} D₂₋₃ प्रीतः प्रायाद्; G₄ पुरः प्रायाद्. K₁ प्रति; T₁ पतिं.

43 ^a) Ś₁ T₁ G_{2.4.6} M शूर्पाकरं; K₁ शूर्पाकरं; K₂₋₄ B_{1m.2.4-6} D_{1.2.6} शूर्पाकरं; B₁ शूर्पाङ्गवं; B₂ शूर्पाकरी;

ततः शूर्पाकरं चैव गणं चापकृताह्वयः ।

वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ॥ ४३

सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्लेच्छयोनिजान् ।

निषादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणानि ॥ ४४

ये च कालरत्ना नाम नरा राक्षसयोनयः ।

कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव सुखांश्च तथा ॥ ४५

द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा ।

तिमिगिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ॥ ४६

Dn₂ D₂ सूर्यारकं; G₁ शूर्पाकरं; G₂ शूर्पाकरं; G₃ शूर्पाकरश्च. G₁ प्राप्य (for चैव). — ^b) Ś₁ D₂ गणं चोपाकृताह्वयं; K₁ गणं वोपं; K_{2.3} G₆ गणं चापं (G₆ चापि); K₄ गणं चोपहृता; N₁ गणं चोपावृता; V₁ B₂₋₃ Dn D₂₋₃ ताली (V₁ B₄ Dn₁ ताला; D₄ शाली) कट (D₄ 'कर) मथापि च; B_{1.2.6} D_{1.3} देशं (D₂ 'वं) चापि कृताह्वयं; T₁ G₅ (by corr.)._{4.5} M₁ ग (G₅ गौ) गं चोपहृतं (G₄ 'तु) स्वयं (G₅ orig. स्वकं); G₁ जामदग्नेन पूजितः. See Addenda. — G₁ om. 43^a. — ^c) Ś₁ वशी. Ś₁ महाराज; V₁ B₂ D₂₋₃ महाबाहुर् (for 'तेजा). — ^d) K₂ महाबलाः. S (G₁ om.) दंडकं च महाबलं (T₁ G₅ 'लः).

44 ^b) D₂ (m as in text) 'च्छयोद्विजान्. — ^c) D₄ पुरुषां. V₁ निषादांश्च करुषांश्च; G₅ 'दान्पुरुषांश्चैव. — ^d) K₁ कर्मप्रावरणानपि; K₂ कर्णप्रावरणान्यपि. — For 44, G₁ (which om. 45^a-47^b) subst.:

305* निषादानजयसत्र सागरम्लेच्छयोनिजाः ।

45 G₁ om. 45^a-47^b. — ^a) G₄ M₁ काकं (for कालं). K₂ 'मुख्या. — ^b) B₂ corrupt. K₂ N₁ V₁ D₁ G₂₋₃ नर (for नरा). — After 45^a, Dn₁ (marg.) ins.:

306* ये चैकपादा मनुजा वृक्षकोटरशायिनः ।

— K₂ om. 45^a-46^b. — ^c) K₁ कुक्षः; D₁ कृत्स्ना. Ś₁ ** गिरिं; K₂ D_{2m} कोल्लं; K₄ कोल्लं; N₁ D₁ M₂ लोकं; V₁ B_{2.6} कालं; B₁ कोलं; G₄ कोल्लं; G₅ गोळं; G₆ बोळं; M₁ कोला. — ^d) Ś₁ सुरधीपत्तनं; K₁ मरुची; K₂ D₂ (sup. lin.) सुरची; K₄ D₂ सुरची; N₁ V₁ D₂ सुरचीपट्टनं; B_{1.2} D₁ सुरधी पत्तनं; B₂ सुरची; B_{4.6} पुरची; B₅ कुररी; Dn (1) सुरभीपट्टनं; D_{2.3} सुररीपत्त (D₂ 'त) नं; D₄ सुरभी; M₂ सुरजी. D₂ तदा.

46 G₁ om. 46 (cf. v.l. 45); Ś₁ K₂ om. 46^a (for K₂, cf. v.l. 45). — ^a) B₁ तालाह्वयं; B₂ ताम्रगिरिं;

कपादांश्च लुपान्केवलान्वनवासिनः ।

नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४७

पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्च सहितांश्चोदकेरलैः ।

अन्ध्रं स्तलवनांश्च कलिङ्गानांश्च कर्णिकान् ॥ ४८

*अन्तर्ही चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा ।

C. 2. 1178
B. 2. 31. 72
K. 2. 32. 74

T1 Gs ताव्वाशयं; G2.6 ताव्वमयं. — १) K4 D1.2 Gs रोमकं; V1 Bs ग्रामकं; Ds वामकरं (hypermetric); Ds वा (sup. lin. रा)मकं; Gs M रमकं; Gs राजकं; Gs कामगं. B1 पर्वतं चैव रामकं. — २) K1.2 तिमि(Ks 'मि')गिलि; K4 Gs तिमिगलं; D1 (before corr.) तिमिगलं; Ds तिमिगलं; T1 तिमिहीलं; G4 तिमिनीलं; Gs तिमिगीलं. S1 च सुभृशं; Ks स नृपति; N1 V1 B1.4.5 Dn Ds-6 च स नृप. — ३) N1 V1 Dn Ds वशे कृत्वा. B D1-5 M2 महापुति; T1 महापुति.

47 G1 om. 47^{ab} (of v.l. 45). — ४) B2.2.6 D1.2 नृपतीन् (for पुरुषान्). — ५) K1 Dn Ds केरलान्; Ks-4 N1 V1 B D1-5 केवलं. Ds वान. T1 G4.6 तथा चैवोदकं(G4 'कर्ण'; Gs 'कंट')कान्; G2.6 M वनवासांश्च केवलान्; Gs तथैवोदककर्णकान्. — ६) Ks Ds Gs नगरं. S1 संजयन्ती; K1.2 Ds सजयन्ती; K4 राजवतां; Dn1 स जयन्ती; G1.2 संचयन्ती (G2 'सि'); Gs संजयन्त. — ७) S1 पिच्छं; K1 पिच्छजी; Ks पिच्छं; Ks पिच्छुं; K4 पिच्छं च; N1 B2 पिच्छुं; V1 Bs Dn पाषंडं; B1.3 पिच्छं; Bs पिच्छं; Bs D1 पिच्छं; Ds पिच्छलं; Ds-5 पिच्छं; Ds पिच्छं; T1 M1 विच्छंडं; Gs पिच्छंडं; G4 पिच्छंडं. T1 Gs-5 करवा(G4 'रा')टजं; M1 करपाटकान्. G1 विच्छंडकरवाकरान्; Gs विच्छंडकरवाटकां. ; Gs विच्छंडकरवा [ट?]कान्; Ms विच्छंडाकरवाटकान्. — Ks om. 47^{ef}. — ८) B1 Gs वशं; G1 करे. — ९) K1.4 Dn2 Ds चैतान्. Ds अपादयत्. T1 G1.2.4.5 करदांश्चैव कारयत् (G1 कारयन्; G4 गौरवात्.); Gs करदं चैव कारयत्; Gs M करदांश्चाप्य-कारयत्. — After 47, S (G1 om. line 1) ins.:

307* मृगुकच्छं गतो धीमान्दण्डेनामित्रकशोः ।

बबरान्पारशानन्यान्ध्रिगणस्तान्दशे वशी ।

स्तूलकान्दरदांश्चान्यान्सिन्धुरान्वनवासिनः ।

अश्मकान्मूलकांश्चैव विदर्भांश्च महाबलान् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करे च विनिवेशय सः ।

[(L. 1) Cf. 50^{ab} (and v.l.). Gs M1 भरुकच्छतो; Gs मृगुकच्छतो; Gs चारुकच्छतो. Gs.6 दूतान्; M1 राजन् (for धीमान्). T1 दंष्ट्रेणा. — (L. 2) G1 बर्षान्; Gs.6 बलवान्. Gs वाशरान्; Gs परगान् (for पारशान्). G1 वशान्वासान्. T1 G1 वने वशी; G4 वशी दशी; M वशेकरोत्. — (L. 3) T1 Gs कुलकान्दरकां(Gs 'दा')श्चान्यान्; G1 कुलकंदकरांश्चान्यान्; Gs कुलकान्दरकांश्चान्यान्; Gs कुलकोटीर-

कांश्च; G4 कुलकोटीरकांश्च; Gs कुलकान्दरकांश्च. Gs सिंधु-कारनवासिनः; Gs M1 सिंदू(M1 'दु')रान्व; Gs सिंधुकानन-वासिनः. — (L. 4) T1 M1 अश्मकान्पु(M1 'न्मू')लकांश्चापि; G1 'काच्छशला'श्चापि; Gs 'कान्मूल'कांश्चापि; Gs अश्मकंवलकांश्चापि. G1 विशदांश्च. T1 Gs.6 M1 महाबलान् (T1 'लात्'); G1 महाबलान् (for महाबलान्). — (L. 5) G1.2.6 वशं (for वशे). G1.2 विनिवेशयेत्; G4 'वेश्य च; Gs M 'वेशयत् (M1 'यन्). Gs करं चैव स दापयत्.]

— G1 cont.:

308* ततः कुसुतिवीतज्ञान्दक्षिणापथवासिनः ।

अजयस्संयुगे तत्र धर्ममार्गेण पाण्डवः ।

48 १) S1 द्रमिडां; Ds.5 द्राविडां. T1 Gs-5 M स पाण्ड्यान्मिलिडांश्चैव; G1 द्रमिडांश्चैव चोलांश्च; Gs.6 स पुंड्यान्मिलिडां(Gs 'ळां')श्चापि. — B transp. 48^b and 48^d. — २) S1 सहितांश्चोदकेरलैः; K1 'तांश्चोदकेरलैः; Ks तांश्चोद'; K4 'तांश्चोद'; B सहितानोद(B1 'द्र'; Bs 'द्र')केरलान्; Dn (1) 'तांश्चोदकेरलैः; D1.2 कलिङ्गानोदमलिकान्; Ds-5 कलि(Ds कलि; Ds गलि)गांश्चोद(Ds 'ओ'; Ds 'ओ')द-मलिकान्; S चोलांश्च सह केरलैः (G1 स पाण्ड्यान्सिंह-केरलान्). — After 48^{ab}, S (G1 om. line 1 and transp. lines 2-3 and 4-5) ins.:

309* सिंहलद्वीपकानन्यान्ध्रैश्चैव वशे बलान् ।

घटोत्कचं महाबाहुं राक्षसं घोरदर्शनम् ।

आगम्यतामिति प्राह धर्मराजस्य शासनात् ।

सर्वस्वं करमादाय तैरेव सहितो नृपः ।

उत्तरं तीरमासाद्य सागरस्योर्मिमालिनः ।

[(L. 1) T1 Gs सिंहलद्वीपकानन्यान्; Gs सिंहलद्वीपकानानां.]
G1 cont.:

310* स राक्षसपरीवारस्ते प्रणम्याद्यु संस्थितः ।

— G1 om. 48^b-50^b. — १) S1 M1 अंधां(M1 'ध्रां')-स्तलवरांश्चैव; K1.4 अंधांस्तलवरां; Ks अंधांस्तलवरां; N1 Dn Ds M2 अंधांस्तलवरां (M2 'वरां'); V1 अंधांस्तलवरां; B D1-5 अंधां(B1 अंधां; Ds.4 अंधां)स्तलवरां(B1 om. नृ); T1 अंधांस्तलव-नानोद्वान्; Gs.6 अंधांस्तलवरां(Gs 'कां')श्चैव; Gs.4 अंधां (G4 पुंडां)स्तलवनानन्यान्; Gs अंधांस्तलवनानन्यान्. — B transp. 48^b and 48^d. — २) S1 कलिङ्गानोदकर्णिकान्; K1-5 V1 Dn Ds 'गानुद'; N1 'गान्कर्णिकं'; B1 'गानोद-कर्ण'; B2.5.6 'गानोद'(Bs 'गांश्चोद'; Bs orig. 'गानोद')

C. 2. 1176
B. 2. 31. 72
K. 2. 32. 74

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४९
भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ।
प्रेषयामास राजेन्द्र महेन्द्रस्य महात्मने ।
विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिदमः ॥ ५०
स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
तच्च शल्यदूतं धीमानन्वमन्यत स प्रभुः ॥ ५१
ततः संप्रेषयामास रत्नानि विविधानि च ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ५२
वासांसि च महार्हाणि मणीश्चैव महाधनान् ।
न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ॥ ५३
एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च ।
करदान्यार्थिवान्कृत्वा मत्प्रियं ततः ॥ ५४
धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ ।
कृतकर्मा सुखं राजन्नुवास जनमेजय ॥ ५५

मल्लिकान्; B₄ 'गांश्रोदूर्कणि'; D₁.s सहितानोद् (D₂ 'दू-
केरलान्; D₂-s सहितांश्रोदूर्केरलान्; S (G₁ om.) कर्लिगाट-
(G₂ 'गान्ता'; G₃ 'गा अ'; G₄ 'गान')विकांस्तथा.

49 G₁ om. 49 (cf. v.l. 48); G₄ om. 49^{ab}.
— ^a) Ś₁ अवरी; K₁ B₄.s आटवी; K₂.s N₁ V₁ B₁-s.
D₂-s अटवी; D₁ अटवी (for *अन्तावी). N₁ V₁ रोमांश्च;
B₁.s.4.6 D₁ रामं च; B₂.s D₂-s दासं च; D₂ रामां च.
K₂ सुरभीश्चैव रोमांश्च; D_n (l) D₂ आटवी (D_n अटवी;
D₂ आटवी, with 'टवी in marg.) च पुरीं रम्यां. D₁ पुरीं
(for पुरं). S (G₁.s om.) अपरं रोचमानं च यत्तमानं
पुरोत्तमे (G₂.s.6 'मं). See Addenda. — ^c) B₁ D₂
G₁.s.6 वशं. — ^d) K₁.4 D₂ चैतान्; K₂ चैवम्. T₁
दूतैकरो तेन नकारयत् (corrupt); G₂.s.6 M करार्ये तानका-
(M 'हा)रयत्; G₃ करं चैव स दापयत्; G₄ करं चैनानपातयत्.
— 49^{ab} = 47^{af}. — After 49, T₁ G₂-s (G₂.s om.
lines 4-5 and 8-10) ins.:

311* काननद्वीपकांश्चैव तरसातीय चाहवे ।
ताम्रपर्णीं ततो गत्वा कन्यातीर्थमतीत्य च ।
दक्षिणं च दिशं सर्वां विजित्य कुरुनन्दन ।
सहदेवस्ततो राजन्मन्त्रिभिः सह तत्र वै ।
संप्रधार्य महाबाहुः सचिवैर्बुद्धिमत्तरैः । [5]
चिन्तयामास कौरव्यो भ्रातृपुत्रं घटोत्कचम् ।
ततश्चिन्तितमात्रस्तु राक्षसः प्रत्यदृश्यत ।
अतिदीर्घो महाबाहुः सर्वाभरणभूषितः ।
अभिवाद्य ततो राजन्सहदेवं घटोत्कचः ।
प्रहः कृताञ्जलिस्तस्यै किं कार्यमिति चाब्रवीत् । [10]
तं मेरुशिखराकारमागतं पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 2) T₁ G₂ 'धैमयापि च; G₃ 'धैमवाप च. — (L. 3)
G₄ 'नन्दनः. G₂.s विजित्य कुरुनन्दन (G₃ 'नः). — (L. 4)
G₃ जीर्णे (for राजन्). — (L. 5) G₂ संप्रधार्य. — (L. 6)
G₃ कौतेयो (for कौरव्यो). T₁ G₄ भ्रातृः पुत्रं; G₃ भ्रातृत्वं च.
— (L. 11) G₂ मार्गतः (for आगतं).]

50 T₁ G₁.s-s om. 50^{ab} (for G₁, cf. v.l. 48).
For 50^{ab}, cf. line 1 of 307*. — ^a) Ś₁ K₂ हरुकच्छ;
K₁ हरकच्छ; K₂ मरुकच्छ; K₄ हरुकच्छ; N₁ V₁ त(?) read
म)रुकच्छ; B₁ भद्रकच्छ; B₂ तरुकच्छ; B₂-s उरुकच्छ;
D_n (क्ष by corr. for छ).n₂ D₂ ततः कश्च; D₁ मरुकच्छ;
D₂ तरुङ्ग; D₂ भरुकच्छ; D₄.s मरुकच्छ; D₂m भृगुकच्छ;
G₂ भुवतश्चा; M₁ भृगुकच्छ; M₂ भृगुकच्छ. G₃ भृगुकच्छा-
स्ततो धीमान्. — ^b) D₂ दूतं. B₂ मद्र. G₂.s M
साङ्गै (G₃ सनै)वामित्रकर्षणः. — ^c) T₁ G₂-s हैडिबं (for
राजेन्द्र). G₁.s.6 M तत्रस्थः (G₁ पुत्रं तं; M₁ तत्रत्यः)
प्रेषयामास. — ^d) D₂ पुलस्त्याय. — ^e) G₁.s.6 M₁
धर्मज्ञः (for धर्मात्मा). K₂ B₂.s G₁ अरिदम (G₁ 'मं).
D₂ (corrupt) विभीषट्कं चणय धर्मात्मा*मरिदमः.

51 ^a) G₂ चापि. — ^b) G₁ तं च. D₂ सर्वं (for
काल). D₁ तच्छकार कृतं धीमान्; T₁ G₂ तच्च कृष्णकृतं
ज्ञात्वा. Cd cites कालकृतं (as in text). — ^c) Ś₁
अमन्यत च; K₂-4 D_n D₄.s अमन्यत; B₁.s D₁.s अनु;
M₁ इत्य. T₁ G नावमन्यत बुद्धिमान्; M₂ अमन्यत
सुबुद्धिमान्. — After 51, N₁ ins.:

312* विभीषणो महात्मन्यदीप्सितं करवाण्यहम् ।

52 ^a) Ś₁ K₁-s B₁ D₁ स; G₁ तं (for सं).
— ^b) D₂ विविधानिच; G₂ M 'धान्युत. — B₂ om.
52^{ad}. — ^c) Ś₁ K. B₂.4.6 D_n D₂ चन्दनागु (K₂ D_n
'ग)रुकाष्ठानि; D₂.4 'गरुमुख्यानि; S चन्दनानि च मुख्यानि
(T₁ G₂.s दिव्यानि). — ^d) K₁.4 दिव्यानि सुबहुन्यपि;
N₁ 'नि च बहुनि च; V₁ B₂.s D₂-s 'नि शयनानि च;
S तथा कालाग (G₂ 'त)रुणि च.

53 K₂ om. 53. — ^a) G₂ सु (for च). — ^b) K₁
महात्मनः (for महाधनान्). N₁ S मणीं (G₁ रत्नं)श्च सुमहा-
धनान्. — A long passage (comprising over three
adhy.) given in App. I (No. 15) is ins. in S after
53^{ab} (in G₂ after 53^{ad}). — G₂ itself ins. after 53^{ab};

२९

वैशंपायन उवाच ।

नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा ।
वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः ॥ १
निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम् ।
उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्मत्था सेनया सह ॥ २

सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च ।
रथनेमिनिनादैश्च कम्पयन्वसुधामिमाः ॥ ३
ततो बहुधनं रम्यं गवाश्चधनधान्यवत् ।
कार्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ॥ ४
तत्र युद्धं महद्भुत्तं शूरैर्मत्तमयूरकैः ।

C. 2. 1167
B. 2. 22. 5
K. 2. 26. 5

313* प्रीतिमानभवद्ब्रह्मा रत्नौघं तं च पाण्डवः ।
— *) D1 व्यवर्तत. — *) K1 N1 B1.2.3 D1.2 महाबलः;
V1 B1.2 D1.2 महात्मनाः; S नरा (G1 जना)धिपः (for
प्रतापवान्). — After 53, G1 ins. an addl. colophon
(*adhy. no.*: 34). Thereafter it ins. passage No. 15
of App. I, followed by a repetition of 53^{ad} (v.l.
नराधिप for प्रतापवान्).

54 *) S (except T1 G1) विजित्य. — *) B1.2.3
ज्ञात्वेन. S1 K1 N1 B1 विनयेन; V1 वचनेन; B1.2.3 D1.2
नियमेन; B1.2 D1.2 च बलेन. — *) K1 'दान्यार्थिवत्कृत्वा.
— *) S1 K1.2 D1.2 G1 प्रत्यगच्छद् (K1 'भू'). K1 B1
अरिदम. — After 54, S ins.:

314* रत्नसारमुपादाय ययौ सह निशाचरैः ।
हृन्प्रप्रस्थं विवेशाथ कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
दृष्ट्वा युधिष्ठिरं राजन्सहदेवः कृताञ्जलिः ।
प्रहोऽभिवाद्य तस्थौ स पूजितश्चैव तेन वै ।
लङ्काप्राप्तान्धनौघांश्च दृष्ट्वा तान्दुर्लभान्बहून् । [5]
प्रीतिमानभवद्राजा विस्मयं परमं ययौ ।

[(L. 1) T1 G1 रत्नसारमुपादाय. G1 सहदेवो (for ययौ
सह). — (L. 2) G1 ययौ चाथ (for विवेशाथ). — (L. 4)
G1 दृष्ट्वा (for प्रहो). — (L. 6) G1 राजन् (for राजा).
G1 om. from the post. half of line 6 up to 55°.
T1 विस्मयं च ययौ तदा.]

55 G1 om. 55^{ad} (of. v.l. 314*). — *) K1 N1
V1 B1 D1 G1.2 M 'वर्षम्. — After 55^{ad}, S (G1 om.)
ins.:

315* कोटीसहस्रमधिकं हिरण्यस्य महात्मनः ।
विचित्रास्तु मणीन्स्नान्गोजाविमहिषांस्तथा ।

[(L. 1) T1 G1 M1 महात्मने. — (L. 2) G1 विविधा-
न्मणिरत्नांश्च; G1 M1 विविधान्मणयो रत्नान्; G1 M1 विविधांश्च
मणीन्.]

Colophon. — *Sub-parvan*: S1 K1.2 M1 दिग्विजय.
K1 B1.2.3 D1 D1.2 G1 (all om. sub-parvan name)

mention only सहदेवदिग्विजय (D1 cont. समाप्त); K1
B1 D1 G1 likewise mention only दक्षिणदिग्विजय;
and B1.2 D1.2 only सहदेवदक्षिणदिग्विजय. — *Adhy.*
name: G1 M1 विभीषणकर (M1 'करप्र')दानं. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K1 (marg.).2 28
(as in text); K1 D1 29; D1 31; S 37 (G1 38).
— *S'loka no.*: D1 78; D1.2 80; T1 173 (sic).

29

1 G1 om. the ref. — *) K1 प्र; T1 G1.2 च (for
तु). G1 transp. वक्ष्यामि and कर्माणि, and reads
तच्च (for तथा). — *) K1 'जितामासां; K1 'जितानाशां.
— *) N1 यथा सा व्यज'; V1 B1.2 D1 यथासावज';
G1.2 यथासौ विज'; M1 यथा स व्यज'. S पुनः (for
प्रभुः).

2 *) S प्रतीचीं दिशमच्युतः (T1 'त'). — *) S1 K D1
प्री (K1 प्र)तिमान्. G1 उद्दिश्य महतीं सैन्यं. — *) K1 V1
B D1.2 वृत्तः; D1 नृपः; G1 पुनः (for सह). G1 कर्षन्प्रायास्त
बुद्धिमान्.

3 *) M1 योधानां. G1.2 गर्जनेन. G1 ह (for च).
— *) B1.2.3 D1.2 S रथनेमिनिनादेन. — *) S1 K1.2
कम्पयन्वसुधातलं (K1 'धाधिपान्'); B1.2.3 D1.2 G1 'यन्निव
मेदिनीं.

4 G1 om. 4^{ad}. — *) B1.2 D1.2 बहुविधं. S (G1
om.) नानाबहुधनं (G1.2.3 'विधं') रम्यं. — *) K1
गजाश्चधनधान्यवत्; K1.2 गवाश्च धनधान्यवत्; B1 D1
गवाश्च धन'; B1 गवांश्च धन'; D1 G1 गजाश्चधन';
G1 गजाश्चबहु'; G1 गवांश्च बहु'. — *) K1 भवन् (for
दयितं). — *) K1 B1 D1 रोहितक'; K1 रोहितक';
N1 G1 रोहीतक'; B1.2 रोहीतक'; B1.2 रोहितक'; D1
रोहितक'; T1 G1.2 रोहिणीक'; G1 रोहितक'; M1 रोहिताक्ष'.
Cn cites text (gloss गिरि).

5 G1 M1 om. 5^{ad}. — *) D1 अभूद् (for महद्).
S1 अभूत्; K1 D1 T1 G (G1 om.) दत्तं; V1 B1.2

C. 2. 1167
B. 2. 22. 5
K. 2. 25. 5

मरुभूमिं च कात्स्न्येन तथैव बहुधान्यकः ॥ ५
शैरीषकं महेच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः ।
शिर्वीक्षिगर्तान्मन्त्रान्मालवान्पञ्चकर्मणः ॥ ६
तथा मध्यमिकायांश्च वाटधानान्पञ्चकर्मणः ।
पुनश्च परिवृत्त्याथ पुष्करारण्यवासिनः ॥ ७
गणानुत्सवसंकेतान्पञ्चजयत्पुरुषर्षभः ।

Dn Ds-s Ms चासीत् (for वृत्त). — *) Ś1 Ds T1 Gs. s
शूद्रैर्; Ds-s शैरीष. Ds (m as in text) दत्त* (for मत्त*).
— B D1-s transp. 5th and 6th. — *) B1 मद्रभूमिं;
G4 कुरु*; Ms मेरु*. N1 V1 B4-s Dn D4.6 Ms स
(for च). G1 जिवाद्यु (for कात्स्न्येन). D1.2 मयूरभूमिं
कात्स्न्येन. — *) T1 G2-s तथा च (for तथैव). B1 धन*;
Ds वर* (for बहु*).

6 B D1-s transp. 5th and 6th. — *) K शरीष
(K1 'षि)कं; B1-s.6 Ds शिरीष*; Dn G1.2 शैरीषि*;
Ds.5 शैलीष*; Gs शैरीषकिं. Ś1 K (Ks om.) महीपं;
N1 V1 Dn1 D1.2 महत्थं; B1 महच्छं; Bs G1.2 च हेमं;
Dn महोत्थं; Ds.6 T1 G2.4-6 M च हेमं (for महच्छं).
— *) Ś1 वशी. Gs महामतिः. — After 6th, V1
Bs (om. line 1).s-s D (except Ds) ins.:

316* आक्रोशं चैव राजर्षि तेन युद्धमभ्युन्महत् ।

तान्दशाणांश्च जित्वा च प्रतस्थे पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 1) Bs D1.2 अक्रोशं; Ds अक्रोशं. D4 आक्रोशमानं
राजर्षि. — (L. 2) Ds दशाणांश्च. Bs स जित्वा तु; D1.2
समं जित्वा.]

— On the other hand, 8 ins. after 6th:

317* लिङ्गित्वात्तान्मन्त्रान्मालवान्पञ्चकर्मणः ।

[G4 विलिटान्; Gs लिङ्गितान्. T1 सिधिद्वान्दधानांश्च; G1
सिद्धिभ्रमागणांश्च; Gs लिङ्गितान्मालवान्पञ्चकर्मणः;
M लिङ्गितान्मालवान्पञ्चकर्मणः. Gs च; G4 M सः (for
तान्). Gs तानेव विजिगाय च.]

— *) Ks शरीष; B1.2 गीरीष; Ds शिरांस; Ds शिषीष.
K1 विष्वंस्य; Ks अविष्टान्. V1 गवां त्रिगर्तकांश्च; G1
ओषधुतगणान्सर्वान्; Gs.6 शिर्वीक्षिगर्तान्मन्त्रान्; Gs शिर्वी-
क्षिगर्तराजानं. — *) K1 मालकां; Ks मालकान्; Ks
मल्लजान्; B1 मालक्यं; Ds माल्यवान्. Ś1 Ds पञ्चकर्मणः;
K1 'कर्मणः'; Ks V1 Ds 'कर्मणः'; Ks 'कर्मणः'; B D1.2.4.5
'कर्मणः'. (B1 'कर्मणः'); G1 M1 'कर्मणः'. Gs मालकांश्चैव
कर्मणः; Gs अविष्टान्मालवान्पञ्चकर्मणः.

7 *) B4 ततो (for तथा). Ś1 Ms मध्यमिकायांश्च;
K1 'मकायां'; Ks 'निकायां'; Ks 'मिकायां'; Ks

सिंधुकूलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ॥ ८

रक्षाभारगणाश्चैव ये चाश्रित्य सरस्वतीः ।

वर्तयन्ति च ये मत्स्यैर्ये च पर्वतवारिनः ॥ ९

कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटः* ।

उत्तरज्योतिः चैव तथा बुन्दाटकं पुरम् ।

द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः ॥ १०

*मकायांश्च; V1 B4 Dn Ds 'मकेयांश्च; Bs T1 G2.4.5
'निकायांश्च; Bs.5.6 Ds-s मा(Bs म)मध्यमिकांश्चैव; D1.2
मध्यमिकायांश्च; G1 मध्यमिकायांश्च च; Gs मध्यमिकानांश्च.
B1 तथा स धानीकायांश्च; text as in N1 Gs M1. — G1
om. 7th. — *) Ś1 वाक्षधानान्; Ks वाटधारन् (corrupt);
D1.2 वाटधान. D1 तथा (for अथ). T1 G2.6 औपावृत्त-
(Gs औवावृत्त)गणानपि; Gs M औपावृत्तगणानथ; Gs
औपावृत्तगणानि च; Gs औपावृत्तगणानि च. — *) Ś1 अतश्च.
Ks परिवृत्त्या च; D1 'वृत्तार्थे'; Ds 'वर्त्याथ'; Ds 'वृत्तार्थे'.
— *) Ks 'वासिनः'. G1 पुष्करिण्यां च वासिनः.

8 *) Ds गणानुत्सवसंकेतान्; G1 गणांश्चोत्सवः; Gs
गणानुत्सवसंकेतान्. — *) Ks V1 Bs Ds.5 S अज*
(for इयज*). N1 T1 Gs-s M पांडवर्षभः; Bs पुरुषर्षभः;
G1.6 पांडुनन्दन (Gs 'नः'). — *) B1.2.4 Gs सिंधुकूल*;
Bs सिंधुकूटा; Gs 'कूला श्रुता; Gs M1 'कूलाश्रया; Ms
'कूलं श्रिता. G1 सिंधुकूलाश्रिताश्चैव. — *) Ś1 Ks
श्रावणेया (Ś1 'रा'); K1 श्रमणेशा; Ks श्रमेण स; N1 B
Dn D1.2.4-6 प्रा(D1.2 र)मणीया; V1 राजानः सु; Ds
ग्रामणा ये. G1.4 ग्रामणायाम्महाबलान्.

9 *) K1 शूद्रभीरगणां; Ks शूद्राभीरगणां; Ks G1.4.5
शूद्राभीरगणां; Bs शूद्रा भीरगणां; T1 'भिरगणां'; Gs
'भीतरणां'; Gs M शूद्राभीरगणां. — *) Ś1 Ks-4 च
आश्रित्य. G1 सरस्वत्याश्च जीविनाः. — *) B1 मांसैश्च;
T1 Gs मत्स्यैर्ये (by transp.); Gs मात्स्यैर्ये. Gs वर्तते ये च
मत्स्यैश्च. — *) Ks.6 पर्यंतवासिनः; Ds पर्वतवासिभिः;
G1 पर्यवसायिनः.

10 *) Gs पंचजनं; Gs 'नदी'. — *) Ś1 K Bs
तथैवामरपर्यटं (K1 'पर्वतः'; Ks B1 'पर्यटं'); N1 B4 Dn
Ds.6 'वामरपर्यटं'; V1 Bs.5.5.6 D1.2.6 m 'वामरकंटकं';
Ds.4 तथा वामरकंटकं; T1 Gs-6 मित्रभोगं तथैव च;
G1 तथैव परिवृत्तात्; Gs M1 तथैवापरपर्यटान् (M1
'तानान्'); Ms 'वावरपर्यटान्'. — After 10th, Bs ins.:

318* रक्षाकरममित्रघ्नं तथा वेष्टातटं पुनः ।

while T Gs (om. line 1).s-s.6 (om. line 1) ins.:

319* तथा सिंहनदं चैव तथैवापरपर्यटान् ।

तस्मिन्नुत्तमः प्रतीच्याश्चैव ये नृपाः ।
 तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ॥ ११
 तत्रस्थः प्रेषयामास वासुदेवाय चाभिभूः ।
 स चास्य दशमी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् ॥ १२
 ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटमेदनम् ।
 मातुलं प्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली ॥ १३

स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्काराहो विशां पते ।
 रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः ॥ १४
 ततः सागरकुक्षित्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान् ।
 पल्लवान्बर्बादश्चैव तान्सर्वाननयद्वशः ॥ १५
 ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान् ।
 न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ १६

C. 2. 1200
B. 2. 22. 17
K. 2. 26. 17

दूतैरेव वशे चक्रे नकुलः कुलनन्दनः ।

[(L. 1) T₁ तथैवापपट्टणान्; G₈ तथैवापपसंतसान् (sio).]
 — G₈ om. from कं in 10⁴ up to पुरम् (inclusive) in 10⁴. — *) K₁ D₈ उत्तराज्योतिषां चैव; K₂ उत्तराष्ट्र-
 तिकांश्चैव; K₃ उत्तरां ज्योतिषांश्चैव; K₄ उत्तरं योनिकं चैव;
 N₁ V₁ B₄ D_n D₈ 'रज्योतिषं' चैव; B₂. 2. 2. 2 D₁-4
 'रं ज्योतिकं' (D₁. 2 'रं') चैव; G₁ हस्तां ज्योतिकं चैव;
 G₂ उत्तराज्योतिकांश्चैव; G₃ 'रं ज्योषकं' चैव; G₆ 'रं ज्येनि-
 कांश्चैव. — *) Ś₁ विंदाटकं; K₁ वेदपुरं; K₂-4 N₁ D₈
 वृंदाकरं; V₁ बिंदुकटं; B₄. 2 D_n D₈. 4 दिव्यकटं; D₁ वृक्षरकं;
 D₂ वेदकटं; D₃ विंदाटके; T₁ G₁. 2. 2. 2 वण्णाटकं (G₂. 2
 'कटं; G₄ 'करं'); G₆ M वेण्णाक (M₁ 'त')टं (for वृन्दाटकं).
 K₁ टकं; K₂ परं. — *) Ś₁ K₁. 2 D₈ द्वारपालीं च;
 K₂ 'पालीव; K₄ 'पालांश्च. T₁ G₂. 2 M₂ सहसा (for
 तरसा). — *) Ś₁ वशी; D₈ वशं. D₈ महामतिः.

11 *) Ś₁ रमथान्; K₁ रमथान्; K₂ रमथान्; K₄
 रसवान्; N₁ D_n D₄. 2 रामथान्; V₁ B D₁. 2 माठरान्;
 B₂ m D₈ T₁ G₁. 2-2 रमथान्; D₈ M₁ रमथान्; G₂. 2 M₂
 रमथान्; text as in K₂ only! Ś₁ हारयूनांश्च; K₁. 2. 4 D₈
 'हारांश्च; K₂ हारयूनांश्च; B₁ अवकूलांश्च; B₂ शूरहूणांश्च;
 D₁ हरहूणांश्च; D₂ कारहूणांश्च; T₁ हरमाणांश्च; G₁ हारांकूहनां
 च (hypermetric); G₂ हारयूनां च; G₄ वारहूणांश्च; G₆
 नारहूणांश्च; M₁ हारगूणांश्च; M₂ हरिहूकांश्च. — *) K₁. 4
 B₂. 2 D₁-2 G₁-2. 2 M₁ प्रतीच्यां चैव; N₁ वैदिशाश्चैव.
 B₁ प्रतीच्यां ये च पार्थिवाः. — *) K₂ तान्सर्वान्; K₄
 तान्सर्वान्; B₂ M₂ तान्सर्वान्; B₃ D₁. 2 स तान्सर्वान्
 (for. तान्सर्वान्स). Ś₁ स वशी; T₁ G₁-4 स्ववशे. — *)
 K₁-2 गमनां (for शासनां). S नकुलः पाण्डवर्षभः (G₂
 पाण्डवर्षभः; G₄ पाण्डवर्षभः). — After 11, T₁ G₂-2
 ins. (of 2. 28. 49):

320* अरणं चैव रोमं च यवनानां पुराणि च ।

लम्बालुदेशजांश्चैव लम्बकांश्च नरोत्तम ।

दूतैरेव वशे चक्रे करं चानानदापयत् ।

[(L. 1) G₂ अरणि; G₄ आरणि (for अरणं). — (L. 2)
 G₂ लम्बालुदेशजां; G₄ लम्बालुदेशजां; G₆ लम्बालुदेशजां. G₄

सिद्धकांश्च; G₆ संदकांश्च. G₄. 2 नरोत्तमः. — (L. 3) G₆ वशं.
 G₄ व्यदाप.]

12 *) Ś₁ lacuna. K₂ चाविभूः; K₄ चाविभूः; N₁ B
 D भारत (D₈ च प्रभुः); V₁ चारिहा; S चाविभूः (G₁ 'भः').
 — After 12⁴, B₂. 2 ins.:

321* दूतं धर्मविदं शान्तं चाग्निमं शुचिमुत्तमम् ।
 while D₈ ins.:

322* स चापि योजयामास वासुदेवाय भारत ।

— *) N₁ V₁ B₄. 2 D₈-2 G₁ चापि (for चास्य). K₂
 दशरीराचैः; K₄ दशभी रात्रैः; N₁ B₁. 2 D₁. 2 दर्शने राज्ञः;
 V₁ B₂-2 D₈-2 S यादवैः सार्धं; D_n (!) D₈ गतभी राजन्.
 — *) D₈ वीर्यवान् (for शासनम्).

13 D₈ om. 13⁴-14⁴. — *) K₁ तत्र. K₁ G₂. 2
 शालकं; K₂. 2 कालजं; B₁. 2 सकलं; G₂ शशांकं;
 G₄ स्यालकं. — *) K₂ पुरं (for पुटं). Cn. v cite text.
 — *) D₈ शैल्यं. B₁. 2. 2 D₂. 2. 2 वशं. Ś₁ K₄ N₁ S वशी
 (for बली).

14 D₈ om. 14⁴ (of. v.l. 13). — *) Ś₁ K D_n
 स तेन; T₁ G₂-2 M तस्मिन्स (by transp.); G₁ तस्मिन्सु.
 K₂ D₈ सत्कृतो; B₁ G₁ सत्कृते. K₁-2 B₂ D₁. 2. 2 G₂. 2 M₂
 राजा. — *) B₁ सत्कृताहो. — *) K₂ भूरिण्यां; K₄
 भूरिण्यां. B₁-2. 2 D₁. 2 रत्नान्यादाय भूरीणि. — *) K₂
 स (for सं). T₁ G₁ विशां (for युधां). G₂ प्रति
 (for पतिः).

15 *) G₂. 2 तत्र (for ततः). K₂ समरकंदस्थान् (!);
 B₂. 2 D₁. 2 समुद्रकुक्षिं; D₂. 2 सागरमध्यं. — *) D₈
 म्लेच्छान्. — *) D_n M₁ पल्लवान्; D₁. 4 पल्लवः; T₁ बाह्लीकान्;
 G₁ पल्लवान्; G₂ बाल्यं; G₃ वाहवां; G₄ बालवान्; G₆
 साल्वां (corr. from 'ह्वां)श्च; G₆ पल्लवान्; M₂ बल्लवान्.
 M₂ चैतान् (for चैव). K₁ पल्लवा बर्बादश्चैव. — *)
 D₈ वशे (for वशम्). Ś₁ K₂. 4 V₁ D_n D₈ किरा (Ś₁
 विला)तान्ययवनान्शकान्; K₁. 2 तान्सर्वान्ययवद् (K₂
 'र्वानजयेद्) बली; B₁-2. 2 D₁. 2 सर्वान्स्थानंजयद्वली; T₁ G₂
 विजित्य भरतर्षभः; G₆ तान्सर्वानजयद्वशी; M₂ स सर्वा-
 नानयद्वशं.

C. 2. 1200
B. 2. 32. 18
K. 2. 35. 18

करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः ।
ऊर्ध्वदश महाराज कृष्णादेव महाधनम् ॥ १७
इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम् ।

ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्यै न्यवेदयत् ॥ १८
एवं प्रतीचीं नकुलो दिशं वरुणपालिताः ।
विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि कोनाचरः ॥ २९ ॥ समाप्तं दिग्विजयपर्व ॥

३०

वैशंपायन उवाच ।

राणाद्धमराजस्य सत्यस्य पारिपालनात् ।
शत्रूणां क्षपणाच्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः ॥ १

बलीनां सख्यमनुशासनात् ।
निकामवर्षी पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् ॥ २
सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्षणं वणिक् ।

16 G₁ om. 16^{ab}. — ^b) T₁ चक्रे (for कृत्वा).
S₁ वशीचक्रे नराधिपान्. — ^a) S₁ K V₁ Dn Ds. s
कुरुभेष्टो; Ds नरः भे; G₁ रथि; Gs नृप. B₂ D₁. s
न्यवर्तद् (D₂ 'रद्' भरतभेष्टो (D₂ marg. sec. m. न्यवर्तत
कुरुभेष्टो).

17 ^a) C_v कलभानां. G₁ सहस्राणां. — ^b) B₂
सुवर्णस्य; B₂ D₁ (before corr.). s. s कोशं तस्य. G₁
सहस्राणि शतानि च. — ^a) N₁ V₁ Ds (m as in text)
ऊर्ध्वदश; Dn₁ (m as in text) ऊर्ध्वदश; G₄ ऊर्ध्वनं;
M₂ ऊर्ध्वदश; C_v as in text. Gs महाराजन्. Gs om.
from राज up to वासु in 19°. B₁. s. s D₁. s त(B स)-
ऊर्ध्वदशसंख्यानि; G₁ ऊर्ध्वस्य महाराजः. — ^a) B₂ कृष्णादेव.
S₁ महधनं.

18 Gs om. 18 (of. v.l. 17). — ^a) G₄ इन्द्रप्रस्थं
गतो. B₂ धीरम् (for धीरम्). B₁ इतः पर्यागतं धीरम्.
— ^b) S (Gs om.) अभ्य(T₁ 'भ्या') गच्छद् (for अभ्येत्य स).
G₁ युधिष्ठिरः. — ^a) S (except G₁; Gs om.) दृष्टो (for
ततो). Ds T₁ G₁ माद्री. K₁ V₁ धीमान्. — ^a) T₁
धनधान्यं; G₁. s. s. s M धनं तस्य.

19 Gs om. up to वासु in 19° (of. v.l. 17).
— ^a) S₁ K₄ Dn Ds विजित्य; K₁-s N₁ V₁ विजिग्ये;
T₁ प्रतिष्ठा (sio); Gs 'सीच्यां' (for प्रतीचीं). — ^a) S₁ K
N₁ V₁ Dn Ds Cd प्रतीचीं; S (Gs om.) अजयद् (for
विजिग्ये). — ^a) K₁ पालितां; K₄ निर्मितां (for निर्जितां).
K₁. s. N₁ V₁ B₂ Ds- s Gs. s M पुरुषर्षभः (K₂ N₁ V₁ Gs
'भ'); Ks. s B₁. s Dn Ds T₁ G₁. s. s भरतर्षभ; B₂. s. s Ds
मनुजर्षभ.

Colophon. — Sub-parvan: S₁ K₂. s B₂. s. s Dn₁
D₁. s. s दिग्विजय; K₄ जरासंधवध and प्रतीचिविजय;

Dn₂ Ds राजसूय and दिग्विजय; Ds M₁. s दिग्विजय and
नकुलदिग्विजय; Gs दिग्विजय and नकुलपश्चिमदिग्विजय.
K₁ B₁. s. s G₁ (all om. sub-parvan name) mention
only नकुलदिग्विजय. To the sub-parvan name or its
variants, S₁ K₁-s B₂. s Dn Ds- s M₂ add समाप्त.
— Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.)
28; K₂ 30; K₃ 29 (as in text); Dn₁ 32; S 38
(Gs 39). — S'loka no.: K₂ Dn M₁ 20; K₃ 19;
D₁ 21; T₁ 22.

30

1 After the ref., T₁ Gs- s M₁ ins. a passage
given in App. I (No. 16). — Cd cites 1^{ab} (as in
text). — ^a) G₁ रक्षणं (for 'णाद्'). — ^b) B₁ मल्लस्य
(for सत्य'). — ^a) K₂ क्षेपणा; K₃ क्षिपणा; N₁
B (except B₂) Ds. s क्षयणा (for क्षपणा). G₄ वै च
(for चैव). — ^a) K₄ B D₁. s M₂ स्व(B₁ सु)धर्म
(for स्वकर्म').

2 ^a) K₁ D₁. s G₁. s बलीनां; K₂ करानां; V₁ B₂. s
पालनात्; G₂. s बलानां; M₂ सलीनां; Cd. n (as in text)
बलीनां (= करानां, cf. K₂). T₁ G₁ आदानां; M₂ आधानाद्.
— ^b) T₁ Gs- s M चातु(M₁ परि)पालनात्. — ^{ab})
K₂ प्रकामवर्षी; K₄ T₁ निकामवर्षि; D₂ निःकामवर्षी; G₁
निकरंवर्ज (sio); Gs निदाघवर्षी; Cd as in text. G₁. s
स्थितो (for स्फीतो). K₁ महान्; Gs भवेत् (for [S]भवत्).
S₁ (corrupt) निकामवृष्टपर्जन्यो तत्स्फीतो जनपदः.

3 ^a) K₂. s सुनिवृत्ता; B₂ D₄ G₁ सुवृत्ता (sio); T₁
Gs. s संप्रवृत्ता; G₂ सुवृत्ताश्च; G₃ सुसंवृत्ता. — After 3^a,
S (G₁ om. line 3) ins.:

328*

नीरुजा निरुपद्रवाः ।

विशेषात्सर्वमेवैतत्संज्ञे राजकर्मणः ॥ ३
 दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजनप्रति परस्परम् ।
 राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ॥ ४
 अवर्ष चातिवर्ष च व्याधिपावकमूर्छनः ।
 रक्षितव्यं नासीद्व्यदित्ये युधिष्ठिरे ॥ ५
 प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम् ।
 अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ॥ ६

स्वादुसत्या च पृथिवी बहुपुष्पफलद्रुमा ।

ब्राह्मणा यज्ञसंतानाः ।

[(L. 1) G₁ नीरजा; G_{8.6} M₂ निरुजो. G₁ निरुपप्लवाः.
 — (L. 2) T₁ G₄ *फलद्रुमाः; G₈ M *फला द्रुमाः.]
 — G₁ om. 3^b-4^b. — ^a) Ś₁ D₁ G₂ M गोरक्ष्यं;
 N₁ V₁ D_n D₈ G₈ गोरक्षा; B₂ D₂ गौरक्ष्यं. T₁ G₈
 कृषिगोरक्षणं वणिक्; G₈ गोरक्षी कर्षणो वणिक्. — ^a)
 B₁ विशेषाः; B_{2.6} D_{1.2} वैश्यस्य (for विशेषात्). B₂
 सर्व; G₈ सव (see Addenda) (for सर्वम्). — ^a)
 K_{8.4} B_{1.8.5.m.6} D_n D₈ G_{2.6} C_v *कर्मणा; V₁ T₁
 G_{8.8} M₂ *कर्मणि; G₄ *धर्मणि; C_{d.n} *कर्मणः (as in
 text). D₄ (corrupt) संज्ञ* *कर्षणां.

4 G₁ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ बंधुकीभ्यो;
 C_d वञ्च* (as in text). — ^b) D_{2.8} राज्ञः (so C_n
 apparently!) प्रति; D₄ राज्ञां प्रति; S (G₁ om.)
 प्रतिरोधात् (for राजनप्रति). K₁₋₈ राजप्री(K₂ *प्री-
 तिपुरःसरं. — ^a) B₁ चापि (for चैव). — ^a) K_{1.2} D_{1.2}
 नाश्रूयत (D_{1.2} *तं). K₈ नृपा; N₁ मृषा (for मृषा).
 S श्रूयते न मृषा क्रिया; C_d as in text.

5 ^a) K₄ प्रवर्ष (for अ*). D_{1.2} वा (for च).
 — ^b) Ś₁ K_{1.2.4} D₈ T₁ G_{1.2.4} M₂ व्याधिः (for
 व्याधिः). — ^a) G₁ एवम् (for सर्वम्). K₁ एवं; G₈
 एवत् (sic) (for एतत्). — ^a) K₂ *निष्ठे; B₂ (m as in
 text) D_{1.2} *वृत्ते; G_{1.2.6} *राजे (for *नित्ये). G₈
 प्रशासति (for युधि*). — After 5, S (except G₁) ins.
 (equivalent of st. 6, q. v.):

324* मनस्तुष्टिं कथं गच्छेदित्येवमनसो नराः ।

सर्वात्मना प्रियाण्येव कर्तुं समुपचक्रमुः ।

[(L. 1) G₂ तत्र तुष्टिः; G₈ M मम तुष्टि (for मन*).
 G₂ परा; G₈ परं (for कथं). T₁ G₄₋₆ M इत्येवं (for
 इत्येवं).]

6 S om. 6 (of. however 324* above). — ^a)
 D₄ प्रियकर्तुम्. B₁ उपस्थानं. C_d implies text. — ^b)
 N₁ स्वकर्मजं; V₁ च भावजं; D_{1.2} स्वभावतः. K₁ बलिकर्मस्य

धर्म्यैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निचयो महान् ।
 कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ॥ ७
 परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः ।
 विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ॥ ८
 सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।
 यज्ञकालस्तव विमो क्रियतामत्र सांप्रतम् ॥ ९
 अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः ।

C. 2. 1213
 B. 2. 33. 10
 K. 2. 36. 10

कर्मजं. C_d as in text. — ^a) K₂ अभिकर्तुं; N₁ V₁ B₈
 अभिहर्तुं; C_d व्यतिहर्तुं. — ^a) B₂ नाल्यैः (for नान्यैः).
 Ś₁ कदाचन; K B₄ D_n D₈ कथंचन (for पृथक्पृथक्).

7 ^a) K₈ D_n D_{4.6} G_{1.4} M₂ धर्मैर् (for धर्म्यैर्).
 G₁ अनागजैस्; G₄ धनागमस् (for धनागमैस्). B₂ तत्र
 (for तस्य). — ^b) D₈ नियमो; C_d निचयो (as in text).
 — ^a) T₁ G₈ यद्धि (for यस्य). — ^a) B₂ T₁ G₈₋₈ क्षयं
 (for क्षयो). — After 7, V₁ B D₁₋₈ ins. (in D₁
 deleted later; in D₈ added marg.):

325* सर्वेषां भूमिपालानां श्रेष्ठः स च महीपतिः ।

[V₁ B_{1.2.6} D_{1.2} च महीपति (for भूमि*).]

8 V₁ om. 8^{ab}. — ^a) Ś₁ K B_{2.4.6} D_{4.6} G_{1.2.6} M
 स कोश(or *व)स्य; B_{1.2} D_{1.2.6} स्वकोषस्य; B₂ स कोष्ठस्य;
 D_n(1) स्वकोष्ठस्य; T₁ G_{4.5} कोशस्य च; G₈ शोकस्य च;
 C_n (apparently) स्वकोशस्य (as in text). B₂ T₁
 परिमाणं (so also C_n, but perhaps as gloss); D_{1.2}
 परीमाणं; M₂ परीणामं. — ^b) N₁ T₁ G (except G₈)
 गोष्ठस्य; D_n(1) D_{4.6} कोशस्य; D_{1.2} श्रेष्ठस्य; M₂ कोष्ठानां;
 C_d कोष्ठस्य (as in text). Ś₁ महीपते; G₄ *पतेः. — ^a)
 S राजन् (for राजा). G₈ कौन्तेय. — ^a) V₁ यज्ञाय च
 (for *यैव). D_{1.2} महो (corr. marg. to *नो).

9 ^a) K ते; D_n(1) D₈ ये; G₁ तत् (for तं). — ^b)
 K₁₋₈ D₈ (before corr.) सह बाहु(K₈ *भु)वन्; N₁
 V₁ D_n D₈(after corr.) सहिताहु; B_{1.2} T₁ G₂₋₈
 सहसाहु; B₂ महताहु (for सह बाहु). Ś₁ पृथक्चैव
 सहाब्रुवन्; G₈ स्वरयंतस्तदाब्रुवन्. — ^a) G_{2.6} यज्ञकालं.
 — ^a) G₄ क्रियताम्. K₁ सत्रं; V₁ B_{2.5} D₈₋₈ आहु;
 B₁ अनु; D_{1.2} अत्र (for अत्र).

10 ^a) K₁ N₁ V₁ B₂ D₂ तथैवं; B₂ D₈₋₈ तथैव;
 B_{2.4} G₁ अथैनं. K₄ B_{1.2.4.5} D (except D₈) G₄
 एवं (for एव). K₈ corrupt. — ^b) D_{2.5} तस्याम्
 (for तेषाम्). — ^a) B D₁₋₈ G₄ धर्मात्मा (for वेदा*).
 — ^a) Ś₁ K_{1.4} N₁ D_n D₈ चैव; D₄ चैवा (for चापि).
 G₁ इत्यब्राह्मणि जानतां; G₈ सुप्राप्यश्चैव जानता. C_d (as

C. 2. 1213
B. 2. 23. 10
K. 2. 26. 10

ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् ॥ १०
जगतस्तस्थुषां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह ।
भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसदनः ॥ ११
प्राकारः सर्वेषां नामापत्स्वभयदोऽरिहा ।
बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् ॥ १२
उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः ।
धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता वृतः ॥ १३
तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम् ।
-द्विजाग्रयेण प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ १४
असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

कृष्णेन समुपेत्य जह्वे भारतं पुरम् ॥ १५
तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि ।
संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः ॥ १६
धौम्यद्वैपायनमुखैर्ऋत्विग्भिः पुरुषर्षभः ।
मीमार्दनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् ॥ १७
त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मद्वशे कृष्ण वर्तते ।
धनं च बहु वाष्ण्यं त्वत्प्रसादादुपार्जितम् ॥ १८
सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवदेवकीमुत ।
उपयोक्तुं द्विजाग्रयेषु हव्यवाहे च माधव ॥ १९
तदहं यष्टुमिच्छामि दाशार्हं सहितस्त्वया ।

in text) दृश्यः (gloss दर्शनयोग्यः); Cn cites अदृश्यः. Cd
cites विजानतां (as in text).

11 *) K Dns जगतां (Ks गच्छतां); Gs जगतस्;
Cd जगतस् (as in text). T1 G (except Gs.s)
तस्थुषः; Ms 'वं'; Cd 'वां' (as in text). — *) Ś1
प्रभावश्च. Ks अस्ययश्च; Ks N1 V1 B1.s D1-4 T1
G1-4 M1 अव्ययश्च; Cd.n (as in text) अप्ययश्च (Cd
gloss प्रलयस्थानं). G1 सः (for ह). — *) Ks 'भय्यं'
(for 'भय्य'). Ks 'भवन्नाथ'; Ks 'जगन्नाथ'; B1 'भवो
नाथः'. — *) Ds.s क्लेशनाशनः. — After 11, G1 ins.:

326* प्रधानः सर्वलोकानां भोजधृष्यन्धकाग्रणीः ।

12 *) Ks Ds प्राकारः; B1 प्राकारं; Gs प्रवरः; Cd
प्राकारः (as in text). Ks D1.s 'वृष्णिनाम्; Ds
'वृष्णीनाम्. G1 सर्वेषामिष्टदो लोके. — *) K भयेषु;
Gs आद्यस्तु (for आपस्तु). Ds T1 G1.s.s हरिः (for
ऽरिहा). Ds अभयस्य प्रदोरिहा. — *) Gs बलेधिकारं;
Gs बलाधिकारं. Ds संक्षिप्य. — *) K1 श्रीमता; V1 S
संमान्य; B1 महत्या; D (except Ds) सम्यग्; Cd संहत्य
(as in text). Ks Dns D1.s-s T1 G1.s [आ]नकदुन्दुभिः
(Ds 'भि').

13 *) Ks उपापतम् (for उच्चावचम्). — *) Ds
पुरुषव्याघ्रः; G1 पुरतः कृत्वा.

14 *) Ś1 B (except Bs.4) D1-s G1.s.s Ms तद्;
Ds ते (for तं). B1.s.s D1-s बलौघम् (for धनौघम्).
— *) Ś1 Bs अक्षयं; Bs Ds-s उत्तमं (for अक्षयम्).
— *) Bs आदाय; Gs नदावन्; Gs नादवन्. — *) B1
विवेश पुरुषोत्तमः; G1 द्विपायान्मधुसूदनः. — After 14,
N (except N1) ins.:

327* पूर्णमापूरयंसेषां द्विषच्छोकावहोऽभवत् ।

[B1 युक्तम् (for पूर्णम्). Ks आपूरयंसेषां.]

15 *) G1.s आसूर्यमिव. Cd cites असूर्य (as in
text). — *) K1.s B1 Ds निर्वा (Ds 'वां')तमिव. Cd
cites निवातं (as in text). — After 15^{ab}, G1 ins.:

328* अथ सर्वे समुत्थाय काञ्चनासनमादधुः ।

— G1 om. 15^a-16^b. — *) Ks समुपेतं तज्; B1
समवेतेन (for समुपे). — *) Ks जगृषे; T1 Gs.s-s
जह्वे (for जह्वे). Gs भरतं. K1-s Ds (marg.
sec. m.) कुलं; B2 बलं (for पुरम्).

16 T1 G1.s.s om. 16^{ab} (for G1 cf. v.l. 15).
Ks तेभिसंगम्य; V1 Ds-s समुपा (for [अ]भिसमा).
— *) N1 V1 B2-s Dn D1.s.s G2.s.s M स (for सं).
K1.s संपृच्छ्य; Ks 'प्रच्छ'; B1 स पृष्टः (for संपृष्ट्वा).
Ś1 चैनं (for चैव). G1 कुशलं पृष्टवन्तं तान्. — *) Ks T1
Gs.s युधिष्ठिरं. G1 सुखासीनाजनार्दनं.

17 *) K1-s धौम्यद्वी (Ks 'द्वै')पायनाद्यैश्च; Ks 'द्वै'पायन-
मुखैर्; G1 धौम्यवासमुख्याचार्यैर्; Gs 'द्वै'पायनमुखैर्. — *)
Ś1 B1.s.s Gs पुरुषर्षभः; K1-s भरतर्षभः (Ks 'भ');
G1 परिवारितं. — *) V1 B D Gs चैव (for चापि).
G1 आसुभिर्नृपमुख्यैश्च. — *) Ds कृष्णमब्र.

18 Before 18, all MSS. except Ś1 K M1 ins.
युधिष्ठिर उ (or युधिष्ठिरः). — *) N1 B1.s.s D1.s
त्वां (B2 तं) प्राप्य (for त्वत्कृते). Ś1 B (except Bs.s)
D1.s कृत्वा (for सर्वा). G1 भवत्कृते मही सर्वा. — *)
B1 D1.s मद्वशा.

19 *) T1 Gs.s धनमिदं (for इच्छामि तत्). — *)
Ds T1 M1 'सुतं (for 'सुत). — *) Ks उपयुक्तं; Ks
'युक्ता (sic); Bs 'युक्तं; Ds 'युक्तं (for 'योक्तुं). Ś1 K N1
Dn Ds द्विजाग्रये (Ks.s Dns 'द्वे')भ्यो; B1-s Ds.s द्विजाग्रैः.
— *) V1 B Ds G1.s हव्यवाहेषु; Ds 'वाहेन (for
'वाहे च).

अनुजैश्च मां वाहा तन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥ २०
 स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज ।
 त्वीष्टवाते दाशार्ह विपाप्मा भविता ह्यहम् ॥ २१
 मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो ।
 अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमम् ॥ २२
 तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम् ।
 त्वमेव राजशार्दूल सम्राडहो महाक्रतुम् ।
 संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् ॥ २३
 यजस्वामीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्वस्थित ।
 नियुक्ता चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः ॥ २४

20 *) K₂ द्रष्टुम्; V₁ प्रष्टुम् (for यष्टुम्). — *) V₁ अंधकैश्च (for अनु). — *) Ś₁ Dn₂ D_{1m.2m.4.6} M₁ Cnp तदनु; K₁ D₂ तन्ममा; K₄ G₂ त्वमनु; B₁ D_{1.2} तस्यानु; Cn तन्मानु (as in text). B₄ तन्मानुज्ञातुमिर्हसि (sic).

21 *) B₂ G₂ सं; Dn D_{1.2.6} तद् (for स). Ś₁ समीक्षय त्वं; K₂ संदिक्षप (sic) त्वं; K₃ स दीक्षय त्वं; K₄ स दीक्षयस्व (for स दीक्षापय). — *) Ś₁ स्वम्; M₂ (by corr.) त्वाम् (for त्वम्). K₃ आत्मानो. D₄ महाभुज; G₂ 'जं. — *) D₂ गोविन्द (for दाशार्ह). G₂ इष्टं भवति दाशार्ह. — *) G₁ विपापो. D_{1.2} भवितो. K₃ त्वहं; T₁ G_{2.3} [अ]प्यहं; G₂ [अ]स्म्यहं.

22 *) Ś₁ मां वाप्यनुजानीहि (sic); K₁₋₃ मां वा (K₂ om. वा) त्वमनु; K₄ G_{2.4} मां चैवाभ्य (K₄ 'प्य)नु; N₁ V₁ B_{1.2} D₂ मां वाप्यभ्यनु; D₂ मां वाप्यभ्य*जानीहि; T₁ G_{2.3} मां त्वमप्यनु; G₁ मां वापि ह्यनु. — *) G₂ एवम् (for एभिर्). — *) D_{1.2.4} कृतम्; G₁ गतिम् (for क्रतुम्). G_{1.4} उत्तमां (for 'मम्).

23 Before 23, V₁ B₁(marg.).2.2.2 Dn D₂₋₅ G_{1.2} ins. वैशं उ' (or वैशं). — *) B_{2.2.6} D_{1.2} कृष्णस्त्वं (by transp.). — *) V₁ बहुत्वाद्; B₂ वन्ध्वर्थ; B₃ बहुयाद्; B₂ D_{1.2} बह्वर्थ; B₂ Dn₂ D₂₋₅ वर्णयन्; G₂ बहुक्ते (for बहुक्त्वा). — Before 23^{ad}, B₁(marg.).4 ins. कृष्ण उ'. — *) V₁ त्वयि मनुजशार्दूल. — *) V₁ सन्नाडहो; B₁ सम्यगहो; G_{1.2} सन्नाड(G₁ 'डा)हो; M₁ 'डहो. — Dn₁ om. 23^{of}. — *) K₂ समामुहि; T₁ G_{2.3} प्राप्नुहि त्वं (G₂ त्वा) (for संप्राप्नुहि). N₁ यथा (for त्वया).

24 *) D₄ G₂ यज्ञे; G₂ 'जैर (for 'जं). — *) D_{1.2} प्रेषसि; Cd श्रेयसि (as in text). K₄ 'स्युप' (for 'स्व').

युधिष्ठिर उवाच ।

सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम ।

यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भ्रातृभिः सह ।

ईदितुं साधनान्युपचक्रमे ॥ २६

तत आश्रयान् पाण्डवोऽरिनिबर्हणः ।

सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ॥ २७

अस्मिन्कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।

तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ २८

C. 2. 1232
B. 2. 33. 29
K. 2. 36. 29

— *) N₁ V₁ B₂ Dn D₂ त्वं (B₂ om. त्वं) च; B₄ G₁ वापि; M₂ तस्य (for चापि). B_{1.2.6} D_{1.2} विनियुक्त्वा च (D₁ त्वं; D₂ स) मां कृत्ये. T₁ corrupt. — *) B (except B₄) D₁₋₅ तेनच (for ते वचः).

25 *) G₁ सफलं. D_{1.2} कृतसंकल्पः. — *) B_{1.2.5} D_{1.2} परमा (for नियता). — *) G₂ यन्मम त्वं; G₂ यन्महत्वं (for यस्य मे त्वं). — *) G₁ यथेष्टेवम् (for 'प्सितम्). B₂ D_{1.2} S अवस्थितः (G₂ 'तैः); Cd उप' (as in text). — After 25, D_{1.2} ins. a passage given in App. I (No. 17).

26 K₂ G₁ om. the ref. — *) K₁₋₃ V₁ Cd च (for तु). — *) D₂ संमतो (for पाण्डवो). — *) K आहर्तुं; N₁ V₁ B₂₋₅ D G M ईजितुं (D_{1.2} इजितुं; D₄ ईजितं; G₄ याजितुं); B₁ ईप्सितं (for ईदितुं). See Addenda. N₁ B₂ Dn D₂₋₅ राजसूयेन; D₂ 'यस्य (for 'याय). — *) K₂ G_{1.2} स धनानि (for साधं). V₁ माधवोभ्युपचक्रमे. — Cd appears to begin a new adhy. with this stanza.

27 *) Ś₁ K_{2.3} N₁ B₁ Dn D₂ ततस्त्वाज्ञा; K_{1.4} ततश्चाज्ञा. — *) Ś₁ 'वोरिनिबर्हणं; K₂ 'वो परिवर्हिणं; B₂ D₂₋₅ स राजा राजसत्तमः; D_{1.2} 'वो विनिबर्हणः. — *) Ś₁ सहदेव; K₂ पूजां देव; G₂ सहदेवो. Ś₁ K_{2.4} कुरुश्रेष्ठ (K₂ 'ष्टो); K₁ नृपश्रेष्ठो; D_{1.2} युधां श्रेष्ठ; T₁ युधा श्रेष्ठ; G₁ युधि श्रेष्ठ. — S repeats (with v.l.) 27-28^{ad} (G₂ om. 28 here), 29-31, at the beginning of adhy. 32. For the variants see that place (342*).

28 G₂ om. 28 (of. v.l. 27). — *) M₂ तथोक्तानि. — *) B₁ यज्ञीयानि (for यज्ञाङ्गानि). — K₁ om. 28^{ad}. — *) B₂ G₂ अथो; D₂ G₂ यथो; M₂ तत्रो (for तथो). — *) K₂ मङ्गलानि; K₄ मङ्गल्यानि; B₂ यज्ञाङ्गानि

C. 2. 1233
B. 2. 33. 29
K. 2. 36. 29

अधियज्ञांश्च रंसात्तयौत्सात्ताद्विष्टमेव हि ।

समानयन् पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् ॥ २९

इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चार्नसारथिः ।

अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ॥ ३०

रंसात्तयौत्सात्ताद्विष्टमेव हि ।

मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ॥ ३१

तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत् ।

सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ॥ ३२

ततो द्वैपायना राजश्रुतिवजः समुपानयत् ।

वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ॥ ३३

स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः ।

धनंजयानां षष्ठः सुसामा सामगोऽभवत् ॥ ३४

याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः ।

पैलो होता वसोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ॥ ३५

एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ ।

बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ३६

(for मङ्ग').

29 B₂ om. 29^a with धौम्योक्तान् (in ^b). — ^a) K₂, S D₄ अधियज्ञस्य; D₁, S 'यज्ञान्तः'; T₁ G₅ अथ यज्ञार्थः; G₁, S, S अथ यज्ञांश्च. Cd cites अधियज्ञान् (as in text). — ^b) T₁ G₅ क्षणम् (for क्षिप्रम्). K₄ B₂, S च (for हि). — ^c) G₅ पुरुषान्. — ^d) K₁ यथायोगं; G₅ 'योगा (for 'योगं).

30 ^b) K₁, S N₁ B₂ D₁, S, S इमश्च; K₄ रुमश्च; B₁ पूरुषो; Dn₁ D₂, S पुरुषः; S रुमश्च (T₁ G₄ M 'रुम')श्च (for पूरुषः). — After 30^a, K₄ ins.:

329* सूताश्च सहिताः सर्वे शुचयो मृष्टकुण्डलाः 1;
while S ins.:

330* समीको ध्वजसेनश्च पञ्च सारथिपुंगवाः ।

[G₅ om. up to पञ्च सा. G₁, S समीको; M₁ शमीको. M₂ समीपोर्ध्वजसेनश्च.]

— ^a) S₁ अन्नाद्याहरणे; T₁ G₄, S 'धिकरणे; G₁ 'द्यकरणे; G₅ 'दकरणे. — ^d) K₁-S D₄, S मे (for मत्). T₁ 'कामया (for 'काम्यया). — After 30, G₅ ins.:

331* उपस्थितान्सर्वकामान्सुगन्धिकनकप्रभान् ।

31 ^a) K₄ सर्वकामश्च; B₂, S, S सर्वे कामाः. Cd cites कामाः. K₅ कार्यं वा (for कार्यन्तां). S सर्व (G₂, S 'र्वे)मह्यां (G₁, S M₁ 'ह्या)श्च पेयां (G₁, S M₁ 'या)श्च. Cv cites pratika as सर्वे पेयान्. — ^b) B₁, S, S D₁, S रसा (B₁, S रस-) गंधाश्च सर्वदाः; T₁ G₅-S M₂ रस (M₂ रथ-) गंधसमन्वितान्. — ^c) S₁ K B₁ Dn₁ D₄, S G₅ Cd मनोरथ- (for 'हराः). B₁ प्रतीकारा. T₁ G₄, S M₂ मनाहरान्प्रीतिकरा- (G₅ 'रा). — ^d) K₁-S V₁ D₄ कुरुन्दन; T₁ 'सत्तमं; G₅ 'सत्तमाः; M₁ संतु नित्यशः. Cv cites कुरुसत्तम (as in text).

32 ^a) G₅ तद्वाक्यं. N₁ V₁ B₄, S Dn D₆ च; D₅ नु; G₄ तत् (for तु). — ^b) S₁ वाक्यं (for कृतं). B₁, S, S D₁, S S सर्वं कृतम् (by transp.). K N₁ V₁

B₂-S Dn D₂-S न्यवेदयत्; B₂, S D₁, S अबोध'. — ^a) K₅ D₅ धर्मराजमहात्मनि; K₄ S 'राजे महात्मने (G₂, S 'नि); V₁ B₂ 'पुत्रे महात्मनि; B₂, S D₁, S 'राजो (B₂, S 'जे) महामतिः; B₄ Dn (1) D₆ 'राजे युधिष्ठिरे.

33 ^a) K₁, S D₄ द्वैपायनो; D₅, S द्वैपायनं. — ^b) D₅, S ऋत्विभिः (for ऋत्विजः). — ^c) G₂, S देवान् (for वेदान्). B₂ एव (for इव). G₁ (corrupt) देवानी च. — ^d) K₁ साक्षान्मूर्तिद्विजोत्तमान्.

34 T₁ G₂, S, S M om. 34^a. — ^b) G₅ स्वयं (for तस्य). — G₁, S ins. after 34^a: T₁ G₂, S, S M (all of which om. 34^a) ins. after 33:

332* मूर्तिमान्सांवेदोऽथ वेदवेदाङ्गपारगः ।

— ^a) B₂ सुषामा; G₂, S, S सुनामा; G₄ ससामा. S₁ सामभोगवत् (sio); G₁ सामहोन्नवः.

35 ^a) K₄ N₁ B (except B₄, S) D₁, S T₁ G₂-S M₂ (by corr.) बभूवाय; V₁ [S]भवत्वाय; G₁ बभूवावो. — ^b) K₅ V₁ B₁ Dn₂ D₅, S G₅ धर्मिष्ठो (for ब्रह्मिष्ठो). S₁ धुर्यसत्तमः; N₁ V₁ B₂ D₆ [S]ध्वर्युरुत्तमः; B₁ 'रेव च; G₅ 'सत्तमैः. — ^c) S₁ corrupt. — ^d) B₂ D₁, S भुवि; D₆ विभुः (for [S]भवत्). S₁ K धौ (K₅ सा)म्येन च सहा (K₅, S by transp. सह चा)भिभुः (S₁ 'मितः); B₂ धौम्येन च सह प्रभो; S रैम्यो ब्रह्माथ (G₂, S, S ब्राह्मणः; M₁ ब्रह्मा च) सत्तमः.

36 ^a) D₄ om. 36^a. S₁ K Dn D₆ पुत्रवर्गा (S₁ 'र्गः; K₁ 'र्गो)श्च; T₁ शिष्यवर्गाश्च. — ^b) S₁ K₂, S Dn D₄, S शिष्याश्च; T₁ पुत्रांश्च; G₅ पुत्रैः (for पुत्रा). S₁ पुरुषर्षभः; G₁ ऋत्विजसत्तमाः; G₂ भरतर्षभः. K₁ शिष्यवर्गाश्च भारतः; K₄ शिष्टाण्य भरतर्षभः (sio); B₁, S, S D₁, S पुत्राः (B₂ 'त्र) पौत्राश्च भारत. — ^c) D₆ तमूचुर (for बभूवुर). N₁ होतृकाः; V₁ येनुगाः; D₄ गोत्रगाः; D₆म होत्रिणः; S ऋत्विजः (for होत्रगाः). — 36^a = 46^a. — After 36, S ins.:

333* स्वयं च भगवांस्तत्र शिष्यैः सर्वैः पुरस्कृतः ।

ते शास्त्रोक्तं पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम् ।
 शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तदेवयजनं महत् ॥ ३७
 तत्र चक्रनुज्ञाताः शरणाः तं शिल्पिनः ।
 रत्नवन्ति विशालानि वेष्मानीव दिवौकसाम् ॥ ३८
 तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः ।
 सहदेवं तदा सद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ॥ ३९

आमन्त्रणार्थं दूतांस्त्वं प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतः ।
 उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ॥ ४०
 आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान् भूमिपानपि ।
 विश्वं मान्याञ्छुद्रांश्च सर्वानानयतेति च ॥ ४१
 ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयं च ज्ञासनात् ।
 आमन्त्रयांश्च प्रेषयामास चापरान् ॥ ४२

C. 2. 1246
 D. 2. 23. 42
 K. 2. 26. 42

कृष्णद्वैपायनो राजन्सदस्यमकरोत्प्रभुः ।

[(L. 1) T₁ G₂-s व्यासः (for तत्र). — (L. 2) G₂ व्यासः (for राजन्). G₄ M₂ सादस्य* (for सदस्य*).]

37 *) Ś₁ N₁ V₁ B₁ G₁. 2. 2. 2 M₂ पूजयित्वा; T₁ G₂-s प्रीयमाणाः (for वाच*). B₁ पूजार्हम् (for पुण्याहम्). — *) K₁ B₁ अर्चयित्वा; K₄ D₄ आहयित्वा; N₁ B₂ D₂. 5 Cn ऊहयित्वा; B₂-4. 2 D₁. 2 हु(B₂ कृ)त्वा चैव; Dn (erroneously) D₂ कल्पयित्वा; T₁ G₂-s वाचयित्वा; G₁. 2. 2 M ईरयित्वा (for ईहयित्वा as in Ś₁ K₂. 2). B (except B₂) यथाविधि; D₁. 2 यथा विधिः; S महाव्रताः (G₂ बलाः; G₂ तपाः) (for च तं विधिम्). V₁ हुत्वा च समिधस्तथा. — *) T₁ शास्त्रोक्तम्. K₁-s D₄. 2 M T₁ M₁ माप(K₂ ग)यामासुस्; V₁ B₂-4. 2 घोष*; Dn D₂ G₂. 4. 2 पूज*; D₁. 2 प्रेष*; G₂ याज* (for योज*). — *) T₁ G₂. 2 ते; G₁ तं (for तद्). K₁. 2. 4 D₂ एव; D₄ द्वेव; G₁ देवं (for देव*).

38 *) K₂. 4 B₂. 5 D₂. 4 G₂. 2 ततश्च (for तत्र). Ś₁ अविज्ञाताः (for अनु*). — *) D₄ शरण्यानि; D₂ M गृहाणि (gloss); G₂ करणानि; G₂ शरण्यान्; G₂ शरणान्; Cd शरणानि (as in text). K₂ T₁ G₂. 2. 2. 2 [अ]य; G₁ [उ]प(for [उ]त्). D₂ शिल्पिभिः. D₂ शरणायुतशिल्पिभिः. — *) N₁ V₁ Dn D₂ गंधवंति; D₁. 2 बल*; G₂ तत्त्वं (for रत्न*). — *) T₁ G (except G₄) च (for [ह]व). — T₁ G M₁ ins. an addl. colophon after 38 (G₂. 2. 2 after 39^{ab}); while M₂, after 39, reads 41 (for the first time) and then follows the addl. colophon. The adhy. no. is 39 in all these MSS. except G₂, which has 40.

39 Before 39, T₁ G₂. 4. 2 M₁ ins. वैशं*. — *) K₁ ततश्चाज्ञा*; B₂-s D₂. 2 ततस्त्वाज्ञा*; D₄ तत्र आज्ञा*. — *) K₂. 4 D₄ राजसत्तम. — After 39^{ab}, G₂. 2. 2 ins. an addl. colophon (cf. v.l. 38). — *) V₁ B₂-s D₁. 2 महाप्राज्ञं; B₁ D₂. 2 तदा मध्ये; G₁ तथा सद्यो; G₂ तदासाद्य; M₂ तदाहूय. — *) K₂ D₄ मन्त्रणे; B₁ D₂. 2 मन्त्रिणां; G₂ णः (for णं). Ś₁ K₂. 2 N₁ Dn D₄. 2 पुरुषर्षभः (Ś₁ माः; K₂ D₄ भ); K₄ G₂ कुरुन्दनः (G₂ नं); V₁ B₂. 2 G₂

कुरुसत्तम; G₂ कुरुसत्तमा. — After 39, M₂ reads 41 (for the first time) followed by an addl. colophon (cf. v.l. 38). — After the colophon, M₂ ins.:

334*

वैशंपायनः ।

सहदेवं तदा प्राह मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ।

उवाच राजा कौन्तेयो वचनं वचनक्षमम् ।

[Line 1 = (var.) 39^{ad}.]

40 Before 40, B₂ ins. युधिष्ठिर उवाच. — *) K₄ आमन्त्रणाय. Ś₁ K₂ दूतांस्त्वा; K₄ B₂. 4. 2 D₂ दूतान्स्वान्; B₁ दूतांश्च; B₂ lacuna; T₁ दूतार्थः; G₁ दूतां (वै)स्त्वं. — *) B₁. 2. 2 D₁. 2 गामिनः; T₁ corrupt; G₂ M₂ गं द्रुतं (for गान्द्रुतम्). G₁ corrupt. Cd cites आशुगान् (as in text). — Before 40^{ad}, B₄ ins. वैशं उ. — *) K₁ B₂ G₁ उपसृत्य; G₄ श्रित्य; G₂ कृत्य; M₂ इति श्रुत्वा. G₂. 2 ततो (for वचो). K₂ राज्ञा. — *) G₁ स्व (for स). Ś₁ चैवान् (for दूतान्). G₂. 2 द्रुतं (for तदा).

41 Before 41, B₄ ins. सहदेव उ. — *) K₄ आमन्त्रयस्व राजेन्द्र. — *) Dn (1) D₂ भूमिपानथ; D₂ सत्यवादिनः. — D₂ om. 41^{ad}. — *) Ś₁ विशांश्च. B₁. 2. 2. 2. 2 सम्वाञ्च (for मान्याञ्च). — *) K₂. 2 N₁ B₂. 2. 2 D₁. 2 ह (for च). K₁ D₂ सर्वमा (D₂ सर्वाना)नीयतामिह; B₁ सर्वास्तानानयेदिह; D₄ सर्वानानय तेन हि; T₁ G₂-s M₁ सर्वांश्चा (T₁ श्च)नयतेति च.

42 Before 42, K₂ V₁ B Dn D₁. 2. 2 S (except G₂) ins. वैशं उ* (or वैशं). — *) B₂ D₁. 2 ते सर्वे पालाः; Dn (1) D₂ समाज्ञसास्ततो दूताः; D₂ कुलीनानकुलीनांश्च. — *) K₂ T₁ G ते (for च). — *) Ś₁ प्रेषयामासुराशु च; K₁ मासुरध्वरे; N₁ V₁ B₂-s Dn D₁-s. 2 आ (D₂ अ)नयंश्चापरान्द्रुतं; D₂ प्रेषयामासुरसुकाः. — After 42, M₁ reads 53-54; while Dn (1) D₁. 2 ins.:

335* तथापरानपि नरानात्मनः शीघ्रगामिनः ।
 and finally T₁ G₁. 2. 2 ins.:

336* दूतास्ते बाहनेर्जम् राट्वाणि सुबहूनि च ।
 which latter is followed (in those four MSS.) by 53-54 (cf. M₁ above).

43 G₁ om. 43^a-44^b. M₁ reads 43-45 after 50.

C. 2. 1247
B. 2. 33. 43
K. 2. 26. 45

ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीत्रं युधिष्ठिरः ।
दीक्षायां च विप्रा राज्ञ्याय भारत ॥ ४३
दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ॥ ४४
आतृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः स विस्तथा ।
क्षत्रियैश्च मन्थेन्द्र नानादेशसमागतैः ।
अमाल्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विप्रवानिव ॥ ४५
आजग्राह्यणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः ।
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ४६
तेषामावसथश्चक्रुर्धर्मराजस्य शासनात् ।

बह्वर्णशयनैर्क्तान्सगणानां पृथक्पृथक् ।
सर्वतुङ्गसंपन्नान्जेलितान् सहस्रशः ॥ ४७
तेषु ते न्यवसत्राजन्ब्राह्मणा भृशसत्कृताः ।
कथयन्तः कथा बह्वीः पश्यन्तो नटनर्तकान् ॥ ४८
भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः ।
अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ॥ ४९
दीयतां दीयताम्भ्यं भुज्यतां भुज्यतामिति ।
एवंप्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ॥ ५०
गवां शतसंस्त्राणं शयनानां च भारत ।
रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ॥ ५१

— *) Gs. 4 तत्र (for ततस्). Ks. 3 B1. 2. 6 D1. 4 तु ते (by transp.). N1 'कामं (for 'कालं). — *) K1 दीक्षितं चक्रिरे; Ks Ds दीक्षायां च. — After 43, S (G1 om.) ins.:

337* ज्येष्ठामूले अमावस्यां महाजनसमावृतः ।

गणितसंवीतो नवनीताफदेहवान् ।

[(L. 1) Gs ज्येष्ठ (for ज्येष्ठा). T1 Gs M1 त्वमा; Gs क्षमा (for अमा).]

44 G1 om. 44^{ab} (cf. v.l. 43). For sequence of M1, cf. v.l. 43. — *) B1 सत्त्व; Gs सर्वे; Gs स ह (for स तु). — *) Ks पुत्रो (for 'राजो).

45 For sequence of M1, cf. v.l. 43. — *) B1. 3 ज्ञातिभिर्ज्ञातृभिश्चैव. — *) K1 विविधैस् (for सचिवैस्). B1. 4. 6 Dn Ds G1. 3 (both before corr.). 3 सह (for तथा). — *) Bs स (for च). K1 नृपश्रेष्ठ; Ks Dn Ds T1 G1. 4. 6 M मनुष्यैश्च; Ks Gs. 3 मनुष्यैश्च (for 'मन्थेन्द्र). Gs क्षयैश्च मानुष्यैश्च. — *) Ks Ds 'गमैः (for 'गतैः). — *) Gs आहूतैश्च (for अमाल्यै). Ks-4 N1 V1 Bs. 3 Dn Ds. 4. 6 M1 नरश्रेष्ठो; Ds. 3 नृपश्रेष्ठ.

46 *) Gs सर्वे (for तत्र). — Ks transp. 46^b and 46^d. — Gs om. 46^c-49^b. — *) Bs सर्वे (for सर्व-).

47 Gs om. 47 (cf. v.l. 46). — *) Ks M1 आवसथ; Cd as in text. — *) G1 सहदेवस्य (for धर्म). — *) S1 बह्वर्णशयने युक्तान्; K1-3 D1. 3 बह्वर्णशयनैर्यु; N1 V1 B1. 3-5 Dn Ds. 3. 6 Gs बह्वर्णशयनैर्यु (Gs 'रु) कान्; B2. 6 बहूनां शयनैर्यु; Ds बह्वर्णशयनैर्यु; T1 बह्वर्णशयनैर्यु; G1. 4 बह्वर्णशयनैर्यु; Gs बह्वर्णशयनोपेतान्. — *) K1-3 Ds ब्राह्मणानां; G1 सगणान् (for सगणानां). — *) S1 गण (for -गुण). Bs G1 संपन्नाः. K1-3 D1. 3. 4 सर्वत्र गुणसंपन्नाः (K1. 3

'ज्ञान्). — *) Bs शिल्पान्यथ; Ds शिलिनोत्र (sic); G1 शतशोथ.

48 Gs om. 48 (cf. v.l. 46). — *) Ks [S] न्यवसन्; Bs चावसन्; Ds इवसन् (for न्यवसन्). N1 V1 Bs Ds नृपसत्कृताः; B1-4. 6 D1. 3 च सहस्रशः; Ds [अ] न्येव [? read च] सत्कृताः; Ds नृशंस; Gs बहुस (for भृशस). G1 शिल्पसंयुक्तपक्षेषु न्यवसन्ब्राह्मणा [? read 'ग] स्त्रियः. — *) K1 कथयन्ति; D1. 3 कथयन्त; Ds कश्च यक्षः (sic). N1 कथा दिव्याः; T1 Gs. 3 कथा बह्वी; G1 कथा बह्व्याः; Gs कथा बह्वीः. — *) D1. 3 पश्यतो; Ds पश्यन्ते.

49 Gs om. 49^{ab} (cf. v.l. 46). — *) भृशतां (for भुञ्जतां). Gs चाथ (for चैव). — *) Bs T1 G1-3. 5 M1 वदतां; Ds वं; M2 न (for वं). Ks B4 महात्मनः; Ds महत् (by corr. 'हान्) स्वनः; T1 G1. 3. 5 M1 महात्मनां. — *) S1 Ks N1 B1. 3. 4 Dn Ds तत्र; V1 Bs D1-3. 5 तस्मिन्; Bs चास्मिन्; Bs यस्मिन्; Ds Gs स्मात्; T1 Gs. 3 चात्र; G1 पानं; M2 शब्दो (for स्मात्र as in K1-3 Gs. 3 M1); cf. v.l. 50^d. — *) B1. 3. 6 D1. 3 सहस्रशः; T1 Gs. 3 M1 महास्वनः (Gs 'नाः) (for महात्मनाम्).

50 *) G1 दीयतां दीयताम्; Gs दीयतां दीयताम्. K1 चेति; Ks एव; V1 Bs-3 Ds. 3 इभ्यो; D1. 3 देवा (for एषां). — *) V1 Bs. 4. 6 भुज्यतां पीयताम्; D1. 3 भुञ्जतापि यताम्; Gs. 4. 6 भुञ्जतां भुञ्जताम्. Ks D1. 3 अपि (for इति). — *) K1-3 Ds बहु (for एवं). K1. 3 Ds. 6 संकल्पाः (for संज). S1 एवंप्रकारः संजल्पः. — *) S1 B1 Ds Gs श्रूयते. Ks Ds. 3 स्मात्; B1 [S] स्य च; T1 Gs चात्र (for स्मात्र); cf. v.l. 49^c. Ks B1. 3. 5 D1-3. 5 सर्वशः (for नित्य). — After 50, M1 reads 43-45.

51 Gs om. 51^c-53^b. — *) B1. 3. 6 D1. 3 T1 Gs. 3. 6 M गवायुत (Gs 'त); G1 (corrupt) गोगवाहि (for गवां

प्रावर्ततैवं यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः ।
 विव्यामर्षीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ॥ ५२
 ततो युधिष्ठिरो राजा प्रप्राणात् पाण्डवम् ।

नकुलं हास्तिनपुरं मीष्माय भरतर्षभ ॥ ५३
 द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च ।
 आत्मां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

वैशंपायन उवाच ।

स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः सांनिहितः ।
 मीष्ममाम्भयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः ॥ १

प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरःसराः ।
 संश्रुत्य धर्मराजं यं यज्ञं यज्ञानिदं ॥ २
 अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ ।

C. 2. 1262
B. 2. 34. 3
K. 2. 37. 3

शत-). — ^a) Ś1 N1 शयनानि (for 'नां). S (G₂ om.)
 शतानि च (for च भारत). B (except B₂) D_{1.2} शयना-
 ष्छादनानि च. — ^c) D₂ राशयश् (for योषितां). — ^d)
 K₂ D₄ धर्मराजः. K₂ D₂ पृथक्पृथक् (for 'गदौ).

52 G₂ om. 52 (cf. v.l. 51). — ^a) G₂ प्र^a (for
 प्रा^a). K₂ B_{2.3} G₁ [ए]व; D₄ [इ]व (for [ए]व). G_{1.4}
 यज्ञस्य. — ^d) D_{1.2} च; D₂ [ए]व (for [इ]व). B
 (except B_{1.4}) D₄ त्रिविष्टपे; D₂ (by corr.) त्रिविष्टपं.
 Cd cites text.

53 G₂ om. 53^{ab} (cf. v.l. 51). T₁ G_{1.2.3} read
 53-54 after 336*, M₁ after 42. — ^b) K₄ पाण्डव; B₁
 G₄ M₂ पाण्डवः. Cd as in text. — ^c) K₂-4 D₄ M₁
 हास्तिनपुरे; D₂ G_{1.2.4-5} हास्तिनपुरं; M₂ हास्तिनपुराद्. — ^d)
 K_{1.2} D_{1.2} G_{1.4} भरतर्षभः; D_n D_{4.5} पुरुषर्षभ (D₄ भः);
 G₂ 'भं. — After 53, G_{2.3.5.6} M₂ ins.:

338* बाह्मीकाय सपुत्राय भूरिश्रवसमीष्मयोः ।
 [G_{2.6} समुद्राय (for सपुत्राय). G₂ एव च (for -मीष्मयोः).]

54 For T₁ G_{1.2.3} M₁ cf. v.l. 53. — ^a) A few
 MSS. आत्मां; T₁ ब्राह्मणाश्. — ^d) V₁ ये च रक्ता; T₁
 G_{1.2} ये न रक्ता; G₂ M₁ ये तु रक्ता (M₁ by corr. रक्तं).
 B₂ D₂ युधिष्ठिरं. Ś1 K_{2.3} D₄ अनुरक्तो युधिष्ठिरः.

Colophon om. in G₂. — *Sub-parvan*: N (except
 D_{1.2}) G₂ M₁ राजसूय. — *Adhy. name*: G₁ राजसूय-
 दीक्षणं; G₂ M₂ राजसूयदीक्षा. — *Adhy. no.* (figures,
 words or both): K₁ (marg.). 30 (as in text); K₂
 D₂ 31; D_{n1} 33; S (G₂ om.) 40. — *S'loka no.*:
 K_{2.3} D_n 56; D_{1.2} 30; T₁ M₁ 18.

31

1 After the ref., S ins.:

339* तत आमन्त्रिता राजप्राजानः सङ्कृतास्तदा ।

पुरेभ्यः प्रययुः स्वेभ्यो विमानेभ्य इवामराः ।

[(L. 1) G₁ ततस्त्वामन्त्रितो. — (L. 2) G_{2.3.5} तेभ्यो
 (for स्वेभ्यो).]

— The sequence of stanzas 1-6 in S (which om.
 1^{ad}) is: 4, 2^{ad}, 3, 1^{ad}, 5^{ab}-6^{ab}, 2^{ad}, 6^{ad}. — G₂ om
 the ref. — ^a) S नकुलो (for स गत्वा). D_{1.2} G_{1.2.4}
 M₁ हास्तिनपुरं; M₂ हास्तिन. — ^b) S गत्वा परपुरंजयः.
 Cd cites समितिं (as in text). — After 1^{ad}, S ins.:

340* प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा भारतानानयत्तदा ।

— S (except T₁) om. 1^{ad}. — ^a) D_n (1) D₂ आमं-
 त्रयांचक्रे (for 'यामास). — ^d) B_{1.2.4.5} D_{1.2} स (B₄ च)
 कौरवं (for च पाण्डवः). — After 1, N reads 6^{ab},
 most MSS. repeating it in that place (q. v.).
 [In this place, Ś1 K_{1.2} B₁ D₄ ते तु; K₂ B₂₋₅ D_n
 D_{1-2.3} तेन; N₁ V₁ तेय; D₂ तेषां (for सर्वे). B_{2.3.5} D₁
 रवाचार्य- (for आचार्य-). D₂ प्रमुखांततः. K₄ सङ्कृता-
 मन्त्रयामासु आचार्य- etc. N ततः (K₂ B₂ D₂ तथा)
 (for नृपाः).]

2 For the sequence of S of. v.l. 1. G_{2.3} M₂
 om. 2^{ad}. — ^a) K₂ D₄ प्रययौ; M₁ आययुः. — ^b) Ś1
 ब्रह्मा यज्ञपुरःसराः. Cd cites ब्रह्म (as in text). — G₁
 om. 2^a-3^b. — ^c) K₁ संप्राप्य; K₂ संश्रुतं; D₂ संश्रित्य;
 D₄ संक्रस (corrupt); D₂ संस्तुत्य; T₁ G₂₋₃ M₂ तं श्रुत्वा;
 G_{2.3} M₁ तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य). — ^d) K_{2.3} B₂₋₃ D₁
 G₂ M₂ तथा (for तदा). G₂ यज्ञवाटं विभुस्तदा.

3 For the sequence of S of. v.l. 1. G₁ om. 3^{ad}

C. 2. 1263
B. 2. 24. 4
K. 2. 27. 4

द्रुक्कामाः समां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ३
दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत ।
समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ॥ ४
धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः ।
योचनपुराणाश्च भ्रातरः सर्वे एव ते ॥ ५
सत्कृत्यामभिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः ।
गान्धारराजः सुबलः शकुनिश्च महाबलः ॥ ६
अचलो वृषकश्चैव कर्णश्च रथिनां वरः ।
ऋतः शल्यो मद्राजो बाह्लिकश्च महारथः ॥ ७

सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ॥ ८
यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः ।
मगध्यातिश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशः ॥ ९
सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानुपवासिभिः ।
पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्रथः ॥ १०
पौण्ड्रको वासुदेवश्च वङ्गः कालिङ्गकस्तथा ।
आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ॥ ११
द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा ।

(of. v.l. 2). — " S (G1 om.) राजानः (for अन्ये च).
B Ds. 2. 2. 2 तुष्टा (for तुष्टैर्). — " S1 K Dn D1. 2. 4. 6 M2
भरतर्षभ (K1 'भाः); B2 मनुजाधिपः; B2-6 D2 मनुज-
र्षभाः; T1 मनुजर्षभः. — After 3rd, S (G1 om.) ins.:
341* बहु विसं समादाय विविधाः पार्थिवा ययुः ।

[G2 विविधं.]

— " K2 इष्ट (for द्रष्टुं). — " G1 धर्मराजश्च.

4 For the sequence of S of. v.l. 1. — " G1
om. 4th. B (except B4) D1-2. 2. 2 नानादिग्भ्यः; S (G1
om.) ते वै (G2 ते ते) दिग्भ्यः (for दिग्भ्यः सर्वे). — " S1
K Dn D4. 6 क्षत्रियास् (for पार्थिवास्). V1 B2. 4 पृथिवी-
पते (for तत्र भारत). — " D2 समादायाय (for
समुपादाय). K4 महानि; B2 Ds. 2 वसूनि (for महान्ति).
S समादा (G2 'धा)य महाहोणि रत्नानि विविधानि च.

5 For the sequence of S of. v.l. 1. — " T1
G2-3 भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च (by transp.); G1. 2. 6 M2 धृतराष्ट्रं
च भीष्मं च. — " N1 'कविः (for 'मतिः). G1. 2. 6 M2
विदुरं च महामतिं. — " G2. 6 'पुरोगांश्च.

6 For the sequence of S of. v.l. 1. — N reads
6th first after 1 (with v.l.; cf. v.l. 1), the line
being repeated here in all those MSS. except B2
Dn Ds. 2. — " B2 सत्कृत्य मंत्रिताः; G2 सत्कृता-मं.
— " S कृपद्रोणमुखा (G2 'ख-) नृपाः (M1 'स्तथा).
— " D1. 2 गंधारराजः. S transp. सुबलः and शकुनिः.
K2 'बलाः; G1 'रथः (for 'बलः).

7 G1 om. 7th-10th; Ds om. 7. — " T1 G2-3
वदतां (for रथिनां). — " K1-3 B1. 2. 6 D1. 2. 4 कृपः; K4
V1 B2. 4 ततः; B2 Dn (1) तथा; T1 वृकः; G2. 4. 6 वृतः;
M1 मृतः (for ऋतः). S1 K Dn D4. 6 च बलवान्; V1
B2. 4 च नृपतिर् (for मद्राजो). N1 रितः शल्यो मत्स्यराजो;
D2 शल्यः शलश्च बलवान्. — " Some MSS. बाह्लिकश्च.

S1 N1 V1 B1. 4 Dn Ds. 2 T1 G2 'बलः (for 'रथः).

8 G1 om. 8 (of. v.l. 7). — " K4 B2. 6 Dn2
D1. 2 च (for [अ]थ). — " K2 बलः; K4 सलः; B2 D2
तथा; T1 शलं; G2 शलाः. — " M1 द्रौणिः (for द्रोणः).
— " S1 महारथः; B2 Ds. 2 महाबलः (for जय').

9 G1 om. 9 (of. v.l. 7). — " G2 सुः; M2 च (for
स-). — " K4 D2 S शाल्व (G2 श्याल)श्च. — " K2
मगध्यातिश्च. — " K1 Dn (1) D2 'रथः (for 'यज्ञाः).

10 G1 om. 10th (of. v.l. 7). — " S1 Dn (1)
D2 स तु; M1 सर्वे (for सह). S1 Dn D2 M1 सह; D1. 2
तदा; G2. 4 महा; M2 स्वकैर् (for तथा). K2 D2 सागरा-
नुपः; K2 'राभूप'. — " G2. 6 पार्वतीयाश्च. M2 वै च
(for चैव). K2 बृहद्रथः; B1 बृहद्रथः; Dn2 महाबलः (for
बृहद्रथः). G1 पार्वतीयाश्च म्लेच्छाः सागरानुपवासिनः.

11 K2 om. 11, and repeats 8th-9th in its place.
— " K1. 4 D2 पौण्ड्रको; D4 पौण्ड्रको. B1 तु (for च).
G2 सगः (for वङ्गः). D4 कलिङ्गकस्. B2 Ds. 2 वङ्गाः
कालिङ्गकास्तथा; M2 वङ्गः कालिङ्ग एव च (for 'व). G1
पौण्ड्रकश्च तथाग्धीशः कालिङ्गो वङ्ग एव च. — " S1 आर्षिकः;
K1 आकर्षः; G2 आकर्षः; M2 आर्षकः. T1 M कुन्तलश्चैव; G2
कुन्दलः; G2 कुन्दलः. K4 N1 V1 B2 Ds. 2 आकर्षाः कुन्तला-
श्चैव; D1. 2 आकर्षकुन्दला (D2 'लं'); G2 आर्षकः कृहलः.
— " S1 वानवास्यान्ध्रकास्तथा; K1 वानवास्यान्ध्रकाः; K2 D4
दानवा (D2 'वा')स्यान्ध्रकाः; K4 माल्यवस्यान्ध्रकाः; V1 B2. 4 Dn
मा (V1 गा)लवास्यान्ध्रकाः; B1 वालदा सांध्रकाः; B2. 5 Ds. 2
वानराः (B2. 5 'रा) सां (D2 चां; D2 स्वां)ध्रकाः; B2 वानरा
स्यांध्रकाः; D1 वानराः सांध्रकायुधाः; D2 दानवाः सांध्रकास्तथा;
D2 मालवस्यांध्रकाः; T1 G2-3 वा (T1 वः; G4 दा)नवास्यो
वृकः; G1 पानवास्योध्रकाः; G2 वानवास्यो नृगः; M1 वानवास्यो-
ध्रकाः; M2 कुटीकोध्रकाः. See Addenda.

12 N1 om. 12th. — " S1 G2. 6 द्रमिडः; K4

न्तिभोजो महातेजाः सुहृत् सुमहाबलः ॥ १२
बाह्लिकाश्वापरे शूरा राजानः सर्व एव ते ।
विराटः सह पुत्रैश्च *मावेच्छश्च महारथः ।
राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः ॥ १३
शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत ।
आगच्छत्पाण्डव य यज्ञं संग्रामदुर्मदः ॥ १४
रामो दामिष्ठ्यश्च बभूव सहसारणः ।
गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेणश्च वीर्यवान् ॥ १५

उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च ।
वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजगुर्महारथाः ॥ १६
एते चान्ये च बहवो राजानो मन्वद्वज्राः ।
आजगुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् ॥ १७
ददुःसाहसिणश्चान्धर्मराजस्य शासनात् ।
बहुकक्ष्यान्वितान् राजन्दीर्घिकावृक्षशोमितान् ॥ १८
तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम् ।
सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाञ्जगुग्रावसथानृपाः ॥ १९

C. 2. 1279
B. 2. 24. 20
K. 2. 37. 23

द्रविडः; V1 B D (except D4.5) द्राविडाः; T1 G1.2.5 M द्रमिलाः; G4 द्रविडाः. Ś1 सिंहकक्षैव; K1 शंभलाः; K2 सिंहिकाः; K4 D4 सिंहलः; B1 च बलाः; T1 सिंहालाः पाण्ड्यो; G1 सुहृत्पाः पाण्ड्या; G2.4.6 सिंहलः (G4.6 'लः) पाण्ड्यो; G2.5 M सिंहलाः (G2 M2 'लाः) पाण्ड्या (M 'ल्यो). — *) K1.2 D2 काशीरकस्तथा; M1 काश्मीरका. — *) K2 G4.5 कुंती-भोजो. B1.2.6 D2 महाराजः; D1 'राजा. — *) B2 सुहृत्; T1 G2.5 सुभ्रु (G2 'भ्रू)श्च; G4 सिंहाश्च (for सुहृत्). D2 [ए]व (for सु). G4 सुमहाबलाः. Ś1 K N1 V1 Dn D4.6 पार्थिवो (K1 ब्राह्मणो; K2 पार्थिवा; N1 V1 ब्राह्मणा) गौरवाहनः (N1 'नाः; V1 'वः); B2.4 सुम्मश्चैव (B4 सूक्ष्मापि) महाबलः; B2 D2.5 सुयुजश्च महा; G1 सुमभ्रुश्च महाबलाः.

13 *) K2-4 B2 Dn1 D2.5 T1 G4 M2 बाह्लीकाश्च; D1.2 G2 बाह्लि (D2 'ह्ली)कश्च. N1 चाथ ये; T1 G2.4 च परे. — *) B1.2.6 D1.2 G1.2.5 M हि (for ते). — *) D4 विराटः; G2.6 राजानः. K4 B1.2.5 D (except D4) सह पुत्राभ्यां; B2 सह पुत्रेण. — *) Ś1 महिल्लश्च; K1 सावेल्; K2 D4 मावेल्; K2 B2 Dn D2 मावेल्; K4 आवेल्; N1 मावेल्; B2 मालवः; B4 मानवः; D2 मावेल्; D6 आवेल्; T1 G1.2.6 M पांचालः; G2-5 पांचाला (for *मावेल्). K4 Dn (!) D6 महाबलः; D2 T1 G2-5 'रथाः (for 'रयः). V1 B1.2.6 D1.2 शंखेनैवोत्तरेण च (V1 ह).

14 *) D1.2 पुत्रेण सह (by transp.). — *) K2 आगच्छ; K2 M अगच्छत्; D2 G1.2.6 आगच्छन्. — *) K1-2 D4.6 यज्ञे; D1.2 M1 यज्ञः; G2.6 ये च (for यज्ञ). Ś1 K V1 B2-5 D (except D1.2) समरदुर्मदः (K2 'द; D2 'दाः); T1 G1.2-5 संग्रामदुर्मदः (G4 'वाः); G2.6 'दुर्मदाः.

15 G2 om. 15-16. — *) G1 कामश्च (for रामश्च). G2 'व निरुद्धश्च; G2 'वानुह. — *) Dn (!) D2 कंकक्ष;

G2 बभू (for बभू). B2 'सारणः; Dn1 'सारणः. — *) K1.2 B D1.4 T1 गदः (for गद्). D1 प्रद्युम्नः. K1.2 सांबो (K1-सांबो) च; K2.4 D1.4 G2-सां (K4-सां)वश्च; N1 'शाखाश्च; B Dn1 D2 'शांबा (D2 'वा)श्च. G1 सांबश्च चारुदेणश्च. — *) Ś1 चारुदेणश्च; K2 'देशश्च; K4 'देशश्च. Ś1 सात्यकिः (for वीर्य). G1 सेनातीरमित्यद्युतिः.

16 G1.5 om. 16 (for G2 of. v.l. 15). — *) K2 उल्मुको; N1 B1 D2.5 G2-4.6 M2 उल्मुको; B2 उल्मुको. K1 निषधश्चैव; K2 निशतः; K2 निशहः; K4 निशठश्चैव; N1 निशठश्चैव; B1.6 निषठः; D1 [5]तिशतः; M1 (inf. lin.) विपृथु. — *) G2 वीरः. K4 D2 (m as in text) चां (K4 चा)गावहस्तथा; D2 G2 प्रद्युम्निरेव च; G4 प्रद्युम्न एव च. — *) Ś1 K Dn D4.6 निखि (K2 'बु)लाश्चान्ये; T1 G2.6 चाखिलेनैव; G2.4 M [अ]थाखिलेनान्ये. — *) S (G1.5 om.) समागच्छन् (for 'जगुम्).

17 *) D4 शते (for एते). — *) D1.2 मन्वदेशतः; T1 G2 M2 (before corr.) 'देशगाः; G1 श्वाययुः पुरं; G2 [अ]माल्यसैनिकाः. — G1 om. 17th. — *) K2 D2 अजगुः. Ś1 K2 D4 पाण्डवेयस्य.

18 *) Ś1 चक्रुस् (for ददुस्). V1 B2 तेभ्यश्चावसथान्; K1 तेषामासिवेशमान्; G4 तेषां महापूजां; G2 तेषामावसथं. — *) K1 D2 शासनान्. — G1 om. 18th-19th. — *) Ś1 'वक्ष्यान्वितान्; K1.2.4 Dn 'भक्षा'; K2 N1 V1 B D1-5 'भक्ष्यान्वितान् (B2 'ता); D2 'वृक्षान्विता; G2 'कक्ष्यान्वितं; G2 'कक्ष्यान्वितो; M2 'कक्ष्यावृतान्. K2 सम्यग्; T1 G2.4 M2 राज्ञां; G2 रम्यान्; G2 राज्ञा; G2 M1 राज्ञो (for राजन्). — *) K2.4 दीर्घकाः; G2 M2 दीर्घिकान्; G2 दीपिकाः; G4 दीर्घिकां (for दीर्घिका). Cd cites दीर्घिका. K1-शोभिनः; K2.2 D4.6-शोभिताः; G4-शोभितां (for-शोभितान्). M1 दीर्घिकाभिश्च शोभितान्.

19 G1 om. 19 (of. v.l. 18). — *) G4 तदा (for तथा). B2 च धर्मजः; D2 धर्मसुतः; D4 धर्मात्मनः (for

C. 2. 1279
B. 2. 24. 20
K. 2. 27. 23

कैलासशिखरप्रख्यान्मनोहान्द्रव्य-भितान् ।

सर्वतः संवृतान् च प्राकारैः सुकृतैः सितैः ॥ २०

वर्णजालसंवीतान्माणिक्यकुट्टिमशामिता- ।

स्वारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदा ॥ २१

स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमान् रुगन्धिनः ।

हंसांशुवणसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥ २२

असंवाधान्समद्वारान्युतानुचावचैर्गैः ।

बहुधातुपिनद्धाङ्गान्निमवच्छिखरानिव ॥ २३

विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिण- ।

वृतं सदस्यैर्बिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ २४

तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ।

भ्राजते स्म तदा राजन्नाकपृष्ठमिवामरैः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

धर्मात्मजः). Ks-4 V1 B1.2.6 Dn D1.2.4.6 पूजां; N1 श्रीमान्; Bs-5 Ds.5 चैषां (for तेषां). — ^a) Ks-4 V1 B1.2.6 Dn D1.2.4.6 तेषां (for पूजां). S1 Ks-4 Dn Ds.6 महात्मनां (for अनुत्तमान्). K1 पूजां चके महात्मनां. — ^a) Ds सत्कृतान्. S1 Ds यथोद्दिष्टा; S (G1 om.) महीपाकाः (for यथोद्दिष्टा). — ^a) S (G1 om.) सुखमूर्धनराशिपाः (Ms 'प').

20 ^a) A few MSS. कैलाश. S 'प्रख्यैर्' (for 'प्रख्यान्'). — ^b) K1 प्रका (for द्रव्य). N1 V1 B Ds.2.6 'शोभितान्; D1 'शोभनान् (for 'भूषितान्). S नभस्य (Ms 'स्त) लविलेखिभिः. — ^a) D1 संवृतः (for सर्वतः). Ks सर्वतानुचैः; B1.4 पर्वतानुचैः; Dn2 संवृता; S संवृतैर्नदैः (G1 M 'तक्षदैः). — ^a) Ks Ds प्रकारैः; S (except Gs.6) प्रासादैः (for प्राकारैः). S1 सुसितैः; Bs.4 प्रकृतैः; Ds-5 M1 सत्कृतैः; G1 सुकृतस् (for सुकृतैः). S1 V1 Bs.4.6 शुभैः; Ks Ds कृती; Ks कृतैः; B1 Ds शितैः; D1 च तैः; G1 तदा; G2 स्थितैः; Gs स्थिरैः.

21 G1 om. 21-23. — ^a) N1 B1.4 सुवर्णमाला-वनतान्; V1 'शालाम्बुवहन्; Bs.2.5.6 Ds 'माला (Bs 'जाल) विततान्; D1.2.5 'शा (Ds.5 'जा) कावततान्; T1 G (G1 om.) 'जालविततैर्; M 'जालविकृतैर्. — ^b) S1 Ks Dn Ds 'भूषितान्; T1 Gs-5 M 'भूषितैः; Gs.6 'भूषणैः (for 'शोभितान्). Cd cites मणिकुट्टिमः. Ks मणिकुम्भस [read ? सु] शोभितान्. — ^a) Ks ससुषारोहः; Gs सुषारोपण- (for सुषारोहण). S (G1 om.) सोपानैर्. — Ks om. (hapl.) 21^d-22^d. — ^a) K1 सिंहासनपरि; Ks सुखासन-परि; Bs-6 D1-2.5 महाई (Ds 'ह्री) सुपरि; T1 Gs-4.6 M महासन (Gs.6 'नस; M1 'धन) परिच्छदैः (Gs 'ग्रहैः).

22 Ks G1 om. 22 (cf. v.l. 21). — ^a) S1 स्रग्दाम-समवच्छन्नान्; Bs स्रग्दामसमवच्छन्नाः; D1.2 'समव (Ds 'वि) पिच्छान्; S (G1 om.) स्रग्दाम (T1 स्रग्धा; Gs प्राग्दा) मभिरवच्छ (T1 Gs.4 'विच्छि; Gs 'पिच्छि) चैर्. Cd glosses स्रग् पुष्पाणां, and दाम मणीनां. — ^b) Ks Dn

D1 (before corr.). 2-5 उत्तमागह्नांधिनः; S (G1 om.) अगह्नामधूपि (Gs.6 'भूषि) तैः. — ^a) S1 सुवर्णहंससदृशान्; K1 Bs हंसान्सु (Bs 'नस) वर्णसदृशान्; Ks Ds हंसांग; Ks N1 Dn Ds हंसैर्; V1 B1-4.6 D1.2 हंसवर्णप्रतीकाशान्; S (G1 om.) हंसवर्णैः सुबहुभिर्. See Addenda. — ^a) S (G1 om.) आयोजनसुगंधिभिः (Gs.6 M 'सुदर्शनैः); Cd as in text.

23 G1 om. 23 (cf. v.l. 21); N1 om. 23-24. — ^a) Ks असंवाधान्. K1 (corrupt) संमद्वारान् (for सम). Bs Ds.5 transp. असंवाधान् (Bs अंशवाधान्) and समद्वारान्. S (G1 om.) असंवाधसुखद्वारैः. Cd implies text. — ^b) K1 Ds युक्तान्. S (G1 om.) शयनासनशोभितैः (Gs.4.6 'भोजनैः). — ^a) S1 Ks N1 Dn Ds M1 बहुधातुनिबद्धाङ्गाः. (M1 'नैर्); K1-3 Ds 'विनद्धां (Ks 'द्धा) गान्; V1 B D1-2.5 बहुधातु (V1 'चित्रा) विचित्राङ्गान्; T1 Gs-6 M2 बहुधातुपिनद्धाङ्गैर्. — ^a) K1.2 Bs-4 'शिखराणि (K1.2 'नि) च; B1 D1 'शिखराणि (sic); S (G1 om.) 'शिखरैरिव. Cf. Cn: व ह्वायै. Cf.

24 N1 om. 24 (cf. v.l. 23). — ^a) Ks विश्रान्तस्यै (sic); T1 Gs.5 विश्रान्ता (Gs 'तै; Gs 'त) स्यैस्; Gs.6 विश्रुतास्यै. T1 Gs-6 M ततः सर्वे (T1 Gs.5 'वैर्). G1 विश्रान्ताश्चाथ ते सर्वे. — ^b) T1 Gs.5 भूमिपैर्. S1 K1 Ds भूरिदक्षिणां; Ks 'दक्षिणा; D1.2 'दक्षिणि; T1 Gs.5 'दक्षिणैः; G1.2.4.6 M 'दक्षिणाः. — ^a) Ds.4 वृत्तं; S वृत्तः. V1 सदस्यैर्; T1 G1.2.4.6 Ms सहस्यैर्; Cd सदस्यैर् (as in text). — ^a) S 'राजो 'ष्ठिरः.

25 ^a) Gs.6 सत् (for तत्). Ms सभः (for सदः). K1 पार्थिवाकीर्ण. — ^b) Ks Dn (1) Ds महर्षिभिः (for महात्म). — Cd cites 25^{ad} entirely as in text. — ^a) G1 राजते (for आ). Gs स (for स्म). S महाराज (Gs 'राजा). — ^a) Ks B1.2.6 Dn Ds यथा (for इव).

Colophon. — Sub-parvan: N M1 राजसूय. — Adhy.

३२

वैशंपायन उवाच ।

पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्रम्य युधिष्ठिरः ।

अभिवाद्य ततो राजभिदं वचनमब्रवीत् ।

मीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविर्विशती ॥ १

अस्मिन्यज्ञे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः ।

इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम ।

प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमभिवादिताः ॥ २

एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः ।

युयोज ह यथायागमधिकारेष्वनन्तरः ॥ ३

मह्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत् ।

C. 2. 1290
B. 2. 35. 5
K. 2. 36. 6

name: M1 सर्वज्ञसमागमः. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 31 (as in text); K2.3 Ds 32; Dn1 34; S 41. — S'loka no.: Ks D1.2 26; Dn 25; T1 M1 27.

32

1 After the ref., S ins.:

342* ततस्त्वाज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिबर्हणः ।

सहदेवं कुरुश्रेष्ठ मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ।

अस्मिन्कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।

अधियज्ञांश्च संभारान्धौम्योक्तान्भरतर्षभ ।

सर्वमानय नः क्षिप्रं सहदेव यथातथम् । [5]

इन्द्रसेनो विशोकश्च स्वमश्वार्जुनसारथिः ।

अज्ञाद्ये व्यापृताः सन्तु सहदेव तवाज्ञया ।

उपार्जितान्सर्वकामान्मुगन्धरसमिश्रितान् ।

मनोहरान्प्रीतिकरान्नाद्येऽर्थे सुसंस्कृतान् ।

[This is a repetition with variants (and omitting 28^{ad}) of 3. 30. 27-31. — (L. 3) G1 च सर्वशः (for द्विजातिभिः). — (L. 4) Gs अतिथ्यांश्च; G2.3 अभिसंज्ञाय. Gs पुरुषः; Gs पाण्डवः (for भरतः). G1 धौम्योक्तानि च सर्वाणि सहदेवः करोतु सः. — (L. 5) G1 om. line 5. G2.3 नयतां; G4 नयत (for नय नः). G4.5 यथा तथा (for तथम्). — (L. 6) G1 इन्द्रसेनादयः सदा अनन्याहस्तुमर्हयः. — After line 6, G4 M2 ins.:

343* समीको ध्वजसेनश्च पञ्चसारथिपुंगवाः ।

— (L. 7) G1 हव्यकव्यानि***अन्यान्यसुररक्षसां; G4 M2 अज्ञाद्याहरणे युक्ताः संतु मत्प्रियकाम्यया. — (L. 8) T1 G1.4.5 उपस्थितान् (for उपार्जितान्). G2.3 M2 रसगंधसमन्वितान् (for the post. half). — (L. 9) G2.3 अज्ञाद्यास्तु (for वेऽर्थे). G4 M1 सुसंहितान्. G1 अवलोक्य कृष्णाद्य दत्तसर्व तवानय.]

— G1 om. 1. — Cd cites 1^{ad} entirely as in text.

— *) N1 Ds पितामहाः. S1 K1.2 D4 Gs M1 गुरुंश्चैव

(K2 'व'); V1 Ds.3 गुरुंश्चान्यान्; T1 Gs गुरुंश्चाथ. — ^{ad}) S1 K1-3 D4 तदा (for ततो). S (G1 om.) अभिवाद्योप- (Gs वाद्याभि)संगृह्य वाक्यमेतदु-... ह. — *) K1 भीष्म- द्रोणकृपं द्रौणिं; S भीष्मो द्रोणः (Gs द्रौणिः) कृपो द्रौणिः (G1.5 द्रोणो). — ¹) K4 Ds विवि (K4 विवि)सति; T1 G (except G4) M2 विविशति.

2 *) Ds तस्मिन् (for अस्मिन्). S1 समेता (for भवन्तो). — *) K1.2 च व (K2 वः)स्वहं; Ks D4 वचस्वः (D4 स्वहं; K4 D1.2 वसु महच; N1 V1 B Dn Ds वः सु (B2 स्म)महच; T1 Gs-5 M2 वसु गृहं; Gs यस्वपुरं; M1 वः स्वगृहं (for वः स्वमहं). S1 इदं वस्तु तथाहं च. See Addenda. — *) N (except S1 K4) Gs Cd (gloss प्रकर्षेण नयंतु स्वीकुर्वंतु).n (gloss प्रकर्षेण श्रेय. प्रापयंतु) प्रणयंतु; G2 प्रीणयंतो. Ds G1 Cd मा (for मां). — ¹) K4 यथोक्तम्; M2 यदिष्टम् (for यथेष्टम्). K1 अवितं द्विताः; K2 N1 D4 अभि (N1 वि)यंत्रिताः (D4 तः); Ks.4 V1 B Dn D1-2.3.5 G2 Cn (gloss प्रार्थिताः संतः) अभिमंत्रिताः (Ds तः); G1 अनुयंत्रिताः; Gs अतियंत्रिताः; M2 इह यंत्रिताः. See Addenda for Cd.

3 G1 reads, and T1 repeats, 3^{ad} after 346*. — *) Ks D4 एवमुक्तान्. Gs तदा (for स तान्). S राजा (G1 राजान्) (for सर्वान्). — G1 om. 3^{ad}. — *) Bs अयोजयद्; T1 Gs-5 न्ययोजयद् (for युयोज ह). S1 य (corrupt); K4 N1 V1 B1-3 Dn D1-2.3.5 स; G2.3 M तान् (for ह). B1 यथाकालम्; B2.3 D1.2 कामम्; Ds.5 तथायोगम्. — *) S1 अभीकोरिष्वनन्तरं; D4 अधिकारेष्वनन्तरं.

4 *) A few MSS. भक्षः. — After 4*, S ins.:

344* युयुत्सुं समयोजयत् ।

पङ्कथारोपणकार्ये तु उच्छिष्टापनये पुनः ।

भोजनावेक्षणे चैव.

[G1 om. lines 2-3. — (L. 2) T1 G4.5 कर्मांते; Gs M2 कार्ये च (for कार्ये तु). — (L. 3) Gs

2. 1290
2. 32. 5
2. 32. 6

परिग्रहे ब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ॥ ४
राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं संन्ययोजयत् ।
तां कृतपरिज्ञाने मीष्मद्रोणौ महामती ॥ ५
हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणैः ।
दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत् ।
तान्यान्त्यव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ ६
बाह्लिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः ।
नकुलेन चापि ताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ॥ ७

भोज्यान्त्रावे*.]

— G₁ om. 4^b-6^b. — ^b) Ś₁ दुर्योधनम् (for दुःशासनम्).
— ^c) K₁ N₁ T₁ G₄ M प्रति* (for परि*). — G₄
repeats 4^{ad} as above.

5 G₁ om. 5 (of. v.l. 4). — ^a) D_{n1} राज्ञम् (for
राज्ञां). K₁-s D₄ च (for. तु). B_s पूजार्थं हि; G_s
प्रीतिपूजार्थं. — ^b) K_s D_{n1} D₄ T₁ M स न्ययोजयत्;
K₄ V₁ B D_{n1} D₁-s. s G_s समयोज*; G_s. 4. s सं (G_s
स)न्यवेश*. — ^c) D₁ 'परीताने (for 'परिज्ञाने). — ^d)
N₁ V₁ B_s D_s. s द्रोणमीष्मद्रौ (by transp.). V₁ B_s. s D_s
महापुत्री; T₁ G₄ M_s महामतिः. — After 5, K_s ins.:

345* तत्रान्वतिष्ठतां राजा वृद्धौ परमसंमतौ ।

6 G₁ om. 6^{ad} (of. v.l. 4). — ^b) K₁ चान्व* (for
चान्व*). — ^{ad}) K₁-s D₄ चैव दाने; V₁ B_s. 4. s D_s. s G_s
प्र (G_s च) दाने च; B_s. sm D₁. s तथा दाने; B_s प्रदानेन
(for च वै दाने). Ś₁ B₁ D₄ राजा न्यवेद (B₁ 'ज्ञ)यत्;
V₁ राजन्ययोजयत्; B_s राजा न्ययोजयत् (for राजा न्ययो*).
G₁ सत्यकी भीमसेनं च महादानाय योजयत्. — N₁ G₁ om.
6^f. — ^c) G_s यथा (for तथा). K₁-s D_s-s T₁ 'व्याघ्रः
(for 'व्याघ्रान्). — ^f) Ś₁ तत्र तत्र; K₁ तस्मिन्स्वस्मिन्;
K₂. s D₄ G₄ तस्मिन्व्यसे; B₁ तस्मिन्नाजा (for तस्मिन्स्वस्मिन्).
K₄ V₁ D_{n1} D₁ अयोजयत्; D₄ न्यवेद*.

7 ^a) Some MSS. बाह्लिको. G₁ सैधवो धृतराष्ट्रस्तु.
— G₁ om. 7^{ad}; D_{n1} om. 7^{ad}. D₁ brackets 7^{ad}.
— ^c) D₁ समा नाना; T₁ G_s-s M_s समाहृताः; G_s
सहाहृताः (for समानीताः). D_s नयेन सममानीताः. — ^d)
D_{n1} G_s. s स्वामिनस्तत्र. Cd cites स्वामिवत् (as in
text). D_s G_s. s M_s रेमिरे; G₁ आसतुः (for रेमिरे).

8 ^{ad}) S क्षत्ता सूक्ष्मस्वयं चक्रे घृतादिमधुरा (G_s. s M_s
'मरिचा; G_s 'मकरा; G_s 'मदिरा)दिकं (G_s 'का).
— B_s om. 8^{ad}-10^{ad}. — ^d) G₁ प्रतिगृह्णातु लेखकैः.
— After 8, T₁ G₁. s ins.:

346* कुन्ती माद्री च गान्धारी स्त्रीणां कुर्वन्तु चार्चनम् ।

क्षत्ता व्ययकरस्त्वासांद्भिदुरः सर्वधर्मवि ।
दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ८
सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमः ।
द्रष्टुकामः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ९
न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणः ।
रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयत् ॥ १०
कथं नु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाभुयात् ।
यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ॥ ११

अन्याः सर्वाः क्षपास्तासां संदेशं यान्तु मा चिरम् ।

तिष्ठेत्कृष्णान्तिके सोऽयमर्जुनः कार्यसिद्धये ।

— T₁ repeats, and G₁ reads 3^{ad} after the above
(v.l. राजा for सर्वां). On the other hand, D_n ins.
after 8; D_s (marg. sec. m.), after 9^{ad}:

347* चरणक्षालने कृष्णो ब्राह्मणानां स्वयं ह्यभूत् ।;
while D_s ins.:

348* कर्णः कोशगुहाधीशश्चायम्ययसमीक्षकः ।

9 B_s om. 9; G₁ om. 9^{ad} (for B_s of. v.l. 8). — ^a
K_s-s N₁ V₁ B₁. s D_n D₁. s. 4. s सर्वलोकः. K₁ D_s
समावृत्तः. S (G₁ om.) सर्वलोकाः परावृत्ताः. Cd cites
(as in text) समावृत्तः (-वेष्टितः). — ^b) K_s पिप्रीषुः;
D_s प्रीतिषुः (for पिप्रीषुः). ✽ Cd: पिप्रीषुः (corrupt)
प्रीणयितुमिच्छुः । ✽ Ś₁ योलमुत्तमं; V₁ B_s-s D₁-s. s. sm
धर्मजस्य हि; D_{n1} कुलमुत्तमं (for फलम्). Cd cites
फलम् (as in text). S (G₁ om.) प्रहृष्टास्तत्र भारत.
D_s (marg. sec. m.) repeats 9^{ad} (v.l. समायुक्तः).
— After 9^{ad}, D_s (marg. sec. m.) ins. 347*. — ^c)
K_s द्रष्टुकामः; K₄ द्रष्टुं कामः; T₁. G_s. 4 M द्रष्टुकामाः;
G₁ द्रष्टा कामाः. M_s सभा चैव च. — ^d) K_s. 4 D_n D_s
युधिष्ठिरं (for च पाण्डवम्).

10 B_s om. 10 (of. v.l. 8). — ^a) D_s. s 'जाहरत्;
T₁ G_s. s M 'दवहत्; G₁-s. s 'दभवत् (for 'दाहरत्).
— K_s om. (hapl.) 10^{ad}. — ^b) G₁ 'जावरमर्हणः;
G_s 'जस्यवरमर्हणः; G₄ 'जापरमर्हणः; G_s 'जावधिमर्हणः.
Cd cites सहस्रावरं (as in text). — G₁ om. 10^{ad}-14^{ad}.
— ^c) N₁ धनैश्च (for रत्नै*). — ^d) K₁. s N₁ V₁
B (B_s om.) D₁. s G_s. s अवर्धयत्.

11 G₁ om. 11 (of. v.l. 10). — ^a) K N₁ V₁ B_s
D_n D_s. 4-s T₁ G_s. s Cv तु (for जु). — ^b) D_s. s G_s
रत्नादानैः; Cv as in text. K_s रत्नादावरमर्हणः. — ^c) B_s
हृष्टैव (for हृष्टैव). — ^d) D_s वर्धमाना.

12 G₁ om. 12 (of. v.l. 10). — ^a) Ś₁ D₁. s

भवनैः सविमानाग्रैः सोदकैर्बलसंवृतैः ।
 लोः राजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह ॥ १२
 तैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा ।
 विचित्रै रत्नवद्भिश्च ऋद्ध्या परमया युतैः ॥ १३
 राजभिश्च समा चैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ।
 अशोमत सदो ब्रह्मज्ञोऽय महात्मनः ॥ १४
 ऋद्ध्या च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः ।
 ब्रह्मनाथ यज्ञेन सोऽयजदक्षिणावता ।

सर्वानान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् ॥ १५
 अश्वान् च भक्ष्यश्च भुक्तवज्जनसंवृतः ।
 रत्नोपहारकर्मण्या बभूव स समागमः ॥ १६
 इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्रशिक्षासमन्वितैः ।
 तस्मिन्हि तत्तद्देवास्तत यज्ञे महर्षिभिः ॥ १७
 यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणाभमहाधनैः ।
 तत्पुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे दान्विताः ॥ १८

C. 2. 1306
B. 2. 38. 19
K. 2. 38. 21

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तं राज्यपर्व ॥

Gs M स(Ś1 सा; D1 च)विमानाग्रैः; K1 सविमानाग्रैः
 (sup. lin. as in text); Ks Ds सविमानाग्रैः; V1 B Ds
 सु(Ds स्व)विमानाग्रैः (B1 'लैः; B1m 'गैः). — *) K N1
 V1 Dn1 D1-2.8 T1 Gs.8 M सोदकैर्; Ds Gs सोमकैर्
 (for सोदकैर्). K1 बलिसंवृतैः; Ks वटसं; B1 वन(m 'क)-
 संवृतैः; Bs वनसंवृतैः; D1.2 बलिसंवृतैः; S (G1 om.)
 बहुसंवृतैः. — *) Ks Ds.8 लौक्यराजविमानैश्च; V1 Bs-4.8
 D1.2 देवा इव त्वेमानाग्रै (Bs 'इये; Bs.4 'ग्रे; D1 'शि);
 S (G1 om.) लो(Gs.8 M1 लौ)क्यै राजविमानैश्च. Cd
 cites लोकराजाः. — *) M1 अपि (for सह). V1 Bs-4.8
 D1.2 ब्राह्मणास्तत्र संस्थिताः (Bs.8 संस्थिताः; D1 संशत;
 Ds संस्थिताः).

13 G1 om. 13 (of. v.l. 10). — *) Bs-4.8 D1.2
 ब्राह्मणा (for कृतेरा). — *) K1.2 Bs-8 D1.2.4 T1
 Gs.8 Ms तदा (for तथा). — *) Ks B1-2.8 Ds.4
 विचित्र. Ks D1.4 रत्नवि(Ds 'वे)द्भिश्च. — *) Gs बुद्ध्या
 (for ऋद्ध्या). V1 युतैः (for युतैः).

14 G1 om. 14 (of. v.l. 10). — *) Ks राजतै-
 (also 'भि)श्च. Gs.8 श्री (for च). Ś1 Bs समावृत्तैर्;
 K1-8 N1 Ds महावृत्तैर्; B1.2 D1.2 परा; S (G1 om.)
 समानीतैर्. — Cd cites 14^{ad} entirely as in text.
 — *) Ś1 M1 महा; K1 V1 B1.2.4.8.8.8 D1-8.8 Gs.8
 तदा; Ks Ds सभा; Ks सदा; T1 Gs-8 ततो; Cd (as in
 text) सदा; (=सभा). M1 राज (for राजन्). — *)
 Bs.8.8 D1.2 महामन्त्रः; T1 Gs-8 'स्वरः; M1 'कतुः;
 Cd as in text. Bs नक्षत्राधिपतिर्यथा.

15 *) Ś1 न; N1 V1 Bs-8 Ds तु; Ds तु; Cd च
 (as in text). Gs देवः (for देवं). — *) V1 यत्राग्निनाथ;
 Ds m वितिष्ठेन (gloss); T1 ऋषीनथ (sio); Gs.8
 ऋषीनथ; Cv as in text. Cd cites ऋषिना (as in

text). Ks.8 B1.2.8 D1.2 G1 च (for [अ]थ). — *)
 Ms [S]यमद् (for ऽयजद्). D1 दक्षिणावता; Gs 'वृत्तान्.
 — *) Ks सर्वाजनान्; B D1-8.8 सर्व जनं. V1 सदा कामैः.
 Ds सर्वाजनपदान्कामैः. — *) Gs संवृतैः (for समृ).
 16 *) Ds (by corr. sec. m.) अश्वादी. Some
 MSS. बहुभक्षः; Ds (before corr.) 'भक्ष्यैः; Gs 'वक्षः.
 Ms [अ]थ (for च). G1 अश्ववन्बहुभक्षोश्च. — *) Ds.8
 भुक्तवज् (for भु). B1 Gs 'नसंवृतः. G1 भोक्तव्यं
 जनसंवृतः; Gs भुक्तः सजनसं. Cv as in text. — *) Ś1
 रत्नोपहारः कर्मण्यो; K1 रत्नोपकार; Ks Ds रत्नोपहार;
 Ks रत्नोपहारकर्मण्या; Ks B Dn D1-2.8 Gs रत्नोपहार(B1
 'चय)संपन्नो; Ds 'हारकर्माणो; G1 अश्वोपहानकर्मण्यो; Gs
 रत्नोपहारकरणे; Cd.v as in text. Cnp रत्नोपहारकर्मण्यो
 (gloss रक्षसां नाशे साधुना कर्मणा युक्तः). — *) T1 Gs.8
 महानृपः; Gs समागतः.

17 Ś1 om. 17^{ad}. — *) K1 Gs.4 M1 इडाज्य(K1
 'थ)सो(Gs 'सा)माहुतिभिर्; Ks इडाज्यहोमा; V1 B
 D1.2 तिलाज्यहोमा; Ds (by corr.) ईडाहोमा (sio);
 T1 Gs इडाज्यहोमा; Gs इडाज्यहोमा; Gs इडाज्यहोमा; Gs
 इडाज्यहोमा; Gs इडाज्यहोमा. Cd cites इडा.
 — *) K1.2 Ds मन्त्रशिक्षा (Ks 'द्यान्); B1 'शिक्ष्या;
 Gs मन्त्राक्षर (for मन्त्रशिक्षा). K Bs Dn Ds-8 विचारदैः;
 N1 Bs समाहितैः. — *) B1 तस्मिस्तु; Bs हुतेभ्यो; T1 Gs-8
 तस्मिन्वै; G1 यथोक्तैः; Gs.8 Ms तस्माद्भि (for तस्मिन्हि).
 — *) K1 भूते; Ks Ds S (except M1) ततो (G1
 तस्मिन्); D1.4 सूते (for तते). Ks Ds Gs यज्ञः;
 Gs यज्ञि (for यज्ञे). Ks सूतयज्ञो (for तते यज्ञे). K1
 V1 B (except Bs) Ds.8 मनीषिभिः; M1 सहर्षिभिः.

18 *) Bs.8 D1.2 दक्षिणानां; Ds.8 S 'णामिर् (for
 'णाश्च). — *) Ds ससवर्णाश्च. — *) Ks Ds यज्ञे तस्मिन्

३३

G. 2. 1307
B. 2. 35. 1
K. 2. 35. 1

होपायन उवाच ।

ततोऽभिषेचनीयं^१ ब्राह्मणा राजभिः सह ।
अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः ॥ १
नारदप्रसास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः ।
समासीनाः शुशुभिरे सह राजर्षिभिस्तदा ॥ २
समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा ।
कर्मन्तरमुपासन्तो जज्वरमिताजसः ॥ ३

इदमेवं न चाप्येवमेतन्न चान्यथा ।
इत्युचुर्बहवस्तत्र तच्छानाः परस्परः ॥ ४
प्रशानथास्तथा केचिदकुशास्तत्र कुर्वते ।
अकुशाश्च कुशाश्चकुर्हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ॥ ५
तत्र मेधाविनः केचिदर्धमन्यैः प्रपूरितम् ।
विचिक्षिपुर्यथा ज्येना नभोगतामवामिषः ॥ ६
केचिद्धर्मार्थसंयुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः ।

(by transp.). Ks. s Ds मुदा युताः; Gs महात्मनः.

Colophon. — Sub-parvan: N (except Dn!)
G1 M1. s राजसूय. — Adhy. name: Ms परिकर्मनियोगः.
— Adhy. no. (figures, words or both): K1. s
Ds (marg. sec. m.) 32 (as in text); Ks Ds 33;
Dn1 35; S 42. — S'loka no.: Ks D1. s 20;
Dn 19; M1 25.

33

1 ^a) Ś1 K1-s B1 D1. s. s Cd 'नीयेन; N1 B2. s. s m. s
'नायेव; V1 'नीये च; B1 Ms 'नीये तु (for 'नीयेऽङ्गि).
Ds. s तन्नाभिषेचनीये च. ☞ Cd: अभिषेचनीयेन युधिष्ठिरेणेति
शेषः । अथ वा अभिषेचनीयं अभिषेचनं तेन हेतुना । ☞
— ^b) Ś1 ब्राह्मणे. K1 समं (for सह). — ^c) K1. s Ds
S (except M1) Cv अन्तर्वेदि; Ks Dn1 Ds. s 'वेदी;
Bs 'वेद्यां; Cd as in text. — ^d) K1 सत्कारार्थं; Ks
सत्कार्यं च; N1 Dn D1. s (m as in text) सत्कारार्हा;
S स (M सा) दस्यार्थं (Gs 'श्च; Gs 'र्थे).

2 ^a) Bs तस्या; Gs तस्य (for तस्याम्). — ^b) B1 S
महर्षयः (for महात्मनः). — ^c) Ks V1 Ds समानीताः; Ks
समानीतैः; Gs सहासीनाः. — ^d) B D1. s. s. s (before
corr.) तथा (for तदा). T1 Gs-s तत्र वै राजभिः सह;
G1. s. s M तत्र (G1 'दा) राजर्षिभिः सह.

3 ^a) Ks ब्रह्मभवने; B2. s. s D1-s. s 'सवने. — ^b)
Ś1 Ks. s Ds देवः; T1 Gs-s देवैर् (for देवा). Ks B4-s
Ds. s M1 देवर्षिभिर् (for 'र्वयो). N1 V1 Bs Dn
तथा (for यथा).

4 ^a) K1. s इदमेव; N1 V1 B2-s G M Cn (1) एवमेतन्;
T1 एवमेवं. Ks वा (for च). D2. s. s एवमेतन्न चाप्येव
(Ds 'चाप्येव)म्; Ks एवमेतं न चाप्येवम्; D1 एवं ते तत्र

चाप्येवम्. — ^b) K1 G1 एवमेव; Ks B4 एवमेवं; N1 V1
B2. s. s. s Dn1 Ds. s T1 Gs-s M एवं चैतन्; B1 Ds
एवं चैव. K1 चान्यथा. D1 एवं वै तत्र चान्यथा; Gs
एवमेवान्यथान्यथा; Gs एवं चेदन्यथा यथा. — ^c) Ks B1. s
Dn1 Ds प्रत्युचुर्. — ^d) Ś1 विद्वन्वाताः; N1 V1 B2-s
D1. s. s वितंढा (N1 V1 Ds 'डा) वै; B1 T1 Gs. s
वितंढा (Gs 'डा)श्च; G1. s वितंढानां (Gs 'नः); Ms
वितन्वाताः. Cd. v as in text (Cv gloss वितंढावाद्
कुर्वतः); Cn cites वितंढा. Ks Dn (1) Ds वितंढा (Ks
'तंढ)वादिनो द्विजाः.

5 ^a) K1 कृतान्; Cd कृतान् (as in text). Ks
अर्थासु; D1. s अन्यासु (for अर्थासु). Ks N1 V1 B1. s. s. s
Dn D1. s. s ततः; T1 G1. s. s M तदा (for तथा).
— ^b) K1 अकुशासु; Ks Gs अकुशा (Ks 'सा)सु (for
अकुशासु). Cd cites तत्र (as in text). B1 अकुशाश्च-
किरे मिथः. — ^c) Gs चक्रे; M1 चकार (sio). Ks
अकुशाश्च कृताश्चैव; B1 अकुशाश्च कृताश्चकुरः; Ds अकुशाश्चकु-
र्हेतुभिः; G1 कृताश्चैव कृतास्तत्र. — ^d) Gs बहुभिः (for
हेतु). Ks. s B1 Dn Ds शास्त्रनिश्चितैः. Ds सर्वशास्त्र-
विनिश्चितैः.

6 ^a) Ks Dn (1) Ds अर्थः; Gs अत्र; Cn तत्र (as in
text). — ^b) Ks तत्र; D1. s अन्यम् (for अर्थम्).
Dn (1) Ds अनुमानैः (for अर्थमन्यैः). Ks V1 B2-s
D1-s. s उदी (Ds 'क्षी)रितं; Cd (as in text) प्रपूरितं
(=समर्थितं). — ^c) G1 विचिक्षेपुर्; Cd as in text.
Bs तथा (for यथा). K1 सेनो; D1 G1. s. s ज्येनो
(G1 'न); Ds सेना (for ज्येना). T1 (corrupt)
विचिविक्षिप्यथा ज्येना.

7 ^a) Ś1 केचिदुन्मार्गकुशलाः; Ks-s Dn D4. s 'द्धर्मार्थ-
कुशलाः. — ^b) Ks Dn (1) Ds केचित् (for कथासु).
G1 प्रभाषिरे; Gs महाप्रभाः; Gs 'त्मनः (for 'व्रताः).

रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेद्विं वराः ॥ ७
 सा वेदिसंपन्नैर्देवादिजमर्षिभिः ।
 आबभासे सभायां नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ॥ ८
 न तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदास्तां चान्नतः ।
 अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ९
 तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम् ।
 तुतोष नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः ॥ १०
 अथ चिन्तां समापेदे स मुनिमजाधिप ।
 नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमः ॥ ११
 सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ ।

अवावतरण यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् ॥ १२
 देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन ।
 नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् ॥ १३
 साक्षात्स विबुधारिणः क्षत्रे नारायणो विभुः ।
 प्रतिज्ञां पालयन्धीमाज्ञातः परपुरंजयः ॥ १४
 संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ।
 अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्स्य ॥ १५
 इति नारायणः शंभुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः ।
 आदिश्य विबुधान्सर्वानजायत यदुक्षये ॥ १६
 क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः ।

C. 2. 1222
 B. 2. 36. 17
 K. 2. 36. 17

— *) D₄ रेमिरे कथयस्तत्र (sic). — ^a) Ś₁ K_{2.3} D_n D_{4.6} सर्वभाष्यविदाः; N₁ V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} T₁ G₅ सर्वे वेदः.

8 *) K_{2.4} वेदैर्; B (except B₅) D_{1-3.5} वेदी (for वेदिर्). K₄ वेदसंपन्ने. — ^b) Ś₁ देवैर्द्विजमहर्षिभिः; K₁ देवद्विजमनीषिभिः; S महर्षिद्वि(G₁ 'हृद्भिर्द्वि)जपाधिबैः. — *) B_{1.6} आबभासे; B₅ आविभागे; D_n D₄ अब (or 'ब)-भासे. — ^d) K₄ नक्षत्रे. D_{n1}(1) D₆ 'रिवायता; G₄ 'रिवामरा. Ś₁ रक्षैर्द्यौरिव निर्मला.

9 *) Ś₁ M₁ तस्याः; T₁ G₁ M₂ 'स्य (for 'स्यां). Ś₁ शूराः (for शूद्रः). — ^b) D₅ अस्यां (for आसीन्). B₅ उतावती (m न चावती) (for न चावतः). K₁ चावतः; K₂ चावतः; K₄ B₁₋₃ D_n D_{1-3.5.6} चावती (D₅ marg. 300. m. ब्राह्मणः); B₆ चावती; D₄ चानुतः. G₄ कश्चिदासी-दनावृत्तः. — *) Ś₁ अंतर्वेद्याः; K₄ G₁ M₁ 'द्या. V₁ ततो राजन्; B₆ D_{1.2} तथा राजन्; S महाराज. — ^d) K₅ 'निवेशनं.

10 *) G_{2.6} च (for तु). G₁ लक्ष्मीयुतो. K₅ नित्यं (for लक्ष्मीं). — ^b) S (except M₂) तथा (for तदा). B₅ यज्ञविधानतां; G₁ 'वितानजां. — ^d) Ś₁ पश्यतः; K₁ धीमतेः (for धीमतः).

11 Cd cites 11^{ab} entirely as in text. — ^b) D₁ स पुनर्; D₆ स मनुयुर्; G₁ स ऋषिभिर् (hyper-metric). K_{1.4} D₁ T₁ G₅ मनुजाधिपः; D₆ 'धिपान्. — *) K_{2.3} D_{2.4} नारदस्तः; K₄ B₁ D_n D₆ S 'दस्तु. V₁ B_{2.3.6} D_{2.5} G_{2.6} तथा; B₅ सदा (for तदा). D₂ प्रापत् (for पश्यन्). Ś₁ नारदस्तत्र चापश्यत्. — ^d) K₅ सर्वक्षेत्रं; G₁ 'क्षत्रसमागमान्; G₄ 'गतं.

12 *) G₁ स सस्मार. K₁ पुरावृत्तां; K_{2.3} D₆ पुरां (K₅ परा)वृत्तां; K₄ D₆ G_{4.6} पुरावृत्तं (D₆ 'वृत्तान्);

B₅ प्रवावृत्तां (sic). — ^b) K₄ कथं तां; D₆ कथितान् (for कथां तां). K₅ G₁ भरतर्षभः; V₁ B_{1.3.5} D_n D_{4.5} T₁ G₅₋₆ पुरुषर्षभ(G₅ 'भः); B_{2.6} D_{1.2} मनुजाधिप (D₁ 'पः); B₄ मनुजर्षभ. G₆ तं तं भरतसत्तम. — *) K_{1.3.4} D_{2.6} T₁ G₁ योसौ; K₂ D₄ चासौ; V₁ या तु; B_{2.3.6} D₁₋₃ M₂ या सा; B_{2.4} पूर्वः; D₅ राज्ञां (for चासौ). — ^d) K_{1.2} D_{4.6} ब्राह्मणो; G₁ ब्राह्मण्यो. G₆ भुवने.

13 *) Ś₁ संविदं; B₁ शंकरं; G₁ M₂ संगरं; G_{2.6} संभवः; G₅ संगमे. Ś₁ तांस्तु; G₄ तत्तु. — ^b) K₄ D_{1.2} कुरुनन्दनः; B₁ यदुनन्दनं. — *) K_{2.4} नारद (sic). K₄ D₄ पुण्डरीकाक्ष. — ^d) S जगाम (for सस्मार).

14 *) B_{2.3.6} D_{1-3.5} G_{2.6} transp. साक्षात् and स. G₄ स्त्र (for स). K₂ D₄ विविधारिणः. — ^b) K₁ D_{2.4} G₂ क्षेत्रे; K₄ M₂ क्षेत्रे (M₂ क्ष)क्षेत्रे; D₅ (by corr.) क्षात्रे; T₁ G_{1.3-6} M₁ क्षितौ; Cd as in text. K₅ नारायणे. Ś₁ G₁ हरिः; K₂ V₁ B₁ D_{1-3.5} प्रभुः (for विभुः). — *) B₅ प्रतिज्ञापालनं; M₂ 'ज्ञां धारयन्. K_{2.3} D₄ श्रीमान्; N₁ D_n(1) D₆ चेमां; T₁ धामां (for धीमान्). — ^d) T₁ जातं; Cd as in text.

15 *) G₁ पुरं. — ^b) Ś₁ विबुधा; D₄ विवि[धा]न्. — *) K₁ 'मपि निघ्नतः; K₂ 'मभिनिघ्नत. — ^d) G₆ लोकमवां.

16 *) K₄ देवो; B₂ शंभुः. Cd cites शंभुं (= ब्रह्माणं). — ^b) B (except B₅) D_{1-3.5} भूतभावनः; M₁ जगतः पतिः (for जगतः प्रभुः). — *) D₄ G₅ आ (D₄ अ)दिश्य; G₄ आविश्य. G₁ भगवान् (for विबुधान्). — ^d) G₁ अवतीर्य (for अजायत). S यदोः कुले; Cd. n (as in text) यदुक्षये (= यदुगृहे). D₅ 'नेजायत्तत्क्षये (corrupt).

17 *) K₅ क्षितो बंधूकवृष्णीनां (corrupt); D₅ स्थिता-बंधक. — ^b) M₁ वंश- (for वंशे). B₅ D_{2.3} वंशवर्ता.

C. 2. 1322
B. 2. 36. 17
K. 2. 39. 17

परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोदुराद् ॥ १७
यस्य बाहुबलं सेन्द्राः सुराः सर्व उपासते ।
सोऽयं मा-ववाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः ॥ १८
अहो बत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम् ।
आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितः ॥ १९
इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित् ।
हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् ॥ २०
तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः ।

महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः ॥ २१
ततो मीम्भोऽब्रवाद्राजं युधिष्ठिरम् ।
क्रियतामर्णं राज्ञां यथार्हमिति भारत ॥ २२
आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर ।
स्नातकं च प्रियं चाहुः षडर्घ्यार्हाभृपं तथा ॥ २३
एतानर्हानभिगतानाः संवत्सरोषितान् ।
त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मा-पागताः ॥ २४
एषामेकैकशो राजभर्घ्यमानीयतामिति ।

— *) G₁ श्रीमान् (for लक्ष्म्या). — *) K₁ 'मिवोदुराद्
(corrupt, but significant); K₂-4 D₄ 'मिवोदुराद्.

18 *) D₁.4 बाहुबलस्य (D₄ 'सेन्द्राः. T₁ G₂-8 M
सर्वे; G₂ सर्व (for सेन्द्राः). — G₂ om. 18^a-19^a. — *)
K₂ नित्यं; D₁ सदा; D₂ सुराः (for सुराः). D₄ सर्वम्;
S (except G₁; G₂ om.) सेन्द्रा (for सर्व). — *)
V₁ B₂.8 D₁.2 मालुषदेहेन (V₁ also 'देहस्य'); B₁
S (G₂ om.) 'रूपेण; B₂ 'देहस्तु (for 'वचाम). Cd cites
(as in text) नाम (-स्फुटं). — *) K₂.8 D₄ S
(except G₂; G₂ om.) जनार्दनः (for ऽरिमर्दनः).

19 G₂ om. 19^{ab} (cf. v.l. 18); G₂ om. 19. — *)
K₁ महद्भूतं. — *) G₂ M₂ स्वयंभुर. B₂ यमिदं; G₁
यत्तदा (for यदिदं). D₄ om. from इदं up to उपनीतां
(inclusive) in 18^a of the next adhy. — *) B₂
प्रादास्यति; G₂.8 आधा; Cd आदा (as in text). Cv as
in text, but gloss: दो अवसंभन इति धातोः आ समन्तात्
संहरिष्यति. — *) N₁ V₁ B₂.8 G₁ 'समन्वितः; M₁
बहुसमन्वितं.

20 D₄ om. 20 (cf. v.l. 19). — *) K₁.8 D₂
सर्व (for धर्म). — *) K₂ D₂ हरिः. S₁ K₁ D₂.8
ज्यात्वा; K₂ कृत्वा; V₁ मत्वा (for ज्ञात्वा). — *) S₁ B₂
D₂.8 G₂.8 Cv यज्ञैरिज्यं (Cv gloss पूजायोग्यं); K₄ N₁
V₁ B₁.8.4-8 D₂ D₁.8 M₂ 'रीज्यं; D₂ यज्ञैराजं; T₁
यज्ञैरिज्यं; G₁ 'रीज्य. K₁ महेश्वरं; K₂.8 B₂ अधीश्वरं
(for तमी').

21 D₄ om. 21 (cf. v.l. 19). — *) K₂ धर्मवतां;
K₄ D₂ 'विदः; N₁ V₁ B₂ G₁ 'भृतां (for 'विदां). K₄ D₂
श्रेष्ठे (for श्रेष्ठे). — K₂ om. 21^a-22^a. — Cd cites 21^{ad}
entirely as in text. — *) T₁ G₁.8.8 M₁ महाबाहुस्य;
G₂-8 'तेजास्य; M₂ 'बाहो (for 'बुद्धिः). — *) S₁ बहुमा-
नितः; T₁ G₂ M 'मानवान्; G₁.8-8 'मानवित् (G₂ 'वत्);
G₂ 'मा**न्; Cd as in text. — After 21, S ins.
an addl. colophon (adhy. no.: 43), followed by

a passage given in App. I (No. 18).

22 D₄ om. 22 (cf. v.l. 19); K₂ om. 22^{ab}
(cf. v.l. 21). — Before 22, S ins. चैव. — *)
Cd धर्मपुत्रं (for 'राजं). B₁.8.8 D₁.2 इदं वचः (for
युधि'). — K₄ om. 22^a-23^a. — *) K₁ D₂ M₂
अर्हणां; B D₂ M₁ अर्हणा; D₁ अर्हण- (sic); D₂ अर्हणो
(for अर्हणं).

23 D₄ om. 23 (cf. v.l. 19); K₄ om. 23^{ab}
(cf. v.l. 22). — *) B₂.8 D₂ ऋत्विजश्चैव; G₁ ऋत्युजं
चैव. — *) B₂.8.8.8 (m as in text) D₂ D₂.8 G₁.8
संयुजं; D₂ विवाहं; G₂ पितरं; Cd.v संयुक्तं as in text
(gloss: Cd विवाहेन संयुक्तं, Cv तत्काळे आगतमतिथिं).
G₁.8 तं (for च). B₂.4 D₁.8 युधिष्ठिरः; G₂ 'रं. — *)
B₂ (m as in text) नृपं (for प्रियं). S₁ K₂ चाहुः;
K₄ N₁ D₂ D₂ G₂ M₁ प्राहुः; V₁ B (B₂ marg.)
D₁-8.8 चैव (for चाहुः). — *) S₁ षडर्घ्याहान्; K₁.8 D₂
'घाहो; K₂ 'घ्याहो; K₄ 'घ्याहो; N₁ B₂ m 'घाहो;
D₂ D₂.8 'घ्याहो; G₄ तदघ्याहान् (for षडर्घ्याहान्).
K₂ नृपस्य; B₁ G₂ नृपास्य; M नृपास्य (for नृपं). B₁.8.8 m
D₁.8 ततः (for तथा). V₁ दीर्यश्रेष्ठं च पंडितान्; B₂ षडर्घ्या-
हानृपतीस्ततः (hypermetrio); B₄.8 संहर्षो (B₂ षडर्घ्या-
हानृपतीस्ततः; B₂ दीर्यश्रेष्ठं च पंडिताः; D₁.8 षडर्घ्याहानृपति-
(D₂ 'ती)स्ततः.

24 D₄ om. 24 (cf. v.l. 19). — *) K₁ एताम्
(for एतान्). K₄ V₁ B₂-8 D₂ D₂.8 अर्घ्यान् (for
अर्हान्). K₁.8 B₁ अभिमतान्; B₂ हितान्; G₂ अभिगतान्.
M₂ एतानर्घ्याहकानाहुः. — *) G₁.8 M परिः; G₂.8 बहु-
(for आहुः). D₁.8 संवत्सरोषिताः. — G₁ om. 24^{ad}.
— *) K₄ D₂ कालयुक्तस्य; B₁ [S]भ्यागता राजन्;
B₂-4.8 m D₁.8 T₁ राजसूयस्य (D₂ 'अ); D₁ (before
corr.) राजसूयस्य. — *) B₁.8 G₂.8 नृपागतान्.

25 D₄ om. 25 (cf. v.l. 19). — *) D₂
एतेषामेकशो; G₂ एषामेकैकशो. — *) K₁-8 अर्चन्; K₄ N₁

अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थोपनीयताम् ॥ २५

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्यै भवान्मन्यतेऽर्धमेकस्यै कुरुनन्दन ।

उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २६

वैशंपायन उवाच ।

ततो मीष्मः शांतनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत ।

वार्ष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि ॥ २७

एष द्वेषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः ।

मध्ये तपस्विनामाति ज्योतिषामिव भास्करः ॥ २८

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सदो हि नः ॥ २९

तस्यै मीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान् ।

उपजहेऽथ विधिवद्वाष्णेयायाध्व्यस्तमम् ॥ ३०

प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ॥ ३१

स उपालभ्य मीष्मं च धर्मराजं च संसदि ।

अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ॥ ३२

C. 2. 1337
B. 2. 36. 32
K. 2. 39. 32

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

V₁ D_n D₆ अर्धः; G₂ अर्धम् (for अर्धम्). N₁ B₄ इह (for इति). B_{1-2.2.2} D_{2.2.2} अर्धः (B_{2.2} D₂ 'र्धः') समुपनी (B₄ दी) यतां; D_{1m} तदर्थमुपनीयतां. — °) B₄ इति (for अथ). S₁ K₄ B_{2.2.2} D₂ T₁ M₁ अथ चैषां; K₁ अथ तेषां; B₂ D_{2.2} अथैषां च (for अथ चैषां). K₂ वरिष्ठयां; S वरिष्ठो यस्य. — °) S तस्यार्धम् (G₁ 'र्ध') उपकल्प्यताम्.

26 D₄ om. 26 (cf. v.l. 19). — °) K₂ यस्यै. D_{2.2} S [S] 'र्धम्. K₂ यस्यै भगवान्मन्येर्धम्. — °) G₂ अमुस्मै (for एकस्मै). — °) Hypermetrio! S आनीयमाने (G₂ 'नो'). V₁ युक्तं यत्; B_{1.2.2} संयुक्तं; D_{2.2} तद्युक्तं (for युक्तं च). — °) N₁ V₁ तन्नो; T₁ तस्मिन् (for तन्मे).

27 D₄ om. 27 (cf. v.l. 19). — °) S₁ K D_n D₆ वीर्यवान् (for भारत). — °) G₁ वार्ष्णेय. M₂ अब्रवीत् (for मन्यते). K₄ कृष्ण. V₁ B₄₋₆ D_{2.2} अमन्यत तदा कृष्णम्; G₂ वार्ष्णेयं कृष्णं मन्यस्व; G₆ कृष्णं मन्यस्व वार्ष्णेयम्. — °) K₂ अर्हणीयसमं; K₄ B₁ D_n D₆ पूजनीयतमं; C_n as in text. K₂ विशुं (for भुवि). S अर्हणीयमर्हदमः (T₁ G_{2.2.2} 'म'; G_{1.2} 'म').

28 D₄ om. 28 (cf. v.l. 19) — Before 28, T₁ ins. भीष्मः. — °) K₂ एषां द्वेषां; D₆ एतद्वेषः (sic); T₁ वेष्टु द्वेषां; M₂ एष्टेतेषां. K_{1.2} B D (D₄ om.) T₁ समस्तानां (for समे). V₁ एषां तु समवेतानां. — °) G₂ 'पराक्रमं. — °) D_{n1} तिष्ठस्मिन्; G₆ तमस्मिन्; C_n तपस्मिन् (as in text). — °) B_{1.2.2.2} D_{1-2.2} भासुमान् (for भास्करः). K₁ G₂₋₂ M ज्योतिषां रविः (G₂ पति) रंशु-मान् (= Gitā 10. 21°); N₁ ज्योतिषा रविरंशुभिः; T₁ G_{2.2}

तेजसा रविरंशुमान्; G₁ ज्योतिषां रविरिवावभौ (hypermetrio).

29 D₄ om. 29 (cf. v.l. 19). — °) G_{1.2.2} आसूर्यम्. — °) K (except K₂) D_n D_{1m.2} T₁ निवातमिव; D₁ (before corr.) विवातमिव; G₁ तपंतमिव; C_n निवा (as in text). — °) K₂ B_{2.2.2} भासितं; D_{n1} भासितं; G₁ हासितं (for भासितं). G₁ हासितं; G₆ ह्लादितं (for ह्लादितं). B₁ भीतिसंह्लादितं चैव. — °) D₂ G₄ सदा (for सदो). S₁ हि नः; K₂ -हिनीः; D₂ -हि नाः; G₁ हितः; G₄ [S] स; (for हि नः).

30 D₄ om. 30 (cf. v.l. 19). — °) K₁₋₂ ततो; K₁ तस्माद् (for तस्यै). D₂ भीष्माभ्यनुज्ञातः. — G₄ om. from 30^{ad} up to line 2 of 349*. — °) K₁ उपजहे; K₄ V₁ B_{2.2} D_{2.2} उपजहे. S (G₄ om.) च (for Sथ). — °) K_{1.2} V₁ B_{1.2} D_n D_{1.2.2} M₁ [अ]र्धम् (for [अ]र्धम्). K₂ वार्ष्णेयापार्थमुत्तमं. — S ins. after 30 (G₄, which om. 30^{ad} with lines 1-2 of the foll. passage, ins. after 30^{ad}):

349* गामर्धं मधुपर्कं चाप्यानीयापाहरत्तदा ।

चरणावस्पृशच्छैरेः सहदेवो विशां पते ।

केशवश्चाप्युपाग्राय मूर्ध्नि शस्त्रभृतां वरः ।

सहदेवमथोवाच कश्चिद्गुः कुशलं गृहे ।

[(L. 1) G₆ M₂ 'कं च ह्यानीया'. — (L. 2) T₁ M₂ नाम; G₆ नाम्ना (for शौरः). — (L. 3) G₄ उपजहे स गोविंद (for the prior half).]

— G_{1.2-2} (G₄ om. line 2) cont.:

350* सोऽपि तं तु तथेत्याह सर्वं ननु तवाज्ञया ।

एतस्मिन्नन्तरे राजन्निदमासीदथाद्भुतम् ।

३४

C. 2. 1338
B. 2. 36. 32
K. 2. 40. 1

शिशुपाल उवाच ।

नायमर्हति वार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु ।

महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवार्हणम् ॥ १

नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु ।

[(L. 1) G₁.s सर्वा (for सर्व). G₈ नस्तु (for ननु).
— (L. 2) G₈ तदा (for अथ).]
— G₁.s-s cont.: T₁ G₂ M ins. after 349*:

351* तां दृष्ट्वा क्षत्रियाः सर्वे पूजां कृष्णस्य भूयसीम् ।
संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ।

[(L. 1) G₄ तं; G₈ तद् (for तां). — (L. 2) T₁ G₈
प्रेक्ष्यान्योन्यमासीना (for the prior half).]

31 D₄ om. 31 (cf. v.l. 19). — “) G₄ इति
(for प्रति). K B (except B₅) D₁-s.s Cd तं;
S तां (for तत्). G₈ पूजां (for कृष्णः). — “) B₂
शाकदिष्टेन. — “) D₁ Cd तदा (for तु तां). — “)
D₂ Cd (corrupt) चक्षमे.

32 D₄ om. 32 (cf. v.l. 19). — “) B₅ D₂.s
T₁ G₁ उपा (G₁ ‘प) लभ्य च; G₂-s M उपालभ्य स
(by transp.). — “) K₄ अयोक्षयद्; N₁ M Cd (one
MS.; the other as in text) अवाक्षि; D_n D₈ G₄
अथाक्षि; C_n as in text. S₁ अक्षिपद्वासुदेवं च; K₂
T₁ G₂ आक्षिपद् (G₂ आक्षिप्य) वासुदेवं च.

— After 32, S (T₁ om. lines 1-4; G₂ om. line 8;
G₄ M₂ om. lines 2-3 and 5-8; G₈ om. lines 2-3
and 8) ins.:

352* तेषामाकारभावजः सहदेवो न चक्षमे ।

मानिनां बलिनां राज्ञां पुरः संदर्शिते पदे ।

पुष्पवृष्टिर्महं देवदेवस्य मूर्धनि ।

जन्मप्रभृति वृष्णीनां सुनीयः शत्रुब्रवीत् ।

प्रष्टा वियोनिजो राजा प्रतिवक्ता नदीसुतः । [5]

प्रतिग्रहीता गोपालः प्रदाता च वियोनिजः ।

सदस्या मूकवत्सर्वे आसतेऽत्र किमुच्यते ।

हृद्युक्त्वा स विहस्याश्रु पाण्डवं पुनरब्रवीत् ।

अतिपश्यसि वा सर्वांश्च वा पश्यसि पाण्डव ।

तिष्ठत्स्वन्वेषु पूज्येषु गोपमर्चितवानसि । [10]

एते चैवोभये तात कार्यस्य तु विनाशके ।

अतिदृष्टिरदृष्टिर्वा तयोः किं त्वं समास्थितः ।

[G₂ transp. lines 1-4 and 5-7. — (L. 2) G₂
राज्ञः (for राज्ञां). G₈ संदर्शिते (for संदर्शिते). — (L. 4)
G₂ सुनीतः; G₈ ‘यः (for ‘यः). — (L. 5) G₂.s यष्टा
(for प्रष्टा). G₂ परिवेत्ती; G₈ परिहर्ता (for प्रतिवक्ता).
— (L. 7) G₂ आसते तत्र (for आसतेऽत्र). — (L. 9)

G₂ सर्वोन्नो (for वा सर्वान्). G₄ हि (for the second वा).
— (L. 10) G₂.s सत्स्वेव; G₄ M₂ यत्सस्तु (for तिष्ठस्तु).
T₁ G₂.4-s कृष्णम् (for गोपम्). — (L. 11) G₈ एते वै
भवितारे च (for the prior half). G₈ विनाशिके; G₈
‘शने. G₄ कार्यस्य तुलिकाशिने (for the post. half).
— (L. 12) T₁ G₈ M₂ त्वं (G₈ न) तयोः किं; G₂ द्वयोः
किं त्वं (for तयोः किं त्वं).]

Colophon om. in D₄. — Sub-parvan: S₁ K₂-4
B₅ D_{n1} D₁-s.s.s अर्घ्या (S₁ D₂ ‘र्घ्या)भिहरण; K₁ B₂.s
अर्घ्या (K₁ ‘र्घ्या)भिहरण and शिशुपालवध; B₁ शिशुपालवध;
B₄ राजसूय (followed by वासुदेवार्घ्याभिहरण); G₁
राजसूय. B₂ (om. sub-parvan name) mention only
वासुदेवार्घ्याभिहरण. — Adhy. name: G₁ भगवदर्थप्रदानं;
G₂ कृष्णस्याग्रसंभावनाप्रदानं. — Adhy. no. (figures,
words or both): K₁ (marg.).s 33 (as in text);
K₂ 32; D_{n1} 36; S 44 (G₁ erroneously 24).
— S’loka no.: K₂ 31; D_n D₁.s 32; M₁ 33.

34

D₄ om. from 1 up to उपानीतां in 18^b (cf. v.l.
2. 33. 19). The MS. is ignored up to the end of
the lacuna.

1 K₂ वैशं (for शिशुपाल उ). — “) S गोविंदस
(for वार्ष्णेयस). — “) K₂ तिष्ठत्स्विह; B₁ ‘स्तु सु; T₁ G₂
‘स्त्वसि; G₁.s ‘स्त्वपि; G₄ ‘त्विह; G₈ ‘स्त्वस्मिन्. — K₂
om. (hapl.) 1^a-2^b. — “) G₄ महापतिः स कौरव्यो.
— “) B₁.s D₂ राजेव (B₅ ‘ह); S अराजा (for राजवत्).
K₂ पार्थिवार्पणं; B D_{n1} G₁ M ‘वार्हणां; D_{n2} ‘वोर्हणां;
D₂.s ‘वोर्हणं. K₄ N₁ V₁ राजेवार्थिवोर्हणं (K₄ ‘णां);
D₁.s राजेवार्थिवार्हणां (D₂ ‘णं).

2 K₂ om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). — “) K₂ न्यायं; G₂
नाथ; G₈ न च (for नाथं). D₁ उक्तः (for युक्तः). K₂
समाहार. G₂ न चायुक्तसमाचारः. — “) K₂ पाण्डवेष.
B₂.s D₂.s पाण्डवानां महात्मनां. — “) K₁-s यत्कामं. S
(except G₂) देवकीपुत्रं (for पुण्डरी). — “) S (except
T₁) पाण्डवार्थितुमर्हति.

यत्कामात् पाण्डवाचिर्तवानसि ॥ २
 बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः ।
 अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ॥ ३
 त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया ।
 भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ॥ ४
 कथं क्षराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ।
 अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरर्चितः ॥ ५
 अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ ।

वसुदेवे स्थिते बृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ॥ ६
 अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामाऽवृत्तवान् ।
 द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽर्हति पूजनम् ॥ ७
 आचार्यं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुपुंगव ।
 द्रोणे तिष्ठति वार्ष्णेयं कस्माद्विद्वत्पुंगव ॥ ८
 ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुनन्दन ।
 द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ॥ ९
 नैव ऋत्विङ् चाचार्यो न राजा मधुसूदनः ।

C. 2. 1354
 B. 2. 37. 17
 K. 2. 40. 17

3 G₂ om. 3^{ab}. — ^a) Ś₁ जानीध्वे. — ^b) K₁ B₁ धर्मः सूक्ष्मः; K₂-4 M₁ धर्मसूक्ष्मो; B₂. 6 D₁. 2 G₂ धर्म सूक्ष्मः; D₂ T₁ G₁. 2. 4. 6 M₂ धर्मसूक्ष्मं (for धर्मः सूक्ष्मो). Ś₁ पांडवः; K₁ पांडव. — D₂ om. 3^a-4^b; G₂ reads these lines after 9. Cv seems to have read 3^a (at least) twice, once before 4 and once later, perhaps placed as in G₂. — ^c) Ś₁ तत्राभ्यतिक्रान्त; K₁ क्षत्राभ्यति; K₂ तत्रानति; K₄ च स्मृत्यविक्रान्त; V₁ चाभ्यति; B Dn D₂. 5 च स्मृ (D₂ स्म) त्यति; D₁ च स्मृत्य निष्क्रान्त; T₁ अत्र क्रान्तिक्रान्त; G₂ M₁ Cv (second time) तत्र व्यति; G₃ तत्राभ्यति; G₄ त्वत्राभ्यति; G₅ अत्राभ्यति; G₆ ततोभ्यति; M₂ चात्राभ्यति. Cv cites (first time) अयं त्वत्र (of. G₄), with gloss अयं सूक्ष्मो धर्मः; and (second time) अयं तत्र. D₂ अयं च तत्राभ्यतिक्रान्तो (hypermetric); G₁ अवमत्राभ्यतिक्रान्त्य. — ^d) K₂ आपगेया; K₄ N₁ V₁ Dn D₂ आपगेयो; G₁ अपगेयो; G₂ कर्मणा त्वं.

4 D₂ om. 4^{ab} (of. v.l. 3). — ^a) K₁ तादृशां; K₂. 8 तादृशं; B₂ G₂ त्वादृशे (for 'शो). K₄ धर्मयुक्ति; B₁ G₂ युक्ते. — ^b) G₂ प्रतिकाम्यया; Cd प्रिय (as in text). — ^c) K₁ भवत्यभ्यधिकं; K₂ भवत्यभ्यधिकं; B₁ G₂ भवत्यभ्यधिको; B₂ संभवत्यधिकं; G₄. 5 भवत्यभ्यधिकं. Cv cites text, but glosses कमभि कं प्रति । अधि अधिकः भवति इति योजना (!). K₄ B₂. 6 D₁. 6 T₁ G₂ Cv भीष्म; B₂ भीमं (for भीष्मो). D₂ भवत्यधिकं भीष्म (submetrical). — ^d) Ś₁ लोकेषु वसतः; K₁ 'ष्वेव मतः; B₂ 'ष्वनुमतः; D₁ G₂ 'षु च मतः; D₂ 'ष्ववमतः; G₁ 'ष्वभिमतः; G₂. 5 'ष्वपि मतः; G₄ 'षु विमतः; Cv cites text. Ś₁ सुखं (m सता); D₂. 5 परं (for सताम्).

5 D₁ om. 5^{ab}. — ^a) K₁ स राजा; G₁ क्षदाता; G₂. 6 हि राजा (for क्षराजा). — ^b) G₁. 2 सर्वमभी. — ^c) G₄ अर्हणम्. K₁ B₂ G₂. 6 यथा (for तथा). — ^d) B₂ तथा (for यथा). G₂. 6 अप्युतः (for अर्चितः).

6 ^a) G₁ हि त्वं (for कृष्णं). — ^b) Ś₁ K₄ Dn D₂ कुरुपुंगव (D₂ 'वः); K₁-8 कुरुनन्दन (K₂ 'नः') (for भर). — ^c) K₂ D₁ (before corr.) वासुदेवे. G₁ बृद्धि (for बृद्धे).

7 ^a) G₁. 2. 4. 6 M₂ वसुदेवो. B₁ हि; T₁ G₂-8 [5]यं (for ऽपि). — ^b) K₁ B₁ प्रिय (B₁ हित) कामोनुवृत्तिमान्; B₂ D₁. 2 हितकामोनुवृत्त (D₂ 'वर्त') वान्; T₁ प्रेयमित्यनुवृत्त; G₁. 2. 6 M₂ यथा पुत्रेण (G₂ 'त्रेपु; G₃ 'त्रे तु' वृत्; M₁ यथा पुत्रेनुवृत्त. — ^c) K₁ द्रुपदे सति वार्ष्णेयं. — ^d) D₂ सजनं (m as in text); M पूजनां (for पूजनम्). K₁ कथमर्चतिवानसि.

8 ^a) K₁. 4 B₂ Dn D₂. 5. 6 T₁ कुरुनन्दन (K₄ 'नः'); G₂ 'पुंगवः. B₁. 2 स्थविरं भरतर्षभ. — ^c) D₁. 2 वार्ष्णेयं. — ^d) Ś₁ K₁. 2 B₂ D₂ G₂ कथम् (for कस्माद्).

9 G₁ om. 9^{ab}. — ^a) Ś₁ कुरुसत्तम; K₄ D₂ M₂ 'नन्दनः; B₂ G₂ कुरुपुंगव (B₂ 'वः). — ^c) Ś₁ K B₄ Dn D₂ बृद्धे; V₁ B₂ D₂. 5 कृष्णे (for विप्रे). — ^d) G₁ स्थिते व्यासेर्चितः कथं. — After 9, K₄ V₁ B D₁-8. 5 ins. a passage given in App. I (No. 19); a variant and expanded form of this passage, given in App. I (No. 20), is ins. in 8 after 9 (in G₂, which reads 3^a-4^b after 9, it is ins. after 4^{ab}).

10 ^a) Ś₁ K₁. 2 N₁ नैवत्विङ्गपि; K₂. 4 V₁ B₁. 4 Dn₁ D₁. 2. 6 नैवत्विङ्गैव; T₁ M नैव चत्विङ्ग; G₁ नैव चत्ति न (corrupt); G₂. 6 नैव वंघो न; G₃ (corrupt) न हि चक्रत्; G₄ नैव चत्विङ्ग; G₅ न हि चत्विङ्ग. K₁. 2. 4 D₂. 6 T₁ G₁ वा (for च). — ^b) V₁ B₁ (m as in text). 4-6 D₂. 6 न राजायं बलानुजः; B₂ 'जा धर्मसूदनः. — After 10^{ab}, G₁. 2. 5 ins.:

353* न ज्ञातको न जामाता कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 — D₂ om. (hapl.) 10^a-11^b; G₁ om. 10^{ab}. — ^c) G₂. 6 अतश्च त्वं (for अर्चितश्च). Cv cites अर्चितस्त्वया

C. E. 1354
B. 2. 37. 17
K. 2. 40. 17

अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकास्यया ॥ १०
अथ वाप्यर्चनीयोऽयं युष्माकं मधुसूदनः ।
किं राजभिरिनीतैरवमानाय भारत ॥ ११
वर्यं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य मात्मानः ।
प्रयच्छामः करान्सर्वे न लोभाच्च च सान्त्वनात् ॥ १२
अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
करान्समै प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते ॥ १३
किमन्यदवमानाद्वि यदिमं राजसंसदि ।
अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि ॥ १४

अकस्माद्भूमित्रस्य धर्मात्प्रति यशो गतम् ।
को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयाजयेत् ।
योऽयं वृष्णिः ले जातो राजानं हतवान्पुरा ॥ १५
अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात् ।
कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णेऽर्घ्यस्य निवेदनात् ॥ १६
यदि मीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः ।
ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽर्हति ॥ १७
अथ वा कृपणैरेतामुपनीतां जनार्दन ।
पूजामनर्हः कस्मात्त्वमभ्यर्चयितवानासि ॥ १८

(gloss स्वस्तः). B1. 2. 5. 5 D1-2. 5 अर्चितः कुरुशार्दूल. — ^a) T1 किमस्य.

11 Ds om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). — ^a) K4 Ds वा
वाचनीयो; V1 B Dn D1. 2 G1 M1 वाच्यर्च; Ds वाच्यर्च
(for वाच्यर्च). — ^b) S युष्माभिर्वृष्णि (G1 'कं वृष्णि; Gs
'भिः कुरु) पुंगवः. — ^c) B1 अपमानाय.

12 ^a) N1 V1 भयात्तस्य; Gs 'देव; G4 'दम्ये. — ^b)
S1 पांडवस्य (for कौन्ते). — ^c) K2 Ds. 5 T1 Gs. 5 M
प्रयच्छाम. Cv cites text. B1 करान्सर्वान्प्रयच्छाम. — ^d)
A few MSS. शांतवनात्. Ks न लोभाच्च यथा च तान्
(corrupt).

13 ^a) S अस्य धर्मे (Ms सर्व) प्रधानस्य. — ^b) K1
कराजस्यै; Ks करं तस्यै; M1 करमस्यै; Ms करान्सर्वे. — ^c)
K1 T1 मन्यसे.

14 ^a) S1 यदियं; K1 N1 Gs. 5 यदयं; K4 Ds. 5 यादयं;
V1 B Dn D1. 2. 5 यदेनं (Bs 'वं); T1 Gs यदियं; G4 M1
यदियं; Gs यदीत्यं; text (यदिमं) as in Ks. 5 G1 Ms.
— ^b) K1 Bs अप्राप्तलक्षण; K4 Ds अराजलक्षण; D1
अप्राप्तलक्षणं. — ^c) K Bs-s Dn1 Ds अर्घेण (Ks अर्घ्येण);
N1 Dn2 Ds अर्घेन; T1 M1 अर्घ्येन (for अर्घ्येण). V1 Ds
नृप; Ds न स (for अस्ति).

15 ^a) S1 V1 B (except Bs) D1-2. 5 M1 धर्मराजस्य
(for 'पुत्रस्य). — ^b) T1 Gs. 5 वचो गतं; G1 गतो वचः;
G4 च वागतं (for यशो गतम्). Cd cites गतं (as in
text). — ^c) Ds यो (for को). D1 धर्मच्युतं; G1. 2. 4
M धर्माच्युते; Gs धर्मोच्युते. K1 पूज्यम्; Bs Ds. 5 राजा
(for पूजाम्). B1 यो धर्मोच्युते पूजाम्. — ^d) S1 युक्ते;
K1-3 वृत्ते; Bs. 5 Ds युक्तः; T1 Gs-5 एनां (for युक्तां).
K4 Dn (1) Ds निबोजयेत्; B1. 2. 5 D1. 5 समाचरेत् (for
प्रयो). Bs Ds. 5 पूजामेवं समाचरेत्; Gs एवं युक्तात्पूजयेत्.
— After 15^{ad}, Bs reads 16^{ad}. — After 15, K4 V1

B D (Ds om.) Gs ins.:

354* जरासंधं महात्मानमन्यायेन दुरात्मवान् ।

[B1. 5 अनयेन; D1 भवने च; Ds Gs भवेन च (for
अन्यायेन). Gs (before corr.) महात्मवान् (for दुरा*).]

16 D1 om. 16. — ^a) K1 अन्यधर्मात्मना चैव; Ks
Gs. 4 अद्य धर्मात्मना (Gs 'नां) चैव; Gs. 5 कौन्तेयो धर्मात्मनां
चैव. — ^b) S1 व्यपदिष्टा; G1 'कृष्णा; Gs. 4 व्यपकृष्टा (Gs
'ष्टो); Gs व्यपकृष्टो. Cd cites अपकृष्टा. Ks युधिष्ठिर; B1
T1 (before corr.) 'ष्टिरे. — After 16^{ab}, G1 (which
om. 16^a-17^b) ins. 355*. — ^c) S1 विचित्रं च; K1 च
निर्विष्टं; Ks. 5 Ds हि निर्दि (Ks 'वि')ष्टं; Ks दर्शितं च; Gs. 5
निकृष्टं च (for निविष्टं च). N1 V1 Bs-s Dn Ds. 5 दर्शितं
कृपणत्वं च; B1. 2. 5 Ds कृपणत्वं निमग्नश्च. Cd cites
कृपणत्वं निदिष्टं (v.l. निदग्धं; gloss उपचितं). — ^d) K1
वाष्णेयस्य; Ks-4 N1 V1 B (except Bs) Dn Ds. 5. 5 T1
कृष्णे (Ds 'णो)र्वस्य. Ds कृष्णोर्वस्य प्रदर्शनात्.

17 G1 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — ^a) G4 Ms
यदमीताश्च; Cv as in text. S1 कौरव्याः; Gs कौन्तेय; Cv
as in text. — ^b) Ks मनस्विनः; B1 D1. 2 तरस्विनः; Cd
as in text. — S Cv ins. after 17^{ab} (G1, which om.
16^a-17^b, ins. after 16^{ab}):

355* राज्ञां तु मध्ये पूजां ते कृतवन्तो गरीयसीम् ।

[M Cv हि (for तु). Gs. 5 [S] भूमयसी; G4. 5 M हि
भूमयसी (for गरी). G1 राज्ञां मध्ये पांडवेय पूजां तामभूमयसी.]
— ^a) S1 अनु; D1. 2 एतत्; Gs तत्तु (for ननु). Gs
त्वया वि; M1 त्वया हि. T1 बोद्धव्या. K4 Ds न त्ववात्यसि
(Ds 'या ह्यपि) बोद्धव्यं. — ^b) B1. 2. 5 D1. 5 पूजां यां (by
transp.); K4 N1 V1 Bs-s Dn D1 (after corr.). 2. 5
T1 G1. 2. 5. 5 M माधवाहंसि; D1 (before corr.) 'बोहंसि.
See Addenda.

18 ^a) Ks एत्वाम्; V1 B1-2. 5 D1. 5 एतैर्; G1 एवाम्

अः कामात्मनः पूजां त्वं पुनर्बहु मन्यसे ।
हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने ॥ १९
न त्वयं पार्थिवः प्रयुज्यते ।
त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्भन्ते जनार्दन ॥ २०
ह्रीन्वे दारक्रिया यादगन्धे वा रूपदर्शनम् ।

अराज्ञो राजवत्पूजा यथा ते मधुसूदन ॥ २१
दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादृशः ।
वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् ॥ २२
इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात् ।
निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

वैष्म्पायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत् ।

उवाच चैनं मधुरं सान्त्वयन्मिदं वचः ॥ १

नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्त्वा ।

C. 2. 1370
B. 2. 30. 2
K. 2. 41. 2

(for एताम्). — ¹) K₁ उपानीतां; K₂ D₂ उपनीता; K₄ B₁ 'नीतो. — D₄ resumes from जनार्दन! — ²) जनार्दने; K₂-4 B₁ T₁ G₄ 'नः; D₂ 'नं. — G₁ om. (hapl.) 18^a-20^a. — ³) ¹) अनर्हे; D₂ अर्हः; G₂ अनर्हन्; G₃ अनर्ह (for अनर्हः). T₁ G₂-s M transp. कस्मात् and त्वं. — ⁴) K₄ V₁ B₁ D₂ G₃ 'ज्ञातुमर्हसि.

19 G₁ om. 19 (of. v.l. 18). — ⁵) K₂ G₂ अयुक्तम्; K₄ अयुक्तान्; G₂ अयुक्तम्. — ⁶) T₁ G₂-s कस्माद् (for पुनर्). — ⁷) K₄ हविषं; B₁ 'व्यं. K₁ D₂-s निस्पंदं; K₂-4 D₁-s निस्पंदं; B₁ T₁ G₂-4 M₁ C_v विष्यंदं; B₂ D₂ निस्पंदं; B₃ निस्पंदं; B₄-s निस्पंदं; C_d निस्पंदं (=प्रवाहं); C_n as in text. G₂-s हविष्यं प्राशितुं श्वेव (G₃ चैव). — ⁸) ¹) ¹) K₄ C_d प्राशिता (C_d gloss भक्षिता); K₁-s प्राशिताश्च; ²) V₁ प्राशितं (read 'तुं?); D₄ 'तश्च. K₁-s D₄-s M₂ चैव (for श्वेव). K₂ प्राशितस्त्वेव निर्जितः; G₂-s विप्रगोहे च निर्जने.

20 G₁ om. 20 (of. v.l. 18). — ⁹) B₂ D₁-s M₁ न त्वया; T₁ G₂-s M₂ नन्वयं (for न त्वयं). K₁ पृथिवी-प्राणाम्. — ¹⁰) K₂ अवमात्मनः; K₃ B₂-s ¹) V₁ D_n D₂-s G₂ अपमानः; G₃ अवमानं (for अवमानः). — ¹¹) K₄ प्रलम्भन्ते; D₂ प्रलम्भते; T₁ G₂-s M₁ प्रहसन्ते (G₄ 'ति); G₂ प्रलम्भन्ते; G₃ प्रलम्भते; C_d as in text.

21 ¹) K₂ 'योगं; G₁ यादृग्; G₂ वा स्याद्; G₃ यास्य (for यादृग्). — ²) K₂ D₁ गंधे; G₃ दंडे (for अन्धे). G₂ रूपदर्शनं; G₃ रवि' (for रूप'). — ³) ¹) अराज्ये; K₂ अ(स्य) राज्ञो; K₄ अराज्ञौ; B₂ 'जे; B₄ 'जा; B₅ m. 6 D₂ 'ज्ञि; D₁ (before corr.) आराज्ञि.

22 ¹) G₂ दृष्टो; C_d as in text. B₂ D₂-s यादृग् (for राजा). — ²) G₂ दृष्टो; G₃ रुष्टो. B (except B₂)

D₂ भीमश्च; G₂ भीताश्च. K₁ B₂-s G₃ तादृशः. — ⁴) G₂ दुष्टः; G₃ रुष्टः. — ⁵) B₁ M₂ सर्वमेव; G₁ सर्वे ते यद् (for सर्वमेतद्). K₂-4 D₂ T₁ G₂-s यथा तथा; G₁ यथा यथा. ¹) (sup. lin. as in text) सर्वथा कुरुनंदन.

23 ¹) K₂ D₂ शिशुपालास्मान्; K₃ 'पालेन; ²) V₁ B₂-s D₂ G₃ 'पालस्तु; B₁-s D₁-s 'पालश्च. K₂ परमासने. G₁ शिशुपालः सभामध्ये इत्युक्त्वोत्थाय चासनात्. — ³) K₄ सदृशस् (for सदसस्). G₁ स्वपक्षैर्निर्ययुस्तस्मात्. — ⁴) B₂-s तथा (for तदा).

Colophon om. in B₂; B₁ reads it in marg. — Sub-parvan: ¹) D₁-s अर्चाभिहरण; K B₂ D_n D₄-s अर्चाभिहरण; B₂ राजसूय and अर्चाभिहरण; B₄ राजसूय (followed by वासुदेवार्चाभिहरण); G₂ M₁-s राजसूय. B₁ (om. sub-parvan name) mentions only कृष्णार्चा-हरण; B₂ likewise only वासुदेवार्चाभिहरण. — Adhy. name: B₂ शिशुपालवाक्यं; G₁ शिशुपालाधिक्षिपः; G₃ शिशुपालपुरुषवाक्यं; M₂ शिशुपालाधिक्षेपवचनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.)-s 34 (as in text); K₂ D₂ 35; D_n 37; S 45. — S'loka no.: K₂ 23; K₃ 24; D_n 31; D₁-s 30; M₁ 39.

35

1 K₂ om. 1. — ¹) ¹) उपद्रवत्; K₁ अथाववीत्; (for उपद्रवत्). — ²) G₁ उवाच आतृभिः सार्धं; G₃ उवाच मधुरं पथ्यं. — ³) B₁-s शांत्वपूर्वम्; G₁ साम' (for सान्त्व').

2 ¹) B₂-s नैवं (for नेदं). — ²) B₁ यादृशो; T₁ G₂-s तादृशं; G₁ त्वादृशो; G₂ तादृशो; M तादृशो

2. 1370
2. 38. 2
2. 41. 2

अधर्मश्च परो राजन्यारूप्यं च निरर्थकम् ॥ २
न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव ।
भीष्मः शांतनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ॥ ३
पश्य चेमान्महीपालं वृद्धतमान्वहून् ।
मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वत्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ४
वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भृशम् ।
न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ॥ ५

(for यादृशं). K1 B6 D1.2 च (K1 corr. to च); B1 [S]यं; T1 G1.2.4.5 M2 यत् (for वै). V1 त्वादृशे वक्तुमीदृशं; B2-5 D8-5 त्वा(B4 या)दृशैर्वक्तुमीदृशं (D8 'त्रे'); D6 यादृशं वै त्वयुक्तवान्; G6 त्वादृशो धर्ममुक्तवान्. — *) G2 पुरो; G4 पलो (sic) (for परो). — *) K8 V1 B1.2.6 D4 G1-4.6 Cnp पौरुषं च; K4 पारुष्यं यन्; Dn1 पौरुष्यं च; D1.2 परुषं च; T1 G5 परुषं तु. M प(M2 पु)-रुषश्च निरर्थकः; Cn as in text.

3 *) G1 तु (for हि). K2.4 Dn2 G1.8.4 धर्मपरं; T1 धर्मपरां; G5.6 धर्मं प(G6 धर्मपु)राज्. B5 राजन्; G6 जेतुं (for जातु). — *) B5 G1.5 नावमन्येत; D1.2 नान्व(D2 'व')बुध्यति; T1 G8.4 नैव मन्येत; G6 अवबुध्येत. K4 Ñ1 V1 B D (except Dn2 D2) T1 G1.4.5 M1 पार्थिवः (B5 कर्हिचित्). — *) K2.8 B5 T1 G3-5 भीष्मं. K2.8 B5 T1 G8-5 शांतनवं. K1.2 चैनं; K8 B1 त्वेवं; G1.2.6 M तेन (for त्वेनं). — *) T1 G2.6 मा त्वं (G2 त्व-) मंसीर्; G1.8.5 M मावमंसीर् (G1 'द्') (for मावमंस्था). K4 यतोऽन्यथा; Ñ1 B2-6 Dn D1-8.5 त्वमन्यथा; V1 ततोऽन्यथा; D4 lacuna; G4 हृतोऽन्यथा; B1 मावमंस्थाप्यतोऽन्यथा. Cv cites अतोऽन्यथा.

4 *) Cv also cites यमं (for पश्य); gloss यमसदृशं भीष्ममिति पूर्वोणान्वयः. Ś1 चैतन्; K1 चैमान् (sic); K2-4 V1 Dn D1.6 M1 चैतान्; T1 G8-5 Cv चैतान्; G6 *माम् (for चेमान्). — *) K1.4 B (except B2.8) Dn D6 G1.2.6 M वृद्धतरान्. K8 स्वत्तो वृद्धतमा बहु (sic). — *) K4 मृष्यति; B2.4.5 D8-5 मृष्यति; G1.6 मर्ष्यं(G6 'र्ष')ते; M1 मृष्यतश्च. T1 G8.4 चार्हणं. K8 कृष्णो. — *) T1 G1 तद्वत्त्वं (T1 'क्त्वं'); G2.6 किं च त्वं; M2 तद्वत्त्वं (for तद्वत्त्वं).

5 *) B1.6 D1.2 कृष्णं वै; D6 (before corr.) कृष्णेन (for कृष्णं हि). — *) K2 भीष्मं. D1 G4 चेदिपतेर्. — *) D8.5 त्वेनं; G2 ह्येवं; G6 हि च (for ह्येनं). G4 यथा. K8 B1.6 D1 G4 M2 वेद; M1 वेत्सि (for वेत्थ). — *) V1 B8-5 D8-5 यथायं; G4 यथैनं (for

भीष्म उवाच ।

नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम् ।
लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽर्हणां नानुमन्यते ॥ ६
क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः ।
यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ॥ ७
अस्यां च समितौ राज्ञामेकमप्यजितं युधि ।
न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ॥ ८

यथैनं). Ś1 देव; B2.5 D8-5 वेत्ति (for वेद). D1.2 कौरवं. K2 (corrupt) यथैवेनेद कौरवा.

6 *) K1.2 नास्मिन्; B2 नामौ; D1.2 नास्य (for नास्मा). B2.8.5.6 D1-5 ह्य(B6 D2 चा; D1 वा)नुनयो (for अनुनयो). Ś1 नास्मायननुयो (sic) देयो; Ñ1 V1 B4 Dn(!) नास्मै (V1 'स्मिन्') देयो ह्यनुनयो; K8 तस्यार्यानुनयो देयो; K4 D6 नास्माभिरनुनेतव्यो; B1 नास्य चानुनयो युक्तो; S न चास्यानुनयो देयो (G2.6 राजन्). Cd.n अनुनयः (Cd gloss प्रकुपितप्रसादनं, and so alternatively Cn). — *) V1 नापि चा; G1 नाहम् (for नायम्). B1.5.6 शांत्वनं; T1 G2.6.6 M2 सांत्त्वनां; G4 सांत्त्वतां. — *) G1 लोकवृद्धतमे; M2 'वृद्धमते. — *) Dn(!) G4 'हृणं (for 'हृणां). K V1 Dn D6 नाभिमन्यते; M2 न तु मन्यते.

7 *) K2 अक्षयः; D5 क्षत्रिया (for क्षत्रियः) B1 transp. क्षत्रियः and क्षत्रियं. D8 T1 G5.6 क्षत्रियाञ्च (for 'यं). — *) Ś1 B1.6 D1.2 G6 रणभृतां. Ś1 K8 वर. — *) B1 प्रभुर (for गुरु).

8 *) G1 तस्यां (for अस्यां). Ś1 तु; K (except K8) V1 B2-5 Dn D8-6 M1 हि (for च). — *) V1 B2-4 D8-5 G6 रणे (for युधि). — *) Ś1 महीपालः; D1 महापालं. T1 न हि पश्यामि महीपालं (hypermetrio). — *) Ś1 सात्वतीपुत्रसांत्वं; K1 साकृती 'सात्वतात्; K2 सांत्वंती 'सांत्वतान्; K8 सात्वती 'सांत्वनात्; K4 सात्वति 'तेजसा; B1.2 सात्वतीपुत्रसात्वतात् (B2 'त्वतः); D1 'पुत्रमोजसा; D6 'पुत्रसात्वतान्; S कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा. Cd cites सात्वतात् (gloss सात्वतेन । पंचमी विभक्तिव्यत्ययात्).

9 *) Ś1 K1.4 Ñ1 B1.6 D2.6 च (for हि). — *) Ś1 अन्यं; K1 B1 अर्घ्यं (for अर्च्यं). S अर्चितव्यो (G2.6 अर्चनीयो) जनार्दनः. — G1.4 om. 9^{ad}. — *) T1 G5 अर्चि(T1 'र्च')तव्यो; M2 पूजनीयो (for अर्चनीयो). Ś1 K2-4 Dn D6 महाभुजः; M2 महीधरः (for जनां).

10 *) Ś1 निहता; S (except G2.6) विजिता (for हि जिता). K8 सर्वे (for युद्धे). — B8 om. (hapl.)

न हि ेवलमस्माकमयमर्च्यतमाऽच्युतः ।
 :PAIPAI लोकानामर्नीयो जनार्दनः ॥ ९
 कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
 जगत्सर्वं च वाष्णेये निरिलन प्रतिष्ठितम् ॥ १०
 :PAIPAI पि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान् ।
 एवं वक्तुं न चाहस्त्वं मा भूते बुद्धिरीदृशी ॥ ११
 ज्ञानवृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः ।
 तेषां कथयतां शौरेरहं गुणवतो गुणान् ।
 समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् ॥ १२
 कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः ।

बहुशः कथ्यमानानि नैर्भूयः श्रुतानि मे ॥ १३
 न केवलं वयं कामाचेदिराज जनार्दनम् ।
 न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन ॥ १४
 अर्चामहेऽर्चितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम् ।
 यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चा प्रयुज्महे ॥ १५
 न हि कश्चिदिहास्माभिः सुबालोऽप्यपरीक्षितः ।
 गुणैर्वृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः ॥ १६
 ज्ञानवृद्धो द्विजातीनां क्षत्रियाणां बलाधिकः ।
 पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ ॥ १७
 वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा ।

C. 2. 1367
B. 2. 36. 19
K. 2. 41. 19

from क्षत्रिय* up to बहवः (in 12^b). — °) D₄ हि (for च). G₄ वाष्णेयं.

11 B₃ om. 11 (cf. v.l. 10). — °) Ñ₁ V₁ B₁. 4. 6 D_n अर्चामि (for अर्चाम). S₁ नेरतं; G₁ *रतान्. B₂. 5 D₁-5 कृष्णमर्चामहेर्चितं; T₁ G₃. 5 संपूज्यः कृष्ण एव नः (G₃ हि; G₃ सः); G₄ श्रेष्ठ एव जनार्दनः. — °) D₈ एव (for एवं). K₂ B₂. 6 D₁-5 transp. न and च. — °) S₁ K₄ Ñ₁ V₁ B₁ D_n D₁. 2. 6 G₃ transp. भूत् and ते.

12 B₃ om. 12^a (cf. v.l. 10). — °) G₁ (before corr.) ज्ञानवृद्धो. G₁ हि मे; G₂. 6 यथा (for मया). — After 12^a, G₁ ins.:

356* यस्य राजन्प्रभावज्ञाः पुरा सर्वे च रक्षिताः ।

— °) K₃ S (except G₁) गुणवतां (for कथयतां). G₄ शौरिर्. — °) G₄ गुणवते. — °) K₂-4 D₂. 6 G₃. 5 बहुमतां; G₁ *तरान् (for *मतान्). D₄ बहून्बहुमता सतां.

13 °) M₂ हि (for च). K₁ न चान्यस्य (for च यान्यस्य). — °) G₂. 3 धर्मतः (for धीमतः). — °) Ñ₁ V₁ B₁. 3-5 D₂. 4 (before corr.). 5 बहुभिः; B₂. 6 D₁ चंदिभिः; D₄ (by corr.) S बहूनि (for बहुशः). — °) G₁ नः (for मे). S₁ K₁ नैरूप (K₁ *बहु) श्रुतानि मे; K₂ नैर्भूयो युतानि मे; G₂ हरेर्भूयः श्रुतानि मे; G₃ हरेः सम्यक्छुतानि मे.

14 G₁ om. 14^a-18^a; G₂. 6 M₂ om. 14^a-16^b. — °) T₁ G₃-5 M₁ भयात् (for वयं). T₁ कर्मात् (for कामात्). — °) B₁. 2. 6 D₁ (m as in text). 3 संबन्धकं; T₁ न संबन्धं (for न संबन्धं). — °) K₂. 3 D₄. 5 कृतार्थं वा; Ñ₁ V₁ D₁. 2. 6 कृतार्थं वा; B₁ कृष्णं चापि (for कृतार्थं वा). K₁ नैवार्थं चापि किंचन; T₁ G₃ कृतार्थं चापि कं (G₃ चापि किंचन; G₄. 5 M₁ कृतार्थं चा (G₃ वा) पि कं (M₁ किंचन).

15 G₁. 2. 6 M₂ om. 15 (cf. v.l. 14). — °) V₁ B₃ D₂. 5 T₁ G₃. 5 M₁ अर्चयामो (M₁ *म); D₁ (m as in text) अर्चामहे (for अर्चा*). D₄ अर्चमोर्चितं तं सद्भिर्; G₄ अर्चयत्यच्युतं सद्भिर्. — °) K₁ युधि (for भुवि). S₁ K₄ D_n D₆ G₄ भूतसुखावहं; K₁-3 V₁ B D₁-5 भीमपराक्रमं; Ñ₁ भीमसुखावहं (for भौम*). See Addenda. G₃ सर्वभूतसुखावहं. — °) K₃ यस्य (for यशः). V₁ B₂. 4 महाराज; B₃ D₃-5 T₁ G₃-5 M₁ बलं चास्य; D₁ ज [marg. adds यं] चारस्य (for जयं चास्य). — °) K₂ विज्ञेयार्चा; K₃ विज्ञायार्थ्य; D₃ विज्ञायस्य (for *यार्चा). Ñ₁ V₁ B D_n D₁-5 T₁ G₄ M₁ प्रयुज्महे (D₃ *ज्म) हे; G₃ प्रमाज्महे.

16 G₁ om. 16; G₂. 6 M₂ om. 16^a (cf. v.l. 14). — °) K₄ D_n D₆ च (for हि). S₁ किंचिदिहा*; G₃ कश्चिदिवा*. — °) K₄ सुबलो; V₁ B₂-4. 6 D₁-5 दुर्बलो; B₁ स्वबलो. T₁ G₃ सुखं लोढ्य परीक्ष्य वै; G₃. 4 M₁ सुबालोपि (G₄ *ले वि; M₁ *लोप्य) परीक्ष्य वै. — °) D₃ गुणे (for गुणैर्). T₁ G (G₁ om.) अन्यान्; M₁ अर्चयान् (for वृद्धान्). M₂ गणैरर्चयानतिक्रम्य. — °) G₂ हरिम् (for हरिर्). Ñ₁ मम; B₃ हि नः (for मतः).

17 G₁ om. 17 (cf. v.l. 14). — °) S₁ ज्ञानवृद्धिः; K₂ *वृद्धो. — After 17^a, K₄ V₁ B D ins.:

357* वैश्यानां धान्यधनवाञ्छुद्वाणामेव जन्मतः ।

— °) S₁ K₂. 3 पूज्यौ (K₂ *ज्या) द्वावपि; K₁ पूज्येन्यौ द्वावपि; K₄ B₂. 4 पूज्यै (B₃ *ज्यौ; B₄ *ज्ये) तावपि; B₁ पूज्योसाविह; D_n (!) पूज्यतायां च; D₄ पूज्यताविह; D₆ पूज्यस्तावपि; T₁ M₁ युज्येते तौ च; G₂ युज्यते ते च; G₃-5 युज्यते तौ च; G₆ युज्यते चैव; M₂ पूज्यते तौ च. S₁ गोविन्द; B₁ *दो; S कृष्णे वै. — °) S₁ K₃ तावपि; K₂ वृद्धापि (for द्वावपि). T₁ G₂-5 M संमतौ (for

. 2. 1387
. 2. 18. 19
. 2. 41. 19

नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवावृते ॥ १८
दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं ह्रीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ।
संनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते ॥ १९
तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् ।
अर्च्यमर्चितमर्चाहं सर्वं संमन्तुमर्हथ ॥ २०
ऋत्विग्गुरुर्विवाहश्च स्नातको नृपतिः प्रियः ।
सर्वमेतद्धृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः ॥ २१

संस्थितौ). G० क्षत्रज्ञावपि सत्तमौ.

18 G1 om. 18^{ab} (cf. v.l. 14). — ^a) D4 धनं (for बलं). Ś1 चाप्यधिकं; K4 Dn(1) D० चा(D० वा)-भ्यधिकं (for चाप्यमितं). — ^{ad}) K4 N1 V1 B० Dn transp. हि and लोके. K4 N1 V1 B D कोन्योस्ति; T1 G०.० M कस्यास्ति (for कस्यास्ति). K4 N1 V1 B D (D1.० marg.) T1 G०.० M विशिष्टः. K० (corrupt) नृणां लोकोस्ति लोको हि कस्यास्ति केशवावृते.

19 ^a) G० कृतं (for श्रुतं). B1 G० वीर्यं; G० कीर्तिर् (for शौर्यं). — ^b) G० प्राः; G० धीः (for ह्रीः). K० बुद्धिलक्षणं; D० (before corr.) बुद्धिसत्तमा. G० बुद्धिरुत्तमसंनतिः. — ^{ad}) Dn(1) G1 संनतिः; G० श्रीः पुष्टिः (for संनतिः). D4 G1.० श्रीः; G० च (for श्रीर्). T1 G1-s M transp. तुष्टिः and पुष्टिः. G० बुद्धिं (for पुष्टिं). N1 निरताः; D1 (before corr.) नियुताः (for नियताः).

20 ^a) K1 तमेवं (for तमिमं). K1 गुणसंपन्नम्; K० B०-s D०-s M1 Cn(1) लोकः; K4 Dn (erroneously!) D० सत्त्वं (for सर्वं). — ^b) G1 आर्यं च (for आचार्यं). — ^c) K4 B1 Dn1 D4.० T1 G० अर्च्यम्; G० अर्चोम् (for अर्च्यम्). K4 अर्च्यतम्; G1.० अच्युतम्; G० अर्चितम् (for अर्चितम्). Ś1 V1 अर्घ्याहं; T1 G अर्चा(G०.० 'र्च्यामः (for अर्चाहं). K1 अभ्यर्च्यतममर्घ्याहं; Dn० अभ्यर्च्यतममर्घ्यामः (M० 'र्च्यामः). — ^d) B० सर्वं. K4 Dn D०.० संक्षंतुम्; B० शंसितुम्; D4 शंसंतुम् (for संमन्तुम्). D० अर्हसि. D1 सर्वं तक्षंतुमर्हसि.

21 ^a) K1.० गुरुः; D० मनुर् (for गुरुर्). S तथाचार्यः (G०.० M० 'र्यं) (for विवाहश्च). — ^b) K4 D० G० M० नृपतिप्रियः. B० प्रभुः (for प्रियः). — ^c) K०.० B1-s Dn D०-s G०-s M1 हृषीकेशः (K4 'शोः; D० 'शः). — ^d) B1.० (m as in text).s.० D1.० मया (for ऽच्युतः). — After 21, B4 ins. 358*.

22 K० transp. 22 and 23. — ^a) G1 च (for हि).

कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाप्ययः ।
कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् ॥ २२
एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः ।
परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्बृद्धतमोऽच्युतः ॥ २३
बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तेजोऽम्भः खं मही च या ।
चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २४
आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये ।

G० कृष्णो हि सर्वलोकानाम्. — ^b) Ś1 'रथः; K4 'रहः; D० 'रिह (for 'रपि). Ś1 lacuna; K1.० N1 V1 B (B1 marg.) Dn1 (before corr.).n.s D०-s G1.०.० M० Cn (p as in text) चाप्ययः; B1 चाप्ययः; G० चाप्यया (for चाप्ययः). Cd cites अप्ययः (as in text). — ^c) T1 तु कृते; G०.० प्रकृते (for हि कृते). Ś1 lacuna; K N1 V1 Dn D० विश्वम्; T1 भूतिम् (for भूतम्). Cd cites कृते and भूतं (as in text). — ^d) K1 इह (for इवं). Ś1 K०.० N1 V1 Dn D० भूतं; K1.० जातं; Cd विश्वं (as in text). Ś1 K B० Dn D०-s G1 चराचरं (for समं). Cn cites भूतं (in either 23^c or 23^d).

23 K० transp. 22 and 23. — ^a) K N1 D1.०.० एषा; G० एवं (for एष). K० प्रभृतिः; Cd प्रकृतिः (as in text). B1 अव्यक्ता; D० S अव्यक्तः; Cd as in text. — ^b) D1 कृता (for कर्ता). Ś1 चैव (for चैव). D1 सनातनी. — After 23^{ab}, K० repeats 22^c-23^b (with v.l. as above). — ^c) K1 एवं च; K०.० B1 D० M1 परं च; D1.० परस्य; T1 G० वरश्च (for परश्च). — ^d) K4 अर्च्यतमो; V1 B०-s D पूज्यतमो; G1.० वृद्धतरो (G1 'तो). Ś1 मतः (for ऽच्युतः). — After 23, B० T1 ins. 358*.

24 ^a) K4 N1 V1 B (except B1.०) Dn D० महद्; D० महाः; Cd.n महान् (as in text). — ^b) G4 महीद्वयं; G० महीधराः (for मही च या). G1 तेजोविधः कर्मही च यः. — ^c) G० चतुर्विधश्च; G० चतुर्वर्गं च. K1 यद्रूपं (for यद्भूतं). — ^d) = 25^d. K4 सर्वकृष्णप्रतिः. — After 24, Ś1 K1.० D०.० ins. 358*.

25 Ś1 K1.० D०.० om. (hapl.) 25. — ^a) G4 आदित्यः. K० वायुर् (for चैव). — ^b) G० गृहाश्च. M1 तथा (for च ये). — ^c) K०.० B1 Dn T1 दिशश्च विदिशश्चैव; D1 दिशश्च प्रदिशश्चैव; G1 दिशश्चैवोपदिशश्च. — K०.० B1 (marg.) Dn D1.०.०.० ins. after 25: Ś1 K1.० D०.० (which all om. 25) ins. after 24: B० T1 ins. after 23: B4, after 21:

दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २५
अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते ।
सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते ॥ २६
यो हि धर्मं विचिन्त्यादुत्कृष्टं मतिमान्नरः ।
स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् ॥ २७

सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु ।
को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् ॥ २८
अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्यति ।
दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति ॥ २९

C. 2. 1400
K. 2. 38. 33
K. 2. 41. 34

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

358* अग्निहोत्रमुखा वेदा गायत्री छन्दसां मुखम् ।
राजा मुखं मनुष्याणां नदीनां सागरो मुखम् ।
नक्षत्राणां मुखं चन्द्र आदित्यस्तेजसां मुखम् ।
पर्वतानां मुखं मेरुर्गण्डः पततां मुखम् ।
ऊर्ध्वं तिर्यग्धश्चैव यावती जगतो गतिः । [5]
सदेवकेषु लोकेषु भगवान्केशवो मुखम् ।

[(L. 3) Ś1 K2.3 तपतां; K1 तपसां (for तेजसां).
— (L. 4) K1 वरः; K4 सुखं; Cd मुखं (as above).
— (L. 5) K4 D1-4 ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्वं). K3 अधश्चैव; K4
अधश्चैव (for अधश्चैव). K2 जगतो पतिः; G4 जगतां गतिः.
— (L. 6) Ś1 K1 Dn2 D4 सदैवते (Dn2 D4 'के'षु;
K4 स देवेषु च (for सदेवकेषु).]
— On the other hand, T1 G1.3.4 (om. line 1). 5.6
ins. after 25:

359* एष रुद्रश्च सर्वोत्मा ब्रह्मा चैव सनातनः ।

अक्षरः क्षररूपेण मानुषत्वमुपागतः ।

[(L. 1) G4 एष; G6 चैव (for चैव). G6 पितामहः (for
सना*). — (L. 2) T1 'त्वमिहागतः.]

26 " B1.2.6 हि; B4 च; D5 तु (for तु). — " T1
'पालोनुबध्यते. — " T1 सर्वथा. N1 G (except G5)
कृष्णस् (for कृष्ण). — " D1.2 तदा देवं (for तस्मादेवं).
K4 D1 (before corr.) G2 प्रभाषते. D3-5 कोवाप्येनं
न पूजयेत्.

27 " D3-5 G8-5 धर्मान् (for धर्म). K1 वितत्तीयान्;
K2 विचिन्मुयाद् (corrupt); N1 प्रचिनु; V1 B3-5 Dn2
D3-5 विवृणु; Cd (as in text) विचिनुयात् (=कुर्यात्).
— " V1 प्रकृष्टं; D3.5 G2.4.5 M2 उत्कृष्टं; Cd उत्कृष्टं
(as in text). — " Dn2 (before corr.) सर्वैः; D4 सर्वे
(for स वै). K4 पश्ये; D2.4 पश्यद् (for पश्येद्). Ś1 यथा
तत्त्वं; Dn2 (before corr.) यथा धर्म; G6 अधाधर्म. — " D1
Ś1 K2 D5 यथा; Cd तथा (as in text).

28 Dn2 transp. 28 and 29. — " K4 सवृद्ध-
बालेष्वथ वा; D3.5 'बालेषु तथा. — " K2 नार्ह्यं; Dn1

M1 [5] नर्हं; G2 नर्हं (sio); G3 नाभि- (for नार्हं).
G6 मनुते (for मन्यते). — " V1 D3-5 वा ह्येनं; T1 G1
वा (T1 ना) ज्येवं.

29 Dn2 transp. 28 and 29. — " Ś1 अथेमां;
K4 B4 Dn (!) D5 अथेमां; B2 यथेमां; T1 G3.5 अथ वा;
G1 अथैव; G4 अधिमां (for अथेमां). — " K4 व्यवस्थिति.
— " D5 T1 दुष्कृतानां; G1.3 सुकृतं वा; G2 दुष्कृतां
वा; G4.5 M1 सुकृतां वा; M2 दुष्कृते वा (for 'तायां).
K1 B (except B5) T1 यथान्यायं; Cd 'न्यायं (as in
text). — " D1 (m as in text) तथाहं. K1 तथा रवं
कर्तुमर्हसि; V1 B3.5 D3-5 तथा कर्तुमिहाहति. — After
29, S ins. a passage comprising several addl. adhy.
given in App. I (No. 21). Cv cites many readings
in this passage.

Colophon om. in S. — Sub-parvan: Ś1 K B5
Dn D3-5 अर्घाभि (Ś1 Dn2 अर्घाभि; K2 'र्घादि) हरण;
B1 D1.2 शिशुपालवध; B2.6 राजसूय, अर्घाभिहरण and
शिशुपालवध (B5 om. the third one). B3.4 (both
om. sub-parvan name) mention only वासुदेवार्घाभि-
हरण. — Adhy. no. (figures, words or both):
K1 (marg.) 35 (as in text); K2 D3 36; K4 34;
Dn1 38. — S'loka no.: K2.3 32; Dn D1.2 33;
M1 30.

36

1 After the ref., G4 om. 1-4. — " D1 एवमुक्तस्.
K3 T1 भीष्मे. — " Ś1 K3.4 Dn D5 महाबलः; N1
'मनाः; D4 'यशः (for 'यशाः). — " D1.2 आजहार
(for व्याजहार). Ś1 [उ]त्तमं; G1.2 [अं]तरे; G6 ततस्
(for [उ]त्तरं). K1.2 पश्चात् (for तत्र). — " N1
सहदेवः प्रतापवान्; B3-5 D3-5 'देवो महामनाः; T1 G3.5.6
M 'देवोर्थं (T1 'द्ध) तत्त्ववित्; G1.2 'देवस्तु तत्त्ववित्.

३६

वैशंपायन उवाच ।

एवञ्च ततो भीष्मो विरराम महायशाः ।
व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽर्थवद्वचः ॥ १
केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम् ।
पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः ॥ २
सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम् ।
एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रब्रवीतु सः ॥ ३

मत्प्रियं तु ये केचिदाचार्यं पितरं गुरुम् ।
अर्च्यमर्चितमर्चाहमनुजानन् ते नृपाः ॥ ४
ततो न व्याजहारैषां कश्चिदुद्धिमतां सताम् ।
मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ॥ ५
ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्ध्नि ।
अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यब्रुवन्साधु साध्विति ॥ ६
आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः ।

2 G4 om. 2 (cf. v.l. 1). Before 2, D1.2 T1 G2.2 M ins. सहदेवः. — *) Ñ1 केशिहन्तारम्. — *) V1 B2.4.6 अप्रमेयं महाबलं; S (G4 om.) अप्रमेयमर्चिदमं. — After 2nd, S (G4 om.) ins.:

360* सर्वलोकेभ्यः कृष्णं विज्ञाय पुरुषोत्तमम् ।
which is followed by 4. — *) K1 कृष्णं; K2 Dn2 यो वै; V1 योष (for यो वः). S यो वा न सहते राज्ञां (M1 कश्चिद्). — *) K1 यो वै (for कृष्णं). S1 K1.2 V1 B1 D1.2.4 (before corr.) नृपः (for नृपाः). S (G4 om.) कश्चित्स (M1 राज्ञां स) बलवाहनः. Cf. passage No. 21 of App. I (line 7). — After 2nd, G1-3 M1 ins.:

361* क्षिप्रं युद्धाय निर्यातु शक्तश्चेदत्र मे युधि ।

[This line has occurred in passage No. 21 of App. I (line 8). — M1 यथवशा कृता मया (for the post. half).]

3 G4 om. 3 (cf. v.l. 1); G1.2.6 M om. 3rd. — *) K1-3 तस्येदं सकलं मूर्ध्नि; T1 G2.5 तस्य मूर्ध्नि सुसंन्यस्तं. — *) K2-4 D4 दर्शितं (for निहितं). K1 मया विन्यस्यते पदं; V1 ममेदं सकलं पदं; T1 G2.5 राज्ञः सभ्यं (G2 lacuna for these words; G2 सर्वं for सभ्यं) पदं मया. — Cf. passage No. 21 of App. I (line 9). — 3rd occurs (with v.l.) in passage No. 21 of App. I (line 10). — *) B2 इत्थम् (for एवम्). K2 G2.4 उक्तो; G1.2 *क्तं (for *क्ते). G4 हेतुर (for सम्यग्). — *) G4 मे (for सः). — After 3, Dn (!) D4 ins.:

362* स एव हि मया वध्यो भविष्यति न संशयः ।

4 G4 om. 4 (cf. v.l. 1). S (G4 om.) reads 4 after 360*. — *) K B (except B2) Dn D6 च (for तु). S (G4 om.) तमिमं सर्वसंपन्नम्. — *) V1 B2

D2-5 नृपतिं; B2 भूपतिं (for पितरं). — *) K2 (corrupt) अभ्यम्; K4 D2 T1 अर्च्यम् (for अर्च्यम्). K1 अर्चाहम् (sic); K2 अर्चति; K4 Dn1 D2 अर्चाहम्; Ñ1 D2 अर्चाहम्; Dn2 D2 अर्चाहम्; S (G4 om.) अस्माभिः (for अर्चाहम्). — *) K2 ह्यनु (for अनु). S (G4 om.) सर्वे संमतमर्हय.

5 *) B2 तेषां; G2 किंचिद् (for कश्चिद्). — *) M2 transp. राज्ञां and मध्ये. S1 K4 B2 Dn D2 वै (for सं-). G4 पथि (for पदे). K2 मध्ये संदर्शितं पदं; Ñ1 अवध्ये दर्शिते पदे; B1 D1.2 अर्चित्ये दर्शिते (B1 *पिते; D1 *क्षिने) पदे.

6 *) K1 अदृष्टपूर्वा; K2 D2 अदृश्यरूपः; Ñ1 S *श्यदेहा (G4 *श्या देव). — *) S1 [अ]प्रब्रुवन्; V1 B2.2.5 D1-5 निश्चरः (for [अ]प्यब्रुवन्). S साधु साध्विति चाब्रुवन्.

7 Before 7, K4 ins. नारद उ*. — *) K1.4 D2 G2 आविध्यदजिनं; K2 B2.4.6 D1.2 G2 आविध्यदजितं (K2 *मं); K2 आविध्य वृजितं; Ñ1 V1 Dn1 M2 आविध्यदजितं; B1 आराध्य यजितं; B2 प्राविध्यदजिनं; T1 आविद्ध; G1.2.4 आविश्य सदनं; M1 आविध्यादजिनं. Cd oites आविध्यत् (as in text). K2 S हृष्टो; K2 कृष्णो (for कृष्णं). — *) K2 भविष्यद्भूतं; Dn2 भविष्यद्भूतं. G2.2.4 भविष्यद्भूतभावनः. — *) K1 B1m T1 G4 सर्वसंशय- (B1 orig. *संगक) निरुक्तो; K2 *निरुक्ता. — *) S1 सर्व-योगवित्; K1 लोकवित्; V1 B D1-5 T1 G2.5 M *धर्मवित्. — After 7, Dn D1.4.5 ins.:

363* उवाचाखिलभूतानां मध्ये स्पष्टतरं वचः ।

कृष्णं कमलपत्राक्षं नार्चयिष्यन्ति ये नराः ।

जीवन्मृतास्तु ते ज्ञेया न संभाष्याः कदाचन ।

वैशंपायन उवाच ।

[(L. 1) D4 स्पष्टतरं (for *तरं). — Before line 2,

सर्वः शयनिर्भोक्ता नारदः सर्वलोकविः ॥ ७
 तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः ।
 संप्रादृश्यन्त संक्रुद्धा विवर्णवदनास्तथा ॥ ८
 युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम् ।
 अश्रुवंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ॥ ९
 सुहृद्विर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुराबभौ ।
 तस्मिन्निर्वाहकृत्स्नां सिंहानामिव गर्जताम् ॥ १०
 तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम् ।
 कुर्वाणं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ॥ ११

तदाहूता तु पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः ।
 सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् ॥ १२
 तस्मिन्मन्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः ।
 अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् ॥ १३
 स्थितः सेनापतिर्वोऽहं मन्यध्वं किं नु सांप्रतम् ।
 युधि तिष्ठाम संनद्य समेतान्बृष्णिपाण्डवान् ॥ १४
 इति सर्वान्सहस्राद्य राजस्तांश्चेदिपुंगवः ।
 यज्ञोपधाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः ॥ १५

C. 2. 1412.
B. 2. 39. 13
K. 2. 32. 13

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ समाप्तमर्घाभिहरणपर्व ॥

D₄ ins. नारद उः.]

8 Ś1 K₄ D (except D_{2.5}) read 8-11 after 15.
 — “) K₁ तत्रार्हणागमे; N₁ 'हूतागणाः; V₁ 'हूतास्ततः;
 B_{1.2} D_{1.2} 'हूताश्च ते (B₁ ये); B₄ तदाहूतागताः; T₁
 तत्राहूतागताः; G_{1.2} शत्रुभूताहिताः; G₅ तमाहूतागताः.
 — “) D₁ गताः; S नृपाः (for गणाः). — “) K_{4.4}
 Dn D₆ समदृश्यन्तः; B₅ D_{1.2} संप्रदृष्टः; S प्र(G₅ अ)स्यदृष्टः.
 K₂ संक्रुद्धो. — “) B₁ तदा (for तथा). B₆ विचित्र-
 वदनास्तथा; S विवर्णाः क्रोधमूर्च्छिताः.

9 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. — “) K₁ युधिष्ठिरे चाभिषेकं तु (hyper-
 metric); K₂ युधिष्ठिरेभिषेकं च. — “) Ś1 चार्हणं; B D_{2.5}
 चा(D₅ वा)र्हणा. S कृष्णे पूजां च तादृशी. — After 9^{ab},
 K₄ Dn D_{1-2.5} ins.:

364* न स्याद्यथा तथा कार्यमेवं सर्वे तदाश्रुवन् ।

निष्कर्षान्निश्चयात्सर्वे राजानः क्रोधमूर्च्छिताः ।

[(L. 1) D₂ तस्माद् (for न स्याद्). D_{1.2} तथा
 (for तदा). — (L. 2) K₄ corrupt.]

— “) T₁ G₆ विश्रुवन्; G_{5.5} M₁ इत्युक्त्वा. — “) Ś1 D₄
 निर्वेदाना(D₄ 'ज्ञा'त्मनिश्चयात् (D₄ 'नृ'); B_{1.6m} M₂
 निर्वेदात्म(B_{6m} 'र्थ')विनिश्चयात्.

10 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. D₆ om. 10^a-11^b. — “) K₁ M₁ आमिषादव-
 कृष्टानां; K₄ आमिषादवकृष्टानां; G₅ M₂ आमिषादप(G₅ 'प्र')-
 कृष्टानां. — “) D₁ गर्जितं; D₁ (before corr.) G₁
 गर्जितां.

11 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. — D₆ om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). — “) K₁
 तं जनौघम्; K₄ D₄ G₅ M₁ तद्वलौ; B₁ तुमुलौ (for

तं बलौ). — “) S 'मन्त्रयं (for 'मक्षयम्). — “) Ś1
 तथा (for तदा).

12 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. In D₁, 12-15 are repeated after 11,
 and cancelled. — Before 12, some MSS. add
 वैशं उ (or वैशं). — “) N (except K₁ N₁ V₁
 B₁ D_{2.4}) च (for तु). N₁ V₁ B Dn₂ D_{2.6} पूजार्हान्.
 — “) K_{1.2} विशेषवत्; K₂ 'षवित् (for 'षतः). K₄ N₁
 V₁ B D (except D₄) G₆ 'क्षत्रविशेषवित्. — “)
 S सहदेवो विशेषज्ञः. — “) Ś1 समुपायत. G₁ कर्मकृत.

13 “) K_{2.2} चेदिरादः; D₄ सनाथः (for सुनीथः).
 K₁₋₃ D₅ T₁ G₅₋₅ M शत्रुकर्षणः (D₅ 'नं'); B₁ D₂
 'तापनः; G_{1.2} 'सूदनः; G₆ 'दर्शनः (for 'कर्षणः). — “)
 K_{1.2} N₁ D₂ G₄ अभिताम्रे; K₄ अतिताम्रा. K₁ रोषाद्;
 N₁ V₁ D_{2.5} T₁ G_{1.2.4.6} M₂ क्रोधाद् (for कोपाद्).
 — “) T₁ उवाच वसुधाधिपान्.

14 “) K₂ स्थितिः; N₁ S (except M₁) हितः (for
 स्थितः). V₁ B₂₋₅ Dn D₁ यो; D₅ वा (for वो). — “)
 N₁ V₁ B₁ D₂ श्रुवध्वं (for मन्य). K₁₋₃ N₁ V₁ B
 Dn D₆ तु (for नु). T₁ G₁₋₄ M मर्ष(G₅ मृष)यध्वं
 किमीदृशं; G₅ मन्यध्वं किमीदृशं (submetrical); G₆
 (corrupt) महर्षयमकीदृशं. — “) K₁ D₅ G₅₋₅ M₁
 अधितिष्ठाम (G₄ 'मि); K₂ B₁ D₃ युधि तिष्ठामि. — “)
 D_{2.4} G_{1.2} M₂ समेता (for 'तान्). M₂ 'पांडवैः.

15 “) S तदा (G₅ ततः; M₁ सदा) (for इति).
 K₁ समुत्थाप्य; K₂ 'स्तदा; B₁ 'च्छाद्य; Dn D_{1.2.6}
 (sup. lin.) G₅ M₁ 'त्साद्य; D₅ समासाद्य; T₁ G₂
 समुत्सार्य; G₄ 'चार्य; G₆ 'ज्ञाद्य (for 'त्साद्य). — “) K₂
 राजस्तांश्चेदि; B₁ स राजश्चेदि; D₂ राजस्त्वां चेदि; T₁ G₅

३७

2. 2. 1418
2. 2. 40. 1
K. 2. 63. 1

वैशंपायन उवाच ।

ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम् ।
रोषात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः ॥ १
भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं बृद्धं कुरुपितामहम् ।
बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा ॥ २
असौ रोषात्प्रचलितो महानृपतिसागरः ।

अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत् ।
यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ॥ ४
इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ॥ ५
मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति ।

M1 नृपतीश्वरिदि; G2.4.6 नृपतिश्वरिदि. — *) K1.2 राज्ञो-
पघाताय; D8 यज्ञोपया. V1 तदा (for ततः). S यज्ञो-
पघातं पार्थानां. — *) K2.4 B1 D2.5 स (B1 D8 सं-
मंत्रं; S अ(G1.2 M2 आ)मंत्रं.

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K2-4 B5 Dn D4-6
अर्घो(Ś1 Dn2 'र्घ्या)भिहरण; K1 अर्घोभिदाहरण (sic);
B1.2.4.6 D1.2 शिशुपालवध; B2 D8 राजसूय, अर्घो(D8
'र्घ्या)भिहरण and शिशुपालवध (D8 om. the last);
G8 M1 राजसूय. To the above, Ś1 K1-2 Dn D4.6
add समाप्त. — Adhy. name: G8 शिशुपालकोधः; G8
यज्ञोपचातमंत्रः. — Adhy. no. (figures, words or
both): K1 (marg. sec. m.) 35; K2 D8 37; K3 36
(as in text); Dn1 39; Dn2 42; S 69 (G4 46).
— S'loka no.: Dn 18; M1 16.

37

MS. D4 is written in a different hand
from this adhy. up to the end of the parvan.

1 *) B2.5.6 (m as in text) Dn D2.5 M1 'मंडलं
(for 'सागरम्). Ś1 K4 दृष्ट्वा तन्नृपमंडलं. — After 1st,
K4 V1 B D (except D4.6) ins.:

365* संवर्तवाताभिहतं भीमं क्षुब्धमिवाणवम् ।

[V1 B2.6 भीष्मं (for भीमं). V1 B2m क्रुद्धम् (for
क्षुब्धम्). D1.2 भीमक्षोभ्यमिवाणवम्.]

— G1.2 om. 1st-2^d. — *) D8 प्रचलितं; T1 प्रचलितो
(sic). N1 राजन् (for सर्वम्). — *) D4 इदमाहा-
युधिष्ठिरः.

2 G1.2 om. 2 (cf. v.l. 1). — *) Ś1 K B1.2.4
D (except D2.5) मुख्यं (for श्रेष्ठं). — *) K4 D4 बृद्धः.
— *) K2.4 बृहस्पतिः; S (except G2; G1.2 om.)
प्रजापति. Ś1 V1 D4 महातेजाः (D4 'जः) (for बृहत्तेजाः).

— *) S (G1.2 om.) शतक्रतुर् (M1 'तुम्) (for पुरुहूत).

3 Before 3, T1 G4-6 M ins. युधिष्ठिरः. — *) D4
प्रचलितो. — *) K2.8 D6 T1 G5 महानृपतिसागरः (T1 'रं).
— *) N1 G2 यत्र; D1.2 तत्र (for अत्र). K2-4 B1
प्रतिकर्तव्यं; G4 'वक्तव्यं; G5 'वक्तव्यं (for 'पत्तव्यं). Cnp
अत्र स्वन्तं भवेद्यज्ञः. — *) K2.4 पितामहं (K4 'हः).

4 *) K2 G4.5 न च (by transp.). K2 G6 विघ्नं.
K4 यज्ञस्य च विधानं स्यात्; B1.2 D1.2 यज्ञस्य निर्विघ्नकरं.
— *) Ś1 K D (except D1.2) G2.4 हितं (for शिवं).
N1 हि नः; B1 हितं; D1.2 M महत्; T1 G5.6 च नः;
G8 च यत्; G4 वचः (for भवेत्). G1.2 तद्ददस्व कुरुत्तम
(G2 'दृढ). — *) B1.2.6 D1.2 सर्वं स्यात्; B2 क्षेमं स्यात्;
B4.5 D6 नः स्वः (D8 corr. to स्वः) तं (for तत्सर्वं).
K8 यथा [त]द्ब्रूहि मंत्रं त्वं; D8 यथा सर्वं न नस्वतं;
T1 G2-6 M यथा हि (M च) पूर्ववत्स (G6 'एव);
G1.2 प्रजानामधिपं पूर्व. — *) B D1-2.5 तथा ब्रूहि;
S ब्रूहि मन्त्रं (for ब्रूहि मेऽद्य). K4 T1 पितामहः. Ś1 D4
ब्रूहि मे कुरुपुंगव.

5 *) D8 धर्मज्ञः; G2.4 धर्मिष्ठः; G6 राजेंद्र. — *) K2
धर्मपुत्रे (for 'राजे). — *) T1 वचनं (for [इ]दं वचो).
Ś1 भीष्मस्तत्र; S काले भीष्मः (for भीष्मस्ततः). K2.8 T1
'पितामह (T1 'हं).

6 Before 6, G1.2.6 M ins. भीष्मः. — *) Ś1 B2.5
D2-8 भैर्न; B1 भीर्न; B1m.2.4 भैवीश्च (for भैस्त्वं).
Ś1 कुलशार्दूल; N1 नृप; V1 न च कौतेय; B2.4 त्वं न कौतेय
(for कुरु). K2 D5 'शार्दूलश्चासिंहं; K8 'शार्दूलश्चासि त्वं.
B2 D1.2 सिंहान् (for सिंहं). M2 योद्धुम् (for हन्तुम्).
K2 G1 M2 इच्छति; K8 इच्छसि (for अर्हति). ☞ Cd:
न श्वा सिंहं हन्तुमर्हतीत्यन्वयः । ☞ — *) K4 शिवः; Cd
शिवं (=कल्याणं). K4 D8 पथा. K1 B2 सुनीयोत्र;
S तु भी (G4 है) मोत्र. Cd oites सुनीतः (as in text).
— *) D4 पूर्वतमं. K2.4 वृत्तं; B6 ततः; Dn (!) कृतः;

शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ॥ ६
प्रसुप्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः ।
भवेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ॥ ७
वृष्णसिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः ।
भषन्ते तात संक्रुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ॥ ८
न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः ।
तेन सिंहीकरोत्येतावृत्तसिंहश्चेदिपुंगवः ॥ ९
पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः ।
सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् ॥ १०
नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यधोक्षजः ।

यदस्य शिशुपालस्य तेजस्तिष्ठति भारत ॥ ११
विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
चेद्भिः कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ १२
आदातुं हि नरच्याघ्रो यं यमिच्छत्ययं यदा ।
तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा ॥ १३
चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः ।
प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर ॥ १४
इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः ।
भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत ॥ १५

C. 2. 1432
B. 2. 40. 13
K. 2. 63. 15

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

G० प्रति (for वृतः).

7 ^a) K१ च; K२ तु; G४ M३ [S]पि (for हि).
— ^b) K Ñ१ B१-३ Dn D० तस्मिन्; S तात (for तत्र).
K२ समागतः. — ^c) Ś१ K४ Ñ१ V१ Dn१ D२.४ भवेयुः;
T१ भषन्ते; G१.२.४.५ M२ भक्षेयुः; G२ भवेरन्; G३ हर्षेन्;
M१ भक्षेरन्; Cd as in text. — ^d) V१ B (except B२)
D१-२.५ तथामी; S तथैव (for तथेमे); cf. v.l. 8.

8 ^a) K१ वृष्णसिंहप्रसुप्तस्य; G२ 'स्य पुण्यस्य. — ^b)
Ñ१ D० तथामी; Dn१ तथा मे; G२.६ तथेमे; G४ तवेमे
(cf. v.l. 7.) Ś१ संमुखाः; K२ G२ प्रमुखाः; V१ पुरुषाः;
B१ प्रमुखः; T१ G२.४ M [S]भिमुखाः (G२ M२ 'खे');
G१.२ विमुखाः; G३ हि मुखाः (for प्रमुखे). — ^c) Ś१ D४
भवन्ति; K२ V१ D२ G१.३ (before corr.) ४.५ भाषन्ते;
Dn१ D१.२ भवन्ते; T१ भीषन्ते; G२ भूषन्ते; G३ हर्षन्ते;
M२ भक्षन्ते. Ñ१ तत्र; D२ चापि (for तात). T१ G२.४.६ M१
भाष (T१ भष; G२ चष)संकाशाः; G१.२ मृगसंकाशाः (G२
'श'); G३ चाषसंकाशाः; M२ चाभिसक्रुद्धाः (for तात
संक्रुद्धाः). B२ संरब्धाः; D२.६ सं(D२ स)क्रोधाः (for
संक्रुद्धाः). — ^d) Ś१ D४ नराः श्वानो(D४ 'ना)स्यसंनिधौ;
S असिंहाः सिंहसंनिधौ.

9 ^a) K४ D२ तर्हि (for न हि). K B (except B२)
Dn D१.२.६.६ यावत्; D२ यो वै (for तावत्). — ^b)
K (except K२) D४ T१ सुप्त (for सुप्तः). — After
9^{ab}, T G ins.:

366* तदिदं ज्ञातपूर्वं हि तव संस्तोतुमिच्छतः ।

[G२ ज्ञाप्य (for ज्ञात), and स्तवं (for तव). G१.२
'मिच्छसि; G२ 'मिच्छति; G४.६ 'मर्हसि.]

— ^c) V१ B२ येन (for तेन). K२ G२ सिंहकरोति;

G१.४ सिंहः क'. K१-३ S एष; D२ एनान् (for एतान्).
— ^a) Ś१ D२ नृसिंहां; K२ नृसिंहं; K४ D४.५ नृसिंहां;
B२ न सिंहां; S (except G२.६) असिंह (for नृसिंह').
K४ 'पुंगव.

10 ^a) K२ Ñ१ V१ B Dn D१.२ पार्थिवश्रेष्ठः; K४
पांडवश्रेष्ठः; D२ पार्थिवः श्रेष्ठः; D४ 'वं श्रेष्ठः; D० पार्थिवश्रेष्ठाः;
S पार्थिवाध्यक्षः (G१ 'क्षाः; G२ 'क्षान्; G३ 'क्ष). — ^b)
K१ B 'प्य चेतनः (for 'ल्पचेतनः). — ^c) G२ नेतुमर्हत्य-
पक्षयं.

11 ^a) Ś१ समाधातुं; D४ 'दातं; G४ त्वमादातुं; Cd as in
text. — ^b) D१.२ ईक्षति (for इच्छति). — ^c) T१
G२.६.६ M१ यदत्र; G४ ये तत्र (for 'स्य). Ś१ K१.४ B१.२
D (except D२.५) G१.२ 'पालस्य; T१ 'पालेस्ति (sup. lin.
'सि); G२ 'पालस्ये (for 'पालस्यं). — ^d) Ś१ D४ बुद्धि-
स्तिष्ठति पार्थिव.

12 ^a) G४ विप्लुता; Cd विप्लुता (as in text). D१.२
तस्य (for चास्य). B२ D२ दुर्बुद्धेर; D२ दुर्बुद्धिर् (for
भद्रं ते). — Ś१ D४ om. 12^{ab}. — ^b) K२ ब्रूहि (for
बुद्धिर्). — ^c) V१ B२ कौरव्य; B१ चैषा हि (for कौन्तेय).

13 ^a) K४ Ñ१ V१ B (except B२) Dn D२ च
(for हि). S आदातुं पुंडरीकाक्ष. — ^b) D४ यो यम्;
S एष (for यं यम्). D४ G४ इच्छन्ति; G२ यच्छति.
B१ तत्; D४ T१ G१.२.४.५ M१ यं; G२ नः; G३ सं- (for
[अ]यं). Ś१ K२.४ B१.२ Dn D१.२.६ तदा; B२.४.६ तथा;
T१ G२.५ M१ सदा; G१ वदा (for यदा). — ^c) B१ यस्य.
K२ विश्रवते (for विप्लु). — ^d) G१.२.४ येवं; G२ वैवं
(for एवं). K४ D१ (before corr.) चेदिपते; G४ 'तिर्.
V१ तथा; D४ यदा (for यथा).

३८

C. 2. 1439
B. 2. 41. 1
K. 2. 64. 1

शिशुपाल उवाच ।

विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान् ।

न व्यपत्रपसे कस्माद्बुद्धः सन्कुलपांसनः ॥ १

कुलपांसनः प्रकृतौ वर्तता त्वया ।

वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि रक्षितः ॥ २

नावि नौरिव संबद्धा यथान्धो बान्धमन्वियात् ।

14 Ś1 D4 om. 14^a-15^b. — ^a) T1 G8.4.6 M1 लोकानां (for भूतां). — ^b) T1 भारत (for माधवः). — ^c) K1 अभवश्चैव; M2 प्रभवश्चैव. G M भूतानां (for सर्वेषां). T1 माधवं प्रभवश्चैव. — ^d) B1 G4 निधनश्च; G2 निधानं च. T1 भूतानां निधनं च यः.

15 Ś1 D4 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). Before 15, K1.8.4 Ñ1 V1 B Dn D1-8.5.6 S ins. वैशं उं (or वैशं). — ^a) T1 अथ (for इति). — ^b) V1 B8 D8.5 G8 तदा; D1.2 T1 G8.6 M तथा; G1.2.4 यथा (for ततश्च). K4 चेदिपते; T1 चेति पतिर्. G4 नृपाः. — ^c) K4 राव; B1 भावः (for वाचः). Ś1 D4 भीष्मो रुक्षतरा वाचः; S भीष्मं रुक्षतरां (M1 रुक्षाक्षरां) वाचं.

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś1 G8 M1 राजसूय; K1-8 B1.8-6 Dn1 D1-8.5.6 शिशुपालवध; B2 राजसूय, अर्घोभिहरण and शिशुपालवध; D4 राजसूयेज (sic). — *Adhy. name*: G8 M2 शिशुपालनिंदा; G8 भीष्मवचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1(marg.) 8 D4 37 (as in text); K2 D8 38; Dn1 40; Dn2 43; S 70 (G4 47). — *S'loka no.*: K2.8 Dn D1.2 M1 15.

38

1 ^a) K1.2 विभीषिकाभिर्; D1.2 विभीषिकाभिर्; D4 G1 विभीषिकाभिर्; G4 भिभी. — ^b) T1 G8-6 M भीष्म (for सर्व-). G1.2 भीष्म भीषय पार्थिवान्. — ^c) K2 T1 G8.4 M1 ह्यप; Cd व्यप (as in text). Ś1 K (except K2) D4.6 मोहाद् (for कस्माद्). — ^d) D2 वचः (for बुद्धः). K4 D2.5.6 कुलपांसन; Ñ1 कुलसप्तम.

2 ^a) Ś1 D4 एवं; K2 एव (for एतत्). — ^b) K1 विवृता; K2.8 V1 B8.6m T1 G1.2.4 M1 तिष्ठता; K4 वर्तते; G8 lacuna (for वर्तता). — ^c) Ś1 D4 अपेतस्तु

तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ॥ ३

पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः ।

त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ॥ ४

अवलिप्तस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः ।

कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ॥ ५

यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतरैर्नरैः ।

(for 'तार्थ'). S वक्तुं वचनसंपन्नस् (T1 G8 'वक्तुः'; M1 'वक्तुः'). — ^a) K2 D1.6 सर्वं कुरुतम; K8 N1 V1 Dn2 D4 G4.6 सर्वंकुरुतम; B8 'तमान्'; Cn as in text.

3 ^a) D4 नावनारिव (corrupt). D8 संघाय; S बद्धा स्याद् (G4 'स्य') (for संबद्धा). — ^b) K1 बंधम्; B1 ह्यंधम्; D8 बाधम्; D4 बोधम्; D5 बंधम् (for बान्धम्). K2 यथा अंधोधमन्वियात्; K4 यथांधो बाधम; Dn2 यथांधोधं सम; G4 यथांधो विप्रकीर्यते; Cn as in text. — G4 om. from 3^a up to 3. 39. 8^b. — ^c) G8 तथाभूतानि. K2 कौरव्यो; K8 G1.2 कौरव्य. — B2 om. (hapl.) 3^d-6^a. — ^d) Ś1 K4 Ñ1 V1 B3-6 Dn D8-6 येषां भीष्म (by transp.); G1.2 भीष्म एषां.

4 B2 G4 om. 4 (cf. v.l. 3). S (G4 om.) transp. 4 and 5. — ^a) G8 पूतनाघातपूर्वाणि. — ^b) D5 तत्कर्माण्यविशेषतः; M2 कर्मण्यन्यवि. — ^c) K1 कीर्तयिता; K2 कथयता; B8 संकीर्त्यता; D2 कीर्तिमता; S (G4 om.) प्रशंसता. — ^d) K2 त्वया (for भूयः). Ś1 प्रच्यावितं; K1.2 प्राच्यावितं; N1 V1 B (B2 om.) Dn D8.5 प्रच्यावितं; D4 प्राच्यावितं; S (G4 om.) संचलितं (G8 संचिहृतं); Cd प्रच्यावितं (as in text). G8 मया (for मनः). D1 धर्मराजो युधिष्ठिरः.

5 B2 G4 om. 5 (cf. v.l. 3). S (G4 om. 5) transp. 4 and 5. — ^a) K2 अवलिप्तस्य; D8 अलिप्तस्य; D5 आलिप्तस्य (both latter submetrical); T1 G8.5.6 M अप (G8 'प्र')बुद्धस्य; G1.2 अपबुद्धस्य. G8 मुख्यस्य. — ^b) K4 D1 (before corr.) श्रोतुं (for स्तोतुं). — ^c) K2 न दीर्यते; K4 B1(m as in text) D8 विशीर्यते (for विदी). T1 G8.5 शतधा विप्रकीर्यते; G1.2 'धा न विशीर्यते; G8 'धाघ न दीर्यते; M 'धा विप्रशीर्यते. Cn apparently न ईर्यते!

6 G4 om. 6; B2 om. 6^a (cf. v.l. 3). — ^a) Dn1 तत्र; D4 येन. — ^b) M1 अपि (for भीष्म). T1 बालैर्नरैः

तमिमं ज्ञानवृद्धः सन्गोपं संस्तोतुमिच्छसि ॥ ६
यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम् ।
तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ॥ ७
चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम् ।
पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ॥ ८
वल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः ।
तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ॥ ९

Gs पालतमैर्; M₂ Cnp बालेतरेर् (Cn as in text).
Ś1 नृपैः (for नरैः). — °) M₂ इदं (for इमं). — °)
K₂ कोयं; K₃ कोपं; T₁ गोप (for गोपं). K_{2.4} संश्रोतु-
मिच्छति; V₁ संस्तोषि केशवं; B_{3.4.6} संस्तोषि कौरव;
T₁ G_{2.5} त्वं स्तोतुमिच्छसि. D₂ M₂ इच्छति.

7 G₄ om. 7 (cf. v.l. 3). — °) D₄ यदनेन.
Ś1 Dn₁ D₄ T₁ G_{1.2.6} हतो. Ś1 D₄ बालः; K₂ बाल्यै;
D₂ बालो; G₃ बाले. — °) V₁ B_{1.8} Dn₂ D_{1-8.5.6} m
पूतना; G₂ शकटश्; all comm. शकुनिः (as in text).
K₄ चैत्रम्; G₁ च किम् (for चित्रम्). *Cn: शकुनिः
पूतना । पाठान्तरे शकुनिवत्सेचरस्तृणावर्तः । * — °) Ś1 B₆
Dn T₁ G_{1.2.5} M चाश्वं; K₄ चासं (for वाश्वं).
T₁ G_{1.2} वीरौ; G₆ M वीर (for भीष्म). B₁₋₃ D_{1.2}
‘हतौ वा (D₁ चा) श्ववृषभौ भीष्म. Cd cites अश्वः and वृषभः.
— °) K_{2.8} पशुः; Dn₂ न तु; T₁ या ना; G₁ ये न;
G₂ ये ना (for यौ न). G_{1.2} बुद्धिं; G₅ बुद्धं (for युद्धं).
B_{1.2} D_{1.2} न तच्चित्रं मतं मम.

8 G₄ om. 8 (cf. v.l. 3). — °) B₁ यदनेन; B₂ D_{1.2}
यद्येतेन (for यद्यनेन). N₁ V₁ B_{1.2.5} D_{1.2} विनाशितं;
D₃ विभेदितं; D₅ विनामितं; G_{1.2} [अ]तिपातितं; M₂
विवर्तितं (for निपा°). B_{2.4.6} नामितं यद्यनेन वै. — After
8, S (G₄ om.) ins. (Cv glosses):

367* अर्कप्रमाणौ तौ वृक्षौ यद्यनेन निपातितौ ।

नागश्च पातितो येन तत्र किं विस्मयं कृतम् ।

[(L. 1) G₂ [अ]तिपातितौ (for निपा°). — (L. 2)
G₂ नगौ च पातितौ (for नागश्च पातितौ). G₆ M₂ [स]नेन
(for येन). G₁ गतं; G₂ गतः (for कृतम्).]

9 K₂ G₄ om. 9 (for G₄, cf. v.l. 3). — °) D₄
वाल्मीकः. K_{2.4} ‘मात्रः; D₆ G₁₋₃ ‘मात्रं; Cd ‘मात्रः (as in
text). D₄ सप्ताहं. — °) B₁ (m as in text). D_{1.2}
बलात् (for उचलः). S (G₄ om.) धारितो यद्यनेन (G_{1.2}
यत्र तेन) सः. — °) B₁ तथा (m as in text); T₁ G_{1-3.5}
ततो (for तदा). D₆ G₃ गोवर्धनं. M₂ शैलो (for भीष्म).
D₃ तदा नो भीष्म एतस्य. — °) Ś1 K₁ नैतच्च; K₂ नैव;

भुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि ।
इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः ॥ १०
यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमन्नं बलीयसः ।
स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ॥ ११
न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम् ।
यद्वक्ष्ये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम ॥ १२
स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्वाह्येषु च ।

C. 2. 1445
B. 2. 41. 13
K. 2. 64. 14

D₄ न तैश् (for न तच्). K₁ B₆ चित्रतमं मम. S (G₄
om.) न तु मे विस्मितं मनः.

10 G₄ om. 10 (cf. v.l. 3). — °) N₁ M₂ एकेन
(for एतेन). B₁ बहुलं; G₃ यद्यन्नं (for बह्वन्नं). — °)
B₁ क्रीडिता; T₁ G_{2.5.6} M₂ क्रीडितं; M₁ क्रीडित्वा.
D₅ नतं; T₁ M₂ नागमूर्धनि. — °) B₅ शृण्वानः; G_{1.2}
शृण्वन्तः (for शृण्वानाः). T₁ G_{2.5.6} M इति ते श्रवणा-
द्भीष्म. — °) B₅ आगतः; T₁ G_{2.5.6} M आगतं (for
आगताः). K₁₋₃ N₁ B₁ D₄ G_{2.2} परमं (N₁ परं ते;
D₄ परं यो; G_{2.2} परं वै) विस्मयं गताः; K₄ D₆ परं तोषं वयं
गताः. Cd apparently परं वो (gloss युष्माकं । मत इति
शेषः) विस्मयं गताः; Cn as in text. — After 10,
S (G₄ om.) ins.:

368* मतिमन्तो न शंसन्ति सज्जना धर्मिणः सदा ।

[G₆ प्रत्यु*** नेव ने (for the post. half).]

11 G₄ om. 11 (cf. v.l. 3); G₆ om. 11^{ab}. — °)
K₂ चानन्यः; D₃ चान्नेन; T₁ G₅ [अ]नेन च (by transp.).
G₃ M₁ यस्यादनेन धर्मज्ञः. — °) K₂₋₄ B₁ (m as in
text) D_{1.4} S (G₄ om.) बलीयसा. — °) Ś1 K₁ D₄
सोप्यनेन; Dn₁ स वा तेन; G₆ यद्यनेन (for स चानेन).
— °) K₁₋₃ नो; Dn₂ तन्; D₆ तु (for न). V₁ B₁₋₃
Dn₁ D_{1-3.5} ममां (for महां). S (G₄ om.) किं पापम-
धिकं ततः. — After 11, K₂ ins.:

369* कागहा बगहा वल्मसर्पहा खरहा तथा ।

अग्निपो मायिक इव कथं नार्होऽप्रपूजने ।

12 G₄ om. 12 (cf. v.l. 3). — °) G_{1.2} तत्ते (for
न ते). — °) K₂ वाक्यं; V₁ B₁ m. s. s. s. G_{1.6} धर्मः;
T₁ G_{2.5} M₂ ज्ञानं; G₂ ज्ञातः; M₁ ज्ञानः (for नूनं).
— °) B₁ m. s. D_{1.2} तद् (for यद्). K_{1.2} वक्षे. B_{1.4-6}
Dn D_{1.2} अधर्मज्ञः. — Cn divides तु + आमधर्मज्ञः !

13 G₄ om. 13 (cf. v.l. 3). — °) Ś1 न शास्त्राणि;
N₁ D_{1.2} च नास्त्राणि; T₁ G_{2.5} M न चास्त्राणि; G₆
च शास्त्राणि. G_{1.2} न स्त्रीषु गोषु चास्त्राणि. — °) K₂ D_{1.4}
पातये; D₆ ‘यत्. — °) K₂ तस्य. N₁ चास्त्रादि; B₁

C. 2. 1445
B. 2. 41. 13
K. 2. 64. 14

यस्य चान्नानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः ॥ १३
इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा ।
भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते ॥ १४
ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम ।
अजानत इवाख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम ।
गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति ॥ १५
असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः ।

[अ]न्नानि च; Ds वान्नानि (for चान्नानि). — ^a) S (G4 om.) शरणं गतः. Ś1 K B4.5 Dn D8-6 यत्र (D3.5 यस्य) च (K1.4 व; K8 om.; D6 य) स्यात्प्रतिश्रयः. Cd cites प्रतिश्रयः (gloss स्थितिः); Cn gloss अंगीकारः.

14 G4 om. 14 (cf. v.l. 3). — ^a) M2 न शंसन्ति (for अनुशासन्ति). — ^b) K4 सद्धर्मः; N1 V1 B D (except D4) सज्जनं. B2 D1.2 धार्मिकाः. K2 G8 तदा (for सदा). — D1.2 om. 14^{ad}. — ^c) N1 लोकहितं; S (G4 om.) संकथितं (for लोके हि तत्). — ^d) G2 विदितं (for वितथं). S (G4 om.) तव (G3 त्वयि) चेश्वरे (for त्वयि दृश्यते).

15 S (except G1.2) om. 15^{abd} (for G4 cf. v.l. 3). — ^a) K1 महातं च; K4 च भूयांसं; Dn2 तपोवृद्धं (for च वृद्धं च). — ^b) K4 केशवं मम जल्पसि. Cd cites भूयांसं (as in text). — ^c) Ś1 अजानान; B1m अज्ञानत; D2 अजानता. K8 (submetrical) जल्पसि (? orig. gloss) इवाख्यासि; G2 अजानतस्त्वाम्. — ^d) K2 Dn(1) संस्तवन्; N1 V1 B1.3 D1-3.5 G1 त्वं स्तुवन्; D4 संस्तवः; G2 सत्ववान्. Ś1 कुरुपुंगव; K1-3 D4 कुरुन्दन (K1 नः); K4 B4.6 Dn D6 कौरवाधम. — ^e) B1.2 D1.2 स कथं; S (except G3; G4 om.) ते भीष्म (for सन्भीष्म). — After 15^c, K4 Dn(1) D6 ins.:

370* त्वद्वाक्याद्यदि पूज्यते ।

एवंभूतश्च यो भीष्म.

[(L. 1) प्रति. (for यदि).

— ^f) B1.2 D1.2 भीष्म (for कथं). K1.4 स स्तवमर्हति (K4 सि); G8 संस्तवमर्हति. G1.2 स कथं स्तवमर्हति.

16 G4 om. 16 (cf. v.l. 3). — ^a) Ś1 K2.3 B3 Dn1 D6 T1 M Cd श्रेष्ठ; Cn as in text. — ^b) K1 य एव; N1 यद्येष; Cd य एष (as in text). B1 G2.3 जगतीपतिः; D1.2 T1 G1.5.6 M जगतः पतिः; Cd जगतां प्रभुः. — ^c) K4 N1 B1.2.4-6 D (except D4) चाप्येवं (D8 नं); V1 चाप्येव; B8 यद्येष (for यद्येवं). S (G4 om.) Cv आत्मानमात्मना धातुं (G2 आत्मनामात्मना यातुं).

संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः ।

एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् ॥ १६

न गाथा गाथिनं शास्ति बहु चेदपि गायति ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १७

नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः ।

अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीष्यते ॥ १८

येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः ।

— ^a) D1.2 त्वद्वाक्यार्थः; S (G4 om.) यदि शक्तो. K1 (by corr.) जनार्दन. — ^e) K1 यद् (for तद्). K4 N1 V1 B (except B3) Dn D6 M1 तत्सर्वं (by transp.). S (except M1; G4 om.) Cv अ(G5 स) कामयंतं तं भीष्म कथं साध्विति पश्यसि (T1 before corr. तैरपि). — After 16, T1 ins. some corrupt lines and brackets them.

17 G4 om. 17 (cf. v.l. 3). — ^a) G1-3 गाथा गाथिनं; Cv as in text. Ś1 M गाथिनं; Cd.v गाथिनं (as in text). — ^b) D1 गायतः (corr. from ती). T1 G5.6 M Cv पठ(G6 ठ)तीति न कारणं; G8 पठति नेककारणं (sic). — ^c) = Gitā 3. 33^c. K2 प्रकृतं; Cd as in text. — ^d) K2 भूलिङ्गां; K8 कुलिङ्गा; D3.6 भूलिङ्गां; D4 S (G4 om.) Cv कुलिङ्गा (T1 गं; M2 पुलिङ्गां); Cn as in text. K2.3 T1 G2.6 शकुनी (T1 नीर्) यथा. Cd cites 17^d entirely as in text (gloss: भूलिङ्गः = बिलशायी).

18 G4 om. 18 (cf. v.l. 3). — ^a) S (G4 om.) अप्येषा (for एषा ते). Ś1 [अ]त्र (for ते). — ^b) K2 जगत्यां (for जघन्या). — After 18^{ab}, T1 G2.5.6 ins.:

371* नदीसुतत्वात्ते चित्तं चञ्चलं न स्थिरं स्मृतम् ।

— ^c) T1 प्रीतिः; G1.2.6 M अयः; G3.5 वृत्तिः (for अतः). K2 पापीयर्ही; K4 B6 पापीयसां. Ś1 D4 M2 चैषा; K1 तेषां. — ^d) Ś1 [ई]ष्यते; K1 [ई]ष्यते; D1.2 [ई]ष्यते; G2 [ई]ष्यति (for [ई]ष्यते). G6 नाम वीक्ष्यते.

19 G4 om. 19 (cf. v.l. 3). — ^a) K1 तेषाम्; T1 G5 M2 एषाम्; G3 एवम् (for येषाम्). G1.2 तेषामर्च्यतमं कृष्णं. — ^b) Ś1 D4 वा (for च). T1 G1.5.6 एषां (for येषाम्). — ^c) K1 धर्मवक्ता न धर्मज्ञः; K2 धर्मवान्सन्धधर्मज्ञाः; K3 T1 G1.3 M2 धर्मवानित्यधर्मज्ञः (G1 ज्ञ); N1 V1 B2-8 Dn धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञः (B4.5 Dn1 ज्ञ); B1.2 D1-3.5 सर्वथा (B2 धा) त्वमधर्मज्ञः (B1.2 ज्ञ). Cd cites धर्मवाक् (as in text). G2 धर्मं हि नित्यधः; G5.6 धर्मवान्नित्यधः; M1 धर्मवादी त्वधः. See

धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादिवपुतः ॥ १९
को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्जानवतां वरः ।
कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता ॥ २०
अन्यकामा हि धर्मज्ञ कन्यका प्राज्ञमानिना ।
अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहता त्वया ॥ २१
यां त्वयापहतां भीष्म कन्यां नैषितवानृपः ।
भ्राता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः ॥ २२
दारयोर्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः ।

तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि ॥ २३
न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा ।
यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीबत्वाद्वा न संशयः ॥ २४
न त्वहं तव धर्मज्ञ पश्याम्युपचयं क्वचित् ।
न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममब्रुवन् ॥ २५
इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ।
सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २६
व्रतोपवासैर्वहुभिः कृतं भवति भीष्म यत् ।

C. 2. 1460
B. 2. 41. 28
K. 2. 64. 31

Addenda. — ^a) K₂ (corrupt) अवां (for अवाङ्?)
पुतः; V₁ अवद्रुतः; B₂ अवाद्रुतः; G_{1.2} अविद्रुतः; C_d as
in text. C_n separates अव, पुतः!

20 G₄ om. 20 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ विधर्मिणम्;
K₂ विधर्मिणम् (sic); D₁ (after corr.) हि धर्मिणिम्.
C_d cites धर्मिणं (as in text). G₁ आत्मानाञ्. K₈
कोविदं धर्मिणमात्मानं (hypermetric). — ^b) G₆ ज्ञानं
(for जानञ्). K₄ D_n D₆ T₁ G_{8.5} M ज्ञानविदां
(for 'वतां). K₂ वरः; G₆ वरं. G_{1.2} ज्ञानाज्ञानविदां वरः.
— ^{ad}) K₂ M₂ transp. यथा and त्वया. K₈ त्वया भीष्म
यथा (by transp.). G₆ कुर्याद्यद्ययया भीष्म. Ś₁ B_{1.2}
D_{1.2.4} transp. त्वया and कृतं. K₁ कृतः; K₄ वृत्तं
(for कृतं). Ś₁ B_{5.6} D_{3.4} धर्मानु(Ś₁ D₄ 'नः; D₈ 'न्व)-
वेक्षया; V₁ कर्मान्ववेक्षया; B₂ धर्ममवेक्षता; B₈ धर्मा त्व-
(corr. from 'म)वेक्षया; D₅ धर्मान्ववेक्षतः; G₁ धर्ममवेक्षता.
— After 20, D_n (!) D₆ ins.:

372* चेत्वं धर्मं विजानासि यदि प्राज्ञा मतिस्तव ।

21 G₄ om. 21 (cf. v.l. 3). — ^a) K₄ B_{1.2.4}
D_n D_{1.2.6} T₁ G_{1-3.6} धर्मज्ञा. — ^b) K₄ कन्यप्राज्ञ-
मानिनाः; D₄ कन्यका प्राज्ञमानिनाः; G₈ का प्रतिज्ञानमानिना;
G_{5.6} कन्यका प्राज्ञमानिता (G₆ 'नना). — After 21^{ab},
S (G₄ om.) ins.:

373* गृहीता पाणिधर्मेण राजा साल्वेन धीमता ।

— M₂ om. 21^a-23^b. — ^a) T₁ G_{1-3.5} नामाथ. K₄ D₆
रुदती; V₁ B_{8.6} धर्मज्ञ (B₆ 'ज्ञा); C_d भद्रं ते (as in
text).

22 G₄ M₂ om. 22 (cf. v.l. 3, 21). — ^a)
V₁ D_n (!) तां (for यां). Ś₁ K₁₋₃ B₂ D_{1.2.4}
त्वया चा(K_{1.3} B₂ 'चो)पहतां (K₂ D₄ 'तं); D₆
सा त्वयापहता; G₈ यां त्वयापर्णना (for यां त्वयापहतां).
G₆ बालां (for भीष्म). — ^b) G_{1.2} कथं (for कन्यां).
Ś₁ नैवेष्टवान्; K₁ तोषितवान्; V₁ नोषितं; B₁ G_{8.5} C_d

नैषितं; G₂ वैषितं. Ñ₁ V₁ D_n (!) यतः (for नृपः).
— ^a) K₁ D₄ वृत्तिम्; K₈ धर्मम्; K₄ V₁ B₂ D_n D₆
मार्गम् (for वृत्तिम्). K₄ अनुष्ठिभिः. B₈₋₆ D_{8.5} सतां
वृत्ते व्यवस्थितः; S (G₄ M₂ om.) सतां धर्ममनुस्सरन्.

23 G₄ om. 23; M₂ om. 23^{ab} (cf. v.l. 3, 22).
— ^a) K₁₋₃ D_n C_v (but not S!) दारेषु; K₄ D₆
भार्ययोर् (for दारयोर्). T₁ G_{1.3} (before corr.). 5.6 M₁
दारयोग्यस्य (for 'योग्यस्य). C_d supports text. K₂ तस्य;
B₁ अस्य; G₂ ह्यस्य (for यस्य). K₁ वा प्रेम; D_n चान्येन;
T₁ G_{1.2} चानेन. — ^b) G₈ मिषतां; C_d v as in text.
G₁ प्राज्ञमानिना. — ^c) V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} एवं; B₁ उप-
(for तव). B₆ D_{8.5} S (G₄ om.) उत्पादितान्यपत्यानि.
C_v cites तव!

24 G₄ om. 24 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁₋₃ Ñ₁ V₁
B₈₋₆ D_n D_{8.5} को हि; S (G₄ om.) नात्र (G₈ 'स्ति)
(for न हि). K₂ धर्मेस्तद् (sic); K₄ धर्मोस्ति ते; G₈
G₈ धर्मोस्ति ते. — ^b) B_{1.2} D_{1.2} तथा (for वृथा). — ^c)
K_{1.2} यद्धारयसि; C_v यं धारं. T₁ G_{2.3.5.6} M₂ मोहात्वं;
G₁ मोहत्वात्. M₁ यत्वं धारयसे मोहात्. — ^d) S (except
M₁; G₄ om.) च (for वा). M₁ नात्र (for वा न).

25 G₄ om. 25 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ D_{1.2}
अयं; T₁ corrupt (for अहं). Ñ₁ B₁ धर्मस्य; C_d 'ज्ञ
(as in text). — ^b) S (G₄ om.) विनयं; C_d (as
in text) उपचयं (=आधिक्यं). — ^c) C_v ते(=त्वया).
G₁ सचिता (for सेविता). G₂ विप्रा (for वृद्धा). — ^d)
Ś₁ एते; K_{1.2} इमं; D₁ एतं; G₆ नेदं (for एवं). K_{1.2} B₆
D₂ T₁ G_{8.5.6} धर्ममब्रवीत्; K₄ D_n (!) D₆ धर्मवर्तकः;
V₁ B₁₋₅ D_{8.5.6} C_n धर्ममब्रवीः.

26 = (var.) 1. 94. 60. — G₄ om. 26 (cf. v.l. 3).
— ^a) K₈ अदत्तं; K₄ अधातं (for अधीतं). — ^b) Ś₁ K₂
यज्ञश्च; K₈ प्रज्ञाश्च. — ^c) D_{1.2} अपुत्रस्य (for अपत्यस्य).
K₂ सर्वं तदनपत्यस्य; K₄ (corrupt) सर्वमेतदनसम्यक्; Ñ₁

C. 2. 1460
B. 2. 41. 28
K. 2. 64. 31

सर्वं तदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् ॥ २७
सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात् ।
हंसवच्चमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् ॥ २८
एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा ।
भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः ॥ २९
वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्वसोऽभवत्पुरा ।
धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणः सोऽनुशास्ति ह ॥ ३०
धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल ।

V₁ B₈ सर्वमेवानपत्यस्य. — ^a) Ś₁ नार्हति; K₁₋₃ N₁ V₁ D₁₋₂. 5. 6 G₅. 6 M₁ नार्हति; D₄ नार्हति (for नार्हति).

27 G₄ om. 27 (cf. v.l. 3); K₁ om. 27^a-28^b.
— ^a) B₁ D_{1.2} एव (for तद्). — ^a) N₁ गोप्यं; G₃. 5 मिथ्या; G₆ मोहं; C_d मोघं (as in text). Ś₁ D₄ धर्मतः; K₂ T₁ G_{1.2}. 5 M₁ निश्चये; K₃ M₂ निश्चितं; B_{1.2} D_{1.2} G₆ निश्चयः; G₂ निश्चयं.

28 G₄ om. 28; K₁ om. 28^{ab} (cf. v.l. 3, 27).
— ^a) G₃ यो (for सो). M₁ पत्यस्य (for पत्यश्च).
— ^b) B_{1.2} D_{1.2} शासकः; B₅ D₈. 5 C_n सारकः; C_{np} as in text. — D₈ om. 28^a-29^b. — ^a) D_{1.2} हंसवृत्तम् (for वरवम्). N₁ इहेदानीं; B₈₋₆ D₅ इदानीं हि (for अपीदानीं). K₂ हंसवच्चमुपीदानीं. — ^a) K₄ B₈₋₅ D₆ ज्ञातिभिः (for भ्यः). K_{1.3} नाम्नुयाद्; K_{2.4} B (except E₂) D₆ प्राप्नुया (D₆ वद्; T₁ G_{1.2}. 5. 6 M₁ ह्याप्नुयाद् (T₁ G₅ M₁ या); G₃ [S]भ्याप्नुया. T₁ G₁₋₂. 5 भयं (for वधम्). Ś₁ ज्ञातिभ्योऽप्याप्नुयात्त्वधं (त्वधं ins. in text sec. m.); M₂ ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुयात्.

29 G₄ om. 29; D₈ om. 29^{ab} (cf. v.l. 3, 28).
— ^a) N₁ B_{1.2} D_{1.2} सं; B₃. 5. 6 D₅ च (for हि). K_{2.4} कथयत्यन्ये; K₃ यतेन्ये. Ś₁ D₄ अत्र (for अन्ये). — ^b) K₃ B_{1.2}. 5 D_{1.2}. 5 ज्ञानविशारदाः; S (except G₅; G₄ om.) धर्मविदः पुरा. — ^c) G₁ अयं (for अहं). T₁ M₁ सत्यं (for सम्यग्). — ^d) B_{1.2} D_{1.2} तव तच्छृणु; S (G₄ om.) भवते (G₆ तः) शृणु (for तव शृ).

30 G₄ om. 30 (cf. v.l. 3). — ^b) G₆ तदा (for पुरा). — ^c) T₁ G₃. 5 वृत्तिः; C_d वृत्तः (as in text). K₂ धर्माचारान्यथावृत्तः; B_{1m} धर्मवादीन्यथा. — ^d) T₁ G (G₄ om.) त्वनु (for सोऽनु). Ś₁ D₈. 4 हि; K₄ N₁ V₁ B₈. 4 D_n D₆ S (G₄ om.) च (for ह).

31 G₄ om. 31 (cf. v.l. 3). — ^a) M₂ माधर्मः[:]. — ^b) G₂. 8 सत्यं (for तस्य). V₁ B₈ सत्यं वदत मानृतं.

पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ॥ ३१

अथास्य भक्ष्यमाजहुः समुद्रजलचारिणः ।

अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ॥ ३२

तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः ।

समुद्राम्भस्यमोदन्त चरन्तो भीष्म पक्षिणः ॥ ३३

तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत् ।

स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ॥ ३४

ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वण्डेष्वण्डजोऽपरः ।

— After 31^{ab}, B₈ ins.:

374* घोरां मायां प्रविष्टाः स्थ तस्माज्जाग्रत जाग्रत ।

अहिंसा परमो धर्म इति तस्य वचः किल ।

[(L. 2) Post. half. = 31^b.]

— ^a) Ś₁ K D_n D₆ सत्यं; V₁ B₈. 4 प्रियं; D₄ G₃ ब्रह्म (for धर्मं). — After 31, S (G₄ om.) ins. (C_v glosses) a passage given in App. I (No. 22).

32 G₄ om. 32 (cf. v.l. 3). — ^a) B₂. 6 D_{1.2} तथा (for अथ). Ś₁ K_{1.2} B₁ D₄ C_d भक्तम्; K₃ भक्तिम्; D₈ गुणम्; D_n. 2 D₆ भक्षम्. D₁ आचक्रुः (for आजहुः). S (G₄ om.) आजहुस्तस्य (G_{1.2} त्र ते (G₂ वै) भक्ष्यं. — ^b) K₃ समुद्रं. B₂ वनचारिणः; M₂ जलवासिनः. — ^c) D₈ [अ]न्यं (for [अ]न्ये). T₁ G₃. 5 अण्डजा ह्यथ विश्वस्य; G_{1.2} जास्ते यथा ह्यस्य; G₆ M जा ह्या (M₁ न्या) मज्जान्यस्य. — ^d) D₁ स्वधर्मम् (for धर्मार्थम्). K₁₋₃ B₂. 6 D₈. 5 शुश्रुमः; K₄ D₂ शुश्रुवुः. T₁ G_{1.2}. 5. 6 M धर्मस्थो (T₁ धर्मार्थो) यमिति स्थिताः (G₆ ति द्विजाः); G₃ धर्मिष्ठो यमिति द्विजाः.

33 G₄ om. 33 (cf. v.l. 3). — ^a) D₄ G₆ चैवं (for चैव). B₈ D_n (1) D₈ ते च तस्य. K B₁ D_{1.2}. 5 सम (K₂ D₅ मा)भ्यासे; V₁ सकाशे वै; B₈. 4. 6 सकाशात्ते (B₈ शान्ते; B₆ शे ते); B₅ D₈ तदाभाशे (D₈ से); G_{1.6} समाभ्याशे. — ^b) K₂ निक्षिप्या. — ^c) K₁ T₁ G₃ मोदन्ते; K₂ V₁ B D_n D₁₋₃. 5 M₁ [अ]मज्जंत; K₃ G₅. 6 मोदंत; G_{1.2} मोदंतश्च (for [अ]मोदन्त). Ś₁ D₄. 6 समुद्रांत (read ? भ)स्यमोदंतश्च (D₆ दंत). — ^d) K₅ D_n चरतो.

34 G₄ om. 34 (cf. v.l. 3). B_{1.2} D_{1.2} transp. 34^{ab} and 34^{cd}. — ^a) K₂ अर्जुन (for अण्डानि). — ^b) D₈ चासकृत् (for पापं). — ^c) D₁ वासः; G₂ हंसं (for हंसः). D₁ सममक्षानाम्; D₆ स प्रमत्तानाम्. K₂ स च हंसः प्रमत्तानाम् (sic); V₁ स तु हंसः प्रमत्तानाम्. — ^d) D₂. 4

अशङ्कतं महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दर्श ह ॥ ३५
ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्बिषम् ।
तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ॥ ३६
ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः ।
निजघ्नुस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरुद्रह ॥ ३७
ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः ।

निहन्युर्भीष्म संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमिवाण्डजम् ॥ ३८
गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
भीष्म यां तां च ते सम्यक्कथयिष्यामि भारत ॥ ३९
अन्तरात्मनि विनिहिते रौपि पत्ररथ वितथम् ।
अण्डभक्षणमशुचि ते कर्म वाचमतिशयते ॥ ४०

C. 2. 1473
B. 2. 41. 40
K. 2. 64. 52

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

M₂ अप्रमत्त- (D₈ °त्ता). K₄ च (for स्व-).

35 G₄ om. 35 (cf. v.l. 3). — °) G_{1.2} ततो-
पक्षीय°. — °) B_{4.5} Dn (!) M₁ तेषु (for [अ]ण्डेषु).
— °) D₈ G₈ आशंक(D₈ °स)त; G₂ अशक्तः सन्.
— After 35°, T₁ ins.:

375* कर्मास्येदं भवेदिति ।

ततो गतेषु हंसेषु सर्वेषु चरितुं तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य.

— °) K_{8.4} B₁ Dn D₈ G₂ स (for तं). B₂ D₁ T₁
G_{1.2}. (by corr.). s. s. M₂ सः; D₈ च (for ह). K₁
तं ददर्श कदा च ह; G₅ M₁ कर्मास्येदं भवेदिति (=line 1 of
375*). — After 35, K₂ (erroneously) reads 37^{cd},
repeating it in its proper place; while G₅ ins.:

376* ततो गतेषु हंसेषु सर्वेषु चरितं तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य तं कदाचिद्दर्श ह ।

[Cf. lines 2-3 of 375*, and also 35^d.]

36 G₄ om. 36 (cf. v.l. 3). — °) D₈ तु; G₅
सं- (for स). T₁ G₅ दर्शया° (for कथया°). — °)
M₂ तद्धंस- (for हंसस्य). T₁ G (G₄ om.) तं (T₁ G₅ तद्)
दृष्ट्वा हंसकिल्बिषं (T₁ °पु). — °) K₈ °दुःखार्ता; K₄
°दुःखार्तः; D₈ (before corr.) °दुःखार्ताः; D₄ °दुःखांतं.
— °) M₂ पक्षिः.

37 G₄ om. 37 (cf. v.l. 3). — °) K₄ Dn D₈
समीपगाः (K₄ °गा); T₁ समागतां. — °) Ś₁ K₈ Ñ₁ B₂
D_{1.2} ते (for तं). B₈ G₂ तथा (for तदा). G₂ हंसा.
— °) Ñ₁ V₁ B₈₋₆ D₈ कुरुत्तम (for °द्रह). — After
37, Ś₁ K₄ Dn D₄₋₆ T₁ G_{1.2} M ins. (cf. v.l. 38^{ab}):

377* हंसवस्त्रमपीदानीं ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुयाः ।

[= (var. 28^{cd}). D₄ [इ]दं हि (for [इ]दानीं). Ś₁ K₄
Dn D₄₋₆ ज्ञातिभ्यः प्रा(Ś₁ [अ]ज्या-; D₄ वा-; D₆ ना) मृया वधं.]
— M₁ ins. before 377*, and M₂ after it:

378* वृद्धहंसो हतस्त्र मिथ्यावृत्तो दुरात्मवान् ।

38 G₄ om. 38 (cf. v.l. 3); Ś₁ K₄ D_{4.6} om. 38^{ab}

(cf. 377*). S (G₄ om.) reads 38 (with v.l.)
at the beginning of the next adhy. (after the ref.
शिशुपालः), T₁ G_{8.5.6} M₁ reading it here also.
The readings of the stanza as it occurs in S in
the next adhy. are given in brackets at the end
of this para. — °) K₂ न त्वां; Dn₁ D₈ ते त्वा;
M₁ मत्वा; Cn ते त्वां (as in text). Dn (!) हंसत्वधर्मा-
णम्; Cn as in text. T₁ ते हि त्वा हंसधर्माणम्; G_{8.5.6}
एते (G₈ °वं) त्वां हंस°. — °) K_{1.2} Dn (!) D₈ समीपे;
Ñ₁ अमी ये; D₁ अपि मे; T₁ M₁ आगता; Cn अपीमे
(as in text). K₈ राजसत्तमाः; B_{1.2} D_{1.2} सर्वपार्थिवाः
(for वसुधा°). — °) T₁ G_{8.5.6} M₁ निहन्युस्तीक्ष्णशस्त्रेण
(G₈ °धर्मेण). B₁ पक्षिणं. D₈ ते (for तम्). K₈ Ñ₁
Dn (!) यथा; D₆ तदा; D₈ अथ; Cn (apparently) इव
(as in text). B_{1.2} D_{1.2} G₈ [अं]डजाः. K₈ निहन्यु°
°द्राप्यक्षिणास्तमिवाण्डजां. [Here follow the v.l. of the
st. as it occurs in S at the beginning of adhy. 39.
— °) T₁ M₁ त्वामहं हंसधर्माणं; G₁ मत्वाहं हंस°; G₂
मत्वा हंससं; G₈ किमहं हंस°; G₅ त्वां हंसं सर्व°; G₆
शिशुपालं स°; M₂ मा त्वा हंसस°. — °) S (G₄ om.)
ये चान्ये (for अपीमे). — °) G₅ निहन्म (for निहन्युर्).
T₁ भीम (for भीष्म). — °) G₈ पक्षिणहंसमिवाण्डजं.]

39 G₄ om. 39 (cf. v.l. 3). — °) G_{1.2} गंधर्वास्तत्र
गायन्ति. — °) Ś₁ भीष्मा (sic). K₂ D₈ यां ता; D₄
यां तं; G₈ सांतं. B₂ यां तावत्ते (for यां तां च ते).
T₁ यां ताश्च (changed to तां च) मे सम्यक्. — °) M₂
तत्त्वतः (for भारत).

40 G₄ om. 40 (cf. v.l. 3). — °) K₂ निहिते;
K₈ D₄ विनिहिते; K₄ [अ]निहिते; Ñ₁ V₁ B Dn D_{1.2.6}
Cn [अ]भिहिते; D₈ [अ]भियते; G_{1.2} ह्यंत (for विनिहिते).
T₁ G_{5.6} M₁ अंतरात्मा विनिहतो (M₁ °ते); G₈ अंतरात्मा
विनीरौपीत्; M₂ अंतरात्मनि विहिते. Cd अंतरात्मनि (gloss
ईश्वरे) विनि अभिहिते (! so both MSS.; gloss, मोहछन्ने);

३९

C. 2. 1474
B. 2. 42. 1
K. 2. 65. 1

शिशुपाल उवाच ।

स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः ।

योऽनेन युद्धं नेषे दासोऽयमिति संयुगे ॥ १

केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा ।

मामसेनार्जुनभ्यां च कस्तत्साध्विति मन्यते ॥ २

अद्वारेण प्रविष्टेन छद्मना ब्रह्मवादिना ।

दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ॥ ३

येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता ।

Cv cites अंतरात्मनि. — ^a) Ś1 'रथा * *'; Ks 'रथत्यथं'; K4 Ñ1 B4.6 Dn1 D1.8.6 'रथाशुचि (B6 'चि:); V1 B1.2 D2 'रथाप्सुज; B6 'रथोशुचि; D6 'रथावितथ (for 'रथ वितथम्). K1 रूपि पत्ररथातथं; B8 तव पत्ररथाप्सु यत्; Dn2 रौषि यत्र पराशुचि; D4 रोषि हंस किमत्र वितथं; T1 G6 रौषि (T1 रोषात्) पत्ररथैर्मिथः; G1.2 M रोषि (G2 रोषात्; M रोषी) पत्ररथो मिथः; G8 पत्रस्तिमिरथो मिथः; G6 रौद्रपत्ररथोर्मिथः. Cd.v cite पत्ररथ (Cv 'थ:); gloss Cd पक्षिन्, Cv पक्षी हंसः; the rest is corrupt in Cd. Cn.v cite रौषि. Text as in Ks only! — ^a) K1 अंडभक्षणम्; D4 'क्षेणम्. K4 Ñ1 V1 B Dn D1.2.6m अंडभक्षणकर्मैतत्; D8 'भक्षणवद्धर्मसु; T1 G6 'भक्षाद्यशुचि ते; G1.2 अंडानां भक्षमशुचि (G2 'मरुचि); G8 अंडपक्षिमशुचि ते; G6 'पक्षमशुचि ते; M 'भक्षमशुचि. — ^a) K1 (corrupt) च ध वाचमिनिशयते; K2 (corrupt) कर्म च मति शेते; K8 (corrupt) कस्य च मतिशये; K4 Ñ1 B1.4.6 Dn D6m Cn (see below) तव वाचमतीयते; V1 B2.8.5 D1 तव वाचा प्रती(D1 'ली)यते; D2 तव तावत्प्रतीयते; D8 तव च प्रतीयते; D4.6 कर्म वाचमतिशयेत् (D6 'तिदेवते); T1 कर्म वाचमतीहते; G1 (corrupt) कर्म एवामितीशते; G2 कर्म वाचामनीशते; G8 (corrupt) कर्म यामवतोशते; G6 कर्म वाचमतीव ते; G6 (corrupt) कर्म पम निशम्यते; M1 कर्म वाचमतिशोभते; M2 कर्म तत्पापं तदतिशेते. — ^a) Cd: हंसस्याण्डभक्षणं भीष्मस्याशुचिकर्मण्या रोपयति अण्डभक्षणमिति । वाचमतिक्रम्य ईयते वर्तते इत्यर्थः । Cn: एतत्तव अशुचि अण्डभक्षणकर्म वाचमतीयते उक्तिविरुद्धमित्यर्थः । ^a) — The metre is Halamukhi, many MSS. trying to convert it into Śloka!

Colophon om. in G4. — Sub-parvan: Ś1 K B1-5 Dn D1-8.5.6 G1 शिशुपालवध (D8 cont. चकोरोपाख्यान); B6 राजसूय and शिशुपालवध; D4 G6 M1 राजसूय. G8 (om. sub-parvan name) mentions only हंसोपाख्यान. — Adhy. name: D4 (marg. sec. m.) शिशुपालवाक्यं; G1 M1.2 हंसपक्षिसंवादः.

— Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 38 (as in text); K2 D8 39; Dn1 D4 (marg. sec. m.) 41; S (G4 om.) 71. — S'loka no.: K8 Dn2 D1.2 40; Dn1 41; M1 55.

39

1 G4 om. 1^a-8^b (cf. v.l. 2. 38. 3). S (G4 om.) begins this adhy. with a variant of our 2. 38. 38 (q. v.) after the ref. शिशुपालः; in T1 G4.5.6 M1 this is a repetition. — S reads 1 after 6. — ^a) G1 बहुमते. K2 राजन्. — ^b) T1 G1-3.5 M नराधिपः (for महा). — ^c) G8 ये (for यो). G1 नोयेष; G2 नैयेष. K8 कृष्णेन युद्धं नेयां स्वां; B1 यः सहानेन नेयेष. — ^d) S (G4 om.) गोपाल (G6 गोपोयम्) (for दासोऽयम्).

2 G4 om. 2 (cf. v.l. 1). — ^a) K1 यद्वज्र; K2.8 D4-6 S (G4 om.) यत्तज्; K4 यत्; V1 B8-5 Dn D8m कर्म (for यत्तु). — ^b) K4 जरासंधे. T1 वये (for वधे). B8 तथा (for तदा). — ^c) B1 तु (for च). — ^d) K1 B8.6 कथं; G2 कुतः (for कस्तत्). G1.2 साध्वीति. B8.4.6 मन्यसे; S (except G6; G4 om.) पश्यति (for मन्यते).

3 G4 om. 3 (cf. v.l. 1). — ^a) K4 छद्मनां ब्रह्मवादिनां; D4 'ना ब्रह्मणादिना: (sic); B8.6 ब्राह्मणच्छद्मवादिना; Cd as in text. — ^b) D1 (by corr.) दृष्टः; G6 पृष्टः. K2 D4 प्रभावः; G8.5.6 स्वभावः. M1 कृष्णे नु. — ^d) K4 Dn (!) D6 भूपते: (for धीमतः).

4 G4 om. 4 (cf. v.l. 1). — ^a) B1 D1.2 सर्वात्मना; D4 धर्म्यात्मना (for धर्मी). — ^b) K2 Ñ1 V1 B1.8 D8.6 T1 G1-8 Cdp ब्राह्मण्यम्. K1-3 Ñ1 V1 B1 D5.6 Cdp अभिजानता; Dn (!) अव'; D1.2 अवगच्छति (for अभिजानता). Ś1 D4 ब्राह्मणस्य विजानता (D4 'तः). Cd corrupt: one MS. ^a (lacuna); the other MS. ब्राह्मणस्य ब्राह्मणसंबन्धिनि (!). — ^c) Ś1 D4 Cd नैवेष्टं; K8.4 Ñ1 V1 B8.5 D2.6 Cn.v नेषितं; B4.6 इ';

नैषितं पाद्यमसौ तदातुमग्रे दुरात्मने ॥ ४
 भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः ।
 जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ॥ ५
 यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्खं मन्यसे ।
 कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ॥ ६
 इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया ।
 अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्विति ॥ ७
 अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत ।
 स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु ।

सुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ९
 तस्य पद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते ।
 भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥ १०
 त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
 ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥ ११
 दन्तान्संदशतस्तस्य कोपाद्दृशुराननम् ।
 युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥ १२
 उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम् ।
 भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः ॥ १३
 तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत ।
 गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः ॥ १४

C. 2. 1467
B. 2. 42. 14
K. 2. 65. 14

T1 Gs. 5.6 M प्रे* (for नै*). T1 G1-8 M1 अग्रे (for अस्मै). N1 V1 B2-6 D1-8 तु; G1.2 तं (for तद्). D3 तेनेषितं पाद्यमसौ. — ^a) K1.2 D3 (before corr.) दत्तम्; Cd दातुम् (as in text). K2 अङ्गं; T1 G1-8.5 M1 अस्मै (for अग्रे). B4-6 D1-8 Cd दुरात्मनः (for *ने).

5 G4 om. 5 (cf. v.l. 1). — ^a) G2 भुज्यताम्. D1.2 इह (for इति). Cd as in text. — ^b) N1 V1 B2.5.6 D1-8 कृष्णभीमार्जुनास्तदा; G2 वृष्णिवीरधनंजयाः.

6 G4 om. 6 (cf. v.l. 1). — ^a) S (G4 om.) स चायं (for यद्ययं). — ^b) K2 यद्येनं; B1 अथैनं (for यथैनं). S (G4 om.) भीष्म (for मूर्ख). G3 कथ्यसे (for मन्य*). — ^c) S1 कः क्षत्रं; K2.3 G6 तस्मान्न; D4 कः क्षत्रं; G1 स तस्माद्; G2 स कस्माद्. M कस्माद्-ब्राह्मणं. — ^d) K1 इव गच्छति; D5 अवतिष्ठते; T1 Gs. 5.6 अवगच्छसि; G1.2 अवधीन्मतः (G2 *नः); Cd as in text. — After 6, S (G4 om.) reads 1.

7 G4 om. 7 (cf. v.l. 1). — ^a) K1 वा; T1 Gs. 5 च; G6 दा (corrupt) (for तु). B2.5.6 D3 हि (for मे). — ^b) K1 इति ने (sic); K4 सहते; D5 यदिदं; D6 यदीमे (for यदिमे). K1 D5 पाण्डव त्वया; K4 पाण्डवाश्चया; D4 पाण्डवस्त्वया. — ^c) B2 अपकृष्टाः; Cd as in text. B2 T1 मार्गा. — ^d) Dn2 D1.3.4 मन्यते; G1 अन्यच्चे (sic); G2 अन्यत्वे; M1 मन्यसे (for मन्यन्ते).

8 G4 om. 8^{ab} (cf. v.l. 1). — ^a) D3 अस्माकं (for अथ वा). — ^b) G1-8 एषां (for येषां). K2 D6 अभि; B6 अपि (for असि). K2 भासतः; D1.5 भारतः. — ^c) Dn1 (by corr.) सधर्मा चैव; Dn1 (before corr.) नः स्वधर्मश्चैव; D1 स्वधर्माश्चैव; D2 स्त्रीधर्माश्चैव; G3 स्त्रीसधर्मश्च;

G6 स्त्रीत्वधर्मा च; Cv as in text. G1 स सधर्मापविद्धश्च; G2 M स्त्रीसधर्मापवृद्ध (G2 *त्त)श्च. Cd implies text. — ^a) B3 धर्मार्थानां (for सर्वा*). K4 प्रदर्शकं; D4 *कैः; Cd as in text.

9 ^a) B2.4.6 ततस् (for तस्य). — ^b) G2 (corrupt) दृष्टं रूक्षतरं बहु; M1 रूक्षाक्षरयुतं बहु. Cd cites रूक्षं and रूक्षाक्षरं (both as in text).

10 ^a) B2 Dn1 तथा (for तस्य). K2 D1 (before corr.). ⁴ प्रतिकाशे. — ^b) B1 शुभे चायत- (for स्वभावा-यत-). K1 -विस्तरं; D3 लोचने (for -विस्तृते). K1 त्वभासयतविष्टं ते (sic). — ^c) B1 भृशं (for भूयः). S1 क्रोधाभिताम्रान्ते; Dn2 D1.2 *भिताम्राश्चैव; D2.4 *हि (D4 *ति) ताम्रान्त- S भूयः कोपा (G6 क्रोधा)सुसंरक्ते. — ^d) K1.2 D4 रक्तः; D5 रक्षो- K4 बभूव ह. S संबभूव-तुरक्षि (G1 *क्ष)णी.

11 ^a) D4.5 त्रिशिखां. A few MSS. भृ (or भ्र) कुटीरं; D4.5 *टि. M1 तस्य (for चास्य). — ^c) M2 ललाटसंस्थां भ्रुकुटी. — ^d) K2.4 D2.4 T1 गंगा (for गङ्गां).

12 ^a) K2 संदर्शतस्; K2 त्रिदशतस्; M2 संदर्शतश्च; G6 दर्शयतश्च. T1 G1-8.6 M चास्य (for तस्य). G4 दंतान्संदश-तस्यास्य. — ^b) G2 के वा; M2 क्रोधाद् (for कोपाद्) — ^c) K1 कालं (for सर्वं). — ^d) V1 B2.3.5.6 Dn2 D1-8 जिघांसतः; B4 Dn1 जिघसतः (for दिधक्षतः).

13 ^a) = 17^a. K2 च (for तु). G5 उत्पतन्नात्मवेगेन. — ^b) S1 K1 B1 D4.5 तरस्विनं; V1 यशं; G6 महास्वनं (for मनं). — ^c) G4 एवं (for एव). B1 D1.2 महाबुद्धिः; M1 *बाहुं. — ^d) K1 (sup. lin.) महासेनाम्. [Cd.n.v all identify Mahāsena as Kārttikeya.]

C. 2. 1486
B. 2. 42. 15
K. 2. 65. 15

नातिचक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः ।
समुद्भूतो घनापाये वेलाभिव महोदधिः ॥ १५
शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने नराधिप ।
नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ १६
उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः ।
न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

K₁ इह (for इव).

14 ^a) G₁ हीमस्य (for भी^a). — ^a) K₁ D_{1.2} गुरुणां (for गुरुणा). S गुरोर्बहुविधैर्वाक्यैः. Cv cites गुरोर्. — ^a) T₁ G₁ क्रोधः; G_{1.2} कोपः; M₁ कोपः. B₂ प्रणयम् (for प्रशमम्). Ś₁ K_{1.2} V₁ D_{4.5} प्रशममागमत्; S प्रशमनं ययौ (for 'मागतः).

15 ^a) K₄ नातिक्रामत (for 'चक्राम). — ^b) D₅ T₁ G₅ अरिंदम. — G_{8.6} om. (hapl.) 15^a-17^b; D₅ om. 15^{ad}. — ^a) K_{1.2} B₈₋₆ समुद्भूतो; K₈ 'द्धते; K₄ Dn (1) D₈ 'द्धतो; N₁ V₁ B₂ D₆ 'द्धतो; T₁ G₅ 'द्धतो; Cv as in text. D₂ (corrupt) समुद्भूतोघनाशाय.

16 G_{8.6} om. 16 (cf. v.l. 15). — ^a) Ś₁ D₁ (before corr.) M₂ संक्रुद्धो; K₄ संक्रुद्ध. — ^b) Ś₁ D₁ (before corr.) भीमसेनो. K_{3.4} N₁ V₁ B₁₋₅ Dn D_{1-3.6} जनाधिप (B_{4.5} D₈ 'पः; D₁ 'पाः); B₆ नराधिपः; S (G_{8.6} om.) परंतपे (M₂ महाबले). — ^a) K₁ नाकंपयत् (for 'कम्पत). T₁ G₅ महाबाहुः; G_{1.2.4} M महावीर्यः (for तदा वीरः). — ^a) V₁ B₁ पौरुषेषु; D₄ पारुषे स्वे (for पौरुषे स्वे). T₁ G₅ M महति स्थितः; G_{1.2} मतिमा (G₁ 'मां)-स्थितः; G₄ समवस्थितः (for स्वे व्यव^a).

17 G_{8.6} om. 17^{ab} (cf. v.l. 15). — ^a) K₁ उत्पतन्तं तु; K₂ उत्पत्यन्तं तु; D₅ उत्पातं तं तु; T₁ G₅ उत्पतातात्मः; G_{1.2.4} उत्पतन्नाम (for उत्पतन्तं तु). — ^b) Ś₁ K_{1.2.4} V₁ D_{4.5} अरिंदमं; Dn D_{8.6} G₂ M₂ 'दम. — ^a) Ś₁ D₄ स न (by transp.); N₁ M₂ न च; D₅ भृशं. — ^a) K₁ क्रुद्धः; B₁ क्रुद्धं; B_{2.4.5} D₆ क्रुद्धो (for क्षुद्र^a). G₅ तथा (for यथा).

18 ^a) D₄ प्राहसंश्र. — ^b) B_{1.2} शिशुपालः (for चेदि^a). D₁ (marg. sec. m. as in text).₂ तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः (= 20^b). — G₈ om. 18^{ad}. — ^a) N₁ V₁ B₅ Dn D₆ G₈ अभि^a (for अति^a). — ^a) T₁ G_{8.5} मत्वा (for दृष्ट्वा). B₂ D_{1.2} G_{1.2} भीमपराक्रमः; D₅ [अ]तुल-पराक्रमं.

प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यं चेद्भिः प्रतापवान् ।
भीमसेनमतिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् ॥ १८
मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः ।
मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतंगमिव वह्निना ॥ १९
ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः ।
भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः ॥ २०

19 ^a) B₁ मुञ्चेमं. K₈ भीमं (for भीष्म). T₁ G_{1.8-6} M यावच्च (for पश्यन्तु). G₂ तं मुञ्चैनं भीष्म यावत्. — ^b) K₁₋₈ यावदेते; K₄ V₁ B₂₋₆ D₈ सर्व एव. B₄ जनाधिपाः. S पश्यंतु (G₄ पश्यंतं) वसुधाधिपाः. — ^a) Ś₁ D₁₋₄ मत्प्रतापाद् (D₁₋₃ 'प-) विनिर्दग्धं; K₁ मत्प्रतापाग्निना दग्धं; K₂₋₄ V₁ B_{1.2.4.5} Dn D_{1.2.5.6} मत्प्रभाव (K₂ D₅ 'वाद्) विनिर्दग्धं; B_{8.6} मत्प्रभावाभिनि^a; T₁ G₄₋₆ मत्प्रतापेन नि^a; G₈ मत्प्रभावेन नि^a; text as in N₁ G_{1.2} M (cf. K₁). — ^a) K₂ पतंतम् (for पतंगम्).

20 ^b) Ś₁ K N₁ V₁ B₂ Dn D₄₋₆ श्रुत्वा तत् (K₄ तं). K₁ कुरुनंदनः (sic); D_{3.5} कुरुसत्तमः; T₁ 'मं; G₅ 'माः. — ^a) K₄ वर (for वरः). — After 20, S ins. (Cv glosses; cf. 2. 41. 1):

379* नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया स्वाह्वयतेऽच्युतम् ।

भीमसेन महाबाहो कृष्णेऽस्य वधनिश्चयः ।

[(L. 1) G_{1.2} यदा त्वा^a; G₈ यत्त्वामा^a (for यया त्वा^a). — (L. 2) G_{2.8.5.6} M₁ कृष्णस्य; G₄ M₂ कृष्णोऽस्य (for कृष्णेऽस्य). Cv cites विनिश्चयः; cf. Sastri 2. 43. 22 and our 2. 41. 1.]

Colophon. — Sub-parvan: N (D₅ marg.; for D₄ see below) शिशुपालवधः; D₄ G₆ M₁ राजसूय. — Adhy. name: G₈ भीमकोपः; G₆ M₂ भीमाभ्युत्थानं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) D₄ 38; K₂ D₈ 40; K₈ 39 (as in text); Dn 42; S 72 (G₄ 48). — S'loka no.: K_{2.8} Dn M₁ 20.

40

1 ^b) B₁ क्षत्र; K_{1.8} D_{1.2.5.6} S एव (for एष). — 1^{ad}=1. 1142*, line 4. — ^a) K_{2.4} N₁ V₁ B D_{1.2} M₂ रुरोद; K₈ रराव; Dn (1) D₈ ररास; M₁ रूवाव (for रराव). K₄ रराम च; D₈ रुरोद च; D₄ ननार्दन; D₅ निनाद च (for ननाद च).

४०

भीष्म उवाच ।

चेदिराजकुले जातरुयक्ष एष चतुर्भुजः ।
 रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥ १
 तेनास्य मातापितरौ त्रैसतुस्तौ सबांधवौ ।
 वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् ॥ २
 ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम् ।
 चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ॥ ३
 एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः ।
 तस्मादस्मान् भेतव्यमव्यग्रः पाहि वै शिशुम् ॥ ४

न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः ।
 मृत्युर्हन्तास्य शस्त्रेण स चोत्पन्नो नराधिप ॥ ५
 संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः ।
 पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
 येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति ।
 प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ॥ ७
 श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ।
 अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ॥ ८
 येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ ।

C. 2. 1502
B. 2. 43. 9
K. 2. 66. 9

2 ^{ab}) D₁ त्रैसतुस्; D_{4.5} त्रसतुस्. K_{1.2} सह बांधवैः;
 K₈ सहबांधवौ; K₄ तौ च बांधवौ (for तौ सबा). S तेन
 शब्देन वित्रस्ताः पितरः (G_{1.2} M वित्रस्तौ पितरौ) सहबांधवाः
 (M 'वै:). — ^a) B_{2.4} विकृतं. K₁ तच्च तद्; K₄ N₁ V₁
 D_n D₈ तस्य तौ; D₁ तत्त्वतो; D₈ चास्य तद्; D₈ तच्च तं;
 G_{1.2} तच्च ते; G₈ तच्च वै; G₄ तत्त्वतो (for तच्च तौ). — ^a)
 D_{2.5} T₁ G_{1.8} M [अ] कुरुतां; G₂ कुरुते (for कुरुतां).

3 ^a) S₁ K₂ D₄ सभार्या; G₂ सभार्यान्. S तु नृपं
 (for नृपतिं). — ^b) K₁ सामान्यं; K₂ समात्यं; K₄
 सामात्ये. — ^c) S₁ चिन्तासंपूर्णं; D₄ चोत्तासमूढ (corrupt);
 T₁ G₈ चिन्ताविमूढं; G₈ चिन्तासमूढ. — ^d) = 1. 69. 28^d;
 114. 5^d, 28^b; 115. 17^d; etc., etc. D₄ शरीरिणे.

4 ^a) D₈ नृपतेः. K₄ T₁ G₁₋₃ पुत्र. — ^b) K₄
 बलाधिपः; D_n (1) D₈ बलाधिकः (for महाबलः). — K₄
 om. (1 hapl.) 4^e-5^d. — ^c) D₈ ते भव्यम् (for भेतव्यम्).
 — ^d) N₁ अग्रतः; S (except G_{4.6}) अव्यग्रं (for अव्यग्रः).
 S पाल्यतां शिशुः (for पाहि वै शिशुम्).

5 K₄ om. 5; M₂ om. 5^{ab} (for K₄ cf. v.l. 4).
 — ^a) K₂ बालस्य; B_{1.8.5.6} D_{8.5} मृत्युर्वै; G₄ मृत्युः स्याद्;
 G₈ मृत्युत्वं (for मृत्युस्त्वं). S₁ D₄ तदैवैतस्य मृत्युर्वै; K₁ न
 च वै मृत्युरस्य त्वं; K₈ न च वैतस्य कालस्त्वं; N₁ M₁ न च
 वैतस्य मृत्युस्त्वं; V₁ B₄ D_n न च वैतस्य मृत्युर्वै; G_{1.2} न वै
 वैतस्य मृत्युस्तु. — ^b) G₄ अकालः; G₈ न कालं (for न
 कालः). B₁ पर्यवस्थितः; B₂ D_{1.2} पर्युप^a; G₄ प्रत्युपस्थिते.
 — M₁ om. 5^{ad}. — ^c) V₁ B_{1.2.4} D₂ यश्च; D₁ योस्य
 (for मृत्युर). S₁ D₈ मृत्युर्हि तस्य (D₈ नास्य) शस्त्रेण;
 B_{8.5.6} D₈ यश्च शस्त्रेण हन्तास्य; D₄ मृत्युर्हन्तस्य शस्त्रेण; S (M₁
 om.) एतस्य मृत्युरूपकः. — ^d) D₄ स वो^a; D₈ न चो^a

(for स चो^a). B₁ D_{1.2} om. च. B₂ नराधिपं; D₁ 'पः.
 T₁ G_{8.5.6} शस्त्रेणैव हनिष्यति; G_{1.2.4} M₂ चक्रेणैव वधि (M₂
 हनि)ष्यति.

6 G₈ om. 6^a-7^b. — ^a) K₁ D₈ संश्रुत्वा; S (G₈
 om.) तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य). D₈ व्याहृतं; G₈ [उ]पहितं
 (for [उ]दाहृतं). — ^b) S₁ B_{1.2} D_{1.2} तदा; D₄ नृप
 (for ततः). K₄ V₁ B_{1m.3-6} D_{8.5} S (G₈ om.)
 भूतेनांतर्हितेन वै (T₁ G_{8.4.6} M₁ सा; G_{1.2} M₂ सः). — ^c)
 K₂ स्नेहाभिसंप्राप्ता; G₄ स्नेहेन संतप्ता.

7 G₈ om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). — Before 7, B_{2.4} ins.
 श्रुतश्रवा उ^a. — ^a) D₄ एदैनम् (sic); G₂ यदेनम् (for
 येनेदम्). S₁ निर्मितं; G₈ ईदृशं (for ईरितं). — ^b) S₁ D₄
 M₁ [इ]मं; K₁ B₈ [ए]वं; K₄ N₁ B₂ D_n D₈ [ए]तं; B₈
 T₁ M₂ [ए]नं; D_{8.5} [इ]दं; G₈ [ए]तत्; G₈ [इ]यं (for
 [ए]व). — ^c) D₄ त्वां (for तं). — ^d) S₁ D₂ मुनिर्
 (for पुनर्). — After 7, N ins.:

380* याथातथ्येन भगवान्देवो वा यदि वेतरः ।

[K₄ D_{n1} D_{2.8} यथातथ्येन; D₄ यथा तथ्यं तु. K₁
 D₈ चेतः.]

— On the other hand, S ins. (Cv glosses) after 7:

381* महद्वलं महद्भूतमित्युक्त्वा पुनरुत्तरम् ।

[M₂ महाभूतम् (for महद्भूतम्). M₂ इत्युक्ते. T₁ G_{8.6}
 पुनरुत्तरं.]

8 ^a) S तत्वेन (for पुत्रस्य). — ^b) B₁ को वा (for
 कोऽस्य). — K₈ om. 8^e-9^b. — ^c) S₁ K₄ D_{n1} D₈
 अंतर्भूतं (for 'हितं). B₈ वृत्तम् (for भूतम्). S₁ इदं वचः;
 K₂ वचः पुनः (by transp.). S ततस्तैः स्व (T₁ M₁ खे) चैरै-
 भूतैरुत्तरं समुदाहृतं.

C. 2. 1503
B. 2. 43. 10
K. 2. 66. 10

पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ९
तृतीयमेतद्भालस्य ललाटस्थं च लोचनम् ।
निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ॥ १०
त्र्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम् ।
धरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यगच्छन्दिदृक्षुवः ॥ ११
तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथाहं स महीपतिः ।
एकैकस्य नृपस्याङ्के पुत्रमारोपयत्तदा ॥ १२
एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम् ।
शिशुरङ्के समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् ॥ १३

9 Ks om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). — ^a) Dn (!) Ds यस्य (for येन). K1 Ds S (except Gs) येनोत्संगः; K2 येनोत्संगः (sic). Cv apparently as in text. — ^b) K1.2 अस्य; Gs अपि; Cv अभि- (as in text). — ^{cd}) S पति- (G1.2 भविष्यतस्तु सं (G4 तौ) भग्नौ सोस्य मृत्युर्भविष्यति (Cv cites most of this); cf. 10^d.

10 Gs om. 10. — ^{ab}) K4 B4 Dn Ds तु (for च). S (Gs om.) यस्यो (M1 येनो)त्संगः (G1.2 'गे)गृहीतस्य तदेवाक्षि (T1 तदेवार्थि; G1.2 तथैवाक्षि)ललाटजं. — ^c) Gs निममृष्यति. T1 संदष्टो; G1.2.4 M संस्पृष्टे; Gs संदिष्टे; Gs संदष्टे (for यं दृष्ट्वा).

11 ^a) D1 अक्षं; D2 त्र्यक्षं. — ^b) S एतच्च (for तथा च). — ^c) Ś1 D1.2.4 धरण्याः; K1.2 धरिण्याः; K4 Dn (!) Ds पृथिव्यां (for धरण्यां). — ^d) Ś1 Ks B2.2.5.6 Ds-6 ह्यभ्य (Ś1 Bs D4 'भ्या)गच्छन्; K1 B4 चाभ्य; N1 V1 Dn Ds अभ्या; B1 ह्यन्व; D1.2 ह्यस्य ग; S तत्रागं (T1 Gs तत्र ग; Gs यत्रागं) (for अभ्य, as in K2.4 only!).

12 ^b) S यथाहं प्रतिपूज्य च (G1.2 'पूजितान्). — ^c) S (except G1.2) नृपस्यांकं. — ^d) K1.2 N1 D4 S (except G1.2) ततः (for तदा).

13 ^a) D1 एव (for एवं). D2 राजन् (for राज-). — ^c) G2 शिशुम्. Ś1 B1 अंकं (for अङ्के). G2 'रूढं (for 'रूढो). — ^d) G1.2 तन्न (by transp.). K1 प्राप्ति- (for प्राप). — After 13, K4 V1 B D (except D1.6) T1 G1-2.5 ins.:

382* एतदेव तु संश्रुत्य द्वारवत्यां महाबलौ ।

[B1.2 D1.2 च; G1.2 हि (for तु). B1.2 D1.2 महाश्वर्य; Gs द्वारकायां (for 'वल्यां).]

14 ^a) Ś1 Dn1 Ds G1.2 ततश्चेदिपुरीं; K4 'पुरि; B1 चेदिराजपुरं; Dn2 Ds ततश्चेदिपुरि. D1 ततश्चेदिषु संप्राप्तौ. — ^c) T1 दृष्टौ (for द्रष्टुं). G2 यादवैर्द्रौ तदा दृष्ट्वा. — K4

ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ ।
यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा ॥ १४
अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान् ।
कुशलानामयं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ ॥ १५
अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः ।
पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् ॥ १६
न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकावुभौ ।
पेततुस्तच्च नयनं निमज्ज ललाटजम् ॥ १७
तदृष्ट्वा व्यथिता व्रस्ता वरं कृष्णमयाचत ।

om. 14^d-15^d; G2 om. 14^d-15^d. — ^a) Ks N1 V1 B1.2.4.6 Dn D1.2.6 तौ (for तां). Ś1 मुदा; B2 D1.2 T1 Gs-6 M ततः (for तदा). — After 14, B1 ins.:

383* पितुस्वसारं तां दृष्ट्वा समाश्वास्य महाभुजौ ।
while T1 G1.4-6 M ins. (Cv cites parts):

384* तौ दामघोषं राजानमभिवाद्य यथाक्रमम् ।

[G4 दमघोषं तु; G5 तौ दमघोषं (for तौ दाम).]

15 K4 om. 15^a; G2 om. 15^{ab}; Gs om. (hapl.) 15^a-16^b; Gs om. 15^{ab} (for K4 G2 cf. v.l. 14). — ^a) D1.2 'न्योन्यं; G4 'न्याय्यं (for 'न्यायं). — ^b) K4 प्राप्तं तेन; V1 B3.4.6 Ds.5 यथावृद्धं; B1.5 Dn Ds T1 G1.4.5 M2 यथाश्रेष्ठं (T1 M2 'ष्ट; G4 'ष्टान्). K1.2 स (K2 च) तं नृपं; Ks च* नृपं; K4 B1 Dn (!) नृपं च तां; Bs Ds.5 नृपांस्तु तान्; Ds (corrupt) च तं च तां; G1 च तावृष्टान्. — ^c) T1 Gs.6 'मयौ; G4 'मयो (for 'मयं). K1 D1 Gs दृष्ट्वा; G4 स्पृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). — ^d) G2 निष्णातौ; some MSS. निष (K1 'वि)णौ (for निषण्णौ).

16 Gs om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). — ^a) Ś1 B1.6m Ds सा (B6m सो)भ्यर्च्य तौ; K1 सोभर्तौ; K2 सा चाभ्यर्च्य; Ks समर्चितौ; N1 V1 B2 Dn अभ्यर्च्य तौ; Bs सोभ्यर्चितौ; Ds साभ्यर्चितौ; T1 G1.4-6 M स्वभ्यर्चितौ. — ^b) D1 प्रीत्या (m प्रीत्या as in text). K2 चाप्यं (for चाभ्यं). Ś1 B1.2 D1.2.4 तदा (for ततः). — ^c) Bs-6 Ds.5 दामोदरस्याङ्के; Ds च सोदरोत्सङ्गं. — ^d) K1.2 B2.4.5 D2 संन्यदधत् (K1 'धे); Bs Ds.5 सा न्यदधात् (Ds 'धत्); T1 Gs.5 सा (Gs वा) संन्यधात् (for संन्यदधात्). Bs यादवी न्यदधात्स्वयं.

17 ^a) K1 'गात्रस्य (for 'मात्रस्य). — ^b) K1 अस्या; K2 तस्या; D2 अप्यं (for अभ्यं). — ^c) K1 तत्र; G4 तं च (for तच्च). — ^d) K2 Gs.6 निमज्जत; Ks नामज्जत; B D (except D4) न्यमज्जत; Gs.4 निर्ममज्ज (Gs 'जज्ज).

ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज ॥ १८
 त्वं ह्यार्तानां समाश्वासो भीतानामभयंकरः ।
 पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः ॥ १९
 ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः ।
 शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव ॥ २०
 एवमुक्ता ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम् ।
 शिशुपालस्तथा धान्क्षमेथास्त्वं महाबल ॥ २१

कृष्ण उवाच ।

अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः ।
 पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥ २२

भीष्म उवाच ।

एवमेष नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः ।
 त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः ॥ २३

C. 2. 1518
K. 2. 43. 25
K. 2. 66. 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

18 ^a) K₂₋₄ B_{2.3.6} D (except D₃) S (except G₁₋₃) तं (for तद्). Ś₁ K_{1.2} व्यथितास्; G₂ व्याधिता (for व्यथिता). Ś₁ K₂ Ñ₁ D₄ तत्र; K₃ S देवी; B₁ साय; B₂ D_{1.2} सा तु; B₃ माता (for ग्रस्ता). — ^b) K₂ देवी; T₁ परं (for वरं). — ^c) V₁ B₂₋₆ D_{8.5} प्रयच्छ (for ददस्व). K_{2.8} कृष्ण वरं (by transp.). — ^d) K₄ सभयार्ता; B_{3.4.6} G₂₋₅ भयार्तायै; D₄ *ताय; T₁ G₁ *तां वै. K₄ D₄ महाभुजं.

19 ^a) K₁₋₃ B₅ D_{8.5} om. हि. D₄ ह्यार्तानां. — ^b) Ś₁ K₄ Ñ₁ B_{1.2.4} D_n D_{1.2.4.6} अभयप्रदः (B₁ *द). — After 19^{ab}, N ins.:

385* एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रोवाच यदुनन्दनः ।

[Cf. 21^{ab}. Ś₁ D₄ तदा; K₄ तथा (for ततः). K Ñ₁ D_n D_{4.6} सो (K₄ त्व) मवीद (for प्रोवाच).]

— V₁ B_{2.3.6} D_{1.2} cont.:

386* स तं ब्रक्षं ततो हृष्टा समाश्वास्य महाभुजः ।

[V₁ ततस्तु तां; B₃ ततस्त्वस्ती (for स तं ब्रक्षं).]

On the other hand, G₂ ins. after 19^{ab}:

387* श्रुत्वा पितृष्वसुर्वाक्यं भक्तानामभयप्रदः ।

— ^{ad}) N मा भैस्त्वं (V₁ B_{2.5} D_{8.5} भैषीद्) देवि (Ś₁ D₄ भीरु; K₄ D₁ देवी) धर्मज्ञे न मत्तोस्ति (K₁ मत्तो नास्ति) भयं तव.

20 ^a) K V₁ B_{1.2} D S (except M₂) ददामि. K₁ D_{2.5} S किं (for कं). K₄ V₁ D_n D₆ किं च (D₆ चि); T₁ G_{1.2} तेथ; G₃₋₆ M देवि (for किं वा). — ^b) B₁ D_{1.2} करोमि च; S किं वा कार्यं (for करवाणि). Ś₁ पितृष्वसुः. — ^c) K₁ D₁ वाक्यं; D₄ शक्यं (for शक्यं). K₄ वाशक्यं; D₄ वा वाक्यं. — ^d) T₁ G वरं; M₂ प्रियं (for वचस्तव). K₃ परंतपे (for वचस्तव).

21 ^{ab}) Ś₁ D₁₋₃ G₅ एवमुक्त्वा. D₆ वचः (for ततः). B₃₋₆ D_{8.5} [अ]ब्रवीत् (for ततः), and ततः सा यदुनन्दनं

(B_{3.4.6} *नंदिनी). — ^e) B₃₋₆ D_{8.5} शिशुपालापराधांस्त्वं; S क्षमस्व शिशुपालस्य. — ^f) B_{1.2.6} D_{1.2} क्षमेथाः पुरुषोत्तमः; V₁ B_{3.5} D_{2.5} क्षमेथा यदुनन्दनः; S अप (G_{1.2} [अ]प्यप) राधं महाबल. — After 21, N ins.:

388* मत्कृते यदुशार्दूल विद्धेनं मे वरं प्रभो ।

[Ś₁ B_{2.4} D₂ [ए]तं मे; K_{1.2} Ñ₁ V₁ B_{1.3.5.6} [ए]नन्मे; D_{8.5} [ए]नत्स (for [ए]नं मे). K_{2.8} विभो (for प्रभो).]

— On the other hand, S ins. after 21:

389* इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षः प्रत्युवाच महाबलः ।

[G₂ *यशाः (for *बलः). G₃ भगवान्भूतकृत्तदा (for the post. half.)]

22 K₃ G₆ om. the ref. — ^a) Ś₁ K B_{2.4.6} D_{1.2} (both before corr.). ⁴ M₂ क्ष (K₃ क्षे)भ्यं; Ñ₁ क्षांतं; D₆ क्षयं (for क्षाम्यं). — ^b) K₁ मयेहास्य; K₄ मया यस्य; T₁ G_{1.4.6} स मया (T₁ *धा) वै; G_{2.8} समयो वै; G₆ इत्युवाच; M₁ समयाद्वै; M₂ समयेन (for मया ह्यस्य). Ś₁ D₄ पितृष्वसः; G₆ पितृष्वसु. — ^c) G₂ पुत्र तेषां; G₃ पुत्रस्य त्वं. K₁ (by corr.). ^{3.4} Ñ₁ B₁₋₄ D (except D₁) T₁ G₃₋₆ वधार्हस्य; V₁ वरार्हस्य. Cd वधार्हाणां as in text (gloss वधहेतूनां); Cn also apparently as in text! — After 22, M₁ ins.:

390* एवमेतत्पुत्रावृत्तं शिशावस्मिन्वृकोदर ।

M₁ cont.: T₁ G M₂ ins. after 22 (replacing 23^{ab}):

391* स जानन्नात्मनो मृत्युं कृष्णं यदुसुखावहम् ।

23 S om. 23^{ab} (with the ref.; cf. 391*). — ^a) K₄ अद्य; V₁ B₅ एव (for एष). Ś₁ D₄ महीपालः (for नृपः पापः). — ^b) K_{1.2.4} [अ]ल्पः; K₃ Ñ₁ (? see Addenda) D_{n1} स; V₁ B_{2.5} D_{3.5} [अ]तिः; B_{1.3.4.6} D_{1.2} हि (for सु). — ^c) Ś₁ D₄ तं (for त्वां). D_{n2} D₆ *ह्वयते; Cd *ह्वयते (as in text). Ś₁ D₄ वीरो; Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D_{2.3.5} भीम (for वीर). S तेन त्वामा (G₄ *म)-

C. 2. 1519
B. 2. 44. 1
K. 2. 67. 1

भीष्म उवाच ।

नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम् ।
नूनमेष जगद्भर्तुः कृष्णसैव विनिश्चयः ॥ १
को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः ।
क्षेमं दैवपरीतात्मा यथैष कुलपांसनः ॥ २
एष ह्यस्य महाबाहो तेजोशश्च हरेर्भुवम् ।
तमेव पुनरादातुमिच्छत्पृथुयशा हरिः ॥ ३

ह्वये (T1 G1.4 M2 'य' चैद्यो. — ^a) K1.2 D1 'बल'
(for 'वर').

Colophon om. in K4. — *Sub-parvan*: Ś1 K1-8 B
D1-8. 5. 6 शिशुपालवध; Dn D4 G6 राजसूय; M1 राजसूय
and शिशुपालवध. — *Adhy. nama*: Dn शिशुपालचरित;
G8 शिशुपालोत्पत्ति; M2 शिशुपालवृत्तान्तः. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K1 (marg.). 8 D4 40
(as in text); K2 D3 41; Dn1 43; S 73 (G4 49).
— *S'loka no.*: K2 Dn D1.2 M1 25; K3 23; T1 26.

41

1 Occurs first (with v.l.) in S as 379* (cf. v.l.
2. 39. 20), and is repeated here. — K8 वैशं उ.
— ^a) Dn1 D6 नष्टा (for नैषा). K4 D8 G5.6 चेदिपते.
— ^b) Ś1 K1 B1 यथा; G6 यत्त्वम् (for यथा). B1
चाह्वयते; Dn2 D4 त्वाह्वं; D8.5 ह्याह्वं; G8 (by corr.)
'ह्वयसे; G4 त्वां ह्वयते; G6 आह्वं. B8 [S]च्युत. — ^c) K4
V1 B3 D3.5 अस्य; G8 एवं (for एष). B1.2.4 D1.2
'द्धातुः (for 'द्धर्तुः). T1 G2 M2 भीमसेन महाबाहो (as in
379*). — ^d) K4 V1 B6 D1 (before corr.). 2.3.5 T1
G1.2 M2 Cd [ए]व (for [ए]व). K8 विपर्ययुः; M2
विनिश्चितः; Cd as in text.

2 D8 om. 2. — ^a) Ś1 [ए]नं; D4 [इ]मं (for
मां). D2 'सेनोद्य; T1 G1.2.4-6 'सेना (G2 'सेनो)न्यः (for
'सेनाद्य). G8 को भीमं भीमसेनान्यः. — ^b) S क्षेप्तुम्
(for क्षिताव्). Ś1 पांडवः (for पार्थिवः). — ^c) K8 देव;
K4 V1 B1-6 Dn D5 काल- (K4 एकाल!); Ñ1 D2.6 एवं;
D1 एव; Cd as in text. S क्षितावेवं (G1.2 क्षितावयं; G8

येनैष कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट् ।
गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
ततो न ममृषे चैद्यस्तद्भीष्मवचनं तदा ।
उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ॥ ५
शिशुपाल उवाच ।
द्विषतां नोऽस्तु भीष्मैष प्रभावः केशवस्य यः ।

क्षिता चेवं; G4 क्षितौ चैवं परी. — ^a) D6 तथा (for
यथा). Ś1 K1.2 D4 [अ]यं; G6 [ए]व (for [ए]व).
K1 'पांसुनः; V1 'पांसुलः; B1.5.6 'पांशलः.

3 ^a) B1 सैषो ह्यस्य; G6 एषोप्यस्य (for एष ह्यस्य). Ś1
K1.4 G6 महाबाहोस्; K2 Ñ1 V1 B D (except D4)
'बाहुस्. — ^b) Ś1 K1 D4 तेजोशः स; K2.8 'शस्तं; K4
तेजोरास्यं; B1 तेजोशं सं; Dn2 (conflated) तेजोशं (श्च)स्य;
D8.5 G1.2 Cn 'शस्य; D6 'शं स्वं (for 'शश्च). K D6 G1
हरिर (for हरेर्). T1 भुवः. — ^c) K2 स्वमेव; K8 स्वयं
च; Ñ1 T1 G5 तमेवं. K2 पुनरायातुम्; B1 D1.2 समुपा-
दातुम्. — ^d) V1 B D1.2 ऐच्छत्. V1 विभुः (for हरिः).
Ś1 D4 इच्छ (D4 'च्छे)त्येष जगत्प्रभुः; K1 इच्छपुरुषवशा विभुः
(sic); K2.8 इच्छत्यु (K8 'त्यु)र्यशा विभुः; K4 इच्छत्युनु-
रसा भुवि; Ñ1 ऐच्छदुर्यशा हरिः; Dn (!) D6 इच्छत्युत तथा
विभुः; D8.5 ऐच्छप्रिययशा विभुः; S कुरुते (M2 'यं)
मतिं हरिः (G5 'रिं). Cn cites ऐच्छत् and हरिः.

4 ^a) T1 G1-4 M1 तेनैव; G5 येनैव; G6 तेनैष; M2
तेनैव (for येनैष). — G2 om. 4^{ad}. — ^c) G1 गच्छति
(for गर्जति). Ś1 D4.6 गर्ज (Ś1 'र्ज)तीव सुदुर्बुद्धिः; K8 स
गर्जतीव दुः. — ^d) D4 G1.6 अचितयत्. K8 दोषान्सर्वान-
चितयत्.

5 ^a) D1 ततो मम मृषे चैव. — ^b) Ś1 Ñ1 D4 हृदा;
K1 हृदि; S पुनः (for तदा). — ^c) Ś1 D4 चैव (for
चैनं). D8 स क्रुद्धः. T1 G8-9 उवाचेदं सुसंक्रुद्धः (G8 'द्धं).
— ^d) K4 D6 यथोत्तरं (for अथो). S स भीष्मं पुनरुत्तरं
(G1-8 'मं).

6 Ś1 K1.2 Ñ1 D4.6 G1.2 M2 om. the ref.; B1
reads it in marg. — ^a) B1 सोस्तु (for नोस्तु). K1
(sup. lin.). 2.8 [ए]कः (for [ए]व). — ^b) K1.4 G8
प्रभावं. K8 B1 केशवात्सदा; G1 कर्कशस्य यः. K2 D1 च;

यस्य संस्तववक्ता त्वं बन्दिवत्सततोत्थितः ॥ ६
संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा ।
यदि संस्तौषि राज्ञस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ॥ ७
दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम् ।
जायमानेन येनेयमभवद्धारिता मही ॥ ८
वज्राङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले ।

स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ॥ ९
द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ ।
स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ ॥ १०
ययोरन्यतरो भीष्म संक्रुद्धः सचराचराम् ।
इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ॥ ११
द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम् ।

C. 2. 1532
B. 2. 44. 14
K. 2. 67. 14

Gs यं (for यः). — *) Gs संसिद्धि (for संस्तव). K1 च (for त्वं). G1 यस्य संस्तववात्तत्वं; G2 यस्य संस्तारयन्वा त्वं. — *) Some MSS. बन्दिवत्. K2 Dn1 'तो स्थितः; T1 'तोत्थितः; Gs 'तोत्थितं (for 'तोत्थितः). D2 बन्दीव सततोत्थितं.

7 *) V1 B2-5 Ds. 5 Cn संस्तवे च मनो; T6 Gs-5 'वो (Gs 'वे)यमहो (Gs 'तो); Cv as in text. G2 न मे (for मनो). K1 बुद्धिः; T1 भीष्मः (for भीष्म). — *) Dn1 (before corr.) परमे; Dn2 परमं (for रमते). K4 B2. 4 Dn Ds यदि; V1 B3. 5. 6 D2. 8. 5 तव; D1 न वा; G1 तदा; G2 मनः (for सदा). — Gs om. 7^a-9^b. — *) K2 V1 Dn D1m. 2m. 6 तदा; K4 सदा (for यदि). N1 B1 संस्तुहि; S मां (Gs M [इ]मान् स्तुहि (M1 स्तौषि; M2 स्तौहि). — *) S1 D4 इमान्; Gs मम (for इमं). K1 D1. 2. 4 हत्वा (D4 [before corr.] हुत्वा); Gs भित्वा; Cn as in text (gloss दधाते). Ds मा स्तवेमं जनार्दनं.

8 Gs om. 8 (cf. v.l. 7). — *) K1 हरदं; K2. 8 Ds S (Gs om.) Cv वरदं (for दं). K3 त्वं हि; K4 स्तुति (for स्तुहि). K4 बह्लीकम्; D4 बाघीकम्. — *) G1 मम; G2 इदं (for इमं). — *) K2 D2m Cd.np यजमानेन (Cd gloss यागशीलताप्रतिपादनार्थः; Cnp gloss ऋत्विग्भ्यो दिव्यता etc.); Cn as in text. Ds येनायम् (for येनेयम्). — *) B1 D4 वारिता; Cd दारिता (as in text).

9 Gs om. 9^{ab} (cf. v.l. 7). — *) K2 [वं]गांग-मगाध्यक्षं; K3 त्वं गांग(inf. lin. सर्वांग)विषयाध्यक्षं; B1. 2. 4 D1. 2 त(B4 अ)थांगविषयाध्यक्षं; G1. 3 Cv सर्वांगवि. G2 स सर्वा वि; G5 चंकांकवि. — *) K2 बलौ; B3 बलं (for बले). — *) K3 कर्मम् (for कर्णम्). Gs महाभागं (for इमं भीष्म). — *) K3 महाचापविकर्षणं; V1 B3-5 Ds. 5 वरं सर्वधनुष्मतां; T1 Gs. 5 महाचापविचक्षणं; Gs भीष्म प्रवदतां वर. — After 9, N (except K2; S1 N1 D4 om. lines 1-2) S (om. lines 3-4) ins. (Cv glosses lines 1-2):

392* यस्येमे कुण्डले दिव्ये सहजे देवनिर्मिते ।
कवचं च महाबाहो बालार्कसदृशप्रभम् ।

वासवप्रतिमो येन जरासंधोऽतिदुर्जयः ।

विजितो बाहुयुद्धेन देहभेदं च लम्बितः ।

[Lines 1-2 on marg. in B1 Ds. — (L. 1) K4 यस्य मे; B6 Gs M यस्यैते; T1 Gs यस्तु ते; G1-4 Cv यस्य ते. D1. 2 देवसंमिते; T1 G1-5 प्र(G1. 2 च)ददौ तदा (for देवनि). K1. 3 वासवाय ददौ योयं सहजे कर्णकुण्डले (K1 कुण्डलोत्तमे). — (L. 2) K4 B6 D2 च महाबाहोर्; Gs सहजं चास्य. T1 G1-5 M2 उत्कृत्य कवचं (Gs सट्टशं) चांगात् (M2 चांगे) (for the prior half). Gs 'सट्टशं प्रभुं; M2 'समतेजसं; Cv (apparently) 'शारदं शुभं(?) (for 'सट्टशप्रभम्). K1 उत्क्षिप्य भागं सहसा स केन सट्टशो बले; K3 उत्कृत्य चांगं तरसा स केन ददौ बली. — (L. 3) Ks. 4 वामवो (for 'व-). D1. 2 [5]पि (for स्ति-). ❀ Cd: येन विजितस्तं स्तुहीत्यन्वयः । ❀ — (L. 4) D3. 6 विजितो (for विजितो). K4 देहे भेदं च; B1. 4 देहभेदश्च; Dn1 'भेदे च. B1 लक्षितः; D4 लम्बितः (for लम्बितः).]

— Gs ins. here a corrupt line:

393* स्तुहि भीष्मबाहू वीरौ च भुवि [वि]श्रुतौ ।

10 *) K3 Ds T1 द्रोण- (for द्रोणं). A few MSS. द्रोणिं. K4 साधो (for साधु). — *) Gs पितृपुत्रः; G4 पितृपुत्रौ; Gs पित्रा पुत्रौ. T1 Gs परंतप (for महारथौ). — *) K2 स्तुत्वा विमौ; K4 Dn (!) D1 'त्यावुभौ (for 'त्याविमौ). S1 भीष्मौ; D4 भीष्मं; G2 भीम (for भीष्म).

11 *) S तयोर् (for ययोर्). K3 corrupt; D1. 2 'तमो; S 'तरं (M2 'तमं) (for 'तरो). Gs भीष्मो. — G1 ins. 12^a before 11^b; while G2 reads 12^a instead of 11^b. — T1 Gs-5 M om. (hapl.) 11^b-12^a. — *) S1 K (except K3) D 'चरं (for 'चराम्). — *) S1 कुर्याम्; V1 B3-5 Ds. 5 हन्याद् (for कुर्याद्). — *) K1. 4 Dn Ds निःशेषाम्; G1 अशेषाद्. Cd implies अशेषाम् (as in text).

12 T1 Gs-5 M om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G1. 2 read 12^{ab} after passage No. 23 of App. I. — *) K4 समो (for समं). K2 भीष्म (for युद्धे). S1 D4 transp. समं युद्धे and न पश्यामि. B1 D1. 2 जनाधिपं; G1. 3 धनुर्धरं (for नरा). — G1. 2 om. 12^a. — *) S1

C. 2. 1532
B. 2. 44. 14
K. 2. 67. 14

अश्वत्थामस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि ॥ १२
शल्यादीनपि कस्मात्त्वं न स्तौषि वसुधाधिपान् ।
स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा ॥ १३
किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्वृद्धानां त्वया नृप ।
पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् ॥ १४
आत्मनिन्दात्मजा च परनिन्दा परस्तवः ।
अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥ १५
यदस्तव्यमिमं शश्वन्मोहात्संस्तौषि भक्तितः ।

केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते ॥ १६
कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि ।
समावेशयसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया ॥ १७
अथ वैषा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत ।
मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १८
भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे ।
भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ॥ १९
मा साहसमितीदं सा सततं वाशते किल ।

K₄ V₁ D (except D₁₋₃) नाश्व* (for अश्व*). K₄ V₁ Dn D₆ समं (for तथ). D₆ भीष्मः. — ^a) For G_{1.2}, cf. v.l. 11. Ś₁ K_{2.4} Dn D_{4.6} च तौ; K₁ चैनं; V₁ B (except B₂) D_{8.5} चेमौ; S च सं* (for चैतौ). K₄ G₈ *मिच्छति. — After 12^{ab}, K₄ V₁ B D (except D_{4.6}) S ins. a passage given in App. I (No. 23), which in G_{1.2} is followed by 12^{ab}.

13 ^a) S शल्यप्रभृतिकान् किं (T₁ G₈ हि) त्वं (G₈ च). — ^b) D_{8.5} मनुजा* (for वसुधा*). — ^c) V₁ स्तवे ते यदि वै बुद्धिर् (for *). T₁ G₈₋₆ M₁ मन्यते (for वर्तते). K₂ भरतर्षभ (for भीष्म सर्वदा). D_{1.2} सर्वशः (for *दा). Ś₁ स्तवाय वर्तते बुद्धिर्यदि ते भीष्म ते सदा.

14 ^a) K₈ तु; M₂ नु (for हि). K₁₋₃ transp. शक्यं and कर्तुं. G₂ [अ]शक्यं (for शक्यं). K₄ अथ (for मया). K₄ [अ]कर्तुं (for कर्तुं). D_{1.2} किं हि मन्युमपा- (D₂ मन्युं मया)कर्तुं; D₆ इति वृत्तं यथा कर्तुं. — ^b) K₄ D₆ सद्वृत्तानां; B₆ यद्वृत्तेन (for यद्वृद्धानां). Cd cites यद् (as in text). G₂ C_v मया; G₈ च या; G₄ पुरा (for त्वया). D₆ कदाचन (for त्वया नृप). Ś₁ K V₁ D₄ वचः (lectio faciliior); T₁ नृपः; G₄ नृपाः. — ^c) K₄ D₈ T₁ कथयता. — ^d) D₁ श्रुतं न (by transp.). B_{1.2} D₁ ब्रह्म* (for धर्म*).

15 ^a) K₄ *नंदा (for *निन्दा). K₁ D_{1.2} च; K₈ स्व. (for [अ]त्म-). D₄ *पूजाश्च. — ^b) K₂ परिनिन्दा; K₄ परिनिन्दा; D₄ परं निन्दा. G₁ *स्तव; G₄ *स्तवं. — ^c) Ś₁ परिनिन्दा; D₄ परं निन्दा. G₁ *स्तव; G₄ *स्तवं. — ^d) Ś₁ अर्हणां (for आर्याणां). Dn₂ *रितमार्गाणां. — ^e) K₄ एतं (for एतच्च). B_{1.2} D_{1.2} एतद्वृत्तं (by transp.). N₁ V₁ B₈₋₆ D_{8.5} S Cn (!) इति ते (Cn gloss त्वत्तः) भीष्म न (B₆ Cn नः; Cn gloss अस्माभिः) श्रु (G₄ श्रि)तं.

16 ^a) K_{1.2} V₁ B₂ D_{1.2} यदि स्तव्यम्; D₆ यतस्तव्यम्; S य (G_{1.2} इ; M₂ त)तस्तत (for यदस्तव्यम्). D₄ यदस्तव्यस्य संश्रय (corrupt). — ^b) B₈ संस्तौहि. B₅ D₈

केवलं; D₈ केशवं (for भक्तिः). S गोपं सं (M₁ य[:])स्तो-
तुमिच्छसि. — ^c) D₈ केवलं; G₂ केशवे. K₂ corrupt;
D₁ तव ते; T₁ G_{5.6} तं च ते; C_v as in text. — ^d) G_{1.2}
C_v किंचिद्. K₄ B₈ C_v अपि; T₁ G₈₋₆ M₁ साधु; G₁ इव;
G₂ अव-; M₂ नाव- (for अनु). G_{1.2} *मन्यसे.

17 M₂ om. 17. — ^a) D₆ कंसस्य (gloss) above
भोजस्य; Cd.n [पक्षे] gloss भोजस्य with कंसस्य. K₄
पुरुषो; B₂ D_{1.2} नृपते (B₂ *तेर्); Cd as in text. — ^b)
K₈ बलोपेते; K₄ वनपाले; B₆ धर्म (m भर्ग)पाले; D₆ S
(M₂ om.) वत्सपाले (D₆ glossed by गोवर्गपाले); Cd.n
वर्ग* as in text (gloss गोसंघपाले). K₄ दुरात्मनि; Cn
[अ]दुरात्मनि. — ^c) S (M₂ om.) केशव*; C_v कथन*
(for केवल*).

18 D₄ om. 18^{ab}. — ^a) K_{2.4} B_{1.2.5} Dn₂ D_{8.5.6}
T₁ G₈₋₆ M₁ Cnp चैषा; N₁ V₁ G₈ Cn चैषां (for चैषा).
K₄ B₆ Dn D_{1.2.5} M Cn बुद्धिः; G_{2.4.6} शक्तिः (for
भक्तिः). C_v न चैषां न च ते भक्तिः. — ^b) G_{1.2} प्रकृतिर्.
K यासि (K₄ जाति); D_{1.2} M₂ याति. K₄ कामतः (for
भारत). C_v cites entire pāda as in text. — ^c)
B_{1.2} D_{1.2} एतत् (for एव). D₆ कथिता. Ś₁ B_{1.2.4.5}
भूलिङ्ग-; K₁₋₃ भूलिङ्गा-; B_{8.6} भूलिङ्ग-; Dn D_{1.2} भूलिङ्ग-;
Cn as in text. S तेनैव (G_{1.2.6} *नं) बंदिवस्तौषि
श्रुतमन्येन न श्रुतं (M₁ reads, after the repetition of
2. 38. 17 [see below], as in text also with only
कुलिङ्ग- for our भूलिङ्ग-). C_v cites nearly every
word. — After 18, S repeats 2. 38. 17 (with the
same v.l.).

19 ^a) Ś₁ भूलिङ्ग-; K_{1.2} भू (K₁ sup. lin. भृ)लिङ्गा-;
D₁ भूलिङ्ग-; D₄ दुर्लीङ्ग-; S C_v कु (M₂ पु)लिङ्ग- — ^b)
B_{1.2} D_{1.2} शुभे; T₁ G_{1.2-6} पुरा (for परे). — ^c) K₄ B₁
G₈ तस्य; D₈ तस्यां (for तस्याः). G₈ तथा; M₂ तदा.
— ^d) K₁₋₃ [S]धर्मसंहिता (K₈ *ताः); B₁ D_{1.2} च (B₁

साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते ॥ २०
सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखार्त्सिहस्य खादतः ।
दन्तान्तरविलग्नं यत्तदादत्तेऽल्पचेतना ॥ २१
इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
तद्वत्त्वमप्यधर्मज्ञ सदा वाचः प्रभाषसे ॥ २२
इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ॥ २३
वैशंपायन उवाच ।
ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः ।

उवाचेदं वचो राजश्चेदिराजस्य शृण्वतः ॥ २४
इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम् ।
योऽहं न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् ॥ २५
एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संचुकुधुर्नृपाः ।
केचिज्जहपिरे तत्र केचिद्भीष्मं जगहिरे ॥ २६
केचिदूर्ध्वमहेष्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः ।
पापोऽवलितो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽर्हति क्षमाम् ॥ २७
हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः ।
सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दह्यतां वा कटाग्निना ॥ २८

C. 2. 1555
B. 2. 44. 37
K. 2. 67. 37

-स्य or स) विगर्हिताः. Cd cites अर्थविगर्हिताः (as in text).

20 °) V1 B१ इदं सा वै; G१ इदं कार्पाः (for इतीदं सा). D१ G१ स (for सा). K१ भापाहं समितीहं सा. — °) Ś1 D१ वाशते सततं (by transp.). K1 शंसते; K१-४ B१.४.४ D१.४ वा (K१ व)सते; B१ भापते; G१ वंशते; G१.४ (by corr.).४ वाश्यते. — °) K१ B१.४ Dn D१.४ चात्मनो (for 'ना). N१ B१ वीर; B१-४.४ Dn१ D१-४.४ S (except M१) भीष्म (for [अ]तीव). — °) D१ चरतः; T१ G१-४.४ M१ कुर्वती; G१ कुर्वति; G१ तत्कुर्वन्; M१ कुरते (for चरन्ती). K१ नान्वबु; M१ नैव बु (for नावबु).

21 °) G१ स; G१ ना (for सा). K१ मांसम्रहं; K१ (corrupt) मांसम्रुतुं; B१ मांसं गलद्; B१ मांसं सदा; D१.४ Cd मांसाकुलं; T१ G१.४ मांसं तदा; G१ मांसागळं; Cn. v as in text. — °) Ś1 D१ खादति; K१-४ जुंभतः; S भारत (for खादतः). — °) B१ दंतांतरविलग्नानि; D१.४ तरे विलग्नं यत्; G१ तदांतरविलग्नं यत्. — °) B१ यद् (for तद्). K१ 'दत्तो. K१ [S]ल्पचेतन; T१ G१.४ कुचेतना.

22 °) N१ तथा (for तद्वत्). K१ D१ अथ; G१ असि (for अपि). K१.४ D१ [अ]धर्मज्ञः; K१ G१-४ धर्मज्ञः; N१ V१ B Dn D१-४.४ [अ]धर्मिष्ठ; T१ G१.४ धर्मस्य; M१ धर्मज्ञः (for [अ]धर्मज्ञ). D१ तद्वत्त्वमर्थधर्मिष्ठ (sic). — °) D१ M१ तदा; T१ G१-४ तथा (for सदा). D१.४ वाचा; T१ G१ वाचं (for वाचः). T१ प्रभाषते.

23 °) Ś1 K D१ पृथिवीशानां; N१ V१ B (except B१) D१.४ पार्थिवानां च; Dn (1) D१ भूमिपालानां (for पार्थिवेन्द्राणां). — °) B१ G१-४ M१ जीवति. K१ B१ असंशयः — °) K१ G१.४ M१ लोके (for लोकः). T१ 'कर्माभि; G१ 'कर्मासि; G१ 'कर्माणि (for 'कर्मा हि). — °) N१ नाप्यस्ति; Dn१ D१-४.४ कोन्योस्ति. G१.४ भवतः समः.

24 °) S (except G१) इति (for ततः). — °) Ś1

D१ M१ सु; K१ सन्; G१.४ [अ]स्य; G१ तु (for स). D१ कुटुकं; G१ कठिनं; M१ परुषं (for कटुकं). — °) S उवाच वचनं धी (G१.४ श्री)मान्. — °) B१.४.४ D१.४ चेदिराजं विगर्हयन्.

25 Before 25, D१ (marg.) ins. भीष्म उ; G१ भीष्मः. — °) V१ गच्छतां (for इच्छ). T१ नामाह. — °) K१ जीवान्येषां; K१ 'मेषां; T१ G१-४ 'म्येष; G१ 'म्येव. T१ G१ महीभृतां. — °) Ś1 यो[S]यं; K१ V१ B१.४.४ Dn D१.४ G१ सोहं; G१ M१ योगं (for योऽहं). D१ गणये; D१.४ 'यन् (for 'यामि). Ś1 K१.४ B१ D१ G१.४ एनान्; D१ तावत् (for एतान्). — °) Ś1 D१ तृणानेव; K१ N१ V१ B१-४ Dn D१.४.४.४ तृणेनापि (for तृणानीव). V१ B१ D१.४ समाज्ञ (D१ 'नृ)पान् (for नराधिपान्). B१-४ D१ S तृणवत्सर्वपार्थिवान्.

26 °) Ś1 K१.४ D१.४.४ G१.४ M तत्र (for ततः). G१ ते; G१ तं (for सं). K१ कुकुशुर; V१ B१.४ Dn D१.४ G१-४ M-चुकुशुर. — °) K१ G१.४ जहपिरे; K१ जहापिरे; B१ जहसिरे. B१ भीष्मं (for तत्र). — °) B१ केचिदत्र. K१ G१.४ च गहिरे.

27 °) G१ केचिदूर्ध्व. Ś1 D१ महेष्वासान्. — °) B१ ता गिरः; B१ D१.४ तां गिरं (D१ corr. from 'रां) (for तद्वचः). — °) B१.४ D१ पापवालितो. Ś1 भीष्मश्च (for वृद्ध). — °) Ś1 नैष एवार्हति क्षमां; B१.४.४ D१.४ नायमर्हति वै क्षमां.

28 °) Ś1 पशुवद्; B१.४.४ D१.४ साध्वयं (for दुर्मतिर्). Ś1 भीमः (for भीष्मः). — K१.४ om. (hapl.) 28°-29°. — °) Ś1 दुर्मतिः (for पशुवत्). V१ B१.४.४ D१.४ खलु (D१ खल्वयं hypermetric) पार्थिवैः (B१ 'वा; D१ 'वः); D१ साध्वसं नृपाः; G१.४ साधु गृह्यतां; Cv साध्वसं नृपैः (for साध्वयं नृपैः). Ś1 B१.४.४ Dn D१.४.४ नृपाः (for नृपैः). — °) D१ समेत्य (for समेत्य). K१ संराद्धाद्; K१ N१

C. 2. 1556
E. 2. 44. 28
F. 2. 67. 38

इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः स्फुरितामहः ।

उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् ॥ २९

उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं समुपलक्षये ।

यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ॥ ३०

पशुवद्भातनं वा मे दहनं वा कटाग्निना ।

क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ॥ ३१

एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः ।

यस्य वस्त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ॥ ३२

कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम् ।

यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

Dn (!) संरब्धो; D4 संरभैर् (for संरब्धैर्). S समेत्य सर्वैः पापात्मा. — ^a) B1.2 D1.2 वै (for वा). K1 अस्यतां वा कराग्निना. Cd cites कटा (as in text).

29 Ks.4 om. 29^{ab} (of. v.l. 28). — ^a) B5 तस्य (for तेषां). — ^b) V1 B5 Ds.5 भीष्मः; S वृद्धः (for ततः). — ^c) V1 B5 Ds.5 तत्र (for भीष्मस्). — ^d) Ś1 G6 एवं (for एव).

30 Ds om. (hapl.) 30; G1 om. 30^a-31^b. — ^a) K2 corrupt. S (G1 om.) चैवांतं (G6 वाहं). — ^b) S (G1 om.) नाहं (for अहं). — ^c) G4 किं तु (for यत्तु). — ^d) K4 Dn (!) D6 क्षमध्वं (for शृणु).

31 G1 om. 31^{ab} (of. v.l. 30). — ^a) K4 Gs corrupt. Ś1 D4 मे वा (by transp.); T1 सा मे. — ^b) T1 दहरं (for नं). K1 कराग्निना; Cd (as in text) कटाग्निना (gloss कक्षाग्निना; one MS. adds तैलपूर्णलोह-कटाग्निना वा). — After 31^{ab}, K1 ins.:

394* एतच्छ्रुत्वा ततो भीष्मस्तेषां पार्थिवसंसदि ।

उवाच वाक्यं धर्मात्मा भीष्मस्तान्शत्रियांस्ततः !; while Ks repeats stanza 29. — ^a) D4 क्रियतां. K4 Ds वा (for वो). — ^d) G1.2 ममेदं; G6 मयैतत् (for मयेदं). K1.2 दर्शितं; G1.2 सव्यकं (for सकलं).

32 ^a) K1 एवं; D4 पृष्ठ (for एष). — ^b) S ईश्वरः (G6 ईदृशं) (for अच्युतः). — ^c) V1 B (except B1.4) Dn D1-3.5 वा; S च (M1 तु) (for वस्). D4 तरते; T1 स्वरतो. K4 (corrupt) यस्यस्त्वरते बुद्धिः. — ^d) B3 स मागधं; B6 स सस्वरं; S तु (G6 च) वो नृपाः (for स माधवम्). Ds corrupt.

33 ^a) G1.2.4 कृष्ण. K2 G1.2.4 आह्वयताम्. — ^b) M2 शंख- (for युद्धे). Ś1 K4 Dn D4.6 M चक्रगदाधरं; K1-3 धनुर्धरं; G1.2 शार्ङ्गगदाधरः. — ^c) Ś1 M2 यावदस्यैव (M2 स्यैव); K1.3 N1 Dn D2 G2.3 M1 यादवस्यैव (M1 स्यैव); V1 B3 Ds.5 येनास्यैव हि; G6 यदा यस्यैव; Cv as in text. K1 देहस्य; B3 धर्मं (for देव). G6 यादवो

देवदेवस्य. — ^a) Ks वै शत्रुः; G4 Cv विशति (for विशतु). V1 घातितः; B1 पार्थिवः (for पातितः).

Colophon. — *Sub-parvan*: N (except Dn1 D4) शिशुपालवध; G6 राजसूय; M1 राजसूय and शिशुपालवध. — *Adhy. name*: M2 भीष्मकोपवचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg.).s D4 41 (as in text); K2 Ds 42; K4 40; Dn1 44; S 74 (G4 50). — *S'loka no.*: K2 33; Dn 42; D1.2 39; T2 44; M1 40.

42

1 ^a) V1 B3-5 Ds.5 श्रुत्वैव (V1 त्वेति) वाक्यं; T1 Gs.5 वचः श्रुत्वैव (for ततः श्रुत्वैव). — ^b) K1.2 गुरुविक्रमः; N1 V1 B D1.2 दुरतिक्रमः; G6 सुरविक्रमः (for उरुवि). — ^c) Gs-5 देवदेवं तं (for वासुदेवेन). — ^d) Ś1 D4 अभाषत; T1 G1.2 समाह्वयत् (for उवाच ह).

2 Before 2, G1-3.5 ins. शिशुपालः. — ^a) D4 आह्वय (for आह्वये). Ś1 G1.6 M1 त्वा (for त्वां) B3 Dn2 D1.2 रणे; Cn as in text. D1 गच्छं (intending गच्छन्). S रणायैहि (G1.2 यैव; G4 येति; G6 येह) (for रणं गच्छ). B3-5 Ds.5 transp. रणं गच्छ and मया सार्धं. S सह (for सार्धं). — ^c) K4 स्व (sic); Ds T1 G1.6 M त्वा (for त्वां). — ^d) B6 सर्वपार्थिवैः; Dn1 पांडवैः सह; Cn as in text.

3 ^a) S स (T1 न) च (G6 हि) भीष्मो हि मे वध्यः. — ^b) Ś1 K B2 Dn D4.6 transp. पाण्डवाः and सर्वथा. N1 V1 सर्वशः (V1 दा) कृष्ण पाण्डवाः; B1.3.4.6 D1.3 Gs-6 M पाण्डवाः (M1 पाण्डवः; G6 पापात्मा) कृष्ण सर्वदा (Gs-6 M शः); T1 G1.2 पाण्डवाः सर्वराजभिः. — ^c) Ds.5 भूपतीन् (for नृ). — ^d) K2 corrupt.

4 G1 om. 4. — ^a) V1 B3 ये त्वां पापम्; S (G1

४२

वैशंपायन उवाच ।

ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः ।
 युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवोवाच ह ॥ १
 आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन ।
 यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः ॥ २
 सह त्वया हि मे वध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्वथा ।
 नृपतीन्समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः ॥ ३
 ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम् ।
 अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः ।
 इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्थौ गर्जन्मर्षणः ॥ ४

एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः ।
 उवाच पार्थिवान्सर्वास्तत्समक्षं च पाण्डवान् ॥ ५
 एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः ।
 सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम् ॥ ६
 प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत् ।
 अदहद्वारकामेष स्वस्त्रीयः सन्नराधिपाः ॥ ७
 क्रीडतो भोजराजन्यानेष रैवतके गिरौ ।
 हत्वा बद्धा च तान्सर्वानुपायात्स्वपुरं पुरा ॥ ८
 अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम् ।
 पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ॥ ९

C. 2. 1569
B. 2. 45. 9
K. 2. 66. 17

om.) यो हि गोपम्. — ^b) Ś1 अचंतु; K4 अर्चित; D4 (corrupt) आवंत (for अर्चन्ति). S (G1 om.) समतिक्रम्य पार्थिवान्. — ^c) K1 D1.8 कृष्णं (for कृष्ण). T1 G4.6 M अनर्हमर्चयत्येवं (G6 'व'); G2 अनर्चाहमर्चयति; G3.5 अनर्च्यमर्चयत्येव (G5 'वं'). — ^d) K4 वध्यास्ते; D1 अध्यास्त; T1 G6 वध्यः स; G2-s M स वध्य (for वध्यास्त). D6 इह (for इति). — Before 4^f, T1 G2.8.8.8 ins. 'वैशं'. — ^e) B (except B5) राजशार्दूल. — ^f) K4 D2 राजन् (for गर्जन्). S (G1 om.) शार्दूल इव नानदत् (G2 नादयन्; G3 नानयन्). — After 4, S (G1 om.) ins. a passage given in App. I (No. 24); Cv glosses line 16.

5 S om. 5. — Before 5, K8 ins. 'वैशं' उं. — ^a) Ś1 D4 इत्युक्ते च; K1 B1 Dn (!) एवमुक्तस् (for एवमुक्ते). — ^d) K Ñ1 Dn D1.6 स (K4 तान्) (for तत्). K3 समं तत् (for समक्षं). K2 हि (for च). Ñ1 Dn (!) D6 वीर्यवान् (for पाण्डव).

6 ^a) G6 वः (for नः). — ^b) S एष वृष्णिविमर्दनः (G2 'षु मानदः; G6 अस्यांतमधुना नृपाः). — ^c) S सात्वतां (T1 G5 'तान्; M2 'तैः) सात्वतीपुत्रो (G6 एष वो ह्युक्तवानस्य). — ^d) Ś1 D4 विहितो; K4 न हीनो; D6 निहितो (for न हितो, which Cd. n take as a compound, नहितो). ✽ Cd: नहितो अहित इत्यर्थः । ✽ D4 नोपं (for ऽनपं). S वैरं चरति शाश्वतं (G6 मोचनं नाथ रोचये).

7 ^a) Some MSS. 'जोतिष', 'द्यौ' or 'ज्या'. K1-8 पुरे; T1 G1-8 M 'वधे' (for 'पुरं'). K2-4 D6 जातान्;

G8 गतान्. G6 मयि प्राग्ज्योतिषं याते. — ^b) Ś1 श्रुत्वा; D6 कृत्वा (for ज्ञात्वा). K4 B5.6 D5.5 नृशंसवत्; B1 'वान्. G6 द्वारकामरुधत्पुरा. — After 7^{ab}, G6 ins. a passage given in App. I (No. 25). — G6 om. 7^c-11^d. — ^c) T1 अदहं. Ś1 द्वारिकामेष; T1 G8.4 द्वारकामेव. — ^d) Ś1 स्वस्त्रीयः; T1 G4 स्वस्त्रियः. B1 D4 T1 G4 M1 स (M1 before corr. च) (for सन्). Ñ1 B1 T1 G8-s M न (B1 पु) राधिपः.

8 G6 om. 8 (cf. v.l. 7). — ^a) V1 Dn (!) D6 G4 भोजराजस्य. — ^b) G4 नैष (for एष). — ^c) B5 D5.5 अन्यान् (for सर्वान्). S (G6 om.) गत्वा हत्वा च बद्धा (G4 लब्ध्वा) च. — ^d) Ś1 K2 Dn2 D8-s अपां (for उपां). Ś1 B1.2.6 D1.2 प्रति (for पुरा). S (G6 om.) स्वपुरं (T1 सस्वरं) तानथानयत् (G2 तमनाथयत्; G4 तानदानं).

9 G6 om. 9 (cf. v.l. 7). — ^a) K8 B8-s D5.5 T1 G5 M2 अश्वमेध- (B5 'घं'). G4 हि यन् (for हयं). — ^b) D6 उच्छिष्टं; G4 निसृष्टं (for उत्सृष्टं). K1 ऋषिभिर्; K4 रषिभिर् (sic) (for रक्षिभिर्). D6 वृतः. — ^c) T1 G3-s M अपाहरत्पापबुद्धिः; G1 (corrupt) पितुर्मेप-जहूहारत्पापो; G2 पितुर्मेपहरत्पापो. — ^d) D3 अहत्पाप-विनिश्चयं (sic); S (G6 om.) पुरा (G1.2 वृद्ध्या; G8 पितुर) यज्ञजिघांसया.

10 G6 om. 10 (cf. v.l. 7). — Cd cites 10 entire (with v.l.). — ^a) D8-s Cd.np सौ (D8.5 सु)वीरात्; T1 G5 सौ (T1 सु)वीरां; G4 सौवीरं. K4 प्रतिपीनां च;

C. 2. 1569
B. 2. 45. 10
K. 2. 68. 18

सौवीरान्प्रतिपत्तौ च बभ्रोरप यशस्विनः ।
भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम् ॥ १०
एष मायाप्रतिच्छन्नः करुषार्थे तपस्विनीम् ।
जहार भद्रां वैशालीं मातुलस्य नृशंसकृत् ॥ ११
पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम् ।
दिष्ट्या त्विदं सर्वराज्ञां संनिधावद्य वर्तते ॥ १२
पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम् ।

V₁ B₁ 'यातीं च; B_{2-4.6} D₂ 'यात्रायां; B₅ D_n D_{1.2.5} 'यातां च; C_d.np as in text! G_{1.8} M C_v सौवीराप्रति-
(M 'भ्यव)पत्तौ च (M₂ तु). — ^b) K₈ B₄ एव; D₂ एषां;
G₄ क्पि (sic); C_d एष (as in text). Ś₁ K₁₋₈ Ñ₁ B₂
D_n D_{4.6} C_d तपस्विनः; B₁ D_{1.2} महात्मनः; M₂ मनस्विनः.
— ^c) D₄ G₅ M₁ अभ्यां; G₁ अपं; G₂ M₂ अपां;
C_d अभ्य (as in text). Ñ₁ V₁ B (except B₅)
D_{1-2.5} मौल्यार्थाद्; D₄ मौहाद्; T₁ G_{1.2.5} पाप; G₈ M
पापो; C_d मोहाद् (as in text). G₄ भार्या हि रममत्पापाद्
(sic). — ^d) G₁ अकामं; G₈ अकामाद्; M ह्यकामां;
C_d as in text. B (except B_{1.6}) D_{1.2} मनुजाधिपाः;
D₆ कामतो गतां; S (G₅ om.) धर्मतो गतां; C_d तामितो
गतां (as in text).

11 G₅ om. 11 (cf. v.l. 7). — ^a) G₈ एवं (for
एष). G₄ मया; M₂ चैव (for माया). C_d cites text.
— ^b) K_{1.2} करुषार्थे; K₈ Ñ₁ C_n कारुषां; D₃ कृतां;
D₄ करुषां; S (G₅ om.) C_v क (T₁ G₄ M का)रुशां.
M₂ यश (for तप). — ^c) G₈ ददर्श; G₄ बभार (for
जहार). Ś₁ बभ्रां; D₃ भद्रा; D₄ भद्रं; S (G₅ om.)
भार्या (for भद्रां). Ś₁ K_{1.2} D₄ वैशाली (D₄ 'मा)लां;
K₄ D_n (by corr. sec. m.) D₆ वै कन्यां; C_n as in text.
— ^d) V₁ B_{3.5.6} D_{3.5} T₁ G_{4.5} M₂ नृशंसकृत्; B₁ 'सकः;
C_v as in text. — S ins. (C_v glosses) after 11
(G₅, which om. lines 7^{cd}-11^{cd} of the text, ins.
after App. I, No. 25) a passage given in App. I
(No. 26).

12 M₂ om. 12-15. — ^a) G₈ पितृष्वसुकृते; G₄
'ष्वस्तां; G₅ 'ष्वसुं. G_{1.2} कथं (for कृते). — ^b) G₄
समयं (for सुमहन्). Ś₁ धर्षं (for मर्षं). — G₄ om.
12^c-14^b. — ^c) D₄ दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). Ś₁ K₁₋₈ B_{2.4}
D_n D_{4.6} G₅ हीदं; K₄ [ह]दानीं; V₁ त्वद्य; B_{1.5} D₁
त्वयं; D_{3.5} चेदं (for त्विदं). V₁ B_{3.5} D_{3.5} महीपानां
(B₈ 'लां). — ^d) K₂ संनिधावत्यवर्तते; B₅ 'धाने प्रवर्तते;
G_{1.2} 'धावभ्यवर्तते.

कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत ॥ १३
इमं त्वस्य न शक्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम् ।
अवलोपाद्वर्धस्य समग्रे राजमण्डले ॥ १४
रुक्मिण्यामस्य मूढस्य प्रार्थनासीन्मुमूर्षतः ।
न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतिं यथा ॥ १५
एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः ।
वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् ॥ १६

13 G₄ M₂ om. 13 (cf. v.l. 12). — ^a) K₁
पश्यंतो; K₈ पश्यंते; B_{2.8} D_{3.5} T₁ G_{1-8.5} पश्यंतु.
B₂ D_{1.2} च; T₁ [ह]ह (for हि). Ś₁ [ऽ]पि; K₁₋₈
B_{1.2.5.6} D₁₋₈ [ऽ]स्य (for [ऽ]द्य). — ^b) K₄ मल्लतीव;
D_{1.2} मया (for मय्य). — D_{3.4.6} G₅ om. (hapl.)
13^c-14^b, which K₁ reads in marg. sec. m.; G_{1.2}
om. 13^{cd}. — ^c) D_{1.2} च (for तु). — ^d) K₁ न्यबोध
तत् (for निबोधत).

14 M₂ om. 14; D_{2.4.6} G_{4.6} om. 14^{ab} (cf. v.l.
12, 13). — ^a) Ñ₁ V₁ B_{1.4-6} D_{1.2} G_{1.2} M₁ इदं
(for इमं). K_{1.2} त्व(K₂ च)द्य (for त्वस्य). K₁ B₈₋₆
D_{2.5} न शक्यामि. — ^b) K_{1.2} अस्य (for अद्य). — After
14^{ab}, G₁ ins. a passage given in App. I (No. 27),
for which cf. App. I (No. 28). — ^c) D_n अबलेयाद्;
D₂ अवलोपाद्. — ^d) K₁ समीपे; K₈ समये (for समग्रे).
D_{1.2} समे राजस्य मंडले.

15 G_{1.2} M₂ om. 15 (for M₂ cf. v.l. 12).
— ^{ab}) T₁ G₈₋₆ तस्य (for अस्य). V₁ B_{1.2} D_{1-3.5}
मूर्खं (for मूढं). B_{3.4.6} रुक्मिण्यां प्रार्थना चासीदस्य
पूर्वं मुमूर्षतः. — ^c) S (G_{1.2} M₂ om.) चैनां (for च तां).
K₁ मूर्षः; T₁ मूढे (for मूढः). — ^d) K₄ 'श्रुतीव च;
Ñ₁ V₁ B D (except D₄) 'श्रुतीमि(B_{1.6} 'रि)व (for
'श्रुतिं यथा).

16 Ś₁ K_{2.8} Ñ₁ G₈ om. the ref. G₈ om. 16^{bcd}.
— ^b) S (G₈ om.) विस्तरेण (for सहि). Ś₁ K_{1.8} D₄
नरर्षभाः; K₂ नराधिकाः; K₄ 'धिपं (for 'धिपाः). — After
16^{ab}, S (G₈ om.) ins. (C_v glosses):

395* गर्हणां शिशुपालस्य वासुदेवेन श्राविताः ।

[T₁ G₅ श्रुतुः; G_{1.2.6} विश्रुतां (for श्राविताः).]

G₈ cont.:

396* रथोपस्थे धनुष्मन्तं शरान्संदधतं रुषा ।

— ^{cd}) D₁ व्यगर्हयत्. Ś₁ D₄ चेदिराजमगर्हयन्; T₁
G_{1.2.4.5} M प्राद्वधन्सर्वपार्थिवाः (for ^d). G₈ श्रुत्वापि च
विलोक्याशु दुद्रुवुः सर्वपार्थिवाः. — A passage given in

C. 2. 1587
B. 2. 45. 27
K. 2. 70. 52

ववन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप ॥ २३
तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः ।
यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम् ॥ २४
अनग्रे प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताशनिः ।
कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुंधरा ॥ २५
ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किंचन ।
अतीतवाकपथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम् ॥ २६

23 After 23^{ab}, T1 G8-s ins.:

402* स्तुत्यं त्रैलोक्यवन्द्यं तमस्तोतारमजं विभुम् ।
— °) B2 ववन्दे; M1 उपायात् (for ववन्दे). K2 तं; B2 D1.2 च (for तत्). K2 महा- (for तदा). T1 G1-s M2 उपावर्तत तत्तेजो. — °) K1-s नरोत्तमं; K4 D1.2.5 T1 नराधिपः; M2 जनाधिप.

24 °) K2 तम् (for तद्). D5 अमन्यन्त and महाराज also. T1 G5 तदद्भुतं च ददृशुः; G1 तदद्भुततममन्य (sic); G8 तदद्भुततमं दृष्ट्वा. — °) K1 G4 M1 सर्व- (for सर्वे). T1 G8.5 सर्व एव मही; D5 गगनादिव आस्करं (in addition to the text reading). — °) D8 G1 M2 महाबाहु.

25 °) G1.2.4 अनग्रे. K1 अनग्रेस्तु प्रववर्षद्भिः; K2 'ग्रे परिवर्षद्यौः; B D1-s 'ग्रेषु ववर्ष द्यौः. — °) K4 D1 ज्वलितोशनिः; G8 सलिलाशनिः. — °) D1.2 हि हते; M1 [अ]भिहते (for नि°).

From 25^{ad} onwards D4 is a different MS. (see Introduction).

26 °) S सर्वे (for केचिन्). K2 D1.2 G8 महीपालान्. — °) G8 अब्रुवंस् (for ना°). K1 D8 केचन (for किं°). — °) = 3. 60. 36°. K2 अतीत्य; K4 अतीते; B8 अतीव (for अतीत-). K2 -वाक्यदे; B2-4.6 D1.2 -वांधवे (D1 orig., 'व, m as in text). S तदा (G1.2 ततः; G4 तथा) संक्रुद्धमनसः (G8 'सा). — °) D1 प्रेक्षमाणं.

27 °) G4 हस्ते हस्ता; B8 हस्ते हस्तं स्वमपरे. — °) S1 D2 प्रत्यपिषन्; K4 'पेषन्; N1 B2.5 Dn D1.2-s G1.2.5 M1 'पिषन्; V1 पिपुषुश्चान्; B2.4.6 पिपिषुश्चाप्य; T1 G4 M2 प्रत्यपि (T1 'पि°) क्षन्; G2 corrupt; G6 'वीक्षन्; Cv प्रत्यपिषन्; text as in K1-s B1. B2.5 D1-s नराधिपाः; T1 G1.2.5 M1 अमर्षणाः; G2 corrupt; G4 M2 'र्विणाः; G6 नरर्षभाः (for अमर्षिताः). — D8 om. 27^a-28^b. — °) S ओष्टं (for ओष्ठान्). — °) S ददृशुः (for अदृशन्). A few MSS. 'मूर्च्छितः.

28 D8 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27). — °) S1 K2 Dn

हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपीषन्नमर्षिताः ।

अपरे दशनैरोष्ठानदशनक्रोधमूर्च्छिताः ॥ २७

रहस्तु केचिद्वाष्णेयं प्रशशंसुर्नराधिपाः ।

केचिदेव तु संरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् ॥ २८

प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः ।

ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः ॥ २९

पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातृन्सत्कारेण महीपतिम् ।

D8 रहश्च; K1.2.4 रहस्यं (K4 'स्या); G2 न ह स्म (for रहस्तु). — °) G1.2 महारथाः; G6 नरर्षभाः (for नराधिपाः). — °) K8.4 N1 B1.2 Dn D1-s सुसंरब्धाः; S तु संक्रुद्धाः (for तु संरब्धाः). — °) K2 च (for तु). D4 T1 G8-s M2 [S]ब्रुवन् (for Sभवन्). — After 28, S (G2 M1 om. lines 6-9; G8 om. lines 5-9) ins. (Cv glosses line 5):

403* ये देवगन्धर्वगणा राजानो भुवि विश्रुताः ।

ते प्रणामं हृषीकेशे प्रकुर्वन्ति महात्मनि ।

ये त्वासुरगणात्पक्षास्संभूताः क्षत्रिया इह ।

ते निन्दन्ति हृषीकेशं दुरात्मानो गतायुषः ।

प्राजापत्यगणा ये तु मध्यस्थाश्च महात्मनि । [5]

ब्रह्मर्षयश्च सिद्धाश्च गन्धर्वोऽरगचारणाः ।

ते वै स्तुवन्ति गोविन्दं दिव्यैर्मङ्गलसंयुतैः ।

परस्परं च नृत्यन्ति गीतेन विविधेन च ।

उपतिष्ठन्ति गोविन्दं प्रीतियुक्ता महात्मनि ।

[(L. 1) G2 स- (for ये). T1 बहु- (for भुवि). — (L. 2) G1 प्रणामं हि; G2 M1 प्रमाणं हि; G3 ते प्रमाणं; G6 ते प्रमाणं (for ते प्रणामं). — (L. 3) G8 'गणाः पक्षाः; G8 'गणा यक्षाः (for 'गणात्पक्षाः). G2.8 इव (for इह). M2 इह जाताश्च भूमिपाः (for the post. half). — (L. 4) G1 ते नर्दति; G2.8 तेतिर्निदन्; M2 तेनिर्दिदन्हि (for ते निन्दन्ति). — (L. 5) M2 reads this line after line 9. T1 M प्रा (T1 प्र)जापत्या; G1.2 प्रजापति-; G4 प्रजापत्य- — (L. 6) G4 'राक्षसाः (for 'चारणाः). — (L. 7) T1 G5 केचित् (for ते वै). T1 G4 दिव्य-; M2 स्तवर् (for दिव्यैर्). — (L. 8) M2 अतोद्येन (for परस्परं). G1 गतेन (for गी°). — (L. 9) G6 महात्मनः (for 'नि).]

29 °) B2 प्रहृष्टाः (for 'हृष्टाः). — °) K1 संस्तुवन्तो; G1.2 प्रशशंसुर् (for संस्तुवन्तो). — °) S ब्राह्मणाश्चापि सुप्रीताः. — °) G6 पाण्डवा (for पार्थिवा). S1 K N1 V1 D8 बलैः सह (for महा°). — After 29, K1 ins. an addl. colophon; while K4 V1 B D (except D8)

दमघोषात्मजं वीरं संसाधयत मा चिरम् ।
तथा च कृतवन्तस्ते आतुर्वै शासनं तदा ॥ ३०
चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतिम् ।
अभ्यपिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः ॥ ३१
ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान् ।
यूनां प्रीतिकरो राजन्संबभौ विपुलौजसः ॥ ३२

M1 ins.:

404* शशंसुनिर्वृताः सर्वे दृष्ट्वा कृष्णस्य विक्रमम् ।
30 ^{ab}) K1 T1 G1-5 M संस्कारेण; D1.2 संस्कारार्थो
(D2 'र्थ'); Cd as in text. N1 B1 D8 G1.2 'पतिः; V1
'पते (for 'पतिम्). B4 सर्वोन्नाजन्निदं वचः (for 'b). G6
स तत्रोवाच देवेशः पितृष्वस्पातै तदा. — After 30^{ab}, S1
reads 31^d, repeating it in its proper place.
— Before 30^{ad}, G6 ins. भगवान्. — 'c) S (except
G6) शूरं (for वीरं). — 'd) S1 K4 B1.4 Dn D6 G1.2
संस्कार (G2 'रा)यत; V1 B8.5.6 D8-8 सत्कारयत (for
संसाध'). — After 30^{ad}, S ins.:

405* कुरुराजवचः श्रुत्वा आतरस्ते त्वरान्विताः ।
[G6 इति कृष्ण' (for कुरुराज').]
— 'c) G1.2 तु (for च). — 'f) N1 V1 B8.5.6 D8-8 G6
शासनात् (for 'नं). G1.2 तथा; M2 यथा (for तदा). G4
आतरस्ते त्वरान्विताः (= post. half of 405*). G6 आहि-
ताग्निक्रियादिभिः.

31 ^a) V1 B8.4.6 'पत्ये तु; T1 G1.2 'पत्येन (for 'पत्ये
च). — 'b) D4 पुत्रस्य च (for पुत्रमस्य). K8.4 N1 V1
Dn D1 (before corr.). 6 T1 G1-5 M महीपतेः. G6 पुत्रं
तस्याज्ञया हरेः. — 'c) D8 T1 G1.2 अभ्यपिञ्चत्तदा (T1 G1
'था) पार्थोः. — 'd) T1 G1.2.5 सहितैर् (for सह तैर्).
— After 31, N1 S ins. an addl. colophon (*adhy.*
no.: 78 [G4 54], which in S is followed by a
passage given in App. I (No. 29).

32 Before 32, N1 S ins. वैशं. — 'a) B4 च (for
स). — 'b) T1 G1-5 M तदा (for क्रतुः). V1 क्रतुः
सर्वस्त्रिभिर्भुतः; G6 सर्वकर्मसमृद्धिमान्. — 'c) K1-5 D8m
राज्ञां (K8 'शर); S यज्ञः (for यूनां). — 'd) S1 N1 B Dn
D8.5 G1.2 M1 स बभौ; D4 सबलो; G6 बभौ स (for
संबभौ). T1 G8.4 विपुलौजवः; G1.2.5.6 M2 विपु (G6
'म)लोत्सवः.

33 ^a) K8 शांतिर्विघ्नः; D8 शांतविघ्नः. K1 सु[read
शु]भकरः. D1 S शांतविघ्न (G4 'घ्नः)समा (D1 'मुखा)रंभः.
— G4 transp. 33^b and 33^d. — 'b) K1.2 'धान्यमान्;

शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान् ।
अःवान्बहुभक्ष्यश्च केशवेन सुरक्षितः ॥ ३३
समापयामास च तं राजसूर्य महाक्रतुम् ।
तं तु यज्ञं महाबाहुरा समाप्तेर्जनार्दनः ।
ररक्ष भगवान्शौरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ ३४
ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

C. 2. 160C
B 2. 45. 4-
K 2 72. 9

K8 'धान्यवत्. — 'c) D8 अज्ञदान्. D8 बहुभक्ष्यश्च; some
MSS. 'भक्षश्च. S (G8 corrupt) अज्ञवांश्चापि (M8 'भि-)
निर्वृत्तः. — 'd) K4 सुरक्षितः. S केशवेनाभिरक्षितः (G1.2
6.6 'पि रक्षितः; G8 'प्यभिष्टुतः).

34 G2.8 read 34^{ab} after 34^{ef}; G6 transp. 34^{ab}
and 34^{ed}. — 'a) S तदा (for च तं). — 'b) N1 S
यथाविधि (for महाक्रतुम्). — S (G8 om. lines 2-5
and 9-12) ins. after 34^{ab} (G6 om. lines 5-10 here
but ins. them after 37^{ab}):

406* कोटीसहस्रं प्रददौ ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।

न करिष्यति तल्लोके कश्चिदन्यो महीपतिः ।

याजकाः सर्वकामैश्च सततं तत्पुण्यैः ।

ततश्चावभृथः स्नातः स राजा पाण्डुनन्दनः ।

व्यासं धौम्यं च प्रयतो नारदं च महामतिम् । [5]

सुमन्तुं जैमिनिं पैलं वैशंपायनमेव च ।

याज्ञवल्क्यं कठं चैव कलापं च महीजसम् ।

सर्वांश्च विप्रवरान्पूजयामास सत्कृतान् ।

युष्मत्प्रभावाप्याप्तोऽयं राजसूर्यो महाक्रतुः ।

जनार्दनप्रभावाच्च संपूर्णो मे मनोरथः । [10]

अथ यज्ञं समाप्यान्ते पूजयामास माधवम् ।

बलदेवं च देवेशं भीष्माद्यांश्च कुरुत्तमान् ।

[(L. 2) G6 यल्लोके (for तं). — (L. 3) G1 M विप्राश्च
(for सततं). — (L. 5) G8 प्रतरो (for प्रयतो). G4 M
'मुनिं (for 'मतिम्). T1 व्यासं धौम्यं वरिष्ठं च प्रयतो नारदं मुनिं.
— Line 6 = 1. 57. 74^a, 75^b. — (L. 7) G2 कलं (for
कठं), and कलापं (for कलापं). — (L. 8) G4 M2 स सर्वान्
(for सर्वांश्च). G1.2 M1 चात्किम्; G4 M2 क्रत्विक्म् (for
विप्रम्). — (L. 9) T1 M1 'प्रसादात् (for 'प्रभावात्).
— (L. 10) G4 संपूर्णं मे मनोरथं. — (L. 11) G1 अध-
(for अथ).]

— G1.6 M om. 34^{edef}. — 'c) T1 G2-5 तस्य (for तं
तु). G4 यज्ञे (for यज्ञं). — 'd) K4 D8 T1 G2.4 आ (T1
G2 अ)समाप्ते; N1 V1 आसमाप्तं. K4 जनार्दने; G4 'नं.
— 'e) K8.4 शौरिः; G8 शंभुः (for शौरिः). — 'f) T1 G2-6
शंखं (for शार्ङ्गं).

C. 2. 1600
E. 2. 45. 40
K. 2. 72. 9

समस्तं पार्थिवं क्षत्रमभिगम्येदमब्रवीत् ॥ ३५
दिष्ट्वा वर्धसि धर्मज्ञ साप्राज्यं प्राप्तवान्विभो ।
आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया ।
कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च गुह्यतमः ॥ ३६
आपृच्छामो नरव्याघ्र सर्वकामैः सुपूजिताः ।
स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७
श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
यथार्हं पूज्य नृपतीन्भ्रातृन्सर्वानुवाच ह ॥ ३८
राजानः सर्व एवैते प्रीत्यास्मान्समुपागताः ।

35 *) D₆ तथा (for ततस्). A few N MSS. अवभृत् or 'व्रत'. K₂ D_{2.4} G_{2.4} स्नानं (for स्नातं). — *) Ś₁ K Dn D₆ धर्मान्मानं. D₁ 'राजो' धिरः. — *) K₂ Dn₂ D₄ समस्तः; G_{1.8} समग्रं; G₆ समर्थं (for समस्तं). Ś₁ पार्थिव. K₂ यत्रम्; K₈ तत्रम् (for क्षत्रम्). — *) V₁ B₆ उपां; B₂₋₈ Dn D₈₋₈ उपं; M₂ समां (for अभिं).

36 *) V₁ राजन्वै; B_{1.2} D_{1.2} राजेन्द्र (for धर्मज्ञ). B₈₋₈ D₈₋₈ दिष्ट्वा वै वर्धसे राजन्. — *) K₂ चास् (for प्राप्त). Ś₁ K₄ B_{1.2} Dn D_{1.2.6} असि. T₁ G₈₋₈ M₁ प्रभो (for विभो). — G₆ reads 36^{ad} after line 10 of 406* (cf. v.l. 34). — *) Ś₁ अश्व**"; B_{1.2} D₈ अजमीं; B_{3.4.6} नृपाणामजं. — *) B₆ संपर्कितं; G_{1.6} 'वर्धितस्'. — *) K_{2.8} B_{1.2} D₁ G₁₋₈ तेन; D₂ [अ]नेन (for [ए]तेन). — *) G₈ धर्मज्ञः (for 'श्च'). K₂ कृतान् (for कृतः). V₁ B_{8.6} G₂ यशश्च (G₂ धर्मं च) सुमहत्कृतं.

37 *) B₂ D_{1.2} T₁ G₁₋₈ M च (for सु). G₆ सकामैश्च न पूजिताः. — After 37^{ab}, G₆ ins. lines 5-10 of 406*, followed by 36^{ad}. — *) G₂ स्वराष्ट्रं गंतुमिच्छामस्.

38 Before 38, B D_{1.2} ins. वैशं उं. — G₁ om. 38^{ab}. Cd cites 38^{ab} (entire) as in text. — *) K₄ स्तुत्वा (for श्रुं). Ś₁ T₁ तद्; D_{8.4} च (for तु). — *) K₁ यथा हि; N₁ यथार्हा. Ś₁ K₁₋₈ पूजयित्वा तान्; V₁ B₈₋₈ D_{8.4} प्रतिपूजयित्वा; G₄ पूज्य धर्मान्मा. — *) B_{1.2} S (by transp.) सर्वान्भ्रातृन् (G₁ 'न्कामान्'). V₁ B₈₋₈ D_{8.4} इदम् (for सर्वान्).

39 *) Ś₁ K_{1.4} V₁ B D₁₋₄ एवमे (for एवैते). — *) B_{2-4.6} D_{1.2} मां (for [अ]स्मान्). K₁ समुपागतान्. — *) G₂ राज्यानि (for राष्ट्राणि). — *) Ś₁ ममापृच्छय [?] 'पृच्छय'; K₁ मामापृच्छय; K₄ G₁ ममापृच्छय; B₁ स्वागच्छत; Dn₁ D_{1.8} G₄ मामा (D₁ ममा; D₈ माम).

प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छय परंतपाः ।
तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ॥ ३९
भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः ।
यथार्हं नृपमुख्यास्तानेकैकं समव्रजन् ॥ ४०
विराटमन्वयात्पूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
धनंजयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः ॥ ४१
भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः ।
द्रोणं च समुतं वीरं सहदेवो महारथः ॥ ४२
नकुलः सुबलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात् ।

पृच्छन्; T₁ मावपृच्छय; G₂ समापृच्छय. — *) K_{1.4} Dn D_{8.6} तेनु (K₁ ते तु; K₄ अनु; D₈ तेन) व्रजन्तु; T₁ G₂ तेनुप्रयात; G₂ अनुव्रजत; Cv as in text. — *) D₈ G₈ नृपोत्तमाः.

40 K₄ om. 40^a-41^b. — *) K₁ आकर्ण्य; K₂ आदाय (for आज्ञाय). — *) Ś₁ K₁₋₈ Dn D_{8.6} M₁ नृपतीन्मवान् (for नृपमुख्यां). — *) Ś₁ एकैकमनुव्रजन्तुः; G₂ तदैकैकमनुव्रजान्.

41 K₄ G₆ om. 41^{ab} (for K₄ cf. v.l. 40); T₁ G_{1.8-8} M₂ read 41^{ab} after 409* (cf. v.l. 43); G₂, after 43. — *) G₁ विरागं (for 'टं'). K₁ B_{1.4.6} अन्वियात्; T₁ G₁₋₈ M₂ चान्वं (for अन्वं). K₁₋₈ पूर्व (for तूर्ण). — *) T₁ G₁₋₄ M जयत्येनं (for यज्ञं). — *) K₈ N₁ V₁ Dn D₈ महारथं. S सहामात्यं स (G_{2.4} सामात्यं सह) बांधवं.

42 *) N₁ V₁ द्रोणं द्रौणिं च भीष्मं च; B₁ भीष्मं च रथिनां श्रेष्ठ; S धृतराष्ट्रं च भीष्मं च. — After 42^a, S ins.; 407* विदुरं च महामतिम् ।

संजयं च महात्मानं.

— *) N₁ V₁ धृतराष्ट्रं च मारुतिः; S भीमसेनः प्रतापवान्. — After 42^{ab}, S (except M₁) ins.:

408* द्रोणं द्रोणायनिं चैव सामात्यं समुद्वहणम् ।
— M₁ om. 42^a-43^b. — *) N₁ S (M₁ om.) कृपं; V₁ B_{1.6} शल्यं; D₈ क्रथं (m द्रोणं as in text). N₁ V₁ Dn D_{8.6} तु (for च). K₄ तु सुमितं; B_{1.2.8} D₁₋₄ सहसुतं; G₁ शारद्वतं; G₄ [ए]व सुतं (for च समुतं). K_{1.2} B_{1.2} D₁₋₄ वीरः; S (M₁ om.) चैव (for वीरं). — G₆ om. (hapl.) 42^a-43^a. — *) Ś₁ K_{8.4} Dn D_{8.6} युधां पतिः (Ś₁ K₄ 'ति'); K₁ V₁ B₁ महाबलः; T₁ G_{1-8.6} M₂ महामतिः; G₄ महीपतिः (for महारथः).

43 G₆ om. 43^a; M₁ om. 43^{ab} (cf. v.l. 42). — *)

द्रौपदेयाः ससौभद्राः पार्वतीयान्महीपतीन् ॥ ४३
अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः ।
एवं संपूजितास्ते वै जग्मुर्विप्राश्च सर्वशः ॥ ४४
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ ।
युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् ॥ ४५
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन ।
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्या त्वं प्राप्तवानसि ॥ ४६

तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराण्मधुसूदनम् ।
तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तवानसि वै क्रतुम् ॥ ४७
समस्तं पार्थिवं क्षत्रं त्वत्प्रसादाद्रशानुगम् ।
उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपस्थितम् ॥ ४८
न वयं त्वामृते वीरं रंस्यामेह कथंचन ।
अवश्यं चापि गन्तव्या त्वया द्वारवती पुरी ॥ ४९
एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान् ।

C. 2 161a
B. 2 45. 56
K. 2. 72. 26

Ks Dn३ सबलं; Ds सौ* (for सु*). T1 G४ चैव (for राजन्). G३ कृपं च समुतं चैव. — १) K२.३ ससैन्यं च (for सहपुत्रं). K B१.३.४.६ D६ समन्वियात्; T1 G३-६ M३ अनुव्रजत् (for समन्वयात्). — S (M१ om.) ins. after 43^{ab}:

409* शल्यं तु समुतं वीरं सत्यकः परवीरहा ।

भगदत्तं च राजानं कौसल्यं च बृहद्वलम् ।

[(L. 1) G२ M२ च (for तु), and राजन् (for वीरं).]

After 409*, T1 G१.३-६ M२ read 41^{ab}. — T1 G१.३-६ M२ ins. after 41^{ab} (transp.): M१, after 42^{ab}:

410* भीष्मकं सह पुत्रेण मातुलं च महामतिम् ।

दाक्षिणात्यांश्च सर्वांश्च हंडिम्बः समनुव्रजत् ।

[(L. 1) M२ 'श्रुति' (for 'मतिम्'). — (L. 2) G४ नृपतीन् (for सर्वांश्च). G१ ऋद्धियः (for हंडिम्बः).]

— G२ om. 43^{ad}. — १) G३ द्रौपदीयाः. B३ ससौभद्रान्. — २) Ś१ K१ पर्वतीयान्. Ś१ महाबलान्; K Dn D६.६ महारथान्; N१ T१ महामतीन् (for मही*). — After 43, G२ reads 41^{ab}.

44 १) D१.२ अनु* (for अन्व*). Dn१ च; D३ [इ]व; D६ वा (for [ए]व). G३ [अ]न्ये (for [अ]न्यान्). — १) K१.२ N१ V१ B४.६ पुरुषर्षभाः (K१ 'भः'; K२ V१ 'भान्'); K३ क्षत्रियर्षभान्. S पार्थिवान् (G३ 'वाः') कुरवोपरे. — १) Ś१ K३ N१ V१ B६ Dn D६.६ सुपूजिताः. Ś१ K१.४ Dn D६.६ सर्वे; V१ B१.३-६ D३.४ ते तु; B२ D१.३ तेन (for ते वै). S एवं नृपाः (G१ 'पान्' पूजितास्ते (G३ एवं नृपास्ते सर्वेपि). — २) Ś१ K४ N१ V१ Dn D६.६ सहस्वशः (for च सर्वशः).

45 १) Ś१ K Dn D६.६ ब्रा (K३.४ ब्र) ह्यनेषु च; N१ पुरुषर्षभ; D१.२ G६ भरतर्षभः. — २) S युधिष्ठिरः सहामात्यः प्रविवेश पुरोत्तमं. — After 45, S ins.:

411* कृतार्थं पाण्डवं दृष्ट्वा सिंहासनगतं नृपम् ।

रोचमानं महेन्द्राभं वासुदेवोऽश्वीद्वली ।

46 S transp. 46^{ab} and 46^{cd}. — 46^a=1. 72. 15^a: 2. 3. 1^a. — १) D४ त्वा; T१ त्वं (for त्वां).

G४ महाराजा (for गमि*). B३.४.६ 'सत्तम' (for 'नन्दन'). G६ कृतकृत्योस्मि कौन्तेय गमिष्ये द्वारकां पुरीं. — १) K१ क्रतुं श्रेष्ठं; K२ कृतं श्रेष्ठं. — २) M३ सं- (for त्वं). K१ प्राप्तवान् (for प्राप्तवान्). Ś१ K१.३ N१ B१.३ D१ नृप; K२ D२ नृपः (for असि).

47 १) D४ [ए]व (for [ए]वम्). K१ उक्ते तु; D४ कृष्णस्तु (for उक्तस्तु). — १) K४ N१ V१ Dn D६.६ धर्मराजो जनार्दनं (N१ युधिष्ठिरः); B३.४.६ धर्मात्मा मधुसूदनं; D३ धर्मवान्मधु*. — १) G४ स्वत्प्रसादाच्च गोविन्द. — २) Ś१ अमि (sic); K२ असि (for अस्मि). D३ च (for वै). T१ कृतः; G४ क्रतुः (for क्रतुम्). K४ Dn (!) D६.६ प्राप्तः क्रतुवरो मया.

48 १) K२.३ N१ V१ B D१.३ समग्रं; D३ 'इयं' (for 'स्तं'). K४ Dn (!) D६.६ क्षत्रं समग्रमपि च (D६ 'मापेन, corr. to 'मापन्नस्'). — १) K१ तत्प्रसादाद्. K४ Dn (!) D६.६ वशे (K४ 'शो') स्थितं; B४ वशायुगं (for वशानुगम्). — १) T१ बली; G४ धनं (for बलिं). — २) K२ ममेव; K३ G४ मामेवं. N१ समुपागताः. Ś१ (corrupt) मामेवा-समुपास्थितं. — K४ Dn (!) D६.६ ins. after 48: D४, after 49^{ab}:

412* कथं त्वद्गमनार्थं मे वाणी वितरतेऽनघ ।

49 १) K४ Dn (!) D६.६ न ह्यहं; V१ B३.४.६ नैवाहं; S ते वयं (for न वयं). V१ B४ ० वै विना; B३ वै क्रते; G१ त्वा क्रते (for त्वामृते). B६ D३ वीरं. — १) Ś१ D१ रमामेह; V१ B३ त्वां रंश्येत्; B४.६ रंश्ये (B४ त्वां रंश्ये) एक; D४ स्थास्यामो ह; S न रंस्याम (G२.४.६ M 'मः') (for रंस्यामेह). B६ D३ कदाचन. K४ Dn (!) D६.६ रतिं प्राप्नोमि (K४ प्राप्तोस्मि) कर्हिचित्. — १) K४ N१ Dn D६.६ M१ चैव; D३ वापि (for चापि). Ś१ K B१.३.५.६ D१.३.४ गंतव्यं; G४ 'व्य' (for 'व्या'). — २) K१-३ B (except B२) D१.३.४ त्वया (D४ यथा) द्वारवतीं (B४ D३ 'ती') पुरीं (K२.३ 'रं'); K४ Dn (!) D६.६ भवता द्वारका पुरी (K४ 'कां पुरीं').

50 १) T१ G६.६ M२ तु (for स). S गोविन्दो (for धर्मात्मा). — १) =53^b. V१ 'सहायकः'. — Dn२ reads

C. 2. 1616
B. 2. 45. 57
K. 2. 72. 26

अभिप्रायः प्रीतिः पृथां पृथुयशा हरिः ॥ ५०
साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य पितृष्वसः ।
सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि ॥ ५१
अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे ।
सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः ॥ ५२
निष्क्रम्यान्तःपुराच्चैव युधिष्ठिरसहायवान् ।
स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥ ५३
ततो मेघवरप्रख्यं स्यन्दनं वै सुकल्पितम् ।

50^a-51^b after 52^{ab}. — ^a) T₁ G_{2.4} M वीरः; G₁ वीर (for प्रीतः). — ^a) T₁ कुंती (for पृथां). S विभुः (G_{1.6} M भुवि) (for हरिः).

51 For the sequence of Dn₂, cf. v.l. 50. Before 51, V₁ B_{3.4.6} ins. हरिश्वाच. — ^a) K₂ अनुसंप्राप्ताः; B₆ सुमहत्प्राप्ताः; G₂₋₅ समनुप्राप्तः. — ^b) Ś₁ G_{2.3.4} (before corr.). 5 पुत्रस्ते. D_{1.2} ह (for उद्य). — Dn₁ D₅ om. 51^a-52^b. — ^a) M₂ वि* (for सि*). — ^a) T₁ सांत्वं (for सा त्वं). G₃ अवाप्स्यसि (for 'मुहि). G₆ सदा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि.

52 For the sequence of Dn₂, cf. v.l. 50. Dn₁ D₅ om. 52^{ab} (cf. v.l. 51). — ^a) Ś₁ [अ]हं च (by transp.); D_{1.2} चेह. — After 52^{ab}, S ins.:

413* एवमुक्त्वा ततः शौरिर्भगिनीं वै पितुस्तदा ।
— ^a) D₅ सुभद्रा द्रौपदी चैव. — ^a) K_{2.3} सभाजयति; K₃ D₆ संभावयत (D₆ 'ति); V₁ अथ पप्रच्छ; B₅ आपप्रच्छ स; B_{4.6} आपृच्छय स तु; C_d सभाजयत (as in text).

53 ^a) K_{2.4} निष्क्रम्यान्तः; T₁ निष्क्रमान्तः. K₄ B_{1.2.4} Dn D_{1.2.5.6} तस्माद्; V₁ B_{3.5.6} D_{3.4} चापि (for चैव). — 53^b = 50^b. — ^a) K₄ सांतश्च; G₁ स्नातकान्; M₁ स्नात्वा च (for स्नातश्च). V₁ कृतकृत्यश्च; B₅ D₂ 'जाप्यश्च; G₂ (before corr.) 'विद्यश्च; G₃ 'जल्पश्च (for 'जप्यश्च). M₂ समंगलो जप्तजप्यो. — ^a) Ś₁ K₁₋₃ Ñ₁ G₁ M₁ स्वस्ति (Ś₁ M₁ 'स्त्य-) वाचयत् (K₁ 'कान्; K₂ 'यन्). D₁ ह (for च).

54 ^a) Ś₁ 'नव'; K_{1.2.4} D₆ G_{1.3.4} 'रव'; N₁ V₁ B_{1m.3-6} Dn D₃₋₅ 'वपुः'; B₂ D_{1.2} 'चय'; G₆ 'वना' (for 'वर'). — ^b) K_{1.4} Dn D_{3.6} च (for वै). Ś₁ नवकं; K_{2.3} चानुकं; Ñ₁ V₁ B₃₋₆ D_{3.4} सुप्रकं; G₆ सूर्यसंनिभं (for वै सुकं). — ^a) K₄ B₅ Dn D_{3.6} T₁ G₂ 'बाहुर् (for 'राज). Ś₁ K₄ Ñ₁ V₁ Dn D₆ समुपं; D₅ समुपा' (for प्रत्युप'). G₆ ददर्श कलितं द्वारि श्वेताश्वैर्यो-जितं हरिः.

योजयित्वा महाराज दारुकः प्रत्युपस्थितः ॥ ५४
उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनम् ।
प्रदक्षिणमुगाहृत्य समारुह्य महामनाः ।
प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम् ॥ ५५
तं पञ्चामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्वासुदेवं महाबलम् ॥ ५६
ततो मुहूर्तं संगृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः ।
अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५७

55 G₆ subst. 55^a for 55^a. — ^b) K_{1.2} B_{3.5} D₂ तार्क्ष्यः. K₁ (before corr.) -शूकर- (for -प्रवर-). — After 55^{ab}, G_{3.5.6} ins.:

414* युधिष्ठिरकिरीटिभ्यां दत्तहस्तो ययौ रथे ।

[G₆ रथं.]

— ^a) Dn₁ D₅ अपावृत्य. G₁ महात्मनाः; G₃ 'त्मनां (for 'मनाः). G₆ दारुकस्य करं गृह्य तत्रोच्चलितमाविशत्. — Ñ₁ om. (hapl.) 55^f-57^e. — ^a) K₃ प्रययुः. Ś₁ D₅ द्वारवती. G₆ मुखास्तरणसंवीतं सोपयानं गवाक्षितं. — After 55, S ins. (T₁ G_{1.2.4} M om. lines 1-2; G₆ om. line 5):

415* सात्यकिः कृतवर्मा च रथमारुह्य सत्वरौ ।

वीजयामासतुस्तत्र चामराभ्यां हरिं तदा ।

बलदेवश्च देवेशो यादवाश्च सहस्रशः ।

प्रययौ राजवत्सर्वे धर्मपुत्रेण पूजिताः ।

ततः स संमतं राजा हिवा सौवर्णमासनम् ।

[(L. 3) G₆ यादवैश्च (for 'वाश्च). — (L. 4) G_{1.4} प्रययौ (for 'यू). T₁ G₂ पूजितः (for 'ताः). G₆ रथमारुह्य निर्जग्मुः राजमार्गेण वै पुरं. — (L. 5) T₁ ससंभ्रमं; G₂ स हि समं; M सुसंमतं (for स संमतं).]

56 Ñ₁ om. 56 (cf. v.l. 55). — ^a) Ś₁ अन्वयाद्राजा (for अनुवव्राज). S ततः (M₁ तं तु) पञ्चामनुप्रायाद् (T₁ G₂ 'प्राप्तो). — ^b) Ś₁ K₁ B_{3.6} D_{1.2} T₁ G_{2-4.6} M₂ 'पुत्रो (for 'राजो). — ^a) K₁ धीमान् (for श्रीमान्). K₂ वासुदेवः; G₃ 'वो. K₁ महारथः; K₂ 'रथं; V₁ B₃ D₂ G_{3.4} 'बलः (for 'बलम्). G₆ भ्रातृभिर्ब्राह्मणैः सार्धंमृषि-भिर्वेदपारगैः. — After 56, T₁ G₆ ins.:

416* कार्यमानुषरूपं वै विष्णुं सर्वगुरुं प्रभुम् ।;

while G₆ ins.:

417* वायोर्दूतनरप्रख्यगतिं कुर्वाणमप्रतः ।

57 Ñ₁ om. 57^{ab} (cf. v.l. 55); G₆ om. 57^{ab}. — ^b) K₂ B₂ D₄ स्यन्दनं प्रवरं. K₃ हरिः; T₁ G₂ प्रभुः; G_{1.3-5} M विभुः (for हरिः). — ^a) K₁ उवाच (for

अग्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशां पते ।
पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाण्डजाः ।
बान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ५८
कृत्वा परस्परेणैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ ।

अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः खगृहान्प्रति ॥ ५९
गते द्वावतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप ।
एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः ।
तस्यां सभायां दिव्यायामूपतुस्तौ नरर्षभौ ॥ ६०

C. 2. 1627
B. 2. 45. 68
K. 2. 72. 39

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वित्रित्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तं शिशुपालवधपर्वे ॥

अग्रवीत्). V1 B1m. sm. 4. 4 (m as in text). 6 Ds. 4
धर्मराजं परिष्वज्य प्रोवाच वदतां वरः; Gs सूतं संचोद्य नेत्राभ्यां
युधिष्ठिरमभाषत.

58 G1 M2 om. 58^{ab}. Before 58, Gs ins. भगवान्.
— ^a) Ś1 B5 Ds अग्रमत्तोस्थितो; K2. 3 G3. 4 *मत्तस्थितो;
D4 *मत्तोस्थितो; G2 अहं संप्रस्थितो. — ^b) N1 प्रजानां हि
(for प्रजाः पाहि). Ś1 महायुते; Ds विशां पतेः. — ^c) K1
B1. 4 पर्जन्य इव. — ^d) K1 *द्रुम (for *द्रुमम्). K1
इवाण्डजान्; K4 N1 V1 B8. 4. 6 Dn Ds. 6 T1 G1. 2 M इव
द्विजाः; B1 इवाण्डजं. — ^e) B1. 2 D1. 2 सुहृदः; Ds बांधवः;
Gs ब्राह्मणाः (for बान्धवाः). K1 चापः; B1 त्वापः; B3-6
Ds स्वातुः; D1. 2 चोपः (for त्वोपः). Cd cites त्वा
(as in text).

59 ^a) K2. 4 N1 V1 Dn Ds G2. 5. 5 M [ए]व; Gs
[इ]दं (for [ए]वं). — ^b) Gs संवादः; Cd *विदं (as in
text). — ^c) S (except G2) समनुज्ञाय. — ^d) S
प्रत्ययात्कुरुनंदनः (Gs *न).

60 ^a) S पुनर् (Gs पुर) (for गते). Ds द्वावतीं.
S (except M1) कृष्णः (G1 *ण्ण). — ^b) K1 सात्वतः; Ds
सात्वते. D1 S सात्वत (T1 सत्वतः; G1 सत्वत) प्रवरो (G4
सांतःपुरवरो). Ś1 K2 D1 T1 G3 नृपः; K1 *पे (for *प).
— After 60^{ab}, N1 S ins.:

418* युधिष्ठिरो महाराजः प्रविवेश पुरं ततः ।

[N1 सहामालः; T1 G3. 5 M2 महाराजः; G2 महातेजाः. T1
पुरी; G1 पुरात् (for पुरं). N1 पुरं महत्; G2 पुरोत्तमं (for
पुरं ततः).]

— Before 60^{ad}, G2 ins. वैशं. — ^c) S दुर्योधनो
महाराज (G4 *जा). — ^d) Ś1 च महाबलः; K4 चापि
कौशलः; B1 चैव सौबलः; Ds च स सौबलः; S च परंतपः
(M2 *प) (for चापि सौबलः). — After 60^{ad}, S ins.:

419* सूतपुत्रश्च राधेयः सह दुःशासनादिभिः ।

सर्वकामगुणोपेतैरर्च्यमानास्तु भारत ।

— ^e) Ś1 नरर्षभ; B1. 2 D1. 2 नराधिप (D1 *पै). S
सभायां रमणीयायामवसंस्तत्र पाण्डवैः (G2 *सन्पाण्डवैः सह; G4
*संस्तत्र पाण्डवाः). Cd cites 60^{ef} (entire) as in text.

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K1. 4 B1-3. 5. 6 D

शिशुपालवधः; K2. 3 G1 M राजसूय; B1 शिशुपालवध
and राजसूय. To the former, Ś1 K B1. 2. 6 Dn1 Ds-6
M add समाप्त. — Adhy. name: Gs सर्वनृपतिविसर्जनं.
— Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.)
Ds 43; Ks 42 (as in text); K4 41; S 80 (G4
56). — S'loka no.: K2. 3 61; Dn D1. 2 66.

After adhy. 42, K2-4 Dn D4. 5 S ins. a
passage given in App. I (No. 30), the Northern
MSS. (namely K2-4 Dn D4. 5) then continuing
with a further addition of 31 lines. — After
adhy. 42, Cd concludes the sub-parvan with the
remark शिशुपालवधः, and cites immediately there-
after the first stanza of the next adhy., which
makes it probable that his text did not contain the
above insertion (App. I, No. 30), together with
its continuation in the Vulgate.

43

1 In D1, stanza 1 is (erroneously) cancelled.
Cd cites 1^{ab} entire (with v.l.). — ^a) T1 Gs. 5 परं;
G1 वसुं; G2 स च (for वसन्). S (except M1) तत्र
(for तस्यां). — ^b) K B1m Dn Ds. 5. 6 Cd पुरुषर्षभ;
B1m. 5. 4 तु नरर्षभ. — ^c) B1 (m as in text). 2 D1. 2
दिव्यां (for सर्वां). — ^d) K2 सशकुनि (sic) (for
शकुनिना).

2 Ś1 om. 2^{ab}. — ^b) Dn1 कुरुनंदन. K Ds अपश्यत्-
(K2. 3 *इयंस्त) तत्र ह. — ^c) K1 अ- (for न). Gs
दृष्टपूर्वं. Ds सा येन; Ds एतेन; G4 सा तेन (for ये तेन).
Ś1 न दृष्टपूर्वा या तेन; K4 अदृश्यपूर्वा येते च (sic); B2 न
दृष्टं पूर्वमेतेन; T1 प्र (by corr. न) दृष्टपूर्वानेतेन; G2 अदृष्ट-
पूर्वानेतेन.

3 The sequence of stanzas 3-11 (along
with insertions) in S is so complicated that it is
given separately in a tabular form for the guidance
of the reader, and is ignored in these notes. — T1
om. 3^a-4^a; Gs om. 3^a-4^a. — ^c) K2 स्फाटिकं; Gs

४३

C. 2. 1662
B. 2. 47. 1
K. 2. 74. 1

वैशंपायन उवाच ।

वसन्दुर्योधनस्तस्यां सभायां भरतर्षभ ।
शनैर्दर्श तां सर्वां सभां शकुनिना सह ॥ १
तस्यां दिव्यानभिप्रायान्दर्श कुरुनन्दनः ।
न दृष्टपूर्वा ये तेन मगरे नागसाह्वये ॥ २
स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः ।

स्फाटिकां. V₁ B (except B₅) D (except D₆) G₈.
स्थलं; Cd (as in text) तलं (= भूतलं).

Tabular Conspectus of the sequence of stanzas
3-11 (together with all insertions) in S.

T ₁	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆	M ₁	M ₂
3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab} 3 ^{cd} 4 421*	3 ^{ab} 3 ^{cd}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}
5 ^{ab}		5 ^{ab}	5 ^{ab}		5 ^{ab}			
5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}
6	6	6	6	6	6	6	6	6
			7 ^a 4 ^b 420*			7 ^a 4 ^b 420*		
7	7	7		7	7		7	7
	423*				423*		423*	423*
	3 ^{cd}				3 ^{cd}		3 ^{cd}	3 ^{cd}
	4 ^{ab}				4 ^{ab}		4 ^{ab}	4 ^{ab}
	420*				420*		420*	420*
10			10		10		10	
9			9		9		9	
				423*				
				3 ^{cd}				
				4 ^{ab}				
				420*				
8 ^{ab}		8 ^{ab}	8 ^{ab}		8 ^{ab}		8 ^{ab}	
8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}		8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}
		10		10				
				8				
11	11	11	11	11	11	11	11	11

4 T₁ om. 4 (cf. v.l. 3); G₈.s om. 4^a (for G₆ of.

स्फाटिकं तलमासाद्य जलमित्यभिज्ञया ॥ ३
खवस्त्रोत्कर्षणं राजा कृतवान्बुद्धिमोहितः ।
दुर्मना विमुखश्चैव परिचक्राम तां सभाम् ॥ ४
ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभिताम् ।
वापीं मत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापतज्जले ॥ ५
जले निपतितं दृष्ट्वा किंकरा जहसुर्भृशम् ।

v.l. 3). — ^a) K_{1.2} Ñ₁ B₆ D_{1.2} G₂ स वस्त्रोत्कर्षणं; V₁
वस्त्रोत्कर्षणं; D₆ स्वस्त्रोत्कर्षणं; G₄ स्वस्त्रोत्कर्षणं. B₁ G_{2.4.5}
M₁ राजन् (for राजा). — G₈.s read 4^b after 7^a.
— After 4^{ab}, K₄ D₆ ins. 421*, while G_{1.2-6} M ins.:

420* तत्राप्येनं जनो दृष्ट्वा जहसुः पाण्डवास्तदा ।

[G₆ तत्र चैनं; M₂ तत्र जेनं. G₁ M₁ तदा; G_{4.5} जना
(for जनो). G₆ M₂ जहासैवमपि (G₆ 'तः') (for the
post. half).]

— G_{1.4.6} M om. 4^a-5^b; G₈.s om. 4^{cd}. — K₄ D₆
read 4^{cd} after 421*. — ^b) D₁ (marg. sec. m. as in
text) दुर्मनः; Cd दुर्मनाः (as in text). S₁ K_{1.2} B₁ G₂
चापि (for चैव). K₄ D₆ निश्चयमन्विमुखश्चापि. — B₄ D_n
D₆ G₂ ins. after 4: K₄ D₆, after 4^{ab}:

421* ततः स्थले निपतितो दुर्मना व्रीडितो नृपः ।

— Thereafter K₄ D₆ read, and B₄ D_n D₆ repeat,
4^{cd} (v.l. निश्चयमन्विमुखश्चापि).

5 G_{1.4.6} M om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). — ^a) T₁ G₈.s
समेतो (G₈ 'ता') यादवैः सर्वैः. Cv cites 5^a as in text
(v.l. तत्र for ततः). — ^b) B₆ 'सन्वितां' (sic); D_{1.2}
'शोभनां. — ^c) K₄ D_{1.2.3} वापी. K₄ D_{8.4} गत्वा (for
मत्वा). K₄ B_{4.5} D_n D₆.s स्थलमिव. S (except G₂)
सभां (G₁ M₂ समां) पुष्करिणीं मत्वा (G₆ दृष्ट्वा). — ^d) S
(except G₂) सहसा (for सवासाः). D₆ प्रपतज्.

6 ^a) K₈ जलेभिपतितं. G₄ निपतितं पतिं दृष्ट्वा. — ^b)
D₈ प्रहसुः. — For 6^b, K₄ B₄ D_n D₆.s read भीमसेनो
महाबलः, and cont.:

422* जहास जहसुश्चैव किंकराश्च सुयोधनम् ।

— ^c) S₁ B₁ तु (for च). B₁ शुभान्यस्य. S तस्य
चान्यानि वासांसि. — ^d) K_{2.3} D_n2 प्रददौ; B₆ प्रययू.
T₁ राज्यशासनात्.

7 ^a) D_{1.2} तद् (for तं). S तत्रैव (G₆ 'नं') व्रीपदी
राजन्. — G₈ om. 7^{cd}; G₆ om. 7^b-8^b. G₈.s read 4^b
after 7^a (see Tab. Conspectus). — ^b) S (G₈.s om).

वासांसि च शुभान्यसौ प्रददू राजशासनात् ॥ ६
तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।
अर्जुनश्च यमौ चोभौ सर्वे ते ग्राहसंस्तदा ॥ ७
नामर्षयत्ततस्तेषामवहासममर्षणः ।
आकारं रक्षमाणस्तु न स तान्समुदैक्षत् ॥ ८
पुनर्वसनमुत्क्षिप्य प्रतरिष्यन्निव स्थलम् ।
आरुरोह ततः सर्वे जहसुस्ते पुनर्जनाः ॥ ९

भीमसेनश्च पाण्डवः. — °) K₄ S (G_{3.6} om.) चैव (for चोभौ). — °) K₁ प्रहसंस. V₁ तथा. S (G_{3.6} om.) दृष्ट्वा चाप (T₁ G₄ M₂ °व) हसंस्तदा. — G_{1.5} M ins. after 7: G₄, after 9:

423* ततोऽन्यस्मिन्मभोदेशे पुनर्दुर्योधनो नृपः ।

[G_{1.4} सभादेशे. G₁ M₁ नृप.]

8 G_{1.6} M₂ om. 8^{ab} (for G₆ cf. v.l. 7). — °) K₂ नामर्षयत्; D₄ नामर्षय; D₆ नामर्षयत्; G₂ न मर्षयत्. T₁ G_{3.5} M₁ transp. नामर्षयत् and ततः. D₁ तत्र (for ततस्). D₂ corrupt. — °) T₁ G_{3.5} M₁ सोपहासममर्षितः; G_{2.4} अपहासममर्षणात् (G₂ °र्षणः). — °) N₁ आकारं गृहमानस्तु; T₁ G_{3.5.6} M रक्षणाकारमत्यर्थं (M °मात्मस्थं); G₁ रक्षणाकारमात्रस्थं. — °) K₂ N₁ समुदीक्षत्; G₄ समवैक्षत्. T₁ G_{1.8.5.6} M समन्तात्समवै (T₁ G₃ °वै) क्षत्.

9 G_{1.6} M₂ om. 9^a-10^a; G₂ om. 9. — °) K₄ उत्क्षेप्य. G₄ स पुनर्वसुम्. — °) B₃ प्रपतिष्यन्. D_{1.2} प्रतरिष्यति वत्सलं; T₁ प्रतरिष्यतिव स्थलं (corrupt). — °) G₄ जनाः (for ततः). D₃ सर्व. — °) K₄ B_{2.4.5} Dn₁ D₆ जहसुश्च; V₁ °सुस्तं. T₁ G₃₋₅ M₁ जहसुः किंकरा (G₄ पांडवा) भृशं. — After 9, K₄ V₁ D ins.:

424* द्वारं तु पिहिताकारं स्फाटिकं प्रेक्ष्य भूमिपः ।

प्रविशन्नाहतो मूर्ध्नि व्याघूर्णित इव स्थितः ।

तादृक्षमपरं द्वारं स्फाटिकोरूपपाटकम् ।

विघट्टयन्कराभ्यां तु निष्क्रम्याग्ने पपात ह ।

[(L. 1) D₃₋₅ च (for तु). D₅ (marg.; orig. as above) विवृता (for पिहिता). — (L. 2) D₄ प्रविशन्. D_{1.2} व्याघूर्णित. D₄ स्थलः (for स्थितः). — (L. 3) V₁ तादृक्षं च परं; Dn (!) तादृशं चापरं; D₃ तद्वत्तमं; D_{4.5} तद्वत्तमं; D₆ तादृक्षमपरं. K₄ °रूपपाटिकं. — (L. 4) D_{1.2.4} विघट्टयत्. D_{1.2} निष्क्रम्याग्ने.]

— On the other hand, after 9, G₄ ins. 423*.

10 D₆ om. 10^a-11^b; G_{1.6} M₂ om. 10 (cf. v.l. 9).

द्वारं च विवृताकारं ललाटेन समाहन्त् ।
संवृतं चेति मन्वानो द्वारदेशादुपारम् ॥ १०
एवं प्रलम्भान्विविधान्प्राप्य तत्र विशां पते ।
पाण्डवेयाभ्यनुज्ञातस्ततो दुर्योधनो नृपः ॥ ११
अप्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रतौ ।
प्रेक्ष्य तामद्भुतामृद्धिं जगाम गजसाह्वयम् ॥ १२
पाण्डवश्रीप्रतप्तस्य ध्यानग्लानस्य गच्छतः ।

C. 2. 1677
B. 2. 47. 16
K. 2. 74. 16

— °) K₄ द्वारं तु; B_{2-4.6} विलं च; D₁ वेलेव; D₂ बिले च; G₃ वलभिं. N₁ V₁ B_{1.5} Dn D_{3.4} द्वारं तु (V₁ विलं च; B₁ स्थलं च; D_{3.4} द्वारं च) वितताकारं; D₅ विलं च वृ (before corr. वि) तता; T₁ G₃ M₁ वलभीं विकृताकारं; G₂ द्वारं चापि कृताकारं; G₄ बलभी विकृताकारा. — °) G₄ समाहन्त्. N (D₆ om.) समापदे पुनश्च सः (B₅ °श्च ह). See Addenda. — K₂ om. 10^{ab}. — °) K₁ संवृतं; K₃ संवृते; B_{2.4} D₃ G₃ संवृत्तं; B₅ संवृतश्च; Dn (!) तद्वृत्तं. T₁ G₃ देशः; G₅ M₁ देशं (for चेति). K₄ तद्वृत्तं चापि मन्वानो. — °) B_{2.5.6} Dn D₃₋₅ द्वारस्थानाद्. T₁ G_{3.4} M₁ विनिर्गमन् (G₄ °त्); G₂ अपागमत्; G₅ न निर्गमन्. S₁ V₁ B_{1.3} D_{1.2} द्वारदेश (B₁ D_{1.2} °स्थान) मुपागमत्; B₄ °स्थानादुपागमत्.

11 D₆ om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). — °) G_{1.8.4} M₂ एतान् (for एवं). S₁ G_{1.4} प्रलंबान्; T₁ प्रलंभा (corrupt); Cv as in text. Cd cites प्रलंभानि (= वंचनानि)! — °) S₁ पांडवेयाभ्यनुज्ञातात्; K₃ यामनुज्ञातस्; K₄ पांडवेर्नाभ्यं; D₃ पांडवेयानं; S (except M₁) पांडवैरभ्यं. — °) K₁ मूर्खो (for ततो). S₁ नृपाः. S जगाम नगरं प्रति.

12 For S cf. v.l. 13. — °) K₂ अप्रहृष्ट (inf. lin. °कृष्णेन; K₃ अपकृष्टो न; K₄ अपहृष्टेन; B₁ अपकृष्टं. — °) D₃ राजसूयः. — °) D₃ वृद्धि (for ऋद्धि).

13 For S see below. — °) S₁ ध्यानग्लानस्य; K₁ ध्यानं स्थानस्य; K_{3.4} B₁ Dn D_{1.6} ध्याय (D₁ °न) मानस्य; N₁ V₁ ध्याय [? read °न] ग्लानस्य. B₆ पश्यतः (for गच्छं). — °) K₄ D₅ पापे; D₄ पापः. — For 12-13, S (G₁ om. line 4; G₂ om. line 2) subst. (Cv glosses line. 2):

425* ननुष्टो धर्मराजस्य यज्ञसासाद्य तं तदा ।

जगाम स्वगृहं त्वन्यान्ते दुर्योधनो नृपः ।

दृष्ट्वा यज्ञविभूतिं तां पाण्डवानां यशस्विनाम् ।

पश्यतो दुःखदीनस्य पापा मतिरजायत ।

[(L. 1) G₁ M नानुष्टो; G₂ तं दृष्ट्वा; G₄ ननुष्टा (sio).

C. 2. 1677
B. 2. 47. 16
K. 2. 74. 16

दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत ॥ १३
पार्थान्सुमनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान् ।
कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरुद्रह ॥ १४
महिमानं परं चापि पाण्डवानां महात्मनाम् ।
दुर्योधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत ॥ १५
स तु गच्छन्नेकाग्रः सभामेवानुचिन्तयन् ।
श्रियं च तामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः ॥ १६
प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनस्तदा ।
नाभ्यभाषत्सुबलजं भाषमाणं पुनः पुनः ॥ १७

G₁ M₁ तथा (for तदा). — (L. 2) Om. in G₂. G₁ त्वन्यदृते; G₄ त्वन्यात्रते; M₁ त्वन्य क्रते; M₂ तूर्ण राजा. G₁ दुर्योधनं नृपं; M₁ *धनाग्रप; M₂ *धनस्तदा. — (L. 3) G₂ मनस्विनां. G₆ जयेन करमागतं (for the post. half). — G₁ om. (hapl.) from line 4 of this insertion up to 15^{ab} (incl.). — (L. 4) Cf. 13^{ad}. T₁ (before corr.) दुःखशीलस्य; G₂ दुर्विनीतस्य. M₁ गच्छतो दुःखशीलस्य; M₂ दुःखेनाविष्टमनसः. T₁ G₃. 5 पापबुद्धिर्.]

14 G₁ om. 14 (cf. v.l. 425*). — ^a) B₂ (hyper-metric) पार्थिवान्सुमनसो दृष्ट्वा. — ^b) D₁ तु (for च). — ^c) B₃ D₁. 4 चापि. K₂ धृतं; K₃ धृति; N₁ B₆ तथा; B₁. 2 D₁. 2 ततो; B₃ D₃-5 तदा (for हितं). S (G₁ om.) लोकं च तद्वत् दृष्ट्वा. — ^d) T₁ G₃-8 विवर्णः समजायत; G₂. 6 M विवर्णः (G₂ *षण्णः) समपद्यत (= 15^d).

15 G₁ om. 15^{ab} (cf. v.l. 425*). — ^a) G₆ अभिमानं (for महि*). K₂ परित्रापि (sic); B₁ परित्यज्य; D₃ स पंचानां; G₄ मदं चापि (for परं चापि). — ^b) S (G₁ om.) दृष्ट्वा तेषां यशः (G₂ मन)स्विनां. — ^c) S पापबुद्धिः (for धार्ते*). — ^d) D₂ निर्विण्णः समं; T₁ M₁ परितप्यत मन्युना; G₂ M₂ परितप्यत मन्युना (G₁ *न्युमात्).

16 G₆ om. 16^a-17^b. — ^a) K₄ सानुगच्छन्. — ^b) N₁ V₁ B₃ D₁. 2 सभामेवान्वर्चितयत् (D₁. 2 *नृ); B₁. 2. 4. 5 D_n D₆ सभामेकोन्वर्चितयत् (D_n. 1 *नृ); B₆ T₁ G₁. 3. 5 M सभां तामनुचितयन्.

17 G₆ om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — ^a) B₂ प्रमूढो; B₃ प्रतप्तो. — ^b) T₁ (before corr.) तथा. — ^c) M₂ नाभ्यभाषे. S₁ सुमलिनं; T₁ सुबहुशो; G₃ सुबलजां. G₄ स नाभ्यभाषत्सुबलं; M₁ नाभाषत्सुबलजं (submetrical). — ^d) S भाष्यमाणः (T₁ G₂. 6 M₂ *णं). — After 17, K₁ ins. an addl. colophon (adhy. no.: 44, noted on marg.).

अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभाषत ।

दुर्योधन कुतोमूलं निःश्वसन्निव गच्छसि ॥ १८

दुर्योधन उवाच ।

दृष्ट्वा पृथिवीं कृत्स्नां युधिष्ठिरवशानुगाम् ।

जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः ॥ १९

तं च यज्ञं तथाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल ।

यथा शक्रस्य देवेषु तथाभूतं महाद्युते ॥ २०

अमर्षेण सुसंपूर्णो दह्यमानो दिवानिशम् ।

शुचिशुक्रागमे काले शुष्ये तोयमिवाल्पकम् ॥ २१

18 Before 18, K₁ ins. वैशं. — ^a) S तं च (G₂. 4. 6 तु) दुर्मनसं दृष्ट्वा. — M₂ om. 18^{ad}. — ^c) = 2. 45. 6^a. B₃ कुतो नूनं; Cd as in text. — ^d) Many MSS. निश्चसन्. K₁ D₄ गच्छति; T₁ G₃. 5 तिष्ठसि.

19 ^a) K₂. 3 T₁ G₂-5 सर्वा (for कृत्स्नां). — ^b) V₁ B₃-6 D₃-5 S युधिष्ठिरवशे स्थि (G₆ -प्ति)तां. — After 19^{ab}, T₁ G₃. 6 ins.:

426* देवर्षियक्षगन्धर्वास्तत्रागच्छन्ति नित्यशः ।

कृष्णस्तु दुर्मनास्तेषां विवर्धयति संपदः ।

आनुरास्तत्र नीयन्ते व्यवहारवचोधिकाः ।

गन्धानां नात्र गच्छन्ति विक्रेतारो महाप्रभाः ।

खरोद्वाश्वाजखङ्गानां विक्रेतारस्तथा नृपाः । [5]

लोकेऽस्मिन्कौरवः शब्दस्तत्रैव परिवर्तते ।

हरिप्रस्थपुरद्वारं सदा तु निबिडीकृतम् ।

रथहस्त्यश्वयानानां रोहणेन सदा नृणाम् ।

[(L. 1) T₁ गच्छन्ति (om. आ-). — (L. 2) T₁ संपदा. — (L. 3) G₆ अक्रास्तत्र निधने व्यवहाराश्च भौतिकाः. — (L. 4) T₁ गजानां (for गन्धानां). G₆ तत्र (for नात्र), and *प्रभां (for *प्रभाः). — (L. 5) G₆ खरोद्वाणां च खङ्गानां, and नृप. — (L. 8) G₆ सदारणां (for सदा नृणाम्). G₆ रोहणं तत्र चैव मे.]

— ^c) G₂ जितम्. S₁ शस्त्रप्रतापेन; B₁ अस्त्रप्रभावेन. T₁ G₁. 3. 5. 6 M निघ्नतोरीन्प्र. — ^d) G₄ च धीमतः (corr. to च मातुलः) (for महात्मनः).

20 ^a) N₁ V₁ B₁. 4. 6 D_n D₃ यथाभूतं; T₁ G₁. 3 M तथारूपं. K₁-3 तं तु यज्ञं तथा वृत्तं. — ^b) D₃ G₂ पार्थिव (for पार्थस्य). K₄ मातुलं; D₁ *लः. — ^c) G₂ शास्त्रस्य (for शक्रं). S देवानां (for देवेषु). — ^d) K₁ यथाभूतं; K₄ तथा पूतं; D₃ *भूत. K₁ N₁ V₁ B₁. 5 D_n D₁ m. 2-3 *द्युते; D₁ *सुने. S ईश्वरस्य तथाविधं (T₁ *धः).

21 ^a) S₁ B₂. 4. 6 D_n D₁. 4 G₂ M₁ तु संपूर्णो; D₃ स

पश्य सात्वतमुख्येन शिशुपालं निपातितम् ।
 न च तत्र पुमानासीत्कश्चित्तस्य पदानुगः ॥ २२
 दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोत्थेन वह्निना ।
 क्षान्तवन्तोऽपराधं तं को हि तं क्षन्तुमर्हति ॥ २३
 वासुदेवेन तत्कर्म तथायुक्तं महत्कृतम् ।
 सिद्धं च पाण्डवेयानां प्रतापेन महात्मनाम् ॥ २४
 तथा हि १५ न्यादाय विविधानि नृपा नृपम् ।
 उपतिष्ठन्ति कौन्तेयं वैश्या इव करप्रदाः ॥ २५

श्रियं तथाविधां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे ।
 अमर्षवशमापन्नो दह्येऽहमतथोचितः ॥ २६
 वह्निमेव प्रवेक्ष्यामि भक्षयिष्यामि वा विषम् ।
 अपो वापि प्रवेक्ष्यामि न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ २७
 को हि नाम पुमाल्लोके मर्षयिष्यति सच्चवान् ।
 सपत्नानृध्यतो दृष्ट्वा हानिमात्मन एव च ॥ २८
 सोऽहं न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि ।
 योऽहं तां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमागताम् ॥ २९

C. 2. 169-4
 B. 2. 47. 33
 K. 2. 74. 32

सं; Gs. 4 सुसंपूर्ण. — ^b) G1 (corrupt) दह्यामीशोन्; Gs दह्यमानं. — ^c) Cf. 1. 138. 1^d. K1 V1 राजन्; Ñ1 D1. 2 तात; Bs. 6 शुष्ये (for काले). B1 शुक्रागते तात; S शुष्यते हृदयं मेघ. — ^d) K1. 4 शुष्यत्; K2. 3 Ñ1 V1 B1. 2. 4. 5 Dn1 Ds-6 शुष्येत्; Bs. 6 राजंस; T1 G ग्रीष्मे; M ग्रीष्म- (for शुष्ये).

22 Before 22, G4 ins. दुर्योधनः. — ^a) G1. 2 पश्यन्. K2 पश्यमानस्वप्नु. — ^b) Ś1 K Ñ1 V1 Dn Ds 'पालो' तितः. — ^d) Ś1 कश्चिदासीत्; K2 D4. 5 'दस्य; B1 'दत्र; G2-4 'त्तत्र. S वशानुगः; Cd as in text.

23 ^a) Ks दह्यमानं. T1 Gs-6 M महेष्वासा (for हि राजानः). K2 दह्यमानं हि राजानं; G1 दह्यमानमहेष्वासा; G2 दह्यमानो महेष्वास. — ^b) D1 पाण्डवोत्थेन (m as in text). S अध्वरे पाण्डवाग्निना. — ^c) K4 B4 क्षतवन्तो; G1 क्षात्र; Cv क्षातं ततो. B1 Dn1 D1. 6 ते; Dn2 -तो; G2. 4 तु (for तं). — ^d) Ś1 Ñ1 V1 B2. 4 Dn D1 तत् (for तं). K2. 8 Ds तं क्षं (Ds तक्षं) तुमर्हसि; K4 तत्कर्तुमर्हसि.

24 ^a) K4 B1. 5 Ds-5 G2 यत् (for तत्). — ^b) K1. 3. 4 B1. 3. 4 Dn Ds S यथायुक्तं (Ds 'हं'); Cd as in text (gloss तथानुचितं). ☞ Cn: अयुक्तमिति छेदः । ☞ K2. 8 महाकृतं. — ^c) Ñ1 G1. 4 M सिद्धिं च; G2 सिद्धिश्च. Ñ1 B2 Dn (!) Ds पाण्डुपुत्राणां.

25 ^a) K1 यथा हि; K4 कथं हि; G2 धनानि (for तथा हि). — ^b) K2. 8 तथा भृशं; Ds **नृप; T1 G M1 नराधिपाः; M2 महानृपाः. — ^c) Ś1 K4 Ñ1 B2. 4. 5 Ds M1 उपा (K4 'प) तिष्ठन्त; B1. 3. 6 Dn T1 G1 उपा (T1 अप) तिष्ठन्ति.

26 ^a) K4 Ñ1 V1 Dn Ds तथागतां. S (except G2) तां तथा ज्वलितां दृष्ट्वा. — ^b) K4 ज्वलंतम्. S (except G2) श्रियं मातुल पाण्डवे. — ^c) K2 'वश्यम्. — ^d) T1 G1. 3-5 M दह्येयम् (for दह्येऽहम्). K2-4 Ñ1 B1. 2. 4. 5 Dn D1. 2. 5. 6 दह्यामि न (K2 दह्येमेह; Ks दह्येह च; Ñ1

पश्यामि न) तथोचितः (Ds 'ता:'); D4 (corrupt) दह्येमतथो; G2 दह्यमानस्तथो; Gs दह्येयमतथोचितं. — After 26, N ins.:

427* एवं स निश्चयं कृत्वा ततो वचनमब्रवीत् ।

पुनर्गान्धारनृपतिं दह्यमान इवाग्निना ।

[Before line 1, K4 ins. वैशं. — (L. 1) Ds पुनर् (for ततो). — (L. 2) Ds 'नृपते. K1-3 पुनर्भरतशार्दूल (K1 'लो); Ds ततो नृपतिशार्दूल (for the prior half).]

27 Before 27, Ñ1 ins. दुर्योधन उ. — ^a) S सोहमग्निं (for वह्निमेव). Ś1 K1. 3 प्रवेक्ष्यामि; K4 प्रवि. — ^b) D1 चामिषं (for वा विषम्). — ^c) K1. 2. 4 D4. 5 T1 G2. 4 आपो वापि (K2 वा वि-); V1 B1. 2. 6 D1. 2 अप्सु वा सं; G3 अपो वाथ; Gs कूपो वापि; M2 अपो वा सं. K4 प्रवेक्ष्यामि. — ^d) K1 B1. 4-6 D2. 5 शक्ष्यामि.

28 ^a) D1 पुमाल्लोको; Gs तथा लोके. — ^b) K1 मानवान्; Ds-5 शक्तिमान् (for सच्चवान्). S मर्षयेत तथागतान् (G2 'यिष्यामि सारवान्). — ^c) K2 संपत्नान् (for सपत्नान्). K1 ऋद्धितो; Ds ऋद्धितो. K4 सपत्ना वृध्यतो दृष्ट्वा; S (except T1 G2) सपत्नान्विषये युक्तान्. — ^d) K1 आत्मान; K2 आत्मानम् (for आत्मन). Ks B4 Dn (!) हीन (Ks हनि) मात्मानमेव च; S (except T1 G2) दृष्ट्वा तेषु च तां श्रियं.

29 ^{ab}) Ś1 स्त्रीणां (for स्त्री न). T1 G3 सोहं नास्मि न नाद्यस्मि (Gs चाप्यस्मि); G1. 2 सोहं नास्मि न चा (G2 वा) प्यन्ति; G4-6 सोहं (G4 नाहं) नास्मि न नाप्यस्मि; M सोहं ना (M2 सोहम) स्मि न चाप्यस्मि. D2 om. the second n. S (except G2) न स्त्री न च पुनः पुमान्. Cd cites 29^{ab} (entire) as in text. — ^c) B6 G1 सोहं. G4 तन् (for तां). D1 योर्हत्वा (for योऽहं तां). B1. 6 D1. 2 मर्षयिष्यामि. T1 corrupt. — ^d) K2 तादृशां. K1 श्रियमायतां; B5 Ds-5 'माश्रितां. S श्रियं तस्मिन्नशक्तिः.

30 ^a) D1. 2 Gs. 5. 6 M1 पृथिव्यां च. — ^b) D4 T1

C. 2. 1698
2. 47. 34
2. 74. 33

ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमतां च तादृशीम् ।
यज्ञं च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ॥ ३०
अशक्तश्चैक एवाहं तामाहर्तुं नृपश्रियम् ।
सहायांश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्तये ॥ ३१
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
दृष्ट्वा कुन्तीसुते शुभ्रां श्रियं तामाहतां तथा ॥ ३२
कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौबल ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

वसुमतां च; Gs 'मत्ताश्च. — °) M२ यज्ञस्य. D२ तादृशी.
— °) K३ मादृशः; D२ सादृशः; G३ मादृशी. K४ को नु
(for को न). B१ संज्वरेत्; G१ सजरेत् (corrupt);
G३ संज्वरः.

31 G३ om. 31^{ab}; G१ om. 31^a. — °) K१.४ G४
चैव; G३ त्वेक (for चैक). — °) G१-३ M ततः (for नृप-).
— °) G४ सहायं च. — °) D२ विचिन्तयन्; G१.३-६ M
अचिन्तयं.

32 32^{ab} = (var.) 1. 192. 12^{ab}; 5. 40. 30^{ab} (cf.
v.l.); and 34^{ab} below. — °) K४ B३.६ Dn D६ च
(for तु). — G२ om. 32^a-34^d. — °) Ñ१ V१ B१.२
D१.२ पाण्डुसुते; B४-६ Dn१ D३.६ T१ G१.३.४ M कुंति. K१
श्रुत्वा; B४ Dn (!) M१ शुद्धा; B५ शुद्धा; Cd as in text.
— °) T१ तान् (for ताम्). K४ आहतां; Ñ१ B१-३.६ Dn२
D१.२ महतीं; V१ B५ D३-६ उत्तमां; B४ Dn१ अहतां; T१
G१.४ आहतं (for आहतां). K३ यथा; B६ तदा; S (G२
om.) नयात् (for तथा).

33 G२ om. 33 (cf. v.l. 32). — °) D६ (before
corr.) कृते यत्ने; G४ कृतयज्ञो. G१ corrupt. — °) K२.३
वै मया; G४ सौबले; M२ सौबलः. — °) T१ G४-६ M२ तं च
(for तच्च). — °) K१.३ Ñ१ V१ B२.३ Dn१ T१ G३.३.६
संवृद्धोऽस्मिन्; B१.३.४.६ D१.३.६ M१ समृद्धो; D२ समृद्धा;
D४ समृद्धोपि च; G१ M२ प्रवृद्धोऽस्मिन्. D५ (by corr.)
पंकजः. S१ सुवृद्धोऽस्मिन् पंकजः; K४ D६ संवृद्धोऽस्मिन् पंकजः
(K४ 'ज); Dn२ समृद्धास्ते च प्रत्यहं; D४ समृद्धोपि च पंकजं.

34 G२ om. 34 (cf. v.l. 32); G३ om. 34^{ab}.
— 34^{ab} = (var.) 32^{ab} (q. v.). — °) Ñ१ दैवमेव (for
तेन दैवं). K४ देवं; D३ दैवः; D४ देवे. — °) S१ K४ B४.६
Dn D६ च (for तु). — °) B४ धार्तराष्ट्रो. B१.३.६ D१.२
तु; Dn (!) च; T१ G१ प्र- (for हि). B३ दीर्यते; T१ G४
क्षीर्यते. — °) Ñ१ B१.२ D१.२ G१.६ M सर्वशः. B३-६
D३-६ वर्धते चापि पाण्डवाः; T१ वर्धते पाण्डवाश्च ते.

तच्च सर्वमतिक्रम्य स वृद्धोऽस्मिन् पङ्कजम् ॥ ३३
तेन दैवं परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्धन्ति नित्यशः ॥ ३४
सोऽहं श्रियं च तां दृष्ट्वा सभां तां च तथाविधाम् ।
रक्षिभिश्चावहासं तं परितप्ये यथाग्निना ॥ ३५
स मामभ्यनुजानीहि मातुलाद्य सुदुःखितम् ।
अमर्षं च समाविष्टं धृतराष्ट्रे निवेदय ॥ ३६

35 °) G४ नाहं (for सोऽहं). M२ तथा (for च तां).
D४.६ द्रष्टुं (for दृष्ट्वा). — °) G२.४ M२ चैव (for तां च).
— °) K४ स्वावहासं; S (except M२) चाप. K२ तत्.
B३ च (for तं).

36 °) D१.२ G१ सभाम्; M१ तं माम्. B३ सामप्यनु.
— °) B२ ममापीयं; B३.३.६ D२-४.६ (inf. lin. as in
text) ममापीमं; B४ ममापीदं; D१ ममाविष्टं; G२ ममेदं त्वं
(for समाविष्टं). K१ अमर्षवशमाविष्टं; V१ अमर्षानलसंदग्धं;
B१ अमर्षणं ममापीदं; T१ G१.३-६ M अमर्षवशमापन्नं. — °)
S१ धार्तराष्ट्रे; K१.४ धृतराष्ट्रे. D१.२ निवेदयन्.

Colophon. — Sub-parvan: S१ K२-४ Dn D६ (all
om. sub-parvan name) mention only दुर्योधनसंताप.
— Adhy. name: B१.२.३.६ D३-६ दुर्योधनवाक्यं; B३
दुर्योधनमन्युवाक्यं; B४ (partly damaged) दुर्योधन; D१.२
दुर्योधनावहासः; G१.६ M१ दुर्योधनासूयावचनं (G३ 'वर्णनं);
G३ M२ दुर्योधनामर्षणं. — Adhy. no. (figures, words
or both): K१ (marg.) 45; K२.३ D३ 44; Dn१ 47;
S 82 (G४ 58). — S'loka no.: K२.३ 37; Dn D४
40; D१.२ 39; T१ M१ 36.

44

1 °) D४ कुतो; M१ नतो (for न ते). G२.३ [S]मर्ष.
— °) G२.३ कार्यं. G३ युधि (for प्रति). — °) K१
यस्यानि; K२-४ यस्त्वानि; V१ राज्यानि (for हि स्वानि).
— °) V१ B D१-६ नृप (for सदा). S पाण्डवः (G३-६
वाः) समुपास्तु (M२ 'ग)ते. — After 1, K४ B३ Dn
D५.६ ins.:

428* विधानं विविधाकारं परं तेषां विधानतः ।

2 K२ om. 2-4. — °) B६ अपि (for अभि-). B१.३.६
D१.२ ते (for च). Ñ१ B३-६ D३-६ S तथाप्यु (B३-६ ह्यु;
D३-६ M२ 'भ्यु)पायैर्बहुभिः. — °) K१ क्रिया लब्धा (for

४४

शकुनिरुवाच ।

दुर्योधन न तेऽस्मर्षः कार्यः प्रति युधिष्ठिरम् ।
 भागधेयानि हि खानि पाण्डवा भुञ्जते सदा ॥ १
 अनेकैरभ्युपायैश्च त्वयारब्धाः पुरासकृत् ।
 विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्कृताः ॥ २
 तैर्लब्धा द्रौपदी भार्या द्रुपदश्च सुतैः सह ।
 सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३
 लब्धश्च नाभिभूतोऽर्थः पित्र्योऽशः पृथिवीपते ।
 विवृद्धस्तेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ॥ ४

त्वयारब्धाः). Ks transp. त्वया and पुरा. K4 Dn (!)
 Ds त्वया न शकिताः (Dn1m नाशयितुं) पुरा; S समारब्धा-
 (G1-8 'ब्ध)स्वयासकृत्. — After 2^{ab}, K4 Dn (!)
 Ds ins.:

429* आरब्धापि महाराज पुनः पुनररिदम् !;
 while T1 G2.6 ins.:

430* उत्साहवन्तः पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु ।
 [= Rām. (Bomb. ed.) 4. 1. 122^{ab} (Kumbh. ed.
 124^{ab}).]

— *) Ks G1.2 नरव्याघ्र; T1 Gs महाभागा.

3 Ks Gs om. 3 (for Ks, cf. v.l. 2). — *) M2
 चापि (for भार्या). — *) Ds द्रुपदैश्च; G2 'दस्य. K4
 सहात्मजैः; Ds सुतः सह. — *) Bs T1 G1.5.6 M सहायाः;
 G2.4 सभायां (for सहायः). N1 B1 Ds पृथिवीलम्भे;
 B1m.6 S (Gs om.) 'पाला (Gs 'पाल); B1m 'लाभे also
 (as in text). — *) Ds वासुदेवस्य. — After 3, G4-6
 M1 ins.:

431* अजितः सोऽपि सर्वैर्हि सदेवासुरमानुषैः ।

तत्तेजसा प्रवृद्धोऽसौ तत्र का परिदेवना ।

[(L. 2) Post. half = 4^d, 6^d, 8^d.]

4 Ks Gs om. 4 (for Ks cf. v.l. 2). — *) K1.8
 N1 B4 Dn [अ]नभिभूतार्थः (N1 B4 Dn2 'र्थः); K4 V1
 Bs.5 Ds-5 भूयानर्थो वै; B1 G2 तैः प्रभूतो (G2 'ता)र्थः;
 B2.6 D1.2 T1 [ए]तैः प्रभूतार्थः (Bs 'र्थः). Ds लब्धाश्च
 नाभिभूतार्थाः. — *) T1 Gs पित्र्यांशं (Gs 'शः); G2
 पित्र्यः. G4.5 च महीपते (for पृथिवी). Gs पित्र्यः
 शश्वन्महीयते. — *) N1 विवृद्धास; Ds T1 विवृद्धिः; G1.8-8
 M प्रवृद्ध (Gs 'द्धा)स. N1 ते तु; G4 तेन (for तेषां).

धनंजयेन गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।

लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ॥ ५

तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण चात्मनः ।

कृता वशे महीपालास्तत्र का परिदेवना ॥ ६

अग्निदाहान्मयं चापि मोक्षयित्वा स दानवम् ।

सभां तां कारयामास सव्यसाची परंतपः ॥ ७

तेन चैव मयेनोक्ताः किंकरा नाम राक्षसाः ।

वहन्ति तां सभां भीमास्तत्र का परिदेवना ॥ ८

यच्चासहायतां राजभुक्तवानसि भारत ।

C. 2. 1711
 B. 2. 48. 10
 K. 2. 75. 10

— *) = 6^d, 8^d below; and Gitā 2. 28^d. Bs Ds T1
 G1 परिदेवना.

5 Ś1 om. (hapl.) 5-6. — *) K1-8 गांजीवम्; T1
 'तीवम्. — *) = 1. 216. 7^d: 5. 166. 32^b. Bs.8.6
 D1.2.4.5 T1 G1 M2 अक्षय्ये (D2 'ये). T1 हि (for च).
 N1 B1m.5 Ds.5 तथेषुधी. — *) V1 B1.2.6 D1.2 S
 चोप्राणि (for दिव्यानि). Bs.4 लब्धानि चोप्राण्यस्त्राणि.
 — *) K4 Dn (!) Ds तोष* (for तर्प*).

6 Ś1 om. 6 (cf. v.l. 5). — *) Ks.4 कामुक*; B1.2
 D1.2 गांजीव* (for कार्मुक*). — *) V1 हुता (for कृता).
 V1 धर्मे; Ds वशः; T1 वशा; G2 वशं (for वशे). — *)
 = 4^d, 8^d; and Gitā 2. 28^d. Ks अत्र; V1 तात (for
 तत्र). K1 (by corr. sec. m.).2.8 Bs Ds T1 G1
 परिदेवना.

7 Ks.8 Ds om. (hapl.) 7-8. Before 7, Gs
 ins. दुर्योधनः. — *) G1.2.6 M2 अथ (for अग्निः). K1
 Ds.5 चापि; B1.2.6 D1 T1 चैव; Ds देवं; G M नाम (for
 चापि). — *) G2.4 M1 मोच*; Gs मोह* (for मोक्ष*).
 B1-3.6 D1.2 S च (M2 तु) (for स). — *) K4
 M2 परंतप.

8 Ks.8 Ds om. 8 (cf. v.l. 7). — *) G1 M तेनैव
 च (for तेन चैव). G2-6 तेनैव दत्ता दैत्येन. — *) K1
 रभ्यां; B1.5 G4 भीमां (for भीमास). — *) = 4^d, 6^d; and
 Gitā 2. 28^d. K4 तव (for तत्र). Ds T1 G1 परिदेवना.

9 *) K1-8 यथा; B1 यश्च (for यश्च). — *) Ds T1
 G2.4 मुक्तवानसि (G2.4 'पि) (for उक्त*). — *) Gs
 सान्निध्या; G4 तं विद्या (for तन्मिथ्या). K2.4 हि मे; G1.8
 भीमे (for हीमे). — *) G2.4 सहायान्मे. Ś1 K B2.4

C. 2. 1711
B. 2. 48. 10
K. 2. 75. 10

तन्मिथ्या भ्रातरो हीमे सहायास्ते महारथाः ॥ ९

द्रुपस्तत्र महेश्वासः सह पुत्रेण धीमता ।

सुतपुत्रश्च राधेयो गौतमश्च महारथः ॥ १०

अहं च सह सोदर्यैः सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।

एतैस्त्वं सहितः सर्वैर्जय कृत्स्नां वसुंधराम् ॥ ११

दुर्योधन उवाच ।

त्वया च सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ।

एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे ॥ १२

एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति मही मम ।

सर्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना ॥ १३

Dn Ds G1.6 तत्र सर्वे (Ks 'व-') वशा (K4 'शे)नुगाः
(G1.6 महारथाः).

10 ^a) D2 तत्र (for तत्र). — ^b) D2 सहपुत्रश्च; Gs
(corrupt) सपुत्रोभिहि. K4 Dn (!) Ds G1 वीर्यवान्; N1
V1 B (except B5) D1.2 T1 G2-6 M भारत (for
धीमता). — ^c) T1 तु (for च). — ^d) S दृढ (Gs
'ढ') मित्रो (T1 Gs 'धन्वा; G2.4 'मित्र; G3.5 'मित्रं)
(for गौतमश्च). — After 10, S ins.:

432* स एकः समरे सर्वान्पाण्डवान्सहसोमकान् ।

विजेष्यति महाबाहुः किं सहायैः करिष्यसि ।

भीष्मश्च पुरुषव्याघ्रो गौतमश्च महारथः ।

जयद्रथश्च बलवान्कृतास्त्रो दृढधन्वकः ।

[(L. 2) Gs. 5.6 'बाहो (for 'बाहुः). Gs-6 करिष्यति
(for 'सि). — (L. 4) M2 दृढवान् (for बल'). G2
कृतास्त्रो (for 'स्त्रो). G6 'विक्रमः (for 'धन्वकः). G1 M1
कृतास्त्रा (G1 'स्त्रान्) दृढधन्विनः (for the post. half).]

11 ^a) Gs अयं (for अहं). N1 V1 B1 T1 'सोदर्यैः;
D1.2 'सौदर्यैः; D4.5 'सौदर्यैः. — ^b) S1 Ks B1 (m as in
text) Dn2 S सो (S1 Ks B1 सौ) मदत्तश्च; K1.2 N1 Dn1
Ds.4 सोमदत्तिश्च; K4 सौमदत्तेश्च. K4 N1 V1 B1 (m as
in text). 2-4.6 Dn D1.2.6 पार्थिवः; S कौरवः (Gs. 5 'व)
(for वीर्यवान्). — ^c) K1 एतैश्च; B5 Ds-5 एभिस्त्वं;
G2.4 भ्रातृभिः (for एतैस्त्वं). K1 सहितैः (for 'तः). K2
सर्वे. — ^d) T1 G4.6 M जयेः; G2 जये; G5 जयेत् (for
जय). K2 T1 G1.4-6 M1 सर्वा; G2 सर्वान् (for कृत्स्नां).

12 S om. the ref. — ^a) G1 यया (for त्वया). S1
V1 B5 Ds-5 [अ]हं (for च). — ^b) B1m सर्वैर् (for
चान्यैर्). B1.2.6 D1.2 'बलैः (for 'रथैः). — ^c) K4
एतान्येव; S एतानहं. B1 D1.2 वधिष्यामि; G2.4 च जे

शकुनिरुवाच ।

धनंजयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः ।

नकुलः सहदेवश्च द्रुपदश्च सहात्मजैः ॥ १४

नैते युधि बलाजेतुं शक्याः सुरगणैरपि ।

महारथा महेश्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १५

अहं तु तद्विजितुं विजेतुं येन शक्यते ।

युधिष्ठिरं स्वयं राजंस्तन्निबोध जुषस्व च ॥ १६

दुर्योधन उवाच ।

अप्रमादेन सुहृदामन्येषां च महात्मनाम् ।

यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाचक्ष्व मातुल ॥ १७

(for विजे').

13 ^a) N1 B1 D1.2 हि जिते'; Gs विदिते' (for
विजिते'). — ^b) S तव (Gs तथा) (for मम). — ^c) G1
स्पर्धे (for सर्वे). — ^d) B3.5 Ds-5 T1 G2.4-6 M सा
सभा (by transp.); G1 सानुजा. G5 महाधनाः. D2
सभा च सुमहाधना; G3 सा सभाश्च महाधनाः.

14 T1 G4-6 M om. the ref. — ^a) B3.4 transp.
वासु' and भीम'. — ^d) K2.5 Ds-5 Gs.5 सहात्मजैः; G1
सहात्मजैः; G2 महात्मजैः.

15 ^a) B3 Ds-5 युद्धे (for युधि). K4 N1 V1 B2-6
Dn Ds. 5.6 पराजेतुं (Ds 'जंतु); D4 नरा जेतुं (for बलाजेतुं).
— ^b) G2.5 शक्या. S1 K B2.4 Dn Ds देव' (for
सुर'). — ^c) G2 महारथ महेश्वासः. — ^d) K4 युधदु'; B1
D2 T1 G2-5 युधि दु' (for युद्धदु').

16 ^a) K1 तद्वै (for तु तद्). T1 G2-6 तत्र जानामि
(for तद्विजा). — ^b) G2 जीवितुं (for विजे'). S1 नैव;
K1 वै न; Gs यो न (for येन). S1 शक्यसि; K2 शक्यति;
K3 शक्यसि; K4 G1 M2 शक्यसे; V1 B1m. 8-6 शक्यसे
(for शक्यते). — Gs om. 16^{ad}. — ^c) Dn2 D1.2
युधिष्ठिरः. S1 महाराजं; D1.2 स्वयं राजन्; S (Gs om.) तु
(M2 तं) राजेंद्र (G1 'द्रं) (for स्वयं राजन्). — ^d) V1
यतस्व च; B1.2.6 D1.2 जयस्व च; B5 वचो मम; T1 G2-4
नरेश्वर (T1 Gs 'रः); G1 M जनेश्वर; G5 धनेश्वर (for जुषस्व
च). — After 16, K4 ins.:

433* शकुनेर्वचनं श्रुत्वा कुरुराजस्तमब्रवीत् ।

17 Gs om. the ref. — ^a) K1-8 अप्रणाशेन; B1
D1.2 'हारेण (for 'मादेन). S शत्रूणाम् (for सुहृदाम्).
— ^b) S महीक्षितां (for महा'). — ^c) K4 यथा (for
यदि). D1.2 शक्यो (for शक्या). N1 यदि शक्या रणे

शकुनिरुवाच ।

धृतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
समाहूतश्च राजेन्द्रो न शक्यति निवर्तितुम् ॥ १८
देवने कुशलश्चाहं न मेऽस्ति सदृशो भुवि ।
त्रिषु लोकेषु कौन्तेयं तं त्वं धूते समाह्वय ॥ १९
तस्याक्षकुशलो राजन्नादास्येऽहमसंशयम् ।

राज्यं श्रियं च तां दीप्तां त्वदर्थं पुरुषर्षभ ॥ २०
इदं तु सर्वं त्वं राज्ञे दुर्योधन निवेदय ।
अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तं न संशयः ॥ २१
दुर्योधन उवाच ।
त्वमेव कुरुमुख्याय धृतराष्ट्राय सौबल ।
निवेदय यथान्यायं नाहं शक्ये निशंसितुम् ॥ २२

C. 2. 1724
B. 2. 48. 23
K. 2. 75. 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

जेतुं; V1 B1.8 यदि (B3 °था) शक्या (V1 °क्ष्या)मि जेतुं तान् (B1 ते); B4.8 D8-8 यथा शक्या (B4.8 शक्नो)मि जेतुं तान् (D4 त्वां); S यथा श (G8 शि)क्ष्यसि तान् (G1.8 M तं) जेतुं. — °) Dn1 तत्त्वमाचक्ष्व. Ś1 सौबल (for मातुल).

18 G8 om. 18^a-22^b. — °) Dn1 धूते प्रियश्च. G2.4 तु (for च). — °) K1 यो न (for न च). K4 Ñ1 V1 B2.4 Dn D8.5.6 स (for च). K1 वेदितुं; T1 देवितुः. — °) K2 समाहूतश्च. Ś1 K1.3 D8 राजेन्द्र; K2 राजेद्रे; Ñ1 कौन्तेयो; S (G8 om.) पार्थोत्र (for राजेद्रो). — °) K2.3 प्रशस्यति; B8 D1 न शक्यति; D8 शक्येति न (for न शक्यति). — After 18, G2.4 ins.:

434* कपटे विजयं शक्यमन्यथा जेतुमक्षमः ।

[G4 सक्षम् (for शक्यम्).]

19 G8 om. 19 (cf. v.l. 18). — °) G1.8 देवेन (for देवने). G2 कुशलं. — °) D8.5 कुशलो; G2 सदृशे (for सदृशो). K1-8 पुमान्; D8 युधि (for भुवि). — °) K2.8 कौन्तेय; K4 Dn (!) D8 कौरव्य. — °) K4 G4 तत् (for तं). B8.5 D8-8 वै (for त्वं). B2 धूतं. V1 B4 धूतायेत्या (B4 धूत एवा)ह्वय स्वयं.

20 G8 om. 20 (cf. v.l. 18). — °) K1 तथा (for तस्य). D1.2 न तस्या (क्ष in marg.) कुशलो राजन्; S (G8 om.) त (G8 अ)स्याक्षकौ (G2 °कु)शलाद्राज्यम्. — °) D8m आहरिष्ये (gloss for आदास्ये). B1 न संशयः (for असं). S (G8 om.) आदास्यामि न संशयः. — T1 om. (hapl.) 20^a-21^d. — °) K1 भोग्यं (for राज्यं). K4 श्रियश्च. D1 प्राप्तां (for दीप्तां). S (T1 G8 om.) तां श्रियं महतीं चापि. — °) K1 D1 त्वदर्थे. B1 (m as in text). 2.8 D1.2 G6 भरतर्षभ (D1.2 °भः).

21 T1 G8 om. 21 (cf. v.l. 18, 20). — °) K4 B1.4 D8 G2.4 च; G5.6 M2 हि (for तु). D1 त्वं राज्ञो; S (T1 G8 om.) राज्ञे त्वं (by transp.). — °) B1 G2.4 निबोधय (for निवे). — °) D4 अनुज्ञातं. Ś1 K1-8

B1.2.4 D8-8 च (for तु). B2.4.6 D8.4 पित्रा ते (by transp.). — °) K2.8 विजेष्यंतं; D4 विजेष्यतम्; D8 विजिष्ये तान्; S (T1 G8 om.) विजेष्यामि (for विजेष्ये तं). K4 Ñ1 B2 Dn D8 तान् (for तं). K1 नात्र (for तं न). K4 B8-8 D8.4 अ (K4 न)संशयं (for न संशयः).

22 G8 om. 22^{ab} (cf. v.l. 18). — °) B2.4.6 D8-8 S (G8 om.) transp. कुरु° and धृत°. V1 B2.4 S (G8 om.) मातुल (for सौबल). B8 corrupt. — °) S °कामं (for °न्यायं). — °) G8 नायं (for नाहं). Ś1 K Dn D1m.6 शक्ये निवेदितुं; B1.2 D2 शक्येय (B1m शक्यामि and शक्नोमि) शंसितुं; B8-8 शक्नोमि शंसितुं; D1 (orig.) शक्येय संपितुः (sic); D8-8 शक्यामि शंसितुं; S शंसितुसुसहे. Text as in Ñ1 V1 (see Addenda).

Colophon. — Sub-parvan: B1-3.8 D8.5 G6 M2 धृत; B2 D1.2 धृतमंत्र. Ś1 K4 Dn D1.6 (all om. sub-parvan name) mention only दुर्योधनसंताप. — Adhy. name: G1.8 M2 जयोपायकथनं; G8 शकुनिदुर्मन्त्रितं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.). 2.8 D8 45; Dn1 48; S 83 (G4 59). — S'loka no.: K2.8 20; Dn 23; D1.2.4 22; T1 24; M1 25.

45

1 °) G1.8 M स (for तु). Ś1 राज्ञस्तं; D2 राज्ञस्त्वं; S तं राज्ञो (G2 राज्ञे). — °) S सुदुर्मतिः (for महाक्रतुम्). — °) Ñ1 V1 B D1-8 S शकुनिर् (for नृपतेर्). — °) K2.4 D1 (before corr.) गांधारि. Ś1 संयुतं; B1.2 D2 संमतः (for संयुतः). V1 B2.4.6 दुर्योधनसमन्वितः; S दुर्योधनवशे स्थितः (T1 °वशे स्थितं; G1 M1 °सुसंहितः; G6 °सुसंगतः; M2 °हिते रतः). — After 1, S (G8 om. lines

४५

2. 1725
2. 49. 1
2. 76. 1

वै-।पायन उवाच ।

अनुभूय तु राज्ञस्तं राजस्यं महाक्रतुम् ।
युधिष्ठिरस्य नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः ॥ १
प्रियकृन्मतमाज्ञाय पूर्वं दुर्योधनस्य तत् ।
प्रज्ञाचक्षुषमासीनं शकुनिः सौबलस्तदा ॥ २
दुर्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
दुर्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः ।
दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ ४

न वै परीक्षसे सम्यगसह्यं शत्रुसंभवम् ।
ज्येष्ठपुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ॥ ५

धृतराष्ट्र उवाच ।

दुर्योधन कुतोमूलं भृशमार्तोऽसि पुत्रक ।
श्रोतव्यश्चेन्मया सोऽर्थो ब्रूहि मे कुरुनन्दन ॥ ६
अयं त्वां शकुनिः प्राह विवर्णं हरिणं कृशम् ।
चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्य तव संभवम् ॥ ७
ऐश्वर्यं हि महत्पुत्र त्वयि सर्वं समर्पितम् ।
भ्रातरः सुहृदश्चैव नाचरन्ति तवाप्रियम् ॥ ८

2-3) ins.:

435* विवेका हस्तिनपुरं दुर्योधनमतेन सः ।
बाढमित्येव शकुनिर्ददं हृदि चकार ह ।
अस्वस्थतां च तां दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रस्य पापकृत् ।
पापः पापात्मना तेन समेत्य पृथिवीक्षिताम् ।
भारतानां च दुष्टात्मा क्षयाय हि नृपक्षयम् ।

[(L. 1) M1 हास्तिनपुरं. — (L. 2) Gs युधि (for हृदि).
— (L. 4) M1 तदा (for पापः). — (L. 5) Gs क्षत्रियाय
(for क्षयाय हि). M1 'श्रियं' (for 'क्षयम्'). M2 क्षयायायानृप-
क्षयं (for the post. half.).]

2 °) Gs आस्थाय (for आज्ञाय). — After 2^{ab},
S ins.:

436* वैशसं सर्वलोकस्य हृदि कृत्वा सुदुर्मतिः ।
दैवेन विविना चैव चोदितः क्रूरकर्मकृत् ।

[(L. 1) Gs वैशसं; M2 विनाशं (for वैशसं).]
— S om. 2^{ad}. — °) Ś1 K1 Ds-s तथा (for तदा).

3 °) S गांधारराजः शकुनिः (Gs आत्मवैरं हृदि कृत्य).
— °) Ś1 K1 नराधिपं; B1.2.6 D1.2 T1 G1-s M जनेश्वरं;
Ds जनाधिप. Gs सौबलानां पुरस्कृतं. — °) K1 G1 M1
उपागम्य. Ś1 K1 B1(m as in text) D1.6 महाप्राज्ञं;
K2.8 N1 B2.5 D2.4.5 'प्राज्ञः; T1 G1-s M 'त्मानं' (for
'प्राज्ञं'). Gs जनेश्वरं यथा ह्यत्र. — °) G2.4 शनैर
(for शकुनिर्).

4 Before 4, Ks.4 N1 V1 B2-s D T1 Gs ins.
शकुनिरुवाच (or शकुनिः). — °) B1 D2 'प्राज्ञः; D1 'प्रज्ञ
(for 'राज'). — °)=1. 1. 91^d; =(var.) 7^b below.
K1 निर्विण्णो; M2 विकर्णो; Cd as in text. Ś1 विदुरः;
Cd हरिणः (as in text). K2 कृताः (for कृशः). — °)

G2.4 दीनं चित्ताभि (G2 'हि') संतप्तं. — °) = Gita 13. 26^d.
K1 N1 V1 B1.2.4.5 Dn Ds S तं विद्धि (Gs आलोपि)
(for तद्विद्धि). Ś1 K Dn Ds मनुजाधिप (K4 'पः')
(for भरतं).

5 °) B2 नैव; B4 न वा; B5 Ds-s न त्वं (for न वै).
A few MSS. परीक्षसे. — °) Ks N1 V1 B D1-s अस्य
वै; S अस्य त्वं (for असह्यं). Ds (sup. lin.) शोकसंभवः;
S राजसत्तम (G1 'मः') (for शत्रुसं). — °) B1 D1.2
ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ). Ś1 वै शोकं; K2 शोचत्वं; K4 Dn (!)
Ds हृच्छोकं; N1 V1 त्वं शोकं (by transp.); T1 Gs शोकं
तं; G2 शोकं त्वां; M2 ते शोकं. — °) S इमं वै (M2
त्वमिमं) (for किमर्थं). — After 5, S ins.:

437* एवमुक्तः शकुनिना धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
दुर्योधनं समाहूय इदं वचनमब्रवीत् ।

6 G1.2.6 M om. the ref. — 6^a=2. 43. 18^e.
— °) G2.4 श्रोतव्यं (for 'व्यस्य'). K4 D1.2 च (for
चेन्). G2 सार्धं (for सोऽर्थो).

7 °) Ś1 M1 त्वा; N1 T1 G M2 तु; Ds-s च (for
त्वां). — °)=(var.) 1. 1. 91^d; and 4^b above. K1
निर्विण्णं (for विवर्णं). — °) S (except Gs) चिन्तयन्वै.

8 °) Ś1 तु; K1 च; V1 B (except B5) D1-s सु-
(for हि). Dn (!) हि मया; T1 हिमवत् (for हि महत्).
Gs ऐश्वर्यं मम सर्वस्वं. — °) Ś1 N1 तव सर्वं; B1.2.6 D1.2
सर्वं त्वयि (by transp.); Gs त्वयि पुत्र. Ś1 समन्वितं;
K1.4 B5 Dn Ds-s Gs प्रतिष्ठितं; T1 G1-s M समाहितं
(for समर्पि). — °) N1 V1 B D1.2.4.5 तवाहितं (for
'प्रियम्'). S कुर्वति (G1.2 'तु') तव सु (G1 सं) प्रियं (Gs
आमात्यास्त्वयि संस्थिताः). — After 8, T1 G4-s ins.:

प्रावारानभासि पिशितौदनम् ।
वहन्ति त्वां केनासि हरिणः कृशः ॥ ९
शयनानि महार्हाणि योषितश्च मनोरमाः ।
गुणवन्ति च वेश्मानि विहारश्च यथासुखम् ॥ १०
वानामिव ते सर्वं वाचि बद्धं न संशयः ।
स दीन इव दुर्धर्षः क्स्माच्छाचसि पुत्रक ॥ ११
दुर्योधन उवाच ।
अश्राम्याच्छादये चाहं यथा कुरुरुपस्तथा ।

अमर्षं धारये चोग्रं तितिक्षन्कालपर्ययः ॥ १२
अमर्षणः स्वाः प्रकृतीरभिभूय परे स्थिताः ।
पराजान्स वै पुरुष उच्यते ॥ १३
संतोषो वै श्रियं हन्ति अभिमानश्च भारत ।
अनुक्रोशभये चोमे यैर्वृतो नाश्रुते महत् ॥ १४
न गच्छात् तद्भुक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
ज्वलन्तीमिव कौन्तेये विवर्णकरणीं मम ॥ १५
सपत्नानृष्यतोऽऽत्मानं हीयमानं निशाम्य च ।

C. 2. 1740
B. 2. 49. 16
K. 2. 76. 26

438* त्वद्वत्तं चैव भुञ्जामो गान्धारी चाहमेव च ।
9 Gs om. 9. — *) V1 B2.4 वस्ते (V1 वसेः)
भुञ्जामस्त्वं (for आच्छादयसि). Ds Gs (hypermetric)
प्राव (Ds 'वा')रणान्; G1.2.4 प्रवरान्; Cv आवारान् (for
प्रावारान्). — *) K D1.8 G2-4 M पिशितौदनं; T1
पिशदौ; Gs विशदौदनं. — *) Ś1 आजानीया; K4 B1
D1 (after corr.) अजानेया; T1 आजानयो; Cd as in
text. K B1.2.4.5 Dn D1.2.6 G1 वहंस्तथा; (K1 'थान्;
K4 'स्थाप्' (for वहन्ति त्वां). — *) S (Gs om.)
क्स्माच्छाचसि पुत्रक. — 9 = (var.) B. 12. 124. 10.
10 *) Ś1 यानानि च (for शयनानि). — *) T1 सु
(for च). G1.4.5 M 'हराः (for 'रमाः). — *) K1.4
विहरस्व; Ks Bs Gs विहारश्च; G4 'रांश्च; Cd as in text.
Ś1 महासुखाः (for यथा').
11 *) G2.4 वाजिबंधम्; M1 आधिपत्यम्; Cd वाचि बद्धं
(as in text). S (except Gs) असंशयं (for न संशयः).
— *) Ks न (for स). K1 D1 हीन (for दीन). K1
दुर्धर्षः; Ks.4 Ñ1 V1 Bs Dn D1.2.6 G1 M दुर्धर्षः; Ds
दुर्धर्षः (sic); Gs दुर्धर्षः. — After 11, S ins. (Cv
glosses) a passage given in App. I (No. 31).
12 G1 M2 om. the ref. — *) K2 [आ]च्छादने;
G1 [आ]च्छादयेच् (for 'दये). D4 वाहं (for चाहं).
— *) K1-8 S (except Gs.6) कापुरुषस् (for कुरु').
Ś1 तव; G2 तदा (for तथा). — *) K2 धारयन्; Ds धारये
(for धारये). Ś1 K1.2 चाग्र्यं (for चोग्रं). — *) K1
तितिक्षन्; K4 Ñ1 V1 Dn Ds निनीषुः; B (except Bs;
B1m as in text) D1-8 M2 प्रतीक्षन् (B1 'इय); G2
तितीर्षः; Gs तितीर्षन्; G4 तितिक्षां.
13 Cd cites 13^{ab} wholly as in text. — *) Ś1
अमर्षिणः; K2.2 T1 G1.4 M2 अमर्षणः; K4 Ds अमर्षितः; D1
अमर्षणाः. V1 Bs (m as in text).6 अमर्षमाणः (for
अमर्षणः स्वाः). Ś1 ते; K2.2 Dn2 स्वा; K4 Ds (before

corr.) S स्वां (Gs त्वां) (for स्वाः). K1 B2.4 Gs प्रकृती;
K4 Ds (before corr.) S (except Gs) प्रकृति. — *) Ks
B1 Dn D2 परे स्थितः; K4 परिस्थितां; V1 परं स्थितः; Ds
T1 परे स्थिताः (T1 'तां); G1 M2 परे स्थिते; G2.4 परे
स्थितां; Gs.6 चरेस्थितः; Gs चरेद्धितः; M1 वरे स्थिते (for
परे स्थिताः). Bs अभिभूताः परैः स्वकाः. — *) Gs क्रोधान्
(for क्लेशान्). Cd.n cite क्लेशात् (Cd gloss दुःखात्).
Bs D1.2 (marg. sec. m. as in text) क्लेशान्मुक्तः (D1
marg. sec. m. 'क्षुः) परं जानन्. Dn1 (by corr.) G2
परजात्. Cd cites परजान् (v.l. 'जात्); gloss (both
MSS.) शत्रुभवान्. — *) Ś1 मर्षी; Bs सैव (for स वै).
Cd cites वै (as in text).

14 G2 Cv repeat 14^{ab} with S readings. — *)
K1-8 संतोषो हि; S (Gs second time) अनुक्रोशः (T1
G1.2.4 'शः; Gs 'घः); Cv (first time) as in text. Cd
cites संतोषः (as in text). — *) K1.4 Ñ1 V1 B2 Dn
Ds G2 ins. हि (K4 ह) before अभिमानश्च. K2.2
अविमानश्च. K4 Ñ1 V1 B (except Bs) Dn Ds-5 G2
अभि(G2 'ति)मानं च. Cd.v (first time) cite अभिमानः
(as in text). — S (Gs Cv second time) संतोषश्चापि
तावुभौ. — *) T1 अनुरधा[?] 'रथा]नुभये; G1.2 अनर्थानभये;
Gs अननर्था भवेच्; G4-6 M Cv अनुत्थानभये; Cn अनुक्रोशो
भयं. Bs D1.2 चैव; Gs चोभौ; Cv as in text. Cd
cites अनुक्रोशः and भयं. — *) K4 यैर्वृताः; Bs Ds.4
यैर्वृतो; D2 यैर्धाता; S तैर्वृतो (Gs 'वातो); Cv यैर्वृतो.
K2.2 Gs नाश्रुतो; K4 शुश्रुतो (for नाश्रुते). B1 महम्; G2
महान्; all comm. महत् (as in text).

15 *) G1 तन्; Gs तं; M2 किं; Cv न (as in text).
K2.2 मामहति; K4 Ñ1 V1 Dn Ds मां प्रीणाति; D2
मामर्षति; G1 मा दहति; G2.2 Cv मामवैहि; G4-6 मामवैति;
M1 मामपैति; M2 मा पृच्छसि (for मामवति). Ñ1 V1
मद्भुक्तं; Bs तद्भुक्तां; Ds तद्भुक्तां; G1 संभूतां; G2 Cv तां भूतां;

2. 1740
2. 49. 16
2. 76. 26

अदृश्यामपि कौन्तेये स्थितां पश्यन्निवोद्यताम् ।
तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हरिणः कृशः ॥ १६

अष्टाशीतिहस्तस्त्राणि स्वातका गृहमेधिनः ।
त्रिंशदासीक एकैको यान्विभर्ति युधिष्ठिरः ॥ १७
दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्रान्मुत्तमम् ।
भुञ्जते रुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ १८

Ga-s M तद्भूतां (for तद्भुक्तं). T1 न प्रीणयति मां भुक्तं.
— °) Ś1 ज्वलन्तीमति; K4 N1 V1 Dn Ds अतिज्वलन्तीं
(K4 'ति); G2 ज्वलन्तमिव. K4 कौन्तेयान्; S राजेंद्र (for
कौन्तेये). — °) Ś1 'कारिणीं; K1 Ds 'करणी; B1 G1-s
'करिणीं; D1 'करणी. K4 स्थितान्नाज्ये सदोद्यतान्.

16 K4 om. 16; G6 om. 16^{ab}. — °) V1 B (B1.5
marg.) D1.2 ऋध्यतो दृष्ट्वा (B1.5 both orig. -स्मानं); D6
ऋध्यतोस्माकं; G8 आधितात्मानं; G4 बध्यतोत्मानं. Cv cites
ऋध्यतः. B1m ऋद्धान्सपत्नानात्मानं (also). — °) Ś1
परीक्ष्य च; K1-s समीक्ष्य च; N1 D6 निरीक्ष्य च; V1 B1.5
Dn Ds-5 निशम्य च; S (except G1 M1; G6 om.)
निशा (G8 'श'म्यहं (G8 'म्य ह; M2 'म्य हि). Cv cites
निशम्य. B (B1.5 marg.) D1.2 हानिमात्मान एव च.
— °) K1 G2 अदृश्यन्नपि; K2.3 (hypermetric) अन-
दृश्यान् (K8 'म)पि; N1 B2.4.6 D1.2 T1 G8 अपश्यन्नपि (N1
B4 'स्त्रिव); B8.5 अदृश्यान्पि; Dn (!) D6 अमृश्यान्पि; D6
अदृश्यामपि; G1 M विमृशन्नपि; G4.5 अतुप्यन्नपि; G6
अपीप्यन्नपि. Cd cites अदृश्यान्; Cn.v as in text.
[Construe with श्रियं in 15^b.] K1-s N1 B (except
B6) Dn D1.2.6 G8 कौन्तेयान्; V1 Ds Cn कौन्तेय- (Cn
construes as part of compound); T1 G8 कौन्तेयं; Cv
as in text. — °) N1 स्थितान्; V1 Cn श्रियं; D8 स्थिता
(for स्थितां). Ś1 इवाद्य तां; D4 निबोध तां; Cn as in
text. K1-s D1.2 स्थितान् (K8 om. स्थितान्) पश्यामि
(K1 'श्यति) चो (D2 वो)द्यतान्; B D6 स्थितान्पश्यन्निवो-
द्यतान्; Dn (!) स्थितान्नाज्ये विलोक्य (Dn2 'कि- तान्; D6
स्थितान्नाज्ये सदोदि (sup. lin. 'द्य)तान्; S Cv नाहं पश्यामि
वर्धितुं (G1 वर्धतां; G2 वर्धनं; G3 विवर्धितुं; M1 वर्धितं; M2
वध्यतां; Cv वर्धती). Cd cites स्थितानिव and उद्यतान्.
— °) K1 स (for च). — °) D1.2 हीनश्च (for दीनश्च).

17 = 2. 48. 39^{abed}: 3. 222. 41: 4. 360*, lines
1-2. — °) K2.8 G1 स्नातकान् (for 'का). — °) K1.2
'कमेकैकं; B1.8 D1.2 'भिरैकैको (B1 'कं); G8 'त एकैको;
G4 'कसाहसा; M1 'क एकैके (for 'क एकैको). — °) G8
यां; G4 या (for यान्).

कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामारुणानि च ।
काम्बोजः प्राहिणोत्तसै परार्ध्यानपि कम्बलान् ॥ १९
रथयोषिद्रवाश्वस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां शतानि विचरन्त्युत ॥ २०
पृथग्विधानि रत्नानि पार्थिवाः पृथिवीपते ।
आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्राय भूरिशः ॥ २१

18 = (var.) 2. 48. 40. — °) K2 वाशान्यानि (for
दशा). — °) V1 B8-5 D8-5 येपा (B8 D8-5 नित्य-
मन्नं सुसंस्कृतं; D1 नित्यं तत्राप्य (m 'न्न)मुत्तमं; D2 नित्यं
तत्राप्यनुत्तमं; T1 G1.8.5 M यतीनामूर्ध्वरेतसां; G4.6 नित्य-
मध्या (G8 'ग्रा)न्नमुत्तमं. — °) Ś1 रुक्मपात्राणि; K4 'पात्रेस्तु;
B1 G1 'पात्रेषु; B2-5 D1-5 'पात्रीषु. — After 18,
S ins.:

439* शत्रोर्ऋद्धि विशेषेण विरूपोऽन्नविवर्जितः ।

[G2 शत्रोराधि°; G4 तत्रोपधि° (for शत्रोर्ऋद्धि°).]

19 °) K1 कदलीमृगवेकाति; K2-4 कलिंद (K4 कदली-
मृगमौकानि; N1 कदलीगर्भवर्णानि; B8 m. 6 कदलीकोमलत्वंचि;
D2 m कामलत्वंविमोकानि (sic); D8 कंदलीमृगमोकानि; T1
'मृतमोकानि; G8 'मृगमोदानि; G4 'मृदुमोकानि; M1 (inf.
lin.) Cv 'पत्रवर्णानि; Cd as in text. — °) K2.8
'मारुकान्यपि; G4 'मरुहाणि च (for 'मारुणानि च). Cd
implies text. — °) K8 कंबोजः; K4 G1 कांबोज (for
काम्बोजः). — °) V1 B1m.8.6 D2 नेत्रपट्टानि कंबलान्.
Cd cites परार्ध्यान् (as in text).

20 °) Ś1 K1-s B1m.8.6 D8 हययोषिद्रवाश्वस्य (K8
'द्राजाश्वस्य; B1m.8 'द्राजानां च; B6 D8 'द्राजाश्वं च); N1 V1
B1.2.4.5 Dn D1.2.6 गजयोषिद्रवा (B1 'जा)श्वस्य (B1.5
Dn2 'श्वं च); D4.5 रथयोषिद्रवाश्वं च; S रथ (G2 अधि-
योषिद्रवाश्वानां (G6 योपिस्सहस्रमश्वानां). See Addenda.
— °) T1 G8-6 M1 सहस्राणि चतुर्दश. — °) Ś1 G1
त्रिंशतश्चोष्ट्र (G1 'स्वोष्ट्र)वामीनां; K N1 B2.4 Dn2 D6 G4-6
M त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां (G4 'वाहानां); V1 B8.6 त्रिंशच्चैव
तथोष्ट्राणां; B1.5 D1-5 त्रिंशत्तथो (B1 D1.2 'त्रो)ष्ट्रवामीनां;
G2 त्रिंशतं चेष्ट°; G8 त्रिंशद्वयोष्ट्र°. — °) B1m.8.6.6 D8-5
शतान्युपनिनाय वै; S सहस्राणि चरन्त्युत (T1 G6 बहन्त्युत; G1
विशन्त्युत; G6 परान्युत). Cd cites शतानि त्रिंशतं (= त्रीणि
सहस्राणि). — After 20, N ins.:

440* राजानो बलिमादाय समेता हि नृपक्षये ।

[Ś1 K4 राजन्यो; K1-s Dn2 D1 राजन्यो; N1 V1
B1m.2.4 D6 राजन्या (for राजानो). Ś1 K B1 Dn2 D1.8
समेतानि (for 'ता हि).]

न कचिद्धि मया दृष्टस्तादृशो नैव च श्रुतः ।
यादृग्धनागमो यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ॥ २२
अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शत्रोरहं नृप ।
शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानोऽनिशं विभो ॥ २३
ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः ।
त्रैखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २४

कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्छुभान् ।
एवं बलिं समादाय प्रवेशं लेभिरे ततः ॥ २५
यन्नैव मधु शक्राय धारयन्त्यमरस्त्रियः ।
तदस्मै कांस्यमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः ॥ २६
शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुरत्नविभूषितम् ।
दृष्ट्वा च मम तत्सर्वं ज्वररूपमिवामवत् ॥ २७

C. 2. 1753
B. 2. 49. 29
K. 2. 76. 39

21 ^{ab}) K₁ B₁ Dn₁ D₈ पृथिवीपतेः. S एवं सर्वाणि
रत्नानि पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः. — ^a) D₈ अहरन्. Ś₁ स्म
(for ऽस्मिन्). S प्रयच्छन्ति महाराज. — ^a) K₄ D₈
कुंतिपुत्राय; B_{1.2.6} D_{1.2} S (except G₈) कुंतिपुत्रस्य.
B_{1.2.6} D_{1.2} G₄ धीमतः; B₈ D₈-s भारत; T₁ G₁-s. 5. 6 M
सर्वतः (for भूरिशः).

22 ^a) G₂ M₂ च (for हि). K₁-s V₁ B (except
B₈) Dn तादृग्; K₄ दृष्टं (for दृष्टस्). G₈ corrupt.
— ^b) K₄ B₈ D_{1.6} M₂ नैव (for नैव). D₈-s न (for
च). K₁-s V₁ B_{1.2.4-6} Dn दृष्टपूर्वो न च श्रुतः; D₂
तादृशाश्चैव त (sic) श्रुतः. — ^c) G₂ तादृग् (for यादृग्).
K₁ वित्तागमो; T₁ च नागमो (for धना). — ^d) N₁ D₁-s
पाण्डवेयस्य (for पाण्डु). — After 22, T₁ G_{6.6} ins.:

441* असत्यं चेदिदं सर्वं संजयं प्रष्टुमर्हसि ।

[G₈ इमं (for इदं).]

23 G₆ om. 23. — ^a) G₈ अपर्यन्तु; G₄ यन्त (for
'यन्तं'). M₂ तु (for तं). — ^b) Ś₁ K₁-s पुनः (for नृप).
— ^c) N₁ B₄ शर्म; T₁ G₈-s स्वर्म; Cd शर्म (as in text).
K₁ N₁ B_{1.4} Dn [अ]भि (for [अ]धि). — ^d) B₈-s
D₈-s चिन्तयन्; M₂ चिन्तया मे (for चिन्तयानो). Ś₁ महीपते;
K₁-s T₁ G₈-s दिवानिशं; K₄ V₁ Dn D₆ विशां पते; B₁
[ऽ]निशं प्रभो; B₈ [ऽ]निशं पते; G_{1.2} M [ऽ]निशं तदा
(M₂ था).

24 ^a) D₂ ब्राह्मणा; G₁ दरदा. Ś₁ वटधानाश्च; T₁
बहुयां; G₁ वागधां; G₂ वादयानश्च; G₈ बहुमानाश्च; G₄
पादधां; G₆ बहुधां; G₆ बाडबानाश्च; all comm. as in
text. — ^b) G_{1.6} M₁ गोमन्ताः; Cd as in text. B₁ च
सहस्रशः; G₂ शतसंघशाः. — ^c) K_{1.4} V₁ B₁(m as in
text). 2. 4-6 Dn D_{1.8.4} Cd त्रिखर्वं; K₈ N₁ T₁ त्रैखर्वं;
B₈ D_{2.6} त्रिखर्वं; G₁ M₁ त्रैखर्या; G_{2.4} त्रैवर्णा; G₈ त्रैवर्जः;
G_{5.6} M₂ त्रैखर्वा (for त्रैखर्वं). Cd interprets त्रि as
bahuvrihi. — ^d) Ś₁ [अ]वारिताः; G₈ निर्वृताः (for
वारिताः).

25 G₆ om. 25^a-29^b. — ^a) K₁ एतां; N₁ D_{1.2} एते;
V₁ एतं (for एवं). K₄ धनं (for बलिं). B₁ एतान्बलीन्

(see below); Dn (1) D₆ एतद्धनं (for एवं बलिं). K_{2.8}
B₈ D₈-s उपादाय; N₁ V₁ B₁-4. 6 D_{1.2} प्रदायाथ (D₁ 'स्य')
(for समादाय). B₁m एतं बलिमुपादाय; S (G₆ om.) Cv
त्रैखर्वाः (G₁ 'खर्याः'; G₄ 'वर्णाः') प्रतिपा (G₂ Cv 'प-'; M₂
'वे')द्यास्मै. — ^d) B₈ निवेशं. B_{1.2.6} D_{1.2} नैव (B₁m न
च) लेभिरे; B_{4.5} Dn D_{4.5} लेभिरे न च (for लेभिरे ततः).
D₈ द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः; S (G₆ om.) लेभिरे (G₈ भेजिरे)थ
(G₁ 'त्र'; G_{2.4} च) प्रवेशनं.

26 G₆ om. 26 (cf. v.l. 25). — ^a) Ś₁ K B₂ D_{2.6}
येनैव; N₁ Dn D₁ G₂ यथैव; V₁ D₄ यनैव. — ^b) S
(except G₂; G₆ om.) प्रापं; Cd धारं (as in text).
B₁ [अ]मरप्रियाः; D₆ [अ]मराः; स्त्रियः; G₂ [अ]मृतं
स्त्रियः. — ^c) K_{1.4} तमस्मै; V₁ स तस्मै (for तदस्मै). K₁
काश्यम्; V₁ B₁m. 6 (m as in text) D₁(m as in
text). 2 शंखम्; G₁ M₂ कामम्; Cd कांस्यम् (as in text).
K₄ आहर्षितु; T₁ G₈-s M₁ आदाय; M₂ आहार्युर् (for
आहार्षीद्). G₂ तस्मै कामं महाराज. — ^d) K_{1.4} 'शोदधिः';
K_{2.8} G₈-s M₁ 'शोदधिः'; B₁-s 'सोदधिः'; T₁ 'शोदधिः'; Cd
as in text. G_{1.2} M₂ वारुणीरस (G₁ 'वैक-'; M₂ 'सैक्य-')
मुत्तमं. — After 26, B₄ ins. 442*.

27 G₆ om. 27 (cf. v.l. 25). — ^a) K₁ रुक्मं; K_{2.4}
D₈ सैक्यं; K₈ सौक्यं; B₁ रैक्यं; D₈ शैक्यं; Cd as in text
(gloss रत्नविरचितो भांडाधारः). K_{2.8} रत्नं (for रुक्मं).
T₁ G_{1.8-5} M₁ रुक्मस्य तु सहस्रं च; G₂ रुक्मस्य च सहस्रेण;
M₂ रुक्मस्य च सहस्रस्य. — ^b) T₁ G_{1.8-5} M कलशं
रत्नभूषितं; G₂ कलशात्त्रत्नभूषितान्. — K₁-s Dn D_{1.4.6}
ins. after 27^{ab}; B₄ after 26:

442* शङ्खप्रवरमादाय वासुदेवोऽभिषिक्तवान् ।

— ^a) Ś₁ मम च (by transp.). B₁ तं (for तत्). S
(G₆ om.) दृष्ट्वा मे (G₁ च मे; G₂ यं मे; G_{4.4} तन्मे)
मनस्तात. — ^d) K_{1.2.4} D₆ Cd ज्वरभूतम्; V₁ B_{8.6}
दाहज्वर (for ज्वररूपम्). Ś₁ इवायतं; G₁ इवाहरत् (for
इवाभवत्).

28 G₆ om. 28 (cf. v.l. 25). — ^a) Ś₁ K (except
K₈) तत्र; B₁ D₁-s तं तु; Dn₂ तत्र तु (sic); Cd तत्तु (as

C. 2. 1753
B. 2. 49. 28
M. 2. 76. 38

गृहीत्वा तत्तु गच्छन्ति समुद्रौ पूर्वदक्षिणौ ।
तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ ॥ २८
उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ।
इदं चाद्भुतमत्रासीत्तन्मे निगदतः शृणु ॥ २९
पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां परिविष्यताम् ।
स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छब्दो ध्मायति नित्यशः ॥ ३०
मुहुर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत ।
उत्तमं शब्दमश्रौषं ततो रोमाणि मेऽह्वयन् ॥ ३१

in text). ☞ Cd: तत् शैक्यारोपितं पानीयपात्रं गृहीत्वा
पूर्वादिसमुद्रत्रयं गच्छन्ति । उत्तरं न गच्छन्ति अगम्यत्वात् । ☞
S (G₆ om.) गृहीत्वा कलशं (G₂ 'शान्' यांति (G₄ यांतं).
— ^a) N₁ V₁ B₆ m समुद्रं 'णं'; G₂ समुद्रैः 'णैः'. — ^a) K₁
पश्चिमं; K₂ s पश्चिमा (for पश्चिमं). G₄ याति. — ^a) V₁
B₈-s D₈-s पुरुषं (for भरतं). — T₁ G₈ s ins. after
28: G₆ (which om. 25^a-29^b) ins. after 25^{ab}:

443* जलार्थं तत्र राजेन्द्र घटानादाय राक्षसाः ।

दिशो ययुर्जलार्थं ते वर्जयित्वोत्तरां दिशम् ।

[(L. 1) G₆ जलार्थं (for जलार्थं). G₆ दशभारेषु पूर्वा च
(for the prior half). G₆ यदा नादाय (for घटा).]

29 29^{ab} = 2. 49. 16^{ad}. — G₆ om. 29^{ab} (cf. v.l.
25). — ^a) G₆ न तु (by transp.). K₂ प्र- (for न).
— ^b) N₁ D_n (1) D₆ पतत्रिभिः. — After 29^{ab}, N₁ V₁
D_n (1) D₄ G₁ ins.:

444* तत्र गत्वाभुनो दण्डमाजहारामितं धनम् ।

A passage given in App. I (No. 32) is ins. in T₁
G₈ s after 29^{ab}, in G₄ after 29 (followed by
a repetition of 29^{ad}), in G₆ (which om. 25^a-29^b)
after 443*. — ^a) S₁ तु (for च). K₂ s तत्र; G₂ s एव
(for अत्र). V₁ B₈-s D₈-s इदं चासीन्महच्छिन्नं. — ^a) S
(except M₂) कथयतः (for निगं).

30 ^a) V₁ दशं (for शतं). G₂ पूर्व शतसहस्रं तु.
— ^b) K₂ s नृपाणां (for विप्रां). S₁ B₁ परिविष्यतां; K₂
वरिविष्यतां; K₃ वरिवाष्यतां; B₂ D₁-s परिभुंजतां; B₈ s m
D₈ वेद्य (D₈ inf. lin. 'वेद्य'तां; D₄ 'वेद्य'तां; S भुंजतां
सदा (G₁ s तदा; G₆ [before corr.] सतां); Cd परि-
वेष्यतां. B₈ s भुंजानानां द्विजन्मनां. — ^a) B₈ यज्ञांते; M₂
संज्ञासीत् (for संज्ञाभूच्च). Cd cites संज्ञा (as in text).
— ^a) S₁ ध्मायते; K₁ T₁ G₁ M [S] ध्मायत; G₈ s ध्मायत.
S₁ D₈ s नित्यदा.

31 T₁ G₈ s transp. 31^{ab} and 31^{ad}. — ^a) K₄
(corrupt) मुहुर्मुहुर्भजादत्तः. — ^b) K₁ S (except

पार्थिवैर्बहुभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः ।
सर्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ॥ ३२
यज्ञे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ।
वैश्या इव महीपाला द्विजातिपरिवेषकाः ॥ ३३
न सा श्रीदेवराजस्य यमस्य वरुणस्य वा ।
गुह्यकाधिपतेर्वापि या श्री राजन्युधिष्ठिरे ॥ ३४
तां दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहं ।
शान्तिं न परिगच्छामि दद्यमानेन चेतसा ॥ ३५

G₂ s) नित्यशः (for भारत). — ^a) K₂ s B₂ s D_n D₄ s
T₁ अनिशं; V₁ तं तु सं- (for उत्तमं). G₄ तत्रम् (for
शब्दम्). T₁ अश्रौषि (for अश्रौषं). — ^a) S₁ T₁ G₁ s s s
M तत्र; K₁ s B₁ D₁ s तेन (for ततो). S₁ मे हृष्टान्; K₁
मद्वयः (sic); D₄ G₁ मेहृष्टत्; G₈ s s M₁ हर्षयन्. G₂
तदा रोषं च मे महत्.

32 G₆ om. 32^a-34^b. — ^a) G₆ कीर्णम् (for
कीर्णम्). — ^b) S₁ G₂ s उपस्थानः; K₁ उत्थापनं; Cd
उपस्थानं (as in text). S₁ ** शिभिः. — After 32^{ab},
D_n (1) D₆ ins.:

445* अशोभत महाराज नक्षत्रैर्यौरिवामला ।

— ^a) K₁-s पार्थिवास्ते; S (G₆ om.) महार्हाणि (for
पार्थिवा वै). K₁ G₄ जनेश्वराः; T₁ 'श्वरः'. B (except
B₄) D₁-s पार्थिवाः पृथिवीपते.

33 G₆ om. 33 (cf. v.l. 32). — ^a) T₁ G₈-s 'भाग
(for 'राज). — ^b) S (G₆ om.) पांडवेयस्य (for पाण्डु').
— ^a) S₁ B (except B₄) D₈ परिवेषकाः.

34 G₆ om. 34^{ab} (cf. v.l. 32). — ^a) G₄ नाना
(for न सा). D₄ G₈ श्री (for श्रीर्). — ^b) K N₁
B₈ s D_n D₆ च (for वा). B₁ श्रियं परमिकामहं
(= 35^b). — After 34^a, T₁ G₈ s ins.:

446* स्वयं विष्णोरपि प्रभो ।

राक्षसाधिपतेर्वापि.

— ^a) G₂ या श्रीरन्या युं.

35 ^a) N₁ धर्मेराजस्य; D₁ s धर्मेपुत्रस्य (for पाण्डु').
— ^b) S₁ पारमिकामहं. — ^a) B₈ न शान्तिं (by transp.).
B₁ प्रति; B₈ अधि- (for परि). N₁ शान्तिं नैवापि गच्छामि.
— After 35, K₁ ins. an addl. colophon; while
S ins. (cf. 2. 50. 27-28):

447* अप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं शमो मम न विद्यते ।

अवाप्स्ये वा श्रियं बाणैः शयिष्ये वा हतः परैः ।

अतादृशस्य मे किं नु जीवितेन परंतप ।

वर्धन्ते पाण्डवा राजन्वयं हि स्थितवृद्धयः ।

शकुनिरुवाच ।

यामतारुचमां लक्ष्मीं दृष्टवानसि पाण्डवे ।
तस्याः प्राप्तावुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ॥ ३६
अहमक्षेष्वाभिज्ञातः पृथिव्यामांष भारत ।
हृदयज्ञः पणज्ञश्च विशेषज्ञश्च देवने ॥ ३७
धृतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
आहूतश्चैष्यति व्यक्तं दीन्यावेत्याह्वयस्व तम् ॥ ३८
वैपाच्यन उवाच ।
एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्योधनस्तदा ।
धृतराष्ट्रं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३९

Colophon.

[(L. 1) G₂ मनसि (for मम न). — (L. 2) G_{1.8.5.6} M₂ तरन् (for श्रियं). G₂ अथ न्यवर्तये बाणैः; G₄ हनिष्ये वा परान्बाणैः (for the prior half). — (L. 3) G₂ एतादृशस्य (for अता). — (L. 4) T₁ M₁ वर्धते पांडवो राजन् (for the prior half). T₁ स्वयं (for वयं). G₁ 'वर्धनाः (for 'वृद्धयः). G_{2.8} यत्संस्थितिविवृद्धये (for the post. half). — Colophon. *Adhy. no.*: S 84 (G₂ 60).]

36 ^a) Ś₁ K₂ B₂ Dn D_{1.6} अतुलां (for उत्तमां). — ^b) Dn₁ पांडवं. — ^c) K₂ तस्य (for तस्याः). Dn₁ ते (for मे). — ^d) K₂ G₁ 'पराक्रमः; D₂ 'पराक्रमं.

37 ^a) S अभिज्ञोस्मि (G₂ 'ज्ञो हि) (for 'ज्ञातः). — ^b) Ś₁ इह; K₁ इव; V₁ इति; Dn₁ अभि (for अपि). — ^c) G₂ हृदयश्च (for 'यज्ञः). G₁ प्रणज्ञश्च; G₄ पराद्यज्ञः (sic) (for पणज्ञश्च). — ^d) D₂ देव ते; G₆ पावने (for देवने).

38 ^a) V₁ B₄ D₂₋₈ (by transp.) प्रियधृतश्च. K₄ G₁ कौन्तेय. — ^b) G₆ तु; M₂ वि- (for च). K_{2.4} वेदितुं (for देवितुम्). — ^c) K_{1.2} D₄ M₂ चैष्यति; D₂ चैष्यति; G₆ चैष्यते (for चैष्यति). K₄ आहुश्चेदिपति व्यक्तं (sic). — After 38^a, K₄ V₁ B D (except D₆) ins.:

448*

धृतादपि रणादपि ।

नियतं तं विज्ञेयामि कृत्वा तु कपटं विभो ।

आनयामि समृद्धिं तां.

[(L. 1) B₂ दीन्यामेत्याह्वयस्व तं (of. 38^a). B₂ क्षत्रधर्म-न्यवस्थितः. — (L. 2) V₁ B₁ निपतंतं (for नियतं तं).] — ^a) Ś₁ धृतार्थं चाह्वयस्व तं; K_{2.8} D₂ G₂ दी (G₂ दे, by corr. दि) द्यावेत्याह्वय (K₂ 'ज)य स्वयं; K₄ Dn₁ दीन्यामो (Dn₁ 'वो)थाह्वयस्व तं; V₁ B_{1.2.4-6} Dn₂ D₁

अयमुत्सहते राजञ्जिश्यमाहर्तुमक्षवित् ।

धृतेन पाण्डुः तस्य तदनुज्ञां महसि ॥ ४०

धृतराष्ट्र उवाच ।

क्षत्ता मन्त्री महाप्राज्ञः स्थितो यस्यास्मि शासने ।
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥ ४१
स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितम् ।
उभयोः पक्षयोर्युक्तं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ॥ ४२
दुर्योधन उवाच ।

निवर्तयिष्यति त्वासौ यदि क्षत्ता समेष्यति ।

निवृत्ते त्वयि राजेन्द्र मरिष्येऽहमसंशयम् ॥ ४३

C. 2. 1770
K. 2. 49. 45
K. 2. 76. 70

दिव्यां चोपा (D₁ त्वेया)ह्वयस्व तं (B₂ -यं; D₁ before corr. त्वं); B₂ दीन्यामेत्याह्वयस्व तं; D_{4.6} दीन्यामे (D₆ before corr. 'वो)थाह्वयस्व .; T₁ G_{2.8.6} नित्यमेवाह्वयस्व तं (G₂ 'ह्वय स्वयं); G₁ स्वयमेत्याह्वयस्व तत्; G₄ नित्यमेतां ह्वय स्वयं; M₁ नित्यमेत्याह्वयस्व च; M₂ तं स्वमेत्याह्वय स्वयं.

39 M₂ om. the ref. — ^a) Ś₁ एवमुक्ते. — ^b) G₂ राजन् (for राजा). Ś₁ तथा; K_{1.4} Dn D₆ ततः (for तदा). — ^c) T₁ G_{1.8-6} M तदा वाक्यम्; G₂ C_v नरक्याग्रम् (for इदं वाक्यम्). — ^d) D₂ G₂ आपदांतरम्; C_v as in text. Cd cites अपदांतरं (as in text).

40 ^a) M₂ धृते तु. Ś₁ K₁₋₈ V₁ B₂ D₂₋₈ पांडुपुत्रेभ्यस्.

41 ^a) Ś₁ महाप्राज्ञः; K₂ D₂ G_{1.8} M₂ 'प्राज्ञः; V₁ तथा प्राज्ञः. — ^b) G₄ [5]हं चास्मि (for यस्यास्मि). — ^c) N₁ तेन संमन्य. K₂₋₄ V₁ B (except B₄) Dn₂ D₁₋₈ वक्ष्या (K₂ 'क्षा)मि (for वेत्स्यामि). — ^d) G₆ कार्याकार्य- (for कार्यस्यास्य). B₂ विनिश्चितं.

42 ^a) K₄ स्व हि; G₂ स तु; G₄ सदा (for स हि). G₆ विनिश्चित्य (for पुर). — ^b) A few MSS. दीर्घदर्शी. B₂ हितः; T₁ G_{1.8.5.6} M हि नः; G₄ हि सः (for हितम्). — ^c) S पथ्यं (for युक्तं). — ^d) K₂ Dn₁ वक्षति; G₂ वक्ष्यामि (for वक्ष्यति). D₂ [अ]र्थे (for [अ]र्थः). K₄ -विशेषवित्; S (except G₂) -विनिश्चयात्.

43 G₂ om. the ref. — After the ref., D₂ (erroneously) reads 2. 51. 6-15, repeating them in their proper place. — G₂ ins. after the ref.: T₁ G₆ (om. line 2) after 43^{ab}:

449* अथ वा वासुदेवं वा भीष्मं वा कार्यनिश्चये ।

आह्वय मन्त्रणं कुर्याः कथं व्यवसितं यतः ।

[(L. 2) G₂ मन्त्रिणः कुर्युः (for मन्त्रणं कुर्याः).]

C. 2. 1771
B. 2. 49. 46
K. 2. 76. 71

स मयि त्वं मृते राजन्विदुरेण सुखी भव ।
भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ॥ ४४
वैशंपायन उवाच ।

आर्तवाक्यं तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निश्चयः सः ।
धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमते स्थितः ॥ ४५
स्थूणासहस्रैर्बृहतीं शतद्वारां सभां मम ।
मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ॥ ४६
ततः संस्तीर्य रत्नैस्तामक्षानावाप्य सर्वशः ।
सुकृतां सुप्रवेशां च निवेदयत मे शनैः ॥ ४७

Cd cites 43^{ab} (entire) as in text. — ^a) G₂ निवर्तिष्य इति; G₆ 'तेष्यते. K₄ Dn₁ D₆ ह्येष; Cn स्वासौ (as in text). — ^b) K₂ दत्ता; K₄ क्षत्तात् (for क्षत्ता). — ^c) K₄ G₈ निवर्ते (for निवृत्ते); G₆ एवं चेद्यदि राजेन्द्र. — ^d) S मरिष्यामि (for 'व्येहम्). K_{1.2} S न संशयः (for असंशयम्).

44 ^a) K₄ Ñ₁ V₁ B₈ Dn₁ D₆ S त्वं मयि (by transp.). B₆ हते राजन्; D₁ नृपौ जित्वा (m as in text). Dn₂ त्वं यन्मयि मृते राजन्. — ^b) Ś₁ सह (for भव). — ^c) A few MSS. भोक्षसे; K₄ 'ते. Ś₁ K₁₋₂ V₁ B₈ D₈₋₉ G₆ सर्वा (for कृत्स्नां). — ^d) K_{2.3} T₁ G₈₋₉ transp. किं and त्वं. K_{2.4} G₄ करिष्यति.

45 ^a) K_{1.2} D₁ आर्तं वाक्यं. K₁ G₆ ततस्तस्य; Dn₁ तु तं तस्य; D₆ नु तत्तस्य; G₁ हि तत्तस्य; G₂ तु पुत्रस्य; M₁ हि तत्तस्य. — ^b) K₁ न शक्यते; K_{2.3} निशा (K₈ 'श)म्य हि; D_{1.2} निशाम्य सः. Ñ₁ यः; V₁ च; G₂ तत् (for सः). — ^c) Ś₁ [S]भवत् (for Sप्रवीत्). K_{2.3} प्रेष्या (K₈ 'क्षा)न्; Ñ₁ शक्यं (for प्रेष्यान्). N₁ प्रेष्यवाक्य-करो भृशः; D₈ दुर्योधनमतस्थितः (for ^d). S दुर्योधनस्य शान्त्यर्थं धृतराष्ट्रोन्वशा (G₁ 'गा)त्तदा. Cv cites the post. half as in S.

46 ^a) G₆ स्थूणासहस्रां. Ś₁ विदितैः; K₁ विशतां; K_{2.3} विवृतां; S (except G_{2.6}) महतीं (for बृहतीं). — ^b) S 'हरां (for 'रमां). — ^c) G_{1-2.6} M शनैः (for आशु). G₂ शिल्पिभिः.

47 Before 47, G₁ ins. वैशंपायनः. — ^a) K₁ संस्तीर्य; D₁ संस्थाप्य; T₁ G₄₋₆ M त्वास्तीर्य (for संस्तीर्य). Ś₁ K₄ Dn₁ D₆ G₁ रत्नैस्तान्; K₁₋₂ रम्यास्तान् (K₁ 'स्ता); B₈ रत्नैस्तान्; Cn as in text. — ^b) K₁ अक्षानावस्य; K₂ 'नानार्य; K₈ 'नानीय; K₄ अक्षानावप्य; Ñ₁ तक्षणावाप्य; V₁ B Dn₁ D_{2.3} तक्षण आनार्य (D₂ 'य); D₁ तक्षण

दुर्योधनस्य शान्त्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः ।
धृतराष्ट्रो महाराज प्राहिणोद्विदुराय वै ॥ ४८
अष्टद्वारं विदुरं ह्यस्य नासीत्कश्चिद्विनिश्चयः ।
द्यूतदोषांश्च जानन्स पुत्रस्नेहादकृष्यत ॥ ४९
तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान्कलिद्वारमुपस्थितम् ।
विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ॥ ५०
सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
मूर्ध्ना प्रणम्य चरणाविदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१
नाभिनन्दामि ते राजन्व्यवसायमिमं प्रभो ।

आनीय; D₄₋₆ अक्षानानार्य; G₁ अक्षानावाह्य; G₂ अक्षान्-संस्थाप्य; G₈ अक्षानां प्राप्य. Cd.n cite तक्षणः (as in Vulgate)! — ^c) S संस्कृ (G₈ 'स्तु)तां (for सुकृतां). — ^d) K₁ मे शनैः; S मा चिरं (G_{1.6} M₁ चिरात्) (for मे शनैः). — After 47, D₆ reads 49^{ad}, repeating it in its proper place.

48 ^a) S (except M₂) यज्ञार्थम् (for शान्त्यर्थम्). — ^b) G₈ भूमिपाः; G₆ भूपतिः. — ^c) K₁ महाराजन्. — ^d) K₁ प्राहिणोद्विदुराय च.

49 ^a) Ñ₁ M₂ अष्टद्वारं; T₁ आष्टद्वारं. K₁ B₁ विदुरं यस्य; Ñ₁ G₈ 'रं तस्य; B_{2.4} 'रं स्वस्य; G₆ 'रस्यास्य. — ^b) K_{2.3} कश्चिन्नासीद् (by transp.). T₁ G_{8.9} विनिर्णयः. — ^c) Ś₁ K₄ Ñ₁ B_{1.2.4.6} Dn₁ D₆ द्यूते (for द्यूत). K₄ corrupt; V₁ जानानः; G₄ जानंश्च (for जानन्स). K₁ तान्सदोषान्विजानन्स. — ^d) V₁ अमृत्य च; B_{2.6} D_{1.2} अमृत्यत; T₁ अहं (for अहं).

50 ^a) K_{2.3} राजन् (for धीमान्). — ^b) K₄ कली. B_{2.6} D_{1.2} समुत्थितं (for उपस्थितं). — ^c) V₁ 'कालम्; M₁ 'मूलम् (for 'मुखम्). — ^d) Dn₂ D₆ T₁ 'गमत्; G₆ 'लवत् (for 'द्रवत्).

51 B₈ om. 51. — ^a) V₁ अभि (for सोऽभि). — ^b) D₄ चरणाम्; G₄ चरणम् (for चरणाव्). — ^c) Ñ₁ V₁ B₂ D₁₋₂ हृदमित्यब्रवीद्ब्रुवः.

52 Before 52, V₁ B D (except D₆) ins. विदुर उ. — ^a) G₈₋₉ नाभि (G₈ न हि) जानामि (for 'नन्दामि). — ^b) K₂ D₄ हृदं (for ह्रमं). D₁ प्रभोः. — ^c) K₁ पुत्र- (for पुत्रैर्). D₁ यदा (for यथा). K₄ तस्या स्मृत- (for न स्याद् द्यूत-). S द्यूतहेतोर्हि (G₈ 'नं) ते भेदः सुता (M₂ सुरा)नां भवति ध्रुवं (T₁ 'वः) (G₂ reads 55^{ad} here, omitting it in its proper place).

53 G₂ om. 53. — ^a) K_{2.3} पुत्रस्य (for पुत्रेषु).

पुत्रैर्भेदो यथा न स्याद्द्युतहेतोस्तथा कुरु ॥ ५२

धृतराष्ट्र उवाच ।

क्षत्तः पुत्रेषु पुत्रैर्मे कलहो न भविष्यति ।

दिवि देवाः प्रसादं नः करिष्यन्ति न संशयः ॥ ५३

अशुभं वा शुभं वापि हितं वा यदि वाहितम् ।

प्रवर्ततां सुहृद्द्युतं दिष्टमेतन्न संशयः ॥ ५४

मयि संनिहिते चैव भीष्मे च भरतर्षभे ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

Ś1 [अ]पुत्रैर् (for पुत्रैर्). — °) K₁ B₁₋₄ Dn₃ D₈₋₅ यदि; S (G₂ om.) एवं (for दिवि). K₄ प्रसादेन; B₈ 'दं च (for 'दं नः).

54 S (except G₂) transp. 54 and 55. G₆ om. 54^{ab}. — °) M₂ अशुभे (for 'भं). B₈ च (for the first वा). K₄ चापि (for वापि). — °) S (G₆ om.) [अ]प्यथ (for यदि). — °) K₁ महद्; B₈ सकृद् (for सुहृद्). — °) K_{2.8} G₈ दृष्टम्; D₆ T₁ G_{1.2} इष्टम्; G₆ दिष्टम्; Cd as in text. K₄ ऐते; G₆ एद (both corrupt, for एतन्). Ś1 Ō₁ B_{1.6} D_{1.2.6} S (except G_{1.6}) अ (D₆ न) संशयं (for न संशयः).

55 G₂ om. 55^{ab}, and reads 55^{ad} in place of 52^{ad}. S (except G₂) transp. 54 and 55. — °) K₂ D₁ संनिहिते. K_{2.8} Ō₁ V₁ B₈ D₈₋₅ चेह; K₄ B₄ Dn (!) D₆ द्रोणे (for चैव). — °) K_{2.8} B₈ D₈ भरतर्षभ; Ō₁ V₁ B_{1.8} D₂ G₁ पुरुषर्षभ; B_{2.6} D₁ G₄₋₆ M पुरुषर्षभे. K₄ B₄ Dn (!) D₆ भीष्मे त्वयि च भारत. — °) K_{2.8} Ō₁ V₁ B₄ T₁ G_{8.6} M अनयोर्. K₄ D_{2.8} M₂ देवविहितो; T₁ G₂₋₅ नैव विहितो; G₁ नैव भविता. — °) Ś1 न कदाचिद्; S नयः (G₆ M न नः) संप्र- (for न कथंचिद्).

56 °) B (except B₂) D₁₋₅ आरुह्य (for आस्थाय). — °) G₈ रथैर् (for हयैर्). Dn₂ D₆ G_{3.4} जवै; D_{1.8} T₁ जवै. — °) V₁ D₁ अद्यैव; G₈ आस्थाय. — °) Ś1 G₂ पर्याणय; Ō₁ B_{1.8.6} D_{1.2} प्रत्याणय; V₁ आणय त्वं; B₈ D₈₋₅ त्वमानय (for समा). T₁ G_{1.8-6} M युधिष्ठिरमिहानय.

57 °) Ś1 अवार्यो; K₁ (before corr.) न वार्ये; K_{2.8} अकार्यो; Ō₁ V₁ B₄ Dn D₆ न वार्यो; D₆ न वार्ये (for न वार्यो). — °) Ś1 भविष्यति (for ब्रवीमि ते). K₂ मे (for ते). — °) = 2. 43. 32°. K₁₋₈ B_{1.6} D_{1.2} S (except G₆) अत्र (for एव). — °) Ś1 येनेदमुपपाद्यते;

अनयो देवविहितो न कथंचिद्भविष्यति ॥ ५५

गच्छ त्वं रथमास्थाय हयैर्वातसमैर्जवे ।

खाण्डवप्रस्थमद्यैव समानय युधिष्ठिरम् ॥ ५६

न वार्यो व्यवसायो मे विदुरैतद्ब्रवीमि ते ।

दैवमेव परं मन्ये येनैतदुपपाद्यते ॥ ५७

इत्युक्तो विदुरो धीमान्नैतदस्तीति चिन्तयन् ।

आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ॥ ५८

C. 2. 1785
B. 2. 49. 60
K. 2. 76. 85

G₄ येनैतमपहास्यते; M₂ येनैव युवमद्यते (sic).

58 Before 58, K₂ ins. वैशं. — °) D_{1.2} G₆ इत्युक्त्वा (for 'क्तो). G₄ श्रीमान् (for धीमान्). — After 58^a, K₁ ins.:

450*

इदं वचनमब्रवीत् ।

कुलं सबान्धवं चैतन्.

— °) Ś1 K_{1.4} Ō₁ V₁ B₄ Dn D₁ G_{5.6} नेदम्; K_{2.8} ए (K₈ ने)वम्; D₆ नेतिम् (for नैतद्). K₈ अस्त्विति; T₁ (corrupt) अस्त वि- (for अस्तीति). D₄ चिन्तयत्; M₂ 'येन् (for 'यन्). — °) K₁ (by corr.) अप्रमेयं; D₈ अपगेयं; D₈ आपगेयः; Cd as in text. K₂ B D₁₋₅ महामानम्; K₄ D₆ महाप्राज्ञम् (for 'प्राज्ञम्). S आपगेये महाप्राज्ञे (G₆ 'ज्ञः). — °) K₄ अभ्यगच्छत् दुःखितः; S सर्वमेतदभ्यवेदयत् (G₁ 'ज्ञिवेदयः; G₂ 'ज्ञिवेदयेत्; G₈ 'ज्ञिवेदयत्).

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K₁₋₈ B D_{1-8.5} G₁ द्यूत. K₄ Dn₂ D_{4.6} (all om. sub-parvan name) mention only दुर्योधन (D₄ om. दुर्योध) संताप. — Adhy. name: M₁ धृतराष्ट्रवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 48; K_{2.8} 46; Dn₁ 49; S 85 (G₄ 61). — S'loka no.: K_{2.8} 59; Dn 60; D_{1.2} 58; D₄ 51; T₁ 22; M₁ 24.

46

I °) T₁ G₁₋₈ M तदभवद्; G₄ तथा भवेद् (for समभवद्). — °) T₁ च; G₁ M सु- (for तन्). K₁₋₈ महा (K₈ 'ह) रथं; K₄ G₂ महत्ययं. — °) G_{8.6} तत्र (for यत्र). G_{1.6} M [ए]तद् (for तद्). — °) D_{1.2} मत्- (for मे).

४६

जनमेजय उवाच ।

कथं समभवद्द्यूतं भ्रातृणां तन्महात्ययम् ।
यत्र तद्व्यसनं प्राप्तं पाण्डवैर्मैः पितामहैः ॥ १
के च तत्र सभास्तारा राजानो ब्रह्मवित्तम् ।
के चैनमन्वमोदन्त के चैनं प्रत्यपेधयन् ॥ २
विस्तरेणैतदिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ।
मूलं ह्येतद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ॥ ३

सूत उवाच ।

एवमुक्तस्तदा राज्ञा व्यासशिष्यः प्रतापवान् ।
आचचक्षे यथावृत्तं तत्सर्वं सर्ववेदवित् ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
शृणु मे विस्तरेणेमां कथां भरतसत्तम ।

2 ^a) K₁ T₁ G_{5.6} केचित्; K₄ के वै; G_{2.4} ये च; C_v के च (as in text). G₅ अत्र (for तत्र). Ś₁ सभास्तारा; G₄ स्तारः; C_d स्ताराः (as in text). — ^b) D_{1.5} G_{5.5.6} 'वित्तमाः; M₁ वित्तमः. — ^c) K₄ के वै तद्; B₈ के चैनान्; B₅ D₈ के वै तान्; B₆ के चैवम्; D₄ के चैनम्; G₆ के चैनम् (for के चैनम्). B₈ D_{1.2} T₁ G_{1.3.5} अनुमोदन्त (T₁ 'तो; G_{2.5} 'ते); G₄ अन्वमोदन्ते. — ^d) K₄ के चैनं; B₈ B₈ के चैनान्; B₅ D_{8.4} के चैतान्; T₁ (corrupt) चेतनं (for के चैनं). K₄ D₂ प्रत्यपेधयत्; V₁ बोधयन्.

3 ^a) K₄ [ए]व तद् (hypermetric); B_{5.5} D_{8.4} S (except M₂) तद् (for [ए]तद्). — ^b) K_{2.4} कथमानं. D₁ मया (for त्वया). B₅ D_{8.4} [अ]नघ (for द्विज). — ^c) Ś₁ K₁ B₅ D_{8.5} मूलमेतद्; G₂ कुलस्यैतद् (for मूलं ह्येतद्). K₄ विनाशाय; T₁ G₂ विज (G₂ 'जा)नस्य. — ^d) K₈ D₅ T₁ G_{4.5} M पृथिव्यां. M₂ पृथिवीक्षितां (for द्विजं).

4 S (except M₁) om. the ref. — ^a) G₁ एवमुक्ते. K₂₋₄ B₄ D_n D₈ त (K₄ तु)तो राज्ञा; Ń₁ B_{1-2.5} D_{1.2} S तु (G_{5.5.6} स) राज्ञा स; D₄ तदा राजा. — ^b) K₁ V₁ B_{5.5} D₈₋₅ S महामतिः; B₄ महामुनिः (for प्रतापं). — ^c) K₄ (corrupt) व्यासवक्षे; D_{n2} आचचक्ष. K₁ यथाप्रज्ञं; K_{2.8} तदा वृत्तं; K₄ [अ]थ तद्वृत्तं; D_{n1} स यद्वृत्तं; D_{n2} D₆ [अ]थ यद्वृत्तं; G₂ यथा सर्वं. — ^d) Ś₁ K_{1.4} V₁ B₅ D_n D_{4.6} तत्सर्वं वेदतत्त्व (V₁ वेदसर्वं; B₅ सर्वधर्मः;

भूय एव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः ॥ ५

विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः ॥ ६

अलं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति ।

न ह्यसौ सुमहाबुद्धिरहितं नो वदिष्यति ॥ ७

हितं हि परमं मन्ये विदुरो यत्प्रभाषते ।

क्रियतां पुत्र तत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव ॥ ८

देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते ।

यत्प्राह शास्त्रं भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९

तद्वेद विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः ।

स्थितश्च वचने तस्य सदाहमपि पुत्रक ॥ १०

विदुरो वापि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः ।

D₄ वेदवेद)वित्; K_{2.8} कुरुपांडवयोस्तदा; D₁ एतत्सर्वं च वेदवित्. — Ń₁ om. from सर्ववेदवित् up to यदि ते (in 5^d).

5 Ń₁ om. up to यदि ते in 5^d (cf. v.l. 4). G₆ om. the ref. — ^a) T₁ [इ]ह (for [इ]मां). — ^b) B_{2.6} D_{n2} D_{1.2} G₅ भारत. — ^c) Ń₁ श्रवणैर्मम; B₁ D_{1.2} श्रवणे रतिः; B₆ श्रवणे रुचिः; G (except G₂) M श्रवणे मनः.

6 ^a) Ń₁ V₁ B₅ D_n D_{1.2.6} मति (for मतं). G₁ श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). — ^d) K₁ व्यजने; D₂ विजये (for विजने). B₂ पुरः.

7 ^a) K₈ गंधारे; M₂ गांधार. — ^b) K₄ विदुरे (for 'रो). — ^c) T₁ G₂ ह्यत्र; G_{1.8-6} M ह्येष (M₂ 'षु) (for ह्यसौ). K₄ स (for सु). — ^d) Ś₁ नो (for नो). D₈ विदुष्यति; T₁ वधिष्यति; G (except G₂) M [ऽ]भिधास्यति (for वदिष्यति).

8 ^a) T₁ G_{1.8-5} M हित (T₁ हृद)मेव परं मन्ये; G₆ तमेव परमं मन्ये. — ^b) K₄ यत्प्रभाषते; G_{2.6} [ऽ]यं (G₂ य) प्रभाषते. — ^c) Ś₁ K_{2.8} तत्र (for पुत्र).

9 ^a) K₄ तत् (for यत्). Ń₁ विधिविद्; V₁ विधिवद्; B_{1.8.6} D_{1.2} S सुमहद् (for भगवान्).

10 ^a) K₄ G₂ विदुरं (for 'रः). K₂ सर्वा; T₁ कृत्स्नं (for सर्वं). — ^b) K₁ 'द्युतिः; M₂ 'मतिः (for 'कविः). — ^c) K₁ स्थितस्य; K₂ स्थितस्यश्च (sic); K₄ Ń₁ D_n D₆

उद्धवो वा महाबुद्धिर्दृष्टिणीनामर्चितो नृप ॥ ११
 द्यूतेन तदलं पुत्र द्यूते भेदो हि दृश्यते ।
 भेदे विनाशो राज्यस्य तत्पुत्र परिवर्जय ॥ १२
 पित्रा मात्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम् ।
 प्राप्तस्त्वमसि तत्तात पितृपैतामहं पदम् ॥ १३
 अधीराऽऽज्जुर्गो शास्त्रे लालितः सततं गृहे ।
 भ्रातृज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभनम् ॥ १४
 पृथग्जनैरलभ्यं यन्महाबलं न परम् ।

तत्प्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥ १५
 स्फीतं राष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत् ।
 पितृपैतामहोऽप्यनभासि दिवि देवेश्वरो यथा ॥ १६
 तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम् ।
 समुत्थितं दुःखतरं तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ १७
 दुर्योधन उवाच ।

अभ्राम्याच्छादयामीति प्रपश्यन्पापपूरुषः ।

नामर्षं कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्मृतः ॥ १८

C. 2. 1801
B. 2. 50. 17
K. 2. 77. 19

*तस्तु; B₄ S *तोसि (T₁ *तोस्य) (for *तश्च). — ^a) Ś₁ स्थितो (for सदा). G₄ असि (for अपि). K_{1.2} पुत्रकः.

11 ^a) K₁ S चापि (G₃₋₆ च स) (for वापि). K₁ (before corr.). ⁴) T₁ मेधावि. — ^b) K₂ G (except G₈) M₁ प्रवरोत्तमः (for *रो मतः). — ^c) N₁ केशवो; B₁ उत्तरो (m उद्धवो as in text). N₁ B₈ G₈ *बाहुर (for *बुद्धिर). — ^d) K_{2.8} परमर्चितः; K₄ अर्चतो नृपः; B₁ अच्युतो नृप. K₁ T₁ यथा; D₁ नृपः; G M कविः (for नृप).

12 ^a) Ś₁ K₄ N₁ V₁ B₄ D_n D₆ G_{1.5.6} M तदलं पुत्र द्यूतेन (G_{1.5.6} M भेदेन). G₈ corrupt. — ^b) D₄ द्यूतः; G₈ पुत्र (for द्यूते). G₁ वो ध्रुवं; G₈ वै ध्रुवं; G_{5.6} वै ध्रुवः; M₁ वो ध्रुवः (for दृश्यते). M₂ द्यूते (corr. from *तो) भेदोहितो ध्रुवं. — ^c) Ś₁ D_n D₆ स्याद्राजन्; K₁ नियतं (marg. sec. m. तद्गुतं); K_{2.8} नियतः; S (except G₂) सुव्यक्तः (G₈ *क्तं) (for राज्यस्य). B_{1-8.6} D_{1.2} भेदे (B₈ D₁ *दो) राज्यविनाशश्च. — ^d) K₁₋₈ B_{1.8} D_{1.2} तं (for तत्). D₈ पुत्रं. K₂ परिवर्जयेत्. S (except T₁ G₂) तस्मादेतां (G₈ *नां) मर्ति त्यज. — After 12, M₂ ins.:

451* अलमर्षं कुरूणां ते राष्ट्राणामिह संमतम् ।

जातिभिर्भ्रातृभिश्चैव सहितो रंस्यसे सुखम् ।

13 ^a) G₈ मात्रा पित्रा (by transp.). K₁ [अ]थ (for च). D_{1.2} पिता माता त्वपुत्रस्य. — ^b) K_{2.8} यदि; M₂ तद्वै (for यद्वै). N₁ हितं (for स्मृतम्). — ^c) B₂ आसत्; G₄ प्रायस् (for प्राप्तस्). N₁ V₁ B₄ D_n तन्नाम; B_{2.8} D₂ तन्नाम; B₈ D₈₋₈ तत्पुत्र; D₁ तन्नापि; T₁ G_{1.8.4.6} M नस्तात (for तत्तात).

14 ^a) Ś₁ कृते शास्त्रे; K₂ कृती चास्त्रे; D_{1.2} कृतास्त्रश्च. T₁ (corrupt) अधिवान्कृतशास्त्रे वा. — ^b) Ś₁ K₄ D₆ लाडितः; G_{1.2} लाळितः. D_{1.2} सततं (for सततं). — ^c) Ś₁ K₁₋₈ भ्राता; G₈ राजा (for भ्रातृ). — ^d) V₁

B_{1.8.5.6} D₁₋₈ मन्यसे; S विद्यते (for विन्दसे). K₂ S नु (G₂ च) (for न). T₁ [अ]शोभनं; G_{1.8-8} M शोचनं.

15 M₁ om. 15^{ab}. — ^a) K₁ एतैर्; K₂ आसैर् (for जनैर्). K₄ न लभ्यं; G₂ M₂ अनुल्यं (for अलभ्यं). D₃ तद्; T₁ G_{2.6} हि (for यद्). — ^b) G₁ अशना (for भोजना). Ś₁ शुभं; D₈ m महत्; T₁ पदं (for परम्). — ^c) T₁ G₂ त्वं (for तत्). Ś₁ प्राप्तोस्ति; D₄ प्राप्तोसि (for प्राप्तोऽसि). — ^d) = 2. 45. 11^d. K_{1.2} पुत्रकः (for *क).

16 ^a) B₁ स्फीतः; D_{1.2} स्फीतो; G_{2.4} स्थितं (for स्फीतं). K_{1.8} राज्यं (for राष्ट्रं). — ^b) B_{2.6} पदं; G₈ परं (for महत्). — ^c) K₁ आख्यापयन्भासि; K₄ आज्ञापयत्वासि; B₁ D_{1.8} *यन्ना (D₁ *यन्मा)सि; D₈ *यचयत् सि (sic); G₄ *याभासे; G₅ *यन् शासि. — After 16, S ins.:

452* यादृशं च तवैश्वर्यं तदन्येषां सुदुर्लभम् ।

ये चोपभोगास्ते राजन्मया पूर्वं प्रकीर्तिताः ।

[(L. 1) G₁ यादृशी. G_{2.5.6} तव वैश्वर्यं (by transp.). — (L. 2) T₁ G₈ तात (for राजन्). G_{2.4-6} M₂ मया ते पूर्व (G_{2.4} परि)कीर्तिताः (for the post. half).]

17 K₂ om. 17. — ^a) K₈ तथा; B_{1.2} D_{1.2} तच्च (for तस्य). D₁ मे (for ते). Ś₁ विदितं तात; K₄ B_{3-4.6} D_n D_{1.2} विदितं प्राज्ञ; B₁ विदितं पार्थ; D₈ T₁ G₈ विदितः प्राज्ञ (D₈ *ज्ञः); G_{1.8} विदितप्राज्ञ. — ^b) V₁ महत्; B_{8.6} m D₈₋₈ कुनः (for कथम्). — ^c) B₈ D_{3.4.5} (sup. lin. as in text) Cnp संमूर्छितं (for समुत्थितं). Ś₁ दुःखवशां; K₄ D_n D₆ M₂ *करं; V₁ B_{8.4} *मिदं (for *तरं). — ^d) Ś₁ कथितुम् (for शंसितुम्).

18 ^b) G₄ प्रापश्यं (for प्रपश्यन्). V₁ B_{1-8.6} D₁₋₈ भरतर्षभ; T₁ G₁₋₈ ही (G₁ हि)नपौरुषः; G₄ हि न पौरुषः; G₆ हीनपौरुषः; G₈ हीनपूरुषः; M हि न पूरुषः (for पाप*). — After 18^{ab}, K_{1.2} ins.:

453* अन्यान्स्वादधिकान्नाजन्प्रपश्यन्नासपूरुषः ।

C. 2. 1802
B. 2. 50. 18
K. 2. 77. 20

न मां प्रीणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणा विभो ।
ज्वलितामिव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च विव्यथे ॥ १९
सर्वा हि पृथिवीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगाम् ।
स्थिरोऽस्मि योऽहं जीवामि दुःखादेतद्वीमि ते ॥ २०
आवर्जिता इवाभान्ति निम्नाश्चैत्रकिंकौकुराः ।
कारस्करा लोहजङ्घा युधिष्ठिरनिवेशने ॥ २१
हिमवत्सागरानूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा ।

— *) B० धारयेद् (for कुरुते). — *) D०-s सोधमः पुरुषः स्मृतः (by transp.).

19 *) G० सह (for न मां). T१ G१.५.६ M मा (for मां). S (except G५.६) पृथिवी (for राजेन्द्र). — *) S (except G५.६) राजन् (G१ राज्यं) (for लक्ष्मीः). N१ V१ B२-४.६ D (except D०) साधारणी; Cd as in text. B (except B४.५) D१.२ प्रभो; G३ विभो (for विभो). — *) Ś१ ज्वलितामति; K४ N१ V१ B Dn D० G० ज्वलितामेव; T१ G१.८ M ज्वलं (M२ 'ल') तीमिव; G२ ज्वलितामपि; G४ ज्वलं त्यतीव. K४ D० G० कौन्तेय. — *) V१ B (except B४) D१-s प्र- (for च). S महा (G५ ममा) त्मनि (for च विव्यथे). — Cf. 2. 45. 15.

20 *) K४ Dn (1) सर्वां च; D० सर्वांश्च; T१ G१.५.६ न सर्वा; G१ सर्वां स्व-; G४ M२ स सर्वा; M१ न सतां (for सर्वां हि). K४ Dn (1) चैव (for दृष्ट्वा). D१ सर्वा हि पृथिवी दृष्ट्वा. — G० om. (hapl.) from वशानुगाम् up to युधिष्ठिर (in 22^d). — *) D१ 'वशानुगा. — *) K२.३ G२.४ स्थितोऽस्मि. Cd oites स्थिरः (as in text). B३ येन (for योऽहं). — *) B१ एतं (for एतद्). — Cf. 2. 43. 19^{ab}.

21 G० om. 21 (cf. v.l. 20). — *) D१ आवर्जिता; G२.४ अवर्जिता; Cv अपजीवा. D३ इवाभाति. — *) Ś१ विघ्नाश्च; Cv as in text. K४ D० निपाश्चैत्रक (K४ 'कत्र')-कौकुराः; N१ V१ नीपाश्चैत्रककौरवाः; B१ नृपाश्चैत्रककौरवाः; B२-६ Dn D१-४ नीपा (D२ नीपां; D३ नृपा)श्चैत्रककौ (Dn 'कौ') कुराः; D० नीपा (sup. lin. as in text)श्चैत्रककौरवाः; T१ G२.५ निम्नाः किंकरका (G२ 'ता' गुरोः; G१.४ M१ वि (G४ M१ [inf. lin.] नि) निम्नाः किंकरका गुरोः; G३ M२ विघ्नाः (G३ निम्नः) किंकरवागुराः (M२ 'रो'). Cf. D१ निम्नाः आयत्ताः । चैत्रकादयो नृपाः । Cf. — *) K३ N१ V१ B२-५ G० कारस्करा; G३ 'स्करो; G४ 'स्कारो; Cv 'स्करा (as in text). G३ लोभजंवा (for लोहं). — 21^d = 22^d; also = 2. 45. 18^d.

22 G० om. up to युधिष्ठिर (cf. v.l. 20); D४ om. (hapl.) 22. — *) B१ हिमबलागं. K१ 'भूपाः; D१.५ 'रूपाः; D२ 'न्यूपाः (for 'नृपाः). — *) K४ N१ V१ B Dn

अन्त्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने ॥ २२
ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशां पते ।
युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिग्रहे ॥ २३
उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्धहारिणाम् ।
नादृश्यत परः प्रान्तो नापरस्तत्र भारत ॥ २४
न मे हस्तः समभवद्वसु तत्प्रतिगृह्यतः ।
प्रातिष्ठन्त मयि श्रान्ते गृह्य दूराहृतं वसु ॥ २५

D१.२.६ G१ M२ सर्वे; G३ सर्वा (for सर्व-). K१ रत्नपरा; K४ रत्नकरा; T१ G१ रत्ना (G१ 'ल') कर. — *) K१ अन्त्या; D० G१.५ अन्ये; Cv as in text. D३ पृथुदस्ता; G४ पर्युदस्तो; G५ तु पर्यस्ता; Cd. v as in text. — *) = 21^d. B१.८ युधिष्ठिरवशानुगाः (cf. 20^b).

23 *) T१ G१-३ M१ Cv [S]हम् (for ऽयम्). B३ मत्वा मां (by transp.); D२ मां गत्वा; G१ मा मत्वा; G२ मा भूत्वा. — *) Ś१ द्वेषतोहं; K२.३ D० G५ ज्येष्ठश्चेति; T१ G० श्रे (G० ज्ये) ष्टं चापि; G१.२.४ M२ श्रेष्ठश्चापि; G३ श्रेष्ठं चेति. — *) K१ युक्तो (for यु).

24 S transp. 24 and 25. — *) K२.३ रत्नानां ज्येष्ठानाम्; K४ B२.६ D१.२ श्रेष्ठानां रत्नानाम् (by transp.); B१ सर्वेषां रत्नानाम्; G४ रत्नानां रत्नानां. K२.३ अर्धहारिणां; B२ उपचारिणां; D१.२ उपहारिणां; S Cv रत्नहारिणां (G४ श्रेष्ठहारिणां); Cd as in text. — *) K१ परः; K४ D० परं; V१ B२.३.५.६ D१-३ पुनः; B१ पुरः (for परः). Ś१ K३ N१ B४ Dn D१ पारो; K४ D५m.६ पारं; D२ प्राप्ते (for प्रान्तो). Cn must have read प्रांतो (see below). S Cv परमंतं (G१ M२ Cv पारं; G३ परं तत्र) न पश्यामि. — *) K४ नाचरन्; D० T१ G२.४.५ M Cv नापरं; G१ नावरं; G३ न भारं; G० न परस् (for नापरस्). V१ B (except B४) D१-५ नापरांतश्च (D५m नागृह्णस्तानि) भारत. Cn reads some form of अपरांतः (it paraphrases प्रांतापरांतौ).

25 S transp. 24 and 25. — *) M२ मोहः (for हस्तः). G१ समभवन्. G२.४ न मे हस्तस्य समभवद्. — *) K३ वस्तु; D० वसुं; G३ विद्वत् (for वसु). Dn३ M१ परिगृं; D१.२ तत्प्रगृं (for प्रतिगृं). — *) V१ B० व्यतिष्ठत; B१ (m as in text) प्रातिपूर्णः; Dn D४.५ M१ अतिष्ठत; D३ अतिष्ठति; G३.४ प्र (G३ प्रा) त्यतिष्ठन्; Cd प्रातिष्ठन्त (as in text). K२.३ मयिश्चांग (sic) (for मयि श्रान्ते). K४ प्रातिष्ठन्तमपि शान्ते; B२.४ व्यतिष्ठन्तदपि श्रान्ते (B४ 'तो; B५m प्रतिष्ठन्त मयि श्रान्ते); T१ G५.६ प्रातिष्ठन्तदविश्रान्ते; M२ श्रान्ते मयि स्म तिष्ठन्ति. — *) Ś१ दूरागतं; K२.३ दू (K३ दु) राहृतं; B१ हस्ताहृतं; D२ हृताहृतं; D४.५ दूराहृतं;

कृतां बिन्दुसरोरत्नैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम् ।
अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत ॥ २६
वस्त्रमुत्कर्षति मयि प्राहसत्स वृकोदरः ।
शत्रोर्ऋद्विविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितम् ॥ २७
तत्र स्म यदि शक्तः स्यां पातयेयं वृकोदरम् ।
सपत्नेनावहासो हि स मां दहति भारत ॥ २८
पुनश्च तादृशीमेव वापिं जलजशालिनीम् ।
मत्वा शिलाद्वयं तोये पतितोऽस्मि नराधिप ॥ २९

तत्र मां प्राहसत्कृष्णः पार्थेन सह सखनम् ।
द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्व्यथयन्ती मनो मम ॥ ३०
क्लिन्नवस्त्रस्य च जले किंकरा राजचोदिताः ।
ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ॥ ३१
प्रलम्भं च शृणुष्वान्यं गदतो मे नराधिप ।
अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वांसंस्थानरूपिणा ।
अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ॥ ३२
तत्र मां यमजौ दूरादालोक्य ललितौ किल ।

C. 2. 1817
B. 2. 50. 33
K. 2. 77. 35

G1 दूरादृतं. B2.4 गृह्णन्त्यय (B2 'द्य' हतं वसु (B4 m as in text).

26 ^a) K1 कृतं. S1 सभां वै विविधै रत्नैः; T1 G1.3-5 M1 कृतां (G2 'तं') बेंदुसरे (G2.5 'रो') रत्नैः; M2 कृतां बेंदुसरे रत्नैः. Cd cites बेंदुसरे: as in S! See Addenda. Cn ambiguous paraphrases; but Cv as in text! — ^b) S1 K D6 स्फा (K2.3 D6 स्फा) टिकप्रभां; D6 G2 स्फटिकच्छदां. — ^c) K1 रम्याम्; T1 G6 पुण्याम्. — ^d) B2 च; G6 [ए]व (for [इ]व).

27 ^a) B2 D3-5 वस्त्रमुत्कर्षयंतं मां; S उत्कर्षंतं च वै वासः (G1 च वासोत्र). — ^b) K2 प्रहसत्. D5 सुः; S मा (T1 G4-6 मां) (for स). — After 27^{ab}, S ins.:

454* किंकराश्च सभापाला जहसुर्भरतर्षभ ।

— ^a) T1 G3-6 M पित्रोः; G2 पात्रा; Cv शत्रोः (as in text). K1-3 वृद्धिः; B2 G2 रत्नः; T1 G1.3.4 M अर्थः; G2.6 अर्थे; Cv अत्र (for ऋद्धिः). — ^d) K4 B1-4.6 Dn2 D6 विमूढो (B2.4 'ढ') रत्नवर्जितः; D1.2 मूढो रत्नवर्जितः; S (except G2) प्रावृण्वं तत्र जीवितं.

28 ^a) B D1-5 [अ]हं (for स्म). G1 स्यात्. — ^b) K2.3 S (except G1) घातयेयं; K4 B4 Dn1 D4.6 पातयेहं; V1 Dn2 घातयेहं. — After 28^{ab}, Dn(1) D4 ins.:

455* यदि कुर्यां समारम्भं भीमं हन्तुं नराधिप ।

शिशुपाल इवास्माकं गतिः स्यान्नात्र संशयः ।

— ^a) T1 G1-4 [अ]पहासो (for [अ]व). S1 K1-3 यः; B2.4 Dn D6 मे (for हि). — ^d) G2.6 M मा (for मां). D1 हरति (for दहति). — After 28, G2 repeats 27^{ab} (with S reading).

29 ^{ab}) K2.3 भारतीम् (for तादृशीम्). K4 वापिं. K2.3 D4 'शायिनीं; B1 'गामिनीं; D2 'शोभितां; D5 (marg. sec. m.) 'शोभिनीं. S तत्र स्फा (T1 G4-6 स्फा) टिकतोयां हि (G2 तां) स्फाटिकांश्च जशोभितां. — ^c) S1 K1.2 शिलामहं (for 'समां). S Cv सभां पुष्करिणीं मत्वा. — ^d)

V1 जनाधिप (for नरा). — Cf. 2. 43. 5 (and v.l.).

30 ^a) S अहसद् (for प्राहसत्). K1-3 कृष्णा; S भीमः (for कृष्णः). — ^b) K2 S सह पार्थेन (by transp.). S1 B1.2 D6 सुखनं; K1-3 N1 V1 B4 Dn सुखरं; S (except G2) सखरं (for सखनम्). — ^c) G2 चाहसत् (for च सह). — ^d) S पा (G2 घा) तयंती (G2 'ति) (for व्यथयन्ती). — After 30, N1 ins.:

456* श्रुत्यवर्गश्च यः कश्चित्सोऽपि प्रहसतेऽनघ ।

31 ^a) K4 N1 Dn(1) D6 तु (for च). K2.3 प्रक्लिन्नवस्त्रस्य (K3 adds च) जले. — ^b) K Dn राज (K2 जन) नोदिताः; B1-2.6 D1.2 'शासनात्. — ^c) V1 तेन्यानि; D2 रत्नानि; T1 G2.6 चान्यानि (for मेऽन्यानि). — ^d) K1 ह्यथ (for तच्च). N1 B5 Dn(1) D6 दुःखं परं (for दुःखतरं). K4 स्मृतं; G1 महत् (for मम).

32 ^a) B6 पुनस्तं; D4 प्रलंभे; G4 प्रलपं (for प्रलम्भं). Cd cites प्रलंभः. K1.4 N1 V1 B1 D G1 अन्यद् (for अन्यं). G2 शृणुष्वान्यं न शांतो मे. — ^b) K4 D (except D2) वदतो (K4 'ता) मे; T1 G2 येन क्रोधो (T1 reads न शांतो मे also, before this; cf. G2 in 32^a); G1 अज्ञानान्मे (for गदतो मे). K2.4 नराधिपः. — ^c) D6 द्वारेण च (for अद्वारेण). B6 पुनर्गच्छन्; T1 G4 विनिर्गच्छ. G1.6 M2 अद्वारेणापि निर्गच्छन् (G1 'च्छ). — ^d) K1.4 अभिहन्य; V1 अभिचिंत्य; B1 अविचिंत्य; B2.6 D1.2 अविचिंत्य; T1 अपिहत्य (for अभिहत्य). B2 D1.2 भूमौ (for भूयो). — ^e) S1 K (except K3) V1 B1.2.6 D1.2 ललाटे चास्मि. K2 G2 वीक्षितः; V1 B1.2.6 D1.2 ताडितः; B2 G1 M2 विक्षितः; T1 G2 व्रीळितः; G5 विक्षितः; G6 विक्षितः. — After 32, T1 G3-5 ins.:

457* स्त्रियश्च तत्र मां दृष्ट्वा जहसुस्तादृशं नृप ।

इदं द्वारमिदं राजसद्वारमिति मां प्रति ।

अग्रतः प्रहसन्वाक्यं बभाषे स वृकोदरः ।

[(L. 1) G4 जहसुर्भरतर्षभ. — With line 2, cf. 34^{ad}.]

C. 2. 1817
B. 2. 50. 33
K. 2. 77. 35

बाहुभिः परिगृहीतां शोचन्तौ सहितावुभौ ॥ ३३
उवाच सहदेवस्तु तत्र मां विस्मयन्निव ।
इदं द्वारमितो गच्छ राजन्निति पुनः पुनः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

दुर्योधन उवाच ।

यन्मया पाण्डवानां तु दृष्टं तच्छृणु भारत ।
आहतं भूमिपालैर्हि वसु मुख्यं ततस्ततः ॥ १

न विन्दे दृढमात्मानं दृष्ट्वाहं तदरेर्धनम् ।
फलतो भूमितो वापि प्रतिपद्यस्व भारत ॥ २
ऐडांश्चैलान्वार्षदंशाज्जातरूपपरिष्कृतान् ।

33 *) M₂ मा (for मां). D₅ यमलौ (for 'जौ'). K₄ वीराव्; G₄ आराद् (for दूराद्). — *) Ś₁ K B₄ Dn₁ D₆ [अ]मिह (K₂ 'हि') तं तदा (Ś₁ यथा); Dn₂ निहतं तदा; D₅ ललितैः किल (marg. sec. m. वचः); T₁ G₁-4 M ल (G₂.4 व्री) कितौ किल. — *) Ś₁ पर्यगृहीतां; V₁ प्रतिगृ; D₅-s प्रत्यगृही (D₅ 'ह्नुं') तां (for प्रतिगृ). K₁ किल (for उभौ). S सहितावनुशोचन्तौ (G₂ 'गंतारौ'; G₄ 'गतेवातौ [hypermetric]) बाहुभिः (G₈ बाहुं तं) प्रत्यगृहीतां (G₁ 'त').

34 *) S 'देवो मां (for 'देवस्तु). — *) B₁.2.6 D₁.2 ततो (for तत्र). Ś₁ विहसन् (for विस्मयन्). S तत्र (T₁ तत्रा; G₄ अत्र) विस्मापयन्निव. — *) B₅ इदं (for इतो). S इतो राजन् (G₂ धार्तराष्ट्र) (for इतो गच्छ). — *) S निर्ग (G₂ आग) च्छेति पुनः पुनः. — After 34, N₁ V₁ B₄ Dn D₁ (marg.). 4 ins.:

458* भीमसेनेन तत्रोक्तो धृतराष्ट्रात्मजेति च ।

संबोध्य प्रहसित्वा च इतो द्वारं नराधिप ।

35 *) B₅ Dn₁ रत्नानि (for 'नां). S न श्रुतानि न दृष्टानि यानि रत्नानि (G₂.4 जातानि) मे कश्चित्. Cv cites first half as in S. — *) B₁.2.6 D₁.2 तानि (for यानि). K₁ V₁ B₄ तस्यां वै; B₁-3.6 D₁.2 मे तस्य; B₅ D₅-s तस्यां मे (by transp.). S तानि मे तत्र (T₁ G₅ तानि तत्र च) दृष्टानि. — *) K₁ V₁ B₄.5 D₅-s तेन मे व्यथितं मनः; B₁-3.6 D₁.2 मनस्तापकराणि वै (D₁ च); S तेन तप्तोस्मि (G₁ तेन प्राप्तोस्मि; G₆ तेनादष्टोस्मि) दुःखितः. — After 35, T₁ G₅-s ins.:

459* हुताशनं प्रवेक्ष्यामि प्रविशे वा महोदधिम् ।

संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।

[(L. 2) = Gitā 2. 34^{ad}. G₅ या' (for चा').]

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K₁-8 B₂-8 D₁.2.6 G₁ द्यूत; to it D₁.2 add दुर्योधनसंताप. K₄ B₁ Dn₁ D₅.4.6 (all om. sub-parvan name) mention only दुर्योधन (D₄ om. it) संताप (D₅ 'प्रलाप'). — Adhy. name: G₆ धृतराष्ट्रनिषेधः; M₁ दुर्योधनवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) illegible; K₂ D₅ 47; Dn₁ 50; S 86 (G₄ 62). — S'loka no.: K₅ Dn D₁.2 M₁ 36; T₁ 37.

47

1 After the ref., B₂ ins.:

460* तस्यां सभायां राजेन्द्र राजसूये महाकतौ ।

— *) K₁.4 N₁ V₁ B₂-8 D पाण्डवेयानां (for 'वानां तु). Ś₁ K₂.8 च; G₁ तत् (for तु). — *) N₁ पार्थिव (for भारत). B₄ शृणु भारतसत्तम. — *) Ś₁ K₁ 'पालैस्तु; S 'पालैभ्यो (for 'पालैर्हि). — *) K₂.8 सु (K₅ hypermetric वसु) मुख्यं च ततस्ततः; G₄ वसु मुख्यं समंततः.

2 *) K₄ न विदे; N₁ V₁ B₂-8.5m Dn₁ D₅-8 Cn नाविदं; D₁ न वेद; S निर्विद्ये (G₂.6 'वेद्य) (for न विन्दे). Ś₁ V₁ B Dn₂ D₁-6 मू (B₅ गृ) दम्; G₄ दृष्टम् (for दृढम्). — *) G₂ दृष्टवान् (for दृष्ट्वाहं). — *) T₁ G₂.5 लालितो; G₂.4.6 पालितो (G₆ 'ते); Cd.n (as in text) फलतो (Cd gloss फालिकं [v.l. फ'] वस्त्रादि; Cn gloss संख्या-परिच्छेदतः). K₂.8 मूलतो; D₅ भूमिपो; Cd.n (as in text) भूमितो (Cd gloss आकारजं हीनादि, which is not clear to me; Cn gloss भूमितः देशभेदतो...) यद्वा फलतो जातं वस्त्रादि। भूमितो जातं हीरादि). B₂ चापि (for वापि). — *) G₂ प्रत्यपद्यस्व. G₆ भावतः (for भारत).

3 *) K₁ एडान्; K₂.8 एलान्; N₁ V₁ B Dn D₅.5

प्रावाराजिनमुख्यांश्च काम्बोजः प्रददौ वसु ॥ ३
अश्वांस्तित्तिरिक्त्वा माषांश्चिशतं शुकनासिकान् ।
उष्ट्रान् चिशतं च पुष्टाः पीलुशमीगुदैः ॥ ४
गोवासना ब्राह्मणाश्च दासमीयाश्च सर्वशः ।
प्रीत्यर्थं ते महाभागा धर्मराज्ञो महात्मनः ।

Cn.v (1) और्णान्; D1 कुणा-; D2.4 Cd ऊर्णान्; S (but not Cv, see above) कुयान् (G6 कथं) (for ऐडान्). Ś1 Ñ1 V1 B1.2 Dn D2.6 Cd.n बैलान् (both glosses बिलवासिमूषिकादिरोमजान्); B4 शैलान्; B5 G5.6 M Cv चेलान्; D1 बिलान्; T1 च्छेलान्; G1 चलान्; G8 येदान्; G4 चिलान् (for चैलान्). Ś1 बाहुदंशान्; K1 अरणादीन्; Ñ1 वारिषदान्; B2 वार्षदंशान्; B5 बार्हदंशान्; B6 अभ्रं; D1.4 G4 M पार्षं (M1 inf. lin. वार्षदंशान् as in text); D8 वार्षदंशान्; T1 G5 पार्षदां (G5 तां)श्च; G1 वर्षदंशान्; G2 वर्षवरान्; G8 पार्षदान्; G6 पारिषदं; Cd.n as in text. Cv first cites text, then repeats reading पार्षं as in [T1 ?] G4 M, but glosses वृषभदंश...तत्संबन्धि.... — *) Most N MSS., and G6 परिस्कृतान्. — *) Ś1 K1 प्रावाराजिनमुख्यांश्च; K2.8 रानजितान्मुख्यान्; K4 प्रावाराजिनमुख्यांश्च; B6 D2 प्रावां मुख्यास्तु; D1 मुख्यानां; T1 जितमुख्यांश्च; G2.6 प्रवारा; G4 प्राहराजन्यमुख्यांश्च. — *) Ś1 काम्बोजः; Dn2 काम्बौजः. Ś1 K Dn D6 बहून्; T1 वसं; G8 वसुः (for वसु).

4 *) M1 हयान् (for अश्वान्). K1.8 D4.5 M तित्तिरिक्त्वा माषान्; all comm. as in text (Cd gloss तित्तिरिक्त्वा माषान्; similarly Cn.v). — *) Ś1 K1.2 T1 G8-6 त्रिशतान्; B1 त्रिशतः; B4-6 D1.5 त्रिशतं; Cv त्रिदशान् (for त्रिशतं). K4 च शुकनासिकान् (sic); B8-6 D1-8 शुकसंनिभान्; G6 शतनासिकान्; Cd as in text (gloss बभ्रुमुखान्). — *) K4 उष्ट्रचामीस; B1-8.6 D1.2 उष्ट्रान्वामीस; D6 उष्ट्रचामीस; G6 दृष्टा चामीस; Cn उष्ट्रा वाग्यः (for उष्ट्रचामीस). K1.8 च त्रिश (K1 सि)ता; K2 च त्रिशता; B1.2.6 त्रिशतश्च; B8.5 D2.5 त्रिशतं च; D1 त्रिशतीन् च (n marg. ins.); D8 त्रिशशतं; S Cv त्रिगता (G6 तं; G4 तां)श्च (for त्रिशतं च). — *) K1 B5 D8 Cvp पुष्टा; K8 B1-8.6 T1 G5 Cv पुष्टान्; D1 तुष्टा; G2 पुष्टाः (for पुष्टाः). K4 पुष्टाः पीलुशमीगुदैः; D6 उष्ट्रापीलुशमच्छवीन्; G8 विष्टान्पिलुशतिगुदैः; G4.6 पुष्ट्या बलशमीगुदैः.

5 G6 om. 5^{ab}. — *) Ś1 गोवाशनः; K1 गोवसाना; K2.8 गोधाशना; K4 गोधाशीनो; B1 D6 (by corr.)

त्रिखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ५
कमण्डलूपादाय जातरूपमयाञ्शुभान् ।
एवं बलिं प्रदायाथ प्रवेशं लेभिरे ततः ॥ ६
शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनाम् ।
श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः ।

C. 2. 1629
B. 2. 51. 9
K. 2. 78. 36

गोवा (D6 orig. 'धा)सिनो; Cd.n (as in text) गोवासना (glosses: Cd गोस्वामिनः; Cn बलीवर्दपोषकाः...). Ñ1 V1 B D1.2 ब्रा (D2 ब्र)ह्मणा ये; D8 णाय. Ś1 B5 D2.6 दाशमीयाश्च; K1 वासमी; K4 काश्मिरि; B2.4 Dn D1.8.4 Cn दासनी; D5 दासीदासाश्च (for दासमीयाश्च). Cd citos दाशमीयाः (= दशमदेशोद्भवाः). B (except B5) D2 भारत (for सर्वशः). S (G6 om.) गोवासने (T1 G6 गोपास्वने; G2 गोपाः स ते)न स (G2 वि)हितास्तदादाय (G4 त्ताय) चतुष्पदं (T1 तुष्पथं; G4 तुष्टदं; G6 षष्पथं). Cv citos गोपानसेन गोपानां (for *). — *) Ś1 K4 B1 Dn D6 महाराज; B2.5.6 D1 भाग; D2 भागो (for भागा). Ś1 D6 धर्मराजो; B2.6 D1.2 धर्मजस्य; B8 जस्य (for राज्ञो). S वसातयो दुद्रुवांश्च (G1 M वसातयोन्यद्रव्यं च; G2.8 वस्त्राणि धान्यद्रव्यं च; G4 वस्त्राण्यधान्यद्रव्यं च; G6 वसातयोन्यद्रव्याश्च) द्वारि तस्याव (G4 तत्राव; G6 तेषाव) तस्थिरे. Cv citos वसान्नयोन्यद्रव्याः (in *). — After 5^{ed}, K2.8 ins. 461*. — S om. 5^{ef}. — *) Ś1 K1-3 B1 D6 त्रैखर्वं; K4 त्रिषार्वं; Ñ1 V1 D8.5 Cn त्रिखर्वं; B2 त्रिखरं; D1.2 त्रिसर्वं; Cd as in text. B1 मणिम् (for बलिम्). B8 सर्वे बलिं समादाय. — *) = 11^d, 13^d, etc. D1 द्वारे (for द्वारि). K1-3 [अ]तिष्ठन्ति (for तिष्ठन्ति). Ś1 [अ]वारिताः; D8 किंकराः (for वारिताः). — 5^{ef} = (var.) 2. 45. 24^{ed}. — Ś1 K1.4 Ñ1 V1 B2.5 Dn D4-6 ins. after 5^{ef}; K2.8, after 5^{ed}:

461* ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः ।

[= 2. 45. 24^{ab}. Dn2 D4.5 गोमन्ताः. K2 शतसहस्रशः; K8 च सहस्रशः; B2 D6 शतसंघशः.]

6 B1.8.4.6 D8 om. 6. — S ins. (and Cv glosses) after 6^{ab} (G1, after 7^{ab}) a passage given in App. I (No. 33). — S om. 6^{ed}. — *) K1 एतां; B2.5 तं वै; D1.2 सर्वे (for एवं). K4 Ñ1 V1 D (D8 om.) समादाय (for प्रदायाथ). — *) Dn (1) D4.5 न च (for ततः). D1.2 द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः (= 5^f, 11^d, etc.). — 6 = (var.) 2. 45. 25.

7 *) B2 D1.2 S (except T1 G1) सहस्राणि. — *) For कार्पासिक, MSS. कर्पासिक, कार्यसिक, कार्पासक,

C. 2. 1629
B. 2. 51. 9
K. 2. 76. 37

शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि राङ्गवान्यजिनानि च ॥ ७
बलिं च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः ।
उपनिन्युर्महाराज हयान्गान्धारदेशजान् ॥ ८
इन्द्रकृष्टैर्वर्तयन्ति धान्यैर्नदीमुखैश्च ये ।
समुद्रनिष्कुटे जाताः परिसिन्धु च मानवाः ॥ ९
ते वैरामाः पारदाश्च वङ्गाश्च कितवैः सह ।
विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च ॥ १०

कार्यासिक; etc. Cd cites कार्पासिकः. Ds. sm सुवाससां;
Gs सुवासिनी; G4 निवासिनी; G5.6 निवासिनः. — G1
(which om. 7^{ad}) ins. after 7^{ab} passage No. 33 of
App. I (see above). — *) T1 Gs-6 M1 तन्वीर (for
तन्व्यो). K2 दीर्घकेशो; T1 Gs-6 M1 दीर्घकेशीर. — *)
K1 हैमा; V1 B1.5 Ds-3 सर्वा (for हेमा). K4 Bs-5
Ds.5 G1 read 7^{ef} after 8; while T1 Gs-6 M read it
after 8^{ab}. — *) B3 शूद्रा. K4 शूद्रा विप्रोत्तमाश्चापि; S
शूद्रान् (G2 M1 शुभान्) विप्रोत्त(G1-3.5 'क्त)माहां (Gs
'गां)श्च. — *) K1 शंकवान्ययुनानि च; K4 रांकवानजिनानि
च; Dn1 संकराण्यजिनानि च; T1 Gs M2 कंबला (or
का)न्प्रवरान्ददौ; G1 कंबलान्विविधान्ददु; G2.4-6 कंबल-
प्रवरान्ददु; (Gs.6 'दौ); M1 कंबलान्प्रददौ वरान्. — After
7, S ins.:

462* ते सर्वे पाण्डुपुत्राय द्वार्यतिष्ठन्दिदक्षवः ।

[Gs. 5.6 पांडुपुत्रस्य. G2.3.5 द्वारि तिष्ठन्.]

8 G1 om. 8^{ab}. — *) = 13°. B1 बलिं कृत्स्नमुपादाय.
— *) Ś1 भरुकच्छनिवासिनः; K1 तरक्तच्छ; K2.8 रुक्तच्छ;
K4 भृगुकुंस; V1 B1.2 D1.2 भद्रकच्छ; Dn (but Cn
as in text!) D6 कार्पासिक; Ds भरुकच्छा; D4 मरुकच्छ;
T1 Gs.6 M भारु (Gs 'र)क (T1 M1 'कं)च्छो नरर्षभः (T1
Gs 'भ); G2.4 कनकं च नरर्षभः; Gs गारुतचो नरर्षभः. Cf.
2. 28. 50°. — After 8^{ab}, T1 Gs-6 M read 7^{ef}
followed by 462*. — *) K4 Ds.4 गंधर्व; Ds.5
गंधार (for गान्धार). S उपायनं यदा (G4 यथा) दद्यु (Gs
दस्मा; M2 निन्यु)स्तदा द्वारमलभ्य (G1.6 'प्स्य)त. — After
8, K4 Bs-5 Ds.5 G1 read 7^{ef} (G1 followed by 462*).

9 B4 om. 9^{ab}. Ds.5 transp. 9^{ab} and 9^{ad}. — *)
B1.2.5.6 D1.2 इन्द्रकृष्णैर; G4 'कृष्टैर; Cv 'वृष्टैर. B2 G2
वर्तयन्ती; G1.5 वर्धयन्ति; G6 वर्तयति. — *) Ś1 दातैर; G6
दान्यैर (for धान्यैर). B3 D1 T1 G1-3.5 नांदीमुखैः (G1
'जलैः); D2.3.5 G4 M1 नंदी (G4 'दि)मुखैः; M2 नादी; Cv
नाथमुखैः (so Sastri's ed., against all our MSS.);
Cd (as in text) नदीमुखैः (=नदीमात्रैः). S (except

अजाविकं गोहिरण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु ।
कम्बलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ११
प्रागज्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली ।
यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः ॥ १२
आजानेयान्हयाञ्शीघ्रानादायानिलरंहसः ।
बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठति वारितः ॥ १३
अश्मसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तत्सरुनसीन् ।

G5 तु (for च). Gs वैः (for ये). K N1 V1 B5 Dn
D1.6 धान्यैर्ये च नदीमुखैः. — *) K1 समुद्रनिष्कुटे; K2.3 Ds
'निकटे; Ds 'निष्कटे; T1 Gs 'निष्कुटा; G1.3 M 'निष्कु (M1
'निष्कु)ट; G5 'निष्कुटाज् (for 'निष्कुटे). Ś1 जातः; Gs
-जनाः (for जाताः). B1 D1.2 समुद्रे निष्कुटी (D1 'रे; Ds
'रे)जाताः; G4 समुद्रान्निष्कटजनाः; G6 समुद्रनिष्ठजननाः.
— *) Ś1 Dn2 D6 परिसिन्धुं च मानवाः (Ś1 'वः); Ks N1
V1 B Dn1 D1-5 पारे (D1 परे)सिन्धु (D1-5.5 'धुं) च मां;
S परि (T1 Gs 'र; Gs 'रे)सिन्धुनिवासिनः (Gs परितः
सिन्धुवासिनः).

10 *) T1 G1.3.5 M वैद्रुमाः; G6 तेद्रुमाः (sic) (for
वैरामाः). N1 दारदाश्च; G1 पारिदाश्च. K4 ते वैमाः
पारदाश्चैव; B (except Bs) D1-5 वै (Bs ते वै hyper-
metric)रामाः पा (D2 प)रदाश्चैव; G2 ते द्रुमाः परदारश्च;
G4 ते विद्रुमा प्यारदाश्च. — *) K4 Dn (!) D6 आभीराः;
B1.4.5 D1-5 तुंगाश्च; B2 तुंगाः (for वङ्गाश्च). K2 Ds
कितकैः; N1 V1 कृतवैः; B D1-4 कृतकैः (for कितवैः). S
शकाः (G1.2.6 काश्य-) कैरातकैः सह (Gs तथा). — *) K1
विधिवद्वलिम्; S बलिं विविधम् (by transp.).

11 *) G4 जलजं (for फ). — *) = 5^f, 25^d, etc.
Ds द्वारे (for द्वारि). K1-3 G1 [अ]तिष्ठत (Ks 'ति)
(for तिष्ठन्ति). Ś1 [अ]वारिताः.

12 *) N1 T1 G1-4 M वशी (for बली). — *) K4
जवनैः; M1 यावनैः (for यवनैः). K4 B1.6 Ds राजन् (for
राजा). — *) K1 महारथ; T1 Gs.5 महीपतिः; G1.2.4.6
M महाबलः.

13 *) Ś1 आजानीयान्; K4 B5.6 D1 अजानेयान्; G4
आजनेयान्; G6 आदाय च. Ds नृपांछीघ्रान् (marg. sec. m.
कुलीनाश्चान्). — *) K1 'मित' (for 'निल'). — *) = 8^d.
K2.3 बली (K2 'लि) रिरिक्षुमा (K2 'रा)त्मानं. — *) Ś1
(m as in text) K4 B1.3.5.6 D1.4-6 G1.3 तिष्ठति; K1.3
[अ]तिष्ठत; K2 [अ]तिष्ठति; Ś1 (m as in text) [अ]वा-
रिताः; K2.3 B1.3.5.6 D1.5 T1 वारिताः; N1 [अ]वारितः.

14 *) G6 अश्मसारमयान्भाण्डान्; Cv as in text.

प्राग्ज्योतिषोऽथ तद्वत्त्वा भगदत्तोऽव्रजत्तदा ॥ १४
अक्षांक्षयक्षाल्ललाटाक्षानानादिग्भ्यः समागतान् ।
औष्णीषाननिवासांश्च बाहुकान्पुरुषादकान् ॥ १५
एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान् ।
बल्यर्थं ददत्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु ॥ १६

इन्द्रगोपकवर्णाभाञ्शुकवर्णान्मनोजवान् ।
तथैवेन्द्रायुधनिभान्संध्याभ्रसदृशानपि ॥ १७
अनेकवर्णानारण्यान्गृहीत्वाश्चान्मनोजवान् ।
जातरूपमनर्घ्यं च ददुस्तस्यैकपादकाः ॥ १८
चीनान्हुणाञ्चकानोऽज्ञान्पर्वतान्तरवासिनः ।

C. 2. 1843
B. 2. 51. 23
K. 2. 76. 55

— ^b) Dn₂ D₈ शुद्धः; T₁ G_{1.6} M₂ शुभान्; G₂ शुभ- (for शुद्ध-). ¹ ¹ छवीन् (for 'त्सरुन्'). K₁₋₈ शुभ (K₁ 'द्व'दन्तान्महागजान्; D₂ corrupt; G₁ शुभान्दन्तान्त्सरुन्सीन्; G₈ शुभादेत्त्सरुन्सि; G₄ शुभदन्तोत्सरुन्सीन्; M₁ शुभान्-त्सरुन्; C_v शुभदन्तनूनसः (gloss गजान्). — ^c) K ¹ ¹ Dn D₈ प्राग्ज्योतिषाधिपो; B_{1.2.4.6} D_{1.2} G₂ 'पो धनं; D₈ 'पो बलि (for 'पोऽथ तद्). B₈ तद्वत्त्वा; D₄ तद्वत्त्वा (for तद्वत्त्वा). — ^d) D₂ [¹ ¹ छवीन् (for सव्रजत्).

15 D₄ reads 15^{ab} after line 1 of 463*. — ^a) ¹ ¹ K₁₋₈ N₁ Dn D₈ स्व'; Dn₁ (marg.) Cn अ' (as in text). G₂ च नाना'; G₄ नानन' (sic) (for ललाटा'). — ^b) M₂ 'द्वीप- (for 'दिग्भ्यः). G₆ नानाद्वीपपथोत्तजान्. — D₈ om. 15^c-16^b. — ^c) ¹ ¹ औष्णीषान् (for औष्णी'). K₁ उद्गी-काननुपादांश्च; K₂₋₄ अ (K₂ आ)पाणिंकान (K₈ 'ना)पादांश्च; ¹ ¹ B_{2.8.8.8} D_{4.5} औ (D₄ उ)ष्णीकानन् (N₁ B₈ 'काननु; B₂ 'कांस्तेन; B_{5m} 'कातिल; B₆ कान्ध्र)पाकां (D₈ 'वां)श्च; V₁ B_{1.4} Dn औष्णीका (B₁ 'ष्का)नन्तवासांश्च; D_{1.2} उ (D₂ औ)ष्णीषांस्तनपाकांश्च; D₈ उष्णीषिकानवासांश्च; S औ (G₆ उ)ष्णीषान (G₁ औष्ट्रियान; G₄ 'ष्णीषान्; M₂ 'ष्णीषांश्च)-भयां (M हयां)श्चैव. Cd cites औष्णीषान् (as in text), and अवासान् (= नम्रान्; cf. D₆). — ^d) ¹ ¹ औष्णीषान्; K₁₋₈ ऋ (K₈ कृ)षिकान्; K₄ अरोमान्; ¹ ¹ B₄ Dn (!) D₈ रोमकान् (!); V₁ गवादीन्; B₁ बाहुदान्; D₁ अवादान्; D₂ अवासान् (for बाहुकान्). K₈ पुरुषादिकान्.

16 D₈ om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). — ^b) ¹ ¹ अपश्यद्; K₈ अवश्यं; G₄ अदृश्यं (for अपश्यं). D₁ द्वार-. — V₁ (om. lines 3-4) B Dn D_{1.2.4.5} ins. after 16^{ab}; D₈ (which om. 15^c-16^b) ins. after 15^{ab}:

463* राजानो बलिमादाय नानावर्णानेकेशः ।

कृष्णग्रीवान्महाकायात्रासभान्दूरपातिनः ।

आजहुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ।

प्रमाणरागसंपन्नान्वङ्क्षुतीरसमुद्रवान् ।

[The above lines are a variant of 20^{ab}-22^{ab}. Note that stanza 21 is om. in B_{2.4} D₈₋₅, and bracketed in Dn₁; while 22^{ab} is om. in B₁ D₂₋₃; otherwise both passages are found in all the MSS. named. — (L. 1) B_{2.6} त्रिखर्व (for राजानो). D₁ राशो

बलि समादाय (for the prior half). V₁ B_{1-2.6} 'रूपान्; D_{1.2} 'रूपम् (for 'वर्णान्). — After line 1, D₄ reads 15^{ab}. — (L. 2) V₁ D_{1.2} शतपातिनः; B_{2.6} दूर (B₈ शत)यायिनः (for दूरपातिनः). B₁ शताञ्शतपदातिनः (for the post. half). — (L. 3) D_{5m} साधुवाहिनः (for दिक्षु विश्रु). B₈ संश्रितान् (for विश्रु). — (L. 4) B_{2.8.8} 'जव' (for 'राग'). B₁ प्रमाणे राजसंपन्नान् (for the prior half). B₁ विध्यं; B₈ निक्षु' (for वङ्क्षु').]

— ^c) K₁ जलार्थं; K₄ बला' (for बल्यं). K_{2.8} T₁ G_{2.8} M₁ च ददुस्; B_{2.6} Dn₂ प्रददुस् (sic); D₁₋₈ प्रददुस्; G₄ वदत्स (for ददत्स). S तस्य (for तस्मै). — ^d) K₄ D₁ बहु: (for बहु). D₄ हिरण्यं; G₈ (before corr.) सुवर्णं. ¹ ¹ हिरण्यरजतान्बहुन्. — After 16, K₄ Dn (!) D_{4.6} ins.:

464* दत्त्वा प्रवेशं प्राप्तास्ते युधिष्ठिरनिवेशने ।

17 ^a) T₁ G_{1.2.4-8} 'कोपक- (for 'गोपक-). B₂ -वर्णाश्च; D_{1.2} -वर्णांश्च; D₄ -कर्णाभाञ्; T₁ G₂₋₈ M₁ -संकाशान् (for -वर्णाभाञ्). — ^b) B₈ G_{2.6} शुक्ल' (for शुक्). ¹ ¹ K₁₋₈ M₁ 'रमान् (for 'जवान्). — ^c) D₁ च (for [ए]व). G₄ 'शनि' (for 'युध'). — ^d) D₁ संध्यास्त' (for संध्याभ्र').

18 ^b) B₁ D_{1.2} शीघ्रवेगान् (for गृहीत्वाश्चान्). K₄ ¹ ¹ B_{2.4} Dn D₈ महाजवान्; V₁ मनोरमान्; T₁ G₂₋₈ M₂ तदा (M₂ तथा) बहून् (for मनोजवान्). — ^c) K_{2.8} 'मनर्घेयं; K₄ 'मनर्घं च; B_{1.2.8.8} D₁₋₈ 'मनर्घं च; T₁ G₈ 'मथाग्नेयं; G_{1.6} M 'मनाग्नेयं; G₈ 'मयाग्नेयं; G₄ 'मयानर्घ्यान् (for 'मनर्घ्यं च). — ^d) K₂ B₂ D_{1.2} तस्यैकपादकाः; K₄ T₁ तस्यैकपादकान्; B₈ तस्यैकपादिकाः; G₄ तस्यैव पादपाः. — After 18, S ins. (C_v glosses) a passage given in App. I (No. 34).

19 ^a) K₁ कृष्णान्; S चीना; C_v as in text. See Addenda. A few MSS. हूतान्; K₄ Dn (!) D₈ श (K₄ स)कान्; B₁ कृषान्; T₁ G₈ भ्रूणाः; G₁ पूर्णाः; G_{2.4-8} M हूणाः; C_v as in text. ¹ ¹ शकाञ्जोत्रान्; K₁ सकाञ्जो-जान्; K_{2.8} शकान्मेदान्; K₄ अहु [? read हो] बाणान्; V₁ शकाञ्जोलान्; B₁ 'नोदान्; B_{2.6} D_{4.5} शकाञ्जो (D₄ 'शौ)-दान्; Dn (!) तथा औ (Dn₁ ओ, m पौ)दान्; D₁ शकानो-

C. 2. 1844
B. 2. 51. 24

वार्णोयान्हारहूणांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा ॥ १९
न पारयाम्यभिगतान्विविधान्द्वारि वारितान् ।
बल्यर्थं ददत्तस्तस्य नानारूपाननेकशः ॥ २०
कृष्णग्रीवान्महाकायात्रासभाञ्चरत्तयातिः ।

हान्; Ds छकानोदान्; Ds शकान्पौडान्; Ds छन्नान् ओडान्;
T1 G1.5 M1 खषाः काचाः; G2-4 M2 कषाः काचाः (G2.4
'शाः); Gs खवाः काषाः (for शकानोडान्). — ^b) Gs
वासिनां. K4 पौडान्बर्बरवासिनः; Dn (1) Ds बर्बरान्वन-
वासिनः; D1.2 पर्वतांतरचारिणः. — S om. (hapl.; see
Addenda) 19^a-21^b. — ^c) K4 आर्णोयान्; Bs वल्मी-
कान्; B4.6m बाह्लीकान्; D4.5 निषादान् (for वार्णोयान्).
S1 हार*नाश्च; K1 हार(m'रां)हूरांश्च; K4 हारहूनांश्च; B2-4.6
D1.2.4.5 पारसीकांश्च (for हारहूणांश्च). N1 वारिषेणां
पारसूकान्; V1 बाह्येयकान्पारसीकान्; B1 वार्णोनीयान्पारसी-
कान्; Ds निषादान्यासिकांश्चैव. — ^d) K2.8 कृत्स्नान् (for
कृष्णान्). — After 19, Bs ins. (the D4.5 version of
19^a, i. e.):

465* निषादान्पारसीकांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा ।

Bs cont.: B2 ins. after 19 (cf. 20^a):

466* आख्यातुं तानशक्तोऽहं विविधान्द्वारि वारितान् ।

20 S om. 20 (cf. v.l. 19). — ^a) N1 V1 B2-6
Dn D1.2 नीपान् (Dn D1 'रू)पान् (V1 'यु; Dn1 'म; D2
'ना)धिगतान्; Ds अर्णवांतर्गतांस्तात; D4.5 अपरांतादभि-
गतान्. — ^b) N1 Dn2 द्वार- (for द्वारि). V1 द्वार्यतिष्ठंत
वारितान्; B2.3.5.6 D1.2 द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः; B4 द्वार्यपश्यं
निवारितान्. — With 20^a cf. line 1 of 463* above.
— ^c) K4 बाल्यर्थं (for बल्यं). B2 प्रदुसु; D1 ददुसु
(for ददत्तस्य). — ^d) K1 'रूपण्य' (for 'रूपान').

21 With this stanza, cf. lines 2-3 of 463*
above. — S om. 21^a (cf. v.l. 19); B2.4 om. 21;
Ds-5 om. 21^a-22^b. Dn1 encloses 21 in brackets.
— ^a) B2 'श्रीमान् (for 'ग्रीवान्). K2 कृष्णग्रीवा महा-
कारान्. — ^b) K1 शतयामिनः; Ds (by marg. corr.)
'पायिनः; Cd 'पातिनः (as in text). B1.6 D1.2 रासभा-
(D1 'भान्)कृति (D1.2 [before corr.] 'त्रि)पातिनः. — ^c)
S1 N1 V1 Dn1 Ds T1 G1.5 M1 अहार्षुः; K2.8 आ (Ks
अ)हाहुः; K4 B (B2.4 om.) D1.2 आजहुः (cf. 463*,
line 3); G2.4.6 आहर्षुः (for आहार्षुः). B (B2.4 om.)
D2 शत- (for दश-). M2 साहसं. — ^d) K1 (before
corr.) विनीता; B1.6 D2 विदितान् (for विनीतान्). K4
G4 दिक्षु विश्रितान्; V1 विश्रुतान्हयान्. M2 मधुकुंभान्-

आहर्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ॥ २१
प्रमाणरागस्पर्शाढ्यं बाह्लीचीनसमुद्भवम् ।
और्णं च राङ्गवं चैव कीटजं पट्टजं तथा ॥ २२
कुट्टीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः ।

सस्रुतान्.

The sequence of stanzas 22-26 in S (which
om. 24^a) is: 22^a, 22^{ab}, 25^{ab}, 467*, 26, 23^{ab}, 24^{ab},
23^{ad}, 25^{ad}.

22 With 22^{ab}, cf. line 4 of 463* above. B1
Ds-5 om. 22^{ab} (for Ds-5, cf. v.l. 21). D1 reads
22^{ab} in marg. S (Cv also) transp. 22^{ab} and 22^{ad}.
— ^a) Gs ब्राह्मणा (for प्रमाण-). K1 'संस्पर्शान्; K2
corrupt; B (B1 om.) T1 Gs.5 'स्पर्शाढ्यान्; Cv 'स्पर्शाढ्यं
(as in text). K4 अप्रमाणहयान् श्वास्य. — ^b) S1 K4 Ds
बाह्लीची (K4 'वी)न; K1 बह्लीवीयान्; K2 बाह्लीचीन; V1
बह्लीतीर; B (B1 om.) बाहुवीर्य; Dn1 (sup. lin. sec. m.)
वंकूतीर; G4 बाल्यो चिर; Gs बाल्यचीन; M1 बहुचीन; Cv
बाह्लीचीन (for बाह्लीचीन). K V1 B2.6 T1 Gs.5
समुद्भवान्; B2.4 समाश्रितान्; B5 समन्वितान्; Cv समु-
द्भवम् (as in text). — ^c) K1 Dn2 D1m.2 उर्णं च; V1
B (B2m) और्णजं; Ds अर्णश्च; T1 उल्लिषु; G1 औष्टिकान्;
G2-5 उ (G2 औ)ष्णीपं; Gs M1 औष्णीकं; M2 ओष्टिकं (for
और्णं च). Ks रकवं; B4 रंकुजं; D2 शाकवं; D4 शंकवं; S
कंबलं (G1 रांकुपान्; Gs कंबलश्च) (for राङ्गवं). Cv उष्णीषकं
करं (for और्णं च राङ्गवं). K2.8 चीव; B2 D2 चापि (for
चैव). D1 (orig.) भारतायामवं चापि. — ^d) K1 कीटज;
Cv किट्जं. B2-6 D1-5 पट्टजं कीटजं (by transp.).
— After 22^{ab}, S reads 25^{ab}, and then ins. (G2.4
M1 om. lines 3-6; Cv glosses line 1):

467* खर्वटास्तोमराश्चैव शूरा वर्धनकास्तथा ।

चेलान्बहुविधान्गृह्य द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ।

प्राकोटास्ताटकेयाश्च नन्दिनागरकास्तथा ।

तापिताकैपुराश्चैव पञ्चमेयाः सहोरुमाः ।

तथा चाटविकाः सर्वे नानाद्रव्यपरिच्छदान् । [5]

परिगृह्य महाराज द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ।

[(L. 1) T1 खर्वटा°; G4 खर्वटा°; Gs खर्वरा° (for
खर्वटा°). — (L. 3) T1 प्राकोटाः (for प्राकोटाः). T1 नाट°;
G1 M1 नाग° (for ताट°). — (L. 4) G1 M1 तापिका°;
Gs.6 नाचिता° (for तापिता°). G1.6 M1 सहोरुजाः. — (L.
6) T1 Gs प्रति° (for परि°).]

23 For the sequence of S, see above. — ^a)

श्रुक्ष्णं वस्त्रमकार्पासमाविकं मृदु चाजिनम् ॥ २३
 निशीतांश्चैव दीर्घासीन्पट्टिशक्तिपरश्वधान् ।
 अपरान्तसमुद्भूतास्तथैव परशूक्षितान् ॥ २४
 रसान्गन्धांश्च विविधात्रत्नानि च सहस्रशः ।
 बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २५
 शकास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशाः शृङ्गिणो नराः ।

K1-8 कुटीकृतं (K2 'तास'); N1 कुटीकृतं; V1 B (except B4) D (except D6) Cn कुटीकृतं (B2 D1.2 'भूतं'); T1 G8-8 किंकिणीकं (G8 'तं'; G4 'कृतान् hypermetric!); G1 कज्जीकृतं; G2 Cv किटी; G6 कुंटी; M2 कटी. S1 K1-8 तथैवान्यान्; K4 V1 B1.2 Dn D1.2.6 तथैवान्; N1 S Cv सुव (G8 'प')णं च (G4 'णांश्च'; G6 'णंश्च'); B2 तथैवान्यं. — 6) K1-8 कमलाभान् (for 'भं'). N1 S पद्मकिञ्जल्क-संनिभं (N1 'मप्रभं'; G4 'संनिभान्'). — 7) V1 शुक्ल; B2 D1.2 सुक्ष्म; B2.8.6 D2.8 श्रुक्ष्ण (for श्रुक्ष्ण). S1 B2.8 D2.8 वस्त्रं च कार्पासम्; D1 (m as in text) वस्त्रासमर्पासम्; D2 वस्त्रमकार्पासम्. — 8) K1 अधिकं; G1.4 M1 ह्याविकं. Dn2 D4.6 (before corr.) मृदु वाजिनं (K1 'लाजिनां'); T1 G2.8 ह्येणकाजिनं; G1.6 M ह्यौष्टिका (G1 'मा')जिनं; G2 ह्यय्यमाजिनं; G4 ह्येरकाजिनं.

24 For sequence of S, cf. v.l. 22. — 1) K2 निशीतांश्चैव. M1 चापि (for चैव). K4 दीर्घांगान्; N1 V1 B D1-8 दीर्घांश्च (for दीर्घासीन्). T1 G8-8 शि (T1 G2.8 शी)तान् दीर्घां (G8 दिव्या)नसीनन्यान्; G1.2 M2 दर्शनीयांश्च (G1 दर्शितांश्चापि) दीर्घासीन् (G2 'सि'). — 2) N1 V1 B2.4.6 D1.2 T1 G1.2.4.5 यट्टिशक्तिं; B1 पट्टिशक्तिं; B2 पट्टिशक्तिं; B2 D2-8 शक्तिभलं; G2 दृष्टिशक्तिं; G6 ऋषि-शक्ति (for ऋष्टिशक्ति). A few MSS. 'परश्वधान्'; some S MSS. 'श्वधान्'. — After 24^{ab}, B2 ins. 30^{ab}, repeating it in its proper place. — S om. 24^{ab} (see Addenda). — 3) S1 अपरांतरसंभूतास्; B2.8.6 कोटिशश्च समुद्भूतान्; D2 अपरांतसमुद्भूताः. — 4) K1.2 सितान्; N1 V1 B D2-8 शुभान्; D1 (m as in text) डभान् (for शितान्).

25 For sequence of S, cf. v.l. 22. — 1) D1 रस- (for रसान्). B1 शंखान् (for गन्धान्). S प्रशंसंतस्; Cv प्रशंसन्त (for च विविधान्). — 2) B D2-8 रत्ना (D2 वज्रा)नि विविधानि च; S त (G6 स्थि)तो द्वारमलम्ब्यत. Cv oites द्वारमलम्ब्यत. — 3) K2.8 बलिकृत्स्नं समादाय; K4 बलिश्च कृत्स्नमादाय; S बलिमेतं (T1 बलिमेतं; G1 बलिमेतां; G4 बलिमेवं; G6 अमितं च; M2 बलियेतत्) समादाय. — 4)

महागमान्दूरगमान्गणितानर्बुदं हयान् ॥ २६
 कोटिशश्चैव बहुशः सुवर्णं पद्मसंमितम् ।
 बलिमादाय विविधं द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २७
 आसनानि महार्हाणि यानानि शयनानि च ।
 मणिकाश्चनचित्राणि गजदन्तमयाणि च ॥ २८
 रथांश्च विविधाकाराज्जातरूपपरिष्कृतान् ।

C. 2. 1854
 B. 2. 51. 33
 K. 2. 78. 64

K1-8 N1 द्वार्यतिष्ठन्त (K2 'तिष्ठत'; K8 'तिष्ठति') वा.

26 For sequence of S, cf. v.l. 22. — 1) G2 शाकास्. Some MSS. तुषाराः; S1 तुखाटाः; N1 तुकाराः. S1 कङ्काश्च; V1 B1.2 m. 8.6 कांबोजा; B2 D1.2 काकाश्च; T1 G1.8-6 M कौरव्य (G4 कौमारा) (for कङ्काश्च). K1-8 श (K1 शु)कांस्तुषारान्कंपां (K1 'का')श्च; G2 शाकाहारांस्तु कौरव्य. — 2) B D1-8 G1.4-6 M रोमकाः (!); G2 रोमिणं; G2 रामग (for रोमशाः). G2.4 शङ्गिणो (for शृङ्गिणो). K1 तथा (for नराः). K2.8 रोमशान्मृगरूपिणः. — 3) N1 B1.5 Dn D2.8 महागजान्; G2-8 M 'बलान् (for 'गमान्). T1 बलादरगमाप्राजन्; G1 बहान्बलीन्द-दुर्गंवा; G2 बर्हीबलिंदूरयं; G6 बलादूरगमा राजन्. — 4) G4 गुणितान्. S1 K4 N1 V1 B D G2-8 अर्बुदान् (for अर्बुदं). T1 G1.6 M1 गणितांश्च (G6 भणितं; M1 गणितं) चार्बुदं मया; G2 अर्बुदं गणितं मया. — G2-8 repeat 26^{ab}: बालान्दू (G2 बलाद्)रगमाप्राजन्गणितान्चार्बुदं मया (G4 'दान्हयान्).

27 S om. 27. — 1) K4 Dn (!) D6 शतं (for कोटि). K2.8 सदृशं (for बहुशः). — 2) K2.8 D6 'संनिभं (for 'संमितम्). — 3) S1 K1 विविधं बलिमादाय (by transp.). — 4) K1.2 N1 [अ]तिष्ठन्त (for तिष्ठन्ति).

28 1) V1 B2-8 D2-8 विचित्राणि (for महार्हाणि). — 2) S1 पानानि (for या). K1.2 N1 V1 B D1-8 विविधानि (for शयनानि). — G2 om. 28^{ab}. — 3) V1 B2.4 D2-8 दंति (for गज). — After 28, V1 B2-8 D (except D2.6; D1 marg. sec. m.) ins.:

468* कवचानि महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ।

[Dn (!) D1 विचित्राणि (for महा).]

B1 D2 read 30^{ab} after 28; B2.8, after 468*.

29 G2-4 om. 29^a-30^b; D6 om. (? hapl.) 29^b-30^a. — 1) T1 G1.5.6 M जांबूनद (for जातरूप). S1 बहिष्कृतान्; some MSS. परिष्कृतान्. — K4 om. 29^a-30^b. — 2) K2.8 'वारिणान्; B (except B2) Dn D1-8 S (G2-4 om.) 'वारितान्; Cd as in text.

30 D6 om. 30^a; K4 G2-4 om. 30^{ab} (for G2-4 of.

C. 2. 1854
B. 2. 51. 34
K. 2. 78. 65

हयैर्विनीतैः संपन्नान्वैयाघ्रपरिवारणान् ॥ २९
विचित्रांश्च परिस्तोमात्रत्नानि च सहस्रशः ।
नाराचानर्धनाराचाञ्छस्त्राणि विविधानि च ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

दुर्योधन उवाच ।

दायं तु तस्मै विविधं शृणु मे गदतोऽनघ ।
यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसंचयम् ॥ १

मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम् ।
ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते ॥ २
खशा एकाशनाज्योहाः प्रदरा दीर्घवेणवः ।

v.l. 29). — ^a) K1.2 विविधान् (for विचित्रान्). T1 G1.5.6 M1 स (for च). — ^b) T1 G5.6 M चापानि; G1 तापानि (for रत्नानि). B (except B8) D T1 G1.5.6 M विविधानि च (for च सहस्रशः). — B1.2.6 D2 transp. 30^{ad} (cf. v.l. 28). B5.6 D8.5 G8 om. 30^{ad}. — ^c) Dn (!) "नार्धं" (for "नर्धं"). — G1 om. 30^d-31^a. — ^d) B8 नालीकांश्च सहस्रशः.

31 D1 repeats here 29^{ab} and 30^{ab}. G1 om. 31^a (of. v.l. 30). — ^a) B2.4 तत्तद् (for एतद्). B8 दृष्टा; T1 G8 M गृह्य (for दत्ता). D1.2 मणिकांचनचित्राणि; G2-4 एतद्द्रव्यं महद्द्रव्यं (G8 महाराज); G6 एतं दिव्यं महद्द्रव्यं. — ^b) K4 Dn (!) D8 "धिपा नृपाः". — G1 om. 31^{ad}. — ^c) K4 B1 Dn D8 प्रविष्टा. B8 D8-8 ब्रह्म (for यज्ञ). — ^d) Ñ1 V1 B1.6 D1.2 T1 G2-5 M यशस्विनः (for महा). — S ins. after 31 (G1, after 31^{ab}) a passage given in App. I (No. 35); Cv glosses line 1.

Colophon. — Sub-parvan: K1 B2-5 D8 G1 द्यूत. K4 (om. sub-parvan name) mentions only धृतराष्ट्र-मंत्र; B1 Dn D1-4.6 likewise only दुर्योधनसंताप (D8 "धनप्रलाप"). — Adhy. name: G1 M2 साम्राज्यवर्णनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 50; K2.8 D8.4 48; Dn1 51; S 87 (G4 63). — S'loka no.: K2.8 32; Dn 35; D1 33; D4 34; M1 67.

48

1 ^a) B2.5 D8-5 इमं (for दायं). K2.8 B2 च (for तु). K4 Ñ1 V1 B8 Dn D1.2.6 विविधं त (K4 त्व)स्यै (by transp.); B1 व[? read द]दत्तस्यै; B2.5 D8-5

विविधं दायं. S इमांश्च देयान् (G1.2.6 M1 इमांश्च दानान्; M2 इमान्प्रदेयान्) विविधान्. — ^b) B D1-5 गदतः (B1 विविधं; B8 ददतः; B4.6 D1.2 वदतः) शृणु मे (by transp.). S1 K2.8 Dn2 नृप (K2 "पः"); K4 [S]नघान् (for अनघ). S निबोध मम पार्थिव. — ^{ad}) Dn1 यथार्थं (for यज्ञार्थं). D1.2 महार्थं (for "न्तं"). S यज्ञार्थं (T1 G2.4 "र्थं"; G8 राज्ञोत्वे [? read र्थं]) राजभिर्दत्तान् (M2 "नीतान्") महतो धनसंचयान्.

2 ^b) K2 D8 शैलोदाम्; G4 शैलवाम्. — ^c) V1 B2.8.5 D8-5 ये वै; S (except G2.6) एते (for ये ते). D1 किंचन (for कीचक). — ^d) T1 धौम्याम् (for रम्याम्). G6 जाया रम्यामुपास्यते.

3 ^a) S1 खशा एकादनाज्योहाः; K1 एषामेकाशना नादाः; K2.8 तेषामेकाशता (K8 "कांशतो" व्योहाः; K4 खशा एकांगनाज्योहाः; Ñ1 V1 B2-6 D खशा (B8.5.6 Dn2 D8-5 खशा) ए (B1 य)कास (B2-5.6 m D2-5 "य)ना ब्रह्माः (D8.5 व्योहाः; D8 ज्योहाः); B1 (corrupt) सुयायकायना ब्रह्माः; S खशाः (G2 कषाः; G8 एषाः; G4 तेषां; G8 खशाः) शकाः (G1.2.6 शताः; G4 शक्रान्) शतज्योत्स्नाः (G1 "ज्योहाः; G2 "ज्योताः; G8.6 "ज्योभाः; G4 M2 "द्योताः). See Addenda. — ^b) K2.4 प्रवरा; K8 "वारा; B1.8.6 D2-5 प्रव (B8 "वा)हा; B2.5 प्रवर्हा; D8 "दरी; T1 G8 "घासा; G1.6 "सादा; G2.4 M1 प्रासादा; G5 प्रवासा; M2 "खासा (for "दरा). D4 दीर्घवेणुवै; G2.4 "वेणिकाः (for "वेणवः). — ^c) S1 बर्वाश्र; K Dn D8 पारदा (for पशुपा). Ñ1 V1 B D (except D8) कुलिंदाश्च. — ^d) V1 टंकणाः (for तङ्गणाः). S (except G8) तंकणाः परतंकणाः.

4 ^a) K8 Dn (!) D1 तद्वै; D8 तं वै; G1 M तैल (for ते वै). K4 Ñ1 V1 B (except B2) D2-5 G4 पिपी (K4 "पि)लिका; T1 पैषलिका; G1-3 पैषलिकं; G5.6 पैषलिका

पशुपाश्च कुणिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ॥ ३
 ते वै पिपीलिकं नाम वरदत्तं पिपीलिकैः ।
 जातरूपं द्रोणमेयमहापुः पुञ्जशो नृपाः ॥ ४
 ۞ ۞ ۞ ॥ मांश्चमराञ्शुक्रांश्चान्याञ्शशिप्रभान् ।
 हिमवत्पुष्पजं चैव स्वादु क्षौद्रं तथा बहु ॥ ५
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं माल्यमम्बुभिः ।
 उत्तरादपि कैलासादौषधीः सुमहाबलाः ॥ ६
 पार्वतीया बलिं चान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः ।

(G₆ by corr. 'को); M वैपीलिकं. — ^b) Ś₁ धनं दत्तं;
 K₁ समोदत्तं; K₂ संदोहस्तं; K₃ सहोहस्तं; K₄ वरं दत्तं;
 N₁ V₁ वरो दत्तः; B D₂₋₅ वर(B₁ 'रो)दत्ताः; Dn(1) D₆
 उद्धृतं यत्; D₁ वरदत्तं (m यदुद्धृतं); T₁ G₈₋₉ M₁
 पुरा दत्तं; G₁ दूनुदात्तं; G₂ मधु दत्तं; M₂ दूरादात्तं (for
 वरदत्तं). Ś₁ K_{1.4} N₁ V₁ Dn₁ D₆ पिपीलिकैः; G₈₋₉
 पिपीलिके. — ^c) K₁ D₃ द्रोणमयम्. K₃ S जातरूप(G₆
 'पं)मयं (T₁ 'या) द्रोणम्. — ^d) K₁ D₆ आहापुः; K₄
 आहापाः; N₁ B D₂₋₅ आजहुः; G₂ अहर्षुः; G₄ आहर्षुः;
 G₆ अहापुः. D₁ पूज(m 'ग)शो; D₆ पुंजशो; T G पुंजतो
 (G₂ परतो). D₈ नृप; T₁ G₈₋₉ मधु; G_{1.2} M बहु
 (for नृपाः).

5 ^a) D₈ रक्तांश्च; Cd ललामान् (as in text). B₁ च
 पराञ्च; B₈ चरमान् (for चमराञ्च). S कृष्णवालांश्च चमरान्.
 — ^b) K₁ शुभान्; K_{2.3} शुभान्; B₂ D₈₋₉ शुकान्;
 D₃ शुकान्. B_{1.3.6} D_{1.2} om. च. S शुक्र(T₁ 'व्य-
 वालांस्तथाप(M 'व)रान्. — ^c) B (except B₄) D₁₋₅
 Cnp हिमजं (for 'वत्). G₆ 'पुष्पकं (for 'पुष्पजं). — ^d)
 S क्षौद्रसं (for क्षौद्रं तथा). V₁ B D₂₋₅ मधु (for बहु).

6 ^b) Ś₁ [अ]प्यखिलं; K₁ आवोढं; K_{2.3} [अ]प्यपोढं;
 V₁ पालयन्; B D₁₋₅ प्रापयन् (B₁ प्ररुढं) (for [अ]प्यपोढं).
 K₁ V₁ अंशुभिः; B₂₋₅ D₁₋₅ अंशु (B₄ अद्यु) च (for
 अम्बुभिः). S व्यूढं (T₁ सूढं; G₂ धूप; G₄ व्यूथ;
 G₆ व्यूह; M₁ [अ]व्यूढं) माल्यं महान्बुभिः. — ^c) A few
 MSS. कैलासाद्. — ^d) K_{1.2} D₂₋₅ G₆ औषधीः. K_{2.3}
 तु; S च (for सु). G₂ 'फलाः (for 'बलाः).

7 ^a) Ś₁ G₁ पर्व; G₆ पार्वतीयान्. K₁ बलिं चान्यद्;
 B₆ D₂ बलिं चास्य; S (except G₅) बलींश्चान्यान्. B₂₋₅
 D₈₋₉ आहृत्य पार्वतीयाश्च. — ^b) K₁ आहृत्य; B₂₋₅ D₈₋₉
 तत्रैव; D₁ व्याहृत्य (for आहृत्य). G₄ प्रणतोस्थिताः. — ^c)
 K₂ D_{8.4} अजातशत्रो. K_{2.4} D₈ नृपते. S अजातशत्रवे
 राजन्. — ^d) D₈ द्वारे. K_{1.2} N₁ V₁ [अ]तिष्ठत; D_{8.4}
 तिष्ठति (for तिष्ठन्ति).

अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ७
 ये परार्धे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः ।
 वारिषेणसमुद्रान्ते लोहित्यमभितश्च ये ।
 फलमूलाशना ये च किराताश्चर्मवाससः ॥ ८
 चन्दना रूकाष्ठानां भारान्कालीयकस्य च ।
 चर्मरत्नसुवर्णानां गन्धानां चैव राशयः ॥ ९
 कैरातिकानामयुतं दासीनां च विशां पते ।
 आहृत्य रमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः ॥ १०

C. 2. 1867
 B. 2. 52. 11
 K. 2. 78. 8.

8 D₆ G₂ om. (hapl.) 8-11. — ^a) K_{2.3} M₂
 परार्धे; B_{1.6} D_{1.2} चापरे; T₁ परार्धाः; G₁ 'ध्याद्; G_{3.5} M₁
 'ध्याः; G₄ 'ध्यान् (for 'धे). G₆ ये परार्धोदयसूर्यो.
 — ^b) K_{1.4} V₁ B₂ 'गिरौ नराः; B_{1.6} D_{1.2} 'गिरिनृपाः;
 T₁ G_{1.3-5} M 'गि(G₁ 'मि)रिरनु (G₃ 'स्तु ये); G₆
 हिमवादश्चिरैरनु. — ^c) Ś₁ वारिषेणं; K₁ 'वेणा; K₄ 'वेण;
 N₁ V₁ B₂₋₅ Dn D₈₋₉ कारु(Dn₂ D₈ 'रु)षे च; B₁ D_{1.2}
 परे चैव; S एवरूपाः (for वारिषेण-). For Cd see
 Addenda. K₄ समुद्रांता. — ^d) Ś₁ K₁ N₁ V₁ B Dn₂
 D_{1.2.4.5} Cn लौहित्यम्; K₂ लोहित्य; K₄ लोहिताम्; G₆
 लौहित्याम् (for लोहित्यम्). ॥ Cd: लोहित्यो नदविशेषः ॥ ॥
 T₁ G₆ अहितश्च ये. — ^e) K₁ B_{1.3.6} D_{1.2.4} फलमूलाशि-
 (D₄ 'श)नो ये च. — ^f) K₂ कर्म (for चर्म). — After
 8, N (except D₆) ins.:

469* क्रूरशस्त्राः क्रूरकृतस्तांश्च पश्याम्यहं प्रभो ।

[V₁ क्रूरकृताय (for 'कृतम्). Ś₁ K तानपश्यमहं (K₈
 'श्याम्यहं). Ś₁ K तदा; V₁ B_{1.3.4.6} D_{1.2} विभो (for
 प्रभो).]

9 D₆ G₂ om. 9 (of. v.l. 8). — ^a) Dn D_{2.4}
 S (G₂ om.) चन्दनागरु. Ś₁ साराणाम्; S (G₂ om.)
 मुख्यानि (for काष्ठानां). — ^b) Ś₁ आराः; B₁ D_{1.2}
 नाराः; K राशीः (K₄ रसान्); N₁ V₁ सारान् (for आरान्).
 Ś₁ कालेयकस्य च; K_{2.3} कालि; Cd as in text.
 S (G₂ om.) महार्हान् (M₂ 'हैः) कंबलानि च (T₁ G₆
 'लांस्तथा; M₁ 'लानपि; M₂ 'लैरपि). — ^c) Ś₁ K ताम्ररत्न-
 (Ś₁ 'वर्ण)सुवर्णानां; D₈ चर्मरत्ने सु; S (G₂ om.)
 चर्मरत्नसुवर्णानि. — ^d) Ś₁ K सर्वशः (for राशयः). S (G₂
 om.) गंधानु(M 'न्यु)चावचानि च (T₁ G₆ 'नपि;
 G₆ 'रि च).

10 D₆ G₂ om. 10 (of. v.l. 8). — ^a) K₁ Dn₂ D₈
 कैरातकानाम्; K₄ N₁ V₁ B_{1.2.4.5} Dn₁ D_{3.4} 'तकीनाम्.
 K₂ अयुते. — ^b) K₁ दासानां; K₄ दाशिनानां. — ^c)
 Ś₁ आहृत्य; K₁ आवृत्य; D₈ आहृत्य (for आहृत्य). K_{1.2}

2. 1868
2. 52. 12
2. 78. 87

निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्चसम् ।
बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ११
कायव्या दरदा दार्वीः शूरा वैयमकास्तथा ।
औदुम्बरा दुर्विभागाः पारदा बाह्लिकैः सह ॥ १२
काश्मीराः कुन्दमानाश्च पौरका हंसकायनाः ।
शिविन्निगर्तयौधेया राजन्या मद्रकैक्याः ॥ १३

B₁ D₂ G₁.s.6 M₁ C_d रमणीयार्थः; K₄ मरणीयानां;
B₆ रमणीयानि. — ^a) D₄ G₁ दूरजा; T₁ G₆ दू(G₆
दु)राजान्.

11 D₆ G₂ om. 11 (cf. v.l. 8). — ^a) K₄ निहितं;
D₁ निश्चितं; D₆ निजितं; S (G₂ om.) विचित्रं (for
निचितं). — ^b) K₂ गीरिवर्चसः; G₈.s भूरिवर्चसः. K₁
हिरण्यं पद्मसंमितं; K₄ हिरण्यवह्निवर्चसं. — ^c) K₄ कृष्णम्
(for कृत्स्नम्). — ^d) K₁.s Ñ₁ V₁ [अ]तिष्ठन्ति (for
तिष्ठन्ति).

12 ^a) K₁-s कांबोजा; K₄ Ñ₁ V₁ B D₁-s क्रव्यादा;
D_n(1) कैराता; T₁ G₈-s M₁ काल(M₁ 'प)व्या; G₁.s
कापया; M₂ कावल्या (for कायव्या of S₁ D₆). K₂ हरदा
(for द'). K₁ दूर्या; K₄ D₆ दीर्घा; Ñ₁ V₁ B D_n
D₁-s.6 M₂ दर्वाः (B₁ 'योः); T₁ G₈ दाव्याः; G₁ दर्पाः;
G₂ दाव्यः (for दार्वी). G₆ कापयम्यादयः सर्वा. — ^b)
S₁ K₄ D₆ वैयमिकास; K₁ वीर्यसकास; B₁ वै दरदास;
B₃.4.6 D₁.s वै यवनास; T₁ G₁-s M हैमकया(G₂ 'वा)स
(for वैयमकास). G₆ याः शूरा हैमकास्तथा. — ^c) K₁ D₆
अदुंबरा; K₄ औदंबरा; B₁-4 औदुं(B₂ 'डं)बरा; D₁ कुदुंबरा
(for औदुम्बरा). T₁ G₆ दार्विभागाः; G₁ M₂ नौर्वि(M₂
'वि)भागाः; G₂.4 दर्वि; G₈ M₁ दौर्वि (for दुर्वि).
K₁ पैरता; K₂ Ñ₁ V₁ B₃.4.6 D₁.s T₁ G₁.s.4.5 M
पौ(D₁ रौ)रवाः; D₆ पारिदा; G₈ परवाः (for पारदा).
K₁ बालिकैः; K₄ वल्लीकैः. B (except B₂) D₁-s T
G₁-s M सह बाह्लिकैः (by transp.). G₆ पौरवाः सह
बाह्लिकैर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः.

13 ^a) K₂ काशीराः; K₄ D₁ काश्मिराः. S₁ ***नाराचाः;
K₁ कुटनालाश्च; K₂ कुंडमाणाश्च; K₃ कुशलाएश्च (sic); K₄
D_n(1) D₆ च कुमाराश्च; Ñ₁ V₁ कुंदमानाश्च; B D₁-s
कुंदमालाश्च (B₆ कुरुराश्चैव); T₁ कुंदमानाश्च; G₂.4 कुंतलाश्चैव;
G₆ कुंदमानाश्च; M₁ कुंदमानाश्च. — ^b) K₁ व्योमका;
K₂ ज्वैरसा; K₃ पौरसा; K₄ Ñ₁ V₁ D_n D₆ घोरका;
B D₁-s पौरवा (B₆ 'सा); T₁ G₂-s गौरका; G₁ M होरका;
G₆ गोरत्र (for पौरका, as in S₁ only!). K₁ हंसकायताः;
K₂ हंसकाहिनः; K₄ हंसका जनाः; B₁ रत्न(or 'ल)कासनाः;

अम्बष्ठाः कौकुरास्ताक्ष्या वस्त्रपाः पल्लवैः सह ।
वसातयः समौलेयाः सह क्षुद्रकमालवैः ॥ १४
शौण्डिकाः कुरुराश्चैव शकाश्चैव विशां पते ।
अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च शानवत्या गयास्तथा ॥ १५
सुजातयः श्रेणिमन्तः श्रेयांसः शस्त्रपाणयः ।
आहार्युः क्षत्रिया वित्तं शतशोऽजातशत्रवे ॥ १६

B₃ *शकाः शलाः; D₁.s वंशकाः (D₂ 'का) शाराः; S
हंसकास्तथा. — ^a) K₁.s D_n1 D₆-s M₁ शिविन्निगर्ता
यौ(K₁ D_n1 यो)धेया; K₄ 'तयोधेया; D₁.s 'त्रैगर्तयौधे(D₁
'योधे)या; T₁ G₆ शैव्यास्त्रिगर्ता यौ; G₁ बलं मृगर्ता यौधेया;
G₂ 'तयोधेयो; G₃.4 शिविन्निगर्तयो; G₆ 'त्रिगर्तयोधाय.
— ^b) D₆ राजानो (for राजन्या). K₂.4 B₁.4.6 D₁.s.6
मद्र(B₄ 'त्र)कैक्याः; K₃ D_n D₆ भद्रके(K₂ D₆ 'कै)क्याः;
S मद्र(T₁ G₆.6 माद्र; G₈ मात्र)कैः सह.

14 S (except G₁-s) om. (hapl.) 14^{ab}. — ^a)
K₁ अश्वप्य; D₁ आंबष्ठाः; D₆ अंबष्ठाः. K₂ कौकरास;
K₃ कौबुरास; B₆ D₆ कुरुरास; D₈ कुरुरास; D₄ कुरुरस्
(for कौकुरास). A few MSS. ताक्ष्या; D₁ तक्ष्या. — ^b)
V₁ B₂.s D₆.s वार्ण्येयाः; B₆ वसुपाः; D₄ वास्त्रेयाः (for
वस्त्रपाः). D_n D₆ पल्लवैः; D₁ परवैः; D₄ पल्लवैः. — ^c) S₁
Ñ₁ V₁ B₂.s.6 D_n D₁.s.5.6 G₆ वसातयः; K₃ वनातयः;
B₄ वशातलाः; T₁ सनातयः; G₄ वयातयः. K₃ सुः; K₄ B₁
D_n(!) D₆ च (for स). G₂ मालेयाः (for 'मौ'). — ^d)
M₂ समं (for सह).

15 K₁ om. 15. — ^a) K₂ शौण्डिकाः; K₄ D_n(!) D₆
पौण्डिकाः; Ñ₁ V₁ शौण्डिकाः; B₁ सौण्डिकाः; G₄ शौण्डिराः.
S₁ K₂.s कौकु(K₃ 'क)राश्चैव; Ñ₁ कौजराः; V₁ B D₁-s
के(V₁ 'व; D₁.s 'क)ला मस्त्याः (B₆ 'लाश्चैव); T₁ G₂-s
M₂ चो(G₄ चा)दराश्चैव; G₁ चोदका; G₂ छादना; M₁
चोलका (for कुरुरा). — ^b) K₂ मागधाश्च; K₃ धाकाश्चैव;
B₁.4 सका; S सा(T₁ स; G₆ शा)ल्वा (for शका).
— ^c) D_n अंगवंगाश्च; T₁ अंगमंगाश्च; M₁ अंगा वंगाश्च;
M₂ अंगवंगाश्च. K₂ B₃.s D₆-s च पौण्डा(K₃ 'द्रा)श्च;
V₁ B₁.2.6 D₁.s कलिगाश्च; T₁ G₃.s.6 M₂ च म(G₆
सु)नवः (for च पुण्ड्राश्च). S₁ अंगवंगश्च पुण्ड्रश्च; G₂.4
अंगवंगकलिगा. — ^d) K₂ सारवाण्या; K₃.4 D₆ शानवत्या;
Ñ₁ V₁ D_n1 D₁ शा(D₁ सा)णवत्या; B₁ मालवाद्या; B₃
सानवत्या; B₆ मालवत्या; D_n सारसाद्या; D₂ सारवात्या;
D₈-s शालवत्या; T₁ G₁.s.6 M अ(M₂ ह्य)नवद्या; G₂
यवनाद्या; G₃ अनंगोद्या (for शानवत्या). K₄ गदास्तथा;
T₁ G₁-s.5.6 M गयैः (G₆ गवैः) सह (for गयास्तथा).

वज्राः कलिङ्गपतयस्ताम्रलिप्ताः सपुण्ड्रकाः ।

दुकूलं कौशिकं चैव पत्रोर्णं प्रावरानपि ॥ १७

तत्र स्म द्वारपालैस्ते प्रोच्यन्ते राजशासनात् ।

Bs मालवा मागधास्तथा; G4 यवना मागधैः सह.

16 °) Ś1 सुजातवः; K1-s B5 T1 G1.2.3 स्वजात(T1 'ति; G5 'ती)यः (T1 G5 'या); Ds सुजातयः; G2 अजातयः. B1.5 G5 श्रेणिमंतः; G1 श्रेणिदंता; G6 corrupt. G4 जतयः श्रेणिमंतश्च. — °) K4 Ñ1 Dn Ds S शस्त्र(G4 क्षत्र)धारिणः (for 'पाणयः). — °) K8 Ñ1 V1 Dn T1 G1.2.5 M1 अहार्युः; B D1-s G4 आजहुः; G2 आहर्षुः; M2 आहर्षुः. — °) B1.2.6 D1(by corr.).2 शतशोथ सहजशः.

17 °) B1.2.4 D1-s G1 वंगः; B5 अंगः; G2 वंकाः (for वज्राः). Ś1 K Dn Ds कलिङ्गा मगधाः; Ñ1 V1 B4 D1.2.4.5 G1 कालिङ्गपतयः. — °) K1-s Ds G1 M तामलिप्ताः. Ś1 S च; K8 Ñ1 V1 B2-4 Dn Ds सुः; K4 स्व (for स). K1.2 'पुण्ड्रकाः; B1.2.6 D1.2 G2 'पौण्ड्र(D2 'दृ)काः. B5 [स]मुद्रकाः; Ds-s [स]पुत्रकाः. — After 17°, K4 V1 B D1-s ins.:

470* द्रविडौडाः सपाण्ड्याश्च चोलाः कुल्यास्तथैव च ।

[K4 V1 D1.2 द्रविणोदाः (V1 D2 'द्राः); B1 'लोद्राः; B5 'दोडाः; B4.6 Ds द्राविडौद्राः (B4 'द्राः); D4 द्रविडौद्राः; Ds 'डौद्राः. K4 D1 च (for स). K4 चोडकल्यास्त.] — Thereafter Ds ins. 471*. — °) D1 कौशिके; Ds कौशिकौ. Ś1 दुगूलं कौशिकं चैषां; K4 Dn(!) Ds.6 दौवालिकाः सागर(K4 'रि)काः. Cd cites दुगूलं (as in text). — °) K8 प्रत्तोर्णः; K4 Ds पत्रोर्णाः; Ñ1 V1 B2-6 Ds पत्रोर्णान्; Dn(!) Ds पत्तोर्णाः; D2 यत्तोर्णः; Ds पत्रोर्ण-; G2 पत्तोर्णः; G4.6 पत्रोर्णाः; Cd.v as in text. K8 V1 B1.2-5 D1-s.5 प्र(Bs.4 चीः; Ds स)वरानपि; K4 Dn(!) Ds.6 शैशवास्तथा; S चैव भारत. — K4 Dn(!) Ds.6 ins. after 17: Ds, after 470*:

471* कर्णप्रावरणाश्चैव बहवस्तत्र भारत ।

Thereafter D4 repeats 17° (according to our text). — Ñ1 ins. after 17:

472* औपत्यकानपाहार्यत्वातिप्रीतिमकुर्वत ।;

while S ins.:

473* औपवृत्ता नृपास्तस्य ददुः प्रीतिं न चागमन् ।

[G1.4 M औपा°; G5 औपवृत्तान्; G6 औपतानान्. T1 ततः (for ददुः). T1 G5 प्रीतिर्. G2 वा (for च). T1 G5.6 M2 'गमन्; G6 'गताः.]

18 °) K8.4 V1 B1.2.6 Dn D1.2.6 तत्रस्था (for

कृतकाराः सुबलयस्ततो द्वारमवाप्स्यथ ॥ १८

ईषादन्तान्हेमकक्षान्पद्मवण्ण्कुथावृतान् ।

शैलाभान्नित्यमत्तांश्च अभितः काम्यकं सरः ॥ १९

C. 2. 1677
B. 2. 52. 20
K. 2. 78. 95

तत्र स्म). B5 D1.2 च (for ते). Ś1 सोच्यन्ते; Ds वार्यते (for प्रोच्यन्ते). S उच्यं(Gs.6 'च्य)ते तत्र हि द्वास्थैर्वलिमादाय विष्टिताः (G2 निर्जिताः). — S om. 18°. — °) K1 कृताकाराः; K2 कृताः कालाः; K8 कृतकारः; K4 B1.2m.4.6 Dn D1.2.6 Cd कृतकालाः (D1 'लः); V1 'कराः; B2 'भाराः; B2.5 Ds-s Cnp 'द्वाराः (for 'काराः). Cd.n gloss कृतप्रस्तावाः. K2 सुबलायः; V1 सबलयः; Cd सुबलयः (as in text). Ñ1 कृतोपकारा बलयः. — °) K4 अवाप्स्यतः; B2m अपश्यथ; Ds अवाश्यथ.

19 °) MSS. इषा°, ईशा° also (for ईषा°). K1.2 हैमकक्षान्; K4 महा°; B2.4 Ds S हे(G2 है)मकक्षान्; Cd as in text. Cn cites हैमकक्षाः. — °) D1 सप्रावर्णान्; G6 पद्मपद्मान्. Cd cites पद्मवर्णाः. K2 कुथास्तान्; K8 कुथांस्कृतान्; Ñ1 T1 G8 कुथास्तृतान्; Ds कुथास्तथा; G5 कुथास्मृतान्. Cd cites कुथावृताः. Ś1 पूर्णवर्णान्कुथ-स्तृतान्; K1 पद्मवर्णकुथास्तृतान्; K4 पाण्डुवर्णान्कुथ्यास्तृतान्; V1 B2-s Ds-s स(V1 सु)कुथान्हेमभूषितान्. — K8 om. (hapl.) 19°-20°. — °) Ds-s 'मत्तास्तान् (for 'त्तांश्च). T1 G1.2.4 M2 पर्वतप्रतिमाजातान् (G1 M2 'माकारान्); G2.4-6 M1 पर्वतप्र(G2 सर्वतः प्री)तिमाजातान्. — °) Ś1 K8.4 Ñ1 V1 B1-s Dn Ds [अ]प्यभितः; K2 [अ]प्यर्पितः; T1 G6 अहितः; G1 अहिते; G2 अभिता; G8 अभवत् (for अभितः). Cv cites अभितः (as in text). K4 कामकुंजरात्; Ds काम्यकेसरान्; S कंभुकं सरः (G1 'कंधसौ; G2.4 'कंधरान्); Cv कबु[read म्बु, Sastri's Appendix, p. 7] किंकराः (for काम्यकं सरः).

20 K8 om. 20° (of. v.l. 19). S transp. 20° and 20°. — °) T1 G2.2 दश शतं; G1.6 M दश दश (for दशशतान्). B1 दत्त्वा चैकादश शतान्; G4 दत्त्वैकादश शतं. — °) K4 Ds कंबलावृतान्; S स(M1 सु)परिच्छदान् (for कवचा°). — °) K1.2.4 Ñ1 B Dn1 Ds G8 क्षमावंतः. K1 कृत्तीनांश्च; Ñ1 B Dn1 (by corr.) Ds G8 M2 कुलीनाश्च. — °) K8 प्रविशन्. B2 Dn(!) Ds तथा (for ततः). V1 द्वारे प्रावेशयंस्ततः; D1 द्वारेण प्राविशंस्तुतः; T1 Gs.6 द्वारे संप्रविशंति च; G1 M2 द्वारेण (M2 द्वारि सं) प्रविशंस्त्विति; G2.4.6 M1 तद्वारे प्रविशंति च (Gs 'शतं च; M1 'शंस्तुत). — After 20, K1 ins.:

474* सुरसाश्चन्दनरसा हेमकुम्भसमास्थिताः ।

On the other hand, S ins. after 20 (M1, after 21):

.. 2. 1878
B. 2. 52. 21
K. 2. 76. 96

दत्त्वैकैको दशशतान् अञ्जराण्क्वचावृत्तान् ।
क्षमावतः कुलीनांश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः ॥ २०
एते चान्ये च बहवो गणा दिग्भ्यः समागताः ।
अन्यैश्चोपाहृतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः ॥ २१
राजा चित्ररथो नाम गन्धर्वो वासवानुगः ।
शतानि चत्वार्यददद्वयानां वातरंहसाम् ॥ २२

475* वैदेहिकाश्च पुण्ड्राश्च गोलेयास्तान्नलिसकाः ।
मरुकाः काशिका दर्दा भौमेया नटनर्तकाः ।
कर्णाटाः कांस्यकुट्टाश्च पञ्चजालाः सुतीवराः ।
दाक्षिणात्याः पुलिन्दाश्च शम्बराः कङ्कणाः खषाः ।
बर्बरा यवनाश्चैव गुर्जराभीरकास्तथा । [5]
पल्लवाः शककारुशास्तुम्बराः काशिकास्तथा ।

[(L. 1) G⁸ वैदेहिकाश्च. T¹ पुण्याश्च (for पुण्ड्रा⁸).
T¹ G⁴ कालेयास्; G² गालवास्; G⁶ गोदेयास्; M² गौलेयास्.
(for गोलेयास्). G⁸ वैदेहिकाश्च पुण्ड्राश्च गोमेधास्तमलिसवान्.
— (L. 2) G⁴ मंत्रकाः; M¹ मरुकाः; M² मरुताः. T¹ G⁴
काशिकाः; G¹ कौशिकाः; G⁶ M कासिकाः. G² मरुशकाः
कारुशकाः (for the prior half). G² om. from the
post. half up to prior half of line 6. G¹ नटनायकाः;
G^{5,6} M¹ नाटकाः. G⁸ मरुकाकासिका दर्दा हमायानटनाटकान्;
G⁶ मरुताः कावुभौदद्याङ्गमेयटनाटकाः. — (L. 3) M² कर्णाटाः.
G⁸ कंटकाः कांस्यकुट्टाश्च; G⁴ कर्णाटकाश्च कुट्टाश्च. G¹ M²
सतीवराः; G^{4,6} सतीमराः; M¹ सतीपराः. — (L. 4) G⁸
कुणिदा⁸ (for पुलिन्दा⁸). T¹ G⁴ बर्बराः; G¹ शिवराः; G⁶ M¹
शवराः (for शम्बराः). G^{1,6} M तंकणाः. G⁴ शषाः.
— (L. 5) T¹ G⁴ गुर्जराः (G⁴ गर्ग) राभीरवास्; G⁸ गुर्जराभिरकास्;
G⁶ M ग (G⁶ भ) गंराभी⁸. G⁴ तदा. G¹ गदराभिर एव च.
— (L. 6) G^{5,6} M² वल्लवाः (G⁵ काः). G⁸ वल्लवाश्च
करुशाश्च. G^{1,4} तुंबुराः; G² M² तुंबकाः; G^{8,6} तुंबकाः;
M¹ तंबराः. G¹ कौशिका⁸.]

21 ^b) K¹ गजा; K⁴ N¹ V¹ B^{1,2,3,4,5,6} D⁸⁻⁵ G⁶ नाना-
(for गणा). — ^c) K¹ अन्यैश्चोपकृतान्यत्र; K^{2,3} N¹ V¹
पह (K² पह; K³ पाह) तांस्तत्र; B⁶ D^{1,2} G⁵ M¹
पहृतान्यत्र; D⁸⁻⁵ G¹ श्वापि हृतान्यत्र; G²⁻⁴ M² श्वाप-
(M² श्वाप्या) हृतान्यत्र. — ^d) K^{1,2} [ए]व; B^{2,3} D⁸⁻⁵
सु; T¹ G^{1,2,3,4,5} M¹ हि; G² च (for [इ]ह). K¹
(before corr.) महारथ (for रत्नभिः). M² रत्नानि
विविधानि च. — After 21, M¹ ins. 475*. — S reads
30^a-31^b after 21 (M¹ after 475*).

22 ^b) D¹ G⁵ जुजः; T¹ जुगं (for जुगः). — ^c)
G⁴ रत्नानि (for शतानि). K¹ D⁸ S अददात्; D² अददुः

तुम्बुरुस्तु प्रमुदितो गन्धर्वो वाजिनां शतम् ।
आम्रपत्रसवर्णानामददद्वेममालिनाम् ॥ २३
कृती तु राजा कौरव्य शूकराणां विशां पते ।
अददद्वजरत्नानां शतानि सुबहून्यपि ॥ २४
विराटेन तु मत्स्येन बल्यर्थ हेममालिनाम् ।
कुञ्जराणां सहस्रे द्वे मत्तानां समुपाहृते ॥ २५

(for अददत्). — ^a) K¹ अश्वानां; D² यानानां (for
हयानां). S द्वि (T¹ G⁸ M द्वी) पानां देव (G² देश) जन्मनां.

23 ^a) K^{1,2} तुंबुरः; K^{2,4} B¹ तुं (B¹ तं) बरुः; D⁴
तुंबुरः (for तुम्बुरुः). K² B (except B⁴) D¹⁻⁵ च (for
तु). Cv मुदादत्तो (for प्रमुदितो). — ^c) K¹ आम्रपुर्ण-
सुवर्णाभान्; K² आम्रपत्रसवर्णाभान्; K⁴ B² D^{1,4} G⁴
ताम्रपत्रस (K⁴ सु) वर्णानाम्; V¹ B² ताम्र (B² आम)-
भांडसवर्णानाम्; B¹ आमपात्रस⁸; B⁶ D² ताम्रपात्रस⁸;
D^{2,5} ताम्रवर्ण (D² पर्ण) स⁸. — ^d) K^{1,2} D⁸ T¹ G¹⁻⁴
M अ (G⁸ आ) ददाद् (for अददद्). S¹ वातरंहसां; G⁸
हेममालिनः.

24 S¹ om. (? hapl.) 24^a-25^b. — ^a) K^{2,4} N¹ V¹
B⁴ Dn D⁶ कृती (K⁴ ति) राजा च (K² तु); B^{1,2,3,5,6} m
D¹⁻⁵ तथैव राजा (D⁸ राजन्); S कुणि (G⁶ कि) दर्राजः
(G² जा). K² को वध्यः; K² B D^{1,2,3,4,5} T¹ G⁵ कौरव्यः
(K² व्याः). — ^b) K D⁶ सु (K¹ शु) कराणां; S अंशुकानां
(for शूकराणां). Cn शूकरा देशभेदाः तेषां (with text).
— ^c) K^{1,2} S अ (G⁸ आ) ददात्; K⁴ अदत्त. B^{1,2}
गजरत्नानि; S तानि रत्नानि. — ^d) K^{2,3} B² [उ]त;
V¹ B⁴ Dn D⁶ [अ]थ; B⁵ D⁸⁻⁵ च (for [अ]पि).
K¹ सहस्रैस्तु बहून्यपि; S शतशोथ सहस्रशः.

25 S¹ om. 25^{ab} (cf. v.l. 24). — ^a) G² वीरोभेन
(for विराटेन). B¹ D⁸ च (for तु). K¹ मत्स्येन; T¹
G^{1,4,5} M मत्स्येन. G⁸ विराटो (rest om.). — ^b)
D^{1,2} बल्यर्थे. D² हेम⁸. S बलिर्मुख्यो निवेदि (G⁵ शि) तः.
— ^c) T¹ G^{2,5} सहस्रेण (for स्त्रे द्वे). — D⁶ om.
(hapl.) 25^d-26^e. — ^d) G⁴ मत्तानां (for मत्ता⁸).
S हे (G⁶ है) ममालिनां (for समुपा⁸). — After 25, G⁶
repeats 24^{ab} (with S reading).

26 D⁶ om. 26^{ab} (cf. v.l. 25); G⁶ om. 26.
— ^a) K^{1,4} पांडुराष्ट्रा (K⁴ शात्); K² पंशुराष्ट्राद्; B⁴ G¹
M पांसुराष्ट्राद्; D¹ पाशु⁸; T¹ G⁸⁻⁵ वसुराष्ट्राद्; G²
पांसुघुष्टान्. K² वसुदत्तो; K⁴ सुदानो वै; B² वसुमना;
B³ वसुदानो; Dn² वसुदानो; T¹ G² वसुदनो; G⁴ सुवदनो.
S¹ सुराष्ट्राश्च [? read च] सुवर्माणो; D² तथा सुराष्ट्राद्वसुदो.

पांशुराष्ट्राद्रसुदानो राजा पङ्क्तिशतिं गजान् ।
अश्वानां च सहस्रे द्वे राजन्काञ्चनमालिनाम् ॥ २६
जवसत्त्वोपपन्नानां वयःस्थानां नराधिप ।
बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवेभ्यो न्यवेदयत् ॥ २७

यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि चतुर्दश ।
दासानामयुतं चैव सदाराणां विशां पते ॥ २८
गजयुक्ता महाराज रथाः पङ्क्तिशतिस्तथा ।
राज्यं च कृत्स्नं पार्थेभ्यो यज्ञार्थं वै निवेदितम् ॥ २९

C. 2. 1886
B. 2. 52. 30
K. 2. 78. 109

— ^b) K_{1.2} राज; K₈ राजन् (for राजा). Ś₁ D₈ पङ्क्तिशतिर्; K₁(by corr.). 2.8 T₁ G₈₋₈ पङ्क्तिशतिं (K₈ 'त'; T₁ G₈ 'तं'); K₄ D₄ पङ्क्तिशति; D_{1.2} द्वाविंशतिर्; D₈ पङ्क्तिशतीन्. G₂ राजा पङ्क्तिशतं गजं. — ^c) G₂ हयानां च; M₂ अश्वानोश्च (for अश्वानां च). K₂ तु (for च). S (except M₂; G₈ om.) सहस्रेण. — ^d) K₄ राज; B₁ G₄ राजा (for राजन्). Ś₁ कनकं (for काञ्चनं).

27 ^a) K₈ सर्वे; K₄ यव; B₁ जीव; D₈ जवः (for जव-). G₂ 'क्षोभो' (for 'सत्त्वो'). G₁ जवसत्त्वोपपन्नानां. — ^b) D₈ G₁ वयःस्थानां (for वयःस्थां). D₁ G_{1.2} M₁ नराधिपः. — ^c) G_{1.2.4} M₁ मुख्यम् (for कृत्स्नम्). K₈ B₈ D₈₋₈ बलिं कृत्स्नमुपा (K₃ 'त्वं' समा)दाय. — ^d) S पाण्डवाय (for 'वेभ्यो'). K₄ D_{1.2.8} न्यवेदयन्; Dn₁ (before corr.). n₂ निवेदयत्; D₈ प्रयच्छति.

28 ^a) G₂ यज्ञसेनोय; G₄ 'सेनश्च' (for 'सेनेन'). — ^b) K₂ वासानाम्; G₈ दाराणाम् (for दासानाम्). Ś₁ चैकं; S (except G_{1.8}) चापि (for चैव). — ^d) B₈ महीपते. — After 28, Dn D₈₋₈ repeat 24^{ad} (all except D₈ reading सुबहूनि च). On the other hand, S ins. after 28:

476* पञ्चविंशतिसाहस्रमश्वानां हेममालिनाम् ।

बाह्लीकः प्रददौ राजा पाण्डवाय महात्मने ।

[(L. 2) G₈ M₁ प्रययौ. G₈ राजन्.]

29 ^a) K₁₋₈ गजयुक्तान्; V₁ B_{2.8} D_{1.2} वाजियु (D₁ 'मु')क्ता; B₄ गजमुक्ता; S हययुक्तान् (G₈ 'क्ता' (for गजं)). — ^b) K₁₋₈ S रथान् (G₈ हयान्). Ś₁ K_{1.2} G₄ पङ्क्तिशतिः (K₁ 'ति'; G₄ 'ती'); K_{8.4} Dn₁ T₁ G_{1.8.8} M पङ्क्तिशतिं (K₄ 'ति'); G₂ 'शतीन्. S गजान् (for तथा). — ^c) G₈ राजां (for राज्यं). — ^d) G₂ यज्ञार्थं. Ś₁ यज्ञायैव न्यवेदयत्; K₁ V₁ D₁₋₈ यज्ञार्थं (D_{1.2} 'र्थं') विनिवेदितं (K₁ 'तु'). — After 29, N ins.:

477* वासुदेवोऽपि वार्ष्णेयो मानं कुर्वन्किरीटिनः ।

अददद्गजमुख्यानां सहस्राणि चतुर्दश ।

आत्मा हि पार्थः कृष्णस्य कृष्णो ह्यात्मा किरीटिनः ।

यद्भूयादर्जुनः कृष्णं सर्वं कुर्यादसंशयम् ।

कृष्णो धनंजयस्यार्थं स्वर्गलोकमपि त्यजेत् । [5]

तथैव पार्थः कृष्णार्थं प्राणानपि परित्यजेत् ।

सुरभीश्चन्दनरसान्हेमकुम्भसमास्थितान् ।

सहजानन्ददुरहंश्चन्दनागुरुसंचयान् ।

मणिरत्नानि भास्वन्ति काञ्चनं सूक्ष्मवस्त्रकम् ।

चौलपाण्ड्यावपि द्वारं न लेभाते ह्युपस्थितौ । [10]

[(L. 1) Ś₁ वासुदेवश्च. — (L. 2) K अददाद् (K₄ अदत्त) (for अददद्). Ś₁ K_{1.2.4} D₈₋₈ द्विपं (for गजं). — (L. 3) K₄ N₁ Dn D₈ आत्मा हि कृष्णः पार्थस्य; B₁ किरीटी चात्मा कृष्णस्य (for the prior half). K₁ B D₁₋₈ न्या (D₄ -या)त्मा (for ह्यात्मा). K₄ N₁ Dn D₈ कृष्णस्यात्मा धनंजयः. — (L. 4) Ś₁ अर्जुनं कृष्णः (for अर्जुनः कृष्णं). K_{1.2} N₁ अशंकयाः (K₁ 'या'; K₂ 'य' (for असंशयम्). — (L. 5) V₁ B_{1-8.8} D₁₋₈ धनंजयप्रीत्या (for 'स्यार्थे'). D₈₋₈ 'राज्यम्' (for 'लोकम्'). Ś₁ स्वर्गलोकमपि संत्यजेत् (for the post. half). — (L. 6) Ś₁ K₂ om. line 6. B₈ कृष्णाय. — (L. 7) Ś₁ D₈ सुरसाः; K₂ B₈ D_{4.5} सुरमान् (for सुरभीः). B₈ 'हेमकुम्भान्महाप्रभान्. — (L. 8) B₈ मन्वान् (for सहाजान्). B₁ कंदरं (for ददुरं). Ś₁ महतश्चैव शतशः; K₁₋₈ सहायान्दुर्धराश्चैव; K₄ B₄ Dn D₈ मलयान्दुर्धरा- (K₄ D₈ 'मंदरा')श्चैव. A few MSS. चंदनागरं. — (L. 9) K₂ सूक्ष्मवस्त्रिकां; B₂ D_{1.2.8} सूत्रवस्त्रिकं. — (L. 10) K₁₋₈ read line 10 after stanza 30. Ś₁ दाण्ड्यं; K₈ रौद्रं (for 'चोलं'). K₁ पाण्ड्यचौलपाधिपौ द्वारं. Ś₁ K_{1.8} D₈₋₈ उपस्थितौ (Ś₁ 'तं' (for ह्युप)).]

— On the other hand S ins. after 29:

478* अन्तरात्मा महाराज तस्माद्यन्मे न शाम्यति ।

अश्वेनेव युगं नद्धं विपरीतं हि दृश्यते ।

गुणहीनतरश्चापि युष्माभिर्भरतर्षभ ।

कनीयांसोऽभिवर्धन्ते ज्येष्ठपुत्रोऽवसीदति ।

वदन्ति कारणं भक्त्या कुन्तीपुत्रस्य धीमनः । [5]

सर्वे स्वबलसंपन्नाः क्षत्रिया मानगर्विताः ।

यज्ञे करप्रदास्तस्य ये च म्लेच्छेषु भूमिपाः ।

अतीव ते प्रमुदिताः पाण्डुपुत्रा महारथाः ।

[(L. 1) T₁ G₄ महाराजा; G_{2.8} M₂ महाराजन्. T₁ 'चक्षेन; G_{1.8} 'चक्षेन; M₁ 'न्मेव न (for 'चक्षेन न). T₁ शाश्वती; G₄ स्वाच्युती (for शाम्यति). — Lines 2 and 4 = (var.) 2. 49. 24. — (L. 2) Cv glosses line 2. G₁ M अश्वेने (M₂ 'ने')व; G_{2.4.8} अश्वेनेव. — (L. 3) T₁ 'हीनतरा'; G₁ M₁ 'दीनतरा'; G_{2.4.8} M₂ 'हीनतरा'. — (L. 4) T₁ G_{4.8} वि-; G₈ [s]पि (for sपि). — (L. 5) T₁ G₈

C. 2. 1893
B. 2. 52. 35
K. 2. 76. 115

समुद्रसारं वैदूर्यं मुक्ताः शङ्खास्तथैव च ।
शतशश्च कुथांस्तत्र सिंहलाः समुपाहरन् ॥ ३०
संवृता मणिचीरैस्तु श्यामास्ताम्रान्तलोचनाः ।
तान्गृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ३१
प्रीत्यर्थं ब्राह्मणाश्चैव क्षत्रियाश्च विनिर्जिताः ।
उपाजहृर्विश्वैव शूद्राः शुश्रूषवोऽपि च ।
प्रीत्या च बहुमानाच्च अभ्यगच्छन्युधिष्ठिरम् ॥ ३२
सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यान्तजास्तथा ।

नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिमिरागतैः ।
पर्यस्त इव लोकोऽयं युधिष्ठिरनिर्देशने ॥ ३३
उच्चावचानुपग्राहान्राजभिः प्रहितान्बहून् ।
शत्रूणां पश्यतो दुःखान्मुमूर्षां मेऽद्य जायते ॥ ३४
भृत्यास्तु ये पाण्डवानां तांस्ते वक्ष्यामि भारत ।
येषामामं च पक्कं च संविधत्ते युधिष्ठिरः ॥ ३५
अयुतं त्रीणि पद्मानि गजारोहाः ससादिनः ।
रथानामर्बुदं चापि पादाता बहवस्तथा ॥ ३६

वद मे ; Gs वद तत् (for वदन्ति). — (L. 6) G₁ कुक्रया (for क्षत्रिया). — T₁ om. lines 7-8.]

30 S reads 30^a-31^b after 21 (M₁ after 475*). — ^a) D₄.s T₁ G₁-s 'सारः; M 'सारान् (for 'सारं). C_n cites text (gloss मुक्ताफलादि). K₈ Ñ₁ V₁ B D₁ वैदूर्यं; T₁ G₁.s.4 M वैदूर्यान्; G₈ 'र्या; G₈ 'र्य. — ^b) Ś₁ मुक्ताः शंखसः; K₂ मुक्तशंखांसः; K₈ D₄ मुक्ताशंखांसः; K₄ मुक्ता संखसः; Ñ₁ B₄ D_n (!) D₈ मुक्तासंघांसः; B₁ G₁-2.5.6 M₁ मुक्ताः शंखांसः; B₂ मुक्ताः संघांसः; B₈.s D₈.s मुक्ताशंखांसः; D₁ मुक्ताशंखं; G₄ मुक्तान् शंखांस (for मुक्ताः शङ्खांस). — ^c) B₈ शतशस्तु; S शुभावर्तान् (T₁ 'तैः; G₁.s.5 'ताः) (for शतशश्च). K₁-3 B₈ D₁.2.6 कुथास (K₈ 'श्च); T₁ G₈.4 M₁ शुभाः; G₁.s.6 शुभा; G₂ M₂ शुभान् (for कुथांस). K₈ चैव; T₁ शुक्तिः; G₁ दीप्तिः; G₂ शुक्तीन्; G₈ शुक्तिः; G₄ M₁ शुक्तीः; G₈ शक्तीः; G₆ शक्तीन्; M₂ शुक्तीः (for तत्र). — ^d) Ś₁ समुपासते; K₁ B₈ 'द्रवन्; K₄ 'नयत्; M₂ 'हरत् (for 'हरन्). — After 30, K₁-3 read line 10 of 477*.

31 For the sequence of 31^{ab} in S, cf. v.l. 30. — ^a) K₁ संवृत्ता; S संवृ (G₂.s 'हृ)तान् (for संवृता). Ś₁ मणिहीरैस्तु; K₁.2 'चीनैस्तु; K₈ 'चीनेषु; K₄ 'चीरैस्थः; V₁ B₂.s.5.6 D₁-s 'मिश्रित्रैः; B₁ 'रत्नैश्च; S 'चीरै (G₂ 'चित्तैः; G₈ 'धीरै)श्च. — ^b) K₂ 'लोचनैः; K₈ 'नः. S श्यामां (G₈ 'मा)स्ताम्रां (G₂ 'श्यामां)तलोचनान् (G₆ 'ताम्रान्तलोचनान्). — D₁ om. 31^a-32^d; T₁ om. 31^a-32^b; G M om. 31^{cd}. — ^c) Ś₁ K₄ Ñ₁ V₁ B₂ D_n D₈ ता D_n ते (for तान्). K₂ नरान्. — ^d) K₁ [अ]तिष्ठन्तः; K₈ तिष्ठन्त (for तिष्ठन्ति).

32 D₁ om. 32^{abcd}; T₁ om. 32^{ab} (cf. v.l. 31). — ^a) G₈.s अत्यर्थं (for प्री). B (except B₄) D₂-s तत्र (for चैव). — ^b) D_n विवर्जिताः (for विनि). S (T₁ om.) क्षत्रिया युधि (G₈.s युद्ध-) निर्जिताः. — ^c)

K (except K₈) D₈ उपजहुरः; V₁ उपाजगमुरः; D₂ उपजगमुरः; S उपकर्तुं (for उपाजहुर). Ś₁ K₈ विषश्चैव. — ^a) K₈ [ऽ]पि वा; K₄ Ñ₁ V₁ B₄ D_n D₈ तथा; M₂ नृप (for ऽपि च). — Note hiatus between 32^a and 32^f. — ^c) = 2.50.5°. K₁ 'मानाय; B₈.6 'मानार्थम् (for 'मानाच्च). G₆ बहुमानाच्च प्रीत्या च (by transp.) — ^f) Ś₁ [अ]प्यभ्यागच्छन्; K₁ अभ्यर्षिचन्; K₄ Ñ₁ V₁ D_n D₁.6 [अ]प्युपागच्छन्; B₂.s D₈-s प्रत्यागं; B₄.s न्युपागच्छन्; G₂ [अ]भ्यभ्यागच्छन् (for अभ्यग).

33 ^a) D₄ T₁ G₁ M सर्व- (for सर्वे). B₂.4 ससवर्णाः; G₈ सर्ववर्णान्. — ^b) Ś₁ K₂.s सादिमध्यान्तजासः; D₈-s आदिमध्यान्तजैसः; M₂ 'त्यजास. K₁ स्मृताः (for तथा). — ^c) G₁.s.6 'समर्थं (for 'समुत्थै). — ^d) Ś₁ K₄ Ñ₁ D_n D₈ एव च (for आगतैः). — ^e) S पर्याप्तः; C_d.n (as in text) पर्यस्तः (C_d gloss क्षिप्तः; C_n gloss भूदेशोऽपि स्वर्गोभूत इव).

34 ^a) Ś₁ K₂ 'नुपादायान् (Ś₁ 'दाय); K₁ 'नुस्तथादीन् (sic); K₄ T₁ G₂-4 'नुपाम्राहा (K₄ 'ह्या)न्; B₁ D₁ 'नुपग्रहान्; C_v महान्मह्यं. — ^b) K₂ प्राप्तयन्; K₂.4 Ñ₁ V₁ B D प्रापितान्; C_v प्रेषितान् (for प्रहितान्). D₁.2 बहु. — ^c) D₂.s पश्यता (for 'तो). D_n (before corr.) विप्रान्; D₁ हर्षान् (for 'दुःखान्). — ^d) Ś₁ K₈ मुमूर्छा. K₄ Ñ₁ B D मे न्यजायत; V₁ मेभ्यजायत; G₈ चोपजायते (for मेऽद्य जायते).

35 ^a) Ś₁ एते (for तु ये). G₂ पाण्डवानां ये (by transp.). — ^b) G₂ तांस्तान्; G₄ M₂ तांस्तु; G₆ तव (for तांस्ते). K₄ Ñ₁ V₁ D_n D₈ पार्थिव (for भारत). — Ñ₁ om. 35^{cd}. — ^c) Ś₁ broken. B₈ तेषाम्; T₁ एषाम्; G₂.s एषा (for तेषाम्). G₁ द्वेषान्मामं च पक्कं च. — ^d) G₄ M₂ युधिष्ठिरं.

36 ^a) B₂ D₈-s प्रयुतं (for अ). D₈ पद्मानि; many N MSS. पद्मानि. — ^b) Ś₁ ससादिनः; K₁ सुसा-

प्रमीयमाणमारब्धं पच्यमानं तथैव च ।
विसृज्यमानं चान्यत्र पुण्याहस्वन एव च ॥ ३७
नाभुक्तवन्तं नाहृष्टं नासुभिक्षं कथंचन ।
अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ३८
अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः ।
त्रिंशदासीक एकैको यान्विभर्ति युधिष्ठिरः ।
सुप्रीताः परितुष्टाश्च तेऽप्याशंसन्त्यरिक्षयम् ॥ ३९

दशान्यानि सहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४०
भुक्ताभुक्तं कृताकृतं सर्वमाकुब्जवामनम् ।
अभुञ्जाना याज्ञसेनी प्रत्यवैक्षद्विशां पते ॥ ४१
द्वौ करं न प्रयच्छेतां कुन्तीपुत्राय भारत ।
वैवाहिकेन पाञ्चालाः सख्येनान्धकवृष्णयः ॥ ४२

C. 2. 1907
B. 2. 52. 49
K. 2. 76. 128

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

दिनः; K₂.s च सादिनः; G₂ ससादिभिः. — *) T₁ G₂-s
अयुतं (for अर्बुदं). S चैव (for चापि). — *) D₄
पादाती; D₅ पादाता; D₆ पदाता; T₁ पादातं (for पादाता).

37 *) K₄ B₆ आनीयमानम्; B₂.s प्रमीयमाणम्;
B₅ D₄ प्रमीयमानम् (D₄ 'णाम्'); S प्रमीयमाण (G₁.2.6
'ण'); Cd प्रमीयमानम्. N₁ V₁ B D (except D₆)
आमं च; S अहंभः (G₂ 'भाः; G₅ 'भं; M₂ 'भे').
Cd corrupt, probably intends text (gloss सेनाभावेन
निर्मितं). — *) S₁ D₆ पश्यमानं; K₁-s दृश्यमानं (K₈
'नौ'); B₂ पश्य. S (except G₂) पच्य (G₈ 'इय')मानम्
(M₂ by corr. 'नं' as in text). — *) S₁ om. 37*.
S (except G₂) विसृज्यमानम् (G₈ 'णम्'). K₄ चाप्यन्नं;
B₆ चाप्यन्न; D₁ वान्यन्न. — *) K₁ पुण्याहः शब्दम्; K₂-s
B₁.s.6 D₁.2.6 'हस्व' (K₂ 'हस्थ')नम्; G₁ 'हस्थान; G₃
'हं स्वन; M₂ 'हस्थन (for 'हस्वन).

38 *) S₁ नाहृष्टं; K₄ N₁ Dn D₆ 'पीतं; B₁ 'कृष्टं;
D₁ 'हृष्टं; G₄ 'मृष्टं (for 'हृष्टं). — *) K₄ Dn(1)
D₆ नालंकृतं; V₁ B₁ नातुलितं; B₂.s नातुभिक्षं; B₆ D₁.s
नाव (B₆ 'प्य')लितं (for नासुभिक्षं). K₄ Dn(1) D₆
असत्कृतं; D₂ न कंचन (for कथं). — *) D₈ अवश्यं;
G₂ M₂ अपश्यन्. — *) = 40*. N₁ B₁.s.6 D₁.2 S
(except M₂; T₁ by corr.) 'महाध्वरे.

39 39^{abed} = 2. 45. 17; 3. 222. 41; 4. 360*,
lines 1-2. — *) K₄ यतीनामूर्ध्वरेतसां (= 40*).
— After 39^{ab}, K₄ ins. (2. 49. 1^{ab}):

479* आर्योस्तु ये वै राजानः सत्यसंधा महाव्रताः ।
— *) B₁ त्रिंशदासीकम्; T₁ G₄ 'हासिक. S₁ B₁.6 एकैकं.
— *) S परितुष्टाश्च तेत्याशीः (G₁ तस्याशीः; G₂ ते सर्वे; G₃
तेत्याथ; G₄ तेत्यासीत्; G₅ तस्याशीः; M₂ तेत्याशिं). — *)
N₁ B₂.4 Dn₂ D₂.6 ते द्याः; B₂ तेस्य; S सदा (G₄ तदा)
(for तेऽप्या). S₁ ते च ज्ञासंस्वरिक्षयं; K₁.s तेप्याशं (K₂
om. शं)सन्नरिं; K₈ तेप्यशन्नरिं; K₄ प्रशंसंते रिपुं; Dn₁ ते

द्याशंसन्नरिं; D₁.s तेप्या (D₁ द्या) शंसन्परिक्षयं (D₈ 'यन्).

40 = (var.) 2. 45. 18; 3. 222. 42^{ab}, 40^{ed}. — *)
M₂ यदान्यानि (for दशा). — *) S₁ K₂.4 N₁ T₁ G₂.5.6
M₁ 'पात्रेषु; B₄ Dn(1) D₆ 'पात्रीभिर (for 'पात्रीषु).
K₂ ते रुक्मपात्रेषु भुजे. — *) = 38*. B₁ 'महाध्वरे.

41 *) Diliambic close! K₂ M₂ कृताकृतं; N₁
कृतं नेति; D₁ यथाज्ञं च (for कृताकृतं). K₄ V₁ D₄.6
अभुक्तं (D₄ 'क्त') भुक्तवद्वा (K₄ 'च्चा')पि; B₂ कृताकृतं भुक्तं
सर्वे; B₂-6 D₂.s कृताकृतं भुक्ताभुक्तं (by transp.);
T₁ G₂-6 M₁ Cv भुक्ताभुक्तकृतं सर्वं (Cv नैव). — *)
M₁ सर्वान्. T₁ B₂ G₂-s 'वामनात्; M₁ Cv 'वामनान्.
— *) S भुञ्जानान् (M₂ 'नं') याज्ञ (T₁ M₁ याग)सेनी तु
(G₄ hypermetric भुञ्जाभुञ्जानान्याज्ञसेनी). Cv cites
अभुक्ता. — *) K₁-s T₁ G₁-s.6 प्रत्यवैक्षद्विशां पते; K₄
महाराज्यन्ववैक्षत; B₂-s D₂-s प्रत्यवैक्षत भूपते.

42 *) S₁ K₂ N₁ V₁ B₁.4.5 Dn D₂.6 करौ (K₂ करं
also, as in text); K₄ B₂ D₂.4 करान्. B₂.s D₂-s
G₁.2.6 M प्रयच्छेते (for 'तां). — *) K₄ कुन्ति. B₁.6
D₁.2 'पुत्रस्य (for 'पुत्राय). B₁.6 D₁.2 धीमतः; S (except
G₅) धीमते (for भारत). — *) S₁ K Dn D₆ सां (K₄
सं)बंध (K₁.s Dn 'धि)केन (for वैवाहिकेन). K₄ पंचालाः;
G₂-s पांचालः.

Colophon. — Sub-parvan: S₁ K₁.2 B₁.3.4 D₆
G₁.6 द्यूत; to it B₁.3.4 D₅ add दुर्योधनविलाप (B₁
'संताप). K₄ B₂.s Dn₂ D₁-4.6 (all om. sub-parvan
name) mention only दुर्योधनसंताप (B₂.s D₄ 'धनविलाप;
D₈ 'धनलाप). — Adhy. name: G₅ दुर्योधनामर्षणं; G₆
नांदीकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both):
K₁ (marg.) 51; K₂.s D₂ 49; Dn₁ 52; S 88
(G₄ 64). — S'loka no.: K₂.s 49; Dn 50; D₁.2
M₁ 51; T₁ 45.

४९

दुर्योधन उवाच ।

आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसंधा महाव्रताः ।
पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदान्तावभृथाप्नुताः ॥ १
धृतिमन्तो ह्रीनिषेधा धर्मात्मानो यशस्विनः ।
मूर्धाभिषिक्तास्ते चैनं राजानः पर्युपासते ॥ २
दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः ।
आरण्या बहुसाहस्रा अपश्यं तत्र तत्र गाः ॥ ३
आजहुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत ।

49

1 K₄ om. 1^{ab}. — ^a) Ś₁ ये वो; K₈ ये ते; D₈ वै ते; G₂ [ए]व च (for ये वै). — ^b) Ś₁ महारथाः; D₄ बलाः; M₁ (before corr.) व्रजाः (for व्रताः). — ^c) Dn₁ D₄ विधा (for विद्या). B₈ D₈-5 बहवो; G₈ राजानो (for वक्तारो). — ^d) K₁-3 Ñ₁ B₂.4-5 Dn D₈ M₂ वेदान्तावभृथप्नुताः; K₄ वेदोक्तवभृते पुता; V₁ दांतास्तेवभृथप्नुताः; B₁.8 D₁-5 वेदोक्तावभृथप्नुताः (B₈ भृथाप्नुताः; D₁ भृथास्तुताः; D₈ भृतपुताः); T₁ G₈.6 ह्यध्वरावभृथाप्नुताः.

2 ^a) K₄ धृतमन्तो; S प्रीति (for धृति). Ñ₁ V₁ B₁.4-6 D (except Dn₁ D₈) T₁ Cn ह्रीनिषेवा; G₂-4 महात्मानो; G₈ निषेधाय; Cd.np as in text. — ^b) K₄ यशस्विनं. — ^c) K₁ T₁ G₈-5 मूर्धावसिक्तासु; K₂ वसिक्तासु. D₁ ये; G₄ तैश् (for ते). K₄ चैनं; G₁ चैव; G₄ चैकं (for चैनं). K₃ मूर्धावसिक्ता राजानः. — ^d) K₈ ते चैनं; Ñ₁ V₁ B₈ D₁-5 G₄ राजानं (for नः). S समुपासते.

3 ^a) D₈ दक्षिणार्थे; G₈ णार्था. Ś₁ समानीता; D₈ निता (for नीता). — ^b) K₁.4 B₂.6 कांस्यदोहनाः; M₂ कांसदोहनाः; Cd as in text. — ^c) K₈ अरण्या; Ñ₁ अथान्ये; T₁ G₈ करिण्यो; G₁-3.6 M₁ अरण्ये; Cd आरण्या (as in text). T₁ G₁ M₁ बहुसाहस्रं (G₄ सीर). — ^d) K₂.8 Ñ₁ V₁ B₁ Dn D₁.2 G₂ M₁ अपश्यन् (for अपश्यं). Dn₁ तेत्रंगाः; M₁ गास्तथा (for तत्र गाः). T₁ G₈.4.6 M₂ याः पश्याम्यत्र गास्तदा (G₈ था); G₁ याः पश्यन्त्यत्र गास्तथा; G₈ याः पश्यामो मृगास्तदा.

4 ^a) K₈ D₁.8 अजहु (K₃ हु)स्. G (except G₈) तस्य (for तत्र). B₈ तत्कृत्यं; B₁ तत्कृत्य; D₁ स[read सं]स्कृत्य; D₄ सकृत्य; G₁ सकृत्यं (for सकृत्य). — ^b) D₂ उद्रम्य (for उद्यम्य). — ^c) Ś₁ (sup. lin. as in

अभिषेकार्थमव्यग्रा भाण्डमुच्चावचं नृपाः ॥ ४

बाह्वीको रथमाहार्षीजाम्बूनदपरिष्कृतम् ।

सुदक्षिणस्तं युयुजे श्वेतैः काम्बोजजैर्हयैः ॥ ५

सुनीथोऽप्रतिमं तस्य अनुकर्षं महायशः ।

ध्वजं चेदिपतिः क्षिप्रमहार्षीत्स्वयमुद्यतम् ॥ ६

दाक्षिणात्यः संनहनं स्रगुणीषे च मागधः ।

वसुदानो महेष्वासो गजेन्द्रं पृथिहायनम् ॥ ७

मत्स्यस्त्वक्षानवावध्नादेकलव्य उपानहौ ।

text) अभिषेकार्थम्; K₂ कार्थम् (for कार्थम्). — ^a) Ś₁ बाढम् (for भाण्डम्). D₂ नृप. K₁.2 भाण्डमुख्या (K₂ द्या) वयं नृपाः.

5 G₈ om. 5^a-6^b. — ^a) Ś₁ K₁.2.4 बाह्वीको (K₂ की). K₄ आहर्षिज्; D₄ अहर्षिर्; D₈ आहर्षी; T₁ आहर्षिज्; G₄ आहर्षे (for आहर्षिज्). — ^b) K₁-3 D₂.5 परिष्कृतं; K₄ B₄ Dn D₈ विभूषितं; D₄ परिकृतं; G₄ परिष्कृतं. — ^c) K₈.4 Ñ₁ B₂ Dn D₈ तु (for तं). — ^d) D₄ श्वेतैः; G₈ श्वेतो (sic) (for श्वेतैः). Ś₁ G₄ कांभोजजैर्; Dn₂ कांभोजजैर्. D₁ रथं श्वेतैर्जैर्वैहयैः.

6 G₈ M₂ om. 6^{ab} (for G₈ cf. v.l. 5). — ^a) Ś₁ [S]प्रतिमां तस्य; K₁ प्रीतिमंतश्च; K₄ B₁-3.6 D₁.8 शं (K₄ सं)खमाहा (D₁ ह)र्षीद्; Ñ₁ Dn D₈ प्रीतिमांश्चैव; V₁ B₄.5 D₈-5 [S]प्रतिमं चा (D₈ वा)दाद्; G₂.4 प्रीतिमांस्तस्य (for ऽप्रतिमं तस्य). K₈ सुनितोऽप्रतिमस्तस्य; T₁ G₂.6 सौनीथोऽप्रतिमस्त (G₈ त्त)स्य; G₁ M₁ सुनीथप्रतिमस्तस्य. — ^b) Ñ₁ ह्यनुकर्षं; B₈ कनकाक्षो; T₁ G₈ कक्षरक्षो; G₈ करक्षर्षो (for अनुकर्षं). Ś₁ कथां चक्रे महारथः; Dn (1) D₈ Cd (glosses अनुकर्षं with रज्जुं) ह्यनुकर्षं महाबलः; G₁.2.4 M₁ सुनीथस्यात्मजस्तथा. ✽ Cn: अनुकर्षं रथाधःस्थितदाह। ✽ — ^c) T₁ G₈ चेदिपतिः; G₈ पतिः. K₄ B₄ Dn D₈ चैवम् (for क्षिप्रम्). — ^d) K₁.2 Dn₂ D₈-6 T₁ G₁.6 आहा (D₈-5 का)र्षीत्; G₂-4 आ (G₄ अ)हर्षीत् (for अहर्षीत्). B₂.6 T₁ G₂.4 M₂ स्वयमुद्यतः; D₁.2 सुसमुद्यतः; G₁ स्वयमुद्यता; G₈ मुद्यत.

7 ^a) K₂ Dn₁ दाक्षिणात्यः; G₈ यः; G₈ त्याः. Ś₁ संनहनं; K₂ सहननं; K₈ सनहनं; D₈-5 संहननं; G₄ सहधनं. K₁ [द]क्षणावासन्नहसन् (corrupt). — ^b) K₈ भृगुक्षेत्रं (for स्रगुणीषे)! Ś₁ Ñ₁ V₁ B₈ T₁ G₈-6 M तु;

८। वन्त्यस्त्वभिषेकार्थमापो बहुविधास्तथा ॥ ८
चेकितान उपासङ्गं धनुः काश्य उपाहरत् ।
असिं रुक्मत्सरं शल्यः शैक्यं काञ्चनभूषणम् ॥ ९
अभ्यषिञ्चत्ततो धौम्यो व्यासश्च सुमहातपाः ।
नारदं वै पुरस्कृत्य देवलं चासितं मुनिम् ॥ १०
प्रीतिमन्त उपातिष्ठन्नभिषेकं महर्षयः ।
जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपारगाः ॥ ११

अभिजग्मन्महात्मानं मन्त्रवद्भूरिदक्षिणम् ।
महेन्द्रमिव देवेन्द्रं दिवि सप्तर्षयो यथा ॥ १२
अधारयच्छत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
धनंजयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ १३
उपागृह्णाद्यमिन्द्राय पुराकल्पे प्रजापतिः ।
तमस्मै शङ्खमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः ॥ १४
सिक्तं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा ।

C. 2. 1922
B. 2. 53. 15
K. 2. 79. 15

Ks स (for च). K1 Gs माधवः; Gs मागधाः (for मागधः). Ks स्रगुणीक्षेत्रमागधः; Gs स्रगुणीषेपु मागधाः. — °) Gs वासुदेवो (for वसुदानो). Ś1 महेष्वासं. — °) Bs राजेंद्रं; Gs गजेंद्राः. Ds S पाट्टिहायनं (Gs नाः).

8 °) Bs. 4 मत्स्यस्तक्षान्; Dn1 कक्षान् (for स्वक्षान्). Cd. n cite (as in text) अक्षान् (Cd gloss युगानि, Cn gloss शकटान्). K1. 2 अवाबद्धान्; Ks N1 V1 B Ds-5 Cn हेमन (Ds 'व'द्धान् (for अवाबद्धान्). Ks समस्यचोक्षबद्धान् (corrupt); Dn2 मत्स्यः कक्षान्हेमबद्धान्; D1 मत्स्यः कक्षां हेमबद्धाम्; Ds मत्स्यस्तु हेमबद्धाम् (submetrical); T1 G1 मात्स्योक्षान्श्वबद्धान् (G1 'द्धान्वै); Gs मत्स्येक्षा (corr. from ए) नश्वबद्धान्वै; Gs मात्स्योक्षायन-बद्धान्वै; Gs मात्स्योत्थानश्च बन्धा. वै; Gs मत्स्योक्ष्यान्यश्च-बद्धान्वै; Gs मात्स्योक्षानवलं धेनुर; M1 मात्स्योक्षानक्षबद्धान्वै; M2 मात्स्योक्षान्श्वबद्धान्वै. — °) Ks एकलक्ष्य (for लक्ष्य). — °) K1 आवन्त्यंस्; Ks आवन्त्यंस् (for आवन्त्यस्). Dn1 आवत्यास्त्वभिषेकार्थम्. — °) Bs D (except Dn1) T1 G1 Ms अपो (for आपो).

9 °) K1 काश्य; Ks काश्यम्; Ks कास्या; V1 काण्डान्; Ds (before corr.) कांस् (for काश्य). Gs धनुः काश्या-धिपोहरत्. — °) N1 V1 Bs. 6 Ds Ms तु सुत्सरं; B1. 8. 5 Ds-5 च सुत्सरं; T1 G1-8. 5. 6 M1 तु स (Gs से)त्सरं; Gs तु सत्सरां (for रुक्मत्सरं). Cn cites सुत्सरं; Cv cites स[त्स]त्सरं. K1 अ[सिं]रुक्मत्सरं शिल्प. — °) K1-8 T1 G1. 2. 5. 6 M1 सैक्यं; V1 Bs. 6 शैक्यः; Ds शैक्यः; Gs शैक्यं; Gs सैक्यां; M2 सैन्यं (for शैक्यं). Cn. v cite text. K1-8 V1 B2 D1. 2. 4 T1 G1-8 M काञ्चनभूषितं; Ks काञ्चनभूषणां; Dn2 काञ्चनभूषणा; Gs भूषितां.

10 Ks om. 10; T1 G2-5 om. 10-11. — °) K1 धूम्यो (for धौम्यो). Ś1 अभ्यषिञ्चत् तं धौम्यो. — °) Ks N1 V1 B1. 2 Dn Ds G1 M च (for वै). — °) Ks देवले. Ds. 4 वा (for च). Bs. 4 देवलं च महामुनिः; M1 देवलं चापि तन्मुनिं. — After 10, Bs ins.:

480* याज्ञवल्क्यं मुनिश्रेष्ठं ब्रह्मजं विजितेन्द्रियम् ।

ब्राह्मणा ज्ञानसंपन्नास्तेजसा भास्करोपमाः ।

11 T1 G2-5 om. 11 (cf. v.l. 10). — °) D1 प्रति (for प्रीति). — °) B2. 6 Ds अभिषेक्तुं (for अभिषेकं). — °) Ks सहैतास् (for सहितास्). — °) Ks. 4 पारगः.

12 °) N1 V1 Bs. 4 S (except M2) अनु (for अभि). K N1 V1 Dn Ds महात्मानो (for नं). — °) B1 मंत्रविद्; S ऋत्विजो (G1 M मित्रवद्). Gs दक्षिणाः. — °) Ś1 K1 देवेन्द्र; G1. 2 M1 देवेशं; M2 राजेंद्रं (for देवेन्द्रं). Ks corrupt. — °) K1 र्षयोस्तथा.

13 °) Dn2 Ds आधारय. — °) K1 धनंजयस्य (for श्व). Ś1 Ks Bs. 5 Ds-5 व्यजनं. — °) Ks T1 पाण्डव. — After 13, Ks V1 B D (except Ds) ins.:

481* चामरे चापि शुद्धे द्वे यमौ जगृहतुस्तदा ।

[Ks Bs. 5 D1. 2. 4 शुभ्रे; Ds. 5 शुद्धे (for शुद्धे). Bs शुशुभे (for शुद्धे दे). Ks V1 B1. 2. 4. 5 तथा (for तदा). Ds यमजौ जगृहतुस्तदा (for the post. half).]

14 °) Ś1 K1-8 उदगृह्णाद्; T1 उपाग्रहाद्; G2. 4. 6 M2 उपगृह्णाद् (for उपागृह्णाद्). T1 G1. 8-5 यद्; Gs दिवि; Gs यथा (for यम्). Bs उपागृह्णार्थेन्द्रस्य (submetrical); Ds उपागृह्णार्थमिन्द्राय. — °) Bs. 4 बृहस्पतिः (for प्रजा). — °) Bs स तस्मै; Ds Gs तस्मै (sic); T1 तदस्ये; G1-8 M1 त (Gs द)दस्मै (for तमस्मै). Ś1 (before corr.) Ds अहार्षीद्; T1 आहार्षीद्; Gs आभार्षीद् (for आहार्षीद्). — °) Ks वारुणं; S वरुणः (G1 M1 वारुणः; Gs वरुणं). K1 कुलिशोदधिः; Ks कलशोदधिः; T1 कलशोदधेः; G1-4. 6 M2 दधि. Cn. v cite text. — 14^{ed} = 2. 45. 26^{ed}.

15 °) Ks Bs. 4. 5 Dn Ds-5 शैक्यं; V1 Bs युक्तं; Ds (by corr.) सैक्यं; T1 G1-8. 5 ससः; Gs M सक्तं; Gs रत्ना (for सिक्तं). — °) Gs सुतं विश्वस्य कर्मणा. — °) G1 तेनो (for तेना). — °) Cf. 4. 18. 2^d. Gs तत्तु (for तत्र). V1 Bs मां (for मे). Bs. 4 [5] विश्वत्; Ds भवेत् (for ऽभवत्). — After 15, T1 ins. (cf. 443*):

2. 1923
2. 53. 16
2. 79. 16

तेनाभिषिक्तः कृष्णेन तत्र मे कश्मलोऽभवत् ॥ १५
गच्छन्ति पूर्वादपरं समुद्रं चापि दक्षिणम् ।
उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ॥ १६
तत्र स्म दध्मुः शतशः शङ्खान्मङ्गल्यकारणात् ।
प्राणदंस्ते समाध्मातास्तत्र रोमाणि मेऽहृषन् ॥ १७
प्रणता भूमिपाश्चापि पेतुर्हीनाः स्वतेजसा ।
धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः ॥ १८
सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः ।

482* जलार्थं तत्र राजेन्द्र घटानादाय राक्षसाः ।

16 °) K1.2 T1 G8 पूर्वम् (for पूर्वाद). G8 अपरः (for 'र'). S1 K8.4 पूर्वं समुद्रं गच्छन्ति; G4 गच्छन्ति पूर्वादपरं. — °) K8.4 पश्चिमं (for समुद्रं). D8.5 वा (for च). — 16^{ab} = 2. 45. 29^{ab}. — °) D8 तु (for तु). — °) K4 B1 D8 पतत्रिभिः (for 'भिः'). G8 विना तादर्थ्येण वै यतः.

17 °) B8 D1.2 ततः स्म; G8 तत्रस्थ; G8 तत्रश्च (for तत्र स्म). A few MSS. दध्मुः (for दध्मुः). B8 संदध्मुः शतशस्त्र. — °) S1 D8 मंगल्यकारणान्; K1.8 मंगलकारणान्; K2 B4 मंगलकारणात्; K4 Dn(1) D8 मंगलकारकान्; B1.2 D1.8 मांगल्य(D8 'ल')कारणात्; T1 G2-4 मंगल्य (G2 'ल'). — °) S1 M2 प्रणदंस्ते; K1.8 प्राणदंस्ते; K4 N1 V1 B (except B8.4) Dn2 D1.2 प्र(N1 V1 प्रा)णेदुस्ते; Dn1 प्राणदंत; D8.5 प्रणेमुस्ते; G8 प्राणदंस्ते (for प्राण). Cd cites प्राणदन् (as in text). S1 ततो ध्मातास्; D1 समाध्मातास् (for 'ध्मातास्'). D4 प्राणिदुस्ते समाध्मातास्; G2.4 प्राणदंस्तेः समाध्मातस्. — °) S1 K4 V1 B8.4 Dn D8 ततो (for तत्र). B1 मे भृशं; D8 G1.2.4.6 मेहृषत्.

18 °) S1 प्राणदे; K1.2 प्राणादा; K4 D8 प्रणेदुर; N1 B1.5 Dn1 D8-5 प्रापतन् (D4 'द्'); V1 B1-8.6 D2 प्राणदन्; Dn2 प्रातपन्; M प्रणादाद् (for प्रणता). S1 T1 G8.5 भूमिपाश्चैव; K8 'काश्चापि; K4 N1 V1 B1.2.4-6 D G2 'पालाश्च (B1 'लास्ते; D8 'लांश्च). — °) S1 पतन्; K8 B4.5 Dn D8-5 ये तु; G4 पितृ (for पेतुर). D8 च (for स्व). B1.2.6 D2 ये तु (B8 पेतुर; D2 om. तु) भीताः सहस्रशः (D2 'हः); D1 ये मुनीनां सहस्रशः. — °) D8 पाण्डवांश्च; G8.5 वैश्च (for 'वाश्च).

19 °) K B2.4 Dn D8 वीर्यसंपन्ना; N1 V1 B1 सौर्यं; B8 शौचं; B8 D8-5 सत्वं (for शौर्यं). — °) S1 K1.2 B8 D8-5 अन्योन्यप्रिय(K1 'प्रति')दर्शनाः; K8.4 Dn D8 अन्योन्यप्रियदर्शनाः; V1 B8 इ(B8 अ)न्योन्यप्रियकाक्षिणः;

विसंज्ञान् ~~प्राणादा~~ मां च ते प्राहसंस्तदा ॥ १९
ततः प्रहृष्टो बीभत्सुः प्रादाद्वेमविषाणिनाः ।
शतान्यनडुहां पश्च द्विजमुख्येषु भारत ॥ २०
नैवं शम्बरहन्ताभूद्यौवनाश्वो मनुर्न च ।
न च राजा पृथुर्वैन्यो न चाप्यत्सीक्ष्णोऽरिः ॥ २१
यथातिमात्रं कौन्तेयः श्रिया परमया युतः ।
राजसूयमवाप्यैवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः ॥ २२

B2.4 T1 G1.4-6 M1 अन्योन्यप्रियकारिणः; G8 [अ]प्यन्योन्य-प्रियदर्शनाः. — °) K2 संविज्ञान् (for विसंज्ञान्). K4 भूमिपालान्; N1 G2 पार्थिवान् (for भूमिपान्). — °) T1 G2 मा (for मां). T1 G8.5 स्म; G2 तु (for च). K1 G1 प्रहसं.

20 °) B8 प्रविष्टो (for 'हृष्टो). — After 20^{ab}, K2 ins.:

483* रोहिणीनां सवत्सानां सुवर्णशतयोजिनाम् ।

सहस्रैकं तथा दत्त्वा सवस्त्रां पदशोभिताम् ।

— °) S1 K1.2.4 Dn1 D8 G8 [अ]नुडुहां; Cd as in text.

— °) D1 द्विजमुख्ये तु (for 'ख्येषु).

21 °) D8 नैव (for 'वं). K1.2 नैवं तादृग्मरुतोभूद् (K1 'ग्मरुभूत्); K8 एवं तादृका मरुतोभूर; K4 N1 V1 B8-5 Dn D8-5 न रंतिदेवो नाभागो (V1 राजेन्द्र); B1.2.6 D1.2 नैवानरण्यो नाभागो; D8m नैव तादृग्मरुतोभूद्; T1 G1.8-6 M2 न (G4 स) चैवं (G8 'नं) वीर्यवानासीद्; G2 M1 न ह्येवमासीदै (M1 'दि)क्ष्वाकुर. Cd cites (as in text) शम्बरहन्ता (gloss कामः!). See Addenda. — °) G2.4 युवनाश्वो; M2 यव'; Cd यौव' (as in text). K2 मरुद् (for मरुत्). K4 वै (for च). — °) K8.4 D1-5 पृथुर (K4 पृथु; D4 प्रथु) वैष्यो (for 'वैन्यो). — °) D1.2 चाथासीद्; T1 G8-5 चासीन्न (for चाप्यासीद्). — After 21, K4 Dn(1) D8.6 ins.:

484* ययातिर्नडुषो वापि यथा राजा युधिष्ठिरः ।

[K4 नडुषश्च. K4 D8 चापि (for वापि).]

22 °) K4 D1 यथातिमात्रः (K4 'त्रः); G8.5 यथा-तिमात्रं. — °) S1 G1 M1 अवापैवं; K2 D1.6 G8.8.6 अवाप्यैव; K8.4 अवाप्येह; T1 अवाप्येव (for अवाप्यैवं). — °) S (except G2 M2) इति (for इव). T1 G2.8.5.6 श्रुतः; G1 M1 श्रुतिः; G4 श्रितः; M2 [आ]वभौ (for प्रभुः). — After 22, K4 ins.:

485* नैवं सांनरहन्तासीक्षाखिनैयौ तथापि च ।

23 °) N1 B1.5.6 D1-8 एवं; G1-8 M2 एतान् (for

एतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थे हरिश्चन्द्रे यथा विभो ।
कथं नु जीवितं श्रेयो मम पश्यसि भारत ॥ २३
अन्धेनेव युगं नद्वं विपर्यस्तं नराधिप ।
कनीयांसो विवर्धन्ते ज्येष्ठा हीयन्ति भारत ॥ २४

एवं दृष्ट्वा नाभिविन्दामि शर्म
परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर ।
तेनाहमेवं कृशतां गतश्च
विवर्णतां चैव सशोकतां च ॥ २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

धृतराष्ट्र उवाच ।
त्वं वै ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयः पुत्र मा गण्ड्यमिद्विषः ।
द्रेष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा ॥ १

अव्युत्पन्नं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरम् ।
अद्विषन्तं कथं द्विष्यात्त्वादृशो भरतर्षभ ॥ २
तुल्याभिजनवीर्यश्च कथं भ्रातुः श्रियं नृप ।

C. 2. 1936
K. 2. 54. 3
K. 2. 60. 3

एतां). K₂ B₂ D₂ श्रियः (for श्रियं). — ^b) G₂.₆ हरिश्चन्द्रो. Ś₁ B₁ D₂ प्रभो; K₁ विभो; T₁ विभो: (for विभो). — After 23^{ab}, K₄ reads 3^a-4^b of the next adhy., repeating the lines in their proper place. — ^c) K B₁._{2.4} Dn D₂.₅ G₁-_{3.6} तु (for नु). K₁.₂ D₂ जीवितुं; G₁ जीवित; G₆ जीवनं (for जीवितं). — ^d) B₂ D₁.₂ भूमिप; G₁ भारते (corr. from पते) (for भारत).

24 = (var.) 2. 478*, lines-2, 4. — ^a) T₁ G₂-₆ अन्धेन (for अन्धेन). K₁ Dn G₁-₄ [ए]व; but Cn हव (as in text). — ^c) Ś₁ विवर्तते; K₂ विवर्धत; T₁ G₁._{2.5} M₁ [S]भिवर्धते (for विवर्धन्ते). — ^d) G₂ ज्येष्ठो; G₆ श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). Ś₁ हीयति; B₂ *यते; G₂ *यंत. K Ā₁ V₁ B₂.₄ Dn D₆ ज्येष्ठा हीयंत (B₂ *ति) एव च (B₂.₄ हि).

25 ^a) B₂.₄ एतान् (for एवं). Ś₁ K₂ G₁-₈ अभिनन्दामि; K₂ T₁ G₂ *विन्दामि; V₁ B₁-₅ D₁._{2.4.5} अद्य विन्दामि; D₂ अप्यविन्दामि; G₄ अभिजानामि (for अभिविन्दामि). T₁ G₂-₅ शान्तिं (for शर्म). — ^b) K₁ D₂-₅ G₂._{5.6} परीक्षमाणो; B₂ प्रवीक्षमानो; Dn (!) D₆ समीक्षमाणो (for परीक्ष*). Cv पराक्षमाणः (analyzed as परा [=सम्यक्] + अक्षमाणः [=असहमानः]!). D₄ नु (for ऽपि). K₁ G₁ कुरुप्रवीर; B₂.₄ *वीरान्; D₂ *वीरा; T₁ *वीरै. G₂.₄ परीक्ष(G₂ *क्ष्य)माणः कुरुराजमुख्ये; G₂ परीक्षमाणेन कुरुप्रवीरः. — ^c) G₆ एकं कृशतां (for एवं कृशतां). D₄ गतिश्च; G₁ गतश्च. — ^d) D₄ विशोकृतां च (for सशो*). G₄ विवर्णतांश्चैव सशोकतांश्च.

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K₁.₂ B₂.₆ D₁._{2.5}

G₁ दृत (B₂ adds दुर्योधनसंताप). K₄ D₂.₆ (all om. sub-parvan name) mention only दुर्योधनसंताप (D₂ *प्रलाप). — Adhy. name: B₂-₅ D₁._{4.5} दुर्योधनवाक्यं; D₂ धृतराष्ट्रवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 52; K₂.₈ D₂ 50; Dn₁ 53; S 89 (G₄ 65). — S'loka no.: K₂ Dn D₁.₂ 26; K₂ T₁ 25.

50

1 Cd cites 1^{ab} as in text. — ^a) D₁ B (except B₂) मे (for वै). D₂ om. वै. Ś₁ ज्येष्ठिनीय (sup. lin. श्रेष्ठिनेय); K₂.₈ B₂ ज्येष्ठिनेय; K₄ B₂-₆ D₁-₅ वरिष्ठश्च; Ā₁ तथा श्रेष्ठः; D₂em श्रेष्ठपुत्र (orig. ज्यैष्ठिनेयस्य is cancelled); Cn as in text. K₁ Dn (!) त्वं ज्येष्ठो ज्येष्ठतनयः; V₁ त्वं मे ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च; T₁ त्वं वै मे श्रेष्ठिनेयश्च; G₁.₅ त्वं वै श्रेष्ठ श्रेष्ठ(G₅ *ष्टि)नेयः; G₂ क वै श्रेष्ठ श्रेष्ठतया; G₃.₄ त्वं वै श्रेष्ठतमः पुत्रः; G₆ त्वं वै मे श्रेष्ठतनयः; M₁ त्वं वै श्रेष्ठः श्रेष्ठिनेयः; M₂ त्वं वै ज्येष्ठः श्रेष्ठतमः. — ^b) G₁ पुंड; G₂ पुत्रे; G₅ पुत्रो (for पुत्र). D₂ मां. D₂.₄ G₄ पांडवं. K₂.₈ Dn D₂-₅ T₁ द्विष (for द्विषः). — Cd also cites most of 1^{ad}. — ^c) D₁ द्विष्टो. K₂ आदातुं (for आदत्ते). Ś₁ द्वेष्टास्य (by corr. द्वेषस्य)सुखमादातुं; K₄ द्वेष्टोत्सुखमादत्ते (sic); S द्वेष्टादसुखमा. — ^d) K₁ यथैवं. Ś₁ G₂ निधनस् (for निधनं).

2 ^a) T₁ G₅.₆ व्यु(T₁ व्य)त्पन्नं च; G₁-₈ व्यु(G₂ उ)त्पन्नश्च; G₄ संपन्नं च; M उत्पन्नं च; Cd अव्युत्पन्नं (as in text). Cv cites व्युत्पन्नं च (as in T₁ G₅.₆), but glosses व्युत्पन्नं नश्च (cf. G₁-₈)! K₄ Cd अनर्थानां (Cd gloss परद्रोहादीनां); D₂ समासार्थं; T₁ G₆ समान(G₆

. 2. 1936
. 2. 54. 3
. 2. 80. 3

पुत्र कामयसे ॥ ३ ॥ भूः शाम्य साध्विह ॥ ३
अथ यज्ञविभूतिं तां काङ्क्षसे भरतर्षभ ।
ऋत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरम् ॥ ४
आहरिष्यन्ति राजानस्तवापि विपुलं धनम् ।
प्रीत्या च बहुमानाच्च रत्नान्याभरणानि च ॥ ५

न्या)र्थ. — ^१) K₁ D₁ तुल्यं मित्रं; K₄ D₃ तुल्यामित्रं;
Cd as in text. G₂ युधिष्ठिरः. — ^२) G₄ अद्वेषितं (sic)
(for अद्विषन्तं). D₆ द्विषं (for कथं). K₁ D₄ G₂ द्विष्या;
K₈ G₄ द्वेष्यात्; D_{1.2} द्विष्यास्; D₃ द्वेष्या; G₁ द्विष्य (for
द्विष्यात्). — ^३) Ś₁ त्वाद्दशो; B_{1.6} त्वाद्दशं; D_{1.2} तद्दशं
(for त्वाद्दशो). G₄ भरतर्षभः.

3 Ś₁ G₆ om. (hapl.) 3^a-4^b. — ^a) K₁ V₁ B₂ D₆
तुल्याभिजनवीर्यस्य; K₂ वीर्यं च. — After 3^a, D₆
repeats 2^a and 3^a. — ^b) T₁ G₁₋₅ M₂ आतृ (for
आतृः). K₄ स्वयं; T₁ भियं (for भियं). K₁ D_{1.2} नृपः;
K₈ नृपं; B₈ न च. — ^c) G₁ होमान् (for मोहान्).
— ^d) K_{1.4} G₄ नैवं; G₈ मैवा (for मैवं). K₄ D_{8.5} भू.
K₄ सौम्य; N₁ V₁ शौम्य; B₈ साम्य (for शाम्य). K₄
Dn(1) D₆ मा शुच (D₆ चः); G₈ साध्वगां (for
साध्विह).

4 Ś₁ G₆ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K₄ जज्ञविभूती
तां; D₂ यज्ञविभूतिनां. D₄ त्वां (for तां). — ^b) G₂
काम्यसे (for काङ्क्षं). M₂ कुरुनन्दन (for भरतं). — ^c)
K₄ ऋत्विजं. G₄ ते[S]व (for तव). K₂ तत्वज्ञः (for
तन्वन्तु). — ^d) K₂ सप्ततन्तु; K_{8.4} D₈ T₁ M₂ तंतु;
Dn₂ सप्त तंतु; Cd. n as in text. Ś₁ G₈ महाक्रतुं; Cd 'ध्वरं
(as in text).

5 G₆ om. 5^{ad}. — ^a) Ś₁ G₁ M₁ रत्नान्यभ्य (M₁
'प्य)र्हणानि च; M₂ रत्नौघान्यर्हणानि च. Cd cites अभ्यर्ह-
णानि (see above). — T₁ G₂₋₅ ins. after 5: G₆
(which om. 5^{ad}), ins. after 5^{ab}:

486* मही कामदुधा सा हि वीरपत्नीति चोच्यते ।

तथा वीराश्रिता भूमिस्तनुते हि मनोरथम् ।

तवाप्यस्ति हि चेद्वीर्यं भोक्ष्यसे हि महीमिमाम् ।

[(L. 1) G₂ तु (for [इ]ति). G₂ शोच्यते; G₆ सो
(for चो). — (L. 2) G₄ वीराश्रिता. T₁ G_{8.5.6} तथा
वीर्य(G₈ र)स्य भार्यायाः (for the prior half). T₁ G_{8.5}
त इमे हि कलत्रपाः (G₈ पां); G₆ श्रीस्तु मे हि कलत्रवत्
(for the post. half). — (L. 3) G₂ तवाप्यस्तीह; G₂
तावदस्ति हि; G₄ वीर्यं च (for चेद्वीर्यं).]

6 ^a) K₁₋₃ B₈ अनर्थाचरणाद्; N₁ V₁ B_{1.2.4.6} Dn

अनर्थाचरितं तात परस्वस्पृहणं भृशम् ।

स्वसंतुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ॥ ६

अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्मसु ।

उद्यमो रक्षणे स्वेषामेतद्वैभवलक्षणम् ॥ ७

विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवाचरः ।

D_{1.2} अनर्थाचरितं (Dn₁ ते); B₈ D₈₋₅ अनर्थाचरणं;
T₁ G₈₋₅ अनर्थाचरणं; G₁ M अनर्थाचरितं. G₆ अयुक्त-
मिदमेतत्तु; text as in Ś₁ K₄ D₆ G₂. — ^b) K₁₋₃ B₈
परस्वहरणाद्; K₄ V₁ B₈ D_{8.5} S 'स्व (D_{8.5} G₆ स्वा)हरणं;
B_{2.6} D₂ परस्वं स्पृह मा; Dn₁ परस्य स्पृहणं; D₁ परं स्पृह
मा; D₂ परस्वाभरणं. K₁ अपि; G₆ कृशः (for भृशम्).
— T₁ G₈₋₅ ins. after 6^{ab}:

487* उभयोर्लोकयोर्दुःखं सुहृदामवमाननः ।

— G₆ om. 6^{ad}. — ^a) Ś₁ सुसंतुष्टस्तु धर्मस्थो; V₁ स्वयं तुष्टः
सुधर्मस्थो; B_{1.2.5} D_{1.2.6} सुसंतुष्टः स्वः; S (G₆ om.)
सुसंतुष्टः स्वकर्मस्थो.

7 ^b) K₂ N₁ D₆ नित्योद्युक्तः; K₈ द्वैगः; K₄ नित्यं
युक्तः; T₁ G_{1.2} M₂ नित्योद्योगः; G_{8.5} नित्ययोगः. Cd cites
युक्तः (cf. K₄). — ^c) K₁ रक्षणं; K₈ णा; G₄ णस्
(for णे). Ś₁ B₂ D₈ G₆ त्वेषाम्; K_{1.8} तेषाम्; B₁ येषाम्;
B₈ त्वेषाम्; D_{4.5} [S] त्वेषाम्; G₄ त्वेषाम् (for स्वेषाम्).
K₄ B₄ Dn(1) D₆ रक्षणं समुपात्तानाम्; T₁ G₄ M₁ उद्यमो
रक्षणस्वे (G₄ स्वे)पाम्. — ^d) K₁ T₁ G₂₋₆ M₁ एतद्वैभव-
लक्षणं; K₄ B₆ G₁ M₂ एत (K₄ न)द्वि भवः; V₁
एतद्वैभवम्.

8 ^a) K₁ विपत्त्यव्यथो (sic); K₂ त्ताव्यथो; D_{4.5}
'त्तिष्टव्यथो; D₆ G₂ 'त्तिष्टव्यथो; T₁ G₆ 'त्तिष्टवपि यो;
G₄ 'त्तिष्ठु व्यथो. Cv cites निर्वर्तिषु (apparently for
विपत्तिषु); Cd cites अव्यथः (as in text). — ^b) K₄
नैत्यम् (for नित्यम्). K₈ नराः; T₁ G₁₋₅ M Cv यतः
(for नरः). V₁ नित्यमुत्साहितो नरः; B D₁₋₅ नित्यमुत्साहि-
(B₁ 'क्तोदिः; B₂ 'त्सादि)ताननः; G₆ नित्यमर्थानवानतः.
Cd cites उत्थानवान् (as in text). — ^c) D₁ विनातात्मा.
— ^d) D₁ वीर; D₂ चिरम् (for नित्यम्). — After 8,
Ś₁ (hapl. om. from line 2 up to तथैव ते in line 2 of
489*) K₁₋₃ Dn D_{4.5.6} (om. line 2) ins.:

488* बाहूनिवैतान्मा छेत्सीः पाण्डुपुत्रास्तथैव ते ।

आवृणां तद्धनार्थं वै मित्रद्रोहं च मा कुरु ।

[(L. 1) K_{1.2} बाहूनि चै (K₁ वै)तान्; D₆ बाहूनि चैतान्
(for 'निवैतान्). K_{1.2} छेत्सीः; D₄ छिद. Dn D₆ पाण्डुपुत्रांसः
— (L. 2) K_{1.3} आवृणां निधनं सर्वं (K₈ वै); K₂ आवृणां न

अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ॥ ८

अन्तर्वेद्यां ददद्वित्तं कामाननुभवन्प्रियान् ।

क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातङ्कः प्रशाम्य भरतर्षभ ॥ ९

दुर्योधन उवाच ।

जानन्वै मोहयसि मां नावि नौरिव संयता ।

स्वार्थे किं नावधानं ते उताहो द्वेष्टि मां भवान् ॥ १०

धनं सर्वं (for the prior half). K₁ पितृद्रोहो ह्यधर्मकृतः;
K₂. ४ मित्रद्रोहस्तथा महान् (for the post. half).]

— Ś₁ (om. up to तथैव ते in line 2) Dn D₄. ६
(ins. line 1 marg. sec. m., and like Ś₁ om. तथैव ते
in line 2) cont.: K₄ Ñ₁ V₁ B D₁-४ ins. after 8:

489* पाण्डोः पुत्रान्मा द्विपस्वेह राजं-

स्तथैव ते आवृधनं समग्रम् ।

मित्रद्रोहे तात महानधर्मः

पितामहा ये तव तेऽपि तेषाम् ।

[(L. 1) K₄ B₅ Dn D₄. ४ सुतान् (for पुत्रान्). B₅
द्विपश्चैव. — (L. 2) D₈ [ए]ते; D₄ तान् (for ते). Ś₁ B
D₁-४ च (B₁ हि) सर्वं (for समग्रम्). K₄ om. आवृधनं समग्रं.
— (L. 3) B₁ ते सु- (for तात). — K₄ subst. आवृणां निधनं
सर्वं मित्रद्रोहो तथा महान् for lines 3 and 4.]

— D₅ ins. after 488*:

490* मित्रद्रोहं ततः कर्म महानधर्मः प्रकीर्तितः ।

D₅ cont.: K₁-४ ins. after 488*:

491* योऽसौ पितामहस्तुभ्यं तेषामपि स एव हि ।

[K₁ D₅ पितामहा ये तव भो (D₅ भवतः) (for the prior
half), and त (for स).]

9 ^a) K₂ T₁ अन्तर्वेद्या. D₁. ३ G₂ ददन्; D₂ दद;
T₁ चदद्; G₄ अदन् (for ददद्). K₃ सर्वं; G₈ रत्नं
(for वित्तं). — ^b) K₃ अनुभवत्; D₆ अनुसवं (for
अनुभवन्). — ^c) D₆ क्रीड (for क्रीडन्). G₁. ५. ६ M
स्त्री(G₆ त्रि)भिः क्रीडन् (by transp.); G₈. ४ स्त्रीभिः क्रीड.
Ś₁ (before corr.) निरातङ्कः; K₃ निर्विशङ्कः; G₈ नवातङ्कः;
G₄ निरातङ्कः; G₆ तङ्गः. — ^d) D₄ प्रणम्य (for प्रशाम्य).
— Cd cites 9^{ad} (entire) as in text. — After 9,
all MSS. except Ś₁ G₄ (but see Addenda) ins.
an addl. colophon (adhy. no.: K₁ marg. 53; K₂. ४
D₈ 51; Dn₁ 54; T₁ G₁-४. ५. ६ M 90).

10 G₆ om. the ref. — After the ref., K₄ V₁ B
D T₁ ins.:

492* यस्य नास्ति निजा प्रजा केवलं तु बहुश्रुतः ।

न स जानाति शास्त्रार्थं दर्वी सूरसानिव ।

[(L. 1) K₄ B₃ निजप्रजा. K₄ B₁. ६ T₁ बहुश्रुतं.

न सन्तीमे धार्तराष्ट्रा येषां त्वमनुशासिता ।

भविष्यमर्थमाख्यासि सदा त्वं कृत्यमात्मनः ॥ ११

परप्रणयोऽग्रणीर्हि यश्च मार्गात्प्रमुह्यति ।

पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः ॥ १२

राजन्परिगतप्रज्ञो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ।

प्रतिपन्नान्स्वकार्येषु संमोहयसि नो भृशम् ॥ १३

C. 2. 1949
B. 2. 55. 5
K. 2. 81. 5

— (L. 2) D₄ दर्वी; D₅ दर्वीस् (for दर्वी).]

— ^a) D₁. ३ त्वं (for वै). G₁ M मा (for मां). T₁ G₂
त्वं जानन्वै मोहयसि. — ^b) K₂ नावि ना; K₄ नवि नौर;
G₂ नावि नार; G₄ नदीनौर (for नावि नौर). K₁ G₃
संयता; K₂ D₂. ६ (before corr.) Cd यतान्; Ñ₁ G₄
युता; V₁ T₁ M₂ गता; D₅. ६ यतां; G₂ गतान् (for
यता). — ^c) K₁ नावधीतं; D₁. २ न विधानं; T₁ नाददानं;
G₁ नापधानं; G₂ न वधानं; G₃ नावसानान् (for नावधानं).
— ^d) K₄ उत वा; T₁ उत हि (for उताहो). T₁ G₁-४. ६
M मा; G₄ यो (for मां).

11 ^a) K वै; D₁. ५ G₁-४ मे; T₁ G₃ ते; G₄ हे (for
[ह]मे). G₂. ४ धार्तराष्ट्र. G₆ धार्तराष्ट्र न मे संत. — ^b)
G₄. ६ तम् (for त्वम्). — ^c) S भविष्यद् (G₄ 'स्य')र्थे. Cd
implies text. — ^d) Ñ₁ V₁ B₃. ५. ६ D₁-४ यदा (B₃. ६
'था') त्वं; B₁ सदायं; B₂. ४ Dn (!) सर्वदा; T₁ G₄ तथा
त्वं; G₁-४. ५. ६ M तदा त्वं (G₁ त्वां) (for सदा त्वं). V₁
हृद्यं; D₁ कृतं; Cd कृत्यं (as in text).

12 G₆ om. 12. — ^a) Ś₁ परप्राणो योऽग्रणीर्हि; K₃
परद्रव्ये हि यो यंते; B₁ परेण योऽग्रणीर्यस्य; B₂-४ D (except
D₆) परने (D₄ 'ते')योऽग्रणीर्यस्य (B₄ 'स्तु'); T₁ G₁ परप्रणयो-
ग्रणीश्च; G₂ परप्रणयोऽग्रणीश्च; G₃ 'यो गृहीयश्च; G₄ 'योऽग्रणे-
यश्च (both latter hypermetric); G₅ M 'योऽग्रणीश्च
(M₂ 'यो'). Cd cites परप्रणयो (as in text); Cn परनेयो.
— ^b) K₁ यस्तु मौल्यात्प्रमुह्यति; K₂ सो हि मार्गे प्रमुह्यसे;
K₃ यस्तु मौल्यात्प्रतिमुह्यति (hypermetric); K₄ यस्तु
मार्गाच्च मुह्यति; Ñ₁ V₁ यः स मार्गात्प्रतिमु (hyper-
metric); B₅ Dn D₁-४ स मार्गान्प्र (Dn₁ D₁-४. ५ 'त्य-
तिमु'; B₁. ४ सन्मार्गात्प्रतिमुह्य (B₄ 'च्य')ते; B₂. ३ स मार्गा-
त्प्रतिमुह्य (B₃ 'च्य')ते; B₆ यः स मार्गान्प्रमुह्यते; D₆ यस्तु
(sup. lin. यः स) मार्गात्प्रमुह्यति; G₂ यश्च मार्गात्प्रमुह्यते;
G₄ यो वा मार्गात्प्रमुह्यति. — ^c) G₄ संधानच् (for पन्थानम्).
K₁ (sup. lin.) 'गच्छे नु. — ^d) G₃ पथं (for कथं).
T₁ G₅ अस्य (for तस्य).

13 ^a) K₄ राजा (for राजन्). K₁-४ V₁ B₁. २. ४-६
D (except D₁. २) परिण (K₃ 'णी')तप्रज्ञो; K₄ परिणतिप्रज्ञो;
B₃ परिणतज्ञानो; T₁ M₂ परिगतः प्रज्ञो; G₂ परिहितप्रज्ञो;

.. 2. 1950
I. 2. 55. 6
C. 2. 81. 6

लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः ।

तस्माद्राजा प्रयत्नेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव हि ॥ १४

क्षत्रियस्य महाराज जये वृत्तिः समाहिता ।

स वै धर्मोऽस्त्वधर्मो वा स्ववृत्तौ भरतर्षभ ॥ १५

प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः ।

प्रत्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभूषुर्भरतर्षभ ॥ १६

G₈ परिगतप्राज्ञो; G_{4.6} M₁ परगतप्राज्ञो. *Cd: परिणतिः प्रज्ञायास्तत्त्वार्थादचलनं । * — ^b) G₈ व्रजसेवी (for वृद्ध*). K₈ वत्त (read तै) से विजितेंद्रियः. — ^c) Ś₁ K₄ N₁ D₆ प्रतिपन्नः; D₂ पन्नो; D₄ यत्नात्; G_{1.6} पन्नात् (for पन्नान्). — ^d) G₄ मे (for नो).

14 ^a) G₄ राजवृत्ताद् (for वृत्तम्). — ^b) G₂ अन्यम् (for अन्यद्). — ^c) D₄ राजा; G₄ राजः (for राज्ञा). Ś₁ K₄ N₁ V₁ B₂ D_n D₆ T₁ G_{1.8.8} M [अ] प्रमत्तेन; G₆ प्रवृत्तेन (for प्रयत्नेन). G₂ तस्माद्राज्यात्प्रमुहोम. — ^d) D_n स्वार्थे; G₄ चार्थश् (for स्वार्थश्). K₄ चित्यं. S [अ] प्रमादतः (for सदैव हि).

15 ^a) D₈ क्षेत्रीयस्य; G₆ क्षत्रियः स. D₂ महाबाहो (for 'राज). — ^b) G₂ या वृत्तिः सुसमाहिता. — ^c) K₄ चेद् (for वै). K_{1.4} N₁ V₁ B D_n D_{1.5.6} G_{2.4} M धर्म (K₁ 'माँ) स्वधर्मो (M₂ 'में); D₂₋₄ G_{1.8} धर्म (B₈ 'मेः) स्वधर्मो; G₆ धर्मो ह्यधर्मो. — ^d) K₄ स्ववृत्तो; D_{8.4} स्ववृत्तौ; S (except G₈) स्वधर्मो. K₄ D_n (!) D₆ का परीक्षणा (for भरत*).

16 ^a) K₂ प्रकालयन्; K₄ D_n (!) 'कालये; D₈ 'वालयेद्; T₁ 'कालयेर; G_{2.6} M₂ Cd (one MS.; the other as in text) 'काशयेद्; G₄ 'वालयेद् (for 'कालयेद्). D₈ दिशं (for दिशः). B₈ प्रकालयेद्विपः सर्वान्. — ^b) D_n G_{2.8.6} M₂ प्रतो (G₆ 'मो) देनेव. — ^c) Ś₁ पुत्रं मित्रं श्रियं; B₁ D_{1.2} G_{1.8-8} M₁ प्रत्यमित्रे (G_{8.4} 'त्रं; G₆ 'त्रां) श्रियं. B₈ प्राप्तां; D_{8.4} दत्तां (for दीप्तां). — ^d) K_{1.2} V₁ D₂ बुभु (V₁ 'भू) क्षुर; K₃ बुभुक्षुर; K₄ B_{1.5} बुभूषुर; B_{2.4.6} D_n D₁ (marg. sec. m.) जिहृक्षुर (D₁ orig. बीभत्सुर); T₁ G_{8.4} M₁ जिहीषुर; G₂ बभूषुर; G₆ जहीषुर; Cd as in text. G₈ भरतर्षभः; M₂ पुरुषर्षभः.

17 ^b) B_{2-4.6} transp. यो and योगो. K_{1.2} रिपु साधनः; D₁ 'बाधनं; G₄ दिव्यभाधतः; M₂ रिपुबाधतः. Ś₁ यो यो योगोरिबाधनः; K₈ यो योगौरिव साधनः; K₄ योगो वा रिपुघातनः; V₁ D_n D₆ G_{1.8} M यो योगोरि (G_{1.8} M 'रि) प्रबाधते (D₆ G₁ M 'ने); B₁ योगैश्चारि

प्रच्छन्नो वा प्रकाशो वा यो योगी रिपुबाधनः ।

तद्वै शस्त्रं शस्त्रविदां न शस्त्रं छेदनं स्मृतम् ॥ १७

असंतोषः श्रियो मूलं तस्मात्तं कामयाम्यहम् ।

समुच्छ्रये यो यतते स राजन्परमो नयी ॥ १८

ममत्वं हि न कर्तव्यमैश्वर्यं वा धनेऽपि वा ।

पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये राजधर्मं हि तं विदुः ॥ १९

प्रकालयेत्; B₈ D_n D_{8.8} योगो योरिं प्रबाधते; D₄ योगोरिं प्रतिबाधते; D₆ (before corr.) यो यो स्वांगोरि-बाधने (sic); G₂ यो योन्यो रिपुबाधकः; G₆ यो योगे रिपु-बाधनं. — ^c) K₁ transp. शस्त्रं and शस्त्रविदां. G₁ शस्त्रं (corr. to श*). B_{1.8.8.6} D₁₋₈ G₈ शस्त्रभृतां; G_{8.4} 'विदा. — ^d) G₈ नः शस्त्र (for न शस्त्रं). Ś₁ (before corr.) शस्त्रे. S (except G_{8.6}) भेदनं (for छेदनं). — After 17, K₄ V₁ B D ins.:

493* शत्रुश्चैव हि मित्रं च न लेख्यं न च मातृका ।

यो वै संतापयति यं स शत्रुः प्रोच्यते नृप ।

[(L. 1) K₄ शत्रुश्चैव मित्रं च (for the prior half). — (L. 2) D₁ यं (for यो). B (except B₈) D_{1.2} यं (for वै). K₄ वै; B_{1-8.6} D_{1.2} च; B₄ हि (for यं). K₄ स शत्रुः प्रोच्यते बुधैः (for the post. half).]

18 In B₄, the portion of the text from 2. 50. 18. up to वैरं वि- in 10° of the next adhy. is lost on missing fol. — ^a) K₁ अप्रसंपः (corrupt); K₂ T₁ G_{1.8} M₂ असंतोषः; G₄ 'पि (for 'वः). K₄ श्रियं; G₂ श्रियं (for श्रियो). — ^b) K₄ तस्यां (for तस्मात्). B₁ D_{1.4.6} कामयेनृपः (D₄ 'पं); B_{2.8.8.6} D_{2.8} कामये नृपः; T₁ G₆ कथयाम्यहं; M₂ कारयाम्यहं. — G₆ om. 18°-19°. — ^c) Ś₁ समुच्छ्रये. D₄ यजते; G₂ धधते (sic) (for यतते). K₂ D_n (!) D₆ समुच्छ्रयाय यतते (D_n तव मे); K₄ समु-चयाय जतते; D₁ संतुच्छ्रयायोपनते. — ^d) K_{2.8} D_{1.2.5} राजा (for राजन्). K₈ जयी; K₄ G₈ नयि; B₂ D_n D₆ G₂ नयः; B_{6m} बली; D₁ मतः; G₁ मयि (for नयी).

19 B₄ missing; G₆ om. 19 (cf. v.l. 18). — ^a) K₄ B₁ D₂₋₅ Cd समत्वं (for मम*). B₁ transp. हि and न. S (G₆ om.) च (for हि). — ^b) Ś₁ B_{1.6} ऐश्वर्येपि; V₁ D_{8.5} G₅ 'येपु; B₅ 'येथ; D_{1.2} G₈ 'ये च; D₄ 'रेपु (for 'ये वा). K₈ साधनेपि; N₁ S (G₆ om.) वा धनेपु (for वा धनेऽपि). B_{1.2} D_{1.2} च (for वा). — ^c) K_{1.2} पूर्वप्राप्तं. D_n D₃ हरन्त्यन्ये; S (except M₁; G₆ om.) 'रन्त्यन्यो (for 'रन्त्यन्ये). — ^d) K_{1.2.4} D₈ G₄ राज (K₁ 'जा) धर्मः; D₆ राजन्धर्म (for 'धर्म). K₄ हि ते;

अहो हि समयं कृत्वा चिच्छेद नमुचेः शिरः ।
शक्रः सा हि मता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी ॥ २०
द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव ।
राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनः ॥ २१
नास्ति वै जातितः शत्रुः पुरुषस्य विशां पते ।
येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ २२
शत्रुपक्षं समृध्यन्तं यो मोहात्समुपेक्षते ।

D₁ (marg. sec. m. as in text) मितं; D₄ च तं; G₂ हि तद्; M₁ इमं (for हि तं).

20 B₄ missing (cf. v.l. 18). — ^a) K₁-s N₁ B₂.s.s.0 Dn₁ D₁ अद्रोहः; D₆ अद्रोहं; G₁ M₂ शक्रोपि (G₁ 'सि); G₂ विद्रोहे; M₁ इन्द्रोपि (for अद्रोहे). — ^o) K₁ शक्रस्य (for शक्रः सा). Ś₁ मतां; B₃ मतिस् (for मता). K₄ शक्रः संभिहिता तस्य; V₁ Dn (!) D₆ शक्रः साभिमता तस्य; B₁.2 D₁.2 शक्रः (D₁.2 'क्र-) समा म(B₂ समय)तिस्तस्य; S शक्रेण विहिता (G₅ 'दितौ) तात (G₂ तत्र). — ^d) K₁.3 D₆ G₁.2 रिपोर् (for रिपौ). K₄ वृत्तिः; D₄ वृत्तिः; G₃ वृत्तः. B₁.2 D₁.2 रिपोर्वृद्धिनिवेशने (B₁ 'निषेवने).

21 = (var.) 5. 33. 49. — B₄ missing (cf. v.l. 18). — ^a) Ś₁ K₄ B (B₄ missing) D (except Dn D₆) द्वाविमौ; V₁ T₁ G₅ द्वावेव; G₆ द्वावेता. K₃ ग्रसतो. G₄ भूमिं. — ^b) D₃ T₁ G (except G₅) M₁ सर्पौ; M₂ सर्पः. Cv cites text. K₂ बिलशयानि च; B₁.3 D₃ S Cv बिल(G₃ बलि)शयानि(B₃ 'मि)व. — ^c) D₄ चावियोद्धारं; S चाप्य(G₁ चप्य)योद्धारं. — ^d) G₂ M₂ च प्रवासिनं; G₄ वाप्रः. Cd cites अप्रवासिनं (as in text).

22 B₄ missing (cf. v.l. 18). — ^a) G₂ जातिजः; Cd 'तः (as in text). T₁ शत्रुः. — D₁ om. 22^a-23^b. — ^c) Ś₁ K₁.2.4 B₁ D₂.4 G₄ साधारणा; T₁ 'रिणी. — ^d) G₃ स्व- (for स). K₂.4 G₁ शत्रुं (for शत्रुर). K₄ जना.

23 B₄ missing (cf. v.l. 18). D₁ om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). — ^a) Ś₁ समिध्यंतं; K₁ समुद्यंतं; K₂ समुद्यंतं; B₁ D₆ G₂ 'द्यंतं; B₂ 'द्यर्थः; D₂ 'ध्यर्थः; D₅ 'ध्यंतं (for 'ध्यन्तं). T₁ G₁.s.s.0 M शत्रुपक्ष(G₆ 'क्षः)समृद्धि तां; G₄ 'पक्षासमुद्यन्तां. — ^b) D₅ महान् (for मोहात्). B₆ समपेक्षते. — ^c) Ś₁ व्याधिराप्यायितव्य इव (hypermetrio); K₂ व्याधिराप्यायित इव; D₃ व्याधिराप्यायिः; S आप्यायित (T₁ आप्यायित; G₂ प्रप्यायित)

व्याधिराप्यायित इव तस्य मूलं छिनत्ति सः ॥ २३
अल्पोऽपि ह्यरित्यन्तं वर्धमानपराक्रमः ।
बल्मीको मूलज इव ग्रसते वृक्षमन्तिकात् ॥ २४
आजमीढ रिपोर्लक्ष्मीर्मा ते रोचिष्ट भारत ।
एष भारः सत्त्ववतां नयः शिरसि धिष्टितः ॥ २५
जन्मवृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्क्षते ।
एधते ज्ञातिषु स वै सद्योवृद्धिर्हि विक्रमः ॥ २६

C 2 1963
B 2 55. 19
K 2. 61. 19

इव व्याधिस. — ^a) K₁ मूलान्; G₂ मूर्तिः; Cv कुलं (?) (for मूलं).

24 B₄ missing (cf. v.l. 18). — ^a) V₁ स्वल्पो (for अल्पो). B₁ D₃.4 हि (for ऽपि). Ś₁ V₁ B₅ D₃-s M₂ रिपुर; N₁ शत्रुर (for हरिर). Ś₁ K₄ N₁ V₁ B₅.s Dn₁ D₃-s अत्यर्थः; D₂ इत्यंतं (for अत्यन्तं). T₁ G₁.2 M₁ अमित्रः सूक्ष्मवृत्तिर्हि; G₄ (corrupt) अल्पेन स्विद्य-रित्यंतं. — ^b) Ś₁ K N₁ V₁ B₂.s.s. Dn D₆ वर्ध (Dn₁ 'र्तः; K₄ corrupt)मानः पराक्रमैः (B₂.s 'मः); D₁ वर्त्तमानः पराक्रमः; T₁ G₁.2 M₁ राजानमपराक्रमः (G₂ M₁ 'मं). — ^d) T₁ गर्हते (for ग्रसते). Ś₁ मूलम् (for वृक्षम्). G₂ अंतिकं; G₃ अंतिकान्; Cd as in text.

25 B₄ missing (cf. v.l. 18). G₆ om. 25-26. — ^a) Ś₁ K₂ D₂.s लक्ष्मीः; K₄ D₃ 'क्ष्मीं (for 'क्ष्मीर्). — ^b) K₂.4 D₄ तः; K₃ च; G₂ वै; Cd ते (as in text). — K₁ om. 25^a-26^b. — ^c) D₃ एव (for एष). V₁ भावः; Cd भारः (as in text). — ^d) T₁ G₁-s M₁ अरेः; M₂ अयः (for नयः). Ś₁ [अ]धिष्टितः; K₂ D₂ Cd (one MS.) विष्टितः; K₃ धिष्टिताः; K₄ तिष्टितः; S (G₆ om.) तिष्टतां (G₂ 'ति) (for धिष्टितः).

26 B₄ missing (cf. v.l. 18). G₆ om. 26 (cf. v.l. 25); Ś₁ K₁ om. 26^{ab} (for K₁ cf. v.l. 25). — ^a) G₁ M₂ आत्मवृद्धिम्; Cd जन्म (as in text). B₆ आत्मानं; S (G₆ om.) अरीगां; Cv आर्याणां; Cd अर्थानां (as in text). — ^b) B₃ इव कांक्षति; B₅.6 D₁-s अभिकांक्षति; G₂ 'रक्षते. — ^c) K₁.3 B₂.s D₁ (sup. lin. as in text).4.5 एष ते; T₁ नैधते; G₃ एवं ते (for एधते). Ś₁ जातिषु (for ज्ञा). — ^d) K₂ D₁ 'वृद्धिः; K₄ 'वृत्तिर्; G₂ 'वृद्धि (for 'वृद्धिर्). B₃.6 T₁ G₂.4.5 M₁ विक्रमात् (for 'क्रमः). G₃ सद्योवृद्धिरविक्रमात्. Cd as in text.

27 B₄ missing (cf. v.l. 18). — ^a) D₄ न प्राप्य; S सं (G₁ M₂ अ)प्राप्य (T₁ 'प्य) (for नाप्राप्य). — ^b) Ś₁ संगमो; K₁ V₁ प्रशमो; G₁ संशमो (for संशयो). K₁ नो (for मे). G₁ न विद्यते (for भवि). — ✽ Cd:

2. 1964
2. 55. 20
2. 81. 20

नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशयो मे भविष्यति ।

अवाप्स्ये वा श्रियं तां हि शेष्ये वा निहतो युधि ॥ २७

अतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशां पते ।

वर्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयं तु स्थिरवृद्धयः ॥ २८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

५१

शकुनिरुवाच ।

यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे युधिष्ठिरे ।

तप्यसे तां हरिष्यामि द्यूतेनाहूयतां परः ॥ १

अगत्वा संशयमहमयुद्धा च चमूमुखे ।

अक्षान्क्षिपन्नक्षतः सन्निधानविदुषो जये ॥ २

अप्राप्य संशयो न भविष्यतीत्यन्वयः । * — °) K₁ आदास्ये तां; K₂ आवाप्स्ये तां; K₃ अवाप्स्येतां (for अवाप्स्ये वा). K₁ श्रेय (for श्रियं). K₁₋₃ चाहं (for तां हि). — °) K_{1.2.4} Ñ₁ V₁ B D_{1.3-6} शिष्ये; K₃ शेषे; G₅ शये (for शेष्ये). G₂₋₄ M₂ शयिष्ये वा हतो युधि.

28 B₄ missing (cf. v.l. 18). — °) K B_{1.2.5} D_n D₃₋₆ एतादृशस्य; B₃ ततोदृशस्य; G₂ अनाहुतस्य; G₃₋₅ अनाहतस्य; G₆ अनावृतस्य; C_v अनावृत्तस्य; C_d as in text. G₆ कर्म (for किं मे). — °) D_{3.5} जीवितस्य; T₁ विजितेन (for जीवि). — C_d cites 28^{ad} (with v.l.). — °) K₁ B₆ वर्धते. B₆ पाण्डवो. B₂ D_{1.2} तात (for नित्यं). — °) D₅ तु; G_{1.4} M₁ हि (for तु). S₁ K₃ D₆ स्थिरबुद्धयः; K₁ स्थिरमुद्धयः; K₂ बंधयः; Ñ₁ T₁ G_{1.5} M₂ स्थितवृत्; V₁ [अ] हतबुद्धयः; B_{1.6m} D_{1.2.5} C_d स्थिरवृत्तयः; B₂ [अ] स्थिरवृत्तयः; B₃ G₄ क्षतवृद्धयः; B₅ C_n [अ] स्थिरवृद्धयः; D_n (!) [अ] स्थिरबु; G₆ [अ] स्थितवृत्. * C_d: स्थिरा वृद्धिविरहिणी वृत्तिर्येषां । C_n: अस्थिरा वृद्धिरहिता वृद्धिः संपत्त्येषां । *

Colophon. B₄ missing. — Sub-parvan: S₁ K_{1.2} B_{1-3.5} D₁₋₆ G₁ M₁ द्यूत; K₄ मंत्र. — Adhy. name: M₂ दुर्योधनवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 54; K_{2.3} D₅ 52; D_{n1} 55; S 91 (G₄ 66). — S'loka no.: K₂ M₁ 19; K₃ 18; D_n D₄ 21; T₁ 20.

51

1 1^a-10^a missing in B₄ (cf. v.l. 2. 50. 18). C_d cites 1^{ab} (as in text). — °) D₁ स (for यां).

ग्लहान्धनूंषि मे विद्धि शरानक्षांश्च भारत ।

अक्षाणां हृदयं मे ज्यां रथं विद्धि ममास्तरम् ॥ ३

दुर्योधन उवाच ।

अयमुत्सहते राजञ्जिश्यमाहर्तुमक्षवित् ।

द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तत्तुभ्यं तात रोचताम् ॥ ४

T₁ G₅ एनां; G₈ एकां (for एतां). — °) K₁ द्यूतेन (for द्यूतेन). K₁ T₁ G₅ पुरः; G₁ M वरः; G₈ पुरं (for परः). S₁ V₁ B_{2.3.5.6} D₈₋₉ द्यूतेनाहूय तान्परान्; K₄ B₁ D_n D₆ द्यूतेन जयतां वरः; D_{1.2} द्यूतेना (D₁ चा) हूय ते परान्. — After 1, K₄ D_n D₈₋₉ ins.:

494* आहूयतां परं राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

[D₈₋₉ आहूयते (D₈ त.)]

2 B₄ missing (cf. v.l. 1). — °) K₈ अकृत्वा; G₄ आगत्वा. — °) K₁ अयुध्य च; K₃ अयुद्धाय (for अयुद्धा च). K_{2.3} चमूक्षये (for मुखे). — °) K₂ अक्षितः सन्; B_{1.3.5.6} D_{1.2} अक्षविदो; G₄ अक्षिपतो (for अक्षतः सन्). C_v cites अक्षतः (as in text). — °) G₄ अविदुषा (for पो). K₁ D₅ जयं; K₂ D₆ जयत्; K₄ मयन् (for जये). S₁ अविद्वान्विदुषो जयं; V₁ B₆ विद्वान्स्तान्विजये परान्; B₈ विद्वान्वै विदुषो जये.

3 B₄ missing (cf. v.l. 1). — °) K_{2.3} B₁ T₁ ग्रहान्; D_{1-3.5} G_{2.6} M₂ ग्लहान्; D₄ ग्लहा; G_{2.4} ग्लहं; C_{d.n} as in text. C_v refers to ग्लहः. — °) S₁ T₁ G_{1.2} (by corr.) ज्या; K₂ V₁ G₂ (before corr.) [S]द्य; G₈ [S]न्या (sic) (for ज्यां). — °) S₁ महाफरं; K महाफलं; Ñ₁ B_{1.5.6} D_n D_{1.2} G₆ C_d ममास्फुरं; V₁ स्फुरं; B₂ परं; B₃ क्षरं; D₄ स्फुटं; D_{6m} फरं (for ममास्तरम्).

4 = (var.) 2. 45. 40. B₄ missing (cf. v.l. 1). G₈ om. the ref. — °) G₆ जेतुम् (for श्रियम्). G₄ इच्छति (for अक्षवित्). — °) K₄ पाण्डुपुत्रेणः (sic); G₄ पुत्रेषु. — °) B_{1.8} रोच्यतां. S₁ K B₆ D_n D₆ तदनुज्ञातुमर्हसि.

5 B₄ missing (cf. v.l. 1). — °) Ñ₁ G₁ M₁ महामते; V₁ विशां पते; B₁ G_{2.6} M₂ महामते: (for

धृतराष्ट्र उवाच ।

स्थितोऽस्मि शासने आतुर्विदुरस्य महात्मनः ।
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥ ५

दुर्योधन उवाच ।

विहनिष्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः ।
पाण्डवानां हिते युक्तो न तथा मम कौरव ॥ ६
नारभेत्परसामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः ।
मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ॥ ७
भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन् ।

वर्षासु क्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदति ॥ ८
न व्याधयो नापि यमः श्रेयःप्राप्तिं प्रतीक्षते ।
यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ ९

धृतराष्ट्र उवाच ।

सर्वथा पुत्र बलिभिर्विग्रहं ते न रोचये ।
वैरं विकारं सृजति तद्वै शस्त्रमनायसम् ॥ १०
अनर्थमर्थं मन्यसे राजपुत्र
संग्रन्थनं कलहस्यातिघोरम् ।
तद्वै प्रवृत्तं तु यथाकथंचि-
द्विमोक्षयेच्चाप्यसिसायकांश्च ॥ ११

C. 2. 1976
B. 2. 56. 12
K. 2. 82. 14

'त्मनः). — *) K₃ V₁ B_{1.2.5.6} D₁₋₅ वक्ष्यामि; T₁ चेत्स्यामि (for वेत्स्यामि). — ^a) N₁ T₁ G₂₋₆ M मंत्र (for कार्यं). G₂ विनिर्णयं (for श्रयं). V₁ B₈ कार्याकार्य-विनिश्चयं; G₁ मंत्रव्याघ्रस्य निश्चयं. 5^{ed} = 2. 45. 41^{ed}.

6 B₄ missing (cf. v.l. 1). — After the ref., T₁ G (except G₁; G₄ om. line 4) ins. (Cv glosses):

495* कृष्णादभ्यधिकः सोऽपि बुद्ध्या क्षत्ता विशां पते ।
केवलं धर्ममेवाह न तद्विजयसाधनम् ।
नयश्च धर्मतोऽपेक्षस्तथैव भरतर्षभ ।
तस्माद्विनयतो जेतुस्तावुभौ च विरोधिनी ।

[(L. 1) G₂ transp. बुद्ध्या and क्षत्ता. — (L. 3) G₆ तन्मतो (for धर्मतो). Cv seems to have read धर्मतपनः (for धर्मतोपेतः). — (L. 4) T₁ G_{2.5} विजयतो हे (G₅ जेतुस्; G₂ विनयतोपेतस् (for 'तो जेतुस्). T₁ G₃ अ- (for च).]

— ^a) Ś₁ K Dn D₁ (marg. sec. m.). 6 व्यपनेष्यति; B_{1.2} D_{1.2} प्रतिहं (B₁ 'हिं'स्यति; B_{2.5} D₃₋₅ G_{1.4} M₁ निहनिष्यति; T₁ G₃ विहरि (for विहनि). D_{4.6} बुद्धिर् (for 'द्धि). — ^b) B (B₄ missing) D₁₋₅ नात्र संशयः; G_{1.5} M₂ मुक्तसंशयं. — ^c) T₁ हितो. — ^d) G₃ वृथा (for तथा). N₁ तव (for मम). D_{1.2} T₁ M₁ कौरवः.

7 B₄ missing (cf. v.l. 1). — ^a) V₁ B_{2.5} D₃₋₅ नारभेत्तान्यसामर्थ्यात्; G₁ नाहरेत्परसा. Cn cites नारभेत्. — ^b) D₈ मति साम्यं; T₁ M₂ मतिसाम्यं. B₁ तयोर् (for द्वयोर्). G₂ नास्ति. — ^c) G₄ कार्यं च. K_{3.4} G₅ 'नन्दनः; B₅ D₂₋₅ 'सत्तम.

8 B₄ missing (cf. v.l. 1). — ^a) B_{1-3.6} D₂ भयात्; D₁ 'यान्; Cv as in text. N₁ हि परमं (for परिहरन्). K₂ G_{1.5} मंदम्; G_{2.4} Cv मत्त (for मन्द). — ^b) K₁ आसनं परिपालयेत्; B₁₋₅ D_{1.2} G₃ आत्मनः

(B₁ G₃ 'त्मानं) परिपालनं (G₃ 'पातयत्). — ^a) K₈ खिन्नवत्तिष्ठन्; T₁ G₅ क्लिन्नपटवत्; G_{1.3.4.6} M 'घटवत्; G₂ 'विटपात्; Cv 'वटवत् (for 'कटवत्). — ^d) K₈ पुमानेवावसीदति.

9 B₄ missing (cf. v.l. 1). — ^a) Dn₂ श्रमः; D₁ गमः; D₂ मयः; G₄ मम (for यमः). — ^b) Ś₁ K₄ N₁ V₁ Dn D₆ प्राप्तं श्रेयः; B₂ D₄ G₁ श्रे (G₁ श्रि)यं प्राप्तिः; G₃ श्रेयः प्राप्तं. V₁ B₁ G₂ परीक्षते; B₅ प्रचक्ष्यते (for प्रती). — Cd cites 9^{ed} (with v.l.). — ^c) B₁ यावदेतद् (for 'देव). N₁ G₂ कार्यं; B_{1.3.5.6} T₁ G_{8.5.6} M Cd कल्यस्; G_{1.4} कल्यस्. Cd gloss निर्व्याधिः; Cn as in text (gloss समर्थः). — ^d) V₁ B₈ विचिंतयेत् (for समा).

10 B₄ missing up to वैरं वि- in 10^a (cf. v.l. 1). — Cd cites 10^{ab} (with v.l.). — ^a) K₄ सर्वदा (for 'था). — ^b) S (except G₂) Cd तैर् (for ते). N₁ V₁ रोचय. K₄ B (B₄ missing) D (D₂ marg. sec. m. as in text) विग्रहो मे (B₂ ये) न रोचते; Cd as in text. — B₄ resumes from कारं. — ^c) G₆ यद्वा (for वैरं). K₂ B₂ Cd (?) विकारः; T₁ G_{1.3-6} M₁ 'नाशः; G₂ 'रागं; Cv विकोशे; Cn as in text. M₂ वैरं विना विसृजति. — ^d) Ś₁ N₁ V₁ B₁ D_{1.2} G₂ अनामयं; Cd as in text.

11 ^a) K₂ अनर्थमर्थः; B₆ अनर्थ (om. अर्थ). B₂ ins. वै after 'मर्थ. — ^b) K_{1.3.4} D₆ संक्रंदनं; T₁ संक्रंदितं; G_{1.5} समंघिनं (G₃ 'तं); G_{2.4} M₂ संग्रंधितं (M₂ 'नं); G_{5.6} संग्रंधितं; Cd as in text. Dn (!) D₆ कलहस्याति-याति; T₁ G₂₋₆ कलहं चातिघोरं. K₂ क्लेशकरं कल्पहस्याति-घोरं. — ^c) K₂ D₄ प्रवर्तः; Dn₂ प्रमत्तः; D₂ प्रवृद्धः; G₂ प्रयुक्तं; G₄ वृत्तं च (for प्रवृत्तं). N₁ तु यथाकदाचिद्; G₆ जयतां कथंचिद्. Cd cites तद् and यथाकथंचिद्

C. 2. 1977
B. 2. 56. 13
K. 2. 82. 15

दुर्योधन उवाच ।

द्यूते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीत-

स्तत्राल्ययो नास्ति न संप्रहारः ।

तद्रोचतां शकुनेर्वाक्यमद्य

समां क्षिप्रं त्वमिहाज्ञापयस्व ॥ १२

स्वर्गद्वारं दीव्यतां नो विशिष्टं

तद्वर्तिनां चापि तथैव युक्तम् ।

भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेव

दुरोदरं पाण्डवैस्त्वं कुरुष्व ॥ १३

धृतराष्ट्र उवाच ।

वाक्यं न मे रोचते यच्चयोक्तं

यत्ते प्रियं तत्क्रियतां नरेन्द्र ।

पश्चात्तप्यसे तदुपाक्रम्य वाक्यं

न हीदृशं भावि वचो हि धर्म्यम् ॥ १४

दृष्टं ह्येतद्विदुरेणैवमेव

सर्वं पूर्वं बुद्धिविद्यानुगेन ।

तदेवैतदवशस्याभ्युपैति

महद्भयं क्षत्रियबीजघाति ॥ १५

(as in text). — ^a) Ś1 इमे क्षिप्रं त्वसयः सायकाश्च; K1 न मोक्षसे त्वं सदसीन्सायं; K2 Cd त्वमे (Cd इमे) क्षिप्रं त्वसवः सायकां (Cd 'का)श्च; K3 विमा क्षिप्रं त्वसयः सायं; K4 विद्धि मोक्षते त्वसयः सायकाश्च; N1 विमोक्षये रचयन्सायकाश्च; V1 B Dn D1-5 सृजेदसीन्निशितान्सायकांश्च; D6 विमोक्षते ह्यसयः सायकाश्च; T1 विमोक्षयन्सायकांश्च; G2 द्वौ मोक्षयेन्सायकांश्च; G3 विमोक्षये चाप्यसि-सायकं च.

12 D4 om. the ref. — ^a) Ś1 K1.2 B1.2 D1.2.6 G2.4.6 Cd द्यूतं. K1 प्रहारैर्; K2 D1 Cd पुराणो; K4 D2 पुराणे; B4 प्रवीणैर्; B6 (corrupt) पणैर् (for पुराणैर्). K4 G1 व्यवहारः; B1 व्यवहारं; M2 व्यवहारैः; Cd as in text. G1 व्यवहारनीतस्. B1 प्रणीतं; Dn1 (marg. sec. m. as in text) प्रतीतस्; Cd. n as in text. — ^b) Ś1 तत्राल्यये; K1.2.4 B6 D1.2.6 तत्रानयो. G6 नास्ति स्म (for 'स्ति न). — ^c) N1 V1 B2 D1-5 T1 G1.2.4.6 M ins. ते after 'चतां. [Perhaps read so; standard hypermetric type.] — ^d) G6 तद् (for त्वम्). G4 [आ]ज्ञापय त्वं.

13 ^a) V1 B3 श्रेयोद्वारं; B4 श्रेयः सं; Cd स्वर्गद्वारं (as in text). K4 B2.6 D4 T1 दिव्यतां; G2 विदितान् (for दीव्यतां). K1 नोवशिष्टं; G6 नापि शिष्टं. — ^b) B1.2.6 D1.2 चैव (for चापि). K4 D6 तथापि; Cd तथैव (as in text). V1 Dn(1) युक्तं; D6 पुत्र; Cd युक्तं (as in text). — ^c) G2 भवेदेव; G3 'देव; G4 'दिदं. S (except G5.6) ह्यात्मनस्. K1 G1 M1 तुल्यमेतद्; B4 Dn G6 M2 'मेवं. B1 भवेदिदं (read 'हैवा)त्मना तुल्यमेवं; B2 भवेदेहात्मनस्तुल्यमेवं; B3 भवेच्छेहात्मनस्तु (m 'देवं ह्यात्मना तु)ल्यमेवं; B6 भवेहैवं स्वात्मनस्तुल्यमेवं; D1.2 भवेत्तच्छेदात्मनस्तुल्यमेवं; D3-5 भवेच्छेहा (D4 'चैव ह्या)त्मनस्तुल्यमेव (D6 'वं). Cd cites several words as in

text. — ^a) K2 दुरो(द्यूतं)दरं; D5 (m as in text, glossing कपटाक्षं) उरोदरं; T1 G1.2.5 M दुरोदरं; G2 दुराचारं; Cd. v as in text. K4 त-; V1 B1.2.6 D2 तत् (for त्वं).

14 G6 om. the ref. — ^a) K2 transp. न and मे. K3 मे (for न मे). Ś1 रोचये. K3 रोचते यस्त्वयोक्तं; G2 रोचयते त्वयोक्तं. — ^b) D2 तत्ते; G2 यं ते (for यत्ते). Ś1 K2 क्रियतां तन् (by transp.); K1 तत्कुरुतां. K3 om. तत्. — ^c) D6 पश्चात्तप्यसे. Ś1 तदतिक्रम्य; V1 B2 Dn1 D1 तदुपाक्रम्य; B1.2 ह्येतदुपाक्रम्य; B6 ह्येतदुपाक्रम्य; D2 ह्येतदुपाक्रम्य; Cn as in text. K1-3 पश्चात्तप्यसे तदुपाक्रम्य (K1 तदुपाक्रम्य; K2 तदुपाक्रम्य) वाक्यं; N1 पश्चात्तापान्सायकांश्च त्वं व्युदस्य; S पश्चात्तप्यसे (T1 G4 'श्चात्तप्यसे त्वं; G2 'श्चात्तप्यसे वै; G3 'श्चात्तप्यसे; G4 'श्चात्तप्यसे; G5 'श्चात्तप्यसे; G6 'श्चात्तप्यसे) तप्यसे दुस्तरं च वाक्यं (G1 M2 om. वा). — ^d) K1.2 B2 D2.6 हीदृशो; Cd as in text. B1 तात (for भावि). K1 हि तथ्यं; K2.3 हि पथ्यं; K4 D6 हि धर्मं; N1 V1 B2 [S] धर्म्यं (B2 'मं); B1.2.6.6 D2-5 ह्यधर्म्यं. Cd cites धर्मं. T1 न भीवमभावि चाद्य प्रयुक्तं (sic); G1 M2 न हीदृशं भावि चोद्यं (M2 'द्य) प्रयुक्तं; G2-6 M1 न हीदं भावि चाद्य प्रयुक्तं.

15 ^a) K4 G4 दृष्टा (for दृष्टं). G4 ह्येतं. Ś1 G2 विदुरेणैव सर्वं; K1 'रेण सर्वं; K2-4 B2 Dn D1.6 T1 G4.5 'णैव सर्वं; N1 V1 B4-6 'णैवमेवं; B1 D2 'णैवमेतत्; G6 'णैवमेत. — ^b) Ś1 K B2 Dn D1.6 विपश्चिता; B3.6 सर्वं बुद्ध्या; D2 एतत्सर्वं; D4 सर्वं बुद्धि; T1 प्राप्तस्येतद्; G3.5 प्राप्तं ह्येतद्; G6 वसं (sic) पूर्वं (for सर्वं पूर्वं). Ś1 V1 बुद्धि (V1 विद्धि) विद्यागमेन; K1 T1 G1.2.5.6 M बुद्धि (G3 ब्रह्म) विद्यां गतेन; B3.4.6 D1.2 विद्धि (D1 विधि-) विद्यानुगेन. G2.4 पूर्वं पूर्वं विधिविद्योनु (G4 'वद्यं स्म)मेने- — ^c) Ś1 तदेवैतदवशस्याभ्युपैति; K4 तदेव वैतहैववशादभ्यु- B1.2.6 D2.4.5.6 (by corr.; orig. as in text) तदेवैतहैव

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी

दैवं मत्वा परमं दुस्तरं च ।

शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्ये

स्थितो राजा दैवसंमूढचेताः ॥ १६

सहस्रस्तम्भां हेमवैदूर्यचित्रां

शतद्वारां तोरणस्फाटिशृङ्गाम् ।

सभामभ्यां क्रोशमात्रायतां मे

तद्विस्तारामाशु कुर्वन्तु युक्ताः ॥ १७

श्रुत्वा तस्य त्वरिता निर्विशङ्काः

प्राज्ञा दक्षास्तां तथा चक्रुराशु ।

सर्वद्रव्याण्युपजहूः सभायां

सहस्रशः शिल्पिनश्चापि युक्ताः ॥ १८

कालेनाल्पेनाथ निष्ठां गतां तां

सभां रम्यां बहुरत्नां विचित्राम् ।

चित्रैर्हेमैरासनैरभ्युपेता-

माचख्युस्ते तस्य राज्ञः प्रतीताः ॥ १९

ततो विद्वान्विदुरं मन्त्रिमुख्य-

मुवाचेदं धृतराष्ट्रो नरेन्द्रः ।

युधिष्ठिरं राजपुत्रं हि गत्वा

मद्राक्येन क्षिप्रमिहानयस्व ॥ २०

समेयं मे बहुरत्ना विचित्रा

C. 2. 1906
B. 2. 56. 22
K. 2. 82. 24

वशादुः V1 B2.5 तदेव तदै (V1 तदैवैतहे)ववशादुः D1 तदेवैतदवशस्यादुपैति (m as in text); D3 तदैव वैहैवव-
शादुः T1 G5 तदेव तावदवश्यमभ्युः G2 तथैवेदमवश्यमभ्युः
G3 तदैव तमवश्यमभ्युः G4 तथैवेदं अपश्यमित्यु (sio).
Cd cites अवशस्य (as in text); Cv cites तदैवेतदवश्यस्य
(gloss: दुर्योधनं प्रति संबुद्धिः). — 4) G2 महाभयः. Ś1 V1
B D क्षत्रियजीवघाति; N1 राजघाति; T1 (by corr.)
बीजभूति; G2.4 M2 बीजघाति; G3 बीजहानिः.

16 4) Ś1 इत्येवमुक्त्वा. — 5) N1 दुष्करं च. — 6)
G2 शशंस सोच्चैः. Ś1 परवान् (for पुरुषान्). G4 पुत्र-
वाक्यात्; M2 वाक्यैः. — 4) Ś1 संमूढचित्तः.

17 Before 17, B3.6 ins. धृतराष्ट्र उ. — 4) S
सहस्रस्थूणां. K1.2 N1 V1 B D5 हेमवैदूर्यः; K4 हेमवैदूर्यः;
D5 हेमवैदूर्यः. D1.2 वैदूर्यहेमोपचितां (anustubh). — 5)
K2.3 शतद्वारं; G4 शक्रद्वारां; G6 तावद्वारां. Ś1 M2 स्फाटिक-
तोरणांकां; B1.2 तोरणस्फाटिकशृंगां (B2 गीं); K4 तोरण-
स्फाटिकाभ्यां; V1 B3-6 D3-5 तोरणोदग्रशृंगां (D3 गाः);
Dn(1) तोरणस्फाटिकाभ्यां; D6 तोरणस्फाटिकाभ्यां; T1
स्फाटिकं तोरणाभ्यां; G M1 स्फाटिक(G5 को)तोरणाभ्यां
(G1 M1 भ्यां; G5.6 भ्यां). Cd cites स्फाटिकं (v.l.
स्फटिकी). See Addenda. D1.2 (anustubh) शत-
द्वारांशतोरणां (D1 cont.: स्फाटिकशृंगमुख्या); see above.
— 6) Ś1 सभामभ्यां; K4 समभ्याभ्यां; T1 सभामेतां; G1 सभा-
मभ्यां; M2 सभामभ्यां (for सभामभ्यां). B3 क्रोशमात्रा-
यतां; D5 क्रोशमात्रां; G4 क्रोशमात्रां. K3 वा; N1 वै;
D1m तां; M3 च (for मे). G2 द्विक्रोशमात्रं चायतामभ्र-
मेतान्. — 4) K1 Dn1 G1-3 Cn तद्विस्ताराम्; G4 तद्वि-
स्ताराम्; K3 [अ]प्येतद्विस्ताराम्; D1.2 तावद्विस्ताराम्. K1

मुक्ताः B2 मुक्ताः; G2 युक्तः; M2 युक्तां (for युक्ताः).

18 D4 om. 18. — 5) N1 Dn1 D2.5 G1.5.6 प्रज्ञा.
Ś1 दक्षास्ते; K2 वक्षास्तं; D5 G4 दक्षास्ताः; G6 दक्षस्तां.
K N1 V1 B4.5 Dn D3.6 तदा (for तथा). G1 चक्रुराज्ञाः;
G4 राज्ञः. G2 प्रज्ञादक्षास्तां तथा चक्रुराज्ञां. Cd cites
प्रज्ञादक्षाः (=प्रज्ञानिपुणाः). — 6) B3 [उ]पाजहूः; G2
[अ]पजहूः; G3 [आ]पजहूः. Ś1 M2 सभायाः (M2 या).
— 4) T1 G5 शिल्पिनां; M1 शिल्पिनं. K3.4 Dn D6
चैव; B1 चाभिः; B2.5.6 D1-3.5 चाशु (for चापि).

19 4) G6 काले कालेनाथ; M1 कालेनाल्पेनापि. G4
नष्टां (for निष्ठां). Cd cites निष्ठा. K4 गता तां; D6 T1
G3 गतानां. — 5) G6 रत्नां (for रम्यां). K1-3 बहुरत्नाचित्तां
तु (K1 तु); K4 बहुरत्नां विचित्रतां; D5 G6 बहुरम्यां विचित्रां.
— 6) G4 M2 हेमैर् (for हेमैर्). Cd.np आस्तैर्
(for आसनैर्). — 4) K3.4 D2 आचक्षुस्ते; D1 आचक्षुः;
G2 अचक्षुः. G6 तत्र (for तस्य). K1 राज्ञा; D6 राज्ञाः.
G4 प्रतीतां; Cd as in text.

20 4) G6 नियमं (for विदुरं). K1.2.4 मन्त्रमुख्यं;
T1 corrupt. — 5) G4 उवाचेधा धृ. B6 नरेन्द्रः; G2
नरेन्द्राः. — 6) Ś1 तु मत्वा; K4 N1 B2.3 Dn D1.2.6
च गत्वा; V1 B3.6 समेत्य (for हि गत्वा). — 4) G2 अत्र
(for इह).

21 Before 21, D4 (marg. sec. m.) ins. धृतराष्ट्र उ.
— 4) K4 बहुरत्नविचित्रां; D1.2 बहुरम्या विचित्रा. — 5)
D5 (marg. sec. m.) हेमासनैर्. K4 D3 उपपञ्चां.
G6 महगैः. K4 corrupt. — 6) K2 स (for सा).
— 4) D1.2 वर्ततामेव; G2 मेत्य; G3 वर्धतामत्र; G4.6
वर्ततामेति. T1 G6 चैत्य; G6 चैत्य; G3 चेद्य (for चेति).

C. 2. 1986
B. 2. 56. 22
K. 2. 82. 24

शय्यासनैरुपपन्ना महाहैः ।
सा दृश्यतां भ्रातृभिः सार्धमेत्य
सुहृद्यूतं वर्ततामत्र चेति ॥ २१
मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः ।
मत्वा च दुस्तरं दैवमेतद्राजा चकार ह ॥ २२
अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विदुषां वरः ।
नाभ्यनन्दद्वचो भ्रातुर्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २३
नाभिनन्दामि नृपते प्रैषमेतं
मैवं कृथाः कुलनाशाद्विभेमि ।

पुत्रैर्भिन्नैः कलहस्ते ध्रुवं स्या-
देतच्छङ्के द्यूतकृते नरेन्द्र ॥ २४
धृतराष्ट्र उवाच ।
नेह क्षत्तः कलहस्तप्यते मां
न चेद्वैवं प्रतिलोमं भविष्यत् ।
धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं
सर्वं जगच्चेष्टति न स्वतन्त्रम् ॥ २५
तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात् ।
क्षिप्रमानय दुर्धनं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

— After 21, B1.2.5.6 Dn D1.2.6 ins. an addl. colophon (*adhy. no.*: Dn1 56).

22 Before 22, all MSS. ins. वैशं उं (or वैशं).
— ^a) D1.2 स तम् (for मतम्). Gs मूलस्य (for पुत्रस्य). — ^b) K1-8 जनाधिपः; B1.2.5.6 D1-8 महीपतिः; S प्रतापवान् (for नरा). — ^c) K2 च विदुरो; Gs दरोदरं (for च दुस्तरं). Ks N1 B6 D6 T1 चैवम्; G2.5 देवम् (for दैवम्). — ^d) S1 एवं (for एतद्). S1 K राजन्; D6 राज्यं (for राजा).

23 ^a) S1 अन्यां येन; D1 अन्यापि न (for अन्यायेन). K4 तथोक्तेस्तु; B6 यथोक्तस्तु. — ^b) K1 D6 वर. — ^c) N1 G1-4.6 M1 नरेंद्रं (for वचनं). K2 चेदम्; G4 चैवम् (for चेदम्).

24 Before 24, N G4.6 M2 ins. विदुर उं (or विदुरः). — ^a) S1 K B4 Dn D6 G6 नाभिनन्दे; T1 G6 नाहं नन्दे (for नाभिनन्दामि). G1 नृपतेः. S1 B1 D1.2 प्रे (D2 प्रै)ष्यमेतं; K1 प्रेषमेतं; K2 प्रैषमंत्रं तं (sic); V1 प्रेषणं वै; B6 G1 M प्रे (M1 प्रै)षणं मे; T1 प्रैक्षमेतत्; G2 प्रेषितं मे; G4 द्वेषमेतं. Cd cites प्रैष्यं. Gs नाभिद्रते दि नृपते तथा प्रैषमेतन् (sic). — ^b) D1 नैवं; T1 मैव; G4 नवं (for मैवं). K1.2.4 Dn2 D6 कृथा; G6 कथाः. — ^c) B4 भिन्नः. V1 कलहस्तु; D2 कलहं ते; D6 हंस्ते. T1 G1-4 ध्रुवः. G4 स्यां. — ^d) K4 एतद्युक्ते; G1 अतः शङ्के; G2 एतस्मिन्मे; G4 तच्छङ्के (for एतच्छङ्के). K1 B1.6 D1.2 द्यूतकृतं; D4 द्यूतं कृते; T1 G1.8.5 द्यूतकृत्ये.

25 Gs om. the ref. — ^a) G2 नैवं; T1 नैहः (sic). Ds कलहात्. S1 मा (for मां). K1 तप्यसे मां; K2 B (except B8) G1-4 M तप्यते मां (G2.8 मा); K4 तस्य सेवं (sic); T1 Gs तस्य वै मे. — ^b) K1 [ए]वं दैवं; K2 D4 चेदैवं; K2 D2 G2.8 चेदेवं; M2 चेहेवं. B1-8.6 D1.2 G1 M2 प्रतिकू (D1 'कु')लं; D8 'लोभं; G2 'लोभो; G6 'कुलो. G1.4 M भविष्यति. — ^c) = 2. 52. 14^a. K2 B2.6 Dn D2-8 जु (or [अ]जु-) (for तु). Dn1 शिष्टस्य; Gs दृष्टस्य; Cd. n as in text. D4 वचो; G2 वशं (for वशे). N1 किलैवं. — ^d) T1 om. सर्वं. M2 दिशश्च (for जगच्). S1 K Dn D2.6 Cnp तिष्ठति; T1 G1.8-6 M1 चेष्टते; Cn as in text. G2 चेष्टितमस्वतंत्रं.

26 ^a) K1 वदस्व; T1 त्वदद्य (for तद्). D1.2 विदुरः; D4 G1.2 विदुरः; G4 वीर सं. — ^b) T1 क्षिप्रमानाय; G2 'मानीय. — ^c) K8 कुन्तीपुत्रं. — Cd cites 26^{ad} entire (as in text).

Colophon. — *Sub-parvan*: S1 K1-8 B1-6 D (except Dn1) G1.6 द्यूत; K4 धृतराष्ट्रमंत्र. — *Adhy. name*: B6 G1 M विदुरप्रेषणं (to which द्यूतोपक्रमे is prefixed in M1). — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg.) 55; K2.8 D8 53; Dn1 57; S 92 (G4 67). — *S'loka no.*: K2 M1 26; Dn 5; D1.2 17; D4 25; T1 28.

५२

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वैरुदारै-

र्महाजवैर्बलिभिः साधुदान्तैः ।

बलाभियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा

मनीषिणां पाण्डवानां सकाशम् ॥ १

सोऽभिपत्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरम् ।

प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥ २

स राजगृहमासाद्य कुबेरभवनोपमम् ।

अभ्यगच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ३

तं वै राजा सत्यधृतिर्महात्मा

अजातशत्रुर्विदुरं यथावत् ।

पूजापूर्वं प्रतिगृह्याजमीद-

स्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रं सपुत्रम् ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

द्विजाद्विदुरो ते मनसो न प्रहर्षः

कचित्क्षत्तः कुशलेनागतोऽसि ।

कचित्पुत्राः स्थविरस्यानुलोमा

वशानुगाश्चापि विशोऽपि कश्चित् ॥ ५

विदुर उवाच ।

राजा महात्मा कुशली सपुत्र

आस्ते वृतो ज्ञातिभिरिन्द्रकल्पैः ।

प्रीतो राजन्पुत्रगणैर्विनीतै-

र्विशोक एवात्मरतिर्दृढात्मा ॥ ६

इदं तु त्वां कुरुराजोऽभ्युवाच

C. 2. 1998
B. 2. 58. 7
K. 2. 83. 7

52

1 G⁶ om. the ref. — ^a) D₁ G₄ (before corr.) प्रयाद्. Ś₁ 'रोश्चैरुदारैर्; K₁ 'रोश्चैर्विनीतैर् (विनीतै added in marg.); G₄ 'रोश्चैरुदारैर्. Cd cites 1^a (entire) as in text. — ^b) K₈ B (except B₄) D₁₋₅ G₁ मनो (D₈ 'न)जवैर्; D_n महारावैर्; G₈ महाबलैर्. G₆ बहुभिः (for बलिभिः). G₂ सुप्रदातैः; G₄ साधुमन्तैः. Ś₁ महाबलैः साधुदातैः सुवेगैः. — ^c) D₁ T₁ बलाभियुक्तो. — ^d) Ś₁ G₂ मनीषिणा; K₂ 'वेणा; K₄ मनर्षिणां; G₆ मनीषिणं. K₄ शकासे (sic); B₄ D_n (1) D₆ सकाशे.

2 ^a) Ñ₁ B₈ D_n D₈₋₅ G₂ सोभिपत्य; T₁ G_{1.8-6} M सोति (T₁ 'ती; G₈ 'नि)पत्य. Ś₁ K V₁ D_n D_{1.4.6} G₁ तम (K₄ 'मा)ध्वानम्; B_{1.2} G₈ तदाध्वानम्; G₄ तथा; M₂ मदध्वानम्. Cn cites तत् (contrary to D_n MSS.!) and connects it (erroneously) with पुरम्; see Addenda. — ^c) G₆ स (for प्र).

3 ^b) K₁ कुबेरभवनप्रभं. — ^c) K₁ अभ्यगच्छत्सु; Ñ₁ V₁ B D G_{1.5} अभ्यागच्छत (V₁ 'च्च; B₆ 'रत्स). — ^d) Ś₁ राजपुत्रं; V₁ कुंतीपुत्रं; B_{1.6} D_{1.2} T₁ G_{2.8.5.6} M₂ धर्मराजं; D₈ G₄ धर्मात्मानं.

4 Ś₁ om. 4. — ^a) T₁ G_{2.4} स (for तं). M₁ राजं. — Note hiatus between 4^a and 4^b! — ^b) D₈ अजातशत्रुर्; Ñ₁ S ह्यजात. — B₄ om. 4^{ad}. — ^c) D₈ G_{2.8} पूजां पूर्व; T₁ प्रजापूर्वं. K₁ [आ]जमीद; T₁ G₈

[आ]जमीदस्. — ^a) K₁ सूतोपृच्छद्; D₁ G₆ ततोपृच्छद्; G₂ ततो पुत्रं (sic). G₄ धृतराष्ट्रस्य पुत्रं.

5 ^a) G₂ विज्ञायमानो (for 'यते ते). B_{1.2.5.6} T₁ G_{1.2.4.6} M₁ om. ते. V₁ transp. ते and मनसः. G_{8.4} M₁ मानसो; G₆ मानसे. Ś₁ K Ñ₁ B_{4.5} D_n D_{1.6} G_{2.5} M₂ मनसोप्रहर्षः (for 'सो न प्रहर्षः). — ^b) K₂ D_{4.6} कश्चित्. — ^c) K₂ D_{4.6} कश्चित्; K₄ G₆ कश्चित्. G₈ पुत्रः[.]. Ñ₁ B_{1-8.6} D_{1.2.6} m 'स्यानुकूला. In K₂ प्रसन्नः is added (as gloss?) after 'स्या. Cd cites अनुलोमा: (as in text). — ^d) K_{1.8} D_n D_{4.6} विशोथ; K₂ विशोथ; K₄ B₂ विशोक; Ñ₁ तथैव; B₆ विशो हि; G₁ M विशोस्य. Cd cites विशः (as in text). K₁ G₈ कश्चित्; K₂ कश्चित्. G₂ पौत्राश्चापि वीतशोकास्तु कश्चित्; G₄ वशानुगा वीतशोकाश्च कश्चित्.

6 Some MSS. om. the ref. — ^a) D₄ सुपुत्र. — ^b) K₁ धृतो; D₁ वृत्तो (for वृतो). Ś₁ राजभिर् (for ज्ञातिभिर्). K D_n D_{8.6} T₁ इन्द्रकल्पः. — ^c) D₄ पीतो. Ñ₁ B_{1.2.6} D_{1.2} राजा (for राजन्). Ś₁ K_{2.4} Ñ₁ B₁₋₄ D_n D_{1.2.6} G_{5.6} M₁ Cd पुत्रगणैर्; K₁ प्रीतिगणैर्. K₄ N₁ V₁ B₄ D_n D_{8.5.6} Cd विनीतो; B_{1.2.6} D_{1.2} उदारैर् (for विनीतैर्). — ^d) Ñ₁ [आ]त्मनतिर्; Cd as in text. K₁ V₁ B D₁₋₅ Cd (v.l. as in text). n (p as in text) महात्मा (for दृढा). G₂ विशंकभावस्तु दृढं महात्मा.

7 ^a) Ś₁ च त्वा; D₆ तु त्वा; S तु त्वा (G₈ om. तु; G₆

C. 2. 1996
B. 2. 58. 7
K. 2. 83. 7

पूर्वं पृष्ठा कुशलं चाव्ययं च ।
इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा
भ्रातृणां ते पश्य तामेत्य पुत्र ॥ ७
समागम्य भ्रातृभिः पार्थ तस्यां
सुहृद्भूतं क्रियतां रम्यतां च ।
प्रीयामहे भवतः संगमेन
समागताः कुरवश्चैव सर्वे ॥ ८
दुरोदरा विहिता ये तु तत्र
महात्मना धृतराष्ट्रेण राज्ञा ।
तान्द्रक्ष्यसे कितवान्संनिविष्टा-
नित्यागतोऽहं नृपते तज्जुषस्व ॥ ९
युधिष्ठिर उवाच ।
द्यूते क्षत्तः कलहो विद्यते नः

को वै द्यूतं रोचयेद्बुध्यमानः ।
किं वा भवान्मन्यते युक्तरूपं
भवद्वाक्ये सर्व एव स्थिताः स्म ॥ १०
विदुर उवाच ।
जानाम्यहं द्यूतमनर्थमूलं
कृतश्च यत्नोऽस्य मया निवारणे ।
राजा तु मां ग्राहिणोच्चत्सकाशं
श्रुत्वा विद्वञ्श्रेय इहाचरस्व ॥ ११
युधिष्ठिर उवाच ।
के तत्रान्ये कितवा दीव्यमाना
विना राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः ।
पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नस्ता-
न्यैर्दीव्यामः शतशः संनिपत्य ॥ १२

तु कृत्वा). G६ ह्युवाच. — १) D1 transp. पूर्वं and पृष्ठा. K1-2 Dn२ D४ M२ दृष्ट्वा (for पृष्ठा). K1 G1 चाव्ययं च; K२ वाचयं च; K४ वाच्यपं च. Cd cites अव्ययं (as in text). B1 पूर्वं पृष्ठा कुशलानामयं च. — २) K V1 B1.2 Dn D६.६ G६.६ दृश्य (K२ दृश) तामेत्य (K४ त); B३.६.६ D३ दृश्यतामद्य; B४ D४ दृश्यता (sic) मेद्य; D२ पश्य तां मेद्य.

8 १) K1 समागत्य. Ś1 पार्थिवस्यां; K४ तस्य पार्था; G३ पार्थ तस्य. — २) G1 सुहृद्भूतः. Ś1 N1 V1 B1.३.६ D२-४ कारय (D२ यं); D1 क्रिय (sic); G1 कौरय (sic); G४ रम्यतां; M२ वर्तताम् (for क्रियतां). G२ आंतरं च; G४ क्रीडतां च; M२ अद्य चेति. — ३) D1.३ T1 G३-६ प्रियामहे. K४ N1 V1 Dn D६ भवतां. — ४) K४ B३ सभां गताः; V1 D२-४.६ G1.४.६ M सभागताः; T1 G६ सहागताः. K N1 B४ Dn D६ T1 G३-६ M२ चापि (for चैव).

9 १) Ś1 दुरोदरे; K२ दुरो; T1 G1-३.६ M दुरोदरा (G२ रे); Cd as in text. Ś1 ये च तत्र; K३ तत्र ये तु (by transp.). — २) B३ D३-६ महात्मानो. — ३) T1 तं (for तान्). B३.६ D३-६ द्रक्ष्यसि त्वं (for द्रक्ष्यसे). G२ जितवान्. B३ G२.३ संनिष्ठान्. — ४) B1 अभ्यागतान्; B२.६ D1.२ अभ्यागतोऽहं. B1 T1 G२-३ om. [S]हं. B३ D1.२ om. तज्. T1 G६ तां; G३ तान्; G४ तं (for तज्).

10 G४ om. (hapl.) 10-11. — १) V1 B1.६ D1.२ दृश्यं (for विद्यं). K२ om. नः. K1 D२ वै; B1.६ च; B३ वः; G२ तु; M२ न (for नः). — २) Ś1 को वा; G२ कोधैर् (for को वै). K४ D४ रोचये; N1 B1.४.६ Dn२ T1 G२.३.६ ते; G६ तां. D४ बुध्यमाश्च (corrupt). — ३) G२ तर्हि

(for किं वा). G६ भवो (for भवान्). Dn२ मन्यसे; G३ जन्यते. K1.२ प्राप्तकालं (for युक्तरूपं). — ४) D1.२ तव (for भवद्). K1 स्थिता स्मः; K२ D३ स्थिता स्मः; Dn२ D२.४.६ T1 G६ M२ स्थिताः स्मः; G1 स्थितास्मा; G२ स्थितोस्मः; G६ स्थितां स्म. Ś1 भवद्वाक्ये सर्वथावस्थिताः स्म.

11 G४ om. 11 (cf. v.l. 10). D1 om. the ref. — १) G२ रूपं (for मूलं). — २) K२ G६ कृतस्य. B३ D३.६ [S]त्र; D1.२ वि; D४ [S]र्थ- (for स्य). Ś1 B D1-३ निवारणे मया (by transp.). — ३) K N1 V1 B३ Dn D६ च मां; T1 G२.६ हि मां; G1.३.६ M तु मा. D1 काशात्. — ४) V1 त्वं वै (for श्रुत्वा). Dn२ D1.२ T1 G२ विद्वञ्श्रेय; G३ वच[ः]श्रेय. D1-३ एव (for इह).

12 G४ om. the ref. — १) K1 तत्रास्ते; B३ D1.२ G1.३-६ M सन्; T1 G२ तत्र वै. Ś1 द्यूतमाना; D३ T1 G४ दिव्यं; G३.६ M1 दीप्य. — २) D३ राज्ञः सभायां; T1 राजस्तु वै; G1 M द्यूता राज्ञो; G२ नरास्तु वै; G६ विना राज्ञा. — ३) Ś1 K२ D३ T1 G1-३ M२ स्वा. Ś1 V1 B1.२ D1.२ तत्वं; N1 B३ D३.४ नस्तद्; B३ नस्त्वं (for नस्तान्). B३ पृच्छामि त्वां ब्रूहि विदुरस्तद्. — ४) B२ D1 कैर् (for यैर्). Ś1 यैर्दीव्यसे; K1 ये दीव्यमानाः; B1 कैर्दीव्येमः; Dn1 (before corr.) न२ यैर्दीव्यामः; D२ कैर्दीव्यमानः; T1 अन्यैर्दीव्ये; G1 यैर्दीव्येमः; G२ यैर्दीवितः; G४ देविष्ये च वयः; G६.६ अन्यैर्दीव्ये; M२ यैर्दीव्येम. K४ Dn D1.३.६ सततं (but Cn शतशः as in text!); G२ शकुनिः. B1 G२ M1 संनिपात्य.

13 १) D६ गंधारराजः. — २) K1 राजानुदेवी; K४ V1 B३.६.६ Dn D३-६ राजा (Dn1 राज्ञा)क्षदेवी; N1 त्तिदेवः; G२

विदुर उवाच ।

गान्धारराजः शकुनिर्विंशां पते

राजातिदेवी कृतहस्तो मताक्षः ।

विंशतिश्चित्रसेनश्च राजा

सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च ॥ १३

युधिष्ठिर उवाच ।

महाभयाः कितवाः संनिविष्टा

मायोपधा देवितारोऽत्र सन्ति ।

धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं

नादेवनं कितवैरघ तैर्मै ॥ १४

नाहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासना-

न्न गन्तुमिच्छामि कवे दुरोदरम् ।

राजाह देवी; M₂ राजाधिदेवी; Cd.n as in text(!). Cv confused; राजा तु देवी citod, but apparently read 'क्षदेवी. B₂ D₂ कृतपातो; G₂ 'हस्ते. Cd cites अकृतहस्तः (= यथेच्छमक्षपातकः)! B₁ महाक्षः; Cd as in text. — *) K₁ चित्रसेनोद्य; K₂ 'नस्य; G₂ 'नः स. K_{1.2} M₂ राजन् (for राजा). — ^a) K₄ D₂ सत्यवृतः; G₂ सत्यव्रतः. K₁ कुरुमित्रो. K₂ गयश्च.

14 ^a) K₁ महानु(नु marg.)भावाः; V₁ B₂ D₂₋₅ महा(D₂ मया)भागाः; S 'मायाः (M₁ before corr. 'मयाः); Cd as in text. — ^b) K₄ Dn (1) D_{1.2} मायाविनो; V₁ मायापरा; G_{2.4} मायोपधा; Cd.n मायोपधा (as in text). — ^c) = 2. 51. 25^a. K₁ धात्रा सु; K_{2.4} B_{1.2} D (except Dn₁) T₁ G₂ धात्रानु; G₂ 'त्रात्र. K₂ -शिष्टस्य; Cd as in text. K₄ वितोदं; G₁ किलेदं; G₄ कवेदं. — ^d) B₂ नादेविनं; D_{1.2} T₁ G₂ न देवनं; G₂ नादेवितं (for नादेवनं). T₁ ते (for तैर्). Ś₁ K Ń₁ Dn D₂ सर्वं जगत्तिष्ठ(Ń₁ 'च्छेष्ट)ति न स्वतंत्रं (cf. 2. 51. 25^a). See Addenda.

15 ^a) K₄ राज्ञा. D₂ धृतराष्ट्रशासं. — ^b) Ś₁ G₄ आगंतुम्; D₂ T₁ G_{2.5} नागंतुम् (for न गन्तुम्). K₂ V₁ B_{2.5.6} D₂₋₅ S (except M₂) अहामि; D₁ अहोसि (for इच्छामि). D₂ कुर्वे (for कवे). T₁ G_{1-4.6} M₂ दुरोदरं (G₁ 'रः); Cd as in text. — ^c) G₄ इष्टोसि. K₄ सदैत; G₄ न दैवतम्; G₂ सुदैव. — ^d) K₂ तच्छास्ति; G_{2.5.6} तस्मिन्; G₄ अस्मिन् (for तदस्मि). G_{2.4} add एवं after कर्ता. K₄ विदुरोत्थ; T₁ 'रार्थ. K₂ D₂ G_{1.2} M 'त्य मा यथा; G₂ 'र्थमनाथ. D₂ म राजा सुतेष्टः स यथाह मां वै.

16 ^a) Ś₁ B₂ D₂ G₂ च कामः; K₁ V₁ चाकामं; B₁ D_{1.2} वाकामं (D₁ 'मः); M कामतः. B_{1.2} D_{1.2.4} शकुनिर;

इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव

तदस्मि कर्ता विदुरात्थ मां यथा ॥ १५

न चाकामः शकुनिना देविताहं

न चेन्मां धृष्णुराह्वयिता सभायाम् ।

आहूतोऽहं न निर्वर्ते कदाचि-

तदाहितं शाश्वतं वै व्रतं मे ॥ १६

वेदं. ॥ १६ उवाच ।

एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः

प्रायात्रिकं सर्वमाज्ञाप्य तूर्णम् ।

प्रायाच्छोभूते सगणः सानुयात्रः

सह स्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा ॥ १७

दैवं प्रज्ञां तु मुष्णाति तेजश्चक्षुरिवापतत् ।

G₂ शक्तिना (for शकुनिना). K₂ G₂ देव(K₂ sup. lin. क्रीड)ताहं; V₁ B_{1.2} D_{1.2} देविता मां; G₂ देवनं (for देविताहं). — ^b) G₁₋₅ M न ह्यात्मना (for न चेन्मां). Ń₁ V₁ B_{2.4} Dn D₂ जिष्णुर; B_{2.5} D_{2.5} दृष्ट; D₁ M₂ दृष्टम्; D₂ दृष्टम्; D₃ दृष्टा (for धृष्णुर). K₂ त्वा आह्वयता; K₄ त्वष्टसाह्वयते (sic); G_{2.8} धृष्णुना(G₂ 'रा)ह्वयता; G₄ नृष्णुराह्वयता (for धृष्णुराह्वयता). B₂ अह्वयते; Dn₁ (by corr. sec. m.) D_{2.5} आह्वयते; Dn₁ (orig.) आह्वयित्वा; D₄ आह्वयते. K₁ न चेन्मां धृतराष्ट्रोह्वयिता सभायां; B_{1.2} न चेन्मां धृतराष्ट्र आह्वयते (B₂ 'यिता) सभायां; T₁ न चाह्वयिता धृतराष्ट्रः सभायां; G₂ न ह्यात्मानमधितातासभायां (corrupt). — ^c) D₂ त्वं; T₁ G_{2.2} वै; G₂ यन् (for [अ]हं). K₁ तन्निवृत्ते; T₁ न निवर्ते; G₁ न निवृत्ते; G₂ नातिवर्ते (for न निवर्ते). T₁ G₂ कदापि. — ^d) Ś₁ तथाहितं; K₁ तदा विप्रं; S तथा (G₄₋₆ 'दा) हीदं (for तदाहितं). G₂ प्रतस्थे (for व्रतं मे). — After 16, G₂ ins. a passage given in App. I (No. 36); then 21^{ab}; then App. I, No. 37; which are found in other S MSS. after 20.

17 M₂ om. the ref. — ^a) B₂ G₂ एवमुक्त्वा तु; G₂ एवं तूक्त्वा. — ^b) K₂ प्रयात्रिकं; D₁ प्रायात्रिकं; G₂ सांयात्रिकं; G₂ प्रायात्रिकं; Cd as in text. G₂ तूर्णम्. — ^c) K₁ प्रायात्ससृते (m सुते श्रोभूते); K₂ प्रयाच्छो. Ś₁ सयात्रः (for सानुयात्रः). — ^d) Ś₁ द्रौपदीप्रमुखीभिः; V₁ B₂ याज्ञसेनीं गृहीत्वा.

18 ^a) K₂ प्रज्ञं; K₂ प्रज्ञा; G₂ प्रज्ञां. Ń₁ V₁ B₂ Dn हि प्रज्ञां; B₁ G₂ प्रज्ञानं; B_{2.5.6} D_{2.5} तु प्रज्ञां (by transp.); D₄ प्रज्ञा हि; T₁ प्रज्ञां हि; G₄ च प्रज्ञां. Ś₁ K D₂ वि- (for तु). V₁ पुष्णाति. — ^b) K₂ Ń₁ V₁ B₂ Dn

C. 2. 2009
B. 2. 56. 18
K. 2. 83. 18

C. 2. 2009
B. 2. 58. 18
K. 2. 83. 18

धातुश्च वशमन्वेति पाशैरिव नरः सितः ॥ १८
इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह क्षत्रा युधिष्ठिरः ।
अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानमरिंदमः ॥ १९
बाह्लिकेन रथं दत्तमास्थाय परवीरहा ।
परिच्छन्नो ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः ॥ २०
राजश्रिया दीप्यमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः ।
धृतराष्ट्रेण चाहूतः कालस्य समयेन च ॥ २१

Ds transp. तेजः and चक्षुः. Gs र्वापदि; Gs र्वापतन्. — °) Ks दैवस्य (for धातुश्च). K1 वशमन्वेति; Gs वशमन्वेति. — °) Ks नरः; Ds वरः; Gs करी; Gs (before corr.). 4. 5 करे (for नरः). T1 Gs करस्थितः (Gs तैः); Gs विकर्षतः (for नरः सितः). Ks. 4 स्थितः; B1. 8 शितः; Ds क्षितौ; Cd सितः (as in text).

19 Before 19, G1. 2 M1 ins. वैशं. — °) G4 (hypermetric) इत्यादिश्य (for इत्युक्त्वा). — °) Ś1 कृत्वा; K1. 2 D2. 3. 5. 6 (before corr.) M2 क्षत्ता (for क्षत्रा). — °) K4 B4 Dn Ds तस्याथ; Gs तं पार्थः. — °) G4 सहाह्वानम्. Ś1 अतंद्रितः; K4 Ds Gs अरिंदमः; V1 B1. 2. 6 D1. 2 अरेस्तदा (B1 था).

20 °) Ks Bs. 6 Dn D2. 4. 5 बाह्लिकेन; Gs बाहकेन. N1 V1 B4 Dn D1. 4. 5 (before corr.) यत्तम्; Bs तूर्णम् (for दत्तम्). Gs बाह्लिकश्च रथैर्युक्तम्. — °) Ks Bs Gs. 4 M1 Cd. np परिच्छिन्नो; V1 Bs च्छिद्य; Cn as in text. Bs Ds-8 राजा; Gs (by corr.) पार्थः. — °) Gs सर्वैश्च (for भ्रातृभिः). Ks पार्थिवैः; Ks Gs पाण्डवैः; D1. 8 पाण्डव. — After 20, Gs reads 496*. — A passage given in App. I (No. 36) is ins. in S (Cv glosses one line) after 20 (in Gs transposed, with 21^{ab} and App. I, No. 37 to after 16).

21 Gs om. 21. Gs transp. 21^{ab} with App. I, Nos. 36 and 37; cf. just above. — °) Ś1 सेव्यमानो. — °) V1 Bs. 5 Ds-5 ततो (for ययौ). B1. 2. 6 D1. 2 ब्रह्मपुरं (D1. 2 स्कु)तः. — After 21^{ab}, S (except Gs Ms) ins. a passage given in App. I (No. 37). — Gs-5 om. 21^{ad}. — °) Ds-5 धृतराष्ट्रस्य. — °) K1-5 Dn Ds M1 (inf. lin. as in text) कालेन; all comm. as in text! — T1 Gs M1 ins. after 21: Gs (which transp. 21^{ab} and om. 21^{ad}), ins. after 20:

496* प्रविवेश ततो राजा पुरं नागाह्वयं ततः ।

[T1 नगरं नागाह्वयं (for the post. half).]

22 °) Gs. 5. 6 M2 हस्तिनपुरं. M1 स गत्वा हस्ति

स हस्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रगृहं ययौ ।
समियाय च धर्मात्मा धृतराष्ट्रेण पाण्डवः ॥ २२
तथा द्रोणेन भीष्मेण कर्णेन च कृपेण च ।
समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह ॥ २३
समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह ।
दुर्योधनेन शल्येन सौबलेन च वीर्यवान् ॥ २४
ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः ।

(by transp.). — °) Ś1 N1 G1. 6 धृतराष्ट्रपुरं; D1 गृहान्. K2 धृतराष्ट्र(स्य)गृहं ययौ. — °) Ks D1. 8 G2 समियाय; T1 Gs-5 M समेयाय; G1 सन्मेयाय (sic); Cv as in text. M2 यथान्यायं (for च धर्मात्मा). Gs धृतराष्ट्रेण भीष्मेण समियायाथ पाण्डवः.

23 °) Ks T1 G2 ततो (for तथा). K4 N1 V1 B4 Dn Ds transp. द्रोणेन and भीष्मेण; Bs. 5 Ds-5 transp. भीष्मेण and कर्णेन. Gs कर्णेन भारद्वाजेन द्रौणिना च कृपेण च. — Gs om. 23^a-24^b. — °) D1. 8 समियाय; T1 G1-5 M समे (G1 न्मे)याय; cf. v.l. 22. Ds यथान्यायौ. — N1 G2 om. (hapl.) 23^a-24^a (24^a being read as in S). — °) Ś1 चाभितः; K1-8 चा (K1 च)भिभुः; Ds वा विभुः; T1 च विभाः; M1 [अ]थ विभुः (for च विभुः).

24 Gs om. 24^{ab}; N1 Gs om. 24^a (cf. v.l. 23). — °) V1 B1. 2. 6 D1. 2 बाह्लि (V1 D1 ह्लि)केन तदा (V1 था) राजा; Bs-5 Ds-5 बाह्लिकेन च राजेंद्र; T1 G1. 8-5 M समेयाय (T1 समेत्य च; G1 बाह्लिकेन) यथान्यायं. — °) Ś1 K1. 8 चैव हि; N1 वा विभुः; V1 B (except Bs) D1-5 भूरिणा; S (Gs om.) चाभिभुः (G1 चापि ह). — °) Ś1 K2. 8 Gs वीरेण; K1 कर्णेन; T1 G1. 2. 4. 5 M सभ्रात्रा (for शल्येन). Gs दुर्योधने सह भ्रात्रा. — K2. 8 om. (hapl.) 24^a-25^b and the prior half of 497*. — °) Gs सोमदत्तेन पाण्डवः; M2 कुरुभिः सौबलेन च.

25 K2. 8 om. 25^{ab} (cf. v.l. 24). — °) Gs राजानं. Gs सिंधुराजेन वै सार्धं तथा शकुनिना नृप. — After 25^{ab}, N (K2. 8 om. the prior half; cf. v.l. 24) Gs. 5 ins.:

497* दुःशासनेन वीरेण सर्वैर्भ्रातृभिरेव च ।

[K1 च तथा; V1 B1. 2. 5. 6 D2. 3. 5 Gs कौतेयः; D1. 4 Gs कौतेय (for वीरेण). Ś1 om. the post. half, and 25^a-26^a. K2 Gs सर्वैः; K4 Dn D1 सर्वैः.]

— On the other hand, Gs ins. after 25^{ab}:

498* अन्यैश्च धार्तराष्ट्रैश्च नृपैरन्यैः समेयिवान् ।

— Gs om. 25^{ad}. — °) K2. 8 राजा च; T1 Gs हि तदा;

जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वशः ॥ २५
 ततः सर्वैर्महाबाहुभ्रातृभिः परिवारितः ।
 प्रविवेश गृहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ २६
 ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रताम् ।
 स्नुषाभिः संवृतां शश्वत्ताराभिरिव रोहिणीम् ॥ २७
 अभिवाद्य स गान्धारीं तथा च प्रतिनन्दितः ।
 ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ २८
 राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातास्ते च कौरवमन्दनाः ।
 चत्वारः पाण्डवा राजन्मीमसेनपुरोगमाः ॥ २९
 ततो हर्षः समभवत्कौरवाणां विशां पते ।
 तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्पाण्डवान्प्रियदर्शना- ॥ ३०

विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहाण्यथ ।
 ददृशुश्चोपयातास्तान्द्रौपदीप्रमुखाः स्त्रियः ॥ ३१
 याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव ।
 स्नुषास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसोऽभवन् ॥ ३२
 ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदम् ।
 कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रतिकर्म च ॥ ३३
 ततः कृताह्निकाः सर्वे दिव्यचन्दनरूपिताः ।
 कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥ ३४
 मनोज्ञमशनं भुक्त्वा विविशुः शरणान्यथ ।
 उपगीयमाना नारीभिरस्वपन्कुरुनन्दनाः ॥ ३५
 जगाम तेषां सा रात्रिः पुण्या रतिविहारिणाम् ।

C. 2. 2028
 B. 2. 56. 37
 K. 2. 83. 62

G_{2.8} हि तथा. — ^d) T₁ G_{2.4} राजभिश्चापि (G₂ 'त्र).
 — After 25, G₈-s ins.:

499* समेत्य कुरुभिः सर्वैर्यथान्यायमरिंदमः ।

[G₈ सर्वैश्च; G₄ तथा च (for समेत्य). G₈ सर्वे (for सर्वैर्).]

26 Ś₁ om. 26^a (cf. v.l. 25); G₈ om. 26^{ab}. — ^b)
 G₈ भ्रातृभिश्च ततोत्तरैः. — G₈ om. 26^{ad}. — ^c) K₁ पुरं
 (for गृहं). — ^d) S (G₈ om.) संमतं (T₁ 'ते; G₂ 'तः)
 (for धीमतः).

27 ^a) K₄ T₁ गांधारि. — K₂ om. (hapl.) 27^b-28^a.
 — ^b) G₈ भ्रातृभिः परिवारितः (= 26^b). — G₈ om. 27^{ad}.
 — ^c) Ś₁ K_{1.8} सहितां; M₂ सर्वे (for संवृ). B₁ तत्र
 (for शश्वत्). — ^d) B₅ 'रेव. B₄ रोहिणी; G₁ संवृतां.

28 K₂ om. 28^a (cf. v.l. 27). — ^a) Ś₁ अभिवंश
 स; G₁ रोहिणीमिव. K₂ T₁ G_{2-4.8} च (for स). — ^b)
 Ś₁ D_{1.2} G₄ स; G₈ सं- (for च). D₅ प्रतिनन्दितं. K₂
 यया च प्रतिसन्दितः; G₂ तथा चाप्यभिनन्दितः; G₈ तथा
 संप्रतिनन्दितः; G₈ स्नुषाभिः संवृतां सर्ती. — ^c) B₅ ज्वेष्टं
 (for वृद्धं). — ^d) Ś₁ ईदृशं (for ईश्वरम्).

29 ^a) K₂ D₈ G₁ [उ]पाघ्रातस्; D_{2.8} [उ]पघ्रातास्.
 Ś₁ T₁ G_{2.4} M₁ राजा (G₈ 'जा) च मूर्धन्युपाघ्रातास् (G₈
 'तस्); D₁ राजा मूर्धन्मुखाघ्रातास्; G_{5.8} (hypermetric)
 राजा च मूर्धन्युपाघ्रातास् (G₈ 'तस्); M₂ स राजा मूर्धु-
 पाघ्रातस्. — ^b) G₈ तेन तत्राभि नंथ च. — G₈ om.
 29^c-30^d.

30 G₈ om. 30 (cf. v.l. 29). — ^a) D₈ समाभवत्.
 — ^b) G₈ transp. तान् and दृष्ट्वा. D_{1.2} पुरुषव्याघ्र; D₈
 'व्याघ्रः. — ^c) B₁ पाण्डवान्पुरुषवर्षभान्.

31 ^a) B₅ 'स्तेष्वनुज्ञाता. — ^b) Ś₁ भानुमंति (for
 रत्न). Ś₁ lacuna; K_{2.4} D₂ D_{5.8} गृहाणि च; V₁ B₅

D_{4.8} गृहाण्युत. — ^c) S (except G₂ M₂) विविशुश्च (for
 ददृशुश्च). K₁ N₁ V₁ B D₂ D_{5.4} M₂ चोपया (B₅
 'जा)तांस; K₂ 'यानास्; K₈ 'याया; K₄ चोपजातास्. Ś₁ ते;
 K_{2.4} D_{1.2.8} G_{2.4.8} M₁ ता; T₁ G₂ वै (for तान्). G₈
 ता उपायाता (for चोपयातास्तान्). — ^d) K₁ गांधारी; V₁
 B_{5.8.8} D_{5.4} दुःशला; D₂(!) दुःशीला; D₅(m as in
 text) दुःशली (for द्रौपदी). M₂ 'कौरव- (for 'प्रमुखाः).

32 ^{ab}) K₁ G₄ यज्ञसेन्याः. Ś₁ G_{2.8} परां वृद्धिं. G₁
 याज्ञसेन्याः परामिव (for 32^{ab}). — ^c) N₁ च; V₁ स्स; G₂
 तु; G₈ तान् (for ता). — ^d) T₁ नातिक्रमनसाभवन्; G_{2.8}
 M₂ नातीत्र (G₈ नाप्रीत; M₂ न प्रीत)मनसोभवत् (M₂ 'नू).
 Cd oites प्रमनसः (as in text).

33 G₈ om. 33; K₁ om. 33^{ab}. — ^b) K₈ सु-; B_{1.2}
 D_{1.2} S (G₈ om.) च (for तु). — ^c) K₈ दत्वा (for
 कृत्वा). — ^d) V₁ कृत्यादि; D₈ कृतानि. T₁ G₂ प्रीति-
 कर्मणि भारत.

34 B₁ om. (hapl.) 34. — ^a) D₁ कृतास्तिकाः
 (marg. sec. m. as in text); G₂ कृतास्तिकाः. — ^b) Ś₁
 K₂₋₄ N₁ V₁ B₄₋₈ D₂ D_{5.8} G₅ 'भूषिताः; K₁ 'रूषिताः;
 B₂ D_{1.2} 'लेपिताः; D₄ 'रूषिताः. — G₈ om. 34^{ad}. — ^c)
 Ś₁ S (G₈ om.) सर्वे (for चैव). B₂ D_{1.2} कल्पा (B₂
 'ल्या)स्तेजस्विनश्चैव. — ^d) D₁ ब्राह्मणाः.

35 ^a) K₂ मनोन्यम्; K₈ अन्योन्यम् (for मनोज्ञम्).
 G₂ M₂ कृत्वा (for भुक्त्वा). K₄ मनोतमाशनं भुक्त्वा
 (corrupt). — ^b) K₈ स्तरणान्यथ; V₁ B_{1-8.8} भवनान्यथ;
 B₅ D₈₋₈ भवनान्युत (D₅ m शयनान्युत); D_{1.2} भवनान्यथा;
 T₁ M₂ शयनान्यथ; G_{1.8} शयनान्यथा; G₂₋₂ शरणान्यथा.
 G₈ कल्याणमनसस्तदा. — ^c) Hypermetric! K₄ D₈
 गंधर्वैर् (for नारीभिर्). — ^d) K₁ अवसन्; K₄ D₈

C. 2. 2028
B. 2. 56. 37
K. 2. 83. 62

स्तूयमानाश्च विश्रान्ताः काले निद्रामथात्यजन् ॥ ३६
सुखोपितास्तां रजनीं प्रातः सर्वे कृताह्निकाः ।

सभां रम्यां प्रविविशुः कितवैरभिसंबृताम् ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

शकुनिरुवाच ।

उपस्तीर्णा सभा राजत्रन्तुं चैते कृतक्षणाः ।

अक्षानुत्वा देवनस्य समयोऽस्तु युधिष्ठिर ॥ १

युधिष्ठिर उवाच ।

निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोऽत्र पराक्रमः ।

न च नीतिर्ध्रुवा राजर्निकं त्वं द्यूतं प्रशंससि ॥ २

नारीभिः; T₁ सुष्टुपुः; G₂ सुष्वापुः (for अस्वपन्). K₄ Dn(1) D₆ कुरुपुंगवाः. — After 35, K₄ Dn(1) D₆ ins.:

500* अनन्तरं च सुष्टुपुः प्रीताः परपुरंजयाः ।

[Dn(1) तत्प्राप्य (for सुष्टुपुः).]

36 ^b) K₁ पुण्यः. Ś₁ पतिविहारिणाम्; B_{1.8} D_{1.2} G₄ Cd रतिविहारिणी. — ^c) G₈₋₅ संस्तु (G₈ 'सू')यमाना. G₂ विक्रांताः. — ^d) G₆ काल्ये. K₁ अवात्यजन्; B₁ अथाभजन्.

37 ^a) G₆ सुघोषितास्. Ś₁ K₄ V₁ B_{4.6} Dn D₆ G_{4.6} ते (for तां). — ^c) V₁ दिव्यां (for रम्यां). D₁ प्रविष्टास्ते (for 'विशुः). — ^d) Ś₁ अभिनंदितां; K_{1.2.4} N₁ Dn(1) D₆ 'नंदिताः; K₂ 'नंदितं; B_{2.4} D₁ 'संबृताः; D₄ 'संभृतां; G₆ इह संबृतां.

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K B₁₋₅ D (except D₆) G_{1.2.6} M द्यूत. — Adhy. name: D₆ (marg. sec. m.) द्यूतारंभः; G_{1.2.6} M सभाप्रवेशः; G₆ युधिष्ठिर-हस्तिनापुरप्रवेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 56; K_{2.3} 54; D₆ 53; S 93 (G₄ 68). — S'loka no.: K₂ 36; K₃ 37; Dn 38; D_{1.2} 39; T₁ 65; M₁ 69.

53

Before 1, K₄ V₁ B D (except D₆) T₁ (om. line 5) ins.:

501* वैशंपायन उवाच ।

प्रविश्य तां सभां पार्था युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

समेत्य पार्थिवान्सर्वान्पूजार्हानमिपूज्य च ।

यथावयः समेयाना उपविष्टा यथाहृतः ।

आसनेषु विचित्रेषु स्पर्ध्यास्तरणवत्सु च ।

अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वथ नृपेषु च ।

शकुनिः सौबलस्तत्र युधिष्ठिरमभाषत ।

[5]

[(L. 1) V₁ रम्यां (for पार्था). — (L. 2) T₁ समेदं (for 'मेल). — (L. 3) K₄ समभ्येत्य; B₂ D₂ T₁ समायाता; B₈ समेत्याथ; B₆ 'याता. D₁ यथावयसमायतो (for the prior half), and उपविष्टो. — (L. 4) V₁ श्रद्धास्त* (for स्पर्ध्यास्त*). K₄ परार्द्धास्तरणेषु च; D₈ रपर्द्धास्तरणवत्सु च (for the post. half). — (L. 5) Prior half = 1. 1. 5^a; 200. 9^a. Dn₁ तेषु तत्र (for अथ तेषु). K₄ D₈₋₅ सर्वेषु च; B_{1.2.6} D_{1.2} 'ध्वेव (for 'ध्वय). — (L. 6) K₄ 'स्त्वेवं (for 'स्त्र).]

1 ^a) K₄ D₆ G₆ उपस्तीर्णा; G₄ उपासीनान्; Cd as in text. G₄ सभां. — ^b) Ś₁ D₆ नक्तं; K₄ V₁ B_{2.4.5} Dn D_{2m.2-5} सर्वे; N₁ उक्ताशः; B₆ सम्याशः; S वयं (for रन्तुं). K₂ वेते; K₄ B_{2.4.5} Dn D_{2m.2-5} त्वयि; T₁ G_{1.2.4} चैव; G_{8.5} त्वेते (for चैते). B_{1.8} अक्षा (B₂ सर्वे) वै कृतलक्षणाः; D_{1.2} सर्वार्थकृतलक्षणा[:]. Cd cites कृतलक्षणाः (as in text). — ^c) V₁ मुक्त्वा; Cd उह्वा (as in text). — ^d) Ś₁ D₁ समयोस्ति; G₄ सहायोस्तु. Cd cites समयः (as in text).

2 T₁ G₆ om. the ref. — ^a) K₃ निकृतिर्; G₆ निकृत्या; Cd as in text. — ^b) K₂ अक्षात्रो; K₄ T₁ G₁₋₂ न क्षात्रो; B₂ D_{1.2} न क्षात्रं. K₄ वा; B₂ D_{1.2} न (for ऽत्र). K₃ अक्षे नात्र पराक्रमं. — ^c) K₄ Dn₂ T₁ नीतिर्ध्रुवा (T₁ 'ध्रुवं); G₆ नीतिर्ध्रुवं. Cn cites नीतिः. B_{1.2.6} D₂ नैतन्नी (D₂ 'ज्ञि)तिविदामि (B₆ 'दां शि)ष्टं; D₁ नैतनीतिविदोभीष्टं; G₁ M₁ (inf. lin.) अपनीतं ध्रुवा राजन्; M₂ अपनीतिर्ध्रुवं राजन्. — ^d) Ś₁ transp. किं and त्वं. T₁ G_{2.4} तु; G₁ तु; G₈ तद् (for त्वं). K₃ द्यूते; D₄ द्यूतं.

3 ^a) V₁ B_{2.5.6} D₁₋₆ महिमानं; G M न च मार्था (G₁ मायाः; G₈ corr. to मावां) (for न हि मानं). — ^b) G₂ कतिनः; G₈ कृतिनः; G₄ निकृतो. K₂ कृतवत्स;

न हि मानं प्रशंसन्ति निकृतौ कितवस्य ह ।
शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशंसवत् ॥ ३

शकुनिरुवाच ।

योऽन्वेति संख्यां निकृतौ विधिज्ञ-

श्रेष्ठास्त्रिभिः कितवोऽक्षजासु ।

महामतिर्यश्च जानाति धृतं

स वै सर्वं सहते प्रक्रियासु ॥ ४

अक्षग्लहः सोऽभिभवत्परं न-

स्तेनैव कालो भवतीदमात्थ ।

दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्कां

कुरुष्व पाणं च चिरं च मा कृथाः ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्तमः ।

इमानि लोकद्वाराणि यो वै संचरते सदा ॥ ६

इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह ।

धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं साधु देवनम् ॥ ७

नार्या म्लेच्छन्ति भाषाभिर्मायया न चरन्त्युत ।

अजिह्वमशठं युद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥ ८

C. 2. 2040
B. 2. 59. 11
K. 2. 84. 11

B₁ देवनस्य; D_{1.2} किल तस्य. K₁ वै; K₄ V₁ B (except B₈) D_n D_{1.2.6} T₁ G_{1-3.6} M₁ हि (for ह). K₃ निकृतौ कितवैस्त्वह; G₈ निकृतिनः कृतिस्य हि (sic). — °) Ś₁ D_n D₈ मैव; K₁ मानि; K_{2.4} मा च; K₈ D₆ मां च; B₁ G_{2.4.5} नैव (for मैव). K₈ G_{1.2} नो जैषीर; B₄ नः श्रियान्; T₁ निजैषिर (for नो जैषीर). — °) B₈ न मार्गेण; C_d as in text. D₄ [अ]नृशंसवत्; G₁ नृशंसवित्.

4 °) Ś₁ K D₆ योभ्येति; N₁ B D_n D₁₋₅ यो वेत्ति; T₁ G₄ M₁ (inf. lin.).₂ न मेस्ति (G₄ योन्वेति also as in text). Ś₁ G_{8.5} संख्यं; K₈ D_{8.6} संख्या; T₁ शंखं; G₄ सुखान्; G₆ सख्या; M₁ संख्यान्; M₂ संख्यान्; C_d as in text. Ś₁ गुणज्ञः; K₈ विधिज्ञै; C_d as in text. — °) K₁ चेष्टाधखिन्नः; K₈ सुखं नः; D₈ G_{2.6} M₂ सु खिन्नः; G₁ स्ववीणः; G₄ सुखं न; G₅ स्वखिन्नं. G₆ कितवोष्णजासु. C_d cites अखिन्नः and अक्षजासु (as in text). — °) K₈ यो जानाति; B₈ यश्च जनोति; D₁ यस्य जानाति; T₁ G₂ योनुजानाति; G₈₋₅ M₂ यो विदधाति; G₆ यो न जानाति; M₁ (inf. lin.) योपि दधाति. K₁ सम्यक् (for धृतं). — °) K₁ धृतं स; K₂ (wrongly om. स) वै; D_{1.2} सर्वैः (for स वै). K₄ D₆ transp. सर्वं and सहते. G₁ सर्वः; G₈ सर्वो. G_{8.5} लभते; M₂ सह तैः (for सहते). K₁ D₂ G₄ क्रियासु; V₁ यातनासु (for प्रक्रि).

5 °) K₁ अक्षग्राहं; K₂ ग्राहः; K₈ ग्राहाः; B₁ G₈ M₁ (inf. lin. as in text) C_d.v ग्राहः; D₄ ग्लहः. M₁ [अ]भिभवत्; C_d as in text. K_{1.2} परो नस्; D₆ परं न; G₁ परं त्वां; G_{8.5.6} परं तु; M₁ परास्त्वं; M₂ परांस्तु (for परं नस्). T₁ G_{2.4} अक्षग्लहोभिभवत्पुरा त्वं (T₁ त्परांस्तु). — °) V₁ B D_n D_{1.2.4.5} दोषो; D₈ दोषेण; T₁ कल्यो; G_{1.2} काले (for कालो). G₂ लभति (for भवति). K₁ इदमर्थः; K_{2.8} इदमाह; K₄ इह सौम्य; N₁ इतिमात्थ

(sic); V₁ B₂₋₅ D_n D_{1.2.4.5} इह पार्थ; B₁ इह मत्वा; D₈ इह पार्थो; T₁ इदमर्थ; G₁ इदमर्थ (for इदमात्थ). C_v cites 5^b exactly as in text. — °) Ś₁ K₂ G_{1.5} M₂ दीव्यावहे; G₄ देव्यावहे. Here and below MSS. frequently spell the stem दीव्य- with a short vowel as दिव्य-; these varieties have been mostly ignored. Ś₁ B₈ विशंकं; K₂ विशंक; B₁ D₂ विशंकी; B_{2.8} शंका; G₂ च शंका; C_d as in text. — °) B₁ पणं कुरुष्वेह; B₂ कुरु प्रमाणं (m पार्थं) च; D_{n1} D_{1.2} कुरु प्रपा (D₂ मा)णं च; C_n as in text. C_d cites कुरुष्व (as in text). Ś₁ K₃ पणं; K₁ G₆ पाणि; D₁ पाणां; D₆ (before corr.) पानं (for पाणं).

6 G₈ om. the ref. — °) K₄ एवमाहर्षि च सितः; T₁ G_{8.4.6} M₂ एवमाहा (G₆ ह)सितो राजन्; G₁ M₁ एवमाह (M₁ हा) महाप्राज्ञो; G₆ एवमाभौ सितो राजन्. — °) B₄ लोको द्वाराणि; M₁ C_v शोकद्वाराणि; C_d as in text. — °) B₂₋₅ D₈₋₅ यो वै (D₈ om. वै) आग्न्यत्पलं (B_{4.5} नं) वशी.

7 °) G₂ इमं. K₁ D_{1m.4} च; B₈ हि (for वै). — °) K_{1.2.4} B₄ D_n D₆ C_d निकृत्या; K₈ निकृत्या; C_v मायया (as in text). — °) Ś₁ तु जयेन्; D₂ भुजयोर् (for तु जयो). Ś₁ मध्ये; G₂ युद्धो (for युद्धे). — °) B₁ तं परं; B₈ परं तं; G₄ तद्धर्म (for तत्परं). N₁ सारि; B_{4.5} D_n D_{1.2-5} T₁ G_{1.2-5} M न तु (for साधु).

8 G₈ om. 8^{ab}. — °) K₈ मृच्छन्ति; K₄ नेच्छन्ति; B₁ कृष्यन्ति; G₈ दीव्यन्ति; C_v नेच्छन्ति; C_d as in text. K₁ नार्या म्लेच्छविभाषाभिः; D₈ नार्या तु म्लेच्छभाषाभिः; T₁ G_{2.4} भार्यामृच्छ (G₂ च्छ)ति भाषाभिः; G₁ M भार्यामृच्छ (G₁ मि)च्छन्ति वासोभिः. C_d cites भाषाभिः (as in text). — °) B₈ प्रः; B₆ G₁ M₁ विः; M₂ [अ]नु (for न). D₈ च चरन्त्युते (sic); G₂ विचरन्त्युत.

C. 2. 2041
B. 2. 59. 12
M. 2. 64. 12

शक्तितोऽब्रह्मणान्वन्ध्याऽशक्षितुं प्रयतामहे ।
तद्वै वित्तं मातिदेवीर्मा जैषीः शकुने परम् ॥ ९
नाहं निकृत्या कामये सुखान्युत धनानि वा ।
कितवस्याप्यनिकृतेर्वृत्तमेतन्न पूज्यते ॥ १०

— *) K₁ अजिह्वमसितं; K₈ 'मशने; B₁ 'मशहं; D₁ 'शकटं; G₆ 'मशसं; C_d as in text. V₁ G_{2.4} (before corr.). 5 युद्धे (for युद्धम्). — *) K₂ G₆ सपुरुषवत्; D_{n1} सुपुरुष. V₁ तत्सर्वं पुरुषवत्; G₈ तच्च तत्पुरुष.

9 *) Ś₁ ब्राह्मणाज्जनं; V₁ 'णा यत्र; Ñ₁ B₅ D₈₋₅ G₅ C_{d.n} (!) 'णार्थाय; B_{8.4} 'णांश्चात्र; T₁ 'णार्थे यत्; G₁ M₂ 'णावा (M₂ 'णान्वा)यं; G₂ 'णं ते यत्; G₈ M₁ 'णार्थे यं (M₁ inf. lin. 'णानां च); G₄ 'णार्थे यः (for 'णान्वन्ध्यान्). K₄ D_n (!) D₆ वयं तु शक्तितो (K₄ [corrupt] 'क्तिरो) विप्रान्; B_{1.2.6} D_{1.2} शक्तितो हि वयं विप्रान्; G₆ अशक्तितो ब्राह्मणार्थे. — *) K₁ शक्षितुं; K₄ V₁ B₁₋₄ D_n D_{1.2.6} रक्षितुं; G₄ शिक्षितं; all comm. as in text. — *) K₈ वो; D₁ हि (for वै). K₁ G_{5.6} विद्वन् (G₆ 'त्); V₁ B D_{1.2} श्रेयो (B₅ वृत्तं); T₁ G₈ M₂ C_v विद्वान्; G₂ द्विजन् (for वित्तं). Ś₁ मादिदेवीर्; K₄ अतिदेवीर्; V₁ B D_{1.2} मा स देवीर्; D₈ lacuna; D₆ (before corr.) मतिदेवीर्; C_{d.v} मातिदेवीर् (as in text). D₅ तद्वै विधामुपादान्; G₁ M₁ एतद्विद्वन्मातिदेवीर्; G₄ तद्वै विद्वन्मदर्थे वा. — *) D₄ transp. मा and जैषीः. Ś₁ K_{1.2} जैषीः; G₄ जैषीः. Ś₁ Ñ₁ V₁ B D_n D_{1.2.3-6} परान् (for परम्). D₈ (corrupt) जैषी मा शकुने पराकृमात्.

10 *) K₄ कामं ये; D₆ कामाय; G_{2.3.5} कामे यं; G_{4.6} M₂ कामा ये (for कामये). K₁₋₈ Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D_n D₁₋₅ T₁ निकृत्या कामये नाहं (and C_n begins with निकृत्या). — *) G_{2.4} transp. सुखानि and धनानि. Ñ₁ सुखान्यथ; B₁ 'नि च (for 'न्युत). V₁ बलानि (for धना). K_{1.3.4} Ñ₁ V₁ B_{1.2.3.5.6} D_{1.2.3.4.5} G₈ च; D_{n1} चा (sic); D₈ [उ]त; T₁ G₂ व; G₄ वः (for वा). — *) Ś₁ K_{2.4} B₆ D_n D_{1.2} कितवस्याप्यनिकृतेर् (Ś₁ 'ते; K₈ 'तै); K₂ 'वस्याप्यनिकृतेर्; V₁ B_{4.5} D₈₋₅ C_n 'वस्येह कृतिनो; T₁ 'वा सद्य विकृतेर्; G₁ 'वा साह निकृतिर्; G_{2.4} 'वस्याद्य निकृतेर्; G₈ 'वा साम्य निकृते; G₅ 'वा साद्य निकृतेर्; G₆ 'वा सत्यनिकृतेर्; M₁ 'वैः साह्यनिकृतिर्; M₂ 'वैः सा अनिकृतिर्; C_v 'वस्याद्य (?) निकृतेर्. — *) G₆ वृत्तिम्; C_v वित्तम्. Ñ₁ V₁ B_{8.5} C_v एतेन (for एतन्न). B₂ D_{1.2} C_v युज्यते; D_n (!) शस्यते; C_n पूज्यते (as in text). T₁ वृत्तं मे तेन युज्यते; G₁ (submetrical)

शकुनिरुवाच ।

श्रोत्रियोऽश्रोत्रियमुत निकृत्यैव युधिष्ठिर ।
विद्वान्विदुः॥॥ऽभ्येति नाहुस्तां निकृतिं जनाः ॥ ११
एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निकृतिं यदि मन्यसे ।

वृत्ति तेन पूज्यते; G₂ वित्तमेते नियुज्यते; G₈ वृत्तिरेतेन पूज्यते; G₄ व्यक्तमेतन्न युज्यते; M वृत्तिर्मे तेन पूज्यते. — C_d cites almost all words of 10th (as in text).

11 G₁ M om. the ref. — *) Ś₁ श्रोत्रियः श्रोत्रियकृते; K₁₋₈ D_{n1} D₆ C_v 'यो[ऽ]श्रोत्रियमुत; Ñ₁ V₁ B_{2.4} D_{1.2} श्रोत्रियः श्रोत्रियानेति; B₁ 'यो[ऽ]श्रोत्रियं चैति; B₂ 'यो[ऽ]श्रोत्रियानेति; B₅ 'यो[ऽ]श्रोत्रियेनेति; B₆ 'यं श्रोत्रियोभ्येति; D_{n2} 'योः श्रोत्रियाज्जेत (sic); D₃ 'यो[ऽ]श्रोत्रियो नेति; D₄ 'योः श्रोत्रियानेति; G₂ 'यो[ऽ]श्रोत्रियं मुक्तं; G₄ 'यो[ऽ]श्रोत्रिययुतः; G₆ 'यो[ऽ]श्रोत्रियमृतं. C_d cites श्रोत्रियाः and अश्रोत्रियं. — *) M₂ निकृत्येव. K₄ G₄ युधिष्ठिरः. — After 11^{ab}, K₁ B₁ ins. 503*, and D₆ 502*. — K₁ D₆ read 11^{ab} after 504*. — *) T₁ G_{2.4} M₂ [अ]भ्येति; G₁ ह्येति; C_v अभ्येति (as in text). B_{2.3.6} D_{1.2} विद्वान्स्तु विदुषोभ्येति. C_d cites विद्वान्, अविदुषं, and अभ्येति. — *) G₂ तन् (for तं). — K₈ Ñ₁ V₁ B D_n D_{1.2.3.4.5} T₁ G_{2.4.6} M ins. after 11^{ab}; D₆, after 11^{ab}:

502* अक्षैर्हि शिक्षितोऽभ्येति निकृत्यैव युधिष्ठिर ।

[K₈ B_{1.5} अक्षान्हि; B_{2.4} D₂ अशान्हि; B₈ अशो हि; T₁ अक्षाश्च; G_{2.4.6} अक्षाणि; M₂ अक्षाणि (for अक्षैर्हि). D₆ अक्षा हि क्षिपतेभ्येत्य; M₁ अनक्षश्च मताक्षः सन् (for the prior half).]

— After 502*, K₈ Ñ₁ V₁ D_n D_{4.5} G_{2.4.6} M repeat 11^{ab} [with v.l.: G₄ M₂ विद्वान्विदुषोभ्येति; M₁ अक्षाणि शिक्षितोभ्येति (for 11°). G₄ नाहुस्ते; G₆ नाहुस्तन् (for नाहुस्तां). D₄ जवाः.]

— K₈ Ñ₁ V₁ D_n D_{4.5} G_{2.6} M ins. after this repetition of 11^{ab}; B₂₋₅ D_{1.2.6} T₁ ins. after 502*: K₁ B₁, after 11^{ab}; G_{1.2}, after 11; B₆, after 504*:

503* अकृतास्त्रं कृतास्त्राश्च दुर्बलं बलवत्तरः ।

[B_{2.6} G_{1.2} अकृतास्त्रः. B₁ कृतास्त्रो वा; B₈ T₁ 'स्त्रं च; B_{2.5} 'स्त्रश्च; B₆ G₁₋₅ 'स्त्रं वै (for 'स्त्राश्च). G₆ कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा (for the prior half). G₆ बलवत्तरं. B₁ बलवास्तु सुदुर्बलान्; B_{2.6} बलवंतं सुदुर्बलः (for the post. half). — C_d cites कृतास्त्रः, अकृतास्त्रं, बलवान् and दुर्बलं.]

— After 503*, K₈ Ñ₁ B_{2.4.6} D_{1.2.4} T₁ G_{1.2.6} M repeat 11^{ab} [with v.l.: B₈ अविद्वान्विदुषोभ्येति;

देवनादिनिवर्तस्व यदि ते विद्यते भयम् ॥ १२

युधिष्ठिर उवाच ।

आहूतो न निवर्तयति मे व्रतमाहितम् ।

विधिश्च बलवान्राजन्दिष्टस्यासि वशे स्थितः ॥ १३

अस्मिन्समागमे केन देवनं मे भविष्यति ।

प्रतिपाणश्च कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्तताम् ॥ १४

दुर्योधन उवाच ।

अहं दातास्मि रत्नानां धनानां च विशां पते ।

मदर्थे देविता चायं शकुनिर्मातुलो मम ॥ १५

युधिष्ठिर उवाच ।

अन्येनान्यस्य विषमं देवनं प्रतिभाति मे ।

एतद्विद्वन्नुपादत्स्व काममेवं प्रवर्तताम् ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।

उपोह्यमाने द्यूते तु राजानः सर्व एव ते ।

धृतराष्ट्रं पुनश्च विविशुस्तां सभां ततः ॥ १७

भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विदुरश्च महामतिः ।

नातीवप्रीतमनसस्तेऽन्ववर्तन्त भारत ॥ १८

ते द्वंद्वशः पृथक्चैव सिंहग्रीवा महौजसः ।

C. 2. 2053
B. 2. 60. 3
K. 2. 85. 3

Bs D2 विद्वांश्च (D2 'श्वा-') विदुषो (for 11'). D1.2 निदुस्ता.]

— K1 V1 B2 Dn Ds.6 ins. after 503*: Ś1, after 11: Bs, after 502*:

504* एवं कर्मसु सर्वेषु निकृत्त्यैव युधिष्ठिर ।

[Bs युक्तेषु (for सर्वेषु).]

— After 504*, V1 B2 Ds repeat 11^{ad} [with v.l.: B2 विद्वांश्च विदुषो], and Bs reads 503*.

— It may be added, for the sake of clarity, that in Ś1 K1.2.4 B1.5 Ds.6 G2.7, the line 11^{ad} occurs only once (as in text); in Bs-4.6 Dn(1) D1.2 T1 G1.4 it occurs twice; and, finally, in Ks Ñ1 V1 D4.5 G8.6 M it occurs as often as three times (as in many old printed editions), being ins. at different points.

12 ^a) G2 transp. स्वं and मां. Ds M त्वां. T1 G4 (before corr.). ^b) K1 निःकृतिः; T1 निकृतं; Cd as in text. Bs Ds-5 transp. यदि and मन्यसे. — ^c) Ds देवनादि निवर्तस्व. — ^d) G2 वर्तते (for विद्य*).

13 ^a) K1 न निवर्तय; G2 विनिवर्तयम्. — ^b) K1 एवं (for इति). — ^c) T1 बलवान्राज. — ^d) K2 D4 दिष्ट्यापि (D4 'स्मि'); Bs 'स्यास्य; G2 दिष्ट्यास्यासि; M1 दिष्ट्यास्ति. G8 वशं. Ś1 G4 स्थिताः.

14 ^a) M2 समागते. — ^b) V1 B1.3 Ds-5 Cnp पणश्चैव हि (D3 च); G2-4 प्रतिपाणं च; Cn as in text. Cd cites प्रतिपाणः (as in text). K1 तु (for च). V1 B2 G4 कोन्यस्तु; B1 G8 'न्यस्तत्; Bs.6 D4.5 T1 G1.2.3.6 M Cnp को न्यस्तः; D2 कोन्योसु; Ds 'न्यस्ते; Cn as in text. — ^d) K1 स्वत्तो ब्रूहि प्रवर्ततां.

15 G2 om. 15-16. — ^a) B1.2.6 D1.2 G8 (before

corr.) दास्यामि (for दाता*). Ś1 B1.2.5.6 D1-5 रत्नानि (for 'नां). — ^b) Ś1 धनानि (for 'नां). B1.2.6 D1.2 विविधानि धनानि च; Bs Ds-5 धनानि विविधानि च. — ^c) K1.2 G4 मदर्थं. Ś1 दीविता. G5 योयं (for चायं).

16 G2 om. 16 (cf. v.l. 15). — Ds om. the ref. — ^a) Ñ1 अन्यस्यान्येन (by transp.); Ds अन्येनास्य च; G4 अन्ये नाशस्य. Ś1 देवित्वं; K4 V1 B D वै द्यूतं (D6 देवत्वं) (for विषमं). K2 अल्पेनान्यस्य देवनं. — ^b) N (except K1.2 Ñ1) विषमं (for देवनं). — ^c) B1-8.6 D1.2 एवं (for एतद्). Ś1 T1 G2.5 विद्वान्; K8 हितान्; V1 शुल्कन्; B1 मत्वा; Bs.5 D2-5 बुद्धा; B6 तस्वम्; D1 दृष्ट्वा (for विद्वन्). — ^d) G4 प्रवर्त्यतां. — After 16, Dn ins. an addl. colophon (Dn1: Adhy. no.: 59)!

17 ^a) B1-4 D1.2 प्रयुज्य (B4 'ह्य)माने; B6 G2.4 प्रवर्त*; Dn2 उपाह्य*; G6 उपाद्य* [read in Dn2 G6 उत्पाद्य*]; Cn उपोह्य* (as in text). Cd cites उपोह्यमाणः (sic). — ^b) V1 G1 M1 राजानं. G3 संति (for सर्व). V1 S पार्थिवाः; B1.2.6 D1.2 एव हि; Bs Ds.5 एव तु (for एव ते). — ^c) Ś1 K1.2 G6 शुभां; Bs Ds-5 नृप (D8 'पं) (for ततः). K2 विविशुस्तं (sic) शुभां सभां.

18 ^a) K2 G6 भीष्मद्रोणः; G5 भीष्मद्रोणौ. K4 T1 द्रोण- (for द्रोणः). — ^b) Ś1 नातिप्रहृष्टमनसस्; K1 Cd नातिप्रतीत*; K2-4 Ñ1 B2 Dn D6 नातिप्रीतेन मनसा; V1 Bs.5 D3-5 नैवातिप्रीत (V1 D4 'ति)मनसस्; B1.2.6 D1.2 नातिसुप्रीत* (Bs 'प्रीति*); G2 नातीव प्रियमाणास्ते. — ^c) Ś1 K1.2 तेनुवर्तत; K2 तेन वर्तत; B1.2.6 D2 तेभ्यवर्तत; Bs D1 G6 ते न्यवर्तत; D2 तेन्ववर्तत. T1 भारतं. K8 [अ]प्यपवर्तत नित्यशः.

19 ^a) V1 Bs.5 Ds-5 द्वंद्वशश्च (for ते द्वंद्वशः). K2 चेति (for चैव). — ^b) S सिंहस्कंधाः; Cd 'ग्रीवाः (as in text). — ^c) K1 बि-; Bs तु (for च).

C. 2. 2053
B. 2. 60. 3
K. 2. 65. 3

सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि च भेजिरे ॥ १९

शुशुभे सा सभा राजत्राजभित्तैः समागतैः ।

देवैरिव महाभागैः समवेतैस्त्रिविष्टपम् ॥ २०

सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्वरमूर्तयः ।

प्रावर्तत महाराज सुहृद्युतमनन्तरः ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं बहुधनो राजन्सागरावर्तसंभवः ।

मणिहारीत्तरः श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः ॥ २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

एतद्राजन्धनं मह्यं प्रतिपाणस्तु कस्तव ।

भवत्त्वेष क्रमस्तात जयाम्येनं दुरोदरम् ॥ २३

दुर्योधन उवाच ।

सन्ति मे मणयश्चैव धनानि विविधानि च ।

मत्सरश्च न मेऽर्थेषु जयाम्येनं दुरोदरम् ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

ततो जग्राह शकुनिस्तानक्षानक्षतच्चवित् ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २५

20 °) V1 महाराज; D1 महाभागैः. — °) D6 समवेतं; S समु(G4 'मि)दीर्ण. S1 त्रिविष्टपे; B (except B4) त्रिविष्टपं.

21 °) T1 G2.8 M2 शिष्टाः (for शूराः). G4 सर्वे वेद- (before corr. देव)विशिष्टाश्च. — °) K4 भास्वरमूर्तयः. — °) K1 D6 (before corr.) प्रावर्तत; G1 प्रावर्तते. — °) K8 मुष्युतं (sic); N1 अनुत्तरं; D4 प्रवर्ततां (for अनन्तरम्).

22 °) K2.3 G2 बहुविधो; N1 M2 महाधनो; V1 बहुमतो (for 'धनो). — °) S सागरावर्तसंनिभः. — °) K1.2 मणिहारीत्तर (K2 'हारीत्तरः) श्रीमान्; N1 D3-5 G8 M1 मणिहारोत्त(D4 'त)रः श्री; V1 B2.8 D1.2 मणिदीप्ता(B2 D1.2 'तो)र्कसंकाशः; B1.6 मणिहारी(B0 'ह1)-रोत्तमः श्रीमान्; D6 मणिहारीत्तरः श्रीमान्; T1 G1.4.6 M2 मणिहारोत्तम(G6 'माः) श्रीमान् (G1 'मन्); G2 मणिहारस्तत श्री. — °) V1 श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः; G1 कनकोत्तमभूषितः; G2 कनकोज्ज्वलभूषणः.

23 °) K2.8 T1 G2-6 M राज- (for राजन्). V1 B1.8-5 Dn D8-5 मम धनं (for धनं मह्यं). — °) D1 (marg. sec. m. as in text) परिमाणः; G6 प्रतिपाणिः; Cd as in text. K1 D1.2 [अ]स्तु; K4 V1 B1.4 Dn D6 [अ]स्ति; T1 G2.5 M [अ]त्र (for तु). V1 कश्च वः (for कस्तव). N1 तेन दिव्यामहे स्वया. — °) B1.5.6 भवत्येष; B2 (hypermetric) अभवत्त्वेष; D5 भवत्येष; G1 'त्येव; G2 'त्येतत् (for 'त्येष). B1-8.5.6 D2.4.6 क्रमस्तावज्. S1 K B4 Dn D1.6 येन मां त्वं (S1 by transp. त्वं मां; K2 D6 मा त्वं) महाराज (K8 'भाग); D8 भवत्त्व-प्रक्रमस्तावत् (sic). — °) = 24°. T1 G4 जयाम्येनं; G1.2.5.6 M 'म्येतद्; G8 दयाम्येनं (for जयाम्येनं). D8 दुरोत्तरं; T1 G1-8.5 M दुरोदरं; G6 अनन्तरं (for दुरोदरं). S1 K B4 Dn D1.6 धनेन प्रति(K2 'ती)दीन्यसे. — After 23,

K8 repeats 23rd, reading 23rd as in G1, 23rd as in text. See below for similar reading in K1 after 24.

24 B2 om. 24-25. — °) G6 ते (for मे). S1 मणयश्चैव; G1 प्रनितिश्चैव; G6 विस्मयाश्चैव. — °) K8 B1 रत्नानि (for धनानि). K N1 बहुलानि (K4 च बहुनि); V1 Dn(!) D6 सुबहूनि; B5 D8-5 विपुलानि (for विविधानि). S1 बहुलानि धनानि च. — °) S1 मत्सरश्च; N1 मात्सर्यं च; G4 M2 मत्समश्च. Cd cites मत्सरः (as in text). M2 च repeated (for मे). K2 न मत्सरश्च मेर्थेषु. — °) = 23°. S1 जयाम्येनं; K2 ययामेनं; K4 N1 V1 B (B2 om.) Dn D1-4 जयस्त्वेनं; D6 जयस्त्वेनं; T1 G2.4 जयाम्येनं; G1.2 M 'म्येतद्; G8 'म्येतन्; G5 'मेतं; G6 'मेतं (for 'म्येनं). S (except G4.6) दुरोदरं. K1 ज*****. — After 24, K1 repeats 23rd (with v.l. क्रमस्तावज् (for क्रम); while G6 ins. (cf. 54. 1st-2nd).

505* शकुने हन्त दिव्यानो रत्नग[reads ह]मानौ सहस्रशः ।
इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो हारिणः शतम् ।

25 B2 om. 25 (cf. v.l. 24). — N1 T1 G2.6 M2 om. the ref. — After the ref., G2 ins.:

506* एतच्छ्रुत्वा तु शकुनिर्निर्कृतिं समुपाश्रितः ।

[= (var.) 2. 54. 7th etc.]

— °) M2 गतो (for ततो). — °) D8 तानक्षा (sic) प्रत्यपद्यत. — °) N1 V1 D3-5 S तानक्षान्प्रत्य(D6 'नथ)-पद्यत.

Colophon. — Sub-parvan: S1 K B D M1 द्यूत. — Adhy. name: T1 द्यूतारंभः; G1.8.6 M द्यूतप्रवर्तनं; G6 अक्षावापनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 57; K2.8 55; Dn1 60; D3 54; S 94 (G4 69). — S'loka no.: K2 T1 25; K3 28; Dn 9; D1.2.4 30; M1 27.

५४

युधिष्ठिर उवाच ।

मत्तः कैतवकेनैव यजितोऽस्मि दुरोदरम् ।
 शकुने हन्त दीव्यामो ग्लहमानाः सहस्रशः ॥ १
 इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो भरिताः शतम् ।
 कोशो हिरण्यमक्षय्यं जातरूपमनेकशः ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपम् ॥ ३

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं सहस्रस्यैव वैयाघ्रः सुप्रवर्तितः ।
 सुचक्रोपस्करः श्रीमान्किङ्किणी जालमण्डितः ॥ ४
 संह्रानो राजरथो य इहास्मानुपावहत् ।
 जैत्रो रथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः ॥ ५
 अष्टौ यं कुरच्छायाः सदश्वा राष्ट्रसंमताः ।
 वहन्ति नैपामुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ६

C. 2. 2065
B. 2. 61. 6
K. 2. 85. 15

54

1 ^a) K₈ Ñ₁ V₁ G₄ Cn मत्त (Cn gloss : गर्वित, as voc.); G₂ स्वत्तः (for मत्तः). K₄ कैतवकेन; D_{3.5} कितवकेन. K_{1.4} [ए]वं; B_{1.2.5.6} D₁₋₅ [इ]ह (for [ए]व). Ś₁ म(or मं)त्रकैतवमेवैतद्. — ^b) Ś₁ यजितोसि; K₂ 'तेसि; D₂ यजेतासि. K₄ Ñ₁ V₁ B₂ Dn D₆ दुरोदरे; S (except G₄₋₆) दुरोदरं. — ^c) K₂ D₈₋₅ दीव्याम; B₂ D₁ 'नि; B₆ D₂ 'मि; S दी(T₁ G₄ दि)व्यावो. — ^d) K₁ सहमानाः; B_{1.2.4.6} Dn₁ (before corr.) D_{2.3.5.6} ग्लहमानः; S 'मानौ (G₈ M₂ 'नो; M₁ ग्लहमानाः). Ś₁ K Dn D₆ परस्परं (for सह^c).

2 ^a) Ś₁ अयं; K₄ Dn (1) D₆ संति; V₁ B_{2.3.6} D_{1.2} इमा (for इमे). B₆ D₈₋₅ निष्कसहस्राणां. — ^b) K₂ कुण्डितो; K₈ 'भो; K₄ Dn D₆ Cn.p कुण्डिन्यो; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} मंजु(D_{1.2} 'जू)षा; B₆ D₈₋₅ Cd भांडिनो; G₄ कुंडले; Cn भांडिन्यो; Cv कुण्डिनो (as in text). K₁ भारिता; K₈ भरिणा; B₁ हरिता; S हा(T₁ G_{1.4} ह)रिणः; Cv भरितं (for भरिताः). K₁ भृशं; Dn (1) D_{1m} शुभाः (D₁ orig. सति); D₆ सुतं (for शतम्). Ś₁ कुण्डिनो भार उन्नतं. — ^c) K₄ D₆ कोशं; B D_{1.2} कोषो (B₁ कोटी) (for कोशो). — ^d) B₆ जातं जातम्; Cd जातरूपम् (as in text). G₂ अशेषतः (for अनेकशः). — ^e) K₈ T₁ G₈₋₆ M₂ राज- (for राजन्). V₁ B₈₋₅ Dn D₈₋₅ मम धनं; G₄ धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — ^f) K_{2.4} T₁ G₁ दी(K₄ दे)व्यामहं; G₆ दीव्यामहे (for 'म्यहं). K₁ तथा (for त्वया). — After 2, B₁ ins. 507*.

3 All MSS. except Ś₁ K_{1.4} B_{1.6} Dn D₆ om. the ref. — Ś₁ K_{1.4} Dn D₆ ins. after the ref.; B₁, after 2:

507* कौरवाणां कुलकरं ज्येष्ठं पाण्डवमर्च्य तम् ।

[K₁ श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ).]

— ^a) K₂ प्रास्य; K₈ प्राश्य (for प्राह). — ^b) K₁ प्रयतानक्षहेतुवित्; K_{2.3} तानक्षानक्षतत्ववित्; K₄ V₁ B (except B₂) Dn₂ D₈₋₅ प्रहसन्पापचेतनः. — After 3, K₁₋₈ B₂ ins. :

508* जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत !;
 while K₄ V₁ B_{1.4-6} Dn₂ D₈₋₅ ins. :

509* जितमित्येव नृपते भूयस्त्वं केन दीव्यसे ।

4 ^a) B₄ Dn₁ (before corr.) M₂ अहं (for अयं). K₈ 'समितौ; Dn₂ 'समितो; Cd.n as in text. G_{2.4} सहस्रसं(G₂ 'म)मितश्चायं; G₈ अयं सहस्रसामिको. — ^b) G₄ इतो वै; Cd वैयाघ्रः (as in text). Ś₁ K Dn D₆ M₂ Cd सु(K₂ स)प्रतिष्ठितः (M₂ 'तं); B₁₋₄ D_{1.2} सुप्रदर्शनः; B₆ D₂ सुप्रवर्तितः. — ^c) D₄ Cnp स्व (for सु). Ś₁ सर्वोपक्रमणः श्रीमान्; K₁ सुचक्रोपस्कृतः श्री^c; T₁ सुचक्रो भास्करश्री^c; G₁₋₄ M₂ सुचक्रोपस्करश्री^c. Cd cites उपस्करः.

5 ^a) K₄ संह्रानो; D₈ संह्रानो; T₁ G₈ संरा(G₈ ह्रा)जो; G₄ Cd संह्रानो. Ñ₁ राजपथो; V₁ B_{1m.3.4.6m} D₈₋₅ 'वहो (for 'रथो). — ^b) Ś₁ उपाहरत्; K₂ Dn₁ D₄ 'वहन्; Ñ₁ B_{2-4.6} D₂ T₁ G₈₋₆ M Cd उदावहत्; V₁ उदाहरत्; G₁ उदावहः; Cn उपावहत् (as in text). D₁ परहासालुवादह (corrupt). — ^c) G₈ मम रथः (for रथवरः). — ^d) Some MSS. 'निस्वनः.

6 ^a) D₄ अष्टा. V₁ B D₁₋₅ मे; G₂ तं; G₈ च (for यं). K₁ कुरुप्रायाः; K₈ कुरवछायाः; K₄ D₆ कुलिशप्रायः (D₆ 'च्छायाः); V₁ B_{1.2.6} S कुलसंपन्नाः; B_{2.4} Dn Cnp (1) कुमुदच्छायाः; D₂ कुललक्षायाः; D₆ कुररछायाः; Cd.n as in text. Ñ₁ सुहृजाः कुवलयच्छायाः (hypermet.). — ^b) K₁ M₂ राष्ट्रवर्धनाः; K_{2.3} V₁ G₂ राजसंमताः. — ^c) Ś₁ नैवमुच्येत; K₁ तेषामप्येकः; K_{2.3} Ñ₁ D₈₋₅ T₁ G_{8.5.6}

C. 2. 2066
B. 2. 61. 7
K. 2. 85. 16

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

सहस्रसंख्या नागा मे मत्तास्तिष्ठन्ति सौबल ।

हेमकक्षाः कुत्ताः पद्मिनो हेममालिनः ॥ ८

सुदान्ता राजवहनाः सर्वशब्दक्षमा युधि ।

ईषादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ॥ ९

सर्वे च पुरमेत्तारो नगमेधनिभा गजाः ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १०

वैशंपायन उवाच ।

तमेवंवादिनं पार्थ प्रहसन्निव सौबलः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ११

युधिष्ठिर उवाच ।

शतं दासीसहस्राणि तरुण्यो मे प्रभद्रिकाः ।

कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः खलंकृताः ॥ १२

M₁ Cn नै (N₁ चै; T₁ G₅ ते-; G₆ चा)षां मुच्ये (K₅ 'व्य-; D₅ 'व्येत; K₄ Dn (1) D₆ ये न दृश्यन्ते; V₁ ये वा प्रजवाः; B₁ नैते मुह्यन्ति; B₂-4.6 D₁.2 यं (B₂.6 D₁ ये) वायुजवाः; B₅ नैषां युज्यन्ते; G₄ नैशिषां मुख्ये; Cn.p येन मुच्यन्ते (for नैषामुच्येत). Cd cites (as in K₂ etc.) मुच्येत (gloss वेगेन); C_v cites नैषा मुच्येत (so divided!). See Addenda. — ^a) = 4. 15. 15^b. D₅.5 M₁ Cn पदाद्; D₄ पादाद्; T₁ G₁.5.6 पाद-; G₄ तदा; Cnp.v पदा (as in text). Ś₁ अपि स्पृशन्; K₁ उपस्पृशेत्; G₁ 'शत्; G₄ उपास्पृशन्; C_v (? corruptly उपास्यसन्). K₄ Dn (1) D₆ स्पृशन् (K₄ 'श)तश्चरपैर्मर्हि; V₁ B₂-4.6 D₁.2 किंचिद्गमि स्पृशन्ति वै (B₂ D₃ च; D₁ ये). — ^c) N₁ V₁ B (except B₂) D₁-5 मम धनं (for धनं मह्यं). K₂.8 T₁ G₅-5 M₂ एतद्राजधनं मह्यं (G₄ दिव्यं). — ^f) G₂ सौबल (for [अ]हं त्वया).

7 S (except G₁) om. the ref. — ^{ab}) B₁ Dn D₆ G₆ M₂ एवं (for एतत्). Ś₁ व्यवसितं (for 'तो). K₁.8 D₅ निःकृतिं; D₁ निष्कृतिं (for निकृतिं). Ś₁ समुपाश्रिताः; K₁ G₂ समुप (K₁ 'पा)स्थितः; K₂ 'पश्रितः. N₁ B₂ T₁ G₅-5 M₁ तमेवंवादिनं पार्थ प्रहसन्निव (B₂ 'क्षे)व सौबलः (= 11^{ab}). — ^c) B₂ वचो तं (for शकुनिर्). — ^d) T₁ G₄.5 उवाच ह (for अभाषत). B₂ तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

8 N₁ B₂ G₅ om. 8-11 (hapl., cf. v.l. 7; in these MSS. 7=11). V₁ B₅ Dn D₅-5 read 8-11 after 18. — ^a) K₂ G₂.4 नागानां; K₄ नागा ये. — ^b) G₂ एतस्तिष्ठति (for मत्तास्तिष्ठन्ति). — ^c) B₄ S (G₅ om.; lacuna in G₂) C_v हेमकक्ष्याः. — ^d) G₂ पद्मिनो; G₄ पद्मिनी; C_v पद्मिनो (as in text). K₅ वनं (for हेमं).

9 N₁ B₂ G₅ om. 9 (cf. v.l. 8). For sequence in V₁ B₅ Dn D₅-5, cf. v.l. 8. — ^a) V₁ B₁.8-5 D₁.2 T₁ G₂.8.6 M₂ सुदन्ता (T₁ 'तो). D₂ राजवहनाः; G₅ 'भवनाः; G₄ 'वसनाः. — ^b) Ś₁ K₄ D₆ सर्वशब्दसहा;

K₂.8 सर्वं (K₂ 'र्वे)शिक्षाक्षमा; Dn₁ D₅ सर्वशब्दसमा; T₁ G₂.4 M₁ सर्वशब्द (G₄ 'त्र)सहा; G₁.8 M₂ सर्वशब्द (G₁ 'ब्द)वहा. — ^d) K₁ सर्वं प्वेष्टं; K₂.4 सर्वे चाष्टकरेण च; D₅ सर्वे चोष्टकरेणवः; G₆ तावत्यश्च कं. C_v cites इष्टकरेणवः; Cd as in text.

10 N₁ B₂ G₅ om. 10 (cf. v.l. 8). For sequence in V₁ B₅ Dn D₅-5, cf. v.l. 8. — ^a) K₄ D₄.6 [ऽ]रि (for च). V₁ रिपुहंतारो; G₅ परिमेत्तारो. — ^b) Ś₁ broken; K₁ B (B₂ om.) Dn D₅-5 G₆ नवं; D₁ नवमे (च marg.)प्रतिभा- (for नगमेधनिभा). — ^c) K₅ T₁ G₂.4 M₂ राज- (for राजन्). V₁ B₁.8.5.6 Dn D₅-5 G₁ मम धनं; G₄ धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). B₂ तद्राजन्धनमक्षय्यं. — ^d) K₂ G₅ दीव्यमहं; K₅ G₆ दीव्यामहे.

11 N₁ B₂ G₅ om. 11 (cf. v.l. 7, 8; actually 7=11 in these MSS.). For sequence in V₁ B₅ Dn D₅-5, cf. v.l. 8. G₂.8.6 M om. the ref. — ^a) B₁.8.5 Dn D₅-5 ह (D₅ ए)त्येवंवा. — ^b) G₆ जितमित्याह सौबलः. — After 11^{ab}, G₂ ins.:

510* स तच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपस्थितः ।
— G₆ om. 11^c-15^d. — ^c) B₂.6 D₂ चोक्त्वा तं (B₄ तु); D₁ (m as in text) चोक्ता नः (for शकुनिर्). — ^d) T₁ G₄ उवाच ह (for अभाषत). B₂.6 D₂ (before corr.) तानक्षान्प्र (D₂ after corr. रक्षान्प्र)त्यपद्यत.

12 12-13 = (var.) 3. 222. 44-45. G₆ om. 12 (cf. v.l. 11). — ^a) Ś₁ B₅ D₁.2 T₁ G₂.4 M₁ दासी (B₅ D₂ 'स्यः)सहस्राणां; B₁.6 G₁ दास्यः (G₁ 'सि-) सहस्राणि. — ^b) Ś₁ K₁.2.4 Dn D₆ हेमभूषणाः; K₅ B D₅-5 Cn हेमभद्रिकाः; D₁ वै प्रभद्रकाः; D₂ वैत्रभद्रिकाः; T₁ G₂.4 मे प्रभद्रकाः; G₂ मंदरूपिणः; G₅ Cd हेमभद्रकाः (for मे प्रभद्रिकाः). — ^c) B₁.2 D₁.2 सर्वाः; B₅ स्वर्णः; B₆ शंखः; G₄ जांबु; C_v कंबु (for कम्बु). G₂ -धारिण्यो (for -धारिण्यो). — ^d) Ś₁ G₂ 'कंटाः; T₁ 'कर्णाः; Cd as in text.

महार्हमाल्याभरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोक्षिताः ।
 मणीन्हेम च बिभ्रत्यः सर्वा वै सूक्ष्मवाससः ॥ १३
 अनुसेवां चरन्तीमाः कुशला नृत्यसामसु ।
 स्नातकानाममाल्यानां राज्ञां च मम शासनात् ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १५
 युधिष्ठिर उवाच ।
 एतावन्त्येव दासानां सहस्राण्युत सन्ति मे ।
 प्रदक्षिणानुलोमाश्च प्रावारवसनाः सदा ॥ १६

प्राज्ञा मेधाविनो दक्षा युवानो मृष्टकुण्डलाः ।
 पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १७
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १८
 युधिष्ठिर उवाच ।
 रथास्तावन्त एवेमे हेमभाण्डाः पताकिनः ।
 हयैर्विनीतैः संपन्ना रथिभिश्चित्रयोधिभिः ॥ १९
 एकैको यत्र लभते सहस्रपरमां भृतिम् ।
 युध्यतोऽप्युध्यतो वापि वेतनं मासकालिकम् ।

C. 2. 2080
B. 2. 61. 20
K. 2. 85. 29

13 = (var.) 3. 222. 45 (cf. v.l. 12). Gs om. 13 (cf. v.l. 11). — ^a) M₂ सुवर्णांशः. K₂ D₂ चन्दनोक्षिताः. — ^c) S (except M₂; Gs om.) मणि- (for मणीन्). D₂ हेमं च; G₂ हेमानि. K_{1,2} Dn₂ D_{1,2,4,5} बिभ्रत्यः. — ^d) N₁ नृत्यगीतविशारदाः; V₁ B₂₋₅ Dn D₂₋₅ Cn चतुःषष्टि-विशारदाः.

14 Gs om. 14 (cf. v.l. 11). — ^a) Dn₁ D_{2,4} Gs अनुसेवा; G₂ अनुवासं; Cd.n as in text (Cn interpreting अनु as separate adverb). Ś₁ G₄ चरंतीमां; K₄ च रत्नाभाः; B_{1,2,6} D_{1,2} चरंत्येताः; G₂ चरंतीमान्. — ^b) M₂ कुशलान्. Ś₁ K_{1,2} नृत्य(Ś₁ 'त्त)कर्मसु; V₁ B_{1-3,6} D_{1,2} नृत्यगीतिषु (B₁ 'तके); Dn₁ D₆ T₁ G₁₋₃ M₁ नृ(Dn₁ वृ)त्तसामसु; D₄ नृतसानुषु. Cn cites साम, Cd सामसु. — ^c) G₁ अमर्त्यानां (for अमाल्यानां). — ^d) K_{2,3} T₁ G_{2,4} M₂ राज- (for राजन्). V₁ B₂₋₅ D (except D₆) G₁ M₁ मम धनं; G_{2,4} धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — ^f) G₂ दीव्यामहं; G₂ दिव्याम्यं.

15 Gs om. 15 (cf. v.l. 11). — Ś₁ D₄ S (except M₁) om. the ref. — ^a) G₂ स तच् (for एतच्). Ś₁ व्यवसितं. — ^b) K_{1,2} निकृतिं; K₄ निकृतिः. K_{1,2} G₂ समुप(K₁ 'पा)स्थितः; T₁ G₂ स्वयमाश्रितः; M₂ स समाश्रितः. — ^d) B₂ G_{4,5} उवाच ह (for अभाषत). B_{2,4} D₂₋₅ तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

16 T₁ om. (hapl.) 16-23. — ^a) K₄ B_{1,4} Dn D₆ एतावन्ति च; B₂ वंले च; D₂ वंतो हि; G (except G₂) M एवं तावन्ति. Ś₁ दाशानां; D₁ दासीनां. — ^b) Ś₁ [अ]पि (for [उ]त). G₂ सहस्राणि वसन्ति मे. — ^c) K₄ दक्षिण-श्चानुलोमाश्च; N₁ प्रदक्षिणानुसामाश्च; V₁ B_{1,2-5} Dn₂ D₂₋₅ दक्षाश्चैवानुकूलाश्च; G₄ प्रदक्षिणानुलोमांश्च; Cv as in text.

Cd cites प्रदक्षिणाः and अनुलोमाः. — ^d) K₁ N₁ D_{1,2,4} M₂ प्रावारा(N₁ प्रवरा)वसनाः (D_{1,2} 'वरणाः); K₂ D₆ G_{2,6} प्रवारवसनाः; B_{2,6} 'वरणाः; G₂ 'वदनाः. Cd cites प्रवारः. N₁ V₁ B_{2,6} D_{1,2} तथा (for सदा).

17 T₁ om. 17 (cf. v.l. 16). — ^a) Ś₁ K₁ N₁ V₁ D_{2,5} G₂ प्रज्ञा; D₁ प्राज्ञो. Ś₁ K₄ V₁ B_{1,3} D (except D_{1,2}) दांता; B₄ दंता (for दक्षा). — 17^{ad} = 3. 222. 47^{ad}. — ^c) K₄ G_{2-4,6} M पात्रहस्ता; B₂ परी; D₁ पात्रि. — ^d) Ś₁ पूजयन्ति (for भोज). K₁₋₃ B₁₋₃ G₂ ये; V₁ ते; B₅ D₂₋₅ च; B₆ मे; D_{1,2} वै (for [उ]त). — ^e) K_{2,3} G_{4,6} M₂ राज- (for राजन्). V₁ B_{1,2-5} D (except D₆) G₂ मम धनं; G₄ धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — ^f) G₂ दीव्यामहे (for 'म्यहं).

18 T₁ om. 18 (cf. v.l. 16). N₁ V₁ D_{2,4} S om. the ref. — ^a) Ś₁ व्यवसितं (for 'तो). K₂ निकृतिः; D₁ निष्कृतिं (for निकृतिं). G₂ समुपस्थितः (for 'पाश्रितः). B₂ इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान् (= 21^{ab}). — ^d) G₄ उवाच ह (for अभाषत). — After 18, V₁ B₂ Dn D₂₋₅ read 8-11.

19 T₁ om. 19 (cf. v.l. 16); B₁ om. (hapl.) 19-27; Gs om. (hapl.) 19-23. — ^a) G₁ रथांस; G₄ अथ (for रथास्). K_{2,3} V₁ D₅ एते मे; G_{1,2,4} एवैमे; G₆ एवैते (for एवैमे). — ^b) K₁ B_{2,4-6} Dn₂ D₁₋₅ G₂ Cn हेमदंडाः (G₂ 'ड-); V₁ महदंडाः; G₁ हैमभांडाः; Cd.v as in text. — ^c) Ś₁ संयुक्ता (for 'पञ्चा). G₂ चाहैः श्वेतैश्च सं.

20 B₁ T₁ Gs om. 20 (cf. v.l. 16, 19). — ^a) Ś₁ K_{2,4} N₁ Dn D₆ यत्र (for यत्र). G₂ भजते (for लभ). — ^b) G₂ 'परमं धृतिः; G₄ 'परमाहृतिः; Cv 'परमां भृतिं (as

C. 2. 2081
B. 2. 61. 20
K. 2. 85. 29

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान् ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

अश्वांस्तित्तिरिक्लमापान्गान्धर्वान्हेममालिनः ।

ददौ चित्ररथस्तुष्टो यांस्तान्गाण्डीवधन्वने ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

in text). Cd cites श्रुतिं (as in text). — *) Ks युध्यतायुध्यतो वापि; Dn1 युध्येतोयु. — *) Ś1 K1 स(K1 सा)मकालिकं; K2 भो सका; K3 व्यासका; K4 मासिका; S (T1 Gs om.) मास(Gs *सि)कल्पितं; Cn as in text. — *) K2.2 Gs.4.6 M राज- (for राजन्). V1 B2-5 Dn Ds-5 मम धनं; G4 धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — *) K2 D4 दीव्याम(K2 *न)हं; D5 दिव्याम्यहं.

21 B1 T1 Gs om. 21 (cf. v.l. 16, 19); B2 om. 21. N1 S om. the ref. — *) S (T1 Gs om.) उक्तः (for उक्ते). Ś1 K4 Dn D6 वचने; G5 धर्मोत्मा (for पार्थेन). V1 दुराशयः; Cd दुरात्मवान् (as in text). B2 Ds-5 ए(Ds इत्ये)तच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः. G2 repeats 21^{ab} as in B2 D4.5 (v.l. समुपस्थितः for *पाश्रितः).

22 B1 T1 Gs om. 22 (cf. v.l. 16, 19); G6 om. (hapl.) 22-23. B2.6 D1.2 read 22-23 after 27. — *) = 2. 47. 4^a. K2 Dn1 D4 अश्वांस्तित्तिरिक्लमापान्; D1.2 G4 अश्वास्तित्तिरिक्लमापा. — *) K2 D4.5 गंधर्वान्; D1.2 G4 गांधर्वा. — *) Ś1 यांस्तु; G5 एतान्; G4 यांस्तां (for यांस्तान्). A few MSS. गांजीव. K1.2.4 Gs.4-धन्वने. — After 22^{ad}, Ś1 K B2-5 D (except Ds.4) ins.:

511* युद्धे जितः पराभूतः प्रीतिपूर्वमरिंदमः ।

[MSS. *दम, *दमं also (for *दमः).]

— Ks om. 22^a-23^a. — *) K2 Gs.4 M राज- (for राजन्). V1 B2-5 Dn Ds-5 मम धनं; G4 धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — *) K2 दीव्यामहे; D4 *महं (for *म्यहं).

23 Ks B1 T1 Gs.6 om. 23 (cf. v.l. 16, 19, 22). For sequence in B2.6 D1.2, cf. v.l. 22. N1 S om. the ref. — *) Ś1 व्यवसितं. — *) K1 निकृतिं. G2 समुपस्थितः.

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २३

युधिष्ठिर उवाच ।

स्थानां शकटानां च हयानां चायुतानि मे ।

युक्तानामेव तिष्ठन्ति बाहैरुच्चावचैर्वृताः ॥ २४

एवं वर्णस्य वर्णस्य समुच्चीय सहस्रशः ।

क्षीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितपण्डुलान् ॥ २५

पष्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे पृथुलवक्षसः ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २६

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

24 B1 om. 24 (cf. v.l. 19). Ks B2 om. the ref. — *) K4 B2-5 Dn1 D6 श्रेष्ठानां; S (except G1 M1) यानानां (for हयानां). K1 G2 अयुतानि; D6 वायु* (for चायु*). K1 च (for मे). — *) Ks इव तिष्ठन्ति; B2.6 D2 अवतिष्ठन्ते. K4 B4 Dn D1.6 युक्तान्येव हि (D1 च) तिष्ठन्ति. — *) B2 D1.2 (m as in text) पत्रैर् (for बाहैर्). Cd बाहैरश्वैः (but this is wrong; see Addenda). K1 नृप; Ks शृगं; K4 Dn (1) D6 तथा; S हयैः (G2 अपि) (for वृताः).

25 B1 om. 25 (cf. v.l. 19). V1 B2.6 Ds-5 om. 25^{ab}, Dn1 reading it in brackets. — *) Ś1 K4 एवं वर्णस्य सर्वस्य (K4 पर्ण*); B2 Dn2 एक(Dn2 एवं)वर्णां विवर्णांश्च; B4.5 D1.2 एकवर्णां (B4 *र्ण-) विवर्णस्य; G2 एवं वर्णप्रवर्णस्य; M2 एवं सुवर्णवर्णस्य; Cv as in text. — *) K4 समुच्चायसहस्रहः; B2.4.5 D1.2 समुच्चयविभागिनः; T1 Gs.5.6 Cv समुच्चयसहस्रशः; G2 समुच्छयसह* ; G4 स मुमोच सह*. — After 25^{ab}, K4 V1 B2.4.6 Dn Ds-5 ins.:

512* तथा समुदिता वीराः सर्वे वीरपराक्रमाः ।

[B2.4.6 समुदता (for *दिता).]

— *) Ś1 K1.8 T1 Gs M2 पिबन्ति; K2 *त; K4 *तं; D4 *तिस्र. — *) Some MSS. *तंदुलान्.

26 B1 om. 26 (cf. v.l. 19). — *) K1 पृथुः; K2 B2 पष्टि; K3.4 पष्टि- (for पष्टिस्). K3 शतसं; K4 संति स*. — *) Ks सर्वे; V1 B2-5 Ds-5 नृणां (for सर्वे). K4 Dn D1.6 विपुल- (for पृथुल-). B2-5 Ds-5 वक्षसां (for वक्षसः). — Ks om. 26^a-27^a. — *) T1 Gs-5 M राज- (for राजन्). V1 B2-5 D (except Ds.6) मम धनं; G4 धनं दिव्यं (for धनं मह्यं). — *) K2 दीव्यामहं; T1 दिव्याम्यहं; G6 दीव्यामहे.

27 Ks B1 om. 27 (cf. v.l. 26, 19). S om. the

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २७

युधिष्ठिर उवाच ।

ताम्रलोहैः परिवृता निधयो मे चतुःशताः ।

पञ्चद्रौणिक एकैकः सुवर्णस्याहतस्य वै ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २८

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

५५

विदुर उवाच ।

महाराज विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।

सुमूर्षोरौषधमिव न रोचेतापि ते श्रुतम् ॥ १

यद्वै पुरा जातमात्रो रुराव

गोमायुवद्विस्वरं पापचेताः ।

दुर्योधनो भारतानां कुलघ्नः

सोऽयं युक्तो भविता कालहेतुः ॥ २

गृहे वसन्तं गोमायुं त्वं वै मत्वा न बुध्यसे ।

C. 2. 2097
K. 2. 62. 4
K. 2. 86. 4

ref. — *) Ś1 व्यवसितं. — *) K1 निःकृतिं. G2 समुपस्थितः. — After 27, B2.6 D1.2 read 22-23.

28 T1 G1.4-6 M om. (hapl.) 28-29. — *) K2 'लोह- (for 'लोहैः). — *) D2 निधनो. K4 Ñ1 V1 B (except B2) D (except D1.2.6) ये (for मे). K1 चतुःशिलाः; G2.8 'शतं (for 'शताः). — *) Ś1 पञ्चद्रौणिक; K2 'द्रौणिक; K4 'द्रौणिक; V1 'द्रौणिक; B1.5 G2 'द्रौणिकम्; B2 'द्रौणिक; D2 G2 'द्रौणिकम्. B1.5 G2 एकैकं; Dn1 D4.5 एकैकः. — *) G2 हतस्य (for [आ]हतस्य). Ś1 K1.8 D2 G2 च (for वै). — After 28^{ad}, Ś1 K2.4 B2 Dn D2 ins.:

513* जातरूपस्य मुख्यस्य अनर्घ्यस्य भारत ।

[B2 सर्व* (for मुख्य*). Ś1 K2 अनर्घ्यस्य च; D2 अनर्घ्यस्य. Ś1 सर्वशः (for भारत).]

— *) K2 D2 राजः; G2 राज- (for राजन्). V1 B (except B1.6) D (except D2) मम धनं (for धनं मह्यं). — *) K2 दीव्यामहं; D4 'महे.

29 T1 G1.4-6 M om. 29 (cf. v.l. 28). G2.8 om. the ref. — *) Ś1 व्यवसितं. — *) K2 निःकृतिं. B2 समुपस्थितः.

K4 reads the colophon after 514* in the next adhy. — Sub-parvan: Ś1 K1-8 B Dn D1.2.4.6 M श्रुत. — Adhy. name: T1 G2 श्रुतदेवनं; G1 M शकुनि-विजयः. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 58; K2.8 56; Dn1 61; D2 55; S 95 (G4 70). — S'loka no.: K2 D4 33; Dn 32; D1.2 34.

55

1 Before 1, K4 V1 B D (D2 marg. sec. m.)
T1 ins. (Cn glosses):

514* वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रवर्तिते द्यूते घोरे सर्वापहारिणि ।

सर्वसंशयनिर्मोक्षा विदुरो वाक्यमब्रवीत् ।

[(L. 1) B (except B2) D1.2.6 T1 एवं प्रवृत्ते द्यूते तु (B1.2.6 D2 वे). D2 transp. द्यूते and घोरे. — After line 2, K4 reads colophon of the preceding adhy.]

— *) K2 विजानीयाद् (for 'नीहि). — *) Ś1 T1 G1.8-6 यत्त्वा; M2 त्वया (for यत्त्वां). Ś1 K B2 D (except D1.2) M1 भारत (for तच्छृणु). — *) B1 D1.2 भेषजम्; D2 औषधिम; D4 औषध. — *) V1 च; D2 मे (for ते). Ś1 *****पि वो ध्रुवं; K4 न रोचत यदध्रुवं; Ñ1 रोचतामपि ते ध्रुवं; B1.2.6 D1.2 रोचतामिह ते श्रुतं; D2 (m as in text) न रोचेद यदध्रुवन्; T1 G1.2.3.6 M1 रोचते हि (G1 रोचतै वि; M1 रोचतेपि) न ते (G2 मे) श्रुतं; G2.4 न रोचेत (G2 'ते [for 'ते?]) वचो मम; M2 रोचतोपि न ते श्रुतं.

2 *) K1 तद्वै; K2 G1.8 M1 यो वै (for यद्वै). D2 रुराव यो (sic); G2 रुरोद (for रुराव). — *) K2 विस्वरः; G1 'र- (for 'र). — *) B2.8 D1.4.8 भरतानां (for भार*). — *) K1 यो (for सो). K4 B1-8 D2 व्यक्तो; Ñ1 नूनं; V1 B4-6 Dn1 D2-8 व्यक्तं (for युक्तो). Ś1 K Ñ1 V1 Dn D2 भवतां (Ś1 'ता); D2 भाविता (for भविता). B2 नाश* (for काल*).

3 *) D2 विशंतं (for वसन्तं). — *) K1 यं (for

C. 2. 2097
B. 2. 62. 4
K. 2. 86. 4

दुर्योधनस्य रूपेण शृणु काव्यां गिरं मम ॥ ३
मधु वै माध्विको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते ।
आरुह्य तं मज्जति वा पतनं वाधिगच्छति ॥ ४
सोऽयं मत्तोऽक्षदेवेन मधुवन्न परीक्षते ।
प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ॥ ५
विदितं ते महाराज राजस्वेवासमञ्जसम् ।
अन्धका यादवा भोजाः समेताः कंसमत्यजन् ॥ ६
नियोगाच्च हते तस्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना ।

त्वं). K₂.s सत्यान् (K₂ 'न्या); B₂ Dn(!) D₆ मोहान्;
S तं तु (G₂ मंदो) (for मत्वा). S₁ युध्यसे (for बु^०).
N₁ स्वमत्वा नावबुध्यसे; V₁ B₁ D₁.s यन्मोहात्ताव^०; B₂.s
इमं त्वं नाव^०; B₂ D₆-s कथं त्वं नाव^०. — K₂ G₂ om.
(hapl.) 3^a-4^b. K₁ reads these lines in marg.
— ^a) G₄ दुर्योधनस्वरूपेण. — ^a) V₁ G₁.s M काव्यां;
T₁ G₄.s कार्यां; Cd काव्यां (as in text).

4 K₂ G₂ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) N₁ माधुको;
B₁.s.6 D₁.s मधुहा (B₂ 'हान्'); D₂ माध्विकं; G₁ M₂
माध्विकिर् (G₁ 'कीर्'); Cd.v माध्विको (as in text).
S₁ B₁ बुद्ध्वा; B₂ बध्वा (for लब्ध्वा). — ^b) G₂ प्रापतन्.
Cd cites प्रपातः. K₁ नैव पश्यति; K₄ B₂ Dn(!)
नैव बुध्यते; D₆ G₆ नैव (G₆ नाव-) बुध्यसे. — G₄ repeats
4^{ab} (with v.l.). — ^c) K₂ मज्जति च वा; K₄ तं मुह्यति
च; N₁ तं मज्जते वा; B₁ यं स तस्मात्तु; Dn₁ D₁.s-s
तं सज्जति वा; T₁ G₄-6 तेन सज्जे (G₅ 'ज्ये)त; G₁
[अ]त्तिती मज्जस्व; G₂.s.4 (second time) तेन भज्येत
(G₃ 'ते'); M तत्र सज्जेत (for तं मज्जति वा). Cd.n cite
मज्जति (as in text). — ^d) K₂.4 N₁ V₁ B₂.4-6
Dn₂ D₁ च; K₂ D₂ न (for वा). T₁ [अ]भि-;
G₂.4.6 M₁ [अ]पि; M₂ नि- (for [अ]धि-). Cn cites
text. S₁ प्रपातं नावगच्छति; B₁ पतन्नेवाधिमज्जति; G₂.4
(second time) यथा वृक्षेण भारत.

5 G₂ om. 5^a-6^b. — ^a) B₁.s D₁.s अयं मत्तो;
B₆ अप्रमत्तो; G₁ सोयमुक्तः; G₄ सोयं मत्तेन (sic);
M₂ सोयं मातः. K₄ D₆ [ऽ]क्षदूतेन; B D₁-4 देवनेन
(B₆ 'ने वै'); Dn(!) [ऽ]क्षदूतेन; S (G₂ om.) कैतवेन.
Cd cites देवेन (gloss देवनेन). — ^b) S₁ न निरीक्षते;
K₁ Dn(!) न परीक्ष (K₁ 'क्ष्य)से; B₁ नाववीक्षते. K₄
राजलुब्ध[ः] सुतस्तव; G₄ प्रभुः सन्न परीक्षते. — ^c) G₂-6
प्राप्य तद् (for प्रपातं). K₁ G₆ बुध्यसे. N₁ नैव; G₂.s.6
नैव. — ^d) K₂ कृत्वा वैरं (by transp.); B₁.s.5 D₁-5
वैरं कुर्वन्; G₄ नाशं कृत्वा. D₁ अकारिभिः (for महारथैः).

एवं ते ज्ञातयः सर्वे मोदमानाः शतं समाः ॥ ७
त्वन्नियुक्तः सव्यसाची निगृह्णातु सुयोधनम् ।
निग्रहादस्य पापस्य मोदन्तां कुरवः सुखम् ॥ ८
काकेनेमांश्चित्रबर्हान्शार्दूलान्छोष्टे च ।
क्रीणीष्व पाण्डवात्राजन्मा मजीः शोकसागरे ॥ ९
त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ १०
सर्वज्ञः सर्वभावज्ञः सर्वशत्रुभयंकरः ।

— After 5, D₁ ins.:

515* विषादंति च दैवेन देवनेन महारथैः ।

6 G₂ om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). — ^a) K₁.4 V₁ B₂ Dn
D₂-s G₁.s मे (for ते). S₁ K N₁ V₁ Dn D₂.6 'प्राज्ञ;
B₂ 'राजं (for 'राज). — ^b) K₄ V₁ B₁-s.5.6 Dn D₁-4
भोजेष्वे (Dn₁ 'वे-; D₂ 'स्वे)व; D₂ राजश्चैव (for राजस्वेव)
D₁.s [अ]समंजसा. B₄ भोजेष्वेवेदमंजसं; T₁ M₁ स्वपक्षे
वा (M₁ 'क्षेष्वा)समंजसं; G₁.s.5.6 राजसेवासमंजसं; G₄ स्वपदे
वा धनंजयं; M₂ ज्ञातिसंधेसमंजसं; C_v स्वे परे वासमंजसं.
— After 6^{ab}, K₄ Dn(!) D₆ ins.:

516* पुत्रं संत्यक्तवान्पूर्वं पौराणां हितकारयया ।

— ^a) D₂ आंधका; G₂ यथैव (for अन्धका). S₁
यादवभोजाः; D₂ यादवां. — ^b) T₁ समेतान्.

7 G₄ om. (? hapl.) 7-10. — ^a) K₄ N₁ Dn D₁.6
तु (for च). K₁ नियोगाद्विहिते; K₂ गावहते. Cd cites
नियोगात् (as in text). B₁.6 D₁.s कंसे (for तस्मिन्).
— ^b) S₁ 'कर्षिणा; G₁.s.5 M 'कर्शिना; G₂ 'घातिनः.
— ^c) K₂-4 B₂.s.6 D₂.s M₁ एधंते (for एवं ते).
D₂ सर्वा (for सर्वे). — ^d) S₁ मोदमाना; V₁ मोदंते स्म
(for मोदमानाः).

8 G₄ om. 8 (cf. v.l. 7). — ^a) K₂ संनियुक्तः;
G₆ अग्नियुक्तः (for त्वन्नि). — ^b) K₂ युधिष्ठिरं; B₆
धनंजयः (for सुयो). — ^c) B₂ विग्रहाद्. — ^d) G₁
मोदंते. B₆m ज्ञातयः (for कुरवः). K₄ सखा (for
सुखम्).

9 G₄ om. 9 (cf. v.l. 7). — ^a) S₁ 'वर्णोज् (for
'बर्होज्). B₁.2.6 D₂ विचित्रबर्हान्काकेन (D₂ 'न्कालेन);
D₁ विचित्रवाहान्काकेन. — ^b) K₂ क्रोनकेन; V₁ चित्रकेन;
Dn₂ D₁ क्रोष्ट (D₁ 'ष्ट्र)केन. — ^c) G₂ वृणीहि (for
क्रीणीष्व). — ^d) D₄ निमजीः; G₁ मा मजेः; G₂ माजीजः
(for मा मजीः).

10-5. 37. 16; 126. 48; (var.) 1. 107. 32.

G₆ om. 10 (cf. v.l. 7). — ^a) K₁ D₆ कुलार्थं. S₁

इति स्म भाषते काव्यो जम्भत्यागे महासुरान् ॥ ११
 हिरण्यघ्नीविनः कश्चित्पक्षिणो वनगोचरान् ।
 गृहे किल कृतावासाल्लोभाद्राजन्नपीडयत् ॥ १२
 सदोपभोग्याल्लोभान्धो हिरण्यार्थे परंतप ।
 आयतिं च तदात्वं च उभे सद्यो व्यनाशयत् ॥ १३
 तदात्वकामः पाण्डूस्त्वं मा द्रुहो भरतर्षभ ।
 मोहात्मा तप्यसे पश्चात्पक्षिहा पुरुषो यथा ॥ १४

जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्पमादत्स्व भारत ।
 मालाकार इवारामे स्नेहं कुर्वन्पुनः पुनः ॥ १५
 वृक्षानङ्गारकारीव मैनान्धाक्षीः समूलकान् ।
 मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च पराभवम् ॥ १६
 समवेतान्हि कः पार्थान्प्रतियुध्येत भारत ।
 मरुद्भिः सहितो राजन्नपि साक्षान्मरुत्पतिः ॥ १७

C. 2. 2110
 B. 2. 62. 17
 K. 2. 86. 17

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

B1-3.6 D1.2 त्यजेदेकं कुलस्वार्थे. — Note hiatus between 10⁶ and 10⁴! — ^a) Ś1 स्वात्मार्ये; G2 ह्या (for आ°).

11 ^a) K2 सर्वस्य (for 'ज्ञः). G2 सर्वज्ञः सर्वभाषी च. — ^b) K4 M1 सुरशत्रुः; V1 B1.6 D1.2 शूरः शत्रुः; D6 सर्वशत्रुः; T1 G2-6 M2 पुरा शत्रुः; G1 स्फुरः शत्रुः; G2 सुशत्रुः सु. — ^c) K4 D4 T1 संभाषते (K4 'तो) (for स्म भा°). — ^d) Ś1 जंभनाशे; Dn (!) D1 जंभत्यागे (for जम्भ°). Cn cites जंभत्यागः.

12 ^a) K2 हरिणाष्टिविनः; B2.6 D2 हिरण्यघ्नीविनः; D8 G1.2 'घ्नीविनः; D4 'घ्नीविना; G4 'जीविनः. K2 N1 V1 B1.4.5 Dn D1 G5 कांश्चित्. G8 हिरण्यजीवाः कश्चित्; G6 हिरण्यार्थे नवः कश्चित्. — ^b) B2.6 D2 पक्षिणं. B1.2.6 D2 वनगोचरं; G1.2 'राः. — ^c) D2-6 गेहे (for गृहे). K2 किल कृते वासान्; B1.2.6 D2 किल कृतावासं; B2 कृतकिलावासान्; G1 किल कृतावासो; G2 किलावसालोभात्; G4 कुलकृतावासान्. — ^d) B2 D2-6 मोहाद्; Cn लोभाद् (as in text). K1 राजन्नपीडयत्; K2.8 B4 G1 राजन्न (G1 राजन्)पीडयेत्; N1 V1 Dn (!) राजा न्यपीडयत्; B1.2.5.6 m D2-6 राजन्नघा (D2 'या)तयत्; D1.2 राजान्वधात्.

13 ^a) Ś1 सदोपयोगालोभांधो; K4 स(प)दौपयुज्य लो°; N1 Dn (!) D6 सदो (Dn स चो)पभोगलो°; V1 B (B6 marg.) D2-6 स चो (D2 चा)पभुज्य (B6 orig. 'पीड्य) लोभांधो (V1 'भार्थी; B2 'भार्थो; B6 'भार्तो); D1 स चोपभुज्यते लोभी; T1 G2.5 स (G2 ये)दैव लोभाद्धोगात्मा; G1.2 सदोपभोगा (G2 'ज्या)लोभांतो (G2 'ते); G4.6 सदैव भोज्या (G6 'गा)लोभात्मा; M1 सदोपभोग्यालोभांधो; M2 सदोपभोग्यालोभात्मा. Cv cites सदोपभुज्यः (=वक्त्री-भूतः). — ^b) K2 हरणार्थे; K4 हिरण्यार्था; N1 V1 B1.2.6 Dn D1.2.6 हिरण्यार्थी. K4 D1.2 G4 परंतपः; G2 तप्यपुनः. — ^c) D6 आयातं च; G2 आयतीं च. D4 सदा त्वं च; G2.8 तदार्थं च; G5 तदा त्वं च; Cv ददत्वं च. Cd cites आयतिं and तदात्वं (as in text). — ^d) K2 उभं; K4 उभः; V1 द्वयं; B1 D1.2 G2 उभौ; B2.6 स्वयं

(for उभे). K1 विनाशयन्; K2.8 विनाशयत्; G1.8 विनाशयेत्; D4 व्यनाशयन् (sic); G2.5 [S] व्यनाशयत्.

14 ^a) Ś1 तदात्वकामान्; K2 यदात्मकामं; T1 G2.5 तदात्मकामः; K4 Dn2 D6 G2.4 Cv तथार्थे (Dn2 Cv 'त्व)कामः; N1 V1 B5 Dn1 D2-6 M2 Cn तद (M2 'दा)र्थकामः (N1 V1 'मा); B1-4.6 D1.2 राज्यकामात् (B2.4 'कामः); G6 तदात्वकामाः. K1.2 N1 V1 D2-6 G1 M2 पांडवान्; K2 पां [इन्] वा; K4 D5 (by corr.) पांडवेयान्; B D1.2 पांडवांस्त्वं; Dn (!) पार्थांस्त्वं (Dn2 'स्तु); T1 G2-6 Cv पांडूनां; M1 त्वं पार्थान् (for पाण्डूस्त्वं). — ^b) Ś1 मा द्रुहीर्; K1 G4 मा द्रोहीर् (G4 'ही); K2 G2 मा द्रोहो; K2 हृद्यते; K4 द्रुह (for मा द्रुहो). K4 Dn (!) D6 कुरुसत्तमः; G6 पुरुषर्षभ (for भरत°). G2 मा द्राही (sic) भव भारत. — ^c) N1 V1 B1.2.4.5 Dn G2.6 M2 तप्यसे; G2.8 तप्यते. K1-3 B2.6 D1.2 मोहात्संतप्यसे (K1.2 'तप्यसे; D2 'स्पृशसे); K4 माहात्म्या-तप्यसे; D2-6 G1 M1 मोहान्मा तप्य (D4 G1 M1 'प्य)से. — ^d) K1 पक्षिणः; D2 पाक्षिकं; G4 अक्षिहा; Cn पत्रिहा; Cd पक्षिहा (as in text). — After 14, T1 G2.5.6 M1 ins.:

517* एतेन तव नाशः स्याद्विक्षाच्छत्रो यथा ।

[T1 शुफरो; M1 शत्रु (before corr. 'ह)रो (for शत्रो).]

15 ^a) K4 जातजातं. — ^b) K2 पुष्पावादत्स्व; B1 G4 पुष्पमाधत्स्व; B2 पूजामादत्स्व. — ^c) B6 इवारामान्; G1 इवारामे. Cd cites आरामे (as in text). — ^d) B6 D1.2 मैवं कार्पी; G1.2 स्नेहाकुर्वन्. Cd cites स्नेहं (as in text).

16 ^a) Ś1 'रकार्थीव; G4 'रक इव (for 'रकारीव). D4 च (for [इ]व). — ^b) V1 B6 D2 G1.4 M1 मैवं; D6 G6 M2 मैव; T1 G2.5 मा च (for मैनात्). Ś1 G2 धक्षी; T1 धाक्षि; G2 धाक्षी; G4 दार्क्षी. G2 सुदुर्लभान्; M2 सुमूलकान्. — ^c) N1 सबलामात्यः; B1 स्वसुता; M2 सजना. — ^d) Ś1 K1 सुबलश्च; K2

५६

2. 2111
2. 63. 1
2. 66. 18

विदुर उवाच ।

द्यूतं मूलं कलहस्यानुपाति

मिथोभेदाय महते वा रणाय ।

यदास्थितोऽयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रो

दुर्योधनः सृजते वैरमुग्रम् ॥ १

प्रातिपीयाः शांतनवा भैमसेनाः सबाह्विकाः ।

दुर्योधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः ॥ २

स्वबलं; N₁ ससुतं; T₁ G₂-s ससुहृच्च; G₁ सबलं च; G₂ सबलस्त्वं; G₂ सधनश्च; M₂ सपुत्रं. K₂.s पराक्रमं; B D (except D₂) M₂ यमक्षयं. 16^{ad} = (var.) 2. 20. 21^{ad}.

17 ^a) Ś₁ समवेतो (for 'तान्). B₁.s D₁.s समवेतैर्हि कः पार्थैः; B₂ समेतैस्तैर्हि कः पार्थैः. — ^b) G₁ मंत्रिभिः (for मरुद्भिः). — ^c) B₁.s.6 D₁.s पुरंदरः (for मरुत्पतिः). — After 17, G₂.s ins.:

518* युधि जेतुमशक्तो हि पाण्डवान्पुरुषोत्तमः ।

[G₂ 'त्तमान् (for 'त्तमः).]

Colophon om. in B₂ G₄. — Sub-parvan: K₁-s B₁-s D (except D₂) G₁ M द्यूत. — Adhy. name: D₁.s T₁ G₂ विदुरवाक्यं; G₁ M विदुरहितोपदेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 58; K₂.s 57; D₁ D₂ 62; D₂ 56; S (G₄ om.) 96. — S'loka no.: K₂.s D₁ T₁ 17; D₄ 19; M₁ 18.

56

1 B₂ om. the ref. — After the ref., K₂ ins.:

519* दुर्योधने क्रीडति पाण्डवेन

दृष्ट्वा धनं पापमगागतं तत् ।

आनन्दमापश्यसि नैव पातं

महाभयं पुत्रवियोगजं त्वम् ।

किं चिन्तयसि द्यूतेऽस्मिन्मज्जमानाञ्च पश्यसि । [5]

दुर्योधनापराधेन पुत्रानन्यांश्च भूपते ।

— ^a) K₂.s N₁ 'नुयाति; V₁ B₁.s D₁.s 'ति (V₁ 'पि)पापं; B₁m.s.s D₁ D₂-s 'भ्युपैति; B₂.s 'तिपातं; S 'ति(G₂ 'पि)घोरं (G₂ 'रो) (for 'नुपाति). — ^b) K₁ 'भेदो वा; K₂ 'भेदाय; K₄ T₁ G₂ 'भेदा; B₂.s.s.s D₁-s G₄.s 'भेदान्; D₁(!) 'भेदं; G₁.s M 'भेदोयं (G₂ 'यन्);

दुर्योधनो मदेनैव क्षेमं राष्ट्रादपोहति ।

विषाणं गौरिव मदात्स्वयमारुजते बलात् ॥ ३

यश्चित्तमन्वेति परस्य राज-

न्वीरः कविः स्वामतिपत्य दृष्टिम् ।

नावं समुद्र इव बालनेत्रा-

मारुह्य घोरे व्यसने निमज्जेत् ॥ ४

दुर्योधनो ग्लहते पाण्डवेन

G₂ 'भेद्यं; Cd 'भेदाय (as in text). V₁ B₁.s महतो; G₂ महितो (for महते). K₄ D₁.s G₁ M Cn दारुणाय; V₁ B (except B₄) D₁-s वै भयाय; D₁ दारुणं यत्; T₁ G₂-s वै रणाय (for वा रणाय). Cd cites रणाय वा. — ^a) K₁ V₁ तथास्थितो; K₂ तच्च स्थितो; K₂.s N₁ D₁ D₂ तदा; G₂ घना. K₂ B₁.s.6 D₁.s G₂.s M₂ om. S₂यं. — ^b) T₁ G₁.s M सृजति (G₂ 'ते) हि; G₂.s.s सृजति; G₄ सृजतीह (for सृजते).

2 ^a) Ś₁ V₁ B₂ D₁.s प्रातिपेयाः (Cn gloss प्रतीपान्वयजाः); K₂ प्रतिपीयाः; K₄ D₂ 'पा(K₄ 'प)याः; N₁ D₂ प्रीतिप्रा(D₂ 'पे)याः; B₂-s D₂ M₁ प्रातीपी(D₂ 'पे)याः; G₁ प्रातीचीयाः; G₂ प्रातीविकः; G₂ प्रातिपीडाः; G₄ 'वीर्याः; G₂ 'वीयाः; Cv ज्ञाताः प्रियाः(!); Cd as in text. — ^b) K₁ N₁ V₁ D₁(before corr.).s D₂ G₂.s भीमसेनाः; K₂ भैमसेनात्; Cd.v as in text. B₁-s Cv सबाह्विकाः. — ^c) D₁ सूर्योधना; T₁ 'नापराये (sic). — ^d) K₁.s G₂ कृत्स्नं; D₁ कृतं.

3 K₄ om. 3. — ^a) Ś₁ B₁.s.s G₂ दुर्योधनः. G₂ वतेनैव (sic) (for मदेनैव). K₁-s N₁ V₁ B₂-s D (except D₁.s) [ए]व (for [ए]व). — ^b) V₁ क्षिप्रं; Cd क्षेमं (as in text). Ś₁ D₂ Cn राष्ट्रं व्यपोहति; D₁ राष्ट्रादपो; T₁ राष्ट्रादपाहति. Cd cites अपोहति (as in text). — ^c) Ś₁ B₂ D₂-s बलात्; B₁ D₂ D₂ महान् (D₂ 'त्); D₁ T₁ G (except G₂) महत् (for मदात्). — ^d) G₂ corrupt. T₁ G₁ M स्वक(T₁ 'का)म्; G₄ स्वरम् (for स्वयम्). Ś₁ आभजते; K₁ (by corr.) V₁ आरुह्यते; K₂ आरुह्ये; G₁ आरुहते (for आरुजते). Ś₁ G₁ M₂ मदात्; B₂ D₂-s [SS]स्मनः (reading of many printed ed.!) (for बलात्).

4 ^a) G₁ यश्चित्तमन्वेति; G₂ कश्चित्तमन्वेति. Cd cites अन्वेति (as in text). — ^b) T₁ G₂.s M₂ धीरः; Cd वीरः (as in text). Ś₁ K₁.s B₂ Cd अभिपत्य;

प्रियायसे त्वं जयतीति तच्च ।

अतिनर्माजायते संप्रहारे

यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ॥ ५

आकर्षस्तेऽवाक्फलः कुप्रणीतो

हृदि प्रौढो मन्त्रपदः समाधिः ।

युधिष्ठिरेण सफलः संस्तवोऽस्तु

साम्नः सुरिक्तोऽरिमतेः सुधन्वा ॥ ६

प्रातिपीयाः शांतनवाश्च राज-

न्काव्यां वाचं शृणुत मात्यगादः ।

वैश्वानरं प्रज्वलितं सुधोर-

C. 2. 2118
B. 2. 63. 7
K. 2. 86. 24

Ks अनीत्य (sic); N1 V1 B1.2-6 Dn D1-5 Gs.6 M अवमन्य (D8 Gs.6 M 'त्य); B1m प्रतिपद्य (aslo अभिपद्य); D8 अभिपद्य; T1 G1.5 अतिमत्य; G4 अपतीत्य (for अतिपत्य). G2 ऋतेषु निस्वात्मनि मृष्टदृष्टिः. — *) K2 नादं; G2 (inf. lin. as in text) नाहं; G8 बालं (for नावं). G2 समुद्राद्; G8 M2 'द्रा. S1 बालनीत्याम्; K2.8 चा(K8 बा)लनेयाम्; B8 G1 M1 बालनेत्रीम्; G2 'पोत्रीम्; Cd.v as in text. — G4 om. 4^d-5^d. — *) S1 K1-8 B2-8 D8.5 स मज्जेत्; B1 स मज्जति; G2 निमज्जन् (for निमज्जेत्).

5 G4 om. 5 (cf. v.l. 4). — *) N1 ग्लहति च; Cd ग्लहते (as in text). G2 दुर्योधनो यल्लभते पांडवेभ्यः. — *) S1 पर्यायसे; K4 N1 V1 B2.4.5 Dn D4.5 Cd प्रीयां; B8 प्रियायसि; S (G4 om.) संप्रीयसे; Cnp प्रियां (as in text). G2 स्वं (for त्वं). M2 जयसीति. B1.2.5.6 T1 G2.3.5 M1 तं च; G6 यं च; M2 पंच (for तच्च). — *) S1 अतिनम्रा जायते; K1 इति नर्मा जायते; N1 अतिनर्मा तज्जयति; V1 B1.5.6 D8-5 Cnp अतः समुन्मज्जति; B1m अतिनर्माण्युन्मज्जति (also अतिनर्माण्युत्थितः); B2-4 D1.2 अतः समुन्मूर्च्छति; Dn D8 Cn ('र्मा + [आ]जायते!) अतिनर्माजायते; T1 G2.3.5 अतिमात्रं (G2 अनंतरं) जायते; G1.6 M अतीव न (G1 मा; G6 ना-) जायते (for अतिनर्माजायते). Cd cites अतिनर्मा. K2 संप्रहरो; G2 संप्रहारे. — *) K4 विनाशः. D8.5 द्यूते (for पुंसाम्). — After 5, V1 ins. (a v.l. of 5^d):

520* सर्वाणि मर्माण्यभिसंप्रहारे

यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ।

6 Cd cites the entire stanza! — *) S1 आहर्षस्ते; N1 आकर्षयस्ते; D2 आकर्षस्ते; G4 (om. आ)र्षस्ते वा; Cv आकर्षते; Cd.n as in text. S1 बाहूलः; K4 B1m.sm.6 D8-5 Cnp स्वे (K4 वा स्वे) धने; D1 वाक्फलः; T1 वार्कफलः; G1 वाक्फलः; G2 फलः; G8.5 [S]वाक्फलः; G4.6 वाग्बलं (G4 'लः); Cd वाक्फलः (Bahuvrithi: gloss वाङ्मात्रेण फलं यस्मिन्); Cv वाक्यबलः; Cn (as in text) अवाक्फलः (gloss नीचगामिफलं). K1.8 N1 V1 B1.2.4.5 Dn D1.2.6 G2.4 Cd.n सु(K2 स)प्रणीतो (G4 'को; B1m.sm Cnp कु as in text); D1 Cv

प्रणीतो (om. कु); G6 संप्र. — *) Dn1 (marg. sec. m.) D8-5 Cn प्रहृष्टो; G1 प्रौढं; G2 प्रौढे; G6 पोष्यो; Cd.v प्रौढो (as in text). K1 Dn2 मन्त्रपदैः; N1 'पथः; V1 B1.4.6 D8-5 'मयः; T1 G5 'पादः; G1 'फलं; G2 'वत्; all comm. मन्त्रपदः (as in text). B1 D8-5 यमाधिः; G1 समाधिः; Cd as in text. — *) K3 सकलः; K4 सपत्नः (for सफलः). S1 सकला[:] संस्तुवन्तु; K1 पुष्कलस्तवास्तु; K2 कलहः पस्तवोस्तु; N1 S Cv सक(T1 'मु)लस्त(M2 'स्त)वास्तु (G2 कलहस्ते तु मास्तु); V1 B1(m as in text).s.6 Dn D1-5 कलहस्तवायं; B8 D6 सर्वकालंस्त(D8 om. स्त)वास्तु; Cd सफलः संस्तवोऽस्तु (as in text). — *) S1 सुत्वा सुनीतो; K1 सुप्रस्थरिक्तो; K2 सन्नः रिक्तो; K3 सुन्नः सुरिक्तो; K4 साम्नः सुरिक्तो; N1 सूचितो (defective); B1m.2.4 साम्नः (B1 सम्यक्) सुवि[? read रि]क्तो; B8 तथानुनीता; D6 तथा सुनीतौ; Cd साम्नः सुरिक्तो (as in text). S1 K1.8 [अ]रिमतिः; K4 रिक्ते; B1m.2-4 D8 [अ]रिमतेः (B2.8 D8 'ति); Cd अरिमतेः (as in text). V1 B1.5 Dn D8-5 अर्चितितो-भिम् (V1 'ग)तः स्वबन्धुना (V1 सुधन्वा); B8 D1.2 अर्चितितो वै रमतः (B8 नियतः) सुधन्वन्; S Cv सुखप्रदः सुचिरं ते (T1 'त; G4 तैः) सुधन्वा (G3 सुधन्वना; G4 सपंथाः; M1 सुपंथा). Cd cites सुधन्वा (as in text). See Addenda.

7 Cd cites the entire stanza! — *) S1 K4 N1 B2 Dn D8.5.6 प्रातिपेयाः; K2 प्रीतिपीयाः; V1 B1.6 D1.2 शारद्वतः; B2.5 G5 M1 प्रातीपीयाः; MSS. also प्रादापियाः, प्रातीचीयाः, प्रतिपीयाः, प्रातिजय्याः, पातिवीयाः; Cd प्रातिपीयाः (as in text). N1 V1 B1.6 D1.2 G2-4 शांतनवश्च; Cd as in text. K4 Dn(!) D8 शृणुध्वं (K4 'णु त्वं); V1 B2-5 D8-5 च सर्वे; B1.6 D1.2 G2.4 च भीष्मो; M2 च राज्ञः; Cd च राजन् (as in text). — *) S1 काव्यं; T1 G1.3.5.6 M2 काव्यां (G1 'स्या); Cd.n काव्यां (as in text). M1 ममा (for मा). D8 वा (for वः). S1 शृणुत मा स्स कुप्याः; K1 शृणुते मां ममाद्य; K2.8 Cd शृणुता (K2 'णुतां; Cd 'णवता) माद्य कुप्यः; K4 Dn(!) D8 [Cn, by implication; Cnp as in text] संसदि कौरवाणां; N1 शृणुतामत्यसाध्यां; B2 शृणुतामद्य मा प्रज्जप्य; B8 शृणुते मात्यगादः; D8 शृणुते मां

. 2. 2118
. 2. 63. 7
. 2. 86. 24

मयुद्धेन प्रशमयतोत्पतन्तम् ॥ ७
यदा मन्युं पाण्डवोऽजातशत्रु-
र्न संयच्छेदक्षमयाभिभूतः ।
वृकोदरः सव्यसाची यमौ च
कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुले वस्तदानीः ॥ ८
महाराज प्रभवस्त्वं धनानां
पुरा द्यूतान्मनसा यावदिच्छेः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

बहु वित्तं पाण्डवांश्चेज्येस्त्वं
किं तेन स्यादसु विन्देह पार्थान् ॥ ९
जानीमहे देवितं सौबलस्य
वेद द्यूते निकृतिं पार्वतीयः ।
यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातु
मायायोधी भारत पार्वतीयः ॥ १०

यगाद्; G1 द्विमर्द्यं मां च चाद्वत् (corrupt); G8 शृणु
मात्यगाद्; M2 प्रमदत मात्यगाद्: (for शृणुत मात्यगाद्:).
V1 B1.6 D1.2 G2.4 द्रोणश्च शृण्वंतु वचो ममेदं. — *)
K8 सुज्वलितं; T1 G1.8 प्रज्वलंतं; G5 'त्वतं; Cd 'लितं
(as in text). Ś1 सुमोघम्; Cd सुघोरम् (as in text).
— *) Ś1 अयुद्धेन प्रशमयोत्पतंतं; K1-3 अयुद्धे (K2 'बुधे)नैव
प्रशमय (K2 'माय)चोत्पतंतं; K4 Dn (!) D6 मा यास्यध्वं
मंदमनुप्रपन्नाः (Cn cites मंदं); B5 D4.5 अयुद्धेन प्रशमयस्वो-
त्पतंतं; T1 यंधेन प्रशमयेतोत्पतंतं; G1-3 युद्धेन प्रशम (G1
'शीम'; G2 'शमी)यतोत्प'; G4 अयुध्य तेन प्रविशदतोत्पतंतं;
G5.6 को युद्धेन प्रशमयितोत्पतंतं; Cd अयुद्धेनेव शमस्वोत्पतंतं.
Cnp cites अयुद्धेन प्रशमयस्व (cf. B5 D4.5).

8 *) Ś1 वैरं (for मन्युं). — *) G2 सु (for न).
Ś1 संयमच्छेद्; K2 G1 M2 संशयच्छेद्; D5 संयक्षेद्; T1 G2
संगच्छेद् (for संयच्छेद्). Ś1 अक्षमाभिभूतः; K8 D8
अक्षमायाभि; K4 N1 V1 B Dn D4-6 T1 G2.5.6
अक्षमदाभि (D6 before corr. 'मदावि'); G2 प्रमदाभि;
G4 अक्षमा चाभि (for अक्षमयाभि). — *) B1.2.5.6
D1-5 नु (for सत्र). T1 G2.5.6 कोत्र स्याता; G1
क्रोधं मोक्षारः; G2 [च]के कात्रद्वीपाः; G4 कोत्र स्वातौ;
M कोवस्थाता (for कोऽत्र द्वीपः). Cd cites द्वीपः (as in
text). K1-3 S om. स्यात्. A few MSS. तुमुले.
Ś1 नसु; S (except G2) वै (for वसु).

9 *) G2.6 महाराजः; G4 'जा. K4 D6 प्रभुवै त्वं;
V1 B2.3.5.6 D3 प्रभवे (B5 'वै)स्त्वं; G2 त्वं प्रभवो
(by transp.); G4 प्रभवस्त्वं. Cd cites प्रभावः. B1
वै धनानां. B2 om. (hapl.) from धनानाम् up to end
of 9* (incl.). — *) K4 V1 B2.3 D3-5 M2 विना
(for पुरा). N1 द्यूतैर; G2.4-5 M1 द्यूतं (for द्यूतान्).
Cd cites प्रागेव द्यूतान्. After द्यूतान्, N1 om. up to स्याद्
(incl.) in 9*. G2 मनसो (for मनसा). Ś1 यद्यदिच्छेः;
K1 G4 वा यदी (G4 'दि)च्छेत्; K2.4 यावदिच्छेत्; G1.2.6
यावदिच्छेत्. — *) V1 Dn (!) M1 वित्तान् (for

वित्तं). Ś1 चेत्पाण्डवानां; K1.2 G2.4 पाण्डवाश्चेज् (K2
'वास्ते); K8 T1 G1 M2 पाण्डवानां; K4 पाण्डवाश्चेज् (for
पाण्डवांश्चेज्). V1 B2 Dn D4 G2.4 जयस्त्वं; MSS. also
जसस्त्वं, जेयेस्त्वं, जयेस्त्वं (for जयेस्त्वं). — *) G2 कः;
Cv किं (as in text). V1 B1.2.5 D3-5 Cn ते तत्;
S Cv चेदं (v.l. of Cv चिदं; gloss वं यद्गु!) (for
तेन). K8 वस्तु; G4 बहु; Cd वसु (as in text).
Ś1 नेहात्र; K1 विच्छेद्; K2 M2 विंदे न; K8 विंदेन;
K4 D5 विदेह; V1 B2.3.6 D2.6m Cnp जित्वे (B6 'ते)ह;
B1 'वृंदेन; D2m जित्वेव; T1 G2.4.5 M1 Cv विंदेत्;
Cd विन्देह (as in text). Ś1 कार्यं; B1 तेन; D4 G4 M1
पार्थात्; Cd. v as in text.

10 *) N1 V1 B (except B5) D1.2 G2 देवनं;
T1 G2.5 जल्पितं; G1 देवितुं (for देवितं). — *) K2.3
अक्षद्यूते; G4 देवद्यूतं (for वेद द्यूते). K1.3 D5 G4
निः (G4 निष्)कृतिं; M2 निकृतिः. Ś1 पार्थिवीयः. — *)
Ś1 K1 यत्र; K8 G1.2 ततः; G4 तत्र (for यतः). K8
पार्थः; G2 प्राप्तिः (for प्राप्तः). — *) Ś1 K1 मा यूयुधद्;
K2 मा यूयुध्यन्; K8 Cd मा यूयुध (Cd 'धः; gloss
मा योधयः); K4 मायायुद्धे; N1 B5 D Cn (gloss
as in Cd) मा यूयुधो (D2 मायायुद्धो; D4 मा यूयुधे);
V1 मायावोधि; B1.4.6 मायायुद्धो; B5 मायोपधो; G2.5
मायायो (G2 'या)गी (for मायायोधी). B5 भूपते; G4
भारतः; G5 भारतं; G8 भवति (for भारत). Ś1 पार्थिवीयः;
K1-3 पार्वतीयाः (K1.3 'या); K4 B3-5 D3-5 पाण्डवे (B3
'नी)यान्; N1 पार्वतीयौ; Dn (!) D1.6 पार्वतीयान्.

Colophon om. in B1.3-5 D1-3 Cd; D5 reads it on
marg. — Sub-parvan: K1.3 B2.6 D4-6 G1 M द्यूत.
— Adhy. name: T1 G2-5 M विदुरवाक्यं (G5 'बुद्धिः).
— Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.)
59; K2.3 58; Dn1 63; S 97 (G4 71). — S'loka
no.: K2 Dn D1.2.4 T1 M1 10; K8 12.

५७

दुर्योधन उवाच ।

परेषामेव यशसा श्लाघसे त्वं
सदा छन्नः कुत्सयन्धार्तराष्ट्रान् ।
जानीमस्त्वां विदुर यत्प्रियस्त्वं
बालानिवासान्वमन्यसे त्वम् ॥ १
सुविज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो
निन्दाप्रशंसे हि तथा युनक्ति ।

जिह्वा मनस्ते हृदयं निर्व्यनक्ति
ज्यायो निराह मनसः प्रातिकूल्यम् ॥ २
उत्सङ्गेन व्याल इवाहृतोऽसि
मार्जारवत्पोष्यं चोपहंसि ।
भर्तृघ्नत्वान्न हि पापीय आहु-
स्तस्मात्क्षत्तः किं न विभेषि पापात् ॥ ३
जित्वा शत्रून्फलमाप्तं महन्नो

C. 2. 2124
B. 2. 64. 4
K. 2. 67. 4

57

1 Ś1 om. the ref. — " K2.3 om. एव. K4 एवं;
G8 एष (for एव). K2 यशसं; K8 यशः; Dn D1.2
यशसां; G5 यशा; G6 यशसे (for यशसा). K2.4 D6
श्लाघसे त्वं. — ^b) Ś1 V1 यथाच्छन्नः; K1-3 G8 सदा च नः;
K4 B8 यदाच्छन्नः; N1 सदासन्नः; B2.3.6 D1.2 सं(B8
om. सं)प्रच्छन्नः; Dn G6 सदा क्षत्तः; D8.5.6 यदात्थ नः;
D4 यदच्छन्नः; T1 सदा छिन्नः; G1 सभालगुनः; G4 सदा च वै
(for सदा छन्नः). B8 कुत्साय; D1 कुत्ससे; D2 कुरुषे
(for कुत्सयन्). — " Ś1 K V1 B1 Dn D6 जानीमहे;
D8 'मस्त्वा; B2.4 जानीयस्त्वां; G1 जानीमि ता (sio);
M2 जानामि त्वा (for जानीमस्त्वां). G2.3 विदुरो. T1
G8.5 विप्रियस्त्वं; G1 न मा प्रियस्त्वं; G2.4 योप्रियस्त्वं;
G6 तत्प्रियस्त्वं; M1 ममाप्रियत्वात्; M2 यदप्रियत्वात् (for
यत्प्रियस्त्वं). Cd cites यत्प्रियः (as in text). — " G1
बालानिवासान्; G4 बालानस्मान्. K8 इव; N1 अप-
(for अव). B8 om. अव. Ś1 यत्; K1 च; V1 B2.4.6
वै; B8 D8-8 नित्यमेव (for त्वम्).

2 " K4 V1 B D (except D6) G2.5 Cd स विज्ञेयः
(K4 'य-); N1 G1 अवि"; G4 सुखं ज्ञेयः (for सुवि").
G4 पुरुषा. V1 B2-4.6 D2 भर्तृकामो; B1 सर्वकामो;
D1 ह्यत्र कामो; Cd as in text. — ^b) K8 निन्दाप्रशंसे;
K4 G1 निन्दां प्रशंसे; G8 निन्दाप्रशंसा. Cd cites निन्दास्तुती.
M2 (corrupt) ति (for हि). V1 B1-4.6 D1.2 श्र (B1 ग्री-;
B2-4.6 श्रे)यसे यथा त्वं; G2 सदृशं युनक्ति (for हि तथा
युनक्ति). D4 युनक्ते; G8 व्युनक्ति (for युनक्ति). — " K1
Cv जिह्वा मनो; K2 जिह्वामने; N1 V1 B Dn
D1-5 Cn(p as in text) जिह्वा (D4 'त्वा) कथं ते;
T1 G8 M1 जिह्वात्मनो; G1.2 M2 जिह्वं मनो; G8 महात्मनो;
G4 जिह्वानिनो; G8 निन्दात्मनो (for जिह्वा मनस्ते). Cd
cites मनस्. Ś1 om. हृदयं; K1 S हृदये; Cd as in
text. K4 N1 B1.2.5m Dn D1-5.6 (before corr.)

व्युनक्ति; V1 B8-6 D6 (by corr.) युनक्ति; T1 G1.8 M
निर्णि(G8 'नि)नक्ति; G2 नं निनक्ति; G4 निर्विनक्ति; G5
निर्ननक्ति; G8 व्यजते ते; Cd निर्व्यनक्ति (as in text).
— " Ś1 प्रायो यो निराह; K1 सम्यग्या वाह; K2 व्ययो
निराह; K8 यो यो निराह; K4 यां योत्तरान्; N1 B1.2 D2
[Cn?] यो न (D2 नः) ज्यायसः कृथा[:]; V1 B8-6
D8-5.6m T1 यो नः कृथा[:]; (B8 कृत्वा); Dn D1.6
Cnp ज्यायोत्तरान्; G M Cv ज्यायो (G1 ज्यायो हि) निरीह
(G4 Cv 'हं; G8 'हः) (for ज्यायो निराह). G6 स्वनमां
(for मनसः). K2 प्रातिकल्पं. ✽Cd: ज्यायःप्रातिकूल्यं ।
ज्येष्ठप्रातिकूल्यं ।✽

3 " K4 D2 उत्संगे; N1 उत्संगे नु; V1 B2 Cn
उत्संगे च (for 'ङ्गेन). G8 नाग (for व्याल). Ś1
इवाहृतोसि; K2 इवोद्धृतोसि; K8 इवाष्टतोसि; K4 N1
Dn D6.6 'हितोसि; B1.2.5.6 'कृतोसि; D4 'हतोसि;
G2 'हतोसि; G8 'मृतोसि; G6 'हतोसि (for 'हतोऽसि).
— ^b) B1.2 D1.2 मार्जार इव (for मार्जारवत्). Ś1 K
Dn1 D1.2 मूषकं; V1 B D8-5 मूषि(V1 D8 'ष)कान्
(B1.2 'कं) (for पोषकं). Ś1 K1 चाभिहंसि; K4
चोपहंसि; V1 B2.5.6 D8-5 नोपहंसि; B1.2 D1.2 M2
चाव"; G4 चापि हिंसि (for चोपहंसि). G2 मार्जारवत्पोष्यवर्गं
निहंसि. — " K (except K2) N1 V1 B2.4 D (except
D4.6) G1.2.5 भर्तृघ्नं त्वां; G4 भर्तृन् घ्नत्वा; G8 भर्तृश्रनात्वां
(corrupt); Cn भर्तृघ्नत्वान् (as in text). B1 भर्तृघ्नं
न हि त्वां. K1 नापि (for न हि). K1.4 N1 B2.4.6
Dn D1.2 G2.4.6 Cd.np पापीयम्; B1 पापीयसम्;
Cn पापीय (as in text). — G1.2.6 M om. (hapl.)
from किं न (in 3^d) up to क्षत्तः (in 7^d); K1 D1.2
om. (hapl.) from किं न (in 3^d) up to क्षत्तः (in 4^b).
— " G4 मा तितिक्षु क्षिपस्त्वं (cf. 7^d) (for किं न
विभेषि पापात्).

4 G1.2.6 M om. 4; K1 D1.2 om. up to क्षत्तः

मास्मान्क्षत्तः परुषाणीह वोचः ।
 द्विषद्भिस्त्वं संप्रयोगाभिनन्दी
 मुहुर्द्वेषं यासि नः संप्रमोहात् ॥ ४
 अमित्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुव-
 निगूहते गुह्यममित्रसंस्तवे ।
 तदाश्रितापत्रपा किं न बाधते
 यदिच्छसि त्वं तदिहाद्य भाषसे ॥ ५
 मा नोऽवमंस्था विब्र मनस्तवेदं

शिक्षस्व बुद्धिं स्थविराणां सकाशात् ।
 यशो रक्षस्व विदुर संप्रणीतं
 मा व्यापृतः परकार्येषु भूस्त्वम् ॥ ६
 अहं कर्तेति विदुर मावमंस्था
 मा नो नित्यं परुषाणीह वोचः ।
 न त्वां पृच्छामि विदुर यद्वितं मे
 स्वस्ति क्षत्तर्मा तितिक्षून्क्षिणु त्वम् ॥ ७
 एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता

(in 4^b) (cf. v.l. 3). — ^a) G₈ हित्वा (for जि^०). N₁ मे; B₂ ते; B₄ Dn (!) वै (for नो). T₁ न हन्मो (for महन्मो). — ^b) D_{4.5} मा स्म; G₈ मा मा; G_{4.5} मा नः (for मास्मान्). G₈ पुरुषाणां विचेतः (for परुषाणीह वोचः). T₁ ह; G₄ व्याह (for [इ]ह). K_{2.4} B₄ वोच; K₈ वाचः (for वोचः). — ^c) K₁ द्विषद्भिस्त्वं; K_{2.8} B_{1.8.4.6} D_{2.6} द्विषद्भिस्त्वं. Cd cites द्विषद्भिः. — ^d) T₁ मुधा (for मुहुर्). Ś₁ त्वेषं; G_{8.5} दोषं (for द्वेषं). G₈₋₅ याहि (for यासि). Ś₁ G₄ न (for नः). K₁ संप्रहारात्; V₁ B_{1.5} D₂₋₅ T₁ Cn 'योगात्; Cnp 'मोहात् (as in text). Cd cites द्वेषं न यासि and संप्रमोहनात्.

5 G_{1.2.6} M om. 5 (cf. v.l. 3). — ^a) Dn₂ अमित्रतां; G₄ अमित्रं या (sic) (for अमित्रतां). D₃ परो (for नरो). G₈ [S]क्षमो; Cd as in text. D_{1.8} G₈ परोक्षमब्रुवन्; T₁ नरो ब्रुवन्वै (for नरोऽक्षमं ब्रुवन्). Cd cites अक्षमं (as in text). — ^b) Ś₁ निगूहते; K₁ G₈ न गूहसे (K₁ 'ते); K₂ न गूहते; N₁ B_{2.6} D_{2.6} निगूहते (D₈ 'गूहते; G₄ न रंहसे (for निगूहते). K₈ गूह्यम्; D₈ गुप्तम्; G₄ कुःहृदि (sic); Cd गूह्यम् (as in text). K₁₋₃ अमित्रसंनिधौ; B₁ 'संभवे; G₄ मित्रसंस्तवात् (for अमित्रसंस्तवे). — After 5^{ab}, K₈ ins.:

521* साम्ना च दानेन च भेदनेन

वधेन मायाप्रतिदर्शनेन ।

न[? read त]मिन्द्रजालेन च मोहनेन

द्यूतेन मन्त्रौषधिसाधनेन ।

एभिः प्रकारैरपरैश्च सर्वै-

राबुद्धिमन्तो विजयन्त्यरातीन् ।

— ^a) Ś₁ तदाश्रयापत्रपा; K_{1.2} तदाश्रितापत्रप; K₈ (corrupt) तदाश्रिपत्रप; K₄ N₁ Dn D₈ तदाश्रितोपत्रप; V₁ 'तो यत्र स; B D₁₋₅ T₁ Cn 'तः पार्थिवम् (for तदाश्रितापत्रपा). Cd cites तद्, आश्रितः, and अपत्रपा (=लजा). K₁ किं च; K₂₋₄ N₁ V₁ Dn D₈ किं नु; B D₁₋₅ T₁ एव (B₆ अव-) (for किं न). N (except Ś₁)

T₁ G_{4.5} बाधसे (B₄ धावसे) (for बाधते). G₈₋₅ तवाश्रिता (G₈ 'तं) यस्वरितं न (G₈ हि) बाधसे (G₈ 'ते). See Addenda. — ^a) K₄ Dn (!) D₈ अभि-; V₁ अप-; G_{8.5} अस्य (for अद्य). G₈ भाषते. Cn quotes भाषसे (without अभि-).

6 G_{1.2.6} om. 6 (cf. v.l. 3). — ^a) N₁[S]तिमंस्था; G₈ विमंस्था; G₄ corrupt. K₄ विभ्र- (for विभ्र). D₁ विमनस्तवेदं; G₈₋₅ विमना (G₄ 'न)स्तवेमां. — ^a) Ś₁ सद्यणीतं; K₂ T₁ सुप्रणीतं; K₈ 'स्य प्र'; B₈ D_{4.5} संप्रणीत; G₈ 'स्त्वं प्रणीहि; G₅ संप्रणीहि (for संप्रणीतं). G₄ corrupt (ending त्वं वृणीहि). — ^a) K₁ मात्याहतः; K_{2.4} D₈ मा व्यावृतः; D₈ मा व्यापृत; T₁ माद्यापृतः; G₄ मान्यावृतं (for मा व्यापृतः). D_{1.2} परकार्येथ (for 'कार्येषु).

7 G_{1.2.6} M om. up to क्षत्तः in 7^d (cf. v.l. 3) — ^a) K₂ कर्तेति; B₂ कार्तिकेति; G₈ क्षत्तेति (for कर्तेति). G₄ विदुरम्. K₂ N₁ G₈ मातिमं (K₂ 'सं)स्था; K₄ B_{4.5} Dn D₁ G₈ Cn (p as in text) मा च मं; G₄ अतीव मं (for मावमं). — ^b) K₄ मनो; G₄ मान्यो (for मा नो). K₈ G₈ पुरुषाणि (for परं). G₄ ह्यवोच (for [इ]ह वोचः). K₁ वोच; K₈ वाचः; D₂ वोचं (for वोचः). — ^c) K₄ corrupt. Ś₁ G₈₋₅ स्वा (for त्वां). G₈ विदुरं. — ^d) Ś₁ K D₈ G₄ स्वस्ति ते (for स्वस्ति). B₈ D₄ तितिक्षुं; D_{1.2} T₁ [अ]तितीक्ष्णं; G_{4.5} तितिक्षं (G₄ 'क्ष); Cd तितिक्षून् (as in text). K_{1.2} G₄ क्षण त्वं; K₈ शृणु त्वं; T₁ क्षिणु त्वं; G₁₋₃ M₂ क्षिणे (G₈ 'प)स्त्वं (for क्षिणु त्वम्). Cd cites क्षिणु (as in text).

8 = (var.) B. 12. 226. 8. — ^a) D₈ [S]स्तु; G_{8.5} हि; G₆ [S]ति (for स्ति). K₂ G₂ om. शास्त्रा (after स्ति). — ^b) K₄ गर्ते (for गर्भे). G₄ शयानः पुरुषः. V₁ नास्ति (for शास्ति). K₄ V₁ B₈₋₆ D₈₋₅ यो वै (for शास्त्रा). — ^c) G₄ ते च; C₇ तेन (as in

गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता ।

तेनानुशिष्टः प्रवणादिवाग्भो

यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥ ८

भिनत्ति शिरसा शैलमर्हि भोजयते च यः ।

स एव तस्य कुरुते कार्याणामनुशासनम् ॥ ९

यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन विन्दति ।

मित्रतामनुवृत्तं तु समुपेक्षेत पण्डितः ॥ १०

प्रदीप्य यः प्रदीप्ताग्निं प्राक्त्वरन्नाभिधावति ।

भस्मापि न स विन्देत शिष्टं कचन भारत ॥ ११

न वासयेत्पारवर्गं द्विषन्तं

विशेषतः क्षत्तरहितं मनुष्यम् ।

स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ

C. 2. 2131
B. 2. 64. 11
K. 2. 67. 11

text). Ks अतिशिष्टः; D1 अनुशब्दः; Ds अवशिष्टः (for अनुशिष्टः). S1 प्रसवणाद्; B4 प्रणवाद्; B5 प्रणयाद्; D4 प्रवाणाद्; Cd प्रवणाद् (as in text). — ^a) K1 [अ]नियुक्तो; B5 (m as in text) D1.2 निरुद्धो (for नियुक्तो). K B2 Dn Ds G1.2.4.6 भवामि (G4 'म'); B4 करोमि (for वहामि).

9 Cd cites 9^{ab} (entire) as in text. — ^a) B1 निहन्ति (for भिनत्ति). Gs तरसा (for शि). — ^b) V1 अर्हि भेदयते; B1. 2.6 D1.2 T1 G1.2.4-6 M मर्हि (D1.2 मर्हि) भेदयते; B2 अर्हिन् भोजयते; B4 Dn1 अर्हि भो (Dn1 'भा') जयते; Gs मर्हि भोजयते. K1 -ति यः; K2.8 हि यः; T1 [ऽ]चलः; G1 M2 पदा (for च यः). K4 अर्हि वा भोजयेत्तु यः. — N1 om. 9^{ad}. — ^c) B2 Dn D1.6 धीरेव; Ds त एवं; Cn (!) स एव (as in text). G4 कस्य (for तस्य). D1 कुरुते. K4 B2 Dn Ds कुरुते तस्य (by transp.); V1 B1.3-5 Ds-5 कुरुते त्व(B1 वृ)त्तः. S1 K1-8 तावेव तस्य कुरुते. — ^d) K4 कार्यान्नाम् (sic). Gs कार्याकार्यानुशासनं. C. Cd: तावपि तस्य विधेरनुशासनं कुरुते इत्यन्वयः । C.

10 ^a) B1 बालान्; S (except Gs M2) बालम्; Cv बलाद् (as in text). — ^b) D1 सोमात्रं; Gs सौमित्रं; M सो मैत्री; Cn सोऽमित्रं (as in text). V1 च न; B2.5 (m as in text).6 D2.4.5 ननु; D1.8 न तु (for तेन). G4 विन्दते. — ^c) K4 वृत्तताम्; T1 G2-4.6 M1 यः सताम्; Cd मित्रताम् (as in text). V1 B2.6 आ(B2 ना)त्मनो यस्तु; B5 Ds-5 अनुवृत्तस्य; G2.4 अनुवृत्तिं तु (for अनुवृत्तं तु). Cd cites अनुवृत्तिं. K1.8 मित्रं मोहादनुवृत्तं (Ks adds तु); K2 N1 मित्रं मोहादनुवृत्तं तु; B2.4 D1.2 मित्रत्वाद् (D1.2 'त्वम्')नुवर्ततं; G1 योसतामनु-संवृत्तं; M2 योसतामनुवृत्तस्तु. — ^d) B2.4 समुपेक्षेदपण्डितः; S स(M2 त)मुपेक्ष्य(G1 'क्ष्येयः'; Gs 'क्षेत्यः'; M2 'क्षेत') पण्डितः. Cd cites समुपेक्षेत (as in text) and पण्डित.

11 ^a) B4 प्रदीपये; S आदीप्य (Gs 'स') यः. Cd cites प्रदीप्य (as in text). Dn Cnp प्राक्; Cn (!) यः (as in text). S1 प्रदीपाद्भिः; K4 प्रदीपाय; B5 प्रदीपाग्निं;

B5 प्रविशति; G1.4 M प्रदीपाग्निः (G1 'रीः'; G4 'रि'; M1 'रि'); Cnp 'साद्भिः'; Cn प्रदीपाग्निं (as in text). K1 प्रदीप्य संप्रदीपाग्निः [? चिः]. — ^b) N1 B4.5 Ds-5 Cn प्राक्चरं; B5 प्राक्षवन्; Dn1 (sup. lin.) यस्त्वरन्; Dn2 योस्त्वरन्; T1 Gs प्र(Gs प्रा)तरन्; G1 प्रक्चरं; G4 प्रत्यरिं; Gs प्रज्वलन्; M प्रत्वरं (for प्राक्त्वरन्). K4 Dn1 Ds Cnp प्रा(K4 श)सुं रत्नानि धावति; V1 B5 प्रमादम् (B5 प्रसादं सो)धिगच्छति; B1 प्रमादाद्भावधावति; D1 जातु रत्नानि धावति; G2.8 प्रत्यरन्नाभिधावति. Cd cites प्राक् and नाभिधावति (as in text). — ^c) S1 तस्यापि; Ks तदस्यापि; Gs भस्माभिः; G4 Cv तस्माच्च (for भस्मापि). G4 स न (by transp.). V1 तस्माच्छिष्टं स विन्देत; Gs भस्मापीतसंविन्देत. — ^d) Ks श्रु[? क]चन; Ds Cv कंचन (Cv gloss, पुरुषार्थः); T1 G1.2.6 M2 वा क च; Gs-5 M1 किंचन (for कचन).

12 For G1 (corrupt). 2.4.6 M see below. — ^a) S1 निवासयेत् (for न वा). B1 T1 पारवर्गं (T1 'र्ग'); B2 पावर्क्यं; Ds पारवर्ग्यं; Gs पापवर्गं; Cd as in text. S1 K2.4 Gs द्विषन्तं च; K1 द्विष्टं तं च; B2 विद्विषन्तं (for द्विषन्तं). Gs न वासयेद्वा परवर्ग्यं द्विषन्तं. — ^b) K2.8 कृत्य(Ks sup. lin. कृप)रहितं; B2.6 शत्रुरहितं; D1.2 T1 शत्रुहितं; Gs क्षत्तः कुरुहितं (for क्षत्तरहितं). Gs.5 चैव म(Gs मा)न्ये (for मनुष्यम्). — 12^{cd} = (var.) 3. 5. 19^{ad}. — ^c) Ks B5 om. स. K2 Gs यत्रेच्छसि त्वं; Gs यत्रेष्टमिच्छसि (for स यत्रेच्छसि). K4 corrupt. — ^d) S1 V1 B1.2.4 Dn सुसां (most B MSS. 'शां')स्विता; Gs.5 सांख्यमानापि (for सुसान्वितापि). S1 स्त्री ह्यसती (by transp.); N1 असती स्त्री (om. हि); B1.5 Ds-5 स्त्री असती; Gs ह्यसती (for ह्यसती स्त्री). — For 12, G1.2.4.6 subst. the foll. lines (which are a mixture of defective Śloka and Tristubh lines).

G1 (corrupt):

521a* न वासयेत्पारवर्ग्यं द्विषन्तं न विशेषतः ।

कर्तारमिहितं चैव मन्ये यत्रे *** च्छ * ।

विदुर तत्रैव [rest omitted ?]

C. 2. 2131
B. 2. 64. 11
K. 2. 87. 11

सुसान्त्वतापि ह्यसती स्त्री जहाति ॥ १२
विदुर उवाच ।
एतावता ये पुरुषं त्यजन्ति
तेषां सख्यमन्तवद्ब्रूहि राजन् ।
राज्ञां हि चित्तानि परिप्लुतानि
सान्त्वं दत्त्वा मुसलैर्घातयन्ति ॥ १३
अबालस्त्वं मन्यसे राजपुत्र
बालोऽहमित्येव सुमन्दबुद्धे ।

यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा
पश्चादेनं दूषयते स बालः ॥ १४
न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः
स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा ।
ध्रुवं न रोचेद्भरतर्षभस्य
पतिः कुमार्या इव षष्टिवर्षः ॥ १५
अनुप्रियं चेदनुकाङ्क्षसे त्वं
सर्वेषु कार्येषु हित्ताहतेषु ।

सान्त्व्यमानापि ह्यसती स्त्री जहाति ।
G₂:
521b* न वासयेत्परं वर्गं द्विषन्तं च विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं चैव मन्ये यत्रेष्टमिच्छति ।
विदुरात्र न वस्तव्यं गच्छ स त्वं यथेष्टतः ।
सान्त्वमानापि ह्यसती स्त्री (यथा) जहाति
तथा च त्वम् ।

G₄ (corrupt):
521c* न वासये त्वा परवर्गं द्विषन्तं च विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं चैव मन्ये यदृष्टमिच्छसि ।
विदुर तत्र गच्छ त्वं
सान्त्वमाना ह्यसति (sic) स्त्री जहाति ।

G₈:
521d* न वासयेत् पुरुषं न द्विषन्तं विशेषतः ।
क्षत्तर* हितं चैव तव मन्ये यथेच्छसि ।
विदुरं तत्र गच्छ त्वं सान्त्व्यमानो विमुह्यसि ।
followed (after a short lacuna) by यथा जहासति
(which is all that remains of the fourth line).
M:

521e* न वासयत्पारवर्गं न द्विषन्तं विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं मन्ये न मन्ये हितमात्मनः ।
यत्रेच्छसि त्वं विदुर तत्र गच्छ ।
सान्त्व्यमाना ह्यसती स्त्री जहाति ।

[(L. 1) M₁ वासये (for 'यत्'). M₂ पारवर्ग्यन्त (for पारवर्ग्यं न). — (L. 2) M₁ 'मपि तं (for 'महितं).]

13 * K₂₋₄ Ñ₁ V₁ D_n D₈ पुरुषं ये (by transp.);
B₂ ये पुरं. K₁ वदन्ति; T₁ G_{1.2.3} M₂ संत्यजन्ति. — G₈
om. षं त्यजन्ति ते. — * K₄ सख्य; G₈ संख्यम् (for
सख्यम्). T₁ (by corr.) G₈₋₈ M₁ ब्रूम राजन्; M₂
तद्ब्रवीमि (for ब्रूहि राजन्). V₁ B_{1.2-3} D₈₋₈ तेषां वृत्तं
साक्षिवद्ब्रूहि राजन्; B₂ D_{1.2} ते (D₁ ये) षां राजन्सख्यमनन्तमाहुः;
G_{1.2.3} *षां सख्यमन्तवन्तं (G₁ 'मन्तवन्तं; G₂ 'मन्तमत्तद्'
ब्रवीमि. C_n oites साक्षिवद्ब्रूहि राजन्. — *) D₈ राजा;

D₈ 'ज्ञा (for 'ज्ञां). G₂ om. हि. K₁ D₈ वित्तानि (for
चि'). K₃ (sup. lin.) परिस्तुतानि; G₂ परीप्सितानि;
G₄ परिवृतानि; M₂ परितप्तु'; C_v परिप्लुतानि (as in text).
Cd cites विप्लुतानि. — *) K₄ G₈ सांतं; D₁ सांत्वैर्
(for सान्त्वं). G₁ संत्वदंता (for सान्त्वं दत्त्वा). Some
MSS. मुशलैर् and मुषलैर्; T₁ मुसले.

14 *) Ñ₁ V₁ B₄ D_{n2} D₈₋₈ G₂ Cd (p as in
text). n (p as in text) अ (D₈ आ) बाल (D₈ 'लं) त्वं;
T₁ G₈₋₈ M₁ अबालं मां; G₁ M₂ अबालं त्वां (M₂ त्वा)
(for अबालस्त्वं). G₄ राजपुत्रं. — *) K₄ हि; T₁ G₂₋₈
M₁ [S] यम् (for 'हम्'). Ś₁ इत्येवम्; B_{2.6} अस्मीति
(for इत्येव). Cd oites अहमेवेति. Ś₁ अमन्दबुद्धे; K₁
स मन्द'; K_{2.4} D₈ सुमन्दबुद्धिः (K₂ 'द्ध); G₁ सुमन्द बुद्धे;
G₈ सुमन्दबुद्धे. — *) M₁ यः सौहृदं. V₁ B_{2.6} D₈₋₈
प्रथमं; D_{n2} D₂ पुरुषे; G₁ 'ष. — *) K₄ दूषयन्ते; G₈
दूषयसे (for 'यते). K₁ बाल; K₄ T₁ बाला[:].

15 = (var.) 3. 6. 15. — *) K₂ न श्रेयसा; K₈
नाश्रयसे; T₁ अश्रेयसे. K₂ प्रीयते; K₃ नायते; V₁
B_{1.2.3.5.6} M₂ नीयसे; B₂ धायते; B₆ धीमत; D_{1.2}
धीयते; D₈₋₈ युज्यसे (for नीयते). V₁ B_{1.2.3.5.6} D₈₋₈
मन्दबुद्धे. — *) K₂ प्रदुष्टः. K₃ (corrupt) स्त्रियः क्षत्रियस्यैव
गृह दुष्टा (sic). — *) G_{2.3.5.6} लु (G₈ ब्रा) वल्ल (for
ध्रुवं न). Cd oites ध्रुवं (as in text). K₃ C_v रोचे;
Ñ₁ रोचते; T₁ G_{5.6} रुच्येद्; G_{1.4} M रुच्ये; G₂ रुच्यै;
G₈ दूयिष्ये (for रोचेद्). T₁ G₈₋₈ भरतर्षभाय; Cd 'भस्य
(as in text). — *) D₂ G₆ षष्टिवर्गः; G_{1.2} M षष्टिवर्षः.

16 *) B D_n D_{1.2.3} अतः (D_{n2} 'ता) प्रियं; D₈₋₈
अतः श्रियं; T₁ G_{5.6} मामप्रियं; Cd. v अनुप्रियं (as in
text). K₁ B_{1.2.3} D_{1.2} G_{1.6} M अभि (D₂ अति; G₈
इतु) कांक्षसे; G₈ अनुकांक्षते. — *) K₁ स्त्रियं च. Ś₁ तथा वै
(for च राजन्). K₁ जडपुंगकांश्च; K₂ 'पंगुकांश्च; D_{1.2}
'पंगुलांश्च; T₁ 'पंकुकांश्च; G₄ 'पंककांश्च; G₅ M₂ 'पंगुकांश्च.
— *) K₁₋₃ B₈ D₁₋₈ सं (D_{1.2} स) पृच्छ त्वं (K₈ 'स्त्वं);

स्त्रियश्च राजञ्जडपङ्कुकांश्च

पृच्छ त्वं वै तादृशांश्चैव मूढान् ॥ १६

लभ्यः खलु प्रातिपीय नरोऽनुप्रियवागिह ।

अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १७

यस्तु धर्मे पराश्वस्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।

अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥ १८

अव्याधिजं कटुकं तीक्ष्णमुष्णं

यशोमुषं परुषं पूतिगन्धि ।

सतां पेयं यन्न पिबन्त्यसन्तो

मन्युं महाराज पिव प्रशाम्य ॥ १९

वैचित्रवीर्यस्य यशो धनं च

वाञ्छाम्यहं सहपुत्रस्य शश्वत् ।

यथा तथा वोऽस्तु नमश्च वोऽस्तु

ममापि च स्वस्ति दिशन्तु विप्राः ॥ २०

आशीविषान्नेत्रदृष्टिपथेन तु पण्डितः ।

एवं तेऽहं वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन ॥ २१

C. 2. 2140
B. 2. 64. 20
K. 2. 87. 20

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

T₁ corrupt; G₁.s-s M पृ(G₀ वां)च्छस्व तान् (G₁ om. तान्; M त्वं); G₂ पृच्छ त्वरन् (for पृच्छ त्वं वै). G₁.s स्वा(G₀ या)दृशांश्चैव. Ś₁ K Dn D₀ सर्वान्; G₄ मूढां (for मूढान्).

17 ^a) Ś₁ K₂.4 प्रातिपेय (Ś₁ 'या'); K₁ प्रातिपीयो; N₁ V₁ प्रतीपीयः; B₀ प्रतीपो यः; T₁ च पापीयान्; G₂ प्रातिवीर्यो; G₀ प्रातिविधो (cf. 2. 56. 2^a). K₈ लभ्यः सदा प्रमिपीय (sic); B₁-s Dn D₁-s लभ्य(D₂ 'भ')ते खलु पापीयान् (Cn cites लभ्यते); G₄ सुलभाः पुरुषा राजन्. — ^b) K₄ V₁ D₂.s नरोत्र; B₂.s सर्वत्र; B₀ नरो यः; Dn(!) D₁ नरः सु- (for नरोऽनु-). B₂.s नरः (for इह). D₄ नरो अप्रियवागिह; G₂.s नरो नु (G₂ ना-) प्रियवागिव; G₄ सततं प्रियवादिनः. Cd cites प्रियवाक्. — 17^{ad} = 5. 37. 14^{ad} (cf. v.l. *ad loc.*); = (var.) Rām. 3. 37. 2^{ad}. — ^c) K₈ B (except B₈) D₂ G₄-s च; K₄ N₁ V₁ Dn D₀ हि (for तु).

18 = (var.) 5. 37. 15 (cf. v.l. 17). — ^a) Ś₁ धर्मे समाश्वस्य; K₁ 'मे' परां स्वस्य; K₂.s Dn D₀ G₈ धर्मपरश्च स्याद् (K₂.s G₈ 'श्चास्य'; Dn₁ 'श्च स्यान्'); K₄ V₁ B D₁-s T₁ धर्मे (K₄ धर्मे; D₀ धर्मे)सु (B₀ 'म')पाश्रित्य; N₁ धर्मपरः शश्वद्; G₁ धर्मे परुषस्य; G₂ धर्मे परार्थस्य; G₄ धर्म परामृश्य; G₀ धर्मे परो हित्वा; M₁ धर्मो पराश्वस्य; M₂ धर्म पुरस्कृत्य (for धर्मे पराश्वस्य). Cd cites पराश्वस्य (as in text). See Addenda. — ^b) D₀ प्रियाप्रियौ; Cd as in text. — ^c) G₄ [ए]व (for [आ]ह). G₀ कथ्यानि; Cd as in text. — After 18, S ins. (Cv glosses):

522* नाप्रियः साधुर्भवति न मेधावी न पण्डितः ।

प्रियेष्वेतानि दृश्यन्ते यावद्भूयो हि भारत ।

[(L. 2) M₂ प्रिये शुमानि (for प्रियेष्वेतानि). T₁ G₄ [ऽ]थ (for हि). G₁ M द्वेष्ये पापानि भारत; G₀ यान्त्वं द्वेषाहि भारत (for the post. half).]

19 = (var.) 5. 36. 66. — ^a) Ś₁ S (except M₂)

अव्या(G₄ 'स्या')धिकं; Cd as in text. K₁ B₁.s.4.s Dn D₀ G₂.s कटुजं (K₁ 'ज-'); K₂ कटु; G₁ करकं; G₀ करशकं (for कटुकं). K₂ तीक्ष्णं मुष्णं; V₁ B₁.s.6 G₁ M₂ शीर्षरोणि (G₁ M₂ 'गं'). Cd as in text. — ^b) Ś₁ यशोमुग्धन्; K₁-s 'मुखं'; D₄.s 'जुषं'; G₂ यशोमुषं; G₀ यथौषधं; M₁ यशोदूषं (for 'मुषं'). Ś₁ K₂-4 Dn₂ G₁.s पुरुषं (K₂ 'ष-'); Cn परुषं (as in text). K₂ N₁ V₁ T₁ Cn 'गंधि'; B₂ D₂ 'गंधं'; G₁ 'गंधिः'. M₂ यशोमुषं पापफलोदयं च; Cd as in text. — ^c) G₄ स्वयं (for पेयं). Cd cites संतापेयं (gloss, अग्निवत्संतापकरं); v.l. possibly as in text. — ^d) D₂ G₀.s मन्युर्. Ś₁ 'मिव प्रशाम्य; K₁ पिबन्प्रशाम्य; K₈ पिब प्रशस्ता; G₄ बलप्रवाहं (for पिब प्रशाम्य). Cd cites पिब (as in text). T₁ प्रशाम्यं; G₈ प्रशाम्य वै.

20 ^a) K₁ B₂ D₂ G₈ विचित्रं; D₀ वैचित्र्यं (for वैचित्रं). G₄ शरो (for यशो). Ś₁ हि (for च). — ^b) M₂ जानां (for वाञ्छां). — ^c) K₄ G₂ यथा यथा; D₂-s G₀ तथा तथा (for यथा यथा). Ś₁ T₁ G₈ वास्तु; K₈ Dn(!) D₀ तेस्तु; K₄ ते सु; G₂.4 [ए]वास्तु (for the first वोऽस्तु). Ś₁ T₁ G₂.4.6 M₁ मनश्च वोस्तु; K Dn D₀ नम(K₄ नमे)श्च तेस्तु; V₁ शिवं च वोस्तु; B D₁-s यशः शिवं च; G₂ तथैव राजन्; G₀ मनः शिवोस्तु (for नमश्च वोऽस्तु). — ^d) G₀ om. च. K₁ वः स्वस्ति; G₁.s.4 M स्वस्ति प्र- (for च स्वस्ति). K₁-s देवाः; B₂ D₂-s संतः (for विप्राः).

21 ^a) Cd cites आशीविषाः and दृष्टिषाः. — ^b) K₁.s कोपयेत न; K₂.4 N₁ V₁ Dn D₀ 'येन्न च; G₄ 'यिर्न तु (for 'येन्न तु). — ^c) V₁ B₁.s-s D₂-s एतत् (for एवं). Ś₁ V₁ B₁.s [इ]ह; B₂ D₂-s [ए]ष (for [इ]दं). — ^d) Ś₁ प्रियं च; K₁ स्वप्रियं; G₁ न मंता; G₂-s वदतः; G₀ भवतः (for प्रयतः). G₁.s कुरुनन्दनः. M नावमंता कुरुद्वह.

५८

2. 2141
2. 65. 1
2. 66. 1

शकुनिरुवाच ।

बहु वित्तं पराजैषीः पाण्डवानां युधिष्ठिर ।

आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥ १

युधिष्ठिर उवाच ।

मम वित्तमसंख्येयं यदहं वेद सौबल ।

अथ त्वं शकुने कस्माद्वित्तं समनुपृच्छसि ॥ २

अयुतं प्रयुतं चैव खर्वं पञ्चं तथार्बुदम् ।

शङ्खं चैव निखर्वं च समुद्रं चात्र पण्यताम् ।

Colophon. — *Sub-parvan*: N (except Ds) G1 M
द्यूत. — *Adhy. name*: Bs Gs M1 विदुरवाक्यं (Gs
'बुद्धि:'); T1 Gs दुर्योधनविदुरवाक्यं. — *Adhy. no.*
(figures, words or both): K1 (marg.) Ds 57 (as in
text); Ks. 59; Dn1 64; S 98 (G4 72). — *S'loka*
no.: Ks 21; Ks 23; Dn 20; D1. 31; T1 22; M1 19.

58

1 = (var.) 26. — ^a) Gs पुराजैषं (for पराजैषीः).
— ^b) Ks. 4 युधिष्ठिरः. — ^c) Ks. 8 [अ]पराजयः; Ds
पराजितं; Gs [अ]पराजयं. K4 यद्यस्त्येव पराजितं; G4 यदि
दिव्यस्तु पराजितं (sic).

2 ^a) Ks D4 समः; D1 बहु (for मम). — ^b)
Ś1 D1. 2 तदहं; K4 G1 यदिदं; N1 यदयं (for यदहं).
— ^{ed}) T1 अधस्त्वं; G1 अतस्त्वं; G4 अदत्तं (for अथ त्वं).
Ks पश्चाद्; G4 तस्माद् (for कस्माद्). B1. 3-5 Ds-5
transp. कस्मात् and वित्तं. B2. 6 D1. 2 मामनु* (for
समनु*).

3 ^a) Ks अयुतं; G1 नि* (for प्र*). — ^b) K Dn
Ds शंकु पञ्च (K4 शंकुपञ्चस्); B1. 3-5 Ds-5 पञ्च खर्वं
(by transp.). V1 B1. 3-5 Ds-5 अथ (for तथा).
S निखर्वं (T1 Gs. 6 नियुतं) खर्वमर्बुदं. — ^c) Ś1 प्रखर्वं च;
K Dn Ds खर्वं चैव (for शङ्खं चैव). K4 समुद्रं च;
V1 परार्धं च; B1. 3-5 Ds-5 महापञ्चं (for निखर्वं च).
N1 B2 D1. 2 निखर्वं चैव (N1 चाथ) शंखं च; T1 Gs-6 M1
कचं प्रतिकचं चैव; G1 M2 कचप्रं (G1 'प्र' निकचप्रं च.
— ^d) G1 समरं (for समुद्रं). Ks पण्यानां; T1 Gs. 5. 6 M1
पश्यतां; G2 सौबल; G4 वर्ण्यतां (for पण्यताम्). K4
महापञ्चं च कोटयः; V1 समर्थानुपपद्यते; B1. 3-5 Ds-5
निखर्वं कोटिरे (B4 'मे'व च; B2 D1. 2 महापञ्चानि कोटिः).

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

ति तमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

गवाश्वं बहुधेनूकमसंख्ययमजाविकम् ।

यार्त्किचिदनुवर्णानां प्राक्सिन्धोरपि सौबल ।

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ५

— After 3rd, V1 B D1-s ins. (Cn glosses):

523* मध्यं चैव परार्धं च सपरं चात्र पण्यताम् ।

[V1 कटं च निकटं चैव; B2 D1. 2 कर्बधं निकर्बधं च (for
the prior half). Bs सपुरं (for सपरं). V1 समरं
चानुपश्यतां; B1 समं चानुपसृष्टते; B2 D1. 2 समं चैवानुपश्यतां;
B4 समं चानुपयुज्यते; B5 समं चानुपपद्यते; B6 समं चानुपमद्यते
(for the post. half).]

— B1. 4-5 cont.:

524* कर्बधं निकर्बधं च सागरं चात्र पण्यताम् ।

[B1 कचध्वं निकचध्वं च; B5 कटं च निकटं चैवम् (for
the prior half). B1 परमं; B5 अपरं; B6 सपरं (for
सागरं).]

— ^a) Gs एवं (for एतन्). K1 महा- (for मम).
Bs Ds-5 राजन्मम धनं (by transp.). — ^f) MSS.
दीव्यामहं, दीव्यामहे, दिव्याम्यहं also.

4 S (except M1) om. the ref. N1 om. 4^{ab}
with ref. — ^a) Ś1 व्यवसितं; K2 न्यवसितो. — ^b)
K1 निकृतिं; Ks निश्चुतिं (for निकृतिं). B1 समपद्यत;
Ds समुपासृतः; T1 समुपस्थितः; M2 स समाश्रितः. — ^c)
N1 B2. 6 G1. 2. 4 M तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

5 Bs om. (hapl.) 5-6; Gs om. (hapl.) 5-8;
Gs om. (hapl.) 5-10. — ^a) Ds गावश्च; D4 G4. 5 M1
गवाश्वः; T1 G1 गजाश्व- (G1 'श्वं); G2 गवां च (for गवाश्वं).
V1 B1 बहु खल्वेतद्; Dn1 बहुधेनुकम्; D1 बहुधेनुकम्;
T1 बहुधेनुनाम्. — ^b) G1 M1 अपर्यतम् (for असंख्येयम्).
— ^c) K4 N1 V1 B2. 4. 6 Dn Ds-6 T1 Gs अनुप (Gs
'व')र्णाशां (K4 Ds [before corr.] T1 'सां'); D1 अमनु-
व्याणां; M2 अनुवर्णास्तां (for अनुवर्णानां). Ds corrupt.
— ^d) Ś1 प्राक्सिन्धोर; T1 G2. 4. 5 प्राक्सिन्धेर. N1 V1
B (Bs om.) D1 T1 G2. 4. 5 M1 इति; D2 इव (for अपि).

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ६

युधिष्ठिर उवाच ।

पुरं जनपदो भूमिरब्राह्मणधनैः सह ।

अब्राह्मणाश्च पुरुषा राजजिष्टं धनं मम ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच ।

राजपुत्रा इमे राजञ्शोभन्ते येन भूषिताः ।

कुण्डलानि च निष्काश्च सर्वं चाङ्गविभूषणम् ।

एतन्मम धनं राजस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ९

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १०

युधिष्ठिर उवाच ।

श्यामो युवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।

नकुलो ग्लह एको मे यच्चैतत्स्वगतं धनम् ॥ ११

शकुनिरुवाच ।

प्रियस्ते नकुलो राजन्नाजपुत्रो युधिष्ठिर ।

अस्माकं धनतां प्राप्तो भूयस्त्वं केन दीव्यसि ॥ १२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १३

C. 2. 2154
B. 2. 65. 14
K. 2. 88. 14

— ^a) D₈₋₅ राजन्मम धनं (by transp.). T₁ धुरं (for धनं). Ś₁ K₂₋₄ D_n D_{1.6} सर्वं (for राजंस्).

— ^f) MSS. दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also.

6 B₅ G_{3.6} om. 6 (cf. v.l. 5); N₁ om. 6^a (with the ref). S om. the ref. — ^a) Ś₁ व्यवसितं.

— ^b) K₁ निःकृतिं. G_{2.4} समुप (G₂ पा) स्थितः. — ^d) N₁ G_{1.5} M₁ तानक्षान्प्रत्यपद्यत; D₁ जितमित्यवभाषत.

7 G_{8.6} om. 7 (cf. v.l. 5). — ^a) G₁ जनपदा भूमिर्; G₄ जयपथो भूमिर्; M₂ जनपदोपेतं. — ^b) N₁ अब्राह्मणजनैः; D₅ न ब्राह्मणधनैः. — ^d) B₂ शिष्टं मतं; T₁ G₄ शिष्टधनं. — N₁ D_n om. 7^f. — ^e) V₁ B (except B₂) D_n D₈₋₅ G₅ मम धनं (for धनं मह्यं). S (G_{8.6} om.) एतन्मम धनं राजन्. — ^f) MSS. दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also.

8 G_{8.6} om. 8 (cf. v.l. 5). N₁ S om. the ref. — ^a) Ś₁ व्यवसितं. — ^b) K₁ निःकृतिं; N₁ विकृतिं. T₁ G₂ समुपस्थितः. — ^d) G_{1.5} M₁ तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

9 G₈ om. 9 (cf. v.l. 5); M₂ om. (hapl.) 9-10. — ^b) Ś₁ राजंते; K₂ शोभने; D₁ शोभनैर् (for शोभन्ते). K₁ ये विभूषिताः; K₄ B_{1.2.4-6} D (except D₆) यैर्विभूः; V₁ B₈ वै विभूः; G₄ ये सभूः; G₅ यैश्च भूः; M₁ येनुभू (for येन भू). — ^e) K₁ D_{8.5} G_{1.4} M₁ च निष्काश्च; K_{2.8} धनं निष्काः (K₈ ण्कं); T₁ G₂ विमृष्टानि (for च निष्काश्च). — ^d) Ś₁ चैवांगभूषणं; B_{1.2.4.6} D_n D₆ राजविभूः; B₈ चांगदभूः; B₅ D_{4.5} (m notes अंग) च (D₄ वे) दं विभू (for चाङ्गविभू). T₁ सर्वदांगविभूः; G_{1.8-5}

M₁ सर्वश (M₁ त) श्रांगभूषणाः (G₁ M₁ णं). — After 9^{ed}, K_{1.8.4} D_n D₄ ins.:

525* वासांसि च महार्हाणि सर्वमन्यद्विनायुधैः ।

— ^e) K_{1.8} B₂ G_{1.8.5} एतद्राजन् (K₈ ज) धनं मह्यं; B_{8.5.6} D₂₋₅ G₄ M₁ एतद्राजन्मम धनं. MSS. दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also.

10 G₈ M₂ om. 10 (cf. v.l. 5, 9). N₁ S om. the ref. — ^a) Ś₁ व्यवसितं. — ^b) K₁ निःकृतिं. G₂ समुपस्थितः.

11 ^b) V₁ B_{1.8.4} G_{1.8-6} M महाभुतिः; B₅ D₈₋₅ T₁ G₂ बलः (for भुजः). — ^e) K₈ G₅ M₂ ग्रहः; B_{2.6} D_{1.2} एण (for ग्लह). Ś₁ एको वै; K₄ D_n D_{1.6} T₁ G_{1.8-6} M एवैकः (for एको मे). G₂ नकुलो ग्रहणे चैक. — ^d) Ś₁ विद्यते; K₃ संगतं; N₁ मद्रतं; V₁ तद्रतं (for स्वगतं). K₄ D_n (!) D₆ विद्येतन्मम (K₄ त) तद्धनं; B D₁₋₅ यच्चास्यां (D₁ यस्य चां) तर्गतं धनं; S एतद्वै मद्रतं धनं.

12 ^e) G₈ अकस्माद्; G₄ स कस्माद् (for अस्माकं). K₂ निधनां; K₄ B_{1.2} D_n D_{1.2.6} वशतां; T₁ धनदां (for धनतां). — ^d) K₄ D_n (!) D₆ केनेह; G₃ त्वं येन; M₂ त्वं तेन (for त्वं केन). N₁ V₁ B_{5.6} D_n D₈₋₅ G₄ दीव्यसे; T₁ दिव्यसि; G₂ मन्यसे (for दीव्यसि).

13 S om. the ref. — ^a) Ś₁ एतद् (for एवम्). K₂ B_{1.8} G_{1.3.5.6} M₂ [अ]थ; B₅ D_{4.5} च; G₄ [अ]पि; M₁ स (for तु). Ś₁ K₄ N₁ V₁ D_n तानक्षान्शकुनिः (by transp.); D₆ तद्राजन्शकुनिः. K₄ D_n (!) D₆

. 2. 2155
. 2. 65. 15
. 2. 88. 15

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं धर्मान्सहदेवोऽनुशास्ति

लोके ह्यस्मिन्पण्डिताख्यां गतश्च ।

अनर्हता राजपुत्रेण तेन

त्वया दीव्याम्यप्रियवत्प्रियेण ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १५

शकुनिरुवाच ।

माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजस्तवेमौ विजितौ मया ।

गरीयांसौ तु ते मन्ये भीमसेनधनंजयौ ॥ १६

युधिष्ठिर उवाच ।

अधर्मं चरसे नूनं यो नावेक्षसि वै नयम् ।

प्रत्यदीव्यत (K4 'तः'); D1 'पातयत् (for 'पद्यत). — °) S1 D6 च पुनर् (for शकुनिर). — Some MSS. write a hollow circle to avoid repetition of the refrain (जितमित्येव etc.).

14 °) D8-5 [S]न्वशास्ति. — °) N1 D1.2 S [S]स्मिन्वै; B5 अस्मिन् (for ह्यस्मिन्). — °) N1 V1 S सौबल (for तेन). — °) S1 K B1.2.4 Dn दीव्याम्यहं च (K1 om. च; K4 'महे त्वां'); B2.6 D1.2 दीव्याम्यहं हि (for त्वया दीव्यामि). K4 प्रियवत् (for [अ]प्रियवत्). K8 adds च after प्रियेण.

15 T1 om. the ref. S1 K2 G M om. 15 (with the ref.). — °) K1 निःकृतिं; D8 निष्कृतिं (for निकृतिं). B2.6 D1.2 T1 एतच्छ्रुत्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत = (var.) 13^{ab}. — °) K8 तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

16 G8 om. (hapl.) 16-17. — °) S1 तेनेमौ (for तवेमौ). B5 विजितसः; G8-5 विदितौ (for विजितौ). B5 त्वया; G4 वयं (for मया). — °) K2 corrupt. B5 D2-6 G4.5 M2 तौ; G2 तं (for ते). N1 सम्यग् (for मन्ये).

17 G8 om. 17 (cf. v.l. 16). — °) K1 अधर्म्यं; B8 'मांन् (for अधर्मं). B1.8 मन्यसे; B2.6 D1.2 वदं (for चरं). S1 K मूढः; V1 पापो; B1 न त्वं; B8 नस्त्वं; B5 D1.2 पापः; T1 G1.2.5 M2 वै त्वं; G8 त्वं वै; G4 corrupt (for नूनं). — °) S1 K4 D2.4 न वे (K4 D4 वै)क्षसि; D1 नावेक्षसि. S1 संसदि; K1-3 नो भयं; B D1-6 T1 सौहृदं (B8 नो वयः) (for वै नयम्).

यो नः सुमनसां मूढ विभेदं कर्तुमिच्छसि ॥ १७

शकुनिरुवाच ।

गते मत्तः प्रपतति प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति ।

ज्येष्ठो राजन्वरिष्ठोऽसि नमस्ते भरतर्षभ ॥ १८

स्वप्ने न तानि पश्यन्ति जाग्रतो वा युधिष्ठिर ।

कितवा यानि दीव्यन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच ।

यो नः संख्ये नौरिव पारनेता

जेता रिपूणां राजपुत्रस्तरस्त्री ।

अनर्हता लोकवीरेण तेन

दीव्याम्यहं शकुने फल्गुनेन ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

V1 नावेक्षसि च सौहृदं; G1-5 M यत्ने (G1 M1 येन; G5 M2 यत्ते)नावे (G4 'पे)क्षिता वयं. — °) D1.2 सो (for यो). D2 T1 G1-4 M Cd सुमनसो; D8 सुमनसा. — °) N1 B2.5 D1-6 अर्हसि (for इच्छं). T1 G2 भेदं कर्तुमिहेच्छसि; G1.3-5 M विभेदयितुमिच्छसि. Cn oites भेदं (for विभेदं).

18 °) G8.5 मंदः (for मत्तः). K4 Dn1 G4 प्रपतते; T1 M2 प्रत (T1 'ति)पति. — °) S1 मत्तश्च (for प्रमत्तः). K1 G8 स्थाणु (G8 चानु)मूर्च्छति; K2 G5 M2 स्थाणुमिच्छति; K8 D8-6 स्थाणुमर्च्छति; B2-4.6 D1.2.5m बहु भाषते (D2 'से); B5 स्थाणुमर्चति; Dn1 G4 स्थाणुमि (Dn1 'मृ)च्छति. Cn oites स्थाणुं and ऋच्छति (Cnp आर्च्छति). — °) S1 K Dn श्रेष्ठो; Cn ज्येष्ठो (as in text). K1.8 N1 B1.6 D1.2 T1 G2 राजा; K2 राजः; V1 B2-5 D8-6 आता (for राजन्). B5 G2 गरिष्ठो (for वरिष्ठो). — °) S1 N1 B5 D8-6 G2 पुरुषं (for भरतं).

19 °) K4 N1 V1 Dn तानि न (by transp.). G2-6 [S]पि (for न). G8 (by corr.) नश्यति. T1 स्वप्नवत्तानि पश्यति. — °) K8 जाग्रते (for जाग्रतो). — °) N1 विवशा (for कितवा). G2 यदि; G8 [अ]द्यापि; G4 चापि (for यानि). D8 दीव्यन्ते; T1 दिव्यन्तः; G1 M1 दीव्यन्ति (for दीव्यन्तः). — °) K1 प्रपश्यति (for प्रलपन्ति). V1 B2.6 D2 T1 [उ]त्कटानि च. — After 19, M2 repeats 15 (v.l. एवमुक्ता स शकुनिर for °).

20 °) G1.8 संख्ये; G5.6 M2 संख्ये (for संख्ये). S1 K N1 V1 पारगाणां (K1 N1 V1 'नां); Dn1 पारं नेता;

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

शकुनिरुवाच ।

अयं मया पाण्डवानां धनुर्धरः

पराजितः पाण्डवः सव्यसाची ।

भीमेन राजन्दयितेन दीव्य

यत्कैतव्यं पाण्डव तेऽवशिष्टम् ॥ २२

युधिष्ठिर उवाच ।

यो नो नेता यो युधां नः प्रणेता

यथा वज्री दानवशत्रुरेकः ।

तिर्यक्प्रेक्षी संहतभ्रूमहात्मा

D1.२ पादभेत्ता. D2.४ यो नः संख्ये नौरिवापारनेता. — ^b) K2.२ रिपुर्; S [अ]रीणां (for रिपूणां). D4 राजपुत्रास्; G4 पुत्रान्; M2 पांडुपुत्रस् (for राजपुत्रस्). — ^c) K8 V1 B1.२ राजपुत्रेण (for लोक). — ^d) MSS. दीव्यामहं, 'महे, दिव्यामहं also. N फाल्गुनेन (S1 फल्गुणेन; K4 as in text); G2.२ चार्जुनेन.

21 T1 G2.४ M2 om. the ref. M1 शकुनिः (for the ref.). — ^a) S1 व्यवसितं. — ^b) K1 निःकृतिं; D2 निहतिं (ह on marg.). T1 G2 समुपस्थितः; G2 पश्चितः. — ^d) K2 N1 B2 D1.२ तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

22 K4 om. 22^a and पराजितः (in ^b), with the ref. G1 युधि (for the ref.). — ^a) V1 B1.२.२.२ D3-२ सर्वधनुर्धराणां; T1 G2.४ निर्जितः पाण्डवानां (for पाण्डवधनु). — ^b) K2 M2 पारिजातः; B1.२.२.२ D3-२ वरो जितः; T1 G2.४ धनुर्धरः (for पराजितः). B2 D4 फाल्गुनः (for पाण्डवः). — ^c) K2 B1 भीमसेनः; N1 भीमसेनेन; B2.४ भीमो (for भीमेन). S1 मम तेन; B2.४ दयितस्तेन (for दयितेन). T1 दिव्यः; G4 दीव्यतां (for दीव्य). — ^d) K1 N1 V1 B Dn D2.४ यत् (B2-२ D4 तत्) कैतवं; T1 G2.२.२.२ यज्ञेतव्यं; G1 यज्ञेतव्यं; G4 अज्ञेतव्यं; M2 यत्ते द्रव्यं. K2 ते विरिष्टं; D2 T1 ते वरिष्टं; G1.२.४ M1 ते विशिष्टं.

23 G2 M2 om. the ref. — ^a) N1 M1 स नो; T1 G2.४ M2 सेनाः; G1 सयानो; G2.२.२ सेनां (for यो नो). K1.२ D2 जेता (for नेता). K1 आयुधानां; N1 युयुधानः; V1 B1.२-२ D1.२ यो युधि नः; D2-२ युधि नः सं; T1 G1.२.४ M1 संयुगांतः; G2 संयुगानां; G2 संयुगार्थः; G2 M2 संयुगांतं (for यो युधां नः). — ^b) M2 तथा (for यथा). K2 जयी (for वज्री). K1 दावानां शत्रुरः; K4 T1 G1.२ दानवः शत्रुरः (for दानवशत्रुरः).

सिंहस्कन्धो यश्च सदात्यमर्षी ॥ २३

बलेन तुल्यो यस्य पुमान् विद्यते

गदाभृतामग्र्य इहारिमर्दनः ।

अनर्हता राजपुत्रेण तेन

दीव्यामहं भीमसेनेन राजन् ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निःकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २५

शकुनिरुवाच ।

बहु वित्तं पराजैषीर्भ्रातृंश्च सहयद्विपान् ।

C. 2. 2167
B. 2. 65. 27
K. 2. 88. 27

V1 B (except B2) D2.४-२ T1 एवं (for एकः). N1 दानवशत्रुमध्ये; D2 दानवान्देवशत्रून्; G2 दानवान्शत्रुहंता (for दानवशत्रुरेकः). — ^c) T1 M2 तिर्यक्प्रेक्षीः (T1 'क्षि). K1 संहर्न्भूरः; K2 संहितः; K4 B1.२.४ Dn D1 M2 संनतभूरः; G2-२ संगतभूरः (for संहतभूरः). K2 तिर्यक्प्रेक्षणीयं हतभूरः. — ^d) K1 सिंहग्रीवो (for 'स्कन्धो). G2 च (for यश्च). K1 स(स in marg.)त्यमर्षी; K4 [अ]त्यमर्षी; B2 ह्यमर्षी; G2 [अ]त्यदृष्टिः; G2 स्वमर्षी (for [अ]त्य).

24 ^a) G2-४ M2 बले (for बलेन). G4 तुल्ये. B1 [ऽ]पि; B2.४-२ D2-२ T1 [ऽ]स्य (for यस्य). G4 प्रमा (for पुमान्). B2 D1.२ न विद्यते पुमान् (by transp.). — ^b) K2 अग्निरः; D2.२ अग्रः; G1 आद्यः; G2-२ M2 मान्य (for अग्र्य). K4 V1 B1.२ G4 M1 (orig.) इव (M1 inf. lin. इह as in text). K1-२ N1 V1 B D1-२ 'मर्दी (for 'मर्दनः). — ^c) G1 अगर्हता. B2 D2-२ लोकवीरेण (for राज). — ^d) MSS. दीव्यामहे, दिव्यामहं also.

25 N1 S om. the ref. — After the ref., K1 ins. an addl. colophon (adhy. no.: 62). — ^a) S1 व्यवसितं. — ^b) K1 निःकृतिं; G2 निःकृतिं. T1 G2 समुपस्थितः. — ^d) K2 N1 G (except G2) M2 तानक्षान्प्रत्य(G2 'ति)पद्यत.

26 = (var.) 1. — ^a) G2 इह (for बहु). G4 दत्तं (for वित्तं). B1 G2 पराजैषं; B2.२ इहाजैषं. — ^b) K2 सहयान्द्विपान्; B1 सहजप्रियान्; T1 G2 सह बांधवैः; G1 सहयद्विपान् (for 'द्विपान्). K1 भ्रातृभ्यः सहयद्विपान्; D2 भ्रातृश्चैव हयद्विपान्. — ^d) D2 वा; D2 चे (sic) (for ते).

27 ^a) S1 transp. सर्वेषां and भ्रातृणां. K2 M2 भ्रातृंश्च (for भ्रातृणां). K2 तदा; S (except M1)

C. 2. 2167
B. 2. 65. 27
K. 2. 66. 27

आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।

अहं विशिष्टः सर्वेषां भ्रातॄणां दयितस्तथा ।

कुर्यामस्ते जिताः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लुवे ॥ २७

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २८

शकुनिरुवाच ।

एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजितः ।

शिष्टे सति धने राजन्पाप आत्मपराजयः ॥ २९

सदा (for तथा). — *) Ś1 कुर्यां वै; Ñ1 V1 B5 Dn D8-6 कुर्यामहं; B2-4.6 D1.2 कुर्यां (D1 'र्या') स्वया; T1 कुर्यामेते; G3 कुर्यान्मते; G4 कुर्यां (sic) तु ते; G5.6 M1 कुर्याम ते. Ś1 Ñ1 V1 B2-6 Dn D1.2.4-6 G3 जितः कर्म; D8 G4 जितं कर्म; G5.6 पणं द्यूते (for जितः कर्म). B1 कुर्यां जितस्वया कर्म. — *) M2 अस्मिन् (for आत्मनि). Ś1 [उ]पप्लुतः; K1 [उ]संप्लुतं (marg. sec. m. as in text); K2 G2 [उ]पप्लुवे; Ñ1 B2.5 D (except Dn1) Cn 'प्लुते; G8 'प्लवौ; G5.6 'ग्लहे (for 'प्लवे). V1 B1.8.4.6 स्वयमात्मा म(B4 य)म ग्लहः.

28 Ñ1 S om. the ref. — *) Ś1 व्यवसितं. — *) K1 निकृतिं. T1 G2 समुपस्थितः. — *) K2 V1 B2-4.6 तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

29 *) Ś1 K2 G2-4.6 अकरोद् (for अकरोर्). — *) Ś1 यमात्मानं; B (except B2) D4-6 आत्मानं यत् (by transp.). Ś1 Ñ1 B4.6 Dn D6 पराजयेः; K D4.6 'जयः; B3 अजीजयः; G3 पराजितं (for 'जितः). V1 यदात्मानमहारयः (or 'थः); B6 आत्मानं यदहावयः (sic). — G2 om. (hapl.) 29^a-31^b. — *) K2 शिनष्टे [? शिष्टे or नष्टे] यतिधने राजन्. — *) K2.4 D2.4.6 T1 G4 आत्मपराजयः (G4 'यं). K2 पापात्मानं पराजयः; Ñ1 ग्लह एको पराजितः; G1.6 M1 पापो ह्यात्मपराजयः.

30 G2 om. 30 (cf. v.l. 29). — *) Ś1 K4 तु तानक्षान्; Ñ1 D8-6 महाक्षस्तान्; G4 मतानक्षान् (for मताक्षस्तान्). M2 तद् (for तान्). — *) Ñ1 गृहे; G4 स हि (for ग्लहे). K1 B2 D8-6 व्यवस्थितान्; B4 उपास्थिं (for अवस्थिं). K2 ग्रह एकोपरोहिणि. — K2 om. 30^a-32^b. — *) K2 V1 B2.4.6 Dn2 D8 Cn पराजयं (K2 'यंल); K4 पराजयंतो; Ñ1 B1.8.6

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा मताक्षस्तान्ग्लहे सर्वानवस्थितान् ।

पराजयल्लोकवीरानाक्षेपेण पृथक्पृथक् ॥ ३०

शकुनिरुवाच ।

अस्ति वै ते प्रिया देवी ग्लह एकोऽपराजितः ।

पणस्व कृष्णां पाञ्चालीं तयात्मानं पुनर्जय ॥ ३१

युधिष्ठिर उवाच ।

नैव ह्रस्वा न महती नातिकृष्णा न रोहिणी ।

सरागरक्तनेत्रा च तया दीव्याम्यहं त्वया ॥ ३२

शारदोत्पलपत्राक्ष्या शारदोत्पलगन्धया ।

D2 M अ(M2 आ)वाजयल (Ñ1 'यं); D1 अवानयल (m as in text); D4 पराजयन्; T1 G (G2 om.) अपाजयल (for परा'). — *) Ś1 K1.8.4 D3 उत्तवा राजन्; Ñ1 तक्षेपेण; V1 B1 क्षणेनैतान्; B2.8 अथा(B2 अथा)क्षैस्तान्; B4.6 D4-6 Cn उत्तवा राज्ञां; B6 ताक्षैः स; Dn (!) अक्षानुस्वा; D1 अक्षान्निस्वा; D2 अथाक्षिस्तान्; G3-6 अवै(G3 'वे)क्षत (for आक्षेपेण as in T1 G1 M only).

31 K2 om. 31; G2 om. 31^{ab} (cf. v.l. 29, 30). — *) K1.8 Ñ1 V1 Dn G1 M1 ते वै (by transp.); K4 ते हि; B1-8 D2 त्वेका; D1 [इ]त्येका. Ś1 परा; K3 प्रियो (for प्रिया). K1.8.4 Dn राजन्; B2.8 D1.2 भार्या (for देवी). — *) Ś1 ग्लहा एवापराजिता; B1 ग्लह एकोपराजयः. — *) K1 पणश्च; K2 ग्लहस्व; D4 पणस्व (for पणस्व). — *) D4 G2 तथा (for तया). G2 पुरं (for पुनर्).

32 K2 om. 32^{ab} (cf. v.l. 30). — *) M2 नाति (for नैव). G6 नातिदीर्घा नातिह्रस्वा. — *) D1 G2-6 नैव (D1 नास्ति) कृष्णा. T1 न रोहिणि. Ś1 K1.8.4 B1 Dn न कृशा (Ś1 'ष्णा) नाति(K2 Dn 'पि)रोहि(K2 'गि)णी. Cn cites नातिरोहिणी (=नातिरक्ता). — *) Ś1 [इ]व; K2 [ए]व (for च). K1 सारंगरक्तनेत्रा च; K2 सा रागरक्तनेत्रे च; Ñ1 सा रागरक्तवस्त्रेण; V1 B D नीलकुंचितकेशी (B1 'शा) च; T1 G6 या सा रागाक्त(G6 'त्त)वसना; G1.4 M सा राग(G1 M1 सरंग-; G2 सरागा)-रक्तवसना; G6 (hypermetrio) सरागरक्तवसनाया. — *) MSS. दिव्यां, देव्यां also.

33 *) G2 'वासिन्या (for 'सेविन्या).

34 *) K2 दधैव स्याद्; B2-3 D1.2 तथैवास्या (for

शारदोत्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया ॥ ३३
तथैव स्यादानृशंस्यात्तथा स्याद्रूपसंपदा ।
तथा स्याच्छीलसंपत्त्या यामिच्छेत्पुरुषः स्त्रियम् ॥ ३४
चरमं संविशति या प्रथमं प्रतिबुध्यते ।
आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ॥ ३५
आभाति पद्मवद्वक्त्रं सखेदं मल्लिकेव च ।
वेदीमध्या दीर्घकेशी ताम्राक्षी नातिरोमशा ॥ ३६
तथैवविधया राजन्पाश्चाल्याहं सुमध्यया ।
ग्लहं दीव्यामि चार्वाङ्गा द्रौपद्या हन्त सौबल ॥ ३७

तथैव स्याद्). D1.2 आनृशंस्या. T1 तथैवास्यानृशंस्येन;
G5 तथैवस्यामानृशंस्यात्. — ^b) B5 D1.2 T1 तथास्या
(for तथा स्याद्). S1 स्वार्थसंपदा; K4 रूपसंपदां. — ^c)
K4 B2-6 D1.2 T1 तथास्या (B2-6 'स्या:'); D4 यथा स्यात्.
K1-8 N1 शील(Ñ1 रूप)संपत्त्या; K4 विलसंपत्त्या; B (except
B5) D1.2 S पु(G4 त)त्रसंपत्त्या (B1 'ज्ञा'); D4 लीलं.
— ^d) S1 यथेच्छेत्; K2.3 य इच्छेत्; K4 यनिच्छेत्;
D4 यामिच्छे. K1 पुरुषं; K2.3 D4 G4 'य. S1 श्रियं;
K1 प्रियं; K8 श्रियः. V1 B2.4.5 m.6 D1.2 T1 ना(B5 m
या)स्ति योषिस्समा क्वचित्. — After 34, V1 B D T1
ins. (Cn glosses):

526* सर्वैर्गुणैर्हि संपन्नमनुकूलं प्रियंवदाम् ।

यादृशीं धर्मकामार्थसिद्धिमिच्छेन्नरः स्त्रियम् ।

[(L. 1) D4 'वदं (for 'वदाम्). — After line 1,
D4 ins. a duplicate of verse 36^{ab}, with the same
readings as in D4 in its proper place. — (L. 2)
B2.6 D5-8 धर्मकामार्थः; B5 सर्वकामानां; Cnp धर्मकामार्थां (for
'कामार्थः).]

35 Cf. 3. 222. 56^{ab}, 50^{ad}. — K2 om. 35. — ^a)
V1 B2.4 संविष्टे (for चरमं). K1 संविशति या; K2.4 D5
G8 (before corr.).4-6 M संविशं (M1 'श'ती (K4 G8
'ति) या. Cd cites संविशति (as in text). — ^b)
S1 प्रविबुध्यते; N1 प्रतिपद्यते; D2 या प्रबुध्यते; T1 G3-6 M2
च प्रबुध्यति (G8 'से; G4.5 'ते); G1 त्वप्रबुध्यति; G2
प्रतिबुध्यति. — ^c) K1 आ गोपालाधिपां; K3 D5.6 (before
corr.) आ गोपालविपां. — ^d) K1 (? gloss) जानाति
(for वेद). G8 सर्वलोककृतां.

36 ^a) V1 B5-6 D5-6 यस्याः पद्मनिभं वक्त्रं; B1 G8
आभाति पद्मवक्त्रं च (G8 स). — ^b) K8 अखेदं; B1 सखेदा;
B2.6 D5-6 संखेदो; D2 सखदा; T1 सुस्मिते; G1 M
सौरभ्यान्; G2-6 सस्मिता; Cnp (गौडपाठे) संमोदो (for

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेऽहं भारत ।
धिग्धिगित्येव वृद्धानां सभ्यानां निःसृता गिरः ॥ ३८
चुक्षुमे सा सभा राजत्राज्ञां संजज्ञिरे कथाः ।
भीष्मद्रोणकृपादीनां खेदश्च समजायत ॥ ३९
शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसत्त्व इवाभवत् ।
आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निःश्वासपन्नगो यथा ॥ ४०
धृतराष्ट्रस्तु संहृष्टः पर्यपृच्छत्पुनः पुनः ।
किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरक्षत ॥ ४१

C. 2. 2183
B. 2. 65. 43
K. 2. 66. 44

सखेदं). G2 मल्लिकेन च. — ^a) S1 D3 T1 G2-4 M1
वेदिमध्या; Cd as in text. — ^d) K4 Dn(1) D1
ताम्रास्या; N1 B D2-6 T1 ताम्रो(B2.4-6 D4-6 'त्रौ)ष्टी
(for ताम्राक्षी). K2 न रोमशा; K4 N1 B D G8
नातिलोमशा; G8 सा निरोमशा.

37 ^a) G4 वितथा (for विधया). — ^b) K8
पांचाल्या च; Dn1 'ल्यालं; T1 'ल्यातं; G2 'ल्यैव (for
'ल्याहं). K1 सुसंधया. — ^c) B1 दास्यामि (for दीव्यां).
— ^d) K1.2 [अ]हं तु; Dn1 [अ]हं च; D4 [अ]हं;
T1 G8 हत (for हन्त).

38 G2-4 M2 om. the ref. — ^a) B1.2.6 D2
इत्येवमुक्ते वचने. — ^b) S1 K Dn T1 G5 M1 धीमता (for
भारत). — ^{ad}) G2 दिग्दिग् (for धिग्धिग्). S1 B5
D3-6 T1 G2.6 transp. वृद्धा and सभ्या. S1 G2 निर्गता;
K4 Dn1 D5 T1 G4 निस् (T1 'सु)ता (for निःसृता).

39 ^a) K2.4 कथा; B5 Dn D5-6 मुचः (for कथाः).
S राज्ञां शोको महानभूत्. — K2 om. 39^a-40^a. — ^d)
B5 'पद्यत (for 'जायत).

40 K2 om. 40 (cf. v.l. 39). — ^b) G2 हत (for
गत). M2 इवार्त्तवत् (for इवाभवत्). — ^d) A few
MSS. निश्वासन्. S1 K4 Dn हव पन्नगः; G (except G2)
M उरगो यथा (for पन्नगो यथा). — After 40, G3-3
ins.:

527* बाह्लिकः सोमदत्तश्च प्रातिपीयः ससंजयः ।

द्रौणिर्भूरिश्रवाश्चैव युयुत्सुर्धृतराष्ट्रजः ।

हस्तौ पिंक्षन्नधोवक्त्रा निःश्वासन्त इवोरगाः ।

[(L. 1) G8 प्रातिवीधेः; G4 'वेयः (for 'पीयः). — (L. 3)
G8 आस्ती वीक्षन् (for हस्तौ पिंक्षन्).]

41 ^a) K1 B1-3.6 D2 सुसंहृष्टः; K4 B2 तु तं हृष्टः;
D1 सुतं हृष्टः. — ^d) B5 D1.2 आकारं; B5 D5-6 T1
नाकारं; G4 [ए]वाकारान्; G5 व्याहरन्; C7 व्याकारं (for

2. 2184
2. 65. 43
2. 88. 45

जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः ।
इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ ४२

सौबलस्त्वविचार्यैव जितकाशी मदोत्कटः ।
जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

दुर्योधन उवाच ।

एहि क्षत्तद्रौपदीमानयस्व
प्रियां भार्यां संमतां पाण्डवानाम् ।
संमार्जतां वेश्म परेतु शीघ्र-
मानन्दो नः सह दासीभिरस्तु ॥ १

विदुर उवाच ।

दुर्विभाव्यं भवति त्वादृशेन
न मन्द संबुध्यसि पाशबद्धः ।
प्रपाते त्वं लम्बमानो न वेत्सि
व्याघ्रान्मृगः कोपयसेऽतिबाल्यात् ॥ २

ह्याकारं). Cd cites आकारं (as in text). Ks नाभ्य-
रक्षित; Bs Ds-6 सोभ्यरक्षत (D4 'ति.) T1 G1.4.5 M
नाभ्यगूहृत; Gs 'गृहृत (for 'रक्षत). G2 ह्याकारां ताभ्य-
गूहृत; G6 भूत्वा रत्नान्यगूहृत.

42 *) N1 V1 B D1-6 जहास (for जहर्ष). — *)
G1 स्व-; Gs-5 M च (for तु). K4 योद्धानां (for सभ्यां).
K4 प्रपतज्जलं.

43 *) K1.8.4 [अ]विचा (Ks 'वा)र्यैवं; N1 [अ]भि-
धायैवं; V1 B1.4-6 Dn2 D1.8-6 Cn [अ]भिधायैवं;
B2.8 D2 [अ]वधायै (B2 'यै)व; T1 [अ]विचार्यैव; G2.4
विचार्यै (G4 'र्यै)व. Ks सौबलस्त्वद्विचार्यैवं. — *) S1
जितभाषी; K2 (by corr.).8 'कासी; G1 'काम- (for
'काशी). K1 महोत्कटं. — *) K2 S (except G6)
जितमेवेति (for 'मित्येव). K1 शकुनिर् (for तानक्षान्).
— *) G2 अभ्य (for अन्व). K1 युधिष्ठिरमभाषत.

Colophon. — Sub-parvan: S1 K1-8 B D T1 G1
M1 द्यूत. — Adhy. name: T1 Gs.5 भ्रातृद्रौपदीपराजयः;
G1.6 M पाण्डवपराजयः. — Adhy. no. (figures, words
or both): K1 (marg.) Ds 58 (as in text); K2.8
60; Dn1 65; S 99 (G4 73). — S'loka no.: K2
38; Ks 43; Dn M1 44; D1.8 48; T1 45.

59

1 *) Gs जिता (for एहि). — *) S1 सततं; G1
संमता. Ks पाण्डवस्य. — *) K2 T1 सन्मार्जो (T1 'ज्यै)तां;
Ks.4 सं (K4 स)मार्थतां; N1 यौधिष्ठिरं; Ds संमार्जतां;

Gs साम्राज्यतां; G4 संमार्जितां; Gs संमार्ज्यतां. S1 प**;
K1 पुरेतु; K2 Ds (by corr.) परे तु; Ks Ds परैस्तु;
K4 पुरे तु; G1.4 वरे तु; Gs परैत; Cd as in text.
— *) B D1-6 सामान्य (B2.4.5 'न्या)मस्याः (for
आनन्दो नः). G6 अद्य (for अस्तु). K4 Dn (1) तत्रास्तु
दासीभिरपुण्यशीला (K4 ins. आनंद before तत्रास्तु).

2 *) Before दुर्वि, T1 G1 M ins. न. K4 V1 Bs
Dn Ds-6 G4 दुर्विभाषं; B1.8.4.6 Gs 'भाष्यं; Cd.v
as in text. K2.8 भवति हि; K4 V1 B D T1 भाषितं;
N1 Gs भविता (for भवति). K1-8 त्वादृशे तु (for 'शेन).
— *) Gs ननु (for न). B1m न कंदरं (for न मन्द).
B1 Gs संबुध्यसे. K1.8 पापबुद्धिः; Ks पापबंधं; K4
पाशबद्धः; G2-6 पाशबद्धं (G2.8 'बंधं; in Gs by corr.
from 'हस्तं). — *) K4 corrupt. Ks प्रपात; B1 Ds
Gs प्रपातं; D4 पापते; G6 प्रापाते; M1 प्रवाते. B1 तं
(for त्वं). B2 लंघमानो; G4 लंबमाने. Gs [S]पि
(for न). — *) G6 व्याघ्रं. S1 कोपयामीव बाल्यात्;
K1.8.4 Dn (1) कोपयसे (Ks 'यस्य)तिवेले; V1 B1-4.6
D1.2 T1 कोपयसीह (Bs D1 'सीव; T1 'सि ह) बाल्यात्;
Gs-6 M कोपयते हि (G4 'सीह; M 'तेति) बाल्यात्.
Gs व्यग्रो नागः कोपयतीव (by corr. 'ते हि) बाल्यात्.

3 *) S1 K Dn transp. शि (K1 श)रसि and ते.
T1 G4 आशीविषां चिरस्थितां (T1 'तान्); G1 'विषाभिर-
सितान्; G2 'विषाञ्छिरसि युतान्; Gs 'विषान् शिरस्थितान्;
Gs.6 M 'विषाञ्छि (Gs 'न् श)रसि तान्. — *) K4
Dn Ds-6 पूर्णकोपा; N1 Bs 'कोषा; V1 Bs-4.5m.6 D1.8
'भोगा; B1 'कामा. S पूर्ण (G1 महा)कोपांमहाविषात्

आशीविषाः शिरसि ते पूर्णकोशा महाविषाः ।
मा कोपिष्ठाः सुमन्दात्मन्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥ ३
न हि दासीत्वमापन्ना कृष्णा भवति भारत ।
अनीशेन हि राज्ञेया पणे न्यस्तेति मे मतिः ॥ ४
अयं धत्ते वेषुरिवात्मघाती
फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
धृतं हि वैराय महाभयाय
पक्वो न बुध्यत्ययमन्तकाले ॥ ५
नारुतुदः स्यान्न नृशंसवादी
न हीनतः परमभ्याददीत ।

ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेदुशतीं पापलोक्याम् ॥ ६
समुच्चरन्त्यतिवादा हि वक्त्रा-
धैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।
परस्य नामर्मसु ते पतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ ७
अजो हि शस्त्रमखनत्किलैकः
शस्त्रे विपन्ने पद्भिरपास्य भूमिम् ।
निकृन्तनं स्वस्य कण्ठस्य धोरं
तद्वैरं मा खनीः पाण्डुपुत्रैः ॥ ८

C. 2. 2193
K. 2. 66. 8
K. 2. 89. 8

(G₄ om. [hapl.] कोपा *पात्र). — *) G₄ om. (hapl.)
मा. K₂ मो (for मा). K₁ कोपयिष्ठा. G₀ स (for सु).
Ś₁ सुमन्दाधीः; K₄ V₁ B D₁₋₆ मंदमते (B₁ *बुद्धिर);
Dn₁ तु मन्दात्मन्. G₂ मा कोपयिषुमन्दात्मन्. — *) K₄ V₁
B₂₋₆ D₂₋₆ तान्मा गास्त्वं; T₁ आगमस्त्वं; G₂ मा गमस्त्वं.

4 *) Ś₁ K₁₋₃ दासत्वम्; T₁ G₄ दासि. K₃ आपन्ना.
— *) D_{5m} योग्या (for कृष्णा). S धर्मतः (for भारत).
K Dn (!) कृष्णा भवितुमर्हति. — *) K₃ अनाशेन; D₁
आनी; Cd as in text. K₃ G₂ राज्ञेया; G₄ राज्ञेह.
— *) K₂ Dn₁ D₁ 5 G₁ पण्ये; K₃ पण; D₃ पण्य;
D_{5m} दाये. G₄ मतः.

5 *) N₁ मत्तो (for धत्ते). K₂ *रिवाघाती; K₃
*रिवात्मघाति; B₂ *रिवार्थघाती; D_{5m} *रिवात्मनाशकः;
T₁ G_{2.8.5.6} *रिवात्मघातं (G₂ *ति); G₄ *वदात्मघोरं.
— *) D₄ राजा. Ś₁ *राष्ट्रः सुपुत्रः; K_{2.8} *राष्ट्रः सुपुत्रः.
— *) T₁ G₈ धृतो. G₂ (before corr.) महाभवाय;
G₄ तु हृच्छयाय (for महाभ*). — *) K₃ पक्वो; K₄
संतो; N₁ V₁ B D T₁ मत्तो (B_{2.8} D_{1.2} मंदो);
G₈ पक्वः; G₀ पक्वं (for पक्वो). M₂ पक्वोथ (for पक्वो न).
K₁ बुध्येदयम्; D_{5m} जानात्यम्. Ś₁ K Dn D_{3.5.6}
अंतकालं; G₂ *कालः.

6 = 1. 82. 8. — *) K₂ G₂ नारुतुदः; G₈ नरुतुदः.
Cd cites अरुतुदः (as in text). G₄ नामं तदस्यां न
कृशंसवादि (sic). — *) Ś₁ T₁ परमभ्याददीत; K₄
*मभ्याददातं; G_{3.6} *मभ्याददीत; G₄ *मह्यावदीत; G₈
corrupt. — *) K₃ यथास्य; D₂ यथास्य; T₁ यथान्य;
G_{2.8} यथा स. K₂ पर उद्विजेते; G₂ परमुद्विजेत; G₃
पर उद्विजेते; G₀ परमद्विजे. — *) G₄ परे (for वदेद्).
Ś₁ रुषतीं; K_{1.4} N₁ V₁ B D Cd.n(p as in text)
उष(K₁ D_{2.4.8} *श)तीं; K₃ corrupt; T₁ कशति;

G_{1.8} रुशति; G₂ रुहनीं; G₄ रुशतीं; M₂ रुशति (for
रुशतीं). K₂ corrupt; G_{1.2} M₂ पापलोक्यां; M₁
वालौक्यां. — Cf. Manu. 2. 161.

7 = (var.) 1. 82. 11. — *) K₃ D_{1.2} *तिवादान्धि;
B_{4.5} *भिवादा हि; Dn (!) *तिवादाश्च; D₄ *तीवादा हि;
G₆ *तिवादास्तु; G₀ *तिवादाभि. K₄ समुच्चरंते[S]ति-
वादांशुवक्ताद्; D₃ *चरत्यतिवक्ताद्यशब्दैस्; G₂ *चरत्यतिवादाश्च
वक्ता; G₃ *चरंतीत्यतिवक्ताद्यैर् (G₃ cont. वाक्सायकैर्वदनाभिः-
सरंति); G₄ *चरंतित्यवादा हि वक्ताद्. — *) D₃ तैराहतः.
G₂ रात्रिहानि. — *) B₁ परस्परं मर्मसु; G₄ परस्यधा मर्मणि;
G₀ परस्यानां मर्मसु. Ś₁ K₃ वामर्मसु; K₄ नोमर्मसु;
B₁ नाशर्म*; B₀ वै मर्मसु; D₃ तान्मर्मसु; T₁ G₅ चेन्मर्मसु;
G₂ नामर्मणि (for नामर्मसु). Ś₁ B₂ D₁₋₈ ये (for ते).
— T₁ om. 7^a-8^a. — *) G₁ तावद्वितो; G₄ तान्पण्डिता.
D₄ प्रावसृजेत् (for ना). N₁ परेभ्यः; V₁ कदाचित् (for
परेषु).

8 T₁ om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). — *) K₁ प्रजो;
K₄ अजो; B_{1.5} अयो; G₄ अजा. Cv cites अजः
(=परमात्मा!). K₁ शस्त्रेण खने; K₄ N₁ V₁ B D
शस्त्रमगिलत् (B₁ *लं). G₀ किलैकं. — *) K₄ G₂₋₄
शस्त्रैर्; D₃ अस्त्रैः; D₄ शस्त्रं; G₀ शस्त्रो. K₄ विपन्ने.
G_{1.8.6} विपन्ने(G₁ *न्न)द्भिर(G₃ *रु)पास्य; G₂ विपन्नो
पद्भिरपां; G₄ विपन्नवद्भिरवां; M₁ विपन्नवद्भिरवां; M₂
विपन्नेभिरपां. K₄ N₁ B₂₋₆ D Cn(p as in text)
शिरसास्य भूमौ (D₅ *मीं) (for पद्भिरपास्य भूमिम्).
V₁ B₁ तदच्छिनत्तस्य कंठं विरुद्धः (B₁ *हे). ✽ Cd: अजः
छागः । छेदाय प्रपातिते खड्गे भग्ने सति पद्भिः अपास्य अपकीर्य
भूमिं शस्त्रमन्यदखनत् । ✽ — *) Ś₁ किंकर्तनं; K₁ निष्कर्तं;
K_{2.8} निकर्तं; Cd as in text. B₁ कायस्य; G₁₋₈ M₁
कर्णं; Cd कंठं (as in text). — *) K₁ तच्च वैरं;

C. 2. 2194
B. 2. 66. 9
K. 2. 89. 9

न किंचिदीदृश्यं प्रवदन्ति पापं
वनेचरं वा गृहमेधिनं वा ।
तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं
भषन्ति हैवं श्वनराः सदैव ॥ ९
द्वारं सुघोरं नरकस्य जिह्वं
न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र ।
त्वामन्वेतारो बहवः कुरूणां
द्यूतोदये सह दुःशासनेन ॥ १०

मज्जन्त्यलानि शिलाः प्लवन्ते
मुह्यन्ति नावोऽम्भसि शश्वदेव ।
मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो
न मे वाचः पथ्यरूपाः शृणोति ॥ ११
अन्तो नूनं भवितायं कुरूणां
सुदारुणः सर्वहरो विनाशः ।
वाचः काव्याः सुहदां पथ्यरूपा
न श्रूयन्ते वर्धते लोभ एव ॥ १२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

D₂ तद्वै वैरं; G₁ तद्वैरं; G₂ तद्वैरं; M₂ तद्वैरं. Ś₁ मा खनेः;
K₁ मद्रिषनी; K₄ Ñ₁ V₁ B D मा (B₀ त्वं मा) कथाः;
T₁ G_{2.8} माखनिः; G₁ मावनि; G₄ मा खिदः; M₂
मा विखनीः. ⚭ Cd: तद्वत्त्वमपि पांडवैः सह वैरं मा
खनीः. ⚭ See Addenda.

9 ^a) Ś₁ कंचिदीदृश्यं; K₁ किंचिदीदृश्यं; K₃ कंचिदीदृश्यं;
K₄ V₁ B D₈₋₆ Cn किंचिदन्यत् (B_{2.6} 'दन्यं'); Ñ₁ Dn(!)
'दित्यं; D_{1.2} कंचिदन्यं; G₃ किंचिदेवं; G₄ 'दित्यं.
Cv cites ईदृश्यं (as in text). Dn(!) पार्थाः; G₆ M₂
पाप; Cv as in text. — ^b) K₃ च (for the second वा).
B₅ D₈₋₆ वनेचरा (B₅ D₆ 'रे) वा गृहमेधिनो वा. — ^c)
G₂ तपस्विनां. Ś₁ K_{3.4} B₁₋₄ Dn D_{1.2} 'स्विनं वा
परिपूर्णविद्यं (B₄ 'द्या); V₁ B₅ D₈₋₆ 'स्विनः संपरिपूर्णविद्या;
B₀ 'स्विनं संपरिपूर्णविद्यं; T₁ 'स्विनं सुपरिपूर्णविद्यां;
G₆ 'स्विनं परिसंपूर्णविद्यं. — ^d) K B₄ G₆ भवति; B₁
निदं; B_{2.8} भजं; D₂ जलं; G₁ हर्षं; G_{2.4} वक्ष्यं;
G₅ द्विषं; Cn.v भषति (as in text). K₁ वै है;
K₃ चैवं; B₁ हीनं; B_{2.4.5} D₂ नैवं; B₃ नैनं; Dn₁
ह्येवं; D₁ चैवं; S Cv ये वै; Cn हैवं (as in text).
K₁ स्वपराः; K₂ स नराः; K₃ सुनराः; B₁ हि जनाः;
B₂₋₄ हि नराः; T₁ G₃ श्वनराः; G₂ नवनाः; G₄ नवराः;
Cd.v as in text. D₄₋₆ Cn श्व(D₄ श्व)नरा(Cn implies
'रा आ', or else secondary crasis)पत्सुधीरान् (for
श्वनराः सदैव). B₁ सुवीराः; B₂₋₄ D_{2.8} G_{3.4} M₁
सुधीराः; D₁ न धीराः; T₁ G_{5.6} सुधीरं; G₁ M₂ सुवीरं;
G₂ सधीराः; Cv सदैव (as in text). V₁ चिन्वन्ति
नैवं मानवा ये च धीराः; B₀ निदंति हीदं मां नरा ये च
धीराः.

10 ^a) B₁ om. सु. B₁ चिह्नं; T₁ जिह्वं; G₄ जिह्वं
(for जिह्वं). — ^b) Ś₁ K₁₋₃ Dn G₆ M₁ बुध्यते;

G₁ बुध्यते. B₁ ins. त्वं after बुध्यसे. Ś₁ K_{1.8} Dn
D₂ G_{3.4} M धृतराष्ट्रस्य पुत्रः; K₂ 'राष्ट्रपुत्र. — After 10^{ab},
G₈ repeats 5^b. — ^c) Ś₁ K_{1.8} Dn M₁ Cv तम्;
K₃ G₂ ताम्; G₁ त्वम्; M₂ कम् (for त्वाम्). B₃
अन्वितारो; B_{4.6} अन्ने; Cv अत्येतारो. Ś₁ कुन्तुणां. — K₂
om. (hapl.) 10^a-12^a.

11 K₂ om. 11 (cf. v.l. 10). — ^a) Ñ₁ निमज्जन्ति.
K_{3.4} D₃ G₄ [अ]लानि. G₁ M₂ शिला. Ś₁ G₄ प्लवन्ति.
K₁ मज्जन्ति लानि शिलां प्लवन्ते (sic). Cd implies text.
— ^b) Ś₁ K_{1.8} Cd उह्यन्ति; B_{1.3} मज्जन्ति (for मुह्यन्ति).
Ś₁ वानोभसि; G₄ नावोभसि. Dn₁ D₁ शश्वदेवं. — ^c)
T₁ G₈₋₆ M₂ अहो (for मूढो). G₄ वाचा (for राजा).
K_{1.8} B_{1-3.6} D_{1.2} G₅ धृतराष्ट्रः स(K₃ सु)पुत्रो. — ^d)
D_{1.2} नाद्य; T₁ नामे; G₃ नमो. B₁₋₃ D_{1.2} S (except
G₁ M₁) वाचं. Ś₁ पथ्यं तमाः; B₁₋₃ D₁₋₃ T₁ G₂₋₆ M₂
पथ्यरूपां (G₃ 'पं).

12 K₂ om. 12^a (cf. v.l. 10). — ^a) K_{1.8.4}
D_{1.8.5.6} M अतो; T₁ G₆ अहो; G₃ ततो; Cv तेषां(?)
(for अन्तो). M₂ भवता. G₂ भविता वो. — ^b) B₅
स दारुणः; G₆ (before corr.) द्यूतोदये. Dn₂ सर्वहरो.
— ^c) G₂ वाचं. S पुण्याः (G_{2.4} पुण्यां) (for काव्याः).
Ś₁ पथ्यरूपा; G_{2.4} पथ्यरूपां. — ^d) G₄ लोभभावः.

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K₁₋₃ B D₁₋₆ G₆
M₁ द्यूत. — Adhy. name: B₀ T₁ G₃ M₁ विदुरवाक्यं;
G₆ विदुरपरुषवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or
both): K₁ (marg.) 54 (in parenthesis) and 59
(as in text!); K_{2.8} 61; Dn₁ 66; D₈ 59; S 100
(G₄ 74). — S'loka no.: K₂ 10; K₃ Dn D_{1.2.4} T₁
M₁ 12.

६०

वैशंपायन उवाच ।

धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो

दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।

अवैक्षत प्रातिकामीं सभाया-

मुवाच चैनं परमार्यमध्ये ॥ १

त्वं प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्व

न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः ।

क्षत्ता ह्ययं विवदत्येव भीरु-

र्न चास्माकं वृद्धिकामः सदैव ॥ २

एवमुक्तः प्रातिकामी स सूतः

प्रायाच्छीघ्रं राजवचो निशम्य ।

प्रविश्य च श्वेव स सिंहगोष्ठं

समासदन्महिषीं पाण्डवानाः ॥ ३

प्रातिकाम्युवाच ।

युधिष्ठिरे धृतमदेन मत्ते

दुर्योधनो द्रौपदि त्वामजैषीत् ।

सा प्रपद्य त्वं धृतराष्ट्रस्य वेश्म

नयामि त्वां कर्मणे याज्ञसेनि ॥ ४

द्रौपद्युवाच ।

कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामि-

न्को वै दीव्येद्भार्यया राजपुत्रः ।

मूढो राजा धृतमदेन मत्त

C. 2. 2202
B. 2. 67. 5
K. 2. 89. 17

60

1 ^a) K₁ धिगस्ति. G₄ अति; Cnp अधि- (for इति). T₁ धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो. — ^b) G₂ दर्पो न. K₂ मत्तो; D₁ मत्तो. ^c) K₁ धृतराष्ट्रपुत्रः. — G₂ om. 1^a-2^d. — ^e) K₁ अवैक्षित (K₂ 'तः'); K₂ अवैक्षतः; G₁ अवैक्षतः; G₂ अन्वै. ^f) ^g) ^h) ⁱ) ^j) ^k) ^l) ^m) ⁿ) ^o) ^p) ^q) ^r) ^s) ^t) ^u) ^v) ^w) ^x) ^y) ^z) ^{aa}) ^{ab}) ^{ac}) ^{ad}) ^{ae}) ^{af}) ^{ag}) ^{ah}) ^{ai}) ^{aj}) ^{ak}) ^{al}) ^{am}) ^{an}) ^{ao}) ^{ap}) ^{aq}) ^{ar}) ^{as}) ^{at}) ^{au}) ^{av}) ^{aw}) ^{ax}) ^{ay}) ^{az}) ^{ba}) ^{bb}) ^{bc}) ^{bd}) ^{be}) ^{bf}) ^{bg}) ^{bh}) ^{bi}) ^{bj}) ^{bk}) ^{bl}) ^{bm}) ^{bn}) ^{bo}) ^{bp}) ^{bq}) ^{br}) ^{bs}) ^{bt}) ^{bu}) ^{bv}) ^{bw}) ^{bx}) ^{by}) ^{bz}) ^{ca}) ^{cb}) ^{cc}) ^{cd}) ^{ce}) ^{cf}) ^{cg}) ^{ch}) ^{ci}) ^{cj}) ^{ck}) ^{cl}) ^{cm}) ^{cn}) ^{co}) ^{cp}) ^{cq}) ^{cr}) ^{cs}) ^{ct}) ^{cu}) ^{cv}) ^{cw}) ^{cx}) ^{cy}) ^{cz}) ^{da}) ^{db}) ^{dc}) ^{dd}) ^{de}) ^{df}) ^{dg}) ^{dh}) ^{di}) ^{dj}) ^{dk}) ^{dl}) ^{dm}) ^{dn}) ^{do}) ^{dp}) ^{dq}) ^{dr}) ^{ds}) ^{dt}) ^{du}) ^{dv}) ^{dw}) ^{dx}) ^{dy}) ^{dz}) ^{ea}) ^{eb}) ^{ec}) ^{ed}) ^{ee}) ^{ef}) ^{eg}) ^{eh}) ^{ei}) ^{ej}) ^{ek}) ^{el}) ^{em}) ^{en}) ^{eo}) ^{ep}) ^{eq}) ^{er}) ^{es}) ^{et}) ^{eu}) ^{ev}) ^{ew}) ^{ex}) ^{ey}) ^{ez}) ^{fa}) ^{fb}) ^{fc}) ^{fd}) ^{fe}) ^{ff}) ^{fg}) ^{fh}) ^{fi}) ^{fj}) ^{fk}) ^{fl}) ^{fm}) ^{fn}) ^{fo}) ^{fp}) ^{fq}) ^{fr}) ^{fs}) ^{ft}) ^{fu}) ^{fv}) ^{fw}) ^{fx}) ^{fy}) ^{fz}) ^{ga}) ^{gb}) ^{gc}) ^{gd}) ^{ge}) ^{gf}) ^{gg}) ^{gh}) ^{gi}) ^{gj}) ^{gk}) ^{gl}) ^{gm}) ^{gn}) ^{go}) ^{gp}) ^{gq}) ^{gr}) ^{gs}) ^{gt}) ^{gu}) ^{gv}) ^{gw}) ^{gx}) ^{gy}) ^{gz}) ^{ha}) ^{hb}) ^{hc}) ^{hd}) ^{he}) ^{hf}) ^{hg}) ^{hh}) ^{hi}) ^{hj}) ^{hk}) ^{hl}) ^{hm}) ^{hn}) ^{ho}) ^{hp}) ^{hq}) ^{hr}) ^{hs}) ^{ht}) ^{hu}) ^{hv}) ^{hw}) ^{hx}) ^{hy}) ^{hz}) ^{ia}) ^{ib}) ^{ic}) ^{id}) ^{ie}) ^{if}) ^{ig}) ^{ih}) ⁱⁱ) ^{ij}) ^{ik}) ^{il}) ^{im}) ⁱⁿ) ^{io}) ^{ip}) ^{iq}) ^{ir}) ^{is}) ^{it}) ^{iu}) ^{iv}) ^{iw}) ^{ix}) ^{iy}) ^{iz}) ^{ja}) ^{jb}) ^{jc}) ^{jd}) ^{je}) ^{jf}) ^{jj}) ^{jk}) ^{jl}) ^{jm}) ^{jn}) ^{jo}) ^{jp}) ^{jq}) ^{jr}) ^{js}) ^{jt}) ^{ju}) ^{jv}) ^{jw}) ^{jx}) ^{ky}) ^{kz}) ^{la}) ^{lb}) ^{lc}) ^{ld}) ^{le}) ^{lf}) ^{lg}) ^{lh}) ^{li}) ^{lj}) ^{lk}) ^{ll}) ^{lm}) ^{ln}) ^{lo}) ^{lp}) ^{lq}) ^{lr}) ^{ls}) ^{lt}) ^{lu}) ^{lv}) ^{lw}) ^{lx}) ^{ly}) ^{lz}) ^{ma}) ^{mb}) ^{mc}) ^{md}) ^{me}) ^{mf}) ^{mg}) ^{mh}) ^{mi}) ^{mj}) ^{mk}) ^{ml}) ^{mm}) ^{mn}) ^{mo}) ^{mp}) ^{mq}) ^{mr}) ^{ms}) ^{mt}) ^{mu}) ^{mv}) ^{mw}) ^{mx}) ^{my}) ^{mz}) ^{na}) ^{nb}) ^{nc}) nd) ^{ne}) ^{nf}) ^{ng}) ^{nh}) ⁿⁱ) ^{nj}) ^{nk}) ^{nl}) ^{nm}) ⁿⁿ) ^{no}) ^{np}) ^{nq}) ^{nr}) ^{ns}) ^{nt}) ^{nu}) ^{nv}) ^{nw}) ^{nx}) ^{ny}) ^{nz}) ^{oa}) ^{ob}) ^{oc}) ^{od}) ^{oe}) ^{of}) ^{og}) ^{oh}) ^{oi}) ^{oj}) ^{ok}) ^{ol}) ^{om}) ^{on}) ^{oo}) ^{op}) ^{oq}) ^{or}) ^{os}) ^{ot}) ^{ou}) ^{ov}) ^{ow}) ^{ox}) ^{oy}) ^{oz}) ^{pa}) ^{pb}) ^{pc}) ^{pd}) ^{pe}) ^{pf}) ^{pg}) ^{ph}) ^{pi}) ^{pj}) ^{pk}) ^{pl}) ^{pm}) ^{pn}) ^{po}) ^{pp}) ^{pq}) ^{pr}) ^{ps}) ^{pt}) ^{pu}) ^{pv}) ^{pw}) ^{px}) ^{py}) ^{pz}) ^{qa}) ^{qb}) ^{qc}) ^{qd}) ^{qe}) ^{qf}) ^{qg}) ^{qh}) ^{qi}) ^{qj}) ^{qk}) ^{ql}) ^{qm}) ^{qn}) ^{qo}) ^{qp}) ^{qq}) ^{qr}) ^{qs}) ^{qt}) ^{qu}) ^{qv}) ^{qw}) ^{qx}) ^{qy}) ^{qz}) ^{ra}) ^{rb}) ^{rc}) rd) ^{re}) ^{rf}) ^{rg}) ^{rh}) ^{ri}) ^{rj}) ^{rk}) ^{rl}) ^{rm}) ^{rn}) ^{ro}) ^{rp}) ^{rq}) ^{rr}) ^{rs}) ^{rt}) ^{ru}) ^{rv}) ^{rw}) ^{rx}) ^{ry}) ^{rz}) ^{sa}) ^{sb}) ^{sc}) ^{sd}) ^{se}) ^{sf}) ^{sg}) ^{sh}) ^{si}) ^{sj}) ^{sk}) ^{sl}) ^{sm}) ^{sn}) ^{so}) ^{sp}) ^{sq}) ^{sr}) ^{ss}) st) ^{su}) ^{sv}) ^{sw}) ^{sx}) ^{sy}) ^{sz}) ^{ta}) ^{tb}) ^{tc}) ^{td}) ^{te}) ^{tf}) ^{tg}) th) ^{ti}) ^{tj}) ^{tk}) ^{tl}) ^{tm}) ^{tn}) ^{to}) ^{tp}) ^{tq}) ^{tr}) ^{ts}) ^{tt}) ^{tu}) ^{tv}) ^{tw}) ^{tx}) ^{ty}) ^{tz}) ^{ua}) ^{ub}) ^{uc}) ^{ud}) ^{ue}) ^{uf}) ^{ug}) ^{uh}) ^{ui}) ^{uj}) ^{uk}) ^{ul}) ^{um}) ^{un}) ^{uo}) ^{up}) ^{uq}) ^{ur}) ^{us}) ^{ut}) ^{uu}) ^{uv}) ^{uw}) ^{ux}) ^{uy}) ^{uz}) ^{va}) ^{vb}) ^{vc}) ^{vd}) ^{ve}) ^{vf}) ^{vg}) ^{vh}) ^{vi}) ^{vj}) ^{vk}) ^{vl}) ^{vm}) ^{vn}) ^{vo}) ^{vp}) ^{vq}) ^{vr}) ^{vs}) ^{vt}) ^{vu}) ^{vv}) ^{vw}) ^{vx}) ^{vy}) ^{vz}) ^{wa}) ^{wb}) ^{wc}) ^{wd}) ^{we}) ^{wf}) ^{wg}) ^{wh}) ^{wi}) ^{wj}) ^{wk}) ^{wl}) ^{wm}) ^{wn}) ^{wo}) ^{wp}) ^{wq}) ^{wr}) ^{ws}) ^{wt}) ^{wu}) ^{wv}) ^{ww}) ^{wx}) ^{wy}) ^{wz}) ^{xa}) ^{xb}) ^{xc}) ^{xd}) ^{xe}) ^{xf}) ^{xg}) ^{xh}) ^{xi}) ^{xj}) ^{xk}) ^{xl}) ^{xm}) ^{xn}) ^{xo}) ^{xp}) ^{xq}) ^{xr}) ^{xs}) ^{xt}) ^{xu}) ^{xv}) ^{xw}) ^{xx}) ^{xy}) ^{xz}) ^{ya}) ^{yb}) ^{yc}) ^{yd}) ^{ye}) ^{yf}) ^{yg}) ^{yh}) ^{yi}) ^{yj}) ^{yk}) ^{yl}) ^{ym}) ^{yn}) ^{yo}) ^{yp}) ^{yq}) ^{yr}) ^{ys}) ^{yt}) ^{yu}) ^{yv}) ^{yw}) ^{yx}) ^{yy}) ^{yz}) ^{za}) ^{zb}) ^{zc}) ^{zd}) ^{ze}) ^{zf}) ^{zg}) ^{zh}) ^{zi}) ^{zj}) ^{zk}) ^{zl}) ^{zm}) ^{zn}) ^{zo}) ^{zp}) ^{zq}) ^{zr}) ^{zs}) ^{zt}) ^{zu}) ^{zv}) ^{zw}) ^{zx}) ^{zy}) ^{zz})

2 G₂ om. 2 (cf. v.l. 1). Before 2, K₄ Ñ₁ V₁ B D ins. दुर्योधन उ. — ^a) B₂ 4.4.5 D₁-4.6 om. त्वं. K₄ प्रासिकामिन्; D₁ 4 प्राती; D₂ 6 (before corr.) प्रातिकामी; T₁ G₁ 'गामिन्; G₁ 'कामिन्. — ^b) D₂ पाण्डवस्य. — ^c) ^d) ^e) ^f) ^g) ^h) ⁱ) ^j) ^k) ^l) ^m) ⁿ) ^o) ^p) ^q) ^r) ^s) ^t) ^u) ^v) ^w) ^x) ^y) ^z) ^{aa}) ^{ab}) ^{ac}) ^{ad}) ^{ae}) ^{af}) ^{ag}) ^{ah}) ^{ai}) ^{aj}) ^{ak}) ^{al}) ^{am}) ^{an}) ^{ao}) ^{ap}) ^{aq}) ^{ar}) ^{as}) ^{at}) ^{au}) ^{av}) ^{aw}) ^{ax}) ^{ay}) ^{az}) ^{ba}) ^{bb}) ^{bc}) ^{bd}) ^{be}) ^{bf}) ^{bg}) ^{bh}) ^{bi}) ^{bj}) ^{bk}) ^{bl}) ^{bm}) ^{bn}) ^{bo}) ^{bp}) ^{bq}) ^{br}) ^{bs}) ^{bt}) ^{bu}) ^{bv}) ^{bw}) ^{bx}) ^{by}) ^{bz}) ^{ca}) ^{cb}) ^{cc}) ^{cd}) ^{ce}) ^{cf}) ^{cg}) ^{ch}) ^{ci}) ^{cj}) ^{ck}) ^{cl}) ^{cm}) ^{cn}) ^{co}) ^{cp}) ^{cq}) ^{cr}) ^{cs}) ^{ct}) ^{cu}) ^{cv}) ^{cw}) ^{cx}) ^{cy}) ^{cz}) ^{da}) ^{db}) ^{dc}) ^{dd}) ^{de}) ^{df}) ^{dg}) ^{dh}) ^{di}) ^{dj}) ^{dk}) ^{dl}) ^{dm}) ^{dn}) ^{do}) ^{dp}) ^{dq}) ^{dr}) ^{ds}) ^{dt}) ^{du}) ^{dv}) ^{dw}) ^{dx}) ^{dy}) ^{dz}) ^{ea}) ^{eb}) ^{ec}) ^{ed}) ^{ee}) ^{ef}) ^{eg}) ^{eh}) ^{ei}) ^{ej}) ^{ek}) ^{el}) ^{em}) ^{en}) ^{eo}) ^{ep}) ^{eq}) ^{er}) ^{es}) ^{et}) ^{eu}) ^{ev}) ^{ew}) ^{ex}) ^{ey}) ^{ez}) ^{fa}) ^{fb}) ^{fc}) ^{fd}) ^{fe}) ^{ff}) ^{fg}) ^{fh}) ^{fi}) ^{fj}) ^{fk}) ^{fl}) ^{fm}) ^{fn}) ^{fo}) ^{fp}) ^{fq}) ^{fr}) ^{fs}) ^{ft}) ^{fu}) ^{fv}) ^{fw}) ^{fx}) ^{fy}) ^{fz}) ^{ga}) ^{gb}) ^{gc}) ^{gd}) ^{ge}) ^{gf}) ^{gg}) ^{gh}) ^{gi}) ^{gj}) ^{gk}) ^{gl}) ^{gm}) ^{gn}) ^{go}) ^{gp}) ^{gq}) ^{gr}) ^{gs}) ^{gt}) ^{gu}) ^{gv}) ^{gw}) ^{gx}) ^{gy}) ^{gz}) ^{ha}) ^{hb}) ^{hc}) ^{hd}) ^{he}) ^{hf}) ^{hg}) ^{hh}) ^{hi}) ^{hj}) ^{hk}) ^{hl}) ^{hm}) ^{hn}) ^{ho}) ^{hp}) ^{hq}) ^{hr}) ^{hs}) ^{ht}) ^{hu}) ^{hv}) ^{hw}) ^{hx}) ^{hy}) ^{hz}) ^{ia}) ^{ib}) ^{ic}) ^{id}) ^{ie}) ^{if}) ^{ig}) ^{ih}) ⁱⁱ) ^{ij}) ^{ik}) ^{il}) ^{im}) ⁱⁿ) ^{io}) ^{ip}) ^{iq}) ^{ir}) ^{is}) ^{it}) ^{iu}) ^{iv}) ^{iw}) ^{ix}) ^{iy}) ^{iz}) ^{ja}) ^{jb}) ^{jc}) ^{jd}) ^{je}) ^{jf}) ^{jj}) ^{jk}) ^{jl}) ^{jm}) ^{jn}) ^{jo}) ^{jp}) ^{jq}) ^{jr}) ^{js}) ^{jt}) ^{ju}) ^{jv}) ^{jw}) ^{jx}) ^{ky}) ^{kz}) ^{la}) ^{lb}) ^{lc}) ^{ld}) ^{le}) ^{lf}) ^{lg}) ^{lh}) ^{li}) ^{lj}) ^{lk}) ^{ll}) ^{lm}) ^{ln}) ^{lo}) ^{lp}) ^{lq}) ^{lr}) ^{ls}) ^{lt}) ^{lu}) ^{lv}) ^{lw}) ^{lx}) ^{ly}) ^{lz}) ^{ma}) ^{mb}) ^{mc}) ^{md}) ^{me}) ^{mf}) ^{mg}) ^{mh}) ^{mi}) ^{mj}) ^{mk}) ^{ml}) ^{mm}) ^{mn}) ^{mo}) ^{mp}) ^{mq}) ^{mr}) ^{ms}) ^{mt}) ^{mu}) ^{mv}) ^{mw}) ^{mx}) ^{my}) ^{mz}) ^{na}) ^{nb}) ^{nc}) nd) ^{ne}) ^{nf}) ^{ng}) ^{nh}) ⁿⁱ) ^{nj}) ^{nk}) ^{nl}) ^{nm}) ⁿⁿ) ^{no}) ^{np}) ^{nq}) ^{nr}) ^{ns}) ^{nt}) ^{nu}) ^{nv}) ^{nw}) ^{nx}) ^{ny}) ^{nz}) ^{oa}) ^{ob}) ^{oc}) ^{od}) ^{oe}) ^{of}) ^{og}) ^{oh}) ^{oi}) ^{oj}) ^{ok}) ^{ol}) ^{om}) ^{on}) ^{oo}) ^{op}) ^{oq}) ^{or}) ^{os}) ^{ot}) ^{ou}) ^{ov}) ^{ow}) ^{ox}) ^{oy}) ^{oz}) ^{pa}) ^{pb}) ^{pc}) ^{pd}) ^{pe}) ^{pf}) ^{pg}) ^{ph}) ^{pi}) ^{pj}) ^{pk}) ^{pl}) ^{pm}) ^{pn}) ^{po}) ^{pp}) ^{pq}) ^{pr}) ^{ps}) ^{pt}) ^{pu}) ^{pv}) ^{pw}) ^{px}) ^{py}) ^{pz}) ^{qa}) ^{qb}) ^{qc}) ^{qd}) ^{qe}) ^{qf}) ^{qg}) ^{qh}) ^{qi}) ^{qj}) ^{qk}) ^{ql}) ^{qm}) ^{qn}) ^{qo}) ^{qp}) ^{qq}) ^{qr}) ^{qs}) ^{qt}) ^{qu}) ^{qv}) ^{qw}) ^{qx}) ^{qy}) ^{qz}) ^{ra}) ^{rb}) ^{rc}) rd) ^{re}) ^{rf}) ^{rg}) ^{rh}) ^{ri}) ^{rj}) ^{rk}) ^{rl}) ^{rm}) ^{rn}) ^{ro}) ^{rp}) ^{rq}) ^{rr}) ^{rs}) ^{rt}) ^{ru}) ^{rv}) ^{rw}) ^{rx}) ^{ry}) ^{rz}) ^{sa}) ^{sb}) ^{sc}) ^{sd}) ^{se}) ^{sf}) ^{sg}) ^{sh}) ^{si}) ^{sj}) ^{sk}) ^{sl}) ^{sm}) ^{sn}) ^{so}) ^{sp}) ^{sq}) ^{sr}) ^{ss}) st) ^{su}) ^{sv}) ^{sw}) ^{sx}) ^{sy}) ^{sz}) ^{ta}) ^{tb}) ^{tc}) ^{td}) ^{te}) ^{tf}) ^{tg}) th) ^{ti}) ^{tj}) ^{tk}) ^{tl}) ^{tm}) ^{tn}) ^{to}) ^{tp}) ^{tq}) ^{tr}) ^{ts}) ^{tt}) ^{tu}) ^{tv}) ^{tw}) ^{tx}) ^{ty}) ^{tz}) ^{ua}) ^{ub}) ^{uc}) ^{ud}) ^{ue}) ^{uf}) ^{ug}) ^{uh}) ^{ui}) ^{uj}) ^{uk}) ^{ul}) ^{um}) ^{un}) ^{uo}) ^{up}) ^{uq}) ^{ur}) ^{us}) ^{ut}) ^{uu}) ^{uv}) ^{uw}) ^{ux}) ^{uy}) ^{uz}) ^{va}) ^{vb}) ^{vc}) ^{vd}) ^{ve}) ^{vf}) ^{vg}) ^{vh}) ^{vi}) ^{vj}) ^{vk}) ^{vl}) ^{vm}) ^{vn}) ^{vo}) ^{vp}) ^{vq}) ^{vr}) ^{vs}) ^{vt}) ^{vu}) ^{vv}) ^{vw}) ^{wx}) ^{wy}) ^{wz}) ^{xa}) ^{xb}) ^{xc}) ^{xd}) ^{xe}) ^{xf}) ^{xg}) ^{xh}) ^{xi}) ^{xj}) ^{xk}) ^{xl}) ^{xm}) ^{xn}) ^{xo}) ^{xp}) ^{xq}) ^{xr}) ^{xs}) ^{xt}) ^{xu}) ^{xv}) ^{xw}) ^{xx}) ^{xy}) ^{xz}) ^{ya}) ^{yb}) ^{yc}) ^{yd}) ^{ye}) ^{yf}) ^{yg}) ^{yh}) ^{yi}) ^{yj}) ^{yk}) ^{yl}) ^{ym}) ^{yn}) ^{yo}) ^{yp}) ^{yq}) ^{yr}) ^{ys}) ^{yt}) ^{yu}) ^{yv}) ^{yw}) ^{yx}) ^{yy}) ^{yz}) ^{za}) ^{zb}) ^{zc}) ^{zd}) ^{ze}) ^{zf}) ^{zg}) ^{zh}) ^{zi}) ^{zj}) ^{zk}) ^{zl}) ^{zm}) ^{zn}) ^{zo}) ^{zp}) ^{zq}) ^{zr}) ^{zs}) ^{zt}) ^{zu}) ^{zv}) ^{zw}) ^{zx}) ^{zy}) ^{zz})

3 Before 3, all MSS. except G₂ ins. वैशं उ. (Ś₁ K₁-3 D₄-6 S om. उ). — ^a) D₁ 2 स एवम् (for एवम्). Ś₁ प्रतीकामी; G₂ प्रातिगामी. — ^b) K₃ शीघो (sic); G₄ क्षिप्रं (for शीघ्रं). K₃ राजवाचो. — ^c) K₄ Dn₁ G₄ om. च. K₂ व (sic); K₃ वा

(for च). Ñ₁ V₁ B (except B₂) D₂ 4.6 G₆ हि; D₂ G₁ 2 M₁ च (for स). K Dn D₁ 5 सिंहस्य गोष्ठं (for स सिंह). Ś₁ सिंहगोष्ठं; D₄ 'गोष्ठे; G₂ 'मध्ये. Cd.n(1) cite सिंहगोष्ठं (as in text). M₂ प्रविश्य चाश्वेव च सिंह. — ^d) B₂ समाददन्; M₂ 'गमन्.

4 Ś₁ प्रतिकामी; K₄ प्रतिकाम्यु; D₅ (orig. as in text) writes erroneously कर्णे: on marg.; T₁ G₄ प्रातिगा(G₄ 'का)मि. — ^a) G₁-3 मत्तो (for मत्ते). N (except Ś₁ K₁ 3) G₆ M₂ युधिष्ठिरो धृतं मत्तो. — G₃ om. 4^a-5^d. — ^e) Dodecasyllabic! Ś₁ K₂ 3 om. सा. Ś₁ प्रपद्यस्व (for 'द्य त्वं). K₄ Ñ₁ V₁ B D सा त्वं (B₂ तं सा) प्रपद्यस्व (D₅ om. -स्व); S (G₂ om.) सा(G₄ आ; G₅ समा; G₆ स्वा)गच्छ त्वं (for सा प्रपद्य त्वं, as in K₁ only!). D₂-6 धृतराष्ट्रवेश्म. — T₁ om. 4^a-6^a. — ^d) D₁ नयाति. Ś₁ D₂ G₁ M त्वा; K₃ त्वं. K₁ 4 G₂ 5 कर्मणा; B₁ कर्मणि; B₂ कर्मणेया; D₁ कर्मणो.

5 T₁ G₂ om. 5 (cf. v.l. 4). — ^a) Ś₁ त्वं वै; K₁-3 D₆ त्वमेवं (K₂ 'व); V₁ B₁ त्विदं; Dn₂ त

C. 2. 2202
B. 2. 67. 5
K. 2. 89. 17

आहो नान्यत्कैतवमस्य किञ्चित् ॥ ५

प्रातिकाम्युवाच ।

यदा नाभूत्कैतवमन्यदस्य

तदादेवीत्पाण्डवोऽजातशत्रुः ।

न्यस्ताः पूर्वं आतरस्तेन राज्ञा

स्वयं चात्मा त्वमथो राजपुत्रि ॥ ६

द्रौपद्युवाच ।

गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां पृच्छ सूतज ।

किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानं मां नु भारत ।

एतज्ज्ञात्वा त्वमागच्छ ततो मां नय सूतज ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

सभां गत्वा स चोवाच द्रौपद्यास्तद्वचस्तदा ।

कस्येशो नः पराजैषीरिति त्वामाह द्रौपदी ।

किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानमथ वापि माम् ॥ ८

युधिष्ठिरस्तु निश्चेष्टो गतसच्च इवाभवत् ।

न तं सूतं प्रत्युवाच वचनं साध्वसाधु वा ॥ ९

दुर्योधन उवाच ।

इहैत्य कृष्णा पाञ्चाली प्रश्नमेतं प्रभाषताम् ।

इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्या अस्य च यद्वचः ॥ १०

वैशंपायन उवाच ।

स गत्वा राजभवनं दुर्योधनवशानुगः ।

उवाच द्रौपदीं सूतः प्रातिकामी व्यथन्निव ॥ ११

सभ्यास्त्वमी राजपुत्र्याह्वयन्ति

मन्ये प्राप्तः संक्षयः कौरवाणाम् ।

6 T1 om. 6^a (cf. v.l. 4). — ^a) K₃ यथा नान्यत्; K₄ यदाभूत्; B_{5.6} यदा मा भूत्; G₁₋₃ M यदा (G_{2.5} 'द्वा') नासीत्. K₃ कैतवमन्यतस्य; N₁ B_{2-4.6} D_{1.2.8m} 'मस्य किञ्चित् (for 'मन्यदस्य). — ^b) S₁ K₄ तदा देवी; K₁₋₃ तदादीव्यत्; G₂ तदा देवी; G₄ तदेदवित्वां (sic); M₁ तदादेवीत्वा. — ^c) K₂ D_{3.4} न्यस्तापू (D₄ 'स्पू') च; B₁ न्यस्ताः सर्वे; G₂ न्यस्ताः सर्वे. K₁ ते च (for तेन). G₂ राज्ञः. — ^d) S₁ पूर्वं (for स्वयं). G₈ om. आत्मा. K₁ त्वमथो; K₂ तामथो. D_{n2} D₃ G_{2.6} M राजपुत्री.

7 ^a) B₂ कैतवं. S₁ मत्वा (for गत्वा). — ^b) T₁ G₂ ब्रुहि (for पृच्छ). — K₄ om. (hapl.) 7^{def}. — ^c) K₁ कं च; K₂ कं तु; K₃ N₁ V₁ D_n D₄ G_{1.3.4.6} M₁ किं तु; D₁₋₃ T₁ G₅ किं त्वं; G₂ किं च. K₁ B₁ पराजैषीद्; D₁₋₃ अवाजैषीद्. — ^d) K₁₋₃ मां च; N₁ V₁ G₄ मां तु; G₁ मा सु; G₂ अथ; G₃ मा तु; M₂ मा नु. B_{2.5.6} D G₃ (before corr.). ^e आत्मानमथ वा नु (B_{2.6} D₁₋₃ G₃ [before corr.]. ^f वापि मां; T₁ आत्मानमवधापि मां. — ^g) B₂₋₅ D₁₋₆ श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). K₁ B_{1.5} D_n G₅ समागच्छ; K₂ *मागच्छ; D₁ तमां; G₃ त्वमागच्छेत्. — ^h) K₃ D₄ मा (for मां). T₁ सूतजे. — V₁ B D ins. after 7: K₄ (which om. 7^{def}) ins. after 7^{ab}:

528* ज्ञात्वा चिकीर्षितमहं राज्ञो यास्यामि दुःखिता ।

8 ^a) K₁ G₈ स होवाच; K₂ प्रत्युवाच; D₈ स्वथोवाच; G₄ वचोवाचं. — ^b) K₂ तथा (for तदा). — After 8^{ab}, K₄ V₁ B D ins.:

529* युधिष्ठिरं नरेन्द्राणां मध्ये स्थितमिदं वचः ।

[D₄ मध्यस्थितम्. B₆ स हि (for वचः).]

— B₁ om. 8^{ad}. Before 8^{ad}, B₈ ins. प्रातिकाम्युवाच. — ^a) B_{2m} कस्येशो नः; G₈ कस्येशानः; M₁ कस्य राजन् (for कस्येशो नः). C_v cites कस्य स्विद् (for कस्येशो?). K_{1.2} D_n (!) पराजैष्टा; B_{2m} D_{3.4.6} 'जिष्टा (for 'जैषीर्). K₃ न कस्येशोर्ध्वजैषीर् (sic); V₁ अहारयः कथं त्वं मां. — G₄ om. (hapl.) 8de. — ^d) G₂ माम् (for त्वाम्). B (B₁ om.) D₂ प्राह (for आह). V₁ B_{2m} D₃₋₆ कृष्णा स्वामिदमब्रवीत्. — ^e) K_{1.8} D₄ किं तु; K₂ कं तु; N₁ B_{2-4.6} D_{1.2} G_{2.3.5.6} M₂ किं त्वं; T₁ किं त्वा; G₁ किं च (for किं नु). V₁ अहारयः किं च पूर्वं; B₁ अहोरयं कथं पूर्वं. — ^f) G₁ मा (for माम्). S₁ आत्मानं मां नु भारत; B₁ आत्मानमथ वापि मां; T₁ 'नमवधापि मां (sic); G₄ 'नमधि चापि मां. — After 8, N₁ ins.:

530* इत्यब्रवीन्महाराज **पुत्री विशां पते ।

9 Before 9, K_{1.2} B_{5.6} D_{n2} ins. वैशं उ. — ^a) K₂ B₆ च (for तु). K N₁ V₁ B_{1.8.6} D_n निश्चे (K₃ 'श्चे') ता; B₄ T₁ G₁₋₅ M तच्छ्रुत्वा (for निश्चेष्टो). G₆ 'ष्ठिरस्ततः श्रुत्वा. — ^b) G₄ हत (for गत). — ^c) T₁ स (for न). S च (for तं).

10 G₁ om. the ref. — ^a) D_{1.2} G_{1.3-6} M₂ इहेत्य; G₂ इत्येव. M₁ [आ]गत्य (for कृष्णा). K₂ इत्यैत्य कृष्णां पांचाली; B₅ D_n D₃₋₆ इहैवागत्य पांचाली. — ^b) K_{2.3} N₁ B₁ D_n प्रश्नमेतं; V₁ B₂ D₁₋₆ 'मेवं. K₃ प्रभाषतु. S प्रश्नं समनुपृच्छतां. — ^d) K₁ अस्यापि; N₁ चास्य च; B₁ D_n (!) चैतस्य; B₆ इत्य च; G₃ [अ]प्यस्य च. K₁ G₄₋₆ M₂ तद्वचः; K₃ यद्वचं.

न वै समृद्धिं पालयते लघीया-
न्यत्त्वं सभामेष्यसि राजपुत्रि ॥ १२

द्रौपद्युवाच ।

एवं नूनं व्यदधात्संविधाता
स्पर्शाबुभौ स्पृशतो धीरबालौ ।
धर्मं त्वेकं परमं प्राह लोके

स नः शमं धास्यति गोप्यमानः ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितम् ।
द्रौपद्याः संमतं दूतं प्राहिणोद्भरतर्षभ ॥ १४
एकवस्त्रा अधोनीवी रोदमाना रजस्वला ।
सभामागम्य पाञ्चाली श्वशुरस्याग्रतोऽभवत् ॥ १५

C. 2. 2216
B. 2. 67. 19
K. 2. 89. 31

11 T₁ G₂ om. the ref. — ^a) G₁ damaged. Ś₁ राजसदनं; M₂ 'वचनं. — ^c) Dn₂ दूतः (for सूतः). — ^d) K₂ प्रतिकामी; T₁ प्रातिगामी. K₄ V₁ B_{1.5} D₈₋₆ व्यथान्वितः (for व्यथञ्चितः).

12 Before 12, K₄ V₁ B D ins. प्रातिकाम्युवाच. — ^a) Ś₁ B₈ सभ्यास्वामी; V₁ B₈ D_{1.2} 'स्वमी त्वां; T₁ G_{1.8.5.6} 'स्वामिह; G₂ 'स्वां वै; M₁ 'स्वा यद्; M₂ 'स्तु त्वां (for 'स्वमी). K₃ B₁₋₅ D_{1.2} G₄ 'व्याह्वयंते. — ^b) K₃ मध्यप्राप्यः (corrupt); D_{8.4.6} T₁ G (except G₈) मन्ये प्राप्तं. K₄ B₁ Dn₂ D₁ संशयः; D₈₋₆ T₁ G संक्षयं. — ^c) B_{1.4} नैव; D₂ न मे. — ^d) G₁ damaged. Ś₁ D₅ यत्त्वां; K_{2.8} Ñ₁ V₁ B (except B₅) Dn D_{1.2} G₈₋₅ यत्त्वां; G₈ corrupt. K₁₋₈ सभामेष्यति; Ñ₁ V₁ B (except B₅) D_{1.2} G₈ (by corr.). 4.5 सभां नेप्यति; Dn(!) समानेष्यति. G_{2.4} M राजपुत्री. — After 12, K₁ (marg.) ins. an addl. colophon (*adhy. no.*: 55).

13 G₈ om. the ref. — ^a) G₁ damaged. D₁ एव; T₁ G_{3.5} एतद्; G₄ ये तद् (for एवं). D₁ न्यूनं; S (G₁ damaged) दूतं; Cv दूते; Cd नूनं (as in text). K_{2.8} विदधत्; K₄ Ñ₁ V₁ B_{1.8.5.6} D_{1.2.4-6} व्यदधत्; T₁ ह्यदधात्; G_{3.5} व्यवधात्; G₄ व्यथया; G₈ विदधात्. G₄ त्वं (for सं-). — ^b) K₃ स्पृशाबुभौ; K₄ पक्षां; V₁ D_{1.2.3m} नरां; B_{2.4.6} नवां; D₈ स्पर्शाबुभौ; T₁ स्पर्शा उभौ; M₁ (*inf. lin.*) 'वजौ. Cv seems to cite both उभौ and अजौ (of. M₁). Cd cites स्पर्शा (as in text). K_{1.8} D₄ स्पृशतौ; D₁ स्पृशते; D₂ स्पृशतैर्; D₈ स्पर्शनैर्; G₃ स्पर्शतो; Cd as in text. Ś₁ K₁ धीरं; V₁ B D₁₋₆ Cn वृद्धं; Cd. v धीरं (as in text). Ñ₁ स्पर्शाबुभौ वेदयते रणाय. — ^c) K_{2.8} त्वमेकं; V₁ B₅ D₈₋₆ लोके; G₁ चैकं; M₂ चकं (sic) (for त्वेकं). Cd cites एकं (as in text). Ś₁ B₂ D₂ G₁ M₂ प्राह लोके; K₁ प्राहु लोके; V₁ B_{1.5} D₈₋₆ प्राहुरेकं (B₁ 'के); T₁ G₃₋₅ प्राप्य लोके. — ^d) K₈ मनः; G₁ स ना (for स नः). Cd cites सः (as in text).

K_{1.2} B₅ समं; V₁ B_{1-4.6} D_{1-3.5.6} श्रेयो; Cd शमं (as in text). K₄ यास्यति; Ñ₁ पास्यति; B₄ धाम्यति; G₂ दास्यति; G₈ ध्यास्यति; Cd as in text. Ś₁ शमं स नो दास्यति गोप्यं. — After 13, Dn(!) D₁ (marg.). 8.4 ins.:

531* सोऽयं धर्मो मात्यगात्कौरवान्वै
सभ्यान्गत्वा पृच्छ धर्म्यं वचो मे ।
ते मां ब्रूयुर्निश्चितं तत्करिष्ये
धर्मात्मानो नीतिमन्तो वरिष्ठाः ।
श्रुत्वा सूतस्तद्वचो याज्ञसेन्याः
सभां गत्वा प्राह वाक्यं तदानीम् ।
अधोमुखास्ते न च किंचिद्बुद्धुः
निबन्धं तं धार्तराष्ट्रस्य बुद्ध्वा ।

14 M₁ om. the ref. — ^a) G₁ युधिष्ठिरस्य. D₈ G₁ तज्जात्वा. — ^b) K₃ दुर्योधनविचिकीर्षितं (hypermetric); G₁ 'नचिकीर्षुतां. — ^c) K₂ T₁ स मतं; K₃ संमितं. K₃ D₁ दूतं; D₈ दूते; T₁ सूतं (for दूतं). — ^d) K₁ B₃ G_{2.5} M₂ 'र्षभः.

15 ^a) G₁ damaged. G₄ कथावस्त्रा (sic). Ś₁ **वेणी; K_{2.4} V₁ B (except B₃) Dn D₁ त्वधोनीवी; Ñ₁ D₃₋₆ G_{2.6} M ह्यधो; T₁ G₄ ह्यधो; G₈ [अ]स्यधो; G₅ [अ]प्यधो (for अधो). Cd cites नीवी (as in text). — ^b) K₁₋₈ वेपमाना; V₁ B₃ हृदती वै. — ^c) K₁ V₁ B_{8.6} D₈₋₆ G₈ सभामागत्य; G₃ 'मायम्य. Ś₁ K_{1.2} Ñ₁ V₁ B_{1.2.4.5} D₄ T₁ पांचालि. — ^d) Ś₁ K₁ (m as in text). 2.8 B_{1.5} D_{1.8.4.6} (*sup. lin.* as in text) 'ग्रतो भव; Dn₂ G₁ 'ग्रतो भवेत्. See Addenda. — After 15, K₄ V₁ B Dn D_{1-3.5.6} T₁ ins.:

532* अथ तामागतां दृष्ट्वा राजपुत्रीं सभां तदा ।
सभ्याः सर्वे विनिन्दीरन्मनोभिर्धृतराष्ट्रजम् ।

[Before line 1, B₈ reads वैशं उ°. — (L. 1) B_{2.4-6} त्वाम् (for ताम्). B₁ शुभां (for सभां). T₁ राजपुत्रि सभां गतां. — (L. 2) K₄ विनिदिरे; V₁ B_{2.4} विनिदेरन्; D₃ विनिदीरन्; T₁ व्यनिदितं.]

— Dn(!) D₈ cont.: D₄ ins. after 15:

C. 2. 2219
B. 2. 67. 23
K. 2. 69. 35

ततस्तेषां स्वमालावय राजा
दुर्योधनः सूतमुवाच हृष्टः ।
इहैवैतामानय प्रातिकामि-
न्प्रत्यक्षमस्याः कुरवो ब्रुवन्तु ॥ १६
ततः सूतस्तस्य वशानुगामी
भीतश्च कोपाद्दुपदात्मजायाः ।
विहाय मानं पुनरेव सभ्या-
नुवाच कृष्णां किमहं ब्रवीमि ॥ १७
दुर्योधन उवाच ।
दुःशासनैष मम सूतपुत्रो
वृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः ।
स्वयं प्रगृह्णानय याज्ञसेनीं

किं ते करिष्यन्त्यवशाः सपत्नाः ॥ १८
ततः समुत्थाय स राजपुत्रः
श्रुत्वा भ्रातुः कोपविरक्तदृष्टिः ।
प्रविश्य तद्रेष्म महारथाना-
मित्यब्रवीद्द्रौपदीं राजपुत्रीम् ॥ १९
एहोहि पाञ्चालि जितासि कृष्णे
दुर्योधनं पश्य विमुक्तलज्जा ।
कुरुन्भजस्वायतपन्ननेत्रे
धर्मेण लब्धासि सभां परैहि ॥ २०
ततः समुत्थाय सुदुर्मनाः सा
दृष्ट्वाऽप्राप्य मुखं करेण ।
आर्ता प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता

533* स गत्वा त्वरितं दूतः कृष्णाया भवनं नृप ।
न्यवेदयन्मतं धीमान्धर्मराजस्य निश्चितम् ।
[In Dn1 these lines seem to be cancelled by
being enclosed in parentheses added (? sec. m.) in
faint ink!]

— Dn Ds.4 cont.: K4 V1 B D1.2.5.6 T1 ins. after 532*:

534* पाण्डवाश्च महात्मानो दीना दुःखसमन्विताः ।
सत्येनाभिपरीताङ्गा नोदीक्षन्ते स्म किंचन ।
[(L. 1) D1 दारादुःखसमं; Ds दुःखशोकसमं. — (L. 2)
V1 Bs.4 Dn T1 सत्येनातिपं. K4 Ds-6 नोदीक्षन्ति. — After
line 2, Bs.6 ins. an addl. colophon.]

16 Before 16, V1 Bs.6 ins. वैशं उ. — a) K4
N1 V1 B1-4 Dn D1 ततस्तेषां. Ś1 K4 V1 दुःखम्
(for मुखम्). K4 V1 राज्ञां (for राजा). — b) G1.8
हृष्टः; Gs हृष्टः; M1 हृष्टं (for हृष्टः). — c) K1-8 Ds-5 T1
G1.4-6 M2 इहैव ताम्; K4 V1 B D2 इहैवेनाम्. Ś1 Gs
प्रातिकामि; G2 गामिन्. — d) T1 G2 प्रत्यक्षेस्याः; M2
क्षमस्यां. K1 अरयो (for कुरवो). Ś1 D4 M2 विब्रुवंतु;
B1 वदंतु; T1 G2 हि ब्रुवंतु (T1 ति); G1 [S]पि ब्रुवंतु;
Gs ब्रुवातु (sic).

17 a) K2 T1 वशानुगामि. N1 ततः स सूतस्तद्वशगोनु-
गामी. — b) K2 भीमश्च; K4 G1 भीतश्च; Gs भीतस्य;
M2 भामश्च. — c) K1 विगच्छमानः; N1 विचेष्टमानः;
T1 G4.5 M1 विगर्हमाणः (Gs णां); G1-8.6 M2 विगाह(M2
ह)मानः; Cd विहाय मानं (as in text). K2 सभ्याम्.
— d) K2 V1 Bs D1.2 करोमि (for ब्रवीमि).

18 a) K1.2 Bs.4.6 D1.2 T1 दुःशासनायं; Bs G2
सनैपो; G4 सनैषां. — b) K2 चेति; Gs तेजाः (for

चेताः). — a) Ś1 ते किं (by transp.). Gs.5 नो
(for ते). Gs करिष्यन्त्यवशाः. T1 Gs समेताः.

19 a) Gs स उत्थाय (for समु). M2 om. (hapl.)
from स राज up to समुत्थाय in 21*. T1 राजपुत्र.
— b) Ś1 K1.8.4 क्रोधविरक्तदृष्टेः (Ks.4 दृष्टिः); N1 Bs.4.6
क्रोध(Bs कोप)संरक्तदृष्टिः; V1 क्रोधसंरक्ततेजः; Bs Dn Ds-6
शासनं रक्तं; G1 कोपविषक्तं; G2 विवृत्तं. — c) Bs
प्रवेश्य. — d) Ks दुपदः; T1 द्रौपदि (for द्रौपदी). T1
राजपुत्रि; Gs पुत्रः.

20 M2 om. 20 (of. v.l. 19). Before 20, T1
G1.2.4-6 M1 ins. दुःशासनः. — a) K4 गृह्येहि. G4
जिता हि. — b) K2 Ds विमुक्तलज्जां; V1 विहाय लज्जां;
B1.8.5 D4.5 विमुच्य लज्जां; Ds वितत्य लज्जां. — c) Ś1 V1
B1.2.4.6 Dn Ds M1 पत्रं (for पद्मं). K4 कुरु
सन्नतस्वमायतपन्ननेत्रे (sic). — d) Bs G1.2.5.6 लब्धा हि.
K4 परिहि; T1 M1 परेहि; G4 परैहि; Cd as in text.

21 M2 om. up to समुत्थाय (of. v.l. 19). Before
21, Bs ins. वैशं उ. — a) Ks G2.4 M2 सुदुर्मनाः;
Gs सुदुर्मनाः; Gs च दुर्मनाः. Ś1 स; G4 स्वं (for सा).
— b) Ś1 मासज्य; Dn1 माच्छाद्य; D4 मामृज; G2
मामृज्य; Gs.5.6 मावृत्य. — c) Gs आर्ता. K2 स्त्रियस्य;
N1 पुरस्ता; D2 स्त्रियश्च; D4 T1 स्त्रियास्ता.

22 a) Gs तेषां (for रोषाद्). Ś1 ततो जवेनाभि-
समानरोषाद्; K4 ततो जवेनानि(? read ति)ससार रोः;
G1 ततो ससारातिजवेन रो. — b) Ś1 मतिगर्जं; B1
मतितर्जं; Bs Ds-6 मभितर्जं. — c) Ś1 K Bs D1.2 G1
नीलेष्वपि; Ds लीलेष्वथ; G2-5 M2 नीलेषु स. K4
चोर्मिष्वसु; Gs चोर्मिष्वसु. Cd cites ऊर्मिष्वसु (as in

बृद्धस्य राज्ञः दुःशासनस्य ॥ २१
ततो जवेनाभिससार रोषा-
दुःशासनस्तामभिगर्जमानः ।
दीर्घेषु नीलेष्वथ चोर्मिमत्सु
जग्राह केशेषु नरेन्द्रपत्नीम् ॥ २२
ये राजसूयावभृथे जलेन
महाक्रतौ मन्त्रपूतेन सिक्ताः ।
ते पाण्डवानां परिभूय वीर्यं
बलात्प्रमृष्टा धृतराष्ट्रजेन ॥ २३
स तां परामृश्य सभासमीप-
मानीय कृष्णामतिकृष्णकेशीम् ।
दुःशासनो नाथवतीमनाथव-
चकर्ष वायुः कदलीमिवार्ताम् ॥ २४

सा कृष्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः
शनैरुवाचाद्य रजस्वला सि ।
एकं च वासो मम मन्दबुद्धे
सभां नेतुं नार्हसि मामनार्य ॥ २५
ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निगृह्य
केशेषु कृष्णेषु तदा स कृष्णाम् ।
कृष्णं च जिष्णुं च हरिं नरं च
त्राणाय विक्रोश नयामि हि त्वाम् ॥ २६
रजस्वला वा भव याज्ञसेनि
काम्बरा वाप्यथ वा विवस्त्रा ।
द्युते जिता चासि कृतासि दासी
दासीषु कामश्च यथोपजोषम् ॥ २७
प्रकीर्णकेशी पतितार्धवस्त्रा

C. 2. 2231
B. 2. 67. 35
K. 2. 89. 47

text). — ^a) Ś1 K1 transp. जग्राह and केशेषु.

23 ^b) T1 G2 मन्त्रजलेन. T1 सिक्ताः. — ^a) K2 प्रविष्टा; Cd प्रमृष्टा (as in text). Ś1 धृतराष्ट्रात्मजेन.

24 ^a) G2 सभां (for स तां). Ś1 K2 Ñ1 V1 B1-4. 6 D2-8 परामृष्ट; K4 B5 Dn D1 'कृष्य. G2 सभाः समीपम्. K3 स तां परासन्निनासमीपम् (sic). — ^b) T1 G2 आनीर्य. G1 इति; G2 अथ; G3 अभि- (for अति-). K1 B5 D2-8 G6 'मतिकृष्णकेशां; K2 D2 'मपकृष्टकेशां; K4 B2.4 Dn 'मतिदीर्घकेशीं (B2 'शां); D2 'मपकृष्य केशान्. — ^a) K2 ददर्श (for चकर्ष).

25 ^a) K1 सा क्षिप्यमाणा; Ñ1 V1 B1.8.4 आकृष्य. Ś1 त्वमिता; T1 नयिता; G2 [अ]नुमिता (for नमिता). — ^b) K1 B1 Dn (!) 'चाथ; G2.5 'चास्मि (for 'चाद्य). G2 'स्वलाद्य. — ^c) G1 तु (for च). — ^d) T1 नेतुं सभां (by transp.). G1.8.5.6 M नार्हसे. K4 मामनार्य; D2 G1 'नार्य; D2 'नार्या; G2 (before corr.) मन्दबुद्धे; M2 मामनर्य.

26 Before 26, B5 ins. वैशं उ'. — ^a) T1 G2 प्रहसन् (for प्रसभं). K2 V1 B5 D1.2 S (except G1 M1) प्रगृह्य; K2 संनिगृह्य; D2-8 विगृह्य. — ^b) K2 कृष्णेषु केशेषु (by transp.). D2-8 रोषादसकृत् (D4 'कृष्य; D2 'कृष्य); M2 कृष्णेषु सदा स. — Before 26^{ad}, K2 ins. द्रौपद्युवाच. — ^c) T1 G1.8.5.6 M transp. कृष्णं and जिष्णुं. Ś1 K1.8 Ñ1 कृष्णं च कृष्णं च (K1 om. च); B2-8 D4 कृष्णं च विष्णुं च (D4 om. च); G2 जिष्णुं च विष्णुं च; D4 भीमं च जिष्णुं च. ✽ Cd: कृष्णं हरिं

वासुदेवं। कृष्णं नरं अर्जुनं। ✽ Dev. must have therefore read कृष्णं च कृष्णं च (as in Ś1 K1.8 Ñ1)! — ^a) K1 चुक्रोश. M2 ह (for हि). Ś1 G1.8.5 त्वा (for त्वाम्). K2 Ñ1 V1 B D T1 त्राणाय विक्रोशति याज्ञसेनी (T1 'नि); G2.4 त्राणाय विक्रोशय याज्ञसेनी (G2 'नि); M1 त्राणाय विक्रोशय नानयामि हि त्वा (sic). — After 26, K1 (marg. sec. m.). 2.8 ins.:

535* गोविन्द द्वारकावास कृष्ण गोपीजनप्रिय ।

कुरुभिः परिभूतां मां किं न जानासि केशव ।

महिषी पाण्डुपुत्राणामजमीदकुले वधूः ।

साहं केशग्रहं प्राप्ता त्वयि जीवति केशव ।

[(L. 1) K1 गोप्तासि; K2 गोप्ता च (for गोविन्द). — (L. 3) K2 'माजमीद'. — After line 3, K1 repeats line 2. — (L. 4) K2 त्वयि केशव जीवति.]

27 Before 27, N (except Ś1 K4) T1 G2.4 M ins. दुःशासन उ' (or दुःशासनः). — ^a) G2 या (for वा). D2 G2.8.5 M2 याज्ञसेनी. — ^b) K1 च (for the first वा). K1 G2 वाप्यवस्त्रा. — ^c) Ś1 जिता असि; K1-8 D2.6 जिता वा (D2 या)सि; G2 जितासीति. G4 चाभि- (for चासि). B5 G1.8.4.6 M कृता च. K4 दासीषु; T1 वासी (for दासी). — ^d) K2 B1-4 D1.2 सा कामयासांश्च; K4 कुरुष्वकामश्च; B5 Dn D2-8 दासीषु वासश्च; T1 G M2 'यु कामं (M2 'म्यं) च. K2 यथोपजोषात्; B1.2.4.5 'योषं; D4 'जुष्टं; Cd as in text.

28 Before 28, all MSS. ins. वैशं उ' (S om. उ'). — ^a) D2 प्रकीर्णकेशा. Ś1 पतिता विवस्त्रा; G2 'तार्द्रवस्त्रा.

C. 2. 2231
B. 2. 67. 35
K. 2. 89. 47

दुःशासनेन व्यवधूयमाना ।
हीमत्यमर्षेण च दह्यमाना
शनैरिदं वाक्यमुवाच कृष्णा ॥ २८
इमे सभायामुपदिष्टास्त्राः
क्रियावन्तः सर्व एवेन्द्रकल्पाः ।
गुरुस्थाना गुरवश्चैव सर्वे
तेषामग्रे नोत्सहे स्थातुमेवम् ॥ २९
नृशंसकर्मस्त्वमनार्यवृत्त
मा मां विवस्त्रां कृधि मा विकार्षीः ।
न मर्षयेयुस्तव राजपुत्राः
सेन्द्रापि देवा यदि ते सहायाः ॥ ३०

— ^b) Ś1 व्यवधूय. G3-6 M2 दुःशासनेनाप्यवधू. — ^c) G6 श्रीमत्य. G2 त्यमर्षेण. — ^d) K8 शनैरिमां. K8 V1 वाचम् (for वाक्यम्).

29 Before 29, N G6 M1 ins. द्रौपद्युवाच (G6 द्रौ only). — ^a) G3.4 M2 एते (for इमे). K1 G6 उपविष्ट; B5 D8-6 G8 Cn उपनीत. — ^b) K8 इवेन्द्र. — ^c) B1.8 गुरुस्थाने; G5 स्थानानु; Cd as in text. Ś1 गुरव एव. — ^d) K2 B1.2 D1.2 transp. अग्रे and एवं. B6 तेषामेव; G4 तेषां मध्ये. K2 नो गृहे. K8 B8 स्थातुमेव; B6 स्थातुमग्रे; S (except G2) स्थातुमद्य.

30 ^a) K1 नृशंसकर्म; K2 B (except B5) D1.2 T1 G2-6 कर्मा; K8 D4.5 M2 कर्मस्. K2.8 र्यवृत्तो. — ^b) K1 Ñ1 V1 Dn1 S मा मा (for मा मां). K V1 B D विवस्त्रां कुरु; S विवस्त्रामि (G1 कृ; G8 वि)ति. See Addenda. K1.4 मा विकर्ष; K2 V1 B1-4.6 D2 मूढचेतः (V1 ता); K8 Dn2 D1m.5 T1 G1.8.6 मा (Dn2 om. मा) विकर्षीः; D1 सुष्टवे; M1 मा विपक्षीः; M2 चापि कर्षीः. — ^c) D1 नो; G8 म- (for न). K8 नामर्षयेयुस्तव राजपुत्रा. — ^d) Ś1 सेंद्रा च; K1 V1 B5 D8-6 सेंद्रा हि; G2 सेंद्रादि. T1 G1.8-6 M सेंद्रा देवा यदि वै ते (G5.6 M1 by transp. ते वै) सहायाः (G8 सभायां). See Addenda.

31 ^a) K8 B G8 धर्मस्थितो. Ś1 धर्मपुत्रो महात्मा; K1.8.4 B2.4 Dn सुतो महात्मा; D1.2 पुत्रश्च राजा. — ^b) K1 G4 धर्मस्य; T1 धर्मः सु; G1 M1 धर्मो हि (for धर्मश्च). K2 निपुण्योपलभ्यः; Ñ1 V1 B5 D8-6 G1 M Cv णोपलभ्यः; T1 G2-6 निपुणैश्च (T1 णैः स) लक्ष्यः. K8 धर्मः सूक्ष्मो निपुणेनोपलभ्यः. — ^c) K1.8.4 S (except T1 G5) न चापि (for वाचापि). B1.6 परमाणुमात्रान्;

धर्मे स्थितो धर्मसुतश्च राजा
धर्मश्च सूक्ष्मो निपुणोपलभ्यः ।
वाचापि भर्तुः परमाणुमात्रं
नेच्छामि दोषं स्वगुणान्विसृज्य ॥ ३१
इदं त्वनार्य कुरुवीरमध्ये
रजस्वलां यत्परिकर्षसे माम् ।
न चापि कश्चित्कुरुतेऽत्र पूजां
ध्रुवं तवेदं मतमन्वपद्यन् ॥ ३२
धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां
धर्मस्तथा क्षत्रविदां च वृत्तम् ।
यत्राभ्यतीतां कुरुधर्मवेलां

B4 णुना तु; D4 M2 णुमात्राम्; G1 परिमाणमात्रं. — ^a) K1 (before corr.). 8.4 V1 B (except B2) D (except D1.2) S इच्छामि (for नेच्छामि). K2 B1.2.5.6 D1.2 दोषान्. K2 B2 D1.2 च; K4 सु; V1 B1.8-6 Dn D8-6 न; M2 स- (for स्व). Ñ1 परिकीर्त्यमानं (for स्वगुणान्विसृज्य). Ś1 विसृज्य; D8-6 विसृज्य.

32 ^a) Ś1 K1 B2.4 Dn D4 त्वं (Dn2 त्वं) कार्यं; K8.4 तु कार्यं (for त्वनार्यं). T1 G2 कुरुवीरमध्ये; M1 कुरुवीरवीर. — ^b) K1 यां (for यत्). G2 om. यत्. Ś1 परिमर्षसे. T1 G8-6 M2 ह; G1 M1 त्वं; G2 [S]द्य (for माम्). — ^c) Ś1 न चैव; D2 स चापि. M2 पुरुषे (for कुरुते). K1 च; K8 V1 B1.8 T1 G1-8.5.6 M2 स्म; Ñ1 स्व; B6 D1.2 हि; G4 Cv सु- (Cv v.l. [Sastri's App., p. 9] स्व-) (for सत्र). Ś1 K1.8.4 Dn लजां; K2 V1 B D1-6 कुत्सां; Cv पूजां (as in text). — ^d) S (except G1 M1) बलं (for ध्रुवं). K1 G2.3 तदेवं; K2 V1 B D8.6 त्वदीयं; D1 च वीर्यं; D2 तदीयं. K8 ध्रुवंतं देवं (for ध्रुवं तवेदं). Ś1 मतमन्वपद्यत्; K1 Dn G1 M1 मतमन्वपद्य (Dn2 पद्यत; G1 पद्यः); K2 V1 B8-6 D1.2.4.6 मभ्युपेताः; K4 मभ्युपेतु; Ñ1 B1.2 D8.6 मभ्युपेतः; T1 G2 च समन्ववेक्ष्य (G2 द्य); G8.6 M2 परमन्ववेक्ष्य (G6 वेद्यं; M2 पद्य); G4 च समान्ववद्य; G6 परमं त्ववेक्ष्य. Cd अन्वपद्यं (but gloss प्राप्तवत्यस्मि, implying अन्वपद्यं!). Text as in K8 only!

33 ^a) K1.8 वंशस्तु; K4 धिकस्तु. Ś1 सरवं; D5 वंशः (for नष्टः). — ^b) Ś1 धर्मस्थितिः; K2 B2 D2 G8.4 धर्मस्तदा; G8 धर्म्यस्तथा. K8 क्षत्रविदं; K4 विदो; T1 धर्म एवां; G2 धर्मविदां. T1 वृत्ति. — ^c) K8 G1 यत्राभ्यतीतां; K4 Ñ1 V1 Dn T1 G5.6 यत्र ह्यतीतां;

प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायाम् ॥ ३३
 द्रोणस्य भीष्मस्य च नास्ति सत्त्वं
 ध्रुवं तथैवास्य महात्मनोऽपि ।
 राज्ञस्तथा हीममधर्ममुग्रं
 न लक्षयन्ते कुरुवृद्धमुख्याः ॥ ३४
 तथा ब्रुवन्ती करुणं सुमध्यमा
 काक्षेण भर्तृकुपितानपश्यत् ।
 सा पाण्डवान्कोपपरीतदेहा-
 न्संदीपयामास कटाक्षपातैः ॥ ३५
 हतेन राज्येन तथा धनेन
 रत्नैश्च मुख्यैर्न तथा बभूव ।
 यथार्तया कोपसमीरितेन

कृष्णाकटाक्षेण बभूव दुःखम् ॥ ३६
 दुःशासनश्चापि समीक्ष्य कृष्णा-
 मवेक्षमाणां कृपणान्पतींस्तान् ।
 आधूय वेगेन विसंज्ञकल्पा-
 मुवाच दासीति हसन्निवोग्रः ॥ ३७
 कर्णस्तु तद्वाक्यमतीव हृष्टः
 संपूजयामास हसन्सशब्दम् ।
 गान्धारराजः सुबलस्य पुत्र-
 स्तथैव दुःशासनमभ्यनन्दत् ॥ ३८
 सभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये
 ताभ्यामृते धार्तराष्ट्रेण चैव ।
 तेषामभूदुःखमतीव कृष्णां

C. 2. 2242
B. 2. 67. 46
K. 2. 89. 58

B₁ यत्रात्वं; B₃ यत्राप्यं; B₅ यत्र त्वं; D₁ यत्राभ्यतीताः;
 D₃₋₅ यदाभ्यतीताः; G₂ यत्राह्वयिनीनां; G_{3.4} यत्रा (G₄ अत्र)-
 ह्वयिनीनां. — ^a) K₃ D_n D₁ G₂ प्रेक्षयन्ति; K₄ G₄ प्रेक्षन्त;
 D₄ प्रेक्षं च; G₃ प्रेक्ष्य; G₅ प्रेक्षन्तु.

34 ^a) Ś₁ transp. द्रोणं and भीष्मं. K₃ न वापि;
 D₃₋₅ T₁ G_{1.2} न चास्ति (for च नास्ति). V₁ B_{1.2.5}
 T₁ G₂ सत्त्वं; G₄ सत्त्वं; C_d सत्त्वं (as in text). — ^b)
 K₁ D_n (1) क्षत्तुस्; K₃ अक्षस्; K₄ क्षन्तुस्; G₅ श्रुतं
 (for ध्रुवं). T₁ तथैवास्य; G₅ तथैवाद्य. G₄ 'त्मनोसि.
 — ^c) T₁ G₂ राजस्तदा. Ś₁ ह्येवम्; K_{1m} -भूतम्; K₂
 B_{3.5} D₁₋₅ T₁ G भीमम्; B₁ सत्यम् (for हीमम्).
 Ś₁ अधर्मवेलां; D_{n2} 'मड्यां; G₃ 'मद्य. K₃ राजस्त हीनधर्ममुग्रं
 (sic). — ^d) G₂ ये (for न). Ś₁ K₁ लक्षयेयुः; K₄
 लक्षन्ते. — After 34, T₁ G_{3.5} ins.:

536* इमं प्रभिममे द्यूत सर्वे एव सभासदः ।

जितां वाप्यजितां वा मां मन्यध्वे सर्वभूमिपाः ।

35 Before 35, all MSS. except Ś₁ K_{1.3} Ñ₁ ins.
 वैशं उ* (or वैशं). — ^a) K₁ ब्रुवन्ती; K₄ T₁ ब्रुवन्ति; B_{3.4}
 मुवाणा. K₁ सुमध्यमां; Ñ₁ B_{1.3.5.6} D_{1.2.4} S (except
 G₂) सुमध्या (for सुमध्यमा). — ^b) Ś₁ काल्पयैर्न; K₁ T₁
 G₂₋₅ M₂ कटाक्षेण; Ñ₁ कृच्छ्रेण; G₁ M₁ काक्षेण. K_{2.4} V₁
 B₂ D_n D₂ भर्तृकटाक्षेः (B₂ 'क्षेण); B_{3.5} D₃₋₅ पती-
 न्कटाक्षैः; D₁ भर्तृकटाक्षैः (for काक्षेण भर्तृन्). K₁ कुपिता
 ह्यपश्यत्; K₂ B D_{1.3-5} अपि तान्; K₃ कुपिताद्य पश्यत्;
 D₂ परितान्; G₁ M कुपितान्वं. — ^c) D₃ स; G₃ M₁
 तान् (for सा). K₂ V₁ D_{n2} D_{1.2.5} कोपपरीतदेहा
 (D₅ 'हात्); G₄ विपदि परीतदेहान्. — ^d) D₃ स दीपं.

36 ^a) K₃ द्यूतेन; D₃ हते* (for हृते*). T₁ G_{3.5}
 तथाविधेन. — ^b) Ś₁ महाधैर्य; D₃ च मुख्ये (for
 च मुख्यैर्). D₅ च (for न). G₂ बभूवुः. — ^c) Ś₁
 यथा तथा; K₁ G₁ M₂ यथार्तायाः; K₃ 'तयाः; K₄ D_{n1}
 G_{4.5} यथा तथा; B₃ D_{3.5} यथा त्रपा; T₁ G₅ यथार्तिमन्;
 G₂ यथाथ वा. B₁ कोपपरीतकेन; G₅ क्रोधसमीक्षितेन.
 — G₁ om. from 36^d up to समीक्ष्य in 37^a (incl.).
 — ^d) B₃ तथा (for कृष्णा-).

37 ^a) K₂ B_{1.2} D₁ समीक्षमाणां; K₃ समक्षकृष्णां;
 B₅ D₂ समीक्ष्यमाणां (B_{5m} as in text). — ^b) K₁
 D_{n2} D₅ G_{3.4} अवेक्ष्यमाणां; K₂ तथा वदीति; B_{1.2}
 तथा रुदन्तीं; B_{3.4.5m} अथो रुदन्तीं; B₅ तथा पतन्तीं;
 D_{1.2} तथा वदन्तीं; D₃ G₅ अवेक्ष्यमाणान्; D₄ 'क्ष्यमाणां;
 G₁ 'क्षमाणां; G_{2.5} 'क्ष्यमाणं; M₂ 'क्षमाणः. B_{1.5} D₂ G₁
 कृपणां; B_{2.4} D₄ 'णः; G₃ M 'णः. — ^c) Ś₁ K_{1.4}
 विधूय; K₂ V₁ B (except B₅) D_{1.2} आकृष्य; G₂
 आहूय. — ^d) G₄ आदौ च (for उवाच). K₄ D_n (1)
 सशब्दं; B₄ S ह्वोमं (G₂ 'म्रां); D₁ ह्वेदं.

38 ^a) B₅ D₃₋₅ कर्णश्च. G₄ तद्वाचम्. — ^b) D₃
 हरन्. K₁ सशब्दः; D₄ 'ब्दः; G₅ तथेति. — ^c) K₁
 सुबलः सुपुत्रस्. — ^d) K₄ D_{3.5} 'भ्यनन्दन्.

39 ^a) K₁ D₂ सभ्याश्च. — ^b) K₄ वाभ्यामृते; V₁
 चाभ्यां. Ś₁ G₁ धृतं (for धार्तं). K₁ धार्तराष्ट्रं तथैव.
 — ^c) G₃ द्रष्टुः (for दृष्ट्वा). D₂ 'कृत्यमाणं; G₃ 'कृत्यमाणां.
 — After 39, G₁ M ins.:

537* दिष्टं विजानन्निःसङ्गः सर्वशास्त्रविशारदः ।

उवाच द्रौपदी भीष्मस्तन्मतज्ञो महामतिः ।

C. 2. 2252
B. 2. 68. 2
K. 2. 90. 2

तथान्ये पृथिवीपाला यानि रत्नान्युपाहरन् ॥ २
वाहनानि धनं चैव कवचान्यायुधानि च ।
राज्यमात्मा वयं चैव कैतवेन हृतं परैः ॥ ३
न च मे तत्र कोपोऽभूत्सर्वस्थेशो हि नो भवान् ।
इदं त्वतिकृतं मन्ये द्रौपदी यत्र पण्यते ॥ ४
एषा ह्यनर्हती बाला पाण्डवान्प्राप्य कौरवैः ।
त्वत्कृते क्लिश्यते क्षुद्रैर्नृशंसैर्निकृतिप्रियैः ॥ ५
अस्याः कृते मन्युरयं त्वयि राजन्निपात्यते ।
बाहू ते संप्रधक्ष्यामि सहदेवाभिमानय ॥ ६
अर्जुन उवाच ।
न पुरा भीमसेन त्वमीदृशीर्वदिता गिरः ।

परैस्ते नाशितं नूनं नृशंसैर्धर्मगौरवम् ॥ ७
न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमम् ।
भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रामितुमर्हति ॥ ८
आहूतो हि परै राजा क्षात्रधर्ममनुस्मरन् ।
दीव्यते परकामेन तन्नः कीर्तिकरं महत् ॥ ९
भीमसेन उवाच ।
एवमस्मिकृतं विद्यां यद्यस्याहं धनंजय ।
दीप्तेऽग्नौ सहितौ बाहू निर्दहेयं बलादिव ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।

तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः ।
क्लिश्यमानां च पाञ्चालीं विकर्ण इदमब्रवीत् ॥ ११

आहर्षीर्; Ds अहर्षी. — ^१) T1 Gs. ६ न्यदङ्कृतं. — ^२) Ks तथान्यं. Gs 'वीपालान्. — ^३) Ś1 नाना (for यानि). Ks D1. 2 [उ]दाहरन् (Ks 'त्); N1 T1 G1. 8-5 M [उ]पानयन् (T1 G1. 4 'त्); B1 Ds 'हरत्; Gs 'दधन्. 3 ^४) Ks Bs Ds-६ कितवेन. Ks हतं; T1 G1. 8 M हृताः; Gs [आ]हृताः. Ks परं; N1 नरैः. Gs कितवैर्निहृताः परैः. 4 ^५) D1 ते (for मे). — ^६) Bs भीमस्थेशो हि; Ds सर्वस्पर्शो हि; Gs सर्वधेशोभिः. B2. 4 न हि. — ^७) Ś1 Dn इमं (for इदं). Ś1 Ks Dn Gs त्वतिकृतं; Ks B1 Ds त्वपकृतं; B2-4. ६ त्वपहृतं; D1 त्वया कृतं. Cd cites अतिकृतं (as in text). N1 V1 राजन् (for मन्ये). — ^८) Gs दक्ष्यते; Gs पश्यत (for पण्यते).

5 ^९) Ks V1 B1. 2. 4. 6 Ds त्वनर्हती; Ks. 4 ह्यनर्हति; Gs ह्यनर्हति. Ś1 बालान्; Ks बाल्यात्. K1 एषामनर्हती बाला. — ^{१०}) Gs भौरवैः (sic). — ^{११}) K1 निकृते. N1 V1 कृष्यते (for क्लिश्यते). — ^{१२}) Ś1 K1. 3. 4 Dn नृशंसैरकृ- (K1 'जि)तात्मभिः; B2. 4 'सैरकृतिप्रियैः; T1 'सैः सन्निकृति- प्रियैः; Gs 'सैर्निकृतिप्रियैः.

6 ^१) K1 बाहून्; Ks बहु. M2 मे (for ते). Ks संप्रधाः; Ks. 4 Ds संप्रवः; Ds संप्रहः; T1 संप्रयः. N1 इमौ बाहू प्रधं.

7 ^२) Ś1 न पुनर्; T1 G4. 5 पुरा न (by transp.). Gs पुरा न भाषसे न त्वम्; Gs न पुरा भीमसेनार्थ. — ^३) Ś1 Ds गदिता; Ks B (except Bs) D1. 2 उक्तवाच; G1 M1 वदसे (for वदिता). T1 G2-6 M2 इदं (T1 'शी; G2 M2 'शी; Gs 'शां) वदसे गिरं (T1 'रिं). — ^४) N1 नृशंसैर्; G2 परैस्सैर्; Gs परैस्सन्. Ś1 नाशितं सर्वं; D1 नाशनकृतं; G1 नाशितसेन. — ^५) Ks नृशंसं; G1 नृशंसैर्. Ś1 नृशंसैरात्म-

गौरवम्; N1 धर्मराजस्य गौरवम्; T1 नृशंसैर्धर्मगौरवः.

8 ^६) T1 असकामाः; Gs स न कामाः; Cv as in text. K1 (before corr.) परैः; Ks परैः. Ks न सकामो परे कार्यैः; G1 न सकामाः परैः कार्यो. — ^७) Dn (1) 'रोत्तम (for 'मम्). Ś1 धर्ममेवावलोक्य; Ks 'मेव न*त्तमं; D4-6 'मेव व (Ds च) रोत्तमं; G1 'मेवापरोत्तमं. — ^८) M1 धार्मिक. Ks V1 ज्येष्ठं (for ज्येष्ठं). — ^९) Ś1 कोतिक्रामितुम्; K1. 3. 4 N1 V1 B2. 4 Dn कोति (K1 को वि; Ks को नि) वर्तितुम् (for नातिक्रामितुम्). Ks B1. 8-5 D1-6 T1 G अर्हसि.

9 ^९) S (except G4. 6) आहूतोपि (for 'तो हि). Gs परे. — ^{१०}) Ś1 K1 Bs Dn क्षात्रं व्रतम्; Ks N1 V1 B1. 8-6 D1. 2 S (except Gs) क्षात्रधर्मम्; Ks क्षात्रवृत्तम्; Ks क्षात्रं वृत्तम्. — ^{११}) Ds T1 दिश्यते; G1. 2 दीप्यते; Gs दीव्यते. — ^{१२}) Ś1 तन्नः; Ks ततः; D1 तन्नः; Ds त्वन्नः. G1 कीर्तिपरं. Gs तन्नः कीर्तिर्भविष्यति; M2 तन्नः कीर्तितरं भवेत्.

10 Ks om. 10. Gs om. the ref. K1 B2. 6 Ds. 6. 6 T1 G1-5 M भीम उ. — ^१) Ds विद्यां (for वि). K1. 4 N1 V1 B2. 4 Dn D1. 2. 5 एवमस्मिकृतं वि (Ds वि) षां; Bs 'मस्मिकृतां विद्यां; T1 Gs. 5 'मस्य (T1 'मस्या) कृते विद्या; G1. 2. 4. 6 M Cv ए (G1 M2 नै) वमस्मिकृते विद्यां. — ^२) B2. 4. 5 D (except Ds) यदि नाहं; T1 Gs अहंस्याहं; Gs यस्यस्याहं (sic). Cv यद्याह (gloss supplies भवान्). — ^३) Ks D1. 2 Gs सहिते. Ks. 4 Ds बाहु; Gs बाहूः. — ^४) Ś1 निगूहेहं; K1 निक्षिपेयं; S Cv प्रक्षिपेयं (Gs 'दं); Cd as in text. — After 10, Bs ins. an addl. colophon.

11 Gs. 4 om. the ref. — ^५) T1 Gs तथार्ता (T1 'आ तां) दुःखितां (T1 'तं) दृष्ट्वा. — ^६) Ś1 क्लिश्यमानां; B Ds-6 M1 कृष्यमानां.

यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पार्थिवाः ।
 अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ॥ १२
 मीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ ।
 समेत्य नाहतुः किञ्चिद्द्विदुरश्च महामतिः ॥ १३
 भारद्वाजोऽपि सर्वेषामाचार्यः कृप एव च ।
 अत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥ १४
 ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशः ।
 कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति ॥ १५
 यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ।
 विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् ॥ १६

एवं स बहुशः सर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः ।
 न च ते पृथिवीपालास्तमूचुः साध्वसाधु वा ॥ १७
 उक्त्वा तथासकृत्सर्वान्विकर्णः पृथिवीपतीन् ।
 पाणिं पाणौ विनिष्पिप्य निःश्वसन्निदमब्रवीत् ॥ १८
 विब्रूत पृथिवीपाला वाक्यं मा वा कथंचन ।
 मन्ये न्याय्यं यदत्राहं तद्धि वक्ष्यामि कौरवाः ॥ १९
 चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम् ।
 मृगयां पानमक्षांश्च ग्राम्ये चैवातिसक्तताम् ॥ २०
 एतेषु हि नरः सक्तो धर्ममुत्सृज्य वर्तते ।
 तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते ॥ २१

C. 2. 2271
B. 2. 68. 21
K. 2. 90. 21

12 Before 12, B₈ ins. विकर्ण उ". — "*) D₈ याज्ञसेन्यां. K₈ ते; K₄ वै (for तद्). — "*) B₈m G₈ पांडवाः (for पार्थिवाः). — "*) K₂ B₂-4.5m.6 D_{1.2} धर्मस्य; G_{8.4} वाक्येन. G₂ अनिवेदयतां वाक्यं. — "*) G₂ नरकं; G₄ नरकाः; K₂ D_{1.2} सत्य; G₂ सत्यम् (for सद्य). K₂ D₂ च; B₈ हि; D₁ यः (for नः).

13 "*) B₈ कुरुवृद्धौ हि तावुभौ; D₈ वृद्धतमा उभौ; T₁ G₈-6 वृद्धाविमावुभौ. — "*) Ś₁ K_{1.2.4} समेतौ. B₈ नार्हतः.

14 "*) K_{1.2} Ā₁ V₁ B₈-8 D₈-6 G₁ M₁ भारद्वाजो हि; K₄ D₂ द्वाजश्च; D₂ भरद्वाजश्च. — 14th mostly lost in G₁ in lacuna. — "*) K₂ B D₁-6 T₁ G₈ कथम्; K₄ D₂ कुत; V₁ अथ (for अत). Ś₁ K_{1.2.4} प्राज्ञौ; G₈ प्रश्नात् (for प्रश्नं). G₄ अत एतान्प्रतिप्रश्नं. — "*) B_{8.4} नोचतुर्; G₈ आहतुर्. G₄ दशसत्तमौ.

15 "*) K₂ यत्वन्ये; Ā₁ अन्ये च; B_{8.5} D₈-6 ये चान्ये. — "*) Ś₁ K₈ V₁ B_{2.4} D₂ S (except G₁ M₁) दिशं. — "*) Ā₁ पक्षधर्म (for कामक्रोधौ). — "*) K₂ B₈ D₂ ते वदंतु; V₁ विब्रूवन्तु; M₂ तद्ब्रूवन्तु. K₁ यथा अपि; D₄ तथामति; G₁ यथाविधि.

16 "*) G₈ यदि तद्; G₄ यदेतद्. — "*) K₄ शुभाः; D₈ भां; T₁ भः; G₂-8 भं. — "*) Ś₁ K₂ B₂-4.6 D₂-6 विमृश्य; G₈ विसृज्य; G₄ विसृज्य (sic). Ś₁ तस्याः; K_{1.2} Ā₁ G₂-4 तस्य (for कस्य). K₈ कार्यस्य (for कः पक्षः). — "*) K₁ Ā₁ भवितोत्तमः (Ā₁ तरं); K₈ ब्रुवतोत्तरं; K₄ वदतोत्तरः. G₈ पार्थिवाध्वदोत्तरं (sic).

17 Before 17, B₈ ins. वैशं उ". — "*) D_{8.6} G₁ सु; D₄ तु (for स). — "*) Ś₁ स; D₈-6 तत् (for तद्). — "*) Ś₁ न चैते; K₈ नरवे च (sic); G₈ न च मे. — "*) K₈ तामूचुः. K₁ साधु साधु; G₈ साध्वि साधु.

18 "*) Ś₁ तथाविधान्; K_{2.4} Ā₁ V₁ B₂ D₂ S [अ]सकृत्तथा (for तथासकृत्). — "*) G_{1.2} (before corr.) पृथिवीपतिः. — "*) Ś₁ K₄ Ā₁ V₁ B (except B₈) D₂ G_{8.6} transp. पाणिं and पाणौ. — "*) A few MSS. निश्चसन्.

19 Before 19, B_{2.6} ins. विकर्ण उ". — "*) K₁ विब्रूवन्ति महीपाला. — "*) D₄ वः (for वा). — "*) Ś₁ K₁ G₄ मन्ये न्या (K₁ ना)यं; K₈ मन्यवाहं; B_{2.2.6} सत्यं न्यायं; T₁ मन्योन्याहं; G₁ मन्येन्योन्यं; G₂ मन्येहं च. D₁ यदेवाहं; D₈ यदत्राह. — "*) K₄ D₂ G_{1.2} तद्धि (for तद्धि).

20 "*) K₂ B_{1.2.6} D_{1.2} नृपश्रेष्ठा; V₁ नृपश्रेष्ठ; B₈ D_{2.4.6} G₂ जनश्रेष्ठा; D₈ नतः; T₁ G₄-6 मुनिः; G₁ M जनाः श्रेः. G₈ चत्वार्याहं मुनिश्रेष्ठ. — "*) D₂ (!) महीभृतां; D₁ क्षतां; C₂ as in text. — "*) K_{1.2} B₄ D₂-8 G₂ मृगया. K₈ विषयापानमक्षाश्च; K₄ B_{1.2.6} D_{4.5} मृगया पानमक्षा (K₄ मत्ता; B₈ मुक्षा)श्च. — "*) Ś₁ ग्रामे; S स्त्रीषु. Ś₁ K_{2.4} B_{2.6} D_{1.2} G₁ तिसक्तता; K₁ तिसंगमं; K₈ D₂ D₈ तिरक्ततां; Ā₁ V₁ तिहाक्ततां; B₁ तिहाक्तता; B_{2.5} भिषक्ततां; B₄ तिशिक्तता; G₂ तिसक्तता; G₂ तिसत्तमाः.

21 "*) K₂ B_{2.6} D_{1.2} T₁ G₈ च; B₁ [ए]व; G₄ तु (for हि). D₁ रतः (for नरः). — D₁ om. 21st. — "*) Ā₁ B_{2.4.6} यथायुक्तेन. B₈ D₄ G₄ om. च. K₂ D₂ कृती; K₄ कृता; T₁ कृताः. B₁ यथा नियुक्तेन कृतां. — "*) D₈ G₄ क्रिया. B₈ लोपो (for लोको). T₁ G₄-6 पश्यति (for मन्यते). Ś₁ क्रियां लोकोनुमन्यते; K₂ B₈ D₂ क्रियां लोकोनुवर्तते; V₁ नृलोकोयं न मन्यते; G₂ क्रियां लोके न पश्यति.

22 "*) Ś₁ तद्विषं; K₂ B₂ D_{1.2} यद्विषं; B₄ यदयं; S

C. 2. 2272
D. 2. 68. 22
K. 2. 90. 22

तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यसने वर्तता भृशम् ।
समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रौपदीपणः ॥ २२
साधारणी च सर्वेषां पाण्डवानामनिन्दिता ।
जितेन पूर्वं चानेन पाण्डवेन कृतः पणः ॥ २३
इयं च कीर्तिता कृष्णा सौबलेन पणार्थिना ।
एतत्सर्वं विचार्याहं मन्ये न विजितामिमाम् ॥ २४
एतच्छ्रुत्वा महाबादः सम्भ्यानामुदतिष्ठत ।
विकर्णं शंसमानानां सौबलं च विनिन्दताम् ॥ २५

तथेयं (T₁ G₁ 'थैव'). — ^a) B₁. 2. 4 तिष्ठता (for वर्तता). Dn₂ भृतां (for भृशम्). K₂ B₂. 5. 6 D₁-8 व्यसने परिवर्तता (B₂. 6 'तां'); V₁ व्यसने तिष्ठता भ्रुवं. — ^b) T₁ G₂. 5. 6 समानी (T₁ 'मनि')तेन. K₄ कैतवैर. — ^d) D₂. 5 आस्थितौ. Ś₁ S आस्थिता (T₁ G₂ 'नीता; G₂ 'हिता') द्रौपदी पणं (G₂ 'णे').

23 K₁ om. 23. — ^a) Ś₁ K₂ B₁ D₁ G₂. 4 M साधारणा; K₄ 'रणां; G₁ 'रणे. — ^b) T₁ 'निदितां. — ^c) T₁ G₂-8 चान्येन. — ^d) B₂. 5. 6 D₂. 6 कृता (D₂ कृतो) पणः; Dn (1) ततः पणः; T₁ G₂. 5. 6 M₂ कृता पणं; G₂. 6 पणीकृता.

24 ^a) M₂ जयं (for इयं). B₂ सं (for च). — ^b) G₂ विचार्यैव; G₄ 'र्याह. — ^d) Ś₁ D₁ विजितामिति; G₁ 'महं; G₂ (before corr.) 'मिहं. D₂ अन्यायेन जितामिमां.

25 Before 25, B₂ ins. वैशं उ'. — ^a) K₁. 2 B₂ D₁. 2 G₂. 6 महानादः. — ^b) K₂ मध्यनाम् (sic). V₁ G₂ उपतिष्ठत; D₂ (before corr.) उदतिष्ठति; G₂ उपतिष्ठति. — ^c) K₁ V₁ 'जं शंसतां चैव; B₂ 'जं संशतां चैव; Dn 'जं स्तुयमानानां. — ^d) K₁. 2. 4 B D G₄ 'लं चापि निदं (D₂ नंदि)तां; N₁ V₁ 'लं चैव निदतां; T₁ G₁. 2 M₂ 'लं च विनिदितां (G₁ 'तं). — After 25, B₂ ins. an addl. colophon.

26 Before 26, B₂ ins. वैशं उ'. — ^a) K₂ वाक्ये (for शब्दे). — ^b) G₁ (erroneously) विकर्णः (for राधेयः). — ^c) B₁ वि- (for प्र-). K₁. 2 B D₁-8 विपुलं; G₂ सुचिरं.

27 Before 27, K₁. 2. 4 V₁ B D ins. कर्ण उ'. — ^a) K₂ D₁. 2. 4 दृश्यते. Ś₁ K₁ N₁ V₁ B Dn D₂. 5 'जेह; K₂ D₁. 2 T₁ G₂-5 M 'जे तु; G₁ 'जोस्मि; G₂. 6 'जेन. D₂ दृश्यते हि विकर्णे वै. — ^b) K₄ विकृतानि; M₂ वै कृतानि; Cd as in text. V₁ D₂-6 बहूनि च. — ^c) Ś₁ तज्ज्ञाः तस्य; K₂ तज्ज्ञास्तस्य; K₂ B Dn D₂-6 तज्ज्ञातस्तस्य; K₂ N₁

तस्मिन्नुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्छितः ।
प्रगृह्य रुचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
दृश्यन्ते वै विकर्णे हि वैकृतानि बहून्पि ।
तज्ज्ञस्तस्य विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः ॥ २७
एते न किञ्चिदप्याहुश्चोद्यमानापि कृष्णया ।
धर्मेण विजितां मन्ये मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् ॥ २८
त्वं तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्रं विदीर्यसे ।
यद्ब्रवीषि सभामध्ये बालः स्थविरभाषितम् ॥ २९

तज्ज्ञातस्य; V₁ तज्जन्यस्य; D₁ तैर्जातस्तद्; T₁ तर्जस्तस्य; G₂ स्वजनस्य; G₂ तज्ज्ञस्य. Cd oites तज्ज्ञः (as in text). — ^d) K₁ B₂ D (except D₂. 6) G₂ Cd अरणीप्रजः; K₄ अरणिप्रजः; G₁ अरणीप्रजं; Cv as in text. — After 27, S ins. (Cv glosses):

541* व्याधिर्बलं नाशयते शरीरस्थोऽपि संभृतः ।

तृणानि पशवो घ्नन्ति स्वपक्षं चैव कौरवः ।

द्रोणो भीष्मः कृपो द्रौणिर्विदुरश्च महामतिः ।

धृतराष्ट्रश्च गान्धारी भवतः प्राज्ञवत्तराः ।

[(L. 1) G₁. 6 नाशयति. G₁ संभृतं; G₂ संभृतः. — (L. 2) G₂ वशिपो (for पशवो). T₁ G₂ M₂ कौरवाः. — (L. 3) T₁ द्रौणी; G₂. 6 द्रोणिर्. — (L. 4) G₂ भारताः (for भवतः).]

28 ^a) Ś₁ B₂-5 D₂-6 चोद्यमाना हि; K₁. 8 चोदिता अपि; K₂ चोद्यमानोपि; K₄ V₁ Dn (1) चोदिता ह्यपि; S चोद्यमानाश्च (G₂ 'नास्तु; G₂ 'नस्य). Text (with secondary crasis) as in N₁ B₁. 2. 6 D₁. 2. — ^b) K₂ corrupt. Ś₁ कृष्णेन (for धर्मेण). Ś₁ N₁ V₁ D₂ G₁ विजिता; M₂ जीवितां (for विजितां). Dn (1) एतां; T₁ G₂-6 कृष्णा (for मन्ये). — ^d) A few MSS. मन्यते. T₁ G₁. 2. 5. 6 M मन्यते च नृपात्मजां (G₁ 'जः; M 'जाः); G₂ (before corr.) निर्जितां कथं.

29 G₂ reads 29 twice. — ^a) K₁. 2 किं (for स्वं). K₂ केवलबालेन. — ^b) K₂. 8 B₁ Dn₁ D₁. 2 G₂ धार्तराष्ट्रः; N₁ V₁ 'राष्ट्रान्. K₁ विदीर्यसे; K₂ V₁ B₁. 2. 6 (m as in text) D₁. 2 विहन्यसे; K₂ N₁ विदार्यसे; S वदि (G₁ पति; G₂ वधि; G₄ प्यति)प्यसि; Cd as in text. B₂ धार्तराष्ट्रो- विदीर्यसे. — K₄ G₂ om. 29^a-30^b. — ^c) G₂ वं (for यद्). T₁ सभां मध्ये. — ^d) K₂ बालः स्थविरः; D₂ G₁. 2. 2 (second time). 4 बाल स्थविरः; D₂ बालाः] स्थविरः; M₂ बाल्यः; G₂ (first time) बालं मन्ये नृपात्मज.

न च धर्मं यथातत्त्वं वेत्सि दुर्योधनावर ।
 यद्धर्मं जितां कृष्णां मन्वसे धृतराष्ट्रज । ३०
 कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्वसे धृतराष्ट्रज ।
 यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ॥ ३१
 अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ ।
 एवं धर्मजितां कृष्णां मन्वसे न जितां कथम् ॥ ३२
 कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः ।
 भवत्यविजिता केन हेतुनेषा मता तव ॥ ३३
 मन्वसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम् ।
 अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तरम् ॥ ३४

एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन ।
 इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ॥ ३५
 अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः ।
 एकाम्बरधरत्वं वाप्यथ वापि विवस्त्रता ॥ ३६
 यच्चैषां द्रविणं किञ्चिद्वा चैषा ये च पाण्डवाः ।
 सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ॥ ३७
 दुःशासन सुबालोऽयं विकर्णः प्राज्ञवादिकः ।
 पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ॥ ३८
 तच्छ्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे स्वानि वासांसि भारत ।
 अवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ॥ ३९

C. 2. 2288
 B. 2. 68. 39
 K. 2. 90. 39

30 K₄ G₅ om. 30^{ab} (cf. v.l. 29). — ^a) K₂ B₂ तथा तत्त्वं; Ñ₁ B₁. 3. 4. 6 D_n यथावत्त्वं; S (G₅ om.) तथा वक्तुं (G₂ वेत्सि). — ^b) G₂ धर्मं (for वेत्सि). B₅ D₈-6 'धनानुज; D₁ 'धनावरः. — ^c) M₂ जितं. K₂ B (except B₅) D₁. 2 एतां (for कृष्णाम्). — G₈ om. 30^d-32^a; G₄ om. (hapl.) 30^d-32^e. — ^d) K₄ D_n (1) D₁ न जितेति; Ñ₁ V₁ जितेति च. Ś₁ प्रमत्तधीः; K₈ स मंदधी; B₈ न मंदधीः.

31 G₈. 4 om. 31 (cf. v.l. 30). — ^a) K₄ ह्यविजितां; D₈-6 स्वविजितां. — ^b) K₈ धार्तराष्ट्रज. K₄ corrupt. — ^c) T₁ G₂. 5. 6 M₂ यथा (for यदा). M₂ सर्वस्य. — ^d) G₁ पाण्डुनन्दनः.

32 G₈ om. 32^a; G₄ om. 32^{ab} (cf. v.l. 30). — ^a) Ś₁ सर्वस्वं; K₁ सर्वस्य; K₂ D₁. 2 सर्वासु; D_n सर्वे स्वे. T₁ G₈. 6 अभ्यन्तरांश्च (G₅ 'रां च; G₆ 'राश्च) सर्वस्वां; G₂ 'रांश्च सर्वस्वं. Cd cites अभ्यन्तरा (as in text). — ^b) T₁ G₂. 8. 5. 6 द्रौपदीं च नरर्षभः (G₂. 8 'भ). — ^c) V₁ धर्मजितां. — ^d) D₁ स्वजितां; G₂ निर्जितां; G₄ न जिता.

33 ^a) K₂ D₁ वाचा स्वनुं; B₅ वाचा सातुं; D₂ वाचातुं; T₁ G₁. 8-5 M वाचाप्यनुं; G₂ वाचा ह्यनुं. — ^d) G₄ हेतुनेष्टा. K₁. 8 मते; G₈ कृता (for मता). B₄ D₆ मम (for तव).

34 ^a) K₂ Ñ₁ B₁. 8. 6 D₁. 2 मन्वसेथ; K₈ न मन्वसे; D₈-6 मन्वसे यत्; S अहं मन्वे. K₁ सभामध्यम्. — ^b) K₂ एकवाससाः; K₄ D₂. 8 'ससां; D₁ 'ससा; G₂. 4 M₂ 'ससीं. — ^c) K₁. 8 G₁ 'णापि; B₅ D₈-6 'ण हि; T₁ 'णति (for 'णेति). K₂ ता चापि (for तत्रापि). — ^d) Ś₁ K₁. 2. 4 B (except B₄) D_n D₂ G₂ M₂ 'मुत्तमं.

35 ^a) K₁. 8. 4 B₈ S स्त्रियो; D₈ स्त्रियां. K₂ दैवीर;

G₁ M₂ वेदैर्. — ^b) K₄ 'नन्दनं; T₁ 'नः. — ^c) K₁ अयं. Ś₁ त्वनेकपुरुषा; K₁. 8. 4 'वसना; K₂ V₁ B₂-5 D₁-6 'पतिका (K₂ 'कां; V₁ D₈ 'गा). — ^d) K₁. 8 बंधुकीति (K₈ 'ति); T₁ G वर्धकीति.

36 ^a) K₄ B₁. 8 D₈-6 T₁ G₈ अस्याः सभायां नयनं; G₁. 8. 4 (hypermetric) अस्याः सभायामान (G₈ before corr. 'ना)यनं; G₂ अस्यां सभायामानायां. — ^{ad}) K₂ B₁. 2. 6 D₂ एकवस्त्रधरत्वं; T₁ G₈ एकांबरधरं त्वं. K₁. 2 D₁. 2 G₂ वा अथ; B₈ चप्यथ (sic); D_n वा प्राप्य (for वाप्यथ). Ś₁ K₁. 8. 4 D_n विवस्त्रतां.

37 ^a) K₈ तथैषां; V₁ यथास्या; T₁ G₂. 8. 5 M₁ यच्चैतद्; G₁. 4 यच्च तद्; M₂ यच्चैव. D₆ द्रविडं; M₂ द्रौविणं. — ^b) K₁ चैषा (for चैषा). G₄ एष (for ये च). — ^c) K₂ B₁. 6 D₁. 2 'लेन च; D₈ 'लेन हि; D₄ M₁ 'लेन ह. G₄ सौबलेन हतः सर्वं. — ^d) G₄ मम (for वसु).

38 ^a) K₂ सुबलो. K₈ G₄ दुःशासनस्तु बालोऽयं. — ^b) G₈ विकीर्णः. Ś₁ प्राज्ञसंमतः; K₁ G₄ प्राज्ञयाधिकः; K₈ प्राज्ञतारिविकः; K₄ 'तागिरः; Ñ₁ 'वातिकः; V₁ B₈ 'वाचिकः, Cd as in text. — ^d) Ś₁ K₁. 8 'श्चाप्युपाहर; D₄ 'श्चाप्युपाहर. K₂ 'हरत्.

39 Before 39, K₈ S ins. वैशं. — ^a) V₁ B₈-5 D₈-6 श्रुत्वैवं (for तच्छ्रुत्वा). — ^b) D₈ स्वस्व (for स्वानि). — ^d) K₁. 2 D₄ G₁. 8 समुपाविशत्. — After 39, B₈ ins. a colophon.

40 ^a) G₁. 8. 5 राजा (for राजन्). — ^c) G₁ सहाक्षिप्य; M₂ समाकृष्य. — ^d) K₈ विचक्रुः; V₁ B₈ G₁ ह्यवः; B₅ D_n D₃-6 व्यर (D_n 'पा-; D₈ 'व)हर्तुः; D_n D₁ T₁ G₂ M₂ व्यपाक्रुः; G₂ [अ]प्यपाक्रुः. Ś₁ *क्रुमुपचक्रमे. — After 40, B₁ D₂ ins. a colophon; while K₁ (marg. sec. m.) ins.:

C. 2. 2290
D. 2. 68. 40
N. 2. 90. 40

ततो दुःशासनो राजन्द्रौपद्या वसनं बलात् ।
सभामध्ये समाक्षिप्य व्यपक्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ ४०

542* वैशंपायन उवाच ।

गोविन्द द्वारकावास कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कुहभिः परिभूतां मां किं न जानासि केशव ।
महिषीं पाण्डुपुत्राणामाजमीढकुले बधूम् ।
साहं केशग्रहं प्राप्ता त्वयि जीवति केशव ।

Then follows 544*. — On the other hand, Dn D1(marg.).4.5 (marg. sec. m. from चिन्तितो in line 1) ins. (Cn glosses) after 40:

543* वैशंपायन उवाच ।

आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्या चिन्तितो हरिः ।
गोविन्द द्वारकावासिष्कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कौरवैः परिभूतां मां किं न जानासि केशव ।
हे नाथ हे रमानाथ घजनाथार्तिनाशन ।
कौरवार्णवमग्नं मामुद्धरस्व जनार्दन । [5]
कृष्ण कृष्ण महायोगिन्विश्वस्मन्विश्वभावन ।
प्रपञ्चां पाहि गोविन्द कुरुमध्येऽवसीदतीम् ।
इत्यनुस्मृत्य कृष्ण सा हरिं त्रिभुवनेश्वरम् ।
प्रारुददुःखिता राजन्मुखमाच्छाद्य भामिनी ।
याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा कृष्णो गह्वरितोऽभवत् । [10]
त्यक्त्वा शय्यासनं पद्मां कृपालुः कृपयाभ्यगात् ।

[(L. 11) Dn1 D4 सद्यः; Dn2 D1 पद्मः; D5 सद्यः (for पद्मां).]

— Dn D1.4.5 (marg. sec. m. line 1) cont. (Cn glosses): K1 (marg. sec. m.) ins. after 542*: K2-4 V1 B2-5 D8.6 ins. after 40: B1 D2 ins. after the addl. colophon: Gs ins. after 550*:

544* कृष्णं च विष्णुं च हरिं नरं च
त्राणाय विक्रोशति याज्ञसेनी ।
ततस्तु धर्मोऽन्तरितो महात्मा
समावृणोतां विविधैर्वस्त्रपूरैः ।

[Before 544*, K2-4 V1 B D2.5 read वैशं उ°.
— (L. 1) K2 transp. कृष्णं and विष्णुं. K1 कृष्णं; K4 V1 B1.5 D8-6 जिष्णुं (for विष्णुं). — (L. 2) K2 चुक्रोश च (for विक्रोशति). — (L. 3) K1 ततश्च; K3 B5 D8-6 ततोय. — (L. 4) K2 B2.5 D1.2 G5 om. तां. K4 V1 Dn वै (for तां). K1.8 *धैश्च वस्त्रैः; K4 Dn *धैः सुवस्त्रैः; B1 (m as in text) *धैर्वस्त्रयुग्मैः; B2 *धैर्वस्त्रपुण्यैः.]

— Similarly, after 40, Gs ins.:

545* सा तत्काले तु गोविन्दे त्रिविवेशितमानसा ।

त्राहि मां कृष्ण कृष्णेति दुःखादेतदुदाहृतम् ।

Here Gs reads lines 3-4 of 547*, and then cont.:

आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विशां पते ।
तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ॥ ४१

546* त्वया सिंहेन नाथेन रक्षमाणामनाथवत् ।

चकर्ष वसनं पापः कुरुणां संनिधौ मम ।

Similarly, S (except G1 M2) ins. after 40 (Gs after 546*, except that lines 3-4 are transp. before 546*):

547* अपकृष्यमाणे वसने विललाप सुदुःखिता ।

गोविन्देति समाभाष्य कृष्णेति च पुनः पुनः ।

शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।

गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतम् ।

[(L. 1=a variant of 41^{ab}) Gs विकृष्यमाणे; Gs अ[? आ]कृ°; Gs अपक्ष्यमाणे (?). — After line 1, T1 (1s ins.:

548* ज्ञातं मया वसिष्ठेन पुरा गीतं महात्मना ।

महत्यापदि संप्राप्ते सर्वेभ्यो भगवान्हरिः ।

— After line 2 of 547*, T1 ins.:

549* मनसा चिन्तयामास देवं नारायणं प्रभुम् ।

आपत्त्वभयदं कृष्णं लोकानां प्रपितामहम् ।

द्रौपदी ।

which (except for the reference) is found below, after 41^{ab}, in G2.4 M1. — Lines 3-4 of 547* are transp. before 546* in G2.]

— T1 G2.5 cont. after 547*:

550* हा कृष्ण द्वारकावासिन्कासि यादवनन्दन ।

इमामवस्थां संप्राप्तमनाथां किमुपेक्षसे ।

which in Gs is followed by 544*.

41 K2 T1 G2.5 om. 41^{ab} (of. line 1 of 547*),

— ^a) K1 विकृष्यमाणे; G1.2.4.5 M2 अप(Gs°व)कृष्यमाणे (hypermetric). — ^b) K2 B2.6 D1-6 च; G2.4 तद् (for तु). — After 41^{ab}, G2.4 M1 ins. 549*. — After this, G2.4 M1 cont.: T1 G5 (which om. 41^{ab}) ins. after 550*:

551* तस्य प्रसादाद्रौपद्याः कृष्यमाणेऽम्बरे तथा ।

[T1 यस्य (for तस्य). G4 M1 तदा (for तथा).]

— ^a) K1 *दनेकधा; Dn1 *ज्ञ केशवः. — After 41, K1 (marg. sec. m.).8 ins.:

552* अष्टोत्तरशतं यावद्वसनं प्रचकर्ष ह ।

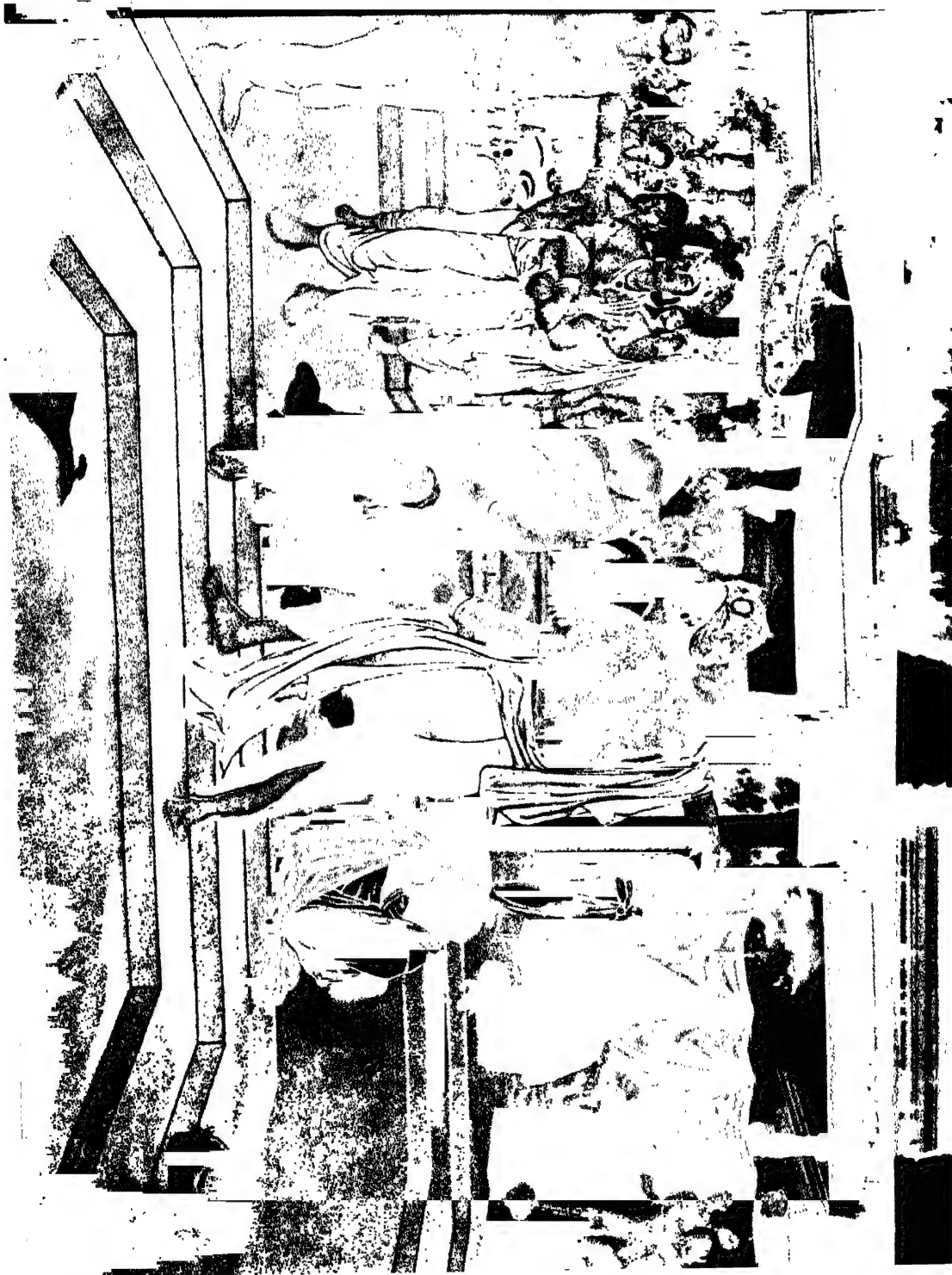
[K2 षष्ठोत्तर° (for अष्टोत्तर°).]

On the other hand, K2.4 V1 B D T1 Gs ins. (Cn glosses) after 41:

553* नानारागविरागाणि वसनान्यथ वै प्रभो ।

प्रादुर्भवन्ति शतशो धर्मस्य परिपालनात् ।

ततो हलहलाशब्दस्तत्रासीद्वोरनिस्वनः ।
तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वमहीक्षिताम् ॥ ४२
शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये महास्वनः ।
क्रोधाद्विस्फुरमाणोऽष्टो विनिष्पिष्य करे करम् ॥ ४३
इदं मे वाक्यमादद्धं क्षत्रिया लोकवासिनः ।
नोक्तपूर्वं नैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ॥ ४४
यद्येतदेवमुक्त्वा तु न कुर्या पृथिवीश्वराः ।
पितामहानां सर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ॥ ४५

अस्य पापस्य दुर्जातेर्भारतापसदस्य च ।
न पिवेयं बलाद्वक्षो भिक्षा चेद्बुधिरं युधि ॥ ४६
तस्य ते वचनं श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणम् ।
प्रचर्चुर्बहुलां पूजां कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ॥ ४७
यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः ।
ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपाविशत् ॥ ४८
धिक्षशब्दस्तु ततस्तत्र समभूद्धोमहर्षणः ।
सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतांस्तदा ॥ ४९

C. 2. 2305
B. 2. 68. 55
K. omīta

[(L. 1) B₂ D₄ नानारागविचित्राणि; T₁ 'रगविरागाणि.
— (L. 2) K₂ प्रादुर्बभूवुः. D₂ प्रति* (for परि*).]

42 K₂ om. 42. — *) N₁ तत्राभूद्. S₁ D₂ घोर-
निस्वनः; Dn (!) 'दर्शनः. — *) S₁ तदद्भुततता; G₂
तमद्भुततमं. — *) G₂ प्रेक्ष्य. K₁ V₁ B₂ D₂-s T₁ G₂-s
सर्वे महीक्षितः (D₄ 'ताः); K₂ B₂-s Dn D₁-s M₂ सर्वे
महीभृतः; N₁ B₁ सर्वे (B₁ 'वं) महीक्षितां; G₁-s M₁ सर्वे
सभासदः. See Addenda. — K₂ V₁ B D ins. after
42: K₂ (which om. 42) ins. after 553*:

554* शशंसुद्रौपदीं तत्र कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ।

[K₂ B₁ D₂ कुत्सयन्; V₁ हासितं.]

On the other hand, S ins. after 42:

555* धिग्धिनित्यशिवां वाचमुत्सृजन्कौरवं प्रति ।

[G₁-s 'त्यनिशं. G₁ M₂ अहवन्; G₂ उत्सृजुः.]

Thereafter S reads 48.

43 *) K₁ V₁ B₂ D₂-s शशाप भीमसेनस्तु. — *) K₂
S (except G₂) सभामध्ये; K₂ राजमध्ये. S₁ K₁-s N₁
B₁-s Dn D₁ स बृहत्स्वनः (B₁-s 'नं); B₂ महत्स्वनः; B₂
(m as in text) वृकोदरः; G₁-s M₂ महास्वरं (G₁ 'र').
— *) S₁ B₂-s Dn D₁-s M₁ क्रोधाद्विस्फुरमाणोऽष्टो
(Dn₁ 'ष्टौ); K N₁ V₁ B₁-s D₂-s क्रोधा (K₂ क्रौद्धा)-
व्यस्फुरमाणोऽष्टो (K₁-s D₂-s 'जोष्टो; K₂ 'जौष्टौ); G₂
क्रोधवि' 'जोष्टो. — *) B₂ 'व्य कलेवरं.

44 Before 44, K₂ N₁ B₂ ins. भीमसेन उ'. B₂-s
Dn D₂ भीम उ'. — *) S₁ 'मादस्त्व; K₁ 'मारुधं; K₂
'मादस्त्वं. — *) K₂ B₁-s D₁-s पार्थिवा (for क्षत्रिया).
— *) T₁ नरैरन्यो. — *) K₁ चाप्यो. K₂ यपिष्यति;
D₁ वही'; G₂ वधि'; G₄ विवक्ष्यति. G₁ न कृतं हि
कृतं यथा.

45 B₂ transp. 45 and 46. — *) K₂ D₁-s
यदेतदेवम्; G₁ यदेवमेवम्; G₂ अद्येतदेवम्; G₂-s यद्येवमेतद्.
K₂ D₁ उक्ता. S₁ K₁-s N₁ च; K₂ Dn D₁ [अ]हं; D₂ तु

(for तु). — *) D₁ कुप्यन्ति (for न कुर्यां). G₄ पृथिवी-
वराः. G₁ न कुर्यात्पृथिवीश्वराः. — *) K₂ Dn पूर्वेषां.
— *) K₂-s Dn₁ D₂ 'मुयात्.

46 B₂ transp. 45 and 46. — *) K₁-s B₁-s
D₁-s M₂ दुर्ज्ञातेर; Dn (!) दुर्बुद्धेर. — *) S₁ D₂-s भरताप';
K₂ परिताप'; S (except G₂-s) भारतापश'. B₂-s D₂-s
ह (for च). — K₂ om. 46^d-59^d. — *) K₁ यद्; B₁-s
D₂ [अ]य (for चेद्). B₂ D₂ यदि; S (except G₂-s)
रणे (for युधि). — After 46, B₂ ins. an addl.
colophon.

47 K₂ om. 47 (cf. v.l. 46). Before 47, K₂ V₁
B D ins. वैशं उ'. — *) B₁-s D₁-s S (except
G₂-s) तद् (for ते). K (K₂ om.) N₁ V₁ B₂-s D
(except D₁-s) G₂-s तद्वचः (for वचनं). — *) S₁
सर्वे रोमप्रहर्षणं; K₁ N₁ सर्वलोमप्र'; K₂ सर्वे लोकप्र'; K₂
रौद्रं रोमप्र'; V₁ B₁-s D₁-s सर्वलोकप्रकंपनं; B₂-s सर्वे
लोमप्रहर्षणं; Dn (!) रौद्रं लोमप्र'. — B₂ om. (hapl.)
47^d-49^d. — *) K₂ दुर्बलां; V₁ B₂ D₂-s विपुलां (for
बहुलां). — *) S₁ प्रकुरस्य; K₁-s कुत्सयन्; V₁ G₂-s
कुत्स्य तं; G₂ कुत्सितं.

48 K₂ B₂ om. 48 (cf. v.l. 46, 47). S reads 48
after 555* (cf. v.l. 42). — *) K₁ G₁ राशिः. — *)
K₁ समाविशत्; K₂ समाचिता; D₁ समन्वितः; D₂ समापितः;
D₂ 'हितः. — *) D₂ T₁ G₂-s तदा (for ततो). S₁ Dn₁
T₁ शांतो. — *) S (mostly) व्रीडितः.

49 K₂ om. 49 (cf. v.l. 46); B₂ om. 49^{ab} (cf. v.l.
47). — *) K₁-s G₂-s धिक्शब्दश्च; B₂ D₁-s
धिक्षशब्दश्च; T₁ धिग्विक्चजस् (sic). K₂ T₁ तत्र तत्र.
G₁-s M धिक्कारः (M₂ धिक्षाब्दः) सुमहांस्तत्र; G₂ धिक्षाब्दस्तत्र
तत्रासन्. — *) D₂ 'भूलोक'; S (except G₂-s) 'भूदोम'.
N₁ om. 49^d-50^d. — *) V₁ B₂-s D₂-s पांडु' (for
कुन्ती'). V₁ Dn (!) M₁ तथा (for तदा).

C. 2. 2306
B. 2. 68. 57
K. 2. 90. 59

न विब्रुवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स्म ह ।
स जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ॥ ५०
ततो बाहू समुच्छ्रित्य निवार्य च सभासदः ।
विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१
विदुर उवाच ।
द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वैवं रोरवीति ह्यनाथवत् ।
न च विब्रूत तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ॥ ५२
सभां प्रपद्यते ह्यार्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाट् ।
तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रश्नमयन्त्यतः ॥ ५३

50 K₂ Ñ₁ om. 50 (cf. v.l. 46, 49). — °) B₁ हि
ब्रुवन्ति; S (except G_{5.6}) ब्रुवन्ति हि (for विब्रु). — °) G_{8.6} प्रश्नमेतद्; G₄ 'मेताद् (for 'मेतम्). K₄ प्रश्नमेतत् मिति
स्मरन् (sic). — D₈ om. 50°-51°. — °) K₈ B_{2.4}
Dn₁ T₁ G_{5.6} M₁ सज्जनः; B₁ Dn₃ सुजनः; G₂ राजानं. V₁
B_{8.6} D_{1.2} स ज (V₈ B₈ सज्जनः) क्रोशते त (B₈ स्मा)त्र;
G₁ स जातक्रोधितस्तत्र; M₂ स जातः क्रोधिता स्मात्र. — °) G₈
घातेराष्टान्.

51 G₈ om. 51-55. K₂ om. 51 (cf. v.l. 46); D₈
om. 51^{ab} (cf. v.l. 50). — °) K₁ Dn₁ D₁ G₂ बाहुं
(K₁ 'हु). K₈ समुत्सृज्य; K₄ Dn 'क्षिप्य; Ñ₁ B₁ 'सृत्य;
V₁ S (G₈ om.) 'द्धृत्य. — °) K₁ D₁ निवार्य. — °) K₁
शृङ्गं (for इदं).

52 K₂ G₈ om. 52 (cf. v.l. 46, 51). Ś₁ K_{1.8} Ñ₁
T₁ G₁₋₄ M om. the ref. — °) Ś₁ D_{2.8.6} T₁ G₂₋₅
'क्त्वैव; K₁ 'क्तेयं; K₈ 'क्त्वैषा; K₄ 'क्तोवं; D₄ 'क्त्वैव; D₆
'क्तोवं. — °) K₁ Dn D_{1.2.4} G₁ M₂ रौर'. K₁ B_{1.2.4.6}
Dn त्वनाथ'. — °) K₁ विकृतकं (for विब्रूत तं). Ś₁ धर्म
(for प्रश्न). — °) V₁ B_{1.2.6} हीयते; G₁ पीडते; G₄
विद्यते; Cd पीड्यते (as in text). Ś₁ सभ्यधर्मो हि पीड्यते;
D₂ सत्या धर्मोपहीयते.

53 K₂ G₈ om. 53 (cf. v.l. 46, 51). — °) Ś₁
प्रतपते. Dn₁ स्मार्तः; S (G₈ om.) प्रश्नः (T₁ 'श्नं) (for
ह्यार्तः). K₄ सभां मध्ये प्रतेपद्य (sic). — °) K₈ सर्वेण;
G₈ समेत्य (for सत्येन). — °) D₁ सभा (for सभ्याः).
G₂ प्रश्नम्.

54 K₂ G₈ om. 54 (cf. v.l. 46, 51). — °) Dn₁
D₁ M₂ धर्मः; T₁ G₅ धर्म्य (for धर्म-). Ñ₁ V₁ B_{2.4.6} Dn
'मतो (for 'मथो). G₂ ब्रूयुद् (for ब्रूयाद्). — °) K_{8.4}
B₆ G₈ आर्तः (K₈ आत्तः) सभ्येषु; V₁ B_{2.4} Dn आर्यः सत्येन;
B_{1.6} आर्तः सत्येन; B₈ D_{1.2} आर्तः (D₁ 'र्यः) सत्येषु; G_{1.2}

धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादार्तः सभ्येषु मानवः ।
विब्रूयुस्तत्र ते प्रश्नं कामक्रोधवशातिगाः ॥ ५४
विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः ।
भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रुवन्तु यथामति ॥ ५५
यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
अनृते या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽर्थं समश्नुते ॥ ५६
यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
अनृतस्य फलं कृत्स्नं संप्राप्नोतीति निश्चयः ॥ ५७
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

M₁ एतत्सत्येन; M₂ आत्तः सभ्येषु. K₁ G_{2.8} मानवाः; D₈
येन वः. Ñ₁ धर्मदर्शी सभासदः. — °) Ñ₁ B D₁₋₆ तस्य
(for तत्र). Ś₁ K₄ Ñ₁ V₁ B_{2.4} Dn तं (for ते). K₄
प्रस्थं. T₁ G₂₋₅ M ते न ब्रूयु (M₂ 'त)स्ततः प्रश्नः; G₁ ते न
ब्रूत कथं प्रश्नः; G₂ न ब्रूयुश्च ततः प्रश्नः. — °) K₁ Ñ₁ S (G₈
om.) 'वशानुगाः; K₈ m. 4 V₁ Dn D₁ 'बलातिगाः (K₈
orig. lacuna); B_{1.8-5} D₈₋₆ 'विवर्जिताः; Cd as in text.

55 K₂ G₈ om. 55 (cf. v.l. 46, 51). — °) G₁
विकर्णो न; G₂ विकीर्णत. Ś₁ यथैवायम्; K_{1.8} D₂ G_{2.4} M₁
यथाप्रश्नम्; B_{1.6} 'प्रश्नः; G₁ 'प्राज्ञम्. — D_{1.2} om. (hapl.)
55^{ab}. — °) Ś₁ उक्ताः प्रश्नो; K₈ एतत्प्रश्नो; B_{1.6} पूर्वमुक्तो;
G₂ उक्तमुक्तं. G₁ उक्तप्रश्नो नराधिपः. — °) D₈ विदितो
(for भवन्तो). Ś₁ K₁ B D₆ (by corr.) [S]पीह; D_{8.6}
(orig.) [S]पि ह; G₂ सहि. Ś₁ धर्म (for प्रश्न). — °) K₁
विकुर्वन्तु; D₄ G₈ (before corr.) विब्रुवन्ति; G₄ अब्रुवन्तु.
D_{1m} नराधिपाः; G₈ M₂ यथामतिः.

56 K₂ om. 56 (cf. v.l. 46). Before 56, T₁ G₈
ins. विदुरः. — °) M₂ ये [S]भि- (for यो हि). B₁ नु न
(for न वि-). — °) = 57°. Ś₁ B_{2.6} D_{1.2} T₁ G₂₋₅
समागतः; D₈ (inf. lin. as in text) सतां गतः; G_{2.6}
समागतः. — G₂ om. (hapl.) 56°-57°. — °) D₁
अमृते; T₁ अनृतो. K₁ वा; M₂ यो (for या). T₁ G₆ M₂
फलप्राप्तिस्. G₄ अनृते यातनाप्राप्तिस्. — °) G₈ तस्य. B₂
D_{1.2} तस्यार्थं स स (D₁ 'र्थं सम)मश्नुते; G₈ तस्या अर्थं सम'.

57 K₂ om. 57 (cf. v.l. 46); G₂ om. 57^{ab}
(cf. v.l. 56). — °) = 56°. Ś₁ B_{2.6} D_{1.2} T₁ G₂₋₅ M₁
सभा (G₆ 'मा)गतः. — °) D₁ अमृतस्य. K₄ सर्व (for
कृत्स्नं). — °) Ś₁ समाप्नो'; K₁ V₁ B_{2.4} Dn G₈ स प्राप्नो';
B₈ D₈₋₆ यत्प्राप्नो'. G₈ निश्चितः (by corr. 'यः). Ñ₁ स
प्राप्नोति न संशयः; B_{1.2.6} D_{1.2} G_{1.2} M₁ प्राप्नोती (G₁
स प्राप्नो; M₁ संप्राप्नो)ति विनिश्चयः.

प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ॥ ५८
 प्रह्लादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विचनः ।
 कन्याहेतोरङ्गिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ॥ ५९
 अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येप्सया तदा ।
 तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरिति नः श्रुतम् ॥ ६०
 तयोः प्रश्नविवादोऽभूत्प्रह्लादं तावपृच्छताम् ।
 ज्यायान्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ॥ ६१
 स वै विवदनाद्धीतः सुधन्वानं व्यलोकयत् ।
 तं सुधन्वाब्रवीत्कुद्धो ब्रह्मदण्ड इव ज्वलन् ॥ ६२
 यदि वै वक्ष्यसि मृषा प्रह्लादाथ न वक्ष्यसि ।

शतधा ते शिरो वज्री वज्रेण प्रहरिष्यति ॥ ६३
 सुधन्वना तथोक्तः सन्व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ।
 जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रष्टुं महौजसम् ॥ ६४
 प्रह्लाद उवाच ।
 त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च ।
 ब्राह्मणस्य महाप्राज्ञ धर्मकृच्छ्रमिदं शृणु ॥ ६५
 यो वै प्रश्नं न विब्रूयाद्वितथं वापि निर्दिशेत् ।
 के वै तस्य परे लोकास्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६६
 कश्यप उवाच ।
 जानन्न विब्रुवन्प्रश्नं कामात्क्रोधात्तथा भयात् ।

C. 2. 2223
 B. 2. 68. 74
 K. 2. 90. 76

58 K₂ om. 58 (cf. v.l. 46). — *) K₁ D₆ प्रह्लादस्य च; G₂ प्राह्लादेश्वैव. K₁ संवादो. — *) D₂ G₂ मुनेराङ्गी. Cd cites आङ्गिरसस्य (as in text).

59 For 59 ff. see Addenda. — K₂ om. 59^a (cf. v.l. 46). — *) K₁ D₆ प्रह्लादो. — *) K₂ पुत्रस्तस्य विरो. — *) Ś₁ कन्याहेतोरङ्गिरसं; D₂ राङ्गीरसं; G₁ कन्या हेमवती नाम.

60 *) D₁ प्सयादितः. — *) D₁ ततो; G₂ तावद् (for तयोर्).

61 *) K₁ D₆ प्रह्लादं. G₂ प्रह्लादस्तत्र पृच्छतां. — *) B₁ D₁ ज्यायान्न. B₁ अथा (for क आ). D₂ रेकं. — *) K₁ M₂ विब्रूहि; G₂-6 विब्रूत. K₂ मारिषा; D₂ मां नृप (for मा मृषा).

62 Before 62, B₆ ins. विदुर उ. — *) Ś₁ K₄ Dn D₁ स मृषावचनाद्धीतः; G₂.4 स वै वि (G₄ हि)वचनाद्धीतः (G₂ before corr. 'ज्ञयः'); Cn.v as in text. — *) K₂.4 N₁ B₂.4 G₂ विलोकयन्; B₁.8.5 Dn G₁ विलोकयत्; D₁.2.5 व्यलोकयन्; G₂ M₂ अलोकयत्. — *) G₁ तत् (for तं). G₄ सुधन्वा न ब्रवीत्कुद्धो. — *) G₄ इवोज्वलन्.

63 Before 63, B₆ ins. सुधन्वोवाच. — *) V₁ B₂.6 D₁.2 यदि वा. K₂-4 G₁ वक्षसि; T₁ वक्षसे. — *) Ś₁ प्रह्लाद वा; K₁ D₆ प्रह्लादाथ. K₂-4 G₁ वक्षसि. N₁ प्रह्लादो न भविष्यसि; D₂ प्रह्लादाथ विनक्ष्यसि. — *) N₁ वज्रेण निहनिष्यति; B₂ वज्रेणापहरिष्यति.

64 *) Ś₁ K₁ B₁.8.5.6 D₁-6 T₁ G₁ स; K₂ M₂ तु (for सन्). — *) K₂ पथितो; G₂ व्यथिते; Cd as in text. Ś₁ B₂ D₂ G₂ पत्रं (for 'पर्ण'). — *) M₁ जगाद. B₂ D₂-6 T₁ G₁.8-6 M कश्यपं. G₂ जग्मतुः कश्यपान्दैत्यौ. — *) K₂ परिप्रष्टुं; N₁ V₁ B₁ (except B₁) D₁-4.6

(before corr.) S धृतराष्ट्र (G₂.8.6 M₁ 'इ'). See Addenda. Ś₁ जनाधिपं (for महौ). — After 64, K₁ (marg. sec. m.) ins. an addl. colophon (adhy. no.: 57).

65 D₆ प्रह्लाद उ; G₂ प्रह्लादो. — *) M₂ त्वा (for त्वं). K₂ हि (for वै). Ś₁ विज्ञातः; K₁ सर्वज्ञ. — *) K₁.8 D₁.2 G₂.4 देवस्येहासु (D₁ 'हामः'; G₂ 'ह सु)रस्य च; G₁ M₂ दैवस्यैवासु (M₂ 'स्येह सु)रस्य च. — *) Ś₁ B₂ D₁.8 (sup. lin. as in text).4.5 (m as in text).6 ब्राह्मणस्य च; G₁ ब्राह्मणः स; G₂ M 'णः सन् (for 'णस्य). Ś₁ महाबुद्धे; K Dn G₁ भागः; G₂ प्राज्ञो. — *) B₁ 'कृच्छ्रम्. S (except M₂) इमं (for इदं).

66 *) S (except G₂.6) हि (for वै). Ś₁ प्राप्तं (for प्रश्नं). G₄ तु (for न). — *) N₁ चापि; Dn (!) G₂ चैव; T₁ G₁.2.4.5 M वा वि- (for वापि). Ś₁ K₁-8 हितं चापि न (K₁ नैव वि; K₂ चैव वि; K₃ चैव) निर्दिशेत्. — *) K₄ D₄.6 किं तु; B₂ D₂.5 किं नु; T₁ G₁-2.5 M के च; G₄ केचित् (for के वै). K₄ D₂-6 लोके (for लोकात्). — *) G₂ तं ममा; G₂ सत्यमा; G₂ तान्ममा.

67 B₂ D₂-6 S (except M₁) कश्यप उ (S MSS. om. उ). — B₂ om. 67^a-68^b. — *) K₄ N₁ V₁ Dn प्रभान्. Ś₁ जाननप्यब्रवीत्प्रभान्; B₁ जाननप्रश्नं च न ब्रूयात्; B₂ M₁ जानन्नपि ब्रुवन्प्रश्नं; B₂ D₁.2 जानन्न विब्रूयात्प्रश्नं (D₁ 'भान्'); T₁ G₂-6 M₂ प्रभान्यो हि (M₂ प्रश्नं यो) न विब्रूयात्. Cn interprets text as जानन् + अब्रुव. Cd cites विब्रुवन् (as in text). — *) K₁.4 B₂ G₁ कामक्रोधात्; K₂ कामाक्रोधो (sic); B₁ कामतोय. K₄ N₁ V₁ B₂.3 Dn T₁ G₂-6 transp. तथा (B₂ तदा) and भयात्. K₂ corrupt. — *) K₄ G₄ सहजान्. — *) Ś₁ K₁-8 V₁

C. 2. 2323
B. 2. 68. 74
K. 2. 90. 76

सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ॥ ६७
तस्य संवत्सरे पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते ।
तस्मात्सत्यं तु वक्तव्यं जानता सत्यमञ्जसा ॥ ६८
विद्वो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्र प्रपद्यते ।
न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्वास्तत्र सभासदः ॥ ६९
अर्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु ।
पादश्चैव सभासत्सु ये न निन्दन्ति निन्दितम् ॥ ७०

Bs. 4 प्रविमुञ्चति; Cd as in text. — After 67, Ks. 4 (parenthetically) $\tilde{N}_1$ V1 B1.8-8 D S ins. (all comm. gloss):

556* साक्षी वा विद्वन्साक्ष्यं गोकर्णशिथिलश्चरन् ।

[T1 G2-4 M च वि-; G1 चापि (for वा वि-). Bs. 6 Ds-8 वाक्यं; G8 साक्ष्या (for साक्ष्यं). S गोकर्ण (G2. 4 M2 'र्ण') शिथिलं. Ks चिरं; G2 चरेत्.]

— $\tilde{N}_1$ V1 B4-8 Dn Ds-8 S cont. (with a repetition of 67^{ed}):

557* सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ।

[Gs सहस्रान्. B4 प्रविमुञ्चति.]

68 Bs om. 68^{ab} (cf. v.l. 67). — ^a) Bs-8 Ds-8 वर्षे (Bs. 8 'र्वे') शते (for संवत्सरे). — ^b) K1 विमुच्यते. B1 D1.2 पाशमेकं प्रमुञ्चति. — ^c) Ks अस्मात्. B2.6 D1.2 T1 Gs-8 हि; G1 M वि-; G2 च (for तु). $\tilde{S}_1$ तस्मात्सर्वं प्रवक्तव्यं.

69 = (var.) Manu. 8. 12. — ^a) Gs धर्मोऽप्यधर्मेण. — ^b) K4 Dn T1 G1-8.5.6 M सभां (G1 'भा') यत्रोपपद्यते; G4 सभां धत्ते सभासदः (cf. 71^b). — G4 om. (partly hapl.) 69^a-71^b. — ^c) K1.2 वा (Ks या) स्य. G1 चलयं; Gs शल्याः. G2 कृन्तन्ती; Gs कृन्दन्ति. — ^d) K2 Ds विद्वास्तत्र; B1 विद्वता तत्र; Bs. 6 Ds विद्वास्तत्र; T1 G2.8.5.6 M वि (M2 वृ) द्वाः सर्वे. — After 69, Ks ins.:

558* पादो गच्छति कर्तारं पादः साक्षिणमर्हति ।

पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमर्हति ।

[With line 2 cf. $\tilde{S}_1$ in 70^{ed}.]

70 Cf. Udyoga 209*. — Ds Gs om. (hapl.) 70^a-71^b; G4 om. 70 (cf. v.l. 69). — ^a) T1 भवति; G1-8.5 M भजति (for हरति). G2 श्रेष्ठः; Gs श्रेयः (also 'ष्टः'); Gs 'ष्टा'; Cd as in text. $\tilde{S}_1$ अर्धं हरति वै श्रेष्ठाः. — ^b) Gs वादो. M2 भजति. — ^c) V1 Ds पादश्चैव; Bs D1 पादश्चैव; Ds पादश्चैव. Gs सभासत्सु. $\tilde{S}_1$ पादः सदसदः सर्वान् (cf. 558*). — ^d) K1 विन्दति. Ds निन्दितुं. $\tilde{S}_1$ पादो राजानमृच्छति (cf. 558*); Ks ये निन्दन्त्येव निन्दते (sic);

अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च सभासदः ।

एनो गच्छति कर्तारं निन्दाहो यत्र निन्द्यते ॥ ७१
वितथं तु वदेयुर्ये धर्मं प्रह्लाद पृच्छते ।

इष्टापूर्तं च ते गन्ति सप्त चैव परावरान् ॥ ७२

हृतस्वस्य हि यदुःखं हतपुत्रस्य चापि यत् ।

ऋणिनं प्रति यच्चैव राज्ञा प्रस्तस्य चापि यत् ॥ ७३
स्त्रियाः पत्या विहीनायाः सार्थाद्भृष्टस्य चैव यत् ।

G2 यत्र निन्दति निन्दितं.

71 = (var.) Manu. 8. 19. Cf. Udyoga 209*. Ds G4.6 om. 71^{ab} (cf. v.l. 69, 70). — ^a) Ks Bs G1-8 अनेन; Cd as in text. $\tilde{S}_1$ अर्धेन भरतश्रेष्ठ. — ^b) Bs मुच्यन्ति; Ds. 6 मुच्यन्ति. G2 हि (for च). $\tilde{S}_1$ प्रमुच्यन्ते सभा. — ^c) K1 मनो; K4 एता (for एनो). Gs एते गच्छन्ति कर्तारं. — ^d) K2 निन्दाहो; Ds निन्दाहो; M2 निन्दाहो. K4 निन्दते; Ds निन्दति. G2 निन्दो यत्र न निन्दति.

72 ^a) D1 वितथे. $\tilde{S}_1$ च (for तु). — ^b) Ks Ds. 6 धर्म. K1.2 Ds. 6 प्रह्लाद. $\tilde{S}_1$ 'दमृच्छते; K4 'द पृच्छति. — ^c) K1-8 Ds इष्टं पूर्तं. — ^d) K Bs. 4.5 Dn सप्त सप्त; D1 सप्तत्वे च; Ds सत्यं चैव. $\tilde{S}_1$ Bs परावरान्; Cd as in text.

73 ^a) K1-8 T1 G1.2.4-8 M च (for हि). Gs अग्रतस्वस्य च दुःखं (corrupt). — T1 om. (hapl.) 73^b-74^c. — ^b) $\tilde{S}_1$ K4 हृत; S (T1 om.) मृत (for हृत). $\tilde{S}_1$ K Dn D1.2 चैव यत्; $\tilde{N}_1$ चासकृत्. — Gs om. (hapl.) 73^c-74^b; Gs om. 73^{ed}. — ^c) $\tilde{N}_1$ दारणं; B1 दारिद्र्यं; Dn(1) ऋणिनः. Cd cites ऋणिनां (probably reading as in D1.2). V1 B2-8 Ds-8 दरिद्राणां च यद्यापि (Bs. 8 'चैव'); D1.2 ऋणिनामपि यच्चैव; G1.2.4.5 M वैरिणा प्रतिपन्नस्य. — ^d) Ds राजा (for राज्ञा). $\tilde{S}_1$ K1 सार्थभृष्टस्य; K2 सार्थाद्भृष्ट; K3 स्वार्थभृष्ट; K4 $\tilde{N}_1$ Dn (!) स्वार्थाद्भृष्ट; V1 साक्षाद्भृष्ट; D1 राजा प्रास्तस्य (for राज्ञा प्रस्तस्य); cf. 74^b. $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$ Dn चैव यत्; V1 चैव ह; G1 चा* यः; G4 चासि च.

74 T1 om. 74^{ab}; Gs. 6 om. 74^{ab} (for T1 Gs cf. v.l. 73). — ^a) K1 Ds G1 M स्त्रियाः; K2 Gs स्त्रियाः. K1.2 V1 B D G1 M1 पति (K2 पत्यः; V1 B1.2 D1.2 भर्तुं) विही. — ^b) $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$ V1 Dn (!) राज्ञा प्रस्तस्य (cf. 73^d); B1-8.5 D1 G4 M2 Cv स्वार्था (Bs. 8 साक्षा)द्भृष्टस्य; Gs सार्थद्भृष्टस्य. V1 चापि यत्; Ds-8 चैव ह. Gs सोऽथो हृष्टस्य चाभवत्. — After 74^{ab}, Dn(1) Ds. 5 ins.:

559* अपुत्रायाश्च यदुःखं स्वाप्राप्राप्तस्य चैव यत् ।

अध्युदायाश्च यदुःखं साक्षिभिर्विहतस्य च ॥ ७४
एतानि वै समान्याहुर्दुःखानि त्रिदशेश्वराः ।
तानि सर्वाणि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् ॥ ७५
समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चेति धारणात् ।
तस्मात्सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७६
विदुर उवाच ।

कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत् ।
श्रेयान्सुधन्वा त्वत्तो वै मत्तः श्रेयांस्तथाङ्गिराः ॥ ७७
माता सुधन्वनश्चापि श्रेयसी मातृतस्तव ।
विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ॥ ७८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अध्यायः ॥ ६१ ॥

सुधन्वेवाच ।

पुत्रस्नेहं परित्यज्य यस्त्वं धर्मे प्रतिष्ठितः ।
अनुजानामि ते पुत्रं जीवत्वेप शतं समाः ॥ ७९
विदुर उवाच ।
एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ।
यथाप्रश्नं तु कृष्णाया मन्यध्वं तत्र किं परम् ॥ ८०
वैशंपायन उवाच ।
विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोबुः किञ्चन पार्थिवाः ।
कर्णो दुःशासनं त्वाह कृष्णां दासीं गृहान्नय ॥ ८१
तां वेपमानां सत्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान् ।
दुःशासनः सभामध्ये विचक्र्ष तपस्विनीम् ॥ ८२

C. 2. 2330
B. 2. 68. 90
K. 2. 90. 92

— *) K B₂. 4. 6 D G₁-s M₁ अध्यु (K₂ 'छु'डां; B₁ (m as in text) अनुदा; G₂ अध्युदायां च; all comm. as in text. — *) D₂ साधुभिर् (for साक्षिभिर्). S₁ विवृतस्य; K₁-s निह; B₂ D₁-s. 6 T₁ G₁-s विहि.

75 *) G₂ एतत्तानि (for एतानि वै). — *) K₁-s B₂. s. 6 Dn D₂. s. 6 G₁ M त्रिदिवेश्वराः (B₂ 'र:'); B₁ D₂ त्रिदशेश्वर. — *) K₂ नाति (for तानि). K₁-s T₁ G₂. 4. s transp. सर्वाणि and दुःखानि. V₁ B₂. s D₂-s तानि सर्वा-
ण्यवाप्नोति. — *) V₁ B₂. s D₂-s सभायां (for प्राप्नोति).
G₁ वितथा. B₁. 2. 6 D₁. 2 वदन्; G₂ (before corr.) कृतं.

76 = (var.) Manu. 8. 74. — *) K₁ समक्ष्य; K₂ समस्त; Dn₁ समक्ष; G₂ समर्थ; all comm. as in text.
K₂ Dn₁ साक्ष; K₂ N₁ V₁ B (except B₂) D₁-s G₁ M₁ Cn साक्षी; G₂ साध. — *) K₁ B D₁-s G₂ वेति (for चेति). B₂ D₁. 2 T₁ G₂. s M₁ धारणा; C_v as in text.
G₁ श्रवणाद्धारणात्; M₂ श्रवणाद्वैतधौरणात् (corrupt).
Cd cites धारणं. — *) G₂ शक्यं (for सत्यं). B₂. 6 D₁. 2 वदन् (for ब्रुवन्). S₁ वाक्यं; G₂ साक्ष्यं.

77 With this and the next st., cf. 5. 35. 28, 29^{ab}. S₁ K N₁ Dn S om. the ref. V₁ B₁. 4 वैशं उं.
— *) B₂ D₂-s S काश्यपस्य. — *) K₁. 2 D₂. 6 प्रह्लादः.
— Before 77^{cd}, B₂ ins. प्रह्लाद उं. — *) K₂ सुधर्मा;
D₁ सुधर्मान्. B₂ स्वत्तोपि; D₁ वृत्तो वै. — *) D₂ मत्तः;
T₁ G₂ मत्तः. K₂ D₂ M₂ तथ्यां (D₂ 'था') गिरः.

78 Cf. v.l. 77. — *) T₁ G₁. s. 6 M धैव (for चापि). — *) S₁ K₁. 2. 4 N₁ V₁ Dn D₁ transp. श्रेयसी
and मातृता. B₂ महत्तस् (for मातृतस्). D₂ तथा (for

तव). — *) G₂ 'न्वा तु. — *) K₂ तत[:] (for तव).

79 K₁ reads 79^{ab} twice (the portion from त्यज्य to the end of 79^b and the whole of 79^{ab} being on marg.). — *) K₁ (second time). s पुत्रस्नेहं. — *) K₁ यस्त्वं (first time); K₂ यस्त्व; B₂. 6 D₂. 6 G₂ यस्त्वं;
D₂ स स्वं. V₁ B (except B₂) D₂-s सत्ये (for धर्मे).
S₁ K₂-4 N₁ Dn D₁ स्य (Dn₂ ह्य) वस्थितः; K₁ स्यवस्तीतः;
B₂ प्रतिष्ठितः. — *) The portion from अनु up to जीव in 79^d is lost in K₁ on a damaged fol. V₁ अनुजानीहि.
G₂ पुत्र; G₂ पुत्रो. — *) G₂. 4 जीवत्येष.

80 ^{ab}) The portion from एवं to सर्वे in 80^b is lost in K₁ on a damaged fol. V₁ एतं वै; D₂-s एतद्वै; G₂ एवं ते. D₁. 2 transp. धर्मे and श्रुत्वा. D₂ सर्वे; G₂ धर्मे. — *) K₁ E₂ तथा प्रश्नं; T₁ G₂. 4 यथाप्रश्नं (G₂ 'ज्ञा'); G₂ 'प्राश्नं. S₁ यथाप्रश्नस्य; K₂ D₂-s यथाप्रश्नः स (for 'श्नं तु). G₁. 2 M₁ च (for तु). T₁ G₂-s M₂ याज्ञसेन्या (for तु कृष्णाया). K₂. s G₁ M₁ कृष्णायां. — *) T₁ G₂ वदध्वं; G₂. 4. 6 M₂ यत्तद्वं. G₂ चात्र; C_v यत्र. G₂ वै (for किं). B₁ चिरं; G₂ परां; Cd as in text.

81 M₂ om. the ref. — *) K₁ केचन. — *) K N₁ V₁ B₂. 6 D₁. 2 प्राह; Dn₂ हरत्रा (by transp.); S (except G₂ M₂) चाह (for त्वाह). — *) K₂ कृष्ण; D₁ G₁. s M₂ कृष्णा; D₂ (by corr) कृष्णं. K₂ D₁ T₁ G₁. 2. 4. s M₂ दासी. K₂ पराक्षय; N₁ स्वमानय; V₁ B D₂-s ह्मानय; S (except G₂ M₁) -गृहं (MSS. mostly ग्रहं) नय.

82 *) D₂ सत्रीडां; D₂ सत्रीडो; S (mostly) सत्रीकां.
— *) K₂ प्रलपन्ति स्म; B₁ 'पन्ती च; B₂-s D₂-s विप्रपन्ती

६२

C. 2. 2340
B. 2. 69. 1
K. 2. 91. 1

द्रौपद्युवाच ।

रस्तात्करणाय मे न कृतं कार्यमुत्तरम् ।
विह्वलास्मि कृतानेन कर्षता बलिना बलात् ॥ १
अभिवादं करोम्येषां गुरुणां कुरुसंसदि ।
न मे स्यादपराधोऽयं यदिदं न कृतं मया ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
सा तेन च समुद्धूता दुःखेन च तपस्विनी ।
पतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ॥ ३

(D₂. 5 'ती) स्म; S लोकयंतीं च. G₂ पांडवं. — °) K₂. 4
T₁ दुःशासनः. — °) K₂ चिकीर्षत.

Colophon om. in G₂. — Sub-parvan: Ś₁ K
B₁. 2. 5 D₁-6 G₁ M₁ द्यूत. — Adhy. name: T₁ M₁
विदुरवाक्यं; G₂ द्रौपदीवस्त्रापहरणं. — Adhy. no. (figures,
words or both): K₁(marg.) Dn₁ 68; D₂ 61 (as in
text!); S (G₂ om.) 102 (G₄ 76). — S'loka no.:
K₂ 81; K₂ 82; Dn 90; D₁. 2 86; D₄ 92; T₁ 93.

62

1 G₂ om. 1^a-5^a. — After the ref., Dn (1)
D₄. 5 ins.:

560* तावत्पतीक्ष दुःप्रज्ञ दुःशासन नराधम ।

[ॐ Cn: तावत्पतीक्ष...इति पठन्ति केचित् । ॐ]

— °) B₂. 2. 6 Dn₂ D₂-6 T₁ G₁. 4-6 M₁ कार्यमुत्तमं.
— °) T₁ विह्वला. K₁ 'ला सा (for 'लास्मि). — °) Ś₁
K₁. 2. 4 B₂ D₂-6 कर्षिता. D₂ (by corr.) ललिना;
M₂ बलिनो.

2 G₂ om. 2 (cf. v.l. 1). — °) K₁-3 अभिवादनं
(hypermetrio); G₁. 2 M अभिवाद्यं. G₁ 'म्येषा. — °)
Ś₁ K B₂. 4 Dn T₁ G₂. 4-6 M₂ कुरुणां (for गु'). N₁
G₁. 6 गुरु; G₂ चैव (for कुरु). — °) D₂ स्यात्पराधोयं;
G₂ स्यादपराधं च. — °) K₄ यदेनो न; V₁ यदिदं च; G₁. 2
यदि तन्न. Ś₁ (sup. lin.) पुरा; K₂ मम (for मया).

3 G₂ om. 3 (cf. v.l. 1). M₂ om. the ref. — °)
Ś₁ transp. तेन and च. B₂ D₂-6 तु (for च). K₁. 4
N₁ V₁ B D समाधू (N₁ D₁. 6 'हू; B₂ 'द्यु)ता; K₂
समुद्धूता; T₁ 'द्धाता. — °) B₂ D₂-6 M विललापेदं; T₁

द्रौपद्युवाच ।

स्वयंवरे यास्मि नृपैर्दृष्टा रङ्गे समागतैः ।
न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साहमद्य सभां गता ॥ ४
यां न वायुर्न चादित्यो दृष्टवन्तौ पुरा गृहे ।
साहमद्य सभामध्ये दृश्यामि कुरुसंसदि ॥ ५
यां न मृष्यन्ति वातेन स्पृश्यमानां पुरा गृहे ।
स्पृश्यमानां सहन्तेऽद्य पाण्डवास्तां दुरात्मना ॥ ६
मृष्यन्ते कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययम् ।

G₄-6 विह्वला चैव. — °) K₄ 'थोचितं.

4 G₂ om. 4 (cf. v.l. 1). — °) G₁ यामि; G₂
चास्मि. B₂ D₂-6 दृष्टा (for नृपैर्). — °) K₂ दृष्टरंगे; B₂
D₂-6 नृपै रंगे; G₄ दृष्टा गेहे. N₁ D₂ सभागतैः. G₂ दृष्टगेहे
समास्थिता. — °) K₁-3 D₁ transp. न and दृष्टपूर्वा. T₁
G₂. 4-6 M₂ अ (for न). — °) Ś₁ K₂-4 G₂ साहमस्मि.
K₂. 4 सभागता; D₄ समागं.

5 G₂ om. 5^{ab} (cf. v.l. 1). — °) K₂ या मां; K₂
M₁ यास्म; D₂ या न; T₁ यन्न. K₂. 4 M₂ चादित्यो; K₂
चादितो. — °) K₄ D₂ दृष्टवन्तो. G₂ पुरो; M₂ पुरं. D₁
गृहे. — Ś₁ B₂ om. (hapl.) 5^a-6^b. — °) K₂ साहमस्मि.
— °) K₁-3 क्षिप्यामि; N₁ V₁ B₁. 2. 6 दृष्टास्मि; B₂
कृष्यास्मि; B₄ कृतास्मि; D₁. 2 कृष्यामि; D₂ दृश्यामि; T₁
G₁. 2. 4-6 M दृश्यास्मि (G₂ 'सि). N₁ Dn (1) G₂ जन-
संसदि; V₁ B₄. 6 कुरुभिः समं; B₂ गुरुसंनिधौ; D₁. 2 गुरुसंसदि.
K₄ दृष्टा चानयसंसदि.

6 Before 6, G₂ ins. द्रौपदी. Ś₁ B₂ om. 6^{ab} (cf.
v.l. 5). — °) K₄ G₂. 4 ये न; N₁ मां न; Dn₂ यां मां;
D₂-6 न मां. Dn₂ मृष्यति; D₂ (marg. sec. m.) मृष्यन्ति.
G₁ पातेन; G₂ वै तेन (for वातेन). — °) K₁ D₂. 5
स्पृश (D₂ 'शा)माना (D₂ 'नां); K₂. 5 क्षिप्यमानां; B₁
स्पृष्यमाणां; D₁ स्पृश्यमाना. N₁ V₁ B₂ Dn G₂ गृहे पुरा
(by transp.); D₁ G₄ पुरा गृहे; G₂ पुरोगृहे. K₄ पश्यमानां
महारथाः. — °) K₁ स्पृश; K₂. 5 क्षिप्यं; B₁ स्पृष्यमाणां.
Ś₁ सहांतेऽद्य; D₂ सहतेऽद्य; T₁ G₂. 4 सभामध्ये. K₄ सहते
क्षिप्यमानानां. — °) Ś₁ 'वांस्ते; K₁ T₁ G₂ 'वांस्ते. N₁
दुरात्मभिः; B₂ 'सदैः; B₄ 'सदा; D₂ G₄ 'त्मनः. K₄
धर्मपाशानियंत्रिताः.

7 °) K₂ N₁ V₁ B₂. 5 Dn D₂-6 मृष्यन्ति (D₂ 'त);

सुषां दुहितरं चैव क्लिश्यमानामनर्हतीम् ॥ ७
किं त्वतः कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा ।
सभामध्यं विगाहेऽद्य क्व नु धर्मो महीक्षिताम् ॥ ८
धर्म्याः स्त्रियः सभां पूर्वं न नयन्तीति नः श्रुतम् ।
स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः ॥ ९
कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती ।
वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभामियाम् ॥ १०
तामिमां धर्मराजस्य भार्या सदृशवर्णजाम् ।

ब्रूत दासीमदासीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः ॥ ११
अयं हि मां दृढं क्षुद्रः कौरवाणां यशोहरः ।
क्लिश्नाति नाहं तत्सोढुं चिरं शक्यामि कौरवाः ॥ १२
जितां वाप्यजितां वापि मन्यध्वं वा यथा नृपाः ।
तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत्करिष्यामि कौरवाः ॥ १३
भीष्म उवाच ।

उक्तवानसि कल्याणि धर्मस्य तु परां गतिम् ।

लोके न शक्यते गन्तुमपि विप्रैर्महात्मभिः ॥ १४

C. 2. 2283
K. 2. 69. 14
K. 2. 91. 14

K३ मृश्यंते; K४ पश्यंति; M३ मृश्यंतः. Ś1 K४ Ñ1 V1 G1
M1 गुरवश्. B1.2.6 D1.2 सर्वे; B३.४ चान्ये; G४ चैव (for
चेमे). — १) Ś1 D1.2 पर्ययात्; G1 पर्ययः. K४ T1 G३-४
मन्ये कालविपर्ययं. — २) M३ चेमां (for चैव). — ३) B1
क्लिष्यमाणाम्. D1 'हंतां; D३ 'हंती; G1 'हंतिः.

8 १) Ś1 किं स्वतः; V1 B किं न्वतः; D३-४ किं तु वः; S
(except G1 M३) किं ततः (G३ 'मः). B1 कृपणं भूयो; B३
'णं भूयाद्; G३ 'णा भूता; G४ 'णाहूता. — २) T1 G३-४
यदिदं (for यदहं). G४ रुयसतः (for स्त्री सती). Ś1 शुभा
सती (by transp.); K४ सभां गता. — ३) K४ B1.6 Dn1
D1-4 T1 G४.५ सभामध्ये. K1 विवादयं; D1.2 G६ विगर्हयं;
D३ विगाहयं; G३ विशाम्यय. — ४) Ś1 क च धर्मो; B३
D1.2 क्षत्रधर्मो (D३ 'मं). B३ D३.४.६ महीभृतां.

9 १) D1 G1 धर्म्यां; D३ धर्माः. K1 Ñ1 V1 B1.३ Dn
D३-४ M1 धर्म्यां स्त्रियं; T1 G३ धर्मस्त्रियः; G४.५ धर्मस्त्रियं; G६
धर्मार्थास्त्री; Cv धर्म स्त्रियः. Ś1 स्त्रियं. G४ Cv सभा. Ś1
K1-४ Ñ1 V1 B३ D (except D३) M1 पूर्वं (for पूर्व).
K४ धर्म स्त्रियं सभामध्ये; G३ धर्मे चैव स्त्रियं पूर्व. — २) B३
D३ न पतंतीति; G1-४ M नानयंतीति; G६ नयंतीति न (by
transp.). K३ T1 G४ न; V1 मे (for नः). G४ श्रितं.
— ३) K३.४ स दृ (K३ दृष्टः). D1 स नष्टोयं कौरवेयुः. — ४)
Om. in G1. K३ B३.५.६ D३-४ M३ पूर्वः; D1.२ सर्वो (for
पूर्वो). K३ D1 धर्मः.

10 १) G४ भार्या. G६ पार्थिवानां (for पाण्डूनां). K V1
B (except B1) D (except Dn) G३ M३ कथं भार्या
पाण्डवानां. Cn cites पाण्डूनां (as in text). — २) G३ M३
पार्षदस्य; Cd as in text. G४ स्वसां सती. — ३) Ś1 वसु.
G४ सखी. — ४) B३ D1.२ पार्थिवस्य. Ś1 K1-४ Ñ1 V1 D३
G६ 'मियात्; D३.६ G४ 'मियं; G३ Cv 'मिमां.

11 १) Ś1 तां मां वै; K1 मामिमां; K४ ता मां हि. — २)
K1 सदृशवर्णसां; K४ रूपदन्दिनीं; Ñ1 सदृशवंशजां; D1
'वर्णजाः; D३ अदृशवर्णजां. — ३) G३.४.५ मां (for वा).

— ४) = 13^d. S (except G३.६) किं (for तत्). G४
करिष्यंति. K३ कौरव.

12 Ñ1 om. (hapl.) 12-13. — १) K४ हीमां; V1
मां हि; B३-४ Dn D३.४.६ मां सु; D३ मा सु; G३ हि मा.
K1.२ T1 G३-४ M३ दृढः; K३ महा. K४ क्षुद्रं; G३ क्षुद्र.
— After 12^{ab}, Ś1 ins.:

561* नृशंसानुमतो रोषादविज्ञायैव दुर्जनः ।

गुरूणां संमुखे चापि सतीव्रतपरायणाम् ।

क्लेशासहां सभामध्ये घृतराष्ट्रो नयन्नृपः ।

while K४ ins.:

562* अनाचारप्रवृत्तो वै पश्यतां धर्मकोविदाः ।

— १) K1 क्लिभामि; K४ क्लियाति; G४ क्लिभंति; T1
क्लिष्याति. Ś1 न हि; G३ नाहं; G४ साहं. B1.२.६ D३ सोढुं
वै; D1 सा दुःखं (for तत्सोढुं). — २) B३ शक्यामि; Dn३
द्रक्ष्यामि; D३ (by corr.) शिष्यामि. G३ किं करिष्यामि
कौरवाः (cf. 13^d).

13 Ś1 Ñ1 T1 G1.२ M३ om. (hapl.) 13 (for Ñ1
cf. v.1. 12). — १) = (var.) 21°. K३ जिता and 'जितं.
B३ वा ये (for वापि). — २) G३.५ M1 मन्यध्वे. K Dn
मां (for वा). G६ वाप्यथो. — ३) G४ प्रत्युक्तिम्; Cd as
in text. — ४) = 11^d. K1.३ वो वचः; K३ तद्वचः;
B1.२.५.६ D1-४ सत्तमाः (for कौरवाः).

14 १) K1.३ उक्तवानसि; B1.२.६ Dn३ D1.२ G३
उक्तवत्यसि. — २) S धर्मस्यास्य (for धर्मस्य तु). Ś1 K1
B३ परमां (for तु परां). Ñ1 V1 B३ D३-४ परा गतिः; T1
परां गतिः; G६ पराभव. K३-४ Dn धर्मस्य (K३ 'स्व') परमा
गतिः. Cd cites परां (as in text). — ३) G३.४ शक्यते.
Ś1 K४ V1 B D1-४ वक्तुं; K1 Dn (!) ज्ञातुं (for गन्तुम्).
— ४) B३ G३ इति; D1 नापि (for अपि). B३.५ D
(except D1.२) विज्ञैर् (for विप्रैर्). G३ दुरा (for
महा).

15 १) B३ धाव; Cd बल (as in text). K३.५ Dn (!)

C. 2. 2384
B. 2. 62. 15
E. 2. 61. 15

बलवांस्तु यथा धर्म लोके पश्यति पूरुषः ।
स धर्मो धर्मवेलायां भवत्यभिहितः परैः ॥ १५
न विवेक्तुं च ते प्रश्नमेतं शक्नोमि निश्चयात् ।
सूक्ष्मत्वाद्ब्रह्मत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् ॥ १६
नूनमन्तः कुर्वन् भविता नचिरादिव ।
तथा हि कुरवः सर्वे लोभमोहपरायणाः ॥ १७
कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनाभ्याहता भृशम् ।
धर्म्यान्मार्गान्न च्यवन्ते यथा नस्त्वं वधूः स्थिता ॥ १८
उपपन्नं च पाञ्चालि तवेदं वृत्तमीदृशम् ।
यत्तच्छ्रमाप संप्राप्ता धर्ममेवान्ववेक्षसे ॥ १९

एते द्रोणादयश्चैव वृद्धा धर्मविदो जनाः ।
शून्यैः शरीरैस्तिष्ठन्ति गतासव इवानताः ॥ २०
युधिष्ठिरस्तु प्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमिति मे मतिः ।
अजितां वा जितां वापि स्वयं व्याहर्तुमर्हति ॥ २१
वैशंपायन उवाच ।
तथा तु दृष्ट्वा बहु तत्तदेवं
रोरूयमाणां कुरीमिभिवार्ताम् ।
नोचुर्वचः साध्वथ वाप्यसाधु
महीक्षितो धार्तराष्ट्रस्य मीताः ॥ २२
दृष्ट्वा तु तान्पार्थिवपुत्रपौत्रां-

च; B₂ स; M₂ हि (for तु). K₄ महा- (for यथा). Ś₁ धर्मो; K₄ 'मे. — ^a) B_{1.2} D₂ लोक्यं; D₁ लोकं. K₂ पौरुषः; B₂ पौरुषं; Dn₁ पूर्वशः; G₂ पूरुषाः. Ś₁ लोके भवति नित्यदा. — ^a) K₄ G₄ स धर्माधर्मं; B₂ अधर्मो धर्मं; D₁ धर्मो ह्यधर्मं. G₄ 'वेलाया; Cd as in text. — ^a) Ś₁ K_{1.2} N₁ V₁ B_{1.2.4} Dn D₁ G₂ Cn (pas in text) 'भिहतः; G₁ 'विहितः. K_{1.2} B₂ Dn Cd.n परः; Cnp as in text. *Cn: अभिहितः परैरिति पाठे तु अधर्मवेलायामपि परैर्बलवन्निरुक्त एव धर्मो भवति न दुर्बलोकः । इति अकारं प्रक्षिप्य योज्यम् ।*

16 ^a) Dn₁ transp. न and विवेक्तुं. K₂ विवेक्तुं; K₂ N₁ V₁ D₂ G_{1.2.4} M₂ विवेक्तुं; B₂ D₁ हि वक्तुं; G₂ भवेत्तं. N₁ हि; B_{2.4} G_{2.5} तु; G₄ न (for च). M₁ न हि शक्नोमि ते प्रश्नम्. — ^b) Ś₁ K₄ एवं; K₁₋₂ एनं; N₁ V₁ Dn S इमं (for एतं). D₂ शक्नोति; M₁ वक्तुं च (for शक्नोमि). Ś₁ निश्चयात् (sio). — After 16^{ab}, G₁ ins.:

563* अनुमोदनात्पाण्डवस्य सूक्ष्मत्वात्कार्यगौरवात् ।
— ^a) T₁ G_{2.4} M₂ धर्मस्य; C_v कार्यं (as in text).

17 ^a) K₂ नूनं मन्तः. G₂ पुरस्यास्य. — ^b) V₁ भविष्यत्यचिरात्. — ^c) K_{2.2} B_{1.2.3.6} D_{1.2} यथा; K₄ स ते. — ^d) G₂ महा- (for लोभ-). B_{1.2.3.6} D₁₋₂ लोभमोहवशानुगाः.

18 ^a) K₄ कुलेषु. K_{2.4} G₂ जाता; D₂ जातः. G₁ कल्याणो; G₂ 'जी; G_{2.4.6} M₁ 'णा; M₂ 'वयो. — ^b) D₂ वसना. Ś₁ V₁ व्यसनाभिहता; K₂ 'भ्यां हता; Dn (!) 'नैराहता; G₁ 'नाभ्याहता; G₄ 'नाभ्यासता; M₁ (by corr. soc. m.) व्यधनाभ्याह; C_v व्यसनाभ्यागतः. — K₂ om. (hapl.) 18^a-19^b. — ^c) K_{2.4} D₄ T₁ G₁ C_v धर्माभ्या; B_{1.2} G_{2.2} धर्ममा; M₂ धर्माभ्या. K₁ T₁ प्रच्यवन्ते; B₁ न च्यवन्ते; D₁ न रोचन्ते; G₂ न च्यवन्ति. — ^d) K₄ V₁ B₂₋₃

D वेषां (for यथा). T₁ न (for नस्). Ś₁ G₁ तथा (for स्थिता). G₂₋₃ M यथातरव (M₁ 'तस्वं; M₂ 'सि त्वं) इयवस्थिताः. C_v seems to have read as in text.

19 K₂ om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). — ^a) G₂ M₁ पांचाली. — ^b) Ś₁ तवेद (sio); K₁ D₁ तदेवं; K₂ तदिदं. G₁ वृत्तिम्. V₁ B₂₋₃ D₂₋₃ उत्तमं (for ईदृशम्). B₁ तदेव सूर्युमीदृशं. — Ś₁ om. 19^a-20^b. — ^c) K₁ यत्कृत्स्नमपि; K₄ या कृत्स्नमापत्; B₁ यत्कृष्टमपि; D₁ यत्कृष्टमभि; D₂ यत्कृष्टं भृशः; G₁ यत्कृष्टमधि. — ^d) K₁ 'वानुपेक्षसे; K₂ D₁ 'वान्ववेक्षसे; B₁ 'वानुवेक्षसे; D₄ 'वान्ववेक्षसे; G₁ 'व बलक्षवे.

20 Ś₁ om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). — ^a) K₂ G₂ M₁ एतद् (for एते). Dn₂ G₁ (before corr.) सर्वे (for चैव). — ^b) K₂ विद्धा; K₄ ज्ञात्वा (for वृद्धा). — ^c) K₁ T₁ G_{2.4} M₂ गतसत्त्वा (for गतासव). Ś₁ इव स्थिताः; K₁ इवागताः; D₂ इवानताः; G₄ इवान्विताः. Cd cites आनताः (as in text).

21 ^b) S प्रधानम् (for प्रमाणम्). — ^c) = (var.) 19^a. K₂ T₁ G_{1.2-3} M वा त्वां (G_{1.4} त्वा); N₁ V₁ B (except B₂) Dn D₂₋₃ वेति; G₂ वात्मा (for वापि). D₂ अजितं वा जितं वापि; G₂ जितां वाप्यजितां वा त्वां. — ^d) Ś₁ आहर्तुम् (for व्या). K₄ इच्छति; G₂ अर्हसि. G₂ स्वयमेवान्ववेक्षति. — After 21, all MSS. except Ś₁ K₂₋₄ (K₁ marg.) ins. an addl. colophon [adhya. no.: K₁ 68; Dn₁ 69; D₂ 62; S 103 (G₄ 77).]

22 ^a) D₂ यथा. Ś₁ K₁₋₂ Dn च (for तु). V₁ B D₁₋₂ कृष्णां (for दृष्ट्वा). Ś₁ K₄ N₁ Dn D₄ बहु तत्र देवी (D₄ 'वं); K_{1.2} B₁ बहु तत्तदेव; K₂ बहुषा तु देवी; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} G₂ बहुषास्तदेव (B₂ D_{1.2} 'देव; G₂ 'थैव). T₁ G_{1.2-3} M₁ तथा तु तां सर्वगुणोपपन्नां. — ^b) K₁ करति मिवात्तां (corrupt). — ^c) M₂ 'राष्ट्रप्रमीताः.

स्तूर्णीभूतानृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
 स्मयन्निवेदं वचनं बभाषे
 पाञ्चालराजस्य सुतां तदानीम् ॥ २३
 तिष्ठत्वयं प्रश्न उदारसत्त्वे
 भीमेऽर्जुने सहदेवे तथैव ।
 पत्न्यौ च ते नकुले याज्ञसेनि
 वदन्वेते वचनं त्वत्प्रसूतम् ॥ २४
 अनीश्वरं विब्रुवन्त्वार्यमध्ये
 युधिष्ठिरं तव पाञ्चालि हेतोः ।
 कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं
 पाञ्चालि त्वं मोक्ष्यसे दासभावात् ॥ २५
 धर्मे स्थितो धर्मराजो महात्मा

स्वयं चेदं कथयत्विन्द्रकल्पः ।
 ईशो वा ते यद्यनीशोऽथ वैष
 वाक्यादस्य क्षिप्रमेकं भजस्व ॥ २६
 सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां
 दुःखान्तरे वर्तमानास्तथैव ।
 न विब्रुवन्त्या सत्त्वा यथाव-
 त्पतींश्च ते समवेक्ष्याल्पभाग्यान् ॥ २७
 ततः सभ्याः कुरुराजस्य तत्र
 वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदोच्चैः ।
 चेलावेधांश्चापि चक्रुर्नदन्तो
 हा हेत्यासीदपि चैवात्र नादः ।
 सर्वे चासन्पार्थिवाः प्रीतिमन्तः

C. 2. 2368
B. 2. 70. 8
K. 2. 92. 8

23 ^a) K₁ इद्वयं तान्; $\tilde{N}$ ₁ Dn इद्वयं तथा; G₂-4 इद्वयं तु तां. — ^b) K₂ कृष्णीभूतान्; G₂ स्थणीभूतां; G₄ तूर्णीभूतां; M₂ तूर्णीभूतान्. $\tilde{S}$ ₁ G₁ 'राष्ट्रस्य पुत्राः; G₂ 'राष्ट्रः सपुत्रः. — ^c) V₁ B_{1.2.4.6} हसन् (for स्मयन्). — ^d) $\tilde{N}$ ₁ V₁ B_{1.2.5} D_{1.2.4.6} सुदीनां (B_{1.2.5} 'ना); G₈ तु दीनां (for तदानीम्).

24 Before 24, N T₁ ins. दुर्योधन उ'. — T₁ om. 24^a-25^b. — ^a) D_{2.5.6} तिष्ठत्वयं; G₈ तिष्ठ त्वं. K₄ उदारशीले. — ^b) K₁ B₈ भीमार्जुने; K₄ भीमो'. V₁ तथैव; G₈ मदन्त्ये (for तथैव). — ^c) $\tilde{S}$ ₁ तथैव पत्न्यौ ते; B₂ पत्न्यौ ते च; G_{1.2} M₂ पतौ च ते; G₄ पत्न्या च ते. D₈ G_{2.4} याज्ञसेनी. — ^d) K₄ D₈-6 वदन्तु ते; G₁ वदन्त्येते; G_{2.4} वदं (G₄ वद)स्वेतद्. K₄ स्वत्पुत्रस्तात्; G₂ स्वत्पुत्र्युक्तं; G₄ संप्रयुक्तं; M₂ त्वं प्रसूतं. G₈ वदन्तु ते वचः साधु प्रसूतं.

25 T₁ om. 25^a (of. v.l. 24). — ^a) G₄ अनीश्वरे. V₁ B₂-4.6 विवदंस्त्वां; G_{1.4} विब्रुवं (G₄ 'व)त्वां; G₂ न भुवंस्त्वां. — ^b) K₂ 'छिरस; G₄ 'छिरे. — ^c) K₂ कुर्वं च; G₄ कुर्वन्तु ते. K₄ चानृतं; $\tilde{N}$ ₁ चानृतं. G₂ 'राजो. — ^d) $\tilde{S}$ ₁ G₄ त्वां; D₄ त्वा (for त्वं). K_{2.4} Dn₂ D_{1.2.4} मोक्षसे. K₂ दासिभावात्.

26 ^a) $\tilde{S}$ ₁ K Dn धर्मसुतो; B₈ धर्मराजा. — ^b) K₁ T₁ G₈ M वेदं (for चेदं). G₁-8 कथयत्विन्द्र; M₂ 'यत्तिन्द्र'. — ^c) V₁ ईशोहं ते; D₈-6 ईशोच ते; G₄ ईशो हितो. K₁ om. ते. V₁ B_{2.4} Dn₂ ह्यनीशो (for यद्यनीशो). K₁ [ऽ]थ चैव; K₂ [ऽ]थचैव; K₈ [ऽ]थचैव; $\tilde{N}$ ₁ [ऽ]थचैव; G₆ [ऽ]थ चेषां. — ^d) G₂ वाक्यं तस्य; G₆ वाक्यादेश. K₈ G₂-4 क्षिप्रमेकं.

27 ^a) G₂ सर्वेपीमे. K₄ कौरवास्ते; M₂ कौरवायाः. — ^b) B_{1.2} D₂ दुःखार्णवे. $\tilde{S}$ ₁ (*sup. lin.* as in text) सदैव; K_{1.4} $\tilde{N}$ ₁ तवेमे; K₂ तवेदं; K₈ तदैवं; V₁ B D₁-6 त्वदीये; T₁ G_{2.5.6} सदैवं; G₁ सदर्थे; G₄ तथैव; M त (M₂ त्व)दर्थे (for तथैव). — ^c) K₁ न भुवंति; K₂ V₁ D₄ न विब्रुवंतु; K₄ D_{1.2} न हि भुवंति; $\tilde{N}$ ₁ इति भुवंतु; G₄ नाविब्रुवंति. $\tilde{S}$ ₁ [ए]व सत्या; K₄ [आ]र्यसभ्या; S (except G₈) [आ]र्यवृत्ता (G₂ 'त्तं). K₃ न विब्रुवंत्यार्यमत्वाद्यथामति (sic). — ^d) K₂ पतीश; K₈ om. पतीन्. $\tilde{S}$ ₁ चैतान्; K₈ स ते; K₄ चेमांस्ते (for च ते). K₈ समावेक्ष्य; G₄ प्रसमीक्ष्य; G₆ समवेत्ता. G₈ 'भागान्; G₆ 'भागाः.

28 Before 28, all MSS. except G₂ ins. वैशं'. — ^a) $\tilde{S}$ ₁ ततस्तस्यां; G₁ तस्याः सभायाः; G₂ ततः सदस्याः (for ततः सभ्याः). K₄ B₈ Dn G₁ तस्य; B₄ D₂ पुत्र; G₂ ज्ञा (sic); G₆ पुत्रं; M₁ वाक्यं (for तत्र). — ^b) M₁ श्रुत्वा (for वाक्यं). B₆ श्रुत्वा (for सर्वे). K_{1.2} B_{1.2} Dn G₂-4.6 तथोच्चैः; K₄ D₄ तथैव; $\tilde{N}$ ₁ तदानीं; B_{8.4} तदुच्चैः; D₈ तदेव; D₄ तदैवं; D₆ तदैव. — ^c) K₁ D₈ चेलावेधांश्च; K₂ चेलापधांश्च; $\tilde{N}$ ₁ चेलावेधं; B₈ बलाधिपाश्च; D_{4.6} चेलावेधाश्च; G₃ चेलावेधांश्च; G₄ चेलावेलांश्च; Cn separates चेलाः (=चेटाः=प्रेयाः) and वेधान् (=परस्परं चक्षुःसंकेतम्), adding ☞ चेलावेधान् वस्त्रभ्रामणानीति प्राञ्चः।☞; Cd as in text. D₈-6 चैव (for चापि). K₂ कुर्वन्; K₈ [अ]कुर्वन्; G₄ चक्षुर्. B_{1.2.6} D_{1.2} चै (D_{1.2} चै)लानि चैवादुभुवुर्नदन्तो. — ^d) B_{2.6} D₁-6 अथ (for अपि). $\tilde{S}$ ₁ तत्रैव; K₄ चैवाति; $\tilde{N}$ ₁ B_{2.4} Dn चैवार्तः; V₁ B_{1.2}-5 D₈-6 चात्रैव (for चैवात्र). — After* 28^{ed},

C. 2. 2368
B. 2. 70. 8
K. 2. 92. 8

कुरुश्रेष्ठं धार्मिकं पूजयन्तः ॥ २८
युधिष्ठिरं च ते सर्वे समुदक्षन्त पार्थिवाः ।
किं नु वक्ष्यति धर्मज्ञ इति साचीकृताननाः ॥ २९
किं नु वक्ष्यति बीभत्सुरजितो युधि पाण्डवः ।
भीमसेनो यमौ चेति भृशं कौतूहलान्विताः ॥ ३०
तस्मिन्नुपरते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
प्रगृह्य विपुलं वृत्तं भुजं चन्दनरूपितम् ॥ ३१
यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
न प्रभुः स्यात्कुलस्यास्य न वयं मर्षयेमहि ॥ ३२

K₄ Dn (1) D₄ ins.:

564* श्रुत्वा तु तद्वाक्यमनोहरं त-

द्धर्षश्चासीत्कौरवाणां सभायाम् ।

— f) T₁ G₂-8 पार्थिवं (for धार्मिकं). — After 28, D₈ (marg.) ins.:

565* श्रुत्वा चेदं धार्तराष्ट्रस्य चोक्तं

भवत्विदं धर्मयुक्तं सदैव ।

29 ^a) Ś₁ G₆ M₁ समवेक्षन्तः; K₁ समुदीक्षन्ति; T₁ G₁-4 M₂ समवेक्षं (T₁ 'क्ष्यं)त. — ^c) K₁ Dn₂ G₂ तु (for नु). K₂.4 वक्षति. B₂ D₁.2 om. (hapl.) from धर्मज्ञ to वक्ष्यति in 30^a (which in effect is like omission of 29^{ad}). K₁ धर्मज्ञे; Dn₂ S धर्मात्मा. K₈ किं वक्ष्यसि च धर्मज्ञ. — ^d) G₄ साति (for इति). D₈ साचि. ☞ Cd.n साचि (Cd erroneously सात्वि) तिर्यक्. ☞ Ś₁ 'कृताननः.

30 B₂ D₁.2 om. up to वक्ष्यति in 30^a (cf. v.l. 29). — ^a) K₂ Dn तु (for नु). K₂ वक्षति. — ^b) D₈ जितोयं (for अजितो). Ś₁ वापि; K₁-8 वाथ (for युधि). K₈ G₁ पाण्डवाः. N₁ अजितात्मा महाबलः. — ^c) K₄ D₁ भीमसेनौ. K Dn चोभौ; B₂.6 D₁.2 वेति; B₂.4 G₂ चापि; D₈ M₂ चैव.

31 ^a) M₂ वाक्ये (for शब्दे). — ^c) K₄ रुचिरं (for विपुलं). N₁ Dn (1) प्रगृह्य रुचिरं दिव्यं. — ^d) Ś₁ बाहुं (for भुजं). Ś₁ K₁-3 चं (K₂ मं)दनभूषितं; K₄ B₂ Dn 'चर्वितं; B₆ T₁ 'रुक्षितं.

32 Before 32, K₈ ins. भीम उ°; K₄ V₁ B D (except D₄) भीमसेन उ°. — ^a) D₁.2 यदेष; G₁ यद्यार्य. — ^b) Ś₁ K₂-4 N₁ B₂.6 Dn D₁.2 महामनाः (for युधिष्ठिरः). — ^c) G₂ प्रभुः स्यात्कुल°. — ^d) Ś₁ मर्षयीमयि (sic); K₁.4 V₁ B₁.6 D₁.2 G₂ मर्षयामहे; K₂ वर्षयेमहि; M₂ मर्षयं मही.

33 ^a) K₈ यशो (for ईशो). S ईशो हि (G₆ ईदशो)

ईशो नः पुण्यतपसां प्राणानामपि चेश्वरः ।
मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयम् ॥ ३३
न हि मुच्येत जीवन्मे पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
मर्त्यधर्मा परामृश्य पाञ्चाल्या मूर्धजानिमान् ॥ ३४
पश्यध्वमायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिधावि ।
नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ॥ ३५
धर्मपाशसितस्त्वेवं नाधिगच्छामि संकटम् ।
गौरवेण निरुद्धश्च निग्रहादर्जुनस्य च ॥ ३६
धर्मराजनिस्पृष्टस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।

नः पुण्यतपाः (T₁ 'पः; M₂ before corr. 'कर्मा'). — ^b) K₈ चेतसः (for चेश्वरः). — ^c) Dn₁ मन्येताजित°; D₆ मन्यते यदि°. — ^d) B₁ यदैवं; D₁.2 यद्येवं; D₄ यथे (read 'थै)-ष; G₈ यद्येते. D₄ विजितां.

34 ^a) G₂ वि- (for हि). Ś₁ K N₁ V₁ B₁.2.4 Dn transp. जीवन् and मे. — ^b) D₄ पादा. G₂ भूमिमपि स्पृ. — G₆ om. 34^{ad}. — ^c) T₁ G₁.2 C_v मर्त्यधर्मान् (G₂ C_v 'त); G₈ पश्य धर्म; G₄ मृत्युधर्मान्. Ś₁ K₈ D₄ परामृश्य; D₂ (m as in text) परामृष्टां. — ^d) Ś₁ K₁-8 B₈.5 D₁-4.6 पांचालीमूर्ध°.

35 ^a) K₄ G₁ पश्य स्वम्. K₁-8 N₁ Dn ज्ञायतौ; G₈ आयता. K₄ ज्ञायतो वृत्तो. V₁ B₁.8-5 D₈-6 वीक्ष्यध्वं (B₁ 'क्षन्तु; B₈-5 'क्षध्वं) विपुलौ वृत्तौ; T₁ G₂ पश्यध्वं (G₂ 'श्यन्तु) हि समौ दीर्घौ. — ^b) N₁ M₁ परिधोपमौ. — ^c) K₈ सेवयोरन्तरं. D₈ अन्तरे. — ^d) G₂ मुच्येत्यपि; G₄ मुच्येतापि; M₂ न मुच्येता. G₂ पुरंदरः; G₄ शतक्रतुं.

36 ^a) Ś₁ K₈ B₁ T₁ G₂.6 धर्मपाशस्थितस्य; K₁ 'पाश-शितस्य; K₂ 'पासिशितश्च; B₂ 'पाशो सितस्य; B₆ D₂ 'पाश-सितस्य; D₈-6 'पाशावृतस्य; G₁ 'पाशासितस्य; G₈.4 'पाश-वृतस्य. Cd cites (as in text) सितः (=बद्धः). Ś₁ V₁ B₂.6 D₁ G₆ स्वेव; K₂ चैव; B₈-5 D₈-6 स्वे (D₈ स्वे)प (for स्वेवं). — ^b) K₁ योधिगच्छामि; N₁ नाधिगच्छामि; B₂.6 D₁.8-6 नाभिगच्छामि (D₄ 'नि); D₂ अभिगच्छामि; S (except G₈) अधि (G₈.6 पथि)गच्छामि. — ^c) K₄ गौरवेना. K₈ निरुद्धस्य; B₂.6 D₂ 'द्धाश्च; T₁ G₈-5 'द्धोस्य (G₄ 'स्ति). G₂ कौरवेणातिरुद्धाश्च.

37 ^a) Ś₁ 'नियुक्तस्य; B₈ 'विसृष्टस्य. G₁ तं (for तु). — ^c) After पापान्, M₁ ins. सर्वान्. — ^d) Ś₁ निष्पि-पेयं; K₁ निक्षिप्येयं; K₈ निष्कृष्येयं; T₁ निष्पिप्येयं; G₁ M₂ निष्पिप्यामि; G₈ निष्पिपेये. K₄ तलादिभिः; T₁ G₁.8-6 M तलासिना (M₂ 'नां); Cd as in text. G₂ निष्पिप्याम्यत्र

धार्तराष्ट्रानिमान्पापाभिष्पिषेयं तलासिभिः ॥ ३७
तमुवाच तदा भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।

क्षम्यतामेवमित्येवं सर्वं संभवति त्वयि ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विःशतः अध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

कर्ण उवाच ।

त्रयः किलेमे अधना भवन्ति

दासः शिष्यश्चास्वतन्त्रा च नारी ।

दासस्य पत्नी त्वं धनमस्य भद्रे

हीनेश्वरा दासधनं च दासी ॥ १

प्रविश्य सा नः परिचारैर्भजस्व

तत्ते कार्यं शिष्टमावेश्य वेदम् ।

ईशाः स्म सर्वे तव राजपुत्रि

C. 2. 2381
B. 2. 71. 2
K. 2. 92. 20

वासिभिः. — After 37, S ins. (Cv glosses):

566* एवमुक्त्वा महाबाहुं विस्फुरन्तं मुहुर्मुहुः ।

[Before the line, T1 ins. वैशं. M2 वादुर.]

38 Before 38, Ks V1 B D (except D2) ins. वैशं उ. — ^a) Ś1 K1.8 N1 V1 B2 D2 G2 ततो (for तदा). G1 कर्ण (for भीष्मो). — ^b) Dn1 द्रौणिर्. — ^c) K2 क्षाम्यताम्. Ś1 चैवम्; K4 N1 V1 B D इदम् (for the first एवम्). K2 G2 इत्येव. T1 G1.3-6 M शा (M2 श) म्यतां क्षाम्यतामेवं (G2 M2 व). — ^d) N1 V1 B D संभाव्यते. G2 त्वया.

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K B1.8.5 D G1 M श्रुत. — Adhy. name: G1 M भीमवचनं; G2 युधिष्ठिरवाक्यं; G3 वस्त्रापहारे दुर्योधनवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 72; K2 D2 63; K3 64; Dn1 70; S 104 (G4 78). — S'loka no.: K2 40; K4 Dn D1.2.4 M1 18.

63

1 G1 om. the ref. — After the ref., K4 Dn (1) D2 Cnp ins.:

567* त्रयः किलैते सधनाः सभायां

भीष्मः क्षत्ता कौरवाणां गुरुश्च ।

ये स्वामिनं द्रुष्टमं वदन्ति

वाञ्छन्ति वृद्धिं न च विक्षिपन्ति ।

[(L. 1) Cnp किलेमे. K4 ह्यधनाः; D2 ह्यधमाः (for सधनाः). — (L. 3) K4 D2 वृवंति (for वदन्ति). — (L. 4) K4 वृद्धाः; D2 वृद्धं (for वृद्धिं). K4 चित्रयन्ति; D2 वित्रपन्ति (for विक्षिपन्ति).]

— For 1^{ab}, cf. 1. 77. 22^{ab}; Manu 8. 416^{ab}. — ^a) G2 भूयः; M2 पार्थाः (for त्रयः). K1.4 B Dn S ह्यधनाः; K2 अधुना (for अधना). — ^b) G1 दासं; G2 दास्याः (for दासः). Ś1 G2.4 शिष्याश्च; B (except B2) Dn1 D2-6 M1 पुत्रश्च; G1 पुत्रं च (for शिष्यश्च). K2 दासश्च शिष्यश्च स्वतन्त्रनारी. — ^c) Ś1 G2.4 om. त्वं; K1-8 G1 M om. the first-स्य. K4 सा दास- (for दासस्य). K1 पत्नीयं (for पत्नी त्वं). B1.2.4-6 Dn D1-3.5.6 G3.5 दासस्य पत्नी त्वधनस्य भद्रे; V1 B2 दासस्य (B2 om. स्य) पत्नी त्वं धर्मतश्चासि भद्रे; D4 दासस्य नारी धनस्य भद्रे; G2 दासपत्नी त्वं मुंडनमर्हस्यभद्रे. Text as in N1 T1. Cv cites त्वं, दासपत्नी, धनम्, अस्य. — ^d) K1 हीनेश्वरा; G4 ह्यनी (for हीने). K2.8 G1 दासी; B D सर्वं (Dn2 सर्वे); M2 नारी and दासी. Cv cites दासी (as in text).

2 ^a) K2.8 D2.5 प्रविध्य (for प्रविश्य). Ś1 D4.6 मा नः; K1 चैनं; K2.8 D2.5 मानं; K4 B1.2 Dn D1 राज्ञः; T1 तांतः; G1 M चांतः; G2 सर्वाज्ञः; Cv सांतः (for सा नः). G2 प्रविश्यांतः (for इय सा नः). Ś1 K2.4 V1 परिवारैर्; N1 वारे; B1.2 Dn D1.2.5 वारं; B2 D2.4.6 चारं; T1 G2-6 M चारान्; G1 वा* (corrupt); G2 पुरचरैर्; G2 वारा (for चारैर्); Cv as in text. — ^b) G2 काश्यं; G2 कार्यः. G2 इष्टम्; G4-8 M1 दिष्टम् (for शिष्टम्). Ś1 आवेद्य मन्ये; K1 आतिष्ठ वेदम्; K2 B2 D2 T1 G1-4 M2 आविश्य वेदम्; K4 M2 आवि (M2 दि) द्यते स्म; B2 Dn (1) D1 आदिश्यतेत्र; B4 G2.5 आदिश्य वेदम्. — ^c) G2 om. स्म; K4 N1 V1 B1.5 Dn D2-6 T1 तु; G3-6 M च (for स्म). B2 भज (for तव). D1 राजपुत्रा; a few MSS. राजपुत्री. — ^d) B2 प्रभवन्ति; G1.2 M भवन्तु (for भवन्ति).

C. 2. 2361
B. 2. 71. 2
K. 2. 92. 20

भवन्ति ते धार्तराष्ट्रा न पार्थाः ॥ २
अन्यं वृणीष्व पतिमाशु भामिनि
यस्माद्दास्यं न लभसे देवनेन ।
अनवद्या वै पतिषु कामवृत्ति-
नित्यं दास्ये विदितं वै तवास्तु ॥ ३
पराजितो नकुलो भीमसेनो
युधिष्ठिरः सहदेवोऽर्जुनश्च ।
दासीभूता प्रविश याज्ञसेनि
पराजितास्ते पतयो न सन्ति ॥ ४
प्रयोजनं चात्मनि किं नु मन्यते
पराक्रमं पौरुषं चेह पार्थः ।

Ś1 Ks om. ते. K4 V1 Dn D1 वै; G2 [ए]ते; G6 नो (for ते).

3 ^a) B1 भजस्व; B5 वृणुष्व (for वृणीष्व). K4 N1 V1 B D (except D4) Gs.6 भाविनि (Gs 'नी'); G2 भामिनी (for भामिनि). — ^b) Ś1 K1.2 G1.8-8 M यस्य (for यस्माद्). Ś1 D1 G2 om. न. N1 V1 B2.4 Dn S (except G2) लभसि (G4 'सी'). K4 देवि येन; G2 सदेवने (for देवनेन). — ^c) Ś1 अगह्या; K1 अनिवद्यो; K4 B1.8-8 Dn D8-8 अवाच्या (Bsm 'बाध्या'); B2 अवध्या; D1.2 Cd अवद्या; G1 असाद्याद्; G2 अनवद्यं; M2 'वद्य (for 'वद्या). Ś1 G2 ते; B2-4.8 D2 त्वं (for वै). D4 बहुषु; Cd पतिषु (as in text). K2 G1 का (K2 मा)मवृत्ति; T1 'वृत्ति; G2 'वृत्तं; Cd 'वृत्तिर् (as in text). — ^d) T1 तु दास्ये; G1 दास्ये; Cd. v as in text. G6 सहितं; Cv विहिता (for विदितं). N (except Ś1 K1 B6) तत्तवास्तु (K2 तत्तवास्तु; K4 तत्तवायु; D4 तत्र वास्तु); G2 ते तवास्तु. G2 नित्यातुरं सेवितं वै तवास्व.

4 ^a) B1 transp. भीमसेनः and युधिष्ठिरः. N1 V1 B5 Dn G1-8 सहदेवार्जुनौ च; B2.4 'वार्जुनश्च. D2 पराजिता[:] पांडवा याज्ञसेनि सर्वे नष्टाः पतयो नैव संति. — D2 om. 4^{ad}. — ^b) B6 दासीकृता. Ś1 Ks.4 Dn त्वं हि नो (Dn वै); K1 प्रविशय; B5 प्रविशेश; D4 प्रविश्य; G4 व्रज (for प्रविश). Cv seems to have read प्रविशतु; see Addenda. A few MSS. याज्ञसेनी. — ^c) Ś1 वसन्ति; K4 न संते; N1 V1 B Dn3 D1.2.4-8 Cn नैव संति (for न सन्ति).

5 ^a) N1 V1 B D1-2.5 T1 G2.5.6 M1 (inf. lin.) Cn जन्मनि; D4 जन्मन; D6 त्वान्मनि; G4 जननि (for

पाश्चात्यस्य द्रुपदस्यात्मजामिमां
समामध्ये योऽतिदेवीद्गृहेषु ॥ ५
वैशंपायन उवाच ।
तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी
भृशं निशश्वास तदार्तरूपः ।
राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो
दहन्निवैनं कोपविरक्तदृष्टिः ॥ ६
भीम उवाच ।
नाहं कुप्ये सूतपुत्रस्य राज-
क्षेप सत्यं दासधर्मः प्रविष्टः ।
किं विद्विषो वाद्य मां धारयेयु-

चात्मनि). Gs om. चात्मनि. Ks G2 कं; B5 को (for किं). Ś1 च; K1-8 Dn T1 G2.2.5.6 तु; B2-4 D1-8 Cn न (for नु). Ś1 K B6 G2 मन्यसे; G8 मन्यते. G1 प्रयोजनज्ञं मनु किं नु मन्यते (sic). — ^b) K Dn G2 चैव; B2 T1 Gs.8 M वेह; G1 सेह; G6 वेद (for चेह). Ś1 G2.4 पार्थे; K1 पार्थात्; K2 पार्थात्; K3 पार्थान्; D2 पार्थाः. — ^c) K2-4 B2 D1.2 S पांचालस्य. D2.4 द्रुपदात्मजाम्; G2.4 द्रुपदस्यात्मजा. T1 Gs.8 त्वां; G2.4 त्वं (for इमां). — ^d) Ś1 यददीवीद्; K2 यातिदे; K3 योतिदेवीर्; V1 D2-6 यो व्यदे; B D1.2 यो ह्यदे (B6 यामदे); G2 दीक्ष्यमाना; G4 योतिदिश्य- (for योऽतिदे). K2 गृहेषु.

6 S (except T1 Gs) om. the ref. — ^a) Ks तद्वि; V1 B1 D2-8 Gs तद्वि; B4.5 तत् (for तद्वै). B2 transp. वै and श्रुत्वा. B2.6 D2 भीमसेनस्त्वमर्षी; D1 'स्त्वमानी; D2 'नोत्यमर्षी. — ^b) G2 निशश्वास (for निश'). G6 तदात्त. T1 'रूपं (for 'रूपः). — ^c) S राजानुगो (G1 'जौ) (for 'गो). K1 'वबद्धो; K4 'नुबद्धो; B1.8 T1 M2 'नुबद्धो; G1 'नुबद्धो; G4 'नुबद्धो (for 'नुबद्धो). — ^d) K1 om. एनं. B6 ऐक्षत् (for एनं). K1-8 क्रोधं (for कोप'). N1 G1.8-8 M1 'चक्षुः (G4 'चक्षुषा) (for 'दृष्टिः). B Dn D2-8 क्रोध (B2 D2-8 कोप) संरक्तदृष्टिः (B1 'चक्षुः; B2 D2-8 'नेत्रः); T1 कोपविषिक्तदृष्टिः; G2 M2 कोपविषिक्त-चक्षुः (M2 'दृष्टिः). Cd cites विरक्तदृष्टिः.

7 Some MSS. भीमसेन (for भीम). — ^a) T1 Gs.4 सूतपुत्राय (for 'पुत्रस्य). — ^b) K1 अयं; N1 न तत्; Dn D1 एतत्; D2 नैतत्; S इदं; Cn एष as in text. Ś1 K4 N1 Dn D1 (sup. lin.) दासभावं (K4 'व-); D1 (orig.) T1 G1.2.5 M 'धर्मं; Gs.4 'धर्मः; G6 राजधर्मं; Cn

नादीवांस्तत्त्वं यद्यनया नरेन्द्र ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।

युधिष्ठिरमुवाचेदं तूष्णींभूतमचेतसम् ॥ ८

मीमार्जुनौ यमौ चैव स्थितौ ते नृप शासने ।

प्रश्नं प्रब्रूहि कृष्णां त्वमजितां यदि मन्यसे ॥ ९

एवमुक्त्वा स कौन्तेयमपोह्य वसनं स्वकम् ।

स्मयन्निवैक्षत्पाञ्चालीर्मथ्यमदमोहितः ॥ १०

कदलीदण्डसदृशं सर्वलक्षणपूजितम् ।

as in text. K1.4 V1 B D1-6 प्रविष्टः; Dn M प्रविष्टाः (for प्रविष्टः). — °) G1 M3 कथं (for किं). Ks Gs.5 विद्वेषो; B1.2 D2 मे द्विपो; B5 च द्विपो; B5 G1 M3 द्विपो; D1 -मु(?) उ) द्विपो; D3-6 M1 वा द्विपो (for विद्विपो). K2 मा (for मां). K1 वाद्येमां; K4 [5] स्यायुनि[read रि]दं; N1 B2.4 Dn3 वै मामेवं; V1 मामिह; B5 Dn1 मां; D3-6 मामिदं (for वाद्य मां). B1.2.5 D1.2 मन्युमावारयेयुर; S वाक्य(G2 ब्रह्म)माहार(G1.2 'माराध'; G3 'मधार'; M2 'माधार')येयुर (G1.2 'यं') (for वाद्य मां धारयेयुर). — °) S1 नादीवीस्त्वं; K4 नादेवीस्त्वं; G2 न देवस्त्वं. S1 अनयान् (for 'या'). A few MSS. नरेन्द्रः.

8 °) V1 B D भीमसेनवचः श्रुत्वा. — °) K1 D2 तूष्णींभूतम्; K2 कृष्णी. S1 K4 N1 V1 B2-4 Dn3 D1.2.3 अचेतनं; G2 इव स्थितं (for अचेतसम्).

9 Before 9, S (except G2) ins. दुर्योधनः. Ds reads 9 in marg. (sec. m.). — °) Ks नृपौ (for यमौ). D4 चेति; G2.5 चापि (for चैव). D5 भीमसेनार्जुनौ यमौ. — °) G1.2 जितौ (for स्थितौ). B1 T1 G3-6 M2 नृपतिः; G1 नृप सु; G2 तु नृप (for ते नृप). K1 G2 शासनात् (for शासने). — D1 om. 9th. — °) K4 Dn(1) ब्रूहि च; B5 विब्रूहि; D5 च ब्रूहि (for प्रब्रूहि). B1 कृष्णार्थम्; B2 कृष्णाय; B5 D2 कृष्णार्थं; D5 कृष्णां च.

10 Ds reads 10 in marg. (sec. m.). — °) M2 उक्त. K2.4 Dn(1) D5 तु (for स). — °) Ks वयसनं (for वसनं). — °) K1.4 D5 T1 स्वयं; V1 B1.3.4 हसनं; G2 यस्मिन् (for स्मयन्). S1 D5 G2 अवैक्षत्; K1.4 निरीक्ष्य; N1 इवैक्ष्यन्; V1 Dn D1.2 इवैक्ष्य; B2 इवैक्ष्य; B2.4.6 G3-5 ऐक्षत्; B5 D3.4.6 अवैक्ष्य; T1 नैक्षत्; G1 इवैष; G5 अवैक्ष (for इवैक्षत्).

11 °) K1-3 'गर्भं'; V1 B D1-6 'स्तंभं'; S (except G5) 'कांड' (for 'दण्ड'). N1 कदलीदंडसंकाशं. — °) S1

गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवम् ॥ ११

अभ्युत्सयित्वा राधेयं भीममार्धर्षयन्निव ।

द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत् ॥ १२

वृकोदरस्तदालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते ।

प्रोवाच राजमध्ये तं समां विश्रावयन्निव ॥ १३

पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद्दृकोदरः ।

यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे ॥ १४

क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः सर्वेभ्यः पावकार्चिषः ।

वृक्षस्येव विनिश्चरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः ॥ १५

C. 2. 2394
B. 2. 71. 15
K. 2. 92. 33

B5 D3-6 'लक्षितं'; B2.5 D1.2 'भूषितं'; Dn(1) G1 'संयुतं' (for 'पूजितम्').

12 °) D1 अभ्युत्सयित्वा; D5 G1 अभ्युत्सयित्वा; G2 अभ्युत्सयित्वा; G3 अदर्शयत्; G4 अत्युत्सयित्वा; M1 अत्युत्सयित्वा. B1 उत्साहयित्वा राजानं. Cd as in text. — °) Ks आकर्षयन्. K4 B3 आमर्षयन् (for आधर्षयन्). — °) Some MSS. प्रेक्षय (for प्रेक्ष). G2.4 द्रौपद्यां प्रेक्षमाणायां. — °) K1-3 आताडयत् (for अदर्शयत्).

13 °) K4 Dn(1) M1 भीमसेनस्य; D3 युधिष्ठिरस्य (m वृकोदरस्य as in text). S1 K Dn G2 M1 तमां; M2 समां (for तदां). — °) G1.2 M1 नेत्र. K4 D2.4.6 उत्फुल्ल; D3 उत्पल; D5 उत्फुल्ल; S उत्पाद्य (G6 उत्पाद्य; M2 उत्पाद्य). — °) B1 राजमध्यस्थं; B5 'मध्यस्थ'; G5 'तनयं' (for 'मध्ये तं'). — °) B1.2.5.6 D3-6 सभ्यान् (for समां).

14 °) K2 तलो[read लो]का; Ks मा लोक (for सालोक्यं). — °) Gs सं- (for स्म). K1.3 गच्छे; D1 कं (sic) गच्छे; (for गच्छेद्). S1 मा स्म गच्छेद्य कौरव. — °) K1.2 D1-6 T1 G2.3.5.6 M2 [ए]नम्; G4 [ए]हम् (for [ए]तम्). — °) S1 छिन्त्यां; K4 D2.3 भिन्त्यां; B5 T1 G3 भिन्त्यात्; D1 भिनद्यां (sic); D5 भिन्त्यात्; G5.6 भिन्त्यात् (for भिन्त्यां). G2 अहमाहवे (for ते महाहवे). — After 14, Dn(1) D1 (marg. sec. m.) ins.:

568* न प्रयास्यामि ताल्लोकान्पुण्यान्पुण्यतमानपि ।

यद्यहं मुकुटं चैव मर्दयित्वा पदा च ते ।

न शिरस्ताडयाम्याजौ तदग्निं प्रविशाम्यहम् ।

15 Before 15, B5 ins. वैशं उ. — °) K4 कुलस्य (for क्रुद्ध). B5.6 स्रोतोभ्यः; Cd as in text. K N1 B2.4 Dn सर्वेभ्यः स्रोतो(K1 श्रोत्रे; K1 श्रोतो)भ्यः (by transp.); V1 निश्चरुः स्रोतोभ्यः; B1.3 D1.2 श्रोत्रे(D1.2 स्रोतो)भ्यो निश्चरुः. K3 'कार्चिताः'. — °) K2 दक्षस्य (for

C. 2. 2395
E. 2. 71. 16
K. 2. 92. 34

विदुर उवाच ।

परं भयं पश्यत भीमसेना-
दुध्यध्वं राज्ञो वरुणस्येव पाशात् ।
दैवेरितो नूनमयं पुरस्ता-
त्परोऽनयो भरतेषूदपादि ॥ १६
अतिघृतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा
येऽस्यां स्त्रियं विवदध्वं सभायाम् ।
योगक्षेमो दृश्यते वो महाभयः

वृक्षस्य). G1 [ए]व (for [इ]व). B2.6 D1.2 प्रदीप्तस्य (for विनिश्चेरुः). V1 B1.8.4 वृक्षस्य दीप्यमानस्य. — ^a) Ś1 प्रदक्ष्यतः; V1 B1.8.4 यथाग्निना; D6 प्रदक्ष्यतं (for प्रदक्ष्यतः).

16 ^a) K4 पश्यम (sic); T1 Cv पश्यति (Cv gloss: दुर्योधनः) (for पश्यत). — ^b) Ś1 युध्यध्वं राज्ञो; K1 उत्पन्नं राज्ञो; K4 संबुध्यध्वं; Ñ1 B D तदुध्यध्वं (B1 adds राज्ञो); V1 ततश्च राज्ञो; Dn2 तदुध्यं (sic); T1 G2 बुध्यस्व राज्ञो; G1.8.5.6 बुध्यस्व वै; G4 M बुध्यध्वं वै (for बुध्यध्वं राज्ञो). Ś1 K2.8 G2 वरुणस्य पाशात्; K4 Dn1 (!) पार्थिवाः प्रातिपेयाः; B2-6 Dn2 D1-6 धृतराष्ट्रस्य पुत्राः; G4 'णस्यैव पाशात् (for वरुणस्यैव पाशात्). — ^c) Ś1 वैवस्वतो; K1-8 दै (K2 दे) वे स्थितो; B2.6 D2 दै (D2 दे) वेरितं; B8 देवेरितो; T1 G1-4 दे (G1.8 दै) वेक्षितो; G5.6 M दै (G5 दे) वेषि (M inf. lin. क्षि) तो (for दैवेरितो). Cd cites देवे (= देवेन). B2.6 इदं (for अयं). M2 विकारः (for पुरस्तात्). — ^d) V1 महानयो; B1 दुरोदरो; B2.6 D1.2 महद्भयं; T1 G2.4 पराभवो (for परोऽनयो). Ś1 K B1 T1 G1-8 M भारतेषु (for भरतेषु). K1 [उ] दयापि; K2.4 Ñ1 B1.6 D4 G1.2.4 M2 [उ] पपादि (for [उ] द). Cd cites अनयः and उदपादि (as in text).

17 ^a) K1 अन्यं दूतं; B1 अभिदूतं; Cd as in text. B1 गतमिदं; B2.8.6 D1.2 T1 क्रीडितं (for कृतमिदं). K1 D8 धार्तराष्ट्रो; K4 B (except B5) D1.2 'राष्ट्रैर् (D1 'द्वै) (for 'राष्ट्रा). — ^b) K1.8 G8 यस्यां; K4 Ñ1 V1 B1.8-8 Dn D8-6 यस्यात्; B2 D1.2 यस्य; B8 T1 यद्वै; G4 एषां; G5.6 M2 येस्याः (for येऽस्यां). K8 M2 स्त्रिया; G1-8.5 M1 स्त्रियां (for स्त्रियं). V1 B D2-6 विपणध्वं; T1 विवृणुध्वं; G8.5 विवदध्वे; G4 विवदध्वे. K2 सवायां (for सभायाम्). M1 (inf. lin.) येषां स्त्रियं विवदध्वे सभायां. — ^c) K4 Ñ1 V1 Dn योगक्षेमौ; B8 D8-6 T1 G5 'क्षेमं; B8 'क्षेमा; G1 'क्षेमे (for 'क्षेमो). Cd cites योगः and क्षेम. K8.4 Dn D1 नश्यतो; G1 corrupt; G5 दृश्यतो (for दृश्यते).

पापान्मन्त्रान्कुरवो मन्त्रयन्ति ॥ १७

इमं धर्मं कुरवो जानताशु
दुर्दृष्टेऽस्मिन्परिषत्संप्रदुष्येत् ।
इमां चेत्पूर्वं कितवोऽगृहीष्य-
दीशोऽभविष्यदपराजितात्मा ॥ १८
स्वमे यथैतद्वि धनं जितं स्या-
त्तदेवं मन्ये यस्य दीव्यत्यनीशः ।
गान्धारिपुत्रस्य वचो निशम्य

K1 V1 B D1-6 G2 नो (B2 वा; B8 नः); G1 M वै; G8 यो (for यो). K2 om. वो. K8 नोत्स्यवेते; G6 नैव नाशं (for वो महाभयः). K1 भयं च; K4 Dn Ñ1 समग्रौ; V1 B D1-6 सभायां (B1.2.6 D1.2 'याः; D5.6 'यां ये); T1 G2.8 महाभयं; G2.4 महाहवे (for 'भयः). — ^a) K2 (of. °) महाभयो दृश्यते मूढचेताः; S पापात्मानः (T1 G8 परीतात्मानः; G8 परितात्मनः; M2 पापान्मन्त्रान्) कुरवो मन्त्रयन्ते. — After 17, K8 repeats 17^a (with v.l. as in M2) followed by 18^b.

18 ^a) Ś1 इदं धर्मं; K8 इमं च धर्मं; B2.4 इदमंतं; B8m इदं मंत्रं; G8 इदं कर्म; M2 मदं धर्मं (for इमं धर्मं). Cv [अ] जानत (as 3 pl. mid. imp.). K1 [अ] पि (for [आ] शु). — K8 reads 18^b after the repetition of 17^a (of. v.l. 17). — ^b) Ś1 दुर्दृष्टे वा; K1 [दु] र्दृष्टेस्मिन्; K2 दुष्टेस्मिन्; K4 Ñ1 V1 B D ध्वस्ते (B1.2.6 D1.2 दुष्टे) धर्मे; T1 G5 M2 दुर्दृष्टे हि; G1 [दु] र्दृष्टे हि; G2 [दु] र्दृष्टेस्मिन्; G8 दुष्टेक्षितं; G4 दददष्टे हि; G6 M1 दुर्दृष्टेहि; M1 (inf. lin.) दुर्दृष्टेहि (for दुर्दृष्टेऽस्मिन्). Cd. v cite दुर्दृष्टे (as in text). G2 परुषं (for परिषत्). K1 G1 संप्रदुष्ये; B8 संप्रदुष्येत्; G8 प्रदुष्येत्; a few other MSS. 'दृष्येत्. — K8 om. 18^c. — ^c) B1 इमं (for इमां). B1 G1.2.4 Cv च; G6 न (for चेत्). K4 पूर्व. Ś1 K2 Ñ1 V1 B1.8 कुरवो (for कितवो). Ś1 नाग्रहीष्यन्; K2 गृहीष्यन् (sic); Ñ1 V1 [S] ग्रहीष्यद्; B1 [S] ग्रहीष्यन्; B2.4-6 Dn1 D8-6 T1 Cn. v [S] ग्लहिष्यद्; G1.4 [S] ग्रहीष्य; G2 [S] ग्रहीष्यद्; G8 [S] प्यग्लहिष्यज्; G8 [S] ग्लहिष्यद्; G6 गृहीष्यन्; M2 [S] ग्लहीष्य. — ^d) K8 ग्लहीष्यति (of. °); Ñ1 G2 M2 Cv दोषो; V1 B1 न चेद्; B8.6 नैव; D2 T1 G6 एषा; D4 ईषो; G1 नो; G8 जेता; G4.5 M1 नैषा (for ईशो). K1 B1 D1.2 S भविष्यति (T1 G2 भविष्यन्) (for S भविष्यद्).

19 ^a) G2 स्वमो (for स्वमे). K2 यथैतद्; D8 यथैतं; G2.4 यथा तद् (for यथैतद्). G1 corrupt. Ś1 K1 Dn (!) विजितं धनं; K2 Ñ1 V1 विधनं जितं; K8 D8-6 नि (K8 स) धनं जितं; K4 हि तं धनं (for हि धनं जितं).

धर्मादस्मात्कुरवो मापयात ॥ १९

दुर्योधन उवाच ।

मीमस्य वाक्ये तद्वदेवार्जुनस्य
स्थितोऽहं वै यमयोश्चैवमेव ।

युधिष्ठिरं चेत्प्रवदन्त्यनीश-

मथो दास्यान्मोक्ष्यसे याज्ञसेनि ॥ २०

अर्जुन उवाच ।

ईशो राजा पूर्वमासीद्गृहे नः

कुन्तीपुत्रो धर्मराजो महात्मा ।

ईशस्त्वयं कस्य पराजितात्मा

तज्जानीध्वं कुरवः सर्व एव ॥ २१

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञो धृतराष्ट्रस्य गेहे

गोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे ।

तं रासभाः प्रत्यभाषन्त राज-

न्समन्ततः पक्षिणश्चैव रौद्राः ॥ २२

तं च शब्दं विदुरस्तत्त्ववेदी

शुश्राव घोरं सुबलात्मजा च ।

भीष्मद्रोणौ गौतमश्चापि विद्वा-

न्स्वस्ति स्वस्तीत्यपि चैवाद्गुरुचैः ॥ २३

ततो गान्धारी विदुरश्चैव विद्वां-

स्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे ।

C. 2. 2403
B. 2. 71. 24
K. 2. 93. 23

— ^a) Ś1 K V1 B1.8-8 Dn D8-8 G2 एवं; N1 T1 G1 तदेव; B2.8 D1.2 G8-8 M तथैव (for तदेवं found in G6 only). V1 B1-8.8 Dn2 D1.2 यश्च; T1 G1.8 यस्तु; G8 [अ]स्य; G4 M यत्तु; G8 यदि (for यस्य). K4 [अ]णीशः; D1 [अ]नीशः; G6 'शैः. D4 दीवत्यनीशः; D6 दीव्य ह्यनीशः; G2 दीव्यन्धनेशः (for दीव्यत्यनीशः). — ^a) K8 D1-8 G1 Cv गांधारपुत्रस्य; K4 B1 Dn(1) गांधारराजस्य; G8.8 गांधारीपुत्रस्य. D6 वधो (for वचो). — ^a) G1 कितवो; G8 गुरवो; Cv कुरवो (as in text). Ś1 मापयात्; K1 मापयांत; K2 मोपायात्; K8 मापयंते; K4 मापगच्छन्; V1 चापयात; B2.8.8 मानयध्वं; D2 मापयातः; D8.4 मा पपात; G1 ग्रहीष्ये; G2 मावगाहत; G8-8 M1 मापगात; M2 मावदातं; Cd मापयात (as in text).

20 ^a) K8 भीमस्य (for भीम). K1 G4 वाक्यं; K2 वाक्यो; G2 वा* (for वाक्ये). D8-8 च तथा; G2 तद्वधे वा; G8 तव देव (for तद्वदेव). G1 om. अर्जुनस्य. — ^b) Ś1 K1.8 यथा स्थितोऽहं; D8-8 स्थितोऽस्म्यहं (for स्थितोऽहं वै). G2 ते; G4 ते वै (for वै). K1 चैवमेतत्; B1 चैव तद्वत्; B5 D8-8 चैव वाक्ये; G2 चैवमेवं. — ^a) G4 M1 Cv युधिष्ठिरश्च. Ś1 चेत्प्रवदेद्; K1 नैव वदंति; K2 D8 चेत्प्रवदति; K4 Dn(!) D6 ते प्रवदंतु (D6 'ति); N1 V1 G1 M2 चेद्विवदं (G1 'द)तु; B1.8.4 T1 G2.8 चेद्विव (G2 'वि)दंति; B2.8.8 चेद्वदंतु; D1 चेत्प्रवदंतु; G8-8 चेत्तु वदं (G4 'द)ति; M1 चेद्वि वदति; Cv चेद्विवदति (for चेत्प्रवदन्ति). G1.8.8 [अ]नीशो (for 'शम्). — ^a) B1.8 D8-8 अस्माद्; D1 G8-8 M1 तदा; T1 यदा; G1.2.8 M2 यथा (for अथो). G1 दाक्षान्; G8 दास्याम्; G4 दासान् (for दास्यान्). Some MSS. मोक्षसे; G8-8

मोक्ष्यते. K8 G (except G4) याज्ञसेनी.

21 ^a) Ś1 K2-4 N1 B2 D1.8.8 G6 M1 गृहे नः; V1 Dn2 गृहेषु; B1 गृहेषु (for गृहे नः). — ^b) K4 N1 V1 Dn M1 'सुतो (for 'पुत्रो). — ^a) K1 स्वयं; D2 स्वं; T1 G स्वयं (for स्वयं). K1 यस्य; K2 केन (for कस्य). — ^a) V1 वि-; B5 D8-8 तद्वै; G2.8 तं; B8 corrupt (for तज्). K2 एत (for एव). — After 21, S ins. (Cv glosses) a passage given in App. I (No. 38).

22 M2 om. the ref. — ^b) B1 व्याहरश्च; S (except G2) व्याजहार (for व्याहरद्). — ^a) N1 प्रत्यनंदतः; T1 'वायंत; G1 M 'वाशंत; G2.8.8 'वायंत; G8 'पायंत; G4 'वादंत (for 'भाषन्त). — ^a) V1 B2.8 D1.2 समागताः (for समन्ततः). B2.8 D1.2 पक्षिगणा (D2 'ण)श्च; M2 'णश्चापि (for 'णश्चैव).

23 ^a) Ś1 K B2.8 D (except D1.8) वै (for च). B8 सर्व; G2 विशब्दं (for शब्दं). K1 G2 शब्दवेदी; Dn1 तत्त्वदर्शी (for तत्त्ववेदी). — ^b) Ś1 शब्दं; G2.4 देवी (for घोरं). Ś1 विदुरस्यात्मजा; K2-4 G1.8.4 M सुबलस्यात्मजा (for सुबलात्मजा). — ^a) Ś1 N1 V1 B1 Dn T1 G8.8 M1 भीष्मो द्रोणो (for भीष्मद्रोणौ). B2.8 D1 T1 G8-8 चैव (for चापि). B5 D8-8 सर्वे (for विद्वान्). — G6 om. (hapl.) 23^d-24^a. — ^a) N1 V1 B1.4.8 D8-8 [अ]पि चैवाशंसुः; B2.8.8 D1.2 [ए]व ते वै शशंसुः; S (G6 om.) [अ]बुबन्सर्व एव (for [अ]पि चैवाद्गुरुचैः).

24 G6 om. 24^a (cf. v.l. 23). — ^a) N1 तथा (for ततो). K1 (by corr.) T1 गांधारि. K N1 Dn G1 M1 चापि (for चैव). — ^b) G6 समुत्पातं (for तमु).

C. 2. 2403
B. 2. 71. 24
K. 2. 93. 23

निवेदयामासतुरार्तवत्तदा

ततो राजा वाक्यमिदं बभाषे ॥ २४

हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धे

यस्त्वं सभायां कुरुपुंगवानाम् ।

स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत

विशेषतो द्रौपदीं धर्मपत्नीम् ॥ २५

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी

हितान्वेषी बान्धवानामपायात् ।

कृष्णां पाञ्चालीमब्रवीत्सान्त्वपूर्वं

विमृश्यैतत्प्रज्ञया तच्चबुद्धिः ॥ २६

G₂ आलोक्य (for आलक्ष्य). B_{2.6} D_{1.2} G₂ राज्ञः (for राज्ञे). — °) G_{2.4} न्यवेद (for निवेद). M₂ ततो (for तदा). — °) Ś₁ हतो राजा; M₂ राजा तदा (for ततो राजा).

25 Before 25, V₁ B_{2.2.5.6} D_n D₅ T₁ G_{2.5} ins. धृतराष्ट्र उ (resp. धृतराष्ट्रः). — °) T₁ ततोसि; G₂ हतोसि (for हतोऽसि). — °) D₂₋₆ M₂ यस्त्वं; T₁ यस्त्वा; G₂ यां त्वं (for यस्त्वं). — °) K_{2.8} समाभाषसे; K₄ M₂ 'कर्षति; B₂ सभामानयसि; D₂ समाभषसि; T₁ G_{4.6} 'कर्षसि; G₂ 'कर्षति and 'सि; M₁ 'नेष्यसि (for 'भाषसि). K₁ स्त्रियं सतीं भाषसे दुर्विनीतो. — °) A few MSS. द्रौपदी and 'पत्नी.

26 Before 26, B₆ ins. वैशं उ. — °) D₂ एवमुक्ते; T₁ G₁ M एतावदुक्त्वा; G₂ एवं तूक्त्वा; G₂ स एवमुक्त्वा; G₆ इत्येवमुक्त्वा (for एवमुक्त्वा). — °) K₁₋₈ T₁ पाञ्चवानाम् (for बान्धवानाम्). K_{2.8} Ñ₁ B_{2.5.6} D₁ G_{1.4.6} M उपायात्; B₁ आपापां; G_{2.8} उपेयात्; C_d अपायात् (as in text). — °) K₁ अब्रवीत्; Ñ₁ अब्रुवन्; G₂ अब्रवीत् (for अब्रवीत्). Ñ₁ सांत्वयित्वा; B_{1.6} शांत्वपूर्वं; T₁ साम (for सास्त्व). — °) Ś₁ B_{1.2.5.6} D₂₋₆ विमृश्यैतत्; K₁ विष्टस्यैतत्; K₂ विमृश्यैवं; K₈ 'इय तत्. K₄ प्रज्ञया. K₁ दुष्टबुद्धिः; S मंद (for तत्त्व).

27 °) B_{2.5} D₁₋₆ कल्याणि (D₆ 'णी); G₂ पांचाली. — °) K₄ 'वाञ्छितं; Ñ₁ G (except G₂) M 'काञ्क्षितं; V₁ B₂₋₅ D₂₋₆ 'काञ्क्षसे; D_n 'वाञ्छसि (for 'काञ्क्षसि). — °) D_n D_{1.2.6} बंधूनां; G₂ स्नुषाणां (for वधूनां). K₁ च; B₆ D_{1.2} त्वं; G₂ तु (for हि). Ś₁ K (except K₄) वरिष्ठा (for विशिष्टा). — °) B_{2.5.6} D_{1.2} धार्मिकी (D₁ 'का) परमा; B₄ श्रेयसी परमा; G₂₋₆ नित्यं धर्मपरा; M₂ त्वमेव परमा. D_{1.8} T₁ सति.

धृतराष्ट्र उवाच ।

वरं वृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिकाङ्क्षसि ।

वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती ॥ २७

द्रौपद्युवाच ।

ददासि चेद्वरं मह्यं वृणोमि भरतर्षभ ।

सर्वधर्मानुगः श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः ॥ २८

मनस्विनमजानन्तो मा वै ब्रूयुः कुमारकाः ।

एष वै दासपुत्रेति प्रतिविन्ध्यं तमागतम् ॥ २९

राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान्कचित् ।

लालितो दासपुत्रत्वं पश्यन्नश्येद्धि भारत ॥ ३०

28 °) D₄ सत्यं (for मह्यं). — °) Ś₁ वृणीमि. — °) G₄ सर्वधर्मपरः; M₂ 'धर्मानुज (for 'धर्मानुगः). — °) Ś₁ D₂ T₁ G_{2.4} न दासो (for अदासो). — After 28, K₁ ins.:

569*

धृतराष्ट्रः ।

एवमस्तु तवाभीष्टमदासोऽस्तु युधिष्ठिरः ।

पुनरन्यं वरं पुत्रि वृणीष्व त्वं पतिव्रते ।

29 °) G₄ मनस्वी समजानन्तो. — °) K₁₋₈ मा वि-; K₄ B_{2.4} D_n मैवं; D₁ G_{1.2} मा मे; T₁ G₂₋₆ M C_v मा ते (for मा वै). — °) B (except B₂) D₂₋₆ T₁ एहि (for एष). B₆ त्वं (for वै). Ś₁ दासपुत्रस्ते; K₁ 'पुत्रोसि; K₄ Ñ₁ V₁ D_n 'पुत्रो हि; G₁ दासपुत्रेति; C_v as in text. — °) K₈ विध्य (om. प्रति); D_{1.2} प्रतिविध्यं; D₂ 'विध्याम्; G₁ 'बुध्य; G₄ 'पूज्यं; C_d 'विन्ध्यं (as in text). K₂ स्वमात्मजं; K₄ V₁ B₂ D_n ममात्मजं; Ñ₁ B₅ D₂₋₆ उपागतं; B_{1.2.4.6} D_{1.2} T₁ समागताः (B₁ T₁ 'तं) (for तमागतम्).

30 °) K₁ G₄ राजपुत्र. K₂ पराभूत्वा (sio) (for पुरा भूत्वा). — °) D_{n1} D₁ यथान्यायः; T₁ G₂ 'न्यायं (for यथा नान्यः). B_{2.6} D_{1.2} भुवि (for कचित्). — °) Ś₁ K₁₋₈ D_{1.2} C_d [अ] राजपुत्रत्वं (K₁ 'श्रः; K₂ D₂ 'स्त्वं) (for दासपुत्रत्वं). K₄ D_n (1) राजभिल्ली (K₄ 'ल्ल) छित-स्यास्य. — °) Ñ₁ पश्य; G₂ पश्येन् (for पश्यन्). K₈ पश्येद्धि; G₄ नश्यति (for नश्येद्धि). K₄ D_n (1) न युक्ता दासपुत्रता; V₁ B D₁₋₆ T₁ न स (B₂₋₅ D₂₋₆ नाधि-; B₆ न च) गच्छेद्धि (D₁ गच्छेति; D₂ गच्छति) भारत.

31 After the ref., K₄ V₁ B D T₁ ins.:

570* एवं भवतु कल्याणि यथा त्वमभिभाषसे ।

[T₁ भद्रं ते (for कल्याणि).]

धृतराष्ट्र उवाच ।

द्वितीयं ते वरं भद्रे ददामि वरयस्व माम् ।
मनो हि मे वितरति नैकं त्वं वरमर्हसि ॥ ३१

द्रौपद्युवाच ।

सरथौ सधनुष्कौ च भीमसेनधनंजयौ ।
नकुलं सहदेवं च द्वितीयं वरये वरम् ॥ ३२

धृतराष्ट्र उवाच ।

तृतीयं वरयास्तो नासि द्वाभ्यां सुसत्कृता ।

त्वं हि सर्वसुपाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ॥ ३३

द्रौपद्युवाच ।

लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे ।
अनर्हा वरमादातुं तृतीयं राजसत्तम ॥ ३४

एकमाहुर्वैश्यवरं द्वौ तु क्षत्रत्रिया वरौ ।

त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य शतं वराः ॥ ३५

पापीयांस इमे भूत्वा संतीर्णाः पतयो मम ।

वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजन्पुण्येन कर्मणा ॥ ३६

C. 2. 2415
B. 2. 71. 36
K. 2. 93. 35

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपष्टिनमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

— ^a) K₄ तु (for ते). M₂ द्वितीयं तव भद्रं ते. — ^b) Ś₁ Ñ₁ V₁ B₂. 5. 6 Dn₁ D₂. 6 ददानि; G₁. 4 'सि (for 'मि). Ś₁ K₁. 3. 4 B₂ Dn D₂ ह; V₁ B₁. 8-6 D₁-5 तं (for माम्). K₂ ददानि वरय स्वयं. — ^c) G₁ वरो (for मनो). — ^d) K₄ नैकस्त्वं; G₂. 4 नैकस्वं. G₃ अर्हसि.

32 ^a) Ś₁ रथस्थौ; V₁ संरथौ; D₄ सारथौ (for सरथौ). K₄ स्वधनुष्कौ; D₂ सानुषंगौ; T₁ सदनिष्कौ. — ^{ad}) G₂-5 M नकुलः सहदेवश्च (for '). G₁ द्वितीयो वरदे वरं (for 'd). Ś₁ K B₁. 5 Dn D₂-6 यमौ च वरये राजसत्तमान्स्व (Dn₁ राजसत्तमान्स्व) वशानहं. Cn cites स्ववशान्.

33 After the ref., K₄ Ñ₁ V₁ B D T₁ ins.:

571* तथास्तु ते महाभागे यथा त्वं नन्दिनीच्छसि ।

[V₁ B (except B₂) D₁. 2 [इ]ति (for ते). T₁ यथा त्वं वरमिच्छसि.]

— ^a) K₂ वरदास्तो; G₂ वरयस्मत्तो. — ^b) K₁ नासन्नस्यां; D₁. 2 नास्ति द्वाभ्यां; G₂ नासि वाक्यं; G₄ M₁ नापि (G₄ नासी) द्वाभ्यां. Ś₁ K₂ V₁ B₁. 3. 4 Dn₂ D₂. 5. 6 सुसंस्कृता; K₁ सुसंज्ञता; D₁ सुसंस्कृतं (for सुसंस्कृता). — ^c) G₂ (sec. m.) तु (for हि). — ^d) K₄ T₁ श्रेयसि. — After 33, G₂-5 ins.:

572* क्षमस्वाद्याश्रुपातेन शून्यं भवति वै गृहम् ।

[G₄ क्षमास्वाद्याश्रुपातेन; G₂ क्षमास्वादाश्रु.]

34 ^a) G₄ इभं (for धर्मं). K₄ नाशस्य; G₂ नाशोयं (for नाशाय). Ś₁ लोभाद्धर्मस्य नाशं वै; B₂. 6 D₁. 3 G₂

लोभो (B₂ लोभाद्) धर्मविनाशाय. — ^b) K₄ D₁. 2 भगवान् (for 'वन्). Ś₁ अहम्; G₂. 4 नाहम् (for नाहम्). — ^c) B₂. 6 G₄ अनहं (B₂ 'हं; G₄ 'हं-).

35 ^a) T₁ G₂ एकं चाहुर. — ^b) K₄ 'स्त्रियो (for 'स्त्रिया). K₁-8 द्वौ क्षत्रियवरौ स्मृतौ (K₁ स्त्रिय); Ñ₁ 'द्वौ स्मृतौ क्षत्रियावरौ; V₁ B D₁-6 द्वौ वरौ क्षत्रियस्य तु (B₁ च); Dn G M द्वौ वरौ (G₂ तु वै) क्षत्रियस्त्रियः (G₄ 'योः; G₅ 'याः; G₆ 'यां); T₁ द्वितीयं क्षत्रियस्त्रियाः. — ^c) K₂ त्रयोस्तु; G₂. 4. 6 त्रयं तु. G₁. 8-6 M₁ राज्ञां (for राज्ञो). B₂ त्रयः शूद्रस्य राजेन्द्र; T₁ त्रयस्तु शूद्रनारीणां; G₂ न च त्रयस्तु राजेन्द्र; M₂ वरत्रयं तु राज्ञां तु. — ^d) K₁ ब्राह्मण्याश्च (for 'णस्य). Ś₁ शतां. Ś₁ वरः; B₁ G₄ वरं; D₄ वरां (for वराः).

36 ^a) K₁ G₁. 2 संतीर्णाः; T₁ सतीर्णाः. — ^c) K₂ वेश्यति; K₃ लिप्संते; G₂ सेत्स्यन्ति (for वेत्स्यन्ति). — ^d) K₄ corrupt.

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K B₁. 3-5 Dn₂ D₁. 2. 4-5 द्यूत. — Adhy. name: B₂ द्रौपदीवरलंभनं; T₁ G₁ M₁ द्रौपदीवरलाभः; G₂. 4 द्रौपदीवरप्रदानं; G₂ द्रौपदी-शापभयाद्विसृक्पाण्डवदासभावः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) 63 (as in text!); K₂ D₂ 64; K₃ 65; Dn₁ 71; S 105 (G₄ 79; G₅ 106). — S'loka no.: K₂ 36; Dn D₁. 2. 4 37; T₁ 95.

C. 2. 2416
B. 2. 72. 1
K. 2. 94. 1

६४

कर्ण उवाच ।

या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संमताः ।
तासामेतादृशं कर्म न कस्यांचन शुश्रुमः ॥ १
क्रोधाविष्टेषु पार्थेषु धार्तराष्ट्रेषु चाप्यति ।
द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् ॥ २
अप्लवेऽम्भसि मग्नानामप्रतिष्ठे निमज्जताम् ।
पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नौरेषा पारगाभवत् ॥ ३

64

1 Gs om. the ref. — *) K1 न मे; B2 या वः; D1.2 या वा; G2 यास्तु; some other MSS. या न (for या नः). Ks श्रुत्वा (for श्रुता). V1 मनुष्येन्द्र. — *) Gs रूपेषु. S1 संस्कृताः; K1 Ds G1.6 संमता. — *) K2 कस्यां न च; K4 कासांचन. S1 शुश्रुम. Ks Dn न कस्याश्चन (Ks *स्यां न च) शुश्रुम; N1 M2 न कस्याश्चिद्विशां पते; V1 B1 T1 न कस्यां (B1 न कासां) चिज्जिद्विश्यते; B2-6 D1-6 न कासां (B2-4 D1.2 कस्यां) चिप्रद्विश्यते; G1.2.4-6 M1 न कस्याश्चि (G2.4 कस्यांचि) जिद्विश्यते; Gs न कस्याश्च निशम्यते.

2 *) T1 क्रोधावि. N1 सर्वेषु (for पार्थेषु). — *) Ks धार्तराष्ट्रे (om. पु). K4 चाप्यति; N1 चाप्युत. T1 G1.8.4 M धृतराष्ट्रसुतेषु (T1 Gs.4 *तेन) च; G2.5.6 धार्तराष्ट्रसुतेषु च. — *) S1 blank! Gs om. (hapl.) from पाण्डुपुत्राणां in 2° up to स्त्री गतिः in 4°. — Gs om. (hapl.) 2d-3°. — *) K1-3 इहागमत्; D1.2 Gs इवाभवत्. S1 द्रौपदी शान्तिरिहागमत् (hypermetric); T1 कृष्णा शान्तिपराभं; Gs इत्युवाच सुदुर्मनाः (= 4d).

3 Gs om. 3. Gs om. 3ab (for both cf. v.l. 2). — *) T1 भग्नानाम्. — *) G4 प्रतिष्ठेति (for अप्रतिष्ठे). K2 अप्रतिष्ठेषु मं. — *) T1 Gs द्रौपदी (for पाञ्चाली). — *) K2 नौरेषां. G1 परगा. Ds G2 नौरेषां पारगा (Gs *षा परमा) भवेत्; Gs पारगा नौरिवाभवत्.

4 Gs om. (hapl.) up to स्त्री गतिः in 4° (of. v.l. 2). Ds G1.8.5 M om. the ref. — *) G1 [अ?]मर्षणः (for सत्यमर्षणः). — *) Ds इत्यवोचत दु°.

5 Before 5, S1 Dn Ds.6 ins. भीमसेन उ° (S1 om. उ°); Ks B2.6 D1m.8.5 Ms ins. भीम उ°. — *) S1 Ks G2.8 पुरुषे (Gs *वेम्); K1 *वेर्; K2 *षा; G4 *षम्. — *) Gs सन्ति (for इति). — After 5ab, T1 Gs ins. (Cv glosses):

वैशंपायन उवाच ।

तद्वै श्रुत्वा भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः ।
स्त्री गतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ॥ ४
त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत् ।
अपत्यं कर्म विद्या च यतः सृष्टाः प्रजास्ततः ॥ ५
अमेध्ये वै गतप्राणे शून्ये ज्ञातिभिरुज्जिते ।
देहे त्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपजायते ॥ ६
तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणामभिमर्शनात् ।

573* युद्धेऽपराङ्मुखत्वं च आहूतस्यानिवर्तनम् ।

दाराणां रक्षणं चैव इति तज्ज्योतिषां त्रयम् ।

[(L. 2) Cv वर्तनं (for रक्षणं). T1 रक्षणं चैव दाराणां (by transp.).]

— *) T1 G1.8-6 M1 वै विद्या; G2 विद्यां च (for विद्या च). — *) S1 तथा (for ततः). Gs सृष्टाजस्रं प्रजापतिः. Cd as in text.

6 *) G2 अमेध्यं; Gs *ध्य; Cd as in text. K1 वै गतप्राणाः; Ks.4 B (except B3) D1.2.4.6 G4 विगतप्राणे (D4 *णः); Ds.5 G1 वि (G1 वै) गतः प्राणे; Cv as in text. — *) K1.2 उज्जिते; Dn1 उप्सिते; Gs उद्धिते; Cd as in text. — *) G2 देहः. Dn1 त्रितयः; M2 द्वितयम् (sic); Cv apparently तृतीयं (for त्रितयं). B2 D1.2 अभ्येतत्. — *) Ks B2.4.6 Dn Ds-6 [उ]प्यु (K4 *य) ज्यते; B2 [अ]पजायते; Cd as in text. Ks पुरुषस्येव न जायते (hypermetric!).

7 B2 reads 7 twice (second time only with v.l. here quoted). — *) D1 (m as in text) ज्योतीः; Ds तिरसि (for ज्योतिर्). K1.2 उपाहतं; Ks उपाहते; K4 Cnp अभिहितं; N1 ह्यं राजन्; V1 B1.8.8.6 D1.2 ह्यं जाता (D1m अभिहत); T1 G1.8-5 M उपहतं; G2 विरहितं; Gs उपाहतं. — *) K1 दारुणाम्; G2 दासस्याद् (corrupt). S1 इह धर्षणां; K2.8 इह द् (K2 क) र्शनात्; K4 Gs अभिदर्शनात्; V1 अतिधर्षणात्; D2 इव धर्षणी; Ds-6 अभिमर्षणात्. B1.6 दारुणामिव धर्षणी (Ps धर्मणी [नि?]); B2 दारुणामिति धर्षणा; B2 D1 (m as in text) दारुणामिव धर्षणात् (D1 वर्षणि); Gs दारुणा भीमदर्शनात्. Cd cites इह (= सभायां), implying its affinity with S1 K MSS. — After दाराणां, Ds (wrongly) reads पृष्ठां निर् (of 8°), 8ad, 9a and न वैरम् (of 9°), repeating the portion in its

धनंजय कथं खित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ॥ ७

अर्जुन उवाच ।

न चैवोक्ता न चानुक्ता हीनतः परुषा गिरः ।

भारताः प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः ॥ ८

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतानि च ।

सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥ ९

proper place. — *) B1.2.6 तु स्याद्; D1(m as in text) तस्या; D2 G2 न स्याद्; D2-6 G1-चित्स्याद्; T1 हि स्याम्; G2.4 हि स्याद्. Cd cites कथं खित् (as in text). S1 धनंजयः कथं नास्याम्; V1 B2.5 'जयाभिमृष्टाया (B2 'सृष्टाया; B2 'मृष्टयोर्). — *) S1 अभिमृष्टवान्; K2 'सृष्टवान्; B2m 'मृष्टवान्; K4 Dn D1m इ (K4 अ)तिशिष्टवत्; B1.2.6 D2 इति मृ (D2 सृ)ष्टवान्; D2 'सृष्टजं; D2 'घृष्टजं; Cn as in text. K1 अपद्यमभिमृष्टवत्; K2 नापत्यमभिपृच्छवान्; V1 B2.5 स्यादपत्यमहो कथं; D1 (in text) न प्रथमिति सृष्टवान्; G2 अनपत्याभिमृष्टजं; G2 तदपत्यमभीष्टजं. Cd cites सृष्ट (? मृष्ट)वान् (= उन्मूलितवान्).

8 S1 K G1.2.4 om. the ref. G2.5.6 M1 धनंजयः (for अर्जुन उ). For Cd see below. — *) K2 न चैवोक्ता; B2 न वै चोक्ता. K2 चानरक्ता (for चानुक्ता). K1 न वै चोक्ता न चानुक्ता. — *) V1 B1(m as in text). 8.6 D1.2 ह्रीमन्तः; Cv हीनतः (as in text). K2-4 Dn2 T1 G1.2.4.6 पुरु (K2 'र)पा. K1 हीनसत्पुरुषो गिरः (sic). — *) K1 B2 भारता; B1.2 Dn2 D2-6 G2.5 M भारत; Cv as in text. K1 'जल्पन्तु; K2 प्रविजल्पन्ति; G2 प्रतिज्वलन्ति. D2 (first time) प्रतिजल्पन्ति तं धीराः; G1 आतरः परिजं. — *) A few MSS. 'पूरुषाः. K1 V1 D2 (first time) सदा उत्तमं; B1.2.5 Cv(1) सदानुत्तमं. ⚡ Cd: हीनेन उक्ता अनुक्ता वा परुषा गिरः । न प्रतिजल्पन्ति नोत्तरयन्ति । ⚡

9 *) B1 transp. न and वैराणि. S1 K4 N1 Dn [अ]पि; V1 B2-6 D2-6 तु (for च). K1 सवैराणि कृतान्यपि; K2.5 वैराणि न कृतान्य (K2 'न)पि. — *) K2.5 T1 G2.5.5.6 M1 'जानन्ति; G4 'हिंसन्ति; Cv as in text. — *) G1 M2 आत्मनि. Cv cites text. N1 लब्धप्रत्ययं; V1 B D1-6 लब्धसंभावनाः स्वयं (B2 D1.2 कथं). Cd.v cite प्रत्ययम् (as in text); Cn cites लब्धसंभावनाः. — After 9, T1 ins.:

574* पुनर्युधिष्ठिरं भीमः कुडो वचनमब्रवीत् ।

अनुजानीहि मां राजभिन्नहाय दुरात्मनाम् ।

भीम उवाच ।

इहैवैतांस्तुरा सर्वान्हन्मि शत्रून्समागतान् ।

अथ निष्क्रम्य राजेन्द्र समूलान्कृन्धि भारत ॥ १०

किं नो विवदितेनेह किं नः क्लेशेन भारत ।

अद्यैवैतांभिहन्मीह प्रशाधि वसुधामिमाम् ॥ ११

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिर्युतः ।

C. 2. 2427
B. 2. 72. 1 2
K. 2. 94. 12

10 S1 K T1 G1.2 om. the ref. V1 B1.2.4 D2-6 भीमसेन उ. — 10^{ab} damaged in B2. — *) S1 K1.2 एतान्व (S1 'न्न)रान्; K4 एताःसूरन् (corrupt); N1 एतान्द्वयः; V1 तानरीन्; B1 एतांस्रवरन्; B2 एतान्स्वयं; B4.5 Cn एतां (B2 'नां)स्तुरा; Dn2 तांस्तुरान्; D2.4 तांस्तु वा; D2 एतांस्तु वः; D2 एतांस्तु तान्; T1 एतानिहं (corrupt); G2 तानहं; G2 M एता (G2 'ता)न्वयं; ⚡ Cnp एतान्स्तुरा-नित्यपपाठः । ⚡ (for एतांस्तुरा). Cn glosses तुरा = स्वरया. K2 G2 इह वै तान्वयं (K2 'न्वराजन्); B2 हंतै-तानाशु नः; D1 हंतैतानाशु वः; D2 हंतैतानाशुचः; G1 इह-नैवान्वयं; G4 पापे रतान्वयं; G2 इह वै तादृशान् (for इहैवै-तांस्तुरा). Text as in Dn1 only! See Addenda. — *) N1 मम; T1 G2 इत्वा; G1 M हन्म; G2 जन्म-; G4 अस्मत् (for हन्मि). — *) K2 अद्य (for अथ). K1 निःकृत्य; a few MSS. निःक्रम्य. N1 राष्ट्रेभ्य (for राजेन्द्र). — *) S1 G1.5 M आमूलात्; N1 G2 आ (G2 अ)मूलान्; T1 G4 आमूलं. S1 विद्धि; K2.5 किं हि; K4 N1 V1 B1.2-6 Dn D2-6 M1 हन्मि; B2 किं नः; B2m D1.2 किं नु; T1 निहं; G2 कृषि; G2.6 कृद्धि; Cd कृषि (probably कृन्धि) (= छिन्धि), with K1 G1.4. See Addenda. K4 भारतः. G2 आमूलाग्रापि भारत.

11 K1 T1 om. (hapl.) 11^{ab}. — *) K2 G2 विविदितेनेह; G2 विपदिते; G2-पपदिते. — *) K4 Dn (!) उक्तेन च; N1 नोक्तेन च; B2 नः क्लेशेन (for नः क्लेशेन). G4 चैव हि; G2.6 M1 चैव ह (for भारत). G1 M2 किं न क्लेशो (M2 श्रे- न चैव ह; G2 क्लेशः क्लेशेन भारत (!); G2 किं नु क्लेशचैव हि. — *) D1 अथ (for अद्य). S1 [ए]व वा; K2 D2 G1.2.4 [ए]व तान्; N1 V1 B1.2-6 D2 [ए]वैतान्; D4.5 G2.5.6 M2 चैना (G2.5 'ता)न् (for [ए]वैतान्). K2 निहन्म्याजौ; B2 D2 T1 G4 निहल्यैव (G4 'वं); D1 निहन्म्यैवं; G1-2.5.6 M निहल्येह (for निहन्मीह). K1 अद्यैव तां हन्मीह; D2 अद्य चैनाहनिष्यामि. — *) S1 K B2 Dn T1 पृथिवीम् (for वसुधाम्).

12 All MSS. except K4 B2 om. the ref. — *)

C. 2. 2427
B. 2. 72. 12
K. 2. 94. 12

मृगमध्ये यथा सिंहो मुहुः परिघमैक्षत ॥ १२
रान्त्व्यग्मान् वीज्यमानः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
स्विद्यते च महाबाहुरन्तर्दाहेन वीर्यवान् ॥ १३
क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप ।
सधूमः सस्फुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत ॥ १४
भ्रुकुटीपुटदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्य तन्मुखम् ।

युगान्तकाले संग्राप्ते कृतान्तस्यैव रूपिणः ॥ १५
युधिष्ठिरस्तमाचार्य बाहुना बाहुशालिनम् ।
मैवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्वेति भारत ॥ १६
निवार्य तं महाबाहुं कोपसंरक्तलोचनम् ।
पितरं समुपातिष्ठद्वृतराष्ट्रं कृताञ्जलिः ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

६५

युधिष्ठिर उवाच ।

राजर्निकं करवामस्ते प्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ।
नित्यं हि स्थातुमिच्छामस्तव भारत शासने ॥ १

धृतराष्ट्र उवाच ।

अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं स्वस्ति गच्छत ।
अनुज्ञाताः सहधनाः स्वराज्यमश्नासत ॥ २

Bs damaged. K V1 B (except B1; Bs damaged) Dn सह; N1 भृशं (for वृत्तः). — ^a) K4 Dn मुहुर्मुहुर्दैक्षत.

13 ^a) S1 K (except K2) Dn D1.2.5.6 G2.4.6 सांत्वः; B1.6 शांत्यः. A few MSS. -माणो (for -मानो). K1.4 T1 G2-6 M वार्यमाणः (K1.4 'नः'); N1 V1 B D G1 वीक्ष (D 'क्ष्य')माणः. See Addenda. — ^b) K1 पार्थेनाक्लिष्टः. — ^c) K1 श्विद्यते च; K2 Dn स्विद्यते (Dn2 'स्वे')व; K3 N1 V1 B1.5.6 D1-3 G3 M स्विद्यते च (K3 'ते मे; B3 'तेद्य'); K4 B2-4 स्विद्यत्येव; T1 स्विद्यते हि; G2 'ते वै; G4 क्लिश्यते च; G5 विद्यते हि. — ^d) K1 परं दाहेन; G1 अंतर्देहेन.

14 ^a) = 2. 63. 15^a. K1-3 B3 श्रोत्रेभ्यः; K4 श्रौतेभ्यः; D3.5.6 श्रोतोभ्यः; G2 स्रोतस्सु (for स्रोतोभ्यः). — ^b) V1 D2-4.6 (m as in text) कर्णाद्येभ्यो; B3 कर्णान्तेभ्यो; B3 कर्णास्येभ्यो. N1 कर्णेभ्यश्चैव भारत. — ^c) Dn1 सधूमः.

15 ^a) MSS. indiscriminately read भ्रुकुटी, भृकुटी, भ्रुकुटी or भृकुटी and दुष्प्रेक्ष्यम्, दुष्प्रेक्षम्, दुःप्रेक्ष्यम्, or दुःप्रेक्षम्. K1 'पुत्र'; K2 'पट'; K4 B1.2.4 Dn 'कृत'; V1 B3m D3.4.6 M2 'तट'; D5 'कंठ'; M1 'मुख' (for 'पुट'). G4 'टीकृतमप्रेक्ष्यं. — ^b) K4 येभवत् (for अभवत्). — ^c) G2 युगांते समनुप्राप्ते. — ^d) K4 M2 कृतांतस्यैव. D3 रूपिणः (for रूपिणः).

16 ^a) K2 G2 समाचार्य; K4 तमाचार्य. — ^b) B (except B1) D3-6 बाहुभ्यां. K4 B3 'शालिनः; G1.2 M 'षालिनः. — ^c) Dn2 नैवम्; G1 नैनम् (for नैवम्). M2

चैव (for चैनं). — ^a) B (except B3) जौषम्; Cd as in text. K1 आदिष्ट; M2 आस्येति; all other MSS. आस्वेति (for आस्वेति). Cd cites आस्व (= तिष्ठ).

17 ^a) K3 त्वं; K4 वै; B1 Dn D3 G1 च (for तं). K1-3 महात्मानं; B2 D1.2 G1 M2 'बाहुः. — ^b) N1 B2.6 D1.2 T1 G (except G2) क्रोधः (for कोपः). — ^c) K1.2 D3.4.6 T1 समुपातिष्ठ; G1 तमुपातिष्ठद्. — ^d) D1 G3 कृताञ्जलिः.

Colophon om. in B3 D1.2. — Sub-parvan: S1 K B1.3-5 Dn2 D3-6 G1 द्यूत. — Adhy. name: G1 भीमकोपकथनं; G3 भीमार्जुनसांवनं; G5 भीमकोपसांत्ववादनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) D3 64 (as in text!); K2 65; K3 66; Dn1 72; S 106 (G4 80; G5 107). — S'loka no.: K2.3 Dn D3 M1 17; T1 20.

65

1 ^b) G3 M1 ईश्वर. — ^c) G2 सं (for हि). K2 D3 दृच्छामि.

2 S1 om. the ref. — ^b) S1 वरिष्ठं; N1 V1 B1.3.5 D3-6 T1 G2.5.6 M1 अरिष्टाः; G1 अरिष्टाः; G4 आदिष्टा; Cd as in text. S1 K2 गच्छतः; D1 गच्छते. G2 अरिष्टा स्वस्ति गच्छतां. — ^d) K4 स्वराष्ट्रम्. K3 M2 'शासतः; D2 'शासय. V1 B1.3-5 D3-6 राज्यं पालयतानघाः (D3 'नया).

इदं त्वेवावबोद्धव्यं बृद्धस्य मम शासनम् ।
 धिया द्विष्यन्ते कृत्स्नं पथ्यं निःश्रेयसं परम् ॥ ३
 वेत्थ त्वं तात धर्माणां गतिं सूक्ष्मां युधिष्ठिर ।
 विनीतोऽसि महाप्राज्ञ बृद्धानां पर्युपासिता ॥ ४
 यतो बुद्धिस्ततः शान्तिः प्रशमं गच्छ भारत ।
 नादारौ क्रमते शस्त्रं दारौ शस्त्रं निपात्यते ॥ ५
 न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान् ।
 विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपूरुषाः ॥ ६

3 ^a) K₂ Ñ₁ V₁ B Dn D₂-6 M₂ चैवाव^०; K₄ ते तात; D₁ च तेव^०; D₂ स्वेव च; G₂ स्वेव (submetrical!) (for त्वेवाव^०). — ^b) Ś₁ B₁.6 D₁.2 शासनात्. — ^c) V₁ B (except B₂) Dn D₂-6 T₁ G₂-6 M₁ मया; G₂ सिद्धं (for धिया). K (except K₁) V₁ B₂.4 Dn सर्वं (for कृत्स्नं). — ^d) Ś₁ B₁.8 T₁ G₂.4.6 M₁ पश्य निः; G₁.2 पश्यन्ति; G₂ पश्यति (for पथ्यं निः). Dn₁ निःश्रेयसे. K₁ पश्यति प्रेयसं परं.

4 ^a) K₂ Ñ₁ V₁ B (except B₂) D₂ वेद; T₁ वेदि; G₂ वेत्स्य (for वेत्थ). G₂ राज- (for तात). K₁ वेदध्वं सर्वधर्माणां. — ^b) G₂ दृष्टां (for सूक्ष्मां). — ^c) T₁ विन^०; G₂ विदि^० (for विनी^०). D₄ G₆ [5]स्मि (for 5सि). — ^d) B₂ 'पासितां; G₂ 'सत; G₂.4 'सित.

5 ^a) M₂ बुद्धि सुतः (for बुद्धिस्ततः). Cv cites यतो [gloss प्रयत्नान्!] तु बुद्धितः. K B₂ Dn D₁.2 Cd शान्तिः (for शान्तिः). — ^b) G₂ प्रथमं (for प्रशमं). — ^c) K₂ न दारौ; G₂ नाधत्ते (for नादारौ). V₁ B D नादारुणि पतेच्छ (Dn₂ पते श)च्छं. Cn cites अदारुणि; Cv as in text. Cd implies text. — ^d) V₁ B D दारुण्येतन् (B₂ 'ण्येव); G₂ ददौ शस्त्रं (for दारौ शस्त्रं).

6 ^a) K₄ 'जानाति; B₂ 'पश्यति; B₂ D₁.2 'पश्यति (for 'जानन्ति). — ^b) D₂ वागुणान्. G₁ गुणान्पश्यन्ति नागुणान्. — B₂ om. 6^{ad}. — ^d) K₁ ये तु; K₄ हंत; V₁ B₁.2.8 D₂-6 संत; Dn₁ यत; D₁.2 ये वै; S नित्यम् (M₂ एत) (for ये त). K₂ 'पौरुषाः. — K₄ Dn (!) read 9^{ab} after 6 and B₂ (which om. 6^{ad}) reads it after 6^{ab} (K₄ Dn repeating it in its proper place). This 9^{ab} is then followed by:

575* सन्तः परार्थं कुवार्णा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ।

[Cn cites संतः both before 7 and after 8.]

7 B₁ G₂ om. 7-8; B₂ om. 7^a-10^b. — ^a) K₂ Dn₁ (before corr.) D₂ पुरुषाण्या^०; K₂ पुरुषस्या^०. G₁ [आ]ह (for [आ]हुः). — ^{ad}) G₂ प्रीत्या^० (for प्रत्या^०). K₁

संवादे परुषाण्याहुर्युधिष्ठिर नराधमाः ।
 प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतानुक्ताः परुषमुत्तरम् ॥ ७
 नैवोक्ता नैव चानुक्ता अहिताः परुषा गिरः ।
 प्रतिजल्पन्ति वै धीराः सदा उत्तमपूरुषाः ॥ ८
 स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि ।
 सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥ ९
 तथाचरितमार्गेण त्वयास्मिन्सत्समागमे ।
 दुर्योधनस्य पारुष्यं तत्तात हृदि मा कृथाः ॥ १०

C. 2. 2444
B. 2. 73. 12
K. 2. 95. 12

मध्यगास् (for 'मास्). Ś₁ G₂ स्वेतायु (G₂ 'न्यु)क्ताः; K₁.8 स्वेनमुक्त्वा; K₂ स्वेनमुक्ताः; Ñ₁ V₁ B (B₁.2 om.) स्वेतेनो^० (Ñ₁ 'नु)क्ताः; D₁.8 स्वेतानुक्त्वा; G₁ M स्वे (G₁ ते)नानुक्ताः (for स्वेता^०). K₂-4 Dn₁ D₁ (both latter before corr.) T₁ G₂.6 पुरुषम् (for प^०). Ś₁ B₂-8 T₁ G₂.5 M₂ उत्तमं; K₄ 'र; G₁.6 'माः (for 'रम्). G₂ पुरुषसत्तमाः (for परुषमु^०). Cd cites मध्यमास्तु and परुषमुक्ताः.

8 = var. 2. 64. 8. B₁.2 G₂ om. 8 (of. v.l. 7). — ^a) K₄ Ñ₁ Dn G₁ न चोक्ता (for नैवोक्ता). K₂ नैवोक्ता नैव चा^०; K₂ न चैवोक्ता न चानुक्ता; G₂ नैवोक्ताञ्चैव चानुक्तान्. Cd cites उक्ताः and अनुक्ताः. — ^b) K₂ अहितः; K₂ अहिताः; K₄ Ñ₁ V₁ Dn D₁ स्वहिताः; T₁ G₂-8 M हीनतः (for अहिताः). G₁ पुरुषा गिराः. Ś₁ B₂ D₂-6 अहितां प (D₂ पुरुषां गिरं; B₂.4.6 D₂ ह्य (B₂ न)चिन्ता (D₂ 'त्या) महतां गिरं; G₂ न भीमाः पौरुषा गिरः. — ^c) T₁ G₁.5 M अति जल्पन्ति; G₂ इति ज^०; G₂ अधिज^०. B₂ भारताः प्रतिजल्पन्ति; G₂ नातिजल्पन्ति वै वीराः. — ^d) Ś₁ K₂.8 B₂.4.6 Dn D₁ M₁ तूत्तमं; Ñ₁ ह्युत्तमं (to avoid hiatus!). K₄ B₂ सदानुत्तमं; V₁ सदैवोत्तमं. K₁ 'पौरुषाः; Dn₁ T₁ 'पुरुषः.

9 = var. 2. 64. 9. B₂ om. 9 (of. v.l. 7). — ^b) G₁ नावैरास्तु; G₂ नापराध- (for न वैराणि). — ^c) Ś₁ प्रत्यभिजानन्ते; K₄ प्रतिविजानैव; G₂ M₁ 'विजानन्ति; Cd as in text. — ^d) A few MSS. लब्ध्वा. M आत्मनि. K₄ चानुक्तास्त्वहिता गिरः. — After 9, K₄ Dn (!) ins.:

576* असंभिक्षार्थमर्यादाः साधवः प्रियदर्शनाः ।

10 B₂ om. 10^{ab} (of. v.l. 7). — ^a) B₁m Cv यथा (for तथा). B₁(m as in text) विहितम् (for [आ]चरितम्). K₁ तथाचरन्ति मार्गेण; K₄ D₂-6 'चरितमार्गेण; D₁.2 'वहितमार्गेण; G₁ 'चरितमानत्वं (sic). — ^b) G₂ 'गते (for 'गमे). Ś₁ B₁.2.6 D₁.2 G₂ स्वया चा (Ś₁ D₁ वा; G₂ त)स्मिन्समा^०; K₁ यथास्मिन्स समा^०; K₂.4 स्वयास्मिन्समा^० (submetrical); G₁ [स्व]यास्मि तत्समा^०; Cv as in text. — ^d) Ś₁ तत्तावद्; K₁ M₁ तत्तथा; Ñ₁ G₂ M₂

C. 2. 244A
B. 2. 71. 12
K. 2. 95. 12

मातरं चैव गान्धारीं मां च त्वद्गुणकाङ्क्षिणम् ।
उपस्थितं वृद्धमन्धं पितरं पश्य भारत ॥ ११
प्रेक्षापूर्वं मया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितम् ।
मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणां च बलाबलम् ॥ १२
अशोच्याः कुरवो राजन्येषां त्वमनुशासिता ।
मन्त्री च विदुरो धीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १३
त्वयि धर्मोऽर्जुने वीर्यं भीमसेने पराक्रमः ।
श्रद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाग्रयोः ॥ १४

अजातशत्रो भद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश ।
भ्रातृभिस्तेऽस्तु सौभ्रात्रं धर्मे ते धीयतां मनः ॥ १५
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
कृत्वार्यसमयं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह ॥ १६
ते रथान्मेघसंकाशानास्थाय सह कृष्णया ।
प्रययुर्हृष्टमनस इन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ समाप्तं द्यूतपर्व ॥

त्वं (G० ते) तात; T1 G०-५ तात ते (for तत्तात).

11 ^b) D० मा (for मां). B1.2.4.6 G० त्वं गु (G० गण); G० त्वद्गुरु; G० तद्गुण. K० गण- (for गुण-). Ś1 K०.४-कांक्षया (K० 'या:'); N1 'कांक्षिणौ; V1 'कांक्षितं; D० 'कांक्षणं. K० B० Dn D1 मां च त्वं गुणकांक्षया (B० 'क्षितं; D1 'क्षणं). — ^c) N1 G० वृद्धतमं; G1 वृद्धमयं.

12 ^a) K1.४ प्रेक्ष्य; T1 प्रेक्ष्या (for प्रेक्षा). G० 'द्यूतं (for 'पूर्व). B० इदं (for मया). Ś1 G० पूर्वम्; K1 नूनम् (for द्यूतम्). — ^b) D1 आसीदिदम् (by transp.); D2 आसीदिदम् (sic). — ^c) Ś1 B (except B1.५) D1.२ G० मित्राणां. D० द्रष्टुकामेन. — ^d) G०.४ पुरुषाणां; G० मित्राणां च.

13 Before 13, K० D० ins. युधिष्ठिर उ'. — ^a) G० न शोच्याः. — ^b) T1 G० एषां (for येषां). B1 'शासकः. — ^c) G० मन्त्रे च. — G० om. from शास्त्र in 13^d up to त्वयि in 14^a.

14 Before 14, K० D० ins. द्यूतराष्ट्र उ'. — G० om. त्वयि (cf. v.l. 13). — ^a) G1 त्वया (for त्वयि). T1 धर्मे (for धर्मो). G० (before corr.).३ [S]र्जुनो (for 'ने). Ś1 K० N1 V1 B (except B1.५) Dn D1.२ G1-३ धैर्यं (for वीर्यं). — ^b) T1 G०-६ पराक्रमं. — ^c) K1 शुक्ला; K०.४ N1 V1 Dn G०.४ M० शुद्धा; G1 M1 तद्गुरु; G० तथा (for श्रद्धा). T1 G1.४-६ M तु (for च). — ^d) K०.४ B G1.५ पुरुषाग्रयोः.

15 ^b) K० D० आविशः. — ^c) K०.३ G०.३ ते तु; G० तैस्तु (for तेऽस्तु). Ś1 K० V1 D० सौभ्रात्रं (for सौभ्रात्रं). — ^d) Ś1 स्थीयतां; K1 धीमतां; B1 रमतां; G० धीयते (for धीयतां). K० मतः; B० G० मतिः (for मनः). G० दर्शितं त्वयि निष्ठितं.

16 B० om. 16-17 (with the ref.). G1 M1 om. the ref. — ^a) G० भ्रातरं; G० पुरुषं (for भरतं). K1-३ B०.४ Dn G० श्रेष्ठ. — ^b) K० धर्मराजा. — ^c) K० V1 B1.३.५.६ D1-६ च; T1 [अ]थ; G० [अ]स्य (for [आ]र्यं). D1.२ सर्वे (for सर्वं). Cn (citing समयं, but not आर्यः) सर्वं समयं कृत्वा... M० कृत्वा तु तेन समयं. — ^d) D1.२ प्रस्थिता; T1 प्रस्थितो (for प्रतस्थे).

17 ^a) Ś1 K1-३ हेम; S सूर्य (for मेघ). — ^c) Dn1 प्रत्ययुर; G०.३ प्रययो. T1 'मनसा. — ^d) K० Dn३ इन्द्रप्रस्थ. T1 G०-६ M० 'प्रस्थपुरं प्रति.

Colophon om. in B०. — Sub-parvan: N (B० om.) G1 द्यूत; to it Ś1 K B०.६ Dn1 add समाप्त. — Adhy. name: B० पाण्डवप्रयानं; T1 G० द्यूतराष्ट्रसांत्वनं; G1 पाण्डवनिर्याणं; G० युधिष्ठिरनिजपुरप्रस्थानं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 75 (erroneously for 65); K० 66; K० 67; Dn1 73; D० 65 (as in text!); S 107 (G० 81; G० 108). — S'loka no.: K०.३ Dn D० M1 17; D1.३ 34; T1 16.

६६

जनमेजय उवाच ।

अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा सरत्नधनसंचयान् ।

पाण्डवान्धारतराष्ट्राणां कथमासीन्मनस्तदा ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता ।

राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम भ्रातरं प्रति ॥ २

दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ ।

दुःखार्तो भरतश्चेष्ट इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३

दुःखेनैतत्समानीतं स्थविरो नाशयत्यसौ ।

शत्रुसाद्रमयद्भुव्यं तद्बुध्यध्वं महारथाः ॥ ४

66

1 B₂ (wrongly) वैशंपायन (for जनमेजय). — ^a) = 2^a. B₁.s D₈-s तदा दृष्ट्वा; B₈ तु तान्दृष्ट्वा; B₆ D₁.s विदित्वा तान् (by transp.). — ^b) T₁ सरत्नधनुसंजयान्. Cd cites 1^{ab} entirely (as in text). — ^c) G₁ पाण्डवानां (hypermetric, for 'वान्'). G₈ घृत* (for घात*). — ^d) T₁ आसां (for आसीन्). G₂ (before corr.) तथा (for तदा).

2 K₈ om. the ref. — ^a) = 1^a. K₄ विदित्वा तान्; D₁.s G₁ विदित्वा च (G₁ तु). — ^b) Ś₁ सधनान्पाण्डवर्षभान्. — ^d) K₁ पितरं (for भ्रातरं). M₂ प्रियं (for प्रति).

3 ^a) B₁.s.8 S समासीनं (for 'साद्य'). Ś₁ K₁.s स दुर्यो(Ś₁ सुयो)धनमासाद्य; N₁ स दुर्योधनमासीनं. — ^b) Ś₁ G₁.s M₁ भरतर्षभं. K₁ M₂ भरतर्षभः; K₈ पुरुषर्षभ. — ^c) K₁-s भरतश्चेष्टम्. — ^d) Ś₁ त्विदं (for इदं).

4 Before 4, K₄ N₁ V₁ B D T₁ G₈-s M₂ ins. दुःशासन उ* (or दुःशासनः). — ^a) G₁ दुःखानैतास्; G₆ दुःखेनीतान् (for दुःखेनैतत्). B₁.s-8 D₈-8 यत्; B₂ D₁.s G₈-s M [ए]तान्; T₁ G₂ तान् (for [ए]तत्). B₂ D₁.s समानीतान्; T₁ समुचीर्य; G M₁ समानीय (for 'नीतं'). — After 4^{ab}, K₂ ins.:

577* निष्क्रान्ताः पाण्डवा राजन्सहवाहधनानुगाः ।

सधनुष्काः सत्प्रीरास्तद्बुध्यध्वं महारथाः ।

— ^c) B₂ D₁.s शाश्वतं; Cd शत्रुसाद् (as in text). K₁.s B₂.s.8.8 D₂.s M₁ C_v ग(B₂ श)मयन्; K₄ अगमद्. T₁ G₈.8 पुत्रा(T₁ शत्रु)न्संशमयत्यथ; G₈ पुत्रान्संशमयत्यथ; M₂ शत्रुनुषमयत्यथ. — ^d) K₈ T₁ G₈.8 बुध्यध्वं वै (K₈ च); K₄ तद्बुध्य त्वं; G₁.s त(G₄ स)द्बुध्यस्व; G₈ बुध्यस्व त्वं.

अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।

मिथः संगम्य सहिताः पाण्डवान्प्रति मानिनः ॥ ५

वैचित्रवीर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।

अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ॥ ६

दुर्योधन उवाच ।

न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः ।

शक्रस्य नीतिं प्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ॥ ७

सर्वोपायैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुकर्षण ।

पुरा युद्धाद्बलाद्वापि प्रकुर्वन्ति तवाहितम् ॥ ८

ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान्संपूज्य पार्थिवान् ।

C. 2. 2460
B. 2. 74. 9
K. 2. 96. 9B₂.8 D₁.s नराधिपाः; G₈ महारथः; G₄ रथ.

5 Before 5, B₆ T₁ G₈-s ins. वैशं उ* (some MSS. om. उ*). — ^a) G₈ दुर्योधनं. — ^c) K₂ संगम्य. D₁.s महता (for सहिताः). — ^d) K₄ B₈ M D₈-8 भारत (for मानिनः).

6 ^a) T₁ G₈ युक्त; G₁.s युक्ता (for युक्ताः). — ^d) Ś₁ श्लक्ष्ण. K₂.s D₂ T₁ (before corr.) G₂.s अब्रवीत्; D₄ T₁ (by corr.) अब्रवन् (for अब्रुवन्).

7 D₈-s om. the ref. — ^a) B₂.8 D₁.s [ए]तत् (for [इ]दं). G₂ त्वयेदं श्रुयतां राजन्. — ^c) T₁ चक्रस्य (for शक्रस्य). K₄ G₈ नीतं (for नीतिं). T₁ G₄ प्रवदत्. — ^d) K₁ विज्ञो; G₁ विद्यान्; G₄ पुरा (for विद्वान्).

8 ^a) K₁.s D₁ G₁.s नियंतव्याः (for निहन्तव्याः). — ^b) G₁ कुरवः (for शत्रवः). Ś₁ K D_n सूदन (K₄ नः); B₈ कर्षण (sio); D₁-8 S कर्षण (T₁ नः; G₂ second time [of. v.l. 12] नाः) (for कर्षण). — ^c) K₂ परा; Cd पुरा (as in text). K₄ G₆ [आ]युधाद्; G₁ युधा; M₂ [आ]युधः; C_v as in text. Ś₁ K₂ वधाद्या (K₂ द्वा)पि; D_n(1) न यावद्धि; D₄ G₁ बला वा(G₁ च्वा)पि (for बलाद्वापि). C_n cites बलाद् (as in text). — ^d) V₁ B₈.s D₁-8 C_n ये कुर्वन्ति. V₁ B D₁-8 सदा; G₄ [अ]मता; G₈ (first time, of. v.l. 12) तथा (for तवा).

9 ^a) G₁ तवायं (for ते वयं). — ^b) F₂ D₁.s पूर्ववत्पूज्य; G₂ सर्वान्संपूर्य. Ś₁ पाण्डवान्; K₄ पार्थिवं. — ^c) N₁ अहितान्; G₈ यदिमान् (second time [of. v.l. 12] यदि वा) (for यदि तान्). K₁ योधयामास; K₈.s

C. 2. 2460
B. 2. 74. 9
K. 2. 95. 9

यदि तान्योधयिष्यामः किं वा नः परिहास्यति ॥ ९
अहीनाशीविषान् क्रुद्धान् दंशाय समुपस्थितान् ।
कृत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्सृष्टमर्हति ॥ १०
अहिना रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः ।
निःशेषं नः करिष्यन्ति क्रुद्धा ह्याशीविषा यथा ॥ ११
संनद्धो ह्यर्जुनो याति विवृत्य परमेषुधी ।
गाण्डीवं मुहुरादत्ते निःश्वसंश्च निरीक्षते ॥ १२

*यिष्याम (K₄ 'सि). — ^a) Ś₁ K₄ N₁ Dn वै; K₁₋₃ च;
V₁ B (except B₂) D₂₋₃ हि (for वा). K₄ नः परिहासते;
T₁ G₂ (second time, cf. v.l. 12) न (T₁ नः) प्रतियास्यति
(G₂ first time नः परिभाष्यति with v.l. 'स्यति); Cv as
in text.

10 Ś₁ transp. 10 and 11. — ^a) G₂ क्षोरान् (for
क्रुद्धान्). — ^b) Ś₁ K N₁ B_{2.4} Dn D₃ ना (K₄ नां) शाय;
G₁ दंशान् (for दंशाय). — ^c) K₄ कृत्वा; T₁ G₂₋₃ M
बध्वा; G₂ second time (cf. v.l. 12) दग्ध्वा. D₂₋₃
स्कंधे; T₁ (before corr.) G₂ कर्णे (for कण्ठे). G₂
transp. कण्ठे and पृष्ठे. B₂ कृत्वा लांगुलविच्छेदं. — ^d)
K₁₋₃ कथमुत्सृष्टमर्हति (K_{1.2} 'सि); N₁ कः पुमान्यष्टमं.

11 Ś₁ transp. 10 and 11. G₂ (first time; of.
v.l. 12) om. 11. — ^a) K₂ आर्तशस्त्रा; D₂ आसशस्त्रा;
T₁ आर्तशस्त्रा. — ^b) T₁ G_{4.5} (first time; of. v.l. 12)
तत्र (for तात). — ^c) B D_{2.3.4.5} G₁₋₃ M₁ निःशेषान्.
D₄ निःशेषांतः. Ś₁ K₂ Dn D₁ वः; K_{2.4} न (for नः).
— ^d) K_{2.3} T₁ om. हि. K₂₋₄ Dn D₁ हवः; G₂ सभाः
(for यथा). G₂ (first time; of. v.l. 12) 'विषो (for
'विषा). Ś₁ क्रुद्धा हव भुजंगमाः; K₁ आशीः क्रुद्धा विषा हव;
V₁ B D₂₋₃ क्रुद्धा ह्याशीविषोपमाः.

12 ^a) G₂ सोर्जुनो (for ह्य). N₁ भाति (for याति).
— ^b) Ś₁ वितत्य; K₄ N₁ B D M₂ विवृत्य; V₁ विवृत्य; G₂
(first time; of. below) विवृत्य; Cv विवृत्य (for विवृत्य).
K₂ G₂ (second time; of. below) परमेषुधीः; K₃ M₂
'पुधिः; D₂ T₁ 'पुधिः; G₁ 'पुष्टः. — After 12^{ab},
G₄ ins.:

578* गाण्डीवं गृह्य संक्रुद्धः पार्थः शस्त्रभृतां वरः ।

अचिरेणैव कालेन निःशेषं नः करिष्यति ।

न पश्यामि रणे क्रुद्धं बीभत्सुं विनिवर्तितुम् ।

[For lines 2-3, of. lines 1-2 of passage No. 39
of App. I.]

— ^a) A few MSS. गांडिवं or गांजीवं. V₁ B₁ धनुरादत्ते;

गदां गुर्वी समुद्यम्य त्वरितश्च वृकोदरः ।
स्वरथं योजयित्वाशु निर्यात इति नः श्रुतम् ॥ १३
नकुलः खड्गमादाय चर्म चाप्यष्टचन्द्रकः ।
सहदेवश्च राजा च चक्रुराकारमिङ्गितैः ॥ १४
ते त्वास्थाय रथान्सर्वे बहुशस्त्रपरिच्छदान् ।
अभिघ्नन्तो रथव्रातान्सेनायोगाय निर्ययुः ॥ १५
न क्षंस्यन्ते तथास्माभिर्जातु विप्रकृता हि ते ।

D_{1.2} अनु चादत्ते; T₁ G_{2.3.4} (all first time) M₁ गृह्य
संक्रुद्धः; G₄ मुहुरादत्ते. — ^a) T₁ G_{2.3.4} (all first time)
M₁ पार्थः शस्त्रभृतां वरः; T₁ G_{1.2-3} M₂ (T₁ G_{2.3.4}, all
second time) निशस्त्रास नराधिपः (G₂ निरीक्षते). — After
12, T₁ G_{2.3.4} ins. a passage given in App. I
(No. 39), followed by the repetition (with v.l.) of
7-12. Cv has no gloss on this passage.

13 B₂ om. 13^{ab}. — ^a) S (except G₂) निरीक्षते
(T₁ 'क्षतः; G₂ 'क्षति; M₁ 'क्षम्यै; M₂ 'क्षंस्तु) गदां गुर्वी
समुद्यम्य वृकोदरः. — ^b) D₂ D_{1.2} G_{2.3} स रथं (for
स्वरथं). Ś₁ K_{1.2} B₂ D₁₋₃ T₁ G₂₋₃ तु (for [आ]शु).
G₂ स्वयं रथं योजयित्वा. — ^c) Ś₁ निर्यात इव; D₂ 'ता इति;
G₂ 'तयति. T₁ नः श्रुतः; G_{2.4} विभ्रुतः.

14 ^b) B_{1.2.4.5} D₁ वा (for च). K₂ [अ]प्यथ
चंद्रकं; N₁ V₁ B D [अ]प्यथचंद्रवत् (N₁ B₂ 'कं); G₂
व्यष्टचंद्रकं; G₂ व्यष्ट. — ^c) Ś₁ चक्रुराकारम्; T₁ (brac-
ketted) G_{1.2.4} M नान्यमाकारम् (T₁ G_{1.4} 'र') (for
चक्रुराकारम्). G₁ पृच्छतः; G₂ M पृच्छतः; G₄ हृच्छया;
G₂ ईहितैः; Cd इङ्गितैः (as in text).

15 ^a) Ś₁ स्वादाय; D_{1.2} आस्थाय (for त्वास्थाय). K₂
सर्वान् (for सर्वे). — ^b) Ś₁ G_{2.4} बहुशस्त्र (Ś₁ 'शः सः)
परिच्छदाः; V₁ B_{1.2} D₂₋₃ 'परिमहान्; B_{1-2.3} G_{1.2.3.4} M
'परिमहाः; D₁ बहुशः सुपरिमहान्. — ^c) D₂ अभिघ्नते;
M₁ (before corr.) 'घ्नको; Cd as in text. K₄ रथवृत्तान्;
N₁ G रथाजान्; V₁ B D₁₋₃ T₁ हयाजान्; M जवे (M₁
before corr. जके) नाशान् (for रथव्रातान्). — ^d) K₁
सैन्यः; Cd सेना (as in text).

16 ^a) Ś₁ K₄ B₂ G₂ न क्षम्यते; K₁ निक्षम्यति; K₂ ने-
क्षम्यते; D₂₋₃ न क्षम्यते (D₄ 'स्य'ते; D₂ m न क्षम्यते; T₁
G_{1.2.4.5} M न क्षम्यते; G₂ न क्षम्यते (for न क्षम्यते).
G₂ यथा (for तथा). — ^b) K₁ ये तु; B₂ T₁ जातः; G₁
जाता (for जातु). Ś₁ विप्रकृताकृते; V₁ 'कृत्वा नि ते; D₂
'कृते हि ते; T₁ G_{2.3.4} M₂ 'कृतास्तु ते. Cd cites विप्रकृताः

द्रौपद्याश्च परिक्षेशं कस्तेषां क्षन्तुमर्हति ॥ १६
 पुनर्दीन्याम भद्रं ते वनवासाय पाण्डवैः ।
 एवमेतान्वशे कर्तुं शक्यामो भरतर्षभ ॥ १७
 ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः ।
 प्रविशेम महारण्यमग्नेः प्रतिवासिताः ॥ १८
 त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥ १९
 निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्तताम् ।
 अक्षानुस्वा पुनर्द्यूतमिदं दीव्यन्तु पाण्डवाः ॥ २०
 एतत्कृत्यतमं राजन्नस्माकं भरतर्षभ ।
 अयं हि शकुनिर्वेद सविद्यामक्षसंपदम् ॥ २१

दृढमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च ।
 सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदम् ॥ २२
 ते च त्रयोदशे वर्षे पारयिष्यन्ति चेद्व्रतम् ।
 जेष्यामस्तान्वयं राजत्रोचतां ते परंतप ॥ २३
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 तूर्णं प्रत्यानयस्वैतान्कामं व्यध्वगतानपि ।
 आगच्छन्तु पुनर्द्यूतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः ।
 विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् ॥ २५
 भूरिश्रवाः शांतनवो विकर्णश्च महारथः ।

C. 2. 2477
 B. 2. 74. 26
 K. 2. 97. 89

(as in text). — *) K1-8 तं; G1-4 M तु (for च).
 — *) K8 D1 अर्हति.

17 *) Ś1 एतद् (for एतान्). Ś1 V1 B1.8.8 D8-8 वशी (B8 वशं) कर्तुं. — *) Ś1 B1.4-8 D8-8 शक्यामो. K4 Dn (!) पुरुषं (for भरतं).

18 — (var.) 2. 67. 9. — *) G8 ततो (for ते वा). — *) M2 वयं द्यूतविनिर्जिताः. — *) K4 D1 प्रविशामो; V1 शाम; B1.8.8.8 D8-8 निवसाम; D2 G1.8 प्रविशे; G4 शेरु (for शेम). B1.8.8.8 D8-8 महारण्ये. — *) K4 B2 D1.8 परिवारि (K4 सि) ताः (for प्रतिवा). S रौ (M2 कौ) रवाजिनवाससः.

19 — 2. 67. 10. — *) K4 G8 त्रयोदशे; G4 दशश्च (for दशं). K2 तु (for च). K1 सजने; K8 Dn1 D8.8 G1 M स्वजने; N1 नगरैर्; V1 सुजनैर्; B2-8 D1.8 T1 G2-4 स्वजनैर् (for सजने). Dn2 Cn सजनेन; G8 [अ]प्य-विज्ञाताः (for च सजने). — *) B1 M1 ज्ञाताः; G1.8 [S]प्यज्ञाताः (for अज्ञाताः). K1.8 B2.4.8 Dn1 प्रतिवत्सरं. C8 परि उपरि । C8 G8 वने च परिवत्सरे. — *) B8 विज्ञाताः; T1 G2-4 M2 ज्ञाताश्चेत् (for ज्ञाताश्च). K4 T1 पुनरान्यानि. — *) K1 वर्षाणि द्वादशैव तु; D8 वने वर्षे त्रयोदश (sio).

20 *) K4 B1.8 निवसामो; N1 D8-8 निवसाम; D2 निवसेम. K2 M2 ते वा; K4 तं वा (for ते वा). — *) D1.8 ततो (for तथा). — *) T1 G1.8 M2 अक्षाणि (for अक्षान्). K8 D8.8 उद्या (for उहवा). G8 द्यूतमिदं (before द्यू, यथा is cancelled). — *) V1 B2 D1.8 इति; B8 एते; G8 पुनर् (for इदं). Ś1 K2-4 Dn कुर्वन्तु; V1 D4 T1 G4 दिव्यन्तु (for दीव्यन्तु).

21 *) K8 कृत्यतमं; M1 कृत्यतरं; M2 कृततमं. — *)

K8 अहं (for अयं). T1 G4 तु (for हि). — *) K1 सुविद्याम्; G8 निकृत्याम् (for सविद्याम्). Ś1 G4 अक्षसंविदं (G4 दां); K1 G8.8 संभवो (G8 वं).

22 B8 om. (hapl.) 22. — *) T1 द्यूतं (for दृढं). N1 विगतादिबला राज्ये. — *) V1 प्रतिगृह्य (for परि). — *) N1 सारं वा (for सारवद्). — *) Ś1 सत्कृतं; K2 तत्कृत्य (for सत्कृत्य). N1 दुरासदं (for दुरा).

23 *) K4 तु; B2.8 D1.8 वा (for च). N1 V1 B2-8 D त्रयोदशं (B8 श) वर्षं. — *) Ś1 B2 Dn2 D1.8 धारयिष्यन्ति; B8 T1 G2 पालं; G1 वारं (for पारं). K2 तद्; B8 G1.4 ते; B8 D1.8 नो (for चेद्). K1 भुजं; K2 गृहं; K8 N1 V1 B8m D8.8 ध्रुवं; B8 कृतं; B8 G2 द्रुतं; D4 भुवं (for व्रतम्). — *) N1 जहामस्तान्सुखं राजन्नोचते परमं तप [?] तव].

24 G8 om. 24^a-26^b. — *) M2 तूर्णी (for तूर्णं). N1 B2-8 D8-8 T1 G1.8.4-8 M2 प्रत्यानयं (G2 य) तु; D2 यनन्तु. N1 [ए]नान् (for [ए]तान्). — *) K1.8 V1 B2.8.8 D1.8 G4-8 अध्वं; C8 व्यध्वं (as in text). T1 G1.8 M इन्द्रप्रस्थगतानपि. — *) Ś1 K2-4 B8 D1.8 इह (for इदं). Ś1 दीव्यन्तु (for कुर्वन्तु). — After 24, C8 (wrongly) ins. a colophon (Adhy. no.: 68).

25 G8 om. 25 (cf. v.l. 24); K1 D1.8 om. the ref. — *) D2 समदत्तो (for सोमं). — *) Ś1 K4 बाह्लिकश्च. K2.8 [अ]थ गौतमः; K4 Dn [ए]व गौतमः (K4 सत्तम). — *) K1 कृपश्च (for विदुरो). — *) K1 वैश्याः; D1 G2.8.8 वैश्या- (for वैश्या).

26 G8 om. 26^a (cf. v.l. 24). — *) B2.8 D1.8 महाबलः (for रथः). — *) K8 भावंतः; N1 भावंते; G8 [अ]भावंतः; G4 [अ]भावंतः (for [अ]भाषन्त). — *) M2

C. 2. 2477
B. 2. 74. 26
K. 2. 97. 89

मा धूतमित्यभाषन्त शमोऽस्त्विति च सर्वशः ॥ २६
अकामानां च सर्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनाम् ।
अकरोत्पाण्डवाह्वानं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ॥ २७
अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तं गान्धारी शोककर्षिता ॥ २८
जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभाषत ।
नीयतां गच्छेद्वा साध्वयं कुलपांसनः ॥ २९
व्यनदजातमात्रो हि गोमायुरिव भारत ।

[S]स्तीति (for ऽस्त्विति). B1 भारत (for सर्वशः).
— After 26^{ad}, K4 repeats 26^{ad}. — After 26,
S ins.:

579* यथोपजोषं वसतां पुनर्धूतप्रवृत्तये ।

[G1.2 *जोषमासीनाः. G1 धूतप्रवर्तने; G8 धूतं प्रवर्तये.]

27 ^a) K4 अवमानाच्च सर्वेषां. — ^b) G1.8 सुकृताम्
(for सुहृदाम्). K2 अर्थदर्शिनां; V1 अनुदर्शिनां; D1.2
सर्वदं; G2 अथ दर्शितं. — ^d) K1-8 D6 G2 धृतराष्ट्रः; T1
‘द्वं. K1 D2.8 सुतः. — After 27, N ins. an addl.
colophon (*Adhy. no.*: K1 D8 66; K2 D8 67; K8
68; N1 V1 B8 Dn1 74).

28 Before 28, all MSS. ins. वैशं उं (or वैशं).
— ^a) V1 B2.6 D1.2 महाप्रज्ञ (D1.2 *ज्ञा); B8.5 Dn1
D4 G4.5 *राजं; G1.8 *राजन्; G6 *तेजा (for *राज). — ^b)
S1 जनप्रियं (for जनेश्वरम्). — ^c) B8.6 D2 पुत्रस्नेहाद्; D1
पुनस्तदा (for पुत्रहार्दाद्). K1 B8 D8-6 धर्मपूर्व; N1 V1
Dn (!) *युक्ता; B1-4.6 D1.2 *पत्नी; S *शीला (for *युक्तं).
K2 पुत्रहेतोर्विमुक्तं; K4 (corrupt) पुत्रहा दीर्घमायुक्ता.
— ^d) S1 चैव मूर्छिता; B8 शोकमूर्छिता; B2.8 D6
शोककर्षिता.

29 Before 29, K8.4 N1 B8 D8 T1 ins. गांधार्युवाच
(or गांधारी). — ^b) K8 यथामतिद् (for महा). — G2
reads 29^{ad} after 30. — ^c) D8 यमं (for परं).
— ^d) K1 कुलपांसुनः; K2 *पांसमः; B2.8.5.6 *पांसनः.

30 ^a) D8.5.6 अनदं; D4 अददं (for व्यनदं). S1
K1.2 B1.2 [S]पि; B8.4 [S]यं (for हि). — ^b) K1
भाषत; V1 B D1-6 विस्वरं (for भारत). — K8 om.
30^{ad}. — ^c) D8.6 G6 अतो (for अन्तो). — ^d) G2 सं-
(for तन्). S1 K2.4 Dn1 D1 तन्निबोधत भारत (S1 *ताः).
— After 30, G2 reads 29^{ad}; while Dn (!) D1 (marg.
sec. m.). 4.5 ins.:

580* मा निमज्जीः स्वदोषेण महाप्सु त्वं हि भारत ।

अन्तो नूनं कुलस्यास्य कुरवस्तन्निबोधत ॥ ३०
मा बालानामशिष्टानामभिमंस्था मतिं प्रभो ।
मा कुलस्य क्षये घोरे कारणं त्वं भविष्यसि ॥ ३१
बद्धं सेतुं को नु भिन्धाद्वमेच्छान्तं च पावकम् ।
शमे धृतान्पुनः पार्थान्कोपयेत्को नु भारत ॥ ३२
स्मरन्तं त्वामाजमीढं स्मारयिष्याम्यहं पुनः ।
शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे वेतराय वा ॥ ३३
न वै वृद्धो बालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ।

31 ^a) M2 om. मा. K8 अशिष्यानाम् (for *ष्टानाम्).
K4 Dn (!) बालानामवि (K4 *व) शिष्टानाम्; T1 G8-6 M1
अवा (G6 अबि) लानां विशिष्टानाम्. — ^b) K2.8 अति (K8
*नि) संस्था; N1 अतिमंस्था; B1.6 D1.2 अन्वमंस्था; B8
मतिरास्था; Dn2 माभिमंस्था; D4 अभिमंस्था; S मावमंस्था
(G1 *स्थाम्) (for अभिमंस्था). B8 G1.8 इति (for मतिं).
S1 मतिं मे स्था इति प्रभो; K1 मतिमास्थाय वै प्रभो; K4 मा
मते तिष्ठ वै प्रभो; Dn1 मातिष्ठा इति वै प्रभो. — ^c) K1
क्षये घोरं; G4 क्षयो घोरः (for क्षये घोरे). — ^d) G8
कारणात् (for *णं). G4-6 च (for त्वं). K (except
K2) D2 भविष्यति; S नरेन्द्र भूः (T1 भाः; M2 भोः)
(for भविष्यसि).

32 ^a) G2 अलं (for बद्धं). S1 नु को (by transp.);
D8 G1 को न. K4 D2 G8.4 भिद्यात्; D1 विद्यात्. K2
बद्धं च सेतुं को भिद्यात्. — ^b) S1 G6 शमेत्; B8 धूमेत्; G2
धमेत्; G4 धमे; Cd धमेत् (as in text). S1 G M
हुताशनं (M2 *नः) (for च पावकम्). — ^c) B (except
B8) समे; D8 शमं (for शमे). S1 वृत्तः; K4 V1 B
(except B8) Dn D1.2 स्थितान् (for धृतान्). K4 B8
Dn को नु (for पुनः). T1 G2 शमावृतान्पांडुपुत्रान्. — ^d)
K4 Dn (!) भरतर्षभ; V1 को हि भारत; B2 D1.2 को
नु पार्थिव.

33 ^a) N1 स्मरंश्च त्वम्; G1 M1 स्मरंस्त्वहम्; G8 स्मरंति
त्वाम्; G4 सर्वं तु त्वाम्; G5 विसमं त्वाम् (for स्मरन्तं त्वाम्).
B8 D8-6 त्वा; T1 G2 च (for त्वाम्). N1 V1 B1-4.6 Dn
G8 आजमीढं; B8 D8-6 [आ]जमीढं; T1 G1.2 M1
त्वाजमीढं (M1 *ढ) (for आजमीढ). — ^b) Dn1 M2
स्मारयि. G1 M1 तत् (for [अ]हं). — ^c) B1 D2 शास्त्रं
तु (B1 नु); B2 शास्त्रं च; B8 शास्त्रानु; D2 शस्त्रं तु; T1
G1.8.5.6 M न शास्त्रं (by transp.). G2.4 न शास्त्रशास्त्रा
दुर्बुद्धे (G2 *द्धि). — ^d) K1 N1 V1 B D1-6 निश्चयाय वा
(K1 N1 च; V1 B1.2.6 D1.2 वै); K2-4 Dn G4 चे (G4

त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीर्णाः प्रहासिषुः ॥ ३४
 शमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या
 जाता बुद्धिः सास्तु ते मा प्रतीपा ।
 प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्री-
 मृदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥ ३५

अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारीं धर्मदर्शिनीम् ।
 अन्तः कामं कुलस्यास्तु न शक्यामि निवारितुम् ॥ ३६
 यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः ।
 पुनर्द्युतं प्रकुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ॥ ३७

C. 2. 2490
K. 2. 75. 12
K. 2. 97. 102

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

ने)तराय वा (K₄ Dn च); G₈ ते[? वेत]रोथ वा (for वेतराय वा).

34 ^a) B_{1.2} D_{1.2} बाल इति; G_{2.8} बालमिति (for 'मतिर'). — ^b) Ś₁ भवद्; G₈ भवे. N₁ V₁ B_{1.8.6} D_{1.2} T₁ G₄ M₁ राजा (for राजन्). — G₄ om. 34^{ad}. — ^c) G₈ त्वन्नेत्रं त्वां तु ते पुत्रो. — ^d) Ś₁ D₈ T₁ G_{1.8.6} M मा न्वा; K₂ नात्मा; B₈ मा वा; D_{1.2} मा ते; G_{2.8} मत्वा; C_v मा त्वां (as in text). Ś₁ B₁ T₁ G_{1.8.6} M जीर्ण; K₁ हीनं; K₄ Dn(!) राजन्; N₁ चीर्णाः; B₈ G₂ दीनां (G₂ 'ना'); C_v जीर्णाः; Cn as in text. K₁ D₈ प्रसा(D₈ 'रा)सिषुः; G₂ प्रभाषत; G₈ प्रभासिषुः; all comm. as in text. — After 34, K₄ V₁ B D T₁ ins.:

581* तस्मादयं मद्गुणान्तराद्ययतां कुलपांसनः ।

तथा ते न कृतं राजन्पुत्रस्नेहाश्वराधिप ।

तस्य प्राप्तं फलं विद्धि कुलान्तकरणाय ह ।

[(L. 2) T₁ [अ]नेन (for ते न). B₈ 'लेहं (for 'लेहान्). V₁ B (except B₈) D₂ महामते; D₁ महात्मनः; T₁ सहिष्यसि (for नराधिप). — (L. 3) B₁ तस्मिन्; T₁ तस्मात् (for तस्य). T₁ महाधोरं (for फलं विद्धि). K₄ B₈ Dn₈ D_{8.8.6} यत्; B₁ हि; B₈ वै; Dn₁ D₄ तत् (for ह). T₁ कुलान्तं विद्धि भारत (for the post. half).]

35 ^a) K_{2.8} B₁ समेन; B₂ D_{1.2} श्रुतं च; B₈ श्रुतेन; D₈ G₄ शमेण (for शमेन). Ś₁ धर्मस्य (for धर्मेण). K₂ परस्य बुध्यता; K₄ B_{1.8-8} D₈₋₈ नयेन युक्ता (K₄ सूक्ता; D₈ युक्ताद्); N₁ B₈ परेण युक्ता; B₂ D_{1.2} जानाति बुद्ध्या; T₁ शमेन युक्ता (for परस्य बुद्ध्या). — ^b) K₂ om. जाता. K₄ B_{1.8} D₈₋₈ या ते (K₄ या तेन); B_{8.4} या सा (for जाता). K₈ शास्तु; Dn यास्तु (for सास्तु). D₈ साश्रुते (for सास्तु ते). K₂ प्रतीता; K₄ V₁ B_{1.8-8} Dn₈ D_{8.6} Cn प्रमादीः (D₈ 'दी'); G₈ प्रदीपाः; Cd प्रतीपा (as in text). K₁ मा वास्तु ते बुद्धिरेषा प्रतीपा; B₂ D_{1.2} बुद्धिस्तु या ते प्रतिदीप्यते च. — After 35^{ad}, G₈₋₈ ins.:

582* न तद्वलं यन्मृदुना विरुध्यते

मित्रं धर्मस्तरसा सेवितव्यः ।

— 35^{ad} = 5. 36. 69^{ad}. — ^a) G_{2.8} प्रध्वंसनी; C_v as in text. T₁ C_v क्रूरस(T₁ om. स)माश्रिता (for क्रूरसमाहिता). A few MSS. श्री. — ^d) Ś₁ मृदुप्रौढान्; K_{1.2} मृदो प्रौढा; D₂ G₈ मृदुः प्रौढा; G₈ मधुप्रौढा; Cn. v as in text. Cd oites प्रौढा (as in text). D₄ यच्छति (for ग). G₈ 'पौत्रं (for 'पौत्रान्). — After 35, B₈ reads the colophon of this adhy. (सभापर्वणि अनुद्युते); and begins the next adhy. (67) with st. 36.

36 Before 36, K_{8.4} B₈ S ins. 'वेशं उ' (or 'वेशं'). B₈ begins adhy. 67 from 36. — ^a) K₁ ततो* (for अथा*). T₁ G_{2.6} महाप्राज्ञां; G₄ 'राज (for 'राजो). — ^b) Ś₁ K_{2.8} धर्मचारिणी; D_{1.2} तत्त्वदर्शि(D₁ 'शं)नीं. — ^c) Ś₁ अंतो नूनं; K T₁ G_{2.6} अंतकालं (K_{1.4} G₂ 'मं'); D₈ अतः कामं; G₈ अंतं कामं. D₈ सुतस्य (for कुलस्य). — ^d) K₄ Dn(!) शक्नोमि; B_{1.8.6} D_{1.2} शक्यामि; G₂ शक्यं हि (for शक्यामि). K₁ S निवर्तितुं (G₁ न सेवितुं); B_{1.8.4} निषेधितुं.

37 ^a) K₁ यथेप्सितं; K₄ यद्विच्छति; N₁ B₈ D_{1.2.4} T₁ G_{2.4.6} यथेच्छसि; V₁ B_{8.4.6} Dn₁ D₈ G₁ यथेच्छति (for यथेच्छन्ति). T₁ [आ]शु (for [अ]स्तु). — ^c) K_{1.4} N₁ V₁ B_{1.2.4} Dn T₁ G_{1.2} M च; G₈₋₈ तु (for प्र-). K₂ कुर्वति (for कुर्वन्तु). — ^d) N₁ कुरवः (for मामकाः). B_{1.4.8} D₃₋₈ G₂ पाण्डवा मामकैः सह; T₁ मामकाः पाण्डवाः सह.

Colophon. For B₈ see v. 1. 2. 66. 35. — Sub-parvan: Ś₁ K₄ B_{1.4.8} D₁₋₈ अनुद्युत; K₁ B₈ पुनर्द्युत; K_{2.8} B₈ D₁₋₈ द्यूत. — Adhy. name: T₁ G_{1.8.8} M₁ पुनर्द्युतप्रसंगः (G₁ M₁ 'निश्चयः'). — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.) D₈ 67; K₂ 68; K₈ 69; Dn₁ 75; T₁ G_{2.8} 112; G_{1.2} M 108; G₈ 111; G₄ 82. — S'loka no.: K_{2.8} 10; Dn D_{1.2.4} 12; M₁ 28.

६७

वैशंपायन उवाच ।

ततो व्यध्वगतं पार्थ प्रातिकामी युधिष्ठिरम् ।
 उवाच वचनाद्राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ १
 उपस्तीर्णा सभा राजन्नक्षानुस्वा युधिष्ठिर ।
 एहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वामाह भारत ॥ २

युधिष्ठिर उवाच ।

धातुर्नियोगाद्भूतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभम् ।
 न निवृत्तिस्तयोरस्ति देवितव्यं पुनर्यदि ॥ ३
 अक्षय्युते समाह्वानं नियोगात्स्थविरस्य च ।
 जानन्नपि क्षयकरं नातिक्रमितुमुत्सहे ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

इति ब्रुवन्निवृत्ते भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
 जानंश्च शकुनेर्मायां पार्थो द्यूतमियात्पुनः ॥ ५
 विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः ।
 व्यथयन्ति स्म चेतांसि सुहृदां भरतर्षभाः ॥ ६
 यथोपजोषमासीनाः पुनर्द्यूतप्रवृत्तये ।
 सर्वलोकविनाशाय दैवेनोपनिषिदिताः ॥ ७

शकुनिरुवाच ।

अमुञ्चत्स्थविरो यद्वो धनं पूजितमेव तत् ।
 महाधनं ग्लहं त्वेकं शृणु मे भरतर्षभ ॥ ८

67

1 B₆ om. the ref. — ^a) G₈ गते (for ततो). Ś₁ व्यध्वगतं. K₁ B₁ G [S] व्यध्वगतं; K₂. 8 [S] ध्वनि गतं; V₁ B₆ व्यपगतं; C₇ as in text. D₁. 2 'गतान्पार्थान् (for गतं पार्थ). — ^b) Ś₁ K₂. 4 प्रतिकामी; T₁ प्रातिगामी; G₁. 8 'कामि. — ^c) K₁ V₁ B₂. 6 D₁. 2 वचनं (for वचनाद्).

2 Before 2, B₆ ins. प्रातिकाम्युवाच. — ^a) K₄ N₁ V₁ B₂ D_n G₂. 4 उपास्तीर्णा (G₄ 'र्णास); D₄ T₁ उपस्तीर्णं. G₂ उपागृह्य सभां राजन्. — ^b) G₂ अक्षाणि. K₂ उज्य; K₈ उत्वा. D₆ M₂ युधिष्ठिरं. — ^c) K₂ देव्येति; B₂-6 D₁. 2 दी (D₁ दि) व्यस्य (for दीव्येति). — ^d) K₁ V₁ B₁ S पिता त्वाह (K₁ चाह; B₁ -ह त्वा) नराधिप (T₁ G₂. 5. 8 'प:); K₄ D_n (1) पिता त्वाहेति (K₄ adds च) भारत.

3 ^b) G₂. 4 M₁ शुभाशुभे. — ^c) K₁ न च वृत्तिस्; V₁ न निवृत्तिस्. — ^d) D_n1 वेदि (m देवि) तव्यं; G₄ दिवितव्यं.

4 ^a) N₁ V₁ S अक्षय्युते (G₂ 'योग) (for 'यूते). G₂ महानासीन् (for समाह्वानं). — ^b) K₁ T₁ G₁. 4 नियोगा. K₁ V₁ B₁ D₁-8 T₁ तु (for च). — ^c) G₂ च यत्क्षुद्रं (for क्षयकरं). — ^d) T₁ नापि (for नाति). K₈ जानाति क्रममुत्सहे (sic); G₁ नापि कामीतुसु*.

5 After the ref., K₄ D_n D₄. 8 ins. (C_n glosses):

583* असंभवे हेममयस्य जन्तो-

स्तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नपराभवाणां

धियो त्वेयं स्मृता भवन्ति ॥

[(L. 3) D₄. 8 'भवानां.]

— ^a) K₄ D₆ 'जिव वृत्तो. — ^b) K₂ सह पाण्डवै; B₂. 6 D₁. 2 सहितस्तदा (for सह पाण्डवः). D₆ (before corr.) G₁ पाण्डवाः. — ^c) G₁ स्म (for च). — ^d) = 15^d. M₁ अयात् (for इयात्). K₂ पार्थे द्यूतमियात्पुनः.

6 ^a) G₂ transp. ते and तां. K₁ सभायां तु; G₁ सभां रम्यां (for सभां तां तु). — ^b) Ś₁ K₁ 'बलाः (Ś₁ sup. lin. 'रथाः as in text). — D₁ ins. 6^{ad} in marg. — ^c) Ś₁ K₄ B₁. 8. 5 D₄. 8 व्यथयंतः (D₄ 'ता); N₁ V₁ B₆ D₆ G₁ व्यथयंत (for 'यन्ति). Ś₁ K₂. 4 B₁. 8 च (for स्म). — ^d) K₁ B₂. 5. 6 D_n1 D₂-6 T₁ G₂-8 भरतर्षभ; D₁ 'भः (for 'भाः).

7 K₂ G₆ om. (hapl.) 7-8. — ^a) K₁ यथोपयोगम्; C_d 'जोषम् (as in text). Ś₁ आसीनः; G₄ आनीताः (for आसीनाः). — ^b) Ś₁ द्यूतनिवृत्तये; B₁. 8. 5. 6 D₆-8 'मवर्तयन्; B₁ 'विबुद्धये; D₁. 2 द्यूतं प्रवर्ततां (D₂ 'र्तिता); T₁ द्यूतं प्रवृत्तयः; G₂. 8 M₂ द्यूतप्रवर्तये (M₂ 'ने). — ^c) T₁ सर्वलोको. — ^d) Ś₁ देवनेनोपपीडितः; K₁. 2 देवनेनोपनि (K₁ 'नोरसि) पीडिताः; G₁ दैवेनोपातिपीडिताः; G₂. 4 दैवेनापि निपीडिताः; G₈ दैवेन परि. — After 7, T₁ ins.:

584* तानागतानभिप्रेक्ष्य कृपणं क्षिप्रमक्षयित् ।

8 K₂ G₆ om. 8 (of. v.l. 7). — ^a) D₄ बद्धो (for यद्वो). — ^b) B₂ पूर्वजितं च; D₆ उर्जितमेव; S (G₆ om.) विजितमेव (for पूजितमेव). G₄ तु (for तत्). — ^c) G₂. 4 M₂ महाग्लहं; G₂ महाग्लं तं; G₈ ग्लहाम्यहं; M₁ महानयं (for महाधनं). G₂ M धनं; G₂-8 पणं (for ग्लहं). D₆ त्वेके; S (except M₁; G₆ om.) चैकं (for त्वेकं). K₂ ग्लहस्त्वकं; K₄ ग्लहं त्वं कं (for ग्लहं त्वेकं). — ^d) D_n (1) भो (for मे).

वयं द्वादश वर्षाणि युष्माभिर्द्युतनिर्जिताः ।
 प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ॥ ९
 त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥ १०
 अस्माभिर्वा जिता यूयं वने वर्षाणि द्वादश ।
 वसध्वं कृष्ण्या सार्धमजिनैः प्रतिवासिताः ॥ ११
 त्रयोदशे च निर्वृत्ते पुनरेव यथोचितम् ।
 स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथ वेतैः ॥ १२
 अनेन व्यवसायेन सहास्माभिर्युधिष्ठिर ।

अक्षानुष्वा एनर्द्युतमेहि दीव्यस्व भारत ॥ १३
सभासद ऊचुः ।
 अहो धिग्वान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयम् ।
 बुद्ध्या बोध्यं न बुध्यन्ते स्वयं च भरतर्षभाः ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 जनप्रवादान्सुबहूनि शृण्वन्नराधिपः ।
 ह्रिया च धर्मसङ्गाच्च पार्थो द्यूतमियात्पुनः ॥ १५
 जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्द्युतमवर्तयत् ।
 अप्ययं न विनाशः स्यात्कुरुणामिति चिन्तयन् ॥ १६

C. 2. 2508
B. 2. 76. 19
K. 2. 98. 19

9 = (var.) 2. 66. 18. — *) V₁ B_{1.3-5} D_n D₈₋₉ G₆
 वयं वा द्वादशाब्दानि. — *) Ś₁ K₂₋₄ सायुधा; G₁ अष्टाभिर्
 (for युष्माभिर्). M₂ 'निश्चिता: (for 'निर्जिता:). — *)
 Ś₁ प्रविशामो; D₂ G₁ प्रविशेश; T₁ G₂ 'शाम (for 'शेम).
 10 = 2. 66. 19. — *) K₁ G_{1.2} तु (for च). K₁
 व्यजने; K₄ B D_{1.2} T₁ G₂₋₄ स्वजनैर् (B₄ 'नै); N₁ V₁
 सुजनैर्; D_n M स्वजने; D₈ corrupt; D₄ सजनैर्; G₁
 [अ]सजने; G₆ सजने (for सजने). — *) K₁ N₁ V₁
 B_{1.3-5} D₈₋₉ G_{1.2} प्रच्छन्ना: (for अज्ञाता:). — *) G₂₋₅
 M चेत् (for च). — *) = 11^b. N₁ V₁ B_{1.3-5} D₈₋₉
 द्वादशाब्दानि कानने.

11 G₆ om. (hapl.) 11^{ab}. — *) K₁ वा वने; K_{2.3}
 विजिता; K₄ V₁ B (except B₂) D T₁ G₂ निर्जिता (for
 वा जिता). G₂ अस्माभिर्वाय यूयं वा. — *) = 10^d. Ś₁ K
 V₁ B₂ D (except D_{1.2}) वने (K₁ जिता) द्वादश वत्सरान्.
 — K₂ om. 11^{ad}. — *) K₁ वजेयुः; V₁ B₂ वसेयुः;
 B₂ D₂ वसेत; D₁ वसंत (for वसध्वं). — *) T₁ अजनैः;
 G₆ अजितैः (for अजनैः). Ś₁ D_{1.2} परिवासिताः; K₁ B₁
 T₁ G₁₋₃ M₂ परिवारिताः; G₆ परिकल्पिताः. — After 11,
 K_{1.4} N₁ V₁ B₁ D_n D₈ repeat 10 (with the same
 v.l.; D₈ स्वजने 'प्रतिवत्सरं).

12 *) Ś₁ [5]थ; B_{2.6} D₂ G₂ तु; D₁ तु (for च).
 K D_n T₁ निर्वृत्ते तु; B₁ (by transp.) निर्वृत्ते च. D_n
 D_{2.4} G₁ निर्वृत्ते (for निर्वृत्ते). — *) K_{1.4} स्वं राज्यं.
 Ś₁ प्रतिपद्यध्वम्; G₁ 'वर्तय्यम् (for 'पत्तय्यम्). — *) V₁
 D₁ G₂ वेतैः (G₂ 'नैः) (for वेतैः). G₆ इतरेतरवेतैः.

13 From 13^{ad} onwards the writer of D₈ appears
 to be different. — *) T₁ G_{2.3} M₂ अक्षानि (for
 अक्षान्). K₂ D_n उक्षा (for उस्वा). — *) G₁ अभि-
 (for एहि). B₁ दीव्याम; D₄ T₁ G₄ दिव्यस्व. B_{2.5.6}
 D₈₋₉ पांडव (for भारत). — After 13, K₄ B (except
 B₂) D (except D_{1.2}) T₁ ins. (Cn glosses):

585* अथ सभ्याः सभामध्ये समुच्छितकरास्तदा ।

ऊचुर्द्विभ्रमनसः संवेगात्सर्व एव हि ।

[Before line 1, K₄ ins. वैशं उ'. — (L. 1) D_n
 समुत्थित (for 'च्छित'). — (L. 2) B₂ मा मैवं; D₈ संवेगाः
 (for संवेगात्). T₁ सर्वमेव हि.]

14 K₂ D₂ T₁ om. the ref. N (except K_{1.2})
 सभ्या (for सभासद). S om. ऊचुः. — *) K_{1.2} एवं;
 K₄ B₁ नैवं; V₁ नैव; B₂ D₂ नूनं (for नैनं). S C_v
 बांधवाने (G₄ बंधनानै)तान् (for बान्धवा नैनं). — *) G₂
 मोहं (for बोधं). B_{2.6} D_{1.2} महाभयं. — *) Ś₁ K
 V₁ B₂ D_n D_{1.3-5} बुद्ध्या बुध्येन्न (K₁ बोध्यं न; K₂ युध्ये न;
 K₃ बुद्धेन; D₆ बुध्यं न) वा (B₆ चा) बुध्येत् (K₁ बुद्ध्या);
 N₁ अभुध्यन्नथ वा बुध्यन्; B₁₋₄ बुद्ध्या बो (B₁ बु)ध्यं न
 बुध्यंति (B_{2.3} 'ध्यंते; B₄ 'ध्यस्ति); B₅ D₂ G₆ बु (D₂
 बो)द्ध्या बोध्यं न चाबुद्ध्या (G₆ बोद्धंते); G₁ युद्ध्या बोध्यं न
 बुध्यंत; C_v बुद्ध्याबुध्यंत बुध्यंते. G₈ om. 14^d-16^a. — *)
 V₁ B₄ स्वयं वा; B_{1.2} D₂ क्षयं हि; B₃ क्षयं वा; B₅ D₃₋₅
 स्वयं वै; B₆ क्षमं हि; D_n (1) D₈ अयं च; D₁ अयं हि; G_{2.4}
 C_v वयं च (for स्वयं च). Ś₁ K N₁ B₂ D (except D_{1.2})
 भरतर्षभ (K₄ 'भः).

15 G₈ om. 15 (cf. v.l. 14). — *) V₁ B₆
 जनापवादान्; G₁ जनवादात्; G₂ जनप्रवाहाः; M₂ जनवादांश्च.
 K₂ स (for सु). — *) K₄ B_{2.4} D_n D₈ शृण्वन्नपि (for
 इति शृण्वन्). K₁ N₁ V₁ B₂ D_{3.4} जनाधिपः; K₃ G_{4.5}
 नराधिपाः; G₁ 'धिप. — *) Ś₁ ह्रियते; K₁ दूयाच्च; G_{1.2.4}
 M प्रियाच्च (for ह्रिया च). Ś₁ K₄ B₂ D_n D₈₋₉ धर्मसंयो-
 गात्; K₃ 'योगाच्च; V₁ B_{2.3.5} 'भंगाच्च; B₁ 'आवाच्च;
 B₄ 'संगार्थ. D_{1.2} ह्रिया स्वधर्मसंगाच्च. — *) = 5^d. M₁
 अयात् (for ह्रयात्).

16 G₈ om. 16^a (cf. v.l. 14). — *) B₂ अमंत्रयत्;
 B₆ अवर्तत; G₁ M₁ विनाशकं; G_{2.6} प्रवर्तयत् (for अवर्त).
 B₃ D₈₋₉ अक्षान्यूते पराङ्मुखान्. — *) K₂ अथ यं ते;

C. 2. 2509
B. 2. 76. 20
K. 2. 96. 20

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं वै मद्विधो राजा स्वधर्ममनुपालय- ।

आहूतो विनिवर्तेत दीव्यामि शकुने त्वया ॥ १७

शकुनिरुवाच ।

गवाश्वं बहुधेनूकमपर्यन्तमजाविकम् ।

गजाः कोशो हिरण्यं च दासीदासं च सर्वशः ॥ १८

एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

वैशंपायन उवाच ।

वनवासाय चक्रुस्ते मतिं पार्थाः पराजिताः ।

K₄ V₁ B₁ m. 8-8 D अप्या (K₄ D₄-8 'था-; D₈ 'ध्य)सन्नो;
B₁ अप्ययं नो; T₁ G₂ अद्य यं न; G₄ M अद्ययं न (for
अप्ययं न). Cd oites (as in text) अपि (gloss
संभावनायां). G₂ विनाशं स्यात्. — ^a) D₈-8 अविचितयन्;
D₈ कदनं महत् (for इति चिन्त').

17 ^a) D₈ T₁ हि (for वै). — ^b) K₂ उपपालयन्;
B₂.6 D₁.2 अनुचितयन् (for अनुपाल'). — ^c) D₁ अहूतो;
G₂ आहूते; M₂ आहूतो. Ś₁ नु निवर्तेत; D₈ विनिवर्तेय; G₄
न निवर्तेत. — ^d) K₁ दिव्याम; T₁ दिव्यामि; G₈ दीव्यानि.

18 ^a) K₂.8 D₄ गवाश्व; T₁ गजांश्च; G₁-4 M₂ गजाश्वं;
G₈ गजाश्च. — ^b) N₁ असंख्येयम् (for अपर्यन्तम्). — ^c)
S (except M₁) तथा (for गजाः). K₈ T₁ G₁.2
कोशं; B₁.8.5.6 D₁.5 कोषो. — ^d) Ś₁ K₄ N₁ V₁
B Dn दासीदासाश्च (B₈ दासी दासं च). K₄ भारत
(for सर्वशः).

19 ^a) T₁ G₂ हिरवा (for एष). K₂ ना; N₁ S Cv वै
(T₁ वो) (for नो). K₂ ग्लह. K₁ V₁ B₃.4.6 एकैको;
B₁.2 D₁.2 एको वै (for एवैको). — ^b) B₁ D₁.2 वनवासश्च
(for 'वासाय). K₁ D₁-4.6 (by corr.) पाण्डव; D₈.6
(before corr.) 'वा. — ^c) D₈ वापि जिता (for वा वि').
— ^d) K₄ वल्लामो; G₂ त एव; G₄ निवसे (for वसेम).
V₁ B₈.4 विजने (B₈ विजिता) वने (for वनमा').
— After I9, K₄ V₁ B D ins.:

586* त्रयोदशं च वै वर्षमज्ञाताः सजने तथा ।

[B₈ अयो; D₈ चैव (for च वै). K₄ वर्षस्यम्; B₈ वर्षकम्
(for वै वर्षम्). D₈ अज्ञात्वा (for अज्ञाताः). K₄ B₈ Dn₁ D₈.8
स्वजने; B₁.8.4.6 D₁.2 स्वजनैस्; B₈ सजनैस् (for सजने).]

यूयं वयं वा विजिता वसेम वनमाश्रिताः ॥ १९

अनेन व्यवसायेन दीव्याम भरतर्षभ ।

समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिजग्राह तं पार्थो ग्लहं जग्राह सौबलः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

अजिनान्युत्तरीयाणि जगृहुश्च यथाक्रमम् ॥ १

अजिनैः संवृतान्दृष्ट्वा हतराज्यानरिंदमान् ।

20 V₁ D₈ om. 20^{ab}. — ^a) Ś₁ B₁ दीव्यामि; K₈.4
'मो; D₈ G₂.6 M₂ Cv 'व (for 'म). K₂.8 B₃.4.6 Dn₂
D₁.2.4 पुरुषर्षभ; K₄ N₁ B₂.6 Dn₁ D₈ पुरुषर्षभा; (Dn₁
'भः) (for भरतर्षभ). — ^c) K₁ समाक्षेपेण; G₄ समुत्क्षि';
M₂ समुत्क्षेपेण; Cd as in text. K₁ यैकेन; Dn₁ वैकेन.

21 N (except B₈) om. the ref. — After the
ref., S ins. (Cv glosses) a passage given in App. I
(No. 40). T₁ om. 21. — ^a) Ś₁ K₁.8 V₁ D₈ Cv तत्;
K₄ G₂ तान् (for तं). V₁ वाक्यं (for पार्थो). G₁ प्रतिज्ञाते
तदा पार्थे. — ^b) K₁ G₈ गृहं; M₂ ग्लहां (for ग्लहं). For
ग्लहं, Cd (mislection!) सहं (gloss अक्षं).

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K₈ B₁.4-6 Dn
D₁.4-6 अनुद्युत; K₁ B₂ T₁ G₈-8 M₁ पुनर्द्युत; K₂ B₈ D₂.8
G₁ द्युत. B₁-8.6 Dn D₁.2.4.5 cont. with समाप्त.
— Adhy. name: T₁ G₁.8-8 M₁ वनवासपण (G₁ M₁
'ग्लह'बंधः. — Adhy. no. (figures, words or both):
K₁ (marg.) 67 (as in text!); K₂ 69; K₈ 70;
Dn₁ 76; D₈ 68; T₁ G₈.6 113; G₁.2 M 109; G₈
112; G₄ 83. — S'loka no.: K₂ 20; K₈ 19; Dn
24; D₁.2 22; M₁ 27.

68

1 ^{ab}) B₁.8.4 ते पार्थो मतिं चक्रुः (for चक्रुस्ते मतिं
पार्थाः). G₁ क्रियु; G₈ वनं (for मतिं). B₈ Dn D₈-8 M₁
ततः पराजिताः पार्थो वनवासाय दीक्षिताः. — ^c) Ś₁ उत्तरीराजि
(corrupt). — ^d) K₁ ते (for च). V₁ 'सुखं (for 'क्रमम्).

प्रस्थितान्वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् ॥ २
 प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः ।
 पराभूताः पाण्डुपुत्रा विपत्तिं परमां गताः ॥ ३
 अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः ।
 गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयांसो यद्वयं परैः ॥ ४
 नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनन्तकम् ।
 सुखाच्च हीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ५
 बलेन मत्ता ये ते सः धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः ।

2 ^a) K1 पाण्डुपुत्रान्; K2 D6 हत* (for हत*). K1 अरिंदम; G4 अनिदितान् (for अरिंदमान्). — ^a) K1 हस्तिनाद् (for प्रस्थितान्). — ^a) N1 दुर्योधनो (for दुःशासनो).

3 ^a) D2.8 प्रवृत्तं; T1 G2-4.6 प्रवृद्धं (for प्रवृत्तं). K1-8 N1 D6 G1.8 घृत* (for धार्त*). — ^b) S1 चक्रं राज्ञं; K1 राज्ञश्चक्रं; V1 चक्रं राज्ञन्; D4 चक्रं राज्यं; G2 चक्रं राज्ञो (for चक्रं राज्ञो). Cd oiles (as in text) चक्रं (=तेजः). K4 महात्मना. — G6 om. 3^{ad}. — ^a) K2.4 N1 B5 Dn पराजिताः; B2.4 S (G6 om.) परिभूताः (for पराभूताः). S1 K2-4 Dn D6 पाण्डवेयाः; B1 T1 G2-5 M पाण्डुसुता (for 'पुत्रा). — ^a) T1 परमाहताः (for परमां गताः). K2 विपत्यं परमं गताः (sio).

4 ^a) V1 B1.8.4.6 D1-8 अद्यैव ते; B2 अद्य वै (for अद्य देवाः). D4 संप्रयाताः; D6 संप्रवृत्ताः; T1 G5 सं (G6 सु)प्रसन्नाः. — ^b) B1 सर्वैर्; D8 क्रमे (for समैर्). B6 बंधुभिर् (for वर्त्मभिर्). D6 G1.8 M अच्छलैः (for अस्थलैः). S1 समं धर्मिभिरच्छलैः; K4 शनैर्वर्त्मभिरंशुलैः; T1 सर्वैर्महर्षिभिः सह; G2 समधैर्वर्त्मभिच्छलैः (sio); G4 समयैर्वर्त्मभिश्चितैः; G5 सह सर्वैर्महर्षिभिः; G6 सर्वे हास्यभिरच्छलैः. — ^a) K4 गुणज्येष्ठाः; B1 गुणश्रेष्ठाः; B8 गुणैर्ज्येष्ठाः; D8 गुणज्येष्ठाः. K1 वयं (for तथा). S1 K2.8 B2-4 Dn D4 श्रेष्ठा; K4 ज्येष्ठा (for ज्येष्ठा). — ^a) S1 K4 भूयांसो; K1 N1 V1 B2-6 D1-8 S Cn श्रेयांसो (for भू*). G1 वरं (for वयं). K2 परौ (for परैः).

5 ^a) K2.8 B1 M नरकैः; G1 नरकैः (for नरकं). K1 N1 V1 D1.2.4.5 S (except M1) पतिताः (for पा*). G2 पार्थ. — ^b) T1 G5 अरिंदमाः; G2 अतंद्रिताः; G8.6 अनंतरं (for अनन्तकम्). — ^a) S1 विहीनः; G2 च हीन- (for च हीना). V1 G1 राज्याच्च (for राज्याच्च). — ^a) G2.4 विहीनाः (for विनष्टाः).

6 ^a) Dn D1.8.6 धनेन (for बलेन). G4 मत्तो; G6

ते निर्जिता हतधना वनमेप्यन्ति पाण्डवाः ॥ ६
 चित्रान्संनानाहानवमुञ्चन्तु चैषां
 वासांसि दिव्यानि च भानुमन्ति ।
 निवास्यन्तां रुरुचर्माणि सर्वे
 यथा ग्लहं सौबलस्याभ्युपेताः ॥ ७
 न सन्ति लोकेषु पुमांस ईदृशा
 इत्येव ये भावितबुद्धयः सदा ।
 ज्ञास्यन्ति तेऽऽत्मानमिमेष्य पाण्डवा

मर्त्या (for मत्ता). K1 Dn2 ये च; D8 एते; D6 ये तु; M2 ये वै (for ये ते). S1 K1 [अ]स्मान्; D6 [अ]स्मै (for स्म). T1 ये तस्मां; G2 ह्येतेस्मान् (for ये ते स्म). — ^b) S1 धार्तराष्ट्राः. N1 प्रशासिषुः; B2-5 अहासिषुः; G2.4 बिभस्सि- (G2 'त्सु)पुः; G8 प्रभासिषुः; Cd. v as in text. — ^a) D6 हत- (for हत*). — ^a) B1.2.6 D1.8 यास्यन्ति (for एप्यन्ति).

7 ^a) K2 चित्रान्सन्तान्; D8 चित्रासनान्; G1 चित्रा- संनानान्; G8 चित्रान्संनानान्; G4 चित्रान्सन्वाहान्; G6 corrupt. S1 G8 अवमुञ्चन्तु; K1 D8 T1 'मुञ्चन्तु; G2 अवमुच्य; Cd as in text. V1 B1.2.5m.6 D1-8 G6 सर्वे; G2.4 पार्थाः (for चैषां). — ^b) B1 दिव्यानि वस्त्राणि (for वा दि*). — ^a) S1 निवास्यन्तां; K1 निवस्यन्तां वा; K2 D1 G8 निवास्य (K2 'इय)तां; K8 वासस्यन्तां; K4 B1.2.4.5 Dn G1 विवास्यन्तां; B6 निर्वास्यन्तां; M1 निव*; Cd as in text. G1 कुरु (for रुरु*). Dn1 D6 -वर्माणि. G8-5 M1 तानि; M2 चैव (for सर्वे). — ^a) K4 D8 ग्लहः; G2 ग्लहः. K2.4 सौ (K2 सो)बलस्याभ्युपेताः; D1.2 G2.4 सौ (G2 स)बलेनाभ्युपेताः (G2.4 'तः); G6 सोबलस्याभ्युपेताः.

8 ^a) D1.2 वसन्ति (for न सन्ति). G1 ईदृश (for 'शा). — After न सन्ति, G6 om. (hapl.) from लोकेषु up to ज्ञास्यन्ति (in ^a). — ^b) K2 इत्येव ये; K4 इत्येव सं; N1 इत्यबुवन्; B1.2.6 D1.2 एवं हि ये; S (G6 om.) इत्येव (G4 'व)वै (for इत्येव ये). — ^a) S1 K1 B2.6 Dn2 M2 चात्मानम्; D1 तन्मानम् (for तेऽऽत्मानम्). K2 इमे च; V1 B2-6 D1-8 इहाद्य (B4 'त्य); T1 G1 इमेत्य (for इमेऽद्य). — ^a) K4 corrupt. K8 विपर्ययः; T1 विपर्य- यस्ताः; G5.6 M विपर्यस्ताः; G2 निरासिताः (for विपर्यये). Some MSS. खंड*, शंड*, षंड* (for षण्ड*). G2.4 यथा (for इव). G1 [अ]चलाः; G6 [अ]पराः (for [अ]फलाः). — After 8, V1 ins.:

C. 2. 2521
B. 2. 77. 8
K. 2. 99. 8

C. 2. 2521
B. 2. 77. 8
K. 2. 99. 8

विपर्यये षण्ढतिला इवाफलाः ॥ ८
अयं हि वासोदय ईदृशानां
मनस्विनां कौरव मा भवेद्वः ।
अदीक्षितानामजिनानि यद्व-
द्वलीयसां पश्यत पाण्डवानाम् ॥ ९
महाप्राज्ञः सोमको यज्ञसेनः
कन्यां पाञ्चालीं पाण्डवेभ्यः प्रदाय ।
अकार्षीद्वै दुष्कृतं नेह सन्ति

587* स्वयंवरेऽसौ स्थविरोऽपि मन्दधी-
वृथामतिः स्थविरो यज्ञसेनः ।

9 *) K1 श्रियं; N1 V1 B D (except Ds) इदं; Gs अलं (for अयं). Ds-s Cn च; Gs वि- (for हि). N1 वासोदयम्; V1 Bs. 5. 6 Dn Ds-s वासो यदि; B1. 2 D1. 2 वासो महद्; B4 वासोभवद्; T1 G1. 3-s M भावो (M2 'वे')दयः; Gs भागोदयः; Gs भावो हृदयम्; Cd वासोदयः (as in text). V1 Bs. 8 Dn Ds-s चेद (D4 'दि')शानां; Gs इदयमानो (for ईदृशानां). Cn वासो यदिवेदृशानां (analyzed यद् + इव + ईदृ) (for वासोदय ईदृ). — *) K4 Dn T1 M2 कौरवा मा; N1 Gs कौरवाणां; G4 कौरवाणां मा. V1 B D1-s Gs Cn रौरवमाहवेपु (Gs 'वेद्यः'); G1 रौरवमाभवेद्यत्. — *) K2 Ds आदीक्षितानाम्; K4 अदिक्षि. G1 अनुजानि (for अजिनानि). S1 यद्वयं; V1 D1. 2 युद्धाद्; Bs. 6 युद्धे; B5 यद्वा; Dn (!) विभ्रतां; G1 यद्यद्; Cn यद्वद् (as in text). — *) M2 बलीयतां (for 'सा'). K4 Ds पश्यति. Gs पश्यतु (for पश्यत). Before पश्यतु Gs originally reads वै भावितबुद्धयस्सदा, which is cancelled. — After 9, V1 (om. lines 1-2) Bs-s ins.:

588* स्वयंवरेऽसौ स्थविरोऽपि मन्दधी-
वृथामतिः सुप्रज्ञो यज्ञसेनः ।

महीक्षितां पश्यतां पाण्डवानां.

[Line 1-2 = (var.) 587*. — (L. 1) B6 यः (for सौ).]

10 *) N1 Bs Ds महाप्राज्ञः; V1 Bs. 4. 6 मंदप्र (Bs 'प्रा')ज्ञः. B1. 2. 4. 5 D (except Ds) सौमकिर् (for सोमको). K (except Ks) N1 Ds-s याज्ञसेनः; V1 Bs. 4. 6 मूढचेताः; B2. 5 Ds याज्ञसेनी; Cd as in text. — *) Ks रम्यां (for पाञ्चालीं). — *) Gs अपकर्षाद्; G4 अपाकर्षाद्; Gs अकार्षं वै; Cv स चाकर्षाद् (for अकार्षीद्वै). B6 om. वै. B1. 2. 4. 5 Dn Ds. 6 सुकृतं (Dn2 'ते'); Gs. 6 दुष्करं (for दुष्कृतं). V1 B6 दुपदो दुष्करं (Bs

ह्रीवाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः ॥ १०
सूक्ष्मान्प्रावारानजिनानि चोदिता-
न्द्धारण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान् ।
कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि
पतिं वृणीष्व यमिहान्यमिच्छसि ॥ ११
एते हि सर्वे कुरवः समेताः
क्षान्ता दान्ताः सुद्रविणोपपन्नाः ।
एषां वृणीष्वैकतमं पतित्वे

*कृतं) तत् (for दुष्कृतं नेह सन्ति). S1 Ks. 4 B1-s D (except Ds) G1. 6 नेह (S1 Bs Ds-s नैव; Dn2 न स्व-) किंचित्; K1. 2 N1 M1 तेन (M1 नैव; inf. lin. ह) संति; Cv ते हसंति (for नेह सन्ति). — *) K1 याज्ञसेनी (for 'न्याः'). V1 नमंति ह्री***वा याज्ञसेनी; Bs. 6 न संति ह्रीवाः पतयो याज्ञसेनि. — After 10, V1 Bs. 6 ins.:

589* संपश्यन्त्यास्तेऽजिनैः संवृताङ्गाः ।

[Bs संदृश्यतां तेजिनैः; B6 संदृश्यते अजिनैः.]

11 *) Ks सूक्ष्मा प्रावरणान्; K4 N1 V1 B1. 5 Dn D4. 5 Gs. 5 सूक्ष्मप्रावारान् (Gs 'रानि') (for सूक्ष्मान्प्रावारान्). Ks प्रवासान्; G1 प्रचारान्; G2. 6 प्रवरान्; Cd प्रावारान् (as in text). S1 अजिनानचोदितान्; K1-s G1 M2 Cv अजिनानि वोचि (G1 Cv 'वि'; M2 'दि')तान्; K4 Bs Dn Ds-s अजिनोत्तरीयान् (for अजिनानि चोदितान्). N1 Ds (before corr.) चोचितान्; V1 चापि; B1. 2. 6 D1. 2 चैव; Bs चैवं; B4 चैत्रं; M1 पोषितान् (for चोदितान्). See Addenda. — *) T1 Gs-s हि स्वा (for इद्धा). Ds-s आदन् (for [अ]रण्ये). Gs तीर्थतीरप्रतिष्ठान्; K2 corrupt (for निर्धनानप्र). Ks संप्रति; K4 निःप्रति; B1-4. 6 अप्रहृ (Bs 'दि'); Cd as in text. — *) K1. 2 D2. 3 T1 Gs-4 का र्वं (G2 om. र्वं; G4 कांतं). K1 लप्स्यसे; Ks लप्स्यते; B6 D1. 2 यास्यसे; Gs प्राप्स्यसे (for लप्स्यसे). K1. 4 या (K1 य)ज्ञसेनी. V1 B1 भूयाप्सीतिः कात्र (B1 का नु) पांचालि भद्रे. — *) K1 र्वम् (for यम्). K4 यमिहान्वमि; N1 V1 B D (except Ds) [हृ]ह यमन्यमि; T1 [आ]यत हि मान्यमि; G1 M [अ]न्यसयो (G1 'तो') यमि (M2 यदि); Gs [अ]य हि यं र्वमि; G4 यदिहान्यमि; Gs [अ]न्यमिहायमिच्छसि.

12 *) S1 एवं (for एते). — *) K4 T1 क्षांताश्च दांताः; G4 कांताः क्षांताः (for क्षान्ता दान्ताः). K4 T1 द्रविणो; G4 सद्रविणो (for सुद्रविणो). — *) D1. 2 M1 तेषां; G1 एवं; G4 एतेषां (for एषां). D6 वृणुष्व. S [अ]न्य-

न त्वां तपेत्कालविपर्ययोऽयम् ॥ १२

यथाफलाः षण्डतिला यथा चर्ममया मृगाः ।

तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा अपि ॥ १३

किं पाण्डवांस्त्वं पतितानुपास्ते

मोघः श्रमः षण्डतिलानुपास्य ।

एवं नृशंसः परुषाणि पार्था-

नश्रावयद्धतराष्ट्रस्य पुत्रः ॥ १४

तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी

निर्भर्त्योच्चैस्तं निगृह्यैव रोषात् ।

उवाचेदं सहसैवोपगम्य

सिंहो यथा हैमवतः शृगालम् ॥ १५

भीमसेन उवाच ।

क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभापसे ।

गान्धारविद्यया हि त्वं राजमध्ये विकृत्यसे ॥ १६

यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशम् ।

तथा स्मारयिता तेऽहं कृन्तन्मर्माणि संयुगे ॥ १७

ये च त्वामनुवर्तन्ते कामलोभवशानुगाः ।

गोप्स्यारः सानुबन्धांस्तान्नेष्यामि यमसादनम् ॥ १८

C. 2. 2531
B. 2. 77. 18
K. 2. 99. 18

तमं (for [ए]कतमं). Ś1 S (except G2) पतिं त्वं; B2 D2 पतिस्त्वं; B2.6 D2-8 पतिं वै (for पतिस्त्वे). K1 एषा कृष्णे कतमं पतिस्त्वे. — ^a) Ś1 K2 D2 G2.4 न त्वा; K1 न ते; T1 G1.8.6 M मा त्वा (G2 त्वां); G2 मत्वा (for न त्वां). Ś1 पते; K1 [या]यात्; K2 B D (except D2) नयेत्; G2.4 भवेत्; G2 तपो; G2 भजेत्; M2 तपोत्; Cnp तपेत् (as in text). T1 G2-6 कार्यं (for कालं).

13 ^a) Some MSS. शंडं, खंडं, षंडं, खंडं (for षण्डं). G2 corrupt. — ^b) D1.2 G2 चर्ममयो मृगः; G2 चर्म * * मृगः; G2 चर्म तथा मृगाः. — ^c) K2 लूनयवा; N1 काकतिला; V1 B (except B2) काका यथा; D1 काकायवा; D2 काकयथा; G2.4.6 काकयवा (G2 यो); Cd.v as in text. N1 इव; V1 B1.2m.3.4.6 D2.8 (inf. lin.) कपि; B2 वका; Dn(1) D1 इति (for अपि).

14 ^a) B2.5.6 D2.4.6 T1 G2.6 पाण्डवाः (for वान्). N1 V1 ते; G2 तं (for त्वं). B2 हि पतीन् (for पतितान्). K1 D2 G2 उपाससे; K2 T1 G1.8 उपासे; K2 N1 V1 B2.4.5 उपास्य; B2 उपासि; Dn(1) D2 G2 उपास्ते (Dn1 स्ते; Dn2 स्ते); D2 (before corr.) उपास्यौ; D2 न यासि; G2 M2 उपास्यसे. — ^b) D2 T1 G2 मोघश्रमः; G2 मोघं फलं. Some MSS. षंडं, खंडं, शंडं, शंडं (for षण्डं). K2.8 उपास्य हि. — Before 14^{ad}, B2 ins. वैशं डं. — ^c) G2 एवंदशं वः; G2 एवं नृशंसाः; K2 D2 (before corr.) T1 पुरुषाणि. — K2 अश्रावयेद्; T1 G2 व्यश्रावयद् (T1 यं); G2 अश्रावयेद्; G2 विश्रावयन्; G2.6 या (G2 य)श्रावयद्; M2 आश्रावयद्.

15 Before 15, T1 G2-8 ins. वैशंपायनः. — ^a) B2 ह्यमर्षी (for [S]त्यमर्षी). — ^b) Ś1 K2 B1.2.4.5 Dn D2-8 T1 G2 M2 संनिगृह्य; D1.2 सं (D2 तं)परिगृह्य (for तं निगृह्य). K2 D1 [इ]व; D2 स्य (for [ए]व). — ^c) K2.8 उवाचैनं; K2 V1 B2-8 Dn D2-8 T1

उवाच चैनं; N1 B1 D1.2 G2 M2 उवाच चेदं; G1.8.8 उवाचैवं; G2 उवाच चैव; M1 उवाच चैवं. K2.4 B2.6 D1.8 सहसोपं (for सहसैवोपं). — ^a) K2.4 हैमवतः; G1 भीमपतिः; G2.4 भीमबलः (G2 लं). Some MSS. शृगालं; G2 स्वकालं (for शृगालम्).

16 ^a) Ś1 K2.8 G2 क्रूरं; T1 G2 क्रूरः; G1 क्रूरः (for क्रूर). G2 नैरैर् (for जनैर्). K2 B1.2.5.6 D2.4 जुष्टम्; B2 जुष्टम्; D2.6 जुष्टः; D2 दृष्टम्; T1 G2 जुष्टः (for जुष्टम्). G2 क्रूरः पापजनेष्टस्त्वं. — ^b) V1 B2-8 D2m अवधार्थः; B2 D2 असंबद्धं; B2 अप्रशस्तं; D1 असंबद्धं; D2-8 अवधार्थं (sic); T1 G2.6 कृतार्थस्त्वं; G2 अकृतार्थः; G2 अकृतार्थः; M2 आकृतार्थः. — ^c) K2 अंगारः; G2 गांधारे (for गान्धार). K1 हीनं; G2 हि त्वा (for हि त्वं). N1 गांधारराजविद्याया; D2 गांधारे विषयं याहि त्वं (hyper-metric). ✽Cd: गान्धारविद्यया स्लेच्छभाषया । अथ वा गान्धारस्य शकुनेः विद्यया द्यूतविद्यया । ✽

17 ^a) D2 G2 यदा (for यथा). K1 D2 तुदसि; K2 रुदसि (for तुदसि). G2 चर्माणि; M1 क (inf. lin. म)र्माणि. — ^b) V1 वाजवैर्; G2 वाक्यैर्यद्; G2-8 वाक्शरैर् (for वाक्शरैर्). — ^c) K1 तानि; G1 कथा; G2 यथा (for तथा). G2 स्मारयिता; G2 स्म रहिता (for स्मारयिता). K1 चाहं; K2 [अ]हं तु; D2 मे ह (for तेऽहं). — ^d) Ś1 K1 कृत्वा; K2 तानि; K2 हंतुर; K2 D2 G2 कृतं; D2 कृतन्; D2 तं च; G2.8 कृते (for कृतन्). T1 G2 क्रूरकर्माणि (कृन्तन्मर्माणि). K1 कर्माणि; G2 मर्मेणि (for मर्माणि).

18 ^a) D2 येन (for ये च). G2 ताम् (for त्वाम्). K1 अनुमन्यते (for वर्तन्ते). — ^b) Ś1 D2 लोभमोहः; K2 कालेन च; B2 D1.2 T1 G2.4.6 M2 कामक्रोधः; Dn(1) क्रोधलोभ (for कामलोभ). K1 वशानुगः; S गं. — ^c) Ś1 सानुबन्धांस्ते; K2 D2 T1 बंधास्तान्. — ^d) Ś1 K2-4 Dn

C. 2. 2532
B. 2. 77. 19
K. 2. 99. 19

वैशंपायन उवाच ।

एवं बुवाणमजिनैर्विवासितं

दुःखाभिभूतं परिनृत्यति स्म ।

मध्ये कुरूणां धर्मनिबद्धमार्गं

गौगौरिति स्माह्वयन्मुक्तलज्जः ॥ १९

भीमसेन उवाच ।

नृशंसं परुषं क्रूरं शक्यं दुःशासन त्वया ।

निकृत्या हि धनं लब्ध्वा को विकत्थितुमर्हति ॥ २०

मा ह स्म सुकृताल्लौकान्गच्छेत्पार्थो वृकोदरः ।

यदि वक्षसि भिक्ष्वा ते न पिबेच्छोणितं रणे ॥ २१

धार्तराष्ट्रात्रणे हत्वा मिषतां सर्वधन्विनाम् ।

शमं गन्तास्मि नचिरात्सत्यमेतद्वीमि वः ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

तस्य राजा सिंहगतेः सखेलं

दुर्योधनो भीमसेनस्य हर्षात् ।

गतिं स्वगत्यानुचकार मन्दो

निर्गच्छतां पाण्डवानां सभायाः ॥ २३

नैतावता कृतमित्यब्रवीत्

वृकोदरः संनिवृत्तार्धकायः ।

शीघ्रं हि त्वा निहतं सानुबन्धं

संस्मार्याहं प्रतिवक्ष्यामि मूढ ॥ २४

एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं

D₀ नेतास्मि (for नेष्यामि). S₁ B₀ यममंदिरं. — After 18, B₀ ins. an addl. colophon.

19 D_{1.2} om. the ref. — *) K₀ N₁ B₀ S निवासितं; K₄ D_{n1} प्रवासितं; D₂ विवासितं; D₄ विवासितुं; C_{d.n} as in text. — *) S₁ दृष्ट्वाभिभूतं; K₄ B₀-s D_n D_{1.m.s}-s दुःशासनस्तं (for दुःखाभिभूतं). B_{1.2} D_{1.2} परिहृतंति (for 'नृत्यति). — *) K₁ धमे (for मध्ये). S₁ धर्मेनिबद्धमनार्यं; K₀ D_{2.0} G₀ C_d धर्मेनिबद्धमार्यं (K₁ 'वाक्ये; K₄ D₂ C_d 'मार्गं); G_{2.0} अनिबद्धमार्गं; T₁ G_{1.2} M धर्मेनिब(T₁ 'बद्धभावं (G₁ M₂ 'मार्यं); G₄ अनिबद्धभावः; C_n as in text. — *) K₄ T₁ G₁ M₂ स्माह्वय; B_{2.0}-s D_{1.2} द्वौपदीं; D₀ स्माह्वयन्; D₄ आह्वयन्; G₀ समाह्वय; C_v as in text. V₁ D₀-s T₁ त्यक्तलज्जः; B₄ स्पर्धयन्सः (for मुक्तलज्जः). K₂ D₀ (before corr.) G₀ 'लज्जाः. B₁ गौगौरिति प्राह विमुक्तलज्जः; G_{2.4} गोष्ठे यथा गौरिव बद्धरज्जः.

20 D₀ om. the ref. K₁-s B₀ D_{2.0} S (except G₂) भीमः (for भीमसेनः). S₁ K_{1.4} D₄ S om. उवाच. — *) S₁ K₄ N₁ V₁ B₀ D_{n1} D₀-s G₁ M₂ नृशंसः; G₀ नृशंस्य; C_d as in text. S₁ D₀ G₁ परुषः; K₄ D_{n2} G₀ पुरुषं; C_d as in text. S₁ D₀ C_d क्रूरः; K₄ N₁ B_{1.2.4.5} D_n D₁-s T₁ M₂ वक्तुं; G₀ घोरं (for क्रूरं). — *) S₁ श्वेवं; B₀ उक्तं; D₀ शठ (for शक्यं). C_d cites त्वया शक्यं. — *) B₀ G₀ तु धनं; D_{1.2} निधनं; G₄ [अ]पि धनं (for हि धनं). — *) D_{1.2} G₁-s (G_{1.2} both before corr.) अर्हसि (for 'ति). M₂ को विकत्थेत पंडितः. C_d cites विकत्थितुं (as in text).

21 *) K₁ मा गां हि; V₁ B₀ D_{n1} D₄ मैव स्म; B_{1.0}-s D₀-s नैव स्म; D_{n2} D₀ मा स्म वै; D₁ मा हि स्म; G₂

महास्म; G₀ मा गंता; G₄ मा गमेत्; G₀ मा गा स्म; C_v मा ह स्म (as in text). — *) K₁ अस्मि; K_{2.0} ब्रजेत्; D₄ आछत् (for गच्छेत्). — *) G₄ युधि (for यदि). S₁ K₀ (K₄ corrupt) D_n D₀ वक्षो हि; D_{1.2} G₀ वक्ष्यसि; T₁ भिक्ष्यसि; G₀ वक्षस्व (for वक्षसि). S₁ K₁ N₁ D_n D₀ ते भिक्ष्वा (by transp.); G₂ भिक्ष्वा त्वां; G₀ हित्वा ते. V₁ B_{1.0.4.0} यदि वक्षो विनिर्भिद्य; B₀ D₀-s यदि निर्भिद्य वक्षस्ते. — *) V₁ B_{1.0.4.0} तव; G₀-s रषा (for रणे).

22 *) G₀ घृतं (for धार्ते). G₂-s वशे कृत्वा (for रणे हत्वा). — *) G₁ मिषधा; C_d मिषतां (as in text). D₄ 'देहिनां (for 'धन्विनाम्). G₂ क्रूरबुद्धीन्मनस्विनः. — *) K_{2.4} D₀ समं; G₄ कामं (for शमं). T₁ गच्छामि (for गन्तास्मि). G₀ नचिरं. — *) D₁ कृत्यम् (for सत्यम्). B₄ G₁ एव; T₁ G₀-s एवं (for एतद्). K_{2.0} भविष्यति. S₁ K₄ B_{2.0}-s D_n D_{1.2.0} T₁ G₂ ते; G₀ वा (for वः). — After 22, B₀ ins. an addl. colophon.

23 S₁ G (except G₁) M₂ om. the ref. — *) V₁ B₀ ततो; S₀ C_v ततः स (for तस्य). K₂ 'गताः; D₀-s S (except M₁) 'गतिः (for 'गतेः). D_{1.2} सखेलं; T₁ सरोपो; G₁ सखेलनं; G₂ सरोपो (for सखेलं). — *) S (except M₁) C_v रोषात् (for हर्षात्). — *) K₁ [अ]नुचरेत्; G₀ [अ]नुचचार (for [अ]नुचकार). — *) K₄ निर्गच्छतः; D₀ 'च्छता. S₁ N₁ S कौरवाणां; C_v पाण्ड (as in text). D₁-s G (except G_{2.0}) M सभायां.

24 *) S₁ K_{1.2} G₄ कृत्यम्; B_{2.0} D_{1.2} क्षमम् (for कृतम्). K₂ M₂ तद्; K₀ तं दृष्ट्वा (for तं). — *) K₄ संनिवृत्तार्धकोपः. B_{1.0} D₁-s T₁ परिवृत्तार्धकायः; B₀ M₂ संनिवृत्तार्धः; G₄ संनिवृत्तार्धः. — Before 24⁰², B₀ ins.

नियम्य मन्युं बलवान्स मानी ।

राजानुगः संसदि कौरवाणां

विनिष्क्रमन्वाक्यमुवाच भीमः ॥ २५

अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनंजयः ।

शकुनिं चाक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति ॥ २६

इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः ।

सत्यं देवाः करिष्यन्ति यन्नो युद्धं भविष्यति ॥ २७

सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि ।

शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले ॥ २८

वाक्यशूरस्य चैवास्य परुषस्य दुरात्मनः ।

दुःशासनस्य रुधिरं पातासि मृगराडिव ॥ २९

अर्जुन उवाच ।

नैव वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम् ।

इतश्चतुर्दशे वर्षे द्रष्टारो यद्भविष्यति ॥ ३०

दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।

दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पात्यति शोणितम् ॥ ३१

अस्त्रयितारं वक्तां प्रसृष्टारं दुरात्मनाम् ।

भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ॥ ३२

C. 2. 2545
B. 2. 77. 32
K. 2. 99. 33

भीम उ°. — °) K_{2.8} B (except B₂) D (except D_{1.6}) हि त्वां; G₂₋₅ M हत्वा; G_{1.6} गत्वा (for हि त्वा). K₁ नियतं; B₁ निहत्य; G₂ विहितं (for निहतं). K₄ सातुबंध. — °) K₄ सस्यायाहं; G₂ सभार्याहं. K₂ प्रवक्ष्यामि; S संप्रव(G₂ "वे"क्ष्यामि (for प्रति)). Ś₁ D_{4.6} मूढं; G₂ मूढः.

25 Before 25, B₂ ins. वैशं उ°. — °) K₂₋₄ B_{2.4-6} D₁₋₆ G₂ एवं; V₁ ततः; B₁ एतं (for एतत्). K_{1.8} D_n D₁ G₄ वाचमानं (D₁ "नां"; N₁ वाच"; B (except B₂) D₂₋₆ वाच"; T₁ G_{1.2.6} M वाच्य"; G₂ चाच्य" (for वाच"). — °) K₂ D_{1.2} T₁ समानि; G₄ सुमानी (for स मानी). — °) S राजानुजः (G₂ "दिकं" (for "नुजः)). — °) Ś₁ विनिष्टमन्; K₁ विनिःकषन्; K₂ विनिःकष्यं; K₂ B_{2.4} D_{2.5} विनिष्कामन्; K₄ M₂ विनिःक्रमन्. B₂ D₂₋₅ भूयः (for भीमः).

26 Before 26, K₂₋₄ V₁ B D (except D₂) ins. भीमसेन (or भीम) उ°. — °) N₁ हतां (for हन्ता) both places. — °) Ś₁ K₁ B_{1.2.6} D₂₋₆ G_{1.6} M तु (for च). — °) D_{n1} भवि" (for हनि").

27 °) V₁ B_{2.8.6} D₂₋₈ तु (for च). — °) Ś₁ K₄ D₂ महद्वचः; N₁ सुह"; G₂₋₅ त्वहं वचः (for बृहद्वचः). — °) N₁ प्रशंसति (for करिष्यन्ति). K₄ करिष्यन्ति वय पुनः (sic). — °) V₁ हृदं; D_{n1} युद्धे; C_v युद्धं (gloss बुद्धिस्थं) (for युद्धं).

28 °) V₁ दुर्यो" (for सुयो"). D₂ अहं; G₂ M₂ इदं (for इमं). — °) N₁ हतांसि; D₄ गतांसि (for हन्तांसि). — °) V₁ B_{1.2.4} चाहस्य; B_{2.6} D_{1.2} चैवास्य; D₂₋₅ तस्याहम्; G₂ न्यस्याहम् (for चास्याहम्). C_v cites अस्य (gloss निरस्य). — °) V₁ B_{1.2.4} लोट(V₁ "च"; B₁ "ङ", m "ठ)विष्यामि; B_{2.6} D_{1.2} म(D₂ प्र)विष्यामीह; M₂ अधिष्ठानस्य (for "ष्टास्यामि).

29 K₄ om. 29. — °) K₂ वाक्यशूरस्य; D₂ G_{2.5} वाक्यं शूरस्य; T₁ वाक्यशूरस्य. — °) K_{1.2} B_{2.5} (m as in text). D_{1.2-6} G_{2.4.6} M₂ पुरुषस्य (for प"). — M₂ om. 29^{ad}. — °) K₁ V₁ B_{2.5.6} D₁₋₅ पास्यामि; G₁ पीतासि. K₁ G_{2.6} मृगराजवत्.

30 After the ref., S ins. (C_v glosses):

590* भीमसेन न ते सन्ति येषां वैरं त्वया सह ।

मत्ता ग्रहेषु सुखिनो न बुध्यन्ते महद्भयम् ।

[(L. 2) G_{2.6} मत्ता गृहेषु. T₁ बुध्यन्ति.]

— °) K_{2.4} N₁ V₁ B₂ D_{2.4} G₁ M₂ C_v न वै; B_{2.4} D_n नैवं; D₂ नैतद्; T₁ G₄ न तु; G_{2.6} M₁ ययोर् (for नैव). K₁ वाच्या; D₂ C_v वाच्यं; D₂ वाचो; G₁ वाचं; G₂ राजा (for वाचा). K₄ व्यवसितं. K₂ न चैव वाचावसितं; G₂ ननु नाम महत्कर्म; G₂ आवयोर्यद्यवसितं. — °) K₄ भीमं. S (except G₂) C_v विज्ञाय(G₂ "प्य)त्वां (for विज्ञायते). D₂ मतं; G_{1.2.4.6} M सभा (G₁ भसां; G₂ सभां); C_v सताम् (as in text). — K₂ repeats 30^{ad} (v.l. ययोर्वाचा व्यवहितं). — K₂ reads 30^{ad} and 31 after 35. — °) Ś₁ एतच् (for इतश्च). — °) K₂ रोष्टारो; G₂ दृष्टा नो (for द्रष्टारो). T₁ यच्छविष्यति.

31=3. 13. 5 (cf. 5. 128. 3). For sequence of K₂ cf. v.l. 30. — Before 31, V₁ B D ins. भीम (resp. भीमसेन) उ°. — °) D_{1.2} विशां पते; D₄ महात्मनः (for दुरात्मनः). — °) K₂ defective.

32 K₂ om. 32^{ad}. Before 32, V₁ B D ins. अर्जुन उ°. — °) K₁ D₂ असूयतारं; S (except G₂) C_v असूयतानां (G₄ "रं"); Cd as in text. K₄ B₂ D_{n1} D₁ C_n द्रष्टारं (B₂m यतारं as well as वक्तां); D_{n2} द्वेष्टारं; G₂ वीराणां; G₄₋₆ शत्रूणां; Cd.v वक्तां (as in text). — °) K₂ G₂ M₂ प्रसृष्टानां; K₄ B_{1.6} D_n D_{1.2} प्रवक्तां; B_{2.4} D₂ T₁ G_{1.6} प्रसृष्टारं; B₂m प्रशास्तारं and प्रसृष्टारं (as in

६९

C. 2. 2560
B. 2. 76. 1
K. 2. 100. 1

युधिष्ठिर उवाच ।

आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहम् ।

राजानं सोमदत्तं च महाराजं च बाह्लिकम् ॥ १

द्रोणं कृपं नृपांश्चान्यानश्चत्थामानमेव च ।

विदुरं धृतराष्ट्रं च धार्तराष्ट्रांश्च सर्वशः ॥ २

युयुत्सुं संजयं चैव तथैवान्यान्सभासदः ।

सर्वानामभ्य गच्छामि द्रष्टास्मि पुनरेत्य वः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

न च किञ्चित्तदोचुस्ते ह्रिया सन्तो युधिष्ठिरम् ।

मनोभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ॥ ४

विदुर उवाच ।

आर्या पृथा राजपुत्री नारण्यं गन्तुमर्हति ।

सुकुमारी च वृद्धा च नित्यं चैव सुखोचिता ॥ ५

इह वत्स्यति कल्याणी सत्कृता मम वैश्वमनि ।

इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ॥ ६

युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ ।

नाधर्मेण जितः कश्चिद्यथते वै पराजयात् ॥ ७

त्वं वै धर्मान्विजानीषे युधां वेत्ता धनंजयः ।

69

1 *) B1 आमन्त्रयित्वा. K2 भरताः; T1 G (except G1.2) भवतः (for भरतान्). — *) D2-3 G1 यथा (for तथा). S1 V1 वृद्ध (V1 'द्वान्) पितामहान्. — *) D2 सह* (for महा*). G2 बाह्लिकं.

2 *) K1 नृपांश्चैव; K2 धान्यानि (corrupt); K4 D2 नृपाश्चान्यान्. — *) S1 धार्तराष्ट्रांश्च (for धृतराष्ट्रं च). — *) D1.2 *राष्ट्राश्च (for *राष्ट्रांश्च). K1 तथैव च (for च सर्वशः). S1 समग्रांश्चैव सर्वशः. — After 2, 8 ins.:

592* सौमदत्ति महावीर्यं विकर्णं च महामतिम् ।

[T1 G2.4.6 सोमदत्तं (G2.4 *त्ति). G2.4 कर्णं चैव महाशक्तिं (for the post. half).]

3 *) B1 तथान्यांश्च; B2 तथैवान्ये; G2.5 सहामात्यान्; G4 सभामन्यान् (for तथैवान्यान्). T1 G1.2.6 M2 च (for [ए]व). K2.8 D2 च कौरवान् (for सभासदः). S1 तथान्यांश्चैव कौरवान्. — After 3*, 8 ins.:

593* गान्धारीं च महाभारतां मातरं च पृथां तथा ।

[G1.2 (by transp.) तथा पृथां.]

— *) S1 D2 एतान् (for सर्वान्). K2 गच्छामि. — *) K1 द्रष्टास्मि; G2-6 M द्रष्टयामि (for द्रष्टास्मि). K1 D1.2 G2.6 एव च; K2.8 N1 आगतः; D2 एव वः; D2 G2.4 एत्य सः (G2 ह; G4 वै); G1 एत्य च (for एत्य वः).

4 *) K1.4 N1 Dn ते; B2.2.5.6 D2 तं; D1 तु; D2 [ए]व (for च). S1 K4 Dn D1.6 अथ; B2.4 इव; T1 G2-6 तथा (for तदा). K1 तदावोचन्; G2 ततोच्यते (for तदोचुस्ते). K4 N1 V1 Dn D2.5 तं (for ते). — *) S1 K2 ह्रिया युक्ता; K1 ह्रीमंतश्च; N1 V1 B4 Dn D2.4.6 T1 ह्रिया सत्ता; V1 ह्रिया संतं; B1.2.6 D2 त्रपावंतो; B2 क्रियासत्ता; D1 G4 M2 ह्रियावंतो; D2 ह्रियो

सत्ता; D2 T1 ह्रिया सर्वे; G1 ह्रिया संते; G2 पियासुं तं (for ह्रिया सन्तो). — *) N1 T1 G4 ददुस्ते (for दध्युस्ते). D2 पांडव; G2 कर्मणः (for धीमतः).

5 *) G4 वृद्धा (for पृथा). — *) N1 V1 G1.2 M1 नारण्ये. N1 V1 S (except M2; T1 corrupt) वस्तुम् (for गन्तुम्). K1 D1 (before corr.). 2.4 भर्हसि. — *) K2 [इ]व (for first च). K1 वृद्धा सुखोचिता चैव. — *) D1.2 T1 चापि (for चैव). K2 V1 B1.2.5.6 D2 सुखोचिता; N1 G1 M1 सुखेचिता; D1 सुखेचिता; D2 सुखे रता (for सुखोचिता). K1 नित्यं धर्मपरायणा; G2 नित्यं दुःखसुदुःखिता.

6 *) K2 वत्स्यति च; M2 वत्स्यतु. K4 D1 कल्याणि. — *) B2.6 D1.2 पूजिता; D2 सर्वथा (for सत्कृता). — *) K2 इदं (for इति). — *) K2 मलदं; T1 मंगलं; G2 मागदं; G2.5.6 गमनं; Cd अगदं (as in text). K4 सर्वतः (for *शः). K1 सर्वं चैतदशेषतः; V1 मातृभक्ता वचो मम. — After 6, K4 V1 B D T1 ins.:

594* पाण्डवा ऊचुः ।

तथेत्युक्तवान्नुवन्सर्वे यथा नो वदसेऽनघ ।

त्वं पितृव्यः पितृसमो वयं च त्वत्परायणाः ।

यथाज्ञापयसे विद्वंस्त्वं हि नः परमो गुरुः ।

यच्चान्यदपि कर्तव्यं तद्विधत्स्व महामते ।

[K4 B2.2 D1.2 T1 om. the ref. B2.6 D2-6 वैशं उ* (for the ref.). — (L. 1) V1 B (except B2) D1.2 T1 एव (for उक्त्वा). — (L. 2) K4 पितृव्यः; D4 पितृव्यः. D1-8 वयं चात्म (D1 चात्त्व; D2 च त्व) परायणाः (for the post. half). — (L. 4) D2 यथा (for यच्च). K4 विधत्स्व (for विधत्स्व).]

7 Before 7, K4 V1 B D T1 ins. विदुर उ* (or विदुरः). — *) V1 B2 युधिष्ठिरं विद्धि त्वं (B2 विदितं).

हन्तारीणां भीमसेनो नकुलस्त्वर्थसंग्रही ॥ ८
 संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः ।
 धर्मार्थकुशला चैव द्रौपदी धर्मचारिणी ॥ ९
 अन्योन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियवादिनः ।
 परैरमेघाः संतुष्टाः को वो न स्पृहयेदिह ॥ १०
 एष वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत ।

नैनं शत्रुर्विषहते शक्रेणापि समोऽच्युत ॥ ११
 हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा ।
 द्वैपायनेन कृष्णेन नगरे वारणावते ॥ १२
 भृगुतुङ्गे च रामेण दृषद्वत्यां च शंभुना ।
 अश्रौषीरसितस्यापि महर्षेरञ्जनं प्रति ॥ १३
 द्रष्टा सदा नारदस्य धौम्यस्तेऽयं पुरोहितः ।

C. 2. 2575
 B. 2. 78. 16
 K. 2. 100. 17

— ^a) B₂ तवापि; D₂-6 मम त्वं; G₄ यथेदं (for ममेदं). V₁ तथा भरतसत्तम. — D_{1.2} om. 7^{ad}. — ^a) Ś₁ V₁ B₂-6 D_{2.2.6} नाधर्मविजि(D₂ 'दि)तः (V₁ 'तात्); K₁ नाधर्मो भवतां; K₂ नाधर्मेणाजितः; Ñ₁ S न धर्मोपचितः (G₂ नाधर्मोपचितं); D₄ नाधर्मभरतः (for नाधर्मेण जितः). — ^a) K₁ य[द्]युते; K₂ व्याप्यते; M₂ वृथते (for व्यथते). K₁ पराजितः; K₄ Dn G₁ 'जये; B₂-4.5 m. 6 'भवात् (for 'जयात्).

8 ^a) B_{2.6} D_{1.2} त्वं हि; D₄ तं वै; G_{2.5} यदि (for त्वं वै). K_{1.4} Ñ₁ V₁ B (except B₂) Dn D_{1.2} G₂ धर्म (for धर्मान्). K₁ विजानिहि (for 'नीये). — ^b) K₁-8 D₂ T₁ G_{2.2.6} M युद्धे; K₄ Dn(1) युद्धे; D₁ युधि; D₂ युध; G₄ युद्धान् (for युधां). Ś₁ D₂ नेता; K₄ Dn(1) जेता; D₄ चेत्ता (for वेत्ता). — ^a) B₂ D_{1.2} रिपून् (for [अ]रीणां). Ś₁ K_{2.2} D₂ रणे भीमो (for भीमसेनो). — ^a) K₄ Dn D₁ T₁ G₂ त्वर्थसंग्रहे (G₂ 'हः); Ñ₁ सर्वतो वशी; V₁ त्वनुसंग्रही; D₂ G_{2.4} त्वथ संग्रही (D₂ 'हे); G₂ स्वार्थसंग्रहः. — After 8, K₁ ins.:

595* सहदेवो नृणां देवो नित्यं पृष्ठानुगः सह ।

सर्वोपद्रवनाशाय भविष्यति रणोत्कटः ।

9 ^a) K₂ Dn₁ D_{2.5} संयत्ता; Ñ₁ संयतः (for संयन्ता). B₂ च (for तु). K₁ संचितात्मा नियतात्मा; G_{1.2} M₁ सहदेवस्तु संयता (by transp.). — ^b) K₁ B₂ D₂-5 वेदविदुत्तमः; V₁ धर्मवि; S ब्राह्मणसत्तमः (G₄ क्षेमं करिष्यति; M₂ ब्राह्मणपुंगवः). — ^a) K₂ 'कुशला चैषा; T₁ 'कुशलोचैव. — ^a) K₄ 'धारिणी (for 'चारिणी).

10 ^a) K₂ अन्योन्यं वै; M₂ 'न्यं सं (for 'न्यस्य). D₂ चैव (for सर्वे). — ^b) K₂ ब्रह्मवादिनः; K₄ Dn(!) प्रियदर्शनाः (K₄ 'र्शिः); B₁ [अ]प्रियवादिनः; B_{2.6} D_{1.2} प्रिय(B₂ [अ]प्रिय)कारिणः; D₂ प्रियवादिनी. — ^a) T₁ G₂-6 अलंघ्याः (for अभेद्याः). Ñ₁ कृतविद्याः सुसंतुष्टाः. — ^a) Ś₁ बात्र; K₁ नैव; K₂-4 D₂ G_{2.4} M₁ वा न; V₁ वै न (for वो न). G₂ इव; G₂ इति; Cv इह (as in text).

11 ^a) V₁ धर्मं (for सर्वं). G₂ कल्याण. K₁ एषा

वै सर्वकल्याणी. — ^a) Ś₁ D₂ G₂ नैवं; K₁ T₁ G_{2.5} नैव; K₄ D₁ (before corr.) नैतं; G_{1.2} न वै; G₄ M न वः (for नैनं). G₂ शत्रून् (for शत्रुर्). D_{2.4} विसहते; G₂ विहंतासीत् (for विषहते). — ^a) K B_{1.5} T₁ G₂ समोच्युतः (K₄ 'तं); Ñ₁ V₁ B₂-4 Dn D₁ (by corr.). G_{2.6} 'प्युत; B₂ 'प्युता; G₁ 'च्युता; G₄ समो युधि (for समोऽच्युत).

12 ^a) D₂ [S]स्मि (for Sसि). Ñ₁ V₁ D_{1.2} हिमवत्य(D₁ 'त्सा)नुशास्तासि. — ^b) K₂ मेरुः सा; D₄ मेरुसा. — ^a) K₁ द्वैपायनेन कृष्णेन; G₄ कृष्णद्वैपायनेनापि. — ^a) Ś₁ (sup. lin. as in text) K₁ B₁ नागसाङ्गये; K₄ धारणावते (for वारणा).

13 ^a) K₁ भृगुतुङ्गे च; D₄ 'तुङ्गेण; T₁ G_{1.4.6} M 'तुङ्गे (G₄ 'तुङ्गे) च (G_{4.6} M₂ तु); G₂ भृगुनन्दनेन (hypermetric) (for भृगुतुङ्गे च). — ^b) G₂ बृहद्वत्यां (for दृष). G₄ तु (for च). B₂ विष्णुना (for शंभुना). — ^a) K₂ आश्रौषीर्; K₄ अश्रोषम् (for अश्रौषीर्). B₂ अपि तस्यापि; G₂ अथ तस्यापि; M₁ अहितस्यापि; Cv as in text. — ^a) Ś₁ K_{1.4} D₂ अर्जुनं प्रति; V₁ जनसंसदि; B_{1.5} D₂-5 जल्पतः पुरा; B_{2.4.6} D₂ अर्हणं प्रति; D₁ (before corr.) हरणं प्रति; S अथ (G₂ M₂ अपि) धीमतः (for अञ्जनं प्रति). — After 13, K₄ Dn D₂ ins.:

596* कल्माषीतीरसंस्थस्य गतस्त्वं शिष्यतां भृगोः ।

14 ^a) Ś₁ K₂ G₁ दृष्टा; K_{2.4} B₁ T₁ G_{2.2} दृष्टा (for द्रष्टा). B Dn D₂-5 नारदस्ते; D₁ नारदस्तु (for नारदस्य). G₄ दृष्टासि नारदं चापि. — ^b) G₂ सौम्यस् (for धौम्यस्). B₁ चापि; B₂ चायं; B_{2.6} D₁-5 चैव; G₄ तव (for तेऽयं). — ^a) K_{2.2} नाहर्षीः; K₄ मा ह्यासीः; Ñ₁ V₁ महर्षीः; B (except B_{1.5}) D मा हासीः (D₂ महासीः, changed from महत्यासीः); G₁ M₁m. 2 Cv महर्षिः (for मा हर्षीः). K₂ D₂ सां(D₂ सं)परायत्वं (for 'ये त्वं). Ś₁ महत्यासी-त्सांपराये; K₁ महर्षिः संदिशेद्यस्त्वां; T₁ G_{2.6} M₁ (m as in text, beginning महर्षिः) महीं कृत्वां पराजे(M₁ 'ये)स्त्वं (G₂ परयेस्त्वां); G₁ स महर्षिः सांपरायेस्त्वं (hypermetric); G₂ महर्षिः सा पराजित्वां; G₄ भविष्यति च सर्वत्र. Cd.v cite

C. 2. 2576
B. 2. 78. 17
K. 2. 100. 18

मा हार्षीः सांपराये त्वं बुद्धिं तामृषिपूजिताम् ॥ १४
पुरुषवसमैलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव ।
शक्त्या जयसि राज्ञोऽन्यान्पूषीन्धर्मोपसेवया ॥ १५
ऐन्द्रे जये धृतमना याम्ये कोपविधारणे ।
विसर्गे चैव कौबेरे वारुणे चैव संयमे ॥ १६
आत्मप्रदानं सौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम् ।

सांपराये (as in text). K₄ D_{1.2} बुद्धिताम्; D₆ (before corr.) बुद्धिस्ते (for बुद्धिं ताम्). Ś₁ K₁ G₄ M₂ बुद्धि (K₁ 'द्धिस्ते ऋषिपूजिता (K₁ 'तः); K₂ बुद्धिमानृषिपूजितः; G₁ बुद्धिस्त्वमृषिपूजिता; G₅ बुद्धिं तां तात पूजितां. G₈ महीं कृत्स्नां पराजैषीस्त्वं बुद्धिं तात पूजितां.

15 N₁ om. 15-18. — *) Ś₁ D₆ एव; many S MSS. ऐलं (for ऐलं). G₆ एलात्वं (for ऐलं त्वं). T₁ G_{8.4} च (for त्वं). — *) K₁ D₁ पाण्डवं (for पाण्डव). — *) G₅ शक्त्या; M₂ शक्तो (for शक्त्या). K₁ राजन्यान् (for राज्ञोऽन्यान्). — *) T₁ नृपं (for ऋषीन्). K₈ धर्माय सेवया; D₂ धर्मोपि से; G₄ पादोपसे.

16 N₁ om. 16 (cf. v.l. 15). — *) K₄ इन्द्रं विजय शौर्याच्च; D_n D₁ इन्द्रं विजयसे शौर्याद् (D₁ first hand ऐन्द्रे as in text); T₁ G_{1.2.3.5.6} M इन्द्रो (G₁ ऐन्द्रे; M₂ इन्द्रं) जये धृतात्मा त्वं (G₆ त्वं); G₂ ऐन्द्रे जयद्रथमनाः. C_n cites ऐन्द्रे (as in text). — *) K₄ D_n यमं; G_{8.5} M₁ यमः; G₆ यम- (for याम्ये). Ś₁ G₄ कोपविधारणे; K_{1.2.4} D_n D₁ विधारणं (K₄ D_n D₁ णात्; K₈ कोपेवधारणं; B₆ कोप निधारणे; G_{8.5.6} कोपितधा (G₈ 'या)रणे; M₂ कोपि विधारणे. C_d cites विधारणे (as in text). — *) B₆ विसर्गे; C_d विसर्गे (as in text). M₁ धनदो (for कौबेरे). K₄ D_n त्यागेन धनदं देवं; V₁ B₆ D₈₋₅ तथा विसर्गे कौबेरे; T₁ G_{8.5.6} संसर्गे चैव (G₈ णेव; G₅ णैव) धनदो; G₄ विश्राणने च धनदो. C_n cites विसर्गे (as in text). — *) T₁ G_{8.4.6} M₁ व (G₄ वा)रुणश्च (G₆ 'णाश्च). G₈ वरुणं (for वारुणे). K₁ संपदः; G₂ संगमे; C_d cites संयमे (as in text). K₄ D_n (!) वरुणं संयमेन च; B₁ वारुणे स्वथ संचये; G₁ संयमे चैव वारुणे (by transp.).

17 N₁ om. 17 (cf. v.l. 15). — *) K₄ अध्म- (for आत्म-). B₁ आत्मप्रसादे; B₅ D_{4.5} T₁ G_{1.3-6} M C_v प्रदाने; C_d as in text. D₈₋₅ सौम्ये त्वं; T₁ G₈₋₆ M₂ सोमस्त्वं; G₁ सौम्यस्त्वं (for सौम्यत्वं). C_v cites सौम्ये. Ś₁ आत्मप्रदानं संयमं; K₈ आत्मवदानं सोमाच्च; V₁ B_{8.6} D₈ सोमादाह्लादकत्वं त्वम्; G₂ आत्मप्रसादने सौम्यं. C_d cites सौम्यं (= सोमभावः). — *) Ś₁ त्वय्यः; K_{2.3} सत्यः; K₄

भूमेः क्षमा च तेजश्च समग्रं सूर्यमण्डलात् ॥ १७
वायोर्बलं विद्धि स त्वं भूतेभ्यश्चात्मसंभवम् ।
अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रक्ष्यामि पुनरागतान् ॥ १८
आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः ।
यथावत्प्रतिपद्येथाः काले काले युधिष्ठिर ॥ १९
आपृष्टोऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत ।

मघ्नः; D₄ पयः (for अयः). V₁ B_{1.3.6} D_{1.2} G₂ अयश्चैवात्म- (B_{1.6} 'नु)जीवनं (G₂ 'विनः); T₁ G_{1.6} M₂ मेध्यश्चै (G₁ M₂ 'ध्ये चै; G₆ मध्येश्चै)वात्मपूजने; G_{8.5} M₁ मे (M₁ म)ध्यं चैवात्मपूजनं (G₅ 'जीवनं); G₄ जलं चैवात्म- शोधने. C_d cites उपजीवनं (as in text); C_v cites आत्मजीवने. — *) T₁ G_{1.3.5.6} M भूमौ (for भूमेः). K₈ क्षमा त्वं; K₄ B₈ D_n D₁₋₅ G₂ क्षमां च; B₅ क्षमं च; G₁ M₂ क्षमायां (for क्षमा च). G₄ भूमिक्षमा यमोग्राह. — *) K₁ T₁ G_{2.3.5.6} M₂ C_v सामग्र्यं (G₆ 'ग्रं); D₆ समग्रं; G₁ सामर्थ्यं; G₄ तथात्वं (for समग्रं). Ś₁ रविमंडलात्; D₆ T₁ G₈ M सूर्यमंडले (for 'लात्).

18 N₁ om. 18 (cf. v.l. 15). K₄ reads 18 after 21. — *) K₄ विद्धि सत्वं; V₁ G₂ विद्धि सर्वं; B₈ D_n D₁₋₅ प्राप्नुहि त्वं (for विद्धि स त्वं). K₁ तेभ्यो बलं विधि सर्वं; T₁ G_{1.3-6} M वायोश्चैव (M₂ वायौ चैव) बलं विद्धि (G₄ बले तुल्यो; M₁ प्राप्नुहि त्वं). — *) V₁ B₈ D₁ (before corr.). G₂ 'संपदं; B_{1.3.5.6} D_n D₈₋₅ 'संपदः; B₄ 'संसदः; T₁ G₈ 'संभवः (for 'संभवम्). G₄ पंचभूतैः समो व्यये. C_d cites भूतेभ्यः (as in text). — *) Ś₁ अगाधं; K₄ अगदं; T₁ अगादो; G₂ आगमं; G₅ अगदे; C_v as in text. Ś₁ K₁ B₈ भद्रं ते; T₁ G₈ M₁ सर्वान्वो; G₁ सर्वान्नो; G₄ सर्वाश्च; G₆ सर्वान्यो; M₂ सर्वान्वै (for भद्रं वो). — *) K₄ B_{1.2.4.5} D_n द्रष्टास्मि; B₆ D₈₋₅ G_{1.2.4.6} M₂ द्रक्ष्यामः (G₄ 'म) (for द्रक्ष्यामि).

19 Ś₁ G₆ om. (hapl.) 19-20. — *) K₁ आप- द्धर्मार्थकृच्छ्रे च; T₁ G_{8.5} 'द्धर्मस्य कृच्छ्रेषु; G_{1.4} M₂ आपत्सु चार्थकृच्छ्रे (G₁ 'कार्ये)षु. — *) K₁ सर्वधर्मेषु; D_{1.2} 'कामेषु; G_{1.4} M₂ धर्मकार्येषु (for सर्वकार्येषु). — *) V₁ B₆ D_{1.3} कार्यं (D₁ 'यं)काले (for काले काले). K₄ T₁ युधिष्ठिरः; D₆ 'ष्ठिरं; G₁ 'ष्ठिरे (for 'ष्ठिर).

20 Ś₁ G₆ om. 20 (cf. v.l. 19). — *) K₁ आपृष्टो- स्तीति; K₈ 'सीति; K₄ आपृष्टोसीह; N₁ 'ष्टास् च; B₁ आपृच्छामीह; B_{2.6} D_{1.3} मयापृष्टोसि; B₆ आपृष्टाः स्मेह; T₁ G_{1-2.5} M आ (M₂ अ)पृष्टस्त्वि (G₂ 'स्ते)ह; G₄ स पृष्टस्त्वं हि (for आपृष्टोऽसीह). G₁ सर्वत्र (for कौन्तेय). — *)

कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामः पुनरागतम् ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पाण्डवः सत्यविक्रमः ।
भीष्मद्रोणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

७०

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्संप्रस्थिते कृष्णा पृथां प्राप्य यशस्विनीम् ।
आपृच्छद्भृशदुःखार्ता याश्चान्यास्तः योषितः ॥ १
यथार्हं वन्दनाश्लेषान्कृत्वा गच्छामहे सा ।
ततो निनादः सुमहान्पाण्डवान्तःपुरेऽभवत् ॥ २
कुन्ती च भृशसंतप्ता द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतीम् ।

शोकविह्वलया वाचा कृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ॥ ३
वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं महत् ।
स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवती तथा ॥ ४
न त्वां संदेष्टुमर्हामि भवन्प्रति शुचिस्मिते ।
साध्वीगुणसमाधानैर्भूषितं ते कुलद्वयम् ॥ ५
सभाग्याः कुरवश्चेमे ये न दग्धास्त्यनघे ।

C. 2. 2589
B. 2. 79. 6
K. 2. 101. 37

Ds-s चा(Ds वा)मुहि (for प्रामुहि). N1 गम्यतां (for भारत). — °) Gs सिद्धि (for स्वस्ति). Ks Ds T1 त्वा; Gs च; Gs त्वं (for त्वां). — °) K1-s Bs-s D1-s T1 Gs-s द्रक्ष्यामि (for 'मः'). Bs पुनरागतान्. — After 20, N (except Ds-s) ins. (Cd glosses):

597* न हि वो वृजिनं किंचिद्वेद कश्चिपुरा कृतम् ।

[S1 वो हि (by transp.); Ks हि नो. B1-s पुरातनं (Bs m पुरा कृतम् as above).]

21 S1 S om. the ref. — °) S1 उत्तवा (for उत्तस्). Ds उत्तः (for उत्तवा). — °) K1 G4 पुरस्कृत्य; Dn (!) नमस्कृत्वा. — After 21, Ks reads 18.

Colophon. — Sub-parvan: S1 Ks अनुद्युत; Ks M1 द्युत; G1 पुनर्द्युत. B1-s-s D1-s (all om. sub-parvan name) mention only वनप्रवेश; likewise B4 only अरण्यगमन, and Ds only वनप्रस्थान. — Adhy. name: B6 विदुराशिषः; T1 Gs-s वनवासोद्योगः; G1 M1 पाण्डवप्रस्थानं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 68; Ks-s 71; Dn1 78; Ds 70; T1 115; G1-s M 111; Gs 114; G4 85; Gs-s (erroneously) 105. — S'loka no.: Ks M1 21; Ks 22; Dn T1 24; D1-s-s 23.

70

1 After the ref., S ins. (Cv glosses) a passage given in App. I (No. 41). — °) V1 Bs ततः (for तस्मिन्). Ks प्रतस्थिते; Ks संप्रस्थिता. B4-s Ds-s ततः संप्रस्थिता कृष्णा. — °) Ks Bs Ds-s यशस्विनी. — °)

N1 V1 B Dn D1 (before corr. as in text).s-s T1 G (except G1-s) M1 अपृच्छद्. Bs D1-s 'शोकार्ता. — °) Bs पांचाल्याश्चापि यो'.

2 S (except T1 Gs) om. 2^{ab}. — °) Ds यथार्हं. S1 'श्लेषौ; Ks-s 'श्लेषं. K1 यथार्हो वन्दनास्तासां; Ks यथार्हवन्दनास्तेषां (sic). — °) S1 Ks-s B1-s च; V1 B2 D1-s इ (for सा). — °) T1 Gs पाण्डवानां पुरो'.

3 °) Ks त्व-; Bs D1-s तु (for च). K1 भृशं च; B1 चातीव (for च भृश-). Ks भृशं तां तप्ता (sic); B2-s D1-s भृशसंविन्ना; Gs सुभृशं तत्त्वा. — °) Bs Ds-s वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). Ks द्रौपदी प्रेक्ष्य गच्छते (sic); V1 Bs-s कृष्णां यान्तीं समीक्ष्य ह; Ds 'दीं प्रत्यगच्छती. — °) Ks शोचिकृच्छलवा (sic); Bs G1 शोकगद्गदया; Ds-s 'विक्रवया. — °) K1 इदं; V1 B1-s G4 कृष्णां; D1-s कुन्ती (for कृच्छ्राद्).

4 Before 4, Bs ins. कुंथुवाच, M कुन्ती. — °) Gs-s शोके (for शोको). S1 G2 कर्तव्यः; G1 ते कार्य. — °) Ds अभिज्ञाय; Gs अविज्ञासि. — °) K1 शुभा; Gs यथा (for तथा).

5 °) Gs om. (wrongly) त्वां. S1 Ds-s Gs-s त्वा (for त्वां). Ks संदेष्टुम्. S1 B1-s Dn1 D1-s-s इच्छामि; Ks Ds अर्हासि; Gs अर्हाहं (for अर्हामि). — °) Ds आदन् (for भवन्). K1 शुचिस्मिते; Ks Ds 'स्मिता; Ds सुमध्यमे. — °) S1 साध्वीगुणैः; B (except B1) D1-s सर्वैर्गुण- (Bs-s 'गैः). Ks N1 V1 Dn सभापज्ञा; B (except B1) D1-s 'चारैर्; Gs सप्तद्वयभिर् (for सभाधानैर्). — °) G1 कुलं च नः (for कुलद्वयम्).

6 °) Ks सभाषा (sic); Gs-s सभायाः (for सभाग्याः). M2 चैते (for चेमे). S1 सभायां कुरवः सर्वे. — °) Gs

C. 2. 2589
B. 2. 79. 6
K. 2. 101. 37

अरिष्टं ब्रज पन्थानं मदनुध्यानबुद्धिता ॥ ६
भाविन्यर्थे हि सत्स्त्रीणां वैकुण्ठं नोपजायते ।
गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः क्षिप्रमवाप्स्यसि ॥ ७
सहदेवश्च मे पुत्रः सदावेक्ष्यो वने वसन् ।
यथेदं व्यसनं प्राप्य नास्य सीदेन्महन्मनः ॥ ८
तथेत्युक्त्वा तु सा देवी स्रवन्नेत्रजलाविला ।
शोणिताक्तैकवसना मुक्तकेश्यभिनिर्ययौ ॥ ९

यथा (for ये न). G₂ साघास; G₃ गुसास (for दग्धास).
T₁ corrupt. — *) = 1. 24. 9°. G₆ अतिष्ठं (for
अरिष्टं). N₁ G₃. 8 गच्छ (for ब्रज). — ^d) G₁ उदर;
G₂ अननु (for मदनु). B₁ -संहिता (for -बुद्धिता).
S₁ पादचारणबुद्धितम्; K₃ मंदबुध्या न बुद्धिता; B₂. 6 D₁. 2
'ध्यानमास्थिता; G₈ अनुज्ञाता न बुद्धिता.

7 *) K₂ G₁ M₁ तु (for हि). K₁-8 G₁. 3 सस्त्रीणां;
K₄ G₃ न स्त्रीणां; B₅ D₈-8 सुस्त्रीणां. V₁ भावितावे
सतीस्त्रीणां. — ^b) K₄ B₈ D_n वैकुण्ठं (for वैकुण्ठं).
K₄ मो' (for नो). — *) D₆ कुरु; G₄ गुण (for गुरु).
B₅ m 'कर्मा' (for 'धर्मा'). S₁ 'गोप्ता; K₂. 8 V₁ B D₁-6
'युक्ता (for 'गुप्ता). K₃ वै; B₁ हि; G₆ [अ]थ (for च).
K₁ गुरुधर्मासि गुप्तासि; T₁ G₆ श्रु (G₈ श्रि) तधर्मा च शुद्धा च;
G₁ गुणधर्माभिगु'; M₂ गुणधर्माभिगुह्या च; C_v as in text.
— ^d) N₁ परम् (for क्षिप्रम्). B₂ अवाप्स्यसि; T₁
इहाप्स्यहि; G₈ इहाप्स्यसि.

8 *) K₁ G₄ M₂ तु (for च). N₁ V₁ B₁. 4. 5 D₈-8
ते (D₆ मे) पुत्रि (for मे पुत्रः). — ^b) K₂ सद् (for सदा).
S₁ वीक्ष्यो; G₂-4 रक्ष्यो; a few MSS. [अ]वेक्षो (for
[अ]वेक्ष्यो). — *) S₁ इदं तु; G₂ यदेतद्; G₈ यदेवं. — ^d)
K₂. 8 D₆ T₁ G₈-8 M₁ नाव; K₄ D_n (1) ना (K₄ न)यं;
G₂ नापि (for नास्य). S₁ यथा मनः; K₂ G₆ M₂ महात्मनः
(K₂ 'ना; K₃ T₁ G₂-5 M₁ महामना; K₄ D_n (1) D₆
महामति; (K₄ 'ति; V₁ B₁. 3. 4 मनो महत् (by transp.);
B₂. 5. 6 D₂-5 मनः कचित् (for महन्मनः, as in K₁ N₁).
D₁ नास्यसादात्मनः कचित्; G₁ न विधीदेन्महात्मना.

9 *) G₆ यथा (for तथा). K₃ [इ]त्युक्ता. S₁ B₂ D₈-8
G₃ च (for तु). G₈ पांचाली (for सा देवी). — ^b) K₁
श्रवन्नेत्र; K₂ स्रवन्नेत्र; D₁ प्रस्रवन्नेत्र (sic); G₁-4 सृज (G₄
'व)ज्ञेत्र. K₃ G₂ 'विलं. — *) = (var.) 2. 71. 18°.
K₃ 'तातैक'; K₄ 'तासिक्त'; D₆ 'तेकाक्त'; G₁. 3. 4 M₁
'ताद्वैक' (for 'तातैक'). — ^d) N₁ न्यस्त (for मुक्त).
K₁ मुक्तकेशा. K₁. 4 N₁ V₁ B (except B₃) D विनिर्ययौ;
G₄ रजस्वला (for अभिनि').

तां क्रोशन्तीं पृथा दुःखादनुवव्राज गच्छतीम् ।
अथापश्यत्सुतान्सर्वान्हृताभरणवाससः ॥ १०
रुरुचर्मावृततनून्हिया किंचिदवाञ्छुखान् ।
परैः परीतान्संहृष्टैः सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ॥ ११
तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला ।
सखजानावदच्छोकात्तत्तद्विलपती बहु ॥ १२
कथं सद्गर्भचारित्रवृत्तस्थितिविभूषितान् ।

10 *) K₂. 4 B₃ D₆ G₅ क्रोश (B₃ 'ष)तीं; B₂ 'न्ती;
D₃. 8 'ती. G₂. 4 पृथां. K₂. 8 दृष्टा (for दुःखाद्).
V₁ तथा दुःखं; G₁ सदुःखां तां (for पृथा दुःखाद्). — ^b)
V₁ B₁. 3. 4 गच्छं (B₁ क्रोशं)तीमन्वगच्छत. — After 10^{ab},
B D₁. 2 ins.:

598* पृथां दृष्टा स्त्रियः सर्वा रुरुधुर्भृशदुःखिताः ।

[Before 598*, B₆ ins. देशं उं, and after 598*,
B₆ ins. an addl. colophon.]

— *) K₃ यथा; B₅ T₁ G₃. 5 तथा (for अथा). K₄ N₁
V₁ 'पश्यन्. K₃ पार्थान् (for सर्वान्). — ^d) K₁ om. 10^d.
K₃ B₂. 6 D₁. 2 स्वक्ता; D_n हता; D₆ गता (for हता).
G₈ 'वाससान्.

11 *) K₃ T₁ 'वृततनू; G₄ 'वृतान्तान्तु. — ^b) K₃
पृथा किंचिदवाञ्छुखी. — *) M₂ पदैः (for परैः). S₁
परेतान्; D₁ परैतान्. K₂. 8 संसृष्टैः. — ^d) K₁ 'शोभितान्;
K₂. 8 'शोच्यत; T₁ G₂. 8. 5. 6 C_v 'शोचतः (for
'शोचितान्).

12 *) G₄ तथावस्थांश्च. K₁ T₁ G₁-3. 5 M तु तान्;
N₁ V₁ B (except B₃) D₁-5 G₃ च तान् (for सुतान्).
— ^b) S₁ [अ]तिवत्सलान्; K₂ [अ]भिवत्सला; K₃
[अ]भिविह्वलान्; B₁ D₁ (by corr.) [अ]तिविह्वला (D₁
'ला). K₄ पश्य तत्पुत्रवत्सला (sic); S पश्यन्ती वत्सला
शुभा (G₆ 'भान्) (G₂ उपसृत्यानुवत्सला). — ^d) K₄
B₄-8 D_n D₁-3 स्वजमाना; B₂ स्वस्ववाचा; D₃ स्यमाना;
D₆ स्वजनेना (for सखजाना as in K₂. 8 G₁. 6 M₁. 2).
G₁. 6 M₁ 'पत' (for 'वद'). S₁ B₈ D₆ स्वजमाना-
(S₁ सखजावा)रुदच्छोकात्; K₁ रुदती चैव शोकेन; N₁
सखजे सा वृहच्छोकात्; V₁ B₁ स्वजमाना (B₁ स्वसुतान्)-
वदत्तत्र; G₂. 4. 5 सान्वजा (G₂ 'स्वज; G₅ 'स्वजा)नापतच्छो';
G₈ सासुतानृपतीन् शोकात्. G₂. 4 ततो (for तत्तद्). B₃. 4
सुहुः (for बहु). K₁ विलपंती महासुतान्; V₁ B₁ विलपंती
सुहुस्तदा (B₁ 'हुः शुचा). T₁ corrupt.

13 Before 13, K₂ N₁ V₁ B D (except D₆) ins.
कुंथुवाच; T₁ G₅ पृथा. — ^{ab}) K₁-8 D₂. 8 सधर्मचारित्रान्

अशुद्रान्दृढभक्तांश्च दैवतेज्यापरान्सदा ॥ १३
 व्यसनं वः समभ्यागात्कोऽयं विधिविपर्ययः ।
 कस्यापध्यानजं चेदमागः पश्यामि वो धिया ॥ १४
 स्यात्तु मद्भाग्यदोषोऽयं याहं युष्मानजीजनम् ।
 दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ॥ १५
 कथं वत्स्यथ दुर्गेषु वनेष्वृद्धिविनाकृताः ।

वीर्यसच्चबलोत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः ॥ १६
 यद्येतदहमज्ञास्यं वनवासो हि वो ध्रुवम् ।
 शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाह्वयम् ॥ १७
 धन्यं वः पितरं मन्ये तपोमेधान्वितं तथा ।
 यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् ॥ १८
 धन्यां चातीन्द्रियज्ञानामिमां प्राप्तां परां गतिम् ।

C. 2. 2602
 B. 2. 79. 19
 K. 2. 101. 50

(K₈ 'स्यान्'; D₈ 'व्य-'); K₄ तु धर्मचारित्र्य-; Ñ₁ V₁ B_{1.2.6} D_n D₄₋₈ G₄ सद्धर्मचारित्रान् (B₂ 'स्यान्'; D_{4.5} 'व्य-'; G₄ 'त्रा'); D₁ सुधर्मचारित्रान्; T₁ G_{3.5.6} स्वधर्मचारित्र- (G₈ 'त्रान्') (for सद्धर्मचारित्र). K_{2.4} B_{1.5} D_{3.5} G₂ वृत्तिस्थितिभिः; K₈ कृतस्थितिभिः; V₁ B_{8.4} प्रवृत्ति- स्थितिभिः; B₆ G_{1.8} वृत्तिस्थितिभिः; G₄ नृत्तिस्थितिभिः. — ^a) K₁ अशुद्रान् (for अशुद्रान्). Ś₁ दृढभक्तींश्च; K_{1.4} B D₁₋₄ G_{2.8} गुरुभक्तांश्च; T₁ G_{1.5.6} M चैव भ(G₆ भु)- क्तांश्च; G₄ चैव शरांश्च. — ^a) K₄ D₆ G_{2.4-8} देवतेज्या; D₄ दैवतेज्या; M₁ दैवत्येज्या. T₁ सुतः; G_{1.8.5.6} M₂ सतः; G_{2.4} तथा (for सदा). K₁ दैवतेश्वपराजितान् (sic).

14 ^a) K₂ चः; D₆ (before corr.) च (for वः). Ñ₁ समाभ्यायात्; D₈ समाभ्यागात्. T₁ G_{1.8-6} M सदा (M₁ इदं) व्यसनमभ्यागाद् (G₆ 'गाः'). — ^b) D₆ काल- (for विधि). T₁ G_{5.6} M विधेः कोयं; G₁ विधेर्योयं; G₈ विधेः कोप- (for कोऽयं विधि). — After 14^{ab}, B₂ D_{1.2} ins. line 1 of App. I (No. 42); cf. v.l. 20. — Ñ₁ om. 14^a-17^b. — ^c) D₈ क्रोधनजं; T₁ G₆ [अ]पनयजं; G₈₋₅ [अ]पनयनं (G₄ 'जं') (for [अ]पध्यानजं). C_n cites text (gloss क्रोधजं). C_d cites अपध्यानं (=क्रोधः). Ś₁ खेदम्; K₄ D₂ वेदम् (for चेदम्). G₁ M कस्यामप्याप- (G₁ om. प)दि त्वेवन् (M₂ 'म्'). G₈ कस्यामप्यात्मजं चेदम्. — ^d) G₄ मार्गः (for आगः). D_{n1} D₁ (by corr.) नो; G₈ वै (for वो). K₃ [S]धिपा[:]; G₂ [S]पि या; G₆ [S]धिप (for धिया). D₆ धिया पश्यामि नैव तत्.

15 Ñ₁ om. 15 (cf. v.l. 14). — ^a) B₁ तस्यान् (for स्यात्तु). Ś₁ समाभाग्य- (for तु मद्भाग्य-). G₂ स्यान्मदभाग्यदोषाय. — ^b) D₄ योयं; G₆ स्वाहं (for याहं). G₁ यां ह्यायुष्मानजीजनत्. — ^c) Ś₁ दुःखायासः; T₁ दुःखायाप्यः; G₈ दुःखायासुः. K₈ 'भुजात्यर्थः'; V₁ 'भुजो नित्यं'. G₂ दुःखायासं भुजेन्वर्थ. — ^d) K₈ संयुक्ताप्युः; T₁ G_{2.8} युक्ता अप्युः; G₄ युक्तौ नद्युः; M₁ युक्तौ अप्युः (for युक्तानप्युः).

16 Ñ₁ om. 16 (cf. v.l. 14). — ^a) D₁ वस- (before corr. 'स्स')थ (for वत्स्यथ). — ^b) K₂ वनेष्वृद्धिः;

K₈ D₄ वने वृद्धिः; K₄ वनेष्वर्थः; B₁ D_{1.2} वनेष्विह; B_{2.4.5} D_{n1} वने ऋद्धिः; B₈ वनेष्वस्मद्; D_{n2} D_{8.5.6} G₂ वने वृद्धिः; T₁ G₄ वनेष्वृद्धिः; G₆ वनेष्वधि- (sic). C_n cites ऋद्धि^a (as in text), C_{np} वृद्धि^a. D₁ निरा^a (for -विना^a). — ^a) K₁ वीर्यं सर्वः; B₈ वीर्यं मरवः; G₄ वीर्यंमत्य- (for वीर्यंमरव-). G₂₋₄ बलोत्साहा- (G₈ 'हास्') (for -बलोत्साह-). K₈ D₆ T₁ अकृशा (for 'शाः'). K₁ सदा; D₈ कृताः (for कृशाः). G₁ बलोत्सेकभाजोद्विरकृशाः कृशाः.

17 Ñ₁ om. 17^{ab} (cf. v.l. 14). — ^a) K₁ G_{1.6} M₁ यद्येवम्; K₄ B_{8.5.6} D₄ यद्येतम्; G₈ यज्ञे तद् (for यद्येतद्). Ś₁ K₂ B_{2.4} D_n एवम्; D₆ एव (for अहम्). Ś₁ आज्ञास्ये; K₁ अज्ञाय्यं; K₄ आज्ञास्यं; D₄ अज्ञास्यां (for अज्ञास्यं). G₂ यद्येवमिव यन्ज्ञास्य (sic). — ^b) Ś₁ K₄ B_{8.6} D_{1.2} S (except G₁) वनवासं; K₁₋₃ V₁ B_{2.4} D_n D_{8.6} वने वासो (D₆ 'सं'). K_{2.8} D₆ मे; G₂ नो; G₈ यद् (for वो). G₄ धृतं (for ध्रुवं). — ^c) D₃ शतशृङ्गे; G₁ शतं शृङ्गान्. G₂ ऋते (for मृते). G₆ शतं गृहामृतापाण्डौ (sic). — ^d) K_{2.4} G₆ नागमिष्य. Ś₁ ततस्त्वहम्; C_v गजाह्वयम् (as in text).

18 ^a) Ś₁ तं हि; G₄ धन्यो (for धन्यं). T₁ वा (for वः). M₁ मन्येस् (for मन्ये). — ^b) Ś₁ यतः; K₄ तदा (for तथा). Ñ₁ V₁ B D₁₋₈ तपो मे तादृशं कुतः (Ñ₁ तथा); T₁ G_{3.5} M₁ तप(G₆ 'स')स्तद्वा मृतं तदा; G₁ तपो वै प्रशतं तदा; G_{2.6} तपो नै(G₆ तमेवै)तादृशं तथा; G₄ तपस्तस्य तु तादृशं; M₂ तपो वै तादृशं तदा. — ^c) D₃ या (for यः). Ś₁ T₁ G_{1-4.6} M यः पुत्राभि(Ś₁ G_{1.2.6} 'धि)- गमं (M₂ 'मः') प्राप्य; D₅ यः पुत्रानधिसे^a; D₆ पुत्रव्यसनम- प्राप्य; G₅ यः पुत्रापिमृतं प्राप्य. C_d cites आधि; C_n cites पुत्राधि (as in text); C_v यमपुत्राधिमप्राप्य (corruptly supporting our text; the gloss is not worth quoting). — ^d) Ñ₁ D₁ (orig.) स्वर्गेस्थाम् (D₁ by corr. स्वर्ग^a); V₁ स्वर्गेप्साम्. D₂₋₆ प्रियं; G₃ प्रियः (for प्रियाम्).

19 Ñ₁ om. 19. D₈ repeats 19^{ab}. — ^a) G₈ 'ज्ञानं' (for 'ज्ञानाम्'). Ś₁ K_{1.8} D₈ (first time) धन्यश्चातीन्द्रिय-

C. 2. 2602
B. 2. 79. 19
K. 2. 101. 80.

मन्येऽद्य माद्रीं धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव हि ॥ १९
रत्या मत्या च गत्या च ययाहमभिसंधिता ।
जीवितप्रियतां मह्यं धिगिमां क्लेशभागिनीम् ॥ २०
एवं विलपतीं कुन्तीमभिसान्त्वय प्रणम्य च ।

पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवव्रजुः ॥ २१
विदुरादयश्च तामार्ता कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः ।
प्रावेशयन्गृहं क्षतुः स्वयमार्ततराः शनैः ॥ २२
राजा च धृतराष्ट्रः स शोकाकुलितचेतनः ।

ज्ञानो (D₈ 'ग्रामो'); G_{2.4} धर्मो ह्य (G₄ 'मोक्षा') तीन्द्रियज्ञानात्;
G₆ धन्या चां 'ज्ञाना. — ^b) Ś₁ दिवः; K₁₋₈ D₈ (both
times) दिवः; B_{2.6} D_{1.2} इतः (for इमां). Ś₁ K₁₋₈ D₈
(first time) प्राप्ताः (D₈ second time प्राप्ता) (for प्राप्तां).
B₁ प्रियां (for परां). B₈ D₈₋₈ (second time) transp.
परां (B₈ D₈ परा) and गतिं. B_{2.4} इतः प्राप्ता (B₈ 'तां')
गतिं परा; D₈ इमां प्राप्यां गतिं पुरा; S प्राप्तां (G_{2.6} 'ता';
G₈ 'सं'; G₄ 'सो') वै परमां (G₈ 'मा') गतिं. — ^c) Ś₁ K₂₋₄
D_n मन्ये तु; K₁ नन्यथ; D₈ अन्ये तु; G₂ मन्ये (submetri-
cal). G₄ माद्रीं च (for सद्य माद्रीं). K_{2.8} कल्याणीं (for
धर्मज्ञां). G₆ मत्तोद्य माद्री धर्मज्ञा. — ^d) K_{2.8} धर्मज्ञां;
D₁ कल्याणां; G₆ कल्याणी. V₁ B₁ D_{1.2} G₄ सर्वथैव;
स तथैव; G_{2.8} सर्वथैव (for 'थैव'). K₄ D_n(1) तु;
D₈ ह; S च (for हि).

20 ^a) K₁ मत्या गत्या; K_{2.8} रत्या नत्या; B_{1.2.4.6}
मत्या घत्या; B_{8.5} D₈₋₈ (by transp.) मत्या र(D₈ रा)त्या;
D_{1.2} सत्या घत्या; T₁ G₆ गत्या नत्या; G₈ न गत्या न;
G₄ तस्या गत्या (for रत्या मत्या). K₁ रत्याय; K₂ गत्याय;
Ñ₁ पत्या च; T₁ G₈₋₈ मत्या च (for गत्या च). — ^b) Ñ₁ S
माद्या; D_{8.4} यथा (for यया). K_{2.8} G_{1.6} M अतिसंधिता;
Ñ₁ अतिशब्दिता; V₁ T₁ G₆ अतिसंहिता; B (except B₂)
D₁ अभिसंहिता; G₂ इति संधिता; G₈ इति संहिता; G₄
इति वंचिता. K₁ यथाहिमभिमां विना (sic); D₈ यथा च
मंतिसंधिता (sic). C_{d.n} as in text (glosses C_d जिता,
C_n आवृता). — ^c) D_{8.6} 'प्रियता (for 'तां). Ñ₁ C_v
मेतां; G_{1.2.4} M एतां (for मह्यं). Ś₁ जीविताश्च प्रियतमां.
— ^d) Ś₁ धिक्छियं; K₈ धिक् मां वै; V₁ D_n(1) धिक् मां
सं; B₁ धिक् मां धिक्; D₈ धिक् (om. इमां); G_{2.4}
धिग्धिक् मां (for धिगिमां). C_v cites धिक्, मां and
क्लेशभा. D₁ क्लेशभागितां; D₈ क्लेशभागिनी. — After
20, B_{8.6} D_{1.2} ins. (cf. 20^{ab}):

599* धिगस्तु जीवितं मह्यं केवलं क्लेशभाजनम् ।

— A passage given in App. I (No. 42) and glossed
by C_{d.n} is ins. in all MSS. except Ñ₁ G_{1.2.6} M₈
after 20 (in B_{8.6} D_{1.2} after 599*); the first line of
the passage is read in B₈ D_{1.2} after 14^{ab}.

21 Before 21, K₂₋₄ B_{1.2} D_n D_{8.5.6} G_{1.4} M ins.
वैशं उ' (resp. वैशं). — ^a) Ñ₁ तथा (for एवं). V₁

B (except B₂) D₈₋₈ विलपं (D₈ 'प') तीमिति पृथाम्; D_{n1}
एवं विलपंतीं कौंतीम्. — ^b) K₁ B₂ D_n G₆ M₂ अभिवाद्य;
K₈ सांख्य; K₄ अभीषांख्य; Ñ₁ V₁ B_{1.8.6} अभिशांख्य; B₄
अतिसांख्य; D₈ इति सांख्यं. C_v cites text. — ^c) Ñ₁
पाण्डवा सुमहातेजाः. — ^d) K₁ निरुत्साहाः (for वनायैव).
D₄ प्रदुद्रुः; G_{2.6} प्रचक्रमुः (for प्रवव्रजुः).

22 ^a) Hypermetric! Ś₁ V₁ विदुराद्याश्च; K_{2.8} D₈
'रादयः (om. च); B₁ G₂ 'रोपि च; B₈ T₁ G_{8.5} M₁
'रश्चैव; D_n(1) D₈₋₈ 'रश्चापि; M₂ 'रो यश्च. V₁ आशु;
G_{1.4} M कुन्तीम् (for आतां). K₁ विदुरस्तु ततामार्तं (sic).
— ^b) G_{1.4} M आतांम् (for कुन्तीम्). — ^c) Ś₁ K_{1.4}
B_{1.8} D₈ G_{1-8.5.6} M प्रा(G₆ प्र)वेशयद्; T₁ प्रादेशयद्.
Ś₁ गृहान्; D₈ गृहे; (for गृहं). K₁ B_{1.8} D_n D_{1.8-8} T₁
G_{1.2.5.6} M क्षत्ता; D₂ क्षत्तर; G₈ क्षत्तः (for क्षत्तुः).
G₄ प्रावेशयं भृशं क्लृप्तां (sic). — ^d) B₂₋₆ D_{1.2} भृशम्
(for स्वयम्). Ś₁ V₁ B₂ आर्ततरां; K₁ D_n D_{1.8.5.6}
T₁ G_{1.2.5.6} M 'तरः; K₄ आर्तातराः; Ñ₁ D₄ आर्ततरैः;
G₄ आर्तिकराः; C_v आर्तातुराः. G₈ स्वैरैः (for शनैः).
C_v cites text. G₈ 'तरस्वनैः. — After 22, N (except
Ñ₁) ins.:

600* भारतराष्ट्रस्त्रियस्ताश्च निखिलेनोपलभ्य तत् ।

गमनं परिकर्षं च कृष्णायाम् द्यूतमण्डले ।

रुरुः सुखरं सर्वा विनिन्दन्त्यः कुरुभृशम् ।

दध्युश्च सुचिरं कालं करासक्तमुखांश्चुजाः ।

[(L. 1) K_{1.4} D₈ चापि (for ताश्च). B₈ D₈ स्वजनाद;
D_{4.8} स्वाजनाद (for निखिलेन). B₈ च; D₈ वै (for तत्).
— (L. 3) Ś₁ K₂ B₄ सुखनं; K_{1.4} D_n(1) सखनं;
K₈ ससुतं; D_{2.6} सखरं. Ś₁ विनिर्गल्य (for विनिन्दन्त्यः).]
— Thereafter B₈ reads line 2 of 601*. — On the
other hand, after 22, T₁ G_{8.5} ins. a passage given
in App. I (No. 43).

23 D₁ transp. 23^{ab} and 23^{cd}. — ^a) Ś₁ B₂ स;
K₁ [अ]पि; S (except G₁) तु (for च). Ś₁ K₁ B₂ च;
K₄ D_n D₈₋₈ तु; G₄ च; G₆ सत् (for स). — After
23^a, N (except Ñ₁) ins. (C_n glosses):

601* पुत्राणामनयं तदा ।

ध्यायन्नुद्विग्नहृदयः शान्तिं न स्थापयन्नल्लत ।

स चिन्तयन्ननेकाग्रः ।

क्षतुः संप्रेषयामास शीघ्रमागम्यतामिति ॥ २३
ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।

तं पर्यपृच्छत्संविप्रो धृतराष्ट्रो नराधिपः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

७१

धृतराष्ट्र उवाच ।

कथं गच्छति कौन्तेयो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
भीमसेनः सव्यसाची माद्रीपुत्रौ च तावुभौ ॥ १
धौम्यश्चैव कथं क्षत्तद्रौपदी वा तपस्विनी ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषामङ्गविचेष्टितम् ॥ २

विदुर उवाच ।

वस्त्रेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
बाहू विशालौ कृत्वा तु भीमो गच्छति पाण्डवः ॥ ३
सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ।
माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिप्य गच्छति ॥ ४

C. 2. 2624
B. 2. 80. 5
K. 2. 102. 5

[(L. 1) K₂ D_{1.2.3} अनयात्; B₅ अनयाम् (for 'यं). K₁ तथा (for तदा). Ś₁ कुरूगामनयात्तदा. — B₂ reads line 2 after 600*. — (L. 2) Ś₁ स शान्तिं नाध्यगच्छत; K₁ न शान्तिमधिगच्छति; K_{2.3} न शान्तिमुपगच्छति; K₄ Dn (!) न शान्तिमधिजग्मिवान्; V₁ B_{1.3} शान्तिं नैवा (B₁ न सो; B₂ वै ना)ध्यगच्छत. — (L. 3) B_{1.2.4} D₅ संचित. B₂ D_{1.2} एकाम्रश्चितयामास. B₅ damaged.]
— ^a) V₁ B (B₅ damaged) D₁₋₅ 'मानसः (for 'चेतनः). K₄ Dn शोकव्याकुलचेतनः (K₄ 'सः); N₁ शोकसंतप्तमानसः; S शोकोपहतचेतनः. — ^c) K₅ संप्रेषयामास.

24 Ś₁ K₅ om. 24; K₁ reads it in marg.; Cd lacked it! Possibly unoriginal? — ^b) V₁ B_{2.4.6} धृतराष्ट्रस्य शासनात्. — ^c) K₁ संविज्ञो; K₅ 'ज्ञो (m as in text). G₄ तमपृच्छत्सुसंविप्रो. — ^d) K₂ B (except B_{1.4}) Dn D_{1.2} G₅ जनाधिपः (Dn₁ 'प); D₂₋₆ जनेश्वरः (D₅ 'र); M₂ नराधिप (for 'प').

Colophon om. in K₂ T₁ G_{2.3}. — *Sub-parvan*: Ś₁ अनुयूत; K_{1.3} G₁ द्यूत. B D (all om. sub-parvan name) mention वनप्रवेश (D₅ 'प्रस्थान). — *Adhy. name*: G₁ जनप्रलापः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.) 78; K₅ 73; Dn₁ 79; D₅ 71; G_{1.2} M 112; G₄ 86; G₅ 116. — *S'loka no.*: K₂ Dn D₄ 36; D_{1.2} 33; M₁ 58.

71

1 Before the ref. धृतराष्ट्र उ, K₅ B₄ Dn D_{5.6} ins.: 602*

वैशंपायन उवाच ।

तमागतमथो राजा विदुरं दीर्घदर्शिनम् ।
साक्षाद् दृष्ट्वा पप्रच्छ धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

[Cn glosses these lines. — (L. 2) K₅ सशंक. Dn₂ D₅ एव (for इव).]

Cd cites 1^{ab} as in text. — ^a) K₄ गच्छति. — ^b) = 1. 2. 196^d; 55. 31^b; 133. 13^d; etc., etc. K B₅ Dn D₅ 'पुत्रो (for 'राजो). — ^c) K₁ वायुपुत्रः सव्यसाची; T₁ corrupt. — ^d) K B_{2.3} D (except D₅) पाण्डवौ (for तावुभौ).

2 ^a) B₂ D_{1.2} [5] पि हि; D₅ चापि (for चैव). K₂ तु तच्छ्रुत्वा; K₄ कथं क्षतः; D₄ क्षयं क्षत्तः; T₁ G_{1.2} कथं क्षत (G₂ 'त्ता). K₁ धौम्यः पुरोहितश्चैव. — ^b) Ś₁ K N₁ Dn D₅ च; G₂ सा (for वा). K N₁ B_{1.6} Dn यशस्विनी (K₄ 'स्विनी); T₁ तपस्विनी. — ^c) V₁ ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). B₁ तं; B_{2.4.6} D₂₋₅ तत् (for [अ]हं). K₁ सर्वान्; G₄ स्वत्तः (for सर्व). — ^d) K₄ B₅ D₂₋₅ Cn शंस; B_{1.2.3} D₂ बहु; D₁ स्वप्न (m as in text, sec. m.); G₅ गति (for अङ्ग). T₁ G₁₋₃ M तेषामिगितचेष्टितं.

3 ^a) K_{1.2} D₁ G₂ संवृतमुखः (D₁ before corr 'खं); K₄ सवृता मुख्यं; D₅ संहत्य मुखं. — ^b) G₄ अगच्छद्दर्म-राडसौ. — ^c) Ś₁ K₅ B₂ D_{1.2.6} G₂₋₅ कृत्वा च; K₄ Dn (!) D₁ (marg. sec. m.) संपश्यन्. — ^d) G₁ बांधवः (for पाण्डवः). K₂ corrupt.

4 ^a) = 14°. Hypermetric! D₅ सिकतां; T₁ सिक्ता; G₂ सिकतान्. K₄ सिकताकिरन्. K₅ वसन्; D₂₋₅ किरन् (for वपन्). K_{1.2} सिक्ताश्चैवा (K₂ सिकतां च) वपन्पार्थो; V₁ B D_{1.2} सि (B_{1.6} शि) कतास्तु (V₁ 'तास्तु; B_{2.4.6} 'ता वि) किरन् जिष्णू; G₁ सिकतोपलान्सव्यसाची; G₄ सकलापं सव्य. — ^b) = 5^d, 6^d. K₄ उप- (for अनु). — G_{2.3} om. (hapl.) 4°-6^d. T₁ G₅ M₁ read 4^{ad} after 5. — ^c) K₄ सुतः; D₁ 'पुत्र- (for 'पुत्रः). G₄ सहदेवोपि धीरस्तु.

C. 2. 2625
B. 2. 80. 6
K. 2. 102. 6

पांसुपलितसर्वाङ्गो नकुलश्चित्तविह्वलः ।
दर्शनीयतमो लोके राजानमनुगच्छति ॥ ५
कृष्णा केशैः प्रतिच्छाद्य मुखमायतलोचना ।
दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति ॥ ६
धौम्यो याम्यानि सामानि रौद्राणि च विशां पते ।
गायन्गच्छति मार्गेषु कुशानादाय पाणिना ॥ ७
धृतराष्ट्र उवाच ।
विविधानीह रूपाणि कृत्वा गच्छन्ति पाण्डवाः ।
तन्ममाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ॥ ८
विदुर उवाच ।
निकृतस्यापि ते पुत्रैर्हते राज्ये धनेषु च ।

5 G_{2.8} om. 5 (cf. v.l. 4); K₈ om. (hapl.) 5.
— ^a) K₄ Ñ₁ V₁ B (except B₂) D_{8.4} पांसुपचितसर्वाङ्गो.
Some MSS. पांशू- (for पांसू-). — ^b) G₁ M चात्र (for
चित्त-). G₄ नकुलश्चित्तयान्वितः. — G₁ om. 5^{ad}. — ^c)
G_{4.5} M₂ वीरो (for लोके). — ^d) D₁ अधिगच्छति.
— After 5, T₁ G₅ M₁ read 4^{ad}.

6 G_{2-4.5} M₂ om. (hapl.) 6 (for G_{2.8} cf. v.l. 4).
— ^a) K₁ केशैश्च विच्छाद्य; K₂ केशप्रवि; K₄ B (except B₂)
Dn D₈₋₅ च केशैः प्र; Ñ₁ केशैः समा; V₁ तु केशैः प्र (for
केशैः प्रतिच्छाद्य). — ^c) Ś₁ V₁ च रुदती; K₄ D₄ प्ररुदति.

7 ^{ab}) G₅ सौम्यो (for धौम्यो). B₅ D₈₋₅ याम्यानि
धौम्यः (by transp.). Ñ₁ V₁ transp. याम्यानि and
रौद्राणि. Ś₁ सौम्यानि; M₂ मंत्राणि (for सामानि). K_{1.2}
तु (for च). M₂ रौद्रोक्तानि च विक्रमे (for ^b). — ^c) K₄
विगायन् (for गायन्). D_{1.2} मार्गेण; G₄ मार्गस्य; G₅
मार्गो वै (for मार्गेषु).

8 K₂ om. 8^{a-9^b}. — ^{ab}) K₄ ह; G_{1.2} M च;
G₄ वि- (for [इ]ह). K₁ ईद्विविधानि चिह्नानि कृत्वा पार्थो
महामते. — ^c) D_{8.5} तस्मा (for तन्ममा). G₄ सर्वाणि
(for विदुर). — ^d) G₄ कृच्छाद् (for कस्माद्).

9 K₂ om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). — ^a) G₁ निकृतैः स्वानि;
G_{2.5} निकृत्यापि च; G₅ निकृतस्यापि; M₂ निकृतैस्यापि
(sic); Cv as in text. D₁ (before corr.) पुत्रो.
G_{1.4} M₂ पुत्रैस्ते (by transp.; M₂ before corr. 'स्तु').
G₂ निकृतैराहते पुत्रैस्. — ^b) D₅ हतः; G₂ तव; G₅ मृत्यै
(for हते). D₈ राज्य- (for राज्ये). K₈ B₂ D_{1.2} G₁ M
धनेपि (for धनेषु). T₁ G₅ वा (for च). Ś₁ धर्मराजस्य
धीमतः (= 9^d); G₄ हृतराज्यधनस्य च. — ^c) G₅ धर्माक्ष
(by transp.). G₈₋₅ M₁ द्यवते (for चलते). Ś₁ स नो

न धर्माचलते बुद्धिर्धर्मराजस्य धीमतः ॥ ९
योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्तराष्ट्रेषु भारत ।
निकृत्या क्रोधसंतप्तो नोन्मीलयति लोचने ॥ १०
नाहं जनं निर्दहेयं दृष्ट्वा घोरेण चक्षुषा ।
स पिधाय मुखं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ॥ ११
यथा च भीमो व्रजति तन्मे निगदतः शृणु ।
बाहोर्बले नास्ति समो ममेति भरतर्षभ ॥ १२
बाहू विशालौ कृत्वा तु तेन भीमोऽपि गच्छति ।
बाहू दर्शयमानो हि बाहुद्रविणदर्पितः ।
चिकीर्षन्कर्म शत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः ॥ १३
प्रदिशञ्शरसंपातान्कुन्तीपुत्रोऽर्जुनस्तदा ।

न धर्माचलते. — ^a) G₄ भारत (for धीमतः). Ś₁
हृतराज्यधनस्य च (cf. G₄ in 9^b above).

10 ^a) K_{1.2} धर्मराजो; D₅ योसौ राजन्; G₄ यो हि
राजा. — ^b) G₂ धार्तराष्ट्रेण; G₈ धृतराष्ट्रेषु. — ^c) Ś₁
निकृतो (for 'त्या). Ś₁ B₅ D₈₋₅ वंचितः क्रोधात्; K_{1.8.4}
B_{2.4} Dn D₅ अंशि (K₈ अमि)तः क्रोधात्; K₂ क्रोधसंतप्ते;
Ñ₁ क्रोधसंरक्तो; D_{1.2} क्रोधसंदीप्तो (for क्रोधसंतप्तो). — ^d)
K₁ तेनोन्मीलितलोचनः.

11 ^a) D₅ नेमं (for नाहं). Ñ₁ V₁ B_{1.2} D_{1.2} G_{1.4}
M जनान्; G₂ मत्या; G₈ जानन् (for जनं). — ^b) K₈
नाहं घोरेण; B₅ D₈₋₅ क्रोधदीप्तेन. — ^c) K₁ सुविधाय;
D₅ G_{2.5} अपिधाय; T₁ G_{1.8.5} M पिधाय तु; G₄ विधायति-
(for स पिधाय). D₅ G₅ तस्मात् (for राजा). — ^d)
K₂ तद्वद्; D₅ राजा; G₁ M तत्र; G₅ स हि (for तस्माद्).
G₂ तस्माद्गच्छति पाण्डवाः.

12 ^a) B₁ द्रवति; G₅ व्रजते. K₁ यथा भीमोपि
गच्छति; K₈ यथा भीमो व्रजति स; B₂ D_{1.2} यथा व्रजन्
(D₁ व्रजद्; D₂ व्रजेद्) भीमसेनः. — ^b) G₂ वै; G₄ ते
(for मे). D₄ निगदितः; T₁ 'तितं; G₄ 'दितं (for 'दतः).
— ^c) D₈ बाहोर् (for बाहोर्). — ^d) B₂ मयेति;
D₂ मेनेति; D₅ मामेति (for ममेति). Ś₁ पुरुषर्षभ.
K₈ repeats 12^{ad}.

13 ^a) Dn₁ दृष्ट्वा (for कृत्वा). Ś₁ K (except K₂)
Ñ₁ Dn D₅ G₅ [अ]सौ; V₁ B₂ D_{1.2} च; T₁ G_{2.5} [अ]थ
(for तु). G₂ om. तु. — ^b) Ś₁ G₅ ततो (for तेन).
K₂ भीमोप; D₅ भीमस्तु (for भीमोऽपि). T₁ G₁₋₅ M
भीमसेनोनु (G₁ M 'नः स्म; G₂ 'नश्च; G₄ 'नोधि)गच्छति.
— After 13^{ab}, G₈ wrongly reads 18^{ab}. — ^c) K₄ D₅
(before corr.) T₁ G_{1-5.5} M 'मानोपि; G₄ 'मानस्य (for

सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ॥ १४
 असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत ।
 असक्तं शरवर्षाणि तथा मोक्षयति शत्रुषु ॥ १५
 न मे कश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येति भारत ।
 मुखमालिप्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति ॥ १६
 नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रीणामिति प्रभो ।
 पांसूपचितसर्वाङ्गो नकुलस्तेन गच्छति ॥ १७

एकवस्त्रा तु रुदती मुक्तकेशी रजस्वला ।
 शोणिताक्ताद्रवसना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
 यत्कृतेऽहमिमां प्राप्ता तेषां वर्षे चतुर्दशे ।
 हतपत्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः ॥ १९
 बन्धुशोणितदिग्धाङ्गो मुक्तकेश्यो रजस्वलाः ।
 एवं कृतोदका नार्यः प्रवेक्ष्यन्ति गजाह्वयम् ॥ २०
 कृत्वा तु नैर्ऋतान्दर्भान्धीरो धौम्यः पुरोहितः ।

C. 2. 2641
 B. 2. 80. 22
 K. 2. 102. 22

मानो हि). V1 B D बाहू विदर्शयन्नाजन्. — ^a) T1 G1
 'तर्पितः (for 'दर्पितः). — ^b) K (except K2) B2
 D1.2.6 G6 चिकीर्षुः (for 'बन्नु). K4 G6 दुष्करं कर्म;
 B2 D1.2 कर्म शत्रूणां; M1 कर्म शत्रुघ्नो. G1 चिकीर्षतं
 स्वबाहुभ्यां. — ^f) Ś1 बाहुद्रव्यानु रूपितं; K8 'द्रव्यानि
 रूपतः; K4 बाहुभ्यां वै वृकोदरः; B1 बाहुवीर्यानु रूपतः;
 B8 'द्रव्यानुसारतः; T1 G5 'द्रविणरूपतः.

14 ^a) B1.2 D1.2 प्रादिशत्; B8-6 प्रादिशन्; T1
 प्रविशन्; G2 प्रदर्शन्; G4 अनिशं (for प्रदिशन्). K1.2
 शरपातांश्च; B1.2 D1.2 T1 G8-6 M श(T1 सु)रसंघातान्
 (M2 'वादान्). — ^b) K4 कुंति. K1.2 V1 B1-4 D6
 G2.6 [S]जुनस्तथा; K8 [S]जुनः सदा; K4 धनंजयः. — K1
 om. 14^{ad}. — ^c) = 4^a. Hypermetric! K2 B2 सिकतां;
 B1.6 शिकता; D6 G1 M2 सिकतान्; T1 सिका (for
 सिकता). K8 वसन् (for वपन्). G4 सिकतास्तु वर्षन्पार्थोपि
 (hypermetric); G6 सिकतावस्वव्यसाची.

15 ^a) K1 B1.2.4.6 अशक्ताः; K4 असंक्षया (? खया);
 Cd असक्ताः (as in text). K4 यद्वत् (for तस्य). — ^b)
 K4 तस्य (for यथा). — ^c) Ś1 असक्तः; K1 B2.6 अशक्तं;
 K8 अस्यंतं; K4 असंक्षय (for असक्तं). G2 असक्ताचरवर्षाणि.
 — ^d) B8 मोक्षयामि; a few MSS. मोक्षति (for मोक्षयति).
 Ś1 G6 फल्गुणः (G6 'नः) (for शत्रुषु).

16 T1 G2.5 transp. 16 and 17. — ^a) K1 न तेषां
 तद् (for न मे कश्चिद्). T1 G5 प्रपश्येत; G8 प्रगृह्येत;
 G4 विजानीय्य (for विजानीयान्). — ^b) K2 G2 दुःखम्
 (for मुखम्). Ś1 K1 V1 B8 मुखमभ्येति; K2 'मभ्येत्य;
 N1 G4 'मभ्येति; V1 'मस्येति; B8 'मात्रेति; D1 (before
 corr.) 'मत्रेति; D2 'मात्रेति (for 'मभ्येति). K1.2 गच्छति
 (for भारत). — D4 om. 16^{ad}. — ^c) B8 आलोप्य; G2
 आलिप्य (for आलिप्य). K1.2 [अ]पि (for [अ]सौ).
 — ^d) D6 'देवोप-; T1 G2.5 'देवोनु-; G4 'देवेति (for
 'देवोऽपि). G2 भारत (for गच्छति).

17 T1 G2.5 transp. 16 and 17. — ^a) T1 G2.5.6
 M नासां (for नाहं). K1.2.4 D1 (before corr.). 2.6

G2.8 M आददीयं (K1 G2 M 'यां); G1 आददीयान्; G4
 आददीयां (for आददेयं). — ^b) K2 मार्गं (for मार्गे).
 Ś1 K4 D6 S (except G4) प्रभुः (for प्रभो). — ^c) B2.4
 Dn D6 G2.5 पांसूपलितं; G4 'जित'; M2 'चित्रं (for
 'चित'). Some MSS. पांशू. — ^d) D6 चित्तविह्वलः;
 G6 तेनुगच्छति (for तेन ग').

18 G2 reads 18^{ab} after 13^{ab}. — ^a) Ś1 B2.4.6 D
 T1 प्र-; K1 उ (sic) (for तु). G2 रुदती तु (for तु रुदती).
 — ^b) K2 D1 मुक्तकेशा. — ^c) = (var.) 2. 70. 9^e.
 K1.4 Dn G4 शोणिताक्तै (G4 'द्रै) कवसना; D6 शोणितेनाक्तः;
 T1 शोणिताहक्तः; G2.8.5.6 M2 'ताद्रीक्त'. — ^d) Ś1 याति
 भारत; B2.5.6 D6-5 चेदमब्रवीत्; G1 वानुगच्छति (for
 वाक्यमब्र').

19 ^a) Ś1 इति; K1.2 G1.2 M इमं; N1 Dn (!) D6
 इदं (for इमां). K4 V1 B D1-6 यैः कृत्यं ममावस्था; G4
 यैरेवं प्रापिता याहं. — ^b) K2 त्रयोदशे; D2.6 चतुर्दश.
 — ^c) Ś1 K2 हतापत्या; K2 B2 D2-5 हत(K4 'ता)नाथा;
 D6 Cd हतपत्या (Cd glosses हतभर्तृकाः); T1 हतपत्यो; M1
 हतवत्यो. ☞ Cv: हतपत्या इत्यत्र । पत्या जात्येकवचनम् ।
 स्वस्वपतिभिः वैधव्यं प्रापयित्वा मृतप्रायाः कृताः । ☞ — ^d) K1
 हतबंधुहंतप्रियाः; K4 B1.2.5 D2-5 हतबंधुजनाः स्त्रियः (B1.2
 प्रियाः); B8 हतबंधुहंतप्रियाः; D6 हतभ्रातृसुतप्रियाः.

20 ^a) K1.2 मांस-; N1 V1 B2.4 Dn D1 (by corr.)
 बहु-; D6 बंध-; G2 नार्यः; M पांसु- (for बन्धु-). G2
 -दिग्धांगा; G4 दिग्धांगं (for -दिग्धाङ्ग्यो). — ^b) K2 N1 V1
 B1.2.6 D (except D1.2) S (except G2) भार्याः (for
 नार्यः). — ^c) K2 G2 प्रवेक्ष्य (K2 'क्ष)ति. G1 प्रवेक्ष्य
 गजसाह्वयं.

21 Before 21, M2 ins. विदुरः. — ^a) K1 नैर्हतान्;
 K8 नैःकृतान्; D4 वै स तान्; Cd नैर्ऋतान् (as in text).
 M1 दर्भ्यान्. Ś1 कृत्वा नैर्ऋतिकान्धर्मान्. — ^b) K2 T1 वीरो;
 B2.4m D1.2 श्रीमान् (for धीरो). K2 धौम्य-; T1 धौम-
 (for 'स्यः). G1.2.5 M पुनः पुनः (for पुरो). — ^c) D1.6
 (before corr.) G2.6 समानि; Cd सामानि (as in text).

C. 2. 2641
D. 2. 80. 22
E. 2. 102. 22

सामानि गायन्त्याभ्यानि पुरतो याति भारत ॥ २१
हतेषु भारतेष्वाजौ कुरूणां गुरवस्तदा ।
एवं सामानि गायन्त्याभ्या त्वा धौम्योऽपि गच्छति २२
हा हा गच्छन्ति नो नाथाः समवेक्षध्वमीदृशम् ।
इति पौराः सुदुःखार्ताः क्रोशन्ति स्म समन्ततः ॥ २३
एवमाकारलिङ्गैस्ते व्यवसायं मनोगतम् ।

Ks गायतभ्यानि; Ds Gs Ms न्यामानि; T1 न्याभ्यानि; Gs न्याभ्यानि; Gs न्यार्तानि; Gs गायन्त्याभ्यानि. Cd cites गायन्त्याभ्यानि (as in text). — ^a) Gs रौद्रान्प्रति ययौ तदा.

22 ^a) Ks निहते; Gs भरते (for हतेषु). N (except K1.4; D1.6 before corr.) Gs भरतेष्वाजौ. — ^b) Ks Ds पांडवैः (for कुरूणां). S1 K Ds कौरव (Ks कुरवः) स्त्रियः (for गुरवस्तदा). T1 G2.3.5 Cv कुरवस् (for गुरवस्). ^c) Cv: कुरवः प्रेतकर्मकरणशीलाः पुरोहिताः । ^d) Bs Gs तथा (for तदा). — ^e) Ks समानि; Ds भा (sup. lin. na) मानि. S1 D2.5 T1 G1-3.5 M गायन्ति (Gs तु); Ks जल्पन्ति; Gs गाययुर् (for गायन्ति). — ^f) Ks कृत्वा; T1 लक्ष्वा; Gs इति (for [इ]त्युक्त्वा). Ks [S]पः; Ds तु (for ऽपि). — After 22, S (except Gs) ins. (Cv glosses first verse):

603* प्रस्थाप्य पाण्डवश्रेष्ठान्निःशेषस्ते भविष्यति ।
इति धौम्यो व्यवसितो रौद्रसामानि गायति ।
छतराष्ट्रः ।

किमब्रुवन्नागरिकाः किं वै जानपदा जनाः ।
सर्वं तत्त्वेन चाचक्ष्व क्षतः सर्वमशेषतः ।
विदुरः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा येऽन्ये वदन्त्यथ । [5]
तच्छृणुष्व महाराज त्वत्कृते च मया तव ।

[(L. 1) T1 वान् श्रेष्ठान्; G1 Ms वान् शेषः; Gs वानंशो; Gs वान् श्रेष्ठो; Gs वान्पुत्रान् (for वान्श्रेष्ठान्). G1 Ms निःशेषं ते भविष्यति; Gs ते भविष्यति संवृताः (for the post. half.). — (L. 2) G1.2 M न्याभ्यानि (for सामानि). — (L. 3) Gs transp. नागरिकाः and जानपदाः. T1 Gs M1 वा (for वै). Gs किं ब्रुवन्ते महाभागा किं वा नागरिका जनाः. — (L. 4) G1 Ms मह्यं तथ्यं च; Gs सर्वं तथ्येन; M1 मह्यं तथ्येन. Gs सर्वं तथ्यं ममाचक्ष्व. — (L. 5) Gs ये न; Gs चान्ये (for येऽन्ये). — (L. 6) G1.2 M वक्ष्यते (for त्वत्कृते). Gs यथाभवत् (for मया तव).]

23 Before 23, T1 Gs-3 ins. प्रकृतयः. — ^a) Ds Gs गच्छति. D1 भो; Gs ये (for नो). Ks Gs नाथः; Gs नाथः. — ^b) Ks समवेक्षन्तः; Ks समवेक्षध्वम्; Ks Ds.6 T1 वेक्षध्वम्; B1.2.4.6 सामवे. Gs ईदृशाः (for

कथयन्तः स्म कौन्तेया वनं जग्मुर्मनस्विनः ॥ २४
एवं तेषु नराग्रेषु निर्यत्सु गजसाह्वयात् ।
अनभ्रे विद्युतश्चासन्भूमिश्च समकम्पत ॥ २५
राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
उल्का चाप्यपसव्यं तु पुरं कृत्वा व्यशीर्यत ॥ २६
प्रव्याहरन्ति क्रव्यादा गृध्रगोमायुवायसाः ।

ईदृशम्). S1 विपिनं कथमीदृशाः. — After 23^{ab}, Dn (!) Ds.5 ins.:

604* अहो धिक्कुरुवृद्धानां बालानामिव चेष्टितम् ।

राष्ट्रेभ्यः पाण्डुदायादाल्लोभाज्जिवांसयन्ति ये ।

अनाथाः स्म वयं सर्वे विद्युक्ताः पाण्डुनन्दनैः ।

दुर्विनीतेषु लुब्धेषु का प्रीतिः कौरवेषु नः ।

— ^a) Bs Ds-5 क्रोशन्ति च; G1.4 M शोचन्ति स्म; Gs.5 शोचयन्ति. Dn (!) पुनः पुनः (for समन्ततः).

24 ^a) S1 T1 G2.4 Ms तैर्; B2 D2 च (for ते). Ks एवमाकारलिङ्गैस्ते; B1 माकारलिङ्गैस्ते (hypermetric); Ds मादिभिर्लिङ्गैस्ते; Gs माकुलिङ्गैस्ते; Gs माकुलिङ्गैस्ते. — ^b) Ks.5 Ds व्यवसायः; Cd यं (as in text). — ^c) K1-3 G2-5 कथयन्ति; B2 D1.2 प्रथयन्तः; Ds दर्शयन्तः; M2 कथयन्तः. S1 Ks Dn Ds G1 Ms च (for स्म). Ks कौन्तेय. — ^d) S1 जनं (m वनं as in text). Ks यशस्विनः; B2 Ds-5 मनीषिणः (for मनस्विनः).

25 ^a) S1 D1.6 नराग्रेषु. — ^b) V1 निर्यात्सु; G2.4 गच्छत्सु (for निर्यत्सु). Bs Dn Ds Gs निर्यात्सु (Bs Ds निर्यात्सु; Gs निर्यात्सु) गजसाह्वयात् (but Cn cites निर्यत्सु [as in text]). — ^c) Ks अमेघा; D1 अनभ्रः; Ds अनभो (for अनभ्रे). D1 [अ]हं (m as in text); G2 [आ]सीद् (for [आ]सन्). — ^d) Ms समकम्पत मेदिनी.

26 ^a) Ds आप्रसद्. K1 राहुग्रस्तप्रहादित्यम्; Gs राहुग्रस्ते सदादित्यम्. Gs corrupt. — ^b) Ks सपर्वणि विशां पति. — After 26^{ab}, Ks reads line 2 of 605* and Ds reads 28^{ab}, both repeating the lines in their proper places. — Ds om. 26^{cd}. — ^c) Ks उल्का वा; G1.2 उल्काश्च; Gs शुकाश्च (for उल्का च). K1 असयं तान्; Ks अतसयं तान्; Ks Ms अथ (Ms अप-) सयं तान्; Ks B D1-5 अपसव्येन; Dn अपसव्यं हि; G1.3 M1 सव्यं ते; G2.4 उ (Gs अ)पसर्पते (for अपसव्यं तु). N1 उल्काप्रदक्षिणं तत्र; V1 उल्का चास्य च सव्येन; Gs उल्कां व्यपसव्यं ते. Text as in S1 T1 Gs (1). — ^d) S1 पुरा; K1.2 दूरं (for पुरं). D1 T1 Gs.6 M1 पुरस्फुट्वा; G2.4 पुरः कृत्वा (for पुरं कृत्वा). S1 K1 M1 विशीर्यत (M1 ते); Ks विदीर्यत; Gs व्यकीर्यते.

देवायतनं चैत्ये प्राकाराडालकेषु च ॥ २७
 एवमेते महत्प्रसन्न वनं गच्छति पाण्डवे ।
 भरतानामभावाय राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ २८
 नारदश्च सभामध्ये कुरूणामग्रतः स्थितः ।
 महर्षिभिः परिवृतो रौद्रं वाक्यमुवाच ह ॥ २९
 इतश्चतुर्दशे वर्षे विनश्यन्तीह कौरवाः ।
 दुर्योधनापराधेन मीमार्जुनबलेन च ॥ ३०
 इत्युक्त्वा दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत ।

27 *) Ś1 K1 D6 प्रत्याहरंतः (Ś1 'त); K2.5 प्रत्याहरंतः;
 K4 Ñ1 V1 B1.5 Dn D8-5 प्रत्याहरंतः; G2 Cv प्रत्याहरंतः.
 B6 कौरव्या (for कुर्यादा). — *) K2 गृध्री; G2 बलिः;
 G6 व्याघ्र- (for गृध्र-). — *) K2 देवता येन चैत्येषु; D2.4
 देवायतनं; G2 देवतायतने चैत्ये. — *) K1.2 प्रासा (K2
 'ना'दा (for प्राकारा').

28 *) K1 एतन्; V1 B1 आसीन्; D2 T1 G6 एव;
 G1.2.4 M2 जाता (for एते). Ś1 K1-3 V1 B1 T1 G2.5.6
 महाराज (for महोत्पाता). — *) Ś1 K1-3 T1 G2.5.6 वनं
 गच्छं (K2 छ)ति पाण्डवाः (G2 'वे); K4 B2 Dn D8-6
 प्रादुरासन्दुरासदाः (Dn 'दः); Ñ1 दारुणा भयसंशिनः;
 B2-4.6 D1.2 समुद्र (B2 सप्रः; B4 समं; B6 समद्)भूता
 भयावहाः (B2 D1.2 महाभयाः); G1.4 M2 वनं गच्छन्तु
 पाण्डवः. — G4 repeats 28^{ab} with v.l. as in G2 above.
 — *) N (except K D6) G6 भरतानाम्. Ñ1 T1 G2.5.6
 विनाशाय (for अभावाय). — *) G2 राजा (for राजन्).
 K2 दुर्मन्त्रितेन वा; V1 'तेषु च; G2 'तेन च. — After 28,
 K4 B2 Dn D2.5 ins.:

605* वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रवदतोरेव तयोस्तत्र विशां पते ।

धृतराष्ट्रस्य राज्ञश्च विदुरस्य च धीमतः ।;

while T1 G2.5 M1 ins.:

606* वैशंपायनः ।

एवमुक्त्वा तु विदुरस्तूष्णीमासीद्विशां पते ।

29 Before 29, B1 D6 ins. वैशं उ'. — *) Ñ1 V1
 B (except B2) D2.5 तु (for च). — *) K2 ततः (for
 स्थितः). — *) K4 जगाद (for उवाच).

30 Before 30, T1 G1.4.5 M ins. नारदः. — *) K1
 विनश्यन्ति; K2.4 विनश्यन्ति; D1.2 विनश्यन्ति; D4 विनश्यन्ति; &
 few other MSS. विनश्यन्ति. D2 [ह]ति; G2 हि (for [ह]ह).
 T1 G1-3 M विनश्यन्ति कौरवाः. — *) D1 दुर्योधनापराधेन.
 — *) D2-5 भीमसेनबलेन च. — 30^{ab} = 5. 18. 18^{ab}.

31 *) G2 गृहम् (for दिवम्). — *) D2 ब्राह्मणां श्रियं

ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां बिभ्रदेवर्षिसत्तमः ॥ ३१
 ततो दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
 द्रोणं द्वीपमन्यन्त राज्यं चास्मै न्यवेदयन् ॥ ३२
 अथाब्रवीत्ततो द्रोणो दुर्योधनममर्षणः ।
 दुःशासनं च कर्णं च सर्वानेव च भारतान् ॥ ३३
 अवध्यान्पाण्डवानाहुर्देवपुत्राः ।
 अहं तु शरणं प्राप्तान्वर्तमानो यथाबलम् ॥ ३४
 गतान्सर्वात्मना भक्त्या धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ।

(for ब्राह्मीं श्रियं). K2 D2 स विपुलां; T1 G6 च वपुषा;
 G1 M दीप्यमानां; G2.5 सुविविधां. — *) K1 G2.3
 बिभ्रन्; K4 तां तां; M2 विप्रो (for बिभ्रद्). D1.6
 देवर्षिसत्तम. — After 31, T1 G2.5 ins. a passage
 given in App. I (No. 44).

32 Before 32, all MSS. except K2.4 T1 G2.5 ins.
 वैशं उ' (or वैशं). — 32^{ab} = (var.) 1. 119. 42^{ab};
 (var.) 2. 66. 5^{ab}. — *) D2 दुःशासनः (for दुर्योधनः).
 — *) B2.5 D1.2 चैव (for चापि). — *) K2 भीष्मम्;
 V1 स्त्रीयम्; M Cv दीपम्; Cd द्वीपम् (as in text).
 T1 G6 द्रोणं च समपद्यंतः; G4 द्रोणं संप्रणिपत्याथ. — *) G2
 राज्यं (for राज्यं). K2 चास्मिन्; G4 तस्मै (for चास्मै).
 K2.4 B2 D2.5 G1-3 न्यवेदयन्.

33 G2 om. 33*-34*. — *) K1 कृपो; K2 Ñ1 D1.2
 T1 G2.5 तदा; G2.4 M तथा (for ततो). — *) K2
 अकर्षणं; B2 अमर्षणः; G1.3 अमर्षिणं. — *) K (except
 K2) Ñ1 B2 D1.2.6 भारत (for 'तान्). G1.4 M
 तान्सर्वानेव भारतान्.

34 G2 om. 34^{ab} (cf. v.l. 33). — *) V1 B2.4 D6
 प्राहुर (for आहुर). — *) Ś1 K4 D6 विजानत (for
 द्विजातयः). — Before 34^{ab}, D2 ins. (marg.) द्रोण
 उवाच. — *) Dn(1) वै (for तु). B2m कारणान्;
 G2 चरणं (for शरणं). D2 तेषां (for प्राप्तान्). K2
 अहं शरीरसंप्राप्तो. — *) K2 D2 T1 G1-3.5 M2 वर्तमानान्
 (D2 'माना); B1m.2.5 D1.2 धार्तराष्ट्रान् (for वर्तमानो).
 B2 'क्रमं (for 'बलम्).

35 *) K4 गता; B1 गता (for गतान्). K2 सराजकान्
 (for सर्वात्मना). B2 भक्ष्यान् (for भक्त्या). T1 G2.5 M
 आगतान्पाल (M 'अश्रयिष्यामि; G1.2 आगतान्पालयिष्येहं;
 G4 अहं वै रक्षयिष्ये च; G6 आगतान्पालमना भक्त्या. — *) K1
 समाकुलान्; B2 सवालकान् (for सराजकान्). — *) K2
 Ñ1 V1 B2m Dn D2-5 G2 नोस्महेयमभि (K4 'हमभि;
 Dn D4 'यं परि)त्यक्तुं. — *) K2.4 Ñ1 V1 B D2 G2 दैवं;

C. 2. 2658
 B. 2. 80. 39
 K. 2. 102. 42

C. 2. 2658
B. 2. 80. 39
K. 2. 102. 42

नोत्सहे समभित्यक्तं दैवमूलमतः परम् ॥ ३५
धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः ।
ते च द्वादश वर्षाणि वने वत्सन्ति कौरवाः ॥ ३६
चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधामर्षवशानुगाः ।
वैरं प्रत्यानयिष्यन्ति मम दुःखाय पाण्डवाः ॥ ३७
मया तु भ्रंशितो राज्याद्रुपदः सखिविग्रहे ।
पुत्रार्थमयजत्क्रोधाद्वाय मम भारत ॥ ३८

T1 G1. 2. 4. 5 देव- (for दैव-). G4 परः. Dn(1) दैवं हि बलवत्तरं.

36 *) V1 B1. 8. 4. 6 द्यूतेन (for धर्मतः). K4 पाण्डुपुत्रो. K2 B2 D1. 2 ते; G1 ये (for वै). G8 अधर्मतः पाण्डुपुत्रान्. — *) B1 वने (for वनं). K4 G8 गच्छति. K1 पाण्डवाः; N1 V1 कौरवाः (for निर्जिताः). — *) K4 D6 तु (for च). — *) S1 K8. 4 N1 V1 B1. 5 Dn D6 पाण्डवाः; K1 पौरवाः; T1 कौरवान् (for कौरवाः).

37 *) K4 चरंतो ब्रह्मचर्यं च. — *) B4 D6 क्रोधावर्ष- (for 'मर्ष-). B2 D1. 2 'समन्विताः (for 'वशानुगाः). — *) N1 B2 D1. 2 प्रयोजयिष्यन्ति; V1 B1. 8-8 Dn D8-8 निर्यातं (for प्रत्यानयं). — *) K4 V1 B1. 5. 6 Dn D8-8 महद्दुः (for मम दुः). D8. 8 भारत; G4 पाण्डव (for पाण्डवाः).

38 *) K1 यथा (for मया). B8. 6 [अ]पि; Dn G2. 6 च; D4 वि-; D5 नु; D6 हि; G4 [अ]व- (for तु). K4 G2 राजा; D1 याज्ये; G4 राष्ट्राद् (for राज्याद्). — *) K4 G2. 4. 6 सह (G2. 6 स हि) विग्रहे; T1 पार्षदः पुरा; G1 M2 सखिविग्रहैः; G8. 6 सखिव (G8 'य) द्रणे. — *) K4 सपुत्रम् (for पुत्रार्थम्). K4 B1. 2. 4. 6 D1 G8. 6 M2 अजयत्; B8 अयजत्; B6 अयत् (for अयजत्). K1. 2 B8. 6 D8-8 T1 G1. 8-8 M कोपाद्; K8 B1. 2. 4. 6 Dn राजा (for क्रोधाद्). G6 स यज्ञमकरोत्क्रोधा[द्]. — *) S1 K2 वधार्थं (for वधाय). V1 भरतर्षभ; G2 मम भारताः. T1 G6 मद्रुधाय च भारत.

39 *) D1 याज्यो (for याजो). S1 याजोपयाजयोः सत्रे; K4 याज्ञसेनोपि मन्त्रोधात्. — *) K4 पुत्रै [read 'त्रौ] (for पुत्रं). K1 तु (for स). G1 भारताः (for पावकात्). G6 जनयामास पावकात्. — *) Some MSS. वेदिमध्यात्. S1 K8. 4 Dn D6 अर्निदिताः; B2 समुद्धिताः; D1. 2 समुत्थितः (D8 'ता) (for सुमध्य). — Dn(1) ins. after 39: D4, after 42^{ab}; D6, after 41:

607* धृष्टद्युम्नस्तु पार्थानां श्यालः संबन्धितां गतः ।

पाण्डवानां प्रियतरस्तस्मान्मां भयमाविशत् ।

[(L. 1) D4. 6 संबन्धिनो मतः (for सं' ग'). — (L. 2)

याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात् ।
धृष्टद्युम्नं द्रौपदीं च वेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ॥ ३९
ज्वालावर्णो देवदत्तो धनुष्मान्कवची शरी ।
मर्त्यधर्मतया तस्माद्विदि मां भयमाविशत् ॥ ४०
गतो हि पक्षतां तेषां पार्षतः पुरुषर्षभः ।
सृष्टप्राणो भृशतरं तस्माद्योत्स्ये तवारिभिः ॥ ४१
मद्रुधाय श्रुतो ह्येष लोके चाप्यतिविश्रुतः ।

Dn1 प्रियतरसु. — After line 2, D4 ins. 608*.]

40 *) K4 धृष्टद्युम्नो (for ज्वालावर्णो). T1 G6 लोहिताक्षो; Cd देवदत्तो (as in text). B1 जातो द्रोणवधार्थाय. — *) K1. 2 धनुषी (for 'ष्मान्). K2 वशी; D1 शरी; G2 रथी (for शरी). — *) K1 'भयात्; G2 'रताद् (for 'तया). D8-8 यस्माद्; G2 अस्माद्; G8-8 [अ]स्माकं (for तस्माद्). T1 G6 मर्त्यधर्मेण संयुक्तं. — *) K1. 2 अपि मां; K4 अत्र मां; N1 अद्य मां; B2 D1. 2 अथ मां (B2 मे); T1 G6 मामद्य; G1 M अस्माकं; G2-8 तस्मान्मा (for इति मां). V1 B1. 8-8 Dn D8-8 अस्ति (V1 Dn अद्य) मे साध्वसो महान् (B8m 'सं महत्). Cn cites साध्वसो.

41 *) K1 ततो (for गतो). B1 [S]पि (for हि). S1 G1 पक्ष्यतां; K2 यक्षती; K4 G2 पक्षतस् (for पक्षतां). G6 गतो विपक्षेस्तेष्वामः. — *) Dn G8. 6 पार्षदः; D6 प्रार्थितः; T1 पार्षतं. S1 K8. 4 Dn परवीरहा; K2 D2. 8 G1. 3 पुरुषर्षभ. K4 Dn(1) ins. after 41^{ab}; D4, after 607*:

608* रथातिरथसंख्यायां योऽग्रणीरर्जुनो युवा ।

— G8. 6 reads 41^{ab} after 42^{ab}; D4 repeats 41^{ab}-42^{ab} after 608*. — *) S1 इष्टः प्राणप्रियतरः; K1. 2 अप्राणोहं भृशतरं; K8. 4 इष्टः प्राणैः प्रियतरः; V1 Dn D1. 4 (second time; first time as text). 5 इष्टः (V1 इष्टं; D4 [second time] इष्टः; D5 द्रष्ट-) प्राणैर्भृशतरं; B1. 2. 4. 6 सृष्टप्राणो धृतशरः (B1 भृशं तेन; B6 भृशतरः); T1 G8 सृष्टः प्राणो भृशतरं; G1. 6 सृष्ट (G8 'ष्टः) प्राणो भृशं तात; G2 सृष्टः प्राणैः प्रियतरः; G4 सृष्टः प्राणाशोत्तितरां. Cn cites सृष्टप्राणः as in text; Cv also as in text. — *) K2 तस्मै; N1 तेन (for तस्माद्). K4 तद्योल्लेहं तवारिणा; V1 B1 स मां योऽस्यत्य- वारितः; Dn D1. 4. 5 तेन चेतसंगमो मम (D8 समं). Cn cites संगमो. — K4 Dn(1) D1 (marg. sec. m.). 5 ins. after 41: D4, after the repetition of 41^{ab}:

609* किमन्यद्दुःखमधिकं परमं भुवि कौरवाः ।

धृष्टद्युम्नो द्रोणमृत्युरिति विप्रथितं वचः ।

— D8 ins. 607* after 41.

42 G8. 6 transp. 41^{ab} and 42^{ab}. D4 repeats 42^{ab}

नूनं सोऽयमनुप्राप्तस्त्वत्कृते कालपर्ययः ॥ ४२
 त्वरिताः कुरुत श्रेयो नैतदेतावता कृतम् ।
 मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालच्छायेव हैमनी ॥ ४३
 यजध्वं च महायज्ञैर्भोगानभीत दत्त च ।
 इतश्चतुर्दशे वर्षे महत्प्राप्स्यथ वैशसम् ॥ ४४
 दुर्योधन निशम्यैतत्प्रतिपद्य यथेच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

साम वा पाण्डवेयेषु प्रयुङ्क्त यदि मन्यसे ॥ ४५
 वैशंपायन उवाच ।
 द्रोणस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ।
 सम्यगाह गुरुः क्षत्तरुपावर्तय पाण्डवान् ॥ ४६
 यदि वा न निवर्तन्ते सत्कृता यान्तु पाण्डवाः ।
 सशस्त्ररथपादाता भोगवन्तश्च पुत्रकाः ॥ ४७

C. 2. 2671
B. 2. 80 52
K. 2. 102. 56

(cf. v.l. 41). — *) D1.2 मद्वाधार्थं (for 'धाय'). Ds
 [आ]श्रितो; G1 श्रितो; G4 कृते (for श्रुतो). Ds समुत्पन्नो
 (for श्रुतो ह्येष). Ś1 मे स; Ks मेध्यः; N1 B4 Dn1
 [S]प्येष; B1 [S]यं वै; B2 D2 चैव; D1 चैव; S धीमान्
 (Gs मेसौ) (for ह्येष). — *) K4 वा (for च). K1.2 N1
 V1 T1 G1-5 M [अ]भि- (for [अ]ति). Ds-विश्रुते; T1
 -विश्रुतं (for -विश्रुतः). Ks Gs स लोके चाप्यति (Gs
 चापि वि)श्रुतः. — After 42^{ab}, V1 B D1.2 read
 44^{ad}, inserting 610* between 44^a and 44^d, and
 repeating 44^{ad} (without 610*) in its proper
 place. — *) Ś1 Ks.4 N1 V1 B2 Dn सोयं नूनम्
 (by transp.). K2 नूनं योजननु; D1.2 नृशंसोयमनु;
 G2 नूनं सेमामनु. K1 अनुप्राप्य. D4.6 सोयं तं (Ds नः)
 समयं (Ds 'नु') प्राप्तः. — *) K1 अकृते (for स्वकृते).
 Ś1 K N1 V1 Dn Ds काल उत्तमः (K2 'मुत्तमं'); Ds G1.4
 कालपर्ययं (Ds 'याः'; G4 'यात्'); Cv as in text.

43 *) V1 Dn S (except G2.6) त्वरितं; Ds.5
 त्वरितः. K1 कुरुवः; K4 B2 कुरुतः; N1 कुरु वः; G2 कुरुते;
 G4 कुरु तत् (for कुरुत). T1 कुरु निश्रेयो (for कुरुत श्रेयो).
 Cd citos श्रेयः (as in text). — *) K1.2 [अ]कृतं (for
 कृतम्). Ds नैतदेवाभृतं भवेत्. — *) K4 Bs D2-5 M
 मुहूर्तं (for 'तं'). K2 दुःखम् (for सुखम्). Ds मुहूर्तसुखदे
 चैव. — *) Ks तालच्छायेव; K4 तालवायेव; T1 G2-5
 कलच्छायेव; G1 M2 मेघं. K2 हैमनी; D2 हैमही (sic);
 G1 M2 हैमिनी; G2.4 भाति मे; Gs M1 हैमती; Gs.6
 हैमनि. Ds राज्ये प्रीतिमावह (sic).

44 Ds om. 44^{ab}. — *) K2 D1 M2 जयं (for
 यजं). Ds.5 यजध्वं विविधैर्यज्ञैर्. — *) K1 corrupt.
 D4 भोगा (for 'गान्'). K4 असीत (for अक्षीत). K4
 नित्यशः; N1 कामतः; B1 पुष्कलान्; B2-4.6 D1.2 कौरवाः;
 Bs Ds-5 भारताः; T1 G1.2-5 M पार्थिवाः (G1 before
 corr. 'वै:'); G2 चार्थिवत् (for दत्त च). Gs भोगाननुभवन्ति
 च. — V1 B D1.2 read 2. 72. 27-33 after 44^{ab},
 most of the MSS. repeating the stanzas in their

proper place. — *) B2 (second time) ततश्च (for
 इतश्च). — V1 B D1.2 ins. after (the first occurrence
 of) 44^a (cf. v.l. 42):

610*

वृत्ते भीरुभयंकरम् ।

दुर्योधन महाबाहो.

[(L. 1) B2 वृत्तं. B1.2-5 'करे. — (L. 2) B4.5
 महाबाही (for 'बाहो).]

— *) K2 प्राप्य; B1-3 (all first time) D1.2 T1
 प्राप्स्यसि (for प्राप्स्यथ). G2 वै शमं; Cd as in text.

45 Dn1 om. 45. — *) K2 दुर्योधने; N1 V1
 निशास्यैतत्; M2 निबोधैतत् (for निशास्यैतत्). — *) Ś1
 प्रतिपत्स्व; K2 प्रतीपद्य; D2 G2.4 प्रपद्यस्व (for प्रतिपद्य).
 K1.2 यदी (K2 'दि')च्छसि. K4 D1 यथेच्छसि तथा कुरु;
 Bs.5.6 Dn2 Ds-5 प्रतिपद्यस्व य (Ds त)क्षमं; D1.2 G2.4
 प्रपद्यस्व यथेच्छसि. — *) K1.2 शमं वा; Ks समयं; N1 V1
 B D1.2 G2.5.6 शमं वा; Ds समे वा; T1 वैशसं;
 G4 समया (for साम वा). Ś1 पांडवीयेषु; G4 पांडुपुत्रेषु
 (for पाण्डवेयेषु). — *) K2 प्रयुज्य; G1-3.5 प्रायुज्ज्व
 (for प्रयुङ्क्ष्व).

46 B2 Dn1 om. the ref. — *) K4 corrupt. T1
 सत्यमाह; G4 सम्यगात्थ. Ds द्विजश्रेष्ठ; G1 रतक्षत्ता. Cv
 cites गुरुः (as in text). K1 क्षत्ता; K2 क्षत्त (for क्षत्तर).
 — *) K1.2 ह्यपावर्तय; G1 उपवर्तय; G2 समावर्तय (for
 उपा). Ds सत्यं ते वचनं भवेत्.

47 D1 reads 47 in marg. (sec. m.). — *) Ds
 सत्याब्देन् (for यदि वा). Ś1 Ks.4 Dn D1.4 Gs ते (for
 वा). K1 तन् (for न). Ś1 T1 निवर्तेरन्; K1 Bs 'तैत';
 K2 निवर्ते (corrupt); Ds 'तैते (for 'तैन्ते). — *)
 K4 पांडवान्; G1.2.4 M पुत्रकाः (for पाण्डवाः). — *) T1
 'रथपादातः; G2 'शरपादाता; G4 'रथपादातो. — *) K1.2
 भाग्यं (for भोगं). Ś1 भारताः; Ds पार्थिवाः (for पुत्रकाः).

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 Ks.4 G1.6 अनुद्युत
 (K4 cont. समाप्त); K1 द्यूत; M पुनर्द्युत. B D2 D1-5

७२

C. 2. 2672
B. 2. 81. 1
K. 2. 103. 1

वैशंपायन उवाच ।

वनं गतेषु पार्थेषु निर्जितेषु दुरोदरे ।

धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् ॥ १

तं नित्यानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।

निःश्वसन्तमनेकाग्रमिति होवाच संजयः ॥ २

अवाप्य वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप ।

प्रवाज्य पाण्डवान्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ॥ ३

धृतराष्ट्र उवाच ।

अशोच्यं तु कुतस्तेषां येषां वैरं भविष्यति ।

(all om. sub-parvan name) mention वनप्रवेश (B₂ वनवास; B₄ अरण्यगमन). — *Adhy. name*: T₁ G₂ द्रोणवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.) 70; K₂ D₂ 72; K₃ 74; Dn₁ 80; T₁ G₂ 119; G_{1.2} M 113; G₂ 118; G₄ 87; G₆ 107. — *S'loka no.*: K₂ 82; K₃ 47; Dn D₄ 52; D₁ 56; T₁ 12; M₁ 51.

72

1 ^a) Ś₁ K_{2.4} D₆ एवं (for वनं). G₂ यातेषु (for गतेषु). D_{1.2} गतेषु पार्थेषु वनं. — ^b) D₆ दुरोदरान्; T₁ G₁₋₅ M दुरोदरे (G₂ 'रै:'). K₂ निमज्जितेषु दुरोदरे (hypermetrio). — ^c) Ś₁ K_{1.2} B_{1m.2} D_{1.2} T₁ G₆ M धृतराष्ट्रो. Ś₁ महाराजश्च; K_{1.2} 'प्राज्ञश्च'; N₁ V₁ B₂ Dn₁ D₂ G₁ 'राजं'; G₂ 'बाहुं'; G₄ 'भागं'; G₆ 'राजा (for 'राज). K₄ G₆ धृतराष्ट्रमहाराजं. — ^d) G_{1.2-5} M ततश्च (for तदा). K₁ B_{1m.2} D_{1.2} T₁ G₆ M चिन्तां. Ś₁ तदा चिन्तापरोभवत्.

2 ^a) K₁ सं (for तं). B₆ चित्तयंतम् D₆ अनिशं; G₂ राजेंद्र (for आसीनं). G₁ ततश्चित्तनमासीनं. — ^b) K₄ नरेश्वरं. — ^c) K₁ निस्वसंतम्; K_{2.3} Dn₂ D_{1.2} T₁ G₄ M₂ निश्च; K₄ निःस्व; G₁ निव.

3 D₆ om. 3. — Before 3, K₂ V₁ B Dn D_{1-4.6} G₁ M₂ ins. संजय उ. — ^a) Ś₁ K_{1.2} G₂ वसुसंपूर्णा; G₂ वसुधां कृत्वा. — ^b) K_{1.2} राज्यं च; G₂ संपूर्णा (for वसुधां). K₂ G₁ वसुधाधिप; D₂ 'धिपे; G₃ 'धिपं. — ^c) Ś₁ K₁ D₄ प्रवाज्य; G₂ प्रवाज. K₁ राज्यान्; K_{2.4} D₆ G_{2.4.6} राष्ट्राद्; K₃ G₁ राजन्; D₁ राज्यं; D₂ सर्वान् (for राज्याद्). — ^d) K₃ राज्यात्; G₁ भृशं (for राजन्).

4 D₆ G₆ om. the ref. — ^a) K₄ अशोच्यता; V₁ B

पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्हि मित्रवद्भिर्महारथैः ॥ ४

संजय उवाच ।

तवेदं सुकृतं राजन्महद्वैरं भविष्यति ।

विनाशः सर्वलोकस्य सानुबन्धो भविष्यति ॥ ५

वार्यमाणोऽपि मीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।

पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मचारिणीम् ॥ ६

प्राहिणोदानयेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव ।

सूतपुत्रं सुमन्दात्मा निर्लजः प्रातिकामिनम् ॥ ७

Dn D₁₋₅ अशोच्यत्वं (D₄ 'स्व'); G₄ अशोच्यात्तः (for 'च्यं तु). Ś₁ न; K₂ तत्; M तु (for तु). G₁ कृतस्; G₂ कृतं (for कृतस्). K₁ अशोच्यं च कुरुष्वेषां; T₁ न सुखं न कुलं तेषां; G₆ तत्सुखं न कुलं तेषां. — ^b) Ś₁ वरं; T₁ एषां (for येषां). Ś₁ येषां; K_{1.2} युद्धं; B₆ वैरी; G₂ पुरा (for वैरं). K₄ महात्मभिः (for भवि'). — ^c) K_{1.2} च; N₁ G_{1.2.5} M तु; B_{2.4.5} D₂ T₁ तैर्; G₆ ते (for हि). K₄ पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्; G₂ पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्; G₄ पाण्डवैर्युद्ध-कुशलैर्. Cd cites शौण्डैः. — ^d) Ś₁ K₂ Dn बलवद्भिः; K₄ अक्षवि; B_{5.6} G₄ मंत्रव (for मित्रव). B_{1m.2.5} D_{1.2} च संजय (for महारथैः).

5 G₆ om. the ref. — ^a) K₁ तदेतद्; K₂ यत्तेदं; K_{2.4} त्वयेदं; B_{2.2} D_{1.2} तवैव; T₁ तद्वेद; G_{1.4} M तदेवं; G₂ तदेव; G₆ तवेदं (for तवेदं). K₁ युष्करं; N₁ B₂ स्वकृतं; B₂ स्वकृते; D_{1.2} तु कृते; G₂ सुतं (for सुकृतं). V₁ B_{1.4.6} त्वयैवेदं कृतं राजन्. — ^b) K₂ युद्धं (for वैरं). K₄ V₁ B_{1.4-6} Dn D₂₋₆ उपस्थितं (for भविष्यति). B_{2.2} D_{1.2} वैरं भवति नान्यथा. — G₆ om. 5^{ad}. — ^c) V₁ B_{1m.5} Dn D₂₋₅ येन लोकस्य; B_{1-4.6} D_{1.2} सानुबन्धस्य (for सर्व). — ^d) B_{1(m as in text).2-4.6} D_{1.2} लोकस्यास्य; G₂ संप्राप्तोयं; C_v सानुबन्धो (as in text).

6 ^a) G₂ निवार्यमाणो (for वार्यमाणोऽपि). K₄ V₁ B (except B₂) D (except D₆) हि (for ऽपि). — ^b) D₆ प्रियं. K₂ भार्या. — ^c) K₂ द्रौपदी.

7 ^a) B_{2.4.6} [इ]त्वेवं; T₁ G₆ [इ]तीह (by transp.). K₂ प्राहिणोदानय हेति; K₄ प्राहिणोन्मासुपेहीति; N₁ प्राहिणोहारवच्चेति; B_{2.2} D_{1.2} वार्यमाणः सुमन्दात्मा; D₂ प्राहिणोदानहेयेति; G₁ प्राणयेदानयेहेति; G₆ प्राहिणोदानये-तेति. — ^b) B₆ प्राह (for पुत्रो). K₂ B₆ तदा; D₆ तथा (for तव). — ^c) K₂ तव पुत्रः; G₂ तदा सुतं (for

धृतराष्ट्र उवाच ।

यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय परामवम् ।
बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ॥ ८
बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
अनयो नयसंकाशो दयात्रापसर्पति ॥ ९
अनर्थार्थारूपेण अर्थार्थानर्थरूपिणः ।
उत्तिष्ठन्ति विनाशान्ते नरं तच्चास्य रोचते ॥ १०

सूतपुत्रं). K₄ T₁ स मंदात्मा; B₂ D_{1.2} च मंदात्मा;
G_{1-2.2} M प्रसन्नात्मा (for सुमन्दात्मा). K₈ सूतपुत्रम-
मंदात्मा; B₂₋₆ D₂₋₆ 'पुत्रश्च (B₆ 'स्तु) मंदात्मा; G₄ 'पुत्रेण
सहितो; G₆ 'पुत्रः स मंदात्मा. — ^a) K₄ निर्णोजुः; T₁
निर्लज्जा; G₁ निकृति (for निर्लज्जः). G₂ प्रतिगामिनं.
— After 7, B (except B₅) D_{1.2} ins.:

611* प्राणिनोद्ग्रीपदीहेतोरानयेति पुनः पुनः ।

[B₄ आपयेति; B₆ अनायेति (for आनयेति).]

8=5. 34. 78. — Ś₁ K_{1.4} B_{1.2} D_n G₆ om. the ref.

— K₈ संजय; D₆ युधिष्ठिर (for धृतराष्ट्र). — ^a) B₂ D_{1.2}
यस्य; D₄ येस्मै (for यस्मै). — ^b) D_{1.2} पुरुषस्य. — ^c)
G₁ प्रकर्षति; G₄ [अ]पकर्षति. — ^d) K₂ व्यपरीतानि;
K₄ स प्राचीनानि; N₁ स च सम्यक्; V₁ D₂ S सोप (G₄
'पा'; G₆ 'वि)नीतानि; B_{1.2} D_n D₄ सोवाचीनानि; B₂
स विरुद्धानि; B_{2.4.6} विपरीतानि; D₁ सोपि नीचानि;
D_{2.5} सोवादौना (D₅ 'न)नि (for सोऽपाचीनानि). K₁ न
स वेत्यात्मनो हितं; D₆ सोवाचीनानुपश्यति (before corr.
विपरीतानुपश्यति). Cd. n oite अवाचीनानि (= विपरीतानि);
Cv अपनीतानि.

9=5. 34. 79; = (var.) 5. 141. 44; = (var.) Pañca-
tantra (ed. Bomb.) 3. 184. — ^a) D₄ कलुषभूतानां;
Cd as in text. — ^b) K₁ पर्युपस्थितो; K_{2.4} D₂ G₂₋₅
पर्युपस्थिते; K₈ B_{2.4.6} D_n D₆ G_{1.2} M समुप. — ^c)
G_{1.6} अनयोन्. D_n नयसंकाशो. — ^d) N₁ V₁ G₁
नावसर्पति; D₅ नापसर्पति.

10 10^{ab} = (var.) C. 12. 3885^{ab}. — ^a) K₁ वा; B₂
D₂₋₅ हि (for च). — ^b) S (except G₆) तथार्थानर्थं.
A few MSS. रूपिणः. — ^c) K₈ उत्तिष्ठते; K₄ आविशन्ति.
Ś₁ K_{1.4} B_{1.2.5} D (except D₆) T₁ G₄ विनाशाय;
G₂ 'शार्थे; Cd as in text (with K_{2.5} N₁ D₆ G_{1.2} M).
V₁ B_{2.4.6} G₆ उपतिष्ठन्ति नाशाय (G₆ 'शार्थे). — ^d) K_{1.2}
D_n (I) नूनं; M₁ गरं (for नरं). K₂ न च तस्याच्च; K₄
D₂₋₅ वरं तस्य न; V₁ B D_{1.2} न वरं तस्य; D₆ तथा तस्य
च; G_{1.4} M₂ हितं तस्य न; G₂ नरं तस्याच्च; G₃ नरतेश्चास्य;
G₆ नरस्तथापि.

न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् ।

कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ११

आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीम् ॥ १२

अयोनिजां रूपवतीं कुले जातां विभावरीम् ।

को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीम् ॥ १३

पर्यानयेत्सभामध्यमृते दुर्धृतदेविनम् ।

C. 2. 2685
B. 2. 81. 14
K. 2. 103. 14

11 G₂ काले; G₄ कुलो. K₈ शस्त्रम्; N₁ खजम् (for
दण्डम्). B_{2.5} D₂₋₅ आदाय (for उद्यम्य). — ^a) K₄
कृतते कस्यचिच्छिरः. — ^b) G₁ कालोस्य. G₂ वशम्; G₆
कृत्यम् (for बलम्). Ś₁ K₂ G₁ एवैतद्; N₁ D₁ एतद्धि
(for एतावद्). — ^c) K₄ विपरीतानुदर्शनं; G₁ 'तार्थ-
दर्शनात्.

12 ^a) D_n असादितम्; S (except G₆) उपस्थितम्.
D₄ इमं (for इदं). — ^b) K (except K₂) D₂ तुमलं;
T₁ अतुलं. V₁ घोरदर्शनं; S रोमहर्षणं. — ^c) K₂ अद्य
कर्षद्भिः; V₁ B D₂₋₅ परि; D₁ परिकर्षति. — ^d) K_{1.4} G₄
तपस्विनी; B_{1.2} D_{1.2} G₆ यशस्विनीं. — After 12,
K₁ ins.:

612* रक्तवक्त्रं नखीं श्यामां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।

शुचिस्मितां * * * * * मनलात्मजाम् ।

13 K₁ om. 13^{ab}. — ^a) D₁ अयोनिजा. D₁ G₁
रूपवती; D₂₋₄ 'वती; G₆ रूपवतीं. — ^b) D₁ जाता.
Cv कुलजां तां (for कुले जातां). Ś₁ K₂ N₁ G₂ विभावरीं
(G₂ 'नीं); K₄ B D_n D₂₋₅ विभावरोः; B₂ in D_{1.2} G₄
मनस्विनीं (D₁ 'नी); D₆ महासती; T₁ G_{2.5} विभावरीं;
Cd. v as in text. See Addenda. — G₂ om. 13^{cd};
T₁ G_{2.5} read it after 15^{ab}. — ^c) D₆ सर्वधर्मज्ञ. — ^d)
K₄ परिभूय; G₂₋₅ परिभूयेद्; Cv परिभूय (for 'भूय).
K_{1.2} B₂ D₂₋₅ तपस्विनीं; V₁ B_{2.5} मनस्विनीं (for यश).
— After 13, D₆ ins. 614* (cf. v.l. 17).

14 D₆ om. 14^{ab}. — ^a) K₂ पर्यानयेत्; K₄ पर्यानये;
G₄ 'नयत्. K₄ B (except B₂) D_n D₁₋₄ G_{2.4.6} M₂
सभामध्ये (for 'मध्यम्). — ^b) K₁ द्यूते; K₄ D_n (!) D₂
G₆ विना; N₁ V₁ D₄ G_{2.2.5} M₂ मृते; G₁ मते (for ऋते).
K₂ M₂ दुर्धृतदेवितं (M₂ 'नीं); K₄ दुर्धृतदेविनः; B_{2.4}
तं द्यूतदेवि (B₂ 'व)नं; D₂ दुच्छतदेविनः; G₁ दुर्धृतदेविनः; G₂
तद्यूतदेविनः; G₄ दुःशासनादपि; Cv दुर्धृतदेविनः. Cd oites
द्यूत. — After 14^{ab}, V₁ B D_{1.2} ins.:

613* केशग्रहमनुप्रासां क्रोशन्तीं कुररीमिव ।

[B₂ केशग्रह[ह]म्; B₆ केशग्रहं. B_{2.4.6} परिप्रासां.]

— ^c) K₁₋₂ N₁ V₁ B₁ D (except D₂) G₆ क्रीडमिणी.

C. 2. 2685
D. 2. 81. 14
K. 2. 103. 14

स्त्रीधर्मिणीं वरारोहां शोणितेन समुक्षिताम् ॥ १४
एकवस्त्रां च पाञ्चालीं पाण्डवानभ्यवेक्षतीम् ।
हृतस्वान्भ्रष्टचित्तांस्तान्हृतदारान्हृतश्रियः ॥ १५
विहीनास्तान्मेभ्यो दासभाववशं गतान् ।
धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिव विक्रमे ॥ १६

K1.2 सर्ती (K1 om. सर्ती) साध्वी; K3 B1 D (except D2) वरारोहा; B2.4.6 एकवस्त्रां (B4 'स्त्रा'); G6 वरारोभा (for 'रोहां). — ^a) K1.2 रजसा च; B1.2.5 रुधिरण; D1 (marg. sec. m. as in text) रुदती च; D2 रुदतीं च (for शोणितेन). Ś1 K2.4 B2 Dn D6 G6 परिप्लुता (Ś1 K4 B2 'तां); K1 समुक्षिता; N1 सभूषिता; V1 समुच्छिता; B1 सुसंवृता; D1.2 G5 समुक्षतां; D2-5 'क्षिता; G2.4 'क्षितां. B2.4.6 वीक्ष (B2 'क्ष्य)माणं (B2.6 'गान्) निजानपतीन्.

15 B2.4.6 om. 15^{ab}. — ^a) K1.2 N1 V1 Dn B1.2.5 D G6 एकवस्त्रा. M2 'वस्त्रेण (for 'वस्त्रां च). K1-3 B1 तु; N1 V1 B2 Dn D1.2.6 G6 [अ]थ (for च). K2 N1 V1 B1.2.5 D (except D2) G5.6 पांचाली. — ^b) Ś1 अभ्यवीक्ष्यतः; K1 अभ्युदीक्षतीं; K2 अभ्युदीक्षतीं; K3 समवेक्षतः; K4 अभिवीक्षति; N1 अभ्यवेक्षती; V1 Dn D2-6 G5.6 'वेक्षत (G5 'तीं); B1.5 समुदैक्षत; B2 D1.2 अभ्युदैक्षत; G4 अन्ववेक्षति (for अभ्यवेक्षतीम्). G2 पांचालानप्यवेक्षतीं. — After 15^{ab}, T1 G2.5 read 13^{ed}. — ^c) K2 हृतस्वान्; D2 हृताश्वान्; D6 हृतस्वान्; G4 द्यूतेन (for हृतस्वान्). Ś1 V1 भ्रष्टवि (V1 'चि)त्तांश्च; K1.2 B1 D2 'राज्यांस्तान्; K2 G6 नष्टचित्तांस्तान् (G6 'त्तांश्च); K4 B2 D1 भ्रष्टराज्यांश्च; B2.4.5 Dn D2-6 G2 हृतराज्यांश्च; B6 भ्रष्टवस्त्रांश्च; D6 कृ (sup. lin. ह)तचित्तांश्च; T1 भूष्टचित्तांस्तान्; G1.2-5 हृतचि (G4 'तचि; G5 'ष्टचि)त्तांस्तान् (for भ्रष्टचित्तांस्तान् as in N1 M). — ^d) Ś1 K2.4 V1 B2.4.5 Dn D4-6 ह (K2 ह)तवस्त्रान्; B6 M 'राज्यान्; D2 'शस्त्रान्; G1 जितराज्यान् (for हृतदारान्). K1 M2 हृतश्रियान्; K2 हृताश्रियः; D2 हृतस्त्रियः; D6 'स्त्रियः; D6 'श्रि(न)यः; T1 G2-6 'प्रियान् (for 'श्रियः).

16 G6 om. 16-17. — D1.2 transp. 16^{ab} and 16^{ed}. — ^a) B1.5 D2-5 व्यपेतान्; D1 विहितान्; D6 विहीना (for विहीनान्). K2 आर्थकाभ्येभ्यो (for सर्व). — ^b) Ś1 K2.4 Dn D6 दासभावमुपागतान्; K1 'भावाद्वशं गतान्; B2-6 'भावं भृशं (B2 'भावदशा) गतान्; D1.2 'भावादपागतान्; G4 सभायां प्रशमं गताः. — B2 om. 16^{ed}. — ^c) K1 धर्मपाशपरिक्षिप्तान्; D6 'पाशे विनिःक्षिप्तान्. — ^d) G1 अशस्तानिव (for अशक्तानिव). K2 सक्ता भवति वर्तितुं;

कुद्राममर्षितां कृष्णां दुःखितां कुरुसंसदि ।
दुर्योधनश्च कर्णश्च कटुकान्यभ्यभाषताम् ॥ १७
तस्याः कृपणचक्षुभ्यां प्रदहेतापि मेदिनी ।
अपि शेषं भवेदद्य पुत्राणां मम संजय ॥ १८
भारतानां स्त्रियः सर्वा गान्धार्या सह संगताः ।

V1 अशक्तांश्च पराक्रमे; B1 अशक्तांश्च सुपराक्रमे; B6 अशक्ता-
न्युद्धपराक्रमे (both latter hypermetric).

17 G6 om. 17 (cf. v.l. 16). — ^a) Ś1 K4 D6 अनर्हतीं; K1 चामर्षितां; K2 वामर्षितां; V1 B1.5 Dn D2-5 चानर्हतीं (D4 'तां); G2 अपि च तां (for अमर्षितां). — ^b) B1-3 D1.2 रुदतीं च तां; G2 जनसंसदि (for कुरु). G4 को नु कर्षति संसदि. — G5 om. 17^{ed}. — ^c) B2.5 D1.2 G1 M दुःशासनश्च (for दुर्यो). — ^d) K1 कटुकान्यथ भाषतां; K2 B1 D2 T1 G2.4 'न्यभ्यभाषत (K2 'तः; D2 'तं); K2 Dn1 G2 M1 'न (K2 'ना)भ्यभाषतां; V1 B2 कटुकं तामरो (B2 'वो)चतां; B2.5 D1.2 कटुकान्यथभाषतां (B2 'त); B4 'कानभ्यभारतां; D4 'नभ्यभाषते. — After 17, Ś1 ins. an addl. colophon. — Dn(!) ins. after 17: D6, after 13:

614* सुखेन स्वमुमिच्छेत विषं पीत्वेव मानवः ।

Dn(!) cont.: K4 D6 ins. after 17:

615* इति सर्वमिदं राज्ञाकुलं प्रतिभाति मे ।

18 Before 18, Ś1 K1.2.4 B6 Dn D2.6 ins. छतराष्ट्र उ. — ^a) K1.4 G2 तस्या. K2.4 D2 T1 G4 M2 कृपणचक्षुभ्यां. — ^b) Ś1 प्रदहेतापि; K1.2 'द्वेदपि. K1.2 D2.4 T1 G2.2.5 M2 मेदिनी. G1 om. मे. — Before 18^c, G6 ins. छत. — ^c) K2.5 अपि शेषः; T1 G2.4 M C7 अविशेषं (for अपि शेषं). S (except G6) एषां (for अद्य). — ^d) K2 पुराणां (for 'त्राणां). T1 G2.5 अपि (for मम). Ś1 संसदि; K4 G6 संजयः.

19 ^a) K2 N1 V1 B D G6 भरतानां. — ^b) D6 गांधारी (for गान्धार्या). G4 वशमागताः; G5 सह संयुताः (for सह संगताः). — ^c) B2 आक्रोशन्; D1.2 प्राक्रोशद्. G6 om. भैरवं. K4 भैरवं नादं; D1 'वं तैश्च; D2-6 'वाक्कादान्; G2 भृशवत्तत्र (for भैरवं तत्र). — ^d) D2-6 श्रुत्वा (D6 before corr. इष्ट्वा as in text). B सभां गतां (B1 by transp. गतां सभां); D2 G1.2 समागतां; G6 तथागतां. D1.2 गोमायुर्भरतर्षभ. — After 19, B1 ins. (cf. 618*):

616* प्राक्रोशति वरं तत्र गोमायुर्भरतर्षभ ।

[Post. half = 19^d in D1.2.]

प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णां सभागताम् ॥ १९
अग्निहोत्राणि सायाह्ने न चाहूयन्त सर्वशः ।
ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन्द्रीपद्याः परिकर्षणे ॥ २०
आसीन्निष्ठानको घोरो निर्घातश्च महानभूत् ।
दिवोल्काश्चापतन्धोरा राहुश्चार्कमुपाग्रसत् ।
अपर्वणि महाघोरं प्रजानां जनयन्भयम् ॥ २१
तथैव रथशालासु प्रादुरासीदुताशनः ।

ध्वजाश्च व्यवशीर्यन्त भरतानामभूतये ॥ २२
दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन्भैरवं शिवाः ।
तास्तदा प्रत्यभाषन्त रासभाः सर्वतोदिशम् ॥ २३
प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह संजय ।
कृपश्च सोमदत्तश्च बाह्लीकश्च महारथः ॥ २४
ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः ।
वरं ददानि कृष्णायै काङ्क्षितं यद्यदिच्छति ॥ २५

C. 2. 2698
B. 2. 81. 27
K. 2. 103. 27

B₁ cont.: K₄ B₂ D_n D₈ ins. after 19:

617* धर्मिष्ठां धर्मपत्नीं च रूपयौवनशालिनीम् ।

प्रजाभिः सह संगम्य ह्यनुशोचन्ति नित्यशः ।

[(L. 2) B₁ पूजभिः (sic); B₂ प्रजाश्च (for प्रजाभिः).]

B₂ cont. (cf. 616*):

618* प्राक्रोशद्भैरवं तत्र दृष्ट्वा गोमायुरुक्तम् ।

20 ^a) G₂ अग्निहोत्राश्च. Ś₁ सायाह्ने; G₆ 'हो. — ^b) K₈ T₁ च हूयन्त (for 'चाहू'). G₄ न च भूयन्त सर्वतः. — G₆ om. 20^{ad}. — ^c) K₂ ब्राह्मणः; K₄ 'प्यः; D₈ ब्राह्मणः. K₁ कुपितो. K₁ G₁ M₂ राजन्; K₈ चापि; K₄ आसन् (for चासन्). — ^d) K₂ द्रौपद्या; D₈ 'द्य. K₁-8 परिकर्षणात्; V₁ B₂ D₈-8 विप्रकर्षणे; B₁.2 D₁.2 केशः; B₂.4.6 वस्त्रः; T₁ G₂.8 संप्रकर्षणे; G₄ परिकर्षणे.

21 G₄ reads 21^{add}. — ^a) K₂ D₄ G₅ निष्ठातको; N₁ भयानको; D₈ सत्वांतको; D₈ सर्वांतको. K₁ द्वारे (for घोरो). K₈ आसीनघानघोरोपि (sic); K₄ आसिन्निष्ठानको घोरो; B₁ हाहाकारो महान् जज्ञे; D₈ आसीदुत्पातक (before corr. 'कां)श्चैव; G₂.4 आसीच्च (G₄ यस्मिंश्च) निष्प्रभो घोरो; G₆ आसिन्निष्ठानको घोरो. C_n निष्ठानकः; C_d.np निष्ठानकः (as in text). C_v cites आसीन्निष्ठानतपः. — G₂ om. 21^{ba}. — ^b) D₈-8 सु- (for च). N₁ निर्घातश्चापतत्क्षितौ. — ^c) K₈ M₂ दिवश्चोल्का (K₈ 'ल्काः) (for दिवोल्काश्च). Ś₁ प्रपतन्; G₈ चाभवन् (for चापतन्). N₁ G₄ दिवोल्का चापतद्धोरा; V₁ B₂.4.6 D_n1 D₈-8 दिव उल्काश्चापतन्त (D₄ 'ति); B₁.2.8 D₁.2 G₁ M₁ दिवश्चोल्कापतद्धोरा (B₂ 'रो); D_n2 दिव उल्का पतन्तश्च. — ^d) D₈ राहुश्च. G₆ [उ]ग्रम् (for [अ]र्कम्). K₁.8 उपागमत्; B₁ अपाग्रसत्; B₂ D₈-8 उपेयिवान्; D₈ अथाग्रसत्; G₂.4 उपाग्रवत् (for 'ग्रसत्). N₁ B₂ D₁.2 राहुश्चार्कमार्दयत् (D₁.2 'मर्दयन्). — ^e) K₄ अपर्वणी; G₄ एतत्सर्व. K₈ G₈ M महाघोरः. — ^f) D₄ पुत्राणां; S (except G₆) प्राणिनां (for प्रजानां). K₁ D_n G₁-8 जनयद्; G₄ च महद् (for जनयन्). B₂ D₁.2 इत्यते ग्रहसंकुलं.

22 ^a) K₁ रथशालाश्च. — ^b) T₁ हुताशन. Ś₁ D₈ प्रादुरासन्हुताशनाः; N₁ प्रादुरास हुताशनः. — ^c) D₈ पूजाश्च (for ध्वजाश्च). K₂ ध्वजाश्च विवशीर्यन्त; K₄ 'श्च व्यवशीर्यन्त; V₁ B₂-8 D_n D₈-8 'श्चापि व्य(D₄ वि)शीर्यन्त; B₁ D₁.2 'श्चैव व्यवशीर्यन्त; T₁ G₂.4.8 'श्चाप्यवशी(G₄ 'की)र्यन्त; G₁ M 'श्चाभ्यवशी(M₂ 'ती)र्यन्त; G₈ 'प्राप्यवशीर्यन्ते. — ^d) K (except K₈) B₂ D₈-8 T₁ G₄.8 M₂ भारतानाम्. V₁ B₂ D₂ भरतानां विपत्तये.

23 ^a) K₁.2 दुर्योधनश्च (for 'नस्य). — ^b) K₁ प्राक्रोशद्; K₂ क्रोशद्; K₄ प्राक्रोशं. B₂ भैरवाः. K (except K₈) शिवा. T₁ G₁-8 M सृगालोत्पन्नपद्म(G₁ 'लोत्पन्नपद्मः; G₂ 'लो ह्यसदृशः; G₄ 'लाश्चाभवन्भृ)शं. — ^c) K₂.8 D₈ om तास्तदा; B₁.2 D₂ चा(D₂ वा)तकाः; B₂ D₈-8 ततस्तान्; S (except G₆) तं तथा (for तास्तदा). K₂ प्रत्यवासन्त; T₁ G₅ प्रतिवाश्यन्त; G₈ प्रत्यवाद्यन्ते; G₄ 'वाद्यन्तु; G₆ 'वाद्यन्त; M₁ 'वासन्त (for 'भाषन्त). — ^d) K₄ रासभां. N₁ B₂ D_n G₂ सर्वतो दिशः.

24 ^a) B₂.5m D₁.2 प्राक्रोशत; D₈.8 प्रोतिष्ठत (for प्राति). B₂ G₆ तदा; T₁ G₈ तथा (for ततो). K₁.2 B D₁-5 G₆ द्रोणो (for भीष्मो). K₄ प्रतिष्ठान् त्वरीतो भीष्मः (sic). — ^b) K₁.2 B₂.4.6 D₈-8 G₆ भीष्मेण (for द्रोणेन). G₈ om. सह; in D₈ sup. lin. सह. D₄ T₁ G₂.6 संजयः. B₁.2.8 D₁.2 भीष्मश्च (D₁.2 'ष्मोथ) विदुरस्तथा. — ^c) Ś₁ K₄ D₈ बाह्लि(K₄ 'लि)कश्च. Ś₁ महाबलः; K₈.4 N₁ V₁ B₂-8 D (except D₁.2) 'मनाः (for 'रथः).

25 ^a) G₈ माम् (for Sइम्). K₁ M₁ अब्रवं; G₂ अभवं; G₈ अब्रुवन् (for अब्रुवं). G₁ तथाहमापत् तत्र. — ^b) K₁ प्रनोदितः; B₁ प्रदेशितः; N₁ G₁-8 M अभि(G₈.8 'पि)चोदितः (M₂ 'तं). — ^c) K₈.4 B₂ D_n2 D₈.5.6 T₁ G₄.8 M ददामि; D₂ G₆ ददाति. K₄ कृष्णे ते; D₈-8 ते कृष्णे; G₈ कृष्णा वै (for कृष्णायै). K₁.2 वरान्ददामि कृष्णायै. — ^d) Ś₁ वाङ्क्षितं; K₁.2 काङ्क्षितान्. K₁.4 D_n2 D₈-8 इच्छति.

C. 2. 2698
E. 2. 81. 28
K. 2. 103. 28

अवृणोत्तत्र पाञ्चाली पाण्डवानमितौजसः ।

सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषमप्यहम् ॥ २६

अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्वधर्मवित् ।

एतदन्ताः स्थ भरता यद्गः कृष्णा सभां गता ॥ २७

एषा पाञ्चालराजस्य सुतैषा श्रीरनुत्तमा ।

पाञ्चाली पाण्डवानेतान्दैवसृष्टोपसर्पति ॥ २८

तस्याः पार्थाः परिक्लेशं न क्षंस्यन्तेऽत्यमर्षणाः ।

वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महौजसः ॥ २९

तेन सत्याभिसंधेन वासुदेवेन रक्षिताः ।

आगमिष्यति बीभत्सुः पाञ्चालैरभिरक्षितः ॥ ३०

26 ^a) K₂ अवृणीत्; K₄ सावृणोत् (for अवृणोत्). T₁ तत् (for तत्र). — ^b) [K₂ D_n पाण्डवानामदासतां; V₁ B₁ दासभावाद्विमोक्षणं. — ^c) B₂ G₂ सरथां; G₄ सशरान् (for सरथान्). K_{1.2} सधनुष्मांश्च; D₂ 'नुष्कीश्च. B₂ D₂-s तान् (for च). K₄ corrupt. — ^d) K₂ अनुज्ञासिष्यम्; M₁ C_v अन्वज्ञासिष्यम्; C_n (as in text) अनुज्ञा (C_{np} implies अन्वज्ञा). K₄ दासान्सा हसती तदा; V₁ B₂-4 D_{1.2} [अ]प्यदासान्सा सती तथा (B₂.4 'दा'); B₁ तानहं चादिशं तदा; B₂ D₂-s_m अदासान्सा सती तदा (D₄ नदी); B₂ तानुज्ञासिषं तथा; D₂ तत्वाज्ञासिषम-व्यहं; T₁ G₂ सापि वने पतिव्रता; G₄ तानाज्ञासिषमप्यहं.

27 V₁ B D_{1.2} read 27-33 (for the first time) after 2. 71. 44^{ab}, repeating the stanzas here. — ^a) K₂ B₂ (second time) G₄ तथा (for अथ). V₁ B (all first time) यथा चाह (for अथाब्रवीन्). — ^b) K₁ सत्यधर्मवित्; V₁ B (all first time) तत्त्वदर्शनः. — ^c) K_{1.2} च; K₄ स; N₁ V₁ (second time) B_{2.4} (both second time) D_n D₁ (both times).s.s G_{2.4} तु; B₂ (second time) च स्थ (for स्थ). G₁ एतदन्ताथ; G₂ 'दन्तः स (for 'दन्ताः स्थ). K_{1.2} B_{1m.2} (both latter second time) D_{1.2} (both, both times).s T₁ कुरवो; K₄ चरता (for भरता). — ^d) K₁ शुद्धा; B₂ (second time) यद्गः; D₂ यद्गः; G₄ येद्वत् (sic) (for यद्गः). V₁ B (all first time) यत्कृष्णेयं (for यद्गः कृष्णा). V₁ B₂ (both second time) D₂ T₁ G_{1.2.4} M सभा.

28 In V₁ B D_{1.2} this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — D₁ (for the second time) om. 28^{ab}. — ^a) K₁-s येषां; K₄ N₁ V₁ (second time) B₁ (first time).s (second time).s.s.s (all first time) D_n D₂ (both times).s येषां; V₁ B_{2.4} (all first time) या सा; D₂ ये यं; T₁ G₂ सैषा; G₂ एषां; G₄ येषा. D₄ पंचाल. — ^b) K₂ सा सुतेषां; K₄ D₂ सुतेयं; N₁ D_n सुता सा; V₁ B₁ (both first time).s-s D₂ (all both times).s-s T₁ सुता वै; G_{1.4} M दुहिता (for सुतैषा). K₂ श्रीरनुत्तमां; B_{2.2.2.2} (all second time) D₂ T₁ श्रीरिवापरा; B₄ (second time) द्वारिवापरा. S₁ सुता श्रीरिव रूपिणी; V₁ B₁ (both second time) सुता

श्रीमत्यनुत्तमा. — B₄ (for the second time) om. 28^a-33^d and cont. the omission to the end of this adhy. — ^c) N₁ सहितान् (for पाण्डवान्). K₄ G₄ एता; V₁ B (all first time) राजन् (for एतान्). — ^d) S₁ G₂ देवसृष्टोपसर्पति; K₁ दैवसृष्ट्याप; V₁ B_{1m} (both second time) दैवसृष्टोपतिष्ठति (B_{1m} also 'जीवति'); G_{2.4} दै (G₂ दे) वदितोपसर्पति; G₁ दैवदृष्टोप; G₂ दैवैः सृष्टोप; G₂ दैवसृष्टान् जगत्पतीन्.

29 In V₁ B D_{1.2} this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — B₄ (second time) om. 29 (cf. v.l. 28). — ^a) B_{2.4} (both first time) परिक्लेशं; G₁ 'क्लेशा; G₂ 'क्लेशान्. — ^b) S₁ K₁ V₁ (second time) B₂ (both times) G_{2.4.5} क्षमंते; K₂ G₁ क्ष (G₁ क्षा)स्यंते; K₂ क्षाम्यंते; V₁ (first time) क्षमंति; B_{1.2.4-5} (all first time) D_{1.2} (both, both times).s.s क्षंस्यंति; M क्षांस्यंते. S₁ [S]त्यमर्षिणः; K₂ V₁ (second time) D₂ क्षमर्षे (V₁ 'र्वि)णः; N₁ B₁ (both times).s (first time).s (both times).s (first time).s.s (both, both times) D_n D₂ G₂ क्षमर्षणाः; V₁ (first time) क्षमर्षिणाः; B₂ (second time) D_{1.2} (both, both times) कदाचन; G₂ क्षमर्षिणः (for सत्यमर्षणाः). K₄ न क्षपत्यप्रचेतसः; D₂ न क्षमिष्यं त्यमर्षणाः; G₂ न क्षंतत्वमर्षिणः (sic). — ^c) D₂ कृष्णयो (for वृष्ण). K₂ G₂ महेष्वासा. — ^d) B₂ (second time) G₄-s पंचालः. S₁ V₁ (first time) B (all first time) च (for वा). S₁ N₁ V₁ (first time) B_{2.2.2} (all first time) [अ]मितौजसः; K₂ मिलौजसः; D_n (!) महारथाः; G₂ महाभुजाः (for महौजसः).

30 In V₁ B D_{1.2} this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — B₄ (second time) om. 30 (cf. v.l. 28); K₄ G₂ om. 30^{ab}. — ^a) B₂ (first time) पुनः (for तेन). B₂ (first time) तेन ते सत्यसंधेन; B_{2.2} (both second time) D_{1.2} (both, both times) तेनैव सत्यसंधेन (D₁ [second time] 'वने). — ^b) S₁ K₂ V₁ (second time) पालिताः; K₁ D₂ (both times) G_{2.4} रक्षिता; V₁ (first time) B_{1.2.2.2} (all second time) G₁ M₂ रक्षितः. T₁ वासवेनाभिरक्षितः. — G₂ om. 30^a-32^b. — ^c) K₂ आगमिष्यतीतिसंबभ्यस्युः

तेषां मध्ये महेष्वासो भीमसेनो महाबलः ।
 आगमिष्यति धुन्वानो गदां दण्डमिवान्तकः ॥ ३१
 ततो गाण्डीवनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः ।
 गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ॥ ३२
 तत्र मे रोचते नित्यं पार्थैः सार्धं न विग्रहः ।
 कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्छक्तिमत्तराः ॥ ३३

तथा हि बलवान्राजा जरासंधो महाद्युतिः ।
 बाहुप्रहरणेनैव भीमेन निहतो युधि ॥ ३४
 तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ ।
 उभयोः पक्षयोर्युक्तं क्रियतामविशङ्कया ॥ ३५
 एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः ।
 उक्तवान्न गृहीतं च मया पुत्रहितेऽप्यस्य ॥ ३६

C. 2. 2709
 B. 2. 61. 39
 K. 2. 103. 39

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वि चत्तितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ समाप्तमनुद्युतपर्वः ॥

॥ समाप्तं सभापर्वः ॥

(corrupt); Ks मागधा कोशला मात्स्या; N1 आगमिष्यति नीतिज्ञाः. — *) Ks बलैस्तु; B1.2 (both second time) पंचालैर्; Dn1 पंचालाः; Ds पंचभिः. S1 Ks.4 Dn Ds परिवारितः; K1.2 V1 (first time) B1 (both times; B1m second time, as in text).2 (first time).3 (both times).4-5 (all first time) D1.2 (both, both times).3-5 अभिसंवृतः; N1 T1 G1 Ms चाभिरक्षितः (N1 'ताः); Bs (second time) अभिवारितः; Gs.5 चापि रक्षितः (for अभि). Gs पांचालेनाभिरक्षितः.

31 In V1 B D1.2 this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — B1 (second time) Gs om. 31 (cf. v.l. 28, 30). — *) B2 (second time) एषां; Gs स तु (for तेषां). Ks महाः; Gs तेषां (for मध्ये). — *) K1 महाबलः; K4 रथा; Bs.5 (both second time) Ds-5 'मनाः (for 'बलः). — *) Ds T1 G1-4 M धुन्वानो; Gs धुन्वन्वै. — *) Ks B2 (second time) G1-5 गदा. Ks दंड (for दण्डम्). K1 Bs.5.5 (all second time) D1.2 (both, both times).3-5 T1 गदां काल इवापरः; V1 B (all first time) गदां गुह्यापरौ (V1 'रां) तकः.

32 In V1 B D1.2 this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — B1 (second time) om. 32 (cf. v.l. 28); Gs om. 32^{ab} (cf. v.l. 30). — *) Ks तं तु (for ततो). K1 Ds गांजीवनिर्घोषं. — *) K1 स्फूर्जितमिवाशनेः (submetrical). — *) T1 Gs गदावेगं (for 'वेगं). — *) V1 B (all first time) न शक्यंति (for नालं सोढुं). Ks नराधिपाः; Gs 'धिपः.

33 = (var.) 5. 59. 23. In V1 B D1.2 this stanza is repeated (cf. v.l. 2. 71. 44). — B1 (second time) om. 33 (cf. v.l. 28). — *) V1 B (all first time) तेन मे; V1 Bs (both second time) Ds शमो मे; B1 (second time) तस्मान्मे; Ds प्रशमे; Ds शममे; Gs.5.5 तत्र (Gs तत्) स; Gs तत्रापि (for तत्र मे). T1 रोचते. T1 Gs पार्थैर् (for

नित्यं). — *) T1 Gs नित्यं (for पार्थैः). K1.2 V1 (first time) B (all first time) सह; N1 V1 (second time) Dn T1 G1.5.5 M साम; B1-5.5 (all second time) D1.2 (both, both times) संचिरः; Bs (second time) Ds-5 तत्र (for सार्धं). Ds सूमेन (marg. 'त्र); G2 सामन्तः; Gs सामंतः; G4 साकं न (for सार्धं न). Ks पार्थैः सार्धमविग्रहः. — *) Ks तु; Bs (second time) T1 [5]पि (for हि). D1.2 (both, both times) पश्य (for मन्ये). — *) Ks शिखिसत्तमान्; K4 शक्तिमतरान् (sic); N1 V1 (both times) B (all both times) D बलवत्तरान्; G4 बुद्धिम् (for शक्तिम्).

34 B1 om. 34 (cf. v.l. 28). — *) Gs अथ (for तथा). B2 Ds वै; Gs.5 [अ]ति- (for हि). G1 राजञ् (for राजा). Ks या हि प्रष्टव्यता राजा; D1 तथा चैव बली राजा. — *) S1 स्वयसंधो (for जरा). Ks महाद्युतिः; K4 'बलः; Bs.5.5 Ds-5 'बलः (for 'द्युतिः). — *) Ks बाहुप्रहरणेनैव; K4 'प्रहरणैरेव; B1 'प्रहरणे भीमो. — *) K1 (hypermetric) भीमसेन- (for भीमेन). Ks नियतो; T1 विगतो (for निहतो). Gs यशाः (for युधि). Ks Bs.5.5 Ds-5 भीमेन युधि (Bs Ds विनि-) पातितः; G1 M हतो भीमेन संयुगे.

35 B1 om. 35 (cf. v.l. 28). — *) B1 तस्मात् (for तस्य). Ks तैः; Ds मे (for ते). K4 B1 सम; D1 T1 Gs शमम्; Ds मम (for शम). Ks एवासु; K4 येवासु. G1 उत्तमैः क्रियतां संचिः. — *) B2 D1.2 भरतर्षभैः. — G1 om. 35^{ab}. — *) Gs चोक्तं; Gs युक्तो. — Gs om. 35^a-36^a. — *) S1 क्रियता [read 'तां] मा विशंकियाः; K1.2 क्रियतामरिमर्दन (K1 'नः). — After 35, N1 V1 B (B1 om.) D T1 ins.:

619* एवं कृते महाराज परं श्रेयस्त्वमाप्स्यसि ।

[(Ds श्रेयमवा" (for श्रेयस्त्वमा").]

36 B1 om. 36 (cf. v.l. 28); Gs om. 36^a (cf. v.l. 35). — Before 36, Ks ins. धृतराष्ट्र उ". — *) B1.5.5

D1. s. 4. 6 एतद् (for एवं). Ś1 Ks. 4 गावल्गने (Ks 'गे:); Ks गा संजय (sic); Gs. 5 M गावद्गणे. — 64) G1 गृहीतस्त्वं; Gs 'तश्च; M 'तश्चेन् (for 'तं च). K1 N1 Bs Dn Gs वै (for च). Ks उक्तवान्नाच्छतं तं च (for '). Ś1 Ds G1 M पुत्रहितेप्सुना; Ks N1 V1 Dn Gs. 5 'हितैषिणा; B (B4 om.) D1-s T1 'परी(T1 'परि)प्सया. Gs उक्तवान्विदुरो धीमानिति संजयमब्रवीत्.

Colophon om. in K1 B4. — Sub-parvan: Ś1 K4 B2. s. 6 Dn D1-s T1 G1 M अनुद्युत. Ś1 K2-4 B2. 6 Dn D1. s-6 T1 G1. s. 5 M read समाप्त, G4 reads संपूर्ण, after major parvan or sub-parvan name or after both. — Adhy. name: B1. s. 6 पांडवानां वनप्रवेशः (B1 cont. धृतराष्ट्रपरिदेवनः); B2 D1. s धृतराष्ट्रपरिदेवनः; Ds वनप्रस्थानं; T1 धृतराष्ट्रानुतापः; G1. s. 5 M धृतराष्ट्रपश्चात्तापः. — Adhy. no. (figures, words or both): Ks 75; Ds 73; T1 124; G1. s M 114; Gs. s 120; G4 88; Gs 118. — S'loka no.: Ks Ds 37; Dn1 41; Dn2 40; D1. s 38; M1 36.

After the colophon, Ś1 ins.: समाप्तं चेदं सभापर्व । अतः परं वनपर्व भविष्यति ।

620* अतः परं तृतीयं तु श्रेयमारण्यकं महत् ।

प्रतिसंधिरयं श्लोकस्तस्यायं परिकीर्तितः ।

जनमेजयः ।

एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः ।

भार्तराष्ट्रेः सहामास्यैर्निकृत्या द्विजसत्तम ।

सभापर्वणि वृत्तान्ताः ॥ मयवा * * * । सभाप्रवेशः । नारदागमनं । कच्चिकं । लोकपालसभावर्णनं । राज * * * त्रः । जरासंधोत्पत्तिः । जरासंधवधः । राज्ञां मोक्षणं । दिग्विजयः । राजसूया * * * । राज्ञामागमनं । बल्याहरणं । राज्ञां नियोगः । अर्घाभिहरणं । शिशुपाल * * * । शिशुपालवधः । यज्ञसमाप्तिः । राजगमनं । वासुदेवगमनं । दुर्योधननिवासः । सभायां दुर्योधनावहासः । दुर्योधनचिन्ता । धृतराष्ट्रमन्त्रः । राजसूयकथनं । धृतराष्ट्रवाक्यं । धृतराष्ट्रसभाकरणं । पाण्डवाह्वानं । द्यूतं । पाण्डवपराजयः । द्रौपद्याः केशाम्बराकर्षणं । भीमसेनप्रतिज्ञा । द्रौपदीवरप्रदानं । पुनः पाण्डवाह्वानं । अनुद्युतं । पाण्डवानां प्रतिज्ञा । वननिर्याणं ॥

621* सभापर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।

अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।

श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ।

श्लोकास्तथैव नवतिः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ।

वृत्तान्ताश्च तथाख्यातास्त्रयस्त्रिंशन्म त्मना ।

एतत्सर्वं सभापर्वं व्याख्यातं परमर्षिणा ।

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः श्रोतॄणां । महागणाधिपतये नमः ॥

— K1: folio damaged.

— Ks: सभापर्व समाप्तं ॥

622* एतत्सर्वं सभापर्वं मयाख्यातं महर्षयः ।

अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।

श्लोकानां द्वे सहस्रे तु सप्त श्लोकशतानि च ।

श्लोकाश्चैकादश तथा पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ।

अख्यानन्तरमारण्यकं पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः 1, which is followed by lines 3-4 (with the ref.) of 620*. Then it enumerates Vṛttāntas as in Ś1 (with unimportant v.l.).

— Ks: सभापर्व समाप्तमिति ॥

623* रसदानं प्रकर्तव्यमस्मिन्पर्वणि संश्रुते ।

फलानि तत्र देयानि यथाविभवतः सतः ।

अनुक्रमणी ॥ मयदर्शनं । देवसभावर्णनं । पाण्डुसंदेशः । वासुदेवागमनं । राजसूयमन्त्रः । जरासंधोत्पत्तिः । जरासंधवधः । राज्ञां मोक्षणं । दिग्विजयः । राजसूयकरणं । अर्थाभिहरणं । शिशुपालवधः । राजसूयसमाप्तिः । राज्ञां प्रेक्ष[? read 'व']णं । दुर्योधनावहासः । दुर्योधनपरितापः । शकुनिद्युतमन्त्रः । युधिष्ठिरागमनं । द्यूतं । राज्यादिहरणं । द्रौपदीकर्षणं । द्रौपदीप्रभः । विदुरवाक्यानि । धृतराष्ट्रउत्पातकथनं । द्रौपदीवरप्राप्तिः । पाण्डवानुज्ञापनं । दुर्योधनादिमन्त्रः । राज्ञो निवेदनं । पाण्डवाक[? read का]रणं । पुनर्द्युतं । पाण्डवप्रतिज्ञा । कुन्तीविलापः । कुन्तीसान्त्वनं । पाण्डवादीनां चेष्टा । वनगमनं । संजयवाक्यात्पत्तिप्रीतिकरणानि ॥ ३५ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥

624* अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।

श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ।

श्लोकाश्चैकादश तथा पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ।

अतः परं तृतीयं तु श्रेयमारण्यकं महत् ।

संवत् १८८० ना वैशाख वद्य ५ भौमवासरे भट भाउना लिखितं ॥ — K4: blank.

— B1. s: समाप्तं च सभापर्वेति । अख्यानन्तरं वनपर्वं भविष्यति यस्यायमाद्यः श्लोकः । Then follow lines 3-4 (with the ref.) of 620*. ॐ नमः श्रीकृष्णाय । ॐ हरये नमः ॥ (om. in B2).

— B2: समाप्तं चेदं सभापर्वं । अख्यानन्तरमारण्यकं पर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (without the ref.). सभापर्वण्यमी वृत्तान्ताः ॥ ॐ दुर्याये नमः । शुभमस्तु लेखके । शकाब्दः १६९० लिखितं श्रीगौरीशंकरशास्त्रिणा ॥

— B4: दुर्योधनवाक्यं । द्यूतारम्भः । दुर्योधनप्रलापः । युधिष्ठिरानयनं । सभाप्रवेशः । राज्याद्यपहारः । द्रौपदीकर्षणं । धृतराष्ट्रानुज्ञा । अनुद्युतं । वनप्रवेशः । धृतराष्ट्रचिन्ता । द्रोणादीनां वाक्यं ॥

625* अपूपैश्चैव पूषैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ।

सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्विजात् ।

— Bs. 6 Dn1: समासं चेदं सभापर्वेति (om. in Bs Dn1) । अस्यानन्तरं (Bs अतः परं) वनपर्व (Dn1 आरण्यकं) भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (Bs om. the ref.).

— Dn2: 622* is followed by इति सभापर्व समासं । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व भविष्यति । अस्यायमाद्यः श्लोकः । Then follow lines 3-4 of 620* (with the ref.). Then it enumerates Vṛttāntas as in Śi (with unimportant v.l.). ॥ श्रीमङ्गलमूर्तिगजाननार्पणमस्तु ॥

— D1.2: समासं चेदं सभापर्व (D2 om. all this) । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व (D1 om. पर्व) भविष्यति । य (D1 अ)स्यायमाद्यः श्लोकः । वैशंपायन (D1 by corr. on marg. जनमेजय) उवाच । Then follow lines 3-4 of 620*, which is followed by: सभापर्वण्यमी वृत्तान्ताः । सभोप-
न्यासः । सभावर्णनं । सभाप्रवेशः । युधिष्ठिरनारदसंवादः । लोकपालसभावर्णनं । कृष्णागमनं । कृष्णवाक्यं । राजसूयमन्त्रः । जरासंधोपाख्यानं (D2 om. जरासंधो) । जरासंधोत्पत्तिः । गिरिव्रजप्रवेशः । जरासंधयुद्धं । तस्य वधः । भीमसेनादीनां दिग्विजयः । राजसूयारम्भः । अर्घाभिहरणं । शिशुपालवधः । शिशुपालवधः । दुर्योधनवाक्यं । द्यूतारम्भः । दुर्योधनप्रलापः । युधिष्ठिरानयनं । सभाप्रवेशः । राज्यापहारः । द्रौपदीकर्षणं । धृतराष्ट्रानुज्ञा । अनुधूतं । अरण्यप्रवेशः । कुन्तीप्रवेशः । धृतराष्ट्र-
चिन्ता ॥

626* ततो मूलफलं प्राप्य पायसं मधुसर्पिषा ।
आसीके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव (D2 नं) गुडोदनम् ।
अपूर्वैश्चैव पूर्वैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ।
सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्विजान् ।
य इदं शृणुयान्नित्यं सभापर्वं सुनिश्चितम् । [5]
न तस्य कुत्रचित्कश्चिदकदाचित्केशसंभवः ।
सभापर्वान्तरे सम्यग्वनपर्वं प्रकीर्तितम् ।
अष्टादशपुराणानां कथा तत्रातिविस्तृता ।
यस्य श्रवणमात्रेण न मोहं यान्ति मानवाः ।
कष्टं तीर्त्वा ध्रुवं लब्ध्वा स्वस्थानं प्राप्नुयाच्चरः । [10]
न वियोगश्च शोकश्च जायते सर्वथा क्वचित् ।

[(L. 6) D1 (by corr.) न तस्य च कुपुत्रः स्यात् (for the prior half). — (L. 10) D2 तद्वत् (for लब्ध्वा).]

D1 cont.: सभापर्वं संपूर्णं । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीपाण्डुरङ्गाय रुक्मिणीवल्लभाय नमो नमः । while D2 cont.: संवत् १८२१ वर्षे माघमासे कृष्णपक्षे दशमी भृगुवासरे लिखितं सभापर्व-
पुस्तकं ॥ श्री ॥

— D2: श्रीकृष्णार्पणमस्तु । शके १७४७ पार्थिवसंवत्सर दा मार्गशीर्षवदि द्वादशी गुरुवार मध्याह्नवेलायां समाप्तिमियात् । इदं पुस्तकं चेंकटाद्रि श्रीनिवास बहादुर देसाई परगणे गदग रौड कुंदा सरदेसाई सिंधनूर नाडगौडा किल्ले बादावि [?] मि]

समत कलिकेरा । हस्ताक्षर दासो गोविंद निसबत बहादुर देसाई ।
627* अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीमध्वेशार्पणमस्तु ॥ छ ॥ छ ॥

— D4: 622* and 625* (transp. lines 1 and 2).

इदं पुस्तकं लिखितं भीमाजी त्रिमलराव परगणे चाई देशपांडे वास्तव्य काशीक्षेत्रे । श्रीसमर्थरामदासार्पणमस्तु ॥

— D5: शुभमस्तु । रामचन्द्र । संवत् ॥ १६ ॥

Then line 1 of 622* and lines 1-3 of 624*. इति सभापर्व । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व । तस्यायमाद्यः श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (with the ref.). Then follow Vṛttāntas as in Śi (with unimportant v.l.).
अतः परं वनं ॥

627* आदिः सभा वनविराटमथोद्यमश्च

भीष्मो गुरु रविजशस्यससौप्तिकं च ।

स्त्रीपर्व शान्तिरनुशासनमश्वमेधो

व्यासाश्रमं मुशलयावनिवावरोहः ॥

— D6: समासं च सभापर्वमिति । Then follows a short table of contents of the parvan; and cont.: 622*, अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (with the ref.).

— T1: श्रीकृष्णाय नमः । सभापर्वणि समासः ॥

628* करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।

ॐ शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीरामा नीवे गतिः । सभापर्व-
लेखकः ऊरुगुडि शिवरामच्यणारु । सभापर्वपत्रसंख्या ॥ ९२ ॥
उत्तरपत्रे च आदिपर्वलेखकः अय्यन् तेरुवु सुब्बय्यः ॥

— G1: सभापर्व समासं । हरिः ॐ । शुभमस्तु । श्रीहरये नमः ॥

— G2: श्रीकृष्णाय परब्रह्मणे नमः । हरिः ॐ । श्रीमते रामानु-
जाय नमः ॥

— G3: शुभमस्तु । सभापर्व समासं । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः । हरिः ॐ । शुभमस्तु । श्रीरामाय नमः ॥, followed by line 1 of 628*.

— G4:

629* यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा [read 'दृष्ट्वा'] तादृशं लिखितं मया ।
अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।

श्रीगुरुभ्यो नमः । प्रमाथी नाम संवत्सरं माईळि (मार्गशीर्ष) मासं १५ तारीक मंगळवारं द्वादशी रोहिणीनक्षत्रं वृषभलक्ष्मे अनन्तनारायणपुत्रेण रामस्वामिना लिखितं सभापर्वं संपूर्णं ॥

— G5: सभापर्व समासं । हरिः ॐ । श्रीवासुदेवाय नमः ॥

Then line 1 of 628*, followed by शुभं भवतु ॥

— G6: हरिः ॐ । शुभमस्तु । Then line 1 of 628*.

श्रीरुक्मिणीसत्यभामासमेतश्रीमदनगोपालार्पणमस्तु । अस्मद्गुरुभ्यो नमः । सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमद्विभीषणवाल्मीकि-
समेतश्रीरामचन्द्राय नमो नमः ॥

महाभारते सभापर्व

हरिः ३* । शुभमस्तु ॥ Then lines 3-4 of 620* (with the ref.).

— M₁: समाप्तं चेदं सभापर्वं ॥

630* स्मृते सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते ।

पुरुषस्तमजं नित्यं ब्रजामि शरणं हरिम् ।

कर्मणा मनसा वाचा या चेष्टा मम नित्यशः ।

केशवाराधने साक्षाजन्मजन्मान्तरेष्वपि ।

नारायणेन लिखितमिदं सभापर्वं समाप्तं । श्रीगोपाळकृष्णार्पण-
मस्तु ॥

— M₂: सभापर्वं समाप्तं । शुभमस्तु ॥ Then line 1
of 628*.

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which have been cited in the foregoing footnotes to the constituted text, but which, for various reasons, were not quoted there in extenso. They are mainly passages which were too long to be included in the footnotes; but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which could have been very easily accommodated in the footnotes, but which being found in single MSS. or in a very small group of cognate MSS. have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes.

The variants cited here are of the same order as those of the additional lines noted in the footnotes to the constituted text; in other words, the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as चवैतुहि) and adverbs (such as तथा-तदा-ततः; एव-एवं), discrepant readings of single MSS., corrupt readings, and common doublets (वेदि-वेदी, रोम-लोम) have been generally ignored, and scribes' errors have been silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references to the speaker (such as वैशंपायन उवाच) have been uniformly ignored here.

1

V₁ B (B₅ partly damaged) D (except D₆) S ins. after 2. 2. 23 (T₁ G_{1.2.4-6} M om. lines 1 and 3, ins. lines 4-7 after 2. 2. 23rd and lines 15-16 after वैशं of adhy. 3; B₅ erroneously ins. the same lines, namely 15-16, before वैशं उ of adhy. 3):

सात्वतेन च वीरेण पृष्ठतो यायिना तदा ।
दारुकेण च सूतेन सहितो देवकीसुतः ।
स गतो द्वारकां विष्णुर्गुरुमानिव वेगवान् ।
वैशंपायन उवाच ।

निवृत्त्य धर्मराजस्तु सह भ्रातृभिरच्युतः ।
सुहृत्परिवृतो राजा प्रविवेश पुरोत्तमम् । [5]
विसृज्य सुहृदः सर्वान्भ्रातृपुत्रांश्च धर्मराट् ।
मुमोद पुरुषव्याघ्रो द्रौपद्या सहितो नृप ।
केशवोऽपि मुदा युक्तः प्रविवेश पुरोत्तमम् ।

1

In B₅, lines 1-2 are lost on a damaged folio.
— (L. 1) G₈ [अ]य (for च). B₅ पृष्ठतो ह्यनुयायिना.
— T₁ G_{1.2.4.5} M read line 2 after line 8. — (L. 2) V₁ तदासौ (for सहितो). — (L. 3) D₄ गत्वा (for गतो). V₁ B (except B₄) D₁₋₃ G₈ शौरिर् (for विष्णुर्).
— (L. 4) S om. the ref. S (except G₈) निवृत्तो. B₁ भ्रातृभिः सहितोच्युतः. T₁ G₄₋₆ सरन्भ्रातृभिरच्युतं.
— (L. 5) S सुहृज्जनवृतो राजा (G₈ राजन्). B₁ विवेश स्वपुरोत्तमं. — G₈ om. lines 6-8. — (L. 6) In B₅, the portion from सर्वान्भ्रा to मुखैस्त in line 9 is lost on a damaged fol. S (G₈ om.) transp. सुहृदः and सर्वान्. D₁ D₅ भ्रातृपुत्रांश्च. — (L. 7) V₁ B (B₅ damaged) D_{1.2} T₁ G₁₋₅ सह भारत (T₁ G₈ तः); D_n D_{8.5} सहितो नृपः. — Before line 8, D_n D₈₋₅ ins. वैशं उ. — After line 8, T₁ G_{1.2.4.5} M read line 2.
— (L. 9) B₁ m. 8-6 D_{1.2} तदा (for तथा). S (except G₈) उग्रसेनोद्धवादिभिः. — (L. 11) B₅ सुतः; D₁ स्थिरः (for स्थितः). — After line 11, D₈ reads line 14.
— (L. 12) B_{5.6} D₈₋₅ प्रद्युम्नशांव. G₈ प्रद्युम्नसांविनिशठचारु-
देक्षणगदांस्तथा. — (L. 13) G₈ परिपूज्य. — (L. 14) D₈ reads line 14 after line 11. In B₅, the portion from रभ्यनु to the end of this passage is lost on a damaged fol. V₁ B_{1.2.6} वृद्धैस्तैरभ्य (B₅ व्य)नुज्ञातो; B₈ सह तैरभ्यनु; S वृद्धैस्तैश्च (G₈ शैवा)भ्यनुज्ञातो. — After line 14, S ins.:

स तत्र भवने दिव्ये प्रमुमोद सुखी सुखम् ।

[colophon.]

पूज्यमानो यदुभेष्टैरुग्रसेनमुखैस्तथा ।

आहुकं पितरं वृद्धं मातरं च यशस्विनीम् । [10]

अभिवाद्य बलं चैव स्थितः कमललोचनः ।

प्रद्युम्नसाम्बनिशठांश्चारुदेष्णं गदं तथा ।

अनिरुद्धं च भातुं च परिष्वज्य जनार्दनः ।

स वृद्धैरभ्यनुज्ञातो रुक्मिण्या भवनं ययौ ।

मयोऽपि स महाभागः सर्वैरन्नविभूषिताम् । [15]

विधिवत्कल्पयामास सभां धर्मसुताय वै ।

2

After 2. 5. 1, all MSS. except Ś₁ K₁₋₃ N₁, ins.:

वेदोपनिषदां वेत्ता ऋषिः सुरगणार्चितः ।

इतिहासपुराणज्ञः पुराकल्पविशेषवित् ।

न्यायविद्धर्मतत्त्वज्ञः षडङ्गविदनुत्तमः ।

ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ।

— (L. 15) Om. in B₅. V₁ B_{4.6} D_n D₁₋₅ T₁ सुमहाभागः. G M एतस्मिन्नंतरे राजन्मयो दैत्याधिप (G₈ त्यवर) -
स्तदा (G₄₋₆ था).

2

D₈ reads lines 1-10 after line 16. — (L. 1) Om. in G_{1.2} M₅. In B₅, the portion from वेदोप to ऋषिः is lost on a damaged folio. K₄ B₁ D_{1.2} T₁ G₈₋₆ ततो वेदोपनिषदां (K₄ दो). K₄ होना; B₁ ज्ञाता; T₁ G₈₋₆ वेत्ता; M₁ सुरा- (for ऋषिः). — (L. 2) D₁ इतिहासपुराणानां. S क्रिया (for पुरा). — After line 2, S (except M₅) ins.:

स्तुतिस्तोमग्रहस्तोमपदक्रमविभागवित् ।

— M₅ om. lines 3-4. G₈ om. from the post. half of line 3 to the prior half of line 6. — (L. 4) D₈ reads line 4 twice. K₄ एष संयोगनानात्व; B₅ ऐक्य संयोगनानात्व; D_{1.2} ऐक्यनानात्वसंयोग; T₁ G_{1.2.4} M₁ ऐक्ययोगत्वनानात्व (G_{1.2} नानात्वा; G₄ नानात्व); G₈ ऐक्ययोगित्वनानात्वसदुपायविशारदः. — After line 4, S (G₈ om.) ins.:

शिक्षाक्षरविभागज्ञः पुराकल्पविशेषवित् ।

आदिकल्पार्थवक्ता च कल्पसूत्रार्थतत्त्ववित् ।

ब्रह्मचर्यव्रतपर ऊहापोहविशारदः ।

[M₅ om. line 1. — (L. 1) T₁ G₄ M₁ शिक्षाक्षर; G₈ विशेषज्ञः. — (L. 2) G₈ वेत्ता (for वक्ता). — (L. 3) T₁ G_{4.5} सभापो (G₄ द्वे) षविशारदः.]

— (L. 5) B₅ D_{1.2} नयकोविदः; G₈₋₅ न्यायवित्कविः.

— Lines 6-8 damaged in B₅. — (L. 6) D_n D_{8.5}

वक्ता प्रगल्भो मेधावी स्मृतिमान्नयवित्कविः । [5]
 परापरविभागज्ञः प्रमाणकृतनिश्चयः ।
 पञ्चावयवयुक्तस्य वाक्यस्य गुणदोषवित् ।
 उत्तरोत्तरवक्ता च वदतोऽपि बृहस्पतेः ।
 धर्मकामार्थमोक्षेषु यथावत्कृतनिश्चयः ।
 तथा भुवनकोशस्य सर्वस्यास्य महामतिः । [10]
 प्रत्यक्षदर्शी लोकस्य तिर्यग्ध्वमधस्तथा ।
 सांख्ययोगविभागज्ञो निर्विवित्सुः सुरासुरान् ।
 संधिविग्रहतत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित् ।
 पाङ्गुण्यविधियुक्तश्च सर्वशास्त्रविशारदः ।
 युद्धगान्धर्वसेवी च सर्वघ्नप्रतिघ्नस्तथा । [15]
 एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्युक्तो गुणगणैर्मुनिः ।

3

V1 B D S ins. after 2. 10. 22 (S, splitting up the

G₂ परावर". V1 B₂ m प्राणवित्कृतनिश्चयः; S प्रमाणे कृत".
 — (L. 8) K₄ S भुवनो (for वदतो). — (L. 9) B₂ D₁
 M₁ धर्मार्थकाममोक्षेषु. — (L. 10) Om. in T₁ G₂-s. K₄ D₂
 भुवनकोश (D₂ 'य'स्य; B₁s. 6 D₆ (sup. lin. as above)
 भुवनकोपस्य. V1 तथा च बलकोशस्य; G₁. 2. 6 भुवि चैव सकोशस्य
 (G₆ तथा चास्य); M दिवि चेह च कोशस्य. D₆ (marg.
 sec. m. as above) सर्वस्यापि; G₁. 2. 6 M₂ अन्वितस्य (G₆
 'ताश्च' (for सर्वस्यास्य). G₁. 2 महाधृतिः (for 'मतिः').
 — V1 om. lines 11-12. — (L. 11) B₁ लोकानां;
 S सर्वस्य (for लोकस्य). — After line 11, K₄ reads
 2. 5. 2-3. — G₆ om. lines 12-16. — (L. 12)
 G₁. 2 सांख्ययोगविधानज्ञो. B₁s. 8 D₂ निर्विवित्सुः सुरा; D₆
 विवित्सुः ससुरा; S (G₆ om.) निर्विवक्षुर्दारधीः (for the
 post. half). — (L. 13) In B₂, the portion from
 तत्त्वज्ञ in line 13 up to एतैश्चा in line 16 is lost on
 a damaged folio. D₁. 2 हि (for तु). K₄ क्षत्रमान-
 विभागवित्; B₁ ह्यनुमानविदुत्तमः; S (G₆ om.) यानासनविभाग-
 वित्. — (L. 14) B₁ पाङ्गुण्यविषयज्ञश्च; S (G₆ om.)
 'विधियुक्तः सन् (T₁ G₈ 'क्तः स; G₁ M 'क्तस्य). T₁ G
 अर्धशास्त्रविशारदः; M चार्धशास्त्रस्य पारगः. — (L. 15) D₁. 2
 युद्धगान्धर्वमेधावी; D₆ G₂. 4 M नृत्त (D₆ शुद्ध) गान्धर्वसेवी च;
 T₁ G₁. 2. 5 नृत्तगान्धर्वसेवी च. V1 B₁s. 4. 6 D₆-s. 6
 (marg. as above) सर्वघ्नप्रतिघ्नस्तथा; S (G₆ om.) सर्वस्या-
 प्रतिघ्न (G₂ 'मा'स्तथा. — (L. 16) G₂ शुभगुणैर् (for
 गुणगणैर्). B₁ तथा; D₆ वृत्तः (for मुनिः).

3

S (except G₆) om. line 1. B₁ reads lines 1-14
 in marg. — (L. 1) V1 D₁ शतशश्चापि; B₂s. 6 D₂

passage in four groups, ins. them at different points
 of the constituted text; viz. lines 2-13 and 29-30
 are ins. after 2. 10. 13, lines 14-18 after 2. 10. 18,
 lines 19-23 after 2. 10. 21^{ab}, and finally lines
 24-28 after 2. 10. 22^{cd}):

प्रहृष्टाः शतशश्चान्ये बहुशः सपरिच्छदाः ।
 गन्धर्वाणां च पतयो विश्वावसुर्हहाहुहः ।
 तुम्बुरुः पर्वतश्चैव शैल्यस्त्वथ नारदः ।
 चित्रसेनश्च गीतज्ञस्तथा चित्ररथोऽपि च ।
 एते चान्ये च गन्धर्वा धनेश्वरमुपासते । [5]
 विद्याधराधिपश्चैव चन्द्रापीडः सहानुजैः ।
 उपासते महात्मानं धनानामीश्वरं प्रभुम् ।
 किंनराः शतशस्तत्र धनानामीश्वरं प्रभुम् ।
 आसते चापि राजानो भगदत्तपुरोगमाः ।
 द्रुमः किंपुरुषेशश्च उपास्ते धनदेश्वरम् । [10]

सततं चापि. B₂ सुपरिच्छदाः; D₆ च परि". S ins. lines 2-13
 and 29-30 after 2. 10. 13 (G₆, after 2. 10. 14^{ab}).
 — (L. 2) B₂s. 8 D₄-6 'वसुर्हहाहुहः; Dn 'वसुर्ह' (Dn₁
 'ह') हाहुहः; D₁ 'वसुहहाहुहः; D₂ 'वसुर्हहाहुहः; D₆ G₂-4. 6 M
 'वसुहहाहुहः (G₄ M₁ 'ह'); T₁ 'वसुमहहाहुह (hypermetric);
 G₁ 'वसुहहाहुहः. — (L. 3) D₁ om. line 3. Dn₁ reads
 prior half in marg. Dn D₂ तुम्बुरुः; D₄ तुम्बुरुः; D₆ तुम्बुरुः.
 V1 B D (D₁ om.) शैल्य (Dn₁ D₄ 'श'श्च तथापरः
 (B₂ 'रे' (for the post. half). — (L. 4) G₁ गीतिज्ञः.
 D₆ G₁ 'रथोपि वा. — (L. 5) V1 D₂ (marg. sec. m.
 as above) G₂ बहुवो (for गन्धर्वा). G₁ नरेश्वरम् (for धने").
 — (L. 6) B₂ विद्याधरास्तथा चैव; G₂ 'धरादिभिश्चैव; G₂
 'धराधिपश्चैव (for the prior half). V1 B₄. 6 Dn D₁s-6
 चक्रवर्मा; B₁ चित्रवर्मा; B₂s. 8 D₂ चक्रवर्मा; B₆ चक्रधन्वा
 (m 'मर्मा'); G₂ M₂ चन्द्रापीडः; G₂ 'बीजः; G₆ 'सीड (sic)
 (for 'पीडः). B₂s. 6 सहानुजैः; G₂ तथानुजैः; M तथा (M₁
 सहा)नुजैः. — (L. 7)=line 18. G₂. 4 om. line 7.
 V1 B₂s. 8 Dn D₄-6 उपाचर (V1 'र')ति तत्र स; B₁s. 4 D₂
 उपाचरत्ततस्तस्यां (B₁ 'स्तदद्; B₄ 'स्तत्र); B₆ उपाचरंस्ततस्तस्यां;
 D₁ उपाचरंति ते तस्यां (for the prior half). B₁. 4 धनदं
 प्रभुमीश्वरं; B₂. 6 D₁. 2 प्रभुं धनदमीश्वरं (for the post. half).
 — After line 7, B₂ D₁. 2 read line 14 (B₂ repeating
 it in its proper place). — (L. 8) B₂. 4 om. line 8;
 T₁ om. lines 8-9; G₁. 2-6 M om. from the post. half
 of line 8 to the prior half of line 9. G₁ किन्नरैः
 (for 'राः). — After line 8, D₁ ins.:

गणाश्च शतशस्तत्र धनानामीश्वरं प्रभुम् ।

[of. line 8 and 9.]

— (L. 9) B₂. 6 D₁. 2 गणाश्च शतशस्तत्र; G₂ उपासते महात्मानं

राक्षसानां पतिश्चैव महेन्द्रो गन्धमादनः ।
 सह यक्षैः सगन्धर्वैः सह सर्वैर्निशाचरैः ।
 विभीषणश्च धर्मिष्ठ उपास्ते भ्रातरं प्रभुम् ।
 हिमवान्पारियात्रश्च विन्ध्यकैलासमन्दराः ।
 मलयो दर्दुरश्चैव महेन्द्रो गन्धमादनः । [15]
 इन्द्रनीलः सुनाभश्च तथा दिव्यौ च पर्वतौ ।
 एते चान्ये च बहवः सर्वे मेरुपुरोगमाः ।
 उपासते महारमानं धनानामीश्वरं प्रभुम् ।
 नन्दीश्वरश्च भगवान्महाकालस्तथैव च ।
 शङ्कुकर्णमुखाः सर्वे दिव्याः पारिषदास्तथा । [20]
 काष्ठकूटः सोमनन्दी विजयश्च तपोधिकः ।
 श्वेतश्च वृषभस्तत्र नमर्दं सुमहारवः ।
 धनदं राक्षसाश्चान्ये गन्धर्वाश्च समासते ।

(cf. line 7) (for the prior half). — Ms om. lines 9-10. — (L. 10) B₁ D₂ G_{1.4.6} किपुरुषश्चैव. — G₄ om. from post. half. of line 10 up to the post. half of line 13 (incl.); G₁ M₁ om. the post. half of line 10. T₁ G_{2.3.5} आस्ते धनदमीश्वरं; G₆ गणकश्चोत्रवीरकाः (for the post. half). — (L. 11) V₁ B D रा (D₄ र)क्षसाधिपतिश्चैव. — S (for G₄, cf. v.l. line 10) om. the post. half. of line 11 and the prior half of line 12. — (L. 12) V₁ सहस्राक्षैः; D_{1.4} सह यक्षैः (for सह यक्षैः). D₂ (hypermetric) सह गन्धर्वैः (for स). D₃ सह सर्वैः; D₅ सह यक्षैर्; G₂ स च सर्वैर्; G₆ सर्वसर्वैर् (for सह सर्वैर्). B₁ निशाचरगणैः सह (for the post. half). — (L. 13) T₁ G_{2.5} महाराज; G_{1.6} च धर्मात्मा; G₂ M₂ सु (M₂ तु) धर्मिष्ठ; M₁ च धर्मज्ञ (for च धर्मिष्ठ). D₁ G₁ M₁ उपास्ते भ्रातरं (D₁ 'रः) प्रभुः (for the post. half). — S ins. lines 29-30 after line 13. — S ins. lines 14-18 after 2. 10. 18. — (L. 14) B₂ (for the first time) D_{1.3} read line 14 after line 7. B_{1.3-5} पारिपात्रश्च. D₆ 'कैलाश'. T₁ G₂₋₅ विन्ध्यः कैलासमन्दरी. — (L. 15) T₁ G₁₋₄ M₁ दर्दुर. — (L. 16) V₁ B Dn D_{1.2.4.6} M₁ (inf. lin.) इन्द्रकी (D₄ 'का')लः; G₆ सुनाभैश्च. T₁ G₂₋₅ आस्तां; G_{1.6} आस्तौ; G₂ आस्ते (for तथा). M₂ om. पर्वतौ. — (L. 18) = line 7. T₁ उपासते (for 'सते). — S ins. lines 19-23 after 2. 10. 21^{ab}. — (L. 19) B₂ तथापरः (for तथैव च). — (L. 20) D₄ शङ्कुकर्णमुखाः; G₆ शङ्कुकर्णमहाः. B₁ D₄ G₂ पारिषदाश्च; G₁ पारिषदश्च; G₆ पार्षदाश्च (submetrical). — (L. 21) T₁ G₆ सोमनदी; G₁ सोमानदी; G₄ समनदी. V₁ B Dn D₂₋₆ काष्ठः (B₂ 'ष्ठ'; D₂ 'ष्टा') कुदी (D₅ 'ठी')मुखो दंती (B_{1.3} नंदी); D_{1.2} काष्ठकुंदी (D₂ 'ट्टी')मुखो दंडी (for the prior half). G_{1.6} तपोधनः (for 'धिकः). V₁ B_{1-2.3.5.6} D_{1-4.6} विजया च तपोधिकः.

परिषद्गणैः परिवृतमुपयातं महेश्वरम् ।
 तं दृष्ट्वा देवदेवेशं शिवं त्रैलोक्यभावनम् । [25]
 प्रणम्य मूर्ध्ना पौलस्त्यो बहुरूपमुमापतिम् ।
 ततोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य महादेवाद्धनेश्वरः ।
 आस्ते कदाचिद्भगवान्भवो धनपतेः सखा ।
 निधीनां प्रवरौ मुख्यौ शङ्खपद्मौ धनेश्वरौ ।
 सर्वाभिधीन्प्रगृह्णाथ उपास्तां वै धनेश्वरम् । [30]

4

After 2. 12. 8, V₁ B (B₁marg.) D S ins. (cf. 2. 30. 1-6):

परिमहाश्वरेन्द्रस्य भीमस्य परिपालनात् ।
 शत्रूणां क्षपणाच्चैव बीभत्सोः सख्यसाधिनः ।

— (L. 22) V₁ चैव (for तत्र). V₁ B D नन्दन्ना (D₄ 'ना')स्ते महाबलः; G₂ नन्दन्नास्ते महारवः. — (L. 23) V₁ B Dn D_{1.2.4-6} पिशाचाश्च (for गन्ध). B_{2.5} Dn D₄₋₆ उपासते. — S ins. lines 24-28 after 2. 10. 22^{ad}. — (L. 24). Prior half hypermetric! B₁ सपार्षदैः; B₂₋₅ Dn D₂₋₆ G₂ पारिषदैः; G₁ (before corr.) M₂ परिषद्गणैः (M₂ 'नैः'); G₆ पारिषद्गणैः. V₁ परिवृत (for 'वृतम्). B₆ D_{1.2} पार्षदैः संपरिवृत (B₆ 'वृतम्; D₂ 'वृत) (for the prior half). V₁ उपयाति; B_{1.2.4.6} G_{1-2.3.5.6} उपायातं; B₂ D₆ उपायातं; B₂ उमया तं; Dn D_{2.3} उमापति (D₂ 'ति-); D_{1.2} उमया च; D₄ उमाकांतं; T₁ G₂ उपयातं (for 'यातं). G₂ नरे (for महे). — (L. 25) V₁ B D सदा हि (for तं दृष्ट्वा). D₂ त्रैलोक्यश्च च भावनं; D₆ त्रैलोक्य च भावनं (submetrical) (for the post. half). — (L. 26) G₂ देवदेवम् (for बहुरूपम्). B₆ उपासते (for उमापतिम्). — (L. 27) G₁ ततोऽभ्यनुज्ञां. T₁ G_{4.6} महादेवं (for 'देवाद). — (L. 28) G₂ आस्ते (for भवो). D₄ तथा (for सखा). — S ins. lines 29-30 after line 13 (G₄ om. lines 29-30). — (L. 29) V₁ B D निधिप्रवरमुख्यौ च (V₁ तौ) (for the prior half). T₁ शंखपद्म- S (G₄ om.) धनेश्वरं (for 'श्वरौ). — (L. 30) G₂ निधि (for निधीन्). T₁ M₂ प्रगृह्णीता उपासाते; G_{1.6} 'क्षेता उपासेते; G_{2.3} 'क्षेताउपासे (G₂ 'सा')ते; G₅ 'क्षेता उपासति; M₁ 'क्षेताउपासेते (for प्रगृह्णाथ उपास्तां वै).

4

(L. 1) G₂ प्रजानां (for भीमस्य). T₁ G_{1.2-6} M धर्माणां मनुशासनात् (for the post. half). — M₂ om. lines 2-4. — (L. 2) B_{1.3.5} D₂ क्षयणाच्च; D_{2.5.6} क्षयनाच्च; T₁ क्षपणां (for क्षपणाच्च). — After line 2, S (M₂ om.) ins.:

बलीनां सम्यगादानात्शङ्कुलस्य यशस्विनः ।

[G_{2.6} M₁ उत्थानान् (for आदानान्).]

धीमतः सहदेवस्य धर्माणामनुशासनात् ।
अविग्रहा वीतभयाः स्वकर्मनिरताः सदा ।
निकामवर्षाः स्फीताश्च आसन्नपदास्तथा । [5]
वार्षुषी यज्ञसत्त्वानि गोरक्षं कर्षणं वणिक् ।
विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञे राजकर्मणा ।
अनुकर्षं च निष्कर्षं व्याधिपावकमूर्छितम् ।
सर्वमेव न तत्रासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ।
दस्युभ्यो वज्रकेभ्यश्च राज्ञः प्रति परस्परम् । [10]
राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयत मृषाकृतम् ।
प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वकर्मजम् ।
अभिहर्तुं नृपाः पटसु पृथक्जात्यैश्च नैगमैः ।
ववृधे विषयस्तत्र धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ।
कामतोऽप्युपयुञ्जाने राजसैर्लोभजैर्जनेः । [15]
सर्वव्यापी सर्वगुणी सर्वसाहः स सर्वराट् ।
यस्मिन्नधिकृतः सम्राट् आजमानो महायशः ।
यत्र राजन्दश दिशः पितृतो मानृतस्तथा ।
अनुरक्ताः प्रजा आसन्नागोपाला द्विजातयः ।

5

After 2. 20. 24, S ins.:

वैशंपायनः ।

एतच्छ्रुत्वा जरासंधः क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ।

जरासंधः ।

नाहं कंसः प्रलम्बो वा न बाणो न च मुष्टिकः ।

नरको नेन्द्रतपनो न केद्री न च पूतना ।

न कालयवनो वापि ये त्वया निहता युधि ।

त्वं तु गोपकुलोत्पन्नो जातिं वै पूर्विकां स्मर । [5]

योऽस्मद्भयादपक्रम्य सागरानूपमाश्रितः ।

जन्मभूमिं परित्यज्य मधुरां प्राकृतो यथा ।

सोऽधुना कथंसे शौरे शरदीव यथा घनः ।

अद्यानृप्यं करिष्यामि भोजराजस्य धीमतः ।

जामातुरांप्रसेनस्य त्वां निहत्याद्य माधव । [10]

चिरकाङ्क्षितो मे संग्रामस्त्वां हन्तुं समुद्दृगम् ।

दिष्ट्वा मे सफलो यत्नः कृतो देवैः सवासवैः ।

ह्रीबाविमौ च गोविन्द भीमसेनाजुनावुभौ ।

— After line 3, Dn D1 ins.:

वैतन्यात्मवैतन्यं नकुलस्य स्वभावः ।

— (L. 4) V1 B3.6 D1.2 S (M2 om.) स्वधर्मे (for स्वकर्म). S प्रजाः (for सदा). — (L. 5) D2.8 तदा (for तथा). S कालवर्षा च (T1 निकामवर्षा; G2 निकामवर्षा) पञ्चम्य आसीन्नपदे तदा. — (L. 6) D3-6 यज्ञमन्त्राणि; S संतानो (M2 नं) (for संत्तानि). B1.2.5.6 G3.4 M गोरक्ष्यं; D1.2 गोरक्ष्यं. G2.4 कर्मणा (for कर्षणं). — (L. 7) V1 B3 D2 विशेषः; D1 विशेष (for विशेषात्). V1 B4.6 D1.2 S सर्ववर्णानां. (for सर्वधनं). S कर्मणि. — (L. 8) D1 (m as above) च राजानं; D2 निकर्षं च (for च निष्कर्षं). V1 B3 S अवर्षं नातिवर्षं च (G1 अवर्षं चातिवर्षं). T1 G1.2.6 M1 व्याधिः (for व्याधि-). G3 M2 व्याधिः पावकमुच्छ्रितं; G4 व्याधिपावकमूर्जितं. — (L. 9) S सर्वमेतत्तदा नासीद् (G1 हीनं). — (L. 10) G2 दस्युतो. V1 B1.2.6 D1.2 राजसृल्लेभ्यः; S राजनो वापि (for वज्रकेभ्यश्च). D4 राज्यं (for राजः). V1 B1.2.6 D1.2 S परचक्रा (M1 प्रतिरोधा)त्परस्परं. — (L. 11) T1 G3 M वृथाकृतं; G1.6 भृता; G2 वधः कृतः; G4 तदा भयं; G5 भयाकृति (for मृषाकृतम्). — (L. 12) D4 उपस्थानं (for स्थातुं). B3.6 D4 T1 G2-4 M1 मुकर्मजं; D3 स्वकामजं. — (L. 13) B4 D2 अभिहर्तुं; G4 भर्तुं (for हर्तुं). B1.6 नृपा जग्मुः; B2.4 नयात्पटसु; B3 नृपान्पटसु; D1.2 (m as above) नृपात्पटसु; S नृपं जग्मुः (for नृपाः पटसु). B1.6 D1.2.4 जातिश्च; B3 जातिषु. S नान्यैः कार्यैः पृथग्जनाः (G4.5 नः). — (L. 14) D3 धर्मयुक्ते (for नित्ये). S धर्मैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निच (G3.6 श्व)यो महान्. — (L. 15) G5 हि (for

[5]पि). D2 भुञ्जानो; T1 G6 भुञ्जते; G1.2.5 M1 भुञ्जत; G3 भुञ्जत; G4 भुञ्जानां; M2 भुञ्जति (for भुञ्जानै). D1 कामभोग्युपभुञ्जानो (for the prior half). V1 B3 D2 राक्षसैर्; B3 ब्राह्मणैर्; D3 स राजं (for राजमैर्). B1.6 ब्राह्मणैर्लोभवर्जितैः; S अश्वैर्लोभवर्जितैः (G4 अश्वैर्लोभवर्जितैः). — S reads lines 16-19 after 2. 12. 10. — (L. 16) S (except G4 M2) सर्वगुणः. G6 सर्वराजश्च (for साहः स). T1 G1-5 M1 च (for स). B6 धर्मराट् (for सर्व). — (L. 17) G1.6 तस्मिन् (for यस्मिन्). V1 अधिगतः; D3.4 अविहृतः; T1 अधिकृतेः. G2 सम्रा (for सम्राट्). S यजमानो (for आज). — (L. 18) V1 B3 D3-6 यत्र जानन्; B2.6 D2 यं राजानं (for यत्र राजन्). S अनूताना (G2.8 नो) दश दश (for the prior half). D वृत्तम् (for मानृतम्). D3.4 G1.6 तदा (for तथा). — (L. 19) T1 G1-8 अनुक्ता यं (G1 क्त्वा यं; G2 क्त्वा यां) प्रतीक्षते; G4-6 M अनुक्त्वा (G5.6 क्त्या; M2 क्त्वा) यं प्रतिष्ठते (for the prior half). S सोमह (T1 पा)स्ता द्विजातयः.

5

(L. 1) G3 om. the ref. M2 एवमुक्त्वा (for एतच्छ्रुत्वा). — (L. 2) M3 om. the ref. G2 हंसः (for कंसः). — (L. 3) G3 नरेन्द्रतपनो (hypermetric); G4 नेन्द्रतपनौ; G5 नात्र तपनो. G2.6 M1 वानरः; G3 धेनुकः (for पूतना). — (L. 5) G4 लोककुलोत्पन्नो; M2 गोपकुलोद्भूतो. — (L. 8) G2 वीर (for शौरे). — (L. 10) G5 सेनेश्च (for सेनस्य); — (L. 13) M2 क्षीबा (for ह्रीबा). — (L. 14) G4-6

हिंस्यामि युधि विक्रम्य सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
वैशंपायनः ।

तस्य रोषाभिभूतस्य जरासंधस्य गर्जतः । [15]
सर्वभूतानि वित्रेसुर्ये तत्रासन्समागताः ।
श्रीभगवान् ।

किं गर्जसि जरासंध कर्मणा तान्समाचर ।
मम निर्देशकर्तृभ्यां पाण्डवाभ्यां नृपाधम ।
सामात्यं ससुतं चाद्य घातयिष्याम्यहं रणे ।
न कथंचन जीवन्वै प्रवेक्ष्यसि पुरोत्तमम् । [20]

6

After 2. 20. 34, 8 ins.:

जनमेजयः ।

किमर्थं वैरिणावास्तामुभौ तौ कृष्णमागधौ ।
कथं च निर्जितः संख्ये जरासंधेन माधवः ।
कश्च कंसो मागधस्य यस्य हेतोः स वैरवान् ।
एतदाद्यक्ष मे सर्वं वैशंपायन तत्त्वतः ।
वैशंपायनः ।

यादवानामन्ववाये वसुदेवो महामतिः । [5]
उदपद्यत वाष्णेयो ह्युग्रसेनस्य मन्त्रभृत् ।
उग्रसेनस्य कंसस्तु बभूव बलवान्सुतः ।
ज्येष्ठो बहूनां कौरव्य सर्वशस्त्रविशारदः ।
जरासंधस्य दुहिता तस्य भार्यातिविश्रुता ।
राज्यशुल्केन दत्ता सा जरासंधेन धीमता । [10]
तदर्थमुग्रसेनस्य मधुरायां सुतस्तदा ।
अभिषिक्तस्तदामालैः स वै तीव्रपराक्रमः ।
ऐश्वर्यबलमसस्तु स तदा बलमोहितः ।
निगृह्य पितरं भुङ्क्ते तद्राज्यं मञ्जिभिः सह ।
वसुदेवस्य तत्कृत्यं न शृणोति स मन्दधीः । [15]
स तेन सह तद्राज्यं धर्मेतः पर्यपालयत् ।

प्रीतिमान्स तु दैत्येन्द्रो वसुदेवस्य देवकीम् ।
उवाह भार्या स तदा दुहिता देवकस्य या ।

तस्यामुद्राह्यमानायां रथेन जनमेजय ।
उपाहरोह वाष्णेयं कंसो भूमिपतिस्तदा । [20]

ततोऽन्तरिक्षे वागासीद्देवकृतस्य कस्यचित् ।
वसुदेवश्च शुभाव तां वाचं पार्थिवश्च सः ।
यामेतां वहमानोऽद्य कंसोद्ग्रहसि देवकीम् ।
अस्या यश्चाष्टमो गर्भः स ते मृत्युर्भविष्यति ।
सोऽवतीर्य ततो राजा खड्गमुद्धृत्य निर्मलम् । [25]

इयेष तस्या मूर्धानं छेतुं परमदुर्मतिः ।
स सान्त्वयंस्तदा कंसं हसन्क्रोधवशानुगम् ।
राजन्ननुनयामास वसुदेवो महामतिः ।

अहिंस्यां प्रमदामाहुः सर्वधर्मेषु पार्थिव ।
अकस्मादबलां नारीं हन्तासीमामनागसीम् । [30]

यच्च तेऽत्र भयं राजञ्चाक्यते बाधितुं त्वया ।
इयं च शक्या पालयितुं समयश्चैव रक्षितुम् ।
अस्यास्त्वमष्टमं गर्भं जातमात्रं महीपते ।

विध्वंसय तदा प्राप्तमेवं परिहृतं भवेत् ।
एवं स राजा कथितो वसुदेवेन भारत । [35]
तस्य तद्वचनं चक्रे शूरसेनाधिपस्तदा ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

ततस्तस्यां संबभूवुः कुमाराः सूर्यवर्चसः ।
जाताऽजातास्तु तान्सर्वाञ्जघान मधुरेश्वरः ।
अथ तस्यां समभवद्वलदेवस्तु सप्तमः ।
याम्यया मायया तं तु यमो राजा विशां पते । [40]
देवक्या गर्भमतुलं रोहिण्या जठरेऽक्षिपत् ।
आकृष्य कर्षणात्सम्यक्संकर्षण इति स्मृतः ।
बलश्रेष्ठतया तस्य बलदेव इति स्मृतः ।
पुनस्तस्यां समभवदष्टमो मधुसूदनः ।

*मृगाविव (for °मृगानिव). — (L. 17) Gs. 6 Ms श्रीवासुदेवः;
Gs श्रीकृष्णः (for श्रीभगवान्). — (L. 19) Gs. 8. 8 त्वाद्य;
Ms त्वद्य (for चाद्य).

6

(L. 1) Gs इमौ (for उभौ). — (L. 3) Gs कक्षासौ
मागधेशस्य. — (L. 4) M1 ब्रह्मन् (for एतद्). — (L. 5)
Gs यादवानामन्ववे वै. Gs generally reads वासु* (for वसु*).
— (L. 6) Gs कृष्णं यो (for वाष्णेयो). Gs उग्र* (for ह्युग्र*).
— (L. 8) Gs. 8 सर्वशस्त्रभृतां वरः; Gs. 4 "शस्त्रविशारदः".
— (L. 9) T1 Gs. 4-8 भार्येति विश्रुता; Gs भार्येति संश्रुता;
M1 भार्येति नः श्रुतं. — (L. 10) Gs राज्यशुल्केति दत्तास्य.
— (L. 12) T1 Gs. 6 M1 सहामालः; Gs सहामालैः;
Gs सदामालः. Gs पुर्य* (for तीव्र*). — (L. 13) T1 M1

मद (for °बल*). — (L. 14) M1 भ्रातृभिः (for मञ्जिभिः).
— (L. 15) Gs तदाकथं (for तत्कृत्यं). T1 नाशृणोत्स च
मन्दधीः. — (L. 16) Gs. 6 न (for स). Gs स हि (for सह).
T1 Gs. 8 पर्यपालयन्. — Gs om. lines 18-23. — (L. 18)
Gs M1 दैवकस्य. Gs च; Gs ह (for या). — (L. 19) Gs
उद्राहमानायां; Gs उद्ग्रह*. — (L. 22) Gs. 6 यः (for सः).
— (L. 24) Gs अस्यां (for अस्या). — (L. 32) Hyper-
metric! Gs om. the first च. Gs. 8. 8 अयशस्यं च
(Gs हि) (for समयश्चैव). — (L. 33) Gs "स्त्वमष्टमं च".
— (L. 36) T1 Gs शूरसेनपति*. — Colophon. Adhy.
no.: T1 Gs-8 M1 24. — (L. 38) T1 जातं जातं स तान्स-
र्वाञ्च. — (L. 39) M1 संबभूव (for समभवद्). — (L. 42)
Gs करणात्सम्यक्; Gs सम्यक्कर्षणात् (by transp.). — (L. 43)
Gs बलश्रेष्ठस्य तस्यासीद् (for the prior half). — (L. 44)

तस्य गर्भस्य रक्षां तु चक्रे सोऽभ्यधिकं नृपः । [45]
 ततः काले रक्षणार्थं वसुदेवस्य सात्वतः ।
 उग्रः प्रयुक्तः कंसेन सचिवः क्रूरकर्मकृत् ।
 विमूढेषु प्रभावेन बालस्योत्तीर्य तत्र वै ।
 उपागम्य स बोधे तु जगाम समहाद्युतिः ।
 जातमात्रं वासुदेवमथाकृष्य पिता ततः । [50]
 उपजह्ने परिक्रीतां सुतां गोपस्य कस्यचित् ।
 मुमुक्षमाणस्तं शब्दं देवदूतस्य पार्थिव ।
 जघान कंसस्तां कन्यां प्रहसन्ती जगाम सा ।
 आर्येति वाशती शब्दं तस्मादार्येति कीर्तिता ।
 एवं तं वञ्चयित्वा च राजानं स महामतिः । [55]
 वासुदेवं महात्मानं वर्धयामास गोकुले ।
 वासुदेवोऽपि गोपेषु वदुधेऽञ्जमिवाम्भसि ।
 अशायमानः कंसेन गूढोऽग्निरिव दारुण ।
 विप्रचक्रेऽथ तान्सर्वान्बलवान्मधुरेश्वरः ।
 वर्धमानो महाबाहुस्तेजोबलसमन्वितः । [60]
 ततस्ते क्लिश्यमानास्तु पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
 भयेन कामादपरे गणशः पर्यवारयन् ।
 स तु लब्ध्वा बलं राजन्नुग्रसेनस्य संमतः ।
 वसुदेवात्मजः सवभ्रातृभिः सहितं पुनः ।
 निर्जित्य युधि भोजेन्द्रं हत्वा कंसं महाबलः । [65]
 अभ्यषिञ्चत्तो राज्य उग्रसेनं विशां पते ।
 ततः श्रुत्वा जरासंधो माधवेन हतं युधि ।

शूरसेनाधिपं चक्रे कंसपुत्रं तदा नृप ।
 स सैन्यं महदुत्थाप्य वासुदेवं प्रसङ्ग च ।
 अभ्यषिञ्चत्सुतं तत्र सुताया जनमेजय । [70]
 उग्रसेनं च वृष्णींश्च महाबलसमन्वितः ।
 स तत्र विप्रकुरुते जरासंधः प्रतापवान् ।
 एतद्वैरं कौरवेय जरासंधस्य माधवे ।
 आशासितार्थो राजेन्द्र संस्रोध विनिर्जितान् ।
 पार्थिवैस्तैर्नृपतिभिर्यक्ष्यमाणः समृद्धिमान् । [75]
 देवश्रेष्ठं महादेवं कृत्तिवासं त्रियम्बकम् ।
 एतत्सर्वं यथावृत्तं कथितं भरतर्षभ ।
 यथा तु स हतो राजा भीमसेनेन तच्छृणु ।
 Colophon.

7

K1 V1 B D ins. after 2. 21. 10: G2, after 2. 21. 11:

करग्रहणपूर्वं तु कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।
 कक्षेः कक्षां विधुन्वानावास्फोटं तत्र चक्रतुः ।
 स्कन्धे दोभ्यां समाहृत्य निहत्य च मुहुर्मुहुः ।
 अङ्गमङ्गैः समाश्लिष्य पुनरास्फालनं विभो ।
 चित्रहस्तादिकं कृत्वा कक्षाबन्धं च चक्रतुः । [5]
 गलगण्डाभिघातेन सस्फुल्लिङ्गेन चाशनिम् ।
 बाहुपाशादिकं कृत्वा पादाहतशिराबुधौ ।
 उरोहस्तं ततश्चक्रे पूर्णकुम्भौ प्रयुज्य तौ ।

G2 पुरस्तस्यां; G2.6 पुनस्तस्याः. — (L. 45) M1 'भ्यधिकां.
 G2.6 नृप. — (L. 46) G2 रक्षणार्थं. T1 तत्वतः (for
 सात्वतः). — G2 M1 om. lines 48-49. — (L. 50) G2
 अपकृष्य. — (L. 52) G2 दिदृक्ष* (for मुमुक्ष*). T1 G2 M1
 पार्थिवः. — (L. 54) G2 आर्येत्युक्त्वा सती शब्दं. M1 विश्रुता
 (for कीर्तिता). — (L. 55) G2 महाद्युतिः. — (L. 56)
 T1 G2 अर्पया* (for वर्धया*). — (L. 57) G2 गोष्ठेषु.
 — (L. 58) G2.6 गाढोऽग्निरिव. — (L. 59) G2.4 तथा (for
 5th तान्). G2 बलवान् (for बलवान्). G2.6 M1 मधुमुदनः
 (for 'रेश्वरः'). — (L. 60) G2 वस* (for वर्ध*).
 — G2 om. lines 61-63. — (L. 64) G2 वसुदेवात्मजैः.
 G2 सार्धं (for सर्वैर्). T1 M1 सहितः (for 'तं'). G2.6 सहितो
 (G2 'तं') भ्रातृभिः सह; G2 भ्रातृभिः सह नित्यशः. — (L. 65)
 G2 M1 महाबलं. — (L. 65) G2 अभिषिचत्; G2 अभिषिच्य.
 — (L. 67) G2 तच्छ्रुत्वा स जरासंधो. — (L. 68) T1 M1
 नृपः; G2 नृप. — (L. 69) G2 प्रयुज्य (for प्रसङ्ग).
 — (L. 71) G2.4.6 वृष्णि च (for वृष्णींश्च). — (L. 74)
 G2 'सितार्थे' (for 'सितार्थो'). — (L. 75) G2 M1 स पार्थिवै-
 स्तैर्नृपतिर् (for the prior half). — (L. 76) G2 'भागं
 (for 'देवं'). — After line 76, G2 ins.:

साम्राट्पदमनीप्संश्च कौरवानप्यपीडयत् ।
 — Colophon. Adhy. no.: T1 G2-6 M1 25.

7

(L. 1) D2-5 कृतं (for कृत्वा). B2.6 'घातनं; B2 'वादनं
 (for 'वन्दनम्). — (L. 2) B2-6 भुजैः; D1.2 रजैः (D2 'जः)
 (for कक्षैः). B2.4.6 D2 कक्षान्; B2 भुजौ (for कक्षां).
 K1 स्फोटनं (for आस्फोटं). D2 बाहुस्फोटं प्रचक्रतुः (for the
 post. half). — (L. 3) D2 D2 समाहृत्य; D1 'हार-
 K1 D2-5 वलिनौ; V1 B2.4.6 D1.2 चलितं; B1 चालितं;
 G2 वलितं (for निहत्य). — (L. 4) K1 B1.2.3.6 D1-5.5m
 अंगैरंगं; B2 अंगेनांगं; G2 अंगैरथ (for अङ्गमङ्गैः). K1 (before
 corr.) समाश्लिष्य. K1 आस्फालितं; V1 D2-5 'स्फोटनं. B2
 प्रभो (for विभो). — (L. 5) D2 कक्षाबन्धं. B2 D1.2 तु;
 D2 प्र- (for च). V1 पादाहस्तशिराबुधौ (for the post. half).
 — V1 om. lines 6-7. — (L. 6) K1 गलगण्डाभिघातेन; B2
 गलगण्डाभिः; B2 D2 गलगण्डाभिः; D1 राजदण्डाभिः; D2
 गलगण्डाभिः. K1 B2-6 D1.2 सस्फुल्लिङ्गेन चाशनिः; B1
 सस्फुल्लिङ्गाविवाशनिः. — D2 om. (hapl.) from the post.
 half of line 7 to the prior half of line 9. — (L. 7)

करसंपीडनं कृत्वा गर्जन्तो वारणाविव ।
 नर्दन्तौ मेघसंकाशौ बाहुप्रहरणायुधौ । [10]
 तलेनाहन्यमानौ तु अन्योन्यं कृतवीक्षणौ ।
 सिंहाविव सुसंकुद्धावाकृष्याकृष्य युध्यताम् ।
 अङ्गेनाङ्गं समापीड्य बाहुभ्यामुभयोरपि ।
 आवृत्य बाहुभिश्चापि उदरं च प्रचक्रतुः ।
 उभौ कट्यां सुपार्श्वे तु तक्षवन्तौ च शिक्षितौ । [15]
 अधोहस्तं स्वकण्ठे तूदरस्योरसि चाक्षिपत् ।
 सर्वातिक्रान्तमर्यादं पृष्ठभङ्गं च चक्रतुः ।
 संपूर्णमूर्च्छां बाहुभ्यां पूर्णकुम्भं प्रचक्रतुः ।
 तृणपीडं यथाकामं पूर्णयोगं समुष्टिकम् ।
 एवमादीनि युद्धानि प्रकुर्वन्तौ परस्परम् । [20]
 तथोर्युद्धं ततो द्रष्टुं समेताः पुरवासिनः ।
 ब्राह्मणा वणिजश्चैव क्षत्रियाश्च सहस्रशः ।
 शूद्राश्च नरशार्दूल स्त्रियो वृद्धाश्च सर्वशः ।
 निरन्तरमभूत्तत्र जनौघैरभिसंवृतम् ।

8

After 2. 22. 9, G₃ ins.:

वीक्ष्य भीमं ततः कृष्णो नलं जग्राह पाणिना ।
 द्विधा व्यतिलिखत्तं तु जरासंधवधं प्रति ।
 ततस्त्वाज्ञाय तस्यै * * * * * * * * * * ।
 * * * * * * * * * * त्रं प्राक्षिपद्दिननाद च ।

K₁ पादाहतिवरायुधौ. — (L. 8) K₁ जत्तुहस्तं च चक्राते (for the prior half). B₁.s.6 D₁.2 पूर्णकुम्भं; D₄ °कुम्भः. K₁ पूर्णजंभप्रजंभनौ (for the post. half). — (L. 9) K₁ करपीडनं ततः कृत्वा (hypermetric). — (L. 10) B₂.4 नर्दन्तौ; G₃ नर्दन्तौ. V₁ भीम° (for मेघ°). — (L. 11) K₁ Dn₁ G₃ तौ (for तु). K₁ स्तब्धलोचनौ; V₁ B (except B₅) D₁-6 स्तब्धवीक्षणौ; G₃ प्रतिहेक्षणौ (for कृतवीक्षणौ). — (L. 14) K₁ V₁ B₁.s.4 D₁.2 आवृत्य; B₅.6 आरभ्य; G₃ आवृत्य (for आवृत्य). D₁.2 बहुभि° (for बाहुभि°). K₁ उत्तरं तु; V₁ उदराभ्यां; B₂.5 जटरं तौ; B₃ उदराढ्यं; B₆ तदा वाचं; D₄ उदरे च; G₃ उदराद्यं (for उदरं च). B₂.5 विजघ्नतुः; D₃ प्रजघ्नतुः (for प्रचक्रतुः). — K₁ om. (hapl.) lines 15-18; V₁ om. lines 15-16. — (L. 15) B (except B₁) D₂ G₃ कट्यंश (G₃ °स)पार्श्वे; Dn₁ कट्यां सपार्श्वे; D₃ कट्यां सुपार्श्वे. D₁ कबंधश्च सपार्श्वे तु. B₂.s.6 D₁.2 G₃ कृतवन्तौ; D₆ तं भवन्तौ (for तक्षवन्तौ). B₂-4.8 D₁-8 G₃ सुशिक्षितौ. — (L. 16) Dn₃ च कंठे; D₁.2 सकंठे; D₄ सुकंठं (for स्वकण्ठे). — B₂.6 G₃ om. the post. half of line 16 and the prior half of line 17. Dn₃ परस्योरसि; D₁-8 उरस्यु (D₃ °स्यो)रसि (for [उ]दरस्योरसि). — B₄ om. line 17. — (L. 18) B₁ D₁ °शुचि-; B₂-6 D₂ °सूची-

पुनः संधाय तु तदा जरासंधः प्रतापवान् । [5]
 भीमेन सह संगम्य बाहुयुद्धं चकार ह ।
 तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
 सर्वलोकक्षयकरं सर्वं * * * * * * * * * * ।
 * * * * * * * * * * च माधवः ।
 व्यत्यस्य प्राक्षिपत्तत्तु जरासंधवधेप्सया । [10]
 भीमसेनस्तदाज्ञात्वा निर्विभेदं च मागधम् ।
 द्विधा व्यत्यस्य पादेन प्राक्षिपच्च ननाद ह ।
 शुष्कमांसास्थिमेदोसृग्भिन्नमस्तकपिण्डकः ।
 शवभूतस्तदा राजन्पिण्डीकृत इवाबभौ ।

9

After 2. 22. 40, S ins.:

सहदेवः ।

यत्कृतं पुरुषव्याघ्र मम पित्रा जनार्दन ।
 तत्ते हृदि महाबाहो न कार्यं पुरुषोत्तम ।
 त्वां प्रपन्नोऽस्मि गोविन्द प्रसादं कुरु मे प्रभो ।
 पितुरिच्छामि संस्कारं कर्तुं देवकिनन्दन ।
 त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य भीमसेनात्तथार्जुनात् । [5]
 निर्भयो विचरिष्यामि यथाकामं यथासुखम् ।

वैशंपायनः ।

एवं विज्ञाप्यमानस्य सहदेवस्य मारिष ।
 प्रहृष्टो देवकीपुत्रः पाण्डवौ च महारथौ ।

(for °मूर्च्छा). V₁ पूर्णचन्द्रः; B Dn₁ D₁.2.6 पूर्णपुंजः. D₆ च (for प्र-). — (L. 19) K₁ हनुपिण्डं; B₅.4 तृणपीडं; B₅ D₆ °पीठं; D₃ तृणपीडं; G₃ कृशापीडं. K₁ तथाकर्म; B₁ तथा कर्म; B₂-5 D₁.2 तथा कामं; G₃ तथा कर्णं (for यथाकामं). — After line 20, B₂.5 ins.:

वीरो परमसंहृष्टो परस्परवधेषिणौ ।
 महावीरौ महाकक्षौ नियुद्धकुशलयायुधौ ।
 अन्योन्यमभिसंरब्धौ तत्प्रतलघातिनौ ।
 क्रोधरक्तेक्षणौ वीरौ युयुत्सु तलघातिनौ ।
 ततश्चटचटाशब्दः सुघोरोऽभूद्भयंकरः ।
 अमवत्तत्र राजेन्द्र वीरयोर्बाहुशालिनोः ।

— After the above, B₂.5 read 2. 21. 11-12. — D₁.2 read lines 21-24 after 2. 21. 12; G₃ reads the same lines after 2. 21. 15. — (L. 22) G₃ तथैव च (for सहस्रशः). — (L. 24) B₅ G₃ °रपि संवृतं.

9

(L. 1) G₃ पुंडरीकाक्ष. — (L. 2) T₁ G₃ बलसत्तम (for पुरुषोत्तम). — (L. 4) G₂.6 M₁ पितुश्चेच्छामि. — (L. 6) M₁ °कालं (for °कामं). — (L. 7) T₁ G₂.4-5 M₁ om. the ref. G₃ भाषितं; G₃ भारत (for मारिष). G₃ मातुषः पुरुषोत्तमः

क्रियतां संस्क्रिया राजन्पितुस्त इति चाबुवन् ।
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य पार्थयोश्च स मागधः । [10]
प्रविश्य नगरं तूर्णं सह मन्त्रिभिरप्युत ।
चित्तां चन्दनकाष्ठैश्च कालेयसरलेस्तथा ।
कालागरुसुगन्धैश्च तैलेश्च विविधैरपि ।
घृतधाराक्षतैश्चैव सुमनोभिश्च मागधम् ।
समन्तादवकीर्यन्त दहन्तं मगधाधिपम् । [15]
उदकं तस्य चक्रेऽथ सहदेवः सहानुजः ।
कृत्वा पितुः स्वर्गगतिं निर्ययौ यत्र केशवः ।
पाण्डवौ च महाभागौ भीमसेनार्जुनावुभौ ।
स प्रहः प्राञ्जलिर्भूत्वा विज्ञापयत माधवम् ।
इमे रत्नानि भूरीणि गोजाविमहिषादयः । [20]
हन्तिनोऽश्वाश्च गोविन्द वामांसि विविधानि च ।
दीयतां धर्मेराजाय यथा वा मन्यते भवान् ।

10

After 2. 22. 48, S (except M₂) ins.:

हृष्टश्च धर्मेराज्जाक्यं जनार्दनमभाषत ।
त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्र भीमसेनेन पातितः ।
मागधोऽसौ बलोन्मत्तो जरासंधः प्रतापवान् ।
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं प्राप्स्यामि विगतज्वरः ।
त्वद्बुद्धिबलमाश्रित्य यागाहोऽस्मि जनार्दन । [5]
पीतं पृथिव्यां क्रुद्धेन यशस्ते पुरुषोत्तम ।
जरासंधवधेनैव प्राप्तास्ते विपुलाः श्रियः ।
एवं संभाष्य कौन्तेयः प्रादादथवरं प्रभोः ।
प्रतिगृह्य तु गोविन्दो जरासंधस्य तं रथम् ।
प्रहृष्टस्तस्य मुमुदे फल्गुनेन जनार्दनः । [10]
प्रीतिमानभवद्वाजन्धर्मेराजपुरस्कृतः ।

(for the post. half). — (L. 9) T₁ संज्ञया; G₂ संस्कृतः; G₆ संक्रिया (for संस्क्रिया). — (L. 10) G₂ महारथः (for स मागधः). — (L. 11) T₁ अच्युतः; G₂. 8 अच्युतः; M₁ अच्युतः (for अप्युत). — (L. 12) M₁ चकार (for चन्दन-). — (L. 14) G₂ M₁ मागधाः. — (L. 15) om. in G₆. G₂ ददद् (for दहन्तं). — (L. 18) T₁ G₂-s महाबाहू (for 'भागौ). — (L. 19) G₂ प्रभुः (for प्रहः). T₁ G₂-s M₁ व्यज्ञापयत. G₆ मागधः (for माधवम्). — (L. 20) G₂ मनोशानि च भूरीणि (for the prior half). — (L. 22) G₂ नीयतां; M₁ दीयतां (for दीयतां).

10

(L. 5) G₄ आसाद्य (for आश्रित्य). G₂. 6 M₁ भागाहो (for यागाहो). — (L. 6) T₁ G₄ पृथिव्याः. G₁. 5 युद्धेन; M₁ कुंठेन (for क्रुद्धेन). — (L. 8) G₂ विभोः; G₄-6 प्रभो (for प्रभोः). — (L. 9) G₂ प्रत्यगृह्यत (for प्रतिगृह्य तु). — G₂ om. line 11.

11

After 2. 23. 3, S ins.:

एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मेराजः सहानुजः ।
प्रहृष्टो मन्त्रिभिश्चैव व्यासधौम्यादिभिः सह ।
ततो व्यासो महाबुद्धिरुवाचेदं वचोऽर्जुनम् ।
साधु साध्विति कौन्तेय दिष्ट्या ते बुद्धिरीदृशी ।
पृथिवीमखिलां जेतुमेको व्यवसितो भवान् । [5]
धन्यः पाण्डुर्महीपालो यस्य पुत्रस्त्वमीदृशः ।
सर्वं प्राप्स्यति राजेन्द्रो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
त्वद्दीर्घेण स धर्मोऽस्मा सार्वभौमत्वमेष्यति ।
न्वद्बाहुबलमाश्रित्य राजसूयमवाप्स्यति ।
सुनयाद्वासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन च । [10]
यमयोश्चैव कीर्येण सर्वं प्राप्स्यति धर्मेराट् ।
तस्माद्दिशं देवगुप्तामुदीचीं गच्छ फल्गुन ।
शक्तो भवान्सुराजित्वा रत्नान्याहर्तुमोजसा ।
प्राचीं भीमो बलश्लाघी प्रयातु भरतर्षभ ।
याम्यां तत्र दिशं यातु सहदेवो महारथः । [15]
प्रतीचीं नकुलो गन्ता वरुणेनाभिपालिताम् ।
एषा मे नैष्ठिकी बुद्धिः क्रियतां भरतर्षभाः ।
ध्रुवा व्यासवचो हृष्टास्तमूचुः पाण्डुनन्दनाः ।
एवमस्तु मुनिश्रेष्ठ यथाज्ञापयसि प्रभो ।
तेऽप्यनुज्ञाप्य राजानं सैन्येन महता वृताः । [20]

12

T₁ G₂. 4. 5 M ins. after 2. 25. 6; G₁. 6 ins. after 2. 25. 5^a; G₂ ins. after 2. 24. 21:

हेमकूटमथामाद्य न्यविशत्फल्गुनस्तदा ।
तं हेमकूटं राजेन्द्र समतिक्रम्य पाण्डवः ।

11

(L. 5) T₁ G₂ [s]व्यवसितो (for व्यवसितो). G₂ महान् (for भवान्). — (L. 8) G₂ त्वद्दीर्घात् (for त्वद्दीर्घेण). G₂ तु; G₄ च (for स). G₄. 5 स (G₂ सा)र्वभूमित्वमेष्यति. — (L. 12) G₁ तस्माद्दिशं. — (L. 13) G₂ सुगुप्ताम् (for भवान्सुराज्). — (L. 14) M₂ प्राच्या (for प्राची). G₁. 6 भरतर्षभः. — (L. 15) G₂ यत्र; M₁ त्वत्र (for तत्र). G₂ M₂ transp. तत्र and दिशं. — (L. 16) G₁. 6 प्रतीच्याः. — (L. 17) T₁ G₂-s M भरतर्षभाः. — (L. 18) G₁ प्रत्युः (for तमूचुः). — (L. 19) G₁. 4 यदा* (for यथा*). — (L. 20) G₂ तेऽप्यनुज्ञाप्य; M₁ तेभ्यनु* (for तेऽप्यनु*). G₄ राजानः.

12

G₂ om. lines 1-9. — (L. 1) G₁. 6 om. the prior half. M₁ न्यवसत् (for न्यविशत्). G₁. 5 तथा (for तदा). — (L. 2) T₁ G₄. 5 आसाद्य. — G₂ om. from the post. half of line 3 to the prior half of line 7.

हरिवर्षं विवेशाथ सैन्येन महता वृतः ।
 तत्र पार्थो ददर्शाथ बहुंश्चैव मनोरमान् ।
 नगरांश्च वनांश्चैव नदींश्च विमलोदकाः । [5]
 पुरुषान्देवकल्पांश्च नारीश्च प्रियदर्शनाः ।
 तान्सर्वास्तत्र दृष्ट्वाथ मुदा युक्तो धनंजयः ।
 वशे चक्रे च रत्नानि लेभे च सुबहूनि च ।
 ततो निषधमासाद्य गिरिस्थानजयत्प्रभुः ।
 अथ राजन्नतिक्रम्य निषधं शैलमायतम् । [10]
 विवेश मध्यमं वर्षं पार्थो दिव्यमिलावृतम् ।
 तत्र देवोपमान् दिव्यान्पुरुषान्देवदर्शनान् ।
 अदृष्टपूर्वान्सुभगान्स ददर्श धनंजयः ।
 सदनानि च शुभ्राणि नारीश्चाप्सरसंनिभाः ।
 दृष्ट्वा तानजयद्रम्यान्स तैश्च दृष्टो तदा । [15]
 जित्वा च तान्महाभागान्करे च विनिवेश्य सः ।
 रत्नान्यादाय दिव्यानि भूषणैर्वसनैः सह ।
 उदीचीमथ राजेन्द्र ययौ पार्थो मुदान्वितः ।
 स ददर्श ततो मेरुं शिखराणां प्रभुं महत् ।
 तं काञ्चनमयं दिव्यं चतुर्वर्णं दुरासदम् । [20]
 आयतं शतसाहस्रं योजनानां तु सुस्थितम् ।
 ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमम् ।
 आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशृङ्गैः काञ्चनोज्ज्वलैः ।
 काञ्चनाभरणं दिव्यं देवगन्धर्वसेवितम् ।
 नित्यपुष्पफलोपेतं सिद्धचारणसेवितम् । [25]
 अप्रमेयमनाष्टयमधर्मबहुलैर्जनैः ।
 व्यालैराचरितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ।
 स्वर्गमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिम् ।

अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ।
 नानाविहगसंघैश्च नादितं सुमनोहरैः । [30]
 तं दृष्ट्वा फल्गुनो मेरुं प्रीतिमानभवत्तदा ।
 मेरोरिलावृतं वर्षं सर्वतः परिमण्डलम् ।
 मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे जम्बूनाम वनस्पतिः ।
 नित्यपुष्पफलोपेतः सिद्धचारणसेवितः ।
 आस्वर्गमुच्छ्रिता राजंस्तस्य शाखा वनस्पतेः । [35]
 यस्य नाम्ना त्विदं द्वीपं जम्बूद्वीपमिति श्रुतम् ।
 तां च जम्बू ददर्शाथ सव्यसाक्षी परंतपः ।
 तौ दृष्ट्वाप्रतिमौ लोके जम्बू मेरुं च संस्थितौ ।
 प्रीतिमानभवद्वाजन्सर्वतः स विलोकयन् ।
 तत्र लेभे ततो जिष्णुः सिद्धैर्दिव्यैश्च चारणैः । [40]
 रत्नानि बहुसाहस्रं वस्त्राण्याभरणानि च ।
 अन्यानि च महार्हाणि तत्र लब्ध्वार्जुनस्तदा ।
 आमन्त्रयित्वा तान्सर्वान्यश्नुमुद्दिश्य वै गुरोः ।
 अथादाय बहुव्रतान्गमनायोपचक्रमे ।
 मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा पर्वतप्रवरं प्रभुः । [45]
 ययौ जम्बूनदीतीरे नदीं श्रेष्ठां विलोकयन् ।
 स तां मनोरमां दिव्यां जम्बूस्वादुरसावहाम् ।
 हैमपक्षिगणैर्जुष्टां सौवर्णजलजाकुलाम् ।
 हैमपङ्कां हैमजलां शुभां सौवर्णवालुकाम् ।
 क्वचित्सौवर्णपद्मैश्च संकुलां हैमपुष्पकैः । [50]
 क्वचित्सुपुष्पितैः कीर्णां सुवर्णकुमुदोत्पलैः ।
 क्वचित्तीररुहैः कीर्णां हैमवृक्षैः सुपुष्पितैः ।
 तीर्थैश्च रुक्मसोपानैः सर्वतः संकुलां शुभाम् ।
 विमलैर्मणिजालैश्च नृत्तगीतरवैर्युताम् ।

— (L. 4) Gs ततः (for तत्र). T1 Gs बहूनीह; Gs बहूनि च; M1 बहूनथ (for बहुंश्चैव). — (L. 5) Gs नगरांश्च. T1 वरांश्चैव; Gs नरांश्चैव (for वनां). M1 नगराणि द्रुमांश्चैव. Gs विपुलोदकाः. — (L. 10) Gs ततः समुपसंगम्य (for the prior half). Gs शैवम् (for शैलम्). — (L. 11) T1 Gs.4 M1 *मिलावृतं. — (L. 14) Gs.5 नारीश्चाप्सरसः शुभाः. — (L. 16) Gs दृष्ट्वा (for जित्वा). — (L. 17) T1 Gs.5 भूषणान्यासनैः सह. — (L. 18) Gs मुदा युतः. — (L. 19) Gs महा- (for ततो). Gs प्रभुर्. T1 Gs.4 महान्; M1 भुवि. — (L. 20) Gs चातुर्वर्णं; M1 चातुर्वर्ण्यैर्. — (L. 21) Gs विगतं (for आयतं). Gs योजनायुतसंस्थितं. — Lines 22-30 = (var.) 1. 15. 5-8. — (L. 23) Gs आस्वत्- (for भानोः). Gs कांचनोत्तमैः. — (L. 24) Gs सुदर्शनसमं दिव्यं (for the prior half). — Gs M1 om. line 25. — (L. 29) T1 Gs मनसाप्येन. — (L. 32) T1 Gs.4 M1 *रिलावृतं. T1 Gs परिमंडितं (for *मण्डलम्). — (L. 33) T1 Gs जंबूनां दुरासदं. — (L. 35) T1 Gs.5

राजा (Gs *जन्) भुवि वनस्पतेः (Gs *तिः); Gs स तु राजा वन*. — (L. 36) T1 Gs.5 M1 इदं (for त्विदं). Gs श्रुतः; Gs स्मृतं (for श्रुतम्). — (L. 38) Gs च संस्थितं; Gs सुसंस्थितौ; Gs M1 च सुस्थितौ. — (L. 40) T1 Gs.4 M1 transp. सिद्धैः and दिव्यैः. — (L. 41) T1 Gs.5 रम्याणि; Gs M1 दत्तानि (for रत्नानि). T1 Gs.5 M1 रत्नानि; Gs दिव्यानि (for वस्त्राणि). — (L. 42) T1 Gs.5 M1 वासांसि (for अन्यानि). Gs.5 तथा (for तदा). — Gs om. lines 43-52. — (L. 44) Gs नागान् (for रत्नान्). — (L. 46) Gs जांबू* (for जम्बू*). — (L. 47) Gs ततो (for स तां). Gs रम्यां; M1 हैमां (for दिव्यां). Gs सुस्वादुरसावहां; M1 दिव्यां जंबूरसावहां. — (L. 49) Gs हैमपङ्कां हैमजलां. Gs शुभां संपूर्णवालुकां; Gs सौवर्णोज्ज्वल*. — (L. 50) T1 *पणैश्च; Gs *पुष्पैश्च; Gs *पद्मैश्च (for *पद्मैश्च). Gs.5 हे (Gs हे) हैमपुष्पकैः; M हे (M1 हे) हैमपङ्कजैः. — (L. 52) T1 Gs M1 हैमवृक्षैः; Gs हैमपुष्पैः. — Gs om. lines 54-56. — (L. 54) Gs *गीतवरैर्. Gs.5 युतैः (for युताम्). — Gs om. from line

दीर्घैर्मवितानश्च समन्ताच्छोभितां शुभाम् । [55]
 तथाविधां नदीं दृष्ट्वा पार्थस्तां प्रशशंस ह ।
 अदृष्टपूर्वां राजेन्द्र दृष्ट्वा हर्षमवाप च ।
 दर्शनीयास्तदीतीरे पुरुषान्सुमनोहरान् ।
 तान्दुर्लभांस्तान्सदारानमरोपमान् ।
 नित्यं सुखमुदा युक्तान्सर्वालंकारशोभितान् । [60]
 तेभ्यो बहूनि रत्नानि तदा लेभे धनंजयः ।
 दिव्यजाम्बूनदं हेमं भूषणानि च पेशलम् ।
 लब्ध्वा तान्दुर्लभान्पार्थः प्रतीचीं प्रययौ दिशम् ।
 नागानां रक्षितं देशमजयश्चाजुनस्ततः ।
 ततो गत्वा महाराज वारुणीं पाकशासनिः । [65]
 गन्धमादनमासाद्य तत्रस्थानजयत्प्रभुः ।
 तं गन्धमादनं राजशक्तिक्रम्य ततोऽजुनः ।
 केतुमालं विवेशाथ वर्षं रत्नसमन्वितम् ।
 सेवितं देवकल्पैश्च नारीभिः प्रियदर्शनेः ।
 तं जित्वा चार्जुनो राजन्करे च विनिवेश्य च । [70]
 आहृत्य तत्र रत्नानि दुर्लभानि तथाजुनः ।
 पुनश्च परिवृत्याथ मध्यं देशमिलान्वृतम् ।
 गत्वा प्रार्चीं दिशं राजन्सव्यसाची परंतपः ।
 मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम् ।
 ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते । [75]
 खषान्मृषांश्च नद्योतान्प्रघसान्दीर्घवेणिकान् ।
 पशुपांश्च कुणिन्दांश्च टङ्कणान्परटङ्कणान् ।
 एतान्समस्ताञ्जित्वा च करे च विनिवेश्य च ।
 रत्नान्यादाय सर्वेभ्यो माल्यवन्तं ततो ययौ ।
 तं माल्यवन्तं शैलेन्द्रं समतिक्रम्य पाण्डवः । [80]
 भद्राश्वं प्रविवेशाथ वर्षं स्वर्गोपमं शुभम् ।
 तन्नामरोपमात्रम्यान्पुरुषान्सुखसंयुतान् ।
 जित्वा तान्स्ववशे कृत्वा करे च विनिवेश्य च ।
 आहृत्य सर्वरत्नानि असंख्यानिततस्ततः ।
 नीलं नाम गिरिं गत्वा तत्रस्थानजयत्प्रभुः । [85]
 ततो जिष्णुरतिक्रम्य पर्वतं नीलमायतम् ।
 विवेश रम्यकं वर्षं संकीर्णं मिथुनैः शुभैः ।

तं देशमथ जित्वा स करे च विनिवेश्य च ।
 अजयश्चापि बीभत्सुर्देशं गुह्यकरक्षितम् ।
 तत्र लेभे च राजेन्द्र सौवर्णान्मृगपक्षिणः । [90]
 अगृह्ण्यजम्भूत्यर्थं रमणीयान्मनोरमान् ।
 अन्यानि लब्ध्वा रत्नानि पाण्डवोऽथ महाबलः ।
 गन्धर्वरक्षितं देशमजयत्सगणं तदा ।
 तत्र रत्नानि दिव्यानि लब्ध्वा राजश्रथाजुनः ।
 श्वेतपर्वतमासाद्य जित्वा पर्वतवासिनः । [95]
 स श्वेतं पर्वतं राजन्समतिक्रम्य पाण्डवः ।
 वर्षं हिरण्यकं नाम विवेशाथ महीपते ।
 स तु देशेषु रम्येषु गन्तुं तत्रोपचक्रमे ।
 मध्ये प्रासादवृन्देषु नक्षत्राणां शशी यथा ।
 महापथेषु राजेन्द्र सर्वतो यान्तमर्जुनम् । [100]
 प्रासादवरश्चरत्स्थाः परया वीर्यशोभया ।
 ददृशुस्ताः स्त्रियः सर्वाः पार्थमात्मयशस्करम् ।
 तं कलापधरं शूरं सरथं सानुगं प्रभुम् ।
 सवर्मे सकिरीटं वै संनद्धं सपरिच्छदम् ।
 सुकुमारं महासत्त्वं तेजोराशिमनुत्तमम् । [105]
 शक्रोपमममित्रघ्नं परवारणवारणम् ।
 पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र शक्तिपाणिं स्म मेनिरे ।
 अयं स पुरुषव्याघ्रो रणेऽद्भुतपराक्रमः ।
 अस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ।
 इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा धनंजयम् । [110]
 तुष्टुः पुष्पवृष्टिं च ससृजुस्तस्य मूर्धनि ।
 दृष्ट्वा ते तु मुदा युक्ताः कौतूहलसमन्विताः ।
 रत्नैर्विभूषणैश्चैव अभ्यवर्षन्त पाण्डवम् ।
 अथ जित्वा समन्तांस्तान्करे च विनिवेश्य च ।
 मणिहेमप्रवालानि वस्त्राण्याभरणानि च । [115]
 एतानि लब्ध्वा पार्थोऽपि शृङ्गवन्तं गिरिं ययौ ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

शृङ्गवन्तं च कौन्तेयः समतिक्रम्य फल्गुनः ।

55 to the prior half of line 95. — (L. 55) T₁ शिवां (for शुभाम्). — (L. 57) G₈ अदृष्टपूर्वान्. — (L. 58) G₄ सुमनोरमान्. — (L. 62) G₈ M₁ दिव्य (for दिव्य-). G₈ 'जम्बूनदं. T₁ G₈. 5 हेमं; G₄ M₁ हेम- . — (L. 64) G₄ 'अर्जुनस्तदा; G₈ 'च पुनस्तदा. — (L. 66) G₈. 6 ततस्तान् (for तत्रस्थान्). — (L. 69) राजकांलै* (for देवकल्पै*). M₁ नारीणां. — (L. 70) G₄. 5 ताञ् (for तं). T₁ G₈-5 M₁ [अ]थ (for च). T₁ G₄. 5 करेयः; G₈ करेण (for करे च). — (L. 71) T₁ आहृत्य. — (L. 72) T₁ M₁ दृष्टवृत्तं. — Lines 74-77 — (var.) 2. 48. 2-3. — (L. 75) G₈ एतानि चैव वेणूनां. — (L. 76) G₄ खषेषांश्च सनद्यो-

तान्; G₈ कषांश्च कपनद्योतान्. T₁ G₈-5 M₁ प्रवासान् (for प्रघसान्). — (L. 77) T₁ G₈ M₁ तं कणान्परतंकणान्. — (L. 82) G₈ पुण्यान्; G₈ दिव्यान् (for रम्यान्). — (L. 88) G₈ तं देशमधिकं जित्वा करे च विनिवेश्य च. — (L. 93) G₈. 6 M₁ सगणस्. — (L. 94) G₄ transp. रत्नानि and दिव्यानि. G₈ तथाजुनः. — (L. 96) G₂. 4 M श्वेत- (for श्वेतं). — (L. 97) T₁ G₄. 5 हिरण्यकं; G₈. 6 हि रैवन्तं; M₁ हिरण्यमं (for हिरण्यकं). G₈-5 महीपते (for 'पते). — G₈ om. lines 101-105. — (L. 102) T₁ M₁ तं (for ताः). T₁ G₈. 6 M₁ तत्र (for सर्वाः). — (L. 104) G₈-5 M₁ सवर्मे; G₈ सचर्मे (for सवर्मे). — (L. 109) G₈

13

V₁ B (B₁marg.) D_n D_{1-2.5.6} T₁ G_{1.8-5} M ins. after 2. 28. 10: D₄ (which om. hapl. stanza 10 and line 1 of the foll. passage), ins. after 9: G_{2.6} (which both om. hapl. from 9⁸ up to the prior half of line 1 of the foll. passage) ins. after 9^a:

ततो रत्नान्युपादाय पुरं भोजकटं ययौ ।
तत्र युद्धमभूद्राजन्दिवसद्वयमच्युत ।
स विजित्य दुराधर्षं भीष्मकं माद्रिनन्दनः ।
कोशलाधिपतिं चैव तथा वेणातटाधिपम् ।
कान्तारकांश्च समरे तथा प्राकोटकाक्षपान् । [5]
नाटकेयांश्च समरे तथा हेरम्बकान्युधि ।
मारुथं च विनिजित्य रम्यग्राममथो बलात् ।

यस्य (for अस्य). — (L. 111) T₁ G₂ M₁ °वृष्टिश्च (for °वृष्टि च). — (L. 113) G_{2.6} M₁ °वर्षश्च (for °वर्षन). — (L. 115) G₂ रत्नानि (for वस्त्राणि). — (L. 116) G₆ (by transp.) ययौ गिति. — Colophon. Adhy. no.: All S MSS. 30. — (L. 117) G₆ कौण्ड्यः (for कौन्तेयः).

13

(L. 1) Prior half of line 1=2. 28. 11^a. G₁ पुरं भोजकमाययौ. — (L. 2) T₁ (G_{1.8-5} तस्य (for तत्र). S (except G₈ M₂) तात (for राजन्). D_{1.5} G₄ अच्युतं; D₂ उच्यते; D₈ अद्भुतं; D₆ G₂ अच्युत. G₁ तयोश्च दिवसद्वयं. — (L. 3) S विनिजित्य (G₁ तं विजित्य). — (L. 4) V₁ D_n G_{2.6} M कोशलाः; B₁ कोपलाः; T₁ G₈₋₅ कौशलाः. G₁ तत्कोलाधिपतिं चैव. T₁ ततो (for तथा). V₁ वेण्डातटाः; B₈ वेणवाकटाः; D₁ चैलताटाः; D₂ वेलातटाः; T₁ G_{2.4.5} बण्णाकटाः; G₃ पेण्णाकटाः; G₆ M वेण्णात(M₂ °क)टाः. D₆ तथा वेणाधिपं तथा; G₁ तथा कर्णाटकाधिपः. — (L. 5) D₁ कुनारकांश्च. V₁ कांताररत्नान्युपादाय; S कांत(G₁ कांताः; G_{2.4.6} M₁ कांतः; M₂ क्रथ)कांश्च रणे (G₆ तथा) जित्वा. G₂ तदा; G₆ रणे (for तथा). B₁ प्राकोटलान्; B₂ T₁ G_{2.5} M₁ प्राकोटकान्; B_{4.6} प्राकोशलान्; D₂ प्राकटकान्; D₈₋₅ धा(D₄ घो)कोः; G₄ प्रारोः. — (L. 6) S बाल(G₁ बाधः; G_{2.6} M ताट)केयान्वये कृत्वा. B₈ हेडिवकान्; B₆ हेडंवं; T₁ (G₁₋₅ हेरंवं; M₁ हेरंडं; M₂ हेरण्यं. B₈ G₆ अपि (for युधि). — (L. 7) V₁ B₂₋₆ मारुथं च; B₁ मारुथं च; B₆m माधवं च; D_{1.2.6} मारुतं च; T₁ G₁ M₂ स्व(G_{1.2.6} सः; G₄ नः; M₂ सु)रूपं च; M₁ मरुणपंच. B₃ ततो (for अथो). B_{2.6} (m as above) D_{1.2} धर्मः (B₆ चम्य)ग्रामं ततो बलात् (D₂ वनात्); S धर्मग्रामान्तकोम(T₁ °कौशः; M °कोस)लान् (G₁ तातीयाञ्छंवरंश्च सः). — (L. 8) Om. in G₁. B₈ प्राचीनान्; B₄ नाभीरान्. D₆ अर्भुकान्. V₁ पामरानंधकांश्चैव; B_{2.6} D_{1.2} तथा नरवकां(B₆ °लवकां; D₂ °रवकां)श्चैव; B₆ नाभीरानर्तकां; T₁ G_{8.5} तैत्तिरानर्धं(G₈

नाचीनानर्धुकांश्चैव राजानश्च सहस्रशः ।

तांस्तानाटविकान्सर्वानजयत्पाण्डुनन्दनः ।

वाताधिपं च नृपतिं वशे चक्रे महाबलः । [10]

पुलिन्दांश्च रणे जित्वा ययौ दक्षिणतः पुनः ।

युयुधे पाण्ड्यराजेन दिवसं नकुलानुजः ।

तं जित्वा स महाबाहुः प्रययौ दक्षिणापथम् ।

गुहामासादयामास किष्किन्धां लोकविश्रुताम् ।

तत्र वानरराजाभ्यां मैन्देन द्विविदेन च । [15]

युयुधे दिवसान्सप्त न च तौ विकृतिं गतौ ।

ततस्तुष्टौ महात्मानौ सहदेवाय वानरौ ।

ऊचतुश्चैव संहृष्टौ प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।

गच्छ पाण्डवशार्दूल रत्नान्युपादाय सर्वशः ।

अविघ्नमस्तु कार्याय धर्मराजाय धीमते । [20]

°ध्व)पां; G_{2.4.6} ता(G₄ ते)त्तिरानन्वशाच्चैव; M तैत्तिरानंधकां(M₂ °पां)श्चैव. B₈ राक्षसाथः T₁ G_{2.5} शंवरंश्च; G₈ शांवरंश्च; G_{4.6} M शवरां(G₄ °रा)श्च (for राजानश्च). B₁ D (except D_{1.2}) महाबलः (for सहस्रशः). — (L. 9) D₂ तांस्तथा नाटकान्; T₁ G₄ तांस्तानाटविकान्; G₁ तांश्चाटविकान् (submetrical); G₂ तांश्चाटविकटान्; G_{5.6} M तांश्च(G₅ तांश्च; M₁ तत्र)वाटविकान्. — (L. 10) V₁ ताराधिपं; B₂ वाटाधिपं; G₁ करंडमेयं (hypermetric!); G₂ कण्ठकं. T₁ (G₄₋₆ M कार्णधं(G_{5.6} °ड)मेयं च नृपं; G₃ * * * * * च नृपं. S तथा चक्र(G₁₋₈ °क्रे)पुरेजयत्. — G₁ om. lines 11-13. — After line 11, T₁ G₈₋₅ M₂ ins.:

ततस्तु पत्तनं प्राप्य समदेवः प्रनापवान् ।

— (L. 12) B_{1.6} D₂ पांडिना राजन्; T₁ G₈₋₅ M₂ पत्तनेन्द्रेण; G_{2.6} च द्वमे(G₆ °मं)द्रेण; M₁ वदुदेवेन (for पाण्ड्यराजेन). — (L. 13) S (G₁ om.; G₃ damaged) तं च (G₆ तांश्च) जित्वा (for तं जित्वा स). M₁ महाबाहुं. V₁ दक्षिणां दिशं; D₈ दक्षिणामुखं; G_{2.6} M₂ दक्षिणां दिशं. — (L. 14) T₁ G₈₋₅ M गुहामासादयद्राजन्; G₁ ततो गुहां च संप्राप्तः; G_{2.6} गुहामासाद्य ताम्राजन्. — After line 14, T₁ G₂₋₆ M ins.:

पुरा वानरराजेन सुग्रीवेणाभिपालिताम् ।

while G₁ ins.:

पुनः वानरराजेन बालिना चाभिरक्षिताम् ।

ततः कोसलराजस्य राममेवानगेन (sio) च ।

सुग्रीवेणाभियुसां तां प्रविस्तममथाह्वयत् ।

— (L. 15) B₆ मैन्देन; D_{8.4.6} मैन्देन. D₈ विविदेन. G₁ सुपेणांगदेन च (submetrical); G_{2-4.6} M सुपेणवसुपेणयोः. — (L. 16) D₈ न नैतौ; G₁ न तथा. T₁ G_{4.5} M₁ विमुखी (M₁ °खौ)कृतौ; G₁ विनयीकृतः; G_{2.6} M₂ वितथौ कृतौ (for विकृतिं गतौ). — For line 17, G₁ subst.:

ततस्तुतोप सुग्रीवः कोसलाधिपतेः सखा ।

— (L. 18) D₆ तौ च (for चैव). — (L. 19) G₁ गच्छन्पाण्डवशार्दूलः कृष्णस्यानुमते स्थितः. — After line 19, G₁ ins.:

14

After 2. 28. 29^{ab}, V1 B D ins.:

चित्रभानुः सुरेशश्च अनलस्त्वं विभावसो ।
 स्वर्गद्वारस्पृशश्चासि हुताशो ज्वलनः शिखी ।
 वैश्वानरस्त्वं पिङ्गेशः प्लवंगो भूरितेजसः ।
 कुमारसूस्त्वं भगवान् रुद्रधर्मो हिरण्यकृत् ।
 अभिर्ददातु मे तेजो वायुः प्राणं ददातु मे । [5]
 पृथिवी बलमादध्याच्छिवं चापो दिशन्तु मे ।
 अपां गर्भं महासख जातवेदः सुरेश्वर ।
 देवानां मुखमग्ने त्वं सत्येन विपुनीहि माम् ।
 ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव दैवतैरसुरैरपि ।
 नित्यं सुदुत यज्ञेषु सत्येन विपुनीहि माम् । [10]
 धूमकेतुः शिखी च त्वं पापहानिलसंभवः ।
 सर्वप्राणिषु नित्यस्थः सत्येन विपुनीहि माम् ।
 एवं स्तुतोऽसि भगवन् प्रीतेन शुचिना मया ।
 तुष्टिं पुष्टिं स्मृतिं चैव प्रीतिं चाग्ने प्रयच्छ मे ।
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवं मन्त्रमाग्नेयं पठन्त्यो जुहुयाद्विभुम् । [15]
 ऋद्धिमान्सततं दान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

15

S ins. after 2. 28. 53^{ab} (G₈ ins. after an addl. colophon following 2. 28. 53):

धर्मराजप्रियो ह्येष विष्णोरमिततेजसः ।

सर्वमेतच्छ्रुतं राजन्पारंपर्येण पाण्डवः ।

— (L. 20) D₆ निर्विघ्नमस्तु. V1 B_{2.6} T1 G1.2.4.5 M यज्ञाय; B₂ D1.2 G_{8.6} विशाय (for कार्याय). D₈ T1 G₈₋₆ M1 धर्मराजस्य. B₄ D₈ T1 G₈₋₆ M धीमतः. — After line 20, T1 (G₈₋₆ M ins.):

इत्युक्त्वा वानरा तौ तु पाण्डवाय धनं ददुः ।

[G_{2.6} ददौ (for ददुः). G₈ damaged. M ददतुर्धनमक्षयं (for the post. half).]

On the other hand, G₁ ins. after line 20:

वसुरत्नान्युपादत्तव यथेष्टं गच्छ भारत ।

14

(L. 1) B₂ सुवेशश्च; D_{8.5} सुरेशस्त्वं. D₁ अनभस्त्वं.
 — D₆ repeats inadvertently 28^a and 29^{ab} of adhy. 28 as well as line 1 of the present passage. — (L. 2) B₁ चापि (for चासि). — (L. 3) B₆ प्रभंगो; D1.2 प्रवर्यो (for प्लवंगो). — (L. 4) B₂ D_{8.5} भगवन्. D₁ कद्रुगर्भो (for रुद्रधर्मो). D₈ हिरण्यवत्.
 — (L. 6) B (except B₂) D1.2 पृथिवी च बलं दद्याच्च. B₂ चापि; D₆ चोप- (for चापो). — (L. 7) D_{8.4} सुरेश्वरः.

48

जनमेजयः ।

इच्छाम्यागमनं श्रोतुं हैहिरिवस्य द्विजोत्तम ।
 लङ्कायां च गतिं ब्रह्मन्पोलस्त्यस्य च दर्शनम् ।
 कावेरीदर्शनं चैव राजानः सर्व एव तान् ।
 आनुपूर्व्याच्च मे शंस सर्वं ब्राह्मणपुंगव ।

वैशंपायनः ।

शृणु राजन्पुरा वृत्तं सहदेवस्य साहसम् । [5]
 काननद्वीपकांश्चैव तरसा जित्य चाहवे ।
 दक्षिणां च दिशं जित्वा चोलस्य विषयं ययौ ।
 ददर्श पुण्यतोयां वै कावेरीं सरितां वराम् ।
 नानापक्षिगणैर्जुष्टां तापसरूपशोभिताम् ।
 साललोध्रार्जुनैर्बिल्वैर्जम्बूशल्मलिर्किङ्कैः । [10]
 कदम्बैः सप्तपर्णैश्च काश्मर्यामलकैर्वृताम् ।
 न्यग्रोधैश्च महाशाखैः प्लक्षैरोदुम्बरैरपि ।
 शमीपलाशवृक्षैश्च अश्वत्थैः खदिरैर्वृताम् ।
 बदरीभिश्च संपन्नामश्वकर्णैश्च शोभिताम् ।
 करञ्जतिन्त्रिणीकैश्च तालव्यातेरलंकृताम् । [15]
 शिरीषैः कुटजैर्निम्बैर्मधुकैः क्षीरकैर्वृताम् ।
 पुंनागैर्बकुलैः कुन्दैश्चम्पकैः सर्वतो वृताम् ।
 प्रियङ्गुवशोकतिलकैरतिमुक्तैश्च शोभिताम् ।
 असनैः कर्णिकारैश्च नागवृक्षैरलंकृताम् ।
 केतकीभिः कुरबकैर्जातियूथिककुन्दैः । [20]
 अङ्गोलैः करवीरैश्च पुंनागैः पाटलेर्वृताम् ।

— (L. 10) B₂ D1.2 च (for सु-). D1.2 विकृतीहि (for विपुनीहि). — (L. 11) D_{2.2.5} शिखीव; D₆ शिपी स. B₂ नीरसंभवः; B₆ नीललोहितः; D_{8.1} D1 (by corr.). नीलसंभवः (for [अ]निल*). — (L. 13) D1.2.4.5 स्तुनो हि. — (L. 14) D₈ श्रुतं; D₆ श्रुति (for स्मृति). B₂ D1.2 चापि; B₈ चाग्ने (for चैव). B1-2.6 D1.2 चैव; B_{4.5} चाग्ने (for चाग्ने). — (L. 15) D_{8.6} इत्येव. B_{2.4.6} D1.2 मंत्रमाग्नेयं. — (L. 16) D₆ नीतिमान् (for ऋद्धि*).

15

(L. 3) G₂ तत्र ये च (for सर्व एव). M₂ राक्षां दर्शनमेव च.
 — (L. 5) G_{2.4.6} यथा (for पुरा). G_{2.6} शासनं (for साहसम्). — (L. 7) G₂ स दक्षिणां (for दक्षिणां च). G₄ नित्यं (for विषयं). — (L. 11) G₂ कश्मर्या*; G_{2.4} काष्मर्या*; G₆ काश्मर्या*. — G₆ om. lines 12-21; G₈ om. lines 12-14. — (L. 13) G₄ तथा (for वृताम्). — (L. 14) G₁ M₂ संछिन्नाम्; G_{2.4} संछिन्नाम्. — (L. 15) G₈ reads line 15 after line 18. G₄ 'जीजैश्च सालवृक्षैर्'. — (L. 17) M₂ चंपकैरुपशोभितां. — (L. 18) G₄ प्रिया-
 ल्लशोक*. — G₂ om. lines 19-25. — (L. 19) G₈ om. line 19. M₂ नागवृक्षैश्च शोभितां. — (L. 20) T₁ G₈ जातियूथिककुन्दैः; G₄ 'यूथिरकुन्दैः'; G₆ M₂ 'यूथिककु-

क्रमकैर्नालिकैरैश्च पनसाञ्चैश्च शोभिताम् ।
 चतैः पुण्ड्रकपत्रैश्च कदल्याढकसंवृताम् ।
 नीपैश्च वेतसैः कीर्णां नालकुन्दकुशैर्वृताम् ।
 एवं बहुविधैर्वृक्षैर्दिव्यैरन्यैश्च शोभिताम् । [25]
 हंसकारण्डवैः कीर्णां कुररैः सारसैः शुक्रैः ।
 चक्रवाकगणैर्जुष्टां प्लवैश्च जलवायसैः ।
 समुद्रकार्कैः क्रौञ्चैश्च नादितां जलकुक्षुटैः ।
 एवं खगैश्च बहुभिः संघुष्टां जलचारिभिः ।
 आश्रमैर्बहुभिर्युक्तां चैत्यवृक्षैश्च शोभिताम् । [30]
 सेवितां ब्राह्मणैः शुभ्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
 कचिच्चीररुहैर्वृक्षैर्मालाभिरिव शोभिताम् ।
 पुष्पगुल्मलतोपेतामङ्गनामिव भूषणैः ।
 कचिरपत्रचितैः पद्मैः कचिस्त्वौगन्धिकोत्पलैः ।
 कल्लारकुमुदैः फुल्लैः कमलैरुपशोभिताम् । [35]
 नानापुष्परजोध्वस्तां प्रमदामिव भूषिताम् ।
 रमणीयां तथा हृद्यां विहृतामप्सरोगणैः ।
 मृष्टतीर्थामकलुषां प्राणिनां जीवनीं शुभाम् ।
 अपारां स्वादुतोषां वै पुलिनद्वीपशोभिताम् ।
 कावेरीं तादृशीं हृद्या प्रीतिमान्पाण्डवोऽब्रवीत् । [40]
 अस्मद्वाष्ट्रे यथा गङ्गा कावेरी च तथा इह ।
 सहदेवस्तु तां तीर्त्वा नदीमनुचरैः सह ।
 दक्षिणं तीरमासाद्य गमनायोपचक्रमे ।

आगतं पाण्डवं तत्र श्रुत्वा विषयवासिनः ।
 दर्शनार्थं ययुस्ते तु कौतूहलसमन्विताः । [45]
 द्रमिळाः पुरुषा राजन्मित्रश्च प्रियदर्शनाः ।
 गत्वा पाण्डुसुतं तत्र ददृशुस्ते मुदान्विताः ।
 सुकुमारं विशालाक्षं व्रजन्तं त्रिदशोपमम् ।
 दर्शनीयतमं लोके नेत्रैरनिमिषैरिव ।
 आश्चर्यभूतं ददृशुर्द्रमिळास्ते समाहिताः । [50]
 महासेनोपमं हृद्या पूजां चक्रुश्च तस्य वै ।
 रत्नैश्च विविधैरिष्टैर्मौगैरन्यैश्च संमतैः ।
 गीतमङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो नकुलानुजम् ।
 सहदेवस्तु तान्दृष्ट्वा द्रमिलानागतांस्तदा ।
 विसृज्य तान्महाराज प्रस्थितो दक्षिणां दिशम् । [55]
 दूतेन तरसा चोळं विजित्य द्रमिळेश्वरम् ।
 ततो रत्नान्युपादाय पाण्डवस्य विषयं ययौ ।
 दर्शने सहदेवस्य न च तृप्ता नराः परे ।
 गच्छन्तमनुगच्छन्तः प्रीत्या कौतूहलान्विताः ।
 ततो माद्रीसुतो राजन्मृगवातान्व्यलोकयत् । [60]
 गजान्वनचरानन्यान्व्याप्राप्तकृष्णमृगान्वहन् ।
 शुकान्मयूरान्दृष्ट्वा तु गृध्रानारण्यकुक्षुटान् ।
 ततो देशं समासाद्य श्वशुरस्य महीपतेः ।
 प्रेषयामास माद्रेयो दूतान्पाण्डवाय वै तदा ।
 प्रतिजग्राह तस्याज्ञां संप्रीत्या मलयध्वजः । [65]

(M₂ 'क')दलेः. — (L. 21) G₄ M₂ अंकोलकर. G₃ पटलैर्;
 M₂ पादपैर्. — (L. 22) T₁ G₂.4 M₁ नालिकैरैश्च; G₂
 नारिकेलैश्च. — (L. 23) G₂.4 पुण्ड्रैश्च पत्रैश्च; G₂ पुण्ड्रकपत्रैश्च.
 G₄ कदल्याढकशोभितां; G₂ 'थकसंवृतां; G₂ कदलीवन. — (L.
 24) T₁ G₂.5 नीलैश्च; G₄ दिशैश्च (for नीपैश्च). T₁ नाळकुन्द;
 G₂ नळशाक; G₄ नवैः कुन्द; G₂ नळकुत; M₁ नळकुदशतैर्वृतां;
 M₂ नलकाशकुशैर्वृतां. — (L. 26) G₂.2 M₁ हंसकारण्डवा; G₂
 हंसैः कारण्डवैः. G₂ वृतां; G₄.5 M बकैः; G₂ अपि (for शुक्रैः).
 — (L. 27) G₂.4.6 कीर्णां (for जुष्टां). G₂ अम्लजैरपि वायसैः
 (for the post. half). — (L. 28) G₄ समुद्रकारैः; M₁
 'कातैः. — (L. 29) T₁ खगैश्च; G₂ बटैश्च (for खगैश्च).
 G₂.6 संघुष्टां. — (L. 30) G₂.6 M सक्तां (for युक्तां).
 — (L. 31) G₂ शोभितां (for सेवितां). G₂ शुभ्रैर् (for
 शुभ्रैर्). — (L. 32) T₁ G₂-s उप- (for इव). — (L. 33)
 G₂.5.6 अंगानामिव. M₂ भूषितां. — (L. 34) G₂.2.6 M
 सुपुष्पितैः (for पत्रचितैः). G₂.6 M₂ वृक्षैः (for पद्मैः). G₄
 कचित्पद्मैश्च कल्लारैः (for the prior half). — (L. 35) G₂
 कल्लारैः (for कल्लार-). T₁ G₄.5 पुष्पैः (for फुल्लैः). M₂
 कल्लारकुमुदोत्फुल्लैः. — G₂ om. lines 36-38. — (L. 36)
 G₂ 'लतोध्वस्तां. G₂ शोभितां (for भूषिताम्). — (L. 37)
 G₄.6 M₂ तदा (for तथा). M₂ आहृताम् (for विहृताम्).
 G₂ त्रिदशोपमसोऽगुणैः. — (L. 38) T₁ G₂ M₁ मृष्ट (G₂

कचि)तीर्थी नदीं श्रेष्ठां (for the prior half). T₁ G₂ प्राणिभिः
 सेवितां शुभां. — (L. 39) G₂.5.6 अपरां. Some MSS.
 पुलिन. — (L. 40) G₂-4 M तथा (for [अ]ब्रवीत्).
 — (L. 41) G₂.4.6 M₂ शुभा (for इह). — (L. 42) G₄
 तदा (for तु तां). — (L. 43) M₂ reads line 56
 for line 43, repeating the former in its proper
 place. — (L. 46) G₂ M₂ द्रमिळाः; G₂ द्रमिळाः; G₄
 द्रविळाः (for द्रमिळाः). — (L. 48) T₁ G₂.5 M₁ श्रीमंतं
 (for व्रजन्तं). G₂ त्रिदिवोपमाः. — (L. 50) G₄ आश्चर्यभूता.
 G₁.2.4.6 M₂ द्रमिळास्ते. T₁ G₂.6 M₂ समागताः; G₄ मुदान्विताः
 (for समाहिताः). — (L. 52) G₄ च संमितैः; M₁ सुसंमतैः.
 — (L. 53) G₄ गीतिमङ्गलयुक्तैश्च; M₁ गीतिमङ्गलयुक्ताभिः.
 — (L. 54) G₂ द्रमिळान्; G₂ द्रविळान्. G₂.4 M मुदा (for
 तदा). — (L. 55) G₂.4.6 M₂ महाबाहुः; G₂ 'राजः.
 — (L. 56) Some MSS. चोळ. G₂ विसृज्य (for विजित्य).
 G₁.2 M₂ द्रमिळेश्वरं; G₄ द्रविडे. — (L. 58) T₁ G₄.6
 दर्शनं; G₂ दर्शनात्. T₁ नरान्; G₂ नरैः (for नराः). G₄.6
 परैः; M₁ पुरे (for परे). — (L. 59) G₄ गच्छताम्.
 — (L. 60) T₁ G₂.4 M₂ मृगसंघान्विलोकयन्. — (L. 61)
 G₄ वनगजान्; M₁ वनेचरान्. G₂.4 transp. अन्यान् and
 व्याप्राण्. — (L. 62) G₄ गृध्रकारण्डकुक्षुटान्; G₂ गृध्रराजस्य कु-
 — (L. 63) G₂ महीपतिः. — (L. 64) G₄ प्रीतान् (for

भार्या रूपवती जिष्णोः पाण्डवस्य तनया शुभा ।
चित्राङ्गदेति विख्याता द्रमिला योषितां वरा ।
आगतं सहदेवं तु सा श्रुत्वान्तःपुरे पितुः ।
प्रेषयामास संप्रीत्या पूजां रत्नानि वै बहु ।
पाण्डवोऽपि बहुव्रत्तानि दूतैः सह मुमोच ह । [70]
मणिमुक्ताप्रवालांश्च शङ्खशुक्तियुतान्बहून् ।
तां दृष्ट्वा प्रीतिमान्पूजां पाण्डवोऽथ मुदा नृप ।
भ्रातुः पुत्रे बहुव्रत्तानददाद्भुवाहने ।
पाण्डवं द्रमिलराजानं श्वशुरं मलयध्वजम् ।
स दूतैस्तं वशे कृत्वा मणिलूरेश्वरं तदा । [75]
ततो रत्नान्युपादाय द्रमिलैरावृतो ययौ ।
अगस्त्यस्यालयं दिव्यं देवलोकसमं गिरिम् ।
स तं प्रदक्षिणं कृत्वा मलयं भरतर्षभ ।
लङ्घयित्वा तु माद्रेयस्ताम्रपर्णीं नदीं शुभाम् ।
प्रसन्नसलिलां दिव्यां सुशीतां चन्द्रनोद्वहाम् । [80]
समुद्रतीरमासाद्य न्यविशत्पाण्डुनन्दनः ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

सहदेवस्ततो राजन्मन्त्रिभिः सह भारत ।
संप्रधार्य महाबाहुः सचिवैर्बुद्धिमत्तरैः ।
अनुमान्य स तां राजन्सहदेवस्त्वरान्वितः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र भ्रातुः पुत्रं घटोत्कचम् । [85]
ततश्चिन्तितमात्रे तु राक्षसः प्रत्यदृश्यत ।
अतिदीर्घो महाकायः सर्वाभरणभूषितः ।

नीलजीमूतसंकाशस्तकाञ्चनकुण्डलः ।
विचित्रहारकेयूरः किङ्किणीमणिभूषितः ।
हेममाली महादंष्ट्रः किरीटी कुक्षिवन्धनः । [90]
ताम्रकेशो हरिश्मश्रुभीमाक्षः कनकाङ्गदः ।
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गः सूक्ष्माम्बरधरो बली ।
जवेन स ययौ तत्र चालयन्निव मेदिनीम् ।
ततो दृष्ट्वा जना राजन्नायान्तं पर्वतोपमम् ।
भयादि दुद्रुतुः सर्वे सिंहाश्लुद्रमृगा यथा । [95]
आससाद् च माद्रेयं पुलस्त्यं रावणो यथा ।
अभिवाद्य ततो राजन्सहदेवं घटोत्कचः ।
प्रह्वः कृताञ्जलिस्तस्यै किं कार्यमिति चाग्रवीन् ।
तं मेरुशिखराकारमागतं पाण्डुनन्दनः ।
तं परिष्वज्य बाहुभ्यां मूर्ध्न्युपाधाय चासकृत् । [100]
पूजयित्वा सहामाल्यः प्रीतो वाक्यमुवाच ह ।
सहदेवः ।

गच्छ लङ्कां पुरीं वत्स करार्थं मम शासनात् ।
तत्र दृष्ट्वा महात्मानं राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
रत्नानि राजसूयार्थं विविधानि बहूनि च ।
उपादाय च सर्वाणि प्रत्यागच्छ महाबल । [105]

वैशंपायनः ।

पाण्डवेनैवमुक्तस्तु मुदा युक्तो घटोत्कचः ।
तथेत्युक्त्वा महाराज प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् ।
ययौ प्रदक्षिणं कृत्वा सहदेवं घटोत्कचः ।
लङ्कामभिमुखो राजन्समुद्रमवलोकयत् ।

दूतान्). — (L. 65) G₂ transp. तस्याज्ञां and संप्रीत्या.
G₄ दिव्याज्ञां (for तस्याज्ञां). — (L. 66) G₄ ज्येष्ठा (for
जिष्णोः). — (L. 67) G₂ द्रमिडी; G₄ द्रविडा; G₆ M₂ द्रमिडी;
M₁ द्रमिडी. — (L. 68) G₄ शुश्राव (for सा श्रुत्वा).
— (L. 69) T₁ G₄ पूजां रत्ना(G₄ 'लै')श्च; G_{2.6} M₂
पूजारत्नं च; G_{2.6} M₁ पूजां (G₂ 'जा-') रत्नांश्च. G_{2.4} M₁ बहून्.
— (L. 71) T₁ G₂₋₆ मणिमुक्ता (T₁ 'मुक्ताः'; G₂ 'रत्न') प्रवा-
लानां; M₂ 'प्रवालानि. M₂ सहदेवाय कीर्तिमान् (for the post.
half). — (L. 72) G_{2.2.6.6} M₁ तान् (for तां). G₂
प्रीतिमां; G₄ प्रतिमां; G₆ प्रतिमा- (for प्रीतिमान्). G₂ मुदान्वितः;
G₄ मुदा युतः; G₆ मुदा नृपः. — (L. 73) T₁ G_{2.6} भ्रातृपुत्रे.
G₄ दत्त्वा (for रत्नान्). G_{2.6} M दत्त्वा वै; G₄ अनर्घ्यान् (for
अददाद्). — (L. 74) G₁₋₆ M₂ द्रमिड'; G₄ द्रविड' (for
द्रमिड'). — (L. 76) G_{1.2} M₂ द्रमिडैर्; G₄ द्रविडैर्; G₆
द्रमिडैर् (for द्रमिडैर्). — (L. 77) G₆ रम्यं (for दिव्यं).
— (L. 79) T₁ G_{2.6} स लषयित्वा माद्रेयस्. — (L. 80)
G_{2.4.6} M₂ सुशीतां च मनोरमां (M₂ 'हरां'). — Colophon.
Adhy. no.: T₁ G_{2.4-6} 34; G₂ 35; M₂ 33. — (L. 82)
G₆ om. the ref. G₂ राजा (for राजन्). — (L. 83) G₂
बुद्धिसत्तमैः. — (L. 84) G₂ अनुनाय्य; M₁ 'नीय (for

'मान्य). T₁ G₂ M₁ तान् (for तां). G₄ अनुमानाय्य ताम्राजन्;
G₆ M₂ स विचार्य तदा राजन्. — (L. 86) T₁ G_{2.6} तस्मिन्
(for ततः). — (L. 87) G_{2.4.6} महाबाहुः (for 'कायः').
— G_{4.6} om. lines 88-89. — (L. 89) T₁ (G_{2.6}
किङ्किणीहेमभू'. — (L. 90) T₁ कुक्षिवन्धनः; G₄ मृष्टकुण्डलः (for
कुक्षिवन्धनः). — (L. 91) G₄ भीमाम्; G₆ M₂ भीमांगः.
G_{2.6} M₂ कटकाङ्गदः. — (L. 93) G_{2.4.6} M₂ बलेन (for
जवेन). — (L. 94) T₁ मनो राजन्; G₄ महाराज (for
जना राजन्). — (L. 95) T₁ G_{2.6} M₁ वि-; G₆ ते (for हि).
M₁ वने मृगगणैः सह (for the post. half). — T₁ G_{2-4.6}
transp. lines 99 and 100. — (L. 99) G₂ स (for तं).
— (L. 100) M स- (for तं). G₂ मूर्ध्नि चाग्राय. T₁ G_{2.4.6}
M₂ पांडवः (for चासकृत्). — (L. 101) G₂ सहामाल्यः. G_{2.4}
वाचम् (for वाक्यम्). — (L. 102) G_{2.4} M om. the ref.
G₂₋₆ M₁ लंका- (for लङ्कां). G₂ M₁ कार्यार्थं (for करार्थं).
— (L. 106) G₄ 'मुक्तोष (for 'मुक्तस्तु). T₁ om. lines
106-107. — After the prior half of line 108,
T₁ ins.:

विभीषणदिदृक्षया ।

ययावाकाशमाविश्य.

कूर्मप्राहृषपाकीर्णं मीनैर्नकैस्तथाकुलम् । [110]
 शुक्तिव्रतैः समाकीर्णं शङ्खानां निचयाकुलम् ।
 स दृष्ट्वा रामसेतुं च विन्तयन्नामविक्रमम् ।
 प्रणम्य तमतिक्रम्य याम्यां वेलामलोकवत् ।
 गत्वा पारं समुद्रस्य दक्षिणं स घटोत्कचः ।
 ददर्श लङ्कां राजेन्द्र नाकपृष्ठोपमां शुभाम् । [115]
 प्राकारेणावृतां रम्यां शुभद्वारैश्च शोभिताम् ।
 प्रासादैर्बहुसाहस्रैः श्वेतरक्षैश्च संकुलाम् ।
 तापनीयगवाक्षेण मुक्ताजालान्तराणि च ।
 हेमराजतजालेन दान्तजालैश्च शोभिताम् ।
 हर्म्यगोपुरसंवाधां रक्मतोरणसंकुलाम् । [120]
 दिव्यदुन्दुभिनिर्हादामुद्यानवनशोभिताम् ।
 सर्वकालफलेवृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिताम् ।
 पुष्पगन्धैश्च संकीर्णां रमणीयमहापथाम् ।
 नानारत्नैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् ।
 विवेश स पुरीं लङ्कां राक्षसैश्च निषेविताम् । [125]
 ददर्श राक्षसव्राताञ्छूलप्रासधरान्बहून् ।
 नानावेषधरान्दक्षाक्षारीश्च प्रियदर्शनाः ।
 दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यभूषणभूषिताः ।
 मदरक्तान्तनयनाः पीनश्रोणिपयोधराः ।
 भैरसेनिं ततो दृष्ट्वा हृष्टास्ते विस्मयं गताः । [130]
 आससाद् गृहं राज इन्द्रस्य सदनोपमम् ।
 स द्वारपालमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ।

घटोत्कचः ।

कुरुणामृषभो राजा पाण्डुर्नाम महाबलः ।
 कनीयांस्तस्य दायादः सहदेव इति श्रुतः ।
 कृष्णमित्रस्य तु गुरो राजसूयार्थमुद्यतः । [135]
 तेनाहं प्रेषितो दूतः करार्थं कौरवस्य च ।
 द्रष्टुमिच्छामि राजेन्द्र त्वं क्षिप्रं मां निवेदय ।
 वैशंपायनः ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्वारपालो महीपतेः ।
 तथेत्युक्त्वा विवेशाथ भवनं स निवेदकः ।
 साञ्जलिः स समाचष्ट सर्वां दूतगिरं तदा । [140]
 द्वारपालवचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
 उवाच वाक्यं धर्मात्मा समीपं मे प्रवेक्ष्यताम् ।
 एवमुक्तस्तु राजेन्द्र धर्मज्ञेन महात्मना ।
 अथ निष्क्रम्य संभ्रान्तो द्वाःस्थो हैडिम्बमब्रवीत् ।
 एहि दूत नृपं द्रष्टुं क्षिप्रं प्रविश च स्वयम् । [145]
 द्वारपालवचः श्रुत्वा प्रविवेश घटोत्कचः ।
 स प्रविश्य ददर्शाथ राक्षसेन्द्रस्य मन्दिरम् ।
 ततः कैलाससंकाशं तसकाञ्चनतोरणम् ।
 प्राकारेण परिक्षिप्तं गोपुरैश्चापि शोभितम् ।
 हर्म्यप्रासादसंवाधं नानारत्नसमन्वितम् । [150]
 काञ्चनैस्तापनीयैश्च स्फाटिकै राजतैरपि ।
 वज्रवैडूर्यगर्भैश्च स्तम्भैर्दृष्टिमनोहरैः ।
 नानाध्वजपताकाभिर्युक्तं मणिविचित्रितम् ।

— (L. 109) G₂. 4. 5 M समुद्रं स व्यलोकयत् (G₂. 4. 5 यन्).
 — (L. 110) G₂ कूर्मग्रहं. G₂ नकैर्मीनैस् (by transp.);
 M₂ मीननकैस्. G₂ तदाकुलं; M₁ ममाकुलं. — (L. 111)
 G₂. 4 शुक्तिजालैस्; G₂ M₂ शुक्तिव (M₂ वा)त-; M₁ शुक्तिवतैः.
 T₁ G₂ तदाकीर्णं; G₂-5 तथाकीर्णं. G₂. 4 निलयाकुलं. — (G₂
 has a lacuna for the portion from the post. half of
 line 114 to राजेन्द्र in line 115. — (L. 114) G₂. 4 दक्षिणां.
 — G₂ om. lines 117-119; G₂ om. lines 117-122.
 — (L. 118) G₂. 4 तपनीयगवाक्षैश्च; G₂ M₂ तापनीयगवाक्षाणि.
 M₁ जालान्तरेण च. — (L. 119) T₁ हेमराजतजालानि; G₂-4
 हे (G₂ हे)मराजतजालैश्च; M₂ हेमराजतवेदमानि. T₁ दन्तं; M₁
 जातं (for दान्तं). M₂ दान्तजालान्तराणि च. — (L. 121)
 T₁ दीर्घं (for दिव्यं). G₂. 4 दिव्यायुधाभिनिहितां समंतादव-
 शोभितां. — After line 121, T₁ G₂ read line 128,
 repeating it in its proper place. — (L. 122)
 T₁ G₂. 5 सर्वकामं. G₂ वृक्षाः (for वृक्षैः). — (L. 123)
 T₁ संकीर्णैः. — (L. 128) G₂. 5 दिव्याभरणभूषिताः (for the
 post. half.). — (L. 130) In G₂, the portion from
 ततो दृष्ट्वा in line 130 up to प्रीतिमानभवद् in line 266,
 is lost on a missing fol. T₁ G₂. 5 तदा (for ततो).

— (L. 131) G₂ गृहं राजन्; G₂ महाराजन् (for गृहं राज).
 — (L. 133) T₁ G₂ पाण्डुर्नुर; G₂. 4 धर्मराजो (for पाण्डुर्नाम).
 — (L. 134) G₂. 4 अस्य (for तस्य). G₂ श्रुतिः. — G₂. 4
 M₁ om. line 135. — (L. 137) G₂ देखेन्द्रं; M₁ रक्षेन्द्रं.
 T₁ G₂. 5 तं; M₁ तु (for मां). M₁ निवेद्यतां (for निवेदय).
 — (L. 138) T₁ महीमतः; G₂ M महीपते. — (L. 139)
 M₁ सदनं (for भवनं). T₁ G₂. 5 सन्निवेदकः; G₂ स निवेदकं.
 — (L. 140) G₂. 4 M प्राञ्जलिः. G₂. 4 M सर्वमाचष्ट
 (G₂ ष्टे). G₂. 4 सर्वं; M₁ स तु (for सर्वा). M₁ वचस्
 (for शिरं). — G₂. 4 om. lines 141-144. — (L. 143)
 M राजा स (for राजेन्द्र). — (L. 145) G₂. 4 प्रविशतां; M₁
 प्रविशतु (for श च). — (L. 147) T₁ G₂. 4 संप्रविश्य.
 — (L. 149) G₂ चोप-; G₂ चाभि-; G₂ चाति- (for चापि).
 — After line 149, G₂ ins.:

दृष्ट्वा च तत्र सर्वान्वै हैडिम्बः स मनोरमम् ।

— (L. 150) G₂ विभूषितं (also समन्वितं as above).
 — (L. 151) G₂ तपनीयैश्च. G₂ काञ्चनीयैस्तापनीयैश्च (hyper-
 metric!); G₂ काञ्चनीयैस्तापनीयैः. — (L. 152) M₂ जुष्टैश्च
 (for गर्भैश्च). G₂ दृष्टिमनोहरैः; M₂ च सुमनोहरैः. — (L.
 153) T₁ G₂ सुवर्णाभिश्च चित्रितं; G₂ M₁ सौ (M₁ सु)वर्णाभि-

चित्रमाल्यावृतं रम्यं तसकाञ्चनवेदिकम् ।
तान्दष्ट्वा तत्र सर्वान्स भैमसेनिर्मनोरमान् । [155]
प्रविशन्नेव हैडिम्बः शुश्राव मुरवस्वनम् ।
तन्नीगीतसमाकीर्णं समतालमिताक्षरम् ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्हादं वादित्रशतसंकुलम् ।
स श्रुत्वा मधुरं शब्दं प्रीतिमानभवत्तदा ।
ततो विगाह्य हैडिम्बो बहुकक्ष्यां मनोरमाम् । [160]
स ददर्श महात्मानं द्वाःस्थेन सह भारत ।
तं विभीषणमासीनं काञ्चने परमासने ।
दिव्ये भास्करसंकाशे मुक्तामणिविभूषिते ।
दिव्याभरणचित्राङ्गं दिव्यरूपधरं विभुम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धोक्षितं शुभम् । [165]
विभ्राजमानं वपुषा सूर्यवैश्वानरप्रभम् ।
उपोपविष्टं सचिवैर्देवैरिव शतक्रतुम् ।
यक्षैर्महारथैर्दिव्यैर्नारीभिः प्रियदर्शनेः ।
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिः पूज्यमानं यथाविधि ।
चामरे व्यजने चाप्ये हेमदण्डे महाधने । [170]
गृहीते वरनारीभ्यां धूयमाने च मूर्धनि ।
अर्चिष्मन्तं श्रिया जुष्टं कुबेरवरुणोपमम् ।
धर्मे चैव स्थितं नित्यमज्जुतं राक्षसेश्वरम् ।
दष्ट्वा घटोत्कचो राजन्ववन्दे तं कृताञ्जलिः ।
प्रहस्तस्थौ महावीर्यः शक्रं चित्ररथो यथा । [175]
तं दृतमागतं दष्ट्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
पूजयित्वा यथान्यायं सान्त्वयन् वचोऽब्रवीत् ।

विचित्रितं. — (L. 155) T₁ G₂ तां; G₂ तद्; G₄ नं (for तान्). G_{2.4} M₂ सर्वं च (for सर्वान्स). G₂ मनोरमं; M₂ 'हरं (for 'रमान्). — (L. 156) G₄ मधुरस्वनं. — (L. 157) T₁ G₂₋₄ M₁ समताल. G₂ 'मिवाक्षरं (for 'मिताक्षरम्). — (L. 158) G_{2.4} M 'सत(M₁ 'सहि)नं शुभं (for 'शन-संकुलम्). — (L. 159) G₄ स श्रोत्रमधुरं श्रुत्वा. — (L. 160) G₂ [S]वगाह्य; G₄ विगाह (for विगाह्य). T₁ G_{2.2.5} M₁ बहुकक्ष्या (G₂ 'क्ष्य-) मनोरमाः. — (L. 161) G₂ भरतर्षभ (for सह भारत). — (L. 163) G_{2.4} दिवि (for दिव्ये). — (L. 164) T₁ G_{2.5} दिव्यगन्धोक्षितं शुभं (= post. half. of line 165). — (L. 165) T₁ G_{2.5} दिव्यरत्नविभूषितं; G₄ दिव्यगन्धोक्षितं शुभं. — (L. 168) G_{2.4} M महात्ममिर् (for महारथैर्). M₂ नारीभिर्मङ्गलयुक्ताभिः (for the post. half). — (L. 169) G₂ M₂ गीतैर्; G₄ गीत- (for गीभिर्). G₂ M₂ 'युक्तैश्च (for 'युक्ताभिः). — (L. 170) T₁ G_{2.4.5} M₁ चामर- (for चामरे). — (L. 171) G₂ वीज्यमानं (for धूयमाने). — (L. 173) G_{2.4} M₁ [आ]स्थितं (for स्थितं). — After line 173, G₄ ins.:

राममिक्ष्वाकुनाथं तं स्मरन्तं मनसा सदा ।

— (L. 174) G_{2.4} विनयेन (for ववन्दे तं). — (L. 178)

विभीषणः ।

कस्य वंशे नु संजातः करमिच्छन्महीपतिः ।
तस्यानुजान्समस्तांश्च पुरं देशं च तस्य वै ।
त्वां च कार्यं च तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । [180]
विस्तरेण मम ब्रूहि सर्वानेतान्पृथक्पृथक् ।

Colophon.

वंशपायनः ।

एवमुक्तस्तु हैडिम्बः पौलस्त्येन महात्मना ।
कृताञ्जलिर्वाचाथ सान्त्वयन्नाक्षसाधिपम् ।

घटोत्कचः ।

सोमस्य वंशे राजासीत्पाण्डुर्नाम महाबलः ।
पाण्डोः पुत्राश्च पञ्चासन्शक्रतुल्यपराक्रमाः । [185]
तेषां ज्येष्ठस्तु नाम्नाभूद्धर्मपुत्र इति श्रुतः ।
भजातशत्रुर्धर्मात्मा धर्मो विग्रहवानिव ।
ततो युधिष्ठिरो राजा प्राप्य राज्यमकारयत् ।
गङ्गाया दक्षिणे तीरे नगरे नागसाह्वये ।
तद्वत्वा धृतराष्ट्राय शक्रप्रस्थे ययौ ततः । [190]
भ्रातृभिः सह राजेन्द्र शक्रप्रस्थे प्रमोदते ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये तावुभौ नगरोत्तमौ ।
नित्यं धर्मे स्थितो राजा शक्रप्रस्थे प्रशासति ।
तस्यानुजो महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ।
महातेजा महावीर्यः सिंहतुल्यः स पाण्डवः । [195]
दशनागसहस्राणां बले तुल्यः स पाण्डवः ।
तस्यानुजोऽर्जुनो नाम महावीर्यपराक्रमः ।

M₁ om. the ref. T₁ तु; G₂₋₄ M₁ च; M₂ स (for नु).
— Colophon. Adhy. no.: T₁ G_{2.4.5} M 35; G₂ 36.
— (L. 183) M₂ समर्थमिदमुत्तरं (for the post. half).
— (L. 184) M₂ सोमवंशोद्भवो राजा (for the prior half).
G₄ महीपतिः (for महाबलः). — (L. 185) G_{2.4} तु पुत्राः;
M₂ च पुत्राः (by transp.). — (L. 186) G_{2.4} धर्मात्मा;
M नाम्ना वै (M₂ तु) (for नाम्नाभूद्). — G₂ om. (hapl.)
the post. half of line 186 and the prior half of
line 187. — (L. 188) T₁ महाबलः; G_{2.5} M₁ अपालयद्
(for अकारयत्). — (L. 189) T₁ G_{2.4} गङ्गायां. — (L.
190) G₂ शक्रप्रस्थे. G_{2.5} तदा (for ततः). — (L. 191)
G_{2.4} सहितो राजा (for सह राजेन्द्र). T₁ om. (hapl.) from
प्रमोदते in line 191 to शक्रप्रस्थे in line 193. — (L. 192)
M₂ ते उमे नगरोत्तमे. — (L. 193) T₁ प्रशंसति; M₂
प्रशास्ति नः (for प्रशासति). — T₁ om. (hapl.) lines
194-196. — (L. 194) G_{2.4} M₂ इति श्रुतः (for महाबलः).
— M₂ om. lines 195-198. — (L. 195) G_{2.4} 'बाहुः
(for 'वीर्यः). G_{2.4} M₁ शक्र (M₁ सिंह) तुल्यपराक्रमः (for the
post. half). — G₂ om. line 196. — (L. 197) G₂
राजा (for नाम). — (L. 201) T₁ G_{2.5} भास्करप्रभः.

सुकुमारो महासखो लोके वीर्येण विश्रुतः ।
 कार्तवीर्यसमो वीर्ये सागरप्रतिमो बले ।
 जामदग्न्यसमो ब्रह्मे संख्ये रामसमोऽर्जुनः । [200]
 रूपे शक्रसमः पार्थस्तेजसा भास्करोपमः ।
 देवदानवगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ।
 मानुषैश्च समस्तैश्च अजेयः फल्गुनो रणे ।
 तेन तत्खाण्डवं दावं तर्पितं जातवेदसे ।
 तरसा तर्पयित्वा तं शक्रं देवगणैः सह । [205]
 लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ।
 तेन लब्धा महाराज दुर्लभा दैवतैरपि ।
 वासुदेवस्य भगिनी सुभद्रा नाम विश्रुता ।
 अर्जुनस्यानुजो राजन्नकुलश्चेति विश्रुतः ।
 दर्शनीयतमो लोके मूर्तिमानिव मन्मथः । [210]
 तस्यानुजो महातेजाः सहदेव इति श्रुतः ।
 तेनाहं प्रेषितो राजन्सहदेवेन मारिष ।
 अहं घटोत्कचो नाम भीमसेनसुतो बली ।
 मम माता महाभागा हिडिम्बा नाम राक्षसी ।
 पार्थानामुपकारार्थं चरामि पृथिवीमिमाम् । [215]
 आसीत्पृथिव्याः सर्वस्या महीपालो युधिष्ठिरः ।
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहर्तुमुपचक्रमे ।
 संदिदेश च स भ्रातृन्कार्यं सर्वतोदिशम् ।
 उदीचीमर्जुनस्तूर्णं करार्यं समुपाययौ ।
 गत्वा शतसहस्राणि योजनानि महाबलः । [220]
 जित्वा सर्वान्मुपायुद्धे हत्वा च तरसा वशी ।
 स्वर्गद्वारमुपागम्य रत्नान्यादाय वै भृशम् ।
 अश्वांश्च विविधान्दिव्यान्सर्वानादाय फल्गुनः ।

धनं बहुविधं राजन्धर्मपुत्राय वै ददौ ।
 भीमसेनो हि राजेन्द्र जित्वा प्राचीं दिशं बलात् । [225]
 वशे कृत्वा महीपालान्पाण्डवाय धनं ददौ ।
 दिशं प्रतीचीं नकुलः करार्यं प्रययौ तथा ।
 सहदेवो दिशं याम्यां जित्वा सर्वान्महीक्षितः ।
 मां संदिदेश राजेन्द्र करार्यमिह सत्कृतः ।
 पार्थानां चरितं तुभ्यं संक्षेपात्समुदाहृतम् । [230]
 तमवेक्ष्य महाराज धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 पावकं राजसूयं च भगवन्तं हरिं प्रभुम् ।
 एतानवेक्ष्य धर्मेश करं त्वं दातुमर्हसि ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

तेन तद्भाषितं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
 प्रीतिमानभवद्राजन्धर्मात्मा सचिवैः सह । [235]
 स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
 तच्च कालकृतं धीमानित्यमन्यत स प्रभुः ।
 ततो ददौ विचित्राणि कम्बलानि कुथानि च ।
 दान्तकाञ्चनपर्यङ्कान्मणिहेमविचित्रितान् ।
 भूषणानि विचित्राणि महार्हाणि बहूनि च । [240]
 प्रवालानि च शुभ्राणि मणींश्च विविधान्वहून् ।
 काञ्चनानि च भाण्डानि कलशानि घटानि च ।
 राजतानि च भाण्डानि चित्राणि च बहूनि च ।
 शस्त्राणि रत्नमण्डितानि मणिमुक्तैर्विचित्रितान् ।
 यज्ञस्य तोरणे युक्तान्ददौ तालांश्चतुर्दश । [245]
 रत्नमण्डपजपुष्पाणि शिबिका मणिभूषिताः ।
 मुकुटानि महार्हाणि हेमवर्णांश्च कुण्डलान् ।

— (L. 203) G₂.4 M₁ मनुष्यैश्च. M₂ समस्तैस्तु. — (L. 204) T₁ दातुं; G₂.4 दाह (for दावं). T₁ G₂ ईप्सितं (for तर्पितं). — (L. 205) T₁ तर्जयित्वा. — After line 208, G₄ ins.:

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो भार्यार्थं प्रतिगृह्यताम् ।

— (L. 209) T₁ G₂-s नकुलेति च; G₂ नकुलो नाम. — (L. 212) G₄ दूतः (for राजन्). — (L. 214) G₂.s महाभाग. T₁ भीमांवा; G₂ हिडिंबी (for हिडिम्बा). — (L. 215) G₂ अहं (for इमाम्). — (L. 216) G₂.s अस्याः (for आसीत्). G₂.4 पृथिव्यां. T₁ G₂.4 सर्वस्यां. — (L. 220) T₁ G₂.s योजनानां. — (L. 221) G₂ बली (for वशी). — (L. 224) G₂ तदा (for ददौ). — (L. 225) T₁ G₂.s M₁ रक्षेत्र; G₂ दैत्यैर्दं (for राजेन्द्र). G₂ बली (for बलात्). — (L. 228) G₄ महीपतीन् (for 'क्षितः'). — (L. 229) T₁ G₂.s M₁ रक्षेत्र (for राजेन्द्र). T₁ G₂.s अभि- (for इह). M₁ सत्कृतं. — (L. 230) G₄ पाण्डवाचरितं. — (L. 231) G₂-s M₁ त्वम् (for तम्). G₂ महाराजं; M₂ महाभाग.

— (L. 233) T₁ G₂ त्वं करं (by transp.). G₄ M₂ करं दातुमिहर्हसि. — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂.4.5 M 36; G₂ 37. — (L. 236) M₂ शासनं प्रतिजग्राह धर्मात्मा राक्षसेः सह. — (L. 237) T₁ M₂ कृष्णं (for कालं). — (L. 238) T₁ G₂-s M₁ कंबलानि. — (L. 239) T₁ G₂-s M₁ दांतकानपि (G₂ 'कांश्चापि; G₄ 'राजत-') पर्यकान्. — (L. 240) T₁ G₂-s M₁ च शुभ्राणि; M₂ महार्हाणि (for विचित्राणि). M₂ प्रवालानि मणींश्च सः (for the post. half). — (L. 241) Om. in M₂. T₁ G₂-s M₁ प्रवालानि. G₂.4 मुक्तानि (for शुभ्राणि). — G₂ om. lines 242-243. — (L. 242) M₁ घटास्तथा (for घटानि च). — (L. 243) Om. in M₂. G₂ reads from the post. half of line 243 to the prior half of line 247, after the prior half of line 251. G₂.4 M₁ विचित्राणि (for चित्राणि च). — (L. 244) G₂ वस्त्राणि (for शस्त्राणि). G₂ मणिमुक्ता- (for 'मुक्तैर्'). — (L. 245) G₂.4 तोरणान्. — (L. 246) G₂ रत्नं (for रत्नम्). — (L. 247) T₁ G₂-s M₁ मुकुटानि. T₁ हैमवर्णांश्च; G₂ M₁

हेमपुष्पाणि विविधान्द्रुक्ममाख्यानि चापरान् ।
 शङ्खांश्च चन्द्रसंकाशांश्चावर्तान्विचित्रिणः ।
 चन्द्रनानि च मुख्यानि रत्नमरत्नान्यनेकशः । [250]
 वासांसि च महार्हाणि कम्बलानि बहून्यपि ।
 अन्यांश्च विविधान्द्राजमलानि च बहूनि च ।
 स ददौ सहदेवाय तदा राजा विभीषणः ।
 विभीषणं च राजानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 प्रदक्षिणं परीत्यैव निर्जगाम घटोत्कचः । [255]
 तानि सर्वाणि रत्नानि अष्टाशीतिर्निशाचराः ।
 आजहुः समुदा राजन्हैडिम्बेन तदा सह ।
 रत्नान्यादाय सर्वाणि प्रतस्थे स घटोत्कचः ।
 ततो रत्नान्युपादाय हैडिम्बो राक्षसैः सह ।
 जगाम तूर्णं लङ्कायाः सहदेवपदं प्रति । [260]
 आसेदुः पाण्डवं सर्वे लङ्कयित्वा महोदधिम ।
 सहदेवो ददर्शाथ रत्नाहारमिशाचरान् ।
 आगतान्भीमसंकाशान्हैडिम्बं च तथा नृप ।
 द्रमिला नैर्ऋतान्दृष्ट्वा दुद्रुवुस्ते भयार्दिताः ।
 भैमसेनिस्ततो गत्वा माद्रेयं प्राञ्जलिः स्थितः । [265]
 प्रीतिमानभवदृष्ट्वा रत्नौघं तं च पाण्डवः ।
 विसृज्य द्रमिलान्सर्वान्गमनायोपचक्रमे ।

16

After the ref. of 2. 30. 1, T₁ G₂-s M₁ ins.:

एवं निर्जित्य पृथिवीं भ्रातरः कुरुनन्दन ।
 वर्तमानाः स्वधर्मेण शशासुः पृथिवीमिमाम् ।
 चतुर्भिर्भीमसेनाद्यैर्भ्रातृभिः सहितो नृपः ।

हेमवर्माणः; G₂ 'वर्णानि (for 'वर्णांश्च). M₂ रत्नगर्भाश्च कंकणान् (for the post. half). — (L. 248) T₁ G₂ विविधा; G₂ स चित्राणि; M₂ सर्वाणि (for विविधान्). — (L. 249) T₁ G₂ M₁ विचित्रितान् (for 'त्रिणः). G₂ 4 M₂ शतावर्तविचित्रितान्. — (L. 250) G₂ 4 M₁ तरुत्ता; G₂ तथा रत्ना. M₂ वासांसि विविधानि च (for the post. half). — (L. 251) For sequence in G₂, cf. v.l. line 243. — (L. 252) G₂ रत्नानि विविधानि च (for the post. half). — (L. 253) G₂ विशां पतिः (for विभीषणः). — The sequence of the lines 254-258 is as follows: T₁ G₂ 254, 257, 258, 256, 257 (repeated in T₁), 255; G₂ M₁ 256-258, 254, 255; M₂ 256, 258, 254, 255. — (L. 254) Om. in G₂. — (L. 255) G₂ प्रतीत्यैव (for परी). — G₂ om. 256-258. — (L. 256) T₁ G₂ 5 अष्टाशीति-; M₂ आजहुस्ते. — (L. 257) G₂ सहसा (for समुदा). M₂ अष्टाशीतिसहस्राणि समदा रक्तलोचनाः. — (L. 261) G₂ 4 पाण्डववरं. — (L. 262) G₂-s M₁ रत्नभारान् (for रत्नाहारान्). — (L. 264)

अनुगृह्य प्रजाः सर्वाः सर्ववर्णानगोपयत् ।
 अविरोधेन सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः । [5]
 क्रीयतां दीयतां सर्वं मुक्त्वा कोपं बलं विना ।
 साधुधर्मेति पार्थस्य नान्यच्छूयत भाषितम् ।
 एवं वृत्ते जगत्तस्मिन्पितरीवान्वरज्यत ।
 न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ।

17

After 2. 30. 25, D₁ 2 ins.:

आगतान्पृथिवीपालान्संप्रेक्ष्याह युधिष्ठिरः ।
 कृष्णं कमलपत्राक्षं सर्वतः कार्यसाधकम् ।
 पादावनेजनं देयं राजसूये महाकृतौ ।
 न तादृग्दृश्यते मह्यं न च भूपैः समाहृतम् । [5]
 कुतो लभ्यं महाबाहो एतस्य च धनागमम् ।
 कृष्ण उवाच ।
 मा विषीदस्व राजेन्द्र धनस्यार्थे कथंचन ।
 हैडिम्बं प्रेषयिष्यामि विभीषणमरिंदमम् ।
 आनेतुं रक्षसां नाथं धनौघपरिपूर्यते ।
 तत आहूय हैडिम्बं बहुमानपुरःसरम् ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा पूजयन्निव माधवः । [10]
 गच्छ हैडिम्ब भद्रं ते लङ्कायां रक्षसां पतिम् ।
 निषेदयस्व मद्राचा यदुक्तं राक्षसं प्रति ।
 तत्स्मृत्वा त्वं समागच्छ प्रसादं मम च स्मर ।
 ततो भीमसुतः कृत्वा प्रणामं कृष्णपादयोः ।
 जगाम त्वरितो लोकान्द्रष्टुं पौलस्त्यमञ्जसा । [15]
 ततः सागरमासाद्य बद्धं रामेण पादपम् ।

T₁ G₂ 5 5 द्रमिडा (for द्रमिला). — (L. 265) T₁ भूत्वा (for गत्वा). — (L. 266) T₁ तच्; G₂ तु (for तं). — After line 266, M₂ ins.:

तं परिष्वज्य पाणिभ्यां दृष्ट्वा तान्प्रीतिमानभूत् ।

— (L. 267) G₂ 5 द्रमिडान् (for द्रमिलान्).

16

(L. 1) G₂ विजित्य (for निर्जित्य). T₁ M₁ भ्रातृभिः (for भ्रातरः). T₁ M₁ कुरुनन्दनः; G₂ कुलनन्दन. — (L. 2) M₁ वर्तमानः. T₁ M₁ शशास (for शशासुः). — (L. 3) T₁ सहितोनवैः; M₁ 'तोनवः (for 'तो नृपः). — (L. 4) T₁ धर्मेणैवान्वपालयत्; M₁ सर्वतस्ता अगोपयत्. — (L. 5) T₁ रक्षां (for हितं). — (L. 6) G₂ क्रीयतां; G₂ प्रीयतां (for क्रीयतां). M₁ देयं (for सर्वं). — (L. 7) G₂ स्वस्य (for साधु-).

17

(L. 12) D₂ रामजन्मनि (for राक्षसं प्रति). — (L. 14)

तत्र रामेश्वरं देवं संपूज्य विधिवत्तदा ।
 हैडिम्बस्वरितो लोकान्प्रविशे नृपाज्ञया ।
 स गतो वायुवेगेन लङ्कां द्वारमुपास्थितः ।
 स पृष्टो द्वारपालस्तु कस्त्वं षण्डाकृतिः कुतः । [20]
 द्वाःस्थान्कांश्चित्समुत्क्षिप्य कर्णाभ्यां प्राहसत्तदा ।
 दुर्दशा राक्षसास्तत्र जायन्ते कुरुजाङ्गले ।
 भैमसेनिस्तदोवाच द्वारस्थान्क्रोधसंयुतः ।
 कृष्णाज्ञयागतं मां च निवेदयत राक्षसाः ।
 विभीषणाय वै शीघ्रं कार्यार्थं राक्षसोत्तमाः । [25]
 तदुक्तमाकर्ण्य च ते पौलस्त्याय न्यवेदयन् ।
 आहूय तमुवाचेदं किं कार्यं तन्निशामय ।
 स सर्वं कथयामास कृष्णप्रोक्तं तदाग्रतः ।
 विभीषणश्च धर्मात्मा कृष्णाज्ञां शिरसा दधत् ।
 संस्मृत्य रामवचनं कृष्णाज्ञां पालयत्तदा । [30]
 मन्दोदर्यै निवेद्याथ कृष्णरामप्रसादजम् ।
 कृष्णं द्रष्टुं गमिष्यामि आज्ञापय नृपात्मजे ।
 जगत्सारं रत्नजातं दशग्रीवेन रक्षितम् ।
 आनीतं विबुधादींश्च जित्वा तच्च समृद्धिमत् ।
 प्रेषयिष्यामि तत्सर्वं कृष्णप्रीत्यै नृपात्मजे । [35]
 पश्यतोभयतः पादौ रत्नजैः पूरितैर्धनैः ।
 इन्द्रप्रस्थं गत उत कृष्णश्चासौ महायशः ।
 राक्षसा यादवेन्द्रं तं द्रष्टुं गच्छाम माचिरम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य विस्मिता वाक्यमब्रवीत् ।
 मानुषेभ्यः कथं राजन्करं दत्से वदस्व मे । [40]
 विभीषण उवाच ।
 शुभे कारणतो दक्षि न बिभेमि कुतोऽस्म्यहम् ।
 पुश रामेण कथितं ममाग्रे मयनन्दिनि ।
 जन्म मे यादवे वंशे द्वापरे समुपस्थिते ।
 साहाय्यं पाण्डवस्यार्थं करिष्यामि तदा व्रज ।
 इन्द्रप्रस्थे महाबाहो दर्शनं ते करोम्यहम् । [45]
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा स ययौ तत्र यत्र कृष्णः सुरारिहा ।
 संपूज्य कृष्णं संशुद्धं पौलस्त्यः परमो महान् ।

संपूज्य राक्षसं विष्णुरित्युवाच विभीषणम् ।
 स्वागतं ते महाबाहो कुशलं ते च सर्वदा ।

विभीषण उवाच ।

तव दर्शनतो विष्णो भुभुभं नास्ति मे कश्चित् । [50]
 अद्य मे स्वागतं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
 इदं स्वर्णं मयानीतं कोटिशो यदुनन्दन ।
 यज्ञार्थं धर्मराजस्य तवाज्ञां वचसां दधक् ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य ततः स्फुरितलोचनः ।
 गन्तुमाज्ञां ददौ लङ्कां पौलस्त्याय महात्मने । [55]
 व्रज लङ्कां महावीर तुल्यं बलिरिहासुर ।
 इति श्रुत्वा ततो लङ्कामगमद्रावणानुजः ।
 पूज्यमानो महावीरं राक्षसो भरतर्षभ ।

Colophon.

18

After the addl. colophon following 2. 33. 21,
 S ins.:

वैशंपायनः ।

ततः समुदिता मुख्यैर्गुणैर्गुणवतां वराः ।
 बहवो भावितात्मानः पृथक्पृथगरिदमाः ।
 आत्मकृत्यमिति ज्ञात्वा पाञ्चालास्तत्र सर्वशः ।
 समीयुर्वृष्णयश्चैव तदानीकाग्रहारिणः ।
 सदाराः सज्जनमात्या वहन्तो रत्नसंचयान् । [5]
 विकृष्टत्वाच्च देशस्य गुरुभारतया च ते ।
 ययुः प्रमुदिताः पश्चाद्वाजभिर्न समं ययुः ।
 बलशेषं समुदितं परिगृह्य समन्ततः ।
 राज्ञां चक्रायुधः शौरिरमित्रगणमर्दनः ।
 बलाधिकारे निक्षिप्तं संमानयानकदुन्दुभिम् । [10]
 संप्रायाद्यादवश्रेष्ठो यजमाने युधिष्ठिरे ।
 उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः ।
 धनौघं पुरतः कृत्वा खाण्डवप्रस्थमाययौ ।
 तत्र यज्ञागतान्सर्वांश्चैव वक्रपुरोगमान् ।
 भूमिपालगणान्सर्वांसप्रभानिव तोयदान् । [15]
 मेघकायाग्निःश्वसतो यूथपानिव यूथपः ।
 बलिनः सिंहसंकाशान्महीमावृत्य तिष्ठतः ।

Before line 14, D₂ ins. वैशं उ°. — (L. 35) D₂
 मयात्मजे (for नृपा°). — (L. 40) D₂ दत्सि. — (L. 53)
 D₂ शिरसावहत् (for वचसां दधक्).

18

(L. 2) G₂.s अरिदम. — (L. 4) G₂ समेयुर्. G₂
 तदानीकाग्रहारिणः; G₄ तदानीं काम°. — (L. 5) G₂ सज्जनमात्या;
 G₄ सखिका°. — (L. 6) T₁ विकृष्टत्वात् (sic); M₁ प्रकृष्टत्वाच्च.
 G₄ नरेशस्य; G₂ च देवस्य (for च देशस्य). G₂ गुरुभारतयैव ते;

G₂ गुरुत्वात्वरयैव ते. — After line 6, G₂.s read lines
 24-31. — (L. 8) T₁ बलशेष. — (L. 9) T₁ राजंश्चक्रा-
 युधः; G₂.s.० ऋजुचक्रायुधं (G₄ 'धः'); G₂ ऋजुः शक्रायुधः;
 M₁ ऋजुं चक्रा°. G₂.s शौरिमित्रगणमर्दनं. — (L. 10) T₁
 G₂.s निक्षिप्य. — (L. 12) T₁ M₁ धर्मराजस्य. — (L. 13)
 G₂ सेनौघं (for धनौघं). — (L. 14) T₁ G₂-s.० M₁
 यज्ञागतान्. T₁ पश्यन्; M₁ वीक्षन् (for सर्वान्). G₂-s.० 'वक्र'
 (for 'वक्र'). — (L. 16) G₂ निवसतो. G₂ यूथपाः; G₄ 'पं';
 G₂ 'पान्' (for 'पः'). — (L. 17) G₂.s 'संकाशा' (for

ततो जनौघसंघार्धं राजसागरमव्ययम् ।
 नादयन्त्रधोषेणाभ्युपायान्मधुसूदनः ।
 असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना । [20]
 कृष्णेन समुपेतेन जहर्षे भारतं पुरम् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियाणां हि पूजार्थं सर्वधर्मवित् ।
 सहदेवो विशेषज्ञो माद्रीपुत्रः कृतोऽभवत् ।
 प्रभवन्तं तु भूतानां भास्वन्तमिव तेजसा ।
 प्रविशन्तं यज्ञभूमिं सितस्याविरजं विभुम् । [25]
 तेजोराशिमृषिं विप्रमदृश्यमविजानताम् ।
 वयोधिकानां वृद्धानां मार्गमात्मनि तिष्ठताम् ।
 जगतस्तस्थुषश्चैव प्रभवाप्ययमच्युतम् ।
 अनन्तमन्तं शत्रूणाममिहगणमर्दनम् ।
 प्रभवं सर्वभूतानामापस्त्रभयमच्युतम् । [30]
 भविष्यं भावनं भूतं द्वारवत्यामरिदमम् ।
 स दृष्ट्वा कृष्णमायान्तं प्रतिपूज्यामितौजसम् ।
 यथाहं केशवे वृत्तिं प्रत्यपद्यत पाण्डवः ।
 ज्यैष्ठ्यकानिष्ठसंयोगं संप्रधार्य गुणागुणैः ।
 भारिराधयिषुधर्मैः पूजयित्वा द्विजोत्तमान् । [35]
 महदादित्यसंकाशमासनं च जगत्पतेः ।
 ददौ नासादितं कैश्चित्स्मिन्नुपविवेश सः ।

संकाशान्). — Lines 18-21 = (var.) 2. 30. 14-15. — (L. 19) T₁ G_{2.4} M₁ छुपायान्; G₆ उपायान् (for [अ]भ्युपायान्). — (L. 20) T₁ विवातमिव. — (L. 21) T₁ G₂ समवेतेन (for समुपे). T₁ G_{4.5} M₁ जहृषे; G₂ जहृपुर. G₂ कुलं (for पुरम्). — (L. 22) T₁ अथ धर्मवित्; G_{2.6} M₁ ह्यधर्म*; G₄ सर्वकर्म*. — (L. 23) G₆ तदा (for कृतो). — G_{2.6} read lines 24-31 after line 6. — (L. 24) T₁ M₁ भगवंतं (for प्रभ*). G_{2.6} भगवान्सर्वभूतानां भास्वानिव च तेजसा. — (L. 25) T₁ M₁ विशंतं यज्ञभूमिं तां (M₁ तं यज्ञभूमिं); G_{2.6} विशन्तं यज्ञभूमिं (for the prior half). G_{2.6} स्थि (G₆ सि) तस्याविरजो विभुः; G_{2.4} स तस्याविरजं विभुं. — (L. 26) T₁ G_{2-4.6} दृश्यम् (for विप्रम्). — (L. 27) G₆ M₁ वयोतिगानां. T₁ G_{2.6} मार्गमावृत्य. — (L. 28) = (var.) 2. 30. 11^{ab}. T₁ G₆ प्रभवाव्ययम्; G₄ प्रभवाच्युतम्. G_{2.4} अव्ययं (for अच्युतम्). G₆ प्रभवाव्य- (or *प्य)यमव्ययं. — (L. 30) G₂ भवम् (for [अ]भयम्). — (L. 31) G₆ भविष्यु (for भविष्यं). G₆ परमं (for भावनं). — (L. 33) G₆ केशवं. G_{2.2.6} वृत्तं. — (L. 34) G₂ ज्यैष्ठ्यकानिष्ठः; G₄ ज्यैष्ठ्यकान्वीक्ष्य; G₆ ज्यैष्ठ्यकानिष्ठः. — (L. 35) G₆ आनिनाययिषुर्. T₁ G₂₋₅ M₁ धर्मैः (for धर्मैः). — (L. 37) G₆ तमनासादितं; M₁ ददावनासितं.

19

D₂ om. lines 1-2. — (L. 1) K₄ V₁ B₅ D₅ दृष्टे

19

After 2. 34. 9, K₄ V₁ B Dn D_{1-8.5} ins.:

भीष्मे शांतनवे राजन्स्थिते पुरुषसत्तमे ।
 स्वच्छन्दमृत्युके राजन्कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 अश्वत्थाम्नि स्थिते वीरे सर्वशास्त्रविशारदे ।
 कथं कृष्णस्त्वया राजन्नाचितः कुरुनन्दन ।
 दुर्योधने च राजेन्द्रे स्थिते पुरुषसत्तमे । [5]
 कृपे च भारताचार्ये कथं कृष्णस्त्वयाचितः ।
 द्रुमं किंपुरुषाचार्यमतिक्रम्य तथार्चितः ।
 भीष्मके च दुराधर्षे पाण्डवे च कृतलक्षणे ।
 नृपे च रुक्मिणि श्रेष्ठे एकलक्ष्ये तथैव च ।
 शल्ये मद्राधिपे चैव कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया । [10]
 अयं च सर्वराज्ञां यो बलश्लाघी महारथः ।
 जामदग्न्यस्य दयितः शिष्यो विप्रस्य भारत ।
 येनात्मबलमाश्रित्य राजानो युधि निर्जिताः ।
 तं च कर्णमतिक्रम्य कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

20

S ins. after 2. 34. 9 (G₂, after 2. 34. 4^{ab}):

भीष्मे शांतनवे राजन्स्थिते पुरुषसत्तमे ।
 स्वच्छन्दमृत्युके तस्मिन्कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

(for राजन्). B_{1.4} स्थिते च पुरुषोत्तमे. — (L. 2) Om. in K₄. B₁ D_{1.2} तस्मिन् (for राजन्). B_{1.6} तस्मिन्स्वच्छन्दमृत्युके (for the prior half). — K₄ reads lines 3-10 after 2. 34. 10. — (L. 3) Dn₅ सर्वशस्त्र*. — (L. 6) K₄ B_{2.8} D_{1.2.5} भरताचार्ये; B₁ (m as above) भारतश्रेष्ठे. B D_{1.8.5} कथं कृष्णोर्चितस्त्वया (cf. lines 2, 10 and 14). — (L. 7) D_{1.2} कृपं (for द्रुमं). V₁ त्वया (for तथा). — (L. 8) B₄ भीष्मके चैव दुर्धर्षे. K₄ द्रोणे च; V₁ B₄ पांडुवत् (for पाण्डवे च). — (L. 9) D₆ रुक्मिणि च (by transp.). K₄ नृपे रुक्मिणि चांश्रेष्ठे. D_{1.2} एकलक्ष्ये. — (L. 10) V₁ Dn कथं कृष्णस्त्वया- चितः (cf. line 6). — (L. 11) Dn वै (for यो), and *बलः (for *रथः). — (L. 14) V₁ Dn कथं कृष्णस्त्वयाचितः (cf. line 6).

20

This is an expanded version of the same passage as App. I (No. 19). — G_{2.8} om. lines 1-2. — (L. 2) T₁ सिद्धे; G₁ भीष्मे (for तस्मिन्). G₄₋₆ M त (G₄ अ)स्मिन्स्वच्छन्दमृत्युके (G₆ *मृत्यो हि). G₁ स्थिते कृष्णोर्चितः कथं. — G₂ ins. after line 2: G₂ after line 12:

दुर्योधने च राजेन्द्रे स्थिते पुरुषसत्तमे ।

On the other hand, G₆ M₂ ins. after line 2:

अयं तत्र व्यतिक्रान्तः कर्मणां त्वल्पदर्शनः ।

स्वाङ्कुशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया ।

कृपे च भारताचार्ये कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 अश्वत्थाम्नि स्थिते वीरे सर्वशस्त्रविशारदे ।
 कथं कृष्णस्त्वया राजशर्चितो यदुनन्दनः । [5]
 मुमे किंपुरुषाचार्ये कथं कृष्णस्त्वयार्चितः ।
 अयं पार्थादनवमो धनुर्वेदे पराक्रमे ।
 एकलव्ये स्थिते राजन्कथं कृष्णस्त्वयार्चितः ।
 भगदत्ते महावीर्ये जयत्सेने च मागधे ।
 कालिङ्गे च स्थिते राजन्कथं कृष्णस्त्वयार्चितः । [10]
 पूर्वदेशाधिपे वीरे कौसलेन्द्रे बृहद्वले ।
 विराटे च स्थिते वीरे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 भीष्मके च दुराधर्षे पाण्ड्ये च कृतधन्वनि ।
 नृपे रुक्मिणि च श्रेष्ठे दन्तवक्त्रे च पार्थिवे ।
 शल्ये मद्राधिपे चैव कथं कृष्णस्त्वयार्चितः । [15]
 सुराष्ट्राधिपतौ वीरे मालवे च स्थिते नृपे ।
 कृतक्षणे च वन्देहे कथं कृष्णस्त्वयार्चितः ।
 अयं च सर्वराज्ञां यो बलश्लाघी महारथः ।
 जामदग्न्यस्य दयितः शिष्यो विप्रस्य भारत ।
 येनात्मबलमाश्रित्य जरासंधो युधा जितः । [20]

तं कर्णं समतिक्रम्य कथं कृष्णस्त्वयार्चितः ।
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्भोजं च सुदक्षिणम् ।
 स्थिते साल्वे च राजेन्द्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 अस्मिन्पार्थसखे राजन्गान्धर्वाणां महीपतौ ।
 स्थिते चित्तरथे वीरे कथं कृष्णस्त्वयार्चितः । [25]
 बाह्लीकं स्थविरं वीरं कौरवाणां महारथम् ।
 सौमदत्तिं महावीर्यं सोमदत्तं महारथम् ।
 शकुनिं सौबलं चैव सिन्धुराजं महाबलम् ।
 एतानवमतान्कृत्वा कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

21

After 2. 35. 29, S (G₄ ins. lines 1, 2, 7, 8, 10 only) ins.:

वैशंपायनः ।

एवमुक्ते तु गाङ्गेये शिशुपालश्चक्रोप ह ।

क्रुद्धं सुनीथं दृष्ट्वाथ सहदेवोऽश्र्वीतदा ।

सहदेवः ।

नीतिपूर्वमिदं सर्वं चेदिराज मया कृतम् ।

न मे विमतिरस्तीह कारणं चात्र मे शृणु ।

— G₁ om. lines 3-6. — (L. 3) G₈ om. line 3.
 G₆ M₁ भरता°. T₁ G_{8.5} transp. अर्चितः and त्वया.
 — (L. 4) T₁ सर्वशस्त्रविदां वरे; M₁ सर्वशस्त्रविशारदे.
 — (L. 6) G_{4.6} transp. त्वया and अर्चितः. T₁ G₂ M
 स्थिते कृष्णोऽर्चितः कथं. — (L. 7) T₁ अस्मिन्पार्थादनवमे. G₂₋₄
 M₂ धनुर्वेदपराक्रमे. — (L. 8) G₁ शाकल्ये. G_{1.2.4.6} M
 transp. त्वया and अर्चितः. — After line 8, G₈ reads
 lines 11-12. — (L. 9) M₁ स्थिते वीरे (for महावीर्ये).
 G₂ (before corr.)₈ मागधे (for मागधे). — (L. 10)
 G₈ M₂ कालिङ्गे. G_{1-4.6} M transp. त्वया and अर्चितः.
 — (L. 11) T₁ G_{8.4.6} कौ(G₆ को)सले च; G₂ सौबले च;
 M कौसल्ये च (for कौसलेन्द्रे). — (L. 12) G_{2.8.6} M राजन्
 (for वीरे). G₈ transp. अर्चितः and त्वया. — For lines
 11-12, G₁ subst.:

कौसलाधिपतौ वीरे स्थिते कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

— G_{2.6} M ins. after line 12: G₈, after line 15:

दरदे च महावीर्ये कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

[G₈ स्थिते कृष्णोऽर्चितः कथं.]

— G_{1.2.6} M transp. lines 13-15 and 16-17.
 — (L. 13) G₁ भीष्मकेययपाण्ड्ये च चोळे च सहकेरळे.
 — (L. 14) G_{2.8} नृपे च रुक्मिणि श्रे(G₈ ज्ये)ष्ठे. T₁
 G_{1-8.5.6} दन्तवक्त्रे. — (L. 15) T₁ G_{1-4.6} M transp.
 त्वया and अर्चितः. — After line 15, G₈ ins. दरदे च etc.
 (see above). — G₈ om. lines 16-17. — (L. 17)
 G₁ मैथिले पूर्वदेशे च (for the prior half). T₁ G_{4.6}

transp. त्वया and अर्चितः. G_{1.2} M स्थिते कृष्णोऽर्चितः कथं.
 — (L. 18) G₂ अयं च सर्वयज्ञानां. G_{2.4} महाबलः. — (L.
 19) T₁ G₈₋₈ रामस्य (for विप्रस्य). G₈ धीमतः (for भारत).
 — (L. 20) G₁ येनात्र; G₆ येनापि (for येनात्म-).
 — (L. 21) G₈ कृष्णं (for कर्णं). G_{1.2.4.6} M transp.
 त्वया and अर्चितः. — (L. 22) Om. in G₁. G₂ विंदाति-
 विंदावन्त्योऽन्यौ. G_{2.4.6} M₂ काम्भोजश्च सुदक्षिणः. — (L. 23)
 T₁ G₈ transp. अर्चितः and त्वया. — G₁ om. lines 24-25.
 — (L. 24) G_{2.5.6} M अयं (for अस्मिन्). G_{2.6} सखा;
 M सख्यो. G_{2.6} M महीपतिः. — (L. 25) G₈ वीर्ये;
 G₆ वृद्धे (for वीरे). G_{2.4-6} M transp. त्वया and अर्चितः.
 — G_{2.6} om. lines 26-29. — (L. 27) Om. in G₈.
 M transp. सौमदत्तिं and सोमदत्तं. G₁ सोमदत्तं (for दत्तिं).
 M₁ महावीर. — (L. 28) M₁ महारथं; M₂ जयद्रथं (for
 महाबलम्). — (L. 29) G₈ transp. अर्चितः and त्वया.

21

References to Harivamśa (= Hari.) are
 to the Chitrashala edition, Poona (1936); and
 to the Rāmāyaṇa, to the Kumbhakonam edition
 (ed. Krishnacharya and Vyasacharya, 1911).

(L. 1) G₆ M₁ om. the ref. G₆ गंगेयेनैवमुक्तस्तु;
 M₁ तथोक्तवति गंगेये (for the prior half). G₆ तं (for ह).
 — (L. 2) G₈ सुनीतं. G₆ तथा; M₁ इदं (for तदा).
 — (L. 3) G_{2.6} मतिं (for नीतिं). — (L. 4) G_{2.6}

स पार्थिवानां सर्वेषां गुरुः कृष्णो बलेन वै । [5]
तस्मादभ्यर्चितोऽर्घ्याहः सर्वे संमन्तुमर्हथ ।
यो वा न सहते राज्ञां कश्चित्सबलवाहनः ।
क्षिप्रं युद्धाय निर्यातु शक्तश्चेदत्र मे युधि ।
तस्य मूर्ध्नि सुसंन्यस्तं राज्ञः सव्यं पदं मया ।
एवमुक्तो मया हेतुरुत्तरं प्रव्रवीतु मे । [10]
वैशंपायनः ।

ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां सताम् ।
मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ।
पुष्पवृष्टिर्मेहत्यासीत्सहदेवस्य मूर्धनि ।
एवमुक्ते सुनीथस्य सहदेवेन केशवे ।
स्वभावरक्ते नयने भूयो रक्ते बभूवतुः । [15]
तस्य कोपं समुद्भूतं ज्ञात्वा भीष्मः प्रतापवान् ।
आचक्षे पुनस्तस्मै कृष्णस्यैवोत्तमान्गुणान् ।
स सुनीथं समामप्य तांश्च सर्वान्महीक्षितः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठ इदं मतिमतां वरः ।
सहदेवेन राजानो यदुक्तं केशवं प्रति । [20]
तत्तथेति विजानीष्वं भूयश्चात्र निबोधत ।
Colophon.

वैशंपायनः ।
ततो भीष्मस्य तच्छ्रुत्वा वचः काले युधिष्ठिरः ।
उवाच मतिमान्भीष्मं ततः कौरवनन्दनः ।
विस्तरेणास्य देवस्य कर्माणीच्छामि सर्वशः ।
श्रोतुं भगवतस्तानि प्रव्रवीहि पितामह । [25]
कर्माणामानुपूर्व्यं च प्रादुर्भावांश्च मे विभोः ।
यथा च प्रकृतिः कृष्णे तन्मे ब्रूहि पितामह ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्तस्तदा भीष्मः प्रोवाच पुरुषर्षभम् ।
युधिष्ठिरमभिप्रेतं तस्मिन्क्षेत्रसमागमे ।
समक्षं वासुदेवस्य देवस्यैव शतक्रतोः । [30]
कर्माण्यसुकराण्यन्यैराचक्षे जनाधिप ।
शृण्वतां पार्थिवानां च धर्मराजस्य चान्तिके ।
इदं मतिमतां श्रेष्ठः कृष्णं प्रति विशां पते ।
साम्प्रवामह्य राजेन्द्रं चेदिराजमरिन्दमम् ।
भीमकर्मा ततो भीष्मो भूयः स इदमब्रवीत् । [35]
कुरूणां चापि राजानं युधिष्ठिरमुवाच ह ।

भीष्मः ।

वर्तमानामतीतां च शृणु राजन्युधिष्ठिर ।
ईश्वरस्योत्तमस्यैनां कर्मणां गहनां गतिम् ।
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभुः ।
पुरा नारायणो देवः स्वयंभूः प्रपितामहः । [40]
सहस्रशीर्षः पुरुषो ध्रुवोऽव्यक्तः सनातनः ।
सहस्राक्षः सहस्रास्यः सहस्रचरणो विभुः ।
सहस्रबाहुः साहस्रो देवो नामसहस्रवान् ।
सहस्रमुकुटो देवो विश्वरूपो महाद्युतिः ।
अनेकवर्णो देवादिरव्यक्ताद्वै परे स्थितः । [45]
असृजत्सलिलं पूर्वं स च नारायणः प्रभुः ।
ततस्तु भगवांस्तोये ब्रह्माणमसृजत्स्वयम् ।
ब्रह्मा चतुर्मुखो लोकान्सर्वास्तानसृजत्स्वयम् ।
आदिकाले पुरा ह्येवं सर्वलोकस्य चोद्भवः ।
पुराथ प्रलये प्राप्ते नष्टे स्थावरजङ्गमे । [50]
ब्रह्मादिषु प्रलीनेषु नष्टे लोके चराचरे ।

तन्मे निगदतस्त्वं हि (G₆ 'तस्त्वं') (for the prior half).
G₆ कारणादत्र. — (L. 6) G_{2.6} अन्यर्चितोऽर्घ्याहः. — (L. 7)
G_{2.6} M₁ transp. राज्ञां and कश्चित्. — (L. 8) G₂ स तु वा
(for अत्र मे). G₆ तस्य मूर्ध्याहितं पदं (for the post. half).
— (L. 9) G_{2.6} M₁ om. line 9. G₆ तस्य मूर्धनि निक्षिप्तं
ममेदं पदमप्य हि. — (L. 10) M₁ एवमुक्ते मया कश्चिद्.
— (L. 12) G₆ तत्तेन (for मानिनां). — (L. 13)
T₁ G_{2.6} M₁ om. line 13. G₆ ततोपतपुष्पवृष्टिः (for the
prior half). — After line 13, G₆ ins.:

अदृश्यता देववाचः साधु साध्विति चाब्रुवन् ।

अविध्यदजिनं हृष्टो भविष्यद्भूतभावनः ।

सर्वसंशयनिर्मुक्तो नारदः सर्वलोकवित् ।

स्मितपूर्वं ततः कृत्वा सुनीथं प्रत्यचिन्तयत् ।

— (L. 15) T₁ G_{2.6} M₁ कोपादत्ततरे कृते (for the post.
half). — (L. 16) G₂ कोपः; G₆ कोपान् (for कोपं).
— (L. 17) G_{2.6} उत्तरान् (for उत्तमान्). — (L. 19)
G₂ श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठ). — Colophon. Adhy. no.: T₁
G_{2.6} M₁ 46. — (L. 23) G₂ M₁ तदा (for ततः).

G₆ कौरवनन्दन. — (L. 24) G₂ कर्माणि श्रोतुम् (for देवस्य
कर्माणि). — (L. 26) G₂ पूर्वः; M₁ 'पूर्वी. T₁ G_{2.6} M₁
प्रादुर्भावाश्च; G₂ 'वक्ष. G_{2.6} M₁ ये (for मे). T₁ विभो.
— (L. 28) G_{2.6} M₁ om. the ref. G₆ ततो (for तदा).
T₁ G₆ M₁ भरतर्षभं (G₂ 'भ; M₁ 'भः); G₂ पुरुषर्षभ.
— (L. 29) G₆ राज' (for क्षत्र'). — (L. 31) G₆
जनाधिपः. — (L. 33) G₂ श्रेष्ठ. — (L. 34) T₁ G₆ राजेन्द्र.
M₁ अरिन्दम. — (L. 36) G_{2.6} अपि; G₆ चाधि- (for चापि).
M₁ अभाषत (for उवाच ह). — (L. 37) G₆ om. the ref.
G₂ वर्तमानमतीतं च. — (L. 38) T₁ M₁ [उ]त्तमस्यैमां.
— (L. 39) = line 76. G₂ विभुः (for प्रभुः). — (L. 41) G₂
सहस्रशीर्षः. T₁ [S]व्यक्त- (for ऽव्यक्तः). — (L. 42) G₆ M₁
transp. सहस्राक्षः and सहस्रास्यः. — (L. 43) G₆ साहस्रैर्
(for साहस्रो). — (L. 45) G₆ उपरिस्थितः; G₆ विपरे स्थितिः;
M₁ वै परस्मृतः. — (L. 46) G₆ सर्वं (for पूर्व). — (L. 47)
T₁ G₆ M₁ स (for तु). — (L. 48) T₁ सर्वानसृजत स्वयं.
— (L. 50) G_{2.6} पुरापः- (for पुराथ). — (L. 51) T₁ G₆
नष्टलोके; G₂ नष्टे लोक. — (L. 52) G₆ आघात' (for

आभूतसंस्तुवे प्राप्ते प्रलीने प्रकृतौ महान् ।
 एकस्तिष्ठति सर्वात्मा स तु नारायणः प्रभुः ।
 नारायणस्य चाङ्गानि सर्वदैवानि भारत । [55]
 शिरस्तस्य दिवं राज्ञाभिः खं चरणौ मही ।
 अधिनौ कर्णयोर्देवौ चक्षुषी शशिभास्करी ।
 इन्द्रवैश्वानरी देवौ मुखं तस्य महात्मनः ।
 अन्यानि सर्वदैवानि तस्याङ्गानि महात्मनः ।
 सर्वं व्याप्य हरिस्तस्यैव सूत्रं मणिगणानिव । [60]
 आभूतसंस्तुवान्तेऽथ दृष्ट्वा सर्वं तमोन्वितम् ।
 नारायणो महायोगी सर्वज्ञः परमात्मवान् ।
 ब्रह्माभूतस्तदात्मानं ब्रह्माणमसृजस्वयम् ।
 सोऽध्यक्षः सर्वभूतानां प्रभूतः प्रभवोऽव्युतः ।
 सनत्कुमारं रुद्रं च मनुं चैव तपोधनान् ।
 सर्वमेवासृजद्ब्रह्मा ततो लोकान्प्रजास्तथा । [65]
 तेन तद्व्यसृजत्तत्र प्राप्ते काले युधिष्ठिर ।
 तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम् ।
 कल्पानां बहुकोट्यश्च समतीता हि भारत ।
 आभूतसंस्तुवाश्चैव बहुकोट्योऽतिचक्रमुः ।
 मन्वन्तरयुगेऽजस्रं संकल्पा भूतसंस्तुवाः । [70]
 चक्रवर्त्परिवर्तन्ते सर्वं विष्णुमयं जगत् ।
 सृष्ट्वा चतुर्मुखं देवं देवो नारायणः प्रभुः ।
 स लोकानां हितार्थाय क्षीरोदे वसति प्रभुः ।
 ब्रह्मा तु सर्वभूतानां लोकस्य च पितामहः ।
 ततो नारायणो देवः सर्वस्य प्रपितामहः । [75]

Colophon.

आभूतः). Gs प्रभूने (for प्रलीने). — (L. 55) Gs चरणं.
 — (L. 58) Gs सप्त देवानि. Gs सर्वाङ्गानि. — (L. 59) Gs
 सर्वव्यापि-; Gs सर्वस्यापि (for सर्वं व्याप्य). Gs. s. s. सूत्रे मणिगणा
 इव (= Gita 7. 7^d). — (L. 60) T1 आभूतः (for आभूत-),
 and तमोमुखं (for 'न्वितम्). — (L. 64) Gs. s. M1 सप्तर्षीश्च
 (for मनुं चैव). — (L. 65) T1 Gs. s. M1 पूर्वम् (for सर्वम्).
 Gs. s. तथा (for ततो). Gs लोकाः (for लोकान्). Gs transp.
 प्रजाः and तथा. — (L. 66) Gs नैव (for न तद्). M1
 ते चापि ह्यसृजन्तत्र (for the prior half). Gs. s. प्राप्त- (for
 प्राप्ते). — (L. 68) Gs. s. समतीतास्तु; Gs 'तीतानि; Gs
 समापितास्तु (for समतीता हि). — (L. 69) Gs बहुकोट्योप-
 चक्रमुः; Gs 'धोत्था प्रचक्रमुः; M1 'कोट्यो व्यतिक्रमः. — (L. 70)
 Gs. s. M1 मन्वन्तरा (Gs 'रं; M1 'र) युगा; Gs 'तरे युगे.
 Gs. s. राजन्; Gs राज- (for सृजन्). — (L. 72) Gs सृष्टा
 (for सृष्ट्वा). M1 दिव्यं (for देवं). T1 Gs स्वयं (for प्रभुः).
 — Gs om. lines 73-75. — (L. 74) Gs M1 च (for तु).
 T1 Gs 'देवानां; Gs 'लोकानां (for 'भूतानां). — (L. 75)
 Gs पूर्वस्य (for सर्वस्य). — Colophon. Adhy. no.: T1
 Gs. s. s. M1 47. — (L. 76) = line 39. Gs एव (for

मीलम्. ।

अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्यो य एष भगवान्प्रभुः ।
 नारायणो जगद्धके प्रभवान्पयसंहितः ।
 एष नारायणो भूत्वा हरिरासीद्युधिष्ठिर ।
 ब्रह्माणं शशिसूर्यौ च धर्मं चैवासृजस्वयम् ।
 बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः । [80]
 प्रादुर्भावांस्तु वक्ष्यामि दिव्यान्देवगणैर्युतान् ।
 सुप्त्वा युगसहस्रं स प्रादुर्भवति कार्यवान् ।
 पूर्णं युगसहस्रेऽथ देवदेवो जगत्पतिः ।
 ब्रह्माणं कपिलं चैव परमेष्ठिं तथैव च ।
 देवान्सप्तर्षींश्चैव शंकरं च महायशः । [85]
 सनत्कुमारं भगवान्मनुं चैव प्रजापतिम् ।
 पुरा चक्रेऽथ देवादिः प्रदीप्ताभिसमप्रभः ।
 येन चार्णवमध्यस्थौ नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 नष्टदेवासुरनरे प्रणष्टोरगराक्षसे ।
 योद्धुकामौ सुदुर्धरौ भ्रातरो मधुकैटभौ । [90]
 हतौ प्रभवता तेन तयोर्देवा वृत्तं वरम् ।
 भूमिं बुद्ध्वा कृतौ पूर्वं सृन्मयौ द्वौ महासुरौ ।
 कर्णस्रोतोद्भवी तौ तु विष्णोस्तस्य महात्मनः ।
 महार्णवे प्रस्वपतः शंलराजसमौ स्थितौ ।
 तौ विवेश स्वयं वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः । [95]
 तौ दिवं छादयित्वा तु ववृधाते महासुरौ ।
 वायुप्राणौ तु तौ दृष्ट्वा ब्रह्मा पर्यामृशच्छनैः ।
 एकं मृदुतरं विद्धि कठिनं विद्धि चापरम् ।
 नामनी तु तयोश्चक्रे स विभुः सलिलोद्भवः ।

एष). — (L. 77) Gs. s. s. M1 नरनारायणौ (Gs 'णौ) भूत्वा
 (Gs चक्रे; M1 चात्र) (for the prior half). M1 'संहितौ.
 — (L. 79) Gs. s. ब्रह्मा च शक्रः सूर्यश्च; M1 ब्रह्मा च शक्रसूर्यौ च
 (for the prior half). Gs. s. M1 धर्मश्चैव सनातनः; Gs धर्म
 चैव सनातनं (for the post. half). — (L. 83) Gs. s.
 अनेकबहुसाहस्रो (Gs 'सैर्) (for the prior half).
 — (L. 85) Gs देवांश्च सप्तर्षींश्चैव; M1 देवान्सप्तर्षिभिश्चैव.
 — (L. 86) Gs प्रजाकरः; Gs 'करं (for 'पतिम्). — (L. 87)
 Gs यथा (for पुरा). Gs. s. च (for स्य). Gs देवादीन् (for
 देवादिः). — (L. 88) Gs. s. M1 'मध्यस्थे; Gs 'मध्यस्थो.
 — (L. 89) Gs. s. नष्टे (for नष्ट-). T1 'राक्षसैः. — (L. 91)
 Gs भगवता (for प्रभुः). M1 हत्वा (for दत्त्वा). Gs. s. वरं;
 M1 मतिं (for वृत्तं). T1 Gs. s. M1 परं (for वरम्).
 — (L. 92) Gs भूमिः; Gs वृत्तं (for भूमिं). Gs M1 बुद्ध्वा.
 Gs. s. M1 तु तौ (for कृतौ). Gs. s. s. पूर्वौ (for पूर्व). Gs
 अजेयौ (for सृन्मयौ). — Gs om. lines 93-96. — (L.
 93) Gs तौ कर्णमलसंभूतौ (for the prior half).
 — (L. 96) T1 दिशश्च (for दिवं). — (L. 97) T1 वायुः
 (for वायु-). Gs. s. वायुप्रमाणौ तौ दृष्ट्वा. Gs M1 ब्रह्मा परि (M1

मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभः स्वयम् । [100]
 तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेतुर्बलगर्वितौ ।
 तौ पुराथ दिवं सर्वा प्राप्सौ राजन्महासुरौ ।
 प्रच्छाद्याथ दिवं सर्वा चेतुर्मधुकैटभौ ।
 सर्वमेकार्णवं लोकं योद्धुकामौ सुनिर्भयौ ।
 तौ गतावसुरौ दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः । [105]
 एकार्णवाम्बुनिचये तत्रैवान्तरधीयत ।
 स पद्मे पद्मनाभस्य नाभिदेशात्समुत्थितः ।
 आसीदादौ स्वयं जन्म तत्पङ्कजमपङ्कजम् ।
 पूजयामास वसतिं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणचतुर्मुखौ । [110]
 बहून्वर्षायुतानप्सु शयानौ न चकम्पतुः ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ ।
 आजगमतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 तौ दृष्ट्वा लोकनाथस्तु कोपात्संरक्तलोचनः ।
 उत्पपाताथ शयनात्पद्मनाभो महाद्युतिः । [115]
 तद्युद्धमभवद्दोरं तयोस्तस्य च वै तदा ।
 एकार्णवे तदा घोरे त्रैलोक्ये जलतां गते ।
 तदभूत्तुमुलं युद्धं वर्षसंधान्सहस्रशः ।
 न च तावसुरौ युद्धे तदा श्रममवापतुः ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ । [120]
 ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं प्रभुम् ।
 प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृदुरावयोः ।
 आवां जहि न यत्रोर्वी सलिलेन परिभुता ।
 हतौ च तव पुत्रत्वं प्रामुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निजैता तस्यावां विहितौ सुतौ । [125]
 तयोः स वचनं श्रुत्वा तदा नारायणः प्रभुः ।

तौ प्रगृह्य मृधे दैत्यौ दोर्भ्यां तौ समपीडयत् ।
 ऊरुभ्यां निधनं चक्रे तावुभौ मधुकैटभौ ।
 तौ हतौ चाप्सु तौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गतौ ।
 मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मध्यमानां जलोर्मिभिः । [130]
 मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामन्तर्दधे तदा ।
 नारायणश्च भगवानसृजद्विविधाः प्रजाः ।
 दैत्ययोर्मेदसा छद्मा सर्वा राजन्वसुंधरा ।
 तदा प्रभृति कान्तेय मेदिनीति स्मृता मही ।
 प्रभावात्पद्मनाभस्य शाश्वती च कृता नृणाम् । [135]

Colophon.

भीष्मः ।

प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः ।
 यथाशक्ति तु वक्ष्यामि शृणु तान्कुरुनन्दन ।
 पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
 पुष्करे यत्र संभूता देवा ऋषिगणैः सह ।
 एष पांशुरिको नाम प्रादुर्भावः प्रकीर्तितः । [140]
 पुराणः कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितः ।
 वाराहस्तु श्रुतिमुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं रूपमास्थितः ।
 उज्जहार महीं तोयात्सशैलवनकाननाम् ।
 वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । [145]
 अभिजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ।
 अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गः श्रुतिभूषणः ।
 आज्यनासः सुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ।
 धर्मसत्यमयः श्रीमान्कर्मविक्रमसत्कृतः ।
 प्रायश्चित्तमयो धीरः पशुजानुर्मेहावृषः । [150]
 उद्रातृहोमलिङ्गोऽसौ पशुबीजमहोषधिः ।

०र्थ)मृशच्छनैः; Gs ब्रह्मापश्यच्छनैस्तदा. — (L. 98) Gs
 बुध्वा (for the first विद्धि). Gs कमिः (for कठिनं).
 Gs बुध्य (for the second विद्धि). — Gs om. lines
 99-101. — (L. 99) M1 [इ]ति (for तु). Gs ततश्चक्रे.
 T1 सविलः; Gs सवितुः; Gs सविता (for स विभुः). — (L.
 100) Gs. s M1 त्वयं (for स्वयं). — (L. 102) Gs. s सर्व.
 M1 व्याप्तौ (for प्राप्सौ). — (L. 103) Gs. s. s M1 प्रशास्य
 (for प्रच्छाद्य). Gs. s सर्व; Gs सर्वे (for सर्वा). — (L. 104)
 T1 Gs सुनिश्चयौ; Gs सुनिर्भयौ. — (L. 106) Gs एकवर्णांबु-
 निचये. — (L. 107) Gs पद्मात् (for पद्मे), and समुत्थितः
 (for ०त्ते). — (L. 108) M1 (sup. lin.) स्वकं (for स्वयं).
 — (L. 109) M1 रोचयां (for पूजयां). — (L. 113)
 Gs. s तदुद्देशं; Gs तमादेशं. Gs [अ]व्यवस्थितः (for व्यव).
 — (L. 114) Gs. s रोषात्; Gs M1 रोष- (for कोपात्).
 — (L. 115) Gs. s उत्पपाताशु; Gs स उत्पपात; Gs उत्पपातानु-
 (for ०पाताथ). — (L. 116) Gs तत्र (for तस्य), and यौ
 (for द्वौ). — (L. 117) Gs. s महा- (for तदा). — (L.

118) T1 Gs. s तदाभूत्. T1 Gs. s. s वर्षसंख्याः (for ०संधान्).
 — (L. 119) Gs यौ (for न). — (L. 120) Gs. s गतौ
 (for दैत्यौ). — (L. 121) Gs प्रति (for प्रभुम्). — (L.
 122) T1 Gs. s आवयोः (for आहवे). — (L. 124) T1 Gs. s
 प्रामुयावः. — (L. 126) Gs. s. s तु (for स). — (L. 127)
 Gs प्रहृत्य (for प्रगृह्य). Gs च; M1 तु (for तौ).
 — (L. 128) M1 निहितौ (for निधनं). — (L. 129) Gs
 चासुरौ; Gs चाप्सु तौ (for चाप्सुतौ). — (L. 130) Gs. s. s
 मज्जं (for मध्यं). — (L. 131) T1 Gs ०मन्तर्जले (for
 ०मन्तर्दधे). — (L. 132) Gs पराः (for प्रजाः). — Colophon.
 Adhy. no.: T1 Gs. s. s. s M1 48. — Lines 138-169 =
 (var.) Hari 1. 41. 26-39; of. v.l. below on line 145
 also. — (L. 139) T1 Gs सर्षिगणः; Gs. s M1 चर्षिगणैः
 (Gs ०णाः). — (L. 142) Gs वराहस्तु. T1 Gs. s M1
 श्रुतिमुखः. — Lines 145-157 = (var.) Hari. 3. 34.
 34-41. — (L. 147) Gs अहोरात्रेक्षणे दिव्ये. — (L. 150)
 Gs. s ०मुखो; M1 ०नखो (for ०मयो). Gs ०जानु- (for

बाह्यान्तरात्मा मन्त्रास्थिविकृतः सौम्यदर्शनः ।
 वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान् ।
 प्राग्वंशकायो द्युतिमाज्ञानादीक्षाभिराश्रितः ।
 दक्षिणाहृदयो योगी महासन्नमयो महान् । [155]
 उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ।
 छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ।
 एवं यज्ञवराहो वै भूत्वा विष्णुः सनातनः ।
 महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
 एकार्णवजले भ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः । [160]
 मज्जितां सलिले तस्मिन्स्वदेवीं पृथिवीं तदा ।
 उज्जहार विपाणेन मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 शृङ्गेणेमां समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 सहस्रशीर्षो देवेशो निर्ममे जगतीं प्रभुः ।
 एवं यज्ञवराहेण भूतभग्न्यभवात्मना । [165]
 उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा ।
 निहता दानवाः सर्वे देवदेवेन विष्णुना ।
 वाराहः कथितो ह्येष नारसिंहमथो शृणु ।
 यत्र भूत्वा सृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हृतः ।

Colophon.

भीष्मः ।

दैत्येन्द्रो बलवाभ्राजन्सुरारिर्बलगर्वितः । [170]
 हिरण्यकशिपुर्नाम आसीन्नैलोक्यकण्ठकः ।
 दैत्यानामादिपुरुषो वीर्यवान्प्रतिमान्बली ।
 स प्रविश्य वनं राज्ञश्चकार तप उत्तमम् ।
 दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।

जपोपवासस्तस्यासीत्स्थानुमौनव्रतो दृढः । [175]
 ततो दमशमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ।
 ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च ।
 ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य भूपते ।
 विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ।
 आदित्यैर्धसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह । [180]
 रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ।
 दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्चापरैर्ग्रहैः ।
 देवर्षिभिस्तपोयुक्तैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः । [185]
 चराचरगुरुः श्रीमान्भूतः सर्वसुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यमागम्य चाब्रवीत् ।

ब्रह्मा ।

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममामुहि ।
 हिरण्यकशिपुः ।
 न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । [190]
 न मानुषाः पिशाचाश्च हन्युर्मां देवसत्तम ।
 ऋषयो वा न मां क्षापैः क्रुद्धा लोकपितामह ।
 क्षपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृत्तो मया ।
 न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन च ।
 न शुष्केण न चार्ध्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः । [195]
 नाकाशे वा न भूमौ वा राक्षौ वा दिवसेऽपि वा ।
 नान्तर्वा न बहिर्वापि स्याद्बधो मे पितामह ।

जानुर्. — (L. 151) T₁ G₂.s.s उद्गात्र (for उद्गातृ*).
 T₁ पशुबीजं; M₁ फलबीज-. — (L. 152) M₁ (sup. lin.)
 वाय्वन्तरात्मा. — (L. 153) M₁ वेदिस्कन्धो. G₂ वेदस्कन्धह-
 विस्कन्धो. G₂ *कव्या हि वेग*; G₂ *कव्याभिवेग*. — (L. 154)
 G₂ प्राग्वंशकद्युतिमयो (for the prior half). G₂.s.s ऊजितः
 (for आश्रितः). — (L. 155) G₂ मेहनं सृगयो महान्
 (for the post. half). — (L. 156) G₂.s उप- (for
 उपा-). T₁ *कर्मोष्ठरुचिकः*; G₂ *कर्मोष्ठरुचयः*. — (L. 157)
 G₂.s शाला*; G₂ छाया* (for छाया*). — (L. 160) G₂
 एकार्णवजलभ्रष्टाम्; G₂ *र्णवे जले भ्रष्टाम्* (for the prior half).
 T₁ G₂ एकार्णवजले प्रभुः; G₂ M₁ *गतिः प्रभुः*; G₂ *गतं प्रभुः*.
 — (L. 161) G₂ मज्जतां; G₂ मज्जतीं; M₁ मज्जतीं. — (L.
 163) T₁ शृङ्गेण मां; G₂.s *ण यः* (for *णमां*). G₂ क्षिति*
 (for हित*). — (L. 164) T₁ G₂ देवादीन्; G₂ M₁ देवो वै
 (for देवेशो). — (L. 165) G₂ M₁ भूतभग्न्यपरात्मना.
 — (L. 166) M₁ सर्वां (for देवी). G₂ सागरावरधारिणी.
 G₂ *रविधरावरा. — Lines 168-169 = (var.) Hari.
 3. 41. 1. — (L. 168) G₂.s वराहः. G₂.s महत्; G₂

मया; M₁ अतः (for अथो). — Colophon. Adhy. no.:
 T₁ G₂.s.s.s M₁ 49. — (L. 172) G₂.s वीर्येणाप्रतिमो बली
 (for the post. half). — (L. 173) T₁ सं- (for स).
 G₂ जलं (for वनं). G₂ प्रविश्य जलधिं राजन् (for the prior
 half). — Lines 174-195 = (var.) Hari. 1. 41.
 41-51; Lines 174-189 = (var.) Hari. 3. 41. 3-10.
 — (L. 175) T₁ व्रतोपवासैस्; G₂.s व्रतोपवासस्; M₁
 जपोपवासैस्. M₁ (sup. lin.) तत्रासीत्. — (L. 176)
 G₂ शमदमार्या. — (L. 182) G₂.s सह (for तथा).
 — T₁ om. lines 183-186. — (L. 184) G₂ ततो (for
 तपो). — (L. 185) G₂.s.s *वरैः* (for *गणैः*). — Lines
 190-195 = (var.) Hari. 3. 41. 12-14. — (L. 190)
 G₂ दैत्यः (for हिरण्यकशिपुः). G₂.s न देवा न च गं. T₁
 यक्षोरग* (for यक्षोरग*). — (L. 191) G₂ M₁ मा (for मां).
 — (L. 192) T₁ M₁ मा (for मां). G₂.s मानवाः (for
 वा न मां). — G₂ om. lines 193-197. — (L. 194)
 T₁ G₂.s M₁ वा (for च). — (L. 195) G₂ M₁ न चान्येन
 च मे वधः (for the post. half). — (L. 196) G₂.s.s नाथ

पशुभिर्वा मृगैर्न स्यात्पक्षिभिर्वा सरीसृपैः ।
ददासि चेद्वरानेतान्देवदेव वृणोम्यहम् ।

ब्रह्मा ।

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः । [200]
सर्वकामान्वरास्तात प्राप्स्यसे त्वं न संशयः ।
एवमुक्त्वा स भगवानाकाशेन जगाम ह ।
रराज ब्रह्मलोके स ब्रह्मर्षिगणसेवितः ।
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।
वरप्रदानं श्रुत्वा ते ब्रह्माणमुपतस्थिरे । [205]

देवाः ।

वरेणानेन भगवन्बाधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्बधोऽस्य प्रविचिन्त्यताम् ।
भगवन्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्भिर्भुः ।
खष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्ध्रुवः ।

भीष्मः ।

ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । [210]
प्रोवाच भगवान्वाक्यं सर्वदेवगणांस्तदा ।
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं कृष्णः करिष्यति ।
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे ब्रह्मणा तस्य वै वधम् ।
स्नानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदान्विताः । [215]
लब्धमात्रे वरे चापि सर्वास्ता बाधते प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ।
राज्यं चकार दैत्येन्द्रो दैत्यसंघैः समावृतः ।

सप्त द्वीपान्वशे चके लोकालोकान्तरं बलात् ।
दिव्यलोकान्समस्तान्वै भोगान्दिव्यान्वाप सः । [220]
देवांश्चिभुवनस्थांस्तान्पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ।
यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसद्दानवो दिवि ।
अथ लोकान्समस्तांश्च विजित्य स महाबलः ।
भवेयमहमेवेन्द्रः सोमोऽभिर्मरुतो रविः । [225]
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिग्गो दश ।
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ।
एते भवेयमित्युक्त्वा स्वयं भूत्वा बलात्स च ।
तेषां गृहीत्वा स्थानानि तेषां कार्याण्यवाप सः । [230]
इन्द्रश्चास्मिन्मखवरदैवकिंनरसत्तमैः ।
नरकस्थान्समानीय स्वर्गस्थांस्तान्श्चकार सः ।
एवमादीनि कर्माणि कृत्वा दैत्यपतिर्बली ।
आश्रमेषु महाभागान्मुनीन्वै संशितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्पुरा धर्षितवांश्च सः । [235]
यज्ञीयान्कृतवान्दैत्यानयज्ञीयाश्च देवताः ।
यत्न यत्र सुरा जग्मुस्तत्र तत्र व्रजन्त्युत ।
स्थानानि देवतानां तु हत्वा राज्यमपालयत् ।
पञ्च कोट्यश्च वर्षाणि नियुतान्येकपट्टि च ।
पट्टिश्चैव सहस्राणां जग्मुस्तस्य दुरात्मनः । [240]
एतद्वर्षं स दैत्येन्द्रो भोगैश्चर्यमवाप सः ।
तेनाति बाध्यमानास्ते दैत्येन्द्रेण बलीयसा ।

(for वा न). Gs न राज्ञौ (for राज्ञौ वा). — (L. 198) M1 च (for वा). — Lines 200-223 = (var.) Hari. 1. 41. 56-68^{ab}. — (L. 200) M1 पितामहः (for ब्रह्मा). Gs. 6 दिव्य- (for दिव्या). Gs तथा दिव्याम् (for मया दत्ताम्). — (L. 201) T1 Gs. 6 सर्वकाम-; M1 यथाकामं (for सर्वकामान्). T1 G2 प्राप्स्यसि. T1 G2. 6 असंशयः (G2 'यं) (for न संशयः). — (L. 202) T1 Gs. 6 M1 जगामाकाशमेव ह (G2. 6 हि) (for the post. half). — (L. 203) G2 'पूजितः (for 'सेवितः). — (L. 205) G2. 6 M1 [ए]व (for ते), and उपतस्थिताः (for 'तस्थिरे). — (L. 208) T1 Gs भगवान्. Gs. 6 'दैत्यानां (for 'भूतानां). G2. 6. 6 प्रभुः (for विभुः). — (L. 209) T1 G2. 6 'प्रकृतिर्ध्रुवः (G2 'व'). — (L. 210) Gs M1 om. the ref. M1 पितामहः (for प्रजापतिः). — (L. 211) T1 M1 सर्वान्; G2 सह; Gs सर्पा; Gs सर्वं (for सर्व-). Gs तथा (for तदा). — (L. 213) T1 तपसोते स; Gs 'सोतस्य (for 'सोऽन्तेऽस्य). — (L. 214) M1 ब्रह्मणस्. Gs वैधसं (for वै वधम्). — (L. 215) M1 [s]थ (for वै). — (L. 216) T1 सर्वास्तान्बाधते; Gs सर्वस्थो-बाधत; Gs M1 सर्वाः सोबाधत. — (L. 217) Gs गर्षितः (for दर्पितः). — (L. 219) T1 Gs लोकालोकान्तरं; Gs लोकाल्लोकां-

तरं. — (L. 220) G2. 6. 6 M1 दिव्यभोगान् (for 'लोकान्). G2. 6 M1 लोके सर्वान् (for भोगान्दिव्यान्). — (L. 221) G2. 6. 6 तु; M1 च (for तान्). — (Gs om. lines 222-224. — (L. 222) T1 Gs त्रैलोक्य- (for 'क्यं). — (L. 223) Gs युधि (for दिवि). — Lines 225-228 = (var.) Hari. 1. 41. 53-54. — (L. 225) T1 M1 इति (for इन्द्रः). Gs मरुतो. — (L. 227) Gs वसवो वरुणो यमः. — G2. 8 M1 om. lines 231-232. — (L. 231) T1 इन्द्रश्चास्मिन्; Gs इन्द्रस्थासीन् (for इन्द्रश्चास्मिन्). T1 देवर्षिसमसत्तमैः; Gs सा तदैवर्षिसत्तमैः (for the post. half). — (L. 233) M1 एवंविधानि (for एवमादीनि). — Lines 234-235 = (var.) Hari. 1. 41. 66. — (L. 234) Gs. 6 संशितव्रतान्. — (L. 235) Gs सम्यग्-; Gs तस्य (for सत्य-). Gs दुरा (for पुरा). G2 स तु; Gs तु सः; M1 स सः (for च सः). — (L. 236) = (var.) Hari. 1. 41. 68^{ad}. T1 Gs M1 याज्ञिया (T1 'व)न्; Gs याज्ञीयान्. T1 M1 अयाज्ञीयाश्च; G2. 6 न (Gs अ-) याज्ञीयाश्च; Gs अयाज्ञीयाश्च. — (L. 237) Gs M1 व्रजन्त्युत. — (L. 238) G2. 6 अकारयत् (for अपाल'). — (L. 239) M1 वर्षाणां. G2. 6 अयुता* (for नियुता*). — (L. 240). G2. 8 सहस्राणि. — (L. 241) Gs योगैश्चर्यम् (for 'भोगै').

ब्रह्मलोकं सुरा जग्मुः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
पितामहं समासाद्य खिन्नाः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ।
देवाः ।

भगवन्भूतभव्येश नखायस्व इहागतान् । [245]
भयं दितिसुताद्धोरं भवत्यद्य दिवानिशम् ।
भगवन्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्विभुः ।
खण्डा त्वं हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ।

ब्रह्मा ।

श्रूयतामापदेवं हि दुर्विज्ञेयं मयापि च ।
नारायणस्तु पुरुषो विश्वरूपो महाद्युतिः । [250]
अव्यक्तः सर्वभूतानामचिन्त्यो विभुरव्ययः ।
ममापि स तु युष्माकं व्यसने परमा गतिः ।
नारायणः परोऽव्यक्तादहमव्यक्तसंभवः ।
मत्तो जजुः प्रजा लोकाः सर्वदेवासुराश्च ते ।
देवा यथाहं युष्माकं तथा नारायणो मम । [255]
पितामहोऽहं सर्वस्य स विष्णुः प्रपितामहः ।
निश्चितं विबुधा दैत्यं स विष्णुस्तं हनिष्यति ।
तस्य नास्ति ह्यशक्यं च तस्माद्भजत माचिरम् ।

भीष्मः ।

पितामहवचः श्रुत्वा सर्वे ते भरतर्षभ ।
विबुधा ब्रह्मणा साधं जग्मुः क्षीरोदधिं प्रति । [260]
आदित्या वसवः साध्या विश्वे च मरुतस्तथा ।
रुद्रा महर्षयश्चैव अश्विनौ च सुरुषिणौ ।
अन्ये च दिव्या ये राजंसे सर्वे सगणाः सुराः ।
चतुर्मुखं पुरस्कृत्य श्वेतद्वीपमुपस्थिताः ।
गत्वा क्षीरसमुद्रे तं शाश्वतीं परमां गतिम् । [265]

अनन्तशयनं देवमनन्तं दीप्ततेजसम् ।
शरण्यं त्रिदशा विष्णुमुपतस्थुः सनातनम् ।
देवं ब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेवं महाबलम् ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च प्रभुं लोकनमस्कृतम् ।
नारायणं विभुं देवं शरण्यं शरणं गताः । [270]
देवाः ।

आयस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्वधात् ।
त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
उत्कुलामलपलाक्ष शत्रुपक्षभयंकर ।
क्षयाय दितिर्वशस्य शरणं त्वं भविष्यसि ।

भीष्मः ।

देवानां वचनं श्रुत्वा तदा विष्णुः शुचिश्रवाः । [275]
अदृश्यः सर्वभूतानां वक्तुमेवोपचक्रमे ।
विष्णुः ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तदेवं त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरम् ।
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्यमहम् । [280]

ब्रह्मा ।

भगवन्भूतभव्येश खिन्ना ह्येते भृशं सुराः ।
तस्मात्त्वं जहि दैत्येन्द्रं क्षिप्रं कालोऽस्य मा चिरम् ।
विष्णुः ।

क्षिप्रं देवाः करिष्यामि त्वरया दैत्यनाशनम् ।
तस्मात्त्वं विबुधाश्चैव प्रतिपद्यत वै दिवम् ।
भीष्मः ।

एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदिवेश्वरान् । [285]

M1 च (for सः). — (L. 243) Gs transp. जग्मुः and सर्वे.
— (L. 245) Gs देव्यः (for देवाः). — (L. 246) M1
घोराद् (for घोरं), and अत्र (for अद्य). — (L. 247)
T1 भगवान्. Gs. s. सर्वदैत्यानां. — Lines 247-248 =
(var.) lines 208-209. — (L. 248) T1 Gs. s अव्यक्त-
(for 'क्तः). Gs. s ध्रुवं. — (L. 249) Gs om. the ref.
T1 Gs अपरं देवैर्; Gs. s M1 परमं दैवं (Gs देवैर्; M1 देवं)
(for आपदेवं हि). Gs दुर्विज्ञेया. — (L. 252) T1 Gs तु स
(by transp.). — (L. 253) Gs [s] व्यक्तः अहम्; Gs
[s] व्यक्तोप्यहम् (for 'व्यक्तादहम्). — (L. 254) T1 जाताः
(for जजुः). Gs सर्वा; M1 सर्वे (for सर्व-). Gs सुराश्चैवा-
सुराश्च ते. — (L. 255) Gs M1 देवो (for देवा). — (L.
257) T1 Gs निश्चयं (for निश्चितं). Gs संहरिष्यति (for
तं हनि*). — (L. 258) Gs. s M1 न शक्यं (for ह्य*).
— (L. 259) Gs. s om. the ref. — (L. 260) T1
ब्रह्मणा; Gs ब्राह्मणा; M1 ब्रह्मणः. — (L. 261) T1 transp.
वसवः and मरुतः. Gs स- (for च). Gs. s वसवः (for
मरुतः). — (L. 263) Gs. s देवा (for दिव्या). — (L.

264) Gs. s. s 'मुपागताः (for 'मुपस्थिताः). — (L. 265)
Gs क्षीरसमुद्रं तु. Gs. s M1 शाश्वतं. — (L. 266) Gs. s
अदीनं (for अनन्तं). — Lines 267-280 = (var.) Hari.
1. 41. 69^{ab}-74^{ab}. — (L. 268) M1 देवा. Gs. s ब्रह्मदेश
(for ब्रह्मदेवं). — (L. 269) Gs भविष्यं च. Gs भूतभव्य-
भविष्यं च. — (L. 271) Gs om. the ref. — (L. 273)
Gs. s त्वं कुलानुजपन्नाक्ष; M1 उत्कुलामलपलाक्ष. — (L. 274)
T1 Gs शरण्यम्; Gs 'ण्यं. T1 Gs भवास्व नः. — (L. 275)
Gs om. the ref. Gs. s तद्देवानां वचः श्रुत्वा. — (L. 276)
Gs. s. s सर्वभूतात्मा. — (L. 277) Gs भगवानुवाच (for
विष्णुः). — Gs om. lines 278-280. — (L. 278) Gs
तदैव. — (L. 280) M1 तं (for [अ]हम्). — (L. 281)
Gs. s om. the ref. T1 Gs. s. s देवदेवेश (for भूतभव्येश).
T1 एते (for ह्येते). — (L. 282) M1 तं (for त्वं).
— (L. 283) T1 Gs M1 श्रीभगवान् (for विष्णुः). Gs एव
(for देवाः). — (L. 284) Gs माचिरं (for वै दिवम्).
— Lines 285-287 = (var.) Hari. 1. 41. 75^{ab}, 76.
— (L. 285) Gs om. the ref. T1 स (for तु). T1

नरस्यार्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्धतनुं तथा ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं निष्पिष्य पाणिना ।
भीमरूपो महातेजा इषादित्यास्य इक्षान्तकः ।
हिरण्यकशिपुं राजञ्जगाम हरिरीश्वरः ।
दैत्यास्तमागतं दृष्ट्वा नारसिंहं महाबलम् । [290]
वचयुः शस्त्रवर्षेस्ते सुसंकुद्धास्तदा हरिम् ।
तैर्विसृष्टानि शस्त्राणि भक्षयामास वै हरिः ।
जघान च रणे दैत्यान्सहस्राणि बहून्यपि ।
तामिहत्य च दैत्येन्द्रान्सर्वान्कुद्धान्महाबलान् ।
अभ्यधावत्सुसंकुद्धो दैत्येन्द्रं बलगर्वितम् । [295]
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिम्बनः ।
जीमूत इव दीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ।
देवारिर्दितिजो दुष्टो नृसिंहं समुपाद्रवत् ।
दैत्यं सोऽतिबलं दृष्ट्वा क्रुद्धशार्दूलविक्रमम् ।
हृष्टदैत्यगणैर्गुप्तं खरैर्नैस्समुखैरुत । [300]
ततः कृत्वा तु युद्धं वै तेन दैत्येन वै हरिः ।
संध्याकाले महातेजा भवनान्ते त्वरान्वितः ।
ऊरौ निधाय दैत्येन्द्रं निर्बिभेद नखैर्हि तम् ।
महाबलं महावीर्यं वरदानेन दर्पितम् ।
दैत्यश्रेष्ठं सुरश्रेष्ठो जघान तरसा हरिः । [305]
हिरण्यकशिपुं हत्वा सर्वान्दैत्यांश्च वै तदा ।
विबुधानां प्रजानां च हितं कृत्वा महाद्युतिः ।
प्रसुमोद हरिर्देवः प्राप्य धर्मं तदा भुवि ।
एष ते नारसिंहोऽसौ कथितः पाण्डुनन्दन ।
शृणु त्वं वामनं नाम प्रादुर्भावं महात्मनः । [310]

Colophon.

भीष्मः ।

पुरा अत्रेतायुगे राजम्बलिवैरोधनोऽभवत् ।

देव्यानां पार्थिवो वीरो बलेनाप्रतिमो बली ।
तदा बलिर्मेहाराज दैत्यसंघैः समावृतः ।
विजित्य तरसा शक्रमिन्द्रस्थानमवाप सः ।
तेन वित्रासिता देवा बलिनाखण्डलादयः । [315]
ब्रह्माणं वै पुरस्कृत्य गत्वा क्षीरोदार्धिं तदा ।
तुष्टुः सहिताः सर्वे देवं नारायणं प्रभुम् ।
तेषां प्रसादं चक्रेऽथ विबुधानां हरिस्तदा ।
प्रसादजं तस्य विभोरदित्यां जन्म उच्यते ।
अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः । [320]
एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजोऽभवत् ।
तस्मिन्नेव तु काले तु दैत्येन्द्रो वीर्यवान्बली ।
अश्वमेधं क्रतुश्रेष्ठमाहर्तुं पचक्रमे ।
वर्तमाने तदा यज्ञे दैत्येन्द्रस्य युधिष्ठिर ।
स विष्णुर्वामनो भूत्वा प्रच्छन्नो ब्रह्मवेषष्टक् । [325]
मुण्डो यज्ञोपवीतो च कृष्णाजिनधरः शिखी ।
पलाशदण्डं संगृह्य वामनोऽद्भुतदर्शनः ।
प्रविश्य स बलेर्यज्ञे वर्तमाने तु दक्षिणाम् ।
देहीत्युवाच दैत्येन्द्रं विक्रमांस्त्रीन्ममैव ह ।
दीयतां लिपदीमात्रमित्यवोचन्महासुरम् । [330]
स तथेति प्रतिश्रुत्य प्रददौ विष्णवे तदा ।
तेन लब्ध्वा हरिर्भूमिं जृम्भयामास वै भृशम् ।
स शिशुः सदिवं खं च पृथिवीं च विशां पते ।
स्त्रिभिर्दिग्भ्योऽपैरेकस्त्रिंशोऽप्यङ्गुलिभिः ।
बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा । [335]
विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याः क्षोभितास्ते महासुराः ।
विप्रचित्तिमुखाः क्रुद्धा दैत्यसंघा महाबलाः ।
नानावक्त्रा महाकाया नानावेषधरा नृप ।

G₂.s.s विदशेश्वरान्. — (L. 286) T₁ [अ]र्धं (for [अ]र्ध-).
M₁ नरस्य कृत्वापतन्तु. G₂.s.s पुनः (for तथा). — (L. 287)
G₂.s M₁ संस्पृश्य (for निष्पिश्य). — (L. 291) G₂ शस्त्र-
वर्षास्ते; G₂.s.s शरवर्षस्ते. — (L. 292) G₂ तैः सृष्टसर्वशस्त्राणि.
G₂ पूज* (for भक्ष*). — (L. 293) T₁ G₂.s रणैर्. G₂ च
(for [अ]पि). — (L. 294) G₂.s.s [ए]व (for च).
G₂.s.s M₁ दैतेयान् (for दैत्येन्द्रान्). G₂ सर्व- (for सर्वान्).
— Lines 296-300 = (var.) Hari. 1. 41. 77-78.
— G₂.s M₁ om. line 298. — (L. 299) G₂.s M₁ दृप्तं
(for दृष्टा), and दृ (G₂ दी)प्त* (for क्रुद्ध*). — (L. 300)
G₂ दृप्तं (for गुप्तं). T₁ G₂ कर्दैर् (for खर्दैर्). M₁ तथा (for
उत). — (L. 301) T₁ G₂.s नदन् (for तेन). — (L.
302) G₂ प्रघाणे च (for भवनान्ते). — (L. 303) G₂.s तदा;
M₁ तथा (for हि तस्). — (L. 304) G₂ गर्वितं (for
दण्डितस्). — (L. 308) T₁ स्वाप्य; G₂ M₁ व्याप्य (for
प्राप्य). G₂ विभुः (for भुवि). — Colophon. Adhy. no.:
T₁ G₂.s.s M₁ 50. — (L. 313) G₂ दैत्यसंघैः (for

महाराज), and घोररूपैः (for दैत्यसंघैः). — (L. 317) Gs विभुं (for प्रभुम्). — (L. 318) Gs.० स तेषां दर्शनं चक्रं (for the prior half). T₁ M₁ ततः; Gs स्तुतः (for तदा). — (L. 319) Gs M₁ ह्यस्य (for तस्य). G₂ आदित्यां; Gs अदित्या; Gs अदित्याञ्. — (L. 321) Gs M₁ इंद्राद् (for इन्द्रस्य). Gs स इंद्रावरजो विभुः. — (L. 322) Gs च (for the first तु). Gs स (for the second तु). M₁ एतस्मिन्नेव काले तु. Gs बलवीर्यवान् (for वीर्यवान्बली). — (L. 324) T₁ Gs.० महा- (for तदा). — (L. 325) Gs.० M₁ (*sup. lin.*) 'संदृतः' (for 'वैपथ्यक'). — (L. 326) Gs मुंकी. — (L. 327) Gs पालाशदंडं. Gs संहृत्य; Gs संग्राह्य. — (L. 329) Gs विक्रमं त्रीणि व मम; Gs 'मांस्त्रीन्मुवो मम; Gs 'मांस्त्रीणि वै मम. — (L. 330) Gs त्रिपदा' (for त्रिपदी'). T₁ इत्युवाच; G₂ इत्यावाच; Gs इत्यावाचन् (for इत्यवोचन्). — (L. 331) Gs तथा (for तदा). — (L. 332) Gs.० M₁ ततो (for तेन). — (L. 333) Gs च (for स-). — (L. 334) Gs 'कमतादिभूः. — Lines 335-336 =

नानाप्रहरणा रौद्रा नानाभाल्यानुलेपनाः ।
 स्वान्यायुधाने संगृह्य प्रदीप्ता इव तेजसा । [340]
 क्रममाणं हरिं तत्र उपावर्तन्त भारत ।
 प्रमथ्य सर्वान्देतेयान्पादहस्ततलेस्तु तान् ।
 रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु स मेदिनीम् ।
 संप्राप्य दिवमाकाशमादित्यसदने स्थितः ।
 अत्यरोचत भूतात्मा भास्करं स्वेन तेजसा । [345]
 प्रकाशयन्दिशः सर्वाः प्रदिशश्च महाबलः ।
 शुशुभे स महाबाहुः सर्वलोकान्प्रकाशयन् ।
 तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
 नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल तदा स्थितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुभ्यां तौ व्यवस्थितौ । [350]
 विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः ।
 अथासाद्य कपालं स अण्डस्य तु युधिष्ठिर ।
 तच्छिद्रात्स्यन्दिनी तस्य पादाकृष्टाथ निम्नगा ।
 ससार सागरं साशु पावनी सागरंगमा ।
 जहार मेदिनीं सर्वो हत्वा दानवपुंगवान् । [355]
 आसुरीं श्रियमाहृत्य श्रील्लोकान्स जनार्दनः ।
 सपुत्रदारानसुरान्पाताले विन्यपातयत् ।
 नमुचिः शम्बरश्चैव प्रह्लादश्च महामनाः ।
 पादपाताभिनिर्धूताः पाताले विनिपातिताः ।
 महाभूतानि भूतात्मा सविशेषाणि वै हरिः । [360]
 कालं च सकलं राजन्गात्रभूतान्यदर्शयत् ।

तस्य गात्रे जगत्सर्वमानीतमिव दृश्यते ।
 न किञ्चिदस्ति लोकेषु यदनासं महात्मना ।
 तद्धि रूपमुपेन्द्रस्य देवदानवमानवाः । [365]
 दृष्ट्वा तं मुमुहुः सर्वे विष्णुतेजोभिपीडिताः ।
 बलिर्बद्धोऽभिमानी च यज्ञवाटे महात्मना ।
 विरोचनकुलं सर्वं पाताले विनिपातितम् ।
 एवंविधानि कर्माणि कृत्वा गरुडवाहनः ।
 न विस्मयमुपागच्छत्पारमेष्ठ्येन तेजसा ।
 स सर्वममरैश्चर्यं संप्रदाय शचीपतेः । [370]
 त्रैलोक्यं च ददौ शके विष्णुर्दानवसूदनः ।
 एष ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 वेदविद्भिर्द्विजैरेतत्कथ्यते वैष्णवं यशः ।
 मानुषेषु यथा विष्णोः प्रादुर्भावो तथा शृणु ।

Colophon.

भीष्मः ।

विष्णोः पुनर्महाराज प्रादुर्भावो महात्मनः । [375]
 दत्तात्रेय इति ख्यात ऋषिरासीन्महायशः ।
 तेन नष्टेषु वेदेषु क्रियासु च मलेषु च ।
 चातुर्वर्ण्यं च संकीर्णं धर्मे शिथिलतां गते ।
 अभिवर्धति चाधर्मे सत्ये नष्टे स्थितेऽनृते ।
 प्रजासु क्षीयमाणासु धर्मे चाकुलतां गते । [380]
 सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यानीताश्च तेन वै ।
 चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना ।
 स एष वै यदा प्रादाद्देह्याधिपतेर्वरम् ।

Hari. 1. 41. 80. — (L. 337) G₂.s M₁ सर्वं (for
 देव). G₂.s 'सुराः (for 'बलाः). — Lines 339-343
 — (var.) Hari. 1. 41. 97^{ad}-99^{ad}. — (L. 342) G₂
 सर्व- (for सर्वान्). — (L. 343) M₁ च (for स).
 — (L. 344) T₁ पदम्; G₂ पादम् (for दिवम्). — (L.
 345) G₂ अभ्यरोचत. G₂.s भास्करस्येव तेजसा. — (L. 346)
 G₂.s M₁ (sup. lin. as above) 'यज्ञाः (for 'बलः).
 — (L. 347) G₂ सर्वान् (for सर्व-). — Lines 348-351
 — (var.) Hari. 1. 41. 100-101. — (L. 349) M₁
 (sup. lin. as above) ततः (for नभः). T₁ G₂ om.
 (hapl.) the post. half of line 349 and the prior
 half of line 350. G₂ नाभ्यामासीत्तदा विभोः (for the
 post. half). — (L. 350) G₂ दिवम् (for परम्). G₂
 जानुनोः किल तौ स्थितौ; G₂ जानुभ्यां पर्वतौ स्थितौ. — (L. 353)
 G₂ स्पंदती (for स्पन्दिनी), and च (for [अ]थ). — (L. 355)
 G₂ सर्वान् (for सर्वा). — (L. 357) G₂ संनिवेशयत्; G₂
 नाभ्यपातयत्; G₂ संन्यवेशयत्; M₁ विनिपातयत् (for विन्यं).
 — (L. 359) G₂ M₁ पादपाताभिनिर्धूताः; G₂ 'वातविनि'.
 G₂ 'वेशिताः (for 'पातिताः). — (L. 360) G₂ स विशेषेण;
 M₁ सर्वशेषाणि. — (L. 361) G₂ 'भूतान्प्रद'. — (L. 362)
 T₁ अधिष्ठयते; G₂.s अधिया (G₂ 'पा)स्यति; G₂ M₁ अथ

(M₁ 'धि-) पश्यति (for इव दृश्यते). — (L. 363) M₁
 यदव्याप्तं. — (L. 364) T₁ महेंद्रस्य; G₂ महेशस्य (for
 उपेन्द्रस्य). — (L. 365) G₂ तं दृष्ट्वा (by transp.). T₁ च;
 G₂ तु; G₂ M₁ सं- (for तं). G₂ तं मुहुः (for मुमुहुः).
 G₂ विष्णुना हि प्रपीडिताः. — (L. 367) G₂ वैरो' (for विरो').
 G₂.s.स वि (G₂ वै)निवेशितं (for विनिपातितम्). — (L. 370)
 G₂.s असुरैश्चर्यं (for अमरै'). — (L. 371) G₂.s वशे चक्रे
 (for ददौ शके). — Lines 372-373 = (var.) Hari.
 1. 41. 103. — (L. 374) G₂.s M₁ तथा; G₂ ततो (for
 यथा). G₂ विष्णुप्रादुर्भावस् (for 'र्भाव'). G₂.s महात्मनः;
 M₁ अतः शृणु (for तथा शृणु). — Colophon. Adhy. no.:
 T₁ G₂.s.s.s M₁ 51. — Lines 375-382 = (var.)
 Hari. 1. 41. 104-107. — (L. 377) M₁ (sup. lin.)
 सक्रियेषु (for क्रियासु च). G₂ महेषु (for मलेषु). — (L.
 378) G₂ [स]थ (for च). — T₁ om. (hapl.) lines
 379-380. — (L. 379) G₂ बाधर्मे and नष्टस्थिते. G₂ कृते;
 G₂ नृपे (for ऽनृते). — (L. 380) G₂.s चामूलतां (for
 चाकु). — (L. 381) T₁ सत्क्रिया; G₂ सत्कृता (for सक्रिया).
 G₂ देवाः; G₂ देशाः (for वेदाः). G₂ प्रीत्या' (for प्रत्या').
 G₂.s.s M₁ हि (for च). — (L. 383) G₂ एव (for एष),
 and सुतं (for वरम्). — (L. 384) G₂.s.s स (for तं):

तं हेहयानामधिपस्वर्जुनोऽभिप्रसादयन् ।
 वने पर्यचरत्सम्यक्शुश्रूषुरनसूयकः । [385]
 निर्ममो निरहंकारो दीर्घकालमतोषयत् ।
 आराध्य दत्तात्रेयं हि अगृह्णात्स वरानिमान् ।
 आसादासतराद्विप्राद्विद्वान्विद्वज्जिषेवितान् ।
 ऋतेऽमरत्वाद्विप्रेण दत्तात्रेयेण धीमता ।
 वरैश्चतुर्भिः प्रवृत्त इमांस्तत्राभ्यनन्दत । [390]
 श्रीमान्मनस्वी बलवान्सत्यवागनसूयकः ।
 सहस्रबाहुर्भूयासमेष मे प्रथमो वरः ।
 जरायुजाण्डजं सर्वं सर्वं चैव चराचरम् ।
 प्राशास्तुमिच्छे धर्मेण द्वितीयस्त्वेष मे वरः ।
 पितृन्देवानृषीन्विप्रान्यजेयं विपुलैर्मलैः । [395]
 अभिप्राञ्जितैर्बाणैर्घातयेयं रणाजिरे ।
 दत्तात्रेयेह भगवंस्तृतीयो वर एष मे ।
 यस्य नासीन्न भविता न चास्ति सदृशः पुमान् ।
 इह वा दिवि वा लोके स मे हन्ता भवेदिति ।
 सोऽर्जुनः कृतवीर्यस्य वरः पुत्रोऽभवद्युधि । [400]
 स सहस्रं सहस्राणां माहिष्मत्यामवर्धत ।
 स भूमिमखिलां जित्वा द्वीपांश्चापि समुद्रिणः ।
 नभसीव ज्वलन्सूर्यः पुण्यैः कर्मभिरर्जुनः ।

G₂ अर्जुनो; G₆ अर्जुनो (for त्वर्जुनो). G₂.s.6 M₁ [5]पि (for 5मि-). — (L. 387) G₅.6 सोगृह्णात् (for अगृ*).
 G₆ च (for स). — (L. 388) G₅ M₁ आसात् (for आसाद्).
 G₂ आसतरान् (for "राद्). T₁ G₂.6 विप्रान् (for विप्राद्).
 G₅ M₁ (*sup. lin.*) "जिषेवितान्; G₅ "निशेषतः. — (L. 390) G₂ प्रावृत्त; G₅ प्रवृत्ता. T₁ इमां स तत्र नन्दत. — (L. 391) G₂ इमान् (for श्रीमान्). — (L. 394) T₁ G₂ इच्छेद् (for इच्छे). G₅ [अ]प्येष (for त्वेष). — (L. 396) G₂.s.5.6 च शितैर् (for निशितैर्). — G₂.s.5.6 om. the post. half of line 396 and the prior half of line 397. M₁ पातयेयं (for घात*). — (L. 397) M₁ [अ]त्र (for [इ]ह). — (L. 398) G₅ तस्य नास्ति (for यस्य नासीन्). G₅ चास्य (for चास्ति). — (L. 399) G₅ भूपालो (for वा लोके). G₅ भविष्यति (for भवेदिति). — (L. 400) Before line 400, T₁ M₁ ins. वैशंपायनः. T₁ G₅.5 वरं; G₆ वर- T₁ M₁ महाबलः; G₅ भवेद्युधि; G₅ महाशक्ति; G₅ भवेदिति (for 5भवद्युधि). — (L. 401) M₁ यः (for स). G₅ शतं वर्ष- (for स सहस्रं). — (L. 402) T₁ पृथिवी* (for स भूमि*). G₅ विप्रांश्चापि; M₁ द्वीपांश्चैव. M₁ समुद्रगाः (for "द्रिणः). — (L. 403) G₅ अच्युतः (for अर्जुनः). — (L. 404) Before line 404, G₅ ins. अर्जुनः. G₅ कुशेरं च; G₅ विशेषे कृत्वा. G₅ ताम्रपर्णी; G₅ काशद्वीपं (for ताम्र*). T₁ G₂.s गभस्तिमान्; G₅ समृद्धिमान्. — (L. 405) G₂.6 गंधर्ववरुणद्वीपं.

इन्द्रद्वीपं कुशेरं च ताम्रद्वीपं गभस्तिमान् ।
 गान्धर्वं वारुणं द्वीपं सौम्यार्षमिति च प्रभुः । [405]
 पूर्वैरजितपूर्वांश्च द्वीपानजयदर्जुनः ।
 सौवर्णं सर्वमप्यासीद्विमानवरमुत्तमम् ।
 चतुर्धा व्यभजद्राष्ट्रं तद्विभज्यान्वपालयत् ।
 एकांशेनाहरत्सेनामेकांशेनावसद्गृहान् ।
 यस्तु तस्य तृतीयांशो राजासीजनसंग्रहे । [410]
 भासः परमकल्याणस्तेन यज्ञानकल्पयत् ।
 ये दस्यवो ग्रामचरा भरण्ये च वसन्ति ये ।
 चतुर्थेन च सोऽंशेन तान्सर्वान्प्रत्यषेधयत् ।
 सर्वेभ्यश्चान्तवासिभ्यः कार्त्तवीर्योऽहरद्वलिम् ।
 आहतं स्वयलैर्यत्तदर्जुनस्यावमन्यते । [415]
 काको वा मूषिको वापि तं तमेव न्यबर्हयत् ।
 द्वाराणि नापिधीयन्ते राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
 स एव राष्ट्रपालोऽभूत्स्त्रीपालोऽभवदर्जुनः ।
 स एवासीदजापालः स गोपालो विशां पते ।
 सर्वाण्येव मनुष्याणां राजा क्षेत्राणि रक्षति । [420]
 इदं तु कार्त्तवीर्यस्य बभूवासदृशं जनैः ।
 न पूर्वं नापरे तस्य गमिष्यन्ति गतिं नृपाः ।
 यदर्णवे प्रयातस्य वस्त्रं न परिषिच्यते ।

G₂ सौमाप इति स प्रभुः; (G₅.6 सौम्यमार्षमि (G₅ इ)ति प्रभुः. — G₅ om. lines 406-408. — (L. 406) G₂ पूर्वैराजित*; G₅ सर्वैरजित*. — (L. 409) G₅ "नावसत्; M₁ (*sup. lin. as above*) "नाभरत् (for "नाहरत्). M₁ "नाहरद् (for "नावसद्). — (L. 410) G₅ पश्यतस्तु (for यस्तु तस्य). G₂ तृतीयोभूद्. G₂ राशो यजनसंग्रहे; G₅.6 राशोभूजन*. — (L. 413) Om. in G₂. — (L. 414) T₁ बलि; G₂ वनं; M₁ बली (for बलिम्). — (L. 415) G₅ repeats line 415. T₁ G₅ शासनं; G₅ आहूतैः; G₆ आहूतैः (for आहूतं). T₁ G₅ यत्नाद्; G₅ यज्ञाद्; G₅ युक्तम्; M₁ वित्तम् (for यत्तद्). G₂ [अ]यमद्य ते; M₁ (*sup. lin.*) [अ]भिमन्यते (for [अ]व*). — (L. 416) G₂ [अ]यं; G₆ यत् (for [अ]पि). G₂ निबर्हयत्. G₅ तन्ममेत्यन्ववर्हयत्; G₅ यत्तदा तदभक्षयत्. — (L. 417) G₂ नास्य सीदंतः; G₅ नापि धीयंत; G₆ नाप्यदीयंत. G₂.s.6 पुरेषु (for राष्ट्रेषु). — (L. 418) G₂ एष; G₅ एवं (for एव). T₁ श्रीपालो. — (L. 419) G₅ स एवाभूद्राजपालः. G₅ गोपालो वा (for स गोपालो). — (L. 420) T₁ स स्मारण्ये; G₅ M₁ सर्वारण्ये (for सर्वाण्येव). G₅ राजां (for राजा). G₅ कृष्यति (for रक्षति). — (L. 421) G₅.6 च (for तु). T₁ गणैः (for जनैः). — (L. 422) G₂.s.6 यस्य (for तस्य). — (L. 423) G₅ यदर्णवमपीतस्य; M₁ (*inf. lin. as above*) अर्णवेन प्रयातस्य. M₁ वस्त्रेण परिषिच्यते (*inf. lin.* वस्त्रा न परिकृष्यते). — (L. 424) M₁ शत- (for शतं). G₂

शतं वर्षसहस्राणामनुशिष्यार्जुनो महीम् ।
दत्तात्रेयप्रसादेन एवं राज्यं चकार सः । [425]
एवं बहूनि कर्माणि चक्रे लोकहिताय सः ।
दत्तात्रेय इति ख्यातः प्रादुर्भावस्तु वैष्णवः ।
कथितो भरतश्रेष्ठ शृणु भूयो महात्मनः ।

Colophon.

मीष्मः ।

यदा भृगुकुले जन्म यदर्थं च महात्मनः ।
जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावस्तु वैष्णवः । [430]
जमदग्नेः सुतो राजन्नामो नाम स वीर्यवान् ।
हेहयान्तकरो राजन्स रामो बलिनां वरः ।
कार्तवीर्यो महावीर्यो बलेनाप्रतिमस्तथा ।
रामेण जामदग्न्येन हतो विषममाचरन् ।
तं कार्तवीर्यं राजानं हेहयानामरिदमम् । [435]
रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वावचीद्रेण ।
जम्भस्य यज्ञहन्ता स ऋषिजं चैव संसरे ।
जम्भस्य मूर्ध्नि भेत्ता च हन्ता च शतदुन्दुभेः ।
स एष कृष्णो गोविन्दो जातो भृगुषु वीर्यवान् ।
सहस्रबाहुमुद्धर्तुं सहस्रजितमाहवे । [440]
क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि महायशाः ।
सरस्वत्यां समेतानि एष वै धनुषाजयत् ।

महाद्विषां वधे तांस्त्रिंशद्विंशति चतुर्दश ।
पुनर्जग्राह शूराणामन्तं चक्रे नरर्षभः ।
ततो दशसहस्रस्य भङ्गत्वा पूर्वमरिदमः । [445]
सहस्रं मुसलेनाग्निसहस्रमुदकृन्तत ।
चतुर्दश सहस्राणि कणधूममपाययत् ।
शिष्टान्महाद्विषो जित्वा ततोऽस्त्रावत भार्गवः ।
राम रामेत्वभिकुटो ब्राह्मणैः क्षत्रियार्दितैः ।
न्यग्रहं सहस्राणि रामः परशुनाभिभूः । [450]
न ह्यमृष्यत तां वाचमातैर्भृशमुदीरिताम् ।
भृगो रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्दिजातयः ।
काश्मीरान्दरदान्कुन्तीन्धुद्रकान्मालवाण्शकान् ।
चेदिकान्क्षत्रियान्क्षत्रिकान्क्रथकैशिकान् ।
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गान् मागधान्काशिकोसलान् । [455]
रात्रायणान्वीतिहोत्रान्किरातान्मार्त्तिकावतान् ।
एतानन्यांश्च राजेन्द्रान्देशे देशे सहस्रशः ।
निकृत्य निशितैर्बाणैः संप्रदाय विवस्वते ।
कीर्णा क्षत्रियकोटीभिर्मैरुमन्दरभूषणा ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता । [460]
कृत्वा निःक्षत्रियां चैव भार्गवः स महायशाः ।
इन्द्रगोपकवर्णस्य जीवन्जीवनिभस्य च ।
पूरयामास सरितः क्षतजस्य सरांसि च ।

अनुशिष्यार्जुनोमही; Gs अधिशिष्यार्जुनो महत्. — (L. 425) Gs ह (for सः). — Gs. s. transp. lines 426 and 427. — (L. 426) Gs. s. s. एवमादीनि. Gs कृत्वा (for चक्रे). — (L. 427) Gs. s. s. ह्यं (Gs [अ]व्ययो) हरेः; M1 (sup. lin.) [अ]प्ययं हरेः (for तु वैष्णवः). — After line 427, Gs repeats line 426. — Colophon. Adhy. no.: T1 Gs. s. s. s. M1 52. — (L. 429) T1 om. the ref. Gs M1 (sup. lin.) तथा; Gs तदा (for यदा). — (L. 431) Gs. s. जमदग्निसुतो. Gs रामनामा (for रामो नाम). — After line 431, Gs. s. read line 435. — (L. 433) Gs *बाहुर् (for *वीर्यो). Gs. s. तदा (for तथा). — After line 435, Gs reads line 440. — (L. 436) Gs. s. s. [अ]र्जुनं भुवि (for [अ]वचीद्रेण). — (L. 437) Gs यज्ञे (for यज्ञ-). T1 [अ]र्जुनो; M1 च (for स). T1 Gs ऋषिजां; Gs *जो (for *जं). Gs. s. M1 वै स (for चैव). — (L. 439) Gs एव (for एष). — (L. 440) Gs उद्धर्तुं (for उद्धर्तुं). — (L. 442) Gs समेतारीन् (for *तानि). — (L. 444) Gs पुनर्जगान्. T1 Gs M1 दंतकूरे; Gs अंतश्चक्रे; Gs अतिकूरे (for अन्तं चक्रे). T1 Gs रथर्षभः (Gs *भं); Gs नरर्षभः; M1 (sup. lin.) रथर्षभान्. — (L. 445) T1 दश सहस्राणि; Gs. s. दंष्ट्रासहस्रस्य; Gs राक्षां सहस्रं वै (for दशसहस्रस्य).

Gs M1 हन्ता (for भङ्गत्वा). — (L. 446) T1 Gs. s. M1 (sup. lin. as above) *नाग्नत्. M1 (sup. lin. as above) उदके तथा (for उदकृन्तत). — (L. 447) T1 अपाययत्; Gs अपोययत् (for अपाययत्). Gs क्षणमात्रमपातयत् (for the post. half). — (L. 448) T1 महाद्विषश्छित्वा; Gs. s. *द्विषं जित्वा. Gs. s. [स]त्रायत (for स्त्रायत). — (L. 449) Gs. s. M1 *कुटैर् (for *कुटो). — (L. 450) Gs. s. निघ्नन् (for न्यग्रहं). — (L. 451) T1 ह्यमृष्यत तां; Gs ह्यमृष्यति तां; Gs *व्यत तं; Gs *व्यत्तदा. Gs उदीरितं. — (L. 452) Gs यथा; Gs यत्रा (for यदा). — (L. 453) T1 Gs मालकान् (for मालवान्). — (L. 454) T1 Gs ऋषिकान्; Gs इषीकान्; M1 (sup. lin. as above) ऋषीकान्. — (L. 455) T1 अंतान्यंगान्; Gs. s. अंगवंग- (for अङ्गान्वङ्गान्). Gs. s. s. *कोसलान्; Gs *कोशलान्. — (L. 456) Gs दाक्षा (for रात्रा). Gs. s. काति (for मार्त्ति). — (L. 457) Gs. s. M1 राजन्यान् (for राजेन्द्रान्). — Lines 459-461 — (var.) Hari. 1. 41. 115^a-116^b. — (L. 460) T1 Gs त्रिः (Gs त्रि)सप्तकृत्वा. T1 Gs. s. M1 निक्षत्रिया. — (L. 461) T1 Gs. s. M1 निक्षत्रियां. M1 ह्य- (for स). — (L. 462) T1 Gs. s. इन्द्रगोपकं. T1 Gs. s. बंधुजीव (for जीवन्जीव). — (L. 463) Gs पूजयित्वा च; Gs M1 पूजयित्वा च.

चकार तर्पणं वीरः पिदुणां तासु तेषु च ।
 सर्वानष्टादश द्विगुणैश्च भार्गवः । [465]
 सोऽथमेधसहस्राणि नरमेधशतानि च ।
 हृष्टा सागरपर्यन्तां काश्यपाय महीं ददौ ।
 तस्याग्नेणानुपयेति भूमिं कृत्वा विपांसुलाम् ।
 ततः कालकृतां सत्यां भार्गवाय महात्मने ।
 गाथामप्यस्य गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । [470]
 वेदिमष्टादशोत्सेधां हिरण्यस्यातिपौरुषीम् ।
 रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह काश्यपः ।
 एवमिष्ट्वा महाबाहुः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 अन्यद्वर्षशतं रामः सौमे सास्वमयोधयत् ।
 ततः स भृगुशार्दूलस्तं सौभं योधयन्प्रभुः । [475]
 सुबन्धुरं रथं राज्ञास्थाय भरतर्षभ ।
 नभिकानां कुमारीणां गायन्तीनामुपाशृणोत् ।
 राम राम महाबाहो भृगूणां कीर्तिवर्धन ।
 त्यज शस्त्राणि सर्वाणि न त्वं सौभं वधिष्यसि ।
 चक्रहस्तो गदापाणिर्भीतानामभयंकरः । [480]
 युधि प्रद्युम्नसाम्बाभ्यां कृष्णः सौभं वधिष्यति ।
 तच्छ्रुत्वा पुरुषस्याग्रस्तत एव वनं ययौ ।
 न्यस्य सर्वाणि शस्त्राणि कालकाङ्क्षी महायशः ।
 रथं वर्मायुधं चैव शरान्परशुमेव च ।
 धनुं च तपुः प्रतिष्ठाप्य रामस्तेपे परं तपः । [485]
 द्वियं प्रज्ञां श्रियं कीर्तिं लक्ष्मीं चाभिन्नकर्मणः ।
 पञ्चाधिष्ठाय धर्मात्मा तं रथं विससर्ज ह ।
 आदिकाले प्रवृत्तं हि विभजन्कालमीश्वरः ।
 नाहनच्छ्रद्धया सौभं न दशशक्तो महायशः ।

जामदग्न्य इति ख्यातो यस्त्वसौ भगवानृषिः । [490]
 सोऽस्य भागस्तपस्तेपे भार्गवो लोकविश्रुतः ।

Colophon.

सीष्मः ।

शृणु राजंस्तथा विष्णोः प्रादुर्भावं महात्मनः ।
 चतुर्विंशे युगे चापि मार्कण्डेयपुरःसरः ।
 तिथौ नावमिके जज्ञे तथा दशरथादपि ।
 कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्धा विष्णुरभ्ययः । [495]
 लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः ।
 प्रसाधनार्थं लोकस्य विष्णुस्तस्य सनातनः ।
 धर्मार्थमेव कौन्तेय जज्ञे तत्र महायशः ।
 तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतपतेस्तनुम् ।
 यज्ञविघ्नं तदा कृत्वा विश्वामित्रस्य भारत । [500]
 सुबाहुर्निहतस्तेन मारीचस्ताडितो भृशम् ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।
 वधार्थं देवशत्रूणां दुर्वाराणि सुरैरपि ।
 वर्तमाने तदा यज्ञे जनकस्य महात्मनः ।
 भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया परम् । [505]
 ततो विवाहं सीतायाः कृत्वा स रघुवल्गमः ।
 नगरीं पुनरासाद्य मुमुदे तत्र सीतया ।
 कस्यचित्त्वथ कालस्य पित्रा तत्राभिचोदितः ।
 कैकेय्याः प्रियमन्विच्छन्वनमभ्यवपद्यत ।
 यः समाः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश वने वसन् । [510]
 लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ।
 चतुर्दश वने तस्मात्पयो वर्षाणि भारत ।
 रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेत्यभिहिता जनैः ।

T₁ G₅ सरितं. — T₁ G₂.s.s.s M₁ om. line 464.
 — (L. 468) G₅ तु (for [अ]नु-). T₁ भूति (for भूमि).
 G₅ स (for वि-). — (L. 470) G₅ गदितां (for गायन्ति).
 — (L. 471) T₁ G₅ M₁ (sup. lin. as above)
 [अ]तिपौरुषा; G₅ [अ]धिपौरुषं. — (L. 472) G₂.s रामेण
 जामदग्न्येन (for the prior half). — (L. 474) G₅
 अभ्यवर्षश्च तं रामः. G₅ सौधि; G₅ M₁ सौभं (for 'मे').
 — (L. 475) G₅ बहु (for प्रभुः). — (L. 480) T₁
 भूतानाम्; G₅ M₁ (sup. lin. as above) दीना; G₅ सुता
 (for सीता). — (L. 483) G₅ शस्त्राणि सर्वाणि (by
 transp.). — (L. 484) G₂.s सर्वा (for वर्मा).
 — (L. 485) M₁ धनुश्चापु. T₁ G₅ राजंस (for रामस्).
 — (L. 486) M₁ (sup. lin. as above) धृति (for श्रियं).
 — (L. 487) G₅ सः (for ह). — (L. 488) G₅ प्रवृत्ति.
 G₂.s तु (for हि), and व्यभजत् (for विभजन्). G₅ करम्;
 G₅ कोयम् (for कालम्). — (L. 489) G₂.s नाहन्तं (for
 नाहनत्). T₁ नास्य शक्तो; G₅ M₁ न दशशक्तो (M₁ 'कयं');
 G₅ तस्य शक्तो. M₁ मया त्विति (for महायशः). — (L.

490) G₅ यस्यांशो (for यस्त्वसौ). — Colophon. Adhy.
 no.: T₁ G₂.s M₁ 53; G₂.s 50. — For lines
 492-581 Harivaṁśa has a parallel abridged
 version omitting some lines at l. 41. 121-155.
 — (L. 492) T₁ G₅ तदा; G₅ M₁ ततो (for तथा).
 — (L. 493) G₅ चतुर्विंशद; G₅ चतुर्दशे. M₁ विश्वामित्र
 (for मार्कण्डेय). — (L. 497) G₅ प्रसादनार्थं. G₂.s M₁
 तत्र (for तस्य). — (L. 498) G₂.s.s M₁ कर्मार्थमेव. G₅
 कौरव्य (for कौन्तेय). M₁ तात (for तत्र). — (L. 499)
 G₂.s.s M₁ मनुष्येन्द्र. — (L. 500) G₂.s यज्ञविघ्नकरस्तत्र (for
 the prior half). — (L. 502) G₂.s तस्माद् (for तस्मै).
 T₁ शस्त्राणि; G₅ M₁ नास्त्राणि. G₂.s विश्वामित्राच्च धीमतः.
 — (L. 503) G₂.s सर्व (for देव). G₅ M₁ दुर्वाराणां.
 — (L. 504) G₅ महा- (for तदा). — (L. 505) G₅
 क्रीडया. G₅ पीडया स्वल्पया परं (for the post. half).
 — G₂.s M₁ om. lines 506-509. — (L. 510) T₁ M₁
 (sup. lin.) [स]वसत् (for वसन्). — (L. 511) G₅
 लक्ष्मणानुगतो. — (L. 512) M₁ तपस् (for वने). • T₁ G₅

पूर्वोचितत्वात्सा लक्ष्मीर्भर्तारमनुगच्छति ।
 जनस्थाने वसन्कार्यं त्रिदशानां चकार सः । [515]
 मारीचं दूषणं हत्वा खरं त्रिशिरसं तथा ।
 चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां घोरकर्मणाम् ।
 जघान रामो धर्मात्मा प्रजानां हितकाम्यया ।
 विराधं च कबन्धं च राक्षसौ क्रूरकर्मणौ ।
 जघान च तदा रामो गन्धर्वौ शापविक्षतौ । [520]
 स रावणस्य भगिनीनासाच्छेदं च कारयत् ।
 भार्यावियोगं तं प्राप्य मृगयन्त्यचरद्वनम् ।
 ततस्तमृश्यमूकं स गत्वा पम्पामतीत्य च ।
 सुग्रीवं मारुतिं दृष्ट्वा चक्रे मैत्रीं तयोः स वै ।
 अथ गत्वा स किष्किन्धां सुग्रीवेण तदा सह । [525]
 निहत्य वालिनं युद्धे वानरेन्द्रं महाबलम् ।
 अभ्यपिञ्चत्तदा रामः सुग्रीवं वानरेश्वरम् ।
 ततः स वीर्यवान्राजंस्वरयन्वै समुत्सुकः ।
 विचित्र्य वायुपुत्रेण लङ्कादेशं निवेदितम् ।
 सेतुं बद्ध्वा समुद्रस्य वानरैः सहितस्तदा । [530]
 सीतायाः पदमन्विच्छन्रामो लङ्कां विवेश ह ।
 देवोरगगणानां हि यक्षराक्षसपक्षिणाम् ।
 तस्मावभ्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युधि दुर्जयम् ।
 युक्तं राक्षसकोटीभिर्भिन्नाञ्जनचयोपमम् ।
 दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितम् । [535]

जघान सचिवैः सार्धं सान्त्वयं रावणं रणे ।
 त्रैलोक्यकण्टकं धीरं महाकार्यं महाबलम् ।
 रावणं सगणं हत्वा रामो भूतपतिः पुरा ।
 लङ्कायां तं महात्मानं राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
 अभिषिच्य च तत्रैव अमरत्वं ददौ तदा । [540]
 आरुह्य पुष्पकं रामः सीतामादाय पाण्डव ।
 सबलः स्वपुरं गत्वा धर्मराज्यमपालयत् ।
 दानवो लवणो नाम मधोः पुत्रो महाबलः ।
 शत्रुघ्नेन हतो राजंस्ततो रामस्य शासनात् ।
 एवं बहूनि कर्माणि कृत्वा लोकहिताय सः । [545]
 राज्यं चकार विधिवद्रामो धर्मभृतां वरः ।
 दशाश्वमेधानाजहे ज्योतिरुत्थानहर्गणान् ।
 नाश्रूयन्ताशुभा वाचो नात्ययः प्राणिनां तदा ।
 न वित्तजं भयं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 प्राणिनां च भयं नासीज्जलानलविधानजम् । [550]
 पर्यदेवज्ञ विधवा नानाथाः काश्चनाभवन् ।
 सर्वमासीत्तदा तृप्तं रामे राज्यं प्रशासति ।
 न संकरकरा वर्णा न कृष्टकरकृजिनः ।
 न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ।
 विशः पर्यचरन्क्षत्रं क्षत्रं नापीडयद्विशः । [555]
 नरा नात्यचरन्भार्या भार्या नात्यचरन्पतीन् ।
 नासीदल्पकृपिलोके रामे राज्यं प्रशासति ।

तदा; M₁ वने (for तपो). — (L. 514) T₁ G₂. s. 6
 अनुशोचती (G₂ 'ति); G₂ 'गच्छती. — (L. 517) G₂
 घोरदशिनां; M₁ क्रूरकर्मणौ. — (L. 519) T₁ क्रूरकर्मणौ; G₂ M₁
 घोरकर्म (M₁ 'भि')णौ. — (L. 520) T₁ G₂. s. 6 ततो (for तदा).
 G₂. s. 6 'वि (G₂ 'वी')क्षितौ. — (L. 521) G₂. s. 6 भगिनी (for
 'नी-). M₁ नासोच्छेदं. G₂. s. 6 अकारयत्; G₂ चकार यः;
 M₁ चकार ह (for च कारयत्). — (L. 522) G₂ भार्या-
 वियोगजं प्राप्य; G₂ 'योगस्तत्रासीन्; M₁ 'योगं संप्राप्य. G₂
 विचचार ह; G₂ विचरद्वनं. M₁ मृगयस्य (sic) चरद्वने (*sup.*
lin. 'नं). — (L. 523) G₂ तु (for तम्). G₂ हि
 (for स). G₂ स तस्माद्व्यमूकं हि. — (L. 524) T₁ G₂
 सुग्रीवमारुती (T₁ 'ति). G₂ चक्रे मैत्रं तयोः सह. — (L. 528)
 G₂. s. 6 M₁ त्वरया वै (G₂ च). G₂ त्वरया वानरोत्तमः. — (L.
 529) T₁ विचित्रः; G₂ विचित्र्य; G₂ विजित्य. G₂. s. 6 लंकादेशा-
 त्रिवेदिता (G₂ 'तः); G₂ 'देशनिवेदितं; M₁ 'देशे निवेदिते.
 — (L. 530) G₂. s. 6 वानरैः स समुत्सुवः. — (L. 531) G₂
 वै (for ह). — (L. 533) G₂. s. 6 यत्र; M₁ तम् (for तत्र).
 G₂ निर्जयं (for दुर्जयम्). — (L. 534) T₁ G₂. s. 6 M₁ युक्तं
 (for युक्तं). — M₁ repeats the post. half of line 534
 and the prior half of line 535. — (L. 535) G₂ M₁
 दुर्निरीक्ष्यः; G₂ गर्वितं (for दर्पितम्). — (L. 538) G₂

रावणस्य गणं हत्वा. — (L. 540) G₂ ततो रामस्य; M₁ स वै तस्य
 (for च तत्रैव). G₂ त्वमरत्वं. — (L. 542) G₂ धर्म्यः; M₁
 धर्माद् (for धर्मे-). G₂ धर्मेणापालयन्महीं. — (L. 544) G₂. s.
 तदा (for ततो). — (L. 545) M₁ कार्याणि (for कर्माणि).
 — (L. 547) = (var.) B. 12. 29. 59^{ad}; (var.) Rām.
 6. 131. 94^{ad}. T₁ G₂ शता* (for दशा*). G₂ जागरूढ्यान्त
 निर्गळान्; G₂ M₁ आरूढ्यान्त (M₁ जागरूढ्यां स) निर्गळान्.
 — (L. 549) G₂ वातजं; M₁ मृत्युजं (for वित्तजं). M₁ चापि
 (for चासीद्). The phrase रामे राज्यं प्रशासति occurs
 several times in the Sōdāśarājakiya episode in
 both the Droṇa and Śānti parvans and also in
 the Rāmāyaṇa. — T₁ om. (hapl.) lines 550-552.
 — (L. 550) M₁ reads line 550 after line 553.
 G₂. s. 6 प्राणिनामभयं चासीज्. M₁ 'विधातजं (for 'विधानजम्).
 — (L. 551) Cf. B. 12. 29. 52^{ab}; Rām. 6. 131. 97^{ab}.
 G₂. s. 6 नानाथा काचनाभवत्. — (L. 552) G₂. s. 6 वृप्तं (for
 तृप्तं). G₂ तदा तस्मिन्विशां पते (= the post. half of line
 562). — After line 552, G₂ reads lines 563-565
 repeating them in their proper place. — (L. 553)
 G₂ न संकरकरो वर्णो. G₂. s. 6 नाकृष्ट*. Line 554 = Rām.
 6. 131. 98^{ad}. — (L. 556) G₂. s. 6 नरो नात्यचरद्. G₂. s. s. 6

आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
 अरोगाः प्राणिनोऽप्यासन्नामे राज्यं प्रशासति ।
 ऋषीणां देवतानां च मनुष्याणां तथैव च । [560]
 पृथिव्यां सहवासोऽभूद्नामे राज्यं प्रशासति ।
 सर्वे ह्यासंस्तृप्तरूपास्तदा तस्मिन्निशां पते ।
 धर्मेण पृथिवीं सर्वामनुशासति भूमिपे ।
 तपस्येवाभवन्सर्वे सर्वे धर्ममनुव्रताः ।
 पृथिव्यां धार्मिके तस्मिन्नामे राज्यं प्रशासति । [565]
 नाधर्मिष्ठो नरः कश्चिद्भूय प्राणिनां क्वचित् ।
 प्राणापानौ समावास्तां रामे राज्यं प्रशासति ।
 गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
 श्यामो युवा लोहिताक्षो मातङ्गानामिवर्षभः ।
 आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाबलः । [570]
 दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
 राज्यं भोगं च संप्राप्य शशास पृथिवीमिमाम् ।
 रामो रामो राम इति प्रजानामभवन्कथाः ।
 रामभूतं जगदिदं रामे राज्यं प्रशासति ।
 ऋग्यजुःसामहीनाश्च न तदासन्निजातयः । [575]
 उषित्वा दण्डके कार्यं त्रिदशानां चकार सः ।
 पूर्वापकारिणं संख्ये पौलस्त्यं मनुजर्षभः ।

देवगन्धर्वनागानामरिं स निजघान ह ।
 सखवान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।
 एवमेव महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलवर्धनः । [580]
 रावणं सगणं हत्वा दिवमाक्रमताभिभूः ।
 इति दाशरथेः ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 ततः कृष्णो महाबाहुर्भीतानामभयंकरः ।
 अष्टाविंशे युगे राजञ्जज्ञे श्रीवत्सलक्षणः ।
 पेशलश्च वदान्यश्च लोके बहुमतो नृपु । [585]
 स्मृतिमान्देशकालज्ञः शङ्खचक्रगदासिधक् ।
 वासुदेव इति ख्यातो लोकानां हितकृत्सदा ।
 वृष्णीनां च कुले जातो भूमेः प्रियचिकीर्षया ।
 स नृणामभयं दाता मधुहेति स विश्रुतः ।
 स शक्रार्जुनरामाणां किल स्थानान्यसूदयत् । [590]
 कंसादीन्निजघानाजौ दैत्यान्मानुषविग्रहान् ।
 अयं लोकहितार्थाय प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 कल्की विष्णुयशा नाम भूयश्चोत्पत्स्यते हरिः ।
 कलैर्युगान्ते संप्राप्ते धर्मे शिथिलतां गते ।
 पाषण्डिनां गणानां हि वधार्थं भरतर्षभ । [595]
 धर्मस्य च विवृद्धार्थं विप्राणां हितकाम्यया ।
 एते चान्ये च बहवो दिव्या देवगणैर्युताः ।

भार्गो. Gs. 6 पति. — After line 556, Gs M₁ ins.:

सर्वबीजान्यरोहन्त निर्दस्युः पृथिवी तदा ।

राम एवाभवद्भर्ता रामः पालयिताभवत् ।

[Gs reads second line, after line 557.]

— (L. 557) Om. in M₁. Gs. 6 योगे (for लोके).
 For lines 558–559, cf. B. 12. 29. 55; Rām. 6. 131. 100. — (L. 558) T₁ Gs M₁ वर्षसहस्राणां.
 — (L. 559) Gs. 6 M₁ चासन्; Gs ह्यासन् (for स्यासन्).
 — Lines 560–561 = (var.) B. 7. 59. 12^a–13^b.
 — (L. 560) T₁ Gs. 6 M₁ च सर्वशः (for तथैव च).
 — (L. 561) Gs. 6 पृथिव्यां धार्मिकाः सर्वे. — (L. 562) Gs तत्र रूपास्; Gs सुखं (for तृप्तं). T₁ Gs पतौ (for पते). — (L. 564) T₁ Gs (second time). 6 तपस्तपस्येवाभूच्च धर्मो धर्ममनुव्रतः (T₁ 'तं; Gs 'ताः); Gs. 6 तपस्तपस्ये (Gs 'स्त्री) वाभावं (Gs 'वद्) धर्मो धर्मभूतां वर; Gs (first time) तपस्येवाभवद्भर्तपो धर्ममनुव्रतं. — (L. 565) T₁ Gs पृथिव्यां धार्मिकाः सर्वे. — (L. 567) = (var.) B. 7. 59. 14^{ab}. Gs समाम्यस्तां; Gs समौ ह्यास्तां (for समावास्तां). — (L. 568) = line 470. — Lines 569–571 = (var.) B. 7. 59. 20^a–21^b; B. 12. 29. 60^a–61^b. — (L. 570) Gs महाभुजः (for 'बलः) — (L. 571) = Rām. 1. 1. 94^{ab}; 15. 29^{ab}; 6. 131. 105^{ab}; etc. Gs. 6 रामो राज्यमकारयत् (for the post. half.). — Gs. 6 om. line 572. — Lines 573–

574 = (var.) B. 7. 59. 22^a–23^b; (var.) Rām. 6. 131. 101. — M₁ reads lines 573–574 after the insertion following line 579. — (L. 574) Gs. 6 M₁ जगद्भूय (for 'दिद्). — (L. 576) Gs. 6 वसित्वा (for उषित्वा). — (L. 577) Gs. 6 M₁ तं तु (for संख्ये). Gs मनुजर्षभ. — (L. 578) Gs 'मर्त्यानाम् (for 'नागानाम्). — (L. 579) = (var.) B. 7. 59. 11^{ab}. T₁ Gs. 6 सत्यं (for सत्त्वं). Gs दयावानविकल्पनः (for the post. half.). — After line 579, M₁ ins.:

अति लोकत्रयं चापि रामो दाशरथिर्बभौ ।

— (L. 580) Gs एवमेतन्; M₁ 'मेप. Gs. 6 M₁ 'कुलनन्दनः. — (L. 583) Gs. 6 भीमो (for कृष्णो). T₁ भूता; Gs हिता; M₁ दीना (for भीता). — (L. 584) Gs. 6 अष्टाविंश- (for 'विंशे). — (L. 585) Gs कारुण्यतो (for बहुमतो). — (L. 586) M₁ 'भृत् (for 'धृक्). — (L. 589) Gs. 6 शङ्खणां भयकृद्वाता (for the prior half). T₁ Gs च (for स). M₁ मधुहा इति विश्रुतः. — (L. 590) T₁ Gs यमञ्जुनरामाणां; Gs स शक्रार्जुनरामाभ्यां. Gs रिपु- (for किल). — (L. 593) T₁ Gs M₁ कल्किर् (for कल्की). Gs. 6 उत्पद्यते (for 'त्स्यते). — (L. 594) Gs काले (for कलेर्). — (L. 595) T₁ Gs पाषण्डीनां. Gs गणं सर्वं; M₁ गणस्यास्य (for गणानां हि). Gs पुरुषर्षभ. — Lines 597–598 = Hari. 1. 41. 170. — (L. 597) T₁ दिव्यादिव्या (for दिव्या देव). — Colophon.

प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

एवमुक्तोऽथ कौन्तेयस्ततः पौरवनन्दनः ।

आबभाषे पुनर्भीष्मं धर्मराजो युधिष्ठिरः । [600]

युधिष्ठिरः ।

भूय एव मनुष्येन्द्र उपेन्द्रस्य वसस्विनः ।

जन्म वृष्णिषु विज्ञातुमिच्छामि बहतां वर ।

यथैव भगवाञ्जातः क्षिताविह जनार्दनः ।

माधवेषु महाबुद्धिस्तन्मे ब्रूहि पितामह ।

यदर्थं च महातेजा गास्तु गोवृषभेक्षणः । [605]

ररक्ष कंसस्य वधाह्लोकानामभिरक्षिता ।

क्रीडता चैव यद्वात्ये गोविन्देन विचेष्टितः ।

तदा मतिमतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्तस्ततो भीष्मः केशवस्य महात्मनः ।

माधवेषु तदा जन्म कथयामास वीर्यवान् । [610]

भीष्मः ।

इन्त ते कथयिष्यामि युधिष्ठिर यथातथम् ।

यतो नारायणस्येह जन्म वृष्णिषु कौरव ।

पुरा लोके महाराज वर्तमाने कृते युगे ।

आसीन्नैलोक्यविरुधातः संग्रामस्तारकामयः ।

विरोचनो मयस्तारो वराहः श्वेत एव च । [615]

लम्बः किशोरः स्वर्भानुरिष्टोऽथ क्षरश्च वै ।

विप्रचित्तिः प्रलम्बश्च वृत्रजम्भबलादयः ।

नमुचिः कालनेमिश्च प्रह्लाद इति विश्रुतः ।

एते चान्ये च बहवो दैत्यसंघाः सहस्रशः ।

नानाशस्त्रधरा राज्ञानाभूषणवाहनाः । [620]

देवतानामभिमुखस्तस्थुर्दैतेयदानवाः ।

देवास्तु युध्यमानास्ते दानवानभ्यसू रणे ।

आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुत्तमाः ।

इन्द्रो वसश्च चन्द्रश्च वरुणोऽथ धनेश्वरः ।

अश्विनौ च महावीर्यौ ये चान्ये देवतागणाः । [625]

चक्रयुद्धं महाघोरं दानवैश्च यथाक्रमम् ।

युध्यमानाः समेयुश्च देवा दैतेयदानवैः ।

तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ।

ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा ।

तीक्ष्णैः शस्त्रैः किरन्तोऽथ अभ्ययुर्देवदानवाः । [630]

अग्नन्देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगचारणान् ।

ते वध्यमाना दैतेयैर्देवसंघास्तदा रणे ।

दुद्रुवुः संपरिध्रान्ताः क्षीणप्रहरणा रणे ।

त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुम् ।

एतस्मिन्नन्तरे तल जगाम हरिरीश्वरः । [635]

दीपयज्योतिषा भूमिं शङ्खचक्रगदाधरः ।

तमागतं सुपर्णस्थं विष्णुं लोकनमस्कृतम् ।

इष्ट्वा मुदा युताः सर्वे भयं त्यक्त्वा रणे सुराः ।

चक्रयुद्धं पुनः सर्वे देवा दैतेयदानवैः ।

तद्युद्धमभवद्घोरमचिन्त्यं रोमहर्षणम् । [640]

जग्मुर्देव्याग्रणे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।

ते वध्यमाना विबुधैर्दुद्रुवुर्दैत्यदानवाः ।

विद्रुतान्दानवान्दृष्ट्वा तदा भारत संयुगे ।

कालनेमिरिति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत ।

शतप्रहरणो घोरः शतबाहुः शताननः । [645]

शतशीर्षः स्थितः श्रीमान्शतशृङ्ग इवाचलः ।

भास्कराकारमकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ।

भूस्त्रकेशो हरिश्मश्रुर्निर्दोष्टोऽष्टपुटाननः ।

Adhy. no.: T1 Gs.s.s. M1 54. — (L. 599) Gs ॐ (for वैशं). Gs.६ उक्तेय; M1 उक्तस्तु (for उक्तोऽथ). M1 भीष्मेण (for कौन्तेयस्य). Gs.s.६ M1 कौरवनन्दनः. — Gs om. lines 600-603. — (L. 600) T1 *पुत्रो (for *राजो). — (L. 604) Gs यादवेषु (for माधवेषु). — (L. 605) Gs सदर्थ. T1 Gs.६ तु (for च). Gs महाराज (for *तेजा). T1 वै (for गो-). — (L. 606) Gs.६ M1 तदा (for बहाल). — (L. 607) T1 सह रामेण; Gs क्रीडिता चैव; Gs किं धाता चैव. — (L. 608) M1 गोविन्देन (for तन्मे ब्रूहि). — (L. 609) M1 तदा (for ततो). — (L. 610) Gs मानवेषु; Gs यादवे* (for माधवे*). T1 Gs.६ M1 तथा (for तदा). — (L. 612) T1 Gs ततो; M1 विभोर् (for यतो). Gs भारत (for कौरव). — (L. 614) Gs अस्ति (for आसीत्). — (L. 615) Gs विरोचन. Gs वमस्तारो. — (L. 616) Gs.६ अ(Gs व)रिष्टो राक्षसश्च वै; Gs अरिष्टोश्च

वमश्च वै. — Gs.६ M1 om. lines 617-618. — (L. 617) Gs जम्बव- (by transp.). — (L. 618) Gs विष्टताः. — (L. 624) T1 वरुणश्चयनेश्वरः; Gs वरुणो धनेश्वरः. — (L. 625) Gs एते (for ये च). — (L. 626) Gs क्रुर्युर् (for चक्रुर). Gs.६ महद् (for महा-). — (L. 629) M1 द्वाभ्यां (for ताभ्यां). — (L. 630) T1 अस्त्रैः; Gs.६ M1 तीक्ष्ण- (for तीक्ष्णैः). Gs ह्यभ्य* (for अभ्य*). — (L. 631) Gs.६ M1 प्रंति (for अग्नन्). Gs *राक्षसान् (for *चारणान्). — (L. 633) T1 क्षीणप्रहरणा; Gs तीक्ष्णप्रहरणा. — (L. 636) T1 Gs.६ ज्योतिषां. M1 व्योम (for भूमि). — (L. 637) Gs दृष्ट्वा (for विष्णु). Gs.६ M1 विष्णुं लोकगुरं तदा (Gs *था). — (L. 638) Gs तदा (for दृष्ट्वा). Gs M1 त्यज्य (for त्यक्त्वा). — (L. 639) Gs पुरा (for पुनः). — (L. 643) T1 तथा (for तदा). — (L. 644) Gs कालनेमीति विख्यातो. — (L. 645) T1 शतं; Gs शत- (for शत-). — (L. 648)

त्रैलोक्यान्तरविस्तारं धारयन्विपुलं वपुः ।
 तर्जयन्वै रणे देवान्छादयन्स दिशो दश । [650]
 अभ्यधावसुसंकुद्धो व्यादितास्य इवान्तकः ।
 ततः शस्त्रप्रपातैश्च देवान्धर्षितवान्नरे ।
 अथाभ्ययुः सुरान्सर्वान्पुनस्ते दैत्यदानवाः ।
 आपीडयन्ने कुह्नास्ततो देवान्युधिष्ठिर ।
 ते वध्यमाना विबुधाः समरे कालनेमिना । [655]
 दैत्यैश्चैव महाराज दुद्रुवुः सहिता दिशः ।
 विद्रुतान्विबुधान्दृष्ट्वा कालनेमिर्महासुरः ।
 इन्द्रं यमाग्निवरुणान्वायुं च धनदं रविम् ।
 एतांश्चान्यान्बलाजित्वा तेषां कार्याण्यवाप सः ।
 तान्सर्वांस्तरसा जित्वा कालनेमिर्महासुरः । [660]
 ददर्श गगने विष्णुं सुपर्णस्थं महाद्युतिम् ।
 तं दृष्ट्वा क्रोधताम्राक्षस्तर्जयन्मथयत्तदा ।
 स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे ।
 रोषाद्भारत दैत्येन्द्रो विष्णोरुरसि पातयत् ।
 दैत्याश्च दानवाश्चैव सर्वे मयपुरोगमाः । [665]
 स्वान्यायुधानि संगृह्य सर्वे विष्णुमताडयन् ।
 स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
 न चचाल हरिर्युद्धेऽक्रम्यमान इवाचलः ।
 पुनरुद्यम्य संक्रुद्धः कालनेमिर्दृढां गदाम् ।
 जघान संयुगे राजन्स विष्णुं गरुडं च वै । [670]
 स दृष्ट्वा गरुडं श्रान्तं चक्रमुद्यम्य वै हरिः ।
 शतं शिरांसि बाहूँश्च सोऽच्छिनत्कालनेमिनः ।
 जघानान्यांश्च तान्सर्वान्समरे दैत्यदानवान् ।

तस्मिन्नाजन्ने दैत्यास्त्रय एव विनिःसृताः ।
 विरोचनो मयश्चैव स्वर्भानुश्च महासुरः । [675]
 सर्वानशेषान्हत्वा तु विष्णुर्वै दैत्यदानवान् ।
 विबुधानामृषीणां च स्वानि स्थानानि वै ददौ ।
 दत्त्वा सुराणां सुप्रीतिं प्राप्य सर्वाणि भारत ।
 जगाम ब्रह्मणा सार्धं ब्रह्मलोकं तदा हरिः ।
 ब्रह्मलोकं प्रविश्याथ तत्र नारायणः प्रभुः । [680]
 पौराणां गुह्यसदनं दिव्यं नारायणाश्रमम् ।
 संप्रविश्य तदा देवः स्तूयमानो महर्षिभिः ।
 सहस्रशीर्षो भूत्वाथ शयनायोपचक्रमे ।
 आदिदेवः पुराणात्मा निद्रावशमुपागतः ।
 शेते सुखं सदा विष्णुर्मोहयज्जगदव्ययः । [685]
 जग्मुस्तस्याथ वर्षाणि शयानस्य महात्मनः ।
 षट्त्रिंशच्छतसाहस्रं मानुषेणह संख्यया ।
 ततः कृतयुगत्रेताद्वापरान्ते बुबोध सः ।
 ब्रह्मादिभिः सुरैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः ।
 उत्सृत्य शयनाद्विष्णुर्ब्रह्मणा विबुधैः सह । [690]
 देवानां च हितार्थाय ययौ देवसर्भां प्रति ।
 मेरोः शिखरविन्यस्तां ज्वलन्तीं तां शुभां सभाम् ।
 विविशुस्तां सुराः सर्वे ब्रह्मणा सह भारत ।
 जग्मुस्तत्र निषेदुस्ते सा निःशब्दमभूत्तदा ।
 तत्र भूमिरुवाचाथ खेदात्करुणभाषिणी । [695]
 भूमिः ।
 राज्ञां बलैर्बलवतां खिन्नास्मि भृशपीडिता ।
 नित्यं भारपरिश्रान्ता दुःखाजीवामि वै सुराः ।

T₁ ताम्रकेशो; G_{2.6} धूमकेतुर् (for "केशो"). G₂ निर्दिष्टोष्ठ".
 — (L. 649) T₁ "विस्तारद्; M₁ "विस्तारि. — (L. 650) G_{2.6}
 छादयन्वै. — (L. 651) M₁ अभ्यधावत संक्रुद्धो. — (L. 652)
 G_{2.6} तत्र (for ततः). G_{2.5.6} M₁ शस्त्र (G₆ "क्र"प्रतापैश्च.
 G₂ उन्मीपतान्; G₆ निमिषतो (for धर्षितवान्). — (L. 653)
 G_{2.5.6} अथा (G₂ "भ्या")ययुः (for अथाभ्ययुः). — (L. 656)
 M₁ दिशं. — (L. 657) G₂ (marg. as above) महाबलः.
 — (L. 658) G_{2.5.6} इन्द्रं यमं च वरुणं. — (L. 659) G₂
 बलाज् (for बलाज्). T₁ एतानन्यान्पुनर्जित्वा. M₁ कर्माणि (for
 कार्याणि). — (L. 660) T₁ समरे; G_{2.6} सहसा (for तरसा).
 — (L. 664) M₁ वक्ष्यपातयत्. — (L. 666) G_{2.6} M₁
 उपाद्रवन् (for अताडयन्). — (L. 668) T₁ तोयवर्षैर्; G₂
 [s]क्लपमान (for सक्रम्य). — (L. 669) G₂ गदां दृढां
 (by transp.). — (L. 670) G_{2.6} M₁ तं (for स).
 — (L. 671) G_{2.6} तं (for स). G_{2.5.6} शतं; M₁ श्रान्तं
 (for श्रान्तं). — (L. 672) M₁ बाहूनां (for बाहूँश्च).
 — (L. 673) G₆ दैत्याश्च समरे पुनः (for the post. half).
 — G_{2.6} om. lines 674-676. — (L. 674) T₁ रणाजिरे
 (for राजन्ने). — (L. 675) M₁ महाबलः (for "सुरः").
 — After line 676, T₁ repeats line 674. — (L. 677)

G₆ transp. विबुधानां and ऋषीणां. — (L. 678) G₆
 सुप्रीति. G₂ व्याप्य; G₂ दत्त्वा; M₁ स्वाप्य (for प्राप्य).
 G_{2.6} धर्माणि; M₁ धर्माश्च (for सर्वाणि). — (L. 680) G_{2.6}
 प्राप्य (for तत्र). — (L. 681) G₂ पुराणः; G₆ M₁ (orig.)
 पौराण; M₁ (sup. lin.) पुराणां. G_{2.6} ब्रह्म* (for गुह्य*).
 G₂ तदा (for दिव्यं). G₆ नारायणाश्रमं. — G₆ om. line
 682. — (L. 683) G₆ वै; M₁ तु (for [अ]थ). G₂
 स सहस्रशिरा भूत्वा. — (L. 685) M₁ स ह (for सुखं).
 G₂ जिष्णुर् (for विष्णुर्). G₂ om. (hapl.) from the
 post. half of line 685 to the prior half of line 690.
 — (L. 686) T₁ शयनस्य; G₆ शयितस्य. — (L. 687)
 T₁ G₆ M₁ [ए]व; G₂ हि (for [इ]ह). — (L. 688)
 G_{2.6} जग्मुः (for ततः). G_{2.5.6} कृतयुगे (for "युग-").
 G₂ ह (for सः). — (L. 689) G₂ चाथ (for चापि).
 — (L. 692) G_{2.6} शिरसि (for शिखर-). T₁ G_{2.5}
 सर्मां शुभां (by transp.). — (L. 693) M₁ ते (for तां).
 — (L. 694) T₁ G_{2.6} ततस्तत्र; G₆ जग्मुस्तत्र; M₁ संप्रविश्य
 (for जग्मुस्तत्र). M₁ सा निःशब्दा हभूत्तदा. — (L. 695)
 T₁ वेदात् (for खेदात्). — (L. 696) G_{2.6} om. भूमिः.
 — (L. 697) G₂ दुःखं (for दुःखाज्). G_{2.6} [अ]हं

पुरे पुरे च नृपतिः कोटिसंख्यैर्बलैः ।
 राष्ट्रे राष्ट्रे च शतशो ग्रामाः कुलसहस्रिणः ।
 भूमिपानां सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः । [700]
 ग्रामायुतैश्च राष्ट्रैश्च अहं निर्विवरीकृता ।
 केचिद्दैत्येषु चोत्पन्ना केचिद्वाक्षसयोनयः ।
 तस्माद्धारयितुं शक्ता न शक्यामि जनानहम् ।
 दैत्यैर्बाध्यमानास्ताः प्रजा नित्यं दुरात्मभिः ।
 भीष्मः ।

भूमेस्तद्वचनं श्रुत्वा देवो नारायणस्तदा । [705]
 व्यादिश्य तान्पुराणान्सर्वान्क्षितौ वस्तुं मनो दधे ।

Colophon.

भीष्मः ।

यच्चक्रे भगवान्विष्णुर्वसुदेवकुलोद्भवः ।
 तत्तेऽहं नृप वक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः ।
 वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युतेः ।
 हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां हि हिताय च । [710]
 यदा दिवि विभुस्तात न रेमे भगवानसौ ।
 ततो व्यादिश्य भूतानि भुवि भौमसुखावहः ।
 निग्रहार्थाय दैत्यानां चोदयामास वै तदा ।
 मरुतश्च वसुंश्चैव सूर्याचन्द्रमसाबुभौ ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव रुद्रादित्यांस्तथाश्विनौ । [715]
 जायध्वं मानुषे लोके सर्वभूतमहेश्वराः ।
 जङ्गमानि विशालाक्षो ह्यात्मानं ह्यात्मनासृजत् ।

जायतामिति गोविन्दस्त्रियग्योनिगतैरपि ।
 तानि सर्वाणि सर्वज्ञः ससुराणि सुरेश्वरः ।
 त एवमुक्ताः कृष्णेन सर्व एव दिवौकसः । [720]
 दैत्यदानवहन्तारः संभूता भुवनेश्वराः ।
 ययातिर्वंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः ।
 कुले पुण्ययशःकर्मा भेजे नारायणः प्रभुः ।
 आज्ञापयित्वा रत्यर्थमजायत यदोः कुले ।
 आत्मानमात्मना तात कृत्वा बहुविधं हरिः । [725]
 रत्यर्थमेव गावस्ता ररक्ष पुरुषोत्तमः ।
 अजातशत्रो जातस्तु यथेष भुवि भूमिप ।
 कीर्त्यमानं मया तात निबोध भरतर्षभ ।

Colophon.

भीष्मः ।

सागराः समकम्पन्त मुदा चेलुश्च पर्वताः ।
 जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जायमाने जनादने । [730]
 शिवाः संप्रवबुर्वाताः प्रशान्तमभवद्भजः ।
 ज्योतींषि संप्रकाशन्ते जायमाने जनादने ।
 देवदुन्दुभयश्चापि सखनुर्भृशमम्बरे ।
 अभ्यवर्षत्तदागम्य नारदः पुष्पवृष्टिभिः ।
 गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिरस्तुवन्मधुमूदनम् । [735]
 उपतस्थुस्तदा प्रीताः प्रादुर्भावे महर्षयः ।
 ततस्तानभिसंप्रेक्ष्य नारदप्रमुखानृषीन् ।
 उपानृत्यक्षुपजगुर्गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।

(for वै). — After line 697, Gs ins.:

अहं राष्ट्रे नृपाणां हि विस्तीर्णैः शान्त्यती भृशम् ।

— (L. 698) T₁ (hypermetric) नृपतयः (for नृपतिः).
 Gs कोटिसंख्य- (for 'संख्यैर्'). T₁ वृताः. — (L. 699) Gs
 कुलः; Gs कूले (for कुल-). — (L. 700) Gs भूमिपलैः (for
 'पानां'). — (L. 701) T₁ ग्रामायुतायै राष्ट्रैश्च; Gs 'युतास्तु तै
 राष्ट्रैर्; Gs M₁ 'युताढ्यै राष्ट्रैश्च; Gs 'युता तैस्तु राष्ट्रैर्.
 — Gs. s. s. s. M₁ om. line 702. — (L. 703) Gs. s.
 शक्या; M₁ सर्वान् (for शक्ता). — (L. 704) Gs M₁ दैत्यैश्च;
 Gs तैस्तैश्च (for दैत्यैश्चैर्). Gs वध्यमानास्ताः. — (L. 705)
 Gs तु (for तद्). T₁ भूमेर्वचनमाकर्ण्य. — (L. 706) M₁
 आदिश्य. Gs M₁ भूमौ (for क्षितौ). — Colophon.
 Adhy. no.: T₁ Gs. s. s. s. M₁ 55. — (L. 707) Gs
 वसुदेवकुलोद्भवः; Gs 'सुतस्तदा. — (L. 708) M₁ संप्रवक्ष्यामि
 (for नृप व'). — (L. 709) Gs. s. महात्मनः; Gs M₁ 'द्युते.
 — (L. 710) Gs. s. च; M₁ वै (for हि). Gs लोकानां
 हितकाम्यया. — (L. 711) M₁ भुवि (for दिवि). — Gs om.
 lines 712-715. — (L. 712) Gs. s. विभुर्भूमिसुखावहः;
 M₁ भुवि भूमि'. — (L. 713) M₁ निग्रहार्थं च (for 'हार्थाय').
 Gs बोधयामास. — (L. 714) M₁ तथा ([उ]चौ). — (L.

716) T₁ सर्वभूतमहेश्वरः; Gs. s. s. M₁ 'लोकमहेश्वराः (Gs 'रः).
 — (L. 717) Gs reads line 717 after line 720.
 Gs. s. म(Gs ज)न्यमानो (for जङ्गमानि). Gs. s. स्वात्मानं
 (for ह्यात्मानं). Gs भूतान्येकात्मनासृजत्; M₁ साक्षाद्यान्यात्मना-
 सृजत्. — (L. 718) T₁ जायतामिति; Gs. s. जायतामिति.
 — (L. 719) Gs. s. व्यजायत यदोः कुले (for the post.
 half). — Gs. s. om. lines 720-724. — (L. 723) Gs
 कुलं. Gs पुण्ययशः. *Gs जन्म; Gs -कर्मा (for -कर्मा). M₁ भेजे
 (for भेजे). — (L. 724) Gs M₁ यदुक्षये (for यदोः कुले).
 — (L. 726) T₁ Gs. s. रत्यर्थमिह गास्तत्र (T₁ 'स्तास्तु).
 — (L. 728) M₁ तत्त्वं (for तात). — Colophon.
 Adhy. no.: T₁ Gs. s. s. s. M₁ 56. — (L. 731) M₁ च
 (for सं). Gs प्रशान्तिमगमद्भजः. — (L. 735) Gs. s. s. M₁
 स्तुवन्वै (for अस्तुवन्). — (L. 736) M₁ महा- (for तदा).
 — (L. 737) T₁ अपि (for अभि-). — (L. 738) T₁
 देवानृत्यन्; Gs. s. उप(Gs अपा)नृत्यन्. Gs गणैः. — After
 line 738, Gs ins.:

ते नारदादयो राजवृक्षवैतन्मधुभाषितम् ।
 अन्तर्बुद्ध्या महात्मानः प्रेक्षयैन् विष्णुमव्ययम् ।
 त्वणश्चभूमिमासाद्य समासन्ते यथा वयम् ।

उपतस्थे च गोविन्दं सहस्राक्षः शचीपतिः ।
 अभ्यभाषत तेजस्वी महर्षीन्पूजयंस्तदा । [740]
 कृत्यानि देवकार्याणि कृत्वा लोकहिताय च ।
 स्वं लोकं लोककृदेवः पुनर्गच्छति तेजसा ।
 इत्युक्त्वा मुनिभिः सार्धं जगाम त्रिदिवेश्वरः ।
 अभ्यनुज्ञाय तान्सर्वान्पुनश्चक्रे पराम् ।
 नन्दगोपकुले कृष्ण उषित्वा बहुलाः समाः । [745]
 वसुदेवस्ततो जातं बालमादित्यसंनिभम् ।
 नन्दगोपकुले राजन्भयात्प्रच्छादयद्धरिम् ।
 ततः कदाचित्सुप्तं तं शकटस्य स्वधः शिशुम् ।
 यशोदा संपरित्यज्य जगाम यमुनां नदीम् ।
 शिशुलीलां ततः कुर्वन्स्वहस्तचरणौ क्षिपन् । [750]
 रुरोद मधुरं कृष्णः पादामूर्ध्वं प्रसारयन् ।
 पादाङ्गुष्ठेन शकटं धारयन्नथ केशवः ।
 तत्रार्थैकेन पादेन पातयित्वा तदा शिशुः ।
 न्युक्तं पयोधराकाङ्क्षी चकार च रुरोद च ।
 पातितं शकटं दृष्ट्वा भिन्नभाण्डघटीघटम् । [755]
 जनास्ते शिशुना तेन विस्मयं परमं ययुः ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां दृश्यते महद्भुतम् ।
 शयानेन हतः पक्षी शिशुना तिग्मतेजसा ।
 पूतना चापि निहता महाकाया महास्तनी ।
 पश्यतां सर्वदेवानां वासुदेवेन भारत । [760]
 ततः काले महाराज संसक्तौ रामकेशवौ ।
 कृष्णः संकर्षणश्चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यताम् ।

अन्योन्यकिरणप्रसौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे ।
 विसर्पयेतां सर्वत्र सर्पभोगभुजौ तदा ।
 रेजतुः पांसुदिग्धाङ्गौ रामकृष्णौ तदा नृप । [765]
 कचिच्च जानुभिः स्पृष्टौ क्रीडमानौ कचिद्धने ।
 पिबन्तौ दधिकुल्याश्च मध्यमाने च भारत ।
 ततः स बालो गोविन्दो नवनीतं तदाक्षयम् ।
 प्रसमानस्तु तत्राथ गोपीभिर्ददृशेऽथ वै ।
 दाह्नाथोल्लखले कृष्णो गोपस्त्रीभिश्च बन्धितः । [770]
 तदाथ शिशुना तेन राजंस्तावर्जुनावुभौ ।
 समूलविटपौ भग्नौ तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततस्तौ बाल्यमुत्तीर्णौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
 तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः ।
 नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ । [775]
 बभूवतुर्वत्सपालौ काकपक्षधरावुभौ ।
 पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वराननौ ।
 शुशुभाते वनगतावुदीर्णाविव पद्मगौ ।
 मयूराङ्गजकणौ तौ पल्लवापीडधारिणौ ।
 वनमालापरिक्षिप्तौ सालपोताविवोद्गतौ । [780]
 भरविन्दकृतापीडौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ ।
 शिष्यतुम्बधरौ वीरौ गोपवेणुप्रवादकौ ।
 कालेऽन्योन्यं क्रीडमानौ कचिद्धने ।
 पर्णशय्यासु संसुप्तौ कचिच्चिद्रान्तरैषिणौ ।
 तौ वत्सान्पालयन्तौ हि शोभयन्तौ महद्भनम् । [785]
 चञ्चयन्तौ रमन्तौ स्य राजन्नेवं तदा शुभौ ।

— (L. 740) G₂ महर्षि. M₁ चितयंस्तदा. — M₁ om. lines 741-743. — (L. 741) T₁ G₂.⁶ कृत्वा च (for कृत्यानि) and देवहितानि (for लोकहिताय). — (L. 742) G₂.⁶ स्वलोकं (for स्वं लोकं). G₂ देव. G₂.⁶ पुनर्गच्छस्व तेजसा. — (L. 743) G₂.⁶ ऋषिभिः (for मुनिभिः). T₁ G₂ त्रिदिवेश्वरः; G₂.⁶ त्रिदिवं पुनः. — (L. 744) M₁ वरां (for पराम्). — T₁ G₂.⁶ om. lines 745-747. — (L. 745) M₁ "गृहे (for "कुले). — G₂ M₁ om. lines 746-747. — Lines 748-754 = (var.) Hari. 2. 6. 4-6. — (L. 749) G₂ संपरित्यज्य. G₂ यमुनानदी. — (L. 750) T₁ शिशुलीलासु; G₂.⁶ शिशुलीलां. T₁ G₂.⁶ स (for स्व-). — (L. 751) T₁ G₂.⁶ पादामूर्ध्व. — (L. 752) G₂.⁶ धारयन्; M₁ चालयन् (for धारयन्). — (L. 753) G₂ ततोथैकेन (for तत्रार्थैकेन). M₁ पादयित्वा. — (L. 754) G₂.⁶ मातुः पयोधराकाङ्क्षां. — (L. 755) Cf. Hari 2. 6. 13^{ab}. G₂ शकटं पतितं; G₂ पतितं शकटं. — (L. 758) G₂ शयाने निहतः पक्षी. — G₂.⁶ om. line 760. — (L. 761) G₂ M₁ ततः कालेन महता. — (L. 762) = (var.) Hari. 2. 7. 1^{ab}. T₁ M₁ विष्णुः (for कृष्णः). M₁ चापि (for चोभौ). T₁ रिङ्गिणौ; G₂ रागिणौ; G₂.⁶ M₁ रंजिणौ. G₂.⁶

च बभूवतुः (for समपद्यताम्). — Lines 763-765 = (var.) Hari. 2. 7. 6^a-7^d. — (L. 763) G₂.⁶ "किरणाक्रांतौ. — (L. 764) G₂.⁶ M₁ विसर्पतौ च सर्वत्र. — (L. 766) G₂.⁶ स्पृष्टा; M₁ धृष्टैः (for स्पृष्टौ). G₂ च तौ; M₁ व्रजे (for वने). — (L. 768) G₂ बाल- (for बालो). — (L. 769) T₁ गृहमाणस्तु (for प्रसं). G₂.⁶ M₁ तदा (for स्य वै). — (L. 770) G₂ च (for [अ]य). G₂.⁶ गोपिभिश्च निषिद्धि- (G₂ "बंधितः). — (L. 771) G₂.⁶ कर्षता चार्जुनावुभौ. — Lines 773-785 = (var.) Hari. 2. 8. 1^a-7^{ab}. — T₁ om. lines 774-776. — (L. 774) G₂ विषयाक्तौ (for सप्तवर्षौ). — G₂ om. the post. half of line 775 and the prior half of line 776. — (L. 777) G₂ पर्वं (for पर्णं). — (L. 778) G₂.⁶ त्रिशीर्षाविव; M₁ निर्मुक्ता* (for उदीर्णा*). — (L. 779) T₁ G₂ मायूराङ्गज*; G₂ मयूराङ्गद*; M₁ मयूराङ्गद*. G₂ च (for तौ). — (L. 780) M₁ दुम* (for साल*). G₂ [उ]क्कटौ (for [उ]द्गती). — (L. 782) G₂.⁶ स शिष्यतुम्बकरी. G₂ गोपविणा*; G₂ गोपौ वेणु*. — (L. 783) G₂ महद्भने. — (L. 784) G₂ संतप्तौ; G₂ सुसुप्तौ. — (L. 785) T₁ G₂.⁶ महावनं. — (L. 786) G₂.⁶ M₁ रमेते (for रमन्तौ). G₂ तौ (for स).

ततो वृन्दावनं गत्वा वसुदेवसुताशुभौ ।
गोव्रजं तत्र कौन्तेय चारयन्तौ विजहतुः ।

Colophon.

मीष्मः ।

ततः कदाचिद्रोविन्दो ज्येष्ठं संकर्षणं विना ।
चचार तद्वनं रम्यं रम्यरूपो वराननः । [790]
काकपक्षधरः श्रीमाश्यामः पद्मनिमेषणः ।
श्रीवत्सेनोरसा युक्तः शशाङ्क इव लक्ष्मणा ।
रज्जुयज्ञोपवीती स पीताम्बरधरो युवा ।
श्वेतगन्धेन लिप्ताङ्गो नीलकुञ्जितमूर्धजः ।
राजता बर्हिपत्रेण मन्दमारुतकम्पिता । [795]
कचिद्वायन्कचिःक्रीडन्कचिःकृत्स्नकचिद्धसन् ।
गोपवेषुं स मधुरं कामं तदपि वादयन् ।
प्रह्लादनार्थं तु गवां कचिद्धनगतो युवा ।
गोकुले मेघकाले तु चचार शुतिमान्प्रभुः ।
बहुरन्येषु देशेषु वनस्य वनराजिषु । [800]
तासु कृष्णो मुदं लेभे क्रीडया भरतर्षभ ।
स कदाचिद्धने तस्मिन्गोभिः सह परिव्रजन् ।
भाण्डीरं नाम दृष्ट्वाथ न्यमोषं केशवो महान् ।
तस्य छायानिवासाय मतिं चक्रे तदा प्रभुः ।
स तत्र बयसा तुल्यैर्वत्सपालैः सहानघ । [805]
रेमे स दिवसान्कृष्णः पुरा स्वर्गपुरे यथा ।
तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डीरवासिनः ।

रमयन्ति स्म बहवो मान्यैः क्रीडनकैस्तदा ।
अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः ।
गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म वनप्रियाः । [810]
तेषां स गायतामेव वादयामास केशवः ।
पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बवीणां च तत्र वै ।
एवं क्रीडान्तरैः कृष्णो गोपालैर्विजहार सः ।
तेन बालेन कौन्तेय कृतं लोकहितं तदा ।
पश्यतां सर्वभूतानां वासुदेवेन भारत । [815]
हृदे नीपवने तत्र क्रीडितं नागमूर्धनि ।
शासयित्वा तु कालीयं सर्वलोकस्य पश्यतः ।
विजहार ततः कृष्णो बलदेवसहायवान् ।
धेनुको दारुणो दैत्यो राजन्नासभविग्रहः ।
तदा तालवने राजन्बलदेवेन वै हतः । [820]
ततः कदाचित्कौन्तेय रामकृष्णौ वनं गतौ ।
चारयन्तौ प्रवृद्धानि गोधनानि शुभाननौ ।
विहरन्तौ मुदा युक्तौ वीक्षमाणौ वनानि वै ।
क्ष्वेलयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् ।
नामभिर्व्याहरन्तौ च वत्सान्गाश्च परंतपो । [825]
चेरतुर्लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपराजितौ ।
तौ देवौ मानुषीं दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ ।
तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनम् ।
ततः कृष्णो महातेजास्तदा गत्वा तु गोव्रजम् ।
गिरियज्ञं तमेवैष प्रकृतं गोपदारकैः । [830]

G₂ तथा उभौ (for तदा शुभौ). — (L. 787) G₂ reads line 787 after line 790. G₂ वसुदेवसुतो बली. — (L. 788) G₂.s M₁ गोकुलं (for गोव्रजं). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂.s.s.s. M₁ 57. — Lines 789-792=(var.) Hari. 2. 11. 1-2. — (L. 790) G₂ स स्वरूपः; G₂ स सुरूपो (for रम्यरूपो). — (L. 791) G₂ श्यामः (for श्रीमाञ्) and कुञ्जः (for श्यामः). — (L. 792) G₂ लक्ष्मणः; G₂ लक्ष्मणः. — (L. 793) M₁ च (for स). — (L. 794) G₂.s.s. M₁ श्वेतचंदन (G₂ 'गंधेन' दिग्भांगो. T₁ G₂ नीलकुञ्जित*. — Lines 795-800=(var.) Hari. 2. 11. 10^a-13^d. — (L. 795) G₂ रराज बर्हिपत्रेण. — (L. 797) G₂ सुमधुरं. — (L. 798) G₂ प्रचारणार्थं (for प्रह्लादनार्थं). G₂.s M₁ च (for तु). — (L. 799) T₁ मतिं* (for शुति*). G₂ विमुः (for प्रभुः). — Lines 801-802=(var.) Hari. 2. 11. 17^a-18^b. — (L. 801) G₂.s मुदा युक्तः (for मुदं लेभे). G₂.s क्रीडयन्; M₁ लीलया (for क्रीडया). — Lines 803-812=(var.) Hari. 2. 11. 23-27. — (L. 803) G₂ पृथुं (for महान्). — (L. 804) G₂.s M₁ तच्छायायां (G₂ तस्य छाये) मतिं चक्रे, and निवासाय (for मतिं चक्रे). G₂ महा* (for तदा). — (L. 805) G₂.s.s. तदा (for सह).

— (L. 806) M₁ भगवान् (for दिवसान्). G₂ वृषा (for पुरा). G₂.s M₁ स्वर्गगतो (for 'पुरे). — (L. 809) T₁ अन्येः. G₂ सं- (for स). — (L. 810) T₁ मनप्रियाः. — (L. 811) T₁ स गायताम्; M₁ संगायताम् (for स गाय*). — (L. 812) T₁ G₂.s स्तं (T₁ लुं) बवीणां. — (L. 813) G₂ एवं कृद्वांतरतैः; G₂ एवं क्रीडांतरतैः. G₂.s कृष्णो गोपाजहार सः. — (L. 816) G₂ [s] तिपातेता; M₁ नीलवने (for नीप*). T₁ G₂ तात (for तत्र). G₂ हृदे स निपपाताशु (for the prior half). G₂ क्रीडिता; G₂ तत्क्रीडन्; M₁ क्रीडित्वा (for क्रीडितं). — (L. 817) G₂ प्रशासयित्वा; M₁ ताडयित्वा तु. — (L. 819) G₂ दानवो (for दारुणो). G₂ वृषभ* (for रासभ*). — (L. 820) M₁ बले (for बल). T₁ हतं. — G₂.s read lines 821-828 after line 855; G₂ reads lines 821-827 after the insertion, following line 855. — Lines 822-825=(var.) Hari. 2. 14. 2-3. — (L. 823) G₂.s.s. M₁ च (for वै). — (L. 824) T₁ (second time) G₂.s वीक्षमाणौ (for विचिन्वन्तौ). — Lines 826-828=(var.) Hari. 2. 14. 7^a-8^d. — (L. 827) G₂ तां देवः; M₁ तौ देव- (for तौ देवौ). — (L. 829) M₁ महाबाहुस् (for 'तेजास्). G₂ ततो; G₂ स्थित्वा (for तदा). — (L. 830)

बुभुजे पायसं शौरिरीश्वरः सर्वभूतकृत् ।
 तं दृष्ट्वा गोपकाः सर्वे कृष्णमेव समर्चयन् ।
 पूज्यमानस्ततो गोपैर्दिव्यं वपुरधारयत् ।
 द्युतो गोवर्धनो नाम ससाहं पर्वतस्तदा ।
 शिशुना वासुदेवेन गवार्थमरिमर्दनम् । [835]
 क्रीडमानस्तदा कृष्णः कृतवान्कर्म दुष्करम् ।
 तदद्भुतमिवान्नासीत्सर्वलोकस्य भारत ।
 देवदेवः क्षितिं गत्वा कृष्णं दृष्ट्वा मुदान्वितः ।
 गोविन्द इति तं ह्युक्त्वा ह्यभ्यपिञ्जलपुरंदरः ।
 ह्युक्त्वाश्लिष्य गोविन्दं पुरुहूतोऽभ्ययाद्विवम् । [840]
 अथारिष्ट इति ख्यातं दैत्यं वृषभविग्रहम् ।
 जघान तरसा कृष्णः पशूनां हितकाम्यया ।
 केशिनं नाम दैत्यं राजन्वै हयविग्रहम् ।
 तथा वनगतं पार्थं गजायुतबलं हयम् ।
 प्रगृह्य भोजपुत्रस्य जघान पुरुषोत्तमः । [845]
 आन्ध्रं महं च चाणूरं निजघान महासुरम् ।
 सुनामानममितघ्नः सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ।
 मृगरूपेण गोविन्दं त्रासयामास भारत ।
 बलदेवेन चायत्नात्समाजे मुष्टिको हतः ।
 त्रासितश्च तदा कंसः स हि कृष्णेन भारत । [850]
 ऐरावतं युयुत्सन्तं मातङ्गानामिवर्षभम् ।
 कृष्णः कुवल्यापीडं हतवांस्तस्य पश्यतः ।

हत्वा कंसममितघ्नः सर्वेषां पश्यतां तदा ।
 अभिषिच्योग्रसेनं तं पित्रोः पादमवन्दत ।
 एवमादीनि कर्माणि कृतवान्वै जनार्दनः । [855]
 एवं बाल्येऽपि गोपालः क्रीडाभिसौ विजहत्तुः ।

Colophon.

भीष्मः ।

ततस्तौ जग्मतुस्तान् गुरुं सान्दीपनिं पुनः ।
 गुरुश्रूषया युक्तौ धर्मज्ञौ धर्मचारिणौ ।
 व्रतमुग्रं महात्मानौ विचित्रन्ताववन्तिपु ।
 अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या षडङ्गं वेदमापतुः । [860]
 लेख्यं च गणितं चोभौ प्रामुतां यदुनन्दनौ ।
 गान्धर्ववेदं चित्रं च सकलं समवापतुः ।
 हस्तिशिक्षाश्चशिक्षां च द्वादशाहेन चापतुः ।
 तावुभौ जग्मतुर्वीरौ गुरुं सान्दीपनिं पुनः ।
 धनुर्वेदचिकीर्षार्थं धर्मज्ञौ धर्मचारिणौ । [865]
 ताविष्वक्स्वराचार्यमभिगम्य प्रणम्य च ।
 तेन तौ सत्कृतौ राजन्विचरन्ताववन्तिपु ।
 पञ्चाशद्भिरहोरात्रैर्दशाङ्गं सुप्रतिष्ठितम् ।
 सरहस्यं धनुर्वेदं सकलं ताववापतुः ।
 दृष्ट्वा कृतार्थौ विप्रेन्द्रो गुर्वर्थं तावचोदयत् । [870]
 अयाचतार्थं गोविन्दं ततः सान्दीपनिर्विभुः ।
 मम पुत्रः समुदेऽस्मिन्तिमिना चापवाहितः ।

Gs. ६ प्रवृत्तं; Gs प्रकृतिः. — (L. 831) T₁ Gs 'धृक्';
 Gs 'दृक्' (for 'कृत्'). — (L. 832) Gs गोपगाः.
 Gs. ६ समर्चयन्. — (L. 833) Gs. ६ तदा (for ततो). Gs
 देवैर् (for गोपैर्). — (L. 834) Gs. ६ पर्वतो (Gs वर्षतो)
 महान् (for पर्वतस्तदा). — (L. 835) Gs गोपार्थम् (for
 गवां). Gs गोपालार्थमरिमर्दनम् (for the post. half).
 — (L. 837) Gs. ६ अतीव (for इवात्र). — (L. 838) Gs
 गत्वा; Gs नत्वा (for दृष्ट्वा). M₁ मुदान्वितं. — (L. 839)
 Gs युक्त्वा; Gs मत्वा (for ह्युक्त्वा). Gs अभिपिञ्चत्; M₁ अभ्यं
 (for ह्यभ्यं). — (L. 840) Gs. ६ [आ]शिष्य (for
 [आ]श्लिष्य). — (L. 841) T₁ Gs. ६ ऋषभ- (for वृषभ-).
 — (L. 843) Gs. ६ केशि नाम (Gs केशी नाम) ततो राजन्दैत्यं
 त्ररगविग्रहं. — (L. 845) Gs प्रहितां; Gs प्रेषितं; M₁ प्रग्रहं.
 Gs. ६ भोजपुत्रेण (for 'पुत्रस्य'), and मधुसूदनः (for पुरुषोत्तमः).
 — (L. 846) T₁ Gs. ६ अथ (for आन्ध्रं). M₁ आगृह्य महं
 चाणूरं. — (L. 847) Gs सुदामानम्. M₁ अमित्रघ्नं. Gs सर्वसैन्यैः
 (for 'सैन्य-'). — (L. 848) Om. in T₁ Gs. ६. M₁ दृक्
 (for मृग), and त्रासयानं तु भारत. — (L. 849) Gs. ६
 चायत्नः; M₁ चायस्तः. T₁ यष्टिको. — (L. 850) Gs
 ताडितश्च; M₁ शासितश्च. T₁ Gs. ६ स ह (for स हि).
 — Gs. ६ M₁ om. lines 851-854. — (L. 853)
 T₁ अमित्रघ्नः. — (L. 855) Gs एवमन्यानि. Gs कृतान्येव (for

कृतवान्). — After line 855, T₁ repeats lines 821-828;
 while Gs. ६ ins. :

उवास कतिचित्तत्र दिनानि सहलायुधः ।

— (L. 856) Om. in Gs. M₁ तु (for ऽपि). T₁ गोपालाः.
 Gs क्रीडयापि; Gs क्रीडासक्तौ (for 'भित्तौ'). — Colophon.
 Adhy. no. : T₁ Gs. ६. ६. ६ M₁ 58. — (L. 857) T₁ Gs
 om. the ref. Gs. ६ तत्र (for तान्). Gs सांदीपिनं. T₁ प्रभुं
 (for पुनः). — (L. 858) Gs गुरुं (for गुरु-). T₁ M₁
 सर्वज्ञौ (for धर्मज्ञौ). — (L. 859) Gs [अ]तिष्ठतां (for
 [अ]वन्तिपु). — (L. 860) = (var.) Hari. 2. 33. 6th.
 Gs 'रात्र्या; M₁ 'रात्र- (for 'रात्रैश्च). — (L. 862) Gs वेदं
 (for चित्रं). — (L. 863) Gs हस्त- (for हस्ति-). M₁
 -शिक्षे (for -शिक्षां). Gs हस्तिशिक्षामश्चशिक्षां. — (L. 864)
 = (var.) line 857. Om. in Gs. Gs उभौ (for गुरुं).
 Gs सांदीपनं; Gs 'पिनं. — (L. 865) T₁ 'जिह्वापार्थं (for
 'चिकीर्षार्थं). T₁ Gs M₁ सर्वज्ञौ (for धर्मज्ञौ). — (L. 866)
 Om. in Gs. T₁ Gs M₁ ताविष्वातं (for ताविष्वक्).
 T₁ च माधवा (for प्रणम्य च). — (L. 867) T₁ Gs [इ]मौ
 (for तौ). Gs व्रतमुग्रं महात्मानौ (for the prior half).
 — (L. 870) Gs कृतार्थौ. — (L. 871) Gs. ६ तदा (for
 ततः). T₁ Gs सांदीपिनिर्. T₁ Gs. ६ विभुं; M₁ प्रभुं.
 — (L. 872) Gs चोपहारितः; Gs चोपधातितः (for चाप-

पुत्रमानय भद्रं ते भक्षितं तिमिना मम ।
 आर्ताय गुरवे तत्प्रतिशुभ्राव दुष्करम् ।
 अशक्यं त्रिपु लोकेषु कर्तुमन्येन केनचित् । [875]
 यश्च सान्दीपनेः पुत्रं जघान भरतर्षभ ।
 सोऽसुरः समरे ताभ्यां समुद्रे विनिपातितः ।
 ततः सान्दीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः ।
 दीर्घकालं गतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् ।
 तदशक्यमचिन्त्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतम् । [880]
 सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ।
 ऐश्वर्याणि च सर्वाणि गवाश्वं च धनानि च ।
 सर्वं तदुपजहाते गुरवे रामकेशवौ ।
 गदापरिघयुद्धेषु सर्वास्त्रेषु च केशवः ।
 परमां मुख्यतां प्राप्तः सर्वलोकेषु विश्रुतः । [885]
 कश्च नारायणादन्यः सर्वैरस्त्रविभूषितम् ।
 रथमादित्यसंकाशमातिष्ठेत् शचीपतेः ।
 तस्य चाप्रतिमो यन्ता वज्रपाणेः प्रियः सखा ।
 मातलिः संगृहीता स्यादन्यत्र पुरुषोत्तमात् ।
 भोजराजतनूजोऽपि कंसस्तात युधिष्ठिर । [890]
 अस्त्रज्ञाने बले वीर्ये कार्त्तवीर्यसमोऽभवत् ।
 तस्य भोजपतेः पुत्रास्त्रो राजान्यवर्धनात् ।
 उद्विजन्ते स्म राजानः सुपर्णादिव पक्षगाः ।
 चित्रकार्मुकनिखिशाविमलप्रासयोधिनः ।

शतं शतसहस्राणि पादातास्तस्य भारत । [895]
 अष्टौ शतसहस्राणि शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 अभवन्भोजराजस्य जाम्बूनदमयध्वजाः ।
 रुक्मकाञ्चनकक्ष्यास्तु गजास्तस्य युधिष्ठिर ।
 तावन्त्येव सहस्राणि गजानामनिवर्तिनाम् ।
 ते च पर्वतसंकाशाश्चिखध्वजपताकिनः । [900]
 बभूवुर्भोजराजस्य नित्यं प्रमुदिता गजाः ।
 खलंकृतानां शीघ्राणां करेणूनां युधिष्ठिर ।
 अभवन्भोजराजस्य द्विस्तावद्धि महद्वलम् ।
 षोडशाश्वसहस्राणि किंशुकाभानि तस्य वै ।
 अपरस्तु महाव्यूहः किशोराणां युधिष्ठिर । [905]
 आरोहवरसंपन्नो दुर्धर्षः केनचिद्वलात् ।
 स च षोडशसाहस्रः कंसभ्रातृपुरःसरः ।
 सुनामा सर्वतस्त्वेनं स कंसं पर्यपालयत् ।
 य आसन्सर्ववर्णास्तु हयास्तस्य युधिष्ठिर ।
 स गणो मिश्रको नाम षष्टिसाहस्र उच्यते । [910]
 कंसरोषमहावेगां ध्वजानूपमहाद्भुताम् ।
 मत्तद्विषमहाग्राहां वैवस्वतवशानुगाम् ।
 शस्त्रजालमहाफेनां सादिवेगमहाजलाम् ।
 गदापरिघपाटीनां नानाकवचशैवलाम् ।
 रथनागमहावतां नानारुधिरकर्दमाम् । [915]
 चित्रकार्मुकनिखिशां रथाश्वकलिलहदाम् ।

बाहितः). — (L. 873) T₁ कृतकृत्योस्मि तेन वै (for the post. half). — (L. 874) G₈ दुष्कृतं (for दुष्करम्). — (L. 875) G_{2.6} M₁ अशक्यं सर्वभूतेषु. — (L. 876) T₁ यस्तु (for यश्च). G_{2.6} सान्दीपिनेः. G₂ M₁ पुरुषर्षभ (for भरत*). — (L. 877) G₈ सागरे (for समरे). T₁ G₈ M₁ पाताले; G₈ समरे (for समुद्रे). T₁ विनिवेशितः (for *पातितः). G₈ पार्वतेन निपातितः. — Lines 878-881 = (var.) Hari. 2. 33. 21*-23*. — (L. 878) G_{2.6} सान्दीपिनेः. — (L. 879) G_{2.6.6} M₁ दीर्घकालकृत (M₁ *तः) प्रेतः. — (L. 880) G₈ दृष्ट्वा तु सुमहाद्भुतं. — (L. 881) G₈ समपद्यत (for *जायत). — (L. 882) G_{2.6.6} M₁ आसुराणि (for ऐश्वर्याणि). — (L. 884) G_{2.6.6} *युद्धे च (for *युद्धेषु). — After line 885, T₁ ins.:

युधिष्ठिरः ।

कथं कंसं तु बलवान्बालस्त्वेको ह्यशिक्षितः ।
 कंसस्तु शस्त्रास्त्रबलो भोजवृष्णयन्धर्कवृत्तः ।

भीष्मः ।

हते कुवल्यापीडे कृष्णेन मधुघातिना ।
 रथमादित्यसंकाशं प्रेषयामास मातलिः ।
 शस्त्रैः सर्वैः परिब्रूतमन्यैश्च विविधायुधैः ।
 तमारुह्य रथं श्रीमान्धनुरादाय वीर्यवान् ।

— (L. 886) G₈ क च (for कश्च). — (L. 887) G₈ यथा सादित्यमाकाशम् (for the prior half). T₁ G₈ आतिष्ठेच्च (for *ष्ठेत्). — (L. 888) G₈ M₁ कस्य (for तस्य). — (L. 889) G_{2.6} संगृहीतः. — (L. 890) G_{2.6} भोजराजात्मजो वापि. — (L. 891) G₂ अस्त्रजाते; G₈ *जाले. M₁ युधि (for *भवत्). — (L. 893) M₁ उद्विजति. — (L. 895) T₁ G₈ पदातीनां तु भारत. — (L. 896) M₁ रथानाम् (for शूराणाम्). — G₈ om. lines 897-899. — (L. 898) T₁ G₈ स्फुरत्; M₁ रुक्म- (for रुक्म-). G_{2.6} रथाश्च (for गजाश्च). T₁ G₈ तत्र (for तस्य). — G₂ om. (hapl.) lines 899-902. — (L. 901) M₁ भोजपुत्रस्य. G₈ नित्य- (for तस्य). — (L. 902) G₈ हि भारत (for युधिष्ठिर). — (L. 903) G_{2.6} M₁ भोजपुत्रस्य. G₈ द्विस्तावद्धि. — (L. 905) G₈ अपरस्त- (for अपरस्तु). M₁ किशोरीणां. — (L. 907) G₂ *साहस्रं. M₁ कंसभ्रात्रा पुरस्कृतः. — (L. 908) T₁ G_{2.6} सदृशस्तेन (G₈ *स्त्वेन) (for सर्वतस्त्वेन). M₁ कंसं संपर्यपालयत्. — (L. 909) T₁ अभवन्; M₁ आसन्वे (for य आसन्). G_{2.6} आसन्सर्ववर्णास्तु. — (L. 910) G₂ मुष्टिसाहस्र; G₈ षष्टिसाहस्रम्. — (L. 911) T₁ *वेगाद्; G₂ M₁ *वेगान् (for *वेगां). — (L. 912) T₁ G_{2.6} M₁ *वशावहां (G₈ *हं). — (L. 913) G₂ *ध्वजा; G₈ M₁ *जवां (for *जलाम्). — (L. 916)

महामृधनदीं घोरां योधावर्तननिस्त्रनाम् ।
 को वा नारायणादेकः कंसहन्ता युधिष्ठिर ।
 एष शक्ररथे तिष्ठेत्तान्यनीकानि भारत ।
 व्यधमद्भोजपुत्रस्य महाभ्राणीव मारुतः । [920]
 तं सभास्थं सहामात्यं हत्वा कंसं सहान्वयम् ।
 मानयामास मानार्हां देवकीं ससुहृत्तणाम् ।
 यशोदां रोहिणीं चैव अभिवाद्य पुनः पुनः ।
 उग्रसेनं च राजानमभिविष्य जनार्दनः ।
 अर्चितो यदुमुख्यैस्तु भगवान्वासवानुजः । [925]
 ततः पार्थिवमायान्तं सहितं सर्वराजभिः ।
 सरस्वत्यां जरासन्धमजयत्पुरुषोत्तमः ।

Colophon.

भीष्मः ।

शूरसेनपुरं त्यक्त्वा सर्वयादवनन्दनः ।
 द्वारकां भगवान्कृष्णः प्रत्यपद्यत केशवः ।
 प्रत्यपद्यत यानानि रत्नानि च बहूनि च । [930]
 यथार्हं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यपद्यत ।
 तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेयाः सह दानवैः ।
 ताञ्जघान महाबाहुर्वरदत्तान्महासुरान् ।
 स विघ्नमकरोत्तत्र नरको नाम नैर्ऋतः ।
 त्रासनः सुरसंघानां विदितो वः प्रभावतः । [935]
 स भूम्यां मूर्तिलिङ्गस्थः सर्वदेवासुरान्तकः ।
 मानुषाणामृषीणां च प्रतीपमकरोत्तदा ।
 त्वष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा ।

गजरूपेण जग्राह रुचिराङ्गीं चतुर्दशीम् ।
 प्रमथ्य च जहारैनां हत्वा च नरकोऽप्रवीत् । [940]
 नष्टशोकभयाबाधः प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ।
 नरकः ।
 यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च ।
 विभर्ति च मही कृत्वा सागरेषु च यद्वसु ।
 अद्यप्रभृति तदेवि सहिताः सर्वनैर्ऋताः ।
 तवैवोपहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः । [945]
 एवमुत्तमरत्नानि बहूनि विविधानि च ।
 स जहार तदा भौमः स्त्रीरत्नानि च भारत ।
 गन्धर्वाणां च याः कन्या जहार नरको बलात् ।
 याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः ।
 चतुर्दशसहस्राणामेकविंशच्छतानि च । [950]
 एकवेणीधराः सर्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ।
 तासामन्तःपुरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतः ।
 औदकायामदीनात्मा मुरस्य विषयं प्रति ।
 ताश्च प्राग्ज्योतिषो राजा मुरस्य दश चात्मजाः ।
 नैर्ऋताश्च यथा मुख्याः पालयन्त उपासते । [955]
 स एष तपसः पारे वरदत्तो महीसुतः ।
 अदितिं ध्रुवयामास कुण्डलार्थं युधिष्ठिर ।
 न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ।
 कृतपूर्वं महाघोरं यदकार्षीन्महासुरः ।
 यं मही सुषुप्ते देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरम् । [960]
 विषयान्तपालाश्रित्वारो यस्यासन्युद्धदुर्मदाः ।

Gs. s. s. 'निर्लिश' (for 'निर्लिशां'). T₁ 'कलिलाहदां; Gs 'कललिप्रदां. — (L. 917) M₁ चक्रे (for घोरां). Gs योधावर्तननिस्त्रनां; Gs योधावर्तननिस्त्रनां; Gs योषवर्तन. — (L. 919) Gs कंसरथे. — (L. 920) Gs. s. M₁ 'राज्यस्य (for 'पुत्रस्य). — (L. 921) T₁ Gs महामात्यं (for सहा). T₁ सहानुगं (for 'न्वयम्). — (L. 922) Gs. s. आनयामास. — Colophon. Adhy. no.: T₁ Gs. s. s. s. M₁ 59. — Lines 928-985 = (var.) 'Hari. 2. 63. 2-29. — (L. 928) Gs. s. गत्वा; M₁ हित्वा (for त्यक्त्वा). — (L. 929) Gs. s. विष्णुः (for कृष्णः). M₁ वीर्यवान् (for केशवः). T₁ Gs. s. द्वारवत्यां स भगवान्कृष्णः प्रत्यपद्यत (Gs 'ते). — T₁ om. (hapl.) lines 930-931. — (L. 930) M₁ रत्नानि (for यानानि), and विविधानि (for रत्नानि च). Gs. s. वीर्यवान्प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि च. — (L. 931) Gs यथा हि (for 'थार्ह). Gs. s. प्रत्यपादयत्; M₁ प्रतिपालयन्. — (L. 932) T₁ Gs सर्वदानवैः. — (L. 934) Gs नैर्ऋतः; Gs नामतः. — (L. 935) Gs त्रासयन्. T₁ यः (for वः). — (L. 936) T₁ भूम्या; M₁ भूम्य. Gs मूर्ति (for मूर्ति-). T₁ Gs स तु (for सर्व-). Gs -देव- (for -देवा-). M₁ सर्वदेवनरांतकः.

— (L. 938) Gs करोरुम्. M₁ कुशेशयगतां तदा. — (L. 940) Gs जहारैतां. Gs भूत्वा; Gs हतां (for हत्वा). — (L. 941) Gs नष्टशोकभयभ्रांतः. T₁ Gs. s. M₁ 'गतस्य (for 'पतिस्य). — After line 942, Gs reads line 948 repeating it in its proper place. — (L. 943) Gs स (for च). Gs. s. s. महीं कृत्वा. Gs. s. नगरेषु (for सागरेषु). — (L. 944) T₁ तां देवि; Gs. s. तं देवी; Gs तद्देवी; Gs तां देवी. — (L. 945) Gs सहैवोप; Gs तथैवोप. — (L. 946) Gs उत्तर* (for उत्तम*). Gs. s. M₁ विविधानि बहूनि (M₁ वसूनि) च. — (L. 947) Gs भूमौ (for भौमः). Gs स्त्रीरत्नानि धनानि च. — (L. 949) Gs स च साप्सरसां गणैः. — (L. 950) Gs. s. M₁ 'सहस्राणि. Gs. s. चैक* (for एक*). — (L. 952) T₁ भूमौ; Gs भौमेः. — (L. 953) Gs तस्मिन्नाद्रावदीनात्मा. — (L. 954) Gs. s. ताश्च (for ताश्च). Gs राजन् (for राजा). — (L. 955) T₁ नैर्ऋताश्च. Gs. s. बाधयंत (for पाल*). — (L. 956) Gs एव (for एष). Gs. s. s. तमसः. T₁ वरदत्तो (for 'दत्तो). Gs. s. M₁ महासुरः (for महीसुतः). — (L. 958) Gs. s. यत्पुरा. — (L. 959) T₁ यदाकार्षीन्. — (L. 961) Hypermetrio! Gs चत्वारो बलविरूपाता (for the

आदेवयानमावृत्य पन्थानं पर्यवस्थिताः ।
 लासनाः सुरसंघानां विरूपै राक्षसैः सह ।
 हयग्रीवो निसुम्भश्च घोरः पञ्चजनस्तथा ।
 मुरः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो महासुरः । [965]
 तद्वधार्थं महाबाहुरेष चक्रगदासिधृक् ।
 जातो वृष्णिषु देवक्यां वासुदेवो जनार्दनः ।
 तस्यास्य पुरुषेन्द्रस्य लोकप्रथिततेजसः ।
 निवासो द्वारका तात विदितो वः प्रधानतः ।
 अतीव हि पुरी रम्या द्वारका वासवक्षयात् । [970]
 अति वै राजते पृथ्व्यां प्रत्यक्षं ने युधिष्ठिर ।
 तस्मिन्देवपुरप्रख्ये सा सभा वृष्ण्युपाश्रया ।
 या दाशार्हातिं विख्याता योजनायतविस्तृता ।
 तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्वे रामकृष्णपुरोगमाः ।
 लोकायात्रामिमां कृत्वां परिरक्षन्त आसते । [975]
 तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ ।
 दिव्यगन्धा वसुर्वाताः कुसुमानां च वृष्टयः ।
 ततः सूर्यसहस्राभस्तेजोराशिर्महाद्भुतः ।
 मुहूर्तमन्तरिक्षेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।
 मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डरं गजमास्थितः । [980]
 धृतो देवगणैः सर्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत ।
 रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकगणैः सह ।
 उत्पत्य सहसा तस्मै नमस्कारमकुर्वत ।
 सोऽवतीर्य गजात्तूर्णं परिष्वज्य जनार्दनम् ।

सस्वजे बलदेवं च राजानं च तमाहुकम् । [985]
 उद्धवं वसुदेवं च विकटं च महामतिम् ।
 प्रद्युम्नसाम्बनिशठाननिरुद्धं ससात्यकिम् ।
 गदं सारणमक्रूरं भानुशिखिविद्धरथान् ।
 कृतवर्माचारुदेणौ दाशार्हाणां पुरोगमान् ।
 परिष्वज्य च दृष्ट्वा च भगवान्भूतभावनः । [990]
 वृष्ण्यन्धकमहामात्मान्परिष्वज्याथ वासवः ।
 प्रगृह्य पूजां तैर्दत्तां भगवान्पाकशासनः ।
 सोऽदितेर्वचनात्तात कुण्डलार्थं जनार्दन ।
 उवाच परमप्रीतो जहि भौममिति प्रभो ।

Colophon.

भीष्मः ।

तमुवाच महाबाहुः प्रियमाणो जनार्दनः । [995]
 निहत्य नरकं भौममाहरिष्यामि कुण्डले ।
 एवमुक्त्वा तु गोविन्दो राममेवाभ्यभाषत ।
 प्रद्युम्नमनिरुद्धं च साम्बं चाप्रतिमं बले ।
 एतांश्चोक्त्वा तदा तत्र वासुदेवो महायशः ।
 अथास्त्रं सुपर्णं वै शङ्खचक्रगदासिधृत् । [1000]
 ययौ तदा हृषीकेशो देवानां हितकाम्यया ।
 तं प्रयान्तमभिप्रेक्ष्य देवाः सहपुरंदराः ।
 पृष्ठतोऽनुययुः प्रीताः स्तुवन्तो विष्णुमच्युतम् ।
 उग्रान्नक्षोगणान्हत्वा नरकस्य महासुरान् ।
 क्षुरान्तान्मौरवान्पाशान्पद्मसहस्रं ददर्श सः । [1005]

prior half). — (L. 962) M₁ आ देवयानादावृत्य. — (L. 963) G₈ त्रासनं. G₈ तैर्नानासुरसंघैश्च (for the prior half). — (L. 964) G_{2.8} निकुम्भश्च; G₈ 'शुम्भश्च; M₁ 'सुन्दश्च. — (L. 967) G_{2.8.8} M₁ वसुदेवाज. — (L. 968) T₁ G_{2.8} M₁ लोके (for लोक-). — (L. 969) G_{2.8} तत्र (for तात). — (L. 971) G_{2.8} अतीव (for अति वै). G_{2.8} रा(G₈ आ)जमाना सा; G₈ राजमुद्धृत्य; M₁ राजमप्यृष्ट्वा (for राजते पृथ्व्यां). G₂ प्रत्यक्षस्ते; G₈ [आ]ध्यस्ता तेन (for प्रत्यक्षं ते). — (L. 972) T₁ वृष्ण्युपाश्रया; G₂ वृष्णिपाश्रया; G₈ वृष्ण्यधिष्ठिता. — (L. 973) G₂ सुभमेति च विख्याता; G₈ M₁ सुदाशार्हे(M₁ 'ही)ति वि'; G₈ सुधर्मा इति वि'. M₁ दशयोजनविस्तृता. — (L. 981) T₁ G₈ ततो (for धृतो). — (L. 983) G₂ उत्पुत्य (for उत्पत्य). T₁ देवान्; G₂ M₁ देवे (for तस्मै). G₈ उत्पत्य सहदेवेन. — (L. 986) G_{2.8} M₁ वसुदेवमुद्धवं च; G₈ वसुदेवोद्धवौ चैव. G₈ वितुं च महारथं (for the post. half). — (L. 987) G₈ प्रद्युम्नः सांबनिशठौ. G₂ ससात्यकान्; G₈ च सात्यकि; G₈ ससात्यकं. — (L. 988) G_{2.8} भानुश्लिं; G₈ भानुमंतं सुदेष्णकं. — (L. 989) G₂ M₁ कृतवर्माचारुदेष्ण- (M₁ 'ष्णाव्); G₈ कृतवर्मा चारुदेष्ण-. G_{2.8} दा(G₈ द)शार्हादि-; G₈ दशार्हाणां; M₁ [आ]गावह. — (L. 990) T₁ भगवान्देवकीसुतः. — (L. 991) G₈ 'महामात्मान्.

— (L. 993) G₈ राजन् (for तात). G₈ कुण्डलार्थं. — (L. 994) G_{2.8} भोजं (for भौमम्). G₂ जनेश्वर; G₈ M₁ नरेश्वर (G₈ 'रः) (for इति प्रभो). T₁ विनयावनताननः (for the post. half). — After line 994, T₁ ins.:

इन्द्रः ।

अदित्या चोदितः कृष्ण तव मात्राहमागतः ।

कुण्डले ह्याहते तत्र भौमेन नरकेण च ।

तं देवशब्दवाच्यं तु लोकेऽस्मिन्मधुसूदन ।

तस्माज्जहि महाभागभूमिपुत्रं नरेश्वर ।

— Colophon. Adhy. no.: T₁ G_{2.8.8.8} M₁ 60. — (L. 995) G₈ om. the ref. G₈ प्रिय' (for प्रिय'). — (L. 997) G₈ [अ]थ (for तु). — (L. 998) T₁ प्रद्युम्नं चानिरुद्धं च. G₈ सांबमप्रतिमं बले. — (L. 999) G_{2.8} M₁ तथा (for तदा). G₂ महामतिः; G₈ जनार्दनः; G₈ महाबलः (for 'यशः). — (L. 1000) M₁ 'गदाधरः. — (L. 1001) M₁ तत्र (for तदा). — (L. 1003) T₁ पृष्ठतो न ययुः प्रीत्या; G₂ 'तोन्वययुः प्रीताः. T₁ अव्ययं (for अच्युतम्). — (L. 1004) = (var.) Hari. 2. 63. 56^{ad}. T₁ अग्रान्; G₈ M₁ सोग्रान्; G₈ सोग्र्यान् (for उग्रान्). M₁ पुरस्सरान् (for महासुरान्). — (L. 1005) = (var.) Hari. 2. 63. 46^{ad}. G₈ सुरान् (for क्षुरान्तान्). T₁ G_{2.8} M₁ पद्महस्तान्.

संछिद्य वाचान्वाख्येण सुरं हत्वा सहान्वयः ।
 शिलासंघानतिक्रमं निशुम्भमवपोषयत् ।
 यः सहस्रसमस्वेकः सर्वान्देवानयोधयत् ।
 तं जघान महावीर्यं हयग्रीवं महाबलम् ।
 अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनन्दनः । [1010]
 मध्ये लोहितगङ्गायां भगवान्देवकीसुतः ।
 औदकायां विरूपाक्षं जघान मधुसूदनः ।
 पञ्च पञ्चजनान्वोरात् नरकस्य महासुरान् ।
 ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीप्यमानमिव क्षिया ।
 पुरमासादयामास तत्र युद्धमवर्तत । [1015]
 महद्देवासुरं युद्धं यद्वृत्तं भरतर्षभ ।
 युद्धं न स्यात्समं तेन लोकविस्मयकारकम् ।
 चक्रलाङ्गलसंछिन्नाः शक्तिखण्डहस्तास्तदा ।
 निपेतुर्दानवास्तत्र समासाद्य जनार्दनम् ।
 अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतप । [1020]
 निहत्य पुरुषभ्याघ्रः पातालविवरं ययौ ।
 क्षासनं सुरसंघानां नरकं पुरुषोत्तमः ।
 योधयत्यतितेजस्वी मधुवन्मधुसूदनः ।
 तद्युद्धमभवद्भोरं तेन भौमेन भारत ।
 कुण्डलार्थे सुरेशस्य नरकेण महात्मना । [1025]
 मुहूर्तं लालयित्वाथ नरकं मधुसूदनः ।
 प्रवृत्तचक्रं चक्रेण प्रममाथ बलाद्वली ।

चक्रप्रमथितं तस्य पपात सहसा भुवि ।
 उत्तमाङ्गं हताङ्गस्य वृत्ते वज्रहते यथा ।
 भूमिस्तु पतितं दृष्ट्वा ते वै प्रादाच्च कुण्डले । [1030]
 प्रदाय च महाबाहुमिदं वचनमब्रवीत् ।
 सृष्टस्त्वयैव मधुहंस्त्वयैव निहतः प्रभो ।
 यथेच्छसि तथा क्रीडन्प्रजास्तस्यानुपालय ।
 वासुदेवः ।
 देवानां च मुनीनां च पितॄणां च महात्मनाम् ।
 उद्वेजनीयो भूतानां ब्रह्मद्विद् पुरुषधमः । [1035]
 लोकद्विष्टः सुतस्तुभ्यं देवारिलोककण्टकः ।
 सर्वलोकनमस्कार्यामदिति बाधते बली ।
 कुण्डले दर्पसंपूर्णस्ततो मे निहतोऽसुरः ।
 नैव मन्युस्त्वया कार्यो यत्कृतं मयि भामिनि ।
 मत्प्रभावाच्च ते पुत्रो लब्धवान्गतिमुत्तमाम् । [1040]
 तस्माद्गच्छ महाभागे भारवतरणं कृतम् ।

Colophon.

भीष्मः ।

निहत्य नरकं भौमं सत्यभामासहायवान् ।
 सहितो लोकपालैश्च ददर्श नरकालयम् ।
 अथास्य गृहमासाद्य नरकस्य यशस्विनः ।
 ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च । [1045]
 मणिमुक्ताप्रवालानि वैदूर्यविकृतानि च ।
 अश्मसारानर्कमणीन्विमलान्स्फाटिकानपि ।

— (L. 1006) Cf. Hari. 2. 63. 56^{ab}. T₁ अख्येण; G_s स
 त्वख्येण; M₁ तत्रैव (for शंखेण). — (L. 1007) T₁ निशुम्भं;
 M₁ निशुम्भम् (for निशुम्भम्). T₁ समयोधयत्; G_s चावपोषयत्
 (for अवपोषयत्). — Lines 1009-1012 = (var.) Hari.
 2. 63. 86-87. — (L. 1009) M₁ महासुतं (for 'बलम्').
 — (L. 1011) M₁ 'गंगाया. — (L. 1012) G_s ओदकायां.
 G_s भरतर्षभ; M₁ पुरुषर्षभ (for मधुसूदनः). — (L. 1013)
 T₁ हत्वा (for पञ्च). M₁ तं च पञ्चजनं धोरं. M₁ महासुरं.
 — Lines 1014-1015 = (var.) Hari. 2. 63. 89^a-90^b.
 — (L. 1014) T₁ दीप्यमान इव. — (L. 1015) T₁
 पुरमादीपयामास. G_s ततो (for तत्र). — (L. 1016) T₁
 महादेवासुरं. G_s युद्धं (for वृत्तं). — (L. 1017) T₁ G_s तत्
 (for न). — (L. 1018) T₁ G_s चक्रलाङ्गलः; G_s 'लाङ्गल-
 (for 'लाङ्गल-). T₁ G_s 'संछिन्नाः. G_s 'गदास्य (for 'हतास्य).
 — (L. 1019) G_s M₁ विनेदुर् (for निपेतुर्). G_s
 समासेदुर् (for 'साद्य). — Lines 1020-1021 = (var.)
 Hari. 2. 63. 88. — (L. 1020) G_s दश- (for शत-).
 — Lines 1022-1023 = (var.) Hari. 2. 63. 110^a-111^b.
 — (L. 1023) G_s बोधयत्यति-; M₁ अयोधयत्. — G_s om.
 (hapl.) lines 1024-1026. — (L. 1025) M₁ कुण्डलार्थं
 दुर्दृष्टस्य. G_s नरकस्य; G_s अनीकस्य (for नरकेण). G_s
 महात्मनः. — (L. 1026) G_s तु (for [अ]थ). — (L.

1027) T₁ G_s प्रवृत्तचक्रश्च; G_s 'वृद्धचक्रश्च. G_s प्रवृत्तचक्रवक्त्रेण;
 G_s प्रकृतश्चक्रधारेण. G_s महाबलः; G_s महान्वली (for बलाद्वली).
 — (L. 1028) T₁ तरसा (for सहसा). G_s चक्रेण मथितं तस्य
 सहसा चापनद्वि. — (L. 1029) G_s वृत्तो वज्रहते यथा.
 — For lines 1030-1034, cf. Hari. 2. 63. 124-126.
 — (L. 1030) T₁ तस्मै (for ते वै). G_s प्रायच्छत्कुण्डले सुख
 (for the post. half). — (L. 1032) T₁ नरकस्य (for
 मधुहंस्). G_s पुनः (for प्रभो). — (L. 1033) G_s M₁
 क्रीड (for क्रीडन्). G_s [आ]शु (for [अ]नु-). — (L.
 1034) T₁ G_s transp. मुनीनां and पितॄणां. — (L. 1036)
 T₁ G_s देवविद्विद्; G_s लोकद्विष्टा; M₁ देवद्विष्टः. — (L. 1037)
 G_s M₁ बाधयद् (for बाधते). G_s भृशं (for बली). T₁
 अदितिं चाद्य बाधयत्. — (L. 1038) G_s ते; G_s [स]मे
 (for मे). G_s सुतः (for ससुरः). — (L. 1039) T₁ नेह
 (for नैव). G_s भाविनि. — (L. 1040) G_s तत्- (for
 मत्-). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G_s s. s. s. M₁ 61.
 — For lines 1042-1163, cf. Hari. 2. 64. — (L. 1042)
 G_s s. s. s. M₁ वासवेन पुरस्कृतः (for the post. half).
 — (L. 1043) T₁ लोकपालैश्च सहितो (by transp.).
 — (L. 1044) G_s महात्मनः (for यशस्विनः). — (L.
 1045) G_s रत्नानि च धनानि च. — (L. 1047) T₁ रफाटिकानि
 च रत्नानि. G_s विस्तरानर्कमणीन्; G_s M₁ मसारगल्वर्कमणीन्;

जाम्बूनदमयान्येव शातकुम्भमयानि च ।
 प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिप्रभाणि च ।
 हिरण्यवर्णं रुचिरं श्वेतमभ्यन्तरं गृहम् । [1050]
 यत्तदर्थं गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु ।
 न हि राशः कुबेरस्य तावन्नसमुच्छ्रयः ।
 दृष्टपूर्वः पुरा साक्षान्महेन्द्रसदनेष्वपि ।
 हते भीमे निसुम्ने च वासवः सगणोऽब्रवीत् ।
 दाशार्हपतिमासीनमाहृत्य मणिकुण्डले । [1055]
 इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च ।
 हेमसूत्रा महाकक्ष्यास्तोमैर्वीर्यशालिनः ।
 भीमरूपाश्च मातङ्गाः प्रवालविकृताः कुथाः ।
 विमलानि पताकानि वासांसि विविधानि च ।
 ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्थः करेणवः । [1060]
 अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चोत्तमा हयाः ।
 गोभिश्चाविकृतैर्यानेः कामं तव जनादन ।
 एतत्ते प्रापयिष्यामि वृष्ण्यावासमरिंदम ।
 आधिकानि च सूक्ष्माणि शयनान्यासनानि च ।
 कामव्याहारिणश्चापि पक्षिणः प्रियदर्शनाः । [1065]
 चन्दनागरुमिश्राणि यानानि विविधानि च ।
 तच्च ते प्रापयिष्यामि वृष्ण्यावासमरिंदम ।
 वसु यन्निषु लोकेषु धर्मेणैवाजितं त्वया ।
 देवगन्धर्वरत्नानि दैतेयासुरजानि च ।
 यानि सन्तीह रत्नानि नरकस्य निवेशने । [1070]
 एतत्तु गरुडे सर्वं क्षिप्रमारोप्य वासवः ।

दाशार्हपतिना सार्धं पायान्मणिपर्वतम् ।
 तच्च पुण्या वसुर्वाताः प्रभाक्षिप्राः समुज्ज्वलाः ।
 प्रेक्षतां सुरसंघानां विस्मयः समपद्यत ।
 त्रिदशा ऋषयश्चैव चन्द्रादित्यौ तथा दिवि । [1075]
 प्रभया तस्य शैलस्य निर्विशेषमिवाभवत् ।
 अनुज्ञातस्तु रामेण वासवेन च केशवः ।
 प्रीयमाणो महाबाहो विवेश मणिपर्वतम् ।
 तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः ।
 सतोरणपताकानि द्वाराणि शरणानि च । [1080]
 चित्रप्रथितमेघाभः प्रबभौ मणिपर्वतः ।
 हेमचित्रपताकैश्च प्रासादैरुपशोभितः ।
 हर्म्याणि च विशालानि मणिसोपानवन्ति च ।
 तत्रस्था वरवर्णाभा ददर्श मधुसूदनः ।
 गन्धर्वांसुरमुख्यानां प्रिया दुहितरस्तदा । [1085]
 त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तमपराजितम् ।
 परिवन्तुर्महाबाहुमेकवेणीधराः स्त्रियः ।
 सर्वाः काषायवासिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ।
 व्रतसंतापजः शोको नात्र काश्चिदपीडयत् ।
 अरजांसि च वासांसि बिभ्रत्यः कौशिकान्यपि । [1090]
 समेत्य यदुसिंहस्य चक्रस्याञ्जलिं स्त्रियः ।
 ऊचुश्चैनं हृषीकेशं सर्वास्ताः कमलेक्षणाः ।
 नारदेन समाख्यातमस्माकं पुरुषोत्तम ।
 आगमिष्यति गोविन्दः सुरकार्यार्थसिद्धये ।
 सोऽसुरं नरकं हत्वा निसुम्नं मुरमेव च । [1095]

Gs महासाराश्रवमणीन् (for the prior half). — T1 om. the post. half of line 1047 and the prior half of line 1048. Gs विमान- (for विमलान्). Gs M1 स्फटिकानपि. — (L. 1049) T1 *रत्नप्रभाणि च; M1 *रश्मिनिभानि च. — (L. 1050) Gs *वर्ण- (for *वर्ण). — (L. 1051) Gs. s यदक्षयं; M1 यावदर्थ (for यत्तदर्थ). T1 दृष्टं; Gs मृष्टं (for दृष्टं). — (L. 1052) Gs *समुच्चयं; Gs *समुच्छ्रयं. — (L. 1053) Gs. s दृष्टपूर्वं; Gs दृष्टापूर्वं. Gs. s. s *भवने* (for *सदने*). — (L. 1054) T1 Gs निसुमे; M1 निसुदे. — (L. 1055) T1 निगृह्य (for आहृत्य). — After line 1055, Gs. s read lines 1057 and 1059; M1 reads line 1059. — (L. 1056) Om. in M1. Gs बहूनि (for वसूनि). — (L. 1057) T1 Gs M1 हेमसूत्रः; Gs *सूत्रं. Gs M1 तोमरा. T1 Gs वीर्यशालिनः; M1 पापशालिनः. — (L. 1059) T1 Gs. s विमलाभिः; Gs माल्यानि च. T1 Gs. s पताकाभिः. — (L. 1061) Gs अष्टादशसहस्राणि; Gs अष्टाशत. T1 M1 देशजाता (M1 *श्च) हयोत्तमाः. — (L. 1062) Gs गोभिश्च विकृतैर्यावत्; Gs गोभिश्चाविकृतैर्यानेः; M1 गोभिश्चापि कृतो यावान्. Gs कामात्; M1 कामस् (for कामं). — Gs om. lines 1064-1067. — (L. 1065) Gs कर्मेणः (for

पक्षिणः). — (L. 1066) Gs *मुख्यानि (for *मिश्राणि). Gs धनानि (for यानानि). — (L. 1068) T1 Gs. s धर्मेणोपाजितं; Gs *मेणावजितं; Gs कर्मेणैवाजितं. — (L. 1070) Gs हि (for [इ]ह). — (L. 1073) Gs प्रभाक्षिप्रासमुज्ज्वलाः. — (L. 1074) Gs प्रेक्ष्य यं; Gs प्रेक्ष्य यं; M1 प्रेक्ष्य यत्. — (L. 1075) Gs. s यथा (for तथा). — (L. 1076) T1 M1 निर्विशेषा इवाभवन्; Gs *शेषातथाभवत्; Gs *शेष इवाभवत्. — Gs om. lines 1077-1081. — (L. 1077) Gs केशवो वासवेन च. — (L. 1078) T1 Gs. s M1 प्रियमाणो. Gs भगवान्प्रियमाणोय महाबाहुविवेश तं. — (L. 1081) T1 Gs चित्रप्रथितमेघाभः; Gs विचित्री घनमेघाभः. — (L. 1082) T1 Gs. s M1 *चित्रवितानैश्च. T1 Gs *शोभिताः (Gs *ता). — (L. 1083) Gs. s *शोभिता (Gs *तान्) (for *वन्ति च). — (L. 1084) Gs. s M1 तत्र ता (for तत्रस्था). Gs तत्र भ्रमरवर्णाभा. — (L. 1085) M1 *नागानां (for *मुख्यानां). Gs तथा; M1 च याः (for तदा). — (L. 1086) Gs त्रिविष्टपे (for *ष्टप-). — (L. 1087) Gs M1 महाभागम् (for *बाहुम्). — (L. 1089) T1 व्रतः संतापजः; Gs. s पतिसं; M1 ब्रजसं. T1 Gs काश्चिद्; Gs काश्चिद्. — (L. 1094) Gs *कार्यत्वं (for *कार्यार्थं). — (L. 1095) Gs. s निहृवं;

भौमं च सपरीवारं हयग्रीवं च दानवम् ।
 तथा पञ्चजनं चैव प्राप्स्यते धनमक्षयम् ।
 सोऽचिरेणैव कालेन युष्मज्जता भविष्यति ।
 एवमुक्त्वागमन्दीमान्देवर्षिर्नारदस्तदा ।
 त्वां चिन्तयानाः सततं तपो घोरमुपासहे । [1100]
 कालेऽतीते महाबाहुं कदा द्रक्ष्याम माधवम् ।
 इत्येवं हृदि संकल्पं कृत्वा पुरुषसत्तम ।
 तपश्चराम सततं रक्ष्यमाणा हि दानवैः ।
 गान्धर्वेण विवाहेन विवाहं कुरु नः प्रियम् ।
 ततोऽस्मत्प्रियकामार्थं भगवान्मारुतः स्वयम् । [1105]
 यथोक्तं नारदेनाथ नचिरात्तद्विष्यति ।
 तासां परमनारीणामृषभाक्षं पुरस्कृतम् ।
 ददृशुर्देवगन्धर्वा गृष्टीनामिव गोपतिम् ।
 तस्य चन्द्रोपमं वक्रमुदीक्ष्य मुदितेन्द्रियाः ।
 संप्रहृष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् । [1110]
 सत्यं वत पुरा वायुरिवमस्मानिहाव्रवीत् ।
 सर्वभूतकृतज्ञश्च महर्षिरपि नारदः ।
 विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिधक् ।
 स भौमं नरकं हत्वा भर्ता वो भविता हि सः ।
 दिष्ट्या तस्यर्षिमुख्यस्य नारदस्य महात्मनः । [1115]
 वचनं दर्शनादेव सत्यं भवितुमर्हति ।
 यत्प्रियं वत पश्याम वक्त्रं चन्द्रोपमं तु ते ।
 दर्शनेन कृतार्थाः स्म वयमद्य महात्मनः ।

उवाच स यदुन्नेष्टः सर्वास्ता जातमन्मथाः ।
 यथा ब्रूत विशालाक्षस्तत्सर्वं वो भविष्यति । [1120]
 तानि सर्वाणि रत्नानि गमयित्वाथ किंकरैः ।
 स्त्रियश्च गमयित्वाथ देवर्षिनृपकन्यकाः ।
 वैनतेयभुजे कृष्णो मणिपर्वतमुत्तमम् ।
 क्षिप्रमारोपयांचक्रे भगवान्देवकीसुतः ।
 सपक्षिगणमातङ्गं सव्यालमृगपञ्चगम् । [1125]
 शाखामृगगणैर्जुष्टं सप्रस्तरशिलातलम् ।
 न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुभिश्च निषेवितम् ।
 सप्रपातमहासानुं विचित्रशिल्पिसंकुलम् ।
 तं महेन्द्रानुजः शौरिश्चकार गरुडोपरि ।
 पश्यतां सर्वभूतानामुत्पाद्य मणिपर्वतम् । [1130]
 उपेन्द्रं बलदेवं च वासवं च महाबलम् ।
 तं च रत्नौघमतुलं पर्वतं च महाबलः ।
 वरुणस्यामृतं दिव्यं छलं चन्द्रोपमं शुभम् ।
 स्वपक्षबलविशेषैर्महाद्रिशिखरोपमः ।
 दिक्षु सर्वासु संरावं स चक्रे गरुडो वहन् । [1135]
 अरुजन्पर्वताग्राणि पादपांश्च समुत्क्षिपन् ।
 संजहार महाभ्राणि वैश्वानरपथं गतः ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां सप्तर्षिगणतेजसाम् ।
 प्रभाजालमतिक्रम्य चन्द्रसूर्यपथं ययौ ।
 मेरोः शिखरमासाद्य मध्यमं मधुसूदनः । [1140]
 देवस्थानानि सर्वाणि ददर्श भरतर्षभ ।

M₁ निमुदं. — (L. 1097) G₂ प्राप्स्यसे. — (L. 1098) G₂ युष्मज्जोक्ता. — (L. 1099) G_{2.6} [अ]गमन्दीरो; M₁ गतः श्रीमान् (for [अ]गमन्दीमान्). — (L. 1100) T₁ त्वा. G₂ उपास्य च (for उपासहे). — (L. 1101) G₂ कालातीते; G₂ कालेतीतं. T₁ G_{2.6} द्रक्ष्यामि. — (L. 1102) G₂ भूमि- (for हृदि). G₂ कदा (for कृत्वा). — (L. 1103) G_{2.6} चरामः; G₂ चचार (for चराम). G₂ द्रक्ष्यमाणा (for रक्ष्य*). — (L. 1104) Om. in G_{2.6} M₁. — (L. 1105) G₂ आगतः (for मारुतः). — (L. 1106) G₂ [आ]ह (for [अ]य). — (L. 1107) G₂ वृषभाक्षं (for ऋष*). — (L. 1108) G₂ गृष्टीनाम् (for गृ*). M₁ गोपती. — (L. 1109) T₁ G₂ M₁ उदीक्ष्य. — After line 1109, G₂ repeats line 1106. — (L. 1110) T₁ G₂ संप्रहृष्ट- (for संप्रहृष्टा). — (L. 1111) G₂ सत्यव्रत (for सत्यं वत). G₂ महाबाहुर्; G₂ परो वायुर्. T₁ G_{2.6} इव (for इह). — (L. 1112) G₂ सर्वभूतहितज्ञश्च; G₂ M₁ *इतज्ञश्च; G₂ *हितज्ञं च. — (L. 1113) T₁ M₁ *गदाधरः. — (L. 1114) T₁ इति; G₂ च सः; G₂ [अ]पि सः (for हि सः). — (L. 1115) T₁ दिष्ट्या तद्वचनं कृष्ण; G_{2.6} दिष्ट्या तस्यापि (G₂ *भि-) मुख्यस्य. T₁ om. the post. half of line 1115 and the prior half of line 1116. — (L. 1116) G₂ अर्हसि. G_{2.6} वचनादेव सत्यं

नो भर्ता भवितुमर्हति (G₂ *सि). — (L. 1117) G₂ M₁ पश्यामश्. G₂ च (for तु). G₂ M₁ चिरश्रुतमर्दिदमं (M₁ *म); G₂ चिरं ध्रुवमर्दिदम. — (L. 1118) G_{2.6} अस्य (for अद्य). — (L. 1119) T₁ G_{2.6} M₁ om. the ref. G₂ M₁ ता; G₂ च; G₂ सा (for स). G₂ सर्वास्ता राजसंमताः. — G_{2.6} M₁ om. lines 1121-1122. — Before line 1121, T₁ ins. भीष्मः. — (L. 1122) G₂ -पितृ- (for -नृप-). — For line 1123, G_{2.6} M₁ subst.:

ततस्ता गरुडे सर्वाः सरत्नधनसंचयाः ।

[G₂ *बहु* (for *धन*).]

— (L. 1125) G₂ *मृगमातङ्ग; G₂ *गणमातङ्ग. — (L. 1127) G₂ शृङ्गिभिश्च (for न्यङ्कु*). — (L. 1129) G_{2.6} स (for तं). — (L. 1130) M₁ सर्वयौधानाम्. — (L. 1132) T₁ अखिलं (for अतुलं). G₂ महाबलं. — G_{2.6} M₁ om. line 1133. — (L. 1134) T₁ G_{2.6} M₁ महाभ्र* (for महाद्रि*). — (L. 1135) M₁ निहादं (for संरावं). — (L. 1136) G₂ अरुजन्; G₂ अरुजत्. — (L. 1137) G₂ स जहार. G₂ तमभ्राणि. — (L. 1138) G_{2.6} सप्तर्षीणां च तेजसा. — G₂ om. (hapl.) from the post. half of line 1139 to the prior half of line 1143. — (L. 1141) G₂ त्रिदिवस्थानि सर्वाणि. — (L. 1142) G₂ विशेषं (for विशेषां).

विशेषां मरुतां चैव साध्यानां च युधिष्ठिर ।
 आजमानान्यतिक्रम्य अश्विनोश्च परंतप ।
 प्राप्य पुण्यतमं स्थानं देवलोकमरिंदमः । [1145]
 शक्रसद्य समासाद्य अवरुह्य जनार्दनः ।
 सोऽभिवाद्य दितेः पादावर्चितः सर्वदैवतैः ।
 ब्रह्मदक्षपुरोगैश्च प्रजापतिभिरेव च ।
 अदितेः कुण्डले दिव्ये ददावथ तदा विभुः ।
 रत्नानि च परार्ध्याणि रामेण सह केशवः ।
 प्रतिगृह्य च तत्सर्वमदितिर्वासवानुजम् । [1150]
 पूजयामास दाशार्हं रामं च विगतज्वरा ।
 शची महेन्द्रमहिषी कृष्णस्य महिषी तदा ।
 सत्यभामां तु संगृह्य अदित्यै वै न्यवेदयत् ।
 सा तस्याः सत्यभामायाः कृष्णप्रियचिकीर्षया ।
 वरं प्रादाद्देवमाता सत्यायै विगतज्वरा । [1155]
 अदितिः ।
 जरां न यास्यसि शुभे यावद्देव कृष्णमानुषम् ।
 सर्वगन्धगुणोपेता भविष्यसि वरानने ।
 भीष्मः ।
 विहृत्य सत्यभामा वै सह शच्या सुमध्यमा ।
 शच्यापि समनुज्ञाता ययौ कृष्णनिवेशनम् ।
 संपूज्यमानस्त्रिदशैर्महर्षिगणसेवितः । [1160]
 द्वारकां प्रययौ कृष्णो देवलोकमरिंदमः ।
 सोऽतिपत्य महाबाहुर्दीर्घमश्वानमच्युतः ।

वर्धमानपुरद्वारमाससाद् पुरोत्तमम् ।

Colophon.

भीष्मः ।

तां पुरीं द्वारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः ।
 हृष्टः सर्वार्थसंपन्नां प्रवेष्टुमुचक्रमे । [1165]
 सोऽपश्यदृक्षषण्डांश्च रम्यानारामजान्वहून् ।
 समन्ततो द्वारवत्यां नानापुष्पफलान्वितान् ।
 अर्कचन्द्रप्रतीकाशैर्मैल्लूटनिर्भैरुहैः ।
 द्वारका रचिता रम्यैः सुकृता विश्वकर्मणा ।
 पद्मषण्डाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः । [1170]
 गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिधाभिरलंकृता ।
 प्राकारेणार्कवर्णेन पाण्डरेण विराजता ।
 वियन्मूर्ध्नि निविष्टेन द्यौरिवाभ्रपरिच्छदा ।
 नन्दनप्रतिमैश्चापि मिश्रकप्रतिमैर्धनैः ।
 भाति चैत्रयं दिव्यं पितामहवनं यथा । [1175]
 वैभ्राजप्रतिमैश्चैव सर्वैर्तुकुसुमोत्कटैः ।
 भाति तारापरिक्षिप्ता द्वारका द्यौरिवाभ्रम् ।
 भाति रैवतकः शैलो रम्यसानुर्महाजिरः ।
 पूर्वस्यां दिशि रम्यायां द्वारकायां विभूषणम् ।
 दक्षिणस्यां लतावेष्टः पञ्चवर्णो विराजते । [1180]
 इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमां दिशमाश्रितः ।
 सुकक्षो राजतः शैलश्चित्तपुण्यमहावनः ।
 उत्तरस्यां दिशि तथा वेणुमन्तो विराजते ।

Gs मरुतानां च (for मरुतां चैव). — (L. 1143) Gs आज-
 मानानति* and अश्विनौ च. — (L. 1144) Gs M1 अरिंदम.
 — (L. 1145) Gs. 6 तत्र सर्व (for शक्रसद्य). — (L.
 1146) T1 *वाद्यादितेः (for *वाद्य दितेः of the rest). Gs
 [अ]र्चितं सहदैवतैः. — (L. 1148) Gs प्रमुः. — (L. 1151)
 T1 कृष्णं सा (for रामं च). M1 विगतज्वरं. — (L. 1152)
 T1 प्रियां (for तदा). — (L. 1153) T1 तां; Gs. 6 M1
 सं- (for वै). — (L. 1154) Gs सा तस्यां सत्यभामायां.
 — (L. 1155) Gs वरप्रदा (for वरं प्रा*). — After line
 1155, Gs repeats line 1152. — (L. 1156) T1 Gs
 वधू; Gs M1 वधूर् (for शुभे). Gs जरां नावाप्स्यसि शुभे प्राप्य वै
 वर्णं मानुषं. — (L. 1158) Gs. 6 M1 om. the ref.
 Gs. 6 विस्त्रय; M1 विस्त्रया (for विहृत्य). Gs सत्यभामायै;
 M1 *भामा तु. Gs. 6 पौलोम्या च (for सह शच्या). — (L.
 1159) T1 तु; Gs च (for [अ]पि). Gs समनुज्ञाप्य. Gs
 कृष्णस्य (for कृष्णनि-). — (L. 1160) M1 *पूजितः (for
 *सेवितः). — (L. 1161) T1 देवो (for कृष्णो), and
 देवर्षिगणसेवितः (for the post. half). — (L. 1162) Gs
 सोतीत्य च; Gs सोवपत्य (for सोऽति*). — (L. 1163) Gs
 वर्धमानं पुरद्वारम्. — Colophon. Adhy. no.: T1 Gs. 6. 6

M1 62. — For lines 1164–1363, cf. Hari. 2. 98.
 9. — 100. 12. — (L. 1164) Gs om. the ref. Gs
 पितुर् (for विभुर्). — (L. 1165) T1 Gs. 6 *संपन्नः.
 — (L. 1166) Gs रमाप्रामानुजान्वहून्; M1 रम्यरामानुजान्वहून्.
 — (L. 1167) Gs. 6 द्वारवत्या. — (L. 1169) Gs. 6
 द्वारकामावृतां रम्यैः; M1 द्वारकामाचितां रम्यां. Gs. 6 M1 सुकृतां.
 — (L. 1170) Gs. 6 हंसकारुण्डवासिभिः (sic). — (L. 1171)
 T1 Gs गंगासिन्धुः प्रकाशाभिः; Gs *सिन्धुप्रयागाभिः; Gs *सिन्धुप्रका-
 राभिः. — (L. 1172) Gs. 6 M1 [अ]भ्रवर्णेन (for
 [अ]र्क*). T1 Gs विराजिता. — (L. 1173) T1 दिवं मूर्ध्नि;
 Gs यस्य मूर्ध-; Gs दिवि मूर्ध-; Gs दिवि मूर्ध्नि; M1 मेरुमूर्ध्नि (for
 वियन्मूर्ध्नि). Gs द्यौरिवाभ्रपरिच्छदां; Gs M1 द्यामिवाभ्रपरिच्छदां;
 Gs द्यौर्दिवाभ्र*. — (L. 1174) Gs चैव (for चापि). Gs
 चैत्यक* (for मिश्रक*). Gs वरैः (for वनेः). — Gs. 6 om.
 lines 1175–1207. — (L. 1176) T1 राजत*; Gs वैराज*
 (for वैभ्राज*). — (L. 1178) Gs *सानुर्महाजिरः; M1
 *सानुगुहाजिरः. — (L. 1179) Gs M1 द्वारकाया. — (L.
 1181) T1 दिशमाश्रितः; Gs दिशिमाश्रितः. M1 (sup. lin.)
 पश्चिमायां तथा क्षयः. — (L. 1182) Om. in M1. Gs सुपेक्षो
 (for *कक्षो). Gs राजते शैलश्च. — (L. 1183) M1 वेणुमांश-

मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डरः पाण्डवर्षम ।
 चित्रकम्बलवर्णाभं पाञ्चजम्यवनं तथा । [1185]
 सर्वर्तुकवनं चैव भाति रैवतकं प्रति ।
 लतावेष्टं समन्तात् मेरुभवनं महत् ।
 भाति तालवनं चैव पुष्पकं पुण्डरीकि च ।
 सुकक्षं परिवार्येनं चित्रपुष्पं महावनम् ।
 शतपत्रवनं चैव करवीरकुसुमि च । [1190]
 भाति चैत्ररथं चैव नन्दनं च महावनम् ।
 रमणं भावनं चैव वेणुमन्तं समन्ततः ।
 भाति पुष्करिणी रम्या पूर्वस्यां दिशि भारत ।
 धनुःशतपरीणाहा केशवस्य महात्मनः ।
 महापुरीं द्वारवतीं पञ्चाशन्निर्मुलैर्युताम् । [1195]
 प्रविष्टो द्वारकां रम्यां भासयन्तीं समन्ततः ।
 अप्रमेयां महोरसेधां महागाधपरिभ्रवाम् ।
 प्रासादवरसंपन्नां श्वेतप्रासादशालिनीम् ।
 तीक्ष्णयन्त्रशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैः समन्विताम् ।
 आयसैश्च महाचक्रैर्ददर्श द्वारकां पुरीम् । [1200]
 अष्टौ रथसहस्राणि प्राकारे किङ्किणीकिनः ।
 समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायताम् ।
 द्विगुणोपनिवेशां च ददर्श द्वारकां पुरीम् ।
 अष्टमार्गा महाकक्ष्यां महाषोडशचत्वराम् । [1205]
 एवं मार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृताम् ।
 व्यूहानामन्तरा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ।
 तत्र सा बिहिता साक्षाद्गरी विश्वकर्मणा ।

काञ्चनैर्मणिसोपानैरुपेता जनहर्षिणी ।
 गीतघोषमहाघोषैः प्रासादप्रवरैः शुभा । [1210]
 तस्मिन्पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनाम् ।
 वेदमानि जह्वे दृष्ट्वा भगवान्पाकशासनः ।
 समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवनिभानि च ।
 काञ्चनाग्राणि भास्वन्ति मेरुकूटनिभानि च ।
 सुधापाण्डरशृङ्गैश्च शातकुम्भपरिच्छदैः । [1215]
 रत्नसानुगुहाशृङ्गैः सर्वरत्नविभूषितैः ।
 सहस्रैः सार्धचन्द्रैश्च सनिर्युहैः सपञ्जरैः ।
 सयन्त्रगृहसंवाधैः सधातुभिरिवाद्रिभिः ।
 मणिकाञ्चनभौमैश्च सुधामृष्टतलैस्तथा ।
 जाम्बूनदमयैर्द्वारैर्वैडूर्यविकृतागलैः । [1220]
 सर्वर्तुसुखसंस्पृशैर्महाधनपरिच्छदैः ।
 रम्यसानुगुहाशृङ्गैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ।
 पञ्चवर्णसुवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः ।
 तुल्यैः पर्जन्यनिर्घोषैर्नानावर्णैरिवाग्बुधैः ।
 महेन्द्रशिखरप्रख्यैर्विहितैर्विश्वकर्मणा । [1225]
 तैर्दाशार्हमहानागैर्बभासे भवनहृदैः ।
 चण्डनागाकुलैर्घोरैर्हृदैर्भोगवती यथा ।
 कृष्णध्वजोपवाह्यैश्च दाशार्हायुधरोहितैः ।
 वृष्णिमत्तमयूरैश्च स्त्रीसहस्रप्रजाकुलैः । [1230]
 वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेघैरलंकृता ।
 दृशे द्वारकातीव मेघैर्यौरिव संवृता ।
 साक्षाद्गवतो वेदम विहितं विश्वकर्मणा ।

— (L. 1185) Gs तत्र; M₁ चित्र (for चित्र-). — (L. 1186) Gs 'वनश्चैव'. — (L. 1187) M₁ लतावेष्टसमीपे तु. — (L. 1189) Gs सुकल्पं (for सुकक्षं). T₁ चित्रपुष्प-. — (L. 1190) M₁ कुरुवीरं (for करवीर-). — Gs om. (hapl.) the post. half of line 1191 and the prior half of line 1192. — (L. 1193) T₁ प्रतीच्यां (for पूर्वस्यां). — (L. 1195) Gs महापुर- (for 'पुरी'). — (L. 1196) M₁ प्रविष्टा. Gs हासयन्ती. — (L. 1197) Gs उपगाधपरिभ्रतां. — (L. 1198) M₁ 'प्राकारपालिनीं (sic). — (L. 1199) M₁ च भूषितां (for समन्विताम्). — (L. 1200) Gs M₁ दृशुर् (for ददर्श). — (L. 1201) T₁ प्राकारैः. M₁ किङ्किणीकिनां. — (L. 1204) Gs M₁ दृशुर् (for ददर्श). — (L. 1206) M₁ एक- (for एवं). — (L. 1207) Gs महारथाः. — (L. 1209) T₁ Gs उपेतं. Gs 'हर्षिणीं. — (L. 1210) Gs. s M₁ प्रासादगृह (M₁ 'वर') चत्वरैः. — (L. 1214) Om. in T₁ Gs. s. Gs काञ्चनाग्राणि. — (L. 1215) T₁ Gs. s M₁ पाण्डुपाण्ड (Gs 'डु') रथैश्च. T₁ महाशतपरिच्छदैः (for the post. half). — (L. 1216)

Om. in M₁. Gs रत्नसानुगुहा; Gs तत्र सानुगुहा. Gs 'वर' (for सर्व). — (L. 1217) Gs. s सहस्रैः (for सहस्रैः). Gs. s सनिर्युहैः. T₁ च पञ्जरैः; Gs त्वनुदुतैः; Gs सह दुमैः. — (L. 1218) Gs. s वसंतं (for सयन्त्र). Gs सर्वधातुभिराद्रिभिः. — (L. 1219) T₁ 'भौमैश्च; Gs 'भूमैश्च. T₁ सुरा (for सुधा). — (L. 1220) Gs M₁ 'मय- (for 'मयैर्). T₁ Gs वैडूर्यविकृता; Gs 'विगळा. — (L. 1221) Gs 'संस्पृश, and महासन' (for 'धन'). — (L. 1222) Om. in Gs. Gs. s 'ग्रहाभ्युर्. — (L. 1223) Gs. s M₁ 'सर्वर्णैश्च. Gs पुष्पवृष्टिः. — (L. 1224) M₁ तुल्यपर्जन्य. — (L. 1227) T₁ तैर्दाशार्हमहानागैर्; Gs तैर्दाशार्हमहानागैर्; Gs ददर्शार्हमहानागैर् (sic). T₁ Gs भवनं हृदैः; Gs भुवनहृदैः; Gs भवनेश्वरैः. — (L. 1228) Gs हरेर् (for हृदैर्). Gs भोगवतीमिव. — (L. 1229) Gs. s M₁ 'ध्वजोप' (for 'ध्वजोप'). M₁ (sup. lin.) इन्द्रायुधपताकैश्च. Gs 'रोषितैः; Gs 'शोभितैः (for 'रोहितैः). — (L. 1230) Gs 'वेदम' (for 'मत्त'). T₁ Gs. s M₁ स्त्री (Gs वि) सहस्रप्रजा (M₁ sup. lin. 'जला') कुलैः; Gs त्रिसहस्रप्रजा. — (L. 1232) Gs मेघैश्च यौरिवावृता (for

दृष्टुर्देवदेवस्य च योजनमायतम् ।
 तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनैः । [1235]
 प्रासादवरसंपन्नं युक्तं जगतिपर्वतैः ।
 यं चकार महाबाहुस्त्वष्टा वासवचोदितः ।
 प्रासादं पद्मनाभस्य सर्वतो योजनायतम् ।
 मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनायुतम् ।
 रुक्मिण्याः प्रवरो वासो विहितः स महात्मना । [1240]
 सत्यभामा पुनर्वेश्म सदा वसति पाण्डरम् ।
 विचित्रमणिसोपानं यं विदुः शीतवानिति ।
 विमलदिव्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
 व्यक्तवर्धं वनोद्देशैश्चतुर्दिशि महाध्वजम् ।
 स च प्रासादमुख्योऽत्र जाम्बवत्या विभूषितः । [1245]
 प्रभया भूषणैश्चित्रैश्चैलोक्यमिव भासयन् ।
 यस्तु पाण्डरवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
 विश्वकर्माकरोदेनं कैलासशिखरोपमम् ।
 जाम्बूनदप्रदीप्राग्रः प्रदीपज्वलनोपमः ।
 सागरप्रतिमोऽतिष्ठन्मेहरित्यभिविश्रुतः । [1250]
 तस्मिन्गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
 सुकेदी नाम विख्याता केशवेन निवेशिता ।
 पद्मकूट इति ख्यातः पद्मवर्णो महाप्रभः ।
 सुप्रभाया महाबाहो निवासः परमार्चितः ।
 यस्तु सूर्यप्रभो नाम प्रासादवर उच्यते । [1255]

लक्ष्मणायाः कुरुभ्रेष्ठ स दत्तः शार्ङ्गधन्वना ।
 वैदूर्यवरवर्णाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
 देवजालादे यत्रैव तत्रैव च निवेशितः ।
 यं विदुः सर्वभूतानि हरिरित्येव भारत ।
 स मित्रविन्दया वासो देवर्षिगणपूजितः । [1260]
 महिष्या वासुदेवस्य भूषणं सर्ववैश्वनाम् ।
 यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र विहितः सर्वशिल्पिभिः ।
 अतीव रम्यः सोऽप्यत्र प्रहसन्निव तिष्ठति ।
 सुदत्तायाः सुवासस्तु पूजितः सर्वशिल्पिभिः ।
 महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः । [1265]
 प्रासादो विरजो नाम विरजस्को महात्मनः ।
 उपस्थानगृहं तात केशवस्य महात्मनः ।
 यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र यं त्वष्टा व्यधात्स्वयं ।
 योजनायतविष्कम्भं सर्वरत्नमयं विभोः ।
 तेषां तु विहिताः सर्वे रत्नमण्डपाः पताकिनः । [1270]
 सदने वासुदेवस्य मार्गसंजनना ध्वजाः ।
 घण्टाजालानि तत्रैव सर्वेषां च निवेशने ।
 आहत्य यदुसिंहेन वैजयन्त्यचलो महान् ।
 हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रधुन्नसरो महत् ।
 षष्टितालसमुत्सेधमर्धयोजनविस्तृतम् । [1275]
 सर्किनरमहानादं तदप्यमिततेजसः ।
 पश्यतां सर्वभूतानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।

the post. half). — (L. 1234) G₂.s M₁ वासु*
 (for देव*). — (L. 1235) G₂ सु- (for च). G₂.s
 सुसंपूर्णः; G₂ अप्रमेय (for 'मेय'). — (L. 1236) G₂
 स्वर्णशैलैरिवावृतं (for युक्तं जगतिपर्वतैः, the last word
 ex. by Nil. as कृत्रिमैः क्रीडापर्वतैः in Hari 2. 98.
 44). — (L. 1237) G₂ यच्चकार. G₂.s.s महाभागस्
 (G₂.s 'ग'); M₁ 'तेजास्' (for 'बाहुस्'). — (L. 1238) G₂
 प्रासादे. G₂ M₁ हेम* (for पद्म*). — (L. 1239) G₂
 कांचनामयः; G₂ 'नाचितं'. — (L. 1240) G₂ निमित्तः (for
 विहितः). G₂ विश्वकर्मणा (for स महा*). — (L. 1241)
 G₂ M₁ यदा; G₂ यथा (for सदा). — (L. 1242) G₂ तोय*
 (for शीत*). — (L. 1244) G₂.s व्यक्तवर्धं. G₂ वनोद्देशैश्च;
 G₂ यथोद्देशैश्च; M₁ वनोपेतं (for वनोद्देशैश्च). G₂.s चतुर्दशमहा*;
 G₂ M₁ चतुर्दिक्षु (M₁ 'श-') महाध्वजः. — (L. 1245) G₂
 प्रासादमुख्यैश्च. — (L. 1246) G₂ त्रिलोक्यमिव; M₁ त्रैलोक्यमव-
 — (L. 1247) G₂ पाण्डुर*. G₂ आंतरम् (for अन्तरम्).
 — After line 1247, M₁ reads line 1250. — (L.
 1248) T₁ G₂.s M₁ एवं (for एनं). — (L. 1249)
 T₁ G₂.s M₁ 'प्रदीप्राग्रं, and 'ज्वलनोपमं'. — (L. 1250) G₂
 स सागरप्रतिष्ठानान्. — (L. 1251) M₁ तत्र (for तस्मिन्).
 — (L. 1252) G₂ शुकेति नाम्ना विख्याता. — (L. 1253)
 G₂ महाप्रभुः (for 'प्रभः'). — (L. 1254) T₁ सुप्रभाया; G₂.s

सुसीमाया; G₂ M₁ सुभा (M₁ 'भी')माया. T₁ निवास-; G₂ M₁
 वासः स (for निवासः). G₂.s परमोच्छ्रितः. — (L. 1256)
 M₁ लक्षणायाः. G₂ दृष्टः (for दत्तः). G₂ 'धन्विनः'. — (L.
 1258) Om. in T₁ G₂.s. G₂ सेतुजालं हि यत्रैव; G₂ केतुमाला
 हि यत्रैश्च. G₂ यत्रैव (for त*). G₂ निवेशितं; G₂ 'शिता.
 — (L. 1260) G₂.s 'विदाया (for 'विन्दया). G₂.s सुमित्रा-
 विजयावासो; M₁ वासः स मित्रविदाया. — (L. 1262) T₁
 वस्तु-; G₂.s यत्र (for यस्तु). G₂ हि (for सत्र). — (L.
 1263) T₁ G₂.s -रूपः (for रम्यः). — (L. 1264) M₁
 स वासस्तु (for सु*). G₂ सुभद्रायाश्च वासस्तु. G₂ विहितः
 (for पूजितः). M₁ 'दैवतैः (for 'शिल्पिभिः). — (L. 1265)
 G₂ इव (for इति). — (L. 1266) G₂ विरजस्तो महात्मनः.
 — (L. 1268) G₂ यं सृष्ट्वा व्यजयत्स्वयं; G₂ यं त्वष्टात्त
 व्यधात्स्वयं; G₂ यं तान्यष्ट विजयत्स्वयं (hypermetrio). — (L.
 1269) G₂ 'विष्कम्भः. G₂.s विभो. — (L. 1271) G₂
 समुच्छ्रितमहाध्वजाः. — (L. 1272) G₂ पटजालानि. G₂
 निवेदिताः; G₂ निविशिताः (for निवेशने). — (L. 1273)
 G₂.s M₁ वैजयन्तोचलो; G₂ 'यन्त्योचले. — (L. 1274) G₂
 यः शृङ्ग. G₂ धृष्ट* (for इन्द्र*). M₁ प्रति (for महत्).
 — (L. 1275) T₁ 'समुत्सेयम्; G₂ 'समुच्छेदम्. G₂
 अर्धयोजनमायतं. — (L. 1276) G₂ सर्किनरमहानादस्य; G₂
 'रं महाराज; M₁ 'रमहानागं. T₁ M₁ 'तेजसा; G₂ 'तेजसं.

आदित्यपथगं यत्तन्मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तदप्युत्पाद्य कृष्णेन स्वं निवेशनमाहृतम् । [1280]
भ्राजमानं पुरा तत्र सर्वौषधिविभूषितम् ।
यमिन्द्रभवनाच्छौरिराजहार परंतपः ।
पारिजातः स तत्रैव केशवेन निवेशितः ।
लेपहस्तशतैर्जुष्टो विमानैश्च हिरण्मयैः ।
विहिता वासुदेवेन ब्रह्मस्थलमहाद्रुमाः । [1285]
पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिमौक्तिकवाल्काः पुष्करिण्यः सरांसि च ।
तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः ।
सालतालाश्वकर्णाश्च शतशाखाश्च रोहिणः ।
भ्रूतकाः कपित्थाश्च चन्द्रवृक्षाश्च चम्पकाः । [1290]
खर्जूराः केतकाश्चैव समन्तात्परिरोपिताः ।
ये च ह्रस्वता वृक्षा ये च नन्दनजास्तथा ।
आहत्य यदुसिंहेन तेऽपि तस्य निवेशिताः ।
रक्तपीतारुणप्रख्याः सितपुष्पाश्च पादपाः ।
सर्वर्तुफलपूर्णास्ते तेषु काननसंधिषु । [1295]
सहस्रपत्रपद्माश्च मन्दाराश्च सहस्रशः ।
अशोकाः कर्णिकाराश्च तिलका नागमल्लिकाः ।

कुरवा नागपुष्पाश्च चम्पकास्तृणगुल्मकाः ।
सप्तपर्णाः कदम्बाश्च नीपाः कुरवकास्तथा ।
केतक्यः केसराश्चैव हिमतालतलताटकाः । [1300]
तालाः प्रियङ्गुवकुलाः पिण्डिका बीजपूरकाः ।
द्राक्षामलकखर्जूरा मृद्वीका जम्बुकास्तथा ।
आम्राः पनसवृक्षाश्च अङ्गोलास्तिलतिन्दुकाः ।
लिकुचाम्रातकाश्चैव क्षीरिका कण्टकीस्तथा ।
नालिकेरेकुदाश्चैव उत्क्रोशकवनानि च । [1305]
वनानि च कदल्याश्च जातिमल्लिकपाटलाः ।
कुमुदोत्पलपूर्णाश्च वाप्यः कूपाः सहस्रशः ।
भ्रूतककपित्थाश्च तैतभा बन्धुजीवकाः ।
प्रियङ्गुशोककाश्चैव प्राचीनाश्चापि सर्वशः ।
प्रियङ्गुवदरीभिश्च यवैः स्पन्दनचन्दनैः । [1310]
शमीबिल्वपलाशैश्च पालाशवटपिप्पलैः ।
उदुम्बरैश्च बिल्वैश्च पालाशैः पारिभद्रकैः ।
इन्द्रवृक्षार्जुनैश्चैव अश्वत्थैश्चिरबिल्वकैः ।
सौभजनकवृक्षैश्च भ्रूतैश्चैव साङ्गैः ।
सर्जैस्ताम्बूलवल्लीभिर्लवङ्गैः क्रमुकैस्तथा । [1315]
वंशैश्च विविधैस्तत्र समन्तात्परिरोपितैः ।
ये च नन्दनजा वृक्षा ये च चैत्ररथे वने ।

— (L. 1277) M₁ सर्वलोकानां. G₈ विश्रुतः. — T₁ G₈ om.
lines 1278-1279. — (L. 1278) G₈ प्रतिमं (for 'पथगं').
G₂ यत्तु (for यत्तन्). — (L. 1280) T₁ (G₈ स्व- (for स्वं).
— (L. 1281) G₈ भ्राजमाना. T₁ G₈.s तात (for तत्र).
T₁ G₈ सिद्धौषधिविभूषितं; G₂.s सर्वौषधिविदीपितं. — (L. 1284)
G₂ लेपहस्तग्रहैर्; G₈ लोहस्तंभमयैर्. — (L. 1285) G₈ निहिता.
— G₈ om. lines 1286-1288; while T₁ G₈ read
these lines after line 1291. — (L. 1286) G₂
पद्मजालकुलोपेता. M₁ रम्य* (for रत्न*). — (L. 1287)
G₂ मणिमुक्ताक*; G₈ 'मुक्ताढ्य'. — (L. 1288) G₂ अपर-
कूलानि; G₈ परमसद्मानि. — (L. 1289) G₂ शतशाकश्च. G₂
रोहिणीः; M₁ 'णाः. — (L. 1290) G₂.s फलातक*; G₈ फला-
तकाः. G₂.s M₁ इन्द्रवृक्षाश्च; G₈ चन्द्रपक्षाश्च. — (L. 1291) G₈
केतकैश्चैव. G₂.s खादिराघ्नतका (G₈ 'गा'श्चैव; M₁ खर्जूराघ्नतका*.
— (L. 1292) G₈ चन्दन* (for नन्दन*). — (L. 1293)
G₂ आश्रित्य (for आहत्य). — (L. 1294) T₁ 'सीता' (for
'पीता'). G₂ स्थित*; G₈ स्थिर* (for सित*). — (L. 1295)
G₂.s M₁ तेन (for तेषु). G₂.s 'सिंधुषु (for 'संधिषु).
— (L. 1296) T₁ 'पद्मपद्माश्च; G₂.s 'पद्मपत्राक्ष. T₁ G₂
मंदराश्च; G₈ मंदारश्च. — (L. 1298) G₂ कुर्यका; G₈ कुरका;
M₁ कुञ्जका. G₂ नगपुष्पाश्च; G₈ M₁ नागवृक्षा*. G₂ तृणफुल्लकाः;
G₈ तिलपुष्पाः; M₁ तृणचुल्लिकाः. — (L. 1299) T₁ सप्तपर्णाः.
G₂ नीलाः (for नीपाः). — (L. 1300) T₁ G₂.s M₁
केतकाः (for 'क्यः). M₁ 'ताडकाः (for 'ताटकाः). — (L.

1301) G₂ प्रलंबा बकुळाः; G₈ प्रियंगवकुळाः; G₈ पुलंबा बकुळाः.
M₁ दाडिमा (for पिण्डिका). — (L. 1302) G₂ द्रुतामलक-
खर्जूरा; G₈ चूतामलकखर्जूरा. T₁ G₂.s मृद्वीका; G₂.s मही (G₈
'हि)का. — (L. 1303) G₂.s पनसपुष्पाश्च. T₁ आम्राः
पनीसपुष्पाश्च. T₁ M₁ ति (M₁ sup. lin. वि)ल्व- (for तिल-).
G₂.s पंकास्तिलकविन्दुकाः; G₂ अङ्गोलास्तिलविन्दुकाः. — (L. 1304)
G₂ लिकुचाम्रातकाश्चैव. G₂ कर्णिकास्तथा; G₈ M₁ (sup. lin.)
पुङ्गका*; M₁ (orig.) कंटकित्वच. — (L. 1305) G₈
नारिकेलै*. G₂ उत्क्रोशकवनानि च. — (L. 1306) M₁ वनानि
कदलीनां च. G₂.s कदली जातिमल्लीका (G₈ मल्लिका जाती)
पाटलाः कुमुदोत्पलाः. — (L. 1307) T₁ 'पर्णाश्च (for 'पूर्णाश्च).
G₂ पूर्णाः (for कूपाः). — (L. 1308) G₂.s फुलाशोककपि-
त्थाश्च. G₂.s तैति (G₈ 'स्ति)ला; M₁ केतका (for तैतभा).
G₂ बंधुजीविकाः. — (L. 1309) G₂ प्रवाळाशोकखादिर्यैः;
G₂.s M₁ प्रियाळाशोककाश्चैव (G₈ 'खादिर्याः). G₂ चैव (for
चापि). M₁ प्राचीनाश्च विभीतकाः. — (L. 1311) T₁ G₂
'भल'; G₂.s M₁ 'पीलु' (for 'बिल्व'). G₂ पालाशा धवपिप्पलैः;
G₈ पालाशयव*; M₁ लवंगवट*. — (L. 1312) T₁ G₂ बिदलैः
(for बिल्वैश्च). T₁ पालागैः (for पालाशैः). — G₈ om.
line 1313. — (L. 1314) G₂.s सौभभंजन*; G₈
सौभभंजनिक*. G₂ भ्रूतमैर्; G₈ भ्रूतमैर्; M₁ भ्रूतमैर् (for
भ्रूतमैर्). G₂ (corrupt) फलटैश्चैवसांपयैः (sup. lin. 'तैः).
— (L. 1315) G₂.s M₁ लवङ्गैः. — (L. 1316) G₂.s
परिशोभितैः; G₈ पथि रोपितैः. — (L. 1317) G₂ चंदनजा

सर्वे ते यदुनायेन सलिलाः पिताः ।
 समाकुला महावाप्यः पीता लोहेतवालुकाः ।
 तस्मिन्गृहवरे नद्यः प्रसन्नसलिला हृदाः । [1320]
 फुल्लोत्पलजलोपेता नद्यो मणिशर्करवालुकाः ।
 तस्मिन्गृहवरे नद्यो मणिशर्करवालुकाः ।
 मत्तबर्हिणसंधाश्च कोकिलाश्च मदोदहाः ।
 बभूवुः परमोपेताः सर्वे जगतिपर्वताः ।
 तत्रैव गजयूथानि तत्र गोमहिषास्तथा । [1325]
 निवासाश्च कृतास्तत्र वराहमृगपक्षिणाम् ।
 विश्वकर्मकृतः शैलः प्राकारस्तस्य वैश्वमनः ।
 व्यक्तं किष्कुशतोद्यामः सुधाकरसमप्रभः ।
 तेन ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च ।
 परिक्षिप्तानि हर्म्यस्य वनान्युपवनानि च । [1330]
 Colophon.
 भीष्मः ।
 एवमालोक्यांचक्रुर्द्वारकामृषभास्त्रयः ।
 उपेन्द्रबलदेवौ च वासवश्च महायशः ।
 ततस्तं पाण्डुरं शौरिर्मूर्ध्नि तिष्ठन्गरुमतः ।
 प्रीतः शङ्खमुपादध्मौ विद्विषां रोमहर्षणम् ।
 तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरश्चक्षुमे भृशम् । [1335]

ररास च नभः सर्वं तच्चित्रमभवत्तदा ।
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं निशम्य कुकुरान्धकाः ।
 विशोकाः समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् ।
 शः चक्रगदापाणौ सुपर्णेशिरसि स्थितम् ।
 दृष्ट्वा जहृषिरे कृष्णं भास्करोदयतेजसम् । [1340]
 ततस्तूर्यप्रणादश्च भेरीणां च महास्वनः ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे सर्वेषां पुरवासिनाम् ।
 ततस्ते सर्वदाशार्हाः सर्वे च कुकुरान्धकाः ।
 प्रीयमाणाः समाजग्मुरालोक्य मधुसूदनम् ।
 वासुदेवं पुरस्कृत्य वेणुशङ्करवैः सह । [1345]
 उग्रसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनम् ।
 आनन्दितुं पर्यचरन्स्वेषु वैश्वसु देवकी ।
 रोहिणी च यथोद्देशमाहुकस्य च या स्त्रियः ।
 हता ब्रह्मद्विषः सर्वे जयन्त्यन्धकवृण्णयः ।
 एवमुक्तः सह स्त्रीभिरक्षतैर्मधुसूदनः । [1350]
 ततः शौरिः सुपर्णेन स्वं निवेशनमभ्ययात् ।
 चकाराथ यथोद्देशमीश्वरो मणिपर्वतम् ।
 ततो धनानि रत्नानि सभायां मधुसूदनः ।
 निधाय पुण्डरीकाक्षः पितुर्दर्शनलालसः ।
 ततः सान्दीपिनिं पूर्वमुपस्पृष्ट्वा महायशः । [1355]

(for नन्द). — (L. 1318) Gs प्रतिरोपिताः. — After line 1318, T1 Gs. s repeat line 1307. — (L. 1319) Gs. s M1 महानद्यः (for "वाप्यः"), and पीत- (for पीता). — (L. 1320) Gs "सलिलाशयाः"; M1 "सलिलहृदाः". — (L. 1321) Gs. s पुष्पोदुप"; Gs M1 पुष्पोत्पल" (for फुल्लोत्पल"). M1 -लताकुलाः (for -समा"). — (L. 1322) Gs. s रम्ये (for नद्यो). — (L. 1323) M1 "संधैश्च, and कोकिलैश्च. T1 Gs मदावहाः; M1 मदोत्कटैः. — (L. 1324) Gs सर्वे गदितपर्वताः; Gs सर्वे जगति ये नगाः. — (L. 1326) Gs गृहास् (for कृतास्). — (L. 1327) Gs चैव (for शैलः). Gs. s प्राकारस्तत्र वैश्वमनि. — (L. 1328) Gs व्यक्त-; Gs वृत्तं (for व्यक्त). Gs corrupt. Gs M1 सुधारससम". — (L. 1329) Gs ते च ते च; Gs तत्तेन च (for तेन ते च). — (L. 1330) Gs. s वैतस्य; M1 भैमस्य (for हर्म्यस्य). — After line 1330, T1 Gs ins.:

एवं तच्छिल्पिवर्येण विहितं विश्वकर्मेणा ।
 प्रविशन्नेव गोविन्दो ददर्श परितो मुहुः ।
 मुमुदे विश्वकर्माणं प्राञ्जलिं प्रणताननम् ।
 इन्द्रः सहामरैः श्रीमास्तत्र तत्रावलोकयत् ।

[(L. 3) T1 प्राञ्जलिः प्रणताननः.]

— Colophon. Adhy. no.: T1 Gs. s. s M1 63; Gs 62. — (L. 1331) Gs om. the ref. Gs M1 आलोकयामासुर. T1 M1 ऋषभास्त्रियः; Gs आहृतास्त्रियः; Gs ऋषभस्त्रियः. — (L. 1333) Gs. s तत् (for तं). — (L. 1334) Gs. s M1

उपाध्मासीद् (for "दध्मौ"). Gs M1 द्विषतां; Gs योषिन (for विद्विषा). — (L. 1337) Gs कुरुरान्धकाः. — Gs om. (hapl.) lines 1338-1343. — (L. 1338) Gs नादनात् (for दर्श). — (L. 1339) Gs "शिखरि- (for "शिरसि). — (L. 1340) M1 भैमा (for कृष्ण). M1 भास्करोपम" (for "दय"). — (L. 1341) T1 महास्वनः; Gs "स्वनाः. — (L. 1342) Gs सिंहनादं च; Gs. s "नादाश्च. — (L. 1344) T1 सुखं जग्मुर्. — (L. 1345) T1 Gs M1 वसुदेवं. Gs विवेश कुकुरैः सह. — (L. 1346) Gs राजन्. Gs वसुदेवैः; Gs वसुदेव-. — (L. 1347) Gs आनन्दितं. Gs. s M1 पर्यचरन्. — (L. 1348) Gs देवकी (for रोहिणी). Gs. s च ययौ देशम. — (L. 1350) T1 श्रीभिर् (for स्त्रीभिर्). Gs ईक्षितो (for अक्षतैर्). — Gs om. (hapl.) lines 1351-1353. — (L. 1351) Gs सन्निवेशनम्; Gs तन्नि" (for स्वं नि"). Gs. s अभ्यगात्. — (L. 1353) Gs. s M1 रत्नानि धनधान्यं च (for the prior half). Gs M1 समां च (for सभायां). — After line 1354, Gs. s M1 ins. four addl. lines (of. v.l. line 1361). — (L. 1355) T1 Gs M1 सांदीपनीं; Gs "पिनीं. Gs पूर्वो. Gs. s ब्राह्मणीं (Gs ब्रह्माणं) चापि भारत; M1 ब्रह्मगार्ग्यं च भारत (for the post. half). — After line 1355, Gs. s M1 ins.:

यथान्यायं वासुदेव उपस्पृष्ट्वा महायशः ।

[Cf. post. half of line 1355. Gs वासुदेवम्. Gs उपसृत्य. M1 उपस्पृष्ट्वा यथान्यायं वासुदेवो महायशः.]

ववन्दे पृथुतात्राक्षः प्रीयमाणो महामुजः ।
तथाश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दगतचेतसम् ।
ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ।
ताभ्यां च मूर्ध्युपाघ्रातः केशवः परवीरहा ।
यथाश्रेष्ठमुपागम्य सात्वतान्यदुनन्दनः । [1360]
सर्वेषां नाम जग्राह दाशार्हणामधोक्षजः ।
ततः सर्वाणि वित्तानि सर्वरत्नमयानि च ।
व्यभजत्तानि तेभ्योऽथ सर्वेभ्यो यदुनन्दनः ।

Colophon.

भीष्मः ।

सा केशवमहामात्रैर्महेन्द्रप्रमुखैः सह ।
शुशुभे वृष्णिशादुलैः सिंहैरिव गिरेर्गुहा । [1365]
अथासनगतान्सर्वानुवाच विबुधाधिपः ।
शुभया हर्षयन्वाचा महेन्द्रस्तान्महायशाः ।
कुकुरान्धकमुख्याश्च तं च राजानमाहुकम् ।
यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महारसनः ।
यत्कृतं वासुदेवेन तद्दक्ष्यामि समासतः । [1370]
अयं शतसहस्राणि दानवानामरिंदमः ।
निहत्य पुण्डरीकाक्षः पातालविवरं ययौ ।
यच्च नाधिगतं पूर्वंः प्रह्लादबलिशम्बरैः ।
तदिदं शौरिणा वित्तं प्रापितं भवतामिह ।
सपाशं मुरमाक्रम्य पाञ्चजन्यं च भीमता । [1375]
शिलासंचानतिक्रम्य निसुम्भः सगणो हतः ।
हयग्रीवश्च विक्रान्तो दानवो निहतो बली ।
मथितश्च मृष्टे भीमः कुण्डले चाहते पुनः ।

प्राप्तं च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ।
वीतशोकभयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः । [1380]
यजन्तो विविधैः सोमैर्मखैरन्धकवृष्णयः ।
पुनर्बाणवधे शौरिमादित्या वसुभिः सह ।
मन्मुखाभिगमिष्यन्ति साध्याश्च मधुसूदनम् ।
एवमुक्त्वा ततः सर्वानामभ्य कुकुरान्धकान् ।
सस्वजे रामकृष्णौ च वसुदेवं च वासवः । [1385]
प्रद्युम्नसाम्बनिशठाननिरुद्धं च सारणम् ।
बभूवुः क्षिप्रं गदं भानुं चारुदेणं च वृत्तहा ।
सत्कृत्य सारणाकूरौ पुनराभाष्य सात्यकिम् ।
सस्वजे वृष्णिराजानमाहुकं कुकुराधिपम् ।
भोजं च कृतवर्माणमन्यांश्चान्धकवृष्णिषु । [1390]
आमन्त्र्य देवप्रवरो वासवो वासवानुजम् ।
ततः श्वेताचलप्रस्थं गजमैरावतं प्रभुः ।
पश्यतां सर्वभूतानामारोह शचीपतिः ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिवं च वरवारणम् ।
मुखाडम्बरनिर्घोषैः पूरयन्तमिवासकृत् । [1395]
हेमयन्त्रमहाक्षयं हिरण्मयविषाणिनम् ।
मनोहरकुथास्तीर्णं सर्वरत्नविभूषितम् ।
अनेकशतरत्नाभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
नित्यस्रुतमदास्त्रावं क्षरन्तमिव तोयदम् ।
दिशागजं महामात्रं काञ्चनस्रजमास्थितः । [1400]
प्रबभौ मन्दराग्रस्थः प्रतपन्भानुमानिव ।
ततो वज्रमयं भीमं प्रगृह्य परमाङ्कुशम् ।
ययौ बलवता सार्धं पावकेन शचीपतिः ।

— (L. 1356) Gs. s महायशाः (for *मुजः). — (L. 1357) Gs *चेतनः. — (L. 1359) Gs. s M1 read line 1359 after line 1356. Gs. s om. line 1359. — (L. 1360) Gs स तदा (for सात्वतान्). — T1 Gs. s ins. after line 1361: Gs. s M1, after 1354:

रामकृष्णौ समाश्लिष्य सर्वे चान्धकवृष्णयः ।
प्रीताः प्रियतमाः सर्वे वसुदेवसुतं प्रति ।
तं तु कृष्णः समाहृत्य रत्नौषधनसंचयम् ।
व्यभजत्सर्ववृष्णिभ्य आदध्वमिति चाब्रवीत् ।

[(L. 1) Gs महामागौ; Gs M1 समाश्लिष्य (for *श्लिष्य).
— (L. 2) Gs प्रीततमाः; Gs प्रीतमनाः (for प्रियतमाः).
T1 ते प्रीतमनसः सर्वे. — (L. 3) Gs M1 रत्नौषधं (for *ष-).]
— (L. 1362) T1 Gs. s M1 सर्वान् (Gs *प्य)वधानि;
Gs सर्वाणि रत्नानि. Gs. s सर्वरत्नमयानि. — Colophon.
Adhy. no.: T1 Gs. s. s. s M1 64. — (L. 1364) Gs. s
महेन्द्रप्रतिभैः. T1 M1 सभा (for सह). — (L. 1366) Gs
अथ तानाह तान्सर्वान्. — (L. 1368) Gs कुकुराधिप (for
कुकुरान्धक), कुच- (for तं च) and आहुतं (for आहुकम्).

— (L. 1370) Gs. s M1 तत् (for यत्). — (L. 1371) Gs ततः (for अयं). — (L. 1372) Gs विहत्य (for नि).
— (L. 1373) Gs नातिगतं; Gs नासिगतं. Gs. s. s. s
*बलिशंवरैः. — (L. 1375) Gs सपाशं मारं; Gs सपाशमुरं.
— (L. 1376) Gs निकुम्भः; M1 निसुन्दः. Gs सुगणो.
— (L. 1377) Gs. s transp. दानवो and निहतो. — (L.
1378) T1 भीम; Gs भीमः (for भीमः). Gs पुरः (for पुनः).
— (L. 1380) Gs *बलाश्रिताः. — (L. 1381) M1 यजन्तु.
Gs. s M1 सौमै (M1 *म्ये)र. — (L. 1386) Gs *सांभप्रमुखान्;
Gs *सामनिशठान्. — (L. 1387) Gs बभ्रुक्षिः; M1 बभ्रुक्षिहि.
— (L. 1388) T1 Gs. s M1 सत्कृत्याशावहाकूरौ. Gs corrupt.
— (L. 1390) T1 Gs सभोजं; Gs सुभोजं (for भोजं च).
— (L. 1392) M1 कैलासशिखरप्रस्थं (for the prior half).
— (L. 1396) T1 Gs. s हे (Gs हो)मयन्त्रमहा; Gs हेमयन्त्रं
महा; M1 हेमसूत्रमहा. — (L. 1397) T1 मनोमयं (for मनो-
हर). — Gs om. line 1398. — (L. 1400) Gs. s दिशागज-
Gs. s *स्थितं (for *स्थितः). — (L. 1402) Gs ततो वज्रसमं
भीष्मं. Gs सुवर्णः (for प्रगृह्य). — (L. 1403) Gs यथा

तं करेणुगजघ्रातैर्विमानैश्च मरुद्गणाः ।
 पृष्ठतोऽनुययुः प्रीताः कुबेरवरुणग्रहाः । [1405]
 स वायुपथमास्थाय वैश्वानरपथं गतः ।
 प्राप्य सूर्यपथं देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।

Colophon.

मीष्मः ।

ततः सर्वदशार्हाणामाहुकस्य च याः स्त्रियः ।
 नन्दगोपस्य महिषी यशोदा लोकविश्रुता ।
 रेवती च महाभागा रुक्मिणी च पतिव्रता । [1410]
 सत्या जाम्बवती चोमे गान्धारी शिशुमापि च ।
 विशोका लक्ष्मणा साध्वी सुमित्रा केतुमा तथा ।
 वासुदेवमहिष्योऽन्याः श्रिया सार्धं ययुस्तदा ।
 विभूतिं द्रष्टुमनसः केशवस्य वराङ्गनाः ।
 प्रियमाणाः सभां जग्मुरालोकयितुमच्युतम् । [1415]
 देवकी सर्वदेवीनां रोहिणी च पुरस्कृता ।
 ददृशुर्देवमासीनं कृष्णं हलभृता सह ।
 तौ तु पूर्वमुपक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च ।
 अभ्यवाद्यतां देवीं देवकीं रामकेशवौ ।
 देवकीं सप्तदेवीनां यथाश्रेष्ठं च मातरः । [1420]
 ववन्दे सह रामेण भगवान्वासवानुजः ।
 अथासनवरं प्राप्य वृष्णिदारपुरस्कृता ।
 उभावङ्कगतौ चक्रे देवकी रामकेशवौ ।
 सा ताभ्यामृषभाक्ष्माभ्यां पुत्राभ्यां शुशुमे तदा ।
 देवकी देवमातेव मित्रेण वरुणेन च । [1425]
 ततः प्राप्ता यशोदाया दुहिता वै क्षणेन हि ।
 जाज्वल्यमाना वपुषा प्रभयातीव भारत ।

एकानङ्गेति यामाहुः कन्यां तां कामरूपिणीम् ।
 यत्कृते सगणं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ।
 ततः स भगवान्नामस्तामुपाक्रम्य भामिनीम् । [1430]
 मूर्धन्युपाघ्राय सव्येन परिजग्राह पाणिना ।
 तां च तन्नोपसंगृह्य प्रियामिव सखीं समाम् ।
 दक्षिणेन कराम्रेण परिजग्राह माधवः ।
 ददृशुस्तां सभामध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः ।
 रुक्मपद्मशयां पद्मां श्रीमिवोत्तमनागयोः । [1435]
 अथाक्षतमहावृद्ध्या लाजपुष्पघृतैरपि ।
 वृष्णयोऽवाकिरन्प्रीताः संकर्षणजनार्दनौ ।
 सबालाः सहवृद्धाश्च सञ्जातिकुलबान्धवाः ।
 उपोपविविशुः प्रीता वृष्णयो मधुसूदनम् ।
 पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रतिवर्धनः । [1440]
 विवेश पुरुषव्याघ्रः स्ववेशम मधुसूदनः ।
 रुक्मिण्या सहितो देव्या प्रमुमोद सुखी सुखम् ।
 तदन्तरं च सत्याया जाम्बवत्याश्च भारत ।
 सर्वासां च यदुश्रेष्ठः सर्वकालविहारवान् ।
 जगाम च हृषीकेशो रुक्मिण्याः स निवेशनम् । [1445]
 एष तात महाबाहो विजयः शार्ङ्गधन्वनः ।
 एतदर्थं च जन्माहुर्मानुषेषु महात्मनः ।

Colophon.

मीष्मः ।

द्वारकायां ततः कृष्णः स्वदारेषु दिवानिशम् ।
 सुखं लब्ध्वा महाराज प्रमुमोद महायशः ।
 पौलस्य कारणाच्चक्रे विबुधानां हितं तदा । [1450]
 सवासवैः सुरैः सर्वैर्दुस्तरं भरतर्षभ ।

(for ययौ). — (L. 1404) T₁ करेणुभिर्गज^०; G₈ तं करेणुं गज^०.
 T₁ विमानैर्मरुतां गणाः; G₈ ^०श्च मरुद्गणैः. — (L. 1405)
 G₂ [S]न्व^० (for ऽनु). T₁ ^०वरुणाग्रगाः; G₈.s M₁ ^०वरुणा
 ग्रहाः. — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂.s.s.s M₁ 65.
 — (L. 1408) T₁ पथा (for च याः). — (L. 1411)
 G₈ M₁ चैव (for चोमे). — G₈ om. from the post. half
 of line 1411 to the prior half of line 1416.
 G₂ M₁ शिशुमा. — (L. 1412) M₁ लक्ष्मणा (for लक्ष्मणा).
 T₁ सार्धं; G₂ चापि; M₁ साची (for साध्वी). — (L. 1413)
 G₈ [S]न्ये (for ऽन्याः). — (L. 1414) T₁ G₂ महात्मनः
 (for वराङ्गनाः). — (L. 1415) T₁ G₂.s प्रियमाणाः. T₁
 सहाजग्मुर्; G₂ ततो जग्मुर्; G₈ M₁ समाजग्मुर्. — For lines
 1416–1440, of. Hari. 2. 101. 8–21. — (L. 1416)
 G₂ M₁ सप्तदेवीनां. — (L. 1418) G₂.s अतिक्रम्य (for उप^०).
 — (L. 1420) G₂ रोहिणीं (for देवकीं), and ^०श्रेष्ठाश्च (for
^०श्रेष्ठं च). G₈ मातरं. — (L. 1421) M₁ भगवान्देवकीसुतः.
 — (L. 1423) G₂ उभावङ्ग^०. — (L. 1424) G₂ M₁
 शुशुमेधिकं. — (L. 1426) G₈.s.s M₁ ह (for हि).

— (L. 1428) G₂ तामाहुः. — (L. 1430) G₂ उत्क्रम्य च;
 G₈ M₁ उपक्रम्य. — (L. 1431) G₈ पाणिं (for परि-).
 — (L. 1432) T₁ ^०संगम्य; G₂ ^०चक्रम्य; G₈ M₁ ^०संक्रम्य
 (for ^०संगृह्य). T₁ सखीसमां; G₂ सखीमिमां. — (L. 1433)
 G₈ पाणिं (for परि-). — (L. 1435) T₁ ^०पद्माशयां; G₈
^०पद्मशयाः; M₁ ^०पद्मशयां. G₈ रुक्मपादयशापद्मः (sic). G₈ श्रीर्
 (for श्रीम्). G₂ ^०नामयोः (for ^०नागयोः). — (L. 1438)
 G₈ M₁ ये ज्ञाति^० (for सञ्जाति^०). — (L. 1441) T₁
 पुरुषव्याघ्रः; M₁ पुंढरीकाक्षः. G₂ M₁ स्वं (for स्व-). — (L.
 1443) T₁ G₈ अनन्तरं; G₈ तदन्तरं (hypermetric!).
 G₈ सत्यायां. G₈ जांबवत्यां च. — (L. 1444) T₁ G₂ सर्वकालं
 (for ^०काल-). — (L. 1445) M₁ रुक्मिण्या. G₈.s सं- (for
 स). — (L. 1446) G₈ एतावता (for एष तात). G₈
^०धन्विनः. — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂.s.s.s M₁
 66. — (L. 1448) T₁ तदा (for ततः). G₂ ततः स द्वारकां
 कृष्णः. G₂ तदानीं; G₈ निवेशनं (for दिवानिशम्). — (L.
 1449) G₂ महाबाहुः (for ^०राज). — (L. 1450) G₂.s M₁
 प्रियं (for हितं). — (L. 1451) M₁ दुष्करं (for दुस्तरं).

बाणो नामाभवद्राजा बलेज्यैष्ठसुनो बली ।
वीर्यवान्भरतश्चेष्ट स च बाहुमहस्रवान् ।
ततश्चक्रे तपस्तीव्रं सत्येन मनसा नृप ।
रुद्रमाराधयामास स च बाणः समा बहु । [1455]
तस्मै बहुवरा दत्ताः शंकरेण महात्मना ।
तस्माल्लब्ध्वा वरान्बाणो दुर्लभानसुरैर्भुवि ।
स शोणितपुरे राज्यं चकाराप्रतिमो बले ।
स्वामिताश्च सुराः सर्वे तेन बाणेन पाण्डव ।
विजित्य विबुधान्सर्वान्सेन्द्रान्बाणः समा बहु । [1460]
अशासत महद्राज्यं कुबेर इव भारत ।
ऋद्धयर्थं कुरुते यत्नं तस्य चैवोदना कविः ।
ततो राजद्रुषा नाम बाणस्य दुहिता तथा ।
रूपेणाप्रतिमा लोके मेनकायाः सुता यथा ।
अथोपायेन कौन्तेय अनिरुद्धो महावृत्तिः । [1465]
प्राद्युम्निस्तामुषां प्राप्य प्रच्छन्नः प्रसुमोद ह ।
अथ बाणो महातेजास्तदा तत्र युधिष्ठिर ।
तं गुह्यनिलयं ज्ञात्वा प्राद्युम्निं सुतया सह ।
गृहीत्वा कारयामास वस्तुं कारगृहे बलात् ।
सुकुमारः सुबाहोऽथ तदा दुःखमवाप सः । [1470]
बाणेन खेदितो राजन्ननिरुद्धो मुमोह च ।
एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिपुंगवः ।
द्वारकां प्राप्य कौन्तेय कृष्णं दृष्ट्वा वचोऽब्रवीत् ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां कीर्तिवर्धन ।
त्वत्पौत्रो बाध्यमानोऽथ बाणेनामितेजसा । [1475]
कृच्छ्रं प्राप्तोऽनिरुद्धो वै शेते कन्यागृहे सदा ।
एवमुक्त्वा सुरर्षिवै बाणस्याथ पुरं ययौ ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा ततो राजञ्जनार्दनः ।
आहूय बलदेवं वै प्रद्युम्नं च महावृत्तिम् ।
आरुह्य गरुडमन्तं ताभ्यां सह जनार्दनः । [1480]
ततः सुपर्णमारुह्य त्रयस्ते पुरुषर्षभाः ।
जग्मुः क्रुद्धा महावीर्या बाणस्य नगरं प्रति ।
अथासाद्य महाराज तत्पुरं ददृशुश्च ते ।
ताम्रप्राकारसंवीतां रूप्यद्वारैश्च शोभिताम् ।
हेमप्रामादसंवाधां मुक्तामणिविचित्रिताम् । [1485]
उद्यानवनसंपन्नां नृत्तगीतैश्च शोभिताम् ।
तोरणैः पक्षिभिः कीर्णां पुष्करिण्यैश्च शोभिताम् ।
तां पुरीं स्वर्गसंकाशां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
दृष्ट्वा मुदा युतां हेमां विस्मयं परमं ययुः ।
तस्य बाणपुरस्यासन्दारस्था देवताः सदा । [1490]
महेश्वरो गुहश्चैव भद्रकाली च पावकः ।
एता वै देवता राजन्नरक्षुस्तां पुरीं सदा ।
अथ कृष्णो बलाजित्वा द्वारपालान्युधिष्ठिर ।
सुसंकुद्धो महातेजाः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आससादोत्तरद्वारं शंकरेणाभिपालितम् । [1495]

— (L. 1452) G₂ om. the prior half. G₂ M₁ ज्येष्ठः (for ज्येष्ठ-). — (L. 1453) G₂ भरतश्चेष्टः. G₂ ह (for च). — (L. 1454) G₂ तेपे (for चक्रे). T₁ G₂ M₁ सत्येन (for सत्येन). — (L. 1456) M₁ बहु तस्मै वरा दत्ताः. — (L. 1457) G₂ तांश्च (for तस्माल्). T₁ वराद्बाणो; G₂ महाबाहुर्. G₂ अमरैर्भुवि; G₂ स सुरैरपि (for असुरैर्भुवि). G₂ दुर्लभांश्च सुरैर्भुवि; G₂ वरं बाणो महाबलः. — (L. 1458) G₂ शोणितपुरं. G₂ भुवि (for बले). — (L. 1460) G₂ सैद्रान् (for सर्वान्). T₁ बभूः; G₂ बहुः; G₂ भुवि (for बहु). G₂ बाणः संवत्सरान्वहन् (for the post. half). — (L. 1462) Om. in G₂ M₁. T₁ G₂ यत्नं (for यत्नं). — (L. 1463) M₁ च या (for तथा). — G₂ M₁ om. line 1464. — (L. 1465) G₂ येनोपायेन बद्धोसौ. M₁ येन केनाप्युपायेन. — (L. 1466) T₁ G₂ प्रद्युम्न (G₂ 'क्षि)स. — (L. 1467) G₂ महाबाहुस् (for 'तेजास्). T₁ ततस्; M₁ तात (G₂ तदा). — (L. 1468) G₂ गुह्यं (for गुह्य-), and प्रद्युम्नि (for प्रा'). G₂ स तथा (for सुतया). G₂ M₁ तदा (for सह). — (L. 1469) M₁ बद्धं (sup. lin. बंधं) (for वस्तुं). G₂ वस्तुं राजबले गृहात्. — (L. 1470) G₂ M₁ तथा (G₂ 'दा) दुःखसमन्वितः. — (L. 1471) G₂ M₁ वासितो (for खेदितो). G₂ मुमोह ह. — (L. 1472) T₁ G₂ M₁ तस्मिन्नेव च काले तु (G₂ ततः काले); G₂ अस्मिन्नेव तु काले तु.

— (L. 1475) G₂ पौत्रस्ते (for त्वत्पौत्रो). G₂ M₁ बा (M₁ व)ध्यमानोय; G₂ 'मानेन. G₂ [अ]चित* (for [अ]मित*). — (L. 1476) G₂ शेते कन्यापुरे तथा. — (L. 1477) G₂ एतदुक्त्वा. T₁ सुरः सर्वैर् (for सुरर्षिवै). — (L. 1479) T₁ G₂ बलदेवा वै. — (L. 1480) G₂ द्वाभ्यां (for ताभ्यां). — (L. 1481) G₂ तदा (for ततः), and ततस्ते भरतर्षभ (for the post. half). — (L. 1483) G₂ तत्पुरी. — (L. 1484) T₁ ताम्रप्राकारसंवीतां. G₂ ताम्रप्राकारसंमुमां हेमप्राकारसंवृतां. — (L. 1485) Om. in G₂. G₂ हेमप्राकारसं*. — (L. 1486) G₂ 'वनसंनदां. — (L. 1487) G₂ पुष्करिण्योपशोभितां; G₂ पुष्करिण्या च शो*. — (L. 1489) G₂ युताः सर्वे; M₁ युता भैमा (for युतां हेमां). — (L. 1490) T₁ G₂ तत्र (for तस्य). T₁ G₂ बाणपुरस्यार्थः; G₂ 'स्यार्थः; G₂ 'स्याथ. — After line 1490, T₁ G₂ ins.:

एकस्मिन्नग्नयो राजन्नन्यमिन्द्रोद्धर्षहा ।

महेश्वरः स्वयं राजन्नक्षिणद्वारं तस्मिन्वान् ।

संस्थिताः पश्चिमद्वारं रुद्रा भूतगणाः खगाः ।

[(L. 1) G₂ एतस्मिन्. — (L. 2) T₁ उत्तर* (for दक्षिण*).]

— (L. 1491) Om. in G₂. G₂ गुरुश्चैव. — (L. 1492) G₂ M₁ तदा (for सदा). — (L. 1494) G₂ 'गदासिधृक् (for 'गदाधरः). — (L. 1495) G₂ 'दोत्तमद्वारं. T₁ G₂ .

तत्र तस्यौ महातेजाः शूलपाणिर्महेश्वरः ।
 पिनाकं सशरं गृह्य बाणस्य हितकाम्यया ।
 ज्ञात्वा तमागतं कृष्णं व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
 ततस्तौ चक्रतुयुद्धं वासुदेवमहेश्वरौ ।
 तद्युद्धमभवद्दोरमचिन्त्यं रोमहर्षणम् । [1500]
 अन्योन्यं तौ ततश्चेतामन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ।
 दिव्यास्त्राणि च तौ देवौ क्रुद्धौ मुमुचतुश्च तौ ।
 ततः कृष्णो रणं कृत्वा मुहूर्तं शूलपाणिना ।
 विजित्य तं महादेवं ततो युद्धे जनार्दनः ।
 अन्यांश्च जित्वा द्वारस्थानप्रविवेश पुरोत्तमम् । [1505]
 प्रविश्य बाणमासाद्य स तत्राथ जनार्दनः ।
 चक्रे युद्धं महत्क्रुद्धस्तेन बाणेन पाण्डव ।
 बाणोऽपि सर्वशस्त्राणि शितानि भरतर्षभ ।
 सुसंक्रुद्धस्तदा युद्धे पातयामास केशवे ।
 पुनरुद्यम्य शस्त्राणां सहस्रं सर्वबाहुभिः । [1510]
 मुमोच बाणः संक्रुद्धः कृष्णं प्रति रणाजिरे ।
 ततः कृष्णस्तदा छित्वा सर्वशस्त्राणि भारत ।
 कृत्वा मुहूर्तं बाणेन युद्धं राजन्मधोक्षजः ।
 चक्रमुद्यम्य राजन्वै दिव्यं शस्त्रोत्तमं ततः ।
 सहस्रबाहुंश्चिच्छेद बाणस्यामिततेजसः । [1515]
 ततो बाणो महाराज कृष्णेन भृशपीडितः ।
 छिन्नबाहुः पपाताशु विशाख इव पादपः ।

स पातयित्वा बालेयं बाणं कृष्णस्वरान्वितः ।
 प्राद्युक्षि मोक्षयामास क्षिप्तं राजगृहे तदा ।
 मोक्षयित्वाथ गोविन्दः प्राद्युक्षि सह भार्यया । [1520]
 बाणस्य सर्वरत्नानि असंख्यानि जहार सः ।
 गोधनान्यथ सर्वस्वं स बाणस्यालये बलात् ।
 जहार च हृषीकेशो यदूनां कीर्तिवर्धनः ।
 ततः स सर्वरत्नानि चाहृत्य मधुसूदनः ।
 क्षिप्रमारोपयांचक्रे सर्वस्वं गरुडोपरि । [1525]
 त्वरयाथ स कौन्तेय बलदेवं महाबलम् ।
 प्रद्युक्षं च महावीर्यमनिरुद्धं महाद्युतिम् ।
 उषां च सुन्दरीं राजन्भृत्यदासीगणैः सह ।
 सर्वानेतान्समारोप्य रत्नानि विविधानि च ।
 मुदा युक्तो महातेजाः पीताम्बरधरो बली । [1530]
 दिव्याभरणचित्राङ्गः शङ्खचक्रगदासिङ्गः ।
 आरूरोह गरुडमन्तमुदयं भास्करो यथा ।
 अथारुह्य सुपर्णं स प्रययौ द्वारकां प्रति ।
 प्रविश्य स्वपुरं कृष्णो यादवैः सहितस्तदा ।
 प्रमुमोद तदा राजन्स्वर्गस्थो वासवो यथा । [1535]

Colophon.

भीष्मः ।

सुदिता मौरवाः पाशा निशुम्भनरकौ हतौ ।
 कृतक्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राग्योतिषं प्रति ।

*रक्षितं (for *पालितम्). — (L. 1498) T₁ G₈ गदाहस्तमिवा-
 तकं. — (L. 1499) G₈ ततस्तु चक्रतुयुद्धं तु (for the prior
 half). — (L. 1500) G₂ विचिन्त्यं (for अचिन्त्यं). M₁ दोर*
 (for रोम*). — (L. 1501) G₂ M₁ ततश्चाते (for *क्षेताम्).
 — (L. 1502) G₈ च ते; M₁ ततो (for the first च तौ).
 G₂ ६ दिव्यान्यस्त्राणि तौ देवौ. T₁ corrupt. G₂ तदा (for
 the second च तौ). — (L. 1503) G₂ ५ इति (for ततः).
 G₈ स कृष्णः समरं कृत्वा. — (L. 1505) T₁ वि- (for च).
 G₂ ५ स विवेश. — (L. 1507) G₂ महा- (for महत्).
 G₂ ५ ततो (for तेन). T₁ भारत (for पाण्डव). — (L.
 1510) G₂ शस्त्राणि. — (L. 1512) T₁ G₂ ५ तु संछि (G₈
 *जित्वा; G₈ तथा जित्वा (for तदा छित्वा). G₂ तानि सर्वाणि
 भारत. — (L. 1513) T₁ युद्धा; G₂ युद्धे (for युद्धं).
 G₂ रोषम् (for राजन्). G₂ जनार्दनः (for अधोक्षजः).
 — (L. 1514) G₂ रोषाच्च (for राजन्वै). G₈ तथा
 (for ततः). — (L. 1515) G₂ सहस्रबाहुं. G₈ *तेजसं.
 — (L. 1516) G₂ महातेजः (for *राज). — (L. 1517)
 G₂ भिन्नबाहुः. — (L. 1518) G₂ बाणैस्त (for बालेयं).
 — (L. 1519) G₂ ५ प्रद्युक्षि. M₁ मोक्षयामास. G₂ ५ ५ क्षिप्रं.
 G₂ ५ राजगृहात्; M₁ कारागृहे. — (L. 1521) G₈ दिव्यरत्नानि.

G₈ om. from the post. half of line 1521 up to line
 1523 (incl.). — (L. 1522) G₂ च (for [अ]य).
 T₁ बाणस्य निधयै बलात्; G₈ M₁ वरुणस्यालये व*. — (L. 1523)
 G₂ कुलवर्धनः. — (L. 1524) T₁ G₂ ५ ५ आहृत्य (for
 चाहृत्य). — (L. 1525) T₁ आरोपयामास. G₂ ५ तत्सर्वं
 (for सर्वस्वं). — (L. 1526) T₁ बलदेव- (for *देवं).
 — (L. 1527) G₂ ५ प्रा (G₈ प्र)द्युक्षि. — G₂ om. lines
 1528-1531. — (L. 1528) T₁ G₈ सार्ध (for राजन्).
 G₂ वृता (for मृत्य-). T₁ G₈ प्रियया चित्रलेख्या (T₁ *लेपया)
 (for the post. half). — (L. 1529) T₁ G₈ दासीगणान्
 (for सर्वानेतान्). — (L. 1531) T₁ G₂ ५ शङ्ख* (for
 शङ्ख*). — (L. 1532) G₈ चित्रा भानुरिवाचलं (for the
 post. half). — (L. 1533) G₂ पुरी (for प्रति). — (L.
 1534) G₂ M₁ ततः (for तदा). — (L. 1535) T₁ G₈ सुखं
 (for तदा). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂ ५ ५ ५ M₁
 67. Lines 1536-1612 = (var.) Hari. 2. 102. 1-38
 (Some lines from this passage agree nearly *verbatim*
 with Crit. Ed. 3. 13. 26-31). — (L. 1536) G₂ सुदिता
 द्वारपालाश्च. T₁ निशुम्भ*; G₂ ससुम्भ*; G₈ निकुम्भ*; M₁ निशुम्भ*.
 — (L. 1537) G₂ कृतः (for कृत-). G₂ पुनः (for पुरं).

शौरिणा पृथिवीपालास्त्रासिता भरतर्षभ ।
 धनुषश्च प्रणादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
 मेघप्रख्यैरनीकैश्च दक्षिणात्याभिसंवृतम् । [1540]
 रुक्मिणं त्रासयामास केशवो भरतर्षभ ।
 ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
 उवाह महिषीं भोज्यामेष चक्रगदाधरः ।
 जारूढ्यामाहूतिः काथः क्षिशुपालश्च निर्जितः ।
 वक्रश्च सह शैब्येन शतधन्वा च क्षत्रियः । [1545]
 इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ।
 हतः सौभपतिः साल्वः सहैव क्रथधन्वना ।
 पर्वतानां सहस्रं च चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
 विभिद्य पुण्डरीकाक्षो घुमत्सेनमयोधयत् ।
 महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ । [1550]
 जग्राह भरतश्रेष्ठ वरुणस्याभितक्षरौ ।
 ह्रावत्यामुभौ चैतावभिसूर्यसमौ बले ।
 गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना ।
 अक्षप्रपतने चैव नेमिहंसपथेषु च ।
 उभौ तावपि कृष्णेन सुराष्ट्रौ विनिपातितौ । [1555]

T₁ प्राग्जोतिषपुरं प्रति. — (L. 1538) G₂ शासिता (for त्रासिता). — (L. 1540) G₂ दक्षिणा; G₂ संवृता. — (L. 1542) G₂ रथेनात्यंतवर्चसा. — (L. 1543) G₂ उवाच. G₂ भार्याम्; G₂ भार्या (for भोज्याम्). G₂ रूपेणाप्रतिमाव्यया (for the post. half). — (L. 1544) G₂ जारूढ्यामाहूत-क्रोधः; G₂ जारूढ्यामाहूतिक्राथः; G₂ जारूढ्यामाहूतिः कामः. — (L. 1545) G₂ शल्येन (for शैब्येन). — (L. 1546) G₂ गतः (for हतः). T₁ G₂ कोषाद् (for कोपाद्). G₂ कशेरुमान्. — (L. 1547) G₂ चैव (for साल्वः). G₂ साल्वश्च; G₂ सहैव (for सहैव). T₁ क्रोधधन्वना; G₂ क्रथधन्विनः; G₂ कृतधन्वना; M₁ क्रथकौशिकौ (sup. lin. शतधन्वना). — (L. 1549) G₂ विभज्य (for विभज्य). — (L. 1551) G₂ रावणस्य हतौ चरौ; G₂ वानरावहितक्षरौ; G₂ वरुणस्याभितक्षरौ; G₂ M₁ रावणस्याहि (M₁ भितक्षरौ. — (L. 1552) T₁ महाभागौ; G₂ महातेजा (G₂ जाम्); G₂ उभौ जातौ; M₁ महाराज (for उभौ चैतौ). T₁ [अ]भिसूर्यसमौ; G₂ अपि सूर्यसमो. — (L. 1553) T₁ G₂ तालजंघश्च; G₂ तालकेताश्च. G₂ शार्ङ्गधन्विना. — T₁ G₂ ins. after line 1553 (G₂ om. line 1554):

गोमन्तशिखरे केचित्केचिद् दत्ते निपातितः ।

पाण्ड्याः पौण्ड्राश्च राजानो ह्यङ्गवङ्गकलिङ्गाः ।

[(L. 1) G₂ [स]थ शौरिणा (for निपा). (L. 2) G₂ मत्स्याश्च (for राजानो), and अंगवङ्गकलिङ्गाः.]

G₂ cont.:

निमिहंसपतिं चैव कृष्णस्तु हतवान्पुरा ।

— (L. 1554) G₂ प्रपतनक्षैव. T₁ चपेषु; G₂ पथेषु; G₂

दग्धा वाराणसी तात केशवेन महात्मना ।
 सानुबन्धः सराष्ट्रश्च काशीनामृषभो हतः ।
 प्राग्जोतिषं पुरश्रेष्ठमसुरैर्बहुभिर्वृतम् ।
 प्राप्य लोहितकूटानि कृष्णेन वरुणो जितः ।
 अजेयो दुष्प्रधर्षश्च लोकपालो महाद्युतिः । [1560]
 इन्द्रद्वीपो महेन्द्रेण गुप्तो मघवता स्वयम् ।
 पारिजातो हतः पार्थ केशवेन बलीयसा ।
 पाण्ड्यं पौण्ड्रं च मात्स्यं च कलिङ्गं च जनार्दनः ।
 जघान सहितान्सर्वानङ्गराजं च माधवः ।
 एष चैकशतं हत्वा रथेन क्षत्त्रपुंगवान् । [1565]
 गान्धारीमवहत्कृष्णो महिषीं यादवर्षभः ।
 अथ गाण्डीवधन्वानं क्रीडार्थं मधुसूदनः ।
 जिगाय भरतश्रेष्ठ कुन्त्याश्च प्रमुखे विभुः ।
 द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमसेनं सुयोधनम् ।
 चक्रानुयाने सहिताजिगाय भरतर्षभ । [1570]
 बभ्रोश्च प्रियमन्विच्छलेष चक्रगदाधरः ।
 वेणुदारिवृतां भार्यामुन्ममाथ युधिष्ठिर ।
 पर्यासां पृथिवीं सर्वां साक्षां सरथकुञ्जरात् ।

-पथोपि (for -पथेषु). M₁ हंसश्च दानवौ. — (L. 1555) Om. in G₂. G₂ स्वराष्ट्रे; M₁ सराष्ट्रे. G₂ च निपातितौ. — (L. 1556) T₁ G₂ तेन (for तात). T₁ केनचित्कारणेन च; G₂ पुरं स्वर्गमिवापरं (for the post. half). — G₂ om. lines 1557-1558. — (L. 1557) T₁ सानुबन्ध. G₂ सुराष्ट्रं च. T₁ G₂ M₁ अधिपो (for ऋषभो). — (L. 1558) Om. in G₂.s. G₂.s पुरं श्रेष्ठम्. M₁ बलिभिर् (for बहु). — (L. 1559) G₂ वरुणोदितः. — G₂ om. lines 1560-1564. — (L. 1561) G₂ इन्द्रद्वीपे. G₂ भगवता (for मघ). G₂ गुप्ते भगवता त्रयः (for the post. half). T₁ इन्द्रो देवगणैः सार्धं जीतो जित्वा गजोत्तमं. — (L. 1562) G₂ पारिजाता हताः. T₁ G₂ पार्थः. G₂ केशवेन महात्मना. — (L. 1563) T₁ G₂ मात्स्यं च. — (L. 1565) G₂ रथे (for शतं). G₂ सेना-क्षत्रियपुंगवान्; G₂ रथेन क्षत्रियर्षभान्. — (L. 1566) T₁ G₂ M₁ आवहत्; G₂ अहजत् (sio). G₂ महर्षी (for महिषी). — (L. 1567) G₂ एष (for अथ). M₁ (sup. lin.) क्रीडार्था. — (L. 1568) G₂ भरतज्येष्ठ. G₂ प्रभुः; G₂ [स]पि तु (for विभुः). — After line 1568, G₂ ins.:

विदितं च कुरुश्रेष्ठ यमौ चैवात्र यं जयम् ।

— (L. 1570) G₂ चक्रानुयाने. — (L. 1571) G₂ धृष्टद्युम्नं विजित्य सः (for the post. half). — (L. 1572) T₁ G₂ वेणुदारी वृता; G₂ रिहतां. G₂ प्रममाथ; M₁ (sup. lin.) आजहार (for उन्ममाथ). — After line 1572, G₂ ins.:

अयं दुःशासनस्तस्य गदया पोथितस्तदा ।

— (L. 1573) Om. in G₂. G₂ पर्यासाः. — (L. 1574) T₁ G₂ वेणुदारीवृते; G₂ रिक्शो. — After line 1574, G₂ ins.:

वेणुदारिवशे युक्तां जिगाय मधुसूदनः ।
 अवाप्य तपसा वीर्यं बलमोजश्व भारत । [1575]
 त्रासिताः सगणाः सर्वे बाणेन विबुधाधिपाः ।
 वज्राशनिगदापाशैस्त्रासयद्भिरनेकशः ।
 तस्य नासीद्गणे मृत्युर्देवैरपि सवासवैः ।
 सोऽभिभूतश्च कृष्णेन निहतश्च महात्मना ।
 छित्त्वा बाहुसहस्रं तद्गोविन्देन महात्मना । [1580]
 एष पीठं महाबाहुः कंसं च मधुसूदनः ।
 पैठकं चातिलोमानं निजघान जनार्दनः ।
 जम्भमैरावतं चैव विरूपं च महायशः ।
 जघान भरतश्रेष्ठ शम्बरं चारिमर्दनम् ।
 एष भोगवतीं गत्वा वासुकिं भरतर्षभ । [1585]
 निजित्य पुण्डरीकाक्षो रौहिणेयममोचयत् ।
 एवं बहूनि कर्माणि शिशुरेव जनार्दनः ।
 कृतवान्पुण्डरीकाक्षः संकर्षणसहायवान् ।
 एवमेषोऽसुराणां च सुराणां चापि सर्वशः ।
 भयाभयकरः कृष्णः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः । [1590]
 एवमेष महाबाहुः शास्ता सर्वदुरात्मनाम् ।
 कृत्वा देवार्थममितं स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ।
 एष भोगवतीं रम्यामृषीकान्तां महायशः ।
 द्वारकामात्मसात्कृत्वा सागरं गमयिष्यति ।
 बहुपुण्यवतीं रम्यां चैत्ययूपवतीं शुभाम् । [1595]

द्वारकां वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकाननाम् ।
 तां सूर्यसदनप्रख्यां मनोज्ञां शार्ङ्गधन्वनः ।
 विसृष्टां वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति ।
 सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भविता क्वचित् ।
 यस्तामध्यवसद्राजा अन्यत्र मधुसूदनात् । [1600]
 भ्राजमानास्तु शिशवो वृष्णयन्धकमहारथाः ।
 तज्जुष्टं प्रतिपत्स्यन्ते नाकपृष्ठं गतासवः ।
 एवमेष दशार्हाणां विधाय विधिना विधिम् ।
 विष्णुनारायणः सोमः सूर्यश्च भविता स्वयम् ।
 अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्रकामगमो वशी । [1605]
 मोदते भगवान्भूतेर्बालः श्रीडनकैरिव ।
 नैष गर्भत्वमापेदे न योन्यामावसत्प्रभुः ।
 आत्मनस्तेजसा कृष्णः सर्वेषां कुरुते गतिम् ।
 यथा बुहुद उत्थाय तत्रैव तु निलीयते ।
 चराचराणि भूतानि तथा नारायणे सदा । [1610]
 न प्रमातुं महाबाहुः शक्यो भारत केशवः ।
 परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ।

Colophon.

22

After 2. 38. 31, S (G₄ om.) ins.:

हंसस्य तद्वचः श्रुत्वा मुदिताः सर्वपक्षिणः ।
 ऊचुश्चैनं खगा हंसं परिवार्य च सर्वशः ।

बभूवे दत्तवाप्राजन्तसाकं पश्यतामसौ ।

ततः प्रभृति राजानः सर्वे बिभ्यति चास्य वै ।

— G₆ om. lines 1575-1581. — (L. 1575) G₂ अवाच्यं तपसो वीर्यं. — (L. 1576) G₂ विबुधाः (for सगणाः). — (L. 1577) G₂ 'बाणैस्' (for 'पाशैस्'). G₂ M₁ ताडयं (for त्रासयं). — (L. 1578) M₁ यस्य नाधिगतो मृत्युर् (for the prior half). G₂ सुरासुरैः (for सवासवैः). — (L. 1579) M₁ महासुरः (for 'त्मना'). — (L. 1580) Om. in T₁ G₂ s. s. — (L. 1581) G₂ एष वीरं महाबाहुं. — After line 1581, G₂ repeats line 1575. — (L. 1582) G₂ पैठकं. G₂ चातिलोमानि. G₂ पैठकं च त्रिलोमान; M₁ पैठिकं चासिलोमानं. — (L. 1583) G₂ जंभुम्. G₂ जंभमैरावतं चापि. — (L. 1584) T₁ G₂ s. चारिमर्दनः. — (L. 1585) G₂ वासुकिं सर्वराजभिः. — (L. 1586) G₂ M₁ रौक्मिणेयम् (for रौहिं). — (L. 1587) M₁ शिशुरेष. — (L. 1589) G₂ चैव (for चापि). — (L. 1590) G₂ भयाभयकरः. — (L. 1591) G₂ s. एव (for एष). — After line 1591, G₂ ins.:

यत्करिष्यति तत्सर्वं पश्यसि त्वं शृणोषि च ।

— G₆ om. lines 1592-1593. — (L. 1592) M₁ स्वं (for स्व-). G₂ स्वस्थानं प्राप्यते पुनः; G₂ 'नं प्रतिपत्स्यते. — (L. 1593) G₂ पुण्याम् (for रम्याम्). — (L. 1594)

G₂ om. the prior half. G₂ विधिवद् (for सागरं). G₂ स गमिष्यति (for गमयिष्यति). — G₆ om. lines 1595-1599. — (L. 1595) T₁ G₂ बहुरभ्यवतीं पुण्यां; M₁ 'पुण्यवती रम्या. M₁ चैत्ययूपवती शिवा. — (L. 1596) M₁ द्वारका. T₁ G₂ वरुणावासां. M₁ सकानना. — (L. 1597) M₁ मतक्षः (for मनोज्ञां). T₁ 'धन्वनां. — (L. 1598) T₁ विशिष्टां; G₂ विशिष्टां. G₂ प्लावयिष्यति. — (L. 1599) T₁ G₂ [अ]भून् (for [आ]सीन्). — (L. 1600) G₂ राजन् (for राजा). T₁ G₂ M₁ यस्तामध्यावसद्राजा (M₁ 'वसेद्राजन्); G₂ कस्तामयैव-सद्राजन्. G₂ नान्यत्र. — G₆ om. lines 1601-1602. — (L. 1601) M₁ शशिवद् (for शिशवो). — (L. 1602) G₂ तेजुष्टं; M₁ स्वेजुष्टं (for तज्जुष्टं). T₁ नाकपृष्ठ-; G₂ नागपृष्ठ. — (L. 1603) G₂ एवमेव; G₂ एष एव (for एवमेष). G₂ दशार्हाणां. — (L. 1604) G₂ सविता (for भविता). — G₆ om. lines 1605-1606. — (L. 1607) T₁ G₂ आपेदे (for आपेदे). G₂ विमुः (for प्रभुः). — (L. 1609) G₂ परिलीयते; G₂ तु विलीयते. — (L. 1611) G₂ तद् (for न). G₂ भरत. — (L. 1612) G₂ s. s. परं हि परम (G₂ 'त'स्तस्माद्. G₂ विश्वरूपं. — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂ s. s. s. M₁ 68.

22

(L. 1) G₂ तु (for तद्). — (L. 2) G₂ परिपूज्य (for

पक्षिणः ।
 कथयस्व भवान्धर्मं पक्षिणां तत्समासतः ।
 को हि नाम द्विजश्रेष्ठ ब्रूहि नो धर्ममुत्तमम् ।
 हंसः ।
 प्रजास्वर्हिंसा धर्मो वै हिंसाधर्मः खगव्रजाः । [5]
 एतदेवानुबोद्धव्यं धर्माधर्मः समासतः ।
 वृद्धहंसवचः श्रुत्वा पक्षिणस्ते सुसंहिताः ।
 ऊचुश्च धर्मलुब्धास्ते स्मयमाना इवाण्डजाः ।
 पक्षिणः ।
 धर्मं यः कुरुते नित्यं लोके धीरतरोऽण्डजः ।
 स यत्र गच्छेद्धर्मात्मा तत्रो ब्रूहीह तत्त्वतः । [10]
 हंसः ।
 धर्मं यः कुरुते नित्यं लोके सद्गुतिमास्थितः ।
 स गच्छेत्सर्वलोकान्वै तथा वै नियतं खगाः ।
 पक्षिणः ।
 ज्ञात्वा हि धर्माधर्मं च नित्यं लोके द्विजोत्तम ।
 दुर्लभं स्वर्गलोकं तु तं कस्मात्त्वं न गच्छसि ।
 हंसः ।
 बाला यूयं न जानीध्वं धर्मसूक्ष्मं विहंगमाः । [15]
 धर्मं यः कुरुते लोके सततं शुभबुद्धिना ।

स चायुषोऽन्ते स्वं देहं त्यक्त्वा स्वर्गं तु गच्छति ।
 स चाहमपि च त्यक्त्वा काले देहमिमं द्विजाः ।
 स्वर्गलोकं गमिष्यामि इयं धर्मस्य वै गतिः ।
 शिशुपालः ।
 एवं धर्मकथां चक्रे स हंसः पक्षिणां भृशम् । [20]
 पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्ममेव ते ।

23

After 2. 41. 12, K₄ V₁ B (B₁ marg.) D (except D_{4.6}) S (G_{1.2} after 11) ins.:

पृथिव्यां सागरान्तायां यो वै प्रतिसमो भवेत् ।
 दुर्योधनं च राजेन्द्रमतिक्रम्य महाभुजम् ।
 जयद्रथं च राजानं कृतास्त्रं दृढविक्रमम् ।
 द्रुमं किंपुरुषाचार्यं लोके प्रथितविक्रमम् ।
 अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् । [5]
 वृद्धं च भारताचार्यं तथा शारद्वतं कृपम् ।
 अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् ।
 धनुर्धराणां प्रवरं रुक्मिणं पुरुषोत्तमम् ।
 अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् ।
 भीष्मकं च महावीर्यं दन्तवक्रं च भूमिपम् । [10]
 भगदत्तं यूपकेतुं जयत्सेनं च मागधम् ।

23

*वार्य). G₆ [अ]ध (for च). — (L. 3) T₁ G_{1-2.5} M om. the ref. M यथा- (for भवान्). G_{1-2.5} M तु (for तत्). T₁ समानतः; G₆ M₁ विशेषतः (for समासतः). — (L. 4) G₆ मे (for नो). — (L. 5) G_{1.2} om. the ref. G₆ हिंस्रः प्रजा ह्यधर्मो वै (for the prior half). G₆ हिंस्रधर्मः. M खगाः स्मृतः (for खगव्रजाः). — (L. 6) M₁ [अ]व- (for [अ]नु-). T₁ G_{2.5} M *धर्मैः; G₆ *धर्मौ (for *धर्मैः). G_{1.2} सनातनः (for समासतः). — (L. 7) M₂ एवं (for वृद्ध-). T₁ G₆ सुसंहिताः (for सुसंहिताः). — (L. 8) G₆ M₁ स्तूयमाना (for स्मय*). — (L. 9) T₁ G_{1.2} om. the ref. G₁ M *तरोऽण्डज. — (L. 10) G₆ विहंगम (for [इ]ह तत्त्वतः). — G_{1.2} om. lines 11-14 along with the ref. — (L. 11) M सद्गुतिमास्थितः; G₆ संवृत्तमजसा. — (L. 12) G₆ गच्छन् (for गच्छेत्). G₆ स्वर्ग* (for सर्व*). G₆ निधनं गतः (for नियतं खगाः). — (L. 13) M₁ जानन् (for ज्ञात्वा). G₆ M त्वं (for च). — (L. 14) M₁ दुर्लभः स्वर्गलोकास्तु. G₆ तत् (for तं). G₆ कंस कस्मात् गच्छसि (for the post. half). — (L. 16) T₁ शुभबुद्धिनां; G₆ हितबुद्धिना; G₆ शुभदर्शनः; M शुभबुद्धिमान्. — (L. 17) G₁ स; G₆ च (for तु). — (L. 18) G_{1.2.5} M तथा (for स च). G₆ वस् (for the second च). G_{2.5.5} कामं (for काले). T₁ G_{2.5} अमुं; G_{6.5} सम (for इमं). — (L. 20) G₆ गतिः (for भृशम्). — (L. 21) G₆ द्विजास्तु (for पक्षिणः). G₆ सततं (for शुश्रुवुः).

(L. 1) Om. in K₄. S प्रीतिकरो (for प्रतिसमो). — (L. 2) B₂ Dn D_{2.5} G_{2.5} तं (for च). B₂ D_{1.2} अतिक्रम्य (for च राजेन्द्रम्), and कुरुराजं (for अतिक्रम्य). — (L. 3) B₂ D_{1.2} कृतास्त्रं युद्धदुर्मदं; S (except G₆ M₂) *स्त्रं दृढधन्विनं. — (L. 4) M₂ om. (hapl.) from the post. half of line 4 up to the prior half of line 5. K₄ लोकेप्रतिम-विक्रमं. — (L. 5) = lines 7, 9 and 16. B_{2-4.5} D_{1.2} G_{1.2.5} M₂ माधवं (for केशवम्). K₄ माधवं विप्रशंससि. — D₂ om. lines 6-8; G₄ om. lines 6-10. — (L. 6) K₄ V₁ B_{1-2.5} D_{1.5} G₆ M₁ भरताचार्य. T₁ G_{2.5.5} M transp. तथा and कृपं. K₄ कृपं शारद्वतं नृप; G_{1.2} कृपं शारद्वतः सुतं. — (L. 7) B_{2.5} D_{1.2} G_{1.2.5} माधवं (for केशवम्). K₄ माधवं किं प्रशंससि. — G₆ om. lines 8-16. — (L. 8) Om. in K₄ T₁ G_{1-2.5} M. — K₄ D₂ S (G_{4.5} om.) transp. lines 9 and 10. — (L. 9) M₁ महाबाहुं. B_{2.5} D_{1.2} G_{1.2} माधवं (for केशवम्). — (L. 10) D₂ G_{1.2} दंतवक्रं (as above), the rest *वक्रं. — After line 10, D₂ repeats lines 7-10. — B (except B₂) D_{1.2.5} ins. after line 10 a line similar to line 9 (D₂, after the repetition of line 10; and with v.l. माधवं for केशवम् in B_{2.5}). — G₆ om. lines 11-16. — (L. 11) Om. in D₂. D₂ भार्गवं (for मागधम्). — After line 11, K₄ B_{1.2.5.5} D_{1.2.5} ins. a line

विराटकुपदौ चोभौ शकुनिं च बृहद्वलम् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पाण्डवं श्वेतमथोत्तमम् ।
शङ्कं च सुमहाभागं वृषसेनं च मानिनम् ।
एकलव्यं च विक्रान्तं कालिङ्गं च महारथम् । [15]
अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् ।

24

After 2. 42. 4, S ins.:

पश्यतां भूमिपालानां शिशुपालः प्रतापवान् ।
स रणायैव संक्रुद्धः संनद्धः सर्वराजभिः ।
सुनीथः प्रययौ क्षिप्रं पार्थयज्ञजिघांसया ।
ततश्चक्रगदापाणिः केशवः केशिहा हरिः ।
सध्वजं रथमास्थाय दारुकेण सुसत्कृतम् । [5]
भीष्मेण दत्तहस्तोऽसौ युधाय समुपस्थितः ।
तेन पापस्वभावेन कोपितान्सर्वपार्थिवान् ।
आससाद तदा कृष्णः सजितैकरथे स्थितः ।
ततः पुष्करपलाशं गरुडध्वजमच्युतम् ।
दिवाकरमिवोद्यन्तं दह्युः सर्वपार्थिवाः । [10]
दृष्ट्वा कृष्णमथायान्तं प्रतपन्तमिवौजसा ।
स्थितं पुष्परथे दिव्ये पुष्पकेतुमिवापरम् ।
यथार्हं केशवे वृत्तिमवशाः प्रतिपेदिरे ।
तानुवाच महाबाहुर्महासुरनिबर्हणः ।
वृष्णिवीरस्तदा राजन्सान्त्वयन्परवीरहा । [15]
अपेत सबलाः सर्वे आश्वस्ता मम शासनात् ।
मा दुष्टान्दूषयेत्पाप एष वै सर्वपार्थिवान् ।

similar to line 9 (with v.l. माधवं for केशवम् in B₆).
— T₁ G₈ om. lines 12-16; G₁.s.4 M om. lines 12-15.
— (L. 12) B₁.s.4.6 D₈ महाबलं. — (L. 13) B (except B₆) D₁-s.5 *धोत्तरं. — (L. 14) B₈ अगं (for शङ्कं).
K₄ B₁.4.6 *वीर्यं (for *भागं). — (L. 15) K₄ B₆ D₁-s
कलिंगं. — (L. 16) B₂.6 G₁.2 माधवं (for केशवम्).
K₄ माधवं किं प्रशंससि.

24

(L. 1) G₈.6 सर्वभूतानां (for भूमिपालानां). — (L. 2)
G₈ सुरणायैव; M₂ रणायैव तु (for स रणायैव). G₈ संक्रुद्धः
(for संनद्धः). — (L. 5) G₁.s M om. the post. half
of line 5 and the prior half of line 6. G₄ पौड्येण
समन्वितः (for the post. half). — (L. 6) G₈ आरुरोह
रथोत्तमं (for the post. half). — (L. 7) G₁.s M₂
पापस्वनेनैव; G₈ कोपस्वभावेन. — (L. 8) G₂ जितैरेकरथस्थितः
(for the post. half). — (L. 9) G₈ ताक्ष्यैश्चजरथस्थितं

25

After 2. 42. 7^{ab}, G₈ ins.:

बभ्रोभार्यामथादत्ते ममापश्यन्त यादवाः ।
तदानीं हन्तुमारब्धो न भज्येनमथान्यता ।
तस्यर्थे व भवो वध्वा (sio) तदासन्संवृतं नृपान् ।
अतिप्रसंगदोषेण तामादाय च केवलम् ।
बभ्रवे दत्तवान्पूर्वं युष्माकं पश्यतां मिथः । [5]
गोमन्ते पर्वते पूर्वं निहते मागधेऽपि च ।
अनेन च सुगालेन न वै पादिदं (sio) किल ।
ततः कुण्डिनयात्रायां कृतवान्विप्रियाणि मे ।
तानि सर्वाणि संख्यातुं न शक्यामि नराधिपाः ।
काकतालीयन्यायेन सर्वं मे रिपुनाशनम् । [10]
एतस्मिन्कलहे भूपाः कोटिशस्तु मया हताः ।
क्षमा लालजयाम्यद्य (sio) दुष्टस्त्रीहरणं यथा ।
पितृष्वन्ने प्रियं भूपाः करिष्येऽन्यं महत्तरम् ।

26

S ins. after 2. 42. 11 (G₈, which om. 7^a-11^d,
ins. after App. I No. 25):

विशालराज्ञो दुहितां मम पित्रा वृतां सतीम् ।
अनेन कृत्वा संधानं कुरुशेन जिहीर्षया ।
वृष्णिदारान्विलुप्यैष हत्वा च कुकुरान्धकान् ।
पापबुद्धिरुपातिष्ठत्संप्रविश्य ससंभ्रमम् ।
जरासंधं समाश्रित्य कृतवान्विप्रियाणि मे । [5]
तानि सर्वाणि संख्यातुं न शक्यामि नराधिपाः ।

(for the post. half). — (L. 11) T₁ G₄.6 आरोपयन्तं स्यां
केचित् (G₈ ज्या कृष्णं). G₈ प्रपतन्तम् (for प्रतपन्तम्). — G₁-s
M om. line 12. — After line 12, G₄ repeats line
11. — (L. 13) G₁ अथाहं; M₁ यथाहं. — (L. 15)
G₈ M₁ त्वया; G₄ तथा; M₂ स्थितान् (for तदा). T₁ G₂
परवीरहन् (G₂ *ह); G₈ M₁ परया गिरा. — (L. 17) T₁ G₁
अदुष्टो (T₁ *ष्टं); G₂ मा दुष्टो; G₈-s अदृ (G₈ *दु)ष्टान् (for
मा दुष्टान्). G₈ पापाद् (for पाप). G₄.6 M वः (for वै).
T₁ G₂.s.6 M₁ सर्वपार्थिवाः.

26

G₈ om. lines 1-7. G₁-s M₁ transp. lines 1-2
and 3-4. — (L. 1) T₁ G₈ M दुहिता. G₄ विशालराज्ञो
दुर्विनीताम् (hypermetric!). G₈ सति; G₄ अपि (for मम).
T₁ M₂ वृता सती. — (L. 2) M₁ कारुशेन. T₁ G₈-s M
जिहीर्षं (G₈ *र्षि)ता. — G₈ om. lines 3-4. — (L. 5) M₂
जरासंधः. — (L. 6) G₂ शक्नोमि (for शक्यामि). T₁ भराधिपाः

एवमेतदपर्यन्तमेष वृष्णिषु किल्बिषी ।
 अस्माकमयमारम्भाच्चकार परमानृजुः ।
 शतं क्षन्तव्यमस्माभिर्वधार्हाणां किलागसाम् ।
 बद्धोऽस्मि समयंघोरैर्मतुरस्यैव संगरे । [10]
 तत्तथा शतमस्माकं क्षान्तं क्षयकरं मया ।
 ह्यौ तु मे वधकालेऽस्मिन्न क्षन्तव्यां कथंचन ।
 यज्ञविघ्नकरं हन्यां पाण्डवानां च दुर्हृदम् ।
 इति मे वर्तते भावस्तमतीयां कथं न्वहम् ।

27

After 2. 42. 14^{ab}, G₁ ins. (cf. App. I, No. 28, lines 34-68):

आकालिकं पुष्पफलं राष्ट्रशोभं विनिर्दिशेत् ।
 वनस्पतिः पूज्यमानः पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 यदा भज्येत वातेन भिद्यते नमितोऽपि वा ।
 अभिवायुभयं विद्याच्छ्रेष्ठो वापि विनश्यति ।
 दिशः सर्वाश्च दीप्यन्ते जायन्ते राजविभ्रमाः । [5]
 भिद्यमानो यदा वृक्षो निनदेचापि पातितः ।
 सह राष्ट्रं च पतितं न तं वृक्षं प्रपातयेत् ।
 अथैनं छेदयेत्कश्चिन्पतिक्रुद्धो वनस्पतिः ।
 छेत्ता भेत्ता पतिश्चैव क्षिप्रमेव नशिष्यति ।
 देवतानां च पतनं मण्डपानां च पातनम् । [10]
 अचलानां प्रकम्पश्च तत्पराभवलक्षणम् ।
 अर्चा यत्र प्रनृत्यन्ति नदन्ति च हसन्ति च ।
 उन्मीलन्ति निमीलन्ति राष्ट्रशोभं विनिर्दिशेत् ।
 शिला यदि प्रमिच्छन्ति स्नेहांश्रोदकसंभवान् ।
 अन्यद्वा विकृतं किञ्चित्तद्गयस्य निर्दानम् । [15]
 म्रियन्ते वा महामात्रा राजा मपरिवारकः ।
 पुरस्य वा भवेद्वाघी राष्ट्रे देशे च विभ्रमाः ।
 देवतानां यदावासे राज्ञां वा यत्र वेदमनि ।
 भाण्डागारायुधागारे निविशेत् यदा मधु ।
 सर्वं तदा भवेत्स्थानं हन्यमानं बलीयसा । [20]

28

G₂ om. lines 1-4; G₃ om. line 1 and the prior

आगन्तुकं भयं तत्र भवेदित्येव निर्दिशेत् ।
 पादपश्चैव यो यत्र रक्तं स्रवति शोणितम् ।
 दन्ताग्राकुञ्जरो वापि शृङ्गाद्वा वृषभस्तथा ।
 पादपाद्वाष्ट्रविभ्रंशः कुञ्जराद्वाजविभ्रमः ।
 गोब्राह्मणविनाशः स्याद्वृषभस्येति निर्दिशेत् । [25]
 छत्रं नरपतेर्यत्र निपतेत्पृथिवीतले ।
 सराष्ट्रो नृपती राजन्निश्रप्रमेव विनश्यति ।
 देवागारेषु वा यत्र राज्ञो वा यत्र वेदमनि ।
 विकृतं यदि दृश्येत नागावासेषु वा पुनः ।
 तस्य देशस्य पीडा स्याद्राज्ञो जनपदस्य वा । [30]
 अनावृष्टिभयं घोरमतिदुर्भिक्षमादिशेत् ।

28

After 2. 42. 16, S (in G₃ after 16^a) ins.:

विहाय परमोद्विग्नाश्चेदिराजं चमूमुखे ।
 तांस्तु विप्रद्रुतान्सर्वान्माश्रपत्तिरथद्विपान् ।
 दारितान्वृष्णिवीरेण तामितानुग्विक्रमान् ।
 कृष्णतेजोहतान्सर्वान्समीक्ष्य वसुधाधिपान् ।
 शिशुपालो रथेनैकः प्रत्युपायात्स केशवम् ।
 रूपा ताम्रेक्षणो राजञ्जलभः पावकं यथा ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

ततो युद्धाय संनद्धं चेदिराजं युधिष्ठिरः ।
 दृष्ट्वा मतिमतां श्रेष्ठो नारदं समुवाच ह ।

युधिष्ठिरः ।

अन्तरिक्षे च भूमौ च न तेऽस्यविदितं क्वचित् ।
 यानि राजविनाशाय भौमानि च खगानि च । [10]
 निमित्तानीह जायन्ते उत्पाताश्च पृथग्विधाः ।
 एतदिच्छामि कार्त्तुर्येन श्रोतुं त्वत्तो महामुने ।

वैशंपायनः ।

इत्येवं मतिमान्विप्रः कुरुराजस्य धीमतः ।
 पृच्छतः सर्वमव्यग्रमाचक्षे महायशः ।

(for नरा°). — (L. 7) T₁ G₃-6 किंविषं. — G₂ om. lines 8-10. — (L. 8) G₁ आरंभान्; G₄ आतंकान्; G₅ आरंभं. — (L. 9) G₁ कृतागमां; G₅ किलार्हणां (for किलागसाम्). — (L. 10) G₃ स्वः; G₅ [S]स्व (for Sस्मि). G₁ समये घोरं. G₁ संनिधौ (for संगरे). — (L. 11) G₅ तथथा. G₄ शतम् (for शतम्). — (L. 12) G₂. 6 M₂ न श्रुतव्यं (G₅ °व्यः); G₅ अक्षतव्ये. — (L. 13) T₁ G₃. 4 दुर्हृदां.

half of line 2. — (L. 2) G₄ शीघ्रं धृतान् (for विप्रद्रुतान्). G₃ विश्व°; G₄. 6 अथ° (for माश्व°). — (L. 3) Om. in G₃. G₃ विष्णु° (for वृष्णि°). — (L. 4) G₅ कृष्णतेजोविनिर्दिशान्. G₅ M₁ संवीक्ष्य. — (L. 5) T₁ प्रत्युपेयात्; G₄ °पायात् (for °पायात्). — (L. 6) Om. in G₂ M₁. G₄ रोप- (for रूपा). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂. 8. 5. 6 M₁ 75; G₄ 51. — (L. 8) G₂. 5. 6 M₁ श्रेष्ठं. M₁ नारदं वाक्यमन्वीत्. — (L. 9) T₁ G₂. 6 M₁ om. the ref. — (L. 10) G₂ राज- (for यानि), and खचराणि (for च खगानि). — (L. 11) G₂ विज्ञानं (for [इ]ह जायन्ते). — (L. 12) T₁ महामुनेः. — (L. 14) G₅ पृच्छतः सोपि तत्सर्वम्, and

नारदः ।

- पराक्रमं च मार्गं च संनिपातं समुच्छ्रयम् । [15]
 आरोहणं कुरुश्रेष्ठ अन्योन्यं प्रति सर्पणम् ।
 रश्मीनां व्यतिसंसर्गं व्यायामं वृत्तिपीडनम् ।
 दर्शनादर्शनं चैव अदृश्यानां च दर्शनम् ।
 हानिं वृद्धिं च हासं च वर्णस्थानं बलाबलम् ।
 सर्वमेतत्परीक्षेत ग्रहाणां ग्रहकोविदः । [20]
 भौमाः पूर्वं प्रवर्तन्ते खेचराश्च ततः परम् ।
 उत्पद्यन्ते च लोकेऽस्मिन्नुत्पाता देवनिर्मिताः ।
 यदा तु सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ।
 अपरेण गते सूर्ये तत्पराभवलक्षणम् ।
 अच्छाये विमलच्छाया प्रतिच्छायेव लक्ष्यते । [25]
 यत्र चैत्यकवृक्षाणां तल विद्यान्महद्भयम् ।
 शीर्णपर्णप्रवालाश्च शुष्कपर्णाश्च चैत्यकाः ।
 अपभ्रष्टप्रवालाश्च तत्राभावं विनिर्दिशेत् ।
 स्निग्धपत्रप्रवालाश्च दृश्यन्ते यत्र चैत्यकाः ।
 ईहमानाश्च दृष्टाश्च भावस्तत्र न संशयः । [30]
 पुष्पे पुष्पं प्रजायेत फले वा फलमाश्रितम् ।
 राजा वा राजमात्रो वा मरणायोपपद्यते ।
 प्रावृद्धरदि हेमन्ते वसन्ते वापि सर्वशः ।
 अकालजं पुष्पफलं राष्ट्रक्षोभं विनिर्दिशेत् ।
 नदीनां स्रोतसोऽकाले द्योतयन्ति महाभयम् । [35]

- वनस्पतिः पूज्यमानः पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 यदा भज्येत वातेन भिद्यते नमतेऽपि वा ।
 अग्निवायुभयं विद्याच्छ्रेष्ठो वात्र विनश्यति ।
 दिशः सर्वाश्च दीप्यन्ते जायन्ते राजविभ्रमाः ।
 छिद्यमानो यदा वृक्षो विनदेऽपि पातितः । [40]
 सह राष्ट्रं च नदति न तं वृक्षं प्रपातयेत् ।
 अथैनं छेदयेत्कश्चित्प्रतिकुद्धो वनस्पतिम् ।
 छेत्ता भेत्ता पतिश्चैव क्षिप्रमेव विनश्यति ।
 देवतानां च पतनं मण्डपानां च घुष्टनम् ।
 अचलानां प्रकम्पश्च तत्पराभवलक्षणम् । [45]
 निशि चेन्द्रधनुर्दृष्टं ततोऽपि च महद्भयम् ।
 तद्घुष्टरेव भीतिः स्यान्नान्येषां भरतर्षभ ।
 रात्राविन्द्रधनुर्दृष्टा तद्वाष्ट्रं परिवर्जयेत् ।
 देवता यत्र नृत्यन्ति नदन्ति च हसन्ति च ।
 उन्मीलन्ति निमीलन्ति राष्ट्रक्षोभं विनिर्दिशेत् । [50]
 शिला यत्र प्रसिञ्चन्ति स्नेहांश्चोदकसंभवान् ।
 अन्यद्वा विकृतं किञ्चित्तद्भयस्य निदर्शनम् ।
 भ्रियते वा महामात्रो राजा सपरिवारकः ।
 पुरस्य वा भवेद्वाधी राष्ट्रे देशे च विभ्रमः ।
 देवतानां यदावासे राज्ञां वा यत्र वेदमनि । [55]
 भाण्डागारायुधागारे निविशेत् यदा मधु ।
 सर्वं तद्वाहयेत्स्थानं हन्यमानं बलीयसा ।

यथातथं (for महायज्ञः). — (L. 15) Gs. 4 संनिपात- (for 'पात'). Gs समुच्छ्रयं. — (L. 16) T1 Gs. 5. 6 M1 अन्योन्यप्रति-. — (L. 17) Gs प्रतिसंसर्ग; Gs वृत्ति; M1 व्यतिसर्ग च. — (L. 18) Gs दर्शनादर्शनानां हि दर्शनं चास्य दर्शनं. — (L. 19) T1 Gs हानिवृद्धि. M1 वर्ण स्थानं. Gs महाबलं. — (L. 20) T1 'कोविदाः. Gs गृहाणां गृह'. — (L. 21) Gs प्रपद्यते (for प्रवर्तन्ते). — (L. 22) Gs उत्पाद्यते. — (L. 23) Gs नु (for न). T1 परिपल्यते (for 'वर्तते'). — (L. 24) Gs. 4 अपराहं (for 'रेण). Gs यत्पराभवमक्षयं (for the post. half). — (L. 25) T1 Gs. 6 विमला (for विमल-). Gs 'च्छायेव. Gs-6 M1 दृश्यते (for लक्ष्यते). — (L. 26) T1 चैत्रक' (for चैत्यक'). — (L. 27) T1 जीर्ण; Gs स्वर्ण' (for शीर्ण'). T1 शुष्कपर्ण च. — Gs. 6 om. lines 28-29. — (L. 28) T1 Gs M1 अपभ्रु (M1 'हृष्ट (Gs 'ष्टि) प्रवालाश्च. — (L. 29) Gs 'पर्ण' (for 'पत्र'). — (L. 30) Gs रुद्ध' (for ईह'). Gs दृष्टा; M1 दृष्टा' (for दृष्टा). Gs. 6 भय (for भावस्). — (L. 31) Gs फले फलमथाश्रितं. — (L. 32) M1 राजपुत्रो. — (L. 33) T1 Gs-3 M1 चापि (for वापि). — (L. 35) Om. in Gs. 4 M1. Gs. 6 महद्भयं (for महाभयं). — Gs. 6 om. lines

36-50. — (L. 37) T1 Gs. 6 M1 यदा भज्येतिवा (Gs 'पा)तेन. — Gs om. lines 39-40. — (L. 39) Gs M1 जायते राज (Gs 'ज्य)विभ्रमः. — (L. 40) Gs विद्यमाने यदा वृक्षे. Gs निवेदं; M1 निनदं' (for विनदे'). — (L. 41) Gs पतति (for नदति). T1 प्रतापयेत्; Gs निपात' (for प्रपात'). Gs तं वृक्षं न प्र'. — (L. 42) Gs अथैनं. Gs शोधयेत् (for छेदयेत्). T1 कश्चित्; Gs किञ्चित् (for कश्चित्). Gs पथं रुद्ध; Gs. 6 प्रतिकुद्धं. T1 वनस्पतिः. — (L. 43) Gs भविष्यति (for विनश्यति). — (L. 44) Gs. 6 अंडानां चापि (Gs चैव). T1 Gs. 6 घुष्टनं; Gs घुष्टनं. Gs मंडपानां च घुष्टमे (sio). — Gs M1 om. lines 46-48; Gs om. lines 46-47. — (L. 47) Gs. 6 हानिः (for भीतिः). — (L. 49) Gs अर्वा यत्र प्रनृत्यन्ति (for the prior half). — (L. 51) Gs. 6 स्नेहाश्च (for स्नेहांश्च). — (L. 52) Gs [अ] विकृतं; Gs M1 [अ] पि कृतं (for विकृतं). M1 तत्पराभवलक्षणं (for the post. half). — (L. 53) Gs. 6 M1 भ्रियते; Gs. 6 भ्रियते; Gs. 6 भ्रियते (for भ्रियते). Gs महारात्रौ; Gs महामालो; Gs M1 महामात्रा. Gs. 4 M1 सपरिवारकः. — (L. 56) Gs. 5. 6 भांडागारेयुधागारे. T1 निवेशेत् (for निवि'). Gs. 4 विनिवेशयते मधु. — (L. 57) T1 Gs तदा (Gs 'द-) भवेत् (for तद्वाहयेत्). — Gs om.

आगन्तुकं भयं तत्र भवेदित्येव निर्दिशेत् ।
 पादपश्चैव यो यत्र रक्तं स्रवति शोणितम् ।
 दन्ताग्राकुञ्जरो वापि शृङ्गाग्रादृषभस्तथा । [60]
 पादपाद्गात्रविभ्रंशः कुञ्जराद्राजविभ्रमः ।
 गोब्राह्मणविनाशः स्यादृषभस्येति निर्दिशेत् ।
 छत्रं नरपतेर्यस्य निपतेऽपृथिवीतले ।
 स सराष्ट्रो नरपतिः क्षिप्रमेव विनश्यति ।
 देवागारेषु वा यत्र राज्ञो वा यत्र वैश्वमनि । [65]
 विकृतं यदि दृश्येत नागावासेषु वा पुनः ।
 तस्य देशस्य पीडा स्याद्राज्ञो जनपदस्य वा ।
 अनावृष्टिभयं घोरं दुर्भिक्षमिति निर्दिशेत् ।
 बाहुभङ्गे तु देवानां ग्रहस्थानां भयं भवेत् ।
 भङ्गे प्रहरणे विद्यात्सेनापतिविनाशनम् । [70]
 आगन्तुका च प्रतिमा स्थानं यत्र न विन्दति ।
 अभ्यन्तरेण षण्मासाद्राजा त्यजति तत्पुरम् ।
 प्रदीर्यते मही यत्र विनदत्यपि पात्यते ।
 त्रियते तत्र राजा च तच्च राज्ञं विनश्यति ।
 एणीपदान्वा सर्पान्वा डुण्डुमानथ दीप्यकान् । [75]
 मण्डूको ग्रसते यत् तत्र राजा विनश्यति ।
 अभिक्षं वाप्यपकं वा यत्रास्त्रमुपचीयते ।
 जीर्यन्ते वा त्रियन्ते वा तदस्त्रं नोपभुज्यते ।
 उदपाने च यत्तापो विवर्धन्ते युधिष्ठिर ।
 स्थावरेषु प्रवर्तन्ते निर्गच्छेच्च पुनस्ततः । [80]
 अपादं वा त्रिपादं वा द्विशीर्षं वा चतुर्भुजम् ।
 स्त्रियो यत्र प्रसूयन्ते ब्रूयात्तत् पराभवम् ।
 हस्तिनी महिषी गौर्वा खरोधूमथ सूकरम् ।

ईदृशानि प्रजायन्ते विद्यात्तत् पराभवम् ।
 अजैडकाः स्त्रियो गावोऽवयश्चान्येऽपि योनयः । [85]
 विकृतानि प्रजायन्ते तत्र तत् पराभवः ।
 नदी यत्र प्रतिस्त्रोतमावहेत्कलुषोदकम् ।
 दिशश्च न प्रकाशन्ते तत्पराभवलक्षणम् ।

Colophon.

नारदः ।

एतानि तु निमित्तानि यानि चान्यानि भारत ।
 केशवादेव जायन्ते भौमानि च खगानि च । [90]
 चन्द्रादित्यौ ग्रहाश्चैव नक्षत्राणि च भारत ।
 वायुरग्निस्तथैवापः पृथिवी च जनार्दनात् ।
 यस्य देशस्य हानिं वा वृद्धिं वा कर्तुमिच्छति ।
 तस्मिन्देशे निमित्तानि तानि तानि करोत्ययम् ।
 योऽसौ चेदिपतेस्तात विनाशः समुपस्थितः । [95]
 निवेदयति गोविन्दः स्वैरुपायैर्न संशयः ।
 इयं प्रचलिता भूमिरशिवं वान्ति मारुताः ।
 राहुश्चाप्यपतत्सोममपर्षणि विशां पते ।
 सनिर्घाताः पतन्त्युल्कास्तमः संजायते शृशम् ।
 चेदिराजविनाशाय हरिरेष विजृम्भते । [100]
 वैशंपायनः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान्भारदो विरराम ह ।
 ताभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां तस्मिन्नुद्ध उपस्थिते ।
 ददृशुर्भूमिपालास्ते घोरानौत्पातिकांश्चहून् ।
 तत्र तैर्दृश्यमानानां दिक्षु सर्वासु भारत ।
 अश्रूयन्त तदा राजञ्जिवावानामशिवा गिरः । [105]
 ररास च मही कृत्स्ना सवृक्षपुरपर्वता ।

(hapl.) lines 59-62. — (L. 59) M₁ चापि (for चैव).
 — (L. 60) G₆ वृषभस्य वा (for 'भस्तथा'). — (L. 62)
 T₁ G₂ M₁ ऋषभस्येति; G₄ वृषभस्यैव. — (L. 63) G₂. 4. 6 M₁
 यत्र (for यस्य). — (L. 64) G₂. 5 स सराष्ट्रे. G₆ पतेद्राजन्
 (for नरपतिः). — G₄ om. line 66. — (L. 68) G₆
 अतिदुर्भिक्षमादिशेत् (for the post. half). — (L. 69) G₄
 बाहुभङ्गेषु. G₆ अर्चाया बाहुभङ्गेन (for the prior half).
 — (L. 71) G₂. 4. 6 M₁ आगन्तुका तु (G₄ 'कं तु; G₆ 'कादि-').
 — (L. 73) G₂. 4. 5 M₁ विदीर्यते. G₄ विनदत्यपि. T₁ G₆
 पात्यते (for पाल्य*). G₆ विनिदत्यविवायते (sic). — (L.
 74) G₄. 5 त्रियते; G₆ त्रियते. G₆ यत्र (for तत्र). — (L.
 75) G₆ फणिपदान्; M₁(sup. lin. as above) श्रेणीपदान्.
 G₄ डुण्डुका* (for डुण्डुमा*). T₁ G₆ दिव्यकान्; G₂. 6 M₁
 दीपकान्. — (L. 76) Om. in G₂. G₅. 6 मण्डूको. M₁
 तत्र विद्यान्महद्भयं. — (L. 77) G₄ उपचीर्यते; G₆ 'वीर्यते.
 — (L. 78) T₁ G₄ जीवते; G₅. 5 M₁ जीर्यते; G₆ जीर्यते (for
 जीर्यन्ते). G₂ भवन्तो वा त्रियन्तो वा. G₄ नोपभुज्यते; G₆ 'भुजते.
 — (L. 79) G₆ वने वने (for उदपाने). — (L. 80)

G₂ स्थावरे च. G₂. 5 प्रवर्धते (for 'वर्तते'). — (L. 81) T₁
 अपादं. G₂ द्विपादं (for त्रि*). G₆ त्रिशीर्षं (for द्वि*).
 — (L. 82) G₂. 4 स्त्रियो वा यत्र स्रवन्ते. G₄ भूयात्तत् पराभवः.
 — G₂. 4 om. (hapl.) lines 83-86; G₆ om. (hapl.)
 lines 83-84. — (L. 85) T₁ G₂. 5. 6 M₁ अजै(G₂. 6
 'जे)लकाः. G₂. 5 ये चान्ये वापि; M₁ वयांस्त्रिये (for
 स्वयश्चान्ये). — (L. 86) T₁ M₁ यत्र तत्र. — Colophon.
 Adhy. no.: T₁ 70; G₂. 8. 5. 6 M₁ 76; G₄ 52. — (L.
 89) Om. in T₁. G₂ दुर; M₁ च (for तु). — (L. 90)
 Om. in G₅. G₆ खचराणि (for च खगानि). — (L. 91) G₆
 चन्द्रादित्या; G₆ 'दित्यः. — (L. 92) G₆ वसुर् (for वायुर्).
 G₄ तथा चापः. — (L. 93) G₆ हानिर् (for हानिं). — (L.
 95) G₆ विनाश समुपस्थितं. — (L. 97) G₂. 5. 6 M₁ अशिवा
 (for 'वं). — (L. 98) M₁ सूर्यम् (for सोमम्). — (L.
 103) T₁ G₂ घो(G₂ वै)रानुत्पातकान्. G₆ तदा (for बहून्).
 — (L. 104) T₁ सततं दृश्यमानानां; G₂ M₁ सततं वाश्य*;
 G₆ तत्र तैर्दृश्य*;
 G₄ तत्र तैर्दृश्य*;
 G₆ तत्र ते दृश्य*. — (L.
 105) G₆ रवाः (for गिरः). — (L. 106) T₁ G₂ 'वृण*;

अपर्वणि च मध्याह्ने सूर्यं स्वर्भानुरग्रसत् ।
ध्वजाम्रे चेदिराजस्य सर्वैरक्षपरिष्कृते ।
अपतत्वाद्युतो गृध्रास्तीक्ष्णतुण्डः परंतप ।
आरण्यैः सह संहृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः । [110]
चुकुशुर्भैरवं तत्र तस्मिन्नुद्ध उपस्थिते ।
एवमादीनि घोराणि भौमानि च खगानि च ।
औत्पातिकान्यदृश्यन्त संकुद्धे शार्ङ्गधन्विनि ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

महद्विष्कारयत्राजा ततश्चेदिपतिर्धनुः ।
अभियास्यन्हपीकेशमुवाच मधुसूदनम् । [115]
एकस्त्वमसि मे शत्रुमत्त्वां हन्वाद्य माधव ।
ततः सागरपर्यन्तां पालयिष्यामि मेदिनीम् ।
द्वैरथं काङ्क्षितं यन्मे तदिदं पर्युपस्थितम् ।
चिरस्य बत मे दिष्ट्या वासुदेव सह त्वया ।
अद्य त्वां निहनिष्येऽहं भीष्मं च सह पाण्डवैः । [120]
एवमुक्त्वा स तं बाणेर्निशितैरासतेजनैः ।
विश्याध युधि तीक्ष्णाग्रैश्चेदिराज्यदुपुंगवम् ।
कङ्कपत्रच्छदा बाणश्चेदिराजधनुश्चयुताः ।
विविशुस्ते तदा कृष्णं भुजंगा इव पर्वतम् ।
नाददानस्य चैद्यस्य शरानत्यस्यतोऽपि वा । [125]
दृष्टुस्तेऽन्तरं केचिद्व्रतिं वायोरिवाम्बरे ।
चेदिराजमहामेघः शरजालाम्बुमांस्तदा ।
अभ्यवर्षद्दृषीकेशं पयोद इव पर्वतम् ।

Gs °धुप°; M1 °कुल° (for °पुर°). — (L. 109) T1 अपतन्वाद्युता गृध्रास्तीक्ष्णतुण्डा°. — (L. 110) T1 G2.5 M1 (sup. line. as above) संमृष्टा (for संहृष्टा). — (L. 112) Gs om. भौमानि च. Gs खगानि (for च खगानि). — (L. 113) G2 औत्पातिकानि दृश्यन्तः; Gs औत्पादिकान्यदृश्यन्तः; G4 तत्पातका°. — Colophon. Adhy. no.: T1 G2.5.5 M1 77; Gs 70; G4 53. — (L. 114) Gs.5 विष्कारयन्. — (L. 116) T1 M1 त्वा (for त्वां). — (L. 118) G2 प्रभुपस्थितं. — (L. 120) G4-5 M1 त्वा. G2 निहनिष्यामि. G2 बांधवैः (for पाण्डवैः). — (L. 121) G4 तु (for म). G4 आपन्नैः; Gs नापर्वभिः. — (L. 123) Gs °च्युता (for °च्छदा). — (L. 124) Gs.5 भुजंगा इव. — G2 om. (hapl.) lines 125-128. — (L. 125) G4 नापदानस्य. G4 न शरानस्यतो; M1 शरानभ्यस्यतो. — (L. 126) T1 G4.5 M1 विवरं (for तदन्तरं). T1 किंचिद्. — (L. 127) Gs.5 M1 शरधारांबु°. — (L. 129) T1 G2.5 °मित्रघ्नः. — (L. 131) T1 Gs.5.5 M1 त्वा. T1 G2 मामको बाणश्च; Gs °काम्तीक्ष्णाश्च. T1 G2 महासुर; Gs °शिरः (for °शरः). — (L. 132) Gs °महसि. — (L. 135) T1 Gs आनम्य (for आयम्य). G2 M1 दीप्तिमत्; Gs वीर्यवान् (for दीप्तिमान्). — (L. 136) Gs मुख्यांश्च (for मुमोच). G2 सहसा (for निशितान्). — (L.

ततः शार्ङ्गममिलघ्नं कृत्वा सशरमच्युतः ।
आबभाषे महाबाहुः सुनीथं परवीरहा । [130]
अयं त्वां मामकस्तीक्ष्णश्चेदिराज महाशरः ।
भेत्तुमर्हति वेगेन महाशनिरिवाचलम् ।
एवं ब्रुवति गोविन्दे ततश्चेदिपतिः पुनः ।
मुमोच निशितानन्यान्कृष्णं प्रति शरान्वहन् ।
अथ बाणार्दितः कृष्णः शार्ङ्गमायम्य दीप्तिमान् । [135]
मुमोच निशितान्बाणान्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ताञ्शरांस्तु स चिच्छेद शरवर्षैश्च चेदिराद् ।
षड्भिश्चान्यैर्जघानाशु केशवं चेदिपुंगवः ।
ततोऽस्त्रं सहसा कृष्णः प्रमुमोच जगत्पतिः ।
अस्त्रेणैव महाबाहुर्नाशयामास चेदिराद् । [140]
ततः शतसहस्रेण शराणां नतपर्वणाम् ।
सर्वतः समवाकीर्य शौरिं दामोदरं तदा ।
ननाद बलवान्कुद्धः शिशुपालः प्रतापवान् ।
इदं चोवाच संकुद्धः केशवं परवीरहा ।
अद्याङ्गं मामका बाणा भेत्स्यन्ति तव संयुगे । [145]
हत्वा त्वां ससुतामात्यान्पाण्डवांश्च तरस्विनः ।
आनृण्यमद्य यास्यामि जरासंधस्य भीमतः ।
कंसस्य केशिनश्चैव नरकस्य तथैव च ।
इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षः शिशुपालो जनार्दनम् ।
अदृश्यः शरवर्षेण सर्वतः समवाकिरत् । [150]
ततोऽस्त्रेणैव भगवानकृन्तत शरान्वहन् ।
निकृत्य च शरान्सर्वानन्तर्धानं प्रचक्रमे ।

137) T1 G2.5 M1 शरवर्षेण. — (L. 138) Gs पद्च्छरान्वैर् (for पद्भिश्चान्वैर्). — (L. 139) Gs M1 जगद्गुरुः. — (L. 140) Gs शस्त्रेणैव. M1 °राज (for °बाहुर्). G2 शययामास (for नाश°). — (L. 141) G2 शरमहस्रेण. — (L. 142) G2 °कीर्य (for °वीर्य). T1 Gs-5 तथा (for तदा). Gs चैद्यलक्षं यदूतमः (for the post. half). — (L. 144) Gs केशवः. — After line 144, G4 ins.:

अमृष्यत्क्रोधिताम्राक्षः शिशुपालो जनार्दनम् ।

while Gs ins.:

क्षणं तिष्ठ रथोपस्थं चैयनाथ मुनिस्त्वपः ।

भोजेशं च जरामंधं त्वां द्रष्टुं योजयाम्यहम् ।

ताभ्यां विना रणे द्रष्टुं वीर्यं नाहंसि चेदिप ।

इत्युदीर्य त्वदृश्यः मञ्जशरवर्षैरवाकिरत् ।

— Gs om. lines 145-153. — (L. 145) G2 ते (for [अ]ङ्ग). — (L. 146) G2.4 M1 त्वां हत्वा (by transp.). G2 M1 ससुतामालं. G2 तपस्विनः. — G2 om. from क्रोधता° in line 149 to अदृश्यः in line 150. — (L. 150) G4 अदृश्यं; M1 आदिश्य (for अदृश्यः). — (L. 151) G2 M1 चान्योन्यं (for भगवान्). G2 M1 अ(M1 न्य)कृतेतां (for अकृन्तत). G4 न्यकृन्तत ततः शरान् (for the post. half). — (L. 152) G2.4 M1 अंतर्धानाय चक्रतुः (G4 °मे).

अन्तर्धानगतौ वीरौ शुशुभाते महाबलौ ।
 साधु साधिवति भूतानि पूजयामासुरम्बरे ।
 न दृष्टपूर्वमस्माभिर्युद्धमीदृशकं पुरा । [155]
 ततः कृष्णं जघानाशु शिशुपालस्त्रिभिः शरैः ।
 कृष्णोऽपि बाणैर्विव्याध सुनीथं पञ्चभिर्युधि ।
 ततः सुनीथः सप्तत्या नाराचैरर्दयद्बली ।
 ततोऽतिविद्धः कृष्णेन सुनीथः क्रोधमूर्छितः ।
 विव्याध निशितैर्बाणैर्वासुदेवं स्नानान्तरे । [160]
 पुनः कृष्णं त्रिभिर्विद्धा ननादावसरे नृपः ।
 ततोऽतिदारुणं युद्धं सहसा चक्रतुः शरैः ।
 तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव गजोत्तमौ ।
 दंष्ट्राभिरिव पञ्चास्यौ तुण्डकैरिव कुक्कुटौ ।
 दारयेतां शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं युधि तावुभौ । [165]
 तनो मुमुचतुः क्रुद्धौ शरवर्षमनुत्तमम् ।
 शरैरेव शराञ्छित्वा तावुभौ पुरुषर्षभौ ।
 चक्रातेऽस्त्रमयं युद्धं घोरं तदतिमानुषम् ।
 आग्नेयमस्त्रं मुमुच शिशुपालः प्रतापवान् ।
 वारुणेनास्त्रयोगेन नाशयामास केशवः । [170]
 कौबेरैर्मस्त्रं सहसा चेदिराद् प्रमुमोच ह ।
 कौबेरैरेव सहसानाशयज्जगतः प्रभुः ।
 याम्यमस्त्रं ततः क्रुद्धो मुमुचे कालमोहितः ।
 याम्येनैवास्त्रयोगेन याम्यमस्त्रं व्यनाशयत् ।
 गान्धर्वेण च गान्धर्वं मानवं मानवेन च । [175]
 वायव्येन च वायव्यं रौद्रं रौद्रेण चाभिभूः ।
 ऐन्द्रमैन्द्रेण भगवान्वैष्णवेन च वैष्णवम् ।

एवमस्त्राणि कुर्वाणौ युयुधाते महाबलौ ।
 ततो मायां विकुर्वाणो दमघोषसुतो बली ।
 गदामुलवर्षं तच्छक्तितोमरसायकान् । [180]
 परश्वथमुमुण्टीनां पातयामास चेदिराद् ।
 अमोघास्त्रेण भगवान्व्यनाशयत् केशवः ।
 शिलावर्षं महाघोरं पातयामास केशवे ।
 वज्रास्त्रेणाभिमंक्रुद्धश्र्णमेवाकरोत्प्रभुः ।
 जलवर्षं ततो घोरं व्यसृजच्चैदिपुंगवः । [185]
 वायव्यास्त्रेण भगवान्व्याक्षिपच्छतशो हरिः ।
 निहत्य सर्वमायां वै सुनीथस्य जनार्दनः ।
 स मुहूर्तं चकाराशु द्वंद्वयुद्धं महारथः ।
 स बाणयुद्धं कुर्वाणो भर्त्सयामास चेदिराद् ।
 दमघोषसुतो धृष्टमुवाच यदुनन्दनम् । [190]
 अथ कृष्णमकृष्णं तु कुर्वन्तु मम सायकाः ।
 इत्येवमुक्त्वा दृष्टात्मा शरवर्षं जनार्दने ।
 मुमोच पुरुषव्याघ्रो घोरमास्थाय तद्वपुः ।
 शरमंक्रुन्नगात्रस्तु क्षणेन यदुनन्दनः ।
 रुधिरं परिसुखाव सोऽतीव पुरुषोत्तमः । [195]
 न यन्ता न रथो वापि न चाश्वाः पर्वतोपमाः ।
 दृश्यन्ते शरमंक्रुन्ना आविग्रमभवज्जगत् ।
 केशवं तदवस्थं तु दृष्ट्वा भूतानि चुकृशुः ।
 दारुकस्तु तदा प्राह केशवं परवीरहा ।
 नेदृशो दृष्टपूर्वो हि संप्रामो यादृशो मया । [200]
 स्थातव्यमिति तिष्ठाति त्वस्त्रभावेण माधव ।
 अन्यथा न च मे प्राणा धारयेयुर्जनार्दन ।

— (L. 153) M₁ युयुधाते (for शुशुभाते). — (L. 155) G₄ M₁ अदृष्टं (for न दृष्टं). — (L. 157) T₁ G₂ पंचभिर्युद्धदुर्मदं (for the post. half). — (L. 158) T₁ G₂ सुनीथं. T₁ आर्दयद्; G₂ दारयन्; G₈ दर्शयन् (for अर्दयद्). — (L. 159) G₂ विद्धशु (for अतिविद्धः). — (L. 161) G₈ (before corr.) बाणैर् (for विद्धा). M₁ पुनः (for नृपः). — (L. 163) G_{2.6} महागजौ (for गजोत्तमौ). — (L. 164) T₁ G_{2.8.8.6} दंष्ट्रैरिव च; G₄ सुदंष्ट्रैरिव (for दंष्ट्राभिरिव). G₄ M₁ कंटकैर्; G₈ कर्णै (for तुण्डै). — (L. 167) G_{2.6} पुरुषोत्तमौ. — (L. 168) G₂ अन्त (for अति). — For lines 169–170, G₈ subst.:

आग्नेयमस्त्रजघ्नेषो वारुणेनारुधरिः ।

— For lines 171–174, G₈ subst.:

कौबेरैरेव कौबेरं याम्यं याम्येन वै हरिः ।

— (L. 172) G₄ M₁ (*sup. lin.*) नाशयत्. — (L. 173) G₂ चोदितः (for मोहितः). — (L. 174) T₁ G_{2.8.8} विनाशयत्. — (L. 175) G₈ तु; G₄ [ए]व (for the first च). G_{2.4} मानवेन च मानवं. — (L. 177) T₁ G₈ वैष्णवं वैष्णवेन च. — (L. 178) G₈ om. (hapl.) from

णौ युयु^० to विकुर्वा in line 179. — (L. 179) T₁ मदघोषसुतो. — (L. 180) G₄ तं (for तत्). M₁ सायकम्. — (L. 181) G₂ परश्वथमुमुण्टीनां; G₈ श्वथः सुपर्णश्वः; G₄ श्वथमुमुण्टीनां. — (L. 182) G₄ बलवान् (for भगं). T₁ G₂ नाशयामास; G₈ विनाशयति (for व्यनाशयत्). G₈ M₁ माधवः (for केशवः). — (L. 183) Om. in G₂. M₁ महद् (for महा-), and व्यसृजच्चैदिपुंगवः (for the post. half). — (L. 184) G₄ पंष्ट्रास्त्रै (for वज्रास्त्रै). — (L. 187) T₁ G_{2.8} सर्वबाणान् (for मायां). — (L. 188) G₂ अवर्तत (for महारथः). — (L. 189) G_{2.4-6} M₁ बाणयुद्धं च कुर्वाणो. — (L. 190) T₁ वृष्टम्; G₂ हृष्टम्; G₄ कृष्णम् (for धृष्टम्). G_{2.4.6} M₁ यदुपुंगवं. — (L. 194) G_{2.4-6} M₁ यदुपुंगवः. — (L. 195) G₂ पुरुषोत्तम. — (L. 196) G_{2.6} पर्वतोप (G₈ 'त्त)माः (for पर्वतो). — (L. 197) T₁ शरसंक्रान्तां; G₂ संछिन्नम्; G₈ संछिन्ना. — (L. 198) G₈ भूतानि (for भूतानि). — (L. 199) T₁ G_{8.8} परवीरहन्; G₄ वीरह. — (L. 200) G_{2.4} [ऽ]यं (for हि). — (L. 201) G_{2.4} प्रसादेन (for प्रभावेण). — (L. 202) G₂ अथ वा (for

इति संचिन्त्य गोविन्द क्षिप्रमेव वधं कुरु ।
 वैशंपायनः ।
 एवमुक्तस्तु सूतेन केशवो वाक्यमब्रवीत् ।
 एष ह्यतिबलो दैत्यो हिरण्यकशिपुः पुरा । [205]
 रिपुः सुराणां दैत्येन्द्रो वरदानेन गर्वितः ।
 अथासीद्रावणो नाम राक्षसेन्द्रोऽतिवीर्यवान् ।
 तेनैव बलवीर्येण बलं नागणयन्मम ।
 अहं मृत्युश्च भविता काले काले दुरात्मनः ।
 न भेतव्यं त्वया सूत नैष कश्चिन्मयि स्थिते । [210]
 इत्येवमुक्त्वा भगवान्ननर्दं गरुडध्वजः ।
 पाञ्चजन्यं महाशङ्खं पूरयामास केशवः ।
 संमोहयित्वा भगवांश्चक्रं दिव्यं समाददे ।
 चिच्छेद च सुनीथस्य शिरश्चक्रेण संयुगे ।

29

After the addl. colophon following 2. 42. 31,
 8 ins.:

वैशंपायनः ।

ततः प्रवृत्ते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः ।
 शान्तविमार्हणक्षोभो महर्षिगणसंकुलः ।
 तस्मिन्यज्ञे प्रवृत्ते तु वाग्विदो हेतुवादिनः ।
 हेतुवादान्बहून्प्राहुः परस्परजिगीषवः ।

अन्यथा). — (L. 205) G₆ भवेत् (for पुरा). — (L. 206)
 G₂ दैत्यारि (for दैत्येन्द्रो). M₁ मोहितः (for गर्वितः).
 — (L. 207) T₁ G₂. 4. 6 M₁ रक्षेद्रो ह्येष (G₆ 'प्येव) वीर्यवान्;
 G₆ राक्षसोतीव वी". — (L. 209) G₂. 6 अ(G₆ त)स्वाहं
 मृत्युर्भविता; M₁ अहमस्य मृत्युर्भविता (hypermetric!).
 — After line 209, G₆ ins.:

पुरातनबलार्त्रबले (sic) मन्तव्य एष सः ।

— (L. 210) G₆ क्षिप्रं (for सूत). — (L. 211) T₁ M₁
 ननाद; G₆ ननर्त (for ननर्द). — (L. 213) M₁ ततश्चक्रं
 (for चक्रं दिव्यं).

29

(L. 1) G₆-s ततः प्रवृत्तो (G₆ 'ज्ञो) यज्ञोय (G₄ 'ज्ञो वै).
 — G₆ om. lines 3-5. — (L. 3) G₂ वागीशा (for
 वाग्विदो). — (L. 6) G₂ उपेन्द्रस्यैव; G₆. s 'बुद्ध्या. G₆ विहितः.
 — After line 6, the sequence of the lines in T₁ G₂
 is: 13-18, 11-12, 7-10, repetition of lines 15-16
 (with v.l.), 19-21, 29-30, 22-28. These transposi-
 tions are ignored in the following notes. — (L. 7)
 M₁ हेमलालं (for 'तालं). — (L. 8) G₄ 'मास्यानि; M₁
 'वर्णानि (for 'तुल्यानि). T₁ G₂-s प्रदीप्तानिव. — (L. 9)

ददशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमम् । [5]
 उपेन्द्रस्यैव विहितं सहदेवेन भारत ।
 ददशुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च ।
 दीप्तमास्यतुल्याने प्रदीप्तानीव तेजसा ।
 स यज्ञस्तोरणैस्तैश्च ग्रहैर्घोरिव संबभौ ।
 शय्यासनविहारांश्च सुबहून्वित्तसंभृतान् । [10]
 घटान्पात्रीः कटाहानि कलशानि समन्ततः ।
 न ते किंचिदसौवर्णमपश्यंस्तत्र पार्थिवाः ।
 तद्यज्ञे न्यवसन्प्राजन्प्राक्षणा भृशसत्कृताः ।
 कथयन्तः कथा बह्वीः पश्यन्तो नटनर्तकान् ।
 भुञ्जतां चैव विप्राणां स्वादु भोज्यं पृथग्विधम् । [15]
 अनिशं श्रूयते तत्र मुदितानां महास्वनः ।
 दीयतां दीयतामेषां भुञ्जतां भुञ्जतामिति ।
 एवंप्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ।
 ओदनानां विकाराणि स्वादूनि विविधानि च ।
 सुबहूनि च भक्ष्याणि पेयानि मधुराणि च । [20]
 ददुर्द्विजानां सततं राजप्रेष्या महाध्वरे ।
 पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां भुञ्जतां तदा ।
 स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छङ्खोऽध्मायत नित्यशः ।
 मुहुर्मुहुः प्रणादस्तु तस्य शङ्खस्य भारत ।
 उत्तमं शङ्खशब्दं तं श्रुत्वा विस्मयमागताः । [25]
 एवं प्रवृत्ते यज्ञे तु तुष्टपुष्टजनायुते ।

G₆ तत्र (for तैश्च), and इन्द्रचपैर्यथा नभः (for the post.
 half). — After line 9, G₄ ins. (cf. line 64):

तालानां तोरणैर्हेमैर्दन्तैरिव दिशागजैः ।

— (L. 10) T₁ आत्मसंभृतान्; G₂ यज्ञसंभृतान्; G₆ वित्तसं-
 यान्; G₄. 6 अन्य(G₆ 'स्य)संभृतान्; M₁ यज्ञसंभवान् (for
 वित्तसंभृतान्). — (L. 11) G₄ कटान् (for घटान्). M₁
 कलशाश्च (for कलशानि). — Lines 13-18 = (var.)
 2. 30. 48-50. — (L. 13) G₄ सहदेवेन सत्कृताः; G₆
 प्राक्षणा भृशकल्पिताः. — (L. 14) G₂. 4 कथा बह्वी. — (L.
 15) T₁ पूजितश्चैव; G₂. 6 M₁ पूजितानां च; T₁ G₂. 6. 6
 साधु भोज्यं (T₁ 'ज्यः; G₆ 'ज्य-); M₁ स्वादुभोज्यैः (for
 स्वादु भोज्यं). T₁ पृथग्विधः; G₆ 'विधाः. — (L. 17)
 G₆ तेषां (for एषां). G₂ भुञ्जतां भुञ्जतामिति. — (L. 18)
 G₄ श्रूयते वात्र नित्यशः. — (L. 19) Om. in T₁ G₂.
 G₆ M₁ च बहूनि (for विविधानि). — (L. 20) T₁ G₂
 भोजनानि; G₆ M₁ विविधानि (for सुबहूनि). — (L. 23) G₄
 स्थापितास्तत्र संज्ञार्थं. G₂. 6 अध्मायति; G₂. 4 ध्म(G₄ ध्मा)येत
 (for अध्मायत). — (L. 24) Om. in G₆. G₆
 प्रणदतः (for प्रणादस्तु). — (L. 25) T₁ G₂-s उत्तमं तत्र शब्दं
 तत्; G₂ उत्तमं श्रूयते शब्दं (for the prior half). G₂
 आगमन्; G₄. 6 आगतः (for आगताः). — (L. 26) G₂. 6

अज्ञस्य बहवो राजसुत्सेधाः पर्वतोपमाः ।
 दधिकुर्याश्च ददुः सर्पिषां च इदाजनाः ।
 जम्बूद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुतः ।
 राजसहस्रैकस्यो राजस्तस्मिन्महाक्रतौ । [30]
 तत्र राजसहस्राणि पुरुषाणां ततस्ततः ।
 गृहीत्वा धनमाजगमुस्तस्य राज्ञो महाक्रतौ ।
 राजानः स्रग्विणस्तत्र सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।
 तान्पर्यविविधुर्विप्राश्चतस्रोऽथ सहस्रशः ।
 विविधान्यज्ञपानानि लेह्यानि विविधानि च । [35]
 तेषां नृपोपभोग्यानि ब्राह्मणेभ्यो ददुः स ते ।
 नानाविधानि भक्ष्याणि स्वादुपुष्पफलानि च ।
 गुलानि स्वादुक्षौद्राणि ददुस्ते ब्राह्मणेष्विह ।
 एतानि सततं भुक्त्वा तस्मिन्त्यज्ञे द्विजादयः ।
 परां प्रीतिं ययुः सर्वे मोदमानास्तदा भृशम् । [40]
 एवं समुदितं सर्वं बहुगोधनधान्यवत् ।
 यज्ञवाटं नृपा दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययुः ।
 ऋत्विजश्च यथाशास्त्रं राजसूयं महाक्रतुम् ।
 पाण्डवस्य यथाकालं शुद्धुः सर्वयाजकाः ।
 निराक्रामंश्च शास्त्रज्ञा विधिवत्सर्वशिक्षिताः । [45]
 व्यासधौम्यादयः सर्वे विधिवत्षोडशर्त्विजः ।

स्वस्वकर्माणि चक्रुस्ते पाण्डवस्य महाक्रतौ ।
 नाषडङ्गविद्वत्प्रासीत्सदस्यो नाबहुश्रुतः ।
 नाव्रतो नानुपाध्यायो न पापो नाक्षमो द्विजः ।
 न तत्र कृपणः कश्चिदरिद्रो न बभूव ह । [50]
 क्षुधितो दुःखितो वापि प्राकृतो वापि मानुषः ।
 भोजनं भोजनार्थिभ्यो दापयामास सर्वदा ।
 सहदेवो महातेजाः सततं राजशासनात् ।
 संस्तरे कुशलाश्चापि सर्वकर्माणि याजकाः ।
 दिवसे दिवसे चक्रुर्यथाशास्त्रार्थचक्षुषः । [55]
 ब्राह्मणा वेदशास्त्रज्ञाः कथाश्चक्रुश्च सर्वदा ।
 रेमिरे च कथान्ते तु सर्वे तस्मिन्महाक्रतौ ।
 सा वेदिवदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
 आबभासे तदा कीर्णां नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ।
 ततो वै हेमयूपांश्च सर्वरत्नसमाचितान् । [60]
 शोभार्थं कारयामास सहदेवो महाद्युतिः ।
 ददुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च ।
 स यज्ञस्तोरणैस्तैश्च ग्रहैर्द्यौरिव संबभौ ।
 तालानां तोरणैर्हैर्मन्दन्तैरिव दिशागजैः ।
 दिक्षु सर्वासु विन्यस्तैस्तेजोभिर्भास्करैर्यथा । [65]
 सकिरीटैर्नृपैश्चैव शुशुभे तत्सदस्तदा ।

तुष्टुश्च जनायुताः (G₂ 'वृते'); G₂ दृष्टपुष्ट. — (L. 27) G₂-s M₁ बहुशो (for बहवो). G₂ राजा (for राजन्). G₂-s उत्सर्गाः (G₂ 'गान्'); M₁ उच्छ्रयान् (for उत्सेधाः). M₁ पर्वतोपमान्. — (L. 28) G₂-s M₁ सर्पिषश्च. G₂ हृदं जनाः; G₂-s हृदा जनाः; G₂ M₁ हृदा जनाः. — (L. 30) G₂-s जनस् (for राजस्). G₂ तस्य (for तस्मिन्). — G₂ om. lines 31-40. — (L. 31) T₁ G₂-s M₁ जाति* (for राज*). — (L. 32) G₂-s M₁ आजहुस् (for आजगमुस्). G₂ राजन्यज्ञे (for तस्य राज्ञो). — (L. 34) T₁ पर्यवेविषुर्; G₂ परिवेषधिर्; G₂ पर्यवेषयद्; G₂ 'वेदिषुर्; M₁ 'वेषिषुर् (for 'विषिषुर्). G₂ विप्राः (for विप्राश्च). — (L. 35) M₁ सुबहूनि (for विविधानि). — (L. 36) G₂-s तेभ्यो (for तेषां). — (L. 37) G₂-s 'वृक्ष' (for 'पुष्ट'). — (L. 39) T₁ G₁ M₂ द्विजातयः. — (L. 40) G₂ M₁ सदा (for तदा). — (L. 41) T₁ G₂-s M₁ प्रमुदितं सर्वैः; G₂ प्रमुदिताः सर्वैः. T₁ G₂ बहुशो धनधान्यवान्; G₂ परं विस्मयमागताः. — (L. 42) Om. in G₂. G₂ यज्ञवाटान्पुष्टपुष्टा. — (L. 43) G₂ reads this line twice (second time with v.l. पाण्डवस्य for ऋत्विजश्च). G₂ यथावद्व्यमानाणि (for the prior half). G₂ om. the post. half of line 43 and the prior half of line 44. — T₁ om. lines 44-45. — (L. 44) G₂-s यथाशास्त्रं (for 'कालं'). — (L. 45) Om. in G₂. G₂-s निरा (G₂

र)क्रमंश्च; M₁ पर्यक्रामंश्च. G₂ सार; M₁ साधु* (for सर्व*). G₂ द्विरदा इव ते राजन्विधिवत्सादिशिक्षिताः. — (L. 46) G₂-s M₁ व्यासधौम्यादिभिः सर्वैः (G₂ 'वै'). — (L. 47) T₁ G₂-s स्वं स्वं कर्माणि. — (L. 49) G₂ न क्षमो; G₂ नाक्षयो (for नाक्षमो). — (L. 50) T₁ G₂ M₁ न दरिद्रो (by transp.). — For lines 52-57, G₂ subst.:

सर्वे ऋत्विजस्तथाशास्त्रागताः केचन द्विजाः ।
 पाण्डित्यदर्शनार्थाय केचन द्विजसत्तमाः ।
 तर्कार्थमागताः केचित्केचिद्विद्याभिमानिनः ।
 केचिद्विद्वत्क्षया केचिद्विज्ञाता राज्ञः प्रतापिनः ।
 येते (sic) तत्र यज्ञस्य क्षुधार्ता न च केचन ।

— G₂ om. lines 52-53. — (L. 54) G₂ संस्तरे. — (L. 55) T₁ सर्व* (for यथा*). — (L. 56) G₂-s M₁ कथा. G₂ M₁ सुव्रताः (for सर्वदा). — (L. 57) T₁ G₂ ते (for तु). G₂ मुक्त्वा शिक्षा ययेष्टतः. — Lines 58-59 = (var.) 2. 33. 8. — (L. 58) G₂ वेदिसंपन्नैः. — (L. 59) M₁ समा- (for तदा). — (L. 60) T₁ M₁ 'समान्वितान् (for 'समाचितान्). — (L. 61) T₁ G₂-s M₁ महामतिः (for 'द्युतिः). — (L. 62) G₂-s हेमजाल*. — (L. 63) G₂ ग्रहे द्यौरिव; G₂ ग्रहैर्द्यौरिव. — (L. 64) T₁ G₂-s हेमैर्; G₂ सर्वैर् (for हेमैर्). G₂ दिशां गजैः; G₂ दिशागजाः. — (L. 65) T₁ विन्यस्ताश्च; G₂ 'स्तः; G₂-s 'स्तः; G₂ 'स्तस्य (for 'स्तैश्च). M₁ भास्करो (for भास्करैर्). — G₂ om. lines

दैवैरन्यैश्च यक्षैश्च उरगैर्दिव्यमानुषैः ।
 विद्याधरगणैः कीर्णैः पाण्डवस्य महात्मनः ।
 स राजसूयः शुशुभे धर्मराजस्य भीमतः ।
 गन्धर्वगणसंकीर्णः शोभितोऽप्सरसां गणैः । [70]
 स किंपुरुषगीतैश्च किंनरैरुपशोभितः ।
 नारदश्च जगौ तत्र तुम्बुरुश्च महाद्युतिः ।
 विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथान्ये गीतकोविदाः ।
 रमयन्ति स्म तान्सर्वान्यज्ञकर्मान्तरेष्वथ ।
 तत्र चाप्सरसः सर्वाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः । [75]
 ननृतुश्च जगुश्चात्र नित्यं कर्मान्तरेष्वथ ।
 इतिहासपुराणानि आख्यानानि च सर्वशः ।
 ऊचुर्वै शब्दशास्त्रज्ञा नित्यं कर्मान्तरेष्वथ ।
 मेर्यश्च मुरजाश्चैव दुण्डुका गोमुखाश्च ये ।
 शृङ्गवंशाम्बुजाश्चैव श्रूयन्ते स्म सहस्रशः । [80]
 लोकेऽस्मिन्सर्वविप्राश्च वैश्याः शूद्राश्च सर्वशः ।
 सर्वे ग्लेच्छाः सर्ववर्णाः सादिमध्यान्तजास्तथा ।
 नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिभिरागतैः ।
 पर्याप्त इव लोकोऽयं युधिष्ठिरनिवेशने ।
 भीष्मद्रोणादयः सर्वे कुरवः ससुयोधनाः । [85]
 वृष्णयश्च समग्राश्च पाञ्चालाश्चापि सर्वशः ।

यथार्हं सर्वकर्माणि चक्रुर्दासा इव क्रतौ ।
 एवं प्रवृत्तो यज्ञः स धर्मराजस्य भीमतः ।
 शुशुभे च महाबाहो सोमस्यैव क्रतुर्यथा । [90]
 वस्त्राणि कम्बलांश्चैव प्रावारांश्चैव सर्वदा ।
 निष्कहेमजभाण्डानि भूषणानि च सर्वशः ।
 प्रददौ तत्र सततं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 यानि तत्र महीपेभ्यो लब्धवान्धनमुत्तमम् ।
 तानि रत्नानि सर्वाणि विप्राणां प्रददौ तदा ।
 Colophon.

30

After adhy. 42, K₂-4 Dn D₄. 5 S ins.:

वैशंपायन उवाच ।

समाप्ते राजसूये तु क्रतुश्रेष्ठे सुदुर्लभे ।
 शिष्यैः परिवृतो व्यासः पुरस्तात्समपद्यत ।
 सोऽभ्ययादासनात्तूर्णं भ्रातृभिः परिवारितः ।
 पाद्येनासनदानेन पितामहमपूजयत् ।
 अथोपविश्य भगवान्काञ्चने परमासने । [5]
 आस्यतामिति चोवाच धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 अथोपविष्टं राजानं भ्रातृभिः परिवारितम् ।

67-68. — (L. 67) G₂. 5 M₁ दिव्यैश्च (for अन्यैश्च). G₆ यक्षैश्च (for यक्षैश्च). G₂ M₁ अरोगैर् (for उरगैर्). — (L. 68) T₁ G₂-5 कीर्ण; G₂ कीर्णा (for कीर्णः). — G₆ subst. for lines 71-76:

दैवैर्मुनिगणैर्यक्षैर्देवलोक इवापरः ।
 नारदस्तुम्बुरुश्चैव विश्वावसुपुरोगमैः ।
 जगदुर्ननृतुश्चैव गन्धर्वैरप्सरोगणैः ।

— (L. 73) G₂ गीति- (for गीत-). — (L. 77) G₂ विख्यातानि (for आख्यानानि). — (L. 78) G₂ M₁ सर्व- (for शब्द-). G₂ ते (for [अ]थ). — (L. 79) G₆ M₁ मुखाश्चैव. G₂ मंडुको; M₁ मंडुका (for दुण्डुका). T₁ मंडुका गोमुखांजुजाः; G₆ मस्सुखा गोष्ठकाश्च ये. — (L. 80) T₁ G₂ शतशश्चैव वाद्याश्च (for the prior half). — (L. 81) G₂ वैश्य- (for वैश्याः). G₆ वैश्या[ः] शूद्रा नृपादयः. — (L. 82) T₁ G₂. 5 M₁ सर्व- (for सर्वे). G₂ क्षत्रियाः सर्ववर्णाश्च (for the prior half). T₁ G₂ आदिम^०; M₁ चादिम^० (for सादिम^०). — (L. 83) G₂ नानादेशे (for देश-). G₂ समर्थैश्च; G₂ समृद्धैश्च (for समुत्थैश्च). — G₆ subst. for line 83.:

सर्वे यथाधिकारं ते अर्चितास्तु ततोऽधिकम् ।

— (L. 84) G₆ पर्याप्तमवने रम्ये भुवनानि चतुर्दश. — (L. 85) G₆ इति चिता प्रपेदिरे (for the post. half). — (L. 86) G₆ धार्तराष्ट्राश्च पांचाला वृष्णयश्च तपोत्तमा. — (L. 87) T₁ G₂. 5 यक्षैस्मिन् (for यथार्हं). G₂ धाना (for दासा). — (L. 88) T₁ G₂ यज्ञोद्यः; G₂ शोद्यः; G₂ शस्य (for

*ज्ञः स). M₁ एवं प्रवृत्ते यज्ञो (for the prior half). — (L. 89) G₆ महाबाहोः. G₂ सोमस्यैव. — G₆ om. lines 90-92. — (L. 90) G₂. 5 कम्बलाश्चैव. T₁ G₂-4 प्रवरां (G₂ रा)श्चैव. — (L. 91) G₂. 5 निष्कान्; G₂ निष्ठां (for निष्क-). T₁ निष्कं हैमजभाण्डानि. — (L. 92) G₂ M₁ विप्राणां (for सततं). — (L. 93) G₂. 4 यत्र (for तत्र). G₂. 5 महीपालैर् (for *पेभ्यो). G₆ भरतर्षभः (for धनमुत्तमम्). — (L. 94) G₆ transp. रत्नानि and सर्वाणि. — After line 94, T₁ ins.:

तस्य यज्ञे महाबाहोरा समाप्तेर्जनार्दनः ।

ररक्ष भगवानर्चैः शङ्खचक्रगदाधरः ।

— Colophon. Adhy. no.: T₁ G₂. 2. 5. 5 M₁ 79; G₂ 55.

30

For line 1, S subst.:

अनुसंसाध्य नृपतीन्पाण्डवाः पाण्डवाग्रजम् ।

अभिजग्मुर्महेश्वासं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

सोऽनुमेने महाबाहुर्भ्रातृंश्च सुहृदस्तथा ।

— (L. 2) K₂. 5 समवृश्यते (for समपद्यत). G₆ तत्र शिष्यैः परिवृतो व्यासस्तु सम^०. — (L. 3) S सोऽनुत्थायास^०. — G₂. 5 om. lines 4-7. — (L. 6) T₁ G₂. 4-5 M होवाच (for चोवाच). G₆ सहानुजैः (for युधि^०). — (L. 7) Om. in G₆. — (L. 8) K₂. 5 तदा; T₁ G₂-5 M तत्र (for तत्तद्).

उवाच भगवान् । तत्त्वान्यवधारयः ।
 दिष्ट्या वर्षसि कौन्तेय साक्षात्प्राप्य दुर्लभम् ।
 वर्धिताः कुरवः सर्वे त्वया ॥ [10]
 आपृच्छे त्वां गमिष्यामि पूजितोऽस्मि विशां पते ।
 एवमुक्तः स कृष्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 अभिवाचोपसंगृह्य पितामहमथाब्रवीत् ।
 युधिष्ठिर उवाच ।
 संशयो द्विपदां श्रेष्ठ ममोत्पन्नः सुदुर्लभः ।
 तस्य नान्योऽस्ति वक्ता वै त्वामृते द्विजपुंगव । [15]
 उत्पातांश्चिविधान्प्राह नारदो भगवानृषिः ।
 दिव्यांश्चैवान्तरिक्षांश्च पार्थिवान्श्च पितामह ।
 अपि चैद्यस्य पतनाच्छब्दमौत्पातिकं महत् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा पराक्षरसुतः प्रभुः ।
 कृष्णद्वैपायनो व्यास इदं वचनमब्रवीत् । [20]
 त्रयोदश समा राजकुत्सपुत्रानां फलं महत् ।

सर्वक्षत्रविनाशाय भविष्यति विशां पते ।
 त्वामेकं कारणं कृत्वा कालेन भरतर्षभ ।
 समेतं पार्थिवं क्षत्रं क्षयं यास्यति भारत ।
 दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च । [25]
 स्वप्ने द्रक्ष्यसि राजेन्द्र क्षपान्ते त्वं वृषभ्वजम् ।
 नीलकण्ठं भवं स्थाणुं कापालिं त्रिपुरान्तकम् ।
 उग्रं रुद्रं पशुपतिं महादेवमुमापतिम् ।
 हरं शर्वं वृषं शूलिं पिनाकिं कृत्स्नवल्गुम् ।
 तैलङ्गान्ध्रान्ते वृषभेऽवस्थितं शिवम् । [30]
 निरीक्षमाणं सततं त्रिपुराजाश्रितां दिशम् ।
 एवमीदृशं स्वप्नं द्रक्ष्यसि त्वं विशां पते ।
 मा तत्कृते ह्यनुभ्याहि कालो हि दुरतिक्रमः ।
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि कैलासं पर्वतं प्रति ।
 अप्रमत्तः स्थितो दान्तः पृथिवीं परिपालय । [35]
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा स भगवान्कैलासं पर्वतं ययौ ।

Gs चात्म* (for वाक्य*). Gs कुशलं पर्यपृच्छय वै. — (L. 9) S कौन्तेय वर्षसे दिष्ट्या. Ks.s. *उयं प्राप्तवानसि. — (L. 10) Ks.s. बोधिताः; S पालिताः (for वर्धिताः). Gs अमेदेन त्वया सदा (for the post. half). — (L. 11) Gs.s. त्वा (for त्वा). — (L. 12) Ks T1 G1.s-s M तु (for स). Gs व्यासेन (for कृष्णेन). Gs स व्यासेनैवमुक्तस्तु. G1 धर्मपुत्रो. Gs [s] ब्रवीदिदं (for युधिष्ठिरः). — (L. 13) Om. in Gs. — (L. 14) S (except Gs M1) om. the ref. S (except Gs) सुदुर्लभः (for *लभः). — (L. 15) T1 G1.s-s M त(Gs अ)स्यैह नान्यो(G1 *य) वक्तास्ति; Gs तस्यैह वक्ता नान्योस्ति; Gs तस्य ह्यन्यो न वक्तास्ति. Gs Ms मुनि(Ms द्विज)सत्तम. — Gs om. lines 16-17. — (L. 16) Ks-s विविधान्. T1 G1.s M आह (for प्राह). — Ds om. lines 17-18. — (L. 17) Ks.s दिव्यान्तरिक्षांश्च बहून्; Ks corrupt. — After line 17, Ks S (Gs om.) ins.:

सुमहच्च फलं तेषां भवतीति न संशयः ।

[Ks तत्तथा नारदेनोक्तं (for the prior half). Ks Gs M भवितेति.]
 — (L. 18) Ks.s G1.s.s-s M शांतम् (for छन्नम्). G1 औत्पातिकं. T1 G1-s.s-s M भवेत् (for महत्). Ks शांताः सौम्येति बांधवाः. Gs मद्भयं केशवाच्छांतं रूढित्वात्पातितं भवेत्. — (L. 19) S (except M1) om. the ref. Ks T1 Gs-s तद् (for तु). — Before line 21, Ks Gs ins. व्यास उ* (Gs om. उ*). — (L. 21) S चतुर्दश (for त्रयो*). Gs सात्वतानां (for उत्पा*). T1 Gs महद्भयं; G1-s.s-s M महत्फलं (by transp.). Ks.s उत्पातानां फलं राज्ञयोदश समा इति. — Gs om. from line 23 up to the prior half of

line 26. — (L. 23) Ks.s त्वमेव; Ks T1 G1.s-s M त्वामेव. — (L. 24) Ks-s G1 पांडव; T1 Gs.s-s M पार्थिव (for भारत). — After line 25, Ms ins.:

सुनयाद्रासुदेवस्य लोकानां हितकारिणः ।

— (L. 26) S (Gs om.) स्वप्नं. — S ins. after the prior half of line 26 (Gs, which om. from line 23 up to the prior half of line 26, ins. after line 22):

तस्मिन्काल उपस्थिते ।

तत्तेऽहं कथयिष्यामि तन्निबोध युधिष्ठिर ।

यच्च द्रक्ष्यसि राजेन्द्र.

[(L. 1) Gs om. line 1. — (Line 2) T1 Gs.s Ms संप्रवक्ष्यामि (for कथं). — (L. 3) T1 Gs.s यं च; G1 यदा; Gs यत्वं (for यच्च).]

Dn Ds क्षयाति. S गो- (for त्वं). Ks.s क्षिपांते वृषभध्वजं. — (L. 27) Ks कपालिं. Ks.s कपालिं वृषभध्वजं; S त्रिपुरांतकरं हरं. — (L. 29) S शिवं (for हरं). Ks.s सर्वजुषं; Ks Ds सर्वं (Ds *वै)कषं; S शर्वं भवं (G1 M नगं) (for शर्वं वृषं). Ks पैनाकं; Ds T1 पिनाकं. — (L. 30) Dn Ds.s *कूटप्रतिमं; Gs *रूपप्रतिमे; Ms *शृंगप्रतिमे. S वि(T1 Gs.s नि)ष्ठितं (for ऽवस्थितं). Ks वशं; Gs हरं (for शिवम्). Ks.s वृषभे समवस्थितं. — (L. 31) Dn Ds Gs निरीक्ष्य*. Ks शिवं निरीक्ष्यमाणं तं. — (L. 32) S (except Gs) एवं त्वमीदृशं स्वप्नं. S (except Gs) द्रष्टा ह्यसि. — (L. 33) Ks [s] अनुभ्याहि त्वं (for ह्यनुभ्याहि). S मा च ते भूदय(भूर्व्य)था राजन्. Ms कालोतिदुर*. — (L. 34) Ks-s कैलाशं. — Ks om. lines 35-36. — (L. 35) Gs राज्ये (for, दान्तः). T1 G1.s M अप्रमत्तोत्थितो दांतः. — (L. 36) S om. the

कृष्णद्वैपायनो व्यासः सह शिष्यैः श्रुतानुगैः ।

— Ks-4 Dn Ds. s cont.:

गते पितामहे राजा चिन्ताशोकसमन्वितः ।
निःश्वसन्मुष्णमसकृत्तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
कथं तु देवं शक्येत पौरुषेण प्रबाधितुम् । [40]
अवश्यमेव भविता यदुक्तं परमर्षिणा ।
ततोऽब्रवीन्महातेजाः सर्वान्भ्रातृन्युधिष्ठिरः ।
श्रुतं वै पुरुषव्याघ्रा यन्मां द्वैपायनोऽब्रवीत् ।
तदा तद्वचनं श्रुत्वा मरणे निश्चिता मतिः ।
सर्वक्षत्रस्य निधने यद्यहं हेतुरीप्सितः । [45]
कालेन निर्मितस्तात को ममार्थोऽस्ति जीवतः ।
एवं ब्रुवन्तं राजानं फाल्गुनः प्रत्यभाषत ।
मा राजन्कश्मलं घोरं प्राविशो बुद्धिनाशनम् ।
संप्रधार्य महाराज यत्क्षमं तत्समाचर ।
ततोऽब्रवीत्सत्यवृत्तिर्भ्रातृन्सर्वान्युधिष्ठिरः । [50]
द्वैपायनस्य वचनं तत्रैव समश्चिन्तयन् ।
अथ प्रभृति भद्रं वः प्रतिज्ञां मे निबोधत ।
त्रयोदश समास्तात को ममार्थोऽस्ति जीवतः ।
न प्रवक्ष्यामि परुषं भ्रातृनन्यांश्च पार्थिवान् ।
स्थितो निदेशे शातीनां योक्ष्ये तत्समुदाहरन् । [55]
एवं मे वर्तमानस्य स्वसुतेष्वितरेषु च ।
भेदो न भविता लोके भेदमूलो हि विग्रहः ।

ref. S (except M₁) तु (for स). G₁ प्रति (for ययौ).
— (L. 37) Ks. s श्रुतानुगैः; S सहानुगैः. — After
line 37, S ins. a colophon. Adhy. no.: T₁ G₁-s. s. s M
81; G₄ 57. — Ks om. from. line 39 up to भविता in
line 41. — (L. 39) Ks. s निश्वासमुष्णमसृजत् (Ks
"ष्णमुत्सृज्य"). — (L. 40) K₄ समन्वितं (for प्रबाधितुम्).
— (L. 42) Ks महाराजः (for "तेजाः"). — (L. 43) Ks
श्रुतं वः; K₄ कृतं च. K₄ Ds "व्याघ्र. — (L. 44) Ks. s
ऋषेश्च; K₄ तत्तु तद् (for तदा तद्). — (L. 45) Ks. s
सर्वक्षत्रियनिधने. Ks-4 "रीप्सितं. — (L. 46) Ks. s तस्मात्
(for तात). Ks. s मयार्थो; K₄ समर्थो. Ks. s जीवता; K₄
जीविते; D₄ जीविता. — (L. 47) K₄ प्रत्यवोचत. — (L. 48)
Ks Ds प्रविशः; K₄ D₄ प्र (D₄ प्रा)विशद्. Ks. s स्मृतिनाशनं.
— K₄ (erroneously) transp. st. 45-60 of adhy. 42
and lines 49-68 of this passage. — (L. 49) Dns
D₄ यत्क्षेमं. — After line 50, Ks. s ins.:

कालेन निर्मिते तात को ममार्थोऽस्ति जीवतः ।

[= (var.) line 46.]

— (L. 52) Ks. s प्रतिज्ञा. — (L. 53) Ks. s समास्तातं
(for समास्तात). Ks-4 ब्रह्मचारी समाहितः (K₄ जितेन्द्रियः)
(for the post. half). — (L. 55) K₄ स्वधार्ममतिवशसात्

विग्रहं दूरतो रक्षन्प्रियाण्येव समाचरन् ।
वाच्यतां न गमिष्यामि लोकेषु मनुजर्षभाः ।
भ्रातृज्येष्ठस्य वचनं पाण्डवाः संनिशम्य तत् । [60]
तमेव समवर्तन्त धर्मराजहिते रताः ।
संससु समयं कृत्वा धर्मराज् भ्रातृभिः सह ।
पितृस्तर्प्य यथान्यायं देवताश्च विशां पते ।
कृतमङ्गलकल्याणो भ्रातृभिः परिवारितः ।
गतेषु क्षत्रियेन्त्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ । [65]
युधिष्ठिरः सहामात्यः प्रविशेश पुरोत्तमम् ।
दुर्योधनो महाराज शकुनिश्चापि सौबलः ।
सभायां रमणीयायां तत्रैवास्ते नराधिप ।

Colophon.

31

After 2. 45. 11, S ins.:

मात्रा पित्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम् ।
प्राप्तस्त्वमसि तत्तात निखिलां नः कुलश्रियम् ।
उपस्थितः सर्वकामैस्त्रिदिवे वासवो यथा ।
विविधैरन्नपानैश्च प्रवरैः किं नु शोचसि ।
अधीतवान्कृतविद्यः प्रियो मे लालितो गृहे । [5]
निरुक्तं निगमं छन्दः सषडङ्गार्थशास्त्रवान् ।
अधीतः कृतविद्यस्त्वमष्टव्याकरणैः कृपात् ।

(for the prior half). Ks. s यो वक्ष्ये तत्समाचरेत् (Ks
"रन्"); K₄ प्रवक्षति ह बांधवान्. — After line 55, Ks. s
ins.:

अकार्यमपि यद्यस्मात्प्रवक्ष्यति ह बान्धवाः ।

सर्वमेव करिष्यामि प्रियार्थं भरतर्षभ ।

— (L. 58) Dn Ds. s समाचरे. — (L. 59) Ks. s
भरतर्षभः; K₄ मनुजर्षभ. — (L. 60) K₄ संनियम्य. — (L.
61) K₄ संन्य (for सम). — (L. 64) Ks. s "कौतुक"
(for "मङ्गल"). — (L. 68) Ks-4 तत्रैवास्तां. — Colophon.
Adhy. no.: Ks. s 43; Dns Ds 46.

31

(L. 1) Gs यत्कार्यं (for पुत्रस्य). Gs मतं (for स्मृतम्).
Gs सर्वं तु शकुनिस्तु ते (for the post. half). — (L. 2)
Gs तान् (for तत्). Gs च (for नः). Gs subst. for
line 2:

स दीन इव दुर्धर्ष कस्माच्छोचसि पुत्रक ।

— (L. 3) Gs त्रिदिवो. — Gs om. lines 4-5. — (L.
4) G₁ प्रवृद्धैः (for प्रवरैः). — (L. 5) T₁ Gs कृताः;
Gs. s कृतं; Gs कृत्य- (for कृत-). — M om. lines 6-8.
— (L. 7) G₁. s अधीतं; Gs. s. s अधीतः. Gs. s कृतविद्याक्षम्

हलायुधाकृपाद्रोणादस्त्रविद्यां स्वधीतवान् ।
 आतृज्येष्ठः स्थितो राज्ये किं नु शोचसि पुत्रक । [10]
 पृथग्जनैरतुल्यं यदशनाच्छादनं बहु ।
 प्रभुस्त्वं भुञ्जसे पुत्र संस्तुतः सूतमागधैः ।
 तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम् ।
 लोकेऽस्मिञ्ज्येष्ठभाग्योऽन्यस्तन्ममाचक्ष्व पुत्रक ।
 वैशंपायनः ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मन्दः क्रोधवशानुगः ।
 पितरं प्रत्युवाचेदं स्वां मतिं संप्रकाशयन् । [15]

32

T₁ G₈ s ins. after 2. 45. 29^{ab}: G₄ ins. after 29:
 G₈ (which om. 25^a-29^b) ins. after 443*:

कृतां वैन्दुसरोरलैर्मयेन स्फाटिकच्छदा ।
 अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्यैव भारत ।
 उत्कर्षन्तं च वै वासः प्राहसन्मां वृकोदरः ।
 किंकराश्च सभापाला जहसुर्भरतर्षभ ।
 पित्रोरर्थे विशेषेण प्रावृण्वं तस्मै जीवितम् । [5]
 तत्र स्म यदि शक्तः स्यां घातयेयं वृकोदरम् ।
 सपत्नेनापह्वासो हि स मां दहति भारत ।
 तत्र स्फाटिकतोयां हि स्फाटिकाम्बुजशोभिताम् ।
 सभां पुष्करिणीं मत्वा पतितोऽस्मि नराधिप ।
 तत्र मामहसस्त्रीमः सह पार्थेन सस्वरम् । [10]

(for 'विधस्त्वम्). — (L. 8) G₂ महायुधात् (for हला*).
 G₁ s कचाद् (for कृपाद्). G₈ अस्त्रविद्यास् (for 'विद्यां).
 — G₈ om. lines 10-13. — (L. 10) G₁ पृथग्जनैरतुल्यं
 यद्; G₂ 'गजने न तत्तुल्यं; G₈ 'गजनैरदशताद्; G₄ 'गजने न तुल्यं
 यद्; M 'निवधैरतुल्यं यद् (for the prior half). G₂
 यशसाच्छादनं; G₈ ओदनाच्छा*. — (L. 11) G₁ M सन् (for
 स्वं). G₁-s भुञ्जते. G₈ संस्तुतः (for 'स्तुतः). — (L. 13)
 G₁ ज्येष्ठभागस्त्वं; G₂ 'भोग्यस्य; G₈ 'भागिन्यस्य; G₄ 'भाग्यस्य;
 M₁ 'भाङ्गान्यस्य; M₂ 'भागन्यस्य (for 'भाग्योऽन्यस्य). — (L.
 14) T₁ मंदं; G₈ मन्थु-; G₈ s मंद- (for मन्दः).

32

(L. 1) G₈ विंदुसरो*. G₄ कृतां सभां सर्वैरलैर् (for the
 prior half). G₄ s स्फाटिकच्छदा. — (L. 2) G₈ s उदकस्यैव.
 — (L. 3) G₈ उत्कर्षन्तत्र (sic) वासश्च. — (L. 4) G₄
 किंकराश्चापि वृद्धा मां जहसुस्तादृशं नृप. — (L. 5) G₈ प्रवृण्वं तत्र
 जीवितुं. — G₄ om. line 6. — (L. 7) T₁ G₈ s मा (for
 मां). — (L. 8) G₄ s स्फाटिकतोयां. — (L. 10) G₈ अहसन्
 (for अहसद्), and सुस्वरं (for स*). G₄ सस्त्रीकः सह पांडवैः
 (for the post. half). — G₄ om. lines 11-16.
 — After line 13, G₈ ins.:

ध्वजस्तम्भा इवातिष्ठन्शतशोऽथ सहस्रशः ।

द्रौपदी च सह स्त्रीभिः पातयन्ती मनो मम ।
 ह्यिन्नवस्त्रस्य च जले किंकरा राजचोदिताः ।
 ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ।
 अस्तम्भा इव तिष्ठन्ति स्तम्भाः शतसहस्रशः ।
 सोऽहं तत्राहतो राजन्स्फटिकाभ्यन्तरे विभो । [15]
 छायाः स्तम्भा इवातिष्ठन्शतशोऽथ सहस्रशः ।
 अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा ।
 अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ।
 आमृशक्षियतं दृष्ट्वा मार्गान्तरमुपाविशम् ।
 क्षियश्च तस्मै मां दृष्ट्वा जहसुस्तादृशं नृप । [20]
 इदं द्वारमिदं राजन् द्वारमिति मां प्रति ।
 अग्रतः प्रहसन्वाक्यं बभाषे स वृकोदरः ।
 सर्वं ह्यास्यकरं तेषां सदस्यानां नरर्षभ ।
 न श्रुतानि न दृष्टानि यानि रत्नानि मे क्वचित् ।
 तानि मे तत्र दृष्टानि तेन ततोऽस्मि दुःखितः । [25]
 हुताशनं प्रवेक्ष्यामि प्रविशे वा महोदधिम् ।
 संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।

33

S ins. after 2. 47. 6^{ab} (G₁ after 7^{ab}):
 रत्नानि च हिरण्यं च सुवर्णं चैव केवलम् ।
 प्रीयमाणः प्रसन्नात्मा स्वयं स्वजनसंवृतः ।
 शैलवर्षो रथमुख्येशः पाण्डवाय न्यवेदयत् ।

[= (var.) line 16.]

— G₈ reads lines 14-15 after line 22. — After
 line 16, the sequence in G₈ is as follows.: 19, 23,
 17-18, 20-22, 24-27. These transpositions are
 ignored in the following notes. — (L. 17) G₈
 [अ]भिनिर्गच्छन्. — (L. 18) T₁ G₄ शिला. G₄ भूमौ (for
 भूयो). G₈ s (before corr.) विक्षितः; G₈ विक्षितः. — (L.
 19) Om. in G₄. G₈ अमृशन्. G₈ अपृच्छन्निव तां दृष्ट्वा.
 — After line 19, G₈ reads line 23. — (L. 21) G₄
 इत्यवादीदृकोदरः (for the post. half). — G₄ om. lines
 22-23. — After line 22, G₈ reads lines 14-15.
 — (L. 24) G₈ om. the prior half of line 24;
 G₈ om. the post. half of line 24 and the prior
 half of line 25. — (L. 25) Om. in G₄. G₈ रत्नानि
 (for दृष्टानि). — (L. 26) G₄ अतो वह्निं (for हुताशनं). G₄
 प्रविशामो (for प्रविशे वा). — (L. 27) = Gitā 2. 34^{ab}.
 G₈ याकीर्तिर् (for चाकी*). — After line 27, T₁ ins.:

इदं चाहृतमत्रासीत्तन्मे कथयतः शृणु ।

33

(L. 1) G₄ transp. हिरण्यं and सुवर्णं. — (L. 2) G₄
 स्वसैन्यजन*. — (L. 3) G₄ तैः खर्वो (for त्रैख*). G₈

यश्च स द्विजमुख्येन राज्ञः शङ्को निवेदितः ।
 प्रीत्या दत्तः कुणिन्देन धर्मराजाय भीमते । [5]
 तं सर्वे आतरो आत्रे ददुः शङ्कुं किरीटिने ।
 तं प्रत्यगृह्णाद्दीप्तसुस्तोयजं हेममालिनम् ।
 चितं निष्कसहस्रेण आजमानं स्वतेजसा ।
 रुचिरं दर्शनीयं च भूषितं विश्वकर्मणा ।
 अधारयच्च धर्मश्च तं नमस्य पुनः पुनः । [10]
 योऽनादनेऽपि नदति स ननादाधिकं तदा ।
 प्रणादाञ्जमिपास्तस्य पेतुर्हीनाः स्वतेजसा ।
 घृष्टघुञ्जः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः ।
 सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः ।
 विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वा मां च ते प्राहसंस्तदा । [15]
 ततः प्रहृष्टो भीमसुरददादेमशृङ्गिणः ।
 शतान्यनङ्गुहां पञ्च द्विजमुख्याय भारत ।
 सुमुखेन बलिर्मुख्यः प्रेषितोऽजातशत्रवे ।
 कुणिन्देन हिरण्यं च वासांसि विविधानि च ।
 काश्मीरराजो माध्वीकं शुद्धं च रसवन्मधु । [20]
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाभ्युपाहरत् ।
 यवना हयानुपादाय पार्वतीयान्महाजवान् ।
 आसनानि महार्हाणि कम्बलांश्च महाधनान् ।

भित्तियुरपि कालिङ्गो माणेरत्नमन्त्रमम् । [25]
 अङ्गस्त्रियो दर्शनीया जातरूपविभूषिताः ।
 वङ्गो जाम्बूनदमयान्पर्यङ्गाभ्युपगता नृप ।
 दक्षिणांश्याशास्त्राचारोश्च परःशतम् ।
 औदकानि च रत्नानि बलिं चादाय भारत । [30]
 अन्येभ्यो भूमिपालेभ्यः पाण्डवाय न्यवेदयत् ।
 दार्दरं चन्दनं मुख्यं भारान्वणवर्ति ध्रुवम् ।
 पाण्डवाय ददौ पाण्डवः शङ्कांस्तावत् एव च ।
 चन्दनाग्रह चानन्तं मुक्तावैद्यैश्चित्रकाः ।
 चोलश्च केरलश्चोभौ ददुः पाण्डवाय वै । [35]
 अश्मको हेमशङ्कीश्च वोग्ग्रीर्हेमविभूषिताः ।
 सवत्साः कुम्भदोहाश्च गाः सहस्राण्यदादश ।
 सैन्धवानां सहस्राणि हयानां पञ्चविंशतिम् ।
 अददात्सैन्धवो राजा हेममाल्यैरलङ्कृतान् ।
 सौवीरो हस्तिभिर्युक्ताग्रथाश्च त्रिंशतो वरान् । [40]
 जातरूपपरिष्कारान्मणिरत्नविभूषितान् ।
 मध्यं निनाकप्रतिमांस्तेजसाप्रतिमानेव ।
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् ।

ब्रैखमारोधमुख्यैः (sio). — (L. 5) G₄ प्रत्यादितं (for प्रीत्या दत्तः). G₂ कुलिंदेन; G₃ M₂ कुविंदेन (for कुणिन्देन). — (L. 6) M₁ तं मुदा प्रददौ आत्रे (for the prior half). G₄ M₁ आता (for ददुः). — (L. 8) G₂ M₁ चित्रं (for चितं). — (L. 10) T₁ G₂ M₁ [अ]धमच्च; G₂ धर्माच्च (for धर्मश्च). Prior half in G₂. 4. 6 M₂ corrupt. G₂ तदास्ये; G₄ M₂ तथास्ये (for नमस्य). — (L. 11) G₂. 6 M₂ योनादाने (G₂ योनादान्वे) विनदति; G₄ येनादानोपि नदति. G₂ स सन्नादायितं तदा. — (L. 12) T₁ प्रणादाद (for प्रणा). G₂ M₂ तत्र; G₂ दृष्ट्वा (for तस्य). — (L. 13) G₂ M₂ पांडवो (for केशवो). G₂ M₂ तथा (for षष्ठमः). — (L. 16) T₁ G₂—4 M₁ शृंगिणां; G₂. 6 शृंगिणं. — (L. 17) G₂ द्विजमुख्यांश्च. — (L. 19) T₁ कुलिंदेन; G₁. 6 कुविंदेन. — (L. 20) T₁ मध्वीकं; G₁ माद्वीकं; G₂. 4 मृदीकं; G₂ हृदिमाञ्च; M₁ मृदीकां (for माध्वीकं). G₂ शुद्धं (for शुद्धं). G₂ सरसं (for रसवन्). — (L. 21) T₁ G₁. 6 [अ]भ्युपागमत्; G₂ भ्युदाहरत्; G₄ भ्युपाहरत्. — (L. 22) Hypermetric! T₁ G₄. 6 यवनोभ्यानुपादाय; G₂ यवान्हयानुपादाय. T₁ महाजनान्; G₁ मनोजवान् (for महा). — (L. 24) G₂ पटान्; G₄ सर्वान् (for नवान्). G₂ नवान्मुख्यांश्च वङ्गांश्च (for the prior half). G₁ परार्थान् (for ध्यान्). — (L. 25) G₂ अन्यानि (for अन्यच्च). G₁. 6 ते न्यवत्स्थिरे; G₂ चैत्यावत्स्थिरे; G₂ M₂ तिष्ठन्निवारिताः (for तिष्ठन्ति वा). — (L. 26) G₂

भित्तियुरपि. — (L. 27) G₂ M₂ अलं (for अङ्ग-). G₂. 6 परिष्कृताः (for विभूषिताः). — (L. 28) G₂. 6 M₂ वङ्गो (for वङ्गो). G₄ वङ्गा जांबूनदमया (for the prior half). — (L. 29) T₁ G₂. 6 दक्षिणा; G₂ दाक्षिण्या. G₂. 6. 6 M₂ सागराभ्याशान्; G₂ सागरोभ्याशात्. G₂—4. 6 M₂ प्रवरांश्च; G₂ प्रावरांश्च. G₄ परं (for परः). — (L. 30) G₂ औदकानि; G₂ M₂ औदका श्रीश्च. G₁ स- (for च). — (L. 32) G₁ दार्दरं; G₂ सुगंधं (for दार्दरं). G₁. 2. 6 M₁ भारं (for भारान्). T₁ G₁. 4 वणवति; G₂. 6 M₁ ती; G₂ M₂ ती. G₁ धृतं; G₂ M₁ धृतं (for ध्रुवम्). — (L. 33) G₂. 6 M₂ तावत् (for तावत्). — (L. 34) G₂. 6. 6 चानदं (for चानन्तं). G₁ चित्रिताः; G₂ चित्रिकान्; M₁ चित्रितम् (for चित्रिकाः). — (L. 35) G₂ मालवः (for चोलश्च). — (L. 36) G₂ अष्मगो. T₁ हेमशङ्कीश्च (sio); G₂ शृंगास्तु; G₂ M₂ शृंगैश्च; G₂ शृंगश्च; M₁ शृंगी च. G₂ दोग्ग्री. — G₂ om. lines 37–41. — (L. 37) G₂ कुम्भदोहानां. G₂ M₂ वङ्गो जांबूनदमयान् (for the prior half). G₂ सहस्राण्यददादश; G₂ M₂ गाः सहस्राण्यददशैव; G₄ सहस्राण्यददौ दश. — (L. 38) T₁ पंचविंशति; G₂—4 M₂ विंशतिः. — (L. 39) G₂. 4 M₂ आददात्. T₁ G₂ हेमजाह्वैर (for माल्यैर). — (L. 40) G₂ रथान्वद्-; G₂ M₂ हयांश्च; G₂ रथाश्च- (for रथांश्च). G₁ त्रिशतं परान्; G₂ M₂ त्रिशतोपरान्; G₄ M₁ त्रिशतं वरान्. — (L. 42) G₁ M₁ ज्वलितानिब; G₂ ज्वलनानिब (for [अ]प्रतिमानिब).

अवन्तिराजो रत्नानि विविधानि सहस्रशः ।
 हाराङ्गदांश्च मुख्यान्वै विविधं च विभूषणम् । [45]
 दासीनामयुतं चैव बलिमादाय भारत ।
 सभाद्वारि नरभेष्ट दिङ्मुखरतिष्ठते ।
 दशार्णश्चेविराजश्च शूरसेनश्च वीर्यवान् ।
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् ।
 काशिराजेन हृष्टेन बली राजन्निवेदितः । [50]
 अशीतिगोसहस्राणि शतान्यष्टौ च दन्तिनाम् ।
 अयुतं च नदीजनानां हयानां हेममालिनाम् ।
 विविधानि च रत्नानि काशिराजो बलिं ददौ ।
 कृतक्षणश्च वैदेहः कौसलश्च बृहद्वलः ।
 ददतुर्वाजिमुख्यांश्च सहस्राणि चतुर्वश । [55]
 शैव्यो वसातिभिः सार्धं त्रिगतो मालवैः सह ।
 तस्मै रत्नानि ददतुरेकैको भूमिपोऽमितम् ।
 हारांश्च मुख्यान्मुक्तांश्च विविधं च विभूषणम् ।

34

After 2. 47. 18, 8 ins.:

सिंहलश्च ततो राजा परिगृह्य धनं बहु ।

गोशीर्षकं पद्मकं च हरिं श्यामं च चन्दनम् ।
 भाराणां शतमेकं तु द्वारि तिष्ठति वारितः ।
 ये नम्रविषया राजन्बर्बरेयाश्च विश्रुताः । [5]
 शतं दासीसहस्राणां कम्बलानां सहस्रशः ।
 परिगृह्य महाराज द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ।
 पौण्ड्राश्च दामलिताश्च यथाकामकृतो नृपाः ।
 कालेयकं च रूप्यं च परिगृह्य परिच्छदान् ।
 अगुरुस्फटिकांश्चैव दन्ताञ्चासीफलानि च ।
 तक्कोलांश्च लवङ्गांश्च कर्पूरांश्च महाबलाः । [10]
 अन्यांश्च विविधान्द्रव्यान्परिगृह्य उपस्थिताः ।
 एते सर्वे महात्मानो द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ।
 शैलेयश्च ततो राजा पद्मोर्णान्परिगृह्य सः ।
 द्वारि तिष्ठन्महाराज द्वारपालैर्निवारितः ।

35

After 2. 47. 31, 8 (G₁ after 31^b) ins.:

जतुचेलान्द्रिसाहस्रं दुक्कलान्ययुतानि च ।
 कास्यानि चैव भाण्डानि महार्हाणि कुथानि च ।
 एताम्यन्यानि रत्नानि ददौ पार्थस्य वै मुदा ।

— G₄ om. lines 44-50. — (L. 45) G₂ हाराङ्गराग-
 मुख्यान्वै; M₁ हाराङ्गदानि मुख्यानि. — (L. 46) G₁. 2. 8 चापि
 (for चैव). — (L. 47) G₂ नरभेष्ट. G₂ M₂ किमर्थम् (for
 दिङ्मुख). G₂ M₁ अवतिष्ठति. — After line 48, G₁. 2. 8 M₁
 ins.:

वस्त्राणि मुख्यान्मादाय रत्नानि विविधानि च ।

[G₂. 8 शूरसेनो नरर्षभः (G₂ "भ") (for the post. half).]
 — (L. 50) G₂ M₂ काशिराजश्च. M₁ बलिना (for हृष्टेन).
 G₁ राक्षि; G₄ राक्षे (for राजन्). — (L. 51) T₁ G₂-s M
 अशीति (for अशीति-). — (L. 53) T₁ G₂. 8 M₂ बलिं च
 कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् (of. line 21). — (L. 54)
 G₂ M₁ कौसलश्च. — (L. 56) G₁ वसादिभिः; G₂ M₂
 वासातिभिः. G₂. 4 शैव्योपि सादिभिः सार्धं. — (L. 57)
 G₁. 8. 8. 8 M₂ तेभ्यो (for तस्मै). G₄ केकयो भूमिपोचितुं.
 — (L. 58) G₁ हारान्मुख्यान्परार्ध्यांश्च; G₂ मुख्यान्मुक्तांश्च
 विषयं; G₂ M₂ हारांश्च मुक्तामुख्यांश्च; G₄ हयांश्च मुख्यान्मुक्तांश्च;
 G₂ हारांस्तु मुक्तां मुख्यांश्च.

34

(L. 1) G₁ तदा (for ततो). — (L. 2) T₁ भद्रमुं च; G₂
 M हरिश्यामं (for पद्मकं च). G₂ गोशीर्षकर्मणि श्यामं. T₁ G₂. 4
 हरि- (for हरि). G₂. 8 M₁ चन्दन(G₂ "न")प्रवरं महत्
 (for the post. half). — (L. 3) G₂ हाराणां (for
 भाराणां). T₁ G₄ दशमेकं. T₁ G₂ M₂ द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः

(of. lines 6 and 12). — M₂ om. (hapl.) lines 4-6.
 — (L. 4) T₁ नम्रविषये; G₂ नात्रविषया; G₄ नरा विषये.
 — (L. 5) G₂. 8 M₁ कंबलांश्च. — (L. 6) G₂ महाबाहु
 (for "राज). G₂. 8 द्वारि तिष्ठति वारितः (of. line 3).
 — G₂ om. lines 7-12. — (L. 7) M तामलिताश्च. G₂
 पौण्ड्राश्च दामलिताश्च कथाकामकृतो नृपाः. — (L. 8) G₂ रूपं (for
 रूप्यं). M₁ कृष्णायसस्य रूपस्य; M₂ कार्णायसस्य रूपस्य (for
 the prior half). — (L. 9) G₂. 8. 8 M₂ अगुरु. M₂
 स्फटिकं चैव. T₁ अगुरुस्फटिकांश्चैव; G₄ अंगरूपं स्फटिकांश्च.
 M₂ दांताञ्च (for दन्ताञ्च). T₁ G₂. 4-s दंतजातिफलानपि
 (G₂. 8 "नि च). — (L. 10) G₁ लवंगांश्च; G₂. 8 M₂
 लवंगांश्च. T₁ तक्कोलं च लवंगां च; G₂ corrupt; G₄ दंतालाश्च
 लवंगांश्च (for the prior half). G₂. 8 कर्पूरांश्च; M₁
 (sup. lin. as above) गुवाकांश्च; M₂ गुपाकांश्च (for
 कर्पूरांश्च). G₁ महाबल. — (L. 11) G₂ रम्यान्; G₂. 8
 दिव्यान् (for द्रव्यान्). M अन्यच्च विविधं द्रव्यं. G₁ M₂
 परिगृह्योपतस्थिरे. — (L. 13) G₂ वस्त्राणां; G₄ तन्त्रोर्णान्
 (for पद्मोर्णान्). — (L. 14) T₁ G₂. 8 M दार्यतिष्ठन्.

35

(L. 1) M₁ (sup. lin. as above) "लेपान् (for
 "चेलान्). T₁ G₂. 8 M द्रिसाहस्रान्. G₂ जतुचेलान्द्रिसाहस्रान्
 (sic). — (L. 2) G₂ कार्यानि (for कास्यानि). — (L. 3)
 T₁ G₂-s M पार्थाय (for पार्थस्य). G₂ M₁ तदा (for मुदा).

अन्यान्बहुविधाप्राजङ्गराः सागरमाश्रिताः ।
 रत्नं बहुविधं गृह्य ददुस्ते पाण्डवाय तु । [5]
 मालवश्च ततो राजपुत्रानि विविधानि च ।
 गोधूमानां च राजेन्द्र द्रोणानां कोटिसंमितम् ।
 अन्यांश्च विविधान्धान्यान्परिगृह्य महाबलः ।
 पाण्डवाय ददौ प्रीत्या प्रविशेश महाध्वरम् ।
 नानारत्नान्बहुगुह्य सुराङ्गाधिपतिर्नृपः । [10]
 तैलकुम्भैर्महाराज द्रोणानामयुतानि च ।
 गुहानपि सितान्स्वादून्सहस्रशकटैर्नृपः ।
 एतानि सर्वाण्यादाय ददौ कुन्तीसुताय सः ।
 अन्ये च पार्थिवा रत्नान्दानेन समागताः ।
 रत्नानि विविधान्गृह्य ददुस्ते कौरवाय तु । [15]
 जम्बूद्वीपे समस्ते तु सराध्वनपर्वते ।
 करं तु न प्रयच्छेद्यो नास्ति पार्थस्य पार्थिवः ।
 नरः सप्तसु वर्षेषु तद्यज्ञे नास्ति नागतः ।
 क्रतुर्नानागणैः कीर्णो बभौ शक्रसदो यथा ।

36

S ins. after 2. 52. 20 (G₅ after 2. 52. 16):

संविदेश ततः प्रेष्यान्नागाङ्गयगतिं प्रति ।

ततस्ते नृपशार्दूलाश्चकुर्वन् नृपशासनम् ।

— (L. 4) M₁ अन्ये (for अन्यान्). G₄ M₁ बहुविधा (for "विधान्). G₂ नाम (for राजन्). G₃ M₂ सगणम् (for सागरम्). — (L. 5) G₂ रत्नानि विविधान्गृह्य; G₃ रत्नान्बहुविधान्गृह्य. G₂ तत् (for तु). — (L. 6) T₁ G₂. 4-5 राजा (for राजन्). — (L. 7) T₁ कोटिसंमितं; G₄ "संमितान्. — (L. 8) G₂ वन्यान्; G₄ गंधान् (for धान्यान्). G₃ M₂ अन्यान्बहुविधाप्राजङ्ग (for the prior half). — (L. 9) G₄ प्रीतो (for प्रीत्या). — (L. 10) G₃ रत्नान् (for गृह्य). — (L. 11) G₃ तैश्च (for तैल-). — (L. 12) T₁ G₂. 8 M₂ गुहानपि; G₂. 4 M₁ गुहानि च (for गुहानपि). T₁ स तान् (for सितान्). T₁ G₄. 8 सहस्रं शकटे (G₄ "टैर्) नृप; G₂. 8 M₂ सहस्रशकटे नृपः. — (L. 13) G₂ तानि सर्वाण्यापादाय (for the prior half). — (L. 14) G₄ नानादेशैः; G₃ विनादेशं (for नानादेश-). — (L. 15) G₃ अन्यान् (for गृह्य). — (L. 16) G₄ यः (for तु). G₃ M₂ सराध्वनर"; G₄ सुराध्वन". — (L. 17) T₁ G₂-8 M₂ प्रयच्छेत (for "च्छेद्यो). — (L. 18) G₂. 4 नराः (for नरः), and नागताः (for नागतः).

86

(L. 1) G₂ M₁ (sup. lin.). 2 "पुरं (for "गतिं). G₁-8 नृपः (for प्रति). — (L. 2) T₁ G₁. 8 नृपशार्दूल. — (L. 3)

ततो राजा महातेजाः सधौम्यः सपरिच्छदः ।
 ब्राह्मणैः स्वस्तिवाच्यैव निर्ययौ मन्दिराद्बहिः ।
 ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा गत्यर्थं स यथाविधि । [5]
 अन्येभ्यः स तु दत्त्वार्थं गन्तुं तत्रोपचक्रमे ।
 सर्वलक्षणसंपन्नं राजार्हं सपरिच्छदम् ।
 तमारुह्य महाराजो गजेन्द्रं पाटिहायनम् ।
 निषसाद गजस्कन्धे काञ्चने परमासने ।
 हारी किरीटी हेमाभः सर्वाभरणभूषितः । [10]
 रराज राजन्पार्थो वै परया नृपशोभया ।
 रुक्मवेदिगतः प्राज्ञो ज्वलन्निव हुताशनः ।
 ततो जगाम राजा स प्रहृष्टनरवाहनः ।
 रथघोषेण महता पूरयन्वै नभःस्थलम् ।
 संस्तूयमानः स्तुतिभिः सूतमागधवन्दिभिः । [15]
 महासैन्धवेन संवीतो यथादित्यः स्वरश्मिभिः ।
 पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
 बभौ युधिष्ठिरो राजा पौर्णमास्यामिबोद्धुराद ।
 उभयोः पक्षयोश्चैव गजस्थः कुरुनन्दनः ।

37

After 2. 52. 21^{ab}, T₁ G₂-8 M₁ ins.:

चामरैर्हेमदण्डैश्च धूयमानः समन्ततः ।

G₂ तच्च (for ततो). T₁ G₂ ततो राजा सधौम्यश्च ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचकैः. — (L. 4) T₁ G₂ ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा (for the prior half; of. line 5). — T₁ G₂ om. lines 5-6. — (L. 5) M₁ (inf. lin. as above). 2 वृत्यर्थं (for गत्यर्थं). — (L. 6) G₂ [अ]य; M च (for [अ]र्थं). — (L. 7) G₂ "संपन्ना. T₁ राजा तु सपरिच्छदं; G₂. 8 राज (G₂ "जा)हंस". — (L. 8) G₂ M तमारुह्य; G₂ तदारुह्य. G₁. 2. 4 महाराजा. — G₂ om. line 9. — (L. 10) G₂ हेमांगः (for हेमाभः). — (L. 11) T₁ G₂ राजा (for राजन्). — (L. 12) T₁ G₁. 8 रुक्मवेदितलं; G₄ "वेदि ततः; M "वेदि (M₂ "दी) गतः. T₁ G₁. 2. 4 M₁ प्राप्य; G₂. 8 M₂ पार्थो (for प्राज्ञो). — G₂ om. lines 13-14. — (L. 13) Om. in M₁. G₄ राजानं (for राजा स). — (L. 14) M₁ नभस्तलं (for "स्थलम्). — (L. 15) T₁ "वन्दिनां (for "वन्दिभिः). — (L. 16) T₁ G₁. 8 M₁ स्वेन (for महा-). T₁ G₄. 8 सहितो (for संवीतो). — (L. 17) = Var. 4. 59. 3^{ab}. G₁. 2. 4 ध्रियमाणश्च (G₄ "माणेन). — (L. 19) Om. in G₂. T₁ G₁ राजन् (for चैव). G₁. 8 गजस्थैः.

37

(L. 1) T₁ चामरव्यजनैश्चैव (for the prior half). G₂. 4 धू (G₄ स्तू)यमानैः. — (L. 2) G₂ वीराणां युधि पांडवः.

जयाशिषः प्रहृष्टानां नराणां पथि पाण्डवः ।
 प्रत्यगुक्ताद्यथान्यायं यथावद्भरतर्षभः ।
 अपरे कुरुराजानं पथि यान्तं समाहिताः ।
 स्तुवन्ति सततं सौख्यान्मृगपक्षिस्त्वनैरराः । [5]
 तथैव सैनिका राजप्राजानमनुयान्ति ये ।
 तेषां हलहलाशब्दो दिवं स्तब्ध्वा प्रतिष्ठितः ।
 नृपस्याग्रे ययौ भीमो गजस्कन्धगतो बली ।
 उभौ पार्श्वे गजौ राक्षः सतत्पौ वै सुकल्पितौ ।
 अधिरूढौ ययौ चापि जगमतुर्भरतर्षभ । [10]
 शोभयन्तौ महासैन्यं तावुभौ रूपशालिनौ ।
 पृष्ठतोऽनुययौ धीमान्पार्थः शस्त्रभृतां वरः ।
 श्वेताश्वो गाण्डिवं गृह्य अभिदत्तं रथं गतः ।
 सैन्यमध्ये ययौ राजन्कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 द्रौपदीप्रमुखा नार्यः सानुगाः सपरिच्छदाः । [15]
 आरुह्य ता विचित्राणि शिबिकाः शकटानि च ।
 महत्या सेनया राजस्रग्ने राक्षो ययुस्तदा ।
 समृद्धनरनागाश्वं सपताकरथध्वजम् ।
 समृद्धरथनिर्झिशं पस्तिभिर्घोषितस्वनम् ।
 शङ्खदुन्दुभितालानां वेणुवीणानुनादितम् । [20]
 शुशुभे पाण्डवं सैन्यं प्रयातं तत्तदा नृप ।
 यथा कुबेरो लङ्कायां पुरा चात्यन्तशोभया ।
 महत्या सेनया सार्धं गुरुमित्रं स गच्छति ।
 तथा ययौ स पार्थोऽपि महत्या च विभूतिना ।
 सुसमृद्धेन सैन्येन यथा वैश्रवणस्तथा । [25]
 स सरासि नदीश्वेव वनान्युपवनानि च ।

अत्यक्रामन्महाराज पुरीं चाभ्यवपद्यत ।
 हस्तीपुरसमीपे तु कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 चक्रे निवेशनं तत्र ततः स सहसैनिकः । [30]
 शिवे देशे समे चैव न्यवसत्पाण्डवस्तदा ।
 ततो राजन्समाहूय शोकविह्वलया गिरा ।
 पृतद्वाक्यं च सर्वस्वं धृतराष्ट्रचिकीर्षितम् ।
 आचक्ष्वे यथावृत्तं विदुरोऽथ नृपस्य ह ।
 श्रुत्वा तु भाषितं तेन धर्मराजोऽब्रवीदिदम् । [35]
 मर्षयामि ह्यहं क्षत्तः समाह्वानं व्रतेन मे ।
 स्वस्त्यस्तु लोके विप्राणां प्रजानां चैव सर्वथा ।
 वैशंपायनः ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजा पुरं नागाङ्ग्यं ततः ।

38

After 2. 63. 21, S ins.:

कर्णः ।

दुःशासन निबोधेदं वचनं मे प्रभाषितम् ।
 किमनेन चिरं वीर नयस्व द्रुपदात्मजाम् ।
 दासीभावेन भुङ्क्ष्व त्वं यथेष्टं कुरु मानद ।
 वैशंपायनः ।
 ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
 साधु कर्ण महाबाहो यथेष्टं क्रियतामिति । [5]
 ततो दुःशासनस्तूर्णं द्रुपदस्य सुतां बलात् ।
 ततो विक्रोशती वेगात्पाञ्चाली देववर्णिनी ।

— (L. 3) Gs पुरुषर्षभ; G4.s भरतर्षभ. — (L. 4) T1 कुरुराजानः. — (L. 5) Gs 'स्वरे' (for 'स्वनैर'). — (L. 6) T1 Gs ते (for ये). — (L. 7) T1 हलहरा; G4 हलाहलः (for हलहला-). — (L. 8) M1 [अ]नु- (for [अ]ग्रे). — (L. 9) T1 Gs.4 M1 पार्श्वगतौ (for पार्श्वे गजौ). T1 राजन् (for राक्षः). T1 सतुल्यौ; G4 सतुल्यौ; M1 सदश्वौ (for सतत्पौ). — (L. 11) Gs महासैन्यं; G4 महसैन्यं. — (L. 13) G4 अभिदत्त- (for 'दत्त'). — (L. 16) T1 तानि चित्राणि (for ता विचि'). T1 M1 'काश्च पटानि; Gs 'काश्चपदानि; Gs 'काश्च शतानि. — (L. 18) G4 समृद्धरथनागं च. — (L. 19) T1 घोषितं स्वनं; Gs घोषितस्वरं; G4 घोषतः स्वनं. — (L. 20) T1 कुनादितं; G4 [अ]भिनादितं (for [अ]नु'). — (L. 21) T1 M1 प्रयास्यत्तत्; Gs अपयातं (for प्रयातं तत्). G4 प्रयास्यतं तथा नृपं. — (L. 22) T1 राजताल्यंतशोभया; Gs पुरा चारुशोभया (sub-metrical). — (L. 23) T1 G4 गुरुमित्रः (G4 'द्र' (for गुरुमित्रं). — (L. 24) G4 विभूषितः (for विभूतिना). — (L. 27) Gs नदीश्वेव (for महाराज), and पुरं (for पुरीं). — (L. 28) T1 हास्तिनापुरसमीपे तु (hypermetrical); Gs.4 स हस्तिपुरसमीपे तु (hyperme-

trical). — (L. 29) Gs शक्रेणवेशनं (for चक्रे निवेशनं). T1 स ततः (by transp.). Gs.4 त्वतः सह ससैनिकः. — (L. 30) T1 पांडुनंदनः (for पाण्डवस्तदा). — (L. 32) Gs M1 धृतराष्ट्रे (for 'राष्ट्र-). — (L. 34) T1 स श्रुत्वा भूषितं तेन. — (L. 35) T1 Gs.4 M1 अ (Gs न; M1 आ)मर्षयाम्यहं क्षत्तः. T1 Gs.4 व्रतेन (for व्र'). — (L. 36) T1 Gs वर्णानां (for विप्राणां). T1 G4 सर्वदा (for 'था). — (L. 37) Om. in M1. — Gs om. the ref. Gs प्रविवेश पुरं राजा (for the prior half). T1 (om. line 2) G4 subst. for line 37:

एवमुक्त्वा तु विदुरं धर्मराजः प्रयात्रिकम् ।
 सर्वमाज्ञाप्य तूर्णं स सुष्वाप रजनीं तदा ।

38

(L. 1) Gs निबोधेदं. T1 Gs.4 M1 वै (for मे). — (L. 3) T1 Gs नंदनाः (for मानद). — (L. 6) T1 Gs शूरो; G4 गृह्य; M कूरो (for तूर्ण). — (L. 7) T1 Gs चकर्ष सुदुरात्मवान्; Gs.4 M स चकर्ष दुरा. — (L. 8) T1 M ततो वि (M1 व्य)क्रोशतैवं सा; Gs 'शती वै सा; Gs.4

परित्यायस्व मां भीष्म द्रोण द्रौणे तथा कृप ।
 गान्धारि त्वं महाभागे सर्वज्ञे सर्वदर्शिनि । [10]
 धृतराष्ट्र महाराज परित्यायस्व वै सुषाम् ।
 गान्धारि त्वं महाभागे सर्वज्ञे सर्वदर्शिनि ।
 परित्रायस्व मां देवि सुयोधनभयार्दिताम् ।
 त्वमार्ये वीरजननि किं मां पश्यसि यादवि ।
 क्षिप्र्यमानामनार्यैर्मां न त्रायसि स्वकां वधूम् । [15]
 इति लालप्यमानां मां न कश्चिद्विद्वद्वधी- ।
 हा हतास्मि सुमन्दात्मा दुर्योधनवशं गता ।
 न वा पाण्डुर्नरपतिर्न धर्मो न च देवराट् ।
 न वायुर्नाशिनौ वापि परित्रायन्ति वै सुषाम् ।
 शिकष्टं यदहं जीवे मन्दभाग्या पतिव्रता । [20]
 विदुरः ।

शृणोमि वाक्यं तव राजपुत्रि
 नेमे पार्थाः किंचिदपि भवन्ति ।
 सा त्वं प्रियार्थं शृणु वाक्यमेत-
 द्बुध्यते पापमतिः कृतघ्नः ।
 सुयोधनः सानुचरः सुदुष्टः [25]
 सहैव राजा विकृतः सुनुना च ।
 यद्येव वाक्यं महदुच्यमानं
 न श्रोष्यते पापमतिः सुदुष्टः ।

इत्येवमुक्त्वा द्रुपदस्य पुत्री
 क्षत्ताववीक्षुतराष्ट्रस्य पुत्रम् । [30]
 विदुरः ।
 मा क्षिप्र्यतां वै द्रुपदस्य पुत्री
 मा त्वं चारीन्द्रक्षयसि राजपुत्र ।
 वैशंपायनः ।
 तमेवमुक्त्वा प्रथमं धृतराष्ट्रमुवाच ह ।
 विदुरः ।
 यद्येवं त्वं महाराज संक्षेपयसि द्रौपदीम् ।
 अचिरेणैव कालेन पुत्रलो सह मन्त्रिभिः । [33]
 गमिष्यति क्षयं पापः पाण्डवाप्रियकारकः ।
 भीमार्जुनाभ्यां क्रुद्धाभ्यां माद्रीपुत्रद्वयेन च ।
 तस्माच्चिवारय सुतं मा विनाशं विचिन्तय ।
 वैशंपायनः ।
 एतच्छ्रुत्वा मन्दः क्षिणोत्तरं किंचिद्वद्वधीत् ।
 ततो दुर्योधनस्तत्र दैवमोहबलाकृतः । [40]
 अचिन्त्य क्षतुर्वचनं हर्षेणायतलोचनः ।
 ऊरु दर्शयते पापो द्रौपद्या वै मुहुर्मुहुः ।
 ऊरौ संदृश्यमाने तु निरीक्ष्य तु सुयोधनम् ।
 वृकोदरस्तदा लोक्य नेत्रे उत्पाद्य लोहिते ।
 एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं [45]

*शर्ती वेगात्. Gs. ६ पांचाली वर(Gs देव)वर्णिनी. — Before line 9, Gs ins. द्रौपदी. — (L. 10) Gs धर्मिष्ठ. — (L. 12) T₁ Gs धर्मिष्ठे (for सर्वज्ञे). T₁ Gs M₂ धर्मदर्शिनि. — (L. 13) Gs. २ M₂ देवी; Gs भीष्म (for देवि). T₁ *बलादितां; Gs *पराजितां; Gs *परादितां (for *भयार्दिताम्). — (L. 14) Gs. ६ वीरजननी; Gs देवजननि. Gs M₁ मा (for मां). — (L. 15) Gs अनार्थं मां; M₁ अनार्येण (for अनार्यैर्मां). Gs M₂ त्रायसे न; Gs त्रायस्वेनां (for न त्रायसि). T₁ Gs. ६ किं न त्रायसि स्वां वधूम्. — (L. 16) T₁ Gs. ६ तां (for मां). Gs transp. कश्चित् and किंचित्. — (L. 17) Gs समंदात्मन् (for सुमन्दात्मा). Gs M₁ सुयो (for दुर्यो*). T₁ सुयोधनभयार्दिता. — (L. 18) T₁ Gs. ६ च; Gs [ए]व; M₁ वै (for वा). Gs. ६ न नृपतिर् (for नरपतिर्). Gs न च धर्मो न देवराट्. — (L. 19) T₁ Gs. ६ चापि (for वापि). — (L. 20) Gs यदियं; Gs यद्यहं (for यदहं). M₁ शिकष्टा यदि जीवेयं. Gs मंदभागा. — (L. 21) Gs शृणोतु. — (L. 22) Gs. ६ न मे; Gs न वै (for नेमे). Gs. ६ पापाः (for पार्थाः). — (L. 23) Gs क्रुह (for शृणु). — (L. 24) T₁ यदुच्यते. — (L. 25) T₁ Gs सुदुष्टः. — (L. 26) T₁ तथैव (for सहैव). T₁ Gs. ६ राजा (for राजा). Gs. ६ [अ]विकृतः (for विकृतः). M₂ सहैव राजाविकृतसुनुना च. — (L. 27) T₁ यदेव; Gs य एव (for यदेव). Gs त्विदम् (for महद्).

Gs *मानः (for *मानं). — (L. 28) Gs स दुष्टः; Gs सुदुष्टः; M₂ कृतघ्नः (for सुदु*). — (L. 31) Gs (wrongly) द्रुपदः (for विदुरः). Gs om. मा. Gs क्षिप्र्यतां; Gs क्षिप्र्यमानां. T₁ पुत्रि; M₂ पुत्री. — (L. 32) Gs राजन्; Gs चांतं. Gs चारी (for चारीन्). T₁ Gs. ६ द्रक्ष्यसे. M₁ राजपुत्रान्; — Gs om. line 33. — (L. 34) T₁ यदेव; Gs यान्येव; Gs यदेव. Gs तां; Gs त्वां (for त्वं). Gs संक्षेपयति. — (L. 35) M₂ transp. सह and मंत्रिभिः. — (L. 36) Gs M₂ पाण्डवाक्षय(M₂ *प्रिय)कारणात्. — (L. 38) T₁ विचिन्तयः; Gs विचिन्त्य च. — (L. 39) Gs तु मुहुर्मुहुः (for मन्दमुहुः). — (L. 41) Gs अतीत्य (for अचिन्त्य). — (L. 42) T₁ Gs. ६ M ऊरु. Gs चादर्शयत् (for दर्शयते). — After line 42, Gs M₂ ins.:

पाञ्चाल्याः क्षिप्र्यमानाया निरीक्षति स कौरवः ।

[M₂ निरीक्षति स कौरवाः.]

— Gs M₂ om. lines 43-88. — Gs reads after line 95 lines 43-88, preceded by the ref. भीमः (repeating lines 43-44). — (L. 43) Gs. ६ ऊरु (for ऊरौ). Gs संदृश्यमाना. Gs निरीक्ष्य तु सुयोधनः. — (L. 44) —(var.) 2. 63. 13^{ab}. Gs वृकोदरं. Gs. ६ उत्पाद्य; M₁ उत्पाद्य (for उत्पाद्य). — Lines 45-56 —(var.) 2. 68. 25-29. — (L. 45) Gs वाक्यमानं; Gs वाचमानं (for

नियम्य मन्युं बलवान्स मानी ।
 राजानुजः संसदि कौरवाणां
 विनिष्क्रमः वाक्यमुवाच भीमः ।
 अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता जनंजयः ।
 शकुनिं त्वक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति । [50]
 इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः ।
 सख्यं देवाः करिष्यन्ति यदा युद्धं भविष्यति ।
 सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि ।
 शिरः पादेन चास्याहमधितिष्ठामि भूतले ।
 वक्षः शूरस्य निर्भिद्य पुरुषस्य दुरात्मनः । [55]
 दुःशासनस्य रुधिरं पातास्मि मृगराडिव ।
 अर्जुनः ।

भीमसेन न ते सन्ति येषां वैरं त्वया सह ।
 मन्दा गृहेषु सुखिनो न बुध्यन्ते महद्भयम् ।
 न च वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम् ।
 यदि स्थास्यन्ति संग्रामे क्षत्रधर्मेण वै सह । [60]
 दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।
 दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पात्यति शोणितम् ।
 असूतानां शत्रूणां प्रहृष्टानां दुरात्मनाम् ।
 भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ।
 कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तास्मि पन्निभिः । [65]
 ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।
 तान्स्म सर्वांश्चितैर्बाणैर्नैतास्मि यमसादनम् ।
 चलेद्धि हिमवान्स्थानास्त्रिप्रभः स्याद्दिवाकरः ।
 शैल्यं सोमाग्रणश्येत मत्सत्यं विचलेद्यदि ।

वैशंपायनः ।

इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः । [70]
 प्रगृह्य त्रिपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ।
 सौबलस्य वधप्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 क्रोधसंरक्तनयनो निःश्वसन्निव पङ्कगः ।

सहदेवः ।

अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धाराणां यशोहर ।
 नैतेऽक्षा निशिता बाणा ये त्वया समरे धृताः । [75]
 यथा चैवोक्तवानार्यस्त्वामुद्दिश्य सबान्धवम् ।
 कर्ताहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ।
 यदि स्थास्यसि संग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबल ।

वैशंपायनः ।

सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते ।
 दर्शनीयतमो नृणामिदं वचनमब्रवीत् । [80]

नकुलः ।

सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धतराद्भुजैः ।
 यैर्वाचः श्राविता कृष्णा स्थितेर्दुर्योधनप्रियैः ।
 धार्तराष्ट्रान्सुदुर्बृत्तान्सुमूर्खान्कालचोदितान् ।
 दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ।
 उत्कृष्टं च दुरात्मानं सौबलस्य सुतं प्रियम् । [85]
 हन्ताहमस्मि समरे मम शत्रुं नराधमम् ।
 निदेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन् ।
 निर्धोर्तराष्ट्रां पृथिवीं कर्तास्मि नचिरादिव ।

द्रौपदी ।

यस्माच्चोहं दर्शयसे यस्माच्चोहं निरीक्षसे ।

चाव*). — (L. 46) Gs निशाम्य (for नियम्य). Gs M1 सु-
 (for स). — Before line 49, T1 Gs ins. भीमः.
 — (L. 50) M1 चाक्षकितवं. — (L. 52) M1 धन्यं (for
 सख्यं). T1 Gs. s यथा; Gs यन्नो (for यदा). — (L. 55) Gs
 निर्वास्य (for निर्भिद्य). M1 (sup. lin. as above) पदवस्य.
 — (L. 56) Gs पास्यामि; Gs पाता स्यां (for पातास्मि).
 — (L. 57) Gs ये द्विषन्ति (for येषां वैरं). — (L. 58) Gs
 सुखिता. — (L. 59) = (var.) 2. 68. 30^{ab}. Gs. s. s M1
 नैव (for न च). T1 व्यवहितं. — (L. 60) Gs. s स्थास्यति.
 — Lines 61-64 = (var.) 2. 68. 31-32. — (L. 62)
 Gs चतुर्णां वै (for चतुर्थानां). — (L. 63) Gs. s.
 अस्यितारं; M1 संसचितारं (for असूतानां). T1 Gs वक्तारं;
 Gs. s वीराणां; M1 वीराणां (for शत्रूणां). T1 प्रसिद्धारं (for
 प्रहृष्टानां). — Lines 65-69 = (var.) 2. 68. 33^c-35^d.
 — (L. 65) T1 Gs कर्णानुगं; Gs. s नुजं; M1 नुजान् (for
 नुगान्). — (L. 66) मा (for मां). — (L. 67) Gs अथ;
 M1 तांश्च (for तान्स्म). Gs तान्सर्वांश्चितैर्बाणैर्. — Lines

70-77 = (var.) 2. 68. 37-40. — (L. 72) Gs. s वधं;
 M1 परि- (for वध-). — (L. 74) Gs अक्षान्यादिव्यसे मूढ.
 — (L. 75) T1 नैतेषा निशिते बाणा. — (L. 76) Gs वै च
 (for चैव). T1 आर्य; Gs आर्य; Gs भीमस् (for आर्यस्).
 T1 स त्वामुद्दिश्य सबान्धवं (hypermetric). — T1 Gs om.
 line 77. — After line 77, Gs. s M1 ins.:

हन्तास्मि तरसा युद्धे त्वामुद्दिश्य सबान्धवम् ।

[= (var.) 2. 68. 41^{ab}. Gs समरे त्वाशु (for तरसा
 युद्धे). M1 त्वां बंधुजनसंवृतं (for the post. half).]
 — Lines 78-84 = (var.) 2. 68. 41^c-44^d. — (L. 79)
 Gs नकुलस्य; M1 लश्च (for लोऽपि). — (L. 82) Gs. s दुर्वाचः
 (for यैर्वाचः). Gs प्रिये (for प्रियैः). — (L. 86) M1
 न संशयः (for नराधमम्). — Lines 87-88 = 2. 68. 45.
 — (L. 87) T1 निर्देशाद् (for निदे). Gs द्रौपद्याः पदमिच्छ-
 ताम्. — (L. 88) Gs न च दुर्मते (for नचिरादिव)
 — After line 88, Gs reads lines 113-114. — (L.
 89) Gs नैनं; Ms चात्र (for the second चोहं). — (L.

तस्मात्तवाप्यधर्मिष्ठ ऊरो मृत्युर्भविष्यति । [90]

यस्माच्चैवं ह्येययति भ्राता ते मां दुरात्मवान् ।

तस्मान्मुधिरमेवास्व पात्यते वै वृकोदरः ।

इमं च पापिष्ठमतिं कर्णं समुत्तवान्धवम् ।

सामात्यं सपरीवारं हनिष्यति धनंजयः ।

क्षुद्रधर्मं नैकृतिकं शकुनिं पापचेतसम् । [95]

सहदेवो रणे क्रुद्धो हनिष्यति सबान्धवम् ।

वैशंपायनः ।

इत्येवमाह वचनं द्रौपदी धर्मदर्शिनी ।

ततोऽन्तरिक्षात्सुमहत्पुष्पवर्षमवापतत् ।

मृधर्यद्वयत पाञ्चाभ्याः साधुशब्दश्च सर्वशः ।

ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा प्रतिज्ञां कुरुते दृढम् । [100]

कर्णं हन्तास्मि समरे सपुत्रं सहबान्धवम् ।

यस्याश्रयात्स्वयं पापो धार्तराष्ट्रः प्रगर्जति ।

तं समूर्लं हनिष्यामि सूतं तं बलशालिनम् ।

ये चापरे च योऽस्यन्ति धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।

ताम्सर्वांश्च हनिष्यामि सत्येनायुधमालमे । [105]

अथैवाहं हनिष्यामि सर्वांनेताम्सभासदः ।

अतीव मन्युर्भवति दृष्टेमां पुपवात्मजाम् ।

किं न्वहं वै करिष्यामि यद्राजा सततं वृणी ।

अथ बाहं मुहूर्तेन कृत्स्नं नृपातेमण्डलः ।

शरैर्नयिष्ये सदनं यमस्यामिसकर्षिनः । [110]

वैशंपायनः ।

तेषां तु वचनं श्रुत्वा नोबुत्तन्न सभासदः ।

अर्जुनस्य भयाद्राजमृद्धिः शब्दमत्र वै ।

द्रौपद्या वचनं श्रुत्वा युकोपाय धनंजयः ।

स तथा क्रोधतान्नाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ।

अयं तु मा वारयते धर्मराजो युधिष्ठिरः । [115]

इत्युक्त्वा पञ्चमोऽक्षो धनुरादाय वीर्यवान् ।

सज्यसाक्षी समुत्पत्य ताम्नाश्रुत्समुदैक्षत ।

उद्यन्तं फल्गुनं तत्र ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।

युगान्ते सर्वलोकांस्तु दहन्तमिव पावकम् ।

वीक्षमाणं धनुष्पाणिं निःशस्त्रं मुहुर्मुहुः । [120]

हन्तुकामं पशून्क्रुद्धं रथं दक्षकलौ यथा ।

तथाभूतं नृपा इष्ट्वा विषेदुश्चस्तमानसाः ।

धनंजयस्य वीर्यज्ञा निराशा जीविते तदा ।

मृतभूताभवत्सर्वे नेत्रैरनिमिवैरिव ।

अर्जुनं धर्मपुत्रं च समुदैक्षन्त पार्थिवाः । [125]

क्रुद्धं तदाजुनं दृष्ट्वा पृथिवी च चञ्चल ह ।

लोचराणि च भूतानि वित्रेसुर्वै भयादिताः ।

नादित्यो विरराजाथ नापि वाति च मादतः ।

न चन्द्रो न च नक्षत्रं और्विंशो न व्यभाष्यत ।

इति महाभारतस्य पञ्चमोऽध्यायः । [130]

उत्पतन्स बभौ पार्थो दिवाकर इवाम्बरे ।

90) Gs ऊहर्; Gs ऊरु (for ऊरो). — (L. 94) Gs सशरीरं वा (for सपरीवारं). — (L. 95) Gs क्षुद्रकर्म; Gs क्षुद्रधर्माणं (hypermetric); Gs क्षुद्रधर्म (for क्षुद्रधर्म). M₁ इमं वै क्षुद्रकर्माणं (for the prior half). — After line 95, Gs reads lines 43-88, and om. lines 96-101. — Gs M₂ om. line 97. — (L. 97) Gs इत्येवमुक्ते वचने (for the prior half). T₁ Gs धर्मदर्शिनी (Gs 'न'). — (L. 98) Gs अपातयत्; M₂ पपात च (for अवापतत्). — Gs om. lines 99-110. — (L. 99) T₁ दृश्यत; Gs तत्र च (for [अ]दृश्यत). — (L. 100) M₁ अकरोद् (for कुरुते). T₁ Gs. s M₁ वृद्धा. — (L. 102) Gs यस्याश्रयो; M₂ यमाश्रित्य (for यस्याश्रयात्). Gs द्ययं; Gs स्वयं (for स्वयं). — (L. 103) Gs M सूतजं (for सूतं तं). Gs समुतं बलशालिनं. — (L. 104) M₁ वापरे. Gs. s धार्तराष्ट्रैः. T₁ Gs स्व(Gs स)बांधवाः (for सराजकाः). Gs बुद्धिमोहेन मां नृपाः. — (L. 106) Gs अथ बाहं. — (L. 107) Gs कोपो (for मन्युर्). Gs दृष्टेव (for 'दृष्टेमां'). — (L. 108) T₁ Gs त्वहं; Gs चाहं (for न्वहं). — (L. 109) T₁ Gs. s तथैवाहं; M₂ अथैवाहं (for अथ बाहं). — (L. 110) Gs शखेर; Gs. s M₂ शनैर् (for शरैर्). T₁ 'कर्षणं; Gs. s M₁ 'कर्षणः. — Gs M₂ om. lines 111-114. — (L. 111)

Gs M₁ om. the ref. Gs M₁ तस्य (for तेषां). T₁ च; Gs M₁ तद् (for तु). — Gs om. (hapl.) from the post. half of line 111 to the prior half of line 113. — (L. 112) Gs अवरं (for अत्र वै). — After line 112, Gs ins. a colophon (Adhy. no.: 105). — Gs reads lines 113-114 after line 88. — (L. 113) Gs अर्जुनः (for वैशं). Gs पुनः कोपाद्; M₁ युकोपाद्ये. — (L. 115) Gs. s मां (for मा). T₁ Gs वारयता. — Gs M₂ om. lines 116-125. — (L. 117) Gs भ्रातृन् (for शत्रून्). — (L. 118) Gs इमं तं; Gs. s उद्यतं; M₁ उद्यतं (for उद्यन्तं). — (L. 121) Gs पराङ्मुखात् (for पशून्क्रुद्धं). — (L. 122) Gs निषेदुस्. Gs तत्र मानवाः; M₁ (sup. lin.) व्रस्तमानवाः. — (L. 126) Before line 126, Gs M₂ ins. वैशं. Gs समकंपत; Gs विचञ्चल ह. — (L. 127) T₁ Gs. s वित्रेसुर्वैरवादिताः; Gs M 'सुः सहसा भयात् (M₂ विमो). — (L. 128) Gs. s नातिवाति; Gs नापि वाति. M₂ नापि वायति मा. — (L. 129) Gs. s विभागतः; Gs. s विभाष्यत (Gs 'तः'); M विभाति च (for व्यभाष्यत). — (L. 130) Gs M₁ आविष्टम् (for आविद्धम्). — Gs M₂ om. lines 131-139. — (L. 131) Gs उद्यमन् (for उत्पतन्). — (L. 132) Gs. s M₁ वृद्धा तथा (for वृद्धान्तरे).

पार्थ दृष्टान्तरे कुट्टं कालान्तकयमोपमम् ।
भीमसेनो मुदा युक्तो युद्धायैव मनो दधे ।
पाञ्चाली च ददर्शाथ सुसंकुटं धनंजयम् ।
हन्तुकामं रिपुसर्वान्सुपर्णमिव पन्नगान् । [135]
दुष्प्रेक्षः सोऽभवत्कुट्टो युगान्तामिरिव उवलन् ।
तं दृष्ट्वा तेजसाविष्टं विष्वधुः पुरवासिनः ।
उत्पतन्तं तु वेगेन ततो दृष्ट्वा धनंजयम् ।
जग्राह स ततो राजा पुरुहुतो यथा हरिम् ।
उवाच स घृणी ज्येष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः । [140]

युधिष्ठिरः ।

मा पार्थ साहसं कार्ष्णिमां विनाशं गमेर्यशः ।
अहमेतं पापमतिं सूतं दग्धुं समुत्सहे ।
किं त्वस्य चरणौ दृष्ट्वा क्रोधो नाशमुपैति मे ।
त्वमिमं जगतोऽर्थं वै कोपं संयच्छ पाण्डव ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्तस्तदा राजा पाण्डवोऽथ धनंजयः । [145]
क्रोधं संशमयन्पार्थो धार्तराष्ट्रं प्रति स्थितः ।
तस्मिन्वीरे प्रशान्ते तु पाण्डवे फल्गुने ततः ।
सर्वं प्रहृष्टमभवजगत्स्थावरजङ्गमम् ।
चारितं च ततो दृष्ट्वा भ्रात्रा पार्थ वृकोदरः ।
बभूव विमना राजजन्मभूमिः शब्दमत्र वै । [150]

39

After 2. 66. 12, T₁ Gs. s. s. ins.:

अचिरेणैव कालेन निःशेषं नः करिष्यति ।
न पश्यामि रणे कुट्टं बीभत्सुं प्रतिवारणम् ।
भीष्मद्रोणौ च कर्णश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ।
कृपश्च वृषसेनश्च विकर्णश्च जयद्रथः ।
बाह्लीकः सोमदत्तश्च भूरिभूरिश्रवाः शलः । [5]
शकुनिः समुतश्चैव नृपाश्चान्ये च कौरवाः ।
एते सर्वे रणे यत्ताः पार्थ सोढुं न शक्नुवन् ।
अर्जुनेन सप्तो वीर्यं नास्ति लोके धनुर्धरः ।
योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना ।

धृतराष्ट्रः ।

कस्त्वयोक्तः पुमान्बीरो बीभत्सुसमविक्रमः । [10]
तं मे ब्रूहि महावीर्यं श्रोतुमिच्छामि पुत्रक ।

दुर्योधनः ।

कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहजवान् ।
हेहयाधिपतिर्वीरः पाण्डवस्यः पितामहात् ।

धृतराष्ट्रः ।

गान्धारीपुत्र सर्वास्त्रान्कार्तवीर्यपितामहान् ।
आनुपूर्व्याच्च मे शंस ततस्तं पार्थिवं तथा । [15]

दुर्योधनः ।

कार्तवीर्यस्य चरितं शृणु राजन्महात्मनः ।
अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
ब्रह्मणोऽग्निः सुतो विद्वानग्नेः पुत्रो निशाकरः ।
सोमस्य तु बुधः पुत्रो बुधस्य तु पुरुरवाः ।
तस्याप्यथ सुतोऽप्यायुरायस्तु नहुषः सुतः । [20]

— (L. 133) Gs गदा- (for मुदा). — Gs om. lines 134-137. — (L. 134) Gs तं (for च). Gs. 4 ददृशे चाथ (for च ददर्शाथ). — (L. 136) M₁ चा* (for सो*). Gs इवोऽवलन् (for इव उवलन्). — (L. 137) T₁ M₁ तेजसाविष्टं. — (L. 139) Gs. 4. 6 तदा (for ततो). — (L. 140) Gs. s. s. च (for स). Gs संजगाम् (for स घृणी). Gs Ms तमुवाच घृणी राजा (for the prior half). Ms अनेपुत्रो (for 'राजो'). — (L. 141) M₁ पार्थ मा (by transp.). Gs. 4. 6 M गमेयशः. — (L. 142) Gs M पापं त्विदं (M₁ 'मं'); Gs. 4. 6 अहमेतं. T₁ दग्धुं (for दग्धुं). Gs. 4 M न भवान् (Gs यतश्च; M स भवान्) हन्तुमुत्सहे; Gs. 6 सुतजं (Gs यतश्च) दग्धुमुत्सहे (for the post. half). — (L. 143) Om. in Gs M. Gs उपेक्ष्यति (for उपैति मे). — (L. 144) Gs त्वमिमां; M₁ तमिमं (for त्वमिमं). Gs तु गते (for जगतो). M क्रोधं (for कोपं). — (L. 145) Gs M [s]थ (M₁ तु) राजा स; Gs तथा राजा (for तदा राजा). Gs पाण्डवेन (for 'वोऽथ'). — (L. 146) Gs. 4 Ms संशमयत्. T₁ धृतराष्ट्रं; Gs. 6 धार्तराष्ट्रान्. Gs Ms स्थितं. — (L. 147) Ms transp. पाण्डवे and फल्गुने. Gs. 6 M पुनः (for ततः). — After line 147, Gs Ms ins.:

सहदेवस्तु राजेन्द्र श्रुत्वा भ्रातृवचोऽब्रवीत् ।

इमं पापिष्ठं शकुनि हन्तासि रणमूर्धनि ।

[(L. 1) Ms [अ]पि (for तु), and भ्रातृ (for भ्रातृ).]
Ms cont.:

वैशंपायनः ।

ततस्तेषु प्रशान्तेषु दुःशासननिपीडिता ।

क्रोधाग्निनाहृता कृष्णा दग्धुकामाय सर्वशः ।

— Gs Ms om. lines 149-150. — (L. 150) Gs निःशब्दमभवत्तदा.

39

(L. 1) T₁ निःशेषात्. — (L. 2) T₁ Gs बीभत्सु-
— (L. 6) T₁ Gs सौबलश्च (for समुतश्च). — (L. 7) Gs युक्ताः; Gs शक्ताः (for यत्ताः). T₁ अशक्नुवन् (for न शक्नु*).
— (L. 8) Gs transp. वीर्यं and लोके. — Gs om. (hapl.) lines 10-13. — (L. 12) Gs 'सहस्रभाक्'.
— (L. 13) T₁ Gs हेहयानामधिपतिः. Gs पंचादश पितामहान्.
— (L. 15) T₁ Gs अनु* (for आनु*). — (L. 16) Gs शृणु राजन्वसत्तम. — (L. 19) Gs पुरोहिताः (for पुरुरवाः).
— (L. 20) T₁ Gs आयुर् (for स्यायुर्). — (L. 21) T₁

मनुष्यस्य ययातिस्तु ययातेस्तनुजो यदुः ।
 यदोः पुत्रो महाराज सहस्रौजेति विश्रुतः ।
 सहस्रौजःसुतो राजंश्चक्रदासेति विश्रुतः ।
 चक्रदासस्य दायादो हेहयो नाम पार्थिवः ।
 हेहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः । [25]
 धर्मनेत्रस्य कार्तस्तु कृतवीर्यस्तु कार्तजः ।
 कृतवीर्यस्य तनयो अर्जुनो बलिनां वरः ।
 स चार्जुनो महाराज तपो घोरं चकार ह ।
 साग्रं वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ।
 दत्तमाराधयामास सोऽर्जुनोऽत्रिसुतं मुनिम् । [30]
 तस्य दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरः पार्थिवस्य वै ।
 पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थितः प्रथमो वरः ।
 अधर्मे प्रीयमाणस्य सन्निवृत्ति निवारणम् ।
 धर्मेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुरज्यन् ।
 संग्रामान्सुबहुजित्वा हत्वा चारीन्सहस्रशः । [35]
 संग्रामे यतमानस्य वधश्चैवाधिकाद्रणे ।
 तस्य बाहुसहस्रं तु युध्यतः किल भारत ।
 रथो ध्वजश्च संजज्ञ इत्येवं मे श्रुतं पुरा ।
 तथैवं पृथिवी राजन्सद्वीपा सपत्तना ।
 ससमुद्राकरा तात बलिनोग्रेण वै जिता । [40]
 स चार्जुनोऽथ तेजस्वी ससद्वीपेश्वरोऽभवत् ।
 स च राजा महायज्ञानाजहार महाबलः ।
 महीं च सकलां जित्वा असकृत्स समा बहूः ।

Colophon.

दुर्योधनः ।

ततोऽर्जुनः कदाचिद्दे राजन्माहिष्मतीपतिः ।
 नर्मदां भरतश्रेष्ठ च्छातुं दारैर्ययौ सह । [45]
 ततस्तु स नदीं गत्वा प्रविश्यान्तर्जलं मुदा ।
 कर्तुं राजञ्जलक्रीडां ततो राजोपचक्रमे ।

तस्मिन्नेव तु काले तु रावणो राक्षसैः सह ।
 लङ्काया ईश्वरस्तात तं देशं प्रययौ बली ।
 ततस्तमर्जुनं दृष्ट्वा नर्मदायां दशाननः । [50]
 नित्यं क्रोधपरो वीरो वरदानेन मोहितः ।
 अभ्यधावत्सुसंकुद्धो महेन्द्रं शम्भरो यथा ।
 अर्जुनोऽप्यथ तं दृष्ट्वा रावणं प्रत्यवारयत् ।
 ततस्तौ चक्रतुर्युद्धं रावणश्चार्जुनश्च वै ।
 ततस्तु दुर्जयं वीरं वरदानेन दर्पितम् । [55]
 राक्षसेन्द्रं मनुष्येन्द्रो युद्धा जित्वा रणे बलात् ।
 बद्धा धनुर्जयया राजन्निवेशाय पुरीं स्वकाम् ।
 स तु तं बन्धितं श्रुत्वा पुलस्त्यो रावणं तदा ।
 मोक्षयामास दृष्ट्वाथ पुरेऽदृष्ट्वाऽर्जुनं तदा ।
 ततः कदाचित्तेजस्वी कार्तवीर्यार्जुनो बली । [60]
 समुद्रनीरं गत्वाथ विचरन्दर्पमोहितः ।
 अवाकिरच्छरशतैः समुद्रं स तु भारत ।
 तं समुद्रो नमस्कृत्य कृताञ्जलिभाषत ।
 आशुगान्वीर मा मुञ्च ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 मदाश्रयाणि भूतानि त्वन्निष्ठैर्महेषुभिः । [65]
 बाध्यन्ते राजशार्दूल तेभ्यो देहभयं विभो ।

अर्जुनः ।

देहि सिन्धुपते युद्धमद्यैव त्वरया मम ।
 अथ वा पीडयामि त्वां तस्मात्त्वं कुरु मा चिरम् ।

समुद्रः ।

लोके राजन्महावीर्या बहवो निवसन्ति ये ।
 तेषामेकेन राजेन्द्र कुरु युद्धं महाबल । [70]

अर्जुनः ।

मत्समो यदि संग्रामे वरायुधधरः कश्चित् ।
 विद्यते तं ममाचक्ष्व यः सहेत महामृधे ।

तु सुजो; Gs. 5 तनयो (for तनुजो). Gs ययुः. — (L. 22) T₁ Gs. 5 सहस्रौजेति. T₁ विश्रुतः. — (L. 23) T₁ Gs. 5 सहस्रौजसुतो. T₁ Gs च (Gs श) क्रदास इति श्रुतः. — (L. 24) Gs शक्र* (for चक्र*). — (L. 26) Gs तु सुतः (for कार्तस्तु). Gs कृतवीर्य इति श्रुतः. — (L. 27) T₁ जयतां (for बलिनां). — (L. 29) T₁ Gs ततः (for तपः). — (L. 31) Gs वरं (for वरान्). — (L. 33) Gs तस्य (for तत्र). — (L. 34) Gs [अ]भिरजयन्. — (L. 36) T₁ वयश्च; Gs रथश्च (for वधश्च). — (L. 37) Gs. 5. 5 तद् (for तु). — (L. 38) Gs. 5 रथे (for रथो). — (L. 39) T₁ Gs यथेयं; Gs तथेयं (for तथैवं). Gs सपर्वता (for सपत्तना). — (L. 40) Gs. 5 विधिनोग्रेण (for बलि*). — (L. 41) Gs च (for [अ]थ). — (L. 43) T₁ Gs प्रशशास महाबाहुर्महीं स च समा बहूः. — Colophon. Gs. 5

om. the colophon. — Adhy. no.: T₁ Gs 108. — (L. 46) T₁ Gs तां (for तु). T₁ Gs *जले (for *जलं). T₁ तथा (for मुदा). — (L. 47) Gs ततो राजा प्रचक्रमे. — (L. 48) Gs. 5 अस्मिन्नेव. — (L. 49) Gs. 5. 5 लंकायाम् (for लङ्काया). T₁ Gs श्रीमान् (for तात). Gs तदा (for बली). — (L. 51) T₁ Gs दीनो (for वीरो). — (L. 53) Gs. 5 त्वथ (for [अ]प्यथ). — (L. 56) Gs युद्धे; Gs बद्धा (for युद्धा). — (L. 57) T₁ राजा (for राजन्). Gs transp. पुरीं and स्वकां. — (L. 58) T₁ विद्धि तं (for बन्धितं). — (L. 60) Gs. 5 *वीर्योर्जुनो. — (L. 61) T₁ व्यचरद् (for विचरन्). — (L. 63) Gs. 5 नमस्कृत्वा. — (L. 65) T₁ Gs. 5 सत्वानि (for भूतानि). T₁ Gs विसृष्टैर् (for निसृष्टैर्). — (L. 66) T₁ वध्यन्ते. — (L. 67) T₁ अद्यैव त्वं मया सह. — (L. 72) Gs. 5 यः समासेत मा मृधे (Gs मा

समुद्रः ।

महर्षिर्जमदग्निस्तु यदि राजन्परिश्रुतः ।
तस्य पुत्रो रणं दातुं यथावद्वै तवार्हति ।

दुर्योधनः ।

समुद्रस्य वचः श्रुत्वा राजा माहिष्मतीपतिः । [75]

ननाद सचिवैः पूर्वं क्रोधेन महता वृतः ।

ततः प्रतिययौ शीघ्रं क्रोधेन सह भारत ।

स तमाश्रममागम्य राममेवान्वपद्यत ।

स रामप्रतिकूलानि चकार सह बन्धुभिः ।

आयासं जनयामास रामस्य स महात्मनः । [80]

ततस्तेजः प्रजज्वाल रामस्यामिततेजसः ।

प्रदहन्निव सैन्यानि रश्मिमानिव तेजसा ।

अथ तौ चक्रतुर्युद्धं वृत्रवासवयोरिव ।

ततः परशुमादाय नृपं बाहुसहस्रिणम् ।

चिच्छेद सहसा रामो बहुशास्त्रमिव क्रुमम् । [85]

तं हतं पतितं दृष्ट्वा समेताः सर्वश्रान्धवाः ।

असीनादाय शक्तीश्च रामं ते प्रत्यवारयन् ।

रामोऽपि रथमास्थाय धनुरायम्य सत्वरः ।

विस्तृजन्परमास्त्राणि व्यधमत्पार्थिवं बलम् ।

ततस्तु क्षत्रिया राजजामदग्न्यभयार्दिताः । [90]

विविशुर्गिरिदुर्गाणि मृगाः सिंहभयादिव ।

तेषां स्वविहितं कर्म तद्रथयात्रानुतिष्ठताम् ।

प्रजा वृषलतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।

तथा ते द्रविडाः काशाः पुण्ड्राश्च शबरेः सह ।

वृषलत्वं परिगता द्युच्छिन्नाः क्षत्रकर्मणः । [95]

ततस्तु हतवीरासु क्षत्रियासु पुनः पुनः ।

द्विजैरभ्युदितं क्षत्रं तानि रामो निहत्य च ।

ततस्त्रिःसप्तमं वारं रामं वागशरीरिणी ।

दिष्ट्या प्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरिश्रुता ।

राम राम निवर्तस्व गुणांश्चाथ प्रपश्यसि । [100]

क्षत्रबन्धूनिमान्प्राणैर्विप्रयुज्य पुनः पुनः ।

तथैव तं महात्मानमृषीकप्रमुखास्तथा ।

राम राम महावीर निवर्तस्वेत्यथामुवन् ।

पितुर्वधममृष्यस्तु रामः प्रोवाच तानृषीन् ।

नार्हा हन्त भवन्तो मां निवारयितुमिच्छुत । [105]

पितरः ।

नार्हसि क्षत्रबन्धूंस्त्वं निहन्तुं जयतां वर ।

न हि युक्तस्तथाघातो ब्राह्मणेन सता त्वया ।

दुर्योधनः ।

पितृणां वचनं श्रुत्वा क्रोधं त्यक्त्वा स भार्गवः ।

अश्वमेधसहस्राणि नरमेधशतानि च ।

इष्ट्वा सागरपर्यन्तं काश्यपाय महीं ददौ । [110]

तेन रामेण संग्रामे तुल्यस्तात धनंजयः ।

कार्त्तवीर्येण च रणे तुल्यः पार्थो न संशयः ।

रणे विक्रम्य राजेन्द्र पार्थ जेतुं न शक्यते ।

Colophon.

दुर्योधनः ।

शृणु राजन्पुराचिन्त्यानर्जुनस्य च साहसान् ।

अर्जुनो धन्विनां श्रेष्ठो दुष्कृतं कृतवान्पुरा । [115]

द्रुपदस्य पुरे राजन्द्रौपद्याश्च स्वयंवरे ।

आबालवृद्धसंघोषे सर्वक्षत्रसमागमे ।

क्षिप्रकारी जले मत्स्यं दुर्निरीक्ष्यं ससर्ज ह ।

सर्वैर्नृपैरसाध्यं तत्कार्मुकप्रवरं च वै ।

क्षणेन सज्यमकरोत्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः । [120]

ततो यन्त्रमयं विद्ध्वा विवाहं फल्गुनो बली ।

कृष्णया हेममाल्येन स्कन्धे स परिवेष्टितः ।

ततस्तया वृतं पार्थ इष्ट्वा सर्वे नृपास्तदा ।

रोषात्सर्वायुधान्गृह्य कुब्जा वीरा महाबलाः ।

वैकतेन पुरस्कृत्य सर्वे पार्थमुपाद्रवन् । [125]

स इष्ट्वा पार्थिवान्सर्वान्कुब्जान्पार्थो महाबलः ।

वारयित्वा शरैस्तीक्ष्णैरजयत्तत्र स स्वयम् ।

जित्वा तु तान्महीपालान्सर्वान्कर्णपुरोगमान् ।

धृते). — (L. 76) Gs. नारदस्य च वै पूर्व (for the prior half). — (L. 80) T₁ transp. रामस्य and स. Gs सु- (for स). — (L. 86) Gs तस्य (for सर्व-). — (L. 88) T₁ धनुरादाय; Gs धनुरास्थाय (for रथमा). T₁ तदायम्य च; Gs रथमारुह्य (for धनुरायम्य). — (L. 89) Gs व्यसृजन् (for वि). T₁ व्ययमत् (for व्यध). Gs पार्थिवान्वहन्; Gs पार्थ तं बलं (for पार्थिवं बलम्). — (L. 92) Gs [अ]नुतिष्ठति. — (L. 94) T₁ Gs च (for ते). Gs द्रमिलाः. T₁ काचाः; Gs काश- (for काशाः). Gs समरेः (for शबरेः). — (L. 95) T₁ व्युच्छिन्नाः. T₁ क्षत्रधर्मेतः; Gs धर्मेणः. — Gs om. lines 97-101. — (L. 97) Gs द्वितीयैर् (for द्विजैर्). — (L. 98) Gs त्रि- (for त्रिः-). Gs याते (for

वारं). — (L. 100) Gs स्वगुणांश्चाथ पश्यसि. — (L. 103) Gs महावीर्यं (for 'वीर'). — (L. 105) Gs नार्हामिहितवन्तो मां. — (L. 106) T₁ Gs क्षत्रबन्धूनां. — (L. 107) T₁ Gs युक्तं. T₁ Gs. त्वया (for तथा). T₁ Gs तात (for घातो). T₁ Gs नृपाः (for त्वया). — (L. 110) Gs transp. महीं and ददौ. — (L. 112) Om. in Gs. T₁ धनंजयः (for न संशयः). — Colophon. Adhy. no.: T₁ Gs. 109; Gs 108. — (L. 114) T₁ संभवान् (for साहसान्). — (L. 115) T₁ Gs दुष्करं (for दुष्कृतं). — (L. 119) T₁ Gs तं (for तद्). — (L. 121) Gs ततो यश्चमयं बद्धा. T₁ Gs वराहं (for विवाहं). — (L. 122) Gs. हेममाल्येन. — (L. 127) Gs तान् (for स). — Gs om. lines

लेमे कृष्णां शुभां पार्थो युष्मा वीर्यबलात्तदा ।
 सर्वक्षतसमूहेषु अम्बां भीष्मो यथा पुरा । [130]
 ततः कदाचिद्दीभस्तुस्तीर्थयात्रां ययौ स्वयम् ।
 अथोल्लूपीं शुभां जातां नागराजसुतां तदा ।
 नागेष्ववाप चाप्येषु प्रार्थितोऽथ यथातथम् ।
 ततो गोदावरीं वण्णां कावेरीं चावगाहत् ।
 ततः पाण्डवं समासाद्य तस्य कन्यामवाप सः । [135]
 लब्ध्वा जिष्णुर्मुदं तत्र ततो याम्यां ययौ दिशम् ।
 स दक्षिणं समुद्रान्तं गत्वा चाप्सरसां च वै ।
 कुमारीतीर्थमासाद्य मोक्षयामास चार्जुनः ।
 ग्राह्ररूपांश्चिताः पञ्च अतिशौर्येण वै बलात् ।
 कन्यातीर्थं समभ्येत्य ततो द्वारवतीं ययौ । [140]
 तत्र कृष्णनिदेशात्स सुभद्रां प्राप्य फल्गुनः ।
 तामारोप्य रथोपस्थे प्रययौ स्वपुरीं प्रति ।
 अथादाय गते पार्थे ते श्रुत्वा सर्वयादवाः ।
 तमभ्यधावन्संकुद्धाः सिंहं व्याघ्रगणा इव ।
 प्रद्युम्नः कृतवर्मा च गदः सारणसात्यकी । [145]
 आहूकश्चैव सान्बश्च चारुदेणो विदूरथः ।
 अन्ये च यादवाः सर्वे बलदेवपुरोगमाः ।
 एकमेव ऋते कृष्णं गजवाजिरथैर्युताः ।
 अथासाद्य वने यान्तं परिवार्य धनंजयम् ।
 चक्रुर्युद्धं युसंकुद्धा बहुकोप्यश्च यादवाः । [150]
 एक एव तु पार्थस्तेर्युद्धं चक्रे सुदारुणम् ।
 तेन तेषां समं युद्धं मुहूर्तं प्रबभूव ह ।
 ततः पार्थो रणे सर्वान्बारयित्वा शितैः शरैः ।
 बलाद्विजित्य राजेन्द्र वीरस्तान्सर्वयादवाः ।
 तां सुभद्रां समादाय शक्रप्रस्थं विवेश ह । [155]

Colophon.

युर्योधनः ।

भूयः शृणु महाराज फल्गुनस्य तु साहसम् ।

द्वौ च बह्वैर्भीमस्तुः प्रार्थितं खाण्डवं वनम् ।
 लब्धमास्ते तु तेनाथ भगवान्हव्यवानः ।
 भक्षितुं खाण्डवं राजंस्ततः समुपचक्रमे ।
 ततस्तं भक्षयन्तं वै सव्यसाची विभावसुम् । [160]
 रथी धन्वी शरान्गृह्य स कलापयुतः प्रभुः ।
 पाळयामास राजेन्द्र स्ववीर्येण महाबलः ।
 ततः श्रुत्वा महेन्द्रस्तं मेघास्तान्संदिदेश ह ।
 तेनोक्ता मेघसंघास्ते वचर्षुरतिदृष्टिभिः ।
 ततो मेघगणान्पार्थः शरघ्रातैः समन्ततः । [165]
 खगमैर्वास्यामास तदाश्वर्यमिवाभवत् ।
 वारितान्मेघसंघांश्च श्रुत्वा क्रुद्धः पुरंदरः ।
 पाण्डवं गजमास्थाय सर्वदेवगणैर्वृतः ।
 ययौ पार्थेन संयोद्धुं रक्षार्थं खाण्डवस्य च ।
 रुद्राश्च मरुतश्चैव वसवश्चाश्विनौ तदा । [170]
 आदित्याश्चैव साध्याश्च विश्वेदेवाश्च भारत ।
 गन्धर्वाश्चैव सहिता अन्ये सुरगणाश्च ये ।
 ते सर्वे शक्रसंपन्ना दीप्यमानाः स्वतेजसा ।
 धनंजयं जिघांसन्तः प्रपेतुर्विबुधाधिपाः ।
 युगान्ते यानि दृश्यन्ते निमित्तानि महान्त्यपि । [175]
 सर्वाणि तत्र दृश्यन्ते सुघोराणि महीपते ।
 ततो देवगणाः सर्वे पार्थं समभिदुमुद्युः ।
 असंभ्रान्तस्तु तान्द्रष्टुं स तां देवमयीं चमूम् ।
 त्वरितः फल्गुनो गृह्य तीक्ष्णामानाश्रुगांस्तदा ।
 शक्रं देवांश्च संप्रेक्ष्य तस्यौ काल इवात्यये । [180]
 ततो देवगणाः सर्वे भीमस्तुं सपुरंदराः ।
 अबाकिरन्शरघ्रातैर्मांश्च तं महीपते ।
 ततः पार्थो महातेजा गाण्डीवं गृह्य सत्वरः ।
 वारयामास देवानां शरघ्रातैः शरांस्तदा ।
 पुनः क्रुद्धाः सुराः सर्वे मर्त्यं संख्ये महाबलाः । [185]
 नानाशस्त्रैर्वपुस्तं सव्यसाधिं महीपते ।

128-131. — (L. 132) Gs तात (for जाता). — (L. 133) Gs नागेष्वपि वराप्येषु; Gs नरेष्ववाप चाप्येषु. Gs. यथा तथा. — (L. 134) T₁ कृष्णां; Gs वेण्णां (for वण्णां). — (L. 135) Gs तत्र (for ततः). — (L. 137) T₁ Gs चाप्सरसश्च. — (L. 139) Gs ग्राह्ररूपाश्च ताः पंच — (L. 142) Gs. स्वपुरं. — (L. 143) Gs गतो पार्थो; Gs हते पार्थे. Gs श्रुत्वा ते (by transp.). — (L. 144) T₁ सिंह- (for सिंह). — (L. 146) Gs om. from the post. half of line 146 to the prior half of line 150. Gs चारुदेणविदूरथाः. — (L. 148) Gs जिते (for ऋते). — (L. 149) T₁ पथि वार्य (for परिवार्य). — (L. 150) Gs बहुकोपाश्च. — Colophon. Adhy. no.: T₁ Gs. 110; Gs 109. — (L. 157) T₁ om. from the post. half of line 157

to the prior half of line 160. — (L. 159) Gs तत्रस्थानुपचक्रमे; Gs तत्रस्थ उप°. — (L. 161) Gs सकलापयुतः प्रभुः. — (L. 163) Gs तु (for तं). — (L. 164) Gs तेनोक्ता एव मेघास्ते; Gs तेनोक्तास्ते महामेघा. — (L. 165) Gs शरघ्रातैः (for 'घ्रातैः). — (L. 166) Gs अभूत्तदा (for इवामभवत्). — (L. 170) T₁ Gs transp. मरुतश्च and वसवश्च. Gs मरुतस्यैव; Gs 'तश्चापि. Gs. तथा (for तदा). — (L. 172) Gs. स(Gs श)र्वगणाश्च (for सुर°). — (L. 174) Gs प्रपेतुर्विशदायुधाः. — (L. 175) T₁ उत्पातानि (for निमित्तानि). — (L. 176) Gs निमित्तानि (for सुघोराणि). — Gs om. line 178. — (L. 179) Gs तीक्ष्णान् (for तीक्ष्णामान्). — (L. 184) Gs शमयामास (for वार°). — (L. 185) Gs. सर्वे (for संख्ये). — (L. 186)

साम्पार्थः शरवर्षान्वै विसृष्टान्वै वैसदा ।
 द्विधा त्रिधा च चिच्छेद् स्व एव निक्षितैः शरैः ।
 पुनश्च पार्थः संक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 देवसंज्ञातैरीक्षणेर्षयद्वै समन्वतः । [190]
 ततो देवगणाः सर्वे युष्मा पार्थेन वै मुहुः ।
 रणे जेतुमशक्यं तं ज्ञात्वा ते भरतर्षभ ।
 शान्तास्ते विबुधाः सर्वे पार्थबाणाभिपीडिताः ।
 सद्रिपं वासवं त्यक्त्वा दुमुहुः सर्वतोदिशम् ।
 प्राचीं रुद्राः सगन्धर्वा दक्षिणां मरुतो युधि । [195]
 दिशं प्रतीचीं भीतास्ते वसवश्च तथाश्विनौ ।
 आदित्याश्चैव विश्वे च दुमुहुर्वा उदक्मुखाः ।
 साध्याश्चोर्ध्वमुखा भीतास्मिन्तयन्पार्थसायकान् ।
 एवं सुरगणाः सर्वे प्राद्वन्सर्वतोदिशम् ।
 मुहुर्मुहुः प्रेक्षमाणाः पार्थमेव सकार्मुकम् । [200]
 विदुतान्देवसंघांस्तान्ने इह पुरंदरः ।
 ततः क्रुद्धो महातेजाः पार्थ बाणैरवाकिरत् ।
 पार्थोऽपि शक्रं विभ्याध मानुषो विबुधाधिपम् ।
 ततः सोऽश्ममयं वर्षं व्यसृजद्विबुधाधिपः ।
 तच्छरैरर्जुनो वर्षं प्रतिजग्नेऽथमर्षणः । [205]
 अथ संवर्षयामास तद्वर्षं देवराडिप ।
 भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सम्यसाचिनः ।
 सोऽश्मवर्षं महावेगमिषुभिः पाण्डवोऽपि च ।
 विलयं गमयामास हृष्यन्पाकशासनः ।
 उपादाय तु पाणिभ्यामङ्गदं नाम पर्वतम् । [210]
 सद्रुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः श्वतवाहनः ।
 ततोऽर्जुनो वेगवन्निर्व्वलमानैरजिह्वगैः ।
 बाणैर्विध्वंसयामास गिरिराजं सहजशः ।
 शक्रं च वारयामास शरैः पार्थो बलायुधि ।
 ततः शक्रो महाराज रणे वीरं धनंजयम् । [215]
 ज्ञात्वा जेतुमशक्यं तं तेजोबलसमन्वितम् ।
 परां प्रीतिं बयौ तत्र पुत्रशौर्येण वासवः ।

तदा तस्य न तस्यासीदिवि कश्चिन्महायशाः ।
 समर्थो निर्जये राजन्नपि साक्षात्प्रजापतिः ।
 ततः पार्थः शरैर्हत्वा यक्षराक्षसपन्नगान् । [220]
 वीसे चाग्नौ महातेजाः पातयामास संततम् ।
 प्रतिषेधयितुं पार्थं न शोक्तुस्तस्य केचन ।
 इह्ना निवारितं शक्रं दिवि देवगणैः सह ।
 यथा सुपर्णः सोमार्थं विबुधानजयत्पुरा ।
 तथा जित्वा सुरान्पार्थस्त्वर्षयामास पावकम् । [225]
 ततोऽर्जुनः स्ववीर्येण तर्पयित्वा विभावसुम् ।
 रथं ध्वजं हयांश्चैव दिव्यास्त्राणि सभां च वै ।
 गाण्डीवं च धनुःश्रेष्ठं तूणी चाक्षयसायकौ ।
 पुनस्तस्मात् बीभत्सुर्जने कीर्तिं च भारत ।

Colophon.

दुर्योधनः ।

भूयोऽपि शृणु राजेन्द्र पार्थो गत्वोत्तरां दिशम् । [230]
 विजित्य नव वर्षांश्च सपुरांश्च सपर्वतान् ।
 जम्बूद्वीपं वशे कृत्वा सर्वं तद्भरतर्षभ ।
 बलाजित्वा नृपान्सर्वान्करे च विनिवेश्य च ।
 रत्नान्यादाय सर्वाणि गत्वा चैव पुनः पुरीम् ।
 ततो ज्येष्ठं महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम् । [235]
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं कारयामास भारत ।
 पुनस्तस्मात् कर्माणि कृतवानर्जुनः पुरा ।
 अर्जुनेन समो वीर्यं नास्ति लोके पुमान्कचित् ।
 विद्वानवचक्षाश्च पिशाचोरगराक्षसाः ।
 भीष्मद्रोणादयः सर्वे क्रूरवश्च महारथाः । [240]
 लोके सर्वनृपाश्चैव धीराश्चान्ये धनुर्धराः ।
 एते चान्ये च बहवः परिवार्य महीपते ।
 एकं पार्थ रणे यत्ताः प्रतियोद्धुं न शक्नुवन् ।
 अहं हि नित्यं कौरव्य फल्गुनं प्रतिसप्तमम् ।
 अपश्यं विन्तयित्वा तं समुद्रिभ्रोऽस्मि तज्जयात् । [245]
 गृहे गृहे च पश्यामि तात पार्थमहं सदा ।

T₁ G_s सम्यसाची. — (L. 187) G_s (before corr.)
 शरवर्षांश्च; G_s शरवर्षान्वै. — (L. 188) G_s स (for स्व).
 — (L. 190) G_s अपर्यन्वै. — (L. 191) G_s विह्ना (for
 युष्मा). — (L. 192) T₁ ज्ञात्वैते (for ज्ञात्वा ते). — (L.
 193) T₁ पांडवेन प्रपीडिताः (for the post. half). — (L.
 194) T₁ सद्रिपा; G_s सदीर्घ. — (L. 195) G_s च (for
 स-). T₁ G_s ययुः (for युधि). — (L. 196) T₁ सहश्विनौ
 (for तथा). — (L. 201) T₁ विदुतां देवतास्तान्. — (L.
 204) T₁ सोममयं; G_s तेज (for सोऽश्म). G_s विसृजन्
 (for व्यसृजन्). — (L. 206) G_s देवराडिप. — (L. 209)
 T₁ विलंघयामास तदा (for the prior half). — (L. 213)
 T₁ G_s सहजशः. — (L. 214) T₁ पातयामास (for वार).
 T₁ सदांश्च; G_s बलान् (for बलाद्). — (L. 216) T₁ इह्ना

(for ज्ञात्वा). G_s तु (for तं). — (L. 218) T₁ स
 (for न). G_s समो नासीद् (for न तस्यासीद्). T₁ युधि
 (for दिवि). — (L. 219) G_s नाथः (for अपि). — (L.
 226) G_s तु (for स्व-). — (L. 227) Om. in T₁.
 G_s सभां चैव (for हयांश्चैव). G_s च पांडवः (for सर्वां च वै).
 — (L. 229) T₁ एतान्यपि च (for न्यवाप). G_s लोके (for
 लेने). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G_s 111; G_s
 110. — (L. 232) G_s वशं. T₁ G_s तं (for तद्).
 — T₁ G_s om. (? hapl.) from the post. half. of line
 234 to the prior half of line 248. — G_s om. line
 242. — (L. 243) G_s एते (for एकं), and युक्ताः (for
 यत्ताः). — (L. 244) G_s धन्यं (for नित्यं), and संततं
 (for सप्तमम्). — (L. 249) T₁ G_s सहपार्थम् (for

शरः पार्थसहस्राणि भीतः पश्यामि भारत ।
 पार्थभूतमिदं सर्वं नगरं प्रतिभाति मे ।
 पार्थमेव हि पश्यामि रहिते तात भारत । [250]
 दृष्ट्वा स्वप्नगतं पार्थमुद्भ्रान्तमिव मे मनः ।
 अकारादीनि नामानि अर्जुनस्तस्मै वदतः ।
 अश्वाश्चर्या ह्यजाश्चैव त्वांसं संजनयन्ति मे ।
 नास्ति पार्थादते तात परवीरादयं मम ।
 प्रह्लादं वा बलिं वापि हन्याद्वि विजयो रणे । [255]
 तस्मात्तेन महाराज युद्धमस्मज्जनक्षयम् ।
 अहं तस्य प्रभावज्ञो नित्यं दुःखं वसामि च ।
 पुरापि दण्डकारण्ये मारीचस्य यथा भयम् ।
 भवेद्भामे महावीर्ये तथा पार्थे भयं मम ।

धृतराष्ट्रः ।

जानाम्येव महावीर्यं जिष्णोरेतदुरासदम् । [260]
 तात वीरस्य पार्थस्य मा कार्षीस्त्वं तु विप्रियम् ।
 द्यूतं वा शस्त्रयुद्धं वा दुर्वीर्यं वा कदाचन ।
 एतेष्वेवं कृते तस्य विग्रहश्चैव यो भवेत् ।
 तस्मात्त्वं पुत्र पार्थेन नित्यं ज्ञेहेन वर्तय ।
 यश्च पार्थेन संबन्धाद्वर्तते च नरो भुवि । [265]
 तस्य नास्ति भयं किञ्चिद्विषु लोकेषु भारत ।
 तस्मात्त्वं जिष्णुना वत्स नित्यं ज्ञेहेन वर्तय ।
 दुर्योधनः ।

धृते पार्थस्य कौरव्य मायया निकृतिः कृता ।
 तस्माद्वि तं जहि तदा अन्योपायो न नो भवेत् ।

धृतराष्ट्रः ।

उपायश्च न कर्तव्यः पाण्डवान्प्रति भारत । [270]

पार्थाश्रमि पुरा वत्स बहुपायाः कृतास्त्वया ।
 तान्युपायानि कौन्तेया बहुशो व्यतिचक्रमुः ।
 तस्माद्वितं जीविताय नः कुलस्य जनस्य च ।
 त्वं चिकीर्षसि चेद्वत्स समिधः सहवान्धवः । [275]
 सभ्रातृकस्त्वं पार्थेन नित्यं ज्ञेहेन वर्तय ।
 वैशंपायनः ।

धृतराष्ट्रवचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु विधिना चोदितोऽब्रवीत् ।

40

After the ref. of 2. 67. 21, 8 ins.:

एवं दैवबलाविष्टो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 भीष्मद्रोणेर्षीर्यमाणो विदुरेण च धीमता ।
 युयुत्सुना कृपेणाय संजयेन च भारत ।
 गान्धार्या पृथया चैव भीमार्जुनयमैस्तथा ।
 विकर्णेन च वीरेण द्रौपद्या द्रौणिना तथा । [5]
 सोमदत्तेन च तथा बाह्लीकेन च धीमता ।
 वारितोऽतीव सततं न च राजा नियच्छति ।
 एवं स वार्यमाणोऽपि कौन्तेयो हितकाम्यया ।
 देवकार्यार्यसिद्ध्यर्थं मुहूर्तं कलिराविशत् ।
 आविष्टः कलिना राजन्शकुनिं प्रत्यभाषत । [10]
 एवं भवत्विति तदा वनवासाय दीव्यते ।

41

After the ref. of 2. 70. 1, 8 ins.:

ततः संप्रस्थिते तत्त धर्मराजे तदा नृपे ।
 जनाः समस्तास्तं द्रष्टुं समारुहुरत्स्वराः ।

पार्थभूतम्. — (L. 251) Gs. चेत्तनं (for मे मनः).
 T1 उद्धमामिव चेत्तनः. — T1 om. line 252. — (L. 253)
 T1 अजा* (for ह्यजा*), and संत्रासं (for त्रासं सं-).
 — (L. 254) Gs. वीर (for तात). T1 Gs. परे वीरे (for
 परवीराद्). — (L. 255) T1 भयं (for बलिं). — (L. 256)
 Gs न स्याज् (for असज्). T1 Gs युद्धं नस्तात न क्षमं (for
 the post. half.). — (L. 260) T1 [ए]वं (for [ए]व).
 Gs महावीर्यं. — (L. 261) T1 एतदीर्यस्य (for तात वीरस्य).
 Gs तस्य (for त्वं तु). — (L. 262) T1 अन्यूनं शास्त्रमुक्तं वा
 (for the prior half.). — (L. 263) T1 विग्रही चैव यो
 भवेत्; Gs विग्रहे च वधोभवत्. — T1 om. lines 265-267.
 — (L. 267) Gs. सत्यं (for नित्यं). Gs ज्ञेहे प्रवर्तय.
 — (L. 269) T1 तस्माद्वितं जीवितं वा तेनोपायेन नो भवेत्;
 Gs तस्माद्वि जीवितं राजंस्तेनोपायो न नो भवेत्. — (L. 270) T1
 उपायं न च कर्तव्यं. — (L. 271) T1 बहुपायः; Gs बाह्योपायः;
 Gs बाह्योपायाः. T1 Gs कृतास्त्वया. — (L. 272) T1 Gs

तान्युपायानि. — (L. 273) T1 Gs कुलस्य च (for नः कुलस्य).
 T1 धनस्य; Gs मृतस्य (for जनस्य). — (L. 274) Gs
 चिकीर्षति. T1 वत्सः; Gs कश्चिद्; Gs किञ्चित् (for वत्स).

40

(L. 1) T1 Gs. 4 om. the ref. — Gs om. lines 3-6.
 — (L. 4) Gs प्रियया (for पृथया). — (L. 7) Gs
 वारितश्चैव. Gs. राजन् (for राजा). Gs नियच्छत. — (L.
 8) Gs सं- (for स). T1 कासयं (for काम्यया). — (L. 9)
 Gs. कलिम् (for कलिर्). — (L. 10) Gs प्रविष्टः. T1 M1
 राजा (for राजन्). — (L. 11) M1 दीव्यतां. — After
 line 11, M1 repeats 2. 67. 21^{ab}.

41

(L. 1) Gs. 4 M1 तथा (for तदा). Gs M1 नृप. — (L.
 2) Gs. 4. 6 M1 जनाः समंताद्द्रष्टुं तं. Gs आसुराः; Gs अजंता

ततः प्रासादवर्षाणि विमानशिखराणि च ।
 गोपुराणि च सर्वाणि वृक्षानन्याश्च सर्वशः ।
 अधिरुह्य जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् । [5]
 न हि रथ्यास्तथा शक्या गन्तुं बहुजनाकुलाः ।
 आरुह्य ते स्म तान्यत्र दीनाः पश्यन्ति पाण्डवम् ।
 पदार्तिं वर्जितच्छत्रं चेलभूषणवर्जितम् ।
 वल्कलाजिनसंवीतं पार्थं दृष्ट्वा जनास्तदा ।
 ऊचुर्बहुविधा वाचः शोकोपहतचेतसः । [10]
 जनाः ।
 यं यान्तमनुयान्ति स्म चतुरङ्गबलं महत् ।
 तमेवं कृष्णया सार्धमनुयान्ति स्म पाण्डवाः ।
 चत्वारो भ्रातरश्चैव धौम्यश्चैव पुरोहितः ।
 भीमार्जुनौ वारयित्वा निकृत्वा बद्धकार्मुकौ ।
 धर्मं एवास्थितो येन त्यक्त्वा राज्यं महारमना । [15]
 या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि ।
 तामद्य कृष्णां पश्यन्ति राजमागता जनाः ।
 अङ्गरागोचितां कृष्णां रक्तचन्दनसेविनीम् ।
 वर्षमुष्णं च शीतं च नेष्यत्याशु विवर्णताम् ।
 अद्य नूनं पृथा देवी सत्यमाविश्य भाषते । [20]
 पुतान्मुखां च देवी तु द्रष्टुमद्याथ नार्हति ।
 निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्यादुःखदर्शनम् ।
 किं पुनर्यस्य लोकोऽयं जितो वृत्तेन केवलम् ।

आनुशंस्यमनुक्रोशो धृतिः शीलं दमः शमः ।
 पाण्डवं शोभयन्त्येते वङ्गुणाः पुरुषोत्तमम् । [25]
 तस्मात्तस्योपघातेन प्रजाः परमपीडिताः ।
 औदकानीव सस्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् ।
 पीडया पीडितं सर्वं जगत्तस्य जगत्पतेः ।
 मूलस्यैवोपघातेन वृक्षः पुष्पफलोपगः ।
 मूलं ह्येष मनुष्याणां धर्मराजो महाधुतिः । [30]
 पुष्पं फलं च पत्रं च शाखाश्चास्येतेरे जनाः ।
 ते भ्रातर इव क्षिप्रं सपुत्राः सहबान्धवाः ।
 गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति पाण्डवः ।
 उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
 एकदुःखमुखाः पार्थमनुयामः सुधार्मिकम् । [35]
 समुद्रतानि यानानि परिध्वस्ताजिराणि च ।
 उपात्तधनधान्यानि हृतसाराणि सर्वशः ।
 रजसाप्यवकीर्णानि परित्यक्तानि देवतैः ।
 मूषकैः परिधावद्भिरुद्विलैरावृतानि च ।
 अपेतोदकधूमनि हीनसंमार्जनानि च । [40]
 प्रनष्टबलिकर्मज्यामन्सहोमजपानि च ।
 दुष्कालेनेव भग्नानि भिक्षभाजनवन्ति च ।
 अस्मत्पुत्राणि वेदमानि सौबलः प्रतिपद्यताम् ।
 वनं नगरमद्यास्तु यत्र गच्छन्ति पाण्डवाः ।
 अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं संपद्यतां वनम् । [45]

(for अत्रराः). — (L. 3) T₁ G₂. ६ प्रासादवर्षाणि. — (L. 4) G₂ वृक्षाणानि च; G₂ M₁ 'नपि च; G₂ 'नन्यानि (for 'नन्याश्च). — (L. 5) G₂ M₁ अधारुह्य. G₂ अधाधिरुह्य स श्रीमान्. — (L. 6) M₁ ततः (for तथा). G₂. ४. ६ ताश्च (for बहु-). — (L. 7) G₂ आरुह्यते स्म तांस्तत्र; G₂ आरुह्य तां जनाः सर्वे; G₂ आरुह्यन्त्यतस्तत्र (submetrical). G₂ भीताः; G₂ स्थिताः (for दीनाः). T₁ G₂. ४. ६ पाण्डवान्. — (L. 8) G₂ पदातीन्. G₂ वर्जितरथं; G₂ 'तं छत्रं. G₂ वल्कलाजिनवाससं (for the post. half). — (L. 9) G₂ पार्थं दृष्ट्वा जनास्तत्र व्यसनैर्भृश-पीडिताः. — (L. 10) G₂ भृशोपहतचेतसः; G₂ भूतोपहतचेतसं. — (L. 11) G₂-४. ६ M₁ om. the ref. G₂. ६ 'याति (for 'यान्ति). G₂ M₁ च (M₁ चा)तुरंगं (for 'रङ्ग-). G₂. ४ चतुरंगं महद्बलं. — (L. 12) G₂ तमेनं; G₂ तदेवं; G₂ M₁ तमेकं (for तमेवं). — (L. 13) G₂ धौम्यश्चापि. G₂ पुरोधाश्च विशां पते (for the post. half). — (L. 14) G₂ बलकार्मुकौ; G₂ च स' (for बद्ध'). G₂ भीमार्जुनाभ्यां सहितः यमाभ्यामपि धर्मराट्. — (L. 15) G₂ एव स्थितो; M₁ एवास्थितं. G₂ गच्छत्यसौ धर्मसुतस् (for the prior half). G₂ धर्मोन् (for राज्यं). G₂. ४ महारमनाः. — (L. 17) G₂ 'गतां (for 'गता). — (L. 18) G₂ 'सेवितां (for 'सेविनीम्). — (L. 19) G₂ M₁ नेष्यत्याशु. — (L. 20) T₁ G₂. ६ सत्यम्; G₂ M₁ सर्वम् (for सत्यम्). G₂. ६ M₁ आदिश्य (for आविश्य).

G₂ सद्य आगम्य भामिनी (for the post. half). — (L. 21) G₂ सा देवी; G₂ देवी च (for देवी तु). G₂ अप्यथ (for अद्याथ). G₂ द्रष्टुं नार्हति शोभना (for the post. half). — (L. 23) G₂ संततं (for केवलम्). — (L. 24) G₂. ६ 'क्रोशं (for 'क्रोशो). G₂ धृतं (for धृतिः). — (L. 25) G₂. ४ M₁ सद्रुणाः (for वङ्गुणाः). — (L. 27) G₂ औदकानीव (sic); G₂ चातकानीव; G₂ ओदकानीव. — (L. 28) T₁ G₂ M₁ अस्य (for तस्य). — (L. 29) G₂ M₁ मूलस्येव. G₂ वृक्षास्तस्य फलोपगाः. — (L. 30) G₂ ह्येष; M₁ ह्यस्य (for ह्येष). G₂. ६ धर्मसारो (for 'राजो). — (L. 31) G₂ शाखास्तस्ये'. — (L. 33) G₂. ३. ६ येन गच्छन्ति पाण्डवाः; G₂ न गच्छन्तीद् पाण्डवाः. — (L. 34) G₂. ६ वाहनानि (for उद्यानानि). — (L. 35) T₁ अनुयाम. — (L. 36) G₂ धान्यानि (for यानानि). G₂ समुद्रतविटपानि. — G₂ om. lines 37-40. — (L. 37) G₂ M₁ अपास्त-; G₂ उपात्त (for उपात्त-). G₂ भिक्षभाजानि सर्वतः (for the post. half). — (L. 38) T₁ व्यवकीर्णानि; G₂. ६ ह्यव'; G₂ M₁ [अ]प्यव' (for [अ]प्यव'). — (L. 39) G₂ उत्थितैर्; G₂ उपलैर् (for उद्विलैर्). — (L. 41) G₂ 'कर्मणि (for 'कर्मज्या-), and 'जपादि (for 'जपानि). — (L. 42) T₁ G₂ दुष्कालेनैव; G₂ 'ले चैव. — (L. 43) G₂. ४ प्रत्य' (for प्रति'). — (L. 44) T₁ G₂. ४ एव (for अथ). G₂ येन (for यत्र). 'M₁ यत्र

बिलानि दंष्ट्रिणः सर्वे स्थानानि मृगपक्षिणः ।
 त्यजन्वस्मद्गयाद्रीता गजाः सिंहा वनान्यपि ।
 अनाक्रान्तं प्रपद्यन्तु सेव्यमानं त्यजन्तु च ।
 नृणामांसफलादानां देशास्तु समृगद्विपान् ।
 वयं पार्थैर्वने सम्यक्सह वत्स्याम निर्वृताः । [50]

वैशंपायनः ।

इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः ।
 शुश्राव पार्थः श्रुत्वा च न विचक्रेऽस्य मानसम् ।
 ततः प्रासादसंस्थास्तु समन्ताद्गृहे गृहे ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां चैव योषितः ।
 ततः प्रासादजालानि उत्पाट्यावरणानि च । [55]
 ददशुः पाण्डवान्दीनान्वल्कलजिनवाससः ।
 कृष्णां चादृष्ट्वा तां व्रजन्तीं पद्मिरेव च ।
 एकवस्त्रां रुदन्तीं तां मुक्तकेशीं रजस्वलाम् ।
 दृष्ट्वा तदा स्त्रियः सर्वा विवर्णवदना भृशम् ।
 विलप्य बहुधा मोहादुःखशोकेन पीडिताः । [60]
 हा हा हा धिग्धिगित्युक्त्वा नेत्रैरश्रूयवर्तयन् ।

गच्छति पांडवः. — (L. 46) Gs पलानि; Gs व* (for वि*).
 Gs सर्वाणि; M1 स्थलानि (for स्थानानि). — (L. 48) Gs
 प्रपद्यन्त. — (L. 49) Gs. s M1 *फलादानान्; Gs *फलादारा.
 Gs समृगद्विजान्. Gs देशं त्यज्य मृगद्विजाः; Gs M1 देशांस्तज्य
 मृगद्विजान् (M1 *जाः); Gs वनं त्यक्त्वा मृगद्विजाः. — After
 line 49, T1 Gs. s M1 ins.:

सौवर्लः प्रतिपद्येत सदुर्योधनबांधवः ।

— Gs om. lines 51-54. — (L. 51) Gs बहुधा (for
 विविधा). — (L. 52) Gs श्रुत्वा च (for शुश्राव). Gs तदानघ
 (for सस्य मानसम्). — (L. 53) M1 *संधास्य (for *संसास्य).
 Gs ते; Gs च (for वै). M1 समारुरुहुरत्तराः (for the post.
 half; cf. line 2). — (L. 54) Gs विप्राणां (for शूद्राणां).
 Gs चापि (for चैव). — (L. 55) T1 Gs. s. s स्व(Gs
 सु)गृहजालानि; Gs प्रासादजालानाम्. M1 उदाट्य (for उत्पाट्य).
 Gs नगराणि (for [आ]वरणानि). — (L. 56) Gs M1
 दांतान्; Gs. s दीप्तान्; Gs वीरान् (for दीनान्). Gs. s रौरवा*
 (for वल्कला*). — (L. 57) Gs om. च. — (L. 59) T1
 तु ताः; Gs तथा (for तदा). Gs विषण्ण* (for विवर्ण*).
 — (L. 60) Gs दुःखशोकसमन्विताः; Gs M1 *शोकनिपीडिताः.
 — (L. 61) Gs तास्तु हा हा धिग्धित्युक्ता; Gs. s हा हा (Gs
 अहो) धिग्धिगित्युक्ता (submetrical); Gs हा हा धिग्धिगिती-
 त्युक्ता; M1 हाहेति धिग्धिगित्युक्ता. — (L. 63) Gs स धीरो
 (for उद्दिश्य).

42

(L. 1) Om. in Bs. s D1. s. Bs पुत्रकात्र; Ds- s
 या पुत्रकान् (for पुत्रका न). M1 [प]व (for वः). S1 Ks- s

जनस्याध वचः श्रुत्वा स राजा भ्रातृभिः सह ।
 उद्दिश्य वनवासाय प्रतस्थे कृतनिश्चयः ।

42

N (except N1) T1 Gs- s M1 ins. after 2. 70. 20
 (Bs. s D1. s ins. after 599*):

पुत्रका न विहास्ये वः कृच्छ्रलब्धान्प्रियान्सतः ।
 साहं यास्यामि हि वनं हा कृष्णे किं जहासि माम् ।
 अन्तवन्त्यसुधर्मेऽस्मिन्धात्रा किं नु प्रमादतः ।
 ममान्तो नैव विहितस्तेनायुर्न जहाति माम् ।
 हा कृष्ण द्वारकावासिन्कासि संकर्षणानुज । [5]
 कस्मात्त्र प्रायसे दुःखान्मां चेमांश्च नरोत्तमान् ।
 अनादिनिधनं ये स्वामनुध्यायन्ति वै नराः ।
 तांस्त्वं पासीत्ययं वादः स गतो व्यर्थतां कथम् ।
 इमे सद्धर्ममाहात्म्ययशोवीर्यानुवर्तिनः ।
 नार्हन्ति व्यसनं भोक्तुं नन्वेषां क्रियतां दया । [10]
 सेयं नीत्यर्थविशेषु भीष्मद्रोणकृपादिषु ।
 स्थितेषु कुलनाथेषु कथमापदुपागता ।

Dn Ds पुत्रकान्प्र (Ks. s Ds *न्या)जहाम्यध; K1 *कान्विनिवास्यै-
 तान्; B1 T1 Gs. s *कान्न विहास्येह (B1 *य); Gs *कानपहायैव.
 K1 कृच्छ्रलब्ध्वा; B1 कृच्छ्रलब्धान्. K1 सुतान् (for सतः).
 S1 कृच्छ्रलब्धान् ** यतः. — S1 om. from line 2 up to
 ममान्तो in line 4. — (L. 2) K1. s. s B D1. s. s. s T1
 Gs. s M1 सह (for साहं). Bs D1. s [अ]हं धन्ये; Bs
 [अ]हं वत्से (for हि वनं). Ds सा यास्यामि हं वनं घोरं; Gs
 न वत्से सह यास्यामि (for the prior half). Gs कृष्णे किं च
 (for हा कृष्णे किं). Ks मा; D1. s नः (for माम्). — Gs
 M1 om. lines 3-14. — (L. 3) Om. in Ds. s T1 Gs. s.
 Ks अंत्य* (for अन्त*). K1 दृष्टवत्यसि क्षीधर्मे; B1 अनुवत्स्यति
 धर्मेस्मिन्; Dn D1 अंतवत्सु मनुष्येषु. K1 करोमि (for धात्रा किं).
 — (L. 4) Om. in Ds. — After line 4, K1 reads
 lines 13-14. — D1. s T1 Gs. s om. lines 5-12.
 — (L. 5) S1 द्वारिका*; Bs द्वारकानाथ. V1 संकर्षण प्रभो.
 — (L. 6) V1 B1. s. s Ds- s यत्वं न (for कस्मात्). Ds मा
 (for मां). — K1 om. lines 7-12; V1 B1. s. s. s Ds om.
 lines 7-8. — (L. 7) Ds transp. ये and त्वां. S1 Ks. s
 Ds अनुध्यां (Ds [स]नुध्यायं)ति नराः सदा. — (L. 8) Ks. s
 B1. s स- (for स). — (L. 9) S1 Ks इमे सद्धर्ममाहात्म्या;
 V1 B (except B1) Ds- s सत्यविक्रममाहात्म्य-; Ds इमे स्वधर्म-
 माहात्म्यान्. Ks -यशोवीर्यानुकीर्तिताः; V1 स्ववीर्यानवलेपिनः.
 — (L. 10) Ds- s नार्हो हि. Ks. s क्रियते (for *तां).
 V1 न तेषां कृष्ण ते कृपा. — (L. 11) S1 Ks. s Bs. s. s Ds- s
 *विस्तेषु; B1 *विदत्सु (for *विशेषु). V1 कथं नीत्यनुधर्मेषु
 लोके वेदेषु निष्ठिताः. — (L. 12) S1 Ks. s B Ds- s विदत्सु
 (for स्थितेषु). V1 मातृपुत्रा दारुणं चेमे व्यसनं यदुपागताः.

हा पाण्डो हा महाराज कासि किं समुपेक्षसे ।
पुत्रान्विवाह्यतः साधूनरिभिर्भूतनिर्जितान् ।
सहदेव निवर्तस्व ननु त्वमसि मे प्रियः । [15]
शरीरादपि माद्रेय मा मां त्याक्षीः कुपुत्रवत् ।
ब्रजन्तु आतरस्तेऽमी यदि सत्याभिसंधिनः ।
मत्परित्राणजं धर्ममिहैव त्वमवामुहि ।

43

After 2. 70. 22, T₁ G_s s ins.:

ततः शब्दो महानासीत्सर्वेषामेव भारत ।
अन्तःपुराणां रुक्तां दृष्ट्वा कुन्तीं तथागताम् ।
तस्याः स्नेहं तु पुत्रेषु पणान्पाण्डवांश्च वै ।
दृष्ट्वा कुरुक्षिपः सर्वां रुद्रुः शोकविह्वलाः ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

ततः कुन्तीं समुत्सृज्य तदा राजा युधिष्ठिरः । [5]
वने वस्तुं मतिं कृत्वा प्रतस्थे आतृभिः सह ।
ततः संप्रस्थिते पार्थे निष्परिच्छदभूषणे ।
भृशं दुःखं बभूवाथ पुरे सर्वजनस्य वै ।
ततो हलहलाशब्दो जज्ञे पार्थस्य पृष्ठतः ।
नराणां प्रेक्षतां यान्तं पाण्डवं भृशदुःखितम् । [10]
ततः स्त्रियः कौरववंशभृत्या
याश्चाप्यन्या हस्तिनसाङ्क्षयेऽपि ।
तासां नादः प्रादुरासीत्तदानीं
वनं प्रयाते धर्मराजे महात्मनि ।
तासां नादो रुक्तीनां बभूव [15]
राजन्दुःखात्कुरीणामिवोद्येः ।
ततो निपेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणां

विदूषद्राणां चैव भार्याः समन्तात् ।

तस्मिन्निर्गणे दुःखितः पौरवर्गो

गजाङ्क्षयेऽतीव बभूव राजन् । [20]

यथा पुरा गच्छति राघवो वनं

शोकोऽयोध्यायां हीनराज्यो बभूव ।

तथा शोको हस्तिनसाङ्क्षयेऽभू-

त्पार्थे वनं गच्छति हीनराज्ये ।

ततश्च सर्वे च जनाः समन्ता-

[25]

स्त्रियश्च वृद्धाश्च कुमारकाश्च ।

तथा वनं गच्छति धर्मराजे

शोकेनार्तां राजमार्गं प्रपेदुः ।

ततः प्रासादहर्म्येषु गोपुरेषु च भूमिषु ।

स्त्रीणां च पुरुषाणां च सुमहाश्लिखनोऽभवत् । [30]

ततः शोकसमाविष्टः पाण्डवः सपुरोहितः ।

स राजा राजमार्गेण नृनारीसंकुलेन च ।

कथंचिन्निर्ययौ धीमान्कृष्णया च सहाजुजैः ।

स वर्धमानद्वारेण निःसृत्य गजसाङ्क्षयात् ।

निवर्तयामास च तं जनौघं दुःखितं बहु । [35]

विसृज्यमानः पार्थेन जनौघः शोकसंकुलः ।

पुरस्य न निवर्तत पार्थस्नेहास्तथा नृप ।

ततोऽब्रवीद्धर्मराजो जनौघं स्नेहसंयुतम् ।

जनस्य हि कृतस्नेहो बाष्पगद्गदया गिरा ।

यूयं हि सुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वा प्रदक्षिणम् । [40]

वृद्धैर्बालैः सह स्त्रीभिर्निवर्तस्व गृहान्प्रति ।

विसृज्य खेदं देशं च आतृभिः सह कृष्णया ।

वने द्वादश वर्षाणि वत्स्याम्येकं च वै तथा ।

द्रष्टा वः पुनरेत्यासि सर्वे संमन्तुमर्हथ ।

श्रुत्वा च धर्मराजस्य वाक्यानि करुणानि च । [45]

— (L. 13) G_s हा हा पार्थ; G_s हा हा पांडो (for हा पाण्डो हा). K₁ s समुपेक्षसे. — (L. 14) Ś₁ K₂ s B D₁ s T₁ G_s s निर्वाह्यतः (B_s निर्वत्स्यतः; D₁ G_s निवाह्यतः; D₄ निर्वत्स्यते; V₁ निर्वाह्यतान्. B (except B_s) D₁ s T₁ G_s 'वंचितान् (for 'निर्जितान्). G_s नारीभिर्दूतवंचितान् (sic). — (L. 15) D_s यस्मात् (for ननु). Ś₁ त्वमसि. — (L. 16) G_s महाभाग निवर्तस्व (for the prior half). Ś₁ D_s T₁ G_s मा मा; V₁ B₁ s. 4. s D₁ M₁ मां मा. G_s s ममा (G_s माम) त्याक्षीः. Ś₁ त्याक्षीः. V₁ B D₁ s T₁ G_s s M₁ कृपास्तु ते (G_s [before corr.] M₁ 'स्तु मे) (for कुपुत्रवत्). — (L. 17) Ś₁ (sup. lin.) K₁ M₁ ब्रजंतीमे आतरस्ते; Ś₁ (orig.) B D_s s T₁ G_s s M₁ ब्रजंतिव (D_s s T₁ 'ति) मे आतरस्ते; D₁ s ब्रजंति ते (D_s 'तीमे) आतरस्तु; G_s गच्छंस्त्वमे आतरस्ते. M₁ यदा (for यदि). Ś₁ K₁ V₁ B D₁ s G_s M₁ सत्याभिर- (B₁ 'कां) क्षिणः; K_s 'शंसिनः; T₁ 'संश्रुताः; G_s s 'संश्रिताः.

— (L. 18) K₁ समवामुहि; G_s त्वमवामुहि. — After line 18, D_s ins.:

यदि शुश्रूषते नैव मद्राक्यं सात्वतर्षभः ।

बहुप्रलापयुक्तेन किमुक्तेन प्रयोजनम् ।

43

(L. 3) G_s तु हंत (for स्नेहं तु). — Colophon. Adhy. no.: T₁ G_s 116; G_s 115. — (L. 10) T₁ G_s प्रेक्ष्य तं (for प्रेक्षतां). — (L. 12) T₁ G_s हस्तिनामाह. — (L. 13) T₁ G_s प्रादुरभूत्. — (L. 15) T₁ G_s तथा (for तासां), and तदासीद् (for बभूव). — (L. 17) T₁ G_s निष्पेतुर्. — (L. 21) T₁ G_s राघवे. — (L. 22) T₁ G_s हीनराज्ये. — (L. 23) G_s om. [s] भूत्. — (L. 29) T₁ G_s वसुधायां (for गोपुरेषु). — (L. 30) G_s हि (for नि-). — (L. 42) T₁ G_s बोहं (for खेदं). — (L. 46) G_s सर्वशो. G_s सर्व-

रुदुः सर्वतो राजन्सर्वे पौराः स्त्रियश्च वै ।
 उत्तरीयैः करैश्चैव संछाद्य वदनानि च ।
 तज्जनाः शोकसंतप्ता मुहूर्तं पितृमातृवत् ।
 हृदयैः शून्यभूतैस्तैर्धर्मराजप्रवासजम् ।
 दुःखं संतारयन्ति स्म नष्टसंज्ञा इवाभवन् । [50]
 ते विनीय तमायासं धर्मराजवियोगजम् ।
 शनैर्ब्रुवन्स्तदान्योन्यं विनष्टाः स्म वयं त्विति ।
 ततो विसृज्य तान्नाजन्प्रयाताः पाण्डवास्तदा ।
 ततः सर्वे द्विजा राजन्पौराश्च स्त्रीगणैः सह ।
 विमृश्य विलपित्वा च स्नेहात्पार्थ ययुः पुनः । [55]
 प्राक्शोशन्बहुधा तत्र विलपन्तः पुनः पुनः ।
 पापं प्रजानां धर्माद्धि दृश्यते बलवत्तरम् ।
 श्रिया हीना बभूवुश्च पार्थाश्चापि सुधार्मिकाः ।
 एवमत्यर्थकारुण्यं वच आसीज्जनस्य ह ।
 ततः केचिन्महात्मानं विलपन्ति युधिष्ठिरम् । [60]
 अपरे भीमसेनं तु विलपन्ति पुनः पुनः ।
 केचिद्वै विलपन्ति स्म पार्थं शस्त्रभृतां वरम् ।
 कारुण्यान्मकुलं केचित्सहदेवं तथापरे ।
 कृष्णां च राजपुत्रीं तां सततं सुखसंयुताम् ।
 अनर्हा वनवासस्य विलपन्त्यथ चापरे । [65]
 तेषां गुणांस्तथोद्दिश्य विलप्याथ पुनः पुनः ।
 एवमूर्ध्वमहाराजं सुदुर्जनं सदा तथा ।
 तेषां विलपितं श्रुत्वा क्रुवः ससुहृद्वणाः ।
 स्त्रीणां च पुरुषाणां च दुःखिताः प्रययुर्द्विधा ।
 ततः पार्थान्समालोक्य राजन्यास्तान्वनं प्रति । [70]
 भीष्मद्रोणकृपाश्चैव द्रौणिश्चैव तु संजयः ।
 विदुरश्च विकर्णश्च तथान्ये कुरुपुंगवाः ।
 विप्राः पौराश्च राजेन्द्र तान्ययुः शोककर्षिताः ।
 न कश्चिद्वचोत्तम धार्तराष्ट्रभयात्तदा ।
 ततः केचिद्ब्रुवन्ति स्म ब्राह्मणा निर्भयास्तदा । [75]
 शोचमानान्पाण्डुसुतानतीव भरतर्षभ ।
 विषमं पश्यते राजा सर्वदा तमसा वृतः ।
 धृतराष्ट्रः सुदुर्बुद्धिर्न च धर्मं प्रपश्यति ।
 न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
 भीमो वा बलिनां श्रेष्ठो जिष्णुर्वा रथिनां वरः । [80]
 कुत एव महाप्राज्ञो माद्रीपुत्रौ करिष्यतः ।

तद्वाज्यं पितृतः प्राप्तं धृतराष्ट्रो न मृष्यते ।
 भीष्मद्रोणकृपादीनामधर्ममखिलं भवेत् ।
 द्यूतं वारयितुं शक्ता न शेकुस्तत्र ते तदा ।
 विवात्यमानानारण्ये छलद्यूतेन पाण्डवान् । [85]
 पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छातनवः पुरा ।
 विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्चैव सुधार्मिकः ।
 अस्मिन्वै पुरुषन्याये विप्रवासं गते सति ।
 धर्मशीलानिमान्प्राज्ञान्सहितान्पञ्च पाण्डवान् ।
 धृतराष्ट्रः सपुत्रो वै नित्यं दुष्टो न मृष्यते । [90]
 वयमेतदमृष्यन्तः सर्वे एव पुरोत्तमात् ।
 कुरुन्विहाय गच्छामो यत्र याति युधिष्ठिरः ।
 तांस्तथा वदतो विप्रान्दुःखितान्दुःखकर्षितः ।
 उवाच परमप्रीतो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 परो बृद्धो गुरुश्रेष्ठो धृतराष्ट्रः पिता मम । [95]
 भवत्यकार्या तत्प्रीतिरस्माभिरिति नो व्रतम् ।
 भवन्तः सुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 पुत्रैर्दारैश्च दासैश्च निवर्तध्वं गृहान्प्रति ।
 द्रष्टा वः पुनरेवास्मि तयोदशसमागमे ।
 इत्युक्त्वा धर्मराजोऽथ तूष्णीं भूत्वा ययौ तदा । [100]

Colophon.

जनमेजयः ।

कथं प्रयाताः पार्थास्ते पुरादारण्यकं प्रति ।
 निकृत्वा धार्तराष्ट्रं तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ।
 वैशंपायनः ।
 तथा वृत्तं महाराज पार्थानां गमनं शृणु ।
 यथा रामः पुरं त्यक्त्वा पुरायोध्यां वनं ययौ ।
 लक्ष्मणेन सह आत्मा सीतया चैव भार्यया । [105]
 कैकेय्या कुक्ष्या चैव राज्ञा दशरथेन च ।
 राज्याद्विभ्रंशितस्तैस्तु श्रियं त्यक्त्वा वनं ययौ ।
 तथैव पाण्डुपुत्रोऽथ धर्मराजो नृपोत्तमः ।
 दुर्योधनेन नीचेन बलिना सौबलेन च ।
 राज्ञा च धृतराष्ट्रेण छलद्यूते त्रिभिः स्थितैः । [110]
 राज्याद्विभ्रंशितो राजा सतां धर्ममनुस्मरन् ।
 पुरं नागाङ्गं त्यक्त्वा श्रियं चैव सुदुर्लभाम् ।
 भ्रातृभिः सह राजेन्द्र कृष्णया सह भार्यया ।
 रामो यथा महाराज धर्मराजो ययौ तथा ।

(for सर्वे). — (L. 49) Gs ते (for तैर्). T1 Gs धर्मपुत्र*
 (for 'राज'). — Gs om. lines 52-54. — (L. 57) Gs
 धर्मात्मा (for 'द्धि'). — (L. 59) Gs हि (for ह). — (L.
 67.) Gs महाराजमूर्ध्व. — (L. 70) T1 Gs राजन्यास्तान्.
 — (L. 81) T1 Gs सरि* (for करि*). — (L. 82) Gs
 धार्तराष्ट्रो. T1 न मृष्यति. — (L. 84) T1 Gs ये तु (for द्यूतं).
 — (L. 88) T1 Gs विप्रवासा. — (L. 89) T1 Gs पश्य

(for पञ्च). — (L. 91) Gs 'मेव न (for 'मेतद्-). — (L.
 93) Gs वादिनो (for वदतो), and 'कश्चितान् (for 'कश्चितः).
 — (L. 96) Gs अशंकमानस् (for अवश्यकार्या), and नोद्यतं
 (for नो व्रतम्). — (L. 99) Gs द्रष्टारः (for द्रष्टा वः).
 — Colophon. Adhy. no.: T1 Gs 116; Gs 117.
 — T1 om. lines 105-107. — (L. 111) Gs राज्ञा
 (for राजा). — (L. 114) T1 Gs धर्मपुत्रो.

44

After 2. 71. 31, T₁ Gs. s ins.:

ततः पौराश्च दीनास्ते गते पार्थे वनं तदा ।
गावो हीना यथा वत्सैः पुरं प्रविविधुः पुनः ।
तददृष्टमिवाकूजं गतोत्सवमिवाभवत् ।
नगरं हस्तिनपुरं सखीमृत्युकुमारकम् ।
सर्वे चासन्निरुसाहा व्याधिना बाधिता यथा । [5]
पार्थान्प्रति नरा नित्यं चिन्ताशोकपरायणाः ।
तत्र तत्र कथां चक्रुः समासाद्य परस्परम् ।
कुन्ती च मृशदुःखार्ता पुत्रैः सर्वैर्विवर्जिता ।
हीनवत्सा यथा धेनुर्विललाप सुदुःखिता ।
वनं गते धर्मराजे दुःखशोकपरायणाः । [10]
बभूवुः कौरवा वृद्धा मृशं शोकेन पीडिताः ।
ततः पौरजनः सर्वः शोचन्नास्ते जनाधिपम् ।
कुर्वाणाश्च कथास्तत्र ब्राह्मणाः पार्थिवं प्रति ।
ब्राह्मणाः ।
कथं नु राजा धर्मात्मा वने वसति निर्जने ।

44

(L. 3) Gs तदा हृद° (for तददृष्ट°), and गतोदक° (for गतोत्सव°). — (L. 4) T₁ Gs सखीवृद्ध°. — (L. 11) Gs कौशिका (for कौरवा), and मृशं दुःखेन पातिताः (for the post. half). — (L. 12) Gs परो (for पौर-). T₁ नरा°

तस्यानुजाश्च ते नित्यं कृष्णा च द्रुपदात्मजा । [15]
सुखार्हापि च दुःखार्ता कृष्णा वसति सा वने ।
एवं पौराश्च विप्राश्च सदाः सहपुलकाः ।
स्मरन्तः पाण्डवान्सर्वे बभूवुर्मृशदुःखिताः ।
आविद्धा इव शस्त्रेण नाभ्यनन्दन्कथंचन ।
संभाष्यमाणा अपि ते न किञ्चित्प्रत्यपूजयन् । [20]
नभुक्त्वा नशयित्वा ते दिवा वा यदि वा निशि ।
शोकोपहतविज्ञाना नष्टसंज्ञा इवाभवन् ।
यदवस्था बभूवार्ता अयोध्या नगरी पुरा ।
रामे वनं गते दुःखाद्भूतराज्ये सलक्ष्मणे ।
तदवस्थं बभूवार्तमद्येदं गजसाह्वयम् । [25]
गते पार्थे वनं दुःखाद्भूतराज्ये सहानुजैः ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

विदुरस्य वचः श्रुत्वा नागरस्य गिरं च वै ।
भयान्मुमोह शोकाच्च धृतराष्ट्रः सबान्धवः ।

(for जना°). — (L. 14) Gs cm. the ref. — Gs om. lines 15-16. — (L. 17) Gs पुत्राश्च (for विप्राश्च). — (L. 20) T₁ कं च; Gs कंचित्. — (L. 25) Gs अद्यैतद् (for अद्येदं). — Colophon. Adhy. no.: T₁ Gs 118; Gs 117. — (L. 27) Gs नागरं च (for °रस्य).

APPENDIX II

Collations of an important Kaśmirian MS. (Ko—for a detailed description of it, see Introduction p. xxiii) received much too late for inclusion in the Critical Apparatus.

1

The MS. gives the introductory mantra (with v. l. व्यासं for चैव in the second line), which is preceded by ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

2 Before 2 ins. the ref. मय उवाच ।

°) त्वं (for किं.)

3 °) Transp. स्वस्ति and गच्छ.

4 °) पुरुषोत्तम (for पुरुषर्षभ).

°) पाण्डव (for भारत).

5 °) तदहं (for सोऽहं वै).

6 °) त्वाम् (for त्वम्), and मय (for मया).

°) कृतै (for गते). गच्छामि (for शक्यामि; possibly a mislection for original इच्छामि due to similarity of इ and ग in the Śāradā script).

7 °) काश्यप (for दानव).

°) मम (for मयि; the reading given by Ś1 alone).

8 °) *देवोऽथ (for *देवस्तु).

9 °) दैत्यै (for दैतेय).

10 °) दृष्ट्वा (for कृतां).

°) विष्टिताः (for विस्मिताः).

°) सकले (for कृत्स्नेऽस्मिन्).

11 °) कुरुष्व सभां (for सभां कुरु वै).

12 °) पुनः (for मुदा; the reading of Ś1 alone).

13 °) तदावेद्य (for यथावेद्य).

14 °) यथावद्विद्वे (for यथाहमकरोत्).

15 °) दैत्यैः (for दैतेयः).

16 °) किञ्चिद् (for कञ्चिद्).

°) विचिंत्य (for प्र°).

सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः १.

2

1 °) सुखावासं (for सुखवासं).

2 °) पितृ° (for पितुर°).

4 °) दर्शनानंतरं (for ददर्शनान्तरम्).

6 °) *साप्यभिवन्दितः (for *सा चाभिवादितः).

8 Om. (hapl.).

9 °) सहितः (for पञ्चभिः).

11 °) वसुश्रियौ च तत्पूतः (for वसु प्रदाय च ततः).

12 °) ताक्ष्यैकेतुसमन्वितं (for ताक्ष्यैकेतनमाशुगम्).

°) *शंखासिचक्राद्यैर् (for *चक्रासिशार्ङ्गाद्यैर्).

°) समन्वितः (for समन्वितम्).

13 °) सुनक्षत्रे (for च नक्षत्रे).

14 °) तं चापि (for चाप्येनं).

°) अभीशून् (for *षून्).

15 °) दा(sic)रयामास पाण्डवः (for दुधावाभिप्रदक्षिणम्).

16 °) ऽन्वययुः (for ऽनुययौ).

°) *परिजनैर् (for *पौरजनैर्).

17 °) प्रियः (for प्रियैः).

18 °) प्रीतितः (for पीडितम्).

19 °) *वन्दितः (for *वादितः).

20 °) स च तान् (for च तदा).

21 °) Om. (hapl.). [Ś1 also does the same. Probably the two pādas are to be deleted as unnecessary].

22 °) अचुषचक्षुषाम् (for *मनसाम्).

°) कृष्णश् (for शौरिश्).

23 °) एव (for इव).

°) *ल्योपाययुः (for *ल्योप°).

सभापर्वणि भगवद्धाने, as in Ś1 N1.

3

1 °) पूज्यम् (for पाथ्यम्).

°) त्वा (for त्वां; as in Ś1 alone).

2 °) अत्युत्तरेण (for उत्तरेण तु).

°) वक्ष्यमाणेषु (for यक्ष्य°).

5 °) *सरःस्थापि (for *सरस्वेव).

°) भावयात्वेन (for यौवनाश्वेन; cf. Ś1

Ks which read भावयाम्येन).

6 °) भारसहस्रस्य संमता.

11 °) *श्वासन् (for *श्वापि).

12 °) यं दृष्ट्वा (for यदेष्ट्वा; as in Ś1 alone).

°) शतक्रतुः (for शचीपतिः).

13 °) मनुः (for सत्रं; as in Ś1 alone).

14 °) यज्ञैर् (for सत्रैर्).

°) सहस्रिकैः (for सहस्रकैः).

15 °) *श्चिन्नाश् (for *श्चिन्नाश्).

16 °) यत्र (for तत्र).

°) तदा द्रव्यं (for सभाद्रव्यं).

17 °) उपागृह्य (for तदाह्वय).

°) भास्वरां (for ऽप्रतिमां).

°) चक्रे सभां मयः (for मणिमयीं शुभाम्).

18 °) प्रददौ प्रवरां (by transp.).

19 °) शतकौभं (for शतकुम्भं; as in Ś1 alone).

20 °) यथैव भाः (for यथैव सा; cf. the reading of Ś1, and see Addenda).

°) सभात्यर्थं (for तथा दिव्या).

21 °) ज्वलमानेन (for *मानेन).

22 °) दिव्यम् (for दिवम्).

°) विमला (for विपुला).

23 °) *संछन्ना (for *संपन्ना).

°) निर्मिता (for सुकृता).

24 °) सुधर्मा च (for सुधर्मा वा).

°) मतिमान् (for ऽप्रतिमां).

25 Transp. 25° and 25°.

26 °) Om.

27 °) चकार मतिमान् (for चकाराप्रतिमां).

°) *पट्ट° (for *पत्र°).

°) *महाध्वजां (for *मयाम्बुजाम्).

28 °) *गणैर्युतां (for *गणायुताम्).

29 °) भारतेनेव (for *तेनैव).

30 °) *रत्नाचितां (for *रत्नाचितां).

- *) जानंतु (sic) (for जानन्त).
 *) प्रापतन्व[न्व]त (for प्रपतन्व्युत).

- 31 *) लीनाः (for नीलाः).
 32 *) सर्वतः (for सर्वशः).
 33 *) सर्वतः (for सर्वशः).

सभापर्वणि सभानिर्माणं.

4

- 1 *) Transp. नस्यां and ततः; and
 पार्थो (for राजा).
 2 *) धृतपायसमध्वाज्यैर्.
 *) अपि (for तथा).
 3 3^a-4^b om. (hapl.), as in S₁
 K₂ B₂. [The lines not
 really wanted. S.K.B.]
 4 *) देवता विनिवेद्य (for दैवतानि
 निवेद्य).
 5 *) धर्मराजं (for सप्तरात्रं).
 6 *) तां पूजां (by transp.).
 7 *) पाण्डवान्समुपासत.
 8 *) अवावसुः (for अवां).
 9 *) कुलशिराः (for स्थूलं).
 10 *) रोमहर्षणः (for लोमं).
 *) अप्सुर्योमं (for अप्सुहोम्यं).
 11 *) त्रैवलिश् (for त्रैवणिश्).
 *) पलादो and घटकानुजः (for
 पणादो and जानुकः).
 *) पराशरसुशारिकौ.
 12 *) पालवाकः (for बलवाकः).
 *) शून्यपालः (for *सुल्यपालः).
 13 *) लालवस् (for गालवस्).
 14 *) हरिर्बभ्रुश् (for हरिबभ्रुश्).
 15 *) काक्षीवानौमि(शि?)जक्ष्व.
 *) नासिकेतुश् (for नाचिकेतुश्).
 *) वराको व्यासश्च (for वराहः
 शुनकः).
 *) कित (for कठ).
 16 *) यते वे (for मुनयो).
 *) धृतात्मानो (for महां).
 *) समाजग्मुर्महात्मानो.
 — 16 * -17 * Om. (hapl.). [The
 hapl. is dubious: the
 two pādas are better
 omitted. S. K. B.]
 17 *) सधर्माः (for धर्मशाः).

- 19 *) काक्ष्यसेना (for कक्षसेनः).
 20 *) कल्पयामास (for कल्पयां).
 21 *) कुंभी कार्णिदश्च (for कुन्तिः
 कुणिन्दश्च).
 *) अथांगं (for तथाङ्गं), and
 पुंड्रकेन (for *केण).
 *) पाण्ड्यश्च राजा (for पाण्ड्योड्-
 राजौ), and चंद्रकेण (for चान्द्रं).
 — After 21 ins. 48*, and
 transp. 22^{ab} and 24^{ab}.
 26 *) चापि (for चैव).
 27 *) स्य धृतिश् (for स्यादृतिश्). [S₁
 has a lacuna here.]
 *) महावीर्यां (for महेष्वासा).
 *) जयत्सेनश्च सोमकिः.
 28 *) संश्रुत्य (for *श्रित्य).
 29 *) रौहिणेयश्च (for रौक्मिणे).
 *) युयुधानोऽथ (for *धानश्च).
 30 *) मास्ते च (for *मास्ते स).
 31 *) कुशला गतितालं (for *कुशलाः
 शम्भ्यातालं).
 32 *) कुमारः (for किनराः), and
 कृतनिश्चयाः (for *निश्चमाः).
 *) किनराः (for गन्धर्वाः).
 33 *) विशेषतः (for मनस्वितः).
 *) नमयन्त (for रमं).
 34 *) सत्यवादिनः (for *संगराः).
 *) देवं (for देवा).
 सभापर्वणि सभाप्रवेशः.

5

- 2 *) अगमत् (for आ).
 3 *) दृष्ट्वा (for द्रष्टुं).
 4 *) नारदः (for नारदं).
 *) पाण्डवो ज्येष्ठः (for पाण्डवश्रेष्ठः).
 5 *) सर्वैश्च (for रत्नैश्च; through
 influence of 6^b).
 7 *) काश्चिदर्थाश्च (for कश्चिदर्थाश्च).
 *) धर्मेण (for धर्मे च).
 8 *) नृप (for नृपु).
 10 *) कालं (for काले).
 11 *) बला*लांस्तथा पश्चाद्.
 12 *) चाष्टौ (for अष्टौ).
 13 *) सप्त (for षट् ते).
 *) आ*स्तथा (for आढ्यास्तथा).

- *) त्वनुरक्तां (for स्वनुरक्तां).
 14 *) चापि परिं (for चाप्यपरिं).
 *) तव (for जानु).
 16 *) बुद्धाः (for (बुद्ध्या).
 17 *) मंत्र*रैर् (for मन्त्रधनैर्).
 21 *) संदृष्टास्तत्र कारणे.
 22 *) केचन (for कानिचित्).
 23 *) कारुणिकाः (for कारणिकाः).
 *) कुमाराश्च and योधमुख्याश्च (for
 कुमाराश्च and योधमुख्यांश्च).
 24 *) गृह्णासि (for क्रीणासि).
 28 *) दिशामविदितः (for द्विषामवि-
 दितः).
 *) मधुसूदन (for रिपुं).
 29 *) अनुसूयुं (for अनुसूयुं).
 30 *) वक्तो (for युक्तो).
 *) न्यजुः (for *नृजुः).
 31 *) दैवज्ञः (for देव).
 32 *) Om.
 *) ते तात (for कर्मसु).
 34 *) उद्देज्येः प्रजाः (for *मुद्देजितप्रजाः).
 *) राष्ट्रे (for राष्ट्रं).
 35 *) तत्र प्रतिगृहीतारं.
 36 *) शूरश्च वृद्धश्च (for धृष्टश्च शूरश्च).
 37 *) सर्वयुद्धं (for सर्वं युद्धं).
 39 *) *क्रमणादेते (for *क्रमणाद्ध्येते).
 *) विकुर्वन्ति हि (for भर्तुः कुप्यन्ति).
 40 *) प्रदानतः (for प्रधानतः).
 *) केचित् (for कश्चित्), and तवार्ये
 च (for तवार्येषु).
 41 *) अनाशासि (for अनुशासि).
 45 *) भवदुपनतं (for भयादुप).
 *) रिपुं वा क्षीवं (for क्लीवं वा रिपुं).
 46 *) त्वमस्याः (for त्वमेव).
 *) नातिशङ्क्यं (for नाभिश्ङ्क्यं).
 47 *) समीक्ष्यैव परीक्ष्य (for जवेनैव
 समीक्ष्य).
 48 *) कश्चिद्भलं (for पाण्णिमूलं).
 49 *) परमुख्येभ्यः (for बलमुं).
 50 *) Om. (owing to similar
 ending of 50^{ad}).
 *) पराजिगीवसे (for पराजिगीवसे).
 51 *) ना*तः शत्रुं (sic) (for
 यास्यतः शत्रुं).
 *) स्वनुष्ठितः (sic) (for स्वनुष्ठिताः).

- 52^{ab} Om.
 53^a बलमुख्यसुनीता (for बलमुख्यैः सु^०).
 54^a बलं च पुष्टिं च (for लवं च मुष्टिं च).
 55^a समये रिपोः (for समरे रिपून्).
 56^b *संस्पर्शकाणि (for *कानि).
 57^a प्रियाणि (for प्रियाणि).
 58^a *लनुगता* (for *लनुमता*).
 59^a Transp. कोष्टं and कोशं.
 60^a आयुश्च.....रनुष्ठितं.
 61^a तान्स्वेभ्यश्च (for तांश्च स्वेभ्यो).
 62^a संशुध्यते (for संशोध्यते).
 63^a आयव्ययौ (for आयव्ययं).
 64^a नावकर्षसि (for नाप^०).
 65^a अधमोत्तममध्यमान्.
 66^a अप्राप्तव्यसना राजन्. [The reading of Ko accounts for the corrupt Ś1 reading. S. K. B.]
 67^a तडाकानि (for तडागानि; as in Ś1).
 68^a भागशोपि निविष्टानि.
 69^a कृषिदेव* (for कृषिदेव^०).
 70^a कच्चिद्धर्म* (for *द्वीजं).
 71^a कार्षिकाय (for कर्षकाय).
 72^a ददा*ण* (for ददास्युण^०).
 73^a कूराः कतप्रज्ञाः (for शुचिकृतः प्राज्ञाः).
 74^a *नानुगतः (for *नानुगताः).
 75^a श्रद्धदास्यां (for श्रद्धायासां).
 76^a *चरन्निति (for *चारात्रिंशि).
 77^a विचित्र्या* (for विदित्वा^०).
 78^a रात्रौ सुप्तं (for रात्र्यां सुप्ता).
 79^a नियमेन च (for नियमेन वा).
 80^a पार्थावकर्षसि (for पार्थाप^०).
 81^a शरीरे च (for शरीरे ते).
 82^{ab} मानोत्सेकाद्वा मोहा* (for माना-न्मोहाद्वा कामा^०).
 83^a न शामसि (for अपास्यसि).
 84^a न मोहालोभाद्वा (by transp.).
 85^a न वृत्तिं स्वां रु* (for वृत्तिं त्वं संरु^०).
 86^a महिता (for सहिता).

- 87^a कच्चिन्न (for कच्चित्ते).
 88^a बलैर्नो (before corr. *लेनो*)-परिपीडितः.
 89^a त्वा (for त्वां; as in Ś1).
 90^a प्राणास्वदर्थे च (for प्राणांस्त्व-दर्थेषु).
 91^a सर्वेषां (for साधूनां).
 92^a धर्मत्रये मूले (for धर्मे त्रयिमूले).
 93^a वर्धमानस् (for वर्तमानस्).
 94^a गृहे तवान्नानि (for तव गृहेऽन्नानि).
 95^a सुदक्षिणं (for सदक्षिणम्).
 96^a एकचित्तान् (for एकचित्तो; cf. the reading of Ś1).
 97^a आत्मना (for आत्मवान्).
 98^a देवताः (for दैवतान्).
 99^a धृतिर् (for वृत्तिर्), and ते नये (for तेऽनघ).
 100^a सुखमश्रुते (for सुखमेधते).
 101^a पृष्टे गृहीतस्तत्कारे.
 102^a दरिद्रस्याथ वा पुनः.
 103^a प्रमादं (for प्रमादं).
 104^a धर्मेराजं (for धर्मात्मानं).
 105^a लोभकारणात् (for लभका^०).
 106^a मानद (for मानिताः; as in Ś1 alone).
 107^a न वंचिताः (for अवञ्जिताः).
 108^a धर्मार्थद्विजमुक्तेभ्यो.
 109^a चैव (for कश्चित्).
 110^a पूजनं (for पूजयन्).
 111^a गृहीषे (for गृहासि).
 112^a चाभिभूः (for चाभिभो).
 113^a अभ्यर्च्यते (for अभ्यस्यते).
 114^a गृहीते (for गृहे ते; as in Ś1).
 115^a भारत (for तेऽनघ).
 116^a सर्वे ते (by transp.).
 117^a विपदाः (for विदिताः) and शत्रु-नाशन (for *नाशनाः; as in Ś1).
 118^a *व्याधि* (for *व्याल*).
 119^a रक्षोरग* (for रोगरक्षो^०).
 120^a एतान् (for एताः).
 121^a ब्रह्मरूपं (for देवरूपम्).
 122^a यथैतदुक्तं (for यथा त्वयोक्तं).
 123^a *वाभिरुद्धा (for *वाभिवृद्धा; as in Ś1 alone).

- 116^a शक्रस्येति (for *स्येति).
 सभापर्वणि कच्चिदध्यायः (adhy no. 5).

6

- 1^a *नुपूर्वेण (for *नुपूर्व्येण).
 2^a न्यायमात्येतद् (for न्याय्यमाहिनं as in Ś1).
 3^{ab} राजमिश्र यथा कार्यं तव (for राजमिश्रयथा कार्यं पुरा).
 4^a कथं तु (for वयं तु).
 5^a न च (for न तु).
 6 For 5, subst. 78*.
 7^a निमिता (for निमित्तान्).
 8^a तत्त्वतः (for पृच्छतः).
 9^a महेंद्रस्य (for तथेन्द्रस्य).
 10^a गतकुमम् (for *कुमाम्).
 — After 12^{ab}, ins. 79*
 [(L. 1) दिव्या (for दिव्यां).
 — (L. 2) वसुमिश्र यतात्मभिः.
 — (L. 3) सिद्धैर्वैदयैः (for शान्तैर्वैदयैः).]
 11^a धर्मपुत्रो (for *राजो).
 12^a नृपोत्तमैः (for *नृपैर्द्वैतः).
 13^a यथावृत्तं (for *तत्त्वं).
 14^a इच्छामि सहितः (for इच्छाम सहिताः).
 15^a उक्त्वा (for उक्तः).
 16^a श्रूयताम् (for श्रूयन्ताम्).
 सभापर्वणि पष्ठोऽध्यायः.

7

- 1^a योजनशता (for *शतं).
 2^a शतमध्याध* (for शतमध्यध*).
 3^a सुखा (for शुभा).
 4^a महात्मानः (for *त्मानं).
 — After 6 ins. 80*, with v.l. भास्वरा (for भास्वन्तो).
 5^a देवराजं महात्मानम् (by transp.).
 6^a सामयुजो (for सोम^०).
 7^a विरजस्का गतकुमाः.
 8^a पराशरो मांडवश्च.
 9^a गौरशिरो (for *शिरो).
 10^a दुर्वासा वै (for *साश्च).
 11^a जाबलिः (for भालुकिः).
 12^a हविष्ट (sic)श्च (for हविष्मांश्च).
 13^a कृषिह्वयः (for कृषीवलः).

- 13 ^a) वायुमक्ष्यो हुताशनः.
^a) ईशानः (for ईशानः).
^a) वज्रिणं समुपासते.
14 ^{ab}) महादेवः स्वनीषश्च वाल्मीकश्च महा-
यशाः.
^a) समीपः (for समीकः).
15 ^a) *श्वापिर् (for *श्वात्रिर्).
16 ^{ab}) *क्षेव ताक्ष्यो (for *स्ताक्ष्यस्तथा).
17 ^a) *क्षेव (for *श्वापि).
19 ^b) सविता यमः (for सवितार्यमा).
^a) भारती (for भारत).
20 ^a) यक्षाः सदक्षि* (for यक्षाश्च दक्षि*).
^a) स्तोत्राश्च (for स्तोभाश्च).
21 ^a) विविधैस्तथा (for *धैरपि).
22 ^b) कविभि* (for कर्मभि*).
^a) *निसूदनं (for *निषू*).
23 ^a) आजमाना इवा* (for आजमानै-
रिवा*).
25 ^b) धृतव्रताः (for यत*).
26 ^a) शतकतुर् (for *कतोर्).
^a) यस्यां शृणु महानपि.
पूर्वे शकसभावर्णनं सप्तमोऽध्यायः.

8

- 3 ^a) अर्कप्रभाभा (for *प्रकाशा).
[Additional support for
the *lec. diff.* S. K. B.]
4 ^a) तस्याः (for तस्यां).
^a) क्षुत्पिपासा (for क्षुत्पिपासे).
5 ^a) वसवश्च (for रसवश्च).
6 ^a) स्रजश्चात्र (for स्रजस्तत्र).
^a) नित्यकालफल* (for नित्यपुष्पफल*).
^a) शीतलानि च तोयानि सुखोष्णानि च
भारत.
7 ^a) पार्थ (for तात).
8 ^{ab}) Om. as in S₁.
^a) कृतवीर्याः कृतश्रवः.
9 ^a) अरिप्रणत् (for *प्रणुत्).
^a) पृथुक्षो (for पृथुक्षो of S₁ only).
[In S₁ *āradā* यु and श्व look
alike. S. K. B.]
10 ^a) इहो (for ऐहो).
^a) संस्कृतिर् (for साकृतिर्).
^a) सदश्वोमि (for *मिः).

- 11 ^a) भरतः सुरयक्षेव.
^a) सुनीतो विषधो (for सुनीधो
नैषधो).
12 ^b) पंचाशः पृथिवीपतिः. — After
12^{ab}, ins. 91*, (with v.l.
पुरुरदवः for पुरुरदहः).
^a) वसदुर् (for रुषदुर्).
^a) रथिनां वरः (for सुमहाबलः).
13 ^b) मरुकुत्ती (for पुरुकुत्तो).
14 ^b) शर्यातः (for शर्यातिः), after
which शरभः is added
sec. m. above the line.
^a) अंगेरिदश्च (for अङ्गोऽरि*).
^a) दुःष्वंतः (for दुःषन्तः).
15 ^a) भांगस्वरिस्वनीषश्च.
^a) निषदोषत्ववीरयः.
^a) कारिधमो (for करंष*), and
वाल्किश्च (for वाङ्कि*). — After
15, ins. 92* (with v.l. ऐहो
for ऐलो as in S₁, and
मरुतश्च for मरुतश्च).
16 ^a) तुणसः (for तुणकः). — After
16^{ab}, ins. 93* (with v.l.
व्यश्वसाश्चकृषाश्च and पंचधृप्तः
पृथुश्रवाः). [With the post.
half, of. 12^b.]
17 ^a) अन्वर्कः (for अलर्कः).
^a) गजगौरश्च (for गयो गौराश्च).
18 ^b) पृथुश्चो (for पृथ्वश्चो).
^a) वैद्यो (for वैन्यो), and वैरिशयः
(for बारिषेयः).
^a) पुरुषो (for पुरुजो).
19 ^a) भूमिजानुर् (for मीमजानुर्).
^a) पुष्टो (for पृष्टो).
20 ^b) *शुस्रश्च सेनजित् (for *शुस्रः
प्रसेन*).
^a) *गम्भोजयस्तथा (for *गम्भोजक-
स्तथा).
21 ^a) शतमत्स्या (for शतं मत्स्या).
22 ^{ab}) *दत्तानामेरिणा (for *दत्ताना-
मीरिणा).
23 ^a) उशंकवः (for उशङ्कवः).
^a) देवरातो (for *राजो).
^a) कृषदशिक्ष राजर्षि.
^a) वासासहधर्मत्रिणा (for धाम्ना सह
*समन्त्रिणा).

- 25 ^a) राजेंद्र (for राजर्वे).
26 ^b) बलोन्यृत्य* (for कालो मृत्यु*).
27 ^a) पितरश्च महात्मानः.
^a) स्वधर्मतो (for *वन्तो).
28 ^a) साक्षात् (for साक्षाच्च): as in
S₁ alone.
^a) दुःकृत* (for दुष्कृत*).
^a) *सत्यवः (for *मृत्यवः).
29 ^a) शिशिपपैलाप* (for शिशिपपा-
लाश*).
^a) मूर्तिमंतं युधिष्ठिर.
32 ^a) प्रभामंती ज्वलंती च.
33 ^{ab}) संन्यासिनो राजन्तिष्ठाः.
^a) विरजांबराः (for विरजोम्बराः).
34 ^a) स्वकृतैः कर्मभिर्दिव्यैः.
^a) *वहैश्च भू* (for *वहैर्विभू*).
35 ^b) संघशश्चा* (for शतशश्चा*).
^a) वादित्र- (for वादित्रं).
36 ^a) पुण्यागंधाश्च (for पुण्याश्च गन्धाः).
^a) समन्विताः (for समन्ततः).
^a) नित्यशः (for सर्वशः).
37 ^a) शतसहस्राणां (for *स्त्राणि).
^a) रूपयुक्कमनस्विनः.
सभापर्वणि दक्षिणे यमसभावर्णनं.

9

- 1 ^b) वरुणस्यामित* (for वरुणस्य सिन*).
4 ^a) अनिर्देहयवपु* (for *देहया वपु*).
5 ^a) बद्धा (for सिता).
7 ^a) भूषणाश्चापि (for भूषिता*).
^a) *माल्यप्रकारिणः (for *माल्यानु*).
9 ^a) कुंडलाधारः (for कुण्डलधरः).
^a) काकोटक* (for कर्को*).
— After 9, ins. 100* (with
v.l. एणीमान् for पाणिमान्,
and कांडकक्षेव for कुण्डलधरः;
of. v.l. of S₁).
11 ^b) दक्षास्तस्यां (for सर्पा*).
11^a-12^a Om.
13 ^b) सतः (for स्वनः).
^a) कथनः पिठिर* (for कथनः
पिठर*).
14 ^a) स्वरूपश्च (for सुरु*).
^a) काली (for वाली).
^a) मधवासा (for मेघ*).

Appendix II]

महाभारते

- 15 ^a) टैटभो विटुजटश्च.
^b) प्रह्लाद° (for संह्लाद°).
 16 °) सर्वे संपूर्णवर्णाश्च.
 16^a-17° Om.
 17 ^a) स्वचरित° (for सुचरित°).
 18 °) वीणा (for वेण्णा).
^a) कावेरी च सरिद्वरा; of. the reading of Ś1 K4 D4.
 19 °) देरावती (for इरावती).
 20 ^a) सोमावती कृष्णवीणा.
^b) नर्मदा वेगवाहिनी; cf. v.l. of 18^a.
^c) राजेंद्र (for सरितस्).
 — After 20°, ins. 106*.
 21 ^a) सुप्रसवणा (for सप्रसवणा).
^c) तडाकानि (for तडागानि): as in Ś1.
 23 ^a) उपासते (for समा°); cf. the reading of Ś1.
 24 Om. (hapl.).

सभापर्वणि पश्चिमे वरुणसभावर्णनं.

10

- 1 ^a) योजनैरमितप्रभा.
 2 °) खेचराणां (for खेचरीणां).
 3 °) °रुद्रैः (for °रुद्धैः).
 4 ^a) रश्मीवती (for रश्मि°).
^a) पुत्रमाणेव (for °नेव).
 — After 4, ins. 109*.
 6 ⁱ) °संभृते (for °संवृते).
^c) दिव्योपधाने परमे.
 7 ^b) सुरभीनि (for °णि).
^a) शुभः (for शुचिः).
 8 ^a) नंदिन्याश्चा° (for नलिन्याश्चा°).
^b) नंदनस्य (for चन्दनानां).
^c) °संवादी (for °संहादी).
 9 ^a) संति (for गान्ति).
 10 ^a) तथैव च तिलोत्तमा; cf. the reading of Ś1 K.
 11 ^b) मेनका मुंजिकस्थला; cf. the reading of Ś1.
 — After 11^{ab}, ins. as in Ś1 111* (with v.l. प्रम्लोलाचा-
 प्युर्वशी च for the prior half;

- and इरा for इडा in the post. half).
^c) वृंदा (for वर्णा).
^a) सामीची बुद्धा (for समीची बुद्धा); of. the reading of Ś1.
 12 ^a) गंधर्वाप्सरसां (for पांडवाप्सरसां).
 13 ^a) गीतवादित्रैर् (for दिव्यवा°).
 14 ^a) श्वेतभद्रोथ (for °भद्रश्च).
 15 ^a) केशेरको (for कशे°).
^c) कौस्तुभुरः (for कुस्तुभुरः).
^a) राजकर्णो (for गज°).
 16 ^b) फलभद्रः फलादकः; cf. the reading of Ś1.
^c) अंगतस्वः (for °चूडः).
^a) हेमवत्तो (for °नेत्रो).
 17 ^b) शोणितादः प्रणालकः; cf. the reading of Ś1.
^c) वृक्षोवायनि° (for वृक्षवायनि°).
^a) चीरवासश्च (for °वासाश्च).
 18 °) श्रीश्च (by transp.).
^a) नडकूबरः (for नल°).
 19 ^a) नित्यशस् (for बहुशस्); of. the reading of Ś1. — After 19, ins. 116* with the readings resembling, mostly those of Ś1 K4:

- भेदोर्मासाशनरुधेरुयधन्वा महाबलः ।
 उपास्यते महात्मासौ तस्यां नित्यं धनेश्वरः ।
 20^{ab}) भगवान्भू * * * * * तः (om. by hapl.).
^a) शूलभृद्भग° (for °भृद्भग°).
 21 ^a) क्षताक्षैश्च (for क्षतजाक्षैर्).
 22^{ab}) Om.; cf. 116*.
^f) धनदो (for धनदं); cf. v.l. of B2. s D1-s.
 23 °) दिव्यां (for राजन्); cf. the reading of Ś1 K.
 सभापर्वणि उत्तरे धनदसभावर्णनं.

11

- 1 °) अगच्छन्.
^a) दिव्यधुर्मा गतकुम्भः.
 2 ^b) स मा (for समां).
^c) दिव्यां (for मह्यं).

- ^a) मह्यं (for माह्यी).
 3 ^a) रम्यां (for दिव्यां); as in Ś1.
^c) अनिर्देश्या.
 4 °) सदा (for तथा).
 5 ^a) कर्मणा वा विशां पते.
 6 ^b) उत वा सा यथा यथा.
 7 ^a) विपाप्मा विगतकुम्भः.
 8 °) च (for हि).
 9 ^b) पांडव (for भारत).
^a) न च क्षतं (for कदाचन).
 10 °) ग्लानिश्च (for न ग्लानि).
 11 ^a) नानारूपा कृता वर्णः.
 13 ^a) यस्यां स भगवान्नास्ते.
^c) स्वयमेको निशां राजन्.
^a) लोकं (for लोकान्).
 14 ^a) मारीचः (for मरीचिः).
 15 ^b) गौतमोऽथ (for °मश्च).
 16 ^a) रूपो (for रूपं).
^b) पंचमः (for भारत).
^a) विदुः (for भुवः).
 19 °) विंशतिश्चैव सप्तान्ये.
 20 ^a) ग्रहाः सर्वत एव च.
 21 °) सादिराजानो.
^a) नामदंद्दैर्.
 22 ^a) मारुतो.
^a) विशां पते (? for हवींभ्यश्च); cf. 26^a.
 23-26 Om. [The omission does not appear to be accidental. S. K. B.]
 27 ^b) दिवारात्रं.
^c) अर्धमासास्तथा माना.
 28^{ab}) पंच युगान्यहो°, as in Ś1 alone.
^a) अक्षय्यम्.
 29 ^b) सुनसा विनता इडा; cf. v.l. in Ś1.
^a) सरसा (for सरमा).
 30 ^b) मरुतः सर्व एव च.
 31 °) सुपर्णनागाः पशवः.
 33 ^a) यत्किञ्चित्त्रिषु लोकेषु.
 35 ^a) यथाकालं.
^b) दृष्टाः.
 36 °) कौलेयान्.
 37 ^a) प्रतिपूज्यते.
 38 ^a) भूतात्मा (for विश्वात्मा).
^c) सत्त्वमानोर्ध्व°.
 39 ^b) प्रतियाद्विश्च.

- 40 ^b) ब्रह्मविगणभाविनी.
^a) सुशुभा (for सुशुभे): as in *Ś1* alone.
- 41 ^a) मानुष्येषु.
- 42 ^a) मता (for सभा).
- 43 ^a) वैवस्वतसभासीनो.
^a) मे (for वै).
- 44 ^a) वे (for तु): as in *Ś1*.
^a) भूयिष्ठं.
- 45 ^a) भगवान्बृषभध्वजः.
- 46 ^{ab}) ते (for तु), and तु (for ते): as in *Ś1*.
- 47 ^a) शक्रस्य च सभायां हि; cf. v.l. *Ś1*.
^a) विचित्राश्च (for विविधाश्च).
- 48 ^b) हरिचंद्रो (consistently everywhere for हरिश्चन्द्रो).
^a) सभा नित्या (by corr.).
- 49 ^a) किं कर्म तेन चरितं.
^b) नियतव्रत.
- 50 ^a) पितृलोके गतश्चासि.
^a) चापि (for चासि).
- 51 ^a) वा (for च).
- 52 ^a) मा (for मां).
^b) हरिचंद्रं (cf. 48^b).
- 53 ^b) सर्वात् (for सम्राट्).
- 53^a-56^a Om. (hapl.).
- 56 ^a) तस्य (for तस्मिन्).
- 57 ^b) याजकेभ्यो.
- 58 ^b) तदा (for तथा).
- 59 ^b) यथाकामं पुरस्कृतैः.
^a) धनौष* (for रत्नौष*).
- 61 ^a) नराधिपः.
- 63-64 Om. [The om. does not appear to be accidental. S. K. B.]
- 65 ^a) कौरव्यः (for कौन्तेय): as in *Ś1* alone.
^b) कौरवनन्दन.
- 66 ^a) समयोयं (for समयोऽसि).
- 67 ^a) गन्तारः स्य; as in *Ś1* and *Cd*.
^a) सर्व एव (for पूर्वं सह).
- 69 ^a) किञ्चिदेवं निमित्तं तु.
^a) भवत्युत.
- 70 ^b) यत्क्षेमं.
^a) अप्रमत्तोत्थिते.

- 72 ^b) नारदो भगवानृषिः, as in *Ś1* *Cd* and other MSS.

सभापर्वणि सभावर्णनं.

12

- 3 ^a) यज्वनां यज्ञमाहात्म्यं.
- 4 ^a) तु तान् (for ततः).
^a) तु (for च).
- 5 ^a) संचित्य.
- 6 ^b) चितयन् (for पालयन्).
^a) सर्वलोकस्य.
- 7 ^b) सर्वधर्मभृतां वरः.
- 8 ^b) प्रजाः (for जनाः).
^a) जातशक्रता.
- 9 ^a) समादाय (for समानाय).
- 10 ^a) प्रार्थमानाः (for पृच्छय*).
^b) वचोर्थे.
^a) महाराजं (for महाप्राज्ञं).
- 11 ^b) गुणमर्हति.
^a) तत् (for सन्).
^a) अभीप्सते; as in *Ś1*.
- 13 ^b) कुत्र (for क्षत्र*).
^a) तस्मिन् (for यस्मिन्).
^a) चीयते ब्रह्मवादिभिः.
- 14 ^a) दधि* (for दर्वी*).
- 15 ^a) समर्थोपि.
- 17 ^b) स जानंश्चात्मनः क्षमं.
- After 18^{ab}, ins.: मन्त्रिभिश्चैव सहितो राजसूयं पुषिष्ठिरः (cf. v. l. 148* in N).
- 18 ^a) संमतं (for मन्त्रिभिः).
- 19 ^b) साम्राज्यार्हस्य.
- 20 ^a) सर्वे (for तेन).
^b) तेन राजीवलोचनं.
- 23 ^a) संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य); as in *Ś1*.
^b) क्षया* (for व्यया*).
- 24 ^b) विमृष्य; as in *Ś1*.
- 24 ^b) केवलत्मा विपत्तये. [See Ad-denda.]
- 25 ^a) विनिश्चयाथ.
- 27 ^a) न स किञ्चिद्विषहेद.
- 28 ^a) राजा (for तु तां).
- 29 ^a) सुखासीनं ततः कृष्णं.
- 31 ^a) इन्द्रप्रस्थागतं.
- 32 ^a) स गृहं पितृवद्भ्रात्रा; cf. *Ś1*.

- 33 ^a) प्रीतेन (for प्रियेण).
^a) पितृवत्पशुपासितः; cf. *Ś1*.
- 34 ^a) सुग्रे (for शुभे): as in *Ś1*.
^a) ज्ञापयन्सुप्रयोजनं.
- 35 ^b) कैवल्येऽसया.
^a) तत्सेहं (for तत्ते ह).
- 37 ^b) ह (for मे).
^a) गिरां.
- 38 ^a) स्वाधहेतोस्.
- 39 ^a) परीप्सन्ति.
^a) जनवाचः.
- 40 ^b) व्युदस्य (for व्यतीत्य).

सभापर्वणि राजसूयमन्त्रो नाम द्वादशोऽध्यायः.

13

- 1 ^a) तत् (for ते).
- 2 ^b) क्षत्रियं चावशेषितं.
- 3 ^b) वसुधाधिपैः; as in *Ś1*.
^a) निदेशभाषिभ्यः; as in *Ś1* *Cnp*.
- 4 ^a) ऐड्येक्ष्वा* ; as in *Ś1*.
^a) अणिबंधाश्च.
- 5 ^a) ऐडवंशास्तु ते राजन्.
^b) तथैवेक्ष्वा*.
- 6 ^b) विस्तरोभिहितो महान्.
^a) स (for च).
- 7 ^a) सो[ऽ]वनि.
^a) वनंत (for मन्यत): as in *Ś1*.
- 8 ^a) चतुर्यस्त्वपरो राजा. [The second *Cdp*. In this MS. य and ज are often interchanged. S. K. B.]
^a) मानद (for योनितः).
- 11 ^a) तु (for च): as in *Ś1*.
^b) महात्मानं तमाश्रितौ; as in *Ś1*.
^a) तौ हत्वा त्वाहुकाडुभौ.
- 12 ^b) कलहो (for कलभो).
^a) मूर्धोदित्यं (for मूर्धो दिव्यं).
- 13 ^a) अरुचं (for मुरं च).
^a) अपर्यंतबली.
^a) प्रतीत्या वरुणो.
- 14 ^a) महाराजा.
^a) कर्मणश्चैव.
- 15 ^a) प्रतीच्यां दक्षिणाशां तां.

- 16 ^a) राजा (for शूरः): as in Ś1.
^b) कुरुजित्.
^c) स तं संततिमानेकः.
 17 ^a) गतस्त्वेव. [N. B. No omission of 17^a-18^b as in Ś1.]
^c) विज्ञातः.
 18 ^a) प्रतिजानीते.
^b) लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्).
^c) आदत्तः.
 19 ^a) पप्रथे (for विश्रुतः): as in Ś1.
 20 ^a) चतुर्थभागगृहे राजन्.
^c) विषावलाभ्यो (slo).
 21 ^a) राक्षो यः स्यादृति शूरो.
 23 ^b) तथात्मजः (for 'त्मनः').
 24 ^a) 'भोज्यश्च तथा.
 25 ^a) बद्रकरा (for भद्रकरा).
^b) बोधाः सास्त्राः पटश्चराः; cf. Ś1.
^c) सुस्थूराः सुकुजाक्षिव.
^d) कुणिधाः.
 26 ^a) साल्वेयानां.
^c) चैव (for ये च): as in Ś1.
^d) केरलाः (for कोशलाः).
 27 ^c) मत्स्वाश्च सुतृपादाश्च.
 28 ^b) 'बलादिताः (for 'भयादिताः').
^d) सर्वतो दिशः.
 29 ^a) उपायच्छ्रयधामतिः; cf. Ś1.
 30 [N. B. No hapl. om. as in Ś1.]
^a) नामोमे (for नाम्ना ते).
^b) 'नुजे बली.
^c) सं- (for स).
^d) आभिभूय.
 31 ^c) च (for तु): as in Ś1.
 32 ^a) दत्त्वाकूरे सुमानं च तां त्वाहुकसुतां तथा.
 33 ^b) क्षातिकास्यं कृतं मया.
^d) चाच्युत (for चाप्युत).
 34 ^a) क्षेत्रे तु समनुप्राप्ते.
^d) कुलान्यष्टा (for कुलैरष्टा).
 35 ^b) शतपतिभिः.
 36 ^c) नामतो हंसवडिकौ.
 37 ^a) तावुभौ वीरसहितौ.
 38 ^b) [s]पि (for च).
^c) एवैव (for तथैव).

- 39 ^b) नृप (for नृपः).
^c) नरोन्यः (for स चान्यैः). [Ko goes with Ś1]
^d) अष्टादशावरे.
 40 ^c) रहको (for डिभको).
 41 ^a) हंसं नृलोके (for हंसेन लोके).
^d) रहको (for डिभको).
 42 ^a) रहकं (for डिभकं).
 44 ^c) पुनरानंदिनः.
 45 ^c) Om. from जरासंधं up to पतिष्व मे in 46^c.
 47 ^b) मंत्रपूर्वकं (for पूर्वमन्त्रितम्).
 48 ^c) प्राप तापमयात्तस्य.
 49 ^a) संमंथ्य (for संचिन्त्य); as in Ś1.
 50 ^c) ततो निवेशं तस्यां च.
 51 ^a) युष्येन् (for युष्येयुः); as in Ś1.
^d) निवसाम.
 52 ^a) गिरिमुख्ये.
 53 ^c) सामर्थ्यमनुसंबंधाद्.
 54 ^b) त्रिस्कंदः; as in Ś1.
^c) योजनां तां शतद्वाराः; as in Ś1.
^d) विक्रमक्रमतोरणाम्.
^c) नद्धाः; as in Ś1.
 55 ^b) व्रतानां (for व्रतानां).
^d) त्रिंशतां वरः.
 56 ^a) चारुदोष्णः.
^d) शक्रं (for शौरि).
 57 ^a) एवमतिरथाः; as in Ś1.
 58 ^a) बह्वः शंकुनिदातश्च.
^c) 'राजस्य (for 'भोजस्य).
 59 ^d) व्यवस्थिताः (for गतव्यथाः).
 60 ^d) नान्यथा (for भारत).
 61 ^a) शक्ये (for शक्यं).
 62 ^c) कंदर्यां पर्वतैर्द्रस्य.
 63 ^a) तेन रद्धा हि राजानो; cf. 62^a.
^b) वसुधाधिपं.
 — After 63^a, ins.: 162* (with v.l. अरिद्धं).
^c) आशास्य (for आराध्य).
 — After 63, ins.: प्रतिज्ञायाः परं पारं गतः क्षत्रियपुंगवः (cf. 164*).
 64 ^a) पुरुषव्रजान्.
 68 ^d) समाचक्ष्व (for ममा).

सभापर्वणि राजसूयमन्त्रः.

- 1 ^a) त्वं नान्यो; as in Ś1.
 2 ^a) च (for हि).
^c) हि (for च).
 3 ^a) प्रशंस्यः (for प्रशस्तः).
 4 ^a) पा (sup. lin. दू as in text) र.
 5 ^b) नांते (for न तु).
^c) पारमैष्ठ्यं.
 6 ^c) कश्चित्.
^d) भवेच्छ्रेयो.
 7 भीमसेन उ' (for भीम उ').
 8 ^a) जयेत्सम्यङ्गयाद्राजा नीलर्थे आत्मनो हितान्.
 9 ^c) साधयिष्याम.
^d) इष्टि (for वयं): as in Ś1.
 10 ^b) अवेक्ष्यते.
^c) अस्माद् (for तस्माद्).
 11 ^a) जित्वा (for हित्वा).
^d) बलतो (for भरतो).
^f) साम्राज्य (for सम्राज). इति शुश्रुम; as in Ś1.
 — After 11, ins.: सर्वान्वंशाननुसृज-
 नेवमेव महापुते (cf. 169* and 171*).
 13 ^a) न चैनमन्वयुष्यंत.
^c) एष (for एव).
 14 ^b) उपाहरन् (for उपासते).
 15 ^a) मूर्ध्नाभिषिक्तो नृपतिः.
 16 ^c) तं दुर्बलः परो राजा.
 17 ^a) प्रेक्षि' (for प्रोक्षि').
^d) जीवितं (for जीविते).
 18 ^c) ततः (for ननु). संख्ये (for सर्वे).
^d) प्रतियाचे वरद्वयं.
 19 ^a) वडशीति.
^d) प्रवत्स्यति (for प्रपत्स्यते).
 सभापर्वणि राजसूयमन्त्रः.

- 1 ^a) बाल्याद् (for बलाद्).
 2 ^a) उमे (for उमौ).
^c) मनश्चक्षुषिही'.
 3 ^c) पराज्ये.
 4 ^b) पार्थ मे प्रतिपद्यत.

- *) यथाहं (for यथाहं). विमृशाम्येकः;
as in Ś1.
6 *) अक्षयौ.
— Before 7, ins. अर्जुन उ°;
as in Ś1.
8 *) युधाः साधु विनिश्चिताः; as in Ś1.
9 *) क्षत्रियाः सर्वतो राजन्.
10 *) निहनेद् (for हि तरेद्); as in
Ś1.
11 *) चैव हि (for दैवं च); as in Ś1.
12 *) संयुतो (for संयुक्तो). [s]पि
(for हि); as in Ś1.
13 *) दैन्यं यथावले हीने.
*) जयार्थिनौ; as in Ś1.
14 *) त्वतः (for ततः).
15 *) भवेद्युगचितकः; as in Ś1.
16 *) मुनिना शममिच्छताः; as in Ś1.
*) भवेच्छातो (for तवेच्छन्तो); as
in Ś1.

सभापर्वणि राजसूयमन्त्रः.

16

- 1 श्रीकृष्ण उ° (for वासुदेव उ°).
*) तव (for तथा); as in Ś1.
2 °) विष्णो (for विष्ण).
*) युद्धेनापि हि शुश्रुम.
3 *) पतावस्त्वेव; as in Ś1.
*) यदपक्रमते परं; as in Ś1.
4 *) परमः कुमः.
5 *) समाक्रांताः; as in Ś1.
*) सुरेष्वा° (for स्वरन्धा°).
6 *) अल्पबलो (for अनुबलैर्); as in
Ś1.
7 *) ह्यसंबद्धाः; as in Ś1.
*) उपक्रम्य; as in Ś1.
*) ते कामे; as in Ś1.
8 *) पुरुषर्वमः; as in Ś1.
*) तत्क्षयं चैव लक्षयेत्.
9 *) प्राप्नुयामस्; as in Ś1.
12 *) तिसृणाम्.
*) परम° (for समर°): as in Ś1.
16 *) *सयुते (for *संमते).
17 *) सदा (for तदा); as in Ś1.
20 *) प्रसक्तस्य (for निमग्नस्य).

- 22 *) नृपतिर्बुध°; as in Ś1.
23 *) बहृच्छापतितं तत्र.
24 *) पार्थिव (for सुव्रत).
25 *) नृपतिस् (for प्रणतस्): as in Ś1.
— Before 26, om. the ref. as in
Ś1.
28 °) अवातमशुकद्वष्टम्.
29 *) नरश्रेष्ठो (for मुनिश्रेष्ठो): as in
Ś1.
30 *) महामतिं (for महामुनिः).
*) निर्वर्तस्व नराधिप; as in Ś1.
31 *) एवं (for एकं). दद्यात् (for
प्रादात्): as in Ś1.
36 *) तत्र जाते (for तत्पजाते).
39 °) संघटयामास.
*) कृतांतबलबोदितौ; cf. Ś1.
40 °) एकमूर्तिःकृतौ.
41 °) सदोद्बोद्धुं.
42 *) निषार्य.
43 °) नरव्याघ्रो.
45 *) तथाभूतं; as in Ś1.
*) नष्ट° (for चेष्ट°): as in Ś1.
46 *) पुत्रगृहिणः; as in Ś1.
47 *) उवाच वसुधाधिपं.
48 *) पत्नीदयाज् (for पत्नीदये): as in
Ś1 (marg.).
*) परिरक्षतः.
49 *) पुरुषश्रेष्ठ; as in Ś1.
*) *पत्याय (for *पत्याशु): as in Ś1.
51 *) *प्रदायिनि.
*) कस्य वा (for कामया): as in Ś1.

सभापर्वणि जरासंधोत्पत्तिः.

17

- 2 *) तव (for नृप): as in Ś1.
3 *) संक्षिपिते तथा देवात्.
*) महाभाग (for *राज): as in Ś1.
4 *) संगृह्य च कुमारे स्वं; as in Ś1.
5 *) प्रहर्षवान् (for नृपस्तदा): as in
Ś1.
6 *) भवत्वयं (for ततोऽभवत्): as in
Ś1.
8 *) महाबलः (for *तपाः): as in Ś1.

- 11 *) तत्र (for राजन्).
12 *) पुत्रं च (for पुत्रसु): as in Ś1.
*) यादृशस्ते; as in Ś1.
— After 12, ins. 192*.
13 *) मानवाः (for पार्थिवाः): as in
Ś1.
— After 13^{ab}, ins. 193*.
13 *) भयं (for रुजं): as in Ś1.
15 *) एनमासाय (as in text).
16 *) प्रज्वलिता (for समुदिता): as
in Ś1.
*) *द्यतजला; as in Ś1.
*) नदी (for नदीर्).
21 *) मगधाधिपति.
*) निर्दृष्टिम्.
23 *) मालुष्य स विशां पते; cf. Ś1.
25 *) हंसडिफकौ; as in Ś1.
26 *) महामते (for *बलौ): as in Ś1.
*) पर्यस्य इति शुश्रुम; cf. Ś1.
27 *) एषामेव.
*) महाराजन्; as in Ś1.

सभापर्वणि जरासंधोत्पत्तिः.

18

- 1 *) हंसडिफकौ, as in Ś1 K1.
*) सामात्यौ विनिपातितौ, as in Ś1 K.
3 *) चावयोर्जयः; as in Ś1.
*) मागधं साधविश्यामः; as in Ś1 K.
*) इष्टि (for वयं): as in Ś1 K.
5 Om. (hapl.), as in K1 V1.
7 *) प्रत्ययं.
*) न्यासीभूतौ, as in Ś1.
11 *) राजानश्च विमोचिताः; as in Ś1.
*) महा- (sic) (for च मे).
*) तिष्ठति.
12 *) क्षिप्रकारिण्यथा, as in Ś1.
*) नृपोत्तम (for नरो°): as in Ś1.
13 °) धर्मार्थकामसहितो, as in Ś1.
14 *) अस्ति (for इति): as in Ś1.
16 *) प्रणीतव्यं.
17 *) धीशना (as in text).
18 *) बल° (for लोक°): as in Ś1.
— After 18^{ab}, reads 19^{cd}, as in
Ś1.
19 *) यथा (for एवं): as in Ś1.

- °) पुनः कुर्वीत, as in Ś1.
 20 °) यदुश्रेष्ठ, as in Ś1.
 °) पार्थः (for पार्थः): as in Ś1.
 °) विक्रमः, as in Ś1.
 21 °) मगधान्, as in Ś1.
 22 °) परिच्छदैः, as in Ś1.
 °) "नदितः".
 23 °) मुक्त° (for मुखय°): as in Ś1.
 °) सौम्यम् (for भीमम्): as in Ś1.
 24 °) भीमपुरस्सरौ, as in Ś1.
 25 °) धर्मार्थकार्यकार्याणां, as in Ś1.
 °) इति विग्रहे (for इव निग्रहे): as in Ś1.
 26 °) कुरुअंगलं.
 °) पत्रसरो.
 °) कालकूटीम्.
 27 °) गणकीयां, as in Ś1.
 °) सदानीरं, as in Ś1.
 °) एका (for एक-): as in Ś1.
 °) क्रमेणाद्य ब्रजंत ते, as in Ś1.
 28 °) दृष्ट्वा पूर्वा च कोसलां, as in Ś1.
 °) मलां (for मालां).
 29 °) संतीर्य.
 °) त्रयस्ते प्राञ्चुस्त्वास्तदा, as in Ś1.
 °) कुरवरच्छदं जग्मुर्.
 30 °) अंबुवंतं.
 °) आरुह्य (for आसाद्य).
 सभापर्वणि जरासंधवधः.

19

- 1 श्रीकृष्ण उ° (for वासुदेव उ°).
 2 °) विहारैर्विमलेः (for वेहारो विपुलः): as in Ś1.
 °) वरोयं (for वराहो): as in Ś1.
 °) "पंचकाः...as in Ś1.
 3 °) श्मती- (for महा-): as in Ś1.
 °) सहिता गिरिषु ब्रजान्; cf. Ś1.
 4 °) पुंसां षष्टिकशास्त्राग्रैर्.
 °) निगूढ इव.
 5 °) शूद्राण्यां (sup. lin., sec. m., as in text).
 6 °) गौतमोक्षयणाद्, as in Ś1.
 7 °) सुझकास्तथा (for सुमहाबलाः): as in Ś1.
 °) सहाजुनं (for पुरा°).

- 8 °) पश्यामः (for पश्येमाः): as in Ś1.
 °) गौतमोक्तः.
 9 °) शर्बुधः शकुवापी च.
 °) तत्र (for चात्र): as in Ś1.
 10 °) परिहाय न (for अपरिहार्या): as in Ś1.
 °) मनः कृते (for मणेः कृते): as in Ś1.
 11 °) च परमां (for त्वनपगां): as in Ś1.
 °) [अ]पहन्म हि (for निहन्म हि).
 13 °) "पर्यजनावृतं, as in Ś1 K.
 14 °) तथा (for तेऽथ).
 15 °) माषादम् (as in text).
 °) मासतालाश्च (for माषनालाश्च).
 16 °) अनाद्य (for आनद्य).
 °) प्रणदुर्भीयो (for प्राणदन्मेयो).
 17 °) चैत्यकांतं (with text). उपाद्रवन् (for समा°).
 °) शिरां * * * माघंतो.
 18 °) सुमहत्तत् (for सुमहान्तं).
 °) माल्यगंधैश्च, as in Ś1.
 19 °) धीरास् (for वीरास्).
 °) न्यपातयन् (for [अ]भ्यपातयन्): as in Ś1.
 20 °) समर्थयन् (for समर्थ°).
 °) पर्यप्तिरूपाश्च नृपं.
 22 °) सर्वगुणैर्युक्तां.
 24 °) मालाकाराश्च सर्वशः; cf. Ś1.
 24^{ad} and 25^{ab} are transp.;
 25 °) पश्यंतः (for वीक्षन्तः).
 26 °) शैलस्तम्भसकाशास्ते, as in Ś1.
 27 °) विप्रप्रतिमान् (for दिग्दप्रख्यान्): as in Ś1.
 °) सालस्कंदानिवो°.
 28 °) नरोत्तमाः (for नरर्षभाः).
 °) गतव्यथाः (for महाबलाः).
 29 °) अर्हार्हान् (for मानार्हान्).
 °) प्रत्युत्थाय (as in text).
 30 °) चैनान् (for चैतान्).
 °) वस्तिवति.
 °) ते तद्रतं (for ह्येतद्रतं).
 °) किल (for भुवि).
 31 °) प्राद्यान् (for प्रासाद्य).

- 32 °) वेणेन (for वेवेण).
 34 °) ते (for तं).
 °) विप्रेक्षंत.
 36 °) ततस्ते (for त्रयस्ते).
 °) लक्ष्या (for लक्ष्या).
 37 °) विगर्हमाणान्.
 °) वेशग्रहणकारणात्.
 38°-40° om. (hapl.), as in Ś1.
 — Before 41^{ab}, reads 42^{ad}.
 41 °) छित्वा समुपसर्पथ, as in Ś1.
 42 °) कर्म चैतद्धि लिंगत्वं.
 °) विनिश्चितं (for विशेषतः): as in Ś1.
 43 °) समुपस्थाय (for मामुप°): as in Ś1.
 °) वस्मान्न (for कस्माच्च): as in Ś1.
 °) मे (for नो), and गृहीथ (for गृहीत).
 44 °) एवमुक्त्वा.
 46 °) श्रियमृच्छति.
 47 °) स्थितं (for स्मृतम्).
 48 °) बाहोर् (for बाहोर्): as in Ś1.
 49^{ad} प्रविशति नरा राजन्दारमाजनयन्स हि.
 50 °) शङ्खतोर्नर्हणा.
 सभापर्वणि जरासंधवधः.

20

- 1 °) स्मरामि (for स्मरेयं).
 °) भवतः प्रीतिवैकृतम्.
 2 °) स्थान्ने संशय एव हि, as in Ś1.
 3 °) अर्थ- (for अथ).
 °) मनः संपरितप्यते, as in Ś1.
 °) जने विप्रः (for प्रसृजति): as in Ś1.
 4 °) सु- (for सन्): as in Ś1.
 °) श्रेयास्वत्यपहंति च.
 5 °) क्षत्रधर्माश्च, as in Ś1.
 °) धर्मचारिणं.
 6 °) राजस्य (for महाराज).
 °) अहते त्वयि नियोगाद्, as in Ś1.
 °) ततः (for त्रयः).
 7 °) अना° (for त्वना°).
 9 °) गच्छेत्, as in Ś1.
 °) कृतं बाह्दर्थं त्वया.

सभापर्व

[Appendix II

- 10 ^b) कथंचन (for कदा°).
 11 ^b) करिष्यसि.
 12 ^a) ये (for ते): as in Ś1.
 15 ^a) स्वर्गमेव.
 °) यजंति.
 16 ^a) युद्ध- (for युद्धे): as in Ś1.
 17 ^a) परित्यज्य (for पराजित्य).
 °) त्पाहि.
 18 ^b) विग्रह (sup. lin. हि as in text) त्वं.
 °) बहुलैः (for विपुलैः).
 19 ^a) देव (for चैव).
 °) केवलं वै नरेश्वर, as in Ś1.
 22 ^b) जयद्रथः (for बृहद्रथः): as in Ś1.
 °) [स]पि (for हि): as in Ś1.
 °) नृप (for नृपाः): as in Ś1.
 24 ^b) स्थितौ (for स्थिरो): as in Ś1.
 25 ^b) अहमाहन्मि, as in Ś1.
 °) Transp. मया and जितः, as in Ś1.
 26 ^a) °स्येदम् (for °स्येदम्).
 27 ^a) उपाहृत्य (for °कृत्य).
 °) कथं भवेत्.
 28 ^a) सैन्यांकः सह सैन्येन, as in Ś1.
 30 ^a) स तौ (for स तु).
 °) पुरुषर्षभः.
 31 ^b) हंसीति डिफेकि च.
 32 ^a) पुरुषशार्दूलः.
 34 ^a) ब्राह्मीमाज्ञां.
 °) जल° (for हल°).

सभापर्वणि जरासंधवधः.

21

- 2 ^a) अन्यदन्यतमेनेह.
 3 ^b) महामतिः (for °वृतिः).
 5 ^b) तपस्विना (for यश°).
 °) क्षात्रं धर्ममनुसरन्.
 6 ^a) अवमृष्य, as in Ś1.
 °) समनुसृज्य, as in Ś1.
 (°-8° om. (hapl.)).
 8 ^b) अरिंदमं.
 10 ^a) अन्योन्यं जय°.
 11 ^b) निग्रहानुग्रहात्तथा.
 °) आसीत्सुभीमः संवानो.

After 13^{ab}, ins. वालिसुग्रीवयोभ्रांयोः
 पुरेव कमिसिंहयोः, which is a
 subst. for 13^{ab} in Ś1
 alone.

- 14^{ab}) प्रकर्षणाकर्षणयोरत्याकर्ष°.
 °) आकर्षणामथान्योन्यं.
 °) °श्वाथ जघ्नतुः.
 15 ^a) °संघातनिर्भैः.
 16 ^a) आयुधैः (for आयसैः).
 17 ^a) च (for तु).
 °) अनारमत् (for अनारतं): as in Cd.
 18 ^a) उद्धृतं (for तद्धृतं).
 °) संस्पृष्टो मागधः कुम्भं.
 19 ^b) सम्यग् (for राजञ्).
 20^b-21^a om. (hapl.).
 23 ^a) मुख्यं (for मुख्यो).
 सभापर्वणि जरासंधवधः.

22

- 2 ^b) युक्तः स्यान्नानुरोधितुं.
 °) बद्धो वंक्षण°.
 3 ^a) तदा (for ततः).
 4 ^b) यत्सत्त्वं (for यच्च ते).
 5 ^a) एवमुक्त्वा.
 °) अरिंदमं.
 6 ^a) गुणशतं (for शतगुणं).
 8 ^a) चैव हि.
 9^{ab}) स्याद् (for स्विद्): in both places.
 11 ^a) बंधनात् (for बान्धवान्).
 13 ^a) सत्त्व° (for शक्त्व°).
 14 ^a) यस्तु (for यः स): as in Ś1.
 °) अभ्याशपाती.
 15 Om. (hapl.).
 16 ^a) शुकाविष्णु (sic).
 °) रथेनैतेन तं कृष्यम्, as in Ś1.
 17 ^a) °करामेन.
 20 ^b) वात° (for वायु°).
 °) युधिष्ठिरः (for अधिष्ठितः): as in Ś1 alone.
 21 ^a) असंगो (for असङ्गी).
 22 ^a) कृष्णोपि.
 °) समभ्ययात् (for स चाभ्य°).

- °) गते नासीच् (for स ते नासीच्):
 as in Ś1 alone.
 °) °पमिवोच्छ्रितं, as in Ś1 alone.
 23 ^a) व्यादितास्यो महानादः.
 24 ^a) °किरणान्वितः, as in Ś1 alone.
 25 ^a) मज्जति (for सज्जति).
 °) भिषते (for रिष्यते).
 °) रथवरो (for ध्वज°).
 28 ^b) प्रभुः (for ततः).
 °) सम- (for समे).
 30 ^a) मास° (for सान्त्व°).
 32 ^a) यदथ (for यदिदं): as in Ś1 alone.
 33 ^a) विष्णोः समवपन्नानां; cf. Ś1.
 40 ^b) बहुरुलसमागतः, as in Ś1 alone.
 °) नृणां देवो, as in Ś1 alone.
 41 ^a) अभिपिच्य च तत्रैवं.
 °) नृपं (for तदा).
 42 Om.
 49 ^a) नराधिपं.
 50 ^b) नरा (for नृपा).
 53 ^b) फल्गुणौ (for फल्गुनं).
 54 ^a) रथवर्षेण (for °मुख्येन).
 °) धर्मेराजातिसुष्टेन.
 °) दिव्येन नादयन्.
 55 ^a) अवर्तत (for अकुर्वन्त): as in Ś1 alone.
 58 ^a) तद्भेजे धर्मेराजश्च, as in Ś1 alone.
 सभापर्वणि जरासंधवधः.

23

- 1 ^a) एवं पार्थो (for पार्थः प्राप्य): as in Ś1 alone.
 °) अक्षयौ.
 3 ^b) कार्यस्यास्य (for कोश°): as in Ś1 alone.
 4 ^a) विजयायाभियास्यामि, as in Ś1 alone.
 °) शिवे तथा (by transp.).
 6 ^b) प्रयाति, as in Ś1 alone.
 °) ध्रुवः (for ध्रुवं).
 6^f-7^a om. (hapl.): as in Ś1 alone.
 7 ^a) वहिदत्तेन, as in Ś1 alone.
 °) रथेन प्रययौ तदा, as in Ś1 alone.

Appendix II]

महाभारते

- 10 ^b) अर्थः (for अर्थः): as in Ś1 alone.
 13 ^a) कुलिन्द (for कुणिन्द).
 14 ^a) अनन्तान्कालकूर्तीक्ष; cf. Ś1.
^b) कुलिदाक्ष.
^c) स्वमंडलं.
 16 ^a) निग्रहस् (for विग्रहस्).
 17 ^b) विजिन्ये (for विजित्य).
^c) सहिताः सर्वे, as in Ś1.
^d) उपाद्रवन्, as in Ś1 alone.
 21 ^c) दायद, as in Ś1 alone.
^d) वीर्यसाहसशोभन.
 23 ^a) भारत (for पुत्रक): as in Ś1 alone.
 24 ^a) राजन् (for राजा): as in Ś1 alone.
^b) कुंती (for धर्म).
 — After 24^{ab}, ins. 273* (with v.l. यज्ञे for यज्वा, as in Ś1 alone).
 25 ^b) ममापि च, as in Ś1 alone.
 26 ^a) यथा त्वं भाषसेनव as in Ś1.
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

24

- 1 ^c) स (for प्र-): as in Ś1 alone.
 2 ^b) कुंतीपुत्रो धनंजयः, as in Ś1 alone.
^c) तत्रो (for तथो): as in Ś1.
^d) भरतर्षभ.
 3 ^a) सम्यग् (for सर्वाङ्ग): as in Ś1 alone.
 4 ^b) अनुरज्य च.
^c) कुलतावासिनं.
 7 ^c) बृहत्तश्च.
 8 ^a) मत्वा (for ज्ञात्वा).
 9 ^a) तं (for तद्). अवस्थाय (for स्थाप्य): as in Ś1 alone.
^c) सेनाबन्धुमतो राजन्.
 10 ^a) गोदावरी (for मोदापुरं).
^b) सुदापानं (for सुदामानं): as in Ś1 alone.
^c) उच्यतान् (for कुलतान्).
^d) राज्यं (for राक्षः): as in Ś1 alone. समापयत् (for नयत्).

- 11 ^c) व्यजयद्विजयो राजन्.
^d) देशापंचप्रमा.
 12 ^a) स शिवप्रस्थमा, as in Ś1 alone.
^b) पदं (for पुरं): as in Ś1 alone.
 13 ^a) सतः (for स तैः).
^b) विश्वगन्धं.
^d) पांडवः (for पौरवं).
 14 ^a) क्षत्रियान्पुरुषर्षभः, as in Ś1 alone.
 16 ^a) तथा (for ततः): as in Ś1 alone.
 17 ^b) दावान्कोकनदश्च ये.
 18 ^b) पुरुषर्षभः (for कुरुनन्दनः): as in Ś1 alone.
^c) वरशावासिनं.
^d) ततो (for रणे).
 20 ^a) ततः स्ववास्तुं धोलाक्ष.
 21 ^b) बाह्मिकान्मुमहाबलान्.
^c) स्वशांतस्वाराण्यवहान् (sio); Ś1 lacuna.
 22 ^b) फल्गुणो भरतर्षभ, as in Ś1 alone.
^d) व्यजयत् (for अजयत्).
 24 ^a) लहान्परम, as in Ś1 alone.
 26 ^c) नन्यानोभयानेव चाप.
 — After 26, ins. 280*.
 27 ^a) न्यविशत् (for न्यवसत्).
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

25

- 1 ^a) चैव (for वीरः): as in Ś1 alone.
^d) पालितं (for रक्षितम्).
 2 ^b) करेण वै, as in Ś1.
 3 ^a) सह सैन्यैः.
 4 ^a) तं तु (for तांस्तु).
^{ad}) ऋषिकुल्यांस्तथा साध्यान्विजित्य कुरुनन्दन, as in Ś1 alone.
 5 ^a) सरो मानमथासाध.
^b) हाटकाम्.
 5^d-7^c om. (hapl.), as in Ś1 alone.
 8 ^a) अब्रवन्.
 9 ^c) उपारमस्व, as in Ś1 alone.
^d) उच्यते (for अच्युत): as in Ś1 alone.

- 11 ^a) न चात्र.
^d) Transp. नात्र and युद्धं, as in Ś1 alone.
 14 ^b) अर्जुनः परवीरहा.
 15 ^b) बाध्यत्वं (in text).
 15 ^a) करवन्नः (as in text).
 17^{ab}) Om. as in Ś1 alone.
^c) विविधान् (for सुबहून्).
^d) बहुभिस् (for दस्युभिस्).
 18 ^b) करं वै विनिवेश च.
 19 ^a) कल्माषाः.
^b) शुभान् (for अपि): as in Ś1 alone.
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

26

- 1 ^a) प्रययौ पुरुषर्षभः.
 3 ^b) पंचालानां.
^c) पंचालान्.
^d) शमयामास भारत.
 4 ^b) नरर्षभ.
 5 ^c) भीमसेनेन (for कर्म भीमेन).
 6 ^b) कर्म तस्य (by transp.).
^d) सुवर्माणं (for सुध).
 7 ^b) प्रययौ भीमविक्रमः.
 8 ^a) वरं (for वरः).
 10 ^c) वशी- (for वशे): as in Ś1 alone.
^d) वसुमित्रं (for सुमित्रं च): as in Ś1 alone.
 11 ^b) भरतर्षभ.
 13 ^a) कुशलं (for कौशल्यं).
 14 ^a) तद्राज्यं.
^d) कुरुते.
 15 ^a) तदा नृपः (for नराधिपः).
 16 ^a) Transp. ततो and तत्र, as in Ś1 alone.
^b) त्रिदशक्षपाः.
^d) सुखी (for ययौ).
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

27

- 1 ^a) विजये (for विषये): as in Ś1 alone.

- °) कोसलानामधिपति.
 4 °) पार्श्व (for पार्श्व).
 °) वशं (for वशे).
 5 °) एवं विजित्य तान्सर्वान्बहून्पुरुष-
 सत्तमः, as in Ś1 alone.
 °) उत्तराम् (for उन्नाटम्).
 °) कुक्षिवंतं.
 6 °) काशिराजं च समरे, as in Ś1
 alone.
 °) स- (for सु-).
 °) वशीचक्रे, as in Ś1 alone.
 7 °) ततः स्वपार्श्वसहितम्.
 °) नृपं (for क्रयम्).
 8 °) सालवांश्च, as in Ś1 alone.
 महाबलः.
 9 °) विजित्य च महावीर्यो, as in Ś1
 alone.
 °) मदवीर्यं (for मदवीर्यं): as in
 Ś1 alone.
 °) सोमदेयांश्च निजित्य.
 °) वर्त्मभूमि.
 10 °) नृपान् (for बहून्).
 12 °) जानकिं जगतीपतिः, as in Ś1
 alone.
 °) विजित्य (for विजिग्ये): as in Ś1
 alone.
 13 °) विदेहस्यसु.
 14 °) सुपक्षांश्चैव.
 15 °) जगतीपतीन् (for पृथिवी°).
 — After 15°, reads 17°.
 16 °) करे चापि निवेद्य ह.
 °) तैरेव सहितः सर्वैः.
 °) अभ्याद्रवद्.
 17 °) Reads after 15°.
 — After 17°, reads 290°, as in
 Ś1 alone.
 18 °) वीर्यवान् (for भारत).
 19 °) सोदागिरि.
 °) विजिग्ये स महा°.
 20 °) पुंश्चाधिपं.
 °) राजानममितीजसं.
 21 °) बभौ बलभृतां वीरौ.
 °) महाराजं.
 22 °) काशीनामधिपं तथा.
 23 °) पुरुषवर्मः.

- 24 °) करं (for वसु).
 26 °) कांचनं राजतं वस्त्रं.
 27 °) ततः (for तदा): as in Ś1
 alone.
 °) अल्य° (for अम्य°).
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

28

- 2 °) कौतेयो (for कौरव्यो).
 °) वशी- (for वशे): as in Ś1
 alone.
 3 °) कृत्वा चैव न्यवे°, as in Ś1 alone.
 4 °) वशीकृत्वा (for वशे चक्रे).
 °) नराधिप.
 °) तथेवासुरमत्स्यांश्च.
 5 °) विषाद° (for निषाद°).
 °) नराधिप (for च पार्थिवम्).
 6 °) च (for वि-).
 7 °) वसुदेवेन.
 8 °) स चक्रे तत्र भोजेन संग्रामं सह
 भारत (by transp.).
 10 °) [अ]श्विनेयः, as in Ś1 alone.
 11 °) च (for स).
 12 °) अभूद् (for आसीद्).
 13 °) संशयावहं.
 °) च (for हि).
 14 °) प्र- (for व्य-).
 15 °) स (for सु-).
 °) प्रतिपत्तुं (for वक्तुं).
 16 °) यज्ञार्थे.
 17 °) पारजायिकः.
 19 °) अन्वगाद्, as in Ś1 alone.
 तथा (for तदा).
 20 °) तद् (for तं).
 °) हविं (for कविम्).
 21 °) स च (by transp.): as in
 Ś1 alone.
 22 °) दह्यते हि (for दहन्तीह).
 23 °) साहिकन्या (for माहिष्मत्यां).
 24 °) विचरंत्युत.
 25 °) तत्पुरं (for तद्राष्ट्रं).
 26 °) यथाचलः (for यथा गिरिः).
 28 °) हवनाद्व्यवाहन.
 31 °) तस्य (for सर्व-).
 °) अम्य° (for अल्य°).

- 34 °) राक्षोय (for राक्षोदस्य): as in
 Ś1 alone.
 35 °) भरतवर्मः.
 37 °) विजयन् (for विजयी).
 38 °) सेनया स धनेश्वरं, as in Ś1
 alone.
 39 °) अहुति.
 °) स्व- (for सु-).
 40 °) स्वराष्ट्रविषयस्याश्च.
 °) महामात्याय, as in Ś1 alone.
 41 °) च (for स).
 °) प्रतिजग्राह (for ससुतो राजन्).
 °) ससुतः शासनं तदा.
 42 °) महाराज (for बाहुर).
 43 °) शूर्पारिकं.
 °) महाराज (for तेजा).
 45 °) नर- (for नरा).
 °) कोलगिरिं.
 °) मुरुषीपत्तनं.
 46 °) Om. (hapl.).
 °) स्वमृशं (for नृपतिं).
 47 °) पित्र्यं नरहाटकं.
 48 °) सहितांश्चोद्भूतैः, as in Ś1
 alone.
 °) अंधास्तालवरांश्चैव; cf. Ś1.
 °) "नोष्ट" (for "नोष्ट").
 49 °) अवरी चैव रोमां च, as in Ś1.
 50 °) रुरुकच्छ- (for भरुकच्छ).
 51 °) अमन्यत च स प्रभुः, as in Ś1
 alone.
 52 °) "गुरुकाष्ठानि.
 54 °) विनयेन (for विजयेन).
 सभापर्वणि दिग्विजयः.

29

- 2 °) प्रीतिमान् (for मति°).
 3 °) वसुधातलं.
 4 °) रोहीनकम्.
 5 °) अभूत् (for वृत्तं): as in Ś1
 alone.
 °) शूरेर् (for शूरेर्).
 6 °) महीपं (for महेच्छं).
 °) शिवांस (for शिबींस).
 °) "कर्वटीन्".

- 7 ^a) मध्यमिकेयांश्च.
^b) वाक्प्रदानाद् (for वाटधानान्).
^c) अतश्च (for पुनश्च): as in Ś1 alone.
- 8 ^a) स्नावणेरा (for ग्रामणेया).
 10 ^b) तथेवामरपर्वदान्.
^c) उत्थरं ज्योतिर्क.
^d) विदाटकं, as in Ś1 alone.
^e) द्वारपालीं च.
- 11 ^a) रमधारैरयूनांश्च.
 12 ^b) वासुदेवाय चरान्विभुः (hyper-metric). Ś1 lacuna.
- 13 ^a) वशी (for बली).
 14 ^a) तेन (for तस्मिन्).
 15 ^a) किरातान्यवनाच्छकान्; of. Ś1.
 16 ^b) वशे चक्रे नराधिपान्; of. Ś1.
^c) कुरुश्रेष्ठो (for नर).
 17 ^a) महद्भनं (for महा): as in Ś1 alone.
- 19 ^a) विजित्य (for प्रतीचीं).
^c) प्रतीचीं (for विजित्ये).
^d) भरतर्षभ.
- सभापर्वणि दिग्विजयः समाप्तः.

30

- 3 ^b) गोरक्ष्यं कर्षणं मणिः.
 5 ^b) व्याधिः (for व्याधि-).
 6 ^c) अभिहंतुं.
^d) कदाचन (for पृथक्पृथक्): as in Ś1 alone.
- 8 ^a) स कोशस्य.
^b) महीपते, as in Ś1 alone.
- 9 ^a) ते (for तं).
^b) पृथक्चैव सहाश्रुवन्, as in Ś1 alone.
- 10 ^a) चैव (for चापि).
 11 ^a) तस्थुषः.
^b) श्वात्ययश्च हि.
- 14 ^a) तद्धनौषधमपर्याप्तं.
^b) अव्ययं (for अक्षयम्).
- After 14, ins. 327*.
- 16 ^c) चैनं (for चैव): as in Ś1 alone.
- 17 ^b) पुरुषर्षभं.

- 18 ^a) कृत्स्ना (for सर्वा).
 19 ^c) द्विजाम्रेभ्यो.
 20 ^a) तदनु (for तन्मानु).
 21 ^a) समीक्ष्य त्वं (for स दीक्षापय): as in Ś1 alone.
- ^b) स्वम् (for त्वम्): as in Ś1 alone.
- 22 ^a) त्वां मां वाप्यनुजानीहि.
 23 ^f) कृतकृत्यसः.
 26 ^c) ईहितुं (as in text, and in Ś1 T1).
 27 ^a) ततस्त्वाशा.
^b) बोरिनिवर्हणं, as in Ś1 alone.
^c) कुरुश्रेष्ठं (for युधां श्रेष्ठं).
- 28 Om. (hapl.).
 29 ^a) यथाकृतुं (for यथाक्रमम्).
 30 ^c) अन्नाभ्याहरणे, as in Ś1 alone.
- 31 ^a) सर्वकामश्च.
^c) मनोरथ- (for 'हरा:').
- 34 ^a) स्वसामा.
 35 ^a) यशबल्को.
^b) 'ष्टो'ध्वर्यसत्तमः.
^c) पौलोहोभावहःपुंङ्गो.
^d) धौम्येन च सहाभितः, as in Ś1 alone).
- 36 ^a) एतेषां पुत्रवर्गश्च शिष्यश्च पुरुषर्षभ; of. Ś1.
^c) होतृगाः.
- 37 ^a) पूजयित्वा (for वाच).
 38 ^a) अविज्ञाताः (for अनु): as in Ś1 alone.
- 39 ^a) पुरुषर्षभः (for कुरुसत्तमः).
 40 ^a) चैतान् (for दूतान्): as in Ś1 alone.
- 41 ^c) विशानमालाच्छूद्रांश्च.
 42 ^a) प्रेषयामासुराशु च, as in Ś1 alone.
- 45 ^c) नृपश्रेष्ठ.
 47 ^c) सर्वतुल्यं.
 49 ^c) तत्र (for सात्र).
 50 ^c) एवंप्रकारः संजल्पः, as in Ś1 alone.
- ^d) श्रूयते.
- 51 ^b) शयनानि (for 'नां').
^c) योषितानां च (for योषितां चैव).

- 54 ^a) अनुरक्तो युधिष्ठिरः.
 सभापर्वणि राजसूये.

31

- After 1, reads (for the first time) 6^{ab} [v.l. ते तु (for सर्वे), and तदा (for नृपाः).]
- 2 ^b) ब्रह्मयज्ञपुरःसराः; of. Ś1.
 3 ^b) भरतर्षभ (for मनुज).
 4 ^b) क्षत्रियास् (for पार्थिवास्).
 7 Om. (hapl.).
 8 ^a) महारथः (for जयद्रथः): as in Ś1 alone.
- 9 ^b) सार्वश्च.
 10 ^a) स तु (for सह).
 11 ^b) वंगकालिकास्तथा.
^c) आर्षीकः (for आकर्षः): as in Ś1 alone.
- ^d) वनवास्यंधकस्तथा; of. Ś1.
- 12 ^a) द्रमिडः सिंहकश्चैव; of. Ś1.
^d) पार्थिवो गौरवाहनः.
- 13 ^a) महिलश्च (for *माचेलश्च).
 14 ^a) समर (for संग्राम).
 15 ^c) सांबश्च.
^d) चारुदोष्णश्च सात्यकिः, as in Ś1 alone.
- 16 ^a) निषध (for निशठ).
^c) निखिलाश्चान्ये.
- 17 ^c) पांडुवीर्यस्य.
 18 ^a) चक्रस् (for ददुस्): as in Ś1 alone.
^c) बहुभक्ष्या.
- 19 ^b) महात्मनां (for अनुत्तमाम्).
 20 ^b) मनोज्ञ- (for मनोज्ञान्).
^d) प्राकारैः सुसितैः शुभैः, as in Ś1 alone.
- 21 ^b) कुट्टिमभूषितान्.
 22 ^a) स्वग्रामसम, as in Ś1 alone.
^c) सुवर्णहंससदृशान्, as in Ś1 alone.
- 23 ^c) बहुधातुनिबद्धांगान्.
 24 ^b) भूमिपं (for भूमिपा).
- सभापर्वणि राजसूये.

32

- 1 ^a) गुरुंश्चैव.
^c) तदा (for ततो).
- 2 ^a) समेता (for भवन्तो): as in Ś1 alone.
^c) इदं वस्तु तथाई च; cf. Ś1.
^c) प्रणयंतु (before corr. as in text).
- 3 ^a) अनियंत्रिता: (as in text).
- 6 ^a) न्यवेशयत् (for न्ययोज^c).
- 7 ^a) तत्र तत्र (for तस्मिन्तस्मिन्): as in Ś1 alone.
- 9 ^a) सर्वलोकसमा^c.
- 10 ^a) अवर्धयत्.
- 12 ^b) सोदकैर्.
- 14 ^a) महाराज (for सदो राजन्).
- 17 ^a) Om. as in Ś1 alone.
^a) ततो यश्चे सहषिभिः.

सभापर्वणि राजभूये.

33

- 1 ^a) *नीयेन (for *नीयेऽङ्गि).
^b) ब्राह्मणे, as in Ś1 alone.
- 3 ^b) देव- (for देवा).
- 4 ^a) इदमेव.
^a) विवृण्वानाः (for वितण्डानाः): as in Ś1 alone.
- 7 ^a) केचिद्भुमर्गकुशलाः, cf. Ś1.
^b) महारथा (for महाव्रताः).
^a) सर्वभाष्य^c (for सर्ववेद^c).
- 8 ^b) देवैर् (for देव-): as in Ś1 alone.
^a) रत्नैर्यौरिव निर्मला, as in Ś1 alone.
- 9 ^a) तस्याः (for तस्यां). शूरः (for शूरः).
- 11 ^a) नारदस्तत्र चापश्यत्, as in Ś1 alone.
- 13 ^a) देवानां संबिदं तां तु; cf. Ś1.
- 14 ^b) क्षेत्रे नारायणो हरिः.
- 20 ^a) यश्चेरिज्यं.
- 23 ^b) जामातारं (for संयुक्तं च).
^a) नृपांस्तथा.

- 24 ^a) *मागम्य (for *पूगस्य).
- 27 ^b) वीर्यवान् (for भारत).
- 28 ^a) एषां (for एष).
- 29 ^a) वः (for नः): as in Ś1 alone.
- 30 ^a) उपाजहेथ.
- 32 ^a) अक्षिपद्वासुदेवं च, as in Ś1 alone.

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरणे.

34

- 3 ^a) जानीध्वे, as in Ś1 alone.
^c) तत्रात्यतिक्रांत, as in Ś1 alone.
- 4 ^a) भवत्यत्राधिकं भीष्मं.
^a) लोकेषु वसतः, as in Ś1 alone.
सभां (for सताम्).
- 6 ^b) कुरुपुंगव (for भरतर्षभ).
- 7 ^a) वसुदेवोपि.
- 8 ^a) कथम् (for कस्माद्).
- 9 ^b) कुरुसत्तम, as in Ś1 alone.
^c) वृद्धे (for विप्रे).
- 10 ^a) नैवर्विहनापि चा^c.
- 12 ^b) पांडवस्य (for कौन्तेयस्य): as in Ś1 alone.
- 14 ^b) यदस्यां (for यदिमं).
^a) अर्धेनार्धं^c.
- 15 ^a) *रात्रस्य (for *पुत्रस्य).
^a) युक्ते (for युक्तां): as in Ś1 alone.
- 16 ^a) विचित्र्यं च (for निविष्टं च): as in Ś1 alone.
^a) कृष्णेष्वस्य.
- 17 ^a) कौरव्याः (for कौन्तेयाः): as in Ś1 alone.
- 18 ^b) जनार्दने, as in Ś1 alone.
^c) पूजामनर्हे, as in Ś1 alone.
- 19 ^a) विष्यंदं.
^a) प्राशिता (for प्राशितुं).
- 20 ^a) नन्वथ (for न त्वयं).
^c) व्यर्थे (for व्यक्तं).
- 21 ^a) अराज्ये (for अराज्ञो): as in Ś1 alone.
- 22 ^a) यथा तथा.

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरण.

35

- 1 ^b) उपादधत्, as in Ś1 alone.
- 3 ^a) त्वेव (for त्वेन).
- 4 ^a) चैतान् (for चेमान्).
- 6 ^a) नासानुनयो देयो (submetrical).
- 7 ^b) रणे रणश्रुतां वर.
- 8 ^a) महीपाल.
^a) सात्वतीपुत्रसात्वतं; cf. Ś1.
- 9 ^a) महाभुजः (for जनार्दनः).
- 10 ^a) निहता (for हि जिता): as in Ś1 alone.
- 11 ^b) नेतरं.
^c) च नार्हस्त्वं (for न चार्ह^c).
- 12 ^a) ते भूद् (by transp.).
- 12 ^a) महाराज (for मया राजन्).
- 13 ^a) नरैरुपश्रुतानि मे.
- 14 ^a) कृत्यर्थं वा.
- 15 ^b) भूत^c (for भौम^c).
- 16 ^a) किञ्चिद् (for कश्चिद्): as in Ś1 alone.
^b) स्वबालो^c (for सुबालो^c).
- 17 ^a) पूज्यो द्वावपि (for पूज्ये ताविह).
^a) तावपि (for द्वावपि).
- 18 ^b) चाप्यधिकं (for चाप्यमितं): as in Ś1 alone.
- 20 ^a) अर्घ्यार्हं (for अर्चाई).
- 22 ^b) अथ (for अपि).
^a) कृष्णेन हि कृतं विश्वमिदं भूतं चराचरं.
- 23 ^b) जैप (for जैव): as in Ś1 alone.
^a) मतः (for ऽच्युतः): as in Ś1 alone.
- 25 ^b) तथा (for च ये).
^c) दिशश्च विदिशश्चैव.
- After 25, ins. lines 1-4 of 358* [v.l. देवा (for वेदा), and तपतां (for तेजसां).]
- 27 ^a) यथातत्त्वं (for यथाधर्मं): as in Ś1 alone.
^a) न यथा.
- 28 ^a) सवृद्धबाल्येष्वथ वा.
- 29 ^a) अथैर्मा, as in Ś1 alone.

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरण.

36

- 1 ^b) महाबलः (for 'यशः').
^c) व्याजहारोत्तमं, as in Ś1 alone.
 2 ^d) नृप (for नृपाः).
 7 ^a) आविश्यद्.
^d) सर्वयोगवित्, as in Ś1 alone.
 8-11 Reads after 15.
 9 ^d) निर्वेदाथात्मनिश्च^a.
 11 ^a) अपयोतं (for अपर्यन्तं).
^d) तथा (for तदा).
 12 ^d) समुपायत, as in Ś1 alone.
 14 ^b) सत्येषु (for मन्यध्वं).

सभापर्वणि राजसूये.

37

- 1 ^b) वृद्धा तद्वपमंडलं.
 2 ^a) मुख्यं (for श्रेष्ठं).
^c) महातेजाः (for बृहत्तेजाः).
 4 ^b) हितं (for शिवं).
^d) इति मे कुरुपुंगव, as in Ś1 D4.
 6 ^a) मा भैर्नकुलशार्दूल.
 8 ^b) संमुखाः (for प्रमुखे): as in Ś1 alone.
^c) भवन्ति (for भयन्ते).
^d) नराः श्वानोस्य संनिधौ, as in Ś1 D4.
 9 ^d) नृसिंहाश्चेदि^a.
 10 ^a) 'श्रेष्ठः'.
 11 ^a) शिशुपालस्य (for 'पालस्य').
^d) बुद्धिस्तिष्ठति पार्थिव, as in Ś1 D4.
 12 ^b) Om.
 13 ^a) नरव्याघ्र.
 14^a-15^b om., as in Ś1 D4.

सभापर्वणि राजसूये.

38

- 1 ^a) मोहाद् (for कस्माद्).
 2 ^a) युक्तमेव.
^c) अपेतस्तु (for 'तार्थ'): as in Ś1 D4.
 3 ^d) येषां भीष्म (by transp.).

- 4 ^d) प्रश्यावितं.
 6 ^d) संश्रोतुम् (for संस्तोतुम्).
 7 ^a) हतो बालः (for हता बाल्ये): as in Ś1 D4.
^c) चाश्व^a (for वाश्व^a).
 9 ^d) नैतच्चित्रं (for न त^a).
 11 ^b) बलीयसा.
^c) सोप्यनेन (for स चानेन).
 13 ^d) यत्र च स्यात्प्रतिश्रयः.
 15 ^a) अजानन; cf. Ś1.
^d) कुरुपुंगव, as in Ś1 alone.
 16 ^a) श्रेष्ठ.
^d) त्वद्वाक्यञ्च (for त्वद्वाक्याच्च).
 17 ^d) भूलिंगं (for भूलिङ्ग-).
 18 ^a) [अ]त्र (for ते): as in Ś1 alone.
^c) चैषा.
^d) 'मपीप्स्यते, as in Ś1 alone.
 19 ^b) त्वं वा (for त्वं च).
 20 ^a) Transp. त्वया and कृतं. धर्मानपेक्षया (for धर्ममपेक्षया).
 22 ^a) त्वया चापहृतां भीष्म.
^b) नेवेष्टवान्.
 23 ^b) प्राज्ञमानिना.
 24 ^b) ब्राह्मचर्यम्.
 25 ^d) एते (for एवं): as in Ś1 alone.
 26 ^d) नार्थति, as in Ś1 alone.
 27 ^d) धर्मतः (for निश्चयात्).
 28 ^b) शिक्ष^a (for मिथ्या^a).
^d) ज्ञातिभ्योप्यामुया वधं; cf. Ś1.
 29-38^b Om.
 38 ^a) न हन्युर्.
 40 ^b) रौषिकर्मवहं वितथं (sic).

सभापर्वणि शिशुपालवधे.

39

- 2 ^a) यत्तज् (for यत्तु).
 4 ^b) ब्राह्मणस्य विजानता, as in Ś1 alone.
^c) नैवेष्टं (for नैषितं): as in Ś1 D4 Cd.
^d) अस्मै (for अग्ने).
 6 ^a) कः क्षत्रं (for कस्मात्): as in Ś1 alone.

- 8 ^a) क्षीसधर्मश्च.
 10 ^d) रक्तेनेत्रे.
 13 ^b) तरस्विनं (for मन^a).
 14 ^d) प्रशममागमत्.
 16 ^a) संक्रुद्धो.
 17 ^b) अरिदमं.
^c) स न (by transp.): as in Ś1 D4.
 19 ^a) मत्प्रतापादिनिर्दग्धं, as in Ś1 D4.
 20 ^b) श्रुत्वा तत् (by transp.).

सभापर्वणि शिशुपालवधे.

40

- 3 ^a) सभायां (for सभायै).
^c) चितासंपूर्ण^a, as in Ś1 alone.
 5 ^a) तदैव तस्य मृत्युर्वै; cf. Ś1.
^c) हि तस्य (for हन्तास्य): as in Ś1 alone.
 6 ^b) तदा (for ततः).
 7 ^a) निमित्तं (for ईरितं): as in Ś1 alone.
^b) ममेमं (for ममैव).
^d) मुनिर् (for पुनर्): as in Ś1 D4.
 — After 7, ins. 380*.
 8 ^d) इदं (for पुनर्): as in Ś1 alone.
 11 ^a) धरण्याः.
^d) द्वाभ्या^a (for अभ्या^a).
 13 ^a) शिशुरंक-
 14 ^a) चेदिपुरी.
^d) मुदा (for तदा): as in Ś1 alone.
 16 ^a) साम्यचितौ (for अभ्य^a).
^b) तदा (for ततः).
 18 ^a) तत्र (for त्रस्ता).
 19 ^b) अभयप्रदः (for अभयंकरः).
 — After 19^a, ins. 385* [v.l. सोमवीत् (for प्रोवाच).]
^d) मा भैस्त्वं भीरु धर्मज्ञे न मत्तोस्ति भयं तव, as in Ś1 D4.
 20 ^a) किं (for कं).
^b) पितृष्वसः (as in text).
 — After 21, ins. 388*, as in N.
 22 ^a) क्षम्यं (for क्षाम्यं).

23 ^a) महीपालः (for नृपः पापः): as in Ś1 D4.

^a) तं (for त्वां), and वीरो (for वीर): as in Ś1 D4.

सभापर्वणि शिशुपालवधे.

41

1 ^b) यथा (for यया).

2 ^a) ह्येनं (for हि मां).

^b) पांडव (for पार्थिवः); of. Ś1.

^d) यथायं (for यथैष).

3 ^b) स (for च).

^d) इच्छत्येष जगत्प्रभुः, as in Ś1 D4.

4 ^a) गङ्गातीव सु- (for गर्जत्यतीव): as in Ś1 alone.

^d) अचित्तयत्.

5 Om. वेशं उ°.

^b) हृदा (for तदा).

^a) चैव (for चैनः): as in Ś1 D4.

6 Om. शिशुपाल उ°.

7 ^d) इमान् (for इमं): as in Ś1 D4.

— After 9, ins. lines 3-4 of 392*, as in Ś1 N1 D4

[v.l. लम्बितः (for लम्बितः) as in D4 only.]

11 ^b) सचराचरं.

12 ^{ab}) समं युद्धे and न पश्यामि are transp., as in Ś1 D4.

^a) नाश्वं (for अश्वं).

^d) च तौ (for चैतौ).

13 ^{ad}) Transp. यदि ते and वर्तते, as in Ś1.

14 ^b) वचः (for नृप).

15 ^a) अर्हानां (for आर्याणां): as in Ś1.

18 ^d) भूलिङ्गं (for भूलिङ्ग-).

19 ^b) पुरे (for परे).

^d) श्रूयते.

20 ^b) बाह्यते सततं किल (by transp.): as in Ś1 D4.

21 ^a) मांसार्गलां.

^b) खादति, as in Ś1 D4.

23 ^a) पृथिवीशानां (for पार्थिवेन्द्राणां).

24 ^b) सु- (for स).

25 ^a) एनान् (for एतान्).

26 ^b) तत्र संचुकुशुर्नृपाः.

27 ^a) महेश्वासान्, as in Ś1 D4.

^a) पापेवल्लिप्यो. भीष्मश्च (for वृद्धश्च): as in Ś1 alone.

^d) नैष एवार्हति क्षमां, as in Ś1 alone.

28 ^a) पशुवद्भीमो (for दुर्मतिर्भीष्मः): as in Ś1 alone.

^b) दुर्मतिः (for पशुवत्): as in Ś1 alone. नृपः (for नृपैः).

29 ^d) तानेवं.

31 ^a) एव (for वा मे).

^a) वै (for वो).

33 ^b) चक्रं (for शङ्कं).

सभापर्वणि शिशुपालवधे.

42

1 ^d) अभाषत (for उवाच ह): as in Ś1 D4.

2 ^a) रणे (for रणं).

3 ^b) Transp. पाण्डवाः and सर्वथा.

4 ^b) आचैतु दुर्नति.

^f) राजन् (for गर्जन्).

5 ^a) इत्युक्त्वा च (for एवमुक्ते).

6 ^d) विहितो (for न हितो): as in Ś1 D4.

7 ^b) श्रुत्वा (for ज्ञात्वा): as in Ś1 alone.

^a) द्वात्रिंशदश, as in Ś1 alone.

8 ^d) अपायात् (for उपा°). प्रति (for पुरा).

10 ^b) तपस्विनः (for यश°).

11 ^b) कारुषार्थं.

^a) बद्धां (for भद्रां): as in Ś1 alone. वैमाल्यां (for वैशालीं).

^d) नृशंसवत्.

12 ^a) हीदं (for त्विदं).

13 ^a) भवन्तोपि, as in Ś1 alone.

14 ^a) त्वय (for त्वय). शक्यामि (for शक्यामि).

^b) अस्य (for अय).

15 ^d) वेदश्रुतिर्.

16 ^d) चेदिराजमर्हयन्, as in Ś1 D4.

17 ^b) चेदिराजः (for शिशुपालः).

18 ^a) कृष्णः.

19 ^a) अन्यपूजां, as in Ś1 alone.

20 ^b) क्षमा (for क्षम).

^d) त्वत्तो मे (by transp.): as in Ś1 alone.

22 ^b) तेजो विददृशुर्नृपाः.

26 ^d) प्रेक्ष्यमाणा.

27 ^b) प्रत्यपिषन्.

28 ^a) रदृश्च.

29 ^d) बलैः सह (for महाबलाः).

30 ^d) संस्कारायत (for संसाध°).

34 ^d) आसमाप्ते.

^f) शङ्खं (for शङ्कं°).

35 ^b) धर्मात्मानं (for धर्मराजं).

36 ^b) असि (for विभो).

^a) अश्वमेधाजमीदानीं.

38 ^a) यथार्हं पूजयित्वा तान्.

39 ^a) एवेमे (for एवेते).

^d) समापृच्छय.

40 ^a) यथार्हं नृपतीन्सर्वान्.

^d) एकैकमनुवव्रजुः, as in Ś1 alone.

42 ^d) युधां पतिं (for महारथः).

43 ^d) महाबलान् (for महीपतीन्): as in Ś1 alone.

44 ^a) एवं सुपूजिताः सर्वे.

^d) सहस्रशः (for च सर्वशः).

45 ^b) ब्राह्मणेषु च (for भरतर्षभ).

49 ^b) ररामेह (for रंस्यामेह).

50 ^d) पृथुयशो.

52 ^a) [अ] हं च (by transp.): as in Ś1 alone.

53 ^d) स्वस्त्यवाचयत्, as in Ś1 alone.

54 ^a) मेघनवप्रख्यं, as in Ś1 alone.

^b) नवकं (for वै सुकं): as in Ś1 alone.

56 ^a) अन्वयाद्राजा (for अनुवव्राज): as in Ś1 alone.

^b) धर्मपुत्रो (for राजो).

58 ^a) अप्रमत्तोत्थितो नित्यं.

^b) महाश्रुते (for विशां पते): as in Ś1 alone.

^d) इवाङ्गः.

60 ^d) च स सौबलः (for चापि सौबलः).

^f) नरर्षभ, as in Ś1 alone.

सभापर्वणि शिशुपालवधः समाप्तः

43

- 1 ^b) पुरुषर्षभ (for भरत^{*}).
^c) सर्वा तां (by transp.).
 2 ^{ab}) Om. as in Ś1 alone.
^c) या (for ये): as in Ś1 alone.
 3 ^d) *तिशंक्या (for *मिशंक्या).
 4 ^c) विमुखाश्वाधि (for *खश्चैव).
 5 ^b) स्फाटिकाभोजशो^{*}.
 6 ^c) वासांसि तु.
 10 ^b) समापेदे पुनश्च सः.
^d) द्वारदेशमुपागमत्.
 13 ^b) ध्यानस्नानस्य, as in Ś1 alone.
 17 ^c) सुमलिनं (for सुबलजं): as in Ś1 alone.
^d) भाष्यमाणं.
 19 ^a) सर्वा (for कृत्वां).
^c) जितां शस्त्रप्रता^{*}, as in Ś1 alone.
 21 ^a) अमर्षणे तु (for *वर्ण सु-).
^d) शुष्य तोयम्.
 22 ^b) शिशुपालो निपातितः.
^d) आसीत् (for तस्य): as in Ś1 alone.
 23 ^d) तत्क्षंतुम्.
 25 ^c) उपातिष्ठत्.
 26 ^d) स तथो^{*} (for अतथो^{*}).
 — After 26, ins. 427*, as in N.
 27 ^b) अहं (for वा).
^c) अथो (for अपो).
^d) शक्यामि.
 31 ^c) सहायं च.
 33 ^d) सुवृद्धोऽप्यिव पंकजः, as in Ś1 alone.
 34 ^b) पौरुषं च.
 35 ^c) *श्वावहासे.
 36 ^a) सभाम् (for स माम्).
^c) असह्यं (for अमर्षं).

सभापर्वणि दुर्योधनसंतापे.

44

- 4 ^a) नाति^{*} (for नाभि^{*}).
 5-6 Om. (hapl.): as in Ś1 alone.
 9 ^d) तव सर्वे वाशानुगाः (sic).
 11 ^b) *सोमदत्तश्च.

- 12 ^a) त्वयाहं (for त्वया च).
^d) यदि त्वाम्.
 15 ^b) देव^{*} (for सुर^{*}).
^d) युधि (for युद्ध-).
 16 ^b) नैव शक्यसि (for येन शक्यते):
 as in Ś1 alone.
^c) महाराजं (for स्वयं राजन्): as
 in Ś1 alone.
 17 ^a) अप्रसादेन (for अप्रमा^{*}).
^d) सौबल (for मातुल): as in Ś1
 alone.
 18 ^c) राजेंद्र.
^d) शक्यति.
 20 ^b) lacuna (for आदासे).
 21 ^a) त्वं राक्षो.
^c) *ज्ञातश्च.
 22 ^d) नाहं शक्ये निवेदितुं.
 सभापर्वणि दुर्योधनसंतापे.

45

- 1 ^a) राजंस्तं, as in Ś1 alone.
^d) *संयुतं, as in Ś1 alone.
 2 ^a) प्रियकृत्स तमाशाय.
^d) तथा.
 3 ^b) नराधिपं (for जना^{*}).
^c) उपागम्य.
 4 ^b) विधुरः (for हरिणः); of. Ś1.
^d) मनुजाधिप (for भरत^{*}).
 5 ^a) परीक्ष्यसे.
^c) वै शोकं (for शोकं त्वं): as in
 Ś1 alone.
 6 ^c) *क्षेत्स वामथो.
 7 ^a) त्वा (for त्वां): as in Ś1 M1.
 8 ^b) तव (for त्वयि). समन्वितं (for
 *पितं): as in Ś1 alone.
^d) तव प्रियं.
 9 ^b) पिशितोशनं.
^c) आजानीया, as in Ś1 alone.
 10 ^a) यानानि च (for शयनानि): as
 in Ś1 alone.
^d) महासुखाः (for यथासुखम्): as
 in Ś1 alone.
 12 ^b) यथोक्तं पुरुषस्तथा.
^c) चाद्यं (for चोद्यं).

- 13 ^a) अमर्षिणस्ते प्रकृतीर्, as in Ś1
 alone.
^c) मुमुक्षु (for मुमुक्षुः).
^d) मर्षा (for स वै): as in Ś1
 alone.
 14 ^b) अति^{*} (for अभि^{*}).
 15 ^c) ज्वलंतीमथ.
^d) विवर्णकारिणी, as in Ś1 alone.
 16 ^b) परीक्ष्य (for निशाम्य): as in
 Ś1 alone.
^c) कौतेय- (for कौन्तेये).
^d) इवाय तां, as in Ś1 alone.
 20 ^a) हय^{*} (for रथ^{*}).
 — After 20, ins. 440* [v.l.
 राजभ्यो (for राजानो). बलम् (for
 बलिम्). समेतानि (for समेता हि).]
 21 ^c) आहर क्रतुमुख्ये स.
 23 ^b) पुनः (for नृप).
^d) महीपते (for ऽनिशं विभो): as
 in Ś1 alone.
 24 ^a) वटधानाश्च.
^c) * * वै (for त्रैखर्व).
^d) [अ]वारिताः (for वारिताः): as
 in Ś1 alone.
 26 ^a) येनैव (for यन्नैव).
^c) तमस्मै (for तदस्मै). काम्यम्
 (for कांश्यम्).
 27 ^a) सैन्यं (for शैक्यं).
^d) इवायतं (for इवाभवत्): as in
 Ś1 alone.
 28 ^a) तत्र (for तत्तु).
 29 ^c) त्वद्गतम् (for चा^{*}): as in Ś1
 alone.
 30 ^a) द्वे (for तु).
^b) परिविश्यतां.
^d) शखोध्मायत नित्यदा.
 31 ^d) तत्र (for ततो).
 32 ^b) उपस्थानप्रदर्शिमिः.
 33 ^d) *परिवेशकाः.
 34 ^b) वै (for वा).
 35 ^b) पारमिकामहं, as in Ś1 alone.
 36 ^a) अतुलां (for उत्तमां).
 37 ^b) इह (for अपि): as in Ś1
 alone.
 38 ^d) घृताये चाहं; of. Ś1.

- 39 ^a) एवमुक्ते, as in Ś1 alone.
^b) तथा (for तदा): as in Ś1 alone.
 40 ^a) पांडुपुत्रेभ्यश्च.
 44 ^b) सह (for भव): as in Ś1 alone.
^a) सर्वा (for कृत्वां).
 46 ^a) विदितैः (for बृहती): as in Ś1 alone.
 48 ^a) महाराजन्, as in Ś1 alone.
 52 ^a) भ्रातृ (for घृत).
 54 ^a) असंशयम् (for न संशयः).
 55 ^a) कदाचिद्.
 56 ^a) पर्याय (for समा).
 57 ^a) अवार्यो (for न वार्यो): as in Ś1 alone.
^b) भविष्यति (for ब्रवीमि ते): as in Ś1 alone.
^a) दैवमेवं.
^a) येनेदमुपपाद्यते, as in Ś1 alone.
 58 ^b) नेदम् (for नैतद्).

सभापर्वणि घृते.

46

- 2 ^a) सभास्थाश्च (for सभास्तारा): as in Ś1 alone.
 3 ^a) एतद् (for ह्येतद्).
 4 ^a) तत्सर्वं वेदतत्त्ववित्.
 8 ^a) तत्र (for पुत्र).
 10 ^a) स्थितो (for सदा): as in Ś1 alone.
 12 ^a) तदलं पुत्र घृतेन (by transp.).
^a) स्याद्राजन् (for राज्यस्य).
 14 ^a) अधीतवाक्यते शास्त्रे.
^b) लाडितः (for लालितः).
^a) भ्राता (for भ्रातृ).
 15 ^b) शुभं (for परम्): as in Ś1 alone.
 17 ^a) विदितं तात (for विदितप्रश्न): as in Ś1 alone.
^a) दुःखवशं (for तरं): as in Ś1 alone.
^a) कथितुम् (for शंसितुम्): as in Ś1 alone.

- 19 ^a) ज्वलितामति, as in Ś1 alone.
 21 ^b) कौकुराः (for कौकुराः).
 23 ^b) द्वेषतोहं (for द्वेषश्चेति): as in Ś1 alone.
 24 ^a) पारो (for प्रान्तो).
 25 ^a) दूरागतं (for हृतं): as in Ś1 alone.
 26 ^a) सभां वै विविधै रलैर्, as in Ś1 alone.
^b) स्फटिकप्रभा (for स्फटिकच्छदाम्): as in Ś1 alone.
 27 ^a) वृद्धि (for ऋद्धि).
 28 ^a) यः (for हि).
 29 ^a) शिलामहं (for समा).
 30 ^a) व्यपेक्ष्यती (for व्यथ).
 32 ^a) प्रलंबं (for प्रलम्भं).
^f) ललाटे चासि.
 33 ^b) आलोक्याभिहतं यथा.
^a) पर्यं (for परि): as in Ś1 alone.
 34 ^b) विहसन् (for विसयन्): as in Ś1 alone.

सभापर्वणि घृते.

47

- 1 ^a) च (for तु).
^b) दृष्टं सर्वं च तच्छृणु.
^a) पालैस्तु (for पालैर्हि).
 3 ^a) वैलान् (for चैलान्). बाहुदंशान् (for वार्ध): as in Ś1 alone.
^a) प्रावारानजिनान्मुख्यान्, as in Ś1.
^a) बहून् (for वसु).
 4 ^b) त्रिशतान् (for त्रिशतं).
^a) वामी- (for वामीस्).
 5 ^a) गोवाशनम्, as in Ś1 alone.
^b) दाशं (for दास): as in Ś1 etc. and Cd.
^a) महाराज (for भागा).
^a) धमराजो (for राज्ञो).
^a) त्रैलोक्यं.
^f) दारि तिष्ठत्यवारितः; cf. Ś1.
 — After 5 ^f, Ko does not ins. 461*.
 6 ^a) उपादाय (for प्रदायाय).
 7 ^f) राकवाण्यजि.

- 8 ^b) तुरु (for भरु): as in Ś1 alone.
 9 ^a) इन्द्रदृष्टैर्.
^b) दातैर् (for धान्यैर्): as in Ś1 alone.
^a) परिसिधुं च.
 11 ^a) [अ]वारिताः, as in Ś1 alone.
 13 ^a) आजातीयान् (for आजाने).
^a) तिष्ठति (for तिष्ठति). [अ]वारिताः, as in Ś1 (m as in text) alone.
 14 ^b) शुद्धदंतछवीनसीन्, as in Ś1 alone.
 15 ^a) स्व (for ह).
^a) हुवकान्पुरषाञ्चकान्.
 16 ^a) हिरण्यरजतान्वहून्, as in Ś1 alone.
 17 ^b) मनोरमान् (for जवान्).
 18 ^a) अनर्थं च.
 19 ^a) हूनान् (for हूणान्), and नोत्रान् (for नोडान्): as in Ś1 alone.
^a) हारहूनांश्च.
 22 ^b) बाह्विचीनं.
^a) पटजं (for पट्टजं).
 23 ^a) तथैवान्यान् (for न्यय).
^a) रुक्षं वस्त्रं च कर्पासम्.
 24 ^a) अमरांतरसंभूतान्; cf. Ś1.
 26 ^a) शकास्तुखाटाः कक्षाश्च, as in Ś1 alone.
^{ad}) महागमा दूरगमा गणितानर्बुदान्वयान्.
 27 ^a) विविधं बलिमादाय (by transp.).
 28 ^b) पानानि (for यानानि): as in Ś1 alone.

सभापर्वणि घृते.

48

- 1 ^b) वदतो मम (for गदतोऽनघ).
 3 ^a) खगा एकादनाज्येहाः, as in Ś1 alone.
^a) बर्धराश्च (for पशुप्राश्च): as in Ś1 alone.
 4 ^a) पिपीलिकं.
^b) धनं दत्तं पिपीलिकैः, as in Ś1.

Appendix II]

महाभारते

- १) द्रोणमयम्.
 २) आहार्युः.
 ३) घृतं (for बहु).
 ४) [अ]प्यखिलं (for [अ]प्यपोदं): as in Ś1 alone.
 ५) पर्वतीया.
 ६) वारिवेणं (for वारिवेण-): as in Ś1 alone.
 ७) लौहित्यम्.
 — After 8, ins. क्रूरशस्त्राः कृतकृत-
 स्तानपश्यमहं तदा (cf. 469*).
 ९) साराणां (for काष्ठानां): as in Ś1 alone.
 १०) सारः कालेयकस्य च; cf. Ś1.
 ११) ताम्रवर्ण- (for चर्मरक्त-): as in Ś1 alone.
 १२) सर्वशः (for राशयः).
 १३) आरुह्य (for आहृत्य): as in Ś1 alone.
 १४) दाव्या (for दावाः).
 १५) शूरा धेयमिकास्तथा.
 १६) कुसुनाराचाः (for कुन्दमानाश्च); cf. Ś1.
 १७) हंसनायनाः (for कायनाः).
 १८) कौकुरस्ताक्षर्य-.
 १९) कौकुराश्चैव.
 २०) सानवधा (for शानवत्या).
 २१) आहर्षुः.
 २२) वंगाः कर्लिगा मगधाः.
 २३) च (for स-).
 २४) दुगूलं कौशिकं चैषां, as in Ś1 alone.
 २५) प्रत्तोर्णं (for पत्रोर्णं).
 २६) मोच्यते (for प्रोच्यन्ते): cf. Ś1.
 २७) कृताः काराः.
 २८) पूर्णवर्णान्कथस्त्यतान्; cf. Ś1.
 २९) [अ]प्यभितः (for अभितः).
 ३०) तुंवरस्तु.
 ३१) वातरंहसां (for हेममालिनाम्): as in Ś1 alone.
 ३२-३३) Om. (hapl.): as in Ś1 alone.
 ३४) सुराष्ट्राश्च सुवर्माणो राजा षड्विंशति-
 र्गजान्; cf. Ś1.
 ३५) कनकं (for काञ्चन): as in Ś1 alone.

- २८) चैकं (for चैव): as in Ś1 alone.
 २९) यज्ञायैव न्यवेदयत्, as in Ś1 alone.
 — After 29, ins. 477* as in N
 [v.l. (L. 2) द्विपं (for गजं).
 — (L. 4) अर्जुनं कृष्णः (for
 अर्जुनः कृष्णः): as in Ś1 alone.
 — (L. 5) स्याथे. स्वं लोकमपि
 संत्यजेत् (for the posterior
 half); cf. Ś1. — (L. 6) Om.
 as in Ś1 Ks. — (L. 7) सुरसान्
 (for सुरभीन्). — (L. 8) महत्-
 श्वेव शतशः (as in Ś1 alone, for
 prior half). — (L. 10) चंडं
 (for चीलं). उपं (for छुपं).]
 ३०) समुपासते (for हरन्): as in
 Ś1 alone.
 ३१) मणिहीरेस्तु (for चीरेस्तु): as
 in Ś1 alone.
 ३२) ता (for तान्).
 ३३) मानाश्च. [अ]प्यभ्यागच्छन्, as
 in Ś1 alone.
 ३४) सादिं (for आदिं).
 ३५) एव च (for आगतैः).
 ३६) उपादाय (for उपग्राहान्): as
 in Ś1 alone.
 ३७) दुःखं (for दुःखान्).
 ३८) सुमूर्छां मेघ जायते.
 ३९) ये ते (for तु ये); cf. Ś1.
 ४०) ससाधनाः (for ससादिनः).
 ४१) अर्जुदश्वापि.
 ४२) पदाता (for पादाता).
 ४३) प्रमेयमानम् (for प्रमीयमाणम्).
 ४४) पश्यं (for पच्यं).
 ४५) नाहस्वं (for नाहृष्टं): as in Ś1
 alone.
 ४६) एकैकं (for को).
 ४७-४८) Om.
 ४९) पात्रेषु.
 ५०) सार्वधकेन (for वैवाहिं).
 समापर्वणि घृते.

49

- १) ये वो (for ये वै): as in Ś1
 alone.

- २) महामनाः (for व्रताः).
 ३) मूर्धाभिषक्ताश्च.
 ४) समासीना (for नीता): as in
 Ś1 alone.
 ५) अभिषेकाहम्, as in Ś1 alone.
 ६) वाढम् (for भाण्डम्): as in Ś1
 alone.
 ७) बाहिको.
 ८) सुनीथोप्रतिमां चक्रे.
 ९) कषां चक्रे महारथः; cf. Ś1.
 १०) आहावीत्.
 ११) दाक्षिणात्याः.
 १२) तु (for च).
 १३) महेष्वासं, as in Ś1 alone.
 १४) पृष्टिं (for षष्टिं).
 १५) मस्यस्त्वक्षारवावभ्राद्.
 १६) सैक्यं (for शैक्यं).
 १७) Om. from उपा in ११* to
 अभिजग्मुर् in १२*.
 १८) व्यजनं.
 १९) तदा (for उपा).
 २०) पूर्वं समुद्रं गच्छन्ति.
 २१) मांगव्यकारणान्.
 २२) प्रणदस्ते ततो धमाताश्च, as in Ś1
 alone.
 २३) प्रणादे भूमिपाश्चैव.
 २४) अन्योन्यप्रियदर्शनाः.
 २५) शतान्यनुडुहां.
 २६) नैव (for नैवं).
 २७) अवापैव.
 २८) प्रभो (for विभो).
 २९) न (for नु).
 ३०) नाभिनंदामि.
 ३१) परीक्ष्यमाणो.
 समापर्वणि घृते.

50

- १) ज्येष्ठनीय.
 २) द्रष्टाश्च सुखमादातुं, as in Ś1
 alone.
 ३) निधनस्तथा.
 ४) दुर्व्यामित्र.
 ५-६) Om. (hapl.): as in Ś1 Gs.
 ७) महाक्रतुं (for महाध्वरम्).
 ८) रत्नान्यत्यर्हणानि च.

6 °) सुसंतुष्टस्तु धर्मस्थो, as in Ś1 alone.

°) यः सर्वैः सुखमीधते.

7 °) उद्यमे (for उद्यमो).

8 °) °त्तिषु व्यथो.

— After 8, ins. 488* and 489* (om. [hapl.] from line 2 of 488* up to तथैव ते in line 2 of 489*, as in Ś1) with v.l. [488* — (L. 1) बहूनि वैतान्मा छत्सीः. 489* — (L. 2) च सर्वं (for समग्रम्). — (L. 3) मित्रद्रोहस्र.]

9 °) प्रशास्ये (for प्रशास्य).

10 °) नावधानेन (for °धानं तु).

11 °) स च (for सदा).

12 °) परप्राणो योऽग्रणीर्हि, as in Ś1 alone.

13 °) परिगतः प्राज्ञो.

°) प्रतिपन्नः.

14 °) [अ]प्रमत्तेन (for प्रयत्नेन).

16 °) पुत्रं मित्रं श्रियं दीप्तां, as in Ś1 alone.

17 °) यो यो योगोरिवाधनः, as in Ś1 alone.

°) शस्त्रे in both places (for शस्त्रं).

18 °) समुच्छ्राये, as in Ś1 alone.

19 °) समत्वं (for ममत्वं), as in Cd.

°) ऐश्वर्येण (for °यै वा).

20 °) अद्रोहं समये कृत्वा.

21 °) द्वाविमौ (for द्वावेतौ).

22 °) साधारणा.

23 °) समिध्यंतं (for समृ°): as in Ś1 alone.

24 °) अल्पो हि रिपुरत्यंत.

°) वर्धमानः पराक्रमैः.

°) मूलम् (for वृक्षम्): as in Ś1 alone.

25 °) अजमीढ रिपोऽक्षी (sic).

°) रोचिषु.

°) [अ]धिष्ठितः (for धिष्ठितः): as in Ś1 alone.

26 °) Om., as in Ś1 K1.

°) जातिषु (for ज्ञातिषु): as in Ś1 alone.

°) अविक्रमः (for हि विक्रमः).

27 °) संगमो (for संशयो): as in Ś1 alone.

सभापर्वणि धृते.

51

1 °) धृतेन ह्युतां परान्.

2 °) संशयमुत्तं (for °महम्).

°) अक्षाक्षिपन्न*तः स * विद्वान्विदुषो-
जयं; cf. Ś1.

3 °) lacuna (for मे विद्धि).

°) ज्या (for ज्या).

°) महापरं; cf. Ś1.

4 °) तदनुज्ञातुमर्हसि.

6 °) व्यपनेत्यति (for विद्धि).

9 °) प्राप्तुं श्रेयः (for श्रेयःप्राप्तिं).

10 °) अनामयं (for अनायसम्).

11 °) इमे क्षिण्वन्त्यस्यः सायकाश्च, as in Ś1 alone.

12 °) तत्रालये, as in Ś1 alone.

°) ज्ञापयस्व (for [आ]ज्ञाप°).

14 °) रोचये (for रोचते): as in Ś1 alone.

°) क्रियतां तन् (by transp.).

°) तप्यसे (for तप्यसे). तदति°
(for तदुपा°): as in Ś1 alone.

15 °) विदुरेणैव सर्वं.

°) विपश्चिता (for सर्वं पूर्वं). बुद्धि-
विद्यागमेन, as in Ś1 alone.

°) तदेवैतदवगम्याभ्युपैति; cf. Ś1.

°) जीवघाति (for °बीजघाति).

16 °) परवान् (for पुरुषान्): as in Ś1 alone.

°) °संमूढचित्तः, as in Ś1 alone.

17 °) °द्वारां स्फाटिकतोरणांकां, as in Ś1 M1.

°) मुख्यां (for अद्यां).

°) संतः (for युक्ताः).

18 °) ते तदा (for तां तथा); cf. Ś1.

°) उपाजङ्गुः. सभायाः, as in Ś1 alone.

19 °) निष्ठागतानां (for निष्ठां गतां तां).

20 °) मंत्रमुख्यम् (for मन्त्रिमुख्यम्).

°) धारं (for धृतं).

°) तु (for हि), as in Ś1 alone.

21 °) शय्यादानैर् (for °सनेर्).

22 Before 22, ins. वैशं उ°, as in all MSS.

°) एवं, as in Ś1 alone. राजन्
(for एतद्राजा).

24 Before 24, ins. विदुर उ°, as in N MSS.

°) नाभिर्नन्दे नृपते प्रेष्यमेतं.

°) कृथा (for कृथाः). मवीमि (for
विमेमि).

25 °) तप्यसे (for तप्यते). मा (for
मां): as in Ś1 alone.

°) तदिष्टस्य (for तु दिष्टस्य).

°) तिष्ठति (for चेष्टति).

26 °) तदस्य (for तदद्य).

सभापर्वणि धृते.

52

1 °) °रोश्चैरुदग्रैर्, as in Ś1 alone.

°) महाबलेः साधुदातैः सुवेगैः, as in
Ś1 alone.

°) मनीषिणा पांडवानां सकाशान्.

2 °) सोमिषय तमध्वानम्.

°) पुरीं (for पुरम्).

3 °) राज° (for धर्म°): as in Ś1 alone.

4) Om., as in Ś1 alone.

5 °) मनसोप्रहर्षः (for °सो न प्रहर्षः).

6 °) राजभिर् (for ज्ञातिभिर्): as in
Ś1 alone.

°) पुत्रगुणैर्.

7 °) च त्वा (for तु त्वां): as in Ś1 alone.

°) च व्ययं (for चाव्ययं).

8 °) पार्थिवास्यां (for पार्थ तस्यां).

°) कारय (for क्रियतां).

9 °) दुरोदरे, and ये च तेन, as in Ś1 alone.

°) नित्यागतोहं. . .

10 °) को वा, as in Ś1 alone. वध्य°
(for बुध्य°).

°) सर्वथावस्थिताः (for सर्व एव
स्थिताः): as in Ś1 alone.

11 °) निवारणे मया (by transp.).

Appendix II]

- 12 ^a) वृत्तमाना (for दीव्य^{*}): as in *Ś1* alone.
^a) तत्त्वं (for नस्तान्).
^a) दीव्यम् (sic) (for दीव्याम:).
13 ^b) गताक्षः (for मताक्षः).
14 ^a) तदिष्टस्य (for तु दिष्टस्य).
^a) सर्वं जगत्तिष्ठति न स्वतंत्रं.
15 ^b) आगंतुम् (for न गन्तुम्).
16 ^a) न चाकाशः (for न चाकामः).
^a) तथा (for तदा): as in *Ś1* alone.
17 ^a) सयात्रः (for सानुयात्रः): as in *Ś1* alone.
^a) द्रौपदीप्रमुखाभिः; cf. *Ś1*.
18 ^a) विमुष्णाति (for तु मु^{*}).
^b) कृत्वा (for क्षत्रा): as in *Ś1* alone.
19 ^a) अतद्रितः (for अरिद्रमः): as in *Ś1* alone.
20 ^a) परिच्छिन्नो.
21 ^a) सेव्यमानो (for दीप्य^{*}): as in *Ś1* alone.
22 ^b) धृतराष्ट्रपुरं (for *गृहं).
23 ^a) यथान्याय्यं.
^a) चाभितः (for च विभुः): as in *Ś1* alone.
24 ^b) चैव हि (for चैव इ).
^a) वीरेण (for शल्येन).
25 After 25^{ab}, ins. 497* (om. the posterior half and 25^c-26^a): as in *Ś1* alone.
27 ^a) सहितां (for संवृतां).
28 ^a) अभिवंक्ष, as in *Ś1* alone.
^a) ईदृशं (for ईश्वरम्): as in *Ś1* alone.
29 ^a) राज्ञा च मूर्ध्न्युपाघ्रातासः.
31 ^b) भानुमंति (for रत्नवन्ति): as in *Ś1* alone.
^a) ते (for तान्): as in *Ś1* alone.
33 ^b) [अ]संविद्.
34 ^b) *चंदनभूषिताः.
^a) सर्वे (for चैव).
35 ^a) त्यक्त्वा (for मुक्त्वा).
^b) शय(य marg.)नान्यथ (for शरणान्यथ).

महाभारते

- 36 ^a) काल- (for काले).
37 ^a) ते (for तां).
^a) तस्यां (for रम्यां).
^a) अभिनंदितां (for *संवृताम्): as in *Ś1* alone.
श्रीसभापर्वणि द्यूते.

53

- 1 ^a) महाराज (for सभा राजन्).
^b) नक्तं चैव (for रन्तुं चैते).
3 ^b) देवनस्य (for कितवस्य).
4 ^a) योभ्येति (for योऽन्वेति). गुणज्ञः (for विधिज्ञश्च): as in *Ś1* alone.
^a) महामतिश्चार्थ (for *मतिर्यश्च).
5 ^a) देव्यावहे (for दीव्यामहे). विशंकं (for *ङ्कां).
^a) पणं (for पाणं).
7 ^a) धर्मेण तु जयेन्मध्ये, as in *Ś1* alone.
9 ^a) ब्राह्मणावृत्तं (for *गान्वन्धान्): as in *Ś1* alone.
^a) मादिदेवीर्, as in *Ś1* alone.
^a) परान् (for परम्).
10 ^a) विभवस्यास्य निवृत्तेर.
11 ^a) श्रोत्रियः श्रोत्रियकृते, as in *Ś1* alone.
^a) विद्वान्न विदुषो.
— After 11, ins. 504*, as in *Ś1* alone.
14 ^a) प्रतिपणश्च.
15 ^a) रत्नानि (for रत्नानां).
^b) धनानि (for *नां): as in *Ś1* alone.
16 ^a) देवित्वं (for विपमं): as in *Ś1* alone.
^b) विपमं (for देवनं).
^a) विद्वान्.
17 ^a) शुभां (for ततः).
18 ^a) नातिप्रहृष्टमनसस्, as in *Ś1* alone.
20 ^a) त्रिविष्टपे, as in *Ś1* alone.
22 ^a) मणिहारान्तरः.
23 ^{ad}) येन त्वां मां महाराज धनेन प्रति-दीव्यसे.

- 24 ^b) बहुलानि धनानि च, as in *Ś1* alone.
^a) मत्परश्च (for मत्सरश्च): as in *Ś1* alone.
^a) जयस्येनं (for जयाम्येनं): as in *Ś1* alone.
श्रीसभापर्वणि द्यूते.

54

- 1 ^a) मंत्रकैतवमेवैतद्, as in *Ś1* alone.
^b) यज्जितोसि, as in *Ś1* alone.
^a) परस्परं (for सहस्रशः).
2 ^a) अयं (for इमे): as in *Ś1* alone.
^b) भार उन्नतः (for भरिताः शतम्); cf. *Ś1*.
3 After the ref., ins. 507*, as in *Ś1* K1.4 Dn etc.
4 ^b) सुप्रतिष्ठितः (for *वर्तितः).
^a) सर्वोपक्रमणः श्रीमान्, as in *Ś1* alone.
5 ^b) उपाहरत् (for *वहत्): as in *Ś1* alone.
6 ^a) ये (for यं).
^a) वहन्ति नैव दृश्येत.
^a) अपि स्पृशन् (for उपस्पृशन्): as in *Ś1* alone.
7 ^a) व्यवसितं (for *तो): as in *Ś1* alone.
8 ^a) हेमकक्ष्याः.
9 ^a) सुदंता (for सुदान्ता).
^b) सर्वशब्दसहा (for *क्षमा).
10 ^b) नभो (for नग-).
12 ^a) *सहस्राणां.
^b) हेमभूषणाः (for मे प्रभद्रिकाः).
^a) निष्ककंठाः.
14 ^a) चरंतीर्मा.
^b) कुशला नृतकर्मसु.
15 ^a) व्यवसितं, as in *Ś1* alone.
16 ^b) *स्नाप्यपि (for *स्नाप्युत): as in *Ś1* alone.
17 ^a) दांता (for दक्षा).
^a) पूजयंति (for भोज^{*}): as in *Ś1* alone.
18 ^a) व्यवसितं, as in *Ś1* alone.

- 19 ^a) संयुक्ता (for संपन्ना): as in Ś1 alone.
- 20 ^a) द्युत्र (for यत्र).
- ^a) समकालिकं (for मास): as in Ś1 alone.
- 21 ^a) वचने (for पार्थेन).
- 22 ^a) यांस्तु (for यांस्तान्): as in Ś1 alone.
- After 22^{ad}, ins. 511*, as in most N MSS.
- 23 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
- 25 ^a) एवं सर्वस्य वर्णस्य.
- ^a) पिबंति (for पिबन्तस्).
- 27 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
- 28 ^a) पंचद्रोणीक.
- ^a) च (for चै). — After 28^{ad}, ins. 513*.
- 29 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
- ^{ad}) Om. and erroneously repeats 28^{ef}.

श्रीसभापर्वणि द्युते.

55

- 1 Erroneously reads युधिष्ठिर उ^a (for विदुर उ^a).
- ^b) भारत (for तच्छृणु).
- ^a) न रोचतेपि वै ध्रुवं; cf. Ś1.
- 2 ^a) भवता (orig.): as in Ś1 alone; भवतो (by corr.).
- 3 ^b) बुध्यसे (for बुध्यसे): as in Ś1 alone.
- 4 ^a) बुद्धा (for लब्ध्वा).
- ^a) नावगच्छति (for *बुध्यते): as in Ś1 alone.
- 5 ^b) न निरीक्षते (for न परी^a): as in Ś1 alone.
- 6 ^a) महाप्राज्ञ (for *राज).
- 7 ^b) *कर्षिणा (for *धातिना): as in Ś1 alone.
- ^a) [5]मोदन्नानाशतं समाः, as in Ś1 alone.
- 9 ^a) *वर्णाञ्ज (for *वर्णाञ्ज): as in Ś1 alone.
- 10 ^a) स्यजेदेकं कुलस्यार्थे.

- ^a) स्वात्मार्ये (for आत्मार्ये): as in Ś1 alone.
- 11 ^a) जंबराशे (for जम्भत्यागे).
- 13 ^a) सदोपयोगात् (for *भोज्यान्): as in Ś1 alone.
- ^b) हिरण्यार्थी.
- 14 ^a) तदात्वकामान्, as in Ś1 alone.
- ^b) मादुहीर् (for मादुहो): as in Ś1 alone.
- ^a) मोहान्मा (for मोहात्मा).
- 16 ^a) *रकार्थीव (for *रकारीव): as in Ś1 alone.
- 17 ^a) समवेतो (for *वेतान्): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वणि द्युते.

56

- 2 ^a) प्रातिपेयाः (for *पीयाः).
- 3 ^a) दुर्योधन- (for *धनो).
- ^b) राष्ट्रं व्यपोहति (for राष्ट्रदपो^a).
- ^a) कालात् (for मदात्).
- ^a) स्वयमाभजते मदात्.
- 4 ^b) अभि^a (for अति^a).
- ^a) बालनेत्याम् (for *त्राम्); cf. Ś1.
- ^a) स मज्जेत् (for निम^a).
- 5 ^b) पर्यायसे (for प्रिया^a): as in Ś1 alone.
- ^a) अतिनम्रात् (for *नर्माञ्ज); cf. Ś1.
- 6 ^a) आहर्षस्ते (for आकर्षस्ते): as in Ś1 alone. बाहलः (for स्वा-क्फलः); cf. Ś1.
- ^a) *रेण सकलाः संस्तुवंतु, as in Ś1 alone.
- ^a) मत्वा सुनीतोरिमतिः सुधन्वा; cf. Ś1.
- 7 ^a) प्रातिपेयाः (for *पीयाः).
- ^b) मा स कुप्याः (for मात्यगाद्वा): as in Ś1 alone.
- ^a) सुमोषं (for सुधोरम्): as in Ś1 alone.
- ^a) अयुजेन प्रशमयोत्पतंतं, as in Ś1 alone.
- 8 ^a) वैरं (for मन्त्रु): as in Ś1 alone.

57

- 1 ^b) यथाच्छन्नः (for सदा छन्नः).
- ^a) जानीमहे (for जानीमस्त्वां).
- ^a) यत् (for त्वम्): as in Ś1 alone.
- 2 ^a) प्रायो यो निराह, as in Ś1 alone.
- 3 ^a) इवावृत्तोसि, as in Ś1 alone.
- ^b) मार्जारवन्मूपकं चाभिहंसि.
- 4 ^a) न (for नः).
- 5 ^b) निगृह्यते (for निगू^a).
- ^a) तदाश्रयापत्रप किं न बाधते; cf. Ś1.
- 6 ^a) मत्पणीतं (for संप्र^a): as in Ś1 alone.
- ^a) *कार्येष्वभूस्त्वं.
- 7 ^a) स्वस्ति ते (for स्वस्ति).
- 8 ^a) प्रस्रवणाद् (for प्रवणाद्): as in Ś1 alone.
- 9 ^a) तावेव तस्य कुरुतः.
- 11 ^a) प्रदीपाद्दि (for प्रदीपाग्निः): as in Ś1 alone.
- ^a) तस्यापि (for भस्यापि): as in Ś1 alone.
- 12 ^a) निवासयेत् (for न वा^a): as in Ś1 alone. पारवर्ग्यं च द्विषंतं च.
- ^a) Om. स.
- ^a) सुसांत्विता स्त्री ह्यसती जहाति, as in Ś1.
- 15 ^a) रोचेर (for रोचेद्).

- 16 ^a) क्षियस्तथा वै (for क्षियश्च राजञ्): as in Ś1 alone.
^a) सर्वान् (for मूढान्).
 17 ^a) प्रातिपेय.
 18 ^a) समाश्वस्य (for परा^a): as in Ś1 alone.
 19 ^a) अव्याधिकं (for *जं).
^b) यशो मुष्णन् (for यशोमुषं): as in Ś1 alone. पुरुषं (for परुषं).
^a) महाराजमिव (for *राज पिव): as in Ś1 alone.
 20 ^a) हि (for च): as in Ś1 alone.
^a) वस्तु (for the first वोऽस्तु). मनश्च (for नमश्च).
 21 ^a) प्रियं च (for प्रयतः): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वणि दृते.

58

- 2 ^b) तदहं (for यदहं).
 3 ^a) प्रखर्व च (for शङ्खं चैव): as in Ś1 alone.
^a) समुद्रस्य च (for समुद्रं चात्र).
^a) एतद्राजन्धनं मष्टं.
 4 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 5 ^a) सर्वं (for राजञ्).
 6 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 8 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 9 ^b) राजंते (for शोभन्ते): as in Ś1 alone.
^a) सर्वं चैवांगभूषणं, as in Ś1 alone.
 10 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 11 ^a) एवैको (for एको मे).
^a) विद्यते (for यच्चैतत्): as in Ś1 alone.
 13 ^a) एतदुक्त्वा तु तानक्षान्, as in Ś1 alone.
^b) शकुनिः (for तानक्षान्).
 14 ^a) दीव्याम्यहं च (for वया दीव्यामि).
 15 Om. (with the ref.): as in Ś1 K₂ G M.
 16 ^a) माद्रीसुतौ (for *पुत्रौ).
^b) तेनेमौ (for तवेमौ): as in Ś1 alone.

- 17 ^a) मूढ (for नूनं).
^b) यो न वेक्षसि संसदि (संसदि as in Ś1 alone).
 18 ^b) मत्तश्च (for प्रमत्तः): as in Ś1 alone.
^a) श्रेष्ठो राजर्षिनिष्ठोऽसि नमस्ते पुरुष-
 र्षभ.
 19 ^a) किं तव (for कितवा).
 20 ^a) पारगाणां (for पारनेता).
^a) फल्युगेन, as in Ś1 alone.
 21 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 22 ^a) मम तेन (for दयितेन): as in Ś1 alone.
^a) कैतवं (for कैतव्यं).
 23 ^a) युधान्न (for युषां नः).
^a) संहतन्वृन्महात्मा.
^a) सदाभ्य* (for सदात्य*).
 24 ^b) इवारि* (for इहारि*).
^a) दीव्यामहे.
 25 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 27^{ab}) Transp. सर्वेषां and भ्रातृणां, as in Ś1 alone. यदितस् by metathesis (for दयितस्).
^a) कुर्या वै* (for कुर्यामस्ते); cf. Ś1. जितः (for जिताः).
^a) *न्युपप्लुतः, as in Ś1 alone.
 28 ^a) व्यवसितं, as in Ś1 alone.
 29 ^b) पराजयेः (for *जितः).
 30 ^a) तु तानक्षान् (for मताक्षस्तान्).
^a) उक्त्वा राजन् (for आक्षेपेण).
 31 ^a) परा (for प्रिया): as in Ś1 alone.
^b) गल्हा एवापराजिता, as in Ś1 alone.
 32 ^b) न कृष्णा नातिरोहिणी.
^a) *नेत्रेव (for *नेत्रा च).
 34 ^b) स्वार्थसंपदा (for रूप*): as in Ś1 alone.
^a) यथेच्छेत् (for यामिच्छेत्): as in Ś1 alone.
 38 ^b) क्षीमता (for भारत).
^a) सभ्यानां वृद्धानां (by transp.). निर्गता (for निःसृता).
 40 ^a) इव पन्नगः (for पन्नगो यथा).

- 42 ^a) हि (for स्ति-).
 43 ^a) जितभाषी (for *काशी): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वणि दृते.

59

- 1 ^b) सततं (for संमतां): as in Ś1 alone.
 2 ^a) कोपयसीव बाल्यात्; cf. Ś1.
 3 ^a) आशीर्विषस्ते शिरसि.
^a) सुमंदधीर् (for सुमन्दात्मन्): as in Ś1 alone.
 4 ^a) दासत्वम्.
 5 ^b) धृतराष्ट्रः सपुत्रः.
^a) अंतकालं.
 6 ^b) अभ्यादधीत.
^a) रुषती, as in Ś1 alone.
 7 ^a) वामर्मसु (for नाम*).
 8 ^a) विकर्तनं (for निकृन्तनं).
^a) मा खनेः, as in Ś1 alone.
 9 ^a) वा (for सं-).
^a) ह्येवं (for ह्येवं).
 10 ^b) बुध्यते (for *से), and पुत्रः (for पुत्र).
 11 ^a) पुवंति.
^b) उद्यंति (for मुद्यन्ति).
^a) पथ्यतमाः (for *रूपाः): as in Ś1 alone.
 12 ^a) काव्यः.

श्रीसभापर्वणि दृते.

60

- 1 ^a) प्रातिकामिनं (for प्रातिकामी).
^a) परमाचार्यमध्ये (for परमार्थमध्ये).
 2 ^a) विवदतीव, as in Ś1 alone.
 3 Before 3, ins. वैज्ञ* उ*, as in all MSS. (except G₂).
^a) प्रतिकामी.
^a) सिंहगोष्ठी, as in Ś1 alone.
 4 ^a) प्रपद्यस्व (for सा प्रपद्य त्वं): as in Ś1 alone.
^a) त्वा (for त्वां).
 5 ^a) त्वं वै (for त्वेवं): as in Ś1 alone.
^b) हि (for वै).

- 6 ^b) तदादेवी (for तदादेवीत्): as in S₁ K₄.
^d) पूर्वं (for स्वयं): as in S₁ alone.
7 ^c) छत्वा (for ज्ञात्वा).
8 ^f) आत्मानं मां नु भारत, as in S₁ alone.
11 ^a) राजसदनं, as in S₁ alone.
12 ^d) सभ्यास्त्वामी.
^d) यत्त्वा (for यत्त्वं). सभा नेष्यति.
13 Before 13, om. the ref., as in G₈ alone.
^b) वीरबालौ (for धीर*).
^c) प्राह लोकः.
^d) शर्म स नो दास्यति गोप्य*.
15 ^a) त्वधोवेणी (for अधोनीवी); cf. S₁.
^c) पांचालि.
^d) मृतो भव.
16 ^a) दुःखम् (for मुखम्).
^c) विभुवंतु (for भुवन्तु).
19 ^b) क्रोधविरक्तदृष्टेः (for क्रोध*).
21 ^b) विवर्णमासज्य, as in S₁ alone.
22 ^a) ततो जवेनाभिसमानरोषाद्, as in S₁ alone.
^b) मतिगर्जे (for मभितर्जे): as in S₁ alone.
^c) नीलेष्वपि चोर्मिमत्स्य.
^d) केशेषु जग्राह नरैदपुत्री.
23 ^d) धृतराष्ट्रात्मजेन, as in S₁ alone.
24 ^a) परामृष्य.
25 ^a) त्वसितांगयष्टिः.
26 ^c) कृष्णं कृष्णं च.
^d) त्वा (for त्वां).
27 ^c) जितासि (for जिता चासि).
28 Before 28, ins. वैशं उ*, as in all MSS.
^a) पतिता विवक्षा.
29 Before 29, ins. द्रौपद्युवाच, as in N G₈ M₂.
^c) गुरव एव (for गुरवश्चैव): as in S₁ alone.
30 ^d) सेंद्राश्च (for सेन्द्रापि).
31 ^a) धर्मपुत्रो महात्मा (for सुतश्च राजा): as in S₁ alone.
32 ^a) त्वकार्यं (for त्वनार्यं).

- ^b) परिमर्षेते (for कर्षेते): as in S₁ alone.
^c) न चैव (for न चापि): as in S₁ alone. लज्जां (for पूजां).
^d) मन्वपयेत्.
33 ^a) सत्त्वं (for नष्टः): as in S₁ alone.
^b) धर्मस्थिति (for धर्मस्तथा): as in S₁ alone.
^c) यत्राल्यतीता.
34 ^a) भीष्मस्य द्रोणस्य (by transp.): as in S₁ alone.
^c) ह्येवमधर्मवेलां (for हीमधर्म): as in S₁ alone.
^d) लक्ष्येयुः (for लक्ष्यन्ते).
35 ^b) कात्स्वरेण (for काक्षेण): as in S₁ alone.
36 ^b) रत्नैर्महाधैर्यैर् (for रत्नैश्च मुखैर्): as in S₁ alone.
^c) यथा तथा (for यथावत्या): as in S₁ alone.
37 ^c) विधूय (for आधूय).
39 ^b) धृतराष्ट्रेण (for धाते*).
40 ^a) अधर्ममोक्ष्यात् (for न धर्मसौ*).
41 ^b) धर्मपथं (for सत्यमथो): as in S₁ alone.
^d) विवक्तुम् (for विवेक्तुम्).
42 ^b) विसृष्ट* (for निसृष्ट*).
42^c-43^d om. (hapl.).
44 ^a) विकृतिप्रवृत्तः (for निकृति*).
^b) संबोध्य* (for अबुध्य*): as in S₁ alone.
45 ^c) सर्वेपि ममापि (for सर्वे मम चापि): as in S₁ alone.
^d) विश्रूतेमे प्रश्नमथापि यावत्, as in S₁ alone.
46 Before 46, om. the ref., as in S₁, etc.
^b) कृपणान् (for असकृत्).
श्रीसभापर्वणि धत्ते.
1 भीमसेन उ* (for भीम उ*).
^a) गेहे (for देशे). वंशव्ययः (for वंशव्ययः).

- ^c) ताभिरपि (for रत).
2 ^d) नाना- (for यानि): as in S₁ alone.
4 ^c) त्वतिक्रमं (for कृतं).
5 ^d) नृशंसैरकृतात्मभिः.
7 ^a) न पुनर् (for न पुरा): as in S₁ alone.
^b) ईदृशी गदिता गिरः.
^c) सर्वं (for नूनं): as in S₁ alone.
^d) सैरात्मगौरवं, as in S₁ alone.
8 ^a) परा (for परे).
^b) धर्ममेवानुलोकय, as in S₁ alone.
^d) कोभिक्रामितुमर्हति.
9 ^b) क्षात्रं व्रतम् (for क्षात्रधर्मम्).
^d) तन्न (for तन्नः): as in S₁ alone.
10 ^d) निगूह्यं (for निर्दहेयं).
11 ^c) कुश्य* (for कुशिय*): as in S₁ alone.
13 ^c) समेतौ (for समेत्य).
14 ^c) प्राज्ञौ (for प्रश्नं).
15 ^b) दिशं (for दिशः).
16 ^a) यदि तं (for यदिदं).
^c) विमृश्य तस्याः पांचाल्याः.
17 ^b) स (for तान्): as in S₁ alone.
18 ^a) तथाविधान् (for तथासकृत्): as in S₁ alone.
^c) पाणौ पाणि (by transp.).
20 ^d) सक्तता.
22 ^a) तदियं, as in S₁ alone.
^d) आस्थिता द्रौपदी पणं.
23 ^a) साधारणा च.
24 ^d) इति (for इमाम्).
27 ^a) ह (for हि).
^c) तज्ज्ञास्तस्य, as in S₁ alone.
28 ^b) माना हि.
^c) कृष्णेन (for धर्मेण): as in S₁ alone. विजिता (for तां).
30 ^a) धर्मं (for धर्म).
^d) प्रमत्तधीः (for सुमन्दधीः): as in S₁ alone.
32 ^d) अत्यन्तरा (for अभ्य*). सर्वस्वं, as in S₁ alone.
34 ^d) मुत्तमं.

- 35 °) *पुरुषा (for *वशगा): as in Ś1 alone.
- 36 °) विवस्वतां.
- 37 °) यदैषा (for या चैषा).
- 38 °) प्राज्ञसंमतः (for *वादिकः): as in Ś1 alone.
- 40 °) व्याकृष्टमुपचक्रमे (Ś1 has lacuna for व्या).
- 41 °) व्यसने (erroneously for वसने).
- 42 °) *तरं (for *तमं).
- 43 °) बृहत् (for महा-).
°) प्रस्फुर* (for विस्फुर*).
- 46 °) भरता* (for भारता*).
- 47 °) सर्वे रोमप्रहर्षणं, as in Ś1 alone.
°) प्रकुत्स्य (for कुत्सन्तो): as in Ś1 alone.
- 52 Before 52, om. the ref. °)
°) उक्त्वैव (for *वं).
°) धर्म (for प्रश्न): as in Ś1 alone.
°) सभ्यधर्मो हि पीड्यते, as in Ś1 alone.
- 53 °) प्रतपते (for प्रपद्यते): as in Ś1 alone.
- 54 °) तं (for ते).
- 55 °) यथैवायम् (for यथाप्रश्नम्): as in Ś1 alone.
°) भवन्तोपीह ते (for *पि हि तं). धर्म (for प्रश्न): as in Ś1 alone.
- 56 °) सभागतः.
- 57 °) सभागतः.
°) समाप्नोति (for संप्रा*): as in Ś1 alone.
- 59 °) *रंगिरसं, as in Ś1 alone.
- 62 °) स मृषावचनाद्भीतिः.
- 63 °) प्रह्लाद वां (for *दाथ): as in Ś1 alone.
- 64 °) *पत्रवत् (for *पर्णवत्).
°) जनाधिपं (for महौजसम्): as in Ś1 alone.
- (5 °) ब्राह्मस्य च (for ब्राह्मणस्य). महा-
बुद्धे (for *प्राज्ञ): as in Ś1 alone.
- 66 °) प्राप्तं (for प्रश्न): as in Ś1 alone.

- °) हितं चापि न निर्दिशेत्, as in Ś1 alone. -
- 67 °) जानन्नप्यब्रवीत्प्रश्नान्, as in Ś1 alone.
°) प्रवि* (for प्रति*).
- 68 °) सर्वं प्रवक्तव्यं, as in Ś1 alone.
- 70 °) अर्धं हरति वै श्रेष्ठाः, as in Ś1 alone.
°) पादः सभासदः सर्वान्पादो राजान-
मृच्छति, as in Ś1; also cf. 558*.
- 71 °) अर्धेन भरतश्रेष्ठ, as in Ś1 alone.
°) प्रमुच्यन्ते (for मुच्यन्ते च): as in Ś1 alone.
- 72 °) वितथं तु, as in Ś1 alone.
°) *दमृच्छते, as in Ś1 alone.
°) परापरान् (for *वरान्).
- 73 °) हतपुत्रस्य चैव यत्.
°) सार्धैर्भ्रातृस्य चैव यत् (cf. 74°).
- 74 °) राज्ञा ग्रस्तस्य चैव यत् (cf. 73°).
°) अव्यू* (for अघ्यू*).
- °) विवृतस्य (for विहृतस्य): as in Ś1 alone.
- 76 °) वाक्यं (for साक्षी): as in Ś1 alone.
- 77 Om. the ref.
°) मातृतः श्रेयसी (by transp.).
- 79 °) व्यवस्थितः (for प्रतिष्ठितः).
°) जीवत्येष.
- 80 °) यथाप्रश्नस्य (as in Ś1 alone)
कृष्णार्था.
श्रीसभापर्वणि द्यते.

62

- 1 °) *मुत्तमं (for *मुत्तरम्).
°) कर्णिता.
- 2 °) कुरूणां (for गुरूणां).
°) पुरा (for मया): as in Ś1 alone.
- 3 °) च तेन (by transp.): as in Ś1 alone.
- 4 °) असि (for अथ).
- 5°-6° Om. (hapl.).
- 6 °) पांडवास्ते (for *स्तां).
- 7 °) गुरवश्च (for कुरवश्च).

- °) पर्ययात् (for पर्ययम्).
- 8 °) शुभा सती (by transp.): as in Ś1 alone.
°) सभामध्ये.
°) क च (for क नु): as in Ś1 alone.
- 9 °) स्त्रियं (for स्त्रियः): as in Ś1 alone. पूर्वे (for पूर्व).
- 10 °) इयात् (for इयाम्).
- 11 °) तां मां वै (for तामिमां): as in Ś1 alone.
- 12 After 12^{ab}, ins. 561*, as in Ś1 alone. [v.l. (L. 1)
अविचार्यैव (for अविज्ञायैव).]
°) न हि (for नाहं): as in Ś1 alone.
- 13 Om. (hapl.) as in Ś1, etc.
- 14 °) परमां (for तु परां).
°) वक्तुं (for गन्तुम्).
- 15 °) धर्मो (for धर्म): as in Ś1 alone.
°) लोके भवति नित्यदा, as in Ś1 alone.
°) *भिहतः (for *मिहितः).
- 16 °) एवं (for एतं).
- 18 °) *भिहता (for *भ्याहता).
°) तथा (for स्थिता).
- 19 °) व्रतं (for वृत्तम्).
- 19°-20° Om. as in Ś1 alone.
- 20 °) इव स्थिताः (for इवानताः): as in Ś1 alone.
- 21 °) आहर्तुम् (for व्या*): as in Ś1 alone.
- 22 °) च (for तु). तत्र देवीं (for तत्तदेवं).
- 24 Before 24 ins. दुर्योधन उवाच, as in N T1.
°) तथैव पत्नी ते, as in Ś1 alone.
- 26 °) धर्मसुतो (for धर्मराजो).
°) क्षिप्रमेवं.
- 27 °) सदेव (for तदैव): as in Ś1 alone.
°) एव सभ्या (for आर्यसत्त्वा).
°) चैतान् (for च ते): as in Ś1 alone.

28 Before 28, ins. वैशं उ°, as in all MSS.

^a) ततस्तस्यां (for ततः सभ्याः): as in Ś1 alone.

^d) तत्रैव (for चैवात्र): as in Ś1 alone.

29 ^b) समवेक्षन्त (for समुदैक्षन्त).

^d) *कृताननः, as in Ś1 alone.

30 ^b) वापि (for युधि): as in Ś1 alone.

31 ^d) बाहुं चंदनभूषितं; cf. Ś1.

32 ^b) महामनाः (for युधिष्ठिरः).

^d) मर्षयीमहि.

34 ^a) मे जीवन् (by transp.).

^d) पाञ्चाली (for पाञ्चाल्या).

36 ^a) *स्त्वेव (for *स्त्वेवं).

37 ^a) *नियुक्तस्तु, as in Ś1 alone.

^d) निष्पिपेधं (for निष्पिपेयं): as in Ś1 alone.

38 ^a) ततो (for तदा).

^c) चैवं (for the first एवम्): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वणि धृते.

63

1 ^b) दासाः शिष्याश्च.

^c) Om. त्वं.

2 ^a) मानः (for सा नः).

^b) आवेद्य मन्ये (for आवेद्य वेद्यम): as in Ś1 alone.

^d) Om. ते.

3 ^b) यस्य (for यस्माद्); and om. न.

^c) अगर्ह्या ते (for अनवद्या वै): as in Ś1 alone.

4 ^c) त्वं हि नो (for प्रविश). •

^d) वर्सति (for न सन्ति).

5 ^a) किं च (for किं नु): as in Ś1 alone. मन्यसे (for मन्यते).

^b) पार्थे (for पार्थः).

^c) पांचालस्य द्रुपदस्यात्मजासि.

^d) यददीवीद् (for योऽतिदेवीद्): as in Ś1 alone.

6 ^a) *नोभ्यमर्षी.

7 ^b) दासभावं (for *धर्मः).

^d) नादीवीस्त्वं यद्यनयान्नरेन्द्र, as in Ś1 alone.

8 ^a) अचेतनं (for *तसम्).

10 ^c) अवैक्षत् (for इवे°).

11 ^b) सर्वलक्षणलक्षितं, as in Ś1 alone.

12 ^a) अत्यु° (for अभ्यु°).

13 ^a) *स्तमा° (for *स्तदा°).

^b) नेत्र (for नेत्रे).

14 ^b) मा स्म गच्छेद्य कौरव, as in Ś1 alone.

^c) यद्येनमूरुं.

15 ^d) प्रथक्ष्यतः (for प्रदक्ष्यतः): as in Ś1 alone.

16 ^b) वरुणस्य पाशात्.

^c) वैवस्वतो (for दैवेरितो): as in Ś1 alone.

^d) भारतेषु.

18 ^a) इदं (for इमं): as in Ś1 alone.

^b) दुर्दृष्टे वा (for *ष्टेऽस्मिन्): as in Ś1 alone.

^c) कुरवो नाम्रहीष्यन्, as in Ś1 alone.

19 ^a) विजितं धनं (for हि धनं जितं).

^b) एवं (for तदेवं).

20 ^b) यथा स्थितोयं (for स्थितोऽहं वै).

^c) चेत्प्रवदेद् (for चेत्प्रवदन्ति): as in Ś1 alone.

22 ^b) अग्निहोत्रं (for अग्निहोत्रे).

23 ^a) तं वै (for तं च).

^b) शुश्राव शब्दं विदुरस्यात्मजा च, as in Ś1 alone.

^c) भीष्मो द्रोणो.

26 ^d) प्राहया (for प्रहया).

27 ^c) वरिष्ठा (for विशिष्टा).

28 ^b) वृणीमि (for वृणोमि): as in Ś1 alone.

29 ^c) *पुत्रस्ते (for *पुत्रेति): as in Ś1 alone.

30 ^c) लालितो राजपुत्र त्वं.

31 ^b) ददानि (for ददामि). इ (for माम्).

32 ^a) रथस्यौ (for सरथौ): as in Ś1 alone.

^{ad}) यमौ च वरये राजन्नादासान्ववशानहं.

33 ^b) सुसंस्कृता (for सुसंस्कृता).

34 ^a) लोभाद्धर्मस्य नाशं वै, as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वणि धृते.

64

1 ^b) शुश्रुम (for शुश्रुमः): as in Ś1 alone.

2 ^d) Before corr. द्रौपदी (for कृष्णा), as in Ś1. *गमत् (for *भवत्).

4 ^b) कुरुमध्येभ्यमर्षणः.

5 Before 5, ins. भीमसेन उवाच.

^a) पुरुषे (for पुरुष).

^d) तथा (for ततः): as in Ś1 alone.

7 ^b) दाराणामिष धर्षणं.

^c) धनंजयः कथं नास्याम्, as in Ś1 alone.

^d) अभिसृष्टवान् (for अभिसृष्टजम्).

8 Om. the ref.

9 ^b) [अ]पि (for च).

10 Om. the ref.

^a) इहैव तान्नरान्सर्वान्.

^c) विष्कम्भ्य (for निष्कम्भ्य).

^d) आ मूलात् (for समूलान्). विद्धि (for कुन्धि): as in Ś1 alone.

11 ^a) विवदते.

^c) [ए]व वा (for [ए]वैतान्): as in Ś1 alone.

^d) पृथिवीम् (for वसुधाम्).

12 Om. the ref.

13 ^a) सान्त्वमानो.

17 ^d) धृतांजलिः.

श्रीसभापर्वणि धृते.

65

2 Om. the ref, as in Ś1 alone.

^b) वरिष्ठः (for अरिष्टं). गच्छतः (for गच्छत).

3 ^b) शासनात् (for शासनम्).

^d) पश्य (for पश्यं).

7 ^{ad}) त्वेता युक्ताः परुषमुत्तमं.

- 8 ^b) अहितां परुषां गिरं.
^d) तूतम* (for उत्तम*).
 9 ^a) मत्तः (for सन्तः). प्रत्यभिजानंते,
 as in Ś1 alone.
 10 ^b) त्वया वास्मिन्समागमे.
^d) तत्तावद् (for तत्तात): as in Ś1
 alone.
 11 ^b) *काक्षया.
 12 ^a) पूर्वम् (for द्युतम्).
^c) मित्राणां (for मित्राणि).
 14 ^a) धैर्यं (for वीर्यं).
 15 ^a) सौहार्दं (for सौभ्रात्रं).
^d) स्वीयतां (for धीयतां): as in
 Ś1 alone.
 17 ^a) हेम* (for मेघ*).
 श्रीसभापर्वणि द्युतं समाप्तम्.

66

- 2 ^a) सधनान्पाण्डवर्षभान्, as in Ś1
 alone.
 3 ^a) स दुर्योधनमासाद्य.
^b) भरतर्षभं.
^c) भरतश्रेष्ठः.
^d) त्विदं (for इदं): as in Ś1
 alone.
 8 ^a) निवर्तव्याः (for निहन्तव्याः).
^b) शत्रुसूदन (for *कर्षण).
^c) वधाच्चापि (for बलाद्वापि).
 9 ^b) पाण्डवान् (for पार्थि*): as in
 Ś1 alone.
^d) वै (for वः).
 10 and 11 are transp., as in Ś1
 alone.
 10 ^a) *विपः (for *विषान्).
^b) नाशाय (for दंशाय).
 11 ^a) कुद्रा इव भुजंगमाः, as in Ś1
 alone.
 12 ^b) वितत्य (for विवृत्य): as in Ś1
 alone.
^d) निःश्वसैश्च.
 13 ^a) तु (for [आ]शु).
 14 ^a) चकाराकारम् (for चक्रुरा*): as
 in Ś1 alone.
 15 ^a) स्वादाय (for स्वास्याय): as in
 Ś1 alone.

- ^b) बहुशः सपरिच्छदाः, as in Ś1
 alone.
 16 ^a) क्षमंते (for क्षंस्यन्ते).
 17 ^a) वशीकृतुं.
^d) शक्यामो.
 20 ^b) द्युते (for द्युतं).
^c) अक्षाण्युत्वा.
^d) कुर्वन्तु (for दीव्यन्तु).
 21 ^a) अक्षसंविदं.
 22 ^a) सत्कृतं च, as in Ś1 alone.
 23 ^b) धार* (for पार*).
 24 ^a) तूर्णं प्रत्यानयन्त्वेतान्.
^d) इह (for इदं). दीव्यन्तु (for
 कुर्वन्तु): as in Ś1 alone.
 25 ^b) बाह्लिकश्च.
^d) वेदयापुत्रश्च.
 27 After 27, ins. an addl.
 colophon, as in N MSS.
 28 ^b) जनप्रियं (for जनेश्वरम्): as in
 Ś1 alone.
^d) चैव मूर्च्छिता (for शोककर्षिता):
 as in Ś1 alone.
 30 ^a) तन्निबोधत भारत.
 31 ^a) अनिष्टानां (for अशिष्टानां).
^b) मर्ति मंस्था इति प्रभो; cf. Ś1.
 32 ^b) हुताशनं (for च पावकम्).
^c) वृतः (for धृतान्): as in Ś1
 alone.
 34 ^b) भव (for भवेद्).
^d) मा त्वा जीर्णे (for मा त्वां दीर्णाः).
 35 ^a) धर्मस्य (for धर्मेण): as in Ś1
 alone. वृज्या (for बुज्या).
^c) *समाभिता (for *हिता).
^d) श्रुदुप्रौढान्, as in Ś1 alone.
 36 ^b) *चारिणीं (for *दशिनीम्).
^c) संतो नूनं (for अन्तः कामं).
 37 ^a) यथेच्छति (for *च्छन्ति).
 श्रीसभापर्वण्यनुद्यते.

67

- 1 ^a) द्वाध्वगतं (for व्यध्व*): as in Ś1
 alone.
 3 Om. युधिष्ठिर उवाच.
^c) न निर्दृष्टि (for न निवृत्तिस्).
^d) दीवितव्यं (for देवि*).

- 6 ^a) व्यथयतश्च चेतांसि.
 7 ^a) *मासीनः, as in Ś1 alone.
^b) द्युतनिवृत्तये, as in Ś1 alone.
^d) देवनेनोपपीडिताः, as in Ś1
 alone.
 9 ^b) सायुधा (for युष्माभिर्).
^c) प्रविशामो, as in Ś1 alone.
 10 ^b) परिवत्सरः.
 11 ^b) वने द्वादश वत्सरान्.
^d) परिवासिताः (for प्रति*).
 12 ^a) [S]थ (for च): as in Ś1
 alone.
^c) प्रतिपद्यध्वं, as in Ś1 alone.
 14 सम्भ्या ऊ* (for सभासद ऊ*).
^c) बुज्या बुध्येन्न वा बुध्येत्.
^d) भरतर्षभ.
 15 ^a) ह्रियते (for ह्रिया च): as in
 Ś1 alone. धर्मसंयोगात्.
 17 ^a) नु निवर्तेत (for विनि*): as in
 Ś1 alone.
 18 ^a) कोशं (for कोशः).
^d) दासीदासाश्च.
 20 ^b) दीव्यामि.
 21 Om. वैशं उ*.
^c) तद् (for तं).
 श्रीसभापर्वणि अनुद्यते.

68

- 3 ^b) चक्रं राक्षां.
^c) पाण्डवेया (for पाण्डुपुत्रा).
 4 ^b) समं धर्मिभिरच्छलेः, as in Ś1
 alone.
^c) श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा).
 5 ^a) विहीन- (for च हीना): as in
 Ś1 alone.
 6 ^a) ये तस्मान् (for ये ते स्म).
 7 ^a) निधास्यंतां (for निवा*): as in
 Ś1 alone.
 8 ^a) च (for ते).
 9 ^a) यद्वयं (for यद्वद्): as in Ś1
 alone.
 10 ^a) यादृसेनः.
^c) नैव किञ्चित् (for नेह सन्ति).
 11 ^a) सक्षमान्प्रावारानजिनानचोदितान्,
 as in Ś1 alone.

- 12 ^a) एवं (for एते): as in Ś1 alone.
^b) पतित्वं (for पतित्वे).
^c) न त्वा (for न त्वा). पते: (for तपेत्): as in Ś1 alone.
15 ^a) *सेनोभ्यमर्षी.
^b) सनिगृह्य (for तं निगृह्य).
16 ^a) कूरं (for कूर).
17 ^b) इव (for इह).
^c) कृत्वा (for कृत्तन्).
18 ^b) लोभमोह- (for कामलोभ-).
^c) सानुवर्षास्ते (for *स्तान्): as in Ś1 alone.
^d) नेतास्मि यममदिरं.
19 ^b) दृष्ट्वाभिभूतं (for दुःखा*): as in Ś1 alone.
^c) धर्मनिषिद्धमनार्यं, as in Ś1 alone.
20 ^a) नृशंस परुष क्रूर.
^b) त्वेवं (for शक्यं): as in Ś1 alone.
21 ^a) यदि वक्षो हि ते भित्त्वा.
23 Om. the ref.
^d) कौरवाणां (for पाण्डवानां).
24 ^d) मूढं (for मूढ).
25 ^d) विनिष्टमन् (for *ष्कमन्): as in Ś1 alone.
26 ^a) त्वक्ष* (for चाक्ष*).
27 ^b) महद्दच: (for इह*).
30 ^a) एतच्छतुर्दशे, as in Ś1 alone.
32 ^b) प्रमृष्टारं (for प्रमृष्टारं).
^c) नियोगाते (for *गाते).
^d) हंतास्मि (for हन्ताहं): as in Ś1 alone.
33 ^b) प्रियमाहवे (for *काम्यया): as in Ś1 alone.
34 ^b) मोहिता: (for मां मृपा:): as in Ś1 alone.
35 ^d) मंदरो (for मत्सत्यं): as in Ś1 alone.
37 ^a) पार्थे च.
38 ^a) वध- (for वधं).
39 ^a) नैतेक्षान्निशितान्वाणान्, as in Ś1 alone.
40^a-41^b Om. (hapl.), as in Ś1 alone.

- 43 ^a) याज्ञसेनस्य.
^b) द्युतेन (for द्युतेऽसिन्): as in Ś1 alone.
^c) *प्रियै: (for *प्रिये).
44 ^a) गमयिष्यामि (for दर्श*).
45 ^b) प्रियकाम्यया (for पदवीं चरन्): as in Ś1 alone.
46 ^a) बहला: (for बहुला:): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वण्यनुयुते.

69

- 1 ^b) तथा वृद्धपितामहान्, as in Ś1 alone.
2 ^a) धार्तराष्ट्राश्च (for धृतराष्ट्रं च): as in Ś1 alone.
^d) समग्रंक्ष्वेव (for धार्तराष्ट्राश्च): as in Ś1 alone.
3 ^b) तथान्यांक्ष्वेव कौरवान्, as in Ś1 alone.
^c) एतान् (for सर्वान्).
4 ^a) अथोचुस्ते (for तदोचुस्ते).
^b) हिया युक्ता (for हिया सन्तो).
5 ^d) सुखोदिता (for *चिना).
7 ^a) नाधर्मविजित: कश्चिद्.
8 ^a) विजानीषि.
^b) नेता (for वेत्ता).
^c) रणे भीमो (for भीमसेनो).
10 ^d) वात्र (for वो न): as in Ś1 alone.
11 ^a) नैवं (for नैनं).
12 ^d) नागसाह्वये (for वारणावते).
13 ^d) अर्जुनं (for अञ्जनं).
14 ^a) दृष्ट्वा (for द्रष्टा).
^c) महत्वासीत्संपराये.
^d) बुद्धिस्ते ऋषिपूजिता.
15 ^a) पु * * * * मेवत्वं.
16 ^b) कोपविदारणे.
^d) वरुणे चैव.
17 ^a) आत्मप्रधानं संयत्नं, as in Ś1 alone.
^b) त्वज्ज: (for अज्ज:): as in Ś1 alone.
^d) रवि* (for सूर्य*): as in Ś1 alone.

- 18 ^a) अगार्ध (for अगर्द): as in Ś1 alone. ते (for वो).
— After 18, ins. 597* [v.l. भवो हि (for न हि वो).]
19-20 Om. (hapl.), as in Ś1 Gs.
21 ^a) उक्त्वा (for उक्तस्).

श्रीसभापर्वण्यनुयुते.

70

- 2 ^a) *श्रुषौ, as in Ś1 alone.
^b) च (for सा).
4 ^a) कर्तव्य: (for ते कार्य:).
5 ^a) न त्वा संदेष्टुमिच्छामि.
^b) शुचिस्मिता.
^c) साध्वीगुणै: (for *गुण-): as in Ś1 alone.
6 ^a) सभायां कुरव: सर्वे, as in Ś1 alone.
^d) पादचारणवृद्धितं, as in Ś1 alone.
7 ^a) *गोप्ता (for *गुप्ता): as in Ś1 alone.
8 ^b) वीक्ष्यो (for [अ]विक्ष्यो): as in Ś1 alone.
^c) इदं तु (for यथेदं): as in Ś1 alone.
^d) यथा मन: (for महन्मन:): as in Ś1 alone.
10 ^a) *पश्यन्.
11 ^a) परेतान् (for परीतान्): as in Ś1 alone.
12 ^b) *वत्सलान्, as in Ś1 alone.
^c) सस्वजावारुदच्छोकात्, as in Ś1 alone.
13 ^a) दृढभर्त्ताश्च, as in Ś1 alone.
14 ^a) खेदम् (for चेदम्): as in Ś1 alone.
15 ^a) स्यान्ममाभाग्यदोषोयं, as in Ś1 alone.
^c) दृष्ट्वायास- (for दुःखायास-): as in Ś1 alone.
17 ^a) यथेतमेवमाज्ञास्यं.
^b) वनवांसं.
^d) ततस्त्वहं (for गजाह्वयम्): as in Ś1 alone.

18 ^a) तं हि (for धन्यं): as in Ś1 alone.

^b) यतः (for तथा): as in Ś1 alone.

^c) यः पुत्राधिगमं प्राप्य.

19 ^a) धन्यश्चातीन्द्रियज्ञानो.

^b) दिवः प्राप्ता, as in Ś1 alone.

^c) मन्येत (for मन्येऽद्य).

20 ^a) नत्या (for रत्या).

^b) जीविताच्च प्रियतमा; of. Ś1.

^c) धिक्छिद्यं (for धिगिमां): as in Ś1 alone.

— After 20, ins. a passage given in App. I (No. 42).

21 ^b) अभिमंथ्य (for *सान्त्व्य).

22 ^a) विदुराद्याश्च (for *दयश्च).

^b) गृहान्क्षत्तः (for गृहं क्षत्तुः).

^c) *तेतरां.

— After 22, ins. 600*, as in N MSS. [with v.l. (L. 1) धार्तराष्ट्रयः म्रियं. — (L. 3) सुखनं (for *रं). सर्वान् (for सर्वा). विनिर्गल्य (for विनिन्दन्त्यः).]

23 ^a) Transp. च and स. — After 23^a, ins. 601* as in N MSS. [with v.l. (L. 1) कुरु-णामनयात् (for *मनयं): as in Ś1 alone. — (L. 2) स शान्ति नाध्यगच्छत (for the post. half): as in Ś1 alone.]

^b) क्षत्तः (for क्षत्तुः).

24 Om. as in Ś1 K4.

श्रीसभापर्वण्यनुच्यते.

71

2 ^b) च (for वा).

3 ^c) कृत्वा च.

6 ^c) च (for प्र-).

7 ^a) सौम्यानि (for सामानि): as in Ś1 alone.

9 ^b) धर्मराजस्य धीमतः (= 9^d): as in Ś1 alone.

^c) मनो न धर्माच्चलते; cf. Ś1.

^d) हृतराज्यधनस्य च, as in Ś1 alone.

10 ^c) निकृतो वंचितः क्रोधात्, as in Ś1 alone.

13 ^a) कृत्वासौ (for कृत्वा तु).

^b) ततो (for तेन).

^c) चिकीर्षुः (for *र्षन्).

^f) *नुरूपितं, as in Ś1 alone.

15 ^c) असक्त- (for असक्तं): as in Ś1 alone.

^d) फल्गुणः (for शत्रुषु).

16 ^b) मुखमभ्येति (for *मयेति).

17 ^b) प्रभुः (for प्रभो).

18 ^a) प्र- (for तु).

^d) याति भारत (for वाक्यमत्र): as in Ś1 alone.

19 ^a) इति (for इमां): as in Ś1 alone.

^b) हतापत्या (for हतपत्यो).

^d) *जनप्रिया.

21 ^a) कृत्वा नैतृत्तिकान्धर्मान्, as in Ś1 alone.

22 ^a) कृतेषु भरतेष्वाजौ.

^b) कौरवस्त्रियः (for गुरवस्तदा).

^c) गायंति (for गायन्ति).

23 ^b) विपिनं कथमीदृशाः, as in Ś1 alone.

^c) तु (for सु-).

24 ^a) तैर् (for ते).

^c) च (for स).

25 ^a) नराग्रेषु.

26 ^c) तान्काश्चाप्य* (for उल्का चाप्य*).

27 ^a) प्रव्याहरंत.

28 ^a) महाराज (for महोत्पाता).

^b) वनं गच्छन्ति पांडवाः.

^c) भरतानां.

— Before 32, ins. वैशं उ*, as in most MSS.

34 ^b) विज्ञानत (for द्विजातयः).

35 ^a) भक्त्वा (for भक्त्या).

36 ^d) पांडवाः (for कौरवाः).

38 ^d) वधार्थं (for वधाय).

39 ^a) याजोपयाजयोः सत्रे, as in Ś1 alone.

^d) अनिदितां (for सुमध्यमां).

40 ^c) सत्यं (for मर्त्यं).

41 ^a) पश्यतां (for पश्यतः).

^b) परवीरहा (for पुरुषर्षभः).

^c) इष्टः प्रागः प्रियतरः, as in Ś1 alone.

42 ^a) मे स (for द्वेष): as in Ś1 alone.

^c) सोयं नूनम् (by transp.).

^d) काल उत्तमः (for *पर्ययः).

43 ^c) मुहूर्त- (for मुहूर्तं).

45 ^b) प्रतिपत्स्व (for *पद्य): as in Ś1 alone.

47 ^a) यदि ते न निवर्तेरन्.

^d) भारताः (for पुत्रकाः): as in Ś1 alone.

श्रीसभापर्वण्यनुच्यते.

72

1 ^a) एवं च तेषु (for वनं गतेषु).

^c) धृतराष्ट्रो महाराजः.

^d) तदा चित्तापरोभवत्, as in Ś1 alone.

3 ^a) वसुसंपूर्ण.

4 ^a) न (for तु): as in Ś1 alone.

^b) Om. येषां

^c) बलवद्भिर् (for मित्र*).

7 ^d) प्रतिकामिनं.

8 Om. the ref.

^c) सोपादीनानि.

10 ^b) युक्ताश्च (for अर्थाश्च).

^c) विनाशाय (for *शान्ते).

11 ^c) एवैतद् (for एतावद्).

12 ^b) रोम* (for लोम*).

13 ^b) विभावती (for *वरी).

14 ^d) परिप्लुतां (for समुक्षिताम्).

15 ^b) अभ्यवीक्ष्यतः (for *वेक्षतीम्): as in Ś1 alone.

^c) अष्टचित्तांश्च (for *चित्तांस्तान्).

^d) हृतवल्गान् (for *दारान्).

16 ^b) दासभावमुपागतान्.

17 ^a) अनर्हतीं (for अमर्षितां).

^c) कटुकानभ्य*.

— After 17, ins. an addl. colophon, as in Ś1 alone.

18 Before 18, ins. धृतराष्ट्र उ*.

^b) प्रदहेतापि, as in Ś1 alone.

- ^a) संसदि (for संजय): as in Ś1 alone.
 19 Before 19, ins. संजय उ.
^a) प्रिया: (for स्त्रिय:).
 21 ^a) प्रपतन् (for चापतन्): as in Ś1 alone.
 22 ^b) प्रादुरासन् (for °सीद).
 24 ^b) सजयः.
^a) बाह्लिकश्च. महाबलः, as in Ś1 alone.

- 25 ^a) वांछितं (for काङ्क्षितं).
 28 ^a) यैषा (for एषा).
^b) सुता श्रीरिव रूपिणी, as in Ś1 alone.
^a) देव° (for देव°).
 29 ^b) न क्षमंतेभ्यमर्षिणः.
^a) पांचालाश्चामितौजसः.
 30 ^b) पालिता: (for रक्षिता:).
^a) °लैः परिवारितः.
 34 ^b) सत्यसंधो (for जरा°): as in Ś1 alone.

35 ^a) कियतां मा विशंकि.

36 ^a) गावल्गने.

^a) पुत्रहितेप्सुना.

श्रीसभापर्वण्यनुद्यतं समाप्तम्.

समाप्तं चेद् सभापर्व अतः परं वनपर्व भविष्यति; after this ins. 620* followed by the contents of the Sabhāparvan and 621*, as in Ś1 alone.

ADDENDA ET CORRIGENDA

☞ “V” here, in additional readings, includes all the three V MSS. (besides V₁) of which collations were made for us, so far as they contain the passage referred to.

For an account of these and the other MSS. and commentaries cited here, see Introduction, p. xviii ff. Readings of these MSS., especially of D₇₋₁₁ and T₂₋₄, are quoted extensively in the earlier adhyāyas; in the later ones, chiefly when they have some special interest or importance. But *insertions* are recorded throughout.

1

- 1 T₄ ins. 8* (with S).
- 2 ^a) D₇₋₁₁ T_{2,3} °संरम्भात् (T_{2m} as in text) with V₁BD. But T₄ text with Ś₁ KÑ₁ S (except M₁). — D₁₁ T₄ ins. 9* with S.
- 3 ^b) D₉ T_{2,3} तेऽस्तु with K V₁ B_{1m,2-4} D₂; D_{7,8,10,11} T₄ as in text. D₉ प्रजा° (as in V₁ B₂₋₄ D₂); T_{2,3} प्रजा(T₂ °भा)सु च. — T₄ ins. 10* with S (except G₉).
- 4 ^a) T₄ वचो with S (except G₆ M₁). — ^a) D₉ तेऽनघ with Ś₁ only. T₄ ते प्रियम् with T₁ G₂₋₃ M.
- 5 T₄ ins. 11* with S.
- 6 ^a) D_{10,11} T_{2,3} as in V₁ B_{2-4,6} D_{1-3,5}; D₉ T₄ as in D₂ S; D_{7,8} as in text. — ^a) D₈₋₁₁ T_{2,3} शक्नोमि as in B_{2-4,6} D_{1-3,5}; D₇ T₄ as in text.
- 7 ^a) D_{10,11} T₄ as in B_{2,6} D_{2,3,5} तत्ते; T_{2,3} ततः or ततो. — T_{2,4} ins. 12* as in T₁ G_{4,5}.
- 8 ^b) T₄ as in S. — ^{ad}) T_{2,3} subst. as in V₁ B₄ D_{1,2}, and cont. with 14* as in K_{2,4} V₁ B_{1-4,6} D G₂; V D₇₋₁₂ also have 14*.
- 9 After 9^{ab}, 15* also V D₇₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D. — Correction! In the Crit. App. on 9^d, for “N₁” read “Ñ₁”:

10 ^{ab}) D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₆ D_{2,3,5,6}. — ^a) D_{7,8} as in B₁ D_n D₄; D₉ as in text. — ^b) D₇₋₉ as in Ś₁ D_n D₄. [The new MS. Ko reads विष्टिताः, which, according to the Kautiliya, (p. 142, 248, 371, etc.), can mean ‘compelled to do forced-labour’. It gives a better sense and accounts for the variants विष्टिताः, निष्टिताः and विष्टिताः, better than विसिताः. — S. K. B.]

14 ^a) D₈ T_{2,3} as in Ś₁ K Ñ₁ B₁ D_n D_{2,4}; D_{7,9-11} T₄ as in text.

15 ^b) D₈₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D T₁; D₇ as in text with Ś₁ K Ñ₁ G M.

16 ^a) Correction! In the Crit. App., for “N₁” read “Ñ₁”.

18 ^b) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D_{1-3,5,6}; D_{7,8} as in text.

2

5 ^a) D₇ as in text, also D₁₂ correction; D₈₋₁₂ (*prima manu*) T₂₋₄ तस्य पश्य or प° त°, as in V₁ B D (except D_n D_{2,4}). — ^b) D₇ T₂ लघु as in text; D₈₋₁₂ T_{2,4} गुरु and continue as in V₁ and most of B and D (but not D_n), and T₂, also has this continuation (but T₂₋₄ चा° for स्व°).

6 ^a) D₈ T₂₋₄ as in V₁ B; D_{7,10,11} as in text.

8 ^b) D_{7,8} as in text; D₉ T_{2,3} as in B_{2-4,6} D_{1,2} M₁; D₁₀₋₁₂ T₄ as in B₁ D_{2,3,6}. — ^{ad}) D_{7,8} T₂ as in text; D₉₋₁₂ T_{2,4} as in B₂₋₆ D_{1-3,5,6} (in D₁₁ this reading corrected to that of text).

9 ^a) T_{2,3} वीरान् as in T₁ (but T₄ with D₇₋₁₂ as in text). — After 9, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 23* with V₁ B D G₂.

10 After 10, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 23* with V₁ B D T₁ G_{4,5}.

11 [^a) Ko reads वसुभियौ च तत्पूतः. The senseless

reading of Ś1 points to such orig. reading. Supply वाच्य after वसुश्रियो (mantras containing the words वसु and श्री, just like स्वस्ति, which means mantras containing the word स्वस्ति). — S. K. B.] — After 11, D₉ T₂₋₄ ins. 24* as in S.

12 ^a) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in K₂ V₁ B D (except D₄); D_{7.8} as in text.

13 ^a) D₇₋₁₂ शैव्य* as in K₄ Ñ₁ V₁ B D (except D_{8.6}); T₂₋₄ सैन्य* as in text with Ś₁ K₁₋₃ D₆ S.

16 After 16^a, D_{9.10m.11m} ins. 25* as in S (omitting lines 5-6 as in T₁ G_{1.2.6} M).

17 ^a) D₇ (by corr.).₉₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B (except B₁) Dn D_{2.5.6} G_{8.4}; but D₇ (prima manu).₈ as in text. — ^a) D₉ T₂₋₄ as in V₁ B_{2.3.6} D₂. — After 17, D_{9.11} ins. 26* with S.

19 After 19^b, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 27* as in V₁ B D (in another place K_{8.4}).

20 ^a) D_{7.8} as in D₄ (nearly = Ś₁ K_{1.2.4}); D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D_{8.4}); D₉ as in Ś₁ K_{1.2.4}, but स च for च स. — ^b) T₂₋₄ as in V₁ B_{4.6}. — ^c) D_{7.8} as in text; D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D_{8.4}).

21 ^a) समन्वयाद् as in text is read by D₇₋₁₂, while T₂₋₄ have समन्विताः with K_{1.4} B_{2.6} D_{1.2} S. The latter is a commonplace reading, doubtless substituted independently in the archetype of S and in a few N MSS.

23 ^a) D₁₂ T₂₋₄ तूर्ण with K₄ V₁ B Dn D_{1.2.6}; D₇₋₁₁ सर्वे as in text. — After 23, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. (with variants) App. I, No. 1 as in V₁ B D (except D₆) S.

3

1 ^a) D₉ T₂₋₄ as in V₁ B_{2-4.6} Dn D_{1.2}; D_{7.8.10-12} as in text. — After 1, D₉ ins. 29* with S (in line 2 as in G_{1.2.6}).

2 ^a) D_{7.8} T_{2.8} as in text (D₈ वक्ष्य*); D₉₋₁₂ T₄ as in V₁ B Dn D_{2.5.6} (D₁₂ प्रय* for यिय*).

3 ^a) D₉ T_{2.8} as in V₁ B₂₋₆ D_{1.2}.

4 ^b) D_{7.8} as in text; D₉ पांडवस्य महात्मनः (influenced by reading of D₄ S!); D₁₀₋₁₂ *स्त्रिनी* as in B_{1.5} m Dn D_{5.6}; T₂₋₄ *स्त्रिनः* as in Ñ₁ V₁ B₂₋₆.

5 ^a) D₉₋₁₂ T₂₋₄ उग्र as in V₁ B₂₋₆ Dn D_{5.6}; D_{7.8} as in text. — ^b) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₄₋₆ Dn D_{5.6}. — ^c) D₇ as in Ñ₁ Dn D₄; D₈ T₈ as in text with

S; D₉ इत्वा रणे रिपून्सर्वान् (cf. B₁, D₈); D_{10.11} T_{2.4} as in V₁ B₂₋₆ D_{1.2.5.6}, वृषपर्वेण, which is read also in D₁₂, but with यावन्मैत्रेयेन above the line, and with marginal gloss: कचिद्योवनाशेति पाठः. Devabodha and Nilakanṭha gloss राज्ञा by वृषपर्वेण, which indicates at least that they did *not* read वृषपर्वेण before it; this is indeed excluded by other considerations. It may be that the various readings of Ś₁ K Ñ₁ Dn D_{4.7} conceal a patronymic (भावयव्येन? cf. PW. s. v. भावयव्य) which was found in the original.

6 ^b) D₇₋₉ as in text; D₁₀₋₁₂ as in B_{2m.4.5.6m} Dn D_{1m.8.6} G_{1.2.6}; T₂₋₄ साहयो मयि (T₄* या) (cf. B₁).

7 ^f) D_{7.8} as in text; D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₆ Dn D_{5.6}.

8 = (var.) 6. 7. 40: cf. Matsya 121. 24^a-25^b; Brahmanḍa 1. 18. 23^a-24^d; Vāyu 47. 22^a-23^d; Padma 1. 3. 59^a-60^b. — ^c) D₇₋₁₂ T₂₋₄ as in Ñ₁ V₁ B₂₋₆ Dn D_{1-2.6}. While the S reading नगराण् seems at first sight attractive as a *lect. diff.*, (1) it is weak and pleonastic with गिरिः in the next pāda; and (2) M₁ नगवान् may point to भगवान् as original even of S. My guess is that नगराण् was originally due to a copyist with literary aspirations.

9 = 6. 7. 41^{edf}: cf. Matsya 121. 25^a-26^d; Brahmanḍa 1. 18. 25^a-26^b; Vāyu 47. 24^a-25^b; Padma 1. 3. 60^a-60^d.

10 ^a) D_{7.8.10-12} as in text; D₉ T_{2.8} as in V₁ B₆ S; T₄ as in Ś₁ (nearly = text).

11 11^{ab} = 6. 7. 42^{ab}: cf. Matsya 121. 28^{ed}; Brahmanḍa 1. 18. 28^{ab}; Vāyu 47. 27^{ab}; Padma 1. 3. 62^{ab}. — ^b) D_{7.8} as in D_{8.4}; D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in K₂₋₄ V₁ B Dn D_{1.2.5.6} T₁; D₉ चित्राश्रापि. — ^d) D₉ T₂₋₄ as in Ñ₁ V₁ B_{1m.2-4.6} D_{1.2} T₁. दृष्टान्ततः (so also D_{7.8.10-12}) according to Devabodha means "not according to a pattern, matchless"; perhaps rather, "not by way of example", not with the idea that it should be imitated by others(?). Nil. glosses merely: शास्त्रसिद्धान्ततः.

12 = (var.) 6. 7. 42^{ed}-43^{ed}. With 12^{ab}, cf. Matsya 121. 29^{ab}; Brahmanḍa 1. 18. 28^{ed}; Vāyu 47. 27^{ed}; Padma 1. 3. 62^{ed}. With 12^{edf}, cf. Padma 1. 3. 63. — ^a) D₉ T₂₋₄ स्वर्ग as in B₆ (alone of MSS. included here, but B_{7.9} also read thus). — ^d) D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B_{1.2.4-6} Dn D_{5.6} G₈. — ^f) D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in B_{1m.2-6} Dn D₅.

13 13^{ab} = (var.) 6. 7. 43^{af}: Padma 1. 3. 64^{ab}. — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ text. But possibly सत्रं may be a misreading for मनु, anticipating सत्र- in the next line. The readings of Ś1 K_{2.4} G₁ (and M₂) look somewhat in this direction. — Correction! In the Crit. App., for “K मंत्र” read “K₁ मंत्र”.

14 °) D_{7.8} सहस्रः as in D₄; D₉₋₁₁ T₄ as in K₃ V₁ B_{1.2-5} Dn D_{8.5.6}. — °) D₇ इष्टं (nearly as in K₂); D₈ सिद्धं सं; D₉ as in text; D_{10.11} T₂₋₄ as in K₃ Ñ₁ V₁ B Dn D_{1.2.6}; D₁₂ also as in these last, but margin as in text.

15 °) D_{7.8.10.11} T_{2.4} as in Ñ₁ V₁ B₁₋₅ D; D₉ T₈ as in text (with Ś1 K B₅ S). — °) D₉ वितयश्चाति; D_{7.8.10.11} T₂₋₄ चैत्यां (T₈ त्यां)श्चाप्यति.

16 °) D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in B D_{5.6}. — °) D₇ as in text; D₈₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B Dn D_{8.5.6}. — D₈₋₁₂ T₂₋₄ ins. 33* with V₁ B D (except D₄). (Not in D₇.)

18 °) D_{10.11} T₄ as in N₁ V₁ B_{1.5} Dn D_{5.6}; D₇₋₉ T_{2.8} as in text. — °) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D_{8.4}); D_{7.8} as in text. — After 18, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 34* as in V₁ B D T₁ G₂₋₆.

20 °) D_{7.8} as in text; D₉₋₁₁ T_{2.8} as in Ñ₁ B Dn D_{8.5.6} G₂ M₁; T₄ as in T₁ G₁₋₅. I am not sure that we should not read यथैव माः with Ś1. — °) D_{7.8.10-12} T₄ as in Ś1 K V₁ B₁ Dn D_{8.5}; D₉ T_{2.8} as in G₂ (T₈ देव्या). — °) D_{7.8.10.12} T₄ as in Ñ₁ B_{1.2.4} D; D₉ T_{2.8} as in V₁ B_{5.6} (D₉ by transp. परमं विभ्रती); D₁₁ as in text.

21. °) D_{10.11} T₂₋₄ अभि° as in V₁ B_{1.6} Dn D_{5.6}; D₉ अति°; D_{7.8} प्रति° as in text. — °) D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B_{1.2.4} Dn₁ D_{5.6}.

22 °) D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₅₋₆ Dn D_{8.5.6} M₂; D_{7.8} as in text. — °) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B_{5.6} D_{8.5.6} (T_{2.8} विचित्रा°. T₂ वीथिका); D_{7.8} as in text.

23 °) D₇₋₉ मणि° as in text; D_{10.11} T₂₋₄ रत्न° as in V₁ B_{1.2.4.6} Dn D_{5.6}. D_{7.8} तोरणा as in K₂ D_{8.4}. — °) D₉₋₁₁ T₂₋₄ विचित्रा as in V₁ B (except B₂) Dn D_{5.6}; D_{7.8} as in text. — °) D₇₋₉ as in Ś1 K Dn₂ D_{8.4}; D_{10.11} as in D₅ (corrected in D₁₁ to text); T₂₋₄ as in text.

24 °) D₉ दशार्हा वा (for न दशार्हा); D_{7.8} as in text; D_{10.11} as in B₃ Dn D_{5.6}; T₂₋₄ as in B₅ T₁ G_{5.6}. — °) D₉₋₁₁ T₄ as in V₁ B (except B₂) Dn D_{5.6}; D_{7.8} T_{2.8} as in text.

25 25^b and 25^d transp. in D₇, as in Ś1 K₁₋₃ D_{8.4}; all others as in text.

27 °) D_{7.8} as in Ś1 K B_{1.8} D_{1.2.4}; others as in text. — °) D_{7.8} as in K₁ D_{8.4}; D₉₋₁₁ as in text; T_{2.8} as in T₁; T₄ पत्रचित्रांतां. — °) D_{7.9} लमया° as in text; D_{8.10-12} T₂₋₄ लो(T₂ रो)ज्जला° as in B_{1.2.6} Dn D_{5.6} T₁.

28 °) D_{7.8} पद्म° as in text; D₉ T₄ हेम° as in V₁ B_{2.4} D₂; D_{10.11} T_{2.8} हेम° as in B_{3.6} D (except D₄) G_{8.6}. — °) D_{7.8} as in K Dn₂ D_{8.4} G₃; D₉ T_{2.8} as in V₁ B_{3.4.6}; D_{10.11} T₄ as in text. — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₆ D.

29 °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B D (D_{8.9} T₂₋₄ as in Dn₂). — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B Dn D₈₋₉. — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₅₋₆ Dn D₈₋₉. — After 29, D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 36* as in V₁ B D.

30 °) D₇ as in text; D₈ lacuna; D₉₋₁₂ as in V₁ B₁ (second time). 2.6 Dn D_{2.5.6}; T₂₋₄ as in B₁ (first time) D_{1.2}. — °) D₇ T₂₋₄ as in text; D₈ lacuna; D₉₋₁₂ as in B₁ (second time). 2.6 Dn D_{2.5.6} (D₉ for 30° ते ज्ञानपरमां नित्यं). — Since D_{1.2} have a peculiar reading in 30^{ad}, the only MS. with which T₂₋₄ agree in the whole of this verse is B₁ (first time).

32 °) D₉ as in V₁ B_{5.6}; D_{7.8.10.11} T₂₋₄ as in text. — °) D₉₋₁₁ T_{2.4} (T₂ lacuna) as in V₁ B (except B₂) Dn D_{5.6}.

33 °) D_{10.11} T₂₋₄ as in V₁ B D (except D₄); D₇₋₉ as in text.

34 °) T_{2.8} as in K₂ T₁ G₁₋₅ M₁; D₇₋₁₁ T₄ as in text. — °) D₁₀ T₄ as in B D_{1.2.5.6} T₁ G_{1.2} M₂; D_{7-9.11} T_{2.8} as in text.

4

1 D_{9.11} ins. 38* as in S (D₁₁ om. lines 7-8 as in G₁). — °) D₉₋₁₁ T₄ transp. as in Ñ₁ V₁ B₂₋₆ Dn D_{5.6}; D_{7.8} as in text. T_{2.8} चक्रे तत्र as in B_{1.2} D_{1.2}; D₇₋₁₁ T₄ तस्यां. D_{7.8} as in Ś1 K D_{8.4}; D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in text. — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B_{3.4.6} D (except D_{1.2}) (D_{7.8} स for तु as in D₄).

2 °) D₇₋₁₁ as in V₁ B_{3.4.6} Dn D₈₋₉ (D₉ आञ्जेन, and °नाथ as in B₆); D₁₂ as in D₆; T_{2.8} as in B_{1.2}; T₄ दृतेन पायसेनैव (blend). — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B D. — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 40* and 41* as in V₁ B D. Lines 2-3 of 41* are found in all MSS.

except Ś1 K Ñ1 T1. Since it mentions meat as eaten by Brahmans, it is possible that the isolated T1 (which contains the preceding line, not found in Ś1 K Ñ1) deliberately omitted it for this reason, which would however hardly explain the omission in Ś1 K, since precisely in Kashmir, Brahmans traditionally claim the right of eating meat! — *) D9 T4 as in B1.2.5.6 (originally also D7, corrected to text; T2 उपानैः; D3.10.11 T3 as in text). — *) T3 as in B1.2 D1.2; D7-11 T2.4 as in text. — V D7-11 T2-4 ins. 42* as in V1 B (except B2) D S.

3 The haplographic omission of 3^a-4^b in Ś1 B2 may have occurred also in the original of K2, which lacks 4^{ab} and agrees with non-K readings in 3, suggesting that it interpolated this stanza from a non-K source.

4 *) D3 as in Dn1 D1.2; D7.9-11 T2-4 as in text.

5 *) D7.8 as in K2 D4; D10.11 as in B1m Dn D2.5.6; D9 T2-4 as in text.

6 *) D7-9 transp. as in Ś1 K D4; D10.11 T2-4 as in text.

7 *) T2-4 as in T1; D7-11 as in text.

8 *) D10.11 T2.4 as in Ñ1 V1 B (B2 om.) D (except Dn2 D4) (D11 corr. साविमा*); D7-9 T2 as in text (with Ś1 K2-4 Dn2 D4). — *) T2-4 as in K4 (and nearly as in D3); D7-11 as in text. — D9 ins. 43* as in S (D9 आत्रेयै कंठज*, closer to G4.5 than to any other MSS.).

10 *) D7-11 T2.3 as in Ś1 K V1 D2-5 G6; T4 as in text. — *) T2-3 कण्व- (nearly as in B2 D1.2); D7.8.10 T4 अणी-; D9.11 अणि-; DG1 अणी- as in text. It seems to me almost certain that अ- must be read, and doubtless also -णि-. In 1. 57. 77 and 101. 21 Sukthankar adopts अ-, but against the best MSS. (especially in the latter place).

11 *) D7.8 as in text, with K2; D9.10 T4 त्रैवलि* as in most of N; D12 as in Ś1 D6; D11 त्रिवालि*; T2 दामोष्णिखिणक्षैव; T3 दामोष्णिखिणक्षैव. The form adopted in the text actually occurs as an ancient ṛṣi-name (see PW, s. v.). All the other readings seem to be based on it. Note that S, while clearly secondary, supports the consonant ण् — *) D9 as in text, with Ś1 K1.2.4 (the dual is not likely to have been substituted secondarily for a singular); D7.8.

10.11 as in Ñ1 V1 B D (D10.11 शा* as in B2 D2.6); T2 खादिरः; T3 सादिकः; T4 सात्त्विकः. These last forms show efforts to emend a name which is apparently unknown in either its N or S forms.

12 *) D7.8 चल* as in Ś1 D4; D9-11 बली* as in B2.2.6; T2-4 वेला- (T2 वाकः as in text, T3 बको, T4 पाकः). T4 सत्यपारः (cf. B1 पालः) for शिनीवाकः. — *) D7.8 मृत्यु* as in K2 D4; D9-11 T2 सत्य* as in K1 B2.2 Dn1 D2.5.6 (T2 वालः for पालः); T3 as in Ñ1 B4.5 Dn2 D1.2; T4 शिनीवाकः (cf. B1).

15 *) T2 as in V1 B4.6; T3 also based on this (corruptly, कौन्टः); D7-11 T4 as in text.

16 *) D7.8 as in Ś1 K D4; D9-11 T2-4 as in V1 B2-6 Dn D2.5.6. — *) D7.8 as in K1.4 D6.

17 *) T2.3 as in B4.6; D11 as in S; D7-10 T4 as in text.

20 After 20^{ab}, V D7-11 T2-4 ins. 46* as in V1 B D T1 G1-8.

21 *) D7-11 as in Ñ1 V1 B4m Dn D2-6. — *) D7-11 पुलिद* as in Dn D3-6. — *) D9-11 transp. सह and च as in Ñ1 V1 B2.4m.5 Dn D2.5.6; D7.8 as in text. — For stanza 21, T2-4 subst. 47* with B1-4.6 D1.2, reading almost as in B2 (slight variants). — V D7-11 T2-4 ins. 48* as in N (D7.8 with v.l. as in D4).

22 D7.8 transp. 22^{ab} and 24^{ab} as in Ś1 K1.2.4 D4.

23 *) D7.8 सुरथो as in text; D9 T2 महश्वा* as in B2; D10.11 T2.4 पु- (D11 पू, T3 ह-) रुश्वा* as in B D (except D4). [As in 3. 102. 13^b and elsewhere, we should read *कर्शनः for *कर्षणः. — S. K. B.]

24 *) T2.3 as in B1.4 D1.2, but with *भूत* for *कृत*. — *) D9 T2-4 as in Ñ1 V1 B D1.2 (T2.3 *ह* for *ध*); D7.8.10.11 as in text.

25 *) D10.11 T4 as in B2 Dn1 D2.5.6; D7-9 T2.3 as in text.

26 *) D7.8 as in Ś1 K D2.4 T1 G6; D9-11 T2-4 as in text.

27 *) D10 as in Ś1 Ñ1 V1 B2.4 Dn1 D2.6, सत्यक*; D11 सत्यकेश; D7-9 T2-4 as in text, सत्यकि*. The variant सत्यक* has every appearance of being a *lectio faciliior*, since Satyaka is the 'son of Śini'; some copyists may well have been influenced, too, by the fact that Yuyudhāna (who must be meant by Sātyaki) is mentioned below in 29^a. Such

careless duplications, in lists of names like the present, are however not rare in the epic. Yuyudhāna may also be called 'son of Śini' (see Sørensen). The agreement of K, S, and a considerable number of B and D MSS. on the *lectio difficilior* is not likely to be accidental. — ^a) D_{7.8.10} कैकेयाश्च as in K₈ B_{2-4.6} D; D_{9.11} T₂₋₄ as in text. D₇₋₉ महावीर्या as in Ś₁ K D₄ G_{1.2}. — D₇₋₁₁ ins. 51* as in Dn D₈₋₉. It is not in V D₁₂ T₂₋₄. — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 52* as in K₄ V₁ B D_{1.2.6} S.

28 ^a) D_{10.11} ये च as in B_{2.4.5} Dn D_{8.5.6}; D₇₋₉ T₂₋₄ as in text. — ^b) T_{2.3} as in V₁ B₆.

29 ^a) D₇₋₉ T₂ as in Ś₁ K_{1.2.4} Ñ₁ V₁ D₄; D_{10.11} T_{2.4} as in text. — After 29, the insertion 53* (as in V₁ B_{1.2.4.6} D) is found in V D₉₋₁₁ T₂₋₄; not in D₈; in D₇ written and deleted. In variants, D₉ T₂₋₄ agree with B D_{1.2}, while D_{10.11} agree with V₁ Dn D₄₋₆.

30 After 30, D₇₋₁₁ T₄ ins. 55* as in B₁₋₅ D S; not in V₂ (lacuna V₃) T_{2.3}.

31 ^a) D_{7.8.10} as in text, with B₃ D_{3.6} G₂₋₅ M; D₉ सम्यक्कालः; D₁₁ as in K₃; T₂ सम्यक्तालः; T_{3.4} as in K_{2.4} B₆ Dn.

32 ^a) D₇₋₁₀ T₂ लये as in K_{1.3.4} Ñ₁ V₁ B_{2.4.6} D₄ G_{5.6} Cd; D₁₁ T_{2.4} as in text. — Correction! In the Crit. App. on 32^a: for "Cn" read "Cd". — ^b) D₇₋₁₁ T_{2.3} as in Ś₁ K_{1.3.4} B_{1.2m.2.6} Dn₂ D_{8.4.6}; T₄ as in D_{1.2} G₁. On कृतनिश्चयः of text cf. l. 127. 24^a; there also many MSS. substitute the commonplace निश्चय- for the uncommon but appropriate निश्चम- 'practice'. — ^c) D_{7.8.10} संघर्ष- as in K_{2.4} V₁ B₁₋₄ Dn D₈₋₉; D_{9.11} T₂₋₄ as in text. D₉₋₁₁ T_{2.4} तदा as in V₁ B₁₋₃ Dn D_{1-3.5.6}; T₂ तथा as in B_{4.6}; D_{7.8} जगुः (as in text).

34 ^b) D_{7.8} as in Ś₁ K; D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in text.

5

1 V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. App. I, No. 2 (Vimalabodha glosses two of these versos).

3 ^b) T₃ as in Ñ₁ V₁ Dn; D₇₋₁₁ T_{2.4} as in text. — V D₇₋₁₁ ins. 60* as in V₁ B D S (var. T_{2.3} as in B₁; all अर्च- as in V₁ B₁ D_{5.6} G M₂).

5 V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 61* as in V₁ B D. — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 62* as in V₁ B D S (T₂₋₄ with var. as in B_{1.2.4.6} D_{1.2m} G₂).

7ff. A passage greatly resembling this is found in the Rāmāyaṇa, 2. 100 (ed. Krishnacharya and Vyasacharya, Bombay, 1911)–2. 109 (ed. Gorresio). This chapter has 77 stanzas in the former edition, 66 in the latter. About 37 stanzas are parallel stanzas of our chapter; these are identified in the Crit. App. under each stanza. Here will be added the variants of the Bombay edition of Rām. (sometimes also of Gorresio's ed. when these seem important).

9 ^a) Rām. as in S, but transp. च न; Gorr. as in G₂₋₅.

10 ^a) Rām. सर्वान् for सदा.

12 Vimalabodha has this st., before st. 11 as in G₂ (!), and reading in 12^a as in D_{1.2}, in 12^b as in B₂, in 12^c as in M₁, in 12^d as in Ś₁ Ñ₁ B_{2.6}. Between 12^c and 12^d the original certainly had hiatus, which is avoided in many MSS. by various alterations.

13 ^a) वट् ते, Ñ₁ and S. Counting the prince as one, the political प्रकृतयः are seven; "six" refers to the others. The change to सखा (chiefly B) or सप्त (Ś₁ and most of K and D) is rationalizing and due to copyists who thought the number "six" must be wrong.

14 ^a) D_{7.8} as in text; D₉ lacuna; D_{10.11} T₄ as in Ñ₁ V₁ B D; T_{2.3} कश्चिन्निकृतिर्कैर्धूर्तैः, nearly as in T₁. Rām. कश्चिन्न तर्कैर्युक्त्या (Gorr. तर्कयुक्ता) वा. — ^b) T₂ as in G₄ M. Rām. स्वया as in T₁ G₂₋₅. — ^c) Rām. बुध्यते तात मंत्रितं (Gorr. बाध्यन्ते तात मानवाः). — V D_{7m}. 9-11 T₂₋₄ ins. 63*. After this, T₂₋₄ repeat 14^a (cf. repetition of this in B₆ before 63*; B₆ also repeats the same line, in position as in T₂₋₄).

15 ^a) Ca as in text. — According to P. P. S. Sastri's edition, p. 25, foot-note 3, three of his MSS. read 15^a as in Cv.

16 ^a) Ca बुद्धाः (शुद्धा इति वा पाठे, cf. v. l. of 16^b); D_{7.10.11} T₄ as in Ś₁ K₂ V₁ B D (except D_{1.2}) G₄; D₈ as in D_{1.2}; D₉ बुद्धी; T₂ -नाद्रे; T₃ -ना वे. Construe बुद्ध्या with शुचयो. This rather recondite *lect. diff.* (found in Ñ₁, K₄, and most of S) was easy to alter first to बुद्धाः (D_{1.2} Cd), and then further to वृद्धाः. — ^b) D₇₋₉ Ca as in text; D_{10.11} T₂₋₄ as in V₁ B_{2.4.6} Dn D_{2.3.6}. Cd cites शुचयः and जीवितक्षमाः (both as in text).

17 * Rām. as in S (but Gorr. मन्मूलो हि विजयो).
— * Rām. as in text (but Gorr. राज्ञो). — * D₁₋₃
and Rām. (Gorr.) as in K₂ G₂ (D₂ स- for सु- as in
M₂); D₁₀ T₄ as in V₁ B_{4.5} D₁₁ D_{2.5.6}; D₁₁ "संयुत";
T₂ as in D₄; T₃ as in text; Rām. (Bombay)
as in D_{1.2} T₁ G₂₋₅. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 64*
(in T_{2.3} after 18^{ab}).

18 * Rām. as in G₁₋₄ (but Gorr. as in text).
— * T₄ and Rām. (Bombay) ग- as in M₁ (but
Rām. Gorr. as in text).

19 * Rām. राहं न परि* (but Gorr. as in text).

20 * T₂₋₄ and Rām. as in S.

21 * Rām. प्रत्यक्षास्ते (cf. S) विशद्वया (Gorr. *कृताः).
— * Br.₂ (but not V!) omit as in V₁ B₂. For
21^d, Rām. मध्यमेवात्र कारणम् (cf. 65* in S!). The
stanza is found in Vimalabodha's comm., which
reads चात्र in 21^d and glosses: एतेषां मध्ये असंयुष्टं नीति-
दोषाय भवति क्रियमाणं च गुणवत् संयुष्टं भवतीति. — V D₇₋₁₁
T₂₋₄ ins. 66* as in V₁ B D.

24 * Rām. सहस्रान् as in G₂ M₂. — * Rām.
as in S (but Gorr. as in text). — * Rām. महत् as
in G₂, but Gorr. वचः.

25 * Rām. transp. as in S (except G₂); so
also D₂. — * Rām. (Bombay) as in text, but
Gorr. as in S (except G₂).

26 * Rām. दक्षो for दान्तो, but Gorr. as in text.

28 * D₁₀ प्रतिपत्तश्च, partly confirming *यत्तश्च of
Ś₁ K₁ D₄. The readings of most of N and of S
look like independent *lectiones faciliores* for the
rather rare ppl^e. of प्रति-यत् ("ready, in a state of
preparedness"). Cd cites प्रतिपन्नः (=सावधानः).

29 * Rām. (Bombay) and T₂ as in G_{2.5.6} M
(but Gorr. अनुप्रासः). V₂ D_{7.8} T₂ as in text; B₇₋₉
D₉₋₁₁ T₂ as in B_{2.5.6} D₁₁ D_{2.5.6}.

31 * T_{2.3} as in S.

32 * Rām. (Bombay) as in D₁ (but Gorr. as
in text).

34 * D_{7.8} as in text; D₂ as in B_{2.6}; D₁₀ T₄ as
in V₁ B_{4.5} D₁₁ D_{2.5.6}; D₁₁ "मुदेजयेः"; T_{2.3} as in B₁
(T₂ "प्रोत्विजित"). Rām. "मुदेजितप्रजं" (cf. M), v.l. "मुदेजिताः
प्रजाः". I have little doubt of the original form as in
text: it is a *bahuvrīhi* agreeing with मन्त्रिणो and was
misunderstood by later copyists.

35 * Rām. as in text, but Gorr. उग्रं; Vimala-
bodha उग्रं.

37 * D₁₁ T₂ Rām. as in text: "whose great
deeds are revealed."

38 * Rām. विलम्बते, but Gorr. as in text.

39 * Rām. कुप्यन्ति दुष्यन्ति (as in G₂ M₂).

40 * Rām. समाहिताः.

42 * T_{2.3} श्रुतो (as in most S) *बहु (as in T₁);
T₄ as in text.

46 * T_{2.3} as in B₁₋₄ D_{1.2}; T₄ as in text.

47 * B₂ D₂ T_{2.3} as in V₁ B₂ T₁; T₄ as in text.

— V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 69* as in V₁ B D T₁.

49 * D₂ Ca as in Ś₁ N₁ V₁ B₂; T_{2.3} as in
B_{2.6} D₂.

50 * T_{2.3} as in B₁; V₂ T₄ as in B₂ D_{1.2}.

54 * T_{2.3} as in K₁ (and T₄ nearly so, *ह्रावं).

— * T₂ as in Ś₁.

56 * D₁₁ orig. as in text, changed to reading
of S.

58 * Vimalabodha has this stanza, reading in
58^d as in B₁ D_{1.2} S.

61 * Correction! In the Crit. App. (line 4),
for "G₁" read "G₂", as the MS. reading धान्येन च
सुपूजितान्.

63 * T₂₋₄ as in B_{2.5} D_{2.5}.

66 * T_{2.3} as in S (except G_{4.5}); T₄ as in text.

68 * B₂ D₇ (corr., for orig. प्रत्ये-) Ca प्रतिकं च as
in text (with Ś₁ B₂ D₂ sup. lin. Cd); note also
B₁ S प्रति. The word means doubtless "apiece" (so
Cd); derived from प्रति. [Devabodha's explanation
runs thus: शतं प्रति एकैकं प्रतिकम्, अथ वा कं शिरः प्रति प्रतिकं
प्रतिपुरुषमित्यर्थः । His alternative explanation which
favours the rendering "apiece" ignores the current
idiomatic use of प्रतिकं, which seems to underlie his
first explanation, and to which Kātyāyana had
drawn attention in his second Vārttika to Pāpini
5. 1. 25. The word वृद्धि is explained as उत्तमर्गेन मूला-
तिरिक्तं ग्राह्यम्, i. e., the 'interest'. This hundred
which is to be given as a 'relief' loan *deserves* only
one (Kārṣāpana) as interest, and that is the main
point, and not the giving of only one hundred
to each needy farmer. "Pratikam" therefore
means "Kārṣāpanikam", and this sense of the word
is already registered in PW. — S. K. B.]

69 * Rām. हि for स्य.

70 * Ca cites शुचि. Vimalabodha has this
stanza, reading शुचिकृतः (gloss: उत्कोचादिग्रहणेन ये

राजकार्यलोपं न कुर्वन्ति ते शुचिहृतः).

71 *) V₂ ग्रामाणां च as in B₁₋₄ D_{1.2}.

72 "I hope that former robbers (text with Ś₁ K_{1.4} M₂, supported by N₁ and essentially by K₂; "men with criminal records") move . . . with people to watch them and pursued by a (police-) force," i. e. that they are kept under surveillance.

73 *) V₂ as in N₁.

84 *) T₂₋₄ as in B₁ D₁.

85 *) B₂ D_{7.8.10} as in text; D₉ as in B₂; D₁₁ त्वयानघ; V₄ B₇ as in K_{1.2} B_{8m} D₂₋₃; V₂ B₉ as in V₁ B₁; T_{2.3} as in S; T₄ तयामृताः (cf. K₄). It is possible that आहृताः is meant; but I understand हृताः as meaning "won," either = "conquered" or "captivated, fascinated" (so Cn).

86 After 86, V D_{7.8.10.11} T₂₋₄ ins. 72* as in V₁ B D (except D₉) T₂₋₄ (v.l. as in B D_{1.2}).

90 *) Rām. तापसादे- (Gorr. *दे-) वतातिथीन्. — V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 73* as in V₁ B D (2^d line omitted in B₉ D₈, margin in D₇; B_{7.8} D_{7.9-11} T₄ अग्नि, T_{2.3} अति-).

93 *) Rām. अपृष्टः, v.l. and Gorr. अदृष्टः. — *) V₂ मोहादुच्यते.

94 *) B₉ T₂₋₄ दृष्टो; D₇₋₁₁ दुष्टो. — For 94^{ab}, Rām. गृहीतक्षेत्रे पृष्टश्च काले पृष्टः सकारणः (Gorr. different). — After 94^{ab}, T₄ ins.: कच्चिन् मुच्यमानः स दुष्ट्या राष्ट्रं न सीदति (cf. 92^b). — *) Rām. *ते चोरो धनलोभाद्.

95 *) Rām. as in T₁ G₂.

96 *) Rām. पञ्चवृत्तिताम् for क्षिप्त*. — D₁₁ orig. as in K_{2.4} N₁ V₁ B₁, changed to reading of S.

97 *) Rām. मक्षणं for चिन्तनम्.

98 *) Rām. मङ्गल*. — *) Rām. प्रत्युत्थानं च सर्वतः. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 74* as in V₁ B D.

99 *) Rām. सफलाः क्रियाः.

106 D_{9.11m} ins. 76* as in S (except G_{1.6}). — *) I feel that both the singular दीयते and the dual *सपिषी are too widely recorded to be questioned. The variants in each case look like attempts to correct the syntax, which is indeed loose, yet comprehensible in popular style. The verb comes first and is singular because the author is thinking of the donation as a unit. D_{7.8} T₄ दीयेते; D₉₋₁₁ T_{2.3} *यते. D₇₋₁₁ T₂₋₄ *सपिषी.

112 *) D₈ सर्व as in N₁ V₁ B_{4.5}; D_{9.11} T₂₋₄ सर्वैः;

V₂ D₇ as in text.

113 After 113, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ add 77* as in V₁ B D. After this, D_{7.8} transpose 116 as in D₄ (G_{1.6}).

115 *) V₂ T_{2.3} as in D_{1.2} T₁; but T₄ as in text.

6

2 *) It seems pretty clear that the original had a vocative with a 3d person verb. Such incongruence is by no means unknown from the earliest times; see *Vedic Variants* 1 pp. 195 f., 230 ff.; 3 pp. 123 ff.; Emeneau, *Jambhaladatta's Version of the Vetālapañcavimsati*, p. xxii. The inconsistency is removed secondarily by making the verb 2d person in Ś₁ V₁ (and, with more extensive changes including nominative subject [!], in T₁); by making the subject nominative in various MSS.

4 After 4, D₉₋₁₁ ins. 78* (D₉ omitting st. 5 and 6); the same ins. in D_{7m} after 5^{ab} as in D₄; V₂ T_{2.3} subst. 78* for 6^{ab} as in D_{1.2}.

7 *) Correction! In the Crit. App., for "D₄ G" read "D₄ G₂".

12 After 12^{ab}, D₇₋₁₁ T₂ G₇ ins. 79* as in Ś₁ K_{2.4} B_{1m.2.4.5} D_n D₂₋₃.

7

2 = (var.) Hari. 3. 41. 46^{ad}-47^{ab}; Matsya 161. 39; Padma 5. 42. 37^{ad}-38^{ab}.

3 = (var.) Hari. 3. 41. 47^{ad}-48^{ab}; Matsya 161. 40; Padma 5. 42. 38^{ad}-39^{ab}. — *) V₂ T_{2.3} (inf. lin.) as in Ś₁ B₁ D₂ S.

6 After 6, all N MSS. except D_n ins. 80*. Is the reading of M in 6^f connected with the first part of this line? If so, perhaps it should be accepted as part of the text. Note that all S MSS. except G₂ M omit 13^{ab}, which G₂ transposes to follow 80*. — *) सोमयुज्, "employing Soma".

8 *) D₇₋₉ T₂₋₄ as in B_{1-2.5} D_{1.2}; D₁₀ as in D_{2.3}. — *) D₇₋₉ as in Ś₁ K D₄; D_{10.11} T₂₋₄ as in B D (except D₄).

9 *) B₇ T_{2.3} as in B₁₋₃ D_{1.2}.

10 After 10*, V₂ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 82* as in B (except B₉) D T₁.

11 *) Correction! In the Crit. App., for "N₁" read "N₁". — *) T_{2.3} as in T₁; T₄ कृत्वाशोदार* (cf.

V₁). — D₉ ins. 82a* as in S. [Correction! The reading कृषीवलः—a word found in no MS.—has crept into the text through pure oversight. The Crit. App. gives the readings of all MSS. collated. A choice is difficult. Edgerton is now inclined to adopt the reading of the Vulgate (which moreover should be कृषीवलः, same as in the B MSS. (not *वलः as printed) but he considers the last two, perhaps the last three, syllables as doubtful. — V. S. S.]

16 °) V₂ T_{2.3} as in D_{1.2}; T₄ as in text.

19 Correction! In the Crit. App., line 10, for “although” read “although”. — After 19, T_{2.3} ins. 85* as in D_{1.2}; V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 86* as in all MSS. except Ś₁ K Ñ₁.

20 °) In this ritualistic context, स्तोभाः is certainly the true reading; ताराः was due to interpretation of ग्रहाः in its astronomical instead of its ritualistic sense.

22 °) वल- is adopted rather than वल- in accord with the usage of this edition, which is supported by most MSS. here and elsewhere.

23 23^{ad}-24^{ab}=(var.) Hari. 3. 42. 16; Matsya 161. 84^{ad}; Padma 5. 42. 78^{ad}.

24 °) D₇ as in text, with Ś₁ K Ñ₁ D₄. The 3 dual perfect form of आ-या gave trouble to later copyists.

25 °) V₂ D₈ T_{2.3} as in text, with Ś₁ K_{1.3} B₂ D_{1.2.4} T₁.

26 °) Correction! In the text delete wavy line under या in मया. — °) D₇₋₉ T_{2.3} महाराज as in text, with Ś₁ K Ñ₁ B_{2.3} D_{1.2.4}.

8

5=(var.) Hari. 3. 41. 54^{ad}-55^{ab}; Matsya 161. 47; Padma 5. 42. 45. — After 5, D₉ D_{7.8} ins. 88* with B_{1m.6} D_n D_{4.5}. (Not in T₂₋₄.)

6=(var.) Hari. 3. 41. 55^{ad}, 56^{ab}; Matsya 161. 48; Padma 5. 42. 46. — °) The reading of Ś₁ K D₄ seems to derive support from the reading of S in 89* (line 2), and perhaps should be adopted in the text.

7 °) V₂ B₃ as in B₁ D₂; T_{2.3} as in D₁.

8 °) D₇₋₉ T_{2.3} substantially as in text, तुरयः (D₉ तु*, T₂ तु*, T₃ उ*; D₇ *यः).

9 °) D_{7.8.10.11} as in D₅. — °) I am quite confident of पृथ्वक्षो (“broad-eyed”), though it is found only in Ś₁; the S reading seems a corruption of it, and the vulgate पृथुलाक्षो is a synonym.

11 Instead of तथा in 11^{ad}, it is quite likely that the original contained three syllables, making a hyper-metric pāda; but the great variations in the MSS. defy reasonable reconstruction on such lines. (Possibly तपोऽथ with K_{2.3} B₁?). — For 11^{ab}, D₉ substitutes 90* substantially as in B₂, and T_{2.3} the same, substantially as in D_{1.2}. — After 11, D_{7.8} T₂ ins. 91* (D_{7.8} as in D₄; T₂ as in K₄ but with गु- for पू.).

12-13 12^{ad} and 13^{ab}: D_{7.8} T₂ as in D₄ (T₂ रूपद* in 13^{ad}).

14 °) V₂ G₇ as in M₂. — °) Correction! In the Crit. App., for “N₁” read “Ñ₁”.

15 °) V₂ D_{7.8} T_{2.3} as in D_{n3} D_{2.4}; D₉ द्विषीरथः (nearly as in text); D_{10.11} as in Ñ₁ B₂₋₃ D_{n1} D_{8.5.6}; T₄ as in V₁. — After 15, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 92*, as in N (except K_{1.4} D₄).

16 After 16^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 93*, as in N (except K₄). (D₇₋₉ as in K₁₋₃ Ñ₁; T_{2.3} अंशुमांशः T₄ अंशुद, sic! पृथुश्रवाः).

17 °) V₂ as in B₁. — °) D_{7.8} as in Ś₁ K.

18 °) V₂ T_{2.3} as in B₁.

21 °)=(var.) Matsya 273. 72^{ab}; Vāyu 99. 454^{ab}.

22 °)=(var.) Matsya 273. 72^{ad}; Vāyu 99. 454^{ad}. — After 22^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 95* as in V₁ B D T₁. [(L. 1) T_{2.3} as in B_{2-3.6} D_{1.2.4} T₁; T₄ as in B_{1.5} D₆. — Lines 2-3=(var.) Matsya 273. 71^{ad}, 73^{ab}; Vāyu 99. 453^{ad}, 455^{ab}. — (L. 2) No variants as in D_{1.2} or as in T₁.]

23 °) Correction! In the Crit. App. (line 1), for “N₁” read “Ñ₁”. — °) D_{7.8} as in M; D₉ T_{2.3} as in T₁; D_{10.11} T₄ as in Ñ₁ V₁ B_{1.2-3} D_n D_{8.5.6}; D₉¹ as in G₆; D₉² as G₂ except धामा for धामाः. I take धर्मात्मा to be an obvious lect. fac. for धामा; सह seems certain; and after that समन्त्रिणा seems the only possibility, though not found precisely anywhere (note K₄ and G₂, both very close). [K₀ reads वासासहधर्मन्त्रिणा, which is not helpful. Is धामन् the name of the minister of Vṛṣādarbhi, or of another King who is mentioned along with his unnamed

minister; and, in the former case, is *समक्षिणा to be read as *स मक्षिणा? — S. K. B.]

24 ^{ab}) Cf. Vāyu 99. 455^{ad}.

9

2 St. 2-3=(var.) Hari. 3. 41. 48^{ad}-49^{ad}; Matsya 161. 41-42; Padma 5. 42. 39^{ad}-41^{ab}.

7 ^b) V₂ T₂ as in B₁.₂.₆ D₁.₂; D₇.₈ as in K₂.₈ Ñ₁ D₄; D₉-11 T₄ as in V₁ B₂-₈ D_n D₂.₈.₆; T₂ lacuna; D^{G1} माह्यानिलेपनाः; D^{G2} G₇ as in text, with G₂ (G₇ *वेणः for *वेणः): meaning, perhaps, “bringing along (with them)”! The other readings all seem to be *lectiones faciliores*. — Correction! In the Crit. App., for “S (except G₂) *माह्यानुलेपनाः” read “S (except G₂) *माह्यानुलेपनाः”.

9 After 9, all N MSS. except D₁₁, but including T₂-₄, ins. 100* as in N; all S MSS. and D₁₁ omit it.

12 Stanzas 12-16=(var.) Hari. 3. 42. 10-14; Matsya 161. 78^{ad}-83^{ab}; Padma 5. 42. 72^{ad}-77^{ab}.

17 ^{ad})=(var.) Hari. 3. 42. 15^{ad}; Matsya 161. 84^{ab}; Padma 5. 42. 78^{ab}.

20 After 20^{ab}, V D₇-11 T₂-₄ ins. 103* as in V₁ B D (T₂.₈ substantially as in D₁.₂), and D₉ T₂-₄ ins. 104* as in B D_n; while only S MSS. (including D^{G1}.₂ G₇) have 105*. — After 20°, D₇-11 T₂-₄ ins. 106* as in N.

21 ^a) D₁₁ as in K₁-₃ S.

24 D^{G2} G₇ omit 24 and 108*, as in G₂. — V D₇-11 ins. 108* after 24^{ab} as in most MSS. which have it; T₂-₄ after 23 as in D₁.₂ (D₈ omits line 3 of 108* and 24^{ad}).

10

2 ^a) खेचरी सा (so also V₈ B₇ D₇.₁₀.₁₁ T₂) would be a simple reading; but why should so many MSS. have changed it in such various and strange ways? Only Ś₁ has our text exactly, but most of the best MSS. point to an ending *णं. The construction is indeed difficult; “having the moon-splendour of the khecarīs” seems forced, but to make the word depend on कैलासशिखर- hardly less so. [K_o, like D₄ G₂.₄.₅, reads खेचराणां, to which K₁.₂ also point. It can make good sense: “It shone with moon-

splendour for all rovers in the sky”. — S. K. B.]

4=(var.) Hari. 3. 41. 50^{ab}, 51^{ab}; Matsya 161. 43; Padma 5. 42. 41^{ad}-42^{ab}. — ^a) V₂.₈ B₇ T₂ as in B₁-₄.₆ D₁.₂; B₈.₉ D₇-11 T₃.₄ as in text. V D₇.₈.₁₀.₁₁ T₂-₄ ins. 109* as in N; D₉ and D^{G2} omit not only 109* but 5^a-6^b; D^{G1} and G₇ with other S MSS. — Correction! In the text of 4^a delete the wavy line below सा in वृवसानेव.

5=(var.) Hari. 3. 42. 8; Matsya 161. 70^{ab}, 72^{ad}; cf. Padma 5. 42. 67^d.

6 ^{ab})=(var.) Hari. 3. 42. 2^{ab}; Matsya 161. 71^{ad}; Padma 5. 42. 67^{ab}.

8 ^a) D₁₁ as in T₁ G₁.₈-₈ M. — ^b) V₂.₈ B₇.₈ T₂.₈ as in text.

9=(var.) Hari. 3. 42. 4; Matsya 161. 73; Padma 42. 68. — ^a) V₂.₈ T₂.₈ as in V₁. — ^d) The rare form गान्ति (Ś₁ K₄ Ñ₁ T₁ G₈ M₁, also D^{G1}, and intended in G₄ M₂) is replaced by various *lectiones faciliores*.

10=(var.) Hari. 3. 42. 6; Matsya 161. 75; Padma 5. 42. 70. — 10^d-11^b and 111*: V₂.₈ D₇.₈ essentially as in Ś₁ K. Note hiatus twice in 11^b, certainly in the original; avoided in various ways secondarily.

11=(var.) Hari. 3. 42. 5; Matsya 161. 74; Padma 5. 42. 69. — ^a) For वर्ण, cf. 1. 208. 14; but the reading is quite uncertain in both places; here V₂.₈ वर्ण as in Ś₁. — T₂ ins. 112* as in S.

12=(var.) Hari. 3. 42. 7; Matsya 161. 76; Padma 5. 42. 71. — ^a) Since only apsarasas, no gandharvas, have been mentioned in the preceding, the reading of Ñ₁ S is certainly original. The change is a simple *lect. fac.* which may have been made repeatedly in different texts.

17 ^b) T₂ D^{G2} G₇ शोणिताशः (cf. G₂).

19 After 19, V D₇-11 T₂-₄ ins. 116* (except that T₂ omits first line). D₇.₈ have first line substantially as in Ś₁ K₄ (D₇ margin inserts before this the version as printed).

21 ^a) V₂.₈ D₇.₈ as in text (with K Ñ₁ M and nearly Ś₁).

22 After 22, V D₇-11 T₂-₄ ins. No. 3 of App. I with V₁ B D.

23 राजन् occurs both times in 23^a and 23° in T₂

DG², as in text with Ñ₁ B₁ G₂ M₁; the others change to avoid the repetition.

11

1 After the ref., V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 117* as in all but Ś₁ K Ñ₁ (T₂ agreeing with S in line 1). — ^{ab}) T₂ as in S. — ^a) Correction! In the Crit. App., read 'सु वि' for 'सुवि'.

6 ^a) T_{2.8} as in S. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 118* with all except Ś₁ K Ñ₁.

7 ^a) T_{2.8} as in B_{4.6} D_{1.2}; D₉ as in V₁ B₁.

8 DG², like G₂, as in text, not as in other S MSS., throughout the stanza. (T₂₋₄ as in text.)

10 St. 10-12 = (var.) Hari. 3. 41. 51^{ad}-54^{ad}; Matsya 161. 44-46; Padma 5. 42. 42^{ad}-44^{ad}.

11 ^{ab}) D_{7.8} as in K₄; D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in Ñ₁ V₁ B D. — D₉ T₂ ins. 119* placed as in S; V D_{7.10.11} T_{2.4} ins. 119* as in Ñ₁ V₁ B D. (D₈ omits 119* as in Ś₁ K.)

13 For stanzas 13-28, cf. Hari. 3. 66. 32-42; Padma 5. 18. 53-65; Vāmana 24. 25-33.

15 After 15^{ab}, V D_{7.9-11} T₂₋₄ ins. 121* as in V₁ B D. (D₈ lacuna, omitting also 15^{ab}.) D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 122*.

16 ^a) B₉ as in text; B₇ D₉ as in Ś₁ K_{2.8} B₁; V_{2.8} D_{7.8.10.11} T_{2.4} as in Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D; T₂ as in T₁ G_{2.4} M₁. — Correction! In Crit. App., read "Ś₁ K_{2.8} B₁" for "Ś₁ K₁₋₈ B₁". — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 125* as in all but Ś₁ K Ñ₁.

17 After 17, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 127* as in V₁ B D S.

19 ^a) B_{7.8} D₇₋₁₁ T₄ as in Ñ₁ B₈ D₈₋₉.

20 ^a) B₇ reads ग्रहाः सर्वेऽप्येव च (cf. Ñ₁ V₁).

22 After 22^{ab}, T₂ (as well as DG^{1.2} G₇) ins. 129* as in S. After it, T₂ DG² ins. 26^{ab} with var., T₂ (but not DG²) repeating it below. Then DG² ins. 128* as in G₂ [v.l.: (L. 1) वरदा for सरमा. — (L. 2) *ता देव्यः तत्रासन्देवमातरः.]

23 ^{ab}) D₉ as in Ś₁ (ऋवेदश्च for *दोश्च).

25 ^{ab}) = (var.) Padma 5. 17. 309^{ad}.

26 ^a) D_{7.8} as in K₂₋₄; D_{10.11} as in B₂₋₆ D₂; T₂ as in T₁ G₂₋₈ M₂. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 130* as in V₁ B D.

28 After 28, V B_{2.9} (but not B₇) D₇₋₁₁ T_{2.4}

(but not T₂) DG² (but not DG¹ G₇) ins. 131* as in K₂ V₁ B D G_{2.9}.

29 After 29, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 132* as in V₁ B D S.

30 After 30, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 133* as in V₁ B D S.

31 After 31, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 134* as in V₁ B D S; after this, T₂₋₄ ins.:

सुवर्णमालिनो यूपा मणिप्राकारतोरणाः ।

32 ^a) B₉ D₉ as in V₁.

42 After 42, D₇₋₁₁ T_{2.4} (not T₂) ins. colophon as in B D S.

44 ^b) V_{2.8} B_{7.9} T₂ as in B_{1.2.4.6} D_{1.2} G₄ M₁; B₈ D₇₋₁₁ T_{2.4} DG² as in text.

47 ^a) Text only K_{1.2} D₉, but तु of most B and D MSS. with K₄ Ñ₁ V₁ and part of S points to this original. I do not believe that the original had तु twice in the same pāda. [But the second तु is not certain and has variants, as indeed the first तु. — S. K. B.]

48 ^a) D₉ as in Ñ₁ V₁. — D₉ T₂ DG^{1.2} G₇ ins. 136* as in T₁ G₂₋₈.

49 After 49^{ab}, B₉ ins. 137* as in K₁₋₈ V₁ B₁ D₄.

51 After 51^{ab}, T₂ ins. 138* as in S. — ^a) D₉ as in Ñ₁; T₂ DG² as in text.

52 After 52, D_{9.10} T₂ ins. 139* as in S; D₁₁ also ins. the first four lines.

54 ^{ad}) D₉ as in Ś₁ K₄.

58^b-59^a: D_{7.8} om. (hapl.) as in Ś₁.

61 61 is transposed to follow 56, and 140* is then added, in D_{9.11} T₂, as in S.

65 ^a) DG² as in Cv. D₉ as in Ś₁. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 141* as in Ñ₁ V₁ B D.

66 After 66, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 142* as in V₁ B D (in D₉ marg. sec. m.).

67 After 67^{ab}, T₂ ins. 143* as in G_{2.8} M₁.

69 ^a) Ca as in Cd; DG¹ as in text; DG² G₇ as in G₂₋₄; D₉ as in K₂; D₁₁ as in D₉; D_{7.10} T₂₋₄ as in B₂₋₆ D_n D₄₋₆.

12

7 After 7, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 145* as in all but Ś₁ K Ñ₁ B₁.

8 After 8, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ns. App. I, No. 4, as in V₁ B D S. None of these MSS. have the additional line वैतल्यास्तर्हि* (read thus, *not* वैतल्या* as printed).

11 In Vimalabodha, which reads गृहम् in 11^b, and in 11^a स in quotation of text but सन् in comm.

15 After 15^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 146* as in B D (except D₁).

17 After 17^{ab}, D_{9,11} ins. 147* as in T₁ G.

18 After 18^{ab}, V D₇₋₁₁ T_{2,3} (not T₄) ins. 148* as in N. — After 18, D₁₂ ends an adhyāya, reading in red ink the colophon समापर्वणि (no adhy. number). After 18, D₉ ins. lines 1 and 3 of 150* as in most of S.

21 After 21^{ab}, T₂ ins. 151* as in G_{2,4}.

22 ^{ab}) T₂ as in S (agreeing with G₁ in 23^b).

23 T₂ reads this after 20 and again in this place, as in G₂₋₄ M₁; T₂ also ins. 151* as in G_{2,4}. — ^b) Ca क्षयागमो.

24 ^b) Text with Ś₁ K Ñ₁; discordant *lectiones faciliores* in the rest. The quotation, of which इति in 24^a marks the end, includes the whole of 23 and 24^{ab}. "Realizing, 'A wise man avoids coming to grief if he acts (only)... (23^{ab})... and after carefully reflecting in his mind; for one does not undertake a sacrifice merely to ruin himself',—and zealously taking upon himself the burden of the matter, he" (etc., 25).

29 After 29, D_{9,11} T₂₋₄ ins. 152* as in S.

30 After 30^{ab}, D₉ T₂ ins. 153* as in S.

34 ^b) क्षणिन्, as in text, Cd. n (both gloss सावसरं). v (gloss दत्तावसरं). So also T₄ D^{G1.2}. But D₇₋₁₁ as in B₉ D₂₋₆; Ca as in B₁ (क्षणिन्); T_{2,3} as in D_n D_{1,2} G₂; G₇ as in K₁ Ñ₁ G₂. — Cd appears to read कल्पं (gloss सज्जं), and so Cn (gloss समर्थं).

13

1 T₂ mostly as in S.

2 ^{ab}) = (var.) Matsya 273. 66^{ad}; Vāyu 99. 449^{ab}.

3 ^{ab}) Cf. Vāyu 99. 449^{ad}.

4 = (var.) Matsya 273. 68; Vāyu 99. 450.

5 Cf. Vāyu 99. 451.

6 Cf. Vāyu 99. 452. — ^b) V_{2,3} B₉ T_{2,3} D^{G1.2} द्विगुणो as in text; G₇ द्विगुणो as in K₁₋₃ G₂; B₇ D₉ as in V₁ B_{1,2,4}; B₈ D_{7,8,10,11} T₄ गुणतो as in B₉ D_{2,3} D₉₋₉.

7 After 7^{ab}, D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 154* as in Ñ₁ V₁ B D.

8 ^{ab}) V_{2,3} B₇₋₉ D_{7-10,12} T₂ as in Ñ₁ V₁ B D Cn (but D₉ before corr. as in K₂); D₁₁ T₂ D^{G1.2} G₇ as in G₂ M₂ (D₁₁ before correction अधुर्यस्तपरो*); T₄ चैथो यस्तु परो*. Ca चतुर्जं च (cf. Cd and Cnp). Vimalabodha has this verse and reads चतुर्भ्यस्तु परो*, with pāṭha चतुर्भ्यु; his glosses are not worth quoting. Both Dev. and Nil. explain चतुर्जं as 'born from four' (two mothers, Bṛhadratha, and the Rākṣasi), i. e. Jarāsaṃdha. Dev. explains चतुर्भ्यु: by चतस्रो दिशो याति मिश्रीकरोति एकाधिपत्येन; and चतुर्भ्यु: by चतस्रो दिशो याति प्राप्नोति. While the etymological explanation is worthless, it seems quite clear the K_{1,2,4} with Cdp have the correct form, and that (as all comm. assume) it is a name of Jarāsaṃdha, otherwise unknown except for 2. 13. 20^a below, where other MSS. including S have what seem evident corruptions of this form. Translate: "But another (later) king Caturyu, in whom has come to be (embodied) the 101st (cf. 5^a), he, viz., Jarāsaṃdha", etc. In 8^b, Ca reads एकशतं भवेत् as in K₄ B₂ S; and Vimalabodha seems to have read so (though in the MS. the pāda is quoted as in the vulgate), for he paraphrases यस्मिन्नेकशतं कुलानि निबद्धानि तिष्ठन्ति.... — ^a) Vimalabodha as in B₂. Correction! In the Crit. App., for "B D" read "Ñ₁ V₁ B D".

11 ^{ab}) T₂ as in S. In 11^b, D^{G2} G₇ *वीर्यपरिष्कृतो.

15 ^{ad}) D₁₀ as in text. "And the king who protects the southern boundary of the earth in the western (quarter)," i. e. the southwest. — D^{G1.2} add 155* as in T₁ G_{1,2,3,4}.

20 ^a) I am tempted by the reading बलाढ्यो, but only D₉ has it. — ^a) कथक = the usual कथ, restored in most of N by use of स (repetitious after स in 20^a).

27 ^b) T_{2,3} as in V₁ B_{1,2,3} D_{1,2}.

30 ^a) Correction! In the Crit. App., line 2, omit "G_{2,4}" and "(G₂ ऋ च)".

32 T₂ transp. 32^{ad} and 33^{ab} as in S.

33 After 33, T₂ adds 157* as in T₁ G_{1,2,3,4}.

38 After 38, T₂ ins. 158* as in S (except M₂).

39 ^a) हतो is nonsense, since 2. 13. 42 below shows that Hamsa was not really killed. — ^a) At the end Ś₁ K alone have the only possible reading, and

virtually all the others an identical *lect. fac.* (ending attracted to that of संग्रामे).

43 °) V_{2.3} D₉ as in B₁; T₃ as in G_{1.2.5.6} M. This latter reading ('सेनेभ्यः') confirms my interpretation of शूरसेनानां as ablatival genitive (Speyer, V. S. S. §73) in the sense of "from the Śūrasena country". The rarity of this construction accounts for the alterations.

50 °b) V_{2.3} as in text. — °) T_{2.3} as in B_{1.3.6} D_{1.2}.

51 °) T₂ as in G_{1.6}.

52 °b) T₂ as in S; T₃ as in text, with Ś₁ K_{1.2.4} (and D₅ after corr.). — °a) T₃ as in G₂.

55 °) Ca व्रतानां (p भ्रातृणां). — °a) T₂₋₄ as in S.

58 °) T₂ कङ्कः as in G₂ (nearly = text with Ś₁ T₁ G₂ M₁). The name is the same as that found l. 177. 18^a, where Sukthankar keeps कङ्कः with the vulgate; but T M seem there to point to कङ्कः which I have adopted here as supported by Ś₁ and several excellent S MSS. (There is no need to identify herewith the कङ्क(?) named in l. 1. 173^a.) The name कङ्क would be so familiar to all copyists from Book 4 that its secondary intrusion is very natural. — After 58^{ab}, D₉ T₂ ins. 159* as in S (in line 5 D₉ as in T₁ G₄ M₁).

59 °a) V_{2.3} B_{7.8} T₂ as in text (with Ñ₁ V₁ B₁ D_{1.2}, partly supported by S); T₂ as in S; D₇₋₁₁ T₄ as in Ś₁ K B₂₋₆ D₁₁ D₃₋₆.

59 After 59, D₉ T₂ ins. 160* as in S (but *not* the colophon).

60 After 60, D₉ T₂ ins. 161* as in S.

63 After 63^{ab}, T₂ ins. 163* as in S; D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 162* as in N (in T₂ after 163*). — °) Ca आशास्य (as in K_{1.2.4} Cd), Cap as in text. V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 164* as in N.

65 After 65, T₂ ins. 165* as in S; D₁₁ m ins. the first line of 165*.

67 After 67, T₂ ins. 166* as in S.

14

1 °a) V_{2.3} T₂ as in B_{1.2.6} D_{1.2}. — T₂ reads thus (as in V_{2.3} T₂ etc.) in 1^a, but in 1^d as in T₁.

3 °a) V_{2.3} T_{2.3} as in text. D₉ as in K₂.

4 After 4, D₁₁ T₂ transp. 11 as in S. Vimalabodha has this verse reading विस्तीर्णा in 4^a (so also

Ca; with D_{1.2} [corruptly 'स्ति'], and in 4^b as in D₈).

5 °b) "But tranquillity would not be (attained) through emancipation (from worldly things, 'abandonment')." This rather curious use of मोक्ष is responsible for the various alterations, all of which seem clearly secondary. [That Yudhiṣṭhira longed for peace and did not wish to be involved in worldly warfare follows from 2. 15. 5 and 2. 15. 15. His idea was that "श्म" or altogether renouncing this affair of the Rājasūya would ensure peace. It is therefore odd that he should here say न तु मोक्षाद्भवेच्छमः, interpreting the sentence as proposed above. Can the reference here be rather to the मोक्ष or release of the kings imprisoned by Jarāsaṁdha (cf. 2. 13. 66^a; 18. 11^b; 20. 23^a, 24^a)? Yudhiṣṭhira would in that case be understood as saying that killing Jarāsaṁdha and releasing the kings are only the first two steps which would lead to further similar acts of conquests, which would take him farther and farther away from his haven of Śama. — S. K. B.]

6 After 6, D₇₋₁₁ ins. 167* as in D_n D_{8.4} (D_{1.2} both marg.). (Not in T₂₋₄.)

11 After 11, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 170* as in Ñ₁ V₁ B D; B_{8.9} D_{11.12} m and Vimalabodha ins. 171*.

16 °b) V_{2.3} B_{8.9} D_{7.8} T₂₋₄ as in K₂ B_{2.6} D_n D₂ m. 4; B₇ D₉ as in B₈. — T₂ ins. 172* as in S.

18 °b) B₇ D₉ T_{2.3} as in B₆.

19 °a) V_{2.3} D₉ T_{2.3} पश्यते as in text (with most of S, some of B, D_{1.2}).

15

1 °a) V_{2.3} as in Ñ₁ B₁ D_{1.2} G₄.

3 °) B₉ D₇₋₉ T₂₋₄ as in B_{6.6} D_{1.6} G₂. — After 3, T₂ ins. 173* as in T₁ G_{4.5}.

4 After 4^{ab}, B₉ D₇₋₁₁ T₄ (not T_{2.3}) ins. 174*.

5 °a) V_{2.3} B_{7.9} T₂₋₄ as in text; D_{7.9} as in K₄ G₁.

6 [°a) धनुःश्रेष्ठम्. Edgerton prefers to read here two separate words धनुः श्रेष्ठम्. But I think it is more idiomatic to treat it as a compound. — V. S. S.]

9 After 9^{ab}, V B_{8.9} (not D_{7.8.10.11} (not D₉) T_{2.3} (not T₄) ins. 175* as in V₁ B D. — D_n; contains 9^b and 175* complete (no omissions contrast D_{11.12}). — D₉ T₄ om. (hapl.) 9^a-10^d as in G_{1.6}.

- 12 ^b) V_{2.8} T_{2.8} as in B₆ D_{1.2}.
 13 ^a) T_{2.8} as in T₁ G_{1.4.6} M₂. — ^{ad}) T₂ (not T₈) as in S.
 14 ^{ad}) T₂ as in S.
 15 ^a) D₇₋₉ निःश्रेयसा (for निःसंशयाद्). D₉ हित्वा (as in V₁); T_{2.8} एव (for राजन्). — ^d) D₉ नैर्गुण्यमथ संचरेत्.

16

4 This stanza is found in Vimalabodha, reading संयोगे in 4^b, संगत्या° साम्यं in 4°, and (by transp.) दयोर्भवेत् in 4^d.

5 ^a) The Calcutta ed. reads समाक्रान्ताः, with Ś₁ Ko of our MSS.! Doubtless a pure accident.

7 ^a) Ca प्रतिष्ठता, Cap अनवधा.

8 ^d) With hesitation I have adopted the reading of S, supported (except as to च for व) by K₁. Note that च and व are easily confused, while व and व are hardly distinguished in many alphabets. The sense is most appropriate: "If only he is killed, his host is destroyed"; i. e., if Jarāsaṃdha is killed, we need not worry about his followers. The following stanza goes very well after this.

11 ^d) D₇₋₉ T₂ as in B₆ D₆ S.

12 ^d) V_{2.8} B₉ D₉ T₄ D^{G1.2} नृपः; D_{7.8} बली; B_{7.8} पुरा; T_{2.8} G₇ नृप.

13 After 13^{ab}, T₂ ins. 177* as in S.

21 After 21, D₁₁ (marg.) T₂ ins. 178* as in S.

23 ^a) Cap as in Ś₁ K D₆ Cd. — ^d) रक्षैर् seemed inappropriate to some copyists, and may seem so to some moderns; but cf. 2. 5. 5°. Note Nil.'s gloss! — After 23, D₁₁ T₂ ins. 179* and om. 24^{ab}, as in S.

27 ^b) D₁₁ G₇ as in K₄.

23 T₂ as in G_{1.3.5.6} M; T₂ as in V₁; Ca as in text, Cap cites अवानम् as in B_{2.4} D_n. In D₁₁ first as in B_{2.4} D_n, corr. as in G_{1.3.5.6} M.

30 After 30, D_{9.11} T₂ ins. 180* as in S (all omitting line 10; D₁₁ om. lines 11, 12). — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 181* as in V₁ B D (T₂ om. line 2; in T₂, 181* line 1 comes before line 11 of 180*).

31 After 31, D₁₁ T₂ ins. 182* as in S.

35 ^d) On the anomalous perfect -वेपते cf. Renou, *Gr. Scte.*, §333c.

37 After 37, D₁₁ (marg.) T₂ ins. 183* as in S.

39 ^a) V_{2.8} D_{7.9} T_{2.8} as in text; Ca as in G₂ M₁.

40 ^a) Ca °कृते (as in text); Cap °धरे. D_{7.8} as in Ś₁ K₄ Ñ₁ D₆; D₉ as in text.

46 After 46^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 184* as in K₄ V₁ B₂₋₆ D G₂.

49 ^b) V₂ as in T₁ G₂; B₈ D_{n8} D_{10.11} as in B₈ D_{n8} D₈₋₈. — ^d) T_{2.8} G₇ D^{G2} प्रखवेर् as in text. D₇ D^{G1.2} G₇ अभि° as in text (with Ś₁ K₁ G_{1.2.4}).

50 ^a) V_{2.8} D₇₋₉ T₂ as in text; B₇ as in B₈.

17

1 After 1, V D₇₋₁₁ (but not D₁₂!) T₂₋₄ ins. 185* as in V₁ B D.

2 ^b) D₁₂ as in text.

3 ^b) Correction! In the text there should be a wavy line under समपद्यत. — ^a) D_{7.8.12} as in Ś₁ D₆. — After 3, V D_{7.8.10.11} (not D_{9.12}) T₂₋₄ ins. 186* as in Ñ₁ V₁ B D. (But 187* and 188* occur only in S MSS.)

4 Correction! In the text the wavy line in 4° should have been under स गृह्य च and not under स गृह्य alone. — ^a) The variants indicate the irregular gerund गृह्य; the choice is between स गृह्य च and सोऽपि गृह्य; the latter occurs only in part of S (and G_{1.6}, which D^{G1} supports, come closer to the former). The readings of Ś₁ K_{1.4} Ñ₁ V₁ B point to the former (found precisely in K₂ alone). — ^d) D₁₂ as in D₆.

5 ^b) D_{7-9.12} as in K D₆.

6 ^d) V_{2.8} T₂ as in B_{2.6}; B₇ T₂ as in text.

7 After 7, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 190* as in V₁ B D G₂ (T₂₋₄ reading as in V₁ B₁ D_{1.2} G₂). — D₁₁ (not D₇₋₁₀ T₂₋₄) ins. colophon as in B₆ D_n D₃₋₆. D_{11m} T₂ ins. 191* as in S (in D_{11m} before the colophon).

10 ^a) D_{7.8.12} as in D₆. — ^{ad}) G₇ D^{G2} as in text (against most of S; cf. G_{2.8}).

12 ^{ab}) V_{2.8} as in text (with Ñ₁ B_{1.2.6} etc., against V₁ B₂₋₅ etc.). — After 12, V D_{7-9.12} T₂ ins. 192* as in Ś₁ K B_{1m.2} D_n D₄₋₆.

13 After 13^{ab}, D₇₋₁₂ T_{2.8} ins. 193*. — V D₉₋₁₂ T₂₋₄ ins. 194*, as in all but Ś₁ K D₆ (and D_{7.8}).

14 ^b) Ca as in B_{2.6}; Cap as in text.

15 ^a) Noteworthy is this occurrence of the enclitic एनं (documented uniformly by all MSS. without exception) at the beginning of the pāda.

22 ^a) V_{2.8} D_{10.11} T_{2.4} as in B D (except D₆); D₇₋₉ as in text (with Ś₁ K_{1.2.4} Ñ₁ D₆); T₂ G₇ D^G as in G₂.

24 After 24, all MSS. except Ś₁ K Ñ₁ ins. 196*; V D₇₋₁₂ T_{2.4} ins. 197* as in V₁ B D, while T₂ om. lines 1-2 thereof as in S; V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 198* as in V₁ B D.

25 ^a) D₇₋₁₁ as in text.

18

1 ^b) "Kaṁsa and his minister (Sunāman)"; see 2. 13. 33, which shows that only part of S is right here (but K very close to it; note also B₁). T₂₋₄ as in Ñ₁ V₁ B D; D^{G1.2} as in text; G₇ as in M₂.

3 ^b) Most K and S MSS. with B₁ (the best B MS.) point to चावयोर्जुनः, for चावयोरर्जुनः by a kind of syllabic haplogy. This is also found in D_{8.11} T₂ G₇ D^G. Note that K₁ first had this reading, then changed to *र्जयः; this shows how easy and natural the correction might have been. It is unlikely that the simple reading *र्जयः would have been changed repeatedly, by different copyists or redactors, to the seemingly absurd reading of the text. If correct, this is a very interesting form linguistically.

7 ^{ab}) B₇ D_{8.12} as in text. Cd हृदयस्योन्तरात्मा । प्रत्ययः । सत्यमेव ब्रवीतीति धीः, which seems to support construction of हृदयं as subject; hence वेत्ति, not वेत्ति

9 ^b) See note on 2. 4. 23^a.

10 After 10, T₂ ins. 200* as in T₁ G₂₋₅.

12 ^a) Ca as in text. — After 12, V_{2.8} B_{3.9} T₂₋₄ repeat 2. 15. 2 as in V₁ B₂₋₄ D_{1.2} (B_{3.9} with v.l. as in B_{3.4}).

13 ^a) D_{7.12} as in D₆; B_{3.9} D₈₋₁₁ T₄ as in B₅ etc.; B₇ T_{2.8} as in text.

17 ^a) V_{2.8} B_{7.8} D_{7.8.10.11} as in Ñ₁ B₂₋₅ Dn D₈₋₅ (in D₇ corrected *sec. m.* to text; D₈ नयति for *ते). V_{2.8} जयं; D₉ नयति बलिना बलं; D₁₂ नयते पञ्चिता बलं (of. T₁ G₂₋₅!); T₂₋₄ G₇ D^G as in K₁ G_{1.2} M. Cd धीवराः । मत्स्यवेधिनः जलं च नयति धिया बराधिमतो बलं नयति इत्यन्वयः । The reading धीधना "rich in wisdom" (Ś₁, D₆, correction of D₇) is supported in sense by K₁ and S; धीवरा "fishermen" seems a simple (graphic?) corruption.

18 Sequence in D_{8.12} T₂ as in Ś₁ K₄; in D₆,

19 entire precedes 18^{ad}.

19 V₂ omits 19^{ab}. — ^a) D_{7.8.12} as in Ś₁ K₁.

20 ^{ab}) V_{2.8} D₉ T₄ G₇ om. as in G₂. — ^f) विक्रमे "in a matter of prowess" seems necessary. It is secondarily attracted to the forms of the three preceding nouns; but no fourth correlative is necessary or plausible, the three being related to Kṛṣṇa, Arjuna and Bhīma respectively.

22 ^b) परिच्छदान् (as in K Ñ₁ V₁ B_{1.2.6} Cd) seems required as object of आच्छाद्य in 22^a; Cv supplies स्वस्वरूपं, which seems forced. — After 22, T₂ ins. 201* as in S.

23 ^b) Ca *वे (as in K₁ G₂; so also D₇₋₉ G₇) and *वात्सर्ग as in text (so also D₁₂). Cd glosses उत्तमवस्त्र-संवीतानां; but this seems wrong. Rather, "wearing the garments of the first (caste, i. e. of brahmins)." It was misunderstood and therefore changed in most texts. Ca mentions *तेजसा, stigmatizing it rightly as an अपपाठः.

25 ^b) D_{7.8.12} T₂ Ca as in text. — ^a) Cd.v both support the reconstruction, which Cd explains (cf. v. l. on 25^a): निग्रहे नाशे (v. l. नाशने) । एतदुक्तं भवति । यथा शत्रुकियाणां धर्मार्थकामप्रयोजनानां नाशने हि तौ तथा जगत्कार्यप्रवर्तनेऽपि । — After 25, T₂ G₇ repeat 201* as in G₂.

26 After 26, T₂ reads 28^{ab} as in S.

27 ^a) T₂ G₇ D^G as in text (G₇ शोणां as in G₂).

29 ^a) B₇ T₂ उत्तीर्य as in text; D_{7-9.12} as in Ś₁ K; V_{2.8} D_{10.11} T₂ as in Ñ₁ B D. — ^a) कुरवोरच्छदं (कुरव+उर*छदं); so very nearly Ś₁; "corroded with kurava-trees". Note that S is quite obviously unrelated to the N MSS. and looks like a facile substitute for a difficult original. Most N MSS. are easily derivable from our text. V_{2.8} कुशचौरखलं; D_{7.12} कुशवीरच्छदा; D₉ कुशं चोरच्छदं.

19

1 ^a) D_{7.9-11} T₂₋₄ as in Ñ₁ V₁ B D; D_{8.12} as in K; D^G महाबाहुः.

2 ^a) D_{7-9.12} as in text.

4 After 4, D₁₁ T₂ ins. 203* as in S.

7 ^a) D^G T₂ G₇ एसात्र for अभ्येत्य (cf. G₂, which probably intended this).

8 After 8^a, D₁₁ G₇ D^{G1.2} ins. 204* as in T₁ G₂₋₅.

9 ^a) V_{2.8} D_{7.8.10.11} D^{G1} शक्रवापी as in text; D_{9.12} T_{2.4} as in D₄; T₂ as in G₂.

10 ^{ab}) D₁₂ (in ^b) मागधं (changed to *धे) -यमणे: कृत (probably intending text). It is surely the *land* of Magadha, not its ruler (!), that should be "not capable of being avoided by the clouds, for the sake of (the nāga) Mani" (cf. the preceding and following). D^{G2} मागधेयो; G₇ मागधीयं; both seem corruptions of our text, which of course is to be understood as मागधा + इयं, "this land of M." Although the regular form is मागधी, *धा is recorded lexically (see PW s. v.). The rarity of this form would explain the corruption to *धोऽयं, which then would entail change to *हयौ in 10^a. — ^a) V_{2.8} T₂ as in B_{2.6} D_{1.2} (T₂ हनु for अनु); T₂ as in S. — After 10, V D₇₋₁₂ T_{2.4} ins. 205* as in V₁ B D, while T₂ ins. 206* as in S.

14 After 14, D_{ns} D_{7.8} read 17^{ab} as in D_n (D_{ns}, but not D_{7.8}, repeating it in the proper place).

15 माष- is certainly to be read in both pādas 15^a and 15^b, and in 15^c *ना- rather than *ता-. The widely variant readings point to an acc. pl. fem. -लाक्ष; the stem नाला (for नाल) is reported lexically. Cv acc. to Sastri's edition cites माषनालात् (as in M), but the gloss suggests an acc. pl.: मृङ्गद्वयकण्ठनालाख्या-स्त्रीन् नालान्, i. e. the two horns and neck constitute the three "(bean-) stalks".

16 ^{ab}) V_{2.8} B_{7.8} D_{10.11} T_{2.4} as in Ñ₁ V₁ B_{1.2.3.8} D; D_{7-9.12} as in text; T₂ as in G₂ (but in 16^a, ते चर्च for नाहेन). — After 16, D_{7-10.12} ins. first line of 208* as in D_n D_{2.4}; T₂₋₄ ins. 209* followed by second line of 208* as in T₁; this second line of 208* follows the first line in D₁₀ as in D_n D_{2.4}, and is alone inserted in D₁₁ as in D_{2.6}, but is not found in D_{7-9.12}. Note the agreement of T₁ with T₂₋₄ in a secondary feature!

17 ^b) D₉ B₇ T₂ G₇ D^{G1.2} as in text (with Ś₁ Ko.1.4 T₁). "To the border-region of (Mt.) Caityaka".

18 ^b) The regular neuter gender of मृङ्ग makes it highly probable that the original here was masculine. [Cn apparently understands it as the palace minaret: cf. "मनुरा इति प्रसिद्धम्". — S. K. B.]

19 After 19, D_{7.8} ins. 210* as in D_n D₄; D_{11m}

T₂ as in S.

20 After 20, D_{7.8} ins. 212* as in D_n D₄; V D₇₋₉ T₂₋₄ ins. 213* as in V₁ B_{2-4.6} D_n D_{1.2.4}.

24 After 24^{ab}, D₉ T₂ ins. 217* as in S.

27 After 27, D_{11m} T₂₋₄ ins. 218* as in S.

28 After 28, D_{11m} T₂ ins. 219* as in S.

30 After 30^{ab}, D_{ns} D_{7.8.10.11} T₂ ins. 221* as in D_n D_{2.4}. (Not in D₁₂.) — After 30, V D₉ T₂₋₄ ins. 222* as in V₁ B D_{1.2}.

33 225* = (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 18-21.

36 226* = (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 22-27.

37 ^a) D_{7.8.12} as in text, with Ś₁ D₆ (धारण- is improbable after ग्रहण-; accusatives are doubtless due to feeling of need for object of विगर्हमाणः; तान् already supplies it).

38 D_{10.11} om. (hapl.) 38^a-40^b, as in Ś₁.

40 After 40^{ab}, T₂ D^{G1} ins. 229* as in T₁ G_{4.8}.

41 ^b) G₇ D^{G2} as in M₁.

42 ^{ad}) Placed in D_{7.8} as in Ś₁ D₆; in D₉ T₂ G₇ D^{G2} as in K Ñ₁ etc.; in D^{G1} as in text, with only some S MSS. The great variety of its position in the MSS. (four different places!) makes it hard to choose except on subjective grounds. But if placed after 40, it seems repetitious, and particularly वदस्व duplicates वदत; between 41^{ab} and 41^{ad} it interrupts the construction and could at best be understood as a parenthesis; and the MSS. which put it before 42^{ab} are inferior in value.

43 च in 43^b is best supported by the MSS.; it is to be correlated with च in 43^a, not with च in 43^c, which introduces the whole stanza. "And having thus approached me, both (on the one hand) why did you not accept..., and what is your business in coming to us?" All three च's are original; but it is not strange that their construction caused trouble and led to numerous secondary changes.

44 After 44, V D_{7.8.10.11} T_{2.4} ins. 232* as in B D G₂.

49 ^a) The true reading may be concealed in the corrupt K MSS.; the vulgate is obviously secondary, and I have adopted S for want of anything better, but with little confidence. [On the question of entering the enemy's quarters अद्वारेण, cf. Rāmāyana 5. 4. 2 and the comm. thereon. — S. K. B.]

20

- 1 ^a) V_{2.8} B₇ T₈ as in $\tilde{N}_1$; T₈ as in text; D₇₋₁₁ T₈ as in $\tilde{S}_1$ K B_{1.8-8} D_n D₈₋₈.
- 5 After 5^{ab}, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 235* as in V₁ B D G₈.
- 11 After 11, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 237* as in V₁ B D.
- 18 ^b) V_{2.8} D_{7.8} as in text.
- 23 ^a) D_{7.8} T_{3.4} Cap as in V₁ B_{1-4.8} D₈; D₉ as in text; D_{10.11} T₂ Ca as in $\tilde{N}_1$ B₅ D_n D₁₋₅.
— After 23, D₇₋₁₁ ins. 239* as in B₅ D_n D₈₋₈.
— 239* = (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 29^{ed}.
- 24 After 24, D_{9.11} T₂₋₄ ins. No. 5 of App. I as in S.
- 29 ^{cd}) D_{7.8} as in D₈. D₉ T_{2.8} G₇ D_{G²} as in G₂.
- 31 After 31, D₇₋₁₁ ins. 240* (D₇₋₉ as in D_{4.8}, D_{10.11} as in D₃).
- 34 After adhyāya 20, D_{9.11} T₂ ins. No. 6 of App. I as in S.

21

- 2 ^b) D₈ T_{2.8} as in text.
- 3 242* = (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 31-33.
— After 3, V B₇ D₇₋₁₂ T_{2.4} ins. 243* as in B_{2-4.8} D.
- 4 B₇ D_{7.8.12} omit 4^{ab} with B₃ D₈. — After 4^{ab}, D_{11m} T_{2.8} ins. 244* as in S.
- 6 ^b) Ca as in B_{2.8} G₈; T₂ as in text; V_{2.8} as in B₁ D_{1.8}.
- 10 For st. 10-16, cf. App. I (No. 11) of the Virāṭaparvan. — After 10, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. No. 7 of App. I, as in K₁ V₁ B D.
- 12 After 12^{ab}, D_{11m} T₂ ins. 246* as in S.
— After 12, T₂ ins. 247* as in S.
- 15 After 15, T₂ ins. 248* as in S.
- 17 After 17^{ab}, D_{9.11} T₂ ins. 249* as in S. — ^c) B₇ Ca as in K_{1.8} $\tilde{N}_1$ M₁. — After 17, D_{11m} T₂ ins. 250* as in G_{1.8} (without variants).
- 19 253* = (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 42-43.
- 20 This stanza is found in Vimalabodha (reading तु for हि in 20*).

22

- 4 After 4, D_{9.11} T₂₋₄ ins. 255* as in D_{n8} D₄ S (D_{9.11} omit last two lines, as in D_{n8} D₄, but do not

contain 254* before 255*; T₂, alone, has a much longer insertion after line 6 of 255*).

5 ^c) D₇₋₉ as in text (with K₄ D₈ G₈ M₂).

6 After 6, D_{7.8.12} T₂ ins. 256* as in D_n D_{4.8} (T₂ reading as in D_n, but D_{7.8.12} as in D_{4.8}).

9 ^c) V₈ B_{7.9} D_{10.11} जङ्ग as in text, with $\tilde{S}_1$ K_{2.8} $\tilde{N}_1$ V₁ B_{1.2.4.8} D₈; V₂ T₂ G₇ as in G₁₋₄ M₁; D_{G^{1.8}} as in G_{5.8} M₂; D₉ T₄ as in B_{2.8} D_n D_{1.8-8}; D_{7.8.12} as in D₈ (also in 9^d).

11 ^d) Ca as in K₁₋₈ B_{1.8m} D_{1.8}; B₉ as in V₁.

16 After 16, D_{11m} T₂ ins. 260* as in S.

25 ^b) G₇ D_{G²} T₂ न (D_{G²} नि-) दिश्यते as in text (with $\tilde{N}_1$ B₄ T₁ G_{2.8} M₁); V_{2.8} T_{3.4} as in B_{1-8.8} D_{1.4}; D_{7.8.12} as in $\tilde{S}_1$ K₄ D₈.

40 After 40, D_{9.11} T₂ ins. No. 9 of App. I as in S.

41 After 41^{ab}, 261* is ins. in all MSS. except $\tilde{S}_1$ K (in T₂ placed as in S; in D₉ T₂ after 41^{cd}).
— After 41^c, T₂ ins. 262* as in S.

42 After 42, T_{2.8} ins. 263* as in B D_n D_{1.2.4} (not in D₇₋₁₁!); T₂ also ins. 264* as in S.

48 After 48, D₉ T₂ ins. No. 10 of App. I as in S.

53 After 53, D_{11m} ins. 265* as in S; and D₉ ins. the first line thereof.

23

1 Before 1, D_{9.11m} T₂ ins. 266* as in S. — ^a) For धनुःश्रेष्ठम् see note above on 2. 15. 6.

3 After 3, D₉ ins. App. I (No. 11) as in S; T₂ also ins. the first 5 lines.

6 ^f) T_{2.8} as in D_{1.2}.

10 After 268*, B₇ D_{7.8} colophon as in D_n D_{8.8}.

12 After 12, D₉ ins. 269* as in S.

13 On कुण्डिन्- in 13^c and 14^b see Archaeological Survey of India Reports, Vol. XIV, pp. 125-137.
— After 13, D₉ ins. 270* as in S.

19 ^a) V_{2.8} as in B_{2.8}.

24 After 24^{ab}, B₇ D₇₋₁₂ T_{2.8} ins. 273* as in $\tilde{S}_1$ D_n D₈₋₈.

24

1 Before 1, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 275* as in V₁ B D.

4 ^c) D₁₂ as in text, with K_{2.8} $\tilde{N}_1$ D₂ (marg. sec. m.). S (except M₁).

6 ^a) V_{2.8} D₁₀ as in text, with Ñ₁ S; T_{2.8} as in D_{1.8}. — ^d) V_{2.8} D₇₋₉ T_{2.8} as in text, with K B_{1.2.8} D_{1.2.8}.

12 ^a) B₇ D₆ दिवः as in text, with K₈ G₂; D_{9.12} दिवः (nearly as in text), with K_{2.4} D_{2.6}; T₂ देवः.

18 ^a) On उरगा- see PW. s. v. Lassen's conjecture उरशा (IA. 2. 145 n. 4) is ingenious and may be right; cf. the S reading (which might also be right). Yet the phrase उरगाख्यस्य पुरस्य Raghuvamśa 6. 59 seems to justify keeping the reading of most northern MSS., since the rest vary. [Ko has the reading उरशा- thereby justifying Lassen's conjecture. The Raghuvamśa reference need not be taken as cogent, as there it is a king of Southern India that is described, whereas the Mbh. description refers to the North. For उरशा cf. Rāj. Taraṇ. 5. 214 ff. and the Gaṇapāṭha to Pāṇini iv. 2. 82, 3. 93. — S. K. B.]

22 ^b) The orig. certainly read as in text; फल्यु, "poor, worthless", was naturally often changed to the familiar name of Arjuna. Text supported by D_{7.8.12} T_{2.8}.

25 ^a) V_{2.8} as in text.

26 After 26, D₁₁ ins. 281* as in S.

27 ^b) Here and in 2. 47. 9*, below, it seems to me clear that निकुट means "border", "environs", a meaning not recognized in any dictionary. Cf. the occurrences of this word in Hemacandra's Triṣaṣṭīśālākāpuruṣacaritra, transl. H. M. Johnson, Vols. 1 and 2, Gaekwad's Oriental Series 51 and 77; see particularly 2 p. 147, n. 303, with references there cited. Unfortunately the Sanskrit text is inaccessible to me, but it seems to me probable that this meaning (rather than "district" as Miss Johnson assumes) must be assigned to it there.

25

5 Correction! In the Crit. App., line 4, read "App. I (No. 12)".

6 Correction! In the Crit. App., line 10, read "App. I (No. 12)". — After 6, D_{9.11} ins. App. I (No. 12) as in S.

14 After 14, D₉ ins. 283* as in T₁ G₂-s.

15 In both pādas, 15^b and 15^d, Ś₁ only seems

to have the best claim to originality; both times *lect. diff.*, yet capable of sound interpretation; wide variations in the others, in part easily explainable on the basis of the Ś₁ reading (thus in 15^b वञ्जितं is phonetically close to वाञ्छितं, and from that अञ्जितं is an easy step). "If there is annulment (prohibition, state of being prohibited, sc. of entrance) by men"; in 15^d, करवत् "by way of tribute" (note that करमन्त्र and करं तन्त्र are close graphically to करवन्त्र, but involve taking करं as nom. nt.; the vulgate करपण्यं is also close). Ko exactly as Ś₁.

20 After 20, V B_{7.9} D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 285* as in V₁ B D T₁ G₂.

26

2 After 2^a, V D_{7.8.10-12} T₂₋₄ ins. 286* as in V₁ B D M₂.

4 ^d) V_{2.8} D_{7.8.11} T_{2.8} अगमत् as in text, with Ś₁ K B₂ D_{1.2.8.8}.

27

3 ^b) I take उत्तमान् and उत्तरान् both as names of peoples.

5 ^a) V_{2.8} as in V₁ (read in all उन्नाटम् as in text?); D₁₂ as in text; D₉ as in K₈ (उन्नादम्, nearly as in text); T₂ कर्णाटम्; T₃ कर्कटाटम्; T₄ कर्नाटम् (*sup. lin.* as in text).

9 ^b) मदवीकं is likely to be right just because unanalyzable in Sanskrit. The variants are largely rationalizing; note that वी for वीं is due to graphic confusion in the Śāradā alphabet. — ^c) सोपदेश "with its surrounding territory"; goes with the preceding.

12 After 12, D_{7.8} (only!) ins. 289* as in Ñ₁ D_n.

14 ^a) Correction! In the Crit. App., for "N₁" in second line, read "Ñ₁". D₁₂ as in text, with Ś₁ K D₉ m; D₉ nearly so, प्राच्यगुह्यान्. — ^b) Only K₄ precisely as in text; but Ñ₁ and most of S support समक्षान् (V_{2.8} T_{2.8} समन्तान्); Ś₁ K₁₋₃ B_{1.2.8} D_{1.8} G₂ (also V_{2.8} D_{7-9.12} T_{2.8}) चैव. — ^d) उपयाद् augmentless preterite, well attested.

21 ^a) V_{2.8} T₂ as in text.

22 ^d) Text with M; it seems to mediate best between the others. D_{9.12} कांचीनामधिपं.

28

7 ^a) क्रोधितं, which is Sastri's reading, has been recorded only in D^{G1} of our MSS.

8 After 8, 297* is found in all except Ś1 K Ñ1 B₈.

17 ^a) Ca as in Ś1 K B₈m D1.2 Cd; Cap as in text (इति नवीनाः). In the Crit. App. of 17^d, for "Cd.n cite text" read "Cn.v cite text". — After 17, V2.2 T2-4 and all B D ins. 299* as in V1 B D. (D11 transp. as in Dn1 D2.2.) [There is a variant and expanded version of this anecdote in the Anuśāsana (adhy. 2). — V. S. S.]

19 ^b) D7.2 as in text; V2.2 as in Ś1. In the Crit. App. of 19^b, for "D1 अन्वशाद्" read "D1 अन्वशी".

20 After 20^{ab}, V D7-11 T2-4 ins. 301* as in V1 B D G₂.

22 ^a) V2.2 as in text.

29 After 29^{ab}, V D7-11 T2-4 ins. App. I (No. 14) as in V1 B D (lines 1-4 = 302*, also in S).

36 After 36^{ab}, V D7-11 T2-4 ins. 304* as in V1 B and part of D. — No S MS. has this; yet Sastri prints it, recording its omission only in his MS. अ.

43 ^b) Text (as in G₂ M) seems best common denominator of the variants; so also in D12 (changed sec. m. to "चोपा", the reading of Ś1 D₈) and G7.

46 ^b) D₈ रोमकं as in K₁ D1.2 G₂; D10 वामकं; G7 नारकं; V D7.2.11 T2-4 as in text.

47 ^a) V2.2 as in Ñ1 B₂; B7 as in B1.2; B₈ D10.11 as in D₈-2; D7-9 as in D₈; D12 पिचंदं; T₂ पिछंदं; T₃ पिचंदं; T₄ मेचकं.

49 ^{ab}) See Edgerton, JAOS 58. 262 ff.; Rome is certainly, Antioch possibly, referred to in 49^a; in 49^b it is possible that Alexandria is meant. For अन्ताखी (my emendation), V2.2 B₈ D11 T2.2 अटवी as in K2.4 Ñ1 V1 B1-2.2 D2-5; B7 D7.2.10 T₄ आट* as in K1 B₄.2; D₈ अरंवा(क्षेत्र). In the rest of 49^a, only D₂ D7.2 as in Dn D₈; all others (except D12, see below) चैव, and then V2.2 B7 T2.2 रामं as in B1.2.4.2 D1; B₈ D10.11 T₄ दासं as in B2.2 D₈-5; D₈ रामा as in D₂. For 49^{ab}, D12 अटवीवासिनः सर्वे रोमशान्रोमवर्जितान् (an obvious attempt at emendation), and then in the margin अर्धान्दीर्घरोमाश्च जवनानां पुरं तथा. In an old Devanāgarī MS. of the D. A. V. Library, Lahore, No. 41 (dated Sam. 1654), on folio

37^b, the line is read in the text first exactly as in D12 text; and then again (in the text, not margin) अवरी चैव रोमा च (corr. to रोमाश्च) यव* etc.; the reading of Ś1 (and K₀)!

53 After 53^{ab}, D₂.11 ins. App. I (No. 15) as in S.

54 After 54, D₈m ins. 314* as in S.

29

6 ^a) महीतं and च हेमं ('हैमं) seem clearly *lect. fac.* V2.2 महच्छत्रं (for 'छं च); D12 'त्थं as in Ñ1 V1 Dn1 D1.2. — V B7.2 D7-11 T2-4 ins. 316* as in V1 and most of B D. (Not in D12.)

7 ^a) D^{G1.2} as in text, with Ñ1 G₂ M1.

10 ^b) See PW. s. vv. पर्यट and अपर-प*. D12 reads 'मरपर्यटं.

11 ^a) B7 as in text.

30

1 Before 1, D12 ins. first four lines of No. 16, App. I, with T1 G₂-2 M1. This is the only S insertion I have noticed in D12.

3 After 3^a, D11m ins. 323* as in S. — ^a) D^{G1} (alone of our MSS.) विशेषोत्सवमे*; so Sastri's text. Cf. our G₂, which may have intended this.

6 ^a) Ca as in Ñ1 V1 B₂, citing the variant as in text as असंगतं. — ^a) D10.11 T2-4 as in text.

7 After 7, D₈-11 T2-4 ins. 325* as in V1 B and most of D.

12 ^a) Ca also संहृत्य as in text ("in unison", quasi-adverb; Cd glosses संगम्य).

24 ^b) Ca प्रेयसी (cf. D1.2) इत्यसंगतं. — ^a) Ca as in B1.2.2 D1.2.

25 ^a) V2.2 T2-4 as in B₈ D1.2 S.

26 ^a) Our text is based on Ś1 T1; D12 as in K; virtually all others as in Ñ1 etc. (vulgate). However, Sastri (who reads ईजितुं) gives ईहितुं (as in our text) as the reading of three of his MSS.; and the reading of K and D12 is a synonym of this. ईजितुं is bad in sense as well as in form; "to sacrifice for (dative!) the rājasūya" is nonsense (hence in some MSS. the obviously secondary instrumental), while "began to strive for the means-of-performance of the rājasūya" is exactly what is needed. The monstrous ईजितुं is quoted by PW. only from this passage (and, I presume solely on the basis of this

citation, is mentioned as "epic" by Whitney, *Roots*, and by Renou, *Gr. Scts.* p. 132 as; "Mbh.". Apparently an infinitive based on the *weak* stem of the *perfect* tense, it has no analogies to my knowledge, and seems to surpass the possibilities of even epic morphology. On grounds of both form and meaning, therefore, it must be excluded. The occurrence of forms of the root यञ् in the vicinity makes it, moreover, easy to understand its secondary substitution for the rather unusual ईदितुं of the original.

30 ^b) V_{2.8} T_{2.8} as in K_{1.2} Ñ₁ B₆ D_{1.2.4}; D₉ मरुश्वा^१; B_{7.8} D_{7.8.10.11} T₄ as in text. — After 30^b, D₉ ins. 330* as in S.

31 ^c) Ca cites मज्झिमसुत्त.

35 ^{ab}) Reminiscence of Bṛh. Ār. Up. 3. 1 (Yājñavalkya is ब्रह्मिष्ठः).

36 After 36, D_{9.11m} ins. 333* as in S.

37 ^b) D₉ as in text; T₂₋₄ अर्चयित्वा (as in K₁ B₁) यथाविधि (as in B_{1-4.6}).

42 After 42, D₈ T_{2.8} ins. 335* as in Dn D_{1.6}.

43 After 43, D_{11m} ins. 337* as in S.

31

1 After the ref. D_{11m} DG^{1.3} ins. 339*. After 1, our 6^{ab} is read for the first time in all N MSS., and repeated in its proper place in most, including V D_{7.8} T₂₋₄.

7 ^c) ऋतः "righteous" (in this sense, of persons, recorded only as Vedic).

11 ^d) V_{2.8} as in text, with Ñ₁; D₉ वानवासाः शकास्तथा.

13 ^d) On Mācella see l. 57. 29 with v. l. there.

19-20 S has eliminated आवसथान् in 19^d, probably because it was felt as repetitious after 18^a, and then changed the accusatives in 20-23 into instrumentals, agreeing with प्राकारैः in 20^d; but since some of them are inappropriate to that word (kept in G_{2.8} and also in G₇ DG², with the N MSS.) most S MSS. change it to प्रासादैः. Clearly S is here secondary.

22 ^c) Our text is read in D_{8.8}, and intended evidently in K₁ (probably in B₈); D₁₈ reads हंसिद्^१; K₈ D₄ are slightly altered. Ś₁ seems to have a misunderstanding of it, and B S secondary ration-

alizations. "Hansa-ray-colour-like" = "white".

23 ^c) D₉ as in text; T_{2.8} as in S.

32

1 After the ref., T₄ ins. 342* as in S.

2 ^c) Ca cites स्वं (as in text). D_{10.11} as in text, with D_{8.8}. All other MSS. have misunderstandings easily explainable on this basis. They point to a third syllable व (after इदं), and to a concluding -हं चैव; but S गृहं is clearly secondary, and the only other possible word ending in -हं is अहं. Before it must have been स्वं, preceded by व(त्). "This is your property, both I myself, and whatever wealth I have". — ^c) T₂₋₄ as in text, with Ś₁ K₄ S. — ^f) Ca: अपयंत्रिताः । अतिमंत्रिताः इति पाठश्चित्तः । Cd is here corrupt but seems to have had a reading like that of Ca; it glosses अनिवारिताः, the text reading in one MS. अपयंत्रिता, in the other अपयंत्रि[?]ता.

4 After 4^a, D_{9.11m} ins. 344* as in S.

8 After 8, D_{7.8} T_{2.8} ins. 347* as in Dn.

12 ^b) उदकैर् as part of a building is not known except here; but surely सोदकैर् is a *lect. fac.*

16 ^c) Ca रत्नापहारकर्माणो; Cap as in K₄ B₂₋₈ Dn D_{1-8.8} G₈.

33

1 ^a) Ca as in Ś₁ K₁₋₈ B₈ D_{1.2.4} Cd; Cap नान्य (as in Ñ₁ B_{2.8.8m.6}).

21 After 21, D₉ ins. colophon and App. I (No. 18) as in S.

23 ^b) Ca as in text; Cap. as in B_{2.4-6} Dn D_{8.8} G_{1.8}.

28 ^d) The readings of K₁ Ñ₁ S appear to have been prompted by a notion that the second इव is pleonastic, whereas it is in fact quite appropriate, if not almost necessary, to the sense.

30 After 30, D_{11m} adds 349*, 350* and 351* as in G_{1.8-6}.

32 After 32, D_{9.11m} add 352* as in S (D₉ om. lines 5-8 as in G₄ M₈).

34

3 ^b) I think it quite possible that the original read, with K₁ B₁, धर्मः सूक्ष्मं, "dharma is a subtle

thing". This would explain the otherwise strange variations.

9 After 9, V B_{1.2} D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. No. 19 of App. I as in K₄ V₁ B and most of D (not D_{4.6}). D₆ also ins. most of the Southern additions to this text found in No. 20 of App. I, although, in the parts common to both of these, it mostly (not invariably) agrees with V B D rather than with S. — Correction! Passage No. 19 is found also in D_n, a group which was omitted through oversight in the Crit. App. and should be added to the list of MSS. given there.

10 ^a) B_{7.2} D₁₀ T₂₋₄ नैव ऋत्विङ् as in text, with hiatus, secondarily removed in most MSS. by different changes.

15 After 15, V B_{7.2} D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 354* as in K₄ V₁ B D G₃.

17 ^d) It is easy to understand a change of an original माधवोऽर्हति to 'वाहसि under the influence of त्वया. But what could have prompted a change of the latter, if original, to the former? "Surely you (Kṛṣṇa) too should have informed them what sort of reverence Mādhava (i. e. yourself) deserves".

19 ^d) D_{n2} D₂ as in Ś₁ K₄ C_d.

35

8 ^a) D₆ सांत्वनात्; all other N MSS. as in text. The reading of D₆ might be at the base of the apparently corrupt forms of Ś₁ K₁₋₂ B_{1.2} D₆ C_d, but it is scarcely possible in meaning; conquest by military measures must, it seems, be meant. सखतः would fit in meaning but is rather remote from the MSS. (but cf. B₁). I have kept the vulgate reading, without great confidence.

15 ^b) D^{G1} as in text, with T₁ G₃ M₁. I think it probable that Ñ₁ actually reads so, since the reading recorded for it is nonsense, and may have been misread with श्री for श्री. At any rate I have no doubt that श्रीम- is the original; for it the commoner भूत- was substituted in some MSS.; in others it was corrupted to श्रीम- which lead to the banal -पराक्रम-. — ^d) प्रयुग्महे, Vedic form.

22 ^b) Ca चाखयः as in B₁. — Correction! In the Crit. App. (last line) for "23^a or 23^d" read "22^a or 22^d".

23 ^a) Cap as in B₁.

25 After 25, V_{2.2} D_{7-10.12} T_{2.2} (not D₁₁ T₄) ins. 358* as in Ś₁ K D. — D^{G1.2} ins. 359* as in T₁ and most of G.

36

3 After 3, D_{7.2.12} ins. 362* as in D_n D₄.

8 The change in order (8 ff.) in most of D and a few other MSS. (including Ś₁ K₄; also D₇₋₉; but not D_{10.11} T₂₋₄) may be due to the metaphor of the sea in 2. 36. 11, which appears again in 2. 37. 1 and by this change is brought into juxtaposition with this verse.

9 After 9^a, D₇₋₁₀ T₄ ins. 364* as in K₄ D_n D_{1-2.5}.

37

1 After 1^a, V B_{7.2} D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 365* as in K₄ V₁ B D (except D_{4.6}).

38

15 15^{a,b,c} is found in G₇ D^{G3} (with G_{1.2} and all N MSS.). — After 15^a, D_{7.2} ins. 370* as in K₄ D_n D₆.

19 ^a) Ca cites धर्मवाक् as in text (Cap as in B_{1.2} D_{1-2.5}), and 'ङ्' for 'ङः'. — I suspect that the reading quoted on the collation sheets for K₃ is erroneous and belongs instead to D^{G1}.

20 After 20, D_{7.2} ins. 372* as in D_n D₄.

31 After 31, D_{7.2.11} ins. App. I, No. 22 as in S.

32 ^a) Ca as in Ś₁ K_{1.2} B₁ D₄ C_d (Cap as in text).

40 ^a) D^{G2} as in text. — ^d) Ca वाचमितीयते; also cites reading of V₁ B_{2.2.5} as अपपाठः.

39

3 ^b) Ca as in B_{3.2}.

4 ^a) Ca तु (as in Ñ₁ V₁ B₂₋₃ D₁₋₂).

13 ^a) D^{G1} as in G₃. (So Sastri's edition.)

40

1 ^b) एव lect. fac. for एष, which is in an unusual position.

6 *) सूत्रमन्त्रहितम्, acc. of goal with अग्रवीद् in next line; misunderstood and changed in S and most of B.

7 After 7, all V B D MSS. (except D₁₁) ins. 380* as in N; it is also ins. marginally in a different hand in D^G. All S MSS., and also D₁₁m, ins. 381* as in S.

13 After 13, V B₇ D₇₋₁₂ T₂₋₄ G₇ D^{G1} ins. 382* as in K₄ V₁ B D (except D₄.) T₁ G₁₋₃ s.

20 *) The parallel करवाणि (which metre makes it less easy to change; but note that S and a few others change it) makes it pretty certain that the original had ददानि.

22 *) Ca as in text. Understand अपराधानां (from अपराधशतं); *हंस obviously *lect. fac.*

23 *) Ñ₁ quoted as शिशुपालो स*; obviously an error. Instead of स, read probably as in V₁ or K₁ or B₁.

41

2 *) Ca as in text.

3 *) इच्छत्, augmentless imperfect. — पृथुयशा, cf. 2. 42. 50.

9 After 9, all V B D MSS. and T₂₋₄ ins. 392*. Lines 3-4 are omitted in all S MSS., lines 1-2 omitted in S₁ Ñ₁ D₄, while the markedly different version of K₁ s seems to indicate a secondary insertion in them also; K₄, as often, borrowed from a vulgate source.

11-12 G₇ as in G₂; D^{G1} omits 11^b-12* as in most of S; D^G reads 11^b as in text, and 12 on margin. — In 11^b, D₇₋₁₁ T₂₋₄ D^G as in text, सचराचराम्, with K₂ Ñ₁ V₁ B G₁. The reading *र seems hard to construe and is probably a blundering *lect. fac.*

17 *) वगंपाल, "herd-keeper".

42

4 Correction! In the Crit. App., p. 201, line 10, for "G₁ om." read "G₁, after 3". — After 4, D₇ s ins. App. I, No. 24 as in S (reading 4^d also as in S).

10 *) Ca प्रतिपत्तौ as in text. — *) Ca मोक्ष्याद् as in Ñ₁ V₁ B₁₋₄ s D₁₋₃ s.

11 After 11, D₇ s ins. App. I, No. 26 as in S.

15 *) B₇ सुतिर्वया; D₆ as in text; B₂ D₇ s. 10-1 T₂₋₄ D^G as in Ñ₁ etc. सुतीमिव, which may be the true reading (note the grammatical irregularity!). (D^G however has the entire stanza on the margin, and is the only S MS. showing the vulgate reading.)

16 Correction! In the Crit. App. (first line), for "S₁ K₂ s Ñ₁ G₂ om. the ref." read "Before 16, all MSS. except S₁ K₂ s Ñ₁ D₄ s G₂, ins. देशं उ* (or देश*)". — After 16, D₇ s. 11 ins. App. I No. 28 as in S.

17 Correction! In the Crit. App., for "S om. 17^a-21^d" read "S om. 17^a-21^b".

21 Correction! In the Crit. App., for "S om. 21^{ab}" read "S om. 21^{ab}". — See note on 2. 4. 23^d.

26 *) Ca as in B₂₋₄ s D₂.

28 After 28, D₇ s ins. 403* as in S (all 9 lines).

29 After 29, V B₇ s D₇ s. 10. 11 T₂₋₄ ins. 404* as in K₄ V₁ B D (except D₆) M₁.

30 After 30^d, D₄ m ins. 405* as in S.

31 After 31, D₇ s ins. App. I, No. 29 as in S.

48 After 48, D₇ s T₂ s ins. 412* as in K₄ D₁₁ D₄ s.

49 *) Correction! In the Crit. App., for "रस्यामेह" read "रस्यामेह".

60 After 60^d, D₁₁ m ins. 419* as in S.

43

3 *) Ca as in text; Cap *सचं.

6 *) Ca as in text. — After 6^b, D₇ s ins. 422* as in K₄ B₄ D₁₁ D₄ s (reading 6^b as in these same MSS.).

10 *) Kṣemendra Bh. Mañjari 2. 247^a विवृतं, supporting text. — *) Because of 2. 46. 32, which refers to this incident, we are obliged to assume that S alone is original.

44

1 After 1, D₇ s ins. 428* as in K₄ B₂ D₁₁ D₄ s.

2 *) Ca cites त्वयारब्धाः as in text. — After 2^{ab}, D₇ s ins. 429* as in K₄ D₁₁ D₄ s.

10 *) V₂ B₇ s D₁₀ s. 11 T₄ as in text.

22 *) Only Ñ₁ V₁ have the evidently correct text; शब्दे is supported by S₁ K and part of D; शंसितुम् by B, part of D, and (in transposed order) S. The compound नि-शंस is not recorded; its

unfamiliarity evidently led to the various alterations. Note particularly the patchwork of B₁: D₁ (स्व for नि-); and note the retention of नि- in the reading निवेद्य in 22°.

45

- 9 °) Ca cites वस्ते as in B₂. 4.
 11 °) Ca °धर्षः as in text.
 13 °) Ca cites परजात् (for °जान्). — °) Ca सैव as in B₂.
 15 °) V₂ B₂: D₂-11 T₄ D₆° मामवति as in text.
 16 °) Ca as in Cd. D₁₀-11 as in text, with Ś₁ B₁ D₂. s.
 19 °) Ca °साराजिनानि च (for °श्यामा°); it cites text, with कृष्ण° as गौडीयः पाठः.
 20 °) The following अश्व- makes ह्य- clearly impossible. The E texts (Ñ₁ V₁ B D) generally read गज-; but रय- of K₄ S is palaeographically preferable; misread as रय-, it would lead to ह्य- (cf. also रय- of D₄. s).
 26 Vimalabodha comments on this verse, reading यज्ञैव in 26° (as in text); for धारयन्त्यु in 26° the verse as quoted has प्रयच्छन्त्यु, but the comm. प्रायच्छन्.
 27 After 27°^{ab}, D₁ ins. 442° as in K₁-s Dn D₁. 4. s (in B₄ after 26). Not in D₂-11 T₂-4.
 28 In Vimalabodha (28°, तत्र as in Ś₁ K₁. 2. 4; 28°^{ad}, पश्चिमं च तथा यति गृहीत्वा तं नराधिपं). — °) Ca तं नराधिपं as in Vimalabodha.
 29 In Vimalabodha (29°^{ab} as in text).
 30 °) Ca परिवेद्यतां.
 32 After 32°^{ab}, B₁ D₁-s ins. 445° as in Dn D₂.

46

- 21 °) Ca cites निग्राक्षे° (p नीपाः).
 24 °^{ad}) Ca cites प्रातः and अपरातः.
 25 °) Ca प्राति° as in text.
 26 °) Ca वैदुस्रैः as in S and Cd! This may be the true reading. But Cap विकुसरो [i. e. विन्दु°]; and Cv as in text!
 28 After 28°^{ab}, D₁: s ins. 455° as in Dn D₄.
 30 °) Since Kṛṣṇa had left the scene before the incident here narrated, the story is guilty of a lapse at this point. The archetype of K₁-s changed for this reason to कृष्णा (obviously impossible since Draupadī is named in the next pāda), and the

archetype of S to शीमः, under the influence of 27° above. The alternative would be to adopt the S reading here, which seems to me unlikely to be right.

31 °) Ca as in text.

33 °) Ca cites कलितौ as in text.

34 After 34, D₁: s ins. 458° as in Ñ₁ V₁ and a few B and D MSS.

47

2 °) भूमि “basic capital” (opposed to फल “interest, profit”). [Correction! In the footnotes, in the Cd gloss read “आकरजं हीरादि” for “आकारजं हीनादि”. Devabodha is referring to minerals like diamonds etc. Cf. Nil.: भूमितो जातं हीरादि. न and र are often confused in old Devanāgarī, owing to their close similarity. — V. S. S.]

3 °) वर्षदंश, “made of (the skins of) cats”.

4 °) Ca तित्तिरि° as in text. — °) शुक्नासिक, “(coloured?) like a parrot’s nose” (“brown-faced,” Devabodha).

5 °) Ca दासमीयाः as in text. — °) Ca त्रिखर्व as in text. — The text of this entire verse is highly dubious. The S version contains only two lines instead of three, and, after the first word, does not resemble the others; it may possibly be closer to the original, but is so corrupt, and shows so many variants, that no text can be based upon it. Cf. perhaps गोवासदासनीयानां B. 8. 73. 17 (people names, as here). — After 5, V D₁: s T₂: s ins. 461° as in Ś₁ K (K₂: s in different place) Ñ₁ V₁ B₂: s Dn D₄-s.

9 °) The original seems quite clearly to have been °नंदीमुखैश्च ये, which is metrically faulty (— — — — —), and hence was altered in discordant ways. — °) See note on 2. 24. 27°.

10 °) Though वङ्गाः seems out of place geographically in this context (associated with western border tribes), it is clearly best supported by the MSS. (Ś₁ K₁-s Ñ₁ V₁ B₂: s, also D₂). D₁: s नमाश्व- कितवैः as name of a people is also suspicious, but nothing better seems plausibly suggested by the MSS.

15 °) D₂ उष्णीषननिवासिंश्च (nearly as in text°); D₁ उष्णीषननिवासिंश्च; Ca apparently read as in text. — °) V₂ B₂ D₁₀. 11 T₄ as in text; T₂: s वाटकान्.

16 After 16^{ab}, V Br. 9 Dr. 8. 10. 11 T₂₋₄ ins. 463* as in V₁ (part) B D (except D₆). — After 16, Dr. 8 T₂ 8 ins. 464* as in K₄ Dn D₄ c.

18 *) G₇ D₆³ (with G₂) as in text.

19 *) The text is supported, precisely or substantially, by V₈ D_{10.11} T₂₋₄. Note that S, by a sort of haplography, omits 19^c–21^b (the end of 19^b resembles that of 21^b). This omission leaves the accusatives of 19^{ab} without construction in S. Hence they are there changed to nominatives. Yet Cv, who followed the S text, has accusatives in 19^a! He may have had the complete text of 19^c–21^b; but I cannot identify his only citation at this point with anything in the text. — G₇, after 21^{ad}, repeats a version of 19^{ab} with accusatives as in Cv and “N”.

22 The order of lines (st. 22–26) in S is radically different from that in all the “N” (E and W) MSS.; S also has an insertion (differing in length in the MSS.), 467*. It contains (sometimes with radical changes) all the lines of “N” except 24^{ad}. If we assume that “N” is original in order, this line may have been accidentally lost in the rearrangement. On the other hand it is so similar in sense to 24^{ab} that it may be a secondary duplication thereof. Stanza 2. 47. 27 of “N” is also omitted in S; but this need not be significant, for it could not be kept in its present position in the S version. Possibly the S form of 23^{ab} (q. v.) contains a reminiscence of 27^b. The one argument for S in this passage is the partial agreement of Ñ₁ with S in 23^{ab}; but Ñ₁ elsewhere shows some special agreements with S. On the other hand, it is very difficult to construct a plausible text from the S readings in several places (23^d, 24^a, 25^b); in some places some of the best S MSS. agree with “N” readings (e. g. 23^a, 24^a). On the whole I have thought best to follow “N”, including even the lines (24^{ad}, 27) which are not found in S at all. (Verse 27 could hardly be omitted if the order of “N” be adopted). I assume that these fell out in the general rearrangement of lines, and insertion of 467*, in S; mere carelessness could account for such omissions.

23 *) कुट्टीकृतं, designation of a textile fabric, “made by splitting” (?).

26 *) On कङ्का: see Lassen, *Ind. Alt.* (I) 851 and (II) 1023. Lassen understands that reference is made to the inhabitants of Eastern Tibet (Chinese Kiang).

28 After 28, V Br. 9 D₈. 10. 11 T₂ ins. 468* as in V₁ B₂₋₈ D (except D₂ c).

48

3 *) Desperate passage. In general S seems secondary; but it partly supports ज्योहा: (of K₄ D₆; cf. Ś₁), which is also found in D₁₂ (समीपका: सनज्योहा:). Cf. however, App. I, No. 12, line 76 with v. 1.

4 *) V₂ as in Ñ₁ V₁; Dr. 8 as in Dn D₆; D_{10.11} as in B₂₋₈ D₂₋₈; T₂ 8 as in text. The compound वरदत्तं “given as a boon” is known elsewhere and seems on the whole clearly indicated by the discordant MSS. The दत्तं part is generally supported by Ś₁ K and S, the वर- part by B and much of D (Ś₁ K and S being severally discordant).

8 *) Cd वरिषेणो नाम समुद्रविशेषः; D₉ कारिणे च; D₁₂ कारिषण-. Kirfel, *Kosmographie*, p. 67 records a river Vārisenā. Kārūṣa is recorded only as name of a people, which does not fit here. — After 8, all N MSS. and T₂₋₄ ins. 469*.

9 *) D_{2.12} as in K. — ^d) राक्षयः, nom. used as acc.; hence various changes. D_{2.12} as in Ś₁ K.

10 *) Ca *श्च as in K₁ 2 B₁ etc. Cd *शा.

12 *) D₉ कायव्या as in text; D₁₂ कार्यथा.

17 After 17^{ab}, D₉₋₁₂ T₂₋₄ ins. 470* as in K₄ V₁ B D₁₋₈. — ^{ad}) Ca cites as in Cd. — After 17, Dr. 8 T₂ 8 ins. 471* as in K₄ Dn D₄ c.

18 For the two lines S has a one-line version, possibly original; but it seems abrupt and harsh without a quotation like 18^{ad}. If the “N” version be adopted, I think कृतकारा: (Ś₁) is to be read; कार “tribute” (for कर, which would be metrically bad here) is recorded lexically.

24 *) शकर, epithet of elephants; according to Nilakanṭha, local name; cf. Kirfel, *Kosmographie* p. 329.

29 After 29, all N MSS. and T₂₋₄ ins. 477*.

30 *) समुद्रसारं, “valuables from the sea”.

31 ^a) The omission in S is connected with the displaced order of the preceding lines and doubtless accidental.

37 ^a) Ca संख्यायमानमारब्धं.

49

2 ^a) Ca निषेधा इति देवबोधपादानां स्वरसः । अन्ये तु निषेधा इति पठन्ति । The word is certainly to be read thus, though not found in PW.; it occurs frequently in Books 1 and 4 and is always read with 'ध', (= "restricted by shame") not 'व'.

8 ^a) We read अवापन्नाद् with Ś1 Dn1 Ds (also Dns Ds); the S MSS. and K1.s seem likely to be based on this (at any rate not on the vulgate). The reason for the change may be sought in the fact that this verb seems to interrupt the list of things presented (accusative nouns). — ^a) आपो nom. for acc.

13 After 13, V D7-11 T2-4 ins. 481* as in K4 V1 B D (except Ds).

15 ^a) सिक्तं Ś1 K1-s Ñ1 B1.s D1.s (and originally Ds) seems clearly the original; the various changes (note particularly सक्तं G4 M, close to the orig. and easy to interpret) were due to the difficulty of interpreting it. Perhaps it means "sprinkled" in the sense of "bespangled, beset." — Cf. however, 2. 45. 27^a.

18 ^a) Ds.12 प्रणादे (of. Ś1!); the rest as in text (but Ds ^aपालास्य as in the vulgate).

21 ^a) Ds.12 as in text, with Ś1, Ds, and Cd. The readings of K and S are mutually discordant, though they all support the opening नैदं (against the vulgate). — After 21, D7.s.10 T2.s ins. 484* as in K4 Dn Ds.s.

50

2 ^a) D7.s Ca as in K4 Cd. — ^b) D7-9 Ca as in K4 Ds.

5 ^a) Ca as in Ś1 G1 Cd.

8 After 8, D7-9 ins. 488* (Ds om. line 2); V D7-11 T2-4 ins. 489*.

9 After 9, the additional colophon is found in all our MSS. except V2 Ds (besides Ś1 G4).

10 D7-11 T2-4 ins. 492* as in K4 V1 B D T1. — ^b) Ca संयुक्त.

17 After 17, V D7.s.10.11 T2-4 ins. 493* as in K4 V1 B D.

19 ^a) Ca as in K4 B1 Ds-s Cd.

25 ^a) Ca विद्धितः.

28 ^a) Ca as in text. — ^a) Ca अस्मिन्बुद्धयः.

51

1 After 1, D7-11 ins. 494* as in K4 Dn Ds-s.

3 ^a) B1 ममास्करं; D12 as in K; T4 as in B2; D7-9 T2-s as in text. With आस्तर (S, with a sprinkling of other MSS.) cf. आस्तर (= देवन), Lüders, *Würfel-spiel* 14 (some of the variants are also recorded there).

9 ^a) Ca कल्यस.

10 ^b) Ca as in text.

12 ^a) Ca पुराणो (as in Ks D1) व्यव प्रवृत्तस् (Bs also प्रवृत्तस्).

13 ^a) Cap as in V1 Bs. — ^a) Ca तुल्यमेवं.

17 ^b) Text with K1.s Ñ1; the word स्फाटि is unrecorded unless in the n. pr. विश्वस्फाटि (v. l. क), see PW. s. v. The many discordant changes seem to be attempts to avoid this unusual form. The stem may be स्फाटिन्, and is in any case probably an adjective. "Having towers blooming with arches."

19 ^a) Ca as in Cd. np (Cap as in text).

21 After 21, colophon in D7.s T2-4.

52

2 ^a) तदध्वानम् "the road to them (the Pāṇḍavas);" changes are *lect. fac.*

6 ^a) Ca विशाक इत्यपपाठः; Ca महात्मा, p as in text.

10 ^b) Ca as in K4 D4.

14 ^a) Cap as in V1 B5 D4.s. — ^a) = 2. 51. 25^a; for this reason Ś1 K Ñ1 Dn Ds (also D7-9 T2.s) substitute 2. 51. 25^a for 14^a of this verse. Vs मा देवनं in 14^a, otherwise as in text; Ca cites मा देवनं as in Vs.

16 After 16, D7.s ins. App. I, Nos. 36 and 37 (separated by our verse 21^a, which is repeated in its proper place) as in Gs (in other S MSS. after 20); in DG¹ after 17.

21 ^b) Ca as in D1.s. — [Correction, p. 260: in the Crit. App., line 4, for "G4" read "G1.s.s".]

25 After 25^a, all N MSS. (incl. T2-4), also DG¹ (with Gs.s), ins. 497*.

34 ^b) B₂ D_{10.11} T₄ Ca as in text; V₂ T_{2.3} as in B₂ D_{1.2}. — ^c) B₂ Ca as in B₂ D_{1.2}.

35 After 35, D₇ m ins. 500* as in K₄ D_n D₆ (reading as in K₄ D₆).

36 ^b) Ca as in B_{1.3} D_{1.2} G₄ (p as in text).

53

1 Before 1, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 501* as in K₄ V₁ B D (except D₆) T₁.

7 ^a) साधु "enough of".

9 ^{ab}) See PW. s. v. 2 शिक्ष: "serve," with accus. The object is ब्राह्मणान्, after which the most likely reading seems to be दन्थान् of K₁₋₃ (cf. G₁ M₂ which are palaeographically close). — ^c) Cap मा स as in V₁ B D_{1.2}.

10 ^a) Cap as in Ñ₁ V₁ B_{2.3}.

19 ^b) Ca सिंहश्रीका; p as in text.

54

3 After the ref., D₇ T_{2.3} ins. 507* as in Ś₁ K_{1.4} D_n D₆. — After 3, B₂ D₁₁ ins. 508* as in K₁₋₃ B₂, while B₇ D_{8.10} T₂₋₄ ins. 509* as in K₄ V₁ B_{1.4-5} D_{n2} D₈₋₅.

6 ^{ac}) The subject is the car: "It would be said to be not touching the ground with a (single) foot of them." Text G_{1.2} M₂, also D^G; C_v has the correct reading but misinterprets it. [Assuming that the subject is the car, the car normally touches the ground (a) with the wheels, and (b) with the hoofs of the horses (which can be understood as forming a unity with the car). The stanza ignores (a), and the horses are supposed to gallop so fast that they excel even the deer in the Śākuntala, Act i: पश्योदग्रप्रवृत्तत्वादियति बहुतरं स्तोकमुर्ध्वा प्रयाति. This is probably what the above translation wants to convey. But the stock phrase पदा भूमिमुपस्पृशन् is met with several times elsewhere: cf. 2. 62. 34^b: 4. 15. 15^b: 5. 158. 18^a, etc., where it evidently means, "any creature who treads the earth, man in general". With that meaning, the better documented variant नैवां मुच्येत should yield the sense that no creature can outrun or escape Yudhiṣṭhira's horses but would be trampled outright, as Nilakanṭha explains. This does not however account for the manifold variants, the genesis of which has to be sought in the belief

that Yudhiṣṭhira's chariot did not touch the ground at all. (Cf. a similar description of Indra's chariot in Śākuntala, Act vii, st. 164). The variants like that of Ko नैव दृश्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् apparently want to utilise the present passage as the earlier authority for the fact mentioned for the first time in Droṇaparvan, B. 7. 190. 56. — S. K. B.]

12 ^a) T_{2.3} as in text, with Ñ₁ V₁ G₁ M₂; D^G_{1.2} as in T₁ G_{2.4}.

24 ^a) Cap as in B₂ D_{1.2}. — "I have myriads of chariots, carts, and horses; they stand, all ready yoked, attended by all manner of drivers."

25 After 25^{ab}, D_{7.8.10.11} T_{2.3} ins. 512* as in K₄ V₁ etc. (Not in V₂.)

28 St. 28-29 (omitted hapl. in most of S) are found in G₇ D^G₂, besides G_{2.3} and all N. — After 28^{ac}, D₂ T_{2.3} ins. 513* as in Ś₁ K_{2.4} B₂ D_n D₆.

55

1 Before 1, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 514* as in K₄ V₁ B D T₁.

3 ^b) सत्त्वा with Ś₁ K_{1.4}; graphically more or less similar are K_{2.3} G₂ (which = G₇); Ñ₁ also indirectly supports this. "Knowing (this), you for your part are not awake to it;" i. e. though really aware of the truth, you show no realization of it.

4 ^a) Cap as in B_{1.6} D_{1.2}.

5 ^a) देव, in अक्षदेवेन = "play, gambling".

6 After 6^{ab}, D₂ T_{2.3} ins. 516* as in K₄ D_n D₆.

9 ^a) Ca cites विचित्र* as in B_{1.2.6} D_{1.2}.

14 ^a) पाण्डून् = the Pāṇḍavas, with Ś₁ only, as in 2. 62. 10* (see also Sørensen s. v.). The changes are all unnecessary attempts at correction.

15 ^a) Ca हार्द for जेह. — For 2. 55. 15-16, cf. 5. 34. 18.

56

1 ^a) अनुपाति "having consequences, leading to—" (with the following datives). — ^b) Ca वेदाय as in text.

5 ^b) प्रियायते, denom. from प्रिय, recorded only from the Veda, while प्रीयायते is otherwise unknown. Note that both readings were known to Nilakanṭha.

6 In Vimalabodha, which reads 6^{ab} as in text; it reads in 6^c, यु^c समकालं (in text, but in comm.

सर्वकालं, of. B₂ D₂) तवास्तु; in 6^d, तथानुनीतो (of. B₂)
ऽरिमतिः] सुधन्वा. — Ca reads कु^o in 6^d as in text; Cap
reads 6° as in text and 6^d साङ्गः सुविक्तोऽधिमतेः सुधन्वा.
— In 6°, T₂ as in text; also B₂ D₂, but for minor
corruptions; and so, except सकलः for सफलः (as in
K₂), D_{11.12} T₂. — In 6^d, B₂ D₂ साङ्गः as in text; D₁₂
साङ्गा. B₂ D_{2.12} T_{2.2} सुधि- (B₂ वि-) क्तो as in text.
Our text in 6^{ad} is wholly supported by Cd. — The
verse is difficult, especially the end. I assume, with
one of Vimalabodha's alternative explanations,
that Sudhanvan means Arjuna, and render 6^{ad}:
“Let there be (for you) fruitful association with
Yudhiṣṭhira; through conciliation let Arjuna be
quite free from hostile intent.”

Colophon of 56 omitted in V_{2.2} B₂ D_{2.10}.

57

2 ^a) निराह “declares” is Vedic; hence the chan-
ges (but S still quite close to original).

5 ^a) The reading of all B and most D MSS. is
obviously secondary, though it has been adopted
also in T₁. Unfortunately the haplographic omi-
ssion in five other S MSS. leaves us only G₂-s as
witnesses to what may be called the true S reading;
of these, G_{4.5} (also D^{G1}) confirm न (G₂ is isolated
in reading हि), while G₂ (also D^{G1}) confirms बाधते,
otherwise found only in Ś₁. (But D₁₂ also बाधते,
though for the rest it agrees with the B reading;
in the margin however D₁₂ has तदाश्रितापन्न किं नु
बाधते, the last word being important.) The agree-
ment of Ś₁ with S establishes न rather than the
vulgate नु (not read by many MSS.). If अपन्नपा
(Ś₁ Cd) is right (note that G₄ has तदाश्रिता, not *तो,
despite its corruption of अपन्नपा), we must read बाधते
and assume that बाधसे was due to assimilation to
इच्छसि and बाधसे; and apparently तदाश्रिता- before it is
necessary, either interpreted as “ता अप” (“why does
not shame based upon this overwhelm you?”), or
as “तः अप” with irregular saṁdhi, as Cd apparently
understands it (“[you are] relying on that [Cd
तत्कुत्सितं कर्मे आश्रितः]; why does not shame overwhelm
you?”).

9 ^a) B₇ D₁₁ T_{2.4} D^{G1.2} as in text; D_{2.10} as in V₁
etc.; D₁₂ as in Ś₁ K₁-s.

11 ^a) V₂ D₇ as in text, with Ś₁ K₁-s B₂ D₂; the
various readings of S seem clearly based on this.

18 ^a) पराशस्य with loc., “relying on:” cf. Mbh.
(Calc.) 3. 17011. So, precisely, only G₂, but K_{2.2}
G₂ perhaps intended this, and many of the other
variants seem to be based on it.

20 ^{ad}) Sukthankar suggests reading यथा तथा
वास्तु मनश्च वोऽस्तु । ममापि च... ॥ interpreting “However
may be both your mental disposition and mine
too...” Duryodhana has accused Vidura of being
hostile to Dhṛtarāṣṭra and his sons (note parti-
cularly 2. 57. 2° जिह्वा मनस्ते etc.). Vidura, in the
first part of this verse, denies the charge, and
continues: “However this may be, and whatever
your mentality (which the speaker has impugned)
may be,...”. I find the interpretation attractive,
but after very careful study am unable to accept
it. For:

(1) वो (after तथा) is read by practically all MSS.;
वा only by Ś₁ T₁ G₂ (and D^{G1}; G_{2.4} fairly close).

(2) मनः is the reading of Ś₁ and the majority of
S (also G₇ D^{G1}). But नमः is found in two very
good S MSS., G₁ M₂, as well as in K Ṇ₁ and some
D MSS.,—in fact, in virtually all others except
those which follow the vulgate with यशः (obviously
to be dismissed at once). It is evident that one of
the two is metathetized from the other. Aside
from the necessary acceptance of the weakly
supported वा for वो, Sukthankar's suggestion leaves
the second [अ]स्तु without construction; for I cannot
believe that it could be divorced from the preceding
words and taken with ममापि in the next pāda.
Moreover, it would also divorce ममापि from स्वस्ति
दिशन्तु विप्राः, and leave this latter phrase without
a complement. This complement seems to me
almost certainly furnished by नमः : “may the brah-
mans bespeak me welfare.” Any other inter-
pretation must appear very forced, and this strain
would be doubled by wrenching अस्तु at the end of
20° away from its natural connection with the
preceding and into connection with ममापि.

I therefore am obliged to assume that नमः was
the original, and that even S originally read so
(as in G₁ M₂). The change must have been made
at least twice, in Ś₁ and in at least one S MS.,

independently. It is no harder to imagine than the reverse change; नमश्च वोऽस्तु is used in a somewhat peculiar way, meaning something like "I bid you farewell, I wash my hands of you." Later redactors tried to make it mean "May you get intelligence."

58

3 After 3^{ad}, V Ds. 10. 11 T₂₋₄ ins. 523* as in V₁ B D₁₋₅.

11 ^a) "And whatsoever wealth belongs to him (Nakula)." I feel serious doubts only about the syllable स्व-, for which the only alternatives तद् and मद् are not attractive.

27 ^a) "Our own self being the affliction," i. e. the cause of the trouble.

30 ^a) Difficult; I assume आक्षेप "throwing (of dice)"; perhaps rather उत्क्षेप with the same meaning, cf. समुत्क्षेपेण (Cd gloss पणेन) 2. 67. 20.

32 ^b) Ca as in text.

34 After 34, V D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins. 526* as in V₁ B D T₁.

59

3 ^b) कोश "venom-bag" (of a snake); not recorded lexically.

5 ^a) Ca काले as in text.

6 May be compared with Manu. 2. 161, which is reduced to a śloka but was probably based on a tristubh original.

8 On this verse see Edgerton, JAOS 59. 366 ff. D₁₂ intends throughout the text as reconstructed. T₂₋₄ agree with the vulgate throughout. D₁₋₉ agree with the reconstruction in 8^b. Cn has a laboured attempt to explain the vulgate text with version of the story.

60

7 After 7, V D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins. 528* as in K₄ V₁ B D.

8 After 8^{ab}, V D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins. 529* as in K₄ V₁ B D.

13 ^a) Ca धर्मलोकं...प्रादुरेकं. — ^a) Ca भयो. — After 13, D₁₋₉ T₂₋₄ ins. 531* as in Dn D_{1m} s. 4.

15 ^a) V B₁ Ds. 10 पांचालि; the rest, incl. D₁₂, as

in text. — ^a) Only D₁₀ मद् as in Ś₁ etc.; the rest, incl. D₁₂, as in text. See Introduction, p. xxxii. — After 15, V D₁₋₁₂ T₂₋₄ ins. 532* and 534* as in K₄ V₁ B D (except D₄) T₁; Ds. 10 ins. 533* as in Dn Ds. 4.

18 [As Duryodhana's speech contains only one stanza, 18, it should be followed by वैशंपायन उवाच, and this reference should have been added, for the sake of clarity, by the Editor, notwithstanding the fact that no MS. has it. The MSS. are very inconsequential in this matter. They insert the references where they are not wanted and omit them where they are necessary. The regulation of these aids to the reader would not, I am sure, constitute a very serious abuse of the privileges of an Editor. And I think the reader would be grateful for it. — V. S. S.]

20 ^a) Ca पद्मपत्रे.

30 ^b) The Vedic form कृषि is found only in Ś₁ N₁, our two oldest and best MSS. Note however that G₁, perhaps the best of our S MSS., has कृति, apparently a corruption of कृषि, of which इति in most of S is a further corruption; कुरु is an obvious lect. fac. — ^a) Note secondary orasis in सेन्द्रापि for सेन्द्राः + अपि.

34 ^a) Ca सत्यं as in V₁ etc.

35 ^b) Ca काक्षेण as in text.

39 After 39, D₁₁ T₂₋₄ ins. 537* as in G₁ M; while D₁₂ ins. a different verse:

दृष्ट्वा सभामध्यगतः स भीष्मः

संकल्प्यमाणां दुपदेशपुत्रीम् ।

केचो गृहीत्वा धृतराष्ट्रजेन

दुःखान्वितो वाचमवोचदातैः ॥

40 ^a) Ca अस्वोप्यनीशः.

42. In 42^b and 43^d, निःसृष्टकामः = "having abandoned (surrendered) one's free choice."

44 ^a) "Both since they all banded together (conspiring against him), although he was already won, and because it was afterwards (after losing himself) that he agreed to the stake (of me)."

47 ^a) I have chosen कल्प्यमाणां, supported by Ś₁ K N₁ V₁ B₂₋₆ Dn D₅; the following words refer to specific conditions of Draupadī, with which "being dragged" is more consonant than the vague "being tormented."

61

27 Before 27, D₁₁ has a long insertion beginning: कर्णः । दुःशासन निबोधेदं वचनं वै प्रभाषितम्. And after 27, D₁₁ T₂₋₄ ins. 541* as in S.

40 After 40, D_{7m} T₂₋₃ ins. 543*. — V B₇₋₉ D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins. 544*. — Before 544* D₁₁ T₂₋₄ (in D₁₁ after first two lines of 544*) ins. 548*, followed by lines 3-4 of 547*; after which D₁₁ T₂₋₄ ins. 550*.

41 After 41, V B₇₋₉ D₇₋₁₀ T₂₋₄ ins. 553*.

42 ^a) Only the gen. pl. महीक्षिताम्, with Ś₁ K₂ Ñ₁ B₁, seems possible; the nom. *तः can be construed only with a verb in the following spurious verse, either of the vulgate, or of the different verse of S. Probably both Ñ₁ and B₁ read (or intend) सर्व- before मही-. — After 42, all V B D MSS. ins. 554*.

46 ^a) Ca as in text.

59ff. The story which begins here is told more fully, but without the appeal to Kaśyapa, in 5. 35. 5-31. For Prahlāda, S. K. De adopts the form Prahrāda; but many of his MSS., with practically all of ours, read Prahlāda.

64 ^a) Most MSS. धृतराष्ट्र. But throughout this speech Vidura addresses the समासदः, the entire company, and pointedly demands united action,—or rather, that each and every one declare his own opinion. It is scarcely conceivable that the original made him here address Dhṛtarāṣṭra alone. T₂₋₃ with Ś₁ K B₁ and a few D MSS. are surely right; धृतराष्ट्र is a sort of *lect. fac.*, with phonetic bearings, for परिप्रष्टुं.

67 St. 67-68 = Padma 5. 34. 99-100. — After 67, V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 556*; V B₇₋₉ D_{7-8.10} ins. 557*.

73 ^a) D₁₂ as in text. — ^a) D₁₂ तथा भ्रं चैव यत्; Ca as in text.

74 After 74^{ab}, D₇₋₈ T₄ ins. 559* as in Dn D₄, s. — ^a) Ca as in text.

81 Correction! In the notes, last line, read “ग्रहं नय”. — After 81, T₂₋₃ ins. App. I, No. 38, which in S is found after 2. 63. 21.

62

1 After the ref., D₇₋₈ ins. 560* as in Dn D₄, s.

10 ^a) पाण्डूनां as in 2. 55. 14*, q. v.

14 ^a) B₇₋₉ as in text, with K₂₋₃ Ñ₁ S.

16 Correction! In the notes, second line, read “Ñ₁” for “N₁”.

21 After 21, the added colophon is found in all MSS. except D₇ (which omits it with Ś₁ K₂₋₄).

28 After 28^{ab}, D₇₋₉ ins. 564* as in K₄ Dn D₄.

38 After 38^{ab}, D₇₋₉ ins.:

ततः समासदः सर्वे धृत्वा भीमस्य तद्वचः ।

— ^a) D₉ G₇ D₉ as in text (with K₁₋₃ G₂); T₄ as in Ś₁. The other S MSS. indirectly support the reading adopted.

63

1 After the ref., D₈ ins. 567* as in K₄ Dn D₈ (reading as in Dn).

4 ^a) C_v supplies भवती, implying the reading प्रविशतु, as in Sastri's edition, for प्रविश. Of our MSS. only G₇ reads thus.

6 ^a) Ca as in Cd.

7 ^b) “Here, in truth, slave-condition has entered in (commenced, for us)”. — ^a) S seems to have a corruption or *lect. fac.* based on the Ś K reading; note that M₂ retains the original धारयेयुर्, which is inappropriate in its secondary context.

15 After 15, D₇ ins. 568* which Dn D₁ ins. after 14.

18 ^a) Ca cites दुर्दृष्टे as in text.

21 ^a) “The king was formerly our lord, at the time of the dice-throw for us,” i. e. when he staked us, his brothers, and before he had staked himself. — The passage No. 38 of App. I, inserted in S after 21, is inserted there also in D₇₋₉, and in T₂₋₃ after 2. 61. 81.

31 After 31, V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 570* as in K₄ V₁ B D T₁.

33 After the ref., V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 571* as in K₄ Ñ₁ V₁ B D T₁.

64

7 Found in Vimalabodha, who reads throughout as in B₂ (except अति- for इति- in 7^b). Ca reads इह धर्मणात् (cf. Ś₁, K) in 7^b; *जयातिसुद्धाया इतोऽपत्वं कथं भवेत् in 7^{ab}.

10 ^a) D₁₂ also तुरा as in text. I feel that the various readings mostly look in this direction. The word is assumed to be an adverb, “quickly”; cf. Cn

gloss, and तूभिः (Bhāg. Pur. 2. 7. 37, see PW.). — *) As the gloss in Cd indicates, we must understand कृन्धि as an anomalous athematic 2 sg. impv. from कृन्ति. Perhaps it was influenced by कृषि, which occurs repeatedly instead of कुरु.

13 *) वीज्यमानः with Ś1 K2.s, "being fanned" (cooled, or caressed); the other readings seem clearly *lect. fac.* for this. Note that G1, one of the best MSS. of S, has the vulgate reading, the secondary character of which is particularly clear.

65

5 *) Ca वृद्धिः and क्षातिः. The former is found only in D10 and T2, among our MSS.

6 After 6, B1 Dr.s read 9^{ab} (repeating it in its proper place); after which Dr.s ins. 575*, as in K4 Dn.

9 After 9, Dr.s T2.s ins. 576* as in K4 Dn.

14 After 14, D10 T2.s ins.: पांचास्याः शीलवृत्तं च कीर्तनीयतमं भुवि.

66

12 After 12, Dr.s G1 D^{G1} ins. App. I, No. 39 as in T1 G2.s.s.

14 *) अष्टचन्द्रकम्, "having the form of the eight-day-old moon, half-moon-shaped".

15 *) रथत्रातान् "chariot-troops", *lect. dif.* (रथ- supported by G). The reading -राजन् seems clearly *lect. fac.*; it is not likely to have been changed to -त्रातान्.

19 *) सजने "in an inhabited place" is made certain by the requirements of sense. The first shift was to स्वजने, then this was changed to *नेर, which led some MSS. to change अज्ञाताः to प्रच्छन्नाः in the repetition 2. 67. 10.

28 *) The nom. sg. fem. forms seem most likely to be due to assimilation to the following; the reverse change would be hard to understand. That a form of the stem -युक्त- was original can hardly be questioned.

30 After 30, Dr.s T2 ins. 580* as in Dn D1.s.s.

34 After 34, V B1.s Dr.-11 T2-4 ins. 581* as in K4 V1 B D T1.

37 *) Ca यवेच्छति. — *) Ca दूतं.

67

5 After the ref., Dr.-9 T2 ins. 583* as in K4 Dn D4.s. — *) On इयात्, optative with the meaning of a preterite (the same form also in 15^a below); cf. Edgerton, JAOS. 57. 32f.; Katre, *ibid.* 316f.; and *New Ind. Ant.* 1938, p. 536.

7 After 7, D10 T2-4 ins. 584* as in T1, followed by:

प्रेष्यमेवामाकाङ्क्षकुनिर्वाण्यममवीत् ।

11 After 11, Dr.-9 repeat 10 as in K1 etc.

13 After 13, Dr.-11 T2-4 ins. 585* as in K4 etc.

14 *) T2-4 Ca as in text, with V1 and most of S. — Correction! In the Crit. App., for "B1-4" read "B1.4", and om. "B2.s 'य्यते'".

15 *) Ca as in V1 B2.s.s. — *) इयात्; see on 5^a above.

18 *) Correction! For "N1" read "Ñ1".

19 After 19, V2 Dr.s.11 T2 ins. 586* as in K4 V1 B D.

21 After the ref., D2 ins. App. I, No. 40 as in S.

68

3 *) Ca पराभूताः as in text.

4 *) I am now inclined to put a wavy line under स्व. — *) I should now prefer to read श्रेयांसः for भूयांसः in the text.

10 After 10, B2 ins. 589* as in V1 B2 (with var.).

11 *) Cn glosses सूक्ष्मप्रावारान् with तुच्छपरिधानीय-वस्त्रान्. Cv (though printed अजिनानि तोषितान्) actually reads *निबोषितान्, as in G1, which it analyzes as अजि-नान् (for *नानि) इव उषितान्. The comm. have no other gloss. D12 reads सूक्ष्मान्प्रावरणान्यजिनानि चोषितान् (nearly as in K2); in the margin it has हीनान्प्रावारैरजिनैश्च भूषितान्. D2 has *नि बोषितान्; the other B D MSS. and T2.s as in the vulgate (with K4 B2 Dn D2-s) or as in B1.s.s D1.s. — The reading adopted is hardly more than a stop-gap. I should like to find in चोषितान्, or in some word replacing it, a meaning like "exchanged for": "seeing their fine garments exchanged for deer-skins". But I do not see how this meaning can be attributed to this word or any plausible substitute. Even so, there would remain the further difficulty that the two accusatives at the end of 11^b obviously refer to the Pāṇḍavas, not to

their garments. The vulgate reading सूक्ष्मप्रावारान् (Bahuvrīhi, of the Pāṇḍavas) seems clearly a *lect. fac.* (D₁₁ T₂₋₃ support सूक्ष्मान् as in text); but even with this reading the text would remain obscure. According to Winternitz's collation, the Malayālam MS. Whish 18 reads सूक्ष्मान्प्रावारान्जिनानिवोदितानि (hypermetric, but otherwise as in M₂). [To get the desired meaning of 'exchanged for' or 'replaced', it would probably be necessary to emend अजिनानि चोदितान् into अजिनैर्निचोदितान्, *nicodita* signifying 'driven away' or 'suppressed'. The sense would be: "Having witnessed (just now) the fine garments replaced by deer-skins, and (later) in the forest (your husbands) in poverty"... etc. But this would be unnecessary if, instead of सूक्ष्मान् प्रावारान् the sufficiently documented reading सूक्ष्मप्रावारान् is accepted as a Bahuvrīhi compound qualifying Pāṇḍavas,—"sūkṣma" meaning 'fine-textured' and not 'tuccha' as Nilakantha suggests. The sense would be—सूक्ष्मप्रावारान् पाण्डवान् अजिनानि चोदितान्, अजिनानि परिधत्तेत्याश्रयान्. (Having seen the fine-garmented Pāṇḍavas commanded to wear deer-skins). In so interpreting, all that is necessary is to suppose that *codayati* belongs to the class of verbs that govern two accusatives. In any case, the syllables क्ष्मन्प्रा should have been printed with a wavy line, and चोदितान् without one. It may be added that Edgerton (who was shown this note before publication) entirely approves the above interpretation. — S. K. B.]

13 Cf. C. 12. 1338, and Manu. 2. 157. — ^d) Cap as in V₁ B₁₋₄. c.

14 Correction! In Crit. App., third line from end, for "— K₄" read "— ^d) K₄."

19 ^a) Ca निवासितं as in K₂ Ñ₁ S.

30 After the ref., D₁₁ T₂₋₄ ins. 590* as in S.

32 ^b) प्रसङ्गद्वारं दुरात्मनाम् should mean "instigator of villains".

44 After 44, D₂. 11 T₂₋₄ ins. 591* as in S.

69

2 After 2, D₂ ins. 592* and 593* as in S (in S, 593* after 3^{ab}).

6 After 6, V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 594* as in K₄ V₁ B D T₂.

8 ^b) Ca as in text.

13 After 13, D₇₋₉ T₂ ins. 596* as in K₄ Dn D₂.

14 ^a) मा हाषीः, "lest you destroy, squander, waste", seems clearly indicated as the true reading, though variously corrupted in most MSS.; हाषीः in K₂₋₃ Ñ₁ V₁ B₁₋₃, also in B₇ D₇₋₉. (D₁₂ as in S₁.)

17 ^b) Ca चैवात्मजीवनं as in V₁ B₂ D₁₋₂.

20 After 20, V₂₋₃ B₇₋₉ D₇₋₉ T₂₋₄ ins. 597*, as in N except D₂₋₄. It is not found, however, in V₄ D₁₀₋₁₁.

70

2 ^{ab}) Omitted in D^{G1}, but found in D^{G1} as in T₁ G₂ and all of N. Cannot be regarded as quite certainly original, since it is lacking in most of S.

10 After 10^{ab}, T₂₋₄ ins. 598* as in B D₁₋₂.

20 After 20, T₂₋₄ ins. 599* as in B₁₋₆ D₁₋₂. — All our V B D MSS. (including D₁₂), also G₇ D^{G1} (but not D^{G2}), ins. (in part) App. I, No. 42; we omit it altogether with Ñ₁ G₁₋₂₋₃ M₂ D^{G2}. Stylistic grounds seem to afford some confirmation of this omission; see Introduction, p. xxix. Note that the amount of material which has intruded varies, particularly in the S MSS. (the best of which have none of it), but to some extent also in N.

22 After 22, all V B D MSS. (incl. D₁₂) ins. 600*, which therefore occurs in all N MSS. except Ñ₁, but in no S MSS. D₇₋₉ G₇ D^{G1} ins. App. I, No. 43 as in T₁ G₂₋₃ (D₇₋₉ after 600*). The other S MSS. have no insertion here.

23 After 23^a, all V B D MSS. (incl. D₁₂) ins. 601* as in N except Ñ₁. Ñ₁ S all omit it except that G₂ reads the first pāda instead of 23^b.

71

1 Before the ref., D₇₋₈₋₁₁ ins. 602* as in K₂ B₂ Dn D₂₋₃.

2 In 2^b and 2^d, Ca as in text. [— ^d) It would be better to separate अङ्ग, taking it as an indeclinable implying desire. — V S. S.]

19 ^a) इमां, sc. अवस्थां; changes due to failure to understand the ellipsis. Text with K₂ T₁ G₂₋₃. c.

22 After 22, D₂ ins. 603* as in S.

23 After 23^{ab}, D₇₋₉ ins. 604* as in Dn D₁₋₃.

28 After 28, D₇₋₉ ins. 605* as in K₄ B₂ Dn D_{4.5}; G₇ D^{G1} ins. 606* as in T₁ G_{2.5} M₁.

31 After 31, D₉ G₇ D^{G1} ins. App. I, No. 44 as in T₁ G_{2.5}.

32 Before 32 (as well as before 46 below) nearly all MSS. have वैशंपायन उवाच, indicating the end of Vidura's speech. One of the two must obviously be omitted. It seems clear to me that Vidura's speech ends not here, but before 46; that is, it includes the account of the appeal to Droṇa and his reply, just as it also included the account of Nārada's words (ending in 30). This is proved by the fact that Dhṛtarāṣṭra addresses Vidura in 46, implying him as the narrator of the preceding. We must therefore delete the reference at this point.

41 After 41^{ab}, D₇₋₉ ins. 608* as in K₄ Dn. — After 41, D₇ ins. 607* (placed nearly as in D₄); D₇ repeats 41^{ad} (as in D₄); D₇₋₉ ins. 609* (D₇ after repetition of 41^{ad}) as in K₄ Dn D_{1.4.5}.

42 After 42^{ab}, D₁₁ transp. 44^{ad}, inserting 610* between 44* and 44^d, as in V₁ B D_{1.2}; but D₁₁ repeats 44^{ad} in its proper place, as in V₁ B.

44 After 44^{ab}, D_{9.11} T₂₋₄ read 2. 72. 27-33 as in V₁ B D_{1.2}, repeating it in its proper place.

72

7 After 7, D₁₁ T₂₋₄ ins. 611* as in B_{1-4.6} D_{1.2}.

8 ^d) Ca mentions सोपनीतानि as an अपपाठ. We must certainly read either अपा* or अवा*; in any case

not अवाचीनानि as in the Calcutta ed. (with only D₇ among MSS. collated for this edition). Hemacandra (see PW.) defines अपाचीन by विपर्यस्त, and on the whole the sound प seems better supported than व in the various alterations found in our MSS.

10 ^b) Note secondary (double) sandhi in S. — ^d) Ca as in V₁ B D_{1.2}. — ^e) Correction! In Crit. App., read "G_{4.5} विनाशाव."

13 ^b) No *विभावन्त is recorded; *वरीं as in text is read by K₂ G_{1.6} M Cd.v, also by Ca (विभावतीत्यपाठः).

14 After 14^{ab}, D₁₁ T₂₋₄ ins. 613* as in V₁ B D_{1.2}.

17 After 17, D_{7.8} ins. 615* as in K₄ Dn D₄.

19 After 19, D₇₋₉ ins. 617* as in K₄ B_{1.2} Dn D₄.

35 After 35, V B_{7.9} D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 619* as in Ñ₁ V₁ B D T₁.

36 ^d) Ca as in B D₁₋₅.

Supplementary Addenda:

24

18 ^e) Read उरशावासिनं instead of उरगा*. The newly collated MS. Ko has this reading; the sibilant is also supported by Ś₁ and S. See Sylvain Lévi in Journal Asiatique 1915, page 63, which is convincing. I have no doubt that उरशा* is the only possible reading, and I ought to have adopted it, even by emendation; but Ko makes emendation no longer necessary.

ERRATA

 For other corrections, see *Addenda et Corrigenda*.

Page xxxii, line 7	For “cāli...bhava”	read “cāli...bhava”.
„ xxxiii, footnote	„ “Prolegomina”	„ “Prolegomena”.
„ xxxviii, line 28	„ “p. xxxi ff.”	„ “p. xxx f.”
„ xl, „ 25	„ “slone”	„ “alone”
„ xlix, „ 27	„ “argeement”	„ “agreement”.

Page	Adhy.	Śloka		
37	6	18	For श्रूयन्तामिह	read श्रूयन्तामिह.
39	7	11	„ कृषीकूलः	„ कृषीवलः.
41	7	26	„ मया	„ मया.
51	10	4	„ ह्रवमानेव	„ ह्रवमानेव.
94	17	3	„ समपद्यत	„ समपद्यत.
„	17	4	„ स गृह्य च	„ स गृह्य च.
124	22	41	„ जरासंधात्मजं	„ जरासंधात्मजं.
129	23	24	„ अर्जन	„ अर्जुन.
143	28	3	„ दन्तवक्रं	„ दन्तवक्रं.
189	38	colophon	„ अष्टत्रिंशो	„ अष्टात्रिंशो.
325	65	4	„ वेत्थ	„ वेत्थ.

501 (left-hand column) line 7 „ “conjuncture” „ “conjecture”.

